BIBLIOTECA DEL DUQUE DE OSUNA

46=1.

~~46=1.~~ 3=2

Sch 211
m 99

SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS
EPISCOPI
OPERUM

TOMUS OCTAVUS,

CONTINENS OPUSCULA POLEMICA, adversùs hæreses, Manichæorum, Priscillianistarum, & Arianorum,

POST LOVANIENSIUM THEOLOGORUM RECOGNITIONEM correcta denuo ad manuscriptos codices Gallicanos, Vaticanos, &c. nec non ad editiones antiquiores & castigatiores,

OPERA ET STUDIO MONACHORUM
Ordinis S. Benedicti, è Congregatione S. Mauri.

BIBLIOTECA UNIVERSITARIA SEVILLA

PARISIIS
Excudebat FRANCISCUS MUGUET Regis & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis typographus.

MDCLXXXVIII.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

IN OCTAVUM TOMUM
PRÆFATIO.

CUM Doctoris catholici duo sint officia, alterum Christianæ religionis veritates illustrare ac confirmare, alterum easdem ab insurgentium hæreticorum erroribus vindicare; nemo veterum aut recentiorum utrasque partes implevit feliciùs Augustino, qui omnium judicio id meritò assecutus est, ut præcipuus ac summus Ecclesiæ Doctor haberetur. Hactenus ejus opera quæ Christiana dogmata explicant exhibuimus: nunc ea quæ ad infidelium hæreticorumque confutationem pertinent, quæque vulgari jam nomine *Polemica* vocare solemus, in tribus quæ restant voluminibus repræsentanda sunt. Nam etsi in prioribus illis scriptis aliquando ex occasione grassantes errores Vir sanctus perstringat; non is tamen ejusmodi generis operum scopus erat, qualem sibi ipse in reliquis operibus proposuit. Quòd si Augustinum obiter in hæreticos disserentem tanta cum voluptate Lectores huc usque revolverunt: longè major ex sequentibus libris fructus sperandus est, in quibus recto ordine ac deditâ operâ universum errorum corpus in particulas discinditur ac dissipatur; hæreticorum antesignani tum publicis concertationibus, tum editis lucubrationibus vincuntur ac prosternuntur; achillea denique ac primaria eorum scripta in favillas rediguntur; adeo ut cùm ex primi generis scriptis Doctoris catholici nomen, quod nonnullis etiam præcipuis Ecclesiæ Patribus commune est, retulerit Augustinus; ex his posterioribus unum sibi proprium, quo nullum aliud illustrius, elogium à Catholicis Hieronymo teste meruerit, ut veluti alter ANTIQUÆ FIDEI CONDITOR etiam vivens & in terris degens agnosceretur. *Macte virtute*, inquit ille ad ipsum Augustinum scribens, *in orbe celebraris. Catholici te conditorem antiquæ rursum fidei venerantur atque suspiciunt.* Epist. 195. inter Augustinianas.

Nihil ad hujusce tituli & elogii commendationem videtur adjici posse: sed tamen eodem in loco Hieronymus subdit, *signum majoris gloriæ esse*, quòd Virum sanctissimum ob eamdem caussam, *omnes hæretici detestarentur.* Eorum verò malevolentia & abalienatio eò usque progressa est, ut eum è medio tollere quovis proposito præmio tentaverint, nec sibi ad concepti capitalis odii cumulum sufficere putarint, nisi etiam Deum eidem consilio suffragari suis asseclis persuadere conarentur, quibus polliceri non dubitarunt, *omnia peccata à Deo indubitanter esse credendum posse dimitti eis*, *qui hoc facere ac perficere potuissent.* Possid. in vita Aug. c. 9. Sed miranda est hoc in loco Augustini moderatio, quòd cùm non solùm privatis criminationibus ab adversariis impeteretur, sed & ab eis quæreretur ad necem; privatas inimicitias illas ita æquanimiter tulit ac dissimulavit, ut vix ullam de eis in suis disputationibus fecerit mentionem: nec quidquam certi de intentatæ illi necis machinatione resciremus, nisi Possidius in ejus vita rem posteris consignasset. Quòd si quandoque ad injurias sibi illatas aliquid reponere cogebatur; id non justæ indignationi suæ tribuebat, sed lectorum utilitati, qui iniquis ejusmodi criminationibus à veritate possent abduci. Sed nemo meliùs tam moderati animi in his occasionibus statum expresserit, quàm Augustinus ipse, cujus hæc verba sunt in libro contra Petilianum tertio, cap. 1. Ego quando «
cuique vel dicendo vel scribendo respondeo, etiam contumeliosis criminationibus lacessitus, «
quantum mihi Dominus donat, frænatis atque contritis vanæ indignationis aculeis, «

» auditori lectorive consulens, non ago ut efficiar homini conviciando superior, sed erro-
» rem convincendo salubrior. In his itaque disputationibus res tota rationum & argumentorum validis momentis agebatur. Non illum à proposito difficultatis scopo conviciorum propriæve læsionis sensus avocabat; sed satis sibi factum existimabat, si vel proprii honoris dispendio Ecclesiæ & veritatis jura (quod unum sibi ob oculos ponebat) asseruisset. In refellendis etiam hæreticorum argumentis ita se gerebat Doctor sanctus, ut non tantùm eorum animos exasperare quàm maximè caveret; sed etiam, quantum in ipso erat, eos ad veritatis agnitionem mollioribus & humanioribus verbis & appellationibus revocare conaretur. Hunc agendi modum statim ab initio concertationum suarum sibi proposuit, uti ipse testatur. Deum rogavi & rogo, ut in refellenda & revincenda hæresi ve-
» stra, cui & vos fortasse imprudentiùs quàm malitiosiùs adhæsistis, det mihi mentem
» pacatam atque tranquillam, & magis de vestra correctione, quàm de subversione cogi-
» tantem. Quamquam enim Dominus per servos suos regna subvertat erroris; ipsos tamen
» homines, in quantum homines sunt, emendandos esse potiùs quàm perdendos jubet. Utinam qui fidei controversias tractant, eodem animo ducerentur.

Lib. contra epistolam Manichæi, c. 1.

Etsi porrò in omnibus Augustini operibus summa ejus facultas elucet, nonnihil tamen majoris splendoris catholicæ ejus disceptationes præ se ferunt: ut in bello & prœlio magis quàm in pace militum virtus probatur. In ipsis enim scriptis vis & acumen ingenii, doctrina, eruditio, Scripturarum peritia, eloquentia, prudentia & dexteritas, ut in proprio argumento lumen suum explicant, dum urgentium adversariorum impetus omnes animi nervos ad eos debellandos excitant & proritant.

Jam verò quoniam plura sunt Augustini Polemica opuscula, quàm ut in unum volumen cogi possint; ea in plures tomos partiri necessarium fuit. Et primus quidem ea quæ adversùs *Manichæos*, *Priscillianistas*, *& Arianos* condita sunt complectetur: de quibus hîc multis præfari otiosum & supervacaneum fuerit; cùm primo loco sese offerat Augustini liber *de hæresibus*, in quo historiam harum omniumque hæreseôn compendio descriptam lector inveniet.

Manichæorum hæresim, qua deceptus atque imbutus fuerat adolescens, statim à suo baptismo aggressus est strenuissimus pugil, quinque libris in eos editis, nempe *de libero arbitrio*, *de Genesi contra Manichæos*, *de moribus Ecclesiæ catholicæ*, *de moribus Manichæorum*, & *de vera Religione*: quos quia neophytus & nondum presbyter composuit, in primo tomo, ut in antea vulgatis, reliquimus. Hos libros nomine *Pentateuchi contra Manichæos* designat Paulinus in epistola 25. inter Augustinianas, laudatque in hunc modum. *O lucerna dignè supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ latè catholicis urbibus de septiformi lychno pastum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licèt hæreticorum caligines discutis, & lucem veritatis à confusione tenebrarum splendore clarifici sermonis enubilas.* Hactenus Paulinus de primis illis in Manichæos scriptis; in quibus si tantum luminis ac splendoris deprehendit, quid de aliis subsequentibus, quæ progressu temporis majore diligentiâ & rerum usu ab Augustino condita sunt, exspectandum est?

Ex his primum quod à suscepto sacerdotio composuit in gratiam amici sui Honorati, qui Manichæorum erroribus tenebatur, *de utilitate credendi* inscripsit, ubi his præclaris usus est verbis, quæ in fronte Polemicorum ipsius operum adhiberi merentur. Quæ ut
» tibi prosint, aut certè nihil obsint, omnibusque omnino, quorum in manus fortè deve-
» nerint, & rogavi Deum, & rogo; & spero ita fore, si bene mihi conscius sum, quòd
» ad hunc stilum pio & officioso animo, non vani nominis appetitione aut nugatoriæ
» ostentationis accessi. Post hæc eosdem Manichæos denuo exagitavit edito libro *de duabus naturis*, quarum dicebant unam partem Dei esse, alteram de gente tenebrarum: quæ deliramenta perspicuis & à lumine naturali petitis rationibus sic eludit, ut magis animos commovendo, quàm disputando, adversarios ad veritatis agnitionem reducere videatur: dolens interim quòd olim easdem rationes non adhibuisset, ut ne in pravissimæ sectæ perniciem laberetur. His porrò scriptis & gravibus suis ad populum concionibus ita omnium in se admirationem excitavit, ut illam caussam salvam & sanam reputarent omnes, quam vir tantæ moderationis & sinceritatis, tantæ doctrinæ & eloquentiæ propugnasset. Hinc est quòd Hippone civitate per *Fortunatum presbyterum Manichæum* magnam partem corruptâ, non modò Catholici, sed & Donatistæ sanctum Doctorem ad singularem cum eo *disputationem* adduxerint: ex qua ita debilitatus & fractus recessit

Cap. 1.

Fortunatus, ut ejus pestilentissimo contagio Hipponenses omnes deinceps caruerint. Possidius describit prosperum fortunatumque successum hujusce collationis, cujus acta hîc referuntur: ex quibus discimus hominem loquacissimum ad unum Augustini argumentum, (idem scilicet * quod olim à Nebridio audierat) ita obmutuisse, ut captato per speciem suos consulendi asseclas ad respondendum spatio, turpi fugâ ex urbe Hippone, nedum ex collatione aufugerit, numquam eò rediturus. Patratâ hac victoriâ, aliquantò pòst procusum est opusculum *contra Adimantum*: quo in opere veteris ac novi Testamenti loca simul conciliantur, satisfitque cavillationibus, quas ex locis illis veterator iste, Manichæi quondam discipulus, deduxerat. *In vita Aug. c. 6.* * *Confess. lib. 7. c. 2.*

Idem in Manichæos certamen prosecutus est Augustinus jam Episcopus, refellendo primùm *Manichæi epistolam*, *fundamenti* appellatam, in qua totius perversæ doctrinæ summa continebatur, id est *doctrinæ initium, medium, & finis*, testante Felice Manichæo. Unde tantâ ab ipsis Manichæis reverentiâ hæc epistola legebatur, ut non nisi *ab inclinatis* disceretur. Sic enim habetur hic * locus in duobus vetustis exemplaribus, *inclinatis discebatur à nobis*: tametsi aliam prætulimus lectionem ex optimæ notæ codice Corbeiensi, *Ipsa enim nobis illo tempore miseris quando lecta est, illuminati dicebamur à vobis.* *Lib. 2. de actis cum Felice c. 1.* * *Lib. contra epist. Manich. c. 5.*

Ab hac lucubratione fortè non ita pridem manum removerat Augustinus, cùm Catholici aliud eidem onus imponunt, ut scilicet responderet ad librum *Fausti Manichæorum episcopi* tantopere à suis prædicati; *cujus nobis adventus*, ait * Augustinus, *ad explicanda omnia quæ nos movebant, quasi de cælo promittebatur.* Verùm tam magnificis promissis non bene respondit eventus: immo verò contraria sorte factum est, ut Doctor sanctus *quasi de cælo missus* meritò existimari possit ad revincenda commenta ineptissimi præstigiatoris, qui miserandis nugis multorum animos seduxerat, maximè verò ad vindicanda veterum Patriarcharum acta, quibus infaustus ille hæreticus fucum facere tentaverat. Hoc in opere cùm Apostoli Jesu Christi nomen, quod Manichæus initio epistolarum suarum sibi tribuebat, ab indigno homine removeret, tempus exortæ hujus hæresis nobis indicat Vir sanctus, aitque constare, *non solùm post Tertullianum, verùm etiam post Cyprianum hanc hæresim* fuisse *exortam*. Huic sententiæ concordat Epiphanius, qui ejusdem hæresis ortum revocat ad nonum Gallieni annum, qui cum anno Christi 263. coincidit. Eusebius verò ad tempus Felicis Papæ & Diocletiani imperatoris, qui tamen ad imperium non pervenit, nisi ferè post decennium à morte Felicis Papæ, quæ contigit anno 275. Leo Magnus longiùs eamdem originem submovet, ad annum scilicet à Christi resurrectione 260, Probo imperatore & Paulino consule. Acta *collationis cum Felice Manichæo*, qui Catholicos seducturus cùm venisset, per Augustinum feliciter ad Ecclesiæ communionem reductus est, nova catholicæ veritatis trophæa suppeditant, eodem Augustino duce reportata. Liber *de natura boni* exsecranda quorumdam illius sectæ hominum, *non tantùm in Paphlagonia, sed etiam in Gallia* degentium, facinora detegit, habetque pro argumento ut ostendat, naturam incommutabilem Deum esse ac summum bonum, atque ab illo esse ceteras naturas, easque in quantum naturæ sunt bonas; tum quid vel unde sit malum, & quanta mala Manichæi ponant in natura boni, quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipsorum. Denique postremus liber *contra Secundinum* dogmata perniciosissimæ hæresis penitus evertit, adeoque suo auctori placuit, ut ejus sententiâ, omnibus quæ adversùs illam pestem scripserat, facilè præponeretur. * *Lib. de utilit. credendi c. 8.* *Lib. 13. c. 4.* *Epiph. lib. de pond. & mens.* *Euseb. lib. 7. c. 30. 31. & 32.* *Leo ser. 2. de Pentec.* *Cap. 47.*

De horum omnium scriptorum dignitate si quis judicium ferre velit, ea conferat cum aliis aliorum auctorum de eodem argumento lucubrationibus, quales sunt inter Græcos Serapion Thmueos Ægypti urbis episcopus, *qui ob elegantiam ingenii cognomen Scholastici meruit*, ait Hieronymus; & Didymus Alexandrinus, Titus episcopus Bostrenus, & Zacharias episcopus Mytilenensis; inter Latinos Victorinus Afer: ex quibus hic à Sirmondo editus inter opuscula dogmatica veterum quinque scriptorum, illi à Canisio tom. 5. antiq. lect. *Lib. de scriptorib. ecclesi.*

Ad alia tomi hujus scripta quod attinet, unus codex qui sive casu, seu deditâ operâ, in platea maritima Carthaginensi venalis expositus erat, cujusdam hæretici anonymi librum continens, materiam præbuit duobus libris *contra adversarium Legis & Prophetarum*; in quo Cassiodorus Senator scribit multa de Legis divinæ quæstionibus enodari.

Librum *contra Priscillianistas & Origenistas* Orosio acceptum referre debemus. In hujus consultatione libro præfixâ ambiguam quamdam de *anno recondito* lectionem, quæ negotium legentibus facessebat, unius codicis ope restituimus. Nam cùm antea legeretur,

Terra illa .... si eamdem anno illo recondito apud te mandando: ita scriptum habetur in veteri exemplari, *si eam de manna illo recondito tu apud me mandando & replendo visitaveris.* Quæ verba ab Orosio diriguntur ad Augustinum, de quo in consequentibus ait, se & plurimos secum, ut Augustini *eloquium velut ros super eos descendat* exspectare. Ad hæc autem elogia ingenitam sibi modestiam objecit Augustinus, cum de obscuris quibusdam quæstionibus interrogatus, qualis est illa de Angelorum distinctione, ab his solvendis se excusat, ignorantiam ingenuè professus his verbis: Sed, quò me contemnas, quem magnum putas esse doctorem, quænam ista sint, & quid inter se differant, nescio.

Lib contra Priscill. c. 11.

Denique postrema hujusce tomi opuscula adversùs Arianos exarata sunt. Et quidem primo loco liber *contra sermonem Arianorum*, qui plures quàm triginta errorum articulos continebat, de verbo summatim refutatur. Tum subsequitur *Collatio* sub finem vitæ à sancto Doctore habita *cum Maximino episcopo*, quæ non minùs Ecclesiæ catholicæ gloriosa atque Arianæ hæresi exitiosa fuit, quàm alia non paucis antè annis cum Pascentio Comite inita. Hanc demum cum Maximino collationem subsecuti sunt libri contra eumdem Arianum episcopum duo, merito quidem jure ab Agathone Papa in sexto Concilio generali cum *præstantissimi Doctoris* commendatione laudati.

His succedunt libri *de Trinitate*, quos, cùm in tomo tertio antehac locum tenuerint, in hunc locum consultò rejecimus, ob magnam cum prædictis opusculis affinitatem: propterea quod in his de Trinitate libris Arianorum passim argumenta refelluntur. Ceterùm Erasmi de hoc egregio opere censura satis arguit, eum nonnisi leviter in eorumdem librorum lectione fuisse versatum. Non immoramur confutandæ hominis præcipiti sententiæ, rati sufficere antidoti loco Cassiodori judicium, qui de his libris ita censuit in libro institutionum cap. 16. *S. Augustini quindecim libri, quos de sancta Trinitate mirabili profunditate conscripsit, curiosa vobis intentione meditandi sunt.* Augustinus quidem modestè, pro suo more, de hoc opere loquitur, aitque id argumenti à se non fore tractandum, si Græcorum Patrum opera hac de re conscripta in latinum eloquium translata fuissent, aut si quis alius difficultates sibi propositas solvere & illustrare voluisset. At nihil de hujusce operis dignitate detrahere debet modesta id genus auctoris professio. Et certè qui res theologicas his temporibus accuratiùs investigarunt, fatentur neminem ante Augustinum satis explicasse invisibilitatem Filii Dei contra Arianos, nec objectas ab eis difficultatum umbras tanto cum lumine dispulisse. Unde Græcis ita admirabile visum est istud opus, ut illud suæ gentis hominibus proprium fecerint.

Superest agendum de Appendice, in qua continentur tractatus *contra quinque hæreses, contra Judæos, Paganos, & Arianos, de fide contra Manichæos, de unitate Trinitatis contra Felicianum Arianum*, qui omnes in editionibus Lovaniensis recognitionis Augustino tributi fuerant: sed quàm perperam, evincent, ut credimus, Admonitiones, quas singulis tractatibus præfigemus suis locis. Consimiles aliis Appendicis opusculis apponemus, quorum verós ac genuinos, quoad fieri poterit, auctores retegere conabimur.

His ergo leviter delibatis, Lectorem ad subjecta opera pervolvenda festinantem diutius hoc in limine remorari nefas ducimus. Longè profectò jucundius erit inspicere hæreseôn eversionem Jesu Christi virtute ab Augustino factam; de qua nobis id dicere liceat, quod in sermone de Cataclysmo scriptum legitur. * In illo populo, Fratres, in quo multa miracula faciebat Moyses per virgam, exsurrexerunt magi Pharaonis, facientes & ipsi prodigia contra famulum Dei Moysen: sed ad hoc quædam mira facere permissi sunt, ut mirabiliùs vincerentur. Magi Pharaonis quid aliud significabant, nisi omnes hæreticos ministros diaboli, qui sub nomine Christi devorare cupiunt populum Christi? Scatent nunc hæreses in hanc terram, tamquam serpentes magorum, quos devoravit & devorat ille serpens exaltatus in ligno. Fuit hîc, ut nostis Dilectissimi, viperea doctrina Donatistarum; contrita est, consumta est. Mox Maximianistarum serpentina fraus pullulavit; contrita est, consumta est. Manichæorum venenum aspidis subrepserat; contritum est, consumtum est. Pelagianorum novum dogma à ministris diaboli, tamquam à magis Pharaonis excitatum, illi nostro serpenti certamen indixit; conteritur, consumitur. Ecce nobis unus anguis Arianus, olim mortuus, insultat: redi Moyses noster, redi virga, redi serpens Christe; contere caput draconis, dic quid sis cum Patre: te audiamus docentem, non hæreticum blasphemantem.

* *Cap. 5. tom. 6. pag. 605.*

CONTENTA IN OCTAVO TOMO.

CONTENTA IN APPENDICE.

ERRATA.

PAg 149. *post finem superioris libri, Retractationi præmittendus tit.* IN SUBSEQUENS OPUS.
Pag. 865. *in summa libri octavi de Trinit. lin. 2. post* nec quoslibet, *adde* duos.
In Appendice pag. 1. l. 12. Evodio Tapsitano. *leg.* Vigilio Tapsitano.
In Indice hujus tomi lit. T. vocab. Trinitatis, *col. med. lin. 58 è regione vocis* Tropi; *dele* Personæ.
*Præterea vid. pag 1003. necnon Syllab pag. 1005. & seq. locis * asteric.*

ADMONITIO
IN LIBRUM DE HÆRESIBUS.

AD scribendum hunc librum hortator atque auctor Augustino fuit Quodvultdeus diaconus Carthaginensis. Eò spectant subsequentes epistolæ: prima Quodvultdei est Augustinum rogantis ut hæresum edat catalogum, proprios quibusque errores ac ritus paucis complectentem: secunda verò Augustini excusantis operis difficultatem, remque ab aliis tentatam jam esse admonentis. Rescribit Quodvultdeus, vehementer ab eo contendens, ut id munus petitioni ipsius, immo universali desiderio *non deneget. Tunc demum victus Augustinus laborem & curam in se recipit scribendi de hæresibus, dum per alias occupationes licebit. Nunc enim imposita sibi necessitate refellendi Julianum, se etiam ab incœpta opusculorum suorum recognitione (quam rem plurimùm necessariam judicat) avocari testatur; additque se hujus recognitionis duo volumina jam absolvisse, retractatis omnibus libris suis. Hæc duo volumina circiter annum Christi 427. perfecta observamus in tomo 1. quibus quando quidem posterior est ipse* de hæresibus *liber, ad annum circiter 428. revocandus videtur. Possidius in indiculo, cap. 5. notat,* De hæresibus ad Quodvultdeum diaconum, imperfectum opus. *Et Isidorus de viris illustribus cap. 9.* Primasius, *inquit*, Africanus episcopus composuit sermone scholastico de hæresibus tres libros, directos ad Fortunatum episcopum, explicans in eis quod olim B. Augustinus in libro hæreseôn imperfectum morte interveniente reliquerat. *Nempe alteram Operis partem, ad ostendendum quid hæreticum faciat, pollicetur Augustinus in præfationis fine, quam partem morte præventus non adtigit.*

DE EODEM LIBRO EPISTOLÆ QUATUOR.

Domino meritò venerabili, & verè beatissimo patri AUGUSTINO episcopo, QUODVULTDEUS diaconus.

Epistola CXXI. tom. 2.

I. *DIU trepidus fui, & ausus hos meos aliquotiens distuli: sed me principaliter, ut dici assolet, animavit beatitudinis tuæ benevolentia omnibus comprobata: quam dum considero, magis timui, ne non petendo superbus, non quærendo desidiosus, non pulsando piger à Domino judicarer. Sufficere autem mihi crederem hujusmodi tantummodo voluntatem, si fructum adipisci non possem: cùm autem pro certo noverim, ostium divini sermonis, quod venerationi tuæ cælestis gratia patefecit, paratam esse mentem tuam sanctam, quam possidet Christus, non solùm cunctis volentibus pandere, verùm etiam nolentibus, ut introire non pigeat, persuadere; occupationi reverentiæ tuæ multiloquio superfluo moram non faciam, sed desiderium obsecrationis meæ breviter indicabo.*

2. *Nonnullos in clero hujusce etiam amplissimæ civitatis esse imperitos, ex me ipso conjicio; & quantum universo illi ordini profuturum sit quod expeto, considerationi sanctitatis tuæ discutiendum offero. Privilegio namque cunctorum, qui hoc de spiritalibus tuis laboribus promerentur, etiam me indignum consecuturum esse præsumo, Domine meritò venerabilis, & verè beatissime pater. Precor igitur beatitudinem tuam, ut ex quo Christiana religio hereditatis promissæ nomen accepit, quæ hæreses fuerint, sint; quos errores intulerint, inferant; quid adversùs catholicam Ecclesiam senserint, sentiant, de fide, de Trinitate de baptismo, de pœnitentia, de homine Christo, de Deo Christo, de resurrectione, de novo & vetere Testamento; & omnia omnino, quibus à veritate dissentiunt: quæ etiam baptismum habeant, quæve non habeant; & post quas baptizet, nec tamen rebaptizet Ecclesia; qualiter suscipiat venientes, & quid singulis lege, auctoritate, atque ratione respondeat, digneris exponere.*

3. *Nec me tantæ beatitudo tua credat ineptiæ, ut non inspiciam quantis & quàm ingentibus voluminibus opus sit, ut possint ista dissolvi. Verùm hoc ego fieri non expeto; id enim multipliciter factum esse non dubito: sed breviter, perstrictè atque summatim, & opiniones rogo cujuslibet hæresis exponi, & quid contrà teneat Ecclesia catholica, quantum instructioni satis est, subdi: ut velut quodam ex omnibus concepto commonitorio, si quis aliquam objectionem aut convictionem uberiùs, pleniùs ac planiùs nosse voluerit, ad opulenta & magnifica volumina transmittatur, quibus à diversis, & præcipuè à veneratione tua in hoc ipsum constat elaboratum. Sufficiet enim admonitio talis, ut puto, doctis & imperitis, otiosis & occupatis, & ad cujuslibet gradus ministerium Ecclesiæ undecumque promotis; dum & ille qui multa legit, eadem breviter recordatur, & compendio ignarus instruitur: ut noverit quid teneat, quid evitet; quid aversetur ne faciat, quid ut faciat assequatur. Fortassis autem, si tamen quod arbitror verum est, etiam adversùs calumniantium malignas mentes, & dolosi labiis*

labia opus hoc parvum inter cetera mirifica * *testimonio coronæ tuæ non deerit: ut quibus patet campus calumniandi profusior, validis & ex omni parte conclusis fidei limitibus coartati, omnibusque veritatis telorum generibus circumacti, etiam uno multiformi jaculo repentè prostrati, morticinos spiritus non audeant anhelare.* * testimonia, in uno MSS.

4. *Video quàm onerosus exsistam meliora cogitanti, & disponenti majora sancto seni, & querelas corporis sustinenti. Sed per Christum Dominum rogo, qui te participem sapientiæ suæ sine invidia esse concessit, ut hanc gratiam dones indoctis Ecclesiæ, qui te agnoscis sapientibus atque insipientibus debitorem, meritò ac jure dicturus*, Videte quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus veritatem. *Potui adhuc* * *offerre supplices & multiplices preces, & mecum imperitorum classes adsciscere: sed malui jam gaudere dictantem, quàm adhuc occupare legentem.* Rom. 1. 14. Eccli. 24. 47. * afferre, in aliquot MSS.

Dilectissimo filio & condiacono * QUODVULTDEO, AUGUSTINUS episcopus.

* Nonnulli MSS. Condiacono quodvultdeus. *Epistola* CCXXII. *tom.* 2.

ACceptis litteris caritatis tuæ, ubi à me ardentissimo studio postulasti, ut de omnibus hæresibus, quæ post Domini Salvatoris adventum adversùs ejus doctrinam pullulaverunt, aliquid breviter scriberem: quàm sit hoc difficile, continuò reperta occasione rescripsi per filium meum Hipponensium primarium Philocalum: mox autem etiam ista oblata est, quâ nunc rescribo, & breviter difficultatem operis ejus ostendo.

2. Philastrius quidam * Brixiensis episcopus, quem cum sancto Ambrosio Mediolani etiam ipse vidi, scripsit hinc librum; nec illas hæreses prætermittens, quæ in populo Judæo fuerunt ante adventum Domini, easque viginti-octo commemoravit: & post Domini adventum CXXVIII. Scripsit etiam hinc græcè episcopus Cyprius Epiphanius, in doctrina catholicæ fidei laudabiliter diffamatus, sed ipse utriusque temporis hæreses colligens, LXXX. complexus est. Cùm ergo ambo id vellent facere quod à me petis, quantum tamen inter se differant de numero interim sectarum vides: quod utique non evenisset, nisi aliud uni eorum videretur esse hæresis, & aliud alteri. Neque enim putandum est aliquas ignorasse Epiphanium, quas noverat Philastrius; cùm Epiphanium longè Philastrio doctiorem invenerimus: ita ut Philastrium potiùs dicere deberemus latuisse plurimas, si tamen plures esset ille complexus, & iste pauciores. Sed procul dubio in ea quæstione ubi disceptatur quid sit hæresis, non idem videbatur ambobus: & re vera hoc omnino definire difficile est: & ideo cavendum, cùm omnes in numerum redigere conamur, ne prætermittamus aliquas, quamvis hæreses sint; aut annumeremus aliquas, cùm hæreses non sint. Vide ergo ne fortè librum sancti Epiphanii tibi mittere debeam, (ipsum enim arbitror Philastrio doctiùs hinc locutum,) qui possit apud Carthaginem in latinam linguam verti faciliùs atque commodiùs, ut tu potiùs præstes nobis, quod quæris à nobis. * MSS. Brixensis.

3. Perlatorem multùm commendo. Subdiaconus est de nostra diœcesi: de fundo autem viri spectabilis, nobisque carissimi * Orontii. Pro illo autem, & pro ejus patre, à quo adoptatus est, etiam ad ipsum scripsi: quas litteras quum legerit Christiana benignitas tua, peto ut eas apud memoratum virum tua intercessione adjuvare digneris. Misi autem cum illo etiam hominem ecclesiæ, ne ad tuam sanctitatem difficilis ei esset accessus: non enim parum de illo sollicitus sum, à qua me sollicitudine Dominus, ut spero, per tuæ caritatis instantiam liberabit. Peto etiam mihi rescribere non graveris, quemadmodum sit in fide catholica ille Theodosius, per quem Manichæi nonnulli sunt proditi; & ipsi quos ab eo proditos, putamus esse correctos. Si quid etiam de profectione sanctorum episcoporum fortè audivisti, fac ut noverim. Deo vivas. * Honorati, *in aliquot MSS.*

Domino meritò venerabili, ac beatissimo sacro patri AUGUSTINO *episcopo*, QUODVULTDEUS *diaconus.*

Epistola. CCXXIII. *tom.* 2.

UNum quidem reverentiæ tuæ commonitorium, quod per Ecclesiasticum dignatus es destinare, suscepi. Nam quod priùs directum esse beatitudo tua significavit, per virum honorabilem Philocalum, necdum ad me pervenit. Verùm quamvis conscius propriorum semper fuerim peccatorum, nunc tamen evidenter agnovi, adipiscendo illi quod exoravi muneri, meam toti Ecclesiæ impedimento esse personam. Sed omnino confido, quoniam qui per Unici sui gratiam, humani generis dignatus est delere facinora, nec mea in perniciem cunctorum prævalere permittet, potiùsque ubi abundavit peccatum, gratiam faciet redundare, Domine meritò venerabilis, ac verè beatissime pater. Difficultatem operis, quod instruendis imperitissimis nobis per tuam beneficentiam præstari suppliciter exoravi, nec ipse ignorans antè prædixi: sed de divini fontis ubertate, quam tibi Dominus tribuit, veraci corde præsumsi. Rom. 5. 20.

2. *Nam etsi Philastrius & Epiphanius venerandi episcopi tale aliquid scripsisse memorantur, quod procul dubio me inter cetera, immo sicut omnia, latet: non tamen arbitror eos hanc curam diligentiamque adhibuisse, ut singulis quibusque opinionibus contrarias etiam* * *opiniones adjungerent, ritusque subjicerent: tum denique opus illud utriusque qualecumque sit, non habet fortassis eam, quam desidero, brevitatem. Frustra etiam homini, qui Latina non didicit, Græca facundia delegatur: quia non ego tantummodo consilium, sed & auxilium postulavi. Quid autem venerationem tuam de interpretum non solùm difficultate, sed etiam obscuritate admoneam, cùm ipse hoc magis ac plenè dijudices? Accedit ad caussam, quòd nonnullæ etiam post illorum obitum hæreses emersisse dicantur, quarum nullam illi fecerint mentionem.* * responsiones, in duob. MSS.

3. *Quamobrem ad peculiare patrocinium pietatis tuæ confugio, & voce mea, sed universali desiderio, paratum ad misericordiam sacrosanctum pietatis pectus appello, sequestratis saporibus peregrinis, considerato textu prioris epistolæ, panem Afrum, quem nostra provincia solet habere præcipuum, cælesti etiam manna conditum,*

serò pulsanti & famem patienti non deneges. Profectò enim nec ego pulsare cessabo, donec ipse concedas: ut quod non impetrat privilegium, ubi nullum est meritum, saltem indefessa importunitas mereatur.

Domino sinceriter dilectissimo fratri & condiacono QUODVULTDEO, AUGUSTINUS episcopus.

Epistola CCXXIV. *tom.* 2.

CUM mihi hæc scribendi offerretur occasio per Fussalensem presbyterum, quem commendo caritati tuæ, relegi epistolam tuam, in qua petis, ut de hæresibus, quæ oriri potuerunt ex quo Domini in carne nuntiari cœpit adventus, aliquid scriberem. Hoc autem feci, ut viderem utrùm jam deberem opus ipsum aggredi, & inde tibi aliquid mittere: ubi considerares tanto esse difficilius, quanto vis effici brevius. Sed ne hoc quidem potui, talibus curis supervenientibus impeditus, à quibus omnino dissimulare non possem: nam me & ab eo, quod habebam in manibus, averterunt.

2. Hoc autem est, ubi respondeo libris Juliani, quos octo edidit post illos quatuor, quibus antè respondi. Hos enim cùm Romæ accepisset frater Alypius, nondum omnes descripserat, cùm oblatam occasionem noluit præterire, per quam mihi quinque transmisit; promittens alios tres citò se esse missurum, & multùm instans ne respondere differrem. Cujus instantiâ coactus sum remissiùs agere * quod agebam; ut operi utrique non deessem, uni diebus, alteri noctibus: quando mihi ab aliis occupationibus hinc atque hinc venire non desistentibus parceretur. Agebam verò rem plurimùm necessariam: nam retractabam opuscula mea, & si quid in eis me offenderet, vel alios offendere posset, partim reprehendendo, partim defendendo, quod legi deberet, & posset, operabar: & duo volumina jam absolveram, retractatis omnibus libris meis, quorum numerum nesciebam; eosque CCXXXII. esse cognovi. Restabant epistolæ & tractatus populares, quos Græci homilias vocant: & plurimas epistolarum legeram, sed adhuc nihil inde dictaveram, cùm me etiam isti Juliani libri occupare cœperant, quorum nunc quarto respondere cœpi. Quando ergo id explicavero, quintoque respondero, si tres non supervenerint, dispono (si Deus voluerit) & quæ poscis incipere, simul agens utrumque, & hoc scilicet, & illud de retractatione opusculorum nostrorum, nocturnis & diurnis temporibus in singula distributis.

* quàm, *in aliquot MSS.*

3. Hoc ideo insinuavi Sanctitati tuæ, ut quantum tibi desiderium est sumendi quod poscis, tanto flagrantiùs à Domino mihi poscas adjutorium, quo serviam laudabili studio tuo, atque utilitati eorum, quibus id existimas profuturum, Domine sinceriter dilectissime frater. Commendo iterum perlatorem, & negotium propter quod eò perrexit, si cognoveris apud quem agendum sit, peto ne pigeat adjuvare. Non enim possumus necessitates hominum ejusmodi deserere, qui nostri non coloni, sed quod majus est, fratres sunt, & in caritate Christi ad curam pertinent nostram. Deo vivas.

Quem admodum Jannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati. 2. Tim. 3.

SANCTI AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE HÆRESIBUS AD QUODVULTDEUM,

LIBER UNUS.*

* Scriptus circiter annum 428.

QUOD petis sæpissime atque instantissimè, sancte fili Quodvultdeus, ut de hæresibus aliquid scribam dignum lectione cupientium dogmata devitare contraria fidei Christianæ, & Christiani nominis obumbratione fallentia; scias me olim longè ante quàm peteres, facere cogitasse, atque fuisse facturum, nisi diligenter considerans quale quantumque id esset, ultra vires meas esse sentirem. Sed quoniam fateor nullum mihi, ut te, institisse poscendo: in ipsa tam molesta instantia tua etiam tuum nomen adtendi, & dixi, Aggrediar & faciam quod vult Deus. Hoc enim Deum velle confido, si me ad hujus Operis terminum misericordi favore perduxerit, ut per ministerium linguæ meæ tanta hujus rei difficultas aut ostendatur tantummodo, aut ipso etiam pleniùs adjuvante tollatur. Quorum duorum, quod priore loco posui, jam diu est ut animo volvo ac revolvo, & quadam meditatione contueor: quod autem postea dixi, non me accepisse confiteor; & utrùm dum hoc ago, ut ef-

A ficiam, dum peto, dum quæro, dum pulso, sim fortasse accepturus ignoro: scio me tamen nec petiturum, nec quæsiturum ac pulsaturum quantum sat est, nisi & hunc affectum munere divinæ inspirationis accepero. In hoc igitur Opere, quod te vehementer urgente in Dei voluntate suscepi, cernis me ut id peragam non tam crebrescentibus ad me tuis petitionibus esse cogendum, quàm piis ad Deum non solùm tuis, verùm & aliorum fratrum, quos tibi in hanc rem

B fideles socios potueris invenire, orationibus adjuvandum. Quod ut fiat, has ipsas primas hujus laboris mei partes, ubi est ista prælocutio, curavi tuæ Caritati in auxilio Domini accelerare mittendas: ut propter illa quæ restant, noveritis quantum pro me orare debeatis, quicumque nosse potueritis, à me jam fuisse susceptum hoc tam grande negotium, quod à me desideratis impleri.

Petis ergo, (quod tuæ indicant litteræ, quas ad me dedisti, cùm primùm à me petere ista cœ-

C pisti,) ut exponam *breviter, perstrictè atque summatim, ex quo Christiana religio hereditatis promissæ nomen accepit, quæ hæreses fuerint, sint; quos errores intulerint, inferant; quid adversus catholicam Ecclesiam senserint, sentiant, de fide, de*

A *Trinitate; de baptismo, de pœnitentia, de homine Christo, de Deo Christo, de resurrectione, de novo & vetere Testamento.* Istas autem inquisitiones tuas in immensum procedere cùm videres, putasti cujusdam generalitatis adhibendum esse compendium, atque dixisti: *Et omnia omnino, quibus à veritate dissentiunt.* Deinde addidisti: *Quæ etiam baptismum habeant, quæve non habeant; & post quas baptizet, nec tamen rebaptizet Ecclesia: qualiter suscipiat venientes; & quid singulis lege, auctoritate, atque ratione respondeat.* B Hæc omnia cùm quæris ut exponantur à me, miror luculentum ingenium tuum, tot tantarumque rerum & sitire veritatem, & fastidium jam timendo poscere brevitatem. Sed vidisti etiam ipse quid hoc loco possem tuæ hujus epistolæ cogitare; & quasi vigilanter occurristi cogitationi meæ, dicens, *Nec me tantæ Beatitudo tua credat ineptiæ, ut non inspiciam quantis & quàm ingentibus voluminibus opus sit, ut possint ista dissolvi. Verùm hoc ego fieri non exspecto: id enim multipliciter* C *factum esse non dubito.* Et tamquam consilium subjiciens, quomodo possit & servari brevitas, & veritas pandi, adjungis ea verba quæ pauló antè jam posui, & dicis: *Sed breviter, perstrictè atque summatim opiniones rogo cujuslibet hæresis poni, & quid contrà teneat Ecclesia catholica, quantum instructioni satis est, subdi.* Ecce iterum mittis in longum: non quia dici ista breviter sive non valent, sive non debent; sed quia tam multa sunt, ut quamlibet breviter dicenda multas litteras flagi- D tent: tu autem *ut, velut quodam,* inquis, *ex omnibus concepto commonitorio, si quis aliquam objectionem aut convictionem uberiùs, pleniùs, ac planiùs nosse voluerit, ad opulenta & magnifica volumina transmittatur, quibus à diversis, & præcipuè,* inquis, *à Veneratione tua in hoc ipsum constat esse elaboratum.* Quæ cùm dicis, unum quasi commonitorium de his omnibus te desiderare significas: audi ergo unde commonearis quid petas.

Opiniones omnium philosophorum, qui sectas E varias condiderunt, usque ad tempora sua, (neque enim plus poterat,) sex non parvis voluminibus quidam Celsus absolvit. Nec redarguit aliquem, sed tantùm quid sentirent aperuit, ea brevitate sermonis, ut tantum adhiberet eloquii, quantum rei nec laudandæ, nec vituperandæ, nec affirmandæ aut defendendæ, sed aperiendæ indicandæque sufficeret; cùm ferme centum philosophos nominasset: quorum non omnes instituerunt hæreses proprias; quoniam nec illos ta- F cendos putavit, qui suos magistros sine ulla dissensione secuti sunt. Noster verò Epiphanius [a] Cyprius episcopus, ab hinc non longè humanis rebus exemtus, de octoginta hæresibus loquens sex libros etiam ipse conscripsit, historica narratione memorans omnia, nulla disputatione adversùs falsitatem pro veritate decertans. Breves sanè sunt hi libelli, & si in unum librum redigantur, nec ipse erit nostris vel aliorum quibusdam libris longitudine comparandus. Hujus brevita- G tem si fuero in commemorandis hæresibus imitatus, quid à me brevius postulare vel exspectare debeas, non habebis. Sed non ibi hujus mei laboris summa consistit, quod & tibi, vel me demonstrante, vel etiam te præcurrente poterit apparere, cùm hoc fecero. Videbis enim in eo quod supradictus Episcopus fecit, quantum desit Operi quod ipse vis fieri; quanto magis quod ego? Tu namque, quamvis breviter, perstrictè atque summatim, tamen vis etiam responderi commemoratis hæresibus: quod ille non fecit. Ego verò hoc magis volo facere, si & Deus velit, unde possit omnis hæresis, & quæ nota est, & quæ ignota, vitari; & unde rectè possit quæcumque innotuerit, judicari. Non enim omnis error hæresis est; quamvis omnis hæresis, quæ in vitio ponitur, nisi errore aliquo hæresis esse non possit. Quid ergo faciat hæreticum, regulari quadam definitione comprehendi, sicut ego existimo, aut omnino non potest, aut difficillimè potest: quod in processu hujus Operis declarabitur, si Deus rexerit, atque ad id, quod intendo, perduxerit disputationem meam. Quid autem prosit ipsa inquisitio, etiamsi non potuerimus comprehendere quomodo sit definiendus hæreticus, suo loco videndum atque dicendum est: nam si hoc comprehendi potuerit, quis non videat utilitas quanta sit? Erunt ergo primæ partes Operis hujus de hæresibus, quæ post Christi adventum & adscensum adversùs doctrinam ipsius exstiterunt, & utcumque nobis innotescere potuerunt. In posterioribus autem partibus, quid faciat hæreticum, disputabitur. Cùm ergo Dominus adscendisset in cælum, hi hæretici exorti sunt.

I. [b] *Simoniani.*
II. *Menandriani.*
III. *Saturniniani.*
IV. *Basilidiani.*
V. *Nicolaitæ.*
VI. *Gnostici.*
VII. *Carpocratiani.*
VIII. *Cerinthiani, vel Merinthiani.*
IX. *Nazaræi.*
X. *Ebionæi.*
XI. *Valentiniani.*
XII. *Secundiani.*
XIII. *Ptolemæi.*
XIV. *Marcitæ.*
XV. *Colorbasii.*
XVI. *Heracleonitæ.*
XVII. *Ophitæ.*
XVIII. *Caiani.*
XIX. *Sethiani.*
XX. *Archontici.*
XXI. *Cerdoniani.*
XXII. *Marcionitæ.*
XXIII. *Apellitæ.*
XXIV. *Severiani.*
XXV. *Tatiani, vel Encratitæ.*
XXVI. *Cataphryges.*
XXVII. *Pepuziani, aliàs Quintilliani.*
XXVIII. *Artotyritæ.*
XXIX. *Tessarescædecatitæ.*
XXX. *Alogii.*
XXXI. *Adamiani.*
XXXII. *Elcesæi, & Sampsæi.*
XXXIII. *Theodotiani.*

[a] Epiphanius Constantiæ seu Salaminæ in Cypro insula episcopus, humanis rebus exemtus est circiter annum Christi 403. Ipsius adversùs octoginta hæreses immensi Operis, quod Panarium inscripsit, nonnisi epitome & anacephalæosis Augustino cognita.

[b] Hæresum indiculus ab aliquo hîc adjectus est: reperitur in plerisque MSS. non hoc loco, sed in fronte libri ante præfationem col[sic] locatus, cum hujusmodi titulo: *In hoc libro istæ hæreses continentur*[sic]

I. SIMONIANI à Simone mago, qui baptizatus A à Philippo diacono, sicut in Actibus Apostolorum legitur, pecuniâ voluit à sanctis Apostolis emere, ut etiam per impositionem manûs ejus daretur Spiritus-sanctus. Hic magicis fallaciis deceperat multos. Docebat autem detestandam turpitudinem indifferenter utendi feminis. Nec Deum fecisse mundum, dicebat. Negabat etiam carnis resurrectionem. Et asserebat se esse Christum. Idemque Jovem se credi volebat; Minervam verò meretricem quamdam [a] Helenen, quam sibi B sociam scelerum fecerat: imaginesque & suam & ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas, quas & Romæ tamquam deorum simulacra auctoritate publica constituerat. In qua urbe apostolus Petrus eum vera virtute Dei omnipotentis exstinxit. [b] Act. 8. 18.

II. MENANDRIANI à Menandro etiam ipso mago, discipulo ejus, qui mundum asserebat non à Deo, sed ab angelis factum.

III. [c] SATURNINIANI à quodam Saturnino, qui tur- C pitudinem Simonianam in Syria confirmasse perhibetur: qui etiam mundum solos angelos septem præter [d] conscientiam Dei Patris fecisse dicebat.

IV. BASILIDIANI à Basilide, qui hoc distabat à Simonianis, quòd trecentos-sexaginta-quinque cælos esse dicebat, quo numero dierum annus includitur. Unde etiam quasi sanctum nomen commendabat, quod est, [e] ἀβρασαξ, cujus nominis litteræ secundùm Græcam supputationem eumdem D numerum complent. Sunt enim septem, α, & β, & ρ, & α, & σ, & α, & ξ: id est unum, & duo, & centum, & unum, & ducenta, & unum, & sexaginta: quæ fiunt in summa trecenta-sexaginta-quinque. [f]

V. NICOLAITÆ à Nicolao nominati sunt, uno, ut perhibetur, ex illis septem, quos Apostoli diaconos ordinaverunt. Iste cùm de zelo pulcherrimæ conjugis culparetur, velut purgandi se caussâ permisisse fertur, ut eâ qui vellet uteretur. E Quod ejus factum in sectam turpissimam versum est, quâ placet usus indifferens feminarum. Hi nec ab iis quæ idolis immolantur, cibos suos separant: & alios ritus gentilium superstitionum non [g] aversantur. Narrant etiam quædam fabulosa de mundo, nescio quæ barbara principum nomina miscentes disputationibus suis, quibus terreant auditores, quæ prudentibus risum potiùs faciunt, quàm timorem. Intelliguntur autem etiam isti non Deo tribuere creaturam, sed quibusdam po- F testatibus, quas mirabili vel fingunt vanitate, vel credunt. Act. 6. 5.

VI. GNOSTICI propter excellentiam scientiæ sic se appellatos esse, vel appellari debuisse gloriantur: cùm sint superioribus omnibus vaniores atque turpiores. Denique cùm ab aliis atque aliis per diversas terrarum partes aliter atque aliter nuncupentur, nonnulli eos etiam Borboritas vocant, quasi cœnosos, propter nimiam turpitudinem, quam in suis mysteriis exercere dicuntur. Aliqui eos à Nicolaitis exortos putant: aliqui à Carpo-

[a] Editi, *Selenen.* At MSS. *Helenam*, aut *Helenen*: veriùs. Hanc enim Simon delirabat fuisse Helenam ipsam Trojanam, ex Tertulliano lib. de anima c. 34. ex Philastrio &c. Ἑλένην etiam nominat Epiphanius, nec aliter Damascenus in opere de hæresibus.

[b] Hîc in editis additur: *Dixerat enim se in monte Sina legem Moysi in Patris persona dedisse Iudæis: tempore Tiberii in Filii persona putativè apparuisse: postea se in linguis igneis Spiritum-sanctum super Apostolos venisse: Christum autem nec venisse, nec à Iudæis quidquam pertulisse.*

[c] Apud Epiphanium & Damascenum *Saturniliani* appellantur, eorumque auctor *Saturnilus*. Sic etiam vocat Justinus in dialogo cum Tryphone, ac Theodoretus.

[d] Unus è Vatic. codicibus, *præter scientiam.*

[e] Sic manu scripti Epiphanio & Damasceno consentientes. At editi, Αβραξας.

[f] Veterum MSS auctoritate expungimus verba hæc, quæ de Basilidianis hæreticis editi addunt: *Mundum istum vel hominem non credunt à Deo factum, sed à trecentesimo-sexagesimo-quinto cælo. Amatoria carmina studiosè discunt. A Iudæis non credunt Christum crucifixum, sed Simonem Cyrenensem, qui angariatus sustulit crucem ejus.*

[g] Editio Lov. id est Lovaniensium, *non adversantur.* Meliùs Er. id est Erasmi editio, cum MSS. *non aversantur.*

crate, de quo pòst loquemur. Tradunt autem [A] dogmata fabulosissimis plena figmentis: etiam ipsi principum vel angelorum nominibus terribilibus infirmas animas capiunt; & de Deo rerumque naturâ, fabulosa & à sanitate veritatis aliena multa contexunt. Animarum substantiam, Dei dicunt esse naturam, earumque adventum in [a] hæc corpora [a] & reditum ad Deum iisdem suis fabulis longissimis & stultissimis secundùm suos errores inserunt: & illos qui eis credunt faciunt, non multâ, ut putant, scientiâ præpollere, sed multâ, ut ita dicam, fabulositate vanescere. Dicuntur quoque bonum deum & malum deum in suis habere dogmatibus.

VII. CARPOCRATIANI sunt à Carpocrate, qui docebat omnem turpem operationem, omnemque adinventionem peccati: nec aliter evadi atque transiri principatus & potestates, quibus hæc placent, ut possit ad cælum superius perveniri. Hic etiam Jesum hominem tantummodo, & de utroque sexu natum putasse perhibetur, sed accepisse [C] talem animam, quâ sciret ea quæ superna essent, atque nuntiaret. Resurrectionem corporis simul cum Lege abjiciebat. Negabat à Deo factum, sed à nescio quibus virtutibus mundum. Sectæ ipsius fuisse traditur quædam Marcellina, quæ colebat imagines Jesu & Pauli & Homeri & Pythagoræ, adorando incensumque ponendo.

VIII. CERINTHIANI à Cerintho, iidemque Merinthiani à Merintho, mundum ab angelis factum esse dicentes, & carne circumcidi oportere, at- [D] que alia hujusmodi Legis præcepta servari. Jesum hominem tantummodo fuisse, nec resurrexisse, sed resurrecturum asseverantes. Mille quoque annos post resurrectionem in terreno regno Christi, secundùm carnales ventris & libidinis voluptates, futuros fabulantur: unde etiam Chiliastæ sunt appellati.

Vide lib. 20. de Civitate Dei, cap. 7.

IX. NAZARÆI, cùm Dei Filium confiteantur esse Christum, omnia tamen veteris Legis observant, quæ Christiani per apostolicam traditionem non [E] observare carnaliter, sed spiritaliter intelligere didicerunt.

Vide lib. 1. contra Cresconium, c. 31

X. EBIONÆI Christum etiam ipsi tantummodo hominem dicunt. Mandata carnalia Legis observant, circumcisionem scilicet carnis, & cetera, à quorum oneribus per novum Testamentum liberati sumus. Huic hæresi Epiphanius Sampsæos [b] & [b] Elcesæos ita copulat, ut sub eodem numero, tamquam una sit hæresis, ponat, aliquid tamen interesse significans: quamvis & in consequenti- [F] bus loquatur de illis, ponens eos sub numero suo. Eusebius verò Elcesaitarum sectam commemorans, fidem in persecutione dicit negandam docuisse, & in corde servandam.

Euseb. lib. 6. cap. 38.

XI. VALENTINIANI à Valentino, qui de natura rerum multa fabulosa confinxit, triginta Æonas, id est, sæcula, asserens exstitisse, quorum principium esse profundum & silentium, quod profundum etiam patrem appellat [c]. Ex quibus duobus velut ex conjugio processisse perhibet intellectum & veritatem, & protulisse in honorem patris Æonas octo. De intellectu autem & veritate processisse verbum & vitam, & protulisse Æonas decem. Porrò de verbo & vita processisse hominem & ecclesiam, & protulisse Æonas duodecim. Itaque octo & decem & duodecim fieri triginta Æonas, ha- [B] bentes, ut diximus, primum principium de profundo & silentio. Christum autem à patre missum, id est, à profundo, spiritale vel cæleste corpus secum adtulisse: nihilque assumsisse de virgine Maria, sed per illam tamquam per [d] rivum aut per fistulam sine ulla de illa assumta carne transisse. [e] Negat etiam resurrectionem carnis, solum per Christum spiritum & animam salutem accipere affirmans.

[f] SECUNDIANI hoc à Valentinianis distare dicuntur, quòd addunt opera turpitudinis.

PTOLEMÆUS quoque discipulus Valentini, hæresim novam condere cupiens, quatuor Æonas & alios quatuor asserere maluit.

MARCUS etiam nescio quis hæresim condidit, negans resurrectionem carnis, & Christum non verè, sed putativè passum asseverans. Duo quoque opinatus est ex adverso sibi esse principia, quiddam tale de Æonibus quale Valentinus affirmans.

[g] COLORBASUS secutus est istos, non multùm aliter sentiens, vitam omnium hominum & generationem in septem sideribus consistere affirmans.

HERACLEONITÆ ab Heracleone discipulo superiorum, duo asserunt principia, unum ex altero, & ex his duobus alia plurima. Feruntur autem suos morientes novo modo quasi redimere, id est, per oleum, balsamum & aquam, & invocationes quas Hebraicis verbis dicunt super capita eorum.

OPHITÆ à colubro nominati sunt: coluber enim Græcè ὄφις dicitur. Hunc autem [h] Christum arbitrantur: sed habent etiam verum colubrum assuetum eorum panes lambere, atque ita eis velut eucharistiam sanctificare. Quidam dicunt istos Ophitas ex Nicolaitis sive Gnosticis exstitisse, & per eorum fabulosa figmenta ad colubrum colendum fuisse perventum.

CAIANI propterea sic appellati, quoniam Cain honorant, dicentes eum fortissimæ esse virtutis. Simul & Judam traditorem divinum aliquid putant, & scelus ejus beneficium deputant; asserentes eum præscisse quantum esset generi humano Christi passio profutura, & occidendum Judæis propterea tradidisse. Illos etiam, qui schisma facientes in primo populo Dei, terrâ dehiscente perierunt, & Sodomitas colere perhibentur. Blasphemant Legem, & Deum Legis au-

[a] Editio Er. *earumque adventum in hæc corpora cum aliis aëreis animabus dicunt fieri, per quas peccata in corporibus committuntur: nam illas animas quæ ex Dei procedunt substantia, reverti ad Deum immaculatas. Dicuntur quoque bonum deum* &c. Locum ex MSS. exemplaribus redintegrarunt Lovanienses.

[b] In antiquis codicibus scriptum reperimus cum adspiratione *Helcesæos*; & infrà, *Helcesaitarum*, seu *Helceseitarum sectam*.

[c] Michaëlinus, Colbertinus & Vaticanus codex addunt, *silentium matrem*.

[d] Editio Er. *tamquam per rimam.*

[e] Quod hîc in editis fuerat additum (*De tricesimo sæculo dicit diabolum genitum, & à diabolo alios natos qui fecerint hunc mundum. Et ideo malitiam non arbitrio tribuit, sed naturæ mundi, id est generi diabolico.*) abest à MSS.

[f] Lov. & aliquot MSS. *Sevandiani.* Alii cum Er. *Secundiani*: quorum scilicet princeps *Secundus* à Philastrio, Epiphanio & aliis dicitur.

[g] *Colarbasum* editi appellant, mutatâ alterâ vocali *o* in *a*, reluctantibus antiquis scripturis.

[h] Ita in MSS. At in excusis describitur isthæc hæresis hoc ferè modo: *Hunc autem colubrum qui decepit Adam & Evam, Christum arbitrantur: sed habent etiam verum colubrum, quem nutriunt & venerantur. Qui & incantante sacerdote egreditur de spelunca, & adscendit super altare, innixum speluncæ, & oblationes eorum lambit, & involvens se circa eas, regreditur ad speluncam: & ita confringunt oblationes in eucharistiam, quasi à serpente Christo, ut illi putant, sanctificatas. Tradunt hujus serpentis cultum à Nicolaitis sive Gnosticis ad istos devenisse.*

ctorem carnisque resurrectionem negant.

XIX. SETHIANI nomen acceperunt à filio Adæ, qui vocatus est Seth: eum quippe honorant, sed fabulosa & hæretica vanitate. Dicunt enim eum de superna matre natum, quam perhibent convenisse cum superno patre, unde divinum semen aliud nasceretur, tamquam filiorum Dei. Hi quoque multa de principatibus & potestatibus vanissima fabulantur. Quidam eos dicunt Sem filium Noë Christum putare.

XX. ARCHONTICI à principibus appellati, universitatem, quam Deus condidit, opera esse principum dicunt. Operantur etiam quamdam turpitudinem. Resurrectionem carnis negant.

XXI. CERDONIANI à Cerdone nominati, qui duo principia sibi adversantia dogmatizavit: Deumque Legis ac Prophetarum non esse patrem Christi, nec bonum Deum esse, sed justum; patrem verò Christi bonum: Christumque ipsum neque natum ex femina, neque habuisse carnem; nec verè mortuum vel quidquam passum, sed simulasse passionem. Quidam verò in duobus principiis suis duos deos ita eum dixisse perhibent, ut unus eorum esset bonus, alter autem malus. Resurrectionem mortuorum negat, spernens etiam Testamentum vetus.

XXII. MARCION quoque, à quo Marcionitæ appellati sunt, Cerdonis secutus est dogmata de duobus principiis: quamvis Epiphanius eum tria dicat asseruisse principia, bonum, justum, pravum: sed Eusebius Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum atque naturarum scribit auctorem. (Eus. lib. 5. 13.)

XXIII. APELLITÆ sunt, quorum Apelles est princeps, qui duos quidem deos introducit, unum bonum, alterum malum: non tamen in duobus diversis atque inter se adversis esse principiis; sed unum esse principium, deum scilicet bonum; & ab illo factum alterum: qui cùm malignus esset, inventus est in sua mundum malignitate fecisse. Hunc Apellem dicunt quidam etiam de Christo tam falsa sensisse, ut diceret eum, non quidem carnem [a] deposuisse de cælo, sed ex elementis mundi accepisse, quam mundo reddidit, cùm sine carne resurgens adscendit in cælum.

XXIV. SEVERIANI à Severo exorti, vinum non bibunt, eo quòd fabulosa vanitate de satana & terra germinasse asserant vitem. Etiam ipsi non sanam doctrinam suam, quibus volunt, inflant nominibus principum, carnis resurrectionem cum vetere Testamento respuentes. [b]

XXV. TATIANI à [c] Tatiano quodam instituti, qui & Encratitæ appellati sunt, nuptias damnant, atque omnino pares eas fornicationibus aliisque corruptionibus faciunt: nec recipiunt in suorum numerum conjugio utentem, sive marem, sive feminam. Non vescuntur carnibus, easque omnes abominantur. Prolationes quasdam fabulosas sæculorum etiam isti sapiunt. Saluti primi hominis contradicunt. Epiphanius Tatianos & Encratitas ita discernit, ut Encratitas Tatiani schismaticos [d] dicat.

XXVI. CATAPHRYGES sunt, quorum auctores fuerunt, Montanus tamquam paraclitus, & duæ prophetissæ ipsius, Prisca & Maximilla. His nomen provincia Phrygia dedit, quia ibi exstiterunt, ibique vixerunt: & etiam nunc in eisdem partibus populos habent. Adventum Spiritus-sancti à Domino promissum, in se potiùs quàm in Apostolis fuisse asserunt redditum. Secundas nuptias pro fornicationibus habent: & ideo dicunt eas permisisse apostolum Paulum, quia ex parte sciebat, & ex parte prophetabat: nondum enim venerat quod perfectum est. (1. Cor. 13. 9.) Hoc autem perfectum in Montanum & in ejus prophetissas venisse delirant. Sacramenta perhibentur habere funesta: nam de infantis anniculi sanguine, quem de toto ejus corpore minutis punctionum vulneribus extorquent, quasi eucharistiam suam conficere perhibentur, miscentes eum farinæ, panemque inde facientes: qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro [e] martyre; si autem vixerit, pro magno sacerdote.

XXVII. [f] PEPUZIANI sive Quintilliani, à loco quodam nominati sunt, quam civitatem desertam dicit Epiphanius. Hanc autem isti divinum aliquid esse arbitrantes, Jerusalem vocant: tantum dantes mulieribus principatum, ut sacerdotio quoque apud eos honorentur. Dicunt enim Quintillæ & Priscillæ in eadem civitate Pepuza Christum specie feminæ revelatum: unde ab hac Quintilliani etiam nuncupantur. Faciunt & ipsi de sanguine infantis, quod Cataphryges facere suprà diximus: nam & ab eis perhibentur exorti. Denique alii hanc Pepuzam non esse civitatem, sed villam dicunt fuisse Montani & prophetissarum ejus Priscæ & Maximillæ, & quia ibi vixerunt, ideo locum meruisse appellari Jerusalem.

XXVIII. ARTOTYRITÆ sunt, quibus oblatio eorum hoc nomen dedit: offerunt enim panem & caseum, dicentes à primis hominibus oblationes de fructibus terræ & ovium fuisse celebratas. Hos Pepuzianis jungit Epiphanius.

XXIX. TESSARESCÆDECATITÆ hinc appellati sunt, quòd non nisi quartâ-decimâ lunâ [g] pascha celebrant, quilibet septem dierum occurrat dies; & si dies Dominicus occurrerit, ipso die jejunant & vigilant.

XXX. [h] ALOGI propterea sic vocantur, tamquam sine verbo, (λόγος enim Græcè verbum dicitur,) quia Deum Verbum recipere noluerunt, Johannis Evangelium respuentes, cujus nec Apocalypsin accipiunt, has videlicet scripturas negantes esse ipsius.

[a] Sola editio Lov. *duxisse de cælo.*

[b] Subjungunt editi: *Hic præterea Philumenen quamdam puellam dicebat inspiratam divinitus ad prænuntianda futura; ad quam somnia atque æstus sui animi referens, divinationibus seu præsagiis ejus secretim erat solitus præmoneri, eodem phantasmate eidem Philumenæ pueri habitu se demonstrante, qui puer apparens Christum se aliquando, aliquando esse assereret Paulum. A quo phantasmate sciscitans, ea solleret respondere, quæ se audientibus diceret. Nonnulla quoque illam miracula operari solitam, inter quæ illud præcipuum, quòd in angustissimi oris ampullam vitream panem grandem immitteret, eumque extremis digitulis levare soleret illæsum, eoque solo quasi divinitus sibi cibo dato fuisset contenta.* Abest id totum à MSS. quod fortè cùm esset à quopiam in ora libri, non de Severo, sed de Apelle annotatum, librarii hallucinantes isthuc transtulerunt. De Apelle ac ejusdem Philumene Tertullianus lib. de præscript. cap. 6. & 30.

[c] Editi ferunt, *à Tacio.* Sed MSS. *à Tatiano:* quo eum nomine veteres historici appellant.

[d] Editi, *dicant.* Meliùs aliquot MSS. *dicat.* Refer ad Epiphanium, qui Encratitas ἀπόσπασμα Τατιανοῦ dicit in Epitome.

[e] Colbertini codices duo & unus è Vaticanis, *pro magno martyre; si autem vixerit, pro summo sacerdote.* Alii Vaticani cum antiquissimo Floriacensi, cum Becheronensi, &c. *pro martyre; si autem vixerit, pro maximo sacerdote.* Michaëlinus MS. *pro primo sacerdote.*

[f] In omnibus propè MSS. *Pepudiani:* & infrà pro *Pepuza*, constanter scriptum est *Pepudia.*

[g] Editi hîc addunt, *mense Martio.*

[h] In editis, *Alogiani.* Restituendum ex MSS. *Alogi:* qui à Græcis Hæresiographis dicuntur Ἄλογοι.

XXXI. ADAMIANI ex Adam dicti, cujus imitantur in paradiso nuditatem, quæ fuit ante peccatum. Unde & nuptias aversantur: quia nec priùs quàm peccasset Adam, nec priùs quàm dimissus esset de paradiso, cognovit uxorem. Credunt ergo quòd nuptiæ futuræ non fuissent, si nemo peccasset. Nudi itaque mares feminæque conveniunt, nudi lectiones audiunt, nudi orant, nudi celebrant sacramenta, & ex hoc paradisum suam arbitrantur Ecclesiam.

XXXII. ELCESÆOS & SAMPSÆOS hîc tamquam ordine suo commemorat Epiphanius, quos dicit à quodam pseudopropheta esse deceptos, qui vocabatur [a] Elci, ex cujus genere duas mulieres tamquam deas ab eis perhibet adoratas: cetera Ebionæis tenere similia.

XXXIII. THEODOTIANI à [b] Theodoto quodam instituti, hominem tantummodo Christum asseverant. Quod dicitur idem Theodotus propterea docuisse, quia in persecutione lapsus isto modo se casûs sui devitare putabat opprobrium, si non Deum negasse, sed hominem videretur.

XXXIV. MELCHISEDECIANI, Melchisedec sacerdotem Dei excelsi, non hominem fuisse, sed virtutem Dei esse arbitrantur.

XXXV. BARDESANISTÆ à quodam Bardesane, qui in doctrina Christi priùs exstitisse perhibetur insignis: sed postea, quamvis non per omnia, in Valentini hæresim lapsus est. [c]

XXXVI. NOËTIANI à quodam Noëto, qui dicebat Christum eumdem ipsum esse Patrem & Spiritum-sanctum.

XXXVII. VALESII & se ipsos castrant, & hospites suos, hoc modo existimantes Deo se debere servire. Alia quoque hæretica docere dicuntur & turpia: sed quæ illa sint, nec ipse commemoravit Epiphanius, nec uspiam potui reperire.

XXXVIII. [d] CATHARI, qui se ipsos isto nomine, quasi propter munditiam, superbissimè atque odiosissimè nominant, secundas nuptias non admittunt, pænitentiam denegant, Novatum sectantes hæreticum: unde etiam Novatiani appellantur.

XXXIX. ANGELICI, in angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.

XL. APOSTOLICI, qui se isto nomine arrogantissimè vocaverunt, eo quòd in suam communionem non reciperent utentes conjugibus & res proprias possidentes: quales habet Catholica [e] & monachos & clericos plurimos. Sed ideo isti hæretici sunt, quoniam se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere, qui utuntur his rebus, quibus ipsi carent. Encratitis isti similes sunt: nam & * Apotactitæ appellantur. Sed & alia nescio quæ propria hæretica docere perhibentur.

* id est, Renuntiatores.

XLI. SABELLIANI ab illo Noëto, quem suprà memoravimus, defluxisse dicuntur; nam & discipulum ejus quidam perhibent fuisse Sabellium. Sed qua caussâ duas hæreses eas Epiphanius computet, nescio: cùm fieri potuisse videamus, ut fuerit Sabellius iste famosior, & ideo ex illo celebrius hæc hæresis nomen acceperit. Noëtiani enim difficilè ab aliquo sciuntur: Sabelliani autem sunt in ore multorum. Nam & Praxeanos eos à Praxea quidam vocant; & Hermogeniani vocari ab Hermogene potuerunt: qui Praxeas & Hermogenes eadem sentientes, in Africa fuisse dicuntur. Nec tamen istæ plures sectæ sunt; sed unius sectæ plura nomina, ex his hominibus qui in ea maximè innotuerunt: sicut Donatistæ, iidem Parmenianistæ; sicut Pelagiani, iidem Cælestiani. Unde ergo sit factum, ut Noëtianos & Sabellianos, non unius hæresis duo nomina, sed tamquam duas hæreses supradictus Epiphanius poneret, liquidò invenire non potui: quia si quid inter se differunt, tam obscurè dixit, studio forsitan brevitatis, ut non intelligam. Loco quippe isto, quo & nos, tam longè à Noëtianis Sabellianos commemorans, *Sabelliani*, inquit, *similia Noëto dogmatizantes, præter hoc quod dicunt Patrem non esse passum.* Quomodo de Sabellianis intelligi potest, cùm sic innotuerint dicere Patrem passum, ut Patripassiani quàm Sabelliani crebriùs nuncupentur? Aut si fortè in eo quod ait, *præter hoc quod dicunt Patrem non esse passum*, Noëtianos hoc dicere intelligi voluit, quis eos in hac ambiguitate discernat? Vel quomodo possunt intelligi quilibet eorum Patrem passum fuisse non dicere, cùm dicant eumdem ipsum esse & Patrem & Filium & Spiritum-sanctum? Philaster autem Brixianus episcopus in prolixissimo libro quem De hæresibus condidit, & CXXVIII. hæreses arbitratus est computandas, Sabellianos continuò post Noëtianos ponens, *Sabellius*, inquit, *discipulus ejus, qui similitudinem sui doctoris itidem secutus est, unde & Sabelliani postea sunt appellati, qui & Patripassiani, & Praxeani à Praxea, & Hermogeniani ab Hermogene, qui fuerunt in Africa, qui & ita sentientes abjecti sunt ab Ecclesia catholica.* Certè iste eosdem postea Sabellianos dixit appellatos, qui ea quæ Noëtus sentiebant; & alia nomina ejusdem sectæ commemoravit: & tamen Noëtianos & Sabellianos sub duobus numeris tamquam duas hæreses posuit; qua caussâ, ipse viderit.

ORIGENIANI à quodam Origene dicti sunt, non [f] illo qui ferè omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sectatoribus ejus Epiphanius loquens, *Origeniani*, inquit, *cujusdam Origenis* [g], *turpis autem sunt operationis, isti sunt* [h] *nefanda facientes, sua corpora corruptioni tradentes.* Alios autem Origenianos continuò subjiciens: ORIGENIANI, inquit, *alii, qui & Adamantii tractatoris,* [i] *qui & mortuorum resurrectionem repellunt: Christum autem creaturam & Spiritum-sanctum introducentes: paradisum autem & cælos & alia omnia allegorizantes.* Hæc quidem de Ori-

[a] Ab Epiphanio in Anacephalæosi Ελκεσαῖοι nominatur, in Panario Ηλξαΐ, in Panarii Synopsi Ηλξ'α.

[b] Editi, *à Theodotione*: paulóque post, *idem Theodotion.* Castigantur ex Vaticano codice.

[c] Post, *lapsus est*, adjecta erant in excusis verba hæc: *addens de suo, ut fato adscriberet conversationes hominum*: quæ in MSS. nostris non reperimus.

[d] In MSS. *Catharoe sive Novatiani, qui se ipsos &c.* Græcis sunt, Καθαροί.

[e] In editis, *Catholica Ecclesia.* Abest *Ecclesia* à MSS.

[f] Epiphanius in Panario quidem hæres. 63. & 64. apertè profitetur nescire se an Origeniani isti turpes ab Origene Adamantio dicti sint, an ab alio Origene: sed profectò in Anacephalæosi, quæ sola sine Panario venit in manus Augustini, de utrisque Origenianis sic dicit obscurè, ut priores non ab eodem Origene Adamantio, sed ab alio profectos crederes.

[g] Lov. *Origenis discipuli.* Vox *discipuli* abest ab Er. & MSS. necnon à Græco textu Epiphanii.

[h] In MSS. *inenarrabilia facientes.* Græcè est, ἀρρητοποιοῦντες.

[i] Editi, *qui & Adamantii tractatoris illius sectatores, qui & mortuorum resurrectionem negant: Christum autem & Spiritum-sanctum creaturam dicunt; paradisum autem & cælos & alia non credunt esse secundùm litteram, sed in allegoria.* Veteres autem libri pressiùs inhærent Græco.

gene Epiphanius: ſed qui eum defendunt, unius ejuſdemque ſubſtantiæ eſſe, dicunt, docuiſſe, Patrem & Filium & Spiritum ſanctum: neque reſurrectionem repuliſſe mortuorum: quamvis & in iſtis eum convincere ſtudeant, qui ejus plura lègerunt. Sed ſunt hujus Origenis alia dogmata, quæ catholica Eccleſia omnino non recipit; in quibus nec ipſum falsò arguit, nec poteſt ab ejus
a defenſoribus [a] falli: maximè de purgatione & liberatione, ac rurſus poſt longum tempus ad eadem mala revolutione rationalis univerſæ creaturæ. Quis enim catholicus Chriſtianus vel doctus vel indoctus non vehementer exhorreat, eam quam dicit purgationem malorum, id eſt, etiam eos qui hanc vitam in flagitiis & facinoribus & ſacrilegiis atque impietatibus quamlibet maximis finierunt, ipſum etiam poſtremò diabolum atque angelos ejus, quamvis poſt longiſſima tempora, purgatos atque liberatos regno Dei lucique reſtitui, & rurſus poſt longiſſima tempora omnes qui liberati ſunt, ad hæc mala denuo relabi & reverti; & has vices alternantes beatitudinum & miſeriarum rationalis creaturæ ſemper fuiſſe, ſemper fore? De qua vaniſſima impietate adversùs
libro philoſophos, à quibus iſta didicit Origenes, in * libris de Civitate Dei diligentiſſimè diſputavi. [b]

IV. Pauliani à Paulo Samoſateno, Chriſtum non ſemper fuiſſe dicunt; ſed ejus initium, ex quo de Maria natus eſt, aſſeverant: nec eum aliquid amplius quàm hominem putant. Iſta hæreſis aliquando cujuſdam [c] Artemonis fuit: ſed cùm defeciſſet, inſtaurata eſt à Paulo, & poſtea ſic à Photino confirmata, ut Photiniani quàm Pauliani celebriùs nuncupentur. Iſtos ſanè Paulianos baptizandos eſſe in Eccleſia catholica Nicæno concilio conſtitutum eſt. Unde credendum eſt eos regulam baptiſmatis non tenere, quam ſecum multi hæretici cùm de Catholica diſcederent abſtulerunt, eamque cuſtodiunt.

LV. Photinus ab Epiphanio non continuò poſt Paulum ſive cum Paulo, ſed aliis interpoſitis ponitur. Non tacetur ſanè ſimilia crediſſe: ſecundùm aliquid tamen adverſatus ei dicitur; ſed quid ſit ipſum aliquid, omnino non dicitur. Philaſter autem continuatim ponit ambos ſub ſingulis & propriis numeris, quaſi hæreſes duas, cùm dicat Photinum in omnibus Pauli ſecutum fuiſſe doctrinam.

VI. Manichæi à quodam Perſa exſtiterunt, qui vocabatur Manes: quamvis & ipſum, cùm ejus inſana doctrina cœpiſſet [d] in Græcia prædicari, Manichæum diſcipuli ejus appellare maluerunt, devitantes nomen inſaniæ. Unde quidam eorum quaſi doctiores, & eo ipſo mendaciores, geminatâ n litterâ, Mannichæum vocant, quaſi manna fundentem. Iſte duo principia inter ſe diverſa & adverſa, eademque æterna & coæterna, hoc eſt ſemper fuiſſe, compoſuit: duaſque naturas atque ſubſtantias, boni ſcilicet & mali, ſequens alios antiquos hæreticos, opinatus eſt. Quarum inter ſe pugnam & commixtionem, & boni à malo purgationem, & boni quod purgari non poterit, cum malo in æternum damnationem, ſecundùm ſua dogmata aſſeverantes, multa fabulantur, quæ cuncta intexere huic Operi nimis longum eſt. Ex his autem ſuis fabulis vanis atque impiis coguntur dicere, animas bonas, quas cenſent ab animarum malarum naturæ ſcilicet contrariæ commixtione liberandas, ejus cujus Deus eſt eſſe naturæ. Proinde mundum à natura boni, hoc eſt, à natura Dei factum, confitentur quidem, ſed de commixtione boni & mali, quæ facta eſt, quando inter ſe utraque natura pugnavit. Ipſam verò boni à malo purgationem ac liberationem, non ſolùm per totum mundum & de omnibus ejus elementis [e] virtutes Dei facere dicunt, verùm etiam Electos ſuos per alimenta quæ ſumunt. Et eis quippe alimentis, ſicut univerſo mundo, Dei ſubſtantiam perhibent eſſe commixtam: quam purgari putant in Electis ſuis eo genere vitæ, quo vivunt Electi Manichæorum, velut ſanctiùs & excellentiùs Auditoribus ſuis. Nam his duabus profeſſionibus, hoc eſt Electorum & Auditorum, eccleſiam ſuam conſtare voluerunt. In ceteris autem hominibus, etiam in ipſis Auditoribus ſuis, hanc partem bonæ divinæque ſubſtantiæ quæ mixta & colligata in eſcis & potibus detinetur, maximéque in eis qui generant filios, artiùs & inquinatiùs colligari putant. Quidquid verò undique purgatur luminis, per quaſdam naves, quas eſſe lunam & ſolem volunt, regno Dei, tamquam propriis ſedibus reddi. Quas itidem naves de ſubſtantia Dei pura perhibent fabricatas. Lucemque iſtam corpoream animantium mortalium oculis adjacentem, non ſolùm in his navibus, ubi eam puriſſimam credunt, verùm etiam in aliis quibuſque lucidis rebus, ubi ſecundùm ipſos tenetur admixta, crediturque purganda, Dei dicunt eſſe naturam. Quinque enim elementa quæ genuerunt principes proprios, genti tribuunt tenebrarum: eaque elementa his nominibus nuncupant, fumum, tenebras, ignem, aquam, ventum. In fumo nata animalia bipedia, unde homines ducere originem cenſent; in tenebris ſerpentia, in igne quadrupedia, in aquis natatilia, in vento volatilia. His quinque elementis malis debellandis alia quinque elementa de regno & ſubſtantia Dei miſſa eſſe, & in illa pugna fuiſſe permixta; fumo aëra, tenebris lucem, igni malo ignem bonum, aquæ malæ aquam bonam, vento malo ventum bonum. Naves autem illas, id eſt, duo cæli luminaria, ita diſtinguunt, ut lunam dicant factam ex bona aqua, ſolem verò ex igne bono. Eſſe autem in eis navibus ſanctas virtutes, quæ ſe in maſculos transfigurant, ut illiciant feminas gentis adverſæ, [f] & rurſus in feminas, ut illiciant maſculos ejuſdem gentis adverſæ; & per hanc illecebram commotâ eorum concupiſcentiâ fugiat de illis lumen, quod membris ſuis permixtum tenebant, & pur-

[a] Sic MSS. At editi, *ab ejus defenſoribus excuſari.*

[b] Veterum codicum auctoritate removimus quod in excuſis hîc addebatur, *Dicit præterea ipſe Origenes, quòd Filius Dei ſanctis hominibus comparatus, veritas ſit; Patri collatus, mendacium: & quantum diſtant Apoſtoli Chriſto, tantum Filius Patri. Unde nec orandus eſt Filius cum Patre, quia non eſt auctor indulgendarum petitionum, ſed ſupplicator.*

[c] In excuſis, *Artemonii.* At in MSS. *Artemonis.*

[d] Sic omnino ferunt MSS. At editi, *cœpiſſet nomen prædicari: nam ante hac Urbicus* (immo *Cubricus*, ex Epiphanio hær. 66.) *vocabatur. Sed in Græcia diſcipuli ejus vitantes nomen inſaniæ, quaſi doctiores, & eo ipſo mendaciores, geminatâ* n *litterâ, Mannichæum, quaſi manna fundentem, pro Manichæo, id eſt inſano, appellaverunt. Iſte duo principia* &c.

[e] Editi, *virtutem Dei.* Meliùs MSS. *virtutes Dei:* quas nimirum infrà Manichæi dicunt eſſe in ſole & luna tamquam in duabus navibus *ſanctas virtutes.* Concordat in Augienſi exemplari vetus ille de hæreſibus liber, quem indito nomine Prædeſtinati publicavit Jacobus Sirmondus; qui tamen hoc loco *virtutem Dei* edidit.

[f] Hæc pars ſententiæ reſtituitur ex MSS. V. lib. de nat. boni c. 44.

gandum suscipiatur ab angelis lucis, purgatumque A illis navibus imponatur ad regna propria reportandum. Qua occasione, vel potiùs exsecrabilis superstitionis quadam necessitate, coguntur Electi eorum velut eucharistiam conspersam cum semine humano sumere, ut etiam inde, sicut de aliis cibis quos accipiunt, substantia illa divina purgetur. Sed hoc se facere negant, & alios nescio quos sub nomine Manichæorum facere affirmant. Detecti sunt tamen in ecclesia, sicut scis, apud Carthaginem, jam te ibi diacono B constituto, quando instante Urso tribuno, qui tunc domui regiæ præfuit, aliqui adducti sunt: ubi puella nomine Margarita istam nefariam turpitudinem prodidit; quæ cùm esset annorum nondum duodecim, propter hoc scelestum mysterium se dicebat esse [a] vitiatam. Tunc Eusebiam quamdam Manichæam quasi sanctimonialem, idipsum propter hoc ipsum passam, vix compulit confiteri, cùm primò illa se asseruisset integram, atque ab obstetrice inspici postulasset: C quæ inspecta, & quid esset inventa, totum illud turpissimum scelus, ubi ad excipiendum & commiscendum concumbentium semen farina substernitur, (quod Margaritâ indicante absens non audierat,) similiter indicavit. Et recenti tempore nonnulli eorum reperti, & ad ecclesiam ducti, sicut Gesta episcopalia quæ nobis misistis ostendunt, hoc non sacramentum, sed exsecramentum, sub diligenti interrogatione confessi sunt: quorum unus nomine Viator, eos qui ista D faciunt propriè Catharistas [b] vocari dicens, cùm alias ejusdem Manichææ sectæ partes in [c] Mattarios, & specialiter Manichæos, distribui perhiberet, omnes tamen has tres formas ab uno auctore propagatas, & omnes generaliter Manichæos esse, negare non potuit. Et certè illi libri Manichæi sunt omnibus sine dubitatione communes, in quibus libris illa portenta ad illiciendos & per concupiscentiam dissolvendos utriusque sexûs principes tenebrarum, ut liberata fugiat E ab eis, quæ captivata tenebatur in eis divina substantia, de masculorum in feminas & feminarum in masculos transfiguratione conscripta sunt, unde ista, [d] quam quilibet eorum negant ad se pertinere, turpitudo defluxit. Divinas enim virtutes, quantum possunt, imitari se putant, ut purgent Dei sui partem: quam profectò, sicut in omnibus corporibus cælestibus & terrestribus, atque in omnium rerum seminibus, ita & in hominis F semine teneri existimant inquinatam. Ac per hoc sequitur eos, ut sic eam etiam de semine humano, quemadmodum de aliis seminibus quæ in alimentis sumunt, debeant manducando purgare. Unde etiam Catharistæ appellantur, quasi purgatores, tantâ eam purgantes diligentiâ, ut se nec ab hac tam horrenda cibi turpitudine abstineant. Nec vescuntur tamen carnibus, tamquam de mortuis vel occisis fugerit divina substantia, tantumque ac tale inde remanserit, quod jam dignum non sit in Electorum ventre purgari. G Nec ova saltem sumunt, quasi & ipsa cùm franguntur exspirent, nec oporteat [e] ullis mortuis corporibus vesci, & hoc solum vivat ex carne, quod farinâ ne moriatur excipitur. Sed nec alimoniâ lactis utuntur, quamvis de corpore animantis vivente mulgeatur sive sugatur: non quia putant divinæ substantiæ nihil ibi esse permixtum, sed quia sibi error ipse non constat. Nam & vinum non bibunt, dicentes fel esse principum tenebrarum; cùm vescantur uvis: nec musti aliquid, vel recentissimi, sorbent. Animas Auditorum suorum in Electos revolvi arbitrantur, aut feliciore compendio in escas Electorum suorum, ut jam inde purgatæ in nulla corpora revertantur. Ceteras autem animas & in pecora redire putant, & [f] in omnia quæ radicibus fixa sunt atque aluntur in terra. Herbas enim atque arbores sic putant vivere, ut vitam quæ illis inest, & sentire credant, & dolere, cùm [g] læduntur: nec aliquid inde sine cruciatu eorum quemquam posse vellere aut carpere. Propter quod, agrum etiam spinis purgare, nefas habent. Unde agriculturam, quæ omnium artium est innocentissima, tamquam plurium homicidiorum ream dementer accusant: suisque Auditoribus ideo hæc arbitrantur ignosci, quia præbent inde alimenta Electis suis; ut divina illa substantia in eorum ventre purgata, impetret eis veniam, quorum traditur oblatione purganda. Itaque ipsi Electi, nihil in agris operantes, nec poma carpentes, nec saltem folia ulla vellentes, exspectant hæc afferri usibus suis ab Auditoribus suis, viventes de tot ac tantis secundùm suam vanitatem homicidiis alienis. Monent etiam eosdem Auditores suos, ut si vescuntur carnibus, animalia non occidant, ne offendant principes tenebrarum in cælestibus colligatos, à quibus omnem carnem dicunt originem ducere: & si utuntur conjugibus, conceptum tamen generationemque devitent, ne divina substantia quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole. Sic quippe in omnem carnem, id est, per escas & potus venire animas credunt. Unde nuptias sine dubitatione condemnant, & quantum in ipsis est, prohibent, quando generare prohibent, propter quod conjugia copulanda sunt. Adam & Evam ex parentibus principibus fumi asserunt natos: cùm pater eorum nomine Saclas sociorum suorum fetus omnium devorasset, & quidquid inde commixtum divinæ substantiæ ceperat, cum uxore concumbens in carne prolis tamquam tenacissimo vinculo colligasset. Christum autem fuisse affirmant, quem dicit nostra Scriptura serpentem, à quo illuminatos asserunt, ut cognitionis oculos aperirent, & bonum malumque dignoscerent: eumque Christum novissimis temporibus venisse ad animas, non ad corpora liberanda. Nec fuisse in carne vera, sed simulatam speciem carnis ludificandis humanis sensibus præbuisse, ubi non solùm mortem, verùm etiam resurrectionem similiter mentiretur. Deum qui Legem per Moysen dedit, & in Hebræis prophetis locutus est, non esse verum Deum, sed unum ex principibus tenebrarum. Ipsiusque Testamenti novi scripturas tamquam infalsatas ita legunt,

Vide Possid. in vita Aug. cap. 16.

a Sic MSS. Editi autem habent, *violatam.*

b Hîc editi addunt, *id est mundatores vel purgatores.*

c Editi, *in Macarios*: quod erratum secutus est Sirmondus in suo Prædestinato: quamquam Augiense ejusdem Prædestinati exemplar præfert *Mattarios.* Sic verò habent hîc etiam Augustini MSS. omnes. Nempe *quia in mattis dormiunt, Mattarii appellantur,* ex lib. 5. contra Faust. cap. 5.

d Ita Vaticani duo MSS. At editi, *unde ista eorum, quamlibet negant &c.*

e Aliquot MSS. *illis mortuis.*

f Sola editio Lov. *& omnia*: omisso *in*

g In MSS. *cùm læditur.*

ut quod volunt inde accipiant, quod nolunt re- A jiciant, eisque tamquam [a] totum verum habentes nonnullas apocryphas anteponant. Promissionem Domini Jesu Christi de paraclito Spiritu-sancto in suo hæresiarcha Manichæo dicunt esse completam. Unde se in suis litteris, Jesu Christi apostolum dicit, eo quòd Jesus Christus se missurum esse promiserit atque in illo miserit Spiritum-sanctum. Propter quod etiam ipse Manichæus duodecim discipulos habuit, ad instar apostolici numeri, quem numerum Manichæi ho- B dieque custodiunt. Nam ex Electis suis habent duodecim, quos appellant magistros, & tertium-decimum principem ipsorum: episcopos autem septuaginta duos, qui ordinantur à magistris; & presbyteros, qui ordinantur ab episcopis. Habent etiam episcopi diaconos. Jam ceteri tantummodo Electi vocantur: sed mittuntur etiam ipsi qui videntur idonei, ad hunc errorem vel ubi est sustentandum & augendum, vel ubi non est etiam seminandum. Baptismum in aqua nihil cuiquam C perhibent salutis afferre: nec quemquam eorum quos decipiunt, baptizandum putant. Orationes faciunt ad solem per diem, quaquà versum circuit: ad lunam per noctem, si apparet; si autem non apparet, ad Aquiloniam partem, quà sol cùm occiderit ad Orientem revertitur, stant orantes. Peccatorum originem non libero arbitrio voluntatis, sed substantiæ tribuunt gentis adversæ: quam dogmatizantes esse hominibus mixtam, omnem carnem non Dei, sed malæ D mentis perhibent esse opificium, quæ à contrario principio Deo coæterna est. Carnalem concupiscentiam, qua caro concupiscit adversùs spiritum, non ex vitiata in primo homine natura nobis inesse infirmitatem; sed substantiam volunt esse contrariam, sic nobis adhærentem, ut quando liberamur atque purgamur, separetur à nobis, & in sua natura etiam ipsa immortaliter vivat: easque duas animas, vel duas mentes, unam bonam, alteram malam, in uno homine inter se E habere conflictum, quando caro concupiscit adversùs spiritum, & spiritus adversùs carnem. Nec in nobis sanatum hoc vitium, sicuti nos dicimus, numquam futurum: sed à nobis sejunctam atque seclusam substantiam istam mali, & finito isto sæculo post conflagrationem mundi in globo quodam, tamquam in carcere sempiterno, esse victuram. Cui globo affirmant accessurum semper & adhæsurum quasi coopertorium atque tectorium ex animabus, naturâ quidem bonis; F sed tamen quæ non potuerint à naturæ malæ contagione mundari.

LVII. b [b] HIERACITÆ, quorum auctor Hieraca nuncupatur, resurrectionem carnis negant. Monachos tantùm & monachas & conjugia non habentes in communionem recipiunt. Ad regnum cælorum non pertinere parvulos dicunt, quia c non sunt eis ulla merita certaminis, quo vitia [c] superantur. G

LVIII. MELETIANI à Meletio nuncupati, nolentes orare cum conversis, id est, eis qui in persecutione ceciderunt, [d] schisma fecerunt. Nunc d autem dicuntur Arianis esse conjuncti.

ARIANI ab Ario, in eo sunt notissimi errore, quo Patrem & Filium & Spiritum-sanctum nolunt esse unius ejusdemque naturæ atque substantiæ, aut ut expressiùs dicatur, essentiæ, quæ οὐσία Græcè appellatur: sed esse Filium creaturam; Spiritum verò sanctum creaturam creaturæ, hoc est, ab ipso Filio creatum volunt. In eo autem quòd Christum sine anima solam carnem suscepisse arbitrantur, minùs noti sunt: nec adversùs eos ab aliquo inveni de hac re aliquando fuisse certatum. Sed hoc verum esse, & Epiphanius non tacuit, & ego ex eorum quibusdam scriptis & collocutionibus certissimè comperi. Rebaptizari quoque ab his catholicos novimus, utrùm & non catholicos, nescio. XLIX.

[e] VADIANOS, quos appellat Epiphanius, & schismaticos, non hæreticos vult videri; alii vocant Anthropomorphitas, quoniam Deum sibi fingunt cogitatione carnali in similitudinem hominis corruptibilis: quod rusticitati eorum tribuit Epiphanius, parcens eis ne dicantur hæretici. Eos autem separasse se, dicit, à communione nostra, culpando episcopos divites, & pascha cum Judæis celebrando. Quamvis sint qui eos in Ægypto Ecclesiæ catholicæ communicare asseverent. De Photinianis autem, quos isto loco Epiphanius commemorat, jam superiùs satis locutus sum. L. e

SEMIARIANOS Epiphanius dicit, qui * similis essentiæ dicunt Filium, tamquam non plenos Arianos: quasi Ariani nec similem velint; cùm hoc Eunomiani dicere celebrentur. LI. * ὁμοιούσιον.

MACEDONIANI sunt à Macedonio [f], quos & πνευματομάχους Græci dicunt, eo quòd de Spiritu-sancto litigent. Nam de Patre & Filio rectè sentiunt, quòd unius sint ejusdemque substantiæ vel essentiæ: sed de Spiritu-sancto hoc nolunt credere, creaturam eum esse dicentes. Hos potiùs quidam Semiarianos vocant, quòd in hac quæstione ex parte cum illis sint, ex parte nobiscum. Quamvis à nonnullis perhibeantur, non Deum, sed deitatem Patris & Filii dicere Spiritum-sanctum, & nullam propriam habere substantiam. LII f

AËRIANI ab Aërio quodam sunt, qui cùm esset presbyter, doluisse fertur quòd episcopus non potuit ordinari; & in Arianorum hæresim lapsus, propria quoque dogmata addidisse nonnulla, dicens, [g] offerri pro dormientibus non oportere: nec statuta sollemniter celebranda esse jejunia, sed cùm quisque voluerit jejunandum, ne videatur esse sub lege. Dicebat etiam presbyterum ab episcopo nullâ differentiâ debere discerni. Quidam perhibent istos, sicut Encratitas vel Apotactitas, non admittere ad communionem suam nisi continentes, & eos qui sæculo ita renuntiaverint, ut propria nulla possideant. Abesca tamen carnium non eos abstinere dicit Epiphanius: Philaster verò & hanc eis tribuit abstinentiam. LIII. g

AËTIANI ab Aëtio sunt vocati, iidemque LIV.

[a] Sic veteres MSS. At editi, *eisque tamquam non totum verum habentibus nonnullas* &c

[b] Editi, *Hierachitæ*. At MSS. absque adspiratione in quarta syllaba, *Hieracitæ*. Græci, Ἱερακῖται.

[c] Sic MSS. At Lov. *separentur*. Er. *superentur*.

[d] Apud Lov. *vel schisma fecerunt*. Abest *vel* ab Er. & à MSS.

[e] Floriacensis codex hoc tantùm loco habebat *Adianos*: nam suprà in indiculo operi præfixo cum ceteris MSS. præfert, *Vadianos*. Prædestinatus in Augiensi codice *Valdianos* constanter vocat, iis duobus locis, quibus Sirmondus *Audianos* edidit. Græcis re vera dicuntur Αὐδιανοί.

[f] Editi addunt, *Constantinopolitanæ ecclesiæ episcopo*: quod à MSS. abest.

[g] Sic MSS. At editi, *dicens, orare, vel offerre pro mortuis oblationem non oportere*.

Eunomiani ab Eunomio Aëtii discipulo, quo nomine magis innotuerunt. Eunomius quippe in dialectica prævalens, acutiùs & celebriùs defendit hanc hæresim, dissimilem per omnia Patri asserens Filium, & Filio Spiritum-sanctum. Fertur etiam usque adeo fuisse bonis moribus inimicus, ut asseveraret, quòd nihil cuique obesset quorumlibet perpetratio ac perseverantia peccatorum, si hujus quæ ab illo docebatur fidei particeps esset.

LV. APOLLINARISTAS Apollinaris instituit, qui de anima Christi à Catholica dissenserunt, dicentes, sicut Ariani, Deum Christum carnem sine anima suscepisse. In qua quæstione testimoniis evangelicis victi, mentem, qua rationalis est anima hominis, defuisse animæ Christi, sed pro hac ipsum Verbum in eo fuisse dixerunt. De ipsa verò ejus carne sic à recta fide dissensisse perhibentur, ut dicerent carnem illam & Verbum unius ejusdemque substantiæ, contentiosissimè asseverantes, Verbum carnem factum, hoc est, Verbi aliquid in carnem fuisse conversum atque mutatum, non autem carnem de Mariæ carne fuisse susceptam.

LVI. a [a] ANTIDICOMARITÆ appellati sunt hæretici, qui Mariæ virginitati usque adeo contradicunt, ut affirment eam post Christum natum viro suo fuisse commixtam.

LVII. b POSTREMAM ponit Epiphanius [b] MASSALIANORUM hæresim: quod nomen ex lingua Syra est. Græcè autem dicuntur Εὐχῖται, ab orando sic appellati. Tantum enim orant, ut eis qui hoc de illis audiunt incredibile videatur. Nam cùm Dominus dixerit, *Oportet semper orare, & non deficere*; & Apostolus, *Sine intermissione orate*: (Luca 18. 1. 1. Thess. 5. 17.) quod sanissimè sic accipitur, ut nullo die intermittantur certa tempora orandi: isti ita nimis hoc faciunt, ut hinc judicarentur inter hæreticos nominandi. Quamvis nonnulli eos dicant de purgatione animarum nescio [c] quam phantasticam & ridiculam fabulam narrare, porcam scilicet cum porcellis videri exire de ore hominis quando purgatur, & in eum visibili similiter specie ignem qui non comburat intrare. His adjungit Epiphanius Euphemitas, Martyrianos, & [d] Satanianos, & hos omnes cum illis tamquam unam hæresim ponit. Dicuntur Euchitæ opinari, monachis non licere sustentandæ vitæ suæ causâ aliquid operari, atque ita se ipsos monachos profiteri, ut omnino ab operibus vacent.

USQUE ad istos ergo de hæresibus opus suum perduxit supradictus Episcopus Cyprius, apud Græcos inter magnos habitus, & à multis in catholicæ fidei sanitate laudatus. Cujus ego in commemorandis hæreticis non modum, sed ordinem sum secutus. Nam & aliqua ex aliis posui quæ ipse non posuit, & aliqua non posui quæ ipse posuit: itaque alia latiùs quàm ipse, alia etiam breviùs explicavi, paremque in nonnullis exhibui brevitatem, omnia moderans sicut intentionis meæ ratio postulabat. Proinde ille de octoginta hæresibus, separatis viginti, quas ante Domini adventum exstitisse, sicut ei visum est, computavit, reliquas post Domini adscensum natas sexaginta, brevissimis libris quinque comprehendit, atque omnes [e] sex libros totius ejusdem sui operis fecit. Ego autem, quia secundùm petitionem tuam eas hæreses memorare institui, quæ post glorificationem Christi se adversùs doctrinam Christi, etiam sub velamine Christiani nominis extulerunt, quinquaginta-septem ex Epiphanii ipsius opere in meum transtuli, duas in unam referens, ubi nullam differentiam potui reperire: & rursus ubi ille ex duabus unam facere voluit, sub numeris suis singulas posui. Sed adhuc commemorare debeo, sive quas apud alios reperi, sive quas ipse reminiscor. Nunc ergo addo quas Philaster posuit, nec posuit Epiphanius.

METANGISMONITÆ dici possunt, qui Metangismon asserunt, dicentes sic esse in Patre Filium, quomodo vas in vase, quasi duo corpora carnaliter opinantes; ita ut Filius intret in Patrem, tamquam vas minus in vas majus. Unde & tale nomen hic error accepit, ut μεταγγισμὸς Græcè diceretur: ἀγγεῖον quippe illâ linguâ vas dicitur: sed introitus unius vasis in alterum, Latinè uno nomine non potest dici, sicut Græcè potuit μεταγγισμός.

SELEUCIANI sunt vel Hermiani ab auctoribus Seleuco vel Hermia, qui elementorum materiam de qua factus est mundus, non à Deo factam dicunt, sed Deo coæternam. Nec animam Deo tribuunt creatori, sed creatores esse animarum Angelos volunt de igne & spiritu. Malum autem asserunt esse aliquando à Deo, aliquando à materia. Negant Salvatorem in carne sedere ad dexteram Patris, sed eâ se exuisse perhibent, eamque in sole posuisse, accipientes occasionem de Psalmo, ubi legitur, *In sole posuit tabernaculum suum*. Negant etiam visibilem paradisum. Baptismum in aqua non accipiunt. Resurrectionem non putant futuram, sed quotidie fieri in generatione filiorum.

PROCLIANITÆ secuti sunt istos, & addiderunt Christum non in carne venisse.

PATRICIANI à Patricio nuncupati, substantiam carnis humanæ non à Deo, sed à diabolo conditam dicunt: eamque sic fugiendam & detestandam putant, ut quidam eorum perhibeantur etiam morte sibi illata carere carne voluisse.

ASCITÆ ab utre appellati sunt: ἀσκὸς enim Græcè, Latinè uter dicitur: quem perhibentur inflatum & opertum circuire bacchantes, tamquam ipsi sint evangelici utres novi novo vino repleti.

PASSALORYNCHITÆ in tantum silentio student, ut naribus & labiis suis digitum opponant, ne vel ipsam taciturnitatem voce præripiant, quando tacendum sibi esse arbitrantur; unde etiam illis est nomen inditum: πάσσαλος enim Græcè dicitur palus; & ῥύγχος nasus. Cur autem per palum digitum significare maluerint, à quibus hoc nomen compositum est, nescio: cùm Græcè & dicatur digitus δάκτυλος, & possint utique Dactylorynchitæ multo evidentiùs nuncupari.

AQUARII ex hoc appellati sunt, quòd aquam

[a] Editi, *Antidicomarianitæ*: secundùm Græcos. Omnes verò hîc Latini MSS. *Antidicomaritæ*.

[b] Editi, *Psallianorum*. At MSS. plerique, *Massalianorum*. Pauciores, *Massilianorum*: qui tamen *Massalianos* & ipsi habent in indiculo ante præfationem. Concordant Græci scriptores.

[c] MSS. *nescio qua phantastica & ridiculè fabulosa narrare*.

[d] In impressis, *Satamanos*, eorum vitio qui ediderunt: nam MSS. omnes ferunt, *Satanianos*.

[e] Editi, *in sex libros totius ejusdem sui operis fecit concludi*. MSS. verò nec habent particulam *in*, nec verbum *concludi*.

offerunt in poculo Sacramenti, non illud quod omnis Ecclesia.

LXV. Coluthiani à quodam Colutho, qui dicebat Deum non facere mala; contra illud quod
...i. 45. 7. scriptum est, *Ego Deus creans mala.*

.XVI. Floriniani à Florino, qui è contrario dicebat Deum creasse mala: contra id quod scri-
...n. 1. 31. ptum est, *Fecit Deus omnia, & ecce bona valde.* Ac per hoc quamvis contraria inter se dicentes, tamen ambo divinis eloquiis resistebant. Creat enim Deus mala, pœnas justissimas irrogando, quod Coluthus non videbat: non autem malas creando naturas atque substantias, in quantum sunt naturæ atque substantiæ, ubi Florinus errabat.

XVII. Hæresim quamdam sine auctore & sine nomine Philaster commemorat, quæ dicit hunc mundum etiam post resurrectionem mortuorum in eodem statu in quo nunc est esse mansurum,
...i. 6. 17, Pet. 3.13. ...c. 21. 1. neque ita esse mutandum, ut sit cælum novum & terra nova, sicut sancta Scriptura promittit.

XVIII. Est alia hæresis nudis pedibus semper ambulantium, eo quòd Dominus dixerit ad Moysen,
...d. 3. 5. ...5. 15. ...1. 20. 2. vel ad Josue, *Solve calciamentum de pedibus tuis.* Et quòd propheta Isaias nudis pedibus jussus fuerit ambulare. Ideo ergo hæresis est, quia non propter corporis afflictionem sic ambulant, sed quia testimonia divina taliter intelligunt.

XIX. Donatiani vel Donatistæ sunt, qui primùm propter ordinatum contra suam voluntatem Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis episcopum schisma fecerunt: objicientes ei crimina non probata, & maximè quòd à traditoribus divinarum Scripturarum fuerit ordinatus. Sed post caussam cum eo dictam atque finitam falsitatis rei deprehensi, pertinaci dissensione firmata, in hæresim schisma verterunt: tamquam Ecclesia Christi propter crimina Cæciliani, seu vera, seu quod magis judicibus apparuit, falsa, de toto terrarum orbe perierit, ubi futura promissa est, atque in Africana Donati parte remanserit, in aliis terrarum partibus quasi contagione communionis exstincta. Audent etiam rebaptizare Catholicos: ubi se ampliùs hæreticos esse firmarunt, cùm Ecclesiæ catholicæ universæ placuerit, nec in ipsis hæreticis baptisma commune rescindere. Hujus hæresis principem accipimus fuisse Donatum, qui de Numidia veniens, & contra Cæcilianum Christianam dividens plebem, adjunctis sibi ejusdem factionis episcopis, Majorinum apud Carthaginem ordinavit episcopum. Cui Majorino Donatus alius in eadem divisione successit, qui eloquentiâ suâ sic confirmavit hanc hæresim, ut multi existiment propter ipsum potiùs eos Donatistas vocari. Exstant scripta ejus, ubi apparet eum etiam non catholicam de Trinitate habuisse sententiam, sed quamvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, & minorem Filio putasse Spiritum-sanctum. Verùm in hunc, quem de Trinitate habuit, ejus errorem Donatistarum multitudo intenta non fuit; nec facilè in eis quisquam, qui hoc illum sensisse noverit, invenitur. Isti hæretici in urbe Roma Montenses vocantur; quibus hinc ex Africa solent episcopum mittere: aut hinc illuc Afri episcopi eorum pergere, si fortè ibi eum ordinare placuisset. Ad hanc hæresim in Africa & illi pertinent, qui appellantur Circumcelliones, genus hominum agreste & famosissimæ audaciæ, non solùm in alios immania facinora perpetrando, sed nec sibi eadem insana feritate parcendo. Nam per mortes varias maximéque præcipitiorum & aquarum & ignium se ipsos necare consuerunt; & in istum furorem alios quos potuerint sexûs utriusque seducere, aliquando ut occidantur ab aliis, mortem nisi fecerint comminantes. Verumtamen plerisque Donatistarum displicent tales, nec eorum communione contaminari se putant, qui Christiano orbi terrarum dementer objiciunt ignotorum crimen Afrorum. Multa & inter ipsos facta sunt schismata, & ab iis se diversis cœtibus alii atque alii separarunt, quorum separationem cetera grandis multitudo non sensit. Sed apud Carthaginem Maximianus contra Primianum ab ejusdem erroris centum ferme episcopis ordinatus, & à reliquis trecentis-decem, cum eis duodecim qui ordinationi ejus etiam præsentiâ corporali interfuerunt, atrocissima criminatione damnatus, compulit eos nosse etiam extra Ecclesiam dari posse baptismum Christi. Nam quosdam ex eis cum eis quos extra eorum Ecclesiam baptizaverant, in suis honoribus sine ulla in quoquam repetitione baptismatis receperunt, nec eos ut corrigerent per publicas potestates agere destiterunt, nec eorum criminibus per sui Concilii sententiam vehementer exaggeratis communionem suam contaminare timuerunt.

Circumcelliones.

LXX. Priscillianistæ, quos in Hispania Priscillianus instituit, maximè Gnosticorum & Manichæorum dogmata permixta sectantur. Quamvis & ex aliis hæresibus in [a] eos sordes, tamquam in sentinam quamdam horribili confusione confluxerint. Propter occultandas autem contaminationes & turpitudines suas habent in suis dogmatibus & hæc verba: *Iura, perjura, secretum prodere noli.* Hi animas dicunt ejusdem naturæ atque substantiæ, cujus est Deus, ad agonem quemdam spontaneum in terris exercendum, per septem cælos & per quosdam gradatim descendere principatus, & in malignum principem incurrere, à quo istum mundum factum volunt, atque ab hoc principe per diversa carnis corpora seminari. Adstruunt etiam fatalibus stellis homines colligatos, ipsumque corpus nostrum secundùm duodecim signa cæli esse compositum, sicut hi qui Mathematici vulgò appellantur, constituentes in capite Arietem, Taurum in cervice, Geminos in humeris, Cancrum in pectore, & cetera nominatim signa percurrentes, ad plantas usque perveniunt, quas Piscibus tribuunt, quod ultimum signum ab Astrologis nuncupatur. Hæc & alia fabulosa, vana, sacrilega, quæ persequi longum est, hæresis ista contexit. Carnes tamquam immundas escas etiam ipsa devitat: conjuges, quibus hoc malum potuerit persuadere, disjungens, & viros à nolentibus feminis, & feminas à nolentibus viris. Opificium quippe omnis carnis non Deo bono & vero, sed malignis angelis tribuunt: hoc versutiores etiam Manichæis, quòd nihil Scripturarum canonicarum repudiant, simul cum Apocryphis legentes omnia & in auctoritatem sumentes, sed in suos sensus allegorizando ver-

[a] Sola editio Lov. *in eas.*

tentes quidquid in sanctis libris est quod eorum evertat errorem. De Christo Sabellianam sectam tenent, eumdem ipsum esse dicentes, non solùm Filium, sed etiam Patrem, & Spiritum-sanctum.

LXXI. Dicit Philaster, esse alios hæreticos, qui cum hominibus non sumunt escas: sed utrùm cum aliis qui ejusdem sectæ non sunt, an etiam inter se ipsos id faciant, non exprimit. Dicit etiam eos de Patre & Filio rectè, de Spiritu autem sancto non catholicè sapere, quòd eum opinentur esse creaturam.

LXXII. A Rhetorio quodam exortam hæresim dicit nimiùm mirabilis vanitatis, quæ omnes hæreticos rectè ambulare, & vera dicere affirmat: quod ita est absurdum, ut mihi incredibile videatur.

LXXIII. Alia est hæresis, quæ dicit in Christo divinitatem doluisse, cùm figeretur caro ejus in cruce.

LXXIV. Est alia, quæ triformem sic asserit Deum, ut quædam pars ejus sit Pater, quædam Filius, quædam Spiritus-sanctus, hoc est, quòd Dei unius partes sint, quæ istam faciunt Trinitatem: velut ex his tribus partibus compleatur Deus, nec sit perfectus in se ipso, vel Pater, vel Filius, vel Spiritus-sanctus.

LXXV. Alia est, quæ dicit aquam non à Deo creatam, sed ei semper fuisse coæternam.

LXXVI. Alia dicit, corpus hominis, non animam, esse imaginem Dei.

LXXVII. Alia dicit, esse innumerabiles mundos, sicut opinati sunt quidam philosophi gentium.

LXXVIII. Alia, sceleratorum animas converti in dæmones dicit, & in quæque animalia suis meritis congrua.

LXXIX. Alia, descendente ad inferos Christo credidisse incredulos, & omnes exinde existimat liberatos.

LXXX. Alia, sempiternè natum non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumsisse à tempore initium: & tamen volens coæternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse ante quàm de illo nasceretur existimat; hoc est, semper eum fuisse, verumtamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est Filium esse cœpisse. Has hæreses [a] putavi in hoc Opus meum de Philastri Opere transferendas. Et alias quidem ipse commemorat, sed mihi appellandæ hæreses non videntur. Quascumque autem sine nominibus posui, nec ipse earum nomina memoravit.

LXXXI. Luciferianos à Lucifero Caralitano episcopo exortos, & celebriter nominatos, nec Epiphanius, nec Philaster inter hæreticos posuit: credo tantummodo schisma, non hæresim eos condidisse, credentes. Apud quemdam tamen, cujus nomen in eodem ejus Opusculo non inveni, in hæreticis Luciferianos positos legi per hæc verba: *Luciferiani*, inquit, *cùm teneant in omnibus catholicam veritatem, in hunc errorem stultissimum prolabuntur, ut animam dicant ex transfusione generari; eamdemque dicunt & de carne & de carnis esse substantia.* Utrùm ergo iste propter hoc quòd de anima ita sentiunt, (si tamen verè ita sentiunt,) eos inter hæreticos ponendos esse crediderit, rectéque crediderit; an etiam si id non sentirent, sive non sentiunt, ideo tamen sint hæretici, quia dissensionem suam pertinaci animositate firmarunt, alia quæstio est, neque hoc loco mihi videtur esse tractanda.

Jovinianistas quoque apud istum reperi, quos jam noveram. A Joviniano quodam monacho ista hæresis orta est ætate nostra, * cùm adhuc juvenes essemus. Hic omnia peccata, sicut Stoici philosophi, paria esse dicebat, nec posse peccare hominem lavacro regenerationis accepto, nec aliquid prodesse jejunia, vel à cibis aliquibus abstinentiam. Virginitatem Mariæ destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam. Virginitatem etiam sanctimonialium, & continentiam sexûs virilis in sanctis eligentibus cælibem vitam, conjugiorum castorum atque fidelium meritis adæquabat: ita ut quædam virgines sacræ provectæ jam ætatis in urbe Roma, ubi hæc docebat, eo audito nupsisse dicantur. Non sanè ipse vel habebat, vel habere volebat uxorem: quod non propter aliquod apud Deum majus meritum in regno vitæ perpetuæ profuturum, sed propter præsentem prodesse necessitatem, hoc est, ne homo conjugales patiatur molestias disputabat. Citò tamen ista hæresis oppressa & exstincta est, nec usque ad deceptionem aliquorum sacerdotum potuit pervenire.

Cùm Eusebii historiam scrutatus essem, cui Rufinus à se in Latinam linguam translatæ subsequentium etiam temporum duos libros addidit, non inveni aliquam hæresim, quam non legerim apud istos, nisi quam in sexto libro ponit Eusebius, narrans eam exstitisse in Arabia. Itaque hos hæreticos, quoniam nullum eorum ponit auctorem, Arabicos possumus nuncupare: qui dixerunt animas cum corporibus mori atque dissolvi, & in fine sæculi utrumque resurgere. Sed hos disputatione Origenis præsentis & eos alloquentis, celerrimè dicit fuisse correctos. Jam nunc illæ commemorandæ sunt hæreses, quæ à nobis non apud istos repertæ sunt, sed in recordationem nostram quomodocumque venerunt.

Helvidiani exorti ab Helvidio, ita virginitati Mariæ contradicunt, ut eam post Christum alios etiam filios de viro suo Joseph peperisse contendant. Sed [b] mirum ni istos, prætermisso Helvidii nomine, [c] Antidicomaritas Epiphanius appellavit.

Paterniani inferiores partes humani corporis non à Deo, sed à diabolo factas opinantur, & omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes impurissimè vivunt. Hos etiam Venustianos quidam vocant.

Tertullianistæ à Tertulliano, cujus multa leguntur Opuscula eloquentissimè scripta, usque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare potuerunt in urbe Carthaginensi: me autem ibi posito ante aliquot annos, quod etiam te meminisse arbitror, omni ex parte consumti sunt. Paucissimi enim qui remanserant, in Catholicam transierunt, suamque basilicam, quæ nunc etiam notissima est, Catholicæ tradiderunt. Tertullianus ergo sicut scripta ejus indicant, animam dicit immortalem

[a] Hîc editi perperam addunt, *quæ absque auctorum nominibus sunt.*

[b] MSS. *Sed nimirum istos.*

[c] Epiphanius Ἀντιδικομαριανίτας appellat.

a quidem, ſed eam [a] corpus eſſe contendit: neque hanc tantùm, ſed ipſum etiam Deum. Nec tamen hinc hæreticus dicitur factus. Poſſet enim quoquo modo putari ipſam naturam ſubſtantiamque divinam corpus vocare; non tale corpus cujus partes aliæ majores aliæ minores valeant vel debeant cogitari, qualia ſunt omnia quæ propriè dicimus corpora; quamvis de anima tale aliquid ſentiat: ſed potuit, ut dixi, propterea putari corpus Deum dicere, quia non eſt nihil, non eſt inanitas, non eſt corporis vel animæ qualitas, ſed ubique totus, & per locorum ſpatia nulla partitus, in ſua tamen natura atque ſubſtantia immutabiliter permanet. Non ergo ideo eſt Tertullianus factus hæreticus; ſed quia tranſiens ad Cataphrygas, quos antè deſtruxerat, cœpit etiam ſecundas nuptias contra Apoſtolicam doctrinam tamquam ſtupra damnare,
Tim. 4. 3.
& poſtmodum etiam ab ipſis diviſus, ſua conventicula propagavit. Dicit ſanè etiam ipſe animas hominum peſſimas poſt mortem in dæmones verti. [b]
b

LXXXVII. Eſt quædam hæreſis ruſticana in campo noſtro, id eſt, Hipponenſi, vel potiùs fuit: paulatim enim diminuta, in una exigua villa remanſerat, in qua quidem pauciſſimi, ſed omnes hoc fuerunt, qui omnes modò correcti & Catholici facti ſunt, nec aliquis illius ſuperſedit erroris.
c [c] Abelonii vocabantur, Punica declinatione nominis. Hos nonnulli dicunt ex filio Adæ fuiſſe nominatos; qui eſt vocatus Abel: unde Abelianos vel Abeloitas eos nos poſſumus dicere. Non miſcebantur uxoribus, & eis tamen ſine uxoribus vivere ſectæ ipſius dogmate non licebat. Mas ergo & femina ſub continentiæ profeſſione ſimul habitantes, puerum & puellam ſibi adoptabant in ejuſdem conjunctionis pacto ſucceſſores ſuos futuros. Morte præventis quibuſque ſingulis alii ſubrogabantur: dum tamen duo duobus diſparis ſexûs in illius domûs ſocietate ſuccederent. Utrolibet quippe parente defuncto, uno remanenti, uſque ad ejus quoque obitum filii ſerviebant. Poſt cujus mortem etiam ipſi puerum & puellam ſimiliter adoptabant. Nec umquam eis defuit unde adoptarent, generantibus circumquaque vicinis, & filios ſuos inopes ad ſpem hereditatis alienæ libenter dantibus.

LXXXVIII. Pelagianorum eſt hæreſis, hoc tempore omnium recentiſſima à Pelagio monacho exorta. Quem magiſtrum Cæleſtius ſic ſecutus eſt, ut ſectatores eorum Cæleſtiani etiam nuncupentur. Hi Dei gratiæ, qua prædeſtinati ſu-
…ſ. 1. 5. mus in adoptionem filiorum per Jeſum Chriſtum
…1. 23. in ipſum, & qua eruimur de poteſtate tenebrarum, ut in eum credamus atque in regnum ip-
…n. 6. ſius transferamur, propter quod ait, *Nemo venit ad me, niſi fuerit ei datum à Patre meo*, &
…5. 5. qua diffunditur caritas in cordibus noſtris, ut fi-
…t. 5. 6. des per dilectionem operetur, in tantum inimici ſunt, ut ſine hac poſſe hominem credant facere omnia divina mandata: cùm ſi hoc verum eſſet,
…an. 15. 5. fruſtra Dominus dixiſſe videretur, *Sine me nihil poteſtis facere*. Denique Pelagius à fratribus increpatus, quòd nihil tribueret adjutorio gratiæ A Dei ad ejus mandata facienda, correptioni eorum hactenus ceſſit, ut non eam libero arbitrio præponeret, ſed infideli calliditate ſupponeret, dicens, ad hoc eam dari hominibus, ut quæ facere per liberum jubentur arbitrium, faciliùs poſſint implere per gratiam. Dicendo utique ut faciliùs poſſint, voluit credi, etiam ſi difficiliùs, tamen poſſe homines ſine gratia divina facere juſſa divina. Illam verò gratiam Dei, ſine qua nihil boni poſſumus facere, non eſſe dicunt niſi in B libero arbitrio, quod nullis ſuis præcedentibus meritis ab illo accepit noſtra natura, ad hoc tantùm ipſo adjuvante per ſuam legem atque doctrinam, ut diſcamus quæ facere, & quæ ſperare debeamus, non autem ad hoc per donum [d] Spiritûs ſui, ut quæ didicerimus eſſe facienda, faciamus. Ac per hoc divinitus nobis dari ſcientiam confitentur, qua ignorantia pellitur: caritatem autem dari negant, qua piè vivitur: ut ſcilicet cùm ſit Dei donum ſcientia quæ ſine C caritate inflat, non ſit Dei donum ipſa caritas, quæ ut ſcientia non inflet, ædificat. 1. Cor. 8. 1. Deſtruunt etiam orationes, quas facit Eccleſia, ſive pro infidelibus & doctrinæ Dei reſiſtentibus, ut convertantur ad Deum; ſive pro fidelibus, ut augeatur in eis fides, & perſeverent in ea. Hæc quippe non ab ipſo accipere, ſed à ſe ipſis homines habere contendunt, gratiam Dei qua liberamur ab impietate dicentes ſecundùm merita noſtra dari. Quod quidem Pelagius in epiſcopali judicio Pa- D læſtino damnari metuens, damnare compulſus eſt; ſed in poſterioribus ſuis ſcriptis hoc invenitur docere. In id etiam progrediuntur, ut dicant vitam juſtorum in hoc ſæculo nullum omnino habere peccatum, & ex his Eccleſiam Chriſti in hac mortalitate perfici, ut ſit omnino ſine macula & ruga, Epheſ. 5. 27. quaſi non ſit Chriſti Eccleſia, quæ toto terrarum orbe clamat ad Deum, *Dimitte nobis debita noſtra*. Matth. 6. 12. Parvulos etiam negant, ſecundùm Adam carnaliter natos, contagium mortis E antiquæ prima nativitate contrahere. Sic enim eos ſine ullo peccati originalis vinculo aſſerunt naſci, ut prorſus non ſit quod eis oporteat ſecunda nativitate dimitti: ſed eos propterea baptizari, ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius tranſlati, non iſta renovatione ab aliquo malo obligationis veteris abſoluti. Nam etiam ſi non baptizentur, promittunt eis extra regnum quidem Dei, ſed tamen æternam & beatam quamdam vitam ſuam. F Ipſum quoque Adam dicunt, etiam ſi non peccaſſet, fuiſſe corpore moriturum, neque ita mortuum merito culpæ, ſed conditione naturæ. Objiciuntur eis & alia nonnulla, ſed iſta ſunt maximè, ex quibus intelliguntur etiam illa vel cuncta, vel penè cuncta pendere.

Ecce quàm multas commemoravimus hæreſes, nec tamen modum tuæ poſtulationis implevimus. Peroratio. Ex quo enim Chriſtiana religio, ut verbis tuis utar, hereditatis promiſſæ nomen G accepit, quæ hæreſes ortæ ſint, quomodo commemorare omnes potui, qui omnes noſſe non potui? Quod ideo exiſtimo, quia nullus eorum quorum de hac re ſcripta legi, omnes poſuit,

[a] Editi, *ſed eam effigiatum corpus eſſe contendit: neque hanc tantùm, ſed ipſum etiam Deum corporeum eſſe dicit, licèt non effigiatum. Nec tamen hinc* &c. Expunximus quæ abſunt à MSS.

[b] Hinc rurſum auctoritate MSS. removimus, quod excuſi libri addebant, *ſtatum autem animæ credit per traducem propagari.*

[c] In MSS. *Abeloitæ.*

[d] Sic MSS. Editi verò, *Spiritus-ſancti.*

quando quidem inveni apud alium, quas apud A alium non inveni; & rurſus apud iſtum, quas ille non poſuit. Ego autem propterea plures quàm ipſi poſui, quia collegi ex omnibus, quas omnes apud ſingulos non inveni, additis etiam quas ipſe recolens apud ullum illorum invenire non potui. Unde meritò credo nec me poſuiſſe omnes; quia nec omnes qui de hac re ſcripſerunt, legere potui, neque hoc quemquam eorum video feciſſe quos legi. Poſtremò etiamſi omnes forſitan poſui, quod non puto, utrùm omnes ſint B utique neſcio. Et ideo quod vis me loquente finiri, non ſaltem poteſt me cognoſcente comprehendi. Audivi ſcripſiſſe de hæreſibus ſanctum Hieronymum, ſed ipſum ejus Opuſculum nec in noſtra bibliotheca invenire potuimus, nec unde poſſit accipi, ſcimus. [a] Quòd ſi tu ſcieris, perveni [b] ad illud, & fortè habebis melius aliquid quàm hoc noſtrum: quamvis nec ipſum, licèt hominem doctiſſimum, omnes hæreſes arbitrer indagare potuiſſe. Et certè Abeloitas noſtræ C regionis hæreticos, quantum exiſtimo, ille neſcivit: ſic fortè & alibi alios in obſcuriſſimis locis reconditos, ejus notitiam ipſa locorum ſuorum obſcuritate fugientes.

Jam verò illud quod habent tuæ litteræ, ut omnia omnino dicamus, quibus hæretici à veritate diſſentiunt, etiam ſi omnia ſcirem, facere non poſſem; quanto minùs poſſum, qui omnia ſcire non poſſum? Sunt enim hæretici, quod fatendum eſt, qui ſingulis, vel non multo ampliùs, D dogmatibus oppugnant regulam veritatis: ſicut Macedoniani vel Photiniani, atque alii quicumque ita ſe habent. Illi autem, ut ita dixerim, fabulones, id eſt, qui fabulas vanas eaſdemque longas perplexaſque contexunt, tam multis falſis dogmatibus pleni ſunt, ut ipſi quoque illa numerare non poſſint, aut difficillimè poſſint. Nec ulli alieno ulla hæreſis facilè ſic innoteſcit, ut ſuis: unde nec earum, quas commemoravi, omnia dogmata me dixiſſe vel didiciſſe profiteor. Quis enim non videat quantam res iſta operam & quàm multas litteras flagitet? Nec ideo tamen parum prodeſt errores iſtos, quos huic Operi intexui, lectos cognitoſque vitare. Quid enim contra iſta ſentiat catholica Eccleſia, quod à me dicendum putaſti, ſuperfluò quæritur: cùm propter hoc ſcire ſufficiat eam contra iſta ſentire, nec aliquid horum in [c] fidem quemquam debere recipere. Quomodo autem quæ contra hæc veritas habet, aſſerenda ac defendenda ſint, modulum Operis hujus excedit. Sed multùm adjuvat cor fidele, noſſe quid credendum non ſit, etiam ſi diſputandi facultate id refutare non poſſit. Omnis itaque Chriſtianus catholicus iſta non debet credere: ſed non omnis qui iſta non credit, conſequenter debet ſe Chriſtianum catholicum jam putare vel dicere. Poſſunt enim & hæreſes aliæ, quæ in hoc Opere noſtro commemoratæ non ſunt, vel eſſe vel fieri, quarum aliquam quiſquis tenuerit, Chriſtianus catholicus non erit. Quid ergo faciat hæreticum, deinceps requirendum eſt: ut cùm hoc Domino adjuvante vitamus, non ſolùm ea quæ ſcimus, verùm etiam quæ neſcimus, ſive quæ jam orta ſunt, ſive quæ adhuc oriri poterunt, hæretica venena vitemus. Hujus autem ſit jam voluminis finis, quod propterea vobis, ante quàm totum hoc Opus perficerem, credidi eſſe mittendum, ut illud quicumque legeritis, ad id quod reſtat implendum, quod tam magnum eſſe cernitis, me orationibus adjuvetis. [d]

a Hoc loco plerique MSS. iſta interponunt: *Certiſſimus homo ſtudioſus librorum ejus cognitor, de hoc interrogatus, ait neſcio quem qui hanc famam diſſeminavit, neſciſſe quid dixerit. Nam de hæreſibus, inquit, nullum Opuſculum ſanctus Hieronymus condidit.* Et proſequuntur, *Quòd ſi tu ſcieris* &c. Exſtat Hæreſum indiculus Hieronymi nomine per Claudium Menardum poſt Auguſtini Opus imperfectum vulgatus: ſed eruditorum ſententiâ ipſi abjudicatur.

b Sic Er. & propè omnes MSS. At Lov. *perveni, & ego per te ad illud perveniam, & forſitan habebis melius aliquid.*

c Plures MSS. *in fide.*

d Hîc certè finitur Auguſtini liber: tametſi in codicibus MSS. pleriſque addantur Neſtoriani & Eutychiani, (hæreſes utique non ante Auguſtini obitum nominatæ,) & in quibuſdam etiam Timotheani, hoc ordine:

Timotheani *dicunt Filium Dei verum quidem hominem ex virgine Maria natum, ſed non ita unam reddidiſſe perſonam, ut non in unam ſit redactus naturam, conſlatorium quoddam volentes fuiſſe interiora virginis, per quod duæ naturæ, id eſt, Deus & homo, in unam reſolutæ & compactæ maſſam, unam Dei & hominis exhibuerint formam: immutata videlicet naturarum proprietate efficientium coitionem. Et ad confirmandam hujuſmodi impietatem, quæ Deum aſſerit à ſua verſum natura, cogunt Evangeliſtæ teſtimonium dicentis, Et Verbum caro factum eſt: quod ita interpretantur, Divina natura in humanam verſa eſt. O abolitionem, illi inviolabili impingentem ſubſtantiæ! Hujus impietatis initium Timotheus, apud Bizam Bithyniæ modo exſulans civitatem, continentis & religioſæ vitæ imagine multis illudit.*

Nestoriani *à Neſtorio epiſcopo qui contra catholicam fidem dogmatizare auſus eſt, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum hominem tantùm,* (Plerique MSS. *dogmatizare auſus eſt, Chriſtum Dominum noſtrum Deum hominem tantùm,*) *nec id quod mediator Dei & hominum effectus eſt, in utero virginis de Spiritu-ſancto fuiſſe conceptum, ſed poſtea Deum homini fuiſſe permixtum: nec Deum hominem paſſum ſepultumque dicebat: vacuare contendens omne noſtrum remedium, quo Verbum Dei ſic hominem ſuſcipere dignatus eſt in utero virginis, ut una perſona fieret Dei & hominis, propterea ſic ſingulariter & mirabiliter natus, mortuus etiam pro noſtris peccatis, cùm ea quæ non rapuerat perſolveret, Deus homo à mortuis reſurgens adſcendit in cælum.*

Eutychiani *ab Eutyche quodam Conſtantinopolitanæ Eccleſiæ preſbytero,* (addit quidam codex, *monacho*) *exorti ſunt, qui cùm videretur refutare Neſtorium, in Apollinarem Manichæumque tranſivit, & humanitatis in Chriſto denegans veritatem, quidquid à Verbo noſtræ proprietatis receptum eſt, divinæ tantummodo adſcribit eſſentiæ; ut ſacramentum ſalutis humanæ, quod non niſi in utraque ſubſtantia eſt, noſtram in Chriſto naturam negando, diſſolveret, ſtulta impietate non ſentiens univerſo corpori auferri, quod capiti defuiſſet.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI

[a] TRACTATUS ADVERSUS JUDÆOS.

CAPUT I. Veritatis exemplum in exhortatione Judæorum.

BEATUS apostolus Paulus, doctor gentium in fide & veritate, exhortans nos ut in eadem fide, cujus idoneus minister effectus est, stabiles firmique maneamus, præcepto admonet, terret exemplo. *Vides*, inquit, *bonitatem & severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem* [b], *si permanseris in bonitate.* Hoc dixit utique de Judæis, qui tamquam rami ex illa olea, quæ in sanctis Patriarchis tamquam in radice fructifera, propter infidelitatem fracti sunt; ut gentium propter fidem insereretur oleaster, & fieret particeps pinguedinis oleæ ramis naturalibus amputatis. Sed *noli*, inquit, *gloriari adversùm ramos: nam si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.* Et quoniam salvantur aliqui ex illis, continuò subjunxit: *Alioquin & tu excidéris. Sed & illi si non permanserint in infidelitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere eos.* Illi autem qui permanent in infidelitate, ad illam sententiam Domini pertinent, ubi ait, *Filii autem regni hujus ibunt in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.* Gentes autem permanentes in bonitate, ad illud quod superiùs ait, *Multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum.* Itaque illis Patriarchis in radice viventibus, & infidelis superbia naturalium ramorum justâ Dei severitate confringitur, & fidelis humilitas oleastri gratiâ divinæ bonitatis inseritur.

2. Sed quando Judæis ista dicuntur, Evangelium Apostolumque contemnunt, & quod dicimus non audiunt; quoniam quod legunt, non intelligunt. Nam utique si intelligerent de quo prædixerit Propheta, quem legunt, *Dedi te in lucem gentium, ita ut sis salus mea usque in fines terræ;* non sic cæci essent, non sic ægroti, ut in Domino Christo nec lucem agnoscerent, nec salutem. Item si intelligerent, quod infructuosè atque inaniter cantant, de quibus sit prænuntiatum, *In omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum;* ad sonum Apostolorum

A evigilarent, & verba eorum divina esse sentirent. * De sanctis ergo Scripturis, quarum & apud ipsos magna habetur auctoritas, sumenda sunt testimonia, quorum & si nolint oblatâ utilitate sanari, apertâ possint veritate convinci. * Cap. II.

3. Sed primò eorum ille redarguendus est error, quo putant ad nos ideo non pertinere Instrumenti veteris libros, quia jam non vetera, sed nova sacramenta servamus. Dicunt enim nobis, Quid apud vos facit lectio Legis & Prophetarum, cujus præcepta servare non vultis? Eo quòd [c] carnem præputii non circumcidimus masculinam, & vescimur carnibus quas Lex dicit immundas, nec sabbata & neomenias & dies festos eorum carnaliter observamus, nec victimis pecorum sacrificamus Deo, nec pascha in ove & azymis similiter celebramus: & si quia alia vetera sacramenta generali vocabulo umbras futurorum appellat Apostolus, quia ea significabant suo tempore revelanda, quæ nos revelata suscepimus, ut remotâ umbrâ [d] nudâ eorum luce frueremur. De quibus singillatim nimis longum est disputare, quemadmodum exuendo veterem hominem circumcidimur, non in exspoliatione corporis carnis; & quos cibos vitant in pecoribus, vitamus in moribus; & exhibemus corpora nostra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, cui & animas nostras in desideriis sanctis pro sanguine intelligenter effundimus, & Christi velut agni immaculati sanguine ab omni iniquitate mundamur. Qui propter similitudinem carnis peccati etiam [e] caprino pecore in veteribus sacrificiis figuratur: nec eum negat in crucis cornibus taurum, qui in illo agnoscit maximam victimam. In illo requiem cùm invenimus, verè sabbatizamus: & lunæ novæ observatio, vitæ novæ est sanctificatio. Et pascha nostrum [f] Christus est; & azyma nostrum sinceritas veritatis, fermentum non habens vetustatis: & si qua alia sunt, in quibus nunc immorari opus non est, quæ illis veteribus adumbrata sunt signis, in illo habent finem, cujus regni non erit finis. In illo quippe omnia oportebat impleri, qui venit

Instrumenti veteris libros ad nos pertinere, eorumque præcepta per nos meliùs impleri. *Beda seu Florus ad Col. 2.*

Col. 2. 17.

Matth. 17.

[a] In editis, *Oratio*. In Cisterciensi MS. inscribitur, *Sermo S. Augustini contra Judæos.* In alio MS. Cisterciensi & in uno è Vaticanis, *Sermo S. Aug. de Incarnatione Domini contra Judæos.* In Vaticanis aliis duobus, *Liber B. Aug. de Incarnatione Domini contra Judæos.* Librum adversùs Judæos appellat etiam Beda sive Florus in Paulum ad Rom. 9. & 11. ad Gal. 6. ad Ephes. 2. ad Col. 2. & ad Hebr. 7 In Possidii Indiculo cap. 1. notantur Tractatus duo adversùs Judæos.

[b] In editis, *bonitatem Dei*. Abest *Dei* à MSS. & à Græco textu Apostoli.

[c] Omnes ferè MSS. *carne præputii non circumcidimus masculinum:* cum quibus concordat Beda vulgatus.

[d] Ita omnes MSS. & Beda seu Florus ad Coloss. 2. At editi: *ut remotâ umbrâ Judæorum, luce frueremur.*

[e] Vaticani duo MSS. *hircino pecore.*

[f] Hîc editi addunt verbum, *immolatus*: quod à MSS. & Beda vulgato abest.

Legem & Prophetas non solvere, sed implere.

CAPUT III. Christus legem non evacuavit arguendo, sed implendo mutavit.

4. PROINDE illa vetera signa rerum non evacuavit arguendo, sed implendo mutavit: ut alia essent quæ nuntiarent venisse jam Christum, quàm fuerant illa quæ prænuntiabant esse venturum. Quid sibi autem vult, quòd sic prænotantur quidam Psalmi, quos & ipsi legunt & habent in Litterarum auctoritate sanctarum, ut in eorum titulis scriptum sit, *Pro iis* [a] *quæ immutabuntur*; textus verò eorumdem Psalmorum prædicat Christum: nisi quia eorum mutatio per illum futura prædicta est, per quem apparet impleta: ut populus Dei, qui nunc est populus Christianus, jam non cogatur observare quæ propheticis temporibus observabantur: non quia damnata, sed quia mutata sunt: non ut res ipsæ quæ significabantur perirent, sed ut rerum signa suis quæque temporibus convenirent.

a Mutatio veterum sacramentorum prædicta in Psalmis.

CAP. IV. Christus in 44. Psalmo prænuntiatus.

5. DENIQUE in Psalmo quadragesimo-quarto, (nam ipse primus est eorum qui hujusmodi titulum præferunt, *Pro iis quæ immutabuntur*: ubi etiam legitur, *Canticum pro dilecto*:) apertissimè Christus ostenditur: *Speciosus formâ præ filiis hominum.* (Psal. 44. 1. Ibid. 3.) *Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse æqualis Deo.* (Phil. 2. 6.) Ibi ei dicitur, *Accingere gladium tuum juxta femur*: (Psal. 44 4.) quòd in carne esset hominibus locuturus. Per gladium quippe sermo, per femur caro significatur: quia *semetipsum exinanivit, formam servi accipiens*; ut ille per divinitatem *speciosus formâ præ filiis hominum*, etiam illud fieret per infirmitatem, quod de illo alius Propheta, *Vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem; sed vultus ejus abjectus, & deformis positio ejus.* (Isai. 53. 2.) Nam in eodem Psalmo, quòd non tantùm homo, sed etiam Deus sit Christus, apertissimè ostenditur, cùm subditur, *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga* [b] *æquitatis virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis.* (Psal. 44. 7. & 8.) Ab unctione quippe, quod Græcè χρίσμα dicitur, Christus est appellatus: ipse est Deus unctus à Deo, qui & ipsam cum ceteris sacramentis carnalem in spiritalem mutavit unctionem. Ibi ei de Ecclesia dicitur, *Adstitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate.* (Ibid. 10.) Ubi significatur linguarum varietas in omnibus gentibus: quarum tamen una & simplex fides est intus: *Omnis enim pulcritudo filiæ regis intrinsecùs.* (Ibid. 14.) Quam Psalmus alloquitur dicens, *Audi filia, & vide*: (Ibid. 11.) audi promissum, vide completum. *Et obliviscere populum tuum & domum patris tui.* Sic nova implentur, sic vetera commutantur. *Quoniam concupivit rex speciem tuam.* (Ibid. 12.) Speciem quam fecit ipse per se, non invenit in te. Quomodo enim speciosa esses ejus oculis, quando eras tuis fœdata peccatis? Ne tamen spem tuam arbitreris ponendam in homine, sequitur, & dicit, *Quoniam ipse est* [c] *Dominus Deus tuus.* Ne formam servi spernas, ne potentis infirmitatem excelsique humilitatem derideas, *ipse est Deus tuus.* In eo quòd parvus apparet, magnus latet; in umbra mortis sol justitiæ, in contumelia crucis Dominus gloriæ. Quamvis eum persecutores necent, infideles negent; *ipse est Dominus Deus tuus*: per cujus corpus immutantur, quæ antea per umbras figurabantur.

6. PSALMUS quoque sexagesimus-octavus habet in titulo, *Pro iis quæ commutabuntur.* Et cantatur ibi passio Domini nostri Jesu Christi, transfigurantis in se quasdam etiam voces membrorum, hoc est, fidelium suorum. Non enim ipse ulla delicta habuit; sed nostra portavit: unde dicit, *Et delicta mea à te non sunt abscondita.* Ibi scriptum est & prænuntiatum, quod in Evangelio legimus factum: *Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potaverunt me aceto.* Per hunc ergo immutata sunt vetera, quæ titulus Psalmi prædixerat immutanda. Quod Judæi legentes & non intelligentes, aliquid se dicere existimant, cùm requirunt à nobis quomodo accipiamus auctoritatem Legis & Prophetarum, cùm sacramenta non observemus quæ ibi præcepta sunt. Non observamus, quia mutata sunt: mutata sunt autem, quia mutanda prænuntiata sunt: & in eum credimus, cujus revelatione mutata sunt. Non ergo observamus sacramenta, quæ ibi præcepta sunt; quia intelligimus quæ ibi prædicta sunt, & tenemus quæ ibi promissa sunt. Isti autem qui hæc nobis objiciunt, adhuc amari sunt ex parentibus suis, qui dederunt in escam Domino fel, & adhuc veteres ex aceto quod ei potandum obtulerunt: & ideo non intelligunt, quia in eis impletur quod sequitur; *Fiat mensa eorum coram ipsis in muscipulam, & retributionem, & scandalum.* Ipsi enim [d] fellei & acidi facti sunt, felleas & acidas escas pani vivo ministrando. Quomodo enim hæc videant, de quibus ibi prædictum est, [e] *Excæcentur oculi eorum, ne videant.* Et quomodo sint recti, ut sursum cor habeant, de quibus prædictum est, *Et dorsum eorum semper incurva?* Nec de omnibus hæc dicta sunt: immo verò de omnibus ad quos pertinent quæ prædicta sunt. Ad eos enim qui vel tunc ex illis crediderunt in Christum, vel nunc usque credunt, vel deinceps usque in finem sæculi credituri sunt, ista non pertinent [f] ad verum Israël, scilicet, qui videbit Dominum facie ad faciem. *Neque enim omnes qui ex Israël sunt, hi Israël sunt: neque qui sunt semen Abraham, omnes filii sunt, sed in Isaac*, inquit, *vocabitur tibi semen: hoc est, non ii qui filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur in semen.* Sed hi pertinent ad spiritalem Sion & [g] civitates Judæ, id est, Ecclesias: de quibus Apostolus dicit, *Eram autem ignotus faciè Ecclesiis Judææ quæ sunt in Christo.* Quoniam, sicut in eodem Psalmo paulò pòst ponitur: *Deus salvam faciet Sion, & ædificabuntur civitates Judæ. Et inhabitabunt eam, & hereditate adquirent eam. Et semen servorum ejus possidebunt eam, & qui diligunt nomen ejus, inhabitabunt in ea.* Sed cùm hæc audiunt Judæi, carnaliter accipiunt, & terrenam Jerusalem cogitant, quæ servit cum filiis suis: non matrem nostram æternam in cælis.

[a] Editi hîc & infrà, *qui immutabuntur.* At MSS. omnes & Beda constanter habent, *quæ.*

[b] In duobus MSS. & ad oram editionis Lov. *virga directionis*: quam lectionem sequitur Augustinus Enarratione in eumdem Psal. 44.

[c] Vox *Dominus* non in omnibus codicibus reperitur. Est apud LXX. sed ab iis abest *Deus.*

[d] Sic MSS. Editi verò, *fel & acetum facti sunt, felleas & acidas pani vivo epulas ministrando.*

[e] Editi, *Obscurentur*: qui tamen infrà cap. 6. in concordiam redeuntes cum MSS. habent, *Excæcentur.*

[f] Editi, *adversùm Israël.* Corrigendum arbitramur, *ad verum Israël.*

[g] Editi, *& civitatem.* Meliùs MSS. *& civitates.*

ITEM

7. ITEM Psalmus septuagesimus-nonus simili A titulo prænotatur, *Pro iis quæ immutabuntur.* In quo Psalmo inter cetera scriptum est, *Respice de cælo, & vide, & visita vineam istam: & perfice eam quam plantavit dextera tua, & super filium hominis, quem confirmasti tibi.* Ipsa est enim vinea de qua dicitur, *Vineam ex Ægypto transtulisti.* Non enim Christus aliam plantavit: sed ipsam, veniendo, in melius commutavit. Sic & in Evangelio legitur: *Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis agricolis.* Non enim ait, Eradicabit, B aliamque plantabit: sed eamdem ipsam locabit aliis agricolis. Eadem namque est sanctorum societate Civitas Dei & congregatio filiorum promissionis, mortalium decessione ac successione complenda, atque in fine sæculi simul in omnibus immortalitatem debitam receptura: quæ alio modo in alio Psalmo per olivam fructiferam significatur, & dicit, *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei, speravi in misericordia Dei in æternum, & in sæculum sæculi.* Neque quia fracti sunt infideles & superbi, ac per hoc infructuosi rami, ut insereretur oleaster gentium, ideo perire potuit radix Patriarcharum & Prophetarum. C *Quia etsi fuerit*, inquit Isaias, *numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient:* sed per eum de quo dicitur, *Et super filium hominis, quem confirmasti tibi:* & de quo repetitur, *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, & super filium hominis, quem confirmasti tibi. Et non discedimus à te.* Per hunc filium hominis, id est Christum Jesum, & de suis reliquiis, hoc est Apostolis, D & aliis multis, qui ex Israëlitis in Christum [a] Deum crediderunt, accedente plenitudine gentium, vinea sancta perficitur: & in remotione veterum, atque institutione novorum sacramentorum titulus ejus Psalmi, *Pro his quæ commutabuntur*, impletur.

8. Apertioribus itaque testimoniis cum eis agendum est, quæ sive consentiant, sive dissentiant, tamen sentiant. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & confirmabo super domum Iacob testamentum novum, non secundùm testamentum quod constitui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti.* Ista certè prædicta mutatio, non per Psalmorum titulos intelligentibus paucis significatur, sed manifesto præconio propheticæ vocis exprimitur. Apertè promissum est Testamentum novum, non secundùm Testamentum quod factum est ad populum, quando eductus est de Ægypto. Cùm ergo in illo veteri Testamento præcepta sint ista, quæ nos ad novum pertinentes observare non cogimur, cur non Judæi se potiùs in vetustate supervacanea remansisse cognoscunt, quàm nobis nova promissa tenentibus, quòd vetera non observemus, objiciunt? Quoniam ergo, sicut scriptum est in Cantico Canticorum, *Adspiravit dies, removeantur umbræ:* spiritalis significatio jam lucescat, carnalis celebratio jam quiescat. *Deus deorum Dominus locutus est, & vocavit terram à solis ortu usque ad occasum:* utique omnem terram ad Testamentum novum, cui dicitur in alio Psalmo, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra.* Non ergo sicut antea ex monte Sina locutus est uni populo, quem vocavit ex Ægypto Deus deorum: sed sic locutus est, ut vocaret terram à solis ortu usque ad occasum. Quam si Judæus vellet intelligere locutionem, audiret hanc vocationem, & in eis esset quibus in eodem Psalmo dicitur, *Audi populus meus, & loquar tibi; Israël, & testificabor tibi, Deus Deus tuus ego sum. Non super sacrificia tua arguam te, holocausta autem tua in conspectu meo semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos: quoniam meæ sunt omnes bestiæ silvæ, pecora in montibus & boves: cognovi omnia volatilia cæli, & species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo [b] preces tuas. Et invoca me in die tribulationis, & eruam te, & glorificabis me.* Certè & hîc sacrificiorum veterum aperta mutatio est. Illa enim Deus accepturum se non fore prædixit, cultoribus suis sacrificium laudis indixit: & hoc non quòd à nobis tamquam indigens expetat laudem, sed ut in ea nobis consulat ad salutem. Nam eumdem Psalmum ita conclusit: *Sacrificium laudis glorificabit me, & ibi via est, ubi ostendam illi salutare Dei.* Quid verò est salutare Dei, nisi Filius Dei, Salvator mundi; dies Filius ex die Patre, hoc est lumen ex lumine, cujus adventus revelavit Testamentum novum? Unde etiam ubi dicitur, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra, cantate Domino, benedicite nomen ejus:* statim evangelizandus ipse monstratur, atque additur, *Bene nuntiate diem ex die salutare ejus.* Ipse igitur sacerdos & victima SACRIFICIUM LAUDIS IMPLEVIT, malorum operum tribuens indulgentiam, & bene operandi largiens gratiam. Ad hoc enim Domino sacrificium laudis ab ejus cultoribus immolatur, *ut qui gloriatur in Domino glorietur.*

CAPUT VII. Judæi prophetias quasdam pro se non rectè interpretantes.

9. SED hoc Judæi cùm audiunt, erecta cervice respondent, Nos sumus, de nobis hoc dictum est, nobis hoc dictum est. Nos enim sumus Israël, populus Dei: nos in verbis dicentis agnoscimus: *Audi populus meus, & loquar tibi; Israël, & testificabor tibi.* Quid sumus ad ista dicturi? Novimus quidem Israël spiritalem, de quo dicit Apostolus, *Et quicumque hanc regulam sequuntur, pax super illos & misericordia, & super Israël Dei.* Istum autem Israël scimus esse carnalem, de quo idem dicit, *Videte Israël secundùm carnem.* Sed ista isti non capiunt, & eo ipso se ipsos carnales esse convincunt. Quos paululùm quasi præsentes alloqui libet: Itane vos ad eum populum pertinetis, quem vocavit Deus deorum à solis ortu usque ad occasum? Nonne vos ex Ægypto in terram Chanaan translati estis? non illuc vocati à solis ortu usque ad occasum, sed inde dispersi in solis ortum & in occasum. Nonne vos ad ejus inimicos potiùs pertinetis, qui dicit in Psalmo, *Deus meus* [c] *demonstravit mihi in inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliviscantur legis tuæ, disperge illos in virtute tua?* Unde non oblivis-

Margin references: Psal. 79. & 16. 9. — Matth. 21. — Psal. 51. 10. — Isai. 10. 22. — Psal. 79. 16. — Jerem. 31. 31. 32. — Cant. 2. 17. — Psal. 49. 1. — Psal. 95. 1. — Psal. 49. 7. &c. — Ibid. 23. — Psal. 95. 1. & 2. — 1. Cor. 1. 31. — Psal. 49. 7. — Gal. 6. 16. Beda seu Florus ibid. — 1 Cor. 10. 18. — Psal. 58. 12.

[a] Editi, *in Christum Dominum.* Vetus cod. Cisterc. *in Christum Domini.* Alii plerique MSS. *in Christum Deum.*

[b] Habebant editi, *vota tua.* Sed veteres codices omnes habent, *preces tuas:* & sic Augusti. in Enarratione ejusdem Psalmi, Tom. 4. Græcè est apud LXX. τὰς εὐχάς σου.

[c] Ita MSS. nec aliter legit Augustinus Enar. in hunc Psalmum, Tom. 4. At editi ferebant, *demonstra mihi inter inimicos meos.* Et infrà, *disperge illos in veritate tua.*

centes legem Dei, sed eamdem circumferentes, A
gentibus ad testimonium, vobis ad opprobrium,
nescientes eam populo ministratis, qui vocatus
est à solis ortu usque ad occasum. An verò nega-
bitis? & ea quæ tanta auctoritate prædicta, tanta
manifestatione completa sunt, aut majore cæ-
citate non intuemini, aut mirabili impudentiâ
non fatemini? Quid ergo ad illud responsuri estis,
Isai. 2. 2. & 3. quod Isaias propheta proclamat? *Erit in novissi-*
mis temporibus manifestus mons domus Domini, pa-
ratus in cacumine montium, & exaltabitur super B
colles, & venient ad eum universæ gentes, & di-
cent, Venite, adscendamus in montem Domini, & in
domum Dei Iacob, & annuntiabit nobis viam sa-
lutis, & ingrediemur in eam: ex Sion enim lex pro-
diet, & verbum Domini ex Ierusalem. An & hîc
dicturi estis, Nos sumus? quoniam audistis do-
mum Jacob & Sion & Jerusalem. Quasi nos ne-
gemus de semine Jacob esse Christum Dominum
secundùm carnem, qui significatus est vocabu-
lo montis parati super cacumen montium, quòd C
a omnes celsitudines [a] ejus celsitudo transscendit:
aut negemus Apostolos & illas Ecclesias Judææ,
quæ post Chisti resurrectionem in eum continuò
crediderunt, ad domum Jacob pertinere: aut ve-
rò alius intelligendus sit spiritaliter Jacob, quàm
ipse populus Christianus; qui cùm sit minor na-
b tu, quàm populus Judæorum, tamen eum [b] cre-
scendo superat, & subdit: ut impleatur quod de
Gen. 25. 23. duobus illis fratribus in figura prædictum est, *Et*
major serviet minori. Sion autem & Jerusalem D
quamvis spiritaliter intelligatur Ecclesia, magis
tamen adversùs istos idoneum testimonium est,
quia ex isto loco, ubi Christum crucifixerunt,
& lex & verbum Domini processit ad gentes. Lex
enim quæ illis per Moysen data est, de qua su-
perbiùs extolluntur, & de qua meliùs convin-
cuntur, non intelligitur prodisse de Sion & Jeru-
salem, sed de monte Sina. Ad terram quippe
c promissionis, ubi est [c] Sion, quæ appellatur etiam
Jerusalem, post quadraginta annos cum ipsa Le- E
d ge venerunt: [d] non autem ibi eam vel inde ac-
ceperunt. Evangelium verò Christi, & Lex fi-
dei, quod certum est, inde processit. Sicut etiam
ipse Dominus, postea quàm resurrexit, loquens
discipulis suis, & ostendens prædicta divinorum
Luc. 24. 46. eloquiorum in se esse completa, *Quoniam sic scri-*
ptum est, inquit, *& sic oportuit Christum pati, &*
resurgere à mortuis die tertio, & prædicari in no-
mine ejus pænitentiam & remissionem peccatorum per
omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem. Ecce quod F
Isai. 2. 3. prophetavit Isaias dicens, *Ex Sion enim lex pro-*
diet, & verbum Domini ex Ierusalem. Ibi enim
veniens de super secundùm Domini promissionem
Spiritus-sanctus, eos quos tunc una domus con-
Act. 2. 2. tinebat, implevit, & loqui linguis omnium gen-
tium fecit: & inde exierunt prædicare Evange-
lium in notitiam omnium gentium. Sicut enim
Lex illa, quæ processit de monte Sina, quinqua-
gesimo die post celebratum pascha conscripta est
digito Dei, quo significatur Spiritus-sanctus: ita G
Lex ista, quæ processit de Sion & Jerusalem, non
in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis sancto-
rum Evangelistarum scripta est per Spiritum san-
ctum, quinquagesimo die post verum pascha pas-
sionis & resurrectionis Domini Christi: quo die
Spiritus-sanctus est missus, qui [e] fuerat antè pro-
missus.

10. Ite nunc, ô Israëlitæ secundùm carnem, non
secundùm spiritum, ite nunc, & adhuc contra-
dicite apertissimæ veritati; & cùm auditis, *Venite,*
adscendamus in montem Domini, & in domum Dei
Iacob: dicite, Nos sumus; ut cæci offendatis in
montem, ubi collisa facie pejùs perdatis fron-
tem. Si verè vultis dicere, Nos sumus, ibi hoc
dicite, ubi auditis, [f] *Ab iniquitatibus populi mei*
ductus est ad mortem. De Christo enim dictum est,
quem vos in parentibus vestris duxistis ad mor-
tem; qui sicut ovis ad immolandum ductus est,
ut pascha, quod nescientes [g] celebratis, nescien-
tes sæviendo impleretis. Si verè vultis dicere,
Nos sumus; tunc dicite, quando auditis, *Incras-*
sa cor populi hujus, & aures eorum oppila, & ocu-
los eorum grava. Tunc dicite, Nos sumus; quan-
do auditis, *Tota die expandi manus meas ad po-*
pulum non credentem, & contradicentem. Tunc di-
cite, Nos sumus; quando auditis, *Excæcentur ocu-*
li eorum, ne videant, & dorsa eorum semper incur-
va. In his atque hujusmodi propheticis vocibus
dicite, Nos sumus; ubi sine ulla dubitatione vos
estis: sed sic cæci estis, ut esse vos dicatis, ubi
non estis; & non vos agnoscatis, ubi estis.

11. Sed in hæc manifestiora quæ dicturus sum,
paulisper adtendite. Certè cùm auditis in bono
Israël, dicitis, Nos sumus: & cùm auditis in bo-
no Jacob, dicitis, Nos sumus. Et cùm à vobis
caussa requiritur, respondetis, Quoniam Jacob
ipse est & Israël, ex quo patriarcha propagati
sumus, unde meritò patris nostri appellatione
censemur. Non ergo vos alto & gravi somno
dormientes, ad spiritalia quæ non capitis excita-
mus, neque nunc quomodo spiritaliter accipien-
da sint ista vocabula, vobis in auditu & visu spi-
ritali surdis & cæcis persuadere conamur. Nempe
sicut vos fatemini, & lectio libri Geneseos mani-
festè declarat, unus homo erat Jacob & Israël;
& unde gloriamini, ipsa est domus Jacob, quæ
domus est Israël. Quid ergo est, quòd idem ipse
Propheta, cùm prænuntiasset montem futurum
paratum in cacumine montium, ad quem ven-
turæ essent universæ gentes; quia non de monte
Sina uni genti, sed de Sion & Jerusalem lex &
verbum Domini processurum esset omnibus gen-
tibus; quod manifestissimè in Christo & Chri-
stianis videmus impletum: paulò pòst dicit, *Et*
nunc tu domus Iacob, venite, ambulemus in [h] *luce*
Domini? Hîc profectò dicetis, ut soletis, Nos
sumus: sed quod sequitur, paulisper adtendite,
ut cùm dixeritis quod vultis, etiam quod non
vultis audiatis. Nam Propheta conjungit & di-
cit, *Dimisit enim plebem suam domum Israël.* Hîc
dicite, Nos sumus: hîc vos agnoscite, & nobis
quia ista commemoravimus, ignoscite. Si enim
libenter auditis, ad vestrum dicuntur alloquium

[a] Editi, *celsitudines eorum ejus celsitudo transscendit.* Vocem *eorum* expunximus auctoritate Cisterciensium MSS.
[b] Vaticani duo MSS. *tamen eum transscendit, superat* &c.
[c] Nomen *Sion* hîc in editis omissum, restituitur ex MSS.
[d] Omnes MSS. omittunt, *non autem ibi eam, vel inde acceperunt.*
[e] Editi, *fideliter fuerat.* Abest *fideliter* à MSS.

[f] Editi, *Ob iniquitatem.* At MSS. *Ab iniquitatibus*: quod respondet Græco LXX.
[g] Ita MSS. At editi, *nescientes in pecude celebratis, nobis per Christum, qui est agnus Dei, consecraretur, nam pascha nostrum immolatus est Christus.*
[h] Sic plures MSS. juxta LXX. At editi, *in lucem.*

si verò indignanter auditis, ad vestrum dicuntur opprobrium. Dicantur tamen oportet, sive volentibus, sive nolentibus vobis. Ecce, non ego, sed Propheta quem legitis, per quem Deum locutum non potestis negare, quem de auctoritate divinarum scripturarum non potestis auferre,
58. 1. quemadmodum illi Dominus imperavit, exclamat vehementer, & sicut tuba exaltat vocem
2. 5. suam, vosque increpat, dicens, *Et nunc tu domus Jacob, venite, ambulemus in luce Domini.* Occidistis Christum in parentibus vestris. Tamdiu non credidistis, & contradixistis: sed nondum peristis, quia nondum de corpore existis; & nunc habetis spatium pœnitendi, & nunc venite. Olim quidem debuistis, sed & nunc venite: nondum finiti sunt dies, cui nondum venit ultimus dies. Aut si vos tamquam domum Jacob Prophetam secutos, jam in luce Domini creditis ambulare, domum Israël quam dimisit ostendite. Nos enim utrosque monstramus, & quos ex illa domo vocando discreverit, & quos illic remanentes dimiserit. Vocavit enim inde non solùm Apostolos, sed etiam post Christi resurrectionem populum magnum; unde superiùs jam diximus: dimisit autem illos, quos etiam vos non credendo imitamini; & vos ipsos, qui eos imitando in eadem pernicie demoramini. Aut si vos estis quos inde vocavit, ubi sunt quos dimisit? Non enim potestis dicere, quòd nescio quam aliam gentem
6. dimiserit; cùm Propheta clamet, *Dimisit enim plebem suam domum Israël.* Ecce quod estis, non quod vos esse jactatis. Dimisit enim & vineam, de qua exspectavit ut faceret uvas, fecit autem spinas; & mandavit nubibus suis ne pluerent super eam imbrem. Sed etiam inde eos vocavit,
3. quibus dicit, *Judicate inter me & vineam meam.*
12. De quibus & Dominus ait, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia; filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices erunt vestri.* Quibus hoc promittens,
19. *Sedebitis*, inquit, *super duodecim sedes, judicantes duodecim tribus Israël.* Sedebit itaque domus Jacob, quæ in luce Domini vocata ambulavit, judicare domum Israël, hoc est, plebem ipsius quam dimisit. Quomodo enim juxta eumdem
17. Prophetam, *Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*, nisi quòd ex circumcisione & præputio populi tamquam parietes de diverso venientes, in angulo sibimet tamquam in pacis osculo copulantur? Unde dicit
14. Apostolus, *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum.* Qui ergo ex domo Jacob sive Israël vocantem secuti sunt, ipsi sunt lapidi angulari cohærentes, & in Domini luce ambulantes: quos verò ibi dimisit, ipsi sunt ruinam ædificantes, & angularem lapidem reprobantes.

IX. 12. Postremò si hæc verba prophetica secundùm cor vestrum in alium sensum detorquere conamini, ô Judæi, contra salutem vestram resistentes Filio Dei; si hæc, inquam, verba sic vultis accipere, ut eadem sit plebs & domus Jacob vel Israël, & vocata & dimissa; non in aliis vocata, in aliis dimissa, sed universa propterea vocata, ut ambularet in luce Domini, quoniam propterea erat dimissa, quòd non ambulabat in luce Domini; aut certè sic in aliis vocata, in aliis dimissa, ut nullâ factâ separatione mensæ Dominicæ, ad Christi sacrificium [a] pertinente, sub eisdem veteribus sacramentis essent utrique, & ii scilicet qui in luce Domini ambulantes ejus præcepta servarunt, & ii qui justitiam respuentes ab eo deseri meruerunt: si hæc ergo sic intelligere vultis, quid dicturi estis, & quomodo alium Prophetam intellecturi, qui vobis omnino hanc amputat vocem, tanta manifestatione clamantem,
Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, & sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quia ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarum factum est in gentibus; & in omni loco sacrificium offertur nomini meo sacrificium mundum: quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens. Qua tandem voce tantæ rerum evidentiæ reclamatis? Quid vos ampliùs nimis impudenter extollitis, ut graviore ruinâ miserabiliùs pereatis? *Non est mihi voluntas in vobis, dicit*, non quicumque, sed *Dominus omnipotens.* Quid tantum de Abrahæ semine gloriamini, qui ubicumque auditis Jacob aut Israël, aut domum Jacob vel domum Israël, cùm aliqua laude dici, contenditis hoc non potuisse dici, nisi de vobis? cùm Dominus omnipotens dicat, *Non est mihi voluntas in vobis, & sacrificium non accipiam de manibus vestris.* Certè hîc negare non potestis, non solùm illum non accipere sacrificium de manibus vestris, sed nec vos illi offerre manibus vestris. Locus enim unus est Lege Domini constitutus, ubi manibus vestris sacrificia jussit offerri, præter quem locum omnino prohibuit. Hunc ergo locum quoniam pro vestris meritis amisistis, etiam sacrificium quod ibi tantùm licebat offerri, in locis offerre aliis non audetis. Ecce omnino impletum est quod ait Propheta, *Et sacrificium non accipiam de manibus vestris.* Nam si in terrena Jerusalem maneret vobis templum & altare, possetis dicere in eis hoc esse completum, quorum iniquorum inter vos constitutorum sacrificia Dominus non acceptat; aliorum verò ex vobis atque in vobis acceptare sacrificia, qui Dei præcepta custodiunt. Hoc non est cur possit dici, ubi nullus omnino vestrûm est, qui secundùm Legem, quæ de monte Sina processit, manibus suis sacrificium possit offerre. Neque hoc ita prædictum & impletum est, ut vos prophetica sententia respondere permittat, Quia manibus non offerimus carnem, sed corde & ore offerimus laudem, secundùm illud in Psalmo, *Immola Deo sacrificium laudis.* Etiam hinc contradicit vobis, qui dicit, *Non est mihi voluntas in vobis.*

Malach. 1. 10. & 11.

Beda seu Florus ad Hebr. 7.

Psal. 49. 14.

13. Deinde ne existimetis, non offerentibus vobis, nec illo accipiente de manibus vestris, Deo sacrificium non offerri; quo quidem ille non eget, qui bonorum nostrorum nullius indiget: tamen quia sine sacrificio non est, quod non illi, sed nobis utile est, adjungit & dicit, *Quia ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarum est factum in gentibus; & in omni loco sacrificium offertur nomini meo, sacrificium mundum: quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens.* Quid ad hæc respondetis? Aperite oculos tandem aliquando, & videte, ab oriente sole usque in occidentem, non in uno, sicut vobis fuerat constitutum, sed in omni loco offerri sacrificium Christianorum; non cuilibet Deo, sed ei qui ista prædixit, Deo Israël. Unde & ali-

Sacrificiũ Christianorum ubique in terra & in cælo offertur.

Malach. 1. 11.

[a] Sic MSS. Editi verò, *pertinentis.* Fortè legendum, *pertinentes sub eisdem veteribus* &c.

Isai. 54. 5. bi dicit Ecclesiæ suæ, *Et qui eruit te, ipse Deus Israël universæ terræ vocabitur.* Scrutamini Scri-
Johan. 5. 39. pturas, in quibus putatis vos habere vitam æternam. Et profectò haberetis, si Christum in eis intelligeretis, & teneretis. Sed perscrutamini eas: ipsæ testimonium perhibent de hoc sacrificio mundo, quod offertur Deo Israël; non ab una gente vestra, de cujus manibus non se accepturum prædixit; sed ab omnibus gentibus, quæ di-
Isai. 2. 3. cunt, *Venite, adscendamus in montem Domini.* Nec in uno loco, sicut vobis præceptum erat in terrena Jerusalem; sed in omni loco, usque in [a] ipsam Jerusalem. Nec secundùm ordinem Aaron, sed secundùm ordinem Melchisedec. Christo enim dictum est, & de Christo tantò antè præ-
Psal. 109. 4. dictum est, *Iuravit Dominus, & non pænitebit eum, Tu es sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec.* Quid est, *Iuravit Dominus*, nisi inconcussa veritate firmavit? Et quid est, *non pænitebit eum*, nisi hoc sacerdotium nulla omnino ratione mutabit? Neque enim sicut hominem, pænitet Deum: sed Dei dicitur pænitentia, quamvis ab illo institutæ, rei cujusque mutatio, quæ credebatur esse mansura. Proinde cùm dicit, *Non pænitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*, satis ostendit eum pænituisse, hoc est, eum mutare voluisse sacerdotium, quod constituerat secundùm ordinem Aaron: sicut de utroque videmus impletum. Nam & Aaron sacerdotium jam nullum est in aliquo templo, & Christi sacerdotium in æternum perseverat in cælo.

14. Ad hanc ergo lucem Domini vocat vos Pro-
Isai. 2. 5. pheta, cùm dicit, *Et nunc tu domus Iacob, venite, ambulemus in luce Domini. Tu domus Iacob*, quam vocavit & elegit; non *Tu*, quam dimisit.
Ibid. 6. *Dimisit enim plebem suam domum Israël.* Quicumque inde venire vultis, ad hanc pertinebitis, quam vocavit; illâ carebitis, quam dimisit. Lux quippe Domini, in qua ambulant gentes, illa est de qua
Isai. 49. 6. idem Propheta dicit, *Dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque in fines terræ.* Cui hoc dictum est, nisi Christo? De quo impletum est, nisi de Christo? Non est ista lux in vobis, de quibus

A idemtidem dictum est, *Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, ut non videant; & aures, ut non audiant, usque in hodiernum diem.* Non est, inquam, in vobis hæc lux: ideo nimia cæcitate lapidem reprobatis, qui factus est in caput anguli. Ergo, *Accedite ad eum, & illuminamini.* Quid est, *Accedite*, nisi credite? Quò enim eatis, ut ad eum accedatis; cùm ille sit lapis de quo Daniel propheta dicit, quòd crescendo tam magnus mons factus sit, ut impleret universam faciem
B terræ? Sic enim & gentes quæ dicunt, *Venite, adscendamus in montem Domini*, nusquam terrarum pergere & pervenire contendunt. Ubi sunt, ibi adscendunt: quia in omni loco sacrificium offertur secundùm ordinem Melchisedec. Et sicut alius Propheta dicit, *Exterminat Deus omnes deos gentium terræ, & adorant eum unusquisque de loco suo.* Cùm ergo vobis dicitur, *Accedite ad eum*: non vobis dicitur, Naves aut jumenta præparate, & vestris victimis onerate, & de tam longin-
C quo pergite ad locum, ubi Deus sacrificia vestræ devotionis acceptet: sed accedite ad eum, qui in vestris auribus prædicatur: accedite ad eum, qui ante oculos vestros glorificatur. Ambulando non laborabitis: ibi enim acceditis, ubi creditis.

15. Hæc, [b] Carissimi, sive gratanter, sive indignanter audiant Judæi, nos tamen ubi possumus, cum eorum dilectione prædicemus. Nec superbè gloriemur adversùs ramos fractos: sed potiùs cogitemus cujus gratiâ, & quantâ misericor-
D diâ, & in qua radice inserti sumus; ut non alta sapientes, sed humilibus consentientes; non eis cum præsumtione insultando, sed cum tremore exsultando dicamus, Venite, ambulemus in luce Domini, quoniam magnum nomen ejus in gentibus. Si enim audierint & obaudierint, erunt inter eos, quibus dictum est, *Accedite ad eum, & illuminamini; & vultus vestri non erubescent.* Si autem audiunt & non obaudiunt, vident & invident, inter eos sunt, de quibus dictum est, *Pec-
E cator videbit, & irascetur; dentibus suis frendet, & tabescet. Ego autem*, dicit Ecclesia Christo, *velut oliva fructifera in domo Domini, speravi in misericordia Dei in æternum, & in sæculum sæculi.*

[a] Apud Bedam, ad Hebr. 7. *usque in ipsa Ierusalem*: id est, etiam in ipsa Jerusalem, in cælo.

[b] Editi, *Fratres carissimi.* Abest *Fratres* à MSS. nec apud Augustinum facilè occurrunt junctæ simul hæ duæ voces, *Fratres carissimi*, præter quàm in suppositititiis Sermonibus.

SEQUUNTUR OPERA
ADVERSUS MANICHÆOS,
QUÆ AUGUSTINUS TEMPORE PRESBYTERII
AC EPISCOPATUS SUI CONSCRIPSIT.

His etiam ſubjicitur index aliorum Opuſculorum, quibus in eoſdem hæreticos ante ſuum preſbyteratum ex profeſſo egit, necnon ceterorum in quibus ipſos obiter quocumque tempore reprehendit.

IN OPUSCULUM SUBSEQUENS
ADMONITIO.

LIBRUM De utilitate credendi *recenſet Auguſtinus primum eorum, quos edidit tempore ſui*
presbyteratûs. Hanc verò dignitatem Hippone ſuſcepit ſub initium anni 391. quod jam aliàs demon-
ſtravimus in ſecundi Tomi præfatione, ad Auguſtini epiſtolas VIII. IX. *&c.*
Opus Honorati cauſſà ſcripſit, ut à Manichæorum errore amicum revocaret, quem olim in eorum la-
queos ipſe conjecerat, ſicuti ſub libri exordium confitetur. Deceptus fuerat Honoratus ſpecioſis illis Mani-
chæorum pollicitationibus, quibus ſe nihil niſi quod ratione evidens & apertum fieret, docturos promitte-
bant: irridebatque ille in Catholicæ Eccleſiæ diſciplina, quòd fides hominibus imperaretur, nec verum eis
ratione demonſtraretur. Cùm igitur falſa veritatis ſpecie illuſus, non temporalis commodi gratiâ inductus
adhæreret errori, ſicque magis deceptus ab hæreticis, quàm hæreticus eſſet, ſperavit Auguſtinus fore ut il-
lum ad veram religionem adduceret, ſi modò oſtenderet Manichæos ſacrilegè ac temere in eos invehi, qui
Catholicæ fidei auctoritatem ſequentes, ante quàm illud verum quod pura mente conſpicitur intueri queant,
credendo præmuniuntur, & illuminaturo præparantur Deo. Id autem ſic præſtat hoc in opere, ut veteris quo-
que Teſtamenti, cujus illi maximè reprehenſione commovebant imperitos, patrocinium ſuſcipiat.
Auguſtini labori ſtudioque optatus erga Honoratum reſpondit eventus, ſi tamen is eſt, ut Rivius arbi-
tratur, qui ab urbe Carthagine ſcribebat ad Auguſtinum circa annum 412. & varias illi quæſtiones enodan-
das proponebat. Quamvis enim Honoratus iſte necdum baptiſmum percepiſſet, illæ tamen quæ ab eo pro-
ponuntur quæſtiones minimè redolent Manichæum, nec de Manichæis niſi ex occaſione loquitur ipſi Auguſti-
nus, & tamquam de iis quos ipſe cenſeret hæreticos. Iſtum ipſum Honoratum, cui Auguſtinus epiſtolam
CXL. *ſcribit, presbyterum Caſſiodorus nuncupat: qui fortè ad presbyteratum provectus poſtea fuerit. Lo-*
quitur Auguſtinus in Epiſtola LXXXIII. *de morte alterius cujuſdam Honorati presbyteri. Sub finem quo-*
que vitæ ſuæ ſcripſit Epiſtolam CCXXVIII. *ad Thabennenſem epiſcopum ejuſdem nominis.*

LIBRI I. RETRACTATIONUM CAPUT XIV.

JAM verò apud Hipponem-regium preſbyter ſcripſi librum *De utilitate credendi*, ad amicum meum,
quem deceptum à Manichæis, adhuc eo errore noveram detineri, & irridere in catholicæ fidei di-
ſciplina quòd juberentur homines credere, non autem quid eſſet verum certiſſima ratione docerentur.
ap. 3. In hoc libro dixi: *In quibus tamen Legis præceptis atque mandatis, quibus nunc Chriſtianos uti fas non*
eſt, quale vel ſabbatum eſt, vel circumciſio, vel ſacrificia, & ſi quid hujuſmodi eſt, tanta myſteria con-
tinentur, ut omnis pius intelligat, nihil eſſe pernicioſius, quàm quidquid ibi eſt, accipi ad litteram, id eſt
r. 3.6. *ad verbum; nihil autem ſalubrius, quàm ſpiritu revelari. Inde eſt, Littera occidit, ſpiritus autem vivi-*
ficat. Sed aliter expoſui verba iſta apoſtoli Pauli, & quantum mihi videtur, vel potiùs ipſis rebus appa-
ret, multò convenientiùs in eo libro qui inſcribitur, *De ſpiritu & littéra:* quamvis non ſit & iſte ſenſus
reſpuendus.
ap. 11. 2. Item dixi: *Duæ ſunt enim perſonæ in religione laudabiles, una eorum qui jam invenerunt, quos etiam*
beatiſſimos judicari neceſſe eſt; alia eorum qui ſtudioſiſſimè & rectiſſimè inquirunt. Primi ergo ſunt jam in
ipſa poſſeſſione; alteri in via, qua tamen certiſſimè pervenitur. In his verbis meis, ſi illi qui jam inve-
nerunt, quos in ipſa poſſeſſione jam eſſe diximus, ſic accipiantur beatiſſimi, ut non in hac vita, ſed in
ea quam ſperamus, & ad quam per fidei viam tendimus, ſint, non habet iſte ſenſus errorem: ipſi enim

judicandi sunt quod quærendum est invenisse, qui jam ibi sunt quò nos quærendo & credendo, id est, viam fidei tenendo cupimus pervenire. Si autem in hac vita isti esse putantur vel fuisse, id verum esse non mihi videtur: non quia in hac vita nihil veri omnino inveniri potest quod mente cernatur, non fide credatur; sed quia tantum est quidquid est, ut non faciat beatissimos. Neque enim quod dicit
1. Cor. 13. 12. Apostolus, *Videmus nunc per speculum in ænigmate*, &, *Nunc scio ex parte*, non cernitur mente. Cer-
Ibidem. nitur planè, sed beatissimos nondum facit. Illud enim beatissimos facit, quod dicit, *Tunc autem faciem ad faciem, & tunc cognoscam sicut & cognitus sum.* Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam tenemus, & quò credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui jam sunt in ea possessione quò ducit hæc via, magna quæstio est. Et Angeli quidem sancti quòd ibi sint, nulla quæstio est. Sed de sanctis hominibus jam defunctis, utrùm ipsi saltem dicendi sint jam in illa possessione consistere, meritò quæritur. Jam enim cor-
Sap. 9. pore quidem corruptibili, quo anima aggravatur, exuti sunt, sed adhuc exspectant etiam ipsi redemp-
Rom. 8 tionem corporis sui, & caro eorum requiescit in spe, nondum in futura incorruptione clarescit. Sed
Psal. 15. utrùm ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *Faciem ad faciem*, nihil ex hoc
Cap. 11. minus habeant, non hic locus est disputando requirere. Item quod dixi, *Nam scire magna & honesta vel etiam divina, beatissimum est*, ad eamdem beatitudinem referre debemus. In hac enim vita quantumcumque id sciatur, nondum est beatissimum: quoniam incomparabiliter longè est amplius quod inde nescitur.

Ibidem. 3. Et quod dixi, *Multum interesse utrùm aliquid mentis certa ratione teneatur, quod scire dicimus, an famæ vel litteris credendum posteris utiliter commendetur.* Et paulò pòst: *Quod scimus igitur, debemus rationi; quod credimus, auctoritati:* non sic accipiendum est, ut in sermone usitatiore vereamur nos dicere scire, quod idoneis testibus credimus. Propriè quippe cùm loquimur, id solum scire dicimur, quod mentis firma ratione comprehendimus. Cùm verò loquimur verbis consuetudini aptioribus, sicut loquitur etiam divina scriptura, non dubitemus dicere scire nos, & quod percepimus nostri corporis sensibus, & quod fide dignis credimus testibus, dum tamen inter hæc & illud quid distet intelligamus.

Cap. 11. 4. Item quod dixi, *Nemini dubium est, omnes homines aut stultos esse aut sapientes*, potest videri esse
Cap. 24. contrarium illi quod legitur in libro tertio de Libero arbitrio, *Quasi verò natura humana præter stultitiam & sapientiam nullam mediam recipiat affectionem.* Sed illud ibi dictum est, ubi de primo homine quærebatur, utrùm sapiens fuerit factus, an stultus, an neutrum: quoniam nullo modo stultum dicere poteramus, qui sine vitio factus est, cùm sit stultitia magnum vitium; & sapientem quomodo diceremus, qui potuit seduci, non satis apparebat. Ideoque ad compendium dicere volui, *Quasi verò natura humana præter stultitiam & sapientiam nullam mediam recipiat affectionem.* Intuebar quippe etiam parvulos, quos licèt confiteamur trahere originale peccatum, tamen nec sapientes nec stultos possumus propriè dicere, nondum utentes libero arbitrio, seu bene, seu malè. Nunc autem aut sapientes aut stultos esse homines dixi, eos volens intelligi qui jam ratione utuntur, qua discernuntur à pecoribus, ut homines sint: sicut dicimus, beatos esse omnes homines velle. Numquid enim in hac sententia tam vera atque manifesta metuimus ne intelligantur & parvuli, qui hoc adhuc velle non possunt?

5. Alio loco cùm miracula commemorassem, quæ Dominus Jesus fecit, cùm hìc esset in carne, ad-
Cap. 16. junxi, dicens, *Cur, inquies, ista modò non fiunt?* Atque respondi, *quia non moverent nisi mira essent; si autem solita essent, mira non essent.* Hoc autem dixi, quia non tanta, nec omnia modò, non quia nulla fiunt etiam modò.

Cap. 18. 6. In fine autem libri: *Sed quoniam sermo iste noster*, inquam, *multo processit longiùs quàm putabam, hic finem libro faciamus, in quo memineris volo, nondum me Manichæos cœpisse refellere, & illas nugas nondum invasisse, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperuisse; sed voluisse tantummodo eruere tibi, si possem, falsam opinionem de veris Christianis malitiosè aut imperitè nobis insinuatam, & erigere ad magna quædam & divina discenda. Quare hoc volumen ita sese habeat: placatiore autem animo tuo facto, ero fortassis in ceteris promtior.* Hæc non ita dixi, quasi nihil contra Manichæos adhuc scripsissem, vel nihil de doctrina catholica mandassem litteris, cùm tot superiùs edita volumina de utraque re non me tacuisse testentur: sed in hoc libro ad illum scripto nondum Manichæos refellere cœperam, & illas nugas nondum invaseram, neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperueram: quoniam sperabam hoc initio facto, ad eum ipsum me scripturum fuisse, quæ hìc nondum scripseram. Hic liber sic incipit: *Si mihi, Honorate, unum atque idem videretur esse.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE UTILITATE CREDENDI, AD HONORATUM,

LIBER * UNUS.

[Margin: *Scriptus circiter annum 391.*]

Contra Manichæos disputat, probatque ipsos sacrilegè ac temere in eos invehi, qui catholicæ fidei auctoritatem sequentes, ad mysteriorum intelligentiam sese illius subsidio comparant, dum ea credunt, quæ nondum valent animo percipere. Sed in primis ostendit vetus Testamentum perperam ab iisdem hæreticis reprehendi.

[Margin: CAPUT I. ... quo consilio hæc ... Honorato scribat.]

[Margin: Hæreticus et hæreticis credens, non idem.]

SI mihi, Honorate, unum atque idem videretur esse, hæreticus, & credens hæreticis homo, tam linguâ quàm stilo in hac caussa conquiescendum mihi esse arbitrarer. Nunc verò cùm inter hæc duo plurimum intersit: quando quidem hæreticus est, ut mea fert opinio, qui alicujus temporalis commodi, & maximè gloriæ principatusque sui gratiâ, falsas ac novas opiniones vel gignit vel sequitur; ille autem qui hujusmodi hominibus credit, homo est imaginatione quadam veritatis ac pietatis illusus: cùm hæc ergo ita sint, non putavi apud te silendum esse, quid mihi de invenienda ac retinenda veritate videatur; cujus, ut scis, ab ineunte adolescentia magno amore flagravimus. Sed res est longè remota à vanorum hominum mentibus, qui nimis in hæc corporalia progressi atque lapsi, nihil aliud putant esse, quàm quod istis quinque notissimis nuntiis corporis sentiunt; & quas ab his plagas atque imagines acceperunt, eas secum volvunt, etiam cùm conantur recedere à sensibus; & ex earum mortifera & fallacissima regula ineffabilia penetralia veritatis rectissimè se metiri putant. Nihil est facilius, mi Carissime, quàm non solùm se dicere, sed etiam opinari verum invenisse: sed quàm re ipsa difficillimum sit, agnosces, ut confido, his litteris meis. Quæ ut tibi prosint, aut certè nihil obsint, omnibusque omnino quorum in manus fortè devenerint, & rogavi Deum, & rogo; & spero ita fore, si bene mihi conscius sum, quòd ad hunc stilum pio & officioso animo, non vani nominis appetitione ac nugatoriæ ostentationis accessi.

[Margin: Operis argumentum.]

2. Est igitur mihi propositum, ut probem tibi, si possim, quòd Manichæi sacrilegè ac temere invehantur in eos, qui catholicæ fidei auctoritatem sequentes, ante quàm illud verum quod purâ mente conspicitur, intueri queant, credendo

A præmuniuntur, & illuminaturo præparantur Deo. Nosti enim Honorate, non aliam ob caussam nos in tales homines incidisse, nisi quòd se dicebant, terribili auctoritate separata, [a] mera & simplici ratione eos qui se audire vellent introducturos ad Deum, & errore omni liberaturos. Quid enim me aliud cogebat, annos ferè novem, spreta religione quæ mihi * puerulo à parentibus insita erat, homines illos sequi ac diligenter au-

[Margin: * V. lib. 1. Confess. c. 11. & lib. 5. c. 14.]

B dire, nisi quòd nos superstitione terreri, & fidem nobis ante rationem imperari dicerent, se autem nullum premere ad fidem, nisi priùs discussa & enodata veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, præsertim adolescentis animus cupidus veri, etiam nonnullorum in schola doctorum hominum disputationibus superbus & garrulus: qualem me tunc illi invenerunt, spernentem scilicet quasi aniles fabulas, & ab eis promissum, apertum & sincerum verum tenere atque haurire cupientem? Sed quæ rursum ratio

[Margin: Quomodo per Manichæos Augustinus deceptus evaserit.]

C revocabat, ne apud eos penitus hærerem, ut me in illo gradu quem vocant Auditorum tenerem, ut hujus mundi spem atque negotia non dimitterem; nisi quòd ipsos quoque animadvertebam plus in refellendis aliis disertos & copiosos esse, quàm in suis probandis firmos & certos manere? Sed de me quid dicam, qui jam catholicus Christianus eram? [b] quæ nunc ubera, post longissimam sitim penè exhaustus atque [c] aridus, totâ aviditate repetivi, eaque altiùs flens & gemens

D concussi & expressi, ut id manaret quod mihi sic affecto ad recreationem satis esse posset, & ad spem reducendam vitæ ac salutis. Quid ergo de me ipso dicam? Tu nondum Christianus, qui hortatu meo, cùm eos vehementer exsecrareris, vix adductus es, ut audiendi tibi atque exploran-di viderentur, qua quæso alia re delectatus es, recordare obsecro te, nisi magna quadam præsumtione ac pollicitatione rationum? Sed quia

[a] Editi, *mira*. Meliùs aliquot MSS. *mera*.

[b] In excusis, *qui nunc ubera Ecclesiæ*. At in MSS. *quæ*, omissa voce *Ecclesiæ*.

[c] Editi, *atque avidus*. Emendantur à MSS.

diu multúmque de imperitorum erroribus latiſſimè ac vehementiſſimè diſputabant, quod cuivis mediocriter erudito eſſe facillimum; ſerò didici: ſi quid etiam ſuorum nobis inſerebant, neceſſitate retinendum, cùm alia non occurrerent in quibus adquieſceremus, arbitrabamur. Itaque nobis faciebant, quod inſidioſi aucupes ſolent, qui viſcatos ſurculos [a] propter aquam defigunt, ut ſitientes aves decipiant. Obruunt enim, & quoquo modo cooperiunt alias quæ circà ſunt aquas, vel inde etiam formidoloſis molitionibus deterrent, ut in eorum dolos, non electione, ſed inopiâ decidant.

3. Sed cur non ipſe mihi reſpondeo, quòd iſtæ lautæ ac lepidæ ſimilitudines atque hujuſmodi reprehenſiones, in omnes qui aliquid docent, à quovis adverſario effundi urbaniſſimè ac dicaciſſimè poſſunt? Sed ob hoc putavi aliquid tale inſerendum litteris meis, ut eos admoneam, deſinant talibus agere: ut quemadmodum ille * ait, ſeparatis nugis locorum communium, res cum re, cauſſa cum cauſſa, ratio cum ratione confligat. Quare deſinant dicere illud, quod in ore habent quaſi neceſſarium, cùm eos quiſque deſeruerit qui diutiùs audiſſet, *Lumen per illum tranſitum fecit.* Vides enim tu mea maxima cura (nam de illis non nimis æſtuo) quàm hoc inane & facillimum ad reprehendendum cuivis eſſe poſſit. Itaque hoc diſcutiendum dimitto prudentiæ tuæ. Non enim vereor ne me arbitreris inhabitatum lumine, cùm vitæ hujus mundi eram implicatus, tenebroſam ſpem gerens, de pulcritudine uxoris, de pompa divitiarum, de inanitate honorum ceteriſque noxiis & pernicioſis voluptatibus. Hæc enim omnia, quod te non latet, cùm ſtudioſè illos audirem, cupere & ſperare non deſiſtebam. Neque hoc eorum doctrinæ tribuo: fateor enim & illos ſedulò monere, ut iſta caveantur. Sed modò me dicere deſertum lumine, cùm ab his omnibus umbris rerum me averterim, ſoloque victu ad valetudinem corporis neceſſario contentus eſſe decreverim, illuſtratum autem atque fulgentem fuiſſe, cùm iſta diligerem & his involutus tenerer, hominis eſt, ut mitiſſimè dicam, minùs acutè conſiderantis res, de quibus loqui multùm amat. Sed veniamus ad cauſſam, ſi placet.

* Cicero.

Manichæorum dictũ in ſuæ ſectæ deſertores.

Caput II. Manichæi vetus Teſtamentum reprehendunt apud imperitos.

4. Nam bene noſti quòd reprehendentes Manichæi catholicam fidem, & maximè vetus Teſtamentum diſcerpentes & dilaniantes, commovent imperitos: qui profectò neſciunt quatenus ſint accipienda illa, & quemadmodum hauſta utiliter in venas quaſi vagientium adhuc animarum medullaſque deſcendant. Et quia ſunt ibi quædam quæ ſuboffendant animos ignaros & negligentes ſui, quæ maxima turba eſt, populariter accuſari poſſunt: defendi autem populariter, propter myſteria quæ his continentur, non à multis admodum poſſunt. Qui verò pauci hoc facere noverunt, non amant propatula & famigerula quædam in diſputatione certamina; & ob hoc minimè noti ſunt, niſi his qui eos inſtantiſſimè requirunt. De hac igitur Manichæorum temeritate, qua vetus Teſtamentum & catholicam fidem reprehendunt, accipe obſecro quæ me moveant. Opto autem ac ſpero te hoc animo accepturum, quo à me dicuntur. Scit autem Deus, cui nota ſunt arcana conſcientiæ meæ, nihil me in hoc ſermone malitioſè agere: ſed ut exiſtimo accipiendum eſſe, veri probandi cauſsâ: cui uni rei vivere jam diu ſtatuimus, & incredibili ſollicitudine: ne mihi errare vobiſcum facillimum fuerit, iter autem rectum tenere vobiſcum ſit, ne duriùs loquar, difficillimum. Sed præſumo quòd & in hac ſpe, qua ſpero vos viam ſapientiæ mecum obtenturos, non me deſeret ille cui ſacratus ſum: quem dies nocteſque intueri conor; & quoniam propter peccata mea propterque conſuetudinem plagis veternoſarum opinionum ſauciatum oculum animæ gerens, invalidum me eſſe cognoſco, ſæpe rogo cum lacrymis. Et quemadmodum poſt longam cæcitatem ac tenebras luminibus vix apertis, & adhuc lucem palpitando atque averſando, quam tamen deſiderant, recuſantibus, præſertim ſi eis ſolem iſtum quiſpiam conetur oſtendere: ita mihi nunc evenit, non neganti eſſe ineffabile quiddam & ſingulare animæ bonum quod mente videatur, & me ad contemplandum nondum eſſe idoneum cum fletu & gemitu confitenti. Non me ergo deſeret, ſi nihil fingo, ſi officio ducor, ſi veritatem amo, ſi amicitiam diligo, ſi multùm metuo ne fallaris.

5. Omnis igitur Scriptura, quæ Teſtamentum vetus vocatur, diligenter eam noſſe cupientibus quadrifaria traditur, ſecundùm hiſtoriam, ſecundùm ætiologiam, ſecundùm analogiam, ſecundùm allegoriam. Ne me ineptum putes, Græcis nominibus utentem. Primùm quia ſic accepi, nec tibi hoc aliter audeo intimare quàm accepi. Deinde tu quoque animadvertis, non eſſe harum rerum apud nos uſitata nomina: quæ ſi fabricaſſem interpretando, eſſem profectò ineptior; ſi autem circumloquerer, minùs eſſem in diſſerendo expeditus. Id tantùm oro credas, quoquo modo errem, nihil à me inflato ac tumido fieri. Secundùm hiſtoriam ergo traditur, cùm docetur quid ſcriptum, aut quid geſtum ſit; quid non geſtum, ſed tantummodo ſcriptum quaſi geſtum ſit. Secundùm ætiologiam, cùm oſtenditur quid qua de cauſſa vel factum vel dictum ſit. Secundùm analogiam, cùm demonſtratur non ſibi adverſari duo Teſtamenta vetus & novum. Secundùm allegoriam, cùm docetur non ad litteram eſſe accipienda quædam quæ ſcripta ſunt, ſed figuratè intelligenda.

6. His omnibus modis Dominus noſter Jeſus Chriſtus & Apoſtoli uſi ſunt. Nam de hiſtoria illud ſumtum eſt, cùm objectum eſſet, quòd die ſabbati diſcipuli ejus ſpicas evulſiſſent: *Non legiſtis*, inquit, *quod fecit David, cùm eſuriret, & qui cum eo erant, quomodo intravit in domum Dei, & panes propoſitionis manducavit, quos non licebat ei manducare, neque eis qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus?* Ad ætiologiam verò illud pertinet, quòd cùm Chriſtus prohibuiſſet uxorem abjici, niſi fornicationis cauſsâ, relatumque eſſet ab interrogantibus, Moyſen libello dato repudii permiſiſſe licentiam: *Hoc*, inquit, *Moyſes fecit propter duritiam cordis veſtri.* Hîc enim cauſſa reddita eſt, cur illud à Moyſe pro tempore bene permiſſum ſit; ut hoc quod Chriſtus præcipiebat, alia jam tempora demonſtrare videretur. Horum autem temporum vices, atque ordinem mira quadam divinæ providentiæ diſpoſitio-

[a] Editi, *propè aquam*. At MSS. *propter aquam*; eodem ſenſu.

ne digestum atque compositum, longum est explanare.

[...]ogia. 7. Jam porrò [a] analogiam, qua utriusque Testamenti congruentia perspicitur, quid ego dicam usos fuisse omnes quorum auctoritati illi cedunt; cùm secum ipsi considerare possint, quàm multa soleant dicere immissa esse Scripturis divinis à nescio quibus corruptoribus veritatis? Quæ vox mihi semper quidem, etiam cùm eos audirem, invalidissima visa est: nec mihi soli, sed etiam tibi (nam bene memini) & nobis omnibus, qui paulò majorem diligentiam in judicando habere conabamur, quàm turba credentium. Nunc verò postea quàm mihi sunt exposita atque enodata multa, quæ me maximè movebant, ea scilicet in quibus illorum plerumque se jactat, & quo securiùs sine adversario, eo effusiùs exsultat oratio; nihil mihi videtur ab eis impudentius dici, vel ut mitiùs loquar, incuriosius & imbecillius, quàm Scripturas divinas esse corruptas: cùm id nullis in tam recenti memoria exstantibus exemplaribus possint convincere. Si enim dicerent, eas sibi penitus accipiendas non putasse, quòd ab his essent conscriptæ, quos verum scripsisse non arbitrarentur; esset utcumque tergiversatio eorum rectior, vel error humanior. Hoc enim de illo libro fecerunt, qui Actus Apostolorum inscribitur. Quod eorum consilium, cùm mecum ipse pertracto, nequeo satis mirari. Non enim sapientiam hominum in hac re, sed cor mediocre desidero. Tanta enim liber iste habet, quæ similia sint his quæ accipiunt, ut magnæ stultitiæ mihi videatur, non & hunc accipere, & si quid ibi eos offendit, falsum atque immissum dicere. Aut si talis oratio impudens est, sicuti est, cur in Pauli epistolis, cur in quatuor Evangelii libris ea valere aliquid putant, in quibus haud scio an multo plura sint proportione, quàm in illo libro esse potuerunt, quæ à corruptoribus interjecta credi volunt? Sed nimirum illud est quod mihi videtur, quod peto placidissimo & serenissimo judicio mecum consideres. Nosti enim quòd auctoris sui Manichæi personam in Apostolorum numerum inducere molientes, dicunt Spiritum-sanctum, quem Dominus discipulis se missurum esse promisit, per ipsum ad nos venisse. Itaque si illos Actus Apostolorum acciperent, in quibus evidenter adventus sancti Spiritus prædicatur, [...]2. 2. non invenirent quomodo id immissum esse dicerent. Volunt enim nescio quos corruptores divinorum librorum ante ipsius Manichæi tempora fuisse: corrupisse autem illos, qui Judæorum legem Evangelio miscere cupiebant. Hoc autem de Spiritu-sancto dicere nequeunt, nisi fortè divinasse illos asserant, & posuisse in suis libris quod contra futurum aliquando Manichæum, qui Spiritum-sanctum per se missum esse diceret, proferretur. Verùm de Spiritu-sancto aliàs planius aliquid eloquemur. Nunc ad hoc quod intenderam redeamus.

[...]goria. 8. Nam & historiam veteris Testamenti, & ætiologiam, & analogiam in novo Testamento inveniri, satis, ut puto, est demonstratum: de allegoria restat ostendere. Ipse Liberator noster in Evangelio allegoriâ utitur ex vetere Testamen-

A to: *Generatio*, inquit, *hæc signum quærit, & non dabitur ei nisi signum Ionæ prophetæ; sicut enim Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus fuit, sic & Filius hominis tribus diebus & tribus noctibus erit in corde terræ.* Nam quid ego de apostolo Paulo dicam? qui etiam ipsam Exodi historiam futuræ Christianæ plebis allegoriam fuisse significat ad Corinthios epistolâ primâ: *Nolo autem vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare* B *transierunt, & omnes in* [b] *Moysen baptizati sunt in nube & in mari: & omnes eumdem cibum spiritalem manducaverunt, & omnes eumdem potum spiritalem biberunt. Bibebant enim de spiritali consequente eos petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacuit Deo: prostrati enim sunt in deserto. Hæc autem figuræ nostræ fuerunt, ut non simus cupidi malorum, sicut & illi concupierunt. Neque idola colamus, sicut quidam ex illis, sicut scriptum est: Sedit populus manducare &* C *bibere, & surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia hominum. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, & à serpentibus interierunt. Neque murmuremus, sicut quidam ex illis murmuraverunt, & perierunt ab exterminatore. Omnia autem ista in figura contingebant illis. Scripta autem sunt ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt.* Est item apud Apostolum allegoria quædam, sanè D ad caussam maximè pertinens, ideo quòd ipsi eam in disputando proferre atque ostentare consuerunt. Idem enim Paulus dicit ad Galatas: *Scriptum est enim quòd Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera: sed is quidem qui de ancilla, secundùm carnem natus est; qui autem de libera, per promissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Nam hæc sunt duo Testamenta, unum quidem de monte Sina in servitutem generans, quod est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui con-* E *finis ei quæ nunc est Ierusalem, & servit cum filiis suis. Quæ autem sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.*

Matth 12. 39. & 40.

1. Cor. 10. 1. &c.

Exodi 32. 6.

Gal. 4. 22. &c.

9. Hîc igitur illi homines nimiùm mali, dum frustrare legem conantur, eas Scripturas approbare nos cogunt. Attendunt enim quod dictum est, in servitute esse eos qui sub lege sunt, & id ultimum præ ceteris ventilant: *Evacuati estis à Christo, qui in lege justificamini, à gratia excidistis.* Nos hæc omnia vera esse concedimus, nec F illam legem necessariam esse dicimus, nisi eis quibus est adhuc utilis servitus: ideoque utiliter esse latam, quòd homines qui revocari à peccatis ratione non poterant, tali lege coërcendi erant, pœnarum scilicet istarum quæ videri ab stultis possunt, minis atque terroribus: à quibus gratia Christi cùm liberat, non legem illam damnat, sed aliquando nos obtemperare suæ caritati, non servire timori legis, invitat. Ipsa est gratia, id est, beneficium quod non intelligunt sibi G venisse divinitus, qui adhuc esse cupiunt sub vinculis legis. Quos meritò Paulus objurgat tamquam infideles, quia à servitute, cui certo tempore justissima Dei dispositione subjecti erant, jam per Dominum nostrum Jesum se liberatos esse

Lex non necessaria nisi iis quibus utilis est servitus ac timor. Gal. 5. 4.

[a] In excusis, *analogiâ*. In MSS. verò, *analogiam*. Refertur ad verbum *usos*, quod cum accusandi casu non ineleganter jungitur. Sic infrà cap. 8 *cujusmodi viam usus fuerim*.

[b] Editi, *in Moyse*. At MSS. juxta Græcum, *in Moysen*. Sic infrà consentientes Græco veteres libri habent, *Bibebant enim*: ubi editi, *Bibebant autem*.

non credunt. Hinc est illud ejusdem Apostoli: A *Gal. 3. 24.* *Lex enim pædagogus noster erat in Christo.* Ille igitur pædagogum dedit hominibus quem timerent, qui magistrum postea quem diligerent. In *1. Retr. 14* quibus tamen legis præceptis atque mandatis, *Mysteria in veteri lege velata.* quibus nunc Christianos uti fas non est, quale vel sabbatum est, vel circumcisio, vel sacrificia, & si quid hujusmodi est, tanta mysteria continentur, ut omnis pius intelligat nihil esse perniciosius, quàm quidquid ibi est accipi ad litteram, id est, ad verbum; nihil autem salubrius, B *2. Cor. 3. 6.* quàm spiritu revelari. Inde est: *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* *Ibid. 14* Inde est: *Idipsum velamen in lectione veteris Testamenti manet, quod non revelatur, quoniam in Christo evacuatur.* Evacuatur namque in Christo, non vetus Testamentum, sed velamen ejus, ut per Christum intelligatur, & quasi denudetur, quod sine Christo obscurum atque adopertum est. Statim quippe *Ibid. 16.* idem Apostolus subjicit: *Cùm autem transieris ad Christum, auferetur velamen.* Non enim ait, au- C feretur lex, aut Testamentum vetus. Non igitur per Domini gratiam, tamquam inutilia ibi tegerentur, ablata sunt; sed tegmen potiùs, quo utilia tegebantur. Hoc modo agitur cum iis qui studiosè ac piè, non turbidè atque improbè, Scripturarum illarum sensum requirunt, demonstraturque sedulò & ordo rerum, & caussæ factorum atque dictorum, & veteris Testamenti ad novum tanta congruentia, ut apex nullus, qui non consonet, relinquatur; & figurarum tan- D ta secreta, ut omnia quæ interpretando eruuntur, miseros esse cogant fateri, qui hæc volunt antè condemnare, quàm discere.

Caput IV. Triplex error legentium.

10. Sed ut, omissa interim altitudine scientiæ, sic agam tecum, quomodo agendum arbitror cum familiari meo: id est, sicut ego possum, non sicut doctissimos viros posse miratus sum: Tria genera sunt erroris, quibus homines errant, cùm aliquid legunt. De singulis dicam. Primum genus est, in quo id quod falsum est verum puta- E tur, cùm aliud qui scripsit putaverit. Alterum est, quamvis non tam latè patens, non tamen minùs noxium, cùm id quod falsum est verum putatur, id tamen putatur, quod etiam ille qui scripsit putavit. Tertium est, cùm ex alieno scripto intelligitur aliquid veri, cùm hoc ille qui scripsit, non intellexerit. In quo genere non parum est utilitatis, immo si diligentiùs consideres, totus legendi fructus est integer. Primi generis exemplum est, ut si quisquam, verbi F gratiâ, dicat & credat Rhadamanthum apud inferos audire ac dijudicare caussas mortuorum, *Æneid. 6.* eo quòd Maronis in carmine id legerit. Hic enim errat duobus modis, quòd & rem non credendam credit, neque id putandus est credidisse ille quem legit. Alterum genus animadverti sic potest: si quis, quia Lucretius animam ex atomis esse scribit, eamque post mortem in easdem atomos solvi atque interire, id verum ac sibi credendum arbitretur. Nam & hic non minùs G miser est, si de re tanta id quod falsum est pro certo sibi persuasit; quamquam id Lucretius, cujus libris deceptus est, opinatus sit. Quid enim huic prodest de auctoris sententia certum esse, quando sibi eum non per quem [a] non erraret, sed cum quo erraret, elegerit? Tertio generi est illud accommodatum: si quis Epicurum lecto ejus in libris aliquo loco ubi continentiam laudat, in virtute illum summum bonum posuisse asseveret, & ideo non esse culpandum. Huic enim E quid obest error Epicuri, si summum bonum hominis voluptatem ille corporis credit; cùm iste non se dederit tam turpi noxiæque sententiæ, neque ob aliam caussam ei placeat Epicurus, nisi quòd eum sensisse non putat, quod sentiri non oporteat? Hic error non modò humanus est, sed sæpe etiam homine dignissimus. Quid enim si mihi de aliquo quem diligerem nuntiaretur, quòd sibi, cùm esset barbatus, pueritiam atque infantiam ita placere multis audientibus dixerit, ut etiam juraverit se similiter velle vivere, idque ita mihi probaretur, ut impudenter negarem; num reprehendendus viderer, si eum existimarem, cùm hoc diceret, significare voluisse, sibi placere innocentiam, & ab eis quibus hominum genus involveretur cupiditatibus animum alienum, & ex eo illum magis magisque diligerem, quàm antea diligebam; etiam si fortasse ille in puerorum ætatibus libertatem quamdam in ludendo & cibando atque ignavum otium stultus adamasset? Fac enim eum esse defunctum post quàm hoc mihi nuntiatum est, nec interrogari à me potuisse quidquam, ut aperiret sententiam suam; esset-ne quisquam tam improbus qui mihi succenseret, cùm hominis laudarem propositum & voluntatem per illa ipsa verba quæ acceperam? Quid quòd etiam justus rerum existimator non dubitaret fortasse laudare opinionem ac voluntatem meam, cùm & innocentia mihi placeret, & homo de homine in re dubia bene potiùs existimarem, cùm etiam [b] malè liceret?

11. Quæ cùm ita sint, audi etiam earumdem scripturarum totidem conditiones & differentias. Nam necesse est totidem occurrant. Aut enim utiliter scripsit quispiam, & non utiliter ab aliquo intelligitur: aut utrumque inutiliter fit: aut utiliter intelligit lector, cùm ille contrà, qui legitur, scripserit. Horum trium primum non improbo, ultimum non curo. Nam neque possum reprehendere hominem, qui nullâ suâ culpâ malè intellectus est; nec molestè habere quemquam legi, qui verum non viderit, cùm obesse legentibus nihil videam. Unum igitur genus est probatissimum, & quasi purgatissimum, cùm & bona scripta sunt, & in bonam partem accipiuntur à legentibus. Id quoque tamen adhuc in duo dividitur, non enim penitus excludit errorem. Nam evenit plerumque, ut cùm bene senserit scriptor, bene etiam lector sentiat, sed aliud quàm ille, & sæpe melius, sæpe inferius, utiliter tamen. Cùm autem & hoc sentimus quod ille quem legimus, & id est vitæ bene agendæ accommodatissimum, cumulatissimè sese habet veritas, nec aliunde aperitur falsitatis locus. Quod genus cùm de rebus obscurissimis lectio est, rarissimum omnino est; neque id, meâ sententiâ, liquidò sciri, sed tantummodo credi potest. Quibus enim argumentis absentis vel mortui hominis voluntatem ita colligam, ut de illa jurare possim; cùm etiam si præsens interrogaretur, multa esse possent, quæ si malus non esset officiosissimè abs-

a Hîc in antè editis omissa erat particula negans.

b Lov. *maledicerct.* Meliùs Er. & MSS. *malè liceret:* supple, *existimare.*

conderet? Illud autem nihil ad rem cognoscendam valere arbitror, qualis fuerit ille qui scripsit: honestissimè tamen bonus creditur, cujus litteris generi humano posteritatique consultum est.

ecclesia ...olica ...oris se... ...dùm ...um mo... ...n ex ...dictis ...argui ...i potest ...eteris ...stamenti ...tione.

12. Quamobrem vellem mihi isti dicerent, in quo genere ponant Ecclesiæ catholicæ, quem putant, errorem. Si in primo, grave omnino crimen: sed defensionem longinquam non requirit; satis est enim negare ita nos intelligere, ut illi cùm invehuntur existimant. Si in secundo, non minùs grave est: sed eadem voce refellentur. Si in tertio, nullum crimen est. Age, ac deinde Scripturas ipsas considera. Quid enim libris objiciunt veteris, quod dicitur, Testamenti? Numquidnam quòd boni sunt, sed malè intelliguntur à nobis? At eos ipsi non accipiunt. An quia nec boni sunt, nec bene accipiuntur? At hoc superior defensio satis expugnat. An illud dicent, Quamvis bene à vobis accipiantur, mali sunt tamen? Quid est aliud vivos, cum quibus res agitur, adversarios absolvere, atque olim mortuos, cum quibus nulla contentio est, accusare? Ego quidem illos viros & omnia utiliter memoriæ mandasse, & magnos ac divinos fuisse, & illam legem Dei jussu ac voluntate promulgatam esse & conditam credo: & id, quamquam perpauca ejus generis librorum sciam, persuadere tamen facilè possum, si mihi æquus & minimè pertinax animus adhibeatur: atque id faciam, cùm copia nobis data fuerit benevolarum aurium ac mentis tuæ: sed hoc cùm potero; nunc autem nonne mihi satis est, quoquo modo se ista res habeat, deceptum non fuisse?

...put ...vi. ...Scriptu... ...non cre... ...dum ...osito... ...is ea... ...inimi.

13. Testor, Honorate, conscientiam meam, & puris animis inhabitantem Deum, nihil me existimare prudentius, castius, religiosius, quàm sunt illæ Scripturæ omnes, quas Testamenti veteris nomine catholica Ecclesia retinet. Miraris, novi. Non enim dissimulare possum, longè aliter nobis fuisse persuasum. Sed nihil est profectò temeritatis plenius, (quæ nobis tunc pueris inerat,) quàm quorumque librorum expositores deserere, qui eos se tenere ac discipulis tradere posse profitentur, & eorum sententiam requirere ab his, qui conditoribus illorum atque auctoribus acerbissimum, nescio qua cogente caussâ, bellum indixerunt. Quis enim sibi umquam libros Aristotelis reconditos & obscuros ab ejus inimico exponendos putavit? ut de his loquar disciplinis, in quibus lector fortasse sine sacrilegio labi potest. Quis denique geometricas litteras Archimedis legere, magistro Epicuro, aut discere voluit? contra quas ille multùm pertinaciter, nihil earum, quantum arbitror, intelligens, disserebat. An istæ Scripturæ legis planissimæ sunt, in quas isti quasi vulgo expositas impetum faciunt frustra & inaniter? Qui mihi similes videntur illi mulierculæ, quam iidem ipsi solent deridere, quæ irata quòd ei sol iste laudaretur, & à Manichæa quadam femina colendus commendaretur, ut erat religiosè simplex, concita exsilivit, & eum locum quem sol per fenestram illustraverat, crebro pede percutiens, Ecce solem deumque tuum calco, clamare cœpit: stultè omnino atque muliebriter, quis negat? Sed nonne tibi tales videntur isti, qui ea quæ non intelligunt, aut cur, aut omnino qualia sunt, quamvis jacentibus similia, subtilia tamen intelligentibus atque divina, magno impetu orationis maledictisque lacerantes, quia eis imperiti plaudunt, aliquid se proficere existimant? Quidquid est, mihi crede, in Scripturis illis, altum & divinum est: inest omnino veritas, & reficiendis instaurandisque animis accommodatissima disciplina; & planè ita modificata, ut nemo inde haurire non possit quod sibi satis est, si modò ad hauriendum devotè ac piè, ut vera religio poscit, accedat. Quod ut tibi probem, multis rationibus & longiore oratione opus est. Agendum enim tecum priùs est, ut auctores ipsos non oderis, deinde ut ames: & hoc agendum quovis alio modo potiùs, quàm exponendis eorum sententiis & litteris. Propterea quia si Virgilium odissemus, immo si non eum priùs quàm intellectus esset majorum nostrorum commendatione diligeremus, numquam nobis satis fieret de illis ejus quæstionibus innumerabilibus, quibus Grammatici agitari & perturbari solent; nec audiremus libenter, qui cum ejus laude illas expediret; sed ei faveremus, qui per eas illum errasse ac delirasse conaretur ostendere. Nunc verò cùm eas multi ac variè pro suo quisque captu aperire conentur, his potissimùm plauditur, per quorum expositionem melior invenitur poëta, qui non solùm nihil peccasse, sed nihil non laudabiliter cecinisse, ab eis etiam qui illum non intelligunt, creditur. Itaque in quæstiuncula magistro deficienti, & quid respondeat non habenti, succensemus potiùs, quàm illum mutum vitio Maronis putamus. Jam si ad defensionem suam peccatum tanti auctoris asserere voluerit, vix apud eum discipuli vel datis mercedibus remanebunt. Quantum erat ut similem benevolentiam præberemus eis, per quos locutum esse Spiritum-sanctum tam diuturna vetustate firmatum est? Sed scilicet intelligentissimi adolescentes, & miri rationum exploratores, non evolutis saltem illis litteris, non quæsitis magistris, non aliquantùm nostra tarditate accusata, non denique vel mediocri corde concesso eis qui ejusmodi litteras per totum orbem tam longo tempore legi, custodiri, tractarique voluerunt; nihil apud illos credendum putavimus, eorum qui istis inimici infestique sunt voce commoti, apud quos falsa pollicitatione rationis inaudita millia fabularum credere & colere cogeremur.

Caput VII. Quærenda vera religio.

14. Sed nunc quod institui peragam, si possum, & sic apud te agam, ut fidem catholicam non interim aperiam, sed ad scrutanda ejus magna mysteria, eis quorum animæ sibi curæ sunt, spem divini fructûs & inveniendæ veritatis ostendam. Nemo dubitat eum qui veram religionem requirit, aut jam credere immortalem esse animam cui prosit illa religio, aut etiam idipsum in eadem religione velle invenire. Animæ igitur caussâ omnis religio: nam corporis natura quoquo modo se habeat, nullam curam ac sollicitudinem incutit ei, præsertim post mortem, cujus anima tenuerit quo beata sit. Animæ igitur caussâ vel solius vel maximè vera, si qua est, religio constituta est. Hæc autem anima, videro quam ob caussam, & obscurissimum esse confiteor, errat tamen ac stulta est, ut videmus, donec adipiscatur percipiatque sapientiam, & fortasse ipsa est vera religio. Num te ad fabulas mitto? num ali-

quid cogo te temere credere? Animam noſtram A dico errore ac ſtultitiâ irretitam & demerſam, viam, ſi qua eſt, quærere veritatis. Si hoc in te non eſt, da veniam, & participare mecum, quæſo, ſapientiam tuam: ſin id quod dico agnoſcis in te, ſimul obſecro quæramus verum.

In eis quærenda qui excellunt famæ celebritate & omnium occupatione populorum.

15. Puta nos adhuc neminem audiſſe cujuſpiam religionis inſinuatorem. Ecce res nova eſt à nobis negotiumque ſuſceptum. Quærendi ſunt, credo, hujus rei, ſi ulla eſt, profeſſores. Fac nos reperiſſe alios aliud opinantes, & diverſitate opi- B nionum ad ſe quemque trahere cupientes; ſed inter hos excellere famæ interim celebritate quoſdam, atque omnium penè occupatione populorum. Utrùm iſti verum teneant, magna quæſtio eſt: ſed nonne priùs ſunt explorandi, ut quamdiu erramus, ſi quidem homines ſumus, cum ipſo genere humano errare videamur?

Objectari fruſtra, apud paucos eſſe veritatem, nec quærendam in multitudine catholicorum.

16. At enim apud paucos quoſdam eſt veritas. Scis ergo jam quæ ſit, ſi ſcis apud quos ſit. Nonne dixeram paulò antè, ut quaſi rudes quærere- C mus? Sed ſi ex ipſa vi veritatis paucos eam tenere conjectas, qui verò ſint, neſcis; quid ſi ita pauci ſunt qui verum ſciunt, ut auctoritate ſua multitudinem teneant, unde ſe in illa ſecreta expedire & quaſi eliquare paucitas poſſit? Nonne videmus quàm pauci ſummam eloquentiam conſequantur, cùm per totum orbem rhetorum ſcholæ adoleſcentium gregibus perſtrepant? Numquidnam imperitorum perterriti multitudine, quicumque boni oratores evadere volunt, Cæ- D cilii ſibi potiùs, aut Erucii orationibus, quàm Tullianis navandam operam exiſtimant? Hæc appetunt omnes, quæ majorum auctoritate firmata ſunt. Eadem imperitorum turbæ diſcere moliuntur, quæ à paucis doctis diſcenda recepta ſunt: aſſequuntur autem perpauci, agunt pauciores, clareſcunt pauciſſimi. Quid ſi tale quiddam eſt vera religio? Quid ſi multitudo imperitorum frequentat eccleſias, ſed nullum argumentum eſt, ideo neminem illis myſteriis factum eſ- E ſe perfectum? Et tamen ſi tam pauci ſtuderent eloquentiæ, quàm pauci ſunt eloquentes, numquam nos parentes noſtri magiſtris talibus commendandos putarent. Cùm igitur ad hæc ſtudia nos multitudo invitaverit, quæ imperitorum parte copioſa eſt, ut id quod pauci adipiſci poſſunt adamaremus; cur nobis eſſe ſimilem in religione nolumus cauſſam, quam cum magno animæ diſcrimine fortaſſe contemnimus. Si enim veriſſimus & ſinceriſſimus Dei cultus, quamvis ſit apud F paucos, apud eos tamen eſt quibus multitudo, quamquam cupiditatibus involuta & à puritate intelligentiæ remota, conſentit; quod fieri poſſe quis dubitet? quæro, ſi quis temeritatem vecordiamque noſtram arguat, quòd non apud ejus magiſtros eam diligenter inveſtigamus, cujus inveniendæ nobis magna cura ineſt, quid reſpondere poſſimus? Deterruit me multitudo? Cur ab ſtudio artium liberalium, vix huic præſenti G vitæ aliquid commodi afferentium, cur ab inquirenda pecunia, cur ab honore adipiſcendo, cur denique à comparanda & retinenda bona valetudine, poſtremò cur ab ipſa beatæ vitæ appetitione, cùm his omnes occupentur, pauci excellant, nulla deterruit multitudo?

17. At abſurda ibi dici videbantur. Quibus aſſerentibus? Nempe inimicis, qualibet cauſſâ, qualibet ratione, non enim hoc nunc quæritur, tamen inimicis. Cùm legerem, per me ipſe cognovi. Itáne eſt? Nullâ imbutus poëticâ diſciplinâ Terentianum Maurum ſine magiſtro adtingere non auderes; Aſper, Cornutus, Donatus & alii innumerabiles requiruntur, ut quilibet poëta poſſit intelligi, cujus carmina & theatri plauſus videntur captare: tu in eos libros, qui quoquo modo ſe habeant, ſancti tamen divinarumque rerum pleni, propè totius generis humani confeſſione diffamantur, ſine duce irruis, & de his ſine præceptore audes ferre ſententiam; nec ſi tibi aliqua occurrunt quæ videantur abſurda, tarditatem tuam & putrefactum tabe hujus mundi animum, qualis omnium ſtultorum eſt, accuſas potiùs, quàm eos qui fortaſſe à talibus intelligi nequeunt. Quæreres aliquem pium ſimul & doctum, vel qui talis eſſe multis conſentientibus diceretur, cujus & præceptis melior & doctrinâ peritior fieres. Non facilè reperiebatur? Cum labore inveſtigaretur. Deerat in ea terra quam incolebas? Quæ cauſſa utiliùs cogeret peregrinari? In continenti prorſus latebat, aut non erat? Navigaretur. Si in propinquo trans mare non inveniebatur, progredereris uſque ad illas terras, in quibus ea quæ illis libris continentur, geſta eſſe dicuntur. Quid tale fecimus, Honorate? Et tamen religionem fortaſſe ſanctiſſimam, adhuc enim quaſi dubitandum ſit (loquor,) cujus opinio totum jam terrarum orbem occupavit, miſerrimi pueri pro noſtro arbitrio judicioque damnavimus. Quid ſi illa quæ nonnullos imperitos in eiſdem Scripturis videntur offendere, eò ſunt ita poſita, ut cùm res abhorrentes à ſenſu qualiumcumque hominum, nedum prudentium atque ſanctorum, legerentur, ſecretam ſignificationem multo ſtudioſiùs quæreremus? Nonne cernis, ut Catamitum [a] Bucolicorum, cui paſtor durus effluxit, conentur homines interpretari, & Alexim puerum, in quem Plato etiam carmen amatorium feciſſe dicitur, neſcio quid magnum ſignificare, ſed imperitorum judicium fugere affirment; cùm ſine ullo ſacrilegio poëta uberrimus videri poſſit libidinoſas cantiunculas edidiſſe?

18. Sed re vera revocabat nos atque prohibebat à quærendo, aut alicujus legis ſanctio, aut adverſantium potentia, aut [b] ſacratorum perſona vilis, aut fama turpis, aut inſtitutionis novitas, aut occulta profeſſio? Nihil horum eſt. Omnia divina & humana jura permittunt quærere catholicam fidem; tenere autem & colere, per humanum certè jus licet, ſi de divino, quamdiu erramus, incertum eſt: nemo imbecillitatem noſtram terret inimicus; (quamquam veritas atque animæ ſalus ſi diligenter quæſita, ubi tutiſſimè licet, inventa non fuerit, cum quovis diſcrimine quæri debeat:) omnium dignitatum & poteſtatum gradus, huic divino cultui devotiſſimè inſerviunt: honeſtiſſimum eſt religionis nomen, & præclariſſimum. Quid impedit tandem perſcrutari atque diſcutere pia & ſedula inveſtigatione, utrùm hîc ſit illud quod ſinceriſſimè noſſe & cuſtodire paucos neceſſe eſt, etiamſi om-

[a] Editi, *Catamitum Bucolicum*. At MSS. *Catamitum Bucolicorum*. Catamitus hic, quo nomine puer meritorius vocatur, intelligendus ipſe Alexis puer, de quo Virgilius in Bucolicis, Eclog. 2.
[b] Unus Michaëlinus codex, *ſectatorum*.

nium in id gentium voluntas favorque conspiret?

19. Quæ cùm ita sint, fac nos, ut dixi, nunc primùm quærere cuinam religioni animas nostras purgandas instaurandasque tradamus: procul dubio à catholica Ecclesia sumendum exordium. Plures enim jam Christiani sunt, quàm si Judæi simulacrorum cultoribus adjungantur. Eorumdem autem Christianorum, cùm sint hæreses plures, atque omnes se catholicos velint videri, aliosque præter se hæreticos nominent, una est Ecclesia, ut omnes concedunt; si totum orbem consideres, refertior multitudine; ut autem qui noverunt affirmant, etiam veritate sincerior ceteris omnibus. Sed de veritate alia quæstio est: quod autem quærentibus satis est, una est Catholica, cui hæreses aliæ diversa nomina imponunt, cùm ipsæ singulæ propriis vocabulis, quæ negare non audeant, appellentur. Ex quo intelligi datur, judicantibus arbitris quos nulla impedit gratia, [a] cui sit catholicum nomen, ad quod omnes ambiunt, tribuendum. Sed ne id loquacissimè aut superfluò quispiam disserendum putet, una est certè, in qua ipsæ quodam modo etiam humanæ leges Christianæ sunt. Nullum ego hinc præjudicium fieri volo, sed exordium quærendi opportunissimum judico. Non enim metuendum est, ne verus Dei cultus nullo proprio robore innixus, ab eis quos fulcire debeat, fulciendus esse videatur: sed certè perfectæ felicitatis est, si potuerit ibi verum inveniri, ubi & inquisitio ejus & retentio securissima est: si non potuerit, tum demum aliò, quocumque periculo, adeundum atque rimandum.

20. His igitur constitutis, quæ, ut opinor, ita justa sunt, ut obtinere apud te istam caussam quovis adversario debeam, edam tibi ut possum, cujusmodi viam usus fuerim, cùm eo animo quærerem veram religionem, quo nunc exposui esse quærendam. Ut enim à vobis trans mare abscessi, jam cunctabundus atque hæsitans, quid mihi tenendum, quid dimittendum esset: quæ mihi cunctatio in dies major oboriebatur, ex quo illum * hominem, cujus nobis adventus, ut nosti, ad explicanda omnia quæ nos movebant, quasi de cælo promittebatur, audivi, eumque exceptâ quadam eloquentiâ talem quales ceteros esse cognovi; rationem ipse mecum habui magnamque deliberationem jam in Italia constitutus, non utrùm manerem in illa secta, in quam me incidisse pœnitebat, sed quonam modo verum inveniendum esset, in cujus amorem suspiria mea nulli meliùs quàm tibi nota sunt. Sæpe mihi videbatur non posse inveniri, magnique fluctus cogitationum mearum in Academicorum suffragium ferebantur. Sæpe rursus intuens quantum poteram, mentem humanam tam vivacem, tam sagacem, tam perspicacem, non putabam latere veritatem, nisi quòd in ea quærendi modus lateret, eumdemque ipsum modum ab aliqua divina auctoritate esse sumendum. Restabat quærere, quænam illa esset auctoritas; cùm in tantis dissensionibus se quisque illam traditurum polliceretur. Occurrebat igitur inexplicabilis silva, cui demum inseri multùm pigebat: atque inter hæc sine ulla requie, cupiditate reperiendi veri animus agitabatur. Dissuebam me tamen magis magisque ab istis, quos jam deserere proposueram. Restabat autem aliud nihil in tantis periculis, quàm ut divinam providentiam lacrymosis & miserabilibus vocibus, ut opem mihi ferret, deprecarer. Atque id sedulò faciebam: & jam ferè me commoverant nonnullæ disputationes Mediolanensis * episcopi, ut non sine spe aliqua de ipso vetere Testamento multa quærere cuperem, quæ, ut scis, malè nobis commendata exsecrabamur. Decreveramque tamdiu esse catechumenus in Ecclesia, cui traditus à parentibus eram, donec aut invenirem quod vellem, aut mihi persuaderem non esse quærendum. Opportunissimum ergo me ac valde docilem tunc invenire posset, si fuisset qui posset docere. Hoc ergo modo & simili animæ tuæ curâ [b] si diu te quoque affectum vides, & si jam satis tibi jactatus videris, finemque hujusmodi laboribus vis imponere; sequere viam catholicæ disciplinæ, quæ ab ipso Christo per Apostolos ad nos usque manavit, & ab hinc ad posteros manatura est.

* Ambrosii, Vid. lib. 5. Confess. c. 13. & 14.

Caput IX. Catholica Ecclesia venientibus præcipit fidem, hæretici promittunt rationem.

21. Ridiculum, inquis, istud est, cùm omnes hanc se profiteantur tenere, ac docere. Profitentur hoc omnes hæretici, negare non possum; sed ita ut eis, quos illectant, rationem se de obscurissimis rebus polliceantur reddituros: eoque Catholicam maximè criminantur, quòd illis qui ad eam veniunt præcipitur ut credant; se autem non jugum credendi imponere, sed docendi fontem aperire gloriantur. Quid, inquis, dici potuit, quod ad eorum laudem [c] magis pertineret? Non ita est. Hoc enim faciunt nullo robore præditi, sed ut aliquam concilient multitudinem nomine rationis: qua promissâ naturaliter anima gaudet humana, nec vires suas valetudinemque considerans, sanorum escas appetendo, quæ malè committuntur nisi valentibus, irruit in venena fallentium. Nam VERA RELIGIO, nisi credantur ea quæ quisque postea, si se bene gesserit dignusque fuerit, assequatur atque percipiat, & omnino SINE QUODAM GRAVI AUCTORITATIS IMPERIO INIRI RECTE NULLO PACTO POTEST.

Nihil vitii esse in fide, atque inter credentem & credulum (quod nomen culpæ datur) plurimum interesse.

22. Sed quæris fortasse vel de hoc ipso aliquam accipere rationem, qua tibi persuadeatur, non priùs ratione quàm fide te esse docendum. Quod facilè potest, si modò æquum te præbeas. Sed ut commodè fiat, volo quasi respondeas interroganti: & primò dicas mihi, quare tibi videatur non esse credendum. Quòd ipsa, inquis, credulitas, à qua creduli nominantur, vitium quoddam mihi videtur esse: alioquin hoc nomen non pro convicio objectare soleremus. Nam si suspiciosus in vitio est, eo quòd non comperta suspicatur: quanto magis credulus, qui hoc à suspicioso differt, quòd ille incognitis aliquam, iste nullam tribuit dubitationem. Interim accipio hanc opinionem ac distinctionem. Sed scis etiam curiosum non nos solere appellare sine convicio; studiosum verò etiam cum laude. Quamobrem adtende, si placet, etiam inter hæc duo quid tibi distare videatur. Id certè respondes, quòd quamvis uterque agatur magna cupiditate noscendi, curiosus tamen ea requirit, quæ nihil ad se adtinent: studiosus autem contrà, quæ

[a] Nonnulli MSS. *quòd ei sit.*
[b] Editio Lov. omittit, *si*: cujus loco Er. & MSS. habent, *sit*.
[c] Omnes MSS. *maximè pertineret.*

A ad sese adtinent requirit. Sed quia non negamus ad hominem pertinere conjugem ac liberos & eorum salutem, si quispiam peregre positus, quemadmodum valeant ac sese agant sua conjunx ac liberi, omnes advenientes sedulò percontetur, magna utique ducitur cupiditate noscendi: & tamen hunc studiosum non vocamus, qui & magnopere scire vult, & ea quæ ad se maximè pertinent. Quare jam intelligis eo vacillare istam definitionem studiosi, quòd omnis quidem studiosus ea nosse vult quæ ad se pertinent, B non tamen omnis qui id agit studiosus vocandus est; sed is qui ea quæ ad animum nutriendum liberaliter atque ornandum pertinent, impensissimè requirit [a]: tamen studentem rectè appellamus, præsertim addentes quid studeat audire. Nam etiam suorum studiosum possumus appellare, si suos tantùm diligit: non tamen adjunctione nulla, communi nomine studiosorum dignum putamus. Audiendi autem cupidum quemadmodum se sui haberent, non appellarem C studiosum audiendi, nisi gaudens famâ bonâ idipsum sæpe vellet audire: studentem verò etiam si semel. Refer nunc animum ad curiosum, & dic mihi, utrùm si quis fabellam libenter audiret, nihil sibi omnino profuturam, id est, rerum ad se non pertinentium; neque id [b] odiosè atque crebrò, sed carissimè ac modestissimè, vel in convivio, vel in aliquo circulo, ullove consessu, videreturne tibi curiosus? Non opinor: sed certè habens illius rei curam, quam D libenter audiret, profectò videretur. Quapropter etiam curiosi definitio eâ regulâ, qua studiosi, emendanda est. Vide igitur utrùm & illa superiora emendanda sint. Cur enim non & suspiciosi nomine indignus sit, qui aliquando aliquid suspicatur; & creduli, qui aliquando aliquid credit? Itaque ut inter studentem alicujus rei & omnino studiosum, rursumque inter curam habentem atque curiosum, ita inter credentem & credulum plurimum interest.

CAPUT X. Turpe non esse credere in religione.

E 23. SED nunc vide, inquies, utrùm in religione credere debeamus. Neque enim si concedimus aliud esse credere, aliud credulum esse, sequitur ut nulla culpa sit in religionibus credere. Quid enim si & credere & credulum esse vitiosum est, quemadmodum & ebrium & ebriosum esse? Quod qui certum existimat, nullum mihi habere posse amicum videtur. Si enim turpe est aliquid credere, aut turpiter facit qui amico credit, aut nihil amico credens quomo- F do amicum vel ipsum vel se appellet non video. Hîc fortasse dicas, Concedo aliquid aliquando esse credendum, nunc expedi quomodo in religione turpe non sit credere, ante quàm scire. Faciam, si potero. Quocirca ex te quæro quid existimes in graviore culpa esse, religionem tradere indigno, an id quod ab eis qui illam tradunt dicitur, credere. Si quem dicam indignum non intelligis: eum dico, qui ficto pectore ac- G cedit. Concedis, ut arbitror, magis culpandum esse, tali homini pandere si qua sunt sancta secreta, quàm religiosis viris de ipsa religione aliquid affirmantibus credere. Neque enim te aliud respondere decuerit. Quare nunc fac putes eum adesse, qui tibi religionem sit traditurus: quonam modò illi fidem facturus es, vero animo te accedere, neque quidquam in te, quod ad hanc rem adtinet, doli atque simulationis esse? Dices, bonâ tuâ conscientiâ nihil te fingere, quantis poteris idipsum asserens verbis, sed tamen verbis. Non enim animi tui latebras, ita ut intimè sciaris, homo homini aperire possis. At ille si dixerit, Ecce credo tibi, sed nonne est æquius, ut etiam tu credas mihi, cùm tu beneficium, si aliquid veri teneo, sis accepturus, daturus ego? quid respondebis, nisi esse credendum?

24. Sed inquis, Nonne erat melius, rationem mihi redderes, ut ea quocumque me duceret, sine ulla sequerer temeritate? Erat fortasse: sed cùm res tanta sit, ut Deus tibi ratione cognoscendus sit, omnesne putas idoneos esse percipiendis rationibus, quibus ad divinam intelligentiam mens ducitur humana, an plures, an paucos? Paucos, ais, existimo. Horumne in numero esse te credis? Non est meum, inquis, hoc respondere. Illius ergo putas, etiam hoc tibi credere: quod quidem facit. Tu tantùm memento, jam eum bis credidisse tibi incerta dicenti; te illi religiosè admonenti ne semel quidem velle credere. Verùm fac ita esse, & vero animo te ad accipiendam religionem accedere, & ita paucorum te esse hominum, ut rationes quibus ad certam cognitionem vis divina perducitur, capere possis: quid, ceteris hominibus, qui tam sereno ingenio præditi non sunt, negandam religionem putas? An eos pedetentim quibusdam gradibus ad illa summa penetralia esse ducendos? Vides planè quid sit religiosius. Neque enim tibi quivis homo in rei tantæ cupiditate ullo modo deserendus aut respuendus videri potest. Sed nonne censes, nisi primò credat se ad id quod instituit perventurum, mentemque [c] supplicem præbeat, & quibusdam magnis necessariisque præceptis obtemperans quadam vitæ actione perpurget, non eum esse aliter illa quæ purè vera sunt adepturum? Censes profectò. Quid ergo istis, quorum de genere te esse jam credo, qui facillimè divina secreta ratione certâ capere possunt, si hac viâ veniant, qua illi qui primitus credunt, numquid tandem oberit? Non arbitror. Sed tamen ais, Quid eos morari opus est? Quia etsi facto sibi nihil nocebunt, nocebunt tamen exemplo ceteris. Vix enim est qui de se tantum sentiat, quantum potest: sed qui minùs, excitandus est; qui ampliùs, reprimendus; ut neque ille desperatione frangatur, neque iste præcipitetur audaciâ. Quod facilè fit, si etiam ii qui valent volare, ne cui sint periculoso invitamento, paulisper cogantur incedere quà etiam ceteris tutum est. Hæc est providentia veræ religionis: hoc jussum divinitus, hoc à beatis majoribus traditum, hoc ad nos usque servatum: hoc perturbare velle atque pervertere, nihil est aliud quàm ad veram religionem sacrilegam viam quærere. Quod qui faciunt, nec si eis concedatur quod volunt, possunt quò intendunt pervenire. Cujusmodi enim libet excellant ingenio, nisi Deus

[a] Editi vitiosè ferebant, *impensissimè requirit, eum studentem rectè appellamus.* Emendantur ex MSS.

[b] Quidam MSS. *otiosè.*

[c] In quatuor MSS. *simplicem.*

adſit, [a] humi repunt. Tunc autem adeſt, ſi ſocietatis humanæ in Deum tendentibus cura ſit. Quo gradu nihil firmius in cælum reperiri poteſt. Ego quidem huic rationi non poſſum reſiſtere; nam nihil ſine cognitione eſſe credendum, quî poſſum dicere? cùm & amicitia, niſi aliquid credatur quod certa ratione demonſtrari non poteſt, omnino nulla ſit, & ſæpe diſpenſatoribus ſervis ſine ulla culpa dominorum credatur. In religione verò quid iniquius fieri poteſt, quàm ut Dei antiſtites nobis non fictum animum pollicentibus credant, nos eis præcipientibus nolimus credere? Poſtremò quæ poteſt eſſe via ſalubrior, quàm idoneum primò fieri percipiendæ veritatis, adhibendo iis fidem, quæ ad præcolendum & ad præcurandum animum ſunt divinitus conſtituta? aut ſi jam prorſus idoneus ſis, circuire potiùs aliquantùm quà tutiſſimum eſt ingredi, quàm & tibi eſſe auctorem periculi, & ceteris temeritatis exemplum?

25. Quare jam ſupereſt ut conſideremus, quo pacto hi ſequendi non ſint, qui ſe pollicentur ratione ducturos. Nam quomodo ſine culpa poſſimus ſequi eos qui credere jubent, jam dictum eſt: ad hos autem ſponſores rationis, non modò ſine vituperatione, ſed etiam cum aliqua laude ſe venire nonnulli putant: ſed non ita eſt. Duæ enim perſonæ in religione ſunt laudabiles: una eorum qui jam invenerunt, quos etiam beatiſſimos judicare neceſſe eſt: alia eorum qui ſtudioſiſſimè & rectiſſimè inquirunt. Primi ergo ſunt [b] jam in ipſa poſſeſſione, alteri in via, qua tamen certiſſimè pervenitur. Tria ſunt alia hominum genera, profectò improbanda ac deteſtanda. Unum eſt opinantium; id eſt, eorum qui ſe arbitrantur ſcire quod neſciunt. Alterum eorum qui ſentiunt quidem ſe neſcire, ſed non ita quærunt, ut invenire poſſint. Tertium eorum, qui neque ſe ſcire exiſtimant, nec quærere volunt. Tria ſunt item velut finitima ſibimet in animis hominum diſtinctione digniſſima, intelligere, credere, opinari. Quæ ſi per ſe ipſa conſiderentur, primum ſemper ſine vitio eſt, ſecundum aliquando cum vitio, tertium numquam ſine vitio. [c] Nam * intelligere magna & honeſta vel etiam divina, beatiſſimum eſt. Intelligere autem ſuperflua, nihil nocet; ſed fortaſſe diſcere nocuit, cùm tempus neceſſariorum occuparent. Ipſa etiam noxia, non intelligere, ſed facere aut pati, miſerum eſt. Non enim ſi quis intelligat quomodo poſſit inimicus ſine ſuo periculo occidi, intelligentiâ ipſâ, ac non cupiditate reus eſt: quæ ſi abſit, quid innocentius dici poteſt? Credere autem tunc eſt inculpandum, cùm vel de Deo indignum aliquid creditur, vel de homine facilè creditur. In ceteris verò rebus ſi quis quid credit, ſi ſe id neſcire intelligat, nulla culpa eſt. Credo enim ſceleratiſſimos conjuratos virtute Ciceronis quondam interfectos: atqui id non ſolùm neſcio, ſed etiam nullo pacto me ſcire poſſe, certò ſcio. Opinari autem duas ob res turpiſſimum eſt: quòd & diſcere non poteſt, qui ſibi jam ſe ſcire perſuaſit, ſi modò illud diſci poteſt; & per ſe ipſa temeritas non bene affecti animi ſignum eſt. Nam etiam ſi hoc ipſum quod de Cicerone dixi, ſcire ſe quiſquam arbitratur, quamquam nihil eum impediat à diſcendo, quia res ipſa nullâ ſcientiâ teneri poteſt: tamen quòd non intelligit * multum intereſſe, utrùm aliquid [d] mentis certa ratione teneatur, quod intelligere dicimus, an famæ vel litteris credendum poſteris utiliter commendetur; profectò errat, neque quiſquam error turpitudine caret. Quod intelligimus igitur, debemus rationi: quod credimus, auctoritati: quod opinamur, errori. Sed intelligens omnis etiam credit; credit omnis & qui opinatur: non omnis qui credit intelligit; nullus qui opinatur intelligit. Hæc ergo tria ſi ad illa quinque hominum genera, quæ paulò antè commemoravimus, referantur, id eſt, duo probanda quæ priora poſuimus, & tria reliqua vitioſa: invenimus primum beatorum genus ipſi veritati credere: ſecundum autem ſtudioſorum amatorumque veritatis, auctoritati. In quibus [e] duorum generibus laudabiliter creditur. In primo autem vitioſorum, id eſt, eorum qui opinantur ſe ſcire quod neſciant, eſt profectò vitioſa credulitas. Cetera duo improbanda genera nihil credunt, & illi qui verum quærunt cum deſperatione inveniendi, & illi qui omnino non quærunt. Et hoc dumtaxat in rebus ad aliquam pertinentibus diſciplinam. Nam in alio vitæ actu, prorſus neſcio quo pacto poſſit homo nihil credere. Quamquam in illis etiam qui ſe in agendo probabilia ſequi dicunt, ſcire potiùs nihil poſſe, quàm nihil credere, volunt videri. Quis enim quod probat non credit? aut quomodo eſt illud quod ſequuntur, ſi non probatur, probabile? Quare duo genera poſſunt eſſe adverſantium veritati: unum eorum, qui ſcientiam tantùm oppugnant, non fidem: alterum eorum, qui utrumque condemnant; qui tamen utrùm in rebus humanis inveniri poſſint, rurſus ignoro. Hæc dicta ſunt, ut intelligeremus nos retenta fide, illarum etiam rerum quas nondum comprehendimus, à temeritate opinantium vindicari. Nam qui dicunt nihil eſſe credendum niſi quod ſcimus, id unum cavent nomen opinationis, quod fatendum eſt turpe ac miſerrimum: ſed ſi [f] diligenter conſiderent plurimum intereſſe, utrùm ſe ſcire quis putet, an quod neſcire ſe intelligit, credat aliqua auctoritate commotus: profectò erroris & inhumanitatis atque ſuperbiæ crimen vitabit.

* 1. Retr. 14.

Caput XII. Credere in multis quàm neceſſarium ad humanam ſocietatem.

26. Quæro enim, ſi quod neſcitur, credendum non eſt, quomodo ſerviant parentibus liberi, eoſque mutua pietate diligant, quos parentes ſuos eſſe non credant. Non enim ratione ullo pacto ſciri poteſt: ſed interpoſita matris auctoritate de patre creditur: de ipſa verò matre plerumque nec matri, ſed obſtetricibus, nutricibus, famulis. Nam cui furari filius poteſt, aliuſque ſupponi, nonne poteſt decepta decipere? Credimus tamen, & ſine ulla dubitatione credimus, quod ſciri non poſſe confitemur. Quis enim non videat pietatem, niſi ita ſit, ſanctiſſimum generis humani vinculum, ſuperbiſ-

[a] Veteres libri conſtanter, *humo repunt.*
[b] Sic MSS. At editi, *ſunt etiam.*
[c] Editi poſt *numquam ſine vitio*, addunt: *& hoc ad eamdem beatitudinem referre debemus. In hac enim vita quantumcumque id ſciatur* &c. Retractatio ipſa eſt ſubſequentis ſententiæ huc à librariis tranſlata.
[d] Plerique MSS. *menti certa ratione videatur.*
[e] Sic MSS. Editi verò, *In quibus duobus.*
[f] Sola editio Lov. *ſed ſi quis conſideret.*

simo scelere violari? Nam quis vel insanus eum
culpandum putet, qui eis officia debita impenderit,
quos parentes esse crediderit, etiamsi non
essent? Quis contrà non exterminandum judicaverit,
qui veros fortasse parentes minimè dilexerit,
dum ne falsos diligat metuit? Multa
possunt afferri, quibus ostendatur nihil omnino
humanæ societatis incolume remanere, si nihil
credere statuerimus, quod non possumus tenere
perceptum.

Tutissimũ obtemperare sapientibus.

27. Sed nunc accipe, quod jam faciliùs me
tibi persuasurum esse confido. Cùm de religione,
id est, cùm de colendo atque intelligendo
Deo agitur, ii minùs sequendi sunt, qui nos
credere vetant, rationem promtissimè pollicentes.
Nam * nemini dubium est, omnes homines
aut stultos, aut sapientes esse. Nunc autem sapientes
voco, non cordatos & ingeniosos homines,
sed eos quibus inest, quanta inesse homini
potest, ipsius hominis Deique firmissimè
percepta cognitio, atque huic cognitioni vita
moresque congruentes: ceteros autem, cujusque
modi artibus inertiisque affecti sint, quolibet
victu probandi sive improbandi, stultorum
in numero deputaverim. Quæ cùm ita sint, quis
mediocriter intelligens non planè viderit, stultis
utilius atque salubrius esse præceptis obtemperare
sapientium, quàm suo judicio vitam degere?
Nam omne factum, si rectè factum non
est, peccatum est: nec rectè factum esse ullo modo
potest, quod non à recta ratione proficiscitur.
Porrò recta ratio est ipsa virtus. Cui autem
hominum virtus, nisi sapientis animo præstò est?
Solus igitur sapiens non peccat. Stultus ergo
omnis peccat, nisi in iis factis, in quibus sapienti
obtemperaverit: à recta enim ratione talia facta
proficiscuntur, nec, ut ita dicam, dominus
sui facti stultus existimandus est, cùm est tamquam
instrumentum ministeriumque sapientis.
Quare si omnibus hominibus non peccare quàm
peccare melius est; meliùs profectò stulti omnes
viverent, si servi possent esse sapientium.
Atque hoc si in rebus minoribus, ut in mercando
vel colendo agro, in uxore ducenda, in suscipiendis
educandisque liberis, in ipsa denique
re familiari administranda expedire nemo ambigit,
multo magis in religione. Nam & res humanæ
promtiores ad dignoscendum sunt, quàm
divinæ; & in quibuscumque sanctioribus &
præstantioribus, quo majus eis obsequium cultumque
debemus, eo sceleratiùs periculosiùsque
peccatur. Nihil igitur nobis restare
[a] à modò vides, quàm diu stulti sumus, si nobis
vita optima & religiosa cordi est, nisi ut quæramus
sapientes, quibus obtemperando dominationem
stultitiæ neque ita multùm sentire,
dum inest nobis, & evadere aliquando possimus.

* 1. Retr. 14.

Caput XIII. Qui sapientiâ caret, non quærit sapientem, nisi esse credat.

28. Hic rursus oritur difficillima quæstio.
Quonam enim modo stulti sapientem invenire
poterimus, cùm hoc nomen, tametsi nemo ferè
audeat palàm, plerique tamen ex obliquo
sibi vindicant, cùm de rebus ipsis, quarum cognitione
constat sapientia, ita inter se dissentiant,
ut aut nullum eorum, aut [b] certum unum
necesse sit esse sapientem? Sed quinam iste sit,
cùm ab stulto requiratur, quo pacto queat dignosci
planè atque percipi, omnino non video.

A Neque enim signis quibuslibet cognoscere aliquid
potest, nisi illud ipsum, cujus ea signa sunt,
noverit. Atqui sapientiam stultus ignorat. Non
enim ut aurum & argentum, ceteraque id genus,
& cognoscere cùm videas, & non habere
concessum est, ita sapientiam mentis ejus oculo,
qui eâ careat, videri fas est. Sensu enim corporis
quæcumque adtingimus, forinsecùs nobis
offeruntur: & ideo licet quoque res alienas
oculis cernere, cùm earum vel ejus generis nos
B nihil habeamus. Quod autem intellectu capitur,
intus apud animum est: nec id habere
quidquam est aliud, quàm videre. Caret autem
stultus sapientiâ: non igitur novit sapientiam.
Non enim oculis eam posset videre: non autem
potest videre & non habere, neque habere
ac stultus esse. Nescit hanc igitur, & dum nescit,
in alio loco cognoscere non potest. Non
potest, quamdiu stultus est, quisquam certissima
cognitione invenire sapientem, cui obtem-
C perando tanto stultitiæ malo liberetur.

29. Huic igitur tam immani difficultati, quoniam
de religione quærimus, Deus solus mederi
potest: quem nisi & esse & humanis mentibus
opitulari credimus, nec quærere quidem ipsam
veram religionem debemus. Quid enim tandem
tanto molimine investigare cupimus? Quid optamus
adtingere? Quò pervenire desideramus?
Eóne, quod esse aut ad nos pertinere non credimus?
Nihil est tali mente perversius. Tunc
D cùm beneficium à me petere non auderes, aut
certè impudenter auderes, inventionem religionis
postulatum venis, cùm Deum neque esse,
neque si sit, curare nos putes? Quid si tanta
res est, quæ nisi sedulò atque omnibus viribus
quæsita nequeat reperiri? Quid si ipsa difficillima
inventio, ad capiendum quod inventum erit,
mentem quærentis exercet? Quid enim oculis
nostris hac luce jocundius & familiarius? Quam
tamen perpeti atque tolerare post diuturnas te-
E nebras nequeunt. Quid exhausto ægrotatione
corpori accommodatius quàm cibus & potio?
Videmus tamen convalescentes refrenari atque
cohiberi, ne saturitati valentium committere
sese audeant, cibisque ipsis agere, ut ad illum
morbum, quo eos repudiabat, revertantur. De
convalescentibus loquor: quid, ipsos ægrotantes
nonne urgemus ut aliquid sumant? In quo
profectò nobis cum tanta molestia non obtemperarent,
si se illum morbum evasuros esse non
F crederent. Quando ergo tu te operosissimæ ac
laboriosissimæ inquisitioni dabis? Quando tantam,
quantâ ipsa res digna est, curam negotiumque
tibi audebis imponere, cùm id quod quæris,
esse non credas? Rectè igitur catholicæ disciplinæ
majestate institutum est, ut accedentibus
ad religionem fides persuadeatur ante omnia.

30. Itaque ille hæreticus, (si quidem de
his nobis sermo est, qui se Christianos dici vo-
G lunt,) quam mihi rationem afferat, quæso te!
Quid est, unde à credendo, veluti à temeritate
revocet? Si nihil me credere jubet: hanc ipsam
veram religionem ullam in rebus humanis esse
non credo: quam cùm esse non credo, non quæro.
At ille, ut opinor, quærenti monstraturus
est: ita enim scriptum est, *Quærens inveniet.* Ad
cum

[a] Omnes MSS. *admodum vides*, sive quod idem est, *ammodum*.

[b] Er. & plures MSS. *aut certè unum*.

eum igitur, qui me vetat credere, non venirem, nisi aliquid crederem. Est-ne ulla major dementia, quàm ut ei solâ, quæ nullâ scientiâ subnixa est, fide displiceam, quæ ad eum ipsum me sola perduxit?

risto endum docent es e- hære-

31. Quid quòd omnes hæretici Christo nos credere hortantur? Possunt-ne magis sibi adversari? In quo dupliciter urgendi sunt. Primùm quærendum ab his, ubi sit ratio quam pollicebantur, ubi objurgatio temeritatis, ubi præsumtio scientiæ. Si enim turpe est sine ratione cuiquam credere, quid exspectas, quid satagis, ut alicui sine ratione credam, quò faciliùs tua ratione duci possim? An firmum aliquid superædificabit ratio tua fundamento temeritatis? Secundùm illos loquor, quibus credendo displicemus. Nam ego credere ante rationem, cùm percipiendæ rationi non sis idoneus, & ipsa fide animum excolere excipiendis seminibus veritatis, non solùm saluberrimum judico, sed tale omnino, sine quo ægris animis salus redire non possit. Quod illis cùm deridendum & plenum temeritatis videtur, profectò ut Christo credamus, agunt impudenter. Deinde fateor me jam Christo credidisse, & in animum induxisse, id esse verum quod ille dixerit, etiamsi nulla ratione fulciatur: hoc hæretice principio me [a] docturus es? Sine paululùm mecum ipse considerem, (quoniam Christum ipsum, quomodo apparere hominibus voluit, qui istis etiam vulgaribus oculis visus esse prædicatur, ego non vidi,) quibus de illo crediderim, ut ad te jam tali fide præstructus accedam. Nullis me video credidisse, nisi populorum atque gentium confirmatæ opinioni ac famæ admodum celeberrimæ: hos autem populos Ecclesiæ catholicæ mysteria usquequaque occupasse. Cur non igitur apud eos potissimùm diligentissimè requiram, quid Christus præceperit, quorum auctoritate commotus, Christum aliquid utile præcepisse jam credidi? Túne mihi meliùs expositurus es quid ille dixerit, quem fuisse aut esse non putarem, si abs te mihi hoc commendaretur [b] esse credendum? Hoc ergo credidi, ut dixi, famæ, celebritate, consensione, vetustate [c] roboratæ. Vos autem & tam pauci, & tam turbulenti, & tam novi, nemini dubium est, [d] quàm nihil dignum auctoritate præferatis. Quæ igitur ista tanta dementia est? Illis crede, Christo esse credendum; & à nobis disce quid dixerit. Cur obsecro te? Nam si illi deficerent, nec me quidquam docere possent; multo faciliùs mihi persuaderem, Christo non esse credendum, quàm de illo quidquam, nisi ab iis, per quos ei credidissem, discendum. O ingentem confidentiam, vel potiùs ineptiam! Ego te doceo quid Christus præceperit, cui credis. Quid si non ei crederem, num aliquid de illo me docere posses? Sed oportet, inquit, ut credas. Num vobis eum commendantibus? Non, inquit: nam nos, illos qui ei credunt, ratione ducimus. Cur igitur illi credam? Quia fama fundata est. Utrùm per vos, an per alios? Per alios, inquit. Illis ergo credam, ut tu me doceas? Deberem fortasse; nisi me hoc illi præcipuè monerent, ut

A omnino ad te non accederem: dicunt enim perniciosas vos habere doctrinas. Respondebis, Mentiuntur. Quomodo igitur eis de Christo credam, quem non viderunt; de te non credam, quem nolunt videre? Scriptis, ait, crede. At scriptura omnis, si nova & inaudita proferatur, vel commendetur à paucis, nulla confirmante ratione, non ei, sed illis qui eam proferunt, creditur. Quamobrem scripturas istas si vos profertis, tam pauci & incogniti, non li-

B bet credere. Simul etiam contra promissum facitis, fidem potiùs imperando, quàm reddendo rationem. Rursus me ad multitudinem famamque revocabis. Cohibe tandem pertinaciam, & nescio quam indomitam propagandi nominis libidinem: & mone potiùs, ut hujus multitudinis primates quæram, & quæram diligentissimè ac laboriosissimè, ut ab his potiùs de his litteris aliquid discam, qui si non essent, discendum omnino esse nescirem. Tu verò in latebras

C tuas redi, nec quidquam insidiare sub nomine veritatis, quam conaris eis adimere, quibus auctoritatem ipse concedis.

32. Si autem Christo etiam credendum negant, nisi indubitata ratio reddita fuerit, Christiani non sunt. Nam id adversùs nos Pagani quidam dicunt, stultè quidem, sed non sibi adversi, nec repugnantes. Hos verò quis ferat ad Christum se pertinere profiteri, qui nisi apertissimam rationem stultis de Deo protulerint,

Christus ipse maximè exegit fidem.

D nihil credendum esse contendunt? At ipsum videmus quantum illa, cui & ipsi [e] credunt, docet historia, nihil prius, neque fortius, quàm credi sibi voluisse: cùm illi nondum essent idonei, cum quibus ei res esset, ad divina percipienda secreta. Quid enim aliud agunt tanta & tam multa miracula, ipso etiam dicente illa fieri non ob aliud, nisi ut sibi crederetur? Fide ille stultos ducebat, vos ratione ducitis. Clamabat ille ut crederetur, vos reclamatis. Laudabat cre-

E dentes ille, vos objurgatis. Nisi verò, aut in vinum aquam converteret, ut alia omittam, si nihil tale facientem, sed docentem homines sequi possent: aut nihil pendenda vox illa est, *Credite Deo, & mihi credite*: aut temeritatis ille culpandus est, qui eum in domum suam venire noluit, solo ejus imperio pueri sui morbum credens esse cessurum. Ergo ille afferens medicinam, quæ corruptissimos mores sanatura es-

Iohan. 14. 1.

F set, miraculis conciliavit auctoritatem, auctoritate meruit fidem, fide contraxit multitudinem, multitudine obtinuit vetustatem, vetustate roboravit religionem: quam non solùm hæreticorum ineptissima novitas fraudibus agens, sed nec gentium quidem veternosus error violenter adversans, aliqua ex parte convelleret.

33. QUAMOBREM tametsi docere non valeo; monere tamen non desino: ut quoniam multi se sapientes videri volunt, neque utrùm

Caput XV. Sapientia Dei incarnata, via ad religionem commodissima.

G sint stulti, dignoscere facile est; omni intentione, votisque omnibus, gemitibus denique, vel etiam, si fieri potest, fletibus Deum deprecere, ut te ab erroris malo liberet, si tibi beata vita cordi est. Quod facilius fiet, si præceptis ejus, quæ tanta Ecclesiæ catholicæ auctoritate firma-

[a] Plures MSS. *ducturus es*.
[b] Vaticani quatuor & nonnulli è Gallicanis MSS. *non esse credendum*.
[c] In MSS. *roborata*.
[d] Plures MSS. *quin*.
[e] Veteres libri, *cedunt*.

ta esse voluit, libens obtemperes. Cùm enim sapiens sit Deo ita mente conjunctus, ut nihil interponatur quod separet; Deus enim est veritas; nec ullo pacto sapiens quisquam est, si non veritatem mente contingat: negare non possumus inter stultitiam hominis & sincerissimam Dei veritatem medium quiddam interpositam esse hominis sapientiam. Sapiens enim, quantum datum est, imitatur Deum: homini autem stulto, ad imitandum salubriter, nihil est homine sapiente propinquius: quem quoniam, ut dictum est, intelligere ratione non facile est, oportebat quædam miracula ipsis oculis admoveri, quibus utuntur stulti multo quàm mente commodiùs, ut commotorum auctoritate hominum priùs vita moresque purgarentur, & ita rationi accipiendæ habiles fierent. Cùm igitur & homo esset imitandus, & non in homine spes ponenda; quid potuit indulgentius & liberalius divinitus fieri, quàm ut ipsa Dei sincera, æterna, incommutabilisque Sapientia, cui nos hærere oportet, suscipere hominem dignaretur? Qui non modò illa faceret, quibus ad sequendum Deum invitaremur; sed etiam illa pateretur, quibus à sequendo Deo deterrebamur. Nam cùm adipisci certissimum ac summum bonum nemo possit, nisi id plenè perfectéque dilexerit; quod nullo pacto fiet, quamdiu mala corporis atque fortuita formidantur: ille nascendo mirabiliter & operando conciliavit caritatem; moriendo autem & resurgendo exclusit timorem. Jam verò talem se in ceteris rebus omnibus præbuit, quas persequi longum est, ut & divina clementia quò porrigi, & humana infirmitas quò possit evehi sentiremus.

Caput XVI. Auctoritas divinitus constituta, quæ partim miraculis, partim sequentium multitudine movet ad fidem.

34. Hæc est, crede, saluberrima auctoritas, hæc priùs mentis nostræ à terrena inhabitatione suspensio, hæc in Deum verum ab hujus mundi amore conversio. Sola est auctoritas, quæ commovet stultos ut ad sapientiam [a] festinent. Quamdiu intelligere sincera non possumus, auctoritate quidem decipi miserum est: sed certè miserius non moveri. Si enim Dei providentia non præsidet rebus humanis, nihil est de religione satagendum. Sin verò & species rerum omnium, quam profectò ex aliquo verissimæ pulcritudinis fonte manare credendum est, & [b] interior nescio quæ conscientia Deum quærendum Deoque serviendum meliores quosque animos quasi publicè privatimque hortatur; non est desperandum ab eodem ipso Deo auctoritatem aliquam constitutam, quo velut gradu certo innitentes, adtollamur in Deum. Hæc autem, seposita ratione, quam sinceram intelligere, ut sæpe diximus, difficillimum stultis est, dupliciter nos movet, partim miraculis, partim sequentium multitudine. Nihil horum est necessarium sapienti: quis negat? Sed id nunc agitur, ut sapientes esse possimus, id est, inhærere veritati: quod profectò sordidus animus non potest. Sunt autem sordes animi, ut brevi explicem, amor quarumlibet rerum, præter animum & Deum: à quibus sordibus quanto est quis purgatior, tanto verum faciliùs intuetur. Verum igitur videre velle, ut animum purges, cùm ideo purgetur ut videas, perversum certè atque præposterum est. Homini ergo non valenti verum intueri, ut ad id fiat idoneus, purgarique se sinat, auctoritas præstò est: quam, ut paulò antè dixi, partim miraculis, partim multitudine valere nemo ambigit. Miraculum voco, quidquid arduum aut insolitum supra spem vel facultatem mirantis apparet. In quo genere nihil est populis aptius & omnino stultis hominibus, quàm id quod sensibus admovetur. Sed rursus hæc in duo dividuntur: quædam enim sunt quæ solam faciunt admirationem; quædam verò magnam etiam gratiam benevolentiamque conciliant. Nam si quis volantem hominem cernat, cùm ea res nihil spectatori afferat commodi præter ipsum spectaculum, miratur tantummodo. Si quis autem gravi & desperato morbo affectus, mox ut jussum fuerit convalescat, admirationem sanitatis suæ, sanantis etiam caritate superabit. Talia facta sunt illo tempore, quo Deus in vero homine, quantum sat erat, hominibus apparebat. Sanati languidi, mundati leprosi; incessus claudis, cæcis visus, surdis auditus est redditus. Homines illius temporis aquam in vinum conversam, saturata quinque millia quinque panibus, transita pedibus maria, mortuos resurgentes viderunt: ita quædam corpori manifestiore beneficio, quædam verò menti occultiore signo, & omnia hominibus majestatis testimonio consulebant: sic in se tunc animas errantes mortalium divina commovebat auctoritas. Cur, inquis, ista * modò non fiunt? Quia non moverent, nisi mira essent: at si solita essent, mira non essent. Nam diei & noctis vices, & constantissimum ordinem rerum cælestium, annorum quadrifariam conversionem, decidentes redeuntesque frondes arboribus, infinitam vim seminum, pulcritudinem lucis, colorum, sonorum, odorum, saporumque varietates, da qui primùm videat atque sentiat, cum quo tamen loqui possimus, hebescit obruiturque miraculis: nos verò hæc omnia, non cognoscendi facilitate, quid enim caussis horum obscurius? sed certè sentiendi assiduitate contemnimus. Facta sunt igitur illa opportunissimè, ut his multitudine credentium congregata atque propagata, in ipsos mores utilis converteretur auctoritas.

35. Mores autem quilibet tantum valent ad obtinendas hominum mentes, ut etiam quæ in his prava sunt, quod ferè superantibus libidinibus evenit, improbare citiùs & detestari, quàm deserere aut mutare possimus. Parum-ne consultum rebus humanis arbitraris, quòd nihil terrenum, nihil igneum, nihil denique quod corporis sensus adtingit, pro Deo colendum esse, ad quem solo intellectu ambiendum est, non pauci doctissimi disputant, sed imperitum etiam vulgus marium feminarumque in tam multis diversisque gentibus & credit & prædicat? Quòd continentia usque ad tenuissimum victum panis & aquæ, & non quotidiana solùm, sed etiam per contextos plures dies perpetuata jejunia; quòd castitas usque ad conjugii prolisque contemtum, quòd patientia usque ad cruces flammasque neglectas, quòd liberalitas usque ad patrimonia distributa pauperibus, quòd denique totius hujus mundi aspernatio usque ad desiderium mortis intenditur? Pauci hæc faciunt, pauciores bene prudenterque faciunt: sed populi probant, populi audiunt, populi favent, dili-

[a] Plerique MSS. *festinetur*. Quidam, *festinentur*.

[b] Sic MSS. At editi, *& interiori nescio qua conscientiâ*.

gunt postremò populi: populi suam imbecillitatem, quòd ista non possunt, nec sine provectu mentis in Deum, nec sine quibusdam scintillis virtutis, accusant. Hoc factum est divinâ providentiâ per Prophetarum vaticinia, per humanitatem doctrinamque Christi, per Apostolorum itinera, per Martyrum contumelias, cruces, sanguinem, mortes, per sanctorum prædicabilem vitam, atque in his universis digna rebus tantis atque virtutibus pro temporum opportunitate miracula. Cùm igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum fructumque videamus, dubitabimus nos ejus Ecclesiæ condere gremio, quæ usque ad confessionem generis humani ab apostolica Sede per successiones episcoporum, frustra hæreticis circumlatrantibus, & partim plebis ipsius judicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum majestate [a] damnatis, culmen auctoritatis obtinuit? Cui nolle primas dare, vel summæ profectò impietatis est, vel præcipitis arrogantiæ. Nam si nulla certa ad sapientiam salutemque animis via est, nisi cùm eos rationi præcolit fides; quid est aliud ingratum esse opi atque auxilio divino, quàm tanto * labore præditæ auctoritati velle resistere? Et si unaquæque disciplina, quamquam vilis & facilis, ut percipi possit, doctorem aut magistrum requirit; quid temerariæ superbiæ plenius, quàm divinorum sacramentorum libros, & ab interpretibus suis nolle cognoscere, & incognitos velle damnare?

36. QUAMOBREM si quid te vel ratio, vel oratio nostra commovit, & si veram, ut credo, curam tui geris; velim me audias, & bonis præceptoribus catholicæ Christianitatis te pia fide, alacri spe, simplici caritate committas: Deumque ipsum, cujus unius & bonitate facti sumus, & justitiâ pœnas luimus, & clementiâ liberamur, orare non cesses. Ita tibi neque præcepta & disputationes doctissimorum hominum & verè Christianorum, neque libri, neque serenæ ipsæ cogitationes defuerint, quibus facilè quod quæris invenias. Nam istos verbosos & miseros (quid enim aliud mitius dixerim?) penitus desere: qui dum nimis quærunt unde sit malum, nihil reperiunt nisi malum. In qua quæstione sæpe auditores erigunt ad quærendum: sed ea docent excitatos, ut vel dormire semper satius sit, quàm illo modo evigilare. De lethargicis enim phreneticos faciunt: inter quos morbos, cùm sit uterque plerumque mortiferus, hoc tamen interest, quòd lethargici sine aliena vexatione moriuntur; phreneticus autem multis sanis, & eis potissimùm qui volunt subvenire, metuendus est. Nam neque Deus mali auctor est, nec umquam eum quidquam fecisse pænituit, nec ullius commotionis animi tempestate turbatur, nec terræ particula regnum ejus est: nulla flagitia vel scelera probat aut imperat, numquam mentitur. Hæc enim atque hujusmodi nos movebant, cùm ea [b] magnis invectionibus quaterent, & hanc esse veteris Testamenti disciplinam insimularent: quod omnino falsissimum est. Itaque illos rectè reprehendere ista concedo. Quid ergo didici? Quid putas, nisi cùm ista reprehenduntur, disciplinam catholicam non reprehendi? Ita quod apud eos verum didiceram, teneo: quod falsum putaveram, respuo. Sed & alia multa me docuit Ecclesia catholica, quò illi homines exsangues corporibus, sed crassi mentibus, adspirare non possunt: Deum scilicet non esse corporeum, nullam ejus partem corporeis oculis posse sentiri, nihil de substantia ejus atque natura ullo modo esse violabile aut commutabile, aut [c] compositum, aut fictum: quæ si mihi concedis, (non enim aliter de Deo sentiendum est,) omnia illorum machinamenta subversa sunt. Illud verò quomodo sit, ut nec Deus malum genuerit aut fecerit, nec ulla sit fueritve umquam natura atque substantia, quam non Deus aut genuerit aut fecerit, & tamen à malo nos liberet; tam necessariis rationibus approbatur, ut dubitari omnino non possit: præsertim tibi, atque talibus; si tamen bono ingenio pietas & pax quædam mentis accedat, sine qua de tantis rebus nihil prorsus intelligi potest. Et hîc non fama de fumo est, & nescio qua fabella Persica, cui satis est aurem accommodare, & animum non subtilem, sed planè puerilem. Longè omnino, longè se aliter, non ut Manichæi desipiunt, veritas habet. Sed quoniam iste sermo noster multo processit longiùs quàm putabam, hîc finem libro faciamus: in quo memineris volo, * nondum me Manichæos cœpisse refellere, & illas nugas nondum invasisse: neque de ipsa Catholica magnum aliquid aperuisse; sed voluisse tantummodo eruere tibi, si possem, falsam opinionem de veris Christianis malitiosè aut imperitè nobis insinuatam, & erigere ad magna quædam & divina discenda. Quare hoc volumen ita sese habeat: placatiore autem animo tuo facto, ero fortasse in ceteris promtior.

Persica fabella.

* 1. Retr. 14.

[a] Editio Er. cum aliquot MSS. *damnantis columen auctoritatis.*
[b] Editi, *magis.* At MSS. *magnis.*
[c] In MSS. *aut compositium.*

IN LIBRUM DE DUABUS ANIMABUS, CONTRA MANICHÆOS,

LIBRI I. RETRACTATIONUM CAPUT XV.

Post hunc [a] librum scripsi adhuc presbyter contra Manichæos *de duabus animabus*, quarum dicunt unam partem Dei esse, alteram de gente tenebrarum, quam non condiderit Deus, & quæ sit Deo coæterna: & has ambas animas, unam bonam, alteram malam, in uno homine esse delirant; istam scilicet malam, propriam carnis esse dicentes, quam carnem etiam dicunt gentis esse tenebrarum; illam verò bonam, ex adventitia Dei parte, quæ cum tenebrarum gente conflixerit, atque utramque miscuerit: & omnia quidem bona hominis illi bonæ animæ, omnia verò mala illi malæ animæ tribuunt. [Cap. 1.] In hoc libro illud quod dixi, *nullam esse qualemcumque vitam, quæ non eo ipso quo vita est, & in quantum omnino vita est, ad summum vitæ fontem principiumque pertineat*, ita dixi, ut tamquam creatura ad Creatorem pertinere intelligatur, non autem de illo esse tamquam pars ejus existimetur.

[Cap. 10.] 2. Item quod dixi, *nusquam* scilicet, *nisi in voluntate esse peccatum*, possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere peccatum, quod eis in baptismate remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi verò peccatum quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu ejus implicatos, & ob hoc pœnæ obnoxios detineri, usquam esse potuit nisi in voluntate, qua voluntate commissum est, quando divini præcepti est facta transgressio. Potest etiam putari falsa esse ista sententia, qua diximus, *nusquam nisi in voluntate esse peccatum*, quia [Rom. 7. 16. & 17.] dixit Apostolus, *Si autem quod nolo, hoc facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Hoc enim peccatum usque adeo non est in voluntate, ut dicat, *Quod nolo, hoc facio.* Quomodo ergo nusquam est nisi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum, de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est, & pœna peccati est: quando quidem hoc de con- [Ibid. 18.] cupiscentia carnis dicitur, quod aperit in consequentibus dicens, *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum; velle enim adjacet mihi, perficere autem bonum non.* Perfectio quippe boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine: cui quidem quando bene vivitur, non consentit voluntas; verumtamen non perficit bonum, quia inest adhuc concupiscentia cui repugnat voluntas: cujus concupiscentiæ reatus in baptismate solvitur, sed infirmitas manet, cui donec sanetur, omnis fidelis qui bene proficit, studiosissimè reluctatur. Peccatum autem quod nusquam est nisi in voluntate, il- [Rom. 5. 12.] lud præcipuè intelligendum est, quod justa damnatio consecuta est: hoc enim per unum hominem intravit in mundum. Quamquam & hoc peccatum quo consentitur peccati concupiscentiæ, non nisi [Cap. 10,] voluntate committitur. Propter hoc & alio loco dixi: *Non igitur nisi voluntate peccatur.*

[Ibidem.] 3. Itemque alio loco ipsam voluntatem definivi dicens: *Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum vel adipiscendum.* Quod propterea dictum est, ut hac definitione volens à nolente discerneretur, & sic ad illos referretur intentio, qui primi in paradiso fuerunt humano generi origo mali, nullo cogente peccando, hoc est libera voluntate peccando; quia & scientes contra præceptum fecerunt, & ille tentator suasit ut hoc fieret, non coëgit. Nam & qui nesciens peccavit, non incongruenter nolens peccasse dici potest: quamvis & ipse quod nesciens fecit, volens tamen fecit; ita nec ipsius esse potuit sine voluntate peccatum. Quæ voluntas utique, sicut definita est, animi motus fuit, nullo cogente, ad aliquid vel non amittendum vel adipiscendum. Quod enim si noluisset, non fecisset, non coactus est facere. Quia voluit ergo fecit, etsi non quia voluit peccavit, nesciens peccatum esse quod fecit. Ita nec tale peccatum sine voluntate esse potuit, sed voluntate facti, non voluntate peccati: quod tamen factum peccatum fuit; hoc enim factum est, quod fieri non debuit. Quisquis autem sciens peccat, si potest cogenti ad peccatum sine peccato resistere, nec tamen facit, utique volens peccat: quoniam qui potest resistere, non cogitur cedere. Qui verò cogenti cupiditati bona voluntate resistere non potest, & ideo facit contra præcepta justitiæ, jam hoc ita peccatum est, ut sit etiam pœna peccati. Quapropter peccatum sine voluntate esse non posse verissimum est.

[Cap. 11.] 4. Itemque definitio peccati, qua diximus, *Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, & unde liberum est abstinere*, propterea vera est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati. Nam quando tale est ut idem sit & pœna peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi fortè si pia est, ut oret auxilium? In tantum enim libera est, in quantum liberata est, & in tantum appellatur voluntas. Alioquin tota cupiditas, quàm voluntas, propriè nuncupanda est: quæ non est, sicut Manichæi desipiunt, alienæ naturæ additamentum, sed nostræ vitium, à quo non sanatur nisi gratiâ Salvatoris. Quòd si quisquam dicit, etiam ipsam cupiditatem nihil aliud esse quàm voluntatem, sed vitiosam peccatoque servientem; non resistendum est, nec de verbis, cùm res constat, controversia facienda. Etiam sic enim ostenditur, sine voluntate nullum esse peccatum, sive in opere, sive in origine.

[Cap. 12.] 5. Rursus in eo quod dixi, *Iam quærere* * *cœperam, utrùm illud malum genus animarum, ante quàm bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, & ideo nullo modo malum:* Cur igitur, inquiunt, peccatum dicitis parvulorum, quorum voluntatem non tenetis ream? Respondetur, non eos proprietate voluntatis, sed origine reos teneri. Omnis enim homo terrenus quid est origine, nisi Adam? Porrò autem Adam habebat utique voluntatem, qua voluntate cùm peccasset, peccatum per eum intravit in mundum.

[* Leg. poteram.]

[a] Post opus videlicet *de utilitate credendi*, quod circiter annum Christi 391. conscriptum est. Recensito autem præsenti libro *de duabus animabus*, proximè subjicit Augustinus retractationem libri seu disputationis contra Fortunatum, quæ habita est die 28. Augusti an. 392.

Ibidem. 6. Itemque in eo quod dixi, *Naturâ esse malæ animæ nullo modo queunt:* si quæritur quomodo
ef. 2. 3. accipiamus quod ait Apostolus, *Fuimus & nos naturâ filii iræ, sicut & ceteri*; respondemus, naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam, quæ propriè natura dicitur, in qua sine vitio creati sumus. Nam ista propter originem natura appellatur: quæ origo utique habet vitium, quod est contra naturam. Et iterum in eo quod dictum est, *Peccati reum teneri quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis & insaniæ est:* Cur ergo, inquiunt, parvuli tenentur rei? Respondetur, quia ex ejus origine tenentur, qui non fecit quod facere potuit, divinum scilicet servare mandatum. Quod autem dixi, *Illæ animæ quidquid faciunt, si naturâ, non voluntate faciunt, id est, si libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus:* propterea non perturbat de parvulis quæstio, quia ex illius origine rei tenentur, qui voluntate peccavit, quando libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi non carebat, eique ab opere malo abstinendi summa potestas erat. Quod Manichæi de tenebrarum gente non dicunt, quam fabulosissimè inducunt, eamque naturam semper malam, numquam bonam fuisse contendunt.

ap. 13. 7. Illud autem quæri potest quomodo dixerim: *Etiam si sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed naturâ deditæ, nosque quamquam sint inferiores, aliqua tamen interiore vicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi oportere, quia nos cùm eas sequimur & corporea diligimus, mali sumus:* quando quidem de illis hoc dixi, de quibus superiùs loqui cœperam, dicens, *Quamquam etiamsi eisdem concedatur inferiore alio genere animarum nos illici ad turpia; non inde conficiunt, aut illas naturâ malas esse, aut istas summum bonum.* De his enim disputationem usque ad hunc locum perduxi, ubi dixi, *Etiamsi sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed naturâ deditæ*, &c. Quæri ergo potest, cur dixerim, *quod interim incertum est:* cùm prorsus dubitare non debuerim, non esse tales animas. Sed hoc ideo dixi, quia expertus sum qui dicerent diabolum & angelos ejus bonos esse in genere suo, & in ea natura in qua eos creavit Deus ordine proprio tales quales sunt: sed nobis malum esse, si illiciamur & seducamur ab eis; si autem caveamus eos atque vincamus, decorum atque gloriosum. Et hoc qui dicunt, videntur sibi, ut id probent, de Scripturis adhibere idonea testimonia, vel illud quod scriptum est in libro Job, cùm diabolus describeretur, *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab angelis suis*, vel illud in Psalmo CIII. *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei.* Quam quæstionem, quæ non adversùs Manichæos qui hoc non sentiunt, sed adversùs alios qui hoc sentiunt, suscipienda esset atque solvenda, pertractare atque enodare tunc nolui, ne librum multo quàm vellem facerem longiorem: cùm viderem etiam si hoc concederetur, tamen debere Manichæos ac jam posse convinci, introducentes insanissimo errore naturam mali æterno bono coæternam. Ideo ergo dixi, *quod interim incertum est*, non quòd ego inde dubitarem, sed quòd inter me & illos, quos ita sapere inveneram, nondum esset ista quæstio dissoluta: quam tamen in aliis longè posterioribus libris meis de Genesi ad litteram, secundùm Scripturas sanctas quanta potui manifestatione dissolvi.

p. 13. 8. Alio loco, *Propterea*, inquam, *corporea diligendo peccamus, quia spiritalia diligere & justitiâ jubemur, & naturâ possumus, & tunc in nostro genere optimi & beatissimi sumus.* Ubi quæri potest, cur *naturâ*, & non gratiâ *possumus* dixerim. Sed contra Manichæos de natura quæstio versabatur. Et utique id agit gratia, ut sanata natura, quod vitiata non potest, possit per eum qui venit quærere & salvum facere quod perierat. Quam tamen gratiam etiam tunc recolens oravi pro familiarissimis meis, qui mortifero illo adhuc tenebantur errore, & dixi: *Deus magne, Deus omnipotens, Deus summæ bonitatis, quem inviolabilem & incorruptibilem credi atque intelligi fas est, Trina Unitas, quam catholica Ecclesia colit, supplex oro, expertus in me misericordiam tuam, ne homines, cum quibus mihi à pueritia in omni convictu fuit summa consensio, in tuo cultu à me dissentire permittas.* Sic utique orans, jam fide retinebam, non solùm conversos ad Deum gratiâ ejus adjuvari, ut proficiant ac perficiantur, ubi adhuc dici potest, pro merito conversionis illorum istam dari gratiam, verùm etiam ut convertantur ad Deum, ad ipsam Dei gratiam pertinere: quando quidem pro eis oravi qui erant ab illo nimis aversi, atque ut ad illum converterentur oravi. Hic liber sic incipit: *Opitulante Dei misericordiâ.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE DUABUS ANIMABUS CONTRA MANICHÆOS,
LIBER * UNUS.

* Scriptus circiter annum Christi 391.

Manichæis hæreticis duas animas in unoquoque homine esse, unam de Dei substantia bonam, alteram malam de tenebrarum gente nec à Deo conditam dicentibus, dolet se Augustinus sic adhæsisse, ut ad rationes quibus deliramentum istud evertitur, tam obvias tamque manifestas non adtenderit. Primùm enim consideranti facilè apparere, omnem animam, cùm vita quædam sit, resque intelligibilis, ac proinde luce visibili, quam à Deo esse Manichæi fatentur, præstantior, auctori Deo tribuendam. Loca verò Scripturæ quibus illi malos ex Deo non esse disputant, aliorum locorum comparatione meliùs explicari. Postea etiam ex peccati & voluntatis definitione, ex venia peccatorum quæ peccantibus datur in Ecclesia, tandemque ex pœnitendi affectu pio atque utili, evidenter omnino demonstrari, peccantes animas non naturâ malas esse.

CAPUT I. Manichæorum error de duabus animabus, quarum altera non sit à Deo, qua ratione expugnatur.

OPITULANTE Dei misericordiâ, A disruptis & derelictis Manichæorum laqueis, tandem Catholicæ gremio [a] restitutum libet considerare nunc saltem ac deplorare illam meam miseriam. Multa enim erant, quæ facere debui, ne tam facilè ac diebus paucis, religionis verissimæ semina mihi à pueritia salubriter insita, errore vel fraude falsorum fallaciumve hominum effossa ex animo pellerentur. Nam primò animarum illa duo genera, quibus ita B singulas naturas propriasque tribuerunt, ut alterum de ipsa Dei esse substantia, alterius verò Deum nec conditorem quidem velint accipi, si mecum sobriè diligenterque considerassem, mente in Deum supplici & pia, fortasse mihi satagenti apparuisset, * nullam esse qualemlibet vitam, quæ non eo ipso quo vita est, & in quantum omnino vita est, ad summum vitæ fontem principiumque pertineat: quod nihil aliud quàm summum & solum verumque Deum possumus C confiteri. Quapropter illas animas, quæ à Manichæis vocantur malæ, aut carere vitâ, & animas non esse, neque quidquam velle seu nolle, appetere vel fugere; aut si viverent, ut & animæ esse possent, & aliquid tale agere, quale illi opinantur, nullo modo eas nisi vitâ vivere: ac si Christum dixisse constaret, ut constat, *Ego sum vita*; nihil esse caussæ cur non omnes animas, cùm animæ nisi vivendo esse non possint, per Christum, id est, per vitam creatas & con- D ditas fateremur.

* 1. Retr. 15. Anima omnis cùm vita quædam sit, nonnisi à Deo vitæ fonte esse potest.

Iohan. 14. 6.

CAPUT II. Si lux quæ sensu percipitur Deum

2. QUOD si tempore illo quæstionem de ipsa vita & de participatione vitæ mea cogitatio ferre ac sustinere non posset, quæ profectò magna est, & multum serenæ disputationis inter doctissimos indigens; illud dispicere fortasse valuissem, quòd omni homini sese sine studio partium bene consideranti manifestissimè apparet, omne quod scire & nosse dicimur, aut sensu corporis, aut intelligentiâ nos habere comprehensum. Sensus autem corporis etiam vulgò quinque numerari, visum, auditum, odoratum, gustum, atque tactum: quibus omnibus intelligentiam longè altéque præstare & excellere, quis mihi non vel ingratus impiusque concederet? Quo constituto atque firmato illud confi[...] qui, ut cuncta quæ tactu & visu vel quolibet alio modo corporaliter sentirentur, tanto essent inferiora his quæ intelligendo assequeremur, quanto ipsos sensus intelligentiæ cedere videremus. Quamobrem cùm omnis vita, & ob hoc omnis anima nullo corporis sensu, sed solo intellectu percipi queat; sol autem iste atque luna omnisque lux quæ mortalibus his oculis cernitur, ab ipsis quoque Manichæis vero & bono Deo tribuenda esse dicatur: summam esse dementiam id prædicare pertinere ad Deum, quod per corpus intuemur; quod verò non solùm animo, sed ipsa sublimitate animi, mente scilicet atque intelligentiâ caperemus, id est, vitam, qualiscumque illa diceretur, tamen vitam, eodem Deo auctore privandam & viduandam putare. Nunc enim quid sit vivere, quámque secretum ab omni corporis sensu, quámque omnino incorporeum, si me ipsum invocato Deo interrogarem, respondere non possim? Aut non illi quoque fateantur, non solùm vivere illas, quas detestantur animas, sed etiam immortaliter vivere? Quodque à Christo dictum est, *Dimitte mortu[os]*

[a] Lovanienses ex mendoso Cambronensi codice posuerunt, *gremio constituto libet.*

sepelire mortuos suos; non de omnino non vi- A ventibus, sed de peccantibus dictum, quæ immortalis animæ sola mors est: scribente Paulo, *Mortua est vidua, quæ in deliciis vivit*: simul enim & mortuam esse dixit, & vivere. Quare non ego quanto decoloratiùs vivat peccatrix anima, sed illud ipsum tantùm quod vivat adtenderem. Quod si percipere nisi intelligendo non possem, credo veniret in mentem, tanto esse quamlibet animam luci, quam per hos sentimus oculos, præferendam, quanto intelligentiam ipsis oculis præ- B ferremus: * lucem autem illam illi quoque à Patre Christi esse confirmant: egone tandem, quòd ab eo esset quæcumque anima, dubitarem? Ego verò non modò de anima, sed de quovis etiam corpore, quin ab ipso esset, nihil omnino, ne tum quidem, [a] homo scilicet illius imperitiæ atque illius ætatis ambigerem, si forma quid esset quidve formatum, quid species & quid indutum specie, deinde quid horum cui caussa esset, piè cautéque cogitarem. C

m. 5. 6.

3. Sed de corpore interim taceo: de anima conqueror, de spontaneo & vivido motu, de actu, de vita, de immortalitate: denique conqueror, quòd aliquam rem ista omnia sine Dei bonitate habere posse miserrimus credidi; quòd quanta essent, negligenter adtendi; hoc mihi gemendum, hoc deflendum puto. Volverem mecum hæc, loquerer mecum, deferrem ad [b] alios: quæ vis esset intelligendi, quoniam nihil esset in homine, quod huic excellentiæ possemus con- D ferre, [c] proponerem. Ubi mihi hoc homines, si modò essent homines, concessissent; quærerem utrùm his oculis [d] videre, id est intelligere. Ubi negavissent, colligerem primò longè esse sensui oculorum istorum intelligentiam mentis anteponendam: deinde subjungerem, id quod re meliore perciperemus, necessariò melius judicandum. Quis hoc non daret? Ergo pergerem quærere: Anima illa, quam malam dicerent, oculisne sentiretur istis, an mente intelligeretur? Men- E te faterentur. Quibus omnibus inter nos convenientibus atque firmatis, quid conficeretur ostenderem, animam scilicet illam quam exsecrarentur, luce ista quam venerarentur esse meliorem: quando quidem illa intellectu mentis, hæc sensu corporis innotescit. Hîc verò hærerent fortasse, ducemque rationem sequi recusarent: tanta est vis veternosarum opinionum & diu defensæ atque creditæ falsitatis. Sed ego instarem magis hærentibus, non asperè, non pueriliter, non F pervicaciter, repeterem quæ concessa sunt; & [e] quàm essent concedenda, monstrarem. Hortarer ut in commune consulerent, viderent certè quid nobis negandum esset, utrùm intellectum istis carneis luminibus præferendum, an excellentius esse quod animi excellentiâ, quàm quod vili sensu corporis cognoscitur, falsum putarent: an illas animas, quas alienigenas crederent, tantùm intelligendo, id est, ipsâ animi excellentiâ sciri posse nollent fateri; an solem ac lu- G nam non nisi istis oculis notos fieri vellent abnuere. Quòd si nihil horum nisi absurdissimè atque impudentissimè negari posse animadverterent; suaderem non eos oportere dubitare, istam lucem quam colendam prædicarent, esse animâ illâ viliorem quam fugiendam monerent.

Caput IV. Anima etiam muscæ præstantior ista luce.

4. Atque hîc si fortè turbati à me quærerent, num etiam muscæ animam huic luci præstare censerem: responderem, Etiam; nec me terreret musca quòd parva est, sed quòd viva firmaret. Quæritur enim, quid illa membra tam exigua vegetet, quid huc atque illuc pro naturali appetitu tantillum corpusculum ducat, quid currentis pedes in numerum moveat, quid volantis pennulas moderetur ac vibret. Quod qualecumque est, bene considerantibus, in tam parvo tam magnum eminet, ut cuivis fulgori perstringenti oculos præferatur. * Certè quod nemo dubitat, [f] quidquid id est, intelligibile est: quod omni sensibili, & ob hoc huic etiam luci divinis legibus antecellit. Quid enim [g] cogitatione percipimus, quæso, si hoc non percipimus, aliud esse mente intelligere, aliud sentire per corpus, & prius illud ab hoc posteriore incomparabili sublimitate distare; ideoque non posse intelligibilia sensibilibus non præferri, cùm ipse intellectus tantum sensibus præferatur.

*Caput V.

Vitiosæ animæ quâquam damnandæ, quomodo huic luci quæ in genere suo laudanda est, antecellant.

5. Hinc illud etiam fortasse cognoscerem, quod consequens esse manifestum est, cùm injustitia & intemperantia ceteraque animi vitia non sentiantur, sed intelligantur, quomodo fiat, ut etiam ista, quæ detestamur & damnanda censemus, tamen quoniam intelligibilia sunt, anteire hanc lucem queant, cùm in suo genere ista laudanda sit. Suggeritur enim animo bene sese Deo subjicienti, primò non omne quod laudamus, omni quod vituperamus, esse anteponendum. Neque enim quia laudo purgatissimum plumbum, ob hoc illud vituperando auro pluris æstimo. In suo enim genere quidque considerandum est. Improbo jurisconsultum multas leges ignorantem: sed eum tamen probatissimo sutori sic præfero, ut ne comparandum quidem putem. At istum laudo, quòd suæ artis peritissimus sit: illum autem, quòd suam professionem minùs impleat, jure reprehendo. Ex quo reperire deberem lucem istam, quòd in genere proprio perfecta esset, jure laudari: tamen quia sensibilium rerum numero includitur, quod genus intelligibilium generi cedat necesse est, infra injustas & intemperantes animas, quoniam sunt intelligibiles, esse deputandam; quamvis istas non injuriâ damnatione dignissimas judicemus. Quærimus namque in his quod concilietur Deo, non quod isti fulgori præferatur. Quapropter quisquis hoc lumen ex Deo esse contenderet, non repugnarem; sed magis animas dicerem, vitiosas etiam, non in quantum vitiosæ, sed in quantum animæ sunt, Deum sibi esse creatorem fateri oportere.

Cap. VI. An ipsa etiam vitia tamquam intelligibilia, luci sensibili præferenda sint & Deo ut auctori tribuenda.

6. Hoc loco si quisquam illorum cautus & vigilans, jam etiam studiosior quàm pertinacior, me admoneret, non de vitiosis animis, sed de ipsis vitiis esse quærendum: quæ quoniam sensu

[a] Editi, *hoc scilicet*. Corriguntur ex MSS.
[b] Vaticani MSS. *ad illos*: intellige Manichæos.
[c] Ita plures MSS. Editi verò, *præponerem*: cum hac vocum aliquando interpunctione, *quæ vis esset intelligendi (quoniam nihil esset in homine quod huic excellentiæ possemus conferre) præponerem.*
[d] Editio Er. *viderent, id est, intelligerent.* Sic & Vaticani MSS. Sed meliùs alii cum Lov. *videre, id est intelligere.* Sensus est, utrùm idem est his oculis videre, quod intelligere.
[e] Editi, *& quæ essent concedenda.* Emendantur ex Vaticanis MSS.
[f] Sic Lovanienses duorum MSS. auctoritate correxerunt. Alii tamen MSS. plures cum Er. habent, *quidquid intelligibile est, omni sensibili, & ob hoc huic etiam luci* &c.
[g] Er. & MSS. *cognitione.*

corporis non cognoscerentur, & tamen cognoscerentur, non nisi intelligibilia posse accipi, quæ si sensibilibus omnibus antecellunt, cur lucem Deo auctori esse tribuendam inter nos conveniret, vitiorum verò auctorem Deum nemo nisi sacrilegus diceret. Responderem homini, si aut statim & repentè, ut bonis Dei cultoribus solet, divinitus infulsisset hujus solutio quæstionis, aut fuisset antea præparata: quorum si neutrum meruissem atque potuissem, cœpta differrem; quodque esset propositum, difficile esse ad dignoscendum atque arduum confiterer. Recurrerem in me, prosternerer Deo, altè ingemiscerem, quærens ne me in medio spatio, quò certis rationibus promovissem, hærere pateretur; ne ancipiti quæstione cogerer aut intelligibilia sensibilibus submittere ac subdere, aut ipsum vitiorum dicere auctorem; cùm esset utrumvis horum falsitatis impietatisque plenissimum. Nullo modo possem existimare, quòd me sic affectum ille desereret. Admoneret potiùs suis illis ineffabilibus modis, ut considerarem etiam atque etiam, utrùm animi vitia, [a] de quibus æstuarem, inter intelligibilia numeranda essent. Quod ut reperirem, propter imbecillitatem interioris oculi mei, quæ mihi peccatis meis jure accidisset, aliquem mihi ad invisibilia contuenda in ipsis visibilibus machinarer gradum: quorum esset nobis nullo modo certior cognitio, sed consuetudo fidentior. Itaque statim quærerem quid ad sensum propriè pertineret oculorum: invenirem colores, quorum principatum lux ista obtineret. Hæc enim sunt, quæ nullus alius sensus adtingit: nam motus corporum, & magnitudines, & intervalla, & figuras, quamvis & oculis, non tamen propriè, sed tactu etiam posse sentiri. Unde colligerem tanto ceteris corporeis & sensibilibus præstare lucem, quanto aliis sensibus adspectus esset illustrior. Electâ igitur ex omnibus quæ corpore sentiuntur ista luce, qua niterer, & in qua gradum illum inquisitionis meæ necessariò collocarem, pergerem adtendere quid ageretur hoc modo, mecumque ita sermocinarer: Si sol iste tanta claritate conspicuus & diei luce sufficiens, usque ad lunæ similitudinem in conspectu nostro paulatim deficeret, num aliud quidquam oculis sentiremus quàm lucem utcumque fulgentem; lucem tamen quærentes, quod fuerat non videndo, & haurientes videndo quod aderat? Non ergo illum defectum videremus, sed lucem quæ defectui remaneret. Cùm autem non videremus, non sentiremus: quidquid enim sentimus adspectu, non potest non videri: quare si defectus ille neque visu, neque alio sensu sentiretur, non posset inter sensibilia numerari. Nihil enim sensibile est, quod sentiri non potest. Referamus nunc considerationem ad virtutem, cujus intelligibili luce splendere animum convenientissimè dicimus. Porrò ab hac luce virtutis defectus quidam non perimens animam, sed obscurans, vitium vocatur. Potest igitur rectè vitium quoque animæ nequaquam inter intelligibilia numerari, ut lucis ille defectus rectè de sensibilium numero eximitur: illud tamen quod remanet animæ, id est, hoc ipsum quod vivit atque anima est, tam est intelligibile, quàm sensibile illud, quod in hoc visibili lumine post de-

Vitium animi est defectus quidam, rectè non inter intelligibilia numerandus.

A fectum quantumcumque fulgeret: & ideo animam in quantum anima esset, & vitæ participaret, sine qua nullo pacto anima esse potest, rectissimè omnibus sensibilibus anteferri. Quamobrem maximi erroris esse, ullam animam dicere non esse ex Deo, ex quo esse solem lunamque glorieris.

7. Quòd si jam placeret omnia sensibilia nominare, non modò ea quæ sentiremus, sed etiam ea quæ non sentiendo tamen per corpus judica-
B remus, sicut per oculos tenebras, & per aures silentium; & illas enim non videndo, & hoc non audiendo cognoscimus: rursusque intelligibilia, non ea tantùm quæ illustrata mente conspicimus, sicuti est ipsa sapientia; sed etiam illa quæ ipsius illustrationis privatione aversamur, ut est insipientia, quam tenebras animi congruè dixerim; nullam de verbo facerem controversiam, sed totam quæstionem facili divisione dissolverem, statimque approbarem bene adtendentibus, sub-
C stantias intelligibiles sensibilibus substantiis divina & incorrupta veritatis lege præponi, non earum substantiarum defectus; quamvis hos intelligibiles, illos sensibiles appellare vellemus. Quapropter qui & hæc lumina visibilia, & illas intelligibiles animas substantias esse faterentur, omni modo eos cogi sublimiores partes animis concedere atque tribuere, defectus verò utriusque generis non posse alteros alteris anteponi: privant enim tantùm, & non esse indicant, quod
D usquequaque eamdem vim habent, sicut ipsæ negationes. Nam cùm dicimus, Non est aurum, & non est virtus, quamvis inter aurum & virtutem plurimum, nihil tamen inter negationes quas eis adjunximus, distat. Verùm enimverò pejus est non esse virtutem, quàm non esse aurum: nemo sanus hinc ambigit; quod non propter ipsas negationes, sed propter res quibus adjunguntur, accidere quis non intelligat? Auro enim virtus quanto præstat, tanto est virtute
E quàm auro carere miserius. Quamobrem cùm res intelligibiles sensibilibus rebus antecellunt, defectum in intelligibilibus quàm in sensibilibus meritò ægriùs toleramus, non eos defectus, sed ea quæ deficiunt, cariùs vel viliùs æstimantes. Ex quo jam illud apparet, defectum vitæ, quæ intelligibilis est, multo miserabiliorem esse, quàm hujus sensibilis lucis; quòd scilicet multo est carior intellecta vita, quàm lux ista conspecta.

F 8. Quæ cùm ita sint, audebit-ne quisquam cùm solem ac lunam, & quidquid in sideribus, quidquid denique in hoc igne nostro atque terreno luce visibili effulget, Deo tribuat, animas quaslibet, quæ profectò nisi vivendo animæ non sunt, cùm tantum hoc lumen vita præcedat, nolle concedere ex Deo esse: & cùm ille verum dicat, qui dicit, In quantum nitet, ex Deo est: ego-ne tandem, Deus magne, mentiar, si dicam, In quantum vivit, ex Deo est? Nonne us-
G que adeo, quæso, cæcitas mentis suppliciaque augeantur animorum, ut hæc homines non intelligant. Sed quoquo modo illorum error aut pertinacia sese haberet, his ego fretus armatusque rationibus, credo cùm ad eos rem ita consideratam perspectamque detulissem, & cùm his placidè contulissem, vererer ne mihi quisquam

[a] Apud Lov. particulâ *de* prætermissâ, non bene redditum, *quibus æstuarem*.

con

eorum alicujus momenti eſſe videretur, ſi aut intellectum, aut ea quæ intellectu [a] non per defectum perciperentur, ſenſui conaretur præferre, aut ſaltem comparare corporeo, vel his rebus quæ ad eumdem ſenſum cognoſcendæ ſimiliter pertinerent. Quo conſtituto, quando ille mihi vel quiſquam negare auderet, animas quantum vellet malas, tamen quoniam animæ eſſent, intelligibilium rerum numero contineri, neque illas per defectum intelligi? Si quidem animæ non alio eſſent, niſi quo viverent. Licèt enim per defectum intelligerentur vitioſæ, quia virtutis egeſtate vitioſæ: non tamen per defectum animæ, quia vivendo animæ. Nec fieri poteſt, ut vitæ præſentia ſit cauſſa deficiendi; cùm tanto quidque deficiat, quanto deſeritur à vita.

9. Omni modo igitur cùm pateret non poſſe ullas animas ab eo auctore ſeparari, à quo lux iſta non ſeparatur, jam quidquid afferrent, non acciperem: moneremque potiùs, ut eos mecum ſequi mallent, qui omne quidquid eſſet, quoniam eſſet, in quantumcumque eſſet, ex uno Deo eſſe prædicarent. * Recitarent adversùs me voces illas Evangelicas:
8. *Vos propterea non auditis,*
& 44. *quia ex Deo non eſtis: Vos ex patre diabolo eſtis.*
1, 3. Ego quoque contrà recitarem, *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* Et illud
8, 6. Apoſtoli: *Vnus Deus, ex quo omnia; & unus Dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia.* Et ite-
11. 36. rum ejuſdem Apoſtoli: *Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipſi gloria.* Hortarerque homines, (ſi tamen homines invenirem,) nihil nos jam quaſi comperiſſe præſumeremus, ſed quæreremus potiùs magiſtros, qui ſententiarum iſtarum, quæ nobis inter ſe pugnare viderentur, pacem concordiamque monſtrarent. Nam in una atque eadem auctoritate [b] Scripturarum,
11. cùm alibi ſonaret, *Omnia ex Deo;* & alibi, * *Vos*
8. *non eſtis ex Deo:* quoniam libros temere condemnare nefas eſſet, quis non videret peritum doctorem, cui quæſtionis hujus ſolutio nota eſſet, inveniendum fuiſſe? qui profectò ſi eſſet bonus intellector, &, ut divinitus dicitur, homo
2. * ſpiritalis, quoniam neceſſariò faveret veris rationibus, quas de intelligibili ſenſibilique natura, quantum potui, tractavi atque diſſerui, immo [c] eas ipſe multo meliùs, & ad docendum aptiùs aperiret; nihil ab eo aliud de hac quæſtione audiremus, niſi quemadmodum fieri poſſet, ut & nullum animarum genus non eſſet ex Deo, & rectè tamen peccatoribus & infidelibus diceretur, *Non eſtis ex Deo.* Nam & nos fortaſſe implorato in auxilium Deo facilè videre poſſemus, aliud eſſe vivere, aliud peccare: & quamquam vita in peccatis in comparatione juſtæ vi-
5. 6. tæ mors appellata ſit; utrumque tamen in homine uno poſſe inveniri, ut ſimul ſit vivus atque peccator: ſed quòd vivus, ex Deo; quòd peccator, non ex Deo. In qua diviſione utimur ea parte de duabus, quæ noſtræ ſententiæ competit: ut cùm Dei conditoris omnipotentiam inſinuare volumus, etiam peccatoribus dicamus quòd ex Deo ſint. Dicimus enim his qui aliqua ſpecie continentur, dicimus animantibus, dicimus rationalibus, dicimus poſtremò, quod ad rem maximè adtinet, viventibus: quæ omnia per ſe ipſa divina ſunt munera. Cùm autem malos arguere propoſitum eſt, rectè dicimus, *Non eſtis ex Deo.* Dicimus enim ſe à veritate avertentibus, infidelibus, facinoroſis, flagitioſis, & quod nomine uno totum continet, peccatoribus: quæ rurſus omnia ex Deo non eſſe quis dubitet? Itaque Chriſtus peccatoribus, idipſum quòd peccatores erant & ſibi non credebant coarguens, quid mirum ſi ait, *Non eſtis ex Deo:* ex alia parte illa ſalva manente ſententia, quòd *Omnia per ipſum facta ſunt,* & *Omnia ex Deo?* Nam ſi Chriſto non credere, Chriſti adventum repudiare, Chriſtum non recipere, certum [d] indicium eſſet animarum, quæ non ſunt Dei; & ideo dictum eſſet, *Vos propterea non auditis, quia non eſtis ex Deo:* quomodo vera eſſet vox illa Apoſtoli, in ipſo Evangelii memorabili principio, qua dictum eſt, *In ſua propria venit, & ſui eum non receperunt?* Iohan. 1. 11.
Unde ſui, ſi non receperunt; aut unde ideo non ſui, quia non receperunt; niſi quia homines peccatores, eo quòd ſunt homines, ad Deum; eo verò quòd peccatores, ad diabolum pertinent? Hîc ergo partem naturæ tenuit qui ait, *Sui eum non receperunt:* ille verò voluntatis qui ait, *Non eſtis ex Deo.* Evangeliſta enim Dei opera commendabat, Chriſtus hominum peccata coërcebat.

Caput VIII. Quærunt unde malum, & hac quæſtione vincere ſe putant Manichæi.

10. Hîc fortaſſe quis dicat, Unde ipſa peccata, & omnino unde malum? Si ab homine, unde homo? Si ab angelo, unde angelus? Quos ex Deo eſſe cùm dicitur, quamvis rectè veréque dicatur, videntur tamen imperitis & minùs valentibus acriter res abditas intueri, quaſi per quamdam catenam ad Deum mala & peccata connecti. Hac quæſtione illi regnare ſe putant: quaſi verò interrogare ſit ſcire. Utinam id eſſet: nemo me ſcientior reperiretur. Sed neſcio quomodo ſæpe in altercando magnæ quæſtionis propoſitor perſonam magni doctoris oſtentat, plerumque ipſe ipſo quem terret in eo de quo terret indoctior. Itaque iſti multitudini ſe præferendos arbitrantur, quia priores interrogant, quod cum multitudine ignorant. Sed ſi eo tempore, quo cum eis me, non ſicut jam diu ago, egiſſe nunc pœnitet, mihi has rationes depromenti hoc objeciſſent; dicerem: Quæſo interim cognoſcite mecum quod facillimum eſt, ſi nihil ſine Deo poteſt fulgere, multo minùs poſſe aliquid vivere ſine Deo; ne in tantis monſtris opinionum remaneamus, ut neſcio quas animas vitam ſine Deo habere prædicemus. Sic enim fortaſſe continget, ut id quod mecum ignoratis, id eſt, unde ſit malum, vel ſimul, vel quolibet ordine aliquando diſcamus.

Cognoſcat prius quod facillimum eſt, nihil vivere poſſe ſine Deo.

Quid ſi enim cognitio ſummi mali ſine cognitione ſummi boni contingere homini non poteſt? Non enim noſſemus tenebras, ſi in tenebris ſemper eſſemus: ſed lucis notitia contrarium ſuum non ſinit incognitum. Summum autem bonum id eſt, quo ſuperius eſſe nihil poteſt: Deus autem bonum, & Deo ſuperius eſſe nihil poteſt: Deus igitur ſummum bonum. Cognoſcamus ergo Deum, atque ita nos illud quod præproperè quærimus non latebit. Mediocriſ-ne negotii tandem vel meriti cognitionem Dei eſſe arbitramini? Quod enim nobis aliud præmium, quàm vita æterna promitti-

Summum malum non cognoſcitur niſi cognito ſummo bono, quod eſt Deus.

[a] Editi, *nondum perfectè.* Meliùs Vaticani MSS. *non per defectum.*
[b] Vox *Scripturarum* non eſt in MSS. Vaticanis.
[c] In editis, *immo ſi eas.* Abeſt *ſi* à MSS.
[d] Editi, *judicium eſt animarum.* Caſtigantur ex MSS.

tur, quæ Dei cognitio est? Ait enim magister A Deus, *Hec est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* (Iohan 17. 3.) Etenim anima quamvis sit immortalis, tamen quia mors ejus rectè dicitur à Dei cognitione aversio; cùm se convertit ad Deum, meritum est æternæ vitæ consequendæ; ut sit æterna vita, sicut dictum est, ipsa cognitio. Converti autem ad Deum nemo, nisi ab hoc mundo se avertat, potest. Hoc ego mihi arduum & difficillimum sentio: vobis si facile est, ille ipse Deus B viderit. Ego vellem credere, nisi me moveret, quòd cùm iste mundus, à quo averti jubemur, visibilis sit, dixeritque Apostolus, *Ea quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt:* (2. Cor. 4. 18.) vos plus istorum oculorum quàm mentis judicio tribuitis, apud quos nullam esse fulgentem pennam quæ non ex Deo fulgeat, & esse viventem animam quæ non ex Deo vivat, prædicatur & creditur. Hæc & his similia vel illis etiam dicerem, vel mecum [a] reputarem. Possem C namque Deum omnibus, ut dicitur, visceribus deprecans, & Scripturis quantum licebat intentus, etiam tunc fortasse talia vel dicere, vel quod saluti sat erat cogitare.

CAPUT IX. Augustinus familiaritate cum Manichæis & successu victoriæ de Christianis imperitis à se reportatæ deceptus.

11. SED me duo quædam maximè, quæ incautam illam ætatem facilè capiunt, per [b] admirabiles adtrivere circuitus, quorum est unum familiaritas, nescio quomodo repens quadam imagine bonitatis, tamquam sinuosum aliquod vinculum multipliciter collo involutum. Alterum D quòd quædam noxia victoria penè mihi semper in disputationibus proveniebat disserenti cum Christianis imperitis, sed tamen fidem suam certatim ut quisque posset defendere molientibus. Quo successu creberrimo gliscebat adolescentis animositas, & [c] impetu suo in pervicaciæ magnum malum imprudenter vergebat. Quod altercandi genus quia post eorum auditionem aggressus eram, quidquid meo vel qualicumque ingenio vel aliis lectionibus poteram, solis illis E libentissimè tribuebam. Ita ex illorum sermonibus ardor in certamina, ex certaminum proventu amor in illos quotidie [d] movebatur. Ex quo accidebat, ut quidquid dicerent, miris quibusdam modis, non quia sciebam, sed quia optabam verum esse, pro vero approbarem. Ita factum est, ut quamvis pedetentim atque cautè, tamen diu sequerer homines nitidam stipulam viventi animæ præferentes.

[e] Manichæi ex cognitione item peccati & voluntatis facilè refellendi.

12. Verùm [e] esto, non poteram illo tempore F sensibilia ab intelligibilibus, carnalia scilicet ab spiritalibus dijudicare atque discernere; non erat ætatis, non disciplinæ, non cujusdam etiam consuetudinis, non ullorum denique meritorum; non enim parvi gaudii & felicitatis res est: ita-ne tandem ne illud quidem arripere poteram, quod in omnium hominum judicio summi Dei legibus natura ipsa constituit?

*CAP. X. Peccatum nonnisi à voluntate.

* Quivis enim homines, quos modò à communi sensu generis humani nulla disrupisset amentia, quæ vellent ad ju- G dicandum studia detulissent, quamlibet imperitiam, quantamcumque etiam tarditatem; vellim experiri quid mihi responderent roganti, utrùm eis peccasse videretur, de cujus dormientis manu scripsisset alius aliquid flagitiosum. Omnes quis dubitet ita fuisse negaturos illud esse peccatum, ita reclamaturos, ut etiam succenserent fortasse, quòd tali eos rogatione dignos putaverim? A quibus ego, quoquo modo potuissem, reconciliatis & in consilium restitutis peterem, ut me aliud tam manifestum, & in omnium cognitione positum, interrogantem non molestè ferrent: tunc quærerem, si non dormientis, sed scientis manu, qui membris tamen ceteris vinctus atque constrictus esset, quisquam valentior aliquid similiter fecisset mali, utrùm quia id nosset, quamvis omnino noluisset, ullo peccati nomine teneretur. Et hîc mihi omnes mirantes quòd talia sciscitarer, sine cunctatione responderent, nihil etiam istum omnino peccasse. Quid ita? Quia de quo nesciente, vel resistere non valente quisquam quidpiam mali fecerit, justè damnari nullo modo potest. Atque idipsum cur ita esset, si in illis [f] hominibus naturam ipsam percontarer humanam, facilè pervenirem ad id quod cuperem, isto modo quærens: Quid si dormiens ille jam sciret, quid alius de manu ejus facturus esset, & de industria, plus potus etiam ne expergisceretur, se somno dederet, ut aliquem [g] jurando falleret, num ei quidquam somnus ad innocentiam suffragaretur? Quid aliud [h] quàm nocentem hominem pronuntiaret? Quod si & ille volens vinctus est, ut aliquem similiter prætenta defensione deciperet, quid ei tandem, ut peccato careat, illa vincula profuerunt? Quamquam his obstrictus, re vera resistere non valeret; sicut ille dormiens, quid tunc fieret, omnino nesciret. Numquid-nam igitur dubitandum est, quin peccasse ambo judicarentur? Quibus concessis colligerem, * nusquam scilicet nisi in voluntate esse peccatum: cùm mihi auxiliaretur etiam illud, quòd justitia peccantes tenet solâ malâ voluntate, quamvis quod voluerint implere nequiverint.

13. Quisquam-ne me ista tractantem, posset dicere, in rebus obscuris abditisque versari, ubi propter intelligentium paucitatem vel fraudis vel ostentationis suspicio nasci solet? Secedat paulisper illa intelligibilium sensibiliumque distinctio: nulla mihi fiat invidia, quòd tardas animas subtilium disputationum stimulis persequor. Liceat mihi me scire vivere, liceat mihi scire me velle vivere: in quæ si consentit genus humanum, tam nobis cognita est voluntas nostra quàm vita. Neque cùm istam scientiam profitemur, metuendum est, ne nos quisquam falli posse convincat: hoc ipsum enim falli nemo potest, si aut non vivat, aut nihil velit. Non me arbitror quidquam obscurum adtulisse, &. vereor ne cuiquam magis, quòd hæc nimiùm manifesta sint, videar esse culpandus: sed quorsum hæc tendant, consideremus.

14. Non igitur nisi voluntate peccatur. Nobis autem voluntas nostra notissima est: neque enim scirem me velle, si quid sit voluntas ip

[a] Ita MSS. At editi, *reputare possem. Namque ..... talia vel dicerem, vel quod salutis aderat cogitarem.*
[b] Editio Er & Michaëlinus MS. *per amicabiles.*
[c] In MSS. *& impetus suos ..... urgebat.*
[d] MSS. plerique, *novabatur.*
[e] Editio Er. *Verùm non poteram.* Lov, *Verùm ista non poteram.* Paulóque pòst eædem editiones habebant, *Ita tandem ne illud quidem* Castigantur manuscriptorum auctoritate.
[f] Sic MSS. At editi, *omnibus.*
[g] Verbum *jurando* abest à Michaëlino MS.
[h] Editi, *Quid aliud illi. . . . pronuntiarent.* At MSS. omissa voce *illi*, habent *pronuntiaret:* subintellige, natura humana.

Retr. c. nescirem. Definitur itaque isto modo. * Voluntas est animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum. Cur ergo ita tunc definire non possem? An erat difficile videre invitum volenti esse contrarium, ita ut contrarium sinistrum dextro esse dicimus, non ut nigrum albo? Nam eadem res simul & nigra & alba esse non potest: duorum autem in medio quisque positus, ad alterum sinister est, ad alterum dexter; simul quidem utrumque unus homo, sed simul utrumque ad unum hominem nullo modo. Ita quidem invitus & volens unus animus simul esse potest, sed unum atque idem nolle simul & velle non potest. Cùm enim quisque invitus aliquid facit, si eum roges utrùm id facere velit, nolle se dicit: item si roges utrùm id velit non facere, velle respondet. Ita invitum ad faciendum, ad non faciendum autem volentem reperies: id est enim unum animum uno tempore habentem utrumque, sed aliud atque aliud ad singula referentem. Cur hæc dico? Quia si rursum quæramus quam ob caussam id invitus faciat, cogi se dicet. Nam & omnis invitus faciens cogitur; & omnis qui cogitur, si facit, non nisi invitus facit. Restat ut volens à cogente sit liber, etiam si se quisquam cogi putet. Et hoc enim modo omnis qui volens facit, non cogitur; & omnis qui non cogitur, aut volens facit, aut non facit. Hæc cùm in omnibus hominibus, quos interrogare non absurdè possumus, à puero usque ad senem, à ludo litterario usque ad solium sapientis, natura ipsa proclamet, cur ego tunc non viderem in definitione voluntatis ponendum esse, cogente nullo, quod nunc quasi experientiâ majore cautissimus posui? At si hoc ubique manifestum est, & non doctrinâ, sed naturâ omnibus promtum; quid restat quod videatur obscurum, nisi fortè ullum lateat, aliquid nos velle cùm volumus, & ad hoc moveri animum nostrum, idque aut habere nos aut non habere, & si haberemus retinere velle, si non haberemus [a] adquirere? Quare aut non amittere, aut adipisci aliquid vult, omnis qui vult. Quamobrem si omnia ista luce clariora sunt, sicuti sunt, neque meæ tantùm, sed notitiæ generis humani veritatis ipsius liberalitate donata, cur illo etiam tempore dicere non possem, Voluntas est motus animi cogente nullo ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum?

[illegible]PUT [illegible]I. [illegible]tum

15. Dicet aliquis, Et hoc te adversùm Manichæos quid adjuvaret? Exspecta, sine priùs etiam peccatum definiamus, quod sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus conscriptum legit. Ergo [b] peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, & unde liberum est abstinere. Quamquam si liberum non sit, non est voluntas. Sed malui [c] grossiùs quàm scrupulosiùs definire. [d] Etiam-ne hi libri obscuri mihi scrutandi erant, unde discerem, neminem vituperatione suppliciove dignum, qui aut id velit quod justitia velle non

[illegible] Retr.

A prohibet, aut id non faciat quod facere non potest? Nonne ista cantant & in montibus pastores, & in theatris poëtæ, & indocti in circulis, & docti in bibliothecis, & magistri in scholis, & antistites in sacratis locis, & in orbe terrarum genus humanum? Quòd si nemo vituperatione vel damnatione dignus est, aut non contra vetitum justitiæ faciens, aut quod non potest non faciens, omne autem peccatum vel vituperandum est, vel damnandum; quis dubitet tunc esse peccatum,
B cùm & velle injustum est, & liberum nolle; & ideo definitionem illam & veram & ad intelligendum esse facillimam, & non modò nunc, sed tunc quoque à me potuisse dici, Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, & unde liberum est abstinere?

CAPUT XII. Ex datis definitionibus peccati & voluntatis hæresim Manichæorum totam everti.

16. AGE nunc videamus quid nos hæc adjuvarent. [e] Plurimum omnino, ut nihil amplius desiderarem: totam quippe caussam finirent.
C Nam quisquis secreta conscientiæ suæ legesque divinas penitus naturæ inditas, apud animum intus, ubi expressiores certioresque sunt, consulens, has duas definitiones voluntatis atque peccati veras esse concedit, totam Manichæorum hæresim paucissimis & brevissimis, sed planè invictissimis ratiunculis sine ulla cunctatione condemnat. Quod sic considerari potest: Duo animarum genera esse dicunt, unum bonum, quod ita ex Deo sit, ut non ex aliqua materia vel ex
D nihilo ab eo factum, sed de ipsa ejus omnino substantia pars quædam processisse dicatur; alterum autem malum, quod nulla prorsus ex parte ad Deum pertinere credunt credendumque commendant: & ideo illud summum bonum, hoc vero summum malum esse prædicant: atque ista duo genera fuisse aliquando discreta, nunc esse commixta. Genus quidem commixtionis hujus & caussam nondum audieram: sed tamen * jam quærere [f] poteram, utrùm illud malum
E genus animarum ante quàm bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, & ideo nullo modo malum. Si autem ideò malum, quia licèt esset sine voluntate, tamquam ignis, tamen si bonum adtigisset, violaret atque corrumperet: quantum est nefas, & naturam mali tantum valere ad commutandam [g] ullam Dei partem, & summum illud bonum corruptibile & violabile credere? Quòd si voluntas inerat,
F profectò inerat cogente nullo motus animi ad aliquid vel non amittendum, vel adipiscendum. Hoc autem aliquid, aut bonum erat, aut bonum putabatur: non enim aliter appeti posset. Sed in summo malo ante commixtionem quam prædicant, nullum umquam bonum fuit. Unde igitur ibi vel scientia vel opinio boni esse potuit? An nihil volebant quod apud se esset, atque illud bonum verum, quod extrà erat, appetebant? Ista verò præclara & magna laude prædicanda
G voluntas est, qua summum appetitur & verum

* 1. Retr. 15.

a Michaëlinus MS. *recipere*.

b Hanc peccati definitionem ad Pelagianæ hæresis patrocinium detorquere conatur Julianus in lib. 1. Operis imperfecti cap. 44. eâque laudatâ gratulabundus exclamat: *O lucens aurum in stercore! quid verius, quid plenius dici à quoquam vel Orthodoxo potest.* Respondet Augustinus, *hic peccatum definitum quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati: quia de hoc agendum fuit, quando mali origo quærebatur, quale commissum est à primo homine ante omnes homines malum.*

c Sola editio Lov. *crassiùs*.

d Editio Er. *definire etiam rem. Nec hi libri* &c. Lov. *definire eam rem. Nec* &c. Castigantur ex MSS.

e Ita MSS. At editi, *Primum omnium*.

f Editi, *quærere cœperam*. Meliùs Vaticani MSS. *quærere poteram*.

g In MSS, *illam Dei partem*.

bonum. Unde igitur in summo malo motus animi tanta laude dignissimus? An studio nocendi appetebant? Primò eòdem revolvitur ratio. Qui enim nocere vult, bono aliquo vult privare alium propter aliquod bonum suum. Erat igitur in eis vel scientia boni, vel opinio, quæ in summo malo nullo modo esse debebat. Deinde bonum illud extra se positum, cui nocere studebant, utrùm omnino esset, unde cognoverant? Si intellexerant, quid tali mente præclarius? An quidquam est aliud, quò [a] magnis laboribus omnis bonorum porrigatur intentio, nisi ut summum illud & sincerum bonum intelligatur? Quod ergo nunc vix paucis bonis justisque conceditur, id tunc illud merum malum nullo bono adjuvante jam poterat? Si autem illæ animæ corpora gerebant, & id oculis viderant, quæ linguæ, quæ pectora, quæ ingenia laudandis istis oculis prædicandisque sufficiunt, quibus vix possunt mentes justorum adæquari? Quanta bona invenimus in summo malo? Si enim videre Deum malum est, non est bonum Deus: bonum est autem Deus: bonum est igitur Deum videre; & nescio quid huic [b] bono comparari queat. Porrò quod videre bonum est, unde fieri potest ut posse videre sit malum? Quapropter quidquid vel in illis oculis, vel in istis mentibus fecit, ut ab his possit videri divina substantia, magnum & ineffabili laude dignissimum bonum fecit. Si autem non factum, sed ipsum per se tale ac sempiternum erat, difficilè hoc malo quidquam melius invenitur.

Ex malarum item animarum justa damnatione sequitur non naturâ, sed voluntate malas esse.

17. Postremò ut nihil horum laudandorum habeant illæ animæ, quæ illorum rationibus habere coguntur, quærerem utrùm aliquas an nullas animas Deus damnet. Si nullas, nullum meritorum judicium est, nulla providentia; & casu potiùs quàm ratione mundus administratur, vel potiùs non administratur: non enim administratio casibus danda est. Hoc autem si omnibus qualibet religione devinctis credere nefas est, restat ut aut sit aliquarum animarum damnatio, aut nulla peccata sint. Sed si nulla peccata sunt, etiam nullum malum: quod isti si dixerint, hæresim suam uno ictu interficiunt. Convenit igitur mihi cum illis, animas aliquas divina lege judicioque damnari. At hæ si bonæ sint, quæ illa justitia est? Si malæ, naturâ, an voluntate? Sed * naturâ esse malæ animæ nullo modo queunt. Unde hoc docemus? De superioribus definitionibus voluntatis atque peccati. Quia dicere animas, & esse malas, & nihil peccare, plenum est dementiæ: dicere autem peccare sine voluntate, magnum deliramentum est; & peccati reum [c] tenere quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis est & insaniæ. Quamobrem illæ animæ quidquid faciunt, si naturâ, non voluntate faciunt, id est; si libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi carent; si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus. At omnes fatentur, & malas animas justè, & eas quæ non peccaverunt, injustè damnari: fatentur igitur eas malas esse, quæ peccant. Illæ autem, sicut ratio docuit, non peccant. Animarum ergo malarum genus nescio quod [d] extraneum, quod à Manichæis inducitur, nullum est.

* 1. Retr. 15.

18. Nunc bonum illud genus videamus, quod rursus ita laudant, ut ipsam Dei substantiam dicant esse. Quanto autem melius est, ut suum ordinem meritumque quisque cognoscat, nec ita sacrilegâ superbiâ ventiletur, ut cùm se totiens commutari sentiat, summi illius boni, quod incommutabile pia ratio profitetur & docet, credat esse substantiam. Ecce enim cùm manifestum sit non peccare animas in eo quòd non sunt tales, quales esse non possunt; unde constat jam nescio quas illas inductitias nullo modo peccare, & propterea illas omnino non esse: relinquitur, ut quoniam concedunt esse peccata, non inveniant quibus ea tribuant, nisi bono generi animarum & substantiæ Dei. Maximè autem urgentur auctoritate Christiana: numquam enim negaverunt dari veniam peccatorum, cùm fuerit ad Deum quisque conversus: numquam dixerunt, (ut alia multa,) quòd Scripturis divinis hoc quispiam corruptor inseruerit. Quibus ergo peccata donantur? Si alieni generis illis malis, possunt & bonæ fieri, possunt Dei regnum possidere cum Christo. Quod isti quia negant, nec habent alterum genus, nisi earum quas de substantia Dei esse perhibent, restat ut non solùm etiam ipsas, sed ipsas solas peccare fateantur. Ego autem nihil pugno ne solæ peccent: peccant tamen. [e] At enim mali commixtione coguntur? Si ita coguntur, ut resistendi potestas nulla sit, non peccant: si est in potestate sua resistere, & propria voluntate consentiunt, cur tanta bona in summo malo, cur hoc malum in summo bono, per doctrinam illorum cogimur invenire, nisi quia neque illud malum est quod suspicione inducunt, neque hoc summum bonum quod superstitione pervertunt?

19. At si de duobus istis generibus animarum delirare illos & errare docuissem, aut certè ipse didicissem, quid remanere poterat, cur mihi jam de ulla re audiendi vel consulendi viderentur? An ut discerem hinc ostendi animarum duo esse genera, quòd in deliberando nunc in malam partem, nunc in bonam nutat assensio? Cur non magis hoc signum est unius animæ, quæ libera illa voluntate huc & huc ferri, hinc atque hinc referri potest? Nam mihi cùm accidit, unum me esse sentio utrumque considerantem, alterutrum eligentem: sed plerumque illud libet, hoc decet, quorum nos in medio positi fluctuamus. Nec mirum: ita enim nunc constituti sumus, ut & per carnem voluptate affici, & per spiritum honestate possimus. Quare non duas animas hinc fateri cogor? Possumus enim meliùs & multo expeditiùs intelligere duo genera bonarum rerum, quorum tamen neutrum ab auctore Deo sit alienum, unam animam ex diversis [f] afficere partibus, inferiore ac superiore, vel quod rectè ita dici potest, exteriore atque interiore. [g] Ista sunt duo genera, quæ sensibilium & intelligibilium nomine paulò antè tractavimus, quæ carnalia

[a] Sola editio Lov. *magis*.
[b] Lov. *tanto bono*. Abest *tanto* à ceteris libris.
[c] Sic MSS. At Er. & Lov. *teneri*. Et paulò post iidem editi ferunt, *peccato earum teneri non possumus*.
[d] Editi, *extra illud*. Meliùs Vaticani MSS. *extraneum*.
[e] Editi, *peccant tamen, etenim mali commixtione* &c. Emendantur ex MSS.
[f] Sic in MSS. At in editis vulgò malè, *ex diversis efficere partibus*.
[g] Editi, *Ita sunt*. Meliores verò MSS. *Ista sunt*.

& spiritalia libentiùs & familiariùs nos vocamus. A Sed factum est nobis difficile à carnalibus abstinere, cùm panis verissimus noster spiritalis sit. Cum labore namque nunc edimus panem. Neque enim nullo in supplicio sumus, peccato transgressionis mortales ex immortalibus facti. Ideo contingit, ut cùm ad meliora conantibus nobis, consuetudo facta cum carne & peccata nostra quodam modo militare contra nos, & difficultatem nobis facere cœperint, nonnulli stulti aliud genus animarum quod non sit ex Deo superstitione obtusissima suspicentur. B

20. Quamquam etiam si eis concedatur inferiore alio genere animarum nos illici ad turpia, non inde conficiunt, aut illas naturâ malas esse, aut istas summum bonum. Fieri enim potest ut propria illæ voluntate appetendo quod non licebat, hoc est, peccando, ex bonis factæ sint malæ, rursusque fieri bonæ possint, sed [a] sic ut quamdiu manent in peccato, ad sese alias occulta quadam suasione traducant. Deinde ut omnino malæ non sint, sed in suo genere, quamvis inferiore, opus proprium sine ullo peccato exerceant: istæ autem superiores quibus actionem longè præstantiorem rerum moderatrix justitia summa tribuerit, si illas inferiores sequi & imitari voluerint, peccando fiunt malæ, non quia malas, sed quia malè imitantur. Ab illis enim agitur proprium, ab istis appetitur alienum: unde illæ in suo gradu manent, istæ ad inferiora merguntur. Velut cùm homines ferina sectantur. Pulcrè namque incedit quadrupedans equus: at si hoc homo pedibus manibusque imitetur, quis eum vel palearum cibo dignum putet? Rectè igitur plerumque improbamus imitantem, cùm eum quem imitatur probemus. Improbamus autem, non quia non sit assecutus, sed quia omnino assequi voluit. In equo enim probamus illud, cui quantum præponimus hominem, tantum offendimur quòd inferiora sectatur. Quid inter ipsos homines, in emittenda voce nonne quod præco bene facit, etiam si clariùs ac meliùs id faciat senator præcone, insanus est? Cælestia suspice: lucens luna laudatur, suoque cursu atque vicibus bene considerantibus satis placet: tamen si eam sol velit imitari, (fingamus enim eum posse habere hujusmodi voluntates,) cui non summè ac jure displiceat? Ex quibus illud est, quod intelligi volo. * Etiam si sunt animæ, (quod interim incertum est,) corporeis officiis non peccato, sed naturâ deditæ, nosque, quamquam sint inferiores, aliqua tamen [b] interiore vicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi oportere; quia & nos cùm eas sequimur, & corporea diligimus, mali sumus. * Propterea enim corporea diligendo peccamus, quia spiritalia diligere & justitiâ jubemur & naturâ possumus, & tunc in nostro genere optimi & beatissimi sumus.

21. Quamobrem quid habet argumenti æstuans in utramque partem deliberatio, modò in peccatum prona, modò in rectè factum subvecta, ut duo animarum genera, quorum alterius natura ex Deo sit, alterius non sit, cogamur accipere, cùm alias tot caussas [c] alternantis cogitationis conjicere liceat? Sed hæc obscura esse, & incassum ab animis lippientibus quæri, quisquis bonus rerum existimator est, videt. Quare illa potiùs, quæ de voluntate atque peccato dicta sunt, illa inquam, quæ summa justitia neminem ratione utentem ignorare permittit, illa quæ si auferantur nobis, nihil est unde disciplina virtutis inchoetur, nihil unde à vitiorum [d] morte surgatur, etiam atque etiam considerata satis clarè ac dilucidè Manichæorum hæresim falsam esse convincunt.

CAPUT XIV. Rursum ex pœnitendi utilitate monstratur animas non naturâ malas esse.

22. Horum simile est, quod de pœnitendo nunc dicam. Nam, ut inter omnes sanos constat, & quod ipsi Manichæi non solùm fatentur, sed & præcipiunt, utile est pœnitere peccati. Quid ego nunc in hanc rem divinarum Scripturarum testimonia, quæ usquequaque diffusa sunt, colligam? Vox est etiam ista naturæ: neminem stultum rei hujus notitia deseruit: hoc nobis nisi penitus insitum esset, periremus. Potest aliquis dicere, non se peccare: non autem sibi esse si peccaverit pœnitendum, nulla barbaries dicere audebit. Quæ cùm ita sint, quæro ex duobus illis generibus animarum, cujus sit pœnitere peccati? Scio quidem neque illius esse posse, qui malè facere, neque illius qui bene facere non potest: quare ut eorum verbis utar, si animam tenebrarum peccati pœnitet: non est de substantia summi mali; si animam lucis, non est de substantia summi boni. Pœnitendi enim [e] affectus ille qui prodest, & malè fecisse pœnitentem, & bene facere potuisse testatur. Quomodo igitur ex me nihil mali, si ego perperam feci? aut quomodo me rectè pœnitet, si ego non feci? Audi partem alteram: Quomodo ex me nihil boni est, cui bona voluntas inest? aut quomodo me rectè pœnitet, si non inest? Quamobrem aut negent isti esse pœnitendi magnam utilitatem, ut non solùm à Christiano nomine, sed ab omni etiam vel imaginaria ratione pellantur: aut animarum illa duo genera, unum ex quo nihil mali, alterum ex quo nihil boni sit, dicere atque docere jam desinant: quod si faciant, Manichæi esse utique jam desinent: nam tota illa secta istâ bicipiti, vel potiùs præcipiti animarum varietate fulcitur.

Demonstrationi tam certæ nonnisi ex consuetudine erranti contradicitur.

23. Ac mihi quidem satis est sic scire quòd Manichæi errent, ut scio pœnitendum esse peccati: & tamen si nunc amicorum meorum aliquem, qui usque adhuc illos audiendos putat, compellem jure amicitiæ, & ei dicam, Scis-ne utile esse cùm quisque peccaverit pœnitere? Sine dubitatione se scire jurabit. Si ergo te fecero ita scire falsam esse Manichæorum hæresim, desiderabis-ne amplius? Quid amplius [f] se posse in hac re desiderare respondeat. Bene quidem huc usque. Sed cùm ostendere cœpero certas necessariasque rationes, quæ illam propositionem adamantinis, ut dicitur, catenis innexæ consequuntur, remque totam ad conclusionem qua illa evertitur secta perduxero, negabit se forsitan scire utilitatem illam pœnitendi, quam nemo doctus, nemo indoctus ignorat; & potiùs se scire

[a] Vaticani MSS. *sed ut fit.* Michaëlinus MS. *sed ut fit, quamdiu manent in peccato, ad alias sese occulta quadam suasione traducant.*
[b] Sic in MSS. At in excusis *inferiore.*
[c] Editi, *alternantes cogitationes.* Castigantur ex MSS.
[d] Ita in MSS. At in excusis vulgò, *vitiorum mole.*

[e] Sic omnes MSS. Editi verò, *affectio illa quæ prodit malè fecisse pœnitentem.*
[f] Editi, *esse posset in hac re desiderandum.* At MSS. *se posse .... desiderare.*

contendet, cùm dubitamus & deliberamus, duas in nobis animas patrocinia propria singulis quæstionis partibus adhibere. O consuetudo peccati! ô comes [a] pœna peccati! Vos me tunc à rerum tam manifestarum consideratione avertistis; sed non sentienti nocebatis: nunc verò in familiarissimis meis similiter non sentientibus me jam vulneratis torquetisque sentientem.

CAPUT XV. Orat pro amicis quos habuit erroris socios. 1. Retr. 15.

24. ADTENDITE ista quæso, Carissimi: vestra ingenia bene novi. Si mihi nunc vos qualiscumque hominis mentem rationemque conceditis, multò certiora sunt, quàm quæ ibi vel videbamur discere, vel magis credere cogebamur. Deus magne, Deus omnipotens, Deus

A summæ bonitatis, quem inviolabilem atque incommutabilem credi atque intelligi fas est, Trina unitas, quam catholica Ecclesia colit, supplex oro, expertus in me misericordiam tuam, ne homines, cum quibus mihi à pueritia in omni convictu fuit summa consensio, in tuo cultu à me dissentire permittas. Video maximè exspectari hoc loco, quomodo etiam catholicas Scripturas à Manichæis accusatas vel tunc defenderem, si ut dico, cautus essem; vel nunc defendi posse demonstrem. B Sed in aliis voluminibus Deus adjuvabit propositum meum, nam hujus jam, quantum arbitror, [b] moderata parci sibi postulat longitudo.

[a] Sola ferè editio Lov. *pœna*.

[b] Editio Er. *immoderata*.

DE SUBSEQUENTE DISPUTATIONE

POSSIDIUS IN AUGUSTINI VITA, *cap.* VI.

Sanè tunc in illa Hipponensi urbe Manichæorum pestilentia quàm plurimos cives & peregrinos infecerat & penetraverat, seducente & decipiente ejusdem hæresis quodam presbytero nomine Fortunato, ibidem conversante atque manente. Interea Hipponenses cives & peregrini Christiani tam Catholici quàm etiam Donatistæ adeunt Augustinum presbyterum, atque deposcunt ut illum hominem Manichæorum presbyterum, quem doctum credebant, videret, & cum eodem de Lege tractaret. Quod idem, ut scriptum est [a]*,* 1. Petri 3. *paratus ad responsionem omni poscenti se rationem de fide & spe quæ in Deum est, potensque exhortari* Tit. 1. *in doctrina sana, & contradicentes redarguere, minimè renuit. Sed utrùm etiam hoc Fortunatus fieri vellet, sciscitatus est. At illi confestim ad ipsum Fortunatum id detulerunt, petentes & exhortantes ac flagitantes, quòd id minimè recusaret. Sanè quoniam idem Fortunatus jam apud Carthaginem sanctum noverat Augustinum adhuc in eodem secum errore constitutum, cum eodem congredi pavitabat. Verumtamen suorum maximè instantiâ coactus ac verecundatus, promisit cominus se esse venturum, certamenque disputandi subiturum. Unde condicto die & loco convenerunt in unum, concurrentibus quàm plurimis viris studiosis turbisque curiosis, & apertis notariorum tabulis, disputatio est cœpta primo, & secundo finita est die. In qua ille Manichæus præceptor, ut Gestorum continet fides, nec catholicam assertionem potuit evacuare, nec Manichæorum sectam subnixam veritate valuit comprobare: sed deficiens responsione, ultimò collaturum se cum suis majoribus ea, quæ refellere non potuit, prosecutus est; & si sibi fortè de his satis minimè fecissent, suæ animæ consulturum: atque ita ab omnibus apud quos magnus & doctus videbatur, nihil valuisse in suæ sectæ assertione judicatus est. Qua ille confusione affectus, & sequenti tempore de Hipponensi civitate profectus, ad eamdem ampliùs non remeavit: ac sic per memoratum Dei hominem omnium cordibus, vel qui aderant, vel qui absentes illa quæ gesta sunt cognoverant, error ille ablatus, catholica est intimata ac retenta sincera religio.*

LIBRI I. RETRACTATIONUM CAPUT XVI.

EOdem tempore presbyterii mei, contra Fortunatum quemdam Manichæorum presbyterum disputavi, qui plurimum temporis apud Hipponem vixerat, seduxeratque tam multos, ut propter illos ibi eum delectaret habitare. Quæ Disputatio nobis altercantibus excepta est à notariis, veluti Gesta conficerentur; nam & diem habet, & consulem. Hanc in librum memoriæ mandandam conferre curavimus. Versatur ibi quæstio, unde sit malum: me asserente exortum fuisse hominis malum ex libero voluntatis arbitrio; illo autem naturam mali Deo coæternam persuadere moliente. Sed consequenti die tandem confessus est, nihil se adversùs nos invenire quod diceret. Nec sanè catholicus factus est: sed tamen ab Hippone discessit.

Disp. 1. 2. In hoc libro illud quod dixi, *Animam dico esse factam à Deo, ut cetera omnia quæ à Deo facta sunt; & inter illa quæ Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animæ*: ita dixi, ut hoc generaliter de universa creatura rationali accipi vellem, quamvis in Scripturis sanctis animas dictas esse Angelorum, aut non omnino, aut non possit facilè reperiri, sicut suprà jam diximus. Item alio loco: Disp. 2. *Ego dico*, inquam, *peccatum non esse, si non propria voluntate peccetur.* Ubi peccatum illud intelligi volui, Disp. 1. quod non est etiam pœna peccati: nam de tali pœna dixi alibi in eadem Disputatione, quod di- Disp. 2. cendum fuit. Itemque dixi: *Ut postea eadem ipsa caro, quæ nos pœnis torsit in peccatis manentes, subjiciatur nobis in resurrectione, & nulla adversitate nos quatiat, quo minùs legem & divina præcepta servemus.* Quod non ita est accipiendum, tamquam & in illo Dei regno, ubi incorruptibile atque immortale corpus habebimus, de Scripturis divinis lex & præcepta sumenda sint: sed quia perfectissimè ibi lex æterna servabitur, & illa duo præcepta de diligendo Deo & proximo, non in lectione, sed in ipsa perfecta & sempiterna dilectione tenebimus. Hoc Opus sic incipit: *Quinto Kal. Septembris, Arcadio Augusto bis & Rufino V. C. Conss.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
ACTA *seu* DISPUTATIO
CONTRA FORTUNATUM MANICHÆUM.

LIBER * UNUS.

* Scriptus anno 392.

DISPUTATIO PRIMÆ DIEI.

QUINTO Kalendas Septembris, Arcadio Augusto bis & Rufino viris clarissimis consulibus, habita disputatio adversùs Fortunatum Manichæorum presbyterum, in urbe Hipponensium-regionum, in Balneis [a] Sossii, sub præsentia populi.

I. AUGUSTINUS dixit: Ego jam errorem puto, quam antea veritatem putabam: utrùm rectè existimem, à te præsente audire cupio. In primis summum errorem puto, omnipotentem Deum, in quo una nobis spes est, ex aliqua parte violabilem, aut coinquinabilem, aut corruptibilem credere. Hoc vestram hæresim affirmare scio, non quidem his verbis quibus nunc usus sum: nam & vos interrogati confitemini Deum esse incorruptibilem & omnino inviolabilem & incoinquinabilem; sed cùm cœperitis cetera exponere, cogimini eum corruptibilem, penetrabilem, & coinquinabilem profiteri. Dicitis enim aliam nescio quam gentem tenebrarum adversùs Dei regnum rebellasse: Deum autem omnipotentem, cùm videret quanta labes & vastitas immineret regnis suis, nisi aliquid adversæ genti opponeret, & ei resisteret, misisse * hanc virtutem, de cujus commixtione cum malo & tenebrarum gente mundus sit fabricatus. Hinc esse quòd hîc animæ bonæ laborant, serviunt, errant, corrumpuntur: [b] ut necessarium haberent liberatorem, qui eas ab errore purgaret, & à commixtione solveret, & à servitute liberaret. Hoc ego nefas puto credere, Deum omnipotentem aliquam adversam gentem timuisse, aut necessitatem esse passum, ut nos in ærumnas præcipitaret.

FORTUNATUS dixit: *Quia te medium fuisse nostrum scio, id est, inter Manichæos administrasse, ista sunt principalia fidei nostræ. De conversatione hic agitur, de quibus falsis criminibus pulsamur. Ex te ergo præsentes audiant boni viri, utrùm sint vera super quibus criminamur & appetimur, an sint falsa. Etenim ex tua doctrina, & ex tua expositione & ostensione poterunt veriùs scire no-*
A *stram conversationem, si à te fuerit prodita. Interfuisti orationi?*

2. AUG. dixit: Interfui. Sed alia quæstio est de fide, alia de moribus: ego de fide proposui. Sed si illi qui adsunt, malunt audire de moribus, nec istam quæstionem defugio.

FORT. dixit: *Purgare me priùs volo penes conscientiam vestram, penes* [c] *quam polluimur, ex idonei viri testimonio, qui mihi & nunc idoneus est, & in futura justi judicis Christi examinatione, si ea*
B *quæ jactantur vidit in nobis, vel consecutus est.*

3. AUG. dixit: Ad aliud vocas, cùm ego de fide proposuerim. De moribus autem vestris plenè scire possunt qui Electi vestri sunt. Nostis autem me non Electum vestrum, sed Auditorem fuisse. Itaque quamvis & orationi vestræ interfuerim, ut interrogasti: utrùm separatim vobiscum habeatis aliquam orationem, Deus solus potest nosse, & vos. Ego tamen in oratione in qua interfui, nihil turpe fieri vidi: sed solùm con-
C tra fidem animadverti, quam postea didici & probavi, quòd contra solem facitis orationem. Præter hoc in illa oratione vestra nihil novi comperi. Quisquis autem vobis opponit quæstionem aliquam de moribus, Electis vestris [d] opponit. Quid autem inter vos agatis, qui Electi estis, ego scire non possum. Nam & Eucharistiam audivi à vobis sæpe quòd accipiatis: tempus autem accipiendi cùm me lateret, quid accipiatis, unde nosse potui? Itaque serva, si placet, quæstionem
D de moribus, ut inter Electos vestros discutiatur, si discuti potest. Mihi fides data est à vobis, quam hodie improbo. De ipsa proposui: ad propositum meum mihi respondeatur.

FORT. dixit: *Et nostra professio ipsa est, quòd incorruptibilis sit Deus, quòd lucidus, quòd inadibilis, quòd intenibilis, impassibilis, æternam lucem & propriam inhabitet: quòd nihil ex sese corruptibile proferat, nec tenebras, nec dæmones, nec satanam, nec aliquid adversum in regno ejus reperiri*
E *possit. Sui autem similem Salvatorem direxisse: Verbum natum à constitutione mundi cùm mundum* [e] *fabricaret, post mundi fabricam inter homines venisse: dignas sibi animas elegisse sanctæ suæ voluntati, mandatis suis cælestibus sanctificatas, fide ac ratione imbutas cælestium rerum; ipso* [f] *ductore hinc iterum*

[a] Editio Lov. *Sosii*. Ceteri libri, *Sossii*.
[b] Vaticanus MS. *& necessarium habent*.
[c] In MSS. *penes quos*.
[d] Editi, *opponat*. Concinniùs MSS. *opponit*.

[e] In Vaticano codice, *fabricarent*.
[f] MSS. *ac ratione imbutas cælestium rerum ipso dominatore, & hinc iterum* &c.

easdem animas ad regnum Dei reversuras esse, secundùm sanctam ipsius pollicitationem, qui dixit, Johan. 14. 6. *Ego sum via, veritas, & janua. Et,* Ibidem. *Nemo potest ad Patrem pervenire, nisi per me. His rebus nos credimus, quia* [a] *aliàs animæ, id est, alio mediante non poterunt ad regnum Dei reverti, nisi ipsum repererint viam, veritatem, & januam. Ipse enim dixit,* Ibid. 9. *Qui me vidit, vidit & Patrem meum. Et,* Johan. 5. 24. » *Qui in me crediderit, mortem non gustabit in æternum, sed transitum facit de morte ad vitam, & in judicium non veniet. His rebus credimus, & hæc est ratio fidei nostræ, & pro viribus animi nostri mandatis ejus obtemperare, unam fidem sectantes hujus Trinitatis, Patris & Filii & Spiritus-sancti.*

4. AUG. dixit: Has animas, quas de morte ad vitam per Christum venire fatemini, quæ caussa præcipitavit in mortem.

FORT. dixit: *Hinc jam dignare prosequi & contraire, si nihil præter Deum.*

5. AUG. dixit: Immo tu dignare respondere id quod interrogaris, has animas quæ caussa morti dederit.

FORT. dixit: *Immo tu dignare dicere, utrùm aliquid sit præter Deum, an omnia in Deo sint.*

6. AUG. dixit: Illud ego respondere possum, quod me nosse Dominus voluit, Deum necessitatem nullam pati posse, neque ex aliqua parte violari atque corrumpi. Quod cùm tu quoque fatearis, quæro qua necessitate huc miserit animas quas dicis per Christum redire.

FORT. dixit: *Quod tu dixisti, quia huc usque tibi Deus revelavit quòd incorruptibilis sit,* [b] *quemadmodum & mihi, ratio quærenda est, quemadmodum animæ & ob quam caussam istum in mundum venerint, ut meritò nunc eas per unigenitum Filium suum ac sui similem de hoc mundo liberaret, si nihil præter ipsum.*

7. AUG. dixit: Non debemus frustrare tantos qui præsentes sunt, & de quæstione proposita ire ad aliud. Sic confitemur ambo, sic nobis concedimus esse incorruptibilem & inviolabilem Deum, & nihil pati potuisse: ex quo est consequens ut falsa sit hæresis vestra, quæ dicit, Deum cùm videret imminere vastitatem ac labem regnis suis, misisse virtutem quæ cum tenebrarum gente bellaret, & ex ea commixtione [c] nostras animas laborare. Brevis est ergo ratio mea, & quantum existimo, cuivis planissima. Si Deus nihil pati potuit à gente tenebrarum, quia inviolabilis est; sine caussa huc nos misit, ut nos hìc ærumnas patiamur. Si autem aliquid pati potuit; non est inviolabilis, & decipitis eos quibus dicitis esse inviolabilem Deum. Hoc enim vestra hæresis negat, cùm cetera exponitis.

FORT. dixit: *Hoc sentimus, quod nos instruit* Philip. 2. 5. &c. *beatus apostolus Paulus, qui dixit, Hoc sentite in » vobis quod & in Christo Iesu, qui cùm in forma » Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse » se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam » servi accipiens, in similitudine hominum factus, & » habitu inventus ut homo: humiliavit semetipsum, & » factus est subditus usque ad mortem. Hoc ergo sentimus de nobis quod & de Christo, qui cùm in forma Dei esset constitutus, factus est subditus usque ad* A *mortem, ut similitudinem animarum nostrarum ostenderet. Et quemadmodum in se mortis similitudinem ostendit, & se à Patre esse de medio mortuorum resuscitatum: eo modo sentimus & de animis nostris futurum, quòd per ipsum poterimus ab hac morte liberari: quæ aut aliena est à Deo, aut si propria est Dei, & misericordia ejus cessat, & liberatoris nomen, & opera liberantis.*

8. AUG. dixit: Ego quæro quemadmodum in mortem venerimus, & tu dicis quemadmodum de B morte liberemur.

FORT. dixit: *Ita Apostolus dixit quomodo sentire debeamus de animis nostris, quod Christus nobis ostendit. Si fuit Christus in passione & morte, & nos: si voluntate Patris descendit in passionem & mortem, & nos.*

9. AUG. dixit: Notum est omnibus catholicam fidem ita se habere, quòd Dominus noster, id est, Virtus & Sapientia Dei, & Verbum per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est C nihil, ad liberationem nostram hominem suscepit. In ipso homine quem suscepit, demonstravit illa quæ dicis. Nos autem nunc de ipsius Dei & ineffabilis majestatis substantia quærimus, utrùm ei aliquid nocere possit, an non possit. Si enim potest ei aliquid nocere, non est inviolabilis. Si non potest ei aliquid nocere, quid ei factura erat gens tenebrarum, contra quam dicitis bellum gestum esse à Deo ante constitutionem mundi, in quo bello nos, id est animas, quas moD dò indigere liberatore manifestum est, commixtas esse omni malo, & morti implicitas asseritis? Redeo enim ad illud brevissimum: Si poterat ei noceri, non est inviolabilis: si non poterat, crudeliter huc nos misit, ut ista patiamur.

FORT. dixit: *Anima* [d] *Dei est, an non?*

10. AUG. dixit: Si justum est ut non interrogatis meis respondeatur, & ego interroger, respondebo.

FORT. dixit: *Si in proprio agit anima? Hoc a* E *te quæro.*

11. AUG. dixit: Ego quidem quod interrogasti dicam: tantùm illud memineris, te noluisse respondere interrogatis meis, me autem tuis respondere. Si quæris, utrùm à Deo descenderit anima, magna quidem quæstio est: sed sive à Deo descendit, sive non; illud de anima respondeo, non esse Deum; aliud esse Deum, aliud animam. Deum esse inviolabilem, incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte F corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam verò videmus & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quòd anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est, substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur: quod nefas est dicere.

FORT. dixit: *Ergo negasti animam ex Deo esse, quamdiu peccatis ac vitiis & mundanis rebus* G *deservit, & errore ducitur: quod fieri non potest, ut aut Deus hoc patiatur, aut substantia ejus. Est enim Deus incorruptibilis, & substantia ejus immaculata est & sancta. Hìc verò quæritur à* [e] *vobis, utrùm*

[a] Editi, *aliæ sunt animæ.* Emendantur hìc ex Vaticano codice. Postea Lovanienses pro *alio mediante*, legi voluerunt *alio modo antè.* Sed reluctantur nostri omnes MSS.

[b] Hìc auctoritate MSS. addimus, *quemadmodum.*

[c] Editi vulgò malè, *& ex ea commixtione hinc nostras animas liberaret.* Vaticanus verò MS. omittit *hinc*, ac loco *liberaret*, habet *laborare.* Sic suprà n. 1. *Hinc esse quod hìc animæ bonæ laborant.*

[d] Sic MSS. Editi verò, *Deus est.*

[e] Editi, *à nobis.* At MSS. *à vobis.*

anim[...]

anima ex Deo sit, necne? Quod nos fatemur, & ostendimus ex Salvatoris adventu, ex ipsius sancta prædicatione, ex ipsius [a] *electione, dum animis miseretur, & secundùm ejus arbitrium anima venisse dicitur, ut eamdem de morte liberaret, & perduceret eam ad æternam gloriam, & restitueret Patri. Quid verò de anima tu ipse dicis aut speras, utrùm sit à Deo, necne? substantiam Dei, ex qua negas esse animam, nullis passionibus posse subjacere.*

12. AUG. dixit: Animam sic negavi esse substantiam Dei, ut negem illam esse Deum: sed tamen ex Deo auctore esse, quia facta est à Deo. Aliud est qui fecit, aliud quod fecit. Qui fecit, corruptibilis esse omnino non potest: quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi qui fecit.

FORT. dixit: *Nec ego dixi, animam esse similem Deo. Sed quia dixisti,* [b] *factitiam esse animam, & nihil præter Deum: quæro undenam Deus animæ substantiam adinvenit?*

13. AUG. dixit: Tantùm memento me respondere ad ea quæ interrogas: te autem ad ea quæ interrogo non respondere. Animam dico factam à Deo, ut cetera omnia quæ à Deo facta sunt,
16. & inter illa quæ Deus omnipotens fecit principalem locum datum esse animæ. Si autem quæris, unde Deus animam fecit, memento [c] confiteri me tecum, Deum esse omnipotentem. Omnipotens autem non est, qui quærit adjuvari aliquâ materiâ unde faciat quod velit. Ex quo est consequens, ut secundùm fidem nostram omnia quæ Deus fecit per Verbum & Sapientiam suam, de
48. nihilo fecerit. Sic enim legimus: Ipse jussit, & facta sunt; ipse mandavit, & constituta sunt.

FORT. dixit: *Ex jussione constant universa?*

14. AUG. dixit: Ita credo, sed universa quæ facta sunt.

FORT. dixit: *Facta consonant, sed quia inconvenientia sibi sunt, ac per hoc ergo constat non esse unam substantiam, licèt ex unius jussione* [d] *eadem ad compositionem mundi hujus & faciem venerint. Ceterùm rebus ipsis patet, quia nihil simile tenebræ & lux, nihil simile veritas & mendacium, nihil simile mors & vita, nihil simile anima & corpus, & cetera istis similia quæ & nominibus & speciebus distant ab invicem: & meritò dixisse Dominum nostrum, Arbor*
15. *quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur, & in ignem mittetur, quia non affert fructus bonos: & esse arborem* [e] *radicatam. Hinc* [f] *verè constat ex ratione rerum, quòd duæ sunt substantiæ in hoc mundo, quæ speciebus & nominibus constant, quarum est una* [g] *corporis, alia verò æterna Patris omnipotentis quam Dei esse credimus.*

15. AUG. dixit: Contraria ista quæ te movent, ut adversa sentiamus, propter peccatum nostrum, id est, propter peccatum hominis contigerunt. Nam omnia Deus & bona fecit, & bene ordinavit: peccatum autem non fecit: & hoc est solum quod dicitur malum, voluntarium nostrum peccatum. Est & aliud genus mali, quod est pœna peccati. Cùm ergo duo sint genera malorum, peccatum & pœna peccati: peccatum ad Deum non pertinet, pœna peccati ad vindicem pertinet. Etenim ut bonus est Deus, qui omnia constituit: sic justus est, ut vindicet in peccatum. Cùm ergo omnia optimè sint ordinata, quæ videntur nobis nunc adversa esse, merito contigit hominis lapsi, qui legem Dei servare noluit. Animæ enim rationali quæ est in homine, dedit Deus liberum arbitrium. Sic enim posset habere meritum, si voluntate, non necessitate boni essemus. Cùm ergo oporteat non necessitate, sed voluntate bonum esse, oportebat ut Deus animæ daret liberum arbitrium. Huic autem animæ obtemperanti legibus suis, omnia subjecit sine adversitate: ut ei cetera quæ Deus condidit servirent, si & ipsa Deo servire voluisset. Si autem ipsa noluisset Deo servire, ea quæ illi serviebant, in pœnam ejus converterentur. Quare si rectè omnia à Deo ordinata sunt, & bona sunt, & Deus non patitur malum.

FORT. dixit: *Non patitur, sed prævenit malum.*

16. AUG. dixit: A quo enim passurus erat?

FORT. dixit: *Hoc meum est, quia prævenire voluit: non temere, sed virtute & præscientia. Ceterùm nega malum præter Deum esse: cùm per præcepta* [h] *ostendi queunt alia, quæ præter voluntatem ipsius fiunt. Præceptum non intercedit, nisi ubi est & contrarietas. Libera facultas vivendi non datur, nisi ubi est lapsus, secundùm Apostoli rationem, qui dicit: Et vos cùm essetis mortui delictis & peccatis vestris,* Ephes. 2. 1.
« *in quibus aliquando ambulastis secundùm magisterium hujus mundi, secundùm principem potestatis aëris hujus, spiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ, in quibus & nos & omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes voluntates consiliorum carnis, & eramus naturaliter filii iræ, sicut & ceteri. Deus autem qui dives est in omni misericordia, misertus est nobis. Et cùm mortui essemus peccatis, convivificavit nos in Christo, cujus gratiâ estis salvi facti, simul & suscitavit, & cum eo collocavit in cælestibus cum Christo Iesu, ut ostenderet in sæculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratiâ enim estis salvati per fidem: & hoc non ex vobis, Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus. Propter quod memores estote, quòd aliquando vos eratis gentes in carne, qui dicebamini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta, quia eratis illo tempore sine Christo, alienati à conversatione Israël, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ solvens inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipsum, in unum novum hominem faciens pacem, ut reconciliet ambos in uno corpore Deo, per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens evangelizavit pacem vobis qui longè, & pacem iis qui propè. Quoniam per ipsum habemus utrique in uno spiritu accessum ad Patrem.*

[a] Er. & MSS. *lectione.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *facturam.*
[c] Vaticanus codex, *confiteri te mecum.*
[d] Sola editio Lov. *ad eamdem compositionem.*
[e] Editio Er. *radicandam.* Lovanienses correxerunt ex duobus MSS. *eradicatam.* Nos ex nostris ponimus *radicatam.* quæ vox respicere videtur bonam arborem, ab ea quæ eradicabitur diversam.
[f] Vaticanus codex, *Hinc verò constat, & ratio ipsa patet, & speciebus ipsis & discretione rerum, quòd duæ sunt* &c.
[g] Sola editio Lov. *una temporalis, alia verò æterna quam Patris omnipotentis esse credimus.*
[h] Editio Er. & MSS. *ostendit quæ sunt alia.*

17. Aug. dixit: Ista Apostoli lectio, quam recitare voluisti, si non fallor, pro mea plurimum, & contra tuam fidem facit. Primò, quia ipsum liberum arbitrium, quo ego dixi fieri ut anima peccet, satis hìc expressum est cùm peccata nominavit, & cùm reconciliationem nostram dixit fieri cum Deo per Jesum Christum. Peccando enim aversi eramus à Deo: tenendo autem præcepta Christi, reconciliamur Deo: ut qui peccatis mortui eramus, servantes præcepta ejus vivificemur, & pacem habeamus cum illo in uno spiritu, à quo alienati eramus, non servantes mandata ejus: sicuti de homine qui primus est constitutus, in fide nostra prædicatur. Ergo nunc quæro abs te, secundùm eam lectionem quæ lecta est, quomodo habeamus peccata, si natura contraria nos cogit facere quod facimus? Qui enim cogitur necessitate aliquid facere non peccat. Qui autem peccat, libero arbitrio peccat. Quare sit nobis pænitentia imperata, si nos nihil mali fecimus, sed gens tenebrarum? Quæro item, indulgentia peccatorum cui detur, nobis, an genti tenebrarum? Sed si genti tenebrarum datur indulgentia peccatorum, regnabit & ipsa cum Deo, accipiens indulgentiam peccatorum. Si autem nobis datur indulgentia peccatorum, manifestum est quia voluntate peccavimus. Satis enim stultum est, ignosci ei qui nihil mali fecit. Nihil autem mali fecit, qui nihil sua voluntate fecit. Hodie ergo anima pollicente sibi Deo indulgentiam peccatorum & reconciliationem, si peccare destiterit, & de peccatis pænitentiam gesserit, si respondeat secundùm vestram fidem, & dicat: Quid enim peccavi? Quid commerui? Quid me expulisti de regnis tuis, ut contra nescio quam gentem pugnarem? [a] Depressa sum, permixta sum, corrupta sum, [b] defecta sum, non est mihi servatum liberum arbitrium. Tu nosti necessitatem qua pressa sum: cur mihi vulnera imputas quæ suscepi? Quare me cogis ad pænitentiam, cùm tu sis caussa vulnerum meorum, cùm tu scias quæ passa sum, gentem tenebrarum in me fecisse te auctore, qui violari non poteras, & tamen volens cavere regnis tuis, quibus nihil noceri possit, me in miserias præcipitasti? Si certè ego pars tua sum, quæ de visceribus tuis processi, si de regno tuo & de ore tuo; in hac gente tenebrarum aliquid pati non debui, ut me incorruptâ, illa subjiceretur, si pars eram Domini. Nunc autem cùm illa temperari non posset nisi mea corruptione, quomodo aut pars tua dicor, aut tu inviolabilis manes, aut non es crudelis, qui me pati voluisti pro his regnis, quibus nihil noceri poterat ab illa gente tenebrarum? Ad hoc responde, si placet: & dignare etiam illud mihi exponere, quomodo dictum est à Paulo apostolo, Eramus naturaliter filii iræ. [c] quos reconciliatos dicit Deo. Si ergo naturaliter filii iræ erant, quomodo dicis naturaliter animam filiam esse & portionem Dei?

Fort. dixit: *Si secundùm animam dixisset Apostolus, quòd simus naturaliter filii iræ, alienata esset anima ore Apostoli à Deo. Et hac modò tu ratione ostendis, quòd anima non sit Dei: quia naturaliter, inquit Apostolus, sumus filii iræ. Si verò secundùm quod lege tenebatur idem Apostolus ex semine Abrahæ, ut ipse contestatur, descendens: constat eum corporaliter dixisse, nos fuisse filios iræ, sicut & ceteros. Animæ verò substantiam ostendit quòd sit ex Deo, & animam aliter non posse reconciliari Deo, nisi per magistrum qui est Christus Jesus. Interfectâ enim inimicitiâ, videbatur anima indigna exstitisse Deo. Sed quia missa est, hoc confitemur, à Deo tamen omnipotente, & originem trahens, & missa ad ipsius voluntatem consignandam. Quemadmodum & Salvatorem Christum credimus de cælo venisse, voluntatem Patris complere. Quæ voluntas Patris hæc erat, animas nostras de eadem inimicitia liberare, interfectâ eadem inimicitiâ. Quæ si adversa Deo non fuisset, nec inimicitia vocaretur ubi erat unitas, nec interfectio diceretur aut fieret ubi vita erat.*

18. Aug. dixit: Memento quòd Apostolus dixerit, Conversatione nos alienatos à Deo esse.

Fort. dixit: *Trado ego duas substantias fuisse. In lucis substantia haberi Deum, ut superiùs diximus, incorruptibilem: fuisse verò contrariam naturam tenebrarum, eam quam virtute Dei vinci hodie quoque confiteor, & ad meum regressum salvatorem esse Christum emissum, ut antè idem Apostolus ait.*

19. Aug. dixit: Rationibus ut discuteremus duarum naturarum fidem, impositum est ab iis qui nos audiunt. Sed quoniam ad Scripturas iterum confugisti, ad eas ego descendo, ac nihil prætermittendum esse postulo, ne quibusdam capitibus utentes, nebulas afferamus eis quibus notæ Scripturæ non sunt. A capite igitur quod habet Apostolus in epistola sua ad Romanos consideremus. In prima enim pagina est quod vehementer contra vos est. Dicit enim: Paulus servus Christi Jesu, vocatus Apostolus, [d] separatus in Evangelium Dei, quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis, de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundùm spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri. Videmus Apostolum de Domino nostro nos docere, ut & virtute Dei ante carnem prædestinatus fuerit, & secundùm carnem factus sit ei ex semine David. Hoc vos cùm semper negaveritis & negetis, quomodo Scripturas flagitatis, ut secundùm eas potiùs disseramus?

Fort. dixit: *Secundùm carnem asseritis ex semine David, cùm prædicetur ex virgine esse natus, & Filius Dei magnificetur. Fieri enim non potest, nisi ut quod de spiritu est, spiritus habeatur; & quod de carne est, caro intelligatur. Contra quod est ipsa auctoritas Evangelii qua dicitur, quòd caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*

Hìc strepitus factus est à considentibus, qui rationibus potiùs agi volebant: quia videbant [b] eum non omnia quæ in Apostoli codice scripta sunt, velle accipere. Deinde passim sermocinatio ab omnibus haberi cœpit, quò usque diceret sermonem Dei ligatum esse in gente tenebrarum. Quod cùm exhorruissent qui aderant, discessum est.

[a] Vaticanus MS. *Oppressa sum*, itemque infrà loco *pressa*, habet *oppressa*.

[b] Plures MSS. *defatigata sum*. Fortè legendum, *decepta sum, defatigata sum*: quæ duo verba Terentii sunt in Andr. act. 4. sc. 1.

[c] Hìc ex MSS. restituimus hæc verba: *quos reconciliatos dicit Deo. Si ergo naturaliter filii iræ erant*: quæ in editis desunt.

[d] In MSS. *prædestinatus in Evangelium Dei.*

DISPUTATIO SECUNDÆ DIEI.

POSTERA die adhibito iterum notario, res acta sic est.

FORT. dixit: *Dico quòd nihil mali ex se proferat Deus omnipotens, & quòd quæ sua sunt incorrupta maneant, uno ex fonte inviolabili orta & genita: cetera verò quæ in hoc mundo versantur contraria, non ex Deo manare, nec* [a] *principe Deo paruisse in hoc sæculo, id est, quòd non ex ipso originem trahant. Hæc ergo in fide suscepimus, quòd aliena sint mala à Deo.*

20. AUG. dixit: Et nostra fides hæc est, quòd malorum genitor non sit Deus, neque ullam naturam fecerit malam. Sed cùm uterque nostrûm consentiat incorruptibilem Deum & incoinquinabilem, prudentium est æstimare & fidelium, quæ sit fides purior & majestate Dei dignior: illa ubi asseritur, vel virtus Dei, vel pars aliqua Dei, vel sermo Dei posse commutari, violari, corrumpi, ligari; an ea ubi dicitur & omnipotentem Deum & omnem ipsius naturam & & substantiam nulla parte umquam posse corrumpi, sed mala esse voluntario peccato animæ, cui dedit Deus liberum arbitrium. Quod liberum arbitrium si non dedisset Deus, judicium puniendi nullum justum esse posset, nec meritum rectè faciendi, nec præceptum divinum ut ageretur pænitentia de peccatis; nec ipsa indulgentia peccatorum, quam nobis Deus per Dominum nostrum Jesum Christum donavit. Quia qui non voluntate peccat, non peccat. Hoc arbitror omnibus apertum esse atque perspicuum. Quapropter non nos movere debet, si aliqua in iis quæ Deus fecit molesta patimur pro meritis nostris. Sicut enim ille bonus est, ut constitueret omnia: sic justus est, ut peccatis non parcat. Quæ peccata, ut dixi, nisi libera voluntas esset in nobis, peccata non essent. Si quis enim verbi caussâ ligaretur ab aliquo ceteris membris, & de manu ejus falsum scriberetur sine ejus propria voluntate; quæro si hoc judici patefieret, posset hunc hominem falsitatis crimine condemnare? Quare si manifestum est, peccatum non esse ubi non est liberum voluntatis arbitrium, volo audire, anima, quam dicitis aut partem, aut virtutem, aut sermonem, aut aliud quodlibet Dei, quid mali fecerit, ut à Deo puniatur, aut pænitentiam agat peccati, aut veniam mereatur: cùm nihil ipsa peccaverit.

FORT. dixit: *De substantiis proposui, quòd bonorum tantummodo Deus creator, ultor verò malorum habeatur, eo quòd mala ex ipso non sint. Meritò ergo hoc sentio, & ulcisci Deum mala, quia ex ipso non sunt. Ceterùm si ex ipso essent, aut daret licentiam peccandi, quòd dicis liberum arbitrium dedisse Deum, consensor jam inveniebatur delicti mei, eo quòd delicti mei auctor esset: aut ignorans* [b] *quid futurus essem, delinqueret, quem ipse non se dignum institueret. Hoc ergo propositum est à me, & quod interrogo nunc, utrùm Deus mala instituerit, necne; & utrùm ipse finem malorum instituerit. Etenim quæ ab ipso diximus facta esse, ut opifice Deo, uti ab* A *ipso creata & genita incorruptibilia haberi, his rebus apparet; & fides Evangelica docet. Hæc ego & proposui quæ sunt credulitatis nostræ, & quæ à te possunt in ista professione nostra firmari, ita tamen ut non desit auctoritas fidei Christianæ. Et quia nullo genere rectè me credere ostendere possum, nisi eamdem fidem Scripturarum auctoritate firmaverim: id ergo est quod insinuavi, quod dixi. Aut si mala auctore Deo in mundo paruerunt, hoc ipse dicere dignare: aut si rectè creditur, mala ex Deo non* B *esse, hoc etiam præsentium contemplatio prosequi debet & suscipere. De substantiis dixi, non de peccato quod in nobis versatur. Si enim originem non haberet quod cogitamus delicta facere; non cogeremur ad peccatum venire, vel ad delictum. Nam quia inviti peccamus, & cogimur à contraria & inimica nobis substantia, idcirco sequimur scientiam rerum. Qua scientia admonita anima & memoriæ pristinæ reddita, recognoscit ex quo originem trahat, in quo malo versetur, quibus bonis iterum emendans quod* C *nolens peccavit, possit per emendationem delictorum suorum, bonorum operum gratia, meritum sibi reconciliationis apud Deum collocare, auctore Salvatore nostro, qui nos docet & bona exercere, & mala fugere. Propositum est enim nobis, quòd non ab aliqua contraria natura, sed sua sponte homo aut justitiæ serviat, aut peccatis se obnoxium faciat: cùm nulla exsistente contraria gente, si sola versatur anima in corpore constituta, cui Deus, ut dicis, liberum arbitrium dedit, sine peccato esset, nec peccatis* D *se obnoxium faceret.*

21. AUG. dixit: Ego dico peccatum non esse, 1. Retr. 15.
si non propria voluntate peccetur: hinc esse & præmium, quia propria voluntate recta facimus. Aut si pœnam meretur, qui peccat invitus; debet & præmium mereri, qui bene facit invitus. Quis autem dubitet non deferri præmium, nisi ei qui [c] bona voluntate aliquid fecerit? Ex quo intelligimus & pœnam inferri ei, qui voluntate mala aliquid fecerit. Sed quoniam me ad priores E naturas & substantias revocas, fides mea est, omnipotentem Deum, quod maximè animadvertendum est, & animo figendum, omnipotentem Deum, justum & bonum, fecisse bona. Sed ea quæ ab illo facta sunt, non possunt esse talia, qualis est ipse qui fecit. Injustum est enim & stultum [d] credere, quòd opera paria sint artifici & condita conditori. Quapropter si pia fides est, ut omnia bona Deus fecerit, quibus tamen ipse multo est excellentior longéque præstantior: origo F & caput mali est peccatum, sicut Apostolus dixit, « Radix omnium malorum est cupiditas: quam quidam sequentes naufragaverunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. » (1. Tim. 6, 10.) Si enim radicem omnium malorum quæris, habes Apostolum dicentem, radicem omnium malorum esse cupiditatem. Radicem radicis quærere non possum. Aut si est aliud malum, cujus radix non est cupiditas, non erit omnium malorum radix cupiditas. Si autem verum est, omnium malorum radicem esse G cupiditatem, frustra aliud aliquod mali genus quærimus. Tua verò natura contraria quam inducis, quoniam jam respondi objectis tuis, quæso ut tu mihi dicere digneris, si illa natura contraria est totum malum, neque peccatum potest

[a] Editi, *nec principi.* Meliùs MSS. *nec principe*, id est auctore.
[b] MSS. *quòd futurus essem relinquere.*
[c] Vaticanus codex & Arnulphensis, *qui aliquid boni voluntate fecerit.* Paulóque pòst, *qui voluntate mali aliquid fecerit.*
[d] Vatic cod. *& stultum exigere, quòd* &c.

esse nisi ex illa, pœnam ipsa sola debet mereri, non anima à qua non est peccatum. At si dicis ipsam solam mereri pœnam, & animam non mereri, quæro cui data sit pænitentia, quæ sit jussa pænitere. Si anima jussa est pænitere, ab illa peccatum, & ipsa voluntate peccavit. Nam si cogitur anima facere malum, neque [a] illa est quæ malum facit; nonne stultum est & plenum dementiæ, ut gens tenebrarum peccaverit, & me pæniteat de peccatis? Nonne plenum dementiæ est, ut gens tenebrarum peccaverit, & mihi detur indulgentia peccatorum: qui possum dicere secundùm fidem vestram, Quid feci, quid commisi? Apud te fui, integer fui, nulla labe contaminatus fui: tu me huc misisti, tu necessitatem passus es, tu cavisti regnis tuis, cùm magna eis labes & vastitas immineret. Cùm ergo noveris necessitatem qua hîc oppressus sum, qua respirare non potui, cui resistere non potui, quid me accusas quasi peccantem? aut quid promittis indulgentiam peccatorum? Ad hoc sine ambagibus responde, si placet, sicut tibi ego sine ambagibus respondi.

FORT. dixit: *Hoc nos dicimus, quòd à contraria natura anima cogatur delinquere: cui non vis esse radicem, nisi hoc tantùm, quod in nobis malum versatur; cùm constet exceptis nostris corporibus mala in omni mundo versari. Non ista quæ in corporibus solùm habemus in toto mundo versantur, & nominibus valent, bona; mala radix hæret. Nam dixit dignatio tua quòd hæc sit radix malorum, cupiditas, quæ in nostris corporibus versatur: cùm quando non est cupiditas mali ex nostris corporibus, ex principali illa contraria natura versatur in toto mundo. Apostolus etenim nominavit id radicem esse malorum cupiditatem, non unum malum, quam dixisti radicem omnium malorum. Cupiditas verò non uno modo intelligitur, quam dixisti radicem esse omnium malorum, quasi quæ in* [b] *corporibus nostris solùm versetur: cùm constet hoc quod in nobis versatur malum, ex auctore malo descendere, & portiunculam esse mali hanc radicem quam tu esse dicis: ut non sit ipsa radix, sed sit portiuncula mali, ejus mali quod ubique versatur. Quam*
Matth. 7. 17. *radicem & arborem malam Dominus noster appellavit, numquam fructus bonos afferentem, quam non*
Matth. 15. 13. *plantavit Pater suus, ac meritò eradicari & in ignem mitti. Nam quòd dicis, contrariæ naturæ peccatum debere imputari; illa natura mali est: & id esse peccatum animæ, si post commonitionem Salvatoris nostri & sanam doctrinam ejus à contraria & inimica sui stirpe se segregaverit anima, & purioribus se adornans anima; aliter non posse substantiæ suæ reddi. Dictum est enim,*
Johan. 15. 22. *» Si non venissem & locutus eis fuissem, peccatum non haberent. » Nunc verò quia veni, & locutus sum, & noluerunt mihi credere, veniam de peccato non habebunt. Unde patet rectè esse pænitentiam datam post adventum Salvatoris, & post hanc scientiam rerum, qua possit anima, ac si divino fonte lota, de sordibus & vitiis tam mundi* [c] *totius, quàm corporum in quibus eadem anima versatur, regno Dei, unde progressa est, repræsentari. Nam dictum est ab Apo-*
Rom. 8. 7. *stolo, quòd prudentia carnis inimica sit Deo: Legi » enim Dei non est subjecta, nec enim potest. Patet*

A *ergo his rebus, quòd anima bona, factione illius qu[...] legi Dei non est subjecta, peccare videtur, non su[...] sponte. Namque idem sequitur, quòd Caro concu[...]piscit adversùs spiritum, & spiritus adversùs car[...]nem, ut non quæcumque vultis illa faciatis. Dic[...] iterum: Video aliam legem in membris meis repu[...]gnantem legi mentis meæ, & captivum me ducentem in lege peccati & mortis. Ergo miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus, nisi gratia Dei per Dominum nostrum Iesum Christum,*
B *per quem mihi mundus crucifixus est, & e[...] mundo?*

22. AUG. dixit: Agnosco & amplector testimonia divinarum Scripturarum, & fidei meæ quemadmodum congruant, sicut Deus donare dignabitur, paucis exponam. Liberum voluntatis arbitrium in illo homine fuisse dico, qui primus formatus est. Ille sic factus est, ut nihil omnino voluntati ejus resisteret, si vellet Dei præcepta servare. Post quàm autem ipse libera vo-
C luntate peccavit, nos in necessitatem præcipitati sumus, qui ab ejus stirpe descendimus. Pote[...] autem unusquisque nostrûm mediocri considera[...]tione invenire verum esse quod dico. Hodie namque in nostris actionibus ante quàm consuetudine aliqua implicemur, liberum habemus arbitrium faciendi aliquid, vel non faciendi. Cùm autem ista libertate fecerimus aliquid, [...] facti ipsius tenuerit animam perniciosa dulcedo
D & voluptas, eadem ipsa suâ consuetudine sic implicatur, ut postea vincere non possit, quod sibi ipsa peccando fabricata est. Videmus multos jurare nolle: sed quia jam consuetudinem lingu[...] tenuit, non posse refrenare, quin ea exeant d[...] ore ipsorum, quæ non possumus dicere ad mal[...] stirpem non pertinere. Ut enim vobiscum h[...] verbis agam, quæ utinam sicut de ore vestr[...] non recedunt, ita & corde intelligantur: Per Paraclitum juratis. [d] Si ergo vultis experiri, ve-
E rum esse quod dico, instituite non jurare. Videbitis illam consuetudinem ferri quò solet. [...] hoc est quod adversùs animam pugnat, consuetudo facta in carne. Ipsa est nimirum carnis prudentia, quæ quamdiu ita legi Dei subjici non potest, tamdiu prudentia carnis est: sed illuminata anima, desinit illa esse carnis prudentia. S[...] enim dictum est, prudentiam carnis non posse legi Dei esse subjectam, quemadmodum si diceretur, glacialem nivem calidam esse non posse.
F Nullo enim pacto, quamdiu nix est, calida es[...] potest. Sed quemadmodum illa nix calore resolvitur, & desinit nix esse, ut possit calescere: [...] illa carnis prudentia, id est, consuetudo facta cu[...] carne, cùm fuerit mens nostra illuminata, & [...] arbitrium divinæ legis totum hominem sibi De[...] subjecerit, pro illa consuetudine animæ mala fa[...]cit consuetudinem bonam. Ex quo illæ duæ arbores, bona arbor & mala arbor quas commemorasti, verissimè dictum est à Domino, quòd su[...]
G fructus habeant; id est, neque bona possit dare malos fructus, neque mala bonos, sed quamdiu mala est. Accipiamus duos homines, bonum hominem, & malum hominem. Quamdiu bonus est malos fructus dare non potest: quamdiu malus est, fructus bonos dare non potest. Sed ut int[...]

[a] Aliquot MSS. *neque in illa est quod malum facit.*
[b] Er. & MSS. hoc tantùm loco, *in cordibus nostris.*
[c] Sic MSS. Editio verò Lov. *tam mundi quàm corporis*: omisso, *totius*, pro quo editio Er. *potiùs.*
[d] Hîc Vaticanus codex addit, *Non potestis dicere quòd gens te[...]brarum de nobis per Paraclitum jurat.*

ligas istas duas arbores sic esse à Domino posi- A
tas, ut ibi significaretur liberum arbitrium, non
naturas esse istas duas arbores, sed voluntates
12. nostras, ipse ait in Evangelio: Aut facite arbo-
rem bonam, aut facite arborem malam. Quis est
qui possit facere naturam? Si ergo imperatum
est nobis ut faciamus arborem aut bonam aut
malam, nostrum est eligere quod velimus. De
isto ergo peccato hominis, & de ista consuetu-
dine animæ facta cum carne Apostolus dicit:
[a] Nemo vos seducat: Omnis creatura quæ à Deo B
5.6. facta est, bona est. Dicit idem Apostolus quem tu
4 4. .19. ipse commemorasti: Sicut per unius inobedientiam
» peccatores constituti sunt multi, sic & per unius
» obedientiam justi constituentur multi. Quoniam
15. per hominem mors, & per hominem resurrectio
9. mortuorum. Quamdiu ergo portamus imaginem
terreni hominis, id est, quamdiu secundùm carnem
vivimus, qui vetus etiam homo nominatur, ha-
bemus necessitatem consuetudinis nostræ, ut non
quod volumus faciamus. Cùm autem gratia Dei C
amorem nobis divinum inspiraverit, & nos suæ
voluntati subditos fecerit, quibus dictum est,
.13. Vos in libertatem vocati estis: & Gratia Dei li-
2. beravit me à lege peccati & mortis. Lex autem
peccati est, ut quicumque peccaverit, moriatur.
Ab ista lege liberamur, cùm justi esse cœperi-
mus. Lex mortis est, qua dictum est homini:
19. Terra es, & in terram ibis. Ex [b] ipso enim om-
nes sic nascimur, quia terra sumus, & in terram
ibimus propter meritum peccati primi hominis. D
Propter autem gratiam Dei, quæ nos liberat à
lege peccati & mortis, ad justitiam conversi libe-
r. ramur: ut postea eadem * ipsa caro quæ nos pœ-
nis torsit in peccatis manentes, subjiciatur nobis
in resurrectione, & nulla adversitate nos quatiat,
quo minùs legem Dei & divina præcepta serve-
mus. Unde quoniam ego respondi tuis, dignare
tu respondere illud quod desidero, quemadmo-
dum fieri possit, ut si est Deo natura contraria,
nobis imputetur peccatum, qui in illam naturam E
non voluntate, sed ab ipso Deo, cui noceri nihil
poterat, missi sumus.

Fort. dixit: *Hoc genere quemadmodum &*
10. *Dominus dixit discipulis suis, Ecce ego mitto vos si-*
cut oves in medio luporum. [c] *Hinc sciendum est quòd*
non inimica mente Salvator noster agnos suos, id est,
discipulos suos in medio luporum dirigere voluit, nisi
esset aliqua contrarietas, quæ in similitudine lupo-
rum eam deponeret, ubi & discipulos suos miserat: ut
quæ fortè in medio luporum animæ possent decipi, F
ad propriam substantiam revocarentur. Hinc ergo
apparet antiquitas temporum nostrorum quam repe-
timus, & annorum nostrorum, ante mundi constitu-
tionem hoc more missas esse animas contra contra-
riam naturam, ut eamdem sua passione subjicientes,
.12. *victoria Deo redderetur. Nam dixit idem Apostolus,*
quòd non solùm esset luctatio contra carnem & san-
guinem, sed & contra principes & potestates, &
spiritalia nequitiæ, & dominationem tenebrarum. Si
ergo utrobique mala [d] *versantur & nequitiæ ha-* G
bentur, jam non solùm est malum in nostris corpori-
bus, sed in toto mundo, ubi videntur versari ani-
mæ, quæ sub cælo isto versantur & implicatæ sunt.

23. Aug. dixit: Agnos suos Dominus in medio luporum misit, id est, homines justos in medio hominum peccatorum, ad prædicationem Evangelii tempore hominis suscepti ab inæstimabili divina Sapientia, ut à peccato ad justitiam nos vocaret. Quod autem ait Apostolus, nobis colluctationem non esse adversùs carnem & sanguinem, sed adversùs principes & potestates, & cetera quæ sunt commemorata: hoc significat diabolum & angelos ejus, sicut etiam nos, peccato cecidisse & lapsos esse, & obtinuisse terrena, id est homines peccatores, qui quamdiu peccatores sumus, sub jugo eorum sumus: quemadmodum cùm justi erimus, erimus sub jugo justitiæ: & contra illos luctam habemus, ut migrantes ad justitiam, ab eorum dominatione liberemur. Ergo & tu dignare mihi breviter ad unum quod interrogo respondere. Noceri Deo non poterat, an poterat? Sed quæso mihi, ut non poterat, respondeas.

Fort. dixit: *Non poterat noceri.*

24. Aug. dixit: Quare ergo huc nos misit secundùm vestram fidem?

Fort. dixit: *Professio mea hæc est, quia noceri non poterat Deo, & quòd Deus huc nos direxit. Sed quia id tibi contrarium est, tu dic qua ratione hìc apparuit anima, quam nunc cupit Deus noster, & mandatis, & proprio Filio directo liberare?*

25. Aug. dixit: Quoniam video te interrogatis meis respondere non potuisse, & me aliquid interrogare voluisse, ecce satisfacio tibi, dummodo memineris te ad id quod interrogavi non respondisse. Anima quare hìc sit in mundo involuta miseriis, non modò, sed paulò antè nescio quotiens à me dictum est. Peccavit anima, & ideo misera est. Liberum arbitrium accepit, usa est libero arbitrio, quemadmodum voluit: lapsa est, ejecta de beatitudine, implicata est miseriis. Ad hoc tibi recitavi testimonium Apostoli dicentis, Sicut per unum hominem mors, sic & per « 1. Cor. 15.
« unum hominem resurrectio mortuorum. Quid 21.
quæris amplius? Unde tu responde, cui noceri non poterat, quare huc nos misit?

Fort. dixit: *Caussa hæc quærenda est, cur huc venerit anima, aut quare eamdem Deus hinc cupit liberare, quæ in medio malorum vivit.*

26. Aug. dixit: Hanc caussam abs te quæro, id est, si Deo noceri non poterat, quare huc nos misit?

Fort. dixit: *Quæritur à nobis, si Deo malum nocere non possit, quare huc anima missa fuerit, aut qua ratione mundo permixta sit. Quod in eo manifestum est quod ait Apostolus: Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, cur me ita formaveris?* Rom. 9. 21.
Si ergo caussanda est hæc res, interrogandus est [e] *cur* c
animam direxit nulla cogente se necessitate. Si autem necessitas fuit mittendi animam, meritò est & voluntas liberandi eam.

27. Aug. dixit: Premitur ergo Deus necessitate?

Fort. dixit: *Iam hoc est: noli ad invidiam excitare id quod dictum est, quòd non necessitati facimus subditum esse Deum, sed voluntariè misisse animam.*

[a] In Vaticano codice, post *Apostolus dicit*, additur, *Prudentia carnis inimica est Deo. De carnis autem natura dicit alio loco Apostolus, Nemo vos seducat.*

[b] Sic MSS. At editi, *Ex ipsa enim homines.*

[c] Vaticanus MS. *Hìc sentiendum est.* Paulóque pòst idem codex, *quam in similitudine luporum eamdem poneret.*

[d] In MSS. & apud Er. *conversantur.*

[e] Victorini MSS. *interrogandus est qui animam direxit.*

28. Aug. dixit: Recita quod suprà dictum est. Et recitatum est: *Si autem necessitas fuit mittendi animam, meritò est & voluntas liberandi eam.* Aug. dixit: Audivimus: *Si autem necessitas fuit mittendi animam, meritò est & voluntas liberandi eam.* Tu ergo dixisti fuisse necessitatem mittendi animam. Sed si modò voluntatem vis dicere, & [a] hoc addo: Cui noceri nihil poterat, crudelis voluntas fuit mittendi animam ad tantas miserias. Quod refellendi caussâ quia loquor, veniam peto ab illius unius misericordia, in quo spem liberationis habemus ab omnibus erroribus hæreticorum.

Fort. dixit: *Nos dicere asseveras crudelem esse Deum mittendo animam: fecisse verò Deum hominem, & [b] insufflasse in eum animam, quam utique præscivit in futuram miseriam involvi, & beneficio malorum non posse hereditati suæ repræsentari. Hoc aut ignorantis est, aut dantis animam ad hæc mala quæ suprà memorata sunt. Id commemoravi, quia dixisti ante tempus non multum, quòd adoptaverit sibi Deus animam, non quòd ab ipso sit; aliud est enim adoptare.*

29. Aug. dixit: De adoptione nostra memini me antè [c] dies dixisse, secundùm testimonium

Rom. 8. 15. Apostoli, qui dicit nos vocatos in adoptionem filiorum. Non ergo meum fuit illud, sed Apostolicum responsum. De qua re, id est, de ista adoptione, suo tempore, si placet, inquiramus: & de illa [d] sine dilatione respondebo, cùm tu meis objectionibus responderis.

Fort. dixit: *Progressum dico fuisse animæ contra contrariam naturam, quæ natura Deo nocere nihil poterat.*

30. Aug. dixit: Quid opus erat isto progressu, ubi nihil habebat Deus quod caveret, cui nocere nihil poterat?

Fort. dixit: *Constat apud conscientiam vestram, à Deo venisse Christum?*

31. Aug. dixit: Iterum me interrogas? Ad interrogata responde.

Fort. dixit: *Sic accepi in fide, quòd voluntate Dei ipse huc venerit.*

32. Aug. dixit: Et ego dico, Deus omnipotens, inviolabilis, incommutabilis, cui noceri nihil possit, quare huc animam ad miserias, ad errorem, ad ista quæ patimur, misit?

Johan. 10. 18. Fort. dixit: *Dictum est enim, Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem accipiendi eam. [e] Nunc dixit quòd voluntate Dei progressa est anima.*

33. Aug. dixit: [f] Ego autem caussam quæro, quare cùm Deo noceri nihil possit?....

Fort. dixit: *Nihil noceri Deo jam diximus, & in contraria natura esse animam diximus, ideo ut contrariæ naturæ modum imponeret: modo imposito contrariæ naturæ, sumit eamdem Deus. Ipse enim dixit, Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem sumendi eam. Hanc Pater mihi dedit potestatem ponendi animam meam, & sumendi eam. Deus ergo qui loquebatur in Filio, de qua anima diceret? Constat esse animam nostram, quæ in his corporibus habetur, quòd de ejus voluntate venerit, & de voluntate ipsius iterum assumatur.*

34. Aug. dixit: Unde dixerit Dominus noster, Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo sumendi eam, omnibus notum est: quia passurus erat, & resurrecturus. Ego autem abs te iterum atque iterum quæro, si Deo nihil noceri poterat, cur huc animas misit?

Fort. dixit: *Naturæ contrariæ modum imponere.*

35. Aug. dixit: Et omnipotens Deus, misericors & omnium summus, ut modum imponeret naturæ contrariæ, ideo illam moderatam esse voluit, ut nos immoderatos efficeret?

Fort. dixit: *Sed ideo ad se revocat.*

36. Aug. dixit: Si ad se revocat ab immoderatione, si à peccato, ab errore, à miseria; quid opus erat tanta mala animam pati per tantum tempus, donec mundus finiatur: cùm Deo, quo eam dicitis missam, noceri nihil possit?

Fort. dixit: *Quid ergo dicturus sum?*

37. Aug. dixit: Et ego novi non te habere quid dicas, & me cùm vos audirem in hac quæstione numquam invenisse quod dicerem; & inde fuisse admonitum divinitus, ut illum errorem relinquerem, & ad fidem catholicam me converterem, vel potiùs revocarem, ipsius indulgentia, qui me huic fallaciæ semper inhærere non sivit. Sed si confiteris te non habere quod respondeas, omnibus audientibus & recognoscentibus, quoniam fideles sunt, catholicam fidem, si permittunt & volunt, exponam.

Fort. dixit: *Sine præjudicio professionis meæ dixerim: illa quæ à te opponuntur cùm retractavero meis cum majoribus, si minùs responderint interrogationi huic meæ, quæ similiter à te nunc mihi offertur; erit in mea contemplatione, (quia & ego animam meam cupio certa fide liberari,) venire ad hujus rei inquisitionem, quæ à te mihi offertur, & ostensurum te polliceris.*

Aug. dixit: Deo gratias.

[a] In Victorinis MSS. *& ad hoc addo.* In Vaticano, *& hoc audio.*

[b] Vaticanus codex, *& insibilasse.*

[c] Vox *dies* quæ in editione Lov. exciderat, restituitur ex libris aliis editis & MSS.

[d] MSS. Gallicani & Vatic. *& de illa insibilatione respondebo,* Fortè quia suprà Fortunatus pro *insufflasse*, dixerat *insibilasse*, sicuti in codice legitur Vaticano.

[e] Editi, *Non dixit.* Melior videtur lectio Victorin. MSS. *Nunc dixit.* Sive Fortunati sit illud, sive Augustini, cujus nomen in Victorinis iisdem MSS. collocatur ante, *Nunc dixit quòd voluntate Dei progressa est anima: ego autem* &c.

[f] Vaticanus MS. Aug. *dixit: Ego quæro, cùm Deo nocere nihil posset, cur huc animam miserit.* Fort. *dixit: Videri quòd voluntate Dei progressa sit anima, hoc dico.* Aug. *dixit: Ego autem caussam quæro, cùm Deo nocere nihil possit, cur huc animam misit.*

IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

Libri I. Retractationum Caput XXII.

EOdem [a] tempore venerunt in manus meas quædam disputationes Adimanti, qui fuerat Mani-
chæi discipulus, quas conscripsit adversùs Legem & Prophetas, velut contraria eis Evangeli-
ca & Apostolica scripta demonstrare conatus. Huic ergo respondi, verba ejus ponens, eisque red-
dens responsionem meam. Quod opus uno volumine conclusi, & in eo quibusdam quæstionibus
non semel, sed iterum respondi, quoniam quod primum responderam perierat, & tunc inventum
est, cùm jam iterum respondissem. Aliquas sanè earumdem quæstionum popularibus Ecclesiasticis
sermonibus solvi, adhuc etiam quibusdam non respondi: aliquæ remanserunt, quæ rebus aliis magis
urgentibus prætermissæ sunt, cumulo quoque oblivionis adjuncto.

p. 3. 2. In hoc ergo dixi: *Certis enim quibusdam umbris & figuris rerum ante Domini adventum secundùm
mirabilem atque ordinatissimam distributionem temporum populus ille tenebatur, qui Testamentum vetus ac-
cepit: tamen in eo tanta prædicatio & prænuntiatio novi Testamenti est, ut nulla in Evangelica atque
Apostolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promissa, quæ illis etiam libris ve-
teribus desint.* Sed addendum erat, penè; atque dicendum, ut penè nulla in Evangelica atque Apo-
stolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promissa, quæ illis etiam libris ve-
5. teribus desint. Quid est enim quod in sermone Evangelico in monte Dominus dicit, *Audistis quia
dictum est antiquis hoc, ego autem dico vobis hoc:* si nihil ipse amplius præcepit, quàm præceptum est
in illis veteribus libris? Deinde regnum cælorum illi populo fuisse promissum non legimus in iis
9. 2. quæ promissa sunt Lege datâ per Mosen in monte Sina, quod propriè vetus dicitur Testamentum,
24. quod præfiguratum dicit Apostolus per ancillam Saræ & filium ejus: sed & ibi figuratum est & no-
vum per ipsam Saram & filium ejus. Proinde si figuræ discutiantur, omnia ibi prophetata reperiun-
tur, quæ sunt præsentata, vel exspectantur præsentanda per Christum. Verumtamen propter quæ-
dam præcepta non figurata, sed propria, quæ non in vetere Testamento, sed in novo inveniuntur,
cautiùs & moderatiùs diceretur, penè nulla, quàm nulla hîc esse quæ non sint & illic: quamvis il-
lic sint illa duo præcepta de dilectione Dei & proximi, quò rectissimè omnia & Legitima & Prophe-
tica & Evangelica & Apostolica referuntur.

5. 3. Item quod dixi, *Tribus modis in scripturis sanctis filiorum nomen accipitur:* minùs considerate di-
23. ctum est. Et alios enim quosdam modos sine dubio prætermisimus: sicut dicitur filius gehennæ, vel
14. filius adoptivus: quæ utique nec secundùm naturam, nec secundùm doctrinam, nec secundùm imi-
37. tationem dicuntur. Quorum trium modorum tamquam soli sint exempla reddidimus. Secundùm
14. naturam, sicut Judæi filii Abrahæ: secundùm doctrinam, sicut filios suos, quos Evangelium docuit,
28. Apostolus vocat: secundùm imitationem, sicut filii Abrahæ nos sumus, cujus imitamur fidem. Quod
12. autem dixi, *Cùm induerit incorruptionem & immortalitatem, jam non caro & sanguis erit:* secundùm
15. corruptionem carnalem dictum est carnem non futuram, non secundùm substantiam, secundùm
39. quam Domini corpus etiam post resurrectionem caro appellata est.
26. 4. Alio loco, *Nisi quisque*, inquam, *voluntatem mutaverit, bonum operari non potest, quod in no-*
12. *stra potestate esse positum alio loco Dominus docet, ubi ait, Aut facite arborem bonam & fructum ejus bo-
num, aut facite arborem malam & fructum ejus malum.* Quod non est contra gratiam Dei, quam præ-
dicamus. In potestate quippe hominis est mutare in melius voluntatem: sed ea potestas nulla est,
12. nisi à Deo detur, de quo dictum est, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Cùm enim hoc sit in pote-
state quod cùm volumus facimus, nihil tam in potestate quàm ipsa voluntas est: sed præparatur vo-
luntas à Domino. Eo modo ergo dat potestatem. Sic intelligendum est & quod dixi postea: *In no-
stra potestate esse, ut vel inseri bonitate Dei, vel excidi ejus severitate mereamur:* quia in potestate
nostra non est, nisi quod nostram sequitur voluntatem. Quæ cùm fortis & potens præparatur à
Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impossibile fuit. Hic liber sic incipit;
De eo quod scriptum est, In principio fecit Deus cælum & terram.

[a] Presbyteratûs nimirum sui tempore dictavit subsequentem librum, quem in Retractationibus aliquantò post concionem de fide & symbolo in Hipponensi concilio an. 393. habitam collocat, inter illa videlicet Opuscula, quæ ad annum 394 aut 395. pertinent. Hujus etiam contra Adimantum operis meminit in fine libri 2. contra Adversarium Legis & Prophetarum, ubi nominato Adimanto Manichæi discipulo subdit; *qui proprio nomine Addas dictus est.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONTRA ADIMANTUM MANICHÆI DISCIPULUM,

LIBER * UNUS.

* Scriptus circiter annum 394.

Conciliantur inter se Scripturarum sententiæ, quas de Testamento vetere ac novo, velut invicem contrarias Adimantus, utrumque Testamentum ab uno & eodem Deo esse non posse contendens, corraserat.

Caput I.

DE eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram:* usque ad id quod scriptum est, *Et factum est vespere, & factum est manè dies unus.* Hoc capitulum Legis adversum esse Evangelio stultissimi Manichæi arbitrantur, dicentes in Genesi scriptum esse, quòd Deus per se ipsum fecerit cælum & terram & lucem: in Evangelio autem scriptum esse per Dominum nostrum Jesum Christum fabricatum esse mundum, ubi dictum est, *Et mundus per ipsum factus est, & mundus illum non cognovit.* (Johan. 1. 10.) Tribus enim modis refelluntur. Primò quia cùm dicitur, *In principio fecit Deus cælum & terram:* Trinitatem ipsam Christianus accipit, ubi non solùm Pater, sed & Filius & Spiritus-sanctus intelligitur. Non enim tres deos, sed unum Deum credimus, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum: quamvis Pater Pater, & Filius Filius sit, & Spiritus-sanctus Spiritus-sanctus. De qua unitate Trinitatis hoc loco longum est disputare. Deinde, quia ubi dicitur, *Dixit Deus, Fiat, & factum est:* (Gen. 1. 3.) ibi necesse est intelligatur per Verbum eum fecisse quod fecit. Verbum autem Patris est Filius. Non ergo repugnat hoc capitulum Geneseos, ubi scriptum est, *Et dixit Deus, Fiat, & factum est:* illi loco Evangelii ubi dicitur, *Et mundus per eum factus est*, id est, per Dominum nostrum: quia ipse est Verbum Patris per quod facta sunt omnia. Postremò si propterea in Genesi non intelligitur Filius, quia non est dictum quòd per Filium Deus fecerit: nec in Evangelio per Filium Deus & aves pascit, & lilia vestit, (Matth. 6. 26.) & cetera innumerabilia quæ ipse Dominus dicit Deum facere Patrem, quamvis non dicat quòd ea per Filium faciat. Quòd autem etiam testimonium Apostoli adjungunt, quod ait de Domino nostro Jesu Christo, *Ipse est primogenitus totius creaturæ, & omnia per ipsum facta sunt in cælo & in terra, visibilia & invisibilia:* (Col. 1. 15. &c.) & hoc capitulum adversum esse dicunt Genesi, ubi Deus ita dicitur fecisse mundum, ut specialiter Filius ibi non sit nominatus: vehementer errant; & non vident, si ita est, ipsum Apostolum sibi esse contrarium, cùm alio loco unum dicit, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia;* & Filium non nominat. Quomodo autem hîc Filius nominatus non est, intelligitur tamen, ita & in Genesi: & quomodo sibi hæc duo capitula Pauli non adversantur, ita nec Genesis Evangelio.

1. DE eo quod scriptum est: *Et consummavit Deus die sexto omnia opera sua quæ fecit, & in septimo requievit ab eisdem omnibus operibus quæ fecerat.* Huic etiam loco Manichæi calumniam movent, & dicunt novo Testamento adversari quod in Genesi scriptum est, Deum septimo die requievisse ab omnibus operibus suis quæ fecit: quoniam Dominus in Evangelio dicit, *Pater meus usque nunc operatur.* Quod nullo modo contrarium est. Dominus enim Judæorum refellit errorem, qui putabant Deum sic requievisse die septimo, ut ex illo prorsus nihil operaretur. Requievit autem ab omnibus operibus suis quæ fecit, ut jam ultrà non faceret mundum cum omnibus quæ in eo sunt: non tamen ut etiam à mundi administratione requiesceret. Non enim scriptum est, Requievit Deus ab omnibus operibus suis, ut deinceps non operaretur. Sed scriptum est, *Requievit Deus ab omnibus operibus suis quæ fecit:* ut deinde non in faciendo mundo, à quo opere post perfectionem cessaverat; sed in administrando operaretur, in quo opere eum esse Dominus intimavit. Nec illa requies, quasi post laborem Deum pausam quæsisse, sed ab instituendis rerum naturis post earum rerum perfectionem cessasse significat, quamvis usque adhuc in administrandis operetur.

2. Sabbati autem observationes non intelligebant Judæi, qui putabant ab iis etiam operibus, quæ ad salutem hominum valent, oportere cessari. Unde illos Dominus etiam aliis locis, de [a] bove qui in puteum cecidit, & jumento quod solvendum est ut ad aquam ducatur, mirifica comparatio-

[a] In MSS. de ove que.

tione redarguit. Sabbatum autem, non repudiatum, sed intellectum à Christianis destitit quidem carnaliter observari; sed spiritaliter retinetur à sanctis, qui intelligunt vocem Domini vocantis ad requiem, & dicentis, *Venite ad me qui laboratis, & ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum lene est, & sarcina mea levis est.* Hoc sabbatum, id est, hanc requiem Scriptura illa significat, quam Judæi non intelligebant, & pro temporum dispensatione carnaliter sequebantur umbram, cujus umbræ quasi corpus, id est, veritas nobis danda erat. Sed quemadmodum illa requies Dei post fabricatum mundum insinuatur; sic requiem, quæ nobis promittitur, post opera quæ in hoc mundo habemus, si justa fuerint, consequemur, septima scilicet eademque ultima parte sæculi, de qua longum est disputare. Non ergo Dominus rescindit scripturam veteris Testamenti, sed cogit intelligi: nec sabbatum solvit ut pereat quod figurabatur, sed aperit potiùs ut appareat quod tegebatur.

1. De eo quod scriptum est in Genesi: *Et dixit Deus, Non est bonum solum hominem esse, faciamus ei adjutorium. Et immisit Deus Adæ somnum, & obdormivit; & sumsit unam de costis ejus, ex qua formavit Evam, quam adduxit ad Adam; & ait, Ideo relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ.* Huic rursus loco Manichæi calumniantur, dicentes contra novum Testamentum esse istam sententiam, qua Deus scribitur & formasse mulierem, & viro conjunxisse: propterea, quia in Evangelio dicit Dominus, *Omnis qui reliquerit domum, aut uxorem, aut parentes, aut fratres, aut filios propter regnum cælorum,* [a] *centies tantum accipiet in hoc tempore, & in futuro sæculo possidebit vitam æternam.* In qua calumnia miror eos sic esse cæcatos, vel potiùs non miror: *Excæcavit enim illos*, sicut scriptum est, *malitia eorum.* Sed tamen quis non videt tanta in novo Testamento præcepta de uxore diligenda? Cur enim potiùs vetus Testamentum dicunt adversari huic sententiæ Domini, qua dicit relinquendam esse uxorem propter regnum cælorum, & non ipsum novum sibi adversari? Quod nefas est dicere. Intelligenda enim sunt, non temere accusanda, quæ imperitis videntur esse contraria.

2. Nam & Dominus interrogatus à Judæis, utrùm ei placeret dato libello repudii dimittere uxorem: respondit eis dicens, *Non legistis quoniam qui fecit ab initio, masculum & feminam fecit eos, & dixit, Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una? Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit* [b] *in unum, homo non separet. Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, & dimittere? Dicit illis Iesus, Quia ad duritiam cordis vestri permisit vobis Moyses dimittere uxores vestras: ab initio autem non fuit sic. Dico autem vobis, Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob caussam fornicationis, facit eam mœchari. Et ipse si alteram duxerit, adulterium committit.* Ecce habent confirmatam sententiam veteris Testamenti ab ipso Domino adversùs imperitiam Judæorum. Simul etiam Moysi perhibuit testimonium, quòd propter duritiam cordis eorum repudium dari permisit. Numquid etiam Evangelium Evangelio dicunt esse contrarium? Quod si dicunt, hoc capitulum falsum esse, & à corruptoribus Scripturarum esse additum; (nam hoc solent, quando non inveniunt quid respondeant, dicere;) quid si alius dicat illud esse immissum & falsum, quod ipsi proferunt dicente Domino, *Omnis qui reliquerit domum aut uxorem aut parentes aut filios propter regnum cælorum*, &c. Non intelligunt miseri quemadmodum omnem fidem Christianam, cùm ista dicunt, conentur evertere. Fides autem vera & Ecclesiæ catholicæ disciplina utrumque verum & à Domino dictum esse confirmat, & nullo modo esse contrarium; quia & conjunctio mariti & uxoris à Domino est, & relictio uxoris propter regnum cælorum à Domino est. Non enim quia suscitavit Jesus Christus mortuos, & dedit eis vitam, propterea ipsa vita non est relinquenda propter regnum cælorum. Sic ergo quamvis Dominus dederit uxorem viro, relinquenda est tamen, si opus est, propter regnum cælorum. Non enim hoc semper necesse est, sicut Apostolus dicit: *Si quis fidelis habet* 1. Cor. 7. 12. *uxorem infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat eam.* Significat utique, quòd si non consentit habitare cum illo, id est, si exsecratur in illo fidem Christi, & non eum patitur, quòd Christianus est, relinquenda est propter regnum cælorum: sicut idem Apostolus in sequentibus dicit, *Quòd si infidelis discedit, discedat; non est enim subjectus servituti frater aut soror in hujusmodi.* Si quis ergo relinquit regnum cælorum, dum non vult relinquere uxorem non ferentem Christianum virum, improbatur à Domino: & item si quis vir relinquit uxorem dato libello repudii, cùm caussa non exsistit aut fornicationis, aut obtinendi regni cælorum, similiter improbatur à Domino. Ita nec ista duo capitula Evangelica inveniuntur sibi esse contraria, nec Evangelium veteri Testamento: quia ibi uxor conjungitur viro, ut simul mereantur possidere regnum cælorum; & * ita uxor relinquenda esse *f. & hic. præcipitur, si virum impediat ad possidendum regnum cælorum.

3. Et ideo quando Christianos utrosque Apostolus monet, id est, maritos & uxores; nonne ita dicitur, *Diligite uxores vestras, sicut & Christus* Ephes. 5. 25. *dilexit Ecclesiam, & tradidit se ipsum pro ea?* Et, Ibid. 23. *Mulieres viris suis subditæ sint quasi Domino:* quia & Ecclesia subdita est Christo? Nonne illud quod isti miseri irrident in veteri Testamento, quod scriptum est, *Propterea relinquet homo patrem &* Gen. 2. 24. *matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una*, in magno sacramento idem Apostolus accipit, cùm dicit, *Sacramentum hoc magnum* Ephes. 5. 32. *est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia?* Deinde subjungit, *Verumtamen unusquisque uxorem suam sicut se ipsum diligat, mulier autem ut timeat virum.* Nonne alio loco evidentissimè ostendit utriusque sexûs & naturam & conjunctionem à Domino Deo conditore atque ordinatore consistere? cùm dicit, *Verumtamen neque mulier sine viro, neque* 1. Cor. 11. 11. & 12. *vir sine muliere, in Domino. Sicut enim mulier ex viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.* Quod isti si considerare vellent, non quibusdam capitulis separatis & adversùs se invicem magna fraude collatis caliginem facerent imperitis; sed

[a] MSS. *sexties tantum accipiet.* Sic Augustinus citare solet.

[b] Abest *in unum* ab aliquot MSS.

omnia tam in veteri quàm in novo Testamento uno sancto Spiritu conscripta & commendata esse sentirent.

4. Nam & in veteri Testamento habent apud Isaiam prophetam quanta promittantur spadonibus: ne in novo solo arbitrentur esse laudatos à Domino, ubi dicit esse quosdam, qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum, & addidit, *Qui potest capere, capiat.* Nam & Isaias ita dicit: *Hæc dicit Dominus spadonibus eis, qui custodierint præcepta mea, & elegerint sibi quæ ego volo, & capaces fuerint testamenti mei, dabo illis in domo mea & in muro meo locum nominatissimum, meliorem multo filiorum atque filiarum: nomen æternum dabo illis, nec umquam deerit.* * Certis enim quibusdam umbris & figuris rerum ante Domini adventum, secundùm mirabilem atque ordinatissimam distributionem temporum, populus ille tenebatur, qui Testamentum vetus accepit: tamen in eo tanta prædicatio & prænuntiatio novi Testamenti est, ut nulla in Evangelica atque Apostolica disciplina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promissa, quæ illis etiam libris veteribus desint. Sed sanctæ Scripturæ non temerarios & superbos accusatores, sed diligentes & pios lectores desiderant.

Matth. 19. 12. Isai. 56. 4. & 5. * 1. Retr. 22.

CAPUT IV.

Gen. 4. 10. &c.

De eo quod scriptum est in Genesi: *Et dixit Dominus ad Cain, Quid fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Nunc maledictus eris à facie terræ, quæ absorbuit & recepit sanguinem fratris tui ex cæde manûs tuæ: te enim operari necesse est terram, quæ steriles tibi fructus dabit.* Huic capitulo Geneseos, quo maledictionem accepit Cain, ut terræ sterilitate puniretur, calumniantes Manichæi, & Evangelio contrarium demonstrare cupientes, non sanè mihi videntur cogitare cum hominibus se agere, sed prorsus quasi pecora forent, qui eos audirent vel eorum scripta legerent, sic abusi sunt imperitiâ eorum & tarditate ingenii, vel potiùs animi cæcitate. Quippe dixerunt huic capitulo illud in Evangelio esse contrarium, quod Dominus ait discipulis suis, *Nolite cogitare de crastino; nam crastinus dies ipse cogitabit sibi.* * *Respicite volatilia cæli, quia non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea.* Quasi verò Cain [a] parricida discipulis Christi comparandus sit, ut quoniam ille meruit pœnam sterilitatis terræ, consequens esset ut eamdem sterilitatem isti etiam paterentur, qui Dominum Jesum Christum secuti, prædicando Evangelio parabantur. Immo etiam in istis duobus capitulis, quorum unum de Genesi, alterum de Evangelio tamquam sibi inimica posuerunt, tanta invenitur amicitia atque concordia, ut nulla major desideranda sit. Quid enim congruentius, quàm ut illum, cujus erat scelere frater occisus, etiam in terra laborantem sterilitas sequeretur: illis autem, per quorum ministerium in prædicando Dei verbo fratres liberabantur, etiam de crastino minimè cogitantibus fructuosa terra serviret? Quòd si in veteri Testamento exhorrescunt maledicto Dei terram sterilem factam esse peccatori; cur non in novo Testamento exhorrescunt maledicto Domini nostri Jesu Christi arborem fici aridam factam, nullo peccato domini sui? Item si Domini sententiâ delectantur, qua discipulis dicit, ne de crastino cogitent, quòd de victu eorum Deus curam gerat; cur non & prophetica sententiâ delectantur, qua cecinit dicens, *Abjice in Dominum sollicitudinem tuam, & ipse te pascet?* Ut hoc modo, si possint, miseri intelligant, & illa quæ detestantur in veteri Testamento de Deo dicta, usque adeo recta esse, ut etiam in novo inveniantur; & illa quæ in novo laudant & prædicant, etiam in veteri reperiri: unde clarescat bene intelligentibus utriusque Testamenti manifesta concordia.

Matth. 6. 34. * ibid. 26

Matth. 21. 19.

1. De eo quod scriptum est in Genesi, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Hunc locum Manichæi, quo scriptum est in Genesi, hominem factum esse ad imaginem & similitudinem Dei, propterea dicunt novo Testamento esse contrarium, quia Dominus in Evangelio dicit Judæis, *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri facere vultis: ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas in eo non est.* Et quod alio loco Judæi serpentum genimina & viperarum appellantur. Non intelligunt illud esse dictum de homine ante quàm peccaret, quòd factus est ad imaginem & similitudinem Dei: hoc autem quod in Evangelio est, *Vos ex patre diabolo estis*, peccatoribus & infidelibus dici. * Tribus enim modis in Scripturis sanctis filiorum nomen accipitur: uno secundùm naturam, quomodo Isaac filius Abrahæ, vel etiam ceteri Judæi qui ex eadem origine veniunt: alio secundùm doctrinam, ut filius ejus in ea re quisque appelletur, à quo aliquid didicit; sicut filios suos Apostolus appellat, qui ab illo didicerunt Evangelium: tertio secundùm imitationem, sicut filios Abrahæ nos vocat Apostolus, qui ejus fidem imitamur. Duobus ergo modis peccatores infideles Judæi, filii diaboli vocantur à Domino; vel quòd ab ipso impietatem didicerunt, sicut de ipso diabolo Apostolus dicit, *Qui nunc operatur in filiis diffidentiæ*: vel quòd eum imitantur, quod magis pertinet ad id, quod de illo dictum est, *Et in veritate non stetit;* quia & ipsi Judæi in veritate legis, quæ sibi data est, non steterunt, Domino adtestante & dicente, *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi; ille enim de me scripsit.* Secundùm eorumdem peccatorum venena etiam serpentum & viperarum genimina vocantur.

2. Ad imaginem autem Dei factum hominem non tantùm Genesis, sed etiam Apostolus clamat, cùm dicit, *Vir quidem non debet velare caput, cùm sit imago & gloria Dei, mulier autem gloria viri.* Et ut manifestè intelligatur non secundùm vetustatem peccati quæ corrumpitur, sed secundùm spiritalem conformationem factum esse hominem ad imaginem Dei, idem Apostolus monet ut exuti consuetudine peccatorum, id est, vetere homine, induamur novâ vitâ Christi, quem novum hominem appellat. Et ut doceat hoc nos aliquando amisisse, renovationem illam vocat. Nam ita loquitur: *Exspoliantes vos veterem hominem cum actibus ejus, induite novum, qui renovatur in agnitionem Dei, secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Filii ergo Dei sunt homines renovati ad ejus imaginem, & ei similes facti usque ad dilectionem inimici: sicut Dominus dicit, diligere nos debere inimicos nostros, ut similes simus Patri nostro qui in cælis est. Quod in po-

[a] Unus tantùm è Vaticanis MSS. *fratricida*.

state nostra ab ipso Deo esse positum docet Scri-
n.1.12. ptura, cùm dicit, *Dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Filii autem diaboli dicuntur homines, cùm imitantur ejus impiam superbiam, & à luce atque celsitudine sapientiæ decidunt, & non credunt
n.8. veritati: quales Dominus arguit, cùm dicit, *Vos ex patre diabolo estis*, &c. Cui loco Evangelico
81.6. Propheta consonat, dicens, *Ego dixi, dii estis, & filii Altissimi omnes: vos autem ut homines moriemini, & sicut unus ex principibus cadetis.*

. VI. 120. De eo quod scriptum est in Exodo, *Honora* B *patrem tuum, & matrem.* Huic etiam loco, ubi de honorandis parentibus Deus præcepit, illum Evangelii locum Manichæi dicunt esse contra-
.8. rium, ubi Dominus cuidam dicenti, *Ibo primùm ut sepeliam patrem meum:* respondit, *Sine mortuos, mortuos suos sepeliant, tu autem veni & annuntia regnum Dei.* Quod eodem modo solvitur, quo illud superius, ubi de uxore relinquenda dictum est, *propter regnum cælorum:* quia & parentes honorare debemus, & eos tamen propter annun- C tiationem regni Dei nulla impietate contemnimus. Nam si veteri Testamento contrarium est Evangelium propter istam sententiam, incipit
6.2. 20. etiam Apostolo esse contrarium, qui & filios monet ut honorent parentes, & parentes ut diligant filios. Non solùm autem, sed etiam Dominus videbitur sibi ipsi esse contrarius, quod credere nefas est: quia loco alio dicit homini quærenti
.19. vitam æternam, *Si vis venire ad vitam, serva* D *mandata.* In quibus etiam illud commemorat,
4.19. *Honora patrem & matrem.* Quibus mandatis perfectis etiam ad dilectionem Dei crescitur, in qua est tota perfectio. Nam DILECTIO PROXIMI certus gradus est ad dilectionem Dei. Et ideo respondenti quòd omnia mandata illa servavit, dicit unum ei deesse, si vult esse perfectus, ut vendat omnia quæ habet, & det pauperibus, & sequatur eum. Ex quo manifestum est, & honorem parentum in gradu suo esse servandum, & E eos tamen in divini amoris comparatione, præsertim si impedimento sunt, nulla dubitatione oportere contemni. Nam & in Scripturis veteri-
3.9. bus habes positum, *Qui dicit patri aut matri, Non novi vos, & qui filios suos non agnoscit, ipse autem cognovit testamentum tuum.* Ergo si & in novo Testamento commendatur parentum dilectio, & in veteri commendatur parentum contemtus, ex utroque capite duo sibi Testamenta consentiunt.

F

UT I. 20.5. 1. De eo quod in Exodo scriptum est, *Ego sum Deus zelans, tribuens filiis tertiæ & quartæ generationis parentum peccata qui me oderunt.* Huic loco Manichæi illud de Evangelio dicunt
5. esse contrarium, quod Dominus dicit, *Estote benigni sicut Pater vester cælestis, qui solem suum oriri facit super bonos & malos.* Et illud aliud quod
18. idem Dominus ait, *Non solùm septies peccanti fratri dimittendum, sed etiam septuagies septies.* A quibus tamen si quæram, utrùm Deus non pu- G niat inimicos suos, sine dubio turbabuntur. Ipsi enim dicunt, Deum genti tenebrarum æternum carcerem præparare, quam dicunt esse inimicam Deo. Et parum est, sed eum etiam sua membra simul cum ipsa gente puniturum esse non dubitant dicere. Sed cùm ad capitula veteris & novi Testamenti veniunt, ut imperitos decipiant, & ea sibi adversa esse criminentur, fingunt se nimis

A bonos. Sed dicant nobis, quibus dicturus est Dominus, *Ite in ignem æternum qui præparatus est* Matth. 25. 41.
diabolo & angelis ejus: si omnibus parcit & neminem damnat? Quare intelligendum est & illud rectum esse, quòd Deus retribuit parentum peccata filiis qui eum oderunt. Ex eo enim quod addidit, *qui me oderunt*, intelligitur eos puniri peccatis parentum, qui in eadem perversitate parentum perseverare voluerunt. Tales enim non sævitiâ, sed potiùs justitiâ Dei, & sua iniquitate
B puniuntur, sicut Propheta ait, *Sanctus enim spiritus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, & corripietur à* Sap. 1. 5.
superveniente iniquitate: id est, corripietur homo superveniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo recesserit Spiritus-sanctus. Et alio loco: *Hæc cogitaverunt, & erraverunt; excæcavit enim illos malitia* Sap. 2. 21.
eorum. Et alio loco: *Funiculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Quibus testimoniis vete- Prov. 5. 22.
ris Testamenti de novo consentit Apostolus di-
C cens, *Tradidit illos Deus in concupiscentias cordis eorum.* Qua concordiâ utriusque Testamenti satis ostenditur non esse sævum Deum, sed unumquemque in se sævire peccando. Rom. 1. 24.

2. Quòd autem in tertiam & quartam scriptum est generationem vindictam procedere, non aliud significari arbitror, nisi quòd ab ipso Abraham, qui pater esse incipit populi Judæorum, quatuor ætates sunt cum ista quæ nunc agitur, quas Mat-
D thæus Evangelista distinguit. Una est ab Abraham usque ad David: alia à David usque ad transmigrationem in Babyloniam: tertia à transmigratione in Babyloniam usque ad Domini adventum: inde usque ad finem quarta deputatur, tamquam senectus sæculi ceteris ætatibus longior. Quas ætates pro generationibus positas credimus, quamvis singulæ pluribus generationibus constent. Et quoniam tertia incipit à transmigratione Babyloniæ, quando Judæorum est facta captivitas; Math. 1. 17.
E in quarta verò, id est, post adventum Domini nostri, gens Judæorum à solo proprio penitus eradicata est: hoc datur intelligi quod dictum est, tertiæ & quartæ generationis peccata parentum redditurum Deum, his utique legitimè atque debitè, qui parentum peccata perseverantes tenere, quàm Dei justitiam sequi maluerunt. Nam non pertinere patris peccata ad filium justè viventem, propheta Ezechiel apertissimè ostendit. Ezech. 18. 14.

F 3. Quod autem in Evangelio dicitur, *Estote benigni quemadmodum Pater vester cælestis, qui solem suum oriri facit super bonos & malos:* non est vete- Matth. 5. 45.
ri Testamento contrarium. Hoc enim facit Deus ut invitet ad pænitentiam, sicut dicit Apostolus, *Ignoras quia patientia Dei ad pænitentiam te invitat?* Nec tamen ideo credendum est non puniturum Deum eos, qui, ut dicit idem Apostolus, *thesaurizant sibi iram in die iræ, & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm* Rom. 2. 4. Ibidem 5.
G *opera sua.* Namque istam Dei patientiam & bonitatem etiam Propheta prædicat, dicens, *Parcis autem omnibus, quoniam tua sunt omnia, qui animas amas:* & cetera innumerabilia quibus intelligitur & in bonitate & in severitate misericordiam & justitiam Dei Testamentum utrumque prædicare. Sap. 11. 27.

4. Si autem moventur quòd dictum est, *Ego sum zelans:* moveantur etiam illo, quod dicit aposto- Exod. 20. 5.

2. Cor. 11. 2. stolus Paulus, *Zelo Dei vos zelo, desponsavi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Sancta enim Scriptura verbis nostris loquens, etiam per hæc verba demonstrat, nihil dignè de Deo posse dici. Cur enim non etiam verba ista dicantur de illa majestate, de qua quidquid dictum fuerit, indignè dicitur; quia omnes opes linguarum omnium ineffabili sublimitate præcedit? Nam quoniam zelando solent mariti uxorum pudicitiam custodire, potestatem & disciplinam Dei, qua fornicari animam impunè non sinit, zelum Dei Scripturæ vocaverunt. Est autem animæ fornicatio, aversio à fecunditate sapientiæ, & ad conceptum temporalium illecebrarum corruptionumque conversio.

Zelus Dei quid sit.

Matth. 18. 22. 5. Illud verò quod dimittendum esse dicit fratri, non solùm septies, sed & septuagies septies, pænitenti utique dicit. Deus autem illis se dicit retribuere peccata, qui eum oderunt, non qui ei per pænitentiam reconciliantur. Nam & apud Prophetam Dominus dicit, *Nolo mortem peccatoris, quantum ut revertatur & vivat.* Ex quo facilè apparet, & in ea patientia quæ invitat ad pænitentiam, & in ea indulgentia quæ ignoscit pænitentibus, & in ea justitia quæ punit eos qui corrigi nolunt, utrumque Testamentum convenire atque congruere, tamquam ab uno Deo utrumque conscriptum.

Ezech. 18. 23. & 33. 11.

CAPUT VIII. Exodi 21. 24.

De eo quod scriptum est in Exodo, *Oculum pro oculo, dentem pro dente:* & cetera talia. Huic loco Manichæi, quòd in veteri Lege par vindicta permittitur, & dicitur oculum pro oculo, dentem pro dente esse perdendum, sic calumniantur, quasi & ipse Dominus hæc duo sibi veluti adversantia atque contraria in Evangelio demonstraverit. Ipse enim ait, *Audistis quia dictum est antiquis, Oculum pro oculo, & dentem pro dente: ego autem dico vobis, non resistere malo; sed si quis te percusserit in maxillam, præbe illi & alteram; & quicumque voluerit tecum judicio contendere, & tunicam tuam auferre, dimitte illi & pallium.* In quibus duabus sententiis re vera duorum Testamentorum differentia demonstratur, sed amborum tamen ab uno Deo constitutorum. Nam quoniam primò carnales homines ardebant multo ampliùs se vindicare, quàm erat illa injuria, de qua querebantur, constitutus est eis primus lenitatis gradus, ut injuriæ acceptæ mensuram nullo modo dolor vindicantis excederet. Sic enim & donare aliquando posset injuriam, qui eam primò non superare didicisset. Unde Dominus jam per Evangelii gratiam ad summam pacem populum deducens, huic gradui superædificavit alterum; ut qui jam audierat non ampliorem vindictam, quàm quisque læsus esset, reddere, placata mente totum se donare gauderet. Quod etiam in illis veteribus libris Propheta prædicat, dicens, *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala.* Et alius Propheta dicit de hujusmodi viro patiente injurias, & lenissimè tolerante, *Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis.* Ex quo intelligitur & mensuram vindicandi rectè carnalibus constitutam, & omnimodam injuriæ remissionem, non tantùm in novo Testamento esse præceptam, sed longè antè in vetere prænuntiatam.

Matth. 5. 38. &c.

Psal. 7. 4. & 5.

Thren. 3. 30.

CAPUT IX.

1. De eo quod scriptum est, quòd locutus est Deus cum Adam & Eva, & cum serpente, & cum Cain, & ceteris antiquis: inter quos etiam & nonnullis apparuisse scribitur, & ab eis visus esse, non uno, sed multis Scripturarum locis, in quibus & locutus esse Deus cum hominibus invenitur, & nonnullis apparuisse: insidiantur Manichæi, & dicunt omnia contraria esse novo Testamento, quoniam Dominus dicit, *Deum nemo vidit umquam, nisi unicus Filius, qui est in sinu Patris, ille annuntiavit nobis de eo.* Et iterum quod dicit Judæis, *Nec vocem illius aliquando audistis, nec faciem ejus vidistis, nec verbum ejus habetis in vobis manens: quia ei quem ille misit, non credidistis.* Quibus respondemus eo ipso, quod in Evangelio scriptum est, *Deum nemo vidit umquam, nisi unicus Filius qui est in sinu Patris, ipse annuntiavit nobis de eo,* totam ipsam solvi posse quæstionem: quia ipse Filius, quod est Verbum Dei, non solùm novissimis temporibus, cùm in carne apparere dignatus est, sed etiam priùs à constitutione mundi, cui voluit de Patre annuntiavit, sive loquendo, sive apparendo, vel per angelicam aliquam potestatem, vel per quamlibet creaturam: quia ipse est in omnibus veritas, & omnia illi constant, & omnia illi ad nutum serviunt, atque subjecta sunt; ut etiam oculis per visibilem creaturam cui vult, quando dignatur, appareat: cùm ipse tamen secundùm divinitatem suam, & secundùm id quod Verbum est Patris, coæternum Patri, & incommutabile, per quod facta sunt omnia, non nisi purgatissimo & simplicissimo corde videatur. Et ideo quibusdam locis etiam Scriptura ipsa testatur Angelum visum, ubi dicit Deum visum. Sicut in illa luctatione Jacob, & Angelus dictus est ille qui apparuit. Et cùm apparuit in rubo Moysi. Et item in eremo, cùm jam eduxisset populum de terra Ægypti, quando legem accepit, Deus ei locutus est. Sed sive in rubo, cùm eum misit; sive postea, cùm ei legem dedit; Angelum dicit Stephanus in Actibus Apostolorum ei apparuisse. Quod ideo dicimus, ne quis arbitretur Verbum Dei, per quod facta sunt omnia, quasi per locos posse definiri, & alicui visibiliter apparere, nisi per aliquam visibilem creaturam. Sicut enim Verbum Dei est in Propheta, & rectè dicitur, Dixit Dominus; quia Verbum Dei, quod est Christus, in Propheta loquitur veritatem: sic & in Angelo ipse loquitur, quando veritatem Angelus annuntiat; & rectè dicitur, Deus dixit; &, Deus apparuit: & item dicitur rectè, Angelus dixit, & Angelus apparuit; cùm illud dicatur ex persona inhabitantis Dei, illud ex persona servientis creaturæ. Ex hac regula etiam Apostolus ait, *An vultis experimentum ejus accipere, qui in me loquitur Christi?*

2. Si autem hoc movet, quod in veteri Testamento etiam peccatoribus Deus loquitur, vel Adæ vel Evæ, vel serpenti, adtendant etiam in novo cujusmodi exemplum Dominus posuit de homine stulto & cupido, quomodo ei locutus est Dominus, cùm ait, *Stulte, hac nocte auferetur à te anima tua, hæc quæ præparasti cujus erunt?* Cùm enim veritas etiam peccatoribus dicitur, per quamlibet creaturam dicatur, non nisi ab illo dicitur, qui unus est verax. Quod autem Judæis dicit, *Nec vocem ejus aliquando audistis:* ideo dicit, quia non obtemperaverunt, isti dumtaxat cum quibus loquebatur. Quibus dicit etiam, *Nec fa*

ciem ejus vidistis: quia non potest. Quod autem A
38. dicit, *Neque verbum ejus habetis in vobis manens:* quia in quo manet verbum Dei, Christus in illo manet, quem isti respuerunt. Nam cùm ipse Do-
n. 12. minus dixisset, *Pater clarifica me ea claritate qua*
17.5. *fui apud te priùs quàm mundus fieret:* sonuit vox de
n. 12. cælo, *Et clarificavi, & clarificabo.* Quam vocem multi Judæorum præsentes audierunt, nec ideo tamen audisse dicendi sunt, quia non obtemperaverunt ut crederent. Quapropter si non est mirandum quòd Verbum Dei, id est, unicus Filius Dei, B qui de Patre annuntiat, cui vult per se ipsum, cui vult per aliquam creaturam manifestatur vel sonando, vel apparendo, cùm tamen ipse per se ipsum mundo corde videatur, & per illum Pa-
5.8. ter; *Beati enim mundicordes, quia ipsi Deum videbunt:* non est mirandum, ex utroque Testamento ista omnia testimonia consonare.

PUT X.
25.2. De eo quod scriptum est, quòd locutus est Deus Moysi & dixit illi, *Loquere ad filios Israël, Sumite primitias ab omni homine, quod mihi destine-* C *tis, hoc est, aurum, argentum, æramentum, purpuram, byssum, coccum, pilos caprinos, pelles rubras agnorum, ligna integra, oleum ad illuminationem, thymiamata, lapides pretiosos, hoc est, beryllos; & constituite tabernaculum, in quo commorari vobiscum possim.* Commovent etiam hinc Manichæi quæstionem, & huic Scripturarum loco illud in Evangelio di-
5.
35. cunt esse contrarium, quod ait Dominus, *Non jurabis, neque per cælum, quia sedes Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est.* Disputant D enim, & magnum aliquid sibi videntur dicere, cùm dicunt, Quomodo ille Deus, cujus cælum sedes & terra scabellum pedum ejus est, in tabernaculo habitat, quod ex auro, & argento, & ære, & purpura, & pilis pecorum, pellibusque constructum est?
.6. Adhibentes etiam testem apostolum Paulum, quia dicit Deum lucem habitare inaccessibilem. Quibus nos parem quæstionem referimus, & quod de novo Testamento protulerunt, de veteri Testamento proferimus. Ibi enim invenitur priùs scri- E
6.1. ptum: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum: quam domum ædificabitis mihi, aut quis locus requiei meæ? Nonne manus mea fecit hæc omnia?* Ecce habent ubi libri veteris Testamenti prædicant Deum in templis manufactis non
2.15. habitare: & tamen Filius Dei noster flagello de restibus facto expulit de templo eos, qui boves & columbas vendebant, & nummulariorum ever-
21. tit mensas; & ait, *Domus Patris mei domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Si ergo aliquis istis duobus ex adverso F capitulis constitutis, velit imperitos decipere, & dicere in veteri Testamento magnificari Deum, cujus dicitur sedes cælum, & terra scabellum pedum, & negatur habitare in domo manufacta; in novo autem Testamento domus ejus dicitur templum constructum ab hominibus: nonne Manichæi vel serò fatebuntur, & habitaculum Dei per manus hominum factum, ad aliquam significationem in utroque Testamento accipi; & G Deum non habitare in locis ab hominibus fabricatis, in utroque Testamento prædicari?

XI.
20.
4.14.
24. De eo quod in Exodo scriptum est, *Ne adoraveritis deos alienos.* Et iterum, *Deus vester zelans appellatur; zelans enim zelavit.* Huic capitulo quod scriptum est, *Ne adoraveritis deos alienos,* cùm calumniantur Manichæi, satis ostendunt placere sibi adorari multos deos. Nec mirum, quando quidem in secta sua numerosissimam deorum familiam commemorant atque commendant: quippe qui etiam ad ista visibilia venerunt, quæ pro istius veritatis luce venerantur & adorant: & ideo displicet eis quod scriptum est in Exodo, *Ne adoraveritis deos alienos.* Addunt etiam illud propter hoc dictum esse, *Deus vester zelans appellatur; zelans enim zelavit:* ut tamquam Deum zelantem non amemus, cujus zelo deos alienos adorare non sinimur. Et ideo dicunt ista Evangelio esse contraria, quoniam Dominus dicit, *Pater* Iohan. 17.
juste, [a] *& mundus te non cognovit:* quasi non sit di- 25.
cendus Deus justus, nisi nos deos alienos adorare a
permittat. Justum enim Deum & zelantem Deum tamquam contraria sibi esse dissertant, & decipiunt miseros, non intelligentes totam spem salutis nostræ esse zelum Dei. Hoc enim nomine il- Zelus Dei, & ira quid sit.
la ejus significatur providentia, qua nullam à se animam fornicari impunè permittit, sicut Propheta dicit: *Perdes omnes qui fornicantur abs te.* Psal. 72.
Sicut enim ea quæ dicitur ira Dei, non pertur- 27.
batio mentis est, sed potentia vindicandi: sic zelum Dei non cruciatum animi, quo maritus adversùs uxorem, vel uxor adversùs maritum torqueri solent, sed tranquillissimam sincerissimamque justitiam*, qua nulla anima beata esse sinitur, *supple, intelligimus.
falsis opinionibus pravisque cupiditatibus corrupta, & quodam modo gravidata. Illi enim hæc verba horrescunt, qui nondum viderunt ineffabili majestati nulla verba congruere. Sic enim ab istis verbis temperandum putant, quasi aliquid dignum Deo [b] dicant, cùm ista non dicunt. San- b
ctus enim Spiritus hoc ipsum hominibus intelligentibus insinuans, quàm sint ineffabilia summa divina, his etiam verbis uti voluit, quæ apud homines in vitio poni solent; ut inde admonerentur, etiam illa quæ cum aliqua dignitate Dei se putant homines dicere, indigna esse illius majestate, cui honorificum potiùs silentium, quàm ulla vox humana competeret. Quæro zelum hominis, & invenio perturbationem cruciantem cor. Tamen cùm quæro caussam, nihil aliud invenio, nisi quòd non patitur conjugis adulterium. Maximè enim & propriè inter conjugia zelotypia Zelotypia propriè ubi sit.
dici solet. Itaque si maritus esset per se ipsum beatus & omnipotens & justus, sine ullo cruciatu, & tota facilitate, & nulla iniquitate peccatum conjugis vindicaret. Quam tamen ejus actionem humano loquendi modo etiamsi non propriè, translatè tamen & rectè zelum vocarem. Quis enim Tullio calumniatus est, qui certè noverat Latinè loqui, cùm ait Cæsari, Nulla de virtutibus Pro Q. Ligario in fin.
tuis, nec admirabilior, nec gratior misericordiâ est? Et tamen ex eo appellatam misericordiam dicunt, quòd miserum cor faciat dolentis aliena miseria. Numquid ergo virtus miserum cor facit? Quid ergo calumniosis Tullius responderet, nisi misericordiæ nomine clementiam se appellare voluisse? Quoniam rectè solemus loqui, non solùm verba propria, sed etiam vicina usurpantes. Cujus auctoris mentionem facere volui, quoniam non de re quæstio hîc, sed de verbo est. Sicut enim nostri auctores, divinarum scilicet littera-

[a] Hîc addimus particulam &: quam in MSS. reperimus, juxta Græc.

[b] Sic MSS. At editi, *dignum Deo putent.*

rum, de rebus maximè cogitaverunt; sic mundanorum auctorum propè omnis cura de verbis est. Sed habeo Evangelium, & omnes novi Testamenti libros, in quibus misericordia Dei frequentissimè commendatur. Si audent ergo isti miseri, etiam inde faciant quæstionem, & negent esse misericordem Deum, ne miserum cor habere intelligatur. Sicut ergo potest esse in Deo misericordia sine cordis miseria: sic etiam sine tabe atque cruciatu animi zelum Dei non dedignemur accipere, & humani conditionem sermonis feramus, ut ad divinum perveniamus silentium. Sed si contraria dicunt esse zelantem Deum, & justum Deum, quid dicturi sunt cùm & in novo Testamento invenio, *Zelo Dei vos zelo:* vel adhibitum etiam de veteribus in Evangelio testimonium, *Zelus domûs tuæ comedit me?* Rursus in vetere cùm legunt, *Justus Dominus, & justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus:* nonne fatebuntur etiam hoc modo imperitis duo Testamenta videri posse contraria, ut in novo inveniamus zelum Dei, in vetere justitiam Dei? bene autem intelligentibus utrumque in utroque magna sancti Spiritus unitate & pace concinere?

2.Cor.11.2. Johan. 2. 17. Psal.68.10 Psal.10.8.

CAPUT XII.

Deut.12.23. Matth. 10. 28.

1. DE eo quod scriptum est, non esse manducandum sanguinem, quòd anima sit carnis sanguis. Huic sententiæ veteris Legis Manichæi ex Evangelio illud opponunt quod Dominus dicit, non esse timendos eos qui occidunt corpus, animæ autem nocere non possunt: & disputant dicentes, Si sanguis anima est, quomodo homines potestatem in eam non habent, cùm de sanguine multa faciant, sive excipientes & canibus volucribusque in escam proponentes, sive effundentes, aut cœno lutoque miscentes? Hæc enim & alia innumerabilia sine difficultate homines de sanguine possunt facere. Ideo isti quærunt insultantes, quomodo, si sanguis est anima, non possit hominis interfector nocere animæ, cùm tantam in ejus sanguinem habeat potestatem. Addunt etiam quod ait apostolus Paulus, *Quia caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Et dicunt, Si sanguis est anima, sicut Moyses dicit, nulla invenietur anima posse regnum Dei adipisci. Cui calumniæ primò ita respondendum est, ut ipsi cogantur ostendere ubi scriptum sit in libris veteris Legis, quòd anima humana sanguis sit. Nusquam enim hoc invenient in illa Scriptura, quam lacerare miseri quamdiu conantur, nullo modo permittuntur intelligere. Quòd si de anima humana nihil tale ibi dictum est, quid ad nos pertinet, si anima pecoris aut lædi ab interfectore potest, aut possidere Dei regnum non potest? Sed quia de animis pecorum nimis sunt isti solliciti, (cùm enim sint hominum animæ rationales, revolvi tamen eas in pecora existimant,) clausa sibi esse arbitrantur regna cælorum, si pecorum animis clausa esse consentiant.

1.Cor.15. 50.

Adimanti error refutatur.

2. Quid quòd etiam insultare ausus est populo Israël Adimantus unus ex discipulis Manichæi, quem magnum doctorem illius sectæ fuisse commemorant? Insultare ergo ausus est populo Judæorum, quòd secundùm eorum intellectum, quo existimant sanguinem esse animam, parentum ipsorum animæ, partim à serpentibus devoratæ, partim igne consumtæ, partim in desertis atque asperrimis montium locis arefactæ sunt. Quod si verum esse quisquam concederet, sine scelere tamen eorum quibus iste insultare voluit, factum esse convinceret. Non enim parentum suorum animas, quibus illa omnia secundùm horum intellectum accidisse dixit, ipsi aliqua ex parte læserunt: quapropter luctum inde possunt habere, non reatum. Quid autem ipse Adimantus faciet secundùm opinionem suam, qua credidit etiam rationales, id est, hominum animas in belluina corpora posse contrudi? Quid ergo faciet de tanto scelere, si quando tardum jumentum plagis, aut concitatum freno fatigavit, in quo fortè patris ejus anima fuerit? ut non dicam quòd etiam occidere parentes suos inter pediculos & pulices potuerit, à quorum isti interfectione non temperant. Quid enim eis prodest, quod aliquando negant usque ad ista minutissima animantia revolvi animas humanas posse? Hoc enim negant, ne tam multarum interfectionum rei teneantur, aut cogantur parcere pediculis & pulicibus & cimicibus, & tantas ab eis molestias sine ulla cædis eorum licentia sustinere. Nam vehementer urgentur, cur in vulpeculam revolvi anima humana possit, & non possit in mustelam; cùm catulus vulpeculæ fortasse etiam minor sit, quàm magna mustela. Deinde si in mustelam potest, cur in murem non potest? Et si in istum potest, cur in stellionem non potest? Et si in eum potest, cur in locustam non potest? Deinde in apem, deinde in muscam, deinde in cimicem, atque inde usque in pulicem, & si quid est aliud multo minutius, pervenire. Ubi enim terminum constituant, non inveniunt: atque ita per istam nugatoriam [a] credulitatem conscientiæ illorum innumerabilibus homicidiorum sceleribus obruuntur.

3. Nam ex eo quod scriptum est, sanguinem pecoris animam ejus esse, præter id quod supra dixi, non ad me pertinere quid agatur de pecoris anima, possum etiam interpretari præceptum illud in signo esse positum. Non enim Dominus dubitavit dicere, *Hoc est corpus meum:* cùm signum daret corporis sui.

4. Quod autem ait Apostolus, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt:* etiam in Lege dictum est, *Non permanebit in istis spiritus meus, quoniam caro sunt.* Et totiens in veteribus libris justorum animis præmium futurum promittitur. Sed tamen Apostolus volens insinuare quale corpus justorum per immutationem in resurrectione futurum sit, quia *non nubent, neque uxores ducent, sed erunt sicut Angeli in cælis.* Hanc ergo immutationem futuram corporum sanctorum volens insinuare, dixit Apostolus: *Dico enim vobis, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Quod non unâ separatâ & ad fraudem commemoratâ sententiâ, sed toto ipso epistolæ loco pertractato, vel potiùs lecto, (non enim res obscura est) inveniri potest. Sic enim dicit: *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem,* quod eum de corpore dicere, de superioribus manifestè invenitur, cùm ait, *Non omnis caro eadem caro: alia quidem hominum, alia autem pecorum; alia caro volucrum, alia piscium; & corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia est cælestium gloria, alia terrestrium; alia gloria solis, alia gloria lunæ, & alia gloria stellarum. Stel-*

[a] Nonnulli MSS. *crudelitatem.*

enim ab stellâ differt in gloria, sic & resurrectio A *mortuorum. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione: seminatur in contumelia, surget in gloria: seminatur in infirmitate, surget in virtute: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale, sicut scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea quod spiritale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni; & qualis cælestis,* B *tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imaginem ejus qui de cælo est. Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei hereditate possidere non possunt; neque corruptio incorruptionem hereditate possidebit.* Certè jam clarum est quare hoc Apostolus dixerit. Quid ergo iste tam turpi fraude non commemorat, nisi hoc ultimum, & tacet illa superiora, quibus hoc quod malè interpretatur, bene possit intelligi? Nam quoniam Domini nostri cor- C pus post resurrectionem sic levatum est in cælum, ut pro ipsa cælesti habitatione cælestem acceperit mutationem, & hoc sperare in die ultimo jussi sumus; ideo dixit Apostolus, *Qualis terrenus, tales & terreni*, id est, mortales: *& qualis cælestis, tales & cælestes*, id est, immortales, non solùm animis, sed etiam corporibus. Unde & suprà dixerat, aliam esse cælestium corporum gloriam, & aliam terrestrium. Quod autem spiritale dixit corpus in resurrectione futurum, non D propterea putandum est, quòd non corpus, sed spiritus erit: sed spiritale corpus omni modo spiritui subditum dicit, sine aliqua corruptione vel morte. Non enim quia quod modò habemus corpus animale appellat, ideo putandum est non illud esse corpus, sed animam. Ergo quemadmodum corpus animale nunc dicitur, quia subditum est animæ; spiritale autem nondum dici potest, quia nondum spiritui plenè subjectum est, quamdiu corrumpi potest: sic & tunc spiritale E vocabitur, cùm spiritui atque æternitati nulla corruptione resistere poterit.

5. Aut si adhuc parum videtur esse monstratum, quòd sententiam istam propter immutationem
15. quæ futura est Apostolus dixerit, cùm ait, *Caro & sanguis regnum Dei hereditate possidere non possunt, neque corruptio incorruptionem hereditate possidebit*; attendite quid continuò subjiciat & ad-
51. jungat: *Ecce mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, non tamen omnes immutabimur, in atomo, in ictu oculi, in novissima tuba. Canet enim* F *tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* Deinde contexit, & dicit etiam illud quod paulò antè commemoravi, ut ostendat qualis futura sit ipsa immutatio. Statim quippe dicit:
53. *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.* Hinc ergo apparet quia caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, quia cùm induerit incorruptionem &
tr. immortalitatem, jam non * caro & sanguis erit, sed in corpus cæleste mutabitur. Quod quidem G ex occasione tractavimus, quia huic quoque sententiæ multùm insidiari solent, negantes corporum resurrectionem. Nam ista quæstio non de corpore, sed de anima proposita est, quam putant sic accipi in Lege, ut sanguis esse existime- A tur: quod nos nullo modo sic intelligimus. Sed quamvis de pecorum animis non curemus, cum quibus non habemus rationis aliquam societatem: tamen illud quod Lex dixit, fundendum esse sanguinem, nec in escam assumendum, quia sanguis est anima, esse positum dicimus; sicut alia multa, & penè omnia Scripturarum illarum sacramenta signis & figuris plena sunt futuræ prædicationis, quæ jam per Dominum nostrum Jesum Christum declarata est. Sic est enim sanguis anima, quomodo petra erat Christus, sicut dicit Apostolus: *Bibebant enim de spiritali sequente* [a] *petrâ, petra autem erat Christus.* Notum est autem filios Israël petrâ percussâ bibisse aquam in eremo, de quibus loquebatur Apostolus, cùm hæc diceret; nec tamen ait, Petra significabat Christum: sed ait, *Petra erat Christus.* Quæ rursus ne carnaliter acciperetur, spiritalem illam vocat, id est, eam spiritaliter intelligi docet. Longum est, & nunc non necessarium, sacramenta ejusdem Legis exponere, nisi cùm breviter possint. Sufficit autem, ut noverint illi qui de his calumniantur, non ea nos ita intelligere, ut illa solent irridere; sed quemadmodum Apostoli omnia intelligentes pauca exposuerunt, ut ad easdem regulas cetera posteris intelligenda relinquerent.

Deut. 12. 24.

1. Cor. 10. 4.

CAPUT XIII.

1. De eo quod scriptum est in Deuteronomio, *Videte ne obliviscamini testamentum Dei vestri quod conscripsit, & faciatis vobis effigies & imagines.* Addit etiam dicens, *Deus vester ignis est edax, & Deus zelans.* Hæc verba de Scripturis hoc modo ille Adimantus proposuit. Ejus enim calumnias refutandas refellendasque suscepimus. Sed & jam superiùs de zelo Dei cùm calumniaretur, puto satis esse responsum. Meminerimus tamen non solùm ibi, sed etiam hîc, sic eum de zelo Dei criminatum Scripturas, ut adjungeret etiam quod de simulacris non colendis in illis libris præcipitur à Domino Deo nostro: quasi non ob aliud reprehendat zelum Dei, nisi quòd illo ipso zelo à cultu simulacrorum prohibemur: vult ergo videri favere se simulacris. Quod propterea faciunt, ut miserrimæ & vesanæ suæ sectæ etiam Paganorum concilient benevolentiam. Huic autem Legis capitulo illud Evangelicum opponit, ubi quidam accessit ad Dominum & ait illi, *Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?* Cui respondit Jesus, *Quid me interrogas de bono? Nemo bonus nisi unus Deus.* Ut ex hoc videlicet contraria ista esse arbitremur, quia in Lege dicitur, *Deus ignis edax, & Deus zelans*; in Evangelio autem, *Nemo bonus nisi unus Deus.*

Deut. 4. 23.

Ibidem 24.

Marci 10. 17. & 18.

2. Et de zelo quidem jam responsum est, non sic esse ista verba in Scripturis posita, ut aliquam Dei perturbationem cruciatumve significent: sed quia nihil dignum de Deo dici potest, propterea usque ad ista perventum est, quæ cùm homines indigna esse putaverint, cogantur discere, etiam illa quæ convenienter de ineffabili divina excellentia se dicere existimant, indigna esse majestate Dei; cujus sapientia cùm descensura esset usque ad corpus humanum, priùs usque ad humana verba descendit. Ecce dixi, descendit: quod verbum si discutere cœpero, propriè me dixisse non video; non enim potest descendere, nisi

quod etiam de loco in locum moveri potest. A Nam qui descendit, locum superiorem deserere, & inferiorem petere videtur. Dei autem Sapientia, cùm tota ubique præstò sit, nullo pacto migrare de loco in locum potest. De qua Johannes in Evangelio dicit, tamquam Dominici pectoris particeps. Ait enim, *In hoc mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit.* Et tamen ipse adjungit & dicit, *In sua propria venit, & sui eum non receperunt.* Quomodo hîc erat, & quomodo venit, nisi quia illa sublimitas ineffabilis, ut hominibus congruat, humanis sonis significanda est; ut autem deos homines faciat, divino est intelligenda silentio? Potest ergo reddi ratio, quare ita dictum sit: non tamen potest aliquid de Deo dignè dici, quod ideo jam indignum est, quia potuit dici. Tolle de zelo errorem & dolorem, quid remanebit aliud, nisi voluntas custodiens castitatem & corruptionem vindicans conjugalem? Quo igitur verbo, nisi zelo Dei meliùs posset insinuari, C quod vocamur ad conjugium Dei, & non vult nos turpi amore corrumpi, & punit impudicitiam nostram, & diligit castitatem? Non enim frustra vulgò dici solet: Qui non zelat, non amat.

Johan. 1. 10. (B)

3. Ad hoc etiam pertinet quod dictum est, *edax ignis:* de quo disputare non debeo, sed potiùs ipsos interrogare, quem ignem dixerit Dominus se venisse mittere in hunc mundum. Hoc enim dictum est in Evangelio, quod illi accusare non possunt, non ut Christum honorent, sed ut de- D cipiant Christianos. Quod cùm eis commemoratum fuerit, quemadmodum Dominus dixerit, *Ignem veni mittere in terram:* miseri dicunt, Sed illud aliud est. Quibus respondemus, Et hoc aliud est, noli metuere. Nam ipse Christus loquitur etiam in veteri Testamento, cùm dicit, *Ego sum ignis edax:* qui loquitur in Evangelio, quòd ignem venerit in hunc mundum mittere, id est, Verbum Dei, quod est ipse. Nam veteres utique Scripturas exposuit post resurrectionem dis- E cipulis, incipiens à Moyse & Prophetis omnibus, quando ipsi discipuli ignem se accepisse confessi sunt, dicentes, *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis in via, cùm aperiret nobis Scripturas?* Ipse est ignis edax: consumit enim veterem vitam divinus amor, & innovat hominem: ut ex eo quòd Deus ignis est edax, faciat ut eum nos amemus; ex eo autem quòd Deus zelans est, ipse nos amet. Nolite ergo timere ignem, quod est Deus: sed timete ignem, quem paravit hæreticis Deus. F

Luca 12. 49. — Deut. 4. 24. & 9. 3. — Luca 24. 32.

4. Quòd enim Adimantus elegit de Evangelio locum, quem huic Legis capitulo tamquam contrarium apud imperitos objiceret, ubi ait Dominus, *Nemo bonus, nisi unus Deus,* quotiens invenitur bonitas Dei in veteri Testamento, quis numerare sufficiat? Unum tamen ponam, quod quotidie in Ecclesia cantatur: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Certè & hoc zelanti Deo, sicut Mani- G chæi existimant, videtur esse contrarium, & tamen in libris veteris Testamenti cantatur. Item rex ille, qui cùm filio suo nuptias faceret, invenit inter discumbentes hominem non habentem vestem nuptialem; & eum primò amici nomine appellans, manibus & pedibus colligatis mitti jussit in tenebras exteriores: molestè intelligentibus non videtur bonus. Et si ipsum quisquam

Marci 10. 18. — Psal. 117. 1. & 29. — Matth. 22. 2.

capitulum Evangelii proponeret, & sicut fac[it] Adimantus de veteri Testamento, ita Evangelium calumniosè accusaret, laudans potiùs veteris Testamenti libros, ubi scriptum est, *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus;* & reprehendens in novo, quod vocatus conviva in tantum supplicium propter vestem mittitur; & hoc fraudulenta perversitate assiduè faceret, ut omnia loca lenitatis de veteri Testamento colligeret, & loca severitatis de novo, & hæc sibi adversa esse contenderet, laudans vetus, & reprehendens novum: similiter inveniret imperitos & divinarum Scripturarum miserabiliter ignaros, quibus persuaderet vetus potiùs Testamentum quàm novum esse retinendum. Quod cùm isti ex alia parte faciunt, id est, vetus reprehendentes, quasi contrarium novo, miror quòd non cogitant posse aliquem aliquando utrumque legere, & divina ope intellectum utrumque laudare; fraudemque istorum atque malitiam vel dolere tamquam hominum, vel cavere tamquam hæreticorum, vel irridere tamquam imperitorum & superborum.

1. De eo quod scriptum est in Deuteronomio, *Secundùm desiderium animæ tuæ occide & manduca omnem carnem, juxta voluptatem quam dedit tibi Dominus. Cave autem ne sanguinem manduces, sed effunde tamquam aquam super terram.* His verbis Legis Adimantus contrarium esse arbitratur quod in Evangelio Dominus ait, *Ne graventur corda vestra cruditate, & vinolentiâ, & curis sæcularibus.* Et quod ait Apostolus, *Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum.* Et iterum, *Non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum.* Nos autem omnia hæc, sive quæ in veteri, sive quæ in novo Testamento scripta sunt, & suis caussis exigentibus posita dicimus, & sibi adversa non esse monstramus. Quamquam & ipse in his verbis quæ posuit de veteri Testamento, animadvertere potuit, non ad immoderatam voracitatem pertinere quod dictum est, *Secundùm desiderium animæ tuæ occide & manduca omnem carnem:* quando sequitur, *juxta voluptatem quam dedit tibi Dominus.* Immoderatam enim voluptatem non dedit tibi Dominus, sed quantum sustentationi naturæ salutique sufficiat. Quisquis autem sequitur immoderatam voracitatem, suum vitium sequitur, non eam voluptatem quam dedit Dominus: & ideo non est contrarium quod in Evangelio positum est, *Non graventur corda vestra cruditate, & vinolentiâ, & curis sæcularibus.* Cùm enim quisque non replet nisi eam voluptatem, quam Dominus dedit, id est, modestam atque naturalem, non gravatur cor ejus cruditate, & vinolentiâ, & curis sæcularibus.

2. De carne autem non manducanda & non bibendo vino quod ait Apostolus, non quia illa immunda arbitratus est, hoc præcepit, sicut isti existimant, & errantes in errorem præcipitant, quibus talia persuaserunt: sed cùm ipse posuerit caussam, cur hoc dixerit, non est nobis hæc interpretanda vel exponenda sententia. Sufficit enim ipsum de Apostoli epistola totum locum huic sermoni contexere, ut & caussa manifestum appareat, cur hoc Apostolus dixerit; & istorum fraus, qui particulas quasdam de Scripturis eligunt, quibus decipiant imperitos, non connectentes quæ suprà & infrà scripta sunt, ex quibus volun-

voluntas & intentio ſcriptoris poſſit intelligi. Sic A
4. 1. ergo Apoſtolus ait: *Infirmum autem in fide recipite, non in* [a] *dijudicationibus cogitationum. Alius quidem credit manducare* [b] *omnia. Qui autem infirmus eſt, olera* [c] *manducet. Qui manducat, non manducantem non ſpernat: & qui non manducat, manducantem non judicet. Deus enim illum recepit. Tu quis es qui judices alienum ſervum? Suo domino ſtat, aut cadit. Stabit autem: potens eſt enim Dominus ſtatuere illum. Alius quidem judicat alternos dies, alius autem judicat omnem diem. Vnuſ-* B *quiſque in ſuo ſenſu abundet. Qui ſapit diem, Domino ſapit: & qui manducat, Domino manducat; gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. Nemo enim noſtrûm ſibi vivit, & nemo ſibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus: ſive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, ſive morimur, Domini ſumus. Ad hoc enim Chriſtus mortuus eſt, ut mortuorum & vivorum dominetur. Tu autem quare judicas fratrem tuum: aut tu quare ſpernis fra-* C *trem tuum? Omnes enim ſtabimus ante tribunal Domini. Scriptum eſt enim, Vivo ego, dicit Dominus, quia mihi* [d] *curvabit omne genu, & confitebitur omnis lingua Deo. Igitur unuſquiſque noſtrûm pro ſe rationem reddet. Non ergo ampliùs invicem judicemus: ſed hoc magis judicate, ne ponatis offendiculum aut ſcandalum fratribus. Scio & certus ſum in Domino Ieſu, quia nihil commune per illum, niſi ei qui putat aliquid eſſe commune, illi commune eſt. Nam ſi propter eſcam frater tuus contriſtatur,* D *jam non ſecundùm caritatem ambulas. Noli in eſca tua illum perdere, pro quo Chriſtus mortuus eſt. Non ergo blaſphemetur bonum noſtrum. Non eſt enim regnum Dei eſca & potus; ſed juſtitia, & pax, & gaudium in Spiritu-ſancto. Qui enim in hoc ſervit Chriſto, placet Deo, & probatus eſt hominibus. Itaque quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ad ædificationem ſunt in invicem. Noli propter eſcam deſtruere opus Dei. Omnia quidem munda, ſed malum eſt homini qui per offenſionem manducat. Bonum eſt non* E *manducare carnem, neque bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur. Tu fidem quam habes penes temetipſum, habe coram Deo. Beatus qui non judicat ſemetipſum in quo probat. Qui autem* [e] *diſcernit, ſi manducaverit, damnatus eſt, quia non ex fide. Omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.* Numquid eget cujuſquam interpretatione, ut intelligatur cur hoc Apoſtolus dixerit: & quantâ illi malitiâ de Scripturis certa quæque diſcerpunt, quibus circumveniant imperitos? Nam & F munda eſſe omnia dixit Apoſtolus ſecundùm fidem; & ei eſſe immunda, qui putat immunda: & tunc eſſe ab eis temperandum, cùm per offenſionem accipiuntur, id eſt, cùm aliquis infirmus putat ſibi ab omnibus carnibus temperandum, ne incidat in carnem immolatitiam; & ideo eum qui manducat, poteſt arbitrari in honorem idolorum id facere, & ex eo graviter offendi: cùm ipſa immolatitia caro, ſi ex fide à neſciente accipiatur, neminem maculet. Un- G
o. de alio loco idem Apoſtolus interrogari vetat, cùm quid de macello emitur, vel ab aliquo infideli quiſquam vocatus, in menſa ejus exhiberi ſibi carnes videt, quas iſti immundas arbitrantur, non propter immolationem, ſed quia carnes ſunt, cùm Apoſtolus clamet omnia munda eſſe, & omnem creaturam Dei bonam eſſe, & omnia ſanctificari per verbum & orationem: & tamen temperandum ab eis, ſi quis fortè infirmus offenditur. Et quodam loco apertiſſimè iſtos ſignificavit, cùm dicit, in noviſſimis temporibus futuros quoſdam prohibentes nubere, abſtinentes à cibis quos Deus creavit. Hos enim propriè deſignat, qui non propterea temperant à cibis talibus, ut aut concupiſcentiam ſuam refrenent, aut infirmitati alterius parcant, ſed quia ipſas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum eſſe negant. Nos autem teneamus Apoſtolicam diſciplinam dicentem, quòd omnia munda ſint mundis, ſervata moderatione Evangelica, ut non graventur corda noſtra cruditate & vinolentiâ & curis ſæcularibus.

Rom. 14. 20. — 1. Tim. 4. 4. & 5. — Tit. 1. 15.

3. Nam idem illud quod Apoſtolus ait, *Non poteſtis menſæ Domini communicare, & menſæ dæmoniorum,* non video cur opponendum huic loco Legis, & quaſi contrarium Manichæi eſſe crediderint. Non enim de immolationibus Lex loquitur, cùm in Deuteronomio dicitur, *Secundùm deſiderium animæ tuæ occide, & manduca omnem carnem, juxta voluptatem quam dedit tibi Dominus:* ſed de cibis qui pertinent ad hominis alimentum. Sed quoniam Manichæi etiam cùm ad hominis cœnam quæque animalia præparantur, immolationem eſſe dicunt; ſecundùm ſuum intellectum iſta contraria eſſe putaverunt. Propterea & illum commemoraverunt locum, ubi Apoſtolus ait, *Quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo:* cùm Apoſtolus apertiſſimè de victimis loqueretur, quæ in templo offeruntur dæmonibus: non de his eſcis, quas ſibi homines præparant. Sic enim dicit: *Quid ergo dico, quia idolis immolatum eſt aliquid, aut idolum eſt aliquid? Sed quia quæ immolant, dæmoniis & non Deo immolant. Nolo vos ſocios dæmoniorum fieri. Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non poteſtis menſæ Domini participare, & menſæ dæmoniorum. An æmulamur Dominum? Numquid fortiores illo ſumus? Omnia licita ſunt, ſed non omnia expediunt: omnia licita ſunt, ſed non omnia ædificant. Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed id quod alterius. Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes propter conſcientiam. Domini enim eſt terra & plenitudo ejus. Si quis vos vocaverit ex infidelibus, & volueritis ire; omnia quæ apponuntur vobis, manducate, nihil dijudicantes propter conſcientiam. Si quis autem vobis dixerit, quia hoc* [f] *immolatitium eſt; nolite manducare, propter illum qui indicavit, & propter conſcientiam: conſcientiam autem dico, non tuam, ſed alterius. Quare enim libertas mea judicetur* [g] *ab alia conſcientia? Si ego cum gratia participo, ut quid blaſphemor, pro quo gratias ago? Sive igitur manducatis, ſive bibitis, ſive quodcumque facitis, omnia in gloriam Dei facite.* Hæc attendant Manichæi, & videant quomodo dictum ſit in Deuteronomio, *Secundùm deſiderium animæ tuæ occide, & manduca omnem car-*

1. Cor. 10. 21. — Deut. 12. 20. — 1. Cor. 10. 20. — 1. Cor. 10. 19. &c. — Deut. 12. 15.

[a] Editi, *in diſceptationibus.* MSS. verò, *in dijudicationibus.* Græcè eſt εἰς διακρίσεις.
[b] In editis *manducare ſe.* Abeſt *ſe* à MSS. & à Græco.
[c] MSS. *manducat.*

[d] Editi, *curvabitur.* At MSS. *curvabit.* Græcè eſt, κάμψει.
[e] Aliquot MSS. *dijudicat.*
[f] Lov. *immolatum.* At Er. & MSS. *immolatitium.*
[g] Editi, *ab aliena.* MSS. verò, *ab alia.* In Græco eſt ὑπὸ ἄλλης.

nem, juxta voluptatem quam Dominus dedit tibi. A Quod enim de quibusdam carnibus non manducandis Judæis præceptum est, & immundæ sunt dictæ, ad significationem valet hominum immundorum, qui per figuras in veteribus Scripturis
1. Cor. 9. 9. sunt designati. Sicuti enim bos ille, cui trituran-
Deut. 25. 4. ti vetat os alligari, Evangelistam significat, si-
1. Tim. 5. 18. cut Apostolus apertissimè exponit; sic & illa quæ prohibita sunt, quasdam hominum immunditias significant, quæ in societatem corporis Christi, id est, in Ecclesiam stabilem & sempiternam non B recipiuntur. Nam quod ad cibos adtinet, omnino nihil immundum esse, sed malum esse homini qui per offensionem manducat, manifestissimè apparet.

Caput XV. Levit. 11.

1. De eo quod in Levitico scriptum est, *Separate à mundo immundum, & nemo manducet carnem cameli, asini, & leporis, & porci, & aquilæ, & milvi, & corvi, & vulturis, & reliquorum.* Nusquam manifestiùs plenissima dolis & fraudibus anima hujus hominis deprehendi potest, qui C tamquam sibi adversa atque contraria de utroque Testamento capitula objecit, quàm in hoc loco ubi commemoravit in Levitico scriptum esse, ut à nonnullis animalium carnibus temperetur. Namque huic sententiæ illud ex Evangelio credidit opponendum, ubi Dominus dicit,
Marci 7. 15. *Nihil est ingrediens in hominem coinquinans eum,*
Matth. 15. 11. *sed ea quæ procedunt de eo coinquinant.* Hoc si imprudens fecit, nihil cæcius: si autem sciens, nihil sceleratius. Nonne ipse paulò antè posuerat D
Rom. 14. 21. Apostoli testimonium dicentis, *Bonum est, fratres, non manducare carnem, neque bibere vinum,* dum cupit de novo Testamento veteri adversari,
Deut. 12. 15. ubi dictum est, *Secundùm desiderium animæ tuæ occide, & manduca omnem carnem?* Quomodo ergo nunc placet ei sententia Domini, qua dicit, nihil esse ingrediens in hominem quod coinquinet eum, sed ea coinquinare quæ de homine procedunt? Ubi se iste abscondat ab hac sententia? Quò fugiet, dicat mihi, quando immunditiam E carnium fugiendam & à cibis sanctorum separandam, perversa & superstitiosa imaginatione continentiæ præcipit? Certè enim, si verum est, non coinquinare illa quæ ingrediuntur in hominem, cum magno errore immundas esse dicunt escas Manichæi, cùm homines carne vescuntur. Si autem immundæ sunt tales escæ, quid de isto testimonio facient, quod Evangelica & divina auctoritate prolatum est, ubi Dominus dicit, non coinquinari hominem iis quæ ingrediuntur F in eum, sed iis quæ procedunt de illo? An fortè dicturi sunt, sicut solent dicere, cùm Scripturarum eos urget auctoritas, hoc capitulum à corruptoribus Scripturarum insertum esse Evangelio? Cur ergo Adimantus hoc capitulo teste utitur, & inde conatur vetus Testamentum oppugnare, unde ipse prosternitur? Cùm enim quispiam catholicus Christianus utriusque Scripturæ venerator & intellector ei responderit, hæc non esse contraria; quòd illa de quorumdam car- G nibus animalium, quibus non esse vescendum populo adhuc carnali præceptum est, ad significationem posita sint humanorum morum, quos Ecclesia quæ corpus est Domini, in suæ unitatis vinculum stabile & sempiternum recipere non potest; tamquam immundas escas respuens, & in sua viscera non convertens; ut omnia illa præcepta carnali populo imposita futuram disciplinam spiritalis populi prophetarent: & ideo non ea repugnare sententiæ Domini, qua verissimè dicit, non coinquinari hominem iis quæ per escam ingrediuntur in eum. Illa enim sententia servis onera imponit, ista jam liberis jugum excutit servitutis. Et illa tamen sic dicta est, ut servorum onera fidem prænuntient liberorum. *Omnia enim, sicut dicit Apostolus, in figura contingebant illis,* [a] *scripta sunt autem propter nos, in quos finis sæculorum obvenit.* Si ergo in figura contingebant quæ patiebantur, in figuram accipiebant quæ monebantur.

2. Cùm ergo ista respondero, & hoc modo non esse contraria duo ista capitula de singulis Testamentis collata monstravero, quid iste facturus est, contra quem dicit gravissimum testimonium testis quem contra adversarium ipse produxit? Ipse enim commemoravit de Evangelio testimonium, Domino dicente non coinquinari hominem iis escis quæ ingrediuntur in eum: & ipse carnibus abstinendum tamquam ab immundis escis monere & docere non cessat. Et tamen sensit quantam plagam sibi infligeret, & quanto ictu repercussus se ipse sauciaret. Ne quis enim eum interrogaret & diceret, Quomodo ergo prohibetis carnibus vesci, si Dominus dicit, sicut tu ipse commemoras, *Nihil est ingrediens in hominem coinquinans eum, sed ea quæ procedunt de eo coinquinant?* voluit quasi adhibere medicinam fi[illegible] caussa in mortifero vulnere. Sic enim posuit ipsum Evangelicum testimonium. In Evangelio, inquit, dicit ad turbam Dominus, *Audite, & intelligite, Nihil est ingrediens in hominem coinquinans eum:* & cetera. Quòd ergo commemoravit Dominum hoc ad turbam dixisse, nihil aliud ostendit, nisi non se ignorantiâ, sed malitiâ fecisse quod fecit: ut postea diceret Auditoribus suis ad turbam Dominum ista locutum esse, non ad paucos sanctos, quales se ipsi videri volunt: ut quoniam suos Auditores tamquam adhuc immundos permittunt carnibus vesci, sibi autem quasi jam mundis cùm sceleratum atque nefarium esse arbitrantur, hoc etiam Dominum sensisse videtur, quòd non paucos sanctos, sed turbas ista docuerit. O hominem pessimum, securum de negligentia generis humani ad occultandas deceptiones suas! Non enim credebat aliquem existere, qui arriperet Evangelium, & cum scientia legeret, & inveniret hominem in ipsis pratis quibus greges suos Dominus pascit, laqueos incautis & minùs providis abscondentem. Nam his verbis commoti discipuli, & non credentes propriè, sed potiùs figuratè Dominum locutum fuisse, cùm diceret non coinquinari hominem quæ per cibos ingrediuntur in eum, quoniam Judæi erant etiam ipsi discipuli, qui fugiendos quorumdam carnium cibos à pueritia institutum [illegible]ceperant, accedentes ad eum dixerunt ei, *quia Pharisæi audito* [b] *verbo scandalizati sunt?* ille respondens ait, *Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur. Sinite illos, cæci sunt, & duces cæcorum. Cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt.*

[a] MSS. *contingebant illis propter nos* &c. omissis verbis, *scripta sunt autem.*

[b] In editis, *hoc verbo*: Abest hoc à MSS. & à Græco textu Evangelii.

ergo infidelitatem Judæorum plantationem appellaret quam non plantavit Pater cælestis, tamen adhuc Petrus putans esse illam parabolam, & propterea reprehensos Judæos & cæcos dictos, quòd eam intelligere non potuerint, respondens
m15. dixit ei, *Edissere nobis parabolam istam.* Et ille manifestissimè ostendens non esse parabolam, sed propriam locutionem, dixit ad eos, *Adhuc & vos sine intellectu estis? Non intelligitis, quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur? Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ; hæc sunt quæ coinquinant hominem. Non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.* De non lotis autem manibus Judæi moverant quæstionem, cujus occasione Dominus generaliter de iis quæ in os intrant, & in ventrem vadunt, & in secessum emittuntur, hoc est, de alimentis nostris dixit sententiam. Quamquam ergo convocatis ad se turbis eum dixisse scriptum sit, *Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore:* tamen iste quo timore hoc addiderit verbis suis, quibus hujusmodi testimonium commemoravit, satis apparet, sicut paulò antè dictum est, ut haberet quod responderet eis qui sibi quæstionem movissent, cur primates Manichæorum nefas sibi esse existimant carnibus vesci: videlicet ut illud quod Dominus ait, turbis tantùm, non Electis concessisse videretur. Sed cùm ex consequentibus declaratum sit etiam Petro seorsum interroganti, audientibusque discipulis, quos utique ad culmen Ecclesiæ producebat, ita respondisse Dominum, ut neque per parabolam se illa dixisse testatus sit, & ad omnes pertinere monstraverit, non habent isti unde auferant cibos de faucibus hominum, & [a] eas laqueo superstitionis adstringant.

3. Fortassis aliquis eorum dicat, Edissere ergo quid significet caro porci, & cameli, & leporis, & milvi, & corvi, & ceterorum, à quibus abstinendum in Lege præcipitur. Nolo, quia longum est. Sed fac me non posse, numquid propterea nullus potest? Et sunt jam volumina innumerabilia in quibus ista exposita sunt. Nobis tamen ad hos refellendos satis est, quòd eas observationes umbram esse futurorum, non ego, sed Apostolus dicit, cùm etiam vetat serviliter observari, sed tamen aliquid significare declarat,
2.16. dicens, *Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quod est umbra futurorum.* Illa itaque futura quæ illis observationibus significabantur, postea quàm per Dominum Jesum Christum venerunt, ablatæ sunt serviles observationes: sed earum interpretationes tenentur à liberis. Quidquid enim futuram Ecclesiam significavit, prophetia est. Habes autem eumdem Apostolum
ess.5. dicentem, *Spiritum nolite spernere, prophetiam nolite exstinguere, omnia legite, quæ bona sunt tenete.* Legenda est ergo Scriptura divina, & Spiritussancti dispensatio cognoscenda, & intuenda prophetia; & rejicienda carnalis servitus, & liberalis intelligentia retinenda.

PUT VI. 1. De eo quod scriptum est in Deuteronomio,

A *Observa & sanctifica diem quem præcepit tibi Dominus. Sex diebus laborabis, & facies omne opus tuum, septima verò die sabbati epulare Domino Deo tuo, nullum faciens opus ipse tu, aut filius tuus, aut filia tua, aut puer tuus, aut puella tua, bos tuus, & asinus tuus, omnia jumenta tua, & colonus tuus. Sic autem quiescet servus tuus & ancilla tua, quemadmodum & tu. Memento quoniam servus fuisti in Ægypto, & eruit te Dominus Deus tuus in manu potenti & brachio excelso. Idcirco præcepit tibi Do-*
B *minus custodire diem septimum.* Et iterum in Genesi scriptum est, quemadmodum Abrahæ de circumcisione loquitur: *Testamentum meum custodi,* inquit, *tu & semen tuum, quod erit post te: hoc est testamentum meum quod servabis inter me & te & semen tuum. Omne masculinum circumcides in carne præputii ipsorum: & sit hoc signum testamenti inter me & vos. Octava autem die circumcidetis omnes masculos in gente vestra, ut etiam dominatum & comparatum circumcidatis præter alienigenam: &*
C *hoc erit testamentum in gente vestra. Et omnis masculus qui non circumcidet præputium suum, perdet animam suam de media plebe, quia testamentum meum dissolvit.* Hæc omnia verba veteris Testamenti, ut eis de novo Testamento adversetur, proponit Adimantus, & contraria esse affirmat ea quæ Dominus dicit in Evangelio de proselyto: *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui circumitis mare & terram ut faciatis unum proselytum, & cùm feceritis, erit filius gehennæ, multo plus quàm*
D *estis vos.* Quasi verò propterea Dominus proselytum dicat filium gehennæ, quia circumciditur, & sabbatum observat; & non potiùs quia Judæorum [b] pravam conversationem cogitur imitari, non qua observant præcepta Legis, sed quà faciunt contra Legem. Quod alio loco de his apertissimè dicit, ubi ait, quòd rejiciunt mandatum Dei, ut suam constitutionem confirment: quia cùm Lex præceperit honorari patrem &
E matrem, instituerunt ipsi quomodo exhonorentur parentes. Et item cùm eis dicit: *Væ vobis Scribæ & Pharisæi, qui habetis clavem regni cælorum, nec ipsi intratis, nec alios permittitis intrare.* Vel cùm alio loco [c] præcepit audientibus, ut dictis Pharisæorum & Scribarum obtemperarent, facta verò eorum non imitarentur. Ait enim: *Super cathedram Moysi sedent, quæ dicunt facite, sed quæ faciunt, facere nolite: dicunt enim, & non faciunt.* Quo loco & auctoritatem Legis quæ per Moysen data est, confirmat Dominus, & tamen caven-
F dos & fugiendos esse mores eorum, qui Legi quam acceperant non obtemperabant, apertissimè ostendit. Istis autem perversitatibus suis faciebant, ut cùm aliquis gentilis ad Legem eorum transisset, id est, factus esset proselytus, haberet mores eorum, & fieret filius gehennæ, multo plus quàm ipsi essent. Dabant enim magnam operam ut Judæus fieret aliquis ex gentibus, & Judæum factum cogebant suos mores pessimos imitari.

G 2. Neque illud quod de Apostolo tamquam contrarium commemorat, potuit advertere Adimantus Manichæus, omnino non esse contrarium: quia totus ejus oculus non ad inquisitionem, sed ad reprehensionem Scripturæ intentus erat. Commemorat enim dicentem Apostolum:

Deut. 5. 12. &c.
Gen. 17. 9. &c.
Matth. 23. 15.
Matth. 15. 3.
Luca 11. 52.
Matth. 23. 2. & 3.

[a] Editi, *eos.* At MSS. *eas:* scilicet, fauces.
[b] Nonnulli MSS. *Judæorum perversos mores, & eorum pravam conversationem.*
[c] Editi, *præceperit.* Meliùs MSS. *præcepit.*

1.Cor.7.18. & 19. *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio quis vocatus est, non circumcidatur: quia præputium nihil est, & circumcisio nihil est, sed observatio præceptorum Dei.* Quid enim manifestius quàm hoc Apostolum præcipere, ut unusquisque sicut vocatus erat, sic maneret? Advenientibus enim rebus, quarum erant umbræ illæ observationes, id actum est, ut ostenderetur in ipsis umbris non esse spem ponendam, sed in ipsis rebus quas illæ umbræ significabant esse venturas, id est, Christum & Ecclesiam. Et propterea illa jam omnia inania erant: nec tamen ea tamquam noxia removenda, sed tamquam superflua contemnenda Apostolus præcipit: ut si quis Judæus Christo credidisset, propter offensionem suorum non prohiberetur in ipsis superfluis remanere, nec tamen in eis salutem suam constitutam putaret: non enim signa illa, sed ea quæ his significantur in salutem introducunt. Ideoque *præputium nihil est, & circumcisio nihil est, sed observatio mandatorum Dei.* Et quod Gal. 5.12. alio loco ait, *Utinam & abscindantur qui vos conturbant:* non quia circumcisio contraria est Evangelio, dicit Apostolus, sicut Manichæi putant: sed illud est Evangelio contrarium, ut quisque rem deferens, quæ per illam umbram figuratur, ipsius umbræ sequatur inanitatem. Quod volebant qui gentibus in Christum credentibus jugum circumcisionis imponebant quasi ad salutem necessarium, cùm jam non esset umbra in corpore figuranda, sed res ipsa in corde gestanda.

Gal. 4.10. & 11. 3. Et quod dicit, *Dies observatis, & sabbata, & sollemnitates, timeo vos, ne frustra laboraverim in vobis:* non sic scriptum est ut Adimantus ponit. Non enim nominat ibi sabbatum Apostolus. Dicit enim: *Dies observatis & annos, & tempora, timeo vos, ne frustra laboraverim in vobis.* Sed putat esse de sabbato dictum? Numquid & nos non dicimus ista non esse observanda, sed illa potiùs quæ his significantur? Illi enim ea serviliter observabant, non intelligentes ad quarum rerum significationem & prænuntiationem pertinerent. Hoc in eis culpat Apostolus, & in Rom. 1. 25. omnibus qui serviunt creaturæ potiùs quàm Creatori. Nam nos quoque & Dominicum diem & Pascha sollemniter celebramus, & quaslibet alias Christianas dierum festivitates. Sed quia intelligimus quò pertineant, non tempora observamus, sed quæ illis significantur temporibus. Manichæi autem sic ea reprehendunt, quasi nullos dies & tempora observent. Sed cùm de his interrogantur secundùm opinionem sectæ suæ, omnia conantur exponere, ut non ipsa tempora, sed res, quarum illa signa sunt, observare videantur. Quas quidem res fabulosas esse atque falsissimas, aliis locis ostenditur. Nunc ad hoc dictum est, ut ore suo cogantur fateri, posse talia rationabiliter celebrari: & ideo circumcisionem carnis & rectè impositam servis, & rectè à liberis [a] intellectam esse manifestum est. Repudiamus ergo eam carnalem cum Apostolo, & approbamus eam spiritalem cum Apostolo: & sabbati quietem non observamus in tempore; sed signum temporale intelligimus, & ad æternam quietem quæ illo signo significatur, aciem [b] mentis intendimus. Repudiamus itaque temporum observationem cum Apostolo, & temporalium signorum intelligentiam tenemus cum Apostolo: duorumque Testamentorum differentiam sic probamus, ut in illo sint onera servorum, in isto gloria liberorum; in illo cognoscatur præfiguratio possessionis nostræ, in isto teneatur ipsa possessio. Interpretatur Apostolus sabbatum ad Hebræos, cùm dicit, *Remanet igitur* [c] *sabbatismus populo Dei.* Interpretatur etiam circumcisionem, cùm dicit de Abraham, *Et signum accepit circumcisionis signaculum justitiæ fidei.* Apostolicam itaque interpretationem spiritaliter teneo: carnalem servitutis observationem libertate contemno, utriusque Testamenti auctorem Deum venerans, qui & veteri homini fugienti tamquam dominus apposuit quod timeret, & novo redeunti tamquam pater aperuit quod amaret.

1. De eo quod in Exodo scriptum est, *Si autem audieris vocem meam, & facies quæcumque præcipio tibi, odero odientes te, & contristabo contristantes te: præcedet te angelus meus, & adducet te ad Amorrhæum, & Pherezæum, & Chananæum, & Iebusæum, & Gergesæum; & occidetis illos. Deos eorum ne adoraveritis, neque feceritis opera ipsorum, sed eversione evertite illos, & delete eorum memoriam.* His verbis de veteribus libris ita commemoratis, tamquam contrarium opponit Adimantus quod in Evangelio scriptum est, dicente Domino, *Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, benedicite his qui vobis maledicunt, & benefacite iis qui vos oderunt, & orate pro iis qui vos persequuntur.* Quo loco primo illud videndum est, quòd satis esse debuerit homini volenti quasi contraria monstrare, quod de occidendis inimicis in veteri Lege scriptum esse commonuit. Dominus enim de inimicis diligendis, utique de hominibus præcepit, quos per nostram patientiam & caritatem ad salutem posse converti, & quivis intelligit, & exemplis sæpissime demonstratum est. Quid ergo sibi vult, quòd adjungenda consequentia putavit, ubi scriptum est, *Deos eorum ne adoraveritis, neque feceritis opera ipsorum, sed eversione evertite illos, & delete eorum memoriam*; nisi quia & deos gentium Manichæi cogunt diligere? Et quod in Evangelio Dominus ait, *Diligite inimicos vestros*, non solùm ad homines, sed ad dæmonia quoque, vel etiam ad simulacra pertinere arbitrantur. Quòd si ita est, quis non istam detestetur amentiam? Si autem non hoc arbitrantur, iste plurimùm erravit, qui superstitiones gentium evertendas esse præceptas in veteri Testamento commemorare voluit, cùm in novo quod scriptum est de inimicis diligendis, tamquam contrarium vellet opponere.

2. Nos autem neque illud quod de hostibus hominibus occidendis in veteribus libris illi populo dictum est, contrarium esse dicimus huic præcepto Evangelico, quo nobis ut inimicos nostros diligamus Dominus jubet: quando quidem illa inimicorum interfectio carnali adhuc populo congruebat, cui Lex tamquam pædagogus data erat, sicut Apostolus dicit. Hi verò qui tunc in illo populo sancti & spiritales homines erant paucissimi, sicut Moyses, sicut Prophetæ, quo animo facerent illam inimicorum interfectionem, & utrùm eos quos interficiebant, di-

[a] Sola editio Lov. pro *intellectam*, habet *repudiatam*.
[b] Plures MSS. *aciem cordis*.
[c] In MSS. *sabbatismum*.

ligerent, multùm latet indoctos & impios, qui diligunt cæcitatem suam; qui quoniam non sunt idonei videre ista, mole potiùs auctoritatis urgendi sunt. Quid enim est quod dicit Apostolus, *Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi quasi præsens eum qui sic operatus est, in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis vobis & meo spiritu, cum potentia Domini Iesu, tradere ejusmodi satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Iesu.* Quid enim habet illa interfectio, quam multùm isti exaggerant & invidiosè ventilant, nisi interitum carnis? Sed quia exposuit Apostolus quo animo faceret, satis declaravit in aliquem inimicum vindictam cum caritate posse procedere. Et tamen hîc etiam alio modo fortasse interitus carnis, qui fit per pænitentiam, potest intelligi. Ipsi autem legunt Scripturas apocryphas, quas etiam incorruptissimas esse dicunt, ubi scriptum est apostolum Thomam maledixisse homini, à quo per imprudentiam palmâ percussus est, ignorante quis esset, maledictumque illud continuò venisse ad effectum. Nam cùm ille homo, quoniam minister convivii erat, ut apportaret aquam exisset ad fontem, à leone occisus & dilaniatus est. Quod ut manifestaretur ad aliorum terrorem, canis manum ejus intulit mensis, ubi convivabatur Apostolus: atque ita cùm caussa quæreretur à nescientibus, eisque panderetur, in magnum timorem & magnum honorem Apostoli eos esse conversos: atque hinc Evangelii exordium commendandi exstitisse. Si vellet aliquis dentes Manichæorum in ipsos convertere, quàm mordaciter ista reprehenderet. Sed quia & ibi tacitum non est quo animo factum sit, videtur dilectio vindicantis. Sic etenim in illa Scriptura legitur, quòd deprecatus fuerit Apostolus pro illo in quem temporaliter vindicatum est, ut ei parceretur in futuro judicio. Si ergo tempore novi Testamenti, quo maximè caritas commendatur, de pœnis visibilibus divinitus injectus est [a] carnalibus timor, quanto magis tempore veteris Testamenti hoc congruisse illi populo intelligendum est, quem timor Legis tamquam pædagogi coërcebat. Nam hæc est brevissima & apertissima differentia duorum Testamentorum, timor & amor: illud ad veterem, hoc ad novum hominem pertinet; utrumque tamen unius Dei misericordissima dispensatione prolatum atque conjunctum. Et in veteri Scriptura tacetur animus vindicantium, quia paucissimi spiritales divinis revelationibus quid facerent, noverant, ut populus cui terror utilis erat, severissimo imperio domaretur: ut quemadmodum videbant dari in manus suas interficiendos inimicos impios cultoresque simulacrorum, sic ipsi formidarent in manus inimicorum suorum dari, si Dei veri jussa contemnerent, & ad cultum idolorum atque impietates gentium laberentur. Nam & in ipsos similiter peccantes non dissimiliter vindicatum est. Sed omnis hæc temporalis vindicta infirmos animos terret, ut enutritos sub disciplina erudiat, & à sempiternis atque ineffabilibus suppliciis possit avertere: quia plus timent carnales homines quod in præsenti Deus vindicat, quàm illud quod futurum minatur.

1. Cor. 5. 3.

3. Potest ergo esse dilectio in vindicante. Quod unusquisque in filio suo probat, cùm eum in mores pessimos defluentem, severissima coërcitione constringit, & tanto magis, quanto magis eum diligit, atque hoc modo corrigi posse arbitratur. Non autem occidunt filios quos diligunt homines, quando eos corrigere volunt: quia multi hanc vitam pro magno bono habent, & totum quare volunt educare filios suos, in hac vita sperant. Fideles autem atque sapientes homines, qui credunt esse aliam vitam meliorem, & quanta possunt ex parte noverunt; nec ipsi vindicant occidendo, cùm filios suos volunt corrigere, quia in hac vita eos posse corrigi credunt: Deus autem qui novit quid cuique tribuat, vindicat occidendo in quos voluerit, sive per homines, sive occulto rerum ordine; non quia eos odit in quantum homines sunt, sed in quantum peccatores sunt. Nam in ipsis veteribus libris legimus dictum Deo, *Et nihil odisti eorum quæ fecisti*: sed omnia, sive per pœnas sive per præmia justitiâ moderante disponit. Nonne apostolus Paulus Christianis fidelibus loquebatur, cùm diceret, *Probet autem se homo, & sic de pane edat, & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè, judicium sibi manducat & bibit, non dijudicans corpus Domini. Propterea in vobis multi infirmi & ægri, & dormiunt sufficientes. Si autem nos ipsos dijudicaremus, non utique dijudicaremur. Dum judicamur autem, à Domino corripimur, ne cum* [b] *mundo damnemur.* Ecce manifestum est Deum cum dilectione corrigere, non solùm infirmitatibus & ægritudinibus, sed etiam mortibus temporalibus, eos quos non vult damnare cum mundo.

Sap. 11. 25.

1. Cor. 11. 28. &c.

4. Adtendant hæc isti, & videant quomodo potuerint & impiæ gentes dari in manus populi, quamvis adhuc carnalis, tamen unum Deum colentis, ut ab eo interficerentur; cum in eo tamen populo si qui essent spiritales, sine alicujus odio intelligerent dispensationem Dei: & quomodo non sit contrarium quod Dominus nobis in Evangelio præcepit, ut diligamus inimicos nostros; de quibus tamen promittit ipse vindictam, cùm de illo judice similitudinem inducit, qui quotidianas interpellationes viduæ mulieris petentis ut se vindicaret, quamvis esset injustus, nec Deum timens, nec homines reverens, tamen sustinere non potuit, & audivit eam, ne ulteriùs tædium pateretur: ex cujus comparatione multò magis Deum, qui est benignissimus atque justissimus, dixit vindicare electos suos de inimicis eorum. Huic isti audeant objicere quæstionem, & dicant, si possunt, Quid est, quod jussisti ut inimicos nostros diligamus, & de illis nos vindicare disponis? An fortè contra voluntatem suorum sanctorum facturus est, eos quos illi diligunt, puniendo atque damnando? Immo ipsi potiùs ab ista calumniosa cæcitate convertantur ad Deum, & in utroque Testamento intelligant ejus voluntatem, ne in sinistra parte inveniantur inter eos quibus dicturus est Dominus, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare*: & cetera talia. Displicet enim istis miseris, quòd Deus populo suo interficiendos tradidit inimicos; & ipsi panem manducanti dari prohibent, non inimico, sed supplici. Intelligant potiùs sine odio

Luca 6. 27.

Matth. 25. 41. &c.

[a] Sola editio Lov. *carnalis timor*, minùs rectè.
[b] Editi, *cum hoc mundo*. Particula *hoc* non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.

esse posse vindictam, quam pauci intelligunt: & A tamen quamdiu non intelligitur, tamdiu necesse est, ut lector in libris utriusque Testamenti magno labore aut errore jactetur, & putet contrarias sibi esse Scripturas.

5. Quam vindictam sine odio nondum Apostoli animo ceperant, quando irati eis à quibus non recipiebantur hospitio, quæsiverunt de Domino, (Luca 9. 54. & 55.) utrùm vellet eos petere ignem de cælo, sicut Elias fecerat, quo igne homines inhospitales consumerentur. Tunc respondit eis Dominus, dicens B eos nescire cujus spiritûs [a] filii essent, & quòd ipse liberare venisset, non perdere: quoniam illi animo inimico perdere cupiebant eos, quos volebant igne consumi. Postea verò cùm impleti essent Spiritu-sancto, & perfecti facti essent, qui jam possent etiam inimicos diligere, acceperunt potestatem vindicandi, quia jam sine odio poterant vindicare. Qua potestate Petrus apostolus usus est in eo libro quem isti non accipiunt, quoniam manifestè continet Paracleti adventum, id C est, consolatoris sancti Spiritûs, quem lugentibus misit, cùm ab eorum oculis ipse adscendisset in cælum. Consolator enim tristibus mittitur, secundùm illam ejusdem Domini sententiam: (Matth. 5. 5.) *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur.* Ipse etiam dicit: (Matth. 9. 15.) *Tunc lugebunt filii sponsi, cùm ablatus fuerit ab eis sponsus.* In illo ergo libro, ubi apertissimè (Act. 2. 4.) Spiritus-sanctus, quem Dominus consolatorem promiserat, venisse declaratur, legimus ad sententiam Petri cecidisse homines, & mortuos D (Act. 5. 5. & 10.) esse virum & uxorem, qui mentiri ausi erant Spiritui-sancto. Quod isti magna cæcitate vituperant, cùm in apocryphis pro magno legant, & illud quod de apostolo Thoma commemoravi, & ipsius Petri filiam paralyticam [b] factam precibus patris, & hortulani filiam ad precem ipsius Petri esse mortuam: & respondent, quòd hoc eis expediebat, ut & illa solveretur paralysi, & illa moreretur: tamen ad preces Apostoli factum esse non negant. Quis autem illis dixit, Non E expediebat gentibus impiis interfici, quas traditas esse divinitus in manus populi Judæorum irridentes mirari se fingunt? Cùm autem illa non odio, sed bono animo Apostoli fecerint, unde isti convincunt animos virorum spiritalium qui in illo populo fuerunt, quòd eos oderant, qui per ipsos divinâ justitiâ de hac vita jubebantur auferri? Compescant potiùs temeritatem suam, & non decipiant imperitos, quibus aut non vacat legere, aut nolunt legere, aut perverso animo legunt; & F non adtendunt & misericordiam & severitatem Dei, utriusque Testamenti litteris commendari. Nam de inimici dilectione, ut non reddatur malum pro malo, in veteribus libris legitur, (Psal. 7. 4. & 5.) *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis. Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.* Quis hoc diceret, nisi qui sciret hoc Deo placere, ut malum pro malo nemo reddat? Sed hoc perfectorum est, ut non oderint in peccatoribus nisi peccata, ipsos G autem homines diligant; & cùm vindicant, non vindicent acerbitate sævitiæ, sed moderatione justitiæ; ne ipsa relaxatio peccati plus noceat peccatori, quàm pœna vindictæ. Nec tamen hoc

A fecerunt justi homines; nisi auctoritate divina: ne quis arbitretur passim sibi esse permissum necare quem velit, aut judicio persequi, aut pœnis quibuslibet affligere. Aliquando autem apertè ponitur in Scripturis ipsa divina auctoritas, aliquando autem occultatur, ut & manifestis lector instruatur, & exerceatur obscuris.

6. Certè inimicum & persecutorem suum nimis ingratum & nimis infestum Saül regem accepit David in potestatem, ut ei faceret quod vellet; B & elegit parcere potiùs, quàm occidere. Non enim erat jussus occidere, sed neque prohibitus: immo etiam divinitus audierat se impunè facere quidquid vellet inimico: & tamen tantam potestatem ad mansuetudinem contulit. Dicatur mihi quem timuit, cùm interficere noluit. Nec hominem possumus dicere timuisse, quem acceperat in potestatem; nec Deum, qui dederat. Ubi ergo nec difficultas fuit occidendi, nec timor, dilectio [c] profecit inimico. Ecce David ille bella- C tor implevit præceptum Christi, quod accepimus, ut diligamus inimicos. Atque utinam hoc imitarentur isti, qui humanum affectum misericordiæ ad nescio quæ crudelia deliramenta torserunt. Dum enim credunt panem plorare, quod fieri non potest, non eum porrigunt homini, quem plorantem vident. Fortassis dicant, sicut solent cæci jactare insana convicia, meliorem fuisse David qui pepercit inimico, quàm Deum qui dederit ei occidendi potestatem: quasi verò D Deus nescierit cui dederit hanc potestatem. Noverat utique voluntatem servi sui, sed ut ceteris etiam hominibus ad imitandum innotesceret ea, quæ in corde David jam Deo nota erat inimici dilectio, dedit illi in potestatem inimicum, quem nondum volebat occidi, propter certam rerum [d] dispensationem, quam per illum impleri oportebat. Ita & David bonitas commendata est, ut haberent homines quod amarent; & Saülis regis malitia ad exitum digniorem dilata est, ut habe- E rent homines quod timerent.

1. De eo quod in Deuteronomio scriptum est, *Si aure audieris vocem Domini Dei tui, benedictus es in agro tuo, benedictus es in prato tuo, benedictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ & generationes jumentorum tuorum, & armentum boum tuorum, & grex ovium tuarum, benedictus es in introitu tuo & egressu.* Huic capitulo illud dicunt in Evangelio esse contrarium: *Si quis vult me sequi, abneget semetipsum sibi, & tollat crucem suam, &* F *sequatur me. Quid enim prodest homini, si totum mundum lucretur, animæ autem suæ detrimentum patiatur? Aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* Sed ex illa regula ostenditur non esse contrarium, qua notum esse jam debet, carnali adhuc populo congruenter carnalia & temporalia præmia fuisse promissa, sed tamen ab uno Deo, cujus est creatura omnis & superior & inferior. Certè enim ipse Adimantus posuit testimonium de Evangelio, ubi Dominus ait, *Nolite jurare* G *neque per cælum, quia thronus ejus est; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus.* Quod quidem & in veteribus libris scriptum est: *Cælum mihi thronus est, terra scabellum pedum meorum.* Quid ergo mirum si bona throni sui dat spiritu-

[a] Vox *filii* rejecta est per Lovanienses auctoritate unius MS. Habetur in editione Er. & in nostris omnibus MSS.

[b] Editio Lov. *paralyticam sanam factam*, additâ voce *sanam*, quæ à ceteris libris abest, & abesse debet, uti patet ex contextu.

[c] Aliquot MSS. *pepercit inimico.*

[d] In MSS. *dispositionem.*

liter sibi servientibus, & bona scabelli pedum suorum dat carnaliter sibi servientibus; cùm spiritus superior sit, & caro inferior, sicut superiora sunt cælestia, & inferiora terrestria? Quamquam illa omnia, id est, ager, & pratum, & fructus ventris, & fructus terræ & jumentorum, & armentum boum, & grex ovium possint etiam spiritaliter intelligi. Sed nunc ad rem non pertinet ista tractatio. Si autem in ipso novo Testamento, cujus præmium & hereditas ad novum hominem pertinet, tamen & Dominus iisdem ipsis quos vult esse rerum temporalium contemtores, [...b. 19.] ut in Evangelio sibi serviant, promittit multiplicationem earumdem rerum in hoc sæculo, dicens quòd accipient in hoc sæculo centies tantùm, in sæculo autem venturo vitam æternam: sicut [...17. ...xx.] etiam in veteri Scriptura dicitur, *Fideli homini totus mundus divitiarum est.* Unde exsultat Apostolus [...6.10.] dicens, *Quasi nihil habentes, & omnia possidentes.* Si ergo in novo Testamento præter æternam possessionem quæ promittitur sanctis, hujus quoque possessionis quæ transitura est, multiplicatio non subtrahitur, & tanto fit uberior, quanto contemtiùs possidetur: quanto magis in veteri Testamento carnalis populi præmia talia esse debuerunt, ipso tamen uno & vero Deo gubernatore omnium temporum omnia pro tempore moderante & administrante?

2. Sed ne in solis novi Testamenti libris isti arbitrentur hæc esse contemta, audiant Prophetam abjicientem talem felicitatem, & ad unum Dominum Deum confugiendum esse, cantantem. [...143. ...c.] Ita enim dicit: *De gladio maligno erue me, & exime me de manu filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis. Quorum filii ipsorum velut novellæ constabilitæ in juventute sua. Filiæ eorum compositæ & ornatæ velut similitudo templi. Cellaria eorum plena, eructantia ex hoc in hoc. Oves eorum fecundæ multiplicantes in exitibus suis, boves eorum crassæ. Non est ruina sepis, nec exitus, neque clamor in plateis eorum. Beatum dixerunt populum cui hæc sunt, beatus populus cujus Dominus Deus ipsius.* Attendant ergo quomodo irrideatur ista felicitas in hominibus impiis, & tota beatitudo in Deo solo inconcussa figatur. Illi enim dicunt beatum populum cui hæc sunt, sed beatus populus cujus est Dominus Deus ipsius. Quòd autem etiam illud contrarium esse putaverunt huic loco veteris Testamenti, [...8.38.] quod Dominus ait, *Omnis qui confusus fuerit me aut verba mea in gente ista adultera & peccatrice, & filius hominis confundetur illum, cùm venerit in gloria Patris sui & laude sanctorum,* quid pertineat ad contemtum rerum temporalium non video. Quòd si propterea pertinet, ne aliquis territus de talium rerum damnis, Christum confiteri aut erubescat, aut timeat, quid habent quod dicant? Dicimus ita esse ista munera Dei, ut tamen sint infima, & in comparatione salutaris confessionis, non solùm amittenda, sed ultrò etiam projicienda: carnalibus tamen hæc amantibus, & nondum capientibus promissa cælestia, ne ab idolis & dæmonibus ista peterent, utiliter à Domino Deo esse pollicita.

[...IT ...X.]

1. De eo quod scriptum est in Lege, *Ego sum qui divitias do amicis meis, & paupertatem inimicis meis.* Huic sententiæ illud opponunt quod Dominus dicit, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* (Matth. 5. 3.) Et, *Væ vobis divitibus, quia percepistis consolationem vestram.* (Luca 6. 24.) Sed cur nolunt & alia in Evangelio contueri? Ubi enim scriptum est, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum*: ibi sequitur, *Beati mites, quoniam ipsi hereditate possidebunt terram.* (Matth. 5. 4.) Ecce habent amicos Dei hereditate terræ divites fieri. Cùm autem ad tantam egestatem dives ille redigitur, ut ab eo paupere quem neglexerat, digito brevi in aqua tincto arenti linguæ suæ humorem stillari deprecetur, (Luca 16. 24.) intelligant quomodo fiant pauperes inimici Dei, & id esse cognoscant quod in Lege scriptum est: *Ego sum qui divitias do amicis meis, & paupertatem inimicis meis.*

2. Nam istas divitias temporales & in veteri Scriptura esse contemtas & superiùs docui, & innumerabilibus locis qui legere voluerit, inveniet. Unde est etiam illud: *Melius est modicum justo, super divitias peccatorum multas.* (Psal. 36. 16.) Et illud, *Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti.* (Psal. 118. 72.) Et illud: *Judicia Dei vera justificata in* [a] *idipsum, desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum.* (Psal. 18. 10.) Et illud: *Beatus vir qui invenit sapientiam, & immortalis qui videt prudentiam. Melius est enim illam mercari, quàm auri & argenti thesauros. Pretiosior est autem lapidibus optimis, non resistit illi ullum malum, bene nota est omnibus appropinquantibus ei, & eis qui considerant eam diligenter. Omne autem pretiosum non est illi dignum.* (Prov. 3. 13. &c.) Et illud: *Propter hoc optavi, & datus est mihi sensus, & invocavi, & venit in me spiritus sapientiæ. Et præposui illam* [b] *regnis & sedibus, & honestatem nihil esse duxi ad comparationem ipsius. Nec comparavi illi lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tamquam lutum æstimabitur argentum ad illam.* (Sap. 7. 7. &c.) Hæc isti si aut legerent aut non impiè legerent, viderent omnia in utriusque Testamenti Scripturis, & ad expetendum & ad fugiendum, & ad sumendum & ad rejiciendum sibi concordantia & suis gradibus ordinata.

CAPUT XX.

1. De eo quod scriptum est in Lege, *Si ambulaveritis in lege, & præcepta mea custodieritis, dabo pluvias tempore suo, & producet terra fructus suos, & arbores poma, & vindemiæ tuæ messibus succedent, & satio vindemiis: & saturabimini, & sedebitis in pace in terra vestra, & dormietis, & non erit qui vos terreat: & perdam omnem belluam ex terra vestra; & persequemini inimicos vestros, & cadent ante vos in gladio: & insequentur quinque ex vobis centum, & centum ex vobis persequentur decem millia, & concident inimici vestri ante vos in gladio: & veniam, & benedicam vos, & multiplicabo vos, & disponam vos. Manducabitis vetus quod inveteravit, & projicietis vetus ante novum.* (Levit. 26. 3. &c.) Jam neminem oportet postulare à nobis, ut hæc ostendamus quàm congruenter illi populo Deus promiserit. Multa enim de hac re diximus, & cui parva sunt, nimis tardus est. Sed tamen quod etiam huic loco de novo Testamento dicunt esse contrarium, illud videlicet quod Dominus ait, *Nolite portare aurum, neque argentum, neque nummos in zonis vestris, non peram in via, neque duas tunicas, neque calciamenta, neque virgam; dignus est enim* (Matth. 10. 9. & 10.)

[a] Editi, *in semetipsa*. Quidam verò MSS. *in idipsum*: quam lectionem sequi solet Augustinus.

[b] Omnes MSS. *regimoniis*. Græcè est, σκῆπτρα.

operarius mercede sua: quid mirum si hæc Evangelistis donaverit? Numquid in hoc ministerium populus Judaicus vocabatur? Quæ tamen omnia spiritaliter perscrutanda sunt, ne ipse Dominus hominibus impiis contra sua præcepta fecisse videatur, (Johan. 12. 6.) qui etiam loculos habebat, quibus ad necessarium victum pecunia portabatur. Nisi fortè dicturi sunt in zonis habere pecuniam, peccatum esse; in loculis autem, non esse peccatum. Non autem ista jussa, sed permissa esse Apostolis, ex hoc intelligitur, (Act. 18. 3. 1. Cor. 4. 12. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8. & 9.) quòd apostolus Paulus manibus suis operatus victum quærebat, non abusus ea potestate, sicut ipse loquitur, quam Dominus Evangelistis dedit. Quod enim permittitur à Domino, etiam non facere licet: quod autem jubetur, nisi fiat peccatum est.

2. Addunt etiam de illo divite, cui Deus dixerat, (Luca 12. 20.) *Stulte, hac nocte à te animam tuam expetam, quæ autem præparasti cujus erunt?* Et dicunt non minùs huic capitulo Legis esse contrarium: cùm in isto inanitas irrisa sit vanæ lætitiæ, qui incerta illa pro certis habuit; populo autem Israël certam faciebat illam pollicitationem omnipotentia pollicentis. Unde apostolus Paulus scribens ad Timotheum, de divitibus sæculi hujus, quos noverat in Ecclesiæ membris habere suum locum, ita loquitur: (1. Tim. 6. 17. &c.) *Divitibus hujus sæculi præcipe, non superbè sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abundanter ad fruendum: benefaciant, divites sint in operibus bonis, facilè tribuant, communicent, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.* Quis hîc non intelligat non esse culpabile habere ista, sed amare & spem in eis ponere, & ea præferre aut etiam conferre veritati, justitiæ, sapientiæ, fidei, bonæ conscientiæ, caritati Dei & proximi, quibus [a] omnibus anima pia dives est in secretis suis coram oculis Dei? Sed ut diligatur Deus, qui diligentibus se ista cuncta & invisibilia & æterna largitur, id est, se ipsum his omnibus plenum donat dilectoribus suis: ut ergo ipse diligatur, illo etiam tempore quo carnalis anima, carnis videlicet affectibus implicata, nisi temporalia desiderare non novit, persuadendum illi est, quòd etiam ista Deus dat homini: quia & verum est, & utilissimè creditur. Hoc populo Israël factum est per illas pollicitationes, quas imperitissimè miseri derident, ut etiam in ipsis infimis rebus, quomodo possent, Deum diligere assuescerent, quamvis [b] plus ibi operetur timor. Quæ tamen omnia dona temporalia figuræ sunt donorum æternorum, & illa de inimicis victoria præsignat victoriam de diabolo & angelis ejus.

3. Et quod isti adjecerunt quasi contrarium veteri Testamento, quod Apostolus loquitur, (1. Cor. 14. 33.) Deum non pugnâ & dissensione, sed pace delectari: sciant talem Deum prædicari in Scripturis illis, cui pacem suam nemo possit auferre: non qualem ipsi prædicant, qui timens ne irrueret bellum regionibus suis, membra sua longè misit, ut peregrina bella tolerarent, & postea liberari atque purgari victa & inquinata non possent. In natura verò humana, quæ peccato in inferiora defluxit, ita Deus pace delectatur, ut non relinquat libramenta justitiæ, nec pacem quam diligit velit calcari à peccantibus, sed amari à certantibus, apprehendi à victoribus, & ea carnalibus figurata promittere, spiritalibus aperta monstrare.

De eo quod scriptum est in Deuteronomio, *Maledictus omnis qui in ligno pependerit.* Licèt sæpe à Manichæis ista quæstio ventilata sit, non video tamen quid habeat huic sententiæ contrarium quod ex Evangelio Adimantus opponendum putavit, ubi Dominus ait, *Si vis perfectus esse, vende omnia quæcumque possides, & divide pauperibus, & tolle crucem tuam, & sequere me.* Hic præter quàm quòd crucem nominat, nihil adtendit esse contrarium ei quod dictum est, *Maledictus omnis qui in ligno pependerit:* quasi verò talem crucem possit quisque tollere & sequi Dominum. Sed illa tollitur, cùm sequimur Dominum, de qua dicit Apostolus, *Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus & concupiscentiis.* Tali enim cruce vetus homo, id est, vetus vita perimitur, quam de Adam traximus, ut quod in illo fuit voluntarium, in nobis fieret naturale. Quod ostendit Apostolus dicens, *Fuimus & nos aliquando naturâ filii iræ, sicut & ceteri.* Si ergo vetus vita de Adam, unde & nomine veteris hominis vetus vita significatur, quid absurdum habet, quòd in veterem hominem maledictum prolatum est, quem Dominus suspendit in ligno? Quia ex ipsa successione mortalitatem gestavit, de virgine Maria mortaliter natus, habens carnem non peccatricem, sed tamen similitudinem [c] gerentem peccati; quia mori poterat, & mors de peccato est. Unde etiam est illud: *Scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci cum illo, ut evacuetur corpus peccati.* Non ergo Dominus per linguam Moysi famuli Dei, sed mors ipsa meruit maledictum, quam Dominus noster suscipiendo evacuavit. Mors itaque illa pependit in ligno, quæ per mulierem ad hominem serpentina persuasione pervenit. Unde etiam serpentem, ad significationem ipsius mortis, Moyses in eremo exaltavit in ligno. Et quoniam à mortiferis cupiditatibus per fidem sanamur crucis Domini, qua cruce mors ligno suspensa est: propterea qui serpentum morsibus venenabantur, conspecto serpente qui fixus erat atque exaltatus in ligno, continuò sanabantur. Huic sacramento etiam ipse Dominus adtestatus est dicens, *Sicut Moyses exaltavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis.* Suscipiendo autem ignominiosissimum apud homines mortis genus Dominus noster Jesus Christus, hoc est, mortem crucis, commendavit nobis dilectionem suam, ut meritò Apostolus diceret, accendens nos in ejus caritatem, *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum. Scriptum est enim, Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Ut non solùm nullam mortem, sed etiam nullum mortis genus Christiana libertas, sicut Judaica servitus, formidaret.

De homine quem lapidari Deus jussit, qui sabbato inventus est ligna colligere. Dominus in Evangelio ubi hominis manum aridam sanavit die sabbati, divinum opus fecit, non humanum; nec ab otio recessit qui jussit & factum est. Et ideo non est simile hoc factum ligna colligenti, quo…

a Aliquot MSS. *omnis anima.*
b Ita Corbeiensis codex. At editi, *prius.*
c Corb. cod. *similitudinem gerentem carnis peccati.*

Face

facere cùm inventus esset homo die sabbati, jussu Dei lapidatus est. De servili autem observatione sabbati, & de vindicta temporalis mortis, jam multa dicta sunt. Sicut enim tempore caritatis bonitas, sic tempore timoris severitas Dei maximè commendatur. Et cùm adhuc non oporteret ante adventum Domini nudare populo legitimarum sacramenta figurarum, non invitabantur significata intelligere, sed jussa cogebantur implere: nondum enim Deo inhærebant per spiritum, sed per carnem legi serviebant. Miror autem quòd isti plangunt lapidatum hominem Dei præcepto, quia contra jussum Legis ligna collegit, & non plangunt arborem arefactam verbo Christi, quæ contra nullum præceptum fecerat; cùm talem animam arboris esse credant, qualem hominis. (atth. 21.)

CAPUT XXIII. (al. 123.3. 4.)

De eo quod scriptum est: *Mulier tua sicut vinea frondescens, & filii tui ut novella olivarum in circuitu mensæ tuæ, & videbis filios filiorum tuorum; & scies quia hoc modo benedicitur homo, qui timet Dominum.* Hoc per Prophetam figuratè dictum, & ad significationem Ecclesiæ pertinere Manichæi non intelligunt, & putant contrarium esse quod in Evangelio Dominus de spadonibus ait, qui se ipsos castrant propter regnum cælorum. (atth. 19) Sed nos jam & de viro, & de uxore, & de spadonibus, quantum satis fuit, in tertio capitulo disseruimus.

CAPUT XXIV. (v. 6. 6.)

De eo quod scriptum est apud Salomonem, *Imitare formicam, & intuere diligentiam ejus, quia ab æstatis tempore usque ad hyemem colligit sibi alimonias.* Neque hoc intelligunt Manichæi spiritaliter esse accipiendum, & putant præceptum esse ut thesaurizemus in terra, aut etiam curemus hæc horrea, quæ sine ullo præcepto multùm homines implere festinant. Et ideo illud Adimantus ex Evangelio dicit adversum esse huic sententiæ, ubi Dominus ait, *Nolite cogitare de crastino.* (th. 6.) Sed neque hoc intelligunt ad id pertinere, ut temporalia non amemus, neque timeamus ne nobis desint necessaria, & propter ipsa conquirenda vel Deo vel hominibus serviamus. Nam si hoc ideo dictum est, ut non servetur panis in crastinum, magis hoc implent vagi Romanorum, quos [a] Passivos appellant, qui annonâ quotidianâ satiato ventre, aut donant statim quod restat, aut projiciunt, quàm vel Domini discipuli, qui etiam cum ipso Domino cæli & terræ in terra ambulantes loculos habebant; vel Paulus apostolus, qui omnium terrenorum contemtor, sic tamen gubernavit ea quæ præsenti vitæ erant necessaria, ut etiam de viduis præceperit dicens, *Si quis fidelis habet viduas, sufficienter tribuat illis, ut non gravetur Ecclesia, quò veris viduis sufficere possit.* (im. 5.) Sed tamen illud de formica ita positum est; ut quemadmodum illa æstate colligit unde in hyeme pascatur, sic unusquisque Christianus in rerum tranquillitate, quam significat æstas, colligat verbum Dei, ut in adversitate & tribulationibus, quæ hyemis nomine significantur, habeat unde spiritaliter vivat. Non enim in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei. (. 8. 3. / h. 4. 4.) Si autem hoc eos movet, quòd in terra

A condit formica quod colligit; irascantur etiam illi thesauro, quem Dominus in agro dicit inventum. (Matth. 13. 44.)

CAPUT XXV. (Osee 9. 14.)

De eo quod scriptum est in Osee, *Da illis ventrem vacuum & ubera arida: mortifica semen ventris ipsorum, ne pariant.* Et hæc prophetica locutio est utique figurata. Nam & ventrem non carneum intelligunt in Evangelio, cùm legunt, *Flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus.* (Iohan. 7. 38.) Et ubera quædam habebat Apostolus; cùm diceret, *Lac* B *vobis potum dedi, non escam.* (1. Cor. 3. 2.) Et iterum, *Factus sum parvulus in medio vestrûm, tamquam si nutrix fovens filios suos.* (1. Thess. 2. 7.) Et Galatas ad carnalia declinantes iterum parturit, donec Christus in eis formetur. (Gal. 4. 19.) Et ideo huic propheticæ sententiæ non repugnat quod Adimantus posuit ex Evangelio, quòd *in resurrectione à mortuis, neque nubent, neque uxores ducent, neque morientur, sed sunt ut Angeli Dei.* (Matth. 22. 30.) Nam hoc est utique quod accipiunt etiam spadones, de quibus Isaias loquitur: *Locum* C *nominatum multo meliorem filiorum & filiarum, nomen æternum dabo eis*, inquit. (Isai. 56. 5.) Non ergo isti arbitrentur in solo Evangelio tale præmium promitti sanctis: ventremque vacuum & ubera arida & mortificatum semen, ne pariant, intelligant de his esse dictum de quibus dicit Apostolus, *Sicut enim Iamnes & [b] Iambres restiterunt Moysi, sic & isti resistunt veritati, homines mente corrupti, reprobi circa fidem: sed ultrà non proficient; dementia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut &* D *illorum fuit.* (2. Tim 3. 8. & 9.) Cùm ergo ultrà non proficient, tunc habebunt ventrem vacuum, & ubera arida, & mortificatum semen. In qua sententia se isti tamquam in speculo dignentur inspicere.

CAPUT XXVI. (Amos 3. 3. &c.)

De eo quod scriptum est in Amos Propheta, *Si fieri potest ut ambulantes duo in via minimè se agnoscant, & leo sine præda ad catulum suum revertatur; si decidet avis sine aucupe in terram; si tendunt muscipulam sine caussa, ut nihil capiant; si dabit sonum tuba in civitate, ut plebs non terreatur:* E *ita etiam malum aliquod in civitate non perpetratur, quod Dominus non faciet.* Malum hoc loco non peccatum, sed pœna intelligenda est. Dupliciter enim appellatur malum, unum quod homo facit, alterum quod patitur: quod facit, peccatum est; quod patitur, pœna. De pœnis ergo loquebatur Propheta, cùm hoc diceret. Divinâ enim providentiâ cuncta moderante & gubernante, ita homo malè facit quod vult, ut malè patiatur quod non vult. Sic autem isti accusant F Prophetam ista dicentem, quasi in Evangelio non legerint: *Nonne duo passeres asse veneunt, & unus ex his non cadit in terram sine Patris vestri voluntate?* (Matth. 10. 29.) Ita ergo Deus malum facit, quod non ipsi Deo malum est, sed eis in quos vindicat. Itaque ipse quantum ad se pertinet bonum facit; quia omne justum bonum est, & justa est illa vindicta. Et ideo non est contrarium, quod Adimantus objicit dixisse Dominum: *Arbor bona fructus bonos facit, mala autem arbor malos fructus facit.* (Matth. 7. 17.) G Quamvis enim malum sit gehenna damnato: justitia tamen Dei bona est, & ipse fructus est ex arbore bona. Ille autem malis peccatorum suo- (Rom. 2. 5.)

[a] Vaticanus codex, *Passiones.* Meliùs alii MSS. cum editis, *Passivos.* Vox est Afris præsertim scriptoribus familiaris, significans hîc loci vagum, inconstans & vile hominum genus. Sic Tertullianus lib. contra Valentin. *passivos discipulos* vocat, passim vagos nec uni magistro addictos. Et lib. 1. contra Marcion. *passivum convictum* dicit indifferentem & promiscuum. Et lib. 1. ad uxorem, *licentiam passivam*, id est, vagam & indifferentem: quo etiam sensu apud Hieronymum in Ezech. 16. legitur *Passiva libido.* In Concilio Carthaginensi 1. cap 8. dicitur *Communio passiva*, id est indifferens. Et ibidem cap. 11. *Passiva corpora*, id est quælibet.

[b] Sic MSS. juxta Græc. Editi verò, *& Mambres.*

rum thesaurizat sibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm opera sua. Quamquam istæ duæ arbores manifestissimè in similitudine duorum hominum positæ sint, id est, justi & injusti: quia nisi quisque voluntatem mutaverit, bonum operari non potest. Quod in nostra potestate esse positum, alio loco docet, ubi ait, *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum.* Illis enim hoc dicit, qui putabant se bona loqui posse, cùm essent mali, hoc est, bonos fructus facere, cùm essent arbores malæ. Sic enim & subjungit: *Hypocritæ, quomodo potestis bona loqui, cùm mali sitis?* Mala ergo arbor fructus bonos facere non potest: sed ex mala fieri bona potest, ut bonos fructus ferat. *Fuistis enim aliquando tenebræ*, inquit Apostolus, *nunc autem lux in Domino.* Tamquam si diceret, Fuistis aliquando arbores malæ, & ideo non poteratis tunc nisi malos fructus facere: *nunc autem lux in Domino*, id est, & jam facti arbores bonæ, date fructus bonos: quod sequitur dicens, *Sicut filii lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni justitia & veritate: probantes quid sit bene placitum Domino.* Nam & in ipso Evangelii capitulo, si non studio malevolentiæ fugeret Adimantus, posset advertere quomodo dicatur Deus malum facere. Ibi enim ait Dominus, quod etiam iste commemoravit: *Omnis arbor quæ non facit fructus bonos, excidetur, & in ignem mittetur.* Hæc sunt mala quæ Deus facit, id est, peccatoribus pœnas, quòd in ignem mittet arbores, quæ in malitia perseverantes fieri bonæ noluerint, cùm hoc ipsis arboribus malum sit. Deus autem, ut sæpe dixi, non dat fructus malos, quia justitiæ fructus est vindicta peccati.

1. Retr. 22. — Matth. 12. 33. — Ibidem 34. — Ephes. 5. 8. — Matth. 7. 19.

CAPUT XXVII.

Isai. 45. 7.

De eo quod in Isaia propheta scriptum est, *Ego sum Deus qui facio pacem, & constituo mala.* Etiam hoc eadem regulâ solvitur. Non enim reprehendit Adimantus quòd dixit Deus, *facio pacem*: sed quòd dixit, *constituo mala.* Cùm Paulus apostolus hæc duo similiter uno in loco etiam latiùs tractaverit, dicens, *Vides ergo bonitatem & severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excidéris, & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos.* In hoc sermone apostolico satis apparet bonitas Dei, secundùm quam dixit Isaias, *Ego sum Deus qui facio pacem:* & severitas, secundùm quam dixit, *constituo mala.* Simul etiam ostendit * in nostra potestate esse, ut vel inseri bonitate ipsius, vel excidi severitate mereamur. Non ergo est Isaiæ contrarium Evangelium, sicut putat, vel potiùs putari cupit Adimantus, ubi Dominus ait, *Beati pacifici, quia filii Dei vocabuntur.* Vel ex ipsa enim parte debuit agnoscere, etiam Isaiam scire filios Dei esse pacificos, quia per eum dixit Deus, *Ego sum qui facio pacem.* Sed cùm in alia parte ad malè intelligendum oculum fixit, in altera se ipse excæcavit. Quod si vellet alius similiter cæcus dicere bonum esse vetus Testamentum, ubi dicit Deus, *Nolo mortem peccatoris, quantum ut revertatur & vivat:* malum autem esse novum Testamentum, ubi dicit Christus, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis ejus:* nonne in foveam cadens omnes qui se sequerentur, indoctos & Scripturarum ignaros in imperitiæ cæcitatem [a] germinante malitiâ secum pariter præcipitaret? Qui autem oculo pio legit, & in novo Testamento invenit quod isti accusant in vetere, & in vetere quod laudant in novo.

*Rom. 11. 22. & 23. — * 1. Retr. 22. — Matth. 5. 9. — Isai. 45. 7. — Ezech. 33. 11.*

1. De eo quod scriptum est in Isaia, *Et factum est eo anno quo mortuus est Ozias rex, vidi Dominum sedentem in sede altissima, & plena erat domus gloriæ ipsius, & in circumitu Seraphim stabant, senas alas habentes, & binis quidem operiebant faciem ipsius, binis verò pedes.* Huic loco illud opponit Adimantus, quod ait Apostolus, *Regi autem sæculorum invisibili honor & laus in sæcula.* In qua quæstione quærendum est, quid ei visum fuerit, vel in illa visione Isaiæ binas alas prætermittere, quibus volabant Seraphim, dicentes, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth:* vel in Apostoli verbis non totum dicere. Nam ita dicit Apostolus: *Regi autem sæculorum invisibili, incorruptibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum.* An fortè timuit ne Trinitatis commemoratio commendaret Prophetam lectori, & aliquid magnum ibi latére suspicaretur? Ter enim dicitur, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth.* In Apostolo autem fortè vidit, quòd si dixisset, *incorruptibili Deo*: responderetur illi quod nunc istis dicimus: Quid ergo incorruptibili Deo factura erat gens tenebrarum, si cum ea pugnare noluisset? Aut si fortè mendosos codices legerat, aut iste mendosus est ubi nos ipsum Adimantum legimus, non est diutiùs de re dubia disserendum: sed jam quærendum est quomodo & Propheta dixerit vidisse se Deum in sede altissima, & apostolus Paulus verum dixerit, invisibilem Deum. Interrogo itaque istos utrùm invisibilia possint conspici. Si dicunt posse, quid ergo calumniantur, si Deum invisibilem Propheta conspexit? Si autem dicunt non posse, ipsi Apostolo potiùs calumnientur, si audent, qui ait, *Invisibilia enim Dei à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur.* Ipse enim dixit esse *invisibilia*, & ipse rursus dicit, *conspiciuntur.* Nonne hîc coguntur fateri oculis corporeis esse invisibilia, menti verò esse visibilia? Sic igitur & Propheta Deum, qui corporaliter invisibilis est, non corporaliter, sed spiritaliter vidit.

2. Nam multa genera visionis in Scripturis sanctis inveniuntur. Unum secundùm oculos corporis, sicut vidit Abraham tres viros sub ilice Mambre, & Moyses ignem in rubo, & discipuli transfiguratum Dominum in monte inter Moysen & Eliam: & cetera hujusmodi. Alterum secundùm quod imaginamur ea quæ per corpus sentimus: nam & pars ipsa nostra cùm divinitus assumitur, multa revelantur, non per oculos corporis, aut aures, aliumve sensum carnalem, sed tamen his similia, sicut vidit Petrus discum illum submitti è cælo cum variis animalibus. Ex hoc genere est etiam istud Isaiæ, quod imperitissimè impii reprehendunt. Non enim Deum forma corporea circumterminat: sed quemadmodum figuratè, non propriè, multa dicuntur, ita etiam

[a] Victorinus MS. & unus è Vaticanis, *geminante.* Alter Vaticanus codex, *gemnente.* Corbeiensis, *geminantem.*

figuratè multa monstrantur. Tertium autem genus visionis est secundùm mentis intuitum, quo intellecta conspiciuntur veritas atque sapientia: sine quo genere illa duo quæ priùs posui, vel infructuosa sunt, vel etiam in errorem mittunt. Cùm enim ea, quæ sive corporeis sensibus, sive illi parti animæ quæ corporalium rerum imagines capit, divinitus demonstrantur, non solùm sentiuntur his modis, sed etiam mente intelliguntur, tunc est perfecta revelatio. Ex hoc tertio genere est visio illa, quam commemoravi, dicente B Apostolo, *Invisibilia enim Dei à constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur.* Hac visione videtur Deus, cùm per pietatem fidei & per agnitionem Dei morum optimorum
5. 5. corda mundantur. Quid enim profuit Balthasari regi, quòd manum scribentem ante oculos suos in pariete conspexit? Cui visioni quia non potuit adjungere mentis adspectum, quærebat adhuc videre quod viderat. Tali autem acie luminis, qua ista intelliguntur, Daniel præditus, C mente vidit, quod ille viderat corpore. Rursus illa parte animi, quæ imagines corporum capit,
1. vidit somnium Nabuchodonosor rex, & quoniam non habebat idoneum oculum mentis ad meliùs videndùm quod viderat, id est, ad intelligendum quod viderat, ideo ad interpretandum visum suum, adspectum quæsivit alienum, ejusdem scilicet Danielis: cui tamen aperienti ut cer-
26. tam accommodaret fidem, etiam ipsum somnium ut sibi diceretur exegit. Daniel autem revelante sancto Dei Spiritu, & quid ille vidisset

A in somnis ea parte vidit quâ corporum capiuntur imagines, & quid significaret mente conspexit. Non est autem propheta veri Dei & summi, qui oblata divinitus visa, vel solo corpore, vel etiam illa parte spiritûs videt qua corporum capiuntur imagines, & mente non videt. Sed plerumque in Scripturis sic posita inveniuntur, quemadmodum visa sunt, non etiam quemadmodum intellecta sunt; ut mentis visio, in qua totus fructus est, exercendis lectoribus servaretur. Sed ex multis quæ apertè sunt scripta, manifestatur nobis quomodo illa intellexerint, quæ sic in libris posuerunt, quomodo figuratè illis demonstrata sunt. Ad duo enim genera illa visionis, pertinent figuratæ demonstrationes: ad mentis autem, id est, ad intelligentiæ visionem simplex & propria pertinet revelatio rerum intellectarum atque certarum. Omnia tamen hæc genera mirificis & ineffabilibus distributionibus exhibet atque moderatur Spiritus-sanctus summæ incommutabilisque sapientiæ. Sed isti miseri sunt qui calumniantur Prophetæ dicenti quòd Deum viderit, objicientes Apostolicam sententiam, ubi invisibilem dixit. Si enim alter objiciat huic Apostolico verbo Evangelicum verbum, quo Dominus ait, *Beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt:* quomodo respondebunt posse invisibilem videri? Verbo enim premunt imperitos, & quatenus invisibilis Deus dictus sit, etsi cognoscunt, cognosci timent. Tanta est pernicies animorum, qui cùm vincere hominem volunt, ab errore vincuntur. Matth. 5. 8.

Libri II. Retractationum Caput II.

Liber [a] contra epistolam Manichæi, quam vocant Fundamenti, principia ejus sola redarguit: sed in ceteris illius partibus annotationes, ubi videbatur, affixæ sunt, quibus tota subvertitur, & quibus commonerer, si quando contra totam scribere vacavisset. Hic liber sic incipit: *Unum verum Deum omnipotentem.*

[a] Librum hunc anno 396. aut 397. scriptum intelligimus ex Retractationum serie, in qua post libros ad Simplicianum, quos Augustinus in exordio sui episcopatûs edidit, proximè collocatur. Porrò ex eadem Manichæi epistola, cujus isthic principia reprehendit, fragmentum reperies infrà in libro de natura boni, cap. 46. & alia quædam in libro de fide contra Manichæos, cap. 5. 7. & 11.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA EPISTOLAM MANICHÆI

QUAM VOCANT FUNDAMENTI,

LIBER * UNUS.

* Scriptus circiter annum 397.

Refellit priores partes Epiſtolæ Manichæi, oſtendens ipſum pro manifeſta quam pollicebatur & pro certa cognitione, nonniſi incerta & abſurda deliramenta ſuis ſectatoribus proponere.

CAPUT I. Hæretici ſanandi magis quàm perdendi.

UNum verum Deum omnipotentem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, & rogavi & rogo, ut in refellenda & revincenda hæreſi veſtra, Manichæi, cui & vos fortaſſe imprudentiùs quàm malitioſiùs adhæſiſtis, det mihi mentem pacatam atque tranquillam, & magis de veſtra correctione, quàm de ſubverſione cogitantem. Quamquam enim Dominus per ſuos ſervos regna ſubvertat erroris: ipſos tamen homines, in quantum homines ſunt, emendandos eſſe potiùs, quàm perdendos jubet. Et quidquid divinitus ante illud ultimum judicium vindicatur, ſive per improbos ſive per juſtos, ſive per neſcientes ſive per ſcientes, ſive occultè ſive palàm, non ad interitum hominum, ſed ad medicinam valere credendum eſt: quam qui reſpuerint, extremo ſupplicio præparantur. Quapropter cùm in hac univerſitate rerum, alia ſint quæ valent ad corporalem vindictam, ſicut ignis, & venenum, & morbus, & cetera hujuſmodi; alia quibus apud ſe ipſum non moleſtiis corporis ſui, ſed cupiditatum ſuarum laqueis animus puniatur, ſicuti eſt damnum, exſilium, orbitas, contumelia, & his ſimilia; quædam verò non ſint cruciamenta, ſed quaſi fomenta & lenimenta languentium, ut ſunt conſolationes, cohortationes, diſputationes, & quæcumque ſunt talia: horum omnium quædam etiam per malos neſcientes operatur ſumma Dei juſtitia, quædam autem per ſcientes bonos. Noſtrum igitur fuit eligere & optare meliora, ut ad veſtram correctionem aditum haberemus, non in contentione & æmulatione & perſecutionibus, ſed manſuetè conſolando, benevolè cohortando, leniter diſputando: ſicut ſcriptum eſt, Servum » autem Domini non oportet litigare, ſed mitem » eſſe ad omnes, docibilem, patientem, in mode» ſtia corripientem diverſa ſentientes. Noſtrum ergo fuit velle has partes expetere: Dei eſt volentibus & petentibus donare quod bonum eſt.

Rom. 13. 13.
2. Tim. 2. 24.

CAPUT II. Cauſæ cur mitiùs agendum cum Manichæis.

2. Illi in vos ſæviant, qui neſciunt cum quo labore verum inveniatur, & quàm difficilè caveantur errores. Illi in vos ſæviant, qui neſciunt quàm rarum & arduum ſit carnalia phantaſmata A piæ mentis ſerenitate ſuperare. Illi in vos ſæviant, qui neſciunt cum quanta difficultate ſanetur oculus interioris hominis, ut poſſit intueri ſolem ſuum: non iſtum quem vos colitis cæleſti corpore, oculis carneis & hominum & pecorum fulgentem atque radiantem: ſed illum de quo ſcriptum eſt per Prophetam, Ortus eſt mihi juſtitiæ ſol. Et de quo dictum eſt in Evangelio, Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Illi in vos ſæviant, B qui neſciunt quibus ſuſpiriis & gemitibus fiat, ut ex quantulacumque parte poſſit intelligi Deus. Poſtremò illi in vos ſæviant, qui numquam tali errore decepti ſunt, quali vos deceptos vident.

3. Ego autem qui diu multúmque jactatus tandem ª reſpicere potui quid ſit illa ſinceritas quæ ſine inanis fabulæ narratione percipitur; qui vanas imaginationes animi mei variis opinionibus erroribuſque collectas vix miſer merui Domino opitulante convincere; qui me ad detergendam C caliginem mentis, tam tardè clementiſſimo medico vocanti blandientique ſubjeci; qui diu flevi, ut incommutabilis & immaculabilis ſubſtantia concinentibus divinis libris ſeſe mihi perſuadere intrinſecùs dignaretur; qui denique omnia illa figmenta, quæ vos diuturna conſuetudine implicatos & conſtrictos tenent, & quæſivi curioſè, & adtentè audivi, & temere credidi, & inſtanter quibus potui perſuaſi, & adversùs alios pertinaciter animoſéque defendi; ſævire in vos D omnino non poſſum, quos ſicut me ipſum illo tempore, ita nunc debeo ſuſtinere, & tantâ patientiâ vobiſcum agere, quantâ mecum egerunt proximi mei, cùm in veſtro dogmate rabioſus & cæcus errarem.

4. Ut autem faciliùs miteſcatis, & non inimico animo vobiſque pernicioſo mihi adverſemini, illud quovis judice impetrare me à vobis oportet, ut ex utraque parte omnis arrogantia deponatur. Nemo noſtrûm dicat jam ſe inveniſſe veritatem: ſic eam quæramus, quaſi ab utriſque neſciatur. E Ita enim diligenter & concorditer quæri poterit, ſi nulla temeraria præſumtione inventa & cognita eſſe credatur. Aut ſi hoc à vobis impetrare non poſſum, ſaltem illud concedite, ut vos tam

ª Sola editio Lov. *perſpicere.*

quam incognitos nunc primùm audiam, nunc A primùm discutiam. Justum puto esse quod postulo: hac sanè lege servata, ut vobiscum non orem, non conventicula celebrem, non Manichæi nomen accipiam, si non mihi de omnibus rebus ad salutem animæ pertinentibus sine ulla caligine rationem perspicuam dederitis.

5. In catholica enim Ecclesia, ut omittam sincerissimam sapientiam, ad cujus cognitionem pauci spiritales in hac vita perveniunt, ut eam ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed ta- B men sine dubitatione cognoscant: ceteram quippe turbam non intelligendi vivacitas, sed credendi simplicitas tutissimam facit: ut ergo hanc omittam sapientiam, quam in Ecclesia esse catholica non creditis; multa sunt alia quæ in ejus gremio me justissimè teneant. Tenet consensio populorum atque gentium: tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata: tenet ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem C Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum successio sacerdotum: tenet postremò ipsum Catholicæ nomen, quod non sine caussa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cùm omnes hæretici se catholicos dici velint, quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot & tanta nominis Christiani [a] carissima vincula rectè hominem tenent credentem in D catholica Ecclesia, etiam si propter nostræ intelligentiæ tarditatem vel vitæ meritum veritas nondum se apertissimè ostendat. Apud vos autem, ubi nihil horum est quod me invitet ac teneat, sola personat veritatis pollicitatio: quæ quidem si tam manifesta monstratur, ut in dubium venire non possit, præponenda est omnibus illis rebus, quibus in Catholica teneor: si autem tantummodo promittitur, & non exhibetur, nemo me movebit ab ea fide quæ animum E meum tot & tantis nexibus Christianæ [b] religioni adstringit.

6. Videamus igitur quid me doceat Manichæus, & potissimùm illum consideremus librum, quem FUNDAMENTI EPISTOLAM dicitis, ubi totum penè quod creditis continetur. Ipsa enim nobis illo tempore miseris quando lecta est, [c] illuminati dicebamur à vobis. Certè sic incipit: MANICHÆUS *apostolus Iesu Christi providentia Dei Patris. Hæc sunt salubria verba, de perenni ac vivo fonte.* Jam cum bona patientia, si F placet, adtendite quid quæram. Non credo istum esse apostolum Christi. Quæso ne succenseatis, & maledicere incipiatis. Nostis enim me statuisse, nihil à vobis prolatum temere credere. Quæro ergo qui sit iste Manichæus? Respondebitis, Apostolus Christi. Non credo: quid jam dicas aut facias, non habebis: promittebas enim scientiam veritatis, & nunc quod nescio cogis ut credam. Evangelium mihi fortasse lecturus es, & inde Manichæi personam tentabis asserere. Si er- G go invenires aliquem, qui Evangelio nondum credit, quid faceres dicenti tibi, Non credo? Ego verò Evangelio non crederem, nisi me catholicæ Ecclesiæ commoveret auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus, Crede Evangelio; cur eis non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæis? Elige quid velis. Si dixeris, Crede Catholicis: ipsi me monent ut nullam fidem accommodem vobis: quapropter non possum illis credens, nisi tibi non credere. Si dixeris, Noli Catholicis credere: non rectè facies per Evangelium me cogere ad Manichæi fidem, quia ipsi Evangelio Catholicis prædicantibus credidi. Si autem dixeris, Rectè credidisti Catholicis laudantibus Evangelium, sed non rectè illis credidisti vituperantibus Manichæum: usque adeo me stultum putas, ut nulla reddita ratione quod vis credam, quod non vis non credam? Multo enim justius atque cautius facio, si Catholicis quoniam semel credidi, ad te non transeo, nisi me non credere jusseris, sed manifestissimè ac apertissimè scire aliquid feceris. Quocirca si mihi rationem redditurus es, dimitte Evangelium. Si ad Evangelium te tenes, ego me ad eos teneam, quibus præcipientibus Evangelio credidi; & his jubentibus tibi omnino non credam. Quòd si fortè in Evangelio aliquid apertissimum de Manichæi apostolatu invenire potueris, infirmabis mihi Catholicorum auctoritatem, qui jubent ut tibi non credam: qua infirmata, jam nec Evangelio credere potero, quia per eos illi credideram; ita nihil apud me valebit, quidquid inde protuleris. Quapropter si nihil manifestum de Manichæi apostolatu in Evangelio reperitur, Catholicis potiùs credam quàm tibi. Si autem aliquid inde manifestum pro Manichæo legeris, nec illis, nec tibi: illis, quia de te mihi mentiti sunt; tibi autem, quia eam scripturam mihi profers, cui per illos credideram, qui mihi mentiti sunt. Sed absit ut ego Evangelio non credam. Illi enim credens, non invenio quomodo possim etiam tibi credere. Apostolorum enim nomina, *Matth. 10. 2.* quæ ibi leguntur, non inter se continent nomen *Mar. 3. 13.* Manichæi. In locum autem traditoris Christi *Luca 6. 13.* quis successerit, in Apostolorum Actibus legimus: *14.* cui libro necesse est me credere, si credo Evan- *Act. 1. 26.* gelio, quoniam utramque Scripturam similiter mihi catholica commendat auctoritas. In eodem etiam libro de vocatione atque apostolatu Pauli *Act. 9. 4.* vulgatissimam tenemus historiam. Lege mihi jam, si potes, in Evangelio, ubi Manichæus apostolus dictus est; vel in aliquo alio libro, cui me jam credidisse confiteor. An illud lecturus es, ubi Spiritum-sanctum paracletum Dominus promi- *Johan. 14.* sit Apostolis. De quo loco vide quot & quanta *16.* sint, quæ me revocent & deterreant, ne Manichæo credam.

CAPUT VI. Cur apostolum Christi se scripserit.

7. Quæro enim, cur epistolæ hujus principium sit, *Manichæus apostolus Iesu Christi:* & non sit, Paracletus apostolus Jesu Christi. Si autem missus à Christo Paracletus Manichæum misit, cur lego, *Manichæus apostolus Iesu Christi*; & non potiùs, Manichæus apostolus Paracleti? Si dicis ipsum esse Christum, qui est etiam Spiritus-sanctus, contradicis ipsi Scripturæ, ubi Dominus *Johan. 14.* ait, Et alium Paracletum mittam vobis. Si autem *16.*

[a] Duo MSS. *clarissima.*

[b] Am. & omnes MSS. *religionis.*

[c] Editi Am & Er. *inclinati dicebamus, Amen.* Lov. *inclinati ducebamur à vobis.* Duo MSS. *inclinatis discebatur à nobis.* Tandem vetustissimus Corbeiensis codex, *inluminati direbamur à vobis.* Favet huic lectioni quod infrà in cap. 25 legitur de eadem epistola: *quæ ferè omnibus qui apud vos illuminati dicuntur, solet esse notissima.*

Christi nomen ideo rectè positum putas, non quia A ipse est Christus, qui & Paracletus, sed quia ejusdem sunt ambo substantiæ; id est, non quia unus est, sed quia unum sunt: poterat & Paulus dicere, Paulus apostolus Dei Patris; quia dixit Dominus, Ego & Pater unum sumus. Nusquam hoc dicit: sed nec quisquam Apostolorum Patris se apostolum scribit. Quid sibi ergo vult ista novitas? Nonne vobis videtur nescio quam redolere fallaciam? Certè si nihil interesse arbitratus est, cur non variè in aliis epistolis apostolum Christi B se nominat, in aliis Paracleti? Sed Christi semper audivi, quotiescumque audivi: Paracleti autem nec semel. Quid hoc esse caussæ arbitramur, nisi quia illa superbia, mater omnium hæreticorum, impulit hominem, ut non missum se à Paracleto vellet videri; sed ita susceptum, ut ipse Paracletus diceretur. Sicut Jesus Christus homo, non à Dei Filio, id est Virtute & Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, missus est; sed ita susceptus secundùm catholicam fidem, ut ipse C esset Dei Filius, id est, in illo ipso Dei Sapientia sanandis [a] peccatoribus appareret: sic se ille voluit à Spiritu-sancto, quem Christus promisit, videri esse susceptum, ut jam cùm audimus Manichæum Spiritum-sanctum, intelligamus apostolum Jesu Christi, id est, missum à Jesu Christo, qui eum se missurum esse promisit. Singularis audacia ista & ineffabile sacrilegium.

Johan. 10. 30.

CAPUT VII. Manichæus spiritus-sanctus quomodo creditus à suis.

8. Sed tamen quæro, cùm Pater & Filius & Spiritus-sanctus, vobis etiam confitentibus, non D dispari naturâ copulentur, cur hominem susceptum à Spiritu-sancto Manichæum, non putatis turpe, natum ex utroque sexu prædicare; hominem autem susceptum ab unigenita Sapientia Dei, natum de virgine credere formidatis? Si caro humana, si concubitus viri, si uterus mulieris non potuit inquinare Spiritum-sanctum, quomodo potuit uterus virginis inquinare Dei Sapientiam? Manichæus ergo iste qui de sancto Spiritu & evangelica lectione gloriatur, necesse E est vobis concedat, aut missum se esse à Spiritu-sancto; aut susceptum. Si missus est, Paracleti se apostolum dicat; si susceptus, concedat ei [b] hominem matrem quem suscepit unigenitus Filius, si ei quem suscepit Spiritus-sanctus concedit & patrem. Credat virginitate Mariæ Verbum Dei non esse pollutum, si concubitu parentum suorum Spiritum-sanctum non potuisse pollui ut credamus hortatur. Quòd si dixeritis, non in utero vel ante uterum, sed jam natum Manichæum F à Spiritu-sancto esse susceptum, sufficit ut fateamini habuisse carnem de viro & femina procreatam. Cùm enim vos non timeatis viscera & sanguinem Manichæi de humano concubitu venientem, & intestina fimo plena, quæ illa caro gestabat, & his omnibus non credatis contaminatum esse Spiritum-sanctum, à quo illum hominem susceptum esse creditis: cur ego uterum virginalem & intacta genitalia reformidem, & non potiùs credam Sapientiam Dei in ipsis maternis G visceribus homine suscepto immaculatam sinceramque mansisse? Quapropter quoniam sive missum, sive susceptum à Paracleto se Manichæus vester affirmet, nihil horum poterit obtinere: ego jam cautior neque missum eum credo, neque susceptum.

9. Nam quod addidit dicens, *providentiâ Dei Patris*; quid aliud ambivit Jesu Christo nominato, cujus se dicit apostolum, & Deo Patre, cujus providentiâ missum se dicit à Filio, nisi ut Spiritum-sanctum ipsum tertium esse crederemus? Sic enim scribit: *Manichæus apostolus Jesu Christi, providentiâ Dei Patris.* Spiritus-sanctus nominatus non est, qui maximè debuit ab eo nominari, qui nobis apostolatum suum Paracleti promissione commendat, ut evangelica auctoritate imperitos premat. Quod cùm à vobis quæritur, respondetis utique Manichæo apostolo nominato, Spiritum-sanctum paracletum nominari, quia in ipso venire dignatus est. Quæro ergo, sicut superiùs dicebam, quare exhorreatis cùm dicit catholica Ecclesia, eum in quo venit divina Sapientia, natum esse de virgine: cùm vos eum in quo Spiritum-sanctum venisse prædicatis, natum de femina viro mixta nihil horreatis? Quid ergo aliud suspicer nescio, nisi quia iste Manichæus, qui per Christi nomen ad imperitorum animos aditum quærit, pro Christo ipso se coli voluit. Hoc unde conjiciam, breviter dicam. Cùm sæpe à vobis quærerem illo tempore quo vos audiebam, quæ caussa esset, quòd Pascha Domini plerumque nullâ, interdum à paucis tepidissima celebritate frequentaretur, nullis vigiliis, nullo prolixiore jejunio indicto Auditoribus, nullo denique festiviore apparatu, cùm vestrum * bema, id est, diem quo Manichæus occisus est, quinque gradibus instructo tribunali & pretiosis linteis adornato, ac in promtu posito & objecto adorantibus, magnis honoribus prosequamini. Hoc ergo cùm quærerem, respondebatur ejus diem passionis celebrandum esse qui verè passus esset: Christum autem qui natus non esset, neque veram, sed simulatam carnem humanis oculis ostendisset, non pertulisse, sed finxisse passionem. Quis non ingemiscat homines, qui se Christianos dici volunt, timere ne polluatur veritas de virginis utero, & de mendacio non timere? Sed ut ad rem redeam, quis non suspicetur, cùm diligenter adtenderit, ideo negari à Manichæis Christum natum esse de femina, & humanum corpus habuisse, ne passio ejus, quod totius jam orbis festissimum tempus est, ab eis qui sibi crediderint celebraretur, & non tanta devotione diem mortis suæ desiderata sollemnitas honoraret? Hoc enim nobis erat in illa bematis celebritate gratissimum, quod [c] per Pascha frequentabatur: quoniam vehementiùs desiderabamus illum diem festum, subtracto alio qui solebat esse dulcissimus.

10. Fortasse dicas mihi, Quando ergo venit à Domino promissus Paracletus? Hîc ego si non haberem aliud quod crederem, faciliùs eum adhuc venturum exspectarem, quàm per Manichæum venisse concederem. Nunc verò cùm in Actibus Apostolorum manifestissimè sancti Spiritus prædicetur adventus, quæ me necessitas cogit hæreticis tam periculosè & tam facilè credere? In libro enim memorato sic scriptum est: Primum quidem sermonem fecimus de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Jesus facere & docere in die, qua Apostolos elegit per Spiritum-sanctum, & præcepit prædicare Evangelium. Quibus pr...

[a] Er. & Lov. *pectoribus*. Castigantur ex Am. & MSS.
[b] Sic meliores MSS. Editi verò, *homini*.
[c] In MSS. *quod pro Pascha frequentabatur.*

buit se vivum post passionem in multis argumentis dierum, visus est eis per dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conversatus sit cum illis, & præceperit eis ne discederent ab Jerosolymis, sed sustinerent pollicitationem Patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem Spiritu-sancto incipietis baptizari: quem & accepturi estis non post multos dies istos usque ad Pentecosten. Illi quidem cùm venissent, interrogabant eum, dicentes, Domine, si hoc in tempore repræsentaberis, & quando regnum Israël? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod Pater posuit in sua potestate, sed accipietis virtutem Spiritûs-sancti supervenientem in vos, & eritis mihi testes apud Jerusalem, & in tota Judæa & Samaria, & usque in totam terram. Ecce habes ubi commemoravit discipulos pollicitationis paternæ, quam ex ore ejus audierant de Spiritu-sancto venturo. Nunc videamus quando sit missus. Paulò pòst enim sequitur, & dicit: In illo tempore, quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes eadem animatione simul in unum: & factus est subitò de cælo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, & implevit totum illum locum, in quo erant sedentes: & visæ sunt illis linguæ divisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquemque illorum. Et impleti sunt omnes Spiritu-sancto, & cœperunt loqui linguis, quomodo Spiritus dabat eis pronuntiare. Jerosolymis autem fuerunt habitantes Judæi homines ex omni natione, quæ est sub cælo. Et cùm facta esset vox, collecta est turba, & confusa est: quoniam audiebat unusquisque suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem, & mirabantur, ad invicem dicentes, Nonne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam & Cappadociam, Pontum, Asiam, Phrygiam, & Pamphyliam: Ægyptum & [a] regiones Africæ, quæ est ad Cyrenen; & qui advenerant Romani, & Judæi, [b] & incolæ, & Cretes, & Arabes, audiebant loquentes illos suis linguis magnalia Dei. Stupebant autem, & hæsitabant ob id quod factum est, dicentes, Quidnam hoc vult esse? Alii autem irridebant, dicentes, Hi musto omnes onerati sunt. Ecce ubi venit Spiritus-sanctus: quid vultis amplius? Si Scripturis credendum est, cur non his potiùs credam, quæ robustissima auctoritate firmatæ sunt; quæ cum ipso Evangelio, ubi promissum Spiritum-sanctum pariter credimus, innotescere populis & commendari posteris prædicarique meruerunt? Hos ergo Actus Apostolorum Evangelio pari auctoritate conjunctos cùm lego, invenio non solùm esse promissum illis veris Apostolis sanctum Spiritum, sed etiam tam manifestè missum, ut nullus de hac re locus relinqueretur erroribus.

x. 11. Clarificatio enim Domini nostri apud homines, resurrectio est à mortuis, & in cælum adscensio. Scriptum est autem in Evangelio κατὰ Ἰωάννην, Spiritus autem nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus. Si ergo propterea nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus, clarificato Jesu necessariò statim datus est. Et propter ipsam geminam clarificationem, secundùm hominem & secundùm Deum, bis etiam datus est Spiritus-sanctus: semel, post quàm resurrexit à mortuis, cùm insufflavit in faciem discipulorum, dicens, Accipite Spiritum-sanctum. Et iterum, post quàm adscendit in cælum, decem diebus transactis: qui numerus perfectionem significat; cùm septenario numero, quo condita universa consistunt, additur Trinitas conditoris. De quibus rebus inter spiritales viros piè cautéque multa tractantur. Sed ego à proposito non recedam: suscepi enim priùs vobiscum sic agere, ut non ego vos doceam, quod superbum fortasse arbitramini; sed tamquam ipse à vobis discere studeam, quod novem annis non potui. Quapropter habeo quibus litteris credam de adventu Spiritus-sancti, quibus me credere si prohibetis, ne temere credam quod nescio, sic enim soletis monere, multo minùs vestris litteris credam. Quare aut omnes libros auferte de medio, & disputando pandite veritatem, de qua dubitare non possim: aut tales proferte libros, quibus non mihi cum arrogantia imponatur quod credam, sed exhibeatur sine fraude quod discam. Fortasse, inquis, & hæc epistola talis est. Nolo ergo in ejus limine ulteriùs immorari: interiora videamus.

39. (Iohan. 7.) — Iohan. 20. 22. — Act. 2. 1.

CAPUT XI.

12. *Hæc sunt*, inquit, *salubria verba ex perenni ac vivo fonte, quæ qui audierit, & eisdem primùm crediderit, deinde quæ insinuant custodierit, numquam erit morti obnoxius, verùm æternâ & gloriosâ vitâ fruetur. Nam profectò beatus est judicandus, qui hac divinâ instructus cognitione fuerit, per quam liberatus in sempiterna vita permanebit.* Et hæc, ut videtis, pollicitatio est, nondum exhibitio veritatis: & vos quoque animadvertere facillimè potestis, isto velamine quoslibet errores fucari posse, ut imperitorum animis per ornatam januam latenter irrepant. Si enim diceret: Hæc sunt pestifera verba ex venenoso fonte, quæ qui audierit, & eisdem primùm crediderit, deinde quæ insinuant custodierit, numquam erit vitæ restituendus; verùm pœnali & ærumnosa morte afficietur: (nam profectò miser est judicandus, qui hac infernâ implicatus imperitiâ fuerit, per quam demersus in sempiternis cruciatibus permanebit:) si ergo hoc diceret, verum diceret: sed libro huic non solùm nullum conciliaret lectorem, sed omnes in quorum manus incidisset, in maxima odia concitaret. Quam ob rem ad consequentia transeamus, nec nos ista decipiant quæ possunt esse bonis & malis, doctis & indoctis verba communia. Quid ergo sequitur?

13. *Pax*, inquit, *Dei invisibilis, & veritatis notitia sit cum fratribus sanctis & carissimis, qui mandatis cælestibus credunt pariter atque deserviunt.* Ita sit, ut dicit. Nam & ista benigna & acceptissima optatio est. Tantùm meminerimus hæc & à bonis doctoribus & à deceptoribus dici posse. Itaque si nulla nisi talia diceret, omnibus legendum & amplectendum esse concederem. Nec illa quæ adhuc sequuntur, improbaverim: adjungit enim, *Sed & dextera luminis tueatur & eripiat vos ab omni incursatione maligna, & à laqueis mundi.* Et omnino quidquid in hujus epistolæ principio scriptum est, donec veniatur ad caussam, nolo reprehendere, ne in rebus mino-

[a] Sic MSS. Editi autem, *& regionem Africæ.*

[b] MSS. *& Iudæi incolæ.* omisso *&*.

ribus multum operæ consumatur. Jam ergo evidentissimam pollicitationem hominis videamus. A

CAPUT XII.

14. *De eo igitur*, inquit, *frater dilectissime*[a] *Pattici, de quo mihi significasti, dicens, Nosse te cupere cujusmodi sit nativitas Adæ & Evæ, utrùm verbo sint iidem prolati, an primogeniti ex corpore: respondebitur tibi ut congruit. Namque de his à plerisque in variis scripturis*[b] *relationibusque dissimili modo insertum atque commemoratum est. Quapropter veritas istius rei ut sese habet ab universis ferè gentibus ignoratur, & ab omnibus qui etiam de* B *hoc diu multúmque disputarunt. Si enim illis super Adæ & Evæ generatione provenisset manifestò cognoscere, numquam corruptioni & morti subjacerent.* Manifestam ergo cognitionem hujus rei nobis pollicetur, ne corruptioni ac morti subjiciamur. Et si adhuc parum est, vide quid sequatur: *Necessariò ergo*, inquit, *plura sunt antè commemoranda, ut ad istud mysterium sine ulla possit ambiguitate perveniri.* Hoc est quod dicebam, sic mihi demonstrari debere veritatem, ut ad eam- C dem sine ulla ambiguitate perveniam. Quod si ipse non polliceretur, me tamen hoc exigere & flagitare oportebat, ut tanta mercede cognitionis evidentissimæ atque certissimæ ex catholico Christiano quibuslibet contradicentibus Manichæum me fieri non puderet. Jam igitur audiamus quid afferat.

Deliramenta Manichæi. Prœlium ante mundi constitutionem commissum.

15. *Unde si tibi videtur*, inquit, *ausculta priùs quæ fuerint ante constitutionem mundi, & quo pacto prœlium sit agitatum, ut possis luminis sejunge-* D *re naturam ac tenebrarum.* Jam incredibilia & falsa omnino proposuit. Quis enim credat ante constitutionem mundi ullum prœlium fuisse commissum? Et tamen si est credibile, modò nos non credere, sed cognoscere venimus. Nam qui dicit Persas & Scythas ante multos annos secum bellasse, rem dicit credibilem; eam tamen quam vel auditam vel lectam possumus credere, non expertam comprehensamque cognoscere. Cùm ergo istum repudiarem, si tale aliquid diceret; E non enim ea promisit, quæ cogeret credere, sed quæ possem sine ulla ambiguitate cognoscere: quomodo eum non repudiabo, quando non modò incerta dicit, sed etiam incredibilia. Sed quid si aliquibus rationibus ea perspicua & cognita faciet? Audiamus ergo, si possumus, cum tota patientia & lenitate quod sequitur.

CAPUT XIII. Duæ substantiæ contrariæ.

16. *Hæc quippe*, inquit, *in exordio fuerunt, duæ substantiæ à sese divisæ. Et luminis quidem imperium tenebat Deus Pater, in sua sancta stirpe* F *perpetuus, in virtute magnificus, natura ipsa verus, æternitate propria*[c] *semper exsultans, continens apud se sapientiam & sensus vitales: per*[d] *quos etiam duodecim membra luminis sui comprehendit, regni videlicet proprii divitias affluentes.* (Regnum luminis.) *In unoquoque autem membrorum ejus sunt recondita millia innumerabilium & immensorum thesaurorum. Ipse verò Pater in sua laude præcipuus, magnitudine incomprehensibilis* (al. ...ans.)*, copulata habet sibi beata & glo-* G *riosa sæcula, neque numero, neque prolixitate æstimanda, cum quibus idem sanctus atque illustris Pater & genitor degit, nullo in regnis ejus insignibus aut indigente aut infirmo constituto. Ita autem fundata sunt ejusdem splendidissima regna supra lucidam & beatam terram, ut à nullo umquam moveri aut concuti possint.*

17. Hæc mihi unde probaturus est, aut ipse unde cognovit? Noli me terrere Para nomine. Primò, quia non credere incog sed certa cognoscere accessi, à vobis ipsis fa timidior. Vos enim nostis, temere credent quàm vehementer insultare soleatis: præse cùm ipse, qui jam cœpit incerta narrare, nam ac firmam scientiam paulò antè promi * Deinde, quoniam si mihi fides imperanda magis me teneret illa Scriptura, ubi lego, nisse Spiritum-sanctum, & Apostolos inspi quibus eum Dominus se missurum esse prom rat. Quapropter aut ea quæ dicit, proba m vera esse; ut ostendas quæ non possum cred aut eum qui dicit, proba mihi Spiritum-sanc esse, ut credam quæ non potes ostendere. namque catholicam fidem profiteor, & per lam me ad certam scientiam perventurum præsumo: tu verò, qui fidem meam labefac conaris, certam scientiam trade, si potes; quod credidi, temere me credidisse convin Duo sunt quæ mihi profers: unum, cùm d Spiritum-sanctum esse qui loquitur; & alter cùm dicis manifesta esse quæ loquitur. Utr que abs te sine ulla dubitatione cognoscere bui: sed non sum avarus; unum horum do Ostende hunc esse Spiritum-sanctum, & cred vera esse quæ dicit, etiamsi nesciam: aut ost de vera esse quæ dicit, & credam Spiritum- ctum esse, etiamsi nesciam. Numquid æqu aut benevolentiùs tecum agi potest? Sed tu hoc nec illud vales ostendere. Nihil aliud sti, nisi laudare quod credis, & irridere q credo. Cùm igitur etiam ego vicissim lauda quod credo, & quod credis irrisero, quid p nobis esse judicandum, quidve faciendum, ut eos relinquamus, qui nos invitant certa gnoscere, & postea imperant ut incerta cre mus; & eos sequamur, qui nos invitant p credere, quod nondum valemus intueri, ut fide valentiores facti, quod credimus intellig mereamur, non jam hominibus, sed ipso D intrinsecùs mentem nostram illuminante at firmante?

18. Et quoniam quæsivi unde mihi prob nunc quæro unde ipse cognoverit. Si dicit esse revelatum à Spiritu-sancto, suamque me tem divinitus illustratam, ut ea quæ dicit, c & manifesta cognosceret: ipse significat quid tersit inter cognoscere & credere. Ipse enim c gnoscit, cui apertissimè ista monstrantur: eis a tem quibus hæc narrat, non cognitionem in nuat, sed credulitatem suadet. Cui quisquis mere consenserit, Manichæus efficitur; non ce ta cognoscendo, sed incerta credendo: qual nos imperitos adolescentulos aliquando decep Debuit ergo non nobis polliceri scientiam, que manifestam cognitionem, neque ad id qu quæritur, sine ulla ambiguitate perventione sed dicere potiùs sibi ista esse monstrata, illos tem quibus narrantur credere sibi debere q nesciunt. Sed si hoc diceret, quis non ei resp deret, Si ergo incognita crediturus sum, cur

a Editi, *dilectissime, audisti.* Vetus codex Corbeiensis ante mille annos scriptus loco *audisti*, habet *Pattici*: fortè nomen illius cui epistolam dedit Manichæus.

b Am. & plures MSS. *revelationibusque.*

c Sic MSS. Editi verò, *exsultans, semper continens* &c.

d Nonnulli MSS. *per quam.*

ea potiùs credam, quæ jam consensione doctorum indoctorumque celebrantur, & per omnes populos gravissima auctoritate firmata sunt? Hoc ille metuens ne sibi diceretur, offundit nebulas imperitis, primùm pollicens rerum certarum cognitionem, & postea incertarum imperans fidem. Cui tamen si hoc dicatur, ut saltem vel sibi hæc doceat esse monstrata, similiter deficit, & hoc quoque ut credamus jubet. Quis ferat tantam fallaciam tantamque superbiam?

19. Quid si non solùm incerta, sed etiam falsa esse quæ dicit, Deo & Domino nostro mihi opitulante monstravero? Quid infelicius ista superstitione inveniri potest, quæ non modò non exhibet scientiam quam promittit atque veritatem, sed ea dicit quæ vehementer sunt scientiæ veritatique contraria? Quod in sequentibus manifestiùs apparebit. Ita enim dicit: *Juxta unam verò partem ac latus illustris illius ac sanctæ terræ erat tenebrarum terra profunda & immensa magnitudine, in qua habitabant ignea corpora, genera scilicet pestifera. Hic infinitæ tenebræ, ex eadem manantes natura inæstimabiles cum propriis fetibus, ultra quas erant aquæ cœnosæ ac turbidæ cum suis inhabitatoribus, quarum interiùs venti horribiles ac vehementes cum suo principe & genitoribus. Rursum regio ignea & corruptibilis cum suis ducibus & nationibus. Pari more introrsum gens caliginis ac fumi plena, in qua morabatur immanis princeps omnium & dux, habens circa se innumerabiles principes, quorum omnium ipse erat mens atque origo: hæque fuerunt naturæ quinque terræ pestiferæ.*

20. Si aërium vel etiam æthérium corpus diceret esse naturam Dei, profectò irrideretur ab omnibus, qui sapientiæ veritatisque naturam per nulla locorum spatia distentam atque diffusam, sine ulla mole magnam & magnificam, nec in parte minorem, & in parte majorem, sed per omnia æqualem summo Patri, nec aliud habentem hîc, & aliud alibi, sed ubique integram, ubique præsentem qualicumque acie jam serenioris mentis intueri valent. * Sed quid dicam de veritate atque sapientia, quæ omnes animæ potentias superat; cùm ipsius animæ natura quæ mutabilis invenitur, nullo modo locorum spatia quadam mole sua occupet? Quidquid enim qualibet crassitudine [a] est, non potest nisi minui per partes, habendo aliud hîc, & aliud alibi. Minor est enim digitus quàm tota manus; & minor est digitus unus quàm duo; & alibi est iste digitus, alibi ille, alibi cetera manus. Quod non solùm in [b] molibus corporum articulatis videmus: sed etiam terræ pars ista non est ibi ubi illa, quia suum locum quæque obtinet: & pars humoris minor minore, & major majore loco est; & alia pars est circa fundum, alia circa oras poculi. Similiter aëris partes suos quæque implent locos; nec fieri potest ut aër quo impletur hæc domus, simul secum in eadem domo habere possit etiam illum aërem quem vicini habent: lucisque ipsius alia pars infunditur per hanc fenestram, alia per illam; & major per majorem, per minorem autem minor. Nec omnino potest esse aliquod corpus, sive cæleste sive terrestre, sive aërium sive humidum, quod non minus sit in parte quàm in toto: neque ullo modo possit in loco hujus par-

A tis simul habere aliam partem; sed aliud hîc & aliud alibi habens per quælibet spatia locorum distanti & dividua, vel potiùs, ut ita dicam, sectili mole distenditur. Animæ verò natura, etiamsi non illa ejus potentia consideretur qua intelligit veritatem, sed illa inferior qua continet corpus & sentit in corpore, nullo modo invenitur locorum spatiis aliqua mole distendi. Nam singulis sui corporis particulis tota præstò est, cùm tota sentit in singulis: nec minor pars ejus

Nam tota sentit in singulis partibus corporis.

B in digito est, & major in brachio, sicut ipse digitus brachio minor est; sed ubique tanta est, quia ubique tota est. Cùm enim tangitur digitus, non per totum corpus sentit, & tamen tota sentit. Totam enim tactus ille non latet; quod non fieret, nisi tota præstò esset. Nec sic tota præstò est, cùm tangitur digitus & sentit in digito, ut ceterum deserat corpus, & sese ad unum illum locum in quo sentit agglomeret. Sed cùm tota sentit in digito manûs, si alius locus

C tangatur in pede, nec ibi desinit tota sentire: atque ita in singulis distantibus locis tota simul adest, non unum deserens ut in altero tota sit, neque ita utrumque tenens ut aliam partem hîc habeat, & alibi aliam: sed sufficiens exhibere se singulis locis simul totam, quoniam tota sentit in singulis, satis ostendit se locorum spatiis non teneri.

Caput XVII. Memoriâ capit maximorum locorum imagines.

Quid si ejus memoriam cogitemus, non rerum intelligibilium, sed harum corporearum quam & bestiæ habere sentiuntur: (nam & per

D loca nota sine errore jumenta pergunt, & cubilia sua bestiæ repetunt, & canes dominorum suorum corpora recognoscunt, & dormientes plerumque immurmurant, & in latratum aliquando erumpunt, quod nullo modo possent nisi in eorum memoria visarum rerum vel per corpus utcumque sensarum versarentur imagines:) quis dignè cogitet, ubi capiantur istæ imagines, ubi gestentur, vel ubi formentur? Si enim non possent esse majores quàm nostri corporis quantitas

E tenet, diceret aliquis, intra ipsa sui corporis spatia quibus & illa concluditur, has imagines animam figurare atque servare. Nunc verò cùm perexiguam terræ partem occupet corpus, immensarum regionum & cæli ac terræ imagines animus volvit, quibus catervatim discedentibus ac succedentibus non fit angustus: atque hinc se ostendit non diffusum esse per locos, quia maximorum locorum imaginibus non quasi capitur, sed potiùs eas capit; non sinu aliquo, sed vi po-

F tentiaque ineffabili, qua licet eis & addere quodlibet & detrahere, & in angustum eas contrahere, & per immensa expandere, & ordinare ut velit, & perturbare, & multiplicare, & ad paucitatem singularitatemve redigere.

Caput XVIII. Intelligendi potentiâ, de rerum veritate deque ipsa cogitatione judicat.

Quid jam de illa loquar potentia, qua intelligitur veritas, qua istis ipsis quæ de corporis sensu haustæ figurantur, imaginibus sese pro veritate opponentibus magna vivacitate resistitur? Qua videtur aliam, verbi gratiâ, veram esse

G Carthaginem, aliam quam cogitans fingit, & pro suo arbitrio tota facilitate commutat: ex eadem venire facilitate innumerabiles mundos, in quibus Epicuri cogitatio innumerabiliter peregrinata est: & ne multa consecter, ex eadem venire facilitate istam terram lucis per spatia infi-

[a] Ita MSS. At editi, *crassitudine distenditur.*
[b] Editi, *in molibus corporum articulis.* Castigantur auxilio veteris MS. Corbeiensis.

nita diffuſam, & quinque antra gentis tenebrarum cum habitatoribus ſuis, in quibus Manichæi phantaſmata veritatis ſibi nomen auſa ſunt uſurpare. Quid eſt ergo hæc potentia quæ iſta diſcernit? Profectò quantacumque ſit, & his omnibus major eſt, & ſine ulla tali rerum imaginatione cogitatur. Huic inveni ſpatia, ſi potes: hanc diffunde per locos, hanc infinitæ molis tumore diſtende. Profectò ſi bene cogitas, non potes. Quidquid enim tibi tale occurrerit, judicas ipſa cogitatione ſecari poſſe per partes, faciſque ibi aliam partem minorem, aliam majorem, quantum placet: illud autem ipſum quo iſta judicas, cernis eſſe ſupra iſta, non loci altitudine, ſed potentiæ dignitate.

CAPUT XIX. Si anima per locos non extenditur, multò minùs Deus.

21. Quare ſi animam totiens mutabilem, ſive variarum voluntatum turbâ, ſive affectibus pro rerum copia vel inopia ſeſe flectentibus, ſive ipſis innumerabilibus ludis phantaſmatum, ſive oblivione & memoriâ, ſive doctrinâ & imperitiâ; ſi ergo animam, ut dixi, his atque hujuſmodi motionibus totiens mutabilem, ſentis non diffundi extendique per locos, ſed omnia talia ſpatia potentiæ vivacitate ſuperare: quid de ipſo Deo cogitandum aut exiſtimandum eſt, qui ſupra omnes rationales mentes inconcuſſus atque incommutabilis manens, tribuit quod cuique tribuendum eſt. Quem faciliùs eloqui audet anima, quàm videre: & quem tanto minùs eloquitur, quanto ſinceriùs videre potuerit. Qui tamen ſi, ut Manichæorum phantaſmata perſtrepunt, locorum ex una parte determinato, ex aliis immenſo ſpatio tenderetur: quantælibet in eo particulæ, & innumerabilia fruſta alia majora, alia minora pro cogitantis arbitrio metirentur; ut bipedalis in eo, verbi gratiâ, pars octo partibus minor eſſet quàm decempedalis. Id enim neceſſe eſt contingat omnibus naturis, quæ per talia ſpatia diffuſæ ubique totæ eſſe non poſſunt: quod in ipſa anima non invenitur, & ab eis qui conſiderare hæc non valent, deformiter de illa & turpiter creditur.

CAPUT XX. Deliramentum de duplici terra refellitur.

22. Verumtamen cum carnalibus animis fortaſſe non ſic agendum eſt, ſed deſcendendum eſt potiùs ad eorum cogitationes, qui naturam incorpoream & ſpiritalem cogitando [a] potiùs ſequi, vel non audent, vel nondum valent; ita ut nec ipſam cogitationem ſuam eadem cogitatione conſiderent, & inveniant eam [b] nullo locorum ſpatio de ipſis locorum ſpatiis judicantem. Deſcendamus ergo ad eorum ſenſus, & quæramus ab eis, *juxta* quam *partem &* juxta quod *latus*, ſicut Manichæus dicit, *illuſtris illius ac ſanctæ terræ erat tenebrarum terra.* Dicit enim *juxta unam partem ac latus:* nec dicit quam partem, vel quod latus, dextrum an ſiniſtrum. Sed quodlibet eligant, illud certè manifeſtum eſt, non dici unum latus, niſi ubi eſt & alterum latus. Ubi autem vel tria vel plura ſunt latera, aut figuræ ambitus intelligitur undique terminatus, aut ſi ex aliqua parte in immenſum patet, ex iis tamen quæ latera dicuntur, neceſſe eſt finiatur. Dicant ergo; ex alio latere, vel ex aliis lateribus, quid adjungebatur terræ lucis, ſi ex uno latere erat gens tenebrarum? Non dicunt: ſed cùm premuntur ut dicant, infinita dicunt eſſe alia latera terræ illius quam lucis vocant, id eſt, per infinita ſpatia diſtendi, & nullo fine cohiberi. Nec intelligunt jam non eſſe latera, quod quibuſvis tardis ingeniis apertiſſimum eſt. Tunc enim eſſent latera, ſi finibus ſuis terminarentur. Quid ad me, inquit, ſi non ſint latera? Sed cùm diceres, *juxta unam partem ac latus*, aliam quoque partem ſive partes, & aliud latus ſive latera cogebas intelligi. Nam ſi unum tantùm latus erat, tantùm juxta latus dici debuit, non *juxta unum latus.* Sicut in corpore noſtro rectè dicimus eſſe aliquid juxta unum oculum, quia eſt alter oculus; aut juxta unam mammillam, quia eſt altera. Si autem dicamus juxta unum naſum, aut juxta unum umbilicum, cùm alius non ſit, à doctis & ab indoctis ridebimur. Sed non te verbis premo: fortaſſe enim unum quaſi unicum appellare voluiſti.

Quid ergo erat juxta illud latus terræ, quam illuſtrem ac ſanctam vocas? *Terra*, inquis, *tenebrarum.* Quid, de iſta terra ſaltem concedis quòd corporea erat? Neceſſe eſt te hoc dicere: quando quidem omnia corpora inde aſſeris originem ducere. Quid ergo, quæſo, quamvis tardi, quamvis carnales homines, ne hoc quidem aliquando animadvertitis, quòd lateribus ſibi jungi utraque iſta terra non poſſit, niſi eſſet utraque corporea? Cur ergo nobis dicebatur neſcio [c] qua cæcitate perverſis, tenebrarum tantùm terram fuiſſe vel eſſe corpoream; illam verò quæ terra luminis diceretur, incorpoream & ſpiritalem credi oportere? Expergiſcamur aliquando homines boni, & ſaltem admoniti quod facillimum eſt adtendamus, duas terras ſibi lateribus non poſſe conjungi, niſi [d] utraque ſit corpus.

23. Aut ſi ad iſta etiam craſſi & tardi ſumus, quæro utrùm & ipſa terra tenebrarum unum latus habuerit, & cetera infinita, ſicut terra lucis? Non ita credunt, timent enim ne Deo videatur æqualis. Dicunt ergo illam per profundum immenſam [e] & per longum: ſurſum versùs autem ſupra illam ſpatia infinitæ inanitatis affirmant. Et ne ipſa vel ſimplum, terra autem luminis duplum tenere videatur, anguſtant eam à duobus etiam lateribus. Tamquam ſi unus panis (ſic enim quod dicitur faciliùs videri poteſt) in quadras quatuor decuſſatim formetur, in quibus tres ſint candidæ, una nigra: modò de tribus candidis tolle diſtinctionem, & fac illas & ſurſum versùs & deorſum versùs, & undique retrò infinitas: ſic ab eis eſſe creditur terra lucis. Illam verò nigram quadram fac deorſum versùs & retrò infinitam, ſupra ſe autem immenſam inanitatem habere: ſic opinantur terram tenebrarum. Sed hæc nimis adtentis & ſtudioſè inquirentibus quaſi ſecreta demonſtrant. * Verumtamen ita eſt, apparet terram tenebrarum à terra lucis duobus lateribus tangi. Et utique ſi duobus tan-

[a] Corbeienſis vetus codex, *cogitando perſequi.*

[b] Editi, *inveniant eam locorum ſpatia de ipſis locorum ſpatiis judicantem.* Emendantur ex Corbeienſi codice.

[c] Er. & Lov *dicebatur à neſcio qua* &c. Præpoſitio *a* non eſt apud Am. neque in MSS.

[d] MSS. *utrumque.*

[e] Editi vulgò ſic, *per profundum immenſam: & per longum ſurſum versùs aut ſupra illam* &c. Caſtigandi ex MSS. qui pro *aut* habent *autem:* & hoc pacto verba diſtinguunt, *per profundum immenſam & per longum: ſurſum versùs autem ſupra illam* &c. Nam infrà comparatur terra iſta quadræ nigræ *deorſum versùs* infinitæ, quod eſt per profundum, *& retrò*, quod eſt per longum, ...

[f] Hìc editi addunt, *ſic ab eis eſſe creditur.* quod à MSS. ab...

gitur, duobus etiam tangit. Certè *juxta unum latus erat terra tenebrarum.*

24. Deinde quàm fœda figura [a] terræ lucis apparet, tamquam fiſſa ungula nigro quodam cuneo ſubter artato, illac tantùm finita qua finditur, hians etiam & patens de ſuper interpoſito inani quidquid à ſuperficie terræ tenebrarum ſurſum versùs immenſum eſt. Quàm deinde melior ipſius terræ tenebrarum figura oſtenditur: ſi quidem illa findit, hæc finditur; illa inſeritur, hæc interpatet; illa in ſe nulli inanitati dat locum, hæc ab inferiore tantùm parte laxa non eſt, qua hoſtili cuneo ſubimpletur. Indocti ergo homines & avari cùm majorem honorem tribuunt multitudini partium quàm unitati, ut ſex partes darent terræ lucis, tres deorſum versùs, tres ſurſum versùs, maluerunt penetrari terram lucis quàm penetrare. Tali enim figurâ etſi commixtam negant, penetratam tamen negare non poſſunt.

25. Confer nunc, non ſpiritales catholicæ fidei viros, in quibus quantum in hac vita animus poteſt, cernit ſubſtantiam naturamque divinam nullis locorum ſpatiis tendi, nullis lineamentorum dimenſionibus figurari; ſed confer carnales & parvulos noſtros, qui ſolent auditis in allegoria membris quibuſdam corporis noſtri, velut cùm dicuntur oculi Dei & aures Dei, ſolent Deum ſibi libertate phantaſmatis corporis humani ſpecie figurare: hos confer jam illis Manichæis, qui ſolent iſtas nugas intentis & curioſis hominibus quaſi magna ſecreta deſcribere: & conſidera qui tolerabiliùs & honeſtiùs de Deo ſentiant; utrùm ii qui eum formâ humanâ, ſumma dignitate in ſuo genere præditâ, cogitant, an ii qui eum infinita mole diffuſum, non tamen undique, ſed tribus quadris infinitum atque condenſum, ex una verò fiſſum, patentem, hiantem, laxum ſuperiùs inanitate, cuneatum inferiùs terrâ tenebrarum; vel ſi ita melius eſt dicere, apertum ſuperiùs naturâ propriâ, [b] intratum inferiùs alienâ. Ecce ego tecum derideo carnales homines, qui nondum poſſunt ſpiritalia cogitare, humanâ formâ Deum exiſtimantes: deride & tu mecum, ſi potes, eos qui tam deformem turpemque fiſſuram vel ſciſſuram Dei, tam inaniter ſuprà hiulcam, tam inhoneſtè infrà obturatam, multùm miſerabili cogitatione imaginantur. Cùm hoc etiam interſit, quòd iſti carnales qui humanâ Deum formâ cogitant, ſi Eccleſiæ catholicæ gremio contenti, cum lacte nutriendi ſunt, non ſe in temerarias opiniones præcipitent, ſed ibi ſtudium pium quærendi nutriant, ibi petant ut accipiant, ibi pulſent ut eis aperiatur; incipiunt ſpiritaliter allegorias parabolaſque Scripturarum intelligere, & paulatim ſapere divinas potentias, congruenter alibi aurium, alibi oculorum, alibi manuum vel pedum, vel etiam alarum atque pennarum, ſcuti quoque & gladii & galeæ, ceterarumque talium innumerabilium rerum nomine enuntiari. Qua intelligentiâ quanto magis proficiunt, tanto magis catholici eſſe firmantur. Manichæi verò quando figuræ illius imaginationem reliquerint, Manichæi eſſe non poterunt. Hoc enim quaſi proprium atque [c] præcipuum auctoris ſui laudibus tribuunt, quod dicunt illa quæ ab antiquis figuratè in libris [d] divina myſteria poſita ſunt, huic qui ultimus venturus erat, ſolvenda & demonſtranda eſſe ſervata: & propterea poſt iſtum jam neminem doctorem divinitus eſſe venturum, quia nihil iſte per allegorias & figuras dixerit, cùm & antiquorum quæ talia fuerant aperiret, & ſua enodatè manifeſtéque monſtraret. Non habent ergo iſti ad quas interpretationes revertantur, cùm illis de auctore ſuo legitur, *Juxta unam verò partem ac latus illuſtris illius ac ſanctæ terræ erat tenebrarum terra.* Quocumque ſe verterint, neceſſe eſt ut phantaſmatum ſuorum miſeriâ coartati, in ſciſſuras aut abruptas præciſiones & juncturas, aut [e] fiſſuras turpiſſimas incidant, quas non dicam de incommutabili natura Dei, ſed de omni natura incorporea, quamvis mutabili, ſicuti eſt anima, miſerrimum eſt credere. Et tamen ſi non poſſem me intendere ad ſuperiora, neque cogitationes meas à falſis imaginationibus quas per ſenſus corporeos memoriâ fixas gero, in libertatem ac ſinceritatem naturæ ſpiritalis evolvere; quanto meliùs humani corporis formâ Deum cogitarem, quàm illum nigrum cuneum ſciſſuræ inferiori ejus affigerem, ſuperioremque vaſtiſſimam laxitatem, non inveniens unde oppilarem, ſic immenſa inanitate patentem & hiantem relinquerem. Quid iſta opinione fœdius? quid tenebroſius hoc errore dici aut fingi poteſt?

CAPUT XXIV. De numero naturarum in phantaſmate Manichæi.

26. Deinde volo mihi dicatur, quando lego, Deum Patrem, & ſupra lucidam beatamque terram fundata regna ejus, utrùm unius & ejuſdem ſubſtantiæ atque naturæ ſint, & Pater, & regna ejus, & terra. Quod ſi ita eſt, jam non quaſi aliam naturam, [f] quæ quaſi corpus ſit Dei, cuneus ille gentis tenebrarum diffindit & penetrat; quod quidem ipſum eſſet ineffabili deformitate turpiſſimum: ſed ipſam omnino naturam Dei cuneus ille terræ tenebrarum diffindit & penetrat. Rogo, cogitate iſta: homines eſtis: rogo, cogitate iſta, & fugite, taliumque phantaſmatum ſacrilegia dilaniatis (ſi fieri poteſt) pectoribus de fide veſtra eradicate atque propellite. An dicturi eſtis, non unius ejuſdemque naturæ illa tria eſſe, ſed alterius Patrem, alterius regna, alterius terram, ut ſuas naturas atque ſubſtantias habeant ſingula diverſas, & excellentiæ gradibus ordinatas? Quod ſi verum eſt, non duas, ſed quatuor naturas Manichæus prædicare debuerat. Si autem unam naturam habet Pater & regna, terra verò ſola diverſam, tres naturæ fuerant prædicandæ. Aut ſi propterea duas dicere maluit, quia terra tenebrarum non pertinet ad Deum, quæro quomodo ad Deum lucis terra pertineat? Si enim & naturam habet diverſam, & non eam genuit, neque fecit, non ad eum pertinet, & in alieno regna ejus locata ſunt. Aut ſi propterea pertinet, quia vicina eſt, pertineat & terra tenebrarum, quæ terram lucis non modò vicinitate contingit, ſed etiam penetratione diſſulcat. Si autem genuit eam, non eam credi oportet diverſam habere naturam. Quod enim genuit Deus, hoc oportet credi eſſe quod Deus eſt, ſicut de unigenito Filio

[a] In editis omiſſa erat vox *terra*: quæ in MSS. reperitur.

[b] Editi, *inartatum*. Unus è Vaticanis MSS. *obturatum*. Alter Vaticanus cum Victorino & antiquiſſimo Corbeienſi, *intratum*. Participium uſu rarum, ab auctoribus claſſicis tamen, Livio, Ovidio, adhibitum.

[c] MSS. *atque præcelſum.*

[d] Sic MSS. At editi, *in libris de divinis myſteriis poſita ſunt.*

[e] In omnibus MSS. *aut fulturas turpiſſimas.*

[f] MSS. *quod quaſi corpus ſit Dei.*

in Catholica creditur. Itaque ad illam fugiendam & detestandam turpitudinem [a] vos necessitas revocat, ut non terram quasi aliam atque diversam, sed ipsam Dei naturam niger ille cuneus diffindat. Quòd si non genuit, sed fecit eam Deus, quæro unde fecerit. Si de se ipso, quid aliud est genuisse? Si de aliena aliqua natura, quæro utrùm bona an mala. Si bona, erat ergo aliqua natura bona, quæ non pertinebat ad Deum: quod nullo modo dicere audebitis. Si autem mala, non ergo illa gens tenebrarum sola natura mala erat. An fortè jam inde assumserat partem aliquam Deus, quam in terram lucis converteret, & super illam sua regna stabiliret? De tota ergo id fecisset, ut jam olim mala natura nulla esset. Quòd si non de aliena substantia fecit terram lucis, restat ut eam de nihilo fecerit.

CAPUT XXV. Ex nihilo creari per Omnipotētem bona alia aliis inferiora.

27. Quare, si vobis jam persuadetur posse aliquid boni omnipotentem Deum de nihilo facere, venite in Catholicam, & discite omnes naturas quas fecit Deus & condidit, excellentiæ gradibus ordinatas, à summis usque ad infimas, omnes bonas, sed alias aliis esse potiores: easque factas esse de nihilo, cùm Deus artifex per sapientiam suam potentialiter, ut ita dicam, operaretur, ut posset esse quod non erat: & in quantum esset, bonum esset; in quantum autem deficeret, se non de Deo genitum, sed ab ipso de nihilo factum ostenderet. Quid enim vos teneat, si consideretis, non invenitis: cùm terram luminis quam describitis, neque hoc esse quod Deus est possitis dicere, ne ipsa Dei natura fœditate quadræ illius inartetur: neque de illo genitam, ne nihilo minùs hoc quod Deus est cogatur intelligi, & ad eamdem deformitatem [b] redeat; nec alienam ab illo, ne in alieno regna eum posuisse, & non duas, sed tres naturas dicere urgeamini; neque ab eodem de aliena factam substantia, ne aut bonum aliud fuerit præter Deum, aut malum præter gentem tenebrarum. Remanet igitur vobis, ut de nihilo terram luminis Deum fecisse fateamini: & non vultis credere, quòd si magnum aliquod bonum, quod tamen illo ipso esset inferius, Deus ex nihilo facere potuit; potuit etiam, quia bonus est, & nulli bono invidet, facere alterum bonum, quod illo priore esset inferius; potuit & tertium, cui secundum præponeretur, & deinde usque ad infimum bonum naturarum factarum ordinem ducere, donec universitas earum, non numero indefinito incerta difflueret, sed certo terminata consisteret. Aut si nec de nihilo istam luminis terram Deum fecisse vultis fateri, non erit exitus quo tantas turpitudines & tam sacrilegas opiniones evadatis.

In figura conjunctionis duarum terrarum, qualiscumque fingatur, semper inesse deformitatem & absurditatem.

28. Aut videte certè, quoniam liberum est carnali cogitationi phantasmata qualia libuerit opinari, ne fortè possitis aliam formam quamcumque huic conjunctioni duarum terrarum invenire, ne tam detestabilis & aversanda rerum facies animo occurrat: terram scilicet Dei, sive sit ejusdem naturæ cujus est Deus, sive diversæ, in qua tamen Dei regna fundata sint, ita ingenti mole per immensum jacére, ut per infinitum porrectis & apertis membris jaceat, quibus fœdissimè atque turpissimè ab inferiori parte recipiat etiam ipsum immensæ magnitudinis inartatum illum cuneum terræ tenebrarum. Sed quidquid aliud inveneritis figuræ, quo duæ istæ terræ sibi conjungantur, delere profectò Manichæi litteras non potestis: non dico alias quibus expressiùs ista descripsit; fortassis enim quia paucioribus notæ sunt, minùs periculi habere videantur: sed istas ipsas de quibus nunc agitur, epistolæ fundamenti, quæ ferè omnibus qui apud vos illuminati vocantur solet esse notissima. Hîc quippe ita scribitur: *Juxta unam verò partem ac latus illius illustris ac sanctæ terræ, erat tenebrarum terra profunda & immensa magnitudine.* * Quid exspectamus amplius? Tenemus enim quod juxta latus erat. Quomodo libet jam fingite figuras, & qualia libet lineamenta describite, moles certè illa immensæ terræ tenebrarum, aut recto latere adjungebatur terræ lucis, aut curvo, aut tortuoso. Sed si tortuoso; & illa sancta terra tortuosum habet latus: nam si ipsa rectum habet latus, & tortuoso hujus latere tangitur, interpatent cavernæ quædam profundæ per infinitum inanes, nec jam supra terram [c] tantùm tenebrarum inanitas erat, sicut audire solebamus. Quod si ita est, quanto melius erat ut se aliquanto longius terra luminis removeret, atque illa inanitas tanta interesset, ne omnino posset à tenebrarum terra ex ulla parte contingi: immo etiam tantum spatium pateret inanis profunditatis, ut si qua gentis illius oriretur improbitas, etiam si temere transilire in illam vellent principes tenebrarum, (quoniam nec volare possunt corpora, nisi aëre corporeo supportentur,) per illud inane præcipitati, & quia infinitum deorsum versùs esset, ad nullum aliquando fundum pervenientes, etiamsi semper possent vivere, numquam tamen dum deorsum semper feruntur possent nocere? Si autem curvo latere adjungebatur, terra quoque lucis curvo eam sinu deformiter recipiebat. Aut si introrsus ista quasi speciem theatri curva erat, curvam terræ luminis partem tali sinu receptam non minùs deformi [d] copulatione amplectebatur. Aut si ista curvum habebat latus, & illa rectum, non ex toto eam latere adtingebat. Et utique melius erat, sicut suprà dixi, ut nulla ex parte contingeret, tantumque inane interesset, ut & justo intervallo utramque terram sejungeret, & temerarios improbos per infinitum præcipites nihil nocere permitteret. Quòd si recto latere latus rectum adtingebat, non video quidem aliqua vel receptacula vel hiatus: sed planè video tantam pacem tantamque secum terræ utriusque concordiam, ut major conjunctio esse non possit. Quid enim speciosius, quid convenientius, quàm rectum recto ita copulari, ut nulla ex parte sinus aliquis vel flexus disrumpat aut dirimat naturalem ac stabilem per infinitum spatium loci & ab infinita æternitate juncturam! Quæ recta latera utriusque terræ, etiamsi interposito inani separarentur, non solùm per se ipsa pulcra essent, quia tam recta essent: sed interjecto quoque intervallo ita sibi congruerent, ut hinc atque illinc pariles rectitudines etiam sine ulla conjunctione, ipsa tamen similitudine [e] in unam pulcritudinem convenirent. Cùm autem accedit ista conjunctio, quid concordius ac pac...

[a] Editi vulgò, *nos*. At MSS. *vos*.
[b] Corbeiensis MS. *redeatis*.
[c] Sola editio Lov. *tanta*.

[d] Corbeiensis MS. *deformi curvatione*.
[e] Has voces, *in unam pulcritudinem*, addidimus ex vetere codice Corbeiensi.

tius hac utraque terrâ; quid verò etiam ipsa copulatione duorum rectorum laterum pulcrius dici aut cogitari possit, non invenio.

29. Quid faciam cum errore [a] perversis & consuetudine implicatis miserrimis animis? Non enim sciunt isti homines quid loquantur, cùm hæc loquuntur: non enim adtendunt. Rogo, nemo vos urget, nemo in certamen premit, nemo præteritis insultat erroribus, nisi qui divinam misericordiam expertus non est, ut careret erroribus: tantùm id agamus, ut aliquando finiantur. Intuemini paululùm sine animositate & amaritudine. Omnes homines sumus: non [b] nos, sed errores & falsitates oderimus. Quæso intuemini paululùm. Deus misericordiarum adjuva intuentes, & verum quærentibus interius lumen accende. Quid enim intelligimus, si non intelligimus rectum melius esse quàm pravum? Quæro ergo à vobis, si placidè modestéque accipitis, rectum latus terræ tenebrarum, quod recto lateri terræ lucis adjungitur, si quispiam depravaret, nullamne illi pulcritudinem adimeret? Necesse est fateamini, si latrare nolitis, non solùm ei, si depravetur, pulcritudinem auferri, sed eam etiam pulcritudinem quam cum recto latere terræ luminis potuit habere communem. Hanc ergo auferens, & de recto pravum faciens, ut discordaret quod concordabat, & abhorreret quod congruebat, numquid aliquam inde auferret substantiam? Sic ergo discite, non substantiam malum esse, sed sicut in corpore commutatione formæ in deterius, amitti speciem, vel potiùs minui, & fœdum dici quod pulcrum antea dicebatur, & displicere corpus quod antea placuerat: sic in animo rectæ voluntatis decus, quo piè justéque vivitur, commutata in deterius voluntate depravari; quo peccato effici animam miseram, quæ honestate rectæ voluntatis beatitatem obtinebat, nullâ additâ detractâve substantiâ.

30. Deinde etiam illud cogitate, quia etsi concedamus aliis caussis latus terræ tenebrarum malum esse, quod obscurum, quod tenebrosum, vel si quid aliud dici potest, non tamen in eo quod rectum est malum est. Sicut ergo concedo in ejus colore esse aliquid mali; sic necesse est & vos concedatis esse in ejus rectitudine aliquid boni. Nefas est itaque hoc quantumcumque [c] boni est, alienare ab artifice Deo, à quo esse omne bonum quod in quacumque natura est, nisi credimus, perniciosissimè erramus. Quomodo ergo ille & summum malum esse dicit hanc terram, in cujus lateris rectitudine invenio, quantum ad corpus adtinet, non parvæ pulcritudinis bonum; & ab omnipotente atque optimo Deo eam vult esse penitus alienam, cùm id ipsum bonum quod in illa invenimus, cui alii tribuendum sit, nisi auctori bonorum omnium, non inveniamus? Sed malum erat, inquit, etiam illud latus. Puta malum esse: deterius esset certè si non rectum, sed distortum esset. Quomodo igitur est summum malum, quo potest aliquid cogitari deterius? Deinde necesse est aliquid boni sit, quo carendo fit res quæcumque deterior. Carendo autem rectitudine fieret latus illud deterius. Inest ergo illi boni aliquid rectitudo. Et numquam mihi dices unde inest, nisi ad eum te contuleris, à quo sive magna sive parva, omnia tamen bona esse fateamur. Sed jam à lateris hujus consideratione transeamus ad alia.

CAPUT XXVIII. In terra tenebrarum naturas quinque ponit Manichæus.

31. *Habitabant*, inquit, *in illa terra ignea corpora, genera scilicet pestifera.* Cùm dicit, *habitabant:* animata utique atque viventia vult intelligi. Sed ne de verbo calumniari velle videamur, adtendamus istos omnes habitatores terræ illius, quemadmodum in quinque genera viva distribuat. *Hìc infinitæ*, inquit, *tenebræ ex eadem manantes natura inæstimabiles, cum propriis fetibus: ultra quas erant aquæ cœnosæ ac turbidæ cum suis inhabitatoribus: quarum interius venti horribiles & vehementes cum suo principe & genitoribus. Rursum regio ignea & corruptibilis cum suis ducibus & nationibus. Pari more introrsum gens caliginis ac fumi plena, in qua morabatur immanis princeps & omnium dux, habens circa se innumerabiles principes, quorum omnium ipse erat mens & origo: hæque fuerunt naturæ quinque terræ pestiferæ.* Animadvertimus quinque naturas quasi partes unius naturæ, quam vocat terram pestiferam. Hæ sunt autem: tenebræ, aquæ, venti, ignis, fumus, quas quinque naturas sic ordinat, ut exteriores ceteris sint tenebræ, à quibus numerare incipit. Intra tenebras aquas constituit, intra aquas ventos, intrà ventos ignem, intra ignem fumum. Et habebant istæ quinque naturæ sua quæque genera inhabitatorum suorum, quæ nihilò minùs quinque sunt. Quæro namque utrùm genus unum habitantium fuerit in omnibus quinque naturis, an diversa genera, sicut naturæ ipsæ diversæ sunt. Diversa fuisse respondent, & de aliis libris ita docent, quòd [d] tenebræ habuerunt serpentes; aquæ natantes, sicut sunt pisces; venti volantes, sicut sunt aves; ignis quadrupedes, sicut sunt equi, leones, & cetera hujusmodi; fumus bipedes, sicut sunt homines.

CAPUT XXIX. Refellitur hoc deliramentum.

32. Quis igitur ista ordinavit, quis distribuit atque distinxit, quis numerum, qualitates, formas, vitam dedit? Hæc enim omnia per se ipsa bona sunt, nec invenitur unde cuique naturæ nisi ab omnium bonorum Deo auctore tribuantur. Non enim sicut chaos describere, vel quoquo modo insinuare etiam Poëtæ solent, informem quamdam materiem sine specie, sine qualitate, sine mensura, sine numero & pondere, sine ordine ac distinctione, confusum nescio quid, atque omnino expers omni qualitate; unde illud quidam doctores Græci ἄποιον vocant: non ergo sic isti hanc quam vocant terram tenebrarum insinuare conantur: sed omnino aliter longéque diversè atque contrariè latus lateri adjungunt atque [e] colliniant: naturas quinque numerant, distinguunt, ordinant, qualitatibus propriis enuntiant; nec eas desertas ac infecundas esse permittunt, sed suis inhabitatoribus complent: eisque ipsis formas congruas & suis habitationibus accommodatas adtribuunt, & quod antecellit omnibus vitam. Hæc tanta bona enumerare, & ab auctore omnium bonorum Deo aliena esse dicere, hoc est

[a] Editi, *cum errore tanto.* Abest *tanto* à MSS.
[b] Sic MSS. At editi, *non vos, sed errores & falsitates odimus.*
[c] In editis, *quantumcumque bonum est.*
[d] Sic MSS. At editi, *tenebras habitaverunt serpentes; aquas natantes, sicut sunt pisces; ventos volantes, sicut sunt aves; ignes quadrupedes, &c.*
[e] Am. *colliniunt.* Er. & Lov. *collinunt.* At MSS. habent *colliniant*; seu quod idem est, *conliniant.* fortè pro *collineant.*

nec in rebus agnoscere tantum ordinis bonum, A nec in se tantum erroris malum.

Caput XXX. Quàm multa bona in iis naturis, quas ponit Manichæus in terra tenebrarum.

33. *Sed ista*, inquit, *genera quinque illas naturas inhabitantia, sæva erant atque pestifera.* Quasi ego in eis sævitiam pestemque laudaverim. Ecce ego tecum vitupero quæ in illis mala esse criminaris: lauda tu mecum quæ in illis bona ipse commemoras: ita videbis bona malis permixta te velle constituere pro summo & extremo malo. Vitupero ibi tecum pestem: lauda ibi mecum salutem. Non enim genera illa vel gigni, B vel nutriri, vel inhabitare terram illam sine salute aliqua potuissent. Vitupero ibi tecum tenebras: lauda ibi mecum fecunditatem. Tenebras enim dicis *inæstimabiles*: & addis tamen, *cum propriis fetibus.* Quamquam tenebræ non sunt corporeæ; totumque hoc nomen lucis absentia est: sicut nuditas, carere vestitu; & inanitas, vacare corporis plenitudine: ac propterea tenebræ nihil gignere potuerunt, quamvis terra potuerit tenebrosa, id est, carens luce, aliquid gignere. C

a Sed interim hoc omittamus: [a] fetus tamen ubi exoriuntur, & temperamentum est aptum saluti, & quædam concordia numerosa ordinat atque in unitatem coædificat membra nascentium, sibimet invicem moderationis pace congruentia. Quæ omnia quis non intelligat majori laude, quàm tenebras vituperatione dignanda? Vitupero ibi tecum cœnum turbidum aquarum: lauda ibi mecum & ipsam speciem qualitatemque aquarum, & inhabitatorum natantium membra con- D gruentia, vitam corpus continentem & regentem, & omne temperamentum sui generis valetudini accommodatum. Quantumvis enim aquas cœnosas turbidasque reprehendas, eo tamen quòd tales aquas dicis, ut animantia sua possent & gignere & continere, speciem illius qualiscumque corporis & partium similitudinem, qua in unam formantur pacanturque qualitatem, auferre non potes; quia si abstuleris, nullum erit corpus: quæ omnia si es homo, sentis esse laudanda. Et quan- E tumvis illorum inhabitatorum sævitiam, & inter impetus dilacerationes & vastationes exaggeres, non eis tamen adimis numerosos formarum terminos, quibus sibi singula eorum corpora membrorum parilitate pacata sunt, & temperamentum salutis, & moderamen [b] animæ partes sui

b corporis in unitatem amicitiæ concordiæque redigentis: quæ si humano sensu intueris, vides plus esse laudanda quàm illa vituperanda quæ displicent. Vitupero ibi tecum horrorem ventorum: F lauda ibi mecum eorumdem ventorum spirabilem nutricemque naturam, & speciem corporis convenientiâ partium continuati atque diffusi: quibus rebus omnibus illos inhabitatores suos poterant & gignere, & alere, & salubriter continere; eorumque inhabitatorum, cùm cetera quæ in omnibus animantibus superiori ratione laudata sunt, tum propriè impigros & faciles unde velint & quò velint transitus, & alarum in vola- G tu concordem nisum & non imparem motum. Vitupero ibi tecum corruptionem ignis: lauda

c ibi mecum [c] genitabilem ignem, & vigentem opportunamque ejus temperationem nascentibus, & ut coalescerent, & ut suis numeris liniamentisque perficerentur, & ut vivere atque habitare ibi possent: quæ omnia non solùm in igni habitatione, sed in ipsis quoque habitantibus mi- a randa & laudanda esse cognoscis. Vitupero ibi tecum obscuritatem fumi, & immanitatem principis qui in eo, sicut dicis, morabatur: lauda ibi mecum quod vel in ipso fumo nullam partem invenis dissimilem ceteris; ex quo in genere suo partium inter se suarum congruentiam modumque custodit, ut quadam unitate sit quod est: B quæ nemo sobriè considerat, & non mirabiliter laudat. Quid quòd etiam fumo addis vim potentiamque generandi, quando eidem quoque inhabitatores principes tribuis: ut quod hîc numquam vidimus, ibi fumus fecundus sit, & salubrem suis habitatoribus præbeat mansionem?

34. Quòd etiam in ipso fumi principe immanitatem solam advertisti quam vituperares, nonne debuisti adtendere cetera quæ te in ejus naturæ laudem cogerent? Habebat enim animam & cor- C pus, illam vivificantem, hoc vitâ inspiratum: cùm illa regeret, hoc obtemperaret; illa præiret, hoc subsequeretur; illa contineret, hoc non deflueret; illa moveret in numeros, hoc numerosa membrorum compagine constabiliretur. Nonne te ad laudem movet in hoc uno principe, vel pax ordinata, vel ordo pacatus? Quod autem de uno dictum est, hoc de ceteris intelligi licet. Sed enim erat in alios ferus & immanis? Non hoc laudo, sed tanta illa quæ non vis adtendere. Quæ D si vel admonitus intuetur atque considerat, quilibet quis Manichæo temere credidit, sine dubitatione cognoscit, cùm de istis naturis loquitur, de bonis quibusdam se loqui, sed non summis & in- fabricatis, sicut est Deus una Trinitas; neque de his fabricatis quæ sublimiter ordinata sunt, sicuti sunt Angeli sancti & beatissimæ potestates: sed de infimis & pro sui generis modulo in imo rerum ordinatis bonis; quæ dum comparantur superioribus, vituperandæ ab imperitis existiman- E tur; & dum consideratur quantum his desit boni quod illis adest, ejusdem boni absentia mali nomen tenet. Et ego quidem propterea sic de istis naturis disputo, quoniam ea nominantur quæ in hoc mundo nota sunt nobis. Novimus enim tenebras, aquas, ventos, ignem, fumum: novimus etiam animalia serpentia, natantia, volantia, quadrupedia, bipedia: in quibus omnibus, exceptis tenebris, quæ, ut dixi, nihil sunt aliud quàm lucis absentia, quæ oculis non videndo F discernuntur, sicut silentium auribus non audiendo; non quia tenebræ sunt aliquid, sed quia lux non est; sicut non quia silentium est aliquid, sed quia sonus non est: exceptis ergo tenebris in hac enumeratione, ceteræ naturæ sunt, & omnibus notæ: quarum speciem, quia in quantumcumque est, laudabilis & bona est, nemo prudens abalienat ab auctore omnium bonorum Deo.

G 35. Nam ille Manichæus, sicut voluit naturas quas hîc [d] didicit ordinare in phantasmatis suis velut in gente tenebrarum, omnino falsus esse convincitur. Primò, quia tenebræ nihil possunt gignere, ut dictum est. Sed non tales, inquis, erant illæ tenebræ, quales hîc nosti. Unde ergo

[a] In antè excusis, *fœdus aptum saluti & quadam* &c. Redintegratur locus auxilio MSS. Sorbonici & antiquissimi Corbeiensis.
[b] Ita codex Corbeiensis. Editi verò, *moderamen formæ.*

[c] Editi, *genitalem ignem.*
[d] Editi vulgò, *quas hîc dicit.* Et post viginti quatuor versus, *fuit hîc dicere, & ad illa transire phantasmata.* Castigantur ex MSS.

me de illis doces? An fortè tam verbosus doctrinæ A pollicitator cogis ut credam? Sed fac me credere. Illud tamen scio, quòd si non habebant aliquam [a] speciem, sicut istæ non habent, nihil generare potuerunt: si autem habebant, meliores erant. Tu autem cùm dicis, non fuisse tales, quasi pejores aliquas credi cupis. Posses dicere etiam silentium, quod sic est auribus ut tenebræ oculis, aliqua ibi surda vel muta animalia genuisse: ut cùm tibi diceretur, non esse aliquam naturam silentium, responderes, Sed non tale B silentium, quale hîc nosti: ut omnino quod velles diceres eis, quos semel ut tibi crederent decepisses. Quamquam id quod eum induxit, ut in tenebris serpentia nata esse confingeret, in ipsis quidem primordiis nascentium potuit bene animadverti. Sed sunt serpentes qui tam acutè vident, & sic præsentiâ lucis exsultant, ut gravissimum testimonium contra eum dicere videantur. Deinde in aquis natantia facile fuit hîc discere, & ad illa transferre phantasmata; sic & in ventis C volantia, quoniam hujus crassioris aëris impulsus in quo aves volitant, ventus dicitur: in igne verò quadrupedia unde illi fingere in mentem venerit nescio. Et tamen non frustra hoc dixit, sed parum adtendit, & erravit nimis. Hanc enim rationem solent reddere, quòd quadrupedes edaces sint, & in concubitum multùm ferveant. Sed multi homines edacitate sua superant quemlibet quadrupedem, qui certè bipedes sunt, quos non ignis, sed fumi esse filios dicit. Anseribus verò non facilè D quidquam edacius invenitur: quos sive in fumo ponat, quia bipedes sunt; sive in aquis, quia natare amant; sive in ventis, quia pennati sunt, & interdum volant: ad ignem certè secundùm ejus distinctionem non pertinent. Quod autem adtinet ad fervorem concubitûs, credo eum animadvertisse hinnientes equos, & sæpe morsis frenis raptos in feminas: quod animadversum dum vult citò scribere, non adtendit passerem parietinum, in cujus comparatione quivis admissarius E frigidissimus invenitur. Bipedes verò in fumo cùm ab eis quæritur quare ordinaverit, respondent elatum & superbum esse bipedum genus: hinc enim homines originem trahere dicunt: & quoniam fumus globosus & quasi tumidus in auras erigitur, superbis esse similem non absurdè adtenderunt. Quæ animadversio sufficere debuit ad aliquam similitudinem dandam de superbis hominibus, sive allegoriam vel formandam vel intelligendam: non tamen ut ideo bipedes animantes F in fumo & de fumo nati esse credantur. Nam & in pulvere nasci debuerunt, quia sæpe non minore ambitu & elatione surgit in cælum; & in nebulis, quia plerumque de terra ita exhalantur, ut longè intuentibus incertum etiam faciant, fumusne an nebulæ sint. Postremò cur in aquis & ventis de habitandi patientia ad habitatores ductum est argumentum, quia videmus & natantia in aquis, & volantia in ventis vivere: ignis verò & fumus non deterruit hominem mentientem, G ut puderet eum tales ibi habitatores constituere, quibus nihil constitueretur absurdius? Nam quadrupedem ignis incendit atque corrumpit, & bipedes fumus offocat atque necat. Vel hîc certè cogitur fateri, se meliores dicere in gente tenebrarum istas fuisse naturas, ubi vult omnia pejora credi. Si quidem ibi gignebat ignis quadrupedem & nutriebat, & continebat innoxiè vel etiam commodissimè. Similiter & fumus bipedes suos clementissimo sinu editos, non solùm sine molestia, sed vitaliter atque indulgenter usque [b] in illum principatum educaverat & continebat. Ita ostenduntur ista mendacia, animadversione rerum quæ videntur in mundo, sed minùs diligenti minúsque sollerti carnali sensu concepta, & phantasmatîs parturita, & temeritate edita atque conscripta hæreticorum numerum auxisse.

Caput XXXIII. Natura omnis, ut natura est, bona est.

36. Sed illo genere magis urgendi sunt, ut intelligant, si possunt, quàm verè in Catholica dicatur, omnium naturarum esse auctorem Deum: quo [c] de genere superiùs agebam, cùm dicerem, Vitupero tecum pestem, cæcitatem, cœnositatem turbidam, horribilem vehementiam, corruptibilitatem, immanitatem principum, & his similia: lauda tu mecum speciem, distinctionem, ordinationem, pacem, [d] unitatem formarum, membrorum congruentias & numerosas parilitates, vitalia spiramenta & nutrimenta, temperamentum salutis, regimen & moderamen animæ, famulatusque corporum, similitudinem concordiamque partium in singulis naturis vel quæ habitabant, vel quæ habitabantur, & cetera hujusmodi. Sic enim intelligunt, si tamen sine pertinacia velint adtendere, jam & bona & mala se miscere, cùm loquuntur de illa terra, ubi solum & summum malum fuisse crediderunt: itaque si tollantur illa quæ mala enumerata sunt, bona illa quæ laudata sunt sine ulla vituperatione remanere; si autem bona ipsa tollantur, nullam remanere naturam. Ex quo jam videt qui potest videre, omnem naturam, in quantum natura est, bonum esse: quia ex una eademque re, in qua & ego quod laudarem, & ille quod vituperaret invenit, si tollantur ea quæ bona sunt, natura nulla erit; si autem tollantur ea quæ displicent, incorrupta natura remanebit. Tolle de aquis ut non sint cœnosæ & turbidæ, remanent aquæ puræ atque tranquillæ: tolle de aquis partium concordiam, non erunt aquæ. [e] Si ergo malo illo ademto manet natura purgatior, bono autem detracto non manet ulla natura: hoc ibi facit naturam quod bonum habet; quod autem malum, non natura, sed contra naturam est. Tolle de ventis horrorem & nimium impetum qui tibi displicet, potes cogitare ventos lenes atque moderatos: tolle de ventis partium similitudinem, qua eorum corpus in unitatem continuatur & sibi pacatur ut corpus sit, nulla suberit natura quam cogites. Longum est persequi cetera: sed manifestum est eis qui nullo studio partium judicant, cùm istæ naturæ commemorantur, adjungi eis quædam quibus displiceant; quæ cùm detrahimus, naturæ meliores manent. Unde intelligitur eas, in quantum naturæ sunt, bonas esse: quia cùm eis vicissim omne quod bonum habent detraxeris, naturæ nullæ erunt. Animadvertite etiam, qui rectè vultis judicare, illum quoque principem immanem; cui si auferatur immani-

[a] Ita MSS. Editi verò, *aliquam faciem.*
[b] Sic MSS. At editio Lov. *usque ad illum principatum educabat.*
[c] Editio Am. & MSS. *quo genere:* omisso, *de.*
[d] Verbum *unitatem* hîc non habent MSS.
[e] In editis, *Sic ergo.* At in MSS. *Si ergo.*

tas, adtendite quanta laudabilia remanebunt: compago corporis, membrorum hinc atque inde congruentia, formæ unitas, & pax contextarum inter se partium, animæ regentis & vegetantis, famulantisque & vegetati corporis ordo & dispositio. Quæ omnia bona si auferantur, & si qua fortè minùs enumeravi, nulla prorsus natura subsistet.

Caput XXXIV. Natura numquam sine aliquo bono.

37. Sed fortasse dicatis, illa mala de talibus naturis non posse auferri, & ideo naturalia debere accipi. Non nunc quæritur quid possit vel non possit auferri: sed certè non parvum lumen est ad intelligendum, omnes naturas, in quantum naturæ sunt, bonas esse, quòd sine illis malis cogitari bona illa possunt, sine bonis autem illis nulla natura cogitari potest. Nam sine turbatione cœni possum aquas cogitare: sine pace autem continuatarum partium, nulla species corporis animo occurrit, aut ullo modo sentiri potest: ac per hoc nec illæ aquæ cœnosæ sine isto bono esse potuerunt, quo bono fiebat, ut aliqua natura corporea posset esse. Nam quod dicitis, quòd illa mala de naturis talibus non possunt auferri: respondetur, quòd & illa bona de naturis talibus non possunt auferri. Cur ergò istas res propter mala quæ auferri non posse arbitramini, mala naturalia vocare vultis; propter ea bona verò quæ auferri non posse convincimini, bona naturalia vocare non vultis?

Sola mala considerant Manichæi.

38. Restat ut quæratis (nam ipsa solet esse vox ultima) unde sint illa mala, quæ mihi quoque displicere dicebam. Respondebo fortasse, si vos priùs dixeritis, unde sint illa bona, quæ vos quoque laudare cogimini, si absurdissimi cordis esse non vultis. Sed quid ego istud quæram, cùm utrique fateamur, omnia quæcumque & quantacumque bona sunt, ab uno Deo esse, qui summè bonus est? Resistite ergo vos ipsi Manichæo, qui tot & tanta bona quæ commemoravimus justéque laudavimus, pacem concordiamque partium in unaquaque natura, salutem valentiamque animantium, & cetera quæ repetere jam piget, ita in terra commentitia tenebrarum esse arbitratus est, ut ab illo Deo quem bonorum omnium fatetur auctorem, alienare conaretur. Non enim ea bona vidit, dum hoc solum adtendit quod displiceret: tamquam si quispiam leonis fremitu exterritus, & eum intuens trahentem ac dilaniantem pecorum aut hominum corpora quæcumque apprehendisset, puerili quadam infirmitate animi tanto timore percelleretur, ut solam feritatem leonis intuens atque sævitiam, cetera ejus negligens omnino atque præteriens, naturam illius animantis, non tantùm malum, sed magnum malum esse clamaret, tanto scilicet exaggeratiùs, quanto timidiùs. At si edomita feritate [a] duci leonem mansuetum videret, præsertim si numquam antea fuisset de illa bestia territus, tunc vacaret securo atque intrepido leonis pulcritudinem considerare atque laudare. De quo ego nihil dicam, nisi quod ad rem maximè pertinet, fieri posse ut aliqua natura offendat ex aliquo, & in [b] totam nascatur odium: cùm manifestum sit multo meliorem esse speciem veræ ac vivæ bestiæ, etiam cùm terret in silvis, quàm imitatæ atque simulatæ cùm in pariete picta laudatur. Hoc ergo errore ille nos non decipiat, nec cæcos faciat ad considerandas naturarum species, cùm quædam in eis ita reprehendit, ut omni ex parte cogat displicere, quod omni ex parte reprehendere non potest: atque hoc modo animum ad æquum judicium componentes, quæramus jam unde sint cum illis bonis mala, quæ me quoque improbare dicebam. Quod faciliùs videbimus, si in unum nomen potuerimus cuncta conferre.

39. Quis enim dubitet totum illud quod dicitur malum, nihil esse aliud quàm corruptionem? Possunt quidem aliis atque aliis vocabulis alia atque alia mala nominari: sed quod omnium rerum malum sit, in quibus mali aliquid animadverti potest, corruptio est. Sed corruptio peritæ animæ, imperitia vocatur; corruptio prudentis, imprudentia; corruptio justæ, injustitia; corruptio fortis, ignavia; corruptio quietæ atque tranquillæ, cupiditas vel metus vel tristitia vel jactantia. Deinde in corpore animato corruptio sanitatis, dolor & morbus; corruptio virium, lassitudo; corruptio quietis, labor. Deinde in ipso solo corpore corruptio pulcritudinis, fœditas; corruptio rectitudinis, pravitas; corrupti- ordinis, perversitas; corruptio integritatis, discissio, aut fractura, aut diminutio. Longum est & difficile & harum rerum quas commemoravi, & aliarum innumerabilium omnes corruptiones nominatim enuntiare, cùm etiam multæ quæ dicuntur in corpore, possint & in anima dici, & innumerabilia sint in quibus propria vocabula corruptio teneat. Verumtamen videre jam facile est nihil nocere corruptionem, nisi quod labefacit naturalem statum; & ideo eam non esse naturam, sed contra naturam. Quòd si non invenitur in rebus malum nisi corruptio, & corruptio non est natura; nulla utique natura malum est.

40. Sed si hoc fortè intelligere non valetis, illud adtendite, quòd omne quod corrumpitu- bono aliquo minuitur: quia si non corrumperetur, incorruptum esset; si verò etiam non posset omnino corrumpi, incorruptibile esset. Necesse est autem ut sive incorruptio sive incorruptibilitas bonum sit, si malum est corruptio. Sed nunc de natura incorruptibili nulla quæstio est: de his agitur quæ possunt corrumpi, quæ dum non corrumpuntur, incorrupta dici possunt, incorruptibilia non possunt. Illud enim solum incorruptibile propriè dicitur, quod non tantùm non corrumpitur, sed etiam nulla ex parte corrumpi potest. Incorrupta ergo quæcumque sunt, & tamen corrumpi possunt, cùm corrumpi cœperint, eo ipso bono minuuntur quo incorrupt- erant; & magno quidem bono, quia magnu- malum est corruptio: & quamdiu in eis auge- corruptio potest, tamdiu habent bonum quo minuantur. Quapropter naturæ illæ quas in tenebrarum terra fuisse confingit, aut poterant corrumpi, aut non poterant: si non poterant, incorruptibiles erant, quo bono superius nihil est: si poterant, aut corrumpebantur, aut non corrumpebantur; si non corrumpebantur, incorrupt- erant, quod videmus sine magna laude dici no-

po-

[a] Ita veteres libri. Editi verò, *At si edomita feritate dulcem leonem mansuetumque videret.*

[b] Editi vulgò, *in totum* Emendantur. ex MSS.

posse: si autem corrumpebantur, minuebantur illo tam magno bono: si minuebantur bono, habebant bonum quo minuerentur: quòd si habebant bonum, non erant naturæ illæ summum malum, & omnis Manichæi fabula falsa est.

41. Sed quoniam quæsivimus quid esset malum, neque hoc naturam, sed contra naturam esse cognovimus; consequenter quærendum est unde sit: quod ille si fecisset, minùs fortasse in has tanti erroris angustias laberetur. Præproperè quippe ac præposterè quæsivit unde esset, quod primò non quæsierat quid esset: & ideo nullo modo potuerunt quærenti occurrere nisi vana phantasmata, quibus difficilè animus carnalibus sensibus multùm pastus exuitur. Dicet ergo aliquis, non jam certare, sed non errare desiderans: Unde est ista corruptio, quod quasi generale malum rerum bonarum, sed tamen corruptibilium esse comperimus? Qui talis quærit, citò invenit magno ardore verum petens, & constanti perseverantiâ piè pulsans. Per homines enim commemoratio aliqua signis verborum fieri potest: docet autem unus verus Magister ipsa incorruptibilis Veritas, solus Magister interior: qui etiam exterior factus est, ut nos ab exterioribus ad interiora revocaret; & formam servi accipiens, ut ejus [a] sublimitas surgentibus innotesceret, jacentibus humilis apparere dignatus est. In ejus nomine supplices simus, & per eum misericordiam Patris implorantes ista quæramus. Primò enim brevissimè responderi potest quærentibus unde corruptio est, cùm dicitur, Ex eo quòd hæ naturæ quæ corrumpi possunt, non de Deo genitæ, sed ab eo de nihilo factæ sunt: quas quoniam bonas ratio superior demonstravit, nemo potest rectè dicere, Non fecisset [b] Deus bona. Si autem dixerit, Summè bona fecisset: oportet intelligat summum bonum ipsum esse, qui fecit hæc bona.

42. Quid mali, inquis, fieret, si & ista fierent summè bona? Et tamen si quis ex nobis quæreret, accepto & credito Deo Patre summo bono, si esset aliud summè bonum, unde esse nobis piè videretur, nullo modo rectè responderemus, nisi de Deo Patre qui summè bonus est. Quod ergo de illo est, meminerimus natum de illo esse, non ab eo factum de nihilo, & ideo & hoc summè, id est, incorruptibiliter bonum esse: videmusque injustè flagitari, ut tam summè bona sint quæ fecit de nihilo, quàm summè bonus est quem de se genuit: quem nisi unum genuisset, non id quod ipse est genuisset, quia ipse unus est. Quapropter [c] unico quidem Filio, per quem facta sunt à Patre omnia bona de nihilo, imperitè atque impiè fratres quæruntur, nisi ex eo quòd in homine apparere dignatus est. Nam ideo & unigenitus in Scripturis & primogenitus dicitur: unigenitus à Patre, primogenitus ex mortuis. *Et vidimus*, inquit, *gloriam ejus tamquam unigeniti à Patre*, [d] *pleni gratiâ & veritate*. Et Paulus dicit, *Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*.

43. Quòd si dixerimus, Non jam [e] essent ista bona quæ de nihilo facta sunt, sed tantummodo Dei natura esset: invidebimus tantis bonis; & vox impia est, injuriam putare, non hoc esse quod Deus est, & ideo nolle esse aliquod bonum, quoniam ei præponitur Deus. Quæso, patere natura animæ rationalis, aliquanto minus te esse quàm Deus est, & tanto minus, ut post ipsum te melius aliquid non sit. Patere, inquam, & mitesce illi, ne te adhuc repellat in infima, ubi per angustias pœnales etiam atque etiam bonum quod es vilescat tibi. Superba.es in Deum, si indignaris quòd te antecedit: & nimis contumeliosè de illo sentis, si non ineffabiliter gratularis tam magnum bonum esse te, ut solus sit ille præstantior. Quo constituto atque firmato, illud ne dixeris: [f] Me solam naturam Deus facere debuit, nollem ut post me aliquid boni fieret. Non enim quod bonum est post Deum, jam debuit esse novissimum. Et hinc maximè apparet quantam tibi tribuerit dignitatem, quòd Deus qui solus tibi naturaliter dominatur, fecit alia bona quibus tu quoque dominareris. Nec mireris quòd nunc tibi non omni modo serviunt, & te aliquando etiam cruciant: quia Dominus tuus majorem potestatem habet in ea quæ tibi serviunt, quam tu [g] in ipsa, tamquam in servos servorum suorum. Quid ergo mirum si tibi peccanti, id est, non obtemperanti Domino tuo, pœnalia quibus dominabaris effecta sunt. Quid enim tam justum, & quid justius Deo? Hoc namque humana natura in Adam meruit, de quo nunc non est disputandi locus: sed tamen dominator justus & justis præmiis & justis suppliciis approbatur, beatitate rectè viventium pœnâque peccantium. Nec tamen sine misericordia derelicta es, quæ certis rerum temporumque mensuris vocaris ut redeas. Ita recto moderamine altissimi Conditoris [h] usque ad bona terrena perventum est, quæ corrumpuntur & reformantur, ut haberes supplicio mixta solatia, ut & laudares Deum delectata ordine bonorum, & refugeres in eum exercitata experimentis malorum. Ita in quantum tibi terrena serviunt, docent te esse dominam suam: in quantum autem molesta sunt, docent ut servias Domino tuo.

CAPUT XXXVIII. Natura à Deo, corruptio ex nihilo.

44. Quapropter quamvis sit malum corruptio, & quamvis non sit à conditore naturarum, sed ex eo sit, quòd de nihilo factæ sunt: tamen etiam ipsa illo regente & gubernante omnia quæ fecit, sic ordinata est, ut non noceat, nisi naturis infimis ad supplicium damnatorum, & exercitationem admonitionemque redeuntium, ut inhæreant Deo incorruptibili, maneantque incorrupti, quod unum est bonum nostrum: sicut per Prophetam dicitur, *Mihi autem inhærere Deo, bonum est*. Neque illud dixeris, Non faceret Deus naturas corruptibiles. In quantum enim naturæ sunt, Deus fecit; in quantum autem corruptibiles, non Deus fecit: non enim est ab illo corruptio, qui solus est incorruptibilis. Si hæc capis, gratias age Deo: si non capis, quiesce, & noli temere nondum intellecta damnare: supplexque illi, qui lumen [i] est mentis, adtende ut intelligas. Cùm enim dicitur, natura corruptibilis: non unum, sed duo nomina

Psal. 72. 28.

[a] Sola editio Lov. *subtilitas*: minùs bene.
[b] Editi, *non Deum bona fecisse. Si autem dixerit summè bona fecisse.* Castigantur auctoritate veterum MSS.
[c] Editio Lov. *Quapropter de unico quidem filio .... impiè fratres queruntur* malè.
[d] Sic MSS. At editi, *plenum*.
[e] Sic MSS. Editi autem minùs rectè ferebant, *Non jam esse ista bona, quæ de nihilo facta sunt, sed tantummodo Dei naturam bonam esse.*
[f] Editi hîc addunt, *ô anima humana.* quod à MSS abest.
[g] In MSS. deest *in*: ut vox *ipsa* rationalem animam respiciat.
[h] Sic MSS. At editi, *quo usque ad bona terrena*.
[i] Ita MSS. Editi autem, *lumen mentis accendit*.

dicuntur. Item cùm dicitur, Deus fecit de nihilo: non unum, sed duo nomina audimus. Redde ergo istis singulis illa singula, ut cùm audis naturam, ad Deum pertineat; cùm audis corruptibilem, ad nihilum: ita tamen ut ipsæ corruptiones, quamvis non sint ex Dei arte, in ejus tamen potestate sint disponendæ, pro rerum ordine & meritis animarum. Ideo rectè dicimus ab illo esse præmium atque supplicium. Ita enim [a] non fecit corruptionem, ut possit corruptioni eum dare, qui corrumpi meruerit, id est, qui se ipse cœperit peccando corrumpere, ut cruciantem sentiat corruptionem invitus, qui blandientem [b] commisit volens.

CAPUT XXXIX. Mala quomodo sint à Deo. *Isai.* 45. 7. *Matth.* 10. 28. *Lucæ* 12. 4.

45 Non enim in vetere Testamento tantùm scriptum est, *Ego facio bona, & condo mala:* sed evidentiùs in novo, ubi Dominus dicit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, & ampliùs non habent quid faciant; sed eum timete, qui cùm corpus occiderit, habet potestatem animam mittere in gehennam.* Voluntariæ autem corruptioni addi judicio divino pœnalem corruptionem, manifestissimè apostolus Paulus adtestatur, cùm dicit, *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos: quisquis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus.* Quod si in vetere Lege dictum esset, quibus invectionibus isti impetum facerent accusantes quasi corruptorem Deum? Quod verbum metuentes multi Latini interpretes, noluerunt dicere, *corrumpet*; sed dixerunt, *disperdet illam Deus:* & non deviantes à re ipsa, offensionem vocabuli devitarunt. Quamquam isti non minùs inveherentur in perditorem Deum, si hoc in Lege vetere aut Prophetis invenirent. Sed Græcis exemplaribus convincuntur, in quibus apertissimè scriptum est, *Quisquis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus.* Quod si quis ab eis quærat, quomodo dictum sit: ne corruptor putetur Deus, exponunt statim, *corrumpet* dictum esse, corruptioni tradet: vel si quo alio modo possunt. Quo animo si essent in veterem Legem, & multa ibi miranda intelligerent, & nondum intellecta non cum odio lacerarent, sed cum honore [c] differrent.

(*1. Cor.* 3. 18. & 17.)

CAP. XL. Corruptio tendit ad non esse.

46. Si quis autem non credit ex nihilo esse corruptionem, proponat sibi hæc duo, esse & non esse, quasi ex diversis partibus, intelligendi gratiâ, ut cum tardis tardiùs ambulemus: deinde velut in medio constituat aliquid, ut puta corpus animantis, & quærat hoc secum, dum formatur illud corpus & nascitur, dum augetur ejus species, nutritur, convalescit, roboratur, decoratur, firmatur, in quantum manet, & in quantum stabilitur, in quam partem tendat, utrùm ad esse, an non esse: non dubitabit esse quidem aliquid in ipsis etiam primordiis; sed quanto magis formâ & specie & valentiâ constabilitur atque firmatur, tanto magis fieri, ut sit, & in eam partem tendat, qua positum est esse. Nunc ergo incipiat corrumpi, debilitetur omnis ille status, languescant vires, marcescat robur, forma fœdetur, dissiliat compago membrorum, contabescat & defluat concordia partium: quærat etiam nunc per istam corruptionem quò tendat, utrùm ad esse, an non esse: non puto usque adeo cæcum & tardum, ut dubitet quid sibi ipse respondeat, & non sentiat quanto magis quodque corrumpitur, tanto magis ad interitum tendere. Omne autem quod ad interitum tendit, ad non esse tendit. Cùm ergo Deum incommutabiliter & incorruptibiliter esse credendum sit, id autem quod dicitur nihil, penitus non esse manifestum sit: & cùm ista tibi proposueris esse & non esse, atque cognoveris quanto magis augetur species, tanto quidque tendere ut sit; quanto magis augetur corruptio, tanto magis tendere ut non sit: quid dubitas dicere in unaquaque natura corruptibili quid in ea sit ex Deo, quid sit ex nihilo? cùm species secundùm naturam sit, corruptio contra naturam. Quia species aucta cogit esse, & Deum fatemur summè esse: corruptio verò aucta cogit non esse, & constat quod non est, nihil esse. Quid, inquam, dubitas dicere, in natura corruptibili, quam & naturam dicis, & corruptibilem dicis, quid sit ex Deo, quid ex nihilo? Et quid quæris Deo naturam contrariam, quem si confiteris summè esse, vides ei non esse contrarium?

47. Cur ergo, inquis, quòd naturæ Deus dedit, tollit corruptio? Non tollit, nisi ubi permittit Deus: ibi autem permittit, ubi ordinatissimum & justissimum judicat, pro rerum gradibus & pro meritis animarum. Nam & species vocis emissæ præterit, & silentio perimitur; & tamen sermo noster ex prætereuntium verborum decessione ac successione peragitur, & moderatis silentiorum intervallis decenter suaviterque distinguitur: ita sese habet etiam temporalium naturarum infima pulcritudo, ut rerum transitu peragatur, & distinguatur morte nascentium. Cujus pulcritudinis ordinem & modos si posset capere sensus noster atque memoria, ita nobis placeret, ut defectus quibus distinguitur, nec corruptiones vocare auderemus. Quòd autem in ejus pulcritudinis parte laboramus, cùm nos fluentia deserunt temporalia quæ diligimus, & peccatorum pœnas luimus, & sempiterna diligere commonemur.

48. Non ergo in hac plucritudine quæramus quod non accepit; quæ ideo infima est, quia quod quærimus, non accepit: & in eo quod accepit, laudemus Deum, quia tantum speciei bonum etiam huic quamvis infimæ dedit. Nec tamen ut amatores ejus inhæreamus: sed ut laudatores eam transgrediamur, ut supra eam collocati de illa judicemus, non ei connexi in illa judicemur. * Festinemusque ad illud bonum, quod nec locis [d] grassatur, nec tempore volvitur, & unde speciem formamque accipiunt omnes locales temporalesque naturæ. Ad quod videndum mundemus cor per fidem Domini nostri Jesu Christi, qui ait, *Beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt.* Non enim eos oculos ad illud bonum cernendum præparari oportet, quibus cernitur lux ista diffusa per locos, & non ubique integra, sed aliam partem hîc habens, & alibi aliam. Verùm illum adspectum aciemque purgemus, qua cernitur, quantum in hac vita licet, quid sit justum, quid pium, quæ sit sapientiæ pulcritudo: quæ quisquis cernit, præponit longè omnium localium spatiorum plenitudini; & sentit ut ista cernat, non per locorum spatia diffun-

[a] In editis malè hìc omissa erat particula negans.

[b] Editi, *blandientem illicita oblectatione concupiscentiam commisit volens.* Expunximus hæc verba, *illicita oblectatione concupiscentiam:* quæ absunt à MSS.

[c] Editi, *deferrent.* Veriùs MSS. *differrent.*

[d] Nonnulli MSS. *crassatur.*

aciem mentis suæ, sed incorporeâ potentiâ stabiliri.

49. Cui adspectui quoniam multùm inimica sunt phantasmata, quæ de carnali sensu tracta imaginariè cogitatio nostra versat & continet, detestemur istam hæresim, quæ suorum phantasmatum fidem secuta, & divinam substantiam per locorum spatia, quamvis infinita, velut informem molem disjecit atque diffudit, & eam ex una parte truncavit, ut inveniret locum malo; quod videre non potuit non esse naturam, sed contra naturam: & ipsum malum tanta specie & formis & pace partium in singulis naturis vigente decoravit, quia sine his bonis nullam poterat cogitare naturam, ut ea mala quæ ibi reprehendit, innumerabilium bonorum copiâ sepeliantur. Sed hujus voluminis iste sit terminus: in ceteris cetera ejus deliramenta Deo permittente atque adjuvante arguentur.

IN SUBSEQUENS OPUS

Libri II. Retractationum Caput VII.

Contra [a] *Faustum Manichæum* blasphemantem Legem & Prophetas, & eorum Deum, & Incarnationem Christi; scripturas autem novi Testamenti, quibus convincitur, falsatas esse dicentem, scripsi grande opus, verbis ejus propositis reddens responsiones meas. Triginta & tres disputationes sunt, quas etiam libros cur non dixerim? Nam etsi sunt in eis aliqui perbreves, tamen libri sunt. Unus verò eorum, ubi à nobis adversùm ejus criminationes Patriarcharum vita defenditur, tantæ prolixitatis est, quantæ nullus ferè librorum meorum.

2. In libro ergo tertio cùm solverem quæstionem, quomodo potuerit duos patres habere Joseph, dixi quidem, *quòd ex alio natus, ab alio fuerit adoptatus*: sed genus quoque adoptionis dicere debui. Sic enim sonat quod dixi, tamquam eum vivus adoptaverit alius pater: Lex autem filios etiam mortuis adoptabat, jubens ut fratris sine filiis mortui duceret frater uxorem, & fratri defuncto semen ex eadem suscitaret: quæ profectò de duobus unius hominis patribus expeditior ibi redditur ratio. Uterini autem fratres fuerunt in quibus hoc contigit, ut unius defuncti qui vocabatur Heli, duceret alter uxorem, id est Jacob, à quo Matthæus narrat genitum esse Joseph: sed uterino fratri suo eum genuit, cujus filium Lucas dicit fuisse Joseph; non utique genitum, sed ex Lege adoptivum. Hoc in eorum litteris inventum est, qui recenti memoriâ post adscensionem Domini de hac re scripserunt. Nam etiam nomen ejusdem mulieris, quæ peperit Jacob patrem Joseph de priore marito Nathan, qui fuit pater Jacob, avus Joseph, secundùm Matthæum; & de marito posteriore Melchi peperit Heli, cujus erat adoptivus Joseph; non tacuit Africanus. Quod quidem cùm Fausto responderem, nondum legeram: sed tamen per adoptionem potuisse contingere, ut unus homo duos haberet patres, dubitare non poteram.

3. In duodecimo & tertio-decimo, de filio Noë secundo qui est appellatus Cham, ita disputatum est, tamquam non in filio suo Chanaam, sicut Scriptura demonstrat, sed in se ipso fuerit à patre maledictus. In quarto-decimo, de sole & luna talia dicta sunt, tamquam sentiant, & ideo tolerent vanos adoratores suos: quamvis verba ibi accipi possint ab animali ad inanimale translata, modo locutionis qui vocatur Græcè metaphora: sicut de mari scriptum est, *quòd fremat in utero matris suæ volens progredi*; cùm utique non habeat voluntatem. In undetricesimo, *Absit*, inquam, *ut sit in membris sanctorum etiam genitalibus aliqua turpitudo. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habent eam speciem decoris, quam membra quæ in promtu locata sunt.* Sed probabilior in aliis postea scriptis nostris reddita ratio est, cur ea dixerit etiam Apostolus inhonesta, propter legem scilicet in membris repugnantem legi mentis, quæ de peccato accidit, non de prima nostræ institutione naturæ. Hoc opus sic incipit: *Faustus quidam fuit.*

[a] Istud Opus suum Augustinus unà cum epistola LXXXII. misit ad Hieronymum: qua in epistolà cap. 2. n. 17. testatur se id operis dictasse diu ante acceptam ab Hieronymo epistolam ordine LXXV. quæ illi reddi ante annum 405. non potuit. Locum verò in Retractationum serie medium inter Confessionum libros in primo Tomo editos, & libros de Actis cum Felice Manichæo hîc postea secuturos, assignat eidem operi, quod proinde ad annum circiter 400. referri debet. Frequenter illud citat in libris de Civitate Dei 15. & 16. in quæstionibus suis in Genesim q. 26. & in Exodum q. 2. in libro contra Adversarium Legis & Prophetarum 2. c. 12. in libro de consensu Evangelistarum 1. c. 5. & in libro de bono Viduitatis c. 15. De eo Cassiodorus in Institut. divinar. litter. cap. 1. *Scripsit etiam* Augustinus, (inquit) *contra Faustum Manichæum triginta tres libros, ubi & ejus nequissimam pravitatem manifesta ratione convicit, & de libro Genesis iterum mirabiliter disputavit.*

S. AURELII AUGUSTIN

HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA

FAUSTUM MANICHÆUM

LIBRI * TRIGINTA-TRES.

* Anno scripti circiter 400.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I. *Prologus.*

FAUSTUS quidam fuit, gente Afer, A civitate Milevitanus, eloquio suavis, ingenio callidus, sectâ Manichæus, ac per hoc nefando errore perversus. Noveram ipse hominem, quemadmodum eum commemoravi in libris Confessionum mearum. Hic quoddam volumen edidit adversùs rectam [a] Christianam fidem, & Catholicam veritatem. Quod cùm venisset in manus nostras, lectumque esset à fratribus; desideraverunt, & jure caritatis per B quam eis servimus flagitaverunt, ut ei responderemus. Hoc aggrediar nunc in nomine atque adjutorio Domini & Salvatoris nostri Jesu Christi, ut omnes qui hæc legent, intelligant quàm nihil sit acutum ingenium & lingua expolita, nisi à Domino gressus hominis dirigantur. Quod multis etiam tardioribus & invalidioribus occulta æquitate divinæ misericordiæ præstitum est, cùm multi acerrimi & facundissimi, deserti adjutorio Dei, ad hoc velociter & pertinaciter cur- C rerent, ut à veritatis via longiùs aberrarent. Commodum autem arbitror, sub ejus nomine verba ejus ponere, & sub meo responsionem meam.

Lib. 5. Confess. c. 3. & 6. a

Psal. 36. 23.

CAPUT II.

FAUSTUS dixit: *Satis superque in lucem jam traductis erroribus, ac Judaicæ superstitionis simul & semi-Christianorum abundè detectâ fallaciâ, à doctissimo scilicet & solo nobis post beatum patrem nostrum Manichæum* [b] *studendo Adimanto; non ab re visum est, Fratres carissimi, hæc quoque brevia* D *vobis & concinna responsa, propter callidas & astutas conferentium nobiscum propositiones, scribere, quò cùm iidem vos ex more parentis sui serpentis captiosis circumvenire quæstiunculis voluerint, & ipsi ad respondendum vigilanter eis sitis instructi. Ita enim fiet, ut ad ea ipsa quæ proposuerint religati, ulteriùs huc atque illuc vagari non possint. Ac ne profusa confusave oratione legentium inundarentur ingenia, tam breviter quàm distinctè ex adverso si-* E

A *bi, ipsorum atque nostrorum verba constitui.*

AUGUSTINUS respondit: Tu semi-Christi
nos cavendos putas, quod nos esse dicis: nos a
tem pseudo-Christianos cavemus, quod vos e
ostendimus. Nam quod [c] semis est, ex quada
parte imperfectum, ex nulla tamen falsum e
Quid ergo, si aliquid deest fidei eorum quos c
cumvenire conamini, numquid ideo id quod
adest destruendum, ac non potiùs id quod de
adstruendum est? Sicut ad quosdam imperfe
B loquens Apostolus ait, Gaudens & videns vestr
conversationem, & id quod deest fidei vestræ
Christo. Cernebat utique quamdam fabric
spiritalem, sicut alibi dicit, Dei ædificatio e
& in ea cernebat utrumque, & unde gauderet
unde satageret. Gaudebat ex eo quod jam æ
ficatum videbat; satagebat ex eo quod usque
culmen perfectionis adhuc ædificandum esse
tiebat. Itaque nos re vera Catholicos nond
perfectos, sed quodam modo, ut dixisti, sem
C Christianos quos fallatis & seducatis vestra p
versitate, insectamini. Sed si qui adhuc etiam
les sunt, si vos pseudo-Christianos esse intelle
rint, quamvis captiosis quæstionum vestra
propositionibus, propter id quod eorum fi
deest, respondere non possint; non tamen
quendos, sed devitandos vos esse cognosc
Sicut ergo vestra intentio est semi-Christia
quos decipiatis inquirere, sic nostra intentio
pseudo-Christianos vos ostendere: ut non sol
D Christiani peritiores vos convincendo prod
sed & imperitiores vos cavendo proficiant. C
autem serpentem patrem nostrum dixisti? An
cidit tibi quemadmodum soleatis vitupe
Deum qui homini præceptum in paradiso de
& laudare serpentem quòd ei per suum consili
oculos aperuit? Puto justum esse ut serpen
illum diabolum à vobis laudatum, tu pot
agnoscas parentem tuum. Nam ille te fili
E etiam modò vituperatus agnoscit.

[a] Editio Lov. *Christianamque.* Abest *que* ab editionibus aliis & MSS.

[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *stupendo.*
[c] Am. & ferè omnes MSS. *semum est.*

LIBER SECUNDUS.

I. FAustus dixit: *Accipis Evangelium? Et maximè. Proinde ergo & natum accipis Christum? Non ita est. Neque enim sequitur, ut si Evangelium accipio, idcirco & natum accipiam Christum. Cur? Quia Evangelium quidem à prædicatione Christi & esse cœpit & nominari: in quo tamen ipse nusquam se natum ex hominibus dicit. At verò genealogia adeo non est Evangelium, ut nec ipse ejus scriptor ausus fuerit eam Evangelium nomi-*
1. 1. *nare. Quid enim scripsit? Liber generationis Iesu Christi filii David. Non ergo liber Evangelii Iesu*
2. 2. *Christi, sed liber generationis: quippe ubi & stella inducitur quæ confirmat genesim; ut rectè Genesidium hoc magis nuncupari possit quàm Evangelium. At denique Marcus, qui generationem scribere non curavit, sed prædicationem tantùm Filii Dei quod est Evangelium, vide quàm sit competenter exorsus.*
1. 1. *Evangelium, inquit, Iesu Christi Filii Dei. Ut hinc satis abundèque appareat, genealogiam non esse Evangelium. Nam & in ipso Matthæo post inclusum Iohannem in carcerem, tunc legitur Iesum cœpisse prædicare Evangelium regni. Ergo quidquid ante hoc narratum est, genealogiam esse constat, non Evangelium. Alioquin quid impediebat & Matthæum ponere, Evangelium Iesu Christi filii Dei: nisi quia improbum putavit genealogiam vocare Evangelium? Quapropter si jam tibi distinctum satis est, quod usque nunc ignorasti, longè aliud esse Evangelium quàm genealogiam; scias me, ut dixi, accipere Evangelium, id est, prædicationem Christi. De quo quidquid jam perrogare volueris, omissis generationibus quære. Aut si & de ipsis conferre est animus, non equidem recuso, cùm sit mihi magna & de his ad respondendum copia: sed tu disce interrogare quod primum est. Videris enim mihi nunc scire velle, non utrùm Evangelium accipiam, sed utrùm generationes.*

II. Aug. respondit. Certè interrogasti te ipsum velut ex persona nostra, utrùm acciperes Evangelium; & respondisti, *Maximè.* Rursusque interrogasti, utrùm acciperes Christum natum; & respondisti, *Non ita est*: hanc scilicet caussam subjiciens, quia generatio Christi non pertinet ad Evangelium. Quid ergo respondebis Apostolo
2. 8. dicenti, Memor esto Christum Jesum resurrexisse
» à mortuis ex semine David secundùm Evange-
» lium meum? Vides certè quàm nescias, vel te nescire fingas, quid sit Evangelium; nec ex doctrina Apostolica, sed ex vestro errore nomines Evangelium. Aut si hoc appellas Evangelium, quod Apostoli appellaverunt; aberras ab Evangelio, qui non credis Christum ex semine David: quod Apostolus secundùm suum Evangelium prædicari testatus est. Quod autem erat apostoli Pauli Evangelium, hoc etiam ceterorum Apostolorum, & omnium fidelium dispensatorum tanti
r. sacramenti. Hoc enim alibi dicit: Sive ergo ego, sive illi, sic prædicamus, & sic credidistis. Non enim omnes illi Evangelium conscripserunt, sed tamen omnes Evangelium prædicaverunt. Narratores quippe originis, factorum, dictorum, passionum Domini nostri Jesu Christi, propriè dicti
ñ. sunt Evangelistæ. Nam & ipsum nomen si quæramus quid Latinè interpretetur, bonum nuntium dicitur Evangelium, vel bona annuntiatio. Quod quidem cùm aliquid bonum annuntiatur, semper dici potest: propriè tamen hoc vocabulum obtinuit illa quam dixi annuntiatio Salvatoris. Si autem vos aliud annuntiatis, extra Evangelium vos esse manifestum est. Utique sunt adversùs vos parvuli quos appellatis semi-Christianos, si matris caritatis vocem sibi ex ore Apostolico personantem audiant: Si quis vobis annuntiave- Gal. 1. 10.
» rit, præter quàm quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Cùm ergo ipse Paulus secundùm Evangelium suum annuntiaverit Christum ex semine David, vos qui hoc negatis, & aliud annuntiatis, anathema sitis. Quis autem non videat quanta cæcitate dicatur, quòd nusquam se Christus natum ex hominibus dicat, cùm pene numquam se filium hominis taceat?

Caput III.

Sed videlicet doctissimi homines, profertis nobis ex armario vestro, nescio quem primum hominem, qui ad gentem tenebrarum debellandam de lucis gente descendit, armatum aquis suis, contra inimicorum aquas; & igne suo, contra inimicorum ignem; & ventis suis, contra inimicorum ventos. Cur non ergo & fumo suo, contra inimicorum fumum; & tenebris suis, contra inimicorum tenebras: sed contra fumum aëre, ut dicitis, armabatur; & contra tenebras luce? An quia mala sunt fumus & tenebræ, non ea potuit habere bonitas ejus? Bona ergo sunt illa tria, aqua, ventus, ignis. Cur ergo ea potuit habere malitia gentis adversæ? Hîc respondetis, Sed aqua illa gentis tenebrarum mala erat; quam verò primus homo adtulit, bona erat: & ventus illius malus, hujus autem bonus; ita & hujus ignis bonus contra malum ignem illius dimicavit. Cur ergo & contra malum fumum non potuit afferre fumum bonum? An in fumo vestra mendacia, tamquam fumus ipse, evanescunt atque deficiunt? Certè primus homo vester contra naturam contrariam bellum gessit. Cur quinque illis elementis quæ in contraria gente confingitis, unum allatum est de divinis regnis contrarium, lux contra tenebras? Cetera enim quatuor non sunt contraria. Nam nec aër fumo est contrarius, multo minùs aquæ aqua, & ventus vento, & ignis igni.

Caput IV.

Jam verò illa sacrilega deliramenta quis audiat, quòd primum hominem vestrum dicitis, secundùm hostium voluntatem, quò eos caperet, elementa quæ portabat mutasse atque vertisse, ut regnum quod dicitis falsitatis, in sua natura manens, non fallaciter dimicaret, & substantia veritatis mutabilis appareret, ut falleret? Hujus primi hominis filium credi vultis Dominum Jesum Christum. Hujus commentitiæ fabulæ filiam dicitis veritatem. Hunc primum hominem, quem laudatis, quia mutabilibus & mendacibus formis cum adversa gente pugnavit; si verum dicitis, non imitamini: si autem imitamini, & vos mentimini. Quapropter Dominus & Salvator noster Jesus Christus, verus & verax Dei Filius, verus & verax hominis filius, quod utrum-

que de se ipse testatur, & de vero Deo divinitatis æternitatem; & de vero homine carnis originem duxit. Non novit Apostolica doctrina primum hominem vestrum. Audite apostolum Paulum: Primus homo, inquit, de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem ejus qui de cælo est. Primus itaque homo de terra terrenus, ille Adam de limo formatus: secundus autem homo de cælo cælestis, Dominus Jesus Christus; quia Filius Dei venit ad carnem, qua suscepta & homo exteriùs fieret, & Deus interiùs permaneret; ut & Filius Dei verus esset per quem facti sumus, & hominis filius verus fieret per quem refecti sumus. Cur ergo primum hominem vestrum commentitium nescio unde producitis, & primum hominem quem doctrina Apostolica docet non vultis agnoscere? An ut compleatur in vobis quod ipse Apostolus ait, A veritate quidem auditum suum avertentes, ad fabulas autem convertentur. Paulus annuntiat primum hominem de terra terrenum: Manichæus annuntiat primum hominem non terrenum, nescio quibus fallacibus elementis quinque vestitum. Et Paulus dicit, Si quis vobis annuntiaverit præter quàm quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Ergo ne Paulus mendax sit, Manichæus anathema sit.

1. Cor. 15. 47. &c.

2. Tim. 4. 4.

Gal. 1. 10.

CAPUT V.

Quòd autem etiam stellæ calumniamini, qua Magi ad Christum infantem adorandum perducti sunt, non erubescitis, cùm vos commentitium Christum vestrum, filium commentitii primi hominis vestri, non sub stellæ testificatione ponatis, sed in stellis omnibus colligatum esse dicatis: quia videlicet principibus tenebrarum commixtum esse creditis in illo bello, quo ipse primus homo vester cum tenebrarum gente pugnavit, ut de ipsis principibus tenebrarum tali commixtione captis mundus fabricaretur. Unde & ista sacrilega deliramenta vos cogunt, non solùm in cælo atque in omnibus stellis, sed etiam in terra atque in omnibus quæ nascuntur in ea, confixum & colligatum atque concretum Christum dicere, non jam Salvatorem vestrum, sed à vobis salvandum cùm [a] ea manducatis atque ructatis.

Nam & ista impia vanitate seducti, seducitis Auditores vestros, ut vobis cibos afferant, quò possit ligato in eis Christo subveniri per vestros dentes & ventres. Talibus enim auxiliis eum solvi & liberari prædicatis; nec saltem totum, sed adhuc licèt exiguas sordidasque reliquias ejus in stercoribus remanere contenditis, ut in aliis atque aliis rerum corporalium formis iterum atque iterum implexæ implicatæque teneantur: & si mundo stante solvi & purgari non potuerint, jam illo igne ultimo quo ipse mundus ardebit, solvantur atque purgentur. Nec tamen etiam tunc totum Christum dicitis posse liberari, sed ejus bonæ divinæque naturæ novissimas residuasque particulas, quæ ita sordidatæ sunt, ut nullo modo dilui valeant, damnari in æternum confixas globo horrido tenebrarum. Ecce qui se fingunt indignari, quòd Filio Dei fiat injuria, quia eum natum stella demonstrasse dicatur, tamquam genesis

2. Pet. 3.

ejus sub fatali constellatione sit constituta; cù[m] eum ipsi non tantùm sub stellarum connexio[ne], sed in vinculis omnium terrenorum, & in suc[cis] omnium herbarum, & in putredine omnium ca[r]nium, & in corruptione omnium ciborum, ita[...] gatum pollutumque constituant, ut ex magn[a] non tamen ex tota parte, solvi purgarique n[on] possit, nisi & ab hominibus, Electis videlicet M[a]nichæorum, etiam in porris radiculisque ruct[e]tur.

Et nos quidem sub fato stellarum nullius ho[]minis genesim ponimus, ut liberum arbitriu[m] voluntatis, quo vel bene vel malè vivitur, pr[o]pter justum judicium Dei ab omni necessita[tis] vinculo vindicemus: quanto minùs illius temp[o]ralem generationem sub astrorum conditio[ne] credimus factam, qui est æternus universoru[m] Creator & Dominus? Itaque illa stella quam [vi]derunt Magi, Christo secundùm carnem nat[o], non ad decretum dominabatur, sed ad testim[o]nium famulabatur; nec eum subjiciebat imper[io], sed indicabat obsequio. Proinde non ex illis er[at] hæc stellis, quæ ab initio creaturæ itinerum [su]orum ordinem sub Creatoris lege custodiunt; [...] novo Virginis partu, novum sidus apparuit, qu[od] ministerium officii sui etiam ipsis Magis quær[en]tibus Christum, cùm ante faciem præiret, exh[i]buit, donec eos usque ad ipsum locum ubi D[eus] Verbum infans erat, præeundo perduceret. Q[uos] tandem astrologi ita constituerunt hominum n[a]scentium fata sub stellis, ut aliquam stellarum [...] homine aliquo nato, circuitûs sui ordinem re[li]quisse, & ad eum qui natus est perrexisse, asser[e]rent? Sortem quippe nascentis astrorum ord[ini] colligari arbitrantur, non astrorum ordinem [b] hominis nati diem posse mutari. Quapropter, [si] stella illa ex iis erat quæ in cælo peragunt ord[i]nes suos, quomodo poterat decernere quod nat[us] Christus acturus erat, quæ nato Christo jussa [est] relinquere quod agebat? Si autem, ut probab[i]liùs creditur, ad demonstrandum Christum, q[uæ] non erat exorta est, non ideo Christus natus [est] quia illa exstitit; sed ideo illa exstitit, quia Chri[]stus natus est. Unde, si dici oporteret, non st[el]lam Christo, sed Christum stellæ fatum fui[sse] diceremus. Ipse quippe illi, non illa huic, nasce[n]di adtulit caussam. Si ergo sunt fata quæ à fand[o], id est, à dicendo appellata sunt; quoniam Chri[]stus Verbum Dei est, in quo ante quàm esse[nt] dicta sunt omnia; non consortium siderum fat[um] Christi est, sed fatum etiam siderum Christus [est]: qui & ipsam carnem sub cælo creatam ea volu[n]tate assumsit, qua etiam cælum creavit; [...] potestate deposuit & recepit, qua etiam sideri[bus] imperavit.

Cur ergo non sit Evangelium [c] quod de [...] generatione narratur, cùm tam bona nobis [an]nuntietur, ut per ipsam nostra sanetur infirmi[tas]? An quia Matthæus non est ita exorsus, ut dicer[et], Initium Evangelii Jesu Christi, sicut ait Marc[us]; sed, Liber generationis Jesu Christi? Hoc mo[do] nec Johannes Evangelium scripsisse dicatur, q[uia] nec ipse ait, Initium Evangelii, aut, Liber Ev[an]gelii; sed, In principio erat Verbum. Nisi fo[rte] tam elegans vocabulorum fabricator Faustus [...]

[a] Editi, *eum*. Concinnius quidam MSS. *ea*.
[b] In pluribus MSS. *ad hominis nati diem*.
[c] Tres MSS. *quo ista de generatione narrantur, cùm tam bona nobis annuntientur, ut per ipsa*. Am. & Er. *cùm tam bona* [...] *annuntietur, ut per ipsum*.

ut & hoc Johannis exordium, Verbidium nominaverit, propter Verbum; sicut, illud; propter genesim, Genesidium ausus est appellare. Sed cur non potiùs cogitatis, quantâ impudentiâ prolixas illas & impias fabulas vestras Evangelium nominetis? Quid enim illic boni annuntiatur, ubi dicitur Deus adversùs rebellem nescio quam contrariam alienamque naturam non aliter regno suo potuisse prospicere atque consulere, nisi partem suæ naturæ in illius avidas fauces devorandam mitteret, atque ita polluendam, ut post tantos labores atque cruciatus non posset saltem tota purgari? Itane tam malus nuntius Evangelium est? Certè omnes qui Græcè vel tenuiter A noverunt, Evangelium, bonum nuntium, aut bonam annuntiationem interpretantur. Quomodo est autem iste bonus nuntius, quando quidem ipse Deus vobis, velo sibi opposito, lugere nuntiatus est, donec sua membra ab illa vastatione & contaminatione reparentur atque purgentur? Qui si aliquando luctum finierit, crudelis erit. Quid enim de illo malè meruit pars illa ejus quæ in globo ligabitur? quæ utique in æternum lugenda est, quia in æternum damnabitur. Sed evasimus, B quòd istum nuntium quisquis diligenter adverterit, non cogitur lugere, quia malus est; sed ridere, quia falsus est.

LIBER TERTIUS.

FAUSTUS dixit: *Accipis ergo generationem? Equidem conatus diu sum hoc ipsum qualecumque est persuadere mihi, quia sit natus Deus:* C *sed offensus duorum maximè Evangelistarum dissensione, qui genealogiam ejus scribunt, Lucæ & Matthæi, hæsi incertus quemnam potissimùm sequerer. Fieri enim posse putabam, ut quia præscius non sum, quem mentiri existimarem, ipse diceret verum; & quem vera loqui, ipse forsitan mentiretur. Infinita ergo eorum prætermissa lite, & interminabili mihi, ad Iohannem Marcumque me contuli: nec impariter à duobus ad duos, & ab Evangelistis ad ejusdem* D *nominis professores. Quorum mihi principia interim non immeritò placuerunt, quia nec David, nec Mariam inducunt, nec Ioseph; sed Iohannes quidem in principio fuisse Verbum dicit, & Verbum fuisse apud Deum, & Deum fuisse Verbum, Christum significans: Marcus verò, Evangelium, inquit, Iesu Christi filii Dei: tamquam Matthæum exprobans, qui posuerit filium David. Nisi fortè alterum hic, & alterum ille annuntiat Iesum. Hæc ergo ratio est, qua ego non accipio Christum natum. Tu verò, si tantus es* E *ut hanc mihi adimas offensionem, effice ut inter se ipsi conveniant; & utcumque succumbam: quamvis nec sic quidem dignum erit ex utero natum credere Deum, & Deum Christianorum.*

AUGUSTINUS respondit: O si piô studio legisses Evangelium, & ea quæ te in Evangelistis tamquam repugnantia movissent, diligenter quærere, quàm temere damnare maluisses; ut saltem propter ipsam, quæ quasi prima fronte occurrit, apertissimam repugnantiam, cogitares, nisi aliquid illic magnum lateret, F difficilè fieri potuisse, ut tanta eis auctoritas in terrarum orbe præberetur, qua sibi tot hominum doctissimorum ingenia subjugarent. Quid enim magnum est videre quod vidistis, alios Christi secundùm carnem progeneratores commemorari à Luca, alios à Matthæo, cùm ambo Joseph constituant, Matthæus ad quem terminet, Lucas à quo incipiat: qui propter quoddam cum ejus matre sanctum & virginale conjugium, etiam ipse parens Christi G meruit appellari; ut propter virilem dignitatem, ab ipso, vel usque ad ipsum, generationes contexerentur? Quid ergo magnum est quod vidistis, quòd alium patrem habeat Joseph secundùm Matthæum, alium secundùm Lucam; & alium avum secundùm istum, alium secundùm illum, & deinceps sursum versùs usque ad David, per tam multas generationes alios parentes ejus ab isto, alios ab illo enumerari? Itane tam apertam manifestamque diversitatem, tot acuti & docti viri, divinarum Scripturarum pertractatores diligentissimi, non viderent? qui quidem in Latina lingua perpauci sunt; eos autem in Græca quis numeret? Viderunt eam planè. Quid enim facilius, aut quis paululùm intuens, ista non videat? Sed piè cogitantes tantæ auctoritatis eminentiam, latére ibi aliquid crediderunt, quod petentibus daretur, oblatrantibus negaretur; à quærentibus inveniretur, reprehendentibus subtraheretur, pulsantibus aperiretur, oppugnantibus clauderetur; petierunt, quæsierunt, pulsaverunt; acceperunt, invenerunt, intraverunt. *Matth. 7. 7.*

CAPUT III. Nempe tota in hoc quæstio est, quomodo potuerit duos patres habere Joseph. Hoc enim si potuisse fieri demonstratur, nulla omnino caussa est, cur quisquam istorum Evangelistarum, in diversis generationibus enumerandis, falsum dixisse credatur. A duobus enim patribus, jam non erit mirum neque contrarium, quòd & avi duo & atavi & proavi esse potuerunt, & quidquid suprà est usque ad David, cujus erant ambo filii, & Salomon qui pertinet ad ordinem quem Matthæus secutus est, & Nathan qui est in serie quam Lucas exposuit. Attendunt enim ista nonnulli, & vident non posse à duobus viris per commixtionem carnis hominem gigni; & ideo putant istam quæstionem non posse dissolvi: nec intuentur, quod usitatissimum atque facillimum est, patrem cujusquam, non eum tantùm dici à quo genitus, sed etiam eum à quo fuerit adoptatus. *Euseb. Eccles. hist. l. 1. c. 7.* *1. Retract. c. 7.*

Neque enim adoptionis vinculum apud antiquos alienum ab eorum moribus fuit, cùm etiam feminas inveniamus adoptasse sibi filios, non ex utero suo natos: sicut Sara ex Agar, & Lia ex ancilla sua, & filia Pharaonis Moysen adoptavit. Ipse autem Jacob, nepotes suos, filios Joseph adoptavit. *Gen. 16. Gen. 30. Exodi 2. Gen. 48. 5.* Ipsum verò adoptionis nomen plurimùm valere in nostræ fidei sacramento, Apostolica doctrina testatur. Unde apostolus Paulus cùm de Judæorum meritis loqueretur, Quorum est, inquit, adoptio, & gloria, & Testamenta, & Legislatio, quorum patres, & ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. *Rom. 9. 4.* Item dicit, Et ipsi in nobismet- *Rom. 8. 23.*

a „ ipsis ingemiscimus, adoptionem exspectantes [a] filiorum Dei, redemtionem corporis nostri. Item alio loco, Cùm autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. A

Gal. 4. 4.

Hæc igitur adoptio quanti sacramenti sit, his atque hujusmodi testimoniis satis apparet. Unicum enim Filium Deus habet, quem genuit de substantia sua, de quo dicitur, Cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo. Nos autem non de substantia sua genuit; creatura enim sumus, quam non genuit, sed fecit: & ideo, ut fratres Christi secundùm modùm [b] suum faceret, adoptavit. Iste itaque modus quo nos Deus, cùm jam essemus ab ipso non nati, sed conditi & instituti, verbo suo & gratiâ suâ genuit ut filii ejus essemus, adoptio vocatur. Unde Johannes dicit, Dedit eis potestatem filios Dei fieri. Cùm igitur jus adoptionis filiorum apud patres nostros & in Scripturis sanctis usitatum sit, quæ impietatis dementia præcipitat, priùs Evangelistas falsitatis arguere, quòd diversas generationes commemoraverunt, tamquam utræque veræ esse non possint; quàm cogitare & adtendere & videre quod facillimum est, quàm crebra consuetudine generis humani, unus homo duos patres habere potuerit; unum cujus carne homo sit genitus, alterum cujus voluntate, cùm jam homo esset, filius sit adoptatus? Qui si non rectè dicitur pater, nec nos rectè dicimus, Pater noster qui es in cælis, ei de cujus substantia nati non sumus, sed cujus gratiâ & misericordissima voluntate adoptati secundùm doctrinam Apostolicam & fidelissimam veritatem sumus. Ipsum quippe habemus & Deum, & Dominum, & Patrem: Deum, quòd ab ipso, etiam ex hominibus parentibus, conditi sumus; Dominum, quòd ei subditi sumus; Patrem, quòd ejus adoptione renati sumus.

Philip. 2. 6. B

Johan. 1. 12. C

Matth. 6. 9. D

Facilè fuit ergo religiosis perscrutatoribus divinarum litterarum, aliquantulùm considerare, & videre in diversis Christi generationibus à duobus Evangelistis commemoratis, quomodo duos patres potuit habere Joseph, quorum progenitores diversi enumerentur. Hoc & vos, si studium contentionis non excæcaret, facilè videre possetis. Sed ab illis viris alia etiam quæsita & inventa sunt, cùm omnes harum narrationum partes pertractarent: hæc autem à vestro intellectu longissimè remota sunt. Itaque etiam in Manichæi errore constituti, id quod in rebus humanis fieri solet, ut alius carne generet filium, alius eum voluntate adoptet, ac sic unus duos patres habeat, si non adverso animo legeretis, cogitando videre possetis. E F

CAPUT IV.

Cur autem Matthæus ab Abraham cœperit, descendens usque ad Joseph; Lucas autem à Joseph cœperit, adscendens, non usque ad Abraham, sed usque ad Deum qui fecit hominem, & & dato præcepto potestatem dedit ut credens filius Dei fieret: & cur ille in capite libri generationes ipsas enumeravit; ille autem, cùm Dominus Salvator à Johanne baptizatus fuisset: & quid sibi velit numerus generationum secundùm Matthæum, ut ter quatuordecim digerantur, quibus G in summam computatis, [c] tamquam una min... appareat; numerus autem generationum secundùm Lucam, qui in baptismo Domini comme... moratur, ad septuaginta & septem pervenia... quem numerum ipse Dominus in peccatorum remissionem commendat dicens, Non tantùm septies, sed usque septuagies septies: nullo pacto indagare possetis, nisi aut ab aliquo Catholico id audiretis, non quolibet, sed divinarum Scripturarum studioso, & quantùm posset, perito; aut ipsi ab errore correcti, pietate catholica peteretis ut acciperetis, quæreretis ut inveniretis, pulsaretis ut intraretis.

Quapropter, quoniam id quod Faustus de generationum diversitate permovit, quia in duobus patribus intelligendis hic nodus erat, intellectâ naturâ & adoptione solutum est, frustra se voluit ad duos Evangelistas conferre, & ab aliis duobus auferre: magis offensurus ad quos se contulisset, quàm eos à quibus abstulisset. Non enim amant sancti suos electores, si suorum sociorum eos invenerint desertores. Unitate enim gaudent, & in Christo unum sunt: & si alius aliud, & alius aliud; aut alius aliter, & alius aliter; vera tamen omnes dicunt, nec sibi ullo modo contraria, si pius lector accedat, si mitis legat, si non hæretico animo unde rixetur, sed fideli corde unde ædificetur, inquirat. Jam ergo, quoniam singulorum patrum generationes, quos ut unus homo duos haberet, non est ab humano genere alienum; singulos Evangelistas narrandas suscepisse credimus, non est à veritate nostra fides aliena. Quæ circa, inter se jam Evangelistis convenientibus, sicut Faustus promisit, utcumque succumbit.

An illud quod adjunxit, vos movet adhuc, *Quamvis nec sic quidem*, inquit, *dignum erit, utero natum credere Deum, & Deum Christianorum*. Quasi nos ipsam divinam naturam ex feminæ utero exstitisse credamus. Nonne modò commemoravi Apostoli testimonium, ubi ait de Judæis, Quorum patres, & ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula? Christus ergo Dominus & Salvator noster Filius Dei verus secundùm divinitatem, & filius hominis verus secundùm carnem, non ex eo quòd est super omnia Deus benedictus in sæcula ex femina natus est; sed ex illa infirmitate quam suscepit ex nobis, ut in ea moreretur pro nobis, & eam sanaret in nobis: non ex forma Dei, in qua cùm esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo, natus ex femina est; sed ex forma servi, quam accipiendo semetipsum exinanivit. Neque enim ob aliud exinanitus se dictus est, nisi accipiendo formam servi, non amittendo formam Dei. Illâ enim natura, quâ in forma Dei æqualis est Patri, incommutabiliter permanente, suscepit mutabilem nostram per quam de virgine nasceretur. Vos autem cùm carnem Christi virginali utero committere horretis, ipsam divinitatem Dei, non tantùm hominum, sed & canum porcorumque uteris commisistis: semel conceptam in utero virginis Christi carnem non vultis credere, in [d] qua Deus non solùm non ligatus, sed nec mutatus est: Dei & ipsam Dei partem, divinamque naturam omnium hominum, ac bestiarum masculis feminis...

[a] Abest *filiorum Dei* à MSS. & antiquioribus edit. Am. Er.
[b] Ita in MSS. At in editis, *secundùm modum nostrum*.

[c] Editi *tamen*. At MSS. *tamquam*.
[d] Am. & plerique MSS. *in qua*.

seminibus & femininis uteris, in omnibus conceptibus, per omnes terras, & per omnes aquas, & A per omnes horas ligari, opprimi, coinquinari, & nec totam postea liberari posse prædicatis.

LIBER QUARTUS.

I. FAUSTUS dixit: *Accipis Testamentum vetus? Si est mihi in eo hereditas, accipio; si non est, non accipio. Improbitas enim hæc* B *quidem nimia est, usurpare tabulas, quæ testentur exheredatum. An ignoras Testamentum vetus Chananæorum terram repromittere, sed eam tamen Judæis, id est, circumcisis, & sacrificantibus, & abstinentibus à porcina, ac reliquis carnibus, quas immundas Moyses appellat, sabbata observantibus, & azymorum sollemnitatem, ac reliqua hujusmodi, quæ ejus ipse testator eis observanda mandavit? Quæ quia Christianorum placuere nemini, neque enim quisquam nostrorum ea custodit; dignum est,* C *ut cum refusa hereditate reddamus & tabulas. Hæc ergo prima caussa est, cur ego Testamentum vetus abjiciendum puto: nisi tu me prudentius aliquid doceas. Secunda verò caussa est, quòd tam etiam misera ejus, & corporalis, ac longè ab animæ commodis hereditas est, ut post beatam illam novi Testamenti pollicitationem, quæ cælorum mihi regnum, & vitam perpetuam repromittit, etiam si gratis eam mihi testator suus ingereret, fastidirem.*

AUGUSTINUS respondit: Temporalium D quidem rerum promissiones Testamento veteri contineri, & ideo vetus Testamentum appellari, nemo nostrûm ambigit; & quòd æternæ vitæ promissio regnumque cælorum ad novum pertinet Testamentum: sed in illis temporalibus figuras fuisse futurorum, quæ implerentur in nobis, in quos finis sæculorum obvenit, non suspicio mea, sed Apostolicus intellectus est, dicente Paulo, cùm de talibus loqueretur, Hæc omnia figuræ [a] nostræ fuerunt. Et iterum, Hæc om- E nia in figura contingebant illis; scripta sunt autem propter nos, in quos finis sæculorum obvenit. Non ergo vetus Testamentum ad consequendas illas promissiones, sed ad intelligendas in eis novi Testamenti prænuntiationes accipimus: veteris quippe testificatio, fidem novo conciliat. Unde Dominus postea quàm resurrexit à mortuis, seque non solùm intuendum discipulorum oculis, sed etiam contrectandum manibus obtulit, ne quid tamen cum suis mortalibus & carnali- F bus sensibus fallaciter agi arbitrarentur, magis eos de veterum librorum testificatione firmavit dicens, Oportebat impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Non itaque spes nostra in temporalium rerum promissione defixa est; quando quidem nec ipsos illius temporis sanctos & spiritales viros, Patriarchas & Prophetas, his terrenis rebus fuisse deditos credimus; intelligebant enim, revelante sibi Spiritu Dei, quid tempori illi congrueret, & quibus modis Deus per illas omnes res gestas & dictas, futura figuranda & prænuntianda decerneret; magisque desiderium eorum de novo Testamento erat: sed [b] præsens functio corporalis, ad significanda nova ventura, pollicitationibus veteribus præbebatur. Ita illorum hominum non tantùm lingua, sed & vita prophetica fuit. Carnalis autem populus, promissis vitæ præsentis inhærebat. De quo tamen etiam populo nihilo minùs significabantur futura.

Sed vos ista non intelligitis: quia sicut Propheta dixit, Nisi credideritis, non intelligetis. *Isai. 7. 9.* Non enim estis eruditi in regno cælorum, id est, in Ecclesia Christi vera catholica. Quòd si essetis, de divitiis sanctarum Scripturarum, non solùm nova, sed etiam vetera proferretis. Ipse quippe Dominus dicit, Propterea omnis scriba eruditus in regno cælorum, similis est homini patri- *Matth. 13. 52.* familiâs, proferenti de thesauro suo nova & vetera. Et ideo, dum sola promissa Dei nova tenere vos arbitramini, remansistis in vetustate carnis, & novitatem induxistis erroris. De qua novitate Apostolus dicit, Profanas autem verborum novitates evita, multùm enim proficiunt ad impie- *2 Tim. 2. 16.* tatem, & sermo eorum sicut cancer serpit. Ex quibus est Hymenæus, & Philetus, qui circa veritatem aberraverunt, dicentes resurrectionem jam factam esse, & fidem quorumdam subverterunt. Ex qua vena falsitatis vos manare cognoscite, qui dicitis, nunc esse resurrectionem tantummodo animarum per prædicationem veritatis; corporum autem, quam prædicaverunt Apostoli, futuram negatis. Quid autem spiritaliter, secundùm hominem interiorem, qui renovatur in agnitione Dei, potestis cogitare, cùm per vetustatem carnis, & per carnalium rerum imagines, quibus totus error vester involvitur, res corporeas, non possessione teneatis, sed phantasmate sapiatis? Terram enim Chananæorum, quæ manifesta erat, & manifestè illi populo data est, contemnere vos, & fastidire gloriamini, quasi non ita terram luminis describatis ex una parte, à terra gentis tenebrarum, tamquam cuneo coartato discissam, ut neque in rerum veritate inveniatur, & in cogitationum vestrarum falsitate credatur: & ideo nec vitam vestram data sustineat, & mentem vestram desiderata corrumpat.

[a] Er. & Lov. *figura nostri.* Omnes ferè MSS. cum Am. *figura nostra.* & sic infrà passim.

[b] Editio Lov. *sed sicut præsens.* Particula *sicut* abest ab editionibus aliis & plerisque MSS.

LIBER QUINTUS.

Caput I.

FAUSTUS dixit: *Accipis Evangelium? Tu me interrogas utrùm accipiam, in quo idipsum accipere apparet, quia quæ jubet observo. An ego de te quærere debeo, utrùm accipias, in quo nulla accipientis Evangelium videntur indicia?*
Matth. 19. 29.
Ego patrem dimisi, & matrem, uxorem, filios, & cetera quæ Evangelium jubet, & interrogas utrùm accipiam Evangelium? Nisi adhuc nescis quid sit quod Evangelium nuncupatur. Est enim nihil aliud quàm prædicatio, & mandatum Christi.
Matth. 10. 10.
Ego argentum & aurum rejeci, & æs in zonis habere destiti, quotidiano contentus cibo, nec de crastino curans, nec unde venter impleatur, aut corpus operiatur, sollicitudinem gerens; & quæris à me utrùm accipiam Evangelium? Vides in me Christi beatitudines illas, quæ
Matth. 5. 3.
Evangelium faciunt, & interrogas utrùm illud accipiam? Vides pauperem, vides mitem, vides pacificum, puro corde, lugentem, esurientem, sitientem, persecutiones & odia sustinentem propter justitiam; & dubitas utrùm accipiam Evangelium? Non ergo jam mirum est Iohannem Baptistam viso Iesu, & ejus item auditis operibus, quærere adhuc utrùm ipse esset Christus: cui dignè & meritò Iesus nec dignatus quidem est renuntiare quòd ipse esset; sed opera rursus eadem illi, quæ jam dudum audierat, remandavit,
Matth. 11. 3.
Cæci vident, surdi audiunt, mortui resurgunt, &c. Quod ego quoque circa te non immeritò fecerim, si perroganti utrùm accipiam Evangelium dixero,
Matth. 19. 29.
Omnia mea dimisi, patrem, matrem, uxorem, filios, aurum, argentum, manducare, bibere, delicias, voluptates: hoc tibi ad interrogata satis responsum puta, & beatum te futurum, si in me non fueris scandalizatus.

Caput II.

SED *non, inquis, accipere Evangelium hoc solum est, si quod præcepit, facias; sed ut etiam credas omnibus quæ in eodem scripta sunt, quorum primum est illud, quia sit natus* [a] *Deus. Sed nec item est solum illud, Evangelium accipere, ut credas quia natus est Iesus; sed ut facias etiam quod præcepit. At si me idcirco Evangelium non accipere putas, quia generationem prætermitto, nec tu ergo accipis; & multò magis non accipis, quia præcepta contemnis. Ac per hoc interim pares sumus, donec discutiamus & partes: aut si tibi non præjudicat præceptorum ista contemtio ad profitendum quia accipias Evangelium, mihi quare ad hoc præjudicet genealogia damnata? Quòd si Evangelium accipere, in duobus his constat, ut dicis, genealogias credere, & servare mandata, quid ergo imperfectus imperfectum judicas? Vterque nostrûm eget alterutro. Sin, quod certius est, accipere Evangelium in sola observatione constat cælestium mandatorum, duplici modo improbus es, qui, ut dici solet, desertor arguas militem. Et tamen age, Ponamus, quia ita vis, duo hæc partes esse fidei perfectæ, quarum una quidem constet in verbo, id est, fateri Christum natum; altera verò in opere, quod est observatio præceptorum: vide ergo quàm arduam ego & difficiliorem mihi partem elegerim, tu vide quàm levissimam & faciliorem. Nec immeritò plebs ad te confluit, à me refugit, nesciens utique, quia regnum*
A *Dei non sit in verbo, sed in virtute. Quid ergo ... quòd me lacessis, si difficiliorem fidei aggressus partem, tibi ut infirmo, reliqui faciliorem? Sed ego ... tribuendam, inquis, salutem animis, hanc partem ... dei efficaciorem puto, ac magis idoneam, quam tu ... liquisti, id est, Christum fateri natum.*

AGE *ergo ipsum eumdem interrogemus Christum ... & unde potissimùm nobis salutis oriatur occasio, ... ejus ore discamus. Quis hominum intrabit in regnum ... tuum Christe? Qui fecerit, inquit, voluntatem Pa-*
B *tris mei qui in cælis est. Non dixit, qui me profes- sus fuerit natum. Et alibi ad discipulos, Ite doce- omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritûs-sancti, & docentes eos servare omnia quæ mandavi vobis. Non dixit, docentes ... quia sim natus, sed ut mandata conservent. Item alibi, Amici mei eritis, si feceritis quæ præcipio vobis. Non dixit, si natum me credideritis. Rursum Si feceritis mandata mea, manebitis in mea carita- te. Et alia multa. Nec non & in monte cùm doce-*
C *ret, Beati pauperes* [b] *spiritu, dicens, Beati mites beati pacifici, beati puro corde, beati qui lugent beati qui esuriunt, beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; nusquam dixit, beati qui me con- fessi fuerint natum. Et in discretione agnorum ab hœ- dis in judicio dicturum se dicit iis qui ad dextram erunt, Esurivi, & cibastis me; sitivi, & pota- me & cetera: propterea percipite regnum. Non dixit, quia natum me credidistis, regnum percipite. Nec non & diviti quærenti vitam æternam, Vade, inquit,*
D *vende omnia quæ habes, & sequere me. Non di- xit, crede me natum ut in æternum vivas. Ecce ... tur portioni meæ, quam mihi de gemina, ut vultis, ... de delegi, ubique regnum, vita, beatitudo promitti- tur; vestræ verò nusquam. Aut docete sicubi scriptum est, beatum esse, regnumve percepturum, aut æter- nam habiturum vitam, qui eum confessus fuerit na- tum ex femina. Interim tametsi & hæc pars est fi- ... beatitudinem non habet. Cùm verò eam nec partem fidei* [c] *probaverimus, quid fiet? Nempe eritis ...*
E *inanes, quod & ipsum utique monstrabitur. Sed in- terim hoc satis nobis est ad propositum, quia por- ... hæc nostra, beatitudinibus coronata sit. Cui tamen accedit & illa alia beatitudo, ex confessione quo- ... sermonis, quia Iesum confitemur esse Christum Filium Dei vivi: quod æquè ipse ore suo testatur Iesus, di- cens ad Petrum, Beatus es Simon Barjona, quia non tibi hoc caro & sanguis revelavit, sed Pa- meus qui in cælis est. Quapropter non jam, ut pu- batis, unam, sed duas easdemque ratas fidei partes tenemus, & in utraque pariter beati appellamur*
F *Christo, quia alteram earum operibus exercemus, alteram sine blasphemia prædicamus.*

AUGUSTINUS respondit: Jam suprà comme- moravi, quàm sæpe se Dominus Jesus Christus Fi- lium hominis dicat, & quanta vanitate Manichæi ... fabulam nefandi sui erroris inducant, de ne- ... quo commentitio primo homine, quem non ter- renum, sed fallacibus elementis indutum, con- ... Apostolum prædicant dicentem, Primus ho-

[a] Am. Er. & MSS *quia natus sit Iesus.*
[b] Vox *spiritu* abest ab omnibus ferè MSS.
[c] Lov. *habere probaverimus.* Editi alii & MSS. carent verbo *ha- bere.*

de terra terrenus: & quantâ curâ nos idem monuerit Apostolus dicens, Si quis vobis annuntiaverit præter quàm quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Quapropter restat, ut filium hominis Christum ita credamus, sicut Apostolica veritate prædicatur, non sicut Manichæorum falsitate confingitur. Cùm igitur eum Evangelistæ annuntient natum ex femina de domo David, hoc est, de familia David; Paulusque ad Timotheum scribat dicens, Memor esto Christum Jesum resurrexisse à mortuis, ex semine David secundùm Evangelium meum; satis apparet quemadmodum Christum filium hominis credere debeamus, qui Filius Dei per quem facti sumus, etiam filius hominis per assumtionem carnis factus est, ut moreretur proper delicta nostra, & resurgeret propter justificationem nostram. Ideoque utrumque se dicit, & Filium Dei, & filium hominis. Unde ne pergam per plurima, uno loco in Evangelio secundùm Johannem ita scriptum est: Amen amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei, & qui audierint vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso, & potestatem dedit ei judicium facere, quia filius hominis est. Dixit, Vocem Filii Dei audient: & dixit, Quia filius hominis est. Secundùm hoc enim quòd filius hominis est, accepit potestatem judicium faciendi, quia in ipsa forma venturus est ad judicium, ut & à bonis & à malis videatur. In qua forma etiam adscendit in cælum, & vox illa discipulis sonuit, Sic veniet quemadmodum eum vidistis euntem in cælum. Nam secundùm id quòd Filius Dei, Deus æqualis est Patri, & cum Patre unum, non videbitur à malis: Beati enim mundo corde, quia ipsi Deum videbunt. Cùm ergo credentibus in se promittat vitam æternam, nec aliud sit credere in eum, quàm credere in verum Christum, qualem se ipse prædicat, & ab Apostolis prædicatur, hoc est, & verum Dei Filium & verum hominis filium; vos Manichæi qui creditis in falsum & fallacem, falsi & fallacis hominis filium, [a] cùm & ipsum Deum, gentis adversæ tumultu perterritum, membra sua misisse crucianda, nec postea tota purganda docetis, videtis quàm sitis alieni à vita æterna, quam promittit Christus illis qui credunt in eum. At enim dixit Petro confitenti eum Filium Dei, Beatus es Simon Bar-jona. Numquid ideo nihil promittit eis, qui in eum filium hominis crederent, cùm idem ipse sit & Filius Dei & filius hominis? Habes etiam apertè vitam æternam promissam credentibus in filium hominis. Sicut exaltavit, inquit, Moyses serpentem in eremo, sic oportet exaltari filium hominis, ut omnis qui crediderit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam. Quid vultis amplius? Credite ergo in filium hominis, ut habeatis vitam æternam; quia ipse est & Filius Dei qui potest dare vitam æternam; quia ipse est verus Deus & vita æterna, sicut idem Johannes ait in epistola sua. Ubi etiam dicit antichristum esse, qui negat Christum in carne venisse.

Quid ergo vos tamquam de mandatorum ejus perfectione jactatis, quòd ea quæ in Evangelio præcepta sunt operamini? Quid enim illa prodessent, ubi non est fides vera, etiam si verè implerentur à vobis? Nonne audistis Apostolum dicentem, Si distribuam omnia mea pauperibus, & tradam corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest? [1. Cor. 13. 3.] Quid ergo vos tamquam de Christiana paupertate jactatis, cùm Christiana caritate careatis? Habent enim inter se, quam caritatem vocant, etiam latrones, sibi debentes facinorosam flagitiosamque conscientiam, sed non caritatem quam commendat Apostolus. Et ut eam à ceteris improbandis repudiandisque secerneret, ait alio loco, Finis autem præcepti est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. [1. Tim. 1. 5.] Unde ergo habere potestis veram caritatem ex fide [b] ficta surgentem? Aut quando vos pigebit fidem vestram [c] fucare mendaciis, quando & primum hominem vestrum, cum suis hostibus in suæ naturæ veritate manentibus, mutabili fallaciâ dimicasse prædicatis; & ipsum Christum qui dicit, Ego sum veritas, speciem carnis, mortem crucis, vulnera passionis, cicatrices resurrectionis, mentitum esse suadetis? [Johan. 14. 6.] Proinde vos Christo vestro anteponi vultis, si illo mentiente, vos annuntiatis veritatem. Si autem Christum vestrum sectari vultis, quis non in vobis caveat falsitatem, ut in his quoque mandatis quæ vos implere dicitis, non sit nisi sola fallacia? Quippe cùm ausus sit Faustus dicere, quòd æs in zonis non portetis: nisi fortè ideo verum dixit, quia non æs in zonis, sed & aurum in arcellis & in sacculis habeatis: nec reprehenderentur ista in vobis, nisi quia profitemini aliud, & aliter vivitis. Adhuc in rebus humanis est ille Constantius, modò jam frater noster catholicus Christianus, qui multos vestrûm Romæ in domum suam congregaverat, propter implenda præcepta Manichæi, satis quidem vana & inepta, sed tamen quæ magna existimatis: quibus cùm vestra infirmitas cederet, dispersi estis quisque in viam suam. [Constantius Romanus.] Unde illi qui in eis perdurare voluerunt, à vestra societate schisma fecerunt: & quia in mattis dormiunt, Mattarii appellantur: [Mattarii.] à quorum stratis longè dissimiles fuerunt plumæ Fausti, & caprinæ lodices, qua deliciarum affluentiâ non solùm Mattarios fastidiebat, sed etiam domum patris sui hominis pauperis Milevitani. Auferte ergo perditam simulationem, si de moribus non vultis, saltem de litteris vestris: ne lingua vestra cum vita vestra, tamquam ille primus homo cum gente tenebrarum, mendacibus, non elementis, sed verbis pugnare videatur.

Caput VI.

Sed ne in homines potiùs non implentes ea quæ sibi præcipiuntur, quàm in ipsam sectam vanissimi erroris me ista dicere quisquam reprehendat, hoc dico: Talia sunt ipsa præcepta Manichæi, ut si ea non faciatis, deceptores; si autem faciatis, decepti sitis. Neque enim Christus vobis præcepit ut herbam non evellatis, ne homicidium perpetretis, qui discipulos suos per segetem transeuntes & esurientes, vellere spicas sabbato non prohibuit, unde convinceret & præsentes Judæos, & futuros Manichæos: illos quia sabbato fiebat, istos verò quia fiebat. [Matth. 12. 1.] Sed planè

[a] Plures MSS. omittunt & particulam *cùm*, & quod infrà est verbum *docetis*.
[b] In MSS. *ex fide non ficta surgentem.*

[c] Aliquot MSS. *fidem vestram fuscare mendaciis.* Alii quidam cum editis Am. & Er. *fidem vestram pugnare cum mendaciis.* Cistercienses duo codices; *ob fidem vestram pugnare mendaciis.*

Manichæus præcepit, ut otioſis manibus veſtris, de homicidiis vivatis alienis: & illa quidem falſa ſunt homicidia, ſed veſtra ſunt vera, cùm tali dæmoniorum doctrina miſeras animas trucidatis.

CAPUT VII. INEST tamen ille hæreticus typhus, intolerabiliſque ſuperbia. *Vides*, inquit, *in me Chriſti beatitudines illas, quæ Evangelium faciunt, & interrogas utrùm illud accipiam? Vides pauperem, vides mitem, vides pacificum, puro corde, lugentem, eſurientem, ſitientem, perſecutiones & odia ſuſtinentem propter juſtitiam; & dubitas utrùm accipiam Evangelium?* Si hoc eſſet juſtum eſſe, juſtificare ſe ipſum, verbis ſuis volaſſet in cælum homo iſte, cùm hæc loqueretur. Sed ego in delicias Fauſti non invehor, notas omnibus Auditoribus Manichæorum, & eis maximè qui ſunt Romæ: talem propono Manichæum, qualem Conſtantius requirebat, cùm illa præcepta exigebat impleri, non qualem videri nolebat. Et illum tamen quomodo video pauperem ſpiritu, qui tam ſuperbus eſt, ut animam ſuam Deum credat, nec [a] captivum erubeſcat? Quomodo mitem, qui tantæ auctoritati Evangelicæ mavult inſultare, quàm credere? Quomodo pacificum, qui naturam ipſam divinam, qua Deus eſt quidquid eſt, qui ſolus verè eſt, perpetuam pacem habere non potuiſſe putat? Quomodo puro corde, in quo tumultuantur tam ſacrilega & tam multa figmenta? Quomodo lugentem, niſi Deum ſuum captum & ligatum? donec ſolvatur & evadat, ex quadam tamen parte decurtatus, quæ in globo tenebrarum à Patre ligabitur, & non lugebitur. Quomodo eſurientem & ſitientem juſtitiam, quam Fauſtus in ſcriptis ſuis non addidit, credo ne ſibi deeſſe videretur, ſi eam ſe adhuc eſurire ac ſitire fateretur? Sed quam juſtitiam iſti eſuriunt & ſitiunt, quibus perfecta juſtitia erit, damnatis in globo fratribus qui nihil ſuo vitio peccaverunt, ſed hoſtili tabe, [b] contra quam eos Pater miſit, inexpiabiliter infecti ſunt, inſuper triumphare?

CAPUT VIII. QUOMODO perſecutiones & odia ſuſtinetis propter juſtitiam, quibus hæc ſacrilegia prædicare & perſuadere juſtitia eſt? Pro qua impia perverſitate, propter Chriſtianorum temporum manſuetudinem, quàm parva & propè nulla patiamini, cur non cogitatis? ſed, tamquam cæcis fatuiſque loquamini, juſtitiæ veſtræ velut magnum eſſe vultis indicium, quòd opprobria ſuſtinetis, perſecutionemque patimini. Porrò ſi tanto eſt quiſque juſtior, quanto graviora perpetitur, omitto dicere, quod videre facillimum eſt, quàm multo graviora vobis patiantur aliis atque aliis quibuſque facinoribus flagitiiſque polluti. Illud dico, ſi pro nomine Chriſti quoquo modo uſurpato atque ſuſcepto, quiſquis patitur perſecutionem, jam etiam veram fidem juſtitiamque tenere dicendus eſt; concedite ut ille ſit fidei verioris, majoriſque juſtitiæ, quem multo vobis graviora perpeſſum potuerimus oſtendere: & millia jam vobis noſtrorum Martyrum occurrant, atque ipſe præcipuè Cyprianus, cujus etiam litteris edocetur, quòd in Chriſtum crediderit natum ex virgine Maria. Pro hac ille fide, quam vos deteſtamini, uſque ad gladium mortemque pervenit, cum gregibus Chriſtianorum tunc ita

A credentibus, atque ita graviúſque morienti... Fauſtus autem convictus vel confeſſus quòd Ma-nichæus eſſet, cum aliis nonnullis ſecum ad ju-cium proconſulare perductis, eis ipſis Chriſtia-à quibus perducti ſunt intercedentibus, leviſſi-pœnâ, ſi tamen illa pœna dicenda eſt, in inſula relegatus eſt: quod ſua ſponte quotidie ſervi D-faciunt, ſe à turbulento ſtrepitu populorum-movere cupientes; & unde publica terrenorum principum vota per indulgentiam ſolent relaxa-

B damnatos. Denique non multò pòſt inde om-eadem ſollemni ſorte dimiſſi ſunt. Fatemini... illos fidem tenuiſſe veriorem, juſtioremque... tam, qui pro ea multò quàm vos atrociora ſuſ-nere meruerunt; aut definite vos inde jacta-quòd multis deteſtabiles ſitis: ſed diſcernite qu-ſit perſecutionem pati pro blaſphemia, & per-cutionem pati pro juſtitia; & pro qua iſtarum... tiamini, in veſtris libris etiam atque etiam di-genter advertite.

C QUAM multi autem in noſtra communi... veraciter faciunt iſta ſublimiora præcepta Ev-gelica, de quorum ſpecie fallitis imperitos? Qu-multi homines utriuſque ſexus ab omni con-bitu puri atque integri, quàm multi experti... poſtea continentes, quàm multi rerum ſuar-diſtributores & relictores, quàm multi jeju-vel crebris, vel quotidianis, vel etiam incredibi-ter continuatis, corpus ſervituti ſubjicient... Quàm multæ fraternæ congregationes nihil h-

D bentes proprium, ſed omnia communia, & h-non niſi ad victum & tegumentum neceſſari-unam animam & cor unum in Deum, carita-igne conflantes? Atque in his omnibus profeſſi-nibus quàm multi fallaces & perditi deprehe-duntur, quàm multi etiam latent, quàm m-primò rectè ambulantes, perverſa voluntate... deficiunt; quàm multi in tentationibus inveni-tur, quòd alio animo talem vitam adumbrata... cie ſuſceperunt, & quàm multi humiliter & fi-

E liter ſanctum cuſtodientes propoſitum uſque... finem perſeverant, & ſalvi fiunt? In quorum... cietate quaſi diſpares apparent, ſed tamen ea-caritate copulantur, qui propter aliquam ne-ſitudinem ſecundùm Apoſtoli exhortationem... bent uxores tamquam non habentes, & em-tamquam non tenentes, & utuntur hoc mu-tamquam non utentes. His ſubjunguntur ſec-dùm abundantes divitias miſericordiæ Dei, e-illi quibus dicitur, Nolite fraudare invicem, ...

F ex conſenſu ad tempus, ut vacetis orationi... iterum ad idipſum eſtote, ne vos tentet Sa-propter intemperantiam veſtram: hoc autem... co ſecundùm veniam, non ſecundùm imperi-Qualibus etiam idem Apoſtolus dicit, Jam... dem omnino delictum eſt in vobis, quia ju-habetis vobiſcum. Et eorum portans infirmi-tem, paulò pòſt dicit, Sæcularia igitur judic-habueritis, eos qui contemtibiles ſunt in E-ſia, hos collocate. Neque enim illi ſoli, qu-

G ſint perfecti, vendunt vel dimittunt omnia ſu-ſequuntur Dominum, pertinent ad regnum... lorum; ſed huic militiæ Chriſtianæ propter q-dam quaſi commercium caritatis ſubjun-etiam quædam ſtipendiaria multitudo, cui d-tur in fine, Eſurivi, & dediſtis mihi mandu-& cetera. Alioquin damnandi erunt illi, qu...

[a] Am. Er. & plerique MSS. *nec captivus erubeſcat.*

I I [b] Am. Er. & MSS. *quò eos Pater miſit.*

domos tam diligenti & sollicitâ curâ componit A
. 18. Apostolus, monens mulieres subditas esse viris suis, viros diligere uxores suas; filios obtemperare parentibus, parentes filios nutrire in disciplina & correptione Domini; servos obedire cum metu dominis carnalibus, dominos quod justum est & æquum servis præstare. Sed absit ut istos à mandatis Evangelicis alienos, & à vita æterna separandos judicet Apostolus: quia ubi ait Do-
. 10. minus, Si quis non tulerit crucem suam, & secutus me fuerit, non potest esse discipulus meus, B exhortans firmiores ad perfectionem; ibi statim
. 41. & istos consolatus est dicens, Qui receperit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet: & qui receperit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet. Unde non tantùm
. 5. qui modicum vini Timotheo dederit propter stomachum & frequentes infirmitates ejus, sed etiam qui saniori atque fortiori calicem aquæ
. 10. frigidæ porrexerit tantùm in nomine discipuli, sicut ibi sequitur, non perdet mercedem suam. C

. X. Quid autem fallitis Auditores vestros, qui cum suis uxoribus, & filiis, & familiis, & domibus, & agris vobis serviunt, si quisquis ista omnia non dimiserit, non accipit Evangelium? Sed quia eis non resurrectionem, sed revolutionem ad istam mortalitatem promittitis, ut rursus nascantur, & vitâ Electorum vestrorum vivant, tam vanâ, & ineptâ, & sacrilegâ, [a] quam vos vivitis, quando valde laudamini; aut si melioris meriti sunt, in melones & cucumeres, vel in alios D aliquos cibos veniant, quos vos manducaturi estis, ut vestris ructatibus citò purgentur; meritò eos à mandatis Evangelicis alienatis; sed & vos ipsos talia sentientes atque suadentes, maximè inde separare debetis. Si enim hæc vanitas ad fidem Evangelicam pertineret, non debuit dicere Domi-
nus, Esurivi, & dedistis mihi manducare: sed, Esu- Matth. 25. 35.
ristis, & manducastis me: aut, Esurivi, & manducavi vos. Neque enim ex illo jam ministrationis merito, secundùm vestra deliramenta, quisquam recipietur in regnum Dei, quia manducare sanctis dedit; sed quia vel manducavit quos anhelaret, vel manducatus est à quibus anhelaretur in cælum. Nec illi dicerent, Domine, quando te vidimus esurientem, & dedimus tibi manducare? sed dicerent, Quando te vidimus esurientem, & manducasti nos? Quibus ille non responderet, Cùm uni ex minimis meis dedistis, mihi dedistis: sed, Cùm unus ex minimis meis vos manducavit, ego vos manducavi.

Hæc portenta sentientes & docentes, & se- CAP. XI.
cundùm hæc viventes, audetis vos dicere Evangelica præcepta servare, & catholicæ Ecclesiæ derogare, in qua sunt tam multi pusilli cum magnis, quos utrosque Dominus benedicit, pro suis gradibus Evangelica mandata servantes, & Evangelica promissa sperantes. Sed vestrum oculum malevolus error in solam paleam nostræ segetis ducit: nam & triticum ibi citò videretis, si & esse velletis. In vobis autem, & qui Manichæi ficti sunt, mali sunt; & qui ficti non sunt, vani sunt. Ubi enim fides ipsa ficta est, & qui eâ simulatè utitur, fallit; & qui eam veram existimat, fallitur: nec ex ea potest exsistere bona vita: quia EX AMORE suo quisque vivit, vel bene vel malè. Vos autem si spiritalis atque intelligibilis boni caritate, ac non corporalium phantasmatum cupiditate arderetis, ut citò dicam quod de vobis notissimum est, solem istum corporeum, non pro divina substantia, & pro sapientiæ luce coleretis.

[a] Plures MSS. *quæ vos vivitis, quæ valde laudamini.*

LIBER SEXTUS.

T I. Faustus dixit: *Accipis vetus Testamentum? Quomodo, cujus præcepta non servo? Puto quidem quia nec tu: nam peritomen ego ut pudendam despui, ac, si non fallor, & tu. Cessationem sabbatorum ut supervacuam, credo quod & tu. Sacrificia ut idololatriam, non dubito quod & tu. Porcinâ certè non ego solâ abstineo, tu item non solam comedis. Ego quidem quia omnem carnem immundam existimem, tu verò quia nihil immundum, quo utroque, ab utroque nostrûm, vetus destruitur Testamentum.* [a] *Azimophagiæ hebdomadas, scenopegiam, uterque nostrûm tamquam inutilia & vana contemsit. Lineis vestibus non inserere purpuras. In adulteriis ponere vestem* [b] *linistimam. Bovem & asinum jungere, si necesse sit, in sacrilegiis numerare. Calvum ac reburrum, & similis notæ hominem non constituere sacerdotem, quia sunt hujusmodi apud Deum immundi, uterque contemsimus, risimus, nec in secundis habuimus, nec in primis: quæ omnia præcepta sunt & justificationes veteris Testamenti. Quod ergo objicis, tibi mecum commune est, sive crimen putandum, sive rectè factum:* G *uterque enim nostrûm vetus respuit Testamentum. Ergo si quid intersit inter meam fidem quæris &* E *tuam; hoc, quia tibi mentiri libet, & illiberaliter agere, ut quod mente oderis, verbo collaudes: ego fallere non didici, quod sentio loquor, tam turpium odisse me fateor præceptores, quàm ipsa præcepta.*

Augustinus respondit: Quemadmodum CAP. II.
& quare accipiatur Testamentum vetus ab heredibus Testamenti novi, jam suprà diximus. Sed Lib. 4. cap. 2.
quia paulò antè de promissis ejus Faustus egit, nunc autem de præceptis agere voluit; respondeo istos omnino nescire, quid intersit inter præcepta F vitæ agendæ, & præcepta vitæ significandæ. Exempli gratiâ, Non concupisces, præceptum Exodi 20. 17.
est agendæ vitæ. Circumcides omnem masculum Gen. 17. 10.
octavo die, præceptum est significandæ vitæ. Ex hac quippe imperitia Manichæi, & omnes quibus displicent litteræ veteris Testamenti, quidquid Deus mandavit priori populo ad celebrandum, umbram futurorum non intelligentes, & ea modò non observari animadvertentes, ex more præsentis temporis illa reprehendunt, quæ utique illi tempori congruebant, quo ista quæ nunc manifestata sunt, ventura significarentur. Sed quid dicturi sunt adversùs Apostolum, qui

[a] Editio Lov. *Azimorum festa, hebdomadas.* Am. Er. & aliquot MSS. *Azima facta, hebdomadas.* Alii MSS. plures, *Azimophegia,* (aut) *Azimophagia hebdomadas.* Hæc verior lectio.
[b] Am. & Er. *linistemam.* Lov. *linistimam.* Multi MSS *linostimam.*

[1. Cor. 10. 11.] ait, Hæc omnia in figura contingebant illis, » scripta sunt autem propter nos, in quos finis sæ- » culorum obvenit? Ecce ipse aperuit cur illæ litteræ accipiantur à nobis, & cur illa rerum signa jam necesse non sit ut observentur à nobis. Cùm enim dicit, Scripta sunt propter nos, procul dubio demonstrat, quantâ nobis curâ legenda & intelligenda, & in quanta auctoritate habenda sint, quia propter nos utique scripta sunt: cùm verò dicit, Figuræ nostræ fuerunt, & in figura contingebant [a] illis, ostendit jam non opus esse, ut cùm res ipsas manifestatas agimus, figurarum prænuntiantium celebrationi serviamus. [Col. 2. 16.] Unde dicit alio loco, Nemo » ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in par- » te diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum, quæ » sunt umbra futurorum. Hinc etiam cùm dicit, Nemo vos in eis judicet, declarat quàm non sit necesse ut jam hæc observentur: cùm autem dicit, Quæ sunt umbra futurorum, ostendit quàm oportuerit ut illo tempore observarentur, quo ista quæ nobis jam manifestata eluxerunt, per tales umbras figurarum futura prædicebantur.

CAP. III. PROINDE si Manichæi resurrectione Domini justificarentur, cujus resurrectionis dies, ex die quidem passionis tertius, post diem tamen sabbati, hoc est post septimum, octavus fuit; profectò spoliarentur carnali velamento mortalium desideriorum: & cordis circumcisione gaudentes, non eam in carne adumbratam figuratamque deriderent tempore veteris Testamenti, quamvis jam tempore novi Testamenti fieri observarique non cogerent. In quo enim membro congruentiùs exspoliatio carnalis & mortalis concupiscentiæ figuratur, quàm unde carnalis & mortalis fetus exoritur? Sed sicut dicit Apostolus, [Tit. 1. 15. Rom. 14. 20.] Omnia munda mundis, immundis autem & infidelibus nihil est mundum, sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Itaque isti, qui nimis mundi sibi videntur, quia illa membra tamquam immunda aversantur, aut aversari se fingunt, in eas infidelitatis & erroris immunditias inciderunt, ut cùm detestentur circumcisionem [Rom. 4. 11.] carnis, quam dixit Apostolus signaculum justitiæ fidei, in ipsis tamen carnalibus membris divina Dei sui membra credant colligata & inquinata detineri: ut cùm carnem immundam dicunt, & Deum illic ex parte, qua ibi tenetur, immundum factum dicere compellantur; quippe quem mundari oportere asserunt: quod donec fiat, quantum fieri potuerit, interim nunc eum perpeti omnia quæ carnes patiuntur, non tantùm in labore & dolore afflictionum, sed etiam in voluptate corruptelarum. Ei namque se dicunt parcere, quòd non concumbunt, ne nodis carneis artiùs implicetur, & sordidiùs inquinetur. Cùm ergo [Tit. 1. 15.] Apostolus dicat, Omnia munda mundis, utique hominibus qui possunt in deterius voluntatis perversitate mutari; quanto magis omnia munda sunt Deo, qui semper incommutabilis & incontaminabilis permanet? De cujus sapientia divina dictum est in eis libris, quos reprehendendo vehe- [Sap. 7. 25. & 24.] mentiùs inquinamini, quòd nihil inquinatum in eam incurrit, & adtingit ubique propter suam munditiam. Quapropter, ô immundissima vanitas, itane displicet tibi in membro humano, unde humana generatio propagatur, signum regenerationis humanæ, illum cui munda sunt omnia Deum jussisse constitui, & placet tibi etiam in flagitiis, quæ illo membro ab impudicis hominibus perpetrantur, ipsum Deum vestrum, cui nihil est mundum, ex parte suæ naturæ commaculari atque corrumpi? Quid enim patitur in variis turpibus corruptelis, quem conjugali quoque concubitu creditis inquinari? [b] Ad id etiam quod dicere soletis, Ergone deerat, ubi Deus præfiguraret signaculum justitiæ fidei, nisi in illo membro? Respondetur, Cur enim non & ibi? Primò, quia omnia munda mundis, quanto magis Deo? Deinde quia hoc Apostolus dixit, signaculum datum Abrahæ justitiæ fidei, in tali circumcisione. Vos autem nolite erubescere, si potestis, cùm vobis dicitur, Ergone deerat Deo vestro quid ageret, ne suæ naturæ partem illis membris, quæ sic despuitis, implicaret? Pudenda quidem ista dicuntur hominibus propter nostræ mortalitatis corruptibilem pœnalemque propaginem, quæ inde subsistit: quibus casti adhibent verecundiam, impudici petulantiam, Dei justitiam.

CESSATIONEM verò sabbatorum jam quidem supervacuam ducimus ad observandum, ex quo spes revelata est nostræ quietis æternæ; non tamen ad legendum & intelligendum: quia propheticis temporibus cùm essent ista quæ nobis hoc tempore patefacta sunt, non tantùm sermonibus, sed & actionibus præfiguranda & prænuntianda; illo signo quod legimus, res ista prænotata est quam tenemus. Vos autem volo mihi dicatis, cur vestram cessationem nolitis implere. Judæi quippe sabbato suo, quod adhuc carnaliter sapiunt, non solùm in agro fructum nullum decerpunt, sed nec in domo concídunt aut coquunt. Vos autem cessantes quidem exspectatis quis Auditorum vestrorum propter vos pascendos cultello vel falciculâ armatus in hortum prosiliat, homicida cucurbitarum, quarum vobis afferat, mirum dictu, viva cadavera. Nam si non eas occidit, quid vos in tali facto metuitis? Si autem occiduntur cùm decerpuntur, quomodo eis inest vita, cui purgandæ atque recreandæ manducando atque ructando vos asseritis subvenire? Accipitis ergo viventes cucurbitas, quas, si possetis, deglutire deberetis: ut post illud unum vulnus, in quo eas cùm decerpsit vester Auditor, reus factus est, vestrâ indulgentiâ liberandus; saltem deinceps ad officinam aqualiculi vestri, ubi Deum vestrum illo prœlio confractum, reformare possetis, illæsæ atque integræ pervenirent. Nunc autem ante quàm eis conterendis dentes incumbant, minutatim, si hoc palato placuerit, conciduntur à vobis: quibus tam crebris vulneribus earum, quomodo vos non estis rei? Videte quemadmodum vobis expediret, ut quod uno in septem diebus faciunt Judæi, vos quotidie faceretis, & tali etiam domestico opere cessaretis. Jam quid igne cucurbitæ patiuntur, ubi certè non refe... matur vita, quæ in eis est? Non enim fervens olla sancto ventri comparari potest: & tamen ridetis, tamquam superfluam sabbati cessationem. Quanto utique saniùs, non solùm eam non reprehenderetis in Patribus, quando superflua non fuit; sed etiam nunc, quando jam superflua est, ipsam potiùs teneretis, quàm istam vestram ... significatione acceptabilem, sed errore damn...

[a] Plures MSS. passim, *contingebant in illis.*

[b] Codices MSS. non pauci, *Audete jam dicere quod soletis.*

bilem; quam etiam non implendo rei estis secundùm opinionem vestræ vanitatis, & [a] implendo vani secundùm judicium veritatis? Dicitis enim dolorem sentire fructum, cùm de arbore carpitur, sentire cùm conciditur, cùm teritur, cùm coquitur, cùm manditur. Non ergo debuistis vesci, nisi eis quæ cruda & illæsa possunt transvorari, ut unum saltem dolorem cùm decerpuntur, non à vobis, sed à vestris Auditoribus paterentur.

Sed dicitis, Quomodo subvenimus tantæ vitæ, si ea tantùm absumimus, quæ incocta & mollia possunt absorberi? Si ergo ista compensatione tam multos cibis vestris dolores infligitis, cur ab illo solo abstinetis, ad quem maximè ista necessitas cogit? Nam fructus potest & crudus comedi, sicut se nonnulli vestri exercuerunt, ut hoc non tantùm de pomis, verùm etiam de omnibus oleribus facerent. Si autem non vellatur, aut decidatur, aut quoquo modo dematur ex terra vel arbore, venire ad escam nullo pacto potest. Hoc ergo facilè debuit esse veniale, sine quo ei subvenire non valeretis; non illi tam multi cruciatus, quos in præparandis escis, membris Dei vestri non dubitatis inferre. At enim plorat arbor, cùm fructus carpitur: hoc quippe dicere non erubescitis. Certè novit omnia vita quæ ibi est, & præsentit quis ad eam veniat. Venientibus ergo Electis, & poma carpentibus, gaudere debuit, non plorare: illum transitorium dolorem tanta felicitate compensans, & tantam evadens miseriam, si in alios incidisset. Cur itaque pomum non decerpitis, cùm decerpto tam multas plagas doloresque ingeratis? Respondete, si potestis. Nec ipsa jejunia vobis competunt: non enim oportet vacare fornacem, in qua spiritale aurum de stercoris commixtione purgatur, & à miserandis nexibus divina membra solvuntur. Quapropter ille est misericordior inter vos, qui se potuerit ita exercere, ut nihil ejus valetudini obsit, sæpe crudos cibos sumere, & multa consumere. Vos autem & tantas pœnas escæ vestræ irrogando crudeliter manducatis, & à membrorum divinorum purgatione cessando crudeliter jejunatis.

V. Et audetis tamen etiam sacrificia Testamenti veteris exsecrari, & idololatriam nominare, & in hujusmodi sacrilegium nos quoque sociare. Unde pro nobis priùs respondemus, sic illa jam non esse in operibus nostris, ut ea tamen in mysteriis divinarum Scripturarum, ad intelligenda quæ his prænuntiata sunt, amplectamur: quia & ipsa figuræ nostræ fuerunt, & omnia talia multis & variis modis unum sacrificium, cujus nunc memoriam celebramus, significaverunt. Unde isto revelato, & suo tempore oblato, illa de agendi celebritate sublata sunt, sed in significandi auctoritate manserunt. Scripta sunt enim propter nos, in quos finis sæculorum obvenit. Sed in eis videlicet interfectio vos movet animalium, cùm ista omnis creatura usibus hominum quodam modo conditionaliter serviat. Sed vos, qui homini mendico esurienti panem non porrigitis, misericordes estis in pecora, quibus animas humanas inesse creditis. Dominus autem Jesus in ea crudelis fuit, cùm dæmones in gregem porcorum, cùm id ab eo peterent, ire permisit. Qui etiam nondum demonstrato per passionem sacrificio corporis sui, cuidam leproso, quem mundaverat, ait, Vade, ostende te sacerdoti, & offer [b] munus tuum quod præcepit Moyses in testimonium illis. *Lucæ 5. 14.* Magis enim, quia & per Prophetas Deus sæpe testatur, nullius se talis muneris indigere, & facile est ratione perspicere, quòd nec ejus rei egeat, qui nullius eget; compellitur animus humanus inquirere, quid nos per hæc docere voluerit, qui utique non frustra ea, quibus non indiget, sibi juberet offerri, nisi aliquid in eis ostenderet, quod nobis & nosse prodesset, & talibus signis præfigurari oporteret. Vos autem quanto meliùs & honestiùs istis, quamvis jam nostro tempori non necessariis, tamen significantibus aliquid & docentibus, sacrificiis subderemini, quàm vobis ab Auditoribus vestris vivas escarum victimas offerri juberetis & crederetis? Nam cùm Apostolus Paulus de quibusdam propter epulas Evangelium prædicantibus congruentissimè dixerit, Quorum Deus venter est, *Phil. 3. 19.* quantò vos arrogantiore impietate jactatis, qui ventrem vestrum non Deum, sed quod sceleratioris audaciæ est, Dei mundatorem dicere non timetis? Cujus porrò dementiæ est, pios se videri velle, quòd ab animalium interfectione se temperent, cùm omnes suas escas easdem animas habere dicant; quibus, ut putant, viventibus, tanta vulnera & manibus & dentibus ingerunt?

Caput VI. Cur autem, si carnibus vesci non vultis, non ipsa animalia Deo vestro oblata mactatis, ut animæ illæ, quas non solùm putatis humanas, sed ita divinas, ut ipsa Dei membra esse credatis, à carnis carcere dimittantur, & ne iterum redeant, vestris orationibus commendentur? An ampliùs eas adjuvatis ventre quàm mente, & illa potiùs Dei natura salvatur, quæ vestris visceribus exhalari meruerit, quàm quæ vestris precibus commendari? Propterea ergo ventri vestro pecora non sacrificatis, quia ea viva absumere non potestis, ut eorum animas intercessione vestri stomachi liberetis. O beata olera, quibus & manu evulsis, & ferro concisis, & igne cruciatis, & dente contritis, concessum est tamen, ut ad vestrorum intestinorum aras, viva perveniant! & ô misera pecora, quæ cùm citiùs de corpore suo exeunt, in vestra corpora intrare non possunt! Ita delirantes adhuc putatis, quòd ideo sumus inimici veteris Testamenti, quia nullam carnem immundam ducimus, tenentes Apostoli sententiam, dicentis, Omnia munda mundis. *Tit. 1. 15.* Et illud ubi Dominus ait, Non quod intrat in os vestrum, vos coinquinat, sed quod exit. *Matth. 15. 11. Mar. 7. 15.* Quod non ad solas turbas Dominus dixit, sicut vester Adimantus, quem post Manichæum Faustus præcipuè laudat, cùm veteri Testamento calumniaretur, voluit intelligi; sed etiam remotus à turbis, hoc idem discipulis suis evidentiùs & expressiùs elocutus est. Cùm enim hanc Domini sententiam Testamento veteri opposuisset Adimantus, *Contra Adimantum, cap. 14. & 15.* quia in illo scripta sunt quædam immunda carnium, à quibus ille populus jussus est abstinere, timuit ne sibi diceretur, Cur ergo vos non quasdam, sed omnes carnes immundas existimatis, atque ab edendis omnibus temperatis; cùm tu ipse proferas Evangelicum testimonium, non coinquinari hominem ex iis quæ in os ingrediuntur, & in

[a] Am. Er. & plerique MSS. *& vani*: omisso verbo, *implendo*.

[b] Er. omnesque propè MSS. *& offer pro te quod præcepit Moyses.*

ventrem vadunt, atque in latrinam emittuntur? A Itaque has artissimas, & fallaciam suam manifestissima veritate præfocantes angustias conatus evadere, ait hoc Dominum ad turbas dixisse, quasi paucis ille in secreto vera diceret, in turbas autem falsa jactaret: cùm & hoc de Domino credere sacrilegum sit; & omnes qui legunt, noverint, [a] hoc & remotis turbis eum planiùs dixisse discipulis. Quapropter quia in exordio harum litterarum suarum Faustus sic miratur Adimantum, ut ei solum præferat Manichæum, compendio B requiro utrùm ista Domini sententia, qua dixit, non inquinari hominem iis quæ in os ejus intrant, vera an falsa sit. Si falsam dicunt, cur eam tantus eorum doctor Adimantus à Christo prolatam dicens, ad expugnandum Testamentum vetus objecit? Si autem vera est, cur adversùs eam credunt se coinquinari, si quacumque carne vescantur: nisi fortè verum respondere velint, Tit. 1. 15. & dicere, Apostolum non dixisse omnia munda hæreticis, sed omnia munda mundis. Cur enim C non istis hæc munda, idem Apostolus sequitur, & "dicit, Immundis autem & infidelibus nihil est "mundum, sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Unde re vera Manichæis omnino nihil est mundum, quando quidem etiam ipsam Dei substantiam vel naturam, non solùm coinquinari potuisse, sed etiam ex parte coinquinatam esse contendunt; nec solùm coinquinatam esse, verùm etiam ex omni parte recuperari mundarique non posse. Unde mirum est, quòd ita se D dicunt immundas omnes carnes existimare, & ob hoc ab eis abstinere, quasi aliquid existiment esse mundum, non solùm escarum, sed omnium creaturarum. Nam & ipsa olera & poma & omnes fruges & totam terram & cælum commixtione gentis tenebrarum perhibent inquinata. Utinam ergo & in ceteris cibis errori suo congruerent; atque ab iis, quæ immunda dicunt, omnibus abstinendo, fame potiùs morerentur, E quàm tales blasphemias pertinaciter loquerentur: nam se corrigere atque emendare nolentibus, hoc esse utilius quis non intelligat?

CAPUT VII.

TESTAMENTO autem veteri, ubi quidam cibi carnium prohibentur; cur non sit contraria ista sententia, qua dicit Apostolus, Omnia mun- 1. Tim 4. 4. dis, &, Omnis creatura Dei bona est, si possunt, intelligant hoc Apostolum de ipsis dixisse naturis; illas autem litteras propter quasdam præfigurationes tempori congruentes, animalia quædam, non naturâ, sed significatione immunda dixisse. Ita- F que, verbi gratiâ, si de porco & agno requiratur, utrumque naturâ mundum est, quia omnis creatura Dei bona est; quadam verò significatione agnus mundus, porcus immundus est: tamquam si stultum & sapientem diceres, utrumque hoc verbum naturâ vocis & litterarum & syllabarum quibus constat, utique mundum est; significatione autem unum horum verbum, quod dicitur stultus, immundum dici potest, non naturâ sui, sed quoniam quiddam immundum significat. G Et fortasse quod est in rerum figuris porcus, hoc est in rerum genere stultus; & tam illud animal, quàm istæ duæ syllabæ, quod dicitur stultus, quiddam unum idemque significat. Immundum quippe illud animal in Lege positum est, eo

A quòd non ruminet: non autem hoc ejus vi-
tium, sed natura est. Sunt autem homines qu-
per hoc animal significantur, immundi propri-
vitio, non naturâ: qui cùm libenter audian-
verba sapientiæ, postea de his omnino non co-
gitant. Quod enim utile audieris, velut ab in-
testino memoriæ, tamquam ad os cogitationis
recordandi dulcedine revocare, quid est aliud, a
quàm spiritaliter quodam modo ruminare? Quo
qui non faciunt, illorum animalium genere figu-
B rantur. Unde & ipsa à talibus carnibus abstinen-
tia, tale vitium nos cavere præmonuit. Cùm
enim thesaurus desiderabilis sit ipsa Sapientia, de
hac munditia ruminandi & immunditia non ru-
minandi alio loco scriptum est, Thesaurus desi-
derabilis requiescit in ore sapientis, vir autem
stultus glutit illum. Hæ autem similitudines re-
rum in locutionibus vel observationibus figura-
tis, propter quærendi & comparandi exercita-
tionem, rationales mentes utiliter & suavite-
C movent. Sed priori populo multa talia non tan-
tùm audienda, verùm etiam observanda præce-
pta sunt. Tempus enim erat, quo non tantùm
dictis, sed etiam factis prophetari oporteret e-
quæ posteriori tempore fuerant revelanda. Qu-
bus per Christum atque in Christo revelatis, f-
dei gentium onera observationum non sunt im-
posita, prophetiæ tamen auctoritas commend-
ta. Ecce nos diximus qua caussâ, cùm secundùm
Domini Apostolique sententiam nullas anim-
D lium carnes immundas habeamus, veteri tam-
Testamento, ubi quædam immundæ [b] dictæ sun-
non adversemur: vos jam dicite, quare immun-
das carnes existimetis.

SI secundùm errorem vestrum, propter com-
mixtionem gentis tenebrarum; non carnes,
ipse Deus vester immundus est in ea parte, qu-
velut debellandis & captivandis hostibus ab-
bendam & inquinandam misit & miscuit: dei-
propter ipsam commixtionem, etiam quidqu-
E aliud manducatis, immundum est. Sed dici-
Multo ampliùs immundæ sunt carnes. Et qu-
ampliùs immundæ sint carnes, longum est
rum de hac re deliramenta commemorare,
breviter adtingam quod sat est, ut inspician-
reprehensores veteris Testamenti, tanta stulti-
vetustate confecti, ut carnis accusatores sine u-
spiritali veritate solam carnem sapere con-
cantur. Fortasse enim paulò prolixior ista resp-
sio sic adversùs eos lectorem instruet, ut in
F teris responsionibus non à nobis tam multa v-
ba requirantur. Dicunt enim isti vaniloqui
mentis seductores, in illa pugna, quando pri-
eorum homo, tenebrarum gentem elementis
lacibus irretivit, utriusque sexûs principibus
didem captis, cùm ex eis mundus construere-
plerosque eorum in cælestibus fabricis col-
tos, in quibus erant etiam feminæ aliquæ
gnantes: quæ cùm cælum rotari cœpisset,
dem vertiginem ferre non valentes, conc-
G suos abortu excussisse, eosdemque abortivo-
tus & masculos & feminas de cælo in terram
cidisse, vixisse, crevisse, concubuisse, gen-
Hinc esse dicunt originem carnium omni-
quæ moventur in terra, in aqua, in aëre. Er-
de cælo est origo carnium, absurdissimum

a Lov. *ad turbas hoc & remotis turbis*. Editi verò alii & MSS. non habent, *ad turbas*.

b Sola ferè editio Lov. addit, *vel munda*.
c Sic plerique MSS. At editi, *ibidem captis*.

propter hoc eas immundiores putare: præsertim quia in ipsa structura mundi, eosdem principes tenebrarum, ita per omnes contextiones à summis usque ad ima colligatos dicunt, ut quanto quique amplius haberent commixti boni, tanto sublimius collocari mererentur: ac per hoc mundiores carnes esse deberent, quarum origo de cælo est, quàm fruges quæ oriuntur ex terra. Deinde quid tam insanum dici potest, quàm [a] conceptos fetus ante vitæ commixtionem tanto vivaciores fuisse, ut & abortivi & de cælo in terram ruentes viverent; commixtâ autem vitâ nisi tempore maturo editi, vivere non possint, & si de paulò altiore loco cadant, continuò moriantur? Utique si regnum vitæ contra regnum mortis belligeravit, commixta vita vivaciores facere debuit, non corruptibiliores. Quòd si in sua natura quæque res magis suam retinet incorruptionem, non duas naturas bonam & malam, sed duas bonas, quarum sit una melior, prædicare debuerunt. Unde igitur asserunt immundiores carnes, quas de cælo genus ducere affirmant, istas dumtaxat omnibus notas? Nam ipsa prima corpora principum tenebrarum, ex arboribus ibidem natis tamquam vermiculos opinantur exorta; ipsas autem arbores ex quinque illis elementis. Proinde si animalium corpora primam originem habent ex arboribus, secundam de cælo, quid caussæ est ut immundiora quàm fructus arborum existimentur? Si propterea quia cùm moriuntur, amittunt animam, ut jam immundum sit quidquid vitâ deserente remanserit; cur eodem pacto non sunt immunda olera vel poma, quæ utique, sicut suprà dictum est, cùm decerpuntur vel avelluntur, moriuntur? Horum quippe homicidiorum rei esse nolunt, dum nihil vel ex terra vel ex arbore decerpunt. Deinde cùm duas animas esse in uno animantis corpore affirment, unam bonam de gente lucis, alteram malam de gente tenebrarum, numquid cùm occiditur animal, bona anima fugit, & mala remanet? Si enim hoc esset, sic viveret animal occisum, quomodo vivebat in gente tenebrarum, quando solam suæ gentis habebat animam, qua etiam rebellaverat adversùm regna divina. Cùm ergo in morte cujuslibet animalis, utraque anima & bona & mala deserat carnem, cur immunda caro dicitur, quasi à sola bona anima deseratur? Quia etsi aliquæ vitæ reliquiæ remanent, ex utraque remanent: nec ipsum quippe fimum dicunt remanere sine aliquibus exiguis reliquiis membrorum Dei. Nullam igitur caussam reperiunt, cur asseverent carnes frugibus immundiores. Sed videlicet fallacem castitatem suam ostentare conantes, eò putant immundiorem carnem, quòd de concubitu exsistat: quasi non tanto vehementiùs cogantur membro illi divino manducando succurrere, quanto illic artiùs colligatum putant. Postremò si ista caussa est majoris immunditiæ carnium, ea comedant animalium corpora, quæ non de concubitu oriuntur, sicut sunt innumerabilia genera vermium, quorum nonnullos vulgò edunt quædam Venetiæ regiones ex arboribus natos. Ranas etiam quas repentè ex una pluvia terra generat, in escam isti adsumere debuerunt, ut Dei sui membra talibus formis commixta liberarent, si eam carnem detestantur, quæ con-

A cubitu propagatur; & genus humanum erroris arguerent, quòd gallinis columbisque vescantur, ex masculorum feminarumque coitu procreatis, & mundiores cæli & terræ filias ranas abjiciant. Nam secundùm istorum fabulam mundiores sunt primi principes tenebrarum, quorum parentes arbores fuerunt, quàm ipse Manichæus, quem pater & mater concumbendo genuerunt: mundiores etiam pediculi eorum, qui sine concubitu sudore carnis vel corporis exhalatione nascuntur, B quàm isti ipsi miseri, qui de parentibus concumbentibus nati sunt. Aut si jam quidquid ex carne etiam sine concubitu nascitur, propterea putant immundum, quia ipsa caro ex concubitu est; immunda erunt olera & fruges, quæ de stercoribus fertiliùs uberiùsque surrexerint. Ubi videant quid faciant, vel quid respondeant qui fruges dicunt mundiores esse quàm carnes. Nam stercore quid immundius ex carne projicitur, & quid frugibus feracius adhibetur? Certè ipsi dicunt C per adtritiones & digestiones ciborum, fugere inde vitam, & exiguum quiddam in stercore remanere. Cur ergo ubi exigua vita remanet, inde cibi vestri, hoc est fructus terræ, de stercore & meliores & majores & plures exsistunt? Caro non purgamentis terræ, sed fetibus pascitur: terra verò purgamentis carnis, non fetibus fecundatur. Eligant quid sit mundius: aut jam correcti desinant esse immundi & infideles, quibus nihil sit mundum, & nobiscum amplectantur Aposto- D lum dicentem, Omnia munda mundis. Domini est terra & plenitudo ejus. Omnis creatura Dei bona est. Omnia quippe quæ naturaliter sunt, in ordine suo bona sunt: & nemo in eis peccat, nisi qui ordinem suum in Dei obedientia non custodiens, eorum quoque ordinem malè utendo perturbat. *Tit. 1. 15. Psal. 23. 1. 1. Tim. 4. 4.*

CAPUT IX.

PATRES autem nostri qui Deo placuerunt, tenuerunt ordinem suum in ipsa obedientia; ut quidquid Deus temporibus congruis jubendo distribuit, sic observarent, quemadmodum ille di- E stribuit. Itaque non solùm carnes ad cibum datas, cùm omnes naturâ mundæ essent, quasdam tamen nonnulla significatione immundas illo tempore non ederunt, quo eas non edi præceptum erat, ut talibus significationibus futura rerum manifestatio præfiguraretur. Sed & azymum panem, & cetera hujusmodi, in quibus fuisse umbram futurorum dicit Apostolus, tam rei essent illius temporis & illius populi homines, si observare contemnerent, quando sic illa fieri, & ista quæ nunc F revelata sunt, tunc sic prænuntiari oportebat; quàm nos desipientes essemus, si nunc jam manifestato novo Testamento, illas prænuntiativas observationes, aliquid nobis prodesse putaremus. Sicut sacrilegi & impii, si eosdem libros qui propter nos scripti sunt, ut ea quæ jam nobis revelata & in manifestatione annuntiata sunt, tanto antè illis figuris prænuntiata cognoscentes, fideliter & firmiter teneremus, ideo putaremus abjiciendos, quia ea quæ ibi scripta sunt, non jam ob- G servare corporaliter, sed intelligere & facere spiritaliter nos Dominus jubet. Scripta sunt enim propter nos, in quos finis sæculorum obvenit, sicut item dicit idem Apostolus. Omnia enim quæ antè scripta sunt, ut nos doceremur scripta sunt. Quapropter non manducare azymum per statutos septem dies tempore veteris Testamenti pecca- *Hebr. 10. 1. 1. Cor. 10. 11. Rom 15 4. Exodi 12. 15.*

[a] Lovanienses Belgicorum codicum auctoritate posuerunt, *conceptus factos*. Meliùs Am. Er. & nonnulli Gallicani MSS. *conceptos fetus*.

tum fuit, tempore autem novi Testamenti non est peccatum: sed in spe futuri sæculi quam habemus in Christo, qui & animam nostram induens justitiâ, & corpus nostrum induens immortalitate, totos nos innovat, credere aliquid ex veteris corruptionis necessitate atque indigentia nos passuros vel acturos, semper peccatum est, quàm diu volvuntur isti septem dies quibus peragitur tempus: sed hoc veteris Testamenti temporibus in figura occultatum, à quibusdam sanctis intelligebatur; tempore autem novi Testamenti in manifestatione revelatum, populis prædicatur. Unde Scriptura illa tunc erat præceptum, nunc
Lev. 23.34. testimonium. Scenopegiam non celebrare aliquando peccatum fuit, nunc non est peccatum: tabernaculo autem Dei quod est Ecclesia non compaginari, semper peccatum est; sed tunc agebatur sub præcepto figurato, nunc legitur in testimonio revelato. Nam & illud quod tunc factum est, non diceretur tabernaculum testimonii, nisi alicui veritati quæ suo tempore declaranda erat, qua-
Deut. 22. 11. dam congruentiâ significationis adtestaretur. Lineis vestibus miscere purpuram, & linostima veste indui aliquando peccatum fuit, nunc non est peccatum: sed inordinatè vivere, & diversi generis professiones velle miscere, ut vel sanctimonialis habeat ornamenta nuptarum, vel ea quæ se non continens nupsit, speciem virginis gerat, omni modo peccatum est; & si quid inconvenienter ex diverso genere in vita cujusque contexitur. Verùm illud tunc figurabatur in vestibus, quod nunc declaratur in moribus. Illud enim erat tempus significandi, hoc manifestandi. Ergo ipsa Scriptura, quæ tunc fuit exactrix operum significantium, nunc testis est rerum significatarum; &
Deut. 22. 10. quæ tunc observabatur ad prænuntiationem, nunc recitatur ad confirmationem. Bovem & asinum ad

A operandum jungere tunc non licebat, nunc lice Declaratum est enim per Apostolum, cùm de bo triturante non infrenando Scripturam recoler dicentem, Numquid de bobus cura est Deo? Qu re ergo nunc legitur, quando id quod prohibe jam licet? Quia idem ipse ibi secutus Apostolus ai Propter nos Scriptura dicit. Et utique impium e ut non legamus nos, quod scriptum est prop nos: magis enim propter nos, quibus manifestatu quàm propter illos, in quibus figurabatur. Bove
B quippe & asinum, si necesse sit, unusquisque si detrimento operis jungit: sapientem verò & stu tum, non ut unus præcipiat, & alter obtemper sed pariter ex æquali potestate, ut annuntient ve bum Dei, non sine scandalo quisquam comites f cit. Itaque eamdem Scripturam tenemus, & tu potestate præcipientem umbris tegendum, qu nunc aperiretur; & nunc auctoritate adtesta tem luce apertum, quod tunc tegebatur.

De calvo autem & reburro, quòd eos immun
C dos Lex dixerit, parùm Faustus adtenderat, in mendosum codicem inciderat. Sed utinam i se calvam frontem habere [a] voluisset, atque ea crucem Christi figere non erubuisset: pr fectò Christum clamantem, Ego sum verit nec cum falsis vulneribus occubuisse, nec cu falsis cicatricibus resurrexisse credidisset. Qu etiam dicit, *Ego fallere non didici, quod sentio l quor.* Non est ergo discipulus Christi sui, qu falsas cicatrices dubitantibus discipulis demo
D strasse insanus opinatur, & non solùm de c ris vanitatibus suis, sed etiam de ipsa Chri fallacia sibi tamquam non fallenti vult cred [b] utrùm Christo melior, quo fallente ipse n fallit; an eo ipso non veracis Christi, sed falla Manichæi discipulus, cùm & in hoc fallit, in se non didicisse fallere gloriatur.

[a] Editi vulgò sic ferunt. Plures tamen veteres MSS. *Sed utinam ipse calvam frontem habere noluisset.*

[b] Sic Am Er. & plerique MSS. At Lov. *vult credi. Viderit utrùm Christo sit melior.*

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

FAustus dixit: *Quare non credis in genealogiam Iesu? Multæ quidem sunt caussæ, sed palmaris illa, quia nec ipse ore suo usquam se fatetur patrem habere, aut genus in terra: sed*
Johan. 8. 23. *è contra, quia non sit de hoc mundo, quia à Pa-*
Ibidem 42. *tre Deo processerit, quia descenderit de cælo, quia*
Johan. 6. 42. *non sibi sint mater & fratres, nisi qui fecerint vo-*
Matth. 12. 50. *luntatem Patris sui, qui in cælis est. Ad hæc illi ipsi qui has ei genealogias adscribunt, non eum ante nativitatem cognovisse videntur: sed neque statim ut natus est, quo crederentur ea scripsisse, quæ erga eum oculis suis viderint gesta; sed juveni jam*
Luca 3. 23. *& maturo conjuncti sunt ei, id est, annorum ferme triginta: si quidem & ætas adscribi divinis* [c] *potest sine blasphemia. Quare cùm in omni testimonio veritatis hoc semper quæri soleat, utrùmne quis audierit, an viderit; isti verò nec audisse se fateantur ab ipso generationis hunc ordinem, aut quia omnino sit natus; nec vidisse oculis, quia longo post tempore, id est, post baptismum cognoverint eum: mihi & omni rectè judicanti, tam stultum videtur hoc credere, quàm si quis cæcum & surdum testem in judicium vocet.*

[c] Sola ex omnibus Amerbachiana editio, *non potest.*

E AUGUSTINUS respondit: Quam dicit p marem caussam, cur non accipiat genealog Jesu Christi, ibi apertissimè victus ostenditur, gentibus quæ suprà diximus de Filio hom quod tam crebrò se Christus esse testatur, & Filio Dei, quomodo idem ipse sit & filius minis; quomodo secundùm divinitatem non beat genus in terra, secundùm carnem autem ex semine David, sicut Apostolica doctrina te tur. Unde oportet eum credi & intelligi, &
F tre exisse, & de cælo venisse, & hîc tamen bum carnem factum inter homines habita Quòd si propterea putant eum non habuisse terra matrem vel genus, quia dixit, Quæ m mater, vel qui fratres? superest ut etiam dis pulos ejus, quibus hoc exemplum in se ipso buit, ut terreni generis necessitudinem pro regnum cælorum contemnerent, affirment habuisse patres, quia dixit eis, Ne vobis dic patrem in terra, unus enim est Pater vester D
G Quod ergo istos de patribus docuit, hoc ip matre & fratribus prior fecit: sicut & alia

ta, in quibus se nobis ut eum imitaremur præbere, & ut sequeremur præire dignatus est. Quapropter iste qui in eo quod putat palmare sic vincitur, quàm jaceat & involvatur in ceteris animadvertendum est. Quippe qui propterea dicit non credendum esse Apostolis, qui ejus non solùm divinam, sed etiam humanam nativitatem annuntiaverunt, quia postea juveni adhæserunt, & nec viderunt eum natum, nec se hoc ab illo audisse dixerunt. Cur ergo credunt Johanni di-
1. 1. centi, In principio erat Verbum, & Verbum
» erat apud Deum, & Deus erat Verbum, hoc erat
» in principio apud Deum, omnia per ipsum facta
» sunt, & sine ipso factum est nihil, & cetera quæ illis quamvis non intelligentibus tamen placent? Dicant ubi hoc Johannes viderit, aut ubi se hoc ab ipso Domino audisse dixerit. Quidquid enim dixerint, unde hoc Johannes scire potuerit, inde credimus etiam omnes annuntiatores nativitatis Christi, id quod annuntiaverunt scire potuisse. Deinde quæro, unde credant dixisse Dominum,
12. Quæ mihi mater, aut qui fratres? Si quia hoc Evangelista narravit, cur ei non credunt & illud,
Quia mater ejus & fratres quærebant eum? Si autem hoc mentitus est quod nolunt credere, quomodo ei credunt Christum dixisse quod nolunt intelligere? Deinde si Christum natum, quia jam juveni adhæserat, non potuit nosse Matthæus, unde potuit Christum non natum, post tot annos natus nosse Manichæus? Dicturi sunt, Spiritus-sanctus hoc sciebat qui erat in Manichæo. Ille sanè si Spiritus-sanctus esset, vera dixisset. Sed cur non potiùs de Christo discipulis ejus qui etiam corporaliter ei adhæserunt credimus, qui non solùm per Spiritum-sanctum ab ipso impertitum scire potuerunt, si quid lateret in rebus humanis, sed tam recenti & præsenti memoriâ, etiam solo humano sensu, genus Christi secundùm carnem & totam originem collegerunt? Et tamen cæci & surdi testes dicuntur Apostoli. Utinam tu non tantùm cæcus & surdus fuisses, ne tam vana & sacrilega disceres; sed etiam mutus, ne talia diceres.

Ibid. 46.

LIBER OCTAVUS.

I. Faustus dixit: *Quare non accipis Testamentum vetus? Quia jam præventus sum novo: veteri autem & novo non convenit, ut Scriptura testatur. Nam pannum, inquit, novum nemo assuit vestimento veteri, alioquin major scissura fiet. Quia ergo majorem, sicuti vos*, [a] *scissuram facere caveo, Christianam novitatem Hebraicæ vetustati non misceo. Quis enim non etiam sordidum judicet, novis vestibus indutis, non donare inferioribus vetera? Quapropter ego etiam si natus essem Iudæus, ut fuerunt Apostoli, dignum tamen erat me, novo accepto Testamento, vetus repudiare, ut fecerunt ipsi. Nunc verò & naturæ beneficio consecutus ut sub servitutis jugo non nascerer, & Christo mihi protinus occurrente cum pleno munere libertatis; quàm miser & stultus & insuper ingratus ero, si me ultrà addixero servituti? Quippe Paulus inde Galatas arguit, quòd in circumcisionem relabentes, ad infirma repedarent & egena elementa, quibus denuo servire vellent. Quomodo ergo id ego admittam, in quo alium videam reprehendi? Turpe est redire in servitutem, sed turpius ire.*

II. Augustinus respondit: Jam quidem satis superiùs ostendimus, quare & quomodo teneamus auctoritatem veteris Testamenti, non ad Judaicæ servitutis imitationem, sed ad Christianæ libertatis testificationem. Neque enim mea, sed Apostoli vox est, Quia omnia hæc in figura
» contingebant illis, scripta autem sunt propter
» nos, in quos finis sæculorum obvenit. Quapropter non in servitute facimus quæ jussa sunt ad nos prænuntiandos, sed in libertate legimus quæ scripta sunt ad nos confirmandos. Quis itaque jam non intelligat, unde Galatas revocat Apostolus, non religiosè Scripturam circumcisionis legentes, sed jam superstitiosè circumcidi volentes? Unde non pannum novum vestimento veteri assuimus: sed erudimur in regno cælorum, ad similitudinem illius patris-familiâs, quem commemorat Dominus proferentem de thesauro suo nova & vetera. Ille autem assuit pannum novum vestimento veteri, qui continentiam vult habere spiritalem, & nondum deposuit spem carnalem. Nam legite diligenter, & videte de jejunio Dominum interrogatum, respondisse, Nemo assuit pannum novum vestimento veteri. Adhuc enim discipuli Dominum carnaliter diligebant, quandoquidem etiam ne occisum amitterent, formidabant. Unde Petrum revocantem se à passione, Sathanam appellat, quòd non saperet quæ Dei sunt, sed quæ hominum. Proinde adtendite in illa phantasia vestra de regno Dei, unde istam lucem solis carni conspicuam tamquam ad exemplum vobis propositam diligitis & adoratis, quam carnalem spem geratis: & invenietis jejunia vestra quomodo prudentiæ carnis, tamquam vestimento veteri assuantur. Verumtamen cùm panus novus vestimento veteri non conveniat, unde potuerunt principibus tenebrarum membra Dei vestri, non adjuncta atque consuta, sed quod est vehementius, commixta & concreta cohærere? An utrumque vetus est, quia utrumque falsum, & utrumque de prudentia carnis est? Nisi fortè inde vultis probare unum fuisse novum, alterum vetus, quia major scissura facta est; ut miserabilis pannus de regno lucis abscinderetur, & globo tenebrarum æternâ pœnâ configeretur. Et tamen argutè sibi videtur velut acu linguæ divinarum Scripturarum firmamenta [b] compungere, talium fabularum sordidus sartor, aut mendicus indutor.

Matth. 13. 52.
Matth. 9. 16.
Mat 16. 23.

[a] Sola ferè editio Lov. *sicuti vos scitis, scissuram faceret, caveo Christianam novitatem Hebraicæ vetustati commiscere.*

[b] Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. *compingere.*

LIBER NONUS.

Caput I. **F**Austus dixit: *Quare non accipis vetus Testamentum? Si Apostolis licuit sub eodem natis ab eo discedere, mihi quare non liceat id in quo natus non sum, non usurpare? Omnes quippe Gentiles nascimur, non Iudæi, non denique Christiani: sed alios ad se ex eadem gentilitate Testamentum vetus adducit, facitque Iudæos; alios novum, & initiat Christianos: tamquam si duæ arbores, dulcis & amara, radicibus suis unius terræ in se vim transferant, immutandam qualitatibus suis. Apostolis ergo in dulcem transeuntibus ex amaro, quàm demens ero ego, si in amaram convertar ex dulci.*

Caput II. Augustinus respondit: Cur ergo Apostolus, quem dicis relicto Judaïsmo ex amaritudine transisse in dulcedinem, magis inde fractos ramos dicit, qui ex ipso populo in Christum credere noluerunt; & in ipsa oleæ radice, id est origine sanctorum Hebræorum, tamquam oleastrum gentes insertas, ut fierent participes pinguedinis oleæ? Nam cùm de Judæorum lapsu admoneret gentes ne superbirent, ita locutus est, Vobis enim, inquit, dico gentibus, quamdiu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meum glorifico, si quo modo ad æmulationem provocare potero carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis. Si rejectio illorum reconciliatio est mundi, quæ erit assumtio, nisi vita ex mortuis? Si autem delibatio sancta est, & conspersio; & si radix sancta est, & rami: quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cùm esses oleaster, insertus es in illis, & socius radicis factus es & pinguedinis oleæ, noli gloriari adversùs ramos. Quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo, Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene. Incredulitate fracti sunt. Tu autem fide stas, noli altum sapere, sed time: nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, neque tibi parcet. Vide ergo bonitatem & severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excidéris. Et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus oleastro, & contra naturam insertus es in bonam olivam, quantò magis illi qui secundùm naturam sunt, inserentur suæ olivæ? Nolo enim vos ignorare fratres sacramentum hoc, ut non sitis vobis sapientes, quia cæcitas ex parte Israël facta est, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israël salvus fieret. (Rom. 11.13. &c.) Videtis ergo vos qui in ista inseri radice non vultis, non quidem fractis ramis esse similes, sicut est carnalis & impius populus Judæorum, sed in oleastri amaritudine remansisse. Nam quid nisi oleastrum gentium sapit, adorare solem & lunam? Nisi forte propterea vos jam non putatis esse in oleastro gentium, quia spinas novi generis addidistis, falsum Christum, quem cum sole & luna colentis, non manu fabrili, sed perverso corde finxistis. Inserimini ergo in radicem oleæ, quo se redditum gaudet Apostolus, qui inter fractos ramos per incredulitatem fuit. Inde se quippe liberatum dicit, cùm se à Judaïsmo ad Christum transisse lætatur, quia Christus semper in illa radice atque in illa arbore, prædicatus est: in quem venientem qui non crediderunt, fracti sunt inde; & qui crediderunt, inserti sunt ibi: quibus ne superbiant, dicitur, Noli altum sapere, sed time: nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, neque tibi parcet. Sed ne de ipsis fractis desperetur, paulò pòst dicit, Et ipsi si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus oleastro, & contra naturam insertus es in bonam olivam, quantò magis illi qui secundùm naturam sunt, inserentur suæ olivæ? Ecce unde etiam ipse gloriatur, à fractura liberatus & radicis pinguedini redditus. Qui ergo in vobis sunt, quos inde fregit impietas, redeant & rursus inserantur. Qui autem numquam ibi fuerunt, veniant à naturali sterilitate præcisi, participes fecunditatis futuri.

LIBER DECIMUS.

Caput I. **F**Austus dixit: *Cur non accipis Testamentum vetus? Quia & ab ipso hoc, & ex novo didicimus, aliena non concupiscere. Quid autem, inquis, alienum habet Testamentum vetus? Immo quid habet non alienum? Divitias promittit, & ventris saturitatem, & filios & nepotes, vitamque longam, & cum his Chananitidis regnum: sed omnia hæc circumcisis & observantibus sabbata, & immolantibus sibi, & abstinentibus à porcina, & hujusmodi ceteris: quæ quia ego negligo, & Christianus omnis, ut inepta scilicet, & ad salutem animi minimè pertinentia, idcirco nec quæ promittit, ad me jam spectare cognosco: memorque quia sit mandatum, Non concupisces aliena, Iudæis bona sua habere, libens volensque permisi, solo filius Evangelio & regni cælorum splendida hereditate contentus. Nam ut Iudæo, si sibi Evangelium usurparet, jure increpitans dicerem, Improbe, quid tibi cum eo est, cujus præcepta non servas? sic vereor ne mihi eadem Iudæus increpitet, tenenti Testamentum vetus, cujus mandata contemnam.*

(Exodi 20. 17. Rom. 7. 7. Gen. 15. Gen. 17. Exod. 20. 10. & 11. Lev. 11.)

Augustinus respondit: Eadem sæpe vana repetere istum non pudet, sed eadem sæpe quamvis vera, respondere me piget. Quisquis itaque etiam adversùs ista responsionem quærit, quæ superiùs à nobis dicta sunt, legat. Judæo autem dicenti mihi, Cur tenes vetus Testamentum, cujus præcepta non servas? Respondeo, serva

Christianis etiam ex ipsis libris præcepta vitæ agendæ; præcepta verò vitæ significandæ tunc rectè observata, cùm prænuntiabantur ista, quæ nunc revelata sunt. Quapropter etiam ipsa sic non observo ad religionem, ut teneam tamen ad testificationem: sicut & promissa carnalia, quæ ibi continentur, unde propriè vetus dicitur Testamentum. Quamvis enim mihi æterna speranda revelata sint; & illa tamen adtestantia lego, quæ in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter nos, in quos finis sæculorum obvenit. Itaque si audistis quid respondeamus Judæis, audite & quid objiciamus Manichæis.

CERTE Faustus dixit, Turbari nos posse, si nobis Judæi dixerint, Quare tenetis vetus Testamentum, cujus præcepta non observatis? Quibus nos, ejusdem Scripturæ venerata atque servata auctoritate respondemus. Vos quid respondetis, cùm vobis dicitur, Quare tenetis Evangelicos libros, quorum vos ad decipiendos imperitos confingitis sectatores, & quæ ibi scripta sunt, non solùm non creditis, sed etiam quantis potestis viribus oppugnatis? Certè videtis vos potiùs de novo Testamento, quam nos de vetere objectis respondere non posse. Omnia enim quæ in vetere scripta sunt, nos & vera esse dicimus, & divinitus mandata, & congruis temporibus distributa. Vos autem cùm vobis objecta fuerint, quæ in libris novi Testamenti scripta sunt, nec accipiuntur à vobis, deficientes in respondendo, & manifesta veritate faucibus pressis, anhelitu saucio dicitis esse falsata. Quid aliud possent exspirare præfocata ora fallacium, vel potiùs quid aliud possent putere confossa cadavera mortuorum? Et tamen confessus est Faustus, non concupiscere aliena, non solùm se ex novo Testamento, sed etiam ex vetere didicisse: quod certè à suo Deo non posset discere. Ille quippe, si non concupivit alienum, quare super terram tenebrarum, ubi numquam fuerunt, nova sæcula construxit? An dicturus est, Prior ipsa gens tenebrarum regnum meum concupivit, quod ab illa erat alienum? Ergo imitatus est gentem tenebrarum, ut & ipse concupisceret aliena? An angustum antea fuerat regnum lucis? Optandum igitur erat bellum, ut adquireretur de victoria latitudo regnandi. Quod si bonum est, & antè potuit concupisci: sed exspectabatur ut gens hostilis in bellum prior erumperet, quo quasi justiùs expugnaretur. Si autem non est bonum, quare inimico victo, super alienam terram crescere voluit regnum suum, cùm priùs contentus suis finibus, plena felicitate vixisset? Sed utinam verè isti hæc ipsa præcepta vitæ agendæ, quorum est unum, ne concupiscamus alienum, vellent ex illis litteris discere: profectò mansuescerent, & mites intelligerent etiam illa præcepta vitæ significandæ, quibus eorum oblatrat offensio, & illi tunc tempori observanda congruisse. Nos autem quomodo vetus Testamentum tamquam alienum concupiscimus, cùm ea legamus, quæ in figura contingebant illis; scripta sunt autem propter nos, in quos finis sæculorum obvenit? Puto quòd non concupiscit alienum, qui hoc legit, quod scriptum est propter ipsum. 1. Cor. 10. 11.

LIBER UNDECIMUS.

FAUSTUS dixit: *Apostolum accipis? Et maximè. Cur ergo non credis Filium Dei ex semine David natum secundùm carnem? Non equidem crediderim Apostolum Dei contraria sibi scribere potuisse, & modò hanc, modò illam de Domino nostro habuisse sententiam. Sed quia vobis ita placet, qui numquam sine stomacho auditis aliquid esse in Apostolo cauponatum, ne hoc quidem nobis sciatis esse contrarium. Si quidem hæc vetus videatur esse & antiqua opinio Pauli de Iesu, cùm eum & ipse David filium putaret, ut ceteri: quod tamen ubi falsum didicit, interpolat & infirmat, scribensque ad Corinthios, Nos, inquit, neminem novimus secundùm carnem, etsi cognovimus secundùm carnem Christum, sed nunc jam non novimus. Quare consideres oportet, quantum intersit inter hæc duo capitula, è quibus unum perhibet Iesum filium David secundùm carnem, alterum verò jam se neminem nosse secundùm carnem. Quæ si utraque sunt Pauli, aut hac ratione erunt, qua dixi; aut unum ipsorum non erit Pauli. Prosequitur denique, Itaque, inquit, si qua est in Christo nova creatura, vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova. Vides ergo eum veterem appellare & transitoriam fidem illam priorem, id est, Iesum credidisse ex semine David secundùm carnem: novam verò hanc secundam & permanentem, qua neminem jam noverit secundùm carnem. Quapropter & alibi, Cùm essem, inquit, parvulus, ut parvulus loquebar, ut parvulus sapiebam, ut parvulus cogitabam: cùm autem factus sum vir, quæ parvuli erant deposui. Quod si ita est, quid ergo & nos indignum facimus, si novam & meliorem Pauli tenentes confessionem, veterem illam ac deteriorem projicimus? Aut si vobis secundùm quod ad Romanos scribit, credere cordi est; nobis quare licitum non sit, secundùm quod ad Corinthios dogmatizare? Quamvis & hoc ad duritiam vestram ita responderim. Alioquin absit Apostolum Dei, quod ædificavit, umquam destruere, ne se ipse prævaricatorem constituat, ut contestatus est. Verumtamen si ejus est & prior illa sententia, nunc emendata est: sin fas non est Paulum, inemendatum dixisse aliquid umquam, ipsius non est.* Gal. 2, 18.

AUGUSTINUS respondit: Hoc est quod paulò antè dixi, quia ubi sic manifesta veritate isti præfocantur, ut obsessi dilucidis verbis sanctarum Scripturarum, exitum in eis fallaciæ suæ reperire non possint, id testimonium quod prolatum est, falsum esse respondent. O vocem à veritate fugacem, in amentia pertinacem! Usque adeo invicta sunt, quæ adversùs vos de divinis codicibus proferuntur, ut non sit aliud quod dicatis, nisi eos esse falsatos. Quæ jam auctoritas litterarum aperiri, quis sacer liber evolvi, quod documentum cujuslibet Scripturæ ad convincendos errores vestros exseri potest, si hæc vox admittitur, si alicujus ponderis æstimatur? Aliud est ipsos libros non accipere, & nullo eorum CAPUT II.

vinculo detineri, quod Pagani de omnibus libris A nostris, quod Judæi de novo Testamento faciunt, quod denique nos ipsi de vestris & aliorum hæreticorum, si quos suos & proprios habent, vel de iis qui appellantur apocryphi: non quòd habendi sint in aliqua auctoritate secreta, sed quia nulla testificationis luce declarati, de nescio quo secreto, nescio quorum præsumtione prolati sunt. Aliud est ergo auctoritate aliquorum vel librorum vel hominum non teneri, & aliud est dicere, Iste quidem vir sanctus omnia vera scripsit, & ista B epistola ipsius est, sed in ea ipsa hoc ejus est, hoc non est ejus. Ubi cùm ex adverso audieris, Proba; non confugias ad exemplaria veriora, vel plurium codicum, vel antiquorum, vel linguæ præcedentis unde hoc in aliam linguam interpretatum est: sed dicas, Inde probo hoc illius esse, illud non esse, quia hoc pro me sonat, illud contra me. Tu es ergo regula veritatis? quidquid contra te fuerit, non est verum? Quid si alius simili insaniâ, sed tamen qua tua duritia C confringatur, exsistat & dicat, Immo illud quod pro te sonat, falsum est; hoc autem quod contra te est, verum est: quid acturus es, nisi fortè alium librum prolaturus, ubi quidquid legeris, secundùm tuam sententiam possit intelligi? Hoc si feceris, non de aliqua ejus particula, sed de toto audies contradicentem & clamantem, Falsus est. Quid ages? quò te convertes? quam libri à te prolati originem, quam vetustatem, quam seriem successionis testem citabis? Nam si hoc facere D conaberis, & nihil valebis: & vides in hac re quid Ecclesiæ catholicæ valeat auctoritas, quæ ab ipsis fundatissimis sedibus Apostolorum usque ad hodiernum diem succedentium sibimet Episcoporum serie, & tot populorum consensione firmatur. Itaque si de fide exemplarium quæstio verteretur, sicut in nonnullis, quæ & paucæ sunt, & sacrarum litterarum studiosis notissimæ sententiarum varietates; vel ex aliarum regionum codicibus, unde ipsa doctrina commeavit, nostra E dubitatio dijudicaretur, vel si ibi quoque codices variarent, plures paucioribus, aut vetustiores recentioribus præferrentur: & si adhuc esset incerta varietas, præcedens lingua, unde illud interpretatum est, consuleretur. Hoc modo quærunt, qui quod eos movet in Scripturis sanctis, tanta auctoritate firmatis, invenire volunt, ut habeant unde instruantur, non unde rixentur.

Apocryphi libri.

CAPUT III.

Rom. 1. 3.

Hoc autem quod adversùs impietatem vestram ex apostoli Pauli epistola profertur, Filium F Dei ex semine David esse secundùm carnem, omnes codices & novi & veteres habent, omnes Ecclesiæ legunt, omnes linguæ consentiunt. Eximini ergo pallio fallaciæ, quo Faustus indutus, cùm sibi proposuisset tamquam interrogantem & dicentem, *Accipis apostolum Paulum?* Respondit, *Et maximè.* Cur enim non potiùs respondit, Et minimè, nisi quia fallax, aliud quàm id quod falsum erat, respondere non potuit? Quid enim accipit apostoli Pauli? Non primum hominem, G quem ille dicit de terra terrenum: de quo item dicit, Factus est primus homo Adam in animam viventem. Ille autem annuntiat nescio quem primum hominem, nec de terra terrenum, nec factum in animam viventem, sed de substantia Dei, idipsum exsistentem quod Deus est, membra sua,

1. Cor. 15. 47.

Ibidem 45.

vel vestimenta sua, vel arma sua, id est quinque elementa, cùm & ipsa nihil aliud essent quàm substantia Dei, in tenebrarum gente mersisse, ut inquinata caperentur. Non secundum hominem quem Paulus dicit de cælo [a], quem dicit etiam novissimum Adam in spiritum vivificantem, quem dicit factum ex semine David secundùm carnem, factum ex muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant, redimeret. De quo ad Timotheum dicit, Memor esto Christum Jesum resurrexisse à mortuis, ex semine David, secundùm Evangelium meum. In cujus exemplo etiam resurrectionem nostram prædicat dicens, Tradidi enim vobis in primis quod & accepi, quia Christus mortuus est pro peccatis nostris secundùm Scripturas, & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundùm Scripturas. Et paulò post infert quare hoc dixerit, Si autem Christus prædicatur, quia resurrexit à mortuis, quomodo dicunt quidam in vobis, quia resurrectio mortuorum non est? Iste autem, qui interrogatus utrùm accipiat apostolum Paulum, respondet, *Et maximè*, hæc omnia negat: nec Jesum ex semine David vult accipere, nec factum ex muliere, quam non quòd fuerit vel concumbendo vel pariendo corrupta, mulierem Paulus appellat; sed more Scripturarum loquitur, quæ ipsum sexum sic appellare consueverunt: sicut in Genesi de Eva scriptum est, Formavit eam in mulierem; cùm commixta viro non fuisset. Nec ipsam mortem Christi, & sepulturam, & resurrectionem accipit: quando quidem Christum dicit, nec mortale corpus habuisse, ubi illa vera mors esset; nec illas cicatrices veras fuisse, quas post resurrectionem discipulis ostendit, cùm eis, quod & Paulus commemorat, vivus apparuit: nec ipsam carnem nostram resurrecturam, in corpus spiritale [b] mutatam, sicut apertissimè idem Apostolus dicit, Seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale. Unde discernens inter corpus animale & spiritale, contexuit quod jam commemoravi de primo Adam & de novissimo Adam. Deinde intulit, Hoc autem dico, fratres, quoniam caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt. Et ne quisquam ipsam speciem carnis, & ipsam substantiam non posse resurgere credidisset, exprimere volens quid nunc appellaverit carnem & sanguinem, quia ipsam corruptionem intelligi voluit, quæ tunc in resurrectione justorum non erit, continuò connexuit, Neque corruptio incorruptelam possidebit. Et ne adhuc quisquam putaret, non illud quod sepultum fuerit resurrecturum, sed tamquam tunica ponatur, & alia melior accipiatur, lens apertissimè declarare, quia hoc ipsum melius commutabitur: sicut vestimenta Christi in monte non sunt posita, & alia sumta sunt, sed ipsa quæ fuerant, in melius clarificata sunt; quitur, & contexit dicens, Ecce mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, non tamen omnes immutabimur. Et ne adhuc esset incertum qui sint qui immutabuntur, In atomo, inquit, in ictu oculi, in novissima tuba: canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Adhuc fortè dicant, non secundùm hoc mortale & corruptibile corpus nos in resurrectione immutari, sed secundùm animam: cùm Apostolus hoc non proposuerit unde diceret

[a] Lov. *de cælo cælestem*. Abest *cælestem* ab editis aliis & à MSS.

[b] Sola ferè editio Lov. *mutandam*.

de corpore ab ipsius quæstionis initio locutus
fuerit, sicut ipsa ejus indicat propositio; sed dicet
35. aliquis, inquit, Quomodo resurgunt mortui?
quo autem corpore veniunt? Hîc jam conse-
quenter tamquam digito ostendit unde loquere-
53. tur, & subjecit dicens, Oportet enim corrupti-
bile hoc induere incorruptelam, & mortale hoc
induere immortalitatem. Hæc ergo cùm iste ne-
get, cúmque ipsum Deum, de quo Paulus dicit,
17. Immortali, incorruptibili soli Deo honor & glo-
ria, iste corruptibilem prædicet; quando quidem substantiam ejus atque naturam & totam timuisse ne à tenebrarum gente corrumperetur, & ut ceteræ consuleretur, ex parte corruptam, detestanda & abominanda eorum fabula somniat; quid est quòd etiam in hoc conatur fallere imperitos, & in divinis Scripturis minùs eruditos, ut interrogatus utrùm accipiat apostolum Paulum, respondeat, *Maximè*; & inveniatur, minimè?

Sed certa, inquit, ratio est, qua ostendam Paulum apostolum aut proficiendo mutasse sententiam, & scribentem ad Corinthios, emendasse quod scripserat ad Romanos; aut omnino non scripsisse, quod tamquam ejus profertur, Filium Dei ex semine David secundùm carnem. Qua tandem ratione id ostendit? Quia non potest, inquit, utrumque verum esse, & quod
3. in epistola est ad Romanos, de Filio suo, qui fa-
ctus est ex semine David secundum carnem; &
16. quod ait ad Corinthios, Itaque nos à modò ne-
minem novimus secundùm carnem: & si noveramus secundùm carnem Christum, sed nunc jam non novimus. Restat ergo ut nos demonstremus, quàm possit utrumque verum esse, & quàm sibi hæc duo non sint contraria. Unum quippe eorum non esse Pauli, nullo modo possumus dicere; quia nulla in eo variat codicum auctoritas. Etsi enim in quibusdam Latinis exemplaribus non legitur, factus, sed, natus ex semine David, cùm Græca factus habeant, unde non ad verbum, sed ad sententiam transferre voluit dicendo, natum, Latinus interpres: tamen Christum ex semine David esse secundùm carnem, omnium librorum atque linguarum concordat auctoritas. In hoc autem Paulum aliquando errasse, & proficiendo mutasse sententiam, absit ut dicamus. Quod etiam ipse Faustus sensit, quàm improbè atque impiè diceretur: maluitque dicere, Pauli epistolam aliorum falsitate corruptam, quàm ipsius errore vitiosam.

V. De his enim libris dici potest, aliquid eos habere non consonum fortasse occultiori, & ad dignoscendum difficiliori veritati; quod aut sic remanserit, aut in posterioribus correctum sit, qui non præcipiendi auctoritate, sed proficiendi exercitatione scribuntur à nobis. Inter hos enim su-
6. mus, quibus idem Apostolus dicit, Etsi quid aliter sapitis, id quoque vobis Deus revelabit. Quod genus litterarum non cum credendi necessitate, sed cum judicandi libertate legendum est. Cui tamen ne intercluderetur locus, & adimeretur posteris ad quæstiones difficiles tractandas atque versandas linguæ ac stili saluberrimus labor, distincta est à posteriorum libris excellentia canonicæ auctoritatis veteris & novi Testamenti, quæ Apostolorum confirmata temporibus per successiones Episcoporum & propagationes Ecclesiarum, tamquam in sede quadam sublimiter constituta est, cui serviat omnis fidelis & pius intellectus. Ibi si quid velut absurdum moverit, non licet dicere, Auctor hujus libri non tenuit veritatem: sed, aut codex mendosus est, aut interpres erravit, aut tu non intelligis. In opusculis autem posteriorum, quæ libris innumerabilibus continentur, sed nullo modo illi sacratissimæ canonicarum Scripturarum excellentiæ coæquantur, etiam in quibuscumque eorum invenitur eadem veritas, longè tamen est impar auctoritas. Itaque in eis, si qua fortè propterea dissonare putantur à vero, quia non ut dicta sunt intelliguntur, tamen liberum ibi habet lector auditorve judicium, quo vel approbet quod placuerit, vel improbet quod offenderit: & ideo cuncta ejusmodi nisi vel certa ratione, vel ex illa canonica auctoritate defendantur, ut demonstretur sive omnino ita esse, sive fieri potuisse quod vel disputatum ibi est, vel narratum; si cui displicuerit, aut credere noluerit, non reprehenditur. In illa verò canonica eminentia sacrarum litterarum, etiamsi unus Propheta, seu Apostolus, aut Evangelista aliquid in suis litteris posuisse ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quòd verum sit: alioquin nulla erit pagina, qua humanæ imperitiæ regatur infirmitas, si librorùm canonicorum saluberrima auctoritas, aut contemta penitus aboletur, aut interminata confunditur.

Quapropter quisquis es, quem velut repugnantia ista moverunt, quòd alibi scriptum Caput VI.
est, Filium Dei ex semine David, alibi autem, Et si noveramus Christum secundùm carnem, sed jam nunc non novimus: etsi non utrùmque ex unius Apostoli litteris proferretur, sed unum eorum Paulus dixisset, alterum Petrus, aut Isaias, aut alius quisquam Apostolorum, sive Prophetarum; quia ita sibi omnia in canonica auctoritate concordant, ut tamquam uno ore dicta, justissima & prudentissima pietate credantur, & serenissimo intellectu inveniantur, & sollertissima diligentiâ demonstrentur; non liceret de alterutro dubitare. Proinde, quia ex apostoli Pauli canonicis, id est, verè Pauli epistolis, utrumque profertur, & non possumus dicere, aut mendosum esse codicem, omnes enim Latini emendati sic habent; aut interpretem errasse, omnes enim Græci emendati sic habent: restat ut tu non intelligas, à me autem ratio flagitetur, quomodo neutrum ab altero dissonet, sed in eadem sanæ fidei regula utrumque concordet. Si enim tu quoque piè quæreres, posses invenire quomodo ista perscrutata dilucescant.

Nam quòd Filius Dei ex semine David ho- Caput
mo factus est, nec idem Apostolus uno loco di- VII.
cit, & aliæ sanctæ Scripturæ apertissimè prædi- Rom. 1 3.
cant. Quod verò dicit, Et si noveramus Chri- 2.Cor.5.16.
stum secundùm carnem, sed jam nunc non novimus, ea ipsa circumstantia Scripturæ loci ejus satis ostendit quid loquatur Apostolus. Suo quippe more vitam nostram futuram, quæ jam in ipso homine mediatore Christo Jesu capite nostro resurgente completa est, ita spe certâ meditatur, tamquam jam adsit, præsensque teneatur: quæ utique vita non erit secundùm carnem, sicut jam Christi vita non est secundùm carnem. Carnem namque hoc loco non ipsam corporis nostri sub-

stantiam, quam Dominus etiam post resurre- A
Lucæ 24. 39. ctionem suam carnem appellat, dicens, Palpate & videte, quia spiritus ossa & carnem non habet, sicut me videtis habere; sed corruptionem mortalitatemque carnis vult intelligi, quæ tunc non erit in nobis, sicut jam in Christo non est. Hanc enim propriè carnem nominabat, etiam cùm de ipsa resurrectione satis evidenter loqueretur, &
1. Cor. 15. 50. diceret, quod jam suprà commemoravi, Caro & " sanguis regnum Dei possidere non possunt, ne" que corruptio incorruptionem possidebit. Cùm B ergo factum fuerit, quod ibi consequenter dicit,
Ibidem. 51. Ecce mysterium vobis dico, omnes quidem re" surgemus, non tamen omnes immutabimur: in " atomo, id est, in momento, in ictu oculi, in no" vissima tuba, canet enim tuba, & mortui resur" gent incorrupti, & nos immutabimur: oportet " enim corruptibile hoc induere incorruptionem, " & mortale hoc induere immortalitatem: jam secundùm id quòd carnem, non ipsam corporis substantiam, sed ipsam corruptionem mortalita- C tis appellat, non erit utique caro, quia corruptionem mortalitatis mutata non habebit; secundùm autem ipsius substantiæ corporisque originem eadem caro erit, quia ipsa resurget & ipsa mutabitur, quia & illud verum est quod ait Do-
Lucæ 24. 39. minus, postea quàm resurrexit, Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere: & hoc verum est quod
1. Cor. 15. 50. ait Apostolus, Caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt. Illud enim dictum est secun- D dùm ipsam substantiam, quæ etiam tunc erit, quia ipsa mutabitur: hoc autem dictum est secundùm [a] carnalem corruptionis qualitatem, quæ tunc jam non erit, quia mutata caro non corrumpetur. Noveramus ergo Christum secundùm carnem, id est, secundùm carnis mortalitatem ante quàm resurgeret: sed nunc jam non no-
Rom. 6. 9. vimus; quia sicut idem dicit Apostolus, Christus resurgens à mortuis jam non moritur, & mors ei ultrà non dominabitur.

Nam si te ad verborum proprietatem teneas, E mentitus est quum ait, Noveramus Christum secundùm carnem, si Christus numquam fuit secundùm carnem: nemo enim noverat quod non erat. Non autem dixit, Putabamus Christum secundùm carnem, sed, noveramus. Verumtamen ut verbo non premam, ne quis affirmet per abusionem locutum Apostolum, ut pro eo quod est, putabamus, diceret, noveramus: illud miror non adtendere homines cæcos, vel potiùs non F miror non videre cæcos, quia si Christus ideo non habuit carnem, quia dixit Apostolus, nunc jam non se nosse Christum secundùm carnem; nec illi habuerunt carnem, de quibus in eodem loco
2. Cor. 5. 16. dicit, Itaque nos à modò neminem novimus secundùm carnem. Neque enim de solo Christo id volens intelligi, posset dicere, Neminem novimus secundùm carnem: sed quia illorum secum vitam futuram tamquam præsentem meditabatur, qui resurgentes commutabuntur, A modò, G inquit, neminem novimus secundùm carnem, id est, tam certam spem tenemus futuræ nostræ incorruptionis & immortalitatis, ut à modò jam in ipsa notitia gaudeamus. Unde alio loco dicit,
Col. 3. 1. Si autem resurrexistis cum Christo, quæ sursum " sunt quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei

[a] Aliquot MSS. *carnalis*.

sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ su[per] terram. Nondum utique resurreximus sicut Ch[ri]stus; sed tamen secundùm spem, quæ nobis in il[lo] est, jam nos cum illo resurrexisse testatus e[st]. Unde etiam dicit, Secundùm suam miseric[or]diam salvos nos fecit per lavacrum regenerat[io]nis. Quis autem non intelligat in lavacro re[ge]nerationis spem nobis datam salutis futuræ, [non] jam salutem ipsam, quæ promittitur: & tam[en] quia certa spes est, tamquam jam data esset e[a]dem salus, salvos nos, inquit, fecit. Alio qu[o]que loco dilucidissimè dicit, Nos in nobis ipsis gemiscimus, adoptionem exspectantes, red[emp]tionem corporis nostri. Spe enim salvi facti [su]mus: spes autem quæ videtur, non est spes: qu[od] enim videt quis, quid sperat? Si autem quod [non] videmus, speramus, per patientiam exspectam[us]. Sicut ergo hîc non dixit, salvi futuri sumus, [sed] à modò jam salvi facti sumus, nondum tamen [in] re, sed in spe; Spe enim, inquit, salvi facti [su]mus: sic & quod ibi dictum est, A modò ne[mi]nem novimus secundùm carnem; nondum in [re], sed in spe intelligitur: [b] quia spes nobis in Chri[s]to est, quia in illo jam completum est, quod [no]bis promissum speramus. Ille quippe jam res[ur]rexit, & mors ei ultrà non dominabitur. Qu[od] & si noveramus secundùm carnem, cùm ad[huc] moriturus esset, inerat quippe in ejus corpore [il]la mortalitas, quam propriè carnem app[ellat] Apostolus: sed jam nunc non novimus; [quia] enim ejus mortale, jam induit immortalitate[m], unde secundùm pristinam mortalitatem jam [ca]ro appellari non possit.

Itaque ipsius loci contextionem, ubi h[æc] sententia est, de qua isti calumniantur, co[nsi]deremus, ut hoc quod dico, magis elucea[t]. [Ca]ritas, inquit, Christi compellit nos, judica[ntes] hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus [est], ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus m[or]tuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivant, [sed] ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Ita[que] nos à modò neminem novimus secundùm c[ar]nem, & si noveramus secundùm carnem C[hri]stum, sed jam nunc non novimus. Certè [jam] nunc cuivis apparet propter resurrection[em] Christi hoc dixisse Apostolum; quando qui[dem] ista verba illud præcessit, Ut qui vivunt, jam [non] sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & re[sur]rexit. Quid est enim aliud, non sibi, sed ei viv[ere], nisi ut secundùm carnem non vivant in spe te[rre]norum & corruptibilium bonorum, sed secund[ùm] spiritum in spe resurrectionis, quæ jam ex [parte] in Christo facta est? Itaque eorum, pro qu[ibus] Christus mortuus est, & resurrexit, & qui j[am] non sibi, sed illi vivunt, neminem secundùm c[ar]nem Apostolus noverat, propter spem fut[uræ] immortalitatis, in cujus exspectatione viv[ebant]: quæ in Christo jam non spes, sed res erat: qu[em] etsi noverat secundùm carnem, cùm adhuc [mo]riturus esset, jam tamen non noverat; quia [eum] resurrexisse noverat, & ultrà ei mortem non [do]minaturam. Et quia omnes in illo, & si non[dum] in re, jam tamen spe hoc sumus, sequitur & [di]cit, Si qua igitur in Christo nova creatura, [ve]tera transierunt, ecce facta sunt omnia no[va]. Omnia autem ex Deo, qui reconciliavit nos [sibi] per Christum. Omnis ergo nova creatura, id [est] popu[lus]

[b] In duobus MSS. *quæ spes*.

populus innovatus per fidem, ut habeat interim in spe, quod in re postea perficiatur, in Christo habet jam quod in se sperat. Itaque nunc vetera transierunt secundùm spem, quia modò jam non est tempus veteris Testamenti, quo temporale atque carnale regnum exspectetur à Deo: & facta sunt omnia nova secundùm eamdem spem, ut regnum cælorum, ubi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus. In resurrectione autem mortuorum jam non secundùm spem, sed secundùm rem, & vetera transibunt, B
5. cùm inimica novissima destruetur mors: & fient omnia nova, cùm corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem: quod jam factum est in Christo, quem secundùm rem, jam non noverat Paulus secundùm carnem: eorum verò, pro quibus mortuus est & resurrexit, nondum secundùm rem, sed secundùm spem, neminem noverat secundùm carnem; quia illius gratiâ, sicut idem ad Ephesios
4 dicit, sumus salvi facti. Nam & ipse locus huic C sententiæ sic adtestatur: Deus autem, inquit, » qui dives est in misericordia, propter multam dilectionem qua dilexit nos, & cùm essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo, cujus gratiâ sumus salvi facti. Quod enim hìc dixit, Convivificavit nos Christo: hoc dixit ad Corin-
15. thios, Ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei, qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Et quod hìc dicit, Cujus gratiâ salvi sumus facti: jam velut perfectum sit loquitur, quod in spe tenet. D Nam quod paulò antè commemoravi, apertissi-
4. mè alibi dicit, Spe enim salvi facti sumus. Ideoque & hìc sequitur, & tamquam perfectum enu-
6 merat quod futurum est: Et simul, inquit, excitavit, & simul sedere fecit in cælestibus in Christo Jesu. Certè enim in cælestibus Christus jam sedet, nondum autem nos: sed quia spe certa, quod futurum est, jam tenemus, simul sedere nos dixit in cælestibus, nondum in nobis, sed E jam in illo. Namque ne putares jam nunc esse perfectum, quod in spe ita dicitur, tamquam perfectum sit, atque ut intelligas adhuc futu-
7. rum, sequitur & dicit, Ut ostenderet in supervenientibus sæculis superabundantes divitias gra-

A tiæ suæ in benignitate super nos in Christo Jesu. Hinc est & illud, Cùm enim essemus in carne, Rom. 7. 5. passiones peccatorum, quæ per legem sunt, operabantur in membris nostris, ut fructum ferent morti. Ita enim dixit, Cùm essemus in carne, quasi jam non essent in carne: quod ita intelligitur, Cùm essemus in spe rerum carnalium: quando lex, quæ impleri non potest nisi per caritatem spiritalem, ad hoc super eos erat, ut per Rom. 13. 10. prævaricationem abundaret delictum; ut postea revelato novo Testamento, per indulgentiam, superabundaret gratia. Hinc similiter alibi dicit, Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Rom. 8. 8. Et ne putaret quisquam eos dictos, qui nondum mortui sunt, statim subjecit, Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Ibid. 9. Id est, qui in spe carnalium bonorum sunt, Deo placere non possunt; vos autem non estis in spe carnalium, sed in spe spiritalium, id est, regni cælorum, ubi & ipsum corpus per illam mutationem in suo quodam genere spiritale erit, quod modò animale est. Seminatur enim corpus animale, sicut ad Corinthios idem dicit, resurget corpus spiritale. 1. Cor. 15. 44. Si ergo neminem eorum jam noverat secundùm carnem Apostolus, qui propterea dicebantur non esse in carne; quia non erant in spe rerum carnalium; quamvis adhuc corruptibilem carnem mortalemque portarent; quanto expressiùs de Christo diceret, quòd eum jam non noverat secundùm carnem; in cujus corpore etiam re ipsa jam perfectum erat, quod illi in spe promissum tenebant? Quanto ergo meliùs, quanto religiosiùs divinæ Scripturæ ita tractantur, ut discussis omnibus concordare inveniantur, quàm deficiente homine in quæstione quam solvere non potest, tamquam veræ in parte acceptentur, & tamquam falsæ in parte damnentur? Quia & cùm esset parvulus Apostolus, & 1. Cor. 13. 11. ea quæ parvuli erant, saperet, quamquam hoc ad similitudinem dixerit, nondum erat tamen spiritalis, qualis jam erat cùm scriberet quæ ad Ecclesiarum ædificationem, non proficiendi exercitatione in studiosorum manibus versarentur, sed præcipiendi auctoritate in Ecclesiastico canone legerentur.

LIBER DUODECIMUS.

1. Faustus dixit: *Cur non accipitis Prophetas? Immo tu dic potiùs, si quid habes, cur debeamus Prophetas accipere. Propter testimonia, inquis, quæ de Christo præfati sunt. Ego quidem nulla inveni, quamvis adtentiùs eos & curiosissimè legerim. Sed tamen & hoc*[a] *enervis fidei confessio est, in Christum sine teste & argumento non credere. Nempe ipsi vos docere soletis, idcirco nihil esse curiosiùs exquirendum, quia simplex sit & absoluta Christiana credulitas. Quomodo ergo nunc fidei simplicitatem destruitis, indiciis eam ac testi-* G *bus fulciendo, & hoc Judæis? Aut si prima vobis sententia displicet, idcircoque transitis in alteram, quis fidelior vobis esse testis debet, quàm Deus ipse de Filio suo, qui non per vatem, nec per interpretem, sed ultro cælitus erupta voce, cùm eum mit-*

F *teret ad terram dixit, Hic est Filius meus dilectissimus, credite illi.* Matth. 3. 17. Luc. 9. 35. *Nec non & ipse de se, A Patre meo processi, & veni in hunc mundum:* Joh. 16. 28. *atque multa alia hujusmodi.* &c. *Ad quæ ringentes Judæi, Tu de te testificaris, dicebant, testimonium tuum* Johan. 8. 13. *non est verum. Quibus ipse, Etsi ego testificor de* » *me, testimonium meum verum est, quia non sum* » *solus. Nam & in Lege vestra scriptum est, Duo-* » *rum hominum testimonium verum est. Ego sum qui* » *testificor de me, & testificatur de me qui me misit* » *Pater: non dixit, Prophetæ. Ad hæc & opera ipsa sua sibi in testimonium vocat, Si mihi non cre-* Johan. 10. 38. *ditis, dicens, operibus credite. Non dixit, Si mihi non creditis, Prophetis credite. Quapropter nos testimoniis de Salvatore nostro nullis egemus: exempla tantùm vitæ honestæ, & prudentiam ac virtutem*

[a] Er. *inertis fidei.*

in Prophetis quærimus, quorum nihil in Judæorum fuisse vatibus, quia te non latuerit sentio: si quidem consulente me, cur eos accipiendos putares, non improvidè, nec inurbaniter silentio eorum mandatis operibus, in sola transsiluisti præsagia: oblitus utique scriptum esse, numquam vindemiari uvam de spinis, nec de tribulis ficus. (Matth. 7. 16.) *Quapropter hæc strictim interim & castigatè ad interrogationem tuam responderim, qua quæris, cur non accipiamus Prophetas. Alioquin nihil eos de Christo prophetasse, abundè jam parentum nostrorum libris ostensum est. Ego verò illud adjiciam, quia si Hebraici vates Christum scientes & prædicantes, tam flagitiosè vixerunt, jure & in ipsos dici poterit, id quod Paulus de gentium sapientibus contestatur,* (Rom. 1. 21.) *Quia cùm cognovissent Deum, non ut Deum clarificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & intenebratum est insipiens cor eorum. Vides ergo non esse magnum magna cognovisse, nisi ex eorum vixeris dignitate.*

CAPUT II.

AUGUSTINUS respondit: Nempe his omnibus verbis id agit Faustus, ut Prophetas Hebræos neque quidquam de Christo prænuntiavisse, neque si prænuntiaverunt, eorum testimonia nobis prodesse, neque illos ipsos ex eorumdem testimoniorum dignitate vixisse credamus. Nos itaque demonstrabimus & eorum de Christo præsagia, & quantum per ea nobis ad fidei veritatem firmitatemque consultum sit, & eos suæ Prophetiæ congruenter aptéque vixisse. In hac tripartita disputatione, illud quod primò posui, longum est sic probare, ut de illis omnibus libris testimonia proferam, quibus ostendam Christum esse prædictum: sed hujus hominis levitatem gravissimo auctoritatis pondere conteram. Ita quippe non accipit Prophetas Hebræos, ut accipere se tamen profiteatur Apostolos. Apostolus autem Paulus, de quo cùm se ipse tamquam ex adversa voce interrogasset, utrùm eum acciperet, respondit, *Et maximè*, quid de illorum prophetia dicat, audiamus. (Supr. lib. 11. Rom. 1. 1.) Paulus, inquit, servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem. Quid vult amplius? Nisi fortè hoc de aliis aliquibus Prophetis, non de nostris Hebræis dictum velit intelligi? Sed quamquam per quoslibet dictum sit, de illo tamen Filio Dei promissum est Evangelium, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem; in quod Evangelium segregatum se dicit Apostolus: istorum autem perfidiæ hoc sit contrarium, quòd secundùm hoc Evangelium credimus Filium Dei factum ex semine David secundùm carnem; tamen apertiora cognoscant, quibus evidentissimum Prophetis Hebræis testimonium perhibetur per eum Apostolum, cujus auctoritate superborum istorum colla frangantur.

CAPUT III.

VERITATEM, inquit, dico in Christo, non mentior, (Rom. 9. 2.) contestante mihi conscientiâ meâ in Spiritu-sancto, quia tristitia est mihi magna, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, cognatis secundùm carnem, qui sunt Israëlitæ, quorum est adoptio, & gloria, & Testamenta, & Legis constitutio, & obsequium, & promissiones, quorum patres & ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Quid potest abundantius de[...] quid expressius declarari, quid sanctius comm[...] dari? Quæ est enim adoptio Israëlitarum, [...] per Filium Dei? Unde ad Galatas dicit, C[...] autem venit plenitudo temporis, misit Deus [...] lium suum factum ex muliere, factum sub Le[...] ut eos qui sub Lege erant, redimeret, ut a[...] ptionem filiorum reciperemus. Et quæ gloria [...] rum nisi præcipuè illa, de qua idem Paulus [...] eosdem Romanos dicit, Quid ergo amplius [...] Judæo, aut quæ utilitas circumcisionis? Mult[...] per omnem modum. Primùm quidem, quia c[...] dita sunt illis eloquia Dei. Quærant isti [...] sint eloquia Dei credita Judæis, & ostendant [...] bis alia præter Hebræorum Prophetarum. [...] verò Testamenta cur dixit ad Israëlitas præc[...] pertinere, nisi quia & vetus Testamentum [...] datum est, & novum in vetere figuratum. L[...] autem constitutionem, quæ Israëlitis data est [...] intelligentes ejus dispensationem, quia jam [...] vult nos Deus esse sub Lege, sed sub gratia, [...] prehendere isti solent imperitiâ furiosâ. Cu[...] ergo auctoritati apostolicæ, quæ laudans & [...] commendans Israëlitarum excellentiam, [...] hoc enumeravit, quòd eorum sit Legis consti[...] tio. Quæ si mala esset, non utique in eorum [...] de poneretur. Si autem Christum non præd[...] ret, non ipse Dominus diceret, Si crederetis Mo[...] crederetis & mihi; de me enim ille scripsit. N[...] post resurrectionem sic ei adtestaretur, dic[...] Oportebat impleri omnia quæ scripta sunt [...] Lege Moysi, Prophetis, & Psalmis de me.

SED quia Manichæi alium Chistum prædic[...] non eum quem prædicaverunt Apostoli, sed [...] proprium fallacem fallaciter, cujus falsitat[...] ctatores congruenter & ipsi mentiuntur, nisi q[...] impudenter sibi credi volunt, cùm se ment[...] discipulos esse profiteantur, contigit eis quod [...] ipsis infidelibus Judæis dicit Apostolus, Cùm [...] gitur Moyses, velamen est super cor eorum [...] que enim aufertur hoc velamen, per quod [...] intelligunt Moysen, nisi transierint ad Christ[...] non qualem ipsi finxerunt, sed qualem [...] Hebræi prophetaverunt. Sic enim idem Ap[...] lus ait, Cùm autem transieris ad Dominum, [...] retur velamen. Neque enim mirum est, [...] resurgenti Christo, & dicenti, Oportebat im[...] ri omnia, quæ scripta sunt in Lege Moy[...] Prophetis, & Psalmis de me, nolunt isti cre[...] quando quidem Christus ipse narravit [...] Abraham dixerit immisericordi cuidam [...] cùm apud inferos torqueretur, & peteret [...] mitti aliquem ad fratres suos, à quo docerent[...] & ipsi venirent in illum locum tormentorum [...] enim ei dictum est, Habent ibi Moysen & [...] phetas, audiant illos. Et cùm ille dixisset [...] eos credituros, nisi aliquis resurrexisset à mor[...] verissimè responsum est, Si Moysen & Pr[...] tas non audiunt, neque si quis à mortuis re[...] xerit, credent. Quapropter isti non aud[...] Moysen & Prophetas, non solùm à mortuis [...] surgenti Christo, sed omnino Christum à m[...] resurrexisse non credunt. Quomodo enim [...] rexisse credunt, quem mortuum fuisse no[...] dunt? Nam quomodo mortuum fuisse cre[...] quem mortale corpus habuisse non credunt? [...]

NOS autem illis non tamquam ejus [...]

qui fallax fuit; sed ejus qui omnino non fuit, fal-
lacibus prædicatoribus non credimus. Habemus
enim Christum verum atque veracem, prædictum
à Prophetis, prædicatum ab Apostolis, prædica-
tionis suæ testimonia ex Lege & Prophetis adhi-
bentibus, sicut innumerabilibus locis ostendunt.
Quod Paulus brevissimè verissiméque complexus
21. est, dicens, Nunc autem sine Lege justitia Dei
manifestata est, testificata per Legem & Prophe-
4. tas. Quos Prophetas, nisi Israëlitas, quorum esse
apertissimè dixit, & testamenta & Legis consti-
tutionem & promissiones? De quo promissiones,
nisi de Christo? Quod breviter alio loco deter-
20. minat, cùm de Christo loquitur, dicens, Quot-
quot enim sunt promissiones Dei, in illo etiam.
Dicit mihi Paulus, Israëlitarum esse Legis con-
.4. stitutionem. Dicit etiam, Finis enim Legis Chri-
stus, ad justitiam omni credenti. Dicit etiam de
Christo loquens, Quotquot enim sunt promis-
siones Dei, in illo etiam: & tu mihi dicis, Israë-
litas de Christo nihil prædixisse Prophetas? Quid
igitur restat, nisi ut eligam utrùm Manichæo
credam, fabulam vanam & longam contra Pau-
lum narranti; an Paulo præmonenti, Si quis vo-
bis evangelizaverit præter quàm quod evangeli-
zavimus vobis, anathema sit?

Hic fortè dicant, Ostende nobis ubi sit
Christus ab Israëlitis Prophetis prænuntiatus.
Quasi parva sit ista auctoritas, qua dicunt Apo-
stoli ea quæ in Hebræorum Prophetarum litteris
legimus, in Christo esse completa: vel quod dicit
ipse Dominus, de se illa esse conscripta. Proinde
quisquis hoc ostendere non potuerit, ipse non
intelligit: non Apostoli aut Christus aut sancti
codices mentiuntur. Verumtamen ut multa non
colligam, & hoc unum commemorem, quod eo-
6. dem loco Apostolus consequenter dicit: Non
» potest autem excidere verbum Dei: non enim
» omnes qui ex Israël, hi sunt Israëlitæ; neque qui
» sunt semen Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vo-
» cabitur tibi semen: hoc est, non hi qui filii car-
» nis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur
» in semen. Quid ad hæc responsuri sunt, cùm
apertè alio loco de hoc semine ad Abraham di-
4. catur, In semine tuo benedicentur omnes gentes
terræ? Nam si eo tempore hinc disputaremus,
quo tempore hoc exponebat Apostolus dicens,
6. Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini ejus;
» non dicit, & seminibus, tamquam in multis; sed
» tamquam in uno, & semini tuo, quod est Chri-
stus: fortasse aliquis non tam impudenter nollet
hoc credere, ante quàm videret omnes gentes
credere in Christum, qui prædicatur ex semine
Abraham. Nunc verò cùm hoc impleri videa-
mus, quod tanto antè prænuntiatum legimus,
cùm omnes gentes jam benedicantur in semine
Abrahæ, cui dictum est ante annorum millia,
» In semine tuo benedicentur omnes gentes: quis
tam pertinaciter insaniat, ut vel alium Christum,
qui non sit ex semine Abrahæ, conetur induce-
re; vel de isto vero Christo Prophetias Hebræas
cujus gentis pater est Abraham, nihil existimet
prænuntiasse?

Quis autem potest, non dico una brevi re-
sponsione, [a] quales in hoc opere habere coarta-
mur, sed quolibet ingenti volumine omnia com-
memorare præconia Prophetarum Hebræorum,

A de Domino & Salvatore nostro Jesu Christo?
quando quidem omnia quæ illis continentur li-
bris, vel de ipso dicta sunt, vel propter ipsum. Sed
propter exercitationem quærentis, & delectatio-
nem invenientis, multo plura ibi per allegorias
& ænigmata, partim verbis solis insinuantur, par-
tim etiam facta narrantur. Verumtamen nisi ali-
qua ibi manifesta essent, non comprehende-
retur sensus, quo etiam obscura clarescerent.
Quamquam & ex illis quæ figuris involuta sunt,
B si quædam velut sub uno adspectu quasi contex-
ta ponantur, ita conjungunt in contestatione
Christi voces suas, ut cujusvis obtusi surditas
erubescat.

Sex diebus in Genesi consummavit Deus om-
nia opera sua, & septimo requievit. Sex ætatibus Caput VIII.
humanum genus hoc sæculo per successiones tem- Gen. 2. 1.
porum, Dei opera insigniunt: quarum prima est
ab Adam usque ad Noë, secunda à Noë usque
ad Abraham, tertia ab Abraham usque ad David,
C quarta à David usque ad transmigrationem in Ba-
bylonia, quinta inde usque ad humilem adven-
tum Domini nostri Jesu Christi, sexta quæ nunc
agitur, donec Excelsus veniat ad judicium, sep-
tima verò intelligitur in requie Sanctorum, non
in hac vita, sed in alia, ubi vidit requiescentem
pauperem dives ille, cùm apud inferos torquere- Lucæ 16.
tur; ubi non fit vespera, quia nullus ibi rerum 25.
defectus est. Sexto die in Genesi formatur homo Gen. 1. 27.
ad imaginem Dei: sexta ætate sæculi manifesta-
D tur reformatio nostra in novitate mentis, secun-
dùm imaginem ejus qui creavit nos, sicut dicit Col. 1. 10.
Apostolus. Fit viro dormienti conjunx de latere: Gen. 2. 22.
fit Christo morienti Ecclesia de sacramento san-
guinis, qui de latere mortui profluxit. Vocatur
Heva vita & mater vivorum, quæ de viri sui la-
tere facta est: & dicit Dominus in Evangelio, Si Johan. 6.
quis non manducaverit carnem meam, & biberit 53.
sanguinem meum, non habebit in se vitam. Et
omnia quæ illic [b] leguntur enucleatè minutatim-
E que tractata, Christum & Ecclesiam præloquun-
tur, sive in bonis Christianis, sive in malis. Neque
enim frustra dixit Apostolus, Adam qui est forma Rom. 5. 15.
futuri: & illud, Relinquet homo Patrem & ma- Gen. 2. 24.
trem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in Matth. 19. 5.
carne una. Sacramentum, inquit, hoc magnum Marci 10. 7.
est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia. Quis Ephes. 5. 31. 32.
enim non agnoscat Christum eo modo reliquisse Philip. 2. 6.
Patrem, qui cùm in forma Dei esset, non rapinam
arbitratus est esse æqualis Deo, sed semetipsum
F exinanivit, formam servi accipiens; reliquisse
etiam matrem synagogam Judæorum, veteri Te-
stamento carnaliter inhærentem, & adhæsisse
uxori suæ sanctæ Ecclesiæ, ut in pace novi Testa-
menti essent duo in carne una? Quia cùm sit Deus
apud Patrem, per quem facti sumus, factus est
per carnem particeps nostri, ut illius capitis cor-
pus esse possemus.

Sicut Cain sacrificium ex terræ fructibus Caput IX.
reprobatur, Abel autem sacrificium ex ovibus & Gen. 4.
earum adipe suscipitur; ita novi Testamenti fides
G ex innocentia gratiæ Deum laudans, veteris Te-
stamenti terrenis operibus anteponitur: quia etsi
antè Judæi rectè illa fecerunt; in eo tamen infi-
delitatis rei sunt, quia Christo veniente jam tem-
pus novi Testamenti à tempore veteris Testamen-
ti non distinxerunt. Dixit enim Deus ad Cain,

[a] Sola editio Lov. qualem.

[b] Am. Er. & MSS. illic intelliguntur.

Gen. 4. 7. Si rectè offeras, rectè autem non dividas, pec- A
Ibidem. casti. Qui si obtemperasset Deo dicenti, Quiesce, ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius; ad se convertisset peccatum suum, sibi hoc tribuens, & confitens Deo: ac sic adjutus indulgentiæ gratiâ, ipse peccato suo dominaretur; non illo sibi dominante servus peccati, fratrem occideret innocentem. Sic & Judæi, in quorum hæc figura gerebantur, si quiescerent à sua perturbatione, & tempus salutis per gratiam in peccatorum remissionem agnoscentes, audirent Christum B dicentem, Non est opus sanis medicus, sed malè
Matth. 9. 12. habentibus: non veni vocare justos, sed peccatores in pænitentiam: &, Omnis qui facit pecca-
Luca 5. *Johan. 8. 36.* tum, servus est peccati: &, Si vos filius liberaverit, tunc verè liberi eritis: ad se convertissent peccatum suum in confessione, sicut in Psalmo scri-
Psal. 40. 5. ptum est, medico dicentes, Ego dixi, Domine miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi; & eidem peccato, quamdiu esset adhuc in eorum mortali corpore, per spem gratiæ liberi C
Rom. 10. 2. dominarentur. Nunc autem ignorantes Dei justitiam, & suam volentes constituere, elati de
Rom. 6. 12. operibus Legis, non humiliati de peccatis suis, non quieverunt: & regnante peccato in eorum mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, of-
Rom. 9. 32. fenderunt in lapidem offensionis, & exarserunt odio adversùs eum, cujus opera videntes Deo accepta esse, doluerunt, illo, qui cæcus natus jam
Iohan. 9. 31. videbat, sibi dicente, Scimus quia peccatores Deus „ non exaudit, sed qui eum coluerit, & volunta- D tem ejus fecerit, hunc exaudit: tamquam hoc eis diceret, Super sacrificium Cain non respicit, sed super sacrificium Abel respicit. Itaque occiditur Abel minor natu à fratre majore natu: occiditur Christus caput populi minoris natu à populo Judæorum majore natu: ille in campo, iste in Calvariæ loco.

CAPUT X.
Gen. 4. 9. INTERROGAT Deus Cain, non tamquam ignarus eum à quo discat, sed tamquam judex reum quem puniat, ubi sit frater ejus. Respon- E det ille nescire se, nec ejus se esse custodem. Usque adhuc quid nobis respondent Judæi, cùm eos Dei voce, hoc est, sanctarum Scripturarum voce interrogamus de Christo, nisi nescire se Christum quem dicimus? Fallax enim Cain ignoratio, Judæorum est falsa negatio. Essent autem quodam modo Christi custodes, si Christianam fidem accipere & custodire voluissent. Nam qui custodit in corde suo Christum, non dicit quod „ Cain, Numquid ego custos sum fratris mei? Di- F „ cit Deus ad Cain, Quid fecisti? Vox sanguinis „ fratris tui clamat ad me de terra. Sic arguit in Scripturis sanctis vox divina Judæos. Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cùm eo accepto ab omnibus gentibus respondetur, Amen. Hæc est clara vox sanguinis, quam sanguis ipse exprimit ex ore fidelium eodem sanguine redemtorum.

CAP. XI.
Gen. 4. 11. „ DICIT Deus ad Cain, Et nunc maledictus tu à terra, quæ aperuit os suum excipere sangui- G „ nem fratris tui de manu tua, quoniam operabe- „ ris terram, & non adjiciet virtutem suam dare „ tibi: gemens & tremens eris in terra. Non dixit, Maledicta terra: sed, Maledictus tu à terra, quæ aperuit os suum accipere sanguinem fratris tui de manu tua. Maledictus est enim populus J- daicus infidelis à terra, id est, ab Ecclesia, q- aperuit os suum in confessione peccatorum ac- pere sanguinem Christi, qui fusus est in rem- sionem peccatorum, de manu persecutoris n- lentis esse sub gratia, sed sub Lege, ut esset a- Ecclesia maledictus, id est, ut eum intellige- & ostenderet Ecclesia maledictum, dicente A- postolo, Quicumque enim ex operibus Le- sunt, sub maledicto sunt Legis. Deinde cùm d- xisset, Maledictus tu à terra, quæ aperuit suum excipere sanguinem fratris tui de manu t- non dixit, Quoniam operaberis eam: sed a- Quoniam operaberis terram, & non adjiciet tutem suam dare tibi. Unde non est necesse ea- dem terram intelligere operari Cain, quæ ap- ruit os accipere sanguinem fratris de manu sed ideo maledictus intelligitur ab hac terra, q- niam operatur terram, quæ non adjiciet vir- tem suam dare illi, id est, ideo populum Jud- rum maledictum agnoscit & ostendit Eccles- quoniam occiso Christo adhuc operatur terr- nam circumcisionem, terrenum sabbatum, t- renum azymum, terrenum pascha: quæ om- terrena operatio habet occultam virtutem int- ligendæ gratiæ Christi, quæ non datur Judæis impietate & infidelitate perseverantibus, [a] qu- novo Testamento revelata est; & non transe- tibus ad Dominum, non eis aufertur velame- quod in lectione veteris Testamenti manet, qu- in solo Christo evacuatur, non ipsa lectio v- teris Testamenti, quæ habet absconditam virtu- tem, sed velamen quo absconditur. Unde Chri- sto in cruce [b] passo velum templi conscissum est, ut per Christi passionem revelentur secreta sacra- mentorum fidelibus, ad bibendum ejus sangui- nem ore aperto in confessione transeuntibus. Pro- pterea populus ille, sicut Cain, adhuc operat- terram, adhuc exercet operationem Legis car- naliter, quæ non ei dat virtutem suam, quia ea non intelligit gratiam Christi. Propterea in ipsa terra, quam Christus portavit, id est, ejus carne, ipsi operati sunt salutem nostram cr- cifigendo Christum, qui mortuus est propter de- licta nostra. Nec eis dedit eadem terra virtutem suam, quia non justificati sunt virtute resur- rectionis ejus, qui resurrexit propter justificatio- nem nostram: quia etsi crucifixus est ex infirmi- tate, sed vivit ex virtute Dei, sicut dicit Apo- stolus. Hæc ergo est virtus terræ illius, quam non ostendit impiis & incredulis. Unde nec re- surgens eis à quibus erat crucifixus apparuit, tamquam Cain operanti terram, ut granum il- lud seminaretur, non [c] ostendens eadem terra fructum virtutis suæ: Quoniam operaberis, in- quit, terram, & non adjiciet virtutem suam dare tibi.

GEMENS & tremens eris in terra. Nunc er- ce quis non videat, quis non agnoscat in omni terra, quacumque dispersus est ille populus, quo- modo gemat mærore amissi regni, & tremat ti- more sub innumerabilibus populis Christianis? Ideoque respondit Cain & dixit, Major est cau- sa mea, si ejicis me hodie à facie terræ, & à fa- cie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & erit, omnis qui invenerit me, occidet

[a] Tres MSS. *quæ à novo.*
[b] Duo MSS. *in cruce posito.*
[c] Vaticanus codex, *non ostendente.*

me. Verè inde gemit & tremit, ne regno etiam A terreno perdito, ista visibili morte occidatur. Hanc dicit majorem caussam, quàm illam quòd ei terra non dat virtutem suam, ne spiritaliter moriatur. Carnaliter enim sapit, & abscondi à facie Dei, id est, iratum habere Deum, grave non putat, nisi ne inveniatur & occidatur. Carnaliter sapit tamquam operans terram, cujus virtutem non accipit. Sapere autem secundùm carnem, mors est. Quam ille non intelligens, amisso regno gemit, & corporalem mortem tremit. B Sed quid ei respondet Deus? Non sic, inquit, sed omnis qui occiderit Cain, septem vindictas exsolvet: id est, non sic quomodo dicis; non corporali morte interibit genus impium carnalium Judæorum. Quicumque enim eos ita perdiderit, septem vindictas exsolvet, id est, auferet ab eis septem vindictas, quibus alligati sunt propter reatum occisi Christi: ut hoc toto tempore quod septenario dierum numero volvitur, [a] quia non interit gens Judæa, satis appareat fidelibus Christianis, quam subjectionem meruerint, qui [b] superbo regno Dominum interfecerunt. C

Et posuit Dominus Deus Cain signum, ne eum occidat omnis qui invenerit. Hoc re vera multùm mirabile est, quemadmodum omnes gentes quæ à Romanis subjugatæ sunt, in ritum Romanorum sacrorum transierint, eaque sacrilegia observanda & celebranda susceperint; gens autem Judæa, sive sub Paganis regibus, sive sub Christianis, non amiserit signum Legis suæ, quo D à ceteris gentibus populisque distinguitur: & omnis Imperator vel Rex qui eos in regno suo invenit, cum ipso signo eos invenit, nec occidit, id est, non efficit ut non sint Judæi certo quodam & proprio suæ observationis signo à ceterarum gentium communione discreti: nisi quicumque eorum ad Christum transierit, ut jam non inveniatur Cain, nec exeat à facie Dei, nec habitet in terra [c] Naïd, quod dicitur interpretari commotio. Contra quod malum, Deus ro- E gatur in Psalmo, Ne dederis in motum pedes meos: &, Manus peccatorum non moveant me: &, Qui tribulant me, exsultabunt, si motus fuero: &, Dominus à dextris est mihi, ne commovear: & innumerabilia talia: quod patiuntur omnes qui exeunt à facie Dei, id est, à misericordia dilectionis ejus. Unde dicitur in quodam Psalmo, Ego dixi in abundantia mea, non movebor in æternum. Sed vide quid sequitur, Domine in voluntate tua præstitisti decori meo vir- F tutem, avertisti autem faciem tuam, & factus sum conturbatus. Unde intelligitur omnem animam participatione lucis Dei, non per se ipsam, esse pulcram, & decoram, & virtute pollentem. Quod & isti Manichæi si considerarent & intelligerent, non in tantam blasphemiam caderent, putando se esse naturam & substantiam Dei. Sed ideo non possunt, quia non quiescunt; sabbatum enim cordis non intelligunt: nam si quiescerent, sicut dictum est ad Cain, peccatum suum G ad se converterent, id est, sibi tribuerent, non genti nescio cui tenebrarum: atque ita per gratiam Dei eidem peccato dominarentur. Nunc verò & ipsi & omnes qui diversis erroribus contumaces, resistendo veritati exeunt à facie Dei, sicut Cain, sicut Judæi perditi, habitant in terra commotionis, id est, in perturbatione carnali, contra jocunditatem Dei, hoc est contra Eden, quod interpretatur epulatio, ubi est plantatus paradisus. Jam cetera pauca de multis breviterque perstringam, ne propositum operis hujus & responsionis meæ nimia longitudine sermonis impediam.

Caput XIV.

Quem enim non moveat ad quærendum & intelligendum Christum in illis libris, ut ea omittam quæ quamvis tanto suaviùs contemplentur, quanto ex abditioribus locis enucleantur, tamen exigunt prolixitatem dissertationis, quia pluribus adtestationibus indigent: ut omittam ergo talia; quem non moveant ad salubrem fidem, quòd Enoch septimus ab Adam, Deo placuit, *Gen. 5. 24.* & translatus est; & septima requies prædicatur, ad quam transfertur omnis qui tamquam sexto die sexta ætate sæculi, Christi adventu formatur? Quòd Noë cum suis per aquam & lignum *Gen. 7. 23.* liberatur: sicut familia Christi per baptismum crucis passione signatum? Quòd de lignis quadratis eadem arca fabricatur, sicut Ecclesia de sanctis construitur, ad omne opus bonum sem- *2. Tim. 2.* per paratis? Quadratum enim, quacumque verteris, firmiter stat. Quòd sexies longa ad latitudi- *Gen. 6. 14.* nem suam, & decies ad altitudinem suam, humani corporis instar, ostendit quia in corpore humano Christus apparuit. Quòd cubitis quinquaginta latitudo ejus expanditur: sicut dicit Apostolus, Cor nostrum dilatatum est. Unde, nisi caritate *2. Cor. 6. 11* spiritali? Propter quod ipse item dicit, Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum- *Rom. 5. 5.* sanctum qui datus est nobis. Quinquagesimo enim die post resurrectionem suam Christus sanctum Spiritum misit, quo corda credentium di- *Act. 2. 4.* latavit. Quòd trecentis cubitis longa est, ut sexies quinquaginta compleantur: sicut sex ætatibus omne hujus sæculi tempus extenditur, in quibus omnibus Christus numquam destitit prædicari, in [d] quinque per Prophetiam prænuntiatus, in sexta per Evangelium diffamatus. Quòd ejus altitudo triginta cubitis surgit, quem numerum decies habet in trecentis cubitis longitudo: quia Christus est altitudo nostra, qui triginta annorum ætatem gerens, doctrinam Evangelicam consecravit, contestans Legem non se venisse solvere, sed implere. Legis autem cor in *Matth. 5. 18.* decem præceptis agnoscitur: unde decies tricenis arcæ longitudo perficitur: unde & ipse Noë ab Adam decimus computatur. Quòd bitumine glutinantur arcæ ligna intrinsecùs & extrinse- *Gen. 6. 14.* cùs: ut in compage unitatis significetur tolerantia caritatis, ne scandalis Ecclesiam tentantibus, sive ab eis qui intus, sive ab eis qui foris sunt, cedat fraterna junctura, & solvatur vinculum pacis. Est enim bitumen ferventissimum & violentissimum gluten, significans dilectionis ardorem, vi magna fortitudinis ad tenendum societatem spiritalem omnia tolerantem.

Caput XV.

Quod cuncta animalium genera in arca clauduntur: sicut omnes gentes, quas etiam Petro demonstratus discus ille significat, Ecclesia con- *Act. 10 11.* tinet. Quòd & munda & immunda ibi sunt animalia: sicut in Ecclesiæ sacramentis & boni & mali versantur. Quòd septena sunt munda & bi- *Gen. 7. 2.*

[a] Editi, magis quia. Abest magis à MSS.
[b] Aliquot MSS. superbi regno.
[c] MSS. in terra Naim.
[d] Editi, in quinta. Meliùs MSS. in quinque: subaudi, ætatibus.

na immunda: non quia pauciores sunt mali quàm A boni; sed quia boni servant unitatem spiritûs in *Ephes. 4. 3.* vinculo pacis. Sanctum autem Spiritum divina Scriptura in septiformi operatione commendat, *Isai. 11. 2.* sapientiæ & intellectûs, consilii & fortitudinis, scientiæ & pietatis, & timoris Dei. Unde & ille numerus quinquaginta dierum ad adventum sancti Spiritus pertinens, in septies septenis, qui fiunt quadraginta-novem, uno addito consummatur; propter quod dictum est, Studentes servare unitatem spiritûs in vinculo pacis. *Ephes. 4. 3.* Mali au- B tem in binario numero ad schismata faciles, & quodammodo divisibiles ostenduntur. Quòd ipse Noë cum suis octavus numeratur: quia in Christo spes resurrectionis nostræ apparuit, qui *Marci 16. 7.* octavo die, id est, post sabbati septimum primo, à mortuis resurrexit: qui dies à passione tertius, in numero autem dierum qui per omne tempus volvuntur, & octavus & primus est.

CAPUT XVI. *Gen. 6. 16.*

QUOD arca collecta ad unum cubitum desuper consummatur: sicut[a] Ecclesia corpus Christi C in unitatem collecta sublimatur & perficitur. *Matth. 12. 30.* Unde dicit in Evangelio, Qui mecum non colligit, spargit. Quòd aditus ei fit à latere: nemo quippe intrat in Ecclesiam, nisi per sacramentum remissionis peccatorum; hoc autem de Christi latere aperto manavit. *Gen. 6. 16.* Quòd inferiora arcæ bicamerata & tricamerata construuntur: sicut ex omnibus gentibus vel bipartitam multitudinem congregat Ecclesia, propter circumcisionem & præputium; vel tripartitam, propter tres filios Noë, quorum D progenie repletus est orbis. Et ideo arcæ inferiora ista dicta sunt, quia in hac terrena vita est diversitas gentium, in summo autem omnes in unum consummamur. Et non est ista varietas: quia omnia & in omnibus Christus est, tamquam nos in uno cubito desuper cælesti unitate consummans.

CAPUT XVII. *Col. 3. 11.*

QUOD post septem dies ex quo ingressus est Noë in arcam, factum est diluvium: quia in spe futuræ quietis, quæ septimo die significata est, baptizamur. Quòd præter arcam omnis caro, E quam terra sustentabat, diluvio consumta est: quia præter Ecclesiæ societatem, aqua baptismi quamvis eadem sit, non solùm non valet ad salutem, sed valet potiùs ad perniciem. *Gen. 7. 4.* Quòd quadraginta diebus & quadraginta noctibus pluit; quia omnis reatus peccatorum, qui in decem præceptis Legis admittitur, per universum orbem terrarum, qui quatuor partibus continetur, decem quippe quater ducta, quadraginta fiunt, sive ille reatus, quod ad dies perti- F net, ex rerum prosperitate, sive, quod ad noctes, ex rerum adversitate contractus sit, sacramento baptismi cælestis abluitur.

CAPUT XVIII. *Gen. 6. 31. & 7. 3.*

QUOD Noë quingentorum erat annorum cùm ei locutus est Dominus ut arcam sibi faceret, & sexcentos agebat annos cùm in eam esset ingressus, unde intelligitur per centum annos arca fabricata, quid aliud hîc videntur centum anni significare, nisi ætates singulas sæculi? Unde ista sexta ætas, quæ completis quingentis usque G ad sexcentos significatur, in manifestatione Evangelica Ecclesiam construit: & ideo qui sibi ad vitam consulit, fit velut quadratum lignum, paratus ad omne opus bonum, & intret in fabricam sanctam: quia & secundus mensis anni sexcentesimi, quo intrat Noë in arcam, eamdem senariam

A ætatem significat. Duo enim menses sexagenario numero concluduntur, à senario autem numero & sexaginta cognominantur, & sexcenti, & sex millia, & sexaginta millia, & sexcenta millia, & sexcenties, & quidquid deinceps in majoribus summis per eumdem articulum numerus in infinita incrementa consurgit.

CAPUT XIX. *Gen. 8.*

ET quòd vicesimus & septimus dies mensis commemoratur; ad ejusdem quadraturæ significationem pertinet, quæ jam in quadratis lignis B exposita est. Sed hîc evidentiùs, quia nos ad omne opus bonum paratos; id est, quodam modo conquadratos trinitas perficit; in memoria qua Deum recolimus; in intelligentia qua cognoscimus; in voluntate qua diligimus. Tria enim ter, & hoc ter, fiunt viginti-septem, qui est numeri ternarii quadratus. Quòd septimo mense arca sedit, hoc est requievit; ad illam septimam requiem significatio recurrit. Et quia perfecti requiescunt, ibi quoque illius quadraturæ numerus C iteratur: nam vicesimaseptima die secundi mensis commendatum est hoc sacramentum; & rursus vicesima & septima die septimi mensis eadem commendatio confirmata est, cùm arca requievit: quod enim promittitur in spe, hoc exhibetur in re. Porrò quia ipsa septima requies cum octava resurrectione conjungitur, neque enim reddito corpore finitur requies quæ post hanc vitam excipit sanctos, sed potiùs totum hominem non adhuc spe, sed jam ipsa re, omni ex parte D & spiritûs & corporis perfecta immortalitatis salute renovatum, in æternæ vitæ munus adsumit: quia ergo septima requies cum octava resurrectione conjungitur; & hoc in sacramento regenerationis nostræ, id est, in baptismo, altum profundumque mysterium est. Quindecim cubitis supercrevit aqua excedens altitudinem montium; id est, hoc sacramentum transscendit omnem sapientiam superborum. Septem quippe & octo conjuncti, quindecim fiunt. Et quia septuaginta E à septem, & octoginta ab octo denominantur; conjuncto utroque numero, centum quinquaginta diebus exaltata est aqua, eamdem commendans nobis atque confirmans altitudinem baptismi in consecrando novo homine ad tenendam quietis & resurrectionis fidem.

QUOD post dies quadraginta emissus corvus non est reversus, aut aquis utique interceptus, aut aliquo supernatante cadavere illectus; significat homines immunditiâ cupiditatis teterrimos, F & ob hoc ad ea quæ foris sunt in hoc mundo nimis intentos, aut rebaptizari, aut ab his quos præter arcam, id est, præter Ecclesiam baptismus occidit, seduci & teneri. Quòd columba emissa non inventâ requie reversa est, ostendit per novum Testamentum requiem sanctis in hoc mundo non esse promissam. Post quadraginta enim dies emissa est, qui numerus vitam, quæ in hoc mundo agitur, significat. Denique post septem dies dimissa, propter illam septenariam operationem G spiritalem, olivæ fructuosum surculum retulit; quo significaret nonnullos etiam extra Ecclesiam baptizatos, si eis pinguedo non defuerit caritatis, posteriore tempore quasi vespere, in ore columbæ tamquam in osculo pacis, ad unitatis societatem posse perduci. Quòd post alios septem dies dimissa, reversa non est, significat finem ...

a Vaticani duo & Gallicani propè omnes MSS. *Sicut Ecclesiam corpus Christi in unitatem collectam sublimat & perficit.*

culi, quando erit sanctorum requies non adhuc A in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur Ecclesia, quamdiu bibitur quod de Christi latere manavit; sed jam in ipsa perfectione salutis æternæ, cùm tradetur regnum Deo & 5. Patri, ut in illa perspicua contemplatione incommutabilis veritatis nullis mysteriis corporalibus egeamus.

IT 1. NIMIS longum est, ut vel tam breviter quàm hæc cucurri, cuncta contingam: cur sexcentesi- 14. mo & uno anno vitæ Noë, id est, peractis sexcen- B tis annis aperitur arcæ tectum, & tamquam revelatur quod erat absconditum sacramentum. Cur vicesima-septima die secundi mensis dicitur siccasse [a] terra, tamquam finita esset jam baptizandi necessitas in numero dierum quinquagesimo & septimo. Ipse est enim dies secundi mensis vicesimus-septimus, qui numerus ex illa conjunctione spiritûs & corporis, septies octonos habet, uno addito propter unitatis vinculum. Cur .9. de arca conjuncti exeant, qui disjuncti intrave- C rant. Sic enim dictum erat, quòd intraverit in arcam Noë & filii ejus, & uxor ejus, & uxores filiorum ejus: seorsùm viri, seorsùm feminæ commemoratæ sunt. In hoc enim tempore hujus sa- .17. cramenti, caro concupiscit adversùs spiritum, & 18. spiritus adversùs carnem. Exeunt autem Noë & uxor ejus, & filii ejus & uxores filiorum ejus, nunc conjunctè commemorati masculi & feminæ: quia in fine sæculi atque in resurrectione justorum, omnimoda & perfecta pace spiritui corpus adhærebit, D nullâ mortalitatis indigentiâ vel concupiscentiâ resistente. Cur animalia, quamvis & munda & immunda in arca fuerint, tamen post egressum de arca non offeruntur Deo in sacrificio nisi munda.

IT I. 1.2. QUID deinde sibi velit, Deo loquente ad Noë & tamquam rursus ab exordio, quia multis modis eadem significari oportebat, figuram Ecclesiæ commendante, quòd progenies ejus benedicitur ad implendam terram, quòd dantur eis in escam cuncta animalia: sicut in illo disco Petro dicitur, E .13. Macta & manduca. Quòd ejecto sanguine juben- 4. tur manducare: ne vita pristina quasi suffocata in conscientia teneatur, sed habeat tamquam effusionem per confessionem. Quòd testamentum posuit 11. Deus inter se & homines atque omnem animam vivam, ne perdat eam diluvio, arcum qui apparet in nubibus, qui numquam nisi de sole resplendet: illi enim non pereunt diluvio separati ab Ecclesia, qui in Prophetis & omnibus divinis Scripturis tamquam in Dei nubibus agno- F scunt Christi gloriam, non quærunt suam. Verùm ne adoratores hujus solis ampliùs tumescant, sciant ita significari Christum aliquando per solem, sicut per leonem, per agnum, per lapidem, cujusdam similitudinis caussâ, non proprietatis substantiâ.

T II. 21. JAM verò illud, quod de vinea quam plantavit, inebriatus Noë, nudatus est in domo sua; cui non appareat Christus passus in gente sua? Tunc .23. enim nudata est mortalitas carnis ejus, Judæis G scandalum, Gentibus stultitia, ipsis autem vocatis Judæis & Gentibus tamquam Sem & Japheth, Dei virtus & Dei sapientia: quia quod stultum est Dei, sapientius est quàm homines; & quod infirmum est Dei, fortius est quàm homines. Proinde in duobus filiis, maximo & minimo, duo populi figurati, unam vestem à tergo portantes, sacramentum scilicet jam præteritæ atque transactæ Dominicæ passionis, nuditatem patris [b] neque intuentur, quia in Christi necem non consentiunt; & tamen honorant velamento, tamquam scientes unde sint nati. Medius autem filius, *Gen. 9. 22.* id est, populus Judæorum, ideo medius, quia nec primatum Apostolorum tenuit, nec ultimus in Gentibus credidit, vidit nuditatem patris; quia consensit in necem Christi; & nuntiavit foras fratribus: per eum quippe manifestatum est, & quodam modo publicatum, quod erat in Prophetia secretum; ideoque fit servus fratrum suorum. Quid est enim aliud hodieque gens ipsa, nisi quædam scriniaria Christianorum, bajulans Legem & Prophetas ad testimonium adsertionis Ecclesiæ, ut nos honoremus per sacramentum, quod nuntiat illa per litteram?

CAPUT XXIV.

QUEM autem non excitet, quem non vel informet, vel confirmet in fide, quòd ita benedicuntur duo illi, qui nuditatem patris honoraverunt, quamvis aversi; velut quibus factum sceleratæ vineæ displicuerit? Benedictus, inquit, Dominus Deus Sem. *Gen. 9. 26.* Quamquam enim sit Deus omnium Gentium, quodam modo tamen proprio vocabulo & in ipsis jam Gentibus dicitur Deus Israël. Et unde hoc factum est, nisi ex benedictione Japheth? In populo enim Gentium totum orbem terrarum occupavit Ecclesia. Hoc prorsus, hoc prænuntiabatur, cùm diceretur, Latificet Deus Japheth, & habitet in domibus Sem. *Ibid. 27.* Videte Manichæi, videte, ecce in conspectu vestro est orbis terrarum: hoc stupetis, hoc doletis in populis nostris, quia latificat Deus Japheth. Videte si non habitet in domibus Sem, id est, in Ecclesiis, quas filii Prophetarum Apostoli construxerunt. Audite quid dicat Paulus jam fidelibus Gentibus: Qui eratis, inquit, illo in tempore sine Christo, alienati à societate Israël, & peregrini Testamentorum, & promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. *Ephes. 2. 12.* Per hæc verba ostenditur quòd nondum habitabat Japheth in domibus Sem. Sed paulò pòst quemadmodum concludat advertite. Igitur jam, inquit, non estis peregrini & inquilini, sed estis cives sanctorum, & domestici Dei, superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide exsistente Christo Jesu. *Ibid. 19.* Ecce quomodo dilatatur Japheth, & habitat in domibus Sem. Et tamen epistolas Apostolorum, quibus hæc omnia contestantur, tenetis, legitis, prædicatis. Ubi & vos ipsos deputaverim, nisi in illa maledicta medietate, cui non est lapis angularis Christus? Quia nec in illo pariete vos agnoscimus, qui ex circumcisione credidit in Christum, unde erant & Apostoli; nec in isto qui est ex præputio, unde sunt omnes ex ceteris Gentibus, in eamdem unitatem fidei, tamquam in [c] pacem anguli concurrentes. Sed & omnes, qui quoslibet nostri canonis libros accipiunt & legunt, ubi Christus mortaliter natus & passus ostenditur, nec tamen eamdem mortalitatem in passione nudatam consociato unitatis sacramento honorificè velant, sed sine scientia pietatis & caritatis nuntiant illud, unde omnes nati sumus;

[a] Ita MSS. At in editis, *siccasse terram.*
[b] Editi, *nuditatem patris velant.* Abest *velant* à MSS.

[c] Sic plerique MSS. Alii autem cum Am. & Er. *in pace anguli.* At Lov. *in pacis angulo.*

quamvis inter se dissentiant, & Judæi ab hæreticis, & ipsi hæretici alii ab aliis, una tamen conditione servitutis, vel ad aliquam adtestationem, vel ad aliquam probationem utiles sunt Ecclesiæ. Nam & de hæreticis dictum est, Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos. (1. Cor. 11. 19.) Ite nunc, & objectate calumnias veteribus litteris sacris, hoc agite servi Cham, ite quibus viluit nudata caro, ex qua nati estis: neque enim esset unde vos quoquo modo Christianos appellare possetis, nisi Christus sicut à Prophetis prænuntiatus est, venisset in mundum, bibisset de vinea sua calicem illum qui transire non potuit, dormisset in passione sua, tamquam in ebrietate stultitiæ, quæ sapientior est hominibus: atque ita nudaretur mortalis carnis infirmitas per occultum Dei consilium, fortior hominibus, quam nisi Dei Verbum suscepisset, nomen omnino Christianum, quo & vos gloriamini, non esset in terris. Verùm hoc agite, ut dixi; irridenter prodite, quod nos reverenter honoremus: utatur vobis Ecclesia tamquam subditis sibi, ut probati manifesti fiant in ea. Usque adeo nihil, quod vel habitura vel passura erat, Prophetæ illi tacuerunt, ut & vos ibi locis vestris inveniamus, in vanitate perniciosa ad reprobos capiendos, [a] utili autem ad probatos manifestandos.

*CAPUT XXV. CHRISTUM dicitis ab Israëlitis Prophetis non esse prædictum: cui prædicendo omnes illæ paginæ vigilant, si eas perscrutari pietate, quàm exagitare levitate malletis. * Quis alius in Abraham exit de terra sua & de cognatione sua, (Gen. 12. 1.) ut apud exteros ditetur & locupletur, nisi qui relictâ terrâ & cognatione Judæorum, unde secundùm carnem natus est, apud Gentes ita præpollet & prævalet, ut videmus? Quis alius in Isaac (Gen. 22. 6.) lignum sibi portabat ad victimam, nisi qui crucem sibi ad passionem ipse portabat? Quis alius aries immolandus in vepre cornibus adhærebat, nisi qui crucis patibulo pro nobis offerendus affigebatur. [b]

CAPUT XXVI. QUIS alius in Angelo cum Jacob luctatus, (Gen. 32. 24.) eum sibi prævalentem, quasi fortiorem infirmior victusque victorem partim benedicit, partim latitudinem femoris ejus claudam reddit, nisi qui prævalere adversùs se passus populum Israël, quosdam qui crediderunt, benedixit in eis? Latitudo autem femoris Jacob, in multitudine carnalis populi claudicavit. Quis alius lapis positus ad caput Jacob, (Gen. 28. 11.) ut nominatim quodam modo exprimeretur, etiam unctus est, nisi caput viri Christus? quis enim Christum nescit ab unctione appellari? Qui etiam hoc ipsum in Evangelio commemorans, & de se figuratum apertissimè testificans, cùm quemdam Nathanaëlem dixisset verè Israëlitam, (Iohan. 1. 47.) in quo dolus non esset; & cùm ille tamquam lapidem illum habens ad caput, confessus eum esset Filium Dei & Regem Israël, ista confessione quodam modo unguens lapidem, id est, ipsum esse confitens Christum; ibi opportunè Dominus etiam illud commemoravit, quod tunc vidit Jacob, qui per benedictionem appellatus est Israël, Amen dico vobis, inquit, videbitis (Ibid 51.) » cælum apertum, & Angelos Dei adscendentes & descendentes super Filium hominis. Hoc e... Israël viderat, cùm illum lapidem ad caput ... bebat, à terra in cælum scalas, per quas adsce... bant & descendebant Angeli Dei. In quib... gnificati sunt Evangelistæ prædicatores Ch... adscendentes utique, cùm ad intelligendam ... supereminentissimam divinitatem excedunt ... versam creaturam, ut eum inveniant in pr... pio Deum apud Deum, per quem facta sunt ... nia; descendentes autem, ut eum invenian... ctum ex muliere, factum sub Lege, ut e... sub Lege erant redimeret. In illo enim ... à terra usque ad cælum, à carne usque ad ... ritum; quia in illo carnales proficiendo ... lut adscendendo spiritales fiunt: ad quos ... nutriendos, etiam ipsi spiritales descen... quodam modo, cùm eis non possunt ... quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. S... adscenditur & descenditur super Filium ho... nis. Filius enim hominis sursum in capite no... quod est ipse Salvator; & Filius hominis de... sum in corpore suo, quod est Ecclesia. Ipsi... scalas intelligimus, quia ipse dixit, Ego sum ... Ad ipsum ergo adscenditur, ut in excelsis ... ligatur; & ad ipsum descenditur, ut in mem... suis [c] parvuli nutriantur. Et per illum adsce... tur & descenditur: exemplum quippe ejus seq... tes prædicatores ejus, non solùm se erigunt ... eum sublimiter spectent; sed etiam humili... ut eum temperanter annuntient. Videte Apo... lum adscendentem. Sive, inquit, mente exc... mus, Deo. Videte & descendentem: Sive, in... temperantes sumus, vobis. Dicat & per q... adscenderit & descenderit: Caritas enim, in... Christi compellit nos, judicantes hoc, quon... si unus pro omnibus mortuus est, ergo o... mortui sunt, & pro omnibus mortuus est, ut ... vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ... mortuus est, & resurrexit.

HÆC in Scripturis sanctis sancta spectac... quem non delectant, sanam doctrinam non ... nens ad fabulas convertitur. Et illæ quidem ... bulæ animas in qualibet corporis ætate puer... varia quadam delectatione sollicitant: sed ... jam corpus Christi agnoscamus in Psalmo vo... nostram, & dicamus ei, Narraverunt mihi in... delectationes, sed non sicut lex tua, Dom... Christus mihi ubique illorum librorum, ub... illarum scripturarum peragranti & anhelan... sudore illo damnationis humanæ, sive ex ap... sive ex occulto, occurrit & reficit: ipse mihi ... nonnulla difficultate inventionis suæ desider... inflammat, quo id quod invenero avidè sorb... medullisque reconditum salubriter teneam.

IPSE mihi in Joseph innuitur, qui persequen... tibus & vendentibus fratribus, in Ægypto ... labores honoratur. Didicimus enim la... Christi in orbe gentium, quem significabat ... ptus, per varias passiones Martyrum; & nun... demus honorem Christi in eodem orbe terra... erogatione frumenti sui sibi omnia subjug... Ipse mihi innuitur in virga Moysi, quæ in ... serpens effecta, ejus mortem figuravit à serp... venientem: sed [d] quod apprehensâ caudâ ejus ...

[a] Editi, *utiles*. At MSS *utili*: supple, *vanitate*.
[b] Hic editio Lov. addit, *spinis primitus coronatus*: quæ verba absunt ab editis aliis & nostris MSS.
[c] Sic Am. Er. & propè omnes MSS. At Lov. *ut in membris suis parvulis nutriatur*.

[d] Sic nonnulli MSS. Alii verò cum editis Am. & Er. ... *prehensâ caudâ significat posterius*: omissis verbis, *ejus ...* *ga redditur*. Hæc eadem præterit editio Lov. quæ sic habet ... *prehensâ caudâ significat quod posterius, peractis jam omni...* *actionibus*.

sus virga redditur, significat quòd posteriùs, peractis jam omnibus in fine actionis, ad id quod fuerat, resurgendo revertitur, ubi per vitæ reparationem morte consumta, nihil serpentis apparet. Nos quoque corpus ejus in eadem mortalitate per lubrica temporum volvimur: sed fine novissimo velut caudâ sæculi, per manum, id est, per potestatem judicii, ne ultrà prolabatur apprehensâ, reparabimur, & novissima inimica morte destructa resurgentes, in dextera Dei virga regni erimus.

JAM de exitu Israël ex Ægypto, non ego, sed Apostolus loquatur: Nolo autem vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moysen baptizati sunt in nube & in mari, & omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, & omnes eumdem potum spiritalem biberunt. Bibebant enim de spiritali sequente petra: petra autem erat Christus. Exponendo unum, in cetera introduxit intellectum. Si enim petra Christus propter firmitatem, cur non & manna Christus, tamquam panis vivus qui de cælo descendit? quo verè qui vescuntur, spiritaliter vivunt. Nam illi veterem figuram carnaliter accipientes, mortui sunt. Sed cùm dicit Apostolus, Eumdem cibum spiritalem manducaverunt, ostendit & illud spiritaliter intelligi in Christo: sicut & potum cur spiritalem dixisset, aperuit cùm subjunxit, Petra autem erat Christus: quo aperto cuncta fulserunt. Cur ergo non & nubes Christus, & columna, quia rectus & firmus & fulciens infirmitatem nostram: per noctem lucens, per diem non lucens; ut qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant? [a] Nubes & mare rubrum; baptismus utique Christi sanguine consecratus: hostes sequentes à tergo; moriuntur peccata præterita.

DUCITUR populus per desertum; baptizati omnes nondum perfruentes promissâ patriâ, sed quod non vident, sperando & per patientiam exspectando, tamquam in deserto sunt. Et illic laboriosæ & periculosæ tentationes, ne revertantur corde in Ægyptum. Nec ibi tamen Christus deserit: nam & illa columna non recedit. Et amaræ aquæ ligno dulcescunt: quia inimici populi signo crucis Christi honorificato mansuescunt. Et duodecim fontes, septuaginta palmæ arbores irrigantes, apostolicam gratiam præfigurant, populos in septenario numero decuplato rigantem, ut per septiforme Spiritûs donum Legis decalogus impleatur. Et hostis intercludere molitus viam, extensis Moysi manibus signo crucis Dominicæ superatur. Et morsus mortiferi serpentum exaltato & respecto æneo serpente sanantur: quod verbis ipsius Domini declaratur, Sicut exaltavit, inquit, Moyses serpentem in eremo, sic oportet exaltari Filium hominis, ut omnis qui crediderit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Itane etiam ista non clamant? Tantane est surditas in cordibus duris? Fit Pascha in occisione ovis: occiditur Christus, de quo in Evangelio dicitur, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Prohibentur qui Pascha faciunt, ossa frangere: non franguntur in cruce ossa Domini. Adtestatur Evangelista hinc esse dictum, Os ejus non comminuetis. (*Exodi* 12. 46.) Sanguine illiniuntur postes, ut pernicies depellatur: signantur signo Dominicæ passionis in frontibus populi ad tutelam salutis. Datur ibi Lex quinquagesimo die post actum Pascha: (*Exodi* 20.) venit Spiritus-sanctus quinquagesimo die post Domini passionem. (*Act* 2. 4.) Dicitur illic scripta Lex digito Dei: (*Exodi* 31. 18.) dicit Dominus de Spiritu-sancto, In digito Dei ejicio dæmonia. (*Deut.* 9. 10. *Lucæ* 11. 20.) Et clamat Faustus oculis clausis, nihil se in litteris illis invenisse, quod ad prænuntiationem Christi pertineat. Quid autem mirum, si oculos habet ad legendum, & cor ad intelligendum non habet, qui positus ante ostium clausum divini secreti, non fide pietatis pulsat, sed elatione impietatis insultat? Planè ita sit, ita fiat: justum enim est. Claudatur superbis janua salutis: veniat mansuetus, quem docet Dominus vias suas, (*Psal.* 24. 9.) videat & hæc in illis libris, & cetera vel omnia, vel quædam, qualia credat in omnibus.

CAPUT XXXI.

VIDEAT Jesum introducentem populum in terram promissionis: (*Jos.* 3. 17.) neque enim hoc temere ab initio vocabatur, sed ex ipsa dispensatione nomine mutato Jesus appellatus est. Videat botrum de terra promissionis in ligno pendentem. (*Num.* 13. 24.) Videat in Jericho tamquam in hoc mortali sæculo meretricem, (*Jos.* 2. 21.) de qualibus ait Dominus, quòd præcedant superbos in regnum cælorum, (*Matth.* 21. 31.) per fenestram domûs suæ tamquam per os corporis sui coccum mittentem, quod est utique sanguinis signum, propter remissionem peccatorum confiteri ad salutem. Videat muros ipsius civitatis, (*Jos.* 6. 20.) tamquam munitiones mortales sæculi, septies circumactâ Testamenti arcâ cecidisse: sicut nunc per tempora, quæ septem dierum vicissitudine dilabuntur, Testamentum Dei circuit [b] totum orbem terrarum, ut in fine temporum mors novissima inimica destruatur, & ex impiorum perditione unica domus tamquam unica Ecclesia liberetur, mundata à turpitudine fornicationis, per fenestram confessionis, in sanguine remissionis.

CAPUT XXXII.

VIDEAT tempora, primò Judicum, postea Regum; sicut erit primò judicium, deinde regnum: inque ipsis temporibus Judicum & Regum iterum atque iterum multis & variis modis Christum & Ecclesiam figurari. Quis erat in Samson obvium leonem necans, (*Jud.* 14. 6.) cùm petendæ uxoris caussâ ad alienigenas tenderet, nisi qui Ecclesiam vocaturus ex Gentibus dixit, Gaudete, quia ego vici sæculum? (*Johan.* 16. 33.) Quid sibi vult in ore ipsius leonis occisi favus exstructus, nisi quia ecce conspicimus leges ipsas regni terreni, quæ adversùs Christum antè fremuerant, nunc jam peremta feritate dulcedini Evangelicæ prædicandæ etiam munimenta præbere? Quid est illa mulier plena fiduciæ, (*Jud.* 4.) hostis tempora ligno transfigens, nisi fides Ecclesiæ, cruce Christi regna diaboli perimens? Quid vellus complutum areâ siccâ, (*Jud.* 6. 37.) & postea compluta area sicco vellere, nisi primò una gens Hebræorum, habens occultè in sanctis mysterium Dei, quod est Christus, quo mysterio totus orbis vacuus erat; nunc autem in manifestatione totus orbis id habet, illa vacuata est?

CAPUT XXXIII.

QUID jam Regum temporibus, ut & inde pauca commemorem, nonne ab ipso exordio com- (*1. Reg.* 3. 12.)

[a] Sic Am. & Er. At Lov. & plerique MSS. *Rubet & mare rubrum.*
[b] Nonnulli MSS. omittunt, *totum.* Editi habent, *toto orbe terrarum.*

mutatum sacerdotium in Samuelem, reprobato A
Heli, & commutatum regnum in David, repro-
1. Reg. 16. 13. 14. bato Saüle, clamat prænuntiari novum sacerdo-
tium novumque regnum, reprobato vetere quod
umbra erat futuri, in Domino nostro Jesu Chri-
1. Reg. 21. 6. sto venturum? Nonne ipse David, cùm panes
propositionis manducavit, quos non licebat man-
ducare nisi solis sacerdotibus, in una persona
utrumque futurum, id est, in uno Jesu Christo
3. Reg. 12. 16. 17. regnum & sacerdotium figuravit? Nonne cùm
decem tribus à templo separatæ sunt & duæ de- B
relictæ, satis indicat quod de tota ipsa Gente
Rom. 11. 5. Apostolus ait, Reliquiæ per electionem gratiæ
salvæ factæ sunt?

Caput XXXIV. 3. Reg. 17. 6. Pascitur Elias tempore famis, corvis ma-
nè adferentibus panem, & ad vesperam carnes:
& Manichæi non intelligunt in illis libris Chri-
stum, cui quodam modo salutem nostram esu-
rienti confitentur peccatores, fidem primitias
a spiritûs nunc [a] habentes, in fine autem, velut
ad vesperam sæculi, etiam carnis resurrectionem. C
3. Reg. 17. 9. Mittitur Elias pascendus ad alienigenam viduam,
quæ volebat duo ligna colligere, priùs quàm mo-
reretur: non hîc solo ligni nomine, sed etiam nu-
Ibidem 16. mero lignorum signum crucis exprimitur. Benedi-
citur farina ejus & oleum: fructus & hilaritas ca-
2. Cor. 9. 7. ritatis, quæ cùm impenditur, non deficit; Hi-
larem enim datorem diligit Deus.

Caput XXXV. 4. Reg. 2. 23. Elisæo pueros insultantes & clamantes,
Calve, Calve, bestiæ comedunt: puerili stulti-
tiâ deridentes Christum in loco Calvariæ cruci- D
4. Reg. 4. 31. fixum, invasi à dæmonibus pereunt. Mittit Eli-
sæus per servum baculum super mortuum, & non
reviviscit; venit ipse, conjungit & coaptat se
morti ejus, & reviviscit: misit sermo Dei Le-
gem per servum suum, nec profuit in peccatis
mortuo generi humano; quæ tamen non sine
caussa missa est; ille enim misit, qui sciret eam
priùs esse mittendam: venit ipse, conformavit
se nobis, factus particeps mortis nostræ, & vivi-
4. Reg. 6. 5. 6. ficati sumus. Cùm securibus ligna cæderentur, E
de ligno ferrum exsiliens, in profundum flumi-
nis mersum est, atque in lignum de super ab Eli-
sæo projectum, reversum est: ita cùm impios
Judæos per corpus operata præsentia Christi tam-
quam infructuosas arbores cæderet, quia de illo
Matth. 3. 10. Johannes dixerat, Ecce securis ad radices arbo-
b ris posita est, ab eis interveniente passione, [b] cor-
pus ipsum deseruit, in inferni profunda descen-
dens, quo in sepultura de super posito, tam-
quam ad manubrium suum spiritu redeunte sur- F
rexit. Quàm multa prætercam brevitatis necessi-
tate constrictus, norunt qui legunt.

Caput XXXVI. Jerem. 29. 5. 6. 7. Jam ipsa in Babyloniam transmigratio, quò
etiam Spiritus Dei per Jeremiam prophetam ju-
bet ut pergant, & orent pro eis ipsis, in quorum
regno peregrinantur, quòd in illorum pace etiam
pax esset istorum, & ædificarent domos, & no-
vellarent vineas, & plantarent hortos, quis non
agnoscat quid præfiguraverit, qui adtenderit ve-
Johan. 1. 47. ros Israëlitas, in quibus dolus non est, per Apo- G
stolicam dispensationem cum Evangelico sacra-
mento ad regnum Gentium transmigrasse? Un-
1. Tim 2. de nobis Apostolus, tamquam Jeremiam repli-
» cans, dicit, Volo ergo primò omnium fieri de-
» precationes, adorationes, interpellationes, gra-

tiarum actiones pro omnibus hominibus, pro
gibus, & his qui in sublimitate sunt, ut quiet
& tranquillam vitam agamus, in omni pie
& caritate: hoc enim bonum & acceptum
coram Salvatore nostro Deo, qui omnes ho
nes vult salvos fieri, & in agnitionem veri
venire. Ex hoc quippe illis credentibus const
cta sunt domicilia pacis, basilicæ Christian
congregationum, & novellatæ vineæ popul
delium, & plantati horti; ubi etiam inter om
olera granum illud sinapis regnat, sub cujus
braculis longè latéque porrectis, etiam alt
tax superbia Gentium tamquam in cæli vol
bus confugiendo requiescit. Nam quòd c
post septuaginta annos, secundùm ejusdem J
miæ prophetiam, reditur ex captivitate, & te
plum renovatur; quis fidelis Christi non int
gat, post evoluta tempora, quæ septenarii
rum numeri repetitione transcurrunt, etiam
bis, id est Ecclesiæ Dei, ad illam cælestem J
salem ex hujus sæculi peregrinatione redeund
Per quem, nisi per Jesum Christum, verè sa
dotem magnum, cujus figuram gerebat ille
sus sacerdos magnus illius temporis, quo
plum ædificatum est post captivitatem? Q
propheta Zacharias vidit in sordido habitu,
victoque diabolo, qui ad ejus accusationem
bat, ablatam illi sordidam vestem, & datum
dumentum honoris & gloriæ: sicut corpus
Christi, quod est Ecclesia, adversario in
temporum per judicium superato, à luctu pe
grinationis in gloriam sempiternæ salutis a
mitur. Quod etiam in Psalmo dedicationis
mûs apertissimè canitur: Convertisti luct
meum in gaudium mihi, conscidisti sacc
meum, & accinxisti me lætitiâ, ut cantet t
gloria mea, & non compungar.

Quis potest ex occasione alterius ope
omnia quæ in illis veteribus Legis & Proph
rum libris figuratè Christum annuntiant, qu
talibet brevitate perstringere? Nisi fortè quis
tat ingenio fieri, ut ea quæ rerum ordine per
tempora cucurrerunt, ad Christi significatio
interpretando vertantur. Hoc fortè Judæi p
sunt dicere, sive Pagani: eis autem qui se C
stianos putari volunt, premit cervicem Apo
lica auctoritas, dicens, Omnia hæc in fig
contingebant illis: &, Hæc omnia figuræ no
fuerunt. Nam si Ismaël & Isaac homines
duo Testamenta significant, quid credend
est de tot factis, quæ nullo naturali usu, n
negotii necessitate facta sunt? nihilne signific
Si quis nostrûm, qui Hebræas litteras ign
mus, id est ipsos vocum characteres, videre
in pariete conscriptas, honorato aliquo lo
quis esset tam excors, ut eo modo pictum pa
tem putaret? an non potiùs intelligeret scripta
ut si legere non valeret, non tamen illos a
aliquid significare dubitaret? Ita priùs illa
nia, quæ sunt in veteri Instrumento Scriptu
rum sanctarum, quisquis non perverso animo
gerit, sic oportet moveatur, ut aliquid ea sig
ficare non ambigat.

Verbi enim gratiâ, numquid si oporte
adjutorium viro feminam fieri, etiam hoc
cessitas ulla cogebat, vel ulla suadebat utili

[a] Am. Er. & plerique MSS. *habentem*.
[b] Editio Lov. *spiritus corpus ipsum deseruit*. Abest *spiritus* ab aliis libris, cujus loco subintelligitur, *præsentia Christi*.

ut de dormientis latere fieret? Si causâ evadendi diluvii opus erat fabricari arcam; quid opus erat mensuras ejus, aut ipsas potissimùm fieri, aut etiam scriptis ad religionem posteritati propagandis commemorari? Si propter genus reparandum animalia includi oportebat; quid opus erat illo potissimùm numero septena de mundis, bina de immundis? Aditum ad arcam fieri necessitas utique cogebat; in latere autem fieri, vel etiam memoriæ commendari per litteras, quid cogebat? Immolare filium jubetur Abraham: jussus hoc fuerit, ut ejus obedientia tali etiam examine probata, posteris innotesceret; convenientiùs ligna portaverit filius, ne pater senexque portaret; non sit postea filium ferire permissus, ne orbitate gravissima se feriret: numquid etiam si nullo effuso sanguine rediretur, minùs esset probatus Abraham? Aut si jam opus erat perfici sacrificium, etiamne, ut ille aries in vepre adhærens cornibus appareret, ad ullum augmentum victimæ pertinebat? Sic omnia cùm considerantur, & quasi superflua necessariis contexta inveniuntur, admonent humanum animum, id est animum rationalem, priùs aliquid significare, deinde quid significent quærere.

ITAQUE etiam ipsi Judæi, qui Christum, cujus passionem nos agnovimus, illi derident, nolunt talibus rerum, non tantùm dictarum, sed etiam gestarum figuris prænuntiatum videri, coguntur à nobis [a] discere quid illa significent: quæ nisi aliquid significare concedant, tam divinæ auctoritatis libros ab ineptarum fabularum ignominia non defendunt. Vidit hoc Philo quidam, vir liberaliter eruditissimus, unus illorum, cujus eloquium Græci Platoni æquare non dubitant, & conatus est aliqua interpretari, non ad Christum intelligendum, in quem non crediderat; sed ut inde magis appareret quantum intersit, utrùm ad Christum referas omnia, propter quem verè sic dicta sunt, an præter illum quaslibet conjecturas quolibet mentis acumine persequaris; quantumque valeat quod Apostolus ait, Cùm transieris ad Dominum, auferetur velamen. Ut enim quiddam ejusdem Philonis commemorem, arcam diluvii secundùm rationem humani corporis fabricatam volens intelligi, tamquam membratim omnia pertractabat. Cui subtilissimè numerorum etiam regulas consulenti, congruenter occurrebant omnia, quæ ad intelligendum Christum nihil impedirent, quoniam in corpore humano etiam ille humani generis Salvator apparuit; nec tamen cogerent, quia corpus humanum est utique & hominum ceterorum. At ubi ventum est ad ostium, quod in arcæ latere factum est, omnis humani ingenii conjectura defecit. Ut tamen aliquid diceret, inferiores corporis partes, per quas urina & fimus egeruntur, illo ostio significari ausus est credere, ausus & dicere, ausus & scribere. Non mirum, si ostio non invento sic erravit. Quòd si ad Christum transisset, ablato velamine, Sacramenta Ecclesiæ manantia ex latere hominis illius invenisset. Nam quia prædictum est, Erunt duo in carne una: propterea & in arca quædam ibi ad Christum, quædam verò ad Ecclesiam referuntur, quod totum Christus est. Sic & in ceteris interpretationibus figura-

A rum per universum textum divinæ Scripturæ licet considerare, & comparare sensus eorum, qui Christum ibi intelligunt; & eorum qui præter Christum ad alia quælibet ea detorquere conantur.

CAP. XL.

NEC Pagani nobis in hoc obstrepunt: neque enim audent contradicere, ne illa non solùm dicta, sed etiam facta, figuratè accepta interpretemur ad Christum intelligendum: præsertim quia ea quæ prænuntiata intelligimus, etiam demon- B stramus impleta; cùm fabulas suas ut aliquo modo commendent, ad nescio quas physiologias vel theologias, id est, rationes naturales, vel divinas, interpretando referre conentur: ex parte [b] planè satis indicantes, qualia sint; ex parte autem dissimulantes, dum ea rident in theatris quæ venerantur in templis, in turpitudine nimiùm liberi, in superstitione nimiùm servi.

CAPUT XLI.

NOBIS autem quisquis dixerit, non ideo illa vel gesta vel scripta, ut Christus in eis intel- C ligatur; exceptâ ipsâ tantâ consonantiâ rerum præfiguratarum & nunc impletarum, aliis præsagiis propheticis apertis manifestisque ferietur: sicuti est illud, In semine tuo benedicentur omnes Gentes. (Gen. 22. 18. & 26. 4. & 28. 14.) Hoc dictum est ad Abraham, hoc ad Isaac, hoc ad Jacob. Unde non immeritò dicit, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob (Exodi 3. 15.): completurus utique in benedictione omnium Gentium, quod ex eorum semine promisit. Nec immeritò ipse Abraham, cùm D ejus servus ei jurasset, sub femore suo jussit eum ponere manum (Gen. 24. 2. & 9.), sciens inde venturam carnem Christi, in quo benedici omnes Gentes non nunc prænuntiamus, sed quod tunc prænuntiatum est, nunc videmus.

CAPUT XLII.

VELLEM scire, immo meliùs nescierim, qua cæcitate animi legerit Faustus, ubi vocavit Jacob filios suos, & dixit, Congregamini ut annuntiem vobis quæ occursura sunt vobis in novissimis diebus: congregamini & audite filii Ja- E cob, audite Israël patrem vestrum. (Gen. 49. 1. & 2.) Hîc certè nemo dubitat prophetantis personam esse dilucidatam. Audiamus ergo quid dicat filio suo Judæ, de cujus tribu Christus venit ex semine David secundùm carnem (Rom. 1. 3.), sicut Apostolica doctrina testatur. Juda, inquit, te [c] laudent fratres tui, manus tuæ super dorsa inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germinatione filius meus, adscendisti recumbens, dormisti ut leo, & ut catulus leonis, quis F suscitabit eum? Non deerit princeps ex Juda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei; & ipse exspectatio gentium, alligans ad vineam pullum suum, & cilicio pullum asinæ: lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvæ amictum suum: fulgentes oculi ejus à vino, & dentes candidiores lacte. (Gen. 49. 8. &c.) Falsa sint ista, obscura sint ista, si non in Christo evidentissima luce claruerunt; si non eum laudant fratres ejus Apostoli, & omnes coheredes ejus, non G suam gloriam quærentes, sed ipsius: si non sunt manus ejus super dorsa inimicorum ejus; si non deprimuntur atque curvantur ad terram, crescentibus populis Christianis, quicumque illi adhuc adversantur: si non eum adoraverunt filii Jacob in reliquiis, quæ per electionem gratiæ sal-

[a] Am. Er. ac plures MSS. *dicere.*
[b] Am. cum multis MSS. *planè satis judicantes.*
[c] Ita MSS. juxta LXX. At editi, *te laudabunt.*

væ factæ sunt: si non ipse catulus est leonis, quoniam nascendo parvulus factus est, propter hoc additum, De germinatione filius meus. Caussa quippe reddita est quare catulus, in cujus laude
Prov. 30. alibi scriptum est, Catulus leonis fortior jumentis, hoc est, etiam parvulus fortior majoribus: si non adscendit in cruce recumbens, cùm inclinato capite reddidit spiritum: si non dormivit ut leo, quia & in ipsa morte non est victus, sed vicit; & ut catulus leonis, inde enim mortuus unde & natus: si non ille eum suscitavit à mortuis,
1. Tim. 6. 16. Iohan. 1. 18. quem nemo hominum vidit, nec videre potest. Eo enim quod dictum est, Quis suscitabit eum? satis expressa est tamquam ignoti significatio: Si defuit princeps ex Juda, & dux de femoribus ejus, donec venirent opportuno tempore, quæ promissa tamquam reposita fuerant. Sunt enim litteræ certissimæ historiæ ipsorum quoque Judæorum, quibus ostenditur primum alienigenam
Matth. 2 7. nam Herodem regem fuisse in gente Judæorum, quo tempore natus Christus est. Ita non defuit rex de semine Juda, donec venirent quæ reposita erant illi. Sed quia non solis Judæis fidelibus profuit quod promissum est, vide quid sequatur: Et ipse exspectatio Gentium. Ipse alligavit ad vineam pullum suum, id est, populum suum, in
Matth. 3 2. cilicio prædicans & clamans, Agite pænitentiam, appropinquavit enim regnum cælorum. Populum autem Gentium illi subditum cognoscimus pullo asinæ comparatum, in quo etiam sedit du-
Matth. 21. 2. cens eum in Jerusalem, id est, in visionem pacis, docens mansuetos vias suas. Si non lavit in
Ephes. 5. 27. vino stolam suam: ipsa est enim gloriosa Ecclesia, quam sibi exhibet, non habentem maculam
Isai. 1. 18. aut rugam: cui dicitur etiam per Isaiam, Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, tamquam nivem dealbabo. Unde nisi de dimissis peccatis?
Matth. 26. 28. Num. 13. 24. In quo ergo vino, nisi illo de quo dicitur, quod pro multis effundetur in remissionem peccatorum? Ipse est enim botrus ille qui pependit in ligno. Propterea & hîc vide quid adjungat, Et in sanguine uvæ amictum suum. Jam verò fulgere oculos ejus à vino, illa in corpore ejus membra cognoscunt, quibus donatum est sancta quadam ebrietate alienatæ mentis ab infrà labentibus temporalibus æternam lucem sapientiæ contueri. Unde quiddam paulò antè commemoravi-
2. Cor. 5. 13. mus, dicente Paulo, Sive enim mente excessimus, Deo. Hi sunt fulgentes oculi à vino. Sed tamen quia sequitur, Sive temperantes sumus,
Heb. 5. 12. vobis: nec parvuli relinquuntur adhuc lacte nu-
Gen. 49. 12. triendi, quia & hîc sequitur, Et dentes ejus candidiores lacte.

CAPUT XLIII.

QUID ad hæc respondetis insani? Nempe ista manifesta sunt, nempe omnes, non dico calumnias contradictionis, sed etiam nebulas dubitationis expellunt. Talia quærite primò in illis libris, talibus primò credite, quæ nunc à me nec omnia commemorari possunt, quia nimium est; nec multa, quia longum est; nec pauca vellem, ne sola existimentur ab eis qui illa non legunt, & ne fidelis ac diligens lector me reprehendat, cùm plura evidentiora repererit, quòd ista potissimùm posuerim quæ mihi occurrere in præsentia potuerunt: invenietis enim multa quæ omnino nec tali saltem indigeant admonitione, quali modo usus sum in verbis Jacob. Quis enim jam quærat expo-

A sitorem dum legit, Velut ovis ad victimam d... est, & omnia quæ illic multipliciter & evide... dicuntur, Quia livore ejus sanati sumus, ... peccata nostra ipse portavit? Quis non quasi E... gelium cantari arbitretur, Foderunt manus ... & pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea; ... verò consideraverunt & conspexerunt me, ... serunt sibi vestimenta mea, & super vestem m... miserunt sortem? Quis nisi nimiùm cæcus ... impleri non cernat, Commemorabuntur & ...
B vertentur ad Dominum universi fines terræ ... adorabunt in conspéctu ejus universæ patriæ ... tium? Quid illud in Evangelio, Tristis est a... mea usque ad mortem, &, Nunc anima mea ... bata est? Nonne priùs in Psalmo sonuit, ... mivi conturbatus? Et unde factum est ut ... miret, [a] quorum vocibus acclamatum est, C... cifige, crucifige, nonne & in Psalmo secutus ... nuntiat, Filii hominum, dentes eorum arm... sagittæ, & lingua eorum gladius acutus? Q...
C autem fecerunt, quid nocuerunt resurrecturo ... super cælos adscensuro, & totum orbem te... rum gloriâ sui nominis possessuro? Vide ... hoc Psalmus antè tacuerit: sequitur enim, E... tare super cælos Deus, & super omnem te... gloria tua. Quis umquam de Christo dictum ... bitavit: Dominus dixit ad me, Filius meus ... ego hodie genui te; postula à me, & dabo ... Gentes hereditatem tuam, & possessionem ... terminos terræ? Quis alium intelligere perm...
D est, ubi Jeremias dicit, nimirum de Sapien... Tradidit illam Jacob puero suo, & Israël ele... suo: post hæc in terris visus est, & cum hom... bus conversatus est?

QUIS non eumdem Salvatorem agnoscat ... Danielem, cùm antiquo dierum offertur ... hominis, & accipit regnum sine fine, ut serv... ei omnes gentes? Jam verò si locum illum ... commemoravit Dominus ex ejusdem Da... prophetia, Cùm videritis abominationem ...
E tionis quæ dicta est à [b] Daniele, stantem in ... sancto, qui legit intelligat, si supputatis e... temporibus hebdomadum, ille numerus p... ctetur; non solùm Christus, sed etiam te... reperitur, quo eum oportuit venire passu... Quamquam & sine computatione tempo... manifestis rerum effectibus Judæos urgere ... mus, cum quibus nobis, non utrùm in Chr... sit salus nostra, sed utrùm jam venerit, p... que fuerit disceptatio est. Convincuntur ...
F rebus ipsis apertissimis, non solùm de fide... nium Gentium, quas ei servituras eadem, ... dere coguntur, Scriptura prædixit, quæ ... rescit toto orbe terrarum, ut omnium ... santium oculos feriat; verùm etiam de ... in ipsa Judæorum gente jam facta sunt, ... sacrarium eversum est, quòd cessavit hostia ... sacerdos, & unctio pristina: quæ omnia D... tunc prænuntiavit futura, quando ungui ... sanctorum liquidè prophetavit. Cùm igitur
G omnia jam facta sint, exigitur ab eis etiam ... sanctus sanctorum, & quid respondeant non ... niunt. Quomodo autem nobiscum non de C... sto, sed tantùm de adventu ejus discepta... nisi bene nossent eum in suis libris prophet... Cur à Johanne quærunt, utrùm ipse sit Chr... Cur ipsi Domino dicunt, Quamdiu animam ...

a Lov. *nisi quorum vocibus*. Abest *nisi* ab editis aliis & MSS.

b In MSS. deest, *à Daniele*.

» stram tollis, si tu es Christus, dic nobis palam? Cur Petrus & Andreas & Philippus dicunt Nathanaëli, Invenimus Messiam, quod interpretatur Christus, nisi quia hoc nomen in illa gente per illas litteras & sciebatur, & exspectabatur? Nam nulla alia gens reges & sacerdotes suos Christos habuit & vocavit, quorum significativam unctionem cessare fas non fuit, nisi cùm ille venisset qui in eis prænuntiabatur. Sic enim Judæi noverant illos Christos suos, ut tamen unum sperarent, per quem demum liberarentur: sed excæcati occultâ justitiâ Dei, dum solam ejus virtutem cogitant, infirmitatem, in qua pro nobis mortuus est, non intellexerunt. Hinc illa verba in libro Sapientiæ de illis prædicta cognoscimus: Morte turpissima condemnemus il- » lum; erit enim respectus in sermonibus illius; si » verè Filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit » illum de manibus contrariorum. Hæc cogitave- » runt & erraverunt, excæcavit enim illos malitia eorum. Quod etiam de istis verissimè dici potest, C qui in tanta multitudine testimoniorum, in tanta dispositione prænuntiatarum rerum, in tanta manifestatione completarum, adhuc dicunt Scripturis illis Christum non esse prophetatum. Quod si iterum atque iterum dicant, nos iterum atque iterum possumus documenta proferre, adjuvante illo qui tantam copiam præbuit adversùs calumnias erroris humani, ut ea quæ jam commemoravimus, non repetamus.

UT V.

JAM porrò aliam Fausti tergiversationem, D quam credo cùm & ipse præclarissima prophetiæ luce repercuteretur, callidissimam se invenisse arbitratus est, etiam refellere piget; ne propterea putetur aliquid dixisse, quia ei responderi dignum habitum est. Quis enim dementissimus diceret, enervis esse fidei, de Christo sine teste non credere? Vellem mihi isti responderent, cuinam de Christo ipsi credidissent: an illam vocem de cælo audierunt, Hic est filius meus. Ei quippe voci potiùs Faustus nos jubet credere, qui de E Christo non vult testibus hominibus credi, quasi ad nos etiam ejusdem vocis notitia sine homine teste pervenerit, cùm & manifestum sit sic eam pervenisse, ut Apostolus dicat, Quomodo autem invocabunt, in quem non crediderunt? Aut quo- » modo credent quem non audierunt? Quomodo » autem audient sine prædicante? Aut quomodo » prædicabunt, si non mittantur? Sicut scriptum » est, Quàm speciosi eorum pedes qui annuntiant » pacem, qui annuntiant bona. Videtis certè quem- F admodum prædicationem doctrinæ Apostolicæ, propheticum testimonium comitetur. Ut enim non contemnerentur, neque fabulosa ducerentur quæ Apostoli annuntiabant, demonstrabantur hæc à Prophetis antè fuisse prædicta: quia etsi adtestabantur miracula, non defuissent, (sicut etiam nunc adhuc quidam mussitant,) qui magicæ potentiæ cuncta illa tribuerent, nisi talis eorum cogitatio contestatione prophetica vinceretur. Magicis enim artibus longè ante quàm [a] nas- G cerentur, Prophetas sibi constituere à quibus prænuntiarentur, nemo utique diceret. Sed videlicet vetat nos Faustus de vero Christo Hebræis Prophetis testibus credere, qui de falso Christo Persarum erroribus credidit.

T I.

VERUM disciplina catholica propterea simplici fide priùs nutriri oportere docet mentem Christianam, ut eam capacem faciat ad intelligenda superna & æterna. Sic etenim & Propheta dicit, Nisi credideritis, non intelligetis. *Isai 7. 9.* At ea ipsa est simplex fides, qua credimus, ante quàm *Ephes. 3.19.* cognoscamus supereminentem scientiam caritatis Christi, ut impleamur in omnem plenitudinem Dei, non sine caussa dispensationem humilitatis ejus, qua humanitus natus & passus est, à Prophetis, per propheticam gentem, per prophe- B ticum populum, per propheticum regnum tantò antè prædictam; nisi quia in illa stultitia quæ sa- *1.Cor. 3. 19.* pientior est hominibus, & in illa infirmitate quæ *Rom. 1. 25.* fortior est hominibus magnum aliquid latet ad justificationem & glorificationem nostram. Et ibi sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ abscon- diti; *Col. 2. 3.* qui nulli aperiuntur, si sibi per maternam carnem trajectum cibum, id est, per Apostolica & Prophetica ubera lactis alimenta contempserit: & tamquam infantilem victum quasi prægrandi ætate fastidiens, priùs in venena hæreticorum quàm in sapientiæ cibum, cui se idoneum temere arbitratur, irruerit. Non ergo quod dicimus necessariam simplicem fidem, contrarium est ei quod dicimus ut Prophetis credatur: magis enim ad hoc pertinet, ut Prophetis credatur, priùs quàm purgata & roborata mente possit intelligi, qui per Prophetas sic loquebatur.

CAPUT XLVII.

AT enim si Christum prophetaverunt, non dignè neque congruenter sua prophetatione vixerunt. Unde hoc scitis? An quid sit vel bene vel malè vivere, judicare vos potestis, quorum justitia est, potiùs succurendum esse meloni non sentienti, ut eum vos manducetis; quàm mendico esurienti, ut manducandum aliquid detis? Catholicis autem parvulis, ante quàm sciant quæ sit animæ humanæ perfecta justitia, & quantum intersit inter ipsam cui suspiratur, & istam qua hîc vivitur, sufficit de illis viris hoc existimare, quod commendat apostolicæ doctrinæ sanitas, quia ju- *Abac. 2. 4.* stus ex fide vivit. *Rom. 1. 17.* Credidit autem Abraham Deo, *Gen. 15. 6.* & deputatum est illi ad justitiam. Prævidens *Gal. 3. 8.* enim Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ, dicens, Quia in semine *Gen. 26. 5.* tuo benedicentur omnes gentes. Apostoli verba sunt. Ad cujus tam claram tamque omnibus notissimam vocem, si à vestris fallacissimis somniis evigilaretis, sequeremini vestigia patris nostri Abraham, & in ejus semine benediceremini cum omnibus gentibus. Ipse enim accepit, sicut dicit *Rom. 4. 12.* Apostolus, signum circumcisionis, signaculum « justitiæ fidei, quæ est in præputio, ut sit pater « omnium credentium per præputium, ut deputetur & illis ad justitiam; ut sit pater circumcisionis, non his solùm qui ex circumcisione sunt, sed & iis qui sequuntur vestigia quæ est in præputio fidei patris nostri Abraham. Cujus ergo justitia fidei nobis ad exemplum imitanda proposita est, ut & nos justificati ex fide, pacem habeamus ad Deum, intelligere debemus quemad- G modum vixerit, non reprehendere: ne antè per abortum labamur ex utero matris Ecclesiæ, quàm per stabilem conceptum formati perfectique nascamur.

CAPUT XLVIII.

HOC Fausto pro moribus Patriarcharum & Prophetarum ex voce parvulorum nostrorum breviter responderim: inter quos & me ipsum depu-

[a] Am. & Er. *nasceretur*; & infrà, *prænuntiaretur*.

taverim, dum tamen non reprehendam vitam A sanctorum antiquorum, etiam si non intelligam quàm mysticè vixerint, quorum vitam nobis laudabiliter Apostoli Evangelio suo prædicarunt, sicut illi sua prophetiâ futuros Apostolos prædixerunt, ut clament ad se invicem duo Testamenta, sicut duo Seraphim, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth. *Isai. 6. 3.* Cùm verò cœperit Faustus Patriarchas & Prophetas, non g nerali atque indefinita reprehensione, sicut fecit, sed propriè facta eorum commemora criminari, adjuvabit me Dominus Deus eorum qui est etiam noster, ut ad singula congruen aptéque respondeam. Nunc verò illos homi Faustus Manichæus vituperat, Paulus autem Ap stolus laudat: eligat quisque cui credat.

LIBER DECIMUS-TERTIUS.

CAPUT I. FAUSTUS dixit: *Quomodo Christum colitis, Prophetas repudiantes, quorum ex præsagiis accipitur fuisse venturus? Christum quidem nostrum, id est, Filium Dei, Hebræorum aliquos annuntiasse Prophetas, nescio an probare quis possit, cùm res cœperit examinari. Verumtamen etiam si hoc ita se habeat, quid ad nos? Illos manet hæc reprehensio, qui ex Iudaismo fortè ad Christianismum conversi sub testimoniis, ut perhibes, Prophetarum, postea neglexerint eos, ut beneficiorum ingrati. Porrò autem nos natura Gentiles sumus, id* C *est, quod Paulus præputium vocat,* *Ephes. 2. 11.* *[a] sub alia nati lege, & præfatoribus aliis quos Gentilitas vates appellat, atque ex his postea sumus ad Christianismum conversi: non antè effecti Iudæi, ut meritò Hebraicorum Prophetarum sequeremur fidem, euntes ad Christianismum, sed solà exciti famâ, & virtutum opinione, atque sapientiâ Liberatoris nostri Christi Iesu. Vnde si mihi adhuc in paterna religione moranti, prædicator adveniens, Christum vellet ex Prophetis insinuare, hunc ego protinus* D *dementem putarem, qui Gentili mihi, & longè alterius religionis homini, de magis dubiis dubia conaretur adstruere. Quid ergo opus erat, nisi ut antè Prophetis mihi credendum esse persuaderet, & tunc per Prophetas Christo? Quod ipsum ut fieret, opus item erat aliis Prophetis, qui pro istis facerent fidem. Quapropter si tu Christum per Prophetas accipiendum putas, Prophetas per quem accipies? An dicturus eris per Christum, ut vicissim, id est, ut alter alterum commendet, Christus Pro-* E *phetas, & Prophetæ Christum? Sed Paganus utriusque eorum conditione liber, nec Prophetis de Christo dicentibus crederet, nec Christo de Prophetis. Ita totum nulli alii, quàm suæ fidei debet, quicumque fit ex Gentibus Christianus. Atque ut exemplo fiat id quod dicimus apertius, ponamus aliquem nunc à nobis catechizari Gentilem, cui assidentes dicamus, Crede Christo, quia Deus est. Ille verò, Vnde hoc mihi probatis, dicat? Et nos respondentes dicamus, Ex Prophetis. Rursum illo quærente, Quibus Pro-* F *phetis? Nos respondeamus, Hebræis. Atque ille subridens dicat, Sed his ego minimè credo. Nos autem respondeamus, Quid quòd eos Christus confirmat? Idem verò multo magis ridens, dicat, Quid quòd ego nec ipsi credo? Quid fiet, his ita [b] transactis, nonne hærebimus, & ille risis nobis tamquam imprudentibus, remeabit ad sua? Ita nihil, ut dixi, Ecclesiæ Christianæ Hebræorum testimonia conferunt, quæ magis constet ex Gentibus quàm ex Judæis. Sanè si sunt aliqua, ut fama est, Sibyllæ de Christo* G *præsagia, aut Hermetis, quem dicunt Trimegistum, aut Orphei, aliorumque in Gentilitate vatum,* B *hæc nos aliquanto ad fidem juvare potuer qui ex Gentibus efficimur Christiani: Hebræ verò testimonia nobis, etiam si sint vera, ante dem inutilia sunt, post fidem supervacua; quia tè quidem eis credere non poteramus, nunc verò superfluo credimus.*

AUGUSTINUS respondit: Prosit hoc no loco ad brevitatem respondendi superior prolixa responsio. Puto enim jam qui illam gerit, ridet istum talia delirantem, & adhuc centem, Christum Filium Dei Hebræos prænuntiasse Prophetas: in qua sola gente men ipsum quod dicitur Christus, & in rege in sacerdote sacratissimum fuit: nec inde fu tum, ante quàm ipse venisset, qui in illis fi rabatur. Respondeant autem ipsi, Christi men unde didicerint? Si à Manichæo, ut a ipsi Manichæo quomodo crediderint, ut taceam, homines Afri homini Persæ: Faustus reprehendat Romanos, & Græcos, alias Gentes, si Hebræis Prophetis tamq alienigenis de Christo crediderint; dicatque accommodatiora esse vaticinia Sibyllæ & phei, vel si qua fortè alia sunt vatum Gentili ut credatur in Christum: nec adtendat in Ecclesiis illa recitari, cùm Hebræi Prophe omnibus gentibus clareant, atque ad Chr nam salutem tanta fidelium examina adduc Dicere autem non esse aptam Gentibus bræam prophetiam, ut credant in Christ cùm videat omnes gentes per Hebræam pro tiam credere in Christum, ridicula insania e

DISPLICET vobis talis Christus, q per Hebræos prænuntiatus est: & tamen o populi gentium, apud quos Hebræam pro tiam nullum pondus auctoritatis habere tramini, in talem Christum credunt, quali Hebræos prænuntiatus est, accipiendo fide Evangelium, quod Deus antè promiserat, Apostolus commemorat, per Prophetas su Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est semine David secundùm carnem. Unde pro ta Isaias dixit, Erit radix Jesse, qui exsurg gnare in gentibus: in eum gentes sperabu Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & bunt nomen ejus Emmanuel, quod interp tur, nobiscum Deus: nec putent isti, hom tantummodo Christum ab Hebræis pro prænuntiatum, hoc enim videtur tetigis stus, cùm ait Christum quidem nostrum F Dei; quasi Hebræi Christum suum non F Dei dicerent. Ecce nos ostendimus Deum stum virginis Filium ex Hebræa prophetia.

[a] Plures MSS. *subalienati à lege.*

[b] Nonnulli codices, *tractatis.*

utique & Judæi carnales, ne hoc solum putarent esse Christum, quod propter nos factus est homo ex semine David, admonet eos ipse Dominus ex prophetia ejusdem David, quærens ab eis, quid eis videretur de Christo, cujus eum dicerent esse filium. Qui cùm respondissent, David, ne hoc solum, ut dixi, putaretur, & non respicerent ad Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus, Et quomodo, inquit, ipse David in spiritu dicit eum Dominum, dicens, Dixit Dominus domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Ecce inquam, nos ostendimus ex Hebræa prophetia Christum Deum: vos ostendite aliquam prophetiam vestram, unde nomen Christi didiceritis.

Manichæus enim vester non fuit propheta venturi Christi: apostolum quippe ejus se dicit, impudentissimâ quidem fallaciâ: nam constat non solùm post Tertullianum, verùm etiam post Cyprianum hanc hæresim exortam. Omnes tamen ejus epistolæ ita exordiuntur: *Manichæus apostolus Iesu Christi.* Huic vos de Christo quare credidistis? Quemnam testem vobis sui apostolatûs adduxit? nomenque ipsum Christi, quod non scimus nisi in regno Judæorum in sacerdotibus & regibus institutum, ut non solùm ille aut ille homo, sed universa ipsa gens, totumque regnum propheta fieret Christi Christianique regni, cur iste invasit, cur usurpavit, qui Prophetis Hebræis vos vetat credere, ut vos falsi Christi fallaces discipulos falsus & fallax apostolus faciat? Postremò ne diceretur ei, Mentiris, protulerit vobis aliquos & prophetas, secundùm assertionem suam Christum prænuntiantes: quid facietis ei, qualem Faustus catechizandum sub exemplo proposuit, qui neque ipsis neque illi credere voluerit? An Apostolos nostros pro se testes vocabit? Non opinor homines producet, sed libros aperiet: quos non pro se, sed contra se apertos reperiet. Ibi enim Christum natum ex Maria Virgine, ibi Filium Dei factum ex semine David secundùm carnem legimus & docemus. Quòd si eos infalsatos dixerit, ipse testium suorum fidem oppugnabit: si autem alios, quos dicat Apostolorum nostrorum, codices protulerit, quomodo eis ipse auctoritatem dabit, quam per Ecclesias Christi ab ipsis Apostolis constitutas non accepit, ut inde ad posteros firmata commendatione transcurreret? Quomodo ille, cui non credo, profert mihi Scripturas quibus de illo credam; & eis ipse conatur dare auctoritatem, cùm ego ipsi non credam?

Si autem famæ de Christo credidistis; hoc enim & Faustus magnis angustiis coartatus, transeunter adtigit, ne scilicet aut eos libros proferre cogeretur, quorum auctoritas nulla est, aut ad eos ligaretur, quorum auctoritas ei contraria est: ergo si de Christo famæ credidistis, videte utrùm fama idonea testis sit, diligenter considerate quò vos præcipitetis. Mala enim multa de vobis fama disseminat, cui credi non vultis. Quæ igitur ratio est, hanc de Christo velle veracem, quam de vobis vultis esse mendacem? Quid quòd etiam famæ Christi contradicitis? Ea quippe clarior, ea præpollentior, aures & mentes & linguas omnium gentium tenet, quæ Christo ex semine David secundùm Scripturas Hebræas disseminato, implet, quod ibi scriptum est, promissum Abrahæ, & Isaac, & Jacob, In semine tuo benedicentur omnes Gentes. (*Gen. 12. 3. & 26. 4. & 28. 14.*) Quid ergo respondetis, cuinam de Christo credideritis, quibus testes alienigenæ non placent? Nostrorum porrò librorum auctoritas, tot gentium consensione, per successiones Apostolorum, Episcoporum, Conciliorumque roborata, vobis adversa est: vestrorum autem nulla est, quia & à tam paucis profertur, & ab iis qui Deum & Christum mendacem colunt. Unde contra eorum mendacem doctrinam fit, nisi & ipsi tamquam imitatores Dei & Christi sui mendaces habeantur. Fama verò etiam ipsa consulta, & vos pessimos jactat, & Christum ex semine David contra vos prædicare non cessat. Vocem Patris de cælo non audistis (*Matth 3. 17. & 17. 5.*), opera Christi quibus de se ipso testificabatur, non vidistis: codices in quibus hæc scripta sunt, ut specie Christiana fallatis, velut accipitis; ne tamen contra vos legantur, infalsatos dicitis. Profertis inde Christum dicentem, Si mihi non creditis, operibus credite (*Johan. 10. 38.*): &, Ego sum qui testimonium perhibeo de me, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater (*Iohan. 8. 18.*): & non vultis contra vos inde proferri, Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, ipsæ testimonium perhibent de me (*Johan. 5. 39.*): &, Si crederetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit: &, Habent ibi Moysen & Prophetas, audiant eos (*Luc. 16. 29.*): &, Si Moysen & Prophetas non audiunt, nec si quis à mortuis resurrexerit, credent ei. Unde huc existis, unde confiditis? Scripturas tanta auctoritate firmatas commendatasque respuitis, miracula non facitis: quæ si faceretis, etiam ipsa in vobis caveremus, præstruente nos Domino & dicente, Exsurgent multi pseudo-christi & pseudo-prophetæ, & facient signa & prodigia multa, ut fallant, si fieri potest, etiam electos: ecce prædixi vobis. (*Matth. 24. 24.*) Usque adeo nihil credi voluit adversùs confirmatam Scripturarum auctoritatem, quæ fidem suam rebus ipsis probat, quæ per temporum successiones hæc impleri & effici ostendit, quæ tantò ante quàm fierent, prænuntiavit.

Caput VI.

Restat ut rationem vos exhibere dicatis, tam certam & invictam, ut per se ipsam declarata veritate, nullam testis auctoritatem, nullam miraculi veritatem requirat. Quid dicitis, quid profertis, quam rationem, quam veritatem? Fabula illa est longa & vana, puerile ludibrium, & muliebre [a] jocamentum, & aniculare deliramentum, continens initium truncum, & medium putridum, & finem ruinosum. Cùm enim vobis ex ejus initio dictum fuerit, Immortali, invisibili, incorruptibili Deo, quid factura erat gens tenebrarum, si cum ea pugnare [b] noluisset? Et de medio ejus, Quomodo est incorruptibilis & [c] incontaminabilis Deus, cujus membra in pomis & oleribus manducando & digerendo conteritis ut purgetis? Et de fine ejus, Quid fecit anima misera, ut in globo tenebrarum perpetuo vinculo puniatur, quæ non suo vitio, sed alieno maculata, Deo suo deficiente mundari non potuit, quo mittente polluta est? Hæsi-

[a] Plerique MSS. *avocamentum.*
[b] Lov. *voluisset.* Veriùs Am. Er. & plures MSS. *noluisset.*
[c] Multi codices, *& incommutabilis.*

tantibus vobis, & quid respondeatis non invenientibus, [a] conspuuntur tam multi & tam [b] grandes & tam pretiosi codices vestri; & multùm [c] dolentur labores antiquariorum, & sacelli miserorum, & panis deceptorum. Si ergo nec Scripturarum auctoritatis antiquitas, nec miraculorum potestas, nec morum sanitas, nec rationis veritas, vos asserit; abite confusi, & redite confessi, ipsum esse Christum omnium in se credentium Salvatorem: cujus nomen & cujus Ecclesiam ita exhibent præsentia tempora, sicut præterita nuntiarunt; non per quemlibet de cavernosis latebris procedentem, sed quadam gente, & quodam regno ad hoc propagato & instituto, ut ibi de illo cuncta figuris prænotarentur, quæ nunc expressa rebus agnoscerentur; & ibi per Prophetas prædicta scriberentur, quæ nunc per Apostolos prædicata [d] præsentarentur.

CAPUT VII.

PROINDE constituite vobis aliquem catechizandum gentilem, in quo Faustus defecisse nos risit: ubi non ridendus, sed plangendus ipse defecit. Si enim dixerimus homini gentili, Crede Christo, quia Deus est; & responderit, Unde credo? prolataque auctoritate Prophetarum, eis se non credere dixerit, quòd illi Hebræi sint, ipse Paganus; ostendimus fidem Prophetarum ex iis quæ ventura cecinerunt & venisse cernuntur. Credo enim quòd eum non lateret, quantas à regibus hujus sæculi persecutiones priùs pertulerit Christiana religio: aut si lateret, per ipsam historiam gentium & imperiales leges litteris memoriæque mandatas, ei facilè probaretur: quod cùm tantò antè prædictum ex Propheta cognosceret dicente, *Psal. 2. 1.* » Ut quid fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Adstiterunt reges terræ & principes convenerunt in unum, adversùs Dominum & adversùm Christum ejus: quod non de ipso David fuisse dictum, in eodem ipso Psalmo facilè apparet. Ibi enim dicitur etiam illud, quod homines quamlibet pertinacissimos ipsa rerum manifestatione confundit, *Ibidem 7.* » Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ: quod genti Judæorum, in qua regnavit David, non esse concessum; Christi autem nomine longè latéque omnes gentes occupante, nemo dubitat esse completum. Credo moveretur, cùm hinc & alia multa ex Prophetis audiret, quæ nunc persequi longum est. Videret etiam ipsos reges terræ Christi imperio jam salubriter subjugatos, omnesque gentes eidem servientes: & legeretur ei de Psalmo tantò antè prædictum, *Psal. 71. 11.* Adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes servient ei: totumque Psalmum ipsum, qui figuratè tamquam in Salomonem dicitur, si legere vellet, inveniret Christum verè regem pacificum, hoc enim Salomonis nomen interpretatur: in quo cognosceret completa omnia quæ ibi dicuntur, longè remotissima ab illo homine Salomone rege Israël. Illum itidem Psalmum, *Psal. 44.* ubi Deus unctus à Deo dicitur, & utique Christus ipsa unctione declaratur; idemque Christus Deus apertissimè ostenditur, cùm Deus unctus insinuatur: si considerare vellet quæ ibi de Christo, quæ de ipsa Eccl[esia] dicta sunt, quæ ibi quidem prædicta legeret, orbe autem terrarum impleta conspiceret; [vide]ret quoque ipsa simulacra gentium per Chr[isti] nomen sic perire de orbe terrarum, idque ip[sum] à Prophetis prædictum esse disceret: audiret [Je]remiam dicentem, Sic dicetis illis, Dii qui c[æ]lum & terram non fecerunt, pereant à terra, [&] de sub cælo. Item alio loco cùm eumdem P[ro]phetam dicentem audiret, Domine fortitu[do] mea, & adjutorium meum, & refugium m[eum] in die malorum, ad te gentes venient ab ext[re]mo terræ, & dicent, Quàm falsa possede[runt] patres nostri simulacra, & non est in eis utili[tas]. Si faciet homo deos, & ipsi non sunt dii. P[ro]pterea ecce ego ostendam illis in tempore [isto] manum meam ostendam illis, & scient, & [vir]tutem meam, quoniam ego Dominus. Hæc [au]diens de Scriptura prophetica, & cernens universa terra, quid dicam quemadmodum [mo]veretur ad fidem, quando & hoc rebus ipsis [proba]bamus, cùm per prophetiam ante * tempora [...] scriptam, & his temporibus impletam, cord[a] [fi]delium sic firmari cognoscimus?

JAM verò ne hominem, sicut magni qui[dam] homines fuerunt, Christum putaret, idem P[ro]pheta hoc illi de cogitatione excuteret. Ibi e[nim] sequitur & dicit, Maledictus homo, qui s[pem] habet in homine, & firmat carnem brachi[i sui], & à Domino discedit cor ejus: & erit sicut [ta]marix quæ in deserto est, non videbit cùm [ve]nient bona, & habitabit inter iniquos in [e]deserta, in terra salsa quæ non inhabitatur. Benedictus homo qui confidit in Domino, & [erit] Dominus spes ejus: eritque tamquam lign[um] fructiferum secus aquam, & in humore m[ittet] radices suas: non timebit cùm venerit æstu[s], [&] erunt in eo propagines nemorosæ: in anno s[icci]tatis non timebit, & non deficiet faciendo [fru]ctum. Hîc certè cùm maledictum diceret e[um] qui spem ponit in homine, eamque maledi[ctio]nem propheticis similitudinibus explicaret: [eum] benedictum qui in Domino confideret, eam[que] benedictionem congruis itidem similitudin[ibus] texeret; turbaretur fortasse ille, quomodo [ei] ne spem suam in hominem poneret, Deum C[hri]stum annuntiaremus, & rursum eum non ex [pro]pria natura, sed ex nostra mortalitate sus[ceptum] hominem diceremus. Sic enim quidam D[eum] credendo Christum, & hominem negando e[rra]verunt: & rursus quidam hominem putando, Deum negando, aut contemserunt, aut in [ho]mine spem suam ponentes, in illud maledi[ctum] inciderunt. Hîc ergo iste gentilis si turba[retur], diceret contra fidem nostram istum Proph[etam] locutum fuisse: quia nos secundùm Apostol[orum] doctrinam non tantummodo Deum Chri[stum] diceremus, ut in eo spes securissimè ponatur, etiam Mediatorem Dei & hominum hom[inem] Jesum; istum autem Deum tantùm dixiss[e], natura verò humana nullam fecisse mentio[nem]: ibidem ejusdem Prophetæ vocem audiret [...] monentis & corrigentis, Grave cor per om[nia], & homo est, & quis agnoscet eum? Ideo q[ui] homo, ut graves corde per formam servi ex[...] sanar[entur].

[a] Plerique MSS. *conspiciuntur.*
[b] In MSS. *& tam grandævi.*
[c] Lov. *delentur.* Meliùs Am. & non pauci MSS. *dolentur.* Vel ut alii, *dolendi.* Editio Er. habet, *dolent.*
[d] Am. Er. & aliquot MSS. *præstarentur.*
[e] Am. Er. cum pluribus MSS. *tramarix.*

sanarentur, & eum agnoscerent Deum, qui propter eos factus est homo, ne in homine spes eorum esset, sed in homine Deo. Et tamen grave cor per omnia, & homo est: formam servi accipiens. Et quis agnoscit eum? qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo. Et homo est: quia Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Et quis agnoscet eum? quia in principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Et verè grave cor per omnia: nam & in discipulis ejus ipsum grave cor fuit, cùm eis dicebat, Tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me? Quid est enim, Tanto tempore vobiscum sum, nisi quod hîc dicitur, Et homo est? Quid est autem illud, Et non cognovistis me, nisi quod hîc dicitur, Et quis agnoscet eum? Quem, nisi eum qui dicit, Qui me vidit, vidit & Patrem? Ut spes nostra non sit in homine, propter illud per Prophetam [a] editum maledictum: sed sit in homine Deo, id est, in Filio Dei Salvatore Jesu Christo, Mediatore Dei & hominum; & quo Pater major est propter formam servi, & qui Patri æqualis est propter formam Dei.

Dicit & Isaias, Humiliabitur & cadet [b] contumelia hominum, & exaltabitur Dominus solus in illa die: & manibus fabricata omnia abscondent in speluncis & in scissuris petrarum & in cavernis terræ, à facie timoris Domini & à majestate virtutis ejus, cùm surrexerit confringere terram: illa enim die projiciet homo abominationes aureas & argenteas, quas fecerunt ut adorarent supervacanea & noxia. Et fortè iste gentilis, quem catechizamus, quem dixit Faustus cum risu dicturum, Non credo Prophetis Hebræis, aliqua manu fabricata idola abscondit in spelunca, aut in scissura petræ, aut in caverna terræ, aut aliquem amicum suum scit hoc fecisse, aut in civitate, vel in fundo suo scit factum esse à facie timoris Domini, qui per reges terræ, secundùm eamdem prophetiam, jam sibi servientes seque adorantes, severissimis legibus terram confringit, id est, terreni cordis frangit audaciam. Quomodo ergo dicat, Non credo Prophetis Hebræis, cùm & in se ipso completum fortè cognoscat, quod olim prædictum est à Prophetis Hebræis?

X. Magis verendum erat, ne tantâ rerum evidentiâ circumfusus, fortasse diceret, postea quàm ista per mundum fieri cœperunt, Christianos has litteras composuisse, ut antè divinitus prædicta putarentur, ne quasi temere humanitus facta contemnerentur. Hoc verendum erat, nisi esset latè sparsus latéque notus populus Judæorum: Cain ille signo accepto, ne ab aliquo interficiatur, & ille Cham servus fratrum suorum portando libros, quibus illi erudiantur, ipse oneretur. Per eorum quippe codices probamus, non à nobis tamquam de rerum eventu commonitis ista esse conscripta, sed olim in illo regno prædicta atque servata, nunc autem manifestata & impleta: in quibus & ea quæ ibi minùs perspicua sunt, quia in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter nos in quos finis sæculorum obvenit, jam nunc illustrata solvuntur; & quæ umbris futurarum adhuc rerum opacabantur, jam factarum luce manifestantur.

Cap. XI. Forte etiam hinc se diceret permoveri, quòd ipsi, in quorum libris hæc inveniuntur esse prænuntiata, quæ nunc cernuntur impleta, non nobiscum tenent ejusdem Evangelii societatem. Cùm verò doceretur etiam hoc ab eisdem Prophetis esse prædictum, quantum moveretur ad fidem, quis tam demens est, ut non videat? quis tam [c] impudens, ut se videre dissimulet? Quis enim dubitet hoc de Judæis fuisse prophetatum, cùm Isaias dicat, Agnovit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui, Israël autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit? Aut illud quod Apostolus commemorat, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem. Et maximè illud: Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos ut non videant, & aures ut non audiant, & non intelligant: & multa hujusmodi. Quòd si diceret, Quid ergo peccaverunt Judæi, si Deus illos excæcavit ne agnoscerent Christum? Quantum possemus, imbuendo rudi homini ostenderemus ex aliis occultis peccatis Deo cognitis, venire justam pœnam hujus cæcitatis: quod non solùm dixisse Apostolum de quibusdam, Propter hoc tradidit illos Deus in concupiscentiam cordis eorum, vel in reprobum sensum, ut faciant quæ non conveniunt, volentem ostendere quædam peccata manifesta, ex pœna venire quorumdam occultorum: sed nec ipsos hoc tacuisse Prophetas demonstraremus. Nam ne pergam longiùs, idem Jeremias eo ipso loco, ubi ait, Et homo est, & quis agnoscet eum? ne quasi hoc ipso excusati essent Judæi, quia non cognoverunt; Si enim cognovissent, sicut Apostolus dicit, numquam Dominum gloriæ crucifixissent; sequitur, & ostendit occulti eorum meriti fuisse, ut non cognoscerent. Ait enim, Ego Dominus, interrogans corda, & probans renes, ut dem unicuique secundùm vias ejus, & secundùm fructum studiorum ejus.

Caput XII. Porro si hoc gentilis ille moveretur, cur etiam ipsi qui appellantur Christiani, in multas hæreses variasque discedunt: neque hoc à Prophetis Hebræis prætermissum esse doceremus. Tamquam enim esset consequens, ut Judæis in sua cæcitate demonstratis, hoc illi veniret in mentem, quòd etiam multi sub nomine Christiano ab ipsa Christiana societate deviarent, ipse Jeremias, velut catechizandi ordinem nobis insinuans, continuò subjecit, Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit, faciens divitias suas non cum judicio. Perdix enim nimis contentiosum animal, notum est quanta aviditate ipsius contentionis currat in laqueum. Non enim disputare amant hæretici, sed quoquo modo superare impudentissimâ pervicaciâ, ut congregent, sicut hîc dixit, quæ non pepererunt. Christianos enim, quos maximè Christi nomine seducunt, jam per ipsius Christi Evangelium natos inveniunt, & faciunt illos divitias suas: non sanè cum judicio, sed cum temeritate inconsiderata. Non enim intelligunt ibi esse veram & salubrem, & quodam modo germanam atque radicalem Christianam societatem, unde istos separaverunt, quos ad suas divitias congregarunt. Et quia de talibus dicit Apostolus, Sicut

[a] Am. Er. & quidam MSS. *edictum maledictum.*
[b] Aliquot MSS. *contumacia.*
[c] Am. & plures MSS. *imprudens.*

„ enim Jamnes & Mambres restiterunt Moysi, sic „ & isti resistunt veritati; homines mente corrupti, „ reprobi circa fidem; sed ultrà non proficient, „ dementia enim eorum manifesta erit omnibus, „ sicut & illorum fuit: sequitur & hîc Propheta, & dicit de perdice, qui congregavit quæ non peperit, In dimidio dierum ejus derelinquent eum, & in novissimis suis erit insipiens: id est, qui primò tamquam per pollicitationem & ostentationem excellentis sapientiæ seducebat, erit insipiens, id est, apparebit insipiens. Eis quippe quibus primò sapiens erat, tunc erit insipiens, cùm apparebit, quia dementia ejus nota erit omnibus.

Ierem. 17. 11.

CAPUT XIII.

ET tamquam ille quem catechizamus, quæreret & diceret, Quo ergo signo manifesto adhuc parvulus, & nondum valens liquidam discernere à tot erroribus veritatem, quo manifesto indicio tenebo Ecclesiam Christi, in quem jam credere tanta rerum antea prædictarum manifestatione compellor? sequitur idem Propheta, & tamquam motus animi ejus ordinatissimè excipiens, docet eum Ecclesiam Christi ipsam esse prædictam, quæ omnibus eminet & apparet. Ipsa enim est sedes gloriæ, de qua dicit Apostolus, *1. Cor. 3. 17.* Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. *Ier. 17. 12.* Unde iste dicit, Sedes autem gloriæ exaltata est, sanctificatio nostra. Propter hos enim motus parvulorum, qui possunt seduci ab hominibus, manifestationem claritatis Ecclesiæ Dominus *Matth. 5. 15.* quoque prævidens, ait, Non potest civitas abscondi supra montem constituta: quia utique sedes gloriæ exaltata est sanctificatio nostra, ut non audiantur illi qui ad religionum scissuras traducunt, dicentes, *Matth. 24. 23.* Ecce hîc est Christus, ecce illic. Partes enim ostendunt, dicentes, Ecce hîc, ecce illic. Cùm illa civitas super montem sit: quem montem, nisi eum qui secundùm prophetiam Danielis *Dan. 2. 35.* ex parvo lapide crevit, & factus est mons magnus, ita ut impleret universam terram? Nec illi audiantur, qui sub nomine quasi secretæ & apocryphæ veritatis & hominum paucitatis dicunt, *Matth. 24. 26.* Ecce in cubiculis, ecce in deserto: quia non potest abscondi civitas super montem constituta, quia sedes gloriæ exaltata est sanctificatio nostra.

CAPUT XIV.

CUM ergo gentilis iste his atque hujusmodi aliis testimoniis Prophetarum de persecutione regum & populorum, de fide regum & populorum, de abolitione idolorum, de cæcitate Judæorum, de probatione codicum ab ipsis custoditorum, de amentia hæreticorum, de excellentia sanctæ Ecclesiæ verorum & germanorum Christianorum, antè prædicta & nunc impleta conspiceret, quid inveniret fide dignius, quàm illos Prophetas, quibus de divinitate Christi eligeret credere? Etenim si antequàm ista fierent, ingererem gentili Prophetas Hebræos, quibus ea futura crederet, quæ facta nondum videret, meritò fortasse diceret, Quid mihi est cum istis Prophetis, quos unde veraces probem, non mihi ostenditur? Cùm verò tam magna & tam multa quæ prædixerunt, jam ad effectum manifestationemque perducta sint, planè ille, si perversus esse nollet, nec ista ullo modo contemneret, quæ tanto antè, & tanto apparatu, prævidenda & prænuntianda commendari meruerunt, nec illos à quibus prævideri & prænuntiari potuerunt.

A Nullis enim prudentiùs credimus, vel de pr itis quæ olim facta sunt, vel de futuris quæ n dum facta sunt, quàm eis qui nobis fidem ve rum suorum tam multis tamque magnis, qu eis prædicta jam facta sunt, probaverunt.

SIBYLLA porro, vel Sibyllæ, & Orph & nescio quis Hermes, & si qui alii vates theologi, vel sapientes, vel philosophi genti Filio Dei, aut de Patre Deo vera prædixisse dixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad B ganorum vanitatem revincendam, non tamen istorum auctoritatem amplectendam; cùm ill Deum nos colere ostendimus, de quo nec cere potuerunt, qui suos congentiles pop idola & dæmonia colenda partim docere sunt, partim prohibere ausi non sunt. At illi cti auctores nostri eum populum, eam rem cam, tale regnum, imperante & adjuvante D propagaverunt atque rexerunt, ubi sacrileg esset, quod istis religio fuit. Itaque si qui ill C cultum simulacrorum & dæmonum laberent aut pœnâ plectebantur, ipsis suæ reipublic gibus, aut [a] liberrimo tonitru coërcebantur pheticis vocibus. Unus enim ab eisdem col tur Deus, qui fecit cælum & terram, Proph co sanè ritu, hoc est, significativo futurorum ritus aboleretur, cùm illa venissent, quæ eum significabantur esse ventura: quando dem ipsum regnum magnus quidam Proph fuit, ubi rex & sacerdos mystica significati D unguebantur: quod non antè, ipsis quoque Jud ignorantibus, ac per hoc invitis ablatum est, cùm venisset ille gratiâ spiritali unctus D præ participibus suis, ille sanctus sanctorum, verus rex consulendo nobis, & idem verus sa dos se ipsum offerendo pro nobis. Quamob quantum distat de Christi adventu inter pr cationem Angelorum & confessionem dæmo rum, tantum inter auctoritatem Propheta curiositatem sacrilegorum.

E HIS & talibus, quæ nunc breviter tangi tunc fortè pro necessitate depellendi vete erroris aliquanto latiùs disputatis, & robore rioris probationis assertis, ille gentilis quem bis catechizandum Faustus proposuit, si fals suam peccatis suis præponeret, profectò m retur ad fidem: qua imbutus & in Ecclesi tholicæ gremio fovendus collocatus, conseq ter etiam moneretur, quos mores tenere de ret. Neque perturbaretur eorum multitu F in quibus ea non inveniret, quæ observa beretur: quamvis cum eo corporaliter con garentur in Ecclesiam, & eadem sacramenta ciperent. Sciret cum paucis hereditatem cum multis autem signacula ejus particip cum paucis communicare sanctitatem vitæ donum caritatis diffusæ in cordibus nostris Spiritum-sanctum, qui datus est nobis, ad fontem interiorem nullus alienus accedit multis autem sanctitatem sacramenti, quod G manducat & bibit indignè, judicium sibi ducat & bibit, qui autem manducare conte non habebit in se vitam, & ideo non perv ad vitam æternam. Eosdemque paucos, in paratione multitudinis malorum, paucos esse autem per se-ipsos consideratos in numero, diffusos toto orbe terrarum, cresc

[a] Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. *aut liberrimè*: omissa voce, *tonitru*.

13. inter zizania, & cum palea usque ad diem messis & ventilationis. Hoc in Evangelio dictum est, 312. hoc à Prophetis antè prædictum. Antè enim 2. prædictum est, Sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum. Antè prædi- 19.5. ctum est, Inhabitavi in tabernaculis Cedar, cum his qui oderant pacem, eram pacificus. Ante 9.4. prædictum est, Signa [a] in fronte eos, qui gemunt & mærent ob iniquitates populi mei, quæ fiunt in medio eorum. Itaque iste gentilis, quem 2.19. tali alloquio firmaremus, jam factus civis sanctorum & domesticus Dei, nec jam alienus ab Is- 1. raël, sed verus Israëlita, in quo dolus non esset, disceret etiam ista verba ex corde simplici dicere, quæ subsequenter contexit idem ipse Jere- 17. mias: Patientia Israël, Domine, universi qui te derelinquunt, terreantur. Cùm enim de perdice dixisset, qui clamat & congregat quæ non peperit, commendavit excellentiam civitatis super montem positæ quæ abscondi non potest, ut ab Ecclesia catholica [b] hominem hæretici non sepa- » rent, dicens, Sedes autem gloriæ exaltata est sanctificatio nostra. Deinde quasi veniret in mentem, Quid ergo facimus de tam multis malis, qui tanto ampliùs ubique permixti sunt, quanto excellentior est Christi gloria in unitate omnium » gentium? subjecit statim, Patientia Israël, Domine. Patienter enim ferendum est quod ait, 13. Sinite utraque crescere usque ad messem: ne impatientiâ tolerandi malos, relinquantur boni, qui propriè sunt corpus Christi; & ideo cùm ipsi relinquuntur, ille relinquitur. Unde subjecit atque 17. addidit, Universi qui te derelinquunt, terreantur: confundantur qui recesserunt in terram. Terra est enim homo de se præsumens, atque alios ut de ipso præsumatur inducens: & ideo sequi- » tur, Evertentur, quoniam dereliquerunt fontem vitæ Dominum. Quid enim aliud clamat perdix, nisi apud se esse & à se dari fontem vitæ, ad quem congregati recedant à Christo, Christi promissione decepti, cujus nomine jam tenebantur imbuti? Non enim quos peperit, congregat: sed ut congreget quos non peperit, dicit, Salus quam Christus promisit, apud me est, ego 14. dabo. Sed vide quid iste dicat, Sana me Domine, & sanabor, salvum me fac, & salvus ero. 31. Unde Apostolus dicit, Nemo glorietur in ho- 17. mine: & iste subjungit, Quoniam gloriatio mea tu es. His modis nos instruimus hominem ex apostolica propheticaque doctrina, ut ædifice- 2. tur super fundamenta Apostolorum & Prophetarum.

UT II. Faustus autem quomodo persuaderet divinitatem Christi, homini gentili, quem constituit dicentem, Nec Prophetis credo de Christo, nec Christo de Prophetis. An Christo crederet de se ipso dicenti, cui non crederet de aliis testificanti? Verè ridiculum est hoc putare. Quem semel enim dignum fide non duceret, aut omnino nihil ei crederet, aut potiùs pro aliis quàm pro se ipso testificanti crederet. Hîc fortè Faustus irrisus, Sibyllas homini legeret, & Orpheum, & ceteros hujusmodi, si quos alios gentilium reperiret de Christo aliquid prænuntiasse? Sed non faceret: eos quippe sibi incognitos fas- A sus est, dicens, *Sanè si sunt aliqua, ut fama est, Sibyllæ de Christo præsagia, aut Hermetis, quem dicunt Trimegistum, aut Orphei, aliorumque in gentilitate vatum.* Horum ergo iste litteras nesciens, quando quidem per famam putat esse aliquos tales, non eas utique legeret illi dicenti, Nec Prophetis credo, nec Christo. Quid igitur faceret? An proferret Manichæum, & ex illo commendaret Christum? Numquam hoc fecerunt: sed potiùs de Christo, cujus jam nomen B ubique dulciter clarum est, Manichæum semper commendare conati sunt, ut hoc melle scilicet venenati sui poculi labra perungerent. Cùm enim Christus promiserit suis, missurum se Paracletum, id est, consolatorem vel advocatum, *Johan.* 14. 16. Spiritum veritatis; per hanc promissionis occasionem, hunc Paracletum dicentes esse Manichæum, vel in Manichæo, subrepunt in hominum mentes ignorantes ille à Christo promissus quando sit missus. Qui autem legerunt canoni- C cum librum, qui Actus Apostolorum inscribitur, vident illam Christi promissionem illic rursus commemoratam, & illic manifestissimè impletam. *Act.* 2. 3. Sed modò quærimus, unde illi gentili fidem faceret de Christo? Puto enim neminem esse tam cæcum, qui velit dicere, Manichæo credo: cùm dicat, Christo non credo. Deinde si non ridens, saltem stomachans diceret, Itane Persicis libris me jubes credere, qui Hebræis me [c] dixisti non credere? Quomodo ergo capturus es hæretice D istum hominem, nisi jam nomini Christi aliquo modo subditum inveneris, ut quia ille jam Christo credendum esse non dubitat, tamquam meliùs prædicanti Christum Manichæo deceptus adquiescat? Ecce est ille perdix congregans quæ non peperit. *Ierem.* 17. 11. Itane eum nondum derelinquitis vos quos congregat, & nondum vobis apparet insipiens, qui dicit Hebræorum testimonia [d] nobis, etiam si vera sint, ante fidem inutilia esse, post fidem supervacua.

E ABJICIANT ergo qui crediderunt, omnes libros per quos factum est ut crederent. CAPUT XVIII. Nam si hoc verum est, cur vel ipsum Evangelium Christi à fidelibus legatur, non video. Ante fidem quippe inutile est, quia ille gentilis, quem ridentem ridendus, vel potiùs flendus Faustus inducit, non credit Christo. Post fidem autem supervacuum, si etiam veris de Christo præconiis jam superfluò creditur, cùm in eum creditum fuerit. Hîc fortè dicetis, Sed Evangelium F debet legere jam fidelis, ne obliviscatur quod credidit. Sic ergo, insani, etiam Prophetarum vera testimonia, ne obliviscatur quare crediderit: quod si oblitus fuerit, firmum apud eum non poterit esse quod credidit. Aut projicite jam libros Manichæi, quibus testibus credidistis lucem pugnasse cum tenebris, quæ lux ipse Deus erat; & ut posset ligare lux tenebras, priùs esse lucem à tenebris devoratam, & ligatam, & inquinatam, & dilaniatam: quam vos manducando recreatis, & solvitis, & purgatis, & sanatis, ut vobis mer- G ces retribuatur, ne cum illa quæ liberari non potuerit, in globo æterno damnemini. Hanc fabellam quotidie & moribus & vocibus cantatis: cur adhuc in ea quæritis testimonia librorum,

[a] Lov. *Signa Thau in fronte eos.* Abest *Thau.* ab editis aliis & à MSS. nec non à Græco LXX.

[b] Am. Er. *hominem hæreticum non separaret.* Plures MSS. *hominem hæreticum separaret.*

[c] Sic Am. & plerique MSS. At Er. & Lov. *dixi.*

[d] Am. & Er. *vobis.*

A ut in rebus superfluis & conficiendis codicibus vestris aliena substantia consumatur, & Dei vestri [a] ligata teneatur? Incendite omnes illas membranas, elegantesque tecturas decoris pellibus [b] exquisitas, ut nec res superflua vos oneret, & Deus vester inde solvatur, qui tamquam pœnâ servili etiam in codice ligatus tenetur. Nam si possetis libros vestros vel elixatos comedere, quantum membris Dei vestri beneficium præstaretis? An & si fieri posset, carnis immunditia prohiberet paginas ab epulis vestris? Imputet ergo B sibi encausti munditia, quæ corio inhæsit agnino. Sed & hoc vos fecistis, qui tamquam primo [c] bello vestro, id quod mundum erat in calamo, immunditiæ membranarum scribendo affixistis: nisi quòd colores contrario testimonio vos arguunt. Vos enim potiùs ad lucem candidarum paginarum, cum tenebris atramenti venistis. Nobis debetis irasci talia dicentibus, an vobis talia credentibus, ut velitis nolitis ista consequantur. Nos autem & ad commemorationem fidei nostræ, & ad consolationem spei nostræ, & ad exhortationem caritatis nostræ, libros Propheticos & Apostolicos legimus alterutris vocibus sibimet concinentes; & eâ concinentiâ, tamquam cælesti tubâ, & à torpore mortalis vitæ nos excitantes, & ad palmam supernæ vocationis extendentes. De libris enim Propheticis quiddam cùm commemorasset Apostolus, sicut scriptum est, Opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me: continuò subjungit utilitatem divinæ lectionis; Quæcumque enim antè scripta sunt, inquit, ut nos doceremur, scripta sunt, ut per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus ad Deum. Sed contradicit Faustus. Fiat ergo illi quod dicit Paulus: Si quis vobis evangelizaverit præter quàm quod accepistis, anathema sit.

[a] Lov. *membra ligata teneantur.* Superfluò addita vox, *membra*, quâ carent editi alii & MSS. cujusve loco subintelligitur, *substantia.*
[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *exæquatas.*

[c] Editio Lov. *tamquam primo libello vestro id quod immundum erat.* Castigatur ex editionibus aliis & MSS.

LIBER QUARTUS-DECIMUS.

Caput I

C FAUSTUS dixit: *Quare Moysen non accipitis? Amoris pietatisque causâ, qua colimus Christum. Quis enim irreligiosus adeo est, ut eum libenter [d] adspiciat, qui suo maledixerit patri? Quapropter & nos Moysen, quamquam humanorum nulli umquam divinorumque pepercerit blasphemando, plus tamen hinc exsecramur, quòd Christum Filium Dei, qui nostræ salutis causâ pependit in ligno, diro [e] devotationis convicio lacessivit: utrùm volens, an casu, tu videris. Neutro enim horum excusatus erit aut commendatus, ut debeat accipi.* D *Ait enim maledictum esse omnem qui pendet in ligno.* (Deut. 21. 23.) *Hunc ergo tu vis ut accipiam, huic ut credam: cùm si divinus fuit, constet eum scientem volentemque maledixisse Christo; si verò nolens nesciensque maledixerit, constet eum non fuisse divinum. Tu ergo elige utrumvis, aut Moysen prophetam non fuisse, & imprudentiâ peccasse, ut dum aliis ex more suo maledicit, nesciens blasphemaverit & Deum; aut fuisse quidem divinum, nec futura hæc ignoravisse, sed invidentem tamen nostræ* E *saluti, quæ futura erat ex ligno, in ejus auctorem maledici oris sui venena promsisse. Et quis ergo credat hunc vidisse aut cognovisse Patrem, qui sic laceraverit Filium: hunc adventum Filii potuisse prædicere, qui adscensionis ejus ignoraverit exitum? Huc accedit, quòd illud etiam considero, quàm latè hoc sit sparsum convicium, quámque multa comprehendat & violet: ut omnes etiam tangat justos & martyres, quotquot similis passionis exitu defuncti* F *sunt vitâ, ut Petrus, & Andreas, ac reliqui ejusdem sortis. Quos nisi Moyses aut ut non propheta nescisset, aut ut malignus odisset, si fuit propheta, non tam crudelis devotationis contumeliâ lacerasset. Neque enim vulgò saltem eos maledictos dicit, id est, apud homines tantùm, sed maledictos Deo. Quod si ita est, unde jam benedictionis relinquetur spes vel Christo, vel Apostolis, vel ipsis nobis, [f] si nominis ejus causâ crucifigi contingat? Quàm denique imprud… erat & vacans inspiratione divina, ut cogitare… quiverit diversis ex caussis homines in ligno susp… di; alios quidem ob iniquum facinus, quosdam… rò justitiæ causâ, & propter Deum: idcircoque co… fusè omnes & sine discretione ulla sub idem con… maledictum: cùm esset dicendum, si ei pruden… inesset ulla, non dicam divinatio, & si adeo… offenderat eum, ut sola excepta abdicataque esse… omni genere punitionum, maledictum esse sceler… & impium omnem qui pependisset in ligno; ut… discretio aliqua inter justos & injustos: quamqu… ne sic quidem vera dixisset, cùm latronem Chri… de ligno secum introduxerit in paradisum Patris… Vbi est ergo maledictus omnis qui pendet in ligno… An Barabbas latro ille insignis, qui non solùm… ligno suspensus minimè est, sed etiam Judæorum… gatu emissus è carcere, magis fuit benedictus, q… ille qui cum Christo de cruce adscendit in cælum… Quid denique, quòd etiam eum maledictum vo… qui solem adoraverit, aut lunam? Si ergo sub g… tili positus rege, solem adorare cogar, & cùm… tero maledictum hoc metuens, jubear crucifigi,… aliud ejus incurram maledictum, quod adversùs… depromsit qui pendet in ligno? An ipsi quidem b… omnibus maledicere consuetum est? Nos verò t… devotationes ejus æstimare debemus, quanti sunt… machantium vetularum. Sic enim & Dei omnes… ros ac virgines pari devotatione prosequitur di… maledictum esse omnem, qui non suscitaverit se… in Israël. Quod æquè convicium principaliter… dem Iesum tangit, qui ortus & ipse, ut dicitis… Judæis, nullam tamen inter eos servandæ posteri… causâ sobolem suscitavit. Deinde & discipulos… quorum nonnullos quidem ab uxoribus sejunxit,… copulatos invenerat: quosdam verò & conjungi… tuit, quos deprehendit intactos. Qua de re Mo… impunitam hanc linguam, maledictorum jaculis…*

[d] Aliquot MSS. *accipiat.*
[e] Am. Er. & quidam MSS. constanter habent *devotionis.* Itemque paulò pòst, *non tam cruda devotionis contumeliâ.*
[f] Sola ferè editio Lov. *si omnes nos ejus causâ.*

stum lumen, sanctimoniam, divina omnia petentem, jure nos cognoveris exsecratos. Ac ne fortè multum interesse putes inter suspensum & crucifixum, nam & hoc in præsidium vobis defensionis soletis adsumere, commentis hisce vestris Paulum audias præ- A
13. *scribentem, Christus nos redemit de maledicto Le-*
» *gis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est,*
» *Maledictus omnis qui pendet in ligno.*

II. AUGUSTINUS respondit: Pius homo Faustus dolet Christum esse maledictum à Moyse, & ob hoc odit Moysen, quia diligit Christum. B Interim ante quàm aperiam in quàm magno sa-
.23. cramento, & quàm piè dictum sit, Maledictus omnis qui in ligno pependerit, istos pios homines interrogo, cur irascantur Moysi, quando quidem maledictum ejus ad Christum istorum non pervenerit. Si enim Christus pependit in ligno, clavis utique affixus est. Unde etiam ipsas
o. cicatrices post resurrectionem discipulo minùs credulo demonstravit. Quod si ita est, utique vulnerabile atque mortale corpus habuit, quod C isti nolunt fateri. Si ergo & illa vulnera, & illæ cicatrices falsæ erant, falsum est & quòd pependit in ligno. Non itaque potuit ad eum illa maledictio pervenire, non est quòd succenseant ei à cujus ore processit. Itaque si ipsi irasci se fingunt ei, qui maledixerit falsæ morti Christi, quod secundùm ipsos dixerim; quomodo fugiendi sunt, qui non maledicunt Christum, sed quod est exsecrabilius, criminantur? Si enim non est accipiendus qui maledictum ingerit mortalita- D ti; quomodo est detestandus qui fallaciam objicit veritati? Sed jam videamus ex occasione calumniantium hæreticorum, quomodo illud sacramentum fidelibus exponatur.

T
12. MORS hominis ex pœna peccati est, unde & ipsa peccatum dicitur: non quia peccat homo dum moritur, sed quia ex peccato factum est ut moriatur. Sicut alio modo dicitur lingua propriè caro quæ intra dentes sub palato movetur; & alio modo dicitur lingua, quod per linguam fit; E secundùm quem modum dicitur alia lingua Græca, alia Latina: & manus alio modo dicitur ipsum propriè corporis membrum quod movemus ad operandum, & alio modo manus dicitur scriptura quæ fit per manum. Dicimus enim, Prolata est manus ejus: Lecta est adversùs eum manus ejus: Habeo manum tuam: Recipe manum tuam. Manus utique propriè membrum est hominis: non autem opinor illam scripturam membrum esse hominis, & tamen dicitur manus, eo F quòd manu facta sit. Sic & peccatum, non tantùm ipsum opus malum, quod pœnâ dignum est; sed etiam ipsa mors, quæ peccato facta est, peccatum appellata est. Illud itaque peccatum, quo reus esset mortis, non commisit Christus: illud autem alterum, id est, mortem, quæ peccato inflicta est humanæ naturæ, suscepit pro nobis. Hoc suspendit in ligno, hoc maledictum est per Moysen: ibi mors damnata est ne regnaret, & maledicta est ut periret. Quapropter per Christi tale G peccatum, damnatum est & nostrum peccatum ut nos liberaremur, ne regnante peccato nos damnati remaneremus.

T QUID ergo miratur Faustus maledictum esse peccatum, maledictam esse mortem, maledictam esse mortalitatem carnis sine peccato Christi, ex A peccato tamen hominis etiam in Christo factam? Ex Adam quippe corpus adsumsit, quia ex Adam virgo Maria, quæ peperit Christum. Dixerat autem Deus in paradiso, Qua die tetigeritis, mor- Gen. 2. 15. & 3. 3.
te moriemini: hoc est maledictum, quod pependit in ligno. Ille neget Christum maledictum, qui negat & mortuum. Qui autem confitetur & mortuum, & negare non potest mortem de peccato esse, & ob hoc etiam ipsam peccatum vocari, audiat Apostolum dicentem, Quoniam ve- Rom. 6. 6.
B tus homo noster simul cum illo crucifixus est; & intelligat quem maledictum Moyses dixerit. Ideoque [a] securùs Apostolus ait de Christo, Factus pro nobis maledictum: sicut non timuit di- Gal. 3. 13.
cere, Pro omnibus mortuus est. Hoc est enim, 2. Cor. 5. 15.
mortuus est, quod maledictus: quoniam mors ipsa ex maledicto est, & maledictum est omne peccatum, sive ipsum quod fit, ut sequatur supplicium; sive ipsum supplicium, quod alio modo vocatur peccatum, quia fit ex peccato. Suscepit autem Christus sine reatu supplicium nostrum, ut inde solveret reatum nostrum, & finiret etiam supplicium nostrum.

CAPUT V.

EX ingenio meo ista dixerim, si non Apostolus totiens hoc inculcat, ut & dormientes excitet, & calumniantes offocet. Misit, inquit, Deus Rom. 8. 3.
Filium suum in similitudinem carnis peccati, ut de peccato damnaret peccatum in carne. Non erat ergo illa caro peccati, quia non de traduce mortalitatis in Mariam per masculum venerat: sed tamen quia de peccato est mors, illa autem caro quamvis ex virgine, tamen mortalis fuit; eo ipso quo mortalis erat, similitudinem habebat carnis peccati. Hoc appellat etiam peccatum consequenter dicens, Ut de peccato damnaret « peccatum in carne. Item alio loco, Eum, inquit, 2. Cor. 5. 21.
qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis « fecit, ut nos simus justitia Dei in ipso. Cur ergo timeret Moyses dicere maledictum, quod Paulus non timuit dicere peccatum? Planè hoc Propheta & prævidere debuit, & prædicere, paratus ab hæreticis cum Apostolo reprehendi. Quisquis enim reprehenderit Prophetam dixisse, maledictum; cogitur reprehendere Apostolum dixisse, peccatum: nam utique maledictum comes peccati est.

CAPUT VI.

NEC ideo major invidia est, quòd addiderit, Deo, ut diceret, Maledictus Deo omnis qui Deut. 21. 23.
pependerit in ligno. Nisi enim Deus odisset peccatum, & mortem nostram, non ad eam suscipiendam atque delendam Filium suum mitteret. Quid ergo mirum, si maledictum est Deo, quod odit Deus? Tanto enim libentiùs nobis donat immortalitatem, quæ futura est Christo veniente, quanto misericordiùs odit mortem nostram, quæ in ligno pependit Christo moriente. Quod autem additum est, omnis, ut diceretur, Maledictus omnis qui in ligno pependerit, non sanè Moyses minùs prævidit etiam justos in cruce futuros, sed bene prævidit hæreticos veram mortem Domini negaturos; & ideo volentes ab hoc maledicto Christum sejungere, ut à mortis etiam veritate sejungerent. Si enim vera illa mors non erat, nullum maledictum Christo crucifixo pependit in ligno, quia nec verè crucifixus est. Sed contra longè futuros hæreticos, quàm de longè clamat Moyses, Sine caussa tergiversamini,

[a] Plures MSS. *securus Apostolus.*

a [a] quibus displicet veritas mortis Christi, Maledictus omnis qui pendet in ligno: non ille aut ille, sed omnis omnino. Etiamne & Filius Dei? Etiam prorsus. Nam hoc est quod non vultis: inde satagitis, inde seducitis. Displicet enim vobis maledictus pro nobis, quia displicet mortuus pro nobis. Tunc enim extra maledictum illius Adam, si extra illius mortem. Cùm verò ex homine & pro homine mortem suscepit, ex illo & pro illo etiam maledictum quod morti comitatur, suscipere non dedignatus est etiam ille, prorsus etiam ille Filius Dei semper vivus in sua justitia, mortuus autem propter delicta nostra, in carne suscepta ex pœna nostra. (Rom. 4. 25.) Sic & semper benedictus in sua justitia, maledictus autem propter delicta nostra, in morte suscepta ex pœna nostra: ac per hoc additum est, omnis, ne Christus ad veram mortem non pertinere diceretur, si à maledicto, quod morti conjunctum est, insipienti honorificentiâ separaretur.

CAPUT VII.

Qui autem ex veritate Evangelica fidelis est, intelligit tam non esse contumeliam Christi ex ore Moysi, cùm eum dixit maledictum, non ex divinitate majestatis suæ, sed ex conditione pœnæ nostræ, ex qua in ligno suspensus est; quàm non est laus Christi ex ore Manichæorum, cùm eum negant carnem habuisse mortalem, in qua veram mortem pateretur: quia ex illo prophetico maledicto laus intelligitur humilitatis; ex isto hæretico quasi honore crimen objicitur falsitatis. Si ergo negas maledictum, nega mortuum: si negas mortuum, non jam contra Moysen, sed contra Apostolos dimicas. Si autem confiteris mortuum, confitere suscepisse pœnam peccati nostri sine peccato nostro. Jam verò ubi audis pœnam peccati, aut ex benedictione crede venientem, aut ex maledictione: si ex benedictione venit pœna peccati, opta esse semper in pœna peccati: si autem optas inde liberari, crede per divinæ sententiæ justitiam ex maledictione venisse. Confitere ergo maledictum suscepisse pro nobis, quem confiteris mortuum esse pro nobis; nec aliud significare voluisse Moysen, cùm diceret, Maledictus omnis qui in ligno penderit; nisi, Mortalis omnis & moriens omnis qui in ligno penderit. Poterat enim dicere, Maledictus omnis mortalis, aut, Maledictus omnis moriens: sed hoc est quod asserit [b] Propheta, quia sciebat Christi mortem in cruce pensuram, & futuros hæreticos qui dicerent, Pependit quidem in ligno, sed specie quadam, non ut verè moreretur. Clamando ergo, Maledictus, nihil aliud clamavit, nisi quia verè mortuus, sciens mortem hominis peccatoris, quam sine peccato ipse suscepit, de illo maledicto venientem quo dictum est, Si tetigeritis, morte moriemini. (Gen. 2. 15. & 3. 3.) Ad hoc pertinet & serpens ille in ligno suspensus, quo significaretur non falsam mortem Christum finxisse, sed illam veram in ligno passionis suæ suspendisse, in quam serpens ille hominem malè suadendo dejecit. (Num. 21. 9. Iohan. 3. 14.) Quam veram mortem nolunt isti conspicere: & ideo non sanantur à veneno serpentis, sicut in eremo quicumque illum adtenderent sanabantur.

CAPUT VIII.

Itaque fatemur ab imperitis dici, aliud esse affigi ligno, aliud in ligno pendere. Sic enim quidam putant solvendam esse istam quæsti[onem], ut Judam dicant à Moyse maledictum [...] laqueo se suspendit; quasi primò noverint utr[um] ex ligno an ex lapide se ille suspenderit. S[i] verum est, quod & Faustus commemorat, Apostolum non sinere aliud intelligere, qu[àm] de Christo esse prædictum. Sed talis imper[itia] nonnullorum Catholicorum, venatio Manichæ[o]rum est. Tales enim solent insectari, tales [...] fallaciis irretire: tales in eos cecideramus, ta[les] hæseramus; tales, non viribus nostris, sed D[ei] misericordiâ eruti sumus,

Quæ autem divina Moyses lacessivit, sic[ut] Faustus criminatur dicens, quòd *humanorum* [nul]*li umquam divinorumque pepercerit*? Dixit enim, [et] abiit: nihil sategit probare, nihil curavit ost[en]dere. Nos autem scimus Moysen omnia verè [di]vina piè laudasse, & pro sui temporis congru[en]tia suæque dispensationis gratia, justè huma[na] rexisse. Exigant isti ut hoc doceam, cùm & i[psi] docere conati fuerint, quod Faustus obji[cit] cautè quidem, ut erat acutus, sed ob hoc [in]cautus, quia suo acumine se perimebat. Fe[rt] enim cor acutum ad veritatem, infelix con[tra] veritatem. Non dixit, hominum nulli umqu[am] deorumque pepercerit, sed, *humanorum*, inqu[it], *& divinorum*. Si enim diceret eum Deo non [pe]percisse, facilè convinceretur falsæ criminat[io]nis; cùm Moyses inveniretur ubique honora[re] ac prædicare Deum verum, qui fecit cælum [et] terram. Si autem diceret, nulli deorum pep[er]cisse, proderet se Christianis illos deos colere, quibus adorandis Moyses prohibet: atque ita [sub] alas Catholicæ matris pullis fugientibus non c[on]gregaret quæ non peperit. Ut ergo insidias [ten]deret parvulis, dixit divinorum nulli peperc[isse] Moysen, quò possent neque Christiani ap[...] deorum cultu fugere impietatem istorum [...] abhorrentem à religione Christiana, & Pag[ani] eis favere adversùm nos, qui Moysen scirent [con]tra idola & contra deos gentium, quæ sunt [dæ]monia, multa vera & digna dixisse.

Quod si istis displicet, apertè se fatea[ntur] idolorum vel dæmoniorum esse cultores: q[ui] quidem ignoranter essent, eo ipso solo quòd e[ssent] hæretici. De talibus enim dixit Apostolus, Q[uia] in novissimis temporibus recedent quidam à [fide] intendentes spiritibus seductoribus, doctrinis [dæ]moniorum in hypocrisi mendaciloquorum. [Quis] enim nisi dæmones, quibus est amica fallacia, persuaderent, quòd Christus fallaciter passus, [fal]laciter mortuus sit, fallaciter cicatrices oste[nde]rit, id est, non verè passus, nec verè mor[tuus] sit, nec illæ veræ fuerint ex veris vulne[ribus] cicatrices? Quæ sunt evidentiores doctrinæ [men]daciloquorum dæmoniorum, quàm istæ [qui]bus persuadetur Filium Dei, id est ipsam [veri]tatem, esse mendacem? Sed isti in doctri[nis] habent & apertam, non quidem dæmonior[um] sed tamen creaturæ culturam, quam d[amnat] Apostolus, dicens, Et coluerunt & servie[runt] creaturæ potiùs quàm Creatori.

Proinde isti in phantasmatîs fabul[arum] suarum idola & dæmonia nescientes colunt: sole autem & luna noverunt se servire crea[turæ], & quòd putant se etiam Creatori servire, [mul]tùm falluntur: phantasmati enim suo servi[unt]

[a] MSS *tergiversamini, ô quibus displicet* &c.

[b] In MSS. *asserit Prophetia*.

Creatori autem nullo modo serviunt, quando ea
negant Deum creasse, quæ apertè Apostolus ad
Dei creaturam pertinere demonstrat, dicens,
1.4.4. cùm de cibis & carnibus ageret, Omnis enim
» creatura Dei bona est, & nihil abjiciendum quod
» cum gratiarum actione percipitur. Videte quid
sit sana doctrina, quam non ferentes vos ad fabulas
convertistis. Quomodo Apostolus & creaturam
Dei laudat, & ei tamen cultum religionis
exhiberi vetat: sic & Moyses, (qui vobis videtur
nulli divinorum pepercisse, non ob aliud suspi-
17.3. cor, nisi quia solem & lunam vetuit adorari, ad
quorum circuitum vos per omnes angulos vertitis,
ut eos adoretis,) solem & lunam vera laude
laudavit, cùm eos factos à Deo, & in cælesti ordine
ad peragenda sua opera collocatos, sicut
1.16. est, ita narravit: Solem in potestatem diei, lu-
35.8. nam in potestatem noctis. Falsis autem vestris
laudibus sol & luna non gaudent. Diabolus novit
falsa laude gaudere, prævaricatrix creatura.
Potestates verò cælorum, quæ peccato non lapsæ
sunt, artificem suum in se laudari volunt: quarum
illa vera laus est, qua Creatori illarum non
fit injuria. Fit autem, cùm dicitur, quòd partes
ejus sunt, aut membra ejus, aut aliquid substantiæ
ipsius. Ille enim perfectus, & nullius indigens,
& nusquam defluens, neque discissus, neque per
loca distentus, apud se totus incommutabilis,
sibique sufficiens, se ipso beatus, propter abun-
48.5. dantiam bonitatis per Verbum suum dixit, &
facta sunt; mandavit, & creata sunt. Proinde si
terrestria corpora, de quibus loquebatur Apostolus,
cùm cibum nullum immundum diceret,
bona sunt, quia omnis creatura Dei bona est;
quanto magis cælestia, in quibus excellunt sol
15. & luna: cùm ipse Apostolus dicat, corpora cælestia
& corpora terrestria; sed alia est cælestium
gloria, alia terrestrium.

Non ergo conviciatur Moyses soli & lunæ,
cùm eos vetat adorari; sed eos laudat tamquam
creaturam cælestem: Deum autem laudat tamquam
creatorem cælestium & terrestrium: nec
vult offendi Deum, cùm illi pro illo adorantur,
qui propter illum & ex illo laudantur.

At quàm sibi Faustus argutè reprehendere
visus est, quod etiam maledictum vocat Moyses,
qui solem adoraverit ac lunam. *Si ergo*, inquit,
*sub gentili positus rege, solem cogar adorare, & cùm
restitero, maledictum hoc metuens, jubeat crucifigi,
in aliud ejus incurram maledictum, quod adversùs
eum depromsit, qui pendet in ligno.* Vos quidem
nullus rex gentilis cogit adorare solem, quod nec
ipse sol cogeret, si in terrâ regnaret, quia nec
nunc à vobis hoc vult fieri: sed sicut Creator
ipse impios blasphematores suos usque ad judicium
sustinet, sic & ipsa cælestia tolerant vanos
adoratores suos usque ad judicium Creatoris sui.
Tamen mementote Christianum regem non posse
cogere ut sol adoretur. De gentili enim rege
exemplum Faustus proposuit, sciens profectò
ad gentiles pertinere quod facitis, cùm solem
adoratis. Non est ergo hoc Christianum: sed
11. ubique jam perdix nomen Christi ponit, ut congreget
quæ non peperit. Videte tamen quàm facilè
respondeat veritas, & sana doctrina quàm
facilè disrumpat hunc vestræ quæstionis tamquam
inevitabilem & bicipitem laqueum. Ecce
faciamus aliquem armatum regia potestate com-

A minari homini Christiano, ut si solem adorare
noluerit, suspendatur in ligno. Si declinavero,
inquis, maledictum, quod Lex promsit in solis Deut. 17.3.
adoratorem, incidam in illud, quod eadem Lex
promsit in eum qui pependerit in ligno. Ita verò Deut. 21.
turbaberis: sed tu, immo nec tu, qui & nullo 23.
cogente adoras solem. At verò Christianus ædificatus
super fundamentum Apostolorum & Pro- Ephes. 2.
phetarum, adtendit singulas caussas, & singula 20.
maledicta: videt unum pertinere ad corpus mor-
B tale, quod ligno suspenditur; alterum ad animum,
quo sol adoratur. Etsi enim corpus inclinatur
in adorando, animus tamen aut colit quod
adorat, aut fingit; utrumque autem perniciosum
est. Quapropter quoniam maledictum in
utroque mors meruit, sicut mors est corporis in
ligno pendére, ita mors animi est solem adorare.
Eligendum est igitur maledictum in corporis morte,
quo maledicto & ipsum corpus in resurrectione
liberabitur: devitandum autem maledi-
C ctum in animæ morte, ne cum suo corpore in
æterno igne damnetur. Hanc enim quæstionem
nobis Dominus solvit, dicens, Nolite timere eos Matth. 10.
qui corpus occidunt, animam autem non pos- « 28.
sunt occidere: sed eum timete qui habet pote- «
statem & animam & corpus occidere in gehen- «
nam ignis. Tamquam diceret, Nolite timere
maledictum corporalis mortis, quod temporaliter
solvitur: sed timete maledictum spiritalis
mortis, per quod anima in æternum cum suo
D corpore cruciatur. Ecce non est anicularis maledictio,
sed prophetica prædictio, Maledictus Deut. 21.
omnis qui pendet in ligno. Sic enim aufert Chri- 23.
stus de maledicto maledictum, quomodo de morte
mortem, de peccato peccatum. Sic ergo non
blasphemavit Moyses dicendo, Maledictus omnis
qui pendet in ligno: quomodo non blasphemaverunt
Apostoli dicendo, Mortuus est, &, Ve- Rom 6. 6.
tus homo noster confixus est cruci cum illo, &, Rom. 8.3.
De peccato damnavit peccatum, &, Eum qui 2. Cor. 5.
E non noverat peccatum, peccatum pro nobis fe- 21.
cit: & multa hujusmodi. Vos autem cùm horretis
maledictum Christum, fatemini vos horrere
mortem Christi. Ubi apparet vestra, non
anicularis maledictio, sed diabolica simulatio, qui
mortem Christi corporis, animæ vestræ morte
non creditis. Quam tamen mortem Christi
non veram, sed simulatam suadetis: quasi non audeatis
per nomen Christianum homines fallere,
nisi ipsum Christum magistrum fallaciæ facia-
F tis.

Quod autem invidus continentiæ vel virgi- Caput
nitati Fausto Moyses visus est, quia dixit, Male- XIII.
dictus omnis qui non suscitaverit semen in Israël: Deut. 25.7.
legant Isaiam clamantem, Hæc dicit Dominus Isai. 56. 4.
spadonibus omnibus, qui observaverint præcepta
mea, & elegerint quæ ego volo, & custodierint «
testamentum meum: dabo illis in domo mea & «
& in muro meo locum nominatum, meliorem «
filiorum & filiarum: nomen æternum dabo il- «
G lis, & non deerit illis. Aut si contrarium putant
Isaiam Moysi, hic eis placeat, si ille displicet;
non est parum adversùs istos. Nobis enim sufficit
scire unum Deum locutum & per Moysen & per
Isaiam: & maledictum esse omnem, qui non suscitaverit
semen in Israël, sive tunc, cùm populo
secundùm carnem propagando etiam carnalis
prolis operatio in conjugali castitate ad officium

a [a] civicum pertinebat; sive nunc, ne quisquam spiritaliter natus, putet sibi debere sufficere, nec instet dominicis lucris, quibus quisque pro modulo suo prædicando Christum, debet generare A Christianos. Ita illa divina sententia tempo utriusque Testamenti mira brevitate comple tur, Maledictus omnis qui non suscitaverit s men in Israël.

[a] Editio Lov. *ad officium conjugum.* At MSS. cum Am. & Er. *ad officium civicum* habent, aut *ad officium civium.*

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

Caput I. Faustus dixit: *Quare non accipitis Testamentum vetus? Quia & omne vas plenum superfusa non recipit, sed effundit: & stomachus satur rejicit ingesta. Proinde & Iudæi ex præoccupatione Moyseos Testamento veteri satiati, respuerunt novum: & nos ex Christi præventione novo referti, respuimus vetus. Vos ideo utrumque accipitis, quia in neutro estis pleni, sed semi: alterumque ex altero in vobis non tam repletur, quàm corrumpitur; quia & sema vasa numquam de dissimili implentur materia, sed de eadem ac sibi simili, ut vini vino, mellis melle, & aceti aceto: quibus si dissimilia & non sui generis superfundas, ut melli fel, & aquam vino, & aceto garos, non repletio vocabitur hæc, sed adulterium. Hæc ergo caussa est, unde nos parum accipimus Testamentum vetus: & quia Ecclesia nostra, sponsa Christi, pauperior quidem ei nupta, sed diviti, contenta sit bonis mariti sui: humilium amatorum dedignatur opes, sordent ei Testamenti veteris & ejus auctoris munera, famæque suæ custos diligentissima, nisi sponsi sui non accipit litteras. Vestra sanè Ecclesia usurpet Testamentum vetus, quæ ut lasciva virgo immemor pudoris, alieni viri & muneribus gaudet & litteris. Amator denique ille vester, & pudoris corruptor Hebræorum Deus, diptychio lapideo suo, aurum vobis promittit & argentum, ventris saturitatem, & terram Chananæorum. Hi vos delectaverunt tam sordidi quæstus, ut libeat peccare post Christum, ut sitis ingrati tam immensis dotibus ejus. Hæc vos illiciunt, ut in Hebræorum depereatis Deo post nuptias Christi. Discite ergo jam nunc etiam falli vos, & decipi falsis promissionibus ejus. Pauper est, egens est, nec ea quidem præstare potest quæ promittit: nam si suæ propriæ conjugi, dico autem Synagogæ, nihil horum præstat quæ pollicetur, & quidem morem gerenti sibi per omnia, & servienti submissiùs quàm ancilla; vobis præstare quid poterit alienis ab se, & mandatorum suorum detrectantibus jugum superba cervice? Sed vos quidem pergite agere ut cœpistis, rudem pannum veteri vestimento committite, novum vinum veternosis utribus credite, duobus maritis nulli placituri servite, Christianam denique fidem Hippocentaurum facite, nec equum perfectum, nec hominem: nobis soli Christo servire permittite, ejus tantùm immortali dote contentis, & imitantibus Apostolum qui dicit, Sufficientia nostra ex Deo est, qui nos idoneos probavit ministros novi Testamenti. Hebræorum Dei & nostra admodum diversa conditio est; quia nec ipse quæ promittit implere potest, & nos ea fastidimus accipere. Superbos nos adversùs blanditias ejus, Christi liberalitas fecit. Ac ne incongruè me hæc comparasse existimes, Paulus in nos hanc conjugalis disciplinæ similitudinem prior contulit, dicens, Quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est lege viri: si autem mortuus* B *fuerit vir ejus, soluta est à lege viri. Ergo viven viro vocabitur, inquit, adultera, si juncta fue alteri viro. Quòd si mortuus fuerit vir ejus, non adultera alii conjuncta. Per hoc ostendens, & mœchari eos, qui non antè repudiantes, & mortuis quodam modo ponentes Legis auctore tum demum se copulaverint Christo. Quod dic ad eos præcipuè spectat, qui crediderint ex Iudæ videlicet ut ipsi sint primæ superstitionis obliti. N bis verò in hoc quid opus est vel præcepto, qu* C *ex gentilitate conversis ad Christum, Hebræor Deus non mortuus debet videri, sed nec natus? S nè Iudæo, si credat, Adoneus debet videri de ctus, gentili verò idolum: & unicuique quod ef neratus ante cognitum Christum. Nam si post lolatriæ divortia Hebræorum quis Deum & Ch stum pariter colat, nihil ille quidem à detriti pu ris femina discrepavit, quæ post unius mariti tum duobus nupserit.*

Deut. 8. 7. Exodi 23. 25.

Matth. 9. 16. 17.

2. Cor. 3. 5.

Rom. 7. 2.

Augustinus respondit: Audite hæc, qu D rum corda possidet Christus; & videte, si tol ratis, nisi quia ipse est vestra patientia. Faust novo melle plenus, respuit acetum vetus; & Pa lus aceto vetere plenus, effudit dimidium, capere infusum mel novum; non servand sed corrumpendum. Vides enim, quod ait ap stolus Paulus, Servus Christi Jesu, vocatus A stolus, segregatus in Evangelium Dei: ex me novo est. Illud autem quod sequitur, Quod tè promiserat per Prophetas suos in Scriptu E sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex sem David secundùm carnem: ex aceto vetere. hoc sustineret audire, nisi nos consolaretur id dicens, Oportet & hæreses esse, ut probati m nifesti fiant in vobis? Sed quid opus est eade jam superiùs satis dicta repetere? Nam pann novum & vestimentum vetus, & vinum nov & utres veteres, non duo Testamenta signific re, sed duas vitas, & spes duas: ad duo verò stamenta intelligenda illam datam esse à Domi F similitudinem, Propterea omnis scriba erudit regno Dei similis est patri-familiâs proferenti thesauro suo nova & vetera, ex his quæ antè di mus, recordetur qui potuerit, vel certè rec seat qui voluerit. Duas enim spes si quis hab das putaverit, ut & propter felicitatem ter nam, & propter regnum cælorum Deo servi hæc illam non capit, & cùm hæc aliquà tri latione fuerit perturbata, deficiens homo te tet etiam illam. Inde est & illud: Nemo p G duobus Dominis servire. Quod exposuit dic Non potestis Deo servire & Mammonæ. V autem Testamentum rectè intelligentibus p phetia est novi Testamenti. Itaque & in illo mo populo sancti Patriarchæ & Prophetæ, intelligebant quod agebant, vel quod per agebatur, in novo Testamento habebant

spem salutis æternæ: ad illud enim pertinebant, A quod intelligebant & diligebant: quia etsi nondum revelabatur, jam tamen figurabatur. Ad vetus autem illi pertinebant, qui non illic amplius quàm promissa temporalia cogitata concupiscebant, in quibus æterna figurata & prophetata non intelligebant. Sed hæc jam satis superque prioribus responsionibus nostris dicta sunt.

r ILLA verò est mirabilis impudentia, cùm Manichæorum sacrilega & immunda societas B etiam castam sponsam Christi se jactare non dubitat: in quo adversùs sanctæ Ecclesiæ [a] verè casta membra quid proficit, nisi ut veniat in mentem adversùs tales Apostolica illa admonitio:
1.2. Aptavi vos uni viro, virginem castam exhibere
» Christo. Timeo autem, ne sicut serpens Evam fefellit astutiâ suâ, sic & vestræ mentes corrumpantur à castitate, quæ est in Christo. Quid enim agunt isti evangelizantes nobis præter quod accepimus, nisi ut nos à castitate corrumpant, C quam Christo servamus, quando legem Dei culpant nomine vetustatis, & errorem suum laudant nomine novitatis, quasi omnis vetustas fugienda sit, aut omnis novitas appetenda; cùm &
.2. mandatum vetus in laude ponat apostolus Johannes, & profanas verborum novitates evitari jubeat apostolus Paulus? Te ergo, vera sponsa veri Christi Ecclesia catholica, alloquar & ego te pro modulo meo, qualiscumque filius & servus tuus positus in te dispensare cibaria conservis D meis. Cave semper, ut caves, Manichæorum impiam vanitatem, jam tuorum periculo expertam, & liberatione convictam. Ille me quondam de gremio tuo error excusserat: expertus fugi, quod experiri non debui. Sed tibi profecerint etiam pericula mea, cui nunc servit liberatio mea. Quia nisi mihi verus & verax sponsus tuus, de cujus latere facta es, in vero sanguine suo remissionem peccatorum posuisset, absorbuisset me vorago fallaciæ, & terram factum serpens irreparabiliter devorasset. E Noli decipi nomine veritatis: hanc sola tu habes, & in lacte tuo, & in pane tuo: hâc autem tantùm nomen ejus est, ipsa non est. Et in tuis quidem grandibus secura es: sed appello in te parvulos tuos, fratres, filios, dominos meos, quos vel tamquam ova sollicitis alis foves, vel tamquam infantes lacte nutris, sine corruptione fecunda, virgo mater. Hos in te appello teneros fetus tuos, ne garrula curiositate seducantur abs te; sed potiùs anathe-
9. ment, si quis eis evangelizaverit præter id quod F acceperunt in te: nec relinquant verum veracem-
.3. que Christum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, & magnam mul-
0. titudinem dulcedinis ejus, quam abscondit metuentibus se, perfecit autem sperantibus in se. Ibi verò quomodo possunt esse verba veracis, in prædicatore Christi fallacis? Contemne insultationes eorum: quia bene tibi es conscia, promissionem vitæ æternæ te adamasse in muneribus sponsi tui, id est, ipsum sponsum tuum, quia ip- G se est vita æterna.

r NON autem, sicut illi desipiunt, ad alienum deum seducta es, promittentem saturitatem ventris & terram Chananæorum. Intelligis quippe in ipsis etiam promissionibus te jam tunc figuratam & prophetatam, præscientiam parturisse sanctorum. Nec lapideo diptychio miserabili dicacitate reprehenso movearis: quia non habes lapideum cor, quod illæ tabulæ in populo priore significabant. Es enim epistola Apostolorum, 2. Cor. 3. 3.
scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Ad quæ verba illi vani gaudent, putantes Apostolum reprehendisse dispensationem illi tempori congruam veteris Testamenti, non intelligentes hoc eum ex Propheta dixisse. Hæc enim verba, quæ imperitè amplectuntur, longè ante quàm per Apostolos dicerentur & implerentur, à Prophetis, quos respuunt, prænuntiata sunt. Propheta enim dixerat, Auferam eis cor lapideum, & dabo eis cor carneum. Videant si non hoc est, Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. Ezech. 11. 19. & 36. 26.
Nam neque ibi quod dictum est cor carneum, neque hìc tabulæ carnales, hoc volunt, ut carnaliter sapiamus [b]: sed quia in comparatione lapidis, qui sine sensu est, caro sentit, per lapidis insensualitatem significatum est cor non intelligens, & per carnis sensualitatem significatum est cor intelligens. Tu potiùs istos irride, qui dicunt, & terram & ligna & lapides habere sensum, & intelligentiore vitâ vivere, carnes autem stolidiore & obtusiore. Unde non à veritate, sed à sua vanitate coguntur fateri mundiùs esse legem conscriptam in tabulis lapideis, quàm suum thesaurum in pellibus morticinis. An fortè quia in fabella sua etiam lapides dicunt esse ossa principum, non eis dubitant coria præponere agnorum? Nempe ergo illa Testamenti arca mundiùs tegebat lapideas tabulas, quàm caprina pellis codicem istorum. Hæc tu misericorditer irride, ut eis irridenda & fugienda commendes: nam in illo diptychio lapideo, jam tu non corde lapideo intelligis, quid duro illi populo congruebat; & in eo tamen agnoscis petram, ipsum sponsum tuum, illum quem Petrus loquitur, lapidem vivum ab hominibus reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum. 1. Pet. 2. 4.
Illis ergo erat lapis offensionis, & petra scandali: tibi autem lapis, quem reprobaverunt ædificantes, factus est in [c] caput anguli. Psal. 117. 22.
Quod totum idem Petrus apostolus explicat, & totum à Prophetis, à quibus isti damnati alienantur, prædictum esse commemorat. Lege sanè etiam illud diptychium: ne timeas, planè sponsi tui est. Aliis lapis ille significavit duram stoliditatem: tibi autem firmam stabilitatem. Digito Dei scriptæ sunt tabulæ illæ: digito Dei sponsus tuus ejecit dæmonia: digito Dei expelle tu doctrinas dæmoniorum mendaciloquorum [d] cauteriantium conscientiam. Exodi 31. 18. Luc. 11. 20. 1. Tim. 4. 2.
Ex hoc diptychio repellis adulterum, qui se Paracletum dicit, ut sancto nomine te seducat. Exod. 20. 1.
Quinquagesimo enim die post Pascha datæ sunt illæ tabulæ; & quinquagesimo die post passionem sponsi tui, quam Pascha illud præfigurabat, datus est digitus Dei, Spiritus-sanctus promissus Paracletus. Act. 2. 3.
Noli ergo formidare diptychium, quo tibi scripta olim, quæ nunc agnosceres, mitteban-

[a] Sola editio Lov. *verè catholica casta membra.*
[b] Editio Lov. *sapiamus ista.* Abest *ista* à ceteris libris.
[c] MSS. *in capite anguli.*

[d] Lov. *cauteriatam habentium.* At editi alii & MSS. hoc loco habent, *cauteriantium.*

tur: tantùm noli esse sub lege, ne illam timo-
re non impleas; sed sub gratia, ut sit in te ple-
nitudo legis caritas. Non enim aliud dipty-
chium recensebat sponsi tui amicus, cùm dice-
Rom. 13. 9. & 10. ret, Nam non adulterabis, Non homicidium fa-
» cies, Non concupisces, & si quod est aliud man-
» datum, in hoc sermone recapitulatur, Diliges
» proximum tuum tamquam te ipsum. Dilectio
» proximi malum non operatur. Plenitudo autem
» legis est caritas. Ibi enim sunt duo illa præcepta,
Exodi 20. 13. dilectionis Dei, & dilectionis proximi, singulis
tabulis explicata. Hoc ergo diptychium ille præ-
misit, qui tibi hæc duo præcepta veniens com-
Matth. 22. 40. mendavit, in quibus tota Lex pendet & Prophe-
tæ. In primo præcepto est castitas nuptiarum tua-
rum, in secundo unitas membrorum tuorum: il-
lo amplecteris divinitatem, isto congregas socie-
tatem. Quæ duo præcepta, ipsa sunt decem:
tria pertinent ad Deum, & septem ad proxi-
mum. O pudicum diptychium, in quo, vetere
figurâ, ille dilector & dilectus tuus prænuntia-
Psal. 91. 6. bat tibi canticum novum, in decachordo psalte-
rio: tamquam pro te etiam nervos suos extensu-
Rom. 8. 4. rus in ligno, ut de peccato peccatum damnaret
in carne, & justitia legis impleretur in te. O
diptychium conjugale, quod non sine caussa odit
adultera.

CAPUT V. JAM enim mihi ad te est sermo, Manichæa
congregatio fallax, & fallaciis involuta. Itane
multinuba tot elementis, vel potiùs meretrix
prostituta dæmoniis, & sacrilegis vanitatibus im-
prægnata, audes matrimonium catholicum Do-
mini tui, crimine impudicitiæ lacerare? Osten-
a de nobis mœchos tuos, [a] splenditenentem pon-
deratorem, & Atlantem laturarium. Illum enim
dicis capita elementorum tenere, mundumque
suspendere; istum autem genu fixo, scapulis va-
lidis subbajulare tantam molem, utique ne ille
deficiat. Ubi sunt isti? Qui si verè essent, quando
ad te venirent occupati tanto negotio? quando
b ad te intrarent, ut blanda manu tua, & [b] otio-
sa, planè delicata, post tantum laborem, alteri
digitos, alteri humeros confricares? Sed fallunt
te mala dæmonia, quæ tecum scortantur, ut
concipias mendacia, & parias phantasmata. Cur
ergo non respuas diptychium veri Dei, tuis mem-
branis inimicum, quibus tot falsos deos adamasti
mente vagabunda per figmenta cogitationum
tuarum, quibus omnia poëtica mendacia gravio-
ra & honestiora reperirentur, vel hoc certè,
quòd apud poëtas neminem decipit ipsa profes-
sio falsitatis, in libris autem tuis tanta fallacia-
c rum turba, [c] pueriles & in senibus animas, nomi-
ne veritatis illectas, miserabilibus corrumpit er-
2. Tim. 4. 4. roribus, cùm prurientes auribus, sicut Aposto-
lus dicit, & à veritate auditum suum avertentes,
ad fabulas convertuntur? Quomodo ergo sanam
doctrinam ferres illarum tabularum, ubi primum
Deut. 6. 4. præceptum est, Audi Israël, Dominus Deus tuus
d Deus unus est; cùm tot deorum [d] nominibus de-
lectata turpissimi cordis fornicatione voluteris?
An non recordaris amatorium canticum tuum,
ubi describis maximum regnantem regem, sce-
ptrigerum perennem, floreis coronis cinctum &
facie rutilantem? Quem si solum talem amares,

A erubescendum tibi esset: nam etiam vir unus t
reis coronis cinctus pudicæ conjugi displice
Neque enim potes dicere hoc aliqua mystica
gnificatione ita dictum, vel ita demonstrat
cùm tibi præcipuè laudari Manichæus non
aliud soleat, nisi quòd remotis figurarum in
gumentis, ipse tibi veritatem nudam & prop
loqueretur. Propriè igitur cantas Deum re
sceptrigerum, floribus coronatum. Ponat fal
sceptrum, quando coronis floreis cingitur: n
B decet regiæ virgæ severitatem illa luxuriæ m
litudo. Huc accedit, quia non à te solus ada
tus est: sequeris enim cantando, & adjungis d
decim sæcula floribus convestita, & canori
plena, & in faciem patris flores suos jactan
Ubi & ipsos duodecim magnos quosdam d
profiteris, ternos per quatuor tractus, quibus
unus circumcingitur. Quem quomodo imm
sum faciatis, quem sic circumdatum dicitis, nu
quam invenire potuistis. Adjungis etiam in 13
C merabiles regnicolas, & deorum agmina, & a
gelorum cohortes: quæ omnia non condi
dicis Deum, sed de sua substantia genuisse. 2

ITA convinceris innumerabiles deos cole
non ferendo sanam doctrinam, qua docetur u
de uno Deo natus Filius, & utriusque Spiri
sanctus. Quos tamen non solùm innumerabi
sed nec tres Deos fas est dicere: quorum est
solùm una eademque substantia, sed etiam
eademque operatio, per ipsam propriam u
D eamdemque substantiam; per creaturam v
corporalem etiam demonstratio singulorum. H
tu non intelligis, non capis: novi, plena es,
briata es, ingurgitata es fabuloso sacrilegio.
geras aliquando quod exhalas, & te jam ob
re talibus desinas: interim canta quod cantas
inspice, si potes, dedecus fornicationis tuæ.
vitavit enim te doctrina dæmoniorum mend
loquorum ad fictas domos angelorum, ubi
aura salubris, & ad * campos ubi scatent aro
E ta, cujus arbores & montes, maria & flum
dulce nectar fluunt per cuncta sæcula. Et cr
disti & finxisti hæc in corde tuo, ubi vanis re
dationibus luxuriata & dissoluta jacteris. C
enim quædam talia dicuntur de ineffabili affl
tia spiritalium deliciarum, utique in ænigm
dicuntur, ita ut noverit animus qui talibus e
cetur, esse aliud quod ibi quærendum & in
ligendum sit, sive corporeis sensibus in ver
corporali tale quid demonstretur, sicut ign
F rubo, & de virga serpens, & de serpente v
& tunica Domini à persecutoribus non di
& obsequio mulieris unctio pedum aut ca
ejus, & frondes multitudinis præcedentis &
sequentis asellum ejus: sive in spiritu per im
nes corporum, vel in somnio, vel in ecstasi
ratè ostendantur, sicut Jacob scalæ, & D
li lapis præcisus sine manibus & auctus in
tem, & Petro ille discus, & Johanni tam m
G sive sola locutione ad eumdem modum fig
tur, sicut Cantica canticorum, & quòd in E
gelio fecit pater-familiâs nuptias filio suo, &
mo quidam duos filios habuit frugi & lux
sum, & homo quidam novellavit vineam, &
cavit agricolis. Tu verò præcipuè Manich

a Am. Er. & aliquot MSS. *splendidè tenentem.*
b Sic probæ notæ MSS. Alii cum editis, *& otioso pane delicata.*
c Lov *pueriles & seniles animas.* Meliùs editi alii & MSS. *pue-riles & in senibus animas.*
d Aliquot MSS. *deorum numinibus.*

ob hoc prædicas, quòd non ad talia dicenda, sed potiùs ad solvenda ultimus venerit: ut & figuris antiquorum apertis, & suis narrationibus ac disputationibus evidenti luce prolatis, nullo se occultaret ænigmate. Addis [a] eam præsumtionis hujus caussam, quòd videlicet antiqui, ut figuras hujusmodi vel viderent, vel agerent, vel dicerent, sciebant istum postea venturum, per quem cuncta manifestarentur: iste autem, qui sciret post se neminem adfuturum, sententias suas nullis allegoricis ambagibus texeret. Quid ergo facit affectus tuus desideriis carnalibus sordidus, in campis & montibus nemorosis, & coronis floreis, & scatentibus aromatibus? Si non sunt ænigmata rationis, phantasmata sunt cogitationis, aut vecordia furoris. Si verò ænigmata esse dicuntur, cur non fugis adulterum, apertam veritatem ut illiciat promittentem, & fabulosâ fallaciâ quos illexerit illudentem? Nonne ministri ejus, & ipsi miseri talibus vanitatibus venenati, in hamo suo solent hanc escam de Paulo apostolo ponere, ubi ait, Ex parte enim scimus, & ex parte prophetamus; cùm autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est, auferetur: &, Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem? Ut scilicet apostolus Paulus ex parte scierit, & ex parte prophetaverit, per speculum & in ænigmate videns, quod totum auferendum est veniente Manichæo, & adferente quod perfectum est, ubi facie ad faciem [b] veritas videatur. O lasciva, immunda, sine fronte, adhuc ista garris, adhuc pascis ventos, adhuc amplecteris idola cordis tui! Itane tu facie ad faciem vidisti regnantem regem sceptrigerum, floreis coronis cinctum, & deorum agmina, & [c] splenditenentem magnum, sex vultus & ora ferentem, micantemque lumine; & alterum regem honoris, Angelorum exercitibus circumdatum; & alterum adamantem heroam belligerum, dextrâ hastam tenentem, & sinistrâ clypeum; & alterum gloriosum regem tres rotas [d] impellentem, ignis, aquæ, & venti; & maximum Atlantem mundum ferentem humeris, & eum genu fixo brachiis [e] utrinque secus fulcientem? Hæc & alia mille portenta tu facie ad faciem vidisti, an hæc tibi doctrina dæmoniorum mendaciloquorum per ora deceptorum cantat, & nescis? Væ tibi infelix: ecce quibus phantasmatis constupraris, ecce quas vanitates pro veritate lambis: & serpentinis poculis ebria, de diptychio lapideo audes insultare matronali verecundiæ conjugis unici Filii Dei: quia illa jam non sub [f] pædagogio Legis, sed sub magisterio gratiæ, nec superba operibus, nec fracta terroribus, vivit ex fide & spe & caritate, facta Israël, in quo dolus non est, & audiens quod ibi scriptum est, Dominus Deus tuus, Deus unus est: quod tu non audiens, in tam multos fictos deos fornicationem tuam diffudisti.

QUOMODO non sint tibi inimicæ illæ Tabulæ, in quibus secundum præceptum est, Non accipies in vanum nomen Domini Dei tui; quando quidem tu etiam ipsum Christum, qui propter carnales à carnali vanitate mundandos, etiam carneis oculis verus in veritate carnis exortus est, in fallaciæ vanitate posuisti? Quomodo tibi non sit adversum tertium præceptum de sabbati requie, quæ tot figmentorum illusionibus inquieta anima ventilaris? Hæc tria præcepta quomodo pertineant ad dilectionem Dei, quando capies, quando sapies, quando amabis? Immoderata es, & fœda, & contentiosa: tumuisti, evanuisti, viluisti, excessisti modum tuum, turpasti decorem tuum, turbasti ordinem tuum. Talis apud te fui, novi te. Quo pacto ergo te nunc doceam hæc tria præcepta ad dilectionem Dei pertinere, ex quo & per quem & in quo sunt omnia? (*Rom.* 11.36.) Unde hoc intelligis, quando nec illa septem, quæ ad dilectionem proximi pertinent qua humanæ vitæ societas continetur, erroris tui detestanda perversitate nosse atque observare permitteris? In quibus mandatum primum est, Honora patrem tuum & matrem tuam: (*Exodi* 20.12. *Deut.* 5.16. *Matth.* 15.4. *Ephes.* 6.2.) quod & Paulus commemorat mandatum primum in repromissione, eadem atque itidem etiam ipse præcipiens. Tu autem doctrinâ [g] dæmoniacâ didicisti inimicos deputare parentes tuos, quòd te per concubitum in carne ligaverint, & hoc modo utique deo tuo immundas compedes imposuerint. Hinc etiam consequens præceptum, quod est, Non mœchaberis, ita violatis, ut hoc maximè in conjugio detestemini, quòd filii procreantur; ac sic Auditores vestros, dum cavent ne feminæ quibus miscentur concipiant, etiam uxorum adulteros faciatis. Ducunt enim eas ex lege matrimonii, tabulis proclamantibus, Liberorum procreandorum caussâ: & vestra lege, metuentes ne particulam dei sui sordibus carnis afficiant, ad explendam tantùm libidinem feminis impudica conjunctione miscentur; filios autem inviti suscipiunt, propter quod solum conjugia copulanda sunt. Quomodo ergo non prohibes nubere, quod de te tanto antè prædixit Apostolus, (1. *Tim.* 4.3.) quando id conaris auferre de nuptiis, unde sunt nuptiæ? Quo ablato, mariti erunt turpiter amatores, meretrices uxores, thalami fornices, soceri lenones. Ac per hoc etiam illud præceptum, quod est, Non occides, (*Exodi* 20.13.) ex ejusdem erroris perversitate non servas. Dum enim times ne dei tui membrum ligetur in carne, non das esurienti panem: hìc formidans homicidium falsum, illic perpetrans verum. Itaque si incurras in eum famelicum, qui mori possit, nisi cibum porrigendo subvenias; jam tu homicida teneberis, aut lege Dei, si non dederis; aut lege Manichæi, si dederis. Quid cetera Decalogi præcepta, quomodo servabis? An à furto abstineas, ut nescio quis panem, seu quamlibet escam in suis visceribus trucidandam, devoret potiùs, quàm tu, si possis, ei subripias, atque ad officinam ventris Electorum tuorum curras, ut furto tuo deus tuus nec in gravius incidat vinculum; & quò inciderat eruatur? Porrò, si in eodem furto comprehendaris, nonne per ipsum deum tuum, non te abstulisse jurabis? Quid enim tibi facturus est talis deus, cui dicis, Falsum juravi per te, sed pro te, nisi velles, ut exitium tibi inferrem, dum honorem deferrem? Ita & illud mandatum Legis, Ne fal- (*Exodi* 20.16. *Deut.* 5.19.)

[a] Sola ferè editio Lov. loco *eam*, habet *etiam*.
[b] Verbum *veritas* abest à pluribus MSS.
[c] Er. & Lov. *splendentem agnum*. Am. cum aliquot MSS. *splendidè tenentem magnum*. Alii quidam probæ notæ MSS. *splenditenentem magnum*.
[d] Am. Er. & nonnulli MSS. *implentem*.
[e] Quidam codices, *utrisque*.
[f] Sic MSS. Editi autem, *sub pædagogo Legis*.
[g] MSS. *dæmonica*.

sum testimonium dicas, propter membra dei tui A sic contemnes, ut ea non solùm testimonio, sed & juramento falso de compedibus liberes. Jam

Exodi 20. 17. Deut. 5.20. verò quod sequitur, Non concupisces uxorem proximi tui, debet apud te impleri: & hoc unum video, quod nulla tui erroris necessitate violare cogaris. Sed si nefas est conjugem concupiscere alienam, considera quid sit concupiscendum se proponere alienis: & recordare deos tuos formosos & deas formosas, præbentes se ut ardenter concupiscantur, illi à feminis principibus tene- B brarum, & illæ à masculis: quibus excitatis in fruendi libidinem, & in suos amplexus inhianter æstuantibus, eruant ab eis illum deum tuum ubique compeditum, & tanta suorum turpitudine, ut solvi valeat, indigentem. Nam rem proximi non concupiscere, quod est ultimum Decalogi mandatum, unde potes misera? Nonne tibi deus ipse tuus in terra aliena se fabricare mentitur sæcula nova, ubi post falsam victoriam falso triumpho tumescas? Quod cùm modò insana va- C nitate desideras, & eamdem terram gentis tenebrarum summa vicinitate substantiæ tuæ conjungi credis, utique rem proximi concupiscis. Meritò tibi est inimicum diptychium, continens tam bona mandata multùm errori tuo contraria. Nam illa tria, quæ ad dilectionem Dei pertinent, omnino ignoras, omnino non servas: hæc autem septem, quibus societas humana non læditur, si quando custodis, aut pudore reprimeris, ne inter homines confundaris; aut timore frangeris, D ne publicis legibus puniaris; aut malum factum bona aliqua consuetudine horrescis; aut ipsa na-

Tob. 4. 16. Matth. 7. 12. turali lege, quàm injustè alteri facias, quod tibi ab altero fieri non vis, advertis: error tamen tuus quàm te in contrarium ire compellat, & dum sequeris, & dum non sequeris, sentis; cùm vel hoc facis quod pati non vis, vel ideo non facis quia pati non vis.

CAPUT VIII.

At ista vera sponsa Christi, cui de diptychio lapideo fronte impudentissima insultas, intelli- E

2. Cor. 3. 6. git quid distet inter litteram & spiritum, quæ duo dicuntur alio modo, Lex & gratia: & non

Rom. 7. 6. jam in vetustate litteræ, sed in novitate spiritûs Deo serviens, non est jam sub lege, sed sub gratia. Neque enim litigiosa cæcatur; sed mitis intendit verbis Apostoli, ut intelligat quid appellet legem, sub qua nos jam non vult esse,

Gal. 3. 19. quia transgressionis gratiâ posita est, donec ve-

Rom. 5. 20. niret semen cui promissum est: & quia ideo subintravit, ut abundaret delictum; ubi autem abun- F davit delictum, superabundavit gratia. Nec ideo tamen eamdem legem peccatum vocat, quia sine gratia non vivificat; auget enim potiùs rea-

Rom. 4. 15. tum prævaricatione addita: Ubi enim lex non est, nec prævaricatio; & ideo per se ipsam, cùm sola littera est sine spiritu, id est, lex sine gratia, tantummodo reos facit: sed proponit sibi quod putare minùs intelligentes possent, & ape-

Rom. 7. 7. rit quid dicat, cùm ait: Quid ergo dicemus? Lex » peccatum est? Absit: sed peccatum non cogno- G » vi nisi per legem. Nam concupiscentiam nescie- » bam, nisi lex diceret, Non concupisces. Occa- » sione itaque accepta, peccatum per mandatum » fefellit me, & per illud occidit. Itaque lex qui- » dem sancta, & mandatum sanctum & justum & » bonum. Quod ergo bonum est, factum est mihi

[a] Am. Er. & aliquot MSS. *dispensatione*.

mors? Absit: sed peccatum ut appareat pec- tum, per bonum mihi operatum est mort- Hæc ista, cui tu insultas, intelligit; quia gem- petit, quia humilis quærit, quia mitis pulsat- sic videt non reprehendi legem, cùm dicitur Littera occidit, spiritus autem vivificat: sic non reprehenditur scientia, cùm dicitur, Scien- tia inflat, caritas verò ædificat. Nam utique se dixerat, Scimus quia omnes scientiam hab- mus: & tunc adjungit, Scientia inflat, cari- verò ædificat. Ut quid ergo habebat ipse quo- flaretur, nisi quia cum caritate non solùm n- inflat scientia, sed etiam firmat? Ita littera c- spiritu, & lex cum gratia, jam non eo modo l- tera & lex appellatur, sicut per se ipsam cùm o- cidit abundante delicto. Ita enim lex & vir- peccati dicta est, cùm auget ejus noxiam de- ctationem, per severam prohibitionem. Nec t- men etiam sic mala est: sed peccatum ut app- reat peccatum, per bonum operatum est m- tem. Ita multa quibusdam sunt noxia, quam- non sint mala. Nam & vos cùm oculos dole- etiam contra deum vestrum solem fenestras cl- ditis. Hæc igitur sponsa Christi, jam mortua - gi, id est, peccato, quod legis prohibitione abundantius, cùm lex sine gratia jubet, non - vat: tali ergo legi mortua, ut sit alterius qui a mortuis resurrexit, discernit ista sine legis in- ria, ne sacrilegium committat in ejus auctore quod tu facis in eum, quem non intelligis aud- rem boni; cùm audias Apostolum dicentem, Itaq- lex quidem sancta, & mandatum sanctum & - stum & bonum. Ecce auctor boni est, qui videtur unus ex principibus tenebrarum. Ad- de veritatem, ferit tibi oculos. Ecce Paulus ap- stolus dicit, Lex quidem sancta, & mandat- sanctum & justum & bonum. Ecce cujus au- est, qui diptychium illud, quod stulta irri- in magni sacramenti [a] dispensationem præm- Eadem quippe Lex, quæ per Moysen data e- gratia & veritas per Jesum Christum facta e- cùm accessit litteræ spiritus, ut inciperet imp- ri justitia legis, quæ non impleta reos etiam pr- varicatione faciebat. Neque enim alia lex - sancta & justa & bona, & alia per quam pec- tum mortem operatur, cui mori nos oporte- simus alterius qui ex mortuis resurrexit: sed - dem ipsa est. Ecce sequere, lege. Sed peccatu- inquit, ut appareat peccatum, per bonum m- hi est operatum mortem, ut fiat supra mod- peccator, aut peccatum per mandatum. Sis- cæca, audi, vide. Per bonum, inquit, mihi o- ratum est mortem. Ergo lex semper est bona - ve obsit inanibus gratiâ, sive prosit plenis g- tiâ, semper est bona: sicut sol semper est bo- quia omnis creatura Dei bona est, sive dole- bus oculis noceat, sive sanos mulceat. Pro- quod est oculis sanitas ad videndum solem, - est gratia mentibus ad implendam legem. E- cut oculi sani non solis delectationi moriun- sed illis ictibus asperis radiorum, quibus reve- rati in densiores tenebras pellebantur: sic - ma per caritatem spiritûs salva facta, non j- tiæ legis mortua dicitur, sed illi reatui & pr- ricationi, quam lex per litteram, cùm gratia d- fuit, faciebat. Itaque de illa utrumque dici- & Bona est lex, si quis eâ legitimè utatur; & q-

" sequitur, Sciens hoc, quia justo lex non est posita; quia non opus habet terrente litterâ, quem delectat ipsa justitia.

Hæc sponsa Christi gaudens in spe plenæ salutis suæ, & tibi optat bonam conversionem à fabulis ad veritatem, ne Adoneum quasi adulterum reformidans, cum versutissimo adultero serpente remaneas. Adonai enim verbum Hebræum est, & interpretatur Dominus, eo modo quo solus Deus dicitur Dominus: sicut Latria, quod verbum Græcum est, & interpretatur servitus, non quæcumque, sed illa qua tantummodo Deo servitur: sicut Amen, interpretatur verum, non ubicumque & quomodocumque, sed mystica religione. Quod si à te quæratur, unde tu quoque habeas; præter Hebræas litteras, vel quæ ex Hebræo sunt, non invenis. Non ergo timet Ecclesia Christi istorum nominum objectionem: intelligit, & amat; nec curat imperitum insultatorem: & quæ nondum intelligit, credit esse talia, qualia nonnulla experta est, quæ nondum intellecta sic erant. Objiciat ei quisque, quòd Emmanuel adamaverit: irridet inscitiam illius hominis, amplectitur veritatem hujus nominis. Objiciat quòd amaverit Messiam, repellit exstinctum adversarium, tenet unctum magistrum. Ita te quoque cupit sanari à vanis erroribus, & ædificari super fundamentum Apostolorum & Prophetarum. Quem dicis Hippocentaurum, nesciens quid loquaris, nec adtendis quid tibi tua fabula confecerit, cùm ex parte dei tui & ex parte terræ tenebrarum falsum mundum fabricasti in corde tuo. Itane ille non est Hippocentaurus, semiferus & semideus? Verè, quia nec Hippocentaurus dicendus est. Quid autem sit, tu adtende, & erubesce & mitesce, ut corruptionem tuam à serpente adultero perhorrescas: cujus astutiam si apud Moysen credendam non putasti, apud Paulum cavere debuisti, qui veram Ecclesiam volens virginem castam exhibere Christo, Timeo,
" inquit, ne sicut serpens Evam fefellit in versu-
" tia sua, ita corrumpantur mentes vestræ à simpli-
" citate & castitate, quæ est in Christo. Hoc tu cùm audires, usque adeo tamen desipuisti, & venenatis incantationibus ejus amens facta es, ut aliis multis hæresibus aliud atque aliud idem serpens, tibi autem etiam se Christum esse persuaserit. Porrò si errant multæ fallaciis ejus variis & multiformibus irretitæ, quæ tamen hanc admonitionem Apostoli veram fatentur: tu quantùm adulterata es, quàm in longinquo prostituta, quæ ipsum pro Christo habes, à quo Apostolus Christi seductam Evam atque corruptam clamat, ut ab eo virginem sponsam Christi tali admonitione custodiat? Tenebravit cor tuum, qui tecum in phantasmatis lucidorum nemorum volutatur. Quæ sunt, ubi sunt, unde sunt fidelia promissa ejus? O ebria, non à vino!

Nempe conviciata es impudentiâ sacrilegâ Deo Prophetarum, quòd ipsis Judæis sibi servientibus non exhibuerit quod promisit. Nec sanè dixisti quid promiserit, & non exhibuerit, ne ibi convincereris, aut jam exhibitum quod non intelligis, aut adhuc futurum quod non credis. Tibi quid promissum est & præsentatum, unde tibi fides fieret te accepturam triumphos

A novorum sæculorum super terram tenebrarum? Si aliquos prophetas protuleris, in quibus legamus cum laude prædictos futuros Manichæos, unde jam tibi aliquid exhibitum putes, hoc ipso quia esse vos videmus; priùs probatura es quòd non ipse Manichæus tibi prophetas finxerit, qui sibi ut crederes voluit. Neque enim putat turpe mendacium: aut verò potest dubitare falsos prophetas ostendere in pellibus ovinis, qui Christum laudans asseverat falsas cicatrices ostendisse in

B membris suis. At ego vos planè prædictos lego, non solùm à Prophetis aliquanto obscuriùs, verùm & ab Apostolo expressiùs. Sed videte quemadmodum: Spiritus, inquit, manifestè dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam à fide, *1. Tim. 4. 1.*
" intendentes spiritibus seductoribus, & doctrinis "
" dæmoniorum in hypocrisi mendaciloquorum, "
" cauteriatam habentes conscientiam suam, prohi- "
" bentes nubere, abstinentes à cibis quos Deus "
" creavit ad percipiendum cum gratiarum actio- "

C ne fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem: "
" quia omnis creatura Dei bona est, & nihil ab- "
" jiciendum quod cum gratiarum actione per- "
cipitur. Hæc quemadmodum in vobis impleta sint, & luce clariùs omnium qui vos noverunt oculos [a] tangit, & suprà pro tempore ostendimus.

Caput XI.

Ista autem, quam doctrina Apostolica virginem castam uni viro exhibens Christo, à fallacia serpentis qua tu corrupta es, monet ut caveat, agnoscit Deum Prophetarum, Deum ve- *2. Cor. 11. 2.*

D rum, Deum suum: hujus ultimæ pollicitationi secura credit, cujus tanta promissa completa jam tenet: nec quisquam dicit, ad præsens tempus ei confictos esse Prophetas, quos in Judæorum codicibus asserit. Quid enim incredibilius promittebatur, quàm id quod Abrahæ dictum est, In semine tuo benedicentur omnes gentes? Et quid certius jam tenemus exhibitum? Illa certè est ultima ejus promissio, quam Propheta breviter ita commemorat: Beati qui habitant in *Gen. 22. 18.* *Psal. 83. 5.*

E domo tua, in sæcula sæculorum laudabunt te. Finitâ quippe omni indigentiâ, & novissimâ inimicâ morte destructâ, perpetua Dei laus erit otiosorum negotium: quò jam nemo accedet, unde jam nemo discedet. Quod alibi Propheta ita commemorat: Collauda Jerusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion, quoniam confirma- *1. Cor. 15. 26.* *Psal. 147. 1.*
" vit vectes portarum tuarum, benedixit filios tuos "
" in te. Clausis portis nullus intrabit, nullus exibit. Quod & ipse sponsus in Evangelio dicit, fatuis

F virginibus, etiam pulsantibus, se non aperturum. Hæc Jerusalem, sancta Ecclesia, sponsa Christi, in Apocalypsi Johannis copiosiùs uberiúsque describitur. Non credat huic propheticæ promissioni virgo casta, si non jam tenet quod ei per eamdem prophetiam hoc tempore futurum promissum est: Audi filia, & vide, & inclina au- *Matth. 25. 12.* *Psal. 44. 11.*
" rem tuam, & obliviscere populum tuum, & "
" domum patris tui; quoniam concupivit rex spe- "
" ciem tuam, quia ipse est Deus tuus, & adora- "

G bunt eum filiæ Tyri in muneribus: vultum "
" tuum deprecabuntur divites plebis, omnis glo- "
" ria ejus filiæ regis intrinsecùs, in fimbriis aureis, "
" circumamicta varietatibus: afferentur regi virgi- "
" nes post eam, proximæ ejus afferentur tibi, in "
" lætitia & exsultatione adducentur in templum "
" regis: pro patribus tuis nati sunt tibi filii, consti- "

[a] Lovanienses legi volebant, *oculos tangant*: minus rectè.

» tues eos principes super omnem terram : me- A » mores erunt nominis tui in omni progenie & ge- » neratione : propterea populi confitebuntur tibi » in æternum & in sæculum sæculi. Sed tu infelix à serpente corrupta, quando vel cogitare conaris quæ sit pulcritudo filiæ regis intrinsecùs? Ipsa est enim castitas mentis, ubi tu vitiata es, ut aperirentur tibi oculi ad amandum & adorandum solem & lunam; ac sic per justum judicium Dei alienareris à ligno vitæ, quod est æterna & interna sapientia; nihilque aliud vocares pu- B taresque veritatem atque sapientiam, nisi lucem istam, quam per malè apertos oculos tractam, in immensum auctam, multipliciterque variata per imagines fabulosas impudica mente conve veres. Hæ sunt fornicationes tuæ nimis abon nandæ. Et tamen patienter cogita eas, & reve tere ad me, dicit Veritas. Revertere ad me, mundaberis, reparaberis, si confundaris tibi, refundaris mihi. Hoc audi, hoc dicit vera V ritas, quæ nec fallacibus formis cum tenebrar gente pugnavit, nec fallaci sanguine te re mit.

LIBER SEXTUS-DECIMUS.

Caput I. Johan. 5. 46.

Faustus dixit : *Quare Moysen non accipitis, cùm Christus dicat, Moyses de me scripsit, & si crederetis Moysi, crederetis & mihi?* C *Ego verò non solùm Moysen de Christo scripsisse velim, sed omnes etiam Prophetas Iudæorum & Gentium. Quid enim hoc nostræ fidei noceret, aut quid non potiùs prodesset, si congrua & convenientia undique in Deum nostrum testimonia carperemus? Si quidem esset etiam tum liberum nobis, odio manente atque exsecratione superstitionis eorum, solas ab hisdem de Christo excerpere prophetias : adeo mihi contrarium non potest esse, si & Moyses, quamvis sit alienus à Christo, nonnihil tamen videatur scri-* D *psisse de Christo. An quisquam hominum non optaverit de spinis omnibus florem legere, de omni herba frugem, de muscis omnibus mel : quamvis nec muscas, nec gramen in cibum, nec spinas in coronæ usurpemus ornatum? An quisquam nollet in omni profundo margaritam nasci, in omnibus terris gemmas, in silvis omnibus poma? Aut si piscem de mari edere non nocet, aquam bibere nocet, sciuntque homines utilibus sumtis inimica respuere; nobis liberum non esset, religionis cujusque ritu damnato, si* E *esset inutilis nobis, solas inde de Christo prophetias accipere? Neque hoc prodesset erroribus ad capiendos nosmet ac redigendos in propriam servitutem : quia nec spiritibus immundis, cùm iidem Iesum esse* (Matth. 8. 29.) *Filium Dei exsertè indissimulanterque confiterentur, profuit, ut minimè sint nobis exosi. Quare si & Moyses secundùm hoc testimonium de Christo aliquid scripsit, accipiam : ita tamen ut ipsi hoc minimè prosit ad captivandum me in propriam legem, quam nihil videam à paganismo distare. Quapropter nihil* F *omnino est quod arbitreris, si probatum hoc fuerit, me minimè gavisurum, spiritum omnem prophetasse de Christo.*

Caput II.

Tibi sanè [a] *sufficientes referam gratias, si quemadmodum ostendis, quia Christus Moysen de se scripsisse testatus sit, ita etiam illud doceas, quænam sint ea quæ scripsit. Nam ego quidem Scripturas ejus perscrutatus, ut* [b] *jussum est, nullas ibidem de Christo prophetias inveni : sive quia nullæ sunt, sive quia intelligere ipse non potui. Vnde in ingen-* G *ti positus æstu, ratione cogebar in alterum è duobus; ut aut falsum pronuntiarem capitulum hoc, aut mendacem Iesum. Sed id quidem alienum pietatis erat, Deum existimare mentitum. Rectius ergo visum est, scriptoribus adscribere falsitatem, quàm veritatis auctori mendacium. Quippe cùm & ipsi dicentem audirem, fures fuisse & latrones omnes venerunt ante se : qua sententiâ primum omn video feriri Moysen. Ad hæc, & cùm majesta suam loquenti eidem, ubi se mundi lumen appe Iudæi indignantes reclamarent, Quia tu de te stificaris, testimonium tuum non est verum : non video prosecutum, ubi maximè locus exigebat diceret de se prophetasse Moysen; sed tamquam vera alienus & nullum habens ex eorum patr testimonium, respondit, Nempe in Lege vestra ptum est, quia duorum hominum testimonium v est. Ego sum qui testificor de me, & testificatu me qui me misit Pater. Illud eis commemor quod de cælo dictum omnes audierant, Hic est F meus dilectissimus, credite illi. Nec non & illud veri simile non videtur, Iudæos potuisse tacere Christus diceret de se scripsisse Moysen, quin st ut pote maligni & astuti, quærerent quidnam esset, quod de se à Moyse scriptum putaret. S hæc eorum omnifaria taciturnitas non minùs li nihil tale dixisse significat.*

Quamvis ergo & hæc non parva vide ad confirmandam suspicionem falsi de capitulo plus tamen illo teneor, quia omnem, ut dixi, seos scripturam scrutatus, nullas ibi de Christo phetias inveni. Nunc tamen te compertus m intelligentiæ lectorem, consecuturum me aliqu do, acturumque fateor gratias, si spem pro ac doctrinæ, quam mihi objurgationis tuæ promittit, nullâ frustreris invidiâ; sed doce quid est quod me fortè legentem præterierit ac de Domino nostro memoratum in scriptura. Nec dixeris quæso, ut imperiti solent, hoc satis esse debere ad fidem, quia Christus dixit se scripsisse Moysen. Nolo enim nunc ad me re quem ad credendum professio mea fecit obno ut non possim non credere ei quem sequor; sed nos cum Iudæo tractare, puta cum Gentili : dixerimus, Moyses de Christo scripsit, q erunt probationes, quid offeremus? Num dicere poterimus, Christus hoc dixit, cui a minimè credunt? Nempe opus erit nos ipsis o re quid scripserit.

Quid ergo ostendemus? An illud quod letis, ubi Deus suus loquitur ad Moysen Suscitabo illis Prophetam de fratribus ipsor milem tibi? Sed hoc quidem ad Christum

a Am. Er. & MSS. *insufficientes.*
b Lov. *ut visum est.* Am. & Er. *ut justum est.* Veriùs MSS. *ut jussum est* : isto videlicet Evangelii capitulo Johan. 5. 39. *Scrutamini Scripturas* &c.

spectare, nec Iudæum latet, nec nobis sic credere conducibile est: quia non propheta Christus, nec Moysi similis propheta: si quidem ille fuerit homo, hic Deus; ille peccator, hic sanctus; ille ex coitu natus, hic secundùm te ex virgine, secundùm me verò
7. *nec ex virgine; ille offenso Deo suo occiditur in*
4.5. *monte, hic Patri perplacens patitur propria vo-*
3. *luntate. Quomodo ergo ipse erit Propheta similis*
8. *Moysi? Nempe statim nos Iudæus aut ut imperitos irridebit, aut coarguet ut mendaces.*

V. An *illud offeremus ei, quod perinde soletis in-*
8. *ducere, Videbunt vitam suam pendentem, & non credent vitæ suæ? Cui vos quidem adjicitis, in ligno: nam non habetur. Sed hoc quoque probare quòd ad Christum minimè pertineat, nihil tam in promtu est. Inter maledictorum enim sæva, quæ promsit in populum suum, si à lege sua desciscerent, etiam hoc adjecit, futuros eosdem dicens in captivitate hostium suorum, finemque sui meditaturos diebus ac noctibus, ut nec vitæ ipsius suæ fiduciam gererent, quæ sibi esset à victoribus condonata: quia eadem ex incerto penderet pavens ac sollicita semper sub imminentia gladiorum. Ne hoc quidem ergo ad Christum pertinet: quærenda sunt alia. Nam illud quidem vix*
23. *crediderim de Christo vos dictum putare, maledictum esse omnem qui pendet in ligno: aut illud aliud, in*
5. *terficiendum esse prophetam sive principem populi, qui eos à Deo suo vellet avertere, aliquodve infringere mandatorum. Quod ego quidem Christum fecisse planè negare non possum. Sed tu contrà de ipso hæc esse scripta planè fateri non poteris, ne si hoc sit, quærere rursus incipiamus, etiam in quonam spiritu Moyses prophetaverit, ut aut malediceret Christo, aut eum juberet occidi. Si enim spiritum Dei habuit, hæc de Christo non dixit: si hæc de Christo dixit, spiritum Dei non habuit. Neque enim divinus spiritus aut malediceret Christo, aut eum juberet interfici. Vt ergo Moysen ab hoc crimine vindicetis, fateamini necesse est, ne hæc quidem cum scripsisse de Christo. Quòd si hæc de Christo minimè scripsit, aut alia dabitis, aut nulla erunt. Si nulla fuerint, nec Christus potuit asseverare quod nusquam est. Ita si Christus hoc minimè asseverarit, capitulum illud falsum esse constiterit.*

T Sed *nec illud quidem veri simile est, quod pro-*
5. *sequitur, Si crederetis Moysi, crederetis & mihi. Quia dissimilis admodum traditio est & longè altera Moyseos & Christi, ut si eorum alteri Iudæi crederent, alteri necessariò repugnarent. Nam Moyses*
1. *quidem præ ceteris ab omni opere abstinendum docet in sabbato, caussamque inducit religionis hujus hanc esse, quia Deus cùm mundum & quæ in eo sunt*
23. *omnia fabricaret, sex diebus indulserit operi, septimâ verò cessaverit, quod est sabbatum: idcircoque benedixerit, id est, sanctificaverit, tamquam suæ tranquillitatis portum, legemque dederit insuper, ut qui idem solveret, occideretur. Hoc igitur Iudæi vehementer credebant, docente Moyse: idcircoque Christo ne aures quidem accommodandas putabant, asseveranti Deum semper operari, nec ullum sibi cessationis statuisse diem, quia sit jugis & infatigabilis virtus; seque adeo idcirco numquam debe-*
5. *re cessare, ne sabbatis quidem: Pater enim, inquit,*
4. *meus semper operatur, & me oportet operari. Item Moyses carnis peritomen in sacris & Deo amabilibus numerat, jubetque circumcidi masculinum omne,*

A *carne præputii ipsorum: esseque hoc docet necessarium signum Testamenti illius, quod Deus suus disposuerit ad Abraham, affirmatque quòd ᵃ virorum quisquis hoc non gestaverit, exterminabitur ille de tribu sua, & hereditatis, quæ Abrahæ repromissa sit ac semini ejus, non veniet in consortium. Et hoc ergo Iudæi valde crediderant, asseverante Moyse: idcircoque fidem Christo habere non poterant infirmanti ea, & insuper asseveranti quòd dupliciter gehennæ filius fieret, qui esset circumcisus. Item* Gen. 17.14. a

B *Moyses carnalium ciborum sollicitam facit discretionem, & inter pisces ac volucres & quadrupedia helluonis in modum disceptator sedet; jubetque alia quidem abligurirí pro mundis, alia verò pro immundis ne contingi quidem: quorum in parte porcum taxat & leporem, & si quid in piscibus caret squamâ, aut in quadrupedibus ungulam fissam non habet, nec ruminat. Et hæc ergo Iudæi fortiter crediderunt, scribente Moyse: idcircoque Christo jam credere non poterant, indifferentiam docenti ciborum, &* Matth. 23. 15. Deut. 14 3.

C *à suis quidem discipulis omnia penitus removenti, sæcularibus verò vulgò concedenti omnia quæ possent edi, atque asseveranti quòd eos nihil in os intrans pollueret; quia quæ de ore ᵇ impudenter procedant, ea sola sint quæ polluant hominem. Hæc atque alia multa Moysi contraria, Iesum dogmatizare, nemo qui nesciat.* Matth. 15. 18. 19. b

Quæ *quia singula percurrere longum est, unum pro multis ostendam, id est, quia Christianarum hæresium pars maxima, & quod est in promtu, Ca-* Caput VII.

D *tholici nihil eorum servare curant, quæ Moyses scribit. Quod ipsum si non de errore descendit aliquo, sed ex vera illa Christi & discipulorum ejus traditione, vos omnino fateamini necesse est, contraria invicem sibi Iesum docuisse atque Moysen: idcircoque nec creditum Christum à Iudæis, quia fidem vellent exhibere Moysi. Quorsum ergo falsum non erit, illud Iesum dixisse ad eos, Si crederetis Moysi, crederetis & mihi: cùm sit longè manifestum, idcirco* Iohan. 5. 46.

E *magis eos non credidisse Iesu, quia Moysi crederent; potuisse autem fidem Christo habere, si Moysi credere destitissent? Tu tamen, ut dixi, ubinam Moyses de Christo aliquid scripserit, quæso nos doceas.*

Alias, *inquit: si Christianus es, crede dicenti Christo, quia de se scripsit Moyses. Quod si non credis, Christianus non es. Inepta hæc semper & imbecilla responsio est nihil habentium quod ostendant. Quanto igitur meliùs fecisses, si idem confitereris simpliciter: & tamen hoc mihi quidem dicere potuisti,* Caput VIII. Iohan. 5. 47.

F *quem sciàs necesse habere, ut credam caussa religionis, qua famulor Christo: licèt hoc ipsum adhuc quæratur, utrùm sit & hoc Christi testimonium, ut credi debeat absolutè; an scriptoris, ut examinari sollicitè. Nec si nos non credimus falsis, Christum hinc offendimus, sed falsatores. Tamen utcumque hoc ferri poterit Christianis oppositum: quid autem de illis agemus, quos retuli, Iudæo scilicet atque Gentili, quibus dicere non possumus, Si Christianus es, crede; si non credis, Christianus non es? Quamquam ne Christiano quidem hoc rectissimè dixeris,*

G *cùm Christus Thomam apostolum dubitantem de se aspernatus non sit, sed quò animi ejus vulneribus mederetur, corporis sui cicatrices ostendit: nec dixit, Si discipulus es, crede; si non credis, discipulus non es. Tu mihi hoc dicas, non de Christo dubitanti, sed de sententia, utrùm sit ejus, an subinducta. At, in-* Iohan. 20. 27.

ᵃ Amerbachius & nonnulli MSS. *quòd utrorum virorum quisquis.* Erasmus, *quòd virorum virorum quisquis*: idque esse Hebraismum notat ad oram libri, *Hebraicè*, ait, *pro quorumcumque virorum.*

ᵇ In MSS. *imprudenter.*

quis, beatiores appellat, qui non viderunt & crediderunt. Hoc si ideo dictum putas, ut sine ratione & judicio quidque credamus; esto tu beatior sine sensu, ego mihi contentus ero cum ratione beatus audisse.

CAPUT IX.

AUGUSTINUS respondit: Astutè quidem paratum te dicis, si quas in libris Moysi de Christo prophetias inveneris, ita percipere, ac si piscem de mari, cùm aquam ipsam unde piscis capitur, respuas. Sed quia Moyses omne quod scripsit, de Christo est, id est, ad Christum omnino pertinet, sive quòd eum figuris rerum vel gestarum vel dictarum prænuntiet, sive quòd ejus gratiam gloriamque commendet: tu qui commentitium fallacemque Christum de Manichæi litteris credidisti, ita Moysi non vis credere, sicut nec piscem vis edere. Verùm hoc interest, quòd Moysen hostiliter insectaris, piscem autem fallaciter laudas. Si enim piscem de mari edere non nocet, sicut ipse dixisti; cur ita eum vos noxium prædicatis, ut si alia esca non occurrat, priùs fame consumamini, quàm pisce vescamini? Quid quòd si omnis caro immunda est, ut dicitis, & in omni aqua omnique herba vita illa misera dei vestri retinetur, quæ per vestra alimenta purganda est; detestabilis superstitio tua & piscem te cogit projicere quem laudasti, & aquam marinam bibere ac spinas edere quas vituperasti. Quòd verò etiam dæmonibus Dei famulum comparasti, ut quales illi fuerunt cùm Christum confiterentur, talis & iste accipiatur (Matth. 8. 29.) si aliquid in ejus libris reperiri potuerit quod prædicet Christum; ille quidem non dedignatur opprobrium Domini sui. Si enim pater-familiâs Beelzebub appellatus est, (Matth. 10. 25.) quanto magis domestici ejus? Sed vos videte à quibus ista didiceritis, profectò sceleratiores quàm illi qui Domino ita conviciati sunt. Illi enim non eum Christum esse credebant, & ideo fallacem putabant: vos autem doctrinam non putatis esse veracem, nisi quæ Christum audet prædicare fallacem.

CAPUT X.

UNDE autem tibi videtur legem Moysi nihil à paganismo distare? An quia templum, sacrificium, altare, sacerdotemque commendat? At hæc omnia nomina & in novo Testamento reperiuntur. Solvite, inquit, templum hoc, & in triduo resuscitabo illud. (Johan 2. 19.) &, Cùm offers munus tuum ad altare. (Matth. 5. 24.) &, Vade, ostende te sacerdoti, & offer pro te sacrificium, quod præcepit Moyses in testimonium illis. (Matth. 8. 4. Levit. 14. 2.) Quorum autem figuræ fuerint istæ, partim Dominus ipse demonstrat, cùm templum corporis sui templo illi comparat; partim Apostolicâ doctrinâ cognoscimus: Templum enim Dei sanctum est, ait Apostolus, quod estis vos. (1 Cor. 3. 17.) &, Obsecro itaque vos per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem: & cetera hujusmodi. (Rom. 12. 1.) Proinde illa omnia figuræ nostræ fuerunt, sicut idem dicit, (1. Cor. 10. 6.) & sæpe commemorandum est: quia non dæmoniis exhibebantur, sed uni vero Deo, qui fecit cælum & terram; non tamquam indigenti talibus, sed tempora distinguenti, & jubenti præsentia, per quæ significaret futura. Vos autem, qui ut seducatis & decipiatis idiotas imperfectosque Christianos, paganismum vos fingitis detestari, edite nobis auctoritatem Christianorum librorum, in quibus vobis solem ac lunam colere atque adorare præceptum [...] Vester ergo potiùs error paganismo similis [...] quando quidem nec Christum colitis, sed Chri[...] sti nomine nescio quid, quod vobis menti[...] finxistis, & deos vel in isto conspicuo cælo [...] biles, vel alios innumerabiles commentitios [...] ratis. Quibus phantasmatis quasi vanis atque [...] nibus simulacris, non ædiculas fabricastis, [...] corda vestra templa fecistis.

EXIGIS à me, ut ostendam quænam scrip[...] rit de Christo Moyses. Jam quidem super[...] multa demonstrata sunt, sed quis possit om[...] demonstrare? Præsertim, quia si quædam co[...] memorem, paratus videtur iste perversus, vel [...] alium sensum ea conari pervertere; vel si fue[...] evidentiâ clarioris veritatis oppressus, dicere [...] illa tamquam de mari salso suavem piscem ca[...] re: nec ideo se ad totam Scripturam Moysi [...] velut ad aquam marinam bibendam cogi op[...] tere. Quapropter sufficere arbitror huic op[...] ut ea ipsa, quæ reprehendenda [a] decerpsit [...] Scriptura legis Hebræorum, ad Christum p[...] dicandum pertinere, si rectè intelligantur, o[...] dam: ex quo satis appareat multo magis cæte[...] vel statim pronuntiata, vel diligenter ac ver[...] ter perscrutata, Christianæ fidei convenire; [...] quæ deridenda atque damnanda objicit ini[...] eis ipsis convincatur Christiana veritate [...] nandus. Quapropter, ô plene omni falla[...] cùm Dominus in Evangelio dixerit, Si crede[...] tis Moysi, crederetis & mihi, de me enim [...] scripsit: nihil est; quòd te in ingenti æstu p[...] tum fingas, & cogi videaris in alterum è d[...] bus, ut aut falsum pronunties capitulum h[...] aut mendacem Jesum. Sicut enim hoc cap[...] lum verum est, ita & verax est Jesus. *Rectiu[...] sum est*, inquit, *scriptoribus adscribere falsita[...] quàm veritatis auctori mendacium.* Itane tu C[...] stum credis veritatis auctorem, quem præ[...] carnis, & mortis, & vulnerum, & cicatricu[...] mulatorem? Volo mihi ostendas, unde auctor[...] veritatis didiceris Christum, si eis qui de [...] scripserunt, quorum auctoritas recenti me[...] commendata atque firmata in posteros ema[...] audes adscribere falsitatem. Non enim vi[...] Christum, aut quemadmodum cum Apost[...] locutus est tecum, aut de cælo te, sicut Saul[...] vocavit. Quid de illo sentire, quid credere [...] sumus, nisi quod Scriptura testatur? Porro [...] mendax est Evangelium disseminatum & no[...] omnibus gentibus, & ab initio prædicati[...] nominis Christi in Ecclesiis omnibus in ta[...] sanctitatis culmine collocatum; quæ scrip[...] proferri potest, cui de Christo fides habenda [...] Quid poteris proferre scriptum, quod non [...] qui hoc non vult credere, dicat esse confictum [...] tanta Evangelii notitia venit in dubium?

DEINDE subjungis, ipsum te audisse dic[...] tem, fures fuisse & latrones omnes qui vene[...] ante se. Unde illum audisti hoc dicentem, [...] ex Evangelio? At si hoc, quod ita credo [...] Evangelio, ut tamquam ex ore Domini aud[...] te dicas, alius falsum esse contendat, atque [...] dixisse Christum neget; quò ibis, quid fac[...] Nonne Evangelicam auctoritatem quantis po[...] ris viribus prædicabis? Miser, illic scriptum [...] quod non vis credere, ubi didicisti quod ita [...]

[a] Am. & MSS. *secerpit.*

dis, ut hoc te ab ipso Christo dicas audisse. Ecce nos utrumque credimus, quia Evangelio sancto credimus, ubi utrumque scriptum est, & de Christo scripsisse Moysen, & omnes qui ante Christum venerunt, fures fuisse & latrones. Venisse quippe ita vult intelligi, quia missi non sunt: nam qui missi sunt, sicut Moyses & sancti Prophetæ, [a] non ante ipsum, sed cum ipso venerunt: quia non eum per superbiam præcedere voluerunt, sed eum per ipsos loquentem humiliter portaverunt. Vos autem, qui hæc Domini verba sic intelligitis, secundùm vestrum intellectum satis confitemini, nullos vos habere Prophetas, qui venturum Christum prophetaverint: & ideo vobis eum sicut voluistis, finxistis. Nam si aliqui vestri, quibus quidem propterea fides habenda non est, quia non nisi à vobis proferuntur; tamen si aliqui sunt, quos dicere audeatis prophetasse Christum falsa carne venturum, falsa morte passurum, falsas cicatrices dubitantibus discipulis oblaturum; non dico ex hoc ipso quàm sint detestandi atque fugiendi, quàmque non possint esse veraces, quibus de mendacio Christus placet: ut hoc non dicam, certè ut dicere cœperam, secundùm istum intellectum vestrum fures fuerunt & latrones, quoniam ante Christum venerunt, qui eum venturum quoquo modo prædicaverunt. Porrò si ille intellectus est verus, ut ipsi ante Christum venisse dicantur, qui cum Christo, id est, cum Verbo Dei venire noluerunt, sed cùm eos non miserit Deus, mendacia sua hominibus adtulerunt: vos quoque ipsi, quàmvis post Christi passionem & resurrectionem in hoc mundo nati fueritis, fures & latrones estis; quia priùs quàm vos ipse illuminaret, ut veritatem ipsius prædicaretis, ante eum venire voluistis, ut vestram fallaciam jactaretis.

Illic autem, ubi ei dictum est à Judæis, Tu de te testificaris, testimonium tuum non est verum; non mirum est, non te videre prosecutum eum, ut diceret de se prophetasse Moysen: non enim habes pium oculum, quo id possis videre. Nam ecce idipsum quod eis respondit, Nempe » in lege vestra scriptum est, quia duorum homi» num testimonium verum est, ego sum qui testi» ficor de me, & testificatur de me qui me misit » Pater: quid aliud sonat rectè intelligentibus, nisi illum testium numerum in lege prophetico spiritu consecratum & commendatum, ut etiam sic prænuntiaretur futura revelatio Patris & Filii, quorum Spiritus est in illa inseparabili Trinitate Spiritus-sanctus? Ideo scriptum est, In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum. Alioquin & unus testis plerumque verum dicit, & plures plerumque mentiuntur: potiúsque creditum est in exordio fidei gentium uni Apostolo evangelizanti, quàm populis errantibus à quibus ipse persecutionem patiebatur. Non igitur frustra quodam modo consecratus est iste numerus testium: & cùm hoc Dominus respondit, eo quoque ipso intelligi voluit de se prophetasse Moysen. An fortè inde calumniamini, quia non ait, In lege Dei, sed, In lege vestra scriptum est? Ubi usitatam locutionem Scripturarum quis

A non agnoscat? In lege enim vestra dixit, vobis data: sicut dicit Apostolus Evangelium suum, quod se tamen accepisse testatur, non ab homine, sed per revelationem Jesu Christi. An & Christum dicitis negasse se habere Patrem Deum, ubicumque non ait, Pater noster, sed, Pater vester? Jam verò vocem illam, quam commemorasti cælo delatam, Hic est Filius meus dilectissimus, credite illi: quia vos non audistis, nolite illi credere. Si autem ideo creditis, quia eam in B Scripturis sanctis invenistis, ibi est & ista cui credere non vultis, de Christo scripsisse Moysen; ibi aliæ multæ, quibus pariter fidem derogatis: nec timetis miseri, ne ita profanus aliquis dicat, istam vocem omnino non sonuisse de cælo; & sicut vos contra salutem generis humani, quæ omnibus gentibus Evangelica auctoritate confertur, etiam in vestram perniciem argumentamini, cùm dicitis propterea non esse credendum, quòd dixerit Christus de se scripsisse Moysen, quia *si* C *hoc ille dixisset, nec Judæi tacere potuissent, quin statim, utpote maligni & astuti, quærerent quidnam illud esset, quod de se à Moyse scriptum putaret:* sic & ille vanus & perditus dicat, Si de cælo vox illa sonuisset, omnes Judæi qui audierant, credidissent. Cur ergo non consideratis insani, sicut fieri potuit, ut & post illam cælestem vocem dura Judæorum infidelitas permaneret; ita fieri potuisse, ut cùm Christus diceret de se scri- D psisse Moysen, hoc magis malignâ astutiâ timentes unde convincerentur audire, omnino non quærerent quid de illo scripserit Moyses.

2. Tim. 1. 10.

Gal. 1. 11. 12.

Matth. 3. 17.

Matth. 17. 5.

Caput XIV.

Sed hanc non solùm sacrilegam adversùs Evangelicam sanctitatem, verùm etiam enervem ac debilem esse argumentationem sentit & Faustus; atque intentionem suam in illud potiùs confert, eoque se plus teneri dicit, quia omnem Moyseos Scripturam scrutatus nullas ibi de Christo prophetias invenit. Cui citò respondeo, E quia non intelligit: & si cur non intelligat quisquam quæsierit; respondebo, quia inimico, quia [b] adverso animo legit; quia non ideo scrutatur ut sciat, sed quod nescit, scire se putat. Hæc præsumtio tumidæ arrogantiæ oculum cordis vel claudit, ut omnino non videat; vel distorquet, ut perversè videat, & aliud pro alio probet aut improbet. *Tu me*, inquit, *doce, quid est quod me fortè legentem prætererit de Deo ac Domino nostro memoratum in Scriptura Moysi.* Et hîc citò re- F spondeam, Totum te præteriit, quia totum ille de Christo scripsit. Sed quia totum discutere & pertractare non possumus, hoc tibi in isto opere, si potero Domino adjuvante, servabo, quod superiùs dixi, ut ea ipsa quæ ad reprehendendum eligis, ostendam de Christo esse conscripta. Quin etiam petis, *ne dixerim, ut imperiti solent, hoc ipsum satis esse debere ad fidem, quia Christus dixerit de se scripsisse Moysen.* Quod quidem si dico, non ut imperitus sed ut fidelis dico: non valere autem hoc G ad convincendum Gentilem vel Judæum, & ego fateor; sed adversùs vos, qui quoquo modo nomine Christiano gloriamini, satis esse idoneum ac prævalidum, tu quoque etsi diu tergiversatus, tamen coactus es confiteri dicens, *Nolo enim nunc ad me respicias, quem ad credendum professio mea*

[a] Vetus codex Bernardinorum Parisiensium habet hîc inserta quædam non mala, scilicet: *Non præter illum venerunt, quia cum illo venerunt. Venturos præcones mittebat &c.* Verùm hæc sumta sunt ex Augustini Tractatu 45. in Johannem.

[b] Editio Er. *averso animo.*

fecit obnoxium, ut non possim non credere ei quem A *sequor: sed puta nos cum Judæo tractare, puta cum Gentili.* Quibus verbis ostendisti, te interim, cum quo mihi nunc res est, quia te ad credendum professio tua fecit obnoxium, satis esse convictum de Christo scripsisse Moysen: quia ipsum Christum hoc dixisse, in Evangelio scriptum est, cujus tam præclaram sanctamque auctoritatem labefactare non audes: quia, & cùm id ex obliquo audes, difficultatis tuæ pressus angustiis, & cernens quanta ruina te obruat cùm B tibi dicitur, nullam esse Scripturam cui de factis & dictis Christi flagites esse credendum, si Evangelio tam sanctè latéque notissimo credendum esse non putas: & timens ne amisso Christiani nominis pallio nuda vanitas vestra omnibus conspuenda & detestanda remaneat, rursus te saucium colligere conaris, & dicis quod istis Evangelii verbis jam te ad credendum professio tua fecit obnoxium. Sic ergo te interim, cum quo nunc ago, teneo, ferio, perimo, id est, erro- C rem tuum atque fallaciam; & cogo fateri de Christo scripsisse Moysen: quia hoc Christum dixisse in Evangelio legitur, cui te ad credendum professio tua fecit obnoxium. Cum Judæo verò vel Gentili si mihi necesse fuerit disputare, jam suprà ostendi quibus modis pro meis parvulis viribus me agere oportere existimem.

CAPUT XV. NEC illud nego de Christo esse prædictum, quod tu tamquam facilè refellendum elegisti, ubi Deus loquitur ad Moysen, dicens, Suscita- D bo illis Prophetam de fratribus ipsorum similem tibi. *Deut. 18. 18.* Nec me tua lauta & lepida antitheta, quibus luteum sermonem quasi colorare ac pingere voluisti, ullo modo ab hac fidei veritate deterrent. Comparans enim Christum atque Moysen, & cupiens demonstrare dissimiles, ut ob hoc non de Christo videatur intelligendum esse quod scriptum est, Suscitabo illis Prophetam similem tibi; opposuisti tibimet ex adverso multa contraria, quòd ille homo, hic Deus; ille peccator, E hic sanctus; ille ex coitu natus, hic secundùm nos ex virgine, secundùm vos verò nec ex virgine; ille offenso Deo occiditur in monte, hic Patri perplacens patitur propria voluntate. Quasi verò cùm simile aliquid dicitur, ex omni parte atque ex omni modo simile intelligatur: quia non ea tantùm, quæ unius ejusdemque naturæ sunt, dicuntur inter se esse similia, sicut gemini homines, vel filii parentibus, vel omnes homines omnibus hominibus, in quantum homines sunt, F similes utique sunt, quod & in ceteris animalibus intueri facillimum est, vel arboribus, ut olea oleæ, laurus lauro similis dicitur; verùm etiam naturæ disparis sunt & dicuntur multa similia, ut olivæ oleaster, & far tritico. De rebus adhuc proximis & adtingentibus loquor: nam quid tam longè distans à Filio Dei, per quem facta sunt omnia, quàm pecus & lapis? & tamen in Evangelio legitur, Ecce agnus Dei: & in Apostolo, Petra autem erat Christus: quæ nullo mo- G do quisquam rectè diceret, si eorum aliquam similitudinem nullo modo ille susciperet. Quid ergo mirum, si non est dedignatus Christus fieri similis ipsi Moysi, qui similis factus est ovi, quam in ejus prænuntiationem per ipsum Moysen præcepit Deus manducari à populo suo, ejusque san-

Iohan. 1. 3. *Iohan. 1. 29.* *1.Cor.10.4.*

guinem ad tutelam salutis adhiberi, & Pa[...] appellari, quod nunc in Christo esse comple[...] nemo dissimulare permittitur? Quapropter 10. Scripturis agnosco dissimilem, de Scripturis [...] cum agnosce & tu similem: non inde dissim[...] unde similem; sed aliâ caussâ illud, aliâ il[...] dum tamen utrumque demonstrem. Dissi[...] homini Christus, quia Deus; scriptum est [...] de illo, Qui est super omnia Deus bened[...] in sæcula: & similis homini Christus, quia he[...] quia de illo itidem scriptum est, Mediator De[...] hominum, homo Christus Jesus. Dissimilis p[...] catori Christus, quia semper sanctus: & similis [...] catori Christus, quia Deus Filium suum mi[...] similitudinem carnis peccati, ut de peccato d[...] naret peccatum in carne. Homini ex coitu [...] dissimilis Christus, in quantum ex virgine n[...] est: sed homini nato similis Christus, in qua[...] & ipse ex femina natus est, cui dictum est, Q[...] nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius [...] Homini propter peccatum suum mortuo dis[...] lis Christus, in quantum sine peccato & pro[...] potestate mortuus est: sed rursus homini mo[...] similis Christus, in quantum & ipse vera m[...] corporis mortuus est.

NEC ideo Moysi famulo Dei derogat[...] quia eum peccatorem fuisse, & offenso Deo in monte occisum esse dixisti. Noverat enim ipse in Domino gloriari, ut ab eo salvus fie[...] à quo & ille qui dicit, Christus Jesus veni[...] hunc mundum peccatores salvos facere, [...] rum primus ego sum. Arguitur enim M[...] voce divina, quòd ejus fides ad aquam de p[...] ᵃ eliciendam aliquantùm titubaverit: quo[...] cum peccato Petri potest esse commune, q[...] mediis fluctibus simili fidei defectu dubi[...] Verùm absit ut credamus hinc eum esse al[...] tum ab æterna societate Sanctorum, qui [...] sancto Elia, sicut Evangelium loquitur, m[...] clarificato in monte Domino adsistere. Na[...] in veteribus legimus libris, etiam post ipsum p[...] catum, quantum sit apud Deum meritum [...] apparet. Sed quid caussæ fuerit, ut de pe[...] ejus tali morte vindicando Deus loqueretur [...] niam pollicitus sum ea ipsa demonstrare ad [...] nuntiandum Christum pertinere, quæ tu re[...] hendenda delegeris; faciam sicut possum, [...] mino adjuvante, ut hoc etiam quod in M[...] morte reprehendisti, prophetiam fuisse de C[...] sto rectè intelligentibus doceam.

SICUT enim mos est divinorum in Scri[...] ris sanctis mysteriorum, ut idem homo alias [...] atque aliam pro re aliqua significanda pers[...] gerat; tunc Moyses populi Judæorum sub l[...] positi personam gerebat, eumque in prop[...] ca prænuntiatione figurabat. Sicut ergo M[...] petram virgâ percutiens de Dei virtute du[...] vit; ita ille populus, qui sub Lege per M[...] data tenebatur, Christum ligno crucis aff[...] eum virtutem Dei esse non credidit. Sed [...] percussâ petrâ manavit aqua sitientibus; sic [...] ga Dominicæ passionis effecta est vita cred[...] bus. Habemus enim de hac re præclarissim[...] fidelissimam vocem Apostoli, cùm inde loqu[...] tur, dicentis, Petra autem erat Christus. [...] ergo carnalem de Christi divinitate despe[...] nem in ipsius Christi altitudine Deus mori [...]

ᵃ Am. & MSS. *ejiciendam.*

cùm mortem carnis Moysi in monte imperat A fieri. Sicut enim petra Christus, ita & mons Christus: petra humilis fortitudo, mons eminens
4. magnitudo. Quia sicut Apostolus ait, Petra erat Christus; ita ipse Dominus, Non potest civitas abscondi super montem constituta: se scilicet montem, fideles autem suos in sui nominis gloria fundatos asserens civitatem. Prudentia carnis vivit, cùm tamquam petra percussa Christi
5. humilitas in cruce contemnitur: Christus enim crucifixus, Judæis scandalum est, Gentibus autem stultitia. B Et prudentia carnis moritur, cùm tamquam montis eminentia Christus excelsus agnoscitur: Ipsis enim vocatis Judæis & Græcis, Christus Dei virtus & Dei sapientia est. Adscendit itaque Moyses in montem, ut carne mortua vivo spiritu reciperetur: quò Faustus non adscenderat, ut carnales calumnias mente mortua loqueretur. Nonne ipsam petram Petrus per prudentiam carnis percuti exhorruit, cùm Domino
6. passionem suam prænuntianti ait, Absit Domine, non fiet istud, propitius esto tibi. C Neque enim pepercit huic peccato Dominus, cùm ei
3. retulerit, Redi retro satanas, scandalum mihi es: non enim sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum. Aut ubi mortua est ista carnalis diffidentia, nisi in Christi glorificatione, tamquam in montis altitudine? Nam utique vivebat, cùm eum timidè negaret: & utique mortua erat, cùm eum liberè prædicaret. Hæc vivebat in Saulo, cùm scandalum crucis detestans vastabat Christianam fidem: D & ubi nisi in illo monte mortua
7. erat, cùm jam Paulus diceret, Vivo autem jam non ego, vivit verò in me Christus?

QUID habes igitur hæretica vanitas, unde te putes posse convincere, non de Christo esse prædictum, Suscitabo illis Prophetam de fratribus ipsorum similem tibi: quando ne hinc quidem potes, quòd dissimilem ostendis? Aliis enim caussis & nos similem ostendimus. An quia propheta dictus est, qui & homo esse dignatus est, & tam multa futura prædixit? E Nisi fortè aliud est propheta, quàm homo ultra humanas conjecturas futura prænuntians? Unde & ipse de se ipso ait, Non est propheta sine honore, nisi in patria sua. Sed de te videro, qui te convictum paulò antè confessus es, cùm dixisti, quòd te ad credendum Evangelio professio tua fecit obnoxium: Judæus ipse procedat in medium, qui cervicem à jugo Christi malè liberam tollit, & ideo sibi adhuc fas putat dicere, Mentitus est Christus vester, F nihil de illo scripsit Moyses.

DICAT mihi quem Prophetam promiserit Deus, cùm ait Moysi, Suscitabo illis Prophetam de fratribus eorum, sicut te, vel similem tibi? Multi enim prophetæ postea fuerunt, sed utique unum quemdam intelligi voluit. Hîc ei, credo, facillimè occurret successor ille Moysi, qui populum ex Ægypto liberatum, in terram promissionis induxit. Quem cogitans, me adhuc fortasse ridebit quærentem de quo dictum sit, Suscitabo illis Prophetam similem tibi: G cùm legam quis in eodem munere populi illius regendi atque ducendi Moysi defuncto successerit. Qui cùm me velut imperitum riserit, (talis enim & à Fausto describitur,) non desinam hominem adhuc etiam [a] compellare, & à securo risu ad curam respondendi revocare, quærendo atque flagitando, cur eidem ipsi futuro suo successori, in cujus comparatione improbatus est, ut non ipse introduceret populum in terram promissionis; ne videlicet Lex per Moysen non ad salvandum, Johan. 1. 17.
sed ad convincendum peccatorem data, in regnum cælorum introducere putaretur, sed gratia & veritas per Jesum Christum facta: quæram ergo à Judæo, cur eidem ipsi futuro suo successori Moyses nomen mutaverit. Vocabatur enim [b] Ause, & appellavit eum Jesum. Cur denique Num. 13. 9.
tunc appellaverit, quando ex convalle Pharan præmisit ad eamdem terram, quò erat populus ipso duce venturus? Dixit enim verus ipse Jesus, Et si iero, & præparavero vobis locum, iterum Johan. 14. 3.
veniam, & assumam vos ad me. Quæram etiam, utrùm non huic figuræ adtestetur Propheta, dicens, Deus ab Africo veniet, & sanctus de Pharan: Habac. 3. 3.
tamquam diceret, ejus nominis veniet Deus sanctus, cujus nominis erat ille, qui venit ab Africo de Pharan, id est, Jesus. Huc accedit quòd idem ipsum Dei Verbum intelligitur loqui, ubi promittit eumdem ipsius Moyseos successorem, per quem populus in terram promissionis mitteretur, nomine Angeli eum appellans; sicut etiam homines aliquid nuntiantes in Scriptura divina solent appellari: & ita dicit, Ecce ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, ut servet Exodi 23. 20
te in via, & inducat te in terram quam [c] juravi tibi: adtende tibi, & obaudi eum, ne non credas illi; nihil enim subtrahet tibi, nomen enim meum est in eo. Quid est hoc? Perscrutetur Scripturas illas non jam Manichæus, sed ipse etiam Judæus, & videat utrùm de aliquo Angelo Deus dixerit, Nomen meum est in illo, nisi de hoc, quem introductorem in promissionis terram pollicetur. Deinde quærat in hominibus quis Moysi successor introduxerit populum; & inveniet Jesum: non hoc ab initio vitæ suæ, sed nomine mutato appellatum. Qui ergo dixit, Nomen meum est in illo Jesu, ipse est verus Jesus, rector & ductor populi in hereditatem vitæ æternæ, secundùm Testamentum novum, cujus figura erat Testamentum vetus. Ita quantum adtinet ad propheticum apparatum, nec geri, nec dici aliquid posset insignius, quando quidem res perducta est usque ad nominis expressionem.

SUPEREST ut Judæus ille, si vult & in abscondito Judæus esse non litterâ, sed spiritu; si vult reputari verus Israëlita, in quo dolus non est; recordetur in figura illum mortuum Jesum, qui introduxit in terram morientium, & agnoscat in veritate vivum Jesum, quo duce intret in terram viventium. Talis enim jam non acerbus resistet tam perspicuæ prophetiæ, sed ex commemoratione Jesu, qui introduxit in illam promissionis terram, mitis effectus, audiet jam ipsum, cujus nomen ille habebat, veriùs introducentem & dicentem, Beati mites, Matth. 5. 4.
quoniam ipsi hereditate possidebunt terram. Hîc jam etiam ille Gentilis, si non nimis lapideum cor haberet, aut si ex illis esset lapidibus, de quibus suscitat Deus filios Abrahæ, nonne miraretur in libris antiquis ejusdem gentis, ex qua Matth. 3. 9.

CAPUT XX — Rom. 2. 29. Iohan. 1. 47.

[a] Am. Er. & aliquot MSS. *compellere.*
[b] Sic MSS. juxta LXX. At Am. & Er. juxta Vulgatam, *Vocabatur enim Olee.* Lov. *Vocabatur enim Josue.*

[c] Lov. *quam præparavi tibi.* Editi verò alii & MSS. *quam juravi tibi.*

natus perhiberetur Jesus, tam evidentem de illo conscriptam esse prophetiam, ut etiam nomen ejus exprimeretur: simulque ibi adverteret, non quemlibet hominem prædictum fuisse Jesum; sed utique Deum, cùm in homine illo, qui regendo & introducendo in regnum populo constitutus, mutato nomine Jesus appellatus est, suum nomen inesse Deus diceret, eumque Angelum nominaret; eo ipso quòd mutato nomine mittebatur, magnum aliquid divinumque nuntiantem? Nuntium quippe Græcè Angelum dici, quis illâ linguâ vel tenuiter tinctus ignoret? Quamobrem quilibet Gentilis, si perversus & pervicax esse nollet, non ideo libros illos contemneret, quia essent Hebræi, cujus gentis lege non teneretur: sed cujuslibet gentis libros ideo magni penderet, quia in eis tanto antè conscripta inveniret, quæ suis jam temporibus impleta cognosceret: ipsumque Christum Jesum non propterea sperneret, quia Hebraicis litteris prænuntiatum videret; sed potiùs eum, qui litteris quibuslibet, ante quàm inter homines nasceretur, per tot volumina sæculorum, partim apertioribus testimoniis, partim rerum gestarum & sermonum figuris & sacramentis ita prænuntiari commendarique meruisset, cum ingenti admiratione & [a] devota religione sectandum venerandumque censeret. Ita illi ex rerum Christianarum jam præsentatis effectibus, librorum prophetia vera probaretur: ex librorum verò prophetia Christus colendus agnosceretur. Vana loqui deputer, si non ita factum est, si non ita fit, si non in eam fidem per universum orbem terrarum eorumdem librorum recitatione concurritur.

CAPUT XXI.

UNDE mirabiliter istorum est ridenda vecordia, qui tamquam impossibile à nobis quærunt, quomodo per Judæorum libros fidem Christianam velit discere homo Gentilis, cùm tanta devotione & tanta celebritate omnes gentes istorum librorum fieri discipulas [b] cernat: eo ipso nimirum fortiùs atque firmiùs, quòd ex manibus inimicorum tanta de Christo testimonia proferuntur; in quibus ideo Gentes quæ credunt, nihil de illo ad tempus possunt putare confictum, quia in eis libris inveniunt Christum, quibus à tot sæculis serviunt qui crucifixerunt Christum, & quos in tanto apice auctoritatis habent qui quotidie blasphemant Christum. Si enim ab eis proferrentur prophetiæ de Christo qui prædicant Christum, ab eis ipsis confictæ putarentur: nunc verò id exponit qui prædicat, quod recitat qui blasphemat. Ad aliquem namque usum sanctorum ordinatur omnis cæcitas impiorum à summo Deo, qui pro sui regiminis æquitate bene utitur etiam malis, ut qui suo arbitrio injustè vivunt, illius judicio justè disponantur. Ergo ne testimonia prophetiæ Christi nascituri, mira facturi, indigna passuri, morituri, resurrecturi, adscensuri, per omnes gentes Evangelium vitæ æternæ disseminaturi, illi finxisse crederentur, qui eum populis annuntiarent; magnum aliquid actum est in usum nostrum de infidelitate Judæorum, ut iidem ipsi qui hæc propter se non haberent in cordibus, propter nos haberent in codicibus. Nec inde auctoritas illis libris minuitur, quòd à Judæis non intelliguntur; immo & au- A getur: nam & ipsa eorum cæcitas ibi prædict[a] Unde magis non intelligendo veritatem pe[r-] bent testimonium veritati: quia cùm eos lib[ros] non intelligunt à quibus non intellecturi præ[di-] cti sunt, etiam hinc eos veraces ostendunt.

HINC est & illud, cujus ambiguitate F[au-] stus fallitur: Videbis vitam tuam pendentem, non credes vitæ tuæ. Quæ verba & aliter p[o-] intelligi, potest aliquis dicere: de Christo au[tem] non posse intelligi, nec Faustus ausus est dic[ere], B nec quisquam prorsus audebit, nisi qui nega[ve-] rit aut Christum esse vitam, aut à Judæis vi[sum] esse pendentem, aut eos illi non credidisse. C[ùm] verò & ipse dicat, Ego sum vita; & eum pep[en-] disse constet ante oculos non ei credentium [Ju-] dæorum; non video cur dubitare debeamus, etiam de Christo scripsisse illum, de quo C[hri-] stus ait, Ille enim de me scripsit. Proinde si q[uod] scriptum est, Suscitabo eis Prophetam de fra[tri-] bus illorum similem tibi, ostendere conatus C Faustus non posse de Christo intelligi, quia C[hri-] stus Moysi similis non est, & tamen ex omni [par-] te convictus est; quid opus est in hoc testim[onio] laborare? Aut certè, sicut dixit Christum [simi-] lem non esse Moysi, ut illam refelleret prop[he-] tiam; sic etiam ut hanc refellat, dicat Chri[stum] non esse vitam, vel in conspectu Judæorum [non] ei credentium non pependisse. Cùm autem [hoc] ille non dixerit, nec hodie quisquam eorum [au-] deat dicere, nihil est cur moremur hanc quo[que] D de Domino & Salvatore nostro Jesu Christo [fa-] muli ejus amplecti prophetiam. At enim i[nter] cetera maledicta & hoc positum est? Num [ideo] non est prophetia, cùm & cetera, inter quæ [po-] situm est, nihil sint aliud quàm prophetiæ? [Aut] ideo non est de Christo prophetia, quia illa [quæ] in ea lectione vel præcedentia vel consequ[entia] contexuntur, nihil pertinere videntur ad C[hri-] stum? Quasi verò quidquam sit pejus inter [ma-] ledicta, quæ Judæis pro merito superbæ im[pie-] E tatis acciderunt, quàm videre vitam suam, id[est] Filium Dei pendentem, & non credere vitæ [suæ]. Maledicta enim, cùm ex prophetia dicun[tur], non sunt de malo voto imprecantis, sed de p[ræ-] cio spiritu denuntiantis. Nam illa quæ de [malo] voto sunt, prohibentur, cùm dicitur, Bened[ici-] te, & nolite maledicere. Hæc autem sæpe [in-] veniuntur in sermone sanctorum, sicut apo[sto-] lus Paulus, Alexander, inquit, ærarius m[ulta] mala mihi ostendit, reddet illi Dominus sec[un-] F dùm opera sua. Nam illud tamquam stoma[cha-] tus & indignatus etiam malè optasse videtur [A-] postolus, Utinam & abscindantur qui vos c[on-] turbant. Quod utique si consideres perso[nam] scribentis, magis eum elegantissimo amb[iguo] bene optasse intelliges. Sunt enim spadones [qui] se ipsos absciderunt propter regnum cælor[um]. Quod in his quoque verbis Faustus sapuisset [si] pium palatum ad escas Dominicas adtulisset. [Non] enim sonuit fortasse Judæis, quod dictum [est], G Videbis vitam tuam pendentem, & non cr[edes] vitæ tuæ: ut inter minas vel dolos hostium [suo-] rum vitam suam videntes ex incerto pende[re, vi-] cturos se esse non crederent. Sed filius Evan[gelii] cùm audit, Ille enim de me scripsit, in hac [ip-] ambiguitate sententiæ videt quid Prophetæ [ob-] cis projiciant, quid hominibus innuant: [...]

[a] Omnes MSS. *& debita religione.*

[b] Sic Am. & plures MSS. At Er. & Lov. *cernant.*

que illi occurrit vita hominum Christus pendens, eique non credentes Judæi, ob hoc ipsum quia pendentem vident. Et alius quidem aliquis citò diceret, inter cetera maledicta, quæ in illa lectione ad aliquid de Christo intelligendum non pertinent, hoc solum ibi esse de Christo, quod scriptum est, Videbis vitam tuam pendentem, & non credes vitæ tuæ. Neque enim fieri non posset, ut inter diversa maledicta, quæ impio populo propheticè prænuntiabantur, hoc quoque poneretur. Sed ego, & qui mecum aliquanto adtentiùs cogitant Evangelicam illam Dominicamque sententiam, qua non ait, Ille enim & de me scripsit; ut & alia quæ ad Christum non pertinent, scripsisse crederetur: sed ait, De me enim ille scripsit; ut omnem scripturæ illius intentionem non nisi ad intelligendam Christi gratiam perscrutando consuleremus; etiam cetera in illa lectione maledicta propter Christum prædicta cognoscimus: quod nunc ostendere si velim, nimis longum erit.

UT II.

Unde tantum abest, ut hoc quod Faustus commemoravit, propterea non pertineat ad Christum, quia inter cetera maledicta positum est; ut nec ipsa cetera rectum habeant intellectum, nisi ad Christi gloriam, qua generi humano consulitur, prophetata referantur: quanto magis hoc? Quòd etsi talis fuisset Moyses, ut aliud corde intuens, id ore funderet; faciliùs eum dicerem prophetasse nescientem, quàm cùm audirem populo Judæorum dictum, Videbis vitam tuam pendentem, & non credes vitæ tuæ, de Christo prophetatum negarem. Neque enim hoc intuebatur animo Caiphas, quod ex verbis ejus intellectum est, cùm Christum ut inimicum persequens, ait expedire ut unus homo moreretur, ne periret tota gens. Ubi Evangelista subjecit, hoc eum non à se dixisse, sed cùm esset pontifex prophetasse. Sed Moyses non erat Caiphas: quare illud quod populo Hebræo dixit, Videbis vitam tuam pendentem, & non credes vitæ tuæ, non solùm de Christo dixit, quod etsi nesciens dixisset, de nullo alio dixisse deberet intelligi: verùm etiam sciens dixit. Erat enim fidelissimus dispensator prophetici sacramenti, id est, illius sacerdotalis chrismatis, unde Christi nomen agnoscimus: in quo sacramento, quamvis homo pessimus, Caiphas etiam nesciens potuit prophetare. Hoc quippe in eo egit propheticum chrisma, ut prophetaret: hoc autem vita impia, ut nesciens prophetaret. Quo itaque ore dicitur nihil de Christo prophetasse Moyses, à quo illud chrisma cœpit, unde Christi nomen innotuit, & unde Christum etiam persecutor Christi vel nesciens prophetavit?

Nam de maledicto pendentis in ligno, jam quantum satis visum est, suprà diximus. Interficiendum autem esse prophetam sive principem populi, qui filios Israël à Deo suo vellet avertere, aliquodve infringere mandatorum, non adversùs Christum præcepisse Moysen, & ex his quæ jam multa egimus, satis clarum est, & magis magisque consideranti dicta & facta Domini nostri Jesu Christi, magis magisque clarebit: quia nec à suo Deo voluit quemquam eorum Christus avertere. Deus quippe, quem illis Moyses diligendum colendumque præceperat, ipse est certè Deus Abraham & Deus Isaac & Deus A Jacob, quem Dominus Jesus Christus eadem commendatione commemorat, ejusque auctoritate Sadducæorum refellit errorem resurrectionem negantium, ubi ait, De resurrectione autem mortuorum non legistis, quid Deus locutus sit de rubo ad Moysen, Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Jacob? non est Deus mortuorum, sed vivorum. Omnes enim illi vivunt. (Matth. 22. 31.) Opportunè itaque eadem voce nunc convincuntur Manichæi, qua tunc convicti sunt Sadducæi: B nam & ipsam resurrectionem alio quidem modo, sed tamen etiam isti negant. Item cùm fidem Centurionis laudans diceret, Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israël, adjecit & ait, Dico autem vobis, quoniam multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cælorum; filii autem regni ibunt in tenebras exteriores. (Matth. 8. 10.) Si ergo, quod negare Faustus non potest, non commendavit Moyses populo Israël Deum, nisi Deum C Abraham & Isaac & Jacob, eumque ipsum Christus ex his & aliis testimoniis sine dubitatione commendat; non est conatus illum populum avertere à Deo suo: sed ideo minatus est eos ituros in tenebras exteriores, quòd aversos videret à Deo suo, in cujus regno Gentes vocatas ex toto orbe terrarum, recubituras dicit cum Abraham & Isaac & Jacob: non ob aliud, quàm quòd fidem tenuissent Dei Abraham & Isaac & Jacob. Unde & Apostolus dicit, Providens autem Scriptura, D quia ex fide justificat Gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ dicens, In semine tuo benedicentur omnes gentes: (Gal. 3. 8.) ut illi scilicet in semine Abrahæ benedicerentur, qui Abrahæ fidem imitarentur. Non igitur Christus Israëlitas à Deo suo volebat avertere, sed eos potiùs quòd ab illo averterentur arguebat. Mandatorum autem aliquod eorum quæ per Moysen data sunt, infregisse Dominum qui arbitratur, non mirum si hoc putat quod Judæi: sed ideo errat, quia in hoc erraverunt & E Judæi. Ubi autem Faustus commemorat ipsum mandatum, quod Dominum infregisse vult credi, ibi opus est ut ostendamus quomodo fallatur, sicut jam suprà, ubi oportebat, ostendimus. Nunc illud dico, quia si aliquod illorum mandatorum Dominus infregisset, non etiam de hoc ipso Judæos arguisset: quibus calumniantibus quòd discipuli ejus illotis manibus manducarent, & ob hoc excederent, non mandatum Dei, sed traditiones seniorum, ait illis, Ut quid & vos transgredimini mandatum Dei, ut traditiones vestras F statuatis? (Matth. 15. 3.) Ipsumque Dei mandatum commemorat, quod per Moysen mandatum esse novimus. Secutus quippe ait, Deus enim dixit, Honora patrem & matrem: &, Qui maledixerit patri aut matri, morte morietur: Vos autem dicitis, Quicumque dixerit patri vel matri, munus quod est ex me, proderit, non honorabit patrem suum: & irritum fecistis verbum Dei propter vestram traditionem. (Ibid. 4.) Qua in re videte quàm multa nos G doceat, & Judæos à Deo suo se non avertere; & ejus mandata non tantùm se non infringere, verùm etiam illos à quibus infringerentur, arguere; & non nisi Deum per Moysen ista mandasse.

CAPUT XXV.

Quamobrem quoniam nos credimus omnia quæ scripsit Moyses, ad Christi commendationem pertinere, quod isto opere quia demonstrare non possumus, polliciti sumus in iis hoc

ostendere, quæ Faustus de illa Scriptura refellenda vel vituperanda delegerit; rectè à nobis debitum exigitur, ut hoc etiam, quod præcepit Moyses interficiendum esse prophetam sive principem, qui eos à Deo suo vellet avertere, aliquodve infringere mandatorum, ostendamus ad custodiendam fidem, quæ in Ecclesia Christi discitur, pertinere. Videbat quippe ille spiritu prophetico & Deo sibi loquente, multos exsurrecturos hæreticos diversorum errorum magistros adversùm doctrinam Christi, qui non eum Christum prædicarent qui verus est Christus. Ille enim verus est, qui per prophetias, per eumdem Moysen ceterosque sanctos ejus gentis editas, prænuntiatus est. Quisquis itaque alium docere vellet, ipsum interficiendum Moyses præcipiebat. Quid autem nunc aliud agit lingua catholica, nisi ut spiritali gladio utriusque Testamenti acie bis acuto interficiantur omnes, qui nos à Deo nostro volunt avertere, aliquodve infringere mandatorum? Inter quos præcipuè cadit ipse Manichæus, cùm ejus error asserta Legis & Prophetarum veritate perimitur, volentis nos avertere à Deo nostro, Deo Abraham & Isaac & Jacob, quem Christus commendat; & volentis infringere mandata Legis, in quorum etiam figuris Christum prophetatum esse cognoscimus.

Caput XXVI.

Jam verò illam complexionem utrùm [a] obtusissimam an fraudulentissimam dicam, nescio; erat enim Fausto ingenium: unde magis arbitror eum nebulam injicere voluisse minùs adtento lectori, quàm non vidisse quod [b] dicam: ait enim, *Quòd si hæc de Christo minimè scripsit, aut alia dabitis, aut nulla erunt.* Hæc propositio vera est: sed consequens erat, ut ostenderet & hæc de Christo minimè scripta esse, & alia dari non posse. Nihil autem horum fecit: quia & hæc nos ostendimus, quomodo de Christo accipi possint; & superiùs alia multa dedimus, quæ nisi de Christo intellectum habere non possint. Non est ergo cur concludas Fauste, nulla esse à Moyse scripta de Christo. Adtende enim quid dicas: *Quòd si hæc*, inquis, *minimè de Christo scripsit, aut alia dabitis, aut nulla erunt.* Verum dicis. Proinde, quia & hæc de Christo vel propter Christum scripta docuimus, & alia multa dedimus, argumentatio tua potiùs nulla erit. Et hæc quidem quæ commemorasti, quamvis non obtinueris, saltem conatus es ostendere non esse scripta de Christo. Quod autem subdidisti, *Aut alia dabitis, aut nulla erunt*: priùs demonstrare debuisti, alia nos dare non posse, ut securus inferres, nulla esse. Nunc verò tamquam libellus tuus surdos auditores vel cæcos lectores esset habiturus, ut nullus adverteret quid prætermiseris, cucurristi dicere, *Si nulla fuerint, nec Christus potuit asseverare quod nusquam est: ita si Christus hoc minimè asseveraverit, capitulum hoc falsum esse constiterit.* O hominem se cogitantem dictorem, & alium non cogitantem contradictorem. Ubi est acumen tuum? An in mala caussa non posses aliter? Sed mala caussa te vana loqui coëgit: malam verò habere caussam nemo te cogit. Quid si enim alia dabimus? Certè utique non erunt nulla, quia erunt aliqua. Et si erunt aliqua, potuit Christus hoc asseverare quod est. Ita si Christus hoc asseverare potuit, capitul[...] illud Evangelicum falsum esse non constat. R[...] ergo ad propositionem tuam, qua dixisti, [...] *alia dabitis, aut nulla erunt*: & vide non te o[...] disse nulla nos alia daturos. Vide etiam qu[...] multa alia jam suprà dederimus, & quid h[...] conficiatur adverte, scilicet non esse falsu[...] quod in Evangelio Christum dixisse legimus, crederetis Moysi, crederetis & mihi; de [...] enim ille scripsit. Et Evangelii quidem tam e[...]nens est auctoritas & tam fundata veritas, etiam si nos propter tarditatem intellige[...] nostræ nulla inveniremus à Moyse scripta [...] Christo, non solùm esse aliqua, sed ad Christ[...] omnia pertinere quæ scripsit, quia non ait, de me scripsit; sed, De me ille scripsit; cre[...] deberemus. Nunc autem etsi de isto Evang[...] capitulo, quod absit, dubitandum esset, co[...]pertis tam multis in scriptura Moysi de C[...]sto testimoniis, omnis illa dubitatio tolleret[...] & quia de capitulo Evangelii dubitandum n[...] est, etiam si illa comperta non essent, esse [...]men credi oporteret.

Nam illud quod adjungis, *dissimilem f[...] traditionem Christi atque Moyseos, & ideo [...] fuisse veri simile, ut si crederent Moysi, credi[...] & Christo; immo illud potiùs esse consequens, [...] alteri Iudæi crederent, alteri necessariò repug[...]rent:* non utique diceres, si considerationis [...]culum paululùm adtolleres, orbemque terra[...] sine contentionis cæcitate conspiceres in ho[...]nibus doctis atque indoctis, Græcis & Barba[...] sapientibus & insipientibus, quibus se debito[...] dicebat Apostolus, & Moysi & Christo si[...] credentem. Si ergo non erat veri simile, ut Ju[...] Moysi & Christo pariter crederent; multo m[...] veri simile est, ut orbis terrarum Moysi & Chr[...] pariter credat. Cùm verò videamus omnes ge[...] utrique credere, & illius prophetiam cum Ev[...]gelio hujus convenientem fide robustissim[...] celeberrima retinere, non ad aliquid impos[...] gens una vocabatur, cùm ei diceretur, Si [...]deretis Moysi, crederetis & mihi: potiúsque [...] miranda & vehementiùs arguenda duritia [...]dæorum, qui hoc non fecerunt, quod to[...] mundum fecisse conspicimus.

Nam quidquid dicis de sabbato, & de [...]cumcisione carnis, & de differentia cibor[...] aliam fuisse traditionem Moysi, aliud per C[...]stum didicisse Christianos; jam suprà oste[...]mus, quia sicut dicit Apostolus, Hæc om[...] figuræ nostræ fuerunt. Non ergo diversa do[...]na est, sed diversum tempus. Aliud enim e[...] quo hæc oportebat per figuratas proph[...] prænuntiari, & aliud est, quo hæc jam ope[...] per manifestam veritatem redditamque ad[...]pleri. Sed quid mirum, si Judæi carnaliter in[...]ligentes sabbatum, Christo, qui jam hoc i[...]taliter insinuabat, repugnaverunt? Tu Apo[...] responde, si potes, qui vacationem ipsius [...] umbram futuri esse testatur. Sed si illi re[...]runt Christo, non intelligentes verum sabba[...] vos ei nolite resistere, & intelligite veram i[...]centiam. Nam eo ipso loco, ubi præcipuè [...]structor sabbati putatur Jesus, cùm discipuli [...] per segetem transeuntes & esurientes vell[...] spicas & ederent, innocentes eos dixit, rel[...]

[a] In MSS. *obtunsissimam.* Et passim *obtunsus*, pro *obtusus.*

[b] Am. & codex unus Vat. *quod dicat.*

12. 6. dens Judæis, Si sciretis quid sit, Misericordiam * volo quàm sacrificium, numquam condemnassetis innocentes. Magis enim esurientium misereri debuerunt, quia hoc illi coacti fame fecerunt. A vobis autem quisquis vulserit spicas, non ex traditione Christi, qui hanc innocentiam vocat, sed ex traditione Manichæi homicida deputatur. An fortè misericordiam eisdem spicis exhibuerunt Apostoli, ut inde membra Dei manducando purgarent, sicut vestra fabula est? Vos ergo crudeles, qui hoc non facitis. Sed videlicet novit Faustus destruere sabbatum, quia scit virtutem Dei semper atque infatigabiliter operari. Illi hoc dicant, qui intelligunt Deum sine temporali voluntate universa tempora facientem. Hoc ad vos multum est, qui dei vestri requiem rebellatione gentis tenebrarum perhibetis excussam, & hostium repentino impetu perturbatam. An ex æterno prævidens hoc futurum, numquam habuit requiem, quia numquam securus fuit, qui se cogitabat tam grave bellum cum tanta membrorum suorum labe damnoque gesturum?

CETERUM illud sabbatum, quod imperitè atque impiè deridetis, nisi & ipsum inter prophetias quæ de Christo scriptæ sunt, haberet intellectum, non ei Christus sic adtestaretur: qui cùm propria voluntate, sicut ipse in ejus laude posuisti, pateretur, ideoque tempora passionis & resurrectionis suæ haberet in potestate, id egit, ut caro ejus in sepultura sabbato requiesceret ab omnibus operibus suis, ut tertio die resurgens, quem Dominicum dicimus, qui post sabbatum numeratur octavus, etiam circumcisionem octavi diei ad se prophetandum pertinere declararet. Quid enim significat circumcisio carnis? quid nisi exspoliationem mortalitatis, quam de carnali generatione portamus? Propter hoc dicit Apostolus, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplavit, fiducialiter triumphans eos in semetipso. Quod enim dicit exuisse se carnem, eo loco carnem mortalitatem carnis intelligimus, secundùm quam propriè corpus hoc caro nominatur. Quæ mortalitas propriè caro appellata est, quia in illa resurrectionis immortalitate non erit: propterea scriptum est, Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt. De quibus verbis soletis calumniari fidei nostræ, qua credimus hujus corporis futuram resurrectionem, quæ in ipso Domino jam præcessit, dissimulantes ea quæ sequuntur, in quibus apertè Apostolus quid dicat exponit. Volens enim ostendere quid eo loco dixerit carnem, continuò subjecit, Neque corruptio incorruptionem possidebit. Hoc enim corpus, quod propter mortalitatem propriè caro nominatur, mutari dicit in resurrectione, ut jam non sit corruptibile atque mortale. Quod ne putetur nostra suspicione dici, ipsa ejus quæ sequuntur verba consulite. Ecce, inquit, mysterium dico, omnes quidem resurgemus, non tamen omnes immutabimur: in atomo, in ictu oculi, in novissima tuba; canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Ut ergo induatur immortalitate, exuitur mortalitate: hoc est circumcisionis mysterium, quæ octavo die fieri jussa est, & octavo die, id

A est, Dominico post sabbatum jam in veritate à Domino impleta. Unde dicitur, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplavit. (Col. 2. 15.) Per hanc enim mortalitatem nobis invidæ diabolicæ potestates dominabantur: quas exemplasse dictus est; quia in se ipso capite nostro præbuit exemplum, quod in toto ejus corpore, id est, Ecclesia ex diaboli potestate liberanda, in ultima resurrectione complebitur: hæc est fides nostra. Et quoniam, sicut testimonium propheticum Pau-
B lus commemorat, Justus ex fide vivit: (Rom. 1. 17. Habac. 2. 4.) hæc est justificatio nostra. Mortuum quippe Christum & Pagani credunt: resurrexisse autem Christum, propria fides est Christianorum. Si enim confitearis, ait Apostolus, in ore tuo quia Dominus est Jesus, & credideris in corde tuo quia Deus illum suscitavit à mortuis, salvus eris. (Rom. 10. 9.) Quia ergo ex ista resurrectionis fide justificamur, ideo & illud de Christo apostolicum est, Quia mortuus est propter delicta nostra, & resurrexit pro-
C pter justificationem nostram. (Rom. 4. 25.) Et quia ista resurrectio, quæ credita nos justificat, illa octavæ diei circumcisione figurata est; propterea de ipso Abraham, cui primùm tradita est, dicit Apostolus, Et signum accepit circumcisionis signaculum justitiæ fidei. (Rom. 4. 11.) Ergo & istam circumcisionem inter alias figuras propheticas de Christo scripsit Moyses: de quo ipse dicit, De me enim ille scripsit. (Iohan. 5. 46.) Quod autem dicit Dominus, Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui circumitis ma-
D re & aridam, facere unum proselytum; & cùm feceritis eum, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos estis: (Matth. 23. 15.) non quia circumciditur, dixit, sed quòd eorum mores imitatur, à quibus imitandis cohibet suos, dicens, Super cathedram Moysi sedent Scribæ & Pharisæi: quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, & non faciunt. (Ibidem. 2.) In quibus Dominicis verbis utrumque debetis advertere, & quantus honor delatus sit doctrinæ Moysi, in cujus cathe-
E dra etiam mali sedentes, bona docere cogebantur; & unde fieret proselytus filius gehennæ, non scilicet à Pharisæis verba legis audiendo, sed eorum facta sectando. Hoc ergo dici posset tunc proselyto circumciso, quod Paulus dicit: Circumcisio quidem prodest, si legem custodias. (Rom. 2. 25.) Quia verò ille in non custodienda lege Pharisæos imitabatur, fiebat filius gehennæ: propterea, quantum arbitror, duplo quàm illi, quia hoc negligebat implere quod propria volunta-
F te susceperat, non ex Judæis natus, sed sponte Judæus factus.

CAPUT XXX.

QUID autem dicere voluisti, sine respectu injuriosè, quòd *Moyses helluonis in modum disceptator sedet, jubetque alia quidem abliguriri pro mundis, alia verò pro immundis ne contingi quidem?* Cùm ad helluonem hoc magis pertineat, ut nulla discernat; aut si discernit, suaviora eligat. An hoc ideo dicis, ut imperitis continentia tua velut ab ineunte ætate miranda videatur, quasi ne-
G scientis, vel jam obliti, quanto jocundiùs sapiat porcina, quàm vervecina? Sed quia & ista Moyses figuris propheticis de Christo scripsit, in animalium carnibus significans homines, vel incorporandos Christi corpori, quod est Ecclesia; vel respuendos; vos quoque inter immunda figuravit, qui propterea fidei catholicæ non conveni-

* Lov. *Misericordiam malo.* Editi verò alii & MSS. *Misericordiam volo quàm sacrificium*: juxta Græc. Oseæ 6.

tis, quia nec ruminatis verbum sapientiæ, & duo Testamenta vetus & novum non concorditer distinguentes tamquam geminam ungulam non habetis. Quis autem ferat te quoque Adimanti vestri fallaciam non puduisse sectari?

CAPUT XXXI.

DICIS enim & tu *Christum sic docuisse ciborum indifferentiam, ut à suis quidem discipulis omnes carnes penitus removeret, sæcularibus verò vulgò concederet omnia quæ possent edi, atque asseveraret quòd eos nihil in os intrans pollueret, quia quæ de ore impudenter procedunt, ea sola sunt quæ polluant hominem.* (Matth. 15. 11.) Hæc verba tua sunt, tantò impudentiore, quantò apertiore mendacio deprompta & expressa. Primò quia secundùm Christi sententiam, si ea sola polluunt hominem, quæ mala ex ore procedunt, cur & discipulos Christi non ea sola polluerunt, ut [a] non eos tamquam ab immundis carnibus esset necesse prohiberi? An sæculares homines non polluuntur his quæ in os intrant, sed his quæ ex ore exeunt? Ergo munitiores sunt adversùs immunditiam quàm sancti, si sanctos & ea quæ intrant, & ea quæ exeunt possunt inquinare. Vellem autem isti mihi dicerent, quid manducabat & bibebat Christus, qui in comparatione Johannis non manducantis neque bibentis, se dixit manducantem & bibentem? Cùm enim argueret perversitatem hominum, utrobique calumnias inquirentium, (Matth. 11. 18.) Venit enim, inquit, Johannes, non
» manducans, neque bibens, & dicunt, Dæmo-
» nium habet: venit Filius hominis, manducans &
» bibens, & dicunt, Ecce homo vorax & vina-
» rius, amicus publicanorum & peccatorum. Et Johannis quidem escam & potum novimus: non enim dictum est, quòd omnino non biberet; sed quòd vinum & siceram non biberet: (Luc. 1. 15.) bibebat ergo aquam, Cibus autem ejus non omnino nullus erat, sed locustæ & mel silvestre. (Matth. 3. 4.) Unde ergo dictus est, non manducans neque bibens, nisi quia illo victu quo Judæi utebantur, ille non utebatur? Hoc ergo Dominus nisi uteretur, non in ejus comparatione manducans bibensque diceretur. An fortè ideo quia pane & oleribus Dominus vescebatur, quibus Johannes non vescebatur? Mirum, si non manducans dicitur, qui locustas & mel comedit; & manducans dicitur, qui pane atque olere contentus est. Sed de cibis suspicamini quidquid vultis; certè bibens & vinarius non diceretur, nisi vinum biberet: cur ergo & hoc vos immundum putatis? Neque enim hæc propter continentiam disciplinamque domandi corporis tangere prohibetis, sed quòd immunda sint: nam ea sordes & fel gentis tenebrarum esse perhibetis, contra Apostolum dicentem, Omnia munda mundis. (Tit. 1. 15.) Ecce qui audent dicere Christum indifferentiæ ciborum magistrum, discipulos tamen suos ab iis prohibuisse, quæ immunda ipsi putant. Ostendite ubi ista à discipulis suis removerit, fallaces, improbi: verumtamen Dei vindicis providentiâ ita cæcati, ut etiam commoneatis nos unde convincamini. Nam vim patior ab animo meo, nisi totum ipsum Evangelii capitulum, quod iste adversùm Moysen opponere voluit, inspiciendum inseruero: (Suprà lib. contra Adimantum, cap. 15.) ut ibi videamus quàm falsum sit, quod prior Adimantus, & modò Faustus dixit, Dominum Jesum à discipulis suis carnes vescendas

A removisse, easque vulgò sæcularibus concess[...] Nempe cùm respondisset calumniantibus, qu[...] non lotis manibus manducarent, ita sequ[...] Evangelium: Et convocatis turbis, ait illis, [...] dite & intelligite, Non quod intrat in os co[...] municat hominem: sed quod procedit de o[...] communicat hominem. Tunc accedentes di[...] puli, dixerunt ad eum, Scis quòd Pharisæi [...] dito hoc verbo scandalizati sunt? Hîc certè [...] scipulis compellatus, debuit eos, sicut isti vol[...] B propriè docere ab omnibus carnibus abstin[...] dum, ut illud quod suprà dixit, Non quod [...] trat in os, communicat hominem, sed quod p[...] cedit de ore, turbis dixisse videretur. Sequ[...] ergo Evangelista, & dicat quid jam non tur[...] sed discipulis responderit Dominus. At ille [...] spondens ait, Omnis plantatio quam non pl[...] tavit Pater meus cælestis, eradicabitur. Sinite [...] los, cæci sunt duces cæcorum. Cæcus autem [...] cæcum ducat, ambo in foveam cadunt. Hoc [...] C que ideo, quia traditiones suas volentes statu[...] mandata Dei non intelligebant. Sed non[...] quæsierant discipuli à Magistro, quomodo [...] quod turbis dixerat, accipere deberent. E[...] & hoc fit; nam contexit Evangelista, & di[...] Respondens autem Petrus, ait illi, Narra n[...] parabolam istam. Hinc intelligimus Petrum [...] tasse, non propriè, nec apertè Dominum lo[...] tum fuisse cùm diceret, Non quod intrat in [...] communicat hominem, sed quod procedit [...] D ore: sed ut solet obscuritate parabolæ aliquid [...] gnificare voluisse. Videamus ergo utrùm jam [...] cretiùs discipulis interrogantibus hoc dicat, q[...] Manichæi volunt, immundas esse omnes car[...] nec eos aliquid earum debere contingere. ([...] quòd exprobrat, quòd apertam suam locution[...] nondum intellexerint, & propriè dictum [...] bolam putent? Sic enim sequitur, At ille a[...] Adhuc & vos insipientes estis, & non intel[...] tis, quia omne quod in os intrat, in vent[...] E vadit, & in latrinam emittitur: quæ autem [...] cedunt ex ore, de corde exeunt, & illa com[...] nicant hominem? Nam de corde exeunt co[...] tiones malæ, homicidia, adulteria, fornic[...] nes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ; [...] sunt quæ communicant hominem: non lot[...] tem manibus manducare, non communicat [...] minem.

CERTE jam manifestata fallacia con[...] discedit: certè jam clarum est, non aliud h[...] F re turbas, aliud secretò discipulos Dominum [...] cuisse: certè sine dubitatione perspicitur M[...] chæos potiùs esse mendaces atque fallaces, [...] Moysen, non Christum, non Testamenti u[...] que doctrinam ibi figuratam, hîc revelatam [...] prophetatam, hîc præsentatam. Quomodo [...] nihil eorum Catholicos servare putant, quæ [...] ses scripsit, cùm omnia prorsus observent [...] jam in figuris, sed in eis rebus, quas illæ f[...] significando prænuntiarunt? Neque enim, [...] G tempus esset scribendi, aliud legendi, recte [...] remus Scripturam illam non observare lect[...] quia & ipse characteres illos non faceret [...] illi fuissent figuræ sonorum, ille autem j[...] nos ipsos expromeret, illarum tamen figur[...] non formatione occupatus, sed inspectione [...] monitus. Ideo autem Judæi Christo non [...]

a Editi, *ut eos*: omissa negante particulâ, quam ex probæ notæ MSS. addidimus.

bant, quia nec illa quæ Moyses non figuratè, sed apertè præceperat, observabant. Unde illis dicit, [Matth. 23. 23.] Decimatis mentham & cyminum, & relinquitis graviora Legis, misericordiam & judicium, liquantes culicem, camelum autem glutientes: hæc oportebat facere, illa autem non omittere. [15.] Unde est & illud, quod traditionibus suis docebant quomodo infirmaretur præceptum Dei, quo deferri honorem parentibus jusserat, propter quam superbiam & iniquitatem excæcari meruerunt, ut cetera non intelligerent: quia ea quæ intelligebant, impiè contemnebant.

[UT III.] [a] Videsne quàm tibi non dicam, Si Christianus es, crede dicenti Christo, quia de se scripsit Moyses, quod si non credis, Christianus non es? Ipse quippe videris quid de te sentias, qui te ut Gentilem vel Judæum doceri de Christo expetis: ego tamen neque hoc defugi, & omnes tibi aditus erroris quantum potui clausi. Nec illud sivi patére præcipitium, quà vos cæci mittitis, dicentes falsa esse in Evangelio, sicubi vestra hæresis exitum non invenerit: ut vobis nihil remaneat, quò redire possitis, unde Christo credatis, ubi vobis hæc vox pestilentiæ non possit opponi. Quin etiam sic te doceri cupis, ut Christianum Thomam, quem Christus *de se dubitantem non est aspernatus, sed quò animi ejus vulneribus mederetur, corporis sui cicatrices ostendit.* [Johan. 20. 27.] Hæc verba tua sunt. Bene quòd sic te doceri exigis. Quàm enim verebar, ne hoc quoque in Evangelio falsum esse contenderes. Crede ergo cicatricibus Christi: quia si cicatrices illæ veræ erant, vera etiam illa vulnera fuerant; nec vera vulnera, nisi vera caro habere potuisset: hoc verum totum vestrum evertit errorem. Porrò si Christus falsas cicatrices dubitanti discipulo demonstravit, & ipsum fallacem dicis ita docentem, & te falli cupis ita discentem. Sed quia falli nemo est qui velit, fallere autem multi volunt, magis te velle intelligo quasi exemplo Christi fallaciter docere, quàm exemplo Thomæ fallaciter discere. Proinde si credis quòd falsis cicatricibus Christus fefellerit dubitantem, te quis velit credere docentem, ac non potiùs cavere fallentem? At si ille discipulus veras cicatrices tetigit Christi, veram confiteri cogeris & carnem Christi. Ita Manichæus non permanebis, si sic credas ut Thomas: infidelis autem remanebis, si nec sic credis ut Thomas.

[a] Sic MSS. Editi verò Er. & Lov. *Vides, nequaquam tibi nunc dicam*: minùs rectè.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

I. Faustus dixit: *Cur Legem non accipitis & Prophetas, cùm Christus eos non se venisse solvere dixerit, sed adimplere? Quis hoc testatur dixisse Iesum? Matthæus. Ubi dixisse? In monte. Quibus præsentibus? Petro, Andrea, Iacobo & Iohanne, quatuor his tantùm: ceteros enim necdum elegerat, nec ipsum Matthæum. Ex his ergo quatuor unus, id est, Iohannes, Evangelium scripsit? Ita. Alicubi hoc ipse commemorat? Nusquam. Quomodo ergo quod Iohannes non testatur qui fuit in monte, Matthæus hoc scripsit qui longo intervallo, post quàm Iesus de monte descendit, secutus est eum? Ac per hoc de hoc ipso primò ambigitur, utrùm Iesus tale aliquid dixerit, quia testis idoneus tacet, loquitur autem minùs idoneus: ut interim permiserimus nobis injuriam fecisse Matthæum, donec & ipsum probemus hæc non scripsisse, sed alium nescio quem sub nomine ejus: quod docet & ipsa* [b] *lectionis ejusdem Matthæi obliqua narratio. Quid enim dicit?* [Matth. 9. 9.] *Et cùm transiret Iesus, vidit hominem sedentem ad telonium, nomine Matthæum, & vocavit eum: at ille confestim surgens, secutus est eum. Et quis ergo de se ipso scribens, dicat, Vidit hominem, & vocavit eum, & secutus est eum: ac non potiùs dicat, Vidit me, & vocavit me, & secutus sum eum: nisi quia constat hæc Matthæum non scripsisse, sed alium nescio quem sub ejus nomine? Cùm ergo ne quidem si & Matthæus hoc scriberet, verum foret; quia præsens non erat quum Iesus hæc loquebatur in monte: quanto magis credendum non erit, quia nec Matthæus eadem scripsit, sed alius sub nominibus & Iesu & Matthæi?*

Quid *quòd etiam ex ipso sermone, quo præcipit non putare, quia venerit Legem solvere, magis intelligi detur quia solverit? Neque enim nihil eo tale faciente Iudæi suspicari hoc possent? Sed, Nolite, inquit, putare, quia veni solvere Legem.* [Matth. 5. 17.] *Agedum ergo, si ei & Iudæi dixissent, Quid porrò autem tu tale agis, unde hoc suspicari possimus? An quia circumcisionem derides, sabbatum violas, sacrificia respuis, confundis cibos? Hoc est ergo, Nolite putare. Et quid hoc amplius, quidve manifestius fieri potuit in destructionem Legis ac Prophetarum? Aut si hoc adimplere est Legem, quid erit solvere? Quid quòd etiam Lex & Prophetæ ne adimpletione quidem gaudent, adeo sibi pleni videntur & consummati, quorum auctor ac pater non minùs eis adjici indignatur, quàm detrahi, ut scribens in Deuteronomio dicat,* [Deut. 5. 32.] *Hæc præcepta quæ mando tibi hodie, Israël, observabis; & cave ne declines ab iisdem, neque in sinistram, neque in dexteram;* [Deut. 12. 32.] *nec addas quidquam eis, nec minuas: sed in iisdem perseverabis, ut benedicat te Deus tuus? Quapropter sive adimplendi caussâ Iesus Legi aliquid & Prophetis adjecit, in dexteram videtur lapsus; sive demsit ut destrueret, in sinistram; utrumque certè offendit Legis auctorem: idcircoque aut aliud aliquid significat istud, aut falsum est.*

[Cap. III.] Augustinus respondit: O mirabilem insaniam, de Christo aliquid narranti nolle credi Matthæo, & velle credi Manichæo. Si Matthæus non interfuit, cùm Christus dixisset, [Matth. 5. 17.] Non veni solvere Legem aut Prophetas, sed adimplere; & propterea non est ei credendum: numquid Manichæus interfuit, aut jam vel natus fuit, cùm Christus inter homines appareret? Secundùm ergo hanc fidei vestræ legem, nihil ei de Christo testificanti credere debuistis. Nos autem non propterea dicimus non credendum esse Manichæo,

[b] Cisterciensis codex, *lectionis*.

quia dictis factisque Christi non interfuit, & longè pòst natus est; sed quia de Christo contra Christi discipulos loquitur, & contra Evangelium quod illorum auctoritate firmatum est. Habemus enim Apostoli vocem, qui in Spiritu-sancto tales venturos esse cernebat. Unde fidelibus dicebat, Si quis vobis evangelizaverit, præter quàm quod accepistis, anathema sit. Nam si nemo de Christo vera dicit, nisi qui eum præsens vidit & audivit, hodie de illo nemo vera dicit. Porrò si hodie propterea de illo fidelibus ejus vera dicuntur, quia illi qui viderunt & audierunt, vel prædicando vel scribendo ea disseminaverunt; cur ex ore Johannis condiscipuli sui non posset vera Matthæus audire de Christo, ubi ille adfuit, & ipse non adfuit, si ex libro Johannis possumus vera loqui de Christo, non solùm nos tanto pòst nati, sed etiam post nos alii nasciturі? Hinc enim non solùm Matthæi, verùm etiam Lucæ ac Marci Evangelium, qui eosdem discipulos secuti sunt, in non imparem auctoritatem receptum est. Huc accedit, quia & ipse Dominus potuit narrare Matthæo, quod ante quàm eum vocasset, cum iis egerat quos priùs vocaverat. At enim hoc ipse Johannes in Evangelio suo ponere debuit, si hoc dictum à Domino audierat, qui cùm diceretur, præsens erat? Quasi fieri non potuerit, ut cùm omnia quæ à Domino audierat, scribere non posset, inter alia quæ prætermisit, & hoc prætermiserit, cùm in alia scribenda esset intentus. Nonne Evangelium suum ita ipse conclusit dicens, Et alia quidem multa fecit Jesus, quæ si scriberentur singula, nec ipsum existimo capere mundum qui scriberentur libros? Hîc utique ostendit se scientem multa prætermisisse. Sed si de Lege & Prophetis vos delectat Johannis auctoritas, Johanni credite adtestanti Legi & Prophetis. Ipse scripsit quòd Isaias viderit Christi gloriam. In ejus habetis Evangelio, unde jam paulò antè tractavimus: Si crederetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit. Undique tergiversatio vestra contunditur. Apertè dicite non vos credere Christi Evangelio: nam qui in Evangelio quod vultis creditis, quod vultis non creditis, vobis potiùs quàm Evangelio creditis.

Gal. 1. 9. — *Johan. 21. 25.* — *Iohan. 12. 41.* — *Iohan. 5. 46.*

CAPUT IV.

AT quàm elegantem rem sibi visus est Faustus dicere, ubi propterea voluit non credi hæc scripsisse Matthæum, quia cùm de sua electione diceret, non ait, Vidit me, & dixit mihi, Sequere me; sed, Vidit Matthæum, & dixit ei, Sequere me: quod nescio utrùm de errore imperitiæ dixerit, an de more fallaciæ. Sed non usque adeo imperitum putaverim, ut nec legerit, nec audierit, solere scriptores rerum gestarum, cùm in suam personam venerint, ita se contexere, tamquam de alio narrent, quod de se narrant. Magis ergo hunc arbitror non ut imperitum, sed ut imperitis nebulam obtendere voluisse, sperantem se plures esse capturum, qui ista non nossent. Et in historia quidem rerum sæcularium talis narrationis reperiuntur exempla: sed non opus est ut ex alio genere litterarum vel nostros admoneam, vel istum refellam. Ipse certè paulò antè de libris Moysi quædam testimonia ita proferebat, ut non ea negaret scripsisse Moysen, immo & affirmaret, sed ad Christum non pertinere contenderet. Legat ergo in eisdem libris, quæ de se scripsit Moyses, utrùm ita scripserit,

Matth. 9. 9.

A Dixi, aut feci hoc vel illud; & non potiùs, xit Moyses, & fecit Moyses: aut, Vocavit Dominus, vel, Dixit ad me Dominus; & potiùs, Vocavit Dominus Moysen; &, Dixit D minus ad Moysen: & omnia cetera in eu modum. Ita ergo & Matthæus de se tam de alio scripsit: quod & Johannes fecit; nam ca finem libri sui etiam ipse sic loquitur: C versus Petrus, vidit discipulum quem dili Jesus, qui & recumbebat in cœna super p B ejus, & dixerat Domino, Quis est qui te tra Numquid & hîc dixit, Conversus Petrus me? An fortè propterea nec istum putant Evangelium scripsisse? Sed paulò pòst dicit, est discipulus qui testificatur de Jesu, & qui scripsit, & scimus quia verum est testim ejus. Numquid ait, Ego sum discipulus, qui stificor de Jesu, & qui hæc scripsi, & scimus verum est testimonium meum? Certè ma stum est hunc morem fuisse scriptorum, cùm C sta narrarent. Quàm multa & ipse Domin dem locutione de se dicit, quis enumerare ciat? Cùm venerit, inquit, filius hominis tas inveniet fidem in terra? non dixit, Cùm nero, putas inveniam? Et, Venit filius hom manducans & bibens: non dixit, Veni. Et, niet hora, & nunc est, cùm mortui audient cem Filii Dei, & qui audierint, vivent: non xit, vocem meam: & multa hujusmodi. jam puto sufficere quæ dicta sunt, & ad stud D sos commonendos, & ad calumniosos con cendos.

JAM illud quàm sit infirmum, quis non det, quod ait, non eum dicere potuisse, N putare, quia veni solvere Legem aut Proph non veni solvere, sed adimplere: nisi aliqu le jam fecisset, ut in hanc suspicionem pos nire? Quasi nos negemus Judæis non intell tibus videri potuisse Christum destructorem gis & Prophetarum: sed hoc ipsum est, cur E verax & veritas non potuerit de alia Lege & aliis Prophetis dicere, quòd eos non solve nisi de iis quos illi eum solvere suspicabant Quod hinc etiam satis confirmatur, quia ib quitur, & dicit, Amen, amen dico vobis, de transeat cælum, & terra, iota unum, aut apex non transiet de Lege, donec omnia fi Quicumque ergo solverit unum ex mandatis minimis, & docuerit sic homines, minimus F cabitur in regno cælorum: quicumque autem cerit, & sic docuerit, hic magnus vocabitur regno cælorum. Pharisæos enim cogitabat, ista diceret, qui solvebant Legem factis, & cebant verbis. De quibus alio loco dicit, dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere lite: dicunt enim, & non faciunt. Propterea hîc ita sequitur, Dico enim vobis, nisi abun verit justitia vestra plus quàm Scribarum & rîsæorum, non intrabitis in regnum cælorum id est, nisi vos feceritis & ita docueritis, G illi non faciunt & sic docent, non intrabitis regnum cælorum. Quam ergo Legem doce Pharisæi & non faciebant, ipsam dicit Chr non se venisse solvere, sed adimplere: qui pertinet ad cathedram Moysi, in qua sede Pharisæi, & dicentes nec facientes, audi sunt, non imitandi.

NEC intelligit Faustus, aut fortè se fingit

intelligere, quid sit implere Legem; cùm hoc de verborum adjectione putat accipiendum, quia scriptum est, ne quid addatur Scripturæ Dei, vel detrahatur: unde dicit non debuisse adimpleri, quod ita perfectum commendatur, ut nihil addendum minuendumque sit. Nesciunt ergo isti quomodo adimpleat Legem, qui sic vivit ut Lex præcepit. Plenitudo enim Legis caritas, sicut dicit Apostolus. Istam caritatem Dominus & exhibere & donare dignatus est, mittendo fidelibus suis Spiritum-sanctum. Unde item dicit idem Apostolus, Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum, qui datus est nobis. Et ipse Dominus, In hoc scient omnes quia discipuli mei estis, si vos invicem diligatis.

A Impletur ergo Lex, vel cùm fiunt quæ ibi præcepta sunt, vel cùm exhibentur quæ ibi prophetata sunt. Lex enim per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est. *Johan. 1. 17.* Ipsa Lex cùm impleta est, gratia & veritas facta est. Gratia pertinet ad caritatis plenitudinem, veritas ad prophetiarum impletionem. Et quia utrumque per Christum, ideo non venit solvere Legem aut Prophetas, sed adimplere: non ut Legi adderentur quæ deerant, sed ut fierent quæ scripta erant: B quod ipsa ejus verba testantur. Non enim ait, Iota unum, aut unus apex non transiet à Lege, donec addantur quæ desunt; sed, donec omnia fiant. *Matth. 5. 18.*

LIBER DECIMUS-OCTAVUS.

I. FAUSTUS dixit: *Non veni Legem solvere, sed adimplere. Sed enim hoc, nisi aliud fortè significat, à Christo dictum credere, non minùs tibi contrarium scias esse, quàm mihi. Uterque enim nostrûm sub hac opinione Christianus est, quia Christum in destructionem Legis ac Prophetarum venisse putavimus. Quod si tu verbo interim fateri non vis, attamen id operibus indicas. Inde enim est, quòd Legis ac Prophetarum præcepta & ipse contemnis: inde quòd novum Testamentum Iesum condidisse utrique fatemur: quo quid aliud, quàm destructionem fatemur veteris Testamenti? Quæ cùm ita sint, quomodo Christum illud dixisse credemus, nisi antè nosmetipsos damnemus stultæ in præteritum opinionis, & ad pænitudinem recurramus, obsequamurque Legi de integro ac Prophetis, atque eorum curemus qualiacumque sint observare mandata? Quod cùm fecerimus, tunc denique verè crediderimus dixisse Iesum, quia non venerit Legem solvere, sed adimplere. Nunc autem falsum est, quia nec tu id credis, de quo me solum incusas.*

SED *esto, licuerit in præteritum errasse. Quid nunc tandem, placetne ire sub Legem, si eam Christus non tam solvit, sed adimplevit? Placet circumcidi, id est, pudendis insignire pudenda, & Deum credere sacramentis talibus delectari? Placet suscipere sabbatorum otium, & Saturniacis manus insertare catenis? Placet* [a] *ad ingluviem Iudæorum dæmonis, (neque enim Dei,) nunc tauros, nunc arietes, nunc etiam hircos, ut non & homines dicam, cultris sternere: ac propter quod idola sumus exosi, id nunc exercere crudeliùs sub Prophetis ac Lege? Placet denique feralium ciborum quædam existimare munda, quædam in immundis & contaminatis habere, ex quibus inquinatiorem porcinam Lex asserunt & Prophetæ? Negabis profectò horum quidquam faciendum nobis volentibus perseverare esse quod sumus: quoniam quidem Christum dicentem audias, dupliciter filium gehennæ fieri eum, qui fuerit circumcisus. Sabbatum verò nec ipsum servasse videas, nec usquam mandasse servandum. De cibis item ipsum asseverantem audias, nullo eorum inquinari hominem, quæ in os ingrediuntur; sed ea potiùs quæ de ore procedunt polluere. De sacrificiis item fre*C*quentem ipsius esse sermonem, Deum misericordiam velle, non sacrificium.* *Matth. 9. 13. & 12. 7.* *Hæc igitur si ita sunt, ubi illud erit, non eum venisse solvere Legem & Prophetas, sed adimplere? Quod si dixit, aut aliud significans dixit, aut, quod absit, mentiens dixit, aut omnino nec dixit. Sed Iesum quidem mentitum esse nullus dicat, dumtaxat Christianus: ac per hoc aut aliter dictum est, aut omnino nec dictum.*

CAPUT III.

ET *tamen me quidem jam adversùs capituli hujus necessitudinem Manichæa fides reddidit tu*D*tum, quæ principiò mihi non cunctis quæ ex Salvatoris nomine scripta leguntur passim credere persuasit, sed probare si sint eadem vera, si sana, si incorrupta: esse enim permulta zizania, quæ in contagium boni seminis Scripturis penè omnibus noctivagus quidam seminator insperserit.* *Matth. 13. 25.* *Idcircoque me ne hic quidem terruerit sermo, quamvis reverendi nominis præ se ferat inscriptionem; quia probare mihi adhuc ex proposito licet, utrumne & hic interdiani satoris & boni sit, an nocturni illius & pessimi. Tu* E *verò qui temere omnia credis, qui naturæ beneficium rationem ex hominibus damnas, cui inter verum falsumque judicare religio est, cuique bonum à contrario separare, non minùs formidini est, quàm infantibus* [b] *maniæ; quid facturus eris, cùm te in capituli hujus angustiam necessitas coget? Dico autem, cùm te Iudæus, seu quis alter sermonis istius non inscius interpellabit, quid ita Legis & Prophetarum præcepta non serves, cùm Christus eadem non se venisse solvere dicat, sed adimplere? Nempe cogeris aut* F *vanæ superstitioni succumbere, aut capitulum profiteri falsum, aut te Christi negare discipulum.*

CAPUT IV.

AUGUSTINUS respondit: Jam totiens explosa atque convicta quia repetis, nos quoque, quibus ea convicimus, repetere non pigebit. Ea Christiani ex Lege & Prophetis non faciunt, quibus significata sunt ista quæ faciunt. Illæ quippe erant figuræ futurorum, quas rebus ipsis per Christum revelatis & præsentatis auferri oportebat, ut eo quoque ipso quòd hæc abla G ta sunt, Lex & Prophetæ implerentur. Ibi quippe & hoc scriptum est, datarum Deum Testamentum novum, non quale dedi, inquit, patribus eorum. *Ierem. 31. 32. Hebr. 8. 8.* Populus enim ille pro suo corde la-

[a] Sic meliores MSS. At Lov. *in ingluvium Iudæorum dæmonis, neque enim Deo.*
[b] Er. & Lov. hìc & postea cap. 7. *lamia.* At Am. & omnes propè MSS. constanter, *mania.* Sic dici solent terriculamenta infantium; atque uti in Isidor. Gloss. legitur, formidinum imagines. Lamias idem significare hoc loco manifestum est.

pideo, multa præcepta magis sibi congrua quàm A bona acceperat, quibus tamen figurarentur & prophetarentur futura: sed tunc à non intelligentibus celebrabantur. Cùm autem venerunt & patefacta sunt quæ illis significabantur, non jam illa jubentur facienda, sed leguntur intelligenda. Unde ibi de hac etiam re futura dicitur, Auferam eis cor lapideum, & dabo eis cor carneum: id est, non cor sine sensu, sed cor cum sensu. Unde traxit Apostolus quod ait, Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. B Quid enim aliud dixit, quàm cor carneum? Quia ergo & hoc prædictum erat, magis si ista de nostra celebratione non auferrentur, non implerentur Lex & Prophetæ; quia non fieret quod prædixerant: cùm verò & hoc fit, inde potiùs intelliguntur adimpleri, unde vobis videntur non adimpleri.

Ezech. 11. 19. — *2. Cor. 3. 3.*

CAPUT V.

NEC nos terret insultatio tua, quòd sabbatorum otium, catenas Saturniacas appellas. Vana est enim & inepta; nec tibi hoc dicere venisset in mentem, nisi quia vos in die, quem di- C cunt Solis, Solem colitis. Sicut autem nos eumdem diem Dominicum dicimus, in eoque non istum solem, sed resurrectionem Domini veneramur; sic otium sabbatorum sine Saturni veneratione à patribus observatum est, cùm sic illud observari oportebat: erat enim umbra futurorum, sicut Apostolus testis est. Diebus quippe istis, quorum septenarius numerus in orbem redit, deorum suorum nomina gentes imposuerunt. De quibus ait Apostolus, quòd coluerunt D & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori. Quos in hac parte etiam vos imitamini, nisi quòd cum eis lucidiora duo lumina, cetera verò sidera non cum eis adoratis. Sed & mensibus imposuerunt nomina deorum suorum. Propter honorem quippe Romuli, quia eum Martis filium crediderunt, primum mensem Marti dicantes, Martium vocaverunt. Et inde Aprilem à nullo dei sui nomine, sed à re ipsa, quasi Aperilem, quòd tunc [a] plurimum germinis aperiatur E in florem. Inde tertium mensem Maium, quòd Maiam Mercurii matrem deam colant. Inde quartum Junium à Junone. Inde ceteros usque ad Decembrem à numeris nominarunt. Sed ex eis Quintilis atque Sextilis nominibus hominum, quibus divinos honores decreverant, appellati sunt, Julius & Augustus: nam septimus September, & ceteri, ut dixi, usque ad Decembrem, numerorum ex ordine nominibus enuntiantur. Porrò Januarius à Jano appellatus F est, Februarius à Februis sacris Lupercorum. Vultis ergo ut & vos dicamini in mense Martio Martem colere? Illo enim mense * Bema vestrum cum magna festivitate celebratis. Si autem vobis in mense Martio licere arbitramini aliud considerare, non Martem; cur ex die septimo, quod sabbatum à requie nominatum est, divinis Scripturis Saturnum importare conamini, quia eum diem Saturni gentes appellaverunt? Nempe jam videtis cum quanta impietate deliretis.

Col. 2. 17. — *Rom. 1. 25.* — Menses unde nominati. — Mensium primus Martius. — ** Confer lib. contra epistolam fundamenti, c. 8.*

CAPUT VI.

DE sacrificiis autem animalium quis nostrûm nesciat, magis ea perverso populo congru imposita, quàm Deo desideranti oblata? S men etiam in his figuræ nostræ fuerunt nostra mundatio, & Dei propitiatio nobis sanguine nulla est. Sed illarum figurarum ve Christus est, cujus sanguine redemti & mu sumus. Nam in figuris eloquiorum divinor taurus dictus est propter virtutem crucis, cornibus impios ventilavit; & aries, propt nocentiæ principatum; & hircus, propter si tudinem carnis peccati, ut de peccato damn peccatum: & si quod aliud sacrificii genus pressius commemoraveris, in eo quoque tibi C stum prophetatum esse monstrabo. Quocir ve circumcisio, sive sabbatum, sive different borum, sive immolatio sacrificiorum, omn figuræ nostræ fuerunt & prophetiæ: quas C stus non solvere, sed adimplere venit, cu quæ his prænuntiabantur, implevit. Ad cui contradicas: cum Apostolo, ex Aposto co, Omnia hæc figuræ nostræ fuerunt.

NAM sicut te Manichæus impiam di perversitatem, ut ex Evangelio, quod hæ tuam non impedit, hoc accipias; quod au impedit, non accipias: sic nos Apostolus di piam provisionem, ut quisquis nobis annu verit præter id quod accepimus, anathem Unde Christiani catholici & vos inter zi numerant, quia Dominus exposuit quid sint nia, non aliqua falsa veris scripturis immissa, tu interpretaris; sed homines filios maligni est, imitatores diabolicæ falsitatis. Nec omn mere credunt: & ideo Manichæo ceterisque hæ ticis non utique credunt. Nec rationem ex nibus damnant: sed quam vos dicitis esse ratio errorem esse convincunt. Nec verum falsum judicare impium putant: ideo vestram sectam sissimam, fidem autem catholicam veri judicant. Nec bonum à contrario separare midant: sed malum non esse naturam, quia tra naturam est, intelligunt: non gentem quam tenebrarum, adversùm divina regna principio nascentem & rebellantem, quæ ampliorem formidinem intulit deo vestro, infantibus maniæ: quippe quem dicitis, membra illius impetu capta & vastata ciat, velum contra se posuisse. Proinde ex hoc capitulo patiuntur angustias, quòd Legis & Prophetarum præcepta non quia & ex gratia Christi habent legitimam ritatem Dei & proximi, in quibus duobus ceptis tota Lex pendet & Prophetæ; & cumque ibi vel rebus gestis, vel sacrament celebrationibus, vel locutionum modis fig prophetata sunt, in Christo & Ecclesia cognoscunt. Unde nec vanæ superstitioni cumbimus, nec illud Evangelicum capi falsum esse dicimus, nec Christi discipulos negamus: quia ea ratione veritatis, qua meis viribus totiens exposui, non aliam Le G nec alios Prophetas, quàm eos quos catholi ne tauctoritas, non venit solvere, sed adimp

[a] Nonnulli MSS. *quòd tunc primum germen.*

LIBER DECIMUS-NONUS.

I. FAUSTUS dixit: *Non veni solvere Legem & Prophetas, sed adimplere. Ecce jam consentio dictum. Quærendum tamen est, cur hoc dixerit Iesus, utrúmne compalpandi Iudæorum furoris caussa, quia iidem sacro-sancta sua ab eodem conculcari videntes indignarentur, eumque ac si impium ac malè sanum, ne audiendum quidem existimarent, nedum sequendum: an ut nos qui ei credebamus ex gentibus, institueret atque informaret, patienter ac morigerè mandatorum subire jugum, quod cervicibus nostris Iudæorum Lex imponeret ac Prophetæ. Sed hoc quidem nec te ipsum putare credo, quòd Iesus hoc verbum protulerit, ut nos Hebræorum Legi addiceret, ac Prophetis. Ac per hoc, si hæc non fuit caussa dicendi, illa alia debet esse quam dixi. Iudæos enim verbis semper atque operibus Christi vehementer insidiatos esse, nemo qui nesciat. Ex quibus cùm iidem colligerent Legem ac Prophetas suos ab eodem solvi, indignarentur necesse est, ac per hoc reprimendi furoris eorum gratiâ non ab re fuerit dixisse, uti ne putarent, quia venisset Legem solvere, sed adimplere. Nec hoc ipsum mentitus est, nec fefellit: indifferenter enim & absolutè nominavit Legem.*

II. *SUNT autem legum genera tria: unum quidem Hebræorum, quod peccati & mortis Paulus appellat: aliud verò Gentium, quod naturale vocat: Gentes enim, inquit, naturaliter quæ legis sunt faciunt, & ejusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis. Tertium verò genus legis est veritas, quod perinde significans Apostolus dicit, Lex enim spiritûs vitæ in Christo Iesu liberavit me à lege peccati & mortis. Tribus ergo exsistentibus legibus, & Iesu asseverante nobis quia non venit solvere Legem, sed adimplere; non parvâ curâ ac diligentiâ opus est, de qua earum dixerit intelligere. Item Prophetæ, alii sunt Iudæorum, alii Gentium, alii veritatis. Sed de Iudæorum quidem nullus quæsiverit, notum est enim. De Gentium verò si quis ambigit, audiat Paulum, qui scribens ad Titum de Cretensibus, dicit, Dixit quidam proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Ac per hoc dubitandum non est, & Gentes suos habere prophetas. Nec non & veritatem habere prophetas suos, tam idem Paulus significat, quàm etiam Iesus. Et Iesus quidem, ubi dicit, Ecce mitto ad vos sapientes & Prophetas, & ex ipsis interficietis in singulis locis. Paulus verò, cùm dicit, Ipse Dominus constituit primùm Apostolos, deinde Prophetas.*

III. *LEGE ergo tripartita, & tripartitis Prophetis, de quonam eorum Iesus dixerit, non satis liquet: est tamen conjicere ex consequentibus. Etenim si circumcisionem statim nominaret, & sabbata ac sacrificia & observationes Hebraicas, inque eas aliquid adimpletionis gratiâ protulisset, dubium non erat quin de Iudæorum Lege dixisset & Prophetis, quia eos non solvere venerit, sed adimplere. Vbi verò horum quidem nihil memorat, sola verò recenset antiquiora præcepta, id est, Non occides, Non mœchaberis, Non pejerabis: hæc autem erant antiquitus in nationibus, ut est in promtu probare, olim promulgata per Enoch & Seth & ceteros eorum similes justos, quibus eadem illustres tradiderint Angeli temperandæ in hominibus gratiâ feritatis: cui non videatur hoc eum de veritatis dixisse lege & ejus prophetis? Denique etiam adimpletio probatur ejus circa hæc eadem, quæ promisit. Quid enim dicit? Audistis dictum esse antiquis, Non occides; ego autem dico vobis, ne irascamini quidem: adimpletio est. Audistis dictum esse, Non mœchaberis: ego autem dico vobis, ne concupiscatis quidem: adimpletio est. Dictum est, Non pejerabis; ego autem dico vobis, ne juretis quidem: æquè adimpletio est. In his enim & priora roborat, & quod defuit, adjicit. Vbi verò Iudæorum quædam visus est nominasse, illa quidem nec adimplevit, sed etiam penitus eradicavit præceptione contrariorum. Quid enim sequitur? Audistis dictum esse, Oculum pro oculo, dentem pro dente; ego autem dico vobis, qui te percusserit in maxillam, præbe illi & alteram: hoc jam destructio est. Dictum est, inquit, Amabis amicum tuum, & oderis inimicum tuum; ego autem dico vobis, amate inimicos vestros, & pro persecutoribus vestris orate: æquè destructio est. Dictum est, Qui voluerit uxorem dimittere, det ei repudium; ego autem dico, quicumque uxorem suam dimiserit, exceptâ caussa fornicationis, & ipsam mœchari faciet, & is erit mœchus, si postea alteram duxerit. Hæc igitur sunt de manifesto Moyseos præcepta, idcircoque destructa: illa veterum justorum, & ob hoc adimpleta. Quòd si & tibi ita intelligere placet, non ab re erit & illud dixisse Iesum, quia non venit solvere Legem, sed adimplere. Sin hæc nostra tibi displicet expositio, aliam quære: tantùm ne Iesum mentitum dicere cogaris; aut te necesse sit Iudæum fieri: ne etiam nunc Legem solvere perseveres, quam ipse non solvit.*

Math. 5. 21.

Ibid. 38. &c.

CAPUT IV. *ET tamen hoc si mihi Nazaræorum objiceret quisquam, quos alii Symmachianos appellant, quòd Iesus dixerit, non se venisse solvere Legem; aliquantisper hæsissem incertus quid ei responderem. Nec immeritò: veniebat enim corpore atque animo simul Lege obsitus ac Prophetis. Nam hujusmodi, quos aio, & circumcisionem portant, & observant sabbatum, & porcinâ ac reliquis abstinent hujusmodi quæ præcepit Lex, sub Christiani quamvis nominis professione, decepti etiam ipsi, ut intelligi datur, hoc ipso capitulo quo & tu, quia Christus non ad solvendam Legem se venisse dixerit, sed adimplendam. Quare cum talibus esset mihi non pusillum, ut dixi, certamen, donec capituli hujus à me molestiam demolirer: tibi verò nequaquam congredi metuam, nullis confiso viribus, & impudentiâ potius lacessenti, ut faciliùs tentari me putem abs te, quàm cogi, ut credam dixisse Christum, quod nec te videam credidisse. Nec enim quidquam eorum [a] præferens, quibus Lex & Prophetæ non solvi videantur, sed adimpleri, me tamquam desidem objurgas ac prævaricatorem, ex hujus objectione capituli. An & tu jam de truncatorum inguinum obscœno illo signaculo gloriaris, tamquam Iudæus aut Nazaræus? An supercilium de observatione erigis sabbatorum?*

[a] Aliquot MSS. *proferens*.

An de porcinæ abstinentia tibi conscius gaudes? An denique de victimarum sanguine & holocaustorum nidoribus Judæorum te exsaturasse Deum exsultas? Quòd si horum fecisti nihil, quid ita Christum non venisse Legem solvere, sed adimplere contendis?

Caput V. QUARE *indeficientes ego præceptori meo refero gratias, qui me similiter labentem retinuit, ut essem hodie Christianus. Nam ego quoque, cùm capitulum hoc imprudens legerem, quemadmodum tu, penè ieram in consilium Judæus fieri. Nec immeritò: etenim si Christus Legem non venit solvere, sed adimplere, adimpletio autem numquam in vase inani dicitur, sed in semo, solus mihi videbatur Israëlita posse Christianus fieri, qui refertus maxima ex parte Lege ac Prophetis, ad Christum veniret, replendus eo cujus adhuc videretur esse capacior; si tamen & ipse priora non solveret: alioquin nec circa eum adimpletio hæc esset, sed exhaustio. At ego ex Gentibus veniens, incassum me accessisse putabam ad Christum, quia nihil tale afferrem, quod in me de suis posset adjectionibus adimplere. Quærens ergo quænam esset prior illa mensura, invenio sabbata, peritomen, sacrificia, neomenias, baptismata, azymophagias, ciborum discretiones, potuum, vestimentorum, & alia, quæ percurrere longum est. Arbitratus ergo sum hoc esse, nec aliud quidquam, quod se Christus non venisse solvere dixerit, sed adimplere. Nec immeritò: quid enim Lex sine mandatis? Quid Prophetæ sine* [a] *præfatibus? Ad hæc invenio etiam amarum illic indictum maledictum adversùs eos, qui non permanserint in omnibus, quæ scripta sunt in libro Legis illius, ut faciant ea.* (a; Deut. 27. 26.) *Et illinc ergo maledictum metuens tamquam Dei, & hinc Christum tamquam ejus Filium dicentem audiens quòd non venerit eadem solvere, sed adimplere;* (Matth. 5. 18.) *vide si quid impedire jam poterat, quin factus essem Judæus. Sed huic periculo me Manichæi veneranda fides eripuit.*

Cap. VI. TU *tamen quid fiduciæ gerens, hæc objicias quæro, aut quare contra me id esse putes solum, quod tibi non minùs videatur esse contrarium. Si Christi non est Legem solvere & Prophetas, utique nec Christianorum. Cur ergo eadem vos solvitis? An sensim fatemini vos non esse Christianos? Quid Legi & Prophetis omnibus sacro-sanctum illum sabbatorum diem, in quo & mundi ipsum opificem Deum requievisse testantur,* (Gen. 2. 2.) *vos omni opere profanatis, nec pœnam mortis quam adversùm violatores ejus statuit, nec maledicti pertimescentes infamiam? Quid & à circumcisionis dedecoroso illo signaculo Legi ac Prophetis omnibus honorato, & maximè Abrahæ post opinatam suam fidem, sinus defenditis vestros: præsertim cùm & periturum omnem de plebe sua perhibeat Judæorum Deus, quicumque non hac fuerit ignominia præsignatus?* (Gen. 17. 14.) *Cur & sacrificiorum legitima, quæ nec Moyses ac Prophetæ sub Lege, nec sub fide sua in secundis habuit Abraham, vos spernitis? Cur verò & ciborum indifferentia animas polluitis vestras, si hæc, ut creditis, omnia Christus non venit solvere, sed adimplere? Cur & azymorum anniversale jus, & mactationis agninæ sacrum, quod in æternum servare Lex & Prophetæ præcipiunt, vos impiatis? Cur denique neomenias & baptismata & scenopegiam, ac reliqua hujusmodi Legis atque Prophetarum sacramenta carnalia, parum devitatis irrumpere, si eadem Christus*

A *minimè destruxit? Quare non immeritò dixerim, qu*
si vultis ut ratio vobis contemtùs istius constet, op
tet aut vos negare Christi esse discipulos, aut ta
dem fateri ipsum omnia hæc destruxisse prior
Quod cùm fueritis confessi, tunc & illud consequit
ut aut falsò fateamini scriptum esse, tamqu
idem dixerit, non se venisse solvere Legem, sed a
implere; aut nescio quid hoc longè aliud quàm t
putatis, significasse.

AUGUSTINUS respondit: Quia jam co
B sentis dixisse Christum, Non veni solvere Leg
vel Prophetas, sed adimplere, durum enim t
videtur adversùs Evangelicam auctoritatem v
nire; durum etiam tibi videatur venire advers
Apostolum, dicentem, Omnia hæc figuræ n
stræ fuerunt: item dicentem de Christo, Q
non fuit [b] Etiam & Non, sed Etiam in illo e
quotquot enim promissiones Dei, in illo Eti
id est, in illo exhibitæ, in illo adimpletæ su
& sine caligine videbis, & quam Legem adim
C re venerit, & eam quo pacto adimpleverit. N
perges extendi per tria genera Legis & tria g
nera Prophetarum, quærens quà exeas, & n
inveniens. Manifestum est enim, & luce cla
hoc etiam novi Testamenti scriptura sæpe te
tur, quam Legem & quos Prophetas Chri
non venerit solvere, sed adimplere. Ipsa est e
Lex, quæ per Moysen data, gratia & veritas p
Jesum Christum facta est. Ipsa est, inquam, L
per Moysen data, de quo Christus ait, De
D enim ille scripsit. Certè enim ipsa est Lex, q
subintravit ut abundaret delictum: quod ad
reprehensionem, nihil intelligentes, in ore h
bere consuestis. Ibi ergo lege & vide, quia i
est de qua dicitur, Itaque Lex quidem san
& mandatum sanctum & justum & bonum. Q
ergo bonum est, mihi factum est mors? Ab
Sed peccatum ut appareat peccatum, per bon
mihi operatum est mortem. Neque enim Le
bebat delictum, ut illa subintrante abundaret
E lictum; sed superbos multùm sibi tribuent
mandati sancti & justi & boni adjectio reos e
prævaricationis effecerat: ut eo modo hum
ti, discerent ad gratiam pertinere per fidem,
jam non essent Legi subditi per reatum, sed
gi sociati per justitiam. Idem quippe Apo
dicit, Quia priùs quàm veniret fides, sub L
custodiebamur conclusi in eam fidem, quæ p
ea revelata est. Itaque Lex, inquit, pæd
gus noster erat in Christo Jesu: sed postea q
F venit fides, jam non sumus sub pædagogo.
nos reatus Legis non obligat, jam per gra
liberatos. Namque ante quàm spiritalem
tiam humiliati reciperemus, nihil nisi mor
bat nos littera, jubens quod non possemu
plere. Unde idem dicit, Littera occidit,
ritus autem vivificat. Rursus ejusdem Ap
verba sunt: Si enim data esset Lex, quæ p
vivificare, omnino ex Lege esset justitia;
conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut
G missio ex fide Jesu Christi daretur credent
Item ipsius verba sunt: Quod enim impo
erat [c] Legis, in quo infirmabatur per car
Deus Filium suum misit in similitudinem c
peccati, ut de peccato damnaret peccatu
carne, ut justitia Legis impleretur in nob

[a] Unus Parisiensis MS. *sine prophatibus*.
[b] Editi, *Quia non fuit in illo*. Abest *in illo* à MSS.

[c] Lov. *Legi*. Editi verò alii & MSS. *Legis*: juxta Græ

» non secundùm carnem ambulamus, sed secundùm spiritum. Ecce quod est, Non veni Legem solvere, sed adimplere. Quia Lex enim superbos etiam prævaricationis reatu devinxit, augendo peccatum, cùm jubet quod implere non possunt; ipsius Legis impletur justitia per gratiam spiritûs, in eis qui discunt à Christo mites esse atque humiles corde; qui venit non Legem solvere, sed adimplere. Deinde quia, etiam sub gratia positis, in hac mortali vita difficile est omni 20. B modo implere quod in Lege scriptum est, Non concupisces: ille per carnis suæ sacrificium sacerdos effectus, impetrat nobis indulgentiam, etiam hinc adimplens Legem; ut quod per nostram infirmitatem minùs possumus, per illius perfectionem [a] recuperetur, cujus capitis membra effecti m. 2. sumus. Unde Johannes dicit, » Filioli, hæc scribo vobis, ut non peccetis: » & si quis peccaverit advocatum habemus apud Patrem Jesum » Christum justum: ipse est exoratio pro peccatis » nostris.

C ut 11. PROPHETIAS autem sic adimplevit, cùm in eo veritas facta est [b] promissionum Dei. Hoc 1.20 paulò antè ex Apostolo commemoravi, dicente, » Quotquot enim promissiones Dei, in illo Etiam. 5 8. Idem rursus dicit, Dico enim Christum mini» strum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, » ad confirmandas promissiones Patrum. Quod ergo in Prophetis, sive apertè, sive per figuras, vel locutionum vel actionum promittebatur, in illo adimpletum est, qui non venit solvere Legem & D Prophetas, sed adimplere. Hoc autem vos non intelligitis, quia si quædam facta & celebrationes, quæ figuræ erant ventura prænuntiantes, adhuc à Christianis fierent, nihil significaretur, nisi nondum venisse, quæ tum illis figuris prænuntiabantur. Quod enim adhuc venturum prænuntiatur, aut nondum venit, aut si jam venit, superfluò vel fallaciter prænuntiatur. Quapropter unde vobis videtur Christus non implesse Prophetas quia non fiunt à Christianis quædam, E quæ per Prophetas ab Hebræis ut fierent instituta sunt, inde potiùs probatur implesse. Usque adeo enim quidquid per hujusmodi figuras prophetabatur impletum est, ut jam per illas non 5. prophetetur. Ad hoc pertinet etiam quod ipse Dominus ait, Lex & Prophetæ usque ad Johan11. nem. Lex enim, quæ prævaricatores abundanti reatu concludebat in eam fidem quæ postea revelata est, gratia facta est per Jesum Christum, per quem superabundavit gratia: ac per hoc im- F pleta est per gratiam liberantem, quæ non implebatur per litteram jubentem. Item in ipsa Lege universa prophetia, quæ non tantùm verbis, sed etiam quarumdam actionum figuris, Salvatoris promittebat adventum, veritas facta est .17. per Jesum Christum. » Lex enim per Moysen data est, gratia autem & veritas per Jesum Chri» stum facta est. Ex cujus adventu jam regnum Dei cœpit annuntiari: quia Lex & Prophetæ usque ad Johannem; Lex ut reos faceret, qui desiderarent salutem; Prophetæ, ut promitte- G rent Salvatorem. Ceterùm Prophetas alios exstitisse jam in Ecclesia post adscensionem Christi, quis nesciat? De quibus Paulus dicit, » Et quosdam constituit in Ecclesia, primùm apostolos, A deinde prophetas, tertiò doctores, & cetera. » Non itaque de illis dictum est, Lex & Prophetæ usque ad Johannem: sed de iis qui primum Christi adventum prophetaverunt; qui adventus impletus non utique adhuc posset prophetari.

PROINDE cùm quæris, Cur jam non circumcidatur carne Christianus, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo ideo jam non circumciditur Christianus, quia id quod eadem circumcisione prophetabatur, jam Christus implevit. Exspoliatio enim carnalis generationis, quæ in illo facto figurabatur, jam Christi resurrectione adimpleta est: quod & in nostra resurrectione futurum sacramento baptismi commendatur. Nam neque penitus auferri debuit novæ vitæ sacramentum, quia restat adhuc in nobis futura resurrectio mortuorum: & in melius tamen [c] idem succedente baptismo debuit commutari, quia jam factum est, quod numquam factum erat, ut futuræ vitæ æternæ in resurrectione Christi nobis præberetur exemplum. Cùm quæris, Sabbati otium cur non observet Christianus, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo id propterea non observat Christianus, quia quod eâ figurâ prophetabatur, jam Christus implevit. In illo quippe habemus sabbatum, qui dixit, Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos reficiam; tollite jugum meum super vos, & discite à me, quoniam mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. CAP. IX. Matth. 11. 28.

CUM quæris, Quare Christianus non observet differentiam ciborum, quæ in Lege præcipitur, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo propterea id non observat Christianus, quia quod illis figuris prophetabatur, jam Christus implevit, non admittens ad corpus suum quod [d] in sanctis suis ad vitam æternam prædestinavit, quidquid per illa animalia in moribus hominum significatum est. Cùm quæris, Quare Christianus non animalibus immolatis carnis & sanguinis sacrificia offerat Deo, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo propterea magis hæc Christianus jam offerre non debet, quia ea quæ talibus rerum figuris illi prophetabant, immolatione carnis & sanguinis sui Christus implevit. Cùm quæris, Cur azyma sicut Judæi non observet Christianus, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo propterea magis hoc non observat Christianus, quia quod illâ figurâ prophetabatur, expurgato veteris vitæ fermento, novam vitam demonstrans Christus implevit. Cùm quæris, Cur de carne agni Christianus Pascha non celebret, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo propterea Christianus jam sic Pascha non celebrat, quia id quod illâ figurâ prænuntiabatur, agnus immaculatus sua passione Christus implevit. Cùm quæris, Quam ob caussam neomenias in Lege mandatas non celebret Christianus, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Immo propterea jam Christianus istas non celebrat, CAP. X. 1. Cor. 5. 7.

[a] Aliquot MSS. *recurretur*.
[b] Sic in quibusdam MSS. At in editis, *promissio Dei*.

[c] Am. Er. & plures MSS. *id est succedente baptismo*.
[d] Editi, *quod corpus*. Vox *corpus* non repetitur in MSS.

quia propter quod prænuntiandum celebrabantur, jam Christus implevit. Celebratio enim novæ lunæ prænuntiabat novam creaturam, de qua dicit Apostolus, Si qua igitur in Christo nova creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt nova. Cùm quæris, Cur illa singularum quarumque immunditiarum baptismata, quæ in Lege præcipiuntur, non observet Christianus, si Christus non venit Legem solvere, sed adimplere? Respondeo, Inde potiùs hæc non observare Christianum, quia figuræ futurorum erant, quas Christus implevit. Venit enim consepelire nos sibi per baptismum in mortem; ut quemadmodum Christus resurrexit à mortuis, sic & nos in novitate vitæ ambulemus. Cùm quæris, Quid caussæ est ut scenopegia non sit sollemnitas Christianorum, si Lex à Christo adimpleta est, non soluta? Respondeo, Tabernaculum Dei fideles ejus esse, in quibus caritate sociatis & quodam modo compactis habitare dignatur; & ideo magis illud non observari à Christianis, quia jam Christus in Ecclesia sua, quod illa figura prophetice promittebat, implevit.

(2. Cor. 5. 17. — Rom. 6. 4.)

CAP. XI. Et nunc quidem ista pro suscepto negotio, ne silentio præterirentur, quanta potuimus brevitate perstrinximus. Ceterùm membratim articulatimque discussa, libros magnos multosque [a] fecerunt, nihil aliud in eis quàm Christum prophetatum ostendentes: ita fit ut omnia, quæ ex illa Scriptura propterea putatis non observari à Christianis, quòd ea Christus solverit, propterea potiùs reperiantur non observari à Christianis, quòd ea Christus impleverit. Ipsa quippe talium figurarum observatio, prænuntiatio Christi fuit. Unde quid mirum est, quid absurdum, immo quid non congruum & consentaneum, si post ejus cessavit adventum, quidquid ideo fiebat, ut ejus prænuntiaret adventum? Figuræ igitur rerum, quæ ad hoc observabantur, ut ipsa earum observatione venturus Christus prophetaretur, usque adeo non debent propterea putari per Christi adventum non impletæ, quia illo veniente non observantur, ut nisi jam per adventum Christi implerentur, adhuc observarentur. In nullum autem nomen religionis, seu verum, seu falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colligentur: quorum sacramentorum vis inenarrabiliter valet plurimum, & ideo contemta sacrilegos facit. Impiè quippe contemnitur, sine qua non potest perfici pietas.

CAPUT XII. Verumtamen quia visibilia sacramenta pietatis inesse possunt etiam impiis, sicut habuisse sanctum baptismum etiam magum Simonem legimus: fiunt tales, quales Apostolus ait, Habentes formam pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Virtus autem pietatis est finis præcepti, id est, caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta. Unde apostolus Petrus, cùm de sacramento arcæ, in qua Noë domus à diluvio liberata est, loqueretur, Sic & vos, inquit, simili formâ baptisma salvos facit. Et ne sibi sufficere putarent visibile sacramentum, per quod habebant formam pietatis, & per malos mores perditè vivendo virtutem ejus abnegarent, continuò subjecit, Non carnis depositio sordium, A sed conscientiæ bonæ interrogatio.

(Act. 8. 13. — 2. Tim. 3. 5. — 1. Tim. 1. 5. — 1. Pet. 3. 21.)

Proinde prima sacramenta, quæ ob-servabantur & celebrabantur ex Lege, præn-tiativa erant Christi venturi: quæ cùm suo ad-ventu Christus implevisset, ablata sunt; & ablata, quia impleta; non enim venit solvere Legem, sed adimplere: & alia sunt instituta vir-tute majora, utilitate meliora, actu faciliora, numero pauciora, tamquam justitiâ fidei reve-latâ, & in libertatem vocatis filiis Dei, jugo ser-B vitutis ablato, quod duro & carni dedito popu-lo congruebat.

Verumtamen si antiqui justi, qui sacra-mentis illis intelligebant [b] venturam prænunti-revelationem fidei, ex qua licèt adhuc oper-abscondita, munere tamen pietatis intell-etiam tunc ipsi vivebant; quia in hac vita esse potest justus, nisi qui ex fide vivit: si ergo an-tiqui justi pro illis prænuntiativis sacrament-rerum nondum impletarum figuris, omnia C & horrenda perpeti parati fuerunt, & plerique perpessi sunt: si tres pueros Danielemque dicamus, quia de mensa regis contaminari no-luerunt, quod erat contra illius temporis sacra-mentum: si Machabæos cum ingenti admiratio-ne præferimus, quia escas, quibus nunc Chri-stiani licitè utuntur, adtingere noluerunt, quia tunc pro tempore prophetico non licebat: quan-to magis nunc pro baptismo Christi, pro Eucha-D ristia Christi, pro signo Christi ad omnia per-ferenda paratior debet esse Christianus, cùm il-la fuerint promissiones rerum complendarum, hæc sint indicia completarum? Quod enim ad-huc promittitur Ecclesiæ, id est, corpori Chri-sti, & in manifestatione prædicatur, & in ipso capite corporis Salvatore, id est, in ipso Media-tore Dei & hominum homine Christo Jesu, utique completum est. Quid enim promittitur, nisi vita æterna ex resurrectione à mortuis? Hoc jam completum est in illa carne, quòd Verbum E caro factum est, & habitavit in nobis. Tunc er-go & occulta erat fides; nam eadem credebant eademque sperabant omnes justi & sancti etiam temporum illorum; & promissiva erant illa om-nia sacramenta omnisque ritus ille sacrorum: nunc autem revelata est fides, in quam custodi-tus erat populus, quando sub Lege custodieba-tur; & quod fidelibus promittitur in judicio, jam completum est in exemplo, per eum qui Le-gem & Prophetas non venit solvere, sed adim-F plere.

Quapropter quæritur quidem inter trac-tatores sanctarum Scripturarum, utrùm tantum profuerit antiquis justis fides passuri & resur-recturi Christi, quam vel revelationibus didicerant vel in Prophetis intelligebant; quantum nobis prodest fides passi & resuscitati: an ipsa effusio sanguinis agni Dei, quæ facta est, sicut ipse ait, pro multis in remissionem peccatorum, aliquid utilitatis & purgationis vel dederit vel addiderit G etiam iis, qui hoc futurum credentes, antequam fieret ex hac vita emigraverant; & utrùm mortuus ad liberationem etiam mortuos visitaverit. Sed nunc istam quæstionem vel pertractando discu-tere, vel aliquid in ea repertum etiam confir-mando definire, & longum est, & huic operi non necessarium.

[a] Aliquot MSS. fecerant.

[b] Duo MSS. venturum prænuntiari revelatione fidei.

Interim adversùs calumniosam imperitiam Fausti demonstrare sufficerit, quanto errore delirent, qui putant signis sacramentisque mutatis, etiam res ipsas esse diversas, quas ritus Propheticus prænuntiavit promissas, & quas ritus Evangelicus annuntiavit impletas: aut qui censent, cùm res eædem sint, non eas aliis sacramentis annuntiari debuisse completas, quàm iis quibus adhuc complendæ prænuntiabantur. Si enim soni verborum quibus loquimur, pro tempore commutantur, eademque res aliter enuntiatur facienda, aliter facta, sicut ista ipsa duo verba quæ dixi, facienda & facta, nec paribus morarum intervallis, nec iisdem vel totidem litteris syllabisve sonuerunt: quid mirum si aliis mysteriorum signaculis passio & resurrectio Christi futura promissa est, aliis jam facta annuntiatur; quando quidem ipsa verba, futurum & factum, passurus & passus, resurrecturus & resurrexit, nec tendi æqualiter, nec similiter sonare potuerunt? Quid enim sunt aliud quæque corporalia sacramenta, nisi quædam quasi verba visibilia, sacro-sancta quidem, verumtamen mutabilia & temporalia? Deus enim æternus est, nec tamen aqua & omnis illa actio corporalis, quæ agitur cùm [a] baptizamus, & fit, & transit, æterna est: ubi rursus etiam illæ syllabæ celeriter sonantes & transeuntes, cùm dicitur Deus, nisi dicantur, non consecratur. Hæc omnia fiunt & transeunt, sonant & transeunt: virtus tamen, quæ per ista operatur, jugiter manet, & donum spiritale, quod per ista insinuatur, æternum est. Qui ergo dicit, Si Christus Legem & Prophetas non solvisset, illa sacramenta Legis & Prophetarum in Christianorum congregationibus & celebrationibus permanerent; potest dicere, Si Christus Legem & Prophetas non solvisset, adhuc promitteretur nasciturus, passurus, & resurrecturus: cùm ideo magis hæc non solverit, sed adimpleverit, quia jam non promittitur nasciturus, passurus, resurrecturus, quod illa sacramenta quondam personabant; sed annuntiatur quòd natus sit, passus sit, resurrexerit, quod hæc sacramenta quæ à Christianis aguntur, jam personant. Qui ergo venit Legem & Prophetas non solvere, sed adimplere, ipsa adimpletione abstulit ea, per quæ adhuc promittebatur implendum, quod jam constat impletum: tamquam si verba ista tolleret, nasciturus, passurus, resurrecturus, quæ cùm hæc futura essent, rectè dicebantur; & institueret dici, natus est, passus est, resurrexit, quæ illis completis, & ob hoc ablatis, rectè dicuntur.

Sicut ergo ista verba, ita illa prioris populi sacramenta, quia per eum qui non venit Legem & Prophetas solvere, sed adimplere, jam impleta sunt, ideo tolli mutarique debuerunt: quod primis Christianis, qui ex Judæis crediderant, donec contra tam diuturnam consuetudinem paulatim persuaderetur atque ad intellectum perfectum perduceretur, & quia ita nati erant atque instituti, siverunt eos Apostoli patrium rituum traditionemque servare; & eos quibus hoc opus erat, ut congruerent illorum tarditati moribusque monuerunt. Inde est quòd Timotheum Judæa matre & Græco patre natum, propter illos, ad quos tales cum eo venerat, etiam circumcidit Apostolus: atque ipse inter eos morem hujusmodi custodivit, non simulatione fallaci, sed consilio prudenti. Neque enim ita natis & ita institutis noxia erant ista, quamvis jam non essent significandis futuris necessaria. Magis quippe noxium erat, ea tamquam noxia prohibere in his hominibus usque ad quos durare debuerunt. Quoniam Christus, qui omnes illas prophetias implere venerat, sic eos initiatos invenerat: ut jam de cetero, qui nulla tali necessitudine tenerentur, sed ex diverso veluti pariete, id est, ex præputio, ad illum angularem lapidem, qui est Christus, convenirent, ad nulla talia cogerentur. (Ephes. 2. 14. & 20.) Si autem iis, qui ex circumcisione venerant, talibusque sacramentis adhuc dediti erant, ultro vellent, sicut Timotheus, conferre congruentiam, non prohiberentur: verùm si in hujusmodi Legis operibus putarent suam spem salutemque contineri, tamquam à certa pernicie vetarentur. Unde est illud Apostoli, Ecce ego Paulus dico vobis, quia si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. (Gal. 5. 2.) Circumcidamini scilicet, sicut ipsi volebant, sicut eis à quibusdam depravatis persuasum erat, quòd sine his Legis operibus salvi esse non possent. (Act. 15. 1.) Nam cùm Gentes ad Christi fidem ita venirent, maximè per Pauli apostoli prædicationem, sicut venire debuerunt, ut nullis ejusmodi observationibus onerarentur; quia & insolita ista, maximè circumcisionem grandes ætate reformidantes deterrerentur à fide; & non ita nati, ut talibus sacramentis imbuerentur, si more pristino proselyti fierent, tamquam Christus per illa mysteria venturus adhuc promitteretur: cùm ergo sic venirent ad fidem, ut jam ex Gentibus venire oportebat, non intelligentes qui ex circumcisione venerant, cur sibi illa permissa essent, & cur Gentibus imponenda non essent; quibusdam carnalibus seditionibus cœperant Ecclesiam perturbare, quòd Gentiles ad Dei populum accedentes, non sollemniter proselyti fierent in carnis circumcisione, & ceteris hujuscemodi observationibus Legis: atque in his erant, qui hoc ideo fieri magnopere insistebant, quia timebant Judæos inter quos versabantur. Contra hos apostolus Paulus multa scripsit: nam in horum simulationem etiam Petrum adductum fraterna objurgatione correxit. (Gal. 2. 14.) Sed postea quàm in unum Apostoli congregati, etiam consilio suo censuerunt Gentes ad hujusmodi opera Legis non esse cogendas, (Act. 15. 6.) displicuit quibusdam ex circumcisione Christianis, non valentibus mente discernere, illos solos ab hujusmodi observationibus non fuisse prohibendos, quos fides quæ revelata est his jam imbutos invenerat; ut in eis jam consummaretur ipsa actio prophetica, quos ante adimpletionem prophetiæ jam tenuerat: ne si & ab ipsis removeretur, improbata potiùs quàm terminata videretur; si autem & Gentibus imponeretur, aut non Christi promittendi caussâ instituta esse, aut adhuc Christum promittere putaretur. Primus itaque populus Dei, ante quàm Christus veniret Legem Prophetasque adimplere, illa omnia quæ hunc promittebant, observare jubebatur: liber in eis, qui hæc quò pertinerent intelligebant; servus autem in eis, qui hoc non intelligebant. Posterior verò populus accedens ad fidem qua jam Christus venisse, passus esse, ac resurrexisse prædicabatur, in iis

[a] Quidam codices, *cùm baptismus fit & transit.*

quidem hominibus quos jam talibus sacramentis institutos eadem fides invenerat, nec cogebatur ista observare, nec prohibebatur: in iis autem qui talibus vacui, nulla generis, nulla consuetudinis vel congruentiæ necessitudine retenti crediderant, etiam prohibebatur; ut per eos jam inciperet apparere, illa omnia propter promittendum Christum fuisse instituta; quo veniente atque hæc promissa adimplente, jam oportere cessare.

*Caput XVIII. Act. 15. 28.

* Hoc igitur temperamentum moderamenque Spiritus-sancti per Apostolos operantis cùm displicuisset quibusdam ex circumcisione credentibus, qui hæc non intelligebant, in ea perversitate manserunt, ut & Gentes cogerent judaizare. Ii sunt quos Faustus Symmachianorum vel Nazaræorum nomine commemoravit, qui usque ad nostra tempora jam quidem in exigua, sed adhuc tamen vel in ipsa paucitate perdurant.

Quid habent ergo isti, unde Legi & Prophetis calumnientur, quòd eos Christus solvere venerit potiùs quàm adimplere, quia Christiani non observant quæ ibi præcepta sunt; cùm ea sola non observent per quæ Christus promittebatur; & ideo non observent magis, quia eadem promissa jam Christus implevit, nec adhuc promittuntur quæ jam impleta sunt; eorumque promissiva signa in eis terminari debuerunt, quos fides Christi hæc adimplentis jam talibus imbutos invenerat? Numquid enim non observant Christiani quod in illa Scriptura est, (Deut. 6. 4.) Audi Israël, Dominus Deus tuus Deus unus est: Non facies tibi idolum: & cetera hujusmodi? Numquid non observant Christiani quod ibi dicitur, (Deut. 5. 11. Exodi 20. 7.) Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum? Numquid ipsum sabbatum, quod ad intelligendam veram requiem pertinet, non observant Christiani? Numquid honorem parentibus Christiani non deferunt, quod ibi præceptum est? Numquid à fornicationibus, aut homicidiis, aut furtis, aut falsis testimoniis, aut à concupiscenda uxore proximi, aut à concupiscenda re proximi non se temperant Christiani; quæ omnia in illa Lege conscripta sunt? Hæc præcepta sunt morum, illa sacramenta sunt promissorum: hæc implentur per adjuvantem gratiam, illa per redditam veritatem: utraque per Christum & illam semper gratiam donantem, nunc etiam revelantem; & hanc veritatem tunc promittentem, nunc exhibentem: quia (Johan. 1. 17.) Lex per Moysen data est, gratia autem & veritas per Jesum Christum facta est. Denique ista, quæ in rectè vivente conscientia conservantur, (Gal. 5. 6.) fide per dilectionem operante complentur: illa verò quæ in promittente significatione versata sunt, rebus redditis transierunt. Ita & ipsa non soluta, sed adimpleta sunt; quia ea non irrita, nec fallacia Christus ostendit, cùm id quod eorum significatione promittebatur exhibuit.

Caput XIX.

Non itaque sicut Faustus opinatur, quædam Dominus Jesus adimplevit, quæ ab antiquis justis jam dicta erant ante Legem Moyseos, sicuti est, (Exodi 20. 13.) Non occides; quod non contrario redarguit, sed magis firmavit, (Matth. 5. 22.) cùm & ab ira & à convicio revocavit: quædam verò solvit, quæ propria videbantur legis Hebræorum, sicuti est, (Exodi 21. 24.) Oculum pro oculo, dentem pro dente; quod videtur potiùs abstulisse quàm confirmasse, cùm ait, (Matth. 5. 39.) Ego autem dico vobis, non resistere malo, sed & si quis te percusserit in maxillam tuam dexteram, præbe illi & alteram, & cetera. Nos enim dicimus etiam hæc, quæ isti putant solvisse Christum, velut contraria referendo, & tunc pro tempore bene fuisse instituta, & nunc à Christo non soluta, sed adimpleta.

Proinde primùm ab his quæro, utrùm illi antiqui justi, Enoch & Seth, hos enim potissimùm Faustus commemorat, & si qui alii, non solùm ante Moysen, sed & si qui ante Abraham fuerunt, irati sint fratri sine caussa, aut dixerint fratri, Fatue. Si enim non dixerunt, cur non & talia docuerunt? Quòd si & talia docuerunt, quæro quemadmodum vel eorum justitiam doctrinamque Christus adimpleverit, addendo, Ego autem dico vobis, si quis irascitur fratri suo, aut si quis dicit Racha, aut si quis dicit Fatue, reus erit vel judicii, vel consilii, vel gehennæ ignis: quando quidem & illi eodem modo vivebant, eodem modo vivendum monebant? An ignorabant illi justi fugiendam esse iracundiam, nec petulanti convicio fratrem lacessendum; aut noverant quidem, sed ab his se abstinere non poterant? Ergo rei erant gehennæ: quomodo igitur justi? Profectò enim nec imperitam rerum ad suum officium pertinentium, nec intemperantem audes dicere eorum fuisse justitiam, in tantum ut eos faceret reos gehennæ. Cur ergo illam legem, secundùm quam vivebant antiqui justi, hæc addendo Christus implevit, cùm eorum quoque justitia sine istis esse non posset? An dicturus es, quòd præceps iracundia, & lingua improba, ex quo venit Christus, cœpit ad iniquitatem pertinere; antea verò non erat iniquum vel corde vel ore ista committere? Sicut in quibusdam rebus pro temporum proprietatibus institutis, invenimus nunc aliquid non licere, quod antè licuerit; vel quod antè non licuerit, nunc licere. Non usque adeo desipis, ut hoc dicas: sed etiam si dicas, respondebitur tibi, quòd secundùm istum intellectum Christus non adimplere venerit, quod legi antiquæ defuit, sed legem instituere quæ non fuit: si dicere fratri Fatue, cùm apud antiquos justos non fuisset injustum, nunc ita injustum esse Christus voluit, ut quisquis hoc dixerit, reus sit gehennæ. Proinde nondum invenisti, cuinam legi hæc aliquando defuerunt, quibus nunc additis eam Christus impleret.

An forte lex non mœchandi apud illos justos antiquos semiplena erat, donec à Domino adimpleretur, addente, ne quis ad concupiscendum videat mulierem? Sic enim commemorat ipsam sententiam: Audistis dictum esse, Non mœchaberis; ego autem dico vobis, ne concupiscatis quidem. Adimpletio est, inquis. Explica planè ipsa verba Evangelica, noli tuis extenuare quod dictum est, & vide quid de illis antiquissimis justis senseris. Audistis, inquit, quia dictum est, Non mœchaberis: Ego autem dico vobis, si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo. Itane verò illi justi, Seth vel Enoch, vel si qui similes fuerunt, mœchabantur in cordibus suis, & aut non erat cor eorum templum Dei, aut mœchabantur in templo Dei? Quod si non audes dicere, quomodo etiam de hac re legem illorum, quæ apud illos jam tunc plena erat, ... dò veniens Christus implevit?

APUT XXII.

De non jurando autem, quia & hîc illorum legem à Christo adimpletam esse dixisti, non possum affirmare antiquos justos non jurasse: nam & Paulum apostolum jurasse invenimus. De vestro autem ore non tollitur crebra juratio, cùm juretis per lumen, quod amatis cum muscis; neque enim lumen illud mentium ab istis oculis penitus alienum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, nostis aliqua ex parte cogitare: & per [a] dominum vestrum Manichæum, qui Manes linguâ patriâ vocabatur; sed vos ut apud Græcos nomen insaniæ vitaretis, velut declinato & prolongato nomine, quasi fusionem addidistis, ubi ampliùs laberemini. Sic enim mihi quidam vestrûm exposuit, cur appellatus sit Manichæus, ut scilicet in Græca lingua tamquam manna fundere videretur; quia Græcè fundi χέειν dicitur: ubi quid egeritis nescio, nisi ut expressiùs [b] vobis somniaretis insaniam. Neque enim addidistis in parte priore nominis unam litteram, ut agnosceretur manna; sed addidistis in posteriore duas syllabas, non appellantes Mannichæum, sed Manichæum; ut nihil aliud vobis tam prolixis & vanis sermonibus suis nisi insaniam fundere sonaret. Sæpissime juratis & per Paracletum, non sanè illum, quem Christus discipulis promisit & misit: sed per eum ipsum, ut Latinè nomen ejus interpreter, [c] insanifusorem. Cùm ergo jurare numquam desinatis, vellem scire quomodo intelligatis hanc quoque Legis partem, quam vultis antiquissimam intelligi, quod vobis Dominus adimpleverit, & magis propter jurationes Apostoli. Nam vestra quæ auctoritas est, vel vobis ipsis, nedum mihi, aut cuiquam homini? Unde puto jam clarere, quàm sit aliter accipiendum, quod ait Christus, Non veni Legem solvere, sed adimplere. Non his videlicet additamentis, quæ vel ad expositionem pertinent propositarum antiquarum sententiarum, vel ad conversationem, non ad impletionem.

...IT XXIII.

Quia enim non intelligebant homicidium, nisi peremtionem corporis humani, per quam vitâ privaretur; aperuit Dominus omnem iniquum motum ad nocendum fratri in homicidii genere deputari. Unde & Johannes dicit, Qui odit fratrem suum, homicida est. Et quoniam putabant tantummodo corporalem cum femina illicitam commixtionem vocari mœchiam, demonstravit magister etiam talem concupiscentiam nihil esse aliud. Item quia pejerare grave peccatum est; non jurare autem, sicut verum jurare, nullum peccatum est; sed longiùs remotus est à falsum jurando, qui nec jurare consuevit, quàm qui verum jurare proclivis est: maluit nos Dominus & non jurantes non recedere à vero, quàm verum jurantes propinquare perjurio. Itaque & Apostolus in sermonibus, quos habuisse narratur, numquam juravit, ne jurandi consuetudine aliquando vel nescius in perjurium laberetur. In scriptis autem, ubi est consideratio major atque propensior, pluribus locis jurasse invenitur; ne quisquam putaret etiam verum jurando peccari, sed potiùs intelligeret, humanæ fragilitatis corda non jurando tutiùs à perjurio conservari. Quibus perspectis, invenimus nec illa esse destructa, sicut Faustus putat, quæ velut propriè vult ad Moysen pertinere.

Caput XXIV.

Nam & hîc quæro ab istis, cur proprium velint esse Legis Moysi, quod dictum est antiquis, Diliges proximum tuum, & oderis inimicum tuum. An & apostolus Paulus non dixit homines quosdam Deo odibiles? Et utique in hac admonitione ipse Dominus ad hoc nos hortatur, ut imitemur Deum. Ut sitis, inquit, filii Patris vestri qui in cælis est, qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Quærendum itaque est, quomodo intelligatur, exemplo Dei, cui dixit quosdam odibiles Paulus, odio habendos inimicos; & rursus exemplo Dei, qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos, diligendos inimicos. Sic apparebit Dominum malè intelligentibus id quod dictum est, Oderis inimicum tuum, inferre voluisse, quod omnino non norant, ut diligerent inimicos suos. Utrumque autem quomodo servandum sit, longum est disputare. Sed ad istos interim, quibus generaliter displicet, si quis oderit inimicum suum, est nobis sermo qui eorum frontem premat, cùm eos interrogamus, utrùm diligat deus eorum gentem tenebrarum: aut si propterea nunc inimici diligendi sunt, quòd habeant partem boni, cur non ob hoc eos & odisse debemus, quòd habeant partem mali. Eâ quippe regulâ & hoc solvitur, doceturque non esse contrarium, quod in antiqua Scriptura dictum est, Oderis inimicum tuum, & in Evangelio, Diligite inimicos vestros: quòd unusquisque iniquus homo, in quantum iniquus est, odio habendus est; in quantum autem homo est, diligendus est; ut illud quod in eo rectè odimus, arguamus, id est, vitium, quò possit illud, quod in eo rectè diligimus, id est, humana natura ipsa emendato vitio liberari. Hæc, inquam, regula est, qua & oderimus inimicum propter id quod in eo malum est, id est, iniquitatem; & diligamus inimicum propter id quod in eo bonum est, id est, socialem rationalemque creaturam: nisi quòd nos non eum per naturam vel suam vel alienam, sed per propriam voluntatem malum esse convincimus. Illi autem per naturam gentis tenebrarum putant esse hominem malum, quam secundùm ipsos Deus totus timuit, ante quàm in parte vinceretur; & in parte ab ea sic victus est, ut nec totus liberaretur. Audito igitur, & non intellecto, quod antiquis dictum erat, Oderis inimicum tuum, ferebantur homines in hominis odium, cùm deberent non odisse nisi vitium: hos corrigit Dominus, dicendo, Diligite inimicos vestros; ut, qui jam dixerat, Non veni Legem solvere, sed adimplere, ideoque de odio inimici quod scriptum est in Lege non solveret, præcipiendo utique ut diligamus inimicos, cogeret nos intelligere; quonam modo possemus unum eumdemque hominem & odisse propter culpam, & diligere propter naturam. Sed hoc ad perversas eorum mentes intelligere multum est. Urgendi sunt tantùm, ut secundùm calumniæ suæ perditam rationem, vel potiùs amentiam, defendant deum suum; quem non possunt dicere dilectorem gentis tenebrarum; ideoque ad ejus exemplum non habent

[a] In MSS. & per domnum.

[b] Sic plerique MSS. At Am. & alii quidam MSS. vobis somniaremini. Er. & Lov. nobis somniare videremini.

[c] Aliquot MSS. insania fusorem.

quemadmodum hortentur, ut suum quisque diligat inimicum. Potiùs enim genti ipsi tenebrarum dilectionem inimici tribuere potuerunt, quàm deo suo. Illa quippe, sicut delirant, vicinam sibi lucem atque contiguam concupivit, eâque frui voluit, atque ut frueretur invadere cogitavit. Neque ista culpa est, cùm verum & beatificum bonum appetitur. Unde & Dominus dicit, Regnum cælorum vim patitur, & qui vim fecerint, diripient illud. (*Matth. 11. 12.*) Ecce gens tenebrarum secundùm eorum vanitatem, vim facere ac diripere voluit bonum quod amaverat, ejus claritate & specie delectata: nec eam vicissim Deus dilexit, sed odio detestans frui se volentem, funditus eradicare molitus est. Si ergo mali amant bonum quo fruantur, boni autem oderunt malum ne polluantur, respondete Manichæi, quinam eorum impleant quod Dominus ait, Diligite inimicos vestros. Ecce si has singulas repugnantesque sententias esse vultis, deus vester fecit quod scriptum est in lege Moysi, Oderis inimicum tuum; & gens tenebrarum, quod scriptum est in Evangelio, Diligite inimicos vestros. Quamquam nec fingendo invenire potuistis, quo pacto dirimatis quæstionem inter muscas lucipetas, & blattas lucifugas: utramque enim prolem gentis tenebrarum esse contenditis. Unde ergo illæ amant à se alienam lucem, illæ autem hanc aversando sua potiùs origine delectantur. An mundiùs nascuntur muscæ in fœtidis cloacis, quàm blattæ in obscuris cubiculis?

CAPUT XXV.

(*Exodi 21. 24. Matth. 5. 39.*) JAM verò illud quod antiquis dictum est, Oculum pro oculo, dentem pro dente, quomodo contrarium habet quod ait Dominus, Ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis percusserit te in maxillam tuam dextram, præbe illi & alteram, & cetera? Quando quidem & illud antiquum ad reprimendas flammas odiorum, sævientiumque immoderatos animos refrenandos, ita præceptum est. Quis enim [a] tantumdem facilè contentus est reponere vindictæ, quantum accepit injuriæ? Nonne videmus homines leviter læsos moliri cædem, sitire sanguinem, vixque invenire in malis inimici unde satientur? Quis pugno percussus, non aut judicia concitat in damnationem ejus qui percusserit, aut si ipse repercutere velit, totum hominem, si non etiam telo aliquo arrepto, pugnis calcibusque contundit? Huic igitur immoderatæ, ac per hoc injustæ ultioni, lex justum modum figens, pœnam talionis instituit, hoc est, ut qualem quisque intulit injuriam, tale supplicium pendat. Proinde, Oculum pro oculo, dentem pro dente, non fomes, sed limes furoris est, non ut id quod sopitum erat, hinc accenderetur, sed ne id quod ardebat, ultrà extenderetur, [b] impositus. Est enim quædam justa vindicta, justéque debetur ei qui fuerit passus injuriam: unde utique cùm ignoscimus, de nostro quodam modo jure largimur. Unde etiam debita dicuntur, quæ in oratione Dominica humanitus dimittere monemur, ut nobis & nostra divinitus dimittantur. (*Matth. 6. 12.*) Quod autem debetur, etsi benignè dimittitur, non tamen iniquè repetitur: sed sicut in jurando, etiam qui verum jurat, propinquat perjurio, unde longè ab-
A est qui omnino non jurat; & quamvis non peccet qui verum jurat, remotior tamen à peccato est qui non jurat; unde admonitio non jurandi, conservatio est à peccato perjurii: ita cùm peccet qui per immoderationem injustè vult vindicari, non peccet autem qui modum adhibens justè vult vindicari; remotior est à peccato injustæ vindictæ qui non vult omnino vindicari. Peccat enim qui exigit ultra debitum, non peccat autem qui exigit debitum: sed tutior longè est à
B peccato injusti exactoris, qui omnino non exigit debitum, præsertim ne cogatur & ipse reddere debitum ab eo qui nullum habet debitum. Possem ergo & ego sic ista ponere, Dictum est antiquis, Non injustè vindicabis; ego autem dico, ne vindicetis quidem; adimpletio est: sicut de jurando Faustus ait, Dictum est, Non pejerabis; ego autem dico, ne juretis quidem; æquè adimpletio est. Poteram ergo & ego ita dicere, si mihi per hæc adjecta verba, quod Legi defuit,
C à Christo additum videretur; ac non potius id quod Lex volebat efficere, ne injustè se quisquam vindicando peccaret, conservari tutiùs si omnino se non vindicaret; sicut id quod volebat efficere, ne quisquam pejerando peccaret, conservari tutiùs si non juraret. Nam si contrarium est, Oculum pro oculo, &, Qui te percusserit in maxillam, præbe illi & alteram: cur non sit contrarium, Reddes Domino jusjurandum tuum, & Noli jurare omnino? Et tamen
D illam non destructionem, sed adimpletionem Faustus arbitratur: quod & hîc debuit arbitrari. Nam si, Verùm jura, adimpletur dicendo, Ne jures: cur non &, Justè vindica, adimpletur dicendo, Ne vindices? [c] Sic & ego in utroque conservationem esse arbitror à peccato, quo vel falsum juratur, vel injustè vindicatur: quamquam hoc de donanda omnino vindicta valeat etiam ad illud, ut dimittendo hujusmodi debita, etiam nobis dimitti mereamur. Sed duro populo modus
E priùs adhibendus fuit, quo disceret non egere debitum: ut edomitâ irâ, quæ ad immoderatam vindictam rapit, jam qui vellet, tranquillus attenderet quid ipse deberet, quod sibi relaxari à Domino cuperet, ut hac consideratione conservo debitum relaxaret.

NAM & illud de uxore non dimittenda quod Dominus præcepit; cùm antiquis dictum sit, Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudii; si diligenter intueamur, vide-
F mus non esse contrarium. Exposuit enim Dominus quid Lex voluerit, cùm passim dimittere uxorem jusserit libellum repudii dare. Neque enim ait, Qui voluerit, dimittat uxorem suam; cui esset contrarium non dimittere: sed utique nolebat dimitti uxorem à viro, qui hanc interposuit moram, ut in dissidium animus præceps libelli conscriptione refractus absisteret, & quid mali esset uxorem dimittere cogitaret: præsertim quia, ut perhibent, apud Hebræos scribere lit-
G teras Hebræas nulli fas erat, nisi Scribis solis, cùm & excellentiorem profiterentur sapientiam: & si qui eorum essent æquitate ac pietate præditi, non tantùm profiterentur sapientiam, verùm etiam sectarentur. Ad hos igitur, quos op-

[a] Am. Er. & MSS. *Quis enim tandem facilè contentus est tantum reponere vindictæ.*

[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *ultrà extenderetur. Imposita est enim quædam.*

[c] Am. Er. ac plures MSS. *Sicut ego.*

teret esse prudentes Legis interpretes & justos dissidii dissuasores, Lex mittere voluit eum, quem jussit libellum repudii dare, si dimisisset uxorem. Non enim ei poterat scribi libellus, nisi ab ipsis, qui per hanc occasionem ex necessitate venientem quodam modo in manus suas bono consilio regerent, atque inter ipsum & uxorem pacificè agendo dilectionem concordiamque suaderent. Quòd si tantum intercederet odium, ut exstingui emendarique non posset, tunc utique scriberetur libellus: quia frustra non dimit- B teret, quam sic odisset, ut ad debitam conjugio caritatem nulla prudentium persuasione revocaretur. Si enim non diligitur uxor, dimittenda est. Quia ergo dimittenda non est, diligenda est. Dilectio autem monendo atque suadendo componi, non invitum cogendo imponi potest. Hoc facere Scriba debebat justus & sapiens, qualem in illa professione esse oportebat: ad quem ut veniretur, discordi marito libellus conscribendus præceptus est: quem vir bonus C prudensque non scriberet, nisi in animo nimis averso atque perverso consilium concordiæ non valeret. Verumtamen à vobis ex vestri erroris sacrilega vanitate quæro, cur displiceat dimittere uxorem, quam non ad matrimonii fidem, sed ad concupiscentiæ crimen habendam esse censetis? Matrimonium quippe ex hoc appellatum est, quòd non ob aliud debeat femina nubere, quàm ut mater fiat: quod vobis odiosum est. Eo modo enim putatis partem dei vestri, D gentis tenebrarum prœlio devictam & subactam, etiam carneis compedibus colligari.

Sed ut potiùs quod nunc agitur explicem: Si Christus, ubi quibusdam antiquis sententiis propositis adjunxit, Ego autem dico vobis, neque primorum hominum legem hoc verborum additamento adimplevit, neque illam quæ per Moysen data est quasi contrariorum oppositione destruxit; sed potiùs omnia ex Hebræorum lege commemorata ita commendavit, ut quidquid E ex persona sua insuper loqueretur, vel ad expositionem requirendam valeret, si quid illa obscurè posuisset, vel ad tutiùs conservandum quod illa voluisset: * vides quàm sit aliter intelligendum, quod ait, Non se venisse Legem solvere, sed adimplere; scilicet ut non quasi semiplena istis verbis integraretur, sed ut quod litterâ jubente propter superborum præsumtionem non poterat, suadente gratiâ propter humilium confessionem impleretur, opere factorum, non adjectione ver- F borum. Fides enim, sicut Apostolus ait, per dilectionem operatur. Unde item dicit, Qui enim diligit alterum, Legem implevit. Istam caritatem quia veniens Christus, per Spiritum-sanctum quem promissum misit, in manifestatione donavit, qua sola caritate justitia Legis posset impleri; propterea dixit, Non veni solvere Legem, sed adimplere. Hoc est novum Testamentum, quo huic dilectioni hereditas regni cælorum promittitur, quod in figuris veteris Testamenti pro temporum G distributione tegebatur. Unde idem dicit, Mandatum novum do vobis, ut vos invicem diligatis.

[Left margin: ...APUT ...VII. — ...5. 6. — ...13. 8. — ...h. 5. — ...13. — ...PUT ...VIII.]

Itaque vel omnia, vel penè omnia, quæ monuit seu præcepit, ubi adjungebat, Ego au- A tem dico vobis, inveniuntur & in illis veteribus libris. Ibi contra iram dictum est, Turbatus est præ ira oculus meus: &, Melior est qui vincit iram, quàm qui capit civitatem. Ibi contra verbum durum, Plaga flagelli livorem facies; plaga autem linguæ confringet ossa. Ibi contra mœchiam cordis, Ne concupiscas uxorem proximi tui. Non enim ait, Ne adulteres: sed, Ne concupiscas. Unde Apostolus hoc ex Lege commemorat, dicens, Nam concupiscentiam nescie- B bam, nisi Lex diceret, Non concupisces. Ibi de patientia non resistendi laudatur vir præbens percutienti se maxillam & saturatus opprobriis. Ibi de inimico diligendo dicitur, Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. Hinc enim hoc commemoravit Apostolus. Et illud in Psalmo, Cum iis qui oderant pacem, eram pacificus. & alia multa. Quòd autem temperando à vindicta, & diligendo etiam malos, Deum imitemur, habes ibi de ipso Deo id agente copio- C sum locum: ibi namque scriptum est, "Multum enim valere tibi soli [a] superat semper, & virtuti brachii tui quis contrà stabit? Quoniam tamquam momentum stateræ, sic ante te est orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram: sed misereris omnium, quoniam omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pænitentiam. Diligis enim omnia quæ sunt, & nihil odisti horum quæ fecisti: nec enim odio habens aliquid constituisses. Quo- D modo ergo posset aliquid permanere nisi tu voluisses, aut quod à te vocatum non esset conservaretur? Parcis autem omnibus, quoniam tua sunt, Domine, qui animas amas. * Bonus enim spiritus tuus est in omnibus: propter quod eos qui exerrant partibus corripis, & de quibus peccant admonens, alloqueris, ut relictâ malitiâ credant in te, Domine." Ad hanc benignam patientiam Dei, qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos, E nos imitandam Christus hortatur: ut vindicare nostras injurias negligamus, & benefaciamus his qui nos oderunt, ut simus perfecti, sicut Pater noster cælestis perfectus est. Valere autem nobis & ad remittenda debita peccatorum nostrorum, quod aliis ista ultionum debita relaxamus, & cavendum esse, ne si hoc non fecerimus, nec nobis deprecantibus peccati obligatio remittatur, sic in illis libris veteribus scriptum est, "Qui vindicari vult, inveniet vindictam à Deo, & pec- F cata illius confirmans confirmabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata solventur. Homo homini reservat iram, & à Domino quærit medelam carnis? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & pro peccatis suis deprecatur Dominum: & ipse dum caro sit, reservat iram, & repropitiationem petit à Domino, & quis exorabit pro peccatis illius?"

[Right margin: Psal. 6. 8. — Prov. 16. 32. — Eccli. 28. 21. — Exodi 20. 17. — Deut. 5. 21. — Rom. 7. 7. — Thren 3. 30. — Prov. 25. 21. — Rom. 12. 20. — Psal. 119. 7. — Sap. 11. 22. — *Sap. 12. 1. — Matth. 5. 45. — Eccli. 28. 1.]

Caput XXIX.

Jam verò de uxore non dimittenda, quid aliud, vel quid opportunius ex illis libris commemorem, quàm id unde Judæis de hac re interrogantibus Dominus ipse respondit. Cùm enim G quærerent, utrùm liceret quacumque ex caussa dimittere uxorem, ait illis, Non legistis, quia qui fecit [b] ab initio masculum & feminam fecit (Matth. 19. 4.)

[a] Nonnulli codices, *supererat*: ut Vulgata in impressis. In manu scriptis tamen Bibliis nostris legitur, *superat*: in Græc. πάρεστι.

[b] Lov. *qui fecit hominem*. Editi verò alii & MSS. consentientes Græco non habent *hominem*: quæ vox ab antiquis etiam Corbeiensibus Bibliis Vulgatæ sive Latinæ editionis abest.

„ eos, & dixit, Propter hoc dimittet homo pa-„ trem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & „ erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, „ sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, ho-„ mo non separet. Ecce Judæi ex libris Moysi convincuntur non esse uxorem dimittendam, qui secundùm voluntatem legis Moysi arbitrabantur se facere, cùm dimitterent. Simul & illud hîc, ipso Christo adtestante, cognoscimus, Deum fecisse & conjunxisse masculum & feminam: quod Manichæi negando [a] damnant, non jam Moyseos libro, sed Christi Evangelio resistentes. Porrò autem si quod ipsi opinantur & prædicant, verum est, diabolum fecisse atque junxisse masculum & feminam: qua calliditate diabolica Faustus reprehendit Moysen tamquam conjugia dirimentem per libellum repudii, & laudat Christum tamquam illud ejusmodi vinculum confirmantem ex præcepto Evangelii; cùm utique secundùm suam stultam sacrilegamque sententiam Moysen laudare debuerit separantem quod fecerat & conjunxerat diabolus, & Christum vituperare diaboli figmentum & ligamentum solidantem? Jam illud quomodo aperit magister bonus, cur ipse Moyses, ex cujus libro prolata est de prima conjunctione masculi & feminæ tam sancta & nullâ separatione violanda castitas conjugalis, postea permiserit dimittere uxorem? Nam cùm illi respondissent, Quid ergo Moyses mandavit dari libellum repudii, & dimittere? Ait illis, Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Hoc est quod paulò antè exposuimus. Quanta enim duritia erat, quæ nec per libelli interpositionem, ubi dissuadendi locus justis & prudentibus tribuebatur, solvi & flecti posset ad recipiendam vel revocandam conjugii caritatem? Ita Dominus, quid Lex & bonis præciperet, & duris permitteret, ejusdem Legis testimonio declaravit, cùm & non dimittendam uxorem ex eadem Scriptura commemorata conjunctione masculi & feminæ monuit, divinamque auctoritatem ejusdem conjunctionis exposuit, & dandum libellum repudii propter duritiam vel domandi vel indomiti cordis ostendit.

Matth. 19. 7.

Supr. cap. 26.

Caput XXX.

Quapropter cùm omnia illa excellentia præcepta Domini, quæ veteribus Hebræorum libris contraria Faustus volebat ostendere, in eisdem quoque libris inveniantur; unde venit Dominus Legem non solvere, sed adimplere, nisi ut [b] exceptis promissorum figuris, quæ reddita veritate adimpletæ atque sublatæ sunt, ipsa quoque præcepta, per quæ Lex illa sancta & justa & bona est, non per vetustatem litteræ jubentis, & delicta superborum reatu etiam prævaricationis augentis, sed per novitatem spiritûs adjuvantis, & humilium confessionem salutis gratiâ liberantis, implerentur in nobis? Quia re vera, sicut omnia ista præcepta sublimia nec in illis libris veteribus desunt; ita illic finis quò referantur occultus est: quamvis secundùm eum viverent sancti, qui futuram ejus revelationem videbant, & pro temporum proprietate vel propheticè tegebant, vel propheticè tectum sapienter intelligebant.

Rom. 7. 12.

Denique, quod non temere dixerim, nescio utrùm quisquam in illis libris invenit nomen regni cælorum, quod tam crebrò nominat Dominus. Dicitur quidem ibi, Diligite sapientiam, ut in æternum regnetis. Et ipsa vita æterna, si non illic in manifesto prædicaretur, non diceret Dominus etiam malis Judæis, Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, ipsæ testimonium perhibent de me. Quò enim nisi ad hoc pertinet, quod ibi scriptum est, Non moriar, sed vivam, & enarrabo opera Domini: &, Illumina oculos meos, ne umquam obdormiam in morte: &, Justorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum. Et paulò pòst: Illi autem sunt in pace, & si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est; & in paucis vexati, in multis bene disponentur. Et in alio loco: Justi autem in perpetuum vivent, & apud Dominum est merces eorum, & cogitatio eorum apud Altissimum; ideo accipient regnum decoris & diadema speciei de manu Domini. Hæc & alia multa, sive apertissima, sive subobscura, inveniuntur illic testimonia vitæ æternæ. Et de ipsa corporum resurrectione non tacuerunt Prophetæ. Unde Pharisæi adversùm Sadducæos eam non credentes, acerrimè confligebant: quod non solùm in Actibus Apostolorum canonicis, quos isti non accipiunt, ne de adventu veri Paracleti, quem promisit Dominus, convincantur, evidenter apparet; verùm etiam in Evangelio, ubi ei proponunt Sadducæi quæstionem de muliere, quæ septem fratribus singillatim nupserat, cùm in ejus connubium alter alteri morienti succederet, cujusnam eorum in resurrectione uxor esset futura. Proinde testimoniis vitæ æternæ & resurrectionis mortuorum abundat illa Scriptura: sed hoc nomen, id est regnum cælorum, de nullo inde loco mihi occurrit; hoc enim propriè pertinet ad revelationem novi Testamenti, quia ea corpora quæ terrena fuerant, mutatione illa, quam Paulus apertiùs commemorat, in resurrectione fient spiritalia, ac per hoc cælestia, in quibus possideamus regnum cælorum. Quod ori ejus etiam nominandum servabatur, quem regem ad regendos, & sacerdotem ad sanctificandos fideles suos universus ille apparatus veteris Instrumenti in generationibus, factis, dictis, sacrificiis, observationibus, festivitatibus, omnibusque eloquiorum præconiis, & rebus gestis, & rerum figuris parturiebat esse venturum: qui plenus gratiâ & veritate, & ad præcepta facienda adjuvando per gratiam, & ad promissa implenda curando per veritatem, venit Legem non solvere, sed adimplere.

[a] In MSS. & apud Am. *damnantur.*

[b] Am. *nisi ut ex præceptis.* Er. *nisi ut perceptis.*

LIBER VICESIMUS.

Caput I. Faustus dixit: *Cur solem colitis, nisi quia estis Pagani & Gentium schisma, non secta? Igitur non ab re fuerit & hoc ipsum quærere, quo manifestiùs videre possimus, uter nostrùm hoc nomine debeat appellari. Et quidem si tibi fidem meam nunc simpliciter, ut in amicis referam, videar fortasse excusationis caussâ id fingere, aut divinorum, quod absit, luminum erubescere culturam. Sed tu quidem utcumque volueris accipe: me tamen dixisse non pœnitebit, vel propter aliquos, qui hactenus scire habebunt, religionem nostram nihil cum Gentibus habere commune.*

Cap. II. Igitur *nos Patris quidem Dei omnipotentis, & Christi Filii ejus, & Spiritus-sancti unum idemque sub triplici appellatione colimus numen: sed Patrem quidem ipsum lucem incolere credimus summam ac principalem, quam Paulus aliàs inaccessibilem vocat:* (1 Tim. 6.) *Filium verò in hac secunda ac visibili luce consistere; qui quoniam sit & ipse geminus, ut eum Apostolus novit, Christum dicens esse Dei virtutem & Dei sapientiam;* (1 Cor. 1. 24.) *virtutem quidem ejus in sole habitare credimus, sapientiam verò in luna: necnon & Spiritus-sancti, qui est majestas tertia, aëris hunc omnem ambitum sedem fatemur ac diversorium; cujus ex viribus ac spiritali profusione, terram quoque concipientem, gignere patibilem Iesum, qui est vita ac salus hominum, omni suspensus ex ligno. Quapropter & nobis circa universa, & vobis similiter erga panem & calicem par religio est, quamvis eorum acerrimè oderitis auctores. Hæc nostra fides est: de qua si quærendum aliàs putaveris, audies; quamvis nec illud ad præsens minùs firmum sit argumentum, quod vel tu, vel quilibet alius rogatus, ubinam Deum suum credat habitare, respondere non dubitabit, in lumine: ex quo cultus hic meus omnium penè testimonio confirmatur.*

Cap. III. Sed *nunc ad illud, quia nos non sectam, sed schisma Gentium nuncupasti. Schisma, nisi fallor, est eadem opinantem atque eodem ritu colentem quo ceteri, solo congregationis delectari dissidio. Secta verò est longè alia opinantem quàm ceteri, alio etiam sibi ac longè dissimili ritu divinitatis instituisse culturam. Quæ si ita sunt, mea interim & opinio & cultus longè alia sunt quàm Paganorum. De tuis postea videbimus. Pagani bona & mala, tetra & splendida, perpetua & caduca, mutabilia & certa, corporalia & divina unum habere principium dogmatizant. His ego valde contraria sentio, qui bonis omnibus principium fateor Deum, contrariis verò Hylen: sic enim mali principium ac naturam theologus noster appellat. Item Pagani, aris, delubris, simulacris, victimis, atque incenso Deum colendum putant. Ego ab his in hoc quoque multùm diversus incedo, qui ipsum me, si modò sim dignus, rationabile Dei templum puto: vivum vivæ majestatis simulacrum Christum Filium ejus accipio: aram, mentem bonis artibus & disciplinis imbutam, honores quoque divinos ac sacrificia in solis orationibus & ipsis puris ac simplicibus pono: quomodo ergo schisma sum Paganorum?*

Cap. IV. Hactenus *enim & Iudæorum me poteras dicere schisma, quia & omnipotentem Deum colam,* A *quod sibi & Iudæus omnis audaciter assumit, cùm non considerares rituum diversitatem, qua à me coleretur Omnipotens, & à Iudæis; si tamen Omnipotentem Iudæi colunt. Sed interim de opinione tractamus, quæ sic & Paganos de solis cultura fefellit, ut de Omnipotentis Iudæos. Sed nec vestrum quidem schisma si me dixeris, verum est, quamvis Christum venerer & colam: quia alio eum ritu colo & alia fide quàm vos. Schisma verò aut nihil immutare debet ab eo unde factum est, aut non multum: ut* B *puta vos, qui desciscentes à Gentibus, monarchiæ opinionem primò vobiscum divulsistis, id est, ut omnia credatis ex Deo: sacrificia verò eorum vertistis in agapes, idola in Martyres, quos votis similibus colitis: defunctorum umbras vino placatis & dapibus: sollemnes Gentium dies cum ipsis celebratis, ut kalendas, & solstitia: de vita certè mutastis nihil: estis sanè schisma, à matrice sua diversum nihil habens nisi conventum. Necnon & priores vestri Iudæi, segregati etiam ipsi à Gentibus sculpturas solùm di-* C *miserunt: templa verò, & immolationes, & aras, & sacerdotia, atque omne sacrorum ministerium eodem ritu exercuerunt, ac multo superstitiosiùs quàm Gentes. De opinione verò monarchiæ in nullo etiam ipsi dissentiunt à Paganis: quare constat vos atque Iudæos schismata esse gentilitatis; cujus fidem tenentes & ritus, modicè quamvis immutatos, de sola conventuum divisione putatis vos esse sectas. Porrò autem sectas si quæras, non plus erunt quàm duæ, id est, Gentium, & nostra, qui eis longè diversa* D *sentimus. Ita quidem oppositi invicem nobis, ut est veritas & mendacium, ut dies & nox, ut egestas & copia, ut morbus & sanitas. Vos verò nec erroris secta estis, nec veritatis: sed schisma tantùm; nec ipsum veritatis saltem, sed erroris.*

Caput V. Augustinus respondit: O imperita pestis, & vanitas versipellis, ut quid tibi objicis, quod si quis tibi objicit, nescit cum quo agat? Neque enim vos Paganos dicimus, aut schisma Paganorum, sed habere cum eis quamdam similitudi- E nem, eo quòd multos colatis deos. Verùm vos eis esse longè deteriores, quòd illi ea colunt quæ sunt, sed pro diis colenda non sunt: sunt enim & idola, sed ad salutem nihil sunt. Et qui colit arborem, non quidem arando, sed adorando, non id colit quod nusquam est, sed quod ita colendum non est. Ipsa etiam dæmonia, unde dicit Apostolus, Quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: (1 Cor. 10, 20.) utique sunt quibus illos immolare dicit, & quorum nos socios esse non F vult. Jam verò cælum & terra, mare & aër, sol & luna & cetera sidera, omnia hæc manifesta oculis apparent, atque ipsis sensibus præstò sunt. Quæ cùm Pagani tamquam deos colunt, vel tamquam partes unius magni dei; nam universum mundum quidam eorum putant maximum deum: ea colunt quæ sunt. Cum quibus quando agimus, ut ea non colant, non eis dicimus quòd nulla sint, sed quòd colenda non sint: eisque colendum horum omnium conditorem Deum G invisibilem suademus, cujus solius participatione beatus homo fieri potest: quod omnes velle

nemo ambigit. Sed quia nonnulli eorum inviſibilem & incorpoream creaturam colunt, quod eſt & anima menſque humana; tamen quia nec ejuſmodi creaturæ participatione fit homo beatus; ille non ſolùm inviſibilis, verùm etiam incommutabilis Deus, id eſt, Deus verus colendus eſt: quia ſolus ille colendus eſt, quo ſolo fruens, beatus fit cultor ejus; & quo ſolo non fruens, omnis mens miſera eſt, qualibet re alia perfruatur. Vos autem cùm ea colatis quæ omnino non ſunt, ſed veſtrarum fallacium fabularum vanitate finguntur, propinquiores eſſetis veræ pietati ac religioni, ſi ſaltem Pagani eſſetis, vel in eorum genere qui corpora colunt, etſi non colenda, ſed tamen vera. Unde vos veriùs dixerim nec ſolem iſtum colere, ad cujus gyrum veſtra oratio circumvolvitur.

Caput VI. De ſole quid ſentiant Manichæi.

Nam & de ipſo tam falſa, & tam deteſtanda jactatis, ut ſi ſuas vindicaret injurias, jam flammis ejus vivi arderetis. Nam primò eum navim quamdam eſſe dicitis: ita non tantùm, ut dicitur, toto cælo erratis, ſed & natatis. Deinde cùm omnium oculis rotundus effulgeat, eaque illi figura pro ſui ordinis poſitione perfecta ſit; vos eum triangulum perhibetis, id eſt, per quamdam triangulam cæli feneſtram lucem iſtam mundo terriſque radiare. Ita fit, ut ad iſtum quidem ſolem dorſum cervicemque curvetis; non autem ipſum tam clara rotunditate conſpicuum, ſed neſcio quam navim per foramen triangulum micantem atque lucentem, quam confictam cogitatis, adoretis. Quam profectò faber ille non faceret, ſi quemadmodum emuntur ligna, quibus navigiorum tabulæ compinguntur, ſic emerentur & verba, quibus hæreticorum fabulæ confinguntur. Verùm hæc tolerabiliùs vel ridentur vel flentur in vobis: illud eſt intolerabiliter ſceleratum, quòd de ipſa navi puellas pulcras & pueros proponi dicitis, quorum formoſiſſimis corporibus inardeſcant principes tenebrarum, ad feminas maſculi, & ad maſculos feminæ: ut in ipſa flagranti libidine & inhianti concupiſcentia de membris eorum tamquam de tetris ſordidiſque compedibus dei veſtri membra ſolvantur. Et his obſcœniſſimis pannis veſtris conamini aſſuere ineffabilem Trinitatem, dicentes Patrem in ſecreto quodam lumine habitare; Filii autem in ſole virtutem, in luna ſapientiam; Spiritum verò ſanctum in aëre.

Caput VII.

In qua tripartita veſtra, vel potiùs jam quadripartita fabula, de Patris quidem ſecreto lumine, quid vobis dicam, niſi quia lumen cogitare non poteſtis, niſi quale videre conſueſtis? Hoc enim conſpicuum & omni carni, non tantùm hominum, verùm etiam beſtiarum & vermiculorum notiſſimum lumen intuentes, ex illo conceptam corde phantaſiam in immenſum ſoletis augere, & eam lucem dicere ubi Deus Pater habitat cum regnicolis ſuis. Quando enim diſcreviſtis lucem qua cernimus, ab ea luce qua intelligimus, cùm aliud nihil umquam putaveritis eſſe intelligere veritatem, niſi formas corporeas cogitare, ſive finitas, ſive ex aliquibus partibus infinitas; quæ inania phantaſmata eſſe neſcitis? Proinde cùm tantum interſit inter cogitationem qua cogito terram luminis veſtram quæ omnino nuſquam eſt, & cogitationem qua cogito Alexandriam quam numquam vidi, ſed tamen eſt; rurſuſque tantum interſit inter iſtam qua cogito Alexandriam incognitam, & eam qua cogito Carthaginem cognitam: ab hac quoque cogitatione qua certa & nota corpora cogito, longè incomparabiliter diſtat cogitatio quà intelligo juſtitiam, caſtitatem, fidem, veritatem, caritatem, bonitatem, & quidquid ejuſmodi eſt: quæ cogitatio dicite, ſi poteſtis, quale lumen ſit, quo illa omnia quæ hoc non ſunt, & inter ſe diſcernuntur, & quantum ab hoc diſtent, fida manifeſtatione cognoſcitur: & tamen etiam hoc lumen, non eſt lumen illud quod Deus eſt; hoc enim creatura eſt, Creator eſt ille; hoc factum, ille qui fecit; hoc denique mutabile, dum vult quod nolebat, & ſcit quod neſciebat, & reminiſcitur quod oblitum erat, illud autem incommutabili voluntate, veritate, æternitate perſiſtit; & inde nobis eſt initium exſiſtendi, ratio cognoſcendi, lex amandi; inde omnibus & irrationabilibus animantibus natura qua vivunt, vigor quo ſentiunt, motus quo appetunt; inde etiam omnibus corporibus menſura ut ſubſiſtant, numerus ut ornentur, pondus ut ordinentur. Itaque lumen illud Trinitas inſeparabilis, unus Deus eſt, cujus vos nullo corpore adjuncto, per ſe ipſam incorpoream, ſpiritalem, incommutabilemque ſubſtantiam etiam locis dividitis. Nec ſaltem Trinitati loca tria datis, ſed quatuor: Patri unum, id eſt, lumen inacceſſibile, quod prorſus non intelligitis; Filio duo, ſolem ſcilicet atque lunam; Spiritui-ſancto rurſus unum, id eſt, aëris hunc omnem ambitum. De Patris ergo inacceſſibili lumine, quia veram fidem tenentibus non inde ſeparatur Filius & Spiritus-ſanctus, hactenus in præſentia dixerim.

Veſtræ autem vanitati quid placuit in ſole ponere virtutem Filii, & in luna ſapientiam? Cùm enim in ipſo Patre Filius inſeparabilis maneat, quomodo poteſt ſapientia ejus ab ejus virtute ſeparari, ut illa ſit in ſole, hæc in luna; cùm per ejuſmodi locos niſi corpora dividi ſeparari que non poſſint? Quod ſi ſciretis, numquam ſtulto inſanoque phantaſmate tantas fabulas texeretis. At in ea ipſa falſitate atque fallacia, quàm incongruè, quàm perversè ſedem ſapientiæ minùs lucere quàm ſedem virtutis; cùm ad virtutem pertinere videatur operari & efficere; ad ſapientiam verò docere & oſtendere: ac per hoc ſi calor in ſole, lux autem præpolleret in luna, utcumque inveniſſent iſta figmenta veriſimilitudinis nebulam, hominibus carnalibus & animalibus decipiendis, qui nihil putant eſſe, niſi quod corporale cogitaverint; caloris enim [a] violenta operatio eſt ad movendum, unde virtuti tribueretur; lucis autem clarus fulgor ad demonſtrandum, unde hanc ſapientiæ darent: cùm verò lux longè in ſole præcellat, quomodo ibi virtus, hîc autem quod tanto minùs lucet, ſapientia eſt? O ſacrilega ineptia, & cùm ſit unus Chriſtus Dei virtus & Dei ſapientia, Spiritus autem ſanctus non ipſe ſit Chriſtus, quomodo ſeparatur à ſe ipſe Chriſtus, cùm ab eo non ſeparetur Spiritus-ſanctus? Aërem quippe, quem ſedem Spiritui-ſancto veſtra fabula tribuit, totam mundi fabricam implere perhibetis. Unde ſol & luna circuitus ſuos peragentes, ſemper cum illo

[a] Sic MSS. At editi vulgò minùs bene: *caloris enim violentia, operatio eſt ad movendum.*

illo sunt. A sole autem luna recedit, & ad solem rursus accedit: ita vobis auctoribus, vel potiùs deceptoribus, per dimidiam partem circuli recedit à virtute sapientia, & ad eam per aliam dimidiam rursus accedit: & cùm plena est, tum longè est à virtute sapientia; tunc enim tam longo intervallo à se disjuncta sunt hæc duo lumina, ut cùm sol vergit ad Occidentem, tunc luna surgat ab Oriente: ex quo fit, ut quoniam infirmantur omnia quæ virtute deseruntur, eo sapientia sit infirmior, quo est luna plenior. Si autem, quod veritas habet, & sapientia Dei semper tantumdem valet, & virtus Dei semper tantumdem sapit, cur hæc sic duo dicitis, ut ea locorum sedibus intervallisque separetis, cùm & ipsas sedes ejusdem substantiæ dicatis, homines cæca & insana mente non recedentes à phantasmate corporum, & virtute ac sapientiâ ita carentes, ut nec sapere possitis aliquid fortiter, nec valere sapienter. Itane verò detestanda & anathemanda stultitia, Christus per solem lunamque distentus; hìc virtute habitans, hìc sapientiâ; nec hìc perfectus & plenus, nec in sole sapiens, nec in luna præpotens, utrobique pulcros pueros subornat concupiscendos feminis principibus tenebrarum, & masculis puellas? Hæc legitis, hæc creditis, hæc docetis: ex hac fide doctrinaque vivitis; & miramini, quia sic abominamini?

CAPUT IX. VERUM si in istis tam eminentibus notissimisque luminibus sic erratis, ut in eis non quod sunt, sed quod vobis dementissimè fingitis adoretis, quid de ceteris vestris fabulis dicam? Quis enim splenditenens suspendit mundum, & quis Atlas cum illo supportat? Hæc & innumerabilia, quæ similiter deliratis, omnino non sunt, & colitis ea. Hinc vos Paganis dicimus deteriores, eo tantùm similes, quòd multos deos colitis: eo verò in pejorem partem dissimiles, quòd illi pro diis ea colunt quæ sunt, sed dii non sunt; vos autem colitis ea, quæ nec dii, nec aliquid sunt, quoniam prorsus nulla sunt. Habent quidem & illi quædam fabulosa figmenta, sed esse illas fabulas norunt; & vel à poëtis delectandi causâ fictas esse asserunt, vel eas ad naturam rerum vel mores hominum interpretari conantur: sicut Vulcanum claudum, quia ignis terreni motus ejusmodi est; & fortunam cæcam, quòd ex incerto accidant, quæ fortuita dicuntur; & tria fata in colo & fuso digitisque filum ex lana torquentibus, propter tria tempora, præteritum quod in fuso jam netum atque involutum est, præsens quod inter digitos nentis trajicitur, futurum in lana, quæ colo implicata est, quod adhuc per digitos nentis ad fusum, tamquam per præsens ad præteritum trajiciendum est; & Venerem Vulcani uxorem quia ex calore voluptas naturaliter [a] nascitur, & Martis adulteram quia belligerantibus incongrua est; & Cupidinem puerum volitantem ac sagittantem, quòd irrationabilis & instabilis amor corda vulneret miserorum: & alia permulta in hunc modum. Quocirca hoc in eis irridemus, quòd interpretata sic adorant, quæ non intellecta, quamvis damnabiliter, tamen excusabiliùs adorarent. Ipsis quippe interpretationibus convincuntur, non se illum Deum colere, cujus solius participatione mens beata fit, sed ab illo conditam creaturam: nec solas virtutes ipsius creaturæ, sicut Minervam, cujus fabulam, quòd de Jovis capite nata sit, ad prudentiam consiliorum interpretantur, quæ rationis est propria, cui sedem capitis etiam Plato dedit; sed etiam vitia, sicut de Cupidine diximus. Unde quidam eorum Tragicus ait, Deum esse amorem, turpis & vitio favens Finxit libido. (*Seneca in Hippolyto.*) Nam & corporalium vitiorum simulacra Romani consecraverunt, sicut palloris & febris. Ut ergo omittam quòd simulacrorum adoratores circa ipsas corporum figuras habent affectum, ut eas ipsas formas in locis honorabilibus sublimatas, quibus tantum obsequium exhiberi vident, tamquam deos timeant; illæ ipsæ interpretationes, quibus hæc muta, & surda, & cæca, & exanima defenduntur, digniùs accusantur: verumtamen & ista quoquo modo sunt, quamvis, ut jam dixi, ad salutem vel aliquam utilitatem nihil sint, & quæ ex his interpretantur, in rebus inveniuntur. Vos autem primum hominem cum quinque elementis belligerantem; & spiritum potentem de captivis corporibus gentis tenebrarum, an potiùs de membris dei vestri victis atque subjectis, mundum fabricantem; & splenditenentem, reliquias eorumdem membrorum dei vestri habentem in manu, & cetera omnia capta, oppressa, inquinata plangentem; & Atlantem maximum subter humeris suis cum eo ferentem, ne totum ille fatigatus abjiciat, atque ita [b] fabula vestra velut in tapete theatrico ad illius ultimi globi catastolium pervenire non possit: & alia innumerabilia pariter inepta & insana, nec pingendo aut sculpendo, nec interpretando demonstratis: & ea, cùm omnino nulla sint, creditis & colitis; & insuper Christianis fide non ficta pias mentes mundantibus tamquam temere credulis insultatis. Ut enim multa non quæram, quibus hæc ostendantur omnino non esse, quia subtiliùs sublimiùsque tractare de mundi fabrica, etsi mihi difficile non esset, certè nimis longum est: hoc dico, si ista vera sunt, Dei substantia commutabilis est, corruptibilis, coinquinabilis. Hoc autem credere, plenum est sacrilegæ insaniæ. Illa igitur omnia vana sunt, falsa sunt, nulla sunt. Proinde vos Paganis istis, qui vulgò noti sunt, & antiquitus fuerunt, & in reliquiis suis jam nunc erubescunt, prorsus deteriores estis; quòd illi colunt ea quæ dii non sunt, vos autem omnino quæ non sunt.

CAPUT X. ITAQUE si propterea vos putatis tenere veritatem, quia & errori Paganorum longè dissimiles estis, nos autem propterea esse in errore, quia longiùs à vobis, quàm à Paganis fortè distamus: dicatur & mortuus ideo sanus, quia jam nec ægrotus est; & ideo reprehendatur qui sanus est, quia vicinior est ægroto quàm mortuo. Aut si plerique Pagani non velut ægri, sed velut mortui deputandi sunt; laudetur in sepulcro cinis informis, quia jam nec formam cadaveris tenet; & membra viva culpentur, quia cadaveri sunt similiora, quàm cineri. [c] Sic & nos ideo isti culpandos putant, quia nos similiores esse

[a] Am. Er. & ferè omnes MSS. *naturaliter asciscitur.*
[b] Editi, *tabula vestra.* At MSS. *fabula vestra.* Paulò pòst duo MSS. loco *catastolium*, habent *castatolium.* Alius codex, *catastolum.*
[c] In MSS. *sicut nos ideo.*

[a] dicunt funeri Paganorum, quàm [a] cineri Manichæorum. Quamquam per multas differentias aliter atque aliter quæque res ad discernendum dividi soleant, ut quod in hac erat parte, per alias differentias in alia parte inveniatur ubi antè non erat. Velut, verbi gratiâ, si quis omnem carnem dividat in volatilia, & ea quæ volare non possunt; per hanc differentiam quadrupedia hominibus sunt similiora, quàm avibus, pariter enim volare non possunt. Rursus si quis per aliam differentiam dividat, ut dicat alia esse rationalia, alia irrationalia; jam quadrupedes avibus sunt similiores, quàm hominibus, pariter enim sunt rationis expertes. Hoc Faustus non cogitans, ait, *Porrò autem sectas si quæras, non plus erunt quàm duæ, id est, Gentium, & nostra, qui eis longè diversa sentimus.* Videlicet quoniam dixerat eo maximè distare Gentes à Manichæis, quòd ab uno principio dicunt esse omnia, quod Manichæi negant, addentes principium gentis tenebrarum. In hac differentia, quòd fatendum est, plerique Pagani nobiscum sentiunt: sed non vidit, quia item si quis ita dividat, ut dicat eorum qui aliqua religione detinentur, aliis placere unum Deum colendum, aliis multos; per hanc differentiam & Pagani à nobis remoti sunt, & isti cum Paganis deputantur, nos autem cum Judæis. Potest ergo aliquis secundùm hanc differentiam hoc etiam modo duas solas sectas putare. Hîc fortè dicatis, quòd vos multos deos vestros ex una substantia perhibetis: quasi Pagani multos suos non ex una asserant; quamvis diversa illis officia & opera & potestates adtribuant: sicut etiam apud vos alius expugnat gentem tenebrarum, alius ex ea capta fabricat mundum; alius de super suspendit, alius subter portat; alius rotas ignium, ventorum, & aquarum in imo versat, alius in cælo circumiens radiis suis, etiam de cloacis membra dei vestri colligit. Et quis numeret omnia deorum vestrorum officia fabulosa, nullâ veritate manifesta, nullis ænigmatibus figurata? Porrò si alius ita dividat omnes homines, ut alios esse dicat qui credunt Deum humana curare, alios qui id omnino non credunt: in hac parte & Pagani nobiscum sentiunt & Judæi, & vos & omnes hæretici, qui quoquo modo Christiani appellantur; in illa verò Epicurei reperiuntur, & si qui alii sunt qui ita senserunt. Parvane ista differentia est? Cur ergo non & secundùm istam duæ solæ sectæ esse dicantur, ut in una earum nobiscum sitis? An audebitis in hac differentia discedere à nobis, qui Deum prædicamus humana curare, & esse cum Epicureis qui hoc negant? Hîc profectò illos repudiantes ad nos curritis. Sic per alias & alias differentias, nunc hîc, nunc illic reperiuntur, aliunde juncti, aliunde disjuncti, vicissim omnes nobiscum, & nos cum omnibus, & rursus nulli eorum nobiscum, nec nos cum aliquibus eorum. Quod si Faustus cogitaret, non tam disertè deliraret.

Caput XI.

Quid autem hinc dicam, quod ait, *ex viribus sancti Spiritus ac spiritali profusione terram quoque concipientem, gignere patibilem Iesum, qui est vita ac salus hominum omni suspensus ex ligno?* O demens, ut interim non discutiam de hac re vestra vaniloquia, potestne terra de Spiritu-sancto concipere patibilem Jesum, & Maria virgo non potuit? Compara, si audes, virginalia viscera tantâ castitate sanctificata, cum omnibus terræ locis, ubi arbores herbæque gignuntur. Itane in illa femina exhorrescis, aut horrescere te fingis uterum pudicitiæ dedicatum, & in hortis omnibus circùm quasque urbes ex cloacinis aquis Jesum gigni non exhorrescis? Quis enim quam habet cœnulentus humor non innumerabilia germina edit & nutrit? Sic prædicatis nasci patibilem Jesum, quem credere natum esse de virgine clamatis indignum. Si carnem putatis immundam, cur vobis non videtur immundius, quod in suæ salutis temperamento ipsa natura carnis expurgat? An caro immunda est, & fimus qui carne egeritur mundus est? Non ergo adtenditis, non videtis stercoribus lætari agros, quò fertiliùs fecundentur? Nempe ad id redit vestra dementia, ut de Spiritu-sancto, quem carnem Mariæ dicitis dedignatum, tanto uberiùs & lætiùs terra concipiat, quanto studiosiùs fuerit carnis sordibus & squaloribus pinguefacta. An ut hoc defendatis, dicetis Spiritum-sanctum incontaminabili ubique pollere præsentiâ? Respondetur vobis, Cur non ergo & in utero virginali? Sed ut de conceptu jam taceam, partum ipsum deinde respicite. Concipientem de Spiritu-sancto dicitis terram gignere patibilem Jesum, quem tamen ita contaminatum omni ex ligno pendere perhibetis in frugibus & pomis, ut innumerabilibus [b] animalibus animalium vescentium carnibus ampliùs contaminetur, ex ea sola parte purgandus cui fames vestra subvenerit. Itaque nos Christum Filium Dei, Verbum Dei, incontaminabiliter carne indutum, corde credimus, ore confitemur; quia illa substantia contaminari nec carne potest, quæ nulla re potest: vos autem secundùm vestram fabulam, adhuc in arbore pendentem Jesum jam contaminatum dicitis, ante quàm carnem ingrediatur cujusque vescentis: aut si non est contaminatus, quomodo vos eum manducando purgatis? Deinde cùm omnes arbores crucem ipsius esse dicatis, unde à Fausto prædicatur *omni suspensus ex ligno:* cur non sicut illum verum Jesum, bonum opus faciens Joseph ille ab Arimathia de cruce deposuit, ut sepeliret, ita & vos poma decerpitis, ut Jesum de ligni suspensione depositum vestro ventre sepeliatis? Aut unde pium est, Christum sepulcro condere, impium autem de ligno deponere? An ut de vobis etiam concinat, quod de Propheta ponit Apostolus, Sepulcrum patens est guttur eorum: ore aperto exspectatis quis inferat Christum, tamquam optimæ sepulturæ, faucibus vestris? Postremò dicite nobis, quot Christos esse dicatis. Aliusne est quem de Spiritu-sancto concipiens terra patibilem gignit, omni non solùm suspensus ex ligno, sed etiam jacens in herba; & alius ille quem Judæi crucifixerunt sub Pontio Pilato, & tertius ille per solem lunamque distentus? An unus atque idem, ex quadam sui parte ligatus in arboribus, ex quadam verò liber, eidem ligatæ captæque subveniens? Quod si ita est, ille q...

[a] Am. Er & aliquot MSS. *quàm favillæ.* Alii MSS. quidam, *quàm fabellæ.*

[b] Vox *animalibus* deerat in excusis: sed omnibus in MSS. reperitur. Tres ex his codices sic habent, *ut innumerabilibus animalibus animalium carnem vescentibus, carnibus ampliùs contaminetur.*

sub Pontio Pilato passum esse conceditis, cùm **A** eum sine carne fuisse narretis, nondum dico quemadmodum talem mortem sine carne perpeti potuerit, sed quæro cui naves illas reliquerit, ut inde descendens talia pateretur, qualia sine quocumque corpore fieri non possent. Secundùm præsentiam quippe spiritalem nullo modo illa pati posset: secundùm præsentiam verò corporalem simul & in sole & in luna & in cruce esse non posset. Proinde si corpus non habuit, non est crucifixus: si autem habuit, quæro unde habuerit, **B** cùm omnia corpora ex tenebrarum gente esse dicatis, quamvis substantiam divinam cogitare nisi corpoream numquam valueritis. Unde cogimini aut sine corpore dicere crucifixum, quo absurdius & dementius dici nihil potest: aut in phantasmate potiùs quàm in veritate visum fuisse crucifigi, qua rursus impietate quid pejus est? aut non omnia corpora de gente esse tenebrarum, sed esse etiam corpus divinæ substantiæ, quod tamen immortale non sit, sed possit ligno **C** affigi & occidi; quod nihilo minùs plenum est dementiæ: aut ex gente tenebrarum mortale corpus habuisse Christum, atque ita qui ejus corporis matrem Mariam virginem credere timetis, gentem dæmonum non timetis. Postremò cùm secundùm sententiam Fausti, quam quidem ex illa longissima fabula vestra decerptam, quanta potuit brevitate perstrinxit, *de Spiritu-sancto terra concipiens gignat patibilem Iesum, qui est vita & salus hominum, omni suspensus ex ligno*; **D** cur ille Salvator pendenti pendendo congruit, & nascenti nascendo non congruit? Si autem propterea Jesum dicitis esse in arboribus & Jesum crucifixum sub Pontio Pilato & Jesum per solem lunamque distentum, quia totum hoc ex una eademque substantia est, cur non & cetera millia numinum vestrorum hac appellatione concludi-tis? Cur enim non sit Jesus & ille splenditenens, & ille Atlas, & ille rex honoris, & ille spiritus potens, & ille primus homo, & quidquid aliud **E** innumerabiliter per diversa nomina & diversa officia prædicatis?

Ipse denique Spiritus-sanctus cur in tertia persona ponitur, cùm sit inter innumerabiles? Aut cur non sit etiam ipse Jesus? Et [a] quid sibi jam vult in scriptis Fausti fallax textura verborum, ubi conatus velut congruere veris Christianis, à quibus longè nimiúmque secluditur, ait: *Igitur nos Patris quidem Dei omnipotentis, & Christi Filii ejus, & Spiritus-sancti, unum idemque sub* **F** *triplici appellatione colimus numen.* Cur enim sub triplici, ac non potiùs sub multiplici, non appellatione tantùm, sed etiam re, si quot nomina, tot personæ sunt? Neque enim sicut in armis una res est sub triplici appellatione, ensis, mucro, gladius, sicut unam rem dicitis, & lunam, & navem minorem, & luminatorem nocturnum, & si quid aliud vocabuli eidem rei tribuitis; ita potestis dicere eumdem primum hominem, quem spiritum potentem, & quem splenditenentem, **G** & quem Atlantem maximum: sed alius est ille, alius atque alius ille & ille, & neminem istorum Christum dicere soletis. Aut quomodo unum numen, si diversa opera? Aut cur non totum [b] simul unus Christus, si propter unam substantiam & in arboribus Christus, & in persecutione Judæorum Christus, & in sole ac luna Christus? Nempe vias omnes vestra phantasmata perdiderunt: nempe nihil aliud sunt, quàm visa furentium.

CAPUT XIII. Cur autem arbitretur Faustus parem nobis esse religionem circa panem & calicem nescio, cùm Manichæis vinum gustare non religio, sed sacrilegium sit. In uva enim agnoscunt deum suum, in cupa nolunt, quasi aliquid eos calcatus & inclusus offenderit. Noster autem panis & calix, non quilibet, (quasi propter Christum in spicis & in sarmentis ligatum, sicut illi desipiunt,) sed certa [c] consecratione mysticus fit nobis [d], non nascitur. Proinde quod non ita fit, quamvis sit panis & calix, alimentum est refectionis, non sacramentum religionis: nisi quòd benedicimus, gratiasque agimus Domino in omni ejus munere, non solùm spiritali, verùm etiam corporali. Vobis autem per fabulam vestram in escis omnibus Christus ligatus apponitur, adhuc ligandus vestris visceribus, solvendusque ructatibus. Nam & cùm manducatis, dei vestri defectione vos reficitis; & cùm digeritis, illius refectione deficitis. Cùm enim vos plenos reddit, resumtio vestra ipsum premit. Quod quidem misericordiæ deputaretur, quando aliquid pro vobis patitur in vobis, nisi vos rursus inanes relinqueret, ut à vobis liberatus effugeret. Quomodo ergo comparas panem & calicem nostrum, & parem religionem dicis errorem longè à veritate discretum; pejus desipiens quàm nonnulli, qui nos propter panem & calicem Cererem ac Liberum colere existimant? Quod ideo commemorandum putavi, ut advertatis ex qua vanitate veniat etiam illud vestrum, quod propter sabbatum Saturno dicatos fuisse patres nostros putatis. Sicut enim à Cerere & Libero Paganorum diis longè absumus, quamvis panis & calicis sacramentum, quod ita laudastis, ut in eo nobis pares esse volueritis, nostro ritu amplectamur; ita patres nostri longè fuerunt à Saturniacis catenis, quamvis pro tempore prophetiæ sabbati vacationem observaverint.

CAPUT XIV. Sed cur non etiam propter Hylen, quæ in nonnullis libris Paganorum frequentatur, parem vos cum Paganis religionem habere dixistis? Quinimmo propter hoc imparem longéque dissimilem voluistis intelligi, quia hoc nomine mali principium ac naturam theologus vester appellat. In quo quidem imperitia vestra magna deprehenditur: quia nec quid sit Hyle scitis, & hoc rei vocabulo, quam penitus ignoratis, etiam inflari velut docti affectatis. Hylen namque Græci, cùm de natura disserunt, materiem quamdam rerum definiunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem: quæ quidem in corporum mutabilitate utcumque cognoscitur; nam per se ipsam nec sentiri nec intelligi potest. Verùm in hoc errant quidam Gentilium, quòd eam tamquam coæternam Deo conjungunt; ut hæc ab illo non sit, quamvis ab illo formetur: quod alienum esse à veritate, ipsa veritas docet. Ecce tamen quibus

[a] Aliquot MSS. *Et quidnam sibi vult.*
[b] Plerique MSS. loco, *simul*, habent *semel.*
[c] Quinque MSS. *certa consideratione*: malè.
[d] In editione Lov. additum hoc loco, *corpus Christi*: quod à MSS. abest.

Paganis de hac ipsa Hyle invenimini esse consimiles, quòd eam vos quoque suum habere principium, nec ex Deo esse perhibetis: & in hoc vos dispares esse dicebatis, nescientes quid dicatis. In illo verò, quòd nulla est huic Hylæ forma propria, nec nisi à Deo formari potest, nostræ illi veritati consentiunt: à vestra autem falsitate dissentiunt; qui nescientes quid sit Hyle, id est quid sit rerum materies, gentem tenebrarum eam dicitis, ubi non solùm distinctas quinque generibus innumerabiles corporum formas, verùm etiam mentem constituitis horum corporum formatricem; & quod est imperitius, vel potiùs dementius, ipsam magis mentem dicitis Hylen, quam non formari, sed formare perhibetis. Nam si esset ibi mens quædam formans, & elementa corporea quæ formarentur, illa elementa dicenda essent Hyle, id est, materies quam formaret eadem mens, quam mentem principium mali esse vultis. Hoc si diceretis, non quidem multum erraretis in eo quod est Hyle, nisi quòd ipsa quoque elementa, quamvis in alias formas formanda, tamen quia jam elementa essent, & speciebus propriis distinguerentur, Hyle non essent, quia illa est prorsus informis: verumtamen tolerabilis esset imperitia vestra, quia eam quæ formaretur, non eam quæ formaret, Hylen diceretis: sed tamen etiam sic eo teneremini vani atque sacrilegi, quia nescientes omnem modum naturarum numerumque formarum & ordinem ponderum non esse posse, nisi à Patre & Filio & Spiritu-sancto, principio mali tantum bonum tribueretis. Nunc verò cùm & quid sit Hyle, & quid sit malum ignoretis, ô si possem vobis persuadere, ut à seducendis imperitioribus vos compesceretis.

CAPUT XV.

JAM verò quòd etiam inde vos Paganis vultis esse meliores, quòd illi aris, delubris, simulacris, victimis atque incenso Deum colendum putant, vos autem nihil horum facitis, quis non irrideat? Quasi verò non satius sit vel lapidi, qui quoquo modo est, aram constituere, & victimam offerre, quàm id quod omnino non est, in deliramento phantasmatis adorare? Verùm tu, qui rationabile Dei templum te esse dixisti, quomodo hoc explicabis? Placetne tibi, ut templum Deus habeat, cujus aliquam partem diabolus fabricaverit? An vos non estis, qui dicitis omnia membra vestra, totumque corpus à maligna mente, quam Hylen dicitis, fabricatum, ejusque ipsius fabricatricis partem illic habitare simul cum parte dei vestri? Quæ cùm ibi teneatur, ut perhibetis, concatenata & inclusa, utrùm Dei templum, an Dei carcerem te dicere debuisti? Nisi fortè animam tuam templum Dei dicis, quam ex terra luminis habes. At illam partem Dei, vel membrum Dei soletis dicere, non templum Dei. Restat ergo, ut templum Dei non te dixeris, nisi ex corpore, quod secundùm te diabolus fabricavit. Ecce quomodo templum Dei blasphematis, ut non solùm sanctum non esse dicatis, verùm etiam machinamentum diaboli, & ergastulum Dei. At verò Apostolus, Templum enim Dei sanctum est, inquit, quod estis vos. (1.Cor.3.17.) Et ne putes tantummodo ad animam pertinere, quod dictum est: audi expressiùs, Nescitis, inquit, (1.Cor.6.19.) " quia corpora vestra templum est in vobis Spiri-" tus-sancti, quem habetis à Deo? Vos autem fabricam dæmonum Dei templum dicitis, & ibi *vivum*, sicut Faustus ait, *vivæ majestatis simulacrum. Christum filium Dei collocatis.* Planè Christus vester phantasmaticus habitet in tali templo sacrilegæ vanitatis. Ille quippe non à similitudine, sed à simulatione simulacrum vocari potest.

ITA & mentem tuam aram fecisti, sed vide cujus. Ex ipsis enim artibus & disciplinis tuis apparet, quibus eam imbutam esse dixisti. Illæ artes & disciplinæ vetant panem porrigere mendicanti homini, ut in ara vestra cum sacrificio crudelitatis ardeatis: talem aram Domino destruente, qui ex Lege commemorat quali odore delectatur Deus, dicens, Misericordiam volo quàm sacrificium. Ubi autem hoc Dominus commemorarit, adtendite: cùm scilicet transiret per segetem, & esurientes discipuli ejus vellerent spicas, quod homicidium esse vos dicitis ex disciplina vestra, qua imbuistis mentem vestram; aram sanè, non Dei, sed dæmoniorum mendaciloquorum, ex quorum doctrinis inusta cauteriatur maligna conscientia, homicidium appellans, quam veritas innocentiam dicit. Ita enim Judæis ait, ubi vos quoque futuros percussit atque destruxit: Si sciretis quid sit, Misericordiam volo quàm sacrificium, numquam condemnassetis innocentes.

QUAS autem habere simplices & puras orationes, tamquam divinos honores ac sacrificia peteritis, cùm de ipsa natura atque substantia divina tanta indigna & turpia sentiatis, ut non solùm vestris sacrificiis Deus verus non propitietur, sed in sacrificiis Paganorum deus vester immoletur? Neque enim in lignis solùm, & in herbis, aut in membris humanis, sed etiam in pecorum carnibus eum contaminantibus & polluentibus vinculis colligatum esse censetis. Ipsa verò anima vestra, cui Deo laudem dicat, cujus particulam se ipsam in tenebrarum gente captam teneri conclamans, quid aliud quàm vituperat Deum, quem sibi alio pacto adversùs hostes suos consulere non potuisse testatur, nisi partium suarum tanta corruptione, & tam turpi captivitate? Unde vestræ etiam preces ad deum vestrum non possent esse religiosæ, sed invidiosæ. Quid enim mali apud illum commiseratis, ut in pœna ista nunc ad eum gematis, quem non propria voluntate peccando deseruistis, sed ab illo dati estis hostibus ipsius, ut pax regno ejus compararetur? Nec saltem sicut obsides dari solent, cum honore custodiendi: nec sicut pastor ad capiendam bestiam tendit insidias: pecus enim suum solet ponere in illa captoria tendicula, non membrum suum; & plerumque ita, ut antè bestia capiatur, quàm pecus lædatur. Vos autem membra dei dati estis hostibus, non valentes eorum à deo vestro compescere feritatem, nisi eorum contaminati fœditate, non habentes peccatum proprium, sed hostili veneno tabefacti. Unde non potestis dicere in precibus vestris: Propter gloriam nominis tui Domine libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum: sed dicitis, Libera nos arte tua, quia ut modò in regno tuo securus lugeas, nos hîc premimur, dilaniamur, inquinamur. Hæc vox accusatoria est, non deprecatoria. Nec illud potestis dicere, quod Magister veritatis docuit, Di-

» mitte nobis debita nostra, sicut & nos dimitti- » mus debitoribus nostris. Qui sunt enim debitores vestri, qui in vos peccaverunt? Si gens tenebrarum, numquid ei dimittitis debita, quam usque in finem eradicatam æterno carcere inclu- ditis? Quæ autem debita vobis potest ille dimittere, quando ille potiùs in vos peccavit, cùm ad ista vos misit, quàm vos in illum, qui mittenti obtemperastis? Aut si propterea ille non peccavit, quia hoc necessitate fecit; major est vestra necessitas, cùm jam in pugna prostrati jaceatis, quàm fuit illius ante quàm pugnaretis. Jam enim vos patimini commixtum malum. nihil tale ille patiebatur, cùm tamen necessitatem, ut vos mitteret, pateretur. Itaque aut ipse potiùs vobis debet, quod ei dimittatis; aut si nec ipse vobis, multò magis nec vos illi. Ubi sunt ergo sacrificia vestra, simplices ac puræ orationes vestræ, cùm sint fallaces & impuræ blasphemiæ?

CAPUT XVIII. ET tamen volo mihi dicatis, unde ista omnia quæ laudatis in vobis, his nominibus appelletis, ut dicatis templum, aram, sacrificium. Si enim vero Deo ista vera non debentur, cur laudabiliter in vera religione prædicantur? Si autem Deo vero verum sacrificium rite debetur, unde etiam divini honores rectè appellantur, cetera quæ dicuntur sacrificia ad similitudinem fiunt cujusdam veri sacrificii. Hæc autem partim sunt imitamenta falsorum & fallacium deorum, hoc est dæmoniorum, superbè sibi ab eis quos deceperint, divinos honores exigentium, sicut sunt vel erant omnia in templis idolisque Gentilium; partim prædicamenta venturi unius verissimi sacrificii quod pro peccatis omnium credentium offerri oporteret, qualia erant præcepta divinitus antiquis patribus nostris, ubi erat & illa mystica unctio qua Christus præfigurabatur, unde & ipsum nomen à chrismate ducitur. Proinde verum sacrificium, quod uni vero debetur Deo, quo ejus altare solus Christus implevit, in victimis pecorum imitata dæmonia sibi arroganter exposcunt. (1. Cor. 10.) Unde dicit Apostolus, Quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: non quod offerebatur culpans, sed quia illis offerebatur. Hebræi autem in victimis pecorum, quas offerebant Deo, multis & variis modis, sicut re tanta dignum erat, prophetiam celebrabant futuræ victimæ, quam Christus obtulit. Unde jam Christiani, peracti ejusdem sacrificii memoriam celebrant, sacrosancta oblatione & participatione corporis & sanguinis Christi. Manichæi verò nescientes quid damnandum sit in sacrificiis Gentium, & quid intelligendum in sacrificiis Hebræorum, & quid tenendum vel observandum in sacrificio Christianorum; vanitatem suam sacrum offerunt diabolo, qui eos decepit, recedentes à fide, intendentes spiritibus seductoribus, & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi mendaciloquorum. (1. Tim. 4. 1.)

CAPUT XIX. DISCAT ergo Faustus, vel potiùs illi qui ejus litteris delectantur, monarchiæ opinionem non ex Gentibus nos habere; sed Gentes non usque adeo ad falsos deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscumque natura. Sapientes enim eorum, (quia, sicut dicit Apostolus, invisibilia (Rom. 1. 20.)

A Dei, à constitutione mundi per ea quæ facta « sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quo- « que virtus ejus ac divinitas, ut sint inexcusabi- « les,) cognoscentes Deum, non sicut Deum ho- « norificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanue- « runt in cogitationibus suis, & obscuratum est « insipiens cor eorum: dicentes enim se esse sa- « pientes, stulti facti sunt, & immutaverunt glo- « riam incorruptibilis Dei in similitudinem ima- « ginis corruptibilis hominis, & volucrum, & qua- «
B drupedium, & serpentium. Hæc sunt enim simulacra Gentium, in quibus interpretandis non habent exitum, nisi ad creaturam quam condidit Deus; ut in ipsa quoque interpretatione simulacrorum, de qua se peritiores eorum jactare atque inflare consueverunt, hoc in eis fiat quod paulò pòst idem Apostolus dicit, Coluerunt & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula. (Ibid. 25.) Vos autem & in eo quòd [a] eis dissimiles estis, vani estis; & in
C eo quòd eis similes estis, pejores estis. Ad hoc enim non cum ipsis creditis monarchiam, quod illi verum credunt, ut ipsius unius Dei substantiam expugnabilem corruptibilemque credatis, quod est impiæ vanitatis: in pluribus autem diis colendis doctrina dæmoniorum mendaciloquorum illis persuasit multa idola, vobis multa phantasmata.

CAPUT XX. NEC sacrificia eorum vertimus in agapes: sed sacrificium illud quod paulò antè comme-
D moravi, intelleximus, dicente Domino, Misericordiam volo quàm sacrificium. (Osee 6. 6. Matth. 12. 7.) Agapes enim nostræ pauperes pascunt, sive frugibus, sive carnibus. Pascitur enim creatura Dei de creatura Dei, quæ humanis dapibus congrua est. Vobis autem quia dæmonia mendaciloqua persuaserunt, non ad regendam carnem, sed ad exercendam blasphemiam, abstinere à cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fide- (1. Tim. 4. 3.) « libus, & his qui cognoverunt veritatem, quo- «
E niam omnis creatura Dei bona est, & nihil ab- « jiciendum, quod cum gratiarum actione percipi- « tur: ingrati Creatori, & pro largis ejus beneficiis sacrilegas retribuentes injurias, quoniam plerumque in agapibus etiam carnes pauperibus erogantur, misericordiam Christianorum similem dicitis sacrificiis Paganorum, quorum nonnullis in hoc quoque similes estis. Propterea enim nefas habetis pecora occidi, quia humanas animas in ea revolvi arbitramini, quod in quorumdam
F gentilium philosophorum libris invenitur: quamquam à posterioribus aliter intellectum esse dicatur. Verùm in hoc etiam multo deteriùs erratis: illi enim in pecore timuerunt trucidare proximum suum; vos autem deum vestrum, cujus membra esse etiam pecorum animas arbitramini.

CAPUT XXI. NAM quòd etiam hinc nobis calumniatur Faustus, quòd Martyrum memorias honoramus, in hoc dicens nos idola convertisse, non tam me movet, ut huic calumniæ respondeam, quàm ut
G ipsum Faustum ostendam studio calumniandi etiam ab ipsius Manichæi vanitatibus exorbitare voluisse, & in vulgarem atque poëticam Paganorum opinionem, à quibus se alienissimum cupit videri, nescio quomodo incautum incidisse. Cùm enim dixisset nos vertisse idola in Martyres, *quos votis*, inquit, *similibus colitis*, *defuncto-*

[a] Sic Am. Er. & aliquot MSS. At Lov. *& in eo quod eis similes estis, vani estis; & in eo quod eis similes non estis, pejores estis.*

rum umbras vino placatis & dapibus : sunt ergo A umbræ defunctorum ? Numquam hoc in vestris sermonibus audivimus, numquam in litteris legimus: immo contradicere soletis talibus opinionibus, asserentes animas mortuorum [a] malas minúsve purgatas, aut in revolutiones ire, aut in graviores aliquas pœnas; bonas autem in naves imponi, & in cælo navigantes transire hinc in illud phantasma terræ luminis, pro qua pugnando perierant: ita nullas animas circa suorum corporum sepulcra detineri: unde igitur umbræ de- B functorum ? quæ substantia earum, qui locus? Sed maledicendi cupiditate Faustus quid profiteretur, oblitus est: aut fortè dormitans umbras somniando dictavit, nec cùm verba sua legeret evigilavit. Populus autem Christianus memorias Martyrum religiosa sollemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum consocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum [b], quamvis in memoriis Martyrum, constituamus C altaria. Quis enim antistitum in locis sanctorum corporum assistens altari, aliquando dixit, Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane: sed quod offertur, offertur Deo qui Martyres coronavit, apud memorias eorum quos coronavit; ut ex ipsorum locorum admonitione major affectus exsurgat, ad acuendam caritatem & in illos quos imitari [c] possumus, & in illum quo adjuvante possumus. Colimus ergo Martyres eo cultu dilectionis & societatis, quo & in hac vita coluntur D sancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Evangelica veritate passionem paratum esse sentimus. Sed illos tanto devotiùs, quanto securiùs post [d] certamina superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes. At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, Latinè uno verbo dici non potest, cùm sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum Deum. E Cùm autem ad hunc cultum pertineat oblatio sacrificii, unde idololatria dicitur eorum, qui hoc etiam idolis exhibent; nullo modo tale aliquid offerimus, aut offerendum præcipimus, vel cuiquam Martyri, vel cuiquam sanctæ animæ, vel cuiquam Angelo: & quisquis in hunc errorem delabitur, corripitur per sanam doctrinam, sive ut corrigatur, [e] sive ut caveatur. Etiam ipsi enim sancti, vel homines, vel Angeli, exhiberi sibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit F hoc in Paulo & Barnaba, cùm commoti miraculis quæ per eos facta sunt Lycaonii, tamquam diis immolare voluerunt: conscissis enim vestimentis suis, confitentes & persuadentes se deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, sicut in Apocalypsi legimus, Angelum se adorari prohibentem, ac dicentem adoratori suo, Conservus tuus sum & fratrum tuorum. Ista sibi planè superbi spiritus exigunt, diabolus & angeli ejus, sicut per omnia templa & sacra G Gentilium. Quorum similitudo in quibusdam etiam superbis hominibus expressa est: sicut de Babyloniæ quibusdam regibus memoriæ commendatum tenemus. Unde sanctus Daniel accusatores ac persecutores pertulit, quòd regis edicto proposito, ut nihil à quoquam deo peteretur, nisi à rege solo, Deum suum, hoc est, unum & verum Deum adorare deprecarique deprehensus est. Qui autem se in memoriis Martyrum inebriant, quomodo à nobis approbari possunt, cùm eos, etiam si in domibus suis id faciant, sana doctrina condemnet? Sed aliud est quod docemus, aliud quod sustinemus, aliud quod præcipere jubemur, aliud quod emendare præcipimur, & donec emendemus, tolerare compellimur. Alia est disciplina Christianorum, alia luxuria vinolentorum, vel error infirmorum. Verumtamen & in hoc ipso distant plurimum culpæ vinolentorum & sacrilegorum. Longè quippe minoris peccati est, ebrium redire à Martyribus, quàm vel jejunum sacrificare Martyribus. Sacrificare Martyribus dixi: non dixi sacrificare Deo in memoriis Martyrum; quod frequentissimè facimus, illo dumtaxat ritu, quo sibi sacrificari novi Testamenti manifestatione præcepit: quod pertinet ad illum cultum, quæ latria dicitur, & uni Deo debetur. Sed quid agam, & tantæ cæcitati istorum hæreticorum quando demonstrabo, quam vim habeat quod in Psalmis canitur, Sacrificium laudis glorificabit me, & illic via est, ubi ostendam illi salutare meum? Hujus sacrificii caro & sanguis ante adventum Christi per [f] victimas similitudinum promittebatur; in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur; post adscensum Christi per Sacramentum memoriæ celebratur: ac per hoc tantum interest inter sacrificia Paganorum & Hebræorum, quantum inter imitationem errantem, & præfigurationem prænuntiantem. Sicut autem non ideo contemnenda vel detestanda est virginitas sanctimonialium, quia & Vestales virgines fuerunt; sic non ideo reprehendenda sacrificia Patrum, quia sunt & sacrificia Gentium: quia sicut inter illas virginitates multum distat, quamvis nihil aliud distet, nisi quæ cui voveatur atque reddatur; sic inter sacrificia Paganorum & Hebræorum multum distat, eo ipso, quod hoc solum distat, quæ cui sint immolata & oblata: illa scilicet superbæ impietati dæmoniorum idipsum sibi ob hoc arrogantium, quò haberentur dii, quia divinus honor est sacrificium; illa verò uni Deo, ut ei offerretur similitudo promittens veritatem sacrificii, cui erat offerenda ipsa reddita veritas in passione corporis & sanguinis Christi.

Neque enim, sicut Faustus dixit, priores nostri Judæi segregati à Gentibus, cùm templum haberent, & immolationes, & aras, & sacerdotia, sculpturas solùm dimiserunt, id est, idola: poterant enim sicut nonnulli etiam sine idolorum sculpturis, arboribus, & montibus, postremò etiam soli ac lunæ ceterisque sideribus immolare. Quod si facerent per illum cultum, quæ latria dicitur, creaturæ potiùs quàm Creatori servientibus, & ob hoc non parvo malo impiæ superstitionis errantibus, nihilo minùs dæmonia præberent ad eos illudendos, & ab eis sumenda, quæ sic obtulissent. Illi quippe superbi & impii

Margin: a; b; c; d; e; Act. 14. 14.; Apoc. 19. 10. & 22. 9.

[a] Erasmiana editio, *animas mortuorum magis minusve purgatas.*
[b] Lovanienses hoc loco addiderunt, *sacrificemus.* Abest ab editis Am. Er. & à MSS.
[c] MSS. plerique hoc & proximo loco, *possimus.*
[d] Am. Er. & plures MSS. *post incerta omnia superata.*
[e] Hîc apud Lov. additum fuerat, *sive ut condemnetur.* Abest ab Am. Er. & à MSS.
[f] Duo MSS. *per victimarum similitudinem.*

spiritus, non nidore ac fumo, sicut nonnulli vani opinantur, sed hominum pascuntur erroribus: non sui corporis refectione, sed malevola [a] delectatione cùm quoquo modo decipiunt, vel arroganti fastu simulatæ majestatis cùm divinos sibi honores exhiberi gloriantur. Non ergo illi patres nostri sola Gentium simulacra dimiserunt, sed neque terræ, neque cuiquam terrenæ rei, neque mari, neque cælo, neque militiæ cæli aliquid immolantes, uni Deo Creatori omnium victimas obtulerunt: quas sibi offerri voluit, per earum similitudinem promittens victimam veram, per quam nos sibi peccatorum remissione reconciliavit in Christo Jesu Domino nostro, cujus capitis corpus effectos fideles Paulus alloquitur di-
m. 12. 1. cens, Obsecro autem vos fratres per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem. Sed Manichæi corpora humana opificium dicunt esse gentis tenebrarum, & carceres quibus victus inclusus est Deus: unde longè aliud annuntiat Faustus,
. 1. 9. aliud Paulus. Sed quoniam quisquis vobis evangelizaverit præter quàm quod accepistis, anathema sit: verum dicit Christus in Paulo, anathema sit Manichæus in Fausto.

APUT XIII. Qui etiam dicit, nihil nos mutasse de moribus Gentium, nesciens quid loquatur. Cùm enim
m. 1. 17. justus ex fide vivat; finisque præcepti sit caritas
im 1. 5. de corde puro, & conscientia bona, & fide non
or. 13. 13. ficta; maneantque ad [b] formandam vitam fidelium tria hæc, fides, spes, caritas: unde fieri potest, ut pares cum aliquo mores habeat, qui hæc tria cum illo paria non habet? Qui enim aliud credit, aliud sperat, aliud amat, necesse est ut aliter vivat. Et si usus quarumdam rerum similis videtur nobis esse cum Gentibus, sicut cibi & potûs, tectorum, vestimentorum, lavacrorum, & qui ex nostris conjugalem vitam gerunt, uxorum ducendarum & habendarum, filiorum gignendorum, nutriendorum, hereditandorum: longè tamen aliter his rebus utitur, qui ad alium finem usum earum refert; & aliter qui ex his Deo gratias agit, de quo prava & falsa non credit. Sicut enim in ipso errore vestro, cùm eo pane vescamini quo ceteri homines, & fructibus vivatis & fontibus, lanâ & lino similiter texto amiciamini, nec in his tamen parem ducitis vitam, non aliud edendo, aut bibendo, aut induendo, sed aliud sentiendo & credendo, & ad alium finem ista omnia referendo, finem scilicet vestri erroris atque vanitatis: ita nos & in his & in aliis, quæ si-
A militer sumimus, non similiter cum Gentibus vivimus, easdem res non ad eumdem finem referendo, sed ad finem legitimi divinique præcepti, caritatem de corde puro & conscientia bona & fide non ficta, à quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium. In quo sanè principatum tenetis, non intuentes, non considerantes in eisdem habendis agendisque rebus tantum ad diversam vitam valere, si diversa sit fides, ut cùm Auditores vestri & uxores habeant, & filios
B quamvis inviti suscipiant, eisque patrimonia congerant vel custodiant, carne vescantur, vinum bibant, lavent, metant, vindemient, negotientur, honores publicos administrent, vobiscum eos tamen, non cum Gentibus computetis, cùm facta eorum Gentibus videantur similiora quàm vobis. Nam & quorumdam facta Gentilium cùm magis vobis propinquent, quàm quibusdam Auditoribus vestris, nonnulli quippe in sacrilegis sacris suis & à vino & à carnibus & à concubitu
C temperant, potiùs Auditores vestros his omnibus utentes, & in eo vobis dissimiles, in Manichæi grege numeratis, quàm istos eadem quæ facitis facientes: potiúsque feminam, quæ in Manichæum crediderit, vestram dicitis, etiam parientem, quàm Sibyllam nec saltem nubentem. At enim multi Christiani catholici vocantur, & sunt adulteri, raptores, avari, ebriosi, & quidquid aliud sanæ doctrinæ adversatur? Quid autem inter vos, in tam exiguo ac penè nullo numero
D vestro, nonne plerique sunt tales, & [c] quidam in paganis non sunt tales? Num ideo paganos, qui tales non sunt, dicitis meliores vobis? Cùm tamen propter sacrilegam vanitatem sectæ vestræ etiam qui in vobis tales non sunt, paganis etiam talibus deteriores sint? Unde manifestum est, non ideo derogari sanæ doctrinæ, quæ sola catholica est, quia multi ejus nomine censeri volunt, & per illam sanari nolunt. Agnoscenda est enim paucitas illa, quam Dominus præcipuè commen- Matth. 20. 16.
E dat in ingenti atque innumerabili multitudine toto orbe diffusa: quæ tamen paucitas sanctorum atque fidelium, quod sæpe commendandum est, tamquam granorum in comparatione multitudinis palearum, paucitas dicitur; per se autem ipsam tantam massam frumenti facit, ut omnes probos & reprobos vestros, quos pariter veritas reprobat, incomparabili multitudine superet. Ecce non sumus Gentium schisma, à quibus plurimum distamus in melius: sed nec vos hoc estis,
F quia plurimum ab eis distatis in pejus.

[a] Am. Er & quidam MSS. *dilectione.*
[b] Ita MSS. At Am. & Er. *ad confirmandam.* Lov. *ad informandam.*
[c] In multis MSS. *& plerique in paganis.*

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

PUT I. FAUSTUS dixit: *Unus Deus est, an duo? Planè unus. Quomodo ergo vos duos asseritis? Numquam in nostris quidem assertionibus duorum deorum auditum est nomen. Sed tu unde hoc suspicaris, cupio scire. Quia bonorum & malorum duo principia traditis. Est quidem quòd duo principia confitemur, sed unum ex his Deum vocamus, alterum Hylen: aut ut communiter & usitatè dixe-*
G *rim, dæmonem. Quòd si tu hoc putas duos significare deos, poteris & medico disputante de infirmitate atque sanitate, duas easdem putare sanitates; & cùm quis bonum nominat & malum, tu poteris eadem duo putare bona; & copiam audiens atque egestatem, duas easdem putabis copias. Quòd si & de albo & nigro disputante me, & frigido & calido, & dulci & amaro, dicas quia duo alba, & duo ca-*

lida, & duo dulcia ostenderim, nonne videberis mentis [a] *impos, & cerebri minimè sani? Sic & cùm duo principia doceo, Deum & Hylen, non idcirco videri jam debeo tibi duos ostendere deos. An quia vim omnem maleficam Hylæ assignamus, & beneficam Deo, ut congruit, idcirco nihil interesse putas, an utrumque eorum vocemus Deum? Quod si ita est, poteris & venenum audiens & antidotum, nihil interesse putare, an utrumque vocetur antidotum, quia utrumque eorum vim suam habeat, utrumque agat aliquid & operetur: nec non & medicum audiens ac venenarium, utrosque vocabis medicos: & justum audiens atque injustum, poteris utrosque vocare justos, quia uterque eorum aliquid agat. Quòd si hoc facere absurdum est, quanto absurdius Deum & Hylen idcirco duos putare deos, quia eorum quisque aliquid operetur? Quapropter inepta hæc & viribus satis effeta argumentatio est, ut quia de re mihi respondere non possis, de solis nominibus consles invidiam. Nam nec diffiteor, etiam interdum nos adversam naturam nuncupare deum, sed non hoc secundùm nostram fidem, verùm juxta præsumtum jam in eam nomen à cultoribus suis, qui eam imprudenter existimant deum: quemadmodum & Apostolus, Deus, inquit; sæculi hujus excæcavit mentes infidelium. Deum quidem nominans, quia sic jam vocaretur à suis: sed adjiciens, quòd mentes excæcet, ut ex hoc intelligatur non esse verus Deus.*

2. Cor. 4. 4.

CAPUT II.

AUGUSTINUS respondit: Duos quidem deos in vestris disputationibus solemus audire, quod etsi primò negasti, tamen paulò pòst etiam ipse confessus es, quasi rationem reddens, cur hoc dicatis: quia & Apostolus ait, Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium. Quam quidem sententiam plerique nostrûm ita distinguunt, ut Deum verum dicant excæcasse infidelium mentes. Cùm enim legerint, In quibus Deus, suspendunt pronuntiationem; ac tunc inferunt, sæculi hujus excæcavit mentes infidelium. * Quia etsi ita non distinguas, sed exponendi gratiâ ita verborum ordinem mutes, In quibus Deus excæcavit mentes infidelium sæculi hujus, idem qui in illa distinctione sensus elucet. Potest enim etiam talis operatio, qua excæcantur mentes infidelium, secundùm quemdam modum pertinere ad verum Deum; quod non facit malitiâ, sed justitiâ: sicut idem Paulus alibi dicit, Numquid iniquus Deus, qui infert iram? Item alibi, Quid „ ergo dicimus, inquit: numquid iniquitas est apud „ Deum? Absit. Moysi enim dicit, Miserebor cui „ misertus ero, & misericordiam præstabo cui misericors fuero. Cùm ergo præmisisset, quod inconcussè est retinendum, non esse iniquitatem apud Deum, paulò pòst adtende quid dicat: Si „ autem volens Deus ostendere iram, & demon„strare potentiam suam, adtulit in multa patien„tia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem, „ & ut notas faceret divitias gloriæ suæ in vasa mi„sericordiæ, quæ præparavit in gloriam, &c. Certè hîc nullo modo dici potest, alium Deum esse qui ostendit iram & demonstrat potentiam suam in vasis quæ perfecta sunt ad perditionem, & alium qui ostendit divitias in vasis misericordiæ. Nam unum eumdemque Deum facere utrumque, Apostolica doctrina testatur. Hinc est & illud, Propter hoc tradidit illos Deus in concu„piscentias cordis eorum, in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis. Et paulò pòst, Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Item paulò pòst, Et quoniam non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum. Ecce quomodo verus Deus & justus excæcat mentes infidelium. Neque enim umquam in his Apostoli verbis quæ commemoravi, alius Deus intellectus est, quàm ille qui Filium suum misit dicentem, In judicium veni in hunc mundum, ut qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant. Nam & hîc satis apparet mentibus fidelium, quomodo Deus excæcet mentes infidelium. Præcedit enim aliquid occultum in occultis, ubi Deus agat justissimum examen judicii sui, ut quorumdam mentes excæcentur, quorumdam illuminentur: cui verissimè dictum est, Judicia tua abyssus multa. Cujus profunditatis impenetrabilem altitudinem Apostolus admiratus, exclamat, O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, &c.

* f. Quod.

Rom. 3. 5.

Rom. 9. 14.

Ibidem 22.

Rom. 1. 26.

VOS autem non valentes discernere quid faciat Deus beneficio, quid judicio, quia & à corde & ab ore vestro longè est Psalterium nostrum, ubi dicitur, Misericordiam & judicium cantabo tibi, Domine; quidquid vos pro infirmitate humanæ mortalitatis offenderit, alienatis omnino ab arbitrio & judicio Dei veri: videlicet habentes paratum alterum deum malum, quem vobis non veritas ostendit, sed vanitas fingit, cui tribuatis non solùm quidquid facitis injustè, verùm etiam quidquid patimini justè; ita Deo tribuentes beneficia donorum, & ei auferentes judicia pœnarum, quasi de alio dixerit Christus quòd præparaverit ignem æternum malis, quàm de illo qui facit solem suum oriri super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Unde hîc tantam bonitatem, & ibi tantam severitatem ad unum pertinere Deum non intelligitis, nisi quia misericordiam & judicium cantare non nostis? Nonne idem ipse, qui facit solem suum oriri super bonos & malos & pluit super justos & injustos, frangit tamen ramos naturales & contra naturam inserit oleastrum? Nonne de uno ipso illic dicit Apostolus, Vides ergo bonitatem & severitatem Dei: in eos quidem qui fracti sunt, severitatem; in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate? Nempe auditis, nempe advertitis, quemadmodum nec Deo auferat judiciariam severitatem, nec homini liberam voluntatem. Occultum est, altum est, inaccessibili secreto ab humana cogitatione seclusum est, quemadmodum Deus & damnet impium, & justificet impium: utrumque enim de illo Scripturarum sanctarum veritas loquitur. Num igitur ideo adversùs divina judicia garrire delectat, quia sunt inscrutabilia? Quanto convenientius, quanto accommodatius est modulo nostro, expavescere illic ubi Paulus expavit, & exclamare, O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus? Quanto melius est ita mirari, quod investigare non sufficis, quàm propterea velle alterum deum malum fingere, quia unum bonum non potuisti comprehendere? Non enim de nomine agitur, sed de opere.

a Am. Er. & aliquot MSS. *mentis incompos.*

NA

Caput IV.

Nam citò videtur Fauſtus ſe defendiſſe, cùm ait, *Non dicimus duos deos, ſed Deum & Hylen.* Porrò autem cùm quæſieris quam dicat Hylen, audies planè deſcribi alterum deum. Si enim materies informis corporalium formarum capax ab eis Hyle appellaretur, quæ appellata eſt ab antiquis, nemo eam noſtrûm coargueret dici deum. Nunc verò quantus error eſt, quanta dementia, vel materiem corporum dicere opificem corporum, vel [a] opificem corporum negare Deum. Quia ergo quod Deus verus facit, id eſt, corporum, elementorum, animalium qualitates & formas, ut corpora, ut elementa, ut animalia ſint, hoc vos dicitis neſcio quem alterum facere; quolibet eum nomine vocitetis, rectè dicimini errore veſtro deum alterum inducere. In hac enim una re bis erratis errore ſacrilego: ſemel quidem, quòd ea quæ Deus facit, eum facere dicitis, quem Deum fateri erubeſcitis; ſed nullo modo efficietis ut non ſit Deus, niſi eum talia facere negaveritis, qualia non facit niſi Deus: iterum autem, quia ea quæ bonus Deus bona facit, vos & à malo fieri, & mala eſſe opinamini, puerili ſenſu horrentes quæ pœnalis mortalitatis imbecillitati non congruunt, & amantes quæ congruunt. Proinde malum dicitis, qui fecit colubrum: iſtum autem ſolem tam magnum bonum putatis, ut nec factum à Deo, ſed prolatum vel miſſum eſſe credatis. Deus autem verus, in quem nondum à vobis credi nimiùm doleo, & colubrum fecit inter alia inferiora, & ſolem inter alia ſuperiora; & adhuc in ſublimioribus non corporalibus cæleſtibus, ſed jam in ſpiritalibus multa iſtâ luce longè meliora, quæ carnalis homo quilibet non percipit: quanto magis vos, qui cùm carnem deteſtamini, nihil aliud quàm veſtram regulam deteſtamini, quâ bona & mala metimini. Neque enim poteſt in vobis eſſe cogitatio vel malorum, niſi qualibus carnalis ſenſus offenditur; vel bonorum, niſi qualibus carnalis acies oblectatur.

Caput V.

Ut ergo iſta in imo rerum opera Dei, terrena, infirma, mortalia, ſed tamen opera Dei, qualia poſſumus videre, conſiderem, ineffabiliter moveor laude Creatoris illorum, qui prorſus ita magnus eſt in operibus magnis, ut minor non ſit in minimis. Ars enim divina, qua cæleſtia & terrena opera fiunt, cùm ea ſint inter ſe diſſimilia, ipſa in omnibus ſui ſimilis eſt, quia in ſuo quoque genere perficiendo ubique perfecta eſt. Neque enim univerſum condit in ſingulis, ſed ad univerſi complexum condens ſingula, univerſam ſe condendis præbet & ſingulis, omnia congruenter locis ſuis & ordinibus faciens atque diſponens, & omnibus particulariter atque univerſaliter congrua tribuens. Ecce hîc in iſto quaſi [b] fundo infimo univerſæ creaturæ adſpicite animalia, quæ volant, & natant, & gradiuntur, & repunt. Nempe mortalia ſunt: nempe vita eorum, ſicut ſcriptum eſt, vapor eſt ad modicum apparens. Hunc enim modulum ab optimo Conditore perceptum, tamquam in commune conferunt univerſo pro ſui generis portione complendo, ut cum iſtis imis ſint omnia bona, in quibus ſunt eis ſuperna meliora. Verumtamen adtendite, & date mihi unum quamlibet abjectiſſimum animal, cujus anima oderit carnem ſuam, ac non potiùs nutriat & foveat eam, motuque vitali vegetet & regat, & quodam modo adminiſtret pro ſui generis exiguitate quoddam univerſum ſuum, ad incolumitatem tuendam ſibi conciliatum. Quòd enim rationalis anima caſtigat corpus ſuum, & ſervituti ſubjicit, ne immoderato appetitu [c] terrenorum impediatur à perceptione ſapientiæ, etiam ſic utique diligit carnem ſuam, quam ſibi ad obediendum legitimè ſubdit atque ordinat. Poſtremò vos ipſi, quamvis carnali errore carnem deteſtemini, non poteſtis niſi diligere carnem veſtram, ejuſque ſaluti & incolumitati conſulere, omnes ictus, & caſus, & intemperiem qua læditur devitare, munimenta verò & ſalubritatem qua conſervatur appetere: ita oſtenditis prævalere naturæ legem contra erroris veſtri opinionem.

Caput VI.

Quid in ipſa carne vitalia viſcera, totius formæ convenientia, membra operandi, vaſa ſentiendi, locis atque officiis ſuis cuncta diſtincta, & concordi unitate contexta, moderatione menſurarum, parilitate numerorum, ordine ponderum, nonne indicant artificem ſuum Deum verum, cui verè dictum eſt, Omnia in menſura & numero & pondere diſpoſuiſti? (Sap. 11. 21.) Si ergo cor non perverſum atque corruptum vanis fabulis haberetis, inviſibilia ejus etiam per iſta quæ in hac infima & carnali creatura facta ſunt, intellecta conſpiceretis. (Rom. 1. 20.) Unde enim iſtis hæc quæ commemoravi, niſi ab illo cujus unitate omnis modus ſiſtitur, cujus ſapientiâ omnis pulcritudo formatur, cujus lege omnis ordo diſponitur? Quòd ſi ad iſta intuenda oculum non habetis, Apoſtolica vos ducat auctoritas.

Caput VII.

Apostolus enim, cùm de ſancta dilectione præciperet, qualis eſſe debeat virorum in uxores, ex anima [d] amantis ſumſit exemplum. Qui diligit, inquit, uxorem ſuam, ſe ipſum diligit: nemo enim umquam carnem ſuam odio habet, ſed nutrit & fovet eam, tamquam Chriſtus Eccleſiam. (Ephes. 5. 28.) Ecce in conſpectu veſtro eſt carnalis univerſa ſubſtantia, videte quemadmodum in omne animal ſibi ad ſalutem conciliatum pertendat naturæ iſta communio, ut diligat carnem ſuam. Neque enim hoc in hominibus tantùm eſt, qui cùm rectè vivunt, non ſolùm conſulunt ſaluti carnis ſuæ, verùm etiam carnales motus [e] ad uſum rationis edomant & refrenant; ſed etiam beſtiæ fugiunt dolorem, formidant interitum, & quidquid illam membrorum compagem copulamque carnis & ſpiritûs à concordi junctura [f] diſſicere ac dirimere poteſt, quanta valent agilitate devitant, nutrientes etiam ipſæ ac foventes carnem ſuam. Nemo enim umquam carnem ſuam odio habet, ſed nutrit, inquit, ac fovet eam, ſicut & Chriſtus Eccleſiam. Videte unde, quò adſcenderit: intuemini, ſi poteſtis, quam vim ducat à Creatore creatura, ab ipſis cæleſtibus apparatibus uſque ad carnem & ſanguinem univerſitatis plenitudine terminata, formarum varietate decorata, rerum gradibus ordinata.

Cap. VIII.

Rursus idem Apoſtolus, cùm de ſpiritali-

[a] Plures MSS. *vel materiem corporum negare Deum.*
[b] Nonnulli MSS. *mundo infimo.*
[c] Plerique MSS. *appetitu terreno impediatur perceptio ſapientiæ.*

[d] Editi Am. & Er. *ex anima animantis.*
[e] Vaticanus codex, *carnales motus adverſos rationi.*
[f] Editi, *diſcindere,* At MSS. *diſſicere.*

bus diversis muneribus, & tamen ad unitatem consonis, rem planè magnam & divinam & abditam nos doceret, de ista ipsa carne nostra similitudinem dedit, cujus artificem Deum, cùm hæc loqueretur, omnino non tacuit. Quod etsi longum est, tamen quia valde necessarium, totum ipsum locum ex ejus ad Corinthios epistola huic operi me inserere non pigebit.

1. Cor. 12. 1. De spiritalibus autem nolo vos ignorare fratres: scitis quando Gentes eratis, ad simulacra sine voce quomodo adscendebatis inducti. Propter quod notum facio vobis, quia nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu: & nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu-sancto. Divisiones autem donationum sunt, idem autem Spiritus: & divisiones [a] ministrationum sunt, & idem ipse Dominus: & divisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui omnia operatur in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritûs ad utilitatem: alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ; alii sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum; alteri autem fides in eodem Spiritu; alii donatio curationum in uno Spiritu; alii operationes virtutum; alii prophetia; alii dijudicatio spirituum; alii genera linguarum; alii interpretatio sermonum: omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult. Sicut enim corpus unum est & membra habet multa, omnia autem membra corporis cùm sint multa, unum est corpus: ita & Christus. Etenim in uno Spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi: & omnes unum Spiritum potavimus. Etenim corpus non est unum membrum, sed multa. Si dixerit pes, quia non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? vel si dixerit auricula, quia non sum oculus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Nunc autem posuit Deus membra, singulum quodque eorum in corpore prout voluit. Si autem fuissent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem multa membra, unum autem corpus. Non potest autem dicere oculus manui, opus te non habeo; aut iterum caput pedibus, opus vobis non habeo: sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt; & quæ videntur viliora esse corporis, his abundantiorem honorem circumponimus; & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent: quæ autem honesta sunt nostra, non opus habent: sed Deus temperavit corpus, ei cui deerat majorem honorem dans, ut non esset scissura in corpore, sed idem ipsum, ut pro invicem sollicita sint membra: & sive patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive [b] glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra. Si ulla non dico fides Christiana, ut credatis Apostolo, sed ullus sensus humanus in vobis est, ut manifesta cernatis; unusquisque in semetipso ista videat atque consideret, quàm vera, quàm certa sint, quàm in parvo magna, & in extremo quàm bona: quando quidem ista in laude ponit Apostolus, ut per hæc infima corporalia quæ videntur, possint facilius illa sublimia spiritalia quæ non videntur, intelligi.

HORUM ergo membrorum & corporis nostri, quæ sic commendat, sic laudat Apostolus, quisquis artificem Deum negat, videtis cui contradicat, annuntians [c] vobis præter id quod accepimus. Quid igitur opus est, ut à me redarguatur potiùs, quàm ab omnibus Christianis anathemetur? Dicit Apostolus, Deus temperavit corpus: & dicit iste, Hyle, non Deus. Quid apertius his inimicitiis ante anathemandis, quàm refellendis? Numquid & hîc Apostolus, cùm diceret, Deus, addidit, hujus sæculi? Ubi etiam si quis diabolum intellexerit excæcare mentes infidelium, non negamus, malis suasionibus: quibus qui consentiunt, justitiæ lumen amittunt, Deo retribuente quod justum est. Hæc omnia legimus in Scripturis sanctis; nam & illud dictum est de seductione extrinsecùs veniente: Timeo ne sicut serpens Evam seduxit in versutia sua, ita corrumpantur mentes vestræ à simplicitate & castitate, quæ est in Christo. Cui simile est, Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Et illud quòd & sibi quisque seductor sit: Qui autem putat se esse aliquid, cùm nihil sit, se ipsum seducit. Et illud de Dei vindicta, quod supra commemoravi, Tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant quæ non conveniunt. Ita & in veteribus libris, cùm prædixisset, Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum: paulò pòst, Invidiâ, inquit, diaboli mors introivit in orbem terrarum. Et rursus de ipsa morte, ne se homines extra culpam ponerent, Impii autem manibus & verbis, inquit, accersierunt illam; & existimantes illam amicam defluxerunt. Alibi autem, Bona & mala, vita & mors, divitiæ & paupertas à Domino Deo sunt. Hîc perturbati homines non intelligunt in uno eodemque opere malo, non postea consequente alia quæ manifesta erit, sed quadam continuò comitante vindictâ, aliud venire de astutia suadentis, aliud de nequitia volentis, aliud de justitia punientis; cùm diabolus suggerit, homo consentit, Deus deserit. Quocirca in opere malo, id est, excæcatione infidelium, si intelligatur & diabolus propter suadendi malignitatem, ut sic distinguatur, Deus hujus sæculi, non mihi videtur absurdum. Neque enim sine additamento dicitur, Deus; cùm adjungitur, hujus sæculi, id est hominum impiorum, non nisi in hoc sæculo florere volentium: secundùm quod dicitur, & malum sæculum, sicut scriptum est, Ut eximeret nos de præsenti sæculo maligno. Tale est enim & illud, Quorum deus venter: nisi esset ibi, Quorum, nullo modo diceret, deus venter. Nec in Psalmo dæmonia possent dii appellari, nisi adderetur, gentium. Sic enim scriptum est: Quoniam dii gentium dæmonia. Hîc autem, nec Deus hujus sæculi, nec quorum deus venter, nec dii gentium dæmonia: sed simpliciter positum est, Deus temperavit corpus: qui non potest intelligi, nisi Deus verus omnium Creator. Illa enim cum vituperatione dicuntur, hoc autem cum laude dictum est. Nisi fortè Deum temperasse corpus, non dispositione membrorum, hoc est, fabricando & construendo, sed admixtione lucis suæ, Faustus in-

a In MSS. *ministeriorum*.
b Sic Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *sive gloriatur*.
c Aliquot MSS. *nobis*.

telligit; ut scilicet hæc membra ita distincta & locata suis sedibus alter posuerit, qui [a] hoc fabricavit; Deus autem miscendo bonitatem suam, hujus fabricæ malitiam temperaverit. Talibus enim fabulis pueriles animas hebetant. Sed neque hoc eos posse dicere permisit subveniens Deus parvulis per ora sanctorum. Habes enim » & paulò superiùs, Deus posuit membra singu» lum quodque eorum in corpore prout voluit. Quis jam non intelligat secundùm hoc Deum dictum temperatorem corporis, quòd ex multis B membris corpus fabricavit, officia diversorum operum in unitatis compage servantibus?

CAPUT X. DICANT ergo Manichæi utrùm animalia, quæ secundùm deliramenta eorum Hyle fabricaverat in gente tenebrarum, ante quàm illis Deus lucem suam miscuisset, non habebant istam membrorum concordiam, quam sic laudat Apostolus: 1. Cor. 12. utrùm ibi diceret caput pedibus, aut oculus manui, Opus te non habeo? Numquam hoc dixerunt, nec dicere potuerunt: tales enim eis actus C & opera tribuunt; repebant, ambulabant, natabant, volabant quæque pro suo genere; videbant quoque, & audiebant, ceterisque sensibus sentiebant, alimentis & temperamentis congruis nutriebant & fovebant corpora sua. Hinc etiam prolis fecunditas suppetebat: nam & conjugia tribuunt eis. Hæc certè omnia, quæ tamquam Hyles opera vituperat Manichæus, fieri non possunt sine membrorum concordia, quam laudat & Deo assignat Apostolus. Dubitatis adhuc, quisnam sectandus, & quisnam anathemandus sit? D Quid quòd erant ibi quædam, quæ etiam loquebantur, ut eis concionantibus omnia serpentia, quadrupedia, volatilia, natatilia, audirent, intelligerent, consentirent? Miranda hæc & omnino divina eloquentia, & neminem Grammaticum aut Rhetorem audierant, nec inter lacrymas ferularum atque virgarum ista didicerant. Nempe iste Faustus, ut has vanitates disertè garriret, ad disciplinam faciendi sermonis etiam se- E rus accessit; & quamvis esset acer ingenio, tamen legendo stomachum rupit, ut ei loquenti tam pauci assentirentur. O miserum, qui in ista luce, ac non in illis tenebris natus est: illic enim eum contra lucem concionantem, omnis bipes, omnis multipes, omnis etiam serpens à dracone usque ad cochleam libenter audiret, alacriter obediret: hîc autem contra tenebras disputantem, plures eloquentem quàm doctum, multi autem seductorem perversissimum nominabant: F inter paucos verò Manichæos tamquam magno magistro plaudentes, nullum ei pecus annuebat, nec ex illa doctrina saltem caballus ejus aliquid sciebat, tamquam omnibus animalibus ad hoc pars divina concreta sit, ut stolida fierent. Quid est hoc, rogo? Evigilate aliquando miseri, & comparate in fabula vestra omnium animantium prius tempus & præsens, tunc in terra sua, nunc in hoc mundo; tunc firma erant corpora, nunc infirma sunt; tunc acris acies oculorum ad vi- G dendum cum delectatione invadendi regionem dei, nunc ita obtusa, ut à solis radiis avertatur; tunc acutæ mentes animalium ad intelligendum concionantis sermonem, nunc hebetes & ab hujusmodi capacitate penitus alienæ; tunc natura- A lis tam magna & tam potens eloquentia, nunc tanto studio ac labore vix parva & exigua. O quàm magna bona commixtione boni perdidit gens tenebrarum!

CAP. XI. ISTE ipse Faustus in hoc ipso sermone, cui nunc respondeo, multa sibimet contraria eleganter opponere visus est, sanitatem & infirmitatem, copiam & egestatem, album & nigrum, calidum & frigidum, dulce & amarum: in quibus omitto de albo & nigro aliquid dicere: aut si B ullum momentum boni & mali est in coloribus, ut album dicant ad Deum pertinere, nigrum autem ad Hylen; cùm omnia genera volatilium Hylen creasse perhibeant, si album colorem plumis eorum Deus adspersit, ubi latebant corvi, quando cygni candore perfusi sunt? Item de calido & frigido disputare non opus est: utrumque enim temperanter adhibitum, salubre, intemperanter autem, perniciosum est. Cetera videamus. Bonum & malum, quod in primis C fortè ponere debuit, in iisdem contrariis ita videtur posuisse, ut tamquam generalia vellet intelligi, scilicet ut ad bonum pertineat sanitas, copia, album, calidum, dulce; ad malum autem, infirmitas, egestas, nigrum, frigidum, amarum: quàm imperitè & inconsideratè, videat qui potuerit. Ego autem ne homini calumniari puter, nihil objicio de albo & nigro, calido & frigido, [b] de dulci & amaro, sanitate atque infirmitate. Si enim album & dulce duo bona sunt, D nigrum autem & amarum duo mala, quomodo plurima uva, omnisque oliva nigrescendo dulcescit, id est, mali ampliùs habendo fit melior? Item si duo bona sunt calor & sanitas, duo verò mala frigus & infirmitas, cur calescendo corpora ægrescunt? An fortè sana febriunt? Non ergo hæc objicio, quæ fortè non cautus, aut pro quibuslibet contrariis potiùs, quàm pro bonis & malis commemoravit: præsertim quia ignem gentis tenebrarum numquam frigidum fuisse E dixerunt, sed calorem ejus utique malum.

CAPUT XII. VERUM ut ista omittamus, illa videamus, quæ ita commemoravit bona in his contrariis, ut nolit inde dubitari, sanitatem, copiam, dulcedinem. Itane in illa gente non erat sanitas corporum, in qua & nasci & crescere & gignere & ita perdurare potuerunt illa animalia, ut quibusdam eorum gravidis, sicut desipiunt, captis, & in cælo colligatis, nec saltem pleni temporis, sed abortivi fetus de tam excelso in terram caden- F tes, & vivere potuerint & crescere, & ista carnium, quæ nunc sunt innumerabilia, genera propagare? aut copia ibi non erat, ubi arbores non tantùm in aquis & ventis, sed etiam in igne & fumo & nasci potuerunt & tanta fecunditate ditari, ut ex earum fructibus sui cujusque generis animalia gignerentur, & earum arborum feracitate nutrita atque pasta conservarentur, quorum saginæ lætitiam prolis quoque fecunditas testaretur; maximè ubi nullus labor agriculturæ, G nec intemperies esset æstatis & hyemis; neque enim sol ibi circumibat, ut alternantibus temporibus anni transcurrerent? Proinde perpetua fertilitas erat arborum, quibus elementum & alimentum sui generis, sicut gignendis adfuerat, ita fetandis perpetuò suppetebat, & fructus num-

[a] Lov. *hac fabricavit.* At Am. Er. & MSS. *hoc fabricavit.* Subaudi, corpus.

[b] Sic Am. Er. & plures MSS. At Lov. *ne dulci & amaro, sanitati atque infirmitati præscribam.*

quam deeſſe faciebat: ſicut videmus arbores citriorum toto anno flores & fructus parere, ſi jugiter irrigentur. Magna ergo illic copia, & ejus habendæ magna ſecuritas: neque enim vel grando timebatur, ubi non erant luminis exactores, quos tonitrua commovere fabulamini.

Dulces autem ac ſuaves ſi non haberent cibos ſuos, numquam eos appeterent, numquam eis corpora vegetarent. * Ita enim ſe res habet, ut pro cujuſque corporis congruentia vel delectet eſca vel offendat. Si delectat, dulcis aut ſuavis dicitur; ſi autem offendit, amara, ſive aſpera, ſive aliqua inſuavitate reſpuenda. Nonne ipſi nos homines ita ſumus, ut plerumque alter appetat alimentum, quod alter exhorreat; ſive pro temperatione naturæ, ſive pro uſu conſuetudinis, ſive pro affectione valetudinis? Quanto magis longè diverſi generis corpora beſtiarum poſſunt illud habere jocundum, quod nobis amarum eſt? An aliter capræ ad rodendum ſuſpenderentur oleaſtrum? Nam ſicut nonnulli morbo hominum mel amarum eſt, ita illi naturæ pecoris ſuavis oleaſter. Sic inſinuatur prudentibus rerum examinatoribus ordo quid valeat, cùm ſcilicet ſua cuique adhibentur atque redduntur; quantumque hoc bonum ſit ab imis uſque ad ſumma, à corporalibus uſque ad ſpiritalia. Itaque in gente tenebrarum, cùm animal alicujus elementi eo veſcebatur cibo, qui naſcebatur in ejus elemento, procul dubio ſuavitatem ipſa congruentia faciebat: ſi autem incidiſſet in alterius elementi cibum, ipſa incongruentia faceret offenſionem ſenſui guſtantis: quæ offenſio vel amaritudo vel aſperitas vel inſuavitas vel quodlibet aliud, aut ſi ita nimium eſt, ut aliena vi compagem corporis concordiamque diſrumpat, ac ſic interimat, aut vires auferat, etiam venenum vocatur, non niſi per incongruentiam, quod alteri generi per congruentiam cibus eſt: ſicut panem, qui quotidiana eſca noſtra eſt, ſi accipiter ſumat, exſtinguitur; & nos ſi helleborum, quo pecora pleraque veſcuntur, cujus tamen herbæ adhibendæ quidam modus etiam medicamentum eſt. Quod ſi ſciret aut conſideraret Fauſtus, non utique venenum & antidotum pro exemplo duarum naturarum mali & boni poneret, tamquam Deus ſit antidotum & Hyle venenum: cùm eadem res eademque natura nunc congruenter, nunc incongruenter ſumta ſive adhibita, vel proſit, vel noceat. Itaque ſecundùm eorum fabulam poteſt dici deus eorum fuiſſe venenum genti tenebrarum, cujus corpora tam firma ita corrupit, ut infirmiſſima redderet: ſed quia & lux ipſa capta, oppreſſa, corrupta eſt, invicem ſibi venenum fuerunt.

*Caput XIII.

Caput XIV.

Cur non ergo hæc, aut duo bona dicitis aut duo mala, vel magis & duo bona & duo mala; duo bona apud ſe, duo mala in alterutrum? Poſtea ſi opus fuerit, quæremus quid horum ſit melius aut pejus: interim quia duo bona erant apud ſe, ita conſideratur: Regnabat Deus in terra ſua, regnabat & Hyle in ſua. Sanitas regnantium & ibi & hîc: copia fructuum & ibi & hîc: fecunditas prolis utrobique: ſuavitas propriarum voluptatum apud utroſque. Sed illa gens, inquiunt, excepto eo quòd vicinæ luci mala erat, & apud ſe ipſam mala erat. Interim bona ejus multa jam dixi, ſi & vos mala ejus potueritis oſtendere, erunt duo regna bona, ſed illud melius, ubi nullum erat malum: quænam ergo hujus mala dicitis fuiſſe? Vaſtabant ſe, inquit, invicem lædebant, occidebant, abſumebant. Si ad hoc ſolum ibi vacaretur, quomodo ibi tanta agmina gignerentur, nutrirentur, perficerentur? Erat ibi ergo & quies & pax. Verumtamen fateamur illud fuiſſe melius regnum, ubi nulla diſcordia: duo tamen bona iſta multo accommodatiùs dixerim, quàm unum bonum & alterum malum; ut illud ſit melius, ubi nec ſinguli ſibimetipſis nocebant, nec invicem; hoc autem inferius bonum, ubi quamvis invicem adverſarentur, unumquodque tamen animal ſuam ſalutem, incolumitatem, naturamque tuebatur. Verumtamen deo veſtro ille ſaltem princeps tenebrarum non ita longo intervallo comparari poteſt, cui nemo reſiſtebat, cui regnanti cuncta ſervierunt, quem concionantem cuncta ſecuta ſunt, quod ſine magna pace atque concordia fieri non poſſet. Ibi enim ſunt regna felicia, ubi omnium pleno conſenſu regibus obeditur. Huc accedit, quia illi principi non tantùm ſui generis, id eſt, bipedes, quos parentes hominum dicitis, ſed etiam cuncta animalium ceterorum genera ſubdita erant, & ad nutum ejus convertebantur, faciendo quod juſſiſſet, credendo quod ſuaſiſſet. Hæc dicentes, uſque adeo putatis ſurda hominum corda, ut exſpectent à vobis deum alterum nominari, quem vident planè apertéque deſcribi. Si enim principis hujus vires hoc poterant, magna potentia; ſi honor, magna claritas; ſi amor, magna concordia; ſi timor, magna diſciplina. In his omnibus bonis ſi erant aliqua mala, num ideo jam mali natura dicenda eſt, niſi ab eis qui neſciunt quid loquantur? Porrò ſi propterea mali naturam putatis, quia non ſolùm in alteram naturam mala erat, ſed etiam in ſe ipſa habebant malum, nullumne malum eſſe arbitramini duram neceſſitatem, quam patiebatur deus veſter ante commixtionem naturæ contrariæ, ut cum ea bellare, & in ejus fauces ſic opprimenda membra ſua mittere cogeretur, ut non [a] poſſet tota purgari? Ecce erat & in ipſa magnum malum, ante quàm ei miſceretur quod ſolum dicitis malum. Aut enim lædi & corrumpi non poterat à gente tenebrarum, & propriâ ſtultitiâ patiebatur illam neceſſitatem; aut ſi poterat corrumpi ejus ſubſtantia, non colitis Deum incorruptibilem, qualem Apoſtolus prædicat. Quid ergo, & ipſa corruptibilitas, qua quidem nondum corrumpebatur illa natura, ſed tamen [b] à qua corrumpi poterat, non vobis in deo veſtro videtur malum?

Illud etiam quis non videat, quòd aut præſcientia ibi non erat; ubi veſtrum eſt jam cogitare, utrùm nullum vitium Dei ſit carere præſcientiâ, & quid immineat omnino neſcire: aut ſi erat ibi præſcientia, ſecuritas ibi eſſe non poterat, ſed æternus timor; & hoc quantum malum ſit, certè agnoſcitis. An non timebat, ne jam jamque adveniret tempus, quo membra ejus ita vaſtarentur & inquinarentur in illo prœlio, ut

[a] Lov. *ut non poſſent.* At MSS. *ut non poſſet.* Editiones quoque Am & Er in ſingulari, *ut non poſſit*, ſupple, natura Dei: ad quam etiam illud quod mox ſequitur, referendum, *Ecce erat & in ipſa magnum malum.*

[b] Editi, *ſed tamen ab alia.* Meliùs MSS. *ſed tamen à qua corrumpi poterat*: id eſt, talis erat ut corrumpi poſſet.

vix cum tanto labore, nec tamen tota liberentur atque mundentur? Sed si ad ipsum hoc non pertinebat, quod quidem cernitis quàm durè dicatur, certè ipsa membra ejus, quæ hîc tanta mala passura erant, nempe metuebant. An hoc futurum ipsa nesciebant? Ergo qualicumque parti substantiæ dei vestri defuit utique præscientia. Numerate mala in summo vestro bono. An ideo non timebant, quia suam consecuturam liberationem ac triumphum pariter prævidebant? Certè vel pro sociis timebant, quos æternis in illo globo vinculis à suo regno noverant alienandos.

Caput XVI.

An ibi caritas non erat, ut nulla esset fraterna compassio, pro his utique quorum peccato nullo præcedente impendebant æterna supplicia? Quid illæ ipsæ animæ in globo ligandæ, nonne & ipsæ membra dei vestri erant? Nonne unum genus & una substantia est? Ipsæ saltem præscientes futurum sempiternum vinculum suum, nempe timebant, nempe mærebant. Aut si ipsæ hoc futurum nesciebant, pars dei vestri provida erat, pars improvida: quomodo ergo una eademque substantia? Cùm ergo tanta mala & ibi fuerint, ante quàm esset alieni mali commixtio, quid de illo tamquam puro & simplici & summo bono gloriamini? Ergo etiam apud semetipsas istas duas naturas, aut duo bona, aut duo mala fateri cogimini. Concedimus vobis, si duo mala dixeritis, ut quod volueritis horum pejus dicatis: si autem duo bona, quodlibet horum melius dicite, erit postea diligentior consideratio; dum tamen vester error ille tollatur, quo dicitis duo principia duarum naturarum, bonæ & malæ; & planè duos deos, unum bonum, & alterum malum. Jam verò si propterea malum est aliquid, quòd alteri nocet, invicem sibi ista nocuerunt: fuerit una pars improbior, quia prior appetivit alienum. Una ergo malum inferre voluit, altera malum pro malo retribuit: & non lege talionis, tamquam oculum pro oculo, quod imprudenter reprehendere soletis, sed multo gravius. Eligite ergo quam pejorem dicatis, quæ prior nocere voluit, an quæ amplius nocere & voluit & potuit. Ista enim pro modulo suo luce perfrui concupivit, illa eam funditus eradicavit. Ista si quod appetivit implesset, sibi certè nihil obfuisset: illa verò ut hostilem adversitatem penitus everteret, etiam suæ parti graviter nocuit. Sicut est illa notissima, & quarumdam litterarum memoriæ commendata furiosa sententia: Pereant amici, dum inimici unà intercidant. (Cicero pro Dejotaro.) Missa est enim ad inexpiabilem contaminationem pars dei, ut esset unde tegeretur globus, quo in æternum hostis vivus sepeliendus est: tantum enim timebitur & victus, tantum terrebit inclusus, ut sempiterna miseria partis dei cetero deo tribuat qualemcumque securitatem. O magna innocentia bonitatis! Ecce faciet & deus vester, unde tenebrarum gentem horribiliter accusatis, quòd & suis noceat & alienis. Idipsum omnino in deo vestro arguit ille globus extremus, quo & hostis includitur, & civis affigitur: immo verò superat in amplius nocendo, & alienis & suis, pars illa, quam dicitis deum. Hyle quippe non eradicare alienum regnum voluit, sed tenere; suos autem quosdam, etsi ab aliis suis quibusdam consumendo interimebat, in alias tamen formas denuo commutabat, ut moriendo & renascendo saltem per intervalla temporum suæ vitæ lætitiâ fruerentur: Deus autem, qualem omnipotentem optimumque describitis, in æternum & alienos eradicat, & suos damnat: & quod mirabiliore dementiâ creditur, Hyle animalia sua lædit in pugna sua, Deus membra sua punit in victoria sua. Quid est vani homines? Nempe recordamini verba Fausti de Deo tamquam de antidoto, & Hyle tamquam veneno: ecce plus nocet vestrum antidotum quàm venenum. Numquid Hyle tam horrendo globo in æternum, vel Deum includeret, vel sua viscera [a] affigeret: & quod sceleratius est, calumniatur eisdem reliquiis, ne defecisse videatur, quòd eas purgare non potuit. Dicit enim Manichæus in epistola Fundamenti, ideo dignas illas animas fieri tali supplicio, quòd errare se à priore lucida sua natura passæ sunt, & inimicæ lumini sancto exstiterunt: cùm eas in illum errorem, quo ita tenebrarentur, ut inimica luci lux fieret, ipse miserit; si invitas, injustus, ut cogeret; si volentes, ingratus, ut [b] damnet. Quæ se futuras inimicas origini suæ, si præscire potuerunt, & ante bellum timore cruciatæ, & in bello inexpiabiliter maculatæ, & post bellum in æternum damnatæ, numquam beatæ. Si autem præscire non potuerunt, & ante bellum improvidæ, & in bello invalidæ, & post bellum miseræ, numquam divinæ. Et utique quod ipsæ, hoc Deus, secundùm unitatem substantiæ. Putamusne respicitis quàm immaniter blasphematis? Et tamen aliquando volentes quasi defendere bonitatem Dei, etiam ipsi Hylæ præstare dicitis aliquid boni, ut inclusa in semetipsa non sæviat. Habebit ergo aliquid boni, cùm ei nullum mixtum erit bonum? An fortè sicut Deus ante bellum sine commixtione mali habebat necessitatis malum, ita Hyle post bellum sine commixtione boni habebit cessationis bonum? Dicite ergo duo mala, sed unum altero pejus: aut duo non summa bona, sed unum altero melius; ita sanè, ut quod est melius, hoc dicatis miserius: nam si illius tanti belli hic erit exitus, ut superata Hyle à propria vastatione & Dei membris affixis in globo, aliquid boni præstetur hostibus, & tantum mali infligatur civibus; cogitate quis vicerit. Sed videlicet venenum est Hyle, quæ formare, firmare, nutrire, vegetare valuit animalia sua: & antidotum Deus, qui damnare potuit, qui sanare non potuit membra sua. Insani, nec illa est Hyle, nec ille Deus. Sic delirant, qui sanam doctrinam non sustinentes, ad fabulas convertuntur. (2. Tim. 4. 3.)

[a] Sic Am. & MSS. At. Er. & Lov. *affligeret*.

[b] Er. & Lov. *ut damnaret*. Am. autem & MSS. *ut damnet*.

LIBER VICESIMUS-SECUNDUS.

Cap. I.

FAUSTUS dixit: *Cur Legem blasphematis & Prophetas? Minimè quidem nos hostes sumus, aut inimici Legis ac Prophetarum, sed nec ullius omnino: adeo ut si modò per ipsos vos liceat, simus parati fateri, falsa illa omnia esse, quæ de eis scripta sunt, & quorum caussâ videntur nobis exosi. Sed enim vos repugnatis, & scriptoribus assentiendo vestris, in crimen forsitan Prophetas innocentes adducitis, infamatis Patriarchas, dedecoratis & Legem, atque quod sit stultius, vultis & scriptores vestros non esse mendaces, & eos tamen religiosos ac sanctos, quorum hi flagitia & turpes conscripserint vitas. Quod quia utrumque pariter constare non potest, (oportet enim aut hos fuisse malos, aut illos mendaces & falsos:)*

Caput II.

AGE, si libet, assensu communi scriptoribus damnatis, defensionem suscipiamus Legis & Prophetarum. Legem autem nunc dico ego, non circumcisionem, nec sabbata, & sacrificia, ceteraque hujusmodi Judæorum; sed eam quæ verè sit Lex, id est, Non occides, Non mœchaberis, Non pejerabis, & cetera. (Exodi 20. 13. Deut. 5.17.) *Cui quia olim diffamatæ in gentibus, id est, ex quo mundi hujus creatura consistit, Hebræorum scriptores irruentes, tamquam lepram ac scabiem, abominanda hæc sua & turpissima præcepta commiscuerunt, quæ ad peritomen spectant, & sacrificia; age si es certò & tu amicus Legis, damna eos mecum, qui hanc violare ausi sunt hac commixtione inconvenientium eidem præceptorum: quæ præcepta, nisi & vos Legem non esse sciretis, nec Legis partem, utique aut eadem servare niteremini professi justitiam, aut vos coràm fateremini esse non justos. Nunc verò & de illis quæ scelera prohibent mandatis, sollicita vobis est cura rectè volentibus vivere; & de iis quæ pertinent ad Judæos, nulla fit mentio: quod quatenus excusatum vobis erit, nisi eamdem Legem non esse constiterit? Denique si ut incenderis, intolerabile convicium judicans, si quis te negligentem præcepti hujus appellet, quo dictum est, Non occides, vel, Non mœchaberis; ita etiam exardesceres, si quis te & incircumcisum vocaret, & negligentem sabbati; erat intelligi procul dubio quòd esset utrumque lex & Dei mandatum. Nunc verò & de illis superioribus laudem quæris & gloriam, si ea conserves; & de his nullam ejusdem boni jacturam metuis, quia contemnas. Quare constat hæc, ut dixi, non esse Legem, sed Legis potiùs maculas & scabiem: quæ si damnantur à nobis, damnantur ut falsa, non ut legitima. Nec tangit convicium hoc Legem, nec Legis auctorem Deum, sed eos qui hunc & illam nefariis suis religionibus inscripserunt. Vt autem interdum Legis nos reverendum nomen, cùm Judaica præcepta persequimur, lacessamus, vestro fit vitio, qui inter Hebraicas institutiones & Legem, nullum vultis esse discrimen: alioquin reddite Legi propriam dignitatem, Israeliticas ab eadem turpitudines tamquam verrucas incidite, deformationis ejus crimen scriptoribus* [a] *imputate, & statim videbitis nos Judaismi inimicos fuisse, non Legis. Legis nomen est quod vos decipit: quia cui jure debeat adscribi, non nostis.*

Cap. III.

AD hæc & Prophetas ac Patriarchas vestros A *cur nos blasphemare existimetis, ego non video. Nam si à nobis scripta hæc* [b] *dictatave fuissent, quæ iidem commisisse leguntur, esset vestra hæc in nos non irrationabilis accusatio: ubi verò aut ab ipsis eadem scripta sunt contra honestatis morem, de vitiis captantibus gloriam, aut ab eorum sociis ac paribus, nostra quæ isthìc culpa est? Damnamus enim detestati actus iniquos, quos ultro de se, nec interrogati confessi sunt rei: aut si hæc per invidiam scriptorum adversùs eos malignitas finxit, puniantur scriptores,* B *damnentur eorum libri, purgetur Propheticum nomen indignâ famâ, gravitati atque censuræ suæ Patriarcharum reddatur auctoritas.*

ET sanè fieri potuit, ut quemadmodum de Deo impudenter iidem tanta finxerunt, nunc eum in tenebris ex æterno versatum dicentes, & postea miratum cùm vidisset lucem; nunc ignarum futuri, ut præceptum illud quod non esset servaturus Adam, ei mandaret; nunc & improvidum, ut eum latentem in angulo paradisi post nuditatem cognitam videre non C *posset; nunc & invidum ac timentem, ne si gustaret homo suus de ligno vitæ, in æternum viveret; nunc aliàs & appetentem sanguinis atque adipis ex omni genere sacrificiorum, zelantemque si & aliis eadem offerrentur ut sibi; & nunc irascentem in alienos, nunc & in suos; nunc perimentem millia hominum ob levia quidem aut nulla commissa; nunc etiam comminantem venturum se fore cum gladio, & parciturum nemini, non justo, non peccatori: fieri, inquam, potuit, ut & de Dei hominibus mentirentur, qui de* D *Deo ipso tanta protervitate mentiti sunt. Sed vos consentite nobiscum, ut portent scriptores crimen, si vultis eodem liberari Prophetas.*

ALIOQUIN neque illa nos de Abraham scripsimus, quòd habendæ prolis insana flagrans cupidine, & Deo, qui id jam sibi de Sara conjuge promiserat, minimè credens, cum pellice volutatus sit sub conscientia (quò sit inhonestius) uxoris. Nec quòd matrimonii sui infamissimus nundinator, idem avaritiæ ac ventris caussâ duobus regibus, Abimelech & E *Pharaoni, diversis temporibus, memoratam Saram conjugem suam sororem mentitus, quia erat pulcherrima, in concubitum venditavit. Nec quòd Loth ipsius frater de Sodoma liberatus, cum duabus filiabus suis in monte concubuit; qui honestiùs arsisset in Sodoma ictu fulminis, quàm in monte flagravit inconcessæ flammâ libidinis. Sed nec quòd Isaac eadem patri suo gessit ac paria, erga Rebeccam conjugem suam, fingens & ipse eam sororem, quò per ipsam viveret turpiter. Nec quòd Iacob filius ejus inter* F *Rachel & Liam duas germanas sorores, earumque singulas famulas, quatuor uxorum maritus, tamquam hircus erraverit; ut esset quotidie inter quatuor scorta certamen, quænam eum venientem de agro prior ad concubitum raperet, interdumque etiam mercedibus in noctem ab invicem conducerent eum. Item quòd Judas filius ejus cum Thamar nuru sua dormierit, post unius & alterius nuptias filii, deceptus, ut aiunt, habitu prostitutionis, in quem se transformaverat eadem, quæ socerum suum bene nosset cum* [c] *hoc genere feminarum semper habuisse commercium.*

a Sola editio Lov. *scriptoribus vestris.*
b Sic MSS. Editi autem, *dictave fuissent.*
c Am. & Er. *cum omni genere feminarum.*

Nec quòd David post tot numero uxores, mulierculam quoque Vriæ militis sui mœchatus sit, ipsumque perdiderit in bello. Nec quòd Salomon filius ejus trecentas uxores & septingentas concubinas habuerit, & regum filias sine numero. Nec quòd Osee prophetarum primus de fornicaria muliere filios fecerit: cui turpitudini, quò sit deterius, adscribitur & consilium Dei. Sed nec illud, quòd Moyses homicidium fecerit, quòd spoliaverit Ægyptum, quòd bella gesserit, quòd crudelia multa & mandarit & fecerit, quòd ne ipse quidem uno contentus matrimonio fuerit. Hæc, inquam, & horum similia, quæ in diversis eorum habentur libris, nihil à nobis scriptum, nihil dictatum est: sed aut scriptorum vestrorum ista commenta sunt falsa, aut patrum crimina vera. Vos utrum vultis eligite: nam nos, aut hos, aut illos pariter detestari necessè est, quia tam malos & turpes odimus, quàm mendaces.

Caput VI.

AUGUSTINUS respondit: Nec sacramenta Legis intelligitis, nec facta Prophetarum; quia neque sanctitatem, neque justitiam cogitare nostis. Sed de præceptis & sacramentis veteris Testamenti sæpe ac multa jam diximus, ut intelligeretur aliud ibi fuisse quod per gratiam novi Testamenti faciendo donaretur implendum, aliud quod per veritatem patefactam removendo demonstraretur impletum: cùm Dei & proximi dilectione susciperetur Legis perficienda præceptio, circumcisionis autem atque aliorum illius temporis sacramentorum cessatione ostenderetur Legis persoluta promissio. Præceptum quippe reos faciebat ad desiderandam salutem, promissum autem figuras celebrabat ad exspectandum Salvatorem: ut per adventum novi Testamenti illos liberaret gratia donata, illas auferret veritas reddita. Ipsa enim Lex quæ per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est: gratia scilicet, ut datâ indulgentiâ peccatorum, quod præceptum erat ex Dei dono custodiretur; veritas autem, ut ablata observatione umbrarum, quod promissum erat ex Dei fide præsentaretur.

Caput VII.

PROINDE isti, qui ea quæ non intelligunt reprehendentes, lepram vel scabiem seu verrucas Legis esse dicunt promissivas figuras sacramentorum, similes sunt hominibus, quibus displicent ea quorum non capiunt utilitatem: veluti si surdus videns moveri labia loquentium, tamquam superfluos oris motus deformesque reprehenderet; vel si quisquam cæcus laudata sibi aliqua domo, vellet palpando probare quod dicitur, & parietum [a] lævitatem manu pertractans, in fenestras irrueret, easque velut inconvenientes illi æqualitati redargueret, cavernasque ruinosas putaret.

Caput VIII.

JAM verò facta Prophetarum etiam ipsa prophetica & mystica fuisse, quid agam ut intelligant, quorum mentes vanitas occupavit, ita ut putent credi à nobis etiam ipsum Deum aliquando in tenebris esse versatum, quia scriptum est, Tenebræ erant super abyssum: tamquam nos abyssum dicamus Deum, ubi tenebræ erant, quia lux ibi non erat, ante quàm Deus verbo faceret lucem? Sed quia non distinguunt inter lucem quod est ipse Deus, & lucem quam fecit Deus, ideo putant esse consequens, ut in tenebris ipse fuerit, ante quàm faceret lucem, cùm tenebræ essent super abyssum, ante quàm diceret, Fiat lux, & facta est lux. Sicut enim in novo Testamento utrumque de illo dicitur; nam & Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ, ibi legimus: & Deus qui dixit de tenebris lumen clarescere, claruit in cordibus nostris, itidem ibi legimus: sic & in illis veteribus libris, Et candor est lucis æternæ, dictum est de Sapientia Dei, quæ utique facta non est, quia per illam facta sunt omnia: & de luce quadam, quæ non nisi per illam fieri potest, hoc modo ibi dicitur, Tu illuminabis lucernam meam Domine Deus meus, illuminabis tenebras meas. Sicut & ab initio cùm tenebræ essent super abyssum, dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux: quam non fecisset, nisi lucifica lux, quod est Deus.

Caput IX.

SICUT enim Deus sibi sufficit ad æternam beatitudinem, & ex hac abundat ad faciendos beatos; ita sibi sufficit ad æternam lucem, & ex hac abundat ad faciendos illuminatos: nullius bonum cupiens, cùm ipso fruatur omnis voluntas bona; nullius malum timens, cùm ipso deseratur omnis voluntas mala: quia nec auget eum, qui ejus dono beatus est; nec terret eum, qui ejus judicio miser est. Talem Deum Manichæi non colitis, longè ab illo facti estis, dum phantasmata vestra sectamini, quæ cor vestrum vanum & vagum, lucem istam cælestium corporum per carnis oculos hauriens, vobis multiplici fictione dilatavit atque variavit. Lux ista, quamvis & ipsam Deus fecerit, longè incomparabilis est etiam illi luci, quam fecit Deus in mentibus piorum, quas à tenebris lucificat, sicut ab impietate justificat: quanto magis illi inaccessibili, quæ ista omnia facit? Nec omnibus inaccessibilis est: Beati enim mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt. Deus autem lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ: impii verò non videbunt lumen, sicut dicit Isaias. Talibus ergo est inaccessibilis illa lucifica lux, quæ non solùm illam spiritalem lucem in sanctorum mentibus, sed etiam istam corporalem fecit: non ad quam prohibeat accedere malos, sed quam facit oriri super bonos & malos.

Caput X.

CUM ergo essent tenebræ super abyssum, ille qui erat lux, dixit, Fiat lux. Quæ lux lucem fecerit, manifestum est; manifestè enim positum est, Dixit Deus: quam tamen lucem fecerit, non ita manifestum est. Utrùm enim illam, quæ in mentibus Angelorum est, id est, ipsos tunc spiritus rationales Deus fecerit, an corporalem quamdam lucem, remotam etiam ab adspectibus nostris in sublimibus hujus mundi locis, inter studiosos divinarum scripturarum concorditer disputatur. Quarto enim die fecit ista conspicua cæli luminaria. Quæ rursus utrùm simul cum sua luce facta sint, an ex illa, quæ jam facta erat, quodam modo accensa sint, similiter quæritur. Quælibet sanè lux facta sit, quando cùm essent tenebræ super abyssum, dixit Deus, Fiat lux: creatam tamen lucem à creatrice luce factam esse non dubitat, quisquis sanctas litteras piè legendo fit dignus qui intelligat.

Cap. XI.

NEC ideo putandus est Deus, ante quàm faceret lucem, in tenebris habitasse, quia Spiritus Dei superferebatur super aquas, cùm prædictum fuisset, Tenebræ erant super abyssum. Abyssus

[a] Am. & plures MSS. lenitatem.

namque est aquarum inæstimabilis profunditas. A Unde potest occurrere carnali prudentiæ, velut in iis tenebris, quæ erant super abyssum, habitaverit Spiritus Dei, de quo dictum est, Ferebatur super aquas; non intelligenti quemadmodum *Iohan. 1. 5.* lux luceat in tenebris, & tenebræ eam non comprehendant, nisi per Dei verbum fiant lux, & *Ephes. 5. 8.* dicatur eis, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Quòd si rationales mentes per voluntatem impiam tenebrosæ lucem sapientiæ Dei nusquam absentem comprehendere non B possunt, quòd ab ea longè sint affectu, non loco; quid mirum si Spiritus Dei, qui superferebatur super aquas, superferebatur etiam super aquarum tenebras, incomparabili quidem longinquitate, sed substantiæ, non locorum?

CAPUT XII.

SCIO quidem istis quàm surdis hæc cantem: nec tamen despero quòd cantici mei veritas inventura sit aurem suam, quam Dominus aperuerit, à quo sunt vera quæ dicimus. Istos autem, quales divinarum scripturarum judices patimur, C quibus etiam displicet quòd Deo placuerint opera sua, quem tamquam insolitam lucem miratum *Gen. 1. 4.* esse reprehendunt, quia scriptum est, Et vidit Deus lucem, quia bona est? Approbat enim opera sua, quia placent ei quæ fecit, & hoc est videre quia bona sunt. Neque enim aliquid invitus facere cogitur, ut quod ei non placet faciat; aut in aliquid faciendum imprudens labitur, ut factum esse displiceat. Cur autem istis non displiceat, quòd Deus noster opus suum vidit, quia D bonum est; quando quidem deus eorum cùm membra sua mersit in tenebras, velum contra se posuit? Non enim quod fecit vidit, quia bonum est: sed noluit videre, quia malum est.

CAPUT XIII.

MIRATUM sanè Faustus Deum nostrum dixit, quod scriptum non est: nec omnino est consequens, ut cùm aliquis vidit quia bonum est, etiam miratus dicatur. Multa enim bona videntes non miramur, tamquam præter opinionem ita sint; sed tantummodo approbamus, quòd ita E esse debuerint. Verumtamen ostendimus eis, non in vetere Testamento cui malitiosè calumniantur, sed in novo quod ut imperitos fallant accipiunt, Deum esse miratum. Christum enim fatentur Deum, & hanc in laqueo suo velut escam dulcissimam ponunt, qua Christo deditos capiant. Deus ergo miratus est, cùm Christus miratus est: sic enim scriptum est in Evangelio, quòd audita fide cujusdam Centurionis miratus *Matth. 8. 10.* est, & ait discipulis suis, Amen dico vobis, non F inveni tantam fidem in Israël. Ecce nos ut po- *Gen. 1. 4.* tuimus, exposuimus, Vidit Deus quia bonum est; & meliùs fortassis exponunt ista meliores: exponant & isti quare sit miratus Jesus, quod antequàm fieret, præsciebat; & ante quàm audiret, utique noverat. Quamquam enim plurimum intersit, utrùm videat aliquis quia bonum est, an etiam miretur: in hoc tamen est nonnulla similitudo, quia etiam Jesus lucem fidei miratus est, quam in corde illius Centurionis ipse fecerat, G *Iohan. 1. 9.* qui verum est lumen, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

CAPUT XIV.

QUEM posset certè aliquis impius paganus ita calumniari & reprehendere in Evangelio, sicut Deum Faustus in vetere Testamento. Diceret enim & ille improvidum Christum, non solùm ex hoc quòd miratus est Centurionis fidem; verùm etiam quòd Judam inter discipulos elegit, qui mandata ejus non erat servaturus: sicut reprehendit iste, cur præceptum in paradiso datum fuerit homini non facturo. Culparet etiam illud, quòd scire non potuerit quis eum tetigerit, quando tetigit fimbriam vestimenti ejus, quæ fluxum sanguinis patiebatur: sicut iste culpavit Deum nescisse ubi lateret Adam. Credo quia dixerit, Adam ubi es? sicut dixit Christus, Quis me tetigit? Diceret & invidum ac timentem, ne si intrarent quinque aliæ virgines in regnum ejus, viverent in æternum; contra quas ita clausit, ut nec miserabiliter pulsantibus aperiret, velut obliviscens quod ipse promiserat, dicens, Pulsate & aperietur vobis: sicut iste invidiæ timorisque arguit Deum, quòd ad vitam æternam non admiserit peccatorem. Diceret & appetentem, non pecudum, sed hominum sanguinis, quia dixit, Qui perdiderit animam suam propter me, in vitam æternam inveniet eam: sicut iste de sacrificiis animalium, quibus figuris promittebatur sacrificium sanguinis, quo redemti sumus, voluit calumniari. Reprehenderet & zelantem, quia cùm ementes & vendentes de templo flagellando ejecisset, commemoravit Evangelista de illo esse scriptum, Zelus domûs tuæ comedit me: sicut iste accusavit zelantem Deum, quòd aliis sacrificari vetuisset. Diceret irascentem in suos & in alienos: in suos quidem, quia dixit, Servus qui scit voluntatem domini sui, & [a] non facit digna, plagis vapulabit multis; in alienos autem, quia dixit, Si quis vos non receperit, excutite illis pulverem de calceamentis vestris, amen dico vobis, quia tolerabilius erit Sodomæ in die judicii, quàm illi civitati: sicut iste criminatur irascentem Deum, nunc in alienos, nunc in suos, quos utrosque Apostolus commemorat, dicens, Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt; & quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. Diceret & trucidantem & effundentem multorum sanguinem ob levia quidem vel nulla commissa. Leve quippe aut nullum commissum pagano videretur, vel non habere in convivio nuptiarum vestem nuptialem, propter quod Rex noster in Evangelio jussit hominem ligatis manibus & pedibus projici in tenebras exteriores; vel nolle super se Christum regnare, propter quod peccatum ait, Illos autem qui noluerunt me regnare sibi, adducite, & interficite coram me: sicut iste accusavit Deum in vetere Testamento, qui ei visus est propter levia vel nulla commissa, hominum millia trucidare. Jam verò illud quod reprehendit Faustus, minantem Deum venturum se esse cum gladio, quo non parceret, nec justo, nec peccatori: quomodo paganus ille reprehenderet, audiens apostolum Paulum dicere de Deo nostro, Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum. Audiens & Petrum cùm de magnis tribulationibus sanctorum & interfectionibus loqueretur, ad tolerandum exhortantem & dicentem, Tempus est ut judicium incipiat à domo Domini: & si initium à nobis, qualis finis erit eis, qui non credunt Domini Evangelio? Et si justus quidem vix salvus erit, peccator & impius ubi parebunt? Quid enim justius Unico, cui

[a] Plures MSS. *& facit digna plagis, vapulabit multa.*

tamen

tamen Pater non pepercit? Et quid evidentius, quòd nec justis parcat, emendans eos varietate tribulationum, cùm de hac re apertè sit dictum, Et si justus vix salvus erit? Non solùm enim in vetere Testamento scriptum est, Quem enim diligit Deus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit: &, Si bona percepimus de manu Domini, mala non sustineamus? sed etiam in novo, Ego quem amo, arguo & castigo: & illud, Si enim nos ipsos dijudicaremus, à Domino non judicaremur: cùm judicamur autem, à Domino corripimur, ne cum mundo damnemur. Sed tamen si Paganus in novo Testamento talia reprehenderet, qualia isti reprehendunt in vetere, nonne & ipsi ea defendenda susciperent? Quod si facere possent, qua tandem vecordiâ hîc talia reprehendunt, qualia ibi defendunt? Si autem non possent, cur in uno tantùm, ac non potiùs in utroque Testamento, quod non intelligentibus impiis pravum videretur, idem [a] non intelligentibus piis rectum, sed tectum credi oportere concedunt?

Prov. 3. 12. Job 2. 10. Apoc. 3. 19. 1. Cor. 11. 31.

CAPUT XV.

An fortè, quæ de novo Testamento similia protulimus, ipsa quoque audent dicere falsa esse atque perversa, privilegio illo suo diabolico, ut quidquid est in Evangelio vel Epistolis canonicis, quo adjuvari hæresim suam putent, id esse à Christo & Apostolis dictum teneant atque suadeant; quidquid autem ex iisdem codicibus adversùs eos sonuerit, immissum ab infalsatoribus ore impudenti ac sacrilego non dubitent dicere? Cui furori eorum, auctoritatem omnium librorum exstinguere atque abolere conanti, jam suprà, quantum suscepti operis ratio sinere videbatur, non pauca respondi.

CAPUT XVI.

Nunc illud admoneo, ut cùm insanas & sacrilegas fabulas suas Christiani nominis pallio velare contendant, videant tamen, quando ista contra scripturas Christianas disputant, non à nobis contra Paganos tantùm, sed etiam contra Manichæos, veritatem codicum divinorum Testamenti utriusque defendi. Et ista quidem, quæ modò Faustus velut indigna Deo de nostris veteribus litteris in sermone suo posuit, contra Paganum & in Evangelico vel Apostolico sermone talia reprehendentem ita fortassè defenderem, ut paria de auctoribus eorum, sicut Paulus noster apud Athenienses fecit, commemorarem. Invenirem enim fortasse & in litteris eorum, Deum mundi creatorem ac fabricatorem, & lucis hujus institutorem; qui tamen ante quàm eam conderet, non jacebat in tenebris: & ex opere suo perfecto elatum esse gaudio; quod certè amplius est, quàm Vidit quia bonum est: & legis latorem, [b] quam si homo sequeretur, suo bono faceret; si autem sperneret, suo malo. Quem non ideo dicerent ignarum futuri, quia & futuris contemtoribus legem dedit. Jam verò ideo improvidum, quòd aliquid interroget, nec hominem dicerent, in quorum libris multa non ob aliud interrogantur, nisi ut suis quisque responsionibus convincatur; cùm ille qui interrogat, non solùm sciat quòd sibi vult ab altero responderi, sed etiam illum hoc responsurum. Invidentem autem cuiquam Deum, quòd malos beatos fieri non sineret, si vellet dicere, plenos inveniret suorum libros de hac re ad divinam providentiam [c] pertinente.

Act. 17. 22.

CAPUT XVII.

De sacrificiis verò nihil aliud mihi Paganus objiceret, nisi cur apud eos illa reprehendamus; cùm in nostris veteribus libris talia sibi Deus noster jussisse legeretur offerri. Hîc ego de vero sacrificio latiùs fortasse disserens, demonstrarem id non deberi nisi uni vero Deo, quod ei unus verus Sacerdos obtulit, Mediator Dei & hominum: cujus sacrificii promissivas figuras in victimis animalium celebrari oportebat, propter commendationem futuræ carnis & sanguinis, per quam unam victimam fieret remissio peccatorum de carne & sanguine contractorum; quæ regnum Dei non possidebunt, quia eadem substantia corporis in cælestem commutabitur qualitatem: quod ignis in sacrificio significabat, velut absorbens mortem in victoriam. In eo autem populo hæc rite celebrata sunt, cujus & regnum & sacerdotium prophetia erat venturi Regis & Sacerdotis ad regendos & consecrandos fideles in omnibus gentibus & introducendos in regnum cælorum & sacrarium Angelorum ac vitam æternam. Hujus itaque veri sacrificii sicut religiosa prædicamenta Hebræi celebraverunt, ita sacrilega imitamenta Pagani: quoniam quæ immolant Gentes, ait Apostolus, dæmoniis immolant, & non Deo. Antiqua enim res est prænuntiativa immolatio sanguinis, futuram passionem Mediatoris ab initio generis humani testificans: hanc enim primus Abel obtulisse in sacris litteris invenitur. Non igitur mirum est, si prævaricatores angeli, quorum duo maxima vitia sunt superbia atque fallacia, per hunc aërem volitantes, quod uni vero Deo deberi noverant, hoc sibi à suis cultoribus exegerunt, à quibus dii putari voluerunt, dante sibi locum vanitate cordis humani: maximè cùm ex desiderio mortuorum constituerentur imagines, unde simulacrorum usus exortus est; & majore adulatione divini honores deferrentur tamquam in cælum receptis, pro quibus se in terris dæmonia colenda supponerent, & sibi sacrificari à deceptis & perditis flagitarent. Sacrificium ergo non solùm cùm justè imperat verus Deus, sed etiam cùm superbè exigit falsus deus, satis ostendit cui debeatur. Hæc illi Pagano si essent difficiliora ad credendum, etiam ipsâ prophetiâ persuaderem, in qua tam longè antè conscripta sunt, quæ nunc impleta monstrarem. Quòd si & hanc contemneret, hoc quoque agnoscerem potiùs, quàm mirarer: quando quidem non omnes fuisse credituros, in ejusdem prophetiæ veritate recolerem.

1. Tim. 2. 5. 1. Cor. 15. 50. 1. Cor. 10. 20. Gen. 4. 4. Sap. 14. 15.

CAPUT XVIII.

Si autem zelantem Christum vel Deum ex utroque Testamento mihi objiceret, atque ipsum verbum exagitaret, nihil aliud quàm se omnium litterarum vel expertem vel negligentem ostenderet. Cùm enim docti eorum discernant inter voluntatem & cupiditatem, gaudium & lætitiam, cautionem & metum, clementiam & misericordiam, prudentiam & astutiam, fiduciam & audaciam; & multa in hunc modum, ita ut in his binis verbis, ea quæ priora posui, virtutibus; quæ autem posteriora, vitiis apponant: pleni sunt tamen libri eorum abusione istorum nominum, quæ propriè vitia significant, cùm

[a] Editi, *idem intelligentibus*: omissâ negante particulâ.
[b] Er. *quem si homo sequeretur*. Meliùs ceteri libri, *quam*: scilicet legem.
[c] Am. Er. & MSS. *pertinentes*.

etiam virtutes sic appellantur; cùm vel cupiditas pro voluntate, vel lætitia pro gaudio, vel metus pro cautione, vel misericordia pro clementia, vel astutia pro prudentia, vel audacia pro fiducia ponitur. Et quis omnia commemorare valeat, quæ ad similem licentiam mos locutionis usurpat? Huc accedit etiam singularum quarumque linguarum sua quædam proprietas. Nam in Ecclesiasticis litteris nusquam misericordiam in vituperatione positam recolo. Cui rei sermonis etiam quotidiani consuetudo concordat. Græci duas res vicinas quidem, sed tamen distinctas, uno nomine appellant, laborem & dolorem; nos eas singulis nominibus enuntiamus: sicut à nobis uno nomine appellatur vita, sive secundùm quam dicimus, vivit, quod exanime non est; sive secundùm quam dicimus, bonæ vitæ homo est: Græci autem ista duo duobus quoque vocabulis significant. Unde fieri potest, ut excepta verborum abusione, quæ in omnibus linguis latè patet, aliqua etiam Hebrææ linguæ proprietate zelus in utroque ponatur; sive cùm conjugis adulterio turbatus animus contabescit, quod in Deum cadere non potest; sive cùm servandæ pudicitiæ conjugali custodia diligens adhibetur, quod Deum facere, cùm plebem suam tamquam conjugem alloquitur, quam per multos falsos deos fornicari non vult, non solùm sine dubitatione, verùm etiam cum gratiarum actione nobis utile est confiteri. Hoc & de ira Dei dixerim: neque enim perturbatur Deus, cùm infert iram; sed ira pro vindicta ponitur, sive abusione, sive aliqua præcedentis linguæ proprietate.

πόνος.

ζωή, βίος.

Caput XIX.

De interfectis autem hominum millibus non miraretur, si Dei judicium non negaret: quod neque Pagani negant, qui Dei providentiâ istam universitatem regi & administrari à summis usque ad ima concedunt. Quòd si & hoc negaret, vel suorum auctoritate faciliùs, vel aliquanto diutiùs certarum rationum disputatione convinceretur, vel tamquam nimiùm durus & stolidus, ipsi, quod esse non crederet, divino judicio relinqueretur. Levia porrò vel nulla commissa, propter quæ Deus interfecerit homines, si expressè commemoraret, ostenderemus nec nulla esse, nec levia: velut quod exempli gratiâ possumus de veste nuptiali, demonstraremus quantum esset nefas, sacras nuptias adire quærentem ibi gloriam, non sponsi, sed suam; vel si quid fortè aliud illa vestis meliore intellectu significare inveniretur: aut quòd ante oculos regis interficiuntur, qui eum sibi regnare noluerunt, non longo fortè sermone nostro appareret, non quemadmodum nulla culpa est hominis, si nollet sibi regnare quemquam hominem, ita nullam vel parvam esse culpam eum sibi nolle regnare, in cujus solius regno rectè, beatè, semperque vivitur.

Matth. 22. 11.

Luca 19. 27.

Caput XX.

Jam illud ultimum, quod Faustus posuit, insidians veteribus libris tamquam vituperantibus Deum, quòd minetur gladium, quo nemini parcat, nec justo, nec peccatori, cùm Pagano exponeretur quomodo accipiendum sit, fortassis nec novo nec veteri Testamento resisteret, eique placeret similitudo Evangelica, quæ istis qui se Christianos haberi volunt, aut non apparet ut cæcis, aut displicet ut perversis. Summus quippe ille vitis agricola aliter parat falcem sar-

Iohan. 15. 1.

A mentis fructuosis, aliter infructuosis: tamen non parcit, nec probis, nec reprobis; illis purgandis, illis amputandis. Nullus enim hominum est tantâ justitiâ præditus, cui non sit necessaria tentatio tribulationis, vel ad perficiendam, vel ad confirmandam, vel ad probandam virtutem: nisi fortè nec Paulum isti apostolum inter justos numerant, qui quamvis humiliter & veraciter sua præterita peccata fateatur, tamen se ex fide Jesu Christi justificatum gratias agit. An verò illi parB cebat ille, quem vani non intelligunt dicentem, Non parcam, nec justo, nec peccatori? Audiant ergo ipsum: Et ne magnitudine, inquit, revelationum extollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanæ, qui me colaphizet: propter quod ter Dominum rogavi, ut auferret eum à me; & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Ecce nec justo parcebat, ut ejus virtutem in infirmitate perficeret, qui ei dederat colaphizantem angelum satanæ: nisi C dicitis quòd eum diabolus dederit. Diabolus ergo agebat, ne magnitudine revelationum Paulus extolleretur, & ut virtus ejus perficeretur. Quis hoc dixerit? Ab illo igitur traditus erat justus colaphizandus angelo satanæ, qui per eum tradebat & injustos ipsi satanæ: de quibus idem dicit, Quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare. Jamne intelligitis quomodo ille de super non parcat, nec justo, nec peccatori? An quia illic gladius nominatus est, ampliùs exhorrescitis? D Aliud est enim colaphizari, aliud occidi. Quasi verò non diversis mortium generibus prostrata sint Martyrum millia, aut hoc re vera persecutores in potestate haberent, nisi eis de super data esset ab illo, qui dixit, Non parcam, nec justo, nec peccatori; cùm ipse Dominus Martyrum, [a] cui filio proprio non pepercit, apertissimè Pilato dicat, Non haberes in me potestatem, nisi data tibi esset de super. Has pressuras persecutionesque justorum dicit idem Paulus exemE plum esse justi judicii Dei. Quæ sententia latiùs ab apostolo Petro manifestatur, sicut suprà commemoravi, ubi ait, tempus esse ut judicium incipiat à domo Domini. Et si initium, inquit, à nobis, qualis finis erit eis, qui non credunt Dei Evangelio? Et si justus vix salvus erit, peccator & impius ubi parebunt? Hinc enim intelligitur quomodo non parcatur impiis, tamquam sarmentis præcisis ad combustionem; quando justis non parcitur propter perficiendam purgationem. F Nam & ipse Petrus testatur hæc illius voluntate fieri, qui in libris veteribus ait, Non parcam, nec justo, nec peccatori. Dicit enim & ipse, Melius est bene facientes, si velit Spiritus Dei, pati, quàm malè facientes. Cùm ergo ex voluntate Spiritûs Dei patiuntur bene facientes, non parcitur justis; cùm autem malè facientes, non parcitur peccatoribus: secundùm illius tamen voluntatem fit utrumque, qui ait, Non parcam, nec justo, nec peccatori; illum flagellando ut filium, G illum puniendo ut impium.

Ecce ostendi, quantum potui, nos non colere versatum ex æterno in tenebris Deum, sed eum qui lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ, atque in se ipso habitat lucem inaccessibilem, cujus lucis æternæ candor est coæterna Sapientia. Nec lucis inopinatæ admiratorem: sed lucis la-

[a] Am. *quia filio.* Er. & Lov. *qui filio.* Castigantur ex MSS.

ctæ creatorem, ut subsisteret; approbatorem, ut maneret. Nec ignarum futuri: sed mandatorem præcepti, & damnatorem delicti; ut adversùs inobedientiam justè prolatâ vindictâ præsentes coërceret, futurosque terreret. Nec improvidum nesciendo quærentem: sed interrogando judicantem. Nec invidum ac timentem: sed ab æterna vita, quæ justè obedienti datur, prævaricatorem justè prohibentem. Nec sanguinis & adipis appetentem: sed carnali populo congruis sacrificiis impositis, per quasdam figuras verum sacrificium promittentem. Nec livida perturbatione, sed tranquilla bonitate zelantem, ne uni Deo debens anima castitatem, per multos falsos corrupta & prostituta turpetur. Nec irâ velut humanâ, turbidè sævientem; sed [a] aliâ divinâ, severè justa retribuentem, quæ non propter ulciscendi libidinem, sed propter judicandi vigorem certo usu locutionis ira nominatur. Nec ob levia vel nulla commissa hominum millia perimentem: sed æquissimo examine per temporales mortalium mortes utilitatem timoris sui populis imponentem. Nec sine ullo delectu cæca confusione justos peccatoresque punientem: sed justis salubrem correptionem propter perfectionem, peccantibus autem debitam severitatem propter æquitatem distribuentem. Unde vos apparet, Manichæi, suspicionibus vestris esse deceptos, cùm malè intelligendo Scripturas nostras, vel malos intellectores experiendo, falsa de Catholicis creditis; ac sic relictâ sanâ doctrinâ, conversi ad sacrilegas fabulas, nimiúmque perversi & alienati à societate sanctorum, nec ex novo Testamento corrigi vultis, unde talia proferimus, qualia in vetere arguitis. Unde fit, ut adversùs vos, sicut adversùs Paganos, utrumque Testamentum defendere compellamur.

CAPUT XXII.

Sed facite aliquem prorsus carnaliter ita desipientem, ut Deum colat, non qualem colimus, qui unus & verus est; sed qualem nos colere dicitis, qui vestris vel calumniis vel suspicionibus fictus est: nonne etiam iste meliorem colit quàm vos? Quæso enim advertite & qualescumque oculos aperite: neque enim opus est magno acumine ingenii, ut hoc quod dicam, perspici possit; omnes prudentes imprudentesque appello: audite, advertite, judicate. Quanto enim meliùs Deus vester ex æternitate versatus esset in tenebris, quàm coæternam sibi & cognatam lucem mersisset in tenebras? Quanto meliùs exortam sibi novam lucem ad fugandas tenebras miratus laudaret, quàm irruentes sibi veteres tenebras nisi sua luce contenebrata, evitare non posset? Infelix, si perturbatus; crudelis, si securus hoc fecit. Meliùs enim certè à se factam lucem [b] videret, & miraretur bonam, quàm à se genitam faceret malam: quæ sic ab eo repulit tenebras inimicas, ut ei fieret inimica. Hoc enim culpæ imputabitur damnandis in globo illis reliquiis, quòd errare se à priore lucida sua natura passæ sunt, & inimicæ lumini sancto exstiterunt: quod ante quàm eis accideret, ex æternitate, si nesciebant hoc sibi futurum, æternas ignorantiæ tenebras; si autem sciebant, æternas timoris tenebras patiebantur. Ecce verè pars & substantia dei vestri in suis tenebris ex æternitate versata est: nec postea lucem novam mirata est, sed alias tenebras [c] alienas, quas semper timebat, incurrit. Porrò ipse Deus, cujus illa pars erat, si eidem parti suæ futurum tantum malum timebat, etiam ipsum occupaverant timoris tenebræ: si autem hoc futurum nesciebat, ignorantiæ tenebris cæcabatur: si autem hoc parti suæ futurum sciebat, & non timebat, pejores sunt tenebræ tantæ crudelitatis, quàm vel ignorantiæ vel timoris: neque enim habebat deus vester, quod in ipsa carne, quam non à Deo, sed ab Hyle factam dementissimè creditis, sic laudat Apostolus, Si patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra. (1. Cor. 12. 26.) Sed non [d] accusamus: præsciebat, timebat, dolebat, sed quid faceret non habebat. In his ergo suæ miseriæ tenebris ex æternitate versatus est: nec postea novam lucem, quæ ab illo tenebras fugaret, miratus est; sed alias tenebras, quas semper timuit, magno malo suæ lucis expertus est. Quanto meliùs, non dicam præceptum daret sicut Deus, sed præceptum acciperet sicut homo; quod bono suo custodiret, malo suo contemneret, in utroque tamen motu animi libera voluntate uteretur, potiùs quàm contra voluntatem ad contenebradam lucem suam inevitabili necessitate premeretur. Nam illud multo utique melius esset, ut præceptum daret humanæ naturæ quam peccaturam esse nesciret, quàm naturam suam [e] divinam necessitate pressus peccare compelleret. Evigilate, & dicite nobis, quomodo [f] vincit tenebras, quem vincit necessitas. Hæc jam erat apud illum hostis major, à qua victus & jussus cum minore pugnavit. Quanto meliùs nesciret quò ab ejus facie fugisset Adam, quàm ipse primò à facie duræ ac diræ necessitatis, & postea à facie diversæ atque adversæ gentis quò fugeret non haberet. Quanto meliùs naturæ humanæ invideret vitam beatam, quàm naturam divinam daret in miseriam: desideraret sanguinem & adipem sacrificiorum potiùs, quàm ipse totiens etiam idolis mactaretur, mixtus adipi & sanguini omnium victimarum: perturbaretur zelo, si illa sacrificia & diis aliis offerrentur, potiùs quàm ipse ligatus, non solùm in omnibus [g] fructibus, verùm etiam in omnibus carnibus, per omnes aras, omnibus dæmonibus offerretur. Quanto meliùs vel humana indignatione commotus ac turbidus peccantibus & suis & alienis irasceretur, quàm ipse non solùm in omnibus irascentibus, sed etiam in omnibus timentibus turbaretur, in peccantibus omnibus coinquinaretur, in damnatis omnibus puniretur; ubique ligatus ex illa sua parte, quam ad tale dedecus innocentem ipse damnavit, ut per illam vinceret quod timebat; etiam ipse sub tam exitiosa necessitate damnatus, ut ei damnata pars ejus posset ignoscere, si cùm jam miser sit, vel humilis esset. Nunc autem quis ferat reprehendi à vobis Deum irascentem suis alienisque peccantibus, cùm deus quem fingitis, membra sua, quæ coactus coëgit ire in fauces peccati, postea damnet in globo? Quod quidem cùm

[a] Nonnulli MSS omittunt, *aliâ divinâ*.
[b] Aliquot MSS. *lucem videns miraretur bonam*. Nonnulli, *lucem videret bonam*: omisso, *& miraretur*.
[c] Sola ferè editio Lov. *alienasque*.

[d] Plures MSS. *Sed non accusemus*.
[e] Editio Lov. *divina*. Castigatur ex editionibus aliis & MSS.
[f] Aliquot MSS. hoc & proximo loco, *vicit*.
[g] Am. Er. & plures MSS. *frugibus*.

faciet, ut dicitis, iram non habebit. Sed miror, si frontem habebit inferendo in eos quasi vindictam, à quibus petere deberet veniam, & dicere, Obsecro, ignoscite, membra mea estis: quando ego in vos istud nisi victus necessitate facere possem? Scitis & vos, quòd tunc quando vos huc misi, horrendus hostis eruperat: quòd autem nunc vos hîc illigo, timeo ne rursus erumpat. Jam certè etiam illud fatemini, multo melius esse hominum millia ob nullam vel levem culpam temporali morte interficere, quàm membra sua, id est, membra Dei, substantiam Dei, & planè Deum, & in peccati voraginem tradere, & pœnæ sempiternæ colligatione damnare. Si enim esset illis membris peccandi vel non peccandi liberum arbitrium: (Quamquam de substantia Dei, quæ verè substantia Dei est, ac per hoc omnino incommutabilis, quemadmodum hoc dicatur, non invenitur. Deus enim omnino pecca-
2.Tim.2.13. re non potest, sicut negare se ipsum non potest: homo autem potest peccare, & Deum negare; sed si nolit, non facit:) Si ergo istis membris dei vestri, velut animæ humanæ ac rationali, esset, ut dixi, peccandi vel non peccandi liberum voluntatis arbitrium, rectè fortasse pro gravibus criminibus illo globi supplicio plecterentur: nunc autem libertatem voluntatis illas particulas habuisse, dicere non potestis, quam totus deus ipse non habuit: quia si eas non mitteret in peccatum, totus à tenebrarum gente pervasus peccare cogeretur: quòd si cogi non posset, peccavit, cùm eas eò misit ubi cogi possent; & ideo magis ipse illo velut parricidali culleo dignus, qui hoc fecit libero imperio, quàm illæ quæ obtemperando illuc ierunt, ubi rectè vivendi arbitrium liberum perdiderunt. Si autem ad peccandum & ipse invasus atque possessus cogi posset, nisi per suæ partis primò flagitium, deinde supplicium, sibi providisset, nullaque fuit in deo vestro, nec in ejus partibus libera voluntas: non se fingat judicem, sed agnoscat reum; non quia passus est quod nolebat, sed quia se simulat justa retribuere, damnando eos, quos novit malum passos esse potiùs, quàm fecisse: quod ad hoc tantùm simulat, ne victus inveniatur; quasi aliquid prosit alicui misero, si felix aut fortunatus vocetur. Nempe jam & hoc melius erat, ut deus vester sine ullo æquitatis examine hominibus nec justis nec peccatoribus parceret, (quod in reprehensione Dei nostri Faustus nihil intelligens ultimum posuit,) quàm in membra sua sic sæviret: ut parum sit quòd ea [a] inexpiabiliter venenanda hostibus obtulit, nisi etiam falso crimine iniquitatis accuset. Quæ ideo meritò dicit pendere tam immane ac sine fine supplicium, quòd errare se à priore sua lucida natura passa sunt, & inimica lumini sancto exstiterunt. Unde, nisi quia, ut ipse dicit, ita erant inviscerata primæ aviditati principum tenebrarum, ut originem suam recolere, seque ab hostili natura discernere non valerent? Ergo animæ hujusmodi nihil mali ipsæ fecerunt, sed innocentes tantum malum perpessæ sunt. Quo faciente, nisi illo primitus, qui ut à se in tantum malum procederent, imperavit? Pejorem ergo expertæ sunt patrem, quàm hostem. Pater enim eas ad tantum malum

A misit: hostis autem tamquam bonum appetivit, cupiens perfrui, non nocere: ille sciens nocuit, ille nesciens. Sed deus infirmus atque inops aliter sibi consulere non valebat, priùs adversùs hostem improbum, & pòst adversùs inclusum. Saltem ergo non accuset eas, quarum obedientiâ tutus est, quarum morte securus est. Si enim coactus est prœliari, numquid & calumniari? Nam quando se errare à priore sua lucida natura passæ sunt & inimicæ lumini sancto exstite-
B runt, ad hoc utique ab hoste coactæ sunt, cui si resistere non valuerunt, innocentes damnantur: si autem valuerunt, nec voluerunt, quid adhuc tam fabulosè inducitis naturam mali, cùm à propria voluntate sit origo peccati? Hoc enim certè suâ culpâ, non vi alienâ fecerunt, quod cùm possent malo resistere noluerunt. Quod [b] enim si facerent, bene facerent; si autem non facerent, graviter immaniterque peccarent: si potuerunt, & non fecerunt, utique noluerunt. Si
C ergo noluerunt, voluntatis crimen est, non necessitatis. A voluntate igitur initium peccati: unde autem initium peccati, inde initium mali, vel faciendi contra justum præceptum, vel patiendi secundùm justum judicium. Proinde nulla caussa est, cur quærentes unde sit malum, irrueritis in hujus erroris tam magnum malum, ut naturam tot bonis abundantem, naturam mali diceretis; & in natura summi boni ante commixtionem naturæ mali, horrendum necessitatis ma-
D lum poneretis. Et hujus enim erroris vestri caussa superbia est, quam non habebitis, si nolitis: sed vos dum vultis illud quò irruistis, quoquo modo defendere, aufertis originem peccati à voluntatis arbitrio, & ponitis in vana & falsa fabula naturam mali. Ac per hoc restat, ut dicatis etiam illas animas in horribili globo æterna colligatione damnandas, non voluntate, sed necessitate inimicas lumini sancto exstitisse; talemque deum vestrum judicem constituatis, apud quem
E nihil prodesse possitis eis, quarum caussam demonstrata necessitate defenditis; & talem regem, à quo fratribus vestris, filiis & membris illius, quorum inimicitias adversùs vos & ipsum, non voluntate, sed necessitate exstitisse perhibetis, nec indulgentiam impetrare valeatis. O immanissimam crudelitatem! nisi quòd convertitis vos ad ipsius defensionem, ut eum quoque ista quòd necessitate faciat excusetis. Si ergo possetis invenire alterum judicem, qui liber vinculo necessi-
F tatis moderator exsisteret æquitatis; istum certè in illo globo non forinsecùs figeret, sed cum ipso terribili hoste intus includeret. Cur enim non justè prior sit ad pœnam damnationis, qui prior est ad crimen necessitatis? Quanto ergo meliùs eligeretis deum in comparatione pejoris, non qualem colimus, sed qualem nos colere vel fingitis vel putatis, qui sine ullo æquitatis examine, sine ulla distinctione damnationis & disciplinæ, non [c] parceret servis suis, nec justo nec pecca-
G tori, potiùs quàm non parceret membris suis; vel innocentibus, si necessitas crimen non est; vel illi obtemperando factis nocentibus, si & necessitas crimen est: ut ab illo in æternum damnarentur, cum quo vel simul absolvi, si post victoriam respiraret libertas, vel simul damna-

[a] Vaticanus codex, *quòd ea in expiatione sui venenanda.*
[b] In editione Lov. omissum *enim*, & prava inducta est vocum interpunctio.
[c] Am. Er. & MSS. *non parceret in servis suis.*

ri debuerunt, si & post victoriam tantum saltem valeret necessitas, ut aliquid valeret & æquitas. Sicut autem deum, non illum verum & summum quem colimus, sed alium nescio quem falsum confingitis, quem nos colere vel arbitramini vel calumniamini, qui tamen etiam ipse multò est melior deo vestro, ambo enim non sunt, & à vobis ambo finguntur: sed meliorem fingitis eum, quem tamquam nostrum accusatis, quàm eum quem vestrum adoratis.

CAPUT XXIII.

SIC & Patriarchas & Prophetas non tales vituperatis, quales honorantur à nobis; sed quales libris nostris non intellectis malevola vanitate finxistis: quos tamen etiam ipsos quales fuisse suspicamini, parum est si dicam vestris Electis omnia Manichæi mandata servantibus, nisi etiam ostendam ipso deo vestro esse meliores: quod non aggrediar demonstrare, nisi priùs sanctos patres nostros Patriarchas & Prophetas à criminationibus vestris adjuvante me Domino adversùm corda carnalia, perspicua [a] ratione defendero. Et vobis quidem Manichæi sic respondere sufficeret, ut etiam vitia quæ putatis nostrorum, laudibus vestrorum præponenda doceremus, addentes ad cumulum confusionis vestræ, ut etiam deus vester longè pejor inveniretur hominibus, quales nostros patres fuisse jactatis. Sic ergo, ut dixi, vobis respondere sufficeret: sed quoniam nonnulli etiam præter vestra vaniloquia sua sponte commoventur, vitam Prophetarum in vetere Testamento comparantes vitæ Apostolorum in novo Testamento, nec valentes discernere consuetudinem temporis illius quo promissio velabatur, à consuetudine temporis istius quo promissio revelatur; eis magis respondere compellor, qui vel temperantiam suam audent præferre Prophetis, vel nequitiæ suæ quærunt patrocinia de Prophetis.

CAPUT XXIV.

QUA in re hoc primum dico, illorum hominum non tantùm linguam, verùm etiam vitam fuisse propheticam; totumque illud regnum gentis Hebræorum, magnum quemdam, quia & magni cujusdam, fuisse prophetam. Quocirca quod ad eos quidem adtinet, qui illic erant eruditi corde in sapientia Dei, non solùm in iis quæ dicebant, sed etiam in iis quæ faciebant; quod autem ad ceteros ac simul omnes illius gentis homines, in iis quæ in illis vel de illis divinitus fiebant, prophetia venturi Christi & Ecclesiæ perscrutanda est. Omnia enim illa, sicut dicit Apostolus, figuræ nostræ fuerunt. [1. Cor. 10. 6.]

CAPUT XXV.

SIC autem isti in quibusdam factis, à quorum altitudine longè sunt, reprehendunt tamquam libidinem Prophetarum, sicut nonnulli etiam sacrilegi Paganorum reprehendunt tamquam stultitiam vel potiùs tamquam dementiam Christi quia tempore anni non congruo poma quæsivit in arbore, aut puerilis cujusdam fatuitatis affectum quòd inclinato capite digito scribebat in terra, & cùm hominibus interrogantibus respondisset, rursus hoc facere cœpit. [Matth. 21. Marci 11. Joan. 8. 8. Matth. 21. Marci 11. Luca 20. 3.] Nihil enim sapiunt, nec intelligunt in magnis animis quasdam virtutes vitiis parvorum esse simillimas, nonnulla specie, sed [b] nulla æquitatis comparatione. Similes autem sunt qui in magnis ista reprehendunt, pueris imperitis in schola, qui cùm pro magno didicerint, nomini numeri singularis verbum numeri singularis esse reddendum, reprehendunt Latinæ linguæ doctissimum auctorem, quia dixit, Pars in frustra secant. [Æneid. 1.] Debuit enim, inquiunt, dicere, secat. Et quia norunt religionem dici, culpant eum quia geminatâ litterâ dixit, Relligione patrum. Unde non absurdè fortasse dicatur, in genere suo, quantum distant schemata & metaplasmi doctorum à solœcismis & barbarismis imperitorum, tantum distare figurata facta Prophetarum à libidinosis peccatis iniquorum: ac per hoc sicut puer in barbarismo reprehensus, si de Virgilii metaplasmo se vellet defendere, ferulis cæderetur; ita quisquis cum ancilla suæ conjugis volutatus, Abrahæ factum, quòd de Agar prolem genuerit, in exemplum defensionis assumserit, utinam non planè ferulis, sed vel fustibus coërcitus emendetur, ne cum ceteris adulteris æterno supplicio puniatur. Minimæ quidem illæ res, istæ autem magnæ sunt; nec ad hoc inde ducta similitudo est, ut schema sacramento, & solœcismus adulterio coæquetur: verumtamen proportione sui cujusque generis, quod in illis locutionum quibusdam virtutibus seu vitiis peritia vel imperitia, hoc in his morum quamvis longè in diverso genere virtutibus seu vitiis sapientia vel insipientia valet.

CAPUT XXVI.

QUAPROPTER ne in quæque laudanda vel vituperanda, accusanda vel defendenda, coërcenda vel relaxanda, damnanda vel absolvenda, appetenda vel vitanda, temere irruamus, in quibus omnibus peccata seu rectè facta versantur, priùs quid sit peccatum considerare debemus; tunc deinde inspicere facta Sanctorum, libris conscripta divinis, ut si qua & ipsorum peccata invenerimus, ob quam utilitatem sint etiam ipsa condita litteris, memoriæque mandata, diligenti quantum possumus ratione videamus. Quæ autem repererimus stultis seu malevolis videri peccata esse quæ non sunt, nec tamen in eis eminent aliqua exempla virtutum, hæc quoque intueamur quam ob caussam illis inserta sint litteris, quas ad utilitatem vitæ præsentis regendæ & futuræ adipiscendæ conditas salubriter credimus. Porrò autem quæcumque in factis Sanctorum elucent documenta justitiæ, nullus vel imperitorum dubitat debuisse conscribi. De illis ergo potest esse quæstio, quæ vel inaniter scripta videri possunt, si nec rectè facta apparent, nec peccata sunt; vel etiam perniciosè, si peccata esse convincuntur, ne valeant ad imitationem, sive in ipsis libris reprehensa non sint, & ideo putari etiam possint non esse peccata; sive illic quoque reprehensa sint, sed sub facili spe veniæ committantur, quia & in sanctis inventa sunt.

CAPUT XXVII.

ERGO peccatum est, factum vel dictum vel concupitum aliquid contra æternam legem. Lex verò æterna est, ratio divina vel voluntas Dei, ordinem naturalem conservari jubens, perturbari vetans. Quisnam igitur sit in homine naturalis ordo, quærendum est. Constat enim homo ex anima & corpore: sed hoc & pecus. Nulli autem dubium est, animam corpori, naturali ordine præponendam. Verùm animæ hominis inest ratio, quæ pecori non inest. Proinde sicut

[a] Sic plures MSS. At editi, *oratione.*
[b] Aliquot MSS. *nulla æqualitatis comparatione.* Quidam, *nulla æquitate comparationis.*

anima corpori, ita ipsius animæ ratio ceteris ejus [A] partibus, quas habent & bestiæ, naturæ lege præponitur: inque ipsa ratione, quæ partim contemplativa est, partim activa, procul dubio contemplatio præcellit. In hac enim & imago Dei [Col. 3. 10.] est, qua per fidem ad speciem reformamur. Actio itaque rationalis contemplationi rationali debet obedire, sive per fidem [a] imperanti, sicuti est [2. Cor. 5. 6.] quamdiu peregrinamur à Domino; sive per speciem, quod erit cùm similes ei erimus, quoniam [1. Iohan. 3. 2.] videbimus eum sicuti est, effecti etiam in spirita- [B] li corpore ex gratia ejus æquales Angelis ejus, [Matth. 22. 30.] receptâ stolâ primâ immortalitatis & incorruptionis, qua induetur hoc mortale & corruptibile nostrum, ut absorbeatur mors in victoriam [1. Cor. 15. 53.] justitiâ perfectâ per gratiam. Quia & sancti ac sublimes Angeli habent contemplationem & actionem suam; id enim sibi agendum imperant, quod ille quem contemplantur, jubet, cujus æterno imperio liberaliter, quia suaviter, serviunt: nos [Rom. 8. 10] verò, quorum corpus mortuum est propter pec- [C] catum, ante quàm vivificet Deus & mortalia corpora nostra per inhabitantem Spiritum ejus in nobis, pro modulo infirmitatis nostræ secundùm æternam legem qua naturalis ordo serva- [Gal. 5. 6.] tur, justè vivimus, si vivamus ex fide non ficta, quæ per dilectionem operatur: habentes in conscientia bona spem repositam in cælis immortalitatis & incorruptionis, & ipsius perficiendæ justitiæ usque ad quamdam ineffabiliter suavissimam saturitatem, quam in ista peregrinatione [D] [2. Cor. 5. 7.] oportet esuriri ac sitiri, quamdiu per fidem ambulamus, non per speciem.

CAPUT XXVIII.

QUAPROPTER hominis actio serviens fidei servienti Deo, refrenat omnes mortales delectationes, & eas coërcet ad naturalem modum, meliora inferioribus ordinatâ dilectione præponens. Si enim nihil delectaret illicitum, nemo peccaret. Peccat ergo, qui delectationem illiciti relaxat potiùs quàm refrenat. Est autem illicitum, quod lex illa prohibet, qua naturalis ordo ser- [E] vatur. Utrùm autem sit aliqua rationalis creatura, quam nihil possit illicitum delectare, magna quæstio est. Quòd si est, non in eo genere factus est homo, nec illa natura Angelica, quæ in veritate non stetit: sed in eo genere ista rationalia facta sunt, ut inesset eis possibilitas frenandi delectationem ab illicito, quam non frenando peccaverunt. Magna est itaque & humana creatura, quando quidem per eam possibilitatem instauratur, per quam, si voluisset, nec ce- [F] [Psal. 47. 2.] cidisset. Magnus ergo Dominus, & laudabilis valde, qui condidit eam. Condidit enim & inferiores, quæ non possunt peccare; condidit & meliores, quæ nolunt peccare. Bestialis enim natura non peccat, quia nihil facit contra æternam legem, cui sic subdita est, ut ejus particeps esse non possit. Rursus Angelica sublimis natura non peccat, quia ita particeps est legis æternæ, ut solus eam delectet Deus, cujus voluntati sine ullo experimento tentationis obtemperat. [G] [Iob 7. 1.] Homo autem, cujus propter peccatum tentatio est vita super terram, subdat sibi quod habet commune cum bestiis; subdat Deo quod habet commune cum Angelis: donec justitiâ & immortalitate perfecta atque percepta, ab istis exaltetur, illis æquetur.

[a] Am. Er. & plerique MSS. *operanti.*

MORTALES autem delectationes usque ad reparandam seu custodiendam istam mortalem salutem, sive uniuscujusque hominis, sive ipsius humani generis, vel excitandæ vel relaxandæ sunt: ultra si prolapsæ fuerint, & contra temperantiæ rationem hominem non se regentem abripuerint, libidines erunt profectò illicitæ ac turpes, & dignæ doloribus emendari. Quòd si etiam perturbatum rectorem in tantam voraginem perditæ consuetudinis mergant, ut vel inultas fore credens, confessionis & pænitentiæ negligat medicinam, qua correctus emergat, vel pejore morte cordis contra illam æternam providentiæ legem blasphemum eis patrocinium defensionis adhibeat, atque ita diem fungatur extremum: non jam emendatione, sed damnatione dignum lex illa irreprehensibilis censet.

ÆTERNA ergo lege consulta, quæ ordinem naturalem conservari jubet, perturbari vetat, videamus quid peccaverit, id est, quid contra istam legem fecerit pater Abraham in his, quæ velut magna crimina Faustus objecit. *Habendæ*, inquit, *prolis insana flagrans cupidine, & Deo, qui id jam sibi de Sara conjuge promiserat, minimè credens, cum pellice volutatus sit.* Insana verò iste Faustus criminandi cupiditate cæcatus, & hæresis suæ nefas prodidit, & Abrahæ concubitum nesciens erransque laudavit. Sicut enim lex æterna, id est, voluntas Dei creaturarum omnium conditoris conservando naturali ordini consulens, non ut satiandæ libidini serviatur, sed ut saluti generis prospiciatur, ad prolem tantummodo progagandam, mortalis carnis delectationem dominatu rationis in concubitum relaxari sinit: sic è contrario perversa lex Manichæorum, ne deus eorum, quem ligatum in omnibus seminibus plangunt, in conceptu feminæ artiùs colligetur, prolem ante omnia devitari à concumbentibus jubet, ut deus eorum turpi lapsu potiùs effundatur, quàm crudeli nexu vinciatur. Non igitur Abraham prolis habendæ insana cupiditate flagrabat, sed Manichæus prolis devitandæ insana vanitate delirabat. Proinde ille naturæ ordinem servans, nihil humano concubitu agebat, nisi ut homo nasceretur: iste perversitatem fabulæ observans, nihil in quolibet concubitu timebat, nisi ne deus captivaretur.

UBI autem Faustus in facto Abrahæ velut conscientiam culpat uxoris, ibi malo quidem animo & intentione vituperandi, sed tamen nesciens & nolens utrumque collaudat. Neque enim conscientiam suam flagitio conjugis miscuit, quò illa suam libidinem turpi & illicita voluptate satiaret: sed etiam illa naturali ordine filios volens, seque sterilem sciens, ancillaris uteri fecunditatem in usum juris sui potestate licita vindicavit; non cedens viro concupiscenti, sed jubens obedienti. Neque hoc inordinatâ superbiâ: quis enim nescit uxorem marito tamquam domino debere servire? Sed quod ad membra corporis adtinet, quibus sexus ipse distinguitur, Apostolus dicit, Similiter & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier: ut cùm in ceteris actibus ad humanam pacem pertinentibus, mulier viro debeat servitutem, hujus unius rei, qua sexus utriusque carnali sorte discernitur, & carnali commixtione concernitur, similem in se habeant potesta-

tem, vir in uxorem, & uxor in virum. Prolem igitur, quam de se habere Sara non poterat, de ancilla habere voluit: ex eo tamen semine, ex quo & de se, si posset, habere [a] debebat. Numquam hoc faceret mulier, si in corpore viri carnali concupiscentiâ teneretur; zelaret enim potiùs pellicem, non faceret matrem: nunc verò propterea sic propagandi voluntas pia fuit, quia concumbendi [b] voluntas libidinosa non fuit.

CAPUT XXXII. ILLUD sanè defendi non potest, si Abraham, sicut Faustus objecit, minimè credens Deo, qui sibi jam prolem de Sara promiserat, de Agar suscipere voluit. Sed apertissimè falsum est: nondum hoc promiserat Deus. Recenseant Scripturæ illius superiora, qui volunt; invenient semini Abraham jam fuisse promissam terram & innumerabilis multitudinis abundantiam, nondum tamen fuisse patefactum quomodo illius seminis esset futura propagatio, utrùm ex carne Abrahæ, si de se ipse generaret; an ex voluntate, si aliquem fortè adoptaret: deinde si de carne ipsius, utrùm ex Sara, an ex alia prorsus, nondum manifestatum fuit. Legant, inquam, qui volunt, & invenient Faustum aut falli imprudenter, aut fallere impudenter. Itaque Abraham, cùm sibi videret non nasci filios, & tamen semini suo factam promissionem teneret, primò de adoptione cogitabat. Hoc indicat, quod cum Deo loquens, ait de vernaculo suo, Hic heres meus erit: tamquam diceret, quia de me ipso mihi semen non dedisti, in isto comple quod meo semini promisisti. Si enim semen cujusque non appellaretur, nisi quod de ejus carne nasceretur, nec nos appellaret Apostolus semen Abrahæ, qui certè originem carnis ab illo non ducimus, sed imitatione fidei semen ejus facti sumus, credentes in Christum, cujus caro ex illius carne propagata est. Tunc ergo Abraham audivit à Domino, » Non hic erit » heres tuus, sed qui exiet de utero tuo, ipse erit heres tuus. Jam [c] tunc adoptionis cogitatione sublata, cùm de se ipso semen speraret Abraham, restabat incertum, utrùm ex Sara, an ex alia: quod illi Deus occultare voluit, donec priùs ex ancilla vetus Testamentum figuraretur. Quid ergo mirum, si videns Abraham sterilem uxorem, cupientem sibi prolem, quam parere ipsa non potuit, ex famula sua & ex marito provenire, non suæ carnali cupiditati cessit, sed conjugali potestati obtemperavit; credens hoc Saram ex Dei nutu voluisse, qui jam ex se ipso illi heredem promiserat, sed ex qua femina non prædixerat? Frustra igitur Faustus ad objiciendum hoc crimen insanus insiluit, tamquam infidelem Abraham infideliter arguens. Cetera enim cæcitate non credendi nec valuit intelligere, hoc autem libidine calumniandi neglexit & legere.

CAPUT XXXIII. QUOD autem justum & fidelem virum matrimonii sui infamissimum nundinatorem appellans, avaritiæ ac ventris causâ duobus regibus Abimelech & Pharaoni diversis temporibus Saram conjugem suam sororem mentitum, quia erat pulcherrima, in concubitum asserit vendidisse, non ore veridico à turpitudine separat honestatem, sed ore maledico totum vertit in crimen. Hoc enim Abrahæ factum lenocinio simile videtur, sed non valentibus ex illius æternæ legis lumine à peccatis rectè facta discernere: quibus & constantia pertinacia videri potest, & virtus fiduciæ vitium putari audaciæ, & quæcumque similiter objiciuntur quasi non rectè agentibus, à non rectè cernentibus. Neque enim Abraham flagitio consensit uxoris, ejusque vendidit adulterium: sed sicut illa famulam suam non [d] libidini mariti permisit, sed officio generandi ultrò intulit, nequaquam turbato ordine naturali, ubi ejus potestas erat, jubens potiùs obedienti, quàm cedens concupiscenti; sic & ipse conjugem castam & casto corde sibi cohærentem, de cujus animo, ubi pudicitiæ virtus habitabat, nullo modo dubitabat, tacuit uxorem, dixit sororem; ne se occiso, ab alienigenis atque impiis captiva possideretur; certus de Deo suo, quòd nihil eam turpe ac flagitiosum perpeti sineret. Nec eum fides ac spes fefellit: namque Pharao territus monstris, multisque propter eam malis afflictus, ubi ejus esse uxorem divinitus didicit, illæsam cum honore restituit: Abimelech autem somnio commonitus atque edoctus, similiter fecit.

CAPUT XXXIV. NONNULLI quidem, non calumniosi & maledici, sicut Faustus, sed eisdem libris honorem debitum deferentes, quos iste vel non intelligendo reprehendit, vel reprehendendo non intelligit, cùm hoc Abrahæ factum considerarent, visum est eis quòd à firmitate fidei subdefecerit atque titubaverit, & timore mortis, sicut Dominum Petrus, ita iste nagaverit uxorem. Quod si ita necesse esset intelligi, peccatum hominis agnoscerem; nec ideo cuncta ejus merita deleta atque oblitterata censerem, sicut nec illius Apostoli: quamquam culpa non sit æqualis, negare uxorem, & negare Salvatorem. Nunc verò cùm habeam quod intelligam ne hoc intelligam, nullâ causâ cogor temeritate labi ad reprehendendum, quem nemo convincit timore lapsum fuisse ad mentiendum. Neque enim utrùm ejus uxor esset interrogatus, non esse respondit: sed cùm ab eo quæreretur quid ei esset illa mulier, indicavit sororem, non negavit uxorem: tacuit aliquid veri, non dixit aliquid falsi.

CAPUT XXXV. AN usque adeo desipimus, ut hîc Faustum sequamur, qui ait sororem mentitum, quasi genus Saræ aliunde didicerit, cùm id sancta Scriptura non aperuerit? Puto justum esse, ut in ea re, quam noverat Abraham, nos autem non novimus, Patriarchæ potiùs credamus loquenti quod scit, quàm Manichæo criminanti quod nescit. Cùm igitur Abraham eo tempore viveret in rebus humanis, quo quidem jam fratres ex utroque aut ex altero vel altera parente natos necti conjugio non licebat, filios autem fratrum aliosque longinquiore gradu generis consanguineos, nulla lege, nulla potestate prohibita consuetudo jungebat, quid mirum si sororem suam, id est, ex patris sui sanguine procreatam habebat uxorem? Nam hoc ipse reddenti sibi eam regi dixit, de patre esse sororem, non de matre: ubi certè ut sororem mentiretur, nullo jam timore cogebatur, quando ille uxorem ejus esse didicerat, & eam divinitus territus cum honore reddebat. Fratres autem sive sorores generali nomine consanguineos vel consanguineas solere apud veteres appellari, Scriptura testatur. Nam & Tobias dicit Deo, cùm oraret

Marginalia: Gen. 12. 3. — Gen. 15. 3. — Gal. 3. 29. — Matth. 26. 71. — Gen. 20. 12.

[a] In MSS. desiderabat.
[b] Sic Am. Er. ac plures MSS. At Lov. voluptas libidinosa.
[c] Am. Er. & MSS. Iam nunc.
[d] Am. & Er. non libidine marito permisit.

Tob. 8. 9. ante quàm misceretur uxori, Et nunc Domine, A tu scis quoniam non luxuriæ caussâ accipio sororem meam: cùm esset illa non ex concubitu ejusdem patris, nec ex eodem matris utero, sed ex eadem stirpe cognationis exorta. *Gen. 13. 8.* Et Loth frater Abrahæ dicitur, cùm patruus ejus esset Abraham: ex qua vocabuli consuetudine etiam *Matth. 12. 46. Johan. 7. 3.* Fratres Domini vocantur in Evangelio, non utique quos Maria virgo pepererat, sed ex ejus consanguinitate omnes propinqui.

CAPUT XXXVI.

DICET aliquis: Cur non potiùs ita de Deo B suo præsumsit Abraham, ut fateri non timeret uxorem? Neque enim Deus ab illo mortem non poterat repellere quam timebat; eumque cum conjuge sua ab omni pernicie in illa peregrinatione tutari, ut nec uxor ejus, quamvis esset pulcherrima, appeteretur ab aliquo, nec propter illam ipse necaretur. Poterat sanè hoc efficere Deus: quis ita sit demens ut hoc neget? Sed si interrogatus Abraham, illam feminam indicaret uxorem, duas res tuendas committeret Deo, & C suam vitam, & conjugis pudicitiam. Pertinet autem ad sanam doctrinam, quando habet quod *Deut. 6. 16.* faciat homo, non tentare Dominum Deum suum. Neque enim & ipse Salvator non poterat tueri *Matth. 10. 23.* discipulos suos, quibus tamen ait, Si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam. Cujus rei prior exemplum præbuit. Nam cùm potestatem haberet ponendi animam suam, nec *Johan. 10. 18.* eam poneret, nisi cùm vellet, in Ægyptum tamen infans portantibus parentibus fugit: & ad D *Matth. 2. 14. Johan. 7. 10.* diem festum non evidenter, sed latenter adscendit, cùm aliàs palàm loqueretur Judæis irascentibus & inimicissimo animo audientibus, nec tamen valentibus in eum mittere manus, quia non-*Ibid. 30.* dum venerat hora ejus: non cujus horæ necessitate cogeretur mori, sed cujus horæ opportunitate dignaretur occidi. Qui ergo palàm docendo & arguendo, & tamen inimicorum rabiem valere in se aliquid non sinendo, Dei demonstrabat potestatem, idem tamen fugiendo & laten- E do hominis instruebat infirmitatem, ne Deum tentare audeat, quando habet quod faciat, ut quod cavere oportet evadat. Neque enim & apostolus Paulus desperaverat adjutorium protectionemque divinam, fidemque perdiderat, *Act. 9. 25. 2. Cor. 11. 33.* quando per murum in sporta submissus est, ut inimicorum manus effugeret. Non ergo in Deum non credendo sic fugit: sed Deum tentando sic fugere noluisset, cùm sic fugere potuisset. Proinde cùm inter ignotos propter excellentissimam F pulcritudinem Saræ, & ejus pudicitia & mariti vita esset in dubio, nec utrumque tueri posset Abraham, verumtamen unum horum posset, id est, vitam; ne Deum suum tentaret, fecit quod potuit: quod autem non potuit, illi commisit. Qui ergo se hominem occultare non valuit, maritum se occultavit, ne occideretur; uxorem Deo credidit, ne pollueretur.

CAPUT XXXVII. *Vide lib. 1. de Sermone Domini in monte, cap. 16. n. 50.*

QUAMQUAM scrupulosiùs disputari possit, utrùm illius mulieris pudicitia violaretur, etiam G si quisquam carni ejus commixtus foret, cùm id in se fieri pro mariti vita, nec illo nesciente, sed jubente permitteret, nequaquam fidem deserens conjugalem, & potestatem non abnuens maritalem; sicut ille adulter non fuit, quando uxoris obtemperans potestati, de ancilla prolem generare consensit: sed propter vim principiorum, [a] quia non ita duobus viris vivis ad concumbendum * femina subditur, sicut duæ feminæ uni viro; multo veriùs & honestiùs illud accipimus, quòd pater Abraham nec tentavit Deum, quando vitæ suæ quantum potuit homo consuluit, & speravit in Deum cui pudicitiam conjugis commendavit.

** f. l. una.*

CAPUT XXXVIII.

JAM verò in hac re gesta atque in divinis libris posita fideliterque narrata, quem non delectet etiam factum propheticum perscrutari, & sacramenti ostium pia fide studioque pulsare, ut aperiat Dominus & ostendat quis tunc in illo figurabatur viro; & cujus sit uxor quæ in hac peregrinatione atque inter alienigenas pollui macularique non sinitur, ut sit viro suo sine macula &, ruga? In [b] gloriam quippe Christi rectè vivit Ecclesia, ut pulcritudo ejus honori sit viro ejus, sicut Abraham propter Saræ pulcritudinem inter alienigenas honorabatur: eique ipsi, cui dicitur in Canticis Canticorum, O pulcra inter mulieres, ipsius pulcritudinis merito reges offerunt munera; sicut Saræ obtulit rex Abimelech, plus in ea mirans formæ decus, quod amare potuit, & violare non potuit. Est enim & sancta Ecclesia Domino Jesu Christo in occulto uxor. Occultè quippe atque intus in abscondito secreto spiritali anima humana inhæret Verbo Dei, ut sint duo in carne una: quod magnum conjugii sacramentum in Christo & in Ecclesia commendat Apostolus. Proinde regnum terrenum sæculi hujus, cujus figuram gerebant reges qui Saram polluere permissi non sunt, non expertum est nec invenit Ecclesiam conjugem Christi, id est, quàm fideliter illi tamquam [c] principio viro suo subdita cohæreret, nisi cùm violare tentavit, & divino testimonio per fidem Martyrum cessit, correptumque in posterioribus regibus honoravit munere, quam correptioni suæ subdere in prioribus non evaluit. Nam quod tunc in eodem rege priùs & posteriùs figuratum est, hoc in isto regno prioribus & posterioribus regibus adimpletur.

CUM autem dicitur de patre esse sororem Christi Ecclesiam, non de matre, non terrenæ generationis quæ evacuabitur, sed gratiæ cœlestis quæ in æternum manebit, cognatio commendatur. Secundùm quam gratiam genus mortale non erimus, accepta potestate ut filii Dei vocemur & simus. Neque enim hanc gratiam de Synagoga matre Christi secundùm carnem, sed de Deo patre percepimus. Hanc verò cognationem terrenam, quæ ad mortem temporaliter generat, vocans in aliam vitam ubi nullus moritur, negare nos Christus docuit, non fateri, cùm discipulis ait, Ne vobis dicatis patrem in terra, unus est enim Pater vester qui in cælis est. Cujus rei præbuit exemplum, quando & ipse dixit, Quæ mihi mater, aut qui fratres? Et extendens manum super discipulos ait, Hi sunt fratres mei. Et ne quisquam in hoc vocabulo terrenam cognationem cogitaret, adjunxit, Et quicumque fecerit voluntatem Patris mei, ipse mihi fra-

[a] Am. & Er. *qua*.
[b] Sic potiores MSS. Editi verò, *In gloria*.
[c] Editi vulgò malè, *tamquam præcipuo viro suo*. Nonnulli MSS. *tamquam principi ac viro suo*. Meliùs MSS. alii, *tamquam principio viro suo*: quia paulò antè dixit, *propter vim principiorum non ita duobus viris vivis femina subdatur, sicut duæ feminæ uni viro*.

" ter; & mater, & soror est: tamquam diceret; A De Deo patre hanc cognationem appello, non de Synagoga matre. Ad æternam quippe vitam nunc voco, ubi immortaliter natus sum; non ad temporalem, unde ut vocarem mortalis effectus sum.

Cap. XL. Quod ergo Ecclesia, cujus uxor sit occultatur alienigenis, cujus autem soror non tacetur, hæc interim caussa facilè occurrit, quia occultum & difficile ad intelligendum est, quomodo anima humana Verbo Dei copuletur, sive misceatur; sive quid melius & aptius dici potest, B cùm sit illud Deus, ista creatura. Secundùm hoc enim sponsus & sponsa, vel vir & uxor, Christus & Ecclesia dicuntur. Qua verò cognatione sint fratres Christus & omnes sancti, gratiâ divinâ, non consanguinitate terrena, hoc est, de patre, non de matre, & effabiliùs dicitur, & capaciùs auditur. Nam & inter se omnes sancti per eamdem gratiam fratres sunt: sponsus autem ceterorum [a] societati nullus illorum est. Proinde Christum, quamvis excellentissimæ justitiæ at- C que sapientiæ, tamen hominem multo faciliùs & procliviùs alienigenæ crediderunt, non quidem falsò, quòd homo esset: sed quomodo etiam Jer. 17. 9. Deus esset ignoraverunt. Hinc & Jeremias, Et " homo, inquit, est, & quis agnoscet eum? Et homo est; quia proditur quòd frater est. Et quis agnoscet eum? quia occultatur quòd sponsus est. Hæc de patre Abraham adversùm impudentissimam & imperitissimam & calumniosissimam Fausti vocem satis dicta sint. D

Caput XLI. Gen. 19. 15. Loth autem frater ejus justus & hospitalis in Sodomis, & ab omni Sodomitarum contaminatione purus atque integer, ex illo incendio quod erat similitudo futuri judicii, meruit salvus evadere, typum gestans corporis Christi, quod in omnibus sanctis & nunc inter iniquos atque impios gemit, quorum factis non consentit, & à quorum commixtione in sæculi fine liberabitur; illis damnatis supplicio ignis æterni. Sicut autem aliud genus hominum in ejus uxore figuratum E est, eorum scilicet qui per gratiam Dei vocati, Philip. 3. 13. retrò respiciunt, non sicut Paulus, qui ea quæ retrò sunt obliviscitur, & in ea quæ antè sunt Luca 9. 62. extenditur. Unde & ipse Dominus, Nemo, in" quit, imponens manum super aratrum, & respi" ciens retrò, aptus est regno cælorum. Nec illud exemplum tacuit, quo nos tamquam sale condiret, ut non fatui negligeremus, sed prudentes Gen. 19. 26. caveremus hoc malum. Unde & illa, ut hoc admoneret, in statuam salis conversa est. Nam cùm F præciperet ut se quisque perseverantissima anteriorum intentione ab iis quæ retrò sunt eriperet, Luca 17. 32. Mementote, inquit, uxoris Loth. * Sic etiam in Caput XLII. Gen. 19. 33. & 35. ipso Loth, quando cum eo filiæ concubuerunt, non illud quod cùm à Sodomis liberatus est, sed aliud aliquid figuratum est. Nam tunc ille ipse Loth futuræ Legis videtur gestasse personam, quam quidam ex illa procreati & sub Lege positi malè intelligendo quodam modo inebriant, eâque non legitimè utendo infidelitatis opera pa- G 1. Tim. 1. 8. riunt. Bona est enim Lex, ait Apostolus, si quis eâ legitimè utatur.

Nec ideo tamen hoc factum vel ipsius Loth vel ejus filiarum justificamus, quia significavit aliquid quod futuram quorumdam perversitatem prænuntiaret. Aliud enim illæ ut hoc facerent intenderunt, aliud Deus qui hoc fieri permisit, ut etiam inde aliquid demonstraret, manente recto judicio suo super peccatum hominum tunc præsentium, & vigilante providentiâ suâ pro significatione futurorum. Proinde illud factum cùm in sancta Scriptura narratur, prophetia est: cùm verò in illorum vita qui hoc commiserunt consideratur, flagitium est.

Nec rursus tanta reprehensione atque accusatione res digna est, quantam in eam Faustus inimicus & cæcus evomuit. Consulitur enim æterna lex illa ordinem naturalem conservari jubens, perturbari vetans, & non ita de hoc facto judicat, ac si ille in filias nefaria libidine exarserit, ut earum incestato corpore frueretur, aut eas haberet uxores: sed nec de illis feminis, ac si in sui patris carnem exsecrabili amore flagrassent. Ratio quippe justitiæ non tantùm quid factum sit, verùm etiam quare factum sit intuetur, ut ex caussis suis facta pendentia libramento æquitatis examinet. Cùm igitur illæ ad conservationem generis prolem quærerent, qui utique in eis humanus erat & naturalis affectus, nec se crederent invenire posse alios viros, velut exusto illa conflagratione orbe terrarum, neque enim discernere poterant quò usque ignis ille sævierit, miscere se patri voluerunt. Potiùs quidem numquam esse matres, quàm sic uti patre debuerunt: verumtamen multum interest, quòd eâ caussâ usæ sunt, quàm si concupiscentiâ tam funestæ voluptatis uterentur.

Ab illo autem opere ita patrem abhorrere sentiebant, ut id se impleturas esse non crederent, nisi ejus ignorantiam procurarent. *Namque, ut scriptum est, inebriaverunt eum, & se nescienti miscuerunt. Quapropter culpandus est quidem, non tamen quantum ille incestus, sed quantum illa meretur ebrietas. Nam & hanc lex æterna condemnat; quia cibum & potum ad ordinem naturalem non nisi gratiâ conservandæ salutis admittit. Quamvis ergo inter ebriosum & ebrium plurimum intersit: (nam nec ebriosus semper est ebrius, nec quisquis aliquando ebrius, consequenter ebriosus est:) tamen in homine justo hujus ipsius, etsi non ebriositatis, at certè ebrietatis caussa quærenda est. Quid enim tandem cogebat, ut filiabus suis crebra vina miscentibus, aut fortasse nec mixta crebrò porrigentibus, consentiret aut [b] crederet? An ad hoc filias nimiam tristitiam fingentes ita voluit consolari, ut illius destitutionis & materni luctûs dolor de cogitatione mentis ebriæ fugaretur, etiam ipsas tantumdem bibere existimans, & aliqua fraude agentes ne biberent? Sed etiam talem tristibus suis adhibere consolationem quomodo virum justum decuerit, non videmus. An aliqua Sodomitarum arte pessima etiam paucis poculis patrem sic inebriare potuerunt, ut illud peccatum cum ignorante, vel potiùs de ignorante committerent? Sed mirum si hoc Scriptura divina tacuisset, vel servum suum Deus sine aliquo voluntatis ejus vitio perpeti sineret.

Caput XLIII. (margin, beside "Nec rursus")

*Caput XLIV. Gen. 19. 33. & 35. (margin, beside "Namque, ut scriptum est")

Caput XLV. Nos tamen Scripturas sanctas, non hominum peccata defendimus. Non sic autem de hujus facti purgatione satagimus, quasi hoc Deus noster aut fieri jusserit, aut factum approbaverit; aut ita justi homines in illis libris appellentur,

[a] Editi, ceterorum societate. Erratum emendamus ex MSS.

[b] Quidam MSS, cederet.

ut si voluerint peccare, non possint. Cùm ergo in litteris, quas isti reprehendunt, Deus huic facto nullum justitiæ testimonium perhibuerit, qua dementiâ temeritatis hinc illas litteras accusare contendunt, cùm aliis earum locis apertissimè inveniantur divinis præceptis ista prohiberi? Unde in illa re gesta de opere filiarum Loth narrata ista sunt, non laudata. Quædam verò enuntiato judicio Dei, quædam tacito narrari oportuit; ut quando promitur quid inde judicaverit Deus, instruatur nostra imperitia; quando autem tacetur, vel exerceatur peritia ut quod alibi didicimus recolamus, vel excutiatur pigritia ut quod nondum novimus inquiramus. Deus ergo, qui novit & de hominum opere malo facere opera bona, gentes quas voluit, ex illo semine propagavit, non Scripturas suas propter hominum peccata damnavit. Prodidit quippe ista, non fecit; & cavenda admonuit, non imitanda proposuit.

Caput XLVI. *Gen. 26. 7.* *Gen. 24. 60.* *Suprà cap. 33. &c.*

Mirabili sanè impudentiâ Faustus Isaac quoque filium Abrahæ criminatus est, quòd Rebeccam quæ uxor erat sororem finxerit. Genus enim Rebeccæ non tacitum est, & eam per notissimam propinquitatem sororem ejus fuisse manifestum est. Ut autem taceret uxorem, quid mirum, aut quid pravum, si imitatus est patrem; cùm eadem justitiâ defendatur, qua pater ejus de simili objecto inculpatus inventus est? Quæ igitur pro Abraham, quod ad hanc rem adtinet, adversùs criminantem Faustum diximus, eadem etiam pro Isaac filio ejus valent; quæ recensere non est difficile: nisi fortè studiosorum aliquis quærat, in cujus figuræ sacramento accipiendum sit, quòd rex alienigena Rebeccam viri sui conjugem tunc esse cognovit, quando eum cum illa ludentem vidit; quod non cognovisset, nisi cum conjuge ille sic luderet, quomodo cum ea quæ conjunx non esset ludere non deceret. Quod cùm sancti conjugati faciunt, non inaniter faciunt, sed prudenter: descendunt enim quodam modo ad feminei sexûs infirmitatem, ut aliquid blanda hilaritate vel dicant vel faciant; non enervantes, sed temperantes virilem [a] rigorem: quod tamen ei quæ uxor non est qui dixerit aut fecerit, turpis est. Verùm hoc, quod ad mores humanitatis pertinet dixerim, ne quisquam durus & sine affectu id ipsum pro crimine objiciat sancto viro, quòd cum conjuge sua luserit. Tales enim homines inhumani si aliquem gravem virum ludicrum aliquid garrientem pueris etiam parvulis viderint, quo eorum lacteum sensum affabili & nutritoria facilitate permulceat, tamquam delirantem reprehendunt: obliti unde creverint, aut ingrati quòd creverint. Quid autem sibi velit in sacramento Christi & Ecclesiæ, quòd tantus Patriarcha cum conjuge luserit, conjugiumque illud inde sit cognitum, videt profectò quisquis, ne aliquid errando in Ecclesiam peccet, secretum viri ejus in Scripturis sanctis diligenter intuetur: & invenit eum majestatem suam, qua in forma Dei æqualis est Patri, paulisper abscondisse in forma servi, ut ejus capax esse humana infirmitas posset, eoque modo se conjugi congruenter aptaret. Quid enim absurdum, immo quid non convenienter futurorum prænuntiationi accommodatum, si Propheta Dei carnale aliquid lusit ut eum caperet affectus uxoris, cùm ipsum Verbum Dei caro factum sit ut habitaret in nobis?

Phil. 2. 6. *Joan. 1. 14.*

Caput XLVII. *Gen. 29.*

Jam verò filio ejus Jacob quòd pro ingenti crimine quatuor objiciuntur uxores, generali prælocutione purgatur. Quando enim mos erat, crimen non erat: & nunc propterea crimen est, quia mos non est. Alia enim sunt peccata contra naturam, alia contra mores, alia contra præcepta. Quæ cùm ita sint, quid tandem criminis est, quod de pluribus simul habitis uxoribus objicitur sancto viro Jacob? Si naturam consulas, non lasciviendi, sed gignendi caussâ illis mulieribus utebatur: si morem, illo tempore atque in illis terris hoc factitabatur: si præceptum, nulla lege prohibebatur. Nunc verò cur crimen est, si quis hoc faciat, nisi quia & moribus & legibus hoc non licet? Quæ duo quisquis contemserit, etiam si tantummodo caussâ generandi uti possit feminis pluribus, peccat tamen, & ipsam violat humanam societatem, cui necessaria est propagatio filiorum. Sed quia homines aliter se habentibus jam moribus & legibus non possunt delectari uxorum multitudine nisi libidinis magnitudine, ideo errant & putant haberi omnino non potuisse uxores multas, nisi flagrantiâ concupiscentiæ carnalis & sordidæ voluptatis. Comparantes enim, non alios quorum animi virtutem prorsus nosse non possunt, sed, sicut ait Apostolus, semetipsos sibimetipsis, non intelligunt. Et quia ipsi etiam si unam habuerint, ad eamdem non [b] solo generandi officio ducti viriliter accedunt, sed sæpe coëundi stimulo victi enerviter pertrahuntur; quasi veraciter sibi videntur conjicere, quàm majore hujusmodi morbo per multas alii capti ventur, quando se vident in una temperantiam non posse servare.

2. Cor. 10. 12.

Caput XLVIII.

Verum nos eis, qui hanc virtutem non habent, ita de sanctorum virorum moribus judicium committere non debemus, sicut de ciborum suavitate ac salubritate judicare febrientes non sinimus: potiúsque illis ex sanorum sensu & præcepto [c] medicantium, quàm ex eorum ægritudinis affectione alimenta præparamus. Proinde isti si volunt, non falsæ atque adumbratæ, sed veræ ac solidæ pudicitiæ capere sanitatem, divinæ Scripturæ tamquam libris medicinalibus credant, non frustra tam magnum honorem sanctitatis tributum quibusdam viris etiam plures uxores habentibus, nisi quia fieri potest ut imperator carnis animus tanta temperantiæ potestate præpolleat, ut genitalis delectationis motum insitum naturæ mortalium ex providentia generandi leges impositas non permittat excedere. Alioquin possunt isti, maledici potiùs calumniatores, quàm veridici judices, etiam sanctos Apostolos accusare, quòd non caritate generandi filios vitæ æternæ, sed cupiditate laudis humanæ, populis tam multis Evangelium prædicaverint. Neque enim deerat illis Evangelicis patribus per omnes Christi Ecclesias fama præclara tot linguis laudantibus comparata: immo verò tanta aderat, ut major hominibus ab hominibus honor & gloria deferri non debeat. Hanc in Ecclesia gloriam perversa voluntate Simon perditus concupivit, quando ab eis pecuniâ voluit cæcus emere, quod

Act. 8.

[a] Plerique MSS *vigorem*.
[b] Sic meliores MSS. At editi, *non solum*.

[c] Am. Er. & plerique MSS. *& præcepto medicamini*. Nonnulli, *& præcepto medicamina*.

illi divinâ gratiâ eademque gratuitâ meruerunt. Hujus avidus gloriæ fuisse intelligitur, quem se volentem sequi Dominus in Evangelio revocat dicens, Vulpes foveas habent, & volucres cæli diversoria; Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet. (Matth. 8. 20.) Videbat enim eum dolosa simulatione tenebrosum & ventosa elatione jactatum, non habere fidei locum ubi se inclinantem doctorem humilitatis exciperet, quia in discipulatu Christi non illius gratiam, sed suam gloriam requirebat. Hoc amore gloriæ corrupti erant, quos Paulus apostolus notat, quòd per invidiam & contentionem non castè Christum annuntiarent: (Philip. 1. 15.) quibus tamen prædicantibus gaudet Apostolus, sciens fieri posse, ut dum illi sectantur humanæ gloriæ cupiditatem, tamen his auditis fideles nascerentur; non ex eorum invida cupiditate, qua se volebant vel æquari, vel anteponi Apostolicæ [a] gloriæ, sed per Evangelium, quod etiamsi non castè, tamen annuntiabant, ut de malo illorum Deus operaretur bonum: sicut fieri potest ut homo ad concubitum non ingrediatur voluntate generandi, sed luxuriandi libidine rapiatur; & tamen nascatur homo, bonum Dei opus de fecunditate seminum, non de turpitudine vitiorum. Sicut ergo sancti Apostoli auditoribus admirantibus doctrinam suam condelectabantur, non aviditate consequendæ laudis, sed caritate seminandæ veritatis: ita sancti Patriarchæ conjugibus excipientibus semen suum miscebantur, non concupiscentiâ percipiendæ voluptatis, sed providentiâ propagandæ successionis: ac per hoc nec illos ambitiosos multitudo populorum, nec illos libidinosos multitudo faciebat uxorum. Sed quid de viris loquar, quibus excellentissimum testimonium divina voce perhibetur, cùm ipsas feminas satis eluceat nihil aliud in concubitu appetisse quàm filios? Quippe ubi se minimè parere viderunt, famulas suas dederunt [b] viro suo, ut illas matres facerent carne, ipsæ fierent voluntate.

Caput XLIX.

Nam & illud, quod mendacissima criminatione Faustus objecit, habuisse inter se velut quatuor scorta certamen, quænam eum ad concubitum raperet, ubi hoc legerit nescio, nisi fortè in corde suo tamquam in libro nefariarum fallaciarum, ubi verè ipse scortabatur, sed cum serpente illo, de quo Apostolus timebat Ecclesiæ, quam virginem castam cupiebat uni viro exhibere Christo, ne sicut Evam deceperat astutiâ suâ, sic & illorum mentes à Christi castitate avertendo corrumperet. (2. Cor. 11. 3.) Ita enim huic serpenti amici sunt isti, ut eum præstitisse potiùs [c] quàm nocuisse contendant. Ipse planè Fausto persuasit, pectori adulterato falsitatis semina infundens, ut has malè conceptas calumnias ore immundissimo pareret, & stilo audacissimo etiam memoriæ commendaret. Nulla enim ancillarum virum Jacob ab altera rapuit, nulla de illius concubitu cum altera litigavit. Ideo magis ordo erat, quia libido non erat; & tanto firmiùs servabantur conjugalis potestatis jura, quanto castiùs vitabatur carnalis cupiditatis injuria. Quòd enim & ab uxore conducitur, ibi vera nostra manifestatur assertio, ibi pro se adversùs maledicta Manichæorum ipsa veritas clamat. Quid enim opus erat ut eum altera conduceret, nisi quia ordo alterius erat ut ad eam maritus intraret? Neque enim ad [d] Liam numquam accessisset, nisi eum conduxisset: sed utique justis ad eam vicibus accedebat, de qua tot filios procreaverat, & cui obedierat ut etiam de ancilla procrearet, & de qua postea non conducente procreavit. Sed tunc Rachel noctem habebat in ordine ut maneret cum viro: tunc penes eam potestas illa erat, de qua per Apostolum vox certè novi Testamenti non tacuit, dicens, Similiter & vir non habet potestatem sui corporis, sed mulier. (1. Cor. 7. 4.) Ideo jam cum sorore pacta erat, cui facta debitrix eam translegaret ad debitorem suum. Nam hoc nomine id appellat Apostolus: Uxori, inquit, vir debitum reddat. (Ibid. 3.) Cui ergo vir debitor erat, jam acceperat à sorore quod elegerat voluntate, ut ei daret quod habebat in potestate.

Caput L.

Hic verò ille, quem Faustus tamquam impudicum clausis vel potiùs exstinctis oculis criminatur, si concupiscentiæ non justitiæ servus esset, nonne per totum diem in voluptatem illius noctis æstuaret, qua erat cum pulcriore cubiturus: quam certè ampliùs diligebat, & pro qua bis [e] septenarium annorum laborem gratuitum penderat? (Gen. 29. 27.) Cùm ergo jam die peracto in ejus iret amplexus, quando inde averteretur, si talis esset, qualem Manichæi nihil intelligentes opinantur? Nonne placito contemto mulierum, intraret potiùs ad speciosam suam, quæ illi noctem ipsam, non solùm conjugis more, verùm etiam ordinis jure debebat? Uteretur potiùs ipse potestate maritali, quia & uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir; (1. Cor. 7. 4.) & pro eo tunc servitutis illarum vicissitudo faciebat: conjugali ergo potestate multo vincibiliùs uteretur, si formæ desiderio vinceretur. Sed eo meliores feminæ invenirentur, si illæ pro filiis concipiendis, ipse autem pro concubitûs sui voluptate certaret. Itaque vir temperantissimus, & planè vir, quia tam viriliter feminis utebatur, ut delectationi carnali non subjiceretur, sed dominaretur, magis quid deberet, quàm quid ei deberetur adtendit; nec ad propriam voluptatem sua potestate abuti voluit, sed illius debiti redditor quàm exactor esse maluit. Unde consequens erat, ut ei redderet, quam pro se id accipere illa cui debebatur elegit: quo earum placito pactoque comperto, cùm repentè atque inopinatè à pulcherrima conjuge revocaretur, & ad minùs decoram vocaretur, non irâ excanduit, non tristitiâ nubilatus est, non enerviter blandus, ut sibi potiùs Rachel noctem redderet, inter ambas sategit: sed maritus justus & providus pater, cùm illas prolis curam gerere videret; & ipse nihil aliud de concubitu quæreret, earum voluntati obtemperandum judicavit, quæ sibi singillatim filios optabant; suæ nihil minui, cui ambæ pariebant. Tamquam diceret, Vobis inter vos, ut vultis, cedite atque concedite quænam vestrûm fiat mater: ego quid contendam, quando sive hinc sive inde nascenti non erit alius pater? Hanc profectò modestiam, hanc

[a] Vaticanus codex, *Apostolica gratia*. Alii quidam MSS. *Apostolica doctrina*.

[b] Lov. *dederunt viris suis*. Editi autem alii & MSS. *dederunt viro suo*. Itaque quod sequitur, *facerent*, respicit ipsas uxores quæ dederunt.

[c] Hîc apud Lov. additur, *homini*.

[d] Am. *Neque enim ad aliam numquam accessisset*. Er. & Lov. *Neque enim ad aliam umquam accessisset*. Castigantur ex MSS.

[e] Sic Am. Er. & plures MSS. At Lov. *bis septenorum*.

concupiscentiæ coërcitionem, & in commixtione corporum conjugalium solum appetitum posteritatis humanæ, ut erat acutus Faustus, in illis litteris & intelligeret & laudaret, nisi ejus ingenium detestabili sectâ depravatum, & quid reprehenderet quæreret, & unam nuptialis conventionis honestatem, qua mares & feminæ liberorum procreandorum caussâ copulantur, hoc crimen maximum deputaret.

Cap. LI.

Nunc jam defensis Patriarchæ moribus, refutatoque crimine, quod nefarius error objecit, [a] de libero, ut possumus, mysteriorum secreta rimemur, pulsemusque fidei pietate, ut nobis aperiatur à Domino, quid rerum figuraverint quatuor istæ uxores Jacob, quarum duæ liberæ, duæ ancillæ fuerunt. (Gal. 4. 22.) Videmus enim Apostolum, in libera & ancilla, quas habuit Abraham, duo Testamenta intelligere: sed ibi in una & una faciliùs apparet quod dicitur; hîc autem duæ sunt & duæ. Deinde ibi ancillæ filius exheredatur, hîc verò ancillarum filii simul cum filiis liberarum terram promissionis accipiunt: unde hîc procul dubio aliquid aliud significatur.

Caput LII.

Quamquam enim duas liberas uxores Jacob ad novum Testamentum, quo in libertatem vocati sumus, existimem pertinere, non tamen frustra duæ sunt: nisi fortè quia (id quod in Scripturis adverti & inveniri potest) duæ vitæ nobis in Christi corpore prædicantur, una temporalis in qua laboramus, alia æterna in qua delectationem Dei contemplabimur. Istam Dominus passione, illam resurrectione declaravit. Admonent nos ad hoc intelligendum illarum etiam nomina feminarum. Dicunt enim quòd Lia interpretatur Laborans, Rachel autem Visum principium, sive Verbum ex quo videtur principium. Actio ergo humanæ mortalisque vitæ, in qua vivimus ex fide, multa laboriosa opera facientes, incerti quo exitu proveniant ad utilitatem eorum quibus consulere volumus, ipsa est Lia prior uxor Jacob: (Gen. 29. 17.) ac per hoc & infirmis oculis fuisse commemoratur. (Sap. 9. 14.) Cogitationes enim mortalium timidæ & incertæ providentiæ nostræ. Spes verò æternæ contemplationis Dei, habens certam & delectabilem intelligentiam veritatis, ipsa est Rachel: (Gen. 29. 17.) unde etiam dicitur bona facie, & pulcra specie. * (Caput LIII.) Hanc enim amat omnis piè studiosus, & propter hanc servit gratiæ Dei, qua peccata nostra, etsi fuerint sicut phœnicium; (Isai. 1. 18.) tamquam nix dealbantur: Laban quippe interpretatur Dealbatio, (Gen. 29. 30.) cui servivit Jacob propter Rachel. Neque enim se quisquam convertit sub gratia remissionis peccatorum servire justitiæ, nisi ut quietè vivat in verbo ex quo videtur principium, quod est Deus: ergo propter Rachel, non propter Liam [b]. Nam quis tandem amaverit in operibus justitiæ laborem actionum atque passionum? Quis eam vitam propter se ipsam expetiverit? sicut nec Jacob Liam: sed tamen sibi nocte suppositam in usum generandi amplexus & fecunditatem ejus expertus est: Dominus enim eam, quia per se ipsam diligi non poterat, primò ut ad Rachel perveniretur, tolerari fecit, deinde propter filios commendavit. Ita verò unusquisque utilis Dei servus, sub dealbationis peccatorum suorum gratia constitutus, quid aliud in sua [c] conversione meditatus est, quid aliud corde gestavit, quid aliud adamavit, nisi doctrinam sapientiæ? Quam plerique se adepturos & percepturos putant statim ut se in septem præceptis legis exercuerint, quæ sunt de dilectione proximi, ne cuiquam homini noceatur, id est, " Honora patrem & matrem, Non mœchaberis, Non " occides, Non furaberis, Non falsum testimo- " nium dices, Non concupisces uxorem proximi, " Non concupisces rem proximi: quibus quantum " potuerit observatis, postea quàm homini pro concupita & sperata pulcherrima delectatione doctrinæ, per tentationes varias, quasi per hujus sæculi noctem, tolerantia laboris adhæserit, velut pro Rachel Lia inopinata conjuncta sit; & hanc sustinet ut ad illam perveniat, si perseveranter amat, acceptis aliis septem præceptis: ac si dicatur ei, Servi alios septem annos pro Rachel, ut sit pauper spiritu, mitis, lugens, esuriens sitiensque justitiam, misericors, mundicors, pacificus. Vellet enim homo, si fieri posset, sine ulla tolerantia laboris, quæ in agendo patiendoque amplectenda est, statim ad pulcræ atque perfectæ sapientiæ delicias pervenire: sed hoc non potest in terra morientium. Hoc enim videtur significare, quod dictum est ad Jacob, Non est moris in loco nostro, ut minor nubat priùs " quàm major. Quia non absurdè major appellatur, quæ tempore prior est. Prior est autem in recta hominis eruditione labor operandi quæ justa sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt.

Ad hoc valet quod scriptum est, Concupisti sapientiam, serva mandata, & Dominus * præbet illam tibi. Mandata utique ad justitiam pertinentia: justitiam autem, quæ ex fide est, quæ inter tentationum incerta versatur, ut piè credendo quod nondum intelligit, etiam intelligentiæ meritum consequatur. Quantum enim valet, quod modò commemoravi esse scriptum, Concupisti sapientiam, serva mandata, & Dominus * præbet illam tibi: tantum & illud valere arbitror, Nisi credideritis, non intelligetis: ut justitia ad fidem, ad sapientiam verò intelligentia pertinere monstretur. Proinde in his qui flagrant ingenti amore perspicuæ veritatis, non est improbandum studium, sed ad ordinem revocandum, ut à fide incipiat, & bonis moribus nitatur pervenire quò tendit. In eo quippe [d] quod versatur, virtus est laboriosa: in eo verò quod appetit, luminosa sapientia. Quid opus est, inquit, credere, quod non mihi ostenditur manifestum? Aliquod verbum prome, quo videam rerum omnium principium. Id enim est in quod maximè ac primitus inardescit, si veri studiosus est animus rationalis: cui respondeatur, Pulcrum est quidem quod desideras & amari dignissimum, sed priùs nubit Lia, & postea Rachel. Ardor ergo iste ad id valeat, ut ordo non recusetur, sed potiùs toleretur; sine quo non potest ad id perveniri, quod tanto ardore diligitur. Cùm autem perventum fuerit, simul habebitur in hoc sæculo; non solùm speciosa intelligentia, sed etiam laboriosa justitia. Quamlibet enim acutè since-

[a] Lov. *de libro*. Veriùs editi alii & MSS. *de libero*, id est propria sponte.

[b] Hîc in excusis additum, *servitur*: quod verbum abest à MSS.

[c] Am. Er. & plerique MSS *in sua conversatione*: corruptè.

[d] Lov. *quo versatur*. Vaticanus unus codex, *quod adversatur*. Alii MSS. cum Am. & Er. *quod versatur*.

Sap. 9. 15. riterque cernatur à mortalibus incommutabile A bonum, adhuc corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Ad unum ergo tendendum, sed propter hoc multa ferenda sunt.

CAPUT LIV.

ITAQUE duæ sunt uxores Jacob liberæ: ambæ quippe sunt filiæ remissionis peccatorum, hoc est dealbationis, quod est Laban. Verumtamen una amatur, & altera toleratur. Sed quæ toleratur, ipsa priùs & uberiùs fecundatur, ut si non propter se ipsam, certè propter filios diligatur. B Labor enim justorum maximum fructum habet in eis quos regno Dei generant, inter multas tentationes & tribulationes prædicando Evangelium (2. Cor. 11. 23.); & eos propter quos sunt in laboribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus sæpius (2. Cor. 7. 5.), propter quos habent foris pugnas, intus timores, gaudium & coronam suam vocant (Philip. 4. 1.). Nascuntur autem eis faciliùs atque copiosiùs ex illo sermone fidei, quo prædicant Christum crucifixum (1. Cor. 1. 23.), & quidquid humanitatis ejus citiùs hu- C mana cogitatione percipitur, & infirmos etiam Liæ oculos non perturbat. Rachel autem clara adspectu, mente excedit Deo (2. Cor. 5. 13.), & videt in principio Verbum Deum apud Deum (Johan. 1. 1.), & vult parere, & non potest; quia generationem ejus quis enarrabit (Isai. 53. 8.)? Proinde vita quæ studio contemplationis competit, ut ea quæ carni sunt invisibilia, non infirmis oculis mentis, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciat, & sempiternam Dei virtutem ac divinitatem ineffabiliter cernat (Rom. 1. 20.), vacare D vult ab omni negotio, & ideo sterilis. Affectando quippe otium, quo studia contemplationis ignescunt, non contemperatur infirmitati hominum, qui in variis pressuris sibi desiderant subveniri. Sed quia & ipsa procreandi caritate inardescit, (vult enim docere quod novit; neque cum invidia tabescente iter habere (Sap. 6. 25.),) videt sororem labore agendi atque patiendi filiis abundantem; & dolet potiùs currere homines ad eam virtutem, qua eorum infirmitatibus necessitati- E busque consulitur, quàm ad illam unde divinum & incommutabile aliquid discitur. Hic dolor figuratus videtur in eo quod scriptum est, Et zelavit Rachel sororem suam (Gen. 30. 1.). Proinde quia liquidus purusque intellectus de illa substantia quæ corpus non est, ac per hoc ad carnis sensum non pertinet, verbis carne editis exprimi non potest, eligit doctrina sapientiæ per quaslibet corporeas imagines & similitudines utcumque cogitanda insinuare divina, quàm ab officio talia do- F cendi cessare: sicut elegit Rachel ex viro suo & ancilla suscipere liberos, quàm sine filiis omnino remanere (Gen. 30. 3.). Bala quippe interpretari dicitur Inveterata: hanc habuit ancillam Rachel. De vetere quippe vita carnalibus sensibus dedita corporeæ [a] concitantur imagines, etiam cùm aliquid de spiritali & incommutabili substantia divinitatis auditur.

*CAP. LV.

* Suscipit & Lia de ancilla sua filios, amore habendæ numerosioris prolis accensa. Invenimus autem Zelpham ejus ancillam in- G terpretari Os hians. Quapropter in prædicationem fidei Evangelicæ quorum os hiat & cor non hiat, cùm in Scripturis adverterimus, hæc intelligitur ancilla Liæ. Scriptum est enim de quibusdam, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me (Isai. 29. 13.). Et talibus Apostolus dicit, Qui prædicas non furandum, furaris; qui dicis non adulterandum, adulteras (Rom. 2. 21.). Verumtamen ut etiam per hanc [b] conditionalem libera illa uxor Jacob laborans filios heredes regni suscipiat, ideo Dominus dicit, Quæ dicunt facite; quæ autem faciunt, facere nolite (Matth. 23. 3.). Unde in labore vinculorum vita Apostolica, Sive, inquit, occasione, sive veritate Christus annuntietur, & in hoc gaudeo, sed & gaudebo (Phil. 1. 18.): tamquam & ancillâ pariente de prole numerosiore lætata.

CAPUT LVI.

EST verò quidam Liæ fetus ex beneficio Rachel editus, cùm virum suum secum debita nocte cubiturum acceptis à filio Liæ mandragoricis malis cum sorore cubare permittit (Gen. 30. 15.). De hoc autem pomi genere opinari quosdam scio, quòd acceptum in escam sterilibus feminis fecunditatem parit; ac per hoc putant omni modo institisse Rachel, ut hoc à filio sororis acciperet cupiditate pariendi: quod ego [c] non arbitrarer, nec si tunc concepisset. Nunc verò cùm post Liæ duos alios ab illa nocte partus, Dominus eam prole donaverit, nihil est cur de mandragora tale aliquid suspicemur, quale in nulla femina experti sumus. Dicam ergo quid sentiam: dicent hinc fortè meliora doctiores. Cùm enim hæc mala ipse vidissem, & propter istum ipsum sacræ lectionis locum id mihi obtigisse gratularer, (rara enim res est,) naturam eorum diligenter, quantum potui, perscrutatus sum: non aliqua à communi sensu remotiore scientiâ, quæ docet virtutes radicum & potestates herbarum; sed quantum mihi & cuilibet homini renuntiabat visus, & olfactus, & gustus. Proinde rem comperi pulcram & suaveolentem, sapore autem insipido: & ideo cur eam mulier tantopere concupiverit, ignorare me fateor, nisi fortè propter pomi raritatem, & odoris jocunditatem. Cur verò ipsam rem gestam sancta Scriptura tacere noluerit, quæ non utique talia desideria muliercularum nobis pro magno insinuare curaret, nisi aliquid in eis magnum quærere commoneret, nihil amplius conjicere valeo, quàm quod ex illo communi sensu mihi suggeritur, ut illo mandragorico pomo figurari intelligam famam bonam: non eam quæ confertur, cùm laudant hominem pauci justi atque sapientes; sed illam popularem, qua etiam major & clarior notitia comparatur: non ipsa per sese expetenda, sed intentioni bonorum, qua generi humano consulunt, pernecessaria. Unde dicit Apostolus, Oportet etiam testimonium habere bonum ab eis qui foris sunt (1. Tim. 3. 7.): qui licet parum sapiant, reddunt tamen plerumque labori eorum, per quos sibi consulitur, & splendorem laudis, & odorem bonæ opinionis. Nec ad istam gloriam popularem primi perveniunt eorum qui sunt in Ecclesia, nisi quicumque in actionum periculis & labore versantur. Propterea Liæ filius mala mandragorica invenit, exiens in agrum (Gen. 30. 14.), id est, honestè ambulans ad eos qui foris sunt (1. Thess. 4. 12.): doctrina verò illa sapientiæ, quæ à vulgi strepitu remotissima, in contemplatione veritatis dulci delectatione defigitur, hanc popularem gloriam quantulamcumque non assequeretur, nisi per eos qui in mediis turbis agendo ac suadendo populis præsunt, non ut præsint, sed ut prosint: quia

[a] Omnes propè MSS. *cogitantur.*

[b] Lov. *conditionem.* At Am. Er. & nostri omnes MSS. *conditionalem*: intellige, ancillam Os hiantem.

[c] Sola Erasmiana ed. *quod ego quoque arbitrarer, si tunc concepisset.*

dum isti actuosi & negotiosi homines, per quos multitudinis administratur utilitas, & quorum auctoritas populis cara est, testimonium perhibent etiam vitæ propter studium conquirendæ & contemplandæ veritatis otiosæ, quodam modo mala mandragorica per Liam perveniunt ad Rachel. Ad ipsam verò Liam per filium primogenitum, id est, per honorem fecunditatis ejus, in qua est omnis fructus laboriosæ atque inter incerta tentationum periclitantis actionis: quam plerique bono ingenio præditi studioque flagrantes, quamvis idonei regendis populis esse possint, tamen vitant propter turbulentas occupationes, & in doctrinæ otium toto pectore tamquam speciosæ Rachel feruntur amplexum.

CAPUT LVII. SED quia bonum est, ut etiam hæc vita latiùs innotescens popularem gloriam mereatur, injustum est autem ut eam consequatur, si amatorem suum administrandis Ecclesiasticis curis aptum & idoneum in otio detinet, nec gubernationi communis utilitatis impertit; propterea Lia sorori suæ dicit, Parum est tibi quòd virum meum accepisti, insuper & mandragorica filii mei vis accipere? Per unum virum significans eos omnes, qui cùm sint agendi virtute habiles, & digni quibus regimen Ecclesiæ committatur ad dispensandum illi fidei sacramentum, accensi studio doctrinæ atque indagandæ & contemplandæ sapientiæ, se ab omnibus actionum molestiis removere, atque in otio discendi ac docendi condere volunt. Ita ergo dictum est, Parum est tibi quòd accepisti virum meum, insuper & mandragorica filii mei vis accipere? ac si diceretur, Parum est quòd homines ad laborem rerum gerendarum necessarios in otio detinet vita [a] studiorum, insuper & popularem gloriam requirit?

Gen. 30. 15.

CAPUT LVIII. PROINDE ut eam justè comparet, impertit Rachel virum sorori suæ illa nocte: ut scilicet qui virtute laboriosa regimini populorum accommodati sunt, etiamsi scientiæ vacare delegerant, suscipiant experientiam tentationum curarumque sarcinam pro utilitate communi: ne ipsa doctrina sapientiæ, cui vacare statuerunt, blasphemetur, neque adipiscatur ab imperitioribus populis existimationem bonam, quod illa poma significant, & quod necessarium est ad exhortationem discentium. Sed planè ut hanc curam suscipiant, vi coguntur. Satis & hoc significatum est, quòd cùm veniret de agro Jacob, occurrit ei Lia, eumque detinens ait, Ad me intrabis, » conduxi enim te pro mandragoris filii mei. Tamquam diceret, Doctrinæ quam diligis vis conferri bonam opinionem? Noli defugere officiosum laborem. Hæc in Ecclesia geri, quisquis adverterit, cernit. Experimur in exemplis, quod intelligamus in libris. Quis non videat hoc geri toto orbe terrarum, venire [b] homines ex operibus sæculi & ire in otium cognoscendæ & contemplandæ veritatis, tamquam in amplexum Rachel; & excipi de transverso Ecclesiastica necessitate, atque ordinari in laborem, tamquam Lia dicente, Ad me intrabis? Quibus castè mysterium Dei dispensantibus, ut in nocte hujus sæculi filios generent fidei, laudatur à populis etiam illa vita, cujus amore conversi spem sæculi reliquerunt, & ex cujus professione ad misericordiam regendæ plebis assumti sunt. Id enim agunt in omnibus laboribus suis, ut illa professio quò se converterant, quia tales rectores populis dedit, latiùs & clariùs glorificetur, tamquam Jacob non recusante noctem Liæ, ut Rachel pomis suaveolentibus & clarè nitentibus potiatur: quæ aliquando & ipsa, præstante misericordiâ Dei, per se ipsam parit, vix tandem quidem; quia perrarum est ut, In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & quidquid de hac re piè sapienterque dicitur, sine phantasmate carnalis cogitationis & salubriter vel ex parte capiatur.

Gen. 30 16.

HÆC de tribus patribus, Abraham, Isaac, & Jacob, quorum se Deum appellari voluit Deus, quem catholica Ecclesia colit, adversùs Fausti calumnias dicta suffecerint. De quorum trium hominum meritis atque pietate, & longè remota à judicio carnalium altitudine prophetiæ, non est nunc differendi locus: tantùm ab his criminibus, quibus eos maledica & veritatis inimica lingua pulsavit, defendendi fuerunt in hoc præsenti opere nostro; ne contra Scripturas sanctas & salubres aliquid sibi dicere viderentur, qui eas perversa & adversa mente legerunt, dum petulantibus conviciis insectantur eos, qui illic cum tanto honore prædicantur.

CETERUM Loth frater, id est consanguineus Abrahæ, nequaquam istis comparandus est, de quibus Deus dicit, Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob: nec in eorum numero deputandus, quibus illa Scriptura usque in finem perhibet justitiæ testimonium: quamvis inter Sodomitas piè castéque versatus, hospitalitatis etiam meritis commendatus, ab illius terræ incendio liberatus sit, & ejus posteris terra [c] possessionis propter Abraham, qui patruus ejus fuerat, dono Dei data sit. Hæc nobis merita in illis libris laudanda proponuntur, non ebrietas, non incestus: sed cùm hominis ejusdem & rectè factum & peccatum scriptum invenimus, aliud insinuatur imitandum, aliud præcavendum. Porrò si peccatum Loth, cui perhibitum est ante quàm peccaret justitiæ testimonium, non modò non decolorat divinitatem Dei vel Scripturæ illius veritatem, verùm etiam laudandam diligendamque commendat, quòd tamquam speculi fidelis nitor, admotarum sibi personarum non solùm quæ pulcra atque integra, verùm etiam quæ deformia vitiosaque sint, indicat; quanto magis factum Judæ, quòd cum sua nuru concubuit, nihil omnino affert, unde auctoritas sancta culpetur: quæ in illis libris fundata persistens, non tantùm paucissimorum Manichæorum calumniosas argutias, verùm etiam Gentilium tot tantorumque populorum horrendas inimicitias divino jure contemnit, quos penè jam totos à nefaria superstitione simulacrorum, ad unius Dei veri cultum Christiano imperio subjugavit, edomito orbe terrarum, non violentiâ bellici certaminis, sed invictæ potentiâ veritatis. Ubi enim litterarum illarum laudatus est Judas? Quid de illo boni Scriptura illa testata est, nisi quòd in prophetia Christi, qui ex ejus tribu prænuntiabatur in carne venturus, benedi-

[a] Aliquot MSS. *vita studiosorum*.
[b] Sic MSS. Editi verò, *venire omnes*.
[c] Lov. *terra promissionis*. Veriùs editi alii & ferè omnes MSS. *terræ possessionis*. fortè addendum, *suæ*. De terra quæ posteris Loth, Moabitis scilicet atque Ammonitis in possessionem data est, dicitur in Deuteronomii capite 2.

ctione patris sui præ ceteris commendatus eminuit?

Cap. LXI. Gen. 37. 28. CETERUM ad id, quod eum Faustus fornicatum commemoravit, addimus nos aliud, quòd fratrem suum Joseph in Ægyptum vendidit. Numquid cujusquam membra distorta depravant lucem, quæ cuncta demonstrat? Sic nec cujuspiam malefacta malam Scripturam faciunt, qua prodente legentibus innotescunt. Consulta quippe æterna lex illa, quæ ordinem naturalem conservari jubet, perturbari vetat, non nisi propagationis caussâ statuit hominis concubitum fieri, & hoc non nisi socialiter ordinato connubio, quod non pervertat vinculum pacis: & ideo prostitutio feminarum, non ad substituendam prolem, sed ad satiandam libidinem propositarum, divina atque æterna lege damnatur. Omnem quippe dehonestat emtorem turpitudo venalis: ac per hoc Judas etsi graviùs peccasset, si nurum sciens cum ea concumbere voluisset; (Si enim vir & Matth. 19. uxor, sicut Dominus dicit, non jam duo, sed una caro est, non aliter nurus est deputanda quàm filia:) tamen eum, quantum in ipso erat, deformiter cum meretrice cubasse non dubium est. At illa quæ socerum fefellit, non carnis ejus concupiscentiâ, nec meretriciæ mercedis cupiditate peccavit: sed ex ipso sanguine prolem requirens, ex quo duobus jam fratribus nupta, tertio [a] quoque denegato habere non potuit, patri eorum socero suo fetandum corpus fraude subjecit, pignore mercedis accepto, quod non ad ornamentum, sed ad testimonium reservavit. Meliùs quidem sine filiis remaneret, quàm sine jure matrimonii mater fieret: longè tamen alia intentione peccavit, quòd filiis suis patrem providit socerum suum, quàm si eum sibi concupisset adulterum. Denique cùm jussu ejus produceretur ad mortem, & virgam, monile, atque anulum protulisset, dicens ab eo se gravidatam, cujus pignera illa essent; ubi ea quæ dederat ille cognovit, istam magis quàm se justificatam esse respondit, quòd ei filium suum maritum conjungere noluisset; qua destitutione compulsa, illo modo potiùs quàm nullo modo posteritatem non aliunde quàm ab eadem stirpe conquireret. In qua sententia, non eam justificatam, sed eam magis quàm se justificatam dicens, nec ipsam laudavit, sed in sui comparatione præposuit: desiderium scilicet habendæ prolis, quo ducta illa se socero supposuerat, minùs culpans, quàm libidinosi concubitûs ardorem, quo ipse Ezech. 16. 52. velut ad meretricem victus intraverat: sicut quibusdam dicitur, Justificastis Sodomam, id est, tantum peccastis, ut vobis Sodoma comparata justa videatur. Quamquam etiam si hæc mulier non in pejoris facti comparatione minùs culpata, sed omnino à socero laudata intelligatur: quæ tamen consultâ illâ æterna lege justitiæ, quæ naturalem ordinem perturbari vetat, non utique tantummodo corporum, sed maximè ac primitus animorum, quia in procreandis filiis ordinatam societatem non custodivit, meritò culpabilis invenitur; quid mirum, si peccatrix à peccatore laudatur?

Caput LXII. QUOD ita nobis Faustus, vel ipsa Manichæa perversitas arbitratur adversum, quasi nobis in illius Scripturæ veneratione dignoque præconio A vitia hominum, quæ illa commemorat, necesse sit approbare: quin potiùs necesse est, ut quanto illam religiosiùs accipimus, tanto fidentiùs illa culpemus, quæ per ejus veritatem certiùs culpanda didicimus. Ibi enim fornicatio & omnis illicitus concubitus divino jure damnatur: ac per hoc, cùm talia quorumdam facta commemorat, de quibus eo loco suam taceat sententiam, judicanda nobis permittit, non laudanda præscribit. Quis enim nostrûm in ipso Evangelio non B detestatur Herodis crudelitatem, cùm de Christi nativitate sollicitus tot infantes jussit occidi? At hoc factum ibi non vituperatur, sed tantùm narratur. Sed ne hoc Manichæi vesanâ impudentiâ falsum esse contendant, quia & ipsam Christi nativitatem, qua Herodes perturbatus est, negant; ipsorum Judæorum immanitatem & cæcitatem legant, quemadmodum illic tantummodo narretur, non vituperetur, & tamen ab omnibus detestetur.

Exodi 20. 14. & 17. Deut. 5. 18. 21. — Matth. 2. 16.

Caput LXIII. C SED, inquiunt, iste Judas, qui cum sua nuru concubuit, inter duodecim Patriarchas computatur. Quid enim, & ille Judas, qui Dominum tradidit, nonne inter duodecim Apostolos numeratus est, & cum eis unus ex eis ad prædicandum Evangelium diabolus missus est? Sed adhuc respondent & dicunt, Ille post tale facinus laqueo suo peremtus & Apostolorum numero exemtus est; iste autem post hanc turpitudinem, inter fratres suos ab illo patre, cui tam magnum testi- D monium Deus perhibet, præcipuè benedictus & super omnes laudatus est. Quinimmo hinc expressiùs apparet, non ad ipsum, sed ad Christum, qui ex ejus tribu prænuntiabatur in carne venturus, illam pertinere prophetiam: & ideo magis flagitium ejus divina Scriptura tacere non debuit, sicut non tacuit, ut in verbis patris ejus, quibus post illud dedecus ita laudatur, quia ipse non agnoscitur, alius requiratur.

Gen. 35. 23. Matth. 10. 4. — Johan. 6. 71. — Matth. 27. 5. — Gen. 49. 8.

Caput LXIV. QUAMQUAM Faustus dente maledico hoc E ipsum intelligatur mordere voluisse, quòd Christus à nobis ex ejus tribu venisse prædicatur: maximè quia in generationibus patrum ejus, quas Matthæus Evangelista commemorat, etiam Zara, quem Thamar illa ex illo conceptu peperit, invenitur. Nam si stirpem Jacob, non Christi generationem vellet reprehendere, habebat magis primitivum Ruben, qui paternum thorum nefaria libidine violavit: qualem fornicationem Apostolus nec in Gentibus dicit auditam. Quod F factum etiam ipse pater Jacob, cùm eos benediceret, super caput ejus accusando & detestando non tacuit. Hoc ergo crimen potiùs Faustus objiceret, ubi non error ex habitu meretricio, sed omnino voluntaria contaminatio paterni lectuli apparet; nisi & ipsam Thamar plus odisset, quòd illo concubitu nihil aliud quàm parere cuperet, quàm si sola libidine carnalis voluptatis arsisset; & Christi progenitores culpando Incarnationi ejus fidem derogari voluisset: ignorans G miser verissimum & veracissimum Salvatorem, non solùm loquendo, sed etiam nascendo magistrum exstitisse. Fideles enim ejus venturi ex omnibus gentibus etiam exemplo carnis ipsius discere debuerunt, parentum suorum iniquitates sibi obesse non posse. Proinde sponsus ille suis congruens invitatis, qui vocaturus erat ad nu-

Matth. 1. 3. Gen. 38. 30. — Gen. 35. 22. 1. Cor. 5. 1. — Gen. 49. 3. — Matth. 22. 10.

[a] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *tertio potuit, denegato habere non potuit.*

ptias bonos & malos, etiam nasci voluit de bonis & malis: ut prophetiam Paschæ qua præceptus est manducari agnus acceptus ex ovibus & capris, tamquam justis & injustis, ad se præfigurandum præcessisse firmaret. *Exodi 12. 3.* Documenta quippe Dei & hominis ubique conservans, parentes & bonos & malos propter convenientiam humanitatis non sprevit, partum autem virginis propter miraculum divinitatis elegit.

CAPUT LXV.

INANITER ergo Faustus, in se ipsum potiùs dente sacrilego sæviens, sanctam Scripturam, B quam totus jam mundus meritò veneratur, accusat: quæ, ut suprà dixi, tamquam speculi fidelis nitor, nullius accipit adulandam personam, sed & laudanda & vituperanda hominum facta vel ipsa judicat, vel legentibus judicanda proponit; nec solùm homines ipsos vel vituperabiles vel laudabiles intimans, verùm etiam quædam in vituperabilibus laudanda & in laudabilibus vituperanda non tacens. Neque enim quia vituperabilis homo erat Saül, ideo non est laudabile C factum ejus, quòd gustatum de anathemate tam diligenter scrutatus, tam severè vindicare conatus est, obediens Deo, qui hoc fieri prohibuerat; *1. Reg. 14. 38.* vel quòd pythones & ventriloquos de regno suo delevit: *1. Reg. 28. 3.* aut quia laudabilis erat David, ideo peccata ejus, quæ Deus quoque arguit per Prophetam, vel approbanda vel imitanda sunt. *2. Reg. 12. 1.* Sicut nec in Pontio Pilato vituperandum est, quòd adversùs accusationes Judæorum innocentem Dominum judicavit: *Johan. 19. 4. & 6.* nec in Petro laudandum D est, quòd eumdem Dominum ter negavit; *Matth. 26. 70.* vel unde ab ipso satanas appellatus est, quòd non sapiendo quæ Dei sunt eum voluit à passione, hoc est, à nostra salute revocare: *Matth. 16. 17.* paulò antè ergo dictus beatus, paulò pòst dictus est satanas. *Ibidem 23.* Sed quid in illo obtinuerit, apostolatus ejus & martyrii corona testatur.

CAPUT LXVI.

SIC itaque & regis David legimus peccata, sed legimus etiam rectè facta. In quo autem prævaluerit, & unde quid vicerit, satis in promtu E est, non malevolæ cæcitati, qua in sanctos libros & viros Faustus irruebat, sed religiosæ prudentiæ, qua & auctoritas divina, & merita humana possunt cerni atque discerni. Nam legant isti & videant, in David plura Deum redarguisse quàm Faustum: *2. Reg. 12. & 24. 10.* sed ibi est & pænitentiæ sacrificium, *2. Reg. 12. 13.* ibi est illa incomparabilis mansuetudo usque ad immanissimum & atrocissimum inimicum, qui quotiens illi est in manus fortissimas datus, totiens ab illo est de manibus piissimis dimissus illæsus. *1. Reg. 24. 7. & 26. 10.* Ibi memorabilis humilitas sub flagello Dei, F & cervix regia Dominico jugo ita subdita, ut armatus & comitatus armatis, amara ex inimici ore convicia patientissimè sustineret; *2. Reg. 16. 5.* suumque comitem accensum iracundiâ, quòd talia rex ejus audiret, & jam jamque in conviciatoris caput dexterâ ultrice pergentem, modestissimè refrenaret, *Ibidem 10.* regali suæ jussioni divini timoris pondus adjiciens, & dicens meritis suis hoc redditum superno judicio, quo ille injuriosus missus esset, G ut in eum talia jacularetur opprobria. Ibi in gregem sibi commissum tanta dilectio pastoralis, ut pro eis ipse vellet mori, quando populo numerato peccatum elationis ejus sic punire placuit Deo, ut eumdem numerum minueret morte multorum, cujus multitudine cor regis fuerat A superbiâ pertentatum: in quo occulto judicio Deus, apud quem non est iniquitas, & quos noverat indignos hac vitâ, subtraxit huic vitæ; & in illo qui de hominum copia se extulerat, tumorem animi humani ejusdem copiæ diminutione sanavit. Ibi tam religiosus Dei timor, sacramentum Christi in sancta unctione servabat, ut cor ejus pia sollicitudine trepidaverit, quando exiguam particulam de veste ipsius Saülis latenter abscidit, ut haberet unde illi fidem faceret, B quàm nollet eum, cùm posset, occidere. Ibi tam prudens in filios & tanta clementia, ut cùm innocentem puerum, pro quo ægrotante multis lacrymis & humilitatis sordibus sese abjiciens Dominum fuerat deprecatus, mortuum non luxerit; idem juvenem filium parricidali furore præcipitem, qui & paternum cubile stupris nefariis maculaverat, & contra patrem scelestum bellum gerebat, & vellet conservatum, & fleret occisum: C animæ scilicet tantis criminibus involutæ sempiternas prævidens pœnas, quibus evadendis eum per pænitentiam corrigendum vivere cupiebat humiliatum. Hæc & alia multa laudanda & imitanda in illo sancto reperiuntur viro, si non perversus animus eam Scripturam, quæ de illo loquitur, perscrutetur: maximè si mente subdita & pia & planè fideli sequamur sententiam Dei, qui ejus noverat occulta cordis, ubi in conspectu ejus qui falli non potest, ita placuit, ut etiam filiis suis imitandus ab illo proponeretur.

D QUID enim aliud quàm cordis ejus profunda cernebat Spiritus Dei, quando correptus per Prophetam dixit, Peccavi: continuóque ad hoc unum verbum audire meruit, quod acceperit veniam? Ad quam rem, nisi ad sempiternam salutem? Neque enim prætermissa est in illo secundùm Dei comminationem flagelli paterni disciplina, ut & confessus in æternum liberaretur, & afflictus temporaliter probaretur. Haud verò mediocre fidei robur fuit, aut parvum mitis & obedientis animi indicium, E cùm audisset à Propheta quòd sibi Deus ignovisset, & tamen quæ fuerat comminatus consequenter evenissent, non se dicere Prophetæ deceptum esse mendacio, nec murmurare adversùs Deum, quasi falsam peccatorum ejus indulgentiam pronuntiaverit. Intelligebat enim vir altè sanctus, & non contra Deum, sed ad Deum levans animam suam, nisi Dominus esset confitenti pænitentique propitius, quantum pœnarum æternarum ejus essent digna F peccata: pro quibus cùm temporalibus emendationibus [a] ureretur, videbat erga se & manere veniam, & non negligi medicinam. Cur autem Saül per Samuelem correptus, cùm diceret etiam ipse, Peccavi, non meruit audire quod David, quòd ei Dominus ignovisset? Num personarum acceptio est apud Deum? Absit. Sed in simili voce quam sensus humanus audiebat, dissimile pectus erat quod divinus oculus discernebat. Quid talibus docemur exemplis, nisi regnum cælorum G intra nos esse, & de intimis nostris Deum colere nos debere, ut ex abundantia cordis os loquatur; non autem ut populus eum labiis honoret, cor autem eorum longè sit ab eo: neque judicare aliter audeamus de hominibus, quorum interiora videre non possumus, quàm Deus qui hoc potest, & falli aut corrumpi non potest: cujus eviden-

tissimam

[a] Nonnulli codices, *uteretur.* Am. *vereretur.* Er. *verberaretur.*

tissimam sententiam de David cùm divinæ Scripturæ contineat tam sublimis auctoritas, multùm ridenda, vel potiùs dolenda est aliter sentiens humana temeritas? Eis quippe divinis libris de antiquis viris credendum est, qui tam longè futura dixerunt, quæ præsentia nunc videntur.

CAPUT LXVIII.

Matth. 16. 17. Lucæ 8. 26.

QUID aliud in Evangelio discimus, cùm eadem vox Petri auditur confitentis Christum Filium Dei, quæ etiam dæmoniorum, paria verba, sed longè impari corde emittentium? Proinde in simili voce fides Petri laudatur, dæmoniorum immunditia cohibetur: à quo, nisi ab illo qui non aure humana, sed divina mente radices internas vocum illarum nosset inspicere, & sine ulla falsitate discernere? Quàm multi enim & alii homines dicunt Christum Filium Dei vivi, nec tamen Petri meritis comparantur: non solùm illi, qui dicturi sunt in illo die, Domine, Domine, & audituri, Discedite à me; sed etiam illi, qui segregabuntur ad dexteram, in quibus plurimi nec umquam Christum vel semel negaverunt, nec ejus pro nostra salute passionem improbaverunt, nec Gentes judaizare coëgerunt; & tamen Petro qui hæc fecit, sedenti in duodecim sedibus, & non solùm duodecim Tribus, verùm & Angelos judicanti impares apparebunt. Ita etiam multi nullius appetentes uxorem, nullum maritum appetitæ usque ad mortem persequentes, tamen Davidicum meritum, cùm iste illa fecisset, apud Deum habere non possunt. Tantum interest quid cuique in se ipso, quantúmque displiceat, ut penitus exstirpetur; & quid pro eo fructiferum & opulentum ingenti feracitate consurgat: quia & agricolæ plus placent agri, qui spinis etiam magnis eradicatis centenum proferunt, quàm qui nullas umquam spinas habuerunt & vix ad tricenum perveniunt.

Matth. 7. 22. & 23. Matth. 25. 33. Gal. 2. 14.

CAPUT LXIX.

Hebr. 3. 5.

SIC & Moysen famulum Dei fidelissimum in tota domo ejus, ministrum legis sanctæ, & mandati sancti, justi, & boni, cui Apostolus adtestatur; nam ejus hæc verba sunt quæ commemoravi: ministrum etiam sacramentorum, non jam præstantium salutem, sed adhuc promittentium Salvatorem: quod & Salvator ipse confirmat, dicens, Si crederetis Moysi, crederetis & mihi, de me enim ille scripsit: unde suo loco, quantum satis visum est, contra impudentes Manichæorum calumnias disseruimus: hunc ergo Moysen famulum Dei vivi, Dei veri, Dei summi, fabricatoris cæli & terræ, non de alieno, sed de nihilo, non premente necessitate, sed affluente bonitate, non per sui membri pœnam, sed per sui verbi potentiam: hunc, inquam, Moysen, humilem in recusando tam magnum ministerium, subditum in suscipiendo, fidelem in servando, strenuum in exsequendo; in regendo populo vigilantem, in corrigendo vehementem, in amando ardentem, in sustinendo patientem; qui pro eis quibus præfuit, Deo se interposuit consulenti, opposuit irascenti: hunc itaque talem ac tantum virum, absit à nobis ut ex maledico Fausti ore pensemus; sed ex ore planè veridici Dei, qui veraciter hominem, quem fecerat, noverat: quando quidem etiam peccata hominum, quæ ipse non facit, & in diffitentibus ut judex agnoscit, & in confitentibus ut pater ignoscit. Ex ore omnino ejus Moysen servum ejus & amamus, & admiramur, & quantum possumus imitamur, cùm simus longè illius meritis inferiores, etiam nullo Ægyptio vel occiso vel exspoliato, nullo bello gesto, quorum ille aliud futuri indole defensoris, alia imposito imperio Dei fecit.

Joan. 5. 46.

Exodi 4.

CAPUT LXX.

Exodi 2. 12.

UT interim omittam, quòd cùm percussisset Ægyptium, quamquam illi Deus non præceperit, in persona tamen prophetica ad hoc divinitus fieri permissum est, ut futurum aliquid præsignaret: unde nunc non ago, sed omnino tamquam nihil significaverint facta illa discutio; consultaque illa æterna lege reperio non debuisse hominem ab illo, qui nullam ordinatam potestatem gerebat, quamvis injuriosum & improbum, occidi. Verumtamen animæ virtutis capaces ac fertiles præmittunt sæpe vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Sicut enim & agricolæ quam terram viderint, quamvis inutiles, tamen ingentes herbas progignere, frumentis aptam esse pronuntiant; & ubi [a] filicem adspexerint, licèt eradicandam sciant, validis vitibus habilem intelligunt; & quem montem oleastris silvescere adspexerint, oleis esse utilem cultura accedente non dubitant: sic ille animi motus, quo Moyses peregrinum fratrem à cive improbo injuriam perpetientem, non observato ordine potestatis, inultum esse non pertulit, non virtutum fructibus inutilis erat, sed adhuc incultus, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat. Ipse denique per Angelum suum divinis Moysen vocibus evocavit in monte Sina, per quem liberaretur ex Ægypto populus Israël; eumque miraculo visionis in rubo flammante & non ardente, verbisque Dominicis ad frugem obedientiæ præparavit: qui etiam Saulum Ecclesiam persequentem, de cælo vocavit, prostravit, erexit, implevit, tamquam percussit, amputavit, inseruit, fecundavit. Illa namque Pauli sævitia, cùm secundùm æmulationem paternarum traditionum persequebatur Ecclesiam, putans officium Deo se facere, tamquam silvestre erat vitium, sed magnæ feracitatis indicium. Hinc erat etiam illud Petri, cùm evaginato gladio volens defendere Dominum, aurem persecutoris abscidit: quod factum Dominus satis minaciter cohibuit, dicens, Reconde gladium, qui enim gladio usus fuerit, gladio cadet. Ille autem utitur gladio, qui nulla superiore ac legitima potestate vel jubente vel concedente, in sanguinem alicujus armatur. Nam utique Dominus jusserat ut ferrum discipuli ejus ferrent, sed non jusserat ut ferirent. Quid ergo incongruum, si Petrus post hoc peccatum factus est pastor Ecclesiæ, sicut Moyses post percussum Ægyptium factus est rector illius Synagogæ? Uterque enim non detestabili immanitate, sed emendabili animositate justitiæ regulam excessit: uterque odio improbitatis alienæ, sed ille fraterno, iste Dominico, licèt adhuc carnali, tamen amore peccavit. Resecandum hoc vitium vel eradicandum; sed tamen tam magnum cor, tamquam terra frugibus, ita ferendis virtutibus excolendum.

Exodi 3. 4.

Act. 9. 4.

Gal. 1. 14.

Matth. 26. 52.

CAPUT LXXI.

QUID ergo jam de exspoliatis Ægyptiis Faustus objicit, nesciens quid loquatur? Quod faciendo Moyses usque adeo non peccavit, ut non faciendo peccaret. Deus enim jusserat, qui uti-

[a] Editio Lov. felicem. Castigatur ex editis aliis & MSS.

que novit non solùm secundùm facta, verùm etiam secundùm cor hominis, quid unusquisque, vel per quem perpeti debeat. Carnalis itaque adhuc ille populus erat, & rerum terrenarum cupiditate occupatus: Ægyptii verò sacrilegi & iniqui; nam & auro illo, hoc est, Dei creaturâ malè utentes ad Creatoris injuriam, suis idolis serviebant, & homines peregrinos labore gratuito injustè ac vehementer afflixerant. Digni ergo erant & isti quibus talia juberentur, & illi qui talia paterentur: & fortè secundùm suas voluntates & cogitationes Hebræi magis permissi sunt facere ista, quàm jussi; sed eis Deus permissionem suam per famulum suum Moysen innotescere voluit, quando mandavit ut diceret. Fieri autem potest, ut sint aliæ caussæ occultissimæ, cur hoc illi populo divinitus dictum sit: sed divinis imperiis cedendum obtemperando, non resistendum est disputando. Apostolus dixit, [Rom. 11. 34.] Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? Sive ergo ista sit caussa, quam dixi, sive alia quælibet in secreta & abdita dispositione Dei lateat, cur hoc per Moysen illi populo dixerit, ut ab Ægyptiis sibi commodanda peterent quæ auferrent: hoc tamen confirmo, nec frustra nec iniquè dictum esse, nec licuisse Moysen aliter quàm Deus dixerat facere, ut penes Dominum esset consilium jubendi, penes famulum autem obsequium peragendi.

[CAPUT LXXII.] SED Deus, inquit, verus & bonus nullo modo talia jussisse credendus est. Immo verò talia rectè non jubet, nisi Deus verus & bonus, qui & solus novit quid cuique jubendum sit, & solus neminem quidquam incongruum perpeti sinit. Ceterùm ista imperita & falsa bonitas cordis humani [a] contradicat & Christo, ne Deo bono jubente impii mali aliquid patiantur, cùm dicturus est Angelis, [Matth. 13. 30.] Colligite primùm zizania, & alligate fasciculos ad comburendum. Qui tamen hoc ipsum [b] inopportunè facere volentes servos prohibuit, dicens, Ne fortè cùm vultis colligere zizania, eradicetis simul & triticum. Ita solus Deus verus & bonus novit, quid, quando, quibus, per quos, fieri aliquid vel jubeat vel permittat. Poterat etiam ista humana, non bonitas, sed planè [c] vanitas eidem Domino contradicere, [Matth. 8. 31.] cùm desiderio noxio dæmones in porcos ire volentes petentesque permisit: præsertim quia Manichæi non solùm porcos, verùm etiam minuta & abjecta animalia, hominum animas habere crediderunt. Qua vanitate improbata & abjecta, illud tamen constat, Dominum nostrum Jesum Christum Dei unicum Filium, ac per hoc Deum verum & bonum, [d] mortem pecorum alienorum, perniciem qualiumcumque animantium, & grave damnum hominum, desiderio dæmonum concessisse. Quis autem dementissimus dixerit, quòd eos ab hominibus non potuisset excludere, etiam si eorum noxiæ voluntati nec porcorum exitium præstare voluisset? Porrò si spirituum damnatorum & igni æterno jam destinatorum, quamvis sæva & iniqua cupiditas, à Creatore atque ordinatore omnium naturarum, occulto quidem, sed [e] ubique justo moderamine, in id quò se inclinaverat, relaxata est; quid absurdum est, si Ægyptii ab Hebræis, homines iniquè dominantes ab hominibus liberis, quorum etiam mercedis pro eorum tam duris & injustis laboribus fuerant debitores, rebus terrenis, quibus etiam ritu sacrilego in injuriam Creatoris utebantur, privari meruerunt? Quod tamen si Moyses sua sponte jussisset, aut hoc Hebræi sua sponte fecissent, profectò peccassent: quamquam illi, non quidem hoc faciendo, quod vel jusserat vel permiserat Deus, sed tamen talia fortasse cupiendo peccaverunt. Quòd autem hoc facere divina dispensatione permissi sunt, illius judicio justo bonoque permissi sunt, qui novit & pœnis vel coërcere improbos, vel erudire subjectos; & præcepta validiora dare sanioribus, & quosdam medicinales gradus infirmioribus ordinare. Moyses verò nec cupiditatis arguendus est in illis rebus desideratis, nec contumaciæ in divinis imperiis quibuscumque contemtis.

QUÆDAM enim facta, lex illa æterna quæ ordinem naturalem conservari jubet, perturbari vetat, ita medio quodam loco posuit hominibus, ut in eis usurpandis meritò reprehendatur audacia, in exsequendis autem obedientia jure laudetur. Tantum interest in ordine naturali, quid à quo agatur, & sub quo quisque agat. Abraham si filium sponte immolaret, quid nisi horribilis & insanus? Deo autem jubente, quid nisi fidelis & devotus apparuit? Quod usque adeo ipsa veritas clamat, ut ejus voce deterritus Faustus, cùm in ipsum Abraham quid diceret, unguibus & dentibus quærens, usque ad calumniosum mendacium perveniret, hoc tamen reprehendere non auderet: nisi fortè non ei veniret in mentem factum ita nobile, ut non lectum, nec quæsitum animo occurreret, ut denique tot linguis cantatum, tot locis pictum, & aures & oculos dissimulantis feriret. Quapropter si in occidendo filio spontaneus motus exsecrabilis, Deo autem jubente obsecundans famulatus, non solùm inculpabilis, verùm etiam laudabilis invenitur, quid Moysen Fauste reprehendis, quòd exspoliarit Ægyptios? Si te irritat velut humana facientis improbitas, divina terreat jubentis auctoritas. An talia fieri volentem etiam ipsum Deum vituperare paratus es? Redi ergo retrò satanas; neque enim sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum. Atque utinam hoc sicut Petrus audire dignus fuisses, atque id quod in Deo sensu infirmo reprehendis, postea prædicasses, quemadmodum ille glorioso præconio postea gentibus annuntiabat, quod ei primò, cùm Dominus vellet fieri, displicebat.

QUAMOBREM si jam tandem intelligit humana duritia atque in rebus rectis voluntas prava atque perversa, plurimum interesse, utrùm aliquid humana cupiditate vel temeritate admittatur, an Dei pareatur imperio, qui novit, quid, quando, quibus permittat aut jubeat, quid cuique facere patique conveniat: * nec bella per Moysen gesta miretur aut horreat, quia & in illis divina secutus imperia, non sæviens, sed obediens fuit; nec Deus cùm jubebat ista, sæviebat, sed digna dignis retribuebat, [f] dignosque terre-

[a] Sola editio Lov. *contradicit.*
[b] Editi, *importunè*. Emendantur ex MSS.
[c] Septem MSS. *sed planè improbitas.*
[d] Am. Er. & aliquot MSS. *morte pecorum alienorum.*
[e] Plures MSS. *sed utique.*
[f] Quidam MSS. *indignosque terrebat.*

bat. Quid enim culpatur in bello? An quia moriuntur quandoque morituri, ut [a] domentur in pace victuri? Hoc reprehendere timidorum est, non religiosorum. Nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, impacatus atque implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, & si qua similia, hæc sunt quæ in bellis jure culpantur; quæ plerumque ut etiam jure puniantur, adversùs violentiam resistentium, sive Deo, sive aliquo legitimo imperio jubente, gerenda ipsa bella suscipiuntur à bonis, cùm in eo rerum **B** humanarum ordine inveniuntur, ubi eos vel jubere tale aliquid, vel in talibus obedire justè ordo ipse constringit. Alioquin Johannes, cùm ad eum baptizandi milites venirent, dicentes, Et nos quid faciemus? *(Luca 3. 14.)* responderet eis, Arma abjicite, militiam istam deserite, neminem percutite, vulnerate, prosternite. Sed quia sciebat eos, cùm hæc militando facerent, non esse homicidas, sed ministros legis, & non ultores injuriarum suarum, sed salutis publicæ defensores; *(Ibidem.)* **C** respondit eis, Neminem concusseritis, nulli calumniam feceritis, sufficiat vobis stipendium vestrum. Sed quia Manichæi Johannem apertè blasphemare consueverunt, ipsum Dominum Jesum Christum audiant hoc stipendium jubentem reddi Cæsari, *(Matth. 22. 21.)* quod Johannes dicit debere sufficere militi. Reddite, inquit, Cæsari quæ Cæsaris sunt, & Deo quæ Dei sunt. Et ad hoc enim tributa præstantur, ut propter bella necessario militi stipendium præbeatur. **D** Meritò & illius Centurionis dicentis, *(Matth. 8. 9. Luca 7. 8.)* Et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites; & dico huic, Vade, & vadit; & alii, Veni, & venit; & servo meo, Fac hoc, & facit; fidem laudavit, non illius militiæ desertionem imperavit. Sed de justis quidem injustisque bellis nunc disputare longum est, & non necessarium.

CAPUT LXXV.

INTEREST enim quibus caussis quibusque auctoribus homines gerenda bella suscipiant: ordo tamen ille naturalis mortalium paci accommodatus **E** hoc poscit, ut suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes Principem sit; exsequendi autem jussa bellica ministerium milites debeant paci salutique communi. Bellum autem, quod gerendum Deo auctore suscipitur, rectè suscipi, dubitare fas non est, vel ad terrendam, vel ad obterendam, vel ad subjugandam mortalium superbiam: quando ne illud quidem quod humana cupiditate geritur, non solùm incorruptibili Deo, sed nec sanctis ejus obesse aliquid potest; **F** quibus potiùs ad exercendam patientiam & ad humiliandam animam ferendamque paternam disciplinam etiam prodesse invenitur. Neque enim habet in eos quisquam ullam potestatem, *(Joan. 19. 11.)* nisi cui data fuerit de super. Non est enim potestas nisi à Deo, *(Rom. 13. 1.)* sive jubente, sive sinente. Cùm ergo vir justus, si forte sub rege homine etiam sacrilego militet, rectè possit illo jubente bellare civicæ pacis ordinem servans; [b] cui quod jubetur, **G** vel non esse contra Dei præceptum certum est, vel utrùm sit, certum non est; ita ut fortasse reum regem faciat iniquitas imperandi, innocentem autem militem ostendat ordo serviendi: quanto magis in administratione bellorum innocentissimè diversatur, qui Deo jubente bellige- **A** rat; quem malè aliquid jubere non posse, nemo qui ei servit ignorat.

CAPUT LXXVI.

SI autem propterea putant non potuisse Deum bellum gerendum jubere, quia Dominus postea Jesus Christus, Ego, inquit, dico vobis, non resistere adversùs malum; sed si quis te percusserit in maxillam tuam dextram, præbe illi & sinistram; *(Matth. 5. 39.)* intelligant hanc præparationem non esse in corpore, sed in corde: ibi est enim sanctum cubile virtutis, quæ in illis quoque antiquis justis **B** nostris patribus habitavit: sed eam rerum dispensationem ac distributionem temporum ordo poscebat, ut priùs appareret etiam ipsa bona terrena, in quibus & humana regna & ex hostibus victoriæ deputantur, propter quæ maximè civitas impiorum diffusa per mundum supplicare idolis & dæmonibus solet, non nisi ad unius Dei veri potestatem atque arbitrium pertinere. Unde & vetus Testamentum secretum regni cælorum tempore opportuno aperiendum promissionibus terrenis ope- **C** ruit, & quodam modo umbrosiùs opacavit. Ubi autem venit plenitudo temporis, *(Gal. 4. 4.)* ut novum Testamentum revelaretur, quod figuris veteris velabatur, evidenti testificatione jam demonstrandum erat, esse aliam vitam pro qua debet hæc vita contemni, & aliud regnum pro quo oportet omnium terrenorum regnorum adversitatem patientissimè sustineri. Proinde per quorum confessiones, passiones, & mortes hoc Deo placuit adtestari, Martyres appellantur, qui Latinè testes interpre- **D** tantur: quorum numerus tantus effloruit, ut si eos Christus, qui de cælo Saulum vocavit, *(Act. 9. 5.)* & ex lupo factum ovem, in medium luporum misit, congregatos vellet armare atque adjuvare pugnantes, sicut Hebræos patres adjuvit, quæ gentes resisterent, quæ regna non cederent? Sed ut præclarissimum testimonium veritati perhiberetur, [c] qua jam docendum erat, non propter temporalem in hac vita, sed propter æternam post hanc vitam felicitatem Deo esse serviendum, ea **E** quæ vulgò infelicitas dicitur, pro illa felicitate subeunda fuerat & ferenda. Itaque in plenitudine temporum Filius Dei factus ex muliere, factus sub Lege, *(Gal. 4. 4.)* ut eos qui sub Lege erant redimeret, factus ex semine David secundùm carnem, *(Rom. 1. 3.)* mittit discipulos velut oves in medium luporum, *(Matth. 10. 16.)* & monet ne timeant eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere: promittit etiam ipsius corporis renovandam integritatem usque ad capilli reparationem: Petri **F** gladium revocat in vaginam: *(Matth. 26. 52.)* aurem inimici præcisam reparat ad pristinam formam: *(Luca 22. 51.)* dicit se legionibus Angelorum imperare potuisse ad delendos inimicos, *(Matth. 26. 53.)* nisi calix bibendus esset, quem paterna voluntas dedisset: *(Luca 22. 41. 42.)* bibit præcedens, propinat sequentibus: virtutem patientiæ suo [d] revelat præcepto, suo confirmat exemplo. Propter quod Deus illum suscitavit à mortuis, *(Philip 2. 9.)* & donavit ei nomen quod est super omne nomen; ut **G** in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum; & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris. Regnaverunt hîc ergo Patriarchæ & Prophetæ, ut & ista regna Deum dare & auferre ostenderetur: non hîc regnaverunt Apostoli & Martyres, ut regnum cælorum desiderandum

[a] Am Er. & aliquot MSS. *ut dominentur.*
[b] MSS. *cùm id quod jubetur.*

[c] Nonnulli codices, *quia jam.*
[d] Am Er. & Cisterciensis codex, *relevat.*

potiùs panderetur. Illi [a] reges bella geſſerunt, A ut tales quoque victorias appareret Dei voluntate præſtari: iſti non reſiſtendo interfecti ſunt, ut potiorem eſſe docerent victoriam pro fide veritatis occidi. Quamquam & [b] illic Prophetæ noverant mori pro veritate, ſicut ipſe Dominus dicit, A ſanguine Abel uſque ad ſanguinem Zachariæ: (*Matth. 23. 35.*) & hîc poſtea quàm cœpit impleri, quod ſub figura Salomonis (qui Latinè interpretatur pacificus) de Domino Chriſto (ipſe eſt enim pax noſtra) (*Epheſ. 2. 14.*) in Pſalmo prophetatum eſt, Et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes ſervient illi; (*Pſal. 71. 11.*) B Chriſtiani quoque Imperatores plenam gerentes fiduciam pietatis in Chriſto, de inimicis ſacrilegis, qui ſpem ſuam in ſacramentis idolorum dæmonumque poſuerant, glorioſiſſimam victoriam perceperunt; cùm apertiſſimis notiſſimiſque documentis, de quibus nonnulli jam ſcriptum memoriæ commendarunt, illos fallerent vaticinia dæmoniorum, hos firmarent prædicta ſanctorum. C

CAPUT LXXVII.

Si autem hoc mirum iſtis vanis videtur, quòd aliud tunc Deus præcepit diſpenſatoribus veteris Teſtamenti ubi novi gratia velabatur, aliud prædicatoribus novi Teſtamenti ubi veteris obſcuritas revelatur; adtendant ipſum Dominum Chriſtum mutantem quæ dixerat, & aliud dicentem: Quando miſi vos, inquit, ſine ſacculo & pera & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil. (*Luc. 22. 35.*) Dicit ergo eis, Sed nunc qui habet ſacculum, tollat, ſimiliter & D peram; & qui non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium. Iſti certè ſi iſta diverſa in Teſtamentis ſingulis invenirent, vetere & novo, etiam ex hoc clamarent, duo ſibi Teſtamenta eſſe contraria. Quid ergo nunc reſpondebunt, cùm idem ipſe dicit, Antea miſi vos ſine ſacculo & pera & calceamentis, & nihil vobis defuit: nunc autem qui habet ſacculum, tollat, ſimiliter & peram; & qui habet tunicam, vendat & emat gladium? Jamne intelligunt quemadmodum nullâ E inconſtantiâ præcipientis, ſed ratione diſpenſantis, pro temporum diverſitate, præcepta, vel conſilia, vel permiſſa mutentur? Nam ſi dicunt certi myſterii gratiâ hoc de tollendo ſacculo & pera & emendo gladio locutum fuiſſe, cur non admittunt certi myſterii gratiâ eumdem unum Deum tunc Prophetas gerere bella juſſiſſe, nunc Apoſtolos prohibuiſſe? Neque enim in eo quod ex Evangelio commemoravimus, verba tantùm Domini fuerunt: ſed & obtemperantium F quoque diſcipulorum facta ſecuta ſunt. Nam & tunc ſine ſacculo & pera ierunt, & nihil eis defuit; ſicut ejus interrogatio & eorum reſponſio declaravit. Et nunc dixerunt ei, cùm de gladio emendo juſſiſſet, Ecce ſunt hîc duo gladii. Et ille reſpondit, Sufficit. (*Luca 22. 38.*) Hinc & Petrus armatus inventus eſt, cùm aurem perſecutoris abſcidit: ubi ſpontanea ejus coërcetur audacia; quia non ut juſſus fuerat ferrum tollere, ita juſſus fuerat & ferire. Latebat certè Domini voluntas, cur ar- G ma portari præcepiſſet, quibus eos uti noluiſſet. Verumtamen ad illum cum ratione præcipere, ad iſtos autem ſine retractatione præcepta facere pertinebat.

CAPUT LXXVIII.

Calumniosa ergo imperitiâ Moyſes repre- A henditur quòd bella geſſerit, qui minùs reprehendi debuit, ſi ſua ſponte gereret, quàm ſi Deo jubente non gereret: ipſum verò Deum, quòd talia juſſerit, audere reprehendere, vel Deum juſtum & bonum talia jubere potuiſſe non credere, hominis eſt, ut mitiùs loquar, cogitare non valentis divinæ providentiæ per cuncta ſumma atque ima tendenti nec novum eſſe quod oritur, nec perire quod moritur; ſed in ſuo ſingula quæque ordine ſive naturarum ſive meritorum vel cedere, B vel ſuccedere, vel manere: hominum autem rectam voluntatem divinæ legi conjungi, inordinatam verò cupiditatem divinæ legis ordine coërceri; ut nec bonus aliud quàm præcipitur velit, nec malus amplius quàm permittitur poſſit; ita ſanè, ut non impunè poſſit quod injuſtè voluerit. Ac per hoc in omnibus quæ humana infirmitas horret aut timet, ſola iniquitas jure damnatur: cetera ſunt vel tributa naturarum, vel merita culparum. Fit autem homo iniquus, cùm propter ſe ipſas C diligit res propter aliud aſſumendas, & propter aliud appetit res propter ſe ipſas diligendas. Sic enim, quantum in ipſo eſt, perturbat in ſe ordinem naturalem, quem lex æterna conſervari jubet. Fit autem homo juſtus, cùm ob aliud non appetit rebus uti, niſi propter quod divinitus inſtitutæ ſunt; ipſo autem Deo frui propter ipſum, ſeque & amico in ipſo Deo propter eumdem ipſum Deum. Propter Deum enim amat amicum, qui Dei amorem amat in amico. Sive autem ini- D quitas, ſive juſtitia, niſi eſſet in voluntate, non eſſet in poteſtate. Porrò ſi in poteſtate non eſſet, nullum præmium, nulla pœna juſta eſſet: quod nemo ſapit, niſi qui deſipit. Ignorantia verò & infirmitas, ut vel neſciat homo quid velle debeat, vel non omne quod voluerit poſſit, ex occulto pœnarum ordine venit, & illis inſcrutabilibus judiciis Dei, apud quem non eſt iniquitas. Proditum eſt enim nobis peccatum Adam fideli eloquio Dei, & quia in illo omnes moriuntur, & E quia per illum peccatum intravit in hunc mundum, & per peccatum mors, veraciter ſcriptum eſt. Et quia ex hac pœna corpus corrumpitur & aggravat animam, & deprimit terrena habitatio ſenſum multa cogitantem, veriſſimum nobiſque notiſſimum eſt: & quia de hac juſta pœna non liberat niſi miſericors gratia, certum eſt. Et hinc Apoſtolus gemebundus exclamat, Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum F noſtrum. Sed quæ ſit diſtributio judicantis & miſerentis Dei, cur alius ſic, alius autem ſic, occultis fit cauſſis, juſtis tamen. Non tamen ideo neſcimus omnia iſta judicio aut miſericordiâ Dei fieri, licèt in abdito poſitis menſuris & numeris & ponderibus, quibus omnia diſponuntur à Deo creatore omnium quæ naturaliter ſunt; nec auctore, ſed tamen ordinatore etiam peccatorum; ut ea quæ peccata non eſſent, niſi contra naturam eſſent, ſic judicentur & ordinentur, ne univer- G ſitatis naturam turbare vel turpare permittantur, meritorum ſuorum locis & conditionibus deputata. Quæ cùm ita ſint, & cùm per hoc ſecretum judiciorum Dei motuſque humanarum voluntatum eiſdem proſperitatibus alii corrumpantur, alii temperanter utantur; & eiſdem adverſitati-

[a] Am. & Er. *Illi regi bella.* Nonnulli MSS. *Illi regum bella.*

[b] Editio Lov. *Quamquam & illi . . . . Et ideo poſtea quàm cœpit* &c. Caſtigatur ex MSS.

[Job 7. 1.] bus alii deficiant, alii proficiant: cúmque ipsa humana mortalisque vita tentatio sit super terram, quis hominum novit cui prosit aut obsit in pace regnare vel servire, vel vacare, vel mori; in bello autem vel imperare, vel pugnare, vel vincere, vel occidi? cùm hoc tamen constet, & cui prodest, non nisi per divinum prodesse beneficium; & cui obest, non nisi per divinum obesse judicium.

CAPUT LXXIX.

QUID ergo insilimus in temerarias reprehensiones, atque utinam hominum, & non Dei? Servierint dispensatores veteris Testamenti, iidemque prænuntiatores novi Testamenti, peccatores occidendo; servierint dispensatores novi Testamenti, iidemque expositores veteris Testamenti, à peccatoribus moriendo: Deo tamen uni utrique servierunt, per diversa & congrua tempora docenti bona temporalia & à se petenda & propter se contemnenda, molestias temporales & à se posse [a] imperari & propter se debere tolerari. Quid ergo crudele Moyses aut mandavit aut fecit, cùm commissum sibi populum sanctè zelans & uni [b] vero Deo subditum cupiens, postea quàm cognovit ad fabricandum & colendum idolum defluxisse mentemque impudicam prostituisse dæmonibus, in paucos eorum vindicans gladio, quos Deus ipse quem offenderant, alto & secreto judicio feriendos voluisset [c] mox feriri, & in præsenti salubriter terruit, & disciplinam in posterum sanxit? [Exodi 32. 27.] Nam eum nulla crudelitate, sed magna dilectione fecisse quod fecit, quis non in verbis ejus agnoscat orantis pro peccato eorum, & dicentis, Si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro tuo. [Ibidem 31.] Comparans ergo unusquisque piè prudens illam cædem & hanc precem, videt profectò apertissimè, videt quantum malum sit animæ per simulacra dæmonum fornicari, quando sic sævit qui sic amat. Sic planè & Apostolus, non crudeliter, sed amabiliter tradidit hominem Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Jesu. [1 Cor. 5. 5. 1 Tim. 1. 20.] Tradidit & alios, ut discerent non blasphemare. Legunt scripturas apocryphas Manichæi, à nescio quibus sutoribus fabularum sub Apostolorum nomine scriptas: quæ suorum scriptorum temporibus in auctoritatem sanctæ Ecclesiæ recipi mererentur, si sancti & docti homines, qui tunc in hac vita erant & examinare talia poterant, eos vera locutos esse cognoscerent. Ibi tamen legunt apostolum Thomam, cùm esset in quodam nuptiarum convivio peregrinus & prorsus incognitus, à quodam ministro palmâ percussum, imprecatum fuisse homini continuam sævamque vindictam. Nam cùm egressus fuisset ad fontem, unde aquam convivantibus ministraret, eum leo irruens interemit, manumque ejus, qua caput Apostoli levi ictu percusserat, à corpore avulsam, secundùm verbum ejusdem Apostoli id optantis atque imprecantis, canis intulit mensis, in quibus ipse discumbebat Apostolus. Quid hoc videri crudelius potest? Verùm quia ibi, nisi tamen fallor, hoc etiam scriptum est, quòd ei veniam in sæculo futuro petiverit, facta est compensatio beneficii majoris; ut & Apostolus quàm carus Deo esset, A per hunc timorem commendaretur ignotis, & illi post hanc vitam quandoque finiendam in æternum consuleretur. Utrùm illa vera sit aut conficta narratio, nihil mea nunc interest. Certè enim Manichæi, à quibus illæ scripturæ, quas Canon ecclesiasticus respuit, tamquam veræ atque sinceræ acceptantur, saltem hinc coguntur fateri, virtutem illam patientiæ, quam docet Dominus, dicens, Si quis te percusserit in maxillam tuam dexteram, præbe illi & sinistram, [Matth. 5. 39.] posse B esse in præparatione cordis, etiam si non exhibeatur gestu corporis, & expressione verborum: quando quidem Apostolus palmâ percussus, potiùs Deum rogavit, ut injurioso homini in futuro sæculo parceretur, in præsenti autem illa injuria non inulta relinqueretur, quàm vel præbuit ferienti alteram partem, aut ut iterum feriret admonuit. Tenebat certè interiùs dilectionis affectum, & exteriùs requirebat correctionis exemplum. Sive hoc verum sit, sive confictum, cur C nolunt credere tali animo famulum Dei Moysen idoli fabricatores & adoratores gladio prostravisse; cùm & in ejus verbis satis appareat, ita hujusmodi peccato eum veniam deprecatum, ut nisi impetraret, deleri se vellet de libro Dei? Et quid simile, ignotus homo palmâ percussus, & Deus ex Ægypti servitute liberans, per divisum mare trajiciens, fluctibus persequentes inimicos operiens, idolo sibi prælato derelictus atque contemtus? Si autem pœnas ipsas comparemus, quid D simile ferro interimi, & à feris trucidari atque laniari? quando quidem judices publicis legibus servientes, majoris criminis reos bestiis subrigi, quàm gladio percuti jubent.

CAPUT LXXX.

RESTAT in maledicis & sacrilegis reprehensionibus Fausti, quibus nunc respondeo, quòd locutus Dominus ad Osee prophetam dixit, Accipe tibi uxorem fornicariam, & fac filios de fornicaria. [Osee 1. 2.] In qua scriptura sic excæcatum est immundum cor eorum, ut nec apertissima verba E Evangelica intelligant Domini dicentis ad Judæos, Meretrices & publicani præcedent vos in regno cælorum. [Matth. 21. 31.] Quid enim adversum clementiæ veritatis, quid inimicum fidei Christianæ, si meretrix relicta fornicatione, in castum conjugium commutetur? Et quid tam incongruum & alienum à fide Prophetæ, quàm si non crederet omnia peccata impudicæ dimissa esse in melius commutatæ? Itaque cùm meretricem Propheta fecit uxorem, & ad vitam corrigendam mulieri F consultum est, & figuræ sacramentum, de quo mox loquemur, expressum. Sed quis non videat in hoc facto quid potiùs Manichæorum offendat errorem? Scilicet, quia solent dare operam meretrices ne gravidæ fiant. Proinde istis fornicaria magis permanens placebat ut deum ipsorum non ligaret, quàm unius viri facta uxor ut pareret.

CAPUT LXXXI.

DE Salomone autem quid dicam, nisi quia graviùs ipsius fidelis & sanctæ Scripturæ testi- G monio redarguitur, quàm petulantibus & nugacibus Fausti conviciis? Illa enim de illo & quid boni priùs habuisset, & quid mali faciendo bonum in quo primùm fuerat reliquisset, veraciter fideliterque locuta est: [3. Reg. 3. & 11. Eccli. 47.] iste autem oculis clausis,

[a] Editi, imperrari. At MSS. imperari: excepto uno Corbeiensi, qui habet, temperari.
[b] Corbeiensis codex, & uni viro Deo.

[c] In MSS. plerisque, voluisset inferri: omissa particulâ, mox. In Corbeiensi autem libro, voluisset auferri.

vel potiùs exstinctis, non quò lumine manifestante ducebatur ibat, sed quò malevolentiâ præcipitante ferebatur irruebat. Hoc ipso enim magis insinuaverunt sancti libri religiosis lectoribus & [a] electoribus suis, quàm castè habuerint sancti viri plures uxores; quòd Salomon, qui eas non illo modo, sed magis ad libidinem quàm ad propaginem habuit, improbatus est & reprehensus his verbis, ut appellaretur amator mulierum; (3. Reg. 11.1.) & inde ad profundum idololatriæ lapsus atque demersus, eadem veritate personam nullius acceptante proderetur.

CAPUT LXXXII

NUNC ergo jam pertractatis personis omnibus, per quas Faustus putavit Scripturas veteris Testamenti esse culpandas, redditoque suo cuique sermone congruo, quo vel defensi sunt homines Dei adversùs hæreticorum carnaliumque calumnias, vel reprehensis hominibus, tamen Scriptura laudabilis venerabilisque monstrata est: videamus deinceps ex ordine, quo eos homines Faustus accusando commemoravit, quid etiam significent ipsa facta hominum, quid prophetiæ gerant, quæ futura prænuntient: quod jam fecimus de Abraham & Isaac & Jacob, quorum se (Exodi 3.15.) Deus ita dici voluit, tamquam solorum esset Deus, qui Deus est universæ creaturæ: non frustra utique tantum eis tribuens honorem, nisi quia noverat in eis, quod solus etiam perfectè summéque nosse poterat, sinceram præcipuamque caritatem: & quia in eis tribus Patribus quodam modo consummavit magnum ac mirabile sacramentum futuri populi sui, quòd per liberas genuerunt, non solùm in libertatem, sicut per Saram & Rebeccam & Liam & Rachel; verùm etiam in servitutem, sicut per eamdem Rebeccam natus est (Gen. 25. 23.) Esaü, cui dictum est, Eris servus fratris tui: & per ancillas non solùm in servitutem, sicut per Agar; (Gen. 16. 15.) verùm etiam in libertatem, sicut per Balam & (Gen. 30. 4.) Zelpham. (Gen. 30. 9.) Ita enim & in populo Dei & per spirituales [b] liberos nascuntur non solùm in laudabilem libertatem, quemadmodum illi quibus dicitur, Imitatores mei estote, sicut & ego Christi; (1. Cor. 4. 16.) verùm etiam in damnabilem servitutem, sicut per Philippum Simon: (Act. 8. 13.) & per carnales servos, nascuntur non solùm in damnabilem servitutem, qui eos imitantur; verùm etiam in laudabilem libertatem, quibus dicitur, Quæ dicunt, facite; quæ autem faciunt, facere nolite. (Matth. 23. 3.) Hoc magnum sacramentum quisquis in Dei populo prudenter agnoverit, unitatem Spiritûs in vinculo pacis usque in finem quibusdam cohærendo, quosdam tolerando custodit. Fecimus hoc & de Loth, (Gen. 19. 1.) quid ejus laudandum, quid culpandum Scriptura narraverit, quid intelligendum de tota illa re gesta significaverit, demonstrantes.

CAPUT LXXXIII.

SEQUITUR ut Judæ factum consideremus, quòd cum sua nuru concubuit, quid significaverit futurorum. Sed priùs præloquendum est, ne quemquam [c] parvæ considerationis offendat, quòd de quibusdam malis operibus hominum in Scripturis sanctis, quædam non mala, sed bona futura significantur. Servat enim ubique divina providentia virtutem bonitatis suæ, ut quemadmodum ex adulterorum concubitu formatur & nascitur homo, de hominum opere malo bonum opus Dei, sicut in præcedenti sermone jam diximus, de fecunditate seminum, non de turpitudine vitiorum; ita in Scripturis propheticis, non tantùm bona hominum, verùm etiam & mala facta narrantibus, quoniam prophetica est ipsa narratio, significetur aliquid de malis operibus hominum etiam futurorum bonorum, non peccantis opere, sed scribentis. Neque enim Judas, cùm ad Thamar concupiscentiâ victus intraret, hanc suæ libidinis intentionem gerebat, ut inde aliquid significaretur, quod ad salutem hominum pertineret: sicut nec Judas ille qui Dominum tradidit, hoc intendit, ut aliquid inde gereretur, quod ad eamdem salutem hominum pertineret. Porrò si de tam malo opere Judæ illius tam bonum opus Dominus fecit, ut ejusdem suæ passionis sanguine nos redimeret, quid mirum si Propheta ejus, de quo ipse ait, De me enim ille scripsit, ex malo facto Judæ istius, boni aliquid significavit, ut suo ministerio nos doceret? Ea quippe hominum facta, sancto Spiritu disponente atque inspirante, collegit Propheta narrator, quorum interpositio non vacaret à præsignatione rerum quas intenderat prophetare: ad significanda autem aliqua bona, nihil interest, facta illa quibus ea significantur, seu bona, seu mala sint. Quid enim mea interest, cùm volo aliquid legendo cognoscere, utrùm ex minio reperiam scriptos nigros Æthiopes, & ex atramento candidos Gallos? Verumtamen si, non scripturam, sed picturam talem viderem, sine dubitatione reprehenderem. Ita in factis hominum, quæ ad imitandum vitandumve proponuntur, magni interest bonane an mala sint: quæ autem ad significandum scribuntur, sive dicuntur, nihil refert in moribus facientium, quam laudem reprehensionemve mereantur, si modò habent aliquam rei, qua de agitur, necessariam præfigurandi congruentiam. Sicut enim Caiphæ in Evangelio, quantum ad ejus noxium perniciosumque animum pertinebat, quantum denique ad ipsa verba, si in eis voluntatem dicentis adtendas, quibus agebat ut justus injustè necaretur, utique mala erant: tamen magnum bonum illo nesciente significabant, quando ait, Expedit ut unus moriatur homo, & non tota gens pereat: dictumque de illo est, Hoc autem à se non dixit, sed cùm esset pontifex, prophetavit, quia oportebat Jesum mori pro gente. Ita factum Judæ secundùm illius libidinem malum fuit, sed illo nesciente magnum bonum significavit: à se ipso quippe malum fecit, sed non à se ipso bonum significavit. Hoc autem, quod necessariò præloquendum putavi, non ad hoc tantummodo Judæ factum, sed etiam ad cetera valeat, si qua occurrerint mala opera hominum, quibus bonum aliquid à narrante prophetatum est.

IN Thamar ergo nuru Judæ intelligitur plebs regni Judæorum, cui de tribu Juda reges tamquam mariti adhibebantur: meritò nomen ejus Amaritudo interpretatur, ipsa enim Domino fellis poculum dedit. Duo autem genera principum qui non rectè operabantur in plebe, unum eorum qui oberant, alterum eorum qui nihil proderant, significantur in duobus filiis Judæ: quo-

[a] Quidam MSS. *& dilectoribus.*

[b] Lov. *& per spirituales viros.* Meliùs editi alii & MSS. *& per spirituales liberos:* ut sit antithesis ad illud quod postea dicitur, *& per carnales servos.*

[c] Sic Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *prava considerationis.*

[Gen. 38. 7. &c.] rum unus erat malignus vel sævus ante Dominum, alter in terram fundebat, ne semen daret ad fecundandam Thamar. Nec sunt ampliùs quàm duo genera hominum inutilia generi humano: unum nocentium, alterum præstare nolentium & si quid boni habent in hac terrena vita perdentium, tamquam in terram fundentium. Et quoniam in malo prior est qui nocet, quàm ille qui non prodest, ideo major dicitur malignus; ille autem sequens, qui fundebat in terram. Nomen quoque majoris, qui vocabatur Her, interpretatur Pellicius, qualibus tunicis induti sunt primi homines in pœnam damnationis [Gen. 3. 21.] suæ dimissi ex paradiso; sequentis nomen qui vocabatur Aynan, interpretatur Mæror eorum: quorum, nisi quibus nihil prodest, cùm habeat unde prodesse possit, atque id perdat in terra? Majus porrò malum est ablatæ vitæ, quod significat pellicius, quàm non adjutæ, quod significat [Gen. 38. 7. & 10.] mæror eorum: Deus tamen ambos occidisse dictus est, ubi figuratur regnum talibus hominibus abstulisse. Tertius verò filius Judæ, quòd illi mulieri non jungitur, significat tempus ex quo reges plebi Judæorum cœperunt de tribu Juda non fieri: & ideo erat quidem filius Judæ, sed eum maritum Thamar non accipiebat; quia erat eadem tribus Juda, sed jam populo inde nemo regnabat. Unde & nomen ejus, id est, Selom, interpretatur Dimissio ejus. Non pertinent sanè ad hanc significationem viri sancti & justi, qui licèt illo tempore fuerint, ad novum tamen pertinent Testamentum, cui prophetando scienter utiles fuerunt, qualis David fuit. Eo sanè tempore, quo jam Judæa cœperat reges ex tribu Juda non habere, non est computandus Herodes major in regibus ejus, tamquam maritus Thamar: erat enim alienigena, nec ei sacramento illo mysticæ unctionis tamquam conjugali fœdere cohærebat; sed tamquam extraneus dominabatur, quam potestatem à Romanis & à Cæsare acceperat. Sic & ejus filii tetrarchæ, quorum erat [Luca 23. 12.] unus Herodes patris nomine appellatus, qui cum Pilato in passione Domini concordavit: isti ergo alienigenæ usque adeo non deputabantur in regno illo mystico Judæorum, ut ipsi Judæi publicè clamarent, frendentes adversùm Chri- [Johan. 19. 15.] stum, Nos non habemus regem nisi Cæsarem. Neque hoc verum, nisi illa universali dominatione Romanorum: quippe etiam Cæsar rex erat non propriè Judæorum; sed ut Christum negarent, & huic adularent, ideo se tali voce damnarunt.

CAPUT LXXXV.

ILLO ergo tempore, quo jam de tribu Judæ regnum defecerat, veniendum erat Christo vero Salvatori Domino nostro, qui non obesset, multúmque prodesset. Sic enim fuerat propheta- [Gen. 49. 10.] tum: "Non deficiet princeps ex Juda, neque dux "de femoribus ejus, donec veniat cui repositum "est: & ipse exspectatio Gentium. Jam isto tempore omne quoque magisterium Judæorum, & [Dan. 9. 24.] mystica, unde Christi vocabantur, unctio ipsa defecerat secundùm prophetiam Danielis. Tunc venit cui repositum erat, exspectatio Gentium, [Psal. 44. 8.] & unctus est Sanctus sanctorum oleo exsultationis præ participibus suis. Natus est enim Hero- [Matth. 2. 1. Luca 23. 7. & 46.] dis majoris tempore, passus est autem minoris Herodis [a] tetrarchæ. Hujus itaque venientis ad oves quæ perierant domûs Israël, figuram gessit [Matth. 15. 24.] ipse Judas cùm iret ad tondendas oves suas in [Gen. 38. 12.] Thamna, quod interpretatur Deficiens. Jam enim defecerat princeps ex Juda, & omne magisterium atque unctio Judæorum, ut veniret cui repositum erat. Venit autem cum suo pastore Odollamite, cui nomen erat Iras; & interpretatur Odollamites, Testimonium in aqua. Cum hoc planè testimonio Dominus venit, habens quidem testimonium majus Johanne; sed tamen propter [Joan. 5. 36.] oves infirmas hoc testimonio est usus in aqua. Nam & ipse Iras, quod nomen illius pastoris fuit, interpretatur Fratris mei visio. Vidit omnino fratrem suum Johannes, fratrem secundùm semen Abrahæ, secundùm cognationem Mariæ matris ejus & Elisabeth matris suæ; eumdemque Dominum & Deum suum, quia, sicut ipse ait, Ex [Johan. 1. 16.] plenitudine ejus accepit. Vidit omnino, & ideo in natis mulierum major illo non exsurrexit: quia [Matth. 11. 11.] ex omnibus prænuntiantibus Christum, ipse vidit quod multi justi & Prophetæ cupierunt videre, & non viderunt. Salutavit ex utero; agnovit [Matth. 13. 17.] perfectiùs ex columba, & ideo tamquam Odollamites verè testimonium perhibuit in aqua. Ve- [Luca 1. 44. Luca 3. 22.] nit autem Dominus ad oves tondendas, hoc est, exonerandas sarcinis laboriosis, ex quibus Ecclesiæ laudatæ in Canticis canticorum dentes essent velut grex detonsarum. [Cant. 4. 2.]

CAPUT LXXXVI.

JAM Thamar habitum mutet; nam & commutans interpretatur Thamar: sed in ea pror- [Gen. 38. 14.] sus nomen amaritudinis maneat; non illius amaritudinis in qua Domino fel ministravit, sed illius in qua Petrus amarè flevit. Nam & Judas La- [Matth. 26. 75.] tinè Confessio est. Confessioni ergo amaritudo misceatur, ut vera pænitentia præsignetur. Hac pænitentiâ fecundatur Ecclesia in omnibus gentibus constituta. Oportebat enim Christum pa- [Luca 24. 26.] ti, & resurgere tertia die, & prædicari in nomine ejus pænitentiam & remissionem peccatorum "per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem." Nam & ipse habitus meretricius, confessio peccatorum est. Typum quippe jam Ecclesiæ gerit Thamar, ex Gentibus evocatæ, sedens cum hoc habitu ad portam Ænan, vel Ænaim, quod interpretatur Fontes. Cucurrit enim velut cervus ad [Psal. 41. 2.] fontes aquarum, pervenire ad semen Abrahæ: illic à non agnoscente fetatur, quia de illa prædictum est, Populus quem non cognovi, servivit [Psal. 17. 45.] mihi. Accepit in occulto anulum, monile, & virgam: vocatione signatur, justificatione decoratur, glorificatione exaltatur. Quos enim præ- [Rom. 8. 30.] "destinavit, illos & vocavit: quos autem vocavit "illos & justificavit: & quos justificavit, illos & glorificavit. Sed hæc, ut dixi, adhuc in occulto, ubi fit & conceptio sanctæ ubertatis. Mittitur autem promissus hœdus tamquam meretrici, hœdus exprobratio peccati; per eumdem Odollamitem, tamquam increpantem & dicentem, Generatio viperarum. Sed non eam invenit pec- [Matth. 3. 7.] cati exprobratio, quam mutavit confessionis amaritudo. Pòst verò jam [b] publicatis signis, anuli, monilis, & virgæ, vicit temere judicantes Judæos, quorum jam personam Judas ipse gestabat, qui hodieque dicunt, non hunc esse populum Christi, nec habere nos semen Abrahæ: sed prolatis certissimis documentis nostæ vocationis, justificationis, glorificationis, sine dubio confun-

[a] Am. Er. & plures MSS. *tetrarchiâ.*

[b] Sic nonnulli MSS. cum Am. & Er. At Lov. *publicis signis.*

dentur, & nos magis quàm se justificatos esse fatebuntur. Enucleatiùs hæc & membratim quodam modo articulatimque scrutarer atque differerem, quantum intentionem meam Dominus adjuvaret, nisi me ab hac laboriosiore diligentia, finiendi hujus operis, quod plus quàm vellem jam prolixum est, cura prohiberet.

Caput LXXXVII. *2. Reg. 11. 2.*

Nunc peccatum David, quid in prophetia significaverit, quanta possum brevitate perstringam. Nomina quippe ipsa interpretata satis ostendunt quid etiam hoc factum præfiguraverit. David interpretatur Manu fortis, sive desiderabilis: & quid fortius Leone illo de tribu Juda, qui vicit mundum? & quid desiderabilius illo, de quo Propheta dicit, Veniet desideratus omnibus gentibus? Bersabee, interpretatur Puteus satietatis, sive puteus septimus: quamlibet autem harum nominis hujus interpretationum in id quod dicere intendimus, assumamus, satis congruit. Nam & in Canticis canticorum sponsa illa Ecclesia est, quæ vocatur puteus aquæ vivæ: & huic puteo septenarii numeri nomen in Spiritus-sancti significatione conjungitur; propter rationem Pentecostes, quo die de cælo missus Spiritus-sanctus venit. De septimanis enim constare eumdem festum diem, Tobiæ quoque scriptura testatur. Ad quadraginta-novem autem, quod est septies septem, unum additur, quo unitas commendatur. In hac ratione vivit Apostolica illa sententia: Sufferentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritûs in vinculo pacis. Dono itaque spiritali, hoc est septenario, facta est Ecclesia puteus satietatis: quia factus est in ea fons aquæ salientis in vitam æternam, quam qui habuerit, non sitiet in æternum. Urias verò qui fuerat maritus ejus, quid aliud quàm diabolum nominis sui interpretatione significat? Cujus erant pessimo conjugio deligati omnes quos gratia Dei liberat, ut Ecclesia sine macula & ruga Salvatori proprio copuletur. Urias namque interpretatur Lux mea Dei: [a] Chettæus autem, Abscisus, sive quòd in veritate non stetit, sed à luce sua superna, quam de Deo habebat, superbiæ merito abscisus est; sive quòd cadendo veris viribus perditis, transfigurat se tamen in Angelum lucis, audens adhuc dicere, Lux mea Dei est. Ergo iste quidem David graviter sceleratéque peccavit; quod scelus ejus etiam per Prophetam Deus arguit increpando, & ipse abluit pænitendo: verumtamen ille desiderabilis omnibus gentibus, adamavit Ecclesiam super tectum se lavantem, id est, mundantem se à sordibus sæculi, & domum luteam spiritali contemplatione transscendentem atque calcantem; & inchoatâ cum illa primæ conventionis notitiâ, pòst ab ea penitus separatum diabolum occidit, eamque sibi perpetuo connubio copulavit. Oderimus ergo peccatum, sed prophetiam non exstinguamus: amemus illum David quantum amandus est, qui nos à diabolo per misericordiam liberavit; amemus & istum David, qui tam grave in se vulnus iniquitatis pænitentiæ humilitate sanavit.

Apoc. 5. 5. — *Aggæi 2. 8.* — *Cant. 4. 15.* — *Act. 2. 1.* — *Tobiæ 2. sec. LXX.* — *Ephes. 4. 2.* — *Johan. 4. 14.* — *Ephes. 5. 27.* — a *Johan. 8. 44.* — *2. Cor. 11. 14.* — *2. Reg. 11.*

Caput LXXXVIII.

Jam de Salomone quid dicam, quem vehementer arguit sancta Scriptura atque condemnat, nihilque de pænitentia ejus vel in eum indulgentiâ Dei omnino commemorat? Nec mihi prorsus occurrit, quid saltem in allegoria boni significet hæc ejus flenda subversio, nisi fortè quis dicat mulieres alienigenas, quarum amore exarserat, significare Ecclesias electas de Gentibus. Posset hoc fortasse non absurdè intelligi, si illæ propter Salomonem desererent deos suos, & colerent Deum ejus: cùm verò ipse propter illas offendit Deum suum, & coluit deos earum, non est quid inde boni conjectare possimus. Nec tamen nihil arbitror significare; sed malum, sicut de uxore filiabusque Loth diximus. Apparet enim in persona hujus Salomonis & mira excellentia, & mira subversio. Quod igitur in illo diversis temporibus exstitit, priùs bonum, & posteriùs malum, hoc in Ecclesia in isto adhuc sæculo simul uno tempore ostenditur. Nam bono illius, bonos Ecclesiæ; malo autem illius, malos Ecclesiæ significatos puto: tamquam in unitate unius areæ, sicut in illo uno homine, bonos in granis, malos in palea; ut in unitate unius segetis, bonos in tritico, malos in zizaniis. Si quid hinc sanè his quæ de illo scripta sunt diligentiùs pertractatis, sive mihi, sive doctioribus atque melioribus, aliud probabilius elucere potuerit, nunc tamen non eam rem ita dimisimus, ut intentionem nostram in alia properantem, tamquam interrupta series contextionis impediat.

De Osee autem propheta, non à me opus est dici quid illa jussio factumve significet, quod dixit Dominus ad Osee, Vade, & accipe tibi uxorem fornicationis, & fac filios de fornicatione: cùm satis hoc ipsa Scriptura demonstret unde & quare sit dictum. Sequitur enim, Quoniam fornicans fornicabitur terra à Domino. Et abiit, & accepit Gomer filiam Debelaim; & concepit, & peperit ei filium. Et dixit Dominus ad eum, Voca nomen ejus Jezrahel: quoniam adhuc modicum, & visitabo sanguinem Jezrahel super domum Juda, & quiescere faciam & avertam regnum domûs Israël. Et erit, in illa die conteram arcum Israël in valle Jezrahel. Et concepit adhuc, & peperit filiam. Et dixit ei Dominus, Voca nomen ejus, Absque misericordia: quia non addam ultrà misereri domui Israël, sed oblivione obliviscar eorum; & domui Juda miserebor, & salvabo eos in Domino Deo suo, & non salvabo eos in arcu & in gladio & in bello & in equis & in equitibus. Et ablactavit eam quæ erat absque misericordia, & concepit, & peperit filium. Et dixit ei Dominus, Voca nomen ejus, Non populus meus: quia vos non populus meus, & ego non ero vester Deus. Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabitur; & erit in loco, ubi dictum est eis, Non populus meus vos, dicetur eis, Filii Dei vivi. Et congregabuntur filii Juda & filii Israël, & ponent sibimet caput unum, & adscendent de terra, quia magnus dies Jezrahel. Dicite fratribus vestris, Populus meus: & sorori vestræ, Misericordiam consecuta. Cùm ergo jussi & facti hujus figuram ipse Dominus per eamdem Scripturam evidenter aperiat, cúmque Apostolicæ litteræ hanc prophetiam completam in novi Testamenti prædicatione testentur, quis est qui audeat dicere, non propterea jussum & factum, propter quod se jussisse & Prophetam fecisse, ipse in sanctis litteris qui jussit exponit? Ait enim apostolus Paulus, Ut notas faceret divitias gloriæ

a Lov. *Hethæus*. At MSS. *Chettæus*, uti scriptum est apud LXX. aut *Cethæus*, ut apud Am. & Er.

suæ

» suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam, quos & vocavit nos, non solùm ex Judæis, verùm etiam ex Gentibus: sicut & Osee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam; & non dilectam, dilectam: & erit in loco, ubi dictum est eis, Non populus meus vos, ibi vocabuntur filii Dei vivi. Hoc ergo de Gentibus prophetatum Paulus ostendit. Unde & Petrus scribens ad Gentes, Prophetâ quidem ipso non nominato, prophetiam tamen ejus verbis suis inseruit, dicens, Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus adquisitionis, quò virtutes ejus annuntietis, qui de tenebris vos vocavit in illud admirabile lumen suum: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei; quorum aliquando non misertus est, nunc autem miseretur. Hinc evidenter apparet, quod per Prophetam dictum est, Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabitur: & quod consequenter adjunctum est, Et erit in loco, ubi dictum est eis, Non populus meus vos, dicetur eis, Filii Dei vivi: non omnino de illo Israël esse dictum, qui est secundùm carnem; sed de illo de quo Apostolus Gentibus dicit, Vos ergo Abrahæ semen estis, secundùm promissionem heredes. Sed quoniam & de [a] illo Judæorum multi crediderunt & credituri sunt; (nam inde erant & Apostoli, inde tot millia quæ in Jerusalem Apostolis sociata sunt, inde Ecclesiæ de quibus ad Galatas dicit, Eram autem ignotus faciè Ecclesiis Judææ quæ sunt in Christo: unde & lapidem angularem in Psalmis appellatum Dominum sic interpretatur, quòd duos parietes in se ipso conjunxerit, circumcisionis videlicet & præputii, ut duos conderet in se in unum novum hominem, faciens pacem, & commutaret utrosque in uno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso, & veniens evangelizaret pacem iis qui longè & iis qui propè, id est, Gentibus longè & Judæis propè, ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum:) meritò & iste Propheta, filios Juda ponens pro Judæis, & filios Israël pro Gentibus, Et congregabuntur, inquit, filii Juda & filii Israël pariter, & ponent sibimet caput unum, & adscendent de terra. Huic itaque prophetiæ tam manifestè ipso rerum effectu declaratæ, quisquis contradicit, non solùm propheticis, verùm etiam apostolicis litteris; nec solùm quibuslibet litteris, verùm etiam rebus impletis & clarissima luce perfusis, impudentissimè contradicit. Aliquid ergo fortassis diligentioris requirebat intentionis Judæ factum, ut hæc fornicaria, quæ significat Ecclesiam de gentilium superstitionum prostitutione collectam, in habitu mulieris illius quæ Thamar appellata est, posset agnosci: hîc autem, cùm ipsa Scriptura se aperiat, cúmque Apostolorum consonantibus litteris illustretur, quid hîc ulteriùs immoramur, ac non jam videmus quod restat de famulo Dei Moyse, quid etiam ipsa significent quæ Faustus objecit?

(1 Petri 2. 9.; Osee 1. 10. &c.; Galat. 3. 29.; Act. 2. 41. & 4. 4.; Galat. 1. 22.; Psal. 117. 22.; Ephes. 2. 14. &c.; Osee 1. 11.)

CAPUT XC. (Exodi 2. 12.)

QUOD enim fratrem defendens, occidit Ægyptium, cuivis facillimè occurrit, injuriosum nobis in hac peregrinatione diabolum à Domino Christo nobis defensis occidi. Quòd verò in arena obruit interemtum, manifestum est ejus jam morticinam præsentiam in eis latére, qui non habent stabile fundamentum. Unde Ecclesiam Dominus super petram ædificat; & eos qui audiunt verbum ejus & faciunt, comparat prudenti viro, qui ædificat domum suam super petram, ne tentationibus cedat & corruat: illos autem qui audiunt, & non faciunt, comparat stulto, ædificanti super arenam, cujus tentata domus, ruina fit magna. (Matth. 7. 24.)

CAPUT XCI. (Exodi 3. 22. & 11. 2. & 12. 35. * in lib. 2. cap. 40.)

QUOD verò exspoliavit Ægyptios jussu Domini Dei sui, nihil nisi justissimè jubentis, quid præfiguraverit, jam in quibusdam libris, * quos de doctrina Christiana prænotavi, quantum mihi tunc occurrit, me recolo posuisse: quòd auro & argento & veste Ægyptiorum significatæ sint quædam doctrinæ, quæ in ipsa consuetudine Gentium non inutili studio discantur. Sed sive hoc significet, sive illud quòd ex ipsis Gentibus animæ pretiosæ tamquam vasa aurea & argentea, cum suis utique corporibus, quod vestes significant, adjungunt se populo Dei, ut simul de hoc sæculo tamquam de Ægypto liberentur; sive hoc ergo, sive illud, sive aliquid aliud hinc fuerit figuratum, certum est tamen eis qui has litteras piè legunt, non frustra neque sine prænuntiatione futurorum esse illa jussa, facta, conscripta.

CAPUT XCII. (Exodi 17. 8. Num. 31. 51. Deut. 7. 2. Exodi 32. 27.)

JAM porrò de bellis, quæ per Moysen gesta sunt, nimis longum est omnia pertractare. Satis ergo sit, quod de illo bello gesto cum Amalech, jam superiùs in hoc ipso opere, quo Fausto respondeo, quantum satis pro suscepto negotio videbatur, quid prophetiæ præmitteret, quid mysterii contineret, exposui. Nunc illud videamus, in quo crudelitatis vitium solent objicere Moysi, vel inimici harum litterarum, vel expertes omnium litterarum: quod quidem Faustus non expressè posuit, cùm diceret quòd crudelia multa & mandarit & fecerit. Sed quia novi quid maximè & invidiosè jactare [b] consueverint, ideo ipse hoc commemoravi, superiúsque defendi, ne quidquam in eo facto esse criminis, vel ipsi Manichæi qui corrigi vellent, vel quisquam alius imperitorum aut impiorum putaret. Nunc autem quid etiam propheticæ significationis habuerit requirendum est, quòd ex eis multos, qui sibi absente ipso idolum fabricaverunt, sine ulla cujusquam necessitudinis distinctione jussit interimi. (Exodi 32. 27.) Facile est ut intelligatur hominum illorum interemtionem, significare vitiorum talium [c] insecutionem, qualibus illi ad eamdem idololatriam defluxerunt. In talia quippe vitia sævire nos jubet Psalmus, cùm dicit, Irascimini, & nolite peccare. (Psal. 4. 5.) In talia vitia sævire nos jubet Apostolus, cùm dicit, Mortificate membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, luxuriam, concupiscentiam malam, & avaritiam, quæ est idolorum servitus. (Col. 3. 5.)

CAPUT XCIII. (Exodi 32. 20.)

SED quid sibi velit, quod priùs fecit, ut ipsum vitulum igne combureret, minutatimque concideret, & in aquam spargeret, & potum populo daret; majorem intentionem perscrutandæ significationis inquirit. Si enim tabulas, quas digito Dei, hoc est operatione Spiritus-sancti, scriptas acceperat, ideo fregit, quia indignos eos qui-

[a] Er. & Lov. *de illa Judæa.* At MSS. *de illo Judæorum*: id est, de illo Israël secundùm carnem, qui est Judæorum.

[b] Sic MSS. Editi verò, *consueverit.*

[c] MSS. omittunt verbum, *insecutionem.*

bus eas legeret, judicavit: si denique ut ab eis A ille vitulus penitus aboleretur, incendit eum, contrivit, in aqua sparsit atque submersit, ut quid & potum hoc populo dedit? Quem non excitet factum hoc ad inquirendam & intelligendam propheticam significationem? Occurrat ergo jam intentis mentibus, tamquam diaboli corpus in vitulo, id est, homines in omnibus gentibus, quibus ad hæc sacrilegia caput, hoc est, auctor est diabolus. Aureum propterea, quia videntur idololatriæ ritus velut à sapientibus instituti B : de quibus dicit Apostolus, (Rom. 1. 21) Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium. Ex hac quasi sapientia iste vitulus aureus, qualia solebant Ægyptiorum etiam ipsi primates & tamquam C docti homines adorare figmenta. Hoc ergo vitulo significatum est omne corpus, id est, omnis societas Gentilium idololatriæ deditorum. Hanc sacrilegam societatem Dominus Christus illo igne comburit, de quo in Evangelio dicit, (Luca 12. 49.) Ignem veni mittere in terram: ut quoniam non est qui se abscondat à calore ejus, (Psal. 18. 7.) dum in eum credunt Gentes, igne virtutis ejus diabolica in eis forma solvatur. Totum deinde corpus illud comminuitur, id est, ab illa malæ conspirationis D conflatione discissum, verbo veritatis humiliatur: & comminutum in aquam mittitur, ut eos Israëlitæ, id est, Evangelii prædicatores, ex baptismo in sua membra, hoc est, in corpus Dominicum transferant. Quorum Israëlitarum Petro de ipsis Gentibus dictum est, (Act. 10. 13.) Macta & manduca. Si, Macta & manduca; quare non etiam, Concide & bibe? Ita ille vitulus per ignem zeli & aciem verbi & aquam baptismi, ab eis potiùs quos absorbere conabatur, absorptus est. E

CAPUT XCIV.

Si ergo hæc quoque loca Scripturarum, de quibus eisdem Scripturis calumniantur hæretici, perscrutata, & quodam modo interrogata, quanto videntur obscuriora, tanto mirabiliores in se mysteriorum thesauros latére respondent; quantò magis impiorum blasphema ora obmutescere omnino debent, cùm oppilantur apertissima veritate, contra quam præfocato spiritu quid mussitent, non inveniunt: & malunt miseri manifestatione ejus suas fauces obturari, quàm suavitate F pectus impleri. Christum igitur sonant hæc omnia; caput illud quod jam adscendit in cælum, & hoc corpus ejus quod usque in finem laborat in terra, scribentium litteras verè sacras omnis parturivit intentio: nec esse quidquam credendum est librorum propheticorum contextione narratum, quod non significet aliquid futurorum; nisi quæ ideo posita sunt, ut ex eis quodam modo religentur ea, quæ illum regem populumque ejus, sive propriis, sive figuratis locutionibus G rebusve prænuntient. Sicut enim in citharis & hujuscemodi organis musicis, non quidem omnia quæ tanguntur, canorum aliquid resonant, sed tantùm chordæ; cetera tamen in toto citharæ corpore ideo fabricata sunt, ut esset ubi vincirentur, unde & quo tenderentur illæ, quas ad cantilenæ suavitatem modulaturus & percussurus est artifex: ita in his propheticis narrationibus, quæ de rebus gestis hominum prophetico spiritu deliguntur, aut aliquid jam sonant significatione futurorum; aut si nihil tale significant, ad hoc interponuntur, ut sit unde illa significantia tamquam sonantia connectantur.

Has autem rerum gestarum allegoricas narrationes, si nolunt hæretici, sicut à nobis exponuntur, accipere, vel etiam nihil eas, nisi quod propriè sonant, significare contendunt; non est luctandum cum hominibus, qui dicunt, Non sapit palato meo, quod sapere dicis tuo: dum tamen ea quæ divinitus præcipiuntur, aut mores pietatemque formare, aut aliquid figuratè significare vel credantur vel intelligantur, aut utrumque potiùs quàm neutrum: dum tamen & ipsa, quæ figuratè dicta vel facta intelliguntur, ad eosdem mores bonos pietatemque referantur. Ac per hoc etiam si Manichæis, vel quibusque aliis, de his figuris rerum gestarum noster displicet intellectus vel ratio vel opinio, illud sufficiat, quòd patres nostri, quibus Deus perhibet bonæ vitæ atque in suis præceptis obedientiæ testimonium, eâ veritatis regulâ defenduntur, quæ nisi pravis & distortis cordibus displicere non possit; & quòd ea Scriptura, cui perversitas erroris illius inimica est, in quibuslibet hominum factis, quæ vel laudavit vel redarguit vel tantùm narrata nobis judicanda proposuit, ipsa inculpabilis venerabilisque persistit.

Quid verò utilius atque salubrius piè legentibus vel audientibus illas sacras litteras consuli ac prospici potuit, quàm ut non solùm in eis laudabiles homines ad imitandum, & reprehensibiles ad cavendum proponerentur, verùm etiam quædam bonorum declinationes & lapsus in malum, sive itidem denuò correcti in viam redeant, sive irrevocabiles maneant; & rursus quædam malorum mutationes & provectus in bonum, sive perseveraturi, sive in pristina iterum relapsuri; ut neque justi in superbiam securitate extollantur, nec iniqui contra medicinam desperatione obdurentur. At illa quæ neque ad imitandum neque ad cavendum facta hominum pertinent, & tamen in sancta Scriptura reperiuntur, aut ad illam connexionem posita sunt, quibus occasionibus ad res necessarias veniatur, aut eo ipso quo videntur superflua, satis admonent, in eis quæri oportere mysticæ alicujus significationis oraculum. Neque enim de his libris loquimur, in quibus nulla, vel pauca ac non multa apertissima prophetico spiritu prænuntiata, jam quoque ipsis rebus impletis, auctoritatem divinam fidelissima & præclarissima veritatis luce testantur: ut omnino desipiat, quisquis eos superfluè vel quasi fatuè locutos aliquid putat, quibus non solùm omnia hominum ingeniorumque genera subdita videt, verùm etiam hoc ab eis prædictum legit, perfectumque cognoscit.

Numquidnam ergo, si quisquam legens factum David, cujus eum Domino arguente ac fulminante pænituit, inde sibi ad peccandum fomitem præbeat, illa Scriptura culpanda est; ac non tanto severiùs ille damnandus, quanto potiùs ad se vulnerandum aut occidendum abuti voluit ea re, quæ ad sanandum liberandumque conscripta est? Quia enim homines in peccatum lapsi, vel superbiâ negligunt pænitentiæ medicinam,

vel recipiendæ salutis veniæque promerendæ diffidentiâ penitus pereunt, de tanto viro exemplum propositum est, quo sanentur ægroti, non quo hi qui sani sunt saucientur. Neque enim medicinæ vitium est, si vel insani se ipsos, vel maligni alios ferramentis medicinalibus perimant.

Caput XCVIII.

SED tamen hi patres nostri Patriarchæ atque Prophetæ quibus tam illustre testimonium sanctitatis atque pietatis ea Scriptura perhibet, quam saluti generis humani divinitus dispensatam non negat, nisi quisquis aut eam nescit, aut omnem sensum rationalis considerationis amisit, etiam si libidinosi & crudeles fuissent, sicut eos Manichæorum error, vel potiùs furor accusat, nonne etiam sic, non dico Electis eorum, sed ipso etiam deo illorum demonstrarentur esse meliores? Nonne melius est cum pellice volutari virum cum femina, quàm esse sincerissimam lucem & miscendo se tenebris inquinari? Ecce homo avaritiæ ac ventris causâ uxorem suam sororem mentitus, in aliorum concubitum vendidit: quanto ille pejor & exsecrabilior est, qui naturam suam ad libidinem desiderantium simulando coaptatam, gratìs eis polluendam corrumpendamque subjecit? Jam cum filiabus qui etiam sciens concubuerit, nonne minus mali perpetrat, quàm qui membra sua omnium talium pejorumque turpitudinum libidinibus miscet? Quid enim tale ab immundis flagitiosisque committitur, ubi non deus vester, Manichæi, turpitudinibus omnibus polluatur? Denique si verè Jacob, ut ait Faustus, inter quatuor uxores fœdâ concupiscentiâ tamquam hircus erraret, nullam propaginis curam gerens, sed lascivæ solius voluptatis, quantò minùs miser esset deo vestro, qui non solùm in ipso & in ejus quatuor uxoribus omne illud dedecus luxuriæ pateretur, omnibus eorum corporibus motibusque concretus; sed in ipso hirco, quem viro illi sordidus comparavit, omnem illum genitalem motum caloremque perpetitur, & ubique turpi conditione permixtus, in capro inflammatur, in capra seminatur, in hœdo generatur? Ac per hoc etsi Judas non tantùm fornicator, sed etiam sciens nurus suæ nefarius incestator exsisteret, in illius quoque incesti libidine deus vester hæreret, sorderet, arderet. (2. Reg. 12. 13.) David autem iniquitatis pænituit, quòd uxorem adamaverit alienam, virumque ejus mandarit occidi: at verò deum vestrum quando pænitebit, quòd à tartareo genere masculino ac feminino principum tenebrarum adamatus, eorum libidini sua membra concessit; nec maritum, cujus conjugem adamaverat, sed suos filios in membris dæmonum, à quibus dæmonibus ipse fuerat adamatus, occidit? Sed etsi non pænituisset David, nec justitiæ sanitatem tali medicinâ recepisset, etiam sic isto deo Manichæorum melior exstitisset. Iste quippe uno ipso facto putemus, & aliis talibus quot quotlibet, quàm multa unus homo posset admittere; ille autem in omnibus omnium talibus factis commixtione illa membrorum suorum turpari polluique convincitur. (Osee 1. 2.) Et Osee Propheta accusatur à Fausto: qui si meretricem turpi concupiscentiâ captivatus adamasset atque duxisset, animas certè amborum, & lascivi amatoris, & obscœnæ meretricis, partes & membra naturamque dei vestri esse prædicatis: illa ergo meretrix; quid enim ambiam verbis, & non planè dicam? illa meretrix esset deus vester. Neque enim potestis dicere, quòd servata atque incorrupta suæ sanctitate naturæ, illi meretricio corpori non ligatus, sed præsentatus incideret: sed & inquinatissima esse ista membra dei vestri, & ob hoc magna purgatione indigere fatemini. Illa ergo meretrix, de qua hominem Dei audetis arguere, deus vester esset, etiam si non esset in melius casto conjugio commutata: aut si non vultis, particulam certè dei vestri, licèt minimam, non negatis illam animam meretricis. Hoc ergo jam melior deo vestro, quoniam ipsa una meretrix esset, ille autem conditione suæ illius commixtionis universo generi tenebrarum, in omnibus meretricibus prostituitur, in omnibus denique maribus ac feminis latè variéque fornicantibus & sese corrumpentibus, volutatur, solvitur, illigatur, rursus in eorum fetibus volutandus, solvendus, ligandus, donec ad ultimum globum pars immundissima dei vestri, tamquam inexpiabilis meretrix perducatur. Hæc scilicet mala, has turpitudines, hæc dedecora à membris suis deus vester amovere non potuit, & hostis immanis necessitate compulsus ad ista pervenit: neque enim potuit interimere injuriosum atque violentum, suis vel civibus vel partibus salvis. Quanto ergo ille melior, qui occiso Ægyptio fratrem defendit illæsum, quem mirabili vanitate Faustus arguit, & deum suum mirabiliore cæcitate non respicit. Quanto meliùs ipse vasa aurea & argentea abstulisset de gente Ægyptiorum, quàm ejus membra deprædaretur gens tenebrarum. Et tamen cùm bellum tam miserum ipse gessisset, cultores ejus famulo Dei nostri objiciunt quòd bella gesserit, in quibus semper cum suis omnibus victor de hostibus triumphavit, qui captivi vel captivæ Moyse belligerante, de populo Israël duci potuerunt: quod & deus vester si potuisset, utique fecisset. Hoc ergo non est malos arguere, sed felicioribus invidere. Quæ autem crudelitas Moysi, quòd in populum, qui graviter in Deum peccaverat, gladio vindicavit? Cujus tamen peccati veniam, se pro illis etiam divinæ vindictæ offerens, deprecatus est. Verumtamen si & hoc non misericorditer, sed crudeliter fecisset, etiam sic melior deo vestro esset. Neque enim quemquam suorum innocentium & obedientium, si ad hostis cuneum disrumpendum missus fuisset & captivatus, ullo modo eum postea, si vicisset, ipse damnaret: quod facturus est deus iste de sua parte, quam configet in globo, quia obedivit jubenti, quia in hostiles cuneos pro salute regni ejus proposita sua morte processit. Sed in hac, inquit, serie sæculorum jam malis permixta atque concreta non obtemperavit præceptis. Quæramus, quare. Si propria voluntate, vera culpa & justa pœna: sed jam si voluntas est rea, nulla est ad peccandum natura contraria, & ideo Manichæorum omnis convicta est & eversa fallacia. Si autem ab hoste oppressa quò missa est, si alieno malo superata cui resistere non valuerat, iniqua pœna & magna crudelitas. Sed ad excusandum profertur Dei necessitas. Talem colant deum, qui nolunt colere Deum. Sanè quod fatendum est, etiam ipsi cultores ejus, quamvis talem deum colendo sint pessimi, me-

liores tamen illo ſunt, quia ſaltem ſunt: ille autem nihil eſt, niſi fictio falſitatis & cogitatio vanitatis. Sed jam cetera Fauſti arguta deliramenta videamus.

LIBER VICESIMUS-TERTIUS.

Cap. I.

FAUSTUS dixit: *Diſputanti mihi aliquando, quidam ex numeroſa plebe reſpondens ait, Accipis Ieſum de Maria natum? Cui ego, Quemnam, inquam, dicis Ieſum? Nam plures in* Exodi 33. *Hebraiſmo fuerunt Ieſus: unus quidem Nave* 3. Eſdræ 5. Aggæi 1. 1. *filius, diſcipulus Moyſi; alter verò filius Ioſedech ſacerdotis magni; item alius qui dictus eſt filius* Rom. 1. 1. Marci 1. 1. *David, alius verò filius Dei: quemnam ergo iſtorum de Maria natum quæris ex me utrùm accipiam? Vtique, inquit, Filium Dei. Cui ego, Et quo auctore quove magiſtro docente iſtud accipiam? At ille, Matthæo, inquit. Cui rurſum ego, Quid enim Matthæus ſcripſit? Et ille,* Matth. 1. 1. *Liber generationis Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham, &c. Tum ego, Putaveram, inquam, quia eſſes dicturus, Liber generationis Ieſu Chriſti Filii Dei; & me paraveram ad præſcribendum: ſed quia nunc fideliter capitulum memoraſti, admonendus tantùm es, ut id quod recitaſti, conſideres. Neque enim Matthæus hic ſe Dei Filii generationem ſcribere fatetur inſtituiſſe, ſed filii David.*

Cap. II.

UT ergo huic interim dicenti credam, filius David erit mihi de Maria natus: adhuc de Dei Filio in hoc omni generationis textu nulla fit mentio uſque ad baptiſmum ſcilicet, fruſtraque calumniam vos ingeritis ſcriptori, tamquam Dei ille Filium in utero mulieris incluſerit. At verò hic clamitat, ut videtur, & inſcriptione ipſa ſua ſe prorſus ab hoc ſacrilegio vindicat, David filium perhibens ex illa ſtirpe oriundum ſe ſcripſiſſe, non Filium Dei. Nam Ieſum quidem eum, qui ſit Filius Dei, ſi ſcriptoris hujus mentem propoſitumque conſideres, non tam ille de Maria virgine vult nos accipere procreatum, quàm factum aliquando per baptiſmum apud fluenta Matth. 3. 16. *Iordanis. Illic enim dicit baptizatum à Iohanne eum, quem David in exordio filium deſignavit, factum aliquando eſſe Filium Dei, poſt annos dumtaxat, ſe-* Lucæ 3. 23. *cundùm Lucæ fidem, ferme triginta, ubi & vox tunc audita eſt, dicens ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Vides ergo id quod ante annos triginta, ut huic videtur, de Maria natum eſt, non eſſe ipſum Filium Dei, ſed id quod de baptiſmo poſtea factum eſt ad Iordanem, id eſt, hominem novum, tamquam in nobis cùm credimus ad Deum ex gentilitatis errore converſi: quod ipſum tamen neſcio utrùm ſatis cum ea fide faciat, quam vos Catholicam nominatis: ſed interim ſic Matthæo videtur, ſi ſunt ipſius hæc. Neque enim uſquam in parturitionibus* Pſal. 2. 7. *Mariæ dictum legitur illud, Filius meus es tu, ego* Matth. 3. 17. *hodie genui te: aut, Hic eſt Filius meus dilectiſſimus, in quo bene complacui: ſed in expiatione ejus apud Iordanem. Quod ſi & tu credas ita ut ſcriptum eſt, eris jam quidem Matthæanus, ſic enim mihi dicendum eſt: Catholicus verò nequaquam. Nam Catholicam fidem novimus: quæ tanto longè abeſt ab hac profeſſione Matthæi, quanto procul eſt & à vero. Si quidem ſymbolum veſtrum ita ſe habeat, ut credatis in Ieſum Chriſtum Filium Dei, qui ſit natus ex virgine Maria: veſtrum eſt ergo, de Maria accipere Filium Dei, Matthæi ab Iordane, noſtrum ex Deo: ac per hoc tam vobis Matthæus, ſi hæc ejus pro certo ſunt, contrarius eſt in profeſſione iſta ſua, quàm nobis; niſi quòd paulò prudentior vobis inventus eſt, ut ortum ex femineo ſexu, David filio adſcriberet magis, quàm Filio Dei. Quapropter de duobus vos unum fateri oportet, aut hunc non eſſe Matthæum, qui hæc videtur aſſerere; aut vos non tenere Apoſtolicam fidem.*

NOS verò quamvis de hac ſententia nemo prorſus dejiciat, ex Deo accipiendi Filium Dei, tamen ut multum imprudentiæ concedamus, ut adigamur & falſis credere, ex Iordane nobis erit factus Ieſus Dei Filius, quàm natus ex utero mulieris. Quamquam nec ipſe quidem ille, quem Maria peperit, ſi ullus erat, rectè David filius appelletur, niſi eum conſtet ex patre Ioſeph ſeminatum. Quod quia negatis, illud etiam fateamini neceſſe eſt, ne ipſum quidem eſſe David filium. Quoniam quidem generatio ab Abraham uſque ad David, & à David Ioſeph ad uſque deducitur, per omnes ſcilicet Hebræorum patres: ex quo quia Ieſus conceptus non eſt, ut legitur, nec filius erit David: longéque demens eſt, qui quem ſine coitu Ioſeph de Maria natum dicturus erat, hunc in principio poſuerit eſſe filium David. Cùm ergo ne ipſe quidem, qui ſit ex Maria genitus, David rectè filius appelletur, quia non ſit natus ex Ioſeph, quanto magis Filius Dei?

PROINDE nec virginis ipſius origo ex hac tribu fuiſſe monſtratur, unde conſtat eſſe David; dico autem Iudam, de quo Iudæi reges: ſed ex tribu Levi, unde ſacerdotes: quod ipſum palàm eſt, quia eadem patrem habuerit ſacerdotem quemdam nomine Ioachim, cujus tamen in hac generatione nulla uſquam habita mentio eſt. Quomodo ergo ad hanc Davidicæ cognationis proſapiam Maria pertinere dicetur, in qua eam nec patrem habere videas, nec maritum? Ac per hoc nec ille David filius erit, quiſquis ex eadem naſcitur: niſi ejus hanc genitricem ſic admoveas Ioſeph, ut ejus aut filia probetur aut conjunx.

AUGUSTINUS reſpondit: Fides Catholica eademque Apoſtolica eſt, Dominum noſtrum & Salvatorem Jeſum Chriſtum, & Filium Dei eſſe ſecundùm divinitatem, & filium David ſecundùm carnem: quod ita probamus ex Evangelicis & Apoſtolicis litteris, ut nemo poſſit contradicere probationibus noſtris, niſi qui ipſis litteris contradicit: non ſicut ſibi Fauſtus iſte propoſuit, neſcio quem pauca verba dixiſſe, & contra ejuſdem Fauſti verſipellis aſtutias nulla poſtea teſtimonia protuliſſe. Quod ego cùm fecero, nihil ei quod reſpondeat remanebit, niſi illud quo vim manifeſtiſſimæ veritatis in Scripturis ſanctis expreſſè illudere atque evitare conatur, ut falſa illa & divinis codicibus immiſſa reſpondeat. Quam dementiam, furioſamque præſumtionem & audaciam, jam ſuperiùs in hoc opere, quantum ſufficere viſum eſt, refutavi: nec eadem repetere oportet, ut modum ſermonis etiam cogitemus. Quid igitur opus eſt diſperſa per Scripturas omnes quærere atque colligere teſtimonia, quibus

contra istum probemus, in libris maximæ divi- A næque auctoritatis, eumdem dici Filium Dei unigenitum semper Deum apud Deum, qui dicitur etiam filius David propter acceptam formam servi ex virgine Maria conjuge Joseph? Nunc interim, quia de Matthæo voluit disputare, nec à me totus Matthæi liber huic sermoni inseri potest, legat qui voluerit, & videat quemadmodum Matthæus eum, quem parentes ejus enumeraturus dicit filium David, narrando usque ad passionem resurrectionemque perducat; nec alium quàm B ipsum dicat à virgine Maria de Spiritu-sancto conceptum & natum. Cui rei adhibet & testimo- *Isai. 7. 14. Matth. 1. 23.* nium de Propheta: Ecce virgo accipiet in utero, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus. *Matth. 3. 17.* Eumdemque baptizatum à Johanne, audisse de cælo, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui: de quo dictum erat jam ex partu virginis, Nobiscum Deus. Nisi fortè visum sit Fausto minus esse quòd dictus est Deus, quàm quòd C dictus est Filius Dei. Ex hoc enim conjicere conatus est, Matthæo non esse visum, quòd Filius Dei factus sit nisi ex baptismo, quia ibi facta est vox de cælo, Hic est filius meus: cùm idem Evangelista jam superiùs adhibuerit divinum ex Propheta testimonium, ubi ipse partus virginis appellatus est, Nobiscum Deus.

CAP. VI.

HUNC sanè miserum delirè garrulum debemus intueri atque observare, non prætermittentem, ubi potuerit, lectori vaniloquiorum suo- D rum etiam de Scripturarum testimoniis nebulas *Gen. 17. 17.* offundere falsitatis: sicut de Abraham dixit, quòd Deo non crediderat de Sara sibi filium promit- *Gen. 16. 4.* tenti, quando cum ancilla concubuit; cùm Scri- *Gen. 12. 13. & 20. 21.* ptura testetur, nondum illi partum Saræ fuisse promissum: vel quòd uxorem suam sororem mentitus sit; cùm genus Saræ nusquam in illis litteris *Gen. 26. 7.* legerit, quibus de hac re fides habenda est: & de filio ejus Isaac, quòd etiam ipse Rebeccam falsò dixerit sororem suam; cùm genus ejus ibi E apertè scriptum sit: & de Jacob, quòd quotidie certamen esset inter quatuor ejus uxores, quænam illum de agro venientem prior ad concubitum raperet; quod illic omnino nusquam legisse convincitur. Ecce qualis homo mendaces divinorum librorum scriptores se odisse gloriatur, qui etiam de [a] Evangelico tantæ auctoritatis culmine omnibus noto, mentiri sic audet, ut non Matthæum, ne Apostolici nominis pondere comprimatur, sed nescio quem alium sub Matthæi no- F mine velit putari scripsisse de Christo, quod non vult credere, & quod calumniosâ versutiâ refutare conatur.

CAP. VII. *Matth. 3. 17.*

SIC ergo de cælo dictum est super aquam Jordanis, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui: quemadmodum dictum est & in monte. Neque enim quia & ibi de cælo vox ipsa sonuit, Filius Dei antè non fuit: quando quidem *Philip. 2. 6. 7.* ex utero virginis ille accepit formam servi, qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus *Gal. 4. 4.* est, esse æqualis Deo. Denique idem ipse apo- G stolus Paulus alio loco apertissimè dicit, Cùm » autem venit plenitudo temporis, misit Deus Fi- » lium suum, factum ex muliere, factum sub lege: mulierem scilicet more locutionis Hebraicæ feminam appellans. Ipse ergo est Filius Dei, qui & Dominus David secundùm divinitatem; & idem ipse filius David, ex semine David secundùm carnem. Quod si nobis credere non prodesset, non hoc tam adtentè idem Apostolus Timotheo commendaret, dicens, Memor *2. Tim. 2. 8.* » esto Christum Jesum resurrexisse à mortuis, ex » semine David, secundùm Evangelium meum. » Contra quod Evangelium quisquis aliud annuntiaverit, ut anathema sit, magnâ curâ fideles ad- *Gal. 1. 9.* monuit.

CAP. VIII.

QUID ergo jam moveat sancti Evangelii sectatorem, quòd sine concubitu Joseph Christus natus ex virgine, filius tamen David appellatur, cùm generationum seriem non usque ad Mariam, sed usque ad Joseph Matthæus Evangelista perducat? Primò, quia mariti ejus fuerat, propter virilem sexum, potiùs honoranda persona: neque enim quia concubitu non permixtus, ideo non maritus, cùm ipse Matthæus narret ab Angelo Mariam conjugem ipsius appella- *Matth. 1. 20.* tam, qui narrat quòd non ipsius concubitu, sed de Spiritu-sancto conceperat. Quòd si non Matthæus apostolus ista vera, sed aliquis alius sub ejus nomine, sicut Manichæi putant, ea falsa conscriberet, itane sibi etiam ipse in rebus apertissimis & tam de proximo contextis contraria loqueretur, ut quem diceret David Filium de Maria virgine sine cujusquam viri concubitu natum, ejusdem parentes gradatim enumerans, usque ad eum sine aliqua ratione perduceret, quem non commixtum Mariæ ipse dixisset? Si enim alius enumeraret progeneratores Christi à David usque ad Joseph, dicens eum filium David, & alius eum sine ullius viri concubitu ex Maria virgine natum diceret, nec eum filium David appellaret; nec sic continuò putare deberemus, eos sibi hæc contraria locutos fuisse, ut vel ambo vel unus eorum falsitatis convinceretur. Cogitare enim deberemus fieri potuisse, ut ambo vera dicerent, ut & Joseph maritus Mariæ diceretur, habens eam conjugem continenter, non concubitu, sed affectu; non commixtione corporum, sed copulatione, quod est carius, animorum: & ideo non debuisse virum virginis matris Christi separari à serie parentum Christi: & ipsam Mariam aliquam de stirpe David venam sanguinis ducere, ut caro Christi etiam ex virgine procreata sine David semine esse non posset. Cùm verò unus idemque narrator utrumque dicat, utrumque commendet, & virum Mariæ Joseph & Christi virginem matrem, & Christum ex semine David & Joseph in serie progeneratorum Christi ex David: quid restat ut credat, qui [b] vult divino Evangelio, quàm hæreticorum fabulis credere, nisi & Mariam non fuisse extraneam à cognatione David, & eam Joseph conjugem non frustra appellatam, propter ordinem sexûs & animorum confœderationem, quamvis ei non fuerit carne commixtus; & Joseph potiùs propter dignitatem virilem ab ordine generationum illarum non fuisse separandum, ne hoc ipso videretur ab illa femina separatus, cui eum conjungebat mentis affectus; & ne homines fideles Christi, id quod sibi conjuges carne miscentur, tam magnum in conjugio deputarent,

[a] Am. Er. & plures MSS. *de Evangelio.* Et ex iisdem MSS. nonnulli, *de Evangelio, tanto auctoritatis culmine omnibus noto.*

[b] Lov. *qui mavult.* Editi autem alii & MSS. *qui vult divino Evangelio, quàm* &c. Sic verò passim Augustinus.

ut sine hoc conjuges esse non crederent; sed potiùs discerent fidelia conjugia, multo familiariùs se adhærere membris Christi, quanto potuissent imitari parentes Christi.

CAP. IX. Nos ergo credimus etiam Mariam fuisse in cognatione David, quia Scripturis eis credimus, quæ utrumque dicunt, & Christum ex semine David secundùm carnem, & ejus matrem Mariam, non cum viro concumbendo, sed virginem. Quisquis itaque dicit Mariam ad consanguinitatem David non pertinuisse, manifestum est quòd istarum Scripturarum tam excellenti auctoritati obluctetur: ipse ergo convincat non eam pertinuisse ad semen David, & hoc ostendat, non ex quibuscumque litteris, sed Ecclesiasticis, Canonicis, Catholicis. Aliæ quippe apud nos non habent ad has res ullum pondus auctoritatis: ipsæ sunt enim quas recipit & tenet Ecclesia toto orbe diffusa, quæ per illas est etiam prophetata; & quemadmodum promissa, sic reddita. Ac per hoc illud quod de generatione Mariæ Faustus posuit, quòd patrem habuerit ex tribu Levi sacerdotem quemdam nomine Joachim, quia canonicum non est, non me constringit: sed etiam si hoc crederem, ipsum potiùs Joachim dicerem aliquo modo ad David sanguinem pertinuisse, & aliquo modo ex tribu Juda in tribum Levi fuisse adoptatum, vel ipsum vel ejus aliquem progeneratorem, vel certè in tribu Levi ita natum, ut de stirpe David consanguinitatem aliquam duceret: sicut fieri potuisse idem Faustus fatetur, ut Maria de tribu Levi esset, quam tamen constat traditam viro, qui fuerit de stirpe David, id est de tribu Juda; & ita dicit potuisse accipi, Christum filium David, si [a] Maria filia Joseph fuisset. Proinde si filia Joseph nupsisset in tribu Levi, non absurdè diceretur etiam filius David, quisquis de illa & in tribu Levi natus fuisset: ita si mater illius Joachim, quem patrem Mariæ Faustus commemorat, de tribu Juda & genere David nupsit in tribu Levi, non immeritò & Joachim & Maria & filius Mariæ etiam sic ex David semine veraciter perhibentur. Hoc ergo potiùs, vel tale aliquid crederem, si illius apocryphæ scripturæ, ubi Joachim pater Mariæ legitur, auctoritate detinerer, quàm mentiri Evangelium in quo scriptum est, & Jesum Christum Filium Dei Salvatorem nostrum ex semine David secundùm carnem, & per virginem Mariam procreatum. Sufficit ergo nobis, quòd Scripturæ quæ hoc dicunt, & quibus credimus, ab inimicis suis de nulla possunt falsitate convinci.

Rom. 1. 3.
2. Tim. 2. 8.
Matth. 1. 18.
Luca 1. 27.

Non mihi ergo vicissim dicat: Etsi ego non ostendo Mariam non fuisse de cognatione David, tu quòd inde fuerit ostende. Hoc enim ostendo clarissimo planè atque fortissimo documento, quòd Scriptura confirmatissimæ auctoritatis & Christum dicit ex semine David, & ejus matrem sine ullius concubitu virginem Mariam. Quàm verò sibi Faustus cujusdam quasi turpitudinis visus est verecundissimus detestator, cùm diceret, *Frustra vos calumniam ingeritis scriptori, tamquam Dei ille Filium in utero mulieris incluserit.* Non planè Catholica fides, quæ Christum Dei Filium natum secundùm carnem credit ex virgine, ullo modo eumdem Dei Filium sic in utero mulieris includit, quasi extrà non sit, quasi cæli & terræ administrationem deseruerit, quasi à Patre recesserit: sed vos Manichæi corde illo, quo nihil potestis nisi corporalia phantasmata cogitare, ista omnino non capitis, quomodo Dei Verbum, Dei Virtus atque Sapientia, in se manens & apud Patrem, & universam creaturam regens, pertendat à fine usque ad finem fortiter, & disponat omnia suaviter. In cujus dispositionis admirabili & ineffabili facilitate sibi etiam matrem in terra disposuit, & propter servos suos de corruptionis servitute liberandos in ea formam servi, hoc est, mortale corpus accepit, acceptum monstravit, monstratumque & morte prostratum, resurrectione [b] sursum erexit, & tamquam templum solutum iterum ædificavit. Vos tamen qui hæc credere quasi sacrilega formidatis, non membra dei vestri in utero virginis, sed in uteris omnium feminarum carnalium ab elephantis usque ad muscas includitis. An ideo vobis videtur vilior verus Christus, quia sic Verbum dicimus carnem factum in utero virginali, ut nulla sui commutatione in natura propria inviolabiliter permanens, templum sibi hominem coaptarit; & ideo vobis carus est deus vester, quia tot vinculis carnium colligatus & inquinatus in illa parte qua etiam in globo figendus est, sine caussa suppetias deprecatur, aut etiam penitus oppressus deprecari non sinitur?

[a] Istud, *si Maria filia Ioseph fuisset*, abest ab editis Am. Er. & nonnullis MSS.

[b] Plures MSS. *rursum erexit.*

LIBER VICESIMUS-QUARTUS.

CAPUT I. Faustus dixit: *Quid ita, hominem negatis fieri à Deo? Non quidem nos omnifariam hominem à Deo fieri pernegamus: sed quis, & quando, & quemadmodum fiat, hoc quærimus. Quoniam quidem sunt secundùm Apostolum homines duo, quorum alterum quidem interdum exteriorem vocat, plerumque verò terrenum, nonnumquam etiam veterem; alterum verò interiorem & cælestem dicit ac novum. Horum ergo uter fiat à Deo, quærimus. Quoniam quidem & nativitatis nostræ tempora duo sunt, unum illud, quo nos irretitos carnalibus vinculis, in lucem hanc natura produxit; alterum verò, cùm veritas nos ex errore conversos, ad se regeneravit initiatos ad fidem. Quod tempus secundæ nativitatis in Evangelio Iesus significans, dicit, Nisi quis natus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei. Quod cùm Nicodemus parum intelligens hæsitaret, & qualiter id fieri posset percontarentur, neque enim posse hominem senem in uterum matris introire, & iterum nasci: Iesus ei respondens, Nisi quis natus fuerit, inquit, ex aqua & Spiritu-sancto, non potest videre regnum Dei. Et sequitur, Quod nascitur de carne, caro est; & quod nascitur de spiritu, spiritus est. Quapropter si & nativitas*

2. Cor. 4.
1. Cor. 15.
Rom. 6. 6.
Ephes. 4.
Coloss. 3.
Rom. 7. 22.
Ephes. 3. 16.
Eph. 4. 24.
Colos. 3. 10.

sola est, qua in corpore gignimur, sed & illa alia qua renascimur spiritu, non minor æquè cura est & hoc ipsum quærere, in quanam earum nos faciat Deus. Modus quoque nascendi duplex est, unus ille furoris & intemperantiæ proprius, quo sumus à generatoribus turpiter & per libidinem sati; alter verò honestatis & sanctimoniæ, quo in Christo Iesu per Spiritum-sanctum sub bonorum doctrinis [a] *disciplinati sumus ad fidem: unde etiam omnis religio, & maximè Christiana, ad sacramentum rudes infantes appellat. Quod & ipsum significans Apostolus ait,* Gal. 4. 19. *Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Quare jam non quæritur, utrùm Deus hominem faciat; sed quando, & quem, & quemadmodum faciat: nam si cùm in utero fingimur, ut ferè Gentibus placet & Iudæis & ipsis vobis, tunc nos Deus format ad imaginem suam; & veteres nos facit, & per furorem ac libidinem creat, quod haud scio utrùm divinitati ejus conveniat. Si verò cùm credimus & ad meliorem vitæ convertimur statum, tunc formamur à Deo, ut ferè Christo placet & ejus Apostolis & nobis; profectò & novos nos facit Deus, & honestè facit ac purè: quo quid consentaneum quidve conveniens magis sanctæ ejus est ac venerabili majestati? Quòd si & vos auctoritatem Pauli non spernitis, ex ipso vobis quemnam & quando & quemadmodum Deus hominem faciat, ostendemus. Dicit ad Ephesios,* Ephes. 4. 22. *"Ut deponatis secundùm priorem conversationem veterem hominem, qui corrumpitur* [b] *per desideria erroris: renovamini autem spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem, qui secundùm Deum creatus est in justitia & sanctitate veritatis. Vides ergo quando creatur homo ad imaginem Dei, vides hic & hominem ostendi alterum, & nativitatem aliam, & alium nascendi modum. Nam cùm, Exuite vos & induite, dicit, tempus utique credulitatis significat: cùm verò hominem novum à Deo creari testatur, tum indicat veterem nec ab ipso esse, nec secundùm eum formatum. Et cùm prosequitur dicens illum quidem fieri in sanctitate & justitia & veritate, tunc designat atque demonstrat alterum illum nativitatis morem, quem dixi longè dissimilem huic, qui corpora nostra furiosis genitorum complexibus seminavit: quemque etiam ostendit ex Deo non esse, cùm illum solum monstravit esse ex Deo. Necnon & ad Colossenses idipsum denuo dicit,* Col. 3. 9. *"Exspoliate veterem hominem cum actibus suis, & induite novum, qui renovatur* [c] *in agnitione Dei secundùm imaginem ejus, qui creavit eum in vobis. Et hinc ergo non solùm hominem novum ostendit eum esse, quem Deus faciat, sed quando etiam & quibus modis formetur, edocuit, id est, in agnitione Dei, quo significatur credulitatis tempus. Et adhuc, secundùm imaginem, inquit, ejus, qui creavit eum: ut ex hoc liqueat veterem hominem nec imaginem esse Dei, nec ab ipso formatum. Nam & illud quidem quod sequitur, dicens,* Ibidem 11. *"Ubi non est masculus & femina, Iudæus & Græcus, Barbarus & Scytha: magis ac magis ostendit nativitatem hanc, quæ nos mares fecit ac feminas, Græcos & Iudæos, Scythas & Barbaros, non eam esse in qua Deus operatur, cùm hominem format; sed illam, quæ nos omni exutos nationum varietate sexusque & conditionis unum reddit, ad instar ejus qui unus est, id est, Christus: sicut idem rursus Apostolus dicit,* Gal. 3. 27. *"Quotquot in Christo baptizati sunt, Christum induerunt: non est Iudæus neque Græcus, non est masculus neque femina, non est servus & liber, sed omnes in Christo unum sunt. Ergo tunc fit homo à Deo, cùm fit unus ex multis, non cùm ex uno divisus est in multa. Divisit autem nos primus ortus, id est, corporalis: secundus adunat, intelligibilis ac divinus: eoque rectissimè nos hunc quidem corporis naturæ adscribendum putavimus, illum verò supernæ majestati. Quapropter idem rursum Apostolus ad Corinthios dicit,* 1. Cor. 4. 15. *In Christo Iesu per Evangelium ego vos genui. Et ad Galatas de semetipso,* Gal. 1. 15. *"Cùm placuit ei, qui me segregavit de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me, ut eum annuntiarem in Gentes, continuò non adquievi carni & sanguini. Vides ergo ubique eum in hac altera nativitate nostra,* [d] *spiritali dumtaxat, asseverantem nos à Deo formari; non in priore illa obscœna ac propudiosa, quæ nos nihilo præstantiùs neque mundiùs animalibus ceteris in utero materno & concepit & formavit & genuit. Qua de re animadvertere si volueritis, invenietis hac in parte nos non tam professione à vobis distare, quàm intellecta. Si quidem vobis placuerit hoc veteri & exteriori homini ac terreno tribuere, ut sit à Deo formatus; nos verò contra cælesti hoc dederimus, & interiori ac novo homini deferamus: neque id temere aut præsumtivè, sed à Christo discentes, & ejus Apostolis, qui primi eadem in mundo docuisse monstrantur.*

CAPUT II. AUGUSTINUS respondit: Paulus quidem apostolus interiorem hominem [e] in spiritu mentis, exteriorem verò in corpore atque ista mortali vita vult intelligi: non tamen utrumque horum simul duos homines eum dixisse aliquando in ejus litteris legitur; sed unum, quem totum Deus fecerit, id est, & id quod interius est, & id quod exterius est: sed eum ad imaginem suam non fecit, nisi secundùm id quod interius est, non solùm incorporeum, verùm etiam rationale, quod pecoribus non inest. Non itaque unum hominem fecit ad imaginem suam, & alterum fecit non ad imaginem suam: sed quia hoc utrumque interius & exterius simul unus homo est, hunc unum hominem ad imaginem suam fecit; non secundùm id quod habet corpus corporalemque vitam; sed secundùm id quod habet rationalem mentem, qua cognoscat Deum, & omnibus irrationabilibus eadem rationis excellentiâ præponatur. Sed illud interius concedit Faustus à Deo fieri, *Cùm renovatur*, inquit, *in agnitione Dei secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Hanc Apostolicam planè agnosco sententiam: quare ipse alteram non agnoscit? Deus posuit membra, singulum quodque eorum in corpore prout voluit. 1. Cor. 12. 18. Ecce Deus etiam exterioris hominis effector ab eodem Apostolo prædicatur: quare inde eligit quod pro se putat, & tacet aut respuit quod Manichæi fabulas amputat? Item cùm de terreno & cælesti homine dissereret idem Paulus, inter mortalem immortalemque discernens, inter id quod in Adam sumus, & illud quod in Christo erimus, ex ipsa Lege, ex ipso libro & ex ipso loco adhibuit terreni, id est, animalis corporis testimonium, ubi scriptum est, quòd Deus etiam 1. Cor. 15. 45.

[a] Am. & nostri omnes MSS. *discipulati sumus.*
[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *secundùm desideria.*
[c] Nonnulli MSS. hîc & infrà, *in agnitionem Dei.*
[d] Plerique MSS. *spiritalium.*
[e] Am. Er. & MSS. *per spiritum mentis.*

terrenum hominem fecit. Nam cùm ageret quomodo resurgent mortui, & quo corpore venient, cùm dedisset similitudinem de seminibus frumentorum, quòd nuda grana seminentur, & Deus illis det corpus quomodo voluerit, unicuique seminum proprium corpus: ubi nihilo minùs Manichæi evertit errorem, qui & grana & herbas & omnes radices ac frutices gentem tenebrarum dicit creare, non Deum; & in eis formis atque generibus rerum Deum potiùs credit alligari, quàm horum aliquid operari: cùm ergo contra Manichæi sacrilegam vanitatem etiam ista dixisset, venit ad carnium differentias: Non omnis, (1. Cor. 15. 39. &c.) » inquit, caro eadem caro: inde ad corporum cælestium atque terrestrium, inde ad mutationem corporis nostri qua fieri possit spiritale atque cæ» leste: Seminatur, inquit, in contumelia, surget » in gloria: seminatur in infirmitate, surget in vir» tute: seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Atque inde volens ostendere originem » corporis animalis: Si est, inquit, corpus anima» le, est & spiritale, sicut scriptum est, Factus est » primus homo Adam in animam viventem. Hoc (Gen. 2. 7.) autem in Genesi scriptum est, ubi narratur, quomodo Deus hominem fecerit, & corpus quod de terra formaverat animaverit. Veterem autem hominem nihil aliud Apostolus quàm vitam veterem dicit, quæ in peccato est, in quo (Rom. 5. 12.) secundùm Adam vivitur: de quo dicit, Per unum » hominem peccatum intravit in mundum, & per » peccatum mors: & ita in omnes homines per» transivit, in quo omnes peccaverunt. Ergo totus ille homo, id est, & interiore & exteriore sui parte, inveteravit propter peccatum, & pœnæ mortalitatis addictus est: renovatur autem nunc secundùm interiorem hominem, ubi secundùm sui Creatoris imaginem reformatur, exuens se injustitiam, hoc est veterem hominem; & induens justitiam, hoc est, novum hominem. Tunc autem cùm resurget corpus spiritale, quod seminatur animale, etiam exterior percipiet cælestis habitudinis dignitatem: ut totum quod creatum est recreetur, & totum quod factum est reficiatur, illo recreante qui creavit, & reficiente qui

A fecit. Quod breviter explicat, ubi ait: Corpus (Rom.) quidem mortuum est propter peccatum, spiri» tus autem vita est propter justitiam. Si autem » Spiritus ejus qui suscitavit Jesum à mortuis ha» bitat in vobis, qui suscitavit Christum à mortuis, » vivificabit & mortalia corpora vestra per inhabi» tantem Spiritum ejus in vobis. Nam quis Catho» lica veritate instructus ignorat, secundùm corpus esse alios homines masculos, alios feminas, non secundùm spiritum mentis, in quo renovamur B secundùm imaginem Dei? Verumtamen quia utrumque Deus fecit, rursum idem Apostolus testis est, ubi dicit: Neque mulier sine viro, ne- (1. Cor.) que vir sine muliere in Domino: sicut enim mu» lier ex viro, ita & vir per mulierem, omnia autem » ex Deo. Quid ad hæc dicit inepta fallacia hominum alienatorum à vita Dei per ignorantiam, (Ephes.) quæ est in illis propter cæcitatem cordis eorum, nisi, In Apostolicis litteris quod volumus verum est, quod nolumus falsum est? Sic [a] delirant Ma- C nichæi: sed resipiscant, & non sint Manichæi. A quibus si quæritur, ([b] quoniam interiorem hominem renovari ad imaginem Dei fatentur, & hoc testimonium ultro etiam proferunt: tunc autem dicit Faustus, quòd Deus faciat hominem, quando interior in Dei agnitione renovatur:) utrùm eum ipse fecerit qui reficit, ipse condiderit qui renovat: respondebunt, Ipse. Cui responsioni eorum, si adjiciamus, quærentes quando eum formaverit, quem nunc reformat: quæ- D rent ubi se abscondant, ne fabulæ suæ dedecus aperire cogantur. Neque enim dicunt à Deo formatum vel conditum vel institutum, sed de substantia ejus partem prorsus ejus adversùs hostes missam: nec peccato inveteratum, sed necessitate captivatum & deformatum ab inimicis, & cetera quæ jam tædet dicere. Ibi enim & primum hominem commemorant, non quem dicit Apostolus de terra terrenum, sed nescio quem (1. Cor.) suum proprium ex arca mendaciorum prosilien- E tem: de quo Faustus tacet omnino, cùm de homine sibi proposuerit quæstionem; timens ne aliquo modo eis, contra quos disputat, innotescat.

[a] In MSS. *Sic delirent Manichæi, & resipiscant* &c.

[b] Sola editio Lov. *quomodo*: minùs bene.

LIBER VICESIMUS-QUINTUS.

CAPUT I. FAUSTUS dixit: *Deus finem habet, aut infinitus est? Si oratio vestra non fallit, quæ* (Exodi 3. 15.) *dicit, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, habet finem Deus: nisi fortè alter est hic de quo perrogas, & alter quem oratis: alioquin* (Gen. 17. 11.) *circumcisionis terminus, qui Abraham & Isaac & Iacob à gentium ceterarum societate dissignat, etiam Dei ipsius circa eos terminat potestatem. Cujus autem finita potestas est, & ipse non caret fine. Denique ne antiquorum quidem hac oratione mentionem* (Gen. 5. 21. & 29. & 31.) *facitis, qui ante Abraham fuerunt; Enoch dico, & Noë, & Sem, ac reliquos eorum similes, quos fuisse quidem justos in præputio non negatis, sed quia iidem circumcisionis insigni carebant, ne ipsorum quidem vultis esse Deum, sed solius Abrahæ & seminis ejus. Igitur si est unus & infinitus Deus, quid sibi vult*

F *hæc invocationis vestræ tam diligens & sollicita cautio, ut non contenti nominasse Deum, adjiciatis & cujus, Abraham scilicet, & Isaac & Iacob: tamquam in turba aliqua deorum erratura aut naufragium passura vestra oratione, nisi ad signum naviget Abrahæ? Et* [c] *hunc quidem certa de caussa Iudæos orare haud absurdum est, ut pote circumcisos; sic enim circumcisionis se invocare designant Deum, propter deos præputii: vos verò cur hoc ipsum faciatis, parum intelligo; cùm minimè geratis signum* G *quod habuerit Abraham, cujus vos invocatis Deum. Verè enim, quod intelligi datur, cognitionis mutuæ caussà, ne à se scilicet invicem oberrarent, notas sibimet hujusmodi* [d] *alternis imposuisse videntur Iudæi, ac Iudæorum Deus: atque ipse quidem eos circumcisionis obscœno charactere signavit, quò ubicumque*

[c] Sic aliquot MSS. Editi verò, *Et hac quidem.*

[d] Cisterciensis codex, *alternas.*

que terrarum fuerint, ubicumque gentium, per circumcisionem tamen, ipsius esse noscantur; iidem verò suum vicissim Deum parentum suorum cognomine signaverunt, quò ubicumque & ipse fuerit, in magna quamvis deorum frequentia, cùm Deus Abraham audierit, & Deus Isaac, & Deus Iacob, protinus se invocari cognoscat. Quod ferè in multis fieri solet unum habentibus nomen, ut eorum nemo appellatus respondeat, nisi audito cognomine. Sic namque & pastor atque armentarius pecoribus notas inurunt, ne eorum quisque pro suo usurpet alienum. Quibus quia & vos similiter facitis, Deum Abraham dicentes, & Deum Isaac, & Deum Iacob, non solùm finem ostenditis habere Deum, sed quòd sitis etiam vos ab eodem alieni, signi ejus ac sacramenti expertes, quod est virilium mutilatio, per quam idem suos agnoscit. Quapropter hic si est Deus quem colitis, liquet ex hoc admodum quòd habeat finem. Si verò infinitum Deum esse vultis, huic vos antè renuntiare necesse est, & oratione mutata erroris præteriti vestri pænitudinem gerere. Et hoc quidem dictum ita est, ut de vestro vos vicisse videamur: alioquin summus & verus Deus, utrùm sit idem infinitus necne, si quæritur, de hoc verò nos boni & mali contrarietas breviter poterit edocere. Quoniam quidem si non est malum, profectò infinitus est Deus; habet autem finem, si malum est: constat autem esse malum: non igitur infinitus est Deus: illinc enim esse mala accipiunt, ubi bonorum est finis.

Cap. II. AUGUSTINUS respondit: Absit ut hoc vos quisquam interroget, qui vos novit, aut de hac omnino re cum talibus disputet. Priùs enim estis à figmento carnalium corporaliumque cogitationum pia fide & quantulacumque veritatis ratione mundandi, ut spiritalia quoquo modo & ex quantacumque parte cogitare possitis. Quod quamdiu non potestis, (hæresis quippe vestra nihil aliud novit, quàm & corpus & animam & Deum per locorum spatia vel finita vel infinita distendere, cùm solum corpus talia occupet spatia, vel spatiis talibus occupetur,) consultiùs feceritis, si vos huic quæstioni non commiscueritis, ubi nec docere potestis aliquid veri, sicut nec in ceteris; nec discere estis idonei, quod fortasse potestis in ceteris, si superbi litigiosique non sitis. Cùm enim quæri cœperit, quomodo sit Deus finitus, quem nullus locus capit; quomodo infinitus, quem totum Filius novit: quomodo finitus, immensus; quomodo infinitus, perfectus: quomodo finitus, nullum habens modum; quomodo infinitus, modus omnium: omnis cogitatio carnalis evanescit; & si vult se fieri quod nondum est, prius ex eo quod est erubescit. Quapropter hoc quod [a] nobis proponitis de Deo finito & infinito, meliùs tacendo finitis, donec à fine Legis, quod est Christus, tam longè aberrare desinatis. De Deo autem Abraham & Isaac & Jacob, cùm ipse sit omnis creaturæ verus Deus, cur illo nomine se populo suo insinuare voluerit, jam quantum sat erat diximus. De circumcisione etiam in superioribus hujus operis partibus contra calumnias imperitas sæpe respondimus. Isti autem signum in parte corporis congrua divinitus datum, quo carnis exspoliatio figurata est, si quemadmodum dictum sit, Omnia munda mundis, Christianâ, non hæreticâ mente cogitarent, nullo modo irriderent. Sed quia verum est & quod sequitur, "Immundis autem & infidelibus nihil est mundum, sed polluta sunt eorum & mens & conscientia: ridentes eos, & dicaciter insultantes, leniter admonemus, si secundùm ipsos circumcisio turpis est, non eos habere quod ibi rideant, sed quod lugeant; quia deus eorum & illi particulæ quæ præciditur, & illi sanguini qui distillat, illigatus & inquinatus admixtus est. Tit. 1. 15.

[a] Plerique MSS. vobis.

LIBER VICESIMUS-SEXTUS.

Caput I. FAUSTUS dixit: *Iesus si natus non est, quomodo mortuus est? Hoc jam sanè conjectura est: conjecturis autem nemo, nisi quem probationes defecerint, utitur. Respondebimus tamen etiam ad hoc, nec aliunde quàm de his quæ credere soletis, afferentes exempla: quæ, si vera sunt, confirmabunt & nos; si falsa, destruent & vos. Dicis ergo, Quomodo mortuus est Iesus, si homo non fuit? Et ego abs te requiro, Elias quomodo mortuus non est, cùm fuerit homo? An huic mortali præter conditionem suam licuit jus immortalitatis invadere, Christo non licuit immortali de morte, si necesse fuit, aliquid usurpare? Et si Elias in æternum vivit contra naturam, Iesum ad triduum tantùm cur non magis contra naturam mori potuisse concedas: præsertim cùm etiam hoc non solùm de Elia credatis, sed & de Moyse atque Enoch, quòd sint immortales, & ipsi rapti cum corporibus suis in cælum? Quapropter si hoc argumento rectè colligitur Iesum fuisse hominem, quia mortuus est; poterit eodem nihilo minùs argumento colligi & Eliam non fuisse hominem, quia mortuus non est. Falsum est autem non fuisse Eliam hominem, quamvis immortalis credatur: falsum æquè erit Iesum fuisse hominem, quamvis æstimetur mortuus. Et si mihi vera dicenti vis credere, uterque eorum apud Hebræos falsam traxit opinionem, Iesus de morte, & de immortalitate Elias: nam nec hic mortuus est, nec ille non mortuus: sed vos quod vultis, creditis; quod non, redigitis ad naturam. Quapropter si quid naturæ proprium sit quæritur, illa quidem nec immortalem mori vult, nec non mori mortalem. Si verò potestatem in Deo atque homine ad efficienda quæ velint quærimus, magis puto Iesum mori potuisse, quàm non mori Eliam: major enim potestas in Iesu quàm in Elia. Et si tu impotentiorem contra naturæ licentiam levas in cælum, consecrasque perpetuitati, naturæ & conditionis ejus oblitus; ego Iesum, potuisse mori, si voluit, cur non concedam, etiam si verè mortem illam fuisse, & non mortis figuram consentiam? Vt enim ab initio sumta hominis similitudine omnes humanæ conditionis simulavit affectus, sic ab re non erat, si in fine quoque consignandæ œconomiæ gratiâ fuisset visus & mori.*

Caput II.

P R Æ T E R E A *illud quoque commemorandum, quia ſi quid cuique per naturam liceat quæritur, circa omnia id quæri deberet quæ Ieſus geſſit, non circa mortem tantummodo ipſius. Nam & cæcum à nativitate lumen videre natura non ſinit, quod tamen Ieſus potenter operatus videtur* [a] *erga hujus generis cæcos, adeo ut Iudæi & ipſi exclamarent, ab initio ſæculi numquam fuiſſe viſum, ut aliquis aperuiſſet oculos cæci nati; manum aridam ſanaſſe, vocem ac verbum privatis his per naturam, redonaſſe, mortuis & in tabem jam reſolutis corporibus compage reddita vitalem redintegraſſe ſpiritum, quem non ad ſtuporem adducat, & cogat quodam modo minimè credere cogitantem quid liceat, quidve non liceat per naturam? Quæ tamen omnia nos communiter facta ab eodem credimus Chriſtiani, non conſideratione jam naturæ, ſed poteſtatis tantùm & virtutis Dei.* Lucæ 4. 29. *Legitur id quoque, quòd de ſupercilio montis jactatus aliquando à Iudæis, illæſus abierit. Qui ergo de ſublimi monte præcipitatus, mortuus non eſt, quia utique noluit; cur non potuerit etiam mori cùm voluit? Et hoc quidem nunc à nobis ita reſponſum ſit, quia vobis placet argumentari, & arma tentatis aliena, dialecticè diſputare volentes: alioquin nobis nec Ieſus mortuus eſt, nec eſt immortalis Elias.*

Cap. III.

A U G U S T I N U S reſpondit: Quidquid de Enoch & de Elia & de Moyſe Scriptura ſancta, certis & magnis ſuæ fidei documentis in ſummo culmine auctoritatis locata teſtatur, hoc credimus, non quod Fauſtus nos credere ſuſpicatur. Quid ſit autem ſecundùm naturam, quid contra naturam, homines qui ſicut vos errant, noſſe non poſſunt. Dici autem humano more contra naturam eſſe, quod eſt contra naturæ uſum mortalibus notum, nec nos negamus: ſicut illud eſt quod Apoſtolus ait, Rom. 11. 37 Si tu ex naturali inciſus oleaſtro, & contra naturam inſertus es in bonam olivam: id eſſe contra naturam dixit, quod eſt contra conſuetudinem naturæ, quam notitia humana comprehendit, ut oleaſter inſertus in olea, non oleaſtri baccas, ſed olivæ pinguedinem ferat. Deus autem creator & conditor omnium naturarum, nihil contra naturam facit: id enim erit cuique rei naturale, quod ille fecerit, à quo eſt omnis modus, numerus, ordo naturæ. Sed nec ipſe homo contra naturam quidquam facit, niſi cùm peccat, qui tamen ſupplicio redigitur ad naturam. Ad naturalem quippe juſtitiæ ordinem pertinet, ut aut peccata non fiant, aut impunita eſſe non valeant: quodlibet horum fit, naturalis ordo ſervatur, ſi non ab anima, certè à Deo. Vexant enim peccata conſcientiam, ipſique animo nocent, cùm luce juſtitiæ peccando privatur, etiamſi non conſequantur dolores, qui vel corrigendis ingeruntur, vel non correctis ultimi reſervantur. Sed contra naturam non incongruè dicimus aliquid Deum facere, quod facit contra id quod novimus in natura. Hanc enim etiam appellamus naturam, cognitum nobis curſum ſolitumque naturæ, contra quem Deus cùm aliquid facit, magnalia vel mirabilia nominantur. Contra illam verò ſummam naturæ legem, à notitia remotam, ſive impiorum, ſive adhuc infirmorum, tam Deus nullo modo facit, quàm contra ſe ipſum non facit. Spiritalis autem eademque rationalis creatura, in quo genere & anima humana eſt, quanto ampliùs illius incommutabilis legis luciſque fit particeps, tanto magis videt quid fieri poſſit, quidve non poſſit: quanto autem remotior inde fuerit, eo magis miratur inſolita, quo minùs cernit futura.

A C per hoc quid de Elia factum ſit, neſcimus: hoc de illo tamen credimus, quod verax Scriptura teſtatur. Illud ſanè ſcimus, hoc de illo factum quod Dei voluntas habet; quod autem Dei voluntas non habet, fieri de quoquam omnino non poſſe. Proinde ſi mihi dicatur poſſe fieri, ut caro, verbi gratiâ, hujus vel illius hominis in corpus cæleſte mutetur: concedo fieri poſſe, ſed utrùm futurum ſit neſcio; & ideo neſcio, quia quid habeat de hac re Dei voluntas, me latet: illud me tamen non latet, ſine dubio futurum, ſi hoc Dei voluntas habet. Porrò ſi audiam, quòd aliquid futurum erat, ſed Deus fecit ne fieret; fidiſſimè reſpondebo, illud potiùs futurum erat quod Deus fecit, non illud quod ſi futurum eſſet, hoc feciſſet. Nam Deus quod facturus erat, utique ſciebat, & ideo ſimul ſciebat illud futurum non fuiſſe, quod ne fieret facturus erat: & procul dubio potiùs verum eſt quod ſcit Deus, quàm quod opinatur homo. Unde tam non poſſunt futura non fieri, quàm non fuiſſe facta præterita: quoniam non eſt in Dei voluntate, ut eo ſit aliquid falſum, quo verum eſt. Quapropter omnia quæ verè futura ſunt, ſine dubio fient; ſi autem facta non fuerint, futura non erant: ita omnia quæ verè præterita ſunt, ſine dubio præterierunt.

Q U I S Q U I S itaque dicit, Si omnipotens eſt Deus, faciat ut quæ facta ſunt, facta non fuerint; non videt hoc ſe dicere, Si omnipotens eſt, faciat ut ea quæ vera ſunt, eo ipſo quo vera ſunt falſa ſint. Poteſt enim facere, ut aliquid non ſit quod erat; tunc enim facit ut non ſit, quando id eſſe invenerit de quo fiat: velut cùm aliquem, qui cœpit eſſe naſcendo, facit non eſſe moriendo; hoc enim factum invenit, de quo fieret. Quis autem dicat, ut id quod jam non eſt, faciat non eſſe? Quidquid enim præteritum eſt, jam non eſt: quòd ſi & de ipſo fieri aliquid poteſt, adhuc eſt de quo fiat; & ſi eſt, quomodo præteritum eſt? Non ergo eſt, quod verè dicimus fuiſſe: ſed ideo verum eſt illud fuiſſe, quia in noſtra ſententia verum eſt, non in ea re quæ jam non eſt. Sententia quippe qua dicimus aliquid fuiſſe, ideo vera eſt, quia illud de quo dicimus, jam non eſt. Hanc ſententiam Deus falſam facere non poteſt, quia non eſt contrarius veritati. Quòd ſi quæras, ubi ſit hæc vera ſententia: priùs invenitur in animo noſtro, cùm id verum ſcimus & dicimus. Sed ſi & de animo noſtro ablata fuerit, cùm id quod ſcimus obliti fuerimus, manebit [b] in ipſa veritate. Semper enim verum erit fuiſſe illud quod erat, & non eſt; & ibi verum erit jam fuiſſe quod erat, ubi verum erat ante quàm fieret futurum eſſe quod non erat. Huic veritati Deus non poteſt adverſari, in quo eſt ipſa ſumma & incommutabilis veritas, quo illuſtratur ut ſit, quidquid in quorumque animis & mentibus veri eſt. Omnipotentem autem

[a] Editio Er & unus codex Vaticanus, *operatus videtur. Ergo hujus generis cæcos illuminaſſe, adeo ut &c.*

[b] Plerique MSS. cum Am & Er. *manebit ipſa veritate,*

Deum non ita dicimus, ac si eum etiam mori posse credamus; & quia hoc non potest, ideo non sit dicendus omnipotens. Ille planè omnipotens verè solus dicitur qui verè est, & à quo solo est quidquid aliquo modo est vel spiritale vel corporale. Quia universâ creaturâ suâ utitur ut ei placet: placet autem illi secundùm veram incommutabilemque justitiam, quod ipse sibi est, omnia mutabilia, cùm ipse sit incommutabilis, [a] mutans pro meritis sive naturarum sive factorum. Numquid ergo dicturi sumus, quòd Elias cùm esset creatura, mutari non posset vel in deterius vel in melius; aut eo modo non posset, qui esset humano generi insolitus, secundùm Dei omnipotentis voluntatem? Quis hoc vel stultissimus dixerit? Cur ergo quod de illo in Scriptura veracissima positum est, non credamus? nisi putemus hoc solum posse facere Deum, quod videre consuevimus.

Cap. VI. SED si homo fuit, inquit, Elias, & potuit non mori, cur Christus cùm homo non fuerit, non potuerit mori? Tale est ac si quisquam diceret, Si potuit natura hominis in aliquid melius commutari, cur Dei natura in deterius non potuerit? Stulte, quia hominis est natura mutabilis, Dei autem incommutabilis. Posset enim & aliquis pariter insanissimus dicere, Si homini potest donare ut regnet in æternum, cur non & sibi facere ut damnetur in æternum? Non hoc, inquit, ego dico, sed triduanam saltem mortem Dei, æternæ vitæ hominis comparo. Planè si sic acciperes triduanam mortem Dei, ut caro in illo moreretur, quam de mortalium genere assumsit, verum saperes: nam istam triduanam Christi mortem pro æterna vita hominum factam veritas Evangelica prædicat. Cùm autem velis triduanam mortem, nullâ mortali assumtâ creaturâ, in ipsa divina natura ideo non absurdè credi, quia potest humana natura immortalitate donari, profectò sic desipis, quomodo qui nec Deum nosti, nec dona Dei. Deinde quomodo illud, quod suprà posui, non dicis ac sentis, Deum sibi [b] fecisse unde damnetur in æternum, quando pars illa dei vestri in globo in perpetuum configetur? An & hoc dicturus es, quia pars lucis lux est, & pars Dei Deus non est? Postremò ut sine ulla ratiocinatione & plana fidei veritate à nobis audiatis, cur Eliam hominem natum, raptum esse divinitus de terra credamus, Christum autem & ex virgine verè natum, & in cruce verè mortuum: hæc ideo credimus, quia & illud de Elia, & hoc de Christo sancta Scriptura testatur, cui nemo pius nisi qui credit, [c] nisi impius nemo non credit. Illud autem de Elia vos negatis, quia omnia simulatis: de Christo autem quòd nasci non potuerit & mori potuerit, nec vos dicitis; sed ejus ex virgine nativitatem nullam, mortem autem in cruce falsam fuisse contenditis, hoc est etiam ipsam nullam, sed ad ludificandos humanos oculos simulatam; ad nihil aliud, nisi ut ab eis qui ista crediderint, etiam vobis omnia mentientibus ignoscatur.

Cap. VII. QUIS autem vobis proponat, quod sibi quasi ex persona Catholici Faustus proponit, *Iesus si natus non est, quomodo mortuus est?* nisi qui parum considerat ipsum Adam & natum non esse, & tamen mortuum esse? Si voluisset ergo Filius Dei inde sibi humanam carnem veramque formare, unde formavit & illi primo homini, quoniam omnia per ipsum facta sunt, quis eum non potuisse audeat affirmare? Iohan. 1. 3. Si denique de cælesti vel aërea vel humida creatura corpus assumtum vellet commutare in humanæ carnis verissimam qualitatem, in qua & vivere ut mortalis homo posset, & mori, hoc eum potuisse facere, quis negaret, omnipotentem omnipotentis Filium? Postremò si voluisset de nullis elementis corporeis, quæ per eum creata sunt, corpus assumere, sed prorsus ex nihilo sibi creare veram carnem, sicut per eum creata sunt cuncta quæ non erant, quis nostrûm contradicere, quis nostrûm fieri non potuisse contenderet? Non ergo ideo credimus natum ex virgine Maria, quòd aliter in vera carne exsistere atque hominibus apparere non posset: sed quia sic scriptum est in ea Scriptura, cui nisi crediderimus, nec Christiani nec salvi esse poterimus. Credimus ergo ex Maria virgine natum Christum, quia sic scriptum est in Evangelio: credimus crucifixum & mortuum, quia sic scriptum est in Evangelio: & verè natum & verè mortuum, quia veritas est Evangelium. Cur autem illa omnia in carne ex utero feminæ assumta pati voluerit, summa consilii penes illum est: sive quòd utrumque sexum, quem creaverat, etiam hoc modo commendandum honorandumque judicavit, assumendo formam viri, & nascendo de femina; sive aliquâ aliâ causâ, quænam illa sit, non temere dixerim. Illud tamen fidenter dicam, nec aliter factum esse, quàm Evangelica veritas docuit; nec aliter fieri oportuisse, quàm Dei sapientia judicavit. Evangelii fidem omnibus hæreticorum disputationibus anteponimus: consilium autem sapientiæ Dei supra omne consilium creaturæ cujuscumque laudamus.

Caput VIII. TAMEN Faustus, ut sibi credamus, hortatur dicens, *Et si mihi vera dicenti vis credere, uterque eorum apud Hebræos falsam traxit opinionem, Iesus de morte, & de immortalitate Elias.* Cùm paulò pòst dicat, *Vt enim ab initio sumta hominis similitudine omnes humanæ conditionis simulavit affectus, sic ab re non erat, si in fine quoque consignandæ œconomiæ gratiâ fuisset visus & mori.* Homo pessime ac fallacissime, quomodo tibi ego credam, quasi vera dicenti, cùm Christum dicas mortem potuisse mentiri? Ergo ille mentiebatur, quando dicebat, Oportet filium hominis occidi, & tertia die resurgere; & tu non mentiris, & dicis ut tibi vera dicenti credamus? Luca 24. 7. Veracior ergo Petrus, quando ei dixit, Absit, Domine, non fiet istud; & unde meruit audire, Redi retrò Satanas. Matth. 16. 22. & 23. Et ille quidem non hoc infructuosè audivit, qui eam postea veritatem mortis Christi usque ad suam mortem correctus perfectusque prædicavit. Verùm si ille, quia tantùm putavit Christum non moriturum, audire meruit, Satanas; tu quid mereris audire, qui non solùm negas mortuum, sed etiam dicis mortem fuisse mentitum? Sed ideo, inquis, mortem quoque simulasse credendus est, quia omnes humanæ conditionis simulavit affectus. Quis enim tibi hoc

a Sola editio Er. *mutare.*

b Am. Er & plerique MSS. *sibi non fecisse.*

c Lov. *impius nemo, nisi qui non credit.* Falsum & ex MSS. corrigendum hoc modo, *nisi impius nemo non credit.*

contra Evangelium concessurus est, quòd omnes humanæ conditionis simulavit affectus? Prorsus [a] si dixit Evangelista, Dormivit Jesus; si dixit, Esurivit, sitivit, contristatus est, exhilaratus est, & si qua talia, omnia vera sunt, quæ ita narrata sunt, ut non eum simulasse, sed planè fecisse vel exhibuisse conscripta sint, sanè non necessitate conditionis, sed magisterii voluntate, & divina etiam potestate. Nam homo plerumque etsi nolit, irascitur; etsi nolit, contristatur; etsi nolit, dormit; etsi nolit, esurit, ac sitit: ille autem omnia ista, [b] quia voluit. Sic etiam nascuntur homines atque patiuntur, non quia volunt, nec [c] quod volunt; ille autem etiam ista, quia voluit. Tamen vera hæc & de illo fideliter veraciterque conscripta sunt, ut quisquis Evangelio ejus crediderit, veritate instruatur, non mendaciis illudatur.

Matth. 8. 24. *Marci* 4. 3. *Matth.* 4. 2. *Matth.* 26. 37. *Marci* 3. 5.

[a] Am Er & plures MSS hoc & proximo loco prætereunt particulam, *si* Paulò pòst apud Lov. & MSS. legitur, *& si quid aliud.* Apud Am. & Er. *& si qua talia.*

[b] In editis, *fecit, quia voluit.* Abest *fecit* à MSS.
[c] Plures MSS. *nec quando volunt.*

LIBER VICESIMUS-SEPTIMUS.

CAPUT I.

FAUSTUS dixit: *Si natus non est Jesus, nec passus est: si autem passus est, ergo & natus est. Non vobis expedit, mihi credite, in his rebus consequentiam quærere naturæ; alioquin infirmabitur omnis vestra fides. Nam & vos Jesum ex virgine natum sine viri coitu creditis, & si ex consequentibus priora probanda sunt, erit hoc falsum. Poterit enim & vobis responderi in hunc modum, quia si natus est ex femina Jesus, ergo & seminatus ex viro est: si verò seminatus ex viro non est, ergo nec natus ex femina est. Potuit autem, ut vos creditis, nasci non satus: quare ergo non potuerit & pati non partus?*

CAP. II.

AUGUSTINUS respondit: Nemo tibi ponit quod tibi proponis, nisi imperitus quem decipis, non instructus à quo [d] convinceris. Nam Jesus & nasci potuit non satus, & pati non partus: sed unum horum voluit, alterum noluit. Nasci enim non satus voluit, pati autem non partus noluit: quia partus est passus. Dicis mihi, Unde scis? Quia hoc in Evangelio veritatis lego. Si autem tibi dicam, Unde scis ista quæ dicis: Manichæi mihi opponis auctoritatem, & dicis esse in Evangelio falsitatem. Ego autem Manichæo ista dicenti non crederem, nec si non mihi Christum mentitum esse laudaret. Quod quidem in Christo non invenit, sed quid ipse diligat prodit.

[d] In MSS. *convincaris.*

LIBER VICESIMUS-OCTAVUS.

CAPUT I.

FAUSTUS dixit: *Sed non poterat mori, nisi natus esset. Et ego respondeo, Nec nasci poterat, nisi Deus non esset: aut si potuit & Deus esse & nasci, quare non & non nasci potuerit & mori? Vides ergo utile satis non esse, in his consequentiam quærere, aut argumentis anniti, cùm de rebus agitur quæ pertineant ad Jesum. Sed quærendum potiùs est, quid ipse de se, quidve Apostoli sui de eodem prædicarint. Ipsaque adeo pertractanda genealogia est, & videndum si sibi conveniat, non ex conjectura passionis, nativitatis ejus exquirere veritatem: quia & pati non natus potuit, & natus minimè pati; præsertim ipsis vobis fatentibus Deo esse impossibile nihil: quod erit & ipsum falsum, si hoc constiterit, non potuisse mori non natum.*

CAPUT II.

AUGUSTINUS respondit: Iterum ac sæpe tibi proponis, quod non audis ab eis à quibus confutaris. Nemo tibi dicit, Non poterat mori, nisi natus esset: quia mortuus est Adam, quamvis natus non fuisset. Sed dicitur tibi, Natus est, quia hoc sanctum Evangelium, non nescio quis hæreticus loquitur: mortuus est, quia hoc in sancto Evangelio, non in libro alicujus hæretici legitur. Sed tu qui prohibes argumentari, cùm de rebus agitur quæ pertinent ad Jesum, & quærendum censes quid ipse de se, quidve Apostoli sui de eodem prædicarint, cùm cœpero Matthæi Evangelium recitare Apostoli ejus, ubi narratio nativitatis ejus tota contexitur, continuò dices illam narrationem non esse Matthæi, quam Matthæi esse dicit universa Ecclesia, ab Apostolicis sedibus usque ad præsentes Episcopos certa successione perducta. Tu mihi quid contra lecturus es? Aliquem fortè librum Manichæi, ubi Jesus negatur esse natus ex virgine. Sicut ergo ego credo illum librum esse Manichæi, quoniam ex ipso tempore quo Manichæus vivebat in carne, per discipulos ejus certa successione præpositorum vestrorum ad vestra usque tempora custoditus atque perductus est; sic & istum librum credite esse Matthæi, quem ex illo tempore quo Matthæus ipse in carne vixit, non interruptâ serie temporum Ecclesia certâ connexionis successione usque ad tempora ista perduxit. Et dic mihi, cujus libro potiùs credere debeamus, ejusne Apostoli, qui Christo, cùm adhuc in terra esset, adhæserat, an nescio cujus Persæ, qui tantò pòst natus est? Sed alium fortè proferes librum, qui nomen habeat alicujus Apostoli, quem à Christo constat electum, & ibi Christum natum ex Maria non esse lecturus es. Cùm ergo necesse sit alterum horum librorum esse mendacem, cui nos potiùs censes fidem accommodare debere? Ei-ne quem illa Ecclesia ab ipso Christo inchoata & per Apostolos provecta certâ successionum serie usque ad hæc tempora, toto terrarum orbe dilatata, ab initio traditum & conser-

Matth. 1. 18.

vatum agnoscit atque approbat, an ei quem eadem Ecclesia incognitum reprobat, cùm etiam proferatur ab hominibus ita veracibus, ut Christum laudent esse mentitum?

Cap. III. Hic dicturus es, Genealogia ipsa consideretur duorum Evangelii librorum, utrùm sibi conveniat. Jam hinc * alibi in hoc opere diximus, quod dicendum fuit. Neque enim vos movet, nisi quemadmodum duos patres potuerit habere Joseph. Quòd si cogitantibus non occurrisset unus qui genuit, alius qui adoptavit, nec sic facilè debuistis adversùs tantam auctoritatem præproperam proferre sententiam: nunc verò si vel admoniti cogitatis quàm hoc fieri potuerit, Evangelio simpliciter credite, & vos potiùs tam malè ac perversè argumentari desistite.

*Suprà lib. 3. cap. 3.

Cap. IV. Quod autem putat quærendum esse Faustus, quid de se Jesus ipse prædicaverit: cui non justum videatur? Sed numquid hoc sciri potest, nisi discipulis ejus narrantibus? Quibus si non creditur annuntiantibus quòd de virgine natus sit, quomodo eis fides habebitur annuntiantibus quid de se ipse prædicaverit? Si enim prolatæ fuerint aliquæ litteræ, quæ nullo alio narrante ipsius propriè Christi esse dicantur; unde fieri poterat, ut si verè ipsius essent, non legerentur, non acciperentur, non præcipuo culmine auctoritatis eminerent in ejus Ecclesia, quæ ab ipso per Apostolos succedentibus sibimet Episcopis, usque ad hæc tempora propagata dilatatur; multis in ea jam completis, quæ antè prædicta sunt, & usque in finem quæ restant, sine dubio futuris atque venturis? Quia & illæ litteræ si proferrentur, utique considerandum erat à quibus proferrentur. Si ab ipso, illis primitus sine dubio proferri potuerunt, qui tunc eidem cohærebant, & per illos etiam ad alios pervenire. Quod si factum esset, per illas quas commemoravi præpositorum & [a] populorum successiones confirmatissima auctoritate clarescerent. Quis est ergo tam demens, qui hodie credat esse epistolam Christi quam protulerit Manichæus, & non credat facta vel dicta esse Christi quæ scripsit Matthæus? aut si etiam de Matthæo utrùm ipse ista scripserit dubitat, de ipso quoque Matthæo non potiùs id credat, quod invenit in Ecclesia, quæ ab ipsius Matthæi temporibus usque ad hoc tempus certa successionum serie declaratur; & credat nescio cui ex transverso de Perside post ducentos vel amplius annos venienti, & suadenti ut illi potiùs quid Christus dixerit feceritque credatur: cùm ipse apostolus Paulus post adscensionem Domini de cælo vocatus, si non inveniret in carne Apostolos, quibus communicando & cum quibus conferendo Evangelium, ejusdem societatis esse appareret, Ecclesia illi omnino non crederet? Sed cùm cognovisset eum hoc annuntiantem, quod etiam illi annuntiabant, & in eorum communione atque unitate viventem, accedentibus etiam per eum talibus signis, qualia & illi operabantur; ita, eum Domino commendante, meruit auctoritatem, ut verba illius hodie sic audiantur in Ecclesia, tamquam in illo Christus, sicut ipse verissimè dixit, locutus audiatur. Et putat Manichæus credi sibi debere ab Ecclesia Christi, loquenti contra Scripturas, tanta & tam ordinata auctoritate firmatas: per quas ei præcipuè commendatum est, ut quisquis illi annuntiaverit præter quàm quod accepit, anathema sit.

Act. 9. 3. — 2. Cor. 13. 3. — Gal. 1. 8.

[a] Nonnulli MSS. *præpositorum & Apostolorum.*

Caput V. Sed rationem, inquit, profero, qua demonstrem Scripturis illis non esse credendum. Certè non argumentaris? Et tamen in ipsa quoque argumentatione superaris. Ad hoc enim redigitur omnis argumentatio tua, ut ad extremum credat anima, ideo se in hoc mundo esse miseram, quia miseria sua Deo suo subvenit, ne ille regno privaretur: ejusque naturam atque substantiam usque adeo esse mutabilem, corruptibilem, violabilem, coinquinabilem, ut pars ejus quædam nec mundari valeat, & ab ipso, qui eam sciens innocentem de suis visceribus, nihilque apud se peccantem, tantæ contaminationi permisit, æterno globi supplicio puniatur. Iste finis est omnium argumentationum fabularumque vestrarum: quarum utinam sit finis, sed in corde & in ore vestro, ut aliquando tam exsecrandas blasphemias credere ac dicere desinatis. Sed ex ipsis, inquit, litteris probo, quàm eis non ubique credendum sit, quoniam contraria sibi loquuntur. Cur non ergo dicis potiùs nusquam eis esse credendum, tamquam inconstantibus seseque impugnantibus testibus? Sed hoc, inquit, eligo, quod consentaneum video veritati. Cui veritati? Fabulæ scilicet tuæ, habenti in capite bellum Dei, in medio contaminationem Dei, in fine damnationem Dei. Et nusquam, inquit, creditur litteris sibimet adversis atque contrariis. Sed ideo tibi hoc videtur, quia non intelligis: nam & quidquid protulisti quod tale videretur, demonstratum est quàm non intelligas; & quidquid protuleris, demonstrabitur. Nulla ergo caussa est, quare illis litteris tanta auctoritate præditis non credamus: & planè ista maxima caussa est, cur eos qui aliud annuntiant anathememus.

LIBER VICESIMUS-NONUS.

Caput I. Faustus dixit: *Ergo magia erat, quòd visus ac passus est, si natus non est. Eadem in te vicissim argumentatio retorquetur, ut magia & illud fuerit, quòd utero portatus, aut quòd editus sit, si seminatus non fuit. Extra legem naturæ esse constat virginem peperisse, multoque magis inventam etiam post partum virginem. Quare ergo & hoc præter naturam non vis ut contigerit, pati eum potuisse volentem, sine sorte nativitatis? Mihi crede, quantum ad rem adtinet, utrique in hoc naturæ contraria profitemur: sed hoc interest, quòd nos honestè, vos turpiter: nos passionis ejus rationem aliquam reddimus & probabilem; vos nativitatis aut nullam præstatis, aut falsam: denique nos specie tenus passum confitemur, nec verè mortuum; vos pro certo puerperium fuisse creditis, & utero muliebri portatum. Aut si ita non est, fateamini & vos quia hoc etiam imaginariè sit factum,*

ut videretur natus, & omnis nobis erit profligata contentio. Nam illud quidem, quod sæpe affirmare soletis, necessariò eum esse natum, quia aliàs hominibus videri aut loqui non posset, ridiculum est; cùm multotiens, ut jam probatum à [a] *nostris est, Angeli & visi hominibus & locuti esse monstrentur.*

CAPUT II. AUGUSTINUS respondit. Non vobis dicitur magia esse, ut qui natus non fuerit, moriatur; nam hoc in Adam factum esse jam supra commemoravimus: sed & si numquam factum fuisset, & Dominus Christus ita venire voluisset, ut non ex virgine assumta, sed tamen in vera carne apparens, nos vera morte redimeret, quis eum non potuisse dicere auderet? Sed illud melius erat quod fecit, ut etiam de virgine nasceretur, & utrumque sexum, pro quo liberando moriturus erat, dignaretur etiam commendare nascendo, masculino suo corpore ex femina procreato: contra vos ipsos maximè facto ipso loquens, vosque subvertens, qui masculum & feminam, non Dei, sed diaboli opus esse prædicatis. Sed illud est quod magiæ simile dicimini asserere, quòd passionem mortemque ejus specie tenus factam, & fallaciter dicitis adumbratam, ut mori videretur qui non moriebatur. Ex quo fit, ut ejus quoque resurrectionem umbraticam, imaginariam, fallacemque dicatis: neque enim ejus qui non verè mortuus est, vera esse resurrectio potest. Ita fit, ut & cicatrices discipulis dubitantibus falsas ostenderit: nec Thomas veritate confirmatus, sed fallaciâ deceptus clamarit, Dominus meus & Deus meus: (*Johan. 20. 28.*) & tamen persuadere conamini, linguâ vos loqui verum, cùm Christum dicatis toto corpore fuisse mentitum. Hæc sunt quæ vobis objiciuntur, qui talem Christum vobis finxistis, cujus discipuli veri non sitis, nisi mendaces vos quoque fueritis. Non autem ideo magia videri potest nata ex virgine hominis caro, quia caro Christi sola ita nata est: sicut nec illa magia est, quia sola Christi caro die tertio resurrexit, numquam ulteriùs moritura. Alioquin omnia miracula Dei magica erunt, quia singulariter facta sunt: sed verè facta sunt, verumque ostenderunt, non oculos hominum præstigiis fallacibus illuserunt: quæ quidem contra naturam plerumque appellantur, non quòd naturæ adversentur, sed quòd naturæ modum, qui nobis est usitatus, excedant. Repellat ergo Dominus à parvulorum suorum mentibus, quod quasi admonendo Faustus persuadere conatus est, ut etiam nos imaginariam, non veram nativitatem Christi profiteamur; atque ita inter nos omnis contentio finiatur: immo verò maneat nobis adversùs illos potiùs pro veritate certamen, quàm cum illis in falsitate concordia.

CAP. III. VERUMTAMEN quæro ab eis, si nostra contentio terminatur cùm hoc dixerimus, cur hoc ipsi non dicunt? Cur ipsi mortem non veram, sed imaginariam Christi affirmant; nativitatem autem non saltem talem, sed prorsus nullam dicere delegerunt? Si [b] auctoritatis Evangelicæ pondere erubuerunt, & ideo non ausi sunt Christum non saltem imaginariè passum dicere: nativitatem quoque ejus eadem Evangelica testatur auctoritas. Etsi enim duo Evangelistæ ipsum partum Mariæ narraverunt; nullus tamen Evangelistarum tacuit, quòd habuerit matrem Jesus. An ideo piguit etiam hoc prædicare simulatum, quia generationes alias Matthæus, alias Lucas exsequitur, unde videntur non sibi convenire? Sed da hominem qui non intelligat, putabit etiam in multis quæ ad Christi passionem pertinent, Evangelistas sibi non convenire: da verò qui intelligat, & ubique conveniunt. An quia mortem simulare honestum est, nativitatem autem etiam simulare turpe est? Cur ergo nos hortatur hoc confiteri, quò possit nostra contentio profligari? Unde ergo mihi videatur nativitatem Christi, nec saltem sicut mortem simulatam, sed prorsus nullam prædicare voluisse, in consequenti sermone apparebit, ubi alteri respondebimus quæstioni.

ABSIT autem ut sit in membris sanctorum etiam genitalibus aliqua turpitudo. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habent eam speciem decoris, quam membra quæ in promtu locata sunt. Sed videte quid dicat Apostolus, cùm ex ipsa membrorum corporis nostri unitate atque compage caritatem persuadet Ecclesiæ. Multò magis, inquit, quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt, & quæ videntur viliora esse corporis, iis abundantiorem honorem circumponimus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent; quæ autem honesta sunt nostra, non opus habent: sed Deus temperavit corpus, ei cui deerat majorem honorem dans, ut non essent scissuræ in corpore. Illicitus itaque, & temperantiæ legibus non subjectus membrorum illorum usus est turpis; non ipsa membra, quæ non solùm in excellenti integritate cælibes & virgines servant, sed ipsi conjugati sancti patres ac matres, sic eis generationi tantummodo consulentes utebantur, ut ille naturalis motus nullo modo turpis esset, qui non libidini, sed rationi serviret. Quanto magis ergo in sancta virgine Maria, quæ Christi carnem fide concepit, nihil habuerunt turpitudinis membra, quæ nec humano licitoque conceptui, sed divino tantùm partui servierunt. Meritò planè sic honestata, ut nobis Christum, quem cordibus integris credendo conciperemus, & confitendo quodam modo pareremus, etiam corporaliter servata integritate transfunderet. Nullo modo enim Christus matrem nascendo faceret deteriorem; ut cui munus fecunditatis adtulerat, decus virginitatis auferret. Hæc veraciter, non fallaciter facta sunt: sed nova sunt, sed insolita sunt, sed contra naturæ cursum notissimum sunt, quia magna, quia mira, quia divina; & eo magis vera, certa, firmata.

Et Angeli, inquit, visi & locuti sunt, quamvis nati non fuerint. Quasi nos dicamus Christum, nisi nasceretur ex femina, nec videri, nec loqui potuisse. Potuit, sed noluit: & hoc melius est quod voluit. Hoc autem eum voluisse ideo certum est, quia hoc fecit, qui nihil necessitate, sicut deus vester, faceret, sed omnia voluntate. Hoc verò eum fecisse, ideo non dubitamus, quia non cuiquam hæretico, sed ejus Evangelio credimus.

[a] Editio Er. *à vestris.*

[b] Sic Am. Er. & plures probæ notæ MSS. Ab his propiùs recedunt quatuor Vaticani, qui habent, *Si auctoritatis Evangelicæ pondera erubuerunt.* In alio Vat. & in Cistercienſi legitur, *Sed auctoritatis Evangelicæ pondere premi erubuerunt.* In editione Lov. *Si auctoritati Evangelicæ respondere erubuerunt.*

LIBER TRICESIMUS.

Caput I. 1. Tim. 4.1. FAUSTUS dixit: *De vobis jam dudum Paulus scripsit, quia discedent quidam à fide, » intendentes spiritibus seductoriis, doctrinis dæ» moniorum, in hypocrisi loquentes mendacium, cau» teriatam habentes conscientiam suam, prohibentes » nubere, abstinentes à cibis quos Deus creavit ad per» cipiendum cum gratiarum actione fidelibus. Numquam planè tibi ego hæc ab Apostolo dicta esse consenserim, nisi antea confitearis ipse, Moysen & Prophetas doctrinas adtulisse dæmoniorum, & seductorii* Levit. 11. Deut. 14. *spiritûs ac maligni fuisse interpretes, qui à porcina & ceteris carnibus, quas immundas vocant, sollicitè doceant abstinendum. De his ergo primò delibe-randum vobis est, & diu multúmque cogitandum, hæc qui debeant accipi, in Deone ipsi hæc, an in dæmonio locuti videantur. Hac enim tenus, aut Moyses & Prophetæ nobiscum damnati erunt, aut & nos cum illis absoluti. Neque enim justa hæc nunc vestra sententia est, ut nos quidem, qui solùm in plebe sacerdotale hominum genus censeamus à carnibus abstinere debere, dæmoniorum doctrinæ videamur vobis assectatores: vestros verò Prophetas, atque ipsum adeo Moysen, qui primus non antistitibus solùm, sed omni confusè hominum generi suilla interdixerit, & leporina, & [a] hericina carne, & sepiis ac lolliginibus, ceterisque generibus piscium carentibus squamâ, non in spiritu seductorio hoc, nec in doctrina dæmoniorum, sed in Deo potiùs & in sancto Spiritu locutos esse arbitremini. Igitur ut hoc tibi interim Paulum dixisse concedam, victus tamen abs te non antè fuero, quàm tu Moysen damnaveris & Prophetas: ut quod ratione convictus & veritate numquam fortasse fecisses, id nunc ventris caussâ facere videaris, blasphemare Moysen.*

Caput II. Dan. 1.12. EST verò & aliud de tribus pueris apud vos in *Daniele, quo vehementer perinde confundemini, si istud constiterit, à cibis abstinere, dæmoniorum esse religio. Illi enim non tantùm ab interdictis Lege, sed etiam à concessis abstinuisse leguntur: quos vehementer mirari soletis, & in Martyribus numerare; cùm sint & ipsi doctrinam assecuti dæmoniorum, si* Dan. 10.2. *hoc esse Apostoli testimonium constat. Ad hæc & Daniel ipse tribus hebdomadis dierum jejunasse se perhibet, & carnem non edisse, nec bibisse vinum, dum exoraret pro populo suo. Quid ergo & hic in doctrina se dæmoniorum magnificat, & de seductorii spiritûs commento gloriam captat?*

Cap. III. DE *vobis verò quid dicam? id est, de Christianioribus apud vos, quorum nonnulli quidem porcina, plerique verò quadrupede omni, alii etiam cuncto animali penitus abstinent, fertque ob hoc in oculis eos omnis Ecclesia, & summa cum veneratione suscipiens, solùm non deos existimat. Nec videtis indociles, quia si hoc verum, & ab Apostolo dictum testimonium est, dæmoniorum & ipsi sunt ludificati doctrinis. Quid verò & de illo dicemus, quod sanè frustrari quis audeat aut abnegare, cùm constet hoc inter omnes, & æquè per orbem terrarum quotannis omni cum studio celebretur in conventu catholico? Dico autem Quadragesimam, quam qui inter vos ritè observandam putaverit, abstineat necesse est om-* A *nibus his, quæ capitulum hoc à Deo ad percipiendum nobis creata dicit, & dæmoniorum insuper doctrinam vocat abstinentiam prædictorum. Quid ergo & vos carissimi, ritu-ne tunc dæmoniorum vivitis, cùm hæc à vobis passionis Christi celebrantur mysteria, & seductorii spiritûs fraude capimini, & in hypocrisi loquimini mendacium, & cauteriatam habetis conscientiam vestram? Quòd si horum nihil vos: nec nos igitur. Quid ergo sibi vult capitulum hoc, aut à quo scriptum putabimus, & contra quos, quod nec vete-* B *ris Testamenti traditiones, nec novi confirmet scita? Si quidem hoc ab omnibus, ut ex vobis ipsis apparet; illud verò à quibusdam quamvis, abstineri tamen docet: sententia verò hæc vestra cunctam penitus carnalium ciborum abstinentiam, dæmoniorum vult esse doctrinas. Cui si & vos creditis, eadem sæpius dixero, damnate Moysen, renuntiate Prophetis, ferte parem & de vobis ipsis sententiam: quia ut illi semper à quibusdam ciborum, sic vos interdum abstinetis ab omnibus.*

AUT *si Moyses vobis & Prophetæ, cùm escas* Cap. IV. C *dijudicant, Dei legem sancire videntur, & non dæmoniorum; si Daniel in Spiritu-sancto observavit tres hebdomadas; si Ananias, Azarias, & Misaël pueri, divinæ mentis instinctu, oleribus uti maluerunt & leguminibus; si denique in vobis quotquot abstinent, non à dæmoniis impulsi id faciunt; si Quadragesima sine vino & carnibus non superstitiosè à vobis, sed divina lege servatur: videte quæso, videte, ne summæ dementiæ hoc sit à Paulo dictum putare, quòd dæmoniorum doctrina sit abstinentia omnis ciborum, &* D *prohibere nubere: quemadmodum nec illud quod dicit etiam virgines dicare Christo, dæmoniorum esse doctrinas; quod vos perinde sine consideratione legentes, ut cetera, ad nos subinde respicitis: nec videtis hinc & virgines vestras dæmoniorum doctrinâ captas notari, & vos esse antistites dæmoniorum, qui certatim semper ad hanc eas incitetis professionem suasionibus vestris, ut penè jam major in Ecclesiis omnibus virginum apud vos, quàm mulierum numerositas* E *habeatur? Quid ergo non & vos jam desistitis à talibus inceptis? Quid in fraudem miseras inducitis filias hominum, si non in eis Christi voluntas impletur, sed dæmoniorum? Et tamen hoc nobis primò respondeatis, velim, utrùm omnino virgines facere, doctrina sit dæmoniorum, an solùm per prohibitionem facere nubendi? Si per prohibitionem, nihil ad nos: nam & ipsi tam stultum judicamus inhibere volentem, quàm nefas & impium satis nolentem cogere. Si uerò favere huic quoque proposito & non re-* F *luctari volenti, id quoque doctrinam putatis esse dæmoniorum, taceo nunc vestrum periculum, ipsi jam timeo Apostolo, ne dæmoniorum doctrinam intulisse tunc Iconium videatur, cùm Theclam oppigneratam jam thalamo, in amorem sermone suo perpetuæ virginitatis incendit. Quid verò & de magistro ipso dicemus, ac sanctimonii totius auctore Iesu, & hujus ipsius professionis puellarum [b] cælibe sponso, qui in Evangelio tria genera taxans spadonum, unum nativum, alterum factitium, tertium voluntarium, eis* b Matth. 19. 12. G *tamen palmam adtribuit, qui se ipsos, inquit, spadones fecerunt propter regnum cælorum, significans*

a Lov. *hircina*. Veriùs editi alii & MSS. *hericina*, aut *ericina*.

b In MSS. *calite sponso*.

virgines & pueros qui nubendi ipsa à cordibus suis exsecta cupiditate, spadonum vice in ejus Ecclesia semper, tamquam in domo regia conversentur. Quid ergo, & hoc vobis doctrina videtur esse dæmoniorum, & in seductorio spiritu dictum? Et quis erit alius in Deo loquens, si Paulus & Christus dæmoniorum probantur fuisse sacerdotes? Mitto enim ceteros ejusdem Domini nostri Apostolos, Petrum & Andream, Thomam & illum inexpertem Veneris inter ceteros beatum Iohannem, qui per diversa [a] *professionem boni istius inter virgines ac pueros divino præconio cecinerunt, formam nobis atque adeo vobis ipsis faciendarum virginum relinquentes. Sed hos quidem, ut dixi, prætereo; quia eos vos exclusistis ex canone, facilèque mente sacrilega vestra dæmoniorum his potestis importare doctrinas. Num igitur & de Christo eadem dicere poteritis, aut de apostolo Paulo, quem similiter ubique constat, & verbo semper prætulisse nuptis innuptas, & id opere quoque ostendisse erga sanctissimam Theclam? Quòd si hæc dæmoniorum doctrina non fuit, quam & Theclæ Paulus, & ceteri ceteris annuntiaverunt Apostoli, cui credi jam poterit hoc ab ipso esse memoratum, tamquam sit dæmoniorum voluntas & doctrina, etiam persuasio sanctimonii? Non ergo est interim quòd vos existimetis solis hortamentis virgines facere, & non prohibitione nubendi. Nobis enim quoque hoc ipsum insitum est: & demens profectò ille, non tantùm stultus putandus est, qui id existimet lege privata prohiberi posse, quod sit publicà concessum: dico autem hoc ipsum nubere. Quapropter & nos hortamur quidem volentes ut permaneant, non tamen cogimus invitas ut accedant. Novimus enim quantum voluntas, quantum & naturæ ipsius vis etiam contra legem publicam valeat, nedum adversùs privatam, cui respondere sit liberum, Nolo. Si igitur hoc modo virgines facere sine crimine est, extra culpam sumus & nos: sin quoquo genere virgines facere crimen est, rei estis & vos. Iam qua mente aut consilio hoc adversùm nos capitulum proferatis, ego non video.*

Caput V. AUGUSTINUS respondit. Audi ergo, quod confiteris te non videre, qua mente aut consilio hoc adversùm vos capitulum proferamus: non quòd à carnibus abstineatis, nam hoc à quibusdam & primi patres nostri fecerunt, sicut commemoras; non tamen ea damnandi, sed significandi gratiâ, quod non intelligitis, & unde jam quantum sufficere videbatur, in superioribus partibus operis hujus locutus sum: & Christiani, non hæretici, sed Catholici, edomandi corporis caussâ, propter animam in orationibus ampliùs humiliandam, non quòd illa esse immunda credant, non solùm à carnibus, verùm à quibusdam etiam terræ fructibus abstinent; vel semper, sicut pauci, vel certis diebus atque temporibus, sicut per Quadragesimam ferè omnes, quanto magis quisque vel minùs seu voluerit, seu potuerit. Vos autem ipsam creaturam negatis bonam, & immundam dicitis, quòd carnes diabolus operetur fæculentiore materiâ mali; ac per hoc eas, tamquam immundiora & truculentiora dei vestri vincula, exhorrentes abjicitis. Auditoribus autem vestris, quos tamquam distinctos à genere sacerdotum dixisti, secundùm veniam hæc edenda conceditis:
1. Cor. 7. 6. sicut quibusdam concedit Apostolus secundùm veniam, non omnem concubitum conjugalem etiam qui fit solâ caussâ generandi; sed eum qui fit per incontinentiam, sed tamen cum conjuge. Neque enim conceditur secundùm veniam, nisi peccatum. Hoc vos de omni carnium cibo sentitis, hoc & ipsi ab hæresi vestra didicistis, & vestros Auditores docetis: sed illis quod sit ignoscendum, propter quod vobis necessaria ministrant, ut dixi, conceditis, non dicentes non esse peccatum, sed peccantibus veniam largientes; vos autem ab omni tali tamquam mala & immunda contagione abstinetis: ac per hoc illud quod sequitur ea verba Apostoli, quibus commemorationem hujus capituli terminasti, ipsum est omnino quod nos facit hoc testimonium vobis objicere: quod & tu, puto, sciebas, ut ea verba primò non poneres, & nobis in extremo diceres, *Qua mente aut consilio hoc adversùm nos capitulum proferatis, ego non video*: cùm hoc ipsum nostrum consilium tacere quàm commemorare malueris. Cùm enim Apostolus dixisset, Abstinentes à cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus: secutus ait, Et iis qui cognoverunt veritatem, quoniam omnis creatura Dei bona est, & nihil abjiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Hæc sunt quæ negatis, hoc animo, hac voluntate, hac opinione ab escis hujusmodi temperatis, quòd non significatione, sed naturâ malæ & immundæ sint. Qua in re Creatorem earum sine dubio blasphematis: hoc est quod pertinet ad doctrinam dæmoniorum. Nolite ergo mirari hoc de vobis tantò antè à sancto Spiritu prophetatum.

ITERUM si ad virginitatem sic adhortaremini, quemadmodum hortatur Apostolica doctrina, Qui dat nuptum, bene facit; & qui non dat nuptum, meliùs facit: ut bonum esse nuptias diceretis, sed meliorem virginitatem, sicut facit Ecclesia, quæ verè Christi est Ecclesia: non vos Spiritus-sanctus ita prænuntiaret, dicens, prohibentes nubere. Ille enim prohibet, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit. Denique vos eum præcipuè concubitum detestamini, qui solus honestus & conjugalis est, & quem matrimoniales quoque tabulæ præse gerunt, liberorum procreandorum caussâ: unde verè non tam concumbere, quàm nubere prohibetis. Concumbitur enim etiam caussâ libidinum, nubitur autem non nisi filiorum. Nec ideo vos dicatis non prohibere, quia multos vestros Auditores in hoc obedire nolentes vel non valentes salvâ amicitiâ toleratis. Illud enim habetis in doctrina vestri erroris, hoc in necessitate societatis. Hinc est quod paulò antè distuleram dicere, cur vobis mors Christi visa sit vel fallax & simulata prædicanda, & non etiam nativitas. Mortem quippe tamquam separationem animæ, id est, naturæ dei vestri à corpore inimicorum ejus, hoc est à figmento diaboli, prædicatis atque laudatis: ac per hoc rem dignam fuisse credidistis, quam Christus etsi non moriens, tamen mortem simulans commendaret. In nativitate autem quia non solvi, sed ligari potiùs deum vestrum creditis, hanc nec saltem fallaciter imaginatum Christum credere voluistis; ita ut non sic vobis Maria displiceret, si concubuisset, & non concepisset, quomodo displicet, quia non concubuit, & tamen peperit. Videtis ergo multum interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo; & prohibentes

a In MSS. *possessionem*.

bentes nubere, concubitum propagationis, qui solus propriè nuptialis est, vehementiùs accusando: multum interesse inter abstinentes à cibis, propter [a] sacramenti significationem, vel propter corporis castigationem; & abstinentes à ci- A bis, quos Deus creavit, dicendo, quòd eos Deus non creavit. Proinde illa doctrina est Prophetarum & Apostolorum, hæc dæmoniorum mendaciloquorum.

[a] Ita MSS. At editi, *propter sacratam significationem.*

LIBER TRIGESIMUS-PRIMUS.

CAPUT I. Tit. 1. 15.

FAUSTUS dixit: *Omnia munda mundis,* B *immundis autem & coinquinatis nihil mundum, sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia. Hoc quoque ipsum, utrùm vobis expediat à Paulo dictum credere, considerandum est: hactenus enim non tantùm dæmoniis exagitatos constitit Moysen & Prophetas, cùm tantas de ciborum differentiis tulerint leges; sed etiam quòd immundi ipsi fuerint & coinquinati mente atque conscientià suà, ut congruè in ipsos & illud cadere possit quod* (Ibid. 16.) *sequitur, Deum se scire profitentur, operibus autem* C *negant. Cui autem hoc magis competit, quàm Prophetis atque Moysi, qui longè aliter vixisse probantur, quàm Dei cognitoribus congruebat. Ego tamen nunc usque, præter adulteria & fraudes & homicidia, nihil aliud esse putaveram, unde conscientias pollutas habuisse viderentur Moyses & Prophetæ: nunc autem hoc demonstrante capitulo, scire jam datur etiam hinc eos inquinatæ mentis fuisse, quia aliquid putaverint inquinatum. Quorsum ergo talibus etiam nunc vos visionem divinæ majestatis con-* D *tingere potuisse arbitramini, cùm sit scriptum, nisi* (Matth. 5. 8.) *eos qui corde puri fuerint, Deum videre non posse? At verò hi etiam si casti ab illicitis facinoribus exstitissent; sola tamen hæc abstinendi à quibusdam escis superstitio, si mentem contaminat, divinitatis eis potuit negasse conspectum. Evanuit ergo jam, at-* (Dan. 1. 10. & 3. 12.) *que exstincta simul est Danielis quoque illa ac trium puerorum gloriatio: qui & ipsi usque ad hanc prædicationem quæ censet nihil immundum, castissimi planè ac bonæ mentis juvenes habiti sunt in Iu-* E *daismo, quia scilicet paternarum memores traditionum, à Gentium dapibus, & maximè immolatis, omni cum studio se conservaverint illibatos. Nunc enim demum apparuit & ipsos contaminatos fuisse mentibus & conscientià, tum maximè, cùm* [a] *os à sanguine & cibis feralibus abstinebant.*

CAPUT II. Tit. 1. 15.

SED *illos fortasse excuset ignorantia; nec dum enim apparente Christiana hac fide quæ doceret omnia esse munda mundis, quædam & ipsi putaverint* (1. Tim. 4. 3.) *esse non munda: vos verò qua nunc excusatione* F *utimini, si Paulo clamante, nihil esse non mundum, & doctrinas dæmoniorum appellante ciborum abstinentiam, & mente pollutos vocante qui aliquid putaverint inquinatum, non solùm abstinetis, ut diximus, sed etiam gloriam captatis exinde, & eo acceptiores vos creditis Christo, quo eritis abstinentiores à cibis, id est, secundùm hanc sententiam, quo mentibus inquinati magis & magis conscientià vestrà polluti? Quid quòd etiam cùm tres in mundo religiones sint, quæ mentis purgationem pariter in ca-* G *stimoniis & abstinentia, ritu quamvis diversissimo reponunt, dico autem Iudæos, & Christianos, & Gentes, ex quanam istarum religionum sermo hic veniat, non potest inveniri, qui docet nihil esse non sanctum: certè ex Iudaismo minimè; itidem ex Paganismo, quia ipsum quoque discriminat cibos; nec quidquam interest, nisi quòd Hebræus in quibusdam animalibus à Paganis dissentit. Restat Christiana fides, cujus si proprium hoc esse putas, nihil existimare pollutum, prius est ut fatearis in vobis esse neminem Christianum. Omnes enim apud vos, ut cetera reticeam, morticina tamen & immolata inquinamentum existimant esse non parvum: aut si* (Act. 15. 29.) *& à vobis jure Christianitatis hoc agitur, ne hujus quidem ergo religionis sententia est, quæ omnem penitus immundorum abstinentiam tollit. Quorsum ergo à Paulo id dici potuit; quod nulli sit religioni conveniens? Etenim Apostolus non tam religionem exuit, quàm ritum mutavit, cùm ex Iudæo factus est Christianus. At verò qui hoc capitulum scripsit, videtur ille mihi nulla prorsus religione fuisse subnixus.*

CAPUT III.

QUAPROPTER *si quid de cetero in læsionem nostræ fidei de Scripturis quærentes inveneritis, tunc demum id nobis opponere mementote, cùm vobis perviderìtis non esse contrarium: quemadmodum & illud, quod de Petro soletis adferre, tamquam idem viderit aliquando de cælo demissum vas, in quo essent omnia genera animalium & serpentes; atque eo adtonito & admirante, vox audita sit, dicens ad eum, Petre, quidquid in vase vides, macta, &* (Act. 10. 13.) *manduca. Cui idem respondens, Domine, commune, inquit, & immundum non contingam. Et iterum vox ad eum, Quod ego sanctificavi, immundum ne vocaveris. Quod quidem ipsum licèt & per allegoriam aliud quiddam, & non indifferentiam videatur significare ciborum, tamen quia vobis & hoc ita intelligere placet: vescamini igitur necesse est passim belluis omnibus, &* [b] *echidnis & colubris, ac reliquo omni genere serpentino juxta horama Petri. Hactenus enim verè dicto audientes vos esse probabitis voci, quam fertur audisse: & tamen hujus quoque memineritis semper, quia Moyses hinc & Prophetæ damnati sunt, qui de iis quæ sanctificaverit Deus juxta vocis hujus sententiam, multa putaverint esse polluta.*

CAPUT IV. Tit. 1. 15. Gen. 1. 31. Levit. 11.

AUGUSTINUS respondit: Cùm ait Apostolus, Omnia munda mundis: naturas ipsas intelligi voluit, quas Deus creavit, secundùm illud quod Moyses in Genesi scripsit, Et fecit Deus omnia, & ecce bona valde: non significationes, secundùm quas Deus per eumdem Moysen ab immundis munda discrevit: unde quia multa & multis locis jam diximus, nunc breviter admonuisse suffecerit. Proinde illos, qui jam tempore revelationis novi Testamenti, adhuc illas umbras futurorum ita custodiendas putarent, ut si-

[a] Am. Er. & plures MSS. omittunt, *os.* Alii MSS. ejus loco habent, *om. es.*

[b] Aliquot MSS. *& echinis.*

ne iis Gentes salutem, quæ in Christo est, percipere non posse contenderent, immundos dicit Apostolus, quòd carnaliter saperent; & infideles, quòd tempus gratiæ à Legis tempore non discernerent. Quibus ideo dicit nihil esse mundum, quia & iis quæ respuebant, & iis quæ sumebant, non sanctè nec justè utebantur: sicut omnes quidem infideles, sed vos præcipuè Manichæi, quibus omnino nihil est mundum. Neque enim cibus ipse quem sumitis, quamvis eum magnâ diligentiâ quasi à carnis contagione separetis, mundus est vobis, quem creatum nisi à diabolo non dicitis. In illo etiam deum vestrum ligatum atque pollutum vos edendo purgare perhibetis. Vos saltem vobis mundi videremini, quorum ventribus meretur ille purgari. Sed & vestra corpora naturam & opificium gentis tenebrarum esse contenditis, animas autem vestras ipsis adhuc corporibus inquinatas. Quid ergo vobis est mun- A dum? Non quæ sumitis, non quò mittitis ea quæ sumitis; non vos ipsi qui sumta purgatis. Videtis ergo propter quos tunc istam sententiam dixit Apostolus: talem tamen dixit, quæ omnes infideles & immundos teneret, sed vos præcipuè maximéque convinceret. Omnia ergo munda mundis, secundùm naturam in qua creata sunt: non tamen omnia secundùm significationem munda primo populo Judæorum: nec nobis omnia, vel propter salutem corporis, vel propter B consuetudinem humanæ societatis, apta sunt: sed cùm sua cuique redduntur & naturalem ordinem servant, omnia munda sunt mundis; immundis autem & infidelibus, quales præcipuè vos estis, nihil est mundum. Cetera jam verba Apostoli quæ sequuntur, vos ipsi vobis salubriter diceretis, si cauteriatam vestram conscientiam sanari velletis. Sequitur enim: Sed polluta sunt eorum & mens & conscientia.

LIBER TRIGESIMUS-SECUNDUS.

CAPUT I.

FAUSTUS dixit: *Si accipis Evangelium, credere omnia debes, quæ in eodem scripta sunt. Quid enim tu, quia vetus accipis Testamentum, idcircone credis omnia passim, quæ in eodem scripta sunt? Nempe solas indidem excerpentes prophetias quæ regem Iudæis venturum significabant, quia ipsum putetis esse Iesum; & pauca quædam disciplinæ civilis præcepta communia, ut est, Non occides, Non mœchaberis, cetera prætermittitis, & arbitramini esse non minùs atque eadem quæ Paulus putavit stercora. Quid ergo peregrinum hoc, aut quid mirum est, si & ego de Testamento novo purissima quæque legens & meæ saluti convenientia, prætermitto quæ à vestris majoribus inducta fallaciter, & majestatem ipsius & gratiam decolorant?*

(Deut. 5. 17.) (Philip. 3. 8.)

CAPUT II.

AN si patris Testamentum habet aliqua, in quibus parum debeat audiri, (patris enim esse vultis Iudaicam legem, cujus novimus quàm multa vobis horrorem, quàm multa pudorem faciant, ut quantum ad animum jam dudum ipsi judicaveritis eam non esse sinceram, quamvis partim Pater ipse, ut creditis, digito suo eam vobis, partim Moyses scripserit, fidelis & integer,) solius Filii putatis Testamentum non potuisse corrumpi, solum non habere aliquid, quod in se debeat improbari? præsertim quod nec ab ipso scriptum constat, nec ab ejus Apostolis, sed longo pòst tempore, à quibusdam incerti nominis viris, qui ne sibi non haberetur fides, scribentibus quæ nescirent, partim Apostolorum nomina, partim eorum qui Apostolos secuti viderentur, scriptorum suorum frontibus indiderunt, asseverantes secundùm eos se scripsisse quæ scripserint. Quo magis mihi videntur injuriâ gravi affecisse discipulos Christi: quia quæ dissona iidem & repugnantia sibi scriberent, ea referrent ad ipsos, & secundùm eos hæc scribere se profiterentur Evangelia, quæ tantis sint referta erroribus, tantis contrarietatibus narrationum simul ac sententiarum, ut nec sibi prorsus, nec inter se ipsa conveniant. Quid ergo aliud est, quàm calumniari bonos, & Christi discipulorum concordem cœtum in crimen devocare discordiæ? Quæ quia nos legentes, animadvertimus cordis obtutu sanissimo, C æquissimum judicavimus utilibus acceptis ex iisdem, id est, iis quæ & fidem nostram ædificent, & Christi Domini atque ejus Patris omnipotentis Dei propagent gloriam, cetera repudiare, quæ nec ipsorum majestati, nec fidei nostræ conveniant.

(Exodi 31. 18.)

PROINDE *nec vos, ut dicere cœperam, de Testamento vetere circumcisionem creditis accipiendam carnaliter, quamvis ita sit scriptum; neque sub otio ac vacatione colendum sabbatum, quamvis ita legatur; sed nec sacrificiis, ut Moysi videtur, & D immolationibus placandum Deum: sed hæc quidem ut aliena prorsus & procul à ritu Christiano posita, ac nulla ex parte probabilia contemsistis. Quædam verò eorum etiam divisistis in duo, & partim quidem amplectimini, partim verò respuitis: ut Pascha, quod est & ipsum Testamenti veteris anniversale sacrum, cujus in celebratione cùm sit scriptum vobis, non solùm agnum mactare edendum sub nocte, sed etiam diebus septem abstinere fermento, & esse contentos azymo cum picridiis; vos E Pascha quidem assumitis, prætermittitis verò ritum illum ac morem, quo cautum est idem debere servari. Item septem dierum hebdomadas, id est, Pentecosten, quam perinde Moyses certo quodam sacrificiorum & genere & numero imbuendam censet, vos æquè colitis; sed damnata parte ejus, id est, litationibus ipsis & sacrificiis, quia hæc cum Christiana fide non congruunt. De mandato verò abstinendi à cibis communibus visum vobis est & vehementer creditum, morticina quidem & immolata esse sanè F immunda: de porcina verò idem credere noluistis, nec de lepore aut herinacio, neque de mullis & lolliginibus, ceterisque quæ vobis sapuere generibus piscium; quamvis eadem Moyses omnia immunda esse testetur.*

ILLA *verò jam ne audire quidem vos velle credo ex Testamento vetere, nedum admittere, id est, soceros dormire cum nuribus, tamquam Iudas; patres cum filiabus, tamquam Loth; Prophetas cum fornicatricibus, tamquam Osee: maritos uxorum G suarum noctes amatoribus vendere, tamquam Abraham; duabus germanis sororibus unum misceri maritum, tamquam Iacob; rectores populi, & quos*

2. Reg. 11. 3. Reg. 11. Deut. 25. 5. *maximè Entheos credas, millenis & centenis volutari cum scortis, tamquam David & Salomon; aut illud item quod lege uxoria cautum in Deuteronomio est, debere uxorem defuncti fratris, si idem sine filiis obierit, superstiti fratri nubere, & eumdem sobolem ex eadem in locum suscitare fratris: quod facere si noluerit vir, debere mulierculam apud majores natu deponere de hac impietate cognati sui querelam, ut iidem accersitum eum censoria gravitate coërceant: qui si pernegaverit, apud eos non ferat impunè, sed excalciatus dextri pedis calciamento, à prædicta muliere cædatur in faciem, & consputus ac maledictus recedat, habiturus hoc opprobrium sempiternum in progenie sua. Hæc igitur atque alia hujusmodi sunt Testamenti veteris & exempla & jura: quæ si bona sunt, cur non imitamini? si mala, cur non damnatis auctorem, id est, Testamentum ipsum vetus? Aut si falsa hæc ei, tamquam nos de novo credimus, etiam vos putatis inserta, pares ergo sumus. Desinite jam proinde id à nobis exigere in Testamento novo, quod vos non servetis in vetere.*

Caput V. Equidem *ego quantum arbitror, quatenus id jam persuasum esse voluistis, ut sit ex Deo etiam Testamentum vetus, commodius satis atque excusatius vobis est, non servantibus ejus mandata, si fateamini incongruis esse adjectionibus vitiatum, quàm si inviolatum idem spernatis & incorruptum. Proinde hanc de vobis ego sententiam habui semper, & habeo, quotiens quæritur cur prævaricemini Testamenti veteris jussa, quòd ejus aut ut sapientes contemnitis falsa, aut ut contumaces & indevoti negligitis vera. Interim quia me ad credenda omnia, quæ novi Testamenti monumentis inserta sunt, cogis, si ipsum accipiam; scias & te, quantum ad animum, multa non credere, quæ in vetere sint Testamento, quamvis ipsum te profitearis accipere. Neque enim & illud in confessis ex eodem habes & credibilibus, esse maledictum omnem qui pependerit in ligno; quia id utique pertineat & ad Iesum: aut eum quoque in maledictis haberi, qui non suscitaverit semen in Israël; quia id virgines quoque omnes comprehendat, & pueros Dei: aut funditus interiturum eum de genere suo, qui non fuerit carnem præputii circumcisus; quia hoc quoque ad omnem pertineat Christianum: aut lapidibus exstinguendum eum, qui solverit sabbatum: aut non parcendum ei, qui unum quodlibet Testamenti veteris mandatum ruperit. Quæ omnia si tu credas, firmumque habeas quia sint eadem à Deo mandata, mihi crede, manus prior injecisses in Christum; nec nunc irascereris Iudæis, qui hunc animis ac viribus persecuti, Dei sui mandata complerint.*

(Margin: Deut. 21. 23. — ...odi 23. ... — ...ut. 7. 14. — ...n. 17. 14. — ...um. 15. ...)

Cap. VI. Equidem *haud ignoro, quin vos hæc non audeatis dicere falsa, sed quia sint eadem pro tempore tunc mandata Iudæis usque ad adventum scilicet Iesu: qui quoniam venerit ab eodem prænuntiatus, ut vultis, vetere Testamento, ipse jam doceat quid accipiendum nobis ex eodem sit, & quid relinquendum. Sed an prophetæ Iesum* [a] *præsagiverint, postea videbimus: interim ad hæc me nunc respondere oportet, quia si Iesus per Testamentum vetus annuntiatus, nunc dijudicat &* [b] *carminat, docetque pauca ejus accipienda esse, repudianda verò quàm plurima; & nobis Paraclitus ex novo Testamento promissus perinde docet, quid accipere ex eo-*

A *dem debeamus, & quid repudiare; de quo ultro Iesus, cùm eum promitteret, dicit in Evangelio, Ipse vos inducet in omnem veritatem, & ipse vobis annuntiabit omnia, & commemorabit vos.* Johan. 16. 13. *Quapropter liceat tantumdem & nobis in Testamento novo per Paraclitum, quantum vobis in vetere licere ostenditis per Iesum: nisi fortè pluris vobis Testamentum videtur Filii esse quàm Patris, si modò Patris est, ut cùm ex illo reprobentur tam multa, hujus solius nihil non debeat approbari: præsertim quod* B *nec à Christo scriptum constat, ut diximus, nec ab ejus Apostolis.*

Caput VII. Quapropter *ut vos ex vetere Testamento solas admittitis prophetias, & illa quæ superiùs diximus, civilia atque ad disciplinam vitæ communis pertinentia præcepta; supersedistis verò peritomen, & sacrificia, & sabbatum & observationem ejus, & azyma: quid ab re est, si & nos de Testamento novo sola accipientes ea, quæ in honorem & laudem Filii majestatis vel ab ipso dicta* C *comperimus, vel ab ejus Apostolis, sed jam perfectis ac fidelibus, dissimulavimus cetera, quæ aut simpliciter tunc & ignoranter à rudibus dicta, aut obliquè & malignè ab inimicis objecta, aut imprudenter à scriptoribus affirmata sunt, & posteris tradita: dico autem hoc ipsum natum ex femina turpiter, circumcisum Iudaicè, sacrificasse gentiliter, baptizatum humiliter, circumductum à diabolo per deserta, & ab eo tentatum quàm miserrimè. His igitur exceptis, & si quid ei ab scriptoribus ex Testa-* D *mento vetere falsa sub testificatione injectum est, credimus cetera, præcipuè crucis ejus mysticam fixionem, qua nostræ animæ passionis monstrantur vulnera; tum præcepta salutaria ejus, tum parabolas, cunctumque sermonem deificum, qui maximè duarum præferens naturarum discretionem, ipsius esse non venit in dubium. Nihil ergo est jam cur me omnia credere existimes debere, quæ continent Evangelia; cùm tu, ut suprà ostensum est, Testamenti veteris supremum liquorem vix summis, ut aiunt, la-* E *bris adtingas.*

Caput VIII. Augustinus respondit: Nos veteris Testamenti Scripturas omnes, ut dignum est, veras divinasque laudamus: vos Scripturas novi Testamenti tamquam falsatas corruptasque [c] pulsatis. Nos ea quæ nunc de libris Testamenti veteris non observamus, congruenter tamen illo tempore atque illi populo fuisse præcepta, nobisque in eis ipsis quæ non observamus, significata quæ intelligamus & spiritaliter teneamus, non solùm dicimus, sed in Apostolicis quoque litteris ostendi- F mus & docemus: vos autem omnia quæ in libris novi Testamenti non accipitis, omnino reprehenditis; nec à Christo, nec ab Apostolis ejus dicta vel conscripta asseveratis. Videtis ergo quantum inter nos & vos, quod ad hanc rem adtinet, distet. Cùm itaque à vobis quæritur, quare non omnia in libris novi Testamenti accipitis, sed in eis libris, in quibus approbatis aliqua, multa respuitis, reprehenditis, accusatis, à corruptori- G bus inserta esse contenditis, nolite in exemplum assumere distinctionem fidei vel observationis nostræ, sed rationem redditæ præsumtionis vestræ.

Caput IX. A nobis enim si quæratur, cur non eo ritu colamus Deum, quo coluerunt Hebræi patres tempore veteris Testamenti: respondemus,

[a] Am. Er. & MSS *præsagaverint.*
[b] Am. & *terminat.* Quidam MSS. *determinat.*

[c] Nonnulli MSS. *culpatis.*

aliud nobis Deum præcepisse per patres novi Testamenti; neque hoc contra vetus Testamentum, cùm & in illo id antè sit prædictum. Sic enim hoc ipsum prænuntiatum est per Prophetam: *Ierem. 31. 31.* Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israël & super domum Juda Testamentum novum, non secundùm Testamentum quod feci patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut ejicerem eos de terra Ægypti. Ecce quia & hoc prophetatum est, non perseveraturum illud Testamentum, sed futurum novum. Hîc si objectum fuerit, non nos pertinere ad domum Israël & domum Juda: ex doctrina Apostolica nos defendimus, quia semen Abrahæ Christum esse docet Apostolus, nobisque ad corpus ejus pertinentibus dicit, *Gal. 3. 29.* Ergo Abrahæ semen estis. Porrò si quæsitum à nobis fuerit, cur illius Testamenti auctoritatem teneamus, cujus ritum non observamus: & ad hoc ex litteris Apostolicis respondemus; ait enim Apostolus, *Col. 2. 16.* Nemo ergo vos judicet in cibo & potu, C aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum; quod est umbra futurorum. Ita quippe & cur ea legi atque accipi oporteat, ostendit, id est, ne prophetiam exstinguamus, quia in umbra facta sunt futurorum; & curare nos non debere eos qui nos hinc judicare voluerint, quòd corporaliter jam non observemus: sicut alibi tale quiddam dixit, *1. Cor. 10. 11.* Hæc in figura contingebant illis, scripta sunt autem propter correptionem nostram, in quos finis sæculorum obvenit. D Cùm ergo tale aliquid legitur in instrumento veteris Testamenti, quale à nobis observari vel jussum non est in novo Testamento, vel etiam prohibitum, quid significet quærendum est, non reprehendendum: quia eo ipso, quo jam non observatur, non damnatum, sed impletum probatur: unde multa, & sæpe jam diximus.

Caput X. Velut hoc ipsum quod modò non intelligens Faustus mandatis veteris Testamenti pro crimine objecit, *Deut. 25. 5.* E quòd uxorem fratris ad hoc frater jussus est ducere, ut non sibi, sed illi sobolem suscitaret, ejusque vocaret nomine, quod inde nasceretur, quid aliud in figura præmonstrat, nisi quia unusquisque Evangelii prædicator ita debet in Ecclesia laborare, ut defuncto fratri, hoc est Christo, suscitet semen, qui pro nobis mortuus est; & quod suscitatum fuerit, ejus nomen accipiat? Denique hoc implens Apostolus, non jam carnaliter in præmissa significatione, sed spiritaliter in completa veritate, F quos in Christo Jesu per Evangelium se genuisse commemorat, *1. Cor. 4. 15.* succenset eis, & eos increpans corrigit, volentes esse Pauli: *1. Cor. 1. 13.* Numquid Paulus, inquit, pro vobis crucifixus est, aut in nomine Pauli baptizati estis? Tamquam diceret, defuncto fratri vos genui, Christiani vocamini, non Pauliani. At verò qui electus ab Ecclesia ministerium evangelizandi renuerit, ab ipsa Ecclesia meritò dignéque contemnitur. Hoc est enim quòd in ejus faciem jubetur *Deut. 25. 9.* G exspuere, non sanè sine signo hujus opprobrii, ut calciamento pedis unius exuatur, ne sit in eorum sorte, quibus ipse Apostolus ait, *Ephes. 6. 15.* Et calciati pedes in præparationem Evangelii pacis: & de quibus commemorat Propheta, *Isai. 52. 7.* Quàm speciosi pedes eorum, qui annuntiant pacem, qui annuntiant bona. Qui enim sic Evangelicam fidem tenet, ut & sibi prosit, & Ecclesiæ prodesse non A renuat, bene intelligitur utroque pede calciatus. Qui autem sibi putat, quia credidit, satis esse consultum, curam verò lucrandorum refugit aliorum, discalciati illius non figuratum significabit, sed in se impletum portabit opprobrium.

Quid quòd & Pascha à nobis objicit celebrari, nec quòd ita ut Judæi celebramus insultat, cùm ovem magis nos habeamus in re præsentis Evangelii, non in umbra futuri, ejusque occisionem cùm quotidie, tum maximè anniversaria B sollemnitate, non venturam præsignemus, sed factam commemoremus. Ideo sanè dies Paschæ sollemnitatis nostræ ad diem celebrationis umbraticæ Judæorum non occurrit, ut & Dominicum diem, quo Christus resurrexit, complecteremur. Azyma verò, qui rectæ fidei Christiani sunt, non in fermento veteris vitæ, hoc est malitiæ, sed in ipsius fidei veritate & sinceritate custodiunt: non septem diebus, sed omni die; quod significatum est numero dierum septenario, quo quotidie omnis volvitur dies. Quod & si aliquantùm laboriosum est in hoc sæculo, quoniam angusta & arta via est quæ ducit ad vitam; merces tamen certa servatur: nam ipse labor significatus est illis picridiis, quòd aliquantùm subamara sint.

Pentecosten etiam, id est, à passione & resurrectione Domini quinquagesimum diem celebramus, quo nobis sanctum Spiritum Paraclitum quem promiserat misit: quod futurum etiam per Judæorum Pascha significatum est, cùm quinquagesimo die post celebrationem ovis occisæ, Moyses digito Dei scriptam Legem accepit in monte. Legite Evangelium, & advertite ibi Spiritum-sanctum appellatum digitum Dei. Ea quippe anniversariè in Ecclesia celebrantur, quæ insigniter excellentia certis diebus facta sunt; ut eorum necessariam salubremque memoriam festivitas concelebrata custodiat. Si vultis ergo nosse quare celebramus Pascha: quia tunc pro nobis immolatus est Christus. Si vultis nosse quare non illud ritu Judaico celebremus: quia illa erat venturi veri præfiguratio, hæc completi commemoratio; futurum autem & præteritum nec ipsis verbis nostris eodem modo enuntiatur, unde jam satis in hoc opere locuti sumus.

Si autem & hoc quæritis, cur ex omnibus cibis, à quibus in umbra futurorum populus est ille prohibitus, nos morticino & immolatitio non vescimur: & hoc audite, & calumniis vanitatis verum aliquando præponite. Cur enim non expediat immolatitio vesci Christiano, Apostolus dicit: Nolo vos, inquit, socios fieri dæmoniorum. Neque enim ipsam immolationem reprehendit, quam faciebant patres, præfigurantes sanguinem sacrificii, quo nos Christus redemit: sed quæ immolant Gentes, dæmoniis, inquit, immolant, & non Deo. Deinde adjecit quod dixi: Nolo vos socios fieri dæmoniorum. Nam si natura ipsa immolatitiæ carnis esset immunda, utique & nescientem contaminaret. Neque enim eo minùs ipsa esset, quo minùs ab sciente acciperetur: sed propter conscientiam, ne dæmonibus communicasse videatur. Morticinum autem puto quòd ad escam usus hominum non admisit, eo quòd non occisorum, sed mortuorum animalium morbida caro est, nec apta ad salutem corporis, cujus caussâ sumimus alimentum. Nam quod Ju-

(Gen. 9. 6.) effundendo ſanguine antiquis in figura præceptum eſt, id eſt, ipſi Noë poſt diluvium, quod jam quid ſignificaret oſtendimus, plerique intelligunt. (Act. 15. 29.) Et in Actibus Apoſtolorum hoc [a] lege præceptum ab Apoſtolis, ut abſtinerent Gentes tantùm à fornicatione & ab immolatis & à ſanguine, id eſt, ne quidquam ederent carnis, cujus ſanguis non eſſet effuſus. Quod alii non ſic intelligunt, ſed à ſanguine præceptum eſſe abſtinendum, ne quis homicidio ſe contaminet. Hoc nunc diſcutere longum eſt, & non neceſſarium: quia & ſi hoc tunc Apoſtoli præceperunt, ut ab animalium ſanguine abſtinerent Chriſtiani, ne præfocatis carnibus veſcerentur, elegiſſe mihi videntur pro tempore rem facilem, & nequaquam obſervantibus oneroſam, in qua cum Iſraëlitis (Ephes. 2. 15.) etiam Gentes, propter angularem illum lapidem duos in ſe condentem, aliquid communiter obſervarent: ſimul & [b] admonerentur, in ipſa arca Noë, quando Deus hoc juſſit, Eccleſiam omnium gentium fuiſſe figuratam, cujus facti prophetia jam Gentibus ad fidem accedentibus incipiebat impleri. Tranſacto verò illo tempore, quo illi duo parietes, unus ex circumciſione, alter ex præputio venientes, quamvis in angulari lapide concordarent, tamen ſuis quibuſdam proprietatibus diſtinctiùs eminebant, ac ubi Eccleſia Gentium talis effecta eſt, ut in ea nullus Iſraëlita carnalis appareat, quis jam hoc Chriſtianus obſervat, ut turdos vel minutiores aviculas non adtingat, niſi quarum ſanguis effuſus eſt, aut leporem non edat, ſi manu à cervice percuſſus, nullo cruento vulnere occiſus eſt? Et qui fortè pauci adhuc tangere iſta formidant, à ceteris irridentur: (Matth. 15. 11.) ita omnium animos in hac re tenuit illa ſententia veritatis, Non quod intrat in os veſtrum, vos coinquinat, ſed quod exit: nullam cibi naturam, quam ſocietas admittit humana, ſed quæ iniquitas committit, peccata condemnans.

Caput XIV.

Jam verò de antiquorum factis, & quæ ſtultis atque ineruditis videntur peccata, dum non ſunt, & quæ verè peccata ſunt, quam ob cauſſam conſcripta ſint, ſervata magiſque commendata Scripturæ ipſius veneratione, ſufficienti jam ſermone monſtravimus (Suprà lib. ...): nec non de maledicto ejus qui pendet in ligno, & ejus qui non ſuſcitaverit ſemen in Iſraël, jam primùm ſuo loco reſpondimus, cùm hæc antè dilueremus objecta: & prorſus omnia, ſive de quibus ſingillatim jam anterioribus hujus operis partibus diſſeruimus, ſive quæ in iſto, cui reſpondemus, ſermone ſuo Fauſtus ſimilia poſuit, una firmiſſima veritatis ratione defendimus, quam de ſanctarum Scripturarum auctoritate percepimus. Quæcumque ſcripta ſunt in illis libris veteris Teſtamenti, omnia veriſſimè atque utiliſſimè pro æterna vita ſcripta eſſe laudamus, accipimus, approbamus: ſed quæ in his mandata [c] corporali operatione non obſervamus, & rectiſſimè tunc mandata intelligimus, & umbras futurorum eſſe didicimus, & nunc jam impleri cognoſcimus. Ac per hoc quiſquis illa tunc etiam [d] opera, quæ ad ſignificandum agi jubebantur, non obſervabat, pœnas divinitus conſtitutas rectiſſimo judicio perſolvebat. ſicut nunc ſi quis ſacramenta novi Teſtamenti pro temporis ratione diſtincta fuerit auſus ſacrilega temeritate violare. Quemadmodum enim tunc juſti viri, qui pro illis ſacramentis nec mortem recuſaverunt, jure laudantur; ita nunc pro iſtis Martyres ſancti. Et ſicut æger non debet reprehendere medicinalem doctrinam, ſi aliud illi hodie præceperit, aliud cras, prohibens etiam quod antè præceperat; ſic enim ſe habet ſanandi ejus corporis ratio: ita genus humanum ab Adam uſque in finem ſæculi, quamdiu corpus quod corrumpitur, aggravat animam, (Sap. 9. 15.) ægrum atque ſaucium, non debet divinam reprehendere medicinam, ſi in quibuſdam hoc idem, in quibuſdam verò aliud priùs, aliud poſteriùs, obſervandum eſſe præcipit; præſertim quia ſe aliud præcepturam eſſe promiſit.

Caput XV.

Nulla ergo comparatio eſt, quam Fauſtus obtendit, ita vobis Paraclitum ex novo Teſtamento quod credatis elegiſſe, & quod reſpuatis demonſtraviſſe, cùm ipſe novo Teſtamento fuerit prophetatus; ſicut nobis Chriſtus fecit ex vetere, quo ſimiliter prophetatus eſt. Hoc enim aliqua veri ſimili ratione diceretur, ſi eſſet aliquid in veteris Teſtamenti libris, quod nos diceremus non rectè dictum, non divinitus juſſum, non veraciter ſcriptum. Nihil horum dicimus: ſed accipimus omnia, ſive quæ obſervamus, ut rectè vivamus; ſive quæ non obſervamus, ut tamen & ipſa tunc in prophetia juſſa & obſervata nunc jam compleri videamus. Deinde Paraclitum ſicut promiſſum legimus in iis libris, quorum non omnia vultis accipere; ita & miſſum legimus in eo libro, quem nominare etiam formidatis. In Actibus quippe Apoſtolorum, ſicut & ſæpe & paulò antè commemoravi, apertiſſimè legitur miſſus (Act. 2. 4.) die Pentecoſtes Spiritus-ſanctus, qui etiam opere manifeſtavit quis eſſet. Linguis enim omnibus locuti ſunt, qui eum primitus acceperunt: ut hoc etiam ſigno promitteret in linguis omnibus, hoc eſt, in omnibus gentibus futuram Eccleſiam, quæ illum ſicut Patrem & Filium veriſſimè prædicaret.

Caput XVI.

Vos ergo jam dicite, quare non accipiatis omnia ex libris novi Teſtamenti, utrùm quia non ſunt Apoſtolorum Chriſti, an quia pravi aliquid docuerunt Apoſtoli Chriſti? Reſpondetis, quia non ſunt Apoſtolorum Chriſti. Nam illa vox altera Paganorum eſt, qui dicunt, Apoſtolos Chriſti non recta docuiſſe. Vos ergo quid dicitis, unde oſtenditis Scripturas illas non ab Apoſtolis miniſtratas? Reſpondetis, quia multa ſunt in eis & inter ſe & ſibi contraria. Omnino falſiſſimum eſt, vos non intelligitis. Nam quidquid tale protulit Fauſtus, quod vobis ita videretur, ita non eſſe monſtratum eſt: & quidquid tale à vobis prolatum fuerit, hoc docebimus. Quis autem ferat, lectorem vel auditorem, Scripturam tantæ auctoritatis faciliùs quàm vitium ſuæ tarditatis, audere culpare? An hoc dicitis vos Paraclitum docuiſſe, Scripturas iſtas Apoſtolorum non eſſe, ſed ſub eorum nominibus ab aliis eſſe conſcriptas? Hoc ſaltem docete, iſtum ipſum Paraclitum eſſe, à quo didiciſtis hæc Apoſtolorum non eſſe. An dicetis, Ipſum Chriſtus promiſit, & miſit? Reſpondetur vobis, Omnino iſtum Chriſtus nec promiſit, nec miſit; & ſimul oſtenditur, quando miſerit quem promiſit. Quòd er-

[a] In MSS. legi.
[b] Am. Er. & plerique MSS. admonerent.
[c] Editio Lov. mandata ſunt: minùs rectè.
[d] Plures MSS. etiam opere, quo.

go eum Christus miserit, hoc probate. Unde asseritis personam vestri auctoris, vel potiùs deceptoris? Respondetis, ex Evangelio vos probare. Ex quo Evangelio? Quod non totum accipitis, quod falsatum esse vos dicitis. Quis ergo testem suum priùs ipse dicat falsitate esse corruptum, & tunc producat ad testimonium? Si enim quod vultis ei credimus, & quod non vultis ei non credimus, jam non illi, sed vobis credimus. Si autem vobis credere vellemus, testem à vobis non exigeremus. Deinde Paraclitus Spiritus-sanctus sic est promissus, ut diceretur, *Johan. 16. 13.* Ipse vos inducet in omnem veritatem: quomodo vos autem ille inducet in veritatem, qui vos docet Christum esse fallacem? Huc accedit, quia si omnia quæ de promissione Paracliti in Evangelio leguntur, talia esse demonstraretis, ut non omnino nisi de Manichæo vestro possent intelligi, sicut ostenduntur in Prophetis ea esse dicta de Christo, quæ in alium cadere omnino non possint: tamen cùm ea de iis codicibus proferretis, quos dicitis infalsatos, hoc ipsum illic falsum & à corruptoribus majoribus vestris immissum esse diceremus, quod illic de Manichæo sic scriptum legeretis, ut de alio intelligere non possemus: quid faceretis, dicite mihi, nisi clamaretis, nullo modo vos potuisse falsare codices, qui jam in manibus essent omnium Christianorum? Quia mox ut facere cœpissetis, vetustiorum exemplarium veritate convinceremini. Qua igitur caussâ à vobis corrumpi non possent, hac caussâ à nemine potuerunt. Quisquis enim hoc primitus ausus esset, multorum codicum vetustiorum collatione confutaretur: maximè, quia non unâ linguâ, sed multis eadem Scriptura contineretur. Nam etiam nunc nonnullæ codicum mendositates, vel de antiquioribus, vel de lingua præcedente emendantur. Ita ergo aut cogimini veraces illos codices confiteri, & continuò evertunt hæresim vestram; aut si fallaces eos dixeritis, eorum auctoritate Paraclitum non poteritis asserere, & vos evertitis hæresim vestram.

Caput XVII.

Huc accedit, quia ea dicta sunt in promissione Paracliti, ut Manichæum post tam multos annos venientem, ab ista suspicione prorsus excludant. Quia enim post resurrectionem & adscensionem Domini continuò venturus erat Spiritus-sanctus, apertissimè dictum est à Johanne: *Johan. 7. 39.* Spiritus enim nondum erat datus, quia Jesus nondum fuerat clarificatus. Si hæc itaque caussa erat ut non daretur, quia nondum erat clarificatus Jesus, procul dubiò clarificato Jesu, jam caussa erat ut statim daretur. Nam & Cataphrygæ se promissum Paraclitum suscepisse dixerunt, & hinc à fide Catholica deviarunt, conantes prohibere quod Paulus concessit, & damnare secundas nuptias quas ille permisit; sub his verbis insidiantes, *Johan. 16. 13.* quia scriptum est de Paraclito, Ipse vos inducet in omnem veritatem: quasi videlicet non omnem veritatem Paulus & ceteri Apostoli docuissent, ac locum Cataphrygarum Paraclito reservassent. Ad hoc & illud traxerunt, quod Paulus ait, *1. Cor. 13. 9.* Ex parte enim scimus, & ex parte prophetamus; „ cùm autem venerit quod perfectum est, quod ex „ parte est evacuabitur: ut scilicet ex parte sciens *1. Cor. 7. 36.* & prophetans Apostolus dixerit, Quod vult faciat, non peccat si nubat: & ideo perfectum Paracliti Phrygiæ hoc evacuaverit. Ad hæc cùm eis dictum fuerit, quòd sint Ecclesiæ tanto antè promissæ & toto orbe diffusæ auctoritate damnati; respondent, hinc etiam in se illud esse completum, quod de Paraclito dictum est, quòd mundus eum accipere non potest. Nonne ista sunt, quæ etiam vos dicere soletis, Ipse vos inducet in omnem veritatem: &, Cùm venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur: &, Mundus eum accipere non potest, de vestro Manichæo esse prædictum? Et quæ tandem poterit hæresis exoriri sub Paracliti nomine, quæ non hæc omnia veri similiter sibi audeat coaptare? Numquid enim est hæresis, quæ non veritatem se nominet, & quanto est superbior, tanto magis se etiam perfectam nominet veritatem; ut & in omnem veritatem se polliceatur inducere, & doctrinam Apostolorum suo errori contrariam, quasi per illam venerit quod perfectum est, evacuare conetur? Et quoniam tenet Ecclesia, quod vehementiùs Apostolus commendavit, Si quis vobis evangelizaverit præter quàm quod accepistis, anathema sit; cùm cœperit aliud annuntians ab universo orbe anathemari, continuò dicat, Hoc est quod scriptum est, Mundus eum accipere non potest?

Unde ergo probare poteritis quod à vobis exigitur, Paraclitum esse illum, à quo didicistis quòd Evangelica scripta non sunt Apostolorum? Quando quidem etiam nos probamus non esse Paraclitum Spiritum-sanctum, nisi qui Jesu clarificato mox venit. Ideo enim nondum erat datus, quia nondum Jesus fuerat clarificatus. Probamus etiam ipsum inducere in omnem veritatem: quia non intratur in veritatem nisi per caritatem: caritas autem Dei diffusa est, ait Apostolus, in cordibus nostris, per Spiritum-sanctum qui datus est nobis. Docemus etiam non dixisse Paulum, Cùm venerit quod perfectum est, nisi de perfectione illa, quæ in perceptione vitæ æternæ futura est. Hoc enim cùm loqueretur, Videmus enim, inquit, nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Hîc certè, nisi apertè insanire volueritis, fatebimini non vos videre Deum facie ad faciem. Non ergo ad vos venit illud quod perfectum est. Hoc enim modo planè quid de hac re senserit, satis Apostolus explicavit: nec futurum est hoc sanctis, nisi cùm factum fuerit quod etiam Johannes dicit, Filii Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus; scimus autem quia cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est: tunc introducente in omnem veritatem Spiritu-sancto, cujus nunc pignus accepimus. Quod autem dictum est, Mundus eum accipere non potest, de iis utique dictum est, qui solent in Scripturis mundi nomine appellari, amatores mundi, vel impii, vel carnales: de qualibus dicit Apostolus, Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritûs Dei. De hoc enim mundo esse dicuntur, quamdiu non possunt sapere ampliùs quàm sunt ista corporea, quæ in hoc mundo senserunt: sicut nec vos aliud sapitis, qui cùm lucem istam solis & lunæ miraremini, talia vobis omnia divina finxistis, auctore illo vaniloquo, quem decepti & deceptores Paraclitum dicitis. Proinde nullo modo valentes ostendere, quomodo sit ille Paraclitus, non est undè doceatis firmissima aliqua auctoritate vos comperisse, quemadmodum hæc

scripta Evangelica, ex quibus non omnia vultis accipere, non sint Apostolorum Christi. Restat ergo ut dicatis, hoc vos ea ratione comperisse, quia talia ibi sunt, quæ Christi gloriam decolorent: scilicet quia natus ex virgine ibi narratur, quia circumcisus, quia pro illo oblatum sacrificium quod tunc offerebatur, quia baptizatus, quia tentatus à diabolo est.

CAPUT XIX.

HIS autem exceptis, & testimoniis ex veteri Testamento quæ illis inserta sunt litteris, cetera vos secundùm id quod Faustus loquitur, fatemini accipere, & *præcipuè crucis ejus mysticam fixionem, qua passionis animæ vestræ vulnera demonstrantur. Deinde*, inquit, *præcepta salutaria ejus, & parabolas; cunctumque sermonem deificum, qui maximè duarum præferens naturarum discretionem, ipsius esse non venit in dubium.* Videtis ergo id vos agere, ut omnis de medio Scripturarum auferatur auctoritas, & suus cuique animus auctor sit, quid in quaque Scriptura probet, quid improbet, id est, ut non auctoritati Scripturarum subjiciatur ad fidem, sed sibi Scripturas ipse subjiciat: non ut ideo illi placeat aliquid, quia hoc in sublimi auctoritate scriptum legitur; sed ideo rectè scriptum videatur, quia hoc illi placuit. Quò te committis, anima misera, infirma, carnalibus nebulis involuta, quò te committis? Remove ergo auctoritatem, videamus: remove auctoritatem, redde rationem. Eóne ratio tua perducitur, ut nisi Dei natura violabilis corruptibilisque credatur, exitum theatricum longa illa fabula vestra reperire non possit? Postremò unde scis octo esse terras & decem cælos, quòd Atlas mundum ferat, splenditenensque suspendat, & innumerabilia talia, unde scis hæc? Planè, inquis, Manichæus me docuit. Sed infelix, credidisti, neque enim vidisti. Si ergo ad millia fabulosorum phantasmatum, quibus turpiter gravidata es, te auctoritati ignotissimæ & furiosissimæ subdidisti, ut ideo hæc omnia crederes, quia in illis conscripta sunt libris, quibus miserabili errore credendum esse censuisti, cùm tibi nulla demonstrentur; cur non potiùs Evangelicæ auctoritati, tam fundatæ, tam stabilitæ, tantâ gloriâ diffamatæ, atque ab Apostolorum temporibus usque ad nostra tempora per successiones certissimas commendatæ, non te subdis, ut credas, ut [a] videas, ut discas etiam omnia illa quæ te offendunt, ex vana & perversa opinione te offendere: potiùsque esse verum, naturam incommutabilem Dei aliquid mortalis assumsisse creaturæ, in qua incommutabiliter permanens, non fallaciter, sed veraciter faceret atque pateretur, quidquid eamdem creaturam facere ac pati, pro generis humani, unde sumta erat, salute congrueret, quàm violabilem & corruptibilem credere Dei naturam, nec inquinatam atque oppressam totam posse liberari atque purgari, sed æternâ globi pœnâ summâ Dei necessitate damnari?

CAPUT XX.

SED, inquis, propterea credidi quæ non mihi ostendit, quia duas naturas, boni scilicet & mali, mihi in hoc ipso mundo evidenter ostendit. At hoc ipsum est, infelix, unde decepta es: quia sicut in illa Scriptura Evangelica, ita in hoc mundo nihil mali putare potuisti, nisi quo tuus carnalis sensus offensus est, sicut serpentem, ignem, venenum, & similia; nec aliquid boni, nisi quod eumdem tuum carnalem sensum aliqua jocunditate permulsit, sicut saporum jocunditas, & odorum suavitas, & lucis hujus adspectus, & si quid aliud vel auribus, vel oculis tuis, vel naribus, vel palato, [b] vel palpatui similiter fortè blanditum est. At si universam creaturam ita priùs adspiceres, ut auctori Deo tribueres, quasi legens magnum quemdam librum naturæ rerum; atque ita si quid ibi te offenderet, caussam te tamquam hominem latere posse potiùs crederes, quàm in operibus Dei quidquam reprehendere auderes; numquam incidisses in sacrilegas nugas & blasphema figmenta, quibus non intelligens unde sit malum, Deum implere conaris omnibus malis.

CAPUT XXI.

HIC jam si quæratis à nobis, nos unde sciamus Apostolorum esse istas litteras: breviter vobis respondemus, inde nos scire, unde & vos scitis illas litteras esse Manichæi, quas miserabiliter huic auctoritati præponitis. Si enim & hinc vobis aliquis moveat quæstionem, & scrupulum contradictionis impingat, dicens, libros quos profertis Manichæi, non esse Manichæi, quid facturi estis? Nonne potiùs ejus deliramenta ridebitis, qui contra rem tanta connexionis & successionis serie confirmatam, impudentiam hujus vocis emittat? Sicut ergo certum est illos libros esse Manichæi, & omnino ridendus est, qui ex transverso veniens tanto pòst natus, litem vobis hujus contradictionis intenderit; ita certum est Manichæum vel Manichæos esse ridendos, aut etiam dolendos, qui tam fundatæ auctoritati, à temporibus Apostolorum usque ad hæc tempora certis successionibus custoditæ atque perductæ, audeant tale aliquid dicere.

CAPUT XXII.

JAM ergo auctoritas Manichæi conferenda est auctoritati Apostolorum. Nam litteras istorum istas esse tam certum est, quàm illas illius. Quis autem Manichæum Apostolis comparat, nisi quisquis se à Christo, qui misit Apostolos, separat? Aut duas naturas sibimet & ex propriis principiis adversas, quis umquam sapuit in verbis Christi, nisi qui non sapit verba Christi? Apostoli ergo tamquam discipuli veritatis, nativitatem Christi prædicant passionemque veracem: Manichæus autem jactat se inducere in omnem veritatem, & vult inducere in talem Christum, in quo ipsius passionis prædicat falsitatem. Isti Christum in carne, quam de Abrahæ suscepit semine, circumcisum: ille Deum in ipsa sua natura à tenebrarum gente concisum. Isti pro carne Christi [c] infante sacrificium, quod tunc piè fiebat, oblatum: ille non carnis, sed ipsius divinæ substantiæ membrum, omnibus dæmonibus immolandum, naturæ adversæ gentis illatum. Isti Christum exempli præbendi caussâ baptizatum in Jordane: ille Deum ipsum per se ipsum in tenebrarum contaminatione submersum, nec totum emersurum, sed quod ejus mundari non potuerit æterna damnatione puniendum. Isti carnem Christi à dæmonum duce tentatam; ille partem Dei à dæmonum gente possessam: & isti quidem illam tentatam, ut doceret resistere tentatori; ille illam possessam, ut patri non possit restitui, nec victori. Denique Manichæus ex doctrina dæmo-

[a] Am. & MSS. *ut vivas.*
[b] Ex MSS. addidimus, *vel palpatui.*

[c] Plures MSS. omittunt, *infante*: cujus loco editio Er. habet, *litante.*

niorum aliud annuntiat, ut quasi eminentior sit: A ut quisquis aliud annuntiaverit, anathema sit. *Gal. 1. 8.* Apostoli verò ex doctrina Christi commendant,

LIBER TRIGESIMUS-TERTIUS.

CAP. I. *Math. 8. 11.*

FAUSTUS dixit: *Scriptum est in Evangelio, Quia multi venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum. Vos ergo quare non accipitis Patriarchas? Absit nos quidem cuiquam invidere mortalium, quem Deus fortè miseratione respiciens sua, de perditione umquam reduxerit ad salutem: sed hoc sanè nos ejus esse jam clementiæ ponimus qui misertus sit, non illius meriti cujus fuisse negare non possis improbabilem vitam: ac per hoc & Iudæorum patres, Abraham scilicet & Isaac & Iacob, si est hoc pro certo de iisdem Christi testimonium quod affertis, quamquam fuerunt ipsi quidem flagitiosissimi, ut ferè Moyses indicat eorum pronepos, sive quis alius historiæ hujus conditor est, quæ dicitur Geneseos, qui eorum vitas nobis odio omni fastidioque dignissimas scripsit; sint tamen & ipsi jam in regno cælorum, sint in loco quem nec crediderant umquam, nec speraverant, ut ferè ex eorum liquidò libris apparet: dummodo tamen constet, vobis etiam confitentibus, longo intervallo de tetra ac pœnali inferorum custodia, ubi se vitæ merita coërcebant, à Christo Domino nostro liberatos, per ejus scilicet mysticam passionem pervenire ad hoc ipsum potuisse, si pervenerunt, * quod scriptum de eis est. Neque enim quia & latronem quemdam de cruce liberavit idem noster Dominus, & ipso eodem die secum futurum dixit eum in paradiso Patris sui, quisquam inviderit, aut inhumanus adeo esse potest, ut hoc ei displiceat tantæ benignitatis officium. Sed tamen non idcirco dicemus & latronum vitas ac mores nobis probabiles esse debere, quia Iesus latroni indulgentiam dederit; aut quia publicanis & meretricibus ignoverit errata, dixeritque quòd etiam præcederent ipsi ad regnum cælorum eos qui se superbè gesserunt. In injustitia namque & in adulterio deprehensam mulierem quamdam Iudæis accusantibus absolvit ipse, præcipiens ei ut jam peccare desineret. Quapropter si horum tale quid & circa Abraham egit & Isaac & Iacob, ipsi gratias: decet eum talia operari circa animas, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Sed hoc tamen mihi unum in opinione hac vestra molestum est, cur id de Iudæorum tantùm patribus sentiatis, ac non de ceteris quoque patriarchis Gentium, quòd & ipsi senserint aliquando nostri Liberatoris hanc gratiam: præsertim cùm de ipsorum filiis magis Christiana constet Ecclesia, quàm de semine Abrahæ, Isaac & Iacob. Sed ais utique, illos quidem idola coluisse, hos verò omnipotentem Deum, idcircoque solam ipsorum curam habuisse Iesum. Ita Dei omnipotentis cultura in tartara detrudit, & Filii eget auxilio qui coluit Patrem? Sed* [a] *videris: consentiamus, inquam, hactenus in cælum reductos eos, non quia mererentur, sed quia vincat divina clementia vim peccatorum:*

** f Si pervenerunt quò scriptum &c. Luc. 23. 43.* — *Matth. 21. 31.* — *Johan. 8. 3* — *Matth. 5. 45.*

CAP. II. VERUMTAMEN *utrùm & hoc à Christo dictum sit, dubios etiam nos & incertos scribentium ipsa varietas facit. Namque cùm duo Evangelistæ Matthæus & Lucas de Centurione quodam pariter narrent, cujus puer tunc infirmaretur, & propter quem visus fuerit hoc ipsum dixisse Iesus, quia scilicet tantam fidem non invenisset in Israël, quantam in illo homine, gentili quamvis & pagano, eo quòd dixerit idem non se fuisse tam dignum, ut sub tectum suum intraret Iesus, sed id rogare tantùm, ut juberet verbo, & sanaretur puer suus; solus tamen Matthæus hoc adjicit Iesum prosecutum esse, ut diceret, Amen dico vobis, quia multi venient ab Oriente & Occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum, filios autem regni mittent in tenebras exteriores. Multos quidem qui venturi forent paganos significans,* propter Centurionem, quia esset & ipse gentilis, in quo tamen tanta fuisset fides inventa; filios autem regni appellans Iudæos, in quibus nulla esset inventa fides. At verò Lucas, quamquam & ipse ut necessarium hoc & memorabile inter Christi mirabilia gesta inserendum putaverit Evangelio suo, de Abraham tamen illic & Isaac & Iacob nullam facit mentionem. Quòd si quis dicat idcirco prætermisisse eum, quia dictum id jam satis fuisset à Matthæo: cur ergo gestum ipsum commemorat erga Centurionem & puerum ejus, quod æquè longè satis insinuatum jam fuisset nobis Matthæi sollertiâ? Sed falsum est. Namque & de obsecratione ipsa adveniendi Iesum, Matthæus quidem dicit, quòd idem per semetipsum Centurio venerit ad eum rogaturus medelam: Lucas autem non, sed quia majores natu ad eum miserit Iudæorum, qui ne fortè sperneretur ab eodem tamquam gentilis, (quoniam* [b] *quidem Iesum volunt esse planè Iudæum,) persuadere ingressi sunt ei dicentes, dignum esse cui id præstaret, quoniam quidem diligeret gentem suam, & synagogam ipse ædificasset sibi: tamquam & hoc ad Dei Filium pertineret, si ædificationem synagogæ suæ Iudæi de Centurione pagano meruerint. Nec tamen omnifariam & Lucas hoc verbum reticuit, puto recogitans ne fortè fuisset verum: sed locum tamen mutat applicatque id alteri cuidam caussæ longè dissimili, id est, ubi dicit Iesus ad discipulos suos, Contendite intrare per angustum ostium: multi enim venient quærentes intrare, & non poterunt. Cùm autem intraverit, inquit, paterfamiliàs, & clauserit januam, incipietis foris stare & pulsare, dicentes, Domine, aperi nobis. Et respondens dicet, Nescio vos. Tunc incipietis dicere, Manducavimus & bibimus coram te, & in plateis nostris & synagogis docuisti. Et dicet vobis, Nescio unde estis, discedite à me omnes operarii iniquitatis. Ibi erit fletus & stridor dentium, cùm videritis Abraham & Isaac & Iacob, & omnes Prophetas introeuntes in regnum Dei, vos autem expelli foras: & venient ab Oriente & Occidente & Austro & Aquilone, & recumbent in regno Dei. Hoc verò ipsum quidem, quia multi excludentur à regno Dei, qui scilicet nomen tantummodo Christi portaverint, sed* non

Matth. 8. 10. Luc. 7. — ** f is* — *Luc. 13.*

a Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. pro *videris*, habent *Iudæis*.
b Lov. *quoniam hinc quidam*. Am. & Er. *quoniam hi quidem*. At MSS. *quoniam quidem*: omisso, *hinc*.

Matth. 7. 21. *non fecerint opera ejus, nec Matthæus scribere prætermisit; sed de Abraham illic & Isaac & Iacob nullam facit omnino mentionem. Item de Centurione & puero ejus etiam Lucas quidem scripsit;* Luca 7. 2. *sed æquè ipse de Abraham illic & Isaac & Iacob nihil omnino testatur: ut quia ubinam dictum sit certò constare non possit, nihil prohibeat etiam non credere quia sit dictum.*

Cap. III. Nec *immeritò nos ad hujusmodi Scripturas tam inconsonantes & varias, numquam sanè sine judicio* B *ac ratione aures afferimus: sed contemplantes omnia, & cum aliis alia conferentes, perpendimus utrùm eorum quidque à Christo dici potuerit necne. Multa enim à majoribus vestris eloquiis Domini nostri inserta verba sunt, quæ nomine signata ipsius cum ejus fide non congruant: præsertim, quia, ut jam sæpè probatum à nobis est, nec ab ipso hæc sunt, nec ab ejus Apostolis scripta; sed multo post eorum assumtionem à nescio quibus & ipsis inter se non concordantibus semi-Iudæis per famas* C *opinionesque comperta sunt: qui tamen omnia eadem in Apostolorum Domini conferentes nomina, vel eorum qui secuti Apostolos viderentur, errores ac mendacia sua secundùm eos se scripsisse mentiti sunt. Sed videris, de hoc interim, ut inquam, capitulo tecum non nimiùm ego contenderim; cùm mihi illud satis ad præsidium sit quod antè posui, & quod nec ipsis vobis negare licet, ante Domini nostri adventum Patriarchas omnes Israël & Prophetas tartareis in tenebris jacuisse pro meritis suis: unde si umquam* D *liberati à Christo ad lumen reducti sunt, quid hoc ad odium adtinet vitæ ipsorum? Odimus enim nos & respuimus non quod fuerunt, id est, homines, sed quales fuerunt, id est, malos; nec quod nunc sunt, id est, purgatos, sed quod fuerunt, id est, impuros aliquando. Ac per hoc nobis interim, utcumque vos id esse vultis, nihil obstat capitulum hoc: cùm sive est verum, Christi hîc miseratio commendetur & bonitas; sive falsum, scriptoribus ejus crimen inhæreat: nos utrovis modo in tuto sumus, ut semper.*

Cap. IV. Augustinus respondit: Quomodo in tuto, miser? Quomodo in tuto, qui te Patriarchas* E *odisse dicis impuros, & Deum adhuc plangis impurum? Certè illis Patriarchis post adventum Salvatoris præstitam purgationem & datam beatam requiem concessisti: deus autem vester & post adventum Salvatoris adhuc jacet in tenebris, adhuc flagitiis omnibus mergitur, adhuc in impuris omnibus volutatur: ita non solùm vita illorum hominum melior erat deo vestro, verùm etiam mors ipsa felicior. In quibus autem* F *sedibus erant justi, qui exierant ex hac vita priùs quàm Christus in carne venisset, & utrùm etiam ipsos ad aliquid melius passio Christi transtulerit, qui in eum venturum, passurum, resurrecturum, non tantùm crediderant, verùm etiam hoc ipsum, sicut oportebat, prophetico spiritu prænuntiaverant, in Scripturis sanctis indagandum est, si quo modo ad liquidum indagari potest; non hinc temeritates opinantium consectandæ* G *quorumlibet hominum, nedum tam exsecrabilis hæresis [a] perversitates nimis longè à veritate aberrantium. Frustra sibi sanè per hanc obliquitatem pollicetur Faustus, aliquid post hanc vitam cuiquam posse præstari, quod sibi præstandum in hac vita non comparaverit. Bonum est vobis ut, dum hîc vivitis, istum relinquatis errorem, A & veritatem Catholicæ fidei cognoscatis atque teneatis. Alioquin longè aberit quod sibi pollicetur injustus, cùm fieri cœperit quod injusto minatus est Deus.

De vita autem Patriarcharum jam, quantum satis arbitratus sum, homini maledico non pauca respondi: quibus non utique in morte correctis, vel post passionem suam justificatis, testimonium Dominus perhibebat, cùm Judæos ad- B moneret, ut si Abrahæ filii essent, facta Abrahæ facerent; & quòd idem Abraham ejusdem diem videre concupiverit, gavisusque fuerit, cùm vidisset; & quòd in ejus sinum, id est, nescio cujus quietæ felicitatis magnum abditumque secretum, abstulerint Angeli pauperem illum ærumnosum à divite superbiente contemtum. Quid dicam de apostolo Paulo? An fortè & ipse post mortem justificatum laudat Abraham, quòd priùs quàm circumcideretur credidit Deo, & deputa- C tum est illi ad justitiam: quod tanti pendit, ut nos non ob aliud dicat filios ejus esse effectos qui ejus carne propagati non sumus, nisi quòd ejus fidei vestigia sequamur? Caput V. Iohan. 8. 39. Ibidem 56. Luca 16. 22. Rom. 4. 3. Gen. 15. 6.

Sed quid vobis faciam, quos contra testimonia Scripturarum ita obsurdefecit iniquitas, ut quidquid adversùm vos inde prolatum fuerit, non esse dictum ab Apostolo, sed à nescio quo falsario sub ejus nomine scriptum esse dicere audeatis? Usque adeo à Christiana doctrina aper- D tè aliena est quam prædicatis doctrina dæmoniorum, ut eam sub Christianæ doctrinæ nomine defendere nulla ex parte possitis, nisi dicatis falsas esse Scripturas Apostolorum. Infelices inimici animæ vestræ, quæ umquam litteræ ullum habebunt pondus auctoritatis, si Evangelicæ, si Apostolicæ non habebunt? De quo libro certum erit cujus sit, si litteræ quas Apostolorum dicit & tenet Ecclesia ab ipsis Apostolis propagata & per omnes gentes tantâ eminentiâ declarata, E utrùm Apostolorum sint incertum est; & hoc erit certum scripsisse Apostolos, quod huic Ecclesiæ contrarii hæretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longè post Apostolos exsistentium? Quasi verò & in litteris sæcularibus non fuerunt certissimi auctores, sub quorum nominibus postea multa prolata sunt, & ideo repudiata, quia vel his quæ ipsorum esse constaret minimè congruerunt, vel eo tempore quo illi scripserint, nequaquam innotescere, & per F ipsos vel familiarissimos eorum in posteros prodi commendarique meruerunt. Nonne, ut alios omittam, sub Hippocratis medici nobilissimi nomine quidam libri prolati, in auctoritatem à medicis non recepti sunt? Nec eos adjuvit nonnulla similitudo rerum atque verborum; quando comparati eis quos verè Hippocratis esse constaret, impares judicati sunt; & quòd ab eo tempore, quo & cetera scripta ejus, non innotuerunt quòd verè ejus essent. Hos autem libros, qui- G bus illi qui de transverso proferuntur comparati respuuntur, unde constat esse Hippocratis, unde si quis hoc neget, nec saltem refellitur, sed ridetur, nisi quia sic eos ab ipso Hippocratis tempore usque ad hoc tempus & deinceps successionis series commendavit, ut hinc dubitare dementis sit? Platonis, Aristotelis, Ciceronis, Varronis, aliorumque ejusmodi auctorum libros, un- Cap. VI.

[a] Ita nonnulli MSS. At editi, *perversitate.*

de noverunt homines: quòd ipsorum sint, nisi eadem temporum sibimet succedentium contestatione continua? Multi multa de litteris Ecclesiasticis conscripserunt, non quidem auctoritate canonica, sed aliquo adjuvandi studio sive discendi. Unde constat quid cujus sit, nisi quia his temporibus quibus ea quisque scripsit, quibus potuit insinuavit atque edidit, & inde in alios atque alios continuatâ notitiâ latiúsque firmatâ ad posteros, etiam usque ad nostra tempora pervenerunt, ita ut interrogati cujus quisque liber sit, non hæsitemus quid respondere debeamus? Sed quid pergam in longè præterita? Ecce istas litteras quas habemus in manibus, si post aliquantum tempus vitæ hujus nostræ, vel illas quisquam Fausti esse, vel has neget esse meas, unde convincitur, nisi quia illi qui nunc ista noverunt, notitiam suam ad longè etiam pòst futuros continuatis posterorum successionibus trajiciunt? Quæ cùm ita sint, quis tandem tanto furore cæcatur, nisi dæmoniorum mendaciloquorum malitiæ atque fallaciæ consentiendo subversus sit, qui dicat hoc mereri non potuisse Apostolorum Ecclesiam, tam fidam, tam numerosam fratrum concordiam, ut eorum scripta fideliter ad posteros trajicerent, cùm eorum cathedras usque ad præsentes Episcopos certissima successione servaverint, cùm hoc qualiumcumque hominum scriptis, sive extra Ecclesiam, sive in ipsa Ecclesia, tanta facilitate proveniat?

CAPUT VII.

SED contraria, inquit, inter se scripta eorum reperiuntur. Maligni malo studio legitis, stulti non intelligitis, cæci non videtis. Quid enim magnum erat ista diligenter inspicere, & eorumdem scriptorum magnam & salubrem invenire congruentiam, si vos contentio non perverteret, & si pietas adjuvaret? Quis enim umquam duos historicos legens de una re scribentes, utrumque vel utrumlibet eorum aut fallere aut falli arbitratus est, si unus eorum dixit quod alius prætermisit; aut si alter aliquid breviùs complexus est, eamdem tamen sententiam salvam integramque custodiens, alter autem tamquam membratim cuncta digessit, ut non solùm quid factum sit, verùm etiam quemadmodum factum sit intimaret? Sicut Faustus hinc Evangeliorum veritati voluit calumniari, quia Matthæus aliquid dixit, quod Lucas cùm idem narraret dicere prætermisit: quasi negaverit Lucas dixisse Christum, quod eum scripsit dixisse Matthæus. Hinc omnino nulla umquam quæstio fuit, neque hoc objici nisi ab omnino imprudentibus & nihil harum rerum considerare volentibus seu valentibus potest. Illud sanè & requiri inter fideles, & objici ab infidelibus solet, sed etiam ipsis vel parum eruditis, vel nimis contentiosis nisi admoniti resipuerint, quòd Matthæus dixit, Accessit ad eum Centurio, rogans eum, & dicens; Lucas autem quòd miserit ad eum seniores Judæorum, hoc ipsum rogantes de puero ejus qui ægrotabat, ut eum sanaret, & cùm appropinquaret domui, miserit alios per quos diceret, non esse se dignum in cujus domum intraret Jesus, nec se ipsum dignum ut veniret ad Jesum. Quomodo ergo secundùm » Matthæum, accessit ad eum rogans, & dicens, » Puer meus jacet in domo paralyticus, & malè torquetur? Hoc ergo intelligitur, Matthæum

Matth. 8. 5. Luca 7. 3.

A breviter sententiam ipsam [a] veram integramque complexum, dicentem quòd Centurio accesserit ad Jesum, & non dicentem utrùm per se ipsum accesserit, an per alios: & quòd ei de puero suo illud dixerit, non exprimentem utrùm per se ipsum dixerit, an per alios. Quid enim, nonne talibus locutionibus humana plena est consuetudo, cùm dicimus aliquem ad aliquid multùm accessisse, etiam quem nondum dicimus pervenisse? Nonne & ipsam perventionem, cui quasi videtur non esse quod addi jam possit, etiam B per alios fieri usitatissimè loquimur, sæpe dicendo, Egit ille caussam suam, pervenit ad judicem; aut, pervenit ad illum vel illum potentem: cùm plerumque id faciat per amicos, non viso eo prorsus ad quem quisque dicitur pervenisse? Unde etiam tales homines, quicumque ad potentium quodam modo inaccessibiles animos, sive per se ipsos, sive per alios ambitionis arte pertingunt, jam etiam vulgò Perventores vocantur. Quid ergo, C cùm legimus, obliviscimur quemadmodum loqui soleamus? An Scriptura Dei aliter nobiscum fuerat quàm nostro more locutura? Et hoc quidem de communi loquendi consuetudine pervicacibus turbulentisque responderim.

CETERUM qui hæc non litigiosè, sed placidè ac fideliter quærunt, accedant ad Jesum, non carne, sed corde; non corporis præsentiâ, sed fidei potentiâ, sicut ille Centurio: tunc meliùs quid Matthæus dixerit sentient. Talibus D enim dicitur in Psalmo, Accedite ad eum, & illuminamini, & vultus vestri non erubescent. Unde Centurio ille ad Christum magis accesserat, cujus fidem ita laudavit, quàm illi ipsi per quos verba sua misit. Huic rei simile est etiam illud quod Dominus ait, Tetigit me aliquis: quando mulier quæ fluxum sanguinis patiebatur, tangens fimbriam vestimenti ejus, salva facta est. Hoc enim mirabiliter discipulis suis dicere videbatur, Quis me tetigit, & Tetigit me aliquis, E cùm eum turba comprimeret. Denique hoc ei responderunt, Turbæ te comprimunt, & dicis, Quis me tetigit? Quemadmodum ergo illi premebant, sed illa tetigit; sic illi missi erant ad Christum, sed Centurio magis accessit. Ita Matthæus & morem non usque adeo inusitatæ locutionis servavit, & mysticè aliquid intimavit: Lucas autem & hoc ipsum quemadmodum gestum esset illud ostendit, ut hinc advertere cogeremur, quemadmodum Matthæus dixerit. Vellem sanè F ut aliquis istorum vanorum, qui hujusmodi quæstiunculas quasi magnas calumniosè objiciunt Evangelio, narraret aliquid idem ipse bis numero, non falsum nec fallaciter, sed omnino id volens intimare & exponere, & stilo exciperentur verba ejus eique recitarentur; utrùm non aliquid plus minúsve diceret, aut præpostero ordine, aut non verborum tantùm, sed etiam rerum; tamutrùm non aliquid ex sua sententia diceret, tamquam alius dixerit, quod eum dixisse non audierit, G sed voluisse atque sensisse planè cognoverit; aut utrùm non alicujus breviter complecteretur sententiæ veritatem, cujus rei antea quasi expressiùs articulos explicasset: & si quid est aliud quod fortasse possit certis regulis comprehendi, quomodo fiat ut vel in duorum singulis ejusdem rei narrationibus, vel in duabus unius ex una eadem-

[a] Sola editio Lov. *plenam integramque*.

que re, multa diversa inveniantur, nulla tamen adversa; & multa varia, nulla contraria. Sic solvuntur omnia de quibus sibi isti miseri collum ligant, ut spiritum sui erroris intus teneant, & nullum extrinsecùs salutis admittant.

Caput IX. QUAPROPTER post omnes Fausti calumnias refutatas, dumtaxat horum ejus capitulorum quibus hoc opere, quantum Dominus adjuvare dignatus est, sufficienter, ut arbitror, prolixéque respondi, breviter vos admoneo, qui illo tam nefando & exsecrabili errore tenemini, ut si auctoritatem Scripturarum omnibus præferendam sequi vultis, eam sequamini quæ ab ipsius præsentiæ Christi temporibus per dispensationes Apostolorum, & [a] certas ab eorum sedibus successiones Episcoporum, usque ad hæc tempora toto orbe terrarum custodita, commendata, clarificata pervenit. Ibi enim videbitis etiam veteris Testamenti & obscura revelari, & prædicta compleri. Si autem quasi ratione movemini; primùm cogitetis quinam sitis, quàm minùs idonei ad comprehendendam naturam, non dicam Dei, sed animæ vestræ: comprehendendam sanè, quemadmodum velle aut voluisse vos dicitis, certissima ratione, non vanissima credulitate: quod cùm minimè potueritis, (sine dubio enim quamdiu tales estis, nullo modo poteritis,) illud saltem quod omni humanæ menti est naturaliter insitum, si modò id perversæ opinionis pravitate non turbetur, Dei naturam atque substantiam incommutabilem omnino, omnino incorruptibilem cogitate, vel credite, & Manichæi continuò non eritis, ut aliquando & Catholici esse possitis.

[a] Am. Er. & plerique MSS. *& ceteras.*

IN SUBSEQUENTES DISPUTATIONES CONTRA FELICEM,

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT VIII.

CONTRA Manichæum quemdam nomine Felicem præsente populo in ecclesia biduo disputavi. Hipponem quippe venerat, eumdem seminaturus errorem: unus enim erat ex doctoribus eorum, quamvis ineruditus liberalibus litteris, sed tamen versutior Fortunato. Gesta sunt ecclesiastica, sed inter meos libros computantur. Duo ergo libri sunt, in quorum secundo disputatum est de libero voluntatis arbitrio, sive ad malum operandum, sive ad bonum: sed de gratia qua verè liberi fiunt, de quibus scriptum est, (Johan. 8. 36.) *Si vos Filius liberaverit, tunc verè liberi eritis*, diligentiùs disputare, quoniam talis erat cum quo agebamus, nulla sumus necessitate compulsi. Hoc opus sic incipit: *Honorio Augusto sextum Cons. septimo idus Decembris.*

ADMONITIO.

DE iisdem contra Felicem disputationibus Possidius in Augustini vita cap. 16. scribit: Cum quodam etiam Felice, de numero eorum quos Electos dicunt iidem Manichæi, quique Hipponem venerat eumdem seminaturus errorem, publicè in Hipponensi ecclesia notariis excipientibus disputavit beatus Augustinus populo adstante, & post secundam vel tertiam collationem ille Manichæus frustra vanitate & errore illius sectæ ad nostram conversus est fidem atque Ecclesiam, sicut eadem relecta docere poterit scriptura. *Ubi tres Possidius indicat habitas collationes, eâ scilicet computatâ, quam sine notariis pridie Gestorum publicorum habuit cum Felice Augustinus: unde initio libri primi ait,* Hesterno die scis te dixisse quod possis defendere scripturas Manichæi. *In priorem istam collationem respicit & illud quod dicit Felix lib. 1. cap. 14.* Si mihi adtuleris scripturas Manichæi, quinque auctores quos tibi dixi. *Intellige,* hesterno die dixi: *nam ipso die Gestorum nihil notatur de quinque illis auctoribus dictum antè à Felice.*

Confer epistolam Augustini LXXIX. *Presbytero cuidam Manichæo, quem nos in Tomi 2. præfatione Felicem esse conjectabamus, scriptam. Ad hunc ipsum spectare videtur professio à Felice quodam, converso ex Manichæorum hæresi, palàm facta de sibi notis Manichæis, quam in Appendice Tomi 5. Annalium edidit Baronius, descriptam ex Gervasiani Parisiensis Collegii codice, in quo post librum de Hæresibus ad Quodvultdeum hæc leguntur:* Ego * Cresconius unus ex Manichæis scripsi, quia si discessero ante quàm Gesta subscribantur, sic sim habendus ac si Manichæum non animathemaverim. FELIX conversus ex Manichæis dixi sub testificatione Dei, me omnia vera confiteri, de quo scio esse Manichæos vel Manichæas in partes Cæsarienses, Mariam & Lampadiam uxorem Mercurii argentarii, cum quibus etiam Electum Eucharistum pariter oravimus, Cæsariam & Lucillam filiam suam, Candidam quæ commoratur Thipasæ, Victorinam Hispanam, Simplicianum Antonini patrem, Paulum & sororem suam qui sunt Hippone, quas etiam per Mariam & Lampadiam scivi esse Manichæas. Hoc tantùm scio: quòd si aliud inventum fuerit me scire supra quàm dixi, me reum ego ipse confiteor.

* Vide lib. 1. cap. 11.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE ACTIS
CUM FELICE MANICHÆO,
LIBRI DUO.*

* Scripti anno Christi 404. die 7. & 12. Decembris.

LIBER PRIMUS.

Acta primæ diei.

CAPUT I.

a

*f. Hipponensium regiorum.

HONORIO Augusto [a] sextum Consule, septimo idus Decembris, AUGUSTINUS Episcopus Ecclesiæ catholicæ*Hipponeregiensium regionum dixit: Hesterno die scis te dixisse quòd possis defendere scripturas Manichæi, & asserere quòd veritatem habeant: si hoc placet tibi hodie facere, aut præsumis te posse, dic.

FELIX Manichæus dixit: *Ego me non nego dixisse defendere legem meam, si proferantur auctores legis meæ in medio.*

Et cùm Augustinus episcopus epistolam Manichæi, quam Fundamenti appellant, protulisset, dixit: Si legero ex hoc codice, quem me vides ferre, epistolam Manichæi quam Fundamenti appellatis, potes agnoscere an ipsa sit?

FEL. dixit: *Agnosco.*

AUG. dixit: Accipe tu ipse, & lege.

Et cùm accepisset codicem Felix, legit: *Manichæus Apostolus Jesu Christi providentiâ Dei Patris. Hæc sunt salubria verba ex perenni ac vivo fonte, quæ qui audierit & iisdem primitus crediderit, deinde quæ insinuata sunt custodierit, numquam erit morti obnoxius, verùm æternâ & gloriosâ vitâ fruetur. Nam profectò beatus est judicandus, qui hac divina instructus cognitione fuerit, per quam liberatus in sempiterna vita permanebit.*

AUG. episcopus dixit: Agnovisti certè epistolam Manichæi vestri?

FEL. dixit: *Agnovi.*

AUG. dixit: Proba nobis ergo quomodo Manichæus iste sit Apostolus Jesu Christi. Non enim eum in Evangelio inter Apostolos legimus aliquando: & quis fuerit ordinatus in locum Judæ traditoris, novimus, id est sanctus Matthias: & quis postea Domini voce de cælo vocatus sit, hoc est Paulus apostolus, omnes recognoscunt. Istum ergo Manichæum proba nobis Apostolum esse Christi, quod in capite epistolæ suæ ausus est ponere.

Act. 1. 26.
Act. 9. 4.

FEL. dixit: *Et sanctitas tua mihi probet quod in Evangelio scriptum est, Christo dicente: Vado ad Patrem, & mittam vobis Spiritum-sanctum paraclitum, qui vos inducat in omnem veritatem. Hoc tu mihi extra scripturam istam proba esse scripturam Spiritus-sancti, quod Christus promisit ubi omnis veritas reperiatur: & si invenero veritatem in aliis codicibus qui ad Manichæum non pertinent, & Christus illos tradidit: sic enim dictum est à Christo, quia Spiritus-sanctus paraclitus ipse in omnem veritatem inducet: secundùm Christi sermonem ego scripturas Manichæi recuso.*

AUG. dixit: Quoniam ergo tu probare non potuisti, quomodo sit Manichæus Apostolus Christi, & exigis ut ego probem quomodo miserit Spiritum-sanctum paraclitum quem promisit, ut tunc respuas scripturas Manichæi, si inveneris impletam promissionem Christi præter scripturas Manichæi: quamvis prior ad interrogata mea respondere debueris, tamen ecce prior ipse respondeo, & ostendo tibi quando missus sit Spiritus-sanctus quem Christus promisit. Et accedit ad Evangelium & ad Actus Apostolorum. * Et cùm accepisset codicem Evangelii, recitavit: Dum autem hæc loquuntur, Jesus stetit in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis, ego sum, nolite timere. Et cùm legeret, dixit, Hoc post resurrectionem. Et cùm dixisset, legit: Conturbati verò & conterriti existimabant se spiritum videre. Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes adscendunt in corda vestra? Videte manus meas & pedes meos, quia ego ipse sum: palpate, & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere. Et cùm hæc dixisset, ostendit eis manus & pedes. Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hîc aliquid quod manducetur? At illi obtulerunt ei partem piscis assi & favum mellis. Et cùm manducasset coram eis, sumens reli-

[a] Editiones Am. & Er. *septies Consule*: reluctantibus omnibus MSS. & isthoc loco & in Retractationibus.

quias dedit eis, & dixit ad eos: Hæc sunt verba quæ locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum, quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi & Prophetis & Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas: & dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati & resurgere à mortuis die tertio, & prædicari in nomine ejus pœnitentiam & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem. Vos autem estis testes horum. Et ego mittam promissum Patris mei in vos: vos autem sedete in civitate quoad usque induamini virtutem ex alto. Et cùm reddidisset codicem Evangelii, accepit Actus Apostolorum, & dixit, Audivimus in Evangelio commemorasse Evangelistam sanctum promissionem Christi, quæ est in Evangelio secundùm Johannem, quem præsens Felix commemoravit. Ubi enim dixit Dominus, Mitto vobis Spiritum-sanctum paraclitum, Johannes evangelista scripsit. Hoc autem quod modò legi, Lucas evangelista adtestatus est, & consonuit veritati apostoli Johannis. Videamus etiam quomodo perfectum est quod promisit Dominus, & quomodo impletum: ut cùm fuerit ex Canonicis libris sanctæ Ecclesiæ expressa impletio promissionis Domini, paraclitum Spiritum-sanctum alterum non quæramus, ne in seductorum laqueos incurramus.

Johan. 16. 7.

Cap. IV. *Act. 1. 1.*

Et recitavit ex Actibus Apostolorum: Primum quidem sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Jesus facere & docere, in die quo Apostolos elegit per Spiritum-sanctum, & præcepit prædicare Evangelium: quibus præbuit se vivum post passionem in multis argumentis dierum, visus eis dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conversatus est cum illis. Et præcepit eis ne discederent ab Jerosolymis, sed sustinerent pollicitationem Patris, quam audistis, inquit, ex ore meo; quoniam Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem Spiritu-sancto incipietis baptizari, quem & accepturi estis non post multos istos dies, usque ad Pentecosten. Illi ergo convenientes, interrogabant eum dicentes, Domine, si in hoc tempore præsentabis regnum Israël? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod Pater posuit in sua potestate; sed accipietis virtutem Spiritus-sancti supervenientem in vos, & eritis mihi testes apud Jerosolymam, & in tota Judæa & Samaria, & usque in totam terram. Cùm hæc diceret, nubes suscepit eum, & sublatus est ab eis. Et quomodo contemplantes erant cùm iret in cælum, ecce duo viri adstabant illis in veste alba, qui dixerunt ad eos, Viri Galilæi quid statis respicientes in cælum? Iste Jesus qui assumtus est in cælum à vobis, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum. Tunc reversi sunt Jerosolymam à monte qui vocatur Elæon, qui est juxta Jerosolymam, sabbati habens iter. Et cùm introissent, adscenderunt in superiora, ubi habitabant Petrus & Johannes, Jacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Judas Jacobi. Et erant perseverantes omnes unanimes in orationibus, cùm mulieribus & Maria quæ fuerat mater Jesu, & fratribus ejus. Et in diebus illis exsurrexit Petrus in medio [a] discentium, & dixit: (fuit autem turba in uno, hominum quasi centum-viginti:) Viri fratres, oportet adimpleri scripturam istam, quam prædixit Spiritus-sanctus ore sancti David de Juda, qui fuit deductor illorum qui comprehenderunt Jesum, quoniam annumeratus erat inter nos, qui habuit sortem hujus ministerii. Hic ergo possedit agrum de mercede injustitiæ suæ, & collum sibi alligavit, & dejectus in faciem, disruptus est medius, & effusa sunt omnia viscera ejus. Quod & cognitum factum est omnibus qui inhabitabant Jerosolymam, ita ut vocaretur ager ille ipsorum linguâ Aceldemach, id est, ager sanguinis. Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat villa ejus deserta, & non sit qui inhabitet in ea, & episcopatum ejus accipiat alter. Oportet itaque ex his viris qui convenerunt nobiscum in omni tempore quo introivit [b] super nos & excessit Dominus Jesus Christus, incipiens à baptismo Johannis usque in illum diem quo assumtus est à nobis, testem resurrectionis ejus nobiscum esse. Et statuit duos, Joseph qui vocabatur Barsabas, qui & Justus, & Matthiam. Et precatus dixit, Tu Domine cordium omnium intellector, ostende ex his duobus quem elegisti ad suscipiendum locum hujus ministerii & annuntiationis, à qua excessit Judas ambulare in locum suum. Et dederunt sortes [c] suas, & cecidit sors super Matthiam, & simul deputatus est cum undecim Apostolis duodecimus. Et cùm legisset, dixit: Audivimus quis ordinatus est in locum Judæ traditoris, quod paulò antè commemoravi, ne quisquam per fraudem irrepat in Apostolorum numerum, & nomine Apostolatûs fallat ignaros.

Psal. 68. 26.

Caput V. *Act. 2. 1.*

Nunc videamus quod promisimus, quomodo impleta sit Christi promissio de Spiritu-sancto. Et cùm dixisset, legit in loco: Tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes simul in uno. Et factus est subitò sonus de cælo, quasi ferretur flatus vehemens, & implevit totam illam domum, in qua erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ divisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquemque eorum. Et impleti sunt omnes Spiritu-sancto, & cœperunt loqui variis linguis, quomodo Spiritus dabat eis pronuntiare. Jerosolymis autem fuerunt habitatores Judæi, homines ex omni natione quæ est sub cælo. Et cùm facta esset vox, collecta est turba & confusa, quoniam audiebat unusquisque suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem & admirabantur, ad invicem dicentes, Nonne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, [d] Judæam & Cappadociam, Pontum & Asiam, Phrygiamque & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & qui advenerant Romani, Judæique & Proselyti, Cretenses & Arabes, audiebant loquentes illos suis linguis magnalia Dei. Et cùm recitaret, dixit: Audisti nunc jam Spiritum-sanctum, quomodo sit missus? Quod à me exegisti

[a] Editi, *in medio fratrum.* At MSS. *discentium.* Græcè est μαθητῶν.

[b] Editi, *inter nos.* At MSS. *super nos*: juxta Græc. ἐφ' ἡμᾶς.

[c] Addidimus *suas* ex codicibus MSS. In Græco est αὐτῶν.

[d] Editi ferebant, *Armeniam & Cappadociam.* Emendantur ex MSS. qui isthîc Græco & Latino textui Vulgatæ consentiunt.

probavi: superest ut & tu facias quod promisisti: quoniam invenimus quando misit Spiritum-sanctum, quem promisit; respuas illam scripturam, quæ sub nomine Spiritus-sancti fraudare voluit vel lectorem vel auditorem.

CAPUT VI.

F EL. dixit: *Ego non nego id quod dixi, quia cùm probatum mihi fuerit quòd Spiritus-sanctus docuerit veritatem quam quæro, illam respuo. Hoc enim sanctitas tua mihi legit, ubi Spiritum-sanctum Apostoli acceperunt, & in ipsis Apostolis unum quæro qui me doceat de initio, de medio, & de fine.*

Iohan. 16. 7.

A UG. dixit: Si legeris hoc dixisse Dominum, Mitto vobis Spiritum-sanctum, qui doceat vos initium, medium & finem; bene me adstringis ut ostendam quos docuerit Spiritus-sanctus.

Act. 2. 3. 4.

F EL. dixit: *Quia sanctitas tua hoc dicit, quòd Apostoli ipsi acceperunt Spiritum-sanctum paraclitum: iterum dico, de Apostolis ipsis quem volueris, doceat me quod me Manichæus docuit, aut ipsius doctrinam evacuet de duodecim quem volueris.*

A UG. dixit: Absit longè à fide [a] Apostolorum, ut doctrinam doceant sacrilegi Manichæi. Sed quoniam dicis unum ipsorum debere evacuare doctrinam Manichæi, modò autem sancti Apostoli non sunt in corpore; ego minimus, non solùm omnium Apostolorum, sed omnium episcoporum, (nam ad merita Apostolorum quando adspiro?) quantum mihi Dominus de ipso Spiritu suo largiri dignatus est, evacuo doctrinam Manichæi, cùm cœperint legi sequentia illius epistolæ, quam tu ipse Manichæi esse non negas.

F EL. dixit: *Dixisti quia Apostoli de corpore recesserunt, scripturæ eorum valent usque nunc: & quia dixit sanctitas tua, & quia dedisti potestatem dicendi quæ voluerimus sine ulla formidine, dixisti, Evacuo legem Manichæi: & ego dico, Omnis homo mendax, solus Deus verax: Scripturæ Dei loquuntur.*

Psal. 115. 2.

CAPUT VII.

A UG. dixit: Tu quidem & homo es, & sicut res ipsa modò indicatura est, mendax. Et quoniam locutus es quæ voluisti, non de Scriptura Dei; oportet & me loqui quod volo. Si enim veritas est Manichæi tui, nec à me destrui poterit: si falsitas est, quid interest à quo destruatur? Tamen quia de Apostolorum scriptura dixisti, quòd etsi illi non sint in corpore, sunt hîc scripturæ eorum: antè assumti sunt Apostoli, quàm error Manichæi natus in mundo fuerat; propterea non inveniuntur scripturæ Apostolorum evidenter contra Manichæum disserentes. Verumtamen quod apostolus Paulus in Spiritu isto sancto paraclito quem acceperat, futurum prævidert de talibus, qualis Manichæus fuit, quales estis & vos, recito ut agnoscas. Et acceptâ epistolâ apostoli Pauli ad Timotheum legit: Spiritus autem manifestè dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam à fide, adtendentes spiritibus seductoribus, doctrinis dæmoniorum in hypocrisi mendaciloquorum, cauteriatam habentes conscientiam suam, prohibentes nubere, abstinere à cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem: quia omnis creatura Dei bona est, & nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Hæc præcipiens fratribus, bo-

1. Tim. 4. 1. &c.

[a] Vox Apostolorum abest à MSS.

A nus eris minister Jesu Christi. Et cùm legeret, dixit: Ego hoc de vobis, & de talibus qui dicunt aliquam creaturam Dei immundam esse, & qui dicunt omnem concubitum & qui fit cum uxore, fornicationem esse; hoc est enim quod ait, Prohibentes nuptias; per Spiritum prophetiæ designatum & expressum esse dico. Tu autem si negas omnem concubitum fornicationem esse, aut si dicis omnem cibum humanum licitum & ad edendum concessum hominibus, mundum esse, B non es de illis quos prophetavit Apostolus. Si autem inveniris in iis quæ dixi, ecce habes apostolum Paulum destruentem & evacuantem doctrinam Manichæi futuri. Itaque responde ad id quod interrogo: Omnis concubitus fornicatio est, an concubitus cum uxore non est peccatum?

CAPUT VIII.

F EL. dixit: *Iterum mihi recitetur quod dixit Apostolus.* Et recitatum est: Spiritus autem manifestè dicit, & cetera quæ suprà sunt. F EL. dixit: C *Manichæus non à fide recessit, sicut dicit Paulus, sicut ceteri recesserunt à fide quasi in sectam suam: Manichæus autem à nulla secta recessit, ut dicatur quia à fide recessit.*

A UG. dixit: Quoniam te video nolle respondere ad quod interrogaris, ne inveniaris vel non tenere Spiritum-sanctum, quem jam probavimus missum esse Apostolis, vel non esse in eorum numero quos futuros Paulus designavit, ubi & vos ipsos prophetavit; breviter respondeo: Ut secundùm tuum intellectum accipiam quod dixisti, D Recedent à fide: quia non recedunt à fide, nisi illi qui fuerunt in aliqua fide; Manichæus autem in nulla fide fuit à qua recesserit, sed in qua fuit in ea permansit: hoc te interrogo, utrùm Manichæus, vel potiùs doctrina dæmoniorum mendaciloquorum quæ fuit in Manichæo, nullos Christianos catholicos seduxerit, ut recederent à fide? Si enim multi à vobis, & per vos, per illam doctrinam seducuntur, ut recedant à fide, E & intendant spiritibus seductoribus, qualis in Manichæo fuit; & incipiant dicere omnem concubitum esse fornicationem, unde Apostolus dicit, Prohibentes nuptias; & incipiant dicere, carnes quas comedunt homines, non esse Dei creaturam, sed dæmonum facturam, & esse immunditiam, manifestum est de his prædixisse Spiritum-sanctum paraclitum qui erat in apostolo Paulo, quòd recessuri erant à fide, intendentes spiritibus seductoribus, qualis fuit in Manichæo. F Jam ergo quia ego respondi, justum est ut tu respondeas ad quod interrogaui, utrùm non dicas omnem concubitum esse fornicationem: aut si ad hoc non vis respondere, ad id quod primò interrogavi responde, ut probes Manichæum esse apostolum Christi: aut si & hoc non vis, permitte me evacuare doctrinam ipsius, quod promisi cùm legeretur epistola ejus, quam dicitis Fundamenti.

CAPUT IX.

F EL. dixit: *Ego respondeo ad id quod dicit San-* G *ctitas tua, quia in Paulo venit Spiritus-sanctus paraclitus.*

A UG. dixit: Non in solo.

F EL. dixit: *Ego de ipso ago: quia [b] si in ipso, & in omnes. Et si in ipso: Paulus enim in altera epistola dicit, Ex parte scimus, & ex parte prophetamus: cùm venerit autem quod perfectum*

1. Cor. 13. 9.

[b] MSS. quia & in ipso.

est; abolebuntur ea quæ ex parte dicta sunt. Nos A *audientes Paulum hoc dicere, venit Manichæus* Iohan. 16. 7. *cum prædicatione sua; & suscepimus eum secundùm quod Christus dixit, Mitto vobis Spiritum-sanctum: & Paulus venit & dixit, quia & ipse venturus est; & postea nemo venit: ideo suscepimus Manichæum. Et quia venit Manichæus, & per suam prædicationem docuit nos initium, medium & finem: docuit nos de fabrica mundi, quare facta est, & unde facta est, & qui fecerunt; docuit nos quare dies & quare nox; docuit nos de cursu solis &* B *lunæ: quia hoc in Paulo non audivimus, nec in cæterorum Apostolorum scripturis: hoc credimus, quia ipse est Paraclitus. Itaque illud iterum dico, quod superiùs dixi: Si audiero in altera scriptura, ubi Paraclitus loquitur, id est, Spiritus-sanctus, de quo voluero interrogare, & docueris me, credo & renuntio.*

Caput X.

Aug. dixit: Dicis te ideo non credere Spiritum-sanctum paraclitum in Paulo apostolo fuisse, 1. Cor. 13. 9. quia Paulus dicit, Ex parte enim scimus, & ex C parte prophetamus: & inde putas Apostolum per hæc verba prædixisse, velut alium venturum post se, qui prædicaret omnia quæ ipse non potuit, quia ex parte dicebat; & hunc tu credis esse Manichæum. Primò ergo ex ipsa lectione Apostoli ostendo, unde dicebat hoc Apostolus. Deinde quia dixisti, quòd Manichæus vos docuerit initium, medium & finem, & quomodo vel quare factus sit mundus; de cursu solis & lunæ, & de aliis quæ commemorasti: non legitur in D Evangelio Dominum dixisse, Mitto vobis Paraclitum qui vos doceat de cursu solis & lunæ. Christianos enim facere volebat, non Mathematicos. Sufficit autem ut homines de his rebus, quantum in schola didicerunt, noverint propter humanos usus. Christus autem venturum Paraclitum dixit, qui inducat in omnem veritatem: sed non ibi ait, initium, medium & finem; non ait, solis & lunæ cursus. Aut si putas hanc doctrinam ad illam veritatem pertinere, quam per Spi- E ritum-sanctum Christus promisit, interrogo te quot sint stellæ. Si accepisti Spiritum illum, de quo dicis, ad quem pertinet docere ista, quæ ego dico ad disciplinam & doctrinam Christianam non pertinere; oportet ut renunties & respondeas mihi. Debitorem enim te fecisti, ut si quid de talibus interrogavero, si non responderis, non in te appareat Spiritus ille, de quo dictum est, Inducet in omnem veritatem: si illa est veritas quò ista pertinent. Itaque elige tibi, utrùm F velis & paratus sis mihi de his rebus respondere, tamquam homo qui accepisti Spiritum qui introducit in omnem veritatem, & dicis quia ad ipsam veritatem pertinet scire ista mundana. Itaque ego tibi possum ea dicere quæ pertinent ad doctrinam Christianam: tu autem qui putas ad eam pertinere quomodo sit factus mundus, & quæ agantur in mundo, ad omnia mihi necesse est respondeas. Sed planè cùm responderis, probaturus es. Sed ante quàm incipias dicere, si G fortè habes quod ille confinxerit, quem secutus es, doceam ego priùs quod promisi, unde dicebat Apostolus, Ex parte scimus, & ex parte prophetamus.

Cap. XI.

Dicebat enim, sicut lectio ipsa mox indicatura est, quia in ista vita homo cùm est, non potest assequi omnia; sed ex parte assequitur in A hac vita: ipse autem Spiritus-sanctus, qui ex parte docet in hac vita, post hanc vitam introducet in omnem veritatem. Quod ut apertissimè doceatur, audi Apostolum. Et cùm diceret, ex Apostolo legit: Sive autem prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia evacuabitur: ex parte enim scimus, & ex parte prophetamus; cùm autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur. Cùm essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam quasi B parvulus, cogitabam quasi parvulus: cùm autem factus sum vir, evacuavi ea quæ parvuli erant. Videmus enim nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Et cùm legeret, dixit: Jam dic mihi tu, si tempora futura Manichæi prædicebat Apostolus, utrùm tu videas modò Deum facie ad faciem. 1. Cor. 13. 8.

Caput XII.

Fel. dixit: *Non tantum ego possum contra tuam virtutem, quia mira virtus est gradus Episcopalis, deinde contra leges Imperatorum: & superiùs petivi* C *compendivè, ut doceas me quid est veritas: & si docueris me quid est veritas, patebit quod teneo mendacium esse.*

Aug. dixit: Apparuit te probare non potuisse Apostolum Christi esse Manichæum: quare autem non potueris, breviter expono. Dixisti inde te probare Manichæum esse Apostolum Christi, quia paraclitum venturum promisit Christus Spiritum-sanctum: & quia non invenires quando venerit quem Christus promisit, hinc te cre- D dere ipsum esse Manichæum. At verò ubi probavi per Scripturas sanctas, ecclesiasticas, canonicas, quando venerit apertissimè Spiritus-sanctus, quem venturum promisit Dominus Christus, convertisti te, ut diceres, debere tibi ostendi quid docuerit, & utrùm Manichæi doctrinam evacuaverit. Cùm ergo respondissem Manichæum post Apostolos fuisse in carne; illorum autem doctrinam, ante quàm Manichæus natus esset, ab ipsis fuisse prædicatam: dixi tamen unum ipso- E rum Apostolorum Paulum per Spiritum-sanctum, qui in omnes Apostolos venerat, prophetasse etiam de ista vestra doctrina, quia futura erat, & eam appellasse doctrinam dæmoniorum mendaciloquorum; ubi ostendi ea, quæ dixit Paulus futura in ipsa doctrina, ad vestram professionem pertinere, id est, prohibitionem nuptiarum; quia omnem concubitum, & cum uxore, fornicationem esse dicitis: & abstinentiam à cibis quos Deus creavit; quia novi vos quosdam cibos dicere im- F mundos, cùm ipse sequatur & dicat, Omnis creatura Dei bona est. Cùm hîc à te exigerem ut responderes, dixisti Manichæum vos docere initium, medium & finem, & cursum solis & lunæ, & cetera talia, quæ cùm ego ostenderem ad Christianam doctrinam non pertinere; respondisti apostolum ipsum Paulum dixisse, quia ex parte scit & ex parte prophetat. Dixi nos non posse scire divina, cùm sumus in hac vita; & hîc videre per speculum & in ænigmate, tunc autem facie G ad faciem: & quæsivi à te, si hoc putas dixisse apostolum Paulum, quòd venturus esset Manichæus, qui doceret quod non poterat Paulus, pertinere ad te, qui te dicis accepisse ipsum Spiritum, videre modò Deum facie ad faciem. Quod quia non potes, manifestum est apostolum Paulum de illa vita dixisse, de qua dicit & Johannes: 1. Joan. 3. 2. Dilectissimi, filii Dei sumus, & nondum apparuit

quid erimus : scimus autem, quia cùm apparuerit, similes ei erimus ; quoniam videbimus eum sicuti est. Hoc tu cùm audisses, dixisti te non valere contra meam virtutem : quæ virtus mea non est, sed si aliqua est, ab illo mihi data est ad redarguendos errores, qui virtus est omnium fidelium suorum, & pleno corde de se præsumentium. Dixisti etiam quòd te Episcopalis terreat auctoritas : cùm videas quanta pace inter nos agamus, quanta tranquillitate disputemus ; quemadmodum populus præsens nullam tibi vim faciat, nullum terrorem incutiat, sed tranquillissimus audiat, sicut decet Christianos. Dixisti etiam timere te leges Imperatorum : hoc pro vera fide non timeret, quem Spiritus-sanctus impleret : nam & Petrus apostolus in passione Domini timuit, & ter negavit ; ubi autem eum paraclitus, quem Christus promiserat, Spiritus-sanctus implevit, pro fide Domini crucifixus est ; & ille qui primò habuit negationem timoris, postea implevit gloriosissimam passionem confessionis. Tu itaque ex hoc ipso quòd timere te dixisti leges Imperatorum, quamvis & de ceteris rebus satis apparet, quòd non inveneris Spiritum paraclitum veritatis : quia & si non timeres, aliis rebus convincereris.

Fel. dixit : *Et Apostoli timuerunt.*

Aug. dixit : Timuerunt ut caverent, non ut fidem suam comprehensi edicere dubitarent. Tu autem jam hinc timere debuisti, ut non hîc te inveniremus : jam in medio es ; quare times, nisi quia quod dicas non habes ? Nam & si Imperatores timuisses, antè tacuisses. Nunc verò cùm hesterno die libellum Curatori dederis, & publicè clamitaveris, cum codicibus tuis te paratum esse incendi, si aliquid mali in ipsis fuerit inventum : unde herì leges flagitabas quasi fortis, hodie veritatem fugis ut timidus.

Fel. dixit : *Non veritatem fugio.*

Caput XIII.

Aug. dixit : Dic ergo, si vides Deum facie ad faciem, secundùm pollicitationem tuam ; quia dixisti apostolum Paulum de vobis dixisse, quia tam plenam veritatem accepturi essetis : ut intelligamus, vel credamus, Apostolum habuisse ex parte, & te totum.

Fel. dixit : *Non veritatem fugio, sed veritatem quæro. Quod tu dicis, quia non teneo, probetur mihi per Scripturas deificas : hoc quæro jam.*

Aug. dixit : Priùs profitere te non potuisse probare Manichæum apostolum Jesu Christi : & quantum potuero, cùm omnia exstirpata fuerint contraria de corde tuo per ministerium meum, donante Domino, insero tibi quæ scit scientia veritatis, quæ perducat ad Deum, initians à fide.

Fel. dixit : *Quia hoc dicis tu, ut legem meam negem, & accipiam alteram, meliorem dumtaxat, quod quæro ego ; non hoc respondeo, ut legem meam negem ante quàm alteram accipiam.*

Aug. dixit : Sed priùs de vase funditur quod adversum habet, & sic impletur quod bonum est : aut si adhuc dubitas fundere, defende quo plenus es. Ostendam enim tibi, quantum me Dominus adjuvat, quantâ immunditiâ & blasphemiis plena sit doctrina Manichæi, si permittas ut legatur illa epistola, de cujus initio jam tractavimus, & non potuisti probare apostolum Christi

A esse Manichæum : sed ideo moras innectis, ne cetera legantur, ubi apertè vestra sacrilegia deprehenduntur ; aut si permittis, legantur.

Fel. dixit : *Permitto ; quia dixisti omnia immunda fundi, & sic bona immitti : hoc enim dictum est sanctitatis tuæ. Ad quod & ego dico : Nullus aquam fundit, nisi alter impleverit.*

Aug. dixit : Hoc vides quàm inconsideratè dixeris, ut mitiùs loquar, & non dicam insanè. Utique de vase tibi similitudinem posui : in vas B plenum nemo potest aliquid mittere, nisi fundatur illud quo plenum erat.

Fel. dixit : *Unum dixisti, & ego dixi duo.*

Aug. dixit : Si duo vasa dixisti, vis illum [a] parem tuum fundimus & implemus illum, ut possis tu fundere quod habes ?

Fel. dixit : *Ambo unam aquam habemus.*

Aug. dixit : Cùm ergo ambo pleni sitis aquâ vestrâ, quid implebimus, ut doceamus vos, nisi aliquis vestrûm fuderit quod habet ? Aut si bo- C num est, & ideo debet teneri ut defendatur & legatur illa epistola, videamus si vel cetera possunt defendi, si in ipso initio defecisti : aut si dicis te in illo non defecisse, proba nobis quomodo Manichæus sit apostolus Christi.

Fel. dixit : *Christus dixit, Spiritum-sanctum missurum se, qui in omnem veritatem inducat.*

Aug. dixit : Si habes illum, adtende ad id quod te jam dudum interrogavi. Dixisti enim ad ipsius doctrinam pertinere, etiam ista mundana D cognoscere : dic mihi quot sunt stellæ, si introductus es in istam omnem veritatem.

Fel. dixit : *Et ego dico, quia si Paraclitus per Apostolos locutus est, & per Paulum : & ego peto sanctitatem tuam, ut illa mihi ostendas quæ jam dixi.*

Aug. dixit : Confitere te non potuisse ostendere quod ego interrogavi, & ostendam secundùm Scripturas quod pertineat ad fidem Christianam.

Fel. dixit : *Et ego, si mihi adtuleris scriptu-* E *ras Manichæi, quinque auctores quos tibi dixi, quidquid me interrogaveris, probo tibi.*

Aug. dixit : De ipsis quinque auctoribus est ista epistola, cujus aperuimus principium, & invenimus ibi scriptum, *Manichæus apostolus Jesu Christi :* & video quia ipsum principium non mihi exponis, quia non probas quomodo Manichæus sit apostolus Jesu Christi.

Fel. dixit : *Si in* [b] *ista non probo, in secundo probo.*

F Aug. dixit : In quo secundo ?

Fel. dixit : *In Thesauro.*

Aug. dixit : Thesaurum istum, quem ideo tali nomine appellatis, ut miseros seducatis, quis scripsit ? Manichæus ? Nolo mihi ab illo probes : quia ille Manichæus mentitur, dicendo se esse quod non est.

Fel. dixit : *Tu proba mihi per alterum.*

Aug. dixit : Quid vis tibi probem ?

Fel. dixit : *Quia mentitur Manichæus.*

G Aug. dixit : Quia tu non potes probare verum dicere Manichæum, oportet ut ego probem mentitum esse Manichæum ?

Fel. dixit : *Quare non potui probare ? Numquid prolatæ sunt scripturæ quas ego petivi, & non probavi ?*

[a] *Illum* fortè Felicis *parem* vocat Cresconium, cujus verba retulimus suprà in Admonitione hisce Actis præfixa, pag. 470.

[b] Lov. *si in isto.* Ceteri libri, *si in ista*, subaudi, epistola Fundamenti.

Aug.

Aug. dixit: Sed scripturas Manichæi petis, quibus fidem non habemus: aliunde proba. Ego autem de ipsa scriptura Manichæi tibi probo mentitum esse Manichæum, & blasphemasse Manichæum.

Fel. dixit: *Afferantur libri.*

Aug. dixit. Præsens est epistola Manichæi, quam dicitis Fundamenti. Initium in ædificio nullum est, nisi fundamentum: si eum ostendero in ipso fundamento ruinam fecisse, ceteram ejus constructionem ut quid quærimus?

Caput XV.

Fel. dixit: *Hoc dicis*, [a] *in ipsa ostendens ruinam esse: & ego dico, da arbitros quantos & tu habes, & tibi probo quia non mentitur.*

Aug. dixit: Absit à nobis & à genere humano, ut quantos hîc vides, tantos videas Manichæos.

Fel. dixit: *Da dixi, quæ à te petivi.*

Aug. dixit: Quos vis ergo ut dem tibi?

Fel. dixit: *Quos tu volueris.*

Aug. dixit: Ego istos do, si habes meliores, pete.

Fel. dixit: *Quomodo istos das?*

Aug. dixit: Præsentes qui nos audiunt.

Fel. dixit: *Isti mihi non favent.*

Aug. dixit: Ergo tu tales quæris qui tibi faveant, non qui veritati?

Fel. dixit: *Qui me audiant, & non tantùm me, sed & ipsam scripturam, ut probetur an verum dicit, an mentitur.*

Aug. dixit: Vides ergo quia audiunt. Legamus cetera: quia tu istam epistolam Manichæi esse confessus es.

Fel. dixit: *Non nego.*

Caput XVI.

Aug. dixit: Ergo legatur.

Fel. dixit: *Arbitros non habeo.* Et adjecit: *Legatur caput illius.* Et cùm legeretur, & ventum esset ad locum ubi scriptum habet eadem epistola: *Pax Dei invisibilis & veritatis notitia sit cum fratribus suis & carissimis, qui mandatis cælestibus credunt pariter atque deserviunt: sed & dextera luminis tueatur & eripiat vos ab omni incursione maligna, & à laqueo mundi, pietas verò Spiritus-sancti intima vestri pectoris adaperiat, ut ipsis oculis videatis vestras animas.*

Felix dixit: *Da scripturam quæ ista redarguat.*

Aug. dixit: Adhuc nihil mali audivimus, nisi quòd ausus est Manichæus apostolum Christi se nominare. Nam ea quæ dixit, adhuc ad tectorium fallaciæ pertinent, & ad ovinam pellem, quibus eis priùs dicit verba bona, ut possit introducere mala. Sed quid velit per hæc verba introducere, videamus. Si enim aliquid mali introduxerit, & ista verba mala erunt & seductoria: si autem aliquid boni in posterioribus & veri dixerit, necessitate [b] comprehendemus: Permitte ergo legantur sequentia.

Fel. dixit: *Si ergo asseris, quia in primo bona ponuntur, & postea mala immittuntur, quomodo ego tibi possum credere, cùm mihi primò bona dixeris?*

Aug. dixit: Ego adhuc ista nec bona dixi, nec mala. Nihil mali adhuc audivimus, dixi: non dixi, Jam aliquid boni audivimus. Malum enim illud solum dixi, quòd ausus est dicere se apostolum Christi. Verba verò quæ dixit in consequentibus, tunc erunt mala, si mali aliquid introduxerint: tunc erunt bona, si boni aliquid introduxerint. Permitte ergo ut sequentia legantur: quare times?

Fel. dixit: *Non timeo.*

Aug. dixit: Permitte ergo ut legantur.

Fel. dixit: *Legantur.*

Caput XVII.

Et cùm legeretur, & ventum esset ad locum ubi scriptum habet: *Ita autem fundata sunt ejusdem splendidissima regna supra lucidam & beatam terram, ut à nullo umquam aut moveri aut concuti possint:* Augustinus dixit, Terram istam quam dicit, unde habebat? Fecit eam, an genuit eam, an æqualis & coæterna illi erat? Istam dico terram lucidam & beatam quam dicit.

Fel. dixit: *Quomodo scriptum est, In principio fecit Deus cælum & terram, & terra erat invisibilis & coinquinabilis & incomposita? Ego ita intelligo: In principio fecit Deus cælum & terram & terra erat: quasi duæ terræ mihi videntur esse, secundùm quod Manichæus dicit duo regna.* Gen. 1. 1.

Aug. dixit: Quia Scripturam commemorasti nostram, quam soletis blasphemare, ad me pertinet exponere illam, & ostendere tibi, sine blasphemia esse illud scriptum, & cum veritate, & non secundùm Manichæum; ut deinde tu vel in secundis mihi respondeas quod interrogavi.

Fel. dixit: *Respondeo.*

Aug. dixit: Quod scriptum est, In principio fecit Deus cælum & terram: breviter complexa est Scriptura quid fecerit Deus. Deinde quia nondum apparebat hæc terra quam fecerat, ante quàm eam distingueret & ornaret, qualem terram fecerat Deus, secuta Scriptura exposuit, qualis terra erat de qua dixerat, In principio fecit Deus cælum & terram: tamquam cùm audissemus, In principio fecit Deus cælum & terram; quæreremus, qualem terram, subjecit & ait, Terra autem, id est, illa quam fecerat Deus, invisibilis erat & incomposita. Non ergo duas terras dixit, sed qualis illa fuerit exposuit. Tu itaque responde nunc mihi quod breviter interrogavi: Terra ista lucida & beata quam dicit Manichæus, supra quam fundata erant regna Dei, ab ipso Deo facta erat, an genita de illo erat, an coæterna illi erat? Unum de tribus, nisi molestum est, sine tergiversatione responde.

Fel. dixit: *Ipsa se scriptura interpretatur.*

Aug. dixit: Si ergo nosti esse hîc aliquem locum, ubi hoc dicat scriptura, quia illam terram vel genuit Deus, vel fecit, vel coæterna illi erat, aperi ad locum quem nosti, & lege mihi.

Fel. dixit: *Non est in ista scriptura, sed in altera.*

Aug. dixit: Credo ergo, quia si qua est illa scriptura, meministi quid ibi dixerit. Itaque tu mihi responde, qui nosti illam scripturam: & si dixero quia non sic habet, convinces me. Si autem sic cognovero, secundùm hoc disputo quod tu ipse responderis. Dic ergo an fecerit terram istam Deus, an genuerit, an coæterna illi fuerit: qui legisti in nescio quo libro, ubi esse hoc scriptum dicis.

Fel. dixit: *Quia modò sanctitas tua interpretata est scripturam tuam, quomodo voluisti & acceptavi, & tu sic mihi accepta quidquid dixero.*

Aug. dixit: Interim quod interrogavi, si ni-

[a] Sic MSS. At editi, *ostende in ipsa ruinam esse.*

[b] In MSS. *reprehendimur.*

hil me contrà moverit accepto: si autem aliquid A moverit, motum meum indico tibi, ut ad ipsum respondeas.

Fel. dixit: *Ego non respondi ad tua dicta.*

Aug. dixit: Quia prius est ut mihi ad id quod interrogavi respondeas, tamen feci etiam ut tibi prior respondeam: fortè non te movit, ideo non respondisti; fortè & me non movebit, cùm responderis. Responde ergo ad quod interrogavi.

Caput XVIII.

Fel. dixit: *Respondeo.* Et adjecit: *Dixisti ergo de terra illa in qua Deus habitat, an facta est* B *ab illo, an generavit illam, an coæterna illi est. Et ego dico, quia quomodo Deus æternus est, & factura apud illum nulla est, totum æternum est.*

Aug. dixit: Non illam ergo genuit, neque fecit?

Fel. dixit: *Non, sed est illi coæterna.*

Aug. dixit: Si autem genuisset illam, non illi esset coæterna?

Fel. dixit: *Quod nascitur, finem habet: quod innatum, non habet finem.* C

Aug. dixit: Quibus ergo erat ille pater, aut cujus erat pater, quem modò patrem nominavit? Si enim nihil genuerat, pater esse non poterat.

Fel. dixit: *Sed sunt alia quæ generavit.*

Aug. dixit: Illa ergo quæ generavit, non sunt illi coæterna, an & ipsa coæterna sunt?

Fel. dixit: *Coæterna sunt illi quidquid Deus generavit.*

Aug. dixit: Ergo errasti, quod superiùs dixisti, *Omne quod nascitur, finem habet.* D

Fel. dixit: *Interim quia secundùm generationem carnis locutus sum, erravi.*

Aug. dixit: Modestissimè confessus errorem, merearis intelligere veritatem.

Fel. dixit: *Faciat Deus.*

Aug. dixit: Adtende ergo jam, ut incipias cognoscere errorem scripturæ hujus. Si quæ genuit Deus, coæterna non sunt illi, melior est terra illa quam non generavit Deus, ubi habitant omnia quæ generavit Deus, quam terram dicis E ab eo non generatam.

Fel. dixit: *Coæquantur sibi omnia, & quæ generavit, & quæ non generavit, id est, terra illa ubi commorabatur.*

Aug. dixit: Quid, ipse qui generavit, æqualis est illis omnibus, aut major est illis?

Fel. dixit: *Et qui generavit, & quos generavit, & ubi positi sunt, omnia æqualia sunt.*

Aug. dixit: Unius ergo substantiæ sunt?

Fel. dixit: *Unius.* F

Aug. dixit: Hoc quod est Deus pater, hoc sunt filii ipsius, hoc & terra illa?

Fel. dixit: *Hoc unum sunt omnes.*

Aug. dixit: Hujus ergo terræ non est pater, sed inhabitator?

Fel. dixit: *Etiam.*

Aug. dixit: Si nec genuit illam, nec fecit illam, quomodo ad eum pertineat nisi sola vicinitate non video, quomodo si habeat aliquis vicinum bonum: & duæ jam erunt res ambæ inge- G nitæ, terra & pater.

Fel. dixit: *Immo tres sunt, pater ingenitus, terra ingenita, & aër ingenitus.*

Aug. dixit: Hoc totum una substantia est?

Fel. dixit: *Una.*

Aug. dixit: Et ita fundata, ut à nullo umquam moveri aut concuti possit?

A Fel. dixit: *Motio & concussio habet distantiam.*

Aug. dixit: Habeat: sed tamen talia fuerunt, ut à nullo umquam moveri aut concuti possent?

Fel. dixit: *Est distantia inter moveri & concuti.*

Aug. dixit: Non inde te interrogo.

Fel. dixit: *Sed inde me vis tenere.*

Aug. dixit: Quomodo vis, accipe moveri: non poterat moveri?

B Fel. dixit: *Non dico, quia non poterat moveri, sed motio distantia est.*

Aug. dixit: Sed ita dixi, nec moveri, nec concuti. Non dixi, moveri quidem potest, sed concuti non potest; aut concuti quidem potest, moveri non potest: sed ambas res dixi, non posse nec moveri, nec concuti.

Fel. dixit: *De ambabus rebus distantia est inter moveri & concuti.*

Aug. dixit: Legamus ergo sequentia, videa- C mus si Deus iste qui fundata habebat regna super lucidam & beatam terram, quæ à nullo umquam moveri & concuti possunt, neminem timuit, sicut oportebat ut neminem timeret, cujus regna sic fundata erant, ut à nullo aut moveri aut concuti possent. Et legit sequentia: *Iuxta unam verò partem ac latus illustris illius ac sanctæ terræ.* Et cùm legeret interrogavit: Quod latus? dextrum, an sinistrum?

Fel. dixit: *Hanc tibi ego non possum interpre-* D *tari scripturam, & exponere quod ibi non est: ipsa sibi interpres est; ego non possum dicere, ne fortè incurram in peccatum.*

Aug. dixit: Legatur hoc ergo quod sequitur. Et cùm legeret, & ventum esset ad locum ubi habet: *Lucis verò beatissimæ Pater, sciens labem magnam ac vastitatem quæ ex tenebris surgeret, adversùs sua sancta impendere sæcula, nisi quod eximium ac præclarum & virtute potens numen opponat, quo superet simul ac destruat stirpem tenebrarum, qua* E *exstinctà perpetua quies lucis incolis pararetur.* Augustinus dixit: Nunc jam quia cœperunt apertæ blasphemiæ, si defendendas putas, dic quid ista gens tenebrarum, quam videtur Deus timuisse, ne magna labes & vastitas ex tenebris in regna ejus irruerent, nocere poterat Deo; maximè cujus regna superiùs dixit ita fundata, ut à nullo umquam moveri aut concuti possent. Quid ergo illi factura erat gens ista? Poterat ei nocere, an non poterat? Responde unum è duobus.

F Fel. dixit: *Ego respondeo: Si nihil contra Deum est, secundùm quod dixit scriptura Manichæi, quia est alterum regnum; pro qua caussa Christus missus est, ut nos liberaret de laqueo mortis hujus? cujus est iste laqueus & mors? Si adversarius nullus contra Deum est, ut quid baptizati sumus? Ut quid Eucharistia, ut quid Christianitas, si contra Deum nihil est?*

Aug. dixit: Quia video te nolle respondere ad id quod te interrogo, & te interroga- G re ut tibi respondeam; & hoc non recuso: dum tamen memineris quia tibi interroganti ego respondeo, tu autem mihi interroganti respondere noluisti. Sed quia me interrogasti, audi quod interrogasti. Nos quidem dicimus liberatorem Christum venisse, & à peccatis nostris dicimus nos liberari, quia nos non sumus de substantia Dei geniti, sed per ejus Ver-

bum facti à Deo. Multum autem interest inter natum de substantia Dei, & factum à Deo quod non est de substantia Dei. Quidquid ergo fecit Deus, potest esse mutabile; ipse autem Deus non est mutabilis: quia non possunt æquari opera artifici & conditori. Tu autem qui paulò antè ad interrogationem meam dixisti, quia *& Pater qui generavit ibi lucis filios, & aër, & ipsa terra, & ipsi filii una substantia sunt, & æqualia sunt omnia*, oportet ut dicas mihi, huic substantiæ utique incorruptibili, quomodo poterat nocere gens tenebrarum. Si enim poterat nocere ei, non erat natura incorruptibilis: si autem non poterat, nulla caussa erat quare prœlium agitaret, & illud numen quod dicit, huc mitteret.

Fel. dixit: *Dilationem peto, ut possim respondere.*

Aug. dixit: Quando? Cras intermissus sufficit?

Caput XX. Fel. dixit: *Intermitte mihi tres dies, id est, hodie, & cras, & perendie, aut usque ad diem qui est post Dominicum, id est, pridie idus Decembris.*

Aug. dixit: Video te dilationem ad respondendum petiisse; humanum est, ut concedatur tibi: sed si respondere non potueris ad præstitutum diem, quid fiet?

Fel. dixit: *Ero victus.*

Aug. dixit: Quid si fugeris?

Fel. dixit: *Reus ero civitatis hujus, & ubique, & legis meæ.*

Aug. dixit: Immo hoc dic: Si fugero, sic habear tamquam si anathemavero Manichæum.

Fel. dixit: *Hoc dicere non possum.*

Aug. dixit: Ergo apertè nobis dic, quia fugere cogitas, & nemo te tenet.

Fel. dixit: *Non fugio.*

Aug. dixit: Ut video, non vis quasi victus abscedere: sed saltem hoc dic, Si fugero, victus sum.

Fel. dixit: *Dixi.*

Aug. dixit: Et unde apparebit te fugisse propter Gesta?

Fel. dixit: *Iube ut quem elegero, cum ipso sim.*

Aug. dixit: Elige tibi aliquem de præsentibus istis fratribus, qui ad cancellum stant.

Fel. dixit: *Sim cum illo qui est in medio.*

Aug. dixit: Sicut tibi elegisti, usque ad diem cum illo eris.

Fel. dixit: *Etiam, & ego hoc consentio.*

Bonifacius dixit: *Præstabit Christus, ut si cum illo veniam, Christianus est.*

Augustinus Episcopus Ecclesiæ catholicæ Hipponeregiensis, his in ecclesia coram populo Gestis subscripsi.

Felix *Christianus, cultor legis Manichæi, his in ecclesia coram populo Gestis subscripsi.*

LIBER SECUNDUS.

Acta cum Felice Manichæo secundâ die.

Caput I. Cum ventum esset ad diem præstitutum, id est, ad pridie iduum Decembrium, res sic agi cœpit in ecclesia pacis. Augustinus Episcopus Ecclesiæ catholicæ Hipponeregiensium regionum dixit: Pridem cùm sermonem haberemus, dilationem te petiisse meministi, cùm ad ea quæ interrogaveram in præsenti respondere non posses. Si ergo tam lato temporis spatio, post diem scilicet quintum aliquid excogitasti, responde. Hoc enim tunc interrogaveram: Si Deo nocere nihil poterat, quare bellum gessit cum gente, quam dicitis tenebrarum, in quo bello naturæ dæmonum misceret substantiam suam, quæ hoc est quod ipse, sicut jam interrogatus dixisti? Si autem nocere ei poterat, non incorruptibilem Deum colitis, qualem veritas & Apostolica doctrina testatur.

Fel. dixit: *Ex quo à sanctitate tua recessi, ut ad diem constitutum reversus essem, ut responderem tuæ interrogationi, quæcumque velles interrogare, ventum est ad diem: & quia nullam scripturam inter manus habui, quia non mihi sunt redditæ unde me instruere possem; nullus enim ad certamen exit, nisi prius* [a] *munitus fuerit, & nullus litigator potest sine suis chartis litigare; similiter & ego sine mea scriptura respondere non possum.*

Aug. dixit: Istam tergiversationem tanto dierum spatio excogitasti, quæ te in caussa perdita & errore sacrilego, quid respondeas non habentem adjuvare nihil poterit. Notum est enim omnibus qui aderant, quos etiam nunc adesse video, te dierum tantùm dilationem petiisse: debuisse autem petere etiam codices, quando dilationem petiisti, si his te putabas instrui posse ad respondendum; quod non fecisti. Novi te petiisse codices, non quidem ad instructionem inspiciendos, verùm hoc longè ante quàm peteres dilationem: cùm verò dilationem petiisti, codicum tibi reddendorum & inspiciendorum, ut esse posses instructior, nullam fecisti mentionem.

Fel. dixit: *Modò peto codices, reddantur mihi, & venio ad certamen post biduum, & si victus fuero, quod deliberaveris, subeo.*

Aug. dixit: Rudem te in ista scelerata secta non esse puto, quod & fateris. Non te autem habere quod respondeas, etsi tu non fatearis, omnis homo jam videt. Sed quia codices tuos repetis, qui sub sigillo publico custodiuntur, quibus inspectis dicis te instructum venire posse post biduum; illud quod jam constat, objectis quæstionibus te respondere non potuisse recole. Tolle autem codices tuos, & dic quid inde velis tibi proferri, quod modò inspicias, & respondeas.

Fel. dixit: *Omnes scripturas quæ mihi sublatæ sunt. Ista enim epistola Fundamenti est, quod & sanctitas tua bene scit, quod & ego dixi, quia ipsa continet initium, medium & finem. Ipsa legatur, & quidquid malum objicitur legi meæ, probetur: &*

[a] Am. & MSS. *militatus.*

nego illam, si probata fuerint illa crimina, quæ objiciuntur legi meæ.

Aug. dixit: Quoniam fateris hanc esse epistolam, ubi doctrinæ vestræ initium, medium & finis continetur, hoc initium quàm sit sacrilegum, ubi Deum dicitis pugnasse contra gentem tenebrarum, & miscuisse naturæ dæmonum polluendam & ligandam partem suam, quæ hoc est quod ipse; tam sacrilegum est, ut ferri vix ab audientibus possit: hoc objicitur primò sectæ vestræ, sive initium hoc voces, sive medium, sive finem, non valde id curo; hoc tamen de hac epistola, quam fateris esse Manichæi, lectum esse non negas: hoc vobis objicitur, hoc defende, si potes, ut ad alia veniamus. Unde iterum interrogo: Si Deum incorruptibilem colitis, quid ei nocere poterat nescio quæ gens adversa quam fingitis? Si nihil ei nocere poterat, nulla caussa fuit quare partem suam naturæ dæmonum commisceret. Si autem nocere ei poterat, non Deum incorruptibilem colitis.

Cap. II. Fel. dixit: *Manichæus dicit duas esse naturas, & modò inde culpatur, quia dixit duas esse, bonam & malam. Christus in Evangelio duas dicit esse arbores: Arbor bona numquam facit fructum malum, & arbor mala numquam facit fructum bonum.* (Matth. 7. 17.) *Ecce duas naturas. Deinde in Evangelio scriptum est, Numquid bonum semen seminasti in agro? unde apparuerunt zizania? Hoc inimicus fecit.* (Matth. 13. 27.) *Iste inimicus si non est extraneus à Deo, probetur mihi: si ad Deum pertinet inimicus iste, quale semen seminavit? Item in Evangelio scriptum est, Christo dicente, quia in novissimis temporibus thronum in medio sæculo ponet, & mittet Angelos suos in Orientem & Occidentem, Septemtrionem & Meridiem, & congregabit omnes gentes ante se, & separabit illos, sicut pastor separat agnos ab hœdis.* (Matth. 25. 41.) *Et ut compendivè dicam, agnis dicet, Ite in regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Hœdis dicet qui in sinistra parte sunt, Recedite à me qui operati estis iniquitatem: nomen enim meum habuistis, sed opera non fecistis: ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus. Qui sunt qui nomen Christi habent, & mittuntur in ignem æternum cum diabolo & angelis ejus; & ad quam partem pertinent isti, quibus Christus non permiscetur, & nomen ejus portant? Hoc enim Manichæus dicit, quia quos Christus damnat, ipsius non sunt. Nam Paulus apostolus dicit, Prudentia carnis inimica est Deo, legi enim Dei non est subjecta, nec enim potest.* (Rom. 8. 7.) *Hoc Manichæus dicit, quia quæ inimica est Deo, ad Deum non pertinet: si autem ad Deum pertinet, ipse sibi inimicum fecit: hoc Manichæus non dicit. Iterum Paulus dicit, Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, ad non contemplandam claritatem Evangelii Christi, qui est imago Dei.* (2. Cor. 4. 4.) *Ipse Paulus iterum dicit: Datus est mihi stimulus carnis,* [a] *angelus satanæ qui me colaphizet die ac nocte: propter quod ter Dominum rogavi ut discederet à me; & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate probatur.* (2. Cor. 12. 7.) *Ecce quid Apostolus dixit, ecce quid Evangelista: cùm Manichæus hoc asserat, quia est extraneus à Deo, qui contra Deum bellavit: sive quia Christus crucifixus est, sive quia Apostoli omnes propter Dei mandatum; iste qui eos crucifixit, cui mandatum Dei non placet, hoc mihi dicat sanctitas tua, si ad Deum pertinet.*

[a] Editi, *carnis meæ.* Abest *meæ* à MSS.

Aug. dixit: Scripturas sanctas, quas non intelligendo longè à veritate aberratis, commemorare voluisti, velut ex eis patrocinium adhibens vaniloquiis vestris. Inter omnia tamen, quæ partim sicut verè scripta sunt, partim aliter quàm scripta sunt commemorasti, nusquam ostendere potuisti, quia Deus regnis suis hostilem naturam imminentem repellere volens, ut habeat quietem, partem suam, quæ hoc est quod ipse, naturæ contrariæ dæmonum miscens, colligari ab eis & contaminari fecerit. Hoc autem est quod vobis objicitur, unde quid respondeas non inveniendo, commemorasti divinarum Scripturarum capitula, ubi de peccatoribus dictum est, quia non pertinent ad beatam vitam, quam bonis & fidelibus donat Deus: & has velut duas naturas accipi voluisti, secundùm deliramenta Manichæi. Veritas autem dicit, omnia ista quæ videmus & quæ non videmus, quæ naturaliter subsistunt, à Deo facta esse: in quibus rationalem creaturam, etiam ipsam factam, sive in angelis sive in hominibus accepisse liberum arbitrium; quo libero arbitrio si Deo servire vellet, secundùm voluntatem ac legem Dei, haberet apud eum æternam felicitatem: si autem legi ejus subdi noluisset, sed potestate suâ usa contra ejus fecisset imperium, secundùm ejus justitiam pœnæ debitæ subjaceret. Hæc omnipotentia Dei in creandis [b] omnibus, hæc justitia in remunerandis peccatoribus. Esse autem liberum arbitrium, atque inde peccare quemque si velit, non peccare si nolit, non solùm in divinis Scripturis, quas non intelligitis, sed etiam in verbis ipsius Manichæi vestri probo. Circumclusus enim videt potentiam veritatis, contra quam conatus fuerat aliam naturam quam non fecit Deus, inducere contra Deum, non solida veritate, sed inani phantasmate: tamen ad confitendum verum de libero arbitrio, plus in eo valuit natura humana in qua eum Deus effecit, quàm fabula sacrilega quam sibi ipse confinxit.

Audi ergo de libero arbitrio, primò ipsum Dominum, ubi duas arbores commemorat, quarum mentionem ipse fecisti: audi dicentem, Aut facite arborem bonam & fructum ejus bonum, aut facite arborem malam & fructum ejus malum. Cùm ergo dicit, Aut hoc facite, aut illud facite: potestatem indicat, non naturam. Nemo enim nisi Deus facere arborem potest: sed habet unusquisque in voluntate, aut eligere quæ bona sunt, & esse arbor bona; aut eligere quæ mala sunt, & esse arbor mala: non quia mala ipsa quæ eliguntur, aliquam habeant in se ipsis substantiam; sed quia Deus, omnia quæ condidit, gradibus suis condidit, generibusque distinxit, cælestia atque terrena, immortalia atque mortalia, & omnia bona in suo genere condidit: animam habentem liberum arbitrium, sub se ipso & supra cetera collocavit; ut si serviret superiori, dominaretur inferiori; si autem offenderet superiorem, pœnam ex inferiore sentiret. Hoc ergo Dominus dicens, Aut facite illud, aut facite illud: ostendit esse in potestate quid facerent, ipse securus & certus in se tamquam Deus; & quia si bonum eligerent, præmium ejus acciperent, si malum eligerent, pœnam ejus sentirent: semper autem ille justus est aut remunerator, aut damnator.

[b] Editi, *hominibus.* Meliùs MSS. *omnibus.*

CAPUT V.

AUDI ergo jam quemadmodum Manichæus ipse tam perversus, tam superbus, ut aliam introducens naturam, se æqualem Deo faceret, Deum ad se ipsum deponeret, confessus sit tamen esse liberum arbitrium: in Thesauro vestro, cui tale nomen ad decipiendos homines indidistis, certè sic loquitur, quod & tu ipse cognoscis. *Hi verò qui negligentiâ suâ à labe prædictorum spirituum purgari se minimè permiserint, mandatisque divinis ex integro parum obtemperaverint, legemque sibi à* [a] *suo liberatore datam pleniùs servare noluerint,* B *neque ut decebat sese gubernaverint,* &c. Vides in his verbis confirmatum esse, etiam à nesciente quid loqueretur, liberum arbitrium. Qui enim servare legem non vult, in potestate ejus est, si velit. Non enim dixit, non potuerint; sed, *noluerint*. Hoc certè quod nolunt servare legem, non à gente tenebrarum coguntur: si enim coguntur, non nolunt, sed non possunt: si autem nolunt, non utique coguntur ut non faciant, sed voluntate sua nolunt. Hoc ergo quod in eorum C voluntate est ut nolint, peccatum est certè sine aliqua necessitate gentis tenebrarum. Hoc agnosce esse peccatum sine necessitate gentis tenebrarum: & inde vides unde veniant omnes culpæ, unde merita culparum, unde distributiones pœnarum.

CAP. VI.

HABETIS etiam hoc in scripturis apocryphis, quas canon quidem catholicus non admittit, vobis autem tanto graviores sunt, quanto à catholico canone secluduntur. Aliquid etiam inde commemorem, cujus ego auctoritate non teneor, D sed tu convinceris. In Actibus scriptis à [b] Leutio, quos tamquam Actus Apostolorum scribit, habes ita positum: *Etenim speciosa figmenta, & ostentatio simulata, & coactio visibilium, nec quidem ex propria natura procedunt, sed ex eo homine, qui per se ipsum deterior factus est per seductionem.* Vide quemadmodum hic, & *per se ipsum* dicit, & *per seductionem*. Fuit enim seductor hominis diabolus, non naturâ peccator, sed prior voluntate peccator. Sed quia erat in hominis potestate seductori E non consentire, ideo positum est, & *per se ipsum*, & *per seductionem*: ut in eo quod positum est, *per se ipsum*, liberum arbitrium; in eo verò quod positum est, *per seductionem*, intelligas diabolum, non oppressorem inviti, sed tentatorem volentis.

CAPUT VII.

PROINDE quia ego respondi, & quantum potui probavi, ea quæ scripta sunt in libris sanctis de peccatoribus & de justis, non ad diversitatem naturarum, sed ad distinctionem merito- F rum pertinere, in quibus meritis non necessitatem natura facit; sed voluntas culpam: responde tu ad illud quod jam interrogavi, Si Deo nocere nihil poterat, quare partem suam, substantiam suam, hoc quod ipse est, polluendam & ligandam dæmonibus miscuerit, quod in nulla divina Scriptura canonica potueris invenire? Si autem nocere ei poterat; non Deum incorruptibilem colitis, de quo Apostolus dicit, Regi autem sæculorum immortali, invisibili, incorruptibili, so- G li Deo honor & gloria in sæcula sæculorum. (1. Tim. 1. 17.) Denique idem dicit, Deus habitat lucem inaccessibilem. (1. Tim. 6. 16.) Numquid ad illam lucem non accedunt sancti, de quibus scriptum est, Accedite ad eum, & illuminamini? (Psal. 33. 6.) Numquid ad illam lucem non A accedunt de quibus dicitur, Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt? (Matth. 5. 8.) Sed quia non ad eam potest accedere, nisi cui Deus ipse donaverit ut accedat; ideo per se ipsam inaccessibilis est. Nemo enim potest ad eam accedere, quem Deus noluerit ut accedat: cui autem donaverit, ipse accedet. Quomodo ergo poterat illa gens tenebrarum accedere ad habitationem Dei, ubi est inaccessibilis lux, quò non accedit nisi cui Deus donaverit? Aut si donum acceperat à Deo ut ac- B cederet ad expugnandum regnum Dei: non daret, & non timeret. Si autem donum tale non dederat ut posset accedere; securus in suo regno erat, habitans inaccessibilem lucem: quid poterat de tenebrarum gente metuere, ut ei misceret partem suam, substantiam suam, hoc quod ipse est, ligandam, premendam, contaminandam, ubi non solùm miserabiliter teneretur, sed etiam turpiter purgaretur. Ut enim purgetur inde, dicitis quod audire nefas est, sed ad vos confun- C dendos & fortè salvandos, tacere non possumus: ut purgetur inde pars Dei, dicitis in nave lucis, quam solem appellatis, facientes injuriam Creatori solis, & ipsi soli quem sic dicitis factum, ubi tanta turpitudo celebretur: dicitis enim illic positum Deum, virtutes suas convertere in masculos, ad irritandum concupiscentias dæmonum feminarum; & eosdem rursus convertere in feminas, ad irritandum concupiscentias dæmonum masculorum; ut cùm dæmoniis injiciunt libidi- D nem, accensis in formas confictas à Deo, relaxentur membra eorum, & sic evadat pars Dei quæ ibi fuerit colligata. Hoc tantum opprobrium, hoc tantum sacrilegium credere ausi estis, & prædicare non dubitatis. Hæc sunt media doctrinæ vestræ. Finis verò quis est? quis, nisi quia non potuit Deus totum purgare? Et quia non potuit, facturum inde dicitis velut tectorium genti tenebrarum, ut ibi in æternum damnetur quod purgari non potuit, & nihil sua sponte commisit. E Ita fit ut deus vester, non verus, sed fictus, non alicubi constitutus, sed in corde vestro imaginatus, partem suam misceat infeliciter, purget turpiter, damnet crudeliter. Ad hæc ergo responde, & incipe ab illo quod dixi, quare Deus miscuit istam partem suam, cui nihil nocere poterat; aut si potuit, quomodo sit incorruptibilis.

CAPUT VIII.

FEL. dixit: *Crudelem asseritis Manichæum hæc dicentem: de Christo quid dicimus, qui dixit; Ite in ignem æternum?* (Matth. 25. 41.)

F AUG. dixit: Peccatoribus hoc dixit.

FEL. dixit: *Isti peccatores quare non purgati sunt?*

AUG. dixit: Quia noluerunt.

FEL. dixit: *Quia noluerunt, hoc dixisti?*

AUG. dixit: Hoc dixi, quia noluerunt.

FEL. dixit: *Quare noluerunt? Est qui non vult curari? Est qui non vult purgari? Est qui non vult illuminari? Quis infirmus est qui non vult ad sanitatem venire? Si crudele est quod Manichæus di-* G *xit, quia aliqua pars Dei quæ se purgare non potuit, in globo ligata est: hoc crudele non est, ut Christus qui dixit, Ego propter peccatores veni; modò ad ignem æternum illos mittat, cujus nomen portaverunt? Sed mandata credo non potuerunt complere. Si hoc crudele est, crudelius est & illud. Si il-*

[a] Sic MSS. At editi, *à Deo liberatore.*

[b] In Victorinis codicibus scribitur, *Levitio.* Apud Am. & Er. *Lenticio.* Vide infrà librum de fide contra Manichæos cap. 5.

lud crudelius est, quia Deus illos non potuit purga- A
re, & globo ligavit, & id crudelius videtur esse,
quos Christus non potuit purgare, ad ignem æter-
num mittere: hoc mihi sanctitas tua exponat de ip-
sa crudelitate.

Aug. dixit: Si ea quæ jam dixi, vel intellexis-
ses, vel te intelligere fatereris, (fortassis enim
non habendo quid dicas, finxisti te non intelli-
gere quod apertum est,) ista non diceres. Jam
enim diximus & probavimus per divinas Scriptu-
ras, esse liberum arbitrium: Deum autem esse li- B
beri arbitrii justum judicem, remuneratorem fi-
delium eique se subjicientium & volentium se sa-
nari, damnatorem autem superborum & impio-
rum. Quia ergo ad peccatores sanandos venit,
sanat utique peccata confessos, sanat pænitentes:
neminem autem pænitet cùm alius peccavit: sed
si est pænitentia justa & verax, unde & ipse Do-
Matth. 9. 13. minus dicit, Non veni vocare justos, sed pecca-
tores in pænitentiam; ipsa pænitentia indicat
non alienæ esse naturæ, sed voluntatis nostræ, C
si quid fortè peccamus. Nam si alio peccante,
alium pænitet, non est ista prudens, sed insana
pænitentia. Secundùm vos autem nulla peccata
sunt. Gens enim tenebrarum non peccat, quia
suam naturam facit: natura lucis non peccat,
quia quod facit, facere cogitur. Nullum ergo
invenis peccatum quod damnet Deus, nullum
invenis peccatum quod pænitentiâ possit sanari.
Si autem pænitentia est, & culpa est: si culpa
est, & voluntas est: si voluntas est in peccando, D
natura non est quæ cogat. Sed si quid infirmita-
tis patiuntur, qui non possunt implere quod vo-
Rom. 7. 23. lunt; unde apostolus Paulus dicit, Video aliam
" legem in membris meis repugnantem legi men-
" tis meæ, & captivantem me in lege peccati quæ
" est in membris meis: manifestum est hoc venisse
de traduce primi peccati Adam, & de consuetudi-
ne mala. Nam hodieque libera voluntate faciunt
homines consuetudinem, quam cùm fecerint,
facilè superare non possunt: ipsi ergo sibi de se E
a ipsis fecerunt, quòd [a] contraria lex habitet in
membris eorum. Sed qui concipiunt timorem
Dei, & per liberum arbitrium subdunt se sanan-
dos optimo medico, & sicut bono curatori, ita
& misericordi creatori, per humilitatem confes-
sionis & pænitentiæ sanantur. Superbi verò di-
centes se justos, aut dicendo quia non peccant
ipsi, sed aliud in illis peccat, & alia natura de il-
lis peccat, per ipsam superbiam suam & insana-
biles fiunt, & experiuntur justum judicium Dei, F
Jacobi 4. 6. qui superbis resistit, humilibus autem dat gra-
tiam. Non est ergo indignum ut Deus dicat, Ite
in ignem æternum, eis qui ejus misericordiam per
liberum arbitrium respuerunt: & dicat, Venite
Matth. 25. 34. benedicti Patris mei, percipite regnum, eis qui
per liberum arbitrium fidem ejus susceperunt,
peccata sua confessi sunt, pænitentiam egerunt,
displicuerunt sibi quales fuerunt, & quales per
eum facti sunt illi placuerunt. Tu ergo jam ad
hoc quod interrogavi responde: sed impetrem à G
te, ne moras superfluas faciamus: Si Deo noce-
re nihil poterat, quare huc nos misit? Si nocere
poterat, non est incorruptibilis Deus.

Cap. IX. Fel. dixit: *Si Deo nocere nihil poterat, quare*
huc Filium suum misit?

Aug. dixit: Vide quemadmodum semper in-
terrogas, & ad interrogata respondere non vis.
Audi quod interrogasti, memento tamen te ad
ea quæ dico non respondere, me autem respon-
dere. Deo nocere nihil potest: sed Filium suum
misit, ut carne indueretur, & hominibus appare-
ret, peccatores sanaret, in ipsa carne pateretur
pro nobis, quam sumsit ex nobis. In sua quippe
natura pati nihil poterat; quia in principio erat
Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus
erat Verbum. In hac natura, quia Deus erat
Verbum, pati nihil ille poterat. Ut autem pati
pro nobis posset, Verbum caro factum est, &
habitavit in nobis. Verbum caro factum est, as-
sumendo carnem, non mutatum in carnem: as-
sumsit enim humanitatem, non amisit divinita-
tem. Itaque idem Deus & idem homo, in natura
Dei æqualis Patri, in natura hominis factus mor-
talis, in nobis, pro nobis, de nobis, manens
quod erat, suscipiens quod non erat, ut liberaret
quod fecerat, non quod erat. Non est ergo pas-
sio Christi ex indigentia, sed ex misericordia.
Præbuit enim exemplum patientiæ nobis de no-
bis, id est homini de homine, carni de carne: non
tamen in illa carne ipse deterior factus; sed caro
in illo melior facta est. Pars verò dei vestri nulla
carne assumta, (non enim erat in gente tenebra-
rum pro qua pateretur,) descendit ut teneretur,
ligaretur, pollueretur, & turpiùs quàm ligaba-
tur purgaretur. Jam enim de purgatione ejus di-
xi. Hæc omnia quanto indigniora sunt, tanto
utique faciliora ad intelligendum quoniam in na-
turam Dei ista non cadunt. Et absit à pio animo
atque fideli talia de Deo credere, Deo bono,
Deo vero, qualia vos creditis; non quem inveni-
stis, sed quem finxistis. Responde jam nunc, Si
Deo nocere nihil poterat, pura illa substantia
ipsius, nullâ carne assumtâ in se passura, si quid
passura erat, non in carne quam susceperat, qua-
re huc missa est secundùm vestra vaniloquia?

Fel. dixit: *Si nihil poterat noceri Deo à par-*
te adversa, & Christo nihil poterat noceri ab ad-
versa natura, ad quam venit Christus, ut eam li-
beraret? Quia, ut dicis, propter libertatem nostram
venit: ergo in captivitate fuimus. Si in captivitate
tenebamur, & propterea Christus venit, ut nos li-
beraret de captivitate, qui nos tenebat extraneus à
Deo erat, aut virtus Dei. Si Dei virtus erat qui
nos tenebat, ut quid Christum mittebat ille qui nos
tenebat? Si in ipsius arbitrio erat quando vellet
dimittere, ut quid Christus crucifigitur? Neminem
autem latet Christum crucifixum: quid illum cruci-
fixerunt? Si Dei virtus est, nihil nobis nocebat. Si Dei
virtus erat, non fuimus capti apud illum: sed quasi
nos cum nostro principe, quasi filius cum parentibus,
non autem Romani cum Barbaris. Non oportebat
ergo, quia cum virtute Dei constituti eramus, Deum
Filium suum mittere, ut dicatur quia liberator no-
ster venit. Si paret ergo cum virtute Dei nos consti-
tutos esse: Apostolus dixit, Christus nos liberavit de
maledicto legis; quia scriptum est, Maledictus om-
nis qui pendet in ligno. Hoc enim Apostolus dicit.
Si iste qui maledicit omnes qui pendent in ligno,
Dei virtus est: Christus enim pependit in ligno, &
Apostoli ipsius omnes qui addicti sunt pro ipsius præ-
cepto: quis ergo iste est qui maledicit omnem qui pen-
det in ligno.

Aug. dixit: Quos Christus redemit à diabo-

[a] In MSS. *quod contra eos habitet.*

lo, per consensionem suam tenebantur à diabo- A lo, & in ejus conditione constituti erant per justum Dei judicium, cui seducenti consenserant per liberum arbitrium. Sicut autem in hominis potestate fuit diabolo consentire, ut captivaretur: sic in ipsius diaboli potestate fuit, cùm angelus esset, peccare, ut in deterius mutaretur. Peccator ergo angelus per liberum arbitrium, suasit peccatum homini habenti liberum arbitrium; ut diabolus si noluisset non peccasset, & homo si noluisset non consensisset. Cùm autem B jam ab illo cui consenserat teneretur, non quia diabolus aliquid potuit, sed quia justum Dei judicium fuit, & ejus legi obtemperare noluit: quia ergo sic invenit Christus peccatores sub peccato, redemit confitentes à superbiente. Quod Deut. 21. 23. Gal. 3. 13. autem in Lege positum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno: unde Apostolus dicit, Christus » nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis » maledictum; scriptum est enim, Maledictus om» nis qui pendet in ligno: non Legem reprehendit, C sed misericordiam commendavit. Quia enim Adam peccaverat, & omnis illa massa & propago peccati maledicta erat, Dominus autem carnem de ipsa massa suscipere voluit, ut suscipiendo mortalitatem quæ de pœna venerat, solveret mortem, quod de gratia veniebat: ideo dicit Lex, Maledictus omnis qui pendet in ligno. Mors enim ipsa pendebat in ligno, quæ mors de maledicto veniebat. Quomodo ergo suscipiendo mortem, interfecit mortem, sic suscipiendo maledictum, solvit ma- D Rom. 6. 6. ledictum. Unde & Apostolus dicit, Scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci cum illo: quia de vetere homine nostro, id est, de sorte mortis, quæ veniebat ex merito peccati, suscipere dignatus est carnem mortalem de virgine Maria, in qua nobis & passionis & resurrectionis præberet exemplum; passionis ad firmandam pænitentiam, resurrectionis ad excitandam spem: ut duas vitas nobis ostenderet in carne, quam suscepit de vita nostra mortali, unam laboriosam, alteram E beatam; laboriosam quam tolerare debemus, beatam quam sperare debemus. Toleramus autem laboriosam merito peccati nostri: ille autem ostendit eam in carne sua, non merito iniquitatis suæ, sed officio misericordiæ suæ. Nam ut noveris bonam esse Legem, quam tu reprehendere Rom. 5. 20. voluisti, ipse apostolus Paulus quodam loco dixit, Lex subintravit ut abundaret delictum. Adhuc videtur illam reprehendere: sed audi quod » sequitur: Ubi autem, inquit, abundavit delictum, F superabundavit gratia. Data est enim lex superbis hominibus, & viribus suis totum tribuentibus, ut cùm implere non possent legem datam, prævaricatores invenirentur, & facti rei sub lege, Rom. 7. 12. peterent misericordiam à legis Conditore. Proinde paulò pòst dicit idem Apostolus: Itaque lex » quidem sancta, & mandatum sanctum, & justum, & bonum. Sed ne dicas quia de alio mandato dicit, ut ostendat quia de illo dicit, de quo pau» Ibidem 13. lò antè dixerat, Lex subintravit ut abundaret delictum: statim sibi opposuit quæstionem, Quod G » ergo bonum, mihi factum est mors? Absit: sed » peccatum ut appareat peccatum, per bonum mi» hi operatum est mortem. Erat enim peccatum, sed non apparebat peccatum: data est lex superbo, fecit contra legem, & apparuit peccatum, quod erat, sed non apparebat. Apparens autem

peccatum humiliavit superbum, humiliatus superbus factus est pænitens, de pænitentia impetrata est misericordia. Audisti ergo quod interrogasti, responde quod interrogo: Nihil nocere poterat gens tenebrarum Deo; quare huc misit partem suam miscendam & polluendam à natura dæmonum?

CAPUT XII.

FELIX dixit: *Si in arbitrio nostro sumus, nemo neminem cogat: quando voluero, ero Christianus. Voluntas nobis subjacet, aut esse Christianum, aut non esse.*

AUG. dixit: Quia voluntas nobis adjacet, manifestum est, & hoc de divinis Scripturis docui; quod coactus est etiam invitus dicere, etiam ille qui vos in istum induxit errorem. Quòd autem dicis, *Nemo cogatur, quando voluero, ero Christianus*: nemo planè te cogit; quando volueris, esto: quia ex voluntate tua huc venisti, & ex voluntate tua ista disputasti. Et væ voluntati malæ, si mala est; pax bonæ voluntati, si bona est. Sive autem mala sit, sive bona sit, voluntas est. Bonam voluntatem sequitur corona, malam sequitur pœna. Deus judex voluntatum est, creator autem naturarum. Si ergo putas cogi te ut sis Christianus, audi à nobis omnino te non cogi. Cogita potiùs quæ audis, perpende, in tua voluntate es: examina ut prudens, si tamen in te est ulla prudentia vel humana, utrùm ea quæ dicta sunt, veritate fulta sint: utrùm tu ipse in Manichæi vestri defensione defeceris, sicut apparet: & quando volueris, esto quod nondum es, & desine esse quod es.

CAPUT XIII.

FEL. dixit: *Ecce jam compendivè, ut dixit sanctitas tua: nec chartas cumulemus, si tibi placet, quod petivi pridem: huc veni; ostende mihi veritatem, ut illud quod teneo, pareat quia veritas non est, & habes me paratum ad credendum.*

AUG. dixit: Jam quidem quod tenes, satis apparet quia veritas non est. Absit enim à cordibus veritatem quærentium vel tenentium, ut credant Deum substantiam suam necessitate coactum mersisse dæmonum naturæ ligandam atque polluendam. Absit à fidelibus credere Deum ad liberandam substantiam suam convertere se in masculos contra feminas, & in feminas contra masculos ad eorum concupiscentiam irritandam. Absit à fidelibus credere Deum substantiam suam, quam ipse dæmonibus mersit, postea in æternum damnare. Hoc ergo quia veritas non est, manifestum est. Sed quia vis tibi pro ista falsitate expulsa atque convicta, patefieri veritatem, si quid de cognoscenda fide Catholica adhuc movet, ab initio fidei poteris erudiri. Etenim aptum perceptioni veritatis incommutabilis facit pia fides: à qua fide quisquis incipere noluerit, superbus foris remanebit, & ad id quò tendit, vel quò vult pervenire, perduci non poterit. Sed quia jam illa falsitas manifesta est, anathema falsitatem, ut possis incipere aptus esse ad cognoscendam veritatem.

CAPUT XIV.

FELIX dixit: *Cùm apparuerit mihi, quia mihi non apparet, quia altera mihi non ostensa est, non possum anathemare.*

AUG. dixit: Anathemandus est error, qui dicit corruptibilem Deum, an non est anathemandus?

FEL. dixit: *Iterum dic.*

AUG. dixit: Anathemandus est error, qui di-

cit corruptibilem Deum, an non est anathemandus?

Fel. dixit: *Quæratur si dicit.*

Aug. dixit: Ego hoc interrogavi, Qui dicit corruptibilem Deum, anathemandus est, an non?

Fel. dixit: *Qui dicit corruptibilem Deum, anathemandus est, hoc mihi objicis?*

Aug. dixit: Hoc interrogo.

Fel. dixit: *Corruptibilem Deum dicis, non autem quod primò dixisti, quia partem suam dedit adversariis?*

Aug. dixit: Interim quod interrogo responde: Qui dicit corruptibilem Deum esse, anathemandus est, an non?

Fel. dixit: *Valde.*

Aug. dixit: Qui dicit corruptibilem esse naturam & substantiam Dei, anathemandus est, an non?

Fel. dixit: *Non intellexi quod dixisti.*

Aug. dixit: Hoc dico quod omnis homo intelligit, qui non se fingit non intelligere: Naturam & substantiam Dei, id est, illud ipsum quidquid est Deus, qui dicit esse corruptibilem, anathemandus est, an non?

Fel. dixit: *Etiam anathemandus est, si probatum fuerit esse verum.*

Aug. dixit: Nondum tibi dixi, quia Manichæus dicit corruptibilem naturam Dei: sed hoc tibi dixi, quia quicumque hoc dicit, anathemandus est.

Fel. dixit: *Et ego respondi, Etiam.*

Caput XV.

Aug. dixit: Pars illa quæ tenebrarum genti mixta est, de Dei natura est, an de aliqua alia natura?

Fel. dixit: *De Dei.*

Aug. dixit: Quod de Dei natura est, hoc est quod Deus, an aliud quid quod non est Deus?

Fel. dixit: *Ita est: quod de Deo est, Deus est, secundùm quod scriptum est: Lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt. Deus enim lumen est, & tenebræ in eo non sunt.* (Iohan. 1. 5. — 1. Iohan. 1. 5.)

Aug. dixit: Bene respondisti, quia & quidquid de Dei natura est, Deus est, & Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt, & talis lux luxit in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt. Videamus ergo utrùm Manichæus partem Dei non dicat esse comprehensam à tenebris, non etiam teneri ligatam, non etiam maculatam & pollutam, sic ut indigeat misericordiâ liberatoris & purgatoris. Si autem hæc dicit, secundùm te etiam, & secundùm veras confessiones tuas, anathemandus est; quia partem Dei & naturam Dei, quod est ipse Deus, dicit comprehensam à tenebris & ligatam & pollutam: quod tu ipse secundùm Euangelium loquens non potuisti dicere; sed verum dixisti, quia lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt. Manichæus ergo anathemandus, qui dixit, quia lux tenebrata est in tenebris, & tenebræ eam comprehenderunt.

Fel. dixit: *Sed & qui polluitur, & qui tenetur, liberatur; & nos si polluti sumus, mundamur.*

Aug. dixit: Sed hoc de Dei natura non rectè dicitur: sed de illa quæ pollui potest, rectè dicitur, quia polluitur & mundatur: de illa verò quæ pollui non potest, vides cum quanto sacrile-

A gio dicatur, polluitur & mundatur; maximè quia sic dicitis quamdam Dei partem esse pollutam, ut propterea ligetur in æternum globo tenebrarum, quia non potuit mundari. Hoc qui non anathemat, falsum paulò antè respondit, quia omnis qui dicit corruptibilem Deum, anathemandus est.

Fel. dixit: *Hoc quod dixit sanctitas tua, quia pars quæ se non mundavit ab coinquinatione gentis tenebrarum: & sic dicit Manichæus, quia non sunt*
B *missi in regnum Dei. Hoc enim asseris tu, quia damnati sunt: sed Manichæus* [a] *non hoc dicit, quia damnati sunt, sed ad custodiam positi sunt illius gentis tenebrarum.*

Aug. dixit: De ista parte tecum ago, quam dicis pollutam purgari: postea si opus fuerit, de illa quæ figitur in globo ejus. Interim quæ purgatur, polluta erat.

Fel. dixit: *Quæ polluitur, & mundatur.*

Aug. dixit: Qui ergo dicit naturam Dei &
C substantiam Dei, & id quod Deus est, posse pollui, ligari, inquinari à gente tenebrarum, non est anathemandus?

Fel. dixit: *Christus unde nos mundavit, unde nos liberavit?*

Aug. dixit: Christus non partem Dei, non naturam Dei liberavit; sed facturam quam fecit, in peccatum cadentem per liberum arbitrium, suâ misericordiâ liberavit. Eam rem mundavit quæ pollui poterat, eam rem liberavit quæ ca-
D ptivari poterat, eam rem sanavit quæ infirmari poterat. Modò autem de Deo, de natura Dei, de substantia Dei, de eo quod Deus est loquimur: poterat pollui, an non poterat?

Fel. dixit: *Anima nostra ex Deo est, quæ polluta est? Si non est ex Deo, ut quid pro illa Christus crucifixus est? Si ergo paret quia Christus propter animam nostram crucifixus est, paret quia ex Deo est, & polluta erat, & ipse eam mundavit.*

Aug. dixit: Ego non solùm animam, sed &
E corpus nostrum & omnem creaturam & spiritalem & corporalem ex Deo esse dico: quia hoc habet Catholica fides. Sed aliud est quod de se Deus genuit, quod hoc est quod ipse; aliud autem quod fecit Deus. Quod Deus genuit, æquale est Patri: quod Deus fecit, non est æquale conditum conditori. Aliud autem dicimus ex Deo esse, quod melius dicitur de Deo esse, quia hoc est quod ipse, sicut unigenitus Filius, sicut Verbum ejus per quod facta sunt omnia: alia verò
F sic dicimus ex Deo, quia dixit & facta sunt, mandavit & constituta sunt. Hinc est anima, ex his quæ fecit Deus, non illud quod de se genuit Deus. Ideo Verbum quod de se genuit, pollui non potuit, nec potest, nec poterit. Anima verò quam fecit rectricem corporis, ut serviret superiori, dominaretur inferiori, id est, serviret Deo, dominaretur corpori, contemtâ Dei lege per peccatum polluta est, Deus autem misericordiam præstans his quæ fecit, misit Filium per
G quem fecit, & per illum refecit. Quando condendum erat quod non erat, per Verbum conditum est: quando reficiendum erat quod depravatum fuerat, suscepta est inde creatura de virgine Maria, ut per id quod erat homo, demonstraretur homini & quid sustinendum & quid sperandum esset. Itaque natura Verbi, substantia

unigeniti

[a] In MSS. *sed Manichæus hoc dicit, quia non damnati sunt.*

unigeniti Filii Dei nihil paſſa eſt vel à perſecu- A toribus Judæis, vel à diabolo angelo malo perſequente. Sed quia induit ſe carne, induit ſe re mortali, re paſſibili, re mutabili, in eo quod ſe induit, paſſus eſt quidquid voluit ad exemplum patientiæ, & reformavit hoc ad exemplum juſtitiæ. Tu modò dic mihi de Dei parte, quod Deus eſt, utrùm pollui poſſit, an non. Si poteſt, non eſt incommutabilis Deus; & qui hoc dicit, anathemandus eſt: ſi autem non poteſt, vides anathemandum eſſe Manichæum, qui dicit partem B Dei, naturam Dei, id quod eſt Deus, veniſſe huc puram ad gentem tenebrarum ligatam atque pollutam, ut indigeat ſolvi ac mundari.

CAPUT XVIII.

FEL. dixit: *Hoc tu dixiſti de anima, quia ex Deo non eſt.*

AUG. dixit: Non dixi; ſed dixi quia ex Deo eſt, tamquam à Deo facta, non tamquam à Deo nata.

FEL. dixit: *Dixiſti de anima, quia non eſt ex Deo, ſed factura Dei, quia ſine Deo nihil eſt: hoc enim dicis tu, & non vis aſſeverare quia ex Deo eſt anima.* C

AUG. dixit: A Deo eſt, ſed facta eſt à Deo.

FEL. dixit: *Aut facta, aut miſſa, aut data ex Deo eſt. Ergo ſi ex Deo eſt, & polluta eſt, & venit Chriſtus eam liberare de pollutione, quid culpas Manichæum?*

AUG. dixit: Quia ego dico animam non naturam Dei, ſed factam à Deo, per liberum arbitrium peccaſſe, & peccato eſſe pollutam, & per Dei miſericordiam in pænitentia liberatam: tu autem ipſam naturam Dei, quod Deus eſt, Deum de Deo dicis in gente tenebrarum captum atque D pollutum: & multum intereſt inter id quod de ſe Deus genuit, & quod fecit non de ſe, ſed ex nihilo, id eſt, cùm omnino non eſſet, à Deo accepit ut eſſet, id eſt, ut inſtitueretur.

FEL. dixit: *Ergo pars Dei eſt.*

AUG. dixit: Jam tibi dictum eſt, non eſt pars Dei: & accipe quomodo intelligas Deum omnipotentem factorem. Omnia quæ fiunt, & quod quiſque facit, aut de ſe eſt, aut ex aliquo, aut ex nihilo. Homo quia non eſt omnipotens, de ſe E filium facit: ex aliquo, ſicut artifex ex ligno arcam, ex argento vaſculum. Potuit enim facere vaſculum, ſed non potuit facere argentum: potuit facere arcam, ſed non potuit facere lignum. Ex nihilo autem, ex eo quod prorſus non eſt facere ut ſit, nullus hominum poteſt. Deus autem quia omnipotens eſt, & de ſe Filium genuit, & ex nihilo mundum fecit, & ex limo hominem formavit: ut per iſtas tres potentias oſtenderet effectionem ſuam in omnibus valentem. Qui de ſe quod fe- F cit, nec feciſſe dicendus eſt, ſed genuiſſe. Quod autem ex aliquo, ſicut de terra hominem, non ſic fecit hominem de terra, ut alius ei fecerit ipſam terram unde faceret hominem, quomodo fecit Deus argentum argentario unde faceret vaſculum: ſed ipſe fecit, & quod non erat ut eſſet, & quod inde rurſus eſſet, quod jam ipſe ex nihilo creaverat ut eſſet. Sic ergo corpus, ſic anima, ſic intelligitur univerſa creatura facta à Deo; non genita de Deo, ut hoc ſit quod Deus. Proinde G modò fortè eliges quid teneas, & quid reſpuas. Elige quid ſit melius. Quoniam videmus multa mutabilia, & ipſa tamen bona, quamvis mutabilia; multa mortalia, & ipſa tamen bona, quamvis mortalia: bonum autem omnino incommutabile ipſe Deus eſt: quid melius ſit tibi tenere, elige; Deum mutabilem eſſe, an quod fecit Deus mutabile eſſe? Quia neceſſe eſt ut unum de duobus dicas. Si nolueris admittere id quod fecit Deus eſſe mutabile, reſtat ut dicas ipſum Deum eſſe mutabilem. Ut autem ab hoc ſacrilegio te purges, & ab hac blaſphemia, ne dicas ſubſtantiam Dei eſſe mutabilem; quare non concedis Deum qui verè eſt, & incommutabilis eſt, quia ipſe etiam dixit, Ego ſum qui ſum, feciſſe omnia bona, ſed non ſibi paria? Proinde quia B ipſe incommutabilis eſt, non eſt mirum ſi quod fecit, quia ei æquale non eſt, non eſt incommutabile, ſed mutabile. Ideo & per liberum arbitrium peccare & pollui potuit, & per ejus miſericordiam liberari.

Exodi 3.14.

CAPUT XIX.

FEL. dixit: *Dixiſti hominem feciſſe ſibi filium: nihil intereſt inter patrem & filium. Quia hoc ergo protulit ſanctitas tua, & ego reſpondeo, quia Deus & quæ facit, æqualia ſunt ſibi.*

AUG. dixit: Quod intelligere noluiſti, quia C homo cùm filium facit, non facere propriè dicitur, ſed propriè generare dicitur: ſic & Deus Filium unicum genuit, dixi tibi, non fecit. Fecit autem illud quod æquale ei non eſt: quod autem genuit, æquale illi eſt. Itaque elige tibi, utrùm velis dicere mutabilem Dei facturam, an mutabilem Dei naturam.

FEL. dixit: *Quomodo Deus immutabilis eſt, ſimiliter quem genuit, immutabilis eſt; & quod fecit, ſi de ipſius natura eſt, non mutatur, ([a] ſed de nihilo* D *fecit, quia opus non mutatur.)*

AUG. dixit: Sed jam tibi dictum eſt, quia quod fecit, non de ipſius natura eſt; ſed ex nihilo fecit, quia omnipotens eſt. Non erat, & fecit, non de ſe, non de aliqua re quam ipſe non fecerat, ſed ex nihilo.

FEL. dixit: *Ego non hoc dixi: ſed dixi, quia Deus immutabilis eſt, & quod genuit immutabile eſt, & quod fecit immutabile eſt. Non dixi, unde illud fecit: non hoc quæſivi, unde fecerit.*

E AUG. dixit: Sed à me audiſti quod non quæſiſti, ut jam deſineres ſtulta loqui. Omnipotens Deus & de ſe potuit generare, & de nihilo facere, & ex eo quod jam fecerat, aliquid formare: de ſe, Filium æqualem ſibi; de nihilo, mundum & univerſam creaturam; ex aliquo, de terra hominem: quia omnipotens eſt. Quod ergo de ſe ipſo eſt, pollui numquam poteſt, quomodo nec ipſe: quod autem ab illo factum eſt, non de illo, & pollui poteſt per liberum arbitrium, & mun- F dari per ipſius miſericordiam, condemnando quod peccavit, & agnoſcendo qui eum creavit. Tu verò qui paulò antè dixiſti, quia qui Dei partem corruptibilem & contaminabilem dicit, anathemandus eſt; negare autem non potes Manichæum dixiſſe, quòd pars Dei in gente tenebrarum comprehenſa atque polluta eſt, & his eum verbis blaſphemaſſe apparet, ita ut pejus blaſphemare fortè non poſſet; aut anathema illum talia dicentem, aut tu cum illo anathemandus es & abji- G ciendus.

CAPUT XX.

FEL. dixit: *Manichæus dicit, quia polluta eſt pars Dei; & Chriſtus dicit, quia polluta eſt anima, & venit liberare illam de pollutione.*

AUG. dixit: Sed anima non eſt pars Dei. Nam jam tu confeſſus es, quia Manichæus dixit pollutam partem Dei: nos autem pollutam dicimus

[a] Id abeſt à noſtris MSS.

mus animam ex voluntate peccati; non esse autem animam partem Dei, non de Deo genitam, sed à Deo factam. Sic ergo dicitur anima ex Deo, quomodo dicitur aliquod opus fabri ex artificio ejus, vel ex ipso factum, non tamen de ipso genitum, sicut filius ejus. Tu ergo quia jam confessus es Manichæum dixisse, pollui partem Dei, & jam dudum dixisti anathemandum, qui dicit corruptibilem vel contaminabilem Deum, vel naturam ejus; jam anathemasti, quod non vis fateri. Hoc enim quod dixisti, quia polluitur & quia mundatur, hoc ipsum quod dicis mundatur, expressisti quia polluitur; & non habes unde evadas: & Manichæus, & tu dixisti quia polluitur pars Dei. Anathema ergo Manichæum, aut anathemandus es cum Manichæo.

FEL. dixit: *Ego non à Manichæo didici, quia polluta est pars Dei: sed à Christo didici, quia propter animam venit quæ polluta erat.*

AUG. dixit: A Christo non didicisti, quia anima pars Dei est.

FEL. dixit: *A Christo didici, quia anima ex Deo est.*

AUG. dixit: Et nos didicimus, quia anima ex Deo est, sed non est pars Dei. Sic est enim anima ex Deo, quomodo factura ex artifice; non de Deo, sicut filius de patre.

FEL. dixit: *De pollutione agimus: si polluta est anima quæ ex Deo est, & potest purgari à Christo, qui pro illa venit, & illa pars Dei quam Manichæus dicit, pollui potest & mundari per mandatum ipsius Dei.*

AUG. dixit: Ecce iterum dicis partem Dei pollutam purgari, & paulò antè dixeras anathemandum esse, qui illam dicit corruptibilem: modò dicis quia pollui potuit; & dicis quia mundari potest, ut confirmes quia pollui potuit. Hoc nos de parte Dei non dicimus: sed de anima dicimus; quia tamquam opus ejus ex ipso est, non tamquam proles de ipso. Redi ergo ad id quod dicis, & discerne quod dicimus. Anima nec Deus est, nec pars Dei. Tu autem Manichæum dicis dixisse pollui partem Dei, quam dicit purgari, ut confirmet quia polluitur. Restat ergo ut eum anathemes, aut ista sentiens anathemeris.

CAPUT XXI.

FEL. dixit: *Pertinet ad Deum anima quæ per peccatum coinquinata est, an non?*

AUG. dixit: Pertinet, sed non est pars ejus.

FEL. dixit: *Non hoc interrogavi.*

AUG. dixit: Et quid interrogasti?

FEL. dixit: *Pertinet ad Deum, an non pertinet?*

AUG. dixit: Jam dixi, & quia pertinet, & quomodo pertinet.

FEL. dixit: *Ego quæro utrùm verè est ex Deo.*

AUG. dixit: Ex Deo, non de Deo.

FEL. dixit: *Si nihil peccatum est, & anima ex* A *Deo est, & polluta est, & venit Christus liberare eam, & eam liberavit à peccato, quid culpamus Manichæum, qui dicit partem Dei pollutam esse, & iterum mundari.*

AUG. dixit: Quia jam confessus es Manichæum dixisse partem Dei esse pollutam, & dicis non esse peccatum talem blasphemiam in Deum effundere: nos autem dicimus quidem peccasse animam per liberum arbitrium, & pænitendo purgari per misericordiam Creatoris sui; B quia non est ex Deo tamquam pars ejus, vel tamquam proles ejus; sed ex Deo vel à Deo facta est, tamquam opus ejus: quid intersit inter nostram fidem & vestram perfidiam, omnibus manifestum est. Itaque secundùm verba tua superiora, quia concessisti anathemandum eum qui dicit corruptibilem naturam Dei, quod & Manichæum dicere manifestum est, quia noluisti ut esset à te anathematus, eris cum illo anathematus.

POST hæc cùm multis verbis inter se agerent:

C FEL. dixit: *Dic jam tu, quid vis faciam?*

AUG. dixit: Ut anathemes Manichæum, cujus sunt tantæ istæ blasphemiæ. Sed si ex animo facis, tunc fac; nemo enim te cogit invitum.

FEL. dixit: *Deus videt si ex animo facio; non enim homo potest videre: sed hoc peto, ut confirmes me.*

AUG. dixit: In quo vis ut te confirmem?

FEL. dixit: *Prior tu anathema, ut & ego postea anathemem.*

AUG. dixit: Ecce etiam manu mea scribo; D volo enim ut & tu manu tua scribas.

FEL. dixit: *Sed sic anathema, ut spiritum ipsum qui in Manichæo fuit, & per eum ista locutus est, anathemes.*

AUG. acceptâ chartâ scripsit hæc verba: Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ jam anathemavi Manichæum & doctrinam ejus, & spiritum qui per eum tam exsecrabiles blasphemias locutus est, quia spiritus seductor erat, non veritatis, sed nefandi erroris; & nunc anathemo suE pradictum Manichæum & spiritum erroris ipsius.

Et cùm eamdem chartam Felici dedisset, etiam ille manu sua hæc verba scripsit: *Ego Felix qui Manichæo credideram, nunc anathemo eum, & doctrinam ipsius, & spiritum seductorem qui in illo fuit, qui dixit Deum partem suam genti tenebrarum miscuisse, & eam tam turpiter liberare, ut virtutes suas transfiguraret in feminas contra masculina; & ipsas iterum in masculos contra feminina dæmonia, ita ut postea reliquias ipsius suæ partis* F *configat in æternum globo tenebrarum. Has omnes & ceteras blasphemias Manichæi anathemo.*

AUGUSTINUS Episcopus, his in Ecclesia coram populo Gestis, subscripsi.

FELIX *his Gestis subscripsi.*

IN OPUSCULUM SUBSEQUENS

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT IX.

Liber *De natura boni* adversùs Manichæos, ubi ostenditur naturam incommutabilem Deum esse ac summum bonum, atque ab illo esse ceteras naturas sive spirituales sive corporales, atque omnes in quantum naturæ sunt, bonas esse; & quid, vel unde sit malum; & quanta mala Manichæi ponant in natura boni, & quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipsorum. Hic liber sic incipit: *Summum bonum, quo superius non est, Deus est.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE NATURA BONI CONTRA MANICHÆOS, LIBER UNUS.*

[...]APUT I. [...]eus sum[...]mum bo[...]um & in[...]ommuta[...]ile, à quo [...]etera om[...]ia bona [...]piritalia [...]& corpora[...]ia.

SUMMUM bonum quo superius non est, Deus est: ac per hoc incommutabile bonum est; ideo verè æternum, & verè immortale. Cetera omnia bona non nisi ab illo sunt, sed non de illo. De illo enim quod est, hoc quod ipse est: ab illo autem quæ facta sunt, non sunt quod ipse. Ac per hoc si solus ipse incommutabilis, omnia quæ fecit, quia ex nihilo fecit, mutabilia sunt. Tam enim omnipotens est, ut possit etiam de nihilo, id est, ex eo quod omnino non est, bona facere, & magna & parva, & cælestia & terrena, & spiritalia & corporalia. Quia verò & justus est, ei quod de se genuit, ea quæ de nihilo fecit, non æquavit. Quia ergo bona omnia, sive magna sive parva, per quoslibet rerum gradus, non possunt esse nisi à Deo; omnis autem natura in quantum natura est, bonum est; omnis natura non potest esse nisi à summo & vero Deo: quia omnia etiam non summa bona, sed propinqua summo bono, & rursus omnia etiam novissima bona, quæ longè sunt à summo bono, non possunt esse nisi ab ipso summo bono. Omnis ergo spiritus etiam mutabilis, & omne corpus à Deo: & hæc est omnis facta natura. Omnis quippe natura aut spiritus, aut corpus est. Spiritus incommutabilis Deus est: spiritus mutabilis facta natura est, sed corpore melior: corpus autem spiritus non est, nisi cùm ventus, quia nobis invisibilis est, & tamen vis ejus non parva sentitur, alio quodam modo spiritus dicitur.

[...]APUT II. [...]uomodo [...]ossit ad [...]rrigẽdos [...]anichæos [...]facere.

PROPTER eos autem, qui cùm intelligere non possunt omnem naturam, id est, omnem spiritum & omne corpus naturaliter bonum esse, moventur spiritûs iniquitate & corporis mortalitate; & ob hoc aliam naturam maligni spiritûs & mortalis corporis, quam Deus non fecerit, conantur inducere: sic arbitramur ad eorum intellectum, quod dicimus posse perduci. Fatentur enim omne bonum non esse posse, nisi à summo & vero Deo: quod & verum est, & ad eos corrigendos, si velint advertere, sufficit.

[...]AP. III. [...]odus, spe[...]es & or[...]o genera[...]lia bona in rebus à Deo factis.

NOS enim Catholici Christiani Deum colimus, à quo omnia bona sunt, seu magna seu parva; à quo est omnis modus, seu magnus seu parvus; à quo omnis species, seu magna seu parva; à quo omnis ordo, seu magnus seu parvus. Omnia enim quanto magis moderata, speciosa, ordinata sunt, tanto magis utique bona sunt: quanto autem minùs moderata, minùs speciosa, minùs ordinata sunt, minùs bona sunt. Hæc itaque tria, modus, species & ordo, ut de innumerabilibus taceam, quæ ad ista tria pertinere monstrantur; hæc ergo tria, modus, species, ordo, tamquam generalia bona sunt in rebus à Deo factis, sive in spiritu, sive in corpore. Deus itaque supra omnem creaturæ modum est, supra omnem speciem, supra omnem ordinem: nec spatiis locorum supra est, sed ineffabili & singulari potentiâ, à quo omnis modus, omnis species, omnis ordo. Hæc tria ubi magna sunt, magna bona sunt: ubi parva sunt, parva bona sunt: ubi nulla sunt, nullum bonum est. Et rursus ubi hæc tria magna sunt, magnæ naturæ sunt: ubi parva sunt, parvæ naturæ sunt: ubi nulla sunt, nulla natura est. Omnis ergo natura bona est.

CAPUT IV. Malum est corruptio modi speciei aut ordinis.

PROINDE cùm quæritur, unde sit malum, priùs quærendum est quid sit malum: quod nihil aliud est quàm corruptio, vel modi, vel speciei, vel ordinis naturalis. Mala itaque natura dicitur, quæ corrupta est: nam incorrupta utique bona est. Sed etiam ipsa corrupta, in quantum natura est, bona est; in quantum corrupta est, mala est.

CAPUT V. Natura excellentioris ordinis etiã corrupta melior inferiorum inferiore etiã incorruptâ.

FIERI autem potest, ut quædam natura quæ modo & specie naturali excellentiùs ordinata est, etiam corrupta melior sit adhuc quàm est incorrupta altera, quæ minore modo & specie naturali inferiùs ordinata est: sicut in hominum æstimatione, secundùm qualitatem quæ adspectibus adjacet, melius est utique corruptum aurum, quàm incorruptum argentum; & melius est corruptum argentum, quàm plumbum incorruptum. Sic & in naturis potentioribus atque spiritalibus melior est etiam corruptus per malam voluntatem spiritus rationalis, quàm irrationalis incorruptus: & melior est quilibet spiritus etiam corruptus, quàm corpus quodlibet incorruptum. Melior est enim natura, quæ cùm præstò est corpori, præbet ei vitam, quàm illa cui vita præbetur. Quantumlibet autem corruptus sit spiri-

* Scriptus post annum 404.

* Collocatur in Retractationibus proximè post libros de Actis cum Felice, qui sub finem anni 404. conscripti sunt.

tus vitæ qui factus est, vitam præbere corpori A potest: ac per hoc melior illo est, quamvis incorrupto, corruptus.

CAPUT VI. Naturam quæ corrumpi non potest, summum bonum, quæ potest, aliquod bonum esse.

CORRUPTIO autem si omnem modum, omnem speciem, omnem ordinem rebus corruptibilibus auferat, nulla natura remanebit. Ac per hoc omnis natura quæ corrumpi non potest, summum bonum est, sicut Deus est. Omnis autem natura quæ corrumpi potest, etiam ipsa aliquod bonum est: non enim posset ei nocere corruptio, nisi adimendo & minuendo quod bonum B est.

CAPUT VII. Rationalium spirituum corruptio alia voluntaria, alia pœnalis.

CREATURIS autem præstantissimis, hoc est, rationalibus spiritibus, hoc præstitit Deus, ut si nolint, corrumpi non possint; id est, si obedientiam conservaverint sub Domino Deo suo, ac sic incorruptibili pulcritudini ejus adhæserint: si autem obedientiam conservare noluerint, quoniam volentes corrumpuntur in peccatis, nolentes corrumpantur in pœnis. Tale quippe bonum est Deus, ut nemini eum deserenti bene sit: & in C rebus à Deo factis tam magnum bonum est natura rationalis, ut nullum sit bonum quo beata sit nisi Deus. Peccantes igitur in suppliciis ordinantur: quæ ordinatio quia eorum naturæ non competit, ideo pœna est; sed quia culpæ competit, ideo justitia est.

CAPUT VIII. Ex rerum inferiorum corruptione ac interitu pulcritudo universi.

CETERA verò quæ sunt facta de nihilo, quæ utique inferiora sunt quàm spiritus rationalis, nec beata possunt esse, nec misera. Sed quia D pro modo & specie sua etiam ipsa bona sunt, nec esse quamvis minora & minima bona, nisi à summo bono Deo potuerunt, sic ordinata sunt, ut cedant infirmiora firmioribus, & invalidiora fortioribus, & impotentiora potentioribus, atque ita cælestibus terrena concordent tamquam præcellentibus subdita. Fit autem decedentibus & succedentibus rebus temporalis quædam in suo genere pulcritudo, ut nec ipsa quæ moriuntur, vel quod erant esse desinunt, turpent aut turbent E modum & speciem & ordinem universæ creaturæ: sicut sermo bene compositus utique pulcher est, quamvis in eo syllabæ atque omnes soni tamquam nascendo & moriendo transcurrant.

CAP. IX. Pœna peccanti naturæ, ut rectè ordinetur, constituta.

QUALIS autem & quanta pœna cuique culpæ debeatur, divini judicii est, non humani: quæ utique & cùm conversis remittitur, magna est bonitas apud Deum; & cùm debita redditur, nulla est iniquitas apud Deum: quia meliùs ordinatur natura, ut justè doleat in supplicio, quàm F ut impunè gaudeat in peccato. Quæ tamen etiam sic habens nonnullum modum & speciem & ordinem, in quacumque extremitate adhuc aliquod bonum est: quæ si omnino detrahantur, & penitus consumantur, ideo nullum bonum erit, quia nulla natura remanebit.

CAP. X. Naturæ corruptibiles, quia ex nihilo factæ.

OMNES igitur naturæ corruptibiles, nec omnino naturæ essent, nisi à Deo essent; nec corruptibiles essent, si de illo essent, quia hoc quod ipse est essent. Ideo ergo quocumque modo, qua- G cumque specie, quocumque ordine sunt, quia Deus est à quo factæ sunt: ideo autem non incommutabiles sunt, quia nihil est unde factæ sunt. Sacrilegâ enim audaciâ coæquantur nihil & Deus, si quale est illud quod de Deo natum est, tale velimus esse illud quod ab eo de nihilo factum est.

QUAPROPTER nec naturæ Dei noceri omnino potest, nec alicui naturæ sub Deo noceri injustè potest: quia & cùm peccando injustè aliqui nocent, voluntas injusta eis imputatur; potestas autem qua nocere permittuntur, non est nisi à Deo, qui & ipsis nescientibus novit quid illi pati debeant, quibus eos nocere permittit.

HÆC omnia tam perspicua, tam certa, si vellent advertere, qui aliam naturam inducunt, quam non fecit Deus; non tantis blasphemiis implerentur, ut & in summo malo tanta bona ponerent, & in Deo tanta mala. Sufficit enim, ut suprà dixi, ad eorum correctionem, si velint adtendere, quod eos etiam invitos cogit veritas confiteri, omnia prorsus bona non esse nisi à Deo. Non ergo ab alio sunt magna bona, & ab alio parva bona: sed & magna & parva bona non sunt nisi à summo bono, quod Deus est.

COMMEMOREMUS ergo bona quanta potuerimus, quæ dignum est ut Deo auctori tribuamus, & his sublatis videamus utrùm aliqua natura remanebit. Omnis vita & magna & parva, omnis potentia & magna & parva, omnis salus & magna & parva, omnis memoria & magna & parva, omnis virtus & magna & parva, omnis intellectus & magnus & parvus, omnis tranquillitas & magna & parva, omnis copia & magna & parva, omnis sensus & magnus & parvus, omne lumen & magnum & parvum, omnis [a] suavitas & magna & parva, omnis mensura & magna & parva, omnis pulcritudo & magna & parva, omnis pax & magna & parva, & si qua similia occurrere poterunt, maximéque illa quæ per omnia reperiuntur, sive spiritalia sive corporalia, omnis modus, omnis species, omnis ordo, & magnus & parvus, à Domino Deo sunt. Quibus bonis omnibus qui malè uti voluerit, divino judicio pœnas luet: ubi autem nullum horum omnino fuerit, nulla natura remanebit.

SED in his omnibus quæcumque parva sunt, in majorum comparatione contrariis nominibus appellantur: sicut in hominis forma quia major est pulcritudo, in ejus comparatione simiæ pulcritudo deformitas dicitur: & fallit imprudentes, tamquam illud sit bonum, & hoc malum; nec intendunt in corpore simiæ modum proprium, parilitatem ex utroque latere membrorum, concordiam partium, incolumitatis custodiam, & cetera, quæ persequi longum est.

SED ut quod dicimus intelligatur, & nimiùm tardis satis fiat, vel etiam pertinaces & apertissimæ veritati repugnantes cogantur quod verum est confiteri, interrogentur utrùm corpori simiæ possit nocere corruptio. Quòd si potest, ut fœdius fiat, quid minuit nisi pulcritudinis bonum? Unde tamdiu aliquid remanebit, quamdiu corporis natura subsistit. Proinde si consumto bono natura consumitur, bona ergo est natura. Sic & tardum dicimus veloci contrarium: sed tamen qui se omnino non movet, nec tardus dici potest. Sic acutæ voci contrariam vocem dicimus gravem, vel canoræ asperam: sed si omnem speciem vocis penitus adimas, silentium est ubi vox nulla est: quod tamen silentium eo, ipso quòd vox nulla est, tamquam contrarium voci solet opponi. Sic & lucida & obscura tamquam duo contraria dicuntur: habent tamen & obscura ali-

[a] Ita MSS. At in editis, *sanitas*.

quid lucis, quo si penitus careant, ita sunt tenebræ lucis absentia, sicut silentium vocis absentia.

A

CAPUT XVI. Privationes in rebus decenter à Deo ordinatæ.

QUÆ tamen etiam privationes rerum sic ordinantur in universitate naturæ, ut sapienter considerantibus non indecenter vices suas habeant. Nam & Deus certa loca & tempora non illuminando, tenebras fecit tam decenter quàm dies. Si enim nos continendo vocem, decenter interponimus in loquendo silentium; quanto magis ille quarumdam rerum privationes decenter facit, sicut rerum omnium perfectus artifex? Unde & in hymno trium puerorum, etiam lux & tenebræ laudant Deum, id est, ejus laudem in bene considerantium cordibus pariunt. Dan. 3. 72.

B

CAPUT XVII. Natura in quantum natura est, nulla mala.

NON ergo mala est, in quantum natura est, ulla natura; sed cuique naturæ non est malum nisi minui bono. Quod si minuendo absumeretur, sicut nullum bonum, ita nulla natura relinqueretur: non solùm qualem inducunt Manichæi, ubi tanta bona inveniuntur, ut nimia eorum cæcitas mira sit; sed qualem potest quilibet inducere.

C

CAPUT XVIII. Hylen, quæ rerum informis materies antiquis dicebatur, non esse malum.

NEQUE enim vel illa materies, quam antiqui hylen dixerunt, malum dicenda est. Non eam dico, quam Manichæus hylen appellat dementissima vanitate, nesciens quid loquatur, formatricem corporum: unde rectè illi dictum est, quòd alterum deum inducat: nemo enim formare & creare corpora nisi Deus potest: neque enim creantur, nisi cùm eis modus & species & ordo subsistit, quæ bona esse, nec esse posse nisi à Deo, puto quòd jam etiam ipsi confitentur. Sed hylen dico quamdam penitus informem & sine qualitate materiem, unde istæ quas sentimus qualitates formantur, ut antiqui dixerunt. Hinc enim & sylva Græcè ὕλη dicitur, quòd operantibus apta sit, non ut aliquid ipsa faciat, sed unde aliquid fiat. Nec ista ergo hyle malum dicenda est, quæ non per aliquam speciem sentiri, sed per omnimodam speciei privationem cogitari vix potest. Habet enim & ipsa capacitatem formarum: nam si capere impositam ab artifice formam non posset, nec materies utique diceretur. Porrò si bonum aliquod est forma, unde qui eâ prævalent, formosi appellantur, sicut à specie speciosi; procul dubio bonum aliquod est etiam capacitas formæ. Sicut quia bonum est sapientia, nemo dubitat quòd bonum sit capacem esse sapientiæ. Et quia omne bonum à Deo; neminem oportet dubitare, etiam istam, si qua est, materiem non esse nisi à Deo.

D

E

F

CAPUT XIX. Exodi 3. 14. Ille verè, proprium Dei.

MAGNIFICE igitur & divinè Deus noster famulo suo dixit, *Ego sum qui sum: & dices filiis Israël, Qui est misit me ad vos.* Verè enim ipse est, quia incommutabilis est. Omnis enim mutatio facit non esse quod erat: verè ergo ille est, qui incommutabilis est: cetera quæ ab illo facta sunt, ab illo pro suo modo esse acceperunt. Ei ergo qui summè est, non potest esse contrarium nisi quod non est: ac per hoc sicut ab illo est omne quod bonum est, sic ab illo est omne quod [a] naturaliter est; quoniam omne quod naturaliter est, bonum est. Omnis itaque natura bona est, & omne bonum à Deo est: omnis ergo natura à Deo est.

G

[a] MSS. hoc tantùm loco, *quod naturale est.*

[b] In MSS. *restitit.*

CAPUT XX. Dolor nonnisi in naturis bonis. [b]

DOLOR autem, quod præcipuè malum nonnulli arbitrantur, sive in animo sive in corpore sit, nec ipse potest esse nisi in naturis bonis. Hoc enim ipsum quod [b] resistit ut doleat, quodam modo recusat non esse quod erat, quia bonum aliquod erat: sed cùm ad melius cogitur, utilis dolor est; cùm ad deterius, inutilis. In animo ergo dolorem facit voluntas resistens potestati majori: in corpore dolorem facit sensus resistens corpori potentiori. Sunt autem mala sine dolore pejora: pejus est enim gaudere de iniquitate, quàm dolere de corruptione: verumtamen etiam tale gaudium non potest esse nisi ex adeptione bonorum inferiorum; sed iniquitas est desertio meliorum. Item in corpore melius est vulnus cum dolore, quàm putredo sine dolore, quæ specialiter corruptio dicitur: quam non vidit, id est, non passa est mortua caro Domini, sicut in prophetia prædictum erat, *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Psal. 15. 10. Nam vulneratum esse confixione clavorum, & percussum de lancea quis negat? Johan. 19. 34. Sed etiam ipsa quæ propriè ab hominibus corruptio corporis dicitur, id est, ipsa putredo, si adhuc habet aliquid quod altè consumat, bonum minuendo crescit corruptio. Quod si penitùs absumserit, sicut nullum bonum, ita nulla natura remanebit: quia jam corruptio quod corrumpat non erit; & ideo nec ipsa putredo erit, quia ubi sit omnino non erit.

CAPUT XXI. Modica à modo dicta. [c]

IDEO quippe & parva atque exigua jam communi loquendi usu modica dicuntur, quia modus in eis aliquis [c] restitit, sine quo non jam modica, sed omnino nulla sunt. Illa autem quæ propter nimium progressum dicuntur immodica, ipsa nimietate culpantur: sed tamen ipsa etiam sub Deo, qui omnia in mensura & in numero & pondere disposuit, Sap. 11. 21. necesse est ut aliquo modo cohibeantur.

CAPUT XXII. Modus an aliqua ratione Deo ipsi conveniat.

DEUS autem nec modum habere dicendus est, ne finis ejus dici putetur. Nec ideo tamen immoderatus est, à quo modus omnibus tribuitur rebus, ut aliquo modo esse possint. Nec rursus moderatum oportet dici Deum, tamquam ab aliquo modum acceperit. Si autem dicamus eum summum modum, fortè aliquid dicimus; si tamen in eo quod dicimus summum modum, intelligamus summum bonum. Omnis enim modus in quantum modus est, bonus est: unde omnia moderata, modesta, modificata, dici sine laude non possunt; quamquam sub alio intellectu modum pro fine ponamus, & nullum modum dicamus, ubi nullus est finis: quod aliquando cum laude dicitur, sicut dictum est, *Et regni ejus non erit finis.* Lucæ 1. 33. Posset enim dici etiam, Non erit modus, ut modus pro fine dictus intelligeretur: nam qui nullo modo regnat, non utique regnat.

CAPUT XXIII. Unde interdum dicatur malus modus, mala species, malus ordo.

MALUS ergo modus, vel mala species, vel malus ordo, aut ideo dicuntur, quia minora sunt quàm esse debuerunt, aut quia non his rebus accommodantur quibus accommodanda sunt; ut ideo dicantur mala, quia sunt aliena & incongrua: tamquam si dicatur aliquis non bono modo egisse, quia minùs egit quàm debuit, aut quia ita egit sicut in re tali non debuit, vel ampliùs quàm oportebat, vel non convenienter: ut

[c] Sic MSS. Editi autem, *resistit*: minùs bene.

hoc ipsum quod reprehenditur, malo modo A actum, non ob aliud justè reprehendatur, nisi quia non est ibi servatus modus. Item species mala vel in comparatione dicitur formosioris atque pulcrioris, quòd ista sit minor species, illa major, non mole, sed decore; aut quia non congruit huic rei cui adhibita est, ut aliena & inconveniens videatur: tamquam si nudus homo in foro deambulet, quod non offendit si in balneo videatur. Similiter & ordo tunc malus dicitur, cùm minùs ipse ordo servatur: unde non B ibi ordo, sed potiùs inordinatio mala est, cùm aut minùs ordinatum est quàm debuit, aut non sicut debuit. Tamen ubi aliquis modus, aliqua species, aliquis ordo est, aliquod bonum & aliqua natura est: ubi autem nullus modus, nulla species, nullus ordo est, nullum bonum, nulla natura est.

Caput XXIV. Testimoniis Scripturæ probatur Deū esse incommutabilem.

Hæc quæ nostra fides habet, & utcumque ratio vestigavit, divinarum Scripturarum testimoniis munienda sunt: ut qui ea minore intellectu C assequi non possunt, divinæ auctoritati credant, & ob hoc intelligere mereantur. Qui autem intelligunt, sed Ecclesiasticis litteris minùs instructi sunt, magis ea nos ex nostro intellectu proferre, quàm in illis libris esse, non arbitrentur. Itaque Deum esse incommutabilem, sic scriptum est in Psalmis: *Mutabis ea, & mutabuntur; tu autem idem ipse es.* Et in libro Sapientiæ de ipsa Sapientia: *In se ipsa manens innovat omnia.* Unde & apostolus Paulus: *Invisibili, incorruptibili soli* D *Deo.* Et apostolus Jacobus: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum de sursum est, descendens à Patre luminum, apud quem non est commutatio, nec momenti obumbratio.* Item quia id quod de se genuit, hoc quod ipse est, ita ab ipso Filio breviter dicitur: *Ego & Pater unum sumus.* Quia non est autem factus Filius, quippe cùm per illum facta sint omnia, sic scriptum est: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud* E *Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil:* id est, non est factum sine ipso aliquid.

Psal. 101. 27. *Sap. 7. 27.* *1. Tim. 1. 17.* *Jacobi 1. 17.*

Filium Dei esse genitū, non factū. *Iohan. 10. 30.* *Iohan. 1. 1.*

Caput XXV. Illud Evangelii, *Sine ipso factum est nihil*, malè intellectum à nonnullis.

Neque enim audienda sunt deliramenta hominum, qui *nihil* hoc loco aliquid intelligendum putant, & ad hujusmodi vanitatem propterea putant cogi posse aliquem, quia ipsum *nihil* in fine sententiæ positum est. Ergo, inquiunt, factum est; & ideo quia factum est, ipsum nihil aliquid est. Sensum enim perdiderunt studio contradicendi, nec intelligunt nihil interesse utrùm dicatur, *Sine illo factum est nihil*; an, *Sine illo nihil factum est*: quia & si illo ordine diceretur, *Sine illo nihil factum est*; possent nihilo minùs dicere, ipsum nihil aliquid esse, quia factum est. Quod enim re vera est aliquid, quid interest utrùm ita dicatur: Sine illo facta est domus; an, Sine illo domus est facta: dum intelligatur aliquid sine illo factum, quod aliquid domus est. Ita quia dictum est, *Sine illo factum est nihil*; G quoniam nihil utique non est aliquid, quando verè & propriè dicitur: sive dicatur, *Sine illo factum est nihil*; sive, *Sine illo nihil factum est*, vel, *nihil est factum*; nihil interest. Quis autem velit loqui cum hominibus, qui hoc ipsum quod dixi, nihil interest, possunt dicere, Ergo interest aliquid, quia ipsum nihil aliquid est? Hi autem qui sanum habent cerebrum, rem manifestissimam vident, hoc idem intelligi cùm dixi, nihil interest, quod intelligeretur si dicerem, interest nihil. At isti si alicui dicant, Quid fecisti? & ille respondeat, nihil se fecisse: consequens est ut ei calumnientur dicentes, Fecisti ergo aliquid, quia nihil fecisti; ipsum enim nihil aliquid est. Habent autem & ipsum Dominum in fine sententiæ ponentem hoc verbum, ubi ait, *Et in occulto locutus* B *sum nihil.* Ergo legant, & taceant.

Johan. 18. 20.

Cap. XXVI. Creat... ex nihilo facta...

Quia ergo Deus omnia quæ non de se genuit, sed per Verbum suum fecit, non de his rebus quæ jam erant, sed de his quæ omnino non erant, hoc est, de nihilo fecit, ita dicit Apostolus: *Qui vocat ea quæ non sunt, tamquam* [a] *sint.* Apertiùs autem in libro Machabæorum scriptum est: *Oro te, fili, respice ad cælum, & terram, & omnia quæ in eis sunt: vide, & scito quia non erant, ex quibus nos fecit Dominus Deus.* Et illud quod C in Psalmo scriptum est, *Ipse dixit, & facta sunt:* manifestum est, quòd non de se ista genuerit, sed in verbo atque imperio fecerit. Quod autem non de se, utique de nihilo. Non enim erat aliud unde faceret, de quo apertissimè Apostolus dicit, *Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia.*

Rom. 4. ... *2. Mac. ... 28.* *Psal. 14... 5.* *Rom. 11...*

Cap. XXVII. Ex ipso ... de ipso ... idem ... ficare.

Ex ipso autem non hoc significat, quod *de ipso.* Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autem omne quod ex ipso est, rectè dicitur D de ipso. Ex ipso enim cælum & terra, quia ipse fecit ea: non autem de ipso, quia non de substantia sua. Sicut aliquis homo si gignat filium, & faciat domum, ex ipso filius, ex ipso domus: sed filius de ipso, domus de terra & ligno. Sed hoc quia homo est, qui non potest aliquid etiam de nihilo facere: Deus autem ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, non opus habebat aliquâ materiâ, quam ipse non fecerat, adjuvari omnipotentiam suam.

Cap. XXVIII. Pecca... non ex ... sed ex ... luntate ... pecca...

E Cum autem audimus, *Omnia ex ipso, & per ipsum, & in ipso*: omnes utique naturas intelligere debemus quæ naturaliter sunt. Neque enim ex ipso sunt peccata, quæ naturam non servant, sed vitiant, quæ peccata ex voluntate esse peccantium multis modis sancta Scriptura testatur, præcipuè illo loco quo dicit Apostolus: *Existimas autem hoc, ô homo, qui judicas eos qui talia agunt, & facis ea, quoniam tu effugies judicium Dei? An* F *divitias benignitatis & patientiæ ejus & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam patientia Dei ad pænitentiam te adducit? Secundùm duritiam autem cordis tui & cor impænitens, thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm opera sua.*

Rom. ...

Cap. XXIX. Peccat... nostr... Deum ... inquin... *Sap. ...*

Nec tamen, cùm in Deo sint universa quæ condidit, inquinant eum qui peccant, de cujus sapientia dicitur, *Adtingit autem omnia* [b] *propter suam munditiam, & nihil inquinatum in eam incurrit.* Oportet enim, ut sicut Deum incorruptibilem & incommutabilem, ita consequenter etiam incoinquinabilem credamus.

Cap. XXX. Bon... minim... terr... à Deo ... 1. Cor. ... 26.

Quia verò & minima bona, hoc est, terrena atque mortalia ipse fecit, illo Apostoli loco sine dubitatione intelligitur, ubi loquens de membris carnis nostræ, *quia si glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra; & si patitur*

[a] Sic MSS. Editi verò, *tamquam ea quæ sunt.*

I I [b] Editi, *per suam munditiam.* At MSS. juxta Vulgatam, *propter.*

Ibidem 18. Ibid. 24. unum membrum, compatiuntur omnia membra: etiam hoc ibi ait, *Deus posuit membra singulum quodque eorum in corpore prout voluit*: Et, *Deus temperavit corpus, ei cui deerat majorem honorem dans, ut non essent scissuræ in corpore, sed idem ipsum ut pro invicem sollicita sint membra.* Hoc autem quod sic in modo & specie & ordine membrorum carnis laudat Apostolus, in omnium animalium carne invenis, & maximorum & minimorum; cùm omnis caro in bonis terrenis, ac per hoc minimis deputetur.

CAPUT XXXI. Punire ac donare peccata pertinet ad Deum. Rom. 11. 33. ITEM quia cuique culpæ qualis & quanta debeatur pœna, divini judicii est, non humani, sic scriptum est: *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus!* Item quia bonitate Dei donantur peccata conversis, hoc ipsum quod Christus missus est, satis ostendit; qui non in sua natura qua Deus est, sed in nostra quam de femina assumsit, pro nobis mortuus est: quam Dei bonitatem circa nos & dilectionem sic prædicat Apostolus: Rom. 5. 8. *Commendat*, inquit, *suam caritatem Deus in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est: multo magis nunc justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Si enim, cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus; multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius.* Quia verò etiam cùm peccatoribus pœna debita redditur, non est iniquitas apud Deum, sic dicit: Rom. 3. 5. *Quid dicemus? Numquid iniquus Deus, qui infert iram?* Uno autem loco & bonitatem & severitatem ab illo esse breviter admonuit, dicens, Rom. 11. 22. *Vides ergo bonitatem & severitatem Dei; in eos quidem qui ceciderunt severitatem, in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate.*

CAPUT XXXII. A Deo esse & ipsam nocendi potestatem. Prov. 8. 15. Rom. 13. 1. Job 34. 30. Osee 13. 11. ITEM quia etiam nocentium potestas non est nisi à Deo, sic scriptum est loquente Sapientiâ: *Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram.* Dicit & Apostolus: *Non est enim potestas nisi à Deo.* Dignè autem fieri, in libro Job scriptum est: *Qui regnare facit*, inquit, *hominem hypocritam, propter perversitatem populi.* Et de populo Israël dicit Deus: *Dedi eis regem in ira mea.* Injustum enim non est, ut improbis accipientibus nocendi potestatem, & bonorum patientia probetur, & malorum iniquitas puniatur: Nam per potestatem Job 1. 12. diabolo datam, & Job probatus est ut justus appareret, Matth. 26. 34. & Petrus tentatus ne de se præsumeret, 2. Cor. 12. 7. & Paulus colaphizatus ne se extolleret, & Judas Matth. 27. 5. damnatus ut se suspenderet. Cùm ergo per potestatem quam diabolo dedit, omnia justè ipse Deus fecerit; non tamen pro his justè factis, sed pro iniqua nocendi voluntate, quæ ipsius diaboli fuit, ei reddetur in fine supplicium, cùm dicetur impiis qui ejus nequitiæ consentire perseveraverint: Matth. 25. 41. *Ite in ignem æternum, quem paravit Pater meus diabolo & angelis ejus.*

CAPUT XXXIII. Angelos malos non à Deo, sed peccando factos esse malos. 2. Pet. 2. 4. Matth. 25. 41. QUIA verò & ipsi mali angeli non à Deo mali sunt conditi, sed peccando facti sunt mali, sic Petrus in epistola sua dicit: *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi* [a] *detrudens tradidit in judicio puniendos servari.* Hinc Petrus ostendit adhuc eis ultimi judicii pœnam deberi, de qua Dominus dicit, *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* Quamvis jam [b] pœnaliter hunc inferum, hoc est, inferiorem caliginosum aërem tamquam carcerem acceperint: qui tamen quoniam & cælum dicitur, non illud cælum in quo sunt sidera, sed hoc inferius cujus caligine nubila conglobantur, & ubi aves volitant; nam & cælum nubilum dicitur, & volatilia cæli appellantur: secundùm hoc apostolus Paulus eosdem iniquos angelos, contra quos nobis invidos piè vivendo pugnamus, *spiritalia nequitiæ in cælestibus nominat.* Ephes. 6. 12. Quod ne de illis superioribus cælis intelligatur, apertè alibi dicit, *Secundùm principem potestatis aëris hujus, qui nunc operatur in* [c] *filiis diffidentiæ.* Ephes. 2. 2.

CAPUT XXXIV. Peccatum non est malæ naturæ appetitio, sed melioris desertio. 1. Tim. 4. 4. ITEM quia peccatum vel iniquitas non est appetitio naturarum malarum, sed desertio meliorum, sic in Scripturis invenitur scriptum: *Omnis creatura Dei bona est.* Ac per hoc & omne lignum quod in paradiso Deus plantavit, utique bonum est. Non ergo malam naturam homo appetivit, cùm arborem vetitam tetigit: sed id quod melius erat deserendo, factum malum ipse commisit. Melior quippe Creator, quàm ulla creatura quam condidit: cujus imperium non erat deserendum, ut tangeretur prohibitum, quamvis bonum: quoniam deserto meliore bonum creaturæ appetebatur, quod contra Creatoris imperium tangebatur. Non itaque Deus arborem malam in paradiso plantaverat: sed ipse erat melior, qui eam tangi prohibebat.

CAPUT XXXV. Arbor Adamo vetita, non quia mala, sed quia homini bonum ut subditus sit Deo. Gen. 2. 9. AD hoc enim & prohibuerat, ut ostenderet animæ rationalis naturam, non in sua potestate, sed Deo subditam esse debere, & ordinem suæ salutis per obedientiam custodire, per inobedientiam corrumpere. Hinc & arborem quam tangi vetuit, sic appellavit, *dignoscentiæ boni & mali*: quia cùm eam contra vetitum tetigisset, experiretur pœnam peccati, & eo modo dignosceret quid interesset inter obedientiæ bonum & inobedientiæ malum.

CAPUT XXXVI. Nulla creatura Dei mala, sed eâ malè uti est malum. NAM quis ita desipiat, ut Dei creaturam, maximè in paradiso plantatam, vituperandam putet? Quando quidem nec ipsæ spinæ ac tribuli, quos peccatori in labore [d] conterendo, secundùm Dei judiciariam voluntatem terra peperit, rectè vituperentur. Habent enim & tales herbæ modum & speciem & ordinem suum, quæ quisquis sobriè consideraverit, laudanda reperiet: sed ei naturæ ista mala sunt, quam peccati merito sic coërceri oportebat. Non est ergo, ut dixi, peccatum malæ naturæ appetitio, sed melioris desertio; & ideo factum ipsum malum est, non illa natura qua malè utitur peccans. Malum est enim malè uti bono. Unde Apostolus damnatos quosdam divino judicio reprehendit, qui *coluerunt & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori.* Rom. 1. 25. Neque enim creaturam reprehendit; quod qui fecerit, Creatori facit injuriam: sed eos qui malè usi sunt bono, meliore deserto.

CAPUT XXXVII. Malis peccantium Deus bene utitur. PROINDE si custodiant omnes naturæ modum & speciem & ordinem proprium, nullum erit malum: si autem his bonis quisque malè uti voluerit, nec sic vincit voluntatem Dei, qui etiam injustos justè ordinare novit; ut si ipsi per iniquitatem voluntatis suæ malè usi fuerint bonis illius, ille per justitiam potestatis suæ bene utatur malis ipsorum, rectè ordinans in pœnis, qui

[a] In MSS. *trudens.*
[b] Loco *pœnaliter*, in MSS. legitur *pœna.*
[c] Editi, *in filios.* At MSS. *in filiis.* Græcè est, ἐν υἱοῖς.
[d] Editi, *conterendos.* Veriùs MSS. *conterendo.*

se perversè ordinaverint in peccatis.

CAPUT XXXVIII. Ignis æternus malos crucians non malus.

NAM nec ipse ignis æternus, qui cruciaturus est impios, mala natura est, habens modum & speciem & ordinem suum, nulla iniquitate depravatum: sed cruciatus est damnatis malus, quorum peccatis est debitus. Neque enim & lux ista, quia lippos cruciat, mala natura est.

CAPUT XXXIX. Æternus ignis dicitur, non sicut Deus, sed quia sine fine.

ÆTERNUS autem ignis, non sicut Deus æternus, quòd etsi sine fine sit, non est tamen sine initio; Deus autem etiam sine initio est. Deinde quia licèt [a] perpetuus peccatorum suppliciis adhibeatur, mutabilis tamen natura est. Illa est autem vera æternitas, quæ vera immortalitas, hoc est, illa summa incommutabilitas, quam solus Deus habet, qui mutari omnino non potest. Aliud est enim non mutari, cùm possit mutari; aliud autem prorsus non posse mutari. Sicut ergo dicitur homo bonus, non tamen sicut Deus, de quo dictum est, *Nemo bonus nisi unus Deus*: & sicut dicitur anima immortalis, non tamen sicut Deus, de quo dictum est, *Qui solus habet immortalitatem*: & sicut dicitur homo sapiens, non tamen sicut Deus, de quo dictum est, *Soli sapienti Deo*: sic dicitur ignis æternus, non tamen sicut Deus, cujus solius immortalitas ipsa est vera æternitas.

Marci 10. 18. — 1. Tim. 6. 16. — Rom. 16. 27.

CAPUT XL. Nec Deo noceri potest, nec alii nisi Dei justa ordinatione.

QUÆ cùm ita sint secundùm Catholicam fidem & sanam doctrinam, & intelligentibus perspicuam veritatem, nec naturæ Dei nocere potest quisquam, nec natura Dei nocere injustè cuiquam, vel nocere impunè patitur quemquam. *Qui enim nocet*, ait Apostolus, *recipiet id quod nocuit; & non est personarum acceptio apud Deum.*

Coloss. 3. 25.

CAPUT XLI. Quanta bona Manichæi ponant in natura mali, & quanta mala in natura boni.

QUOD Manichæi si vellent sine pernicioso studio defendendi erroris sui, & cum Dei timore cogitare, non scelestissimè blasphemarent inducendo duas naturas, unam bonam quam dicunt Deum, alteram malam quam non fecerit Deus: ita errantes, ita delirantes, immo verò ita insanientes, ut non videant, & in eo quod dicunt naturam summi mali, ponere se tanta bona, ubi ponunt vitam, potentiam, salutem, memoriam, intellectum, temperiem, virtutem, copiam, sensum, lumen, suavitatem, mensuras, numeros, pacem, modum, speciem, ordinem; in eo autem quod dicunt summum bonum, tanta mala, mortem, ægritudinem, oblivionem, insipientiam, perturbationem, impotentiam, egestatem, stoliditatem, cæcitatem, dolorem, iniquitatem, dedecus, bellum, immoderationem, deformitatem, perversitatem. Principes enim tenebrarum & vixisse in sua natura dicunt, & in suo regno salvos fuisse, & meminisse, & intellexisse. Sic enim concionatum illi dicunt principem tenebrarum, ut neque ipse talia dicere, neque ab eis quibus dicebat audiri sine memoria & intellectu potuisset: & habuisse temperiem animo & corpori suo congruam, & virtute potentiæ regnasse, & copias elementorum suorum ac [b] fecunditates habuisse, & sensisse se invicem ac sibi vicinum lumen, & oculos habuisse, quibus illud longè conspicerent; qui utique oculi sine aliquo lumine [c] lumen videre non poterant, unde rectè etiam lumina nominantur: & suavitate suæ voluptatis esse perfruitos, & dimensis membris atque habitationibus determinatos fuisse. Nisi autem etiam qualiscumque pulcritudo ibi fuisset, nec amarent conjugia sua, nec partium congruentiâ corpora eorum constarent: quod ubi non fuerit, non possunt ea fieri quæ ibi facta esse delirant. Et nisi pax aliqua ibi esset, principi suo non obedirent. Nisi modus ibi esset, nihil aliud agerent, quàm comederent, aut biberent, aut [d] sævirent, aut quodlibet aliud sine aliqua [e] societate: quamquam nec ipsi qui hoc agebant, formis suis determinati essent, nisi modus ibi esset: nunc verò talia dicunt eos egisse, ut in omnibus actionibus suis modos sibi congruos habuisse negare non possint. Si autem species ibi non fuisset, nulla ibi qualitas naturalis subsisteret. Si nullus ordo ibi fuisset, non alii dominarentur, alii subderentur, non in suis elementis congruenter viverent, non denique suis locis haberent membra disposita, ut illa omnia quæ vana isti fabulantur, agere possent. Dei autem naturam si non mortuam dicunt, quid secundùm eorum vanitatem suscitat Christus? Si non dicunt ægram, quid curat? Si non dicunt oblitam, quid commemorat? Si non dicunt insipientem, quid docet? Si non dicunt perturbatam, quid redintegrat? Si non victa & capta est, quid liberat? Si non eget, cui subvenit? Si non amisit sensum, quid vegetat? Si non est excæcata, quid illuminat? Si non est in dolore, quid recreat? Si non est iniqua, quid per præcepta corrigit? Si non est dedecorata, quid mundat? Si non est in bello, cui promittit pacem? Si non est immoderata, cui modum legis imponit? Si non est deformis, quid reformat? Si non est perversa, quid emendat? Omnia enim hæc à Christo, non illi rei præstari dicunt, quæ facta est à Deo, & arbitrio proprio peccando depravata; sed ipsi naturæ, ipsi substantiæ Dei, quæ hoc est quod Deus.

QUID istis blasphemiis comparari potest? Nihil omnino, sed si aliarum perversarum sectarum considerentur errores: si autem iste sibi error ex parte altera, de qua nondum diximus, comparetur, adhuc etiam multo pejus & exsecrabiliùs in Dei naturam blasphemare convincitur. Dicunt enim etiam nonnullas animas, quas volunt esse de substantia Dei & ejusdem omnino naturæ, quæ non sponte peccaverint, sed à gente tenebrarum, quam mali naturam dicunt, ad quam debellandam non ultro, sed patris imperio descenderunt, superatæ & oppressæ sint, affigi in æternum globo horribili tenebrarum. Ita secundùm eorum sacrilega vaniloquia, Deus se ipsum in quadam parte à magno malo liberavit, & rursus se ipsum in quadam parte damnavit, quam liberare ab hoste non potuit, & tamquam de ipso hoste devicto insuper triumphavit. O scelestam & incredibilem audaciam, talia de Deo credendi, talia loquendi, talia prædicandi! Quod cùm defendere conantur, [f] ut in pejora irruant clausis oculis, dicunt malæ naturæ commixtionem facere ista, ut bona Dei natura tanta mala patiatur: nam ipsam apud se ipsam nihil horum pati potuisse vel posse. Quasi inde lau-

[a] Sic MSS. Editi autem, *perpetuis*.
[b] Plures MSS. *ac fecunditatis*.
[c] Sola editio Lov. hîc omittit *lumen*.
[d] Cisterciensis MS. *aut sitirent*. Quatuor Vaticani, *aut servirent*.
[e] In MSS. *sine aliqua satietate*.
[f] Editi, *ne in pejora irruant, clausis oculis dicunt*. Emendantur ex MSS.

danda

danda sit natura incorruptibilis, quia ipsa sibi non nocet, & non quia nihil ei noceri ab aliquo potest. Deinde si natura tenebrarum nocuit naturæ Dei, & natura Dei nocuit naturæ tenebrarum; duo ergo mala sunt quæ sibi invicem nocuerunt, & meliore animo fuit gens tenebrarum, quia & si nocuit, nolens nocuit: neque enim nocere, sed frui voluit bono Dei. Deus autem illam exstinguere voluit, sicut Manichæus apertissimè in epistola ruinosi sui Fundamenti delirat. Oblitus enim quod paulò antè dixerat, *Ita autem fundata sunt ejusdem splendidissima regna supra lucidam & beatam terram, ut à nullo umquam aut moveri, aut concuti possint*: postea dixit, *Lucis verò beatissimæ Pater, sciens labem magnam ac vastitatem quæ ex tenebris surgeret, adversùs sua sancta impendere sæcula, nisi aliquod eximium ac præclarum & virtute potens* [a] *numen opponat, quo superet simul ac destruat stirpem tenebrarum, qua exstinctâ perpetua quies lucis incolis pararetur.* Ecce timuit labem ac vastitatem impendentem sæculis suis. Certè sic erant fundata super lucidam & beatam terram, ut à nullo umquam moveri aut concuti possent? Ecce à timore nocere voluit vicinæ genti, quam destruere & exstinguere conatus est, ut perpetua quies lucis incolis pararetur. Quare non addidit, & perpetuum vinculum? An illæ animæ quas in globo tenebrarum in æternum configit, non erant incolæ lucis, de quibus apertè dicit, quòd *errare se à priore lucida sua natura passæ sint*: ubi & nolens coactus est dicere, liberâ eas voluntate peccasse, qui non vult peccatum ponere nisi in necessitate naturæ contrariæ: ubique nesciens quid loquatur, & tamquam ipse jam inclusus sit in tenebrarum globo quem finxit, quærens quà exeat, & non inveniens. Sed dicat quod vult seductis & miseris, à quibus multo ampliùs quàm Christus honoratur, ut hoc pretio tam longas & tam sacrilegas eis fabulas vendat. Dicat quod vult, includat in globo tamquam in carcere gentem tenebrarum, & forinsecùs affigat naturam lucis, cui de hoste exstincto quietem perpetuam promittebat: ecce pejor est pœna lucis quàm tenebrarum, pejor est pœna divinæ naturæ quàm gentis adversæ. Illa quippe etsi in tenebris inclusa est, ad naturam ejus pertinet in tenebris habitare: animæ autem quæ hoc sunt quod Deus, non poterunt recipi, sicut dicit, in regna illa pacifica, & à vita ac libertate sanctæ lucis alienabuntur, & configentur in prædicto horribili globo: unde *& adhærebunt*, inquit, *iis rebus animæ eædem quas dilexerunt, relictæ in eodem tenebrarum globo, suis meritis id sibi conquirentes.* Certè non est liberum voluntatis arbitrium? Videte quomodo insaniens quid dicat ignorat, & contraria sibi loquendo pejus bellum contra se gerit, quàm contra Deum ipsius gentis tenebrarum. Deinde si propterea damnantur animæ lucis, quia dilexerunt tenebras; injustè damnatur gens tenebrarum, quæ lucem dilexit. Et gens quidem tenebrarum lucem ab initio dilexit, quam etsi violenter, tamen possidere voluit, non exstinguere: lucis autem natura in bello tenebras exstinguere voluit; eas ergo victa dilexit. Quod vultis eligite: utrùm necessitate compulsa ut diligeret tenebras, an voluntate seducta? Si necessitate, quare damnatur? Si voluntate, quare Dei natura in tanta iniquitate deprehenditur? Si necessitate Dei natura coacta est diligere tenebras, victa est ergo, non vicit: si voluntate, quid jam miseri dubitant peccandi voluntatem tribuere naturæ quam Deus ex nihilo fecit, ne tribuant eam luci quam genuit?

Caput XLIII. Mala ante mali commixtionem multa tribui naturæ Dei à Manichæis.

Quid, si etiam ostendimus, ante commixtionem mali, quam fabulosè confictam dementissimè crediderunt, in ipsa lucis natura, quam dicunt, magna mala fuisse, quid ad istas blasphemias addi posse videbitur? Illic enim fuit antequàm pugnaretur, dura & inevitabilis pugnandi necessitas: ecce jam magnum malum antequàm bono misceretur malum: dicant hoc unde, cùm adhuc nulla esset facta commixtio. Si autem necessitas non erat, voluntas ergo erat: unde & hoc tam magnum malum, ut Deus ipse naturæ suæ nocere vellet, cui noceri ab hoste non poterat, mittendo eam crudeliter miscendam, turpiter purgandam, iniquè damnandam? Ecce quantum malum perniciosæ & noxiæ & immanissimæ voluntatis, ante quàm ullum malum de gente contraria misceretur. An fortè nesciebat hoc eventurum membris suis, ut diligerent tenebras & inimicæ exsisterent sanctæ luci, sicut ipse dicit, hoc est, non tantùm Deo suo, sed etiam Patri de quo erant? Unde ergo hoc in Deo tam magnum ignorantiæ malum, ante quàm ullum de gente contraria misceretur malum? Si autem hoc futurum sciebat, aut sempiterna in illo erat crudelitas, si de suæ naturæ futura contaminatione & damnatione nihil dolebat; aut sempiterna miseria, si dolebat: unde & hoc tantum malum summi boni vestri ante ullam commixtionem summi mali vestri? Ipsa certè particula naturæ ipsius, quæ in illius globi æterno vinculo configitur, si hoc sibi imminere nesciebat, etiam sic erat in natura Dei sempiterna ignorantia; si autem sciebat, sempiterna miseria: unde hoc tantum malum, ante quàm ullum de gente contraria misceretur malum? An fortè magna caritate gaudebat, quia per ejus pœnam perpetua quies ceteris lucis incolis parabatur? Hoc quàm nefas sit dicere [b] qui videt, anathemet. Sed si hoc saltem ita faceret, ut ipsa luci inimica non fieret, posset fortasse non tamquam Dei natura, sed tamquam aliquis homo laudari, qui pro patria sua vellet mali aliquid pati, quod quidem malum ad tempus posset esse, non in æternum: nunc verò & illam in globo tenebrarum confixionem dicunt æternam, & non cujusque rei, sed naturæ Dei; & utique iniquissimum & exsecrabile & ineffabiliter sacrilegum gaudium erat, si Dei natura gaudebat se tenebras dilecturam, & luci sanctæ inimicam futuram. Unde hoc tam immane & scelestum malum, ante quàm ullum ex gente contraria misceretur malum? Quis tam perversam & tam impiam ferat insaniam, summo malo tribuere tanta bona, & summo bono, quod Deus est, tanta mala?

[a] Plerique MSS. *lumen opponat.*

[b] Am. & Er. *Hoc quàm nefas sit dicere, naturâ Dei sic subveniri, quicumque audit, anathematizaret* &c. Lov. *Hoc quàm nefas sit dicere, natura Dei à natura Dei sic subveniri, quicumque audit, anathematizaret* &c. At melioris notæ MSS. omisso, *natura Dei à natura Dei sic subveniri*, Habent, *Hoc quàm nefas sit dicere qui videt, anathemet. Sed si hoc saltem ita faceret*: supple, illa particula naturæ Dei.

Caput XLIV. Turpitudines incredibiles à Manichæo excogitatæ in Deo.

Jam verò quòd ipsam partem naturæ Dei dicunt ubique permixtam in cælis, in terris, sub terris, in omnibus corporibus, siccis & humidis, in omnibus carnibus, in omnibus seminibus arborum, herbarum, hominum, animalium: non potentiâ divinitatis sine ullo nexu incoinquinabiliter, inviolabiliter, incorruptibiliter omnibus rebus administrandis regendisque præsentem, quod nos de Deo dicimus; sed ligatam, oppressam, pollutam, quam solvi, liberari, purgarique dicunt, non solùm per discursum solis & lunæ, & virtutes lucis, verùm etiam per Electos suos: hoc genus nefandissimi erroris, quàm sacrilegas & incredibiles turpitudines eis suadeat, etiamsi non persuadeat, horribile est dicere. Dicunt enim virtutes lucis transfigurari in masculos pulcros, & opponi feminis gentis tenebrarum; & easdem rursus virtutes lucis transfigurari in feminas pulcras, & opponi masculis gentis tenebrarum; ut per pulcritudinem suam inflamment spurcissimam libidinem principum tenebrarum, & eo modo vitalis substantia, hoc est, Dei natura, quam dicunt in eorum corporibus ligatam teneri, ex eorum membris per ipsam concupiscentiam relaxatis, soluta fugiat, & suscepta vel purgata liberetur. Hoc infelices legunt, hoc dicunt, hoc audiunt, hoc credunt, hoc in libro septimo Thesauri eorum, (sic enim appellant scripturam quamdam Manichæi, ubi istæ blasphemiæ conscriptæ sunt,) ita positum est: *Tunc beatus ille Pater, qui lucidas naves habet diversoria & habitacula seu magnitudines, pro insita sibi clementia fert opem, qua exuitur & liberatur ab impiis retinaculis & angustiis atque angoribus* [a] *suæ vitalis substantiæ. Itaque invisibili suo nutu illas suas virtutes, quæ in clarissima hac navi habentur, transfigurat, easque parere facit adversis potestatibus, quæ in singulis cælorum tractibus ordinatæ sunt. Quæ quoniam ex utroque sexu masculorum ac feminarum consistunt, ideo prædictas virtutes partim specie puerorum investium parere jubet generi adverso feminarum, partim virginum lucidarum formâ generi contrario masculorum: sciens eas omnes hostiles potestates, propter ingenitam sibi lethalem & spurcissimam concupiscentiam facillimè capi, atque iisdem speciebus pulcherrimis quæ apparent mancipari, hocque modo dissolvi. Sciatis autem hunc eumdem nostrum beatum Patrem hoc idem esse, quod etiam suæ virtutes, quas ob necessariam caussam transformat in puerorum & virginum* [b] *intemeratam similitudinem. Vtitur autem his tamquam propriis armis, atque per eas suam complet voluntatem. Harum verò virtutum divinarum, quæ ad instar conjugii contra inferna genera statuuntur, quæque alacritate ac facilitate id quod cogitaverint, momento eodem efficiunt, plenæ sunt lucidæ naves. Itaque cùm ratio poposcerit ut masculis appareant eædem sanctæ virtutes, illico etiam suam effigiem virginum pulcherrimarum habitu demonstrant. Rursus cùm ad feminas ventum fuerit, postponentes species virginum, puerorum investium speciem ostendunt. Hoc autem visu decoro illarum ardor & concupiscentia crescit, atque hoc modo vinculum* [c] *pessimarum cogitationum earum solvitur, vivaque anima quæ eorumdem membris tenebatur, hac occasione laxata evadit, & suo purissimo aëri miscetur; ubi penitus ablutæ animæ adscendunt ad lucidas naves, quæ sibi ad evectationem atque ad suæ patriæ transfretationem sunt præparatæ. Id verò quod adhuc adversi generis maculas portat, per æstus atque calores particulatim descendit, atque arboribus ceterisque plantationibus ac satis omnibus miscetur, &* [d] *caloribus diversis inficitur. Et quo pacto ex ista magna & clarissima navi figuræ puerorum ac virginum apparent contrariis potestatibus, quæ in cælis degunt, quæque igneam habent naturam; atque ex isto adspectu decoro, vitæ pars quæ in earumdem membris habetur, laxata deducitur per calores in terram: eodem modo etiam illa altissima virtus, quæ in navi vitalium aquarum habitat, in similitudine puerorum ac virginum sanctarum per suos angelos apparet his potestatibus, quarum natura frigida est atque humida, quæque in cælis ordinatæ sunt. Et quidem his quæ feminæ sunt, in ipsis forma puerorum apparet: masculis verò virginum. Hac verò mutatione & diversitate divinarum personarum ac pulcherrimarum, humidæ frigidæque stirpis principes masculi sive feminæ solvuntur, atque id quod in ipsis est vitale fugit: quod verò resederit, laxatum deducitur in terram* [e] *per frigora, & cunctis terræ generibus admiscetur.* Quis hoc ferat? Quis hoc credat, non dico ita esse, sed vel dici potuisse? Ecce qui docentem timent anathemare Manichæum, & non timent credere hæc facientem & hæc patientem Deum.

Per Electos autem suos purgari dicunt eamdem ipsam commixtam partem ac naturam Dei, manducando scilicet & bibendo: quia eam in alimentis omnibus dicunt ligatam teneri; quæ cùm ab Electis velut sanctis in refectionem corporis manducando & bibendo assumuntur, per eorum sanctitatem solvi, signari & liberari. Nec adtendunt miseri, quàm non incongruè de illis creditum sit, quod frustra negant, nisi eosdem libros anathemaverint, & Manichæi esse destiterint. Si enim, sicut dicunt, in omnibus seminibus est ligata pars Dei, & ab Electis manducando purgatur, quis non dignè credat eos facere, quod inter virtutes cælorum & principes tenebrarum fieri in Thesauro suo legunt; quando quidem & carnes suas de gente tenebrarum esse dicunt, & in eis ligatam teneri vitalem illam substantiam, partem Dei, credere atque affirmare non dubitant? Quæ utique si solvenda est, & manducando purganda, sicut eos fateri cogit funestus error ipsorum, quis non videat, quis non exhorreat, quanta turpitudo & quàm nefaria consequatur?

Nam & à quibusdam principibus gentis tenebrarum sic dicunt Adam primum hominem creatum, ut lumen ab eis ne fugeret teneretur. In epistola enim quam Fundamenti appellant, quomodo princeps tenebrarum, quem patrem primi hominis inducunt, ad ceteros socios suos tenebrarum principes locutus fuerit & egerit, ita scripsit Manichæus: *Iniquis igitur commentis ad eos qui aderant ait, Quid vobis videtur maximum hoc lumen quod oritur? Intuemini quemadmodum polum movet, concutit plurimas potestates. Quapropter mihi vos potiùs æquum est, id quod in vestris viribus habetis luminis prærogare: sic quip-*

[a] Aliquot MSS. *sua vitalis substantia.*
[b] Tres Vaticani MSS. *intemperatam.*
[c] Duo MSS. *passivarum cogitationum.*
[d] Plerique MSS. *& coloribus diversis infigitur.*
[e] Aliquot probæ notæ MSS. *præ frigore.*

pe illius magni qui glorioſus apparuit, imaginem fingam, per quam regnare poterimus, tenebrarum aliquando converſatione liberati. Hæc audientes, ac diu ſecum deliberantes, juſtiſſimum putaverunt id quod poſtulabantur præbere. Nec enim fidebant ſe idem lumen jugiter retenturos: unde melius rati ſunt principi ſuo id offerre, nequaquam deſperantes eodem ſe [a] *pacto regnaturos. Quo igitur modo lumen* [b] *illud quod habebant præbuerint, conſiderandum eſt. Nam hoc etiam omnibus divinis ſcripturis arcaniſque cæleſtibus adſperſum eſt: ſapientibus verò quomodo ſit datum ſcire minimè eſt difficile: nam coràm apertèque cognoſcitur ab eo qui verè ac fideliter intueri voluerit. Quoniam eorum qui convenerant frequentia promiſcua erat, feminarum ſcilicet ac maſculorum, impulit eos, ut inter ſe coirent: in quo coitu alii ſeminarunt, aliæ gravidæ effectæ ſunt. Erant autem partus iis qui genuerant ſimiles, vires plurimas parentum uti primi obtinentes. Hæc ſumens eorum princeps uti præcipuum donum gaviſus eſt. Et ſicuti etiam nunc fieri videmus, corporum formatricem naturam mali inde vires ſumentem figurare: ita etiam antè dictus princeps ſodalium prolem accipiens, habentem parentum ſenſus, prudentiam, lucem ſimul ſecum in generatione procreatam, comedit; ac pleriſque viribus ſumtis ex iſtiuſmodi eſca, in qua non modò inerat fortitudo, ſed multo magis aſtutiæ & pravi ſenſus ex fera genitorum* [c] *gente, propriam ad ſe conjugem evocavit, ex ea qua ipſe erat ſtirpe manantem; & facto cum ea coitu, ſeminavit, ut ceteri, abundantiam malorum quæ devoraverat: nonnihil etiam ipſe adjiciens ex ſua cogitatione ac virtute, ut eſſet ſenſus ejus omnium eorum quæ profuderat formator atque deſcriptor; cujus compar excipiebat hæc, ut ſemen conſuevit culta optimè terra percipere. In eadem enim conſtruebantur & contexebantur omnium imagines, cæleſtium ac terrenarum virtutum; ut pleni videlicet orbis, id quod formabatur, ſimilitudinem obtineret.*

CAPUT XLVII. Turpitudines horribiles cogit perpetrare.

O monſtrum ſceleſtum, ô exſecranda perditio & labes deceptarum animarum! Omitto quid ſit, de natura Dei quòd ſic [d] ligetur, hæc dicere. Hoc ſaltem adtendant miſeri decepti & errore mortifero venenati, quia ſi per coitum maſculorum & feminarum ligatur pars Dei, quam ſe manducando ſolvere & purgare profitentur; cogit eos hujus tam nefandi erroris neceſſitas, ut non ſolùm de pane & oleribus & pomis, quæ ſola videntur in manifeſto accipere, ſed inde etiam ſolvant & purgent partem Dei, unde per concubitum poteſt, ſi feminæ utero concepta fuerit, colligari. Hoc ſe facere quidam confeſſi eſſe in publico judicio perhibentur, non tantùm in Paphlagonia, ſed etiam in Gallia, ſicut à quodam Romæ Chriſtiano catholico audivi: & cùm interrogarentur, cujus auctoritate ſcripturæ iſta facerent; hoc de Theſauro ſuo prodidiſſe, quod paulò antè commemoravi. Iſti autem cùm hoc eis objicitur, ſolent reſpondere, neſcio quem inimicum ſuum de numero ſuo, hoc eſt, Electorum ſuorum deſciviſſe, & ſchiſma feciſſe, atque hujuſmodi ſpurciſſimam hæreſim condidiſſe. Unde manifeſtum eſt, quia hoc etiam ſi iſti non faciunt, de ipſorum libris hoc faciunt quicumque faciunt. Abjiciant ergo libros, ſi crimen exhorrent, quod committere coguntur, ſi libros tenent; aut ſi non committunt, mundiùs vivere contra ſuos libros conantur. Sed quid agunt, cùm eis dicitur, Aut purgate lumen, de quibus potueritis ſeminibus, ut nec illud recuſetis, quod vos non facere aſſeritis; aut Manichæum anathemate, qui cùm dicit in omnibus ſeminibus eſſe partem Dei, & concumbendo ligari; quidquid autem luminis, hoc eſt, ejuſdem partis Dei ad eſcas Electorum pervenerit, manducando purgari: quid vobis ſuadeat videtis, & eum adhuc anathemare dubitatis? Quid agunt, inquam, cùm hoc eis dicitur? Ad quas tergiverſationes ſe convertunt, cùm aut tam nefaria doctrina ſit anathemanda, aut tam nefaria turpitudo facienda, in cujus comparatione jam illa omnia mala quæ intolerabilia paulò antè commemorabam, eos de natura Dei dicere, quòd neceſſitate oppreſſa ſit ut bellum gereret, quòd aut ſempiternâ ignorantiâ ſecura erat, aut ſempiterno dolore & timore ſollicita, quando ſibi veniret corruptio commixtionis & vinculum æternæ damnationis, quòd denique geſto bello ſic fuerit captivata, oppreſſa, polluta, quòd poſt falſam victoriam ſic futura ſit in horribili globo in æternum confixa & ab originis ſuæ felicitate ſeparata, tolerabilia videantur, cùm per ſe ipſa, ſi conſiderentur, ſuſtineri non poſſint?

CAPUT XLVIII. Orat Aug. pro Manichæorum reſipiſcentia.

O magna patientia tua, Domine miſericors & miſerator, longanimis & multùm miſericors, & verax, qui facis oriri ſolem tuum ſuper bonos & malos, pluis ſuper juſtos & injuſtos; qui non vis mortem peccatoris, quantum ut revertatur & vivat; qui [e] partibus corripiens, das locum pœnitentiæ, ut relictâ malitiâ credant in te, Domine; qui patientiâ tuâ ad pœnitentiam adducis, quamvis multi ſecundùm duritiam cordis ſui & cor impœnitens theſaurizent ſibi iram in die iræ & revelationis juſti judicii tui, qui reddis unicuique ſecundùm opera ſua; qui in qua die converſus fuerit homo à nequitia ſua ad miſericordiam & veritatem tuam, omnes iniquitates ejus oblivìſceris: præſta nobis, dona nobis, ut per noſtrum miniſterium, quo exſecrabilem & nimis horribilem hunc errorem redargui voluiſti, ſicut jam multi liberati ſunt, & alii liberentur, & ſive per ſacramentum ſancti baptiſmi tui, ſive per ſacrificium contribulati ſpiritûs & cordis contriti & humiliati, in dolore pœnitentiæ, remiſſionem peccatorum & blaſphemiarum ſuarum, quibus per ignorantiam te offenderunt, accipere mereantur. Tantum enim valet præpollens miſericordia & poteſtas tua & veritas baptiſmi tui, claveſque regni cælorum in ſancta Eccleſia tua, ut nec de illis deſperandum ſit, quamdiu in hac terra per tuam patientiam vivunt, qui etiam ſcientes quantum malum ſit talia de te ſentire vel dicere, propter aliquam temporalis & terrenæ commoditatis conſuetudinem vel adeptionem in illa maligna profeſſione detinentur, ſi ad tuam ineffabilem bonitatem ſaltem increpati tuis correptionibus fugiant, & omnibus carnalis vitæ illecebris cæleſtem vitam æternamque præponant. [f]

Pſal. 102. 8. *Mat.* 5. 45. *Ezech.* 33. 11. *Sap.* 12. 2. [c] *Rom.* 2. 4. & 5. *Ezech.* 18. 21. *Pſal.* 50. 19.

[a] Vaticanus codex, *eodem ſe facto.*
[b] In MSS. *lumen idem.*
[c] Plures MSS. *mente.*
[d] Am. & Er. *legitur.* Lov. *legetur.* Caſtigantur ex MSS.

[e] Editi, *parcis corripiens, dans locum* &c. At MSS. *partibus corripiens, das* &c. ut in ſacris Bibliis Sap. 12.
[f] In MSS. additur, *Amen.*

IN SUBSEQUENTES SCRIPTIONES

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT X.

SEcundinus quidam, non ex eis quos Manichæi Electos, sed ex eis quos Auditores vocant, quem nec facie quidem noveram, scripsit ad me velut amicus, honorificè objurgans quòd oppugnarem litteris illam hæresim, & admonens ne facerem, atque ad eam potiùs sectandam exhortans, cum ejus defensione, & fidei Catholicæ reprehensione. Huic respondi: sed quia in ejusdem opusculi capite non posui, quis cui scriberet, non in epistolis meis, sed in libris habetur. Illic ab exordio conscripta est etiam ejus epistola. Hujus autem mei voluminis titulus est, *Contra Secundinum Manichæum*: quod, meâ sententiâ, omnibus quæ adversùs illam pestem scribere potui, facilè præpono. Hic liber sic incipit: ***Benevolentia in me quæ apparet litteris tuis.***

SECUNDINI MANICHÆI

EPISTOLA AD AUGUSTINUM.

Manichæi doctrinam commendat tueturque cum Catholicæ fidei reprehensione, indignè ferens quòd eam scriptis oppugnet Augustinus, quem à Manichæo timore quodam & honoris cupiditate defecisse insimulat, atque ut ad illius sectam tandem redeat, exhortatur.

HABEO *& ago gratias ineffabili ac sacratissimæ Majestati, ejusque primogenito omnium luminum regi Iesu Christo, habeo gratias & supplex sancto refero Spiritui, quòd dederint præbuerintque occasionem, qua ego securus salutarem tuam egregiam Sanctitatem, Domine meritò laudabilis & unicè percolende. Nec mirum: sunt enim ad omnia bona præstanda & ad omnia mala arcenda satis aptissimi, quique tuam benevolentiam suis defendant propugnaculis, eripiantque ab illo malo, non quod nihil est, aut quod factione passioneque mortalium gignitur, sed quod paratum est ut veniat. Væ autem illi qui se eidem præbuerit occasionem. Nam dignus es, qui ab iisdem talia munera consequaris, iidemque veritatis tuæ nutritores efficiantur, verè lucerna, quam in cordis tui candelabro dextera posuit veritatis, ne furis adventu thesauri tui dilapidetur patrimonium: jubeantque sine lapsu illam manere domum, quam tu non super erroris arenam, sed super scientiæ lapidem collocasti: illumque à nobis repellant atrocem spiritum, qui hominibus timorem immittit & perfidiam; ut animas avertat ab angusto tramite Salvatoris: cujus omnis impetus per illos principes funditur, contra quos se Apostolus in Ephesiorum epistola certamen subiisse fatetur.* Ephes. 6. 12. *Dicit enim se non contra carnem & sanguinem habere certamen, sed adversùs principes & potestates, adversùs spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cælestibus. Et re vera, quis enim contra arma habeat, nisi contra armatum, adversùs illum qui movetur? Vt enim hominum corpora arma peccati sunt, ita salutaria præcepta arma justitiæ.* Rom. 6. 13. *Hoc Paulus, hoc ipse testatur Manichæus.*

2. *Non ergo armorum pugna est, sed spirituum,*[a] *qui iisdem utuntur. Pugnant autem animarum gratiâ. Horum in medio posita est anima, cui à principio natura sua dedit victoriam. Hæc si unà cum spiritu*[b] *virtutum fecerit, habebit cum eo vitam perpetuam, illudque possidebit regnum, ad quod Dominus noster invitat: si verò ab spiritu vitiorum incipiat trahi, & consentiat, ac post consensum pænitudinem gerat, habebit harum sordium indulgentiæ fontem. Carnis enim commixtione ducitur, non propria voluntate. At si cùm se ipsam cognoverit, consentiat malo, & non se armet contra inimicum, voluntate sua peccavit. Quam si iterum pudeat errasse, paratum inveniet misericordiarum auctorem. Non enim punitur quia peccavit, sed quia de peccato non doluit. At si cum eodem peccato sine venia recedat, tunc excludetur, tunc virgini stultæ comparabitur, tunc heres erit sinistræ manus, tunc à Domino pelletur ex convivio nuptiarum, nigrarum caussâ vestium, ubi fletus erit & stridor dentium, ibitque cum diabolo ad ignem originis ipsius; quem tua mira prudentia aut ex Archangelo factum memorat, aut nihil esse fatetur. Cur ergo regnabunt justi, cur Apostoli & Martyres coronabuntur? Totum propterea, quia vicerunt nihil? O quantum frustratur vincentis potentia, cùm adversarius nullius virtutis esse prædicatur! Muta quæso sententiam, depone Punicæ gentis perfidiam, & recessionem tuam ad veritatem, quæ per timorem facta est, converte: noli his mendaciis*[c] *te excusare.*

3. *Legit enim aliquanta exile meum & qualecumque Romani hominis ingenium, reverendæ tuæ dignationis scripta, in quibus sic irasceris veritati, ut philosophiæ Hortensius. Hæc itaque cùm suspenso animo agilique oculo iterum iterumque repetissem, summum inveni ubique oratorem & deum penè to-*

[a] Ita vetus codex Carnotensis optimæ notæ. Editi autem, *quibus utuntur.*

[b] Editi hîc & in subsequente libro cap. 8. *cum spiritu virtutem fecerit.* Meliùs Carnotensis MS. *cum spiritu virtutum fecerit.* Nam spiritum virtutum Secundinus opponit spiritui vitiorum.

[c] Vetus cod. *noli his mendaciis excusare:* supple, *recessionem tuam.*

tius eloquentiæ ; nuſquam verò comperi Chriſtianum : & armatum quidem contra omnia, affirmantem verò nihil : cùm te magis ſcientiâ peritum debueris oſtendere, non ſermone. Illud verò tacere non poſſum tuæ patientiſſimæ ſanctitati : viſus enim mihi es, & pro certo ſic eſt, & numquam fuiſſe Manichæum, nec ejus te potuiſſe arcana incognita ſecreti cognoſcere, atque ſub Manichæi nomine perſequi te [a] Hannibalem atque Mithridatem. Ego namque fateor non tali diligentiâ nec tantâ induſtriâ Anicianæ domûs micare marmora, quanta tua ſcripta perlucent eloquentiâ. Hanc ſi voluiſſes veritati concordare, magnum utique nobis exſtitiſſet ornamentum. Noli, rogo, contra tuam venire naturam, noli eſſe erroris lancea, qua latus percutitur Salvatoris. Vides enim illum & in omni mundo & in omni anima eſſe crucifixum, quæ anima numquam habuit [b] ſuccenſendi naturam. Et tu igitur qui ex ipſa es, dimitte quæſo jam vanas incuſationes, ſuperfluas relinque controverſias. Tanto tempore cum parente tuo in medio tenebrarum conſtitutus, numquam ſubſannaſti : in medium ſolis ac lunæ inventus es accuſator. Quis igitur tibi patronus erit ante juſtum tribunal Iudicis, cùm & de ſermone & de opere cœperis te teſte convinci ? Perſa quem incuſaſti, non aderit. Hoc excepto, quis te flentem conſolabitur? Quis Punicum ſalvabit ? An emendatum in Evangelio eſt, quòd ſpatioſa via non deducat in interitum ? An falſum in Paulo eſt, quòd operum ſinguli ſuorum non erunt reddituri rationem ? O utinam à Manichæo recedens, Academiam petiſſes, aut Romanorum bella, qui omnia ſuperarunt, interpretatus fuiſſes : quàm magna ibi, quàm egregia comperiſſes, & non caſtus homo utique totius pudicitiæ & paupertatis, iſſes ad Iudæorum [c] gentes barbaras moribus : cùm præceptis inſeris fabulas, & adducis uxorem fornicariam, & facies filios fornicariæ, & fornicando fornicabitur terra à Domino, & Non lavabis manus poſt coitum conjugis, & Mitte manus ſuper femur meum, & Macta & manduca, & Creſcite & multiplicamini. An tibi leones in lacu placuerunt, quia caveæ non erant ? An tibi ſterilitas Saræ doluit, cujus pudoris diſtractor maritus ſororem fingens exſtiterat ? Sed fortè poſt Daretis & Entelli certamen ; Iacob & ipſius pammachiam exſpectare volueras ? An numerum Amorrhæorum, an pancarpum in arca Noë conſpicere diſpoſueras? Novi ego te hæc ſemper odio habuiſſe, novi ego te ſemper magna amaviſſe, quæ terras deſererent, quæ cælos peterent, quæ corpora mortificarent, quæ animas vivificarent. Quis igitur ille eſt, qui te repentè mutavit ?

Matth. 7. 13. Rom. 14. 12. Oſee 1. 2. Gen. 24. 2. & 47. 29. Act. 10. 14. Gen. 1. 28. Dan. 6. 16. Gen 12. 13. & 20. 5. Virgil. Æneid. 5. Gen 32. 24. Ioſ. 10. 5. Gen. 7. 7.

4. Quamquam hæc tuæ ſanctitati dicere nimis abſurdum ſit. Ipſe enim non ignoras quàm peſſimus ſit, quámque malignus, quique etiam tanta calliditate adverſus fideles & ſummos viros militat, ut & Petrum coëgerit ſub una nocte tertiò Dominum negare, & eidem reſurgenti Thomam non permiſerit credere : quæ tamen vulnera curata ſunt indulgentiæ medicinâ. Illud verò quàm audacter molitus ſit, ut Domino optimum ſemen ſeminanti, ille zizania miſcuerit, & tanto paſtori Iſcariotem rapuerit ; & ut ad ultimum crucis ſupplicium veniretur, in perniciem ipſius Scribas Phariſæoſque accenderit, ut Barrabam dimitti clamarent, & Ieſum crucifigi. Evaſimus igitur, quia ſpiritalem ſecuti ſumus Salvatorem. Nam illius tantum erupit audacia, ut ſi noſter Dominus carnalis foret, omnis noſtra fuiſſet ſpes amputata. Et tamen ne ipſo quidem crucis opprobrio potuit ſatiari : quin immo inſaniens, hinc coëgit ſpinis coronari, illinc aceto potari ; hinc militum lanceâ percuti, illinc ſiniſtri latronis ore blaſphemari. At poſtea tantum ejus crevit iniquitas, ut & ipſo & Apoſtolis ejus illuc adſcendentibus diverſas componeret quæſtiones, ſub eorum, quod pejus eſt, nomine ſuperſtitioſis omnibus, id eſt, catholici vocabuli dividens dignitatem. Omitto namque quatenus unumquemque diſcipulorum adversùs magiſtros armaverit, quatenus [d] Hymenæum, quatenus Alexandrum deceperit, quæ apud Antiochiam, quæ apud Smyrnam, quæ apud Iconium commiſerit : illa nunc addo quæ preſens actitat multitudo, à qua tantum virtus procul eſt, quantum populo clauſa eſt. Nec enim virtus eſt ad quam turba pervenit, & turba quàm maximè feminarum. Sed vereor clandeſtina eorum publicare, ne ab aliis ordita crimina geminentur. Quamquam ſapientum eſt utrumque ferre, utrumque ridere ; & ad illud tantum niti, quod beatitudinem conciliat, quod parturit vitam.

Matth. 27. 75. Iohan. 20. 27. Matth. 13. 25. Matth. 27. 29. Luca 23. 37. Iohan. 19. 34. Luca 23. 39. 2. Tim. 2. 16.

5. Et tamen iterum atque iterum ſupplex deprecor, oro etiam atque etiam obſecro, primùm quidem veniam largiri digneris, ſi quo ſermone fuerit tuum titillatum aureum pectus: ardore enim hoc nimio feci, quia nolo te à noſtro grege divelli, à quo etiam ego ipſe aberrans penè perieram niſi citò me de iniqua communionis tuliſſem natura. Deinde ut concilies te illi, quæ in te nihil deliquit : redeas ad illam, quæ tibi [e] & in dierum culpam, non erit ſuccenſura. Nec enim ſepties tantùm novit ignoſcere : quin immo habet & ligandi & ſolvendi poteſtatem. Noli te fingere palpare, qui dudum vidiſti : noli velle diſcere, qui potes docere. Dimitte hominum gloriam, ſi vis Chriſto placere. Temporibus noſtris renova Paulum, qui cùm legis Iudaicæ doctor eſſet, conſecutus à Domino apoſtolatûs gratiam, quæ putabat commoda, contemſit ut ſtercora, ut Chriſtum lucrifaceret. Subveni animæ tuæ tam lucidæ : quia ignoras quali ſit fur horâ venturus. Noli ornare mortuos : quia vivorum es ornamentum. Noli comes eſſe lati itineris, quia Amorrhæum exſpectat : ſed ad artam feſtina viam, ut conſequaris vitam æternam. Deſine quæſo utero claudere Chriſtum, ne ipſe rurſum utero concludaris. Deſine duas naturas facere unam : quia appropinquat Domini judicium. Væ qui accipient, qui quod dulce eſt, in amaritudinem transferunt.

Philip. 3. 8.

6. Sed ſi dubitas de principio, ſi ambigis de pugnæ exordio, poterit diurno tractatu pacificoque colloquio reddi ratio. Illud tamen notum facio tuæ ſagaciſſimæ bonitati, quia ſunt quædam res quæ exponi ſic non poſſunt ut intelligantur : excedit enim divina ratio mortalium pectora : ut puta hoc ipſum, quomodò ſint duæ naturæ, aut quare pugnaverit qui nihil poterat pati : nec non etiam de ſæculo novo, quod idem memorat, quia [f] præciſis maximæ illius terræ motibus hoc ædificetur. Quis autem admittat inter divina prædici, [g] ſcilicet niſi figuram facias inter-

[a] Editi vulgò *humilem* habent, loco *Hannibalem*. Caſtigantur ex Carnotenſi MS.
[b] Ita Carnotenſis codex. At Lov. *numquam habuit cauſſam ſuccenſendi* Editio Am. *finem ſuccenſendi*
[c] In MS. Carnot. *iſſes ad Iudæorum gentis barbara cùm moribus tum præceptis fabulas : & adducis uxorem* &c.

[d] Carnotènſis codex loco *Hymenæum*, habet *Hermogenem*.
[e] Idem cod. Carnot. *qua tibi ſi redieris, culpam non erit ſuccenſura.* fortè leg. *ob culpam.*
[f] Ita Carnot cod. MS. At editi, *præteritis.*
[g] Carnot. cod. *ſed niſi figura facias temperantes ad auditorem.*

pretantis ad auditorem, quia ab hoc verba præciduntur, & in illo componuntur. Et quamvis tractator multa dixerit, quæ teneat apud se auditor, tamen à tractatore non recesserunt: nisi taliter & de illo sentias sæculo, & id quod dicitur stultum satis & ineptum. Ita quoque & de pugna, quod nisi primò conjicias, quia Deus totus justitia est, ultimum autem facinus est invadere aliena: ad hoc verò cùm venerit contraria natura, ille quidem nihil poterat pati, quia præscius erat, visus fuisset facinori consensisse nisi pugnasset: & ideo magnam opposuit venienti virtutem, uti justitia ipsius nullà polluere tur sacrilegii consensione. Ita enim [a] *ab eo justus finitus est, ut nec ipse peccet aliquando, nec aliquando consentiat peccatori. Illud etiam quia Deus in suo regno potens erat in natura, ut omnipotens & judex. Hæc si quidem ita dicta sunt, non, ut ille factus est, sed ut assequi ego * non valui: adhuc non satis faciunt perfidiæ, nec cæcis sol exortus est, nec surdis vox audita est, nec dapes mortuis præparatæ. Quòd autem loca naturis assignari non possunt, hoc est*

[a] Sic MS. Carnot. At editi, *Ita enim homo justus.*

* fortè, *ego valui*; deleto, *non.*

A *quod conditio humana inenarrabile vocat atque ineffabile. Salvator autem cui totum facile est, duo hæc dextrum vocat ac lævum, intus ac foris, Venite ac Recedite. Tu autem conversum facis & pedem ponis, ut est orbis, vita, salus, lumen, lex, ordo, potestas: si vocalem dicis & mutam, longam vocas brevem, quæ naturæ hæc non sonant, duo pro certo significant, & ab invicem separata.*

7 Sed tuæ admirandæ sublimique prudentiæ cùm talia à me exponuntur, tale est quale si Iordanis
B *Oceano aquam commodet, aut soli lucerna lucem, aut populus episcopo sanctitatem. Quam ob rem ferre oportet quidquid hæc epistola continet. Nam & ego nisi tuam divinam nossem patientiam, quæ facilè cuique condonat, numquam taliter scripsissem: quamvis cernas eximios me sensus summatim tetigisse, plurimùmque cavisse, ne tibi multus viderer. Quocirca hæc fidem penes tuam repererint sanctitatem, qualiterque salvemur: alioquin millia voluminum exinde poteris generare, Domine meritò laudabilis & unicè percolende: vale.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
CONTRA
SECUNDINUM MANICHÆUM,
LIBER * UNUS.

* Scriptus circiter annum 405.

Docet Augustinus quare Manichæi sectam reliquerit, eamque ex Secundini ipsius epistola prolatis argumentis refellit.

CAPUT I.

BENEVOLENTIA in me quæ apparet litteris tuis, grata mihi est: sed quàm te redamari à me oportet amantem me, tam tristis sum quòd tenaciter inhæsisti suspicionibus falsis, partim adversùs me, partim adversùs ipsam quæ mutari non potest veritatem. Sed quòd de animo meo non
C verum sentis, facilè contemno: hoc enim sentis, quod etsi in me non agnosco, fieri tamen potest ut sit in homine. Ergo etiamsi erras in me, non tamen ita erras, ut me de hominum numero eximat tua opinio: quia id de me credis quod fieri potest in animo humano, etiamsi non sit factum in animo meo. Non igitur opus est, ut tibi hanc suspicionem magnopere coner auferre. Non enim

* In Retractationibus proximè sequitur opus de Natura Boni, quod libris contra Felicem in fine anni 404. conscriptis subnectitur: pertinet itaque hic liber ad annum circiter 405.

spes tua pendet ex me, aut bonus esse non poteris nisi ego fuero. Senti de Augustino quidquid libet: sola me in oculis Dei conscientia non accuset. (1. Cor. 4. 3.) Quod enim ait Apostolus, *Mihi minimum est, ut à vobis judicer, aut ab humano die.* Ego autem vicem tibi non rependam, ut de tua mente aliquid existimare in malam partem audeam, quod intueri non valeo. Nec dico quòd me subdolè lacerare volueris: sed tantum de te opinor, quantum de te indicas verbis. Quamobrem etsi non bona de me suspicatus sis, quòd carnali timore alicujus incommoditatis, quæ de vestra societate mihi accidere poterat, hæresim Manichæorum reliquerim, vel cupiditate honoris quem in Catholica adeptus sum: tamen non de te vicissim malè sentiens, credo esse benevolam suspicionem tuam, & hoc non criminandi caussâ, sed corrigendi studio scripsisse te existimo. Si autem mihi accommodares credendi benevolentiam, quoniam latebras animi mei arguis, quas utique promere ad oculos tuos & demonstrare non possum, facilè de ipso mutares sententiam, & nolles ampliùs temere affirmare quod nescis.

CAP. II.

EGO enim fateor, timore Manichæos deserui, sed timore illorum verborum quæ per apostolum Paulum prolata sunt: (1. Tim. 4. 1.) *Spiritus*, inquit, *manifestè dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam à fide, adtendentes spiritibus seductoribus & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi mendaciloquorum, cauteriatam habentes conscientiam suam, prohibentes nubere, abstinentes à cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem. Omnis enim creatura Dei bona est, & nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.* Quibus verbis etsi alios fortasse hæreticos, tamen maximè Manichæos breviter apertéque descripsit. Hoc ergo timore, cùm in puerili ingenio [a] saperem, me ab illa societate divulsi: amore quoque honoris arsisse me fateor, ut inde discederem; sed illius honoris de quo idem dicit Apostolus, (Rom. 2. 10.) *Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum.* Quis autem operari bonum conabitur, qui non in voluntate mutabili, sed in natura incommutabili malum esse putaverit? Unde & ipse Dominus, eis qui bona se loqui arbitrabantur cùm essent mali, (Matth. 12. 33.) *Aut facite*, inquit, *arborem bonam & fructum ejus bonum, aut facite arborem malam & fructum ejus malum.* Malis verò jam mutatis in bonum Apostolus ait, (Ephes. 5. 8.) *Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Sed si non vis mihi de animo meo credere, existima ut libet, tantùm de ipsa veritate cave quid sentias. (1. Cor. 10. 13.) Tentatio te non apprehendat nisi humana. Humanus enim error est, ut id factum esse in animo meo credas, quod fieri potuit, etiam si non est factum: cùm verò sacrilegam, & non solùm falsissimam, sed etiam fallacissimam fabulam Persicam, non de quolibet homine, sed de summo Deo, mendaciis contaminatissimis contextam atque confictam putas esse veritatem; non est hoc modo prætereundum, neque tanta mors animæ contemnenda. Est enim quod tecum agi possit: quia [b] non sicut de animo meo nihil amplius possum dicere, nisi ut credas mihi; quòd si nolueris, non invenio quid faciam: ita etiam cùm de ipsa luce animorum, quam rationales mentes quanto puriores, tanto tranquilliùs intuentur, falsum aliquid existimas, non tibi potest, si patienter audias, demonstrari quàm sit remotissimum à veritate quod sentis. Sicut enim sensum oculi tui sentire non possum, nec tu mei, sed tantummodo nobis de hac re credere vel non credere possumus; illam verò speciem quæ utriusque nostrûm oculis visibilis subjacet, invicem nobis valemus ostendere: sic de affectionibus animorum nostrorum quas proprias habemus, credamus nobis, si placet; si autem non placet, non credamus: rationem autem veritatis, quæ nec mea nec tua est, sed utrique nostrûm ad contemplandum proposita, sine pervicaciæ caligine, serenatis mentibus pariter adtendamus.

CAPUT III.

NEC alia documenta tibi proferam, quibus Manichæi error apparet, quàm ex epistola tua. Scribis *habere te & agere gratias ineffabili ac sacratissimæ majestati, ejusque primogenito omnium luminum regi, Iesu Christo.* Dic mihi quorum luminum sit rex Jesus Christus? Eorumne quæ fecit, an eorum quæ genuit? Nos enim dicimus Deum Patrem genuisse Filium æqualem sibi, creasse autem per eum, hoc est, condidisse ac fecisse creaturam inferiorem, quæ utique non est quod est ille qui fecit & per quem fecit. Itaque quoniam per eum fecit sæcula, rectè ab Apostolo dictus est Rex sæculorum, (1. Tim. 1. 17.) tamquam superior inferiorum, & regendi potens, regens ea quæ regimine indigeant. Tu autem cùm Jesum Christum regem luminum appellas: si genuit ea, cur non sunt æqualia generanti? Si autem dicis æqualia, quomodo rex eorum est, cùm regem necesse sit regere, nec ullo pacto fieri possit ut sint ea quæ reguntur ei à quo reguntur [c] æqualia? Quòd si non genuit, sed fecit hæc lumina, quæro unde fecerit? Si de se ipso propagavit, cur ergo inferiora sunt? [d] cur degeneraverunt? Si autem non de se ipso, dic unde? An fortè nec fecit nec genuit lumina quibus regnat? Habent ergo originem propriam atque naturam, sed profectò invalidiorem, ut à potentiore vicino vel patiantur se regi vel cupiant. Nonne cognoscis, si ita est, excepta gente tenebrarum jam duas esse naturas, alteram alterius egere auxilio, sed neutram ex alterius pendere principio? Hanc profectò opinionem tu repudiabis, quoniam Manichæo maximè adversa est, qui non duas naturas regem luminum & lumina quæ reguntur, sed duas naturas regnum luminum & regnum tenebrarum persuadere conatur. Refugies igitur ad id, ut genita dicas hæc lumina: ubi cùm quæsiero, cur infirmiora sint, contendere fortasse tentabis æqualia. Sed cùm retulero, Quæ caussa est ut regantur? Negabis regi. Hinc respondebo, Cur habent regem? Ubi non video quid restet ingenuitati tuæ, nisi ut te pæniteat tale ostium posuisse in epistola tua, per quod tu ipse exire non possis. Sed etiam cùm te pænituerit & dixeris, non ideo Manichæum victum putari oportere, quòd tu aliquid in litteris tuis incautiùs posuisti; innumerabilibus locis de libris Manichæi recita-

[a] In Carnotensi codice *servis saperem.*
[b] Editi, *quia sicut de animo meo*: detractâ negante particulâ, quam ex Carnotensi codice restituimus.

[c] Ita Carnot. codex. At editi, *similia.*
[d] Ex MS. eodem addimus, *cur degeneraverunt?*

bo, Regnum lucis ab eo vocari, quod regno tenebrarum naturaliter constituit esse contrarium; nec regnum, sed regna: quando quidem in ipsa epistola ruinosi Fundamenti cùm de Deo Patre loqueretur, *Nullo*, inquit, *in regnis ejus aut indigente, aut infirmo constituto*. Ubi autem regna sunt, quis tam cæcus est qui non intelligat, æquales reges iis quibus regnant, omnino esse non posse? Quid igitur tam vicinum, si velis advertere, & tam conveniens honestati pectoris tui, quàm ut te non pæniteat illud in epistola posuisse? Est enim verissimè Jesus Christus rex luminum, nullo modo sibi æqualium, sed subjectorum, & eorum rector beatorum. Pæniteat autem te potiùs fuisse Manichæum, cujus omnes deceptorias machinationes veridica frons epistolæ tuæ uno ictu arietante subverterit. Quia enim Christus luminum rex est, nec de se ipso genuit inferiora quibus rex esset; nec ea vicina sibi quibus regnaret assumsit, quæ nec genuerit ipse nec fecerit, ne sint duo genera boni, quorum neutrum sit ex altero; sed nec unum indigens altero, quod à tramite veritatis alienum est: restat ut ea lumina quibus regnat, quæ utique bona sunt, quia inferiora sunt, non genuerit; quia propria sunt, non usurpaverit; sed fecerit & condiderit Deus.

CAP. IV. Si volueris quærere unde fecerit, & imaginari cœperis adjutorium materiæ quam ipse non fecit, ut ibi non videatur omnipotens facere quod vellet, nisi eum aliqua res, quam non fecerat, adjuvaret, rursus inexplicabiles caligines erroris patieris. Sed dicta prophetica sobrio captu intelligentiæ sublimi atque ineffabili majestati [a] aptissimè adjungente, *Ipse dixit, & facta sunt; ipse mandavit, & creata sunt*: ita videbis quomodo dicatur in Catholica fide, quòd Deus de nihilo fecerit omnia bona valde. Si enim de aliquo fecit, utique aut de se ipso, aut non de se ipso: sed si de se ipso; non ergo fecit, sed genuit: cur igitur inferiora genuit? Nam eorum nisi inferiora essent, rex esse non posset. Si non de se ipso; non utique de aliquo quod ipse non fecit: alioquin de alieno fecit, & erat jam bonum quod ipse non fecerat, unde sibi regnum statueret. Quod si ita est, incipit non esse bonorum operum creator; quia erat bonum quod ipse non creaverat: non enim de malo alieno lumina quibus regnaret efficeret. Relinquitur itaque, ut si de re aliqua fecit, de illa fecerit quam ipse jam fecerat.

Psal. 148. 5.
Gen. 1. 31.

CAPUT V. Ita fit ut primas origines condendarum rerum de nihilo Deum fecisse fateamur: nisi quia fortè ineffabilis ac sacratissimæ majestatis primogenitum Jesum Christum esse dixisti, non secundùm susceptionem hominis, in qua per adoptionem vocatos, sicut Apostolus dicit, & sicut Catholica credit fides, [b] fratres habere dignatus est quibus esset primogenitus; sed potiùs secundùm ipsam divinitatis excellentiam vis eum primogenitum intelligi, ut illa lumina in quibus regnat fratres ejus sint; non facti à Patre per ipsum, sed geniti à Patre post ipsum; ut sint ipsi postgeniti, ille primogenitus, omnes tamen de propria Patris eademque substantia. Quòd si ita credis, primùm contradicis Evangelio, ubi etiam unigenitus dictus est: *Et vidimus*, inquit, *gloriam ejus tamquam unigeniti à Patre*: * quando nullo modo verum diceretur, si sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas, qua consubstantialis est Patri & est ante omnem creaturam, ex eadem substantia fratres haberet. Itaque cùm & unigenitum & primogenitum eum divina testentur eloquia; unigenitum, quia sine fratribus; primogenitum, quia cum fratribus: non invenies quomodo utrumque de illo secundùm eamdem naturam divinitatis intelligas. Fides verò Catholica quæ inter creatorem creaturamque distinguit, nullam patitur in his duobus nominibus intelligendi difficultatem, unigenitum eum accipiens secundùm id quod scriptum est, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum*: primogenitum autem universæ creaturæ, secundùm id quod Apostolus ait, *Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*; quos ei Pater ad fraternam societatem, non æqualitate substantiæ, sed adoptione gratiæ generavit. Lege itaque Scripturas, nusquam invenies de Christo dictum, quòd adoptione sit filius Dei. De nobis autem sæpissime legitur: *Accepistis spiritum adoptionis filiorum: Adoptionem exspectantes redemtionem corporis nostri: Ut adoptionem filiorum recipiamus: Prædestinavit nos in adoptionem filiorum: Gens sancta*, [c] *populus in adoptionem: Vocavit vos per Evangelium nostrum in adoptionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi*: & si qua talia recordanti vel legenti occurrerint. Aliud est enim per Patris excellentiam esse unicum Filium Dei, aliud per misericordem gratiam accipere potestatem filios Dei fieri credentes in eum. *Dedit eis*, inquit, *potestatem filios Dei fieri*. Non ergo erant naturâ, cùm potestatem ut fierent acceperunt credendo in ipsum: cui unico *non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum*; ut apud se unigenitum, ad nos primogenitum faceret. Ex illo igitur quòd unigenitus est, non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natus est: ex illo autem quòd primogenitus in Ecclesia fratribus factus est, *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*. Nos quoque in quantum naturaliter filii iræ fuimus, hoc est vindictæ filii, vinculo mortalitatis obstricti, quamvis illo creante atque instituente, qui procul dubio à summis usque ad ima, omnia in mensura & numero & pondere disponit & format, tamen ex carne & sanguine & ex voluntate carnis nati sumus: in quantum autem accepimus potestatem filii Dei fieri, nec nos ex carne & sanguine, aut ex voluntate viri, aut ex voluntate carnis, sed ex Deo, non quidem coæquante naturâ, sed adoptante gratiâ nascimur.

Rom. 8. 29.

Deinde si jam concederem non esse unicum Patri Jesum Christum, secundùm ejusdem substantiæ divinitatem, sed habere fratres post se natos quibus esset primogenitus, quomodo rex eorum esse posset? Quæso te, an auderes dicere eò fortiorem natum esse, quò priorem? Puderet certè ita sentire. Non autem ita sentis: quid igitur

[a] Editi, *apertissimè adjunguntur: Ipse dixit, inquiunt, & facta sunt.*

[b] In editis deerat, *fratres*. Et paulò pòst loco *fratres ejus sint*, legebatur *semper ejus sint*. Itemque infrà in editione Lov. ita ferebatur, *Quoniam nullo modo verum diceretur, sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas, qua consubstantialis est Patri & est ante omnem creaturam, nisi ex eadem substantia semper haberet.* Hos aliosque passim locos emendamus ex MS.

[c] Sic etiam legit Ambrosius serm. 6. in Psal. 118. Græcè est, λαὸς εἰς περιποίησιν.

igitur ſentis? Leni animum tuum, & placabilem A
te redde conſiderandæ ſine pertinacia veritati. Hoc enim etiam abs te requiram, quomodo intelligas primogenitum Jeſum Chriſtum in illa divina atque optima æternaque ſubſtantia: utrùm tempore primus eſt genitus, ut [a] poſteriores natos in illo regno intelligamus quibus eſt primogenitus; neque poſſimus dicere quot horis vel diebus, menſibuſque aut annis major ſit, qui ortus eſt prior; ſed tamen aliquo intervallo atque ſpatio temporali has generationes diſcretas eſſe B
cogitemus: an verò non tempore, ſed ipſâ excellentiâ ſublimioris utique majeſtatis, qua etiam rex eſſe fratribus luminibus meruit, primogenitum accipiamus, tamquam in aliquo genitum principatu? Si reſponderis eum tempore fratribus priorem eſſe atque majorem, ut jam ex hoc ei regnum in [b] fratres delatum eſſe contendas, quòd eos naſcendo præceſſerit, & aliquando ipſe fuerit cùm illi nondum eſſent: quid dicis frater? Itane præcipitabis cor tuum in hoc impie- C
tatis abruptum, ut exiſtimes in illam divinam ſummamque naturam mutabilitatem temporis cadere, & credas ibi aliquid exſiſtere, quod antè non fuerit? An quia oportebat inde adversùs tenebrarum gentem lumina progredi, progreſſiones ipſas generationes vocas, quas temporaliter factas putas, ut temporaliter pugnaretur? Non ergo poterat unum lumen ſufficere, quod totum illud bellicum negotium divina virtute perageret. Aut ſi multis opus erat, [c] hocne in ſpi- D
ritualibus ſentiendum eſt, ut anguſtum arbitremur aditum fuiſſe, quà ſimul exire non poſſent, ut ex eo quòd unus è fratribus prior exiſtet, & primogenitus dici & rex fieri ceteris mereretur? Nolo minutatim ſingula perſequi, ne ingenio tuo valenti ex paucis cuncta conſpicere, nimis onerosſus ſim. Erige igitur aciem mentis, nebulas contentionis abſterge. Video profectò neque ſecundùm loca, neque ſecundùm tempora, motus, progreſſus, exortus, occaſus, ullaſve con- E
verſiones fieri poſſe, niſi in creatura mutabili: quæ tamen niſi eſſet ex artifice & conditore Deo, non dixiſſet Apoſtolus, *Et coluerunt, & ſervierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui eſt benedictus in ſæcula.* Rom. 1. 25.

CAPUT VII.

In hac enim ſententia maximè duo ſunt neceſſaria, quæ mecum intuearis peto: unum, quia ſi creatura aliena eſſet à Deo, non ejus creator Deus ab Apoſtolo diceretur: alterum, quia ſi unius ejuſdemque ſubſtantiæ Creator & creatura F
eſſet, non reprehenderentur quia ſervierunt creaturæ potiùs quàm Creatori; quoniam cuicumque ſerviſſent, ab eadem natura atque ſubſtantia non receſſiſſent. Quomodo enim nemo poteſt ſervire Filio qui non ſerviat & Patri, quia utriuſque eſt una ſubſtantia: ſic nemo poteſt ſervire creaturæ niſi ſerviens Creatori, ſi eſſet utriuſque una ſubſtantia. Unde ſi jam diſcernis & ſapis, plurimum adtenderes eſſe inter Creatorem & creaturam: atque oportet intelligas prolem Creatoris non G
eſſe creaturam: [d] nam ſi eſſet, non eſſet inferior, ſed æqualis ejuſdemque ſubſtantiæ: ac per hoc quiſquis coleret eique ſerviret, ſimul etiam Creatori ejus & Patri cultum ſervitutemque præberet. Cùm verò reprehenduntur ab Apoſtolo, & deteſtabiles habentur qui coluerunt & ſervierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, ſatis oſtenditur illius & hujus diverſas eſſe ſubſtantias. Sicut enim non poteſt videri, hoc eſt, intelligi Filius, niſi in ipſo intelligatur & Pater; ipſe enim dicit, *Qui me vidit, vidit & Patrem:* ſic non poteſt coli Filius, niſi in eo colatur & Pater. Iohan. 14. 9. Et ideo ſi creatura Filius eſſet, non coleretur ſine Creatore, neque damnarentur qui creaturam potiùs quàm Creatorem coluerunt. Perſpicis itaque jam, ut arbitror, non tibi congruere ut dicas primogenitum ſecretiſſimæ atque ineffabilis majeſtatis, & omnium luminum regem Jeſum Chriſtum, niſi Manichæus eſſe deſtiteris, ut creaturam à Creatore diſcernas; ut Jeſus Chriſtus & unigenitus ſit ſecundùm id quod Verbum Dei eſt, Deus apud Deum pariter incommutabilis & pariter æternus, Iohan. 1. 14. non rapinam arbitrans eſſe æqualis Deo; Philip. 2. 6. & primogenitus omnis creaturæ, ſecundùm id quod in ipſo condita ſunt omnia, in cælis & in terra, viſibilia & inviſibilia. Agnoſcis enim, ut opinor, verba Apoſtoli ad Coloſſenſes. Col. 1. 18.

CAPUT VIII.

Quapropter cùm abs te quæro, unde ſit facta univerſa creatura, quamvis in ſuo genere bona, Creatore tamen inferior, atque illo incommutabili permanente ipſa mutabilis: non invenies quid reſpondeas, niſi de nihilo factam eſſe fatearis. Et ideo poteſt vergere ad nihilum, quando peccat illa creatura, & portio quæ poteſt peccare, non ut nihil ſit, ſed ut minùs vigeat, minùſque firma ſit. Nam minùs vigere & minùs valere, ſi omnino perducas ad ultimum, remanet nihil. Diligit ergo ſponte vanitatem, cùm deſerta ſoliditate veritatis opinabilia ſequitur, id eſt, mutabilia. Cùm autem inde meritas pœnas luit, ſubjicitur non ſponte vanitati, ſicut ſubjecta eſt in homine peccante. Hinc enim ait Apoſtolus, *Omnis creatura vanitati ſubjecta eſt, non ſponte:* Rom. 8. 20. quia & in homine omnis eſt. Ineſt quippe homini & inviſibile quid ſecundùm animum, & viſibile ſecundùm corpus: omnis autem creatura partim eſt viſibilis, partim inviſibilis: nec tamen omnis in pecore, cui mens intellectualis non ineſt. In ſpem ſanè ſubjectam eſſe dicit, propter miſericordiam liberantis per remiſſionem peccatorum & adoptionem gratiæ. Tu verò ſi fateri nolueris à Patre per Filium in bonitate Spiritus-ſancti, quæ Trinitas conſubſtantialis & æterna & incommutabilis ſemper manet, de nihilo factam eſſe creaturam, bonam quidem, ſed tamen imparem Creatori atque mutabilem, cogeris utique ſacrilegia dicere, ut aliquid Deus de ſe ipſo genuerit quod non ſit æquale gignenti, & poſſit ſubjici vanitati. Aut ſi æquale dixeris, erit utrumque mutabile. Quæ major impietas, quàm iſta credere ac dicere, & malle perverſa opinione Deum in deterius, quàm correcta ratione ſe ipſum in melius commutare? Si autem timueris dicere mutabilem Deum, quia re vera magna eſt & apertiſſima impietas; dixeris etiam creaturam eſſe incommutabilem, ut eam parem facias Creatori, & unius ejuſdemque ſubſtantiæ: rurſus tibi tua Epiſtola reſpondebit. Unde enim eſt anima illa, quam ponis in medio ſpirituum,

[a] In MS. *ut poſteriore tempore natos.*
[b] Editi, *regnum inſuper delatum.* Caſtigantur ex MS.
[c] Ita Carnotenſis MS. At editi, *hoc nunc ſpiritalius ſentiendum eſt.*
[d] Editi, *nec ſibi eſſe inferiorem, ſed æqualem ejuſdemque ſubſtantia.* Verior veteris codicis lectio hîc per nos reſtituta.

cui *à principio* dicis *naturam suam dedisse victoriam*; eique legem conditionemque proponis, quia *si unà cum spiritu virtutum fecerit, habebit cum eo vitam perpetuam, illudque possidebit regnum ad quod Dominus noster invitat; si verò ab spiritu vitiorum incipiat trahi, ac post consensum pœnitudinem gerat, habebit harum sordium indulgentiæ fontem.* His certè verbis ex epistola tua recognitis, simul etiam recognoscis mutabilem te animæ constituisse naturam. Aliquando enim consentire spiritui vitiorum, ac rursus pœnitudinem gerere, quid est aliud quàm nunc in melius, nunc in deterius commutari? Et hoc te manifestissima veritas compulit dicere. Ipsa enim anima tua, [a] si dissimulare velles, urgeret te adtendere mutabilitatem suam, & totiens ex quo natus es, per varias voluntates, doctrinas, obliviones, consensionesque mutata, testis sibi fieret, ac nulla extrinsecùs documenta quæritaret.

CAPUT IX.

NISI fortè hoc te adjuvari putas, ut dicas incommutabilem esse animam, quia subjunxisti dicens, *Non enim propria voluntate peccavit, sed alterius ductu; carnis enim commixtione ducitur, non propria voluntate.* In qua sententia fortè hoc vis intelligi, ut scilicet anima in natura propria sit incommutabilis, in alterius verò naturæ commixtione mutabilis: quasi verò quæratur, cur ita sit, & non quia ita est. Jam hoc modo etiam Hectoris & Ajacis, immo verò cunctorum hominum atque animantium corpora invulnerabilia dicerentur, si abesset ictus & casus, quibus eis vulnus possit infligi. Sed nimirum propterea solius Achillis corpus, sive poëtico figmento, sive aliqua occultiore [b] vi rerum invulnerabile dictum est, quòd etiam tela cùm ingruerent, non penetrabatur: & ex qua parte penetrari potuit, ex hac utique invulnerabile non fuit. Sic anima si esset incommutabilis, ita nullius rei permixtione commutaretur, sicut corpus quod est invulnerabile, nullius rei contactu aut impetu vulneratur. Itaque nos quia Dei Verbum incontaminabile dicimus, etiam carne mortali & vulnerabili assumta, ut nos & mortem & quælibet incommoda corporis contemnere doceret, natum de virgine credere non timemus: vos autem quia impia perversitate contaminabilem Filium Dei creditis, carni eum permittere formidatis; cujus tamen [c] substantiam animæ naturam esse perhibentes, ita commixtum carni asseveratis, ut etiam in deterius commutatum non dubitetis opinari. Elige igitur quid velis: utrùm Deum commutabilem dicere vel credere, ut de commutabilis Patris substantia commutabilem prolem genitam esse pariter credas; quæ quanta sit impietas, profectò sentis: an incommutabilem Deum dicere, sed tamen de substantia sua prolem genuisse mutabilem; quod nihilo minùs vides quàm impiè absurdéque dicatur: an verò ita Deum incommutabilem confiteris, ut etiam quod de substantia sua genuit, æqualiter non mutetur, pariterque sit summum ac præstantissimum bonum, ipsumque summè esse ad eumdem modum permansione inviolabili obtineat; cetera verò inferiora bona, quam creaturam vocamus, non de ipso, nam essent æqualia; sed tamen quia bona, ipse; quia non æqualia, de nihilo fecerit: quod si credis, impius non eris, & oblivisceris Persas, & noster eris.

AT enim ait Apostolus, *Non est nobis colluctatio adversùs carnem & sanguinem, sed adversùs principatus & potestates*, qui ad amorem proprii fastûs & honoris voluntate impia declinando, animis piis reditum invideant. Sed hoc interest inter vestram opinionem & nostram fidem, quia vos eosdem principes ex sua propria quadam natura exortos, quam Deus nec genuerit nec fecerit, sed habuerit æterna vicinitate contiguam, adversùs Deum belligerasse arbitramini, eique intulisse [d] ante commixtionem boni & mali. Magnum primò necessitatis malum, quòd illis substantiam suam affligendam perturbandamque, in errore commutandam atque oblivione sui penitus demergendam commiscere cogeretur, ut liberatore, correctore, emendatore, præceptore indigeret. Quod cernis quàm stultè fabuloséque dicatur, quanto scelere impietatis obstringat. Nobis autem per Christianam fidem persuasum est, non esse contrarium Deo qui summè est, nisi quod omnino non est: quidquid autem aliquo modo est, ab illo qui summè est habere ut quoquo modo sit, atque in suo genere bonum esse; sed alia magis esse, alia minùs: atque ita omnia bona quæ à conditore Deo facta sunt, certis ac distributis gradibus ordinata partim locorum intervallis ac sedibus, sicut omnia corporalia; partim meritis naturalibus, sicut anima præponitur corpori; partim meritis præmiorum atque pœnarum, sicut anima vel adtollitur ad quietem, vel doloribus subditur. Ac per hoc illi principes, contra quos habere nos colluctationem dicit Apostolus, pœnam peccatorum suorum priores patiuntur ut noceant. NULLUS ENIM INVIDUS ut alterum lædat, non sibi prior ipse tormento est. Nocent autem infirmioribus fortiores: nam nullus alterum superat, nisi quo est potentior: sed tamen ipsi infirmiores sunt principes iniqui [e] in præsenti, quàm si in statu pristino atque justitia permanerent. Interest autem unde sit quisque alio fortior; utrùm corpore, ut equi hominibus; an animæ naturâ, ut rationale irrationali; an affectione animi, ut [f] virtuosus injusto; an ordine potestatis, ut imperator milite aut provinciali. Potestas autem à summa Dei potestate omnino dari creditur; sæpe etiam deterioribus in meliores, id est, iniquis in eos qui vel jam tenent justitiam, vel ad eam tenendam pervenire nituntur: ad hoc enim datur, ut probati per patientiam manifesti fiant, vel sibi ad spem, vel aliis ad imitationem. *Scientes*, inquit Apostolus, *quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem.* Ex quo genere certaminis est, cùm homo fidelis adversùs principes & potestates prævaricatorum angelorum, & adversùs spiritalia nequitiæ colluctatur; cùm illi accipiunt tentandi potestatem, ille præcepta tolerandi: ex quo fit, ut in re inferiore superent, in potentiore superentur: [g] superant ple-

[a] Sic in veteri codice. At in excusis, *nisi dissimulare velles*: minùs rectè.

[b] Ita codex idem Carnotensis. At editi, *occultiori ut in rerum natura invulnerabile dictum est.*

[c] Am. & Carnot. MS. *cujus tamen substantia in anima naturam esse* &c.

[d] Editi, *intulisse arte.* Vetus autem codex, *intulisse ante*: supple, *bellum.*

[e] Vetus codex omittit, *in præsenti.*

[f] Idem cod. MS. *ut justus-injusto.*

[g] Editi Er. & Lov. *superatur plerumque corpus infirmius, & tenente firmiore superatur.* Castigantur ope codicis Carnotensis.

rumque corpus infirmius, & mente firmiore superantur. Contra vim quippe eorum patientiâ pugnatur, contra insidias prudentiâ; ut ad perniciosam consensionem nec cogendo nos flectant, nec fallendo decipiant. Quoniam [a] verè virtus & sapientia Dei est, per quam facta sunt omnia; propterea in his quæ facta sunt, cùm superiora ad inferiora declinant, ubi est omne peccatum & omne quod dicitur malum, vis imitatur virtutem, & fallacia sapientiam: cùm verò ea quæ declinaverant recurrunt & redeunt, magnanimitas virtutem, doctrina sapientiam imitatur. Ipsum etiam Deum Patrem peccantes imitantur impiâ superbiâ, justi pia liberalitate. Spiritum denique sanctum iniquorum cupiditas, rectorum caritas imitatur: utrique tamen ab imitatione Dei, à quo & per quem & in quo naturæ ipsæ factæ sunt, recedere, sed illi vitiosa, illi laudabili. Nec mirum si quando proficientes deficientesque confligunt, imitatio deficientium à proficientium imitatione superatur: illi enim elatione præcipitantur, isti humilitate consurgunt.

Si autem movet, cur mente fortiores infirmiores sint corpore: non est mirum, ut peccatorum remissione liberati, mortalitate corporis exerceantur, cujus immortalitate coronabuntur. Non enim facilè supplicium devitatur, nisi ille qui [b] eo solvitur, meritis vicerit. Unde Apostolus (Rom. 8. 10.): *Si autem Christus in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam. Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Iesum Christum ex mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum Christum ex mortuis vivificabit & mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.* Animus igitur mortalem propter supplicium peccati carnem gerens, si commutatus in melius, non secundùm mortalem carnem vixerit; & ipsam in melius commutat, & immortale corpus habere merebitur: sed hoc in fine, quo novissima inimica destruetur mors, cùm corruptibile hoc induerit incorruptionem (1. Cor. 15. 26.): non fabuloso illo globo vestro; sed ea mutatione de qua dicit, *Omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Cùm enim expressisset dicens, *Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur*: tunc contexendo subjunxit, ostendens qualem diceret immutationem, & ait: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.* Quæstionem quippe tractabat de corpore resurgentium, quam sic posuerat. *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient?* Lege itaque totum ipsum locum piâ curâ intentus, non pertinaci contentione turbatus; & ingenium tuum Deo adjuvante, nullo explanatore desiderato, nihil aliud quàm id quod dico reperies: & tunc ad illud quod tractare institueramus animum revoca, & vide jam, si potes, non hoc me dicere, quòd justi contra nihil pugnant, sed contra eas substantias quæ defecerunt non stando in veritate.

Cap. XI.

DEFICERE autem non jam nihil est, sed ad nihilum tendere. Cùm enim ea quæ magis sunt, declinant ad ea quæ minùs sunt, non illa in quæ declinant, sed illa quæ declinant deficiunt, & A minùs esse incipiunt quàm erant: non quidem ut ea sint ad quæ declinaverunt, sed pro suo genere minùs. Non enim cùm animus ad corpus declinat, corpus efficitur; sed tamen defectivo appetitu quodam modo corporascit: ita & angelica quædam sublimitas, cùm magis delectata est suo dominatu in se ipsa, ad id quod minùs est inclinavit affectum, & minùs esse cœpit quàm erat, & pro suo gradu tetendit ad nihilum. Quanto B enim quæque res minùs est, tanto vicinior nihilo est. Cùm autem isti defectus voluntariè fiunt, rectè reprehenduntur, & peccata nominantur. Cùm autem sequuntur istas voluntarias defectiones incommoda, molestiæ, dolores, adversitates, quæ omnia contra voluntatem patimur; rectè utique peccata vel suppliciis puniuntur, vel exercitationibus diluuntur. Quæ si animo sereno intueri velis, profectò desines accusare naturas, atque ipsas in crimen vocare substantias. Si C quid autem de hac re copiosius explicatiusque desideras, lege tres libros nostros qui inscribuntur De libero arbitrio, quos in Campania Nolæ poteris invenire apud Paulinum nobilem Dei famulum.

NUNC verò meminisse debeo, epistolæ me tuæ, quamvis multo longiore, tamen epistolâ respondere. Ideo quippe in aliis non tacui, ne ubique cogar eadem dicere. Sed promiseram ex litteris tuis tibi persuadere, quàm falsa credide- D ris, & quàm vera sit fidei Catholicæ assertio. Certè enim omnis inter nos discretio est, quòd vos substantiam quamdam malum esse dicitis: nos verò non substantiam, sed inclinationem ab eo quod magis est, ad id quod minùs est, malum esse dicimus. Audi igitur [c] idipsum. Ponis enim in epistola, & dicis de anima, quòd carnis permistione ducatur ad peccatum, non propria voluntate: atque ibi statim, credo cùm videres, si ita est, subveniendum esse ab omnipotente Deo E prorsus omni animæ, nullamque omnino debere damnari, quoniam non voluntate peccaret, quo constituto everteretur sententia quam Manichæus de suppliciis animarum etiam de lucis parte venientium terribiliter personat; vigilantissimè subjecisti dicens, *At si cùm se ipsam cognoverit, consentiat malo, & non se armet contra inimicum, voluntate sua peccavit.* Bene quidem quòd aliquando confiteris fieri posse ut sua voluntate anima peccet: sed cui tandem malo si F consentiat, voluntate sua peccat? Ei certè quod substantiam dicis esse.

Caput XII.

AT ego jam tria quædam video: tu quoque, ut opinor, mecum vides. Anima enim consentiens malo, & ipsum malum cui consentitur duo sunt, tertia est autem ipsa consensio: non enim & hanc esse animam dicis, sed animæ. Horum igitur trium, ecce anima substantia est: malum etiam illud, cui anima consentiendo voluntariè peccat, ex vestra opinatione substantia est: quæ- G ro igitur quid sit ipsa consensio, utrùm ipsam substantiam, an in substantia esse dicatis. Si enim substantiam esse dixeris, non jam duas substantias, sed tres opinaberis. An propterea duas, quòd animæ consensio, qua consentit malo, ejusdem substantiæ est cujus ipsa anima? Jam ergo

Caput XIII.

[a] Editi, *Quoniam jure virtus* &c. paulóque pòst: *propterea nihil sunt quæ facta sunt, cùm superiora* &c. Emendantur ex eodem Carnotensi codice.

[b] In excusis, *qui eos solvit.* Meliùs in MS. *qui eo solvitur.* Postea autem legendum videtur, *meliùs vixerit.*

[c] Carnot. MS. *Audi igitur & ipsum.*

quæro, mala-ne an bona sit ista consensio. Si bona est, non utique peccat anima, cùm consentit malo. Non solùm autem veritas clamat, sed tu quoque scribis, tunc eam voluntate peccare. Mala est igitur ista consensio, ac per hoc etiam animæ substantia; si & animæ substantia est, & utrumque una substantia. Vides-ne quò coactus es; ut animam & illud malum, non jam unam substantiam bonam, alteram malam, sed duas malas esse perhibeas? Hîc fortasse conaberis consensionem culpabilem non animæ tribuere quæ consentit malo, sed ipsi malo cui consentit; ut hoc modo possint esse duæ substantiæ, una bona, altera mala; cùm anima de parte boni esse dicitur; consensio verò ejus qua consentit malo, & malum ipsum cui consentit, simul ex alia parte constituitur, & anima malæ substantiæ utrumque deputatur. Quis absurdiùs deliraverit? Non enim anima consentit, si non est ejus consensio: ipsa autem consentit; ejus est igitur. Porrò si ejus est consensio, & mala est ista consensio; ejus est hoc malum. Nam si & hoc malum illius mali est cui anima consentit, non habebat necesse hoc malum priùs quàm ei consentiret anima. Quale igitur bonum est anima, cujus adventu vel duplicatur illud malum, vel ut mitiùs dicamus, augetur?

CAPUT XIV.

DEINDE si substantia est ista consensio, quam malam esse constat, invenimus esse in animæ potestate ut aliqua substantia mala vel sit vel non sit: quando quidem ista consensio in animæ potestate est. Nam si non est; non ergo sua voluntate consentit. Tu autem pro hac consensione, voluntate sua peccare dixisti. Habet ergo anima, ut dixi, in potestate, ut quædam mala substantia vel sit vel non sit. Quid est autem aliud substantia quàm natura? Erit ergo aliqua natura quæ nec animæ naturalis sit, quoniam si nolit, non erit; nec illi malo cui anima voluntate consentit: non enim potestis dicere naturale malum esse gentis tenebrarum, quod ibi aliena voluntate instituitur, hoc est animæ voluntate. Cui ergo naturæ deputabitur ista natura, id est, ista consensio, si natura est quæ neque animæ, neque tenebrarum genti naturalis est, nisi ut contra Manichæum disputes, non duas, sed tres esse naturas? Quia & si aliquando fuerunt duæ, nunc tamen jam postea quàm exorta est ista consensio, tres utique factæ sunt. Quam sanè tertiam, quæ nata est ex anima consentiente, & ex malo cui consentit, quasi utriusque filiam cogeris dicere: sed cùm ex duabus naturis nata sit, quarum altera bona est, altera mala, quæro cur non aliquod neutrum natum sit. Sicut enim ex equo & asino quod nascitur, nec equus nec asinus est: ita quod de bona natura & mala natum est, si & ipsa natura est, nec bona nec mala esse debebat. Tu autem consensionem malam esse confiteris: dicis enim tunc animam voluntate sua peccare, dum consentit malo. An fortè naturam bonam & naturam malam quasi duos sexus, masculinum & femininum esse arbitraris; ut quemadmodum ex masculo & femina non aliquid neutrum, sed aut masculus aut femina gignitur, sic ex bono & malo non aliquod tertium, quod nec bonum esset nec malum, sed alterum malum esse contendas natum? Quòd si ita est, ubi est illa victrix ani-

A mæ natura? Itáne * separata est, ut non alterum bonum potiùs nasceretur? Deinde non vides te sexus diversos jam dicere, non naturas. Nam si inter bonum & malum naturarum esset diversitas, non oriretur ex utroque nisi aliquod tertium, quod nec bonum posset esse nec malum: aut certè sterilis esset ipsa commixtio, nec inde tertia substantia pareretur. Si enim ex illis animalibus quæ suprà commemoravi, cùm sibi miscentur, nihil aliud quàm mulus vel mula gignitur, quod

B neque hoc, neque illud sit: quanto magis ita fieri oportuit in tam magna & summa diversitate boni & mali? Aut si nulla ex eorum commixtione nova natura exsisteret, mala non esset, etiam si bona esse non posset. Restat igitur ut tam incredibilia deliramenta vitare nequeamus, nisi illam consensionem, quam constat malam esse atque culpabilem, fateamur non esse substantiam, sed in aliqua substantia esse dicamus.

CA[PUT XV.]

DEINDE in qua substantia sit, diligentissimè

C requiramus. Quamquam cui non manifestum sit, ut sicut suasio non fit nisi in suadente, ita consensionem non esse nisi in consentiente natura? Anima ergo cùm consentit [a] malo, ipsa substantia est, consensio verò ejus non est substantia. Jam cernis, ut arbitror, in qua substantia sit, id est, in anima esse istam consensionem profectò vides, quam consensionem peccatum esse, ac per hoc malum esse non dubitas. Ex quo jam intelligis fieri posse, ut in bona substantia, sicuti est

D anima, sit aliquod malum quod non est substantia, sicuti est ista consensio, ex quo malo appelletur etiam anima mala. Peccatrix enim utique mala est: peccat autem, cùm consentit malo. Una igitur eademque res, id est, anima, in quantum substantia est, bona est; in quantum autem habet aliquid mali quod non est substantia, id est, consensionem istam, in tantum mala est. Non enim ex profectu, sed ex defectu habet hanc consensionem. Deficit quippe cùm consentit

E malo, minúsque jam esse, ac propterea minùs valere incipit, quàm valebat dum nulli consentiens in virtute consisteret; tanto utique deterior, quanto ab eo quod summè est ad id quod minùs est vergit, ut ipsa etiam minùs sit. Quanto autem minùs est, tanto utique fit propinquior nihilo. Quod enim minùs quoque fit, eò tendit ut non sit omnino: quò quamvis non perveniat ut penitus pereundo nihil sit, manifestum est tamen quemlibet defectum exordium esse pereun-

F di. Aperi ergo jam cordis oculos, & intuere, si potes, bonum aliquod esse quamlibet substantiam; & ideo malum esse defectum substantiæ, quia bonum est esse substantiam. Nec tamen omnem defectum esse culpabilem, sed solum voluntarium, quo anima rationalis ad ea quæ infra illam sunt condita conditore suo deserto declinat affectum: hoc est enim quod peccatum vocatur. Ceteri autem defectus qui non sunt voluntarii, vel pœnales sunt, ut peccata puniantur

G moderatrice summâ atque ordinatrice justitiâ; vel mensuris rerum infimarum interveniunt, ut præcedentia succedentibus cedant, atque ita omnis temporalis pulcritudo vicibus suis atque suo genere peragatur. Sicut enim sermo peragitur quasi morientibus atque orientibus syllabis, & quæ per morarum certa intervalla tenduntur,

* f. superata.

[a] Sic Carnot. MS. At editi, *cùm consentit, mala ipsa substantia est.*

ſpatiis ſuis impletis ordinata conſequentium ſucceſſione decedunt, donec ad finem ſuum tota perducatur oratio; nec in ipſis decurrentibus ſonis, ſed in loquentis moderatione poſitum eſt, quantum producatur corripiaturve ſyllaba, vel qua ſpecie litterarum ſingulæ ſuorum locorum momenta cuſtodiant; cùm ars ipſa quæ ſermonem facit, nec ſonis perſtrepat, nec [a] pervolvatur varieturque temporibus: ſic ortu & occaſu, deceſſu atque ſucceſſu rerum temporalium, certis ac definitis tractibus, donec recurrat ad B terminum præſtitutum, temporalis pulcritudo contexitur. Quæ non ideo mala eſt, quia in ſpiritalibus creaturis poſſumus intelligere mirarique meliora: ſed habet proprium in ſuo genere decus, atque inſinuat bene viventibus ſummam Dei ſapientiam, in alto ſecretam, ſupra omnes temporum metas, fabricatricem ac moderatricem ſuam.

CAPUT XVI.

AGE, nunc adtende illud quod dicebas malum, cui anima conſentiendo voluntariè peccat, C utrùm ſubſtantia ſit aliqua, an verò nec ibi poſſis accuſare ſubſtantiam. Quæro enim, quid alliciat animæ conſenſionem, an irruat illa caſſatim, & propterea conſentire dicatur, quia ejus aliqua delectatione movetur ad fruendum. Quòd ſi ita eſt, non eſt conſequens ut propterea malum dicatur, quia non rectè diligitur. Si enim oſtendero amari aliquid malè, ubi non amati, ſed amantis culpa teneatur; profectò fateberis cujuſque rei ſpeciem non eſſe continuò vitioſam, D quia vitioſè in eam conſenſio cupientis illabitur. Quod quantum me adjuvet, pòſt apparebit. Sed ut oſtendam quod pollicitus ſum, quid potiùs eligam, cùm me rerum copia circumfluat? Quid inquam potiùs eligam, quàm id quod nos ut creaturam laudamus cæleſtem, vos autem ut portionem ipſius Creatoris adoratis? Quid enim inter cuncta viſibilia iſto ſole præclarius? At ſi quiſquam ejus lucem immoderatiùs concupiſcat, inE fert * ſuis oculis bella jurgiorum, ſi aliquam poteſtatem nanctus qua poſſit implere quod appetit, domos eorum oppoſitas ſuis [b] feneſtris apertis intuetur, quo minùs ſol penetralia ejus cælo apertiore perfundat. Numquid ergo ſolis eſt vitium, quia ille lucem iſtam ſic dilexit, ut eam luci juſtitiæ præponere auderet, & volens lumen oculorum carnalium abundantius excipere in habitaculum corporis, januam cordis & aciem mentis contra lumen claudere æquitatis? Vides ergo amari poſſe rem bonam, amore non bono. Qua- F propter, cùm tu malum dicas cui conſentiendo anima peccat; ego bonum dico in genere ſuo, ſed tale bonum cui animam quò eſt melior conſentire non deceat. Cùm enim ſit ipſa corpore ſuperior, Deumque habeat ſe ſuperiorem, quamvis in ordine ſuo natura corporis bona ſit, peccat tamen anima, & peccando fit mala, ſi conſenſionem dilectionis quam ſuperiori Deo debet, inferiori corpori adjungat.

*f. infert vicinis.

CAPUT XVII.

QUOD ſi dicis, non eam vocare te conſen- G ſionem culpabilem, cùm res illa diligitur, quæ non agit ut ſibi conſentiatur: ſed tunc conſentire animam, cùm illum cui conſentit aliquid ſuadet aut aliquid cogit: & propterea malum eſſe, A quia ut aliquid mali committatur, ſuadet aut urget: ſecunda quæſtio eſt, & ordine ſuo jam jamque etiam ipſa tractanda. Sed meminerimus hîc primum peccati, de quo ſatis, ut arbitror, diſputatum eſt: claruitque fieri poſſe, ut res aliqua in ſuo genere bona malè diligatur, & [c] dilectore culpato ipſa non reprehendatur. Quid enim, ſi tali jam dilectione peccatrix anima atque vitioſa idem peccatum alteri perſuadeat, nonne & illa quæ perſuadenti conſentit, tali vitio depravata, quali vitio depravata illa quam ſequitur? Primum ergo peccatum eſt, quamvis bonam creaturam Creatori in dilectione præponere: ſecundum autem, alterum quoque ut id faciat vel ſuadendo vel cogendo tentare. Nemo enim ad pravitatem vult alium perducere, qui non prior ipſe depravatus eſt. [d] Voluntate autem peccant, qui alios ad peccatum perducere cupiunt, vel ſtultâ benevolentiâ, vel malitioſâ invidentiâ. Quis enim filios ſuos niſi perversè amando monet, ut nullum lucrum turpe exiſtiment, ſed undecumque adquirant amplam pecuniam? Utique non odit eos, & tamen pernicioſè perſuadet. Talium quippe dilectione jam ipſe corruptus eſt: cùm aurum & argentum malum non ſit; quemadmodum & ille ſol, de quo ſuperiùs egimus; ſed tamen rei bonæ dilector inordinatus in culpa ſit. Invidentiâ verò, cùm alium vult quiſque peccare, honorem diligit immoderatâ ſuperbiâ, & in eo cupit excellere, atque ceteris anteire; quem * quidem videt ampliùs & veriùs deferri virtutibus, ne in eo ſuperetur, cupit alios ad iniquitatis voraginem ex æquitatis arce deponi. Hoc modo diabolus ſuadere aut cogere ad peccata conatur. Sed numquid ipſe honor in culpa eſt, quia eum diabolus perversè atque impiè diligendo impius factus eſt? Aut ipſa ejuſdem diaboli angelica ſubſtantia, quam Deus creavit, ideo mala eſt, quia ſubſtantia eſt? Sed cùm ejus deſerens dilectionem, & ad [e] ſuam nimis converſus, ei videri cupit æqualis, ſuperbiæ tumore dejectus eſt. Non ergo in quantum ſubſtantia eſt, ſed quoniam ſubſtantia facta eſt, in quantum ſe ipſum ampliùs dilexit quàm eum à quo factus eſt, malus eſt: & ideo malus, quia minùs eſt quàm eſſet, ſi id quod ſummè eſt dilexiſſet: defectus ergo malus eſt. Omnis ergo defectus ab eo quod eſt, tendit ut non ſit: ſicut omnis profectus ab eo quod minùs eſt, tendit ut magis ſit. Honor quippe ſummus, qualem pietas religioſorum exhibet, utique Deo debetur. Qui ergo amat honorem, Deum imitatur. Sed humiles animæ in illo ſe honorari volunt, ſuperbi præ illo. Ad Deum autem humiles, excelſiores fiunt injuſtis: contra Deum verò excelſi, humiliores fiunt juſtis: ea ſcilicet diſpenſatione præmiorum atque pœnarum, quia illi Deum amaverunt ſupra ſe, illi pro Deo amaverunt ſe.

*f. quem quia videt.

CAPUT XVIII.

JAM, ut arbitror, facile eſt tibi intelligere ex ipſius verbis Epiſtolæ tuæ, quibus dixiſti, *animam cùm conſentit malo, voluntate peccare*, nullum malum eſſe naturam malam, vel dilectionem naturæ malæ: ſed cùm omnes naturæ in ſuo genere bonæ ſint, malum eſſe peccatum quod fit voluntate animæ, cùm diligit pro ipſo Creatore crea-

[a] In Carnotenſi MS. *nec provolvatur.*
[b] Sic vetus codex. At editi, *dilectione culpata.*
[c] In MS. Carnotenſi, *ſuis feneſtris anima quo minùs* &c. Locus perplexus & mendoſus.
[d] Vetus codex, *Volunt autem qui peccant.*
[e] Idem cod. & *ad ſua nimis converſus.*

turam; sive suo nutu, cùm sit mala; sive alterius A persuasu, cùm consentit malo. Et nihilo minùs sic quoque fit mala, consequentibus suppliciis, ut pro meritis omnia disponantur à Creatore summè bono in creatura bona; sed non summè bona, quia non eam genuit de se ipso, sed fecit ex nihilo. Tu autem constituisti duas naturas, quarum unam vis bonam esse, alteram malam; vel potiùs unam boni, alteram mali: nam mala natura ex bona etiam peccando fit. Fateris tamen eam naturam, quam bonam esse dicis, malo consentiendo B malè facere, hoc est, voluntate peccare. At ego ambas bonas esse assero, sed unam earum malè facere suadendo, aliam malè facere consentiendo. Sicut autem alterius consensio non est natura, sic nec hujus suasio: sicut & ista si non consentiat, bona permanebit, integritatem naturæ suæ custodiens; sic illa si non suadeat, emendatior erit. Si verò etiam peccatum quod non suadet, nec ipsa committat; pariter erunt integræ, atque in suo genere laudabiles. Et si enim C bis illa peccat quæ & committit & suadet, illa autem semel si tantummodo ad malè faciendum consentiat; tamen peccatis fiunt malæ, non naturâ sunt malæ. Aut si propter suasionem natura ista mala est, sic & illa propter consensionem. Sed si pejus tibi videtur esse suadere quàm consentire, sit ista mala, ista pejor: non tamen tanta sit acceptio personarum, & non tam iniqua in judicando gratificatio, ut cùm ambæ peccent, quamvis una graviùs, altera leviùs, una D dicatur natura mali, altera boni: ac non potiùs aut ambæ bonæ, sed illa melior quæ peccat minùs; aut ambæ malæ, sed illa pejor quæ peccat ampliùs.

CAPUT XIX.

At enim unde est malum factum quod peccatum vocatur, si nulla est mali natura? Dic mihi unde sit illa consensio mala in ea natura, quam bonam esse concedis & prædicas. Quidquid enim patitur, ut consentiat malo, non utique pateretur, nisi pati posset. Quæro itaque unde habeat E ipsum pati posse. Melior enim esset, si non haberet. Non ergo natura summi boni, qua posset esse aliquid melius. Deinde si habet in potestate vel consentire vel non consentire, non ergo victa consentit. Quæro igitur unde habeat istam consensionem malam, nullâ contrariâ cogente naturâ? Si autem cogitur consentire, ita ut non sit in ejus potestate aliter facere; non ergo, ut dicebas, voluntate peccat; quando non voluntate consentit. Sed ego adhuc quæro, unde in F illa sit posse decipi, si decipitur. Ante quàm enim deciperetur, nisi esset in ea ut hoc pati posset, numquam utique pateretur. Quamquam nullo modo nisi voluntate consentit: si autem cogitur, cedere potiùs quàm consentire dicenda est. Sed quo quolibet nomine istud appelles, quæro abs te acuto & sollerti viro, & à tuo Romano ut gloriaris ingenio, unde habeat ista boni natura pati posse quod patitur, ut consentiat malo. Sicut enim in ligno ante quàm frangatur inest fragilitas, quæ nisi inesset, frangi omnino non posset; G nec ideo non est fragile lignum, si nullus fractor accedat: sic quæro in ista natura, unde sit quædam vel fragilitas vel flexibilitas, ante quàm ad malam consensionem vel vi frangatur, vel suasione flectatur. Aut si mali vicinitate jam fragilitas erat, sicut solent corpora vicinæ paludis exhalatione corrumpi: jam ergo corruptibilis erat, si potuit eam vicinitatis illius contagio pestilentiosa corrumpere. Quæro igitur unde illa corruptibilitas.

Quæso adtende quid loquar, & cede perspicuæ veritati: non enim quæro unde corruptio; respondebis enim à corruptore, eumdemque corruptorem nescio quem principem gentis tenebrarum esse contendis, ut etiam fabulosis tegminibus involutum evolvere ac tenere vix possit: sed quæro unde corruptibilitas etiam ante quàm corruptor accederet; quæ nisi esset aut nullus existeret, aut nihil noceret cujuslibet corruptoris accessio. Cùm ergo tu inveneris unde in bona natura ista corruptibilitas, ante quàm à natura contraria corrumpatur; aut si non vis eam dicere corrumpi, unde certè ista mutabilitas, ante quàm ex hostili adversitate mutaretur. Non enim non mutatur natura in deterius, quæ fit ex sapiente stulta, & quæ obliviscitur sui. Tu enim ista verba apposuisti, dicens, *Si cùm se ipsam cognoverit, consentiat malo.* Mutatur ergo in deterius cùm obliviscitur, [a] sic ut se ipsam rursus commemoratam cognoscat. Nullo autem pacto mutari potuisset, nisi ante quàm mutaretur, esset mutabilis. Cùm ergo tu inveneris unde ista mutabilitas in substantia summi boni, ante quàm esset ulla boni & mali facta commixtio; profectò desines à me quærere unde sit malum. Quamquam in natura summi boni, si eam rectè cogites, nullam prorsus mutabilitatem temporis inveniri, nec à se ipsa, nec alterius cujuslibet accessu possit, sicut in ea natura quam Manichæus fingit, & summè bonam esse arbitratur, vel etiam sibi credentibus persuadet. Quære atque responde, si potes, unde ista mutabilitas, quæ non * inventa, sed prodita est, cùm mora accederet? Mutari enim nec ab hoste posset, si mutari omnino non posset. Cùm autem potuit, non se fuisse incommutabilem demonstravit. Hæc ergo mutabilitas cùm esse in substantia summi boni, hoc est, in substantia Dei creditur, si contentiosus non es, vides quantâ insipientiâ blasphematur. Cùm verò de creatura tale aliquid dicitur, quam Deus nec genuit nec protulit de substantia sua, sed fecit ex nihilo; non de summo bono agitur, sed tamen de tali bono, quod nisi à summo, qui Deus est, non posset institui. Deus quippe summè bonus atque incommutabiliter, omnia non summè nec incommutabiliter bona, sed tamen bona fecit, ab Angelis cælorum usque ad extremas bestias herbasque terrarum, pro sua cujusque dignitate naturæ omnia locis congruis ordinata. Verùm in his rationalis creatura, cùm creatori, hoc est, factori & institutori suo Deo dilectionis obedientiâ cohæret, naturam suam in illius æternitate, veritate, caritate custodit: cùm verò eum contumaci inobedientiâ deserit per suum liberum arbitrium peccatis se involvit, per illius autem justum judicium supplicio misera afficitur: & hoc est totum malum, partim quod injustè facit, partim quod justè patitur. Hoc tu à me non quæras unde sit, cùm tibi jam ipse responderis, qui dixisti, quòd *cùm se ipsam cognoverit anima, si malo consenserit, voluntate sua peccat.* Ecce unde est malum, à propria scilicet

* f. non [illegible] cta, [illegible] prodita est, [illegible] hostis est, [illegible] pror [illegible] deret.

[a] Editio Am. & MS. Carnot. *si ut seipsam.* Fortè legendum, *cùm obliviscitur sui, ut se* &c.

voluntate. Non autem ista natura, sed culpa est; ac A per hoc etiam contraria naturæ, cui utique nocet privando eam bono, quo beata esse posset, si peccare noluisset. Hanc tu peccati voluntatem moveri non putas in anima, nisi ex alio malo quod credis esse naturam, quam non fecerit Deus, eamque animam naturam Dei esse contendis: ac per hoc ista mali nescio quæ natura, si hanc in anima * peccati suadendo facit, in peccatum victus dejicitur Deus.

*l. peccati voluntatem.

CAPUT XX.

Ecce quanta impietate, quàm nefariis horrendisque blasphemiis te non vis exuere, ponendo B in natura quam non fecit Deus, vitam, sensum, sermonem, modum, speciem, ordinem, & alia innumerabilia bona; & ponendo in ipsa Dei natura ante ullam commixtionem mali, ipsam mutabilitatem qua capi poterat, & cui timere cogebatur, videns * magnam labem ac vastitatem adversùs sua sancta impendere sæcula, nisi aliquid eximium ac præclarum & virtute potens numen opponeret. Et ut quid hoc totum, nisi ut illa Dei C natura atque substantia sic implicatum teneat hostem subjectum, ut peccans perferat & ligatum, nec totum evadat purgata jam victum, & ut damnata servet inclusum? Præclaram verò [a] excusationem bellicæ necessitatis in Deo vestro invenistis, contra illud quod vobis proponitur, ut respondeatis quid factura erat Deo gens tenebrarum, si cum ea pugnare noluisset: quam si dixeritis aliquid fuisse nocituram, fatebimini corruptibilem & violabilem Deum; si autem di- D xeritis quòd ei nocere non posset, quæretur à vobis, Cur ergo pugnavit? Cur substantiam suam corrumpendam atque violandam & ad peccata omnia cogendam hostibus tradidit? Contra istam ergo complexionem numquam exire potuistis.

*Ex Manichæi epistola, quam vocabant Fundamenti.

Magnum aliquid vobis & tutum invenisse videmini, ut respondeatis dicentes, Magna est iniquitas appetere aliena, cui Deus iniquitati præbuisset assensum, si eam gentem quæ hoc ausa fuerat, expugnare noluisset. Haberet ista responsio qua- E lemcumque justitiæ colorem, si saltem in ipso bello natura Dei vestri se integram impollutamque servasset, & permixta hostilibus membris nihil iniquitatis vel coacta vel seducta fecisset: cùm verò tantis facinoribus & flagitiis eam captivam consentire dicatis; cùm denique ab illa impietate tam inmani, qua etiam lumini sancto, cujus portio est, exstitit inimica, nec totam perhibeatis posse purgari, unde illi meritò retribuere credi- F tis horrendi illius globi æterna supplicia: quanto satius erat inimicum hostem in sua iniquitate relinquere inania molientem, quàm tradere ei partem Dei, cujus vires hauriret, cujus decorem corruptum suæ iniquitati sociaret, quis non videat? Quis tanta obstinatione cæcetur, ut non sentiat, non adtendat, quanto minore iniquitate gens tenebrarum frustra naturam invadere conaretur alienam, quàm Deus invadendam & ad iniquitatem cogendam, & ad pœnam ex aliqua etiam parte damnandam traderet suam? Hoccine G tandem est iniquitati consentire noluisse, & tam ingentem iniquitatem sine ulla necessitate fecisse? An erat necessitas, quod ipsum Manichæum dicere non puduit, & vos pudet? Ille quippe ait, *vidisse Deum magnam labem ac vastitatem adversùs sua sancta impendere sæcula, nisi aliquod eximium & virtute potens numen opponeret.* Vos autem acutiùs videlicet ratiocinamini, [b] quàm si Deum dixeritis ea necessitate pugnasse, ne noceret ei gens tenebrarum, violabilem & corruptibilem dicentes Deum, cui nocere aliquid posset, si pugnare noluisset. Abigite ergo & expellite à cordibus vestris & à fide vestra, etiam ipsam pugnam: totamque illam fabulam, impiarum & immundissimarum blasphemiarum horrore contextam, tandem aliquando anathemate atque damnate. Nam quale est, obsecro te, quòd, ut antè dictum est, violabilem illam naturam & corruptibilem Deum dicere non timetis; ut natura Dei vestri, si fortitudinem qua non caperetur non potuit exercere, non potuerit saltem justitiam captiva servare: quod Daniel potuit, qui [c] leones ausus est irridere, qui eorum à quibus captivus ductus fuerat, iniquitati etiam pietate sua nullo compulsus terrore consensit, nec in conditione corporalis servitutis æquitatem ac libertatem animi patientis & sapientis amisit. Natura verò Dei captiva ducta est, iniqua facta est, non potest tota purgari, cogitur in fine damnari. Quod malum sibi futurum si sciebat ex æternitate, illi nulla divinitas de se debebatur: si autem vel terris vel regionibus sibimet [d] vicinitate contiguis regni lucis & gentis tenebrarum, quæ ab hominibus prudenter intelligentibus ridenda Manichæus narrat, inenarrabilia esse dixisti, & hæc à Christo appellari dexteram & sinistram: novimus sic appellare Christum dexteram & sinistram, ut non corporalia loca, sed beatitudinem miseriamque sui cujusque meriti velit intelligi. Sed carnalis vestra cogitatio, adeo à locis corporalibus non recedit, ut solem istum visibilem, ac per hoc corporeum, qui contineri nisi corporali loco non potest, & Deum & partem Dei esse dicatis. Verùm de his vobiscum agere stultum est: quid enim incorporeum intelligere poteritis, qui Deum incorruptibilem nondum creditis?

Dan. 14. 18.

Manichæorum inepta responsio.

CAPUT XXI.

SED videlicet bonus amicus benignè me objurgas, Manichæos quòd reliquerim, & me ad Judæorum libros contulerim. Ipsi sunt qui vestrum errorem fallaciamque suffocant: in eis quippe prophetatus est Christus, qualem Dei veritas reddidit, non qualem Manichæi vanitas finxit. Sed homo urbanissimus exagitas antiquam Scripturam, eo quòd scriptum sit in Propheta, *Et fac filios de fornicatione, quoniam fornicabitur terra à Domino:* cùm audias in Evangelio, *Meretrices & publicani præcedent vos in regnum cælorum.* Novi unde veniat indignatio tua: non enim tibi tam fornicaria displicet in fornicatione, quàm quòd in matrimonium commutata est, & conversa ad pudicitiam conjugalem; ubi Deum creditis vestrum in procreando filios artioribus carnis vinculis colligari: cui putatis parcere meretrices, quia dant operam ne concipiant, ut ab officio pariendi liberæ, libidini serviant. Feminæ quippe conceptus apud vos carcer est & vinculum Dei. Hinc tibi etiam illud displicet, *Erunt duo in carne una:* cùm hoc in Christo atque Ecclesia [e] sancta

Osee 1. 2.
Matth. 21. 31.
Gen. 2. 24.
Eph. 5. 31.

[a] Ita Carnotensis MS. Editi verò, *exclusionem.*
[b] Am. & Carnot. cod. *quasi.*
[c] Sic vetus codex Carnot. At editi, *qui leges omnes ausus est irridere eorum, à quibus ductus fuerat: iniquitati etiam* &c.

[d] Editi, *sibimet in civitate contiguis regni locis* &c. Errata hìc multa, quæ ope Carnotensis codicis castigare omnia nòn licuit.
[e] In Carnot. MS. *cùm hoc in Christo atque Ecclesia sacramentum, magnum mysterium commendet Apostolus.*

A magnum mysterium commendet Apostolus. Hinc displicet, *Crescite, & multiplicamini*: ne Dei vestri multiplicentur ergastula. Me autem fateor in Ecclesia catholica didicisse, sicut animam, ita & corpus, quorum alterum præditum, alterum subditum est; ita bonum animæ ac bona corporis, non esse nisi à summo bono, à quo sunt omnia bona, sive magna, sive parva; sive cælestia, sive terrestria; sive spiritalia, sive corporalia; sive temporalia, sive sempiterna: nec ideo ista reprehendenda, quia illa præferenda.

Gen. 1. 28.

Caput XXII. Act. 10. 14.

Illud verò quod inter culpanda ponis, *Macta, & manduca*: etiam in Actibus Apostolorum spiritaliter positum est. Verumtamen & corporaliter, non est cibus in vituperatione, sed luxus: præcipuè vobis, etiam carnaliter accepta hæc sententia placere debuit, ut mactaretis carnes, ac sic carceribus fractis de misera custodia Deus vester aufugeret, & si quæ ejus ibi reliquiæ remansissent, manducando eas in officina aqualiculi purgaretis. Insultas, quòd mihi doluerit sterilitas Saræ. Non planè hoc ego dolui, quia & ipsa prophetica fuit. Vestris autem sacrilegiis fabulosis congruit, non sterilitatem Saræ, sed fecunditatem dolere; quia omnis feminæ fecunditas, dura est Dei calamitas: unde non mirum est, quia in vobis maximè impletur quod de talibus prædictum est, *Prohibentes nuptias*. Neque enim tam concubitum, quàm nuptias detestamini: quoniam in eis concubitus caussâ propagandi, non vitium, sed officium est: à quo immunis est continentia virorum feminarumque sanctarum; non quia sicut malum illud devitaverunt, sed quia melius elegerunt. Quamquam patrum & matrum, quales Abraham & Sara exstiterunt, ipsum officium conjugale non ex humana societate, sex ex divina dispensatione pensandum est. Nam quia Christum in carne venire oportebat, ei carni propagandæ famulatum est conjugium Saræ, cui virginitas [a] Mariæ.

1. Tim. 4. 3.

Caput XXIII. Gen. 24. 2.

Unde & illud quod imperitiâ laudabili deridendo commemorasti, *Pone manum sub femore meo*, Abraham servo suo dixit, postulans jurisjurandi fidem. *Pone*, inquit, *manum sub femore meo, & jura per Deum cæli*. Servus quidem ille obediendo jurabat: sed Abraham jubendo prophetabat, Deum scilicet cæli in eam carnem esse venturum, quæ fuisset ex illo femore propagata. Vos hoc aspernamini, detestamini, abominamini, casti & mundi homines: qui Filio Dei, quem nullus contactus carnis mutare potuisset, unum virginis uterum formidatis; & Dei * vivi naturam mutatam atque pollutam omnium feminarum, non hominum tantùm, sed bestiarum quoque uteris implicatis: ac per hoc qui unum Patriarchæ femur horretis, quæ tandem femora, non dico Prophetarum, sed quarumlibet prostitutarum invenitis, ubi non [b] per Deum vestrum illic tam turpiter compeditum jurare debeatis: nisi fortè non quidem castè tangere humani corporis membrum, sed pudet jurare per Deum tam turpiter vinctum. Tanta illic deformitate captivo nomine pancarpi, qui in ludicris Muneribus edi solet, propter omnium generum quæ inerant bestias, exagitatis arcam Noë, quæ per omne

*f. vestri.

genus animalium futuram ex omnibus gentibus figurabat Ecclesiam. Ubi te vel non advertentem vel ignorantem gratulor congruum posuisse vocabulum: πάγκαρπος enim omnis est fructus, quod in Ecclesia spiritaliter verum est: & non attendis, Noë cum suis inter illas feras, quò illæsus ingressus est, unde illæsus egressus est, quàm felicior fuerit Deo vestro, qui ferina rabie gentis tenebrarum dilaniatus & devoratus est. Itaque ille non pancarpus, sed planè [c] compartus factus

B est, qui omni feritate discerptus est. Luctam Jacob cum Angelo irrides, ubi futura cum carne Christi lucta populi Israël propheticè figurata est. Sed quomodolibet intelligas, quanto meliùs Deus vester cum homine luctaretur, quàm victus atque captivus à dæmonum gente diriperetur. Falsò Abraham, quòd pudicitiam conjugis vendiderit criminaris: ubi non est mentitus sororem, sed cautelâ humanâ tacuit uxorem, Deo suo committens ejus pudicitiam conservandam: qui

C nisi faceret quod facere posset, non in Deum fidere, sed Deum tentare judicaretur. Nec tamen respicis Deum vestrum, qui non uxorem, sed membra sua hostibus polluenda, corrumpenda, turpanda, non vendidit, sed gratìs dedit. Ad quem, si posset, certè optaretis, ut tam illibata rediret ab inimicis suis dei vestri præclara natura, quàm illibata viro reddita est Sara.

Laudas mores & studia quondam mea, & quæris quis me repentè mutaverit. Deinde cir-

D cumloquendo commemoras antiquum hostem omnium fidelium atque sanctorum, & ipsius Domini Jesu Christi, quem vis utique diabolum intelligi. Quid ego tibi de mea mutatione respondeam, quam nisi eo modo in melius fieri crederem, non utique me, vestro errore detestato atque damnato, ad catholicam Ecclesiam fidemque conferrem. Quod utrùm rectè fecerim, id est, à malo in bonum mutatus sim, tu mihi ipse solvis quæstionem in eodem verbo quod po-

E suisti mutationis meæ. Anima enim mea, si (quemadmodum dicitis) Dei natura esset; sive in melius, sicut confido; sive in deterius, sicut arguis, mutari omnino non posset: nec à se ipsa, nec à cujusquam vel alterius impulsu. Unde cùm errorem istum reliqui, & elegi eam fidem, ubi Dei natura prorsus incommutabilis piè creditur, ut sapienter intelligatur: non displicet mutatio mea, nisi quibus displicet incommutabilis Deus. Est autem diabolus sanctorum adversarius, non

F quòd adversùs eos ex alterius naturæ contrario principio consurgat inimicus, sed quia eis invidet honorem cælestem, unde est ipse dejectus. Mutatus enim ipse, alios mutare molitur. Nam sicut à vobis Persicæ illius fabulæ prolixitate describitur, si non mutatus alios mutat, profectò major & victor est: si autem, sicut affirmatis, sanctæ lucis; non inimicus Dei est, sed amicus, & illis melior quos decipit, qui eos lumini sancto inimicos, cui est ipse amicus, efficit? Ideo quip-

G pe dicit Manichæus, æterno supplicio animas in illo horribili globo damnandas, quòd *errare se à priori lucida sua natura passæ sunt, & inimicæ luminis tunc exstiterunt*: cùm ipsam mentem gentis tenebrarum, tenendæ apud se lucis amore fla-

[a] Editi, *cui virginitas Mariæ præfertur*. Superfluò additum *præfertur*, quod à MS. abest; quia subauditur ejus loco, *famulata est*.

[b] Er. & Lov. *ubi non Deum vestrum illic tam turpiter compeditum vitare debeatis*. Castigatur ex vetere MS.

[c] In vetere codice Carnot. *camparcus*.

grantem

grantem animalium corpora creare contendat. A Ab his ergo vaniſſimis ſacrilegiſque figmentis te cura ut eripias, mutandus in melius illius adjutorio, qui nec in melius nec in deterius commutatur.

Caput XXV.

Evasimus, inquis, *quia ſpiritalem ſecuti ſumus Salvatorem. Nam illius tantum erupit audacia, ut ſi noſter Dominus carnalis foret, omnis noſtra fuiſſet ſpes amputata.* Si hoc propterea dicis, quia Chriſtum carnem habuiſſe non creditis; in Manichæo ſpem ponere non debetis, quem de B maſculo & femina procreatum, ſicut ceteros homines carnem habuiſſe conceditis. Cur ergo in illo tantam ſpem ponitis? Nam in hac ipſa epiſtola tua, cùm me terreres, ipſe dixiſti, *Quis igitur tibi patronus erit ante juſtum tribunal judicis, cùm & de ſermone & de opere cœperis te teſte convinci? Perſa quem incuſaſti, non aderit. Hoc excepto, quis te flentem conſolabitur? quis Punicum ſalvabit?* Conſolatorem igitur & ſalvatorem, Manichæo excepto, nullum eſſe poſſe dixiſti. Quomodo ergo, C cùm de Chriſti paſſionibus ageres, evaſiſſe vos dixiſti, quòd ſpiritalem ſecuti eſtis Salvatorem, ne ſcilicet eum poſſet in carne conſtitutum inimicus occidere? Ergo Manichæum veſtrum ſi occidit inimicus, in quo carnem invenit, ut jam veſter eſſe ſalvator poſſet, & quomodo dicis, *Hoc excepto, quis te flentem conſolabitur? quis Punicum ſalvabit?* Vides * quid ſit in hæreſi & doctrinis dæmoniorum, in hypocriſi mendaciloquorum. Veracem Manichæum de Chriſto vis eſſe falla- D ci; ut ſi Chriſtus in oſtendenda carne, morte, reſurrectione, locis denique vulnerum atque clavorum, quæ dubitantibus diſcipulis demonſtravit, totum fallaciter ac mendaciter geſſit, tunc Manichæus de Chriſto verum dixerit: ſi autem Chriſtus veram carnem, & ideo veram mortem, veram reſurrectionem, veras cicatrices oſtendit, tunc Manichæus de Chriſto mentitus ſit. Ac per hoc id intereſt in hac cauſſa inter me atque te, quòd tu elegiſti veracem credere Manichæum, E Chriſtum credendo fallacem: ego autem Manichæum potiùs, ſicut de aliis rebus, ita de Chriſto, quàm Chriſtum de aliqua re, (quanto magis de illa, ubi ſpem credentium maximè poſuit, hoc eſt de ſua paſſione & reſurrectione,) mentitum? Nam qui dicit, Quando Chriſtus poſt illam, quæ mors ejus putata eſt, apparuit diſcipulis hæſitantibus, & ſpiritum ſe videre putantibus; quando dixit, *Tangite manus meas & pedes, & videte, quia ſpiritus carnem & oſſa non habet, ſicut me videtis habere*: quando uni eorum minimè credenti, *Mitte*, inquit, *digitos in latus meum, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis*: totum hoc non veraciter oſtendebat, ſed mendaciter. Qui hoc, F inquam, dicit, non prædicator, ſed accuſator eſt Chriſti. Sed, inquis, Chriſtum prædicat Manichæus, ejuſque ſe dicit apoſtolum. Hinc potiùs deteſtandus atque fugiendus eſt. Nam [a] hæc accuſando diceret, ſe ſaltem jactaret amatorem veritatis arguendo alterius falſitatem: nunc verò G neſciens incautuſque ſe prodit, ſatiſque demonſtrat diligenter intuentibus, quid agat ipſe, quid diligat, laudando ac prædicando mentientem. Fuge itaque amice tantam peſtem, ne te, quod fieri non poteſt, fallendo velit fidelem facere Manichæus: qualem vult videri à Chriſto eſſe factum illum diſcipulum cui dixit, *Mitte digitos in latus meum, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Sicut enim ſapit dulciſſima veritas, quid aliud diſcipulo Chriſtus dixit, niſi, Tange quod geſto, tange quod geſſi, tange veram carnem, tange verorum veſtigia vulnerum, tange vera loca clavorum, & credendo veris noli eſſe incredulus, ſed fidelis? Sicut autem deſipit Manichæi ſacrilega vanitas, quid aliud dixit diſcipulo Chriſtus, niſi, Tange quod ſimulo, tange quod fallo; niſi, tange falſam carnem, tange falſorum fallacia vulnerum loca, & noli eſſe incredulus meis mendacibus membris, ut credendo falſis poſſis eſſe fidelis. Tales fideles habet Manichæus, omnis doctrinæ dæmoniorum mendaciloquorum.

Margin: * f. quod fis. — 1. Tim. 4. 2. — Johan. 20. 20. — Luc. 24. 39. — Johan. 20. 27.

Caput XXVI.

Fuge iſta, obſecro, non te decipiat ſpecies paucitatis, quoniam ipſe Dominus dixit anguſtam viam eſſe paucorum. Inter paucos vis eſſe, ſed peſſimos. Nam verum eſt quòd pauci ſunt omni modo innocentes, ſed in ipſis nocentibus pauciores ſunt homicidæ quàm fures, pauciores ſunt inceſtatores quàm adulteri: denique etiam ipſæ antiquorum vel fabulæ vel hiſtoriæ pauciores habent Medeas & Phædras, quàm facinorum aliorum flagitiorumque mulieres; pauciores Ochos & Buſirides, quàm impietatum aliarum & ſcelerum viros. Vide ergo, ne fortè apud vos nimius horror impietatis faciat meritum paucitatis. Talia quippe ibi leguntur, dicuntur, creduntur, ut in illum errorem magis aliquos quàm paucos irruere, vel illic remanere, mirandum ſit. Sanctorum autem paucitas, quorum anguſta via eſt, in comparatione ponitur multitudinis peccatorum: quæ quidem paucitas in multo majore numero palearum latet; ſed in ipſa area catholicæ Eccleſiæ eſt nunc congreganda & trituranda, in fine autem ventilanda atque purganda: ad quam te oportet conferas, ſi fideliter fidelis eſſe deſideras, ne fidendo falſis (ſicut ſcriptum eſt) ventos paſcas, id eſt, immundis ſpiritibus eſca fias. Si enim Paulus apoſtolus, quem commemoras, non ſapientum veteris Teſtamenti ſcripturas totamque illam propheticam diſpenſationem dictorum atque factorum, ſed carnalem Judaïcæ propaginis excellentiam, & pro Synagogis paternæ gentis errantibus & Chriſtum non agnoſcentibus, zelum perſequendi Chriſtianos, quo tamquàm laudabili accendebatur, & juſtitiam quæ ex lege eſt, qua Judæi, non ibi intellectâ Dei gratiâ, ſuperbè gloriantur, damna & ſtercora deputavit, ut Chriſtum lucrifaceret: quanto magis tu ſcripturas illas nefandarum blaſphemiarum pleniſſimas, ubi natura veritatis, natura ſummi boni, natura Dei totiens mutabilis, totiens victa, totiens corrupta, & ex parte inexplicabiliter inquinata atque ab ipſa veritate in fine damnanda deſcribitur, non ſicut ſtercora, ſed ſicut venena debes abjicere, & ad Eccleſiam catholicam, quæ ſicut tanto antè prophetata, ita ſuo tempore revelata eſt, finita contentione tranſire?

Margin: Matth. 3. 12. — Osee 12. 1. — Phil. 3. 9.

Quod ideo tibi loquor, quia mens tua nec natura mali eſt, quæ omnino nulla eſt; nec natura Dei, alioquin incommutabili fruſtra loquerer: ſed quoniam mutata eſt deſerendo Deum, & ipſa mutatio ejus malum eſt; mutetur converſa ad incommutabile bonum, in adjutorio ipſius incommutabilis boni; & talis ejus mutatio erit à

[a] Editi, *Nam cùm hac accuſando diceret.* Expungenda particula *cùm*, quæ à MS. abeſt.

malo liberatio. Hanc admonitionem si spernis, A duas adhuc credens esse naturas, unam mutabilem boni, quæ malo permixta potuit injustitiæ consentire, alteram incommutabilem mali, quæ nec bono mixta potuit consentire justitiæ, proximam illam pudendam fabulam garris exsecrabiles turpesque blasphemias in fornicatione prurientium aurium seminantem, ut sis in eorum 2. Tim. 4. 3. grege, de quibus prædictum est, quòd *erit tempus, quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, & à veritate quidem auditum suum avertentes, ad fabulas autem convertentur.* Si au- B tem hanc admonitionem prudenter accipis, conversus ad incommutabilem Deum, mutatione laudabili fies in eis, de quibus dicit Apostolus, Ephes. 5. 8. *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Quod nec Dei naturæ dici posset, quia numquam fuit mala & digna isto nomine tenebrarum; nec naturæ mali, quæ si esset, numquam posset mutari, nec lux fieri: sed rectè ac veraciter hoc dictum est ei naturæ, quæ incommutabilis non est, sed deserto incommutabili lumine, à quo facta est, obtenebratur in se; ad illud autem conversa fit lux, non in se, sed in Domino. Non enim à se ipsa, quoniam non est lumen verum, sed illuminata lucet, ab illo, de quo dictum est, Iohan. *Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Hoc crede, hoc intellige, hoc tene, si vis esse bonus participatione incommutabilis boni, quod non potes esse per te: quod nec amitteré, si incommutabiliter hoc esses; nec recipere posses, si incommutabiliter hoc non esses.

INDEX

OPUSCULORUM ALIORUM AUGUSTINI,

quibus vel ex professo vel obiter agit contra Manichæos.

IN OPUS SUBSEQUENS,

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT LVIII.

a INterea [a] liber quidam cujusdam hæretici sive Marcionistæ, sive cujuslibet eorum quorum error opinatur, quòd istum mundum non Deus fecerit, nec Deus Legis quæ data est per Moysen, & Prophetarum ad eamdem Legem pertinentium verus sit Deus, sed pessimus dæmon, cùm apud Carthaginem multis confluentibus & adtentissimè audientibus, in platea maritima legeretur, pervenerunt ad eum fratres studiosissimè Christiani, eumque mihi redarguendum sine ulla dilatione miserunt, multùm rogantes, ut nec ego respondere differrem. Refelli eum libris duobus, quos ideo prænotavi, *Contra adversarium Legis & Prophetarum*, quia codex ipse qui missus est, nomen non habebat auctoris. Hoc opus sic incipit: *Libro quem misistis, Fratres dilectissimi.*

[a] Proximè antè recensitis libris de Anima & ejus origine, deque adulterinis Conjugiis, qui libri ad annum 419. pertinent, significat jam Augustinus à se conscriptos per idem ferè tempus fuisse subsequentes contra Adversarium Legis & Prophetarum libros. Hujus Operis cum laude meminit Cassiodorus in lib. de Institutione divinarum litterarum cap. 1. Capita libri Adversarii singula, quæ refellenda hîc fuerunt, recensentur ante finem libri 2. in cap. 10.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONTRA ADVERSARIUM LEGIS ET PROPHETARUM, LIBRI * DUO.

[* Scripti circiter initium anni 420.]

LIBER PRIMUS,

In quo veteris Testamenti loca calumniosè reprehensa vindicantur.

[Caput I.] Libro, quem misistis Fratres dilectissimi, nescio cujus hæretici, invento, sicut scripsistis, in platea maritima, cùm venalis codex ipse ferretur, & concurrentibus turbis periculosa curiositate & delectatione legeretur, ut quanto possem compendio responderem, priùs quæsivi cujusnam esset erroris. Non enim soli Manichæi Legem Prophetasque condemnant; sed & Marcionistæ, & alii nonnulli quorum sectæ non ita innotuerunt populis Christianis. Iste autem, cujus nomen in eodem libro non comperi, detestatur Deum mundi fabricatorem: cùm Manichæi, quamvis librum Geneseos non accipiant, atque blasphement, Deum tamen bonum fabricasse mundum, etsi ex aliena natura atque materia, confiteantur. Sed quamquam non mihi apparuerit, cujus sectæ sit iste blasphemus, defendenda est adversùs ejus linguam Scriptura divina, quam maledicis disputationibus insectatur. Et quoniam quoquo modo Christianum se videri cupit, unde & ex Evangelio & ex Apostolo ponit aliqua testimonia; etiam Scripturis ad novum Testamentum pertinentibus refellendus est: ut ostendatur in reprehensione veterum inconsideratiùs quàm versutiùs insanire.

[Caput II.] 2. Ac primùm, quod pius poterat religioso, quærit iste impius ore sacrilego, quomodo accipiendum sit quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram* [Gen. 1. 1.]: quamquam non addiderit *terram*, de qua pòst loquitur. Quærit ergo quo » principio, ejusne quo idem Deus esse cœpit, » an ex eo quo illum esse vacuum tæduit? Cui respondetur, quia nec Deus esse cœpit, nec eum vacationis suæ tæduit; qui neque aliquando non fuit, nec cessando torpuit, nec operando laboravit: nec sine cælo sedis indiguit, nec facto cælo sedem tamquam finitis erroribus peregrinus invenit. Potens est enim beatissimè manere in semetipso; templo autem suo, quod sunt omnes [a] sancti & Angeli, & homines, sic impertiri habitationem suam, ut illi ex ipso habeant tale bonum quo beati esse possint, non ex eis ille talem domum sine qua beatus esse non possit. Aut ergo sic intelligendum est quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, ut principium sit ex quo esse cœperunt; non enim Deo coæterna semper fuerunt, sed facta initium ex quo esse inciperent acceperunt: aut certè quia in principio sibi coæterno fecit Deus cælum & terram, hoc est, in unigenito Filio. Ipse est enim Sapientia, de qua dicit Apostolus, *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam* [1. Cor. 1. 24.]. Et Deo qui fecit cælum & terram, dicitur in Psalmo, *Omnia in sapientia fecisti* [Psal. 103. 24.]. Aut si de Psalmo iste non vult accipere testimonium; Apostolum audiat de Christo loquentem: *Quia in ipso condita sunt omnia, in cælo & in terra, visibilia & invisibilia* [Col. 1. 16.].

3. Deus igitur nec cœpit esse, nec desinet: sed opera ejus quædam incipientia certo fine esse desistunt, sicut tempora & temporalia; quædam incipientia permanebunt, sicut ipsa sanctorum hominum, quam percepturi sunt, vita æterna. Quod iste non vidit, qui putavit esse dicendum ac definiendum, nullum esse sine fine principium: nec ipsum potuit adtendere numerum, cujus initium est ab uno, & finis in nullo. Nullus quippe numerus quamlibet magnus, vel dicitur, vel si dici jam non potest, cogitatur, cui non addi possit ut major sit. Et puto quòd iste, quamlibet hæresim sub nomine Christi teneat contra Christum, vitam sibi promittit in Christo, utique beatam, cujus tunc poterit esse principium, cùm vitæ hujus miseræ finis fuerit. Respondeat itaque, beata illa vita, quam non negat habituram vel habere principium, utrùm habitura, an non habitura sit finem? Si dixerit habituram, quomodo se audebit dicere Christianum? Si dixerit non habituram, ubi est quod ausus est dicere nullum esse sine fine principium?

[Caput III.] 4. Quærit etiam: « Si mundus iste bonum aliquid est, cur non olim ex initio ab eo factum » est, quod melius fuit? Quasi se ipso aliquid melius Deus fecerit mundum: aut ideo non debuerit

[a] Sola ferè editio Lov. *omnes angeli sancti, & homines.*

hoc bonum fieri, quia non est æquale facienti. Quòd autem quærit, cur non istud olim ex initio factum sit? responsum habeat, Immo verò olim ex initio factum est: ex initio utique suo, non Dei, cui nullum est initium. Si autem hoc initium significari potuit, eo quòd dictum est, *In principio fecit Deus*: quid est quod calumniatur velut interrogans, in quo principio fecerit; cùm ipse rursus quærat, cur non olim ex initio factum sit? Proinde sua verba illi replicanda sunt. Nam sicut ipse propter id quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum & terram*, argumentatur & dicit, In principio igitur quo? ejusne quo idem Deus esse cœpit, an ex eo quo illum esse vacuum tæduit: ita & nos ad id quod ait, Cur non istud olim ex initio factum est ab eo? respondeamus, & dicamus ei, Ex initio igitur quo? ejusne quo idem Deus esse cœpit, an ex eo quo illum esse vacuum tæduit? Hoc quippe illi displicet, quòd non olim ex initio Deus fecerit cælum, cùm dicit, Cur non olim ex initio? Tamquam ex illo initio facere debuerit, ex quo est ipse qui fecit. Cur non hìc timuit, ne dicendo, ex initio ex quo est ipse Deus, eum debuisse facere cælum, diceretur ei, Habet ergo Deus initium, ac per hoc secundùm sententiam tuam habebit & finem: tu enim dixisti, nullum esse initium sine fine. Porrò si Deus caret initio, quomodo faceret aliquid ex initio ex quo ipse [a] est? Ac per hoc ex initio fecit illo ex quo fecit, id est, ex quo cœpit esse quod fecit. Aut ergo Deus ipsorum nihil boni umquam fecit: aut secundùm istum, quodcumque boni fecit, ex illo initio fecit ex quo ipse est; & habenti initium, metuendus est finis: aut sanctæ Scripturæ verbis debet adquiescere, & intelligere Deum, qui ex nullo cœpit esse principio, fecisse cælum in principio, vel ex quo cælum esse cœpit, vel in Filio; qui Judæis interrogantibus, quis esset, principium se esse respondit.

Gen. 1. 1.

Johan. 8. 25.

5. Nisi fortè dicturus est, aliud initium, aliud verò esse principium. Si ergo ita esset scriptum: In initio fecit Deus cælum & terram; nihil contra hoc iste moveretur, qui dixit, Cur non olim ex initio factum est? quando quidem legeret, In initio fecit Deus; non existimans impium, si credatur Deus habere initium, sed non habere principium. Quòd si ita est, emendetur hoc auctore Evangelium, ubi scriptum est: *In principio erat Verbum.* Cur enim non etiam hìc iste dicat, In principio igitur quo? ejusne quo idem Verbum esse cœpit? Et quia Deus erat Verbum, potest etiam sic dicere, quemadmodum in hoc libro dixit: ejusne quo idem Deus esse cœpit? Dicat hìc, si placet, etiam illam definitivam suam, ubi audit, *In principio erat Verbum*: dicat etiam hìc, si audet, Nullum est principium sine fine; ut ab ipsis etiam Manichæis, qui eum fortasse, quia inimicum Legi Prophetisque reperiunt, libentissimè legunt, judicetur insanus. Quia verò displicet ei Deus qui fecit mundum, cur non displicet per quem factus est mundus? De Christo enim scriptum est, *In hoc mundo erat, & mundus per eum factus est.*

Iohan. 1. 1.

Iohan. 1. 10.

Cap. IV.

6. Intelligat [b] utique Deum facere bona posse, bonis autem à se factis egere non posse: unde nec faciendis eguit, qui factis non eget. Sed summè bonus fecit omnia, sibi quidem imparia, sed tamen bona. Bonum quippe etiam non summum, immo verò etiam infimum, nisi à summo bono esse non posset. Nimis autem de Deo malè sentit, qui propterea bonum esse aliquid negat, quia æquale Deo non esse cognoscit. Ita enim non erit ille summum, sed infimum bonum, si quidquid eo minus est, jam non est bonum. Porrò si in rebus quas condidit, ea quæ sunt prima bona valde sunt imparia Conditori, quia ille fecit, hæc facta sunt; profectò qui talibus non eguit ad augendam beatitudinem suam, multo minùs inferioribus atque omnino infimis eguisse credendus est. Quæ tamen fecit tamquam bonorum omnium constitutor. Nam Dominus [c] Jesus, per quem factus est mundus, non sola cælestia, sed etiam terrestria, eorumque terrestrium quæ videntur exigua, Deum creasse & creare sic indicat, cùm dicit: *Si ergo fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modicæ fidei?* Unus ergo atque idem Deus est institutor cæli & terræ, stellarum & herbarum, quidquid mensurâ, formâ, ordine suo constat in cælo & in terra, quidquid vivit in cælo & in terra, quidquid sentit in cælo & in terra, quidquid intelligit in cælo & in terra. Quæ non solùm illi à quo sunt condita, sed nec inter se esse oportebat æqualia: & ideo sunt omnia [d]. Nam si essent æqualia, unum genus bonorum esset, non omnia. Nunc verò ideo sunt omnia bona, quia sunt aliis alia meliora, & bonitas inferiorum [e] addit laudibus meliorum: & in rerum bonarum inæqualitate ipsa est jocunda gradatio, ubi minorum comparatio ampliorum est commendatio.

Matt. 6. 30.

7. Ea verò quæ dicuntur mala, aut vitia sunt rerum bonarum, quæ omnino extra res [f] bonas per se ipsa alicubi esse non possunt; aut supplicia peccatorum, quæ de justitiæ pulcritudine veniunt. Sed ipsa quoque vitia testimonium perhibent bonitati naturarum. Quod enim malum est per vitium, profectò bonum est per naturam. Vitium quippe contra naturam est, quia naturæ nocet: nec noceret, nisi bonum ejus minueret. Non est ergo malum nisi privatio boni. Ac per hoc nusquam est nisi in re aliqua bona: & si non summè bona, quoniam summè bona incorruptibilis & immutabilis perseverat, ut Deus est; non tamen nisi in bona, quoniam non nocet nisi minuendo quod bonum est. Ac per hoc bona sine malis esse possunt, sicut ipse Deus, & quæque superiora cælestia: mala verò sine bonis esse non possunt. Si enim nihil nocent, mala non sunt: si autem nocent, bonum minuunt: & si ampliùs nocent, habent adhuc bonum quod minuant: & si totum consumunt, nihil naturæ remanebit cui noceatur: ac per hoc nec malum erit à quo noceatur, quando natura defuerit, cujus bonum nocendo minuatur.

8. Utrum autem aliqua natura, hoc est, substantia prorsus ad nihilum redigatur, disputatio subtilissima est. Sed fides veracissima Deo con-

[a] Editi, *ex quo ipse non est.* At MSS. carent hìc negante particulâ.

[b] Sic MSS. Editi verò, *Intelligat itaque.*

[c] In MSS. *Nam Dominus Deus, per quem.*

[d] Editio Lov. hìc addit *bona*: superfluò.

[e] Sic potiores MSS. At Lov. *additur.*

[f] Apud Lov. *extra res omnes bonas.* Abest *omnes* ab editis aliis & MSS.

Psal. 101. 27. tat: *Mutabis ea, & mutabuntur, tu autem idem ipse es.* Nec fecit igitur, nec regit mutabilia bona, nisi immutabile bonum, quod est Deus. Porrò bona mutabilia propterea bona sunt, quoniam à summo bono facta sunt; propterea mutabilia, quia non de ipso, sed de nihilo facta sunt. Quamobrem & ipsa mortalia, quamvis ex aliqua parte pœnalia sint eis quibus sola immortalitas potest perfectæ beatitudinis implere mensuram; habent tamen proprium decoris locum in pulcritudine temporum: sed [a] major quàm humanus, est sensus, quo talis pulcritudo sentitur. Fides tamen illa quæ Deo suo dicit, *Omnia in mensura & numero & pondere constituisti*, (Sap. 11. 21.) quamvis amore vivendi conditionem mortis exhorreat, Creatorem tamen omnium bonorum etiam de bonis mortalibus laudat. Nam iste ipse qui reprehendit, nec Deum esse credit, cujus terrena opera videt esse mortalia, eumdem sermonem suum, qui usque adeo illi placuit, ut eum litteris memoriæque mandaret, nisi vocibus ad sua quæque verba pertinentibus, & incipientibus tamen & deficientibus, implere non posset: ita pulcritudinem disputationis, qua vult persuadere, quidquid oritur & moritur bonum esse non posse, nisi orientibus & morientibus syllabis non potuit explicare. Quid ergo mirum si in tam magna universitate naturæ est aliquod infimum bonum in ordinibus temporum, quod non permansione rerum, sicut nonnulla sublimia spiritalia, sed pro decore sui generis, imo atque terreno exortu occasuque sit pulcrum?

9. Quæ cùm ita sint, non calumnietur dicenti Scripturæ, *Vidit Deus lucem quia bona est.* (Gen. 1. 4.) Non solùm enim lucem quam vocavit diem, & firmamentum quod vocavit cælum, & solem & lunam & cetera sidera: verùm etiam ligna & herbas, & in aquis ac terris quæcumque mortalia, & creavit Deus summè bonus, & vidit quia bona sunt in genere atque ordine suo. Nec timuit qui Spiritu Dei revelante scripsit hunc librum, futuros impios reprehensores, vaniloquos, & mentis seductores, primitus suæ, deinde aliorum, quos delectat blasphema loquacitas: quia & ipsos in quantum homines sunt, in quantum corpore atque animâ rationali constant, in quantum membra corporis eorum suis distinguuntur officiis, & concordissimâ differentiâ in unitatem suæ pacis mirabili ordinatione consentiunt, in quantum anima eis naturali excellentiâ præstat atque imperat, in quantum sensus carnis quinque-partitos implet ac vegetat, dissimili potentiâ, sociali convenientiâ, in quantum etiam mente atque ratione, quod bestialis anima non [b] valet, potest sapere atque intelligere, vidit Deus quia boni sunt; & ideo creavit. Non enim tantùm creatos postea vidit; sed & creandos antè prævidit: & quòd perversa voluntate & cæco errore maligni sunt, non ideo vidit quòd non essent creandi; prævidit enim ubi sint ordinandi: & sic eos ex eadem massa primæ prævaricationis meritò damnatâ fecit vasa iræ, si usque in finem in hac malignitate perdurant, ut prosint vasis misericordiæ, (Rom. 9. 23.) quò per eorum acumina vanitatis diligentiùs arcana veritatis inquirant. *Magna* quippe *opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus.* (Psal. 110. 2.) Quid autem mirum est, quia displicet humanæ stultitiæ, quòd opera sua placent divinæ sapientiæ? Quid est enim aliud, *Vidit lucem quia bona est*, (Gen. 1. 4.) nisi quia placuit ei?

CAPUT VII.

10. Sed iste vaniloquus blasphemator, qui scripsit librum sacrilegis conviciis plenum, (in quo utinam opus ejus displiceret ei, & non putaret quia bonum est, sed videret quia malum est,) videte quid dixerit: « Adeo antea nescivit, inquit, lux quid esset, ut modò eam primùm videns optimam judicaret. » Ergo & Dominus Jesus quando auditis verbis Centurionis miratus est, & dixit discipulis suis, *Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israël*, (Matth. 8. 10.) nescivit antea fides illa quid esset, ut tunc eam primùm videns optimam judicaret. An verò alius eam in corde Centurionis operabatur, quàm ipse qui mirabatur? Et profectò amplius est unde possint blasphemare insipientes & infideles, quòd miratus est Jesus quantamcumque hominis fidem, quàm quòd vidit Deus lucem quia bona est. Potest enim quisque etiam solita videre quia bona sunt, hoc est, sibi ea placita comprobare: quisquis autem miratur, profectò secundùm consuetudinem qua homines loquuntur, inopinatum atque improvisum sibi esse significat quod miratur. Sed Jesus qui omnia præsciebat, quod mirandum aliis commendabat, mirando laudabat. Quid autem Deus vidit à se factum, quod non in luce, quod ipse est, priùs vidit esse faciendum? Et quid tam necessariò sancta Scriptura totiens repeteret, quàm quòd vidit Deus bona esse quæ fecit; ut hinc informaretur pietas fidelium, non pro humano sensu, qui sæpe etiam bonis rebus offenditur, quarum caussas atque ordinem nescit, de creatura visibili atque invisibili judicare, sed laudanti Deo credere & [c] discere? Tantò enim quisque faciliùs aliquid proficiendo cognoscit, quanto religiosiùs, antequàm cognosceret, Deo credidit. Vidit ergo Deus lucem quam fecit, quia bona est, quoniam quod faciendum placebat ut fieret, factum placuit ut maneret, quantum cuique rei exsistendi sive manendi à tanto fabricatore fuerat constituenda mensura. Sed aliud est lux quod est Deus, aliud lux quam fecit Deus. Incomparabiliter autem melior lux ipse qui fecit, nullo modo indigeret ea luce quam fecit. Et unde iste calumniatur, cur non ista bona tam olim, quàm olim est ipse, fecerit Deus; hinc potiùs intelligendum est, quòd non ea fecerit eorum indigus, sine quibus esse in sua perfecta beatitudine potuit sine initio sempiternus. Ideo quippe istorum faciendorum caussa sola Dei bonitas fuit, quia necessitas ejus ulla non fuit. Quidquid itaque iste conviciatur Deo, quòd velut tunc primùm lucem viderit qui fuisset lucis ignarus, quàm sit insulsum & vanum videret, si lucis ipse intus aliquid haberet.

CAPUT VIII.

11. Quin etiam stultitiæ scribentis assignat, quòd tenebras dixerit sine initio semper fuisse, lucem verò initium sumsisse de tenebris: quasi legerit in eo libro, cui calumniatur, tenebras sempiternas: cùm scriptum sit, *In principio fecit Deus cælum & terram: terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum.* (Gen. 1. 1.) Ex illo ergo tenebræ esse cœperunt, ex quo confusa

[a] Editi, *sed majorem.* Meliùs verò MSS. *sed major.*
[b] Sic MSS. At editi, *non potest, sapere atque intelligere possunt, vidit Deus &c.*
[c] Sic meliores MSS. Editi verò, *credere & cedere.*

moles cæli esse cœpit ac terræ, ante quàm facta esset lux, qua illuminaretur quod sine luce fuerat tenebrosum. Quid autem inconveniens, si mundanæ materiæ fuerant tenebrosa primordia, ut accedente luce melius quod factum est redderetur; & tamquàm proficientis hominis, quod postea futurum erat, hoc modo significaretur affectio? Quamquam qui munere Dei potuerit perspicaciùs ista rimari, inveniat fortasse in creatura, quæ ita facta narratur sine intervallis temporalium morarum, distinctum mirabiliter ordinem rerum. Neque enim materies omnino nihil est, de qua in libro Sapientiæ legitur, *Qui fecisti mundum de materia informi.* Non ergo quia informis dicta est, omnino nihil est: nec Deo fuit vel ipsa coæterna, tamquam à nullo facta: nec alius eam fecit, ut haberet Deus de qua faceret mundum. Absit enim ut dicatur omnipotens non potuisse facere, nisi unde faceret, inveniret. Ergo & ipsam Deus fecit. Nec mala est putanda, quia informis: sed bona est intelligenda, [a] quia formabilis, id est, formationis capax. Quoniam si boni aliquid est forma, nonnihil est boni esse capacem boni. Sicut vox confusa est clamor sine verbis, vox verò articulata fit cùm formatur in verba: est ergo illa formabilis, ista formata; illa quæ formam capit, ista quæ habet: nam quid horum unde fiat, in promtu est. Neque enim quisquam dixerit de verbis fieri sonum vocis: sed [b] potiùs de voce fieri verba sonantia quis non intelligat?

Sap. 11. 18.

Cap. IX.

12. Nec putandus est Deus informem priùs fecisse materiam, & intervallo aliquo interposito temporis formasse quod informe priùs fecerat: sed sicut à loquente fiunt verba sonantia, ubi non priùs vox informis pòst accipit formam, sed formata profertur; ita intelligendus est Deus de materiæ quidem informi fecisse mundum, sed simul eam concreasse cum mundo. Non tamen inutiliter priùs narratur unde aliquid fit, & postea quod inde fit: quia etsi potest utrumque simul fieri, non simul potest utrumque narrari.

Cap. X.

13. Sive ergo priùs nomine cæli & terræ, vel terræ invisibilis & incompositæ atque abyssi tenebrosæ, materies ipsa informis significata est rerum notarum appellationibus; quia ipsa prorsus ignota est humanis sensibus, & vix utcumque intelligitur, cùm res in deterius commutantur; tamquam ei propinquet quidque deformius, nec perveniat tamen ad illam informitatem quantulacumque vel visibilis remanens vel intelligibilis species: sive per cælum & terram generaliter priùs insinuata sit spiritalis corporalisque natura: sive aliquid aliud, quod hîc salvâ fidei regulâ intelligi potest: Deum tamen verum & summum & bonum fecisse cuncta quæ cernimus, & quæ meliora non cernimus, quamvis modus quo ea fecerit comprehendi humana mente non possit, dubitare fas non est. Sed cum istis indoctis blasphematoribus litterarum sacrarum non ea rationum subtilitate agendum est, qua ista quærenda sunt & inter pacificos Dei filios disputanda.

Caput XI.

14. Sed si putat iste adversùs libros Legis & Prophetarum se nosse, quod dicit se scire, summum Deum incomparabilem splendorem incomprehensibilis esse lucis: primò audire ab eo vellem, cujus lucis existimet esse splendorem summum Deum; utrùm & ipsa lux Deus sit, & utrùm Patrem intelligat lucem, ejusque splendorem unigenitum Filium, quem tamen confessus est summum Deum. Quòd si ita sentit, approbo & laudo. Sed quòd eum quem credit esse lumen de lumine, vel incomparabilem splendorem incomprehensibilis lucis, non credit esse opificem mundi, improbo & culpo: cùm ibi legat, *Mundus per eum factus est*; ubi legit, *Erat lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Improbo etiam, si nescit, magisque improbo atque detestor, si scit, & insidiatur ut decipiat nescientes in veteribus priùs divinis litteris scriptum, *Accedite ad eum, & illuminamini.* Et, *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos.* Et, *Illumina oculos meos, ne umquam obdormiam in mortem.* Neque enim hoc orabat homo utique mortalis, ne umquam corpore moreretur, aut corporalibus oculis somnus ne veniret optabat: sed eos utique oculos sibi illuminari petebat, de quibus Apostolus dicit, *Illuminatos oculos cordis vestri.*

15. Porrò si huic displicet, lucem initium sumsisse de tenebris, etiam hoc enim verbis garrulæ vanitatis exagitat; eidem Apostolo hoc dicat, qui scribens ad fideles ait, *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Quis enim hoc fecit, nisi ille, qui, cùm tenebræ essent super abyssum, dixit, *Fiat lux, & facta est lux?* Quod apertiùs alio loco idem Apostolus expressit, dicens, *Deus qui dixit de tenebris lumen clarescere, claruit in cordibus nostris.* Si autem hoc putat Scripturis deesse propheticis, quòd Filius sit lumen de lumine, vel splendor lucis, legat quod in eisdem litteris legitur de Sapientia, *Candor est enim lucis æternæ.* Aut illud in prophetico Psalmo, *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra: cantate Domino & benedicite nomen ejus, bene nuntiate diem ex die salutare ejus.* Quis est enim dies ex die, nisi Filius lumen de lumine? Salutare autem Dei esse Christum legat in Evangelio, dicente Simeone sene, quando illum cognovit in manibus matris, carne minimum, spiritu maximum, acceptoque in manus suas ait, *Nunc dimittis servum tuum Domine secundùm verbum tuum in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.*

16. Hic si responderit, aliam esse lucem de qua dictum est, *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*; quia spiritalis lux mentis est ista, non carnis: aliam verò illam de qua scriptum est, *Dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux*; quæ ad oculos pertinet corporales: primò confitebitur à luce summa, quod est ipse Deus, fieri potuisse qualemcumque infimam lucem, bonam tamen. Deinde, unde scit etiam qualis & quanta sit? postremò utrùm spiritalis, an corporalis? Nisi fortè fideles homines, qui quamdiu sunt in corpore, peregrinantur à Domino, possunt jam merito ipsius fidei lux vocari, & Angeli non possunt, qui semper vident faciem Patris? Unde ergo scit, utrùm talis lux primitus facta sit? Unde scit, quomodo in illa luce vespere & manè possit intelligi? Quomodo denique senario numero præsentata fuerit operibus Dei, & in ea septima requieverit Deus, unde ad istos dies nobis notissi-

[a] Am. Er. & MSS. omittunt, *quia.*
[b] Hinc removimus glossema, quod à MSS. abest, at verò in excusis ita insertum erat: *sed potiùs de voce fieri sonum verbi: vel potiùs de voce fieri verba sonantia &c.*

mos, qui solis circuitu revolvuntur, septenarii ipsius numeri quædam forma translata est? Sed & si lux facta est corporalis, unde novit quomodo esse potuerit ante solem & ante firmamentum, quod cælum postea nuncupatum est, remota ab aspectibus terrenorum in superioribus partibus mundi, ut solus Deus inter illam tenebrasque divideret? Nam inter istas tenebras quæ nobis faciunt notissimam noctem, & lucem quæ nobis facit notissimum diem, luminaria nobis visibilia, ut dividerent, imperavit. Quis autem ferat, quamvis non sit indignandum potiùs quàm ridendum, indicare istum nobis quòd diem horæ designent, horas autem sol discernat atque disterminet, & velle ut credamus quòd Moyses ista nescierit, & ideo diem ante quàm sol fieret nominaverit? Sed conveniant homines ad librum istius audiendum, & proponatur eis quid sit credibilius, utrùm istum nescire quamdam lucem & quemdam diem, quem sciebat Moyses; an Moysen nescisse istam lucem ac diem, quem non solùm iste, verùm etiam qui verba ejus non intelligunt, sciunt.

CAPUT XIII.

17. QUID quod etiam de aquarum congregatione ingerit nescio quis imperitissimus quæstionem? immo verò non quæstionem, sed reprehensionem, tamquam non rectè dictum sit, (Gen. 1. 9.) *Congregentur aquæ in congregationem unam, & appareat arida*; eo quòd aquis omnia tenebantur: ignorans quemadmodum aqua in aërios vapores tenuata rarescat, & nebulosa caligine multum occupet spatii, exiguum verò si congregata [a] densetur, nec jam levis volitet, sed gravis fluitet. Quid ergo mirum, si rara terram texerat, spissata nudavit? Quid si etiam divino nutu in magnos sinus [b] terræ subsedit, atque ita quidquid naturæ humidæ per totum ejus jacebat, in partes concavas confluens, recessit à ceteris, & quod operiebat [c] aperuit, congregata in humiliora succumbentia quà mare interflueret & circumflueret, atque altiora deserens quà orbis emineret? Omitto quòd potest hîc intelligi significatum esse, quòd informis illa materies aquæ vel abyssi vocabulo insinuata sit, & species acceperit duorum istorum gravium elementorum, humoris & [d] humi: & ideo dictum esse, *Congregetur aqua*, quoniam labilis & mobilis ei species data est: *appareat* autem *arida*, quia immobilis [e] fixa est. Nam illud quod magis Propheta libri hujus auctor intendit, ut ejus narratio rerum factarum esset etiam præfiguratio futurarum, non est contentiosis & infidelibus sensibus ingerendum. Cùm ergo tot exitus piè quærentibus pateant, ne temere tanta reprehendatur auctoritas, unde iste nisi diabolico instinctu in eis rebus eligit calumniari, quas non est idoneus perscrutari?

CAPUT XIV.

18. QUOD verò in hominis conditorem Deum cæcus & ingratus invehitur, & audet dicere ei qui se finxit, (Rom. 9. 21.) *Quare sic me fecisti?* cùm omnino quomodo sit factus ignoret, multùm præcipitis mentis audacia est. Sed vasa iræ permittuntur ista garrire, ut tamquam de negligentiæ somno excitentur vasa misericordiæ, & studio respondendi pestilentibus maledictis, adhibeant curam salubribus dictis. Ecce enim in eo quod reprehendit iste hominis Conditorem, quia prohibuerit eum sumere cibum dignoscentiæ boni & mali, tamquam eum pecoribus parem esse voluisset nescientibus ista discernere, & hoc ei negasset cui potestatem dedisset in bestias, quo solo homo superat bestias, quàm necessarium est vitæ bene agendæ, quod [f] discimus quædam infeliciter disci, & feliciùs nonnulla nesciri. Morbos enim & dolores quanto feliciùs nesciremus? Si ergo medicus nos ab aliquo cibo prohiberet, quo accepto ægrotaturos esse præsciret, & ob hoc appellaret eumdem cibum dignoscentiæ sanitatis & imbecillitatis, eo quòd per ipsum homo cùm ægrotare cœpisset, experiendo dignosceret quid interesset inter contractam malam valetudinem & [g] perditam sanitatem; quòd utique meliùs ignorasset, & in illa quam perdidit sanitate mansisset, credens medico per obedientiam, non morbo per experientiam: numquid talem medicum invidisse nobis ejusmodi scientiam diceremus? Quis dubitet malum esse peccatum? Et tamen cùm laude dictum est de Domino Jesu Christo, quia non noverat peccatum. (2. Cor. 5. 21.) Non ergo noverat hoc malum, atque ideo illam unde Adam prohibitus est, boni & mali dignoscentiam non habebat. Hîc si quæratur, quomodo quod non noverat, arguebat? Neque enim peccata non arguebat? *Omnia autem quæ arguuntur*, sicut dicit Apostolus, (Ephes. 5. 13.) *à lumine manifestantur.* Quomodo igitur à quo arguebantur, ignorabantur? Nonne rectissimè respondebitur, Et noverat, & non noverat? Rectissimè omnino: noverat enim per sapientiam, non noverat per experientiam. Huic itaque divinæ sapientiæ credere debuit Adam, ut ab illa mali scientia quæ fit per experientiam, præcepto Dei obediens temperaret. Sic enim malum nescisset, nisi fecisset. Fecit autem sibi, non Deo. Nihil enim facere potuit voluntate inobedientiæ, nisi quod ipse pateretur lege justitiæ. Hæc est namque pœna inobedienti homini reddita in semetipso, ut ei vicissim non obediatur nec à semetipso. De qua re uberiùs in aliis, & maximè in quartodecimo libro de Civitate Dei disputavimus.

19. Nunc autem breviter responderim ad id quod ait iste, hominis institutorem à magno bono prohibuisse quem fecerat, dum eum pecori similem sine dignoscentia boni & mali esse voluisset. Hæc enim dignoscentia non est beati hominis sapientia, sed miseri experientia: unde lignum nomen accepit, à cujus cibo est homo prohibitus, ut obedientia commendaretur quæ maxima est virtus, & ut sic dixerim, omnium origo materque virtutum, in ea natura cui sic datum est arbitrium liberæ voluntatis, ut eam tamen necesse sit vivere sub potestate melioris. Quamquam non defuerint quibus visum est illam dignoscentiam boni & mali, magnum aliquod bonum fuisse: cujus capaces nondum fuerunt qui hanc usurpantes contra vetitum, per inobedientiam peccaverunt.

20. Quibus autem videtur sic hominem fieri debuisse, ut peccare nollet; non eis displiceat sic esse factum, ut non posset peccare si nollet. Numquid enim si melior esset qui non posset peccare, ideo non bene factus est qui posset & non peccare? Aut verò usque adeo desipiendum est, ut ho-

[a] In MSS. *denseatur.*
[b] Sic potiores MSS. At editi, nominandi casu, *terra.*
[c] Plures MSS. *apparuit.*
[d] In probæ notæ MSS. *humoris & humidi.*
[e] Editi, *immobilis & fixa est.* Particulam & auctoritate MSS. expunximus.
[f] Sola editio Lov. *quod dicimus.*
[g] In excusis, *& bonam perditam sanitatem.* Abest *bonam* à MSS.

mo videat melius aliquid fieri debuiſſe, & hoc Deum vidiſſe non putet; aut putet vidiſſe, & credat facere noluiſſe; aut voluiſſe quidem, ſed minimè potuiſſe? Avertat hoc Deus à cordibus piorum. Si ergo ratio recta demonſtrat, rationalem creaturam illam eſſe meliorem, quæ nullâ inobedientiâ deſerit Deum, quàm iſtam quæ ita deſeruit: ſciat quiſquis hoc ſapit, nec illam deeſſe cæleſtibus rebus quæ numquam deſerit Deum, nec iſtam ita eſſe factam ut aliqua neceſſitate deſerere cogeretur Deum: & quia voluntate deſeruit, nihil ex hoc diminutum ſapientiſſimis diſpoſitionibus Dei, qui & malis bene & perverſis rectè utitur, & de humano genere juſtè meritóque damnato familiam ſanctam atque numeroſam, non ejus merito, ſed gratiâ ſuâ factam, in æternum regnum ſe tranſlaturum eſſe teſtatur.

21. Quæ cùm ita ſint, nec Deus occultare debuit lignum, quod propter conſecuturam hominis miſeriam, ſi ex illo contra prohibitionem uſurpato dignoſceret à quo bono decidiſſet, & in quod malum incidiſſet, appellavit lignum dignoſcentiæ boni & mali. Cur enim occultaret de quo mandatum dabat, & per quod obedientiam commendabat? Nec ignarus fuit hominem peccaturum: ſed ſimul etiam, quid juſti & boni fuerat & de peccante facturus, ſumma utique divinitate præſcivit. Nec inſtituit quod obeſſet, ſi homo ſibi obeſſe noluiſſet: ſed potiùs inſtituit quod prodeſſet; quia homo non ſine bona mercede obedientiam cuſtodiſſet, & non ſine utili exemplo, ut eam ſancti ejus poſteri cuſtodirent, pœnas inobedientiæ perſolviſſet. Nec voluit quod non potuit: hoc enim voluit, ut aut obediens homo eſſet, aut inobediens impunè non eſſet. Nec infructuosè voluit, quod homo non fuerat ſervaturus, jubere: quia pœna contemtoris docuit alios obedire. Nec in homine pars Dei reſtitit Deo: quia ſi hominis anima pars Dei eſſet, nec à ſe ipſa, nec ab aliquo decipi, nec ad aliquid malè faciendum, ſive patiendum, ulla neceſſitate compelli, nec in melius vel deterius mutari omnino potuiſſet.

22. Flatus autem ille Dei qui hominem animavit, factus eſt ab ipſo, non de [a] ipſo. Quia nec hominis flatus, hominis pars eſt; nec homo eum facit de ſe ipſo, ſed ex aërio halitu ſumto & effuſo: Deus verò potuit & de nihilo, & vivum rationalemque [b], quod non poteſt homo. Quamvis nonnulli exiſtiment non tunc animatum primum hominem, quando Deus in ejus faciem ſufflavit, & factus eſt in animam vivam; ſed tunc accepiſſe Spiritum-ſanctum. Quodlibet autem horum credibilius oſtendatur, unde nunc longum eſt diſputare; animam tamen non eſſe partem Dei, nec de ſubſtantia & natura ejus creatam ſive prolatam, ſed ex nihilo factam, dubitare fas non eſt.

Cap. XV. 23. Non itaque, ſicut ait iſte blaſphemus, invenitur ſerpens in loco meliore quàm Deus, quia prævaluit decipere hominem quem fecerat Deus. Nullo enim modo homo deciperetur, ſi non in ſe exaltato corde receſſiſſet à Deo. Vera

Prov. 16. 18. quippe, quoniam divina eſt, illa ſententia: *Ante ruinam exaltatur cor.* Et ubi contra Deum exal-

A tatur, ibi ab illo deſeritur, & in ſe tenebratur. Quid autem mirum, ſi dum tenebratur, neſcit quid ſequatur: quoniam non à ſe ipſo lumen eſt, ſed ab illo qui eſt lumen illuminatur. Quòd ergo Deus ſemper invictus ſit, etiam homo victus oſtendit: quia victus non fuiſſet, ſi ab invicto non receſſiſſet. Quomodo eſt autem victor hominis deceptor, cùm à ſemetipſo ſit etiam ipſe deceptus? Unde & ille qui decepit, & ille quem decepit, ambo decepti ſunt, recedendo ab eo qui non po-

B teſt decipi; & ambo ſunt victi, recedendo ab eo qui non poteſt vinci. A quo utique qui plus recedit, plus vincitur; quia tanto eſt inferior, quanto deterior. Et ideo neceſſe eſt, ut qui malum alteri priùs inferendo vincere videtur, amplius ipſe bonum amittendo vincatur: nec fieri poteſt ut ei ſit locus melior, cùm cauſſa ſit pejor. Et quòd ad tempus prævaluiſſe viſus eſt diabolus homine ſuperato, etiam ſic in æternum victus eſt homine reparato. Nec Dei confitentis verba ſunt,

C ſed potiùs exprobrantis: *Ecce Adam factus eſt tamquam unus ex nobis.* Gen. 3. Sicut & Apoſtolus ubi dicit, *Donate mihi hanc injuriam*, utique à contrario vult intelligi, ſi adſit pronuntiator doctus, non calumniator indoctus. 2. Cor. 12.

24. Porrò autem cui diſplicet peccator prohibitus à ligno vitæ, quid niſi impunè vult malè vivere? Nec magnum erat Deo, & alio quolibet modo vitam ſubtrahere homini quem vivere noluiſſet: ſed quoniam rationales animæ de ſapien-

D tia vivunt, quarum mors eſt inſipientia, hujus rei ſignificandæ gratiâ lignum vitæ in paradiſo fructu ſuo mori hominem nec corpore ſineret. Quòd ergo inde ſeparatus traditus eſt morti, conſumendus ætate, quod nequaquam illi accidiſſet, ſi ſemper eodem cibo frueretur, ſignificatum eſt quòd priùs ab ſpiritali vitæ ligno propter peccatum anima ejus excluſa eſt, [c] & ita quadam ſua interiore morte jam mortua. Nam de ſapientia ſcriptum eſt, *Lignum vitæ eſt amplectentibus eam.* Prov. 3. Quod

E iſte non intelligens ait, "Quatenus ergo ante maledictum immortalis homo perpetuò vivere poterat, qui nondum ex iſta arbore cibum ſumſerat?" Quaſi ei aliquis dixerit, aut in illo libro alicubi legerit, quòd nondum Adam ſumſerat ex cibo arboris vitæ. Quin potiùs intelligendus eſt, quoniam inde illi vita in corpore perpetua ſuppetebat, ne vetuſtate conſumeretur ætatis, ad hoc inde prohibitus, ut ex peccati pœna jam illi eſſet neceſſitas mortis.

F 25. "Quomodo, inquit, ex Dei maledicto mori cœperit, cùm vita ipſa numquam ex ipſo initium ſumſerit?" Quaſi optaverit ei Deus mortem, ſicut homo homini: ac non Dei verba ad ſententiam pertineant punientis, non ad iram maledicentis. Punire autem morte corporali, fuit à vitæ arbore ſeparare, cùm jam fuiſſet ſpiritaliter mortuus, animo utique ſeparatus ab alimento ſapientiæ. Deus itaque quid ei contigiſſet in animo, ſignificare voluit, ſeparando eum à li-

G gno vitæ, quo ſignificabatur ſapientia.

26. "Sed iſta, inquit, arbor quæ in paradiſo vitæ fructus ferebat, cui proderat?" Cui, niſi illis primis hominibus, maſculò & feminæ, qui in paradiſo fuerant conſtituti? Deinde iſtis de paradiſo pro merito ſuæ

[a] Editio Lov. *non de ſe ipſo*: minùs bene.

[b] Hîc Am Er. & aliquot MSS. addunt, *potuit*. Quidam cod. *reddere*. Lov. cum nonnullis aliis codicibus *facere*. Omittunt præcipui MSS.

[c] Am. & plures MSS. *& iſta quadam*.

iniquitatis

iniquitatis ejectis mansit ad memoriam significandæ spiritalis arboris vitæ: quod est, ut diximus, ipsa sapientia, beatarum cibus immutabilis animarum. Utrùm autem illo cibo vescatur nunc aliquis, nisi fortè Enoch & Elias, non temere asseverandum puto: ligno tamen illo vitæ, quod est in spiritali paradiso, nisi alerentur animæ beatorum, non pro munere pietatis & fidelissimæ confessionis, latronis animæ credentis in Christum legeremus paradisum eodem die fuisse concessum: Lucæ 23. 43. *Amen*, inquit, *dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Esse autem ibi cum Christo, hoc est esse cum vitæ ligno. Ipse est quippe Sapientia, de qua, ut superiùs commemoravi, scriptum est, Prov. 3. 18. *Lignum vitæ est amplectentibus eam.*

CAPUT XVI.

27. NUMQUIDNAM & hoc refellendum est, quod velut acutè, ut sibi videtur, irridet? Primò Deum non præscisse quod contigit: deinde implere non valuisse quod magnopere cogitavit: tertiò ad maledictum se convertisse superatum. Unde scit Deum non præscisse quod contigit? An quia contigit? Quin immo si non contigisset, nullo modo id præscisset futurum, quia non erat futurum. Aut si propterea putat non præscisse, quia si præscisset, ne contingeret [a] providisset: potest hoc & de Christo dicere, qui talentum dedit homini nihil adquisituro; Matth. 25. 15. quod propterea utique dederat, ut ejus augeretur pecunia, quidquid est quod illa significat. Ergo quia contigit, ut ille suâ pigritiâ nihil adquireret, hoc non præscivit ille qui dedit? Dicere etiam*, non implesse de hoc lucro Christum quod magnopere cogitavit. Potest & illud tertium, ad maledictum se convertisse superatum, quoniam dixit, Matth. 22. 13. *Ligate illi manus & pedes, & projicite eum in tenebras exteriores:* sicut de Adam dictum est, Gen. 3. 24. ut à ligno vitæ separatus morte etiam corporis plecteretur. Huic enim homini diserto, [b] deficientis maledictum videtur, potentis imperium. Dicat ergo impotentem Christum, quoniam de adquirenda spiritali pecunia non potuit quod cupiebat efficere: dicat æmulum ac malitiosum, quòd servo suo inviderit lucem ac salutem, quem projici jussit in tenebras, ubi esset fletus & stridor dentium. Si autem de Christo ista non dicit, ne hoc modo se indicet non esse Christianum; cur audet dicere de hominis conditore & peccati meritò damnatore, quod non audet dicere de hominis redemtore, & si ejus præcepta contemserit, pœnâ æternæ mortis [c] ultore, eodem ipso scilicet? Nam in quem alium nisi in Christum hæc maledicta nesciens iste jaculatur? quando quidem ille ait, Johan. 5. 46. *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi, de me enim ille scripsit.* Quid enim Pater sine Filio vel tunc fecit, vel umquam facit? Si ergo salubriter, non solùm bonitatem, verùm etiam severitatem Dei sancta Scriptura commendat, quoniam & amatur Deus utiliter & timetur; unde Apostolus eodem loco utrumque commemorat dicens, Rom. 11. 22. *Vides ergo bonitatem & severitatem Dei:* quid est quod iste insanus & præceps, cùm Christianum esse se jactet, hoc reprehendit in Deo Prophetarum, quod in Deo invenit Apostolorum: quoniam idem Deus est & illorum, & istorum?

* Subaudi, potest.

28. Quod autem de illo commemoravi, quem pigrum servum misit in tenebras exteriores severitas [d] Dei, ubi nec futurorum improvidus dicitur quia tali pecuniam suam credidit, nec impotens quia ut bene ageret non [e] ipse rexit, ipse correxit, nec æmulus ac malitiosus quòd à luce separatum in tenebras misit: hoc de omnibus pœnis hominum, quæ leguntur in Propheticis libris inflictæ fuisse peccantibus, debet fidelis lector advertere. Hoc ergo etiam de diluvio. Neque enim Dominus Jesus non tale aliquid futurum in suo prænuntiavit adventu, quando ait, Lucæ 17. 26. *Sicut in diebus Noë manducabant, bibebant, novellabant, ædificabant, nubebant, uxores ducebant, venit diluvium & perdidit omnes; sic erit & adventus Filii hominis.* Hoc & de obduratione cordis Pharaonis. Neque enim novi Testamenti litteræ non dicunt de quibusdam, Rom. 1. 28. *Tradidit illos Deus in reprobam mentem, ut faciant quæ non conveniunt.* Hoc de spiritu mendaci, quem Deus, qui bene utitur etiam malis, justissimo judicio ad impium regem decipiendum misit, 3. Reg. 22. 19. &c. sicut Michæas propheta sibi in visione prophetica demonstratum esse testatur. Neque enim dubitavit tale aliquid dicere apostolus Paulus, cùm se sciret verissimè dicere, ubi ait, 2. Thess. 2. 10. *Mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.* Hoc de facto per Moysen, cui Deus dixit, Num. 25. 4. *Accipe omnes duces populi, & victima illos Domino contra solem:* hoc est, in manifesto per diem. Vel quòd factum idolum Moyses ita vindicavit, Exodi 32. 27. ut nec proximo suo quisque parceret, ferro perimens impios. Neque enim & Dominus Jesus non dixit, Lucæ 19. 27. *Eos autem qui noluerunt me regnare sibi, adducite, & interficite coram me.* Ubi profectò, quia mortem significat animarum, magis est utique illa fidelibus horrenda & metuenda quàm corporum. Unde idem Dominus dicit, Matth. 10. 28. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potiùs eum timete, qui potest animam & corpus perdere in gehennam.*

29. Hujus generis mortes, per quas animæ mittuntur in gehennam, si quis fideli mente, ut dignum est, cogitaverit, valde viliter æstimabit quamlibet ingentissimam stragem & sanguinis fluvios mortalium corporum, & quomodocumque quandocumque moriturorum. Quas cædes iste exaggerans, & scholastica vanitate describens, ad blasphemandum Deum, qui talibus mortibus eos quibus hujusmodi terror utilis fuerat, flagellabat, horrorem incutit mortalibus sensibus, & aliquid se agere putat, calces adversùs stimulum jaciendo: ut cùm de morte carnis accusat Dei providentiam, morte cordis mittatur in gehennam. Quis autem utriuslibet sexûs homo non mallet gladio trucidari, etiam illo modo quo trucidavit sacerdos Phinees fornicarios, Num. 25. 8. in ipso complexu nefariæ voluptatis, terribile constituens adversùs exsecrandas libidines ultionis exemplum, propter quod Deo maximè placuit: quis, inquam, non mallet tali genere mortis interfici, quis non postremò igne consumi, vel ferinis morsibus per ipsa pudenda laniari, quàm mitti in gehennam

[a] Er. & Lov. *pravidisset:* corruptè.

[b] Er. & Lov ex verbo *deficientis*, fecerunt *definientis.* Postea etiam loco *potentis*, quod in potioribus MSS. invenimus, habent cum Am. & nonnullis MSS. *impotentis imperium.*

[c] Lovanienses nonnullorum MSS. auctoritate hîc addiderunt, *plectetur:* quod meritò abest ab editis aliis & MSS.

[d] Hîc rursum addito verbo *est* apud Lov. & Er. corrumpitur sensus hoc modo: *quem pigrum servum misit in tenebras exteriores, severitas est Dei.* Item infrà in sola edit. Lov. *quia quem ut bene ageret.*

[e] Apud Am. & Er. omissum erat, *ipse rexit;* sed tamē exstat in MSS.

ignis æterni? Cur igitur Deus Christianorum A peccantes talibus mortibus puniat, ut post corporis interitum transitorium, sequatur in gehenna sine fine supplicium, nisi quia Testamenti utriusque unus est Deus? Nam possent Judæi dicere adversùs hujus impietatem, quantumlibet exaggeret bella, cædes, vulnera, funera, sanguinem, longè incomparabiliter Deo nostro Deum se habere mitiorem, longè scilicet mitiùs punientem transitoriis mortibus corporum, quàm flammis perpetuis gehennarum.

» 30. At enim propterea videtur huic Deus Legis & Prophetarum, qui unus & verus est Deus, » crimine crudelitatis arguendus, quia propter levissimas caussas vel etiam erubescendas, pœnam mortis vel corporalis inflixit; quòd David populum numerasset (2. Reg. 24. 2.); quòd infantes, sicut iste dicit, filii Heli sacerdotis (1. Reg. 2. 14.), de ollis vel cacabis Deo præparatis aliquid degustassent? Qua in re non disputo quantum & quàm perniciosum elationis vitium tam sancto viro, ut vellet Dei populum numerare, subrepserit, eorumque mortibus non C æternis, sed jam jamque humana conditione venturis, & celeriter transituris, fuerit flagellatus, quorum fuerat multitudine inflatus. Nec dico filios Heli [a] non fuisse infantes, ut iste loquitur, nesciens quid loquatur; sed ejus ætatis, qua possent & deberent, pro sacrilego ausu quo se Domino Deo in sacrificiis præferebant, digna coërcitione cohiberi: quod neglectum Deus, non sibi consulens, sed populo cui religio pietasque D profuisset, bello etiam vindicavit: ubi Dei timorem potuerunt augere victuri, per eorum mortes, qui fuerant, etsi senescerent, post non longa temporum spatia morituri. Mortibus quippe corporum legimus alios etiam mortuos (1. Reg. 4. 18.), propter non sua, sed aliena peccata: ubi magis est in dolore cordis plaga viventium, quàm in resolutione carnis pœna morientium; ubi animæ de corporibus exeuntes, habent caussas suas vel bonas vel malas, non propterea gravatæ, quia exutæ: E animarum verò morte alius pro alio plectitur nemo. Sed hoc dico, quantum existimet iste fuisse peccatum, quòd in convivio nuptiali inventus est homo vestem non habens nuptialem: puto si humana consideratione ista metiamur, huic aliquantulùm sufficere debuit erubescere; & ut plurimum invitantis indignatio protenderetur, vestem mutare compelli: & tamen dictum est (Matth. 22. 13.), *Ligate illi manus & pedes, & projicite eum in tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium.* F Sed dicet, non levem culpam significat, vestem non habuisse nuptialem, quoniam ista parva magnarum signa sunt rerum. Sic ergo & sacrificia visibilia, cùm sint in terrenis rebus exigua, magnarum & divinarum signa sunt rerum: in quibus filii sacerdotis se ipsi Deo, cujus honor in sacrificiis adtenditur, præferebant. Non autem ille conviva se prætulit sponso; sed tantùm non congruit, quia nuptialem tunicam non habebat. Verumtamen inter ipsas pœnas, quibus utrum- G que vindicatum est, ille quid distet advertit, quámque incomparabiliter ista illam vincat intelligit, qui corporalibus & temporalibus spiritalia & sempiterna præponit.

31. Verùm quid opus est de mysticis significationibus sacrificiorum vestisque nuptialis inconvenientem carnalibus sensibus velle inculcare sermonem? Ecce quod est manifestius proferamus: Evangelium Legi veteri comparans Dominus, & non illud malum quod homines antè dicerant, sed quod ipse docebat, perfectius esse contestans: *Audistis*, inquit, *quia dictum est antiquis, Non occides; qui autem occiderit, reus erit judicio. Ego autem dico vobis, Quicumque iratus fuerit fratri suo, reus erit judicio; qui autem dixerit, Racha, reus erit concilio; qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennæ ignis.* (Matth. 5. 22.) Quid tam parvum in peccatis, quàm fratri dicere, Fatue? Quid tam magnum in suppliciis, quàm gehenna ignis? Si in Lege vel Prophetis iste invenisset aliquem, quoniam dixisset fratri suo, Fatue, lapidari jussum fuisse divinitus, quantæ Deum crudelitatis argueret? Quis non autem, non dico lapidari, sed per singulos artus, immo per singula corporis frusta, paulatim atque minutatim, vivens & sentiens dilaniari consumique maluisset, quàm gehennæ ignibus mancipari? Absit tamen ut crudeliorem quisquam dicat Evangelii Deum quàm Legis Deum, intelligens utriusque esse unum & eumdem Deum, in Lege terrentem carnalibus, in Evangelio spiritalibus pœnis; & ibi & hîc fidelem, nusquam crudelem.

32. Quid illud, nonne si à Christo linguam reperiret alienam in eumque blasphemam, & qualis est hujus, impia garrulitate damnabilem, acerbiùs & amariùs exagitaretur, quàm quòd iste de obsonio sacrificii prægustato, corporalem temporalemque pœnam pro sacrilegio sic indignatur ingestam; ubi venturum se Dominus, & ad sinistram positis * gentibus minatur esse dicturum, *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus?* (Matth. 25. 41.) Hujus tanti supplicii quæris caussam? *Esurivi*, inquit, *& non dedistis mihi manducare.* Ecce pro esca temporali, non ablata, sed non data, æternum & horrendum supplicium comminatur. Et rectè, si consulas veritatem. Perparvum est enim quod in eleemosynis datur: sed cùm piè datur, æternum inde meritum comparatur. Et ideo potiùs quia parvum est quod datur, magna impietate non datur. Unde non mirum est, quòd tantæ sterilitati velut infructuosarum arborum, ignis æterni supplicium præparatur. Si autem consulas hominem, ut de suo respondeat tibi, omnis homo mendax, contemnit culpam, exaggerat pœnam: illam quippe non videt mente carnali, hanc exhorret carne mortali. Talis est iste in omnium hominum, qui puniuntur vel corripiuntur in vetere Testamento, longè mitioribus quàm leguntur in Evangelio, corporalibus pœnis. Quod enim diluvium comparari æternis ignibus potest? Quæ cædes, quæ vulnera, quæ corporum mortes cruciatibus sempiternis? Viginti-quatuor millia cadentium, tanto buccarum strepitu inflat insanus, quasi non innumerabilia millia quotidie moriantur toto orbe terrarum? Sed transitoria ista corporis mors est: quis verò æstimare possit, quot millia stabunt ad sinistram ex omnibus gentibus, quæ sempiternis damnanda sunt ignibus?

33. Eat iste & clamet ore aperto & oculis clausis, quasi confessus sit Deus suam crudelitatem, quia dicit per Prophetam, *Exacuam sicut* (Deut. 32. 41.)

[a] Editi, *filios Heli fuisse infantes*: detracto *non*, quod huc revocamus ex MSS.

fulgur gladium meum, inebriabo sagittas meas sanguine, & gladius meus manducabit carnes de sanguine vulneratorum. De quibus verbis sic iste accusat Deum, velut semper humanum sanguinem esurientem, quasi dixerit, Inebriabo me sanguine, aut manducabo carnes de sanguine vulneratorum. Sed quantumlibet hanc utilem Dei comminationem tamquam facinoris avidam, & ut dicit, in sola crudelitate malis tantummodo gloriantem, vanus & vesanus exhorreat: quid aut quantum valet, verbis comparata dicentis, *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus?* (*Matth. 25. 41.*) Ibi non sanguine inebriabuntur sagittæ; sed non satiabuntur membris omnibus flammæ: nec carnes gladius manducabit, sensum doloris citiùs auferens mortuis, quàm inferens vulneratis; sed nemo cruciatibus saltem moriendo subtrahitur, ne in moriente simul etiam ipsa pœna moriatur. Cur non hîc dicit, Colendum-ne istum an potiùs exsecrandum fugiendumque esse dicemus? An timet de Christo ista dicere, ne ipsius ignis æterni supplicium non evadat, quò ille impios præparat mittere; & ignorat miser hæc dicendo de Deo Prophetarum, de ipso se dicere, cujus tam tremendam severitatem in Evangelio formidat offendere?

CAPUT XVII. (*Deut. 32. 33.*)

34. Reprehendit etiam, quòd pœnas impiorum significatas per uvam fellis & botrum amaritudinis, & furorem draconum atque aspidum, collectas dicit esse Deus apud se, & signatas in thesauris suis, reddendas in tempore, cùm lapsus fuerit pes eorum: ignorans thesauros hîc appellatas occultas dispositiones Dei, qui disponit reddere unicuique secundùm opera ejus. Unde Apostolus dicit, *Tu autem secundùm duritiam cordis tui & cor impænitens, thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundùm opera ejus.* (*Rom. 2. 5.*) Apud quem enim sibi thesaurizat iram cor impænitens, nisi apud eum qui vivos est judicaturus & mortuos? Neque enim nesciunt etiam illi veteres libri *thesaurum desiderabilem*, de quo ibi scriptum est, quòd *requiescat in ore sapientis.* (*Prov. 21. 20. sec. LXX.*) Et in Proverbiis legitur, quia *Deus thesaurizat diligentibus se salutem.* (*Prov. 2. 7.*) Et Isaias propheta dicit, *In thesauris* [a] *salus nostra: ibi sapientia & disciplina & pietas ad Dominum. Hi sunt thesauri justitiæ.* (*Isai. 33. 6.*) Sed vaniloqui & mentis seductores adversantes litteris sacris, quas intelligere nolunt, eligunt ex eis aspera quæ ibi leguntur ad commendandam severitatem Dei; & de litteris Evangelicis atque Apostolicis lenia quæ ibi leguntur ad commendandam bonitatem Dei: & apud homines imperitos hinc ingerunt horrorem, inde quærunt favorem: quasi difficile sit, ut quisquam similiter blasphemus atque impius eo modo adversetur novo Testamento, quo iste veteri, carpens de vetere quibus ibi commendatur Dei bonitas, & è contrario de novo quibus ibi commendatur Dei severitas; & clamet invidiosus atque venenosus, Ecce qui Deus colendus est, misericors & miserator, longanimis & multæ misericordiæ; qui non in finem irascetur, neque in æternum indignabitur; qui non secundùm peccata nostra fecit nobis, neque secundùm iniquitates nostras retribuit nobis; sed quantùm distat Oriens ab Occidente, longè fecit à nobis peccata nostra: (*Psal. 102. 8.*) qui sicut miseratur pater filios, sic miseratur timentes se: qui dicit, Nolo mortem peccatoris, quantum ut revertatur & vivat. (*Ezech. 18. 23. & cap. 33. 11.*) Non ille qui propter lucrorum avaritiam, etiam eum servum qui non perdidit talentum quod acceperat, tantùm quia non amplius adquisivit, ligatis manibus & pedibus projici jussit in tenebras exteriores, ubi esset ei fletus & stridor dentium: (*Matth. 22. 13.*) & qui hominem non habentem vestem nuptialem de convivio suo tollit, & similiter alligatum simili supplicio punit: & qui venientibus ad se, & pulsantibus, & dicentibus, Domine, aperi nobis; respondet, Non vos novi; tantùm quia oleum secum, quod infunderent suis lampadibus, non tulerunt: (*Matth. 25. 11.*) & qui propter unum contumeliosum verbum mittit in gehennam: & qui pro temporali cibo non accepto, igne damnat æterno. Hæc atque hujusmodi si quis vesana mente sacrilegus, inde lenia, hinc aspera colligat; ac sic homines utrarumque litterarum imperitos à Christo tamquam sævo & crudeli conetur avertere, & ad Deum Prophetarum misericordem mitemque convertere; nonne & huic ipsi qui hoc facit veteri Testamento, quod ab homine similiter sacrilego posset fieri novo, impurus atque impius apparebit? Qui autem rectè colit Deum, & profectò utriusque Testamenti invenit unum Deum, & ejusdem unius Dei in utroque diligit bonitatem, in utroque metuit severitatem: in illo intelligens promissum Christum, in isto accipiens redditum Christum.

35. Nonne priùs in illis veteribus libris lectum est, non reddendum malum pro malo, ubi præcipitur, ut si jumentum inimici sui errare quisque invenerit, revocet domino ejus; & si cecidisse in via, non pertranseat, sed levet cum illo? (*Exodi 23. 4.*) Nonne ibi priùs scriptum est, quod Apostolus ponit, *Si esurit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi?* (*Rom. 12. 20. Prov. 25. 21.*) Nonne ibi priùs homo Dei Deo suo, quod ei utique scit placere, dicit, *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala?* (*Psal. 7. 4.*) Nonne ibi priùs Jeremias propheta describit sancti patientiam, præbentis percutienti se maxillam? (*Thren. 3. 30.*) Nonne ibi priùs per alium Prophetam præcipitur, ut malitiam unusquisque fratris sui non reminiscatur? (*Levit. 19. 18.*) Quid est ergo quòd iste blasphemus hæc tamquam contraria veteri Testamento de novo colligit, aut utrasque litteras nesciens, aut ut decipiat imperitos, se scire dissimulans? A quo tamen si quæratur, utrùm non reddat malum pro malo, qui pro cibo non accepto in ignem mittit æternum; (*Matth. 25. 42.*) profectò turbabitur, & admonebitur incomparabiliter esse mitius oculum pro oculo, dentem pro dente homini auferre, (*Exodi 21. 24. Levit. 24. 20. Deut. 19. 21.*) ubi mensura vindictæ modum non transit injuriæ, quàm propter non exhibitam humanitatem, tantam rependere severitatem, ubi transitoria est culpa, & finem non habet pœna: atque ita discet, si pervicax non est, in utroque Dei unius Testamento & amandam bonitatem & timendam severitatem. Quamvis enim in vetere Testamento propter temporalium bonorum promissionem malorumque comminationem, servos pariat temporalis Jerusalem; in novo autem, ubi fides impetrat caritatem, qua lex

[a] Editi, *In thesauris est.* MSS. verò carent verbo *est*: quod nec apud LXX. reperitur. In iisdem MSS. omittitur *& pietas*: cui tamen in Græco respondet καὶ εὐσέβεια.

possit impleri non magis timore pœnæ quàm [a] dilectione justitiæ, liberos pariat æterna Jerusalem: tamen & illis temporibus fuerunt justi spiritales, quos non occidebat littera jubens, sed vivificabat spiritus juvans. Unde & fides venturi Christi habitabat utique in Prophetis, venturum prænuntiantibus Christum; & nunc sunt plurimi carnales, qui vel hæreses faciunt non intelligendo Scripturas, vel in ipsa Catholica aut adhuc parvuli lacte nutriuntur, aut tamquam palea perseverans futuris ignibus præparantur. Sicut autem Deus unus & verus creator bonorum est & temporalium & æternorum, ita idem ipse auctor est amborum Testamentorum: quia & novum in vetere est figuratum, & vetus in novo est revelatum.

36. Ignoscendi autem misericors mansuetudo, propter quam dictum est, non solùm septies, verùm etiam septuagies septies fratri remittenda esse peccata (*Matth.* 18. 22.), non ad hoc valet ut sit iniquitas impunita, aut torpens & dormiens disciplina, quod potiùs obsit quàm diligens vigilansque vindicta. Claves quippe regni cælorum sic dedit Christus Ecclesiæ (*Matth.* 16. 19.), ut non solùm diceret, *Quæ solveritis super terram, erunt soluta & in cælis*; ubi apertissimè bonum, non malum pro malo reddit Ecclesia: verùm & adjungeret, *Quæ ligaveritis in terra, erunt ligata & in cælo*; quia bona est & vindicandi justitia. Illud enim quod ait, *Si nec Ecclesiam audierit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus* (*Matth.* 18. 17.): gravius est quàm si gladio feriretur, si flammis absumeretur, si feris [b] subrigeretur. Nam ibi quoque subjunxit, *Amen dico vobis, quæ ligaveritis super terram, erunt ligata & in cælis*: ut intelligeretur, quàm graviùs sit punitus, qui velut relictus est impunitus. Hìc dicat iste, si placet, » Siccine mandata Salvatoris accepimus jubentis, *Nemini reddideritis malum pro malo; sed si quis vos percusserit in unam maxillam, præbete & alteram* (*Matth.* 5. 39.), & *Dimittite injurias fratribus vestris* (*Matth.* 18. 35.)? Ecce ab hominibus non reddentibus malum pro malo, alligatur homo amariùs & infeliciùs Ecclesiæ clavibus, quàm quibuslibet gravissimis & durissimis ferreis vel adamantinis nexibus. Absit, inquit, ut hoc dicam, quoniam Christianus sum. Hoc si verè esset, nec illa dixisset. Quoniam Deus Prophetarum quorum scripta blasphemat, ipse est Deus Apostolorum quorum scripta blasphemare formidat.

37. Sed David, inquit, » Deum rogavit, & » non est exauditus, nisi oblato sacrificio, ut ho» minibus qui non peccaverant, parceretur: & » ideo non est credendus Deus verus, qui sacrificiis delectatur (*2. Reg.* 24. 10.). * Jam de pœna occisorum hominum, quibus quandoque morituris mors illa non obfuit, & eorum tamen mortibus cor regis sese extollentis meritò vapulavit, superiùs respondimus (*Suprà cap.* 16.). De sacrificio autem valde iste nihil sapit: & ideo fallitur, quia jam sacrificia talia non offert Dei populus Deo, postea quàm venit unicum sacrificium, cujus umbræ fuerunt illa omnia, non hoc improbantia, sed hoc significantia. Sicut enim res una multis locutionibus & multis linguis significari potest: sic unum verum & singulare sacrificium multis est antea sacrificiorum significatum figuris. De quibus singulis hìc disputare quàm sit longum, videtis. Unum tamen sciant insipientes, tardi ad intelligendum, & præcipites ad reprehendendum, quòd dæmon sibi sacrificium non exigeret, nisi Deo vero deberi sciret. Falsus enim Deus sic se vult honorari ab eis quos decipit, quomodo verus Deus ab eis quibus consulit: & maximè sacrificium est quod præcipuè debetur Deo. Nam obsequia cetera quæ divinitati exhibentur, ausi sunt sibi etiam superbiæ fastu homines arrogare. Rarissimi autem commemorantur, qui sibi ut sacrificaretur, cùm regia potestate possent, ausi fuerint imperare. Quicumque tamen ausi sunt, per hoc se deos haberi voluerunt. Sacrificiis autem Deum non egere, quis nescit? Sed nec laudibus nostris eget. Verùm sicut nobis, non illi, utile est laudare Deum; sic nobis, non illi, utile est offerre sacrificium Deo. Quoniam singulari & solo [c] vero sacrificio pro nobis Christi sanguis effusus est: ideo primis temporibus ad hoc sacrificium talibus significationibus prophetandum, immaculatorum animalium sacrificia Deus sibi jussit offerri; ut quemadmodum illa immaculata erant à corporum vitiis, ita speraretur immolandus esse pro nobis, qui solus immaculatus fuerat à peccatis. Quæ tempora per Prophetam sic prænuntiantur: *Deus deorum Dominus locutus est, & vocavit terram, à solis ortu usque ad occasum, ex Sion species decoris ejus*. Et paulò pòst in eodem Psalmo: *Audi populus meus, & loquar tibi; Israël, & testificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego sum. Non super sacrificia tua arguam te, holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos. Quoniam meæ sunt omnes bestiæ silvæ, pecora in montibus & boves. Cognovi omnia volatilia cæli, & species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua*. Et iterum in fine Psalmi ejusdem, *Sacrificium*, inquit, *laudis honorificabit me, & ibi via qua ostendam illi salutare Dei*. Jam de hoc salutari Dei, quòd ipse sit Christus, suprà commemoravi atque monstravi. Quod est autem sacratius laudis sacrificium, quàm in actione gratiarum? & unde majores agendæ sunt Deo gratiæ, quàm pro ipsius gratia per Jesum Christum Dominum nostrum? Quod totum fideles in Ecclesiæ sacrificio sciunt, cujus umbræ fuerunt omnia priorum genera sacrificiorum. Isti autem vaniloqui reprehensores veteris Testamenti, etiam si cetera quæ commemoravi de hoc Psalmo minùs intelligunt, sufficiat eis quantum ad præsentem quæstionem adtinet, quia Deus Prophetarum, qui Deus est etiam Apostolorum, non manducat taurorum carnes, nec sanguinem potat hircorum. Talem quippe eum noverant sancti, qui pleni ejus Spiritu ista dicebant. Unde illud quod David obtulit, ut populo parceretur, umbra erat futuri, qua significatum est, quòd per [d] unum sacrificium, cujus illa figura [e] erat, saluti populi spiritaliter parcitur. Ipse est enim Christus Jesus, *qui traditus est*, sicut Apostolus dicit, *propter delicta nostra, & resurrexit*

Caput XVIII.

[a] Plerique MSS. *delectatione justitia.*
[b] In quibusdam MSS. *subjiceretur.*
[c] MSS. *solo verè sacrificio.*
[d] Nostri omnes MSS. *per verum sacrificium.*
[e] Ita in MSS. At in editis, *illa figura erant.*

1. Cor. 5. 7. *propter justificationem nostram*: propter quod etiam dicit, *Pascha nostrum immolatus est Christus*.

Caput XIX.

38. Unde autem iste probare conatus est, evidenter servisse dæmoniis, qui sacrificiis ea promeruit, volens hoc intelligi de sancto David, ibi evidentiùs quanta fraude imperitorum animis insidietur ostendit. Adhibuit enim Apostolum testem, 1. Cor. 10. 18. eo quòd dixerit, *Videte Israël carnaliter; nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo, dico quòd idolum sit aliquid? Sed qui sacrificant, dæmonibus sacrificant*. Quod non ita scriptum est: sed ita, *Videte Israël secundùm carnem: nonne qui de sacrificiis manducant, socii sunt altaris? Quid ergo, dico quia idolis immolatum est aliquid, aut idolum est aliquid? Sed quia quæ immolant* [a], *dæmoniis, & non Deo, immolant. Nolo vos socios dæmoniorum fieri*. Potuit autem accidere, ut secundùm interpretationum varietatem non in rebus, sed in verbis, quod ego dixi, *secundùm carnem*; alii codices habeant, *carnaliter*: & quod ego dixi, *qui de sacrificiis manducant*; aliqui habeant, *edunt hostias*, quod ipse posuit: & quod ego, *socii sunt altaris*; habeant aliqui, *participes sunt altaris*: & quod ego posui, *Quid ergo, dico quia idolis immolatum est aliquid?* minùs ille posuerit, aut minùs codex ejus habuerit; & ideo tantummodo posuit, *quia idolum est aliquid*. Quod verò sequitur, multùm ad rem pertinet, quia id aliter posuit. Ait enim Apostolus, *Sed quia quæ immolant, dæmoniis, & non Deo, immolant*. Iste autem dixit, *Sed qui sacrificant, dæmonibus sacrificant*: quasi omnes qui sacrificant, non sacrificent nisi dæmonibus. Non enim ait Apostolus, qui sacrificant: sed, *quæ sacrificant*; vel, sicut à me positum est, *immolant*: illi scilicet qui idola colunt; 1. Cor. 10. 20. *quæ sacrificant, dæmoniis, & non Deo, sacrificant, sive immolant*. Et ideo subjunxit, *Nolo vos socios dæmoniorum fieri*: eos quippe ab idololatria prohibebat. Propter quod eis ostendere voluit, ita illos fieri socios dæmoniorum, si idolothyta sacrificia manducaverint, quomodo Israël carnalis socius erat altaris in templo, qui de sacrificiis manducabat. Ideo quippe addidit, *carnaliter*, vel *secundùm carnem*; quia est Israël spiritaliter, vel secundùm spiritum, qui veteres umbras jam non sequitur, sed eam consequentem quæ illis umbris præcedentibus significata est veritatem. Ibidem 14. Hinc enim cœpit, ut hoc diceret: *Propter quod dilectissimi mihi fugite ab idolorum cultura*. Deinde secutus ostendit, ad quod sacrificium jam debeant pertinere, dicens, *Quasi prudentibus dico, judicate vos quod dico. Calix benedictionis quem benedicimus, nonne communicatio est sanguinis Christi? Panis quem frangimus, nonne communicatio est corporis Domini? Quia unus panis & unum corpus multi sumus; omnes enim de uno pane participamus*. Et propter hoc subjunxit, *Videte Israël secundùm carnem: nonne qui de sacrificiis manducant, socii sunt altaris?* Ut intelligerent ita se jam socios esse corporis Christi, quemadmodum illi socii sunt altaris. Et quia ut hoc diceret, ab idololatria prohibebat; unde locus iste sermonis ejus, sicut commemoravi, sumsit exordium: ne putarent ideo non esse curandum, si de sacrificiis ederent idolorum, quia idolum nihil est, existimantes sibi hæc velut superflua non nocere, confirmavit quidem & ipse nihil esse idolum: 1. Cor. 8. 4. nec ideo se ista prohibere, quia idolis immolantur quæ non habent sensum; sed quia 1. Cor. 10. 20. *quæ immolant*, inquit, id est, idolorum cultores, *dæmoniis, & non Deo, immolant. Nolo vos socios dæmoniorum fieri*. Istum sensum veritas ipsa declarat: quia in templo cui serviebat carnaliter Israël, non utique idolum colebatur. Nam si sacrificia quæ in illo templo secundùm veterem Legem offerebantur Deo, tamquam idolorum sacrificia damnarentur, vel tamquam dæmoniis immolata, nullo modo ipse Dominus Christus leproso quem mundaverat, diceret, *Vade, ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses in testimonium illis*. Matth. 8. 4. & Lev. 14. 2. Nondum enim dederat pro sacrificiis illis omnibus sui corporis sacrificium, nondum suscitaverat sui corporis templum. Nec de illo templo ejiciens eos qui boves & columbas vendebant, [b] diceret, *Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum*. Matth. 21. 13.

Caput XX.

39. Sane de apocryphis iste posuit testimonia, quæ sub nominibus Apostolorum Andreæ Johannisque conscripta sunt. Quæ si illorum essent, recepta essent ab Ecclesia, quæ ab illorum temporibus per Episcoporum successiones certissimas, usque ad nostra & deinceps tempora perseverat, & immolat Deo in corpore Christi sacrificium laudis, ex quo Deus deorum locutus vocavit terram, à solis ortu usque ad occasum. Psal. 49. 2. Hæc quippe Ecclesia est Israël secundùm spiritum; à quo distinguitur ille Israël secundùm carnem, qui serviebat in umbris sacrificiorum, quibus significabatur singulare sacrificium quod nunc offert Israël secundùm spiritum, cui dictum atque prædictum est, *Audi populus meus, & loquar tibi; Israël, & testificabor tibi*: & cetera, quæ jam suprà commemoravi. Ibidem 7. De hujus enim domo non accipit vitulos, neque de gregibus ejus hircos. Iste immolat Deo sacrificium laudis, non secundùm ordinem Aaron, sed secundùm ordinem Melchisedec. Quod in eo Psalmo positum est, quem Dominus Jesus in Evangelio de se conscriptum esse testatur, quærens à Judæis respondentibus Christum filium esse David, quod solùm de illo carnaliter noverant, quomodo eum David in Spiritu dixerit Dominum. Matth. 22. 42. Tunc enim hujus Psalmi commemoravit exordium: *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Psal. 109. 1. Ibi quippe & hoc dictum est, *Iuravit Dominus, & non pænitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*. Noverunt qui legunt quid protulerit Melchisedec, quando benedixit Abraham: Gen. 14. 18. & si jam sunt participes ejus, vident tale sacrificium nunc offerri Deo toto orbe terrarum. Dei autem juratio incredulorum est increpatio. Et quòd Deum non pænitebit, significatio est quia hoc sacerdotium non mutabit. Mutavit quippe sacerdotium secundùm ordinem Aaron. Unde alius Propheta dicit ad eum qui carnaliter est Israël, *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, & hostiam non accipiam de manibus vestris*. Mal. 1. 10. Ecce quod est secundùm ordinem Aaron. Cur autem hoc non accipiat, addit, & dicit, *Quia ab ortu solis usque ad*

[a] Editi hoc tantùm loco addunt *gentes*: quod verbum hîc & infrà semper omittunt MSS.

[b] Plerique MSS. *dixerat*.

occasum glorificatum est nomen meum in gentibus, A
& in omni loco incensum offertur nomini meo, *&*
hostia pura; quia magnum est nomen meum in gen-
tibus, *dicit Dominus omnipotens.* Ecce quod est
secundùm ordinem Melchisedec. Incensum enim,
quod est Græcè θυμίαμα, sicut exponit Johan-
Apoc. 5. 8. nes in Apocalypsi, orationes sunt Sanctorum.
Psal. 49. 2. 3. Deus quippe ille, sicut canitur in Psalmo, qui
vocavit terram, à solis ortu usque ad occasum; cui
terræ, id est, cui populo diffuso à solis ortu us-
que ad occasum, diceret, *Non accipiam de domo* B
tua vitulos, immola Deo sacrificium laudis: ipse
per hunc Prophetam quod certissimè futurum
erat jam velut factum prædicans ait, *Ab ortu so-*
lis usque ad occasum glorificatum est nomen meum
in gentibus, *& in omni loco incensum offertur nomi-*
ni meo & hostia pura; quia magnum est nomen
meum in gentibus.

40. Non enim sicut hominem pænitet Deum,
sed sicut Deum: quemadmodum non sicut ho-
mo irascitur, nec sicut homo miseretur, nec si-
cut homo zelat; sed omnia sicut Deus. Pæniten- C
tia Dei non est post errorem: ira Dei non habet
perturbati animi ardorem: misericordia Dei non
habet compatientis miserum cor, unde in Lati-
na lingua nomen accepit: zelus Dei non habet
mentis livorem. Sed pænitentia Dei dicitur, re-
rum in ejus potestate constitutarum hominibus
inopinata mutatio: ira Dei est vindicta peccati:
a misericordia Dei est bonitas [a] opitulandi: ze-
lus Dei est providentia, qua non sinit eos quos D
subditos habet, impunè amare quod prohibet.
Unde iste qui tam loquaciter exagitavit Dei pæ-
nitentiam, discat primò, vix inveniri aliquid
quod dignè de Deo dici possit; sed plurima & pe-
nè omnia nos de illo dicere loquendi necessitate,
quæ magis homines ex hominibus metiuntur, si-
cut autem intelligenda de illo sunt vix à paucis &
spiritalibus intelliguntur. Propter quod provi-
dentissimè Scriptura divina de illo ineffabili lo-
quens ad quædam etiam verba descendit, quæ E
jam hominibus & ipsis carnalibus, cùm de Deo
sermo est, videntur absurda & indigna: ut cùm
timentur ista sic accipi, quomodo in hominibus
solent, & discutiuntur quemadmodum de Deo
bene accipi possint, ibi discatur etiam illa quæ
humanis sensibus in eisdem Scripturis Deo digna
videbantur, non secundùm hominum mores in-
telligi vel credi oportere. Citò enim videtur pæ-
nitentia, sicut ab hominibus agitur, non cadere
in Deum: sed non citò videtur etiam misericor- F
dia, sicut homines miserentur, non cadere in
Deum. Ex illo ergo quod requirendum fatetur,
discit homo & hoc requirere, quod jam suffice-
re arbitrabatur. Sic ergo quando eum pænitet,
non mutatur, & mutat; sicut quando irascitur,
non movetur, & vindicat; & quando miseretur,
non dolet, & liberat; & quando zelat, non crucia-
tur, & cruciat.

41. Numquid autem in libris Testamenti novi
desunt hæc verba, quæ si accipiantur sicut in homi-
nibus intelligi solent, nullo modo congruunt divi- G
nitati, & gravem pariunt offensionem? Cùm enim
de Christo verissimè dicat Evangelista, quòd *non*
Johan. 2. 25. *opus habebat, ut ei quisquam testimonium perhibe-*
ret de homine, *ipse enim sciebat quid esset in ho-*
Matth. 25. 12. *mine*: cur ipse quibusdam dicit, *Nescio vos?* Ip-
sos denique sanctos suos cùm præscierit & elege-
rit ante mundi constitutionem: quid est quod
dicit Apostolus, *Nunc autem cognoscentes Deum*, Gal. 4. 9.
immo cogniti à Deo, quasi nunc eos cognoverit,
quos antea nesciebat? Quod verò ait, *Spiritum* 1. Thess. 5. 19.
nolite exstinguere, tamquam exstingui Spiritus pos- Johan. 3. 36.
sit, quis [b] ferat nisi qui ea prudenter intelligit?
Nonne in Evangelio scriptum est, *Qui credit in*
Filium, *habet vitam æternam; qui autem incre-*
dulus est Filio, *non videbit vitam*, *sed ira Dei*
manet super eum? Calumnietur ergo & huic ver-
bo iste blasphemus, & dicat, Qualis est qui iras-
citur, cùm scriptum sit, *Iracundia viri justitiam* Jacob. 1. 20.
Dei non operatur? Calumnietur isto modo & A-
postolo dicenti, *Numquid iniquus Deus qui in-* Rom. 3. 5.
fert iram? Jam porrò si quisquam diceret, Con-
fundetur Christus, & hoc eo tempore quo judica-
turus est vivos & mortuos; quis eum Christianus Marc. 8. 38.
patienter audiret? Tamen in Evangelio, *Qui me*,
inquit, *confusus fuerit*, *& verba mea*, *in genera-*
tione ista adultera & peccatrice, *& Filius hominis*
confundetur eum cùm venerit in gloriam Patris sui
cum Angelis sanctis. Cur autem orantes dicimus, Matth. 6. 9.
Sanctificetur nomen tuum, si semper est sanctum;
nisi quia verum est & quod scriptum est de qui-
busdam, quia *polluerunt nomen Domini Dei sui?* Ezech. 36. 8.
Et cur dictum est Domino, *Memento mei cùm ve-* Luc. 23. 42.
neris in regnum tuum, si nihil obliviscitur; nisi
quia non insipienter, sed intelligenter ei dicitur,
Oblivisceris inopiam nostram & tribulationem no- Psal. 43. 24.
stram? Ergo & scienter nescit; & quod semper
scivit, aliquando cognoscit; & cùm exstinguitur
à negantibus, inexstinguibilis permanet; & tran-
quillè irascitur; & confundi non potest, etiam
quando confunditur; & nomen ejus pollui non
potest, etiam quando polluitur; & oblivisci non
potest, etiam quando obliviscitur; & meminit,
etiam quando admonetur. Sic est ineffabilis. Hæc
enim de illo dicuntur, de quo nihil ab homine
vel homini satis dignè & satis competenter dici-
tur. Quæ cùm ita sint, quis religiosus non istum Psal. 1. 4.
exsufflet ut pulverem, quem projicit ventus à fa-
cie terræ; qui tumens & elatus atque irruens in
oculos infirmorum, eosque perturbans, videtur
sibi aliquid dicere, arguendo verba in vetere Te-
stamento quæ non intelligit, nec intuendo quæ
in novo intelligit?

42. Hoc autem de pænitentia Dei, unde fa-
ctum est ut loqueremur, cùm commemoraremus
prophetiam de Christo, ubi dictum est, *Juravit* Psal. 109. 4.
Dominus, *& non pænitebit eum*, *Tu es sacerdos in*
æternum, *secundùm ordinem Melchisedec*, ad com-
mendandum sacrificium salutare, in quo pro no-
bis sacer sanguis effusus est, cujus umbræ fuerant
sacrificia, quæ de pecoribus immaculatis jussa
sunt immolari: hoc ergo de pænitentia Dei, ne
sic eam putaret accipiendam, ut ex eo quod non
intelligit, in blasphemiarum latratus rabidus in-
saniret, habebat unde commoneretur in proxi-
mo. Ipse quippe commemoravit Deum dixisse,
Pænitet me unxisse Saül in regem. Hoc autem 1. Reg. 15. 11.
scriptum est Samueli sancto dictum fuisse, per
quem Deus arguit Saülem, quòd homini quem
Deus occidi jusserat, pepercisset, exhibens ve-
lut misericordiam contemtâ obedientiâ: quasi
verò meliùs nosset quid de homine fieri debue-
rit, quàm ille qui hominem fecit. Ubi quod salu-

[a] Sic in MSS. At in editis, *bonitas opitulantis.*

[b] Veteres codices, *quis eruat.* Fortè pro, *quis servat.*

berrimum est discimus, ut semper divinum præceptum, humanum in nobis vincat affectum. Idem tamen Samuel cui dixerat Deus, *Pænitet me unxisse Saül in regem:* dicit evidenter, Deum non pænitere. Nam ita scriptum est: *Et factum est verbum Domini ad Samuel, dicens, Pænitet me quòd constituerim Saül in regem, quoniam aversus est à me, & verba mea non custodivit,* Et paulò pòst Saüli dixit ipse Samuel: [Ibidem 28.] *Disrupit Dominus regnum Israël de manu tua hodie, & dabit illud proximo tuo bono super te, & dividetur Israël in duo: & non convertetur, neque pænitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut pæniteat eum.* Ecce qui [a] noverat intelligere Deum sine [b] miseria miserantem, sine ira irascentem, sine zelo zelantem, sine oblivione obliviscentem, sine ignorantia nescientem, sine pænitentia pænitentem: non iste qui secundùm verbum Dei non loquendo, & litteras ejus non considerando, & voces earum non advertendo, factus est mutus latrator, cæcus lector, surdus auditor.

» 43. Obliviosus, inquit, Deus & emortuâ memoriâ arcum posuit in nubibus, qui iris dicitur, unde commoneatur non ampliùs humanum genus delere diluvio, quid agat omnino nesciens, cui meritò opus sit assiduo monitore. Iste verò non memoriâ, sed animâ mortuâ quid loquatur nesciens, si in rebus apertioribus calumniatur, quanto magis [c] caligat in nubibus, & delirare compellitur? Cui tamen ut citò respondeam, ita dico Deum admoneri se voluisse, quamvis non sit oblitus, sicut Christus doceri se voluit, ubi Lazarus positus fuerit, quamvis non esset ignarus. [Iohan. 11. 34.] Nolo enim dicere, [d] quos arcus ille significet, resplendens è nubibus fulgore, & radiis luminis quo roscida illustratur obscuritas, grata quodam modo confessione respondens; & quomodo Deus non perdat orbem diluvio spiritali, dum est eorum memor, quorum illuminatæ nubes figuram gerunt: horum enim nomina scripta sunt in cælis, [Luca 10. 20.] ut memor sit eorum Pater qui est in cælis: quoniam non de suo lucere se sciunt, sed de sole justitiæ, sicut illæ nubes de sole visibili. Sed ex illo quod commemoravi, urgendus est, [Iohan. 11. 34.] quomodo accipiat Dominum dicentem de Lazaro, *Vbi posuistis eum;* & locus ei tamquam ignoret, ostenditur. Nisi enim aliquid cum ista, qua nesciens videbatur, inquisitione significasse fateamur, quomodo prædicamus Christum non solùm scisse præsentia, verùm etiam futura præscisse? Maximè quia iste in eam se præcipitavit mirabili cæcitate sententiam, ut diceret, » Nemo nisi ignarus interrogat? Ubi cogitare non potuit, quotiens Christus interrogaverit. An non interrogat qui dicit, [Matth. 22. 42.] *Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius?* Quid hoc testimonio manifestius? Quòd si nimiùm durus est, numquid etiam ibi negabit interrogasse Christum, ubi se ipse interrogare testatur, [Matth. 21. 24.] dicens, *Interrogabo vos & ego unum sermonem, quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam, in qua potestate hæc facio: Baptisma Iohannis unde erat, è cælo, an ex hominibus?* Ubi nunc se abscondet loquacissimus contra Deum, & desperatissimus disputator? Ubi est quod ait, » Nemo nisi ignarus interrogat? Ecce Christus ignarus non est, & tamen interrogat. His nempe oculis reprehendit Prophetarum Deum, quibus non videt Christum. Sed in talibus interrogationibus apertissimè doctor est Christus. In his autem quando ait, *Vbi posuistis eum?* & , *Quis me tetigit?* [Iohan. 11. 34. Marci 5. 31.] & si quid dixisse hujusmodi legitur, videtur doceri velle quod nescit, & tamen scit. Sic ergo & in illis libris Deus tamquam oblitus admonetur, sed tamen absit ut quidquam umquam obliviscatur.

44. Quid illud ipsum quod dixit Dominus discipulis suis, *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cælis,* [Luca 10. 20.] nonne videtur tamquam ex illo arcu qui refulget ex nubibus, velut quibusdam in cælo Deus litteris admoneri? Nisi hæc piè accipiantur, donec fides impetret ut intelligantur, nonne ut fabulosa ridentur? Quibus ridentibus, nisi insipientibus, & eo ipso quo sapientes sibi videntur, magis magisque dementibus? Quis enim cogitat quomodo ad memoriam Dei scribantur in cælis sequentes Dominum, derelinquentes autem Dominum scribantur in terra, de quibus propheta Jeremias dicit, [Ierem. 17. 13.] *Vniversi qui derelinquunt te, confundantur; recedentes,* [e] *super terram scribantur?* Quos bene intelligitur significasse Jesus, quando Judæi victi atque confusi, cùm audissent, [Iohan. 8. 7.] *Qui sine peccato est, prior in illam lapidem jaciat,* unus post alterum recesserunt. Tunc autem ille ostendens de quo numero essent, digito scribebat in terra.

» CAPUT XXI.

» 45. Si putamus, inquit, merito conversationis suæ homines diluvii excepisse sententiam, & Noë justum ad reparationem creaturæ melioris esse servatum, cur exinde pejores oriuntur, & in eosdem actus vitæ sordentis, humani generis etiam nunc nativitas revolvitur? Ita hoc dicit, tamquam vixerit cum eis qui diluvio perierunt, & inde noverit quòd nunc pejores oriuntur. Sed sive in pejore, sive in eodem, sive in meliore actu post diluvium genus versetur humanum, puto [f] Deo dimittendum esse judicium, qui novit retribuere unicuique secundùm merita ejus: non huic cani rabido adversùs Dominum suum latranti, vel asino stulto adversùs stimulum calcitranti. Apostolus clamat, *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?* Et iste illi cui nullus est consiliarius, audet esse adversarius. Quid autem interest, morituris cunctis, quantum ad mortem adtinet corporis, utrùm singillatim, an simul omnes pariterque moriantur; nisi quòd cùm singuli moriuntur, & omnes mortem & omnes de mortuis patiuntur dolorem; cùm autem simul universos rapit unus interitus, saltem nemini relinquitur luctus? Verùm etiam altius in illo diluvio consilium Dei fuit, quàm cor infidelium vel novit vel capit. Sed nolo me, Apostolum Petrum potiùs audiat iste dicentem, [1. Pet. 3. 20.] *in diebus Noë cùm fabricaretur arca, octo animas salvas factas per aquam: quod & vos, inquit, simili formâ baptisma salvos facit, non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ*

[a] In MSS. *noverant*
[b] Ita MSS. Editi verò, *sine misericordia.*
[c] MSS. *caliginatur.* Am. *caligatur.*
[d] Sic MSS. Editi autem, *quid arcus ille significet.*

[e] Editi addunt, *à te:* quod à MSS. abest, & à Lxx.
[f] Editi, *Dei dimittendum esse judicio.* Concinniùs MSS. *Deo... judicium.*

interrogatio in Deum per resurrectionem Iesu Christi. Ecce habet expositum diluvii sacramentum. Ubi propterea est additum, *per resurrectionem Iesu Christi*, ut diem intelligeremus octavum, quod significavit in arca numerus hominum: octavo enim die, hoc est, post septimum sabbati Dominus resurrexit. Sic ergo illa quæ gesta commemorantur, si quis intelligit, etiam prophetiæ fuerunt. Sed iste præter arcam, id est, præter Ecclesiam constitutus, submersus est diluvio, non ablutus.

CAPUT XXII.

46. DE testimonio quoque Isaiæ prophetæ calumniatur atque blasphemat, eo quòd dixerit, *Filios genui & exaltavi, ipsi autem me spreverunt:* (Isai. 1. 2.) & eosdem paulò pòst appellaverit semen pessimum, tamquam se ostendens genitorem malorum, cujus filii sunt semen pessimum: nesciens ob hoc eos dici semen pessimum, quoniam gratiæ Dei qua ejus filii facti fuerant, peccando degeneres exstiterunt, eorum filii facti quorum imitatores esse voluerunt. Unde illis alio loco dicitur, (Ezech. 16. 3.) *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa*: quarum gentium sunt impietatem malitiamque sectati, ex quibus tamen carnis originem non ducebant. Sed solvat iste quæstionem Evangelicam, ubi Dominus dicit, (Luc. 11. 13.) *Si vos cùm sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester qui in cælis est, dabit bona petentibus se?* Dicat quemadmodum sit bonus Deus malorum pater: utrumque enim Veritas dixit. An non erant mali quibus ait, *Si ergo vos cùm sitis mali?* An non habebant Deum bonum patrem quibus ait, *Quanto magis Pater vester qui in cælis est dabit bona petentibus se?* Porrò si mali appellati sunt propter peccata, sine quibus non est in hac infirmitate mortalium quorumlibet etiam vita justorum; quanto convenientiùs semen pessimum diceretur, quod nasceretur impia voluntate, & moribus exsecrabilibus pullularet?

47. Sed hunc, inquit, Deum Dominus Christus appellavit arborem malam facientem fructus malos. Immo verò hujus talia sentientis tamquam malæ arboris, iste ipse sermo blasphemus, fructus est malus. Nam hominem malum dixisse Dominum arborem malam, (Matth. 7. 17.) cujus fructus mali essent opera mala; & hominem bonum arborem bonam, cujus fructus boni essent opera bona; id est, ipsas hominum voluntates, vel malam mali hominis, vel bonam boni hominis diversas esse arbores diversos fructus ferentes, satis evidenter ipse testatur, dicens, (Matth. 12. 35.) *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala.* Quomodo autem diceret, (Ibid. 33.) *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum:* nisi homo posset nunc in hoc, nunc in illud mutata voluntate converti?

CAPUT XXIII.

48. SED ipse Deus, inquit, per eumdem Prophetam fatetur, & dicit, (Isai. 45. 7.) *Ego sum Deus faciens bona & creans mala.* Ita planè: ipse est enim Deus, de quo dicit Apostolus, (Rom. 11. 22.) *Vides ergo bonitatem & severitatem Dei.* Hæc autem severitas ejus damnabilibus mala est, quia malum illis damnationis importat. Nam quia justa est, alio modo reperitur bona: omne enim justum bonum. Quàm verò eleganter sibi videtur iste verba discutere atque discernere, nesciens quid loquatur? Quando quidem hoc ipsum quòd ita posuit hoc testimonium, ut non diceretur, faciens bona & mala; aut, creans bona & mala; aut creans bona & faciens mala; sed, *faciens bona & creans mala*: vult vertere in crimen; & conatur ostendere, quod fit, forinsecùs fieri; quod autem creatur, apud ipsum esse creatorem, atque inde procedere: ut videlicet Deus Prophetarum tamquam extranei à se boni factor aliquando fuisse videatur, creator autem mali tamquam naturâ malus de se ipso proferens quod creavit. Quæ verba si ex consuetudine consideremus locutionis humanæ, & fieri & creari, non solùm filii quos de semetipso quisque generat, verùm etiam magistratus dicuntur atque urbes, & quæcumque alia quæ non exeunt de gignente, sed forinsecùs fiunt. Si autem quomodo Scripturæ sanctæ, quibus iste insidiatur, loqui soleant, perscrutemur, aut hoc est facere quod creare, à quo tamen distinguitur gignere; & variandi verbi caussâ, non ad aliquam rerum differentiam dici potuit, *faciens bona & creans mala*; cùm dici etiam posset, creans bona & faciens mala: aut si ullam voluisset propheticus Spiritus hîc esse distantiam, multo accommodatiùs sic acciperentur hæc verba, ut intelligeremus id fieri, quod si non fieret, omnino non esset; creari autem, ex eo quod erat condi aliquid vel constitui, sicut diximus creari magistratus atque urbes: nam & illi ex iis qui jam homines erant constituuntur in honoribus, cùm magistratus creantur; & ligna & lapides quibus construuntur urbes, utique jam erant, sed nondum in illam rerum faciem, quam videmus in urbibus, quodam ordine & compositione venerant; quod cùm fit, creari urbes dicuntur. Quod enim Græci appellant κτίζειν, hoc nostri aliquando creare, aliquando constituere, aliquando condere interpretantur, quod sæpissime idem significat in illis litteris quod est facere. Nam & *fecit Deus hominem ad imaginem Dei*, & *Deus creavit hominem inexterminabilem*, legimus: & si aliquando cùm aliqua differentia dicitur, hoc rectiùs potest interesse quod dixi, ut facere sit quod omnino non erat; creare autem, ex eo quod jam erat ordinando aliquid constituere. Ideoque hoc loco dictus est Deus creans mala, quoniam peccantibus ea convertit in malum dispositione severitatis suæ, quæ bonitatis ejus largitate bona facta sunt. Unde dicit apostolus Paulus, (2 Cor. 2. 15.) *Christi bonus odor sumus* [a] *in omni loco, & in iis qui salvi fiunt, & in iis qui pereunt: quibusdam quidem odor vitæ in vitam, quibusdam verò odor mortis in mortem.* Sed cùm continuò sequatur, & dicat, *Et ad hæc quis idoneus?* nonne importuni quodam modo sumus ingerere ista carnalibus non studiosis, sed contentiosis, nullo modo idoneis ea capere, quæ utinam saltem desinerent carpere?

49. Quantus quippe conflictus adversùs Arianos fuerat excitatus, ne unigenitum Filium dicerent esse creaturam, idem putantes creatum esse quod genitum, iste fortassis ignorat. Sed ut ejus regula fallax atque distorta, ex eodem Prophetico & Evangelico testimonio, quod ipse posuit, percussa frangatur; sic Deus loquitur per Prophetam: (Isai. 45. 7.) *Ego creans lucem & faciens tenebras, faciens pacem & creans mala.* Quod ipse nec

totum;

[a] Lov. *Deo in omni loco.* Abest *Deo* ab editis aliis & MSS.

totum, nec sicut illic legitur, posuit. Atque illud quidem facilè dissimulandum est, quòd pro pace posuit *bona*; quoniam pax bona est. Sed illud prætereundum non est, quia hujus sententiæ partem superiorem dolo potuit præterire, ne diceret, *creans lucem*: quia cùm sit lux etiam confitente ipso utique bona, ab eo creatam noluit confiteri, quem non vult creare nisi mala. Magis ergo indifferenter id positum debemus accipere, creare & facere: distinctionis tamen, quam sibi iste fecit, regula fracta est; quoniam Deus Prophetarum, quem de verbo quod non intelligit culpat, ibi legitur creator bonorum, quod negat. Itemque ex Evangelio. Nempe nobis tamquam plurimùm suis partibus faveret, opposuit quod Dominus ait, *Arbor bona bonos fructus facit, & arbor mala malos fructus facit.* Matth. 7. 17. Cur ergo non secundùm istum, creat, dixit, non *facit*; si vera est ejus differentia, qua facientem à creante distinguit dicens, quod fit, alienum esse à faciente, quoniam de foris [a] accedit; quod autem nascitur, proprium ejus esse qui generat? Hinc enim existimat Deum generatorem malorum, quia dictum est, *creans mala*; putans quod & Ariani putaverunt, in Scripturis illis nihil interesse, utrùm generari dicatur aliquid, an creari: sed certè in eo quòd Dominus arborem bonam fructus bonos, malam malos non dixit creare, sed facere, videat iste suam regulam fractam, & comprimat linguam. Quid enim stultius, quàm dicere, Deum Prophetarum esse arborem malam, & id velle intelligi in eo quod Dominus ait, *Arbor mala fructus malos facit* (Ibidem): & rursus dicere, Non facit mala, sed creat; quia si faceret, aliena ab illo essent, eique forinsecùs accederent; cùm verò creat, ipse illa de se ipso tamquam radicitus generat? Non ergo de isto Deo Dominus ait, *Arbor mala malos fructus facit*: quoniam creat mala iste, non facit. Ecce qui audet accusare Prophetas, qui ex Evangelio à se productis testibus refragatur.

Caput XXIV.

50. Item verba quædam ex libro Deuteronomio, velut impura exhorrescens, impurus exagitat: quasi Deus verecundari debuerit, pudenda impiis irrogare vel prænuntiare tormenta, nec eo comminari modo, ut diceret, *Quæ mollis in vobis & tenera nimis fuerit, cujus experimentum non accepit pes ejus ambulare super terram præ teneritudine & mollitie, & zelabit oculo suo virum suum, & filium suum, & filiam suam, & secundas suas, & quod exierit per femora ejus comedet.* Deut. 28. 56. Immo verò quanto est horribilius, tanto est terribilius. Neque enim à Propheta monendo dictum est, sed minando: non ut hæc homines facerent; sed ne illa facerent quæ sensus perversus exercet, & ad hæc pervenirent quæ sensus humanus exhorret. Quis autem dignè eloqui possit, quàm sit mentis exsecrabilior fœditas, pœnas exhorrere meritorum, & merita non cavere pœnarum? Dicat planè Spiritus-sanctus intaminatus & intaminabilis, quod audire anima recusat immunda, & esse non recusat immunda. Immunditiam quippe aversatur carnis offensis sensibus carnis, & immunditiam diligit suam exstinctis sensibus cordis. Dicat hæc Spiritus Dei, & per horrorem talia mala patiendi, incutiat timorem malè faciendi.

51. Idem namque Spiritus etiam per Apostolum A loquens, sensus impios non est verecundatus offendere, dum pios vellet instruere: ubi commemorata impietate quorumdam, qua coluerunt & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, subjunxit, atque ait, *Propter hoc tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.* Rom. 1. 26. *Nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam: similiter autem & masculi, relinquentes naturalem usum feminæ, exarserunt in appetitum suum in invicem, masculi in masculos* B *deformitatem operantes, & mercedem mutuam quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.* Si quisquam inimicus Apostoli vellet ex his verbis talia dicere, qualia dicit ex librorum Veterum quibusdam locis iste blasphemus, nonne haberet amplam materiam in qua loquaciter insaniret; & quanto sibi [b] viderentur disertiora dicta, tanto detestabiliora maledicta jactaret; maximè quia dictum est, *Mercedem mutuam quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes?* Oportuisse quippe C non est veritus dicere Apostolus, ut qui creaturæ potiùs quàm Creatori servierunt, erroris sui mercedem, non inviti hæc turpia patiendo, sed libenter faciendo, reciperent: judicio scilicet, non alicujus hominis immundissimi, quem talia delectarent, sed justissimi Dei, qui tradidit eos in passiones ignominiæ; ut crimina criminibus vindicentur, & supplicia peccantium non sint tormenta, sed incrementa vitiorum. Sapiens autem cùm hæc audit, ipsam magis in hac vita D iram Dei timet, qua homo non patitur quod acriter dolet, sed facit quod turpiter libet; & ejus cui talia judicia displicent, verba insana contemnit, quia [c] in ipso pœnam Pharaonis, hoc est, indurati cordis agnoscit. Si enim quosdam qui non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit Deus in reprobam mentem, ut faciant quæ non conveniunt; quid mirum, si & istum qui divina blasphemat eloquia, tradidit Deus in reprobam mentem, ut dicat quæ non conveniunt? E Sic enim *oportet hæreses esse, ut probati*, inquit Apostolus, *manifesti fiant in vobis.* 1 Cor. 11. 19. Sic vasa iræ locis congruis & temporibus ordinantur, ut etiam de ipsis notas faciat Deus divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, Rom. 9. 22. quæ de massa ejusdem damnationis fiunt in honorem; gratiâ illius, non meritis suis. Ille quippe donat prodesse nobis, non solùm quod docet veritas, verùm etiam quod obstrepit vanitas; ut cùm respondetur inquietissimæ vanitati, auscultetur sincerissimæ veritati.

F 52. De turpi maledicto [d] arguit vanitas: sed turpe non esse, quibusdam rebus turpibus nominatis cavendam ostendere turpitudinem, misericors indicat veritas, & vecors vincitur vanitas. Nam de turpi maledicto potest à verbosis impiis reprehendi & apostolus Paulus, ubi ait, *Utinam & abscindantur qui vos conturbant*: Gal. 5. 12. quod etsi bene intelligentibus benedictio magis apparet, ut fiant spadones propter regnum cælorum; potest tamen garrula cæcitas etiam in Apostolo hoc re- G prehendere, contendens quòd non debuerit rem honestam turpi verbo enuntiare. Possunt & ipsum Dominum, qui ejusdem continentiæ donum commendans ait, *Sunt qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum.* Matth. 19. 12. Legunt quippe isti litteriones: sic enim potiùs quàm litterati appellandi

[a] In MSS. *de foris accidit*: & infrà, *forinsecùs acciderent.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *videretur disertiora dicere.*
[c] Editi, *quia ex ipso.*
[d] Nonnulli MSS. *Deum arguit.*

sunt, qui legendo litteratos, nihil sapere didicerunt: legunt ergo apud Ciceronem tale aliquid, unde sibi videantur doctè Christi verba culpare, perditi potiùs quàm periti. Ille namque cùm doceret, in translatione verborum obscœnitatem esse vitandam, Nolo, inquit, dici, morte Africani castratam esse rempublicam. Sed si hoc verbum ipse quod vitari volebat, ut vitandum ostenderet, non vitavit, & quod dici noluit, coactus est dicere; quanto magis res quæ verbo eodem rectè significatur, ut ab audiente possit intelligi, suo verbo enuntiatur? Atque ut ad illud redeamus, quod iste in Deuteronomio reprehendit: si Cicero vir eloquentissimus & verborum vigilantissimus appensor & mensor, quod dici noluit, dixit, ne diceretur: quanto melius Deus magis morum quàm verborum pulcritudinem quærens atque munditiam, turpe aliquid non turpiter, sed minaciter dixit, ut hoc horreretur, ne [a] illud committeretur, propter quod ad illa quæ audire horroris est, veniretur? Et tamen cùm legitur, aures infidelitas claudit, avertit faciem, exasperat vultum, linguam vibrat, blasphemias jaculatur. Videte si non sunt isti ex isto genere hominum, qui loquente Christo de sacramento corporis & sanguinis sui dixerunt, *Durus est hic sermo, quis potest eum audire?* Nisi quòd excusabiliores sunt, qui verba divina quæ non intelligebant, non in maledictione, sed in benedictione horribilia non ferebant. Mirum enim non est, si maledictum quando auditur, horretur; nec exigendum est, ut verbis non horrendis dicatur, quod ad hoc dicitur, ut ab exhorrente timeatur: Dominus autem talia dicebat, quæ amari præciperet, non timeri: & tamen quæ infidelitas sufferat, *Caro mea verè cibus est, & sanguis meus verè potus est*; &, *Nisi manducaveritis carnem meam, & biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis?* Si ergo Dei sapientia, verbis sacramento congruis pascens animam credentem, non curavit insipientiam nauseantem: quanto magis eadem ipsa sapientia, ubi locus & tempus timoris fuerat, non amoris, salubrem volens importare terrorem, non curavit insipientis errorem, quamvis ejus prævideret horrorem. Quis autem istorum spiritalem novit horrere animæ fœditatem, cùm velut sua quadam fame atque egestate compellitur comedere, quæ de suis carnalibus cogitationibus tamquam de femoribus exeunt? Nam illius maledicti, quod iste velut turpe reprehendit, rarus effectus est; vix enim aliquando tam magnum est flagellum famis, ut ad nefanda illa compellat: istâ verò fame, qua miserorum animæ inopes veritatis ea pro veritate comedunt, quæ carnalibus sensibus pariunt, usquequaque plena sunt omnia, tanto infeliciùs, quanto nocet ampliùs, & horretur minùs.

Cic. 3. de Oratore.

Johan. 6. 61.

Johan. 6. 56. Ibid. 54.

53. Sed puto me uni libro illius quem misistis, nostro non uno, ne nimiùm prolixus sit, respondere debere: proinde hîc faciamus hujus finem, ut ex his quæ discutienda restant, alius inchoetur. Nescio quo enim modo ita libri termino reficitur lectoris intentio, sicut labor viatoris hospitio.

[a] Am. & MSS. *ne aliud committeretur.*

LIBER SECUNDUS,

In quo novi Testamenti loca, quæ Legis & Prophetarum Adversarius velut eis contraria collegit, discutiuntur.

CAPUT I.

JAM nunc ea discutienda sunt, quæ iste de novi Testamenti libris suffragari sibi arbitratur adversùs Propheticas litteras, tamquam eas Apostoli Christi suâ sententiâ condemnaverint. Quòd ergo profanas & aniles fabulas & genealogias infinitas appellasse Apostolum existimat divina eloquia Legis & Prophetarum, quia dixit, *Profanas & aniles fabulas devita*: Et alio loco, *Ne intendas fabulis Judaicis & genealogiis infinitis, quæ quæstiones præstant magis, quàm ædificationem*: quis ita nisi hæreticus multùm cæcus erraret? Cur enim hoc Apostolus ipse non fecit, si has esse aniles fabulas judicavit? Cur dicit ad Galatas, *Dicite mihi sub lege volentes esse, legem non legistis? Scriptum est enim, quòd Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera: quæ sunt in allegoria; hæc enim sunt duo Testamenta.* Et ad Corinthios, *Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes per Moysen baptizati sunt in nube & in mari, & omnes eumdem cibum spiritalem manducaverunt, & omnes eumdem potum spiritalem biberunt: bibebant* [b] *enim de spiritali sequente petra, petra autem erat Christus.*

1. Tim. 4. 7.
1. Tim. 1. 4.
Gal. 4. 21.
Gen. 16. 15. & cap. 21. 2.
1. Cor. 10. 1.

2. Nescit autem habere præter Scripturas Legitimas & Propheticas Judæos quasdam traditiones suas, quas non scriptas habent, sed memoriter tenent, & alter in alterum loquendo transfundit, quas deuterosin vocant: ubi etiam dicere audent & credere, Deum primo homini duas creasse mulieres; ex quibus texunt genealogias, verè, sicut ait Apostolus, infinitas, parientes infructuosissimas quæstiones. Sed si huic talia numquam evenit audire, numquid & contra Evangelium sic obsurdescere debuit, ut non adverteret verba Domini Christi, quibus arguit Judæos, quòd de parentibus non honorandis impietatem docerent filios suos? Ibi quippe & Dei præceptum quod in Lege conscriptum est, adtestando commemoravit. Nec ob aliud eos arguit, nisi quòd rejicerent mandatum Dei, ut statuerent traditiones suas. Cùm enim interrogassent Pharisæi & Scribæ, *Quare discipuli tui non ambulant juxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem*: ille respondens dixit eis, *Bene prophetavit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me. In vanum autem*

[b] Lov. *bibebant autem de spiritali sequente eos petra.* At MSS. omisso *eos*, habent *bibebant enim*: juxta Græc.

me colunt docentes doctrinas & præcepta hominum. Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata urceorum & calicum, & alia similia his facitis multa. Et dicebat illis, *Bene irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem ve-*
Exodi 20. 12. *stram servetis. Moyses enim dixit, Honora patrem*
Lev. 20. 9. *tuum & matrem tuam. Et, Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur. Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban, quod est donum quodcumque ex me tibi profuerit: & ultrà non dimittitis eum quidquam facere patri suo aut matri, rescindentes verbum Dei per traditionem vestram, quam tradidistis, & similia hujusmodi multa facitis.* Ubi evidenter Christus ostendit & illam Dei esse Legem quam profanus iste blasphemat, & Judæos habere suas traditiones à libris Propheticis & Legitimis alienas, quas appellasse Apostolum profanas fabulas, & aniles, & genealogias interminatas, non hæreticus, sed catholicus lector intelligit. Porrò si velim testimonia cuncta colligere, quibus ostendam quemadmodum & ipse Dominus & Apostoli ejus Lege usi fuerint & Prophetis, quas iste aniles fabulas putat, quando sufficio? aut cui non sufficiant ista quæ diximus?

Cap. II.

3. NEC iste adversùs lucem vocemque Dominicam vel Apostolicam tam cæcus & surdus est, ut ignoret quemadmodum à Christo & Apostolis in libris ad novum Testamentum pertinentibus confirmetur Legis ac Prophetarum & commendetur auctoritas. Proinde excogitasse se existimat, quo pacto subterfugiat moles testimoniorum in Evangelicis & Apostolicis litteris de libris Veteribus positorum, quibus ejus, velit nolit, cervicata lingua conteritur. Ait quippe Apostolum pro qualitatibus ingeniorum in quinque per-
» sonis locutum: Insinuans enim rudi adhuc popu-
» lo, inquit, quæ Dei sunt, non debuit à perfe-
» ctioribus incipere, & consuetudinem ab eis vetu-
» statis excludens à difficilioribus inchoare, ne
» novos adhuc ad fidem perfecta doctrina turbaret.
1 Cor. 9. 19. Deinde volens quasi probare quod dixit, eumdem Apostolum dicentem commemorat: *Cùm liber sim ex omnibus, omnibus me* [a] *subjeci, ut plures lucrifacerem: & factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucrifaciam; & iis qui sub Lege sunt, tamquam qui sub Lege essem, cùm ipse non sim sub Lege, ut eos qui sub Lege sunt, lucrifaciam; & iis qui sine Lege sunt, tamquam sine Lege essem, cùm sine Lege Dei non sim, sed sim in Lege Christi, ut lucrifaciam eos qui sine Lege sunt; factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciam: omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifaciam.* Has quatuor personas vult intelligi, in quibus Apostolum locutum putat, unam Judæorum, alteram eorum qui sub Lege sunt, tertiam eorum qui sine Lege sunt, quartam infirmorum. Quinta debetur, quoniam quinque promiserat: hanc ut ad-
1 Cor. 2. 6. » deret, Alio loco, inquit, superiùs jam dixit, *Sapientiam loquimur inter perfectos:* ut perfectorum videatur quinta persona. Hoc totum propterea molitus est, ut si quando aliquid de Apostolica proferretur epistola, ubi adtestantur Evangelio Lex & Prophetæ, hoc dicat Apostolum, non sapientibus & perfectis, sed Judæis locutum fuisse quasi Judæum, vel eis qui sub Lege essent, tamquam esset & ipse sub Lege: ac per hoc subdolè atque mendaciter simulantem se apud imperfectos ædificare, quod apud perfectos, non mentiendo, sed vera dicendo destrueret. Hanc videlicet ei erroris machinationem, nescio quis Fabricius fabricavit, quem velut magistrum veritatis Romæ se invenisse gloriatur. Quis non hoc monstrum, non dico sensus Christianus, sed qualiscumque humanus exhorreat?

4. Primò enim considerandum est, quàm se fraudulentissimum & mendacissimum profiteatur, qui mentientem putat & laudat Apostolum: & quod ille dixit, non fallentis astu, sed compatientis affectu, quia diversis animarum morbis tam misericordi corde subvenit, quàm sibi subveniri voluisset, si errore vel infirmitate simili laboraret, hic in fallaciam detestabilem vertit. Deinde quæro, ad Romanos, Corinthios, Galatas, Ephesios, Colossenses, Philippenses, Thessalonicenses, quomodo loquebatur Apostolus? In qua illarum quinque personarum eos esse deputabat? Procul dubio quoniam in præputio Gentes erant, non in circumcisione Israëlitæ. Ad hos quippe sibi distributum ministerium fuisse testa-
tur, ubi dicit, quòd ei & Barnabæ dexteras so- Galat. 2. 9.
cietatis dederint Petrus & Jacobus & Johannes, ut ipse quidem cum Barnaba ad gentes, illi autem ad circumcisionem irent. Et alio loco
apertissimè dicit, *Quamdiu ego sum Gentium Apo-* Rom. 11. 13.
stolus. Et multis aliis locis proprio quodam munere doctorem Gentium se esse testatur. Cùm ergo essent sine Lege tot gentes quibus Evangelium prædicabat, quid opus erat ut eis Legem & Prophetas de Christo introduceret testes, eisque importaret ignaris vinculum, sicut ista pestis arbitratur, erroris, à quo eos fuisse liberos magis debuit gratulari? Quid opus erat ut ad Roma-
nos sic fuisset exorsus: *Paulus servus Christi Iesu,* Rom. 1. 1.
vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem? Quare non sibi potiùs personam imponit illorum? Quare se facit tamquam sub Lege, eis qui fuerant sine Lege? Ut
quid eis dicit, *Vobis enim dico Gentibus, quam-* Rom. 11. 13.
diu quidem ego sum Gentium apostolus, ministerium meum [b] *glorificabo, si quo modo ad æmulationem provocem carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis. Si enim rejectio illorum reconciliatio est mundi, quæ erit assumtio, nisi vita ex mortuis? Si autem delibatio sancta est, & conspersio; & si radix sancta est, & rami.* De Israëlitis quippe ista di-
cit, de quibus antè jam dixerat, *Quid ergo am-* Rom. 3. 1.
plius est Judæo, aut quæ utilitas circumcisionis? Multùm per omnem modum. Primùm quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? numquid incredulitas illorum, fidem Dei [c] *evacuabit?* Deinde hîc quod
commemorare cœperam, sequitur, & dicit,
Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cùm Rom. 11. 17.
esses oleaster, insertus es in illis, & socius radicis factus es & pinguedinis oleæ, noli gloriari adversùs ramos. Quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. Dicis ergo, Fracti sunt rami ut ego inseram. Bene, [d] *incredulitate fracti sunt: tu autem*

[a] In editis, *me servum subjeci.* Abest *servum* à MSS.
[b] In MSS. *glorifico.* In Græc. δοξάζω.
[c] Ita MSS. At editi, *evacuavit.*

[d] Editi, *in incredulitate.* Particula *in* abest à MSS. & à Græco textu Apostoli.

fide stas; noli altum sapere, sed time. Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, [a] *neque tibi parcet. Vides ergo bonitatem & severitatem Dei; in eos quidem qui ceciderunt severitatem, in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excideris, & illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali incisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam olivam, quanto magis illi qui secundùm naturam sunt, inserentur suæ olivæ. Nolo enim vos ignorare fratres sacramentum hoc, ut non sitis vobis sapientes, quia cæcitas ex parte in Israël facta est, donec plenitudo Gentium intraret, & sic omnis Israël salvus* [b] *fieret, sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat & avertat impietatem ab Iacob, & hoc illis à me testamentum, cùm abstulero peccata eorum.* (Isai. 59. 20.) Nimis longum est cuncta percurrere, vel sicut per Scripturas Apostolicas ubique sparsa sunt, ea in unam faciem congregare. Quid opus erat hæc dicere Gentibus? Cur non potiùs sine Lege factus est eis, quemadmodum erant illi sine Lege? Cur non potiùs deos eorum laudavit, eorumque sacrificia prædicavit, si & ista Scriptura quam populus Israël accepit, & illa sacra Gentium, sicut iste dicit, ad dæmonia pertinebant? Quid quòd Deum Israël audet infelix dicere, non solùm dæmonem, verùm etiam ceteris dæmonibus [c] pejorem? Cur ergo Apostolus, qui omnibus omnia, (1. Cor. 9. 22.) non misericordiâ compatiente, sicut veritas ostendit, sed astutiâ fallente, sicut iste desipit, factus erat, non potiùs illorum dæmonum quos colebant Romani, quos dæmones putat iste mitiores, servum se esse confinxit, ut fieret tamquam illi, ac sic eos lucrifaceret?

5. (Ephes. 2. 11.) Nonne item dicit ad Ephesios, *Propter quod memores estis, quia vos quando Gentes eratis in carne, qui dicimini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta; qui eratis illo in tempore sine Christo, alienati à societate Israël, & peregrini testamentorum & promissionis, spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo; nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ solvens inimicitiam in carne sua, Legem mandatorum* [d] *in decretis evacuans, ut duos conderet in se in unum novum hominem, faciens pacem, ut commutaret utrosque in uno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso: & veniens evangelizavit pacem vobis qui eratis longè, & pacem his qui propè; quia per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad Patrem. Igitur jam non estis peregrini & inquilini: sed estis cives sanctorum & domestici Dei, superædificati supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide exsistente Christo Iesu.* Dicat iste blasphemus, quomodo propè dicit inventos Israëlitas, qui pejori, quemadmodum blasphemat, dæmoni serviebant, & longè erant Gentes, quæ mitioribus dæmonibus subditæ fuerant? Quomodo dicit alienatos fuisse à societate Israël & peregrinos testamentorum & promissionis, quando erant spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo, si Israël non Dei [e] populus erat? Contra istam tubam clarissimam & [f] excellentissimam veritatis perstrepitat atque insultat insanus, dicens in personis quinque locutum Apostolum, ut alias ex aliis falleret, fingendo se esse quod non erat: cùm videat eum Gentibus quæ longè fuerant à Deo Israëlitarum, eumdem Deum, eamdem Legem, eosdem Prophetas, Testamenta eadem prædicare. Quis de angulari lapide prior locutus est? Nonne Propheta Spiritu Dei plenus, quem pestis [g] ista blasphemat? Ait enim: *Ecce pono in Sion lapidem angularem, electum, pretiosum, & qui crediderit in eum, non erubescet.* (Isai. 28. 16.) Quod testimonium commemoravit & apostolus Petrus. (Act. 4. 1. Petr. 2.) Nonne priùs in Psalmo pertinente ad litteras sacras populi prioris dictum est, *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?* (Psal. 117. 22.) His enim litteris eruditus Paulus apostolus posuit, quod paulò antè commemoravi, *ipso summo angulari lapide exsistente Christo Iesu.* (Ephes.) Unde ipse Dominus Judæos, in quibus cæcitas ex parte facta est, convicit, confusosque reddidit, dicens, (Rom.) *Numquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli; à Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?* (Matth. 21. 42.) Hæc ergo omnia mendaciter Christus ex Lege ac Prophetis, mendaciter Apostoli proferebant, sicut iste blasphemat, quia videlicet infirmi nondum poterant solidam capere veritatem? Itáne cæcus ignorat, quòd aliud sit nutrire parvulos, aliud decipere credulos; aliud alere ut crescant, aliud agere ne vivant? Talia quippe iste dicit ac sentit de Deo Legis & Prophetarum, ac de ipsis omnino litteris, ut secundùm ejus sententiam quam de illis habet, quando Apostoli prædicabant credentibus Legis & Prophetarum Deum, & confirmabant auctoritatem talium Scripturarum, non lac potandum videantur dedisse parvulis, sed venenum. Quod de illis quisquis credit, desipit, vanescit, insanit.

6. Ergo-ne, ait aliquis, frustra dixit Apostolus, *Non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi parvulis in Christo, lac vobis potum dedi, non escam, nondum enim poteratis:* (1. Cor. 3.) &, *Sapientiam loquimur inter perfectos:* &, *Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei?* (1. Cor. 2.) Absit ut putemus eum inaniter nec veraciter ista dixisse. Numquid tamen ideo credendus est quemquam sibi credentium fallere voluisse? Dedit igitur parvulis parva, non falsa; lactea, non noxia; nutritoria, non peremtoria. Porrò autem si non est verum quod ait, Filium Dei secundùm carnem factum esse ex semine David: si non est verum quòd naturales rami propter incredulitatem fracti sunt, ut in radice sancta Israëlitarum ex Gentibus veniens fidelis insereretur oleaster, & fieret particeps pinguedinis oleæ: si non sunt eloquia Dei, sed nescio cujus, ut iste blasphemat, pessimi dæmonis; de quibus dicit, *Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei:* (Rom. 3.) profectò qui hæc parvulis dabat, qui hæc tamquam vera prædicabat, qui credi volebat, delebat miseros, non alebat. Quod à fide atque doctrina

[a] Sic MSS. At editi, *ne fortè nec tibi parcat.*
[b] Plures MSS. *fiet.* Quidam alii, *fiat.*
[c] Antiquiores codices, *crudeliorem*
[d] Editi, *Legem mandatorum decretis evacuans*: omissâ particulâ, *in*, quàm hîc MSS. omnes Græco textui consentientes repræsentant.
[e] Hîc editi addunt, *& Christi*: quod à præcipuis MSS. abest.
[f] Sic plerique MSS. At Am. *& excellentissimam veritatem perstrepit.* Er. & Lov. *& excellentissimam veritatem perstrepit.*
[g] In MSS. *pestis iste.*

veracium Christi Apostolorum quoniam esse scimus alienum, restat ut ipsum tamquam pestem atque hostem fidei Christianæ vehementissimè detestemur, qui tantâ excæcatur & præcipitatur amentiâ, ut non videat ipsum saltem Timotheum, cui putat auctoritate Apostolica fuisse præceptum, (1. Tim. 4. 7.) ut tamquam fabulas aniles veterem Legem Prophetasque devitet, ab eodem Apostolo non fuisse fallendum, & in illa quinta perfectorum persona fuisse deputandum, ut ei non mendaciter loqueretur, (2. Tim. 2. 8.) dicens, B *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine David secundùm Evangelium meum.* Si enim Christus ex semine David fabulis anilibus prædicatur, quomodo eas jubetur iste devitare, quibus jubetur memoriter credere? Si autem Christus ex semine David veraciter prædicatur: [a] ibi est radix in qua oleaster inseritur, nec aniles sunt fabulæ, nisi præter eas Scripturas deliramenta Judæorum, ad eam quam vocant deuterosin pertinentia: C non illa eloquia Dei quæ credita sunt circumcisioni, ubi etiam carnales Judæi Christum ex semine David venturum esse didicerant, (Matth. 22. 42.) sicut interroganti Domino respondebant: quamvis eum Dominum ipsius David, non secundùm carnem, sed secundùm divinitatem intelligere non valerent; utrumque tamen est in illis eloquiis, & quod credebant, & quod non intelligebant, & (Psal. 131. 11.) *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*, propter Christum ex semine David; & (Psal. 109. 1.) D *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam*, propter Christum, Dominum etiam ipsius David.

(Rom. 9. 1.) 7. Itáne verò fallaciter dicebat Apostolus, *Veritatem dico in Christo, non mentior, contestante mihi conscientiâ meâ in Spiritu-sancto, quia tristitia est mihi magna, & continuus dolor cordi meo: optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis cognatis secundùm carnem, qui sunt Israëlitæ, quorum est adoptio, & gloria, & testamenta, & Legis constitutio, & obsequium, & promissiones;* E *quorum patres, & ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, Amen.* Veritatem se dicere clamat Apostolus in capite hujusce sententiæ, & hoc in Christo qui est ipsa veritas, contestante sibi conscientiâ suâ in Spiritu-sancto, eamque sententiam per *Amen* concludit in fine: & dicit iste, Non sunt vera quæ hìc Apostolus loquitur, fallit infirmos, quia non possunt capere veritatem, F parvulos vanitatibus lactat, & esurientibus filiis diabolicorum mendaciorum virus infundit ut nutriat. O portentum non solùm à Christianorum auribus, verùm etiam à finibus Christiani orbis arcendum. Hæccine adoptio, hæc gloria, hæc testamenta, hæc Legis constitutio, hoc obsequium, hæ promissiones, hi patres ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, fabulæ sunt aniles? Quod jubetur pæcipuè tenere, qui jubetur devitare fabulas aniles, fabulæ sunt aniles?

G 8. Sed quid mirum si tanta impietate delirat, qui Legis vult esse destructor; si quosdam idem Apostolus dicit volentes esse Legis, non destructores, sed doctores, non intelligere neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant? Verùm nos illud quod secutus adjunxit, adversùs A utrosque teneamus. Continuò quippe ne quis existimaret ideo illos non intelligere quæ loquuntur, neque de quibus affirmant, quoniam legis malæ volunt esse doctores: (1. Tim. 1. 8.) *Scimus autem*, inquit, *quia bona Lex est, si quis ea legitimè utatur.* Hæc sententia & illos refutat qui Lege utuntur malè, & eos qui illam opinantur malam. Porrò si bona est, qua dementiâ negatur Deus bonus, qui dedit Legem bonam? Quæ potest videri sufficere damnatio his hominibus, qui Legem B quam sic Apostolus laudat, anilium fabularum nomine accusant? & hoc se existimant facere ejusdem epistolæ testimonio, ubi eam sic Apostolus laudat: volentes esse Legis, non doctores, sed blasphematores, non intelligendo quæ loquantur, neque de quibus affirment?

CAP. III.

9. SED fieri non potuit, inquit, ut à Judæorum Prophetis Salvatoris nostri annuntiaretur adventus. Cur fieri non potuit, cùm dicat Apostolus, (Rom. 3. 2.) *quia credita sunt illis eloquia Dei?* Sed an- C te Salvatoris adventum, inquit, Spiritus-sanctus ac divinus non erat super terram. Hoc vanitas, non veritas loquitur. Nam quo nisi Spiritu-sancto Prophetas suos Dominus implevit, de quibus in epistolæ exordio dictum est ad Romanos, quod & suprà commemoravi: (Rom. 1. 1.) *Paulus servus Christi Iesu, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelio Dei, quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem.* Et hoc quidem testi- D monium etiam iste posuit, prohibens eum ad quem scribit aliis Prophetis credere de Christo, præter illos quos Prophetas ejus ad Romanos dicit Apostolus: quos credo non arbitratur Prophetas fuisse Judæorum. Sed cujuslibet eos fuisse gentis opinetur, cur ibi non advertit, *quod antè promiserat per Prophetas suos?* Per quoslibet enim Prophetas suos si antè promisit Evangelium de Filio suo, quid est quod iste dicit sanctum ac divinum Spiritum super terram non fuisse antè E Salvatoris adventum? Et tamen isti unde potuerunt esse prophetæ, annuntiantes Christum ex semine David secundùm carnem, nisi cujus gentis erat ipse David, de cujus semine Christus à Prophetis Dei promissus est esse venturus?

10. Sed Lex, inquit, per Moysen data est: veritas autem à Christo Jesu est. Non ita scriptum est: sed ita, (Iohan. 1. 17.) *Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.* Lex igitur data est per Moysen: facta est autem gratia per F Jesum Christum, cùm per ejus Spiritum caritate diffusa in cordibus nostris, (Rom. 5. 5.) fit ut quod Lex præcipit, impleatur. Quod enim per litteram jubetur, non litterâ, sed Spiritu impletur. Unde illud quod scriptum est, (Exodi 20. 17.) *Non concupisces*; per Moysen Lex est, quia jubetur: sed per Christum fit gratia, quando quod jubetur, impletur: veritas autem facta est per Christum, propter illa quæ in prophetia Legis sunt promissa, quia in Christo eminent reddita.

G 11. Apostolus verò quod ait ad Romanos, (Rom. 10. 14.) *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent quem non audierunt?* de Gentibus dixit, non de Judæis, sicut hic somniat. Eos enim volebat refellere doctor Gentium, qui putabant genti tantummodo Judæorum, non etiam incircumcisis Gentibus Evangelium prædicandum.

[a] Ita MSS. At editi, *ubi est radix in qua oleaster inseritur? Nec aniles sunt &c.*

Quod volens ostendere, non ad Judæos tantùm, sed ad omnes gentes pertinere, priùs posuit testimonium de Propheta, Ioel. 2. 32. *Erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit:* ac deinde cùm dixisset, *Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt, aut quomodo credent quem non audierunt;* continuò subjunxit, *Quomodo autem audient sine prædicante, aut quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* Ita refutans eos qui negabant ad incircumcisas gentes prædicatores Christi esse mittendos.

12. Illud quoque sicut imperitissimus non intelligit, quod scriptum est: 1. Cor. 12. 28. *primùm Apostolos, deinde Prophetas.* Putat enim ante Apostolos non fuisse Prophetas, nesciens eos Prophetas illic commemoratos esse ab Apostolo, qui post Christi adventum fuerunt. Quos qui vult nosse, Actus Apostolorum legat, & illud quod ait ad Corinthios, 1. Cor. 14. 29. *Prophetæ autem duo aut tres loquantur.* Si autem non fuerunt Prophetæ ante Apostolos, qui erant illi per quos Deus Rom. 1. 2. *antè promisit Evangelium de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem?* Quis erat qui dixit, Psal. 117. 22. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?* Quis erat qui dixit, Psal. 44. 7. *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui: dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis?* Quomodo Deus, cujus thronus est in sæculum sæculi, unguitur à Deo, nisi Christus Jesus, qui ex ipsa unctione Christi nomen accepit? Chrisma quippe unctio est, Christus unctus est. Quis erat qui dixit, quod ipse Christus de se testatur esse prædictum, Marci 12. 36. Psal. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis?* Et hoc David in Spiritu dixisse confirmat, quem Spiritum negat iste fuisse super terram ante Domini adventum. Quid est quod ait Apostolus, Rom. 15. 12. Isai. 11. 10 *Dicit autem Isaias, Erit radix Iesse, & qui exsurget regnare in Gentibus, in eum Gentes sperabunt?* Quis erat Spiritus qui per eumdem Isaiam tanto antè prædixit, Isai. 53. 4. *Iste peccata nostra portat, & pro nobis dolet; & nos putavimus eum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus est propter iniquitates nostras: disciplina pacis nostræ super eum; & livore ejus sanati sumus: omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit; & Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras. Et ipse propter afflictionem non aperuit os: sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est: generationem illius quis enarrabit? Quia tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem:* & cetera quæ contexere longum est. Ubi etiam de Ecclesia tanto antè prædictum est, quod ab Apostolo legimus commemoratum, & nunc jam videmus impletum, Gal. 4. 27. Isai. 54. 1. *Lætare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filii desertæ magis quàm ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus, Dilata locum tabernaculi tui, & aulæorum tuorum: fige, ne parcas, protende funiculos, & clavos tuos conforta; adhuc in dextris & sinistris dilata: & semen tuum possidebit gentes, & civitates desertas habitari* [a] *facies. Noli timere quia confusa es, neque reverearis quia exprobratum tibi est. Confusionem enim æternam oblivisceris, & opprobrii viduitatis tuæ memor non eris. Quia Dominus qui fecit te, Dominus Sabaoth nomen ei; & qui eruit te Deus Israël, Deus omnis terræ vocabitur.* Quis est qui dixit, *Videbam in visu noctis, & ecce cum nubibus cæli ut filius hominis erat veniens, & usque ad vetustum dierum pervenit, & in conspectu ejus prælatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum; & omnes populi, tribus, linguæ ipsi servient: potestas ejus potestas perpetua, quæ non transibit, & regnum ejus non corrumpetur?* Hæc & alia multa atque manifesta de Christo & Ecclesia unde prædicta sunt, quæ sic videmus impleta, & consonantibus Evangelicis atque Apostolicis litteris etiam speramus implenda, si Spiritus Dei ante adventum Christi non fuit super terram; vel si à Prophetis Israël non est Christi prænuntiatus adventus, sicut hic desipit, qui Christum negando antè promissum, non habet unde asserat missum? Et meritò, quia ipse quem prædicat, nec missus est, nec promissus: verus quippe non est, sed fictus.

13. JAM illud non miror, quod homo ineruditus de Prophetis Judæorum existimat dictum, quod ait Apostolus: *Dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri; testimonium hoc verum est:* ignorans dictum esse de quodam Epimenide, qui Cretensis fuit, in cujus libris hoc invenitur; qui homo inter Prophetas Dei non invenitur, nec ad illa eloquia Dei pertinet, quæ Judæis dicit credita, qui non mentitur. Ideo non commemoravit Apostolus nomen ejus, sicut solet commemorare Prophetas Dei aliquando dicens, *Sicut & David dicit, Isaias autem audet & dicit, Sicut & Osee dicit:* vel tacitis eorum nominibus, cùm dicit, *Sicut scriptum est;* & ea Scriptura intelligitur, in qua est auctoritas Dei: aut evidenter Deum dicere asserit, cùm aliquod adhibet testimonium de Lege vel Prophetis Dei, quale est illud, *Bovi trituranti os non infrenabis. Numquid de bobus,* inquit, *cura est Deo? An propter nos Scriptura dicit?* ostendens utique in eadem Scriptura Deum loqui. Vel illud, *Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ dicens, In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Ipsam Scripturam pro Deo posuit, quia Dei est. Vel illud de Abraham, *In promissione,* inquit, *Dei non hæsitavit incredulitate, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, & plenissimè credens, quia quæ promisit, potens est & facere.* Contra quam divinam & apostolicam vocem; canis iste rabiosus oblatrans, ausus est dicere, Abraham Deo suo promittenti prolem non credidisse, ignorans illud quod ait, *Si mihi centum annos habenti nascetur filius,* admirantis esse gaudium, non diffidentiam dubitantis. Vel illud, *Non potest excidere verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israël, ii sunt Israël;* [b] *neque quia sunt semen Abraham, omnes filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen: hoc est, non ii qui filii carnis, hi filii Dei, sed filii promissionis deputantur in semen.* Vel illud de Elia, *Sed quid dicit illi responsum divinum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* His atque hujusmodi adtestationibus Dei boni & veri esse Scri-

[a] Veteres quidam codices, *facias*.

[b] Ita MSS. secundùm Græc. At editi, *neque qui sunt*.

pturas illas, quas iste blasphemat, Apostolica commendat auctoritas. Ubi autem etiam aliquid de auctoribus Gentium dicit Apostolus, non eos appellat Prophetas Dei, nec illarum scripturarum Deum dicit auctorem, quamvis ibi aliqua vera reperiat, sicut de isto Cretensi ait, *Dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces:* non ergo Judæorum proprius, sed Cretensium: quod utique ad hoc dictum est, ne Dei Propheta putaretur. Et in Actibus Apostolorum cùm loqueretur Atheniensibus, ait de Deo, *In illo enim vivimus, & movemur, & sumus: sicut & quidam secundùm vos dixerunt.*

Tit. 1. 12.

Act. 17. 28.

14. Sed Apostolis, inquit, Dominus noster interrogantibus de Judæorum Prophetis quid sentiri deberet, qui de adventu ejus aliquid cecinisse in præteritum putabantur, commotus talia eos etiam nunc sentire respondit, *Dimisistis vivum qui ante vos est, & de mortuis fabulamini.* Quid mirum, (quando quidem hoc testimonium de scripturis nescio quibus apocryphis protulit,) si de Prophetis Dei talia confinxerunt hæretici qui easdem litteras non accipiunt? Nam in Evangelio Dominus, quod non est apocryphum, sed [a] in luce veritatis omnibus notum, etiam post resurrectionem discipulis in itinere comitatus, incipiens à Moyse, per omnes Prophetas, hæc de se quæ facta fuerant, prædicta monstravit.

Luc. 24. 27.

15. De ipso, inquit, iterum arguit, ubi dicit, *Multi mihi dicent in illa die, Domine, in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus. Et tunc dicam illis, Recedite à me, quoniam numquam vos scivi, quia operati estis iniquitatem.* Absit ut ista de Prophetis sanctis, in quibus erat Moyses & ceteri, Dominus dixerit: sed dictum est de iis, qui post ejus Evangelium prædicatum, in ejus nomine sibi loqui videntur, nescientes quid loquantur; in quibus & iste sibi locum periturus invenit.

Matth. 7. 22.

16 Illud quoque ait dixisse Dominum: *Ego sum janua ovium: omnes alii quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones.* Non autem ita scriptum est: sed ita, *Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones.* Venisse quippe hoc loco intelligi voluit eos qui missi non fuissent: quos arguit etiam Jeremias, dicens, *Hæc dicit Dominus de prophetis qui prophetant in nomine meo, & ego non misi eos.* Illi autem quos insanus iste blasphemat, à Domino missi sunt, non sponte venerunt. Quos & Dominus per parabolam quidem, sed apertissima significatione declarat, ubi dicit, *Aliam parabolam audite. Homo erat pater-familiàs, qui plantavit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificavit turrim, & locavit eam agricolis, & peregre profectus est. Cùm autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas, ut acciperent fructus ejus. Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidaverunt. Iterum misit alios servos plures prioribus, & fecerant illis similiter. Novissimè autem misit ad eos filium suum, dicens, Verebuntur filium meum. Agricolæ autem videntes filium, dixerunt intra se, Hic est heres, venite occidamus eum, & habebimus hereditatem ejus. Et apprehensum ejecerunt eum foras extra vineam, & occiderunt. Cùm ergo venerit Dominus vineæ, quid faciet agricolis illis? Aiunt illi, Malos malè perdet, & vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddant ei fructus temporibus suis. Dicit illis Iesus, Numquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: à Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris? Ideo dico vobis, quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus.* Quid hoc apertius, quid clarius, quid evidentius? Sed iste de illorum numero est, qui servos patris-familiâs hujus lapidaverunt. Hoc enim facit, non ictibus saxeis, sed maledictionibus duris. Nam & primitus in gente Judæorum vineam Dei esse plantatam, missosque Prophetas ante ipsum esse Salvatoris adventum, parabola ista testatur. Et cùm dicit, *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus:* quod regnum dicit, nisi quod sperabant, non quod acceperant, id est, vitæ æternæ? Unde alibi dicit, *Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, ipsæ testimonium perhibent de me.* Et alibi, *Væ vobis legisperitis, qui tulistis clavem scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.* Istisne molibus testimoniorum non adteritur impudens vanitas? Quis hunc audit, nisi qui Scripturas sanctas non audit, aut tam malè audit quàm in eas iste cæcus incurrit?

Joan. 10. 8.

Jerem. 14. 14.

Matth. 21. 33.

Psal. 117. 22.

Iohan. 5. 39.

Luca 11. 52.

17 Sed ait de eis Dominus, inquit, *Parentes vestri manna manducaverunt, & mortui sunt:* docens neminem ipsorum ad Dominum pertinuisse, quibus mors dominata est. Neminem planè, sed parentum illorum quibus talia loquebatur: parentes quippe infidelium, quos nisi infideles volebat intelligi? Unde alio loco dicit, *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta justorum, & dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum. Itaque estis testimonio vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt.* Filios utique dixit imitatione sceleris, non propagine generis. Non enim quòd ex illis secundùm carnem nati erant, hoc eis esse poterat crimini; sed quòd eis se similes infideli crudelitate monstrabant. Ideoque connectit, ac dicit, *Et vos implete mensuram patrum vestrorum. Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis [b] à judicio gehennæ? Ideo ecce ego mitto ad vos Prophetas & sapientes & scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex illis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini de civitate in civitatem: ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam.* Nempe constat, nempe manifestum est, imitando esse istos filios malorum, à quibus Prophetæ sancti & justi, ab ipso Abel quem frater occidit, usque ad Zachariam quem isti occiderunt, persecutiones impiissimas & sceleratissimas pertulerunt. Nam quomodo super istos veniet illorum sanguis, qui longè antè vixerunt quàm isti vel nascerentur, nisi quia unum genus, una conspersio, una massa est impiorum, imitatione sibimet connexorum? Simul etiam declaratur, in eodem populo fuisse justos atque Prophetas Dei, quorum isti,

Cap. 6. Iohan. 6. 31.

Matth. 23. 29.

[a] Plures MSS. sed duce veritatis.

[b] In MSS. fugietis judicium gehennæ.

quibus hæc loquitur Dominus, ædificabant sepulcra, ornabantque monumenta. Pejor ergo iste & immanior, qui eos defunctos linguâ maledicâ lacerat, quibus honorem etiam impii deferebant; & in animam suam crudeliter sæviens eos blasphemat, cùm velit videri Christianus, quos Prophetas & justos asserit Christus.

18. Jam verò quòd adjungere voluit sanctos Patriarchas, Abraham, Isaac, & Jacob, his de *Johan. 6. 31.* quibus Dominus ait, *Patres vestri manducaverunt manna in deserto, & mortui sunt*, quia & isti patres mortui sunt: utrùm fraudulentus, an cæcus sit potiùs judicandus, incertum est. Sed quodlibet eorum eligat, detestandus est. Hinc enim hoc ostendere voluit, quia Dominus commemoratis *Matth. 22. 32.* eisdem patribus, ait, *Non est Deus mortuorum, sed vivorum*: cùm potiùs eos vivere dixerit. Adhibito quippe testimonio de Lege, ubi scriptum *Exodi 3. 6.* est, *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob*; adjunxit, *Non est Deus mortuorum, sed vivorum.* Et adjecit, *Omnes enim illi vivunt*: vitâ utique verâ, qua justi vivunt, etiam quando corpore moriuntur. Sed quando hæc diceret iste, si viveret?

19. In hanc sententiam vult accipi & quod *Iohan. 8. 19.* ait Dominus ad Judæos, *Neque me nostis, neque Patrem meum, sed nec verbum Dei habetis in vobis manens.* Quod utique contrarium non est ei *Luca 11. 52.* quod dixit, *Tulistis clavem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.* In semetipsis enim verbum Dei non habebant, sed habebant in litteris quas legebant. Nam si haberent in semetipsis, & ipsi intrarent, & alios intrare permitterent. Non intrare autem est, non intelligere. Ecce quare nec ipsum noverant, nec ejus Patrem; quia non intelligebant quod legebant: non quia Deum & Christum non prædicaverant, quos legebant. Hoc est ergo intrare, non esse contentum superficie litteræ, sed ad interiora intelligentiæ pervenire.

20. Argumentatur etiam de Johanne Baptista, *Matth. 11. 11.* quia Dominus ait, *In natis mulierum non exsurrexit major Iohanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, major est illo.* Ita velut ratiocinando, tamquam Johannes non pertineat ad regnum cælorum, & ob hoc multo minùs ceteri Prophetæ illius populi, quibus major est Johannes. Hæc autem verba Domini duobus modis possunt rectissimè intelligi. Aut enim regnum cælorum appellavit eo loco Dominus, quod nondum accepimus, & in quo nondum sumus; unde & in fine *Matth. 25. 34.* dicturus est, *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum*: & [a] quia ibi sunt sancti Angeli, quilibet in eis minor, major est utique quolibet sancto & *Sap. 9. 15.* justo, portante corpus quod corrumpitur & aggravat animam. Aut si regnum cælorum in ea sententia illic intelligi voluit, qua & in hoc tempore significatur Ecclesia, cujus filii sunt omnes ab institutione generis humani usque nunc, quotquot justi & sancti esse potuerunt; profectò se ipsum Dominus significavit, quia nascendi tempore minor erat Johanne, major autem divinitatis æternitate & Dominica potestate. Proinde secundùm priorem expositionem ita distinguitur: *Matth. 11. 11.* *In natis mulierum nemo exsurrexit major Iohanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum*, ac deinde subinfertur, *major illo est.* Secundùm hanc autem posteriorem ita: *In natis mulierum nemo exsurrexit major Iohanne Baptista: qui autem minor est*, ac deinde subinfertur, *in regno cælorum major illo est.* Sed uterque intellectus quàm congruit veritati, tam refellendæ hujus sufficit vanitati. Sive enim quilibet Angelus ceteris minor, Johanne sit major; sive hîc Dominus intelligatur, Johanne præcursore suo ætate minor, majestate major, nihil inde Prophetis ceteris derogatur. Potuerunt enim esse Johanni aliqui æquales, aliqui eo minores, nullus autem major propter sententiam Domini: omnes tamen sancti, & justi, & boni.

21. SED Moyses, inquit, omnem spem futuræ resurrectionis in hominibus exstinxit, qui mortalem esse animam pronuntiavit, qui eam esse sanguinem dixit. Deinde ratiocinando magnis viribus conatur ostendere, non esse animam sanguinem, & laborat in re manifesta, [b] non intelligens Legem. Sic enim dictum est, *Anima omnis carnis sanguis est*: quomodo dictum est, *Petra erat Christus*: non quia hoc erat, sed quia hinc significabatur. Non autem frustra Lex animam voluit significare per sanguinem, rem scilicet invisibilem per rem visibilem; nisi quia sanguis per venas omnes ab ipso corde diffusus, in nostro corpore plus ceteris humoribus principatur; ita ut ubicumque fuerit vulnus inflictum, non humor alius, sed ipse procedat: itaque anima, quia omnibus quibus constamus invisibiliter prævalet, illo meliùs significatur, quod omnibus quibus constamus visibilibus prævalet.

22. Illud autem quod Apostolus ait, (nam & hoc testimonium iste posuit,) *Caro & sanguis regnum Dei non* [c] *possidebit*: non facit de anima, sed de resurrectione corporis quæstionem. Verùm & ista duobus modis solvitur. Aut enim carnis & sanguinis nomine corruptionem carnis & sanguinis nuncupavit, quæ in resurrectione non erit: aut carnem & sanguinem, homines ad omnes illecebras sæcularium voluptatum carni & sanguini deditos, qui regnum Dei non possidebunt. Totus autem iste locus Apostolici sermonis, ubi scriptum est, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebit*, si consideretur diligentiùs, magis persuadebit corruptionem carnis sicut nunc est, his eum vocabulis appellare voluisse, atque ad exponendum quid diceret adjunxisse, *neque corruptio incorruptionem possidebit.* Quia cùm facta fuerit quæ in resurrectione speratur illa mutatio, non utique remanebit ulla corruptio. Quamvis ergo & post resurrectionem Dominus dixerit discipulis suis, *Palpate, & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere*: tamen secundùm substantiam caro erit, non secundùm corruptionem, quæ nunc carni hoc nomen imponit. Unde ait Propheta, *Omnis caro fœnum.* Numquid enim & Domini quam levavit in cælum? Quo ergo modo appellavit Propheta carnem, ubi ait, *Omnis caro fœnum*; dicturus utique, *Fœnum aruit*: eo modo & Apostolus ait, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebit*; quia non ibi erit corruptio, qua nunc sicut fœnum natura carnis arescit. Non enim alia sententia est, *Neque corruptio incorruptionem possidebit*: sed hæc

[a] Aliquot MSS. *& qui ibi sunt Angeli.*
[b] Antiquiores codices, *ne intelligamus Legem.*

[c] Sola editio Lov. *non possidebunt.*

hæc repetitio, sententiæ superioris est expositio: ut quod ibi dictum est, *caro & sanguis*; hîc intelligamus corruptionem, non substantiam carnis: & quod ibi dictum est, *regnum Dei*; hîc intelligamus incorruptionem. Atque ita nihil aliud dictum putemus, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebit*; quàm si diceretur, *Corruptio incorruptionem non possidebit*: id est, corruptio carnis & sanguinis in illius regni incorruptione non erit, propter immutationem scilicet, de qua mox locutus adjunxit, *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem.* Ita corruptio quæ carnis & sanguinis nomine significata est, in regni illius incorruptione non erit: quia caro quæ nunc corruptibilis est, tunc mutata incorruptibilis erit.

22. Moyses autem homo Dei si animam credidisset esse mortalem, quod utique credidisset si eam sanguinem, non significationis, sed proprietatis caussâ esse dixisset, non alio loco diceret, (Num. 19. 13.) *Omnis qui tetigerit mortuum ab omni anima hominis, & mortuus fuerit, & non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit:* [a] *exteretur anima illa ex Israël; quoniam aqua adspersionis non est circumspersa super eum, immundus est, adhuc immunditia ejus in ipso est. Adhuc* utique dixit, etiam post mortem, quia non est purificatus: ubi præfiguratum lavacrum regenerationis intelligit, quod nunc accipiunt qui baptizantur in Christo, quisquis audit fideliter, (Johan. 5. 46.) *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi, de me enim ille scripsit.*

CAPUT VII.

23. QUID autem mirum, si iste infelix à luce veritatis aversus, & ob hoc luci veritatis adversus, ea quæ non intelligit in novo Testamento, objicit veteri Testamento? Sicut etiam illud de apostolo Paulo, ubi ait ad Corinthios, (2. Cor. 3. 7.) *Quòd si ministratio mortis in litteris formata lapideis facta est in* [b] *gloria; ita ut non possent filii Israël intendere in faciem Moysi propter gloriam vultûs ejus quæ destruitur, quare non magis ministratio spiritûs erit in gloria? Nam si ministratio damnationis gloria est, multo magis ministratio justitiæ abundabit in gloria. Etenim non glorificatum est in hac parte id quod declaratum est propter excellentem claritatem. Nam si id quod destruitur, in gloria est, multò magis illud quod manet, in gloria est.* Hoc modo iste posuit verba Apostolica, nec à meliore interpretatione plurimum distat. Quia ergo dicta est *ministratio mortis in litteris formata lapideis*, hinc existimat quòd morti ministraverit Moyses, id est, mortis auctori, maligno scilicet spiritui, quem mundi hujus iste opinatur auctorem: ignorans ministrationem mortis dictam Legem, secundùm illud quod alibi dicit, (2. Cor. 3. 6.) *Littera occidit, spiritus autem vivificat.* Lex enim quamvis justa & sancta & bona, prævaricatoribus intulit mortem, quos Dei gratia non adjuvit ad justitiam Legis implendam. Oportebat enim ut Testamento vetere Lex imponeretur superbis, & de suæ voluntatis virtute fidentibus, quæ non daret justitiam, sed juberet; ac sic morte prævaricationis impliciti, ad gratiam confugerent, non jubentem tantummodo, sed juvantem, quæ novo Testamento est revelata. Hinc putant isti divinorum eloquiorum blasphematores, malam fuisse Legem quæ data est per Moysen, quia dicta est *ministratio mortis in litteris figurata lapideis*: (Iohan. 1. 17.) non intuentes propter eos esse dictum, qui suo libero arbitrio Legem sufficere arbitrabantur, & spiritu gratiæ non adjuti, rei prævaricationis sub ejusdem Legis littera tenebantur. Unde alibi dicit, (Rom. 4. 15.) *Lex iram operatur: ubi enim lex non est, nec prævaricatio*: hinc ostendens unde dixerit, *Lex iram operatur.* Neque enim ejus prævaricatio mala esset, nisi Lex ipsa bona esset.

24. Multum est & nimis longum colligere, quæ in hanc sententiam beatus dicit Apostolus, Legem distinguens à gratia; eo quòd sub illa elidantur elati, sub ista erigantur elisi; & quòd illa in tantum bona sit ut bona jubeat, hæc [c] tantum ut bona conferat. Illa justitiæ facit auditorem, ista factorem. Et ideo sub illa peccator, insuper etiam prævaricator amissa excusatione ignorantiæ convictus jacet: sub ista verò & parcente & opitulante, nec [d] qui mala est operatus extinguitur, & ut bona operetur accenditur. Quid ergo est mirum, si illa dicta est *ministratio mortis*, ubi littera occidit, malum prohibendo quod fit, & bonum imperando quod non fit; ista verò dicta est *ministratio spiritûs*, utique vivificantis, ut à prævaricationis morte surgamus, & justitiam non rei legamus in tabulis, sed liberi in cordibus & in moribus habeamus? Hoc est Testamentum novum distans à vetere; quia ibi vetus homo formidinis coartatur angustiis, hîc novus homo spatiatur latitudine caritatis.

25. Quod autem dictum est de ministro veteris Testamenti Moyse, quòd *non poterant intendere filii Israël in faciem ejus propter gloriam vultûs ejus*, (2. Cor. 3. 7.) signum erat quia in Lege Christum intellecturi non erant. Et ideo velamen inter faciem Moysi & ipsos positum erat, *ut non intenderent*, (Ibid. 13.) sicut scriptum est, *filii Israël* * *usque in finem.* (* Græc. εἰς τὸ τέλος.) Finis autem Legis quis est? Ad hoc non ego, sed Apostolus ipse respondeat: (Rom. 10. 4.) *Finis enim Legis*, inquit, *Christus, ad justitiam omni credenti.* Finis perficiens, non interficiens. Finis quippe dicitur propter quem fiunt omnia quæcumque aliquo fiunt officio. Nam inter officium & finem hoc distat, quòd officium est in eis quæ facere debemus, finis propter quem facimus. Quia itaque illa omnia propter Christum fiebant, quem filii Israël in eis quæ fiebant non intelligebant; hoc significabat velamen, quod eos usque in finem non sinebat intendere, id est, usque ad faciem Moysi, quæ significabat Christum. Sed ideo dictum est quòd evacuetur hæc gloria, quia omnes umbræ significantes evacuantur, cùm res quæ significatur advenerit. Quemadmodum enim scientia quæ nunc est, evacuabitur, sicut idem dicit Apostolus, cùm venerit (1. Cor. 13. 12.) illa quam dicit [e] facie ad faciem: sic & ista quæ in [f] umbris tradita erant Judæis in vetere Testamento, necesse fuit evacuari revelatione Testamenti novi.

26. Nec sanè omnes in illo populo non intelligebant Christum per illas umbras Testamenti veteris figuratum: neque enim hæc ipse Moyses & ceteri Prophetæ non intelligebant,

[a] Editi, *exsecretur* At MSS *exteretur*: excepto uno codice Sorbonico qui habet, *exterminabitur*. Apud LXX. Græcè est ἐκτριβήσεται.

[b] Ita MSS. Editi verò, *in gloriam*.

[c] Editi, *hoc in tantum* At plerique ac meliores MSS. *hæc tantum*: absque particulâ, *in*.

[d] Editi, *nec quia*. Potiores MSS. *nec qui*.

[e] Aliquot MSS. *faciem ad faciem*: juxta Græc. πρόσωπον πρὸς πρόσωπον

[f] Plures MSS. *in verbis tradita*.

qui eum poſteris prænuntiabant. Nam in ipſa epiſtola ad Corinthios, ubi hæc dicuntur, quæ iſte non intelligens poſuit tamquam adverſa & inimica veteri Teſtamento, cur dicit, *Habentes autem eumdem ſpiritum fidei, ſecundùm quod ſcriptum eſt, Credidi propter quod & locutus ſum: & nos credimus, propter quod & loquimur?* (2. Cor. 4. 13.) Ubi enim ſcriptum eſt, *Credidi, propter quod & locutus ſum?* (Pſal. 115. 10.) Utique in Pſalmis, ad illa Dei eloquia pertinentibus, quæ credita ſunt Judæis. *Eumdem*, inquit, *ſpiritum fidei habentes*: quid eſt, *eumdem*, niſi quem habebant etiam illi per quos hæc miniſtrata ſunt? Cur etiam in eadem epiſtola de Lege teſtimonium poſuit, cùm præmiſiſſet, *Ut veſtra abundantia ſit ad illorum inopiam, & illorum abundantia fiat in veſtram inopiam, ut fiat æqualitas*: (2. Cor. 8. 14.) ſubjungens & dicens, *ſicut ſcriptum eſt, Qui multum, non abundavit; & qui modicum, non defuit illi.* (Exodi 16. 18.) Cur eis importat Legis auctoritatem, quam dicit fuiſſe miniſtrationem mortis, ſi eo modo intellexit, quomodo iſta peſtis intelligit?

27. Atque ut omnes auferantur ambages, quonam modo & Lex miniſtratio mortis rectè dicta ſit, & tamen ſancta & juſta & bona ſit, illud recolamus quod in epiſtola poſitum eſt ad Romanos. Cùm enim dixiſſet, *Ita ut ſerviamus in novitate ſpiritûs, & non in vetuſtate litteræ*; (Rom. 7. 6.) quæ ſententia ſimillima eſt illi quam iſte non intelligens poſuit: continuò proſpexit iſtos futuros verboſos atque blaſphemos, qui putaturi eſſent ex hoc Legem fuiſſe reprehenſam; moxque ſubjunxit, *Quid ergo* [a] *dicemus, Lex peccatum eſt? Abſit: ſed peccatum non cognovi niſi per Legem. Nam concupiſcentiam neſciebam, niſi Lex diceret, Non concupiſces. Occaſione autem accepta peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam. Sine Lege enim peccatum mortuum eſt. Ego autem vivebam aliquando ſine Lege: adveniente autem mandato, peccatum revixit. Ego autem mortuus ſum, & inventum eſt mihi mandatum quod erat in vitam, hoc eſſe in mortem. Peccatum enim occaſione accepta per mandatum fefellit me, & per illud occidit. Itaque Lex quidem ſancta, & mandatum ſanctum & juſtum & bonum. Quod ergo bonum eſt, mihi factum eſt mors? Abſit: ſed peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum eſt mortem.* (Rom. 7. 7. &c.) Ecce quid eſt *miniſtratio mortis*: ecce quid eſt, *Littera occidit*: ecce quemadmodum *Lex non eſt peccatum*, & *mandatum erat in vitam*: & *lex ſancta*, & *mandatum ſanctum & juſtum & bonum*: & tamen quia de ipſo bono interficitur inobediens anima, ubi Dei non adjuvat gratia, miniſtratio mortis facta eſt Lex in veteri Teſtamento propter occidentem litteram, & miniſtratio vitæ facta eſt gratia in novo Teſtamento propter vivificantem ſpiritum. Quod eſt autem *miniſtratio mortis* & *miniſtratio damnationis*; hoc eſt, *Occaſione accepta peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam*; hoc eſt, *Adveniente mandato peccatum revixit*; hoc eſt, *Inventum eſt mihi mandatum quod erat in vitam, hoc eſſe in mortem*; hoc eſt, *Occaſione accepta peccatum per mandatum fefellit me, & per illud occidit*; hoc eſt, *Lex ſubintravit, ut abundaret delictum*; (Rom. 5. 20.) hoc eſt, *Lex iram operatur*; (Rom. 4. 15.) hoc eſt, *Virtus peccati Lex.* (1. Cor. 15. 56.) Prohibitio enim peccati quod eſt Lex, auget profectò deſiderium peccandi: quod non exſtinguitur, niſi contrario deſiderio rectè faciendi, ubi *fides per dilectionem operatur.* (Gal. 5. 6.) Hoc autem non præſtat littera jubens, ſed ſpiritus juvans: non Lex ergo, ſed gratia; non vetus Teſtamentum *in ſervitutem generans, quod eſt Agar*, (Gal. 4. 24.) ſed novum in quo non ſunt *ancillæ filii, ſed liberæ, qua libertate Chriſtus nos liberavit.* Et tamen Lex ſancta eſt, & mandatum ſanctum & juſtum & bonum. Per hoc mandatum ſanctum & juſtum & bonum, in his qui non habent ſpiritum Chriſti operatur peccatum omnem concupiſcentiam. Qualem ſe fuiſſe in vetere Teſtamento etiam ipſe Apoſtolus oſtendens, *Occaſione*, inquit, *accepta peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.* (Rom. 7. 8.) Per quod mandatum, niſi quod ait, *Concupiſcentiam neſciebam, niſi Lex diceret, Non concupiſces?* Numquid malum eſt non concupiſcere? Immo [b] maximè bonum. Bona eſt ergo Lex quæ hoc dicit: ſed ubi non adeſt vivificans ſpiritus, hæc ipſa Lex [c] quæ bonum dicit occidit: quia peccati virtus eſt, cùm per illam operatur omnem concupiſcentiam, inflammando [d] prohibitione; quod non exſtinguitur per jubentem litteram timore pœnæ, ſed per juvantem ſpiritum dilectione juſtitiæ. Ideo ait, *Peccatum ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum eſt mortem.* Non enim ait, per malum: ſed, *per bonum.* Hîc evigilent, ſi poſſunt, qui Legem Dei atque ejus miniſtrum Moyſen cæco & furioſo corde reprehendunt. Ideo quippe eſt miniſtratio mortis, quia peccatum per bonum operatum eſt mortem: ideo eſt miniſtratio damnationis, quia peccatum per bonum operatum eſt damnationem.

28. Non autem omnes qui Chriſtiani appellantur, ad Chriſtum tranſeunt: ſed quibus aufertur velamen, quod in lectione veteris Teſtamenti manet. Qui enim ſunt in vetere Teſtamento, impediente velamine nec vetus intelligunt, nec novum: qui autem tranſeunt ad Chriſtum, remoto velamine per novum, intelligunt & vetus & novum. Utinam & iſti cæci oppugnatores Legis & Prophetarum, ſic tranſeant ad Chriſtum, ut non ſint in eis, in quibus obvelatum eſt & ipſum Evangelium. In his enim qui pereunt, eſſe obvelatum ait Apoſtolus, *in quibus Deus ſæculi hujus excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Chriſti, qui eſt imago Dei.* (2. Cor. 4. 4.) Ubi miſer iſte Deum ſæculi hujus vult intelligi malum: tamquam illi ſervierit Moyſes in vetere Teſtamento, quaſi hoc Apoſtolus dixerit. Ubi ſi neceſſe eſſet intelligi Deum ſæculi hujus, deum impiorum, hoc eſt, diabolum; *quoniam omnes dii gentium dæmonia*, (Pſal. 95. 5.) & utique multò maximè princeps dæmoniorum: non mirum eſſet, quando quidem quorumdam deus etiam venter eſt dictus: ait enim Apoſtolus, *quorum deus venter eſt*; (Philipp. 3. 19.) nec ideo deus venter eſt. Ita ſi poteſt dici deus hujus ſæculi diabolus, non ideo diabolus deus eſt; quia nec dæmonia ſunt dii, quamvis dii gentium ſint dæmonia. Poteſt quippe ſæculum in malo intelligi: unde dicit apoſtolus Petrus, *Eripite vos de præſenti ſæculo maligno.* (2. Pet.) Sed cùm alter pateat intellectus, quid neceſſe eſt hîc diabolum putare ſignificatum, ac non potiùs Deum verum, juſtum & bonum, qui excæcaverit

[a] In MSS. *dicimus*.
[b] Meliores MSS. *maximum bonum*.

[c] Sic Am. & MSS At Er. & Lov. *quam bonam dicit*
[d] Editi, *inflammando prohibitionem*. Caſtigantur ex MSS.

mentes infidelium sæculi hujus : ut non hîc distinguatur, *in quibus Deus sæculi hujus*, ac deinde subinferatur, *excæcavit mentes infidelium*; sed ita potiùs, *in quibus Deus*, ac deinde subinferatur, *sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*, hoc est, infidelium sæculi hujus mentes excæcavit.

Caput VIII.

29. Sed istis non placet, ut Deus bonus mentes excæcet aliquorum. Non enim adtendunt Salvatoris verba dicentis, *In judicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.* [Johan. 9. 39.] Ille igitur qui secundùm Apostolicam sententiam, *cujus vult miseretur, & quem vult obdurat*, [Rom. 9. 18.] procul dubio quem vult illuminat, & quem vult excæcat. Sed non est iniquitas apud Deum, cui dicit Ecclesia, *Misericordiam & judicium cantabo tibi, Domine.* [Psal. 100. 1.] Illuminat ergo misericordiâ, excæcat judicio, utique æquissimo, etsi occultissimo. *Inscrutabilia enim sunt judicia ejus.* [Rom. 11. 33.] Cui tamen dicitur, *Sedisti super thronum qui judicas æquitatem.* [Psal. 9. 5.]

30. Huic Deo servivit Moyses, ceterique Prophetæ, quos justos sine dubio Dominus ipse testatur. Horum quippe Judæi sepulcra construebant, & monumenta ornabant, quibus dicit, *Ædificatis sepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta justorum.* [Matth. 23. 29.] Sed illi omnes, etsi pro temporis dispensatione veteris Testamenti ministrabant [a] figuris, ad novum tamen Testamentum, quamvis nondum revelatum, per gratiam Dei pertinebant, ad quod pertinebat Abraham. Hinc quippe isti, si remoto velamine legerent, intelligerent ita non esse inimicum Evangelium Legi quæ data est per Moysen, [Johan. 1. 17.] sicut inter se non sunt inimici Abraham & ipse Moyses : quos utique & isti eumdem coluisse confitentur Deum, quamvis cum sic blasphement, ut eum Deum negent. Et tamen Apostolus promissiones, quæ factæ sunt Abrahæ, quia novum Testamentum significabant, sic opponit Legi per Moysen datæ, ut hæc duo inter se inimica videantur. Quid enim aliud ad Romanos dicit? [Rom. 4. 13.] *Non enim per Legem promissio Abrahæ aut semini ejus, ut heres esset mundi, sed per justitiam fidei. Si enim qui per Legem heredes sunt, exinanita est fides, & evacuata est promissio. Lex enim iram operatur. Vbi enim Lex non est, nec prævaricatio.* Adtendant quemadmodum sic disputat, veluti contra Legem, ut [b] ex priore illa quæ facta est ad Abraham promissione convincat, quòd non sint heredes ex Lege quicumque sint heredes Dei, sed ex promissione. Itemque ad Galatas : [Gal. 3. 15.] *Fratres*, inquit, *secundùm hominem dico; tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit, aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini ejus. Non dicit, & seminibus, tamquam in multis; sed tamquam in uno, & semini tuo, quod est Christus. Hoc autem dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est Lex, non infirmat ad evacuandam promissionem. Si enim ex Lege hereditas, jam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus. Quid ergo Lex? Transgressionis gratiâ [c] proposita est, donec veniret semen cui promissum est.* Nescio utrùm isti qui Legem non intelligentes criminantur, inveniant aliquid ex Evangelio vel ex Apostolicis litteris, quod ita videatur eidem Legi adversum esse atque contrarium, quemadmodum hoc videtur, quòd ex promissionibus quæ Abrahæ factæ sunt opponit Apostolus. Si ergo Legem oderunt, Abraham diligant.

Cap. IX.

31. Sed nec hoc volunt. Nam & ipsi patri gentium, ad quem promissiones factas nunc in omnibus gentibus videmus impleri, crimen fornicationis objiciunt. Iste quippe procul dubio cui respondemus, ex illis se esse manifestat, de quibus prædictum est Apostolo dicente, [1. Tim. 4. 1.] *Spiritus autem manifestè dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam à fide, adtendentes spiritibus seductoribus & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi mendaciloquorum, cauteriatam habentes conscientiam suam, prohibentes nubere.* Non enim reperitur Abraham aliquo se contaminasse adulterio : quoniam non lubricô libidinis amavit ancillam; [Gen. 16. 2.] sed ab uxore accepit, quando uxor ejus fecit de jure suo quod voluit, volens habere filios de marito suo, quamvis ex utero alieno : ubi nulla omnino lasciviendi, sed sola cogitata est caussa generandi. Iste autem Abrahæ, etiam usque ad decrepitam senectutem, fornicationis objicit crimen, profectò quia & post mortem Saræ alteram duxit. [Gen. 25. 1.] Ubi etsi nullum intelligeretur rei abditæ sacramentum, propter hoc solum id facere debuit Abraham, ne putarent hæretici adversùs Apostolum, quibus etiam Tertullianus adstipulator adsistit, post uxoris mortem, crimen esse ducere uxorem. Sed sicut sibi iste videtur invenire in Apostolicis litteris, quæ dicat contra Legem per Moysen datam, vel contra Testamentum vetus; inveniat & aliquid adversùm Abraham, quod ex Evangelicis [d] litteris sonare videatur : omnino non inveniet. Ubicumque ille nominatur in libris Testamenti novi, cum honore debito nominatur : ita ut Judæis diceret ipse Dominus, *Si filii Abrahæ estis, facta Abrahæ facite.* [Johan. 8. 39.] Ac per hoc iste qui blasphemat Abraham, Christum profectò blasphemat, qui tale testimonium perhibet Abrahæ.

32. Sed dicat, si potest, quam personam illarum quinque gerebat Apostolus, cùm sic prædicaret Abraham? Si enim eis qui sine Lege fuerant, factus erat quasi esset & ipse sine Lege, illi Abraham non noverant. Ergo aliquem principem, sive Romanorum, sive Græcorum, sive aliquem philosophorum debuit invenire quem talibus prædicaret; ut eis, sicut huic placet, talem se quales ipsi erant fingendo, congrueret : non Abraham nescio quem alienigenam patrem gentis Hebrææ, longè ab eorum moribus, longè ab eorum ritibus, longè ab eorum cognationibus alienum. Si autem Judæis tamquam Judæus factus erat, aut eis qui sub Lege erant tamquam esset & ipse sub Lege, ut quid dicebat non esse heredes ex Lege? Ut quid dicebat, *Lex iram operatur?* [Rom. 4. 15.] Ut quid dicebat, *Lex prævaricationis gratiâ posita est?* [Gal. 3. 19.] quod æquo animo ferre non possent qui gloriabantur in Lege. Quod si ut infirmus loquebatur infirmis, & sic eos, ut fallacibus placet, fallendo lactabat, cur eos ab umbris veteribus, in quibus infirmi quiescebant, sic [e] proturbabat, ut diceret, *Ecce ego Paulus dico vobis, quia* [Gal. 5. 2.]

[a] Am Er. & plures MSS. *ministrabant figuras.*
[b] Sic præcipui MSS. At editi, *ut eam.*
[c] Plures MSS. *posita est.* Nonnulli autem infrà ubi eodem repetito loco legitur etiam apud Lov *posita est*, habent *proposita est.*

[d] Editi hîc addunt, *& Apostolicis litteris* : quod à plerisque MSS. abest.
[e] Editi, *perturbabat.* At MSS. *proturbabat* : si Vaticanum codicem excipias, in quo legitur, *avocabat.*

si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. Si autem in illa persona quinta perfectis sapientiam loquebatur, quales solos iste dignos putat quos non fallat Apostolus: quare à [a] contrario vult esse ipse perfectus, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectis laudat Apostolus, maximè in illis duobus filiis ejus, uno de ancilla, alio de libera? Si displicet illi cum Ismaële Testamentum vetus: cum Isaac placeat Testamentum novum.

33. An & contra Apostolum propositurus est cathedram pestilentiæ, & disputaturus de qualitate figurarum, atque dicturus non eum debuisse figuras rerum honestarum de rebus turpibus ducere? Res enim turpis huic videtur, etiam cum ipsa Sara concubitus conjugalis, quam liberam matrem nostram æternam Jerusalem significare testatur doctor Gentium, quamvis narium rugas & frontis obducat, & crispato vultu hanc parabolam exhorreat doctor pestilentium: & multo ampliùs & aspernabiliùs, quando audit eumdem Gentium doctorem, quod scriptum est de masculo & femina, *Erunt duo in carne una*; addere & dicere, *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia.* Itáne verò ubi essent cognoscenda tantæ rei sacramenta, id est, sacra signa, & in re pudenda, atque in eis verbis quibus verecundia debetur, cognosci non debuisse nec dici, homo iste sciebat, & beatus Apostolus nesciebat? Eat planè iste retrò cum suis similibus sociis, qui dixerunt, *Durus est hic sermo, quis eum potest audire?* Nos autem audiamus, & intelligamus duo Testamenta in duobus filiis Abrahæ, duabusque mulieribus ejus commixtione fetatis: sicut duos in carne una, Christum & Ecclesiam, istis nolentibus, sine ulla obscœnitate cognoscimus: sicut mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, carnem suam nobis manducandam bibendumque sanguinem dantem, fideli corde atque ore suscipimus; quamvis horribilius videatur humanam carnem manducare quàm perimere, & humanum sanguinem potare quàm fundere: atque in omnibus sanctis Scripturis, secundùm sanæ fidei regulam figuratè dictum vel factum si quid exponitur, de quibuslibet rebus & verbis quæ sacris paginis continentur, expositio illa ducatur, non aspernanter, sed sapienter audiamus; & relinquamus istum inania garrientem, & nesciendo quid loquatur, quadam, si dici potest, imperitâ peritiâ de figurarum qualitate tractantem. Qui cùm dicit rebus congruis non contrariis aliquid esse significandum, potest vanus dicere, semper Deum lucido auro, numquam nigro atramento scribi oportere: quoniam *Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ.* [b] Homo est enim, qui putat Apostolum, ut congrueret infirmis & imperfectis, multa falsa & improbanda dixisse, quia testimoniis quæ de Lege ac Prophetis ponit, quàm venerabiliter Scripturas illas accipiat per epistolas ejus apparet. Nec cogitat tam perverso sensu posse defendi etiam illa quæ in veteribus Dei libris immundus atque impius quasi pius & mundus horrescit. Nam si ei quispiam dicat similis ejus, Ea quæ te offendunt in Lege ac Prophetis falsa sunt, sed propter infirmos & imperfectos sic ea Spiritus-sanctus poni voluit: quid pari suo vano contra hoc respondeat non habebit. Convincitur enim regulâ falsâ, sed suâ; nec sapientis ac docti, sed stulti, sicut ipse est, atque ineruditi manu, suo tamen gladio jugulatur.

34. Post hæc sanè sacrilegi & vani hominis sacrilega vaniloquia, quibus me respondisse sufficienter existimo: hoc est, de initio Geneseos; de lucis fabrica; de die vel sole; de caussa constituendi hominem; de peccato Adæ; de fabrica hominis; de persuasu serpentis; de maledicto in homine, & de vitæ arbore; de pænitentia Dei; de diluvio; de arcu in nubibus; de induratione cordis Pharaonis; de spiritu mendacii secundùm Michæam prophetam; de testimonio Isaiæ prophetæ, propter quod ait, *Filios genui & exaltavi*; quibus rursum dicit, *Filii scelesti, semen pessimum*: & quod item apud eum scriptum esse dixit, *Ego sum Deus faciens bona & creans mala*: de perditione populi, [c] mandato Moysi; de maledicto quod turpe existimat; de Dei, quam putat, confessa crudelitate; de studio quod putat malitiæ, juxta David regem; de eo quod scriptum est, *Pænitet me quòd constituerim Saül in regem*: de spiritu Moysi, cujus Scripturas putat dixisse Apostolum fabulas aniles; de qualitate figurarum; de Abraham; de filiis Heli sacerdotis; de sacrificiis, quæ putat non nisi dæmonibus exhiberi; de Prophetis Dei, quos putat ante adventum Domini non fuisse; de eo quod in Lege positum est, sanguinem esse animam: de Deo cui Moyses servivit, quem putat Deum verum non fuisse: de varietate personarum, in quibus putat Apostolum locutum esse fallaciter. Quæ omnia non hoc ordine persecutus sum, qui est in libro ejus; sed sicut nostræ disputationis sibimet connexa series postulavit.

35. Post hæc ergo omnia titulum posuit, ita se habentem: Discretio spirituum [d] malignitatis & bonitatis. Et cœpit contrariis inter se brevibus crebrisque sententiis laudare Christum, & accusare Legis Deum, hoc modo, velut eum ad quem scribebat exhortans: "Quare igitur frater, inquit, recedentes ab iniquitate præteriti erroris, intendamus Christum verum ac summum Deum, non hujus sæculi principem & mundi factorem, in quo nos peregrinari sæpissime declaratum est. Intendamus, inquam, illum pium ac mitem, qui nos suæ cognationis ostendens, mundi lumen vocavit: non illum qui secundùm scripturas Judaicas terrenum nobis initium assignans, in terra nobis finem indixit. Intendamus illum qui nos fratres appellans, vigilare ac divina sapere persuasit: non illum qui nec dignoscentiæ quidem sensum habere permisit. Atque hoc modo cetera multa contexuit.

36. Cui loco libri ejus ita respondendum putavi, ut etiam ego vos exhortarer: Intendamus Christum verum & summum Deum, veri & summi Dei unicum Filium, non hujus sæculi malignum principem, sed tamen mundi, hoc est, cæli terræque factorem, qui nos tamquam peregrinos vitam temporalem in hac agere mortalitate

[a] Ita vetus codex Germanensis. Remigianus verò, Corbeiensis, & Colbertinus, *quare contrarius vult esse ipse perfectis, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectus laudat Apostolus.* Editi, *quare è contrario vult esse ipse perfectus, ut blasphemet Abraham, quem sic perfectum laudat Apostolus.*

[b] Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. *Non est enim quòd putet Apostolum.*

[c] Am. & MSS. *mandata Moysi.* Non minùs bene, ut patet ex lib. 1 cap. 16 n. 28.

[d] Aliquot MSS. *maligni & bonitatis.* Fortè pro, *maligni & boni.*

Gal. 4. 26. Ephes. 5. 31. Iohan. 6. 61. 1. Tim. 2. 5. 1. Iohan. 1. 5.

A præcepit. Intendamus, inquam, illum misericordem ac mitem; qui nos fratres suos fecit gratiâ, non naturâ. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui secundùm Scripturas terrenum nobis corpus, animam verò flatu dedit, utrumque faciens, non eorum aliquid gignens. Qui nos vigilare ac divina sapere jussit & fecit. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui dignoscentiam boni ac mali ne peccando experiremur, admonuit. Qui nos ad immortalitatem vocans, cælestia nobis regna promisit. B Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui nos post peccatum reos, ab æternæ vitæ felicitate secrevit, & terreno labore punivit. Qui nos, non sicut iste dicit, nihil ignorare, sed utilia scire præcepit: nec sicut iste sentit atque à veritate dissentit, scientiam damnavit in nobis, quæ fit sapiendo justitiam, sed quæ fit experiendo peccatum. Qui nos quòd errore moriebamur miseratus est. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, qui nos morti, non ex quo sapere cœpimus, quod iste ait, sed ex quo deliqui- C mus, destinavit. Qui nos proprias facultates hortatur spernere, immo verò loco tutiore recondere: cùm ipse sit, non alius, ut hic putat, qui se non tantùm cælestium, verùm etiam terrenorum Dominum ostendens, ea quæ impii possidebant, exspoliatione [a] plectendi, suos, quibus hoc pro tempore congruebat, auferre atque habere, sive jussit, sive permisit. Qui donat delicta conversis: cùm ipse sit, non alius, ut hic putat, qui in tertiam & quartam progeniem re- D tribuit digna perversis. Qui non omnium, sicut iste ait, sed eorum quos antè præscivit & prædestinavit, delicta dimittit. Ipse est autem, non alius, sicut hic putat, qui delicta quorumdam, ad pœnalem animi dolorem terroremque majorem, etiam illorum qui ea non admiserant, non spiritalibus, sed corporalibus mortibus vindicavit, ut conditio mortalium qua fuerant post paululum morituri, etiam isto modo serviret Dei providentiæ, & in usum cederet disciplinæ. E Qui nos non in totum irasci prohibuit, quando quidem & ipse iratus est ubi oportuit: sed irasci & non peccare præcepit. Ipse est autem, non alius, non qui vindicandi caussas, sicut iste affirmat, inquirit; sed [b] vindicandas caussas, quando ipse novit, advertit. Qui nos, ne quando juraremus, monuit: ut quoniam falli possumus, longè simus à perjurio non jurando. Ipse est autem, non alius, ut hic putat, qui suæ sententiæ veritatem ad incredulos increpandos, ubi opus esse judica- F vit, etiam jurando firmavit. Sicut autem homo jurans adhibet testem Deum; ita se ipsum Deus. Qui nos in fide verbi veri stare jussit. Ipse est enim, non alius, sicut hic putat, non qui voluntatem suam, sicut iste blasphemat: sed qui res quas voluit, non mutata voluntate mutavit. Qui nos viam veritatis docuit. Ipse est enim & Deus Prophetarum, qui numquam, sicut iste calumniatur, falsis promissionibus suos decipit. Qui nos irreprehensibiles esse mandavit. G Ipse est enim & Deus Prophetarum; qui numquam, sicut iste criminatur, se ipse reprehendit, nec eum sicut hominem quidquam pænituit: sed rerum futurarum mutationem, quas se mutaturum sine ulla sui mutatione ab æternitate præscivit, velut humana hominibus locutione prædixit. Qui no-

Matth. 6. 19. 20.

A bis iram Dei metuendam & in Evangelio commendavit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui non sui animi perturbationem, sed justam severamque vindictam, iræ vel indignationis nomine nuncupavit. Qui alterum ab altero non utcumque lædi, sed injuriâ lædi noluit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui sive per homines, sive per Angelos sanctos, etiam temporalibus corporum mortibus, quos voluit, utiliter aut multavit, aut terruit. Qui docuit ad concupiscendum non videndam esse mulierem. B Ipse est enim qui & in Lege dixit, *Non concupisces*: nec, sicut iste criminatur, indixit septenas singulis nuptias, sed propagandi caussâ connubia casta permisit. Patres autem filiarum maritos non solùm ipse non fecit; verùm etiam ne fieret, sicut alia incesta, prohibuit. Qui nos secundùm interiorem renovationem in spiritu mentis, nec masculos in se, nec feminas esse docuit, & sicut Angelos in æternum secum futuros esse promisit. C Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui masculum & feminam propagandi generis caussâ nuptiali castitate conjunxit; & secundas nuptias, quæ in novo quoque Testamento permittuntur, licitas esse monstravit. Uxores autem fratrum, sed sine filiis defunctorum, ad excitandam * defuncti posteritatem, non libidinis, sed pietatis affectu, in matrimonium sibi copulare præcepit: patres verò filiarum conjugiis misceri omnino prohibuit. Qui nos super omne genus serpentum D calcare spiritaliter jussit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui populo infideli ad significanda peccata, quorum veneno invisibiliter moriebantur, visibiles serpentes quibus admonerentur, immisit; & plagâ emendatoriâ mortes animarum, mortibus corporum figuravit. Qui dixit, *Date eleemosynam; & ecce omnia munda sunt vobis*. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui talia etiam Prophetarum voce mandavit. Nec sibi voluit primogenitos hominum filios immo- E lari, sed consecrari: significans primogenitum à mortuis, in quo oportebat omnes à morte perpetua liberari. Qui corruptibilibus cibis incorruptibiles anteposuit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui sacrificia quibus non indiguit, ad significandum verum sacrificium, in umbris futurorum præcedere voluit; & disciplinæ severitate mortibus corporum, longè mitioribus quàm sunt æterna supplicia gehennarum, perpetrata sacrilegia vindicavit. Qui terrenas divitias, non F sicut iste dicit, damnari jussit, sed spiritales cælestesque præposuit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui facit & divites benignissimè largiendo, & pauperes justissimè vel non dando, vel auferendo. Qui nos pro inimicis orare jussit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui filios parentum manibus immolari sibi, ut iste criminatur, non solùm numquam voluit; verùm etiam ne id fieret, in Lege constituit. Qui sine acceptione personarum benefaciendum omnibus intima- G vit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui quando sine discretione ætatis aut sexûs occidi homines jussit, unde scit iste vel quisquam quid eis post mortem bonæ compensationis adtribuit, quorum mortibus viventes aut emendavit aut terruit? Qui nos æquo animo injurias sustinere & donare præcepit. Ipse est enim & Propheta-

Matth. 5. 28.

Exodi 20. 17.

* f. defunctis.

Lucæ 11. 41.

[a] Vaticanus codex, *plectendo*.

[b] Plures MSS. *judicandas caussas*.

rum Deus, qui oculum pro oculo, dentem pro dente, modum posuit pœnæ, ne quisquam sibi amplius putaret deberi vindictæ, quàm pertulisset injuriæ. Et hoc ideo, quia de sapientia Dei dictum est, quòd *Legem & misericordiam in lingua portet.* Nec per misericordiam debita debitoribus nostris scienter dimitteremus, nisi per Legem ipsa debita [a] discerneremus. Qui in tanta potestate se humilians ad [b] convertendos nos factus homo, cum hominibus est locutus. Ipse est enim & Deus Prophetarum, qui cum primis patribus est locutus: ideo præter se dicens non esse alium Deum, quia etiam summa Trinitas, manente personarum [c] discretione unus est Deus. Qui Apostolis suis ut gratis darent quæ gratis acceperant, jussit (Matth. 10. 8.): ad sustentationem tamen suam nec aliam tunicam secum ferre ideo constituit, quia secutus adjunxit (Ibidem 10.), *Dignus est enim operarius mercede sua*: ut qui Evangelium annuntiabant, ex Evangelio viverent (1. Cor. 9. 14.): Deo tamen munera offerenda esse monstravit, qui nullius indiget, & munera sumendo plus confert. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui & munera suos accipere vetat, quibus excæcantur oculi judicantium; & munera ipse, quamvis non egeat, accipit, ut pietate faciat opulentas animas offerentium. Qui sabbatis hominem curavit, ostendens jam esse tempus, ut secundùm prophetiam Cantici canticorum (Cant. 2. 17.) adspiraret dies, & removerentur umbræ. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui hominem ligna sabbatis colligentem, [d] quia nondum duorum Testamentorum tempora distinguebat, sed Legem Dei contumaci & impia mente contemserat, lapidandum esse mandavit; ejusque corporali morte (quam post paululum omni homini quis dubitet adfuturam?) sanxit timore obedientiam ceteris profuturam. Qui propter salvandos homines se venisse dixit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui justo judicio quos vult obdurat: [e] sicut in Evangelio (Iohan. 9. 39.), *venit in judicium*, non solùm *ut qui non vident videant*, sed etiam *ut qui vident, cæci fiant.* Qui mandata vitæ perpetuæ nobis dedit. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui mandata sancta & justa & bona, superbis tamen, non de ipsius gratia, sed de sua virtute fidentibus, non quibus viverent, sed quibus morerentur, ut convincerentur dedit. Sicut Apostoli, dicente uno ipsorum (2. Cor. 2. 15.), *bonus odor Christi* erant, & *in his qui salvi fiebant, & in his qui peribant; aliis quidem odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem.* Qui vitiatorum salus apparuit, dans incessum claudis, linguam mutis, auditum surdis, lumen cæcis. Ipse est enim & Prophetarum Deus, qui eadem vitia non solùm misericordissimè sanat, verùm etiam justissimè importat. Neque enim debet eum quisquam non minùs impia vanitate Christo putare contrarium, & istum bonum dicere, Christum autem malum; eo quòd iste in virga Aaron aridum lignum, & nulla radice subnixum, florem ferre fecit & fructum; Christus autem arborem maledicto arefecit, quia nihil in ea pomorum, quorum nondum erat tempus, invenit.

CAPUT XII.

37. DICENS autem alium esse pacis & caritatis patrem, alium belli & furoris auctorem; illum volens intelligi Christum, hunc autem Legis & Prophetarum Deum: potest vanus dicere ipsum Christum sibi esse contrarium, aut duos fuisse, non unum, inter se scilicet repugnantes; alium qui dixit (Iohan. 14. 27.), *Pacem do vobis*; & alium qui dixit (Matth. 10. 34.), *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium*: maximè quia displicet ei res aliquas bonas malarum nominibus figurari. Quòd verò alium dicit esse incestûs & adulteriorum conscium, alium verò pudicæ castitatis & sanctimoniæ dominum: illum diabolum intelligat; Prophetarum autem Deum noverit non minùs castitatis & sanctimoniæ dominum esse quàm Christum: quia Deus Apostolorum idem ipse & Prophetarum, priorum illis tempore, sed fide sociorum; ipse est Deus in utroque Testamento justi actûs & piarum orationum, ipse est in utroque auctor religiosorum sacrificiorum.

38. Videte sanè unde probare voluerit humanorum corporum vitia, non ad Deum auctorem, sed potiùs ad diabolum pertinere: quia Dominus ait in Evangelio (Luc. 13.), de muliere quam sanam fecit, quòd eam satanas alligaverat decem & octo annos; propter quod erat incurva, nec se erigere poterat: quasi satanas, cùm habeat semper cupiditatem nocendi, nocere cuiquam possit, nisi ab omnipotente acceperit potestatem. Nam quid aliud, non solùm in libro Job, quem profectò iste non accipit, sed magis in ipso Evangelio declaratum est, ubi spiritus immundi nec in porcos irent, nisi hoc illis benignus ipse Salvator petentibus, quos certè in abyssum posset relegare, concederet: rem necessariam docere nos volens, ut scilicet noverimus multo minùs eos posse sua potestate nocere hominibus, qui nec pecoribus qualibuscumque potuerunt. Hanc autem potestatem Deus bonus occulta nobis justitiâ dare potest, injustè non potest.

39. Deinde quod de Antichristi adventu & elatione impia dixit Apostolus (2. Thess. 2. 4.), vult iste ad hoc trahere, ut ipsum intelligamus Prophetarum Deum: unde potiùs convincitur illud Dei esse templum, ubi hominem peccati, filium interitûs, extollentem se super omnem Deum, & super omne quod colitur, Apostolus sessurum esse dixit. Deus enim verus est, in cujus templo falsus ille sessurus est: ad quem pertinet etiam iste, qui sub nomine Christi, quod est nomen Dei, hoc est, Christianum se videri volens, superextollitur contra Christum; seque ostendit Antichristum, non unum illum majorem ceteris, sed ex his aliquem de quibus dicit Johannes Evangelista (1. Johan. 2. 18.), *Nunc Antichristi multi facti sunt.* Eos enim dicebat hæreticos, qui temporibus Apostolorum esse jam cœperant. Hi autem cœperunt esse post adscensionem dumtaxat in cælum Domini Jesu Christi, ab illo Simone mago (Act. 8.), quem legimus in Actibus Apostolorum baptizatum. Post hunc autem fuerunt nonnulli discipuli ejus, in eadem impietate posteriores prioribus succedentes: quorum in successione quartus exstitit [f] Basilides, qui primus apertiùs ausus est dicere, Deum quem gens Judæa coluit, non fuisse verum deum. Post istos

[a] Plures MSS. *disceremus.*
[b] In præstantioribus MSS. *ad confortandos nos.*
[c] In iisdem MSS. *personarum proprietate.*
[d] Aliquot probæ notæ MSS. *non quia duorum.*

[e] Sic MSS At editi, *qui, sicut in Evangelio ait, venit in mundum, non solùm &c.*
[f] Vetus cod. Remigianus, *Bassilides.*

fuit quidam etiam Carpocrates, qui negavit istum visibilem mundum à summo Deo creatum, sed à quibusdam virtutibus [a] dæmoniorum: negans etiam Legem quæ per Moysen data est, Deum dedisse. Cerdon postea surrexit, qui primus invenitur dixisse duos deos, unum bonum, & alterum malum, longè ante quàm hæresis Manichæorum emersisset, quorum in hoc furioso deliramento error est notior. Hujus Cerdonis Marcion discipulus fuit. Apelles quoque talia docuit. Fuerunt etiam à quodam Patricio nonnulli Patriciani, [b] vel sunt, similiter adversantes divinis veteribus libris. Hi omnes apertissimè contra Deum sentiunt Legis & Prophetarum, hoc est, Deum verum, à quo factus est mundus. De aliqua istorum hæresi est iste: nam non eum puto esse Manichæum.

40. Sed cujuslibet sit hæretici erroris, vel ipse, vel Fabricius, nescio quis, cujus se gloriatur esse discipulum, quantum ad hunc librum attinet quem misistis, satis ei puto esse responsum. Ea quippe furoris ejus dejecta sunt robora, ex quibus omnes, quas in eo volumine scripsit, blasphemiæ pullularunt, impiissimis in Deum maledictis atque conviciis varia loquacitate frondentes. Quarum omnes singillatim ramos ferire, nimis longum fuit: sed radices ipsæ fuerant amputandæ. Si autem recenseatis quæ contra Faustum Manichæum scripsimus, & contra Adimantum, qui Manichæi sectator cùm ille viveret fuisse jactatur, multa reperietis quæ adversùs istum pariter valeant. Et fortasse si illa legerentur, vel non omnino, vel non multùm necessarium fuisset hæc scribere.

41. Sanè post finem libri, in quo fine paucitatem hominum in suo errore commendat, quia videlicet paucorum est sapientia: quod omnibus hæreticis adversariis Ecclesiæ catholicæ, quæ per omnes terras copiosa fertilitate diffunditur, in sua cuique propria vanitate commune est; omnes enim de paucitate gloriantur, [c] & ut seducere possint multitudinem quærunt: post hunc ergo finem libri, rursus alterius apparet exordium, ejusdem forsitan hominis auctoris, ejusdem tamen quod non dubitatur erroris. Disputare autem cœperat, quòd caro alium haberet fabricatorem, non Deum: unde cùm perpauca dixisset, in ipso exordio cœpta finita sunt. Sed utrùm ipse auctor an scriptor codicis non potuerit implere quod cœperat, nescio. De hac tamen dementia hominum non considerantium quid loquantur, adversùs Manichæos multa jam scripsimus. Et in hujus ipsius operis initio idonea, quantum existimo, jacta sunt fundamenta, quibus prudens & pius lector intelligat, non ideo subtrahendam carnem operibus Dei, quòd spiritus natura sit potior; nec ideo mala esse ista temporalia, quia meritò eis præponuntur æterna; nec ideo bona terrestria detestanda, quia sunt cælestia meliora: cùm Deus creaverit omnia bona, magnus in magnis, sed non parvus in parvis. Jam illud aliud quod in eodem codice scribi cœperat, Adimanti opus est, illius discipuli Manichæi, qui [d] prænomine Addas dictus est: ubi de utroque Testamento velut inter se contraria testimonia proferuntur versipelli dolositate, velut inde ostendatur utrumque ab uno Deo esse non posse, sed alterum ab altero. Contra hoc autem malignum machinamentum jam olim scripsimus, ut paulò antè commemoravi, & ipsum Opusculum nostrum habere vos credo. Quamvis quædam sint perpauca in fine ipsius operis Adimanti, quibus non respondi: nescio quibus enim, ut fieri solet, incurrentibus, quæ magis videbantur urgere, illa interrupta sic remanserunt. Sed ut dixi, in fine perpauca sunt, quæ si Dominus voluerit, quantocyus explicare curabo.

[a] In MSS. *virtutibus deorum.*
[b] Lov. *qui sunt.* Editi alii, *vel sunt*: his consentiunt MSS. in quibus loco *Patriciani*, legitur *Patricini.*

[c] Ita in MSS. At in editis, *& seducere si possint multitudinem quærunt.*
[d] Sic antiquiores MSS. At editi, *qui proprio nomine Addas.*

IN SUBSEQUENTES SCRIPTIONES,

Libri II. Retractationum Caput XLIV.

Inter [e] hæc Orosii cujusdam Hispani presbyteri Consultationi de Priscillianistis, & de quibusdam Origenis sensibus quos catholica fides improbat, quanta potui brevitate ac perspicuitate respondi: cujus Opusculi titulus est, *Ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas.* Et ipsa enim Consultatio responsioni meæ à capite adjuncta est. Hic liber sic incipit: *Respondere tibi quærenti, dilectissime fili Orosi.*

[e] Hæc illa in Retractationibus proximè antè notata, sive tempora, sive Opuscula, inter quæ se Orosii Consultationi de Priscillianistis & Origenistis respondisse testatur Augustinus, incidunt in Christi annum circiter 415.

CONSULTATIO *sive* COMMONITORIUM OROSII AD AUGUSTINUM, DE ERRORE PRISCILLIANISTARUM ET ORIGENISTARUM.

Beatissimo patri AUGUSTINO Episcopo OROSIUS.

JAM *quidem suggesseram sanctitati tuæ, sed Commonitorium suggestæ rei tunc offerre meditabar, cùm te expeditum animo ab aliis dictandi necessitatibus esse sensissem. Sed quoniam domini mei, filii tui, Eutropius & Paulus episcopi, eadem qua & ego* * *puer vester, salutis omnium utilitate permoti, commonitorium jam dederunt de aliquantis hæresibus, nec tamen omnes significarunt; necesse fuit me festinatò edere & coacervare in unum omnes perditionum arbores cum radicibus & ramis suis, & offerre ignienti spiritui tuo, ut tu viso agmine perspectàque nequitià, permetiaris* [a] *quam possis dispositionem adhibere virtutis. Tu tantùm beatissime pater, malignas aliorum plantationes vel insertiones erue atque succide, & veram sparge sementem, nobis de tuis fontibus rigaturis. Ego testem Deum spondeo, & incrementum operis tui spero, quia terra illa quæ nunc ingratos fructus* [b] *insincerè culta exhibet, si eam de manna illo recondito tu apud me mandando & replendo visitaveris, usque in centesimum fructum profusà aliquando liberiùs ubertate proficiet. Per te Dominus Deus noster, per te, inquam, beate Pater, quos castigavit in gladio, emendet in verbo. Ad te per Deum missus sum; de te per eum speravi, dum considero qualiter actum est, quòd huc venirem. Agnosco cur venerim: sine voluntate, sine necessitate, sine consensu de patria egressus sum, occulta quadam vi actus, donec in istius terræ littus allatus sum. Hic demum in eum resipui intellectum quòd ad te venire mandabar. Impudentem non judices, si accipis confitentem. Fac me ad* [c] *dilectam dominam meam idoneum negotiatorem inventà margarità, non fugitivum servum eversà substantià reverti. Dilacerati graviùs à doctoribus pravis, quàm à cruentissimis hostibus sumus. Nos confitemur offensam, tu pervides plagam: quod solum superest, adjuvante Domino largire medicinam. Breviter ergo & quid antè malè plantatum convaluit, & quid postea pejùs insertum prævaluit, ostendam.*

* f. presbyter.

c Matth. 13. 46.

2. *Priscillianus, primùm in eo Manichæis miserior, quòd ex veteri quoque Testamento hæresim confirmavit, docens animam quæ à Deo nata sit, de quodam promtuario procedere, profiteri ante Deum se pugnaturam, instrui* [d] *adhortatu angelorum: dehinc descendentem per quosdam circulos à principatibus malignis capi, & secundùm voluntatem victoris principis in corpora diversa contrudi, eisque adscribi chirographum. Unde & Mathesim prævalere firmabat, asserens quòd hoc chirographum solverit Christus, & affixerit cruci per passionem suam: sicut* A *ipse Priscillianus in quadam epistola sua dicit:* " *Hæc prima sapientia est, in animarum typis divinarum virtutum intelligere naturas, & corporis dispositionem. In qua obligatum cælum videtur & terra, omnesque principatus sæculi videntur adstricti sanctorum dispositiones superare. Nam primum Dei circulum & mittendarum in carne animarum divinum chirographum, Angelorum & Dei & omnium animarum consensibus fabricatum Patriarchæ tenent,* [e] *qui contra formalis militiæ opus possident: & reliqua.* " B *Tradidit autem nomina Patriarcharum membra esse animæ, eo quòd esset Ruben in capite, Juda in pectore, Levi in corde, Benjamin in femoribus: & similia. Contrà autem in membris corporis, cæli signa esse disposita, id est, arietem in capite, taurum in cervice, geminos in brachiis, cancrum in pectore, &c. Volens subintelligi tenebras æternas, & ex his principem mundi processisse. Et hoc ipsum confirmans ex libro quodam, qui inscribitur Memoria Apostolorum, ubi Salvator interrogari à discipulis vide-* C *tur secretò, & ostendere, quia de parabola Evangelica quæ habet,* Exiit seminans seminare semen suum, *non fuerit seminator bonus: asserens, quia si bonus fuisset, non fuisset negligens, non vel secus viam, vel in petrosis, vel in incultis jaceret semen: volens intelligi hunc esse seminantem, qui animas captas spargeret in corpora diversa quæ vellet. Quo etiam in libro de principe humidorum & de principe ignis plurima dicta sunt, volens intelligi, arte, non potentià Dei, omnia bona agi in* D *hoc mundo. Dicit enim esse virginem quamdam lucem, quam Deus, volens dare pluviam hominibus, principi humidorum ostendat: qui dum eam apprehendere cupit, commotus consudet, & pluviam faciat, & destitutus ab ea, mugitu suo tonitrua concitet. Trinitatem autem solo verbo loquebatur: nam unionem absque ulla exsistentia aut proprietate asserens, sublato* [f] *&, Patrem, Filium, & Spiritum-sanctum, hunc esse unum Christum dicebat.*

E 3. *Tunc duo cives mei, Avitus, & alius Avitus, cùm jam tam turpem confusionem per se ipsam veritas sola nudaret, peregrina petierunt. Nam unus Ierosolymam, alius Romam profectus est. Reversi, unus retulit Origenem, alius Victorinum: ex his duobus, alter alteri cessit: Priscillianum tamen ambo damnarunt. Victorinum parum novimus; quia adhuc penè ante editiones suas, Victorini sectator cessit Origeni. Cœperunt ergo ex Origene magnifica plura proponi, quæ ex modica occasione veritas ipsa* F *præcederet. Didicimus enim de Trinitate doctrinam satis sanam, omnia quæ facta essent, à Deo facta esse, & omnia bona valde, & facta de nihilo: tunc deinde Scripturarum* [g] *solutiones satis sobrias.*

[a] Vaticani codices, *qua possis dispositione studium adhibere virtutis.*

[b] Editi, *in sincera cultura exhibet, si eamdem anno illo recondito apud te mandando.* Castigantur subsidio MS. Sigiramnensis, seu S. Cigiranni.

[c] Editi, *dilectum dominum meum.* At MSS. *dilectam dominam meam*: patriam scilicet, ad quam reverti cupit.

[d] Ita Vaticani MSS. At editi *adoratu.*

[e] Sola editio Lov. *qua.*

[f] In Vaticanis MSS. *sublato & Patre, Filium &c.*

[g] In iisdem codicibus, *solutione satis sobria, omnia hæc &c.*

Omnia

Omnia hæc statim à sapientibus fideli pristinorum expurgatione suscepta sunt. Remansit sola offensa de nihilo. Credere enim persuasum erat esse animam: non tamen persuaderi poterat, factam esse de nihilo; argumentantes, quia voluntas de nihilo esse non possit. Hoc penè usque [a] ad nunc manet. Isti verò Aviti duo, & cum his sanctus Basilius Græcus qui hæc beatissimè docebant, quædam ex libris ipsius Origenis non recta, ut [b] nuper intelligo, tradiderunt. Primùm omnia ante quàm facta apparerent, semper in Dei sapientia facta mansisse dicentes, hoc verbo: Deus enim quæcumque fecit faciendo non cœpit. Deinde dixerunt angelorum, principatuum, potestatum, animarum ac dæmonum, unum principium, & unam esse substantiam: & vel archangelo, vel animæ, vel dæmoni locum pro meritorum qualitate datum esse, utentes hoc verbo: Majorem locum minor culpa promeruit. Mundum novissimè ideo esse factum, ut in eo animæ purgarentur, quæ antè peccaverunt. Ignem sanè æternum, quo peccatores puniantur, neque esse ignem verum, neque æternum, prædicaverunt, dicentes, dictum esse ignem, propriæ conscientiæ punitionem: æternum autem juxta etymologiam Græcam, non esse perpetuum, etiam Latino testimonio adjecto; quia dictum sit, in æternum, & in sæculum sæculi postposuerit æterno: (Matt. 9. 6. & 10. 16. &c.) ac sic omnes peccatorum animas post purgationem conscientiæ in unitatem corporis Christi esse redituras. Voluerunt etiam de diabolo asserere, sed non prævaluerunt: eo quòd cùm substantia in eo bona facta perire non possit, exusta in totum malitia diaboli aliquando salvandam esse substantiam. De corpore verò Domini sic tradiderunt: quia cùm usque ad nos veniens Filius Dei post tot millia annorum, otiosus eò usque non fuerit, sed prædicans remissionem angelis, potestatibus, atque universis superioribus, cùm qualitatem formæ eorum quos visitaret assumeret, usque ad palpabilitatem carnis assumtionis specie [c] transivisse: hoc passione & resurrectione determinans, rursus donec usque ad Patrem veniret adscendendo tenuasse: ita neque depositum [d] umquam fuisse corpus, nec in corpore ullo regnantem circumscribi Deum. Creaturam quoque subjectam corruptioni, non volentem, [e] intelligendam esse dicebant, (Rom. 8. 20.) solem & lunam & stellas; & hæc non elementarios esse fulgores, sed rationales potestates: præbere autem servitium corruptioni, propter eum qui subjecit in spe.

4. Hoc, sicut retinere potui, breviter expositum est, ut perspectis omnibus morbis medicinam adhibere festines. Est veritas Christi in me, quia propter venerabilem reverentiam sanctitatis tuæ esse impudens non auderem, nisi evidenti judicio & ordinatione Dei ad illius tanti & talis populi, cui sicut peccanti plaga imposita est, sic post plagam cura debetur, remedia proferenda te electum, me missum esse cognoscerem. Memor mei, beatissime Pater, multorumque qui mecum velut ros eloquium tuum ut super eos descendat exspectant, esse dignare.

[a] Vaticani codices, *usque adhuc manet.*
[b] Sic MSS. At editi, *ut nunc perintelligunt.*
[c] Edit. Amerbachii & Erasmi, *specie crassius se hac passione &c.*
[d] Vaticani MSS. cum Ar. & Er. *usquam fuisse.*
[e] Am. & Er. *intellectam esse.*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI AD OROSIUM CONTRA PRISCILLIANISTAS ET ORIGENISTAS,

LIBER * UNUS.

* Scriptus anno Christi 415.

CAPUT I.

RESPONDERE tibi quærenti, dilectissime fili Orosi, nec ad omnia debeo, quæ in tuo Commonitorio posuisti, nec omnino non debeo, ne studium tuum, quod mihi gratissimum est, contemsisse videar, & ob hoc intemperanter offendam. Nam in quibusdam Opusculis nostris, quæ vel legisti, vel legere poteris, multa dicta sunt, quæ valeant adversùs hæresim Priscillianistarum: quamvis non mihi eos proposuerim refellendos; sed cùm aliud agerem, etiam hoc me egisse nunc intelligo, quando ex te audio quid illi sentiant. Quod enim est adversùs Manichæos multis à me locis de anima disputatum, quæ licèt secundùm quemdam modum suum sit immortalis, tamen in deterius deficiendo & in melius proficiendo mutabilis esse convincitur, & per hoc non esse de Dei substantia dilucidissimè ostenditur, simul quoque Priscilliani dogma subvertit. Hoc enim uno firmissimè constituto, quod & verissimum est, & in se ipso unusquisque admonitus facillimè agnoscit, neque illi, neque isti inveniunt unde suas fabulas texant. Quid autem opus est ire per amputandos ramos loquacissimi erroris, cujus radicem effodere atque exstirpare compendium est; cùm præsertim & ipse gratuleris, jam illa fabulosissima deliramenta apud vos esse convicta?

CAPUT II.

2. SED de anima quæstionem adhuc usque versari, utrùm eam Deus, (quoniam particulam vel defluxionem ejus non esse jam constat,) ex nihilo creasse dicendus sit, eo quòd durum & impium videatur, voluntatem Dei dicere nihil esse, quo volente creata est: hoc quidem jam non pertinet ad redarguendam Priscilliani sacrilegam vanitatem. Sive enim ex nihilo facta sit anima, sive hoc propterea dicendum non sit, quia Dei voluntate facta est, quæ voluntas utique non est
a nihil: tamen quia facta [a], & Dei natura non est, profectò hæresis illa refellitur, quæ animam
b primitus naturam Dei esse contendit, ut habeat unde [b] concinnet ibi quidquid aliud falsitatis ad-
A jungit. Verùm quia & istam quæstionem sperne re & indiscussam relinquere non oportet; quærendum est ab istis, qui propterea nolunt animam ex nihilo factam credere, ne voluntatem Dei qua facta est nihil esse asserant, quærendum est ergo ab eis, utrùm nullam creaturam ex nihilo factam esse fateantur. Si enim id putant, verendum est ne aliam quamdam naturam conentur inducere, quæ neque Deus sit, nec tamen nihil sit; quam velut materiam sibi subjectam nisi Deus haberet,
B unde faceret quidquid fecit invenire non posset. Nam dum quæritur unde creaturam suam Deus fecerit, quædam materies quæritur: sicuti est fabro lignum, vel quodlibet corpus, quod nisi habuerit, ea facere quæ ab ejus arte expetuntur, omnino non poterit. Cùm ergo respondetur, ex nihilo: quid respondetur, nisi nullam ei subjectam fuisse materiam, quam ipse non fecerat, ut haberet unde faceret, si quid vellet, & quam nisi haberet, facere non valeret? Materies quip-
C pe mundi, quæ in rebus mutabilibus utcumque dignoscitur, ab ipso constituta est, à quo constitutus est mundus. Quapropter etsi fecit aliquid Deus aut facit ex alia quacumque re; non tamen ex ea re fecit aut facit, quam ipse non fecerit. Quamobrem sequestratâ paululùm animæ naturâ, si fatentur Deum aliquid fecisse de nihilo, adtendant & videant, quidquid illud est, eum voluntate fecisse; non enim aliquid fecisset invitus: nec tamen ideo eamdem voluntatem nihil
D esse, quia voluntate ab illo aliquid ex nihilo factum est. Cur ergo de anima timent dicere, quod de aliis quibuslibet rebus non dubitant dicere? Aut si animam tantummodo voluntate Dei perhibent factam, cetera eum non voluntate fecisse contendunt, quid absurdius, quid insanius dici potest? Quòd si omnia quæ fecit, voluntate utique fecit; nec tamen cùm hoc dicimus eamdem voluntatem nihil esse dicimus: hoc & de anima
E accipiant.

CAPUT III.

3. CUM enim dicitur, Deus ex nihilo fecit: nihil aliud dicitur, nisi, non erat unde faceret, & ta-

[a] MSS. *quia facta est, Dei natura non est.*

[b] In Victorinis aliisque nonnullis codicibus, *connectat.*

men quia voluit fecit. Usque adeo igitur in eo A quod ex nihilo fecit, voluntas non nihil dicitur, ut ipsa præcipuè commendetur. Nam cui dicitur, *Subest enim tibi cùm voles posse*: sive adsit unde fiat, sive non adsit; sat est voluntas, ubi summa est potestas. Quomodo ergo in eo quod de nihilo creatur, voluntas creantis nihil esse perhibetur; cùm propterea de nihilo creari aliquid possit, quia voluntas creantis etiam sine materia sibi sufficit. Quòd si fortè, non solùm animam, sed nullam omnino creaturam volunt fateri ex nihilo B factam, ideo quoniam quidquid Deus fecit, voluntate fecit, quæ voluntas utique non est nihil: respiciant unde secundùm corpus factus sit homo. Certè enim, sicut Scriptura testatur, eum de limo vel de pulvere terræ Deus fecit, & procul dubio voluntate fecit: nec tamen voluntas Dei pulvis aut limus est. Sicut ergo in eo quod ex limo factum est, quamvis voluntate sit factum, non est voluntas limus; ita in eo quod ex nihilo factum, quamvis voluntate sit factum, non est vo- C luntas nihil.

Sap. 11. 18.

Gen. 2. 7.

CAP. IV.

4. JAM verò quod dolendum addidisti, ex Priscilliani hæresi ad errorem Origenis apud vos homines fuisse delapsos, nec ab illa peste potuisse sanari, nisi & ipsa medicina morbidum aliquid intulisset; non est quidem dolor iste culpandus: veritas enim debuit, non falsitas pellere falsitatem; nam hoc, mutare est malum, non evitare. Verumtamen quia de ipso Deo creaturarum omnium conditore, hoc est, de ipsa coæterna & in- D commutabili Trinitate, ab eis qui ad vos libros Origenis attulerunt, id traditum esse commemoras quod veritas habet; contra quam veritatem Priscillianus Sabellianum antiquum dogma restituit, ubi ipse Pater qui Filius, qui & Spiritus-sanctus perhibetur, hoc iste pejor, quòd etiam de anima ita sentit, ut non eam propriam velit habere naturam, sed de ipso Deo tamquam particulam defluere, & tam deformiter inquinari atque in deterius commutari cum Mani- E chæis audeat affirmare: non parum boni ex libris illis provincia vestra percepit, in ea re maximè in qua capitaliter erratur; de Creatore quippe, non de creatura, tam falsa & tam nefaria sentiuntur. Sive ergo in hanc fidem qui deviaverant restituti sunt, sive qui eam nondum noverant, illarum disputationum lectione didicerunt, hoc se gaudeant didicisse quod sanum est. Quod autem & in eis erroris est, quamquam te cognovisse jam videam: tamen quemadmodum contra F talia differatur, ibi meliùs discere poteris, ubi error ipse & olim exortus est, & non olim proditus.

CAPUT V.

5. QUANTUM possum tamen etiam ego commoneo, ut de diaboli angelorumque ejus correctione & in pristinum statum reparatione sapere nihil audeas: non quia diabolo & dæmonibus invidemus, & eo modo quasi vicem malevolentiæ rependimus, cùm illi non ob aliud nisi invidentiæ stimulis agitati, nostra itinera quibus in G Deum tendimus perturbare conentur; sed quia ultimæ sententiæ summi & veracissimi Judicis, ex nostra præsumtione addere nihil debemus. Ipse enim se similibus eorum dicturum esse prædixit, *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* Nec movere debet, ut hoc loco æternum pro diuturno accipiamus, quòd alibi

Matth. 25. 41.

A scriptum est, *In æternum & in sæculum sæculi.* Latinus quippe interpres noluit dicere, In æternum & in æternum æterni. Sed quoniam id quod αἰὼν Græcè dicitur, & sæculum & æternum interpretari potest, commodiùs alii interpretes transtulerunt, *In sæculum & in sæculum sæculi.* Sed non hoc dictum est ubi dictum est, *Ite in ignem æternum.* Non enim dictum est αἰῶνα, sed αἰώνιον: quod si à sæculo declinatum esset, sæculare Latinè diceretur, non æternum, quod nemo inter- B pres umquam ausus est dicere. Quapropter licèt Latinè sæculum cum aliquo fine intelligatur, æternum verò nisi id quod sine fine est, non soleat appellari; αἰὼν autem Græcè aliquando æternum, aliquando sæculum significare intelligatur: tamen quod ex hoc nomine derivatur & appellatur αἰώνιον, nec ipsi Græci, quantum existimo, solent intelligere, nisi id quod non habet finem. Nos autem sive αἰῶνα sive αἰώνιον non solemus dicere nisi æternum; sed αἰῶνα dicimus C & sæculum, αἰώνιον autem non nisi æternum. Quamvis quidam interdum etiam æternale audeant dicere, ne Latinæ linguæ deesse videatur ab eodem nomine derivatio.

6. Et fortasse quidem secundùm morem Scripturarum inveniant isti aliquid etiam αἰώνιον dictum, quod sine fine non sit, sicut Deus in libris veteris Testamenti assiduè dicit, *Hoc vobis erit legitimum æternum*; quod Græcus habet αἰώνιον: cùm de talibus sacramentis eo modo sæpe præcipe- D ret, quæ finem fuerant habitura; quamquam si diligentiùs dicta intelligantur, ea fortasse quæ illis sacramentis significabantur, finem non erant habitura. Ita enim, ne longiùs abeam, dicimus æternum Deum, non utique istas duas brevissimas syllabas, sed quod eis significatur. * Et dixit Apostolus æterna tempora priora & antiqua, quod in Græco legitur πρὸ χρόνων αἰωνίων. Ad Titum enim scribens ait, *Spem vitæ æternæ quam promisit non mendax Deus ante tempora æterna.* E Cùm autem retrorsum tempora à constitutione mundi habere videantur initium, quomodo sunt æterna, nisi quia æterna dixit quæ ante se non habent ullum tempus?

Exodi 28. 43. Levit. 16. 34. & cap. 17. 7. Num. 10. 8. & cap. 18. 8. & 23.

* CAPUT VI.

2. Tim. 1. 9. Tit. 1. 2.

7. Sed quisquis prudenter advertit quod dictum est, *Ite in ignem æternum*, illud esse dictum quod non habet finem, à contrario probat eo ipso loco Evangelico de vita æterna quam justi accepturi sunt: non enim & ipsa habet finem. Ita enim concludit: *Ibunt illi in ambustionem æternam, justi F autem in vitam æternam.* In utroque Græcus αἰώνιον habet. Si misericordia nos provocat credere, non futurum impiorum sine fine supplicium; quid de præmio justorum credituri sumus, cùm in utraque parte, eodem loco, eadem sententiâ, eodem verbo pronuntietur æternitas? An iterum etiam justos ex illa sanctificatione & vita æterna in peccatorum immunditiam atque in mortem relapsuros esse dicemus? Absit hoc à Christianæ fidei sanitate. Utrumque igitur sine fine dictum G est æternum, hoc est, αἰώνιον: ne cùm diaboli pœnas dolemus, de regno Christi dubitemus. Postremò si æternum & æternale, hoc est, αἰὼν & αἰώνιον sub utroque intellectu in Scripturis poni solet, aliquando sine fine, aliquando cum fine: quid de illis Prophetæ verbis responsuri sumus, ubi scriptum est, *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur?* Qualiscum-

Matth. 25. 41.

Ibidem 46.

Isai. 66. 24.

que pœna significata sit nomine vermis atque ignis; certè si non morietur nec exstinguetur, sine fine prædicta est: nec aliud agebat Propheta, cùm hoc diceret, nisi ut eam sine fine prædiceret.

Caput VII.

Iohan. 1. 1.

8. De regno etiam Christi, non secundùm id quod in principio Verbum Deus apud Deum; nam illinc nemo umquam dubitavit, quòd sit rex omnium sæculorum: sed secundùm hominis susceptionem & mediatoris sacramentum & ex virgine incarnationem, apertissimè dictum est, quòd finem non sit habiturum, ubi Angelus loquens ad Mariam matrem futuram virginemque mansuram, ait inter cetera: *Hic erit magnus, & filius Altissimi vocabitur; & dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni ejus non erit finis.* (Luca 1. 32.) Secundùm quid *regni ejus non erit finis*, nisi secundùm id quod *regnabit in domo Iacob?* Nam hoc quod ait, *in æternum*; propter ipsam ambiguitatem exposuit addendo, *regni ejus non erit finis*: ne quisquam æternum hîc sic acciperet, quemadmodum sæculum finem quandolibet habiturum. Numquid autem regnum in domo Jacob & in sede David intelligi potest, nisi in Ecclesia & in eo populo qui est regnum ejus? de quo etiam dicit Apostolus, *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri*, (1. Cor. 15. 24.) id est, cùm perduxerit sanctos suos ad contemplationem Patris; utique & ad suam, secundùm id quod Deus est æqualis Patri. Non enim sic tradit, ut ipse amittat: quia & *Pater dedit Filio habere vitam in semetipso*, (Iohan. 5. 26.) nec utique amisit ipse. Ac per hoc si regni ejus non erit finis, profectò sancti ejus qui sunt regnum ejus, cum illo sine fine regnabunt. Quod autem illo loco dicit Apostolus, *Deinde finis cùm tradiderit regnum Deo & Patri*; ibi finem, non consumentem, sed perficientem significat: sicut dictum est, *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti*; (Rom. 10. 4.) quo lex perficiatur, non quo aboleatur. Quod & illic significat, ubi ait, *Non veni legem solvere, sed adimplere.* (Matth. 5. 17.)

Caput VIII.

9. Quod autem dicunt de rationalibus creaturis, id est, sanctis Angelis & immundis dæmonibus, & ipsis animabus hominum, quòd majorem locum minor culpa promeruerit, qua impudentiâ conentur Ecclesiæ Christi persuadere, non video. Meliùs itaque credimus, Deum non peccatis rationalium spirituum adductum esse ad fabricam mundi, ne illa sequantur [a] absurda, quòd [b] duos soles, vel tres, vel quatuor, vel quotquot libet habere nobis esset necesse, si plurimum spirituum per liberum arbitrium tanta culpa præcederet, quanta illos in similibus corporum cælestium globis oporteret includi: sed factum esse mundum Dei bonitate, magnum, bonum, à summo & non facto bono; in quo fierent omnia bona valde secundùm naturam, & aliis alia meliora, à summis creaturis usque ad infima distinctis gradibus ordinata, ut eo modo essent omnia, dum non essent sola potiora, & haberent ejus numeri terminum, quem constituendum apud se vidit omnium naturarum creaturarum conditor Deus, qui ea non facta didicit, sed noverat esse facienda. Unde illud quòd aiunt, in ejus sapientia jam fuisse facta omnia, ante quàm in istas formas & modos proprios proferrentur, atque in suis ordinibus apparerent, non sobriè dicitur. Facta enim quando essent, ante quàm facta essent? Sed in Dei sapientia omnium faciendarum rerum rationes esse potuerunt, non tamen factæ. Omnia enim per ipsam facta sunt, non & ipsa facta est: quia & ipsa est Verbum de quo dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt.* (Iohan. 1.) Noverat ergo Deus omnia quæ fecit ante quàm faceret. Non enim possumus eum dicere ignorata fecisse, & ea non nisi facta didicisse; nescisse quid faceret, sed scisse quod fecit. Hoc enim si de aliquo artifice homine diceremus, insipientissimè saperemus. Noverat ergo ea facienda, non facta: noverat ut faceret, non quia fecerat. Proinde quamvis jam nota essent, quia nisi à sciente non fierent; non tamen facta * esse cœperunt, quæ ut [c] fierent sciebantur ante quàm fierent.

10. Cùm autem veritas, quæ neque opinatur incognita, nec aliquem fallit, purgationem nostram, immo verò & perfectionem etiam post resurrectionem corporum spiritalium usque ad Angelorum æqualitatem promittat futuram, (Luca 20.) quomodo dicuntur ipsi sancti Angeli, quibus purgatissimi æquales erimus, adhuc à peccatis suis esse purgandi? Et cùm cælum novum & terram novam polliceatur Deus (Isai. 65.) habitaculum sanctorum atque ab omni labe hujus sæculi purgatorum, qua tandem affirmatur audaciâ, non futurum fuisse mundum, id est, cælum & terram, nisi propter necessitatem purgandorum spirituum rationalium, qui vel in cælo vel in terra non essent nisi pro meritis peccatorum? Quid ergo purgatis opus est cælo novo & terra nova, si purgati ad hoc restituuntur, ut sint quemadmodum fuerunt ante cælum & terram sine cælo & terra? Quod si omnino verum esset, [d] nos usque ad illud quod promittit Scriptura spem nostram tendere deberemus. Et si inde essemus in aliquid melius transferendi, multo rationabiliùs hoc tunc jam ibi positi disceremus, quàm nunc non solùm temere crederemus, verùm etiam impudenter docere conaremur. Quid est autem absurdius, quàm dicere, Cælum & terra non essent, nisi necessaria esset mundi structura purgandis: cùm alterum cælum & alteram terram promittat Scriptura purgatis?

11. Porrò de sole & luna ceterisque sideribus, quòd cælestia sint corpora videmus; quòd animata sint non videmus. De divinis hoc libris legatur, & credimus. Nam testimonium ex Apostoli epistola quod ab eis dici solere posuisti, etiam de solis hominibus intelligi potest; quoniam in unoquoque homine est omnis creatura, non universaliter sicut est cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, sed generatim quodam modo: quia & rationalis in illo est, quam vel probantur habere Angeli, vel creduntur; &, ut ita dicam, sensualis, qua & bestiæ non carent; utuntur enim & sensibus & sensualibus motibus ad appetenda utilia & vitanda contraria; & vitalis privata sensu, qualis adverti in arboribus potest; nam & in nobis sine sensu nostro fiunt corporis incrementa, & capilli nec cùm præciduntur sentiunt, & ta-

[a] Magna hîc in Amerbachii & Erasmi editionibus lacuna est, detractis sequentibus plus sexaginta versibus, quos tamen nostri omnes MSS. habent.

[b] Ita Vaticani MSS. At Lov. *quòd duo soles, vel tres, vel quatuor, vel quot libet vobis esset necesse, si plurimum* &c.

[c] Colbertinus codex, *ut rectè fierent.*

[d] Editio Lov. *non usque.* Emendatur ex MSS.

* Hic addit Lov. ...

men crescunt. Jam verò ipsa corporalis creatura evidentiùs apparet in nobis, quæ licèt ex terra facta atque formata sit, insunt tamen illi ex omnibus hujus corporei mundi elementis quædam particulæ ad temperiem valetudinis. Nam & calore membra vegetantur, qui est ab igne, cujus etiam lux per oculos emicat; & aëre venarum discursus, quas arterias vocant, atque spiramenta pulmonis implentur; & humor nisi esset, nulla sputamenta confluerent, vitamque absumeret siccitas. Nam & ipse sanguis humido lapsu alias venas replens, quasi rivis & fluminibus per cuncta diffunditur. Ita nullum est creaturæ genus, quod non in homine possit agnosci: ac sic omnis creatura in eo congemiscit & dolet, revelationem filiorum Dei exspectans; quæ per corporis etiam resurrectionem, etsi non in omnibus hominibus, omnis tamen à corruptionis servitute liberabitur, quia & in singulis omnis est. Et si quo alio modo meliùs potest idem locus Apostolicarum litterarum intelligi: non tamen ex eisdem verbis consequens est, ut solem & lunam & sidera congemiscere credamus, donec in sæculi fine à corruptionis servitute liberentur. *[Rom. 8. 22.]*

Caput IX.

12. Sane quoniam dixi, De divinis libris legatur, & credimus: ne te forsitan fallat quod de libro sancti Job proferre adsolent qui hæc asserunt, ubi scriptum est: *Quomodo erit homo justus coram Domino, vel quomodo se mundabit natus ex muliere? si lunæ præcipit, & non lucet, nec stellæ sunt mundæ ante eum, quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis?* *[Job 25. 4.]* Hinc enim volunt intelligi, & rationalem spiritum habere stellas, & mundas non esse à peccato: sed ideo in cælis esse, quia majorem vel meliorem locum minor culpa promeruit. Non pro auctoritate divina istam sententiam recipiendam esse existimo: non enim eam ipse Job enuntiavit, cui singulare quodam modo testimonium divinitus perhibetur, quòd *non peccaverit labiis suis ante Dominum*; *[Job 1. 22.]* sed unus ex ejus amicis, qui dicti sunt *consolatores malorum omnes*, *[Job 16. 2.]* & divinâ sententiâ reprobati sunt. Sicut autem in Evangelio, quamvis verum sit omnino quòd dicta sint, non tamen omnia quæ dicta sunt vera esse creduntur; quoniam multa à Judæis falsa & impia dicta esse verax Evangelii Scriptura testatur: sic in hoc libro, ubi multæ personæ locutæ esse narrantur, non solùm quid dicatur, sed à quo etiam dicatur considerandum est; ne passim quæ in sancto libro quolibet scripta sunt recipientes, cogamur fateri, quod absit, vera & justa fuisse, quæ marito sancto mulier insipiens suggerebat, ut aliquid adversùs Deum loquens ab illa intolerabili pœna moriendo liberaretur. *[Job 2. 9.]* Quod non ideo dixerim, quia illi amici à Domino reprobati, & ab ipso sancto Dei servo meritò culpati, nihil veri loqui potuerunt: sed quia non omnia quæ locuti sunt, vera putanda sunt. Quamvis enim adversùm Job nihil verum dixerunt, potest tamen etiam ex eorum verbis aliquam sanam sententiam in testimonium veritatis assumere, qui novit sapienter dicta discernere: sed quando inquirentes, probari nobis aliquid volumus testimonio sanctorum eloquiorum, non nobis dicatur credendum esse etiam quod in Evangelio scriptum est, si fortè Evangelista eum hoc dixisse commemorat, cui fides habenda non est. Nam dictum est illic à Judæis Domino Christo, *Nonne verum dicimus, quia Samaritanus es & dæmonium habes?* *[Iohan. 8. 48.]* Quam vocem tanto ampliùs detestamur, quanto nobis Christus est carior: emissam tamen esse à Judæis dubitare non possumus, qui Evangelicam narrationem verissimam credimus. Ita nec Evangelistæ derogamus fidem scribenti, & Judæi vocem blasphemantis exsecramur. Nec solùm impiis & nefandis hominibus, sed nec ipsis in fide parvulis atque adhuc rudibus & indoctis, qui fortè ibi loquentes commemorantur, tamquam canonicæ auctoritati accommodamus fidem. Neque enim quia ille cujus cæci nati oculos Dominus aperuerat, ait, *Scimus quia peccatores Deus non exaudit*, *[Iohan. 9. 31.]* ideo istam sententiam pro Evangelica auctoritate sic debemus accipere, ut ipsis in Evangelio verbis Domini resistamus, qui eum qui dixit, *Domine propitius esto mihi peccatori*, *[Luca 18. 13.]* magis justificatum descendisse de templo, quàm Pharisæum justitias suas commemorantem atque jactantem, divina voce firmavit. Nec succenseat iste recèns illuminatus in carne, quòd eum diximus in suæ fidei tyrocinio, quando adhuc quis esset qui eum sanaverat nesciebat, minùs circumspectam protulisse sententiam, *quia peccatores Deus non exaudit*: cùm ipsi Apostoli Domini, præ ceteris electi & lateribus cohærentes ejusque ore pendentes, multa reperiantur improbanda dixisse, quæ commemorare prolixum est, ita ut beatus Petrus de quibusdam verbis suis, non solùm reprehendi, sed etiam satanas appellari meruerit. *[Matth. 16. 23.]*

Cap. X.

13. Quamquam in comparatione justitiæ Dei, si nec sancti in cælis Angeli justi esse dicantur, non mihi videtur importuna sententia: non quia ut hoc essent, à justitia lapsi sunt; sed quia facti sunt, & Deus non sunt, tantumque spiritalis luminis habere non possunt, quantum habet ille à quo facti sunt. Ibi enim summa justitia, ubi summa sapientia: & hoc Deus est, de quo dictum est, *Soli sapienti Deo.* *[Rom. 16. 27.]* Sed alia quæstio est, quantum justitiæ ipsius capiant Angeli, quantumque non capiant. Cujus enim participatione justi sunt, ejus comparatione nec justi sunt.

Caput XI.

14. Sed alia est, ut dixi, ista quæstio, alia de sideribus & sole & luna, utrùm vel rationales habeant spiritus in his conspicuis corporibus lucidisque: quæ corpora esse qui dubitat, quid sit omnino corpus ignorat. Neque ista multùm ad nos pertinent, ut ea summo studio indagare curemus, quæ remota sunt à sensibus nostris & ab intellectu infirmitatis humanæ, nec in ipsis Scripturis ita posita, ut nobis eorum sit mandata cognitio. Immo verò ne præcipiti suspicione in fabulas sacrilegas irruamus, clamat Scriptura divina, *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris; sed quæ tibi præcepit Dominus, illa cogita semper:* *[Eccli. 3. 22.]* ut magis in istis temeraria præsumtio, quàm cauta ignoratio culpanda videatur. Certè ait Apostolus, *Sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates.* *[Col. 1. 16.]* Et esse itaque Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates in cælestibus apparatibus, firmissimè credo, & differre inter se aliquid indubitata fide teneo. Sed, quo me contemnas, quem magnum putas esse doctorem, quænam ista sint, & quid inter se differant nescio. Nec eâ sanè ignoran-

tiâ periclitari me puto, sicut in obedientia, si Domini præcepta neglexero: & ideo puto Spiritu Dei per auctores nostros, scriptores sanctorum eloquiorum, non plenè exposita, sed raptim tacta atque perstricta; ut si cui fortè tali quales nos sumus, per altiorem revelationem aliquid hujusmodi fuerit demonstratum, non se inferiores fuisse credat eos, per quos nobis canonicarum Scripturarum sancta præconia ministrata sunt. Quantum enim quisque sciendo profecerit, tanto se infra illas litteras inveniet, quas Deus tamquam firmamentum supra omnia humana corda
Rom. 12. 3. constituit. Non itaque opus est *plus sapere*, *sed* A *sapere ad temperantiam, sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei.* Docebunt te ista fortasse doctiores, si ad illos afferas tantam discendi scientiam, quantam sciendi habes curam; ne incognita pro cognitis opineris; ne non credenda credas, vel credenda non credas. Immo docebit ille unus Magister & verus, sive per illos, sive quibus modis voluerit, qui te pro sua Ecclesia laborantem intus inspicit, ubi & hoc in te contulit: ipse reserabit latiùs veritatem, qui pulsantem pervidet, quam donare dignatus est, caritatem.[a]

[a] Hîc desinit Tractatus in melioribus MSS. Reliqui triginta circiter versus qui superadduntur in excusis, translati huc fuerant ex fine epistolæ Augustini ad Hieronymum, olim ordine 28. nunc 166.

Augustini scriptiones aliæ adversùs Priscillianistas hæ sunt:

In 2. Tomo, Epistola CCXXXVII. *ad Ceretium episcopum.*

In 6. Tomo, Contra mendacium liber ad Consentium.

IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

LIBRI II. RETRACTATIONUM CAPUT LII.

b INter[b] hæc venit in manus meas quidam sermo Arianorum, sine nomine auctoris sui. Huic petente atque instante qui eum mihi miserat, quanta potui etiam brevitate ac celeritate respondi, adjuncto eodem sermone à capite responsionis meæ, & adhibitis ad singula numeris, quibus inspectis, quid cui loco responderim, facilè possit adverti. Hic liber post eorum sermonem qui à capite adjunctus est, sic incipit: *Horum præcedenti disputationi hac disputatione respondeo.*

[b] Ipsum tempus indicat Gestorum cum Emerito Donatista apud Cæsaream, de quibus in proximè antecedente Retractationum capite: quæ Gesta consignantur *Honorio* XII. *&* *Theodosio* VIII. *Coss.* Itaque subsequens liber pertinet ad annum Christi 418. In antiquis codicibus titulum habet, *Liber Aurelii Augustini respondentis contra perfidiam Arianorum.* In Retractationum exemplaribus, *Contra sermonem Arianorum.*

SERMO ARIANORUM,

Ubi numeri propterea sunt locis singulis annotati, ut cùm responsio legi cœperit, qui voluerit adtendat, utrùm cuique loco aptè diligenterque responsum sit; quia eosdem numeros habet etiam ipsa responsio, per quos cui loco respondeatur appareat.

DOMINUS *noster Iesus Christus, Deus unigenitus, primogenitus totius creationis.*

2. Voluntate Dei & Patris sui ante omnia sæcula constitutus.

3. Voluntate & præcepto ipsius, cælestia & terrestria, visibilia & invisibilia, corpora & spiritus ex nullis exstantibus, ut essent, sua virtute fecit.

4. Et ante quàm faceret universa, omnium futurorum Deus & Dominus, rex & creator erat constitutus, & omnium futurorum in natura habens B *præscientiam, & in faciendo in omnibus exspectans Patris jussionem: ipse voluntate & præcepto Patris descendit de cœlo, & venit in hunc mundum, sicut ipse ait: Nec enim à me ipso veni, sed ille me misit.* (Iohan. 8. 42.)

5. Et quia de omnibus spiritalibus & rationalibus gradibus, propter [a] *qualitatem & fragilitatem corporis, paulo minùs ab angelis inferior minoratus homo videbatur: ne se vilem speraret, & de* [b] *salute sua desperaret, Dominus Iesus honorans factu-* C *ram suam, dignatus est humanam carnem suscipere; & ostendit, quia non est homo vilis, sed pretiosus, sicut scriptum est: Magnus homo & pretiosus vir. Et ideò solam hominem Patri suo heredem, sibi enim coheredem, facere dignatus est: ut quod minus acceperat in natura, plus haberet in honore.* (Psal. 8. 6. — Prov. 17.)

[a] Ita MSS. Editi verò, propter infirmitatem.

[b] In MSS. & de salute sua.

6. Cùm, inquit, venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum natum ex muliere. (Galat. 4. 4.) *Ipse qui voluntate Patris carnem suscepit, ipse & voluntate & præcepto ipsius in corpore conversatus est, si-* D *cut ipse ait: Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* (Iohan. 6. 38.) *Ipse & voluntate Patris triginta annorum baptizatus, voce & testimonio Patris manifestatus,* (Matth. 3. 16.) *voluntate & præcepto Patris Evangelium regni cælorum prædicabat, sicut ipse ait: Et aliis civitatibus oportet me Evangelium prædicare, in hoc enim missus sum.* (Luc. 4. 43.) *Et: Ipse mihi mandatum dedit quid dicam, aut quid loquar.* (Iohan. 12. 49.) *Et sic voluntate & præcepto Patris ad passionem & mortem properavit, sicut ipse* E *ait: Pater, transeat calix iste à me, non tamen quod ego volo, sed quod tu vis.* (Matth. 26. 39.) *Et Apostolo asserente & dicente: Obediens, inquit, factus Patri usque ad mortem, mortem autem crucis.* (Philip. 2. 8.)

7. Is & in cruce pendens, voluntate & præcepto Patris carnem humanam, quam de sancta virgine Maria suscepit, in manus hominum dereliquit, & divinitatem suam in manus Patris commendavit, dicens, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. (Luca 23. 46.) *Quia Maria moriturum corpus peperit,* F *Deus autem immortalis immortalem filium genuit. Ergo mors Christi non diminutio est divinitatis, sed depositio corporis. Sicuti enim generatio ejus ex virgine non fuit corruptio dealitatis ipsius, sed susceptio corporis, ita & in morte ejus non fuit passio & defectio dealitatis ipsius, sed separatio carnis ejus. Sicuti enim qui indumentum conscindit, induto facit injuriam: ita & qui carnem ejus crucifixerunt, divinitati ipsius contumeliam intulerunt.*

8. Is qui voluntate & præcepto Patris totam dis- G

A *pensationem adimplevit, voluntate & præcepto Patris corpus suum à mortuis suscitavit, & cum ipso corpore, ut pastor cum ove, & sacerdos cum oblatione, & rex cum purpura, & Deus cum templo à Patre assumtus est in gloriam.*

9. Is qui voluntate Patris descendit & adscendit, voluntate & præcepto Patris [c] *sedet ad dexteram ejus, audiens Patrem sibi dicentem, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* (Psal. 109. 1.) *Is qui voluntate & præcepto Patris sedet ad dexteram ejus, is voluntate & præcepto Patris in consummatione sæculi venturus est, Apostolo vociferante & dicente: Et ipse, inquit, Dominus in jussu, in voce Archangeli, & in tuba Dei, descendet de cælo.* (1. Thess. 4. 15.) *Is qui voluntate & præcepto Patris* [d] *veniet, voluntate & præcepto Patris judicaturus est totum mundum in æquitate, & redditurus singulis secundùm fidem & opera sua, sicut ipse ait: Pater judicat neminem, sed omne judicium Filio dedit.* (Iohan 5. 22.) *Item: Sicuti audio, judico, & judicium meum verum est, quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* (Ibidem 30.) *Unde & in judicando Patris præsentiam præponit, & suam divinam dignitatem & potestatem secundam postponit, dicens, Venite benedicti Patris mei.* (Matth. 25. 34.) *Ergo justus judex est Filius: judicantis verò honor & auctoritas, Patris imperiales leges; sicuti & Spiritus-sancti officiosa advocatio & consolatio, unigeniti Dei justi judicis est dignitas.*

[c] MSS. hic & infrà habent, sedit.

[d] Sic MSS. At editi, venit.

10. Ergo Filius à Patre est genitus: Spiritus-sanctus per Filium est factus.

11. Filius Patrem prædicat: Spiritus-sanctus Filium annuntiat.

12. Primum & præcipuum opus est Filii, genitoris gloriam revelare: primum & præcipuum est opus Spiritus-sancti, in animas hominum Christi dignitatem manifestare.

13. Filius testis est Patris: Spiritus testis est Filii.

14. Filius mittitur à Patre: Spiritus mittitur à Filio.

15. Filius minister est Patris: Spiritus-sanctus minister est Filii.

16. Filius jubetur à Patre: Spiritus-sanctus jubetur à Filio.

17. Filius subditus est Patri: Spiritus-sanctus subditus est Filio.

18. Filius, quæ jubet Pater, hæc operatur: Spiritus-sanctus, quæ mandat Filius, hæc loquitur.

19. Filius adorat & honorat Patrem: Spiritus-sanctus adorat & honorat Filium: ipso Filio dicente, Pater, ego te honorificavi super terram, opus quod dedisti mihi consummavi. (Iohan. 17. 4.) *Et de Spiritu-sancto ait, Ille me honorificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.* (Iohan. 16. 14.)

20. Filius à se non potest facere quidquam, sed in omnibus Patris exspectat nutum. (Iohan. 5. 19.) *Spiritus à se non loquitur, sed in omnibus Christi exspectat præceptum: Non, inquit, à se loquetur, sed quæcumque audierit loquetur, & ventura annuntiabit vobis.* (Iohan. 16. 13.)

21. Filius pro nobis interpellat Patrem: Spiritus pro nobis postulat Filium.

22. Totius bonitatis & sapientiæ & virtutis Patris viva & vera, propria & condigna imago est Filius;

totius sapientiæ & virtutis Filii manifestatio est Spiritus.

23. Non est pars nec portio Patris Filius, sed proprius & dilectissimus, perfectus & plenus unigenitus Filius. Non est pars nec portio Filii Spiritus, sed primum & præcipuum opus unigeniti Dei præ ceteris universis.

24. Pater major est Filio suo: Filius incomparabiliter major & melior est Spiritu.

25. Pater Deus & Dominus est Filio suo: Filius Deus & Dominus est Spiritui.

26. Pater immobiliter & impassibiliter volens Filium genuit: Filius sine labore & fatigatione sola virtute sua Spiritum fecit.

27. Filius ut sacerdos adorat Deum suum, & ab omnibus adoratur ut Deus & creator omnium: Pater verò solus nullum adorat, quia nec majorem, nec æqualem habet quem adoret: nulli gratias agit, quia nullius beneficium consecutus est; omnibus ut essent ob bonitatem suam donavit, ipse quod est à nemine accepit. Ergo hæc trium substantiarum, Patris, & Filii, & Spiritus-sancti distinctio, & trium rerum, Dei ingeniti, & Dei unigeniti, & Spiritus advocati differentia: & Pater Deus & Dominus est Filio suo, & omnium quæ per virtutem Filii voluntate ipsius facta sunt: Filius minister & summus sacerdos est Patris sui; omnium verò operum suorum Dominus & Deus est, Patre volente.

28. Et sicuti nemo potest sine Filio ad Patrem transire, ita & nemo potest sine Spiritu-sancto Filium in veritate adorare: ergo in Spiritu-sancto adoratur Filius.

29. Per Filium glorificatur Pater.

30. Spiritus-sancti opus & diligentia est sanctificare, & sanctos custodire, & non solùm rationabilia, ut quidam putant, sed & irrationabilia plura sanctificare: & eos qui ceciderunt propter suam negligentiam, ad pristinum statum reparare; ignorantes docere, obliviscentes admonere, peccantes arguere, pigros hortari de salute sua cogitare & sollicitè agere, errantes ad viam veritatis deducere, infirmos curare, & fragilitatem corporis per alacritatem animæ continere, & ad amorem pietatis & castitatis confirmare, & omnes illuminare; super omnia fidem & caritatem præbere singulis, pro studio quoque & diligentia, pro sinceritate & simplicitate mentis, pro mensura fidei & merito conversationis gratiam ad utilitatem dividere, & unusquisque in quo opere & proposito fuerit habilis, in ipso ordinare.

31. Alium esse à Filio, & naturà & ordine, gradu & affectu, dignitate & potestate, virtute & operatione: sicut & Filius naturà & ordine, gradu & affectu, divina dignitate & potestate, unigenitus Deus alius est ab ingenito Deo.

32. Impossibile ergo est unum eumdemque esse Patrem & Filium, generantem & nascentem, cui testimonium perhibetur & eum qui testimonium perhibet, majorem & eum qui majorem confitetur, eum qui ad dexteram sedet & stat & eum qui sedis dedit honorem, eum qui missus est & eum qui misit; nec discipulum & doctorem, ut ipse docuit dicens, Sicut docuit me Pater, sic loquor: similem & imitatorem, & eum cujus est similis & imitator; eum qui orat, & qui exaudit; eum qui gratias agit, & qui benedicit; eum qui suscepit mandatum, & eum qui dedit mandatum, & ministrum præcipienti, supplicem eminenti, subditum superiori, primogenitum sempiterno, unigenitum ingenito, sacerdotem Deo unum atque eumdem esse. Iohan. 8. 28.

33. Sed & Deus sine principio præscius erat se unigeniti Dei pueri sui patrem futurum: Deum autem se futurum numquam præscivit, quia ingenitus est, & numquam cœpit nec præscire, nec scire. Quid est autem præscientia, nisi futurorum scientia? Pater autem generando Filium, ab ipso Filio est nuncupatus; & ipso revelante, ab omnibus Christianis Deus & Pater unigeniti Dei est cognitus, & magno major & bono melior est manifestatus.

34. Et quia Homousiani dicunt Salvatorem nostrum humilitatis gratià hæc omnia de Patris præscientia, & de sua subjectione esse locutum, nos verò Christiani credimus Patre imperante & Filio obtemperante hæc omnia esse eum locutum: dicimus & probamus quòd hæretici ex suis dictis arguuntur & reprehenduntur. Si enim se humiliavit, ipsa humilitas ejus obedientiam ostendit: ipsa verò obedientia alium suprà eminentem, alium subsistentem & subjectum declarat, sicuti ait Apostolus, Humiliavit se obediens factus Patri usque ad mortem. Et ipsa humilitas ejus, veritas est, non falsitas. Quis enim vel quando sapiens contentus est se humiliare, nisi habeat majorem & meliorem cui festinet per humilitatem placere? Et ego, inquit, quæ placita sunt ei facio semper. Semel enim ante omnia sæcula voluntate Dei natus, ad voluntatem ipsius omnia operatur. Si autem se humiliavit, & mentitus est, quod absit; & si veritas mentitur, quod impossibile est, ubi quis quærat veritatem? Sed veritas nec mentitur, nec variatur, qui ob hoc venit ut veritatem doceret: qui non est ignorantiæ doctor, sed veritatis magister, ut ipse dixit: Nolite vobis vocare magistros super terram, unus est enim magister vester Christus. Si autem dixerint quia propter incarnationem suam humilians se super terram, propter homines hæc loquebatur, ostendamus illis majora & firmiora esse illa testimonia, quæ de subjectione Filii in Scripturis sunt posita, de iis quæ in Evangelio aguntur. Si enim propter homines super terram se humiliabat, & non ut obediens & subjectus filius cum incomparabili dilectione & gratiarum actione Patri suo obsequebatur; quia quantum sublimis est in potestate, tantum humilis est in obsequio: ante quàm carnem susciperet, quare jussus obaudivit, & modò sedens ad dexteram Dei interpellat pro nobis, & in corpore constitutus super terram in cælo se Patrem rogaturum promittebat, dicens, Et ego rogabo Patrem meum, & alium advocatum dabit vobis? Et si adhuc in his omnibus propter duritiam & cæcitatem cordis sui credere noluerint, sed ausi fuerint dicere, quòd hæc omnia humilitatis caussâ fiunt: post consummationem sæculi, nisi se naturà & voluntate sciret subjectum & obedientem, ut quid se humiliaret, ubi propter homines humilitas necessaria non est. Quod autem & post consummationem sæculi, quando illi omnia fuerint subjecta: quia modò naturà quidem omnia sunt subjecta, ut creatura creatori; voluntate autem, propter liberum arbitrium, non omnia illi subjecta videmus: tunc verò in die judicii, quando in nomine Iesu omne genu flectetur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confitebitur, quia Dominus Iesus Christus [a] in gloria Dei Patris, omnia sine fine, & voluntate & naturâ illi erunt subjecta: & ipse post omnium sibi subjectionem in ea subjectione & caritate manens, in qua semper, & ipse ut filius subjectus erit ei qui illi subdidit omnia: nullus audiens Christianus ignorat, quia fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi: ut sit Deus omnia in omnibus, semper monarchiam & potestatem habens omnium, cui gloria & honor, laus & gratiarum actio, per unigenitum ejus Filium [b] Dominum & Salvatorem nostrum, in Spiritu-sancto, nunc & per omnia sæcula sæculorum, Amen.

Phil. 2. — Iohan. 8. 29. — Matth. 23. 10. — Rom. 8. — Iohan. 14. 16. — 1. Cor. 15. 28. — Phil. 2. 10. — Rom. 10. 17.

a MSS. Christus in gloria est Dei Patris.

b MSS. Deum.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONTRA SERMONEM ARIANORUM LIBER * UNUS.

* Scriptus anno Christi 418.

Caput I.

EORUM præcedenti disputationi A hac disputatione respondeo, qui cùm Dominum nostrum Jesum Christum fatentur quidem Deum, sed Deum verum & cum Patre unum Deum nolunt fateri, duos nobis inducunt deos diversæ disparisque naturæ; unum verum, alterum non verum: contra illud quod scriptum est, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. (Deut. 6. 4.) Hoc enim si de Patre dictum volunt intelligi, sequitur eos ut Christus B non sit Dominus Deus noster. Si autem de Filio, Pater non erit Dominus Deus noster. Si verò de ambobus, profectò Pater & Filius unus est Dominus Deus noster. Ac per hoc illud quod in Evangelio scriptum est, Ut cognoscant te unum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum: (Johan. 17. 3.) hoc eum dixisse accipiendum est, Ut te & quem misisti Jesum Christum cognoscant unum verum Deum. Quia & de Christo dictum est à Johanne Apostolo, Ipse est verus Deus & vita æterna. (1. Johan. 5. 20.) C

2. Item cùm dicunt Christum *voluntate Dei & Patris sui ante omnia sæcula constitutum*, coguntur confiteri Filium Patri esse coæternum. Si enim aliquando Pater sine Filio fuit, erat ante Filium aliquod tempus, quo Pater sine illo solus fuit. Et quomodo erat ante omnia sæcula Filius, ante quem fuit tempus quo sine illo erat Pater? Porrò si ante omnia tempora Filius erat; (non enim aliter intelligendum est, In principio erat Verbum; & , Omnia per ipsum facta sunt; (Johan. 1. 1. & 3.) D quia & tempus sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse, & ideo per illum facta confitemur & tempora, per quem facta sunt omnia:) procul dubio coæternus est Patri Filius. Sed *voluntate Patris* dicunt *constitutum*, nolentes dicere Deum de Deo æqualem genitum atque coæternum. Nusquam autem legunt *voluntate Patris Filium ante omnia sæcula constitutum.* Sed hoc propterea dicunt, ut prior illo videatur voluntas Patris, qua eum constitutum volunt. Et E argumentatio eorum talis esse solet: interrogant enim utrùm Pater Filium volens an nolens genuerit; ut si responsum fuerit quòd volens genuerit, dicant, Prior est ergo voluntas Patris. Quòd autem nolens genuerit, quis potest dicere? Sed ut noverint quàm inania loquantur, etiam ipsi A interrogandi sunt, utrùm Deus Pater volens an nolens sit Deus. Non enim audebunt eum dicere, nolle se esse Deum. Si ergo responderint quòd volens sit Deus, eo modo illis inferenda est vanitas sua, qua dici potest prior illo esse voluntas ejus: quo quid dicitur stultius?

Cap. II.

3. DEINDE dicunt eum *voluntate & præcepto Patris, cælestia & terrestria, visibilia & invisibilia, corpora & spiritus, ex nullis exstantibus, ut essent, sua virtute fecisse.* Ubi ab eis quærimus, B utrùm & ipse à Patre ex nullis exstantibus factus sit, hoc est, ex nihilo. Quod si dicere non audebunt: ergo Deus est de Deo, non ex nihilo factus à Deo. Quæ res indicat unam & eamdem Patris Filiique naturam. Neque enim homo, pecus, avis, piscis, possunt ejusdem naturæ gignere filios, & Deus non potuit. Si autem tanto impietatis abrupto audebunt ire præcipites, ut dicant, & unigenitum Filium à Patre ex nihilo constitutum; quærant per quem factus sit à Patre ex ni- C hilo Filius. Non enim per se ipsum fieri potuit, tamquam jam esset ante quàm fieret, ut esset ipse per quem fieret idem ipse. Et quid opus erat, eum fieri qui jam erat? Aut quomodo fiebat ut esset, qui jam erat ante quàm fieret? Porrò si per quem alium à Patre factus est, quis est ipse alius, cùm omnia per ipsum facta sint? Si autem à Patre per neminem factus est; quomodo per neminem aliquid à Patre factum est, cùm per Filium, hoc est, per ejus Verbum facta sint omnia?

Caput III.

D 4. ET *ante quàm faceret*, inquiunt, *universa, omnium futurorum Deus & dominus, rex & creator erat constitutus; & omnium futurorum in natura habens præscientiam, & in faciendo in omnibus exspectans Patris jussionem: ipse voluntate Patris descendit de cælo, & venit in hunc mundum; sicut ipse ait; Nec enim à me ipso veni, sed ille me misit.* (Johan. 8. 42.) Vellem isti ut dicerent, utrùm duos constituant creatores. Quòd si non audent, unus est enim; quoniam ex ipso, & per ipsum, & in E ipso sunt omnia: (Rom. 11. 36.) unus quippe Deus est ipsa Trinitas, & sic unus Deus, quomodo unus creator: quid est quod dicunt, jubente Patre creasse omnia Filium, tamquam Pater non creaverit, sed à Filio creari jusserit? Cogitent qui carnaliter sapiunt, quibus aliis verbis jusserit Pater unico Verbo. Formant enim sibi in phantasmate cor-

dis sui quasi duos aliquos, etsi juxta invicem, in suis tamen locis constitutos, unum jubentem, alterum obtemperantem. Nec intelligunt ipsam jussionem Patris ut fierent omnia, non esse nisi Verbum Patris per quod facta sunt omnia.

Quòd autem miserit Pater Filium, negari non potest. Sed considerent, si possunt, quomodo eum miserit, cum quo ipse venit. An ille mentitus est qui ait, Non sum solus, quoniam Pater mecum est. (Johan. 16. 32.) Sed quomodo libet missum intelligant; numquid ideo diversa natura est, quia Pater mittit & mittitur Filius? Nisi fortè potest homo pater mittere hominem filium unius ejusdemque substantiæ, & non potest Deus: cùm homo missus ab homine mittente separetur, quod Deus non potest. Sed ignis mittit splendorem suum, nec potest splendor missus separari ab igne mittente: quamvis & ista quia creatura est visibilis, non omni ex parte huic rei sit comparabilis. Cùm enim splendorem mittit ignis, longius pervenit splendor, quò ignis non pervenit. Unde splendor ab igne qui est in lucerna missus, si loqui posset, non utique posset verum dicere in pariete, quò sine lucernæ igne pervenit, Ignis qui me misit mecum est: potuit autem missus à Patre Filius dicere, Pater mecum est. Cùm igitur hæc à Patre missio Filii prorsus ineffabilis sit, nec capi ullius cogitatione possit, quomodo hinc ostendant Filium alterius atque inferioris essentiæ, non inveniunt; quando quidem nec homo missus ab homine, diversam naturam mittentis & missi esse demonstrat.

CAP. IV.

HIC autem etiam hoc potest intelligi, ut eo ipso à Patre Filius missus esse dicatur, quòd Filius hominibus apparuit in carne, non Pater. Quis enim mittitur illò ubi est? Ubi autem non est sapientia Dei, quod est Christus, de qua legitur, Adtingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter? (Sap. 8. 1.) Cùm ergo ubique sit etiam Filius, quò mittendus fuerat ubi non erat, nisi apparendo sicut non apparebat? Quamquam & Spiritum-sanctum missum legamus, qui certè in unitatem personæ suæ naturam non assumsit humanam. Nec à solo Filio missus est, sicut scriptum est, Cùm ego iero, mittam illum ad vos: (Johan. 16. 7.) sed à Patre quoque, sicut scriptum est, Quem mittet Pater in nomine meo. (Johan. 14. 26.) Ubi ostenditur, quòd nec Pater sine Filio, nec Filius sine Patre misit Spiritum-sanctum, sed eum pariter ambo miserunt. Inseparabilia quippe sunt opera Trinitatis. Solus Pater non legitur missus, quoniam solus non habet auctorem à quo genitus sit, vel à quo procedat. Et ideo non propter naturæ diversitatem, quæ in Trinitate nulla est, sed propter ipsam auctoritatem solus Pater non dicitur missus. Non enim splendor aut fervor ignem; sed ignis mittit, sive splendorem, sive fervorem. Quamvis hæc longè sint dissimilia; nec inveniatur aliquid vel in spiritalibus vel in corporalibus creaturis, quod ei Trinitati, quæ Deus est, meritò conferatur.

CAP. V.

5. DICUNT etiam, *Et quia de omnibus spiritalibus & rationalibus gradibus, propter qualitatem & fragilitatem corporis paulò minùs ab angelis inferior minoratus homo videbatur, ne se vilem speraret, & de salute sua desperaret, Dominus Iesus honorans facturam suam, dignatus est humanam carnem suscipere, & ostendere, quia non est homo vilis, sed pretiosus, sicut scriptum est; Magnus homo & pretiosus vir. Et ideo solum hominem Patri suo heredem, sibi enim coheredem facere dignatus est, ut quod minus acceperat in natura, plus haberet in honore.* Hæc dicentes, hoc volunt intelligi, quòd humanam carnem sine humana anima Christus assumserit. Quæ propria hæresis Apollinaristarum est: sed etiam istos, id est, Arianos, in eorum disputationibus, non solùm Trinitatis diversas esse naturas, sed etiam hoc sentire deprehendimus, quòd animam non habeat Christus humanam. Verùm id in hujus disputationis consequentibus evidentiùs apparebit. Nunc ad hæc eorum verba quæ proposuimus hoc respondemus, ut recolant in epistola quæ ad Hebræos est, de Christo esse intellectum quod scriptum est, Minorasti eum paulò minùs ab angelis: & videant non ad diversitatem & inæqualitatem naturæ Patris & Filii valere quod dixit, Pater major me est; sed ad illud potiùs quòd in forma servi propter infirmitatem, in qua pati & mori potuit, minor etiam angelis factus est.

6. ITEM dicunt, *Cùm, inquit, venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum natum ex muliere. Ipse qui voluntate Patris carnem suscepit, ipse & voluntate & præcepto ipsius in corpore conversatus est, sicut ipse ait, Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit. Ipse & voluntate Patris triginta annorum baptizatus voce & testimonio Patris manifestatus, voluntate & præcepto Patris Evangelium regni cælorum prædicabat, sicut ipse ait, Et aliis civitatibus oportet me Evangelium prædicare, in hoc enim missus sum. Et, Ipse mihi mandatum dedit quid dicam, aut quid loquar. Et sic voluntate & præcepto Patris ad passionem & mortem properavit, sicut ipse ait, Pater transeat à me calix iste; non tamen quod ego volo, sed quod tu vis. Et Apostolo asserente & dicente: Obediens, inquit, factus Patri usque ad mortem, mortem autem crucis.* His testimoniis sanctarum Scripturarum quid persuadere conantur, nisi propterea Patris & Filii diversas esse naturas, quia obediens Patri ostenditur Filius? Quod tamen de hominibus non utique dicerent: neque enim si homo filius homini patri suo sit obediens, ideo amborum diversa natura est.

QUAMQUAM & hoc ipsum quod dicit Jesus, *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit*; ad illud referatur quod ipse homo primus Adam, (de quo dicit Apostolus, Per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors, & ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt:) faciendo voluntatem suam, non ejus à quo factus est, universum genus humanum propagine vitiata culpæ & pœnæ fecit obnoxium. Unde à contrario, per quem liberandi fueramus, non fecit voluntatem suam, sed ejus à quo missus est. Ita quippe hoc loco dicitur voluntas sua, ut intelligatur esse propria contra voluntatem Dei. Neque enim cùm obedimus Deo, eâque obedientiâ dicimur ejus facere voluntatem, nolentes id facimus, sed volentes: ac per hoc si volentes id facimus, quomodo voluntatem nostram non facimus, nisi quia illa dicitur voluntas nostra, quando Scriptura ita loquitur, quæ intelligitur esse propria contra voluntatem Dei? Hanc habuit Adam, ut in illo moreremur: hanc non habuit Christus, ut

in illo viveremus. De natura quippe humana hoc rectè dici potest, in qua exstitit per inobedientiam voluntas propria, quæ Dei voluntati esset adversa. Ceterùm quod adtinet ad divinitatem Filii, una eademque voluntas est Patris & Filii: nec potest ullo modo esse diversa, ubi est natura Trinitatis immutabilis universa. Ut autem Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus (1. Tim. 2. 5.) non faceret propriam, quæ Deo adversa est, voluntatem, non erat tantùm homo, sed Deus & homo: per quam mirabilem singularemque gratiam humana in illo sine peccato ullo posset esse natura. Propter hoc ergo ait, *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit* (Johan. 6. 38.): ut ea caussa esset tantæ obedientiæ, quæ omnino sine ullo peccato esset hominis quem gerebat, quia de cælo descenderat; hoc est, non tantùm homo, verùm etiam Deus erat. Unam quippe ostendit esse personam in utraque natura, hoc est, Dei & hominis, ne si duas faciat, quaternitas incipiat esse, non trinitas. Quoniam itaque gemina quidem substantia, sed una persona est, propterea quod dictum est, *Descendi de cælo*, refertur ad Dei excellentiam: quod verò adjunctum est, *non ut faciam voluntatem meam*, propter Adam qui fecit suam, refertur ad hominis obedientiam: utrumque autem Christus, id est, Deus & homo; tamen obedientia in illo quæ contraria est inobedientiæ primi hominis, secundùm id quod homo est commendatur. Unde ait Apostolus (Rom. 5. 19.), » Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti » sunt multi; ita & per obedientiam unius hominis » justi constituentur multi.

Caput VIII.

NEC quia dixit, hominis, separavit Deum, qui hominem assumsit: quia, sicut dixi, & valde commendandum est, una persona est. Ipse namque unus Christus & Dei Filius semper naturâ, & hominis Filius qui ex tempore assumtus est gratiâ: nec sic assumtus est ut priùs creatus pòst assumeretur, sed ut ipsa assumtione crearetur. Ac per hoc propter istam unitatem personæ in utraque natura intelligendam, & Filius hominis dicitur descendisse de cælis, quamvis sit ex ea quæ in terra fuerat virgine assumtus; & Filius Dei dicitur crucifixus & sepultus, quamvis hæc non in divinitate ipsa qua est Unigenitus Patri coæternus, sed in naturæ humanæ sit infirmitate perpessus. Nam Filium hominis descendisse de cælo, ipsum dixisse sic legimus (Johan. 3. 13.): » Nemo adscendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, Filius » hominis qui est in cælo. Unigenitum verò Filium Dei crucifixum & sepultum, omnes etiam in Symbolo confitemur. Unde est & illud Apostoli (1. Cor. 2. 8.): Si » enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ » crucifixissent. Hanc unitatem personæ Christi Jesu Domini nostri, sic ex natura utraque constantem, divina scilicet atque humana, ut quælibet earum vocabulum etiam alteri impertiat, & divina humanæ, & humana divinæ, beatus ostendit Apostolus, ubi nos cùm ad humilitatem misericordem per Christi exhortaretur exemplum (Phil. 2. 5.), Hoc sentite, inquit, in vobis quod & in » Christo Jesu, qui cùm in forma Dei esset, non » rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; sed se » ipsum exinanivit formam servi accipiens, in simi» litudinem hominum factus, & habitu inventus » ut homo: humiliavit se ipsum factus obediens us» que ad mortem, mortem autem crucis. Cùm ergo Christi nomen ex eo illi sit quod scriptum est in Prophetia, Unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis (Psal. 44. 8.); unde ad id quòd homo factus est pertinet id quòd formam servi accipiens habitu est inventus ut homo, qui utique habitus cœpit ex tempore: de ipso tamen eodemque Christo dictum est, Cùm in forma Dei esset (Phil. 2. 6.); cùm profectò in forma Dei ante quàm ab illo forma servi esset accepta, nondum erat Filius hominis, sed Filius Dei, cui Patris æqualitas rapina non erat, sed natura. Non enim erat usurpando elatus, sed hoc erat natus, & ideo veritas. Nondum ergo erat Christus, quod esse cœpit cùm semetipsum exinanivit, non formam Dei amittens, sed formam servi accipiens. Verùm si quæramus, Quis est ille qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo? Respondetur nobis voce Apostolica, Christus Jesus. Ergo & illa divinitas hujus humanitatis nomen accepit. Item si quæramus, Quisnam sit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis? Rectissimè respondetur, Ille qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo. Ergo & ista humanitas illius divinitatis nomen accepit. Apparet tamen idem ipse Christus, geminæ gigas substantiæ, secundùm quid obediens, secundùm quid æqualis Deo; secundùm quid Filius hominis, secundùm quid Filius Dei: secundùm quid dicat, Pater major me est (Johan. 14. 28.): secundùm quid, Ego & Pater unum sumus (Johan. 10. 30.): secundùm quid non facit voluntatem suam, sed ejus à quo missus est (Johan. 6. 38.): secundùm quid sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat (Johan. 5. 21.).

Cap. IX.

7. ITEM sequuntur & dicunt, *Is & in cruce pendens, voluntate & præcepto Patris, carnem humanam quam de sancta virgine Maria suscepit, in manus hominum dereliquit, & divinitatem suam in manus Patris commendavit, dicens, Pater in manus tuas commendo spiritum meum* (Luca 23. 46.). *Quia Maria moriturum corpus peperit, Deus autem immortalis immortalem Filium genuit. Ergo mors Christi non diminutio est divinitatis, sed depositio corporis. Sicuti enim generatio ejus ex virgine non fuit corruptio* [a] *dealitatis ipsius, sed susceptio corporis: ita & in morte ipsius non fuit passio & defectio dealitatis ipsius, sed separatio carnis ipsius. Sicuti enim qui indumentum conscindit, induto facit injuriam: ita & qui carnem ipsius crucifixerunt, divinitati ipsius contumeliam intulerunt.* Ecce in quibus verbis suis omnino manifestant negare se, quòd ad unitatem personæ Christi etiam humana anima pertineat; sed in Christo carnem & divinitatem tantummodo confiteri. Quando quidem cùm penderet in ligno, illud ubi ait, *Pater in manus tuas commendo spiritum meum* (Luca 23. 46.), divinitatem ipsam volunt eum intelligi commendasse Patri, non humanum spiritum quod est anima. Meritò in ista ipsa disputatione superiùs, ubi voluerunt intelligi Christum Patris voluntatem fecisse, non suam, hinc eum minoris atque diversæ putantes esse naturæ, illud commemorarunt quod ait, Pater, transeat à me calix iste, non tamen quod ego volo, sed quod tu vis (Matth. 26. 39.). Illud autem noluerunt quod ait, Tristis est anima mea usque ad (Ibidem 38.)

[a] Editi hoc & proximo loco, necnon suprà in sermone Arianorum ferebant, *deitatis*: ubi veteres MSS. constanter habent, *dealitatis*.

Matth. 26. mortem. Audiant ergo ista commemorantibus A nobis: Tristis est anima mea usque ad mortem: Iohan. 10. 18. Potestatem habeo ponendi animam meam: Iohan. 15. 13. Majorem hac caritatem nemo habet, quàm ut animam suam ponat pro amicis suis. Et quod de illo intellexerunt Apostoli prophetatum: Psal. 15.10. Act. 2. 31. Ibid. cap. 13. 35. Quoniam non derelinques animam meam in inferno. Et his atque hujusmodi sanctarum Scripturarum testimoniis non resistant, fateanturque Christum, non tantùm carnem, sed animam quoque hu- B manam Verbo unigenito coaptasse; ut esset una persona, quod Christus est, Verbum & homo: sed ipse homo, anima & caro; ac per hoc Christus Verbum anima & caro. Et ideo sic intelligendus geminæ substantiæ, divinæ scilicet & humanæ, ut ipsa humana ex anima constet & carne. Aut si eo moventur quod scriptum est, Iohan. 1. 14. Verbum caro factum est; nec illic anima nominata est: intelligant carnem pro homine positam, à parte totum significante locutionis modo; sicuti C Psal. 64. 3. est, Ad te omnis caro veniet. Item, Rom. 3. 20. Ex operibus Legis non justificabitur omnis caro. Quod apertiùs alio loco dixit: Galat. 3. 11. Ex Lege nemo justificabitur. Itemque alio: Gal. 2. 16. Non justificatur homo ex operibus Legis. Ita ergo dixit, Omnis caro: ac si diceret, Omnis homo. Sic itaque dictum est, Verbum caro factum est: ac si diceretur, Verbum homo factum est. Verumtamen isti cùm ejus solam humanam carnem velint intelligi hominem Christum, non enim negabunt homi- D 1. Tim. 2. 5. nem, de quo apertissimè dicitur, Unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus: miror quòd nolint consentire, propter hanc humanam quomodocumque naturam dici potuisse, Iohan. 14. 28. Pater major me est; non propter illam de qua dictum est, Iohan. 10. 30. Ego & Pater unum sumus. Quis enim ferat, si quantuscumque homo dicat, Ego & Deus unum sumus? Et quis non accipiat, si homo dicat, Deus major me est? Quale illud est 1. Iohan. 3. 20. quod ait beatus Johannes: Major est Deus cor- E de nostro.

CAPUT X.

8. ITEM dicunt, *Is qui voluntate & præcepto Patris totam dispensationem adimplevit, voluntate & præcepto Patris corpus suum à mortuis suscitavit: & cum ipso corpore, ut pastor cum ove, & sacerdos cum oblatione, & rex cum purpura, & Deus cum templo à Patre assumtus est in gloriam.* Quærendum est ab eis qui ista dicunt, qualem ovem pastor reportaverit Patri. Si enim caro sine anima est quam reportavit, quid est ovis ista F nisi terra sine sensu, quæ nec agere gratias potest? Quia sine anima caro quid potest?

CAPUT XI.

9. ITEM sequuntur & dicunt, *Is qui voluntate Patris descendit & adscendit, voluntate & præcepto Patris sedit ad dexteram ejus, audiens* Psal. 109. 1. *Patrem sibi dicentem, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Is qui voluntate & præcepto Patris sedit ad dexteram ejus, is voluntate & præcepto Patris in consummatione sæculi venturus est, Apostolo vocife-* G 1. Thess. 4. 15. *rante & dicente, Et ipse, inquit, Dominus in jussu, in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo. Is qui voluntate & præcepto Patris veniet, voluntate & præcepto Patris judicaturus est totum mundum in æquitate, & redditurus singulis secundùm fidem & opera sua: sicut ipse ait,* Iohan. 5. 22. *Pater judicat neminem, sed omne judicium Filio dedit. Item, Sicuti audio judico, & judicium meum verum est, quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit. Unde & in judicando Patris præsentiam præponit, & suam divinam dignitatem & potestatem secundam postponit, dicens,* Matth. 25. 34. *Venite benedicti Patris mei. Ergo justus judex est Filius: judicantis verò honor & auctoritas, Patris imperiales leges: sicut & Spiritus-sancti officiosa advocatio & consolatio, Unigeniti Dei justi judicis est dignitas.* Jam quæ superiùs respondimus, etiam adversùs ista similiter valent. Quòd enim voluntati & præcepto Patris obediens est Filius, nec in hominibus demonstrat diversam imparemque naturam, patris præcipientis, & filii obedientis. Huc accedit quòd Christus non tantùm Deus est, qua naturâ æqualis est Patri; sed etiam homo, qua naturâ major est Pater, cujus etiam non solùm Pater, verùm & dominus est. Nam inde est & illud propheticum: Psal. 2. 7. Dominus dixit ad me, Filius meus es tu. Ibi est quippe inferior substantia qua Pater major sit, & servi forma cui dominus sit. Hæc autem forma humanitatis ejus, quam manente formâ divinitatis accepit, ut in Philip. 2. 7. similitudinem hominum fieret & habitu inveniretur ut homo, in judicio quoque apparebit, quo vivos & mortuos judicabit. Ideo dictum est de Patre, quòd *non judicabit quemquam, sed omne judicium dedit Filio.* Iohan. 5. 22. Formam namque in Christo filii hominis tunc ab eo judicandi videbunt impii, de quibus dictum est, Zach. 12. 10. Videbunt in quem confixerunt. Dei verò formam in eodem ipso Christo, qua æqualis est Patri, utique non videbunt. Unde Prophetia præcessit, Isai. 26. 10. Tollatur impius, ut non videat claritatem Domini. Quia & ad hoc pertinet, Matth. 5. 8. Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Denique hoc apertissimè testatur, ubi dicit, Iohan. 5. 27. Potestatem dedit ei judicium facere, quoniam filius hominis est. Non ergo quoniam Filius Dei est; nam secundùm hoc coæterna illi cum Patre & una eademque potestas est: sed quoniam filius hominis est, quod esse cœpit ex tempore, ut potestas ei daretur in tempore. Quod non ita dicitur, tamquam eam sibi & ipse non dederit, id est, naturæ in se humanæ non dederit potestatem illa quæ in eo natura divina est: absit hoc credere. Quomodo enim aliquid faceret Pater, nisi per unigenitum Filium? Nec sine Spiritu-sancto, quia inseparabilia sunt opera Trinitatis. Ac per hoc quòd potestatem Filio dedit quoniam filius hominis est, per eumdem ipsum ipsi dedit quoniam Filius Dei est. Iohan. 1. 3. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed honorificè & competenter tribuit Patri quod etiam ipse facit ut Deus; quia de Patre est Deus. Ipse namque Deus est de Deo: Pater autem Deus, sed non de Deo.

CAPUT XII.

AUDIVIT, inquiunt, *à Patre, Sede ad dexteram meam, & ideo sedit ad dexteram Patris:* Psal. 109. 1. tamquam paterna jussione, non etiam sua id fecerit potestate. Hoc quidem nisi spiritaliter acceptum fuerit, Filio Pater ad sinistram erit. Quid est autem Patris dextera, nisi æterna illa ineffabilisque felicitas, quò pervenit Filius hominis etiam carnis immortalitate percepta? Nam si ita ut manum Dei Patris, non secundùm lineamenta corporis quæ in Deo non sunt, sed secundùm effectivam virtutem sapienter & fideliter cogitemus, quid intelligemus, nisi ipsum Unigenitum per quem facta sunt omnia? De quo etiam Prophe- Isai. 53. 1.

ta dixit, Et brachium Domini cui revelatum est? Quomodo autem Filius audit Patrem, quomodo dicuntur à Patre multa verba unico Verbo, quomodo transeunter loquitur ei quem stabiliter loquitur, quomodo aliquid temporaliter ei dicit in quo sibi coæterno jam erant omnia quæ congruis quibusque temporibus dicit, quis hæc audeat quærere, quis valeat invenire? Et tamen,
Psal. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo; Sede ad dexteram meam*: & quia dictum est, ideo factum est. Hoc
Iohan. 1. 14. ergo jam erat in Verbo, quod Verbum caro B factum est. Et quia in Verbo ante carnem jam erat veraciter, ideo in carne completum est efficaciter: quia in Verbo jam erat sine tempore, ideo in carne completum est suo tempore. In qua carne adscendit in cælum, qui de cælo non recessit etiam cùm inde descendit; & in qua sedet ad dexteram Patris brachium Patris; & in qua
1. Thess. 4. 15. descensurus est ad judicium *in jussu, in voce Archangeli, & in tuba Dei.*

Caput XIII. Ubi illi minorem volunt videri Filii potestatem, C quia *in jussu* dictus est descensurus. Sed quærendum est ab eis, jussu cujus. Si Patris, interrogandi sunt iterum, quibus temporalibus verbis jubeat Pater æterno suo Verbo ut descendat de cælo. Si quidem ipsa Dei jussio quæ fiet in tempore suo, jam erat ante omnia tempora in ipso Dei Verbo. Quòd si Filius Dei per hoc quòd filius hominis est, descendet de cælo: ergo per hoc quòd Verbum est, per ipsum jubetur ut descendat de cælo. Nam si non per ipsum Pater ju- D bet, non ergo Pater per suum Verbum jubet: aut aliud erit Verbum per quod jubeatur unico Verbo. Et miror si jam illud unicum erit, si & aliud erit. Factæ sunt quidem Patris ad Filium
Matth. 3. 17. Marc. 1. 11. quædam etiam temporaliter voces, sicut de nube sonuit, Tu es Filius meus dilectus: non tamen ut Filius unigenitus per illas aliquid disceret; sed hi potiùs quos ita oportebat audire. Ac per hoc etiam ille transeuntium verborum sonus non sine Filio factus est Filio: alioquin non omnia per E ipsum facta sunt. Sed numquid, cùm jubebitur ut descendat de cælo, talibus sonis & vocibus opus erit, quibus Filius paternam noverit voluntatem? Absit hoc credere. Quidquid ergo illud erit quod fieri oportebit ad Filium, non faciet Pater nisi per eumdem Filium. Ad ipsum scilicet, quia Filius hominis est & factus est inter omnia. Per ipsum autem, quia Filius Dei est & per illum fiunt
1. Thess. 4. 15. à Patre omnia. Si autem quod dictum est, *In jussu, in voce Archangeli*; ipsius Archangeli jussum volunt intelligi, sicut verba ipsa videntur F sonare: quid eis restat, nisi ut Angelis etiam minorem dicant unigenitum Filium, quorum jussis obedire perhibetur, si jubente minor est cui jubetur? Quamvis quod dictum est, *In jussu, in voce Archangeli*: possit etiam sic intelligi, ut ipsa vox Archangeli jussu Dei fieri accipiatur, id est, ut Angelus qui tuba Dei esse intelligendus est, à Domino Deo jubeatur emittere vocem suam, quod inferiori creaturæ necessarium erit audire, cùm G
1. Cor. 15. 52. Filius Dei descendet de cælo. Ipsa est enim tuba de qua dicit alio loco, Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti.
Iohan. 5. 30.

Dixit ergo Filius, *Sicut audio, judico*: sive ex humana subjectione, quia & Filius hominis est; A sive secundùm illam incommutabilem simplicemque naturam, quæ sic est Filii, ut tamen ei de Patre sit: in qua natura non est aliud audire, aliud videre, aliud esse; sed quod est esse, hoc audire, hoc videre. Unde ab illo ei est audire & videre, à quo illi est ipsum esse. * Nam & illud *Caput XIV.
quod alibi ait, Non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem, Iohan. 5. 19.
multo est ad intelligendum difficilius quàm hoc quod isti posuerunt, ubi dixit, *Sicut audio, judico*. Ibidem 30.
B Si enim non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem; quomodo poterit judicare, si Patrem non viderit judicantem? Sed Pater non judicat quemquam; omne quippe judicium dedit Filio. Judicat ergo Filius, accepto à Patre, non aliquo, sed omni judicio; quamvis Patrem non videat judicantem, quia ille neminem judicat. Quomodo igitur non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem, cùm judicet, nec C Patrem videat judicantem? Non enim ait, Non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod audierit Patrem jubentem: sed, quod viderit Patrem facientem. In ista intendant, ista cogitent, ista considerent; & eorum quodam modo, quantum fieri potest, excarnetur intentio, qui carnalibus cogitationibus moliuntur unam [a] Trinitatis eamdemque naturam & substantiarum separare distantiâ, & potestatum gradibus ordinare. Ideo enim dictum est, quòd non faciat ali- D quid Filius à se, quia non est à se: & ideo quidquid facit, Patrem videt facientem; quia videt ex ipso faciendi se habere potentiam, ex quo se videt exsistendi habere naturam. Et quòd ait, se non posse, non deficientis est, sed in eo quod de Patre natus est permanentis: tamque laudabile est omnipotentem non posse mutari, quàm laudabile est quòd omnipotens non potest mori. Posset enim Filius facere quod non vidisset Patrem facientem, si posset facere quod per illum E non facit Pater: hoc est, si posset peccare, neque naturæ immutabiliter bonæ, quæ à Patre genita est, convenire. Hoc autem quia non potest, non deficienter non potest, sed potenter.

Eadem namque sunt opera Patris & Filii, Caput XV.
non quòd Filius sit idem ipse qui Pater est; sed quia nullum opus est Filii, quod non per eum Pater facit; nec ullum Patris, quod non per Filium simul facientem facit. Quæcumque enim Pater facit, hæc eadem Filius similiter facit. Iohan. 5. 19.
F Evangelica est & ista sententia, Filii ipsius consequenter ore prolata. Non sunt ergo alia Filii, & alia Patris opera, sed hæc eadem: nec dissimiliter fiunt à Filio, sed similiter. Cùm autem non alia similia, sed hæc eadem fiant à Filio quæ fiunt à Patre, quid est, similiter, nisi non dissimili [b] facilitate, non dissimili potestate? Si enim hæc eadem quidem ambo faciunt, sed alter altero faciliùs & potentiùs, non utique similiter ea facit Filius. Cùm verò & hæc eadem & simili- G ter, profectò nec alia sunt Filii quàm Patris opera, nec operantium est diversa potentia. Nec utique sine Spiritu-sancto: neque enim à faciendis amborum operibus ullo modo amborum separabitur Spiritus. Miro itaque eodemque utique divino modo ab omnibus fiunt opera omnium, ab

[a] Sic MSS. Editi verò, *unam Trinitatem eamdemque naturam & substantiam separare distantiâ.*

[b] Editi, *facultate*. MSS. autem, *facilitate*.

omnibus etiam singulorum. Nam omnium ope- A
ra sunt cælum & terra omnisque creatura. De
Johan. 1. 3. Filio quippe dictum est, Omnia per ipsum fa-
cta sunt. Quis autem ab Spiritu-sancto audeat
alienare opera quarumlibet creaturarum, quem
cernit operari dona sanctorum, de quibus scriptum
1. Cor. 12. 11. est, Omnia autem hæc operatur unus atque
idem Spiritus, dividens propria unicuique prout
1. Cor. 8. 6. vult? Postremò cùm sit Christus Dominus om-
Rom. 9. 5. nium & super omnia Deus benedictus in sæcula;
quid ex omnibus negari potest etiam Spiritus-san- B
cti opus, qui est ipsum Christum in utero virginis
operatus? Cùm enim angelo futurum partum sibi
Luc. 1. 34. nuntianti virgo dixisset, Quomodo fiet istud,
quoniam virum non cognosco: responsum acce-
pit, Spiritus-sanctus superveniet in te. Singulo-
rum autem opera dicuntur, quæ ad unamquam-
que eorum manifestantur pertinere personam.
Matth. 1. 11. Sicut natus ex virgine non nisi Filius: & vox de
Matth. 3. 17. nube, Tu es Filius meus dilectus, ad solius per-
sonam pertinet Patris: & specie corporali, sicut C
columba, solus apparuit Spiritus-sanctus. Tamen
& illam carnem solius Filii, & illam vocem solius
Patris, & illam speciem solius Spiritus-sancti, uni-
versa Trinitas operata est: non quòd invalidus
sit unusquisque eorum, sine aliis quod operatur
implere; sed non potest operatio esse divisa, ubi
non solùm æqualis est, verùm etiam indiscreta
natura: ita ut cùm tres sint, & eorum singulus
quisque Deus sit, tres tamen dii non sint. Nam
& Pater Deus est, & Filius Deus est, & Spiritus- D
sanctus Deus est; nec Filius idem qui Pater est,
nec idem Spiritus-sanctus qui aut Pater aut Filius;
sed Pater semper Pater, & Filius semper Filius, &
amborum Spiritus numquam cuiquam eorum
aut Pater aut Filius, sed semper utriusque Spiri-
tus: universa tamen Trinitas unus est Deus. Quis
itaque neget, non Patrem, non Spiritum-san-
ctum, sed Filium ambulasse super aquas? Solius
enim [a] Filii caro est, cujus carnis illi pedes aquis
Matth. 14. 25. impositi & per aquas ducti sunt. Absit autem ut E
hoc sine Patre fecisse credatur; cùm de suis ope-
Johan. 14. 10. ribus universaliter dicat, Pater autem in me
manens facit opera sua: aut sine Spiritu-sancto;
cùm similiter opus sit Filii, quòd ejiciebat dæ-
monia; Illius quippe carnis ad solum Filium per-
Matth. 8. 32. tinentis lingua erat, qua imperabatur dæmoni-
Matth. 12. 28. bus ut exirent: & tamen dicit, In Spiritu-sancto
ejicio dæmonia. Item quis nisi solus Filius resur-
rexit? Quia solus mori potuit, qui carnem ha-
buit: & tamen ab hoc opere, quo solus Filius re- F
surrexit, non erat Pater alienus, de quo scriptum
Gal. 1. 1. est, Qui suscitavit à mortuis Jesum. An fortè se
Johan. 2. 19. ipse non suscitavit? Et ubi est quod ait, Solvite
templum hoc, & triduo suscitabo illud? Et quòd
Johan. 10. 18. potestatem se habere dicit ponendi & iterum su-
mendi animam suam? Quis autem ita desipiat, ut
putet Spiritum-sanctum resurrectionem hominis
Christi non cooperatum, cùm ipsum hominem
Christum fuerit operatus?

Caput XVI. Est in homine simile quiddam, quamvis ne- G
quaquam illius Trinitatis, quæ Deus est, excel-
lentiæ comparandum: ille enim Deus est, ista
creatura: habet tamen aliquid & ista, ubi qua-
licumque modo id quod de illa ineffabili Dei
natura dicitur, possit intelligi. Neque enim fru-
Gen. 1. 26. stra non est dictum, Faciamus hominem ad ima-
ginem tuam, tamquam Pater Filio loqueretur;
aut, ad imaginem meam: sed dictum est, ad ima-
ginem nostram. Quod ex persona ipsius Trini-
tatis rectissimè accipitur. Tria itaque ista in ho-
minis anima cogitemus, memoriam, intelligen-
tiam, voluntatem: ab his tribus fit omne quod
facimus. Et cùm tria ista bene recteque sese ha-
bent, bonum & rectum est omne quod facimus;
si nec memoriam decipiat oblivio, nec error in-
telligentiam, nec iniquitas voluntatem. Ad Dei
quippe imaginem sic reformamur. Omne igitur
opus nostrum ab his tribus fit: nihil enim agi-
mus, quod non hæc tria simul agant. Deinde cùm
de singulis loquimur, etiam quod ad singula per-
tinet ab omnibus agitur. Neque enim sermonem
quem de sola memoria facimus, memoria sola
facit: sed intelligentia voluntasque cooperantur
eum, quamvis ad solam memoriam pertinentem.
Hoc & de duobus ceteris videre facillimum est.
Nam quidquid de se ipsa intelligentia loquitur,
sine memoria & voluntate non loquitur: & quid-
quid de se ipsa voluntas dicit aut scribit, sine
intelligentia memoriaque non facit. Quatenus
sint autem ista similia, & rursus quantum dissimi-
lia illi incommutabili Trinitati, quæ Deus est,
longum est enucleatissimè disputare. Sed ideo
tantùm hoc commemorandum putavi, ut etiam
de ipsa creatura aliquid adhiberem: unde isti, si
possunt, intelligant, quàm non sit absurdum quod
de Patre & Filio & Spiritu-sancto dicimus, insepa-
rabilia fieri ab omnibus opera, non solùm ad om-
nes, verùm etiam ad singulos pertinentia.

Caput XVII. Sicut *audit* ergo Filius, *judicat*: sive quia &
filius hominis est; sive quia non de se ipso est,
sed Verbum Patris est. Quod enim nobis est, cùm
audimus, verbum accipere; hoc illi est à Patre
Verbum esse. Quoniam sic dici potest Pater de-
disse Filio Verbum, hoc est, ut Verbum sit; quem-
admodum dicitur dedisse Filio vitam, hoc est, ut
Johan. 5. 26. vita sit. Ipse namque ait, Sicut habet Pater vi-
tam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in
semetipso. Non utique ut aliud sit ipse, aliud vi-
ta quæ in ipso est, sed ut eadem vita sit idem
ipse. Sicut nec Pater aliud est quàm vita quæ in
ipso est: sed eam Filius Patri non dedit, quia Pa-
trem non genuit: dedit autem Pater Filio vitam,
gignendo eum vitam, sicut est etiam ipse vita.
Non autem sic genuit Verbum tamquam & ipse
sit verbum. Vitam quippe cùm dicimus, potest
esse de nullo alio, sicut est Patris vita, vel quod
expressiùs dicitur, Pater vita, cui de alio non est
ut sit: cùm verò dicitur Verbum, nullo modo
potest nisi alicujus intelligi, & illius utique de
quo est. Non itaque sicut est Filius Deus de Deo,
lumen de lumine, vita de vita; ita dici potest
Verbum esse de verbo: quoniam solus est Ver-
bum; & sicut Patri proprium est generare Ver-
bum, ita Filio proprium est esse Verbum. Et ideo
sicut audit judicat; quia sicut genitum est Ver-
bum, ut idem Verbum sit veritas, ita secundùm
veritatem judicat.

Caput XVIII. Et *judicium ejus* utique *justum est; quia non
quærit voluntatem suam, sed voluntatem ejus qui
eum misit.* Hoc enim dicens, ad illum homi-
nem voluit referre intentionem nostram, qui
voluntatem suam quærendo, non ejus à quo fa-
ctus est, non habuit justum judicium de se ipso,

[a] Vox Filii abest à MSS.

ſed juſtum judicium habitum eſt de ipſo. Ipſe A quippe faciens voluntatem ſuam, non Dei, moriturum ſe eſſe non credidit: ſed hoc judicium ejus non juſtum fuit. Denique fecit, & mortuus eſt; quia judicium Dei juſtum eſt. Quod judicium facit Dei Filius non quærendo voluntatem ſuam, cùm ſit etiam hominis filius: non quia ipſius in judicando nulla voluntas eſt; quis enim hoc inſipientiſſimus dixerit? ſed quia non ita eſt voluntas ejus propria, ut ſit à voluntate Patris aliena. Hæc iſti ſi cogitarent, non carnalibus co- B gitationibus ſic Trinitatis poteſtates vel officia gradibus imparibus ordinarent, ut tamquam tres homines inæqualis ac diſſimilis dignitatis facerent, tamquam imperatorem Patrem, judicem Filium, advocatum Spiritum-ſanctum. Secundùm quas enim judicat Filius, velut *imperiales leges*, *Patris* eſſe aſſerunt: in quibus *honorem* & *auctoritatem* Filii conſtituunt *judicantis: officioſam* verò *advocationem & conſolationem* Spiritus-ſancti ad *dignitatem judicis*, hoc eſt, *Dei unigeniti* perti- C nere: tamquam judicis ſit dignitas, quòd habeat advocatum; ſicut imperatoris eſt dignitas, quòd ſecundùm ſuas imperiales leges judicaturum judicem mittit. Qua ſua cogitatione carnali, tamen naturæ diverſitatem, de qua inter nos & ipſos maxima quæſtio eſt, in his tribus perſonis demonſtrare non poſſunt. Cùm enim ad humanos mores iſta referunt, & ab humani generis conſuetudine quam cogitando poſſunt capere non recedunt; (animalis enim homo non percipit quæ ſunt Spiritûs Dei,) quid aliud nos admonent, D niſi quia & imperator & judex & advocatus homines ſunt? Proinde judex [a] imperatore etiamſi poteſtate minor eſt, non minùs homo eſt. Nec minùs quàm judex homo eſt advocatus, etiamſi officio videtur judici eſſe ſubjectus. Patris ergo & Filii & Spiritus-ſancti, etiam ſi diſparem cogitant poteſtatem, naturam ſaltem confiteantur æqualem. Quid quòd eos deteriore etiam quàm humana eſt, conditione confingunt? Fieri enim poteſt in rebus humanis, ut qui judex fuerit, etiam E imperator fiat: hoc iſti in illa Trinitate nec imperatoris unico Filio præſtare dignantur. Quòd ſi fortè ex humani juris vel conſuetudinis formula, majeſtatis crimen etiam in filio nimiùm reformidant, advocato certè puto quòd concedere debeant, ut ad judiciariam poteſtatem aliquando perveniat. Nec hoc quidem volunt. Deterior ergo eſt, quod abſit, in illa Trinitate, quàm in generis humani mortalitate conditio.

1.Cor.2.14.

Caput XIX.

Porrò Scriptura ſancta, quæ iſtos divinos F actus non differentiâ poteſtatum, ſed operum ineffabilitate metitur, advocatum noſtrum etiam ipſum judicem novit, dicente apoſtolo Johanne, Si quis peccaverit, advocatum habemus ad Patrem Jeſum Chriſtum juſtum. Quod etiam ipſe ſignificat ubi dicit, Rogabo Patrem, & alium advocatum dabit vobis. Neque enim eſſet Spiritus-ſanctus advocatus alius, niſi hoc eſſet & Filius. Qui tamen ut inſeparabilia ſua & Patris opera demonſtraret, ait, Cùm ipſe iero mittam eum G ad vos. Quamvis alio loco dicat, Quem mittet Pater in nomine meo. Ubi oſtenditur quòd & Pater & Filius miſerint Spiritum-ſanctum. Sicut oſtenditur per Prophetam quòd & Pater & Spiritus-ſanctus miſerint Filium. Nam quis niſi Filius per Iſaiam adventum ſuum prænuntians dicit, Audite me Jacob & Iſraël quem ego vocabo: ego ſum primus, & ego in æternum, & manus mea fundavit terram, dextera mea ſolidavit cælos, vocabo illos, & adſtabunt ſimul, convenient etiam univerſi, & audient, quis illis nuntiavit hæc? Diligens autem te, feci voluntatem tuam ſuper Babylonem, ut tollatur ſemen Chaldæorum. Ego locutus ſum, ego vocavi, adduxi illum, & proſperam viam ejus feci. Convenite ad me, & audite iſta; nec enim ab initio in obſcuro locutus ſum: cùm fiebant ibi eram, & nunc Dominus miſit me & Spiritus ejus. Quid evidentius? Ecce ipſe ſe dicit miſſum ab Spiritu-ſancto, qui fundavit terram, & ſolidavit cælum. Ubi agnoſcitur Unigenitus per quem facta ſunt omnia. Conſolatorem verò, quod officium tamquam perſonæ infimæ in illa Trinitate iſti Spiritui-ſancto deputant, Deum dicit Apoſtolus, ſicut in epiſtola ejus legimus ad Corinthios: Is qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos Deus in præſentia Titi. Sanctorum ergo Deus eſt conſolator. Ipſi quippe ſunt humiles: unde tres illi viri in camino dicunt, Benedicite ſancti & humiles corde Dominum. Deus eſt itaque Spiritus-ſanctus qui conſolatur humiles. Proinde iſti, aut quod nolunt, fateantur Deum eſſe Spiritum-ſanctum: aut ſi hoc de Patre, vel de Filio dictum ab Apoſtolo volunt accipi, deſinant conſolationis tamquam munere proprio ſeparare à Patre & à Filio perſonam Spiritus-ſancti.

1.Johan.2.1.

Johan.14.16.

Johan.16.7.

Johan.14.26.

Iſai.48.12.

2.Cor.7.6.

Dan.3.87.

Caput XX.

Jam illud, quòd ideo Spiritum-ſanctum Filio minorem conantur oſtendere, quòd iſte ſit illius tamquam judicis advocatus, etiam homines ſanctos eidem mira cæcitate præponunt, de quibus ait idem Dominus, Sedebitis ſuper duodecim ſedes, judicantes duodecim tribus Iſraël. Ibi reſpondeant, quid erit Spiritus-ſanctus: cum Filio judex, an apud judices etiam homines advocatus? Abſit autem iſta à fideli corde vecordia, ut ſit judicibus minor advocatus Spiritus-ſanctus; cùm illi utique, ut judices ſint, repleantur Spiritu-ſancto, ſecundùm quem viventes fiunt ſpiritales. Spiritalis enim omnia judicat. Quomodo ergo minor eſt judice qui judices facit, cùm facit ut judicis illius ſint membra & ſuum templum, dicente Apoſtolo, Corpora veſtra membra ſunt Chriſti. Eodemque itidem dicente, Corpora veſtra [b] templum eſt Spiritus-ſancti qui in vobis eſt. Et tamen ſi apertiſſimè legerent in ſanctis Scripturis Salomonem regem lignis & lapidibus juſſu Dei templum ſtruxiſſe Spiritui-ſancto, Deum eſſe Spiritum-ſanctum dubitare non poſſent, cui tanta religionis ſervitus, quæ latria dicitur, legitimè exhiberetur in populo Dei, ut illi etiam templum fabricaretur; cùm Dominus dicat, Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies: quod in Græco eſt, λατρεύσεις. Et eum negare audent Deum, qui non ligna & lapides, ſed membra Chriſti habet templum. Sic enim Spiritum-ſanctum ſubjiciunt poteſtati Chriſti, cùm ejus templum membra ſint Chriſti: quemadmodum ipſum Filium imperialibus legibus Dei, cùm ipſe ſit Verbum Dei, nec ullo modo imperatoris verbum legibus ſubjaceat, ſed leges faciat.

Matth.19.28.

1.Cor.2.15.

1.Cor.6.19. B

Confer collationem cum Maximino Aug. n. 14.

Deut.6.13.

[a] MSS. *ad imperatorem.*
[b] Am. Er. & MSS. *templum in vobis eſt Spiritus-ſancti:* omiſſo, *qui in vobis eſt.*

Caput XXI. 10. Isti sanè, quorum disputationem accepi, cui respondeo, non audent idem dicere factum esse quod genitum; & duo ista discernunt, ita ut *à Patre Filium genitum* dicant, *factum* verò *à Filio Spiritum-sanctum.* Quod in Scripturis sanctis nusquam legunt, cùm Filius ipse dicat, quòd Spiritus-sanctus à Patre procedat.

11. *Filius*, inquiunt, *Patrem prædicat*, *Spiritus-sanctus Filium annuntiat.* Quasi non annuntiaverit Filius Spiritum-sanctum esse venturum, aut & Pater non prædicaverit Filium, dicendo, B
Matth. 17. 5. Hic est Filius meus dilectus in quo bene complacui, ipsum audite.

12. Ac per hoc non solùm *Patris gloriam Filius*, verùm etiam Filii gloriam *revelat* Pater: nec solùm *Filii Spiritus-sanctus*, sed etiam Filius *manifestat* Spiritus-sancti *dignitatem.*

13. Et ideo sicut *Filius Patri*, ita & Pater Filio; & sicut *Spiritus-sanctus Filio*, ita & Filius Spiritui-sancto *perhibet testimonium.*

14. A Patre autem & *Filio missus est Spiritus-sanctus: & à Patre* & Spiritu *missus est Filius.* C

Caput XXII. 15. Filius, inquiunt, *minister est Patris, Spiritus-sanctus minister est Filii.* Nec adtendunt quòd isto modo meliores faciunt Spiritu-sancto Apostolos sanctos; qui cùm se Dei ministros esse dicunt, non eos utique isti etiam Dei Patris ministros negabunt. Ejus quippe ministri facti sunt, in cujus nomine etiam baptizarunt, id est, Patris, & Filii, & Spiritus-sancti. Ac per hoc secundùm istorum vaniloquia, meliores erunt Trinitatis ministri; D si propterea minor est Spiritus-sanctus, quia solius minister est Filii.

16. *Filius*, inquiunt, *jubetur à Patre*, *Spiritus-sanctus jubetur à Filio.* Nusquam hoc in Scripturis sanctis legunt: quamvis obedientem Filium legamus secundùm formam servi, qua major est Pater; non secundùm formam Dei, in qua unum sunt ipse & Pater.

17. Legitur itaque in Scripturis sanctis *Filius subditus Patri.* Ibi est enim forma servi, in qua & E parentibus hominibus subditus erat; sicut Evangelium loquitur,
Luca 2. 51. Et descendit cum illis, & venit Nazareth, & erat subditus illis. Non autem alicubi sancta Scriptura dicit *Spiritum-sanctum subditum Filio.*

18. Proinde & *quæ jubet Pater, operatur Filius* propter formam servi: & quæ Pater operatur, operatur & Filius propter formam Dei. Non enim ait, Quæcumque Pater jubet, hæc Filius
Iohan. 5. 19. facit: sed ait, Quæcumque Pater facit, hæc & F Filius facit similiter. Porrò si *Spiritum-sanctum* ideo hæc *loqui* dicunt *quæ mandat Filius*, quia
Iohan. 16. 14. scriptum est, De meo accipiet & annuntiabit vobis: cur non & Filius ea loquitur quæ mandat
1. Cor. 2. 11. Spiritus-sanctus, cùm dicat Apostolus, Quæ Dei sunt nemo scit nisi Spiritus Dei: & cùm ipse Je-
Luca. 4. 18. sus de se ipso impletum esse confirmet, quod scri-
Isai. 61. 1. ptum est, Spiritus Domini super me, propter quod unxit me evangelizare pauperibus? Si enim propter hoc unctus est evangelizare pauperibus, G quia Spiritus Domini super eum erat; quid evangelizabat pauperibus, nisi quod Spiritus Domini habebat, quo repletus erat? Nam & hoc de illo
Luca 4. 1. scriptum est, quòd repletus sit Spiritu-sancto.

Caput XXIII. 19. Filius, inquiunt, *adorat & honorat Patrem: Spiritus-sanctus adorat & honorat Filium.* Hîc non opus est scrupulosè velle discernere, A inter honorare & adorare quid distet: propter formam enim servi dicuntur ista de Filio. Dicant, si possunt, ubi legerint adorari Filium à Spiritu-sancto. Quod enim subjiciunt unde hoc probare conentur, quia videlicet scriptum est, *Pater, ego te honorificavi super terram, opus quod* Iohan. 17. 4.
dedisti mihi consummavi; & de Spiritu-sancto, *Ille me honorificabit, quia de meo accipiet & annuntiabit vobis*; Iohan. 16. 14.
ad rem de qua agitur non pertinet. Honorat enim omnis qui adorat, non autem adorat omnis qui honorat. B Nam & fratres secundùm Apostolum invicem se honore præveniunt, Rom. 12. 10.
nec tamen invicem adorant. Alioquin, si honorificare, hoc est adorare; dicant, si placet, quòd Filium adoret & Pater, & hoc jubente Filio, qui ei dicit, Honorifica me. Quod autem Iohan. 17.
dixit de Spiritu-sancto, *De meo accipiet*; solvit ipse quæstionem: ne putaretur quasi per quosdam gradus sic esse de illo Spiritus-sanctus, quomodo est ipse de Patre; cùm ambo de Patre, C ille nascatur, ille procedat; quæ duo in illius naturæ sublimitate discernere, omnino difficile est: ergo ne hoc putaretur, ut dixi, continuò subjecit, Omnia quæ habet Pater mea sunt, propterea dixi, De meo accipiet. Iohan. 16. 15.
Ita sine dubio intelligi volens quòd de Patre accipiat. Sed ideo de ipsius, quia omnia quæ habet Pater, ipsius sunt. Hæc autem non est diversitatis naturæ, sed unius principii commendatio.

20. Secundùm hoc, ita *Spiritus-sanctus non à se ipso loquitur*, D quia non est à se ipso qui de Patre procedit: sicut *nec Filius potest à se facere quidquam*, quia nec ipse à se ipso est, sicut jam superiùs exposui: non quòd *in omnibus nutum Patris exspectet*; non enim ait, Nisi quod viderit Patrem innuentem; sed, quod viderit Patrem facientem, secundùm ea quæ jam disputavimus. Quòd autem *in omnibus Spiritus-sanctus Christi præceptum exspectet*, ut dicunt, legant si possunt. Quod enim dictum est, *Non à se loquetur*: non E est dictum, quæcumque à me audierit; sed, *quæcumque audierit loquetur.* Cur autem dictum sit, paulò antè jam claruit ex ipsius quam commemoravi Domini expositione, ubi ait, Omnia quæ habet Pater mea sunt, propterea dixi, De meo accipiet. Unde autem accipiet, inde est procul dubio quod loquetur; quia inde audit, unde procedit. Scit enim Dei Verbum, procedendo inde unde nascitur Verbum, ita ut sit communiter Spiritus & Patris & Verbi.

F Nec moveat quòd futuri temporis verbum Caput XXIV.
est, *accipiet*: quasi nondum haberet. Indifferenter quippe dicuntur temporis verba, quamvis sine tempore manere intelligatur æternitas. Nam & accepit, quia de Patre processit; & accipit, quia de Patre procedit; & accipiet, quia de Patre procedere numquam desinet: sicut Deus & est, & fuit, & erit; & tamen initium vel finem temporis, nec habet, nec habuit, nec habebit.

G 21. Filius, inquiunt, *pro nobis interpellat* Caput XXV.
Patrem, & Spiritus pro nobis postulat Filium. Sicut legunt, quòd Filius interpellat Patrem, secundùm ea quæ superiùs nos etiam commemorantes disseruimus: ita inveniant unde proferant, quòd Spiritus postulet Filium. Quod enim dicit Apostolus, Quid enim oremus sicut oportet nesci- Rom. 8. 26.
mus, sed ipse Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus;

» narrabilibus; qui autem scrutatur corda, scit quid A » Spiritus sapiat, quia secundùm Deum interpellat pro sanctis: quomodolibet isti accipiant, (multum enim ad eos est hoc sic accipere, quemadmodum accipiendum est,) non est dictum, interpellat Christum, aut interpellat Filium: interpellat autem Spiritus-sanctus dictum est, quia interpellare nos facit. Sicut Deus dicit, Nunc cognovi; quasi antè nesciebat: quod quid est aliud, nisi feci ut cognoscas? Inde est & illud Apostoli, Gal. 4. 9. Nunc autem cognoscentes Deum, immo B cogniti à Deo. Ne sibi tribuerent quòd cognoverant Deum. Sic ergo ait, cogniti à Deo, ut intelligerent quòd illos gratiâ suâ Deus fecerit cognitores suos. Secundùm istum locutionis modum Ephes. 4. 30. dictum est, Et nolite contristare Spiritum-sanctum Dei: hoc est, nolite nos contristare qui secundùm Spiritum Dei contristamur ex vobis. Caritate quippe contristabantur, quam diffun- Rom. 5. 5. debat Spiritus-sanctus in cordibus eorum, & per hoc eos de malis fratrum tristes ipse faciebat. C Rom. 8. 15. Denique idem Apostolus, Accepistis, inquit, Spi- » ritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Ab- » ba, Pater. Et alibi eumdem sensum commemo- Gal. 4. 6. rans, Misit, inquit, Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater. Quomodo ibi in quo clamamus, quomodo hîc clamantem, nisi quia clamantem hîc ait, clamare facientem? Ut autem secundùm ipsorum sensum sic accipiamus clamantem, tamquam non clamare nos faciat, sed ipse clamet: ecce dicendo, Abba, Pa- D ter, non interpellat Filium, sed Patrem. Non enim audebunt dicere filium Christi esse Spiritum-sanctum: nam utique, ne hoc dicerent, non genitum à Filio, sed factum dicere maluerunt. Non ergo Rom. 8. 26. scimus per nos ipsos quid oremus sicut oportet, sed ipse Spiritus interpellat, id est, interpellare nos facit quæ sunt secundùm Deum: quod nisi faciat, non oramus, nisi secundùm istum mun- 1. Johan. 2. 16. dum, ad explendam concupiscentiam carnis, & concupiscentiam oculorum, & ambitionem sæ- E culi, quæ non sunt à Patre, sed ex mundo sunt. Quamvis nonnulli id quod dictum est, Ipse Spiritus interpellat gemitibus: de spiritu hominis intelligendum arbitrentur.

CAPUT XXVI.

22. TOTIUS *bonitatis & sapientiæ & virtutis Patris, vivam & veram, propriam & condignam imaginem* dicunt *Filium*. At apostolus Paulus, 1. Cor. 1. 24. non virtutis Dei & sapientiæ imaginem, sed Deum ipsum esse dicit, Dei virtutem & Dei sapientiam. Eo ipso igitur quòd imago Patris est Filius, vir- F tus ejus & sapientia est. Imago autem plena atque perfecta, id est, non ab illo ex nihilo facta, sed de illo genita, nihil minùs habet quàm ille cujus imago est: Patris quippe imago summa, id est, ita similis ut in ea dissimile aliquid non sit, Filius est unigenitus. Non sunt tamen ausi dicere imaginem *Filii Spiritum-sanctum*, sed *manifestationem*. Propter hoc, nec genitum, sed factum ab illo esse dixerunt. Quod de Scripturis sanctis omnino non [a] legunt.

CAPUT XXVII.

23. QUIS autem catholicus dixerit, *partem Patris esse Filium*, aut *partem Filii Spiritum-sanctum*? Quod ita negandum putaverunt, tamquam inter nos & ipsos ulla inde sit quæstio. Ejusdem naturæ dicimus esse Trinitatem; non aliquam ibi personam partem cujuspiam nuncupamus. Sed quòd ita negant partem Patris esse Filium, ut tamen dicant *proprium & dilectissimum, perfectum & plenum unigenitum Filium*: quærendum est ab eis, quos filios suos facit Deus voluntariè, gignens Iac. 1. 18. eos verbo veritatis, cùm ad eam perfectionem pervenerint, ut perfectiores esse non possint, utrùm sint etiam ipsi proprii & dilectissimi, perfecti & pleni filii Dei. Quòd si erunt, nec unigenitus ille erit, quia æquales multos habebit; sed tantummodo primogenitus. Si autem non erunt, quomodo accipienda est illius plenitudo atque perfectio, nisi ut sit prorsus gignenti æqualis, & in nullo omnino dissimilis; atque ut id breviùs [b] planiúsque dicamus, sint isti filii gratiâ, ille naturâ: quia in istis est participatio divinitatis, in illo plenitudo. Quamvis & ille quòd suscepit hominem, & Verbum caro factum est, non sit Iohan. 1. 14. naturâ, sed gratiâ: Verbi tamen, quod Patri æquale est, permanente naturâ. Deinde respondeant, quia non filium, sed *primum & præcipuum opus Filii præ ceteris universis* dicunt esse *Spiritum-sanctum*, utrum illi filii meliores futuri sint Spiritu-sancto, quos voluntariè genuit Pater verbo Iacob. 1. 18. veritatis? Quomodo enim non coguntur hoc dicere, cùm procul dubio melius sit filios esse Patris, quàm opus Filii? Hæc cogitent, & emendent vanas impiasque blasphemias, atque fateantur in illa Trinitate nullam personam, præter quod Filius manens Deus, homo factus est, omnino esse creaturam, aut aliquid à Deo factum: sed totum quidquid illud est, summum, verum, immutabilem Deum.

24. Absit enim ut, quemadmodum sapiunt, *Pater major sit Filio suo*, secundùm id quod unigenitum Verbum ejus est: sed secundùm id quod Verbum caro factum est. Sed quid mirum, quando in eadem carne factus est etiam angelis minor? Absit ut, quemadmodum blasphemant, *incomparabiliter major & melior sit Filius Spiritu-sancto*: & quod insanissimum est credere, templum minoris sint membra majoris.

CAPUT XXVIII.

25. PATER quidem, *Deus & Dominus est Filio suo*: quia inest in eo forma servilis, quæ prophetabatur, cùm diceretur, Dominus dixit ad me, Psal. 2. 7. Filius meus es tu. Cui etiam in eadem prophetia dicit idem Filius, De ventre matris meæ Deus Psal. 21. 11. meus es tu. De ventre quippe matris ejus, ubi hominem assumsit, Deus ejus est. Qui propter quod eum non solùm ante ventrem matris, sed ante omnia sæcula coæternum genuit, Pater ejus est. Ubi autem vel in somnis audierunt Scripturam sanctam dixisse *Filium Deum & Dominum esse Spiritus-sancti*?

26. *Pater*, inquiunt, *immobiliter & impassibiliter volens Filium genuit: Filius sine labore & fatigatione sola virtute sua Spiritum fecit*. O præcipuam laudem Filii & Spiritus-sancti! Quasi nos Pater mobiliter & passibiliter invitus genuerit, qui nos voluntariè genuit verbo veritatis: aut Iacobi 1. 18. Filius cum labore & fatigatione cælum & terram creaverit? Æquentur ergo ista opera secundùm G istos, vel Filio vel Spiritui-sancto: aut si nullo modo æquantur, quid profuit hoc dicere, unde nulla fit quæstio? quòd scilicet sine ullo labore & fatigatione vel gignat Pater, vel faciat Filius? Videant sanè quomodo dicant, quòd *sola virtute sua Filius fecerit Spiritum-sanctum*. Isto enim

[a] Sic MSS. Editi verò, *non intelligunt*.

[b] Germanensis codex, *pleniúsque*.

modo coguntur fateri, aliquid fecisse Filium, quod A non viderit Patrem facientem. An placet eis dicere, quòd etiam Pater fecerit Spiritum-sanctum? Non ergo eum sola virtute sua fecerit Filius. An alterum fecit prior Pater, ut posset Filius facere quem fecit, qui non potest facere nisi quod viderit Patrem facientem? Et quid est, quòd non alia similia, sed quæcumque Pater facit, hæc eadem Filius facit similiter? Si hæc cogitare conentur, procul dubio turbabuntur eis omnia, quæ sibi carnali cogitatione componunt. B

CAPUT XXIX.

27. VERUM est autem, quòd *Pater omnibus quæ sunt, dedit ut essent; & ipse quod est, à nemine accepit*: sed æqualitatem suam nulli dedit, nisi Filio qui natus est de illo, & Spiritui-sancto qui procedit de illo. Quæ cùm ita sint, non est ista, quam volunt isti, differentia Trinitatis: quia indifferens in Trinitate natura, indifferens in Trinitate potentia est: ut omnes honorificent Filium sicut honorificant Patrem, quod ipse ait: & qui volunt piè vivere, Dominum C Deum suum adorent, & illi soli serviant, quod & antiquis patribus Dei lege præceptum est, nec ullo modo aliter fieri potest, ut soli Domino Deo nostro eâ quæ Deo debetur servitute serviamus. Ipsa est enim quæ Græcè appellatur λατρεία. Quod verbum ibi positum est, cùm diceretur, Illi soli servies. Nullo modo, inquam, hoc fieri potest, nisi ipse Dominus Deus noster universa sit Trinitas. Alioquin istam servitutem, quæ latria dicitur, quam non debent servi eis quos secundùm D carnem dominos habent, sed omnes homines soli Domino Deo suo: hanc ergo servitutem non exhibebimus Filio, si de Patre dictum est, Et illi soli servies: aut non exhibebimus Patri, si de Filio dictum est, Et illi soli servies. Jam verò si aliquibus terræ molibus Spiritui-sancto templum fabricaremus, quis dubitaret ei nos latriâ, id est, istâ de qua nunc loquor servitute servire? Quomodo ergo non ei servitutem, quæ latria dicitur, exhibemus, cui templum non facimus, sed nos ipsi sumus? E Aut quomodo non & ipse Deus noster est, de quo dicit Apostolus, Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Et paulò pòst: Glorificate ergo Deum in corpore vestro. Corpora autem nostra, templum in nobis dicit esse Spiritus-sancti. Cùm igitur & Patri & Filio & Spiritui-sancto istâ, quæ latria vocatur, servitute serviamus, audiamusque legem Dei præcipientem, ut nulli alteri, sed soli Domino Deo nostro hanc exhibeamus: procul F dubio unus & solus Dominus Deus noster est ipsa Trinitas, cui uni & soli talem servitutem pietatis jure debemus.

Johan. 5. 23.
Deut. 6. 13. Matth. 4. 10.
1. Cor. 3. 16.
1. Cor. 6. 20.
Ibidem 19.

CAPUT XXX.

28. SICUTI *nemo potest*, inquiunt, *sine Filio ad Patrem transire: ita & nemo potest sine Spiritu-sancto Filium in veritate adorare*: quasi & ad Filium sine Patre quisquam possit venire, cùm ipse dicat, Nemo venit ad me, nisi Pater qui misit me traxerit illum: aut ad Spiritum-sanctum sine Patre & Filio pervenire possemus, qui eum nobis G suâ conferunt gratiâ. Quid est enim aliud ad eos venire, nisi eos habitantes in nobis habere? Hoc enim modo & ipsi ad nos veniunt, cùm Deus ubique sit, & nullo corporali contineatur loco. Ipse Salvator dicit de se & de Patre, Veniemus ad eum, & mansionem apud eum faciemus. Et de Spiritu-sancto dicit, Nisi ego abiero, advocatus non veniet ad vos. Quid est ergo quod dicunt, *Sicuti nemo potest sine Filio ad Patrem transire; ita & nemo potest sine Spiritu-sancto Filium in veritate adorare*: & deinde subjungunt, *Ergo in Spiritu-sancto adoratur Filius*? Numquidnam hæc indicant differentiam naturarum, de qua inter nos & illos vertitur quæstio? Nam si nemo potest sine Spiritu-sancto Filium in veritate adorare, & in Spiritu-sancto adoratur Filius, profectò veritas est etiam Spiritus-sanctus: quia cùm in illo adoratur Filius, sicut ab eis dictum est, in veritate adoratur. At ipse Filius ait, Ego sum veritas. Ergo & in se ipso adoratur, cùm in veritate adoratur. Ac per hoc & in se & in Spiritu-sancto adoratur Filius. Quis autem ita sit impius, ut inde separet Patrem? Quomodo enim non [a] & in illo adoramus, in quo vivimus, movemur & sumus? Proinde adorari Filium in Spiritu-sancto, etiam nos dicimus: adorari autem Filium ab Spiritu-sancto, legant si possunt.

Johan. 6. 44.
Johan. 14. 23.
Johan. 16. 7.
Johan. 14. 6.
Act. 17. 28.

CAPUT XXXI.

29. Nam *per Filium glorificari Patrem*, quis negat? Sed & Filium glorificari per Patrem, negare quis audeat? Cui dicit ipse Filius, Glorifica me. Cui etiam dicit, Ego te glorificavi. Glorificare autem, & honorificare, & clarificare, tria quidem verba, sed res una est, quod Græcè dicitur δοξάζειν: interpretum autem varietate, aliter atque aliter positum est in Latino.

Johan. 17. 5.
Johan. 17. 4.

CAPUT XXXII.

30. SPIRITUS *sancti opus & diligentia est*, inquiunt, *sanctificare, & sanctos custodire, & non solùm rationabilia, ut quidam putant, sed & irrationabilia plura sanctificare: & eos qui ceciderunt propter suam negligentiam, ad pristinum statum revocare: ignorantes docere, obliviscentes admonere, peccantes arguere, pigros hortari de salute sua cogitare & sollicitè agere, errantes ad viam veritatis deducere, infirmos curare, & fragilitatem corporis per alacritatem animæ continere, & ad amorem pietatis & castitatis confirmare, & omnes illuminare: super omnia fidem & caritatem præbere singulis: pro studio quoque & diligentia, pro simplicitate & sinceritate mentis, pro mensura fidei & merito conversationis, gratiam* [b] *ad utilitatem dividere, & unusquisque in quo opere & proposito fuerit habilis, in ipso ordinare*. Facit hæc quidem Spiritus-sanctus: sed absit ut sine Filio faciat. Quis enim sic deviet à via veritatis, ut neget à Christo custodiri sanctos, lapsos autem in statum pristinum reparari, ignorantes doceri, obliviscentes admoneri, peccantes argui, pigros hortari, errantes ad viam veritatis adduci, infirmos sanari, cæcos illuminari, & cetera quæ isti Spiritui-sancto, tamquam solus ea faciat, tribuenda putaverunt? Ut enim de ceteris, ne longum sit, taceam: quomodo negabunt à Christo doceri sanctos, quibus idem dicit, Nolite vocari ab hominibus Rabbi, unus est enim magister vester Christus? Quomodo negabunt à Christo illuminari cæcos, de quo scriptum legunt, Erat lumen verum quod illuminat omnem hominem? Spiritus ergo sanctus, sicut sine Christo non docet aut illuminat quemquam, ita sine Christo non sanctificat quidquam. Illud autem quod per Prophetam Deus dicit, Ut sciant quia ego sum qui sanctifico eos: eligant à quo di-

Matth. 23. 8.
Johan. 1. 9.
Ezech. 20. 12.

[a] Sic Am. Er. & meliores nostri MSS. At Lov. cum aliquot MSS. *& illum*: minùs bene.

[b] Editi addunt, *donationis*: quod abest à MSS.

dum velint credere. Si à Patre, cur ab eo separant opera [a] Spiritus-sancti, cùm sanctificari sanctos ab Spiritu-sancto tamquam propriè ac separabiliter putant? Si à Filio, saltem ab ipso non separent opera sanctificatoris Spiritûs-sancti. Si ab Spiritu-sancto, Deus est etiam Spiritus-sanctus, quod illi nolunt, qui per Prophetam dixit, Ut sciant quia ego sum qui sanctifico eos. Si autem, quod meliùs intelligitur, vox illa ipsius Trinitatis est per Prophetam, nullo dubitante, unus est Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria in sæcula sæculorum, Amen.

Rom. 11. 36.

Caput XXXIII.

31. Cum itaque fateamur fieri ab Spiritu-sancto, quæ ab illo fieri commemoraverunt, non est ex eo consequens quod adjungunt, *Alium esse à Filio Spiritum-sanctum naturâ & ordine, gradu & affectu, dignitate & potestate, virtute & operatione.* Quando quidem nec hominum diversa natura est, quorum separabilia opera esse possunt, quòd Trinitatis esse non possunt. Ordo autem, gradus, affectus, qui invenitur in creaturæ disparilitate & infirmitate, nullus est in illa coæterna & æquali & impassibili Trinitate. Dignitas verò, potestas, virtus, quomodo non æqualis est omnibus, qui & eadem & similiter operantur? Quod enim dicunt eos operatione diversos, hoc omnino falsum esse convicimus.

Caput XXXIV.

32. Quod autem in isto sermone subnectunt, *Impossibile esse ut unus idemque sit Pater & Filius, generans & nascens; cui testimonium perhibetur, & qui testimonium perhibet; major, & is qui majorem confitetur; is qui ad dexteram sedet aut stat, & is qui sedis dat honorem; qui missus est, & is qui misit; nec discipulus & doctor, ut ipse docuit dicens, Sicuti docuit me Pater, sic loquor: similis & imitator, & is cujus est similis & quem imitatur; is qui orat, & is qui exaudit; is qui gratias agit, & is qui benedicit; is qui suscipit mandatum, & is qui dedit mandatum; minister, & præcipiens; supplex, & eminens; subditus, & superior; unigenitus, & ingenitus; sacerdos, & Deus:* ex parte aliqua verissimè dicunt, sed ea contra Sabellianos, non contra Catholicos dicant. Illi enim unum & eumdem dicunt Filium esse qui Pater est: nos autem Patrem gignentem & Filium genitum duas dicimus esse personas, sed non duas diversasque naturas. Non ergo unus & idem est Pater & Filius, sed unum sunt Pater & Filius. Quòd verò major est Pater, non pertinet ad naturam gignentis & geniti, sed hominis & Dei: secundùm quam formam suscepti hominis, & ad dexteram Patris sedet vel stat, & orat, & gratias agit, & sacerdos est, & minister est, & supplex est, & subditus est: secundùm autem formam Dei, in qua æqualis est Patri, unigenitus est & gignenti coæternus. Et licèt sit primogenitus omnis creaturæ, quia in illo condita sunt omnia, priúsque ille est genitus quàm hæc condita; tamen sempiternus est sicut Pater, nec cœpit ex tempore. Nam & Patrem rectissimè dicimus priorem esse quàm universa quæ condidit, quamvis genitus non sit. Nihil enim tam primum, quàm id ante quod nihil est. Sed sicuti nihil est ante Patrem; ita nihil est ante unigenitum Filium, Patri utique coæternum. Neque enim quia ille genuit, ille genitus est, ideo est Pater tempore anterior. Nam si inter Patrem gignentem & genitum Filium aliquod tempus est, profectò tempus est ante Filium, & non est jam Filius primogenitus omnis creaturæ; quia & tempus utique creatura est: nec omnia per ipsum, si tempus ante ipsum; sed omnia per ipsum, nullum ergo tempus ante ipsum. Ac per hoc, quemadmodum ignis & splendor qui ex igne gignitur & circumquaque diffunditur, simul esse incipiunt, nec genitus à gignente præceditur: sic Deus Pater & Deus de Deo Filius esse simul incipiunt, quia pariter sine ullo initio temporis sunt, nec genitus à gignente præceditur. Et sicut ignis gignens & splendor genitus coævi sunt, ita Deus Pater gignens & Deus Filius genitus coæterni sunt. Sed quia iste est de illo, non ille de isto, ideo & mandatum accipit à Patre, cùm mandatum ipse sit Patris; & docet eum Pater, cùm ipse sit paterna doctrina. Sic enim accipit à Patre vitam, cùm sicut Pater ipse sit vita: ita est & Patri similis, ut in nullo sit omnino dissimilis. Testimonium verò cùm invicem sibi perhibeant Pater & Filius, quomodo isti alterum eorum faciant testimonium perhibentem, & alterum cui testimonium perhibeatur, ignoro. Nonne Pater dicit, Hic est Filius meus dilectus? Nonne Filius dicit, Testimonium perhibet de me qui misit me Pater? Cur ergo eos ita distinguunt, ut Patrem dicant cui testimonium perhibetur, & Filium qui perhibet? Cur usque ad ista sunt vani, usque ad ista surdi, usque ad ista cæci? De Patre autem mittente & misso Filio, jam in superioribus hujus disputationis partibus satis abundéque tractatum est.

Johan. 8. 28.

Col. 1. 15.

Matth. 17. 5.
Johan. 8. 18.

Caput XXXV.

33. Numquam sanè, ut impietas ista delirat, *Pater præscius erat se unigeniti Dei Patrem futurum:* quia numquam non Pater erat, habens Filium coæternum, & generans sine tempore per quem condidit tempora. Et sicut Deum se non præscivit futurum quod semper erat; sic nec Patrem, quia cum Filio semper erat: *nec magno Filio major, nec bono melior*; quia non Patri tantùm, sed universæ Trinitati dictum est, Tu es Deus solus magnus. Nec de Patre tantùm, sed de universa Trinitate rectè intelligitur dixisse idem Filius, Nemo bonus nisi unus Deus: quando eum appellavit magistrum bonum, qui eum nondum intelligebat Deum: tamquam diceret, Si vocas bonum, intellige Deum; nemo enim bonus nisi unus Deus. Trinitas ergo unus Deus solus magnus & bonus, cui uni & soli, sicut præcipit lex ejus, illâ quæ latria dicitur servitute servimus.

Psal. 85. 10.
Marci 10. 18.
Luc. 18. 19.

Caput XXXVI.

34. Absit autem ut dicamus, *humilitatis*, non veritatis *gratiâ Filium* aliquando *sic loqui, ut se Patri subjiciat eumque majorem esse testetur.* Novimus quippe in Filio formam servi, non fictam simulatamque, sed veram: propter quem scilicet humanum habitum, & propter quod ipse de Patre, non Pater de illo Deus est, dicit illa omnia, de quibus isti occasionem accipiunt, diversas Patris & Filii credere ac prædicare naturas. Et cùm se tanta ista voragine impietatis immergant, nos tamquam opprobrio novi nominis *Homousianos* vocant. Ita enim sese habet catholicæ veritatis antiquitas, ut ei omnes hæretici diversa nomina imponant, cùm ipsi sua singula sicut ab omnibus appellantur obtineant. Ariani quippe & Eunomiani, non alii hæretici,

[a] Hic Lov. *sanctificatoris Spiritûs-sancti.*

nos vocitant *Homousianos*, quia contra eorum errorem, Græco vocabulo ὁμοούσιον defendimus Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, id est, unius ejusdemque substantiæ, vel, ut expressiùs dicatur, essentiæ, quæ οὐσία Græcè appellatur: quod planiùs dicitur, unius ejusdemque naturæ. Et tamen si qui istorum qui nos *Homousianos* vocant, filium suum non cujus ipse esset, sed diversæ diceret esse naturæ, exheredari se ab eo mallet filius quàm hoc putari. Quanta itaque impietate isti cæcantur, qui cùm confiteantur unigenitum Dei Filium, nolunt ejusdem naturæ cujus Pater est confiteri, sed diversæ atque imparis & multis modis rebusque dissimilis, tamquam non de Deo natus, sed ab illo de nihilo sit creatus; ac per hoc & ipse creatura sit, gratiâ filius, non naturâ? Ecce qui nos quasi maculâ [a] novi nominis vocant *Homousianos*, nec se ipsos, cùm ista sentiunt, intuentur insanos.

CAPUT XXXVII. QUOD autem ante omnia sæcula natum fatentur Filium, quomodo non sibi ipsi contrarii sunt, *eum natum* dicere *ante omnia sæcula*, cujus nativitati anteponunt aliquid temporis; quasi non aut sæcula aut sæculorum partes quæcumque sint tempora?

Quod verò dicit Apostolus, etiam in futuro sæculo Patri Filium subjectum futurum, ubi ait, *Tunc & ipse subjectus erit ei, qui illi subjecit omnia:* (1. Cor. 15. 28.) quid mirum, quando quidem illa in Filio forma humana mansura est, qua semper major est Pater? Quamvis non defuerint, qui illam tunc Filii subjectionem, ipsius humanæ formæ in divinam substantiam commutationem intelligendam putaverint, tamquam hoc cuique rei subjiciatur, quod in eam vertitur & mutatur. Sed nos quid hinc sentiamus ostendimus, magis ideo dixisse Apostolum etiam tunc Patri Filium subjectum futurum, ne quis in eo putaret spiritum & corpus humanum aliqua conversione periturum: *ut sit Deus omnia*, non tantùm in illius unius forma hominis, sed *in omnibus*, id est, ut ad habendam vitam, & satiandum in bonis desiderium nostrum, natura divina sufficiat. Tunc enim Deus omnia erit in omnibus, cùm præter ipsum nihil omnino habere velle cœperimus. Omnia quippe ipse nobis erit, quando ipso sufficiente nihil deerit.

JUSSUM verò *obaudisse Filium ante quàm acciperet carnem*, unde isti existiment nescio. An accipere carnem jussus est, ut hoc videatur fecisse jussus, quod fecit missus? Iterum ergo ad illa redeant, quæ superiùs disputata sunt, & quærant atque inveniant, si possunt, Pater unico Verbo quo alio jusserit verbo; & utrùm dignum fuerit ut temporali jubentis verbo Verbum subderetur æternum: atque hinc intelligant, quia non eum Patris jussio, tamquam suæ non fuerit potestatis, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens. Quòd autem *humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem*, jam utique acceperat carnem. CAPUT XXXVIII.

ARBITROR me ad omnia respondisse quæ continet Arianorum sermo, qui nobis ut ei responderemus, à quibusdam fratribus missus est. Qui ut posset inspici ab iis qui hæc legunt, & utrùm ad omnia responsum fuerit explorare desiderant, huic eum nostræ disputationi præscribendum putavimus: ut priùs legatur ipse, ac deinde nostra responsio. Quoniam non ubique textum verborum ejus interposuimus: ne nimis longum faceremus hoc opus nostrum, quod tandem isto fine concludimus. CAPUT XXXIX.

[a] Abest *novi* à MSS.

ADMONITIO

IN COLLATIONEM ET LIBROS DUOS CONTRA MAXIMINUM.

HÆc *opuscula in Retractationibus Augustini frustra quæras, cùm sint posteriùs confecta, anno Christi videlicet aut 427. aut 428. Nam Segisvultum Comitem, à quo se missum Hipponem Maximinus in Collationis subsequentis exordio profitetur, venisse in Africam contra Bonifacium Hierio & Ardubere Coss. hoc est anno Christi 427. scribit Prosper in Chronico. Huc spectat Sermonis* CLX. *(qui olim inter Sirmondianos* XVI. *) titulus in hunc modum :* Contra quoddam dictum Maximini Arianorum episcopi, qui cum Segisvulto Comite constitutus in Africa blasphemabat. *Quo in Sermone id ab Augustino reprehenditur, quod Maximinus, Dominicam sententiam Johan.* 10. Ego & Pater unum sumus, *de voluntatum concordia malignè interpretans, respondebat ipsos etiam Apostolos unum esse cum Patre & Filio, quia voluntati Patris & Filii obsequuntur. Sic ille blasphemat in hac Collatione, disputatione sua postrema, n.* 22.

De eadem Collatione Possidius in Augustini vita cap. 17. Cum ipsorum quoque Arianorum episcopo quodam Maximino cum Gothis ad Africam veniente, apud Hipponem quàm plurimis volentibus atque petentibus, & præclaris interpositis viris contulit, & quid singulæ asseruerint partes, scriptum est. Quæ si studiosi diligenter legere curaverint, procul dubio indagabunt, vel quid callida & irrationabilis hæresis ad seducendum & decipiendum profiteatur, vel quid Ecclesia catholica de divina teneat & prædicet Trinitate. Sed quoniam ille hæreticus de Hippone rediens ad Carthaginem, de sua multa in collatione loquacitate victorem se de ipsa Collatione recessisse jactavit, & mentitus est; quæ utique non facilè à divinæ legis ignaris examinari & dijudicari possent: à venerabili viro Augustino sequentis temporis stilo, & illius totius Collationis de singulis objectis & responsis facta est recapitulatio, & quàm nihil ille objectis referre potuerit, nihilo minùs demonstratum est, additis supplementis, quæ in tempore Collationis angusto cuncta inferri & scribi minimè potuerunt. Id enim egerat nequitia hominis, ut sua novissima prosecutione multùm longissima totum quod remanserat dici spatium occuparet. *Et in Indiculo cap.* 5. *recensetur*, Collatio cum Maximino Arianorum episcopo. *Et continuò*, Ad quem suprà libri duo. *Ubi Possidius à Collatione sejungit libros, qui in antè editis sic eidem cohærebant Collationi, ut hæc primus liber, alii duo libri secundus ac tertius inscripti legerentur : quo errore carebant veteres codices, tum nostri, tum illi quos vidit Beda seu Florus ; Collationem quippe apertè distinguit à libris contra Maximinum, ad Rom.* 8. *Posteriorem librum cum Augustini laude citat etiam Agatho Papa in* VI. *Synodo, Act.* 4.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
*COLLATIO § CUM MAXIMINO ARIANORUM EPISCOPO.

* Aliàs, Contra Maximinum Arian. Episc. liber primus.

§ Habita anno Christi 427. aut 428.

Cum Augustinus & Maximinus Hippone-regio unum in locum convenissent, præsentibus multis, tam clericis quàm laicis, Maximinus dixit: *Ego non ob istam caussam in hanc civitatem adveni, ut altercationem proponam cum religione tua, sed missus à Comite* [a] *Segisvulto contemplatione pacis adveni. Re vera enim Eraclio presbytero amicali pactione mecum tractanti, responsum dedi ut valui, ita tamen ab ipso provocatus; quique in tantum exarsit, ut etiam adventum tuum contra me provocaret. Et quia dignata est religio tua* [b] *sibi facere injuriam, si interrogas, in quibus valeo responsum dabo. Si aliquid rationabile dixeris, necesse est ut sequar. Si quid enim de divinis Scripturis protuleris, quod commune est cum omnibus, necesse est ut audiamus: eæ verò voces quæ extra Scripturam sunt, nullo casu à nobis suscipiuntur: præterea cùm ipse Dominus moneat nos & dicat, Sine caussa colunt me, docentes mandata & præcepta hominum.* (Matth. 15. 9.)

2. Augustinus dixit: Si ad ista omnia respondere voluero, id etiam ego agere videbor, ne veniatur ad caussam. Proinde ut citò agamus quod instat, dic mihi fidem tuam de Patre & Filio & Spiritu-sancto.

Max. respondit: *Si fidem meam postulas, ego illam teneo fidem quæ* [c] *Arimini à trecentis & triginta episcopis, non solùm exposita, sed etiam subscriptionibus firmata est.*

3. Aug. dixit: Jam dixi, & hoc ipsum repeto, quia respondere noluisti: Dic fidem tuam de Patre & Filio & Spiritu-sancto.

Max. respondit: *Cùm enim non defecerim à responsione, cur accusor à tua religione, quasi responsum non dederim.*

4. Aug. dixit: Propterea dixi te respondere noluisse, quia dum ego quærerem ut diceres mihi fidem tuam de Patre & Filio & Spiritu-sancto, quod & nunc posco, tu mihi non dixisti fidem tuam, sed nominasti Ariminense concilium. Fidem tuam volo nosse, quid credas, quid sentias de Patre & Filio & Spiritu-sancto. Si dignaris, ore tuo audiam. Noli me mittere ad ea scripta, quæ modò aut præ manu non sunt, aut eorum auctoritate non teneor. Dic quid credas de Patre & Filio & Spiritu-sancto.

Max. respondit: *Non ad excusandum me Ariminensis concilii decretum interesse volui, sed ut ostendam auctoritatem Patrum, qui secundùm divinas Scripturas fidem nobis tradiderunt illam quam à divinis Scripturis didicerunt. Sin verò placet; quia corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem:* (Rom. 10. 10.) *instructi etenim sumus & parati ad respondendum omni exposcenti de nobis rationem de fide & spe quæ in nobis est:* (1. Pet. 3. 15.) *& præterea cùm Dominus ipse Iesus dicat, Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in cælis; & qui negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo qui in cælis est:* (Matth. 10. 32. Mar. 8. 38.) *istud periculum timens, quamvis leges imperiales non ignoro, tamen præcepto Salvatoris edoctus, qui monuit nos & dixit, Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere:* (Matth. 10. 28.) *respondeo evidenter, Credo quòd unus est Deus Pater, qui à nullo vitam accepit; & quia unus est Filius, qui quod est & quod vivit, à Patre accepit ut esset; & quia unus est Spiritus-sanctus paraclitus, qui est illuminator & sanctificator animarum nostrarum. Et hoc de divinis Scripturis assero. Si jubes, prosequor testimonia: si in aliquo reprehenderit religio tua, dabo responsum in his in quibus reprehendi videor.*

5. Aug. dixit: Movet me, quòd ita posuisti propriè illuminatorem nostrum Spiritum-sanctum: quasi Christus non sit illuminator noster. Hinc primò abs te volo audire quid sentias.

Max. respondit: *Nos enim unum auctorem Deum Patrem cognoscimus, à quo illuminatio omnis per gradus descendit. Nam denique & apostolus Paulus profert de se testimonium in Actibus Apostolorum dicens, Sic enim mandavit nobis Deus: & inter cetera, Posui te in lumen gentium.* (Act. 13. 47. Isai. 49. 6.) *Si Apostolus in lumine gentium positus est ut doctor, quanto magis Spiritus-sanctus, qui illuminator est Apostoli; in quo & Apostolus locutus est, secundùm ipsius Apostoli dicta, quia nemo potest dicere Dominum Iesum, nisi in Spiritu-sancto.* (1. Cor. 12. 3.) *Utique illuminator est Spiritus-sanctus, qui illuminavit Apostolum. Sed Spiritus-sanctus à Christo accepit, secundùm ipsius Christi testimonium, sicut ait in Evangelio Christus: Multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò: cùm autem venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem.* (Iohan. 16. 12.)

[a] In antè editis, *Comite regis multa*. In MSS. quibusdam, *Comite Fegisvulto*. In aliis veriùs, *Comite Segisvulto*.

[b] Sic MSS. Editi verò, *mihi facere injuriam*.

[c] MSS. *Arimino*.

Non enim loquetur à se, sed quæcumque audierit loquetur, & ventura annuntiabit vobis. Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis. Ergo Spiritus-sanctus accepit à Christo, secundùm testimonium Christi. Johan. 7. 16. *Sine dubio autem Christus ipse confitetur, quòd, Doctrina mea non est mea, sed ejus qui me misit Patris: &,* Johan. 8. 38. *Quod vidi & audivi apud Patrem meum, loquor. Sive ergo Christus docens nos illuminat, Pater illuminat qui eum destinavit: sive Spiritus-sanctus illuminat, illuminatio ad auctorem recurrit, qui est fons bonitatis: à quo consecutus, sive beatus Apostolus, sive etiam omnes sancti, illuminant quidem credentes, sed hæc illuminatio ad unum auctorem recurrit. Et ea de caussa dicebat Propheta,* Psal. 26. 1. *Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo.*

6. Aug. dixit: Ego non nego illuminare Spiritum-sanctum, sed utrùm & Christus illuminet per se ipsum, & Pater illuminet per se ipsum, an non illuminent isti nisi per Spiritum-sanctum: hoc requisivi breviter, hoc requiro.

Max. respondit: *Credo non latere religionem tuam, beatum dixisse apostolum Paulum,* Tit. 3. 4. *Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus-sancti, quem effudit in nos abundè, per Iesum Christum Salvatorem nostrum. Secundùm hanc regulam dico Spiritum-sanctum & profiteor illuminatorem per Filium: ut antè dictum est, Quem effudit in nos abundè, per Iesum Christum Salvatorem nostrum. Iam dedi responsum: quoniam sive Paulus illuminat, ad auctorem Deum Patrem recurrit hæc illuminatio; sive Spiritus-sanctus illuminat, ad auctorem recurrit illuminatio; sive Christus illuminat, ad auctorem recurrit illuminatio. Et hoc magisterio Christi edoctus, prosequor, sicut ait ipse Christus,* Johan. 10. 27. *Oves meæ vocem meam audiunt, & sequuntur me, & ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus quod dedit mihi, majus omnibus est, & nemo potest rapere illud de manu Patris mei. Et iterum sic ait:* Johan. 10. 30. *Ego & Pater unum sumus. Ergo ad defendendas oves, ad illuminandas, Pater & Filius unum sunt, concordes atque unanimes secundùm hanc rationem quam audisti; Quoniam nemo potest rapere de manu mea oves quas mihi dedit Pater: simili modo nec de manu Patris.*

7. Aug. dixit: Res loqueris necessarias quidem, sed non ad caussam. Ad interrogationem meam non respondisti, & tamen multa dixisti. Si velis relicta quæstione quæ inter nos vertitur, reddere totum Evangelium, qui dies sufficiunt, quantum temporis spatium necessarium est? Breviter mihi dic, quoniam interrogavi te, utrùm illuminet per se ipsum Christus, an non illuminet nisi per Spiritum-sanctum. Non solùm ad hoc respondere noluisti, sed si me non fallit quod audivi, magis Spiritum-sanctum per Christum illuminare dixisti.

Max. respondit: *Non decet in religione, præterea cùm de Deo loquamur, calumniam inferre. Ego & responsum dedi, & si non sufficiunt quæ diximus, addimus testimonia, quia per Iesum Christum Spiritus-sanctus effusus est in omnes credentes. Sic enim legimus beatum Petrum dixisse:* Act. 2. 32. *Hunc Iesum suscitavit Deus, cujus nos omnes testes sumus. Dextera itaque Dei exaltatus, & promissione Spiritus-sancti accepta à Patre effudit hoc donum quod nunc vos & videtis & auditis. Dixi enim quòd omnia quæcumque suggerit nobis Spiritus-sanctus, à Christo consecutus sit. Recurre ad testimonia antè lata, & invenies ita.*

8. Aug. dixit: Cùm vis conari probare quod ipse non nego, in rebus superfluis necessarium tempus absumis. Ego non nego per Christum diffusum fuisse super credentes Spiritum-sanctum. Sine caussa hoc per tantas moras testimoniis probare voluisti, quod ipse confiteor. Ego hoc dixi, hoc quæsivi, hoc iterum dico: utrùm Christus per Spiritum-sanctum illuminet, an Spiritus-sanctus per Christum illuminet: quia dixisti superiùs per Christum illuminare Spiritum-sanctum. Si autem non recolis, recitentur verba tua in Gestis, ut appareat ea nos jussisse recitari, & probabo te dixisse quod quæro.

Max. respondit: *Probatio erat necessaria, si non ipse temetipsum placasses. Iam enim prosecutus es in testimoniis quæ protuli, vel in ratione quam dedi, quod & ipse sic habeas. Cùm finita sit ergo ista quæstio, propone aliam ad quam tibi respondeam. Nam professus es jam in quæstione ista satisfactum tibi fuisse.*

9. Aug. dixit: Dixisti Spiritum-sanctum per Christum illuminare, an non dixisti? Rogo te ut unum de duobus breviter mihi respondere digneris. Dixisti, an non dixisti?

Maxim. respondit: *Ego Spiritum-sanctum professus sum secundùm Salvatoris magisterium, quia sive illuminat, à Christo accepit, sive docet, à Christo accepit, omnia quæcumque gerit Spiritus-sanctus ab unigenito Deo consecutus est; & si parva sunt testimonia, addo.*

10. Aug. dixit: Ne dicat nos calumniari, legantur verba ipsius paulò superiùs.

Antonius notarius ad locum recitavit: *Dico Spiritum-sanctum & profiteor illuminatorem per Filium, ut antè dictum est, quem effudit abundè in nos, per Iesum Christum Salvatorem nostrum.* Cùmque recitatum est:

Max. respondit: *Vt videtur, ipse potiùs dilationi studes, ut non ad principalem caussam recurramus, sed per totum diem vis argumentis nos in una detinere quæstione. Nos enim recitamus, quòd per Filium Spiritus-sanctus sit effusus, & non tantùm beatum Paulum testem produximus, verùm etiam & Petrum priorem Apostolorum. Habet enim prosecutio nostra, quòd Spiritus-sanctus à Christo accepit, secundùm præcedens testimonium:* Johan. 16. 14. *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet & annuntiabit vobis. Idem itidem compulsus iterum dico, quia sive illuminat Spiritus-sanctus, sive docet, sive instruit, omnia à Christo consecutus est; quia per Christum* Johan. 1. 3. *facta sunt omnia, & sine illo factum est nihil. Christus dicit, quia à genitore suo omnia hæc consecutus est, & vivit propter Patrem, & omnis lingua confitetur,* Phil. 2. 11. *quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris.* [a] *Et quia omnis viri caput* 1. Cor. 11. 3. *Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus. Et quia Filio Spiritus-sanctus est subjectus: & quia Filius Patri est subjectus, ut carissimus, ut obediens, ut bonus à bono genitus. Nec enim Pater contrarium sibi genuit: sed talem*

[a] Hîc MSS. addunt, *quid est.*

[Iohan. 8. 29.] genuit, qui etiam clamat & dicit, Ego quæ placita ſunt Patri, facio ſemper.*

II. Aug. dixit: Si & Chriſtus illuminat per Spiritum-ſanctum, & Spiritus-ſanctus illuminat per Chriſtum, par poteſtas eſt. Lege autem tu mihi ſubjectum Chriſto Spiritum-ſanctum, quod paulò antè dixiſti. Quòd autem dicis Dominum [Iohan. 16. 14.] dixiſſe de Spiritu-ſancto, De meo accipiet: ideo dictum eſt, quia de Patre accepit, & omnia quæ ſunt Patris, ſine dubio & Filii ſunt. Nam ipſe cùm hoc dixiſſet, adjecit, Ideo dixi, De meo accipiet: quia omnia quæ habet Pater, mea ſunt. Dic ergo quod interrogavi, & teſtimoniis proba, ſubjectum Chriſto Spiritum-ſanctum: cùm [Iſai. 16. 1. Lucæ 4. 18.] potiùs legamus ipſum dicentem, Spiritus Domini ſuper me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus. [a] Si ſuper ſe ipſe dixit Spiritum-ſanctum, quomodo tu dicis Spiritum-ſanctum Chriſto eſſe ſubjectum? Dixit autem Chriſtus, ſuper ſe Spiritum-ſanctum: non quia ſuper Verbum Dei eſt, quod eſt Deus; ſed quia ſuper hominem, quòd Verbum caro factum [Iohan. 1. 14.] eſt. Ubi enim ſcriptum eſt, Verbum caro factum eſt: nihil aliud eſt quàm, Verbum homo factum [Iſai. 40. 5.] eſt. Quia, Videbit omnis caro ſalutare Dei: ni- [Rom. 3. 20.] hil eſt aliud quàm, omnis homo. Et, In lege non juſtificabitur omnis caro: nihil eſt aliud quàm, [Philip. 2. 7.] omnis homo. Propter quod ergo Verbum caro factum eſt, & ille ſemetipſum exinanivit, formam ſervi accipiens, ex ipſa forma ſervi dixit, Spiritus Domini ſuper me. Nam par poteſtas eſt, una ſubſtantia eſt, eadem divinitas. Ideo quamvis Trinitatem colamus, quia Pater non eſt Filius, nec Filius eſt Pater, nec Spiritus-ſanctus aut Pater aut Filius: tamen unum Deum colimus, quia ipſa [b] Trinitatis ineffabilis & excelſa conjunctio unum Deum oſtendit, unum Dominum. Ideo- [Deut. 6. 4.] que dictum eſt, Audi Iſraël, Dominus Deus tuus, Dominus unus eſt. Quid nobis vultis facere duos deos & duos dominos? Dicitis Dominum Patrem & Deum Patrem, dicitis Dominum Chriſtum & Deum Chriſtum: Interrogo, utrùm ambo ſimul unus ſit? Reſpondetis, duo dii. Supereſt ut eis & templa & idola faciatis.

Max. reſpondit: *Religionis auctores numquam in calumniam vertuntur. Interrogaſti teſtimonia, ut ea quæ profeſſus ſum teſtimoniis docerem: & ipſe pares atque æquales profiteris tres, Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum. Et præterea cùm tres æquales profeſſus ſis, iterum converſus protuliſti quidem teſtimonium divinarum Scripturarum, non ad æqualitatem pertinens, ſed ad ſingularitatem omnipotentis Dei, quòd unus ſit omnium auctor. Ergo quia & ætate præcedis, & auctoritate major es, profer, inſtrue priùs teſtimoniis, quòd tres ſint æquales, tres omnipotentes, tres innati, tres inviſibiles, tres incapabiles: & tunc demum neceſſe eſt teſtimoniis ut adquieſcamus. Si quo minùs reddere rationem de divinis Scripturis non valueris, neceſſe me eſt, ut ad omnia quæ in præcedenti dixi: ſive enim Patrem ſolum qui quod vivit à nemine accipiens, ſive [c] Filium, quod ſum profeſſus, quia quod vivit à Patre accepit, ſive de Spiritu-ſancto quæ dixi, etiam quanta deſideras teſtimonia proferam.*

12. Aug. dixit: Ego quod quæſivi ut dicere dignareris, non dixiſti, quo teſtimonio probares ſubjectum Chriſto Spiritum-ſanctum: reſpondeo tamen ad ea quæ propoſuiſti. Sic non dicimus tres omnipotentes; quomodo non dicimus tres deos. Si enim de ſingulis interrogemur, utrùm Deus ſit Pater; reſpondemus, Deus: utrùm Deus ſit Filius; reſpondemus, Deus: utrùm Deus ſit Spiritus-ſanctus; reſpondemus, Deus. Cùm autem de omnibus interrogati fuerimus, utrùm tres ſint; referimus nos ad divinam Scripturam dicentem, Audi Iſraël, Dominus Deus tuus, Dominus unus eſt. [Deut. 6. 4.] Et in hac divina [d] præſcriptione condiſcimus, eamdem ipſam Trinitatem unum eſſe Deum. Sic & de ſingulis ſi quæratur, utrùm Pater omnipotens ſit; reſpondemus, omnipotens: ſi Filius; hoc idem reſpondemus: ſi Spiritus-ſanctus; nec ipſum negamus omnipotentem. Nec tamen dicimus tres omnipotentes, quomodo non dicimus tres deos: ſed ſicut ſimul illi tres unus Deus, ſic ſimul illi tres unus omnipotens eſt, & inviſibilis unus Deus Pater & Filius & Spiritus-ſanctus eſt. Sine cauſſa ergo putas nos numero coartari, cùm divinitatis potentia etiam rationem numeri excedat. Si enim animæ multorum hominum accepto Spiritu-ſancto & quodam modo conflatæ igne caritatis unam animam fecerunt, de qua dicit Apoſtolus, Erat enim eis anima & cor unum: [Act. 4. 32.] tot corda, tot millia cordium, unum cor fecit caritas Spiritus-ſancti; tot millia animarum unam animam dixit Spiritus-ſanctus, quam ipſe unam animam fecit: quanto magis nos unum Deum dicimus, ſemper ſibi invicem & inſeparabiliter & ineffabili caritate cohærentes Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum.

Max. reſpondit: *Ac per hoc pares atque æquales dixiſti, quod quidem teſtimoniis docere non valuiſti, & ob iſtam rem ad aliam cauſſam divertiſti. Nos enim non diffidimus, ſed certa cognoſcentes fide, quòd erat cor & anima una omnium credentium. Nec enim hoc præjudicat religioni noſtræ, ſed magis concordat. Sine dubio enim ſi omnium credentium erat cor & anima una, quare autem non Pater & Filius & Spiritus-ſanctus in conſenſu, in convenientia, in caritate, in unanimitate, unum eſſe dicantur? Quid enim fecit Filius, quod non placuit Patri? Quid præcepit Pater, in quibus non obtemperavit Filius? Quando enim Spiritus-ſanctus contraria Chriſto aut Patri tradidit mandata? Et conſtat ſecundùm Salvatoris ſententiam, quod ait, Ego & Pater unum ſumus: eſſe illos in concordia & in conſenſu unum.* [Iohan. 10. 30.] *Sicut autem ipſe profeſſus es, Pater Pater eſt, qui numquam fuit Filius; Filius Filius eſt, qui ſemper Filius manet; & Spiritus-ſanctus Spiritus-ſanctus eſt, quod eſt & quod legimus, profitemur de Spiritu-ſancto, in hunc Spiritum-ſanctum, qui tantus ac talis eſt, ut etiam Angeli ipſi concupiſcant in eum proſpicere.* [1. Petri 1. 12.] *Tantus eſt iſte Spiritus-ſanctus, ut ſufficiat ubique omnium poſtulationes ſuſcipere, & [e] advocatione fungi. Et in hoc teſtem profero beatum Paulum, qui ait, Nam quid oremus ſicut oportet, neſcimus, ſed ipſe Spiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* [Rom. 8. 26.] *Quod lego credo, quia gemitibus inenarrabilibus poſtulat Spiritus-ſanctus. Et ideo iſto eruditus magiſterio in tantum dico ſubjectum eſſe Spiritum-ſanctum, ut*

[a] In editis additur, *miſit me*. Abeſt à MSS. hoc loco: abeſt ab ipſis quoque editis in ſuperiore libro contra ſerm. Arianor. cap. 22.

[b] Aliquot MSS. *Trinitas*.

[c] In MSS. *ſive Filius*.

[d] Veteres libri, *perſcriptione*.

[e] In MSS. *& advocationem fungere*. Itemque infrà, *& Spiritus-ſanctus advocationem fungi*.

gemitibus postulet pro nobis. Unum autem profiteor Deum, non ut tres unus sit, sed unus Deus est, incomparabilis, immensus, infinitus, innatus, invisibilis, quem & Filius ipse & oravit & orat, apud quem & Spiritus-sanctus advocatione fungitur. Nam quia orat Filius Patrem, quamvis enim soleatis omnia illa testimonia quæ in sancto legimus Evangelio, corpori applicare, attamen nostrum est perscrutatis divinis Scripturis ostendere, quia & nunc sedens ad dexteram Patris interpellat pro nobis. Ea enim de caussa dixi, & oravit & orat; quia nunc utique Rom. 8. 33. *interpellat pro nobis, sicut ait Apostolus: Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat? Quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, immo magis qui & resurrexit, qui & est in dextera Dei, qui & interpellat pro nobis? Æquè cum discipulis positus Christus, sic se rogaturum promisit, dicens,* Johan. 14. 15. *Si diligitis me, mandata mea servate, & ego rogabo Patrem, & alium advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus accipere non potest, quoniam non videt eum, nec novit eum: vos autem vidistis eum, & [a] cognoscitis eum, quia apud vos manet, & in vobis est. Si sufficiunt [b] hæc, bene est: si quo minus, addam quanta jubes testimonia.*

13. Aug. dixit: Ea quæ nos confitemur, nobis probare non debes. Hoc enim faciendo, nihil aliud, sicut superiùs dixi, quàm necessarium tempus absumis. Scimus Filium Dei Filium esse Dei: scimus à se ipso non esse, sed genitum esse à Patre. Patrem verò ipsum ingenitum esse, à nullo esse, à nullo vitam accepisse: Filium verò à Patre accepisse vitam, sed non ita tamquam fuerit aliquando sine vita, ut acciperet vitam. Dedit enim ei vitam, gignendo vitam: gignendo eum vitam, dedit ei vitam. Æqualitatem autem Johan. 5. 26. ostendit dicendo, Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso. Vitam in semetipso habet Pater; æqualem vitæ Patris vitam in se habet Filius: sed tamen Filius à se ipso vitam non accepit, quia non à se ipso natus est, à Patre natus est. Gignendo dedit, non quia jam erat Filius sine vita, & dedit ei vitam; quomodo nos peccatores facti sumus sine vita, & per indulgentiam & gratiam accepimus vitam: ille vitam accepit à Patre, quia vita natus est à Patre. Ac per hoc tu non potuisti dicere subjectum esse Filio Spiritum-sanctum, nisi quia gemitibus interpellat pro nobis. Videtur enim tibi illa Perfectio Sanctitatis in gemitibus semper esse, nec respirare à gemendo. O æterna miseria! Intellige locutionem, & blasphemiam devitabis. Rom. 8. 26. Sic enim dictum est, Gemitibus interpellat; ut intelligeremus, Gemitibus interpellare nos facit. Adest enim nobis, & infundendo caritatem nobis, facit nos interpellare gemitibus. Denique alio loco cùm dicit Apostolus, Clamantem, Abba, Pater; alio loco dicit, In quo clamamus, Abba, Pater: exposuit quid sit, Clamantem, Abba, Pater; dicendo, In quo clamamus. Ac per hoc quid est clamantem, nisi clamare facientem? Do exemplum locutionis hujus: Nonne Deus est omnium præscius futurorum? Quis hoc negabit insanus? Tamen ait Apostolus, Nunc autem cognoscentes Deum, immo cogniti à Deo. Si nunc eos cognovit Deus, non eos noverat, non elegerat, non prædestinaverat ante mundi constitutionem. Sed sic dixit, Nunc autem cognoscentes Deum, immo cogniti à Deo: ut intelligerent Deum fecisse in eis cognitionem suam. Cognoscentes Deum. Quid est, Cognoscentes Deum? Nolite vobis arrogare, nolite superbire: cogniti estis à Deo. Quid est, cogniti estis à Deo? Cognitores suos Deus vos fecit. Deus vobis dedit ut cognoscatis. Quomodo est & illud Domini: Nunc cognovi, dicit Abrahæ Dominus, Nunc cognovi quoniam timeas Dominum. Quando adtulit filium suum ad holocaustum Abraham, dicit ei Deus, Nunc cognovi. Ipsa est tota Dei præscientia? Tunc cognovit, quando dixit, Nunc cognovi? Sed quid est, Nunc cognovi? Id est, nunc cognoscere te feci. Si ergo has locutiones sicut libris divinis eruditus agnosceres, de gemitibus illis quibus dictum est gemitibus interpellare Spiritum-sanctum, non eum faceres miserum. Quid enim est aliud, semper gemens, quàm semper miser? Ideo nos gemimus, quia miseri sumus. Et gratias Spiritui-sancto, quia caritate æterni sæculi facit nos gemere, propter quod dictus est gemens. Facit nos clamare, propter quod dictus est clamans. Facit nos cognoscere Deum, propter quod dictum est, Immo cogniti à Deo. Facit Abraham Deus cognoscentem, propter quod ei dixit, Nunc cognovi.

Galat. 4. 6. Rom. 8. 15. Gal. 4. 9. Gen. 22.

Maxim. respondit: *In quibus nos reprehendis, in ipsis ipse detegeris. Certum est enim, & divina nos monet Scriptura, quòd ex multiloquio non effugies peccatum, parcens autem labiis, sapiens eris.* Prov. 10. *Quamvis etiam & si per totum diem quisque de divinis Scripturis proferat testimonia, non in verbositate illi imputabitur [c] re vera: quòd si aut litteraria arte usus, aut [d] expressione spiritus sui quisque concinnet verba quæ non continent sanctæ Scripturæ; & otiosa sunt & superflua. Sufficit mihi, qui ad istam regulam te adduxi, ut profitearis quòd Pater Pater est, quia innatus est, quia à nemine accepit vitam; & quia Filius à Patre consecutus est vitam; & quia Spiritus-sanctus Spiritus-sanctus est. Dicendo autem unum Deum, bene quidem faceres, si confitendo unum Deum, non Patrem & Filium & Spiritum-sanctum unum diceres Deum, contra tuam sententiam veniens. A nobis unus colitur Deus, innatus, infectus, invisibilis, qui ad humana contagia & ad humanam carnem non descendit. Est autem & Filius secundùm Apostolum, non pusillus, sed magnus Deus. Sicut ait beatus Paulus:* Tit. 2. 13. *Exspectantes beatam spem & adventum gloriæ magni Dei & Salvatoris nostri Iesu Christi. Iste enim magnus Deus Christus dicit, quòd* Johan. 20. 17. *adscendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. De sua enim subjectione unum statuit Deum. Iste est ergo unus Deus, ut jam recitavimus testimoniis, quem Christus & Spiritus-sanctus adorant, & omnis creatura veneratur & colit: hac ratione unum profitemur. Non tamen quòd copulatio vel permixtio Filii cum Patre, aut vel certè Spiritus-sancti cum Filio vel cum Patre, faciat unum Deum. Sed quia ille solus unus perfectus est Deus, qui, ut ipse prosecutus es, vitam à nemine accepit, qui Filio dedit suo exemplo habere vitam in semetipso: copulatos quidem dicimus in caritate & in concordia. Iam ut superiùs reddidimus rationem, alterum esse Patrem, & non ipsum Filium, ipse nos instruit Salvator,*

dicendo,

[a] Sola editio Lov. *cognoscetis.*
[b] Am. Er. & MSS. *Si sufficiunt? si quo* &c. omissis, *hæc*, *bene est.*

[c] Nonnulli MSS. *res vera.*
[d] Lov. *expositione.*

Johan. 5. 31. dicendo, Si ego testimonium dico de me, testimonium " meum non est verum; alius est qui testificatur de me. Et ne præsumtorio spiritu quidam putarent, quòd aut de Iohanne baptista dixerit alium, aut fortè de Petro apostolo vel Paulo: ipse prosecutus est, Ibidem 33. Vos misistis ad Iohannem, & testimonium reddidit veritati. " Ego autem testimonium ab homine non accipio: sed " hæc dico, ut vos salvemini. Ille, inquit, lucerna " fuit ardens & lucens, vos autem voluistis ad horam " exsultare in lumine ejus. Ego autem habeo testimo- " nium majus Iohanne. Opera quæ dedit mihi Pater " ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testifican- " tur de me, quia Pater me misit. Et qui misit me Pa- " ter, ipse testificatur de me. Quis tam stultus est, ut non intelligat quoniam alius de alio testimonium perhibuit, Pater de Filio, qui utique & dicebat, Matth. 17. 5. Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui, ipsum audite? Dilectum lego, & credo quòd Pater est qui diligit, & Filius qui diligitur. Vnigenitum audio Christum, & non dubito quia unus ab uno est genitus. Col. 1. 15. Primogenitum Paulus clamat, dicens, Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ. Et profiteor secundùm sententiam divinarum Scripturarum, quòd est Filius primogenitus, & non ingenitus: & quia in illo creata sunt omnia quæ sunt in cælis, & quæ sunt in terra, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum facta sunt, & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant: & iste Filius Dei, Deus unigenitus, cùm sit ante omnes. Johan. 8. 38. Ipse enim dicit, Quod vidi apud Patrem meum, loquor. Iste Filius etiam, quod vos carni adscribitis, Johan. 14. 28. in sancto ait Evangelio, Si diligeretis me, gau- " deretis utique, quoniam vado ad Patrem, quoniam " Pater major me est. Ista enim legentes credimus, & 1 Cor. 15. 27. profitemur secundùm Apostolum, quòd ei omnia subjecta sint ut magno Deo. Iste enim magnus Deus, quem talem genuit Pater, ut ipse prosecutus es, utique majorem Patrem confessus est, ut statuat illum unum Deum, in cujus & sinu describitur à Iohanne evangelista. [a] Audi utique ipsum clamantem & dicentem de invisibilitate omnipotentis Dei, quòd Johan. 1. 18. Deum nemo vidit umquam, unigenitus Filius qui est in sinu Patris ipse narravit. 1 Tim. 6. 15. Hinc instructus Paulus clamat, & dicit, Beatus & solus potens, Rex " regum & Dominus dominantium, qui solus habet " immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem, " quem vidit hominum nemo, neque videre potest, cui " bonor & potestas in sæcula, Amen. Rom. 16. 27. De hoc iterum dicit, Soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui gloria in sæcula, Amen. Et ideo unus Deus à nobis pronuntiatur, quia unus est super omnia Deus innatus, infectus, ut prosecuti sumus. Col. 1. 15. Filium autem natum si Paulo non credis dicenti, Primogenitum universæ creaturæ: Johan. 18. 37. vel ipsi Filio crede dicenti ad Pilatum, cùm ei diceret, Ergo tu rex es? Ait Christus, Ego in hoc natus sum. Natum lego, profiteor quod lego: primogenitum lego, non [b] discredo: unigenitum lego, etiam si ad equuleum suspendar, aliter non sum dicturus: quod docent nos sanctæ Scripturæ, profiteor. Tu enim qui dicis, quòd unus sit Pater & Filius, dic Patrem unigenitum, dic primogenitum: dic quæ sunt Patris in Filio, dic Filium ingenitum, dic innatum, dic quia nemo eum vidit umquam, neque videre potest. Prosequere de Spiritu-sancto talia qualia de Patre legimus, ut æqualem ostendas Spiritum-sanctum Patri. Dic rogo, habe me discipulum. Prosequere de Filio, quòd Filius sit innatus, quòd sit sine origine. Si æqualis, utique talis: si talis, utique innatus: si innatus, utique nec vidit eum quisquam hominum. Da testimonia, & instrue, & doce, & habebis me discipulum.

14. Aug. dixit: A vobis unum Deum coli dixisti, sicut te loquente advertere potui: consequens est ut aut non colatis Christum, aut non unum Deum colatis, sed duos. Dixisti etiam de Patre, quòd ad humana contagia & ad humanam carnem non descenderit. Si fortè nescis, contagia ubi dicuntur, aliquam contaminationem significant: voluisti ergo Christum intelligi venisse ad humana contagia: ergo humana carne inquinatum professus es Christum. Ego autem dico, immo catholica fides, quam cum Ecclesia Christi teneo, Dominum nostrum Jesum Christum sic factum esse Verbum carnem, ut nulla de humano genere & de humana carne contagia pateretur. Venit enim mundare, non coinquinari. Suscepit ergo animam humanam, & carnem humanam sine ulla peste contagii: & utrumque, id est & animam humanam & carnem humanam, in se ipso salvare dignatus est. Sed quia de ejus invisibilitate veritati, quantum video, non vis adquiescere, rogo ut cogites secundùm carnem & secundùm hominem fuisse visibilem Christum. Nam secundùm id quod Verbum est Deus apud Deum, & ipse invisibilis est. Sapientia Dei est Christus: humana sapientia invisibilis est; & Dei sapientia visibilis erit? Quantum ergo adtinet ad illam naturam in qua æqualis est Patri, pariter est Deus, pariter omnipotens, pariter invisibilis, pariter immortalis. Dixisti etiam, quantùm adverti, sic accipiendum esse quod ait Apostolus, Qui solus habet immortalitatem: 1. Tim. 6. 16. ut in hac sententia solus Pater accipi debeat. Ergo Verbum Dei mortale vis esse? Sapientia Dei non est immortalis secundùm te. Non intelligis quia non potuisset ullo modo mori Filius, nisi carnem mortalem suscepisset à nobis? Denique caro in illo mortua est, non ipse mortuus est quantum ad Deum pertinet, quantum ad divinitatem adtinet, qua æqualis est Patri. Sic enim hominibus ait, Nolite timere eos qui corpus occidunt, Luca 12. 4. & postea non habent quid faciant: quia anima mori non potest; Verbum Dei mori potest? Sapientia Dei mori potest? Unigenitus ille non assumta carne mori potuit? Assumta autem carne qua factus est homo, sicut æqualem se novit quando dicit, Ego & Pater unum sumus; Johan. 10. 30. sic se novit minorem, quia Verbum caro factum est, Johan. 1. 14. & habitavit in nobis. Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo. Philip. 2. 6. Natura enim erat, non rapina; non enim usurpavit hoc, sed natus est hoc. Verumtamen semetipsum exinanivit formam servi accipiens: Ibidem 7. (agnovisti æqualem, jam incipe agnoscere minorem:) formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. Ecce qua formâ major est Pater: discerne dispensationem suscepti hominis à manente immortaliter divinitate, & non erras in verbis, quæ multùm amas dicere, & ea non dignaris sapere. Profiteor autem, sicut dicis, Patrem innatum, Filium natum. Sed non ideo sunt diversæ naturæ atque substantiæ, quia ille non natus est, ille natus est. Etenim si natus est, Fi-

[a] In MSS. Audiv utique.

[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. discrepo.

lius est: si Filius est, verus Filius est, quia unigenitus est. Nam & nos dicti sumus filii: sed numquid unigeniti sumus tot filii? Aliter ille Filius unigenitus: ille naturâ Filius, nos gratiâ filii: ille unigenitus de Patre natus, hoc est quod Pater secundùm naturam, secundùm substantiam. Qui autem dicit eum propterea quia natus est, ideo alterius esse naturæ, negat verum filium. Habemus autem Scripturam: Ut simus in vero Filio ejus Jesu Christo, ipse est Deus verus & vita æterna. Quare verus Deus? Quia verus Dei Filius. Si enim animalibus dedit ut non generent nisi quod sunt: homo hominem generat, canis canem, & Deus Deum non generat? Si ergo ejusdem substantiæ est, quare dicis minorem? An fortè, quia homo pater quando generat filium, etsi homo hominem generat, tamen major minorem generat? Exspectemus ergo ut crescat Christus, quomodo crescunt homines quos generant homines. Si autem Christus ex quo natus est, quod non est à tempore, sed ab æternitate, quod est hoc est, & tamen minor est: melior est humana conditio; quia homo vel crescere potest, & aliquando venire habet ad ætatem patris sui, ad robur patris sui, ille numquam, quomodo verus filius? Usque adeo autem Filium agnoscimus Deum magnum, ut Patri dicamus æqualem. Itaque sine caussa nobis, quod valde profitemur, testimoniis & multiloquio probare voluisti. Dicit autem, Deum meum & Deum vestrum: adtendens formam hominis in qua erat. Ceterùm quantum adtinet ad illud quod dixit Johannes, In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: non est Pater Dei Deus, sed Deus est Christi, quia Christus factus est homo. Unde & ipse dicit in Psalmis, cur illi sit Pater Deus: De ventre matris meæ Deus meus es tu. Quando dicit de ventre matris sibi illum esse Deum, ostendit propter hoc esse Deum Patrem Filio, quia homo est Filius, secundùm quod Pater major est Filio. Unde dicit, Deum meum & Deum vestrum. Inde est & illa subjectio quam non debemus mirari secundùm hominem redditam Patri, quando, sicut scriptum est, etiam parentibus subditus erat: & de illo scriptum est, Minorasti eum paulo minùs ab angelis? Vellem autem hoc etiam aliquibus Scripturarum testimoniis doceres nos, ubi legatur adorari Patrem à Spiritu-sancto. A Filio autem accipio, etiamsi non proferas testimonia, quoniam [a] homo adorat Deum: admittitur facilè, secundùm hominem dictum, quamvis nec hoc legas. Tamen specialiter de te exigo, ut adoratum Patrem à Spiritu-sancto legas nobis, aut commemores testimonium divinum: fortassis enim sit, sed me fugiat: ut si inveneris, respondeam quomodo id accipi debeat, sicut de gemitibus Scripturarum sollemni locutione respondi. Quod autem dicis, quòd per illam copulationem ineffabilem non sit unus Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus: vis nosse quantum valeat ista copulatio? Non ex locutionibus nostris, sed ex divinis eloquiis certè manifestum est, aliud esse spiritum hominis, aliud esse spiritum [b] Dominum; unde dicitur, Dominus Spiritus est, id est, quia corpus non est: & tamen ait Apostolus, Qui adhæret meretrici, unum corpus est; qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. Si ergo ista adhæsio diversarum naturarum spiritûs, (quia aliud est hominis, aliud Dei,) fecit unum spiritum; non vis ut tantùm adhæreat Patri Filius, ut sit unus Deus? Hoc accipe etiam de Spiritu-sancto, qui Deus est. Ceterùm si Deus Spiritus-sanctus non esset, templum utique nos ipsos non haberet. Scriptum est quippe in Apostolo, Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Et iterum, Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus-sancti, quem habetis à Deo? Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathemaremur à veritate Christi & ab Ecclesia Dei; quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantùm debetur Deo? Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuicumque creaturæ, quomodo non est Deus verus cui non templum facimus, sed nos ipsi templum sumus? Quomodo autem dixerit Christus, Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso, superiùs respondi. Concordiâ autem & caritate, [c] quia dicis factum fuisse, ut unum sint Pater & Filius; quando mihi protuleris dictum esse, quòd unum sint quæ sunt diversæ substantiæ, tunc cogitabo quid debeam respondere. Legimus enim, Qui plantat & qui rigat unum sunt: sed ambo homines erant, ejusdem substantiæ fuerant, non diversæ. Item legimus ipso Christo dicente, Ut sint unum, sicut & nos unum sumus. Non dixit, Ut ipsi & nos unum: sed, Ut ipsi sint unum, in natura sua & in substantia sua, concordi æqualitate quodam modo uniti atque conflati, sicut Pater & Filius & Spiritus-sanctus unum, propter individuam eamdemque naturam. Aliud est enim, unum sunt: [d] aliud, unus est. Quando dicitur, unum sunt; etsi non dicatur quid unum, intelligitur una substantia. Quando dicitur, unus est, de duabus diversisque substantiis, necesse est ut quæratur quid unus. Verbi gratiâ, diversa substantia est anima & corpus, tamen unus homo: diversa substantia est spiritus hominis & spiritus Dei, tamen cùm Domino adhæret, unus spiritus est: addidit, spiritus; non dixit, unum sunt. Ubi autem dicitur, unum sunt, una substantia significatur, quod vos non vultis, & audetis dicere verum Christum Dei Filium vos confiteri. Non autem ideo major est Pater, quia testimonium dicit de Filio. Nam & Prophetæ perhibuerunt Filio testimonium. Alius est quidem qui perhibet testimonium, alius cui perhibetur: quia Pater Pater est, Filius Filius est. Non quia unum non sunt, aut unus Deus non sunt, quando cohærentes atque conjuncti sunt, quod semper sunt. Sic autem dicis hinc inter Patrem & Filium esse diversitatem, quia Pater diligit & Filius diligitur; quasi negare possitis, quòd Filius diligat Patrem. Si ambo se invicem diligunt; cur negatis eos unius esse naturæ? Quòd dixi de Patre unde dictus sit major, quia propter formam servi dictum est: hoc dico & de invisibilitate, quoniam visibilis Filius propter eamdem formam servi dictus est. Ceterùm quan-

Marginal references: 1. Johan. 5. 20. — V. Serm. 139. n. 3. Tom. 5. — Johan. 20. 17. — Johan. 1. — Psal. 21. 11. — Johan. 20. 17. — Luca 2. 51. — Psal. 8. 6. — 2. Cor. 3. 17. — 1. Cor. 6. 16. — 1. Cor. 3. 16. — 1. Cor. 6. 19. — Johan. 5. 26. — 1. Cor. 3. 8. — Johan. 17. 11. — 1. Cor. 6. 17.

[a] MSS. *quoniam homo adorat Deum.*

[b] Editi, *Spiritum Dei: unde dicitur, Deus Spiritus est.* At MSS. *Spiritum Dominum*; ac subinde, *unde dicitur*, (scilicet 2. Cor. 3.) *Dominus Spiritus est.*

[c] Sola editio Lov. *qua dicis.*

[d] Hîc MSS. addunt, *&* *aliud unum sumus.*

tum adtinet ad ipsam divinam substantiam, vel A Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti omnino est invisibilis. Nam quando se patribus divinitas ostendebat, per subjectam creaturam se visibilem demonstrabat. Nam per ipsam suam naturam usque adeo invisibilis est, ut ipse Moyses ei cum Exod. 33. 13. quo facie ad faciem loquebatur, diceret, Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum Matth. 5. 8. manifestè. Volebat enim eum videre, sicut videtur Deus oculis cordis. Beati enim mundi corde, quia ipsi Deum videbunt. Sic volebat vide- B dere Moyses eum cui dicebat, Ostende mihi temetipsum manifestè: sicut & invisibilia Dei per ea Rom. 1. 20. quæ facta sunt conspiciuntur. Sic enim ait Apostolus: Invisibilia enim ejus per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas. Ecce intelligendo conspiciuntur invisibila Dei, & tamen invisibilia dicun- Johan. 1. 3. tur. Et omnia per ipsum facta sunt Christum, & visibilia & invisibilia, & ipse à nobis credi visi- Rom. 16. 27. bilis potest? Hinc etiam dicis de Patre tantùm in- C telligi debere quod ait Apostolus, Soli sapienti Deo. Ergo solus est Pater Deus sapiens, & non 1 Cor. 1. 24. est sapiens ipsa Dei Sapientia, quod est Christus, de quo ait Apostolus, Christum Dei Virtutem & Dei Sapientiam. Superest ut dicatis, (quid enim non audetis?) insipientem esse Sapientiam Dei. Sic autem dicis Patrem infectum, quasi Filius factus sit, per quem facta sunt omnia. Scito factum esse Filium, sed in forma servi. Nam in forma Dei usque adeo non est factus, ut per illum fa- D cta sint omnia. Si enim ipse factus est, non per illum sunt omnia facta, sed cetera. Non itaque dico Filium ingenitum: sed Patrem genitorem, Filium genitum. Hoc tamen genuit Pater quod est: alioquin non est verus Filius, si quod est Pater, non est Filius; sicut de partubus animalium suprà diximus; quia veri filii hoc sunt per substantiam quod parentes. Quid est autem quod poscis, ut ostendam tibi æqualem Patri Spiritum-sanctum esse, quasi tu ostenderis Patrem majo- E rem esse Spiritu-sancto, sicut potuisti ostendere de Filio, propter formam servi? Scimus enim dictum esse Patrem Filio majorem esse, quia in forma servi erat Filius: & adhuc in forma est Rom. 8. 34. humana Filius, quam levavit in cælum. Propterea dictum est de illo quòd & nunc interpellat 1 Cor. 15. 28. pro nobis. Et sempiterna erit in regno hæc eadem forma immortalis. Propter quod dictum est, Tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia. Nam de Spiritu-sancto qui nullam F Matth. 3. 16. suscepit creaturam ad unitatem personæ suæ, Act. 2. 3. quamvis se per subjectam creaturam visibiliter & ipse, sive per columbæ speciem, sive per linguas igneas sit demonstrare dignatus, numquam dictus est eo major Pater, numquam dictus est Spiritus-sanctus adorasse Patrem, numquam dictus est minor Patre. Sed dicis de Filio, *Si æqualis esset, utique talis*: id est, ut quia non est ingenitus, non videatur talis. Posses dicere non esse hominem quem genuit Adam, quia ipse Adam non est G genitus, sed factus à Deo. Si autem potuit Adam esse, & non esse genitus, & tamen hoc generare quod erat ipse, non vis ut potuerit Deus Deum æqualem sibi? Puto me tibi ad omnia respondisse. Sed si non vis esse discipulus, noli esse multiloquus.

1. MAX. dixit: * *Loqueris quasi auxilio principum munitus, nihil secundùm timorem Dei. Longas horas sustinui, exposuisti ut tibi visum est. Respondemus Deo auxiliante ad omnia. Nec enim nudo sermone, sed testimoniis divinarum Scripturarum muniti. Tantùm sicut nos patientes fuimus exponente tua religione, & ipse cum tuis patientiam accommoda, ut ad singulos tuos sermones demus responsum, sicut & ipse ad nostros respondisti quod tibi placuit.*

** Nos Christum colimus ut Deum omnis creatu-* 2. *ræ. Nam quia adoratur & colitur, non tantùm ab hominum natura, verùm etiam & ab omnibus virtutibus cælestibus, audi clamantem beatum Paulum: Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu: qui cùm in forma Dei esset, non rapinam ar-* Phil. 2. 5. *bitratus est esse se parem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habita inventus ut homo: humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus eum superexaltavit, & donavit ei nomen quod est super omne nomen. Illud utique quod tu in tuis prosecutionibus, sciens quòd professioni tuæ erat contrarium, subducendum putasti, sciens quia lectio te argueret. Nam quòd omne genu flectatur Christo, utique sic prosequitur ipse Paulus, cùm dixisset, Donavit illi nomen quod est super omne nomen: sequitur, Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum; & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. Dicendo enim, Vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum: universa conclusit. Nihil est in cælo quod non genu flectat Christo: nihil remansit in terra quod non genu flectat Christo: nihil in inferis quod non genu flectat Christo. Et hoc Pater ei donavit. Possunt enim probare qui legunt, si ex mea auctoritate vel ex multiloquio, ut accusas, hanc prosecutionem feci, aut certè de auctoritate divinarum Scripturarum respondeo.*

** Dicis Spiritum-sanctum quòd æqualis sit Filio.* 3. *Da testimonia, ubi adoratur Spiritus-sanctus, ubi ei cælestia & terrestria & inferna genu flectant. Nos enim, quòd adorandus sit Deus Pater, beato* Ephes. 3. 14. *Paulo apostolo clamante didicimus: Propterea flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur. Auctoritate sanctarum Scripturarum adoramus Patrem: æquè ab ipsis divinis Scripturis instructi, colimus & adoramus Deum Christum. Si alicubi adorandus sit Spiritus-sanctus: si Pater ei sic perhibuit testimonium, si Filius, si ipse de se ista amplexus est, lege præter quàm diximus ex divinis Scripturis.*

** Quòd Christus est in dextera Dei, quòd inter-* 4. *pellat pro nobis, sic etiam in alio loco ipse prose-* Rom. 8. 34. *quitur Paulus dicens: Quæ sursum sunt quærite, ubi* Col. 3. 1. *Christus est in dextera Dei sedens. Sic ad Hebræos ipse scribens ait: Purificatione peccatorum facta, con-* Hebr. 1. 3. *sedit ad dexteram magnitudinis in excelsis. Sic utique & Spiritus-sanctus jam antè per Prophetam præcinuerat, dicens, Dixit Dominus Domino meo,* Psal. 109. 1. *sede à dextris meis. Sic & ipse Filius in Evange-* Matth. 22. 44. *lio professus est. Præterea ad illum principem qui eum adjurans dicebat, Dic nobis si tu es Christus* Marci. 14. 61. *Filius Dei benedicti: ait ipse, Ego sum: vel certè,* Matth. 26. 64. *Tu dicis: & à modò videbitis filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei.*

5. * *Nos enim Spiritum-sanctum competenter honoramus ut doctorem, ut* [a] *ducatorem, ut illuminatorem, ut sanctificatorem: Christum colimus ut creatorem: Patrem cum sincera devotione adoramus ut auctorem, quem & unum auctorem ubique omnibus pronuntiamus. Istæ enim calumniæ de philosophicæ artis instructione veniunt. Non puto te minùs legisse* 2. Cor. 5. 21. *quod ait Apostolus: Quoniam Christus utique » cùm non esset peccator, pro nobis peccatum fecit, ut » nos efficeremur justitia Dei in ipso. Nec hoc sanè* Deut. 21. 23. *ad te fortè pervenit, quod dixerit Scriptura: Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Gal. 3. 13. *Quod interpretans beatus apostolus Paulus dicit, Factus pro nobis maledictum, ut benedictio in gentibus adimpleretur. Nec hoc sanè pervenit ad te, quod ait ipse* 1. Cor. 15. 47. *Paulus, Primus homo Adam de terra terrenus, se» cundus homo Dominus de cælo cælestis advenit. Ergo & Christus suscepit hominem, ut ipse exposuisti. Et ea de caussa diximus, quòd ad terrena contagia descendit. Non enim ignoramus* [b] *illum secundùm quod legimus,* 1. Pet. 2. 22. *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius: qui cùm malediceretur, non remaledicebat; cùm pateretur, non comminabatur: commendabat autem se judicanti* [c] *justè. Nec hoc ignoramus quod ait Baptista Iohannes:* Iohan. 1. 29. *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Constat, ut & ipse prosecutus es. Nec enim ad omnia obstinati esse debemus, ut non quæ bene dicis laudemus, Valde enim justa est prosecutio tua, quia ob hoc venit Christus, ut nos potiùs à peccatis & ab iniquitatibus mundaret; non tamen ut ipse contaminaretur, sicut & ipse prosecutus es. Certum est enim, quòd secundùm divinitatis suæ substantiam illam beatam, quam habuit ante mundi constitutionem, ante sæcula, ante tempora, ante dies, ante menses, ante annos,* [d] *ante quàm quidquam esset, ante aliquam excogitationem, in illa beata natura Deus* [e] *natus à Patre est.*

6. * *In Deo enim comparatione digna uti decet. Hoc sanè mihi displicet, & valde animo dolui in tua prosecutione: ut enim diceres, quòd homo hominem generat, & canis canem: tam fœda comparatio in illam tantam immensitatem produci non debuit.*

7. * *Quis autem ignorat quòd Deus Deum genuit, quòd Dominus Dominum genuit, quòd Rex Regem genuit, quòd Creator Creatorem genuit, quòd bonus bonum genuit, quòd sapiens sapientem genuit, quòd clemens clementem genuit, potens potentem? Nihil subtraxit Pater in generando Filium. Nec enim invidus, sed ut fons bonitatis tantum bonum genuit: cujus bonitatis testis est omnis creatura, secundùm tuam ipsius prosecutionem, quam valde laudo, ubi de divinis Scripturis protulisti, dicendo,* Rom. 1. 20. *Invisibilia enim ejus à creatura mundi, per ea quæ » facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quo» que virtus ejus ac divinitas.*

8. * *Adhuc autem adjicio, non contraria his quæ bene sunt dicta dicens, sed consensum accommodans: quoniam ex magnitudine pulcritudinis condignè Creator eorum cognoscitur atque colitur. Vt puto dedimus ad ista responsum: quoniam hoc & beatus Paulus* Col. 2. 14. *iterum prosequitur: Quoniam chirographum quod » erat contrarium nobis, ipsum tulit Christus de me-*

A *dio, affigens illud cruci, & exuens se carnem, « potestates & principatus transduxit fiducialiter, trium- « phans eos in semetipso. Attamen & sicut homo qui exercitationem liberalium litterarum vel rhetoricæ artis non feci, si quod vitium fecissem in sermone, ad sensum respicere debuisses, & non vitium sermonis intendens, in crimen nos inducere. Absit, absit: Vnigenitus Deus, Deus est universæ creaturæ, mundus, incoinquinatus, sanctus, securus, nullam in se habens immunditiam. Nam qui non honorifi-* B *cat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.* Iohan. 5. 23. *Quòd enim Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, Evangelista testatur: Et vidimus, ait, gloriam ejus, gloriam tamquam unigeniti à Patre, plenum gratiæ & veritatis.* Iohan. 1. 14. *De hoc ipso & ante jam vetus Testamentum* [f] *præcinuerat, dicens, Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvæ opertorium suum.* Gen. 49. 11. *Quod lego, credo: quoniam Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Iterum lego beatum Paulum dixisse, Qui transfigurabit* Phil. 3. 21. C *corpus humilitatis nostræ, conforme fieri imaginis corporis gloriæ suæ. Credo enim quòd Christus Deus à Patre genitus, ante omnia sæcula, ipse sibi secundùm Salomonem* [g] *perfectam ædificasset domum, secundùm quod legimus: Sapientia ipsa sibi ædificavit domum:* Prov. 9. 1. *quam domum vice templi accepit.*

* *Nam & ipse dedisti rationem, secundùm quid* 9. *sit visibilis, secundùm quid invisibilis: ut puto non recens hæc auditio pervenit ad aures tuæ religionis. Nam & in prosecutione quam prosecutus es, compa-* D *rationem accipiens animæ, ostendisti piam & justam rationem esse ut credamus & cognoscamus, quia si anima humana in corpore posita, oculis corporalibus videri non potest; quanto magis Creator animæ corporalibus oculis videri non potest. Nam si Angeli secundùm naturæ suæ substantiam invisibiles habentur; quanto magis Creator Angelorum, qui tanta ac talia fecit, Angelos, Archangelos, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, Cherubim, Seraphim? Ad* [h] *quorum multitudinem, ut legimus* E *in Evangelio, omne genus humanum ad unam com-* Matth. 18. 12. *paravit ovem, dicens, Relictis nonaginta-novem in* Luc. 15. 7. *montibus, venit quærere unam errantem. Nam de-* Ibidem. *nique sic erit gaudium, ait, in cælo, super uno pec- « catore pænitentiam agente, quàm in nonaginta-no- « vem justis qui non indigent pænitentiâ. Nam qui « non indigent pænitentiâ qui sunt, nisi utique illæ cælestes virtutes, quibus nihil est cum humana natura commune? Consideranda est virtus Vnigeniti Dei, & in ipso admiranda est magnitudo* [i] *omnipotentiæ* F *Dei Patris, qui tantum ac talem genuit Filium, tam potentem, tam sapientem, sic plenum, qui tantas ac tales cælestes virtutes fecit. Et ne verbosi inveniamur, sicuti jam & denotare nos dignatus es; quod quidem atque utinam contingat., ut & nos possimus dicere, Nos stulti propter Christum,* 1. Cor. 4. 10. *& tamquam purgamenta mundi hujus facti sumus: & si quid aliud tua religio de nobis voluerit judicare. Scimus illum qui dixit, Quoniam propter te improperium* Psal. 68. 8. *sustinui tota die. Ad quod exemplum nos provocans* G *Paulus, dicebat, Imitatores mei estote, sicut & ego* 1. Cor. 4. 16. *Christi. Nam & Petrus ait, Christus passus est pro* 1. Pet. 2. 21. *vobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Secundùm divinitatis suæ substantiam,*

[a] Sola editio Lov. *ut doctorem.*
[b] Sic MSS. Editi verò, *illud.*
[c] Am. & Lov. *se judicanti injustè.* At Er & potiores MSS. *justè.*
[d] In MSS. *ante ut quidquid esset.*
[e] Plerique MSS. *tantus à Patre est.* Corbeiensis correctus, *tantùm.*

[f] Veteres codices hîc & suprà pag. 662. G. *precanuerat.*
[g] Am. Er & MSS. *prophetam.*
[h] Editi iidem Am. Er. & MSS. *quarum.*
[i] Quidam MSS. omittunt, *omnipotentiæ*; alii cum Am. & Er. ejus loco hab[ent] *omnipotentis.*

non solùm ab hominibus non videtur Filius, sed etiam nec à cælestibus virtutibus. Potest enim Archangelus [a] Angelum videre, Angelus animas nostras spiritales & videre & penetrare: hoc est utique, majorem inferiores & videre & penetrare. Et secundùm Salvatoris sententiam, ut dicebat tunc ad illum qui se divitem jactabat, Stulte, hac nocte expostulatur anima tua [b] à te: est officium Angeli, ut animam restituat ante conspectum Domini. Non tamen anima potest Angelum videre, aut exhibere. Isto enim ordine adscende superius, & invenies quemadmodum est unus invisibilis Deus Pater, qui superiorem non habet à quo circuminspiciatur: qui quantus est, infinitus est; qui nec finiri verbis, nec mente concipi potest: de cujus magnitudine, non solùm humana lingua, sed etiam & omnes cælestes virtutes pariter coadunatæ dicunt ut valent, non tamen explicant ut est. Plenus est ab omni quod dicitur. Hunc enim solus Filius condignè honorat & laudat, quanto plus à suo genitore ante omnem excogitationem est consecutus. Nam quia & honorat & collaudat & glorificat suum genitorem, quamvis quatuor Evangelia testantur, attamen in compendium referens, eis quæ carni soletis applicare postpositis, jam nunc proferam testimonia, ubi in cælis suum Patrem adorat. Dicit enim sic Paulus ad Hebræos: „Non enim in manufactis templis intravit Christus „exemplarium veritatis, sed in ipso cælo modò apparet personæ Dei pro nobis. Hoc utique post Christi regressum in cælis. Postea quàm enim de cælo locutus est, dicens, Saule, Saule, quid me persequeris: postea quàm Spiritus-sanctus ait, Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus ministerii quo vocavi eos: vocatus Paulus dicit, Non in manufactis „templis intravit Iesus exemplarium veritatis; sed „in ipso cælo modò apparet personæ Dei pro nobis. Et quia suggessit religio tua, ut ad hoc demus responsum, si Filius videat Patrem. Legimus in Evangelio, Non quia vidit Patrem quisquam, nisi qui est à Deo, hic vidit Patrem. Vidit ergo Patrem, sed vidit incapabilem. Pater autem sic videt Filium, ut tenens in sinu suo & habens, secundùm antelatum testimonium, quòd Deum nemo vidit umquam, unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse narravit. Videt enim Pater Filium ut Filium: Filius videt Patrem ut Patrem immensum. Humanam sapientiam invisibilem pronuntiat tua religiositas: ut puto sufficit Isaiæ dictum dicentis, Numquid modicum est vobis certamen præstare hominibus? „Et quomodo Domino præstabitis certamen? Certum est autem, quia non est modicum hominibus certamen præstare, cùm quando quamvis sit ille quisque sapiens, habeat sapientiorem qui eum videat. Deinde hujus enim sapientia non in opere ejus perspicitur? non in discipulis probatur? Non ergo invisibilis est humana sapientia, quæ comprehendi potest, quæ videtur, quæ & reprehenditur. De cetero autem decet & ordinis est, dignis te uti comparationibus; quia de Deo loqueris, de illa immensitate; cui & si comparatio detur, quantum fieri potest, secundùm excogitatum humanum, aut certè secundùm auctoritatem divinarum Scripturarum, non per omnia comparatio ulla digna invenitur ad illum, qui est incomparabilis.

(Lucæ 12. 20. — Heb. 9. 24. — Act. 9. 4. — Act. 13. 2. — Iohan. 6. 46. — Iohan. 1. 18. — Isai. 7. 13.)

10. * *Ego Patrem solum secundùm antelata testimonia, non cum altero & tertio dico quòd unus est, sed quòd solus unus est Deus. Si verò solus unus non est, pars est. Nec enim ex partibus compositum unum dico Deum: sed ille quod est, virtus est ingenita simplex: Filius ante omnia sæcula & ipse virtus est *genitus. De hac sanè virtute Filii beatus Apostolus dicebat, Congregatis vobis & meo spiritu cum virtute Domini Iesu. Dico enim & profiteor quod nos sancta docent Evangelia. Et quia Spiritus-sanctus & ipse sit virtus in sua proprietate: de quo Dominus testimonium perhibet, dicendo, Vos autem sedete (ad suos discipulos) in civitate Ierusalem, quoad usque induamini virtute ab alto.*

(* al. genita. — 1. Cor. 5. 4. — Lucæ 24. 49.)

11. * *Si ob hoc invisibilis Filius à te pronuntiatur, eo quòd oculis humanis contemplari non possit: cur non & cælestes virtutes pariter invisibiles pronuntias, quando nec ipsæ obtutibus humanis videri possint? Ego quidem testimonium protuli sine aliqua interpretatione verborum meorum, dicens, Beatus & solus potens, Rex regum, & Dominus dominantium. Si Scripturam recitavi, reprehendi non debui: sin verò perscrutaris sensum Scripturæ, reddo rationem.*

(1. Tim. 6. 15.)

12. * *Ait enim Apostolus, Beatus & solus potens, Rex regum. Solum dicit potentem Patrem, non quia Filius non sit potens. Audi igitur testimonium de Filio, ipsum Spiritum-sanctum clamantem & dicentem, Tollite portas principes [c] vestri, & elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Et sequitur: Quis est iste rex gloriæ? Et responsum intellige: Dominus fortis & potens. Quomodo non potens, cujus potentiam omnis prædicat creatura?*

(Psal. 23. 7. [c])

13. * *Quomodo non sapiens, de quo Spiritus-sanctus collaudans ejus sapientiam clamat & dicit, Quàm magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti. Nam cùm omnia per Christum sint facta, sine dubio illum Spiritus-sanctus laudans dicebat, Omnia in sapientia fecisti. Et cùm ita habeatur, requirendum est ergo, quomodo beatus Paulus dicit, Beatus & solus potens? Vt puto, ideo solum potentem dicit, quia solus est incomparabilis in sua potentia. De cujus incomparabilitate Propheta admirans dicebat, Deus quis similis erit tibi? Vis nosse quòd solus est potens? Intuere Filium, admirans potentiam Filii. In ipso enim adverte, quia solus est potens, qui tam potentem genuit. Pater enim in illa immensa potentia potentem [d] Creatorem genuit. Filius in sua illa à Patre accepta potentia, ut ipse ait, Omnia mihi tradita sunt à Patre meo, non creatorem creavit, sed creaturam constituit. Istam enim potentiam admirans Dei Patris, dicebat Paulus, Beatus & solus potens. Nam si & homo potens & verus, secundùm quod de Iob legimus, Erat homo ille verus & justus Dei cultor: adhuc & regionem illius describens dicit, quòd esset potens & magnus inter omnes ex parte Orientis: quomodo ergo solus potens Pater? Sed solum dicit ob hoc, quia nullus ei comparatur, quia solus est tantæ magnitudinis, tantæ potestatis, tantæ potentiæ. Pari modo & sapientem solum Patrem prædicat beatus Paulus apostolus dicens sic, Soli sapienti Deo. Sed requirenda est ratio, quemadmodum solus sapiens: non quòd Christus non sit sapiens. Iam protulisti Christum Dei virtutem & Dei sapientiam: dedimus & nos testimonia, quòd omnia in sapientia condidit. Sed verè solus sapiens Pater. Credimus Scri-*

(Psal. 103. 24. — 1. Tim. 6. 15. — Psal. 82. 2. — [d] — Matth. 11. 27. — Iob 1. 1. — Rom. 16. 27. — 1. Cor. 1. 24. — Psal. 103. 24.)

[a] MSS. *Archangelum.*
[b] Am. Er. & MSS. omittunt, *à te.*

[c] Editi, *vestras*. At MSS. *vestri*. Et sic Aug. Enar. in eumdem Psal.
[d] Sola editio Lov. omittit, *Creatorem*.

pturis, & veneramur ipsas Scripturas divinas: & neque apicem unum præterire optamus, timentes periculum quod in ipsis divinis Scripturis est positum: [Deut. 4. 2. & cap. 12. 32. Prov. 30. 6.] *Væ detrahentibus aut addentibus. Vis scire quanta est sapientia Patris? Intuere Filium, & videbis sapientiam Patris. Et ea de caussa ipse Christus dicebat,* [Iohan. 14. 9.] *Qui me vidit, vidit & Patrem: hoc est, in me ejus videt sapientiam, ejus laudat virtutem; illum glorificat, qui me tantum ac talem genuit ante omnia sæcula, unus unum, solus solum. Non quærens materiam unde faceret, non in auxilio aliquem accipiens, sed ut novit ipse suâ virtute & sapientiâ genuit Filium. Non, ut calumniam facientes dicitis, quoniam sicuti alia creatura ex nihilo facta est, ita & profitemur quòd ex nihilo quasi unus de creaturis sit factus. Quod quidem audi auctoritatem synodicæ lectionis, quia in Arimino patres nostri inter cetera & hoc dixerunt: Si quis ex nihilo Filium dicit, & non ex Deo Patre, anathema sit. Si vis, sanè testimonia profero. Ait enim sic beatus apostolus Iohannes:* [1. Iohan. 5. 1.] *Qui diligit genitorem, diligit & eum qui ex eo natus est.*

14. * *Miror namque carissime. Cùm enim & Spiritum-sanctum de substantia Patris esse dicatis, si Filius ex substantia Dei Patris est, de substantia Patris & Spiritus-sanctus, cur unus filius est, & alius non est filius? Quid vobis deliquit, cùm ex eadem sit substantia, cùm æqualis sit Filio, ut dicis; quare enim non & ipse heres omnium constitutus; quare non & ipse filius? quare non & ipse eo vocabulo vocatur quo & Christus,* [Col. 1. 15.] *Primogenitus omnis creaturæ? Aut si æqualis, jam non unus unigenitus, habens & alterum secum genitum, & præterea ex eadem substantia Patris, unde & Filium dicitis esse. Quod quidem & doloris est audire. Non enim ad animæ ingenuitatem comparatis illam tantam magnificentiam, sed ad fragilitatem corporis. De corpore utique nascitur caro corporalis filius: non tamen anima de anima nascitur. Si ergo nostra anima incorruptibiliter generat & impassibiliter, nullam sentiens diminutionem, non inquinationem aliquam; sed legitimè secundùm jura divina generat filium,* [a] *sapientia consensum accommodans corpori ipsa integra manet: quanto magis omnipotens Deus? jam & paulò antè dixi, ad quem omnis comparatio humana sileat, tamen ut valemus dicere conamur, quanto magis Deus Pater incorruptibilis incorruptibiliter genuit Filium? Genuit autem: cautionem meam tene, utique habens testimonia sanctarum Scripturarum:* [Isai. 53. 8.] *Generationem ejus quis enarrabit? Genuit ut voluit,* [b] *ut potens, nihil subtrahens, nullâ invidiâ intercipiente potentem genuit. Dixi, religiosis non decet calumniam facere: ego Verbum Dei, Verbum Dei profiteor, non mortale, non corruptibile. Si quidem corpus quod suscepit pro salute nostra, clamat de illo Scriptura,* [Psal. 15. 9.] *Requiescet caro mea in spe; hoc est, resurrectionis spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Si enim illud quod sanctum vocatum est Filius Dei, corruptionem non vidit, quia tertio utique die resurrexit à mortuis, quanto magis divinitas, quæ suscepit corpus, incorruptibilis manet? Cur dicis quod non intelligis? Si non tibi ad omnia responsum dedero, meritò sine intellectu esse judicabor: si quo minùs, tamen non est religionis injuriis appetere. Ego enim non solùm Filii Dei sapientiam immortalem esse assero, sed etiam comprobabo, quòd & sanctorum Dei sapientia immortalis sit. Nam si & ipsi, hoc est, eorum corpora ad immortalitatem revocantur; quanto magis eorum viva illa sapientia, quæ usque ad consummationem sæculi in omnibus credentibus floret, utique immortalis manet. Licèt in prolixitate sermonis prætermiserim de immortalitate omnipotentis Dei, de eo quod dixit beatus apostolus Paulus,* [1. Tim. 6. 16.] *Qui solus habet immortalitatem: attamen replicabo textum; subsequar autem & interpretationem Deo favente & donante gratiam. Sic enim solus immortalitatem habere describitur, sicut & solus potens, sicuti & solus sapiens. Quis autem spiritalium hominum ignorat, quia anima humana immortalis est? Præterea cùm Salvatoris sit sententia, dicentis,* [Matth. 10. 28.] *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, ut immortalem. Cùm ergo anima sit immortalis, multo magis omnes cælestes virtutes immortales esse conspicimus. Nam cùm dicat Salvator,* [Iohan. 8. 51.] *Qui verbum meum custodit, mortem non videbit in æternum. Et si qui verbum Christi custodit, mortem non videbit in æternum: quanto magis ille secundùm divinitatis suæ potentiam immortalis est, cujus tantam vim habet verbum? In eo autem quod dicit, Qui solus habet immortalitatem: jam reddidimus rationem. Habet quidem Filius immortalitatem, sed accipiens à Patre. Habent & omnes virtutes cælestes immortalitatem, sed accipientes per Filium, quia omnia per illum sunt. Pater autem verè solus habet immortalitatem, qui ipsam immortalitatem aliunde non est consecutus, qui genitorem non habet, qui originem non habet. Filius autem, ut ipse prosecutus es, quòd ex Patre sit genitus. Sæpius æqualem Filium asseris Patri: cùm ipse unigenitus Deus semper & in omnibus auctorem suum prædicet Patrem, à quo, ut paulò antè dixi, & vitam se consecutum hoc modo professus est, dicens,* [Iohan. 5. 26.] *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso. Intuere igitur, quoniam & immortalitatem & incorruptibilitatem & inaccessibilitatem utique à Patre cum vita accepit. Pater autem habet in se vitam, non ab aliquo accipiens: & ideo verè beatus & solus potens.* [1. Tim. 6. 15.] *Quis semetipsum exinanivit, Pater aut Filius?* [Phil. 2. 7.] *Quis cui per obedientiam festinavit placere, quàm qui dicebat,* [Iohan. 8. 29.] *Ego quæ placita sunt ei facio semper? Quis est iste qui ad monumentum Lazari veniens dicebat,* [Iohan. 11. 41.] *Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me, & ego sciebam quia semper me audis, sed propter eos qui circumstant, dixi, ut credant, quia tu me misisti. Quis utique iste est, qui cùm cæci nati oculos figuraret, dicentibus discipulis,* [Iohan. 9. 2.] *Quis peccavit, hic aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur? respondit, Neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in illo: me oportet operari opera ejus qui me misit. Iste est utique Filius carissimus Patri, qui & accipiens panes, non priùs fregit, sed priùs in cælum respexit, & gratias egit suo genitori, & sic fregit & distribuit. Sic utique & in ipsa passione, immo magis proximus passioni, ut refert Evangelista:* [Matth. 26. 26. 1. Cor. 11. 23.] *Etenim Dominus Iesus in ea nocte qua tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit. Hic est Filius, ut* [c] *jam non obtundam eloquentiâ sermonis vel copiâ testimoniorum proferens plurima, sed per compendium*

[a] Am. *filium sapientiam.* Lov. & *sapientia* Vide lib. cont. Max. 2. c. 14.

[b] Plures MSS. *voluit ut potens:* geminato scilicet verbo, *voluit.*

[c] Sic aliquot MSS. Alii verò quidam, *ut sancti non obtundam* &c. Editiones Am. & Er. *ut sanctum non obtundam eloquentiâ* &c. Lov. *ut jam non ob tantam eloquentiam sermonis, vel copiam testimoniorum proferam plurima.*

[Matth. 10. 29.] finiam, qui usque ad passeris mortem sine permissione Patris nihil fieri, hoc modo prædicavit, dicens, Nonne duo passeres asse veneunt, & unus ex illis non cadet in terram sine voluntate Patris? Hic sanè & de sua potestate, quam accepit à Patre, dicebat, [Iohan. 10. 18.] Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim præceptum accepi à Patre meo. Si ita referunt Evangelia, teneatur quod legimus: si quo minus aliud aliquid fortè, aut ut obliviosus minus dixi, reprehendar. Nec enim talis sum, ut emendationem non accipiam. Præterea [1. Tim. 3. 2.] cùm episcopum præcipiat beatus apostolus Paulus docibilem esse; ille est autem docibilis, qui quotidie & discit & proficit docendo meliora: non respuimus, si quid melius dictum fuerit; ad omnia sumus parati, quamvis injuriis afficiamur. Verumtamen ut non obstrepatur veritati, non nostram querimur injuriam, sed Dei gloriam prædicamus.

15. [Philip. 2. 6.] * Certum est quod ait Apostolus, Qui cùm in forma Dei esset. Quis enim negat Filium esse in forma Dei? Quòd enim sit Deus, quòd sit Dominus, quòd sit Rex, jam puto latiùs exposuimus. Et quia non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, hoc nos beatus apostolus Paulus instruit, quod ille non rapuit: nec nos dicimus; sed quia exinanivit semetipsum, factus obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, totis viribus prædicamus. Nos dicti sumus filii gratiâ, non naturâ hoc nati: ideo unigenitus est Filius, quia quod est secundùm divinitatis suæ naturam, hoc est natus Filius. Cui fortè si ipse fratrem applicas, quia Spiritum-sanctum parem atque æqualem asseris Filio, æquè & de substantia Patris eum esse profiteris: si ita est, ergo jam non est unigenitus Filius, cùm & alter sit ex eadem substantia. Nos in Patrem Deum innatum, naturam non accepimus: [Iohan. 4. 24.] credimus quod ait Christus, Spiritus est Deus. Filius natus est, ut diximus: nos & verum Filium profitemur, & similem Patri non denegamus: præterea de divinis Scripturis instructi. Nam quia diversas accusamur dicere naturas, hoc scito, quod nos dicimus, quòd Pater spiritus spiritum [a] genuit ante omnia sæcula, Deus Deum genuit: & cetera quæ jam superiùs dicta sunt. Verus innatus Pater verum genuit Filium. Sed cùm dicit Dominus in E- [Iohan. 17. 3.] vangelio, Vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum: sic solum verum dicit Patrem, quomodo & solum bonum, & solum potentem, quomodo & solum sapientem. Vt puto nec ipse diabolus ausus est dicere, quòd Pater non perfectum genuit ante omnia [b] Filium. Non enim proficientem genuit. Homo enim, cujus & accepisti comparationem, si poterat perfectum mox generare filium, non parvulum generaret, qui coagmentatis annis tandem aliquando compleat sui genitoris voluntatem. [1. Tim. 6. 15.] Pater autem qui verè beatus est & solus potens, talem genuit Filium qualis & nunc est, qualis & permanet sine fine: non proficientem, sed perfectum; quique & perfectionem à suo genitore accepit, à quo & vitam consecutus est. [Matth. 18. 16.] Salvatoris est sententia, In ore duûm aut trium testium constabit omne verbum. [Phil. 2. 6.] Protulisti Apostolicum testimonium, Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est: quod tuo arbitrio interpretatus es: æquè & nos, ut sensimus, respondimus. In auditorum sanè erit arbitrio, quid eligant alterum de duobus: aut certè secundùm sequentiam [Phil. 2. 7.] lectionis Filium obedientem Patri approbent, qui se exinanivit, formam accipiens servi; cui & Pater donavit, ut diximus, nomen quod est super omne nomen: an tuam quisque intelligat interpretationem.

16. [Iohan. 20. 17.] * Adscendo ad Deum meum & ad Deum vestrum, Dominum propter formam servi dixisse, quam suscepit, asseris, ut puto, ut dicis: si ipse humilians se in corpore dum esset humano, quamvis devicta morte triumphato diabolo post resurrectionem suam, [c] isto utitur sermone, dicens, Adscendo ad Patrem meum & ad Patrem vestrum: ubi jam humilitas carnis necessaria non erat; ut dicis, propter Iudæos: sed integra regula fidei tradebatur. Sicuti & in alio loco post resurrectionem suam, assumtis discipulis suis in montem Oliveti, dicebat, [Matth. 28. 18.] Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra: euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti, docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis. Et si Filius humilitatis gratiâ & non veritatis hoc dixit, cur ausus fuit Apostolus eadem repetere & dicere, [Eph. 1. 17.] Vt Deus Domini nostri Iesu Christi Pater gloriæ? [2. Cor. 11. 31.] Aut certè, Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in sæcula? [Rom. 15. 6.] Nec non, Vt unanimes in uno ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Iesu Christi? [2. Cor. 1. 3.] Adhuc autem aggregat & dicit, Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi. Cur sanè & ante incarnationem Christi etiam Spiritus-sanctus ad Filium dicebat, [Psal. 44. 8.] Propterea unxit te Deus Deus tuus? Quam unctionem, quamvis argumentari volueris, probare non poteris in corpore factam: [Matth. 3. 16.] si quidem baptizatum legimus, unctum autem non legimus in corpore. Sed ex ipsa lectione, cùm dicat, Propterea oleo lætitiæ unxit te præ consortibus tuis Deus Deus tuus: utique ostenditur quoniam lætitiæ oleum pro vocabulo olei illam lætitiam designat, de qua dicebat per Salomonem, [Prov. 8. 30.] Ego eram ad quem adgaudebat quotidie, lætabar autem ante faciem ejus in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto, & lætaretur in filiis hominum. In eo autem quod dicit, Ego eram ad quem adgaudebat quotidie: utique legitur in libro Geneseos, quoniam ad omnia opera Filii Pater, sicut legimus, [Gen. 1. 31.] Et vidit Deus, & ecce omnia bona valde; laudans Filii sui opus, gaudebat & lætabatur in Filio: æquè & Filius perfecta voluntate Patris lætabatur in conspectu sui genitoris. [2. Tim. 3. 16.] Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum. [Matth. 5. 18.] Ob quam rem non transibit iota unum vel unus apex. [Matth. 24. 35.] Dominus dixit, Cælum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt.

17. [Iohan. 1. 1. &c.] * Constat quòd in principio erat Filius, & apud Patrem erat, & Deus erat: & hic erat in principio apud Deum, ut primogenitus omnis creaturæ: & omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: quod in Spiritus-sancti persona suscipi non potest. Nec enim talia invenies referri ex divinis Scripturis, ut eum æqualem asseras Filio. Si quidem & Filius in principio erat: Pater verò ante principium & sine principio est, ut ingenitus & innatus. [Col. 1. 15.] Erat autem in principio ut primogenitus omnis creaturæ. Ante omnem creaturam erat, ante quàm quidquid esset, & apud Deum erat, & Deus erat, & hic erat in principio apud Deum.

18. [Psal. 109. 3.] * Quid si audieris Patrem dicentem, Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te? Ex ventre matris, quod nec Iudæi diffidunt, natum profiteris secundùm

[a] Apud Lov. *Spiritum filium genuit.*
[b] In eadem editione Lov. *ante omnia sæcula filium.*

[c] In MSS. *Istos utitur sermones.* Sic in iisdem codicibus suprà pag. 663. D. & 665. F. *uti* cum accusativo jungit Maximinus.

carnem. Et cur ista testimonia in medium non proferantur, quæ illam nativitatem demonstrant in principio, sicut & præcedens nos instruit testimonium? Phil. 2. 7. 2. Cor. 8. 9. *Si propter corpus in quo exinanivit semetipsum, qui cùm dives esset, propter nos pauper factus est, ut ait Apostolus, debitorem se sentit suo genitori: multo magis qui illum tantum ac talem genuit, ei debitam venerationem & debitum obsequium, ut carissimus Filius necesse est ut semper offerat suo genitori. Optimè* Luc. 2. 51. *prosecutus es dicens, quoniam & parentibus propter formam servi esset subjectus. Si enim parentibus subjectus invenitur quos ipse creavit, quia omnia per ipsum sunt facta; nec enim post tempora, sed ante tempora novimus Filium genitum à Patre: si parentibus subditus, ut divinarum Scripturarum auctoritas luce clariùs prædicat: quanto magis utique illi suo genitori est subditus, qui tantum ac talem genuit, se-* 1. Cor. 15. 28. *cundùm quod ait apostolus Paulus, Cùm omnia fuerint Filio subjecta, tunc & ipse Filius subjectus erit illi qui sibi subjecit omnia. Hoc vis ut & à nobis dicatur, quòd corpori, immo magis dispensationi, quam pro nostra salute suscepit, omnia subjecta profiteamur: re vera & corpus Patri subjectum, non Filium ipsum unigenitum Deum. Nos enim scimus & credimus* Iohan. 5. 22. *quòd Pater judicat neminem, sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honori- „ ficant & Patrem. Hoc enim profitemur, quia & in resurrectione, cùm omnia fuerint Filio subjecta, cùm omnes eum honorant, & venerantur, & adorant, nec tunc sanè Filius extollit se: sed etiam cum omnibus sibi subjectis subditus Patri hoc modo invenitur, ut dicat,* Matth. 25. 34. *Venite benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis ab origine mundi.*

19. * *Iam dictum est, quòd & ipse pro tuo arbitrio secundùm sensum tuum visus es alienare. Stat tamen Apostolicum dictum, quia sicut oportet orare nesci-* Rom. 8. 26. *mus, sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Et quia argumento visus es obstrepere dicens, Ergo tam miserabilis est Spiritus-sanctus, ut gemat? Nos enim non miserabilem Spiritum-sanctum dicimus, si quidem ex ipsa lectione gloria Spiritus-sancti ostenditur, quia non pro se gemit: sed* [a] *audi lectionem, quia pro sanctis. Si quidem nec Filius pro se, sed pro nobis utique postulat & interpellat, sicut jam protuli in præcedenti.* Luca 16. 10. *Qui in modico fidelis est, & in majus fidelis invenitur.*

20. * *Nec enim aliter asseri potest, quòd Pater & Filius unum sint, nisi hoc sanè modo quo tu ipse & nos probare possumus his ipsis exemplis quibus usus es.* 1 Cor. 6. 17. *Nam si, ut dicis, & Apostolus confirmat, Qui adjungit se Domino, unus spiritus est: est utique unus spiritus in consensu implens voluntatem Dei, secundùm Salvatoris magisterium: qui etiam hoc modo nos orare docuit, ut inter cetera precum nostrarum & hoc di-* Matth. 6. 10. *camus, Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra. Terra utique nos sumus. Sicut ergo in cælestibus Dei fit voluntas, ut & in nobis hoc modo compleatur qui hoc oramus, & hoc factis adimpleamus; ut unus spiritus efficiamur cum Deo, quando hoc volumus quod Deus vult. Nam & ipse Filius passioni proximus, hoc ad suum genitorem utique clamabat dicens,* Mar. 14. 36. *Abba, Pater, transeat à me calix iste, verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis. Dicendo autem, Non sicut ego volo, sed sicut tu vis; ostendit verè suam voluntatem subjectam suo genitori, propter cujus vo-* Iohan. 6. 38. *luntatem faciendam de cælo descendit, ut ait, Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me. Consonans ergo & conveniens est Filii voluntas ad voluntatem Patris. In quantum major est Filius ut Deus ab omni creatura, in tantum magis consonans voluntati Patris invenitur, & magis adhæret suo genitori. Dico enim adhæret suo genitori ut carissimus filius, in amore, & dilectione, & unanimitate, & consensu, & convenientia. Omnia quæ proferuntur à sanctis Scripturis, plena veneratione suscipere debemus. Nec enim in nostrum magisterium devenit divina Scriptura, ut à nobis emendationem accipiat. Atque utinam & digni inveniamur Scripturarum discipuli approbari.*

21. * *Suscipio quæ protulisti, Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* 1. Cor. 3. 16. *Nec enim Deus inhabitat in homine, quem non antè Spiritus-sanctus sanctificaverit atque purgaverit. Denique & ad Mariam illam beatam virginem dicebatur,* Luc. 1. 35. *Spiritus-sanctus superveniet in te: utique ad sanctificandum & ad purgandum. Deinde sequitur, Et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Altissimi autem virtus quòd Christus sit, jam & ipse protulisti. Veritas non ex argumento colligitur, sed certis testimoniis comprobatur. Ob quam caussam testimonia proferre debetis, quia Spiritus-sanctus Deus est, quia Dominus est, quia Rex est, quia Creator est, quia factor est, quia consedet Patri & Filio, quia adoratur, si non à cælestibus, vel certè à terrestribus: ut dicam, fortè enim ostensurus es, quia vel ab infernis adoratur. Hæc enim dicimus, non derogantes Spiritui-sancto. Est enim Spiritus-sanctus, ut jam superiùs prosecuti sumus, sine quo nemo potest* 1. Cor. 12. 3. *dicere Dominum Iesum. Iste est Spiritus-sanctus in quo clamamus, Abba, Pater.* Rom. 8. 15. *Iste est Spiritus-sanctus tantus ac talis, in quem etiam & Angeli* 1. Pet. 1. 12. *prospicere concupiscunt. Talis est, tam potens, ut ubique in omni creatura, sive in Oriente, sive in Occidente, quàm etiam in Septemtrione & Meridiano, quisquis eum adorat, non possit dicere Dominum Iesum, nisi in Spiritu-sancto. Talis est hujus natura, qui ubique præsens sit omnibus invocantibus Deum in veritate.* Psal. 144. 18. *Tantus ac talis est, ut ubi quisque fuerit baptizatus, in eodem momento, etsi in Oriente baptizetur, etsi in Occidente, & ubi & ubi, adsit Spiritus-sanctus. Intuere quanta est potentia Spiritus-sancti. Si enim quis derogat Spiritui-sancto, derogat utique unigenito Deo, per quem omnia facta* Iohan. 1. 3. *sunt, & sine quo factum est nihil: sicut & qui non honorificat Filium „non honorificat Patrem qui* Iohan. 5. 23. *eum misit.*

22. * *Dicis quòd non dixerit Salvator noster Christus, Vt ipsi & nos unum; sed, Vt ipsi sint unum,* Iohan. 17. 11. *in natura sua & substantia sua,* [b] *concordi æqualitate quodam modo uniti atque conflati: & Pater & Filius & Spiritus-sanctus, unum propter individuam eamdemque naturam. Recito lectionem, quam legentes possunt probare, quid Christus dixerit. Sic enim ait in Evangelio, Patrem suum orans pro dis-* Ibidem. *cipulis: Pater, fac illos unum, sicut & nos unum « sumus: sicut ego in te & tu in me, ut & illi in no- « bis unum sint: ut cognoscat hic mundus, quoniam tu « me misisti, & dilexisti illos sicut me dilexisti. Quod lego, credo: dilectionis fecit mentionem, & non substantiæ. Certum est autem ipsum Salvatorem dixis-* Iohan. 14. 21. *se, Qui audit mandata mea, & custodit ea, ille est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à «*

[a] Sic plerique MSS. Alii verò, *sed aut dilectione.* Editi, *sed pro dilectione.*

[b] Aliquot MSS. *concordiâ, æqualitate.* Quidam, *concordia æqualitate.*

Patre

Patre meo, & ego diligam illum, & veniemus, & mansionem apud eum faciemus. Si enim tanta illa sublimitas atque majestas Patris, nec non etiam Filii, intra unam ædiculam mentis nostræ recipitur; quanto magis utique Filius certum est & sine dubio quòd erit in Patre? Ita tamen ut Filius, ut alius à Patre qui quidem, ut ipse exposuisti, unum sunt, Pater & Filius; non tamen unus: unum ad concordiam pertinet, unus ad numerum singularitatis. Nam & Pauli beati testimonium protulisti, quod libenti animo suscepimus. Si quidem firmum genus est veritatis, quod ab ipsis etiam contradicentibus promitur. [1. Cor. 3. 6.] Recitasti enim Paulum dixisse, Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Qui plantat autem & qui rigat unum sunt, unusquisque autem suam mercedem accipiet secundùm suum laborem. Adverte igitur, quia licèt unum sint concordiâ, attamen unusquisque suam mercedem accipiet secundùm suum laborem. [Johan. 10. 30.] Intuere ergo & illud quod Dominus ait, Ego & Pater unum sumus. Quod certa fide à nobis creditur & suscipitur. Qui dicit, Ego: Filius est. Qui dicit, & Pater: alterum Patrem ostendit. Unum ait, non unus. Sæpius dictum est, quia unum ad concordiam pertinet. Quomodo non unum Pater & Filius, cùm quando clamat Filius, Ego quæ placita sunt Patri facio semper? [Johan. 8. 29.] Tunc demum non esset unum cum Patre, si contraria Patri faceret aliquando. Sic autem & * Apostoli unum sunt cum Patre & Filio, in eo quòd in omnibus ad voluntatem Dei Patris respicientes, ad imitationem Filii subditi uni Deo Patri & ipsi inveniuntur. [*Vide Augustini Sermon. 140. n. 4. Tom. 5.] Et non tantùm pro Apostolis legimus Salvatorem orasse, ut unum sint, sed etiam pro credituris per verbum illorum, dicens, [Johan. 17. 20.] Non solùm pro his rogo; sed & pro credituris per verbum illorum in me, ut omnes unum sint: sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & illi in nobis unum sint: ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti; & dilexisti illos sicut me dilexisti. Dilectionis fecit, ut diximus, mentionem, & non divinitatis. Quis autem ignorat quòd Paulus, Paulus est; & Apollo, Apollo est: [1. Cor. 15. 10.] cùm quando dicat ipse Paulus, Plus omnibus illis laboravi, non ego autem, sed gratia Dei mecum? Nam qui plus laborat, plus consequitur. Verumtamen unum sunt, in consensu, in convenientia, in dilectione: quando id faciunt quod Deus vult.

23. * Dicis quòd unus est Deus. Adstrue, si Pater & Filius & Spiritus-sanctus unus est Deus, an solus Pater unus Deus dicendus est, cujus Filius Christus noster est Deus. Judaico more hortaris nos profiteri unum Deum? An de subjectione Filii potiùs, secundùm quod habet fides Christiana, ostenditur unus esse Deus, cujus Filius noster est Deus, ut diximus? Nam quia Pater & Filius non est unus, vel Paulo crede dicenti, quòd per singulas ferè Epistolas pronuntiat, dicens, [Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 3. Galat. 1. 3. Ephes. 1. 2.] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo. Adhuc autem: [1. Cor. 8. 6.] Unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso; & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos [a] in ipso. Iste est qui à nobis Christianis unus Deus prædicatur, quem Filius unum pronuntiat bonum, dicens, [Marci 10. 18. Luc. 18. 19.] Nemo bonus, nisi unus Deus. Non quòd Christus non sit bonus. [Johan. 10. 11.] Ipse enim ait, Ego sum pastor bonus. Non quòd Spiritus-sanctus non sit bonus: audi Prophetam clamantem, [Psal. 142. 10.] Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam. Audi autem adhuc Salvatoris testimonium di- [Lucæ 6. 45.] centis, Bonus homo de thesauro cordis sui profert bona. Nec non etiam & omnis creatura Dei bona valde. Si creatura bona, si homo bonus, si Spiritus-sanctus bonus, si Christus bonus, quemadmodum unus bonus requirendum est. Quia utique sic ait Salvator, Nemo bonus, nisi unus Deus: eo quòd ipse est fons bonitatis, qui quòd est bonus, à nemine accepit. Nam & Christus quòd est bonus, à suo genitore est ut sit bonus; & omnis creatura Dei bona, per Christum accepit ut esset bona. Sed sive Filius, sive qui per illum sunt facti, de illo uno fonte bonitatis unusquisque secundùm mensuram fidei suæ assumserunt ut essent boni. Pater autem unus, quòd est bonus, à nemine accepit. Et ideo ait Christus, Nemo est bonus nisi unus. [Marci 10. 18.] Sic ergo unus est Deus, quia unus est incomparabilis, quia unus est immensus, ut jam sumus prosecuti.

24. * Non denegamus quòd Filius diligat Patrem, cùm quando & scriptum legimus, [Johan. 14. 31.] Ut sciat hic mundus quia diligo Patrem, & sicut mandatum mihi dedit Pater, sic facio. Constat Filium & diligi & diligere, & mandatum Patris, ut ipse asserit, implere. Et ideo unum sunt, secundùm quod ait, [Johan. 10. 30.] Ego & Pater unum sumus. Nam in eo quod dicit, [Johan. 14. 9.] Qui me vidit, vidit & Patrem: certa fide credendum est, quia qui videt Filium, per Filium videt & intelligit Patrem.

25. * Propter formam servi, majorem Patrem professus es: quod mihi nimiùm stultum esse videtur. Scimus enim, quod & ipse protulisti, in forma servi etiam eum angelis minorem factum. Nec enim satis in gloriam Dei profusus es, qui ad formam servi majorem Patrem profiteris. Ad formam servi & angeli majores sunt. Nec enim ad hoc venit Christus, ut nos instrueret quòd ad formam servi major est Pater: sed ideo veritas ad nos venit, ut utique doceret nos, atque instrueret, quòd Pater Filio major est, & hoc Filio qui magnus est Deus. Nos enim sic glorificamus Patrem, ut magno Deo majorem illum profiteamur, ut alto sublimiorem annuntiemus. An verò iste est debitus honor Dei, ut forma servili major sit Pater, tu videris.

26. * Dicis quòd se divinitas patribus ostendit: & paulò antè prosecutus es, quòd utique divinitas sit invisibilis. Ostendit se sanè, non Pater, qui invisibilis est: ne si dicamus Patrem visum fuisse, Apostolum reddamus mendacem, qui ait, [1. Tim. 6. 16.] Quem vidit hominum nemo, neque videre potest. Et non solùm invenimur novo resistere Testamento, verùm etiam & veteri pari modo contrarii invenimur. Denique sic ait Moyses: [Exod. 33. 20.] Non potest quisque Deum videre & vivere. Ipse sanè Moyses descripsit in libro Geneseos, quòd ab illo primo homine Adam usque ad ipsam incarnationem semper Filius visus est. Nam si testimonia quæris, utique habes positum Patrem ad Filium dicentem, [Gen. 1. 26.] Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Sequitur, [Gen. 1. 27.] Et fecit Deus hominem. Quis utique Deus nisi Filius? Hoc utique & tu in tuis tractatibus exposuisti. Iste ergo Filius qui est propheta sui genitoris, qui & dicebat, [Gen. 2. 18.] Non est bonum solum esse hominem, faciamus ei adjutorium secundùm se: iste Filius Adæ est visus, secundùm quod legimus Adam dicentem, [Gen. 3. 10.] Vocem tuam audivi ambulantis in paradiso, & abscondi me, quia nudus eram. Habes utique quòd Deus dixit ei, [Ibidem. 11.] Et quis tibi indicavit quia nudus eras, nisi de ligno de quo præceperam tibi ne manducares, ex eo manducasti? Hic Deus & Abrahæ visus est: [Gen. 18. 1.] & quia Filius visus est Abrahæ, si vis credere, utique ipse unigenitus

[a] Editi, per ipsum. At MSS. in ipso: & sic locum à Maximino minùs rectè prolatum notat Augustinus in lib. 2. c. 23. n. 3.

Johan. 8. 56. *Deus in sancto affirmavit Evangelio, dicens sic:* A » *Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, & vidit, & gavisus est. Hic etiam Filius à Iacob visus est, qui in figurâ qua erat venturus, id est, hominis, antè præmeditatus colluctasse cum Iacob invenitur.* Gen. 32. 30. *Unde & Iacob dicebat, Vidi Dominum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. Et loci ipsius vocabulum nuncupatum est, Visio Dei. Hoc ipsum affirmans utique Deus, qui in præmeditatione colluctabatur cum Iacob, quod in passione Christi impletum videmus.* Ibidem 28. *Ait enim ad ipsum Iacob, Iam non vocabitur nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum, hoc est, homo videns Deum. Hunc & in novo Testamento visum probamus. De hoc Apostoli dicebant,* Johan. 1. 14. *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre. Ceterùm si, ut ipse conaris, Pater visus esse asseratur, mendaces sunt apud* [a] *vos omnes Scripturæ.* 1. Tim. 6. 16. *Nam denique invisibilem Patrem Paulus prædicat, & Dominus in Evangelio affirmat.* Johan. 1. 18. *Sæpius nos accusas, quòd audenter atque præsumenter ea quæ non sunt dicenda à nobis dicantur, quod quidem in* C *arbitrio erit legentium probare. Nec enim sic loquimur, ut* [b] *alicujus laudem consequamur; sed studio colligendæ fraternitatis, quæ* [c] *nobiscum est: aut ob quam fortè & ipse provocare nos dignatus es, ut responsum demus, ut in nobis illi denotati sic tuæ consentiant, ut dixerim, professioni, necesse fuit me propter timorem Dei dare tibi responsum. Si quidem non tantùm verbis me nudare conatus es à discipulatu eorum; verùm etiam & tractatum tuum dedisti, ad quod necesse est me respondere ea quæ de invisibilitate* D *omnipotentis Dei prosecutus sum. Etiam & ipse, licèt alio proposito* [d]*, attamen tuis verbis affirmasti, quòd* Matth. 3. 16. *Spiritus-sanctus in specie columbæ sit visus, necnon* Act. 2. 3. *in specie ignis. Filius sanè in forma hominis. Pater autem neque in specie columbæ, nec in forma hominis, nec aliquando vertit se in formas, sed nec aliquando* Exodi 3. 14. *vertetur: de quo scriptum est, Ego sum qui sum, & non sum mutatus. Filius sanè in forma Dei constitutus jam, ut ipse protulisti, formam servi accepit, quod non Pater. Spiritus æquè sanctus suscepit spe-* E *ciem columbæ, quam non suscepit Pater. Scito ergo, quia unus est invisibilis, unus etiam incapabilis atque immensus. Oro & opto discipulus esse divinarum Scripturarum: nam & superiùs credo retinere religionem tuam, quòd sic dedi responsum, quia si protuleris, quòd Pater & Filius & Spiritus-sanctus unam habeant virtutem, unam substantiam, unam deitatem, unam majestatem, unam gloriam; si affirmaveris de divinis Scripturis, si alicubi scriptam lectionem protuleris, nos divinarum Scripturarum optamus inveniri discipuli.* F

MAXIMINUS *Episcopus* [e] *subscripsi.*

ET post collationem præsentium AUGUSTINUS ista dictavit: Auxilio principum munitum me loqui dixisti, non secundùm timorem Dei: sed hominibus, quibus donat Deus intellectum, satis apparet quis loquatur secundùm timorem Dei; utrùm qui obedienter audit Dominum dicentem, Deut. 6. 4. Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus G est; quod nos & obtemperanter audimus, & fideliter prædicamus: an ille qui hoc sic audire non vult, ut duos dominos deos esse contendat; atque ita introducendo duos deos & duos dominos, ostendat se non timere unum Dominum Deum dicentem, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. Scis autem sermonem tuum prolixissimum occupasse nobis tempora quibus respondere possemus, & tantum diei remansisse, quantum omnino non sufficeret, ut ea quæ dixisti, saltem nobis relegerentur. Noveris tamen omnia quæ protulisti, ut probares Deum esse Filium Dei, & magnum Deum, & natum esse ex Patre, & alium esse ipsum & alium esse Patrem, quoniam non est Pater ipse qui Filius, ad ingentes B moras pertinuisse, quibus necessarium tempus absumeres: quasi nobis abs te probandum esset, quod & nos esse verum fatemur. Non enim dicimus ipsum esse Patrem qui est Filius, aut ipsum esse Patrem vel Filium qui est in ipsa Trinitate Spiritus-sanctus. Prorsus alius est ille, alius ille, & alius ille: sed simul omnes unus est Dominus Deus, Si enim dixerimus duos esse dominos deos; unum magnum, alterum majorem; unum bonum, alterum meliorem; unum sapientem, alterum sapientiorem; unum clementem, alterum clementiorem; unum potentem, alterum potentiorem; unum invisibilem, alterum invisibiliorem; unum verum, alterum veriorem; & si quid aliud isto modo te sentire monstrasti, ut duos dominos deos nos habere suaderes: si hoc ergo dixerimus, arguet nos ipse Deus, dicens, quod jam commemoravi, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. Tamquam dicat nobis, Filii hominum, usque Psal. 4. 3. quò graves corde, ut quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Ut quid vobis facitis Deut. 6. 4. duos dominos deos? Quare me clamantem, Audi Israël, non vultis audire, Dominus Deus tuus Dominus unus est; sed contra me clamatis, Domini dii nostri domini duo sunt? Numquid hoc faceretis, si Israël esse velletis? Cùm hoc ergo nomen interpretetur, homo videns Deum; rogo te, da veniam, si tu non vis, ego volo esse Israël. Volo quippe in eorum consortio computari, quibus donatur videre Deum. Et gratias illi agimus, quia facit nos videre nunc per speculum in 1. Cor. 13. 12. ænigmate, tunc autem facie ad faciem, sicut Apostolus dicit. Videmus itaque donante ipso, etsi adhuc per speculum in ænigmate, tamen videmus, quomodo inter se non sint duo ista contraria, ut & alius Pater sit, alius Filius, alius Spiritus-sanctus, & tamen hi tres simul unus sit Dominus Deus. Egi, sicut potui, ut hoc etiam tu videres: sed resistere maluisti, quia Israël esse noluisti. Sed si hoc videre adhuc forsitan non potes, crede & videbis. Intelligendo enim videntur ista non oculis carnis intuendo. Et scis utique dixisse Prophetam, Nisi credideritis, non Isai. 7. 9. intelligetis. Cùm ergo audis, Dominus Deus Deut. 6. 4. tuus Dominus unus est: noli duos dominos deos facere, Patrem & Filium. Et cùm audis, Nescitis, quia corpora vestra templum in vobis est 1. Cor. 6. 19. Spiritus-sancti, quem habetis à Deo: & [f] eodem loco, Nescitis, quia corpora vestra membra Ibidem 15. sunt Christi: cùm ergo hæc audis, noli negare Deum esse Spiritum-sanctum, ne templum creaturæ facias membra Creatoris. Priùs crede istos tres, & in suis singulis personis tres esse, & tamen simul non tres dominos deos, sed unum Do-

[a] Editi, *apud nos.*
[b] MSS. *ut à tuis laudem consequamur.*
[c] Am. & Er. *quæ vobiscum est.*

[d] Apud Lov. hîc additum erat, *occupatus.*
[e] Sola editio Lov. *subcripsit.*
[f] In MSS. *& alio loco.*

minum Deum esse: & dabit credenti & oranti ipse Dominus intellectum, ut id quod credis, etiam videre, id est, intelligere merearis. Nam considera diligenter omnia, quæ prolixa disputatione dixisti, & videbis ex hoc errore descendere, quo facitis duos dominos deos, contra clarissimam vocem Domini Dei dicentis, Dominus Deus tuus Dominus unus est: & negatis Deum Spiritum-sanctum, cujus sanctum negare non potestis templum. Hæc interim post Collationem nostram, qua præsentes alternatim locuti sumus, te admonuisse suffecerit: si autem Dominus voluerit, quoniam longum est, & tu remeare festinas, prosecutiones nostras ante oculos eorum qui legere voluerint, quanta potero perspicuitate constituam, & te veris quidem testimoniis divinis, falsa tamen vestra dogmata probare voluisse, velis nolis, ostendam.

Deut. 6. 4.

Et alia manu: AUGUSTINUS Episcopus subscripsi.

Item alia manu MAXIMINUS: *Cùm explicueris hunc libellum, & ad me transmiseris, si non ad omnia responsum dedero, tunc ero culpabilis.*

[a] *Explicuere Gesta. Contuli.*

[a] Lov. *Antonius vera Gesta Contuli.* Am. & Er. post *responsum dedero*, habent sic, *culpâ explicaberis. Antonius Gesta contuli.* At veteres codices, *tunc ero culpabilis. Explicuere Gesta. Contuli.* Antiquissimus Corbeiensis, *Explic. uere Gesta contuli.* Et MSS. omnes carent nomine, *Antonius.*

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI,
CONTRA MAXIMINUM HÆRETICUM,
ARIANORUM EPISCOPUM,
LIBRI * DUO.

* Scripti circiter annum 428.

LIBER * PRIMUS.

* Alias Secundus.

Ostendit Augustinus, ea quæ in Collatione ipse dixit, Maximinum non potuisse refellere.

Præfatio.

DISPUTATIONI Maximini Arianorum episcopi, cujus prolixitate spatium diei, quo præsentes conferebamus, absumsit, responsionem debitam reddens, ad ipsum loqui utique debeo: sive adhuc existimet contradicendum esse cùm legerit, sive Domino in ejus corde mirabiliter operante manifestatæ consentiat veritati. Quid tibi visum est, homo Ariane, tam multa dicere, & pro caussa quæ inter nos agitur nihil dicere, quasi hoc sit respondere posse, quod est tacere non posse? Priùs itaque ostendam refellere te non potuisse quæ dixi: deinde, quantum necessarium videbitur, ego refellam quæ ipse dixisti.

CAPUT I. De duobus diis.

DE duobus diis quæ ipse dixisti, ego certè respondens verbis tuis, ubi aisti à vobis unum Deum coli: Consequens est, inquam, ut aut non colatis Christum, aut non unum Deum colatis, sed duos. Ad hoc tu respondere conatus, multùm quidem locutus es, asserens quòd & Christum Deum colatis: sed duos deos à vobis coli quamvis non negaveris, tamen non ausus es confiteri. Sensisti enim, duos deos esse colendos, Christianas aures ferre non posse. O quàm de proximo te corrigeres, si timeres credere quod dicere timuisti! Cùm enim clamet Apostolus, Corde creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem: si ad justitiam putas pertinere quod credis, cur hoc ad salutem etiam ore non confiteris? Si autem duos deos colendos ad salutem non pertinet confiteri, sine dubio nec ad justitiam pertinet credere. Qui ergo non vis tali confessione reum teneri os tuum, quare non mundas à tali credulitate cor tuum? Tene cum Catholica fidem rectam, non te pudeat emendare perversam. Tene cum Catholica, Patrem quidem non esse qui Filius est, & Filium non esse qui Pater est; & Deum esse Patrem, Deum esse Filium: verumtamen ambos simul non duos deos esse, sed unum. Isto modo solo fiet, ut & Patrem colas & Filium, nec tamen duos deos esse colendos dicas, sed unum, ne reatu impietatis tua conscientia compungatur, quando sonuerint in auribus tuis dicta divina, quia Nullus Deus nisi unus: &, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: & quando audis, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies; securus possis, non soli Patri, sed etiam Filio eâ quæ uni Deo debetur servitute servire. Memento ergo te non respondisse ad

Rom. 10. 10.

1. Cor. 8. 4. Deut. 6. 4. Deut. 6. 13. Matth. 4. 10.

illud quod objeceram, non à vobis coli unum A Deum, sed duos.

CAPUT II. De humanis contagiis.

SECUNDO loco egi tecum de verbis tuis, ubi dixeras, *Deum Patrem ad humana non descendisse contagia*; quasi Christus illa in carne perpessus sit: & admonui, quomodo contagium intelligi soleat, non utique nisi in aliquo vitio, à quibus omnibus immunem novimus Christum. Nec ad hoc quidquam respondere potuisti. Testimonia quippe divina, quæ abs te commemorata sunt, nihil te adjuvare potuerunt: non enim eis pro- B bare potuisti humano Christum adtaminatum esse contagio. Quod enim Apostolum dixisse commemoras, (2. Cor. 5. 21.) *Quoniam Christus cùm peccator non esset, peccatum pro nobis fecit*: lege diligentiùs, & ne fortè mendosum incurreris codicem, aut Latinus interpres erraverit, Græcum inspice; & invenies non Christum pro nobis fecisse peccatum, sed à Patre Deo ipsum Christum factum esse peccatum, (2. Cor. 5. 20.) id est sacrificium pro peccato. Ait enim Apostolus, » Obsecramus pro Christo, [a] reconciliamini C » Deo; eum qui non noverat peccatum, pro nobis » peccatum fecit. Non ergo fecit ipse peccatum, sed eum Deus pro nobis peccatum fecit, hoc est, ut dixi, sacrificium pro peccato. Si enim recolas vel relegas, invenies in libris veteris Testamenti peccata appellari sacrificia pro peccatis. Similitudo etiam carnis peccati, in qua venit ad nos, (Rom. 8. 3.) dicta est & ipsa peccatum: Misit, inquit, Deus » Filium suum in similitudine carnis peccati, & de » peccato damnavit peccatum in carne: hoc est, de D similitudine carnis peccati, quæ ipsius erat, damnavit peccatum in carne peccati, quæ nostra est. (Rom. 6. 10.) Propter hoc etiam de illo dicitur: Quòd enim » mortuus est peccato, mortuus est semel; quòd au» tem vivit, vivit Deo. Peccato enim mortuus est semel, quia [b] similitudini carnis peccati mortuus est, quando moriendo exutus est carne: ut per hoc mysterium significaret eos qui in morte ipsius baptizantur, mori peccato, ut vivant Deo. (Gal. 3. 13.) Sic etiam per crucem *factus* est *pro nobis maledictum.* Pendens quippe in ligno, mortem quæ de E maledicto Dei venerat, suspendit in ligno, atque ita vetus homo noster simul confixus est cruci: ut non mendaciter dictum intelligatur in Lege, (Deut. 21. 23.) *Maledictus omnis qui pendet in ligno.* Quid est *maledictus*, nisi, (Gen. 3. 19.) Terra es, & in terram ibis? Et quid est *omnis*, nisi quia & ipse Christus, qui cùm esset vita, mortuus est tamen vera morte, non ficta? Si intelligas ista mysteria, simul intelliges non esse contagia. Sed quid ad nos, si more tuo loquens, contactum fortè mortalium vo- F luisti appellare contagium; cùm tamen nobiscum sentias, Dominum Jesum, nec in spiritu, nec in carne ullum habuisse peccatum?

CAPUT III. De invisibili Deo.

TERTIO loco de invisibili Deo cùm agerem, admonui ut crederes invisibilem, non solùm Patrem, sed etiam Filium secundùm divinitatem, non secundùm carnem, in qua eum visibilem mortalibus apparuisse quis negat? unde & alio loco postea disputavi. Tu autem cedens manifestissimæ veritati, consensisti esse invisibilem Fi- G lium: ac per hoc destruxisti quod dixeras, *unum invisibilem Patrem.* Sed rursus tua consensione conturbatus, quia invisibilem etiam Filium esse consenseras, ausus es dicere, minora videri à majoribus, majora verò à minoribus non posse videri; dicens angelos videri ab archangelis, animas ab angelis, angelos verò ab animabus non videri: unde etiam Christum secundùm divinitatis suæ substantiam, non solùm ab hominibus, sed nec à virtutibus cælestibus videri asserens, ideo Patrem solum invisibilem esse dixisti, quia superiorem non habet à quo circuminspiciatur. Dic nobis, rogo te, quando tibi indicaverunt archangeli, quòd ipsi videant angelos, non autem videantur ab angelis? Quibus narrantibus angelis cognovisti, quòd ipsi videant animas, animæ illos non videant? A quo hæc audisti, unde didicisti, ubi legisti? Nonne meliùs divinis libris animum intenderes, ubi legimus & ab hominibus angelos visos, quando voluerunt, & quomodo voluerunt videri, jubente vel sinente omnium Creatore? Verumtamen qui dixeras, ideo *solum* dicendum *invisibilem Patrem, quia non habet superiorem à quo circuminspiciatur*; confessus es postea, Filio esse visibilem, contra te ipsum proferens Evangelicum testimonium, ubi dicit ipse Filius, *Non quia Patrem vidit quisquam, sed qui est à Deo, hic vidit Patrem.* (Johan. 6. 46.) Ubi te quidem veritas apertissimè vicit: sed tu nolens ab errore liberari, noluisti salubriter vinci. Cùm enim contra te commemorasses Evangelicum testimonium, quo claruit à Filio videri Patrem, dicente ipso Filio, *Sed qui est à Deo, hic vidit Patrem:* mox addidisti de tuo, *Sed vidit incapabilem.* Interim quod dixeras perdidisti, solum esse invisibilem Patrem, quia non habet superiorem: quando quidem veritate victus, eum videri ab inferiore confessus es. Vos enim dicitis inferiorem Filium à quo tamen Patrem videri, teste Filio cogente, [c] dixisti. De incapabili postea videbimus, ut etiam te illic veritas vincat. Non enim de capabili & incapabili, sed de visibili & invisibili inter nos quæstio versabatur: in qua quæstione si tibi ipsi tu ipse visibilis es, victum te esse vides.

CAPUT IV. De immortali Deo.

QUARTO loco egi tecum de immortali Deo etiam Filio. Quoniam tu illud quod ait Apostolus, *Qui solus habet immortalitatem*; (1. Tim. 6. 16.) sic intelligi voluisti, tamquam de solo Patre sit dictum: cùm ille hoc non de Patre dixerit, sed de Deo, quod est Pater & Filius & Spiritus-sanctus. Ostendi ergo & Filium habere immortalitatem secundùm substantiam divinitatis suæ. Nam secundùm carnem quis negat eum fuisse mortalem? Tu autem cùm mihi respondere ad hunc locum velles, perspicua veritate conclusus, etiam Deum Filium immortalitatem habere confessus es. Victus es igitur in eo quod dicebas de Patre tantùm dixisse Apostolum, quòd solus habeat immortalitatem. Neque enim propterea vinculis veritatis elaberis, quoniam dicis, *Habet quidem Filius immortalitatem, sed accipiens à Patre.* Non quæritur unde habeat, sed utrùm habeat. Tu enim de Patre solo vis intelligi quod scriptum est, *solus habet immortalitatem.* Prorsus à nullo acceptam Pater habet immortalitatem, & à Patre acceptam Filius habet immortalitatem: tamen & Pater & Filius habet immortalitatem. Alioquin si eam non habet Filius; Pater eam non dedit Filio, aut acceptam perdidit Filius. Dedit autem Pater Filio, nec perdidit Filius: nec Pater dando perdidit

[a] Am. Er. & MSS. *reconciliari Deo.*

[b] Sola editio Lov. *quia in similitudine.* Quidam MSS. *quia similitudine.*

[c] Hîc apud Lov. additur, *veritate.*

quod generando dedit. Habet ergo immortalitatem & Pater & Filius, non Pater solus. Cogeris itaque confiteri non de solo Patre dictum esse, *Qui solus habet immortalitatem*: quia jam coactus es confiteri quòd & Filius habeat immortalitatem. Habet autem hanc *solus*, sed Deus: quod non solus est Pater; quia hoc est & Filius, & uterque adjuncto Spiritu-sancto unus est Deus. Sed quare solus Deus dictus sit habere immortalitatem, cùm & anima pro suo modo sit immortalis, & alia spiritalis cælestisque creatura, postea videbimus: nunc autem sufficit nobis, quòd ad ea quæ dixi, nihil respondere potuisti, & non solum Patrem; sed quamvis ab ipso, habere tamen immortalitatem etiam Filium coactus es confiteri.

CAPUT V. Unde major sit Pater.

QUINTO loco ostendi, unde major sit Pater Filio: quia non Deo major est, unde illi coæternus est Filius; sed homine major est, quod ex tempore factus est Filius. Ibi commemoravi Apostolicum testimonium: Quia cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo. (Philip. 2. 6.) Natura quippe illi fuerat Dei æqualitas, non rapina. Ad quod tu respondens dixisti, *Quis enim negat Filium esse in forma Dei? Quòd enim sit Deus, quòd sit Dominus, quòd sit Rex, jam puto latiùs exposuimus. Et quia non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo, hoc nos beatus apostolus Paulus instruit, quod ille non rapuit, nec nos dicimus.* (Ibidem.) Hæc verba tua non solùm nihil habent adversùs nos, sed magis apparent esse pro nobis. Si enim confiteris Dei formam, cur non apertè Dei Filium Deo confiteris æqualem? Præsertim, quia de verbis Apostoli, ubi ait, Non rapinam arbitratus est, esse æqualis Deo: non potuisti pro tuis partibus invenire quod diceres. Et quia hoc dixisse Apostolum non potuisti negare, ideo dixisti, *quod ille non rapuit, nec nos dicimus*: tamquam hoc sit *non rapuit*, quod est non habuit, id est, æqualitatem Dei: atque ita dictum sit, Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; ac si diceretur, Non arbitratus est esse rapiendam æqualitatem Dei, eo quòd ab illo fuerit aliena. Raptor enim rei alienæ usurpator est: tamquam hoc Filius, cùm posset, rapere noluisset. Quod vides quantâ insipientiâ sentiatur. Ergo intellige Apostolum ideo dixisse, Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; quia non alienum arbitratus est esse quod natus est: sed tamen quamvis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus alienam, sed suam, semetipsum exinanivit, non quærens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt. Quod ut noveris ita esse, adtende unde ad hoc Apostolus venerit. Cùm enim Christianis humilitatem præciperet caritatis: (Philip. 2. 3. & 4.) „Alter alterum, inquit, existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt unusquisque intendentes, sed [a] & quæ aliorum. Deinde ut exemplo Christi hortaretur non sua quærere vel intendere, sed & quæ aliorum sunt: Singuli quique, inquit, hoc sentite in vobis quod & in Christo Jesu: qui cùm in forma Dei esset, quæ illi erat sua, non rapinam arbitratus est, hoc est, non alienum arbitratus est, esse æqualis Deo: sed tamen quærens nostra, non sua, semetipsum exinanivit, non formam Dei amittens, sed formam servi accipiens. Non enim est mutabilis illa natura ut se exinaniret perdendo quod erat, sed accipiendo quod non erat: nec consumendo quæ sua sunt, sed assumendo quæ nostra sunt; ac deinde in forma servi obediendo sicut homo usque ad mortem crucis. Propter quod & Deus eum exaltavit, & donavit ei nomen quod est super omne nomen: & cetera. (Philip. 2. 9.) Homini ergo donavit ista, non Deo. Neque enim cùm in forma Dei esset non excelsus erat, aut non ei genua flectebant cælestia, terrena & inferna. Sed cùm dicitur, Propter quod eum exaltavit; satis apparet propter quid exaltaverit, id est, propter obedientiam usque ad mortem crucis. In qua ergo forma crucifixus est, ipsa exaltata est, ipsi donatum est nomen quod est super omne nomen; ut cùm ipsa forma servi nominetur Filius unigenitus Dei [b]. Non itaque facias imparem Deo formam Dei: quod nec in ipsis hominibus dici potest. Nam cùm dictum fuerit, Iste homo in forma est illius hominis, nemo intelligit nisi [c] æquales. An fortè non vis sic accipere quod dictum est, Cùm in forma Dei esset, ut in forma Dei Patris intelligas Filium, ubi nihil aliud quàm æqualitas apparet amborum; sed in forma Dei, putas intelligendum in forma sua, quia & ipse utique Deus est? Non multùm curo si etiam sic intelligas. Ubi enim plenitudinem formæ ætatis incrementa non faciunt, sed Deo gignente perfectus natus est Filius; procul dubio si forma Filii formæ Patris non est æqualis, non verus est Filius. Scriptum est autem, Ut simus in vero Filio ejus Jesu Christo, (1. Johan. 5. 20.) Forma igitur veri Filii, formæ Dei Patris esse non potest inæqualis. Proinde nec huic loco prosecutionis meæ, ubi de verbis Apostoli æqualem Patri Filium comprobavi, respondere aliquid pro vestra intentione potuisti.

CAPUT VI. De veris filiis animalium.

SEXTO loco ut ejusdem naturæ cujus & Pater est, ostenderem Filium, etiam mortalium fetus animalium immanitati vestri erroris objeci, increpans cor vestrum, qui ejusdem naturæ cujus est Pater, negatis esse Deum Filium, quamvis verum esse Filium non negetis; cùm Deus ipse dederit animalibus hoc generare quod ipsa sunt: ubi non solùm hominis hominem, verùm etiam canis canem filium nominavi; non ad similitudinem Dei, sed ad confusionem detrahentium Filio Dei: qui cùm videant corruptibiles mortalesque naturas, habere tamen naturæ de suis parentibus unitatem, Filio Dei vero nolunt concedere communionem naturæ unius habere de Patre; cùm sit inseparabilis à Patre, & incorruptibilis æternusque cum Patre. Unde etiam dixi, quòd melior sit secundùm vos humana conditio, ubi conceditur crescere, ut ad robur parentum vel crescendo possint filii pervenire: Filius autem Dei, sicut dicitis & docetis, minor Patre genitus sic remansit, atque ut ad Patris formam non posset pervenire, nec crevit. Hîc tu, ut appareret quàm magna veritatis mole premereris, omnino ad rem non respondisti: sed tamquam [d] deficienti flatu anhelares, reprehendendum me putasti, dicens quòd tam fœda comparatio, de filio scilicet hominis sive canis, in illam tantam immensitatem produci non debuit. Hoc respon-

[a] Lov. *sed ex quæ aliorum.* At. MSS. *sed & quæ aliorum*: juxta Græc. ἀλλὰ καὶ.
[b] Hîc editi addunt, *intelligatur*: malè, & reluctantibus MSS.
[c] Am. Er. & MSS. *nisi æqualis.*
[d] MSS. *deficientis flatus.*

dere est, an potiùs inopiam responsionis ostendere? A Quasi ego propterea terrenarum naturarum ista exempla produxerim, ut incorruptioni corruptionem, immortalitati mortalitatem, invisibilibus visibilia, æternis temporalia coæquarem: ac non potiùs ut vos in magnis & summis rebus errantes, de rebus parvulis infimisque convincerem, qui non videtis bonum quod Creator summè bonus dedit etiam extremis vilibusque creaturis, ut cùm longè aliud sint quàm est ipse, hoc tamen generent quod sunt ipsæ. Nec adtenditis quid mali B dicatis, ut cùm homines & canes, & cetera hujusmodi habeant filios veros, quos illis gignentibus creat veritas, non sit verus Dei Filius ipsa veritas. Aut si sanctâ Scripturâ cogente permittitis ut verus Filius sit, rogamus permittite ut degener non sit. Et degener quomodo? Audiant catholici, unde erubescant hæretici. Filius viri fortis si non habeat fortitudinem, degener dicitur: tamen homo est, quod & pater est; atque in dissimili vita, non est tamen aliena substantia. C Vos unigenitum Dei Filium ita degenerem vultis, ut ipsam Patris ei substantiam denegetis: minorem natum, minorem remansisse jactatis: non ullam datis ætatem qua possit augeri, non datis eamdem formam qua possit æquari. Cujus naturæ tanta subtrahitis, miror verum Filium qua fronte dicatis: nisi quia infelicissimo errore non vos putatis ad unius Patris gloriam, nisi per unici Filii contumeliam pervenire.

V. Serm. 139. n. 4. & 5. Tom. 5.

CAPUT VII. „ De magnitudine Filii. „

SEPTIMO loco dixi, Usque adeo autem Filium agnoscimus magnum Deum, ut Patri dicamus æqualem. D Itaque sine caussa, inquam, nobis quod valde profitemur, testimoniis & multiloquio probare voluisti. Et his verbis meis addidi disputationem, in qua rationem reddidi, quare Filius cùm sit Patri æqualis, dicat eum tamen Deum suum, ubi ait, *Adscendo ad Patrem meum & ad Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.* Quoniam tu commemoraveras hoc Evangelicum testimonium, quo te probare existimasti, E quòd Patri Filius non esset æqualis. Ego itaque tibi ad ista respondens, dixi Patrem propterea etiam Deum esse unigeniti Filii, quoniam factus est homo & natus ex femina: & hoc esse quod dicit in Psalmo, ubi quod futurum fuerat prænuntiavit, *De ventre matris meæ Deus meus es tu;* ut ostenderet Patrem hinc esse Deum suum, quia homo factus est. Homo enim de ventre matris est natus, & secundùm hominem de virgine natus est Deus: ut non solùm Pater illi esset qui eum F de se ipso genuit, verùm etiam Deus ejus esset quem de ventre matris hominem creavit. Ad hæc tu cùm respondere voluisses, multa dixisti, & multa testimonia quæ te nihil adjuvant, protulisti. Quomodo tamen dictum sit, *De ventre matris meæ Deus meus es tu:* quamvis eadem Scripturæ sanctæ verba memorasses, nullo modo invenire potuisti. Cur autem in eo loco posueris Psalmi alterius testimonium, ubi scriptum est, *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te:* G omnino non video. Non enim Filii persona est dicentis, Ex utero tuo, aut, De ventre tuo, Deus meus es tu. Illa ineffabilis generatio etiam si ex utero Patris accipitur, hoc significatum est, quia de se ipso, hoc est, de substantia sua Deus Deum genuit; sicut ex utero matris quando natus est,

Iohan. 20. 17.

Psal. 21. 11.

Psal. 109. 3.

A homo hominem genuit: ut intelligeremus in utraque generatione non diversas ejus qui est natus, & eorum de quibus est natus, esse substantias. Diversa quidem substantia est, Deus Pater, & homo mater: non tamen diversa substantia est, Deus Pater, & Deus Filius: sicut non est diversa substantia, homo mater, & homo filius. Sed audi quid dicat in prophetia iste Filius: *De ventre,* inquit, *matris meæ Deus meus es tu.* Noli multis verbis ad rem non necessariis conari operire B res claras. Qui est Pater Filio ex utero suo, de ventre matris Deus ejus est, non de suo. Ad hoc ergo prorsus nihil respondere potuisti.

CAPUT VIII. De subjectione Filii.

OCTAVO loco de subjectione, qua subjectus est Patri Filius, respondi tibi: quoniam dixeras, *De sua subjectione unum statuit Deum.* Respondi ergo etiam hoc secundùm hominem rectè accipi, quòd Filius subditus est Patri. Neque hoc esse mirandum, cùm legatur utique secundùm ipsam servi formam etiam parentibus subditus: & C de illo sit scriptum, Minorasti eum paulò minùs ab angelis. Ad quod tu quasi respondens dixisti me optimè prosecutum, quoniam & parentibus propter formam servi esset subjectus. Deinde volens velut pro te esse ostendere, quod contra te esse cernebas; ac sic incautis minúsque adtentis hominibus, quicumque essent ista lecturi, tamquam respondentem te facere, ubi quod diceres non habebas; adjungis & dicis, *Si enim parentibus subjectus invenitur quos ipse creavit, quia om-* D *nia per ipsum facta sunt: nec enim post tempora, sed ante tempora novimus Filium genitum à Patre: si ergo parentibus,* inquis, *subditus erat, ut divinarum Scripturarum auctoritas luce clariùs prædicat: quanto magis utique illi suo genitori est subditus, qui tantum ac talem eum genuit; secundùm quod ait Paulus, Cùm omnia fuerint Filio subjecta, tunc & ipse Filius subjectus erit illi qui sibi subjecit omnia.* Hæc verba tua possent à me putari dicta esse, & omnino mea esse, nisi te audientibus cùm E dicerentur, & postea hæc cuncta legentibus, evidenter appareret te illa dixisse. Quis enim crederet, consentire posse vos nobis, secundùm formam servi, ac per hoc non secundùm formam Dei Christum esse subjectum?

Luc. 2. 51. Psal. 8. 6.

1. Cor. 15. 28.

CAPUT IX. „ Utrùm Spiritus-sanctus adoret Patrem. „

NONO loco abs te quæsivimus, ut per Scripturas divinas ostenderes, si valeres, utrùm adoret Patrem Spiritus-sanctus. Hoc enim dixeras: sed sicut ipsa tua prosecutio, cui respondi, satis indicat, non probaveras. Ad hanc ergo inquisi- F tionem meam vide quid posteriore prosecutione responderis. Cùm enim dixisses quantum voluisti de judicio Filii, quod & nos fidelissimè credimus; & de subjectione, quam secundùm formam servi Filium Patri reddere non negamus: ubi venisti ut probares à sancto Spiritu adorari Patrem, redisti ad illos gemitus, de quibus tibi jam antè responderam, secundùm morem sanctarum Scripturarum, qua locutione sit dictum, *Et ipse Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus:* ne cre- G damus Spiritum-sanctum numquam esse sine gemitibus posse, quoniam nullus dies, nulla hora, nullum momentum temporis invenitur, quo non à sanctis orationes Deo ubicumque fundantur, ab aliis hîc, ab aliis alibi. Cùm tamen ab orationibus sanctorum nullum sit tempus immune, quando quidem diebus & noctibus, cùm alii cibo ac potu reficiuntur, alii quodlibet aliud agunt, alii

Rom. 8. 26.

dormiunt, non utique desunt quos desiderium sanctum orare compellat: ita fit ut Spiritus-sanctus, qui ubique omnibus adest, aliquantulùm cessare à gemitibus non sinatur, quod est extremæ miseriæ, cùm pro quibuscumque orantibus cogitur gemere: nisi gemitibus inenarrabilibus interpellare sic intelligatur, ut dixi, id est, quia gemitibus sanctorum desideriorum interpellare sanctos facit, quibus affectum pium gratiæ spiritalis infundit. Sed cùm similes locutionum modos, quando per efficientem significatur id quod efficitur; sicut frigus pigrum dicimus, quia pigros facit; & diem tristem vel lætum, quia tristes vel lætos facit; etiam de Scripturis sanctis commemoraverim, ubi Deus dicit ad Abraham, Nunc cognovi; quod nihil est aliud quàm, Nunc ut cognosceres feci: non enim tunc Deus dicendus est cognovisse, quod ante quàm fieret numquam potuit ignorare: quos locutionis modos de divinis eloquiis à me prolatos, quomodo aliter interpretareris non invenisti; nullo modo utique ad istos gemitus redire debuisti. Nemo enim sic de Spiritu-sancto sapit, nisi qui secundùm carnem, non secundùm spiritum sapit. Quamvis & si tibi concederetur, quomodo tu sentis, sic Spiritum-sanctum interpellare pro sanctis: aliud est interpellare vel orare, aliud adorare. Omnis qui orat, rogat: non omnis qui adorat, rogat; nec omnis qui rogat, adorat. Recole consuetudinem regum, qui plerumque adorantur, & non rogantur; aliquando rogantur, & non adorantur. Ac per hoc à Spiritu-sancto adorari Patrem nullo modo demonstrare potuisti.

(Marg.: Genes. 22. 12.)

(Marg.: Cap. X. Quomodo sit unus Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus.)

Decimo loco egi tecum ut intelligeres, quomodo per ineffabilem copulationem sit unus Deus ipsa Trinitas, quam dicimus unius esse substantiæ: quando quidem etiam diversas substantias invenimus; hoc est, spiritum hominis & Spiritum Domini, per copulationem qua homo adhæret Domino, unum spiritum dictum, ubi ait Apostolus, Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. Ad quod tu respondens, vel potiùs non tacens, conatus es ostendere, quomodo Pater & Filius unum sint, non unitate naturæ, sed voluntatis. Hoc quidem dicere soletis: sed tunc soletis, cùm vobis objicitur quod ait Dominus, Ego & Pater unum sumus. Ego autem hoc loco non hoc volui probare, quòd Pater & Filius & Spiritus-sanctus unum sint, quod quidem propter unitatem substantiæ fidelissimè certè credimus; sed quòd eadem Trinitas unus est Deus. Aliud est quippe, unum sunt; aliud, unus est Deus. Discerne, est, & sunt. Nec ait Apostolus, Qui adhærent Domino, unum sunt; quoniam diversa substantia est: sed ait, Qui adhæret Domino, unus spiritus est. Si autem vos, cùm de duobus dicitur, unus est, & dicitur quid unus, sicut dicit Apostolus, unus spiritus est; hoc idem putatis esse, quod est cùm de duobus dicitur, unum sunt, nec dicitur quid unum; sicut ait Salvator, Ego & Pater unum sumus: cur non dicitis, Pater & Filius unus est Deus? Quare quando auditis, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: de Patre tantùm vultis intelligi? Nempe Pater Dominus Deus est, & Filius Dominus Deus est: cur non apud vos uterque unus

(Marg.: 1. Cor. 6. 17.)

(Marg.: Joan. 10. 30.)

(Marg.: 1. Cor. 6. 17.)

(Marg.: Joan. 10. 30.)

(Marg.: Deut. 6. 4.)

A Dominus Deus est, sicut apud beatum Apostolum, spiritus hominis & Spiritus [a] Domini unus spiritus est? Quid autem prodest caussæ vestræ, quia per consensionem voluntatis hoc dicitis fieri? Quod quidem fit, sed ubi est diversa natura, sicut diversa natura est hominis & Domini: & tamen qui adhæret Domino, per consensionem utique voluntatis, unus spiritus est. Si ergo non vultis per unitatem substantiæ: certè per consensionem voluntatis dicite, tamen aliquando dicite, quoquo modo dicite, Pater & Filius unus Deus est. Sed non dicitis, ne quod numquam voluistis, cogamini confiteri de utroque dictum esse, non de Patre solo, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: quoniam sanctum Spiritum non vultis Deum, non vultis Dominum confiteri. Dicite, inquam, ratione qua vultis, Pater & Filius unus Dominus Deus est: ut Patri & Filio servientes, non duobus diis & duobus dominis contra præceptum Dei, [b] sed Domino uni serviatis. Sed nunc de hac re satis dictum sit. Puto, cùm ista legeris, nihil te respondere potuisse ad id quod de Apostolo commemoravi, Qui adhæret Domino, unus spiritus est, si contentionem deposueris, non negabis. (Marg.: 1. Cor. 6. 17.)

(Marg.: Caput XI. De templo Spiritus sancti.)

Undecimo loco Deum esse Spiritum-sanctum, de templo ejus quod nos ipsi sumus, teste Apostolo, ostendi, ubi ait, Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Et iterum, Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus-sancti, quem habetis à Deo? Tu autem ad ista respondisti nihil. Aisti enim, *Suscipio quæ protulisti: Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Neque enim Deus*, inquis, *inhabitat in homine, quem non antè Spiritus sanctificaverit atque purgaverit.* Atque isto modo intelligi voluisti, non Spiritum-sanctum esse dictum Deum, nec templum Spiritus-sancti [c] nos esse, sed Dei: & hoc esse dictum, Templum Dei estis. Sed ideo additum, Spiritus Dei habitat in vobis: quia purgat Spiritus-sanctus templum Dei, non suum; ut cùm ipse purgaverit, tunc illic inhabitet Deus. Quem sensum tuum quanta sequatur absurditas, nolo nunc dicere. Illud enim nunc ostendere debeo, quomodo multa dicendo, nihil quod ad rem pertinet, dixeris. Dimisisti enim caussam, & perrexisti in laudem Spiritus-sancti, eamque copiosè contra te ipsum exsecutus es. Contra te ipsum ideo dixi, quoniam non vis eum dicere Deum, cujus tantam divinitatem per laudem coactus es confiteri; ut cùm sit unus, ubique sit præsens, & nemini sanctificando desit, ubicumque quisque Christianus esse & Deum orare voluerit, simul se omnibus exhibendo, sive in Oriente, sive in Occidente baptizentur in Christo: hoc & nos dicimus. Sed quem dicimus talem ac tantum, absit à nobis ut eum negemus Deum: quod etiam per suum templum, quod nos ipsi sumus, citissimè & facilè ostenditur. Neque enim nisi Deus noster esset, templum nos ipsos habere potuisset: quod tu ut occultares, & in sermone tuo mentes hominum à luce veritatis averteres, de templo Dei quodcumque dixisti, quem noluisti intelligi Spiritum-sanctum; de templo autem Spiritus-sancti, quod apertissimè demonstratum

(Marg.: 1. Cor. 3. 1. Cor. 6. Cita Beda in 1. Cor. 6.)

[a] Quidam MSS. *Dominus.*
[b] Am. Er. & MSS. *& Domini unius serviatis.*
[c] Abest *nos* à MSS.

eſt, omnino tacuiſti. Cùm enim tibi duo teſtimonia A Pauli apoſtoli propoſuerim; unum ubi ait, Neſcitis quia templum Dei eſtis, & Spiritus Dei habitat in vobis? alterum ubi ait, Neſcitis quia corpora veſtra templum in vobis Spiritus-ſancti eſt? quare tam fraudulenter egiſti, ut unum horum commemorares, quod dictum eſt, Templum Dei eſtis; & alterum taceres, quod dictum eſt, Corpora veſtra templum in vobis eſt Spiritus-ſancti? Cur hoc feciſti, rogo te, niſi quia nullo pacto poſſes argumentari quomodo Deus B noſter non eſſet, qui templum nos ipſos haberet: quem ſine dubio Deum cognoſceremus, ſi ei templum de lignis & lapidibus per divinam Scripturam facere juberemur.

Caput XII. De eo quòd Pater & Filius unum ſint.

Duodecimo loco admonui te, ut proferres, ſi poſſes, qua divina auctoritate ſit dictum, quòd unum ſint, ubi ſubſtantiæ ſunt diverſæ. Tu autem reſpondere ad hoc volens, nihil tale proferre potuiſti; ſed magnis coartatus anguſtiis affirmare auſus es, quòd Apoſtoli unum ſint cum C Patre & Filio. Quod Chriſtus omnino non dixit: ſic enim abs te dictum eſt, tamquam Pater & Filius & Apoſtoli unum ſint. Chriſtus autem non ait, Ut ipſi & nos unum ſimus: ſed ait, Ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus. Nam, ut verba ipſa Evangelica ponam: Pater ſancte, inquit, ſerva eos in nomine tuo quos dediſti mihi, ut ſint unum, ſicut & nos unum. Numquid dixit, Ut nobiſcum ſint unum; aut, Ipſi & nos ſimus unum? (*Iohan.* 17. 11.) Item poſt aliquantum: Non, inquit, pro eis rogo D tantùm, ſed & pro eis qui credituri ſunt per verbum eorum in me, ut omnes unum ſint. (*Ibidem* 20.) Neque hîc dixit, Ut nobiſcum unum ſint. Deinde ſequitur, Sicut tu Pater in me & ego in te, & ipſi in nobis unum ſint. Et hîc non dixit, Unum ſimus; aut, Unum nobiſcum ſint: ſed, Unum ſint in nobis; ut qui naturâ unum ſunt, quia homines ſunt, etiam in Patre & Filio ſint unum; non cum ipſis unum, id eſt, non ut ipſi & iſti ſint unum. Adhuc adjungit, & dicit, Ut mundus credat quia E tu me miſiſti, & ego claritatem quam dediſti mihi, dedi illis, ut ſint unum, ſicut nos unum ſumus; ego in eis & tu in me, ut ſint conſummati in unum. (*Ibidem.* 21. & 22.) Cùm ergo totiens dixerit, Ut ſint unum: non tamen alicubi dixit, Ut ipſi & nos ſimus unum, hoc eſt, ut nobiſcum ſint unum: ſed, aut in nobis dixit, aut ſicut nos; id eſt, ipſi ſecundùm naturam ſuam, nos ſecundùm noſtram. Volebat enim eos qui naturâ unum erant, in hoc ipſo quod unum erant, eſſe perfectos. Non enim quia F dicit, Eſtote ergo & vos perfecti, ſicut Pater veſter cæleſtis perfectus eſt; (*Matth.* 5. 48.) vult illos Deo naturæ unitate conjungere, tamquam illorum & illius una eademque natura ſit: ſed perfectos vult eſſe in natura ſua, ſicut eſt Deus perfectus in ſua, quamvis diverſa, non una: quod niſi in ipſo ſimus, omnino eſſe non poſſumus. Non ſicut in illo ſunt omnes, quia ipſe continet omnia quæ creavit; propter quod dictus eſt non longè poſitus ab unoquoque noſtrûm, quia in illo vivimus & G movemur & ſumus: (*Act.* 17. 28.) ſed ſicut in illo ſunt tales qualibus dictum eſt, Fuiſtis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. (*Epheſ.* 5. 8.) Unde & illud eſt, Cui vult nubat, tantùm in Domino. (1. *Cor.* 7. 39.) Non igitur proferre potuiſti ubi dictum ſit, Unum ſunt, quorum eſt non una, ſed diverſa ſubſtantia: & [a] tamen in obſcuro loco nobis ſubrepere A voluiſti, ut diceres Apoſtolos unum eſſe cum Patre & Filio, tamquam unum eſſent Apoſtoli & Pater & Filius: cùm Apoſtolorum ſubſtantiam manifeſtum ſit à Patre & Filio eſſe diverſam. Sed quoniam, Ut ipſi & nos unum ſimus, aut nobiſcum ſint unum, nuſquam Chriſtum dixiſſe manifeſtum eſt: te quoque nobis reſpondere non potuiſſe, & fraudem facere voluiſſe manifeſtum ſit.

Cap. XIII. De teſtimonio quod Pater perhibuit Filio.

B Tertio-decimo loco te commonui, non ideo Patrem Filio eſſe majorem, quia teſtimonium perhibuit Pater Filio. Nam & Prophetas ei teſtimonium perhibuiſſe memoravi, quos majores illo eſſe non potes dicere. Dixeras enim quòd Pater Filio perhibuerit teſtimonium; quod ſic accepi, tamquam hinc ipſe probare volueris, illo cui teſtimonium perhibuit, eum eſſe majorem: ſed quoniam poſteriore proſecutione hinc omnino tacuiſti, taciturnitatem tuam in locum C conſenſionis accepi: etſi fieri poteſt, ut ideo commemoraveris Patrem Filio perhibuiſſe teſtimonium, ut hinc illum eſſe alium, iſtum autem alium, non ut illum iſto probares eſſe majorem. Alium verò eſſe Patrem, alium eſſe Filium, quoniam non eſt Pater ipſe qui Filius, & vobis & nobis contra Sabellianos eſt dogma commune. Illi enim dicunt, non alium, ſed eumdem Filium eſſe qui eſt Pater: nos autem alium quidem eſſe Patrem, & alium Filium; ſed tamen quod Pa- D ter eſt, hoc eſſe dicimus Filium.

Cap. XIV. De dilectione Patris & Filii.

Quarto-decimo loco ad illud quod dixeras, *Dilectum lego, & credo quòd Pater eſt qui diligit, & Filius qui diligitur:* reſpondens dixi, Sic autem dicis hinc inter Patrem & Filium eſſe diverſitatem, quia Pater diligit, & Filius diligitur, quaſi negare poſſis, quòd & Filius diligat Patrem. Deinde addidi, Si ambo ſe invicem diligunt, cur negatis eos unius eſſe naturæ? Quod utique ideo dixi, ne hinc unam naturam negare- E tis amborum, quia illum diligere, hunc diligi ipſe dixiſti. Ad hoc tu reſpondens conſenſiſti quidem, quòd & Filius diligat Patrem, ſed unius eſſe naturæ conſentire noluiſti: tamquam Filius ita diligat Patrem, ſicut creatura creatorem, non ſicut unigenitus genitorem, quem diverſitate ſubſtantiæ vultis eſſe degenerem.

Cap. XV. De viſibilitate Trinitatis.

Quinto-decimo loco dixi pariter eſſe inviſibilem Trinitatem, non ſolum Patrem: ſed apparuiſſe tamen viſibilem Filium in forma ſervi, F propter quam dixit, Pater major me eſt. (*Joan.* 14. 28.) Sed quoniam patribus ſe divinitas demonſtrabat, dixi per ſubjectam creaturam id eſſe factum, non per naturam ſuam, qua eſt inviſibilis Trinitas. Atque ut hoc probarem, Moyſen commemoravi ei dicentem, cum quo facie ad faciem loquebatur: Si inveni gratiam ante te, oſtende mihi temetipſum manifeſtè: (*Exod.* 33. 13.) ut intelligeres quomodo eum videbat, quem ſibi cupiebat oſtendi: quia utique ſi Deum in ſubſtantia qua Deus eſt videret, pro- G fectò ut ſe illi oſtenderet non rogaret. Dixi etiam eſſe Chriſtum viſibilium & inviſibilium creatorem, ut ipſum probarem per ſubſtantiam ſuam non eſſe viſibilem, à quo creari non ſolùm viſibilia, verùm etiam inviſibilia potuerunt. Ad hæc tu reſpondere conatus, quàm multa quæ ad rem non pertinent dixeris, intueantur qui legunt:

[a] Am. Er. & MSS. *& tamquam.*

&

& tamen de Moyse, cur sibi Deum cum quo lo- A quebatur, vellet ostendi, si ejus naturam substantiamque cernebat, prorsus nihil ausus es dicere: & adhuc affirmare non destitisti, Dei Filium invisibilium creatorem, & ante quàm formam servi acciperet, in forma Dei fuisse visibilem; quem superiùs in forma servi videri potuisse, in substantia verò suæ divinitatis esse invisibilem, jam fueras & ipse confessus.

Caput XVI. De solo sapiente Deo.

Sexto-decimo loco, quia de Patre tantùm dixisse Apostolum dixeras, *Soli sapienti Deo:* B ego dixi, Ergo solus Pater est Deus sapiens, & non est sapiens ipsa Dei sapientia, quod est Christus; de quo ait Apostolus, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam? (Rom. 16. 27. 1. Cor. 1. 24.) Deinde addidi, Superest ut dicatis, (quid enim non audetis?) insipientem esse sapientiam Dei. Ad hæc tu, *Sapientem solum*, inquis, *Patrem prædicat Paulus beatus apostolus dicens sic, Soli sapienti Deo.* (Rom. 16. 27.) *Sed requirenda est*, inquis, *ratio quemadmodum solus sapiens, non quòd Christus non sit sapiens.* Sequeris deinceps, C & adjungis quomodo sapientem confitearis & Christum: nam post nonnulla, quæ ad rem non pertinentia texuisti, ut sermonem tempusque produceres, etiam hoc inseruisti verbis tuis ut diceres, *Sed verè solus sapiens Pater:* quasi Apostolus dixerit, Soli sapienti Patri. Sed dixit, *Soli sapienti Deo:* quia Deus est & Filius, quod & vos vultis; Deus est & Spiritus-sanctus, etsi non vultis: & ista Trinitas est solus sapiens Deus, qui nec potuit umquam esse insipiens omnino, nec poterit; D non per gratiam particeps sapientiæ, sed sapiens immobilitate atque immutabilitate naturæ. Nam si tibi dicam: Itane verò, ô homo qui Christiano nomine gloriaris, Christus sic est sapiens, ut non sit verè sapiens? Ergone Christus qui est verus Deus, non est verè sapiens? nonne ita sub hac interrogatione turbaberis, ut continuò respondeas, Christum verè esse sapientem? Quid est ergo quod dixisti, *Sed verè solus sapiens Pater?* Nempe quò perveneris, & à quanta blas- E phemia te debeas revocare, jam sentis.

Caput XVII. De infecto Deo.

Septimo-decimo loco egi tecum, quòd etiam Filius, non solus Pater, infectus sit, hoc est, factus non sit. Dixeras enim ideo à vobis unum Deum pronuntiari, quia *unus est super omnia innatus, infectus.* Respondens ergo huic audaciæ tuæ: Sic autem, inquam, dicis Patrem infectum, quasi Filius factus sit, per quem facta sunt omnia. Deinde addidi, Scito factum esse Filium, sed in forma servi: nam in forma Dei F usque adeo non est factus, ut per illum facta sint omnia. Si enim ipse factus est, inquam, non per illum facta sunt omnia, sed cetera. Ad hæc tu cum tota tui prolixitate sermonis, ita nihil quod diceres invenisti, ut hinc omnino, tamquam id non audieris, conticesceres.

Caput XVIII. De ingenito Patre.

Octavo-decimo loco etiam de innato Patre, id est ingenito, quia & hoc dixeras, tecum agendum putavi, & dixi, Non itaque dico G Filium ingenitum, sed Patrem genitorem, Filium genitum. Hoc tamen genuit Pater quod est: alioquin non est verus Filius, si quod est Pater non est Filius: sicut de partubus animalium suprà jam diximus. Etiam ad hoc tu nec verum nec falsum aliquid protulisti.

Caput XIX. De æqualitate Spiritus-sancti cum Patre.

Nono-decimo loco, quia poposceras à me, ut ostenderem æqualem esse Patri Spiritum-sanctum: respondi tibi dicens, Quid est autem, quòd poscis, ut ostendam tibi æqualem Patri esse Spiritum-sanctum, quasi tu Patrem ostenderis majorem esse Spiritu-sancto; sicut potuisti ostendere de Filio propter formam servi? Scimus enim, inquam, dictum esse Patrem Filio majorem, quia in forma servi erat Filius, & adhuc in forma est humana Filius, quam levavit in cælum: propterea de illo dictum est, quòd & nunc interpellat pro nobis. (Rom. 8. 34.) Et sempiterna erit in regno hæc eadem forma immortalis: propter quod dictum est, Tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia. (1. Cor. 15. 28.) Nam de Spiritu-sancto qui nullam suscepit creaturam ad unitatem personæ suæ, quamvis se per subjectam creaturam visibiliter & ipse, sive per columbæ speciem, sive per linguas igneas sit demonstrare dignatus, numquam dictus est eo major Pater, numquam dictus est Spiritus adorasse Patrem, numquam dictus est minor Patre. Ad hæc tu quasi respondens, non tamen respondisti. Non enim potuisti ostendere Spiritu-sancto alicubi Patrem dictum fuisse majorem, sicuti Filius propter formam servi dixit, Pater major me est. (Johan. 14. 28.) Et cùm ego dixerim, Spiritum-sanctum non ad unitatem personæ suæ ullam suscepisse creaturam: tu ita Spiritum-sanctum in columba & igne apparuisse dixisti, sicut apparuit Christus in homine: quasi columba & Spiritus, vel ignis & Spiritus una persona sit, sicut Verbum & homo una persona est. Ad horam quippe apparuerunt illa, quæ Spiritum-sanctum significando monstrarent visibiliter invisibilem, columba propter amorem sanctum, ignis autem propter caritatis lumen atque fervorem: & peracto significationis officio, corporales illæ species transierunt, atque esse ulteriùs destiterunt; sicut columna nubis, nebulosa per diem, luminosa per noctem. (Exodi 13.) Denique ne putaretur columba vel flamma ad substantiam pertinere Spiritus-sancti, vel quòd se in hæc visibilia tantæ majestatis natura converterit, aut in unitatem personæ suæ ista susceperit, numquam postea sic apparuisse legitur Spiritus-sanctus. Christus autem, qui humanam non ad horam sumsit effigiem, in qua hominibus appareret, ac deinde illa species præteriret, sed [a] in unitatem personæ suæ, manente invisibili Dei forma, accepit visibilem hominis formam; non solùm natus est in ea de homine matre, verùm etiam crevit in ea, & manducavit, & bibit, & dormivit in ea & occisus est in ea, & resurrexit in ea, & adscendit in cælum, & sedet ad dexteram Patris in ea, ad judicandos vivos & mortuos est venturus in ea, & in regno suo, ei qui illi subjecit omnia, erit subjectus in ea. (1. Cor. 15. 28.) Hæc tu in mea responsione breviter dicta, quæ nunc aliquanto latiùs, ut vel sic intelligeres, explicavi, adtendere & considerare noluisti, irruens in tantam blasphemiam, ut naturam divinam Dei & Spiritus-sancti convertibilem, prò nefas! & mutabilem diceres. Tua namque ista sunt verba: *Ea*, inquis, *quæ de invisibilitate* [b] *omnipotentis Dei prosecutus sum, etiam & ipse, licèt alio proposito, attamen tuis verbis affirmasti, quòd*

[a] Editio Lov. *sed unitate personæ manente, invisibilis Dei forma accepit* &c.

[b] Am. Er. & MSS. *omnitenentis.*

A *Spiritus-sanctus in specie columbæ sit visus, nec non & in specie ignis: Filius sanè in forma hominis: Pater autem neque in specie columbæ, nec in forma hominis: nec aliquando vertit se in formas; sed nec* Exod. 3. 14. *aliquando vertetur: de quo scriptum est, Ego sum qui sum, & non sum mutatus.* Deinde adjungis, & dicis, *Filius sanè in forma Dei constitutus jam, ut ipse protulisti, formam servi accepit, quod non Pater: Spiritus æquè sanctus suscepit speciem columbæ, quam non suscepit Pater. Scito ergo*, inquis, B *quia unus est invisibilis, unus etiam incapabilis atque immensus.* Hæc numquid diceres, si secundùm spiritum, non secundùm carnem, posses cogitare quid diceres? Homo es enim, qui legis Malac. 3. 6. in scripturis sanctis, Ego sum qui sum, & non sum mutatus. Et cùm verba ista sint, non Patris solius, sed ipsius Trinitatis, quæ unus est Deus; tu ea Patri tantummodo tribuens, Filium mutabilem credis: Unigenitum, per quem facta sunt omnia, mutabilem credis: eum de quo dicit Iohan. 1. 1. Evangelium, In principio erat Verbum, & Ver- C » bum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & » omnia per ipsum facta sunt, mutabilem credis. Quid jam dicam de Spiritu-sancto, quando illum quem verum Filium Dei & verum confiteris Deum, mutabilem credis? Quod utique non crederes, si formam servi à forma Dei esse susceptam, non formam Dei in formam servi esse mutatam, tamquam catholicus crederes; & visibili homine assumto, permansisse invisibilem Deum, non carnaliter, sed spiritaliter cogita- D res; nec contendendo diffideres, sed intelligendo conspiceres: & Spiritum-sanctum invisibili suâ manente naturâ, nullo modo in ignis aut columbæ speciem mutatâ atque conversâ, per subjectam creaturam apparuisse, sicut voluit visibiliter, tu posses considerare fideliter. Memento tamen, nec majorem Patrem Spiritu-sancto, nec adoratum Patrem ab Spiritu-sancto, ullis divinis testimoniis contra propositionem meam te demonstrare potuisse. Act. 2. Matth. 3. 16.

Caput XX. VICESIMO loco quoniam dixeras de Filio, *Si æqualis Patri, utique talis: si talis, utique innatus:* ego respondens tibi, Sed dicis, inquam, " de Filio, Si æqualis, utique talis, id est, ut quia " non est ingenitus, non videatur talis; posses dice- " re non esse hominem quem genuit Adam, quia " ipse Adam non est genitus, sed factus à Deo. " Si autem potuit Adam, & non esse genitus, & " tamen hoc generare quod erat ipse, non vis ut " potuerit Deus Deum æqualem sibi? Ad hæc non " miror nullum te invenisse responsum: sed planè laudo nec respondere conatum. Atque utinam hoc ubique fecisses: nusquam enim in sermonibus nostris quid rectè responderes invenire potuisti, & tamen [a] penè ubique tacere noluisti. Sed cùm in aliis tam multa dixeris, caussæ quæ inter nos agitur non necessaria, & tempus loquendo consumseris; gratiæ tibi agendæ sunt, ubi nonnulla sic vidisti te refutare non posse, ut ea malles summo silentio præterire.

[a] Apud Lov. plenè.

* Aliàs Tertius.

LIBER * SECUNDUS.

Refelluntur singillatim quæ in Collatione Maximinus dixit ultima sua disputatione, cujus disputationis suæ prolixitate respondendi tempus tunc eripuit Augustino.

Præfatio. RES jam postulat, ut in eo quod reliquum E est, opitulante Domino, impleam promissionem meam. In Operis quippe hujus exordio, Priùs, inquam, ostendam refellere te non potuisse quæ dixi: deinde, quantum necessarium videbitur, ego refellam quæ ipse dixisti. Quia ergo, sicut adjuvante Deo potui, ostendi ea quæ dixi non te potuisse refellere; superest ut ea quæ dixisti, ego refellam, sicut Deo adjuvante potuero. Priores itaque prosecutiones tuas, quibus continuò reddidi meas, in hac disputa- F tione quæ nunc à me suscepta est, non retractabo: illam verò ultimam tam prolixam, ut mihi die illo spatium responsionis auferret, ita redarguam, si voluerit qui nos regit, ut adquiescas lumini veritatis, si contentionis tenebras non amaveris. In primis ergo superflua tua detraham necessitati responsionis meæ. Caussa quippe inter nos agitur, utrùm Pater & Filius & Spiritus-sanctus diversæ, ut vos dicitis; an potiùs, ut nos dicimus, unius sit ejusdemque substantiæ, unus- G que Deus sit ipsa Trinitas: cùm conveniat inter nos Patrem non esse qui est Filius, nec Filium esse qui est Pater, nec Patrem esse vel Filium qui Spiritus-sanctus est. Quidquid igitur tanta tuæ prosecutionis prolixitate dixisti, unde ostenderes alium esse Patrem, alium esse Filium, alium esse Spiritum-sanctum; quando nobiscum agitis, superfluum prorsus esse cognosce: & si tibi expugnandi occurrerint Sabelliani, in eos ista nobis vobisque communia, si placet, arma converte. Multa etiam locutus es, ut probares magnum Deum esse Dominum Jesum Christum: hoc quid ad nos, cùm hoc dicamus & nos? Laudes quoque Spiritus-sancti magnas verasque fudisti: sed nos eas augere possumus, non negare: non itaque opus erat, ut eas contra nos diceres, quas dicimus tecum. Christum sedere ad dexteram Patris, nonne pariter confitemur? Quod tamen testimoniis divinorum eloquiorum sic probare voluisti, tamquam id alicubi negaremus. Christum in carne venisse, utrique novimus & tenemus: sic adhibuisti ut hoc doceres divina testimonia, tamquam repugnemus. Hæc & alia quæ suis ostendam locis, in quibus operam supervacuam contrivisti, ut moras necteres, tempusque produceres, commemorando adtingere debeo, non redarguere disputando.

Caput I. DICIS me *auxilio principum munitum non loqui secundùm timorem Dei:* cùm scias nobis esse

1. Tim. 2. 2. præceptum orare pro regibus, ut in agnitionem A veniant veritatis: quod in quibusdam esse impletum, nos Deo agimus gratias, vos doletis. Verba autem nostra rectè intelligentibus indicant, quis nostrûm loquatur secundùm timorem Dei; utrùm qui sic laudat Deum Patrem, ut ad ejus laudem referat, quòd sibi Filium generavit æqualem; an qui sic genitorem dehonestat & genitum, ut & illum dicat non potuisse gignere per omnia sui similem filium, & istum dicat non degenerasse jam natum, sed degenerem natum. B

Cap. II. Dicis *vos Christum colere, ut Deum omnis creaturæ, cui flectitur omne genu, cælestium, terrestrium & infernorum:* quem tamen Deo Patri esse non vultis æqualem, quia *hoc Pater ei donavit:* Philip. 2. 9. ait enim Apostolus, *Propter quod & Deus eum exaltavit, & donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur,* &c. Nec quæritis cui donaverit, utrùm homini, an Deo. [a] Quomodo enim donaverit, evidenter apparet. Ibidem 8. *Humiliavit*, inquit, *semetipsum usque ad* C *mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus eum exaltavit, & donavit ei nomen quod est super omne nomen.* Si ergo propterea donavit ei nomen quod est super omne nomen, quia factus est obediens usque ad mortem crucis; numquid antequàm hoc fieret, non erat altus Dei Filius Deus, Dei Verbum, Deus apud Deum; sed posteaquàm propter hoc exaltatus est, quia factus est obediens usque ad mortem crucis, tunc cœpit esse altus Dei Filius, unicus Dei, Deus, tunc D cœpit habere nomen quod est super omne nomen? Quis hoc insipientissimus dixerit? Hoc illi ergo donatum est ut homini, secundùm quem Filius factus est obediens usque ad mortem crucis, quod jam habebat idem ipse Dei Filius, Deus de Deo natus æqualis.

Caput III. Objicis mihi, quòd dicam *Spiritum-sanctum æqualem esse Filio.* Dico planè. *Da*, inquis, *testimonia ubi adoratur Spiritus-sanctus.* Ut video, hinc eum vis ostendi æqualem Christo, si ado- E ratur ut Christus. Jam ergo confitere Christum Patri æqualem, quem tu ipse adorari confiteris ut Patrem. Quales autem homines estis, quàm 2. Cor. 3. 6. religiosæ humilitatis, qui Spiritum-sanctum adorare non vultis, cùm legatis, Littera occidit, Spiritus autem vivificat? Non vultis ergo adorare, quem vivificare animas non negatis: cùm pater Abraham homines adoraverit, quia concesse-Gen. 23. 2. runt ei monumentum, ubi poneret mortuæ corpus uxoris. Sic enim scriptum est: Venit autem F » Abraham plangere Saram & lugere: & surrexit » Abraham de supra mortem ejus, & dixit filiis » Heth, Peregrinus & advena sum ego vobiscum, » date ergo mihi possessionem monumenti, ubi se- » peliam mortuum meum. Responderunt autem » filii Heth ad Abraham, dicentes, Absit hoc, » Domine: audi nunc & nos: Rex à Deo tu es in » nobis; in electis monumentis nostris sepeli mor- » tuum tuum: nemo enim nostrûm prohibet te » à monumento suo, ut sepelias mortuum tuum G » ibi. Surgens autem Abraham adoravit plebem » filiorum Heth. Et vos Spiritum-sanctum non permittitis adorari, ut ipsi Dei gratiæ remaneatis ingrati. Sed, *Da*, inquis, *testimonia ubi adoratur Spiritus-sanctus:* quasi non ex iis quæ legimus, aliqua etiam quæ non legimus, intelligamus. Sed ne quærere multa compellar, tu ubi legisti Patrem Deum ingenitum vel innatum? Et tamen verum est. Quod verò aliquotiens dixisti, etiam Filio esse incomparabilem Patrem, nec legis, nec verum est. Si autem religionem qua colitur Deus, sicut dignum est cogitares, multo plus esse cerneres quòd habet Spiritus-sanctus templum, quàm si eum legeres adoratum. Et homines enim, sicut suprà docui, à sanctis novimus adoratos: templum verò non est factum ab hominibus, nisi aut vero Deo, sicut Salomon fecit; aut eis qui pro diis habentur, sicut gentes quæ ignorant Deum. Spiritus autem sanctus, quod cum magno honore de Deo dictum est, non in manufa- Act. 17. 24. ctis templis habitat, sed corpus nostrum templum 1. Cor. 6. 19. est Spiritus-sancti. Et ne corpora nostra contemnas, membra sunt Christi. Qualis ergo Deus, cui Ibidem 15. templum ædificatur, & à Deo, & de membris Dei?

Dicis *Christum esse in dextera Dei, & inter-* Cap. IV. *pellare pro nobis.* Quod cur nobis objicis, si eum Rom. 8. 34. non solùm Deum, verùm etiam hominem agnoscis? Quid te igitur adjuvat, quod sedere ad dexteram Patris assiduè legitur? Quid nobis, non quidem inanibus testimoniis, sed tamen inaniter, probare niteris quod fatemur.

Dicis *vos Spiritum-sanctum competenter hono-* Cap. V. *rare ut doctorem, ut ducatorem, ut illuminatorem, ut sanctificatorem; Christum colere, ut creatorem; Patrem cum sincera devotione adorare, ut auctorem.* Si auctorem propterea dicis Patrem, quia de ipso est Filius, non est autem ipse de Filio; & quia de illo & Filio sic procedit Spiritus-sanctus, ut ipse hoc dederit Filio gignendo eum talem, ut etiam de ipso procedat Spiritus-sanctus: si creatorem sic dicis Filium, ut creatorem non neges Patrem nec Spiritum-sanctum: si denique Spiritum-sanctum sic dicis doctorem, ducatorem, illuminatorem, sanctificatorem, ut hæc opera nec Patri audeas auferre nec Filio: ista tua etiam nostra sint verba. Si autem talia tibi idola ponis in corde, ut duos facias deos, unum majorem, id est, Patrem, alium minorem, id est, Filium; Spiritum verò sanctum ita omnium trium minimum fingas, ut nec Deum nuncupare digneris: non hæc est nostra fides, quoniam non est Christiana fides, ac per hoc nec fides. Etiam hoc tibi ignoscimus, quòd imperitè usus verbo, *Christum* significasti *ad terrena descendisse contagia.* Et quia hoc in te corrigere volui, ut scires contagia quomodo appellare debeamus: *calumnias esse* istas dicis, *& eas de Philosophicæ artis instructione venire* arbitraris. Sufficit mihi quòd ita putasti Christum ad terrena descendisse contagia, ut tamen confitereris nullum habuisse peccatum.

Illud sanè quod commemoravi, partus ani- Caput VI. malium, quæ cùm terrena sint atque mortalia, hoc tamen gignunt quod ipsa sunt, ut homo hominem, canis canem, puto quòd non aspernatus horruisti, sed te aspernari atque horrere finxisti, dicens, *tam fœdam comparationem in illam tantam immensitatem non debuisse produci.* Cur enim hoc dixisti, nisi ne tibi de ipsis corruptibilibus fetibus fauces veritas premeret, & te respirare non sineret, sicut & facit? Quando quidem creaturam corruptibilem cernitis, hoc quod ipsa est gignere fetum suum, & Deum Patrem omnipotentem

[a] In MSS *Quando*

creditis non potuisse nisi ejus degenerante naturâ gignere unicum suum.

Caput VII.

SED dicis: *Dominus Dominum genuit, Deus Deum genuit, Rex Regem genuit, Creator Creatorem genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem genuit, clemens clementem, potens potentem.* Si sub his verbis cavere te putas quod vobis objicitur, non vos credere Deum potuisse gignere id quod est ipse, & ideo dicis, *Dominus Dominum genuit, Deus Deum genuit*, & cetera: cur ergo sicut dixisti *potens potentem*, non dicis omnipotens omnipotentem? Si quod sentis vis dicere, dic, Dominus major, dominum minorem genuit; Deus major, deum minorem; Rex major, regem minorem; Creator major, creatorem minorem; melior bonum, sapientior sapientem, clementior clementem, potentior potentem. Si autem ista non dicis, & nihil minus quàm Pater habet, Filium habere consentis, cur non dicis æqualem? Et illa omnia cur non sic percurris, ut dicas, Dominus æqualem Dominum genuit, Deus æqualem Deum, Rex æqualem Regem, Creator æqualem Creatorem, bonus æqualiter bonum, sapiens æqualiter sapientem, clemens æqualiter clementem, potens æqualiter potentem? Si autem negas æqualem, apertè dic esse degenerem. Non enim quem deum minorem, de Deo majore natum esse dicitis, saltem sicut infantem crescere sinitis, ut aliquando suo Patri possit esse æqualis. Ad hoc enim eum perfectum dicitis esse natum, ut non hinc laus ejus cresceret, sed ut minor ejus natura remaneret. Et cùm ista sentiatis, sequeris tamen, & dicis, *Nihil subtraxit Pater in generando Filium.* Quomodo nihil subtraxit in generando Filium, quem non æqualem genuit, sed minorem? An ideo nihil subtraxit, quia nihil eorum quæ gignendo dedit, abstulit genito? Ita sanè nihil subtraxit: sed & filiis hominum qui prosperè nascuntur, nihil aufert Creator jam natis; quin potiùs addit, ut accedat crescentibus quod nascentibus defuit. Quid ergo magnum de Patre dixisti erga unicum Filium, qui non ex nihilo vel ex aliqua materia factus, sed ex ipso natus est? Quid magnum est quia non subtraxit quod dedit, si quod dare potuit non dando subtraxit? Ubi est, quod eum invidum non esse dixisti? An forte dare non potuit? Ubi est omnipotentia Dei Patris? Prorsus ad hunc articulum res colligitur, ut Deus Pater æqualem sibi gignere Filium aut non potuerit, aut noluerit. Si non potuit, infirmus: si noluit invidus invenitur. Sed utrumque hoc falsum est. Patri igitur Deo Filius verus æqualis est. Si ergo, ut laudas,

Rom. 1. 20. placet tibi quod à me commemoratum est, *Invisibilia enim ejus per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur:* per id quod factum est in creatura visibili, ut parentes id quod ipsi sunt generent, intellige invisibilem nativitatem veri Filii Dei, ne Deum Patrem dicas id quod non est ipse genuisse. Si autem hoc genuit quod est ipse: unam Patris & Filii esse substantiam negare nolite.

Caput VIII.

JAM verò sequentia quæ sic connexuisti, ut de cruce vel incarnatione Christi probare nobis velles quod pariter credimus: servasti morem tuum, sed nihil tibi ad ista respondens, etiam ego servo promissum meum.

Cap. IX.

1. DE invisibili Filio cùm ageremus, quem consensisti esse invisibilem secundùm divinitatem,

A qui priùs solum Patrem invisibilem esse præsumseras, ad rem non pertinentia multa dixisti de invisibilibus creaturis: quod poterunt judicare qui legerint. De invisibili Deo inter nos agitur: & hoc est quod quæstionem facit, quia vos invisibilem solum Patrem dictum putatis, ubi Apostolus ait, *Immortali, invisibili soli Deo.* Si dixisset, [1. Tim. 1. 17.] soli Patri; difficiliùs fortasse quæstio solveretur: quia verò dixit, *soli Deo*; non est utique contra nos: & Unigenitus quippe in Dei forma, & Spiritus-sanctus in sua natura est invisibilis. Unus enim B & solus Deus à nobis ipsa Trinitas prædicatur. Quod utrùm verum sapiamus, in aliis locis à nobis est demonstratum, & ubi adhuc opus fuerit, demonstrabitur. Nunc in ista quæstione non immeritò potest movere, quomodo de solo Deo, qui est ipsa Trinitas, dictum sit, *Invisibili soli Deo:* cùm sit etiam quædam invisibilis creatura; propter quod dictum est de Christo, quia in ipso [Col. 1. 16.] condita sunt omnia, visibilia & invisibilia. Quia ergo sunt dii falsi visibiles, ideo dictum est, *Invisibili soli Deo honor & gloria.* C Etsi enim est creatura invisibilis, non tamen deus nobis est. Sed & si non dictum esset, *soli Deo*; sed dictum esset, [1. Tim. 1. 17.] *Regi autem sæculorum, immortali, invisibili soli honor & gloria:* quis nisi Deus esset? Honor ergo & gloria soli Deo, qui Deus invisibilis est, non qui solus invisibilis: quoniam est, ut diximus, & creatura invisibilis. Item quæri potest quomodo dictum sit, *Deum nemo vidit umquam:* [Johan. 1. 18.] cùm ejusdem Domini verba sint, Nescitis quia Angeli eo- [Matth. 18. 10.] D rum semper vident faciem Patris mei qui in cælis est? Quæ sententia vos redarguit, qui nescitis quemadmodum dicatis invisibilem Patrem. Illud autem quod ait, *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est à Deo, hic vidit Patrem:* [Johan. 6. 46.] ad homines referri potest quod dictum est, *quisquam.* Et quia ipse homo erat qui tunc loquebatur in carne, ita hoc dixit, ac si diceret, Non quia Patrem vidit quisquam hominum, nisi ego: sicut dictum est, Quis sapiens, & intelliget hæc? [Psal. 106. 43.] E Non enim & de sanctis Angelis id accipi potest. Unde Apostolus de invisibili Deo apertiùs posuit: Quem nemo hominum vidit, nec videre potest. [1. Tim. 6. 16.] Non enim ait, nemo: sed, nemo hominum. Ubi ostendit quemadmodum intelligi debeat quod dictum est, *Deum nemo vidit umquam*; id est, ne- [Johan. 1. 18.] mo hominum: sicut, Nemo adscendit in cælum; cùm Angeli soleant illuc adscendere, quia solent inde descendere. Nec tamen Apostolus dixit, [1. Tim. 6. 16.] F Nemo hominum poterit videre Deum: sed, nemo potest. Poterit enim homo, sed tunc cùm æternum erit fidelium præmium videre Deum. Propter quod Johannes apostolus, Dilectissimi, [1. Johan. 3. 2.] " inquit, filii Dei sumus, & nondum apparuit quod " erimus: scimus quia cùm apparuerit, similes ei " erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. Quid est ergo quod dicis, solum esse invisibilem Patrem? quod frustra diceres, etiam si à solo Filio videretur. Nunc verò cùm divina testentur eloquia G eum videri & ab Angelis, videndum etiam ab hominibus, cùm facti fuerint æquales Angelis; [Matth. 22. 30.] quid est quod dicis? Ubi est quod definire ausus es, *minora videri à majoribus, majora autem à minoribus non videri?* Quod quidem postea perdidisti, quando videri à Filio confessus es Patrem, cùm & in ipsa substantia divinitatis dicas Filium minorem, Patremque majorem. Sed quid

Matth. 18. 10. dicturus es de Angelis, qui semper vident faciem Dei Patris? Numquid propter regulam tuam, quam sine consideratione fixisti, putandi sunt Angeli Patre Deo esse majores?

2. Sed eleganter te existimas invenisse quod diceres, ubi aisti de Filio, *Vidit ergo Patrem, sed vidit incapabilem.* Nec adtendis, quia etsi vidit incapabilem, quem sicut putas, capere non potuit; non tamen invisibilem, quem videre potuit. Tu autem nobiscum non de capabili & incapabili, sed de visibili & invisibili, cùm ista diceres, disputabas: quia B nec Apostolus ait, Incapabili, sed ait, *Invisibili soli Deo.* Unde hoc testimonium pro te adhibendum putasti, ut hinc etiam decolorares Filium, tamquam ipse in Dei forma invisibilis non sit. Sed quoniam veritate convictus, & Filium confessus es invisibilem, præparasti tibi, quantum existimo, sic dicere, Invisibilis invisibilem genuit: quomodo dixisti, *potens potentem*: ut cùm discutereris, hoc à te quomodo diceretur, responderes, Invisibilior invisibilem genuit, sicut po- C tentior potentem, sapientior sapientem, & cetera tua. Sed quàm sapienter ostendisti Filio incapabilem Patrem, Filium verò capabilem Patri. Dixisti enim, *Vidit ergo Patrem, sed vidit incapabilem. Pater autem*, inquis, *sic videt Filium, ut tenens in sinu suo & habens.* Sic non sapiunt, nisi qui carnaliter sapiunt. Sinum quippe tibi fingis, ut video, aliquam capacitatem majoris Patris, qua Filium minorem capiat atque contineat: sicut hominem corporaliter capit domus, aut sicut D sinus nutricis capit infantem. Ergo inter mirabilia Christi & hoc deputabitur, quia in forma servi crevit, & major est factus quàm in forma Dei fuerat, ut cùm priùs portaretur in sinu Patris, nunc sedeat ad dexteram Patris. Abjice ista puerilia vel anicularia phantasmata de corde tuo: & sinum Patris ideo dictum accipe, ut intelligatur iste genitus, ille genitor; non ut ille major, hic minor. Joan. 16. 15. Nam si incapabilis est Pater, Filius verò incapabilis non est, non veraciter dictum est, Omnia E quæ habet Pater, mea sunt: quando quidem responderi ei potest, Ecce incapabilitatem habet Pater, quæ non est tua. Sed quoniam veraciter dictum est quod veritas dixit, & omnia quæ habet Pater, Filii sunt; non potest non esse Filii quantacumque sit incapabilitas Patris. Et hanc Domini sententiam, ubi ait, Omnia quæ habet Pater, mea sunt: tamquam rectissimam regulam ad vos, sive convincendos, sive quod magis cupimus, corrigendos, per multa adhibere debe- F mus: ut ubicumque aliquid tribuitis Patri quod Filio denegatis, ipsam fidelissimam testem contra errores vestros, vel contra mendacia producamus. Quid opus est autem in eo tibi resistere, quòd humanam sapientiam contendis esse visibilem; cùm ipsam animam humanam, in qua est utique humana sapientia, invisibilem esse concesseris? Sed quodlibet sentias de universa invisibili creatura, quantum ad Deum pertinet, de quo inter Cap. X. nos agitur, satis tibi demonstratum est non esse G solum invisibilem Patrem.

1. Putas Deum Patrem cum Filio & Spiritu-sancto unum Deum esse non posse: times enim ne Pater solus non sit unus Deus, sed pars unius Dei qui constat ex tribus. Noli timere, nulla fit partium in deitatis unitate divisio. Unus est Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus, hoc est ipsa A Trinitas. Unus est Deus, de quo dictum est, quia nullus Deus nisi unus: & qui dixit, Audi Israël, 1 Cor. 8. 4. Deut. 6. 4. Dominus Deus tuus Dominus unus est. Cui uni & soli Deo servire nos sine ullo scrupulo agnoscimus, quando audimus & legimus, Dominum Matth. 4. 10. Deum tuum adorabis, & illi soli servies. Ne fortè propter hæc verba, Christo cujus membra sumus, 1. Cor. 6. 15. vel Spiritui-sancto cujus templum sumus, 1. Cor. 3. 17 servire nolimus, si quod dictum est, Domino Deo tuo soli servies, sic acceperimus, tamquam de Deut. 6. 13. B solo Patre, & non de ipsa Trinitate sit dictum. Vos autem, cùm quæritur à vobis, quem credatis esse de quo scriptum est, Dominus Deus tuus Deut. 6. 4. Dominus unus est: respondetis, Deus Pater est. Itemque cùm quæritur de quo Domino Deo dictum sit, Dominum Deum tuum adorabis, & illi Ibidem 13. soli servies: rursus respondetis, de Deo Patre. Tunc vobis dicitur: Si Dominus Deus noster Dominus unus est, & hic Pater est, quare vos facitis duos dominos deos, dicendo etiam Chri- C stum esse Dominum Deum? Item si Pater est, cui uni Domino Deo ac soli serviendum est, quomodo obtemperatis huic præcepto, qui tamquam Domino Deo servitis & Christo? Neque enim illi soli servit, qui servit & huic. Secundùm fidem autem rectam, quicumque ipsam Trinitatem unum Dominum Deum esse nostrum didicimus, profectò cùm ei soli eâ quæ Deo debetur servitute servimus, Domino Deo soli nos servire confidimus.

2. *Ergo*, inquis, *Deus Pater pars est Dei?* D Absit. Tres enim personæ sunt Pater & Filius & Spiritus-sanctus: & hi tres quia unius substantiæ sunt, unum sunt, & summè unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si autem naturâ unum essent, & consensione non essent, non summè unum essent: si verò naturâ dispares essent, unum non essent. Hi ergo tres, qui unum sunt propter ineffabilem conjunctionem deitatis, qua ineffabiliter copulantur, unus Deus est. Porrò autem Christus E una persona est geminæ substantiæ, quia & Deus & homo est. Nec tamen Deus pars hujus personæ dici potest: alioquin Filius Dei Deus ante quàm susciperet formam servi, non erat totus, & crevit cùm homo divinitati ejus accessit. Quod si in una persona absurdissimè dicitur, quia pars rei ullius esse non potest Deus; quanto magis pars Trinitatis esse non potest, quicumque unus in tribus? Deinde ubi ait Apostolus, Qui adhæ- 1. Cor. 6. 17. ret Domino, unus spiritus est. Numquid hujus F unius pars est Dominus. Si enim hoc dicimus, quid aliud dicere deprehendimur, nisi quòd augeatur adhærente homine, & recedente minuatur? In Trinitate igitur quæ Deus est, & Pater Deus est, & Filius Deus est, & Spiritus-sanctus Deus est, & simul hi tres unus Deus: nec hujus Trinitatis tertia pars est unus, nec major pars duo quàm unus est ibi; nec majus aliquid sunt omnes quàm singuli: quia spiritalis, non corporalis est magnitudo. Qui potest capere, capiat: qui autem Matth. 19. 12. G non potest, credat, & oret ut quod credit intelligat. Verum est enim quod dicitur per Prophetam, Nisi credideritis, non intelligetis. Isai. 7. 9.

3. Tu nempe dixisti, *unum Deum non ex partibus esse compositum.* Et quia de Patre hoc vis intelligi: *Ille*, inquis, *quod est, virtus est ingenita, simplex.* Et tamen in hac simplici virtute quàm multa commemoraveris, vide. Nam superiora verba tua

sunt: *Deus Deum genuit, Dominus Dominum genuit, Rex regem genuit, Creator creatorem genuit, bonus bonum genuit, sapiens sapientem genuit, clemens clementem, potens potentem.* Cur ergo in virtute simplici, quod est Deus, non timuisti tot commemorare virtutes? Ut enim omittam quatuor quas loco superiore posuisti, & alias quatuor dicam, quas enuntiare usitatis nominibus possumus: numquid bonitas & sapientia & clementia & potentia partes sunt unius virtutis, quam simplicem esse dixisti? Si dixeris, partes sunt: simplex ergo virtus ex partibus constat, & simplex ista virtus te definiente unus est Deus. Unum ergo Deum ex partibus compositum esse dicis? Non dico, inquis? Non sunt ergo partes: & tamen quatuor sunt, & una virtus est, eademque simplex est. Si ergo in una Patris persona, & plura invenis, & partes non invenis: quanto magis Pater & Filius & Spiritus-sanctus, & propter individuam deitatem unus Deus est, & propter uniuscujusque proprietatem tres personæ sunt, & propter singulorum perfectionem partes unius Dei non sunt? Virtus est Pater, virtus Filius, virtus Spiritus-sanctus. Hoc verum dicis: sed quòd virtutem de virtute genitam, & virtutem de virtute procedentem non vis eamdem habere naturam, hoc falsum dicis, hoc contra fidem rectam & catholicam dicis.

CAPUT XI.

REDIS ut quæras à me, quomodo sit invisibilis Filius, unde jam dixi superiùs, quod visum est dicendum. Sed *si ob hoc*, inquis, *Filius invisibilis à te pronuntiatur, eo quòd oculis humanis contemplari non possit, cur non & cælestes virtutes pariter invisibiles pronuntias, quando nec ipsæ obtutibus humanis videri possunt?* Ita hoc dicis, quasi possit ab homine comprehendi quis ille sit modus, quo cælestes virtutes sunt invisibiles; aut ad hoc quærendum esse debeamus intenti, dicente Scripturâ, Altiora te ne quæsieris. [Eccli. 3. 22.] Quod præceptum ipse contemnens, ausus es dicere Angelum videri ab Archangelo, Archangelum ab Angelo non videri. Satis sit, quòd ostendi non esse consequens, ut ideo credamus in forma Dei visibilem Filium, quia scriptum est, *Invisibili soli Deo.* [1. Tim. 1. 17.] Quod tu de Patre sic te accipere demonstrabas, tamquam Filius invisibilis non sit, cùm eum & invisibilium creatorem Scriptura testetur. Verumtamen restat ut dicas, Ambo quidem invisibiles sunt, id est, & Pater & Filius, sed Pater invisibilior est: ac sic dando aliquid Patri quod non sit Filii, mendacem facias eumdem Filium dicentem, Omnia quæ habet Pater, mea sunt. [Iohan. 16. 15]

CAPUT XII.

1. Hoc & de potentia sapis, quòd scilicet sit quidem potens & Filius, sed potentior Pater Filio: ut auctoribus & doctoribus vobis potuerit potentem potens, nec potuerit omnipotentem gignere omnipotens. Ac per hoc si habet Pater omnipotentiam quam non habet Filius, falsum est quod ait Filius, Omnia quæ habet Pater, mea sunt. [Iohan. 16. 15.] Deinde si aliquid facit Pater, quod facere non potest Filius, meritò dicitur potentior Pater quàm Filius: cùm verò dicat, Quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit; [Iohan. 5. 19.] nonne meliùs auditur ipse quàm vos, meliúsque ipsi creditur docenti quàm decipientibus vobis? Sed potentiam Pater, inquis, à nemine, Filius verò accepit à Patre. Fatemur & nos Filium ab illo accepisse potentiam, de quo natus est potens: Patri verò potentiam nullus dedit, quia nullus eum genuit. Gignendo enim dedit potentiam Pater Filio; sicut omnia quæ habet in substantia sua, gignendo dedit ei quem genuit de substantia sua. Sed quæritur utrùm tantam quanta ipsi est potentiam Pater Filio dederit, an minorem? Si tantam, non solùm potentem potens, verùm etiam omnipotentem genuisse dicatur, credatur, intelligatur omnipotens: si minorem, quomodo omnia quæ habet Pater, Filii sunt? Si Patris omnipotentia Filii non est, quomodo quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit? quod utique non potest, si omnipotens non est.

2. Ac per hoc quod ait Apostolus, *Beatus & solus potens:* [1. Tim. 6. 15.] non cogor de Patre tantummodo accipere; sed de Deo, quod est ipsa Trinitas. Loquens enim ad Timotheum, *Præcipio,* inquit, *tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum sine macula irreprehensibile, usque ad adventum Domini nostri Iesu Christi; quem temporibus propriis ostendet beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem; quem nemo hominum vidit, nec videre potest; cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, amen.* [1. Tim. 6. 13.] Nihil hîc video dictum quod non conveniat Trinitati. Sed ut nunc taceam de Spiritu-sancto, quem nec saltem minorem Filio Deum vultis, quia omnino Deum esse non vultis, sufficit ut vos de Patre convincamus & Filio. Numquid enim quia dixit Apostolus, *Testificor tibi coram Deo qui vivificat omnia:* [Ibidem.] Pater solus, non & Filius vivificat omnia? Si dixeris Patrem solum vivificare omnia, quomodo ergo quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit? Quando quidem Pater, ut putas, vivificat omnia, quod Filius non facit. Deinde ubi ait, Sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat: [Iohan. 5. 21.] quomodo verum est, si Pater sine Filio vivificat omnia? Proinde quod addidit, *Et Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem;* de Filio propriè dicere voluit: quia Filius quidem sicut Pater vivificat omnia; sed sub Pontio Pilato in forma servi Filium novimus passum fuisse, non Patrem. Deinde subjungitur, *Vt serves mandatum sine macula irreprehensibile usque ad adventum Domini nostri Iesu Christi, quem temporibus propriis ostendet beatus & solus potens: quem,* scilicet adventum Domini Christi; *ostendet,* utique Deus, quòd non solus est Pater, quia secundùm veritatem, non secundùm vestrum errorem, Trinitas unus est Deus: *beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium.* Numquid enim vel vos dicere audetis Filium non esse Regem regum & Dominum dominantium? De quo inter cetera scriptum est in Apocalypsi Johannis: Et ipse calcat torcular vini potentis, & in tunica & in femore habet nomen scriptum, Rex regum & Dominus dominantium. [Apoc. 19. 15. 16.] Sed ne fortè dicatis, quòd nomen Patris Filius habet scriptum in veste & in femore; alio loco ejusdem libri superiùs legitur, Et agnus vincet eos, quoniam Dominus dominantium est & Rex regum. [Apoc. 17. 14.] Quapropter secundùm vos, duo sunt Reges regum & Domini dominantium: & contra vos est, si de Patre tantùm ait Apostolus, *Beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium.* [1. Tim. 6. 15.] Verùm autem secundùm rectam fi-

dem ipsa Trinitas unus est Deus, *beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem.* (Psal. 33. 6) Et quomodo erit verum, Accedite ad eum, & illuminamini; nisi quia hoc nemo potest, si de se quisque præsumserit, sed si ipse donaverit? Immortalitatem autem Deus habere dicitur solus, quia est immutabilis solus. In omni enim mutabili natura nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non esse quod erat. Proinde & ipsa anima humana, quæ propterea dicitur immortalis, quoniam qualitercumque secundùm modum suum numquam desinit vivere, habet tamen pro ipso suo modo quamdam mortem suam: quia si justè vivebat & peccat, moritur justitiæ; si peccatrix erat & justificatur, moritur peccato: ut alias ejus mutationes taceam, de quibus longum est disputare. Et creaturarum natura cælestium mori potuit, quia peccare potuit: nam & Angeli peccaverunt, & dæmones facti sunt, quorum est diabolus princeps. Et qui non peccaverunt, peccare potuerunt. Et cuicumque creaturæ rationali præstatur ut peccare non possit, non est hoc naturæ propriæ, sed Dei gratiæ. Ac per hoc solus Deus habet immortalitatem, qui non cujusquam gratiâ, sed naturâ suâ, nec potuit, nec potest aliqua conversione mutari, nec potuit nec poterit aliqua mutatione peccare. Quem secundùm naturam qua Deus est, nemo hominum vidit, nec videre potest: sed poterit aliquando, si ad illum numerum hominum pertinet, de quibus dictum est, Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt. (Matth. 5. 8.) Cui Deo, id est Patri & Filio & Spiritui-sancto, quæ Trinitas unus est Deus, honor & gloria in sæcula sæculorum, amen.

2. Absit autem ut, quomodo putas, ideo sit Pater potentior Filio, quia creatorem genuit Pater, Filius autem non genuit creatorem. Neque enim [a] non potuit, sed non oportuit. Immoderata enim esset divina generatio, si genitus Filius nepotem gigneret Patri: quia & ipse nepos, nisi avo suo pronepotem gigneret, secundùm vestram mirabilem sapientiam impotens diceretur. Similiter etiam ille si nepotem non gigneret avo suo, & pronepotem proavo suo, non à vobis appellaretur omnipotens: nec impleretur generationis series, si semper alter ex altero nasceretur: nec eam perficeret ullus, si non sufficeret unus. Omnipotens itaque omnipotentem genuit Filium; quoniam quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit. (Johan. 5. 19.) Filium quippe ipsum genuit utique Patris natura, non fecit.

CAPUT XIII.

1. IN illo etiam testimonio, ubi ait Apostolus, *Soli sapienti Deo;* (Rom. 16. 27.) non dissimilis error est vester: sed quod vobis respondimus de potentia, hoc etiam de sapientia respondemus. Si enim dixisset Apostolus, Soli sapienti Patri: nec sic inde Filium separaret. Num enim quia in Apocalypsi de Filio legitur, Habens nomen scriptum quod nemo scit nisi ipse: (Apoc. 19. 12.) ideo Pater nescit hoc nomen, à quo est inseparabilis Filius? Sicut ergo scit & Pater quod nemo scire dictus est nisi Filius, quia inseparabiles sunt: sic etiam si dictum esset, Soli sapienti Patri; simul intelligi deberet & Filius, quia inseparabiles sunt. Cùm verò non sit dictum, Soli sapienti Patri; sed, *Soli sapienti Deo;* & Deus unus sit ipsa Trinitas: multo est facilior nobis hujus solutio quæstionis; ut sic intelligamus solum Deum sapientem, sicut intelleximus solum potentem, id est, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, qui est unus & solus Deus, cui soli servire jussi sumus: ne malè intelligentes, vel potiùs non intelligentes, contra hoc præceptum facere videamur, quia & Domino Christo eâ quæ Deo debetur servitute servimus. Non enim dictum est, Dominum Deum tuum Patrem adorabis, & illi plus servies; (Matth. 4. 10.) ut servire permitteremur & Filio, plus tamen Patri tamquam majori, minùs autem Filio tamquam minori Deo: sed dictum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies; (Deut. 6. 13.) soli scilicet omnipotenti, soli sapienti Deo; ut vos repelleremini, qui nolentes accipere unum solum Deum Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, & dicentes unum Dominum Deum, cui soli serviendum est, non esse nisi Deum Patrem, & tamen etiam Filium Deum & Dominum confitentes; apertissimè duos deos & dominos, majorem unum, minorem alterum dicitis: & reos vos, secundùm errorem vestrum, præcepti hujus violati esse monstratis, quia non solùm majori, verùm etiam minori, eâ quæ Domino Deo debetur servitute servitis.

2. Ubi autem dixit Apostolus, *Soli sapienti Deo;* (Rom. 16. 27.) cùm scriberet ad Romanos, in fine Epistolæ sic loquitur: *Ei autem qui potens est,* inquit, *vos confirmare secundùm Evangelium meum, & præconium Iesu Christi; secundùm revelationem mysterii temporibus æternis taciti, manifestati autem nunc per scripturam Prophetarum; secundùm præceptum æterni Dei, in obedientiam fidei in omnes gentes cogniti; soli sapienti Deo per Iesum Christum cui gloria in sæcula sæculorum.* Hoc est, Ei qui potens est vos confirmare, soli sapienti Deo gloria in sæcula sæculorum. Quod autem interpositum est, *per Iesum Christum;* utrùm soli sapienti Deo per Jesum Christum accipi debeat, ut scilicet solus Deus sapiens per Jesum Christum sapiens esse intelligatur, non participando, sed gignendo sapientiam, quod est Christus Jesus: an verò non per Jesum Christum sapienti, sed per Jesum Christum gloria Deo soli sapienti; videtur ambiguum. Sed quis audeat dicere per Jesum Christum fieri, ut sit sapiens Deus Pater; cùm secundùm substantiam suam non dubitandum sit eum esse sapientem, potiúsque sit substantia Filii per gignentem Patrem, quàm substantia Patris per genitum Filium? Restat ergo ut soli sapienti Deo gloria sit per Jesum Christum, hoc est, clara cum laude notitia, qua innotuit gentibus Deus Trinitas: ideo per Jesum Christum, quia, ut alia taceam, ipse præcepit baptizari gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti: (Matth. 28. 19.) ubi præcipuè commendata est hujus individuæ gloria Trinitatis. Deus itaque, quod est ipsa Trinitas, propterea solus sapiens rectè dicitur, quia solus secundùm substantiam suam sapiens est: non secundùm accidentem vel accedentem participationem sapientiæ, sicut sapiens est rationalis quæcumque creatura. Quod verò additum est, *cui,*

[a] Plerique ac melioris notæ MSS. *Neque enim potuit.* Attamen Magister sent. in 1. dist. 7. citat, *Neque enim non potuit:* id est, non ex impotentia Filii, sed ex rei natura venit ut Filius non generet. Neque cogimur intelligere, Filium potuisse alium generare filium, quod Augustinum existimasse credit Petavius in lib. 7. Theolog. dog. de Trinitate cap. 13. n. 6.

ut diceretur, *cui gloria*; cùm sufficeret si dictum A esset, Ei autem gloria: inusitatam nostræ linguæ indicat locutionem, non sensum quem requiramus, vel de quo ambigamus, insinuat. Quid enim sensui deperit, si dicatur, Ei gloria; cui per Christum gloria? Hoc est namque, *per Iesum Christum cui gloria*; quod est, cui per Jesum Christum gloria. Sed horum alter inusitatus, alter usitatus est ordo verborum.

CAPUT XIV.

1. QUÆRIS à me, *Si de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus-sanctus, cur unus Filius sit, & alius non sit Filius?* B Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius, de Patre est Spiritus-sanctus: sed ille genitus, iste procedens: ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed *Iohan. 15. 26.* ideo cùm de illo Filius loqueretur, ait, De Patre procedit: quoniam Pater processionis ejus est auctor, qui talem Filium genuit, & gignendo ei dedit ut etiam de ipso procederet Spiritus-san- C ctus. Nam nisi procederet & de ipso, non dice- *Iohan. 20. 22.* ret discipulis, Accipite Spiritum-sanctum; eumque insufflando daret, ut à se quoque procedere significans, apertè ostenderet flando, quod spirando dabat occultè. Quia ergo si nasceretur, non tantùm de Patre, nec tantùm de Filio, sed de ambobus utique nasceretur: sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc quia filius amborum nullo modo est, non oportuit nasci eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus, pro- D cedendo de ambobus. Quid autem inter nasci & procedere intersit, de illa excellentissima natura loquens, explicare quis potest? Non omne quod procedit nascitur, quamvis omne procedat quod nascitur; sicut non omne quod bipes est homo est, quamvis bipes sit omnis qui homo est. *Beda vulgatus seu Florus ad Rom. 8.* Hæc scio: distinguere autem inter illam generationem & hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio. Ac per hoc quia & illa & ista est ineffabilis, sicut Propheta de Filio loquens E *Isai. 53. 8.* ait, Generationem ejus quis enarrabit? ita de Spiritu-sancto verissimè dicitur, Processionem ejus quis enarrabit? Satis sit ergo nobis, quia non est à se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est: non est à se ipso Spiritus-sanctus, sed ab illo de quo procedit. Et quia de utroque procedit, sicut jam ostendimus; unde & Spiritus Patris dictus est, ubi legitur, Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum à mortuis, habitat in vobis: & *Rom. 8. 9.* Spiritus Filii, ubi legitur, Qui autem Spiritum F Christi non habet, hic non est ejus. Non enim duo sunt Spiritus-sancti, tamquam singuli singulorum, unus Patris, alter Filii; sed unus potiùs Patris & Filii: de quo uno Spiritu scriptum est, *1. Cor. 12. 13.* Etenim in Spiritu uno nos omnes in unum corpus „ baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive ser- „ vi, sive liberi, & omnes unum Spiritum potavi- *Ephes. 4. 4.* mus. Et alio loco: Unum corpus & unus Spiritus.

2. Quid ergo hæc Trinitas, nisi unius ejusdemque substantiæ est? Quando quidem non de G aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus: itemque Spiritus-sanctus non de aliqua materia, vel de nihilo, sed inde est unde procedit. Vos autem nec Filium de Patris substantia genitum vultis, & tamen eum nec ex nihilo, nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse

A conceditis. Nec videtis quàm necesse sit, ut qui non est ex nihilo, non est ex aliqua re alia, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, & hoc esse quod Deus est de quo est, hoc est, Deus de Deo. Quocirca Deus de Deo natus, quia non aliud priùs fuit, sed natura coæterna de Deo est, non est aliud quàm est ille de quo est, hoc est, unius ejusdemque naturæ, vel unius ejusdemque substantiæ. Quod cùm auditis, quale cor habeatis ignoro, qui putatis nos sic Fi- B lium dicere natum esse de Patre, quomodo nascuntur de corporibus corpora: & quoniam corruptibiliter ista nascuntur, accusatis nos tamquam generationi Unigeniti, quæ de Patre est, corporalem passionem corruptionemque tribuamus. Carnalibus quippe cogitationibus pleni substantiam Dei de se ipsa gignere posse Filium non putatis, nisi hoc patiatur quod substantia quando gignit patitur carnis. Erratis, non scientes *Matth. 22. 29.* Scripturas, neque virtutem Dei. Quando legitis, C Ut simus in vero filio ejus Jesu Christo: verum *1. Iohan. 5. 20.* Dei Filium cogitate. Hunc autem Filium nullo modo verum Dei Filium cogitatis, si eum natum esse de substantiâ Patris negatis. Num enim jam erat hominis filius, & Deo donante factus est Dei filius; ex Deo quidem natus, sed gratiâ, non naturâ? An fortè etsi non hominis filius, tamen aliqua jam erat qualiscumque creatura, & in Dei filium Deo mutante conversa est? Si nihil horum, ergo aut de nihilo aut de aliqua D substantia natus est. Sed ne crederemus de nihilo esse Dei Filium vos putare, jam nos ab ista sollicitudine liberasti: affirmasti enim non vos dicere, de nihilo esse Dei Filium. De aliqua ergo substantia est. Si non de Patris: de qua, dicite. Sed non invenitis. Jam igitur unigenitum Dei Filium Jesum Christum Dominum nostrum de Patris esse substantia non vos nobiscum pigeat confiteri.

3. Pater ergo & Filius unius sunt ejusdemque substantiæ. Hoc est illud HOMOUSION, quod E in concilio Nicæno adversùs hæreticos Arianos à catholicis Patribus veritatis auctoritate & auctoritatis veritate firmatum est: quod postea in concilio Ariminensi, propter novitatem verbi minùs quàm [a] oportuit intellectum, quod tamen fides antiqua pepererat, multis paucorum fraude deceptis, hæretica impietas sub hæretico imperatore Constantio labefactare tentavit. Sed post non longum tempus libertate fidei catholicæ prævalente, postea quàm vis verbi, sicut de- F buit, intellecta est, *Homousion* illud catholicæ fidei sanitate longè latéque defensum est. Quid est enim *Homousion*, nisi unius ejusdemque substantiæ? Quid est, inquam, *Homousion*, nisi Ego *Iohan. 10. 30.* & Pater unum sumus? Sed nunc nec ego Nicænum, nec tu debes Ariminense tamquam præjudicaturus proferre concilium. Nec ego hujus auctoritate, nec tu illius detineris: Scripturarum auctoritatibus, non quorumque propriis, sed utrisque communibus testibus, res cum re, caussa G cum caussa, ratio cum ratione concertet. Utrique legimus, Ut simus in vero Filio ejus Jesu *1. Iohan. 5. 20.* Christo, ipse est verus Deus & vita æterna. Utrique tanti ponderis molibus cedamus. Dic ergo nobis, utrùm iste verus Dei Filius, ab eis qui gratiâ filii sunt hujus nominis quadam proprietate discretus, de nulla substantia sit, an de aliqua?

[a] MSS. *minùs quàm potuit intellectam, quam tamen &c.*

Non

Non dico, inquis, de nulla, ne de nihilo dicam. A Ergo de aliqua est: quæro, de qua? Si non de Patris, aliam quære. Si aliam non invenis, quia omnino non invenis; Patris agnosce, & Filium cum Patre *Homousion* confitere. Caro de carne nascitur, filius carnis de substantia carnis nascitur. Corruptionem de medio tollite, passiones carnales à lumine mentis abjicite, & invisibilia (Rom. 1. 20.) Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspicite. Credite Creatorem, qui dedit carni carnem gignere, qui dedit parentibus veros carnis filios de B carnis substantia generare, ac sic filios cum parentibus unius esse substantiæ, multo magis potuisse verum gignere Filium de sua substantia, & unam cum vero Filio habere substantiam, manente incorruptione spiritali, & longissimè hinc aliena corruptione carnali.

4. Nam de anima quid dixeris, nescio. Verba enim tua sunt, ubi dicis, *Nec enim ad animæ ingenuitatem comparatis tantam illam magnificentiam, sed ad fragilitatem corporis. De corpore utique*, inquis, *nascitur caro, corporalis filius: non tamen de anima anima nascitur.* C Post istam quasi definitionem tuam, rursus affirmas animam filios generare. Adjungis enim, & dicis, *Si ergo nostra anima incorruptibiliter generat & impassibiliter, nullam sentiens diminutionem, non inquinationem aliquam, sed legitimè secundùm jura divina* [a] *generat filium, sapientia consensum accommodans corpori, ipsa integra manet, quanto magis omnipotens Deus?* Et paulò pòst dicis, *Quanto magis Deus Pater incorruptibilis incorruptibiliter genuit Filium?* D Jam suprà dixi, nescire me quid volueris de anima intelligi, de qua priùs dixisti, quòd non nascatur anima de anima, & postea, quòd anima incorruptibiliter gignat filium. Si animam gignit, quomodo non nascitur anima de anima? Si carnem, tu videris quomodo sit caro verus animæ filius. Christus enim, propter quem putasti hanc adhibendam similitudinem, verus est Dei Filius. Si autem incorruptibiliter gignere animam filium E sic accipi voluisti, quomodo ait Apostolus, (1 Cor. 4. 15.) In Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui: cur non adtendis, quòd jam erant illæ animæ in vetere vita, quas per Evangelium renovando Apostolus genuit? Verbum autem Dei Deus unigenitus Filius, sicut jam disputavimus, non priùs aliquid fuit, & renovatione est generatus à Patre, sed cum Patre semper fuit; sicut est semper atque erit mirabili atque ineffabili modo genitus ab æterno coæternus. Sed si ob hoc in- F troduxisti hanc dissimilem similitudinem, ut assereres Deum Patrem incorruptibiliter genuisse: noli laborare; confiteor omnino, incorruptibiliter genuisse Deum Patrem, sed quod est ipse genuisse. Iterum enim dico hîc, quod vobis sæpe dicendum est: Aut de aliqua substantia natus est Dei Filius, aut de nulla. Si de nulla, ergo de nihilo: quod vos non dicere jam tenemus. Si de aliqua, nec tamen de Patris, non verus est Filius. Si de Patris, unius ejusdemque sunt Pater & G Filius. Quomodo autem nihil Filio subtraxit, ut dicis, si ejusdem substantiæ est, & tamen minor est, nec sicut infans crescere potest?

5. Jam verò de immortalitate Dei, quia non Patrem, sed Deum qui & Pater est & Filius & Spiritus-sanctus, solum habere immortalitatem dixit Apostolus, satis superiùs disputavi, quando ipsum Apostolicum testimonium & posui totum, & exposui.

6. Displicet tibi, quòd æqualem Patri asserimus Filium: quasi possit esse inæqualis, qui verus est Filius, non natus ex tempore, sed gignenti coæternus, sicut splendor ab igne genitus gignenti manifestatur æquævus. Sed *habet*, inquis, *Dei Filius auctorem Patrem.* Si propterea Deum Patrem Deo Filio dicis auctorem, quia ille genuit, genitus est iste; quia iste de illo est, non ille de isto; fateor & concedo. Si autem per nomen auctoris minorem vis facere Filium, Patremque majorem, nec ejusdem substantiæ Filium cujus est Pater; detestabor & respuam: quia & filius hominis, inquantum est filius, habet auctorem de quo natus est, patrem; nec tamen ideo non est ejusdem substantiæ cujus est pater; & quòd iste minor, major est ille, potest tamen ad formam patris valentiamque pervenire crescendo, in qua patrem propterea non omni modo invenit talem, quia & ille defecit senescendo. Sic enim necesse est varietur ætate mortalitas, ubi temporalis est non æterna nativitas. Non autem illa sic est, ubi nec crescit Filius, nec senescit Pater. Et ideo amborum non impar est ætas; quia ubi est æternitas, non est ætas: ideo forma non impar amborum; quoniam verus Filius, qui non ut augeretur est natus, ne remaneret degener, æqualis est natus. Sit ergo nativitate humana longè melior & excellentior divina nativitas, incorruptibili & inviolabili generatione: non tamen sit deterior, diversitate naturæ.

7. Sed *vitam Filius*, inquis, *accepit à Patre.* Accepit sicut genitus à gignente. Omnia, inquit, (Iohan. 16. 15.) quæ habet Pater, mea sunt. Omnia ergo quæ habet Pater, dedit ille gignendo, accepit iste nascendo. Nec dando ille amisit quod habuit; nec iste cùm esset & non haberet accepit: sed sicut ille permansit habens omnia, cùm ea quæ habet Filio dederit omnia; sic iste numquam fuit sine omnibus, quæ non egendo, sed nascendo accepit ut Filius: quia numquam potuit esse non natus, & ea sine quibus non est natus, & est immutabilis natus, semper habuit, quia semper est natus. Si enim aliquid eorum quæ habet Pater non dedit Filio, falsum est quod ait Filius: Omnia quæ habet Pater, mea sunt. Sed quia verum est, prorsus omnia quæ habet Pater, dedit, ut diximus, ille gignendo, accepit iste nascendo. Ac per hoc dedit ille vitam, quia genuit vitam; accepit iste vitam, quia natus est vita: si minor, si [b] decolor, si diversa, non ergo quam Pater habuit hanc dedit Filio. Et quomodo verum est, Omnia quæ habet Pater, mea sunt? Sed quis audeat dicere, Verum non est quod Veritas dixit? Quapropter sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso. (Iohan. 5. 26.) Sicut habet dedit, quod habet dedit; qualem habet, talem dedit; quantam habet, tantam dedit. Omnia quæ habet Pater, Filii sunt. Non ergo aliquid minùs quàm Pater habet Filio dedit; nec amisit Pater vitam, quam Filio dedit. Vivendo enim tenuit, quam gignendo dedit. Vita est autem ipse Pater, vita est ipse

[a] Editio Erasmi, hîc & suprà in collatione cum Maximino, *generatum filium, sapientium consensu, accommodans corpori*: minùs rectè. Lov. constanter, *& sapientia.* Sed particula *&* abest à MSS.

[b] Editi, *discolor.* At MSS. *decolor.*

Filius. Et ille quippe & iste id habet quod [a] & ipse: sed ille de nullo vita, iste vita de vita; sed talis qualis illa, tanta quanta illa, hoc omnino quod illa; quia verus est Filius, quia perfectus est Filius, quia non est degener ab uno Deo Patre Deus unicus Filius. Patri ergo æqualis est Filius. Quidquid eum dicis à Patre accepisse, fatemur & nos: prorsus Pater dedit, Filius accepit. Sed cùm Pater omnia quæ habet gignendo dedit, æqualem utique genuit, quoniam nihil minùs dedit. Quomodo ergo tu dicis, quia ille dedit, ille accepit, ideo æqualem Filium Patri non esse: cùm eum cui data sunt omnia, & ipsam æqualitatem videas accepisse? Scriptum est quidem, [Act. 20. 35.] Beatum est magis dare quàm accipere: sed in hac vita ubi est inopia, qua utique melior est copia. Melius enim est habere, quàm egere; & melius est donare, [b] quàm accipere; erogare, quàm mendicare. Ubi autem qui dedit, gignendo dedit; & qui accepit, nascendo accepit: non inopi subventum est, sed ipsa copia generata est. Nec potest qui accepit ei qui dedit esse inæqualis, quia & hoc accepit ut esset æqualis. Nihil enim Patre minùs habet ille qui dicit, [Johan. 16. 15.] Omnia quæ habet Pater, mea sunt. Æqualis est igitur. Sed quia [Philip. 2.] semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, non formam Dei perdens; ita factus est in eadem servi forma obediens usque ad mortem crucis, in qua [Psal. 8.] paulò minùs minoratus est ab angelis, ut Patri in forma Dei maneret æqualis: quia non est forma illa mutabilis.

8. Quid itaque mirum est, si ea quæ commemoras dicit, [Johan. 8. 29.] *Ego quæ placita sunt Patri, facio semper*? Et ad monumentum Lazari: [Johan. 11. 41.] *Pater, gratias ago tibi, quia audisti me; & ego sciebam quia semper me audis, sed propter eos qui circumstant dixi, ut credant quia tu me misisti.* Et iterum: [Johan. 9. 4.] *Me oportet operari opera ejus qui me misit.* Et ante quàm panes frangeret, [Matth. 26. 26. Marc. 8. 6. Johan. 6. 11.] *priùs Patri gratias egit.* Si his atque hujusmodi testimoniis id ostendere voluisses, quòd in forma servi Filius minor est Patre, & in ipsa forma Dei iste de illo non ille de isto est; quod sæpe significans, multa ita dicit, ut eum non intelligentes etiam in ipsa divinitate arbitrentur minorem: sic teneres rectam regulam fidei, ut non contradiceres veritati; nec per talia testimonia oppugnares Evangelium, sed doceres. Quæ sunt enim placita Patris, quæ non sunt & Filii? aut unde potest facere Filius, nisi quæ placita sunt Patri, à quo habet omnia in quibus æqualis est Patri? Quomodo non gratias agit Patri de quo est, præsertim in forma servi, in qua illo minor est? Quomodo non Patrem rogat ut homo, qui cum Patre exaudit ut Deus? Quis autem Christianus ignorat quòd Pater miserit, missusque sit Filius? Non enim genitorem ab eo quem genuit, sed genitum à genitore mitti oportebat: verùm hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ: non quòd alter prior esset altero, sed quòd alter esset ex altero. Oportebat ergo operari eum qui missus est, opera ejus à quo missus est: & quæ sunt opera Patris, quæ non sunt & Filii; cùm dicat idem Filius, [Johan. 5. 19.] Quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit? Opera tamen Patris esse dicit: non enim obliviscitur à quo sit: à Patre quippe illi est, ut operator talium operum sit. Hæc autem vos ita intelligitis, ut hinc etiam putetis Patrem Filio esse majorem, quia dixit passerem non cadere in terram [Matth. 10. 29.] sine Patris voluntate, quasi cadat sine voluntate Filii. An usque adeo minorem vultis Filium, ut non habeat in potestate nec passeres? Sed si non vultis huic regulæ adquiescere, ut ubicumque legeritis in auctoritate divinorum eloquiorum, [c] quo minor Patre Filius videatur ostendi, aut ex forma servi dictum accipiatis, in qua verè minor est Patre; aut ideo dictum, quo non demonstretur major vel minor ullus esse altero, sed demonstretur esse alter ex altero: si huic, inquam rectissimæ regulæ non vultis adquiescere; certè tamen verum Dei Filium nulla ratione dicetis, si non ejusdem substantiæ, cujus Pater est, eum esse dicatis. Ut enim humanum aliquid dicam propter infirmitatem carnalium; cùm homines duo sunt, pater & filius, si obediens sit patri filius, & aliquâ exsistente caussâ roget patrem, gratias agat patri, aliquò denique mittatur à patre, ubi se dicat non venisse facere voluntatem suam, sed ejus à quo missus est; numquid hinc ostenditur non ejusdem cujus pater est esse substantiæ? Cur ergo ubi de Filio Dei talia legitis, statim in tantum sacrilegium corde atque ore proruitis, ut veri Filii Dei unam eamdemque cum Patre substantiam non esse credatis atque dicatis?

9. Quid quòd etiam illud commemorandum putasti, quod manifestissimè ut homo loquitur: [Johan. 10. 18.] *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim præceptum accepi à Patre meo?* Quid hoc adjuvat caussam tuam? Numquid enim aliud dixit, nisi potestatem habeo moriendi & resurgendi? Quod itaque ait, [Ibidem.] *Nemo eam tollit à me, sed ego eam pono à me, & iterum sumo eam*: quid intelligi voluit, nisi se non fuisse moriturum, nisi ipse voluisset? Numquid tamen nisi homo esset, mori & resurgere potuisset? Sic autem introduxisti hoc testimonium, ut præloquereris, dicens, *Hic sanè & de sua potestate quam à Patre accepit dicebat, Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam*: tamquam si homo non esset, positurus esset animam. Ut homo ergo, non ut Deus, accepit hanc potestatem: quamvis non dixerit, *hanc potestatem*; sed, *hoc præceptum accepi à Patre meo.* Quis autem nesciat aliud esse præceptum, aliud potestatem? Hoc enim habemus in potestate, quod cùm volumus possumus. Præceptum verò id nobiscum agit, ut quod jam est in potestate faciamus: si autem nondum est in potestate, oremus nobis potestatem dari, ut quod præceptum est impleamus. Quocirca si ea quæ aperta sunt velitis adtendere, ut homo acceperat hanc potestatem. Sed propter contentiosos ego ad utrumque concludam: Si ut homo accepit hanc potestatem, nihil tibi prodesse hoc testimonium & tu vides; quia si ex hac potestate à Patre accepta, minorem Patre Filium vis probare, nec nos dubitamus, quòd in quantum homo est Christus, minor est Patre: si autem ut Deum vis accepisse hanc potestatem, gignendo eum Pater æqualem sibi, dedit ei omnium rerum tantam, quanta ipsi

[a] Sic MSS. Editi verò, *quod est ipse.*
[b] Am. Er. & MSS. omittunt, *quàm accipere; erogare,*

[c] Editi *quibus.* Concinnius MSS. *quo.*

Patri est, potestatem. Si enim minùs habet in potestate aliquid quàm Pater, non sunt ejus omnia quæ habet Pater: sed quia ejus sunt, tantam procul dubio habet potestatem quantam Pater. Præceptum quoque aut ut homo accepit, aut ut Deus: si ut homo, nulla quæstio est, quia ut homo est Patre minor: si ut Deus, non hinc ostenditur minor; quia nascendo id accepit, non indigendo. In Verbo enim unico Dei omnia præcepta sunt Dei, quæ ille gignens dedit nascenti, non cùm genuisset addidit indigenti: ac per hoc tantum genuit quantus est ipse; quia de se ipso genuit verum Filium, & [a] perfectum genuit plenitudine divinitatis, non perficiendum ætatis accessu. Sed humiliùs à te quæro, quare filium hominis quemlibet hominem, si præceptum accipiat à patre, non eum dicis alterius esse substantiæ, & Filium Dei Deum ob hoc audes negare paternæ esse substantiæ, quia præceptum accepit à Patre? Prorsus, & præceptum à Patre accepit, & ejusdem substantiæ est, cujus est ille qui dedit. Quis te contradicentem ferat, si ad te audiendum homines patres filiique concurrant, ejusdem utrique substantiæ; nec ideo filii degeneres, quòd ita præcepta eis dederint patres? Sed fortè dicis, patres doctos filiis indoctis dedisse præcepta. Refer nunc te ad Dei Filium, de Deo Patre natum Deum, qui utique imperfectus est natus, si præceptum accepit indoctus. Quia verò perfectus est natus, præceptum dedit ille gignendo, accepit iste nascendo. Numquam enim verus Dei Filius indoctus fuit: filius autem numquam non fuit.

Caput XV. 1. In forma Dei Filium esse non negas, & Deo Patri æqualem negas, majorem Patris formam putans esse quam Filii: tamquam non habuerit Pater unde formam suam compleret in Filio, quem de se ipso genuit, non fecit ex nihilo, non ex alio. Aut si formam suam in unico Filio plenam gignere potuit, nec tamen genuit plenam, sed minorem; quid sequatur adtendite, & in viam redite, ne cogamini Patrem invidum dicere. Dicitis Deum Filium, dicitis Dominum; sed ut duos deos dominosque faciatis, contra Scripturam clamantem, Audi Israël, Dominus Deus tuus, Dominus unus est. (Deut. 6. 4.) Quid autem in hoc sacrilegio vobis prodest, quòd Patri datis tantam formam, quantam non datis Filio? Numquid si unus major, alter est minor, ideo non sunt dii & domini duo? Si carere cupitis hoc errore, sic dicite alium esse Patrem, alium esse Filium, ut tamen simul ambos non duos dicatis, sed unum Dominum Deum. Dicitis regem Filium de rege Patre utique natum: nec intuemini in genere humano filios regum, etiam si non sunt ex regibus reges, esse tamen ex hominibus homines; nec habere potestatem cum patribus regiam, & tamen eamdem tenere naturam. Vos autem Filio Dei regis regnum cum Patre conceditis, & naturam paternam vanitate impia denegatis; eumque Deo Patri dicitis inæqualem, qui non rapinam, hoc est, (Phil. 2. 6.) non alienum arbitratus est esse æqualis Deo; sed tamen non intendens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt, semetipsum exinanivit; non formam Dei perdens, sed formam servi accipiens, in qua est Patri factus obediens usque ad mortem crucis. In qua forma eum non vultis sic agnoscere Patre Deo minorem, ut in Dei forma Patri non negetis æqualem. *Nos*, inquis, *dicti sumus filii gratiâ, non naturâ hoc nati: ideo unigenitus est Filius, quia quod est secundùm divinitatis suæ naturam, hoc est natus Filius.* Hæc non tua solùm, verùm etiam nostra sunt verba. Cur ergo quem Dei Filium naturâ non gratiâ confiteris, ejusdem naturæ cujus Pater est non esse contendis, nec quid mali abs te dicatur adtendis? Nonne regis Dei Filio paternum regnum auferres tolerabiliùs quàm naturam?

2. De Spiritu autem sancto, quomodo & ipse de Deo sit, nec tamen & ipse filius sit, quoniam procedendo, non nascendo legitur esse de Deo, jam superiùs, quantum satis visum est, disputavi. *Nos*, inquis, *in Patrem Deum innatum, naturam non accepimus.* Et tamquam rationem reddens, cur Dei Patris non dicatis esse naturam, mox adjungis, & dicis, *Credimus quod ait Christus, Spiritus est Deus:* (Johan. 4. 24. 2. Cor. 3. 17.) quasi Christus secundùm id quod Deus est, non spiritus sit, quem tamen naturâ Filium esse dixisti. Non ergo Pater ideo natura non est, quia spiritus est. Sed fortè quia natus non est, ideo eum non vultis esse naturam; putatis enim, quòd à nascendo natura sit dicta. Scitote ergo, quod unaquæque res esse dicitur per substantiam, hoc esse utique per naturam. Certè si non putatis esse dicendum, ejusdem Filium cujus Pater est esse naturæ; dicite cujus Pater est esse substantiæ: ad caussam quæ inter nos agitur, sufficit nobis. Verumtamen admonendi estis, ut intueamini quod ait Apostolus, His qui naturâ non sunt dii, servistis: (Gal. 4. 8.) ubi certè nos Deo qui naturâ est Deus, servire monstravit. Vos ergo qui Deum Patrem non naturâ Deum esse creditis, ubi eum constituatis, advertite; & si ullus in vobis pudor est, erubescite. Ecce nos dicimus vobis, non servimus Deo qui naturâ non est Deus; ne simus tales, quales fuerunt illi quibus dictum est, His qui naturâ non sunt dii, servistis. Vos si tales esse vultis, petimus ne velitis, & Deum Patrem naturâ Deum esse dicatis: ejusque Filium, quem non gratiâ, sed naturâ Filium jam esse dicitis, ejusdem naturæ cujus Pater est non negetis, ne nihil aliud quàm Filium esse verum negetis. Quomodo enim dicitis, & verum Filium vos profiteri, & Patri similem non negare, quando eum negatis unius cum Patre esse substantiæ? Sicut autem verum Filium indicat una substantia, sic non verum diversa substantia. Quomodo autem Filium Patri similem dicitis, cui Patris substantiam dare non vultis? Nonne similis homini est pictura vel statua, & tamen filius dici non potest, quia diversa substantia est? Homo nempe ad Dei similitudinem factus est; tamen quia non est unius ejusdemque substantiæ, non est verus filius; & ideo fit gratiâ filius, quia non est naturâ. Si ergo vultis Dei Filium verum confiteri, priùs illum ac præcipuè dicite unius ejusdemque substantiæ, ut tamquam verum Filium & Dei Filium per omnia similem Patri esse dicatis. Nam quem substantiam putatis habere diversam, plus eum dissimilem quàm similem dicitis, & omnino verum Filium denegatis. [b] Nam vultis nosse, ad osten-

[a] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *& perfectam genuit plenitudinem divinitatis, non perficiendam ætatis accessu.*

[b] Sola editio Lov. *Nec vultis.*

dendum verum filium quantum valeat una eademque substantia: etiamsi filius hominis homo in quibusdam similis, in quibusdam sit dissimilis patri; tamen quia ejusdem substantiæ est, negari verus filius non potest: & quia verus est filius, negari ejusdem substantiæ non potest. Vos autem ita dicitis verum Dei Filium similem Patri, ut substantiæ velitis esse diversæ, per quam solam potest filius verus ostendi. Nam duo veri homines etsi nullus eorum filius sit alterius, unius tamen sunt & ejusdem substantiæ: homo autem alterius hominis verus filius nullo modo potest nisi ejusdem cum patre esse substantiæ, etiamsi non sit per omnia similis patri. Quocirca verus Dei Filius & unius cum Patre substantiæ est, quia verus Filius est; & per omnia est Patri similis, quia Dei Filius est. Neque enim sicut contingit in filiis hominum vel quorumcumque animalium, ita fas est dicere, verum Dei Filium substantiæ quidem unius esse cum Patre, sed non per omnia similem Patri. Nicænum igitur tenete nobiscum concilium, si vultis Christum dicere verum Dei Filium.

3. *Diversas*, inquis, *accusamur dicere naturas*. Et quid aliud dicis de Deo Patre & Deo Filio, quid aliud dicis? An ideo putas ab ista accusatione purgari, quia continuò subjungis dicens, *Hoc scito quod nos dicimus, quòd Pater spiritus spiritum genuit, ante omnia sæcula Deus Deum genuit?* Hoc quidem dicitis, & verum dicitis: sed hoc tacuisti, quod falsum & exsecrabile dicitis. *Spiritus* enim *spiritum genuit*, verum dicitis: sed hoc verum ea intentione vos dicitis, quia etiam diversæ naturæ dicitur spiritus. Nam diversæ naturæ sunt Spiritus Dei, sive Spiritus Deus, & spiritus hominis, & tamen uterque dicitur spiritus. Item diversæ naturæ sunt spiritus hominis & spiritus pecoris, & tamen nihilo minùs uterque spiritus dicitur. Item dicitur, Deus Deus, & dicitur deus homo: sicut dictum est, Dii estis. Et sicut [a] datus est deus Moyses Pharaoni. Et cùm sit Dei & hominis diversa substantia, tamen uterque appellatur Deus. Prorsus veraciter arguimini, quamvis dicatis de Deo Patre & Deo Filio, *Spiritus spiritum genuit*, naturas tamen diversas dicere: & quamvis dicatis, *Deus Deum genuit*, etiam sic non recedere à diversitate naturæ, quia non per omnia similem Patri esse dicitis Filium. Nam si per omnia similem diceretis, consequenter intelligeremini, quòd eos diceretis etiam unius ejusdemque esse naturæ sive substantiæ. Si ergo ab hoc crimine quod vobis objicitur, Dei Patris & Dei Filii vos dicere naturas esse diversas, purgare te cogitas: sicut dicis, *Spiritus spiritum genuit*; ita dic, Spiritus ejusdem naturæ sive substantiæ spiritum genuit. Item sicut dicis, *Deus Deum genuit*; ita dic, Deus ejusdem naturæ sive substantiæ Deum genuit. Hoc si credideris, & dixeris, nihil de hac re ulteriùs accusaberis. Si autem hoc non dixeris, quid prodest quia dicis, *Verus innatus Pater verum genuit Filium?* Cùm procul dubio verus Filius non sit, si non est unius ejusdémque substantiæ cum illo qui genuit.

Psal. 81. 6. Exod. 7. 1. a

Johan. 17. 3.

4. Dicit quidem Filius ad Patrem, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum*: id est, te & quem

A misisti Jesum Christum, cognoscant solum verum Deum. In quibus verbis vos solum Patrem non cum Filio verum accipientes Deum, quid aliud quàm Filium negatis verum Deum? Quia verò Pater & Filius, non duo dii, sed unus est Deus; sine dubio & Filius verus est Deus, & adjuncto Spiritu-sancto solus est Deus. Neque enim movere nos debet, quòd nominatus non est hoc loco Spiritus-sanctus, tamquam non sit Deus, aut non sit verus Deus. Tale est enim hoc quale si

B quis dicat, nescire Christum ea quæ Dei sunt; quoniam dixit Apostolus sic: Et quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Hoc est enim, Nemo scit nisi Spiritus Dei: quod est, Solus ea scit Spiritus Dei. Sicut ergo ab hac scientia, quam non habere nisi Spiritus Dei dictus est, non excluditur Christus: sic ab eo quòd Pater & Christus dictus est solus verus Deus, non excluditur Spiritus-sanctus. Sic & nomen illud quod in Apocalypsi nemo nosse dictus est, nisi ipse qui hoc ha-

C bebat scriptum, id est Christus, noverat utique & Pater, quod negare non potestis: noverat & Spiritus-sanctus, etiamsi negetis. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam altitudines Dei. Nisi fortè quia scrutator dictus est, negatur apprehendere: negetur ergo Deus apprehendere corda & renes hominum. Scriptum est enim, Scrutans corda & renes Deus. Ita ergo dictus est solus verus Deus Pater & Jesus Christus, ut ab hac veritate deitatis nullo modo alienaretur Spiritus-san-

D ctus. Non autem Filius, ut tibi videtur, *solum potentem, solum sapientem, solum bonum Patrem* dicit *esse* * *Deum*. Deus autem unus & solus est ipsa Trinitas, ut ostendunt ea quæ superiùs jam sæpissime diximus.

1. Cor. 2. 11.

Apoc. 19. 12.

1. Cor. 2. 10.

Psal. 7. 10.

* [illegible] Deum.

5. Quòd autem *non proficientem, sed perfectum Deus Pater genuerit Filium Deum*, verum dicis. Sed quòd ipsam Filii perfectionem, perfectioni Patris non vis æquare, hoc falsum dicis, & veri-

E tati qua verus est Filius contradicis. *Homo enim si posset*, inquis, *perfectum mox generare filium, non parvulum generaret, qui coaugmentatis annis tandem aliquando sui genitoris impleat voluntatem.* [b] Verissimè omnino contra te loqueris. Sed ut contra te non sit quod loqueris, agnosce æqualitatem Patris & Filii. Quia & homo si posset, filium mox generaret æqualem, nec exspectaret annos, per quos in forma filii posset voluntas ejus impleri. Deus ergo cur non æqualem genuit Filium, cui nec anni necessarii fuerunt per quos

F id impleretur, nec omnipotentia defuit? An fortè noluit? Ergo, quod absit, invidit. Sed non invidit: æqualem igitur genuit. Ac per hoc unius ejusdemque substantiæ: quando quidem homo, qui propterea quia non potest non gignit æqualem, ejusdem tamen substantiæ gignit filium, cujus est ipse. Quod si non esset, profectò verus filius esse non posset. Quid est ergo quod dicis, *Pater talem genuit Filium qualis & nunc est, qualis & permanet sine fine?* Hoc bene diceres, si

G Patri æqualem verum Filium non negares. Cùm verò perfectum dicis, & æqualem negas, & talem qualis est natus sine fine permanere non negas, procul dubio minorem Patre Filium sine fine manere pronuntias. Ac per hoc nascitur filius hominis minor Patre; & quia imperfectus nascitur, crescendo ad formam pervenit patris:

[a] Sic MSS. Editi autem, *dictus est*.

[b] Editi, *Veritatem verissimè* &c. At MSS. omittunt *Veritatem*.

natus est Filius Dei minor Patre; & quia perfectus atque immortaliter natus est, nullum accipit incrementum, sed eum ipsa perfectio à forma Patris in æternum efficit alienum. Ecce quæ creditis, ecce quæ dicitis; ecce sunt, quod pejus est, quæ docetis. Sed *in auditorum*, inquis, *est arbitrio, ut eligant alterum de duobus, aut obedientem Patri Filium, qui se exinanivit formam servi accipiens, cui & Pater donavit nomen quod est super omne nomen: aut interpretationem tuam.* (Phil. 2. 7.) Prorsus auditores, quibus donat Dominus intellectum, non unum de duobus istis eligunt, sed utrumque, id est, & obedientem Patri Filium, & interpretationem, vel potiùs expositionem meam, qua ostendi sic obedientem fuisse in forma servi, ut formam non amitteret Dei, in qua æqualis est Patri. Tu verò vide quàm contumeliosè Filio Dei tribuas obedientiam, cujus minuis in divinitate naturam.

CAPUT XVI.

1. QUANDO autem à me audisti, *propter Judæos humilitatis, non veritatis gratiâ, dixisse Filium, quòd Deus ejus sit Pater ejus?* Hoc à me ita numquam audire potuisti, sicut numquam dixi: sed planè dixi, propter formam servi dictum esse. Sicut autem ipsa forma servi vera, non falsa est, ita Patrem suum esse etiam propter illam Deum suum, veraciter dixit, non humiliter finxit. Quis enim est humilitatis fructus, ubi detrimentum est veritatis? Tu autem istam certissimam veritatem ita es refutare conatus, ut diceres ideo verba ipsa, quibus ait Dominus, *Deum meum & Deum vestrum*, ad formam servi non pertinere, (Iohan. 20. 17.) quia eis verbis post resurrectionem usus est Dominus, quasi formam servi resurrectione consumserit, ac non potiùs in melius commutaverit: quasi non qui mortuus est, ipse etiam resurrexerit; quasi non forma quæ occisa est, ipsa revixerit, quasi non ipsa in cælum levata sit, in ipsa Dei Filius sedeat ad dexteram Patris, in ipsa venturus sit ad vivos & mortuos judicandos. Nonne clarissima contestatio est Angelorum dicentium, Sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cælum? (Act. 1. 11.) Cur ergo post resurrectionem non diceret, *Adscendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum:* (Iohan. 20. 17.) quando in eadem forma fuerat adscensurus, propter quam ex tempore Deus est ejus, qui sine tempore Pater est ejus? Propter quam formam non solùm post resurrectionem, verùm etiam post judicium subjectus erit ei, qui illi subjecit omnia. (1 Cor. 15.) Quotquot ergo testimonia posuisti, quibus probares dictum esse Deum Christi, eum qui Pater est Christi, discutere quemadmodum dicta sint, superfluum judico: sed à te frustra commemorata esse; puto quòd nec tu debeas dubitare.

2. Jam verò illud ubi Dominus in eadem carne quam resuscitaverat constitutus, & eumdem hominem gerens, ait ad discipulos suos, *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra; euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti, docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis:* (Matth. 28. 18.) ut quid commemoraveris, & quid inde probare volueris, prorsus nescio. Numquid enim ait, Data est mihi à Deo meo potestas? Quod si dixisset, propter ipsam humanam formam dictum fuisse ambigi non deberet. Quia verò non dixit, quid isto testimonio volueris agere, non intelligo. Immo intelligo te id egisse, ut abundantiùs loquereris. Si enim tamquam Deo data est hæc potestas, nascenti eam Pater dedit, non indigenti: quia gignendo dedit, non augendo. Si verò tamquam homini data est hæc potestas, quid habet quæstionis? An fortè nos admonere voluisti, quòd baptizari Dominus jusserit gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti? Ubi audis unum nomen, & unam non vis intelligere deitatem.

3. Quod autem dicis, & ante incarnationem Christi, Patrem dictum esse Deum ejus, quoniam scriptum est, *Unxit te, Deus, Deus tuus;* (Psal. 44. 8.) longè ante quàm Christus venisset in carne: itane non intelligis in prophetia esse prædictum, tamquam fuerit factum quod erat futurum? An non sic in prophetia ait ipse Dominus, Foderunt manus meas & pedes; (Psal. 21. 18.) & cetera quibus passionem suam tanto antè prænuntiavit, & quod futurum fuerat, tamquam jam factum esset expressit? Dictum est ergo in prophetia rerum futurarum, tamquam locutione rerum præteritarum, *Unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis:* (Psal. 44. 8.) participes ejus significans, qui futuri fuerant servi ejus, socii ejus, amici ejus, fratres ejus, membra ejus. Prædictum est ergo quod futurum erat, ut ungueret Deus Christi hominem Christum: qui tamen sic factus est homo, ut maneret Deus. Ungueret autem, non visibili & corporali oleo, sed Spiritu-sancto, quem Scriptura nomine olei exsultationis, figuratâ, ut solet, locutione significat. Dixit autem, *Unxit;* non dixit, Uncturus est: quia in prædestinatione jam factum erat, quod suo tempore futurum erat. Ubi tu timens ne Spiritus-sanctus, quo unctus est Christus, major videatur esse quàm Christus, quia re vera major est homine Christo; qui enim sanctificat, eo qui sanctificatur, est major: hoc ergo timens, voluisti oleo exsultationis eam lætitiam significatam videri, qua Filius exsultavit cum Patre, quando est condita creatura. Et commemorasti, ut soles, testimonia caussæ tuæ non necessaria, de lætitia Patris & Filii. Sed quid facturus es, quò iturus? Quomodo id quod est luce clarius, aut negaturus, aut in aliud quodcumque versurus es, cùm recitatur tibi quod beatus Petrus in Apostolorum Actibus dixit: Hunc Jesum à Nazareth, quem unxit Deus Spiritu-sancto. (Act. 10. 38.) Ecce quod prophetabatur, quando dictum est, *Unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis*, vel *oleo lætitiæ præ participibus tuis.* Deus enim cui dictum est in eodem Psalmo, *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus:* (Psal. 44. 7.) à Deo Patre unctus est Filius, qui sic homo factus est ut maneret Deus, qua unctione plenus erat, id est, Spiritu-sancto. Propter quod de illo scriptum est: Jesus autem plenus Spiritu-sancto, reversus est à Jordane. (Luc. 4. 1.)

CAPUT XVII.

1. DICIS in persona Spiritus-sancti non posse suscipi quod de Filio dictum est, *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* (Iohan. 1. 3.) Et hoc ideo dicis, ut quibus potueris persuadeas, quod vobis malè persuasum est, Spiritum-sanctum non esse creatorem: quasi legeris, Omnia per ipsum facta sunt sine Spiritu-sancto: aut, Omnia per neminem facta sunt, nisi per ipsum. Quamquam

si & tale aliquid legeres, sic Spiritum-sanctum ab hac operatione, qua constituta est creatura, credere non deberemus exclusum; sicut Filius non excluditur ab ea scientia de qua dictum est, Quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Si autem quia non est nominatus, quòd etiam per illum facta sit creatura, quando de Filio dictum est, *Omnia per ipsum facta sunt*; ideo putas Dei Spiritum non esse creatorem: procul dubio, nec in ejus nomine poteris baptizatos dicere, quibus ait Petrus, Agite pænitentiam, & baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Domini Jesu Christi; quia non ait, & Spiritus-sancti: nec in Patris nomine, quia nec ipse ibi est nominatus. Si autem etiam non nominatis Patre & Spiritu-sancto, in nomine Jesu Christi jussi sunt baptizari; & tamen intelliguntur non baptizati nisi in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti: cur non sic audis de Filio Dei, *Omnia per ipsum facta sunt*; ut & non nominatum intelligas ibi etiam Spiritum-sanctum?

(1 Cor. 2. 11. — Act. 2. 38. — Johan. 1. 3.)

2. Nam quid excellentius in creaturis quàm virtutes cælorum? Scriptum est autem, Verbo » Domini cæli firmati sunt, & Spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Dixeras nempe non me talia reperire in Scripturis divinis, quibus Spiritum-sanctum æqualem asseram Filio. Ecce reperi ubi etiam major possit videri, nisi revocet pietas, quæ illum veraciter confitetur æqualem. Nam utique majus aliquid sunt virtutes cælorum, quæ firmatæ sunt Spiritu oris Domini, id est Spiritu-sancto, quàm cæli qui firmati sunt Verbo Domini, hoc est unigenito Filio. Sed si consulas veritatem, res utraque ab utroque firmata est; & id quod de uno dicitur & de altero tacetur, de utroque intelligitur. Quid est autem inconsideratius, quàm negare esse creatorem Spiritum Dei, cùm Domino dicatur, Auferes spiritum eorum, & » deficient, & in pulverem suum convertentur: » [a] Emittes Spiritum tuum, & creabuntur, & in- » novabis faciem terræ? Nisi fortè minùs idoneus erat Spiritus-sanctus creandis rebus quæ fuerant defecturæ, cùm sit idoneus creandis quæ sunt sine fine mansuræ. Paulò antè dixi, Quid est excellentius in creaturis quàm virtutes cælorum? Quid dicam de carne Creatoris? Quando quidem Creator ipse per quem facta sunt omnia, Panis, inquit, quem ego dedero, caro mea est pro mundi vita. Quid ergo? Mundus per Filium factus est, & creator est Filius: caro ejus quæ data est pro mundi vita, per Spiritum-sanctum facta est, & non est creator Spiritus-sanctus? Cùm enim virgo Maria dixisset Angelo promittenti ei filium, Quomodo istud fiet, quoniam virum non cognosco? Respondit Angelus, Spiritus-sanctus » superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit » tibi; propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Hîc tu, quod in consequentibus quodam loco tuæ prosecutionis adverti, asserere conabaris Spiritum-sanctum præcessisse, ut mundaret & sanctificaret virginem Mariam; ac deinde veniret Virtus Altissimi, hoc est Sapientia Dei, quod est Christus; & ipsa, sicut scriptum est, ædificaret sibi domum, hoc est, ipsa sibi crearet carnem, non Spiritus-sanctus. Quid est ergo quod ait sanctum Evangelium? Inventa est in utero habens de Spiritu-sancto. Nempe obstructum est os loquentium iniqua. Si ergo cogitas os veraciter aperire, non solùm Filium, verùm etiam Spiritum-sanctum creatorem carnis Filii confitere.

(Psal. 32. 6. — Psal. 103. 29. — Johan. 6. 52. — Luc. 1. 34. — 1 Cor. 1. 25. — Prov. 9. 1. — Matth. 1. 18. — Psal. 62. 11.)

3. An fortè dicturus es, ea facta esse per Spiritum-sanctum quæ commemoravi, id est, quòd omnis virtus cælorum per eum firmata sit, quòd per eum creabuntur homines denuo, qui primò ita creantur ut convertantur in pulverem suum; quòd ipse carnem operatus est Christi, (nam de anima nolo aliquid dicere, cujus difficillima quæstio est;) & si quid aliud per Spiritum-sanctum creatum potuerit inveniri: non tamen omnia, sicut per unigenitum Filium, de quo dictum est, *Omnia per ipsum facta sunt*? Si hoc dicis, non times ne tibi dicatur, eo potiorem esse Spiritum-sanctum Filio, quòd elegit sibi meliora quæ faceret, nec facere inferiora dignatus est? Sed quis hoc sapit, nisi qui desipit? Facta sunt ergo cuncta per Filium; absit, ut Spiritu-sancto ab hoc opere separato: sicut de illis magnis operibus dictum est, Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus; nec tamen ab hac operatione Filius separatur.

(Johan. 1. 3. — 1 Cor. 12. 11.)

4. Magnum sanè aliquid tibi dicere videris, quia dicis, *Filius erat in principio ante quàm aliquid esset, Pater verò ante principium.* Ubi legisti, ut hæc crederes? Unde præsumsisti ut hæc diceres, ubi nec auctoritas ulla, nec ratio est? Quid est enim ante principium, quando quidem quidquid ante esset, hoc esset principium? Si ergo Pater [b] ante principium est, ante se ipsum est: quia & ipse principium est. Quid est autem, In principio erat Verbum: nisi, in Patre erat Filius? Et ipse Filius interrogatus à Judæis quis esset, respondit, Principium, quia & loquor vobis. Pater ergo principium non de principio; Filius principium de principio: sed utrumque simul, non duo, sed unum principium; sicut Pater Deus & Filius Deus, ambo autem simul non duo dii, sed unus Deus. Nec Spiritum-sanctum ab utroque procedentem negabo esse principium: sed hæc tria simul sicut unum Deum, ita unum dico esse principium.

(Johan. 1. 1. — Johan. 8. 25.)

CAPUT XVIII.

1. QUID *si audieris*, inquis, *Patrem dicentem, Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum, ex utero ante Luciferum genui te?* Quid promittis, vel quid minaris, si audiero quod frequenter audio, & fideliter credo? Sed hinc te nihil adjuvari, cur non videas, plurimùm miror. Sive enim ex persona sua hoc Propheta dicat ad Dominum Jesum, sive ex persona Patris ad Filium, cùm ego ambas generationes Christi, & ex Deo Patre sine tempore, & ex homine matre in plenitudine temporis accipiam, venerer, prædicem, non est hoc testimonium adversùm me. Sed moras innectere voluisse indicat te, ubi ego potiùs intelligo, quare *ex utero* dixerit *genuite*: quia hoc & tu ex persona Patris accipis dictum. Non enim quemadmodum corporis humani sunt membra disposita, sic habet uterum Deus, sed verbum translatum est à corporali ad incorporalem substantiam, ut intelligeremus de Patris substantia genitum unigenitum Filium; ac per hoc quid aliud quàm unius ejusdemque substan-

(Psal. 109. 3.)

[a] Editi, *Emitte*. At MSS. *Emittes*. Et sic Augustinus Enarrat. in eumdem Psalmum.

[b] Hîc apud Lov. omissum est, *ante*.

tiæ? Ego itaque hoc testimonium proferre contra te debui: sed gratias ago quia commonuisti. Considera ergo quantum mali sit, quòd ejusdem substantiæ Filium negatis, quem genitum confitemini ex utero Patris, injuriam gravissimam facientes Deo, tamquam illud quod ipse non esset, ex utero gignere potuisset. Nonne sentitis vos generationem Dei credere vitiosam, prædicare monstruosam, qui dicere audetis ex utero Dei processisse diversam naturam? Si autem hoc sicut debetis horretis, respuitisque nobiscum, jam tandem concilium Nicænum & *Homousion* laudate ac tenete nobiscum.

2. Quis autem non videat defectum tuum, ubi cùm audisses, me commemorante, in prophetia dixisse Christum suo Patri, *De ventre matris meæ Deus meus es tu*; ut intelligeremus ejus naturæ illum esse Deum quam Filius ipsius ex tempore de ventre matris accepit, Patrem verò naturæ illius quam de se ipse generavit: tu non inveniens quid responderes, tamen ne taceres dixisti, *Ex ventre matris natum profiteris Christum secundùm carnem*; & addidisti, *quod nec Iudæi diffidunt.* Ac deinde quæsisti, *Cur ista testimonia in medium non proferantur, quæ illam nativitatem demonstrant in principio, sicut & præcedens nos*, inquis, *instruit testimonium?* Quasi ego illam nativitatem Christi, non temporalem, sed æternam, propter quam dictum est, In principio erat Verbum, non credam, non prædicem, non amplectar, sed tantùm ex ventre matris natum asseram Christum? Ecce ego dico Deum Filium de Deo Patre sine tempore genitum. Quomodo sit autem etiam Deus ejus qui Pater est ejus, ostendi, propter hominem quem suscepit, & in quo natus est de ventre matris, sine concubitu hominis patris. Ad quod probandum testimonium dedi, ubi ait in prophetia Patri suo, *De ventre matris meæ Deus meus es tu.* Tu qui dicis me ex ventre matris natum profiteri Christum, quod nec Judæi diffidunt, quasi ego istam nativitatem Christi solam profitear; noli per inania conari evadere, & dic potiùs quare mihi non responderis, ubi dicit Christus Patri, *De ventre matris meæ Deus meus es tu.* Ad hoc enim quoniam vidisti non te habere quod diceres, aliam nativitatem quæ Dei de Deo est, interponendam putasti qua fugeres. Rogo te, quando quid respondeas non habes, quantò meliùs taceres?

Psal. 21. 11.

Joan. 1. 1.

Psal. 21. 11.

3. *Si propter corpus*, inquis, *in quo se exinanivit, debitorem se sentit suo genitori, multo magis qui illum tantum ac talem genuit, necesse est ut eum veneretur, eique offerat semper obsequium.* Quodlibet de veneratione & obsequio Filii erga Patrem carnaliter sentias, Pater ejus nisi de ventre matris ejus non est Deus ejus. Jam quantum vis obsequatur Deo Patri Deus Filius, quoniam video te non intelligere quanta sit in illa generatione geniti & genitoris æqualitas, numquid ideo est diversa natura patris hominis & hominis filii, quoniam filius obsequitur patri? Hoc est omnino intolerabile in vobis, quia de obsequio Filii diversam vultis probare substantiam Patris & Filii. Prorsus alia quæstio est, utrùm sint unius ejusdemque substantiæ Pater & Filius; & alia quæstio est, utrùm Patri Filius obsequatur. Interim verum Filium non negemus, qui nullo modo est verus Filius, si non est ipsius & Patris una eademque natura. Dicite ergo Deum Patrem, & Deum Filium unius ejusdemque esse substantiæ. Extorqueat vobis divinitas, quod humanitati donavit ipsa divinitas. Obsequitur homo patri suo, de quo natus est homo, tamen obsequendo esse non desinit homo. Et si, non dico pariter honoratus, sed honoratior esset filius, gauderet pater, non invideret: honoraret tamen etiam ille patrem, etsi non parvulus, accessu augendus ætatis, sed ei natus esset æqualis. Æqualem verò si pater homo potuisset, nullo dubitante genuisset. Quis ergo audeat dicere, hoc nec Omnipotens potuit? Addo etiam, quia si posset homo, majorem se ipso melioremque gigneret filium: sed majus vel meliùs Deo quidquam non potest esse; ergo ei verum Filium credamus æqualem. Quòd si dixeris, Eo ipso major est Pater Filio, quia de nullo genitus, genuit tamen æqualem: citò respondebo, Immo ideo non est major Pater Filio, quia æqualem genuit, non minorem. Originis enim quæstio est, quis de quo sit: æqualitatis autem, qualis aut quantus sit. Proinde si admittit ratio veritatis ut æquali Patri Filius obsequatur æqualis, non negamus obsequium: si autem per obsequium minorem [a] naturâ vultis credere, prohibemus: nullo modo enim Deus Pater ut habere unici Filii posset obsequium, vellet denegare naturam.

4. Parentibus autem ut esset subditus Christus, non divinæ majestatis fuit, sed ætatis humanæ. Frustra itaque dixisti, *Si parentibus fuit subditus quos creavit, quanto magis suo genitori qui eum tantum ac talem genuit?* Respondetur enim tibi, Si parentibus fuit subditus propter pueritiam, quanto magis Deo propter ipsam hominis formam? Quam formam cùm immortalem fecerit, non morte perdiderit, quid miraris si etiam post hujus sæculi finem subjectus erit in ea illi qui ei subjecit omnia? Tu autem non propter formam servi dicis Filium Patri esse subjectum, sed quia eum tantum ac talem genuit, id est magnum Deum, quamvis Patre ipso minorem: ubi & Patri derogas, qui Filium sibi unicum, aut non potuit, aut noluit gignere æqualem; & ipsi Filio qui unicus Patri non est generatus æqualis, & ideo perfectus est natus, ne umquam vel crescendo fieret, quod non potuit esse nascendo.

Luc. 2. 51.

5. Non autem, ut putas, corpus tantùm Filii, id est, corpus hominis, verùm etiam humanum spiritum Patri dicimus esse subjectum: & secundùm id quòd homo factus est intelligimus dictum, *Cùm autem omnia illi subjecta fuerint, tunc & ipse Filius subjectus erit illi qui ei subjecit omnia.* Secundùm id quòd Christus est caput & corpus: caput scilicet ipse Salvator qui surrexit à mortuis, & sedet ad dexteram Patris; & Ecclesia quæ est corpus ejus, plenitudo ejus, sicut apertissimè dicit Apostolus. Ac per hoc cùm omnia Christo subjecta fuerint, & capiti & corpori erunt sine dubitatione subjecta. Nam secundùm id quòd sine tempore Deus natus est, nihil umquam potuit ei non esse subjectum.

1. Cor. 15. 28.

Col. 1. 18.

6. Scimus, quod nos commemorandos putasti, *quia Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio.* Vellem tamen diceres nobis, quomodo Pater non judicat quemquam,

[a] Am. & Er. *minorem natum.* Plures MSS. *minorem naturam.*

Johan. 8. 50. cùm dicat ipse identidem Filius, Ego non quæ- A
Johan. 5. 22. ro gloriam meam, est qui quærat & judicet: ut
scias ideo dictum, *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*; quoniam judicandis vivis & mortuis forma hominis apparebit; quam non habet Pater: propter quod ait Pro-
Zach. 12. 10. pheta, Videbunt in quem pupugerunt. Sed invisibiliter etiam Pater erit cum eo, quia insepa-
Johan. 16. 32. rabilis est ab eo. Si enim non sum solus, quoniam Pater mecum est, ait ipse moriturus: quanto magis secum habebit Patrem, de mortuis & vivis ju- B
dicaturus? Cum illo erit etiam Spiritus-sanctus. Quomodo enim deseret eum Spiritus-sanctus in
Luca 4. 1. regali sede, quo plenus regressus est à Jordane?
Hebr. 2. 8. Quod itaque scriptum est ad Hebræos, Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei: eum autem modico minùs ab angelis minoratum videmus Jesum propter passionem mortis; docere nos debet quomodo intelligendum sit quod scriptum
1. Cor. 15. 28. est ad Corinthios, *Cùm autem omnia illi subjecta fuerint*: quia secundùm id dictum est quod factus C
est homo, non secundùm id quod est Deus. Sic ergo in homine apparens, in quo per passionem mor-
Psal. 8. 6. tis minoratus est modico minùs ab angelis, vivos
Matth. 25. 34. & mortuos judicabit, quando dicturus est, *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum.* Quo tu testimonio non hominem, sed Deum minorem suo Patre quasi probare voluisti: sed sicut ab eis qui intelligunt perspicitur, non probasti.

Caput XIX. De Spiritus-sancti autem gemitibus, quia non ipse gemit, sed inspirans nobis desiderium san- D
ctum nos facit gemere quamdiu peregrinamur à Domino, jam tibi sufficienter respondisse me existimo. Et tales de Scripturis sanctis locutiones, quantum satis videbatur ostendi, quoniam sic dicitur gemere Spiritus-sanctus, quia nos facit ge-
Gen. 22. 12. mere; sicut dixit Deus, Nunc cognovi, quando cognoscere hominem fecit. Non enim tunc cognoverat quod tunc se dixerat cognovisse, qui omnia scit ante quàm fiant. Ad quod te respondere non potuisse, quid prodest quia sentis, quan- E
do non consentis?

Caput XX. 1. Jam etiam de verbis Domini ubi ait, *Ego
Johan. 10. 30. & Pater unum sumus*; nihil te respondere potuisse monstravi. Sed ut hîc quoque ostendam, si exemplis, ut dicis, quibus ego usus sum, vis probare quomodo dictum sit, *Ego & Pater unum sumus*; & ob hoc commemoras Apostolicum testimo-
1. Cor. 6. 17. nium, quod à me positum est, ubi ait, *Qui adhæret Domino, unus spiritus est*: dic & tu, Cùm adhæret Patri Filius, unus Deus est. Non enim F
ait Apostolus, *Qui adhæret Domino*, unum sunt; sicut dictum est, *Ego & Pater unum sumus*: sed ait, *unus spiritus est.* Cùm autem tu non dicas, Cùm adhæret Patri Filius, unus Deus est; ut quid & tu adhibes hoc Apostoli testimonium, ubi ait, *Qui adhæret Domino, unus spiritus est*; nisi ut te etiam à te producto teste convincam? Nunc saltem distingue duo ista, quæ non potuisti cùm simul essemus in nostra disputatione distinguere. Diligenter itaque adtende quod dico. Quando G
de rebus duabus aut pluribus dicitur, unus est vel una est, & additur quid unus vel quid una; & de his quæ diversæ, & de his quæ sunt unius substantiæ dici potest. Diversæ sunt enim sub-
a stantiæ spiritus hominis & Spiritus [a] Domini: & tamen dictum est, *Qui adhæret Domino, unus spi-*

[a] Antiquiores MSS. *& Spiritus Dominus.*

A *ritus est.* Unius autem substantiæ sunt animæ hominum & corda hominum; de quibus dictum
est, *Erat illis anima una & cor unum.* Ubi autem Act. 4.
dicitur de duobus aut pluribus, unum sunt; nec additur quid unum sint; non diversæ intelliguntur, sed unius esse substantiæ: sicut dictum est,
Qui plantat & qui rigat unum sunt. Et, *Ego &* 1. Cor. 3. 8. Johan. 10. 30.
Pater unum sumus. Tu autem qui Patrem & Filium diversas vis esse substantias, invenire non potuisti, ubi de diversis substantiis dictum fuerit,
B unum sunt. Et qui non vis dicere, Cùm Filius adhæret Patri, unus Deus est; adhibuisti & tu Apostolicum testimonium quod ego adhibueram; 1. Cor. 6. 17.
sed adhibuisti contra te ipsum, ubi ait, *Qui adhæret Domino, unus spiritus est.* Si enim de his qui diversæ substantiæ sunt, rectè dici potuit, unus spiritus est; quanto magis de his qui unius substantiæ sunt rectè dicitur, unus Deus est. Si hæc intelligis, non te ad ea respondisse jam perspicis, & de consensu voluntatis te inaniter tam
C multa dixisse cognoscis. Etiam nos quippe incomparabilem consensum voluntatis atque individuæ caritatis, Patris & Filii & Spiritus-sancti confitemur, propter quod dicimus, Hæc Trinitas unus est Deus. Sed nos hoc etiam, quod vos non dicitis, dicimus, propter unam eamdemque naturam atque substantiam, Hi tres unum sunt. Hæc si discreveris, & contentiosus esse nolueris, non te ad ea respondisse aliquid jam videbis, & de hac quæstione procul dubio jam tacebis.

D 2. Ubi autem dixit Filius Patri, *Verùm non* Matth. 26. 39.
quod ego volo, sed quod tu vis: quid te adjuvat quòd tua verba subjungis & dicis, *Ostendit verè voluntatem suam subjectam suo genitori.* Quasi nos negemus, hominis voluntatem voluntati Dei debere esse subjectam? Nam ex natura hominis hoc dixisse Dominum citò videt, qui locum ipsum sancti Evangelii paulò adtentiùs intuetur. Ibi enim dixit, Tristis est anima mea usque ad mor- Matth. 26. 38.
tem. Numquid ex natura unici Verbi posset hoc
E dici? Sed homo qui putas gemere naturam Spiritus-sancti, cur non etiam naturam Verbi Dei unigeniti tristem dicas esse potuisse? Ille tamen, ne quid diceretur tale, non ait, Tristis sum; quamvis etiam si hoc dixisset, non nisi ex natura hominis oportuisset intelligi: sed ait, Tristis est anima mea; quam sicut homo utique habebat humanam. Quamquam & in hoc quod ait, *non quod ego volo*; aliud se ostendit voluisse quàm Pater: quod nisi humano corde non potuisset,
F cùm infirmitatem nostram in suum, non divinum, sed humanum transfiguraret affectum. Homine quippe non assumto, nullo modo Patri diceret unicum Verbum, *non quod ego volo.* Numquam enim posset immutabilis illa natura quidquam aliud velle quàm Pater. Hæc si distingueretis, Ariani hæretici non essetis.

3. Nam & illud quod dictum est, *Descendi de* Johan. 6. 38.
cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit: potest quidem accipi etiam
G secundùm id quod est unigenitum Verbum; ut ideo voluntatem non suam dixerit esse, sed Patris, quoniam de Patre est quidquid est Filius; non est autem de Filio quidquid est Pater: secundùm quod dictum est &, Mea doctrina non est mea, Johan. 7. 16.
sed ejus qui me misit: quoniam Patris doctrina ipse est qui Patris est Verbum, & utique non est

à se

à se ipso, sed à Patre. Et rursus cùm dicit, Omnia quæ habet Pater, mea sunt: Patri se ostendit æqualem. Non absurdum est tamen, ut etiam hoc secundùm id quod homo factus est, dixisse accipiatur: *Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit.* Secundus enim Adam, qui tollit peccatum mundi, isto modo se discrevit à primo Adam, per quem peccatum intravit in mundum: quia iste non fecit voluntatem suam, sed ejus à quo missus est; cùm ille fecerit suam, non ejus à quo creatus est. Nec moveat quomodo Christus secundùm id quod homo est, descenderit de cælo, cùm de matre quæ in terra erat factus sit homo. Hoc enim propter unitatem personæ dictum est, quoniam una persona est Christus Deus & homo. Propter quod etiam, Nemo, inquit, adscendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, Filius hominis qui est in cælo. Si ergo adtendas distinctionem substantiarum, Filius Dei de cælo descendit, Filius hominis crucifixus est: si unitatem personæ, & Filius hominis descendit de cælo, & Filius Dei est crucifixus. Ipse est enim Dominus gloriæ, de quo ait Apostolus, Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent. Propter hanc ergo unitatem personæ, non solùm Filium hominis dixit descendisse de cælo, sed esse dixit in cælo, cùm loqueretur in terra. Non ergo voluntatem suam fecit, quia peccatum non fecit: sed voluntatem fecit illius qui eum misit. Tunc enim facit homo voluntatem Dei, quando facit justitiam quæ ex Deo est.

4. Nec sic arbitremur à Patre missum esse Filium, ut non sit missus ab Spiritu-sancto: cùm vox ipsius sit per Prophetam, Et nunc Dominus misit me, & Spiritus ejus. Hoc enim Filium dixisse, indicant ea quæ sunt dicta superiùs. Nam sic ad ista verba perventum est, Audite me, inquit, Jacob " & Israël quem ego vocabo. Ego sum primus, & " ego sum in æternum, & manus mea fundavit " terram, dextera mea solidavit cælum. Vocabo " illos, & adstabunt simul, convenient etiam uni- " versi, & audient. Quis illis nuntiavit hæc? Dili- " gens te feci voluntatem tuam super Babylonia, " ut tollatur semen Chaldæorum. Ego locutus sum, " ego vocavi, adduxi illum, & prosperam viam ejus " feci. Convenite ad me, & audite ista. Nec enim " ab initio in obscuro locutus sum: cùm fiebant " ibi eram. Et nunc Dominus misit me, & Spiritus ejus. Quid hoc apertius? Nec sic à Patre & Spiritu-sancto missus est, ut se ipse non miserit: sicut à Patre ostenditur traditus, ubi legitur, Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum: alio autem loco de ipso Filio dicitur, Qui me dilexit, & tradidit se ipsum pro me. Quomodo autem non facit voluntatem suam qui dixit, Sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat? Et cùm ei dictum esset, Si vis, potes me mundare: respondit, Volo mundare. Et ad verbum continuò factum est quod velle se dixit. Sicut autem Filius facit voluntatem Patris, sic & Pater facit voluntatem Filii. Nam Filius dicit, Pater volo ut ubi ego sum, & isti sint mecum. Non dixit, peto, vel rogo; sed, volo: ut isto volente faceret ille, sicut illo volente faciebat iste: & non alia ille, alia iste; sed quæ ille, hæc etiam iste. Quæcumque enim Pater facit, hæc & Filius similiter facit. Verba sunt ipsius, verba veritatis sunt, falsa esse non possunt.

Caput XXI

1. Suscipere te dicis quod protuli, *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* (1.Cor.3.16.) Quod [a] proposuisti dicere ideo dictum esse, quia *in nemine habitat Deus, quem non antè Spiritus-sanctus sanctificaverit, atque purgaverit:* quasi templum Deo habitaturo, non sibi, sanctificet & purget Spiritus-sanctus: cùm Apostolus hinc ostenderit ipsum esse Deum, cujus nos dixerat templum: quia non ait, Et Spiritus Dei sanctificat & purgat vos, ut Deus habitet in vobis; sed ait, *Spiritus Dei habitat in vobis.* Utique in templo suo Deus habitat: nam quid est templum Dei, nisi habitaculum Dei? Vidisti autem etiam tu consequenter esse Deum nostrum cujus sumus templum: & noluisti aliud testimonium commemorare quod protuli, Nescitis quia corpus vestrum templum in vobis Spiritus-sancti est, quem habetis à Deo? (1.Cor.6.19.) Jam ergo confitere Deum esse Spiritum-sanctum. Neque enim nisi esset Deus, haberet templum, & templum non manufactum, sed ædificatum de membris Dei: Christus enim super omnia est Deus benedictus in sæcula, cujus membra sunt nostra corpora. (Rom. 9.5.) Qui enim dixit, Nescitis quia corpus vestrum templum in vobis Spiritus-sancti est? ipse dixit, Nescitis quia corpora vestra membra sunt Christi? Itáne verò cui de lignis & lapidibus Salomon ædificavit templum, Deus est, & cui templum ædificatur de membris Christi, hoc est, de membris Dei, Deus non est? Cùm loquens de Deo beatissimus martyr Stephanus dixerit, Salomon ædificavit ei domum, (Act. 7.47.) sed Summus non in manufactis templis inhabitat. Et tamen Christi membra, quorum caput est super omnes cælos, templum sunt Spiritus-sancti, quem constat venisse de cælo. Istum negare Deum quid est, nisi non esse & nolle esse templum ejus? Alloquitur nos Apostolus dicens, Obsecro autem vos fratres per miserationes Dei, (Rom. 12.1.) ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem. Corpora itaque fidelium hostia sunt Deo, membra Christi, templum Spiritus-sancti, & Deus non est Spiritus-sanctus? Quis hoc dicit nisi in quo non inhabitat? Quoniam in quo habitat, utique templum ejus est. Denique cùm dixisset Apostolus, Nescitis quia corpus vestrum templum in vobis Spiritus-sancti (1.Cor.6.19.) " est, quem habetis à Deo, & non estis vestri, emti " enim estis pretio magno: continuò secutus adjunxit, Glorificate ergo Deum in corpore ve- " stro. Ubi dilucidè ostendit Deum esse Spiritum-sanctum, glorificandum scilicet in corpore nostro, tamquam in templo suo. Et quod Ananiæ dixit apostolus Petrus, Ausus es mentiri Spiritui-sancto? (Act. 5.3.) Atque ostendens Deum esse Spiritum-sanctum, Non es, inquit, hominibus mentitus, sed Deo.

2. Miror autem cor vestrum, quantum sermone explicare non possum, quomodo cùm sic laudetis Spiritum-sanctum, ut eum sanctificandis fidelibus ubique asseratis esse præsentem, tamen negare audeatis Deum. Itáne Deus non est, qui replevit orbem terrarum? Scriptura enim dicit, (Sap. 1.7.) Spiritus Domini replevit orbem terrarum. Sed quid dicamus quòd replevit orbem, qui replevit

[a] Sic aliquot MSS. At editi, *quod potuisti.*

orbis etiam Redemtorem? Dominus enim Jesus A plenus Spiritu-sancto regressus est à Jordane: & (Luca 4. 1.) præsumitis dicere, quia ipse Dominus Jesus Deus erat, & Spiritus-sanctus quo plenus erat, non erat Deus; tam malè sentientes de Spiritu-sancto, ut non ei tribuatis saltem quod tributum est Moysi famulo Dei, qui non munera gratiarum, sed plagarum prodigia in eodem Spiritu-sancto (Exod. 8. 19.), quia ipse est digitus Dei, Ægyptiis ingerebat, & tamen Pharaoni Deus erat. Uno loco erat ad affligendos Ægyptios, & Pharaoni Deus B erat: ubique adest Spiritus-sanctus ad homines in æternam vitam regenerandos, & non est eis Deus? Immo verò est, & Deus verus est, quia veri Dei membra templum ejus est. Et utique subjectum est templum illi cujus est templum: quomodo ergo Deus non est, cui sunt membra Dei subjecta? Ac per hoc & Dominus est templi sui: quis enim hoc neget, quis ita desipiat, ut dicat non esse aliquem dominum domûs suæ? Quomodo ergo Spiritus-sanctus non est Dominus, C qui Dominus est membrorum Domini? Ipse est quippe Spiritus Domini, de quo uno eodemque loco dictum est (2. Cor. 3. 16.), Cùm autem conversus fuerit ad » Dominum, auferetur velamen. Dominus autem » Spiritus est, ubi autem Spiritus Domini, ibi li- » bertas.

3. Jam creatorem superiùs demonstravi Spiritum-sanctum: quomodo autem rex non est, cujus templum est quæ membra sunt regis? Quomodo non consedet Patri & Filio, qui replevit D Filium, qui membra Filii suam possidet domum? Nisi fortè quando Filius regressus est à Jordane, plenus erat Spiritu-sancto; & quando sedere cœpit ad dexteram Patris, exclusit à se Spiritum-sanctum? Deinde cùm de Patre procedat, quomodo cum Patre non sedeat? Cùm ipsa sessio non sit utique cogitanda carnaliter: alioquin opinaturi sumus honorabiliùs Filium sedere quàm Patrem; honorabiliùs quippe sedetur ad dexteram: & videbitur esse consequens, ut Pater sedeat ad sinistram. Postremò qualis vobis persua- E serit spiritus, ut sancto Spiritui denegetis, quod sanctis hominibus sancta Scriptura concedit, vos videritis. (Ephes. 2. 5.) Ait enim Apostolus, Cùm essemus » mortui peccatis, convivificavit nos Christo, cu- » jus gratiâ sumus salvi facti, & simul excitavit, & » simul sedere fecit in cælestibus in Christo Jesu. Sancti ergo quos sanctificat Spiritus-sanctus, convivificati Christo, ita simul sessuri prædestinati sunt, ut jam factum dicat Apostolus, quod F certum est adfuturum: & ipsi Spiritui-sancto subtrahitur à vobis quisquis est ille consessus, tamquam sedere cum Patre vel Filio sit indignus, qui eadem sede efficit dignos. Cui movetis etiam quæstionem quòd non adoretur, & hoc utique simillimo errore, cùm legatis, ut jam suprà docui, à sanctis etiam homines adoratos. Et tamen ut invidiam blasphemantis evites; ita laudas Spiritum-sanctum, ut tribuas ei quod non habet ulla creatura, & detrahas ei quod adipiscitur & G humana creatura.

CAPUT XXII.

1. Dixisse me quod commemoras, fateor, & nunc dico, quòd *Salvator noster non dixerit, Vt ipsi & nos unum; sed, Vt ipsi sint unum.* (Iohan. 17. 21.) Et de his Evangelicis verbis satis à me recolo jam fuisse responsum, cùm ostenderem refellere te non potuisse quæ dixi. Quoniam poposci, ut proferres ubi legeris, unum sunt, dictum esse de aliquibus rebus, quæ non essent unius ejusdemque substantiæ: neque protulisti. Quid enim te adjuvat, quòd *dilectionis consensione* affirmas *dictum esse* de Paulo & Apollo, *Qui plantat autem & qui rigat unum sunt* (1. Cor. 3.): cùm eos non ostendas diversæ fuisse substantiæ? Ambo quippe homines erant. Si enim non diligerent invicem, naturâ unum essent, dilectione non essent: si autem unum naturâ non essent, unum dici dilectione non possent. Poscit ergo Filius ut ita sint unum, quomodo ipse & Pater unum sunt; id est, non solùm naturâ, quod jam erant; verùm etiam perfectione caritatis atque justitiæ, pro suæ capacitate naturæ, quantum in Dei regno esse potuerint: ut etiam ipsi summè unum sint in natura sua, quemadmodum Pater & Filius summè unum sunt, quamvis in excellentiore atque incomparabiliter meliore natura sua. Dixit ergo ad Patrem Filius, *Pater sancte serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, ut sint unum, sicut & nos.* (Iohan. 17. 11.) Non dixit, Ut sint unum nobiscum; aut, Ut simus unum ipsi & nos. Item paulò pòst: *Non pro his autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint.* (Ibidem 20.) Neque hîc dixit, Ut ipsi & nos unum simus; sed, *unum sint in nobis.* Quoniam homines qui naturâ unum sunt, summè atque perfectè secundùm suum modum unum esse non possunt justitiæ plenitudine, nisi in Deo perficiantur, ut unum sint in Patre & Filio; id est, in ipsis unum, non cum ipsis unum. Adhuc sequitur, & adjungit, *Vt mundus credat quia tu me misisti, & ego claritatem quam mihi dedisti, dedi illis, ut sint unum, sicut nos unum sumus: ego in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum*, (Ibidem 21. &c.) Neque hîc dixit, ut nobiscum sint unum, aut, ut ipsi & nos simus unum. Deinde cùm addidisset, *Vt cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti*; secutus adjunxit, *Pater, volo ut ubi ego sum, & ipsi sint mecum.* Ubi sum, inquit, mecum sint. [a] Non ait, unum mecum sint. Hoc ergo voluit, ut cum illo essent, non ut illi & ipse unum essent. Quid est quod dicere voluisti, *Dilectionis fecit mentionem, & non substantiæ?* Quamvis tu non eo loco ista Domini verba posueris, quo ab ipso sunt posita. Sed quid ad nos? quando quidem non ipsos & se, vel ipsos & Patrem dixit aut voluit unum esse; sed ipsos unum esse voluit, quos noverat unius esse substantiæ. *Sicut & nos*, inquit, *unum sumus*: quos identidem noverat unius esse substantiæ.

2. Tu si vis aliquid respondere, ostende secundùm Scripturam sanctam de aliquibus rebus dici, unum sunt, quarum est diversa substantia. Hoc enim Christus non dixit, quod tamen tu ausus es dicere; id est, *Apostolos unum esse cum Patre & Filio, in eo quòd in omnibus ad voluntatem Dei Patris respicientes, ad imitationem Filii subditi uni Deo Patri & ipsi inveniuntur.* (V. Serm. 140. n. 4. Tom. 5.) Hæc dicens, Deum & homines sanctos unum esse fecisti. Potest ergo quisquam sanctorum dicere, Ego & Deus unum sumus? Absit hoc à cordibus & oribus sanctis. Puto autem quòd & vos à quocumque hoc audiatis, horrescitis, nec fertis quemquam homi-

[a] Lov. & quidam MSS. omittunt, *Non ait, unum mecum sint.*

nem, quantolibet munere sanctitatis excellat, di- A centem, Ego & Deus unum sumus. Sed fortè arrogantiæ videatur, si hoc de se ipso aliquis dicat. Itáne verò quisquam vestrûm etsi non audet dicere, Ego & Deus unum sumus; saltem audet dicere, Paulus & Deus unum sunt: sicut incunctanter dicimus, Paulus & Apollo unum sunt; Deus Pater & Deus Filius unum sunt; Porrò si non audetis dicere, Quilibet homo sanctus, quilibet Propheta, quilibet Apostolus & Deus unum sunt: quis te urgebat, quis te impingebat, B quis te præcipitabat, ut diceres, *Apostoli unum sunt cum Patre & Filio? Unum sunt*, inquis, *Pater & Filius, non tamen unus:* continuóque subjungis, *Unum ad concordiam pertinet, unus ad numerum singularitatis.* Volebas autem dicere, Unum sunt, ad concordiam pertinet; unus est, ad numerum singularitatis: sed te à consideratione verborum tuorum impetus disputationis avertit. Nam & unum & unus utique ad numerum pertinet singularem. Sed quod [a] verum est, unum sunt; C propter id quod additum est, sunt, pluralem indicat numerum, quadam singularitate connexum: unus est autem, apertissimè est numerus singularis. Sed numquid Apostolus diceret, Qui autem adhæret Domino, unum sunt? Quid enim aliud diceret, si hoc diceret, nisi homo sanctus & Deus unum sunt? Sed absit, absit ab illa sapientia ista sententia: & tamen dixit, *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est:* [1. Cor. 6. 17.] ut noveris de his dici, unum sunt, quæ unius sunt ejusdemque substantiæ; sicut quibusdam hominibus dictum est, Omnes D enim vos unum estis in Christo Jesu. [Gal. 3. 28.] Et sicut ait ipse Christus, *Ego & Pater unum sumus.* [Iohan. 10. 30.] Cùm autem unus dicitur, & [b] quid unus dicitur: & de diversis substantiis dici potest, sicut dictum est, *Qui adhæret Domino, unus spiritus est*; & de rebus unius substantiæ, sicut dictum est, *Erat eis anima & cor unum.* [Act. 4. 32.] *Erat*, dixit; non dixit, Erant: quoniam dixit & quid erat; id est, anima & cor. Sic etiam de Patre & Filio, & unum sunt dicimus, quia unius substantiæ duo sunt; & unus est, E dicimus, sed addimus quid unus, id est, unus Deus, unus Dominus, unus omnipotens, & si quid hujusmodi. Satis me vobis duarum istarum locutionum arbitror inculcasse distantiam. Scrutare itaque Scripturas canonicas veteres & novas; & inveni si potes ubi dicta sunt aliqua, unum sunt, quæ sunt diversæ naturæ atque substantiæ.

[Tres testes diversæ substantiæ qua ratione dicti, Unum sunt. 1. Iohan. 5. 8.]

3. Sanè falli te nolo in epistola Johannis apostoli, ubi ait, Tres sunt testes, spiritus, & aqua, F & sanguis, & tres unum sunt. Ne fortè dicas spiritum & aquam & sanguinem diversas esse substantias, & tamen dictum esse, tres unum sunt: propter hoc admonui ne fallaris. Hæc enim sacramenta sunt, in quibus non quid sint, sed quid ostendant semper adtenditur: quoniam signa sunt rerum, aliud exsistentia, & aliud significantia. Si ergo illa quæ his significantur, intelligantur, ipsa inveniuntur unius esse substantiæ; tamquam si dicamus, Petra & aqua unum sunt, volentes G per petram significare Christum, per aquam Spiritum-sanctum: quis dubitat petram & aquam diversas esse naturas? Sed quia Christus & Spiritus-sanctus unius sunt ejusdemque naturæ; ideo A cùm dicitur, Petra & aqua unum sunt; ex ea parte rectè accipi potest, qua istæ duæ res quarum est diversa natura, aliarum quoque signa sunt rerum quarum est una natura. Tria itaque novimus de corpore Domini exisse, cùm penderet in ligno: primò spiritum, unde scriptum est, Et inclinato capite tradidit spiritum: [Iohan. 19. 30.] deinde quando latus ejus lanceâ perforatum est, sanguinem & aquam. Quæ tria si per se ipsa intueamur, diversas habent singula quæque substantias: ac per B hoc non sunt unum. Si verò ea, quæ his significata sunt, velimus inquirere, non absurdè occurrit ipsa Trinitas, qui unus, solus, verus, summus est Deus, Pater & Filius & Spiritus-sanctus, de quibus verissimè dici potuit, Tres sunt testes, & tres unum sunt: ut nomine spiritûs significatum accipiamus Deum Patrem: de ipso quippe adorando loquebatur Dominus, ubi ait, Spiritus est Deus. [Iohan. 4. 24.] Nomine autem sanguinis Filium: quia Verbum caro factum est. [Iohan. 1. 14.] Et nomine aquæ C Spiritum-sanctum: cùm enim de aqua loqueretur Jesus, quam daturus erat sitientibus, ait Evangelista, Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. [Iohan. 7. 39.] Testes verò esse Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quis Evangelio credit, & dubitat, dicente Filio, Ego sum qui testimonium perhibeo de me, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater. [Iohan. 8. 18.] Ubi etsi non est commemoratus Spiritus-sanctus, non tamen intelligitur separatus. Sed nec de ipso alibi tacuit, eumque testem satis apertéque mon- D stravit. Nam cùm illum promitteret, ait, Ipse testimonium perhibebit de me. [Iohan. 15. 27.] Hi sunt tres testes: & tres unum sunt, quia unius substantiæ sunt. Quòd autem signa quibus significati sunt, de corpore Domini exierunt, figuraverunt Ecclesiam prædicantem Trinitatis unam eamdemque naturam: quoniam hi tres qui trino modo significati sunt, unum sunt; Ecclesia verò eos prædicans, corpus est Christi. Sic ergo tres res quibus significati sunt, ex corpore Domini exie- E runt: sicut ex corpore Domini sonuit, ut baptizarentur gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti. [Matth. 28. 19.] In nomine, non in nominibus: hi enim tres unum sunt, & hi tres unus est Deus. Si quo autem alio modo tanti sacramenti ista profunditas, quæ in epistola Johannis legitur, exponi & intelligi potest secundùm catholicam fidem, quæ nec confundit nec separat Trinitatem, nec abnuit tres personas, nec diversas credit esse substantias, nulla ratione respuendum est. Quod F enim ad exercendas mentes fidelium in Scripturis sanctis obscurè ponitur, gratulandum est, si multis modis, non tamen insipienter exponitur.

CAPUT XXIII.

1. QUID est autem quod poscis ut adstruam, *Si Pater & Filius & Spiritus-sanctus unus est Deus?* Cùm hoc adstruat voce clarissima Scriptura divina, dicens, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. [Deut. 6. 4.] Quod & vos utique audiretis, si Israël esse velletis, non carnaliter ut Judæi, sed spiritaliter ut Christiani. Qui enim non vult fi- G deliter audire quod dictum est, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: superest ut eum qui hoc dixit, credat esse mendacem. Si autem mendax ille non est, vox ista vera est: si vox ista vera est, quæstio ista finita est. Procul

[a] Apud Lov. & quosdam MSS. *verbum.*

[b] Sic MSS. Editi autem, *& quid unus naturâ, & quid unus adjicitur.*

dubio quippe vos veritas cogit Patrem & Filium A & Spiritum-sanctum confiteri unum Dominum Deum. Sed Spiritum-sanctum, cujus templum non manufactum, sed corpus est nostrum, cujus templum non ligna & lapides, sed membra sunt Christi, negatis Deum: de ipso Christo quid dicturi estis, quem Deum & Dominum confitemini? Respondete itaque nobis, utrùm Pater & Filius unus sit Dominus Deus? Si enim non est unus, duo sunt: si duo sunt, mentitur qui dicit,
Deut. 6. 4. Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus B
Deut. 32. 39. est: mentitur qui dicit, Videte quoniam ego sum Deus, & non est alius præter me. Sed quia illum mentientem dicere non audetis, quare vos corrigere dubitatis, & venire vel redire ad catholicam fidem, quæ Patrem & Filium & Spiritum-sanctum non tres dominos deos, sed unum Dominum Deum credit, & audit clamantem populo suo, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: &, Videte quoniam ego sum Dominus, & non est alius præter me? Si te dicam C surdum & cæcum, qui nec audis ista, nec vides, contumeliosum sine dubio me putabis. Ecce non dico: expone nobis quomodo accipias, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: utrùm ibi sit intelligendus & Christus, an non sit. Si enim dixeris, ibi est: confiteberis mecum Patrem & Filium unum esse Dominum Deum. Si autem responderis, Christum non esse ibi intelligendum, duos contra vocem divinam introducturus es dominos deos, quoniam non negas D etiam Christum esse Dominum Deum. Similiter abs te quæro quomodo accipias, Videte quoniam ego sum Dominus, & non est alius præter me. Ibi est & Christus, an non est? Si ibi est, profectò Pater & Filius unus est Dominus: si autem ibi non est, & tamen Dominus est; mentitur qui dicit, Non est alius præter me. Est enim alius Dominus Filius, si non unus est Dominus Pater & Filius. Quantumlibet enim excellentiùs laudes Patrem, & infra eum deprimas Filium, E id agis, ut æquales non sint, non ut duo non sint. Clama, quantum vis, Pater est major, Filius minor: respondetur tibi, Duo sunt tamen major & minor. Nec dictum est, Dominus Deus tuus major, Dominus unus est: sed dictum est, Dominus Deus tuus, Dominus unus est. Neque dictum est, Non est alius æqualis mihi: sed dictum est, Non est alius Dominus præter me. Aut ergo confitere Patrem & Filium unum esse Dominum Deum, aut apertè nega Dominum Deum esse F Christum, sicut apertè negas Dominum Deum esse Spiritum-sanctum. Quod si feceris, istis quidem te divinis vocibus non urgebo; sed alia testimonia divina proferam, quibus te & in isto errore detestabiliorem convincam. Nunc autem & si negas Dominum Deum esse Spiritum-sanctum, tamen ut istis Dei vocibus conteraris, satis est quòd Christum Dominum Deum confiteris: qui si non est cum Patre unus Dominus Deus, duo domini dii nostri erunt, & falsæ illæ Dei G voces erunt, Dominus Deus tuus Dominus unus est: &, Non est alius præter me. Sed quanto meliùs erunt vestra verba emendata, quàm Dei verba mendacia?

2. Quæris à me utrùm, *Judaico modo te horter profiteri unum Deum; an de subjectione Filii potiùs secundùm quod fides habet Christiana, ostendatur unus esse Deus, cujus Filius noster est Deus?* Ita hoc dicis, quasi Judæorum sit vox, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: Deut. 6. aut, Ego sum Dominus, & non est alius præter me. Deut. 32. 39. Ipse Deus hoc dixit: agnosce, & tace; vel potiùs edissere quomodo verum dixerit, quem nullus nostrûm audet affirmare mentitum. Edissere, inquam, quomodo verum sit, Dominus Deus tuus Dominus unus est: si domini dii nostri, ut dicitis, duo sunt, unus major, alius minor: edissere quomodo verum sit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me. Quis enim hoc dixerit quæro, utrùm Pater, an Filius? Si Pater dixit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me: non verum dixit, quia est alius Dominus Filius. Si Filius hoc dixit: nec ipse verum dixit, quia est alius Dominus Pater. Si autem hoc dixit Trinitas; profectò & verum dixit, & vos falsum dicere ostendit. Trinitas quippe secundùm rectam fidem, id est, Pater & Filius & Spiritus-sanctus, in cujus nomine baptizamur, & unus Dominus Deus noster est, & præter ipsum alius non est. Ipse est enim Deus de quo dicit Apostolus, Nullus est Deus nisi unus. 1. Cor. Nam si hoc de Patre acceperis dictum, non tibi erit Deus Christus, quia non potest solvi Scriptura, dicens, Nullus Deus nisi unus: ut hîc vobis taceam de Spiritu-sancto, quem superiùs Dominum Deum ostendimus, vobis negantibus. Quapropter si Macedoniani hæretici essetis, Macedoniani. qui de solo Spiritu-sancto catholicæ fidei consentire detrectant, Patrem verò & Filium duos quidem esse, id est, illum Patrem, illum Filium, & æquales esse, atque unius ejusdemque substantiæ, nec tamen duos dominos deos, sed ambos simul unum Dominum Deum esse consentiunt: si ergo & vos saltem hactenus erraretis, non utique his divinis vocibus urgeremini. Patrem quippe & Filium assereretis unum Dominum Deum dixisse, Non est alius præter me. Utinam non restaret agere vobiscum, nisi ut adjungeretis Spiritum-sanctum, & non dualitatem, sed Trinitatem diceretis unum Dominum Deum. Nunc verò cùm sic asseritis Patrem Dominum Deum, & Filium Dominum Deum, ut simul ambos non dicatis unum Dominum Deum, sed duos, majorem unum, minorem alterum, prorsus confodimini gladio veritatis dicentis, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est: qui clamat, Ego sum Dominus, & non est alius præter me. Neque enim Deus Pater sic vellet Israëlitas à cultu deorum revocare multorum atque falsorum, ut eis de uno Deo ac Domino mentiretur, & diceret non esse præter se alium Dominum, cùm sciret Deum & Dominum esse suum Filium. Absit ut veritas & veritatis Pater mendacio deciperet populum suum: hæreticorum sit hæc, non catholicorum tam horrenda & detestanda blasphemia. Prorsus Deus verum dicit, cùm dicit, Audi Israël, Dominus Deus tuus unus Dominus est: quia Pater & Filius & Spiritus-sanctus, non tres dii, sed unus Deus; nec tres domini, sed unus Dominus est. Prorsus verum dicit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me: quia non hoc Pater tantùm, sed ipsa Trinitas dicit: hic est Dominus unus, & non alius præter ipsum. Nam si Pater diceret, Ego sum Dominus, & non est alius præter me: negaret utique Dominum esse unigenitum Filium. Et

quis nostrûm auderet eum Dominum confiteri, A contradicente Patre atque dicente, Ego sum Dominus, & non est alius præter me? Ac per hoc secundùm rectam fidem, non Patris, sed Trinitatis hæc vox est: & Patris ergo, & Filii, & Spiritus-sancti. Obticescant igitur linguæ ignorantium veritatem: hæc Trinitas Deus unus est. De hoc uno Deo dicitur, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. Hic Deus unus dicit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me. Subjectus est quidem Patri Filius secundùm B formam hominis: non tamen sunt duo dii & duo domini secundùm formam Dei; sed ambo cum Spiritu suo unus est Dominus.

3. Testimonia quæ de Paulo apostolo protulisti, contra te loquuntur, & nescis. Dicit enim ille, *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo.* Quomodo est autem Dominus Jesus Christus, si Pater dicit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me? Non ergo solius Patris, ut dixi, sed Trinitatis hæc vox est. C Adhibes alterum testimonium, & ipsum contra te ipsum, ubi ait Apostolus, *Unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso; & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos in ipso*, sicut tu locutus es: Apostolus autem, *& nos per ipsum* ait, non ait *in ipso.* Sed hoc quid ad caussam? Solent ista contingere ex memoria proferentibus testimonia, non ex codice illa legentibus: quod ad rem pertinet potiùs intuere. Ecce, dixit Apostolus, *Unus Deus Pater, ex quo* D *omnia, & nos in ipso; & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.* Omnino duas personas, unam Patris, alteram Filii, sine ulla confusione & sine ullo errore distinxit. Neque enim duo sunt dii patres, sed unus Deus Pater: nec duo sunt domini Jesu Christi, sed unus Dominus Jesus Christus. In illa quippe Trinitate quæ Deus est, unus est Pater, non duo vel tres; & unus Filius, non duo vel tres; & unus amborum Spiritus, non duo vel tres: & ipse unus E Pater utique Deus est, & ipse unus Filius etiam vobis fatentibus Deus est, & ipse amborum Spiritus etiam vobis negantibus Deus est. Sic & Dominum si quæras, singulum quemque respondeo; sed simul omnes non tres dominos deos, sed unum Dominum Deum dico. Hæc est fides nostra, quoniam hæc fides est recta, quæ fides etiam catholica nuncupatur. Tu autem qui huic fidei contradicis, quæso te, expone nobis, etiam Jesus Christus quomodo sit Dominus, qui non Tri- F nitatis, sed solius Patris esse asseris vocem, Ego sum Dominus, & non est alius præter me? Nempe turbaris: nempe quid respondeas non invenis, nisi quia tacere quando convinceris non vis. Si enim non Deus Trinitas, sed Pater tantùm dixit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me: procul dubio negavit esse Dominum Filium; quoniam si Dominus est & Filius, falsò dictum est, Non est alius Dominus præter me. Non enim agitur de Domino, quales sunt homines domini G hominum servorum, quos Apostolus secundùm carnem dominos esse dicit: sed de Domino agitur, cui servitus illa debetur, quæ Græcè λατρεία dicitur, secundùm quam dictum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. Qui Dominus Deus si non Trinitas, sed solus est Pater: prohibemur utique Domino Christo tali servitute servire, in eo quod audimus, Illi soli servies; si ita dictum est, ac si diceretur, Deo Patri soli servies. Qui profectò si solus, & non ipsa Trinitas dixit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me: negavit esse Filium Dominum talem, quali Domino servitus illa debetur, qua non nisi Deo cum vera religione servitur. Non enim dixit, Ego sum Dominus major aut melior, & non est tantus aut talis præter me: sed volens sibi soli eâ quæ Domino Deo debetur servitute serviri, Ego sum, inquit Dominus, & non est alius præter me. Porrò si vox ista, sicut catholica fides dicit, unius Dei est, quod est ipsa Trinitas: sine ullâ dubitatione huic soli serviendum est eâ servitute, quæ non nisi Domino Deo debetur, quia ipse est Dominus, & non est alius præter ipsum.

Rom. 1. 7. 1. Cor. 1. 3. 2. Cor. 1. 2. Gal. 1. 3. Ephes. 1. 2. Col. 1. 3. Deut. 32. 39. 1. Cor. 8. 6.

4. Deinde quæro quomodo accipias quod dictum est, *Unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso; & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.* Numquid non & ex Filio sunt omnia? Quando quidem ipse dicit, Quæcumque Pater facit, hæc & Filius similiter facit. Si autem ita distinguis, ut non sint per Patrem omnia, sed ex Patre; nec omnia sint ex Filio, sed per Filium: quis eorum tibi videtur esse ille de quo idem Apostolus dicit, O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum, amen. Utrùm Pater est intelligendus, an Filius? Deum namque priùs nominavit, dicens, O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Postea verò eum Dominum appellavit, ubi ait, Quis enim cognovit sensum Domini? Sed hoc non habet controversiam: utrumque enim nomen etiam vos & Patri assignatis & Filio. Neque enim sic dicitis Deum Patrem, ut negetis esse Deum Filium; aut sic dicitis Deum Filium, ut negetis esse Deum Patrem. Quamvis in hoc Apostolico testimonio quod adhibuisti, Deus dicatur Pater, Dominus Filius, id est, *Unus Deus Pater, ex quo omnia, & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia.* Sed illud adtende ubi dictum est, O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Nam sive Pater sit iste, sive Filius, ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia. Quomodo ergo ex Patre omnia, non ex Filio; & per Filium omnia, non per Patrem: quando quidem quemlibet eorum Apostolus voluerit hoc loco intelligi, Ex ipso, inquit, & per ipsum & in ipso sunt omnia? Si ergo sive de Patre sive de Filio, verissimè tamen dicitur, quòd ex ipso & per ipsum, & in ipso sunt omnia, sine dubio Patris & Filii demonstratur æqualitas. Si autem quoniam non nominavit Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, sed Deum & Dominum, quod & ipsa Trinitas dici potest, singula horum trium referri ad singulos voluit: ex ipso dicens, propter Patrem; & per ipsum, propter Filium; in ipso, propter Spiritum-sanctum: cur hanc Trinitatem unum Dominum Deum non vultis agnoscere? Quando quidem non ait, ex ipsis & per ipsos & in ipsis; sed ait, ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia: nec ait, ipsis gloria; sed ipsi gloria in sæcula sæculorum, amen.

Ephes. 6. 5. Deut. 6. 13. Matth. 4.

1. Cor. 8. 6. Johan. 5. 19. Rom. 11. 33. Ibidem. Rom. 11. 36.

5. Falleris sanè, qui putas de Patre solo esse dictum, *Nemo bonus nisi unus Deus.* Si enim dixisset, Nemo bonus nisi unus Pater: nec sic exclusum Filium & Spiritum-sanctum ab ista unitate bonitatis voluisset intelligi: quia & illud quod simili locutione dictum est, quam suprà commemoravi, Ea quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei; non excludit ab hac scientia Filium Dei. Quanto ergo nobis latitudo intelligentiæ magis patet, quia non dixit, Nemo bonus nisi unus Pater; sed, *Nemo bonus nisi unus Deus;* quod est ipsa Trinitas. Quærebat quippe ille cui hoc respondit Jesus, non bonum qualecumque, sed bonum quo fieret beatus: immo ipsam beatitudinem veram, id est, vitam desiderabat æternam: & interpellaverat tamquam hominem Christum, nesciens eum esse etiam Deum. Dixerat enim, *Magister bone, quid faciam ut vitam æternam consequar?* Tunc ait ille: *Quid me dicis bonum? Nemo bonus nisi unus Deus.* Vel, sicut legitur apud alium Evangelistam, quod tantumdem valet, *Nemo bonus nisi solus Deus.* Tamquam diceret, Rectè me appellabis bonum, si me noveris Deum. Nam quando me nihil aliud quàm hominem putas, quid me dicis bonum? Non te facit bonum nec beatum, nisi bonum immutabile quod solus est Deus. Nam bonus angelus, bonus homo, bona cetera creatura: hæc non ita bona sunt ut ea quisquis adeptus fuerit, sit beatus, nec ulla est beata vita, si non sit æterna. Quomodo autem non est tale bonum Dei Filius verus, cùm sit verus Deus & vita æterna, ad quam cupiebat ille qui interrogaverat pervenire?

Marci 10. 18. Lucæ 18. 19. 1. Cor. 2. 11. Marci 10. 18. Lucæ 18. 19.

6. Proinde cùm ego asseram, *Nemo bonus nisi unus & solus Deus*, de ipsa Trinitate dictum esse, qui Deus unus & solus est; tu autem asseras de solo Deo Patre dictum esse, quia ipse de nullo alio Deus, de nullo alio bonus est; Filius autem de Patre Deus, de Patre magnus & bonus est: diligenter adtende quis nostrûm bene sentiat de Deo Patre & de Deo Filio; utrùm ego qui dico, Deus quidem Pater, non de alio Deo Deus est, Deus autem Filius de Patre Deo Deus est, sed tantus iste de illo, quantus ille de nullo; & bonus Pater non de alio bono bonus est, Filius verò de Patre bono bonus est, sed tam bonus hic de illo, quàm bonus ille de nullo: an tu qui propterea dicis solùm esse Patrem Deum bonum, quia nec Deus est de alio Deo, nec bonus de alio bono; Filium verò ideo Patri non esse coæquandum, quia de illo Deus est, de illo bonus est. In qua sententia utrumque blasphemas, & Patrem scilicet, quia non tantum genuit quantus est ipse, nec talem qualis est ipse; & Filium, quia talis tantusque nasci non meruit, qualis quantusque est ille qui genuit. Denique ista ipsa duo de quibus agimus, hoc est, deitas & bonitas, quoniam dictum est, *Nemo bonus nisi unus Deus*, in hac tua opinione deficiunt. Tantum enim quantus est ipse, & talem qualis est ipse, si non potuit gignere, quomodo Deus est? Si noluit, quomodo bonus est?

7. *Pater*, inquis, *fons bonitatis est, qui quod est bonus à nemine accepit.* Numquid ideo minùs bonus est Filius, quoniam quod bonus est, ab eo Patre accepit, qui nascenti Filio tantam bonitatem quantacumque illi est, quia Deus est, dare A potuit; & dedit, quia bonus invidere non potuit? Nam si minus bonitatis, quàm quod ipse habet unico dedit, minus bonus est & ipse quàm debuit: quod sentire dementiæ est. Ergo quantum ipse habet bonitatis, tantum Filio dedit. Et quia naturâ est, non gratiâ Filius, nascenti, non indigenti dedit; & plenus plenum, fons bonitatis fontem genuit bonitatis. Ac per hoc nec auxit in se hic quod accepit, nec minuit in se ille B [a] qui dedit: quia non habet immutabilitas unde deficiat, non habet plenitudo quò crescat. Quid est autem ipsa bonitas, nisi vita vivificans? Proinde quia fons fontem genuit, sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat. Hoc ipse Filius dixit, non ego. Unde meritò Deo Patri dicitur, Quoniam apud te est fons vitæ. Quis est autem iste fons vitæ apud Patrem, nisi de quo dicitur, In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat C Verbum, hoc erat in principio apud Deum? De quo etiam paulò pòst dictum est, Et vita erat lux hominum. Hæc vita fons vitæ est, & lux ista lux lucis est. Unde cùm dictum esset, Apud te est fons vitæ: continuò subjunctum est, In lumine tuo videbimus lumen, hoc est, in Filio tuo Spiritum-sanctum; quem tu quoque esse illuminatorem in Collationis nostræ prima parte professus es. Fons ergo de fonte, Filius de Patre, & simul ambo fons unus: lux de luce, Filius de Pa- D tre, & simul ambo lux una: sicut Deus de Deo, & simul ambo utique Deus unus: & hoc totum non sine Spiritu amborum. Ex hoc fonte bonitatis, ex hoc fonte vitæ, ex hoc immutabili lumine, ex hac indeficiente plenitudine, id est, Patre, & Filio, & Spiritu-sancto, uno Domino Deo solo, secundùm mensuram fidei suæ quicumque veraciter credunt, sumentes boni fiunt, vivificantur, illuminantur, implentur. Quibus tu unigenitum Filium, pace tua dixerim, nescio qua in- E credibili temeritate junxisti. Tua quippe ista sunt verba: *Sive*, inquis, *Filius, sive qui per Filium sunt facti, de illo uno fonte bonitatis unusquisque secundùm mensuram fidei suæ assumserunt ut essent boni.* Ubi est ergo quod fueras ante confessus, illum naturâ Filium esse, [b] non gratiâ? Ecce contra sententiam tuam venis: ecce jam prodis nefarium secretum hæresis vestræ, quia unigenitum verum Dei Filium, verum Deum, non naturâ Filium, sed gratiâ profitemini. Si enim & F ipse, sicut verba tua clamant, secundùm mensuram fidei suæ, ut bonus esset, assumsit; gratiâ est ergo Filius, non naturâ: & fuit aliquando non bonus, & credendo factus est bonus; quia ut esset bonus, quemadmodum dicis, secundùm mensuram fidei suæ de illo qui Pater est, fonte bonitatis assumsit. Legimus quidem quòd Jesus proficiebat ætate & sapientiâ, & gratia Dei erat in illo: sed secundùm formam hominis quam pro nobis accepit ex nobis, non secundùm formam G Dei, in qua non alienum arbitratus est esse æqualis Deo. Verumtamen etiam in ipsa forma hominis legimus eum ætate & sapientiâ profecisse, non tamen ut ex non bono bonus fieret credendo meruisse. Neque nunc inter nos quæstio vertitur de natura filii hominis, in qua Dei Filius minor est Patre: sed de natura Filii Dei, in qua, ut nos dicimus, vos negatis, æqualis est Patri: quia Fi-

Johan. 5. 21. Psal. 35. 10. Johan. 1. 1. Johan. 1. 4. Luc. 2. 52. Philip. 2. 6.

[a] Sic MSS. Editi verò, *quod dedit.*

[b] Plures MSS. *nos gratiâ.*

lius verus, Filius unicus, Filius de vero Deo verus Deus, in nullo degeneravit à Patre. Proinde incomparabilem Patrem Filio, nec in Scripturis sanctis alicubi legere potuisti. Nec sana fide ipse dixisti immensum etiam Patrem; quoniam propterea dicis, ut Filium non pariter immensum, sed mensurâ existimes terminatum. Tecum habeto mensuram tuam, qua tuum falsum dominum metiaris, & de vero Domino mentiaris.

Caput XXIV.

Bene confiteris quòd & Pater diligat Filium, & Filius diligat Patrem: sed si & hoc confitearis, quia non est major dilectio in Patre quàm in Filio. Quia enim naturâ divinitatis æquales sunt, æqualiter se invicem diligunt. Facit autem Filius sicut homo mandatum Patris. Nam sicut Deus, ipse Filius est mandatum Patris, quia ipse est Verbum Patris. Unde alio loco de mandato Patris, hoc est, de se ipso dicit, Scio quia mandatum ejus vita æterna est. (Iohan. 12. 50.) Quòd autem ipse Dei Filius sit vita æterna, Scriptura divina testatur. Ubi autem ait, *Qui me vidit, vidit & Patrem*: (Iohan. 14. 9.) quis nesciat ideo dictum, quoniam quisquis per intelligentiam videt Filium, Patri utique videt æqualem? Quod vos ideo non vultis, quia per oculos cordis, quantum in hac vita videri potest, Filium non videtis.

Caput XXV.

Putas non rectè à me dictum esse, quòd propter formam servi quam suscepit Filius, major sit Pater. (Philipp. 2. 7.) Tu enim secundùm hæresim vestram, in ipsa Dei forma Patrem Filio vis esse majorem: cui paternam sic invides formam, ut ideo perfectum velis natum esse Filium æterna perfectione, ne ad paternam formam saltem crescendo valeat pervenire. Sed inaniter invidet homo paternam formam Dei Filio, cui Pater eam non invidit, quia æqualem sibi unicum genuit. Sed dicis non esse Patris magnam gloriam, si eâ formâ servi major est, qua formâ sunt majores & angeli. Vide si aliud conaris, nisi ad unius Patris gloriam, per unici Filii contumeliam pervenire, ut scilicet non augeatur Pater in gloria, nisi minuatur Filius in natura. Cohibe te: nescis & Patri & Filio te ingerere contumeliam, si nec ille potuit aut noluit gignere æqualem sibi, nec iste nasci æqualis Patri. Non se vult Deus ita laudari Patrem, ut Filium dicatur de se ipso generasse degenerem. Non vult bonus Filii dilector ita prædicari formam suam, ut eam non potuerit unicus ejus vel nascendo sumere, vel crescendo comprehendere. Quòd autem tibi videtur nihil magnum de Deo Patre dici, si formâ servi major est, qua majores videntur & angeli: non rectè cogitas quem locum in rebus habeat humana natura, quæ condita est ad imaginem Dei. Majores angeli dici possunt homine, quia majores sunt hominis corpore: majores sunt & animo, sed in forma quam peccati originalis merito corruptibile aggravat corpus. Naturâ verò humanâ, qualem naturam Christus humanæ mentis assumsit, quæ nullo peccato potuit depravari, solus major est Deus. Denique propter quid dictum sit, Minorasti eum modico minùs quàm angelos: (Psal. 8. 6.) aperuit Scriptura, ubi legitur, "Eum autem modico minùs quàm angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. (Hebr. 2. 9.) Non ergo propter naturam hominis, sed propter passionem mortis. Naturâ verò hominis, quæ mente rationali & intellectuali creaturas ceteras antecedit, Deus solus est major: cui utique injuria facta non est, ubi scriptum est, Major est Deus corde nostro. (1. Iohan. 3. 20.) Filius ergo Dei susceptum hominem levaturus ad Patrem quando dicebat, Si diligeretis me, gauderetis utique, quia vado ad Patrem, quia Pater major me est: (Iohan. 14. 28.) non carni suæ solùm, sed etiam menti, quam gerebat, humanæ Deum Patrem utique præferebat: quæ tota sine dubio forma agnoscitur servi, quoniam tota servit creatura Creatori.

Caput XXVI.

1. Postrema tibi disputatio fuit, quomodo sit Deus patribus visus, quando corpus humanum in quo videretur nondum acceperat Christus, cùm invisibilis sit per se ipsa divina natura. Quod cùm etiam tu ita confessus fueris, ut inter cetera non solum Patrem, sed nec ipsum Filium in substantia divinitatis suæ diceres esse visibilem, non solùm hominibus, sed nec ipsis cælestibus potestatibus: postea mutatâ sententiâ dicis eum, & ante incarnationem suam conspectibus apparuisse mortalium, asserens illud quod ait Apostolus, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest*, (1. Tim. 6. 16.) de solo Deo Patre dictum esse: Filium verò ex initio generis humani videri solitum esse ab hominibus. Quod cùm probare voluisses, multa de Scripturis sanctis testimonia protulisti, quæ te nihil adjuvare potuerunt. Non enim legis alicubi scripsisse Moysen, sicut dicis, quòd ab illo primo homine Adam usque ad ipsam incarnationem semper Filius visus est. Hoc enim eum describere pronuntias in Geneseos libro, quod ita falsum est, ut etiam ridiculum sit. Numquid enim liber Geneseos, ab Adam usque ad incarnationem Christi, ea quæ gesta sunt continet? Aut ipse Moyses usque ad tempora incarnationis Christi, vel in carne vixit, vel ea quæ facta sunt scripsit? Hæc dicis, & putas te aliquid dicere, vel putaris ab eis, qui nec ista possunt, quæ tam manifestè falsa sunt, cernere.

2. Deinde quod commemoras Patrem ad Filium dicentem, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*: (Gen. 1. 26.) quid hoc ad rem pertinet, rogo te, quid ad rem pertinet? Tantumne tibi vacabat loqui, ut non adtendens quid probare susceperis, memoriter nobis & inaniter scripturam Geneseos ventilares? Numquid hinc probatur ante carnem susceptam visus ab hominibus Christus, quia dixit Pater ad Filium, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*? Deinde adjungis, ac dicis, *Et fecit Deus hominem*: atque addis, *Quis Deus, nisi Filius*? Et ut mihi de opere quasi præscribas meo, *Hoc utique*, inquis, *& tu in tuis Tractatibus exposuisti*. Ubi nolo quærere quàm verum loquaris, quando video nihil ad caussam pertinere quod loqueris. Agitur quippe inter nos, utrùm per suæ divinitatis substantiam Christus visibus apparuisset humanis. Et tu dicis, *Fecit Deus hominem*: & addis, *Quis Deus, nisi Filius*? quasi propterea necesse fuerit ut homo Deum opificem suum videret oculis carneis. Hoc si ita esset, omnes homines viderent Deum. Quis enim alius eos facit in uteris matrum? Adhuc adjicis talia, & dicis, *Iste ergo Filius qui est propheta sui genitoris, dicebat, Non est bonum solum esse hominem, faciamus ei adjutorium secundùm se*. (Gen. 2. 18.) Si quæram, quis tibi indicaverit quia Filius hoc dicebat, in

quibus angustiis te videbis? Scriptura enim quæ dixit, *Gen. 1. 1.* In principio fecit Deus cælum & terram: non exprimens utrùm Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus, an ipsa Trinitas fecerit, qui unus est Deus; per cetera etiam ita commemorat *Gen. 1. 7.* Deum, ut dicat, Et fecit Deus, Et dixit Deus, *Ibidem 1. 3.* per quæque opera ejus, quorum illum asserit *Ibid. 1. 26.* conditorem. Simili ergo locutione ait, *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem.* Nec aliter locuta est, ubi ait. *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium secundùm se.* Unde igitur tibi persuasum est, cetera superiora Patrem dixisse, hoc autem Filium? Unde quæso distin- *Gen. 1. 3.* guis, unde discernis Patrem dixisse, *Fiat lux*, & cetera? Patrem denique dixisse, *Faciamus hominem?* Et Filium dixisse, *Faciamus ei adjutorium?* Cùm tibi Scriptura ubique non dicat nisi, Dixit Deus. Quæ est ista temeritas, quæ præsumtio? Deinde cùm ideo Patrem majorem soleatis asserere, quia dixit, Fiat hoc, aut illud, tamquam jubens Filio; Filium verò ideo minorem, quia jussa perfecit: quid dicturi estis, ubi scriptum est, *Faciamus hominem?* Non enim ait sicut in superioribus, Fiat homo, tamquam id jusserit Filio: sed, *Faciamus*, inquit, *hominem*. Quod non quæro quem dixisse arbitreris: jam enim verba tua tenemus, quòd Pater hoc dixerit Filio. Cur ergo non ait, Fiat, vel fac; sed ait, *Faciamus*. An cetera Deus imperavit, & Filius fecit; hominem verò ambo fecerunt, sed Patre & jubente [a] & cooperante, Filio autem non jubente, sed tantùm jussa faciente? Sed si propterea Patrem jubentem intelligis, quia scriptum est, *Dixit Deus, Faciamus hominem:* ergo jussit & Filius; quia tu ipse non Patrem accipis dixisse, sed Filium, *Faciamus ei adjutorium.* Et sicut illud ubi dictum est, *Et fecit Deus hominem;* obedisse jubenti Patri Filium vis videri, quia Pater dixerat, *Faciamus* *Gen. 2. 21.* *hominem:* ita etiam ubi legimus, Et immisit Dominus soporem in Adam, & sumsit unam de costis ejus, & cetera, quibus ostenditur factum homini esse adjutorium, obedisse Patrem jubenti Filio, te auctore, intelligamus; quia non Patrem, sed Filium dixisse asseris, *Faciamus ei adjutorium.*

3. Sed hæc ita loquor, quasi ad caussam quæ à nobis agitur, quidquam pertineat, quodlibet hinc volueris credere aut suspicari. Prorsus, sicut dicis, Pater jusserit, ubi dictum est, *Faciamus hominem;* & Filius obedierit, ubi dictum est, *Et fecit Deus hominem:* prorsus sicut te delectat, Filius dixerit, *Non est bonum solum esse hominem, faciamus ei adjutorium;* sed talia dicens ipse non jusserit, quia hoc vultis: quomodo ostendis Filium qui hominem fecerit, ab homine visum? quomodo ostendis Filium qui dixit, *Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adjutorium*, ab homine visum, vel ab ipsa muliere, si eam factam non vis à Patre, ne Filio Pater obedisse videatur; sed ipse eam Filius, tamquam sibi jubens sibique obediens, & faciendam dixit & fecit? Demonstra Filium visum esse à viro, visum esse à muliere. Demonstraturum te quippe promiseras, & ante quàm incarnaretur visum fuisse humanis adspectibus Filium. Ostende promissa: quid pergis in vacua? Quid deludis exspectationem nostram, nec exhibes pollicitationem tuam?

A Multiplicas verba non necessaria, ut necessaria occupes tempora. Si propterea visus est à viro Filius quia fecit eum, & propterea visus ab ejus muliere quia fecit eam; defini, si audes, non posse Deum Filium, & operari videntia & à suis operibus, quamvis alia videntibus, non videri. Si autem hoc potest Deus Filius, ipse quippe usque *Johan. 5.* nunc operatur cuncta videntia, & tamen eorum à se ipso creatis oculis non videtur; quid est quod dixisti? cur ista de libro Geneseos in tuo sermo- **B** ne posuisti? cur nobis necessaria temporum spatia superfluâ loquacitate finisti?

4. *Sed iste*, inquis, *Filius visus est Adæ, secundùm quod legimus Adam dicentem, Vocem tuam* *Gen. 3.* *audivi deambulantis in paradiso, & abscondi me, quia nudus sum.* Hoc ergo priùs diceres homo bone, inde inciperes promissa monstrare. Quamvis & hîc Adam, *Vocem tuam*, inquit, *audivi:* non ait, Faciem vel speciem tuam vidi. Et quod ait, *Abscondi me, quia nudus sum:* videri se à **C** Deo timuit, non à se Deum visum esse monstravit. Nam si vox quando auditur, sequitur visio: visus est & Deus Pater quotiens voce adtestatus est Filio. Novimus quippe in Evangelio verba Patris sonantis, atque dicentis, Tu es Filius meus *Matth. 3.* dilectus, &c. ubi auditus ab hominibus, non tamen visus est. Ac per hoc & in illis verbis quæ adjungis, ubi dicit, *Quis nuntiavit tibi, quia nudus es?* & sequentia: potuit audiri, & non videri Deus. Nondum itaque aliquid ex eo quod pro- **D** miseras dixisse te vide: & dic tandem aliquid quod discutere debeamus, aut quod pro tua caussa esse fateamur.

5. *Hic Deus*, inquis, *& Abrahæ visus est.* Visum esse Deum Abrahæ negare non possumus. Scriptura quippe fidelissima apertissimè hoc loquitur, dicens, Visus est autem illi Deus ad quer- *Gen. 18. 1.* cum Mambræ. Sed neque hîc expressum est, utrùm Pater an Filius. Cùm autem narraret Scri- **E** ptura, quomodo ei visus sit Deus, tres viros illi apparuisse declarat, in quibus magis ipsa Trinitas, qui unus est Deus, rectè intelligi potest. Denique tres videt, & non Dominos, sed Dominum appellat, quoniam Trinitas tres quidem personæ sunt, sed unus Dominus Deus. Sic autem narratur quod vidit Abraham: Respiciens, *Ibid. 2. &c.* inquit, oculis suis vidit, & ecce tres viri stabant " super eum, & videns procurrit in obviàm illis ab " ostio tabernaculi sui, & adoravit super terram, " & dixit, Domine, si inveni gratiam ante te, ne " **F** prætereas servum tuum. Hîc videmus tres viros " apparuisse, & unum Dominum dici, unumque Dominum rogari ne prætereat servum suum, quoniam congruit Deo visitare famulos suos. Deinde tres personas pluraliter alloquitur, dicens, Sumatur nunc aqua, & lavem pedes vestros, & *Ibid. 4. &c.* refrigerate sub arbore, & sumam panem, & man- " ducate, & postea transibitis in viam vestram, " propter quod declinastis ad servum vestrum. Ma- " **G** nifestum est eos tamquam homines invitari: non enim tale illis præberetur obsequium, quo indigentia reficerent corpora, nisi homines putarentur. Et Scriptura pluraliter eos respondisse commemorat: ait enim, Et dixerunt, Sic fac quemadmodum dixisti. Non ait, Et dixit: sed, dixerunt. Deinde cùm esset parata refectio, dicit Scriptura, Et apposuit ante illos, & ederunt.

Non

[a] Editi, *& cooperante Filio, Filio autem non jubente &c.* Castigantur ex MSS.

Non ait, apposuit ante illum, & edit. Sed ubi ad id ventum est, ut Abrahæ Filius promitteretur ex Sara, quia divinum offerebatur beneficium, non ut hominibus humanum exhibebatur obsequium, unum narrat Scriptura dicentem, [Gen. 18. 9.] Ubi est Sara uxor tua? Non enim ait, Dixerunt autem ad illum: sed ait, Dixit autem ad illum, Ubi est Sara uxor tua? Quis autem hoc dixerit, postea manifestat; ubi cùm risisset Sara, ait eadem Scriptura, Et dixit Dominus ad Abraham, Quare risit Sara in semetipsa? & cetera usque ad finem, tamquam unus Dominus singulariter loquitur. Ac post hæc, ut homines pluraliter abire narrantur, & dicitur, [Ibidem 16.] Exsurgentes autem inde viri, conspexerunt in faciem Sodomorum & Gomorrhæ, Abraham verò ambulabat cum illis deducens. Rursus autem redit Scriptura ad singularem numerum, ac dicit, Dominus autem dixit, Numquid celabo ego puero meo Abraham quæ ego facio? Deinde promittitur Abrahæ præclara & copiosa posteritas, & Sodomorum denuntiatur interitus. Sequens autem Scriptura dicit, Et conversi inde viri, venerunt in Sodoma, Abraham autem erat adhuc stans ante Dominum. Et appropians Abraham dixit, Ne simul perdas justum cum impio, & erit justus tamquam impius? Et post collocutionem Domini atque Abrahæ, sequitur Scriptura, & dicit, Abiit autem Dominus, ut desiit loqui ad Abraham, & Abraham regressus est in locum suum. Venerunt autem duo angeli in Sodoma ad vesperam. Hi sunt de quibus paulò antè dixerat: Conversi inde viri venerunt in Sodoma. Sed duos esse non expresserat, cùm ab initio tres viros dixisset apparuisse Abrahæ, & hospitaliter ab illo esse susceptos, quos & abeuntes deduxit ambulans cum eis.

6. Fortassis ergo jam pronuntiare festinas, unum fuisse in eis Dominum Christum, qui singulariter promittebat & respondebat Abrahæ; duos verò illos, angelos ejus, qui venerunt in Sodoma tamquam missi angeli à Domino suo. Sed exspecta: quid properas? Consideremus omnia diligenter, ac priùs intueamur verba Domini loquentis Abrahæ: [Gen. 18. 20.] Clamor Sodomorum, inquit, & Gomorrhæ multiplicatus est, & peccata eorum magna valde. Descendens ergo videbo, si secundùm clamorem ipsorum venientem ad me consummant. Hîc se ipsum descensurum dixit in Sodoma, quò tamen non ipse descendit, sed angeli duo. Ipse quippe abiit, ut desiit loqui ad Abraham, Abraham autem regressus est in locum suum. Venerunt autem, sicut dictum est, duo angeli ad vesperam in Sodoma. Quid si & in illis duobus angelis unus Dominus invenitur, qui secundùm verbum suum in ipsis angelis descendit in Sodoma? Nonne manifestum erit in tribus illis viris unum Dominum visum fuisse, ubi quid aliud quàm ipsa Trinitas figurata est? Sed videamus utrùm nobis sancta Scriptura demonstret, etiam in illis duobus angelis, ut dixi, unum Dominum inventum, ne fortè hæc ex nostro corde affirmasse videamur. [Gen. 19. 1.] Venerunt ergo duo angeli in Sodoma ad vesperam, Loth verò sedebat, ut scriptum est, juxta portam Sodomorum. Videns autem Loth, surrexit in obviam illis, & adoravit in faciem in terram. Vides nempe hîc à justo viro angelos adoratos, & tu non vis adorari Spiritum-sanctum, quem vos quoque omnibus [a] angelis sine ambiguitate præponitis? Sed dicturus es, Homines esse credebat, nam & in hospitium tamquam homines invitavit. Hoc magis est contra te, qui dicis non adorari Spiritum-sanctum, omnibus angelis præferendum; cùm videas & homines inferiores angelis à justis hominibus adorari. Sed adhuc dicturus es, Dominum adoravit: eum quippe in duobus illis, quos putabat esse homines, tamquam in Prophetis esse cognovit. Jam ergo probatum est, quod me per Scripturam sanctam demonstraturum esse promiseram, eumdem Dominum qui dictus fuerat abiisse ut cessavit loqui ad Abraham, in illis duobus angelis descendisse in Sodoma, sicut dixerat, & in eis ab homine justo agnitum fuisse. Exhibuit itaque hospitalitatem quomodo sanctis hominibus Dei, in quibus Deum esse cognovit, cùm eos, sicut etiam ipse Abraham, angelos esse nesciret. Hi enim Patriarchæ sunt significati in epistola ad Hebræos, ubi de hospitalitate loquens ait, Per hanc quidam nescientes hospitio receperunt angelos. [Heb. 13. 2.] Receptis ergo eis Loth, nesciens quòd angeli essent, cognoscens tamen sicut ipso Domino demonstrante cognoscere potuit, quis in eis esset, ut ea quæ interea facta sunt taceam, exiit cum eis de Sodomis: quod ante quàm fieret, sicut Scriptura loquitur, dixerunt viri ad Loth, Sunt tibi hîc generi, aut filii, aut filiæ, aut si quis tibi alius est in civitate, educ de loco hoc: quoniam [b] perdimus nos locum hunc; quia exaltatus est clamor eorum ante Dominum, & misit nos Dominus conterere eum. [Gen. 19. 12.] Ecce ubi apparet illud incendium Sodomorum per angelos factum, quos misit Dominus; in quibus tamen & ipse erat: neque enim sic mittit suos, ut recedat ab eis. In eis ergo descendit in Sodoma, quod se facturum esse prædixerat, quando cum Abraham loquebatur: quod postea quàm fecit, abiisse ipse dictus est, & angeli venisse in Sodoma ad vesperam. Deinde paulò pòst, mox ut eduxerunt illum foras, & dixerunt, sicut eadem Scriptura narrat, Salvam fac animam tuam, ne respexeris retrò, nec steteris in tota regione; in monte salvum te fac, nequando comprehendaris: [Ibidem 17.] dixit Loth ad illos, Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam ante te, &c. Quæ cùm finisset loquendo, & elegisset sibi civitatem pusillam in qua salvaretur, sequitur Scriptura, & ei dicit esse responsum: Ecce [c] miratus sum faciem tuam & super verbum hoc, ne everterem civitatem de qua locutus es. Festina ergo ut salvus sis ibi. Non enim potero facere verbum, donec tu illò introeas. Quis hoc ei respondit, nisi ille cui dixerat, Oro, Domine? Hoc autem ad ambos dixerat, non ad unum, sicut apertissimè scriptum est, Dixit autem Loth ad illos, Oro, Domine. [d] Agnovit ergo Loth unum Dominum in angelis duobus, sicut Abraham unum agnovit in tribus.

7. Non est cur dicatur, Ille abierat qui Do-

[a] In editione Lov. deest, *angelis*.
[b] Sic MSS. editi verò, *perdemus*.
[c] Editi, *miseratus sum*. At MSS. *miratus sum*: uti lib. 16. de Civit. Dei cap. 29. juxta Græc. LXX. ἐθαύμασα, quod dici potest, *reveritus sum*, *suspexi*.
[d] In MSS. *Agnovisti ergo*.

minus erat & cum Abraham locutus erat, duo verò angeli ejus erant qui in Sodoma illo [a] abeunte venerunt. Omnes enim tres viri dicti ſunt qui apparuerunt Abrahæ, ſicut Scriptura ſolet viros etiam angelos nuncupare. Nec eorum alicui uni promtiùs & humiliùs Abraham obſecutus eſt quàm duobus, ſed æqualiter omnibus pedes lavit, æqualiter omnibus epulas miniſtravit. Ergo in omnibus Deum vidit. Propter quod Scriptura prædixerat, quòd viſus fuerat Deus Abrahæ ad quercum Mambre, ſub cujus umbra arboris tres viros pavit, quos oculis corporis vidit: in eis verò Deum, non corporis, ſed cordis oculis vidit, id eſt, intellexit atque cognovit: ſicut Loth in duobus, cum quo non pluraliter, ſed ſingulariter loquebatur, eique reſpondebat etiam ipſe tamquam unus. Primò quippe Abraham per tres viros illum audivit, poſtea per unum, qui duobus in Sodoma euntibus manens locutus eſt cum eo: Loth autem per duos, tamen & ipſe unum Dominum, quem pro liberatione ſua rogabat, & qui ei reſpondebat, audivit: cùm ambo, id eſt, & Abraham & Loth, homines putarent eos qui angeli erant; Deum verò in eis intelligerent qui erat, non putarent eſſe qui non erat. Quid ſibi ergo vult iſta viſibilis Trinitas & intelligibilis unitas, niſi ut nobis inſinuaretur, quòd ita tres eſſent Pater & Filius & Spiritus-ſanctus, ut tamen ſimul non tres dii & domini eſſent, ſed unus Dominus Deus? Tu autem dixiſti, *Hic Deus viſus eſt Abrahæ*: ſciens te legiſſe quod ſcriptum eſt, viſum eſſe Deum Abrahæ ad quercum Mambre: & volens quaſi probare Dominum Filium viſum eſſe illi Patriarchæ, declinaſti ab illis tribus viris, & eos omnino tacuiſti, in quibus narrat Scriptura Deum viſum fuiſſe Abrahæ; ne tu ipſe nos admoneres unius eſſe ſubſtantiæ Trinitatem Deum, ſicut unius erant ſubſtantiæ tres viri quos vidit Abraham: cùm prædixiſſet Scriptura, Viſus eſt Deus Abrahæ, nec tamen tres deos eſſe, quia & Viſus eſt Deus, dictum eſt; non, viſi ſunt dii: & ipſe Abraham tres vidit, & unum adoravit: à quo præteriri noluit: ab uno reſponſa divinitatis accepit. Nec aliquos duos eorum duos eſſe deos ſenſit, ſed unum in omnibus: quia & Loth duos vidit, & tamen unum Dominum agnovit. Ubi mihi videntur per angelos ſignificari Filius & Spiritus-ſanctus: quoniam ſe illi angeli miſſos eſſe dixerunt; & de Trinitate quæ Deus eſt, ſolus Pater non legitur miſſus; leguntur autem miſſi & Filius & Spiritus-ſanctus; quorum non ideo eſt diverſa natura: nam & illi viri per quos ſignificati ſunt, unius erant ejuſdemque naturæ. Hanc ergo Scripturam qua convinci poſſes, aſtuto ſilentio devitaſti. Et cùm dixiſſes, *Hic Deus viſus eſt Abrahæ*: volens Filium ſolum viſum putari in eo quod in Geneſi legitur, viſum eſſe Deum Abrahæ, quomodo ſit viſus, dicere noluiſti, ne ibi non ſolus Filius, ſed Trinitas agnoſceretur Deus.

Gen. 18. 1. — *Gen. 19. 1.* — *Gen. 18. 1.*

8. Dixiſti autem, *Si vis credere, quia Filius viſus eſt Abrahæ, utique ipſe Unigenitus in ſancto affirmavit Evangelio ſic: Abraham pater veſter exſultavit ut videret diem meum, & vidit, & gaviſus eſt.* O diſputare, ô probare promiſſa! quaſi dixerit Dei Filius, Abraham pater veſter concupivit me videre, & vidit, & gaviſus eſt. Quamvis & hoc ſic adhuc poſſet intelligi, quòd ſanctus Patriarcha oculis cordis viderit Dei Filium, non oculis carnis, unde inter nos vertitur quæſtio. Sed cùm dixerit Chriſtus, *Abraham concupivit videre diem meum, & vidit, & gaviſus eſt*: cur non diem Chriſti intelligimus tempus Chriſti, quo erat venturus in carne, quod Abraham ſicut & alii Prophetæ in ſpiritu potuit videre atque gaudere? Neque hîc igitur quod propoſueras & pollicitus fueras, probare potuiſti.

Iohan. 8. 56.

9 Poſt hæc veniſti ad Jacob, qui luctatus eſt cum angelo, quem Scriptura ipſa Geneſeos & hominem dicit & Deum. Nam ita legitur: Remanſit autem Jacob ſolus, & luctabatur homo cum illo uſque in manè. Vidit autem quòd non poteſt ad eum, & tetigit latitudinem femoris ejus, & [b] obſtupuit latitudo femoris Jacob, dum luctaretur cum eo, & dixit illi, Dimitte me, adſcendit enim aurora. Ille autem dixit, Non te dimittam, niſi me benedixeris. Dixit autem ei, Quod eſt nomen tuum? Ille autem dixit, Jacob. Et dixit ei, Non vocabitur ampliùs nomen tuum Jacob, ſed Iſraël erit nomen tuum, quia valuiſti cum Deo, & cum hominibus potens es. Rogavit autem eum Jacob dicens, Enuntia mihi nomen tuum. Et dixit, Quare hoc interrogas tu nomen meum? Et benedixit eum illic. Et appellavit Jacob nomen loci illius, Adſpectus Dei: vidi enim Deum facie ad faciem, & ſalva facta eſt anima mea. Ex iſta lectione unicum Dei Filium, & ante quàm veniſſet in carne viſibiliter apparuiſſe conaris oſtendere: ubi etſi non abſurdè Chriſtus intelligitur figuratus, propter prophetiam futura nuntiantem, quia futurum erat ut Jacob in filiis ſuis qui crucifixerunt Chriſtum, prævaluiſſe Chriſto videretur: & in filiis ſuis videret Chriſtum facie ad faciem; & ſalva fieret anima Iſraëlitarum qui fideliter hoc viderunt: tamen hunc hominem qui luctatus eſt cum Jacob, Oſee propheta evidenter angelum dicit. Sic enim apud eum ſcriptum eſt de Jacob: In utero ſupplantavit fratrem ſuum, & in labore prævaluit Deo, & confortatus eſt cum angelo, & potuit. Sicut ergo in Geneſi ille qui luctatus eſt cum Jacob, & homo & Deus [c] dicitur: ita & ab hoc Propheta & Deus & angelus. Ac per hoc ita qui erat angelus, dictus eſt homo, quomodo illi dicti ſunt viri qui apparuerunt Abrahæ, quando neſcientes & ipſe & Loth hoſpitio receperunt angelos. Deus ergo erat in angelo, ſicut eſt Deus in homine, maximè quando per hominem loquitur. Ita verò per hunc angelum figuratus eſt Chriſtus, ſicut per hominem. Nam & Iſaac filius Abrahæ, quid erat in figura niſi Chriſtus, quando ſicut ovis ad immolandum ductus eſt, & quando ſicut Dominus crucem ſuam, ita & ipſe ſibi quibus fuerat imponendus ligna portabat? Poſtremò quid miramur per angelum figuratum eſſe Jeſum, ſi non ſolùm per hominem, verùm etiam per pecudem figuratus eſt? Nam quis alius erat ille aries qui cornibus tenebatur in vepre, niſi Chriſtus crucifixus, vel ſpinis etiam coronatus. Hunc autem arietem pro filio, cui parcere

Gen. 32. — *Oſee 12.* — *Gen. 32.* — *Iſai. 53.* — *Gen. 22.*

[a] Sola ferè editio Lov. *jubente.*
[b] In MSS. *obſtipuit.*
[c] MSS. *& Deus ſcitur.*

juſſus eſt, immolavit Abraham. Ita enim homini parci Deus juſſit, ut tamen ex pecore propter paſſionem Chriſti, quæ illo modo prænuntiabatur, myſterium ſacri ſanguinis impleretur. Si ergo putas proprietate, non figurâ, Chriſtum fuiſſe angelum, qui luctatus eſt cum Jacob: potes dicere proprietate, non figurâ, Chriſtum fuiſſe arietem, quem Patriarcha immolavit Abraham: potes poſtremò dicere proprietate, non figurâ, Chriſtum fuiſſe petram, quæ percuſſa ligno, ſitienti populo potum largiſſimum fudit. (Exod. 17. 6.) Sic enim dicit Apoſtolus: (1. Cor. 10. 4.) Bibebant enim de ſpiritali ſequente petra, petra autem erat Chriſtus. Figuræ iſtæ non res ipſæ fuerunt, quibus figuris præcedentibus res ſignificabantur eſſe venturæ: quæ figuræ per ſubjectam Deo creaturam, & maximè per angelorum miniſterium, mortalium exhibebantur adſpectibus, Dei quidem agente potentiâ, ſed tamen latente naturâ, ſive Patris, ſive Filii, ſive Spiritus-ſancti.

10. Fruſtra itaque aſſeris Filium Dei viſum fuiſſe ab hominibus, Patrem autem non fuiſſe viſum: cùm per ſubjectam ſibi creaturam & Pater videri potuerit, & Filius, & Spiritus-ſanctus; per ſuam verò ſubſtantiam nullus illorum viſus eſt. Ergo Deus, ſicut infirmis hominum ſenſibus, magis ſignificatus quàm demonſtratus eſt. Non itaque viſus eſt ſicut eſt: hoc quippe in futura vita promittitur ſanctis. Unde dicit apoſtolus Johannes, (1. Johan. 3. 2.) Dilectiſſimi, nunc filii Dei ſumus, & nondum apparuit quid erimus: ſcimus autem quia cùm apparuerit, ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt. Viderunt ergo & in hoc ſæculo Apoſtoli Dominum, viderunt, ſed non ſicut eſt. Denique Moyſes eum ſibi cupiebat oſtendi, (Exod. 33. 13.) quamvis cum eo facie ad faciem Scripturâ indice loqueretur. Quod cùm in mea ſuperiùs proſecutione dixiſſem, quaſi non audieris præteriſti, cùm tibi ejuſdem meæ proſecutionis recitari ex tabulis univerſa voluiſſem. Non autem diſcernens quid ſit videri Deum per ſubſtantiam ſuam, & quid ſit videri Deum per ſubjectam creaturam, in tantam blaſphemiam decidiſti, ut unigenitum Dei Filium per hoc ipſum quòd Deus eſt mutabilem diceres: quando quidem ſoli Patri putaſti eſſe tribuendum quod ſcriptum eſſe dixiſti, (Exod. 3. 14.) *Ego ſum qui ſum, & non ſum mutatus*: quaſi Filius vel Spiritus-ſanctus ſit mutatus quando viſibiliter apparuit, vel ille quod conſtat natus ex femina, vel iſte in ſpecie columbæ aut igneis linguis ſe humanis adſpectibus monſtrans. Unde jam reſpondi tibi in eo ſermone, ubi oſtendi non te refelliſſe quæ dixi. Nunc verò ut intelligas quomodo dixerit Deus, (Exod. 3. 14. Malac. 3. 6.) *Ego ſum qui ſum, & non ſum mutatus*, vel quod ſcriptum magis invenitur, Ego enim Dominus, & non mutor; quoniam non ſolus Pater, ſed Deus unus hoc dixit, quod eſt ipſa Trinitas; Pſalmum adtende ubi legitur, (Pſal. 101. 26.) „Tu in principio Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cæli; ipſi peribunt, tu autem permanebis, & omnes ſicut veſtimentum veteraſcent; & velut tegumentum mutabis eos, & mutabuntur, tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient. Hoc autem ad Filium Dei dictum eſſe in Epiſtola quæ eſt ad Hebræos ſancta ſcriptura teſtatur. (Heb. 1. 10.) Quis verò non intelligat, ubi dicitur, Cæli mutabuntur, tu autem idem ipſe es; A nihil dici aliud, niſi, Tu non mutaris? Ac per hoc etiam Deo Filio convenit dicere, *Ego ſum qui ſum, & non ſum mutatus*: (Exod. 3. 14.) vel, Ego enim Dominus, & non mutor. (Malach. 3. 6.) Quod tu ideò ſoli Patri aſſignaſti, ut in ſua ſubſtantia crederetur eſſe mutabilis Filius; tamquam ita ſuſceperit hominem, ut in hominem verteretur. Hanc tantam blaſphemiam non emendabis, niſi credideris, in aſſumtione hominis acceſſiſſe Filio quod non erat, non autem receſſiſſe vel defeciſſe quod erat.

B 11. Deinde quæro, quis apparuerit Moyſi in igne quando rubus inflammabatur, & non urebatur? Quamquam & illic angelum apparuiſſe Scriptura ipſa declarat, dicens, Apparuit autem illi angelus Domini in flamma ignis de rubo. (Exod 3. 2.) In angelo autem Deum fuiſſe, quis dubitet? Sed quis Deus erat, utrùm Pater, an Filius? Dicturus es, Filius: non vis enim Patrem ullo modo vel per ſubjectam creaturam viſibus apparuiſſe mortalium. Sed quodlibet horum eligas, ad utrumque C reſpondeo. Si Pater erat, apparuit & Pater hominibus: ſi Filius erat, non mutatur & Filius. Ibi enim cùm quæſiſſet Moyſes, quis eſſet qui eum mitteret: Ille reſpondit, Ego ſum qui ſum. (Ibidem 14.) Quod quid eſt aliud, niſi, Mutabilis non ſum: ſicut propheticum teſtimonium ipſe poſuiſti, *Ego ſum qui ſum, & non ſum mutatus*. Dixit etiam rurſus ad Moyſen, Ego ſum Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Jacob. (Ibidem 6. & 15.) Aude, ſi potes, negare Deum Patrem Deum eſſe Abraham & Iſaac & Jacob; ſi non ipſe D de rubo, ſed Filius loquebatur. Si autem Pater, confitere etiam Patrem Deum hominibus viſum. Si verò uterque eſt Deus Abraham & Deus Iſaac & Deus Jacob, quod eſſe annuis, quid ambigis utrumque unum Deum? Jacob quippe ipſe eſt Iſraël, cujus filiis dicitur, Audi Iſraël, Dominus Deus tuus Dominus unus eſt. (Deut. 6. 4.)

12. Quapropter verum eſſe agnoſce quod dixi, divinitatem non per ſubſtantiam ſuam, in qua inviſibilis & immutabilis eſt, ſed per creaturam E ſibi ſubjectam mortalium oculis apparuiſſe cùm voluit. Non itaque ſicut accipere vel accipi mea verba voluiſti, ego divinitatem ſic [a] patribus oſtendiſſe ſe dixi, tamquam eam voluerim credi viſibilem, quam priùs inviſibilem dixeram eſſe: ſed dixi, quando ſe patribus divinitas oſtendebat, per ſubjectam creaturam ſe viſibilem demonſtrabat. Nam per ipſam ſuam naturam uſque adeo inviſibilis eſt, ut ipſe Moyſes ei cum quo facie ad faciem loquebatur diceret, Si inveni gratiam (Exod. 33. 13.) F ante te, oſtende mihi temetipſum manifeſtè. Ecce quod dixi, relege, & invenies me verum dicere; te autem non intelligere voluiſſe, vel non potuiſſe, quod dixi. Audi ergo idipſum me aliquanto planiùs diſſerentem. Ego divinitatem Patris & Filii & Spiritus-ſancti in ſua natura atque ſubſtantia mortalibus oculis inviſibilem dico. Eam verò ſe in formas viſibiles vertere, abſit ut dicam, quia & immutabilem dico. Reſtat ergo ut adſpectibus humanis quando ſe oſtendit ut G voluit, per ſubjectam intelligatur hoc feciſſe creaturam, quæ poteſt oculis apparere mortalibus.

13. Quid eſt autem quòd cùm de Patre dixiſſes, *Unus eſt inviſibilis*, unde jam ſatis eſt diſputatum, addidiſti, *Unus etiam incapabilis atque immenſus?* Incapabilem quidem non legimus

[a] Plures MSS. *Patris*.

Deum. Cur sanè dicas incapabilem, nescio. Si enim capi non potest, quomodo non solùm Filius, verùm etiam Pater veniunt ad hominem, sicut dicit ipse Filius, & mansionem apud eum faciunt? *Iohan. 14. 23.* Puto quòd capiat eos apud quem faciunt mansionem. An fortè dicis, non ex toto, sed ex parte capiuntur? Dic quod vis: respondetur enim tibi, Non sunt ergo incapabiles, qui sunt vel ex parte capabiles. An ideo tibi non sufficit incapabilem dicere, sed addidisti, & immensum, ut exponeres quatenus incapabilem dixeris? id est, quia totius capax non est humana natura; immensus est enim? Verùm hoc & de Filio dici potest. Neque enim quisquam sic capit unigenitum Verbum, ut ejus capacem se omni modo audeat profiteri. Prorsus etiam ipsum non esse dubitamus immensum. Nam quæro abs te, de quo accipias quod scriptum est, *Baruch. 3. 26.* Magnus est, & non habet finem, excelsus & immensus. De ipso quippe paulò pòst dicitur, *Ibidem 36.* Hic Deus » noster, non æstimabitur alius ad eum; hic inve- » nit omnem viam disciplinæ, & dedit eam Jacob » puero suo, & Israël dilecto suo: post hæc super » terram visus est, & inter homines conversatus est. Quis est iste, responde? Quis est, inquam, Magnus, & non habens finem, excelsus & immensus, qui super terram visus est, & inter homines conversatus est? Video quos æstus, quas patiaris angustias. Times dicere, Pater est; ubi audis, super terram visus est & inter homines conversatus est. Tu enim Patrem per suam substantiam re vera invisibilem, nec per subjectam creaturam vis esse ab hominibus visum. Times dicere, Filius est; ubi audis, non habet finem, excelsus & immensus. Tu enim Patrem tantummodo esse contendis immensum. Times dicere, Spiritus-sanctus est; ubi audis, hic Deus noster. Tu enim nec Deum vis esse Spiritum-sanctum. Quid es acturus, quid responsurus, homo qui non vis esse catholicus, ut Christum sic accipias in forma servi super terram visum, & inter homines conversatum, ut tamen in forma Dei in qua invisibilis mansit, confitearis immensum? Hic Deus noster, non æstimabitur alius ad eum. Quis alius, nisi antichristus, quem verum Christum fides vera non æstimat, sed eum pro vero Christo exsecrabilis Judæorum error exspectat?

14. Si oras, & petis, ut dicis, discipulus esse divinarum scripturarum, ad rem pertinentia testimonia divina considera. Noli per multa, quæ te nihil adjuvant, evagari: elige prudenter tacere quàm inaniter loqui, quando non invenis quid respondeas manifestissimæ veritati. Timere te ostendis, ne te nudem discipulis tuis. Utinam tu Christo sic induaris, ut discipulos tuos magis ipsius velis discipulos esse quàm tuos. Nam me non pænitet, quantum Dominus donat, operam dare, ut tu & discipuli tui sub uno magistro sitis condiscipuli mei. Tractatui autem meo, cui post tantum tempus adhuc te responsurum esse promittis, si ita responsurus es, ut modò respondisti vel interrogationibus, vel prosecutionibus meis, non planè aliquid respondebis; sed ut homines non intelligentes quomodocumque decipias, non tacebis. Ex his ergo omnibus, quæ sicut potui disputavi, satis apparet, Patris & Filii & Spiritus-sancti unam esse virtutem, unam esse substantiam, unam deitatem, unam majestatem, unam gloriam; quia ipsa Trinitas est unus Dominus Deus noster, de quo dictum est, Audi Israël, Dominus Deus tuus Dominus unus est. *Deut. 6. 4.* Tunc autem dictum est, quando Dominus solus deducebat eos, & non fuit in eis deus alienus. Neque enim non eos deducebat & Christus, cùm dicat Apostolus, Neque tentemus Christum, sicut quidam illorum tentaverunt; *1. Cor. 10. 9.* [a] aut Christus non est Deus, aut Christus Deus est alienus. Hic est ergo Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus, Trinitas unus Deus, cui uni jubemur eâ quæ non nisi Deo debetur servitute servire, cùm audimus, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. *Matth. 4. 10.* Neque enim hac servitute non servimus Christo, cujus membra sumus; aut Spiritui-sancto, cujus templum sumus. Hæc Trinitas unus Deus dicit, Ego sum Dominus, & non est alius præter me. *Deut. 32. 39.* Neque enim non est Dominus Christus, quem vos quoque Deum & Dominum confitemini; aut Spiritus-sanctus non est Dominus domûs suæ, hoc est templi sui. Ipse est quippe Spiritus Domini de quo dicitur, Dominus autem spiritus est; ubi autem spiritus Domini, ibi libertas. *2. Cor. 3. 17.* Hæc est Trinitas unus Deus, de quo dicit Apostolus, Nullus Deus nisi unus. *1. Cor. 8. 4.* Non enim cùm hæc auditis, Deum negare unigenitum audetis. Hic Deus Trinitas dicit: Ego sum qui sum, & non sum mutatus. *Exod. 3. 14. Malach. 3. 6.* Non enim mutatus est Christus, cui dicitur, Mutabis cælos, & mutabuntur; tu autem idem ipse es: *Psal. 101. 28.* aut mutabitur Spiritus veritatis, cùm sit immutabilis veritas, cui tantum honorem dat ipse Christus, ut dicat, Expedit vobis ut ego eam; nisi enim ego abiero, Paracletus non veniet ad vos. *Johan. 16. 7.* Et, Quicumque dixerit blasphemiam in Filium hominis, dimittetur ei; qui autem dixerit in Spiritum-sanctum, non dimittetur ei. *Matth. 12. 32.* Et cùm de se ipso dixerit, Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi: *Matth. 28. 20.* de illo dixit, Ut vobiscum sit in æternum. *Johan. 14. 16.* His atque hujusmodi testimoniis, si quæ omnia quærere & colligere longum est, si pacificè adquiescas, eris, quod orare & optare te dicis, divinarum scripturarum discipulus, ut de tua fraternitate gaudeamus.

[a] Editi, *quibus Christus.* Meliùs MSS. *aut Christus.*

ITEM CONTRA ARIANOS,

In 2. Tom. Epist. CLXX. CCXXXVIII. CCXXXIX. CCXL. CCXLI. & CCXLII.
In 3. Tom. Part. 2. Tractat. in Johan. XVIII. XX. XXXVI. XXXVII. LIX. & LXXI.
In 5. Tom. Serm. LII. CXVII. CXVIII. CXXXIX. CXL. CCCXLI. & CCCLXXXIV.

ADMONITIO
IN LIBROS DE TRINITATE.

Prolixum de Trinitate opus per annos non paucos in manibus habuit Augustinus; cùm illud, ut ipse ad Aurelium scribit, juvenis inchoarit, senex ediderit. Quippe id facilè intermittebat, quoties alii cuipiam incumbendum erat operi, quod pluribus profuturum existimabat; ratus istud operosius & minùs utile quàm pleraque alia, quod res minùs necessarias & à paucioribus intelligendas contineret. Hanc laborem suscepit in eorum potissimùm gratiam, qui fidei auctoritatem non recipientes, mysteriorum veritatem ratione demonstrari sibi volebant. Cùm enim in sacrarum rerum meditatione, cui se maximè deditum vir sanctus in lib. 1. cap. 3. profitetur, plura in dies & altiora divino illustratus lumine detegeret, non patiebatur caritas ipsum, quæ ex Dei dono accepisset, aliis denegare. Sperabat si quidem fore, ut aliis ministrando quæ legerent, ipse quoque proficeret, ac aliis cupiens respondere quærentibus, etiam ipse id quod quærebat inveniret. Ergo suscepi, *ait lib. 1. cap. 5.* hæc, jubente atque adjuvante Domino Deo nostro, non tam cognita cum auctoritate disserere, quàm ea cum pietate disserendo cognoscere. *Testatur in 3. libri exordio, stilum se perlibenter fuisse suppressurum, si res hujusmodi à Latinis invenirentur explicatæ, aut Græci qui de iis rebus tractarunt, essent latinè redditi, aut alii denique curam respondendi quæstionibus ipsi propositis,* quas, *ait*, pro persona mea quam in servitio Christi gero, necesse est me pati, *vellent suscipere.*

Argumentum suum variasque propositas circa id quæstiones & difficultates hoc ordine pertractat. In libro I. Summæ Trinitatis unitatem & æqualitatem demonstrat ex Scripturis: earum testimonia quæ contra Filii æqualitatem perperam objectantur, quomodo interpretanda sint secundùm catholicam fidem, ostendit.

II. Eamdem Trinitatis æqualitatem asserit, probans nihil obstare quæ de Filii missione ac Spiritus-sancti, deque variis Dei apparitionibus dicuntur in Scripturis. Trinitatem enim totam in sua natura immutabilem, invisibilem, ubique præsentem, in missione qualibet vel apparitione inseparabiliter operari.

III. Quærit an in prædictis Dei apparitionibus corporea tantummodo creatura formata sit, in qua Deus humanis ostenderetur adspectibus, an angeli jam antè exsistentes ita sint missi, ut ex persona Dei loquerentur, sive per corporalem speciem de corporea creatura assumtam, sive per suum ipsorum corpus in quas vellent species conversum: ita ut ipsa Dei essentia numquam per se ipsam visa fuerit.

IV. Docet ad quid missus sit Filius Dei. Ceterùm Filium Dei, quamvis missione factus sit minor, non ideo esse minorem quia misit eum Pater, nec ideo minorem Spiritum-sanctum quia & Pater eum misit & Filius.

V. Pergit ad refellenda hæreticorum argumenta illa, quæ jam non è divinis libris, sed è suo sensu proferunt. Ac primùm quod objectant gignere & gigni, vel genitum esse & ingenitum, quoniam diversa sunt, substantias esse diversas, refellit, ostendens ista de Deo non secundùm substantiam dici, sed relativè.

VI. In eos qui contra Filii æqualitatem disputant ex eo quod Christus ab Apostolo dictus sit Dei virtus & Dei sapientia, *quæstionem proponit, an non & ipse Pater sapientia sit. Cujus tantisper dilata solutione, adhuc probat unitatem & æqualitatem Patris, Filii, ac Spiritus-sancti; & non Deum triplicem, sed Trinitatem dici & credi oportere. Tum explicat dictum Hilarii:* Æternitas in Patre, species in Imagine, usus in Munere.

VII. Quæstionem, quæ dilata fuerat, resolvit, docetque Patrem, Filium, & Spiritum-sanctum esse unam virtutem & unam sapientiam, non secus atque unum Deum & unam essentiam. Quærit postea quomodo dicatur in Deo, à Latinis una essentia, tres personæ; *à Græcis* una essentia, tres substantiæ vel hypostases.

VIII. Ratione etiam reddita monstrat, non solùm Patrem Filio non esse majorem, sed nec ambos simul aliquid majus esse quàm Spiritum-sanctum, nec quoslibet duos simul in eadem Trinitate majus aliquid quàm unum, nec omnes simul tres majus aliquid quàm singulos. Admonet ut ex veritatis intellectione, ex notitia summi boni, & ex insito amore justitiæ, intelligatur natura Dei; præsertim verò ut ipsius cognitio quæratur per caritatem, in qua tria quædam velut Trinitatis vestigium inesse observat.

IX. Trinitatem in homine, qui imago Dei est, quamdam inveniri docet, mentem, & notitiam qua se novit, & amorem quo se notitiamque suam diligit; & hæc tria esse inter se æqualia & unius essentiæ.

X. Aliam in hominis mente evidentiorem reperiri trinitatem, in memoria scilicet, intelligentia, & voluntate.

XI. Etiam in exteriori homine Trinitatis aliqua vestigia, veluti in corporali visione, deprehendi.

XII. Præmissa distinctione sapientiæ à scientia, ostendit in ea quæ propriè scientia dicitur, quamdam trinitatem: quæ licèt ad interiorem hominem jam pertineat, nondum tamen imago Dei sit appellanda.

XIII. Repertam in scientia trinitatem exponit per commendationem fidei Christianæ.

XIV. De sapientia hominis vera dicit, qua videlicet meminit, intelligit, & diligit Deum: ostendit quòd in eo ipso sit homo imago Dei secundùm mentem; quæ quidem hic renovatur in agnitione Dei, tunc verò erit in ea imagine perfecta Dei similitudo, quando Dei perfecta erit visio.

XV. Quidquid in superioribus exposuit, compendiario sermone complectitur: ac postremò Trinitatem, in cujus perfecta visione nobis beata vita promittitur, ostendit à nobis hic videri tamquam per speculum & in ænigmate, dum videtur per imaginem Dei quod nos sumus.

Hosce libros in Retractationibus collocat inter opuscula circiter annum Christi 400. conscripta, quia illos eo tempore inchoavit. In epistola 120. ad Consentium anno 410. missa, n. 13. meminit operis de Trinitate, quod in manibus habebat, & ob argumenti præstantiam ac difficultatem nondum perficere potuerat. In 162. ad Evodium, quæ ad annum 414. pertinet, scribit n. 2. se libros de Trinitate nondum edidisse: & in 169. ad eumdem epistola, quæ exeunte anno 415. scripta est, se nondum illos complevisse n. 1. testatur. Ex epistola 143. ad Marcellinum data sub finem anni 412. licet intelligere n. 4. amicos ab eo flagitasse, ut hos libros publicaret; ipsum contrà diutius eos retinuisse, quàm vellent & ferrent. Unde conjicias priorem ipsam publi-

cationem, quæ opere necdum absoluto facta est, non præcessisse annum 412. Constat autem alteram nonnisi longo pòst tempore factam, cùm ipse in libro 13. citet illud quod scripserat in 12. de civitate Dei, qui ante annum 416. perfectus non fuit. Libro 15. citat Tractatum 90. in Iohannem. Ad istud opus Prosperum remittit lib. de prædestinat. SS. c. 8. ratus id jam in Galliis haberi.

Cassiodorus Senator in Institut. c. 16. laudat quindecim libros, quos *Augustinus* de sancta Trinitate mirabili profunditate conscripsit, curiosa intentione meditandos. *Eosdem libros è Latino sermone in Græcum transtulit Maximus Planudes monachus, qui sub Andronico seniore vivebat circiter an. 1350. Demetrius verò Cydonius sub Iohanne Cantacuzeno, capita aliquot vertit ex ejusdem sermonibus. Has versiones Romæ asservari in bibliotheca Vaticana, testatur Possevinus in Apparatu. Vidimus Indicem MS. codd. Græc. biblioth. Vatic. qui est penes V. C. Antonium Faure Doct. Theolog. Paris. & similem alium in codice Colbertinæ bibliothecæ 5125. in quibus hæc leguntur:* Τοῦ μακαριωτάτου Αὐγουστίνου ἐπισκόπου ἱππῶνος περὶ Τριάδος βιβλία πέντε πρὸς τοῖς δέκα, ἅπερ ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκεν ὁ σοφώτατος καὶ τιμιώτατος μοναχῶν Μάξιμος Πλανούδης. *Item,* Τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου ἐπισκόπου ἱππῶνος κεφάλαια ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων παρεκβληθέντα ἐκ τῆς Λατίνων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα μετήνεγκε Δημήτριος ὁ Κυδώνης. *Vide Allatium lib. 2. de utriusque Ecclesiæ consensione cap. 17. §. 4.*

Ex libro Retractationum II. Caput XV.

1. Libros De Trinitate, quæ Deus est, quindecim scripsi per aliquot annos. Sed cùm eorum duodecimum nondum perfecissem, & eos diutiùs tenerem quàm possent sustinere qui vehementer illos habere cupiebant, subtracti sunt mihi minùs emendati quàm deberent ac possent, quando eos edere voluissem. Quod postea quàm comperi, quia & alia eorum apud nos exemplaria remanserant, statueram eos jam ipse non edere, sed sic habere, ut in alio aliquo opusculo meo quid mihi de his evenerit dicerem: urgentibus tamen fratribus, [a] quibus resistere non valui, emendavi eos quantum emendandos putavi, & complevi & edidi, adjungens eis à capite epistolam quam scripsi ad venerabilem Aurelium episcopum Carthaginensis ecclesiæ: quo tamquam prologo exposui & quid accidisset & quid facere mea cogitatione voluissem, & quid fratrum caritate compellente fecissem.

[a] MSS. quatuor, quia.

Cap. 5. 2. In quorum libro undecimo cùm de corpore visibili agerem, dixi, *Quocirca id amare, alienari est.* Quod secundùm eum amorem dictum est, quo aliquid sic amatur, ut eo fruendo existimet beatum se esse qui hoc amat. Nam non est alienari, in laudem Creatoris amare speciem corporalem, Cap. 10. ut ipso Creatore fruens quisque verè beatus sit. Itemque in eodem, ubi dixi, *Nec avem quadrupedem memini, quia non vidi; sed phantasiam talem facillimè intueor, dum alicui formæ volatili, qualem vidi, adjungo alios duos pedes, quales itidem vidi:* hæc dicens non potui recolere volatilia quadrupedia, Levit. 11. 20. quæ Lex commemorat. Neque enim computat in pedibus duo posteriora crura quibus locustæ saliunt, quas dicit mundas, & ideo discernit eas ab immundis talibus volatilibus, quæ non saliunt illis cruribus, sicut sunt scarabæi. Omnia quippe hujusmodi volatilia quadrupedia vocantur in Lege.

Cap. 10. 1. Cor. 6. 18. 3. In duodecimo velut expositio verborum Apostoli, ubi ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est,* non mihi satisfacit: nec sic puto intelligendum quod dictum est, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat;* tamquam ille hoc faciat, qui propter adipiscenda ea quæ per corpus sentiuntur, ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit. Hoc enim longè plura peccata complectitur, quàm illa fornicatio quæ concubitu perpetratur illicito, de qua locutum, cùm hoc diceret, Apostolum apparet. Hoc opus, exceptâ * Epistolâ quæ postmodum ad ejus caput adjuncta est, sic incipit: *Lecturus hæc quæ de Trinitate disserimus.*

* Inter Augustinianas CLXXIV. Tom. 2.

Domino beatissimo & sincerissima caritate venerando sancto fratri & consacerdoti Papæ Aurelio, Augustinus in Domino salutem.

De Trinitate, quæ Deus summus & verus est, libros juvenis inchoavi, senex edidi. Omiseram quippe hoc opus, postea quàm comperi præreptos mihi esse sive subreptos ante quàm eos absolverem, & retractatos, ut mea dispositio fuerat, expolirem. Non enim singillatim, sed omnes simul edere ea ratione decreveram; quoniam præcedentibus consequentes inquisitione proficiente nectuntur. Cùm ergo per eos homines, qui priùs quàm vellem ad quosdam illorum pervenire potuerunt, dispositio mea nequivisset impleri, interruptam dictationem reliqueram, cogitans hoc ipsum in aliquibus meis scriptis conqueri, ut scirent, qui possent, non à me fuisse eosdem libros editos, sed ablatos priùs quàm mihi editione mea digni viderentur. Verùm multorum fratrum vehementissima postulatione, & maximè tua jussione compulsus, opus tam laboriosum, adjuvante Domino terminare curavi: eosque emendatos, non ut volui, sed ut potui, ne ab illis qui subrepti jam in manus hominum exierant, plurimùm discreparent, venerationi tuæ per filium nostrum condiaconum carissimum misi, & cuicumque audiendos, describendos, legendosque permisi: in quibus si servari mea dispositio potuisset, essent profectò etsi easdem sententias habentes, multo tamen enodatiores atque planiores, quantum rerum tantarum explicandarum difficultas & facultas nostra pateretur. Sunt autem qui primos quatuor vel potiùs quinque etiam sine proœmiis habent, & duodecimum sine extrema parte non parva: sed si eis hæc editio potuerit innotescere, omnia si voluerint & valuerint, emendabunt. Peto sanè ut hanc epistolam, seorsum quidem, sed tamen ad caput eorumdem librorum jubeas anteponi. Vale. Ora pro me.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI, DE TRINITATE LIBRI * QUINDECIM.

* Inchoati versus annum 400. absoluti circiter an. 416.

LIBER PRIMUS,

In quo secundùm Scripturas sacras ostenditur unitas & æqualitas summæ Trinitatis; & quædam loca contra Filii æqualitatem allata diluuntur.

CAPUT I. Scribit contra eos qui rationis abutentes calumniantur fidem Trinitatis.

LECTURUS hæc quæ de Trinitate disserimus, priùs oportet ut noverit, stilum nostrum adversùs eorum vigilare calumnias, qui fidei contemnentes initium, immaturo & perverso rationis amore falluntur. Quorum nonnulli ea quæ de corporalibus rebus, sive per sensus corporeos experta [a] noverunt, sive quæ naturâ humani ingenii & diligentiæ vivacitate vel artis adjutorio perceperunt, ad res incorporeas & spiritales transferre conantur, ut ex his illas metiri atque opinari velint. Sunt item alii qui secundùm humani animi naturam vel affectum de Deo sentiunt, si quid sentiunt, & ex hoc errore, cùm de Deo disputant, [b] sermoni suo distortas & fallaces regulas [c] figunt. Est item aliud hominum genus, eorum qui universam quidem creaturam, quæ profectò mutabilis est, nituntur transscendere, ut ad incommutabilem substantiam quæ Deus est, erigant intentionem; sed mortalitatis onere prægravati, cùm & videri volunt scire quod nesciunt, & quod volunt scire non possunt, præsumtiones opinionum suarum audaciùs affirmando, intercludunt sibimet intelligentiæ vias, magis eligentes sententiam suam non corrigere perversam, quàm mutare defensam. Et hic quidem omnium morbus est trium generum quæ proposui; & eorum scilicet qui secundùm corpus de Deo sapiunt, & eorum qui secundùm spiritalem creaturam, sicuti est anima, & eorum qui neque secundùm corpus, neque secundùm spiritalem creaturam, & tamen de Deo falsa existimant, eo remotiores à vero, quo id quod sapiunt, nec in corpore reperitur, nec in facto & condito spiritu, nec in ipso Creatore. Qui enim opinatur Deum, verbi gratiâ, candidum vel rutilum, fallitur; sed tamen hæc inveniuntur in corpore. Rursus qui opinatur Deum nunc obliviscentem, nunc recordantem, vel si quid hujusmodi est, nihilo minùs in errore est; sed tamen hæc inveniuntur in animo. Qui autem putat ejus esse potentiæ Deum, ut se ipsum ipse genuerit; eo plus errat, quòd non solùm Deus ita non est, sed nec spiritalis nec corporalis creatura: nulla enim omnino res est quæ se ipsam gignat ut sit.

a Error disputantium de Deo ex simplici caussa.

2. Ut ergo ab hujusmodi falsitatibus humanus animus purgaretur, sancta Scriptura parvulis congruens, nullius generis rerum verba vitavit, ex quibus quasi gradatim ad divina atque sublimia noster intellectus velut nutritus assurgeret. Nam & verbis ex rebus corporalibus sumtis usa est, cùm de Deo loqueretur; velut cùm ait, *In tegmine alarum tuarum protege me.* Et de spiritali creatura multa transtulit, quibus significaret illud quod ita non esset, sed ita dici opus esset; sicuti est, *Ego sum Deus zelans*: & *Pœnitet me hominem fecisse.* De rebus autem quæ omnino non sunt, non traxit aliqua vocabula, quibus vel figuraret locutiones, vel [d] spissaret ænigmata. Unde perniciosiùs & inaniùs evanescunt, qui tertio illo genere erroris à veritate secluduntur, hoc suspicando de Deo, quod neque in ipso, neque in ulla creatura inveniri potest. Rebus enim quæ in creatura inveniuntur, solet Scriptura divina velut infantilia oblectamenta formare, quibus infirmorum ad quærenda superiora & inferiora deserenda, pro suo modulo tamquam passibus moveretur affectus. Quæ verò propriè de Deo dicuntur, quæque in nulla creatura inveniuntur, raro ponit Scriptura divina; sicut illud quod dictum est ad Moysen, *Ego sum qui sum*: &, *Qui est, misit me ad vos.* Cùm enim esse aliquo modo dicatur & corpus & animus, nisi proprio quodam modo vellet intelligi, non id utique diceret. Et illud quod ait Apostolus, *Qui solus habet immortalitatem*: cùm & anima modo quodam immortalis esse dicatur & sit, non diceret, *solus habet*, nisi quia vera immortalitas incommutabilitas est, quam nulla potest habere creatura; quoniam solius est Creatoris. Hoc & Jacobus dicit: *Omne datum optimum, & omne donum perfectum de sursum est descendens à Patre luminum, apud quem non est commutatio, nec momenti obumbratio.* Hoc & David: *Mutabis ea, & mutabuntur, tu verò idem ipse es.*

Scriptura sacra remotis falsitatibus evehit gradatim ad divina.

Psal. 16. 8.

Exod. 20. 5. Genes. 6. 7.

Exod. 3. 14.

1. Tim. 6. 16.

Immortalitas vera.

Iacobi 1. 17.

Psal. 101. 27.

3. Proinde substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem, & sine ullo suo temporali motu temporalia creantem, intueri & plenè nosse difficile est: & ideo est necessaria purgatio mentis nostræ, qua illud ineffabile ineffabiliter videri possit: qua nondum præditi, fide

Fide nutrimur, ut habiles ad divina capienda efficiamur.

[a] MSS. novemdecim, *notaverunt.*
[b] MSS. duo Vat. *sermone.*
[c] *Figunt*, in MSS. quinque reperimus; in editis autem, *fingunt*.
[d] Editi, *spiraret.* At MSS. plerique, *spissaret.*

nutrimur, & per quædam tolerabiliora, ut ad illud capiendum apti & habiles efficiamur, itinera ducimur. Unde Apostolus in Christo quidem dicit esse omnes thesauros sapientiæ & scientiæ absconditos: eum tamen quamvis jam gratiâ ejus renatis, sed adhuc carnalibus & animalibus, tamquam parvulis in Christo, non ex divina virtute in qua æqualis est Patri, sed ex humana infirmitate ex qua crucifixus est, commendavit. Ait namque, *Neque enim judicavi me scire aliquid in vobis nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.* Deinde secutus ait, *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.* Et paulò pòst dicit eis, *Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus. Quasi parvulis in Christo, lac potum dedi vobis, non escam: nondum enim poteratis; sed nec adhuc quidem potestis.* Hoc cùm dicitur quibusdam, irascuntur, & sibi contumeliosè dici putant; & plerumque malunt credere eos potiùs, à quibus hoc audiunt, non habere quod dicant, quàm se capere non posse quod dixerint. Et aliquando afferimus eis rationem, non quam petunt cùm de Deo quærunt; quia nec ipsi eam valent sumere, nec nos fortasse vel apprehendere vel proferre: sed qua demonstretur eis quàm sint inhabiles miniméque idonei percipiendo quod exigunt. Sed quia non audiunt quod volunt, aut callidè nos agere putant ut nostram occultemus imperitiam, aut malitiosè quòd eis invideamus peritiam; atque ita indignantes perturbatique discedunt.

Col. 2. 3.

1. Cor. 2. 2.

1. Cor. 3. 1.

CAP. II. De Trinitate quomodo hoc in opere disserendum.

4. QUAPROPTER adjuvante Domino Deo nostro suscipiemus & eam ipsam quam flagitant, quantum possumus, reddere rationem, quòd Trinitas sit unus & solus & verus Deus, & quàm rectè Pater & Filius & Spiritus-sanctus unius ejusdemque substantiæ vel essentiæ dicatur, credatur, intelligatur; ut non quasi nostris excusationibus illudantur, sed re ipsa experiantur, & esse illud summum bonum quod purgatissimis mentibus cernitur, & à se propterea cerni comprehendique non posse, quia humanæ mentis acies invalida in tam excellenti luce non figitur, nisi per justitiam fidei nutrita vegetetur. Sed primùm secundùm auctoritatem Scripturarum sanctarum, utrùm ita se fides habeat, demonstrandum est. Deinde si voluerit & adjuverit Deus, istis garrulis ratiocinatoribus, elatioribus quàm capacioribus, atque ideo morbo periculosiore laborantibus, sic fortasse serviemus, ut inveniant aliquid unde dubitare non possint, & ob hoc in eo quod invenire nequiverint, de suis mentibus potiùs quàm de ipsa veritate, vel de nostris disputationibus conquerantur: atque ita si quid eis erga Deum vel amoris est vel timoris, ad initium fidei & ordinem redeant, jam sentientes quàm salubriter in sancta Ecclesia medicina fidelium constituta sit, ut ad perceptionem incommutabilis veritatis imbecillem mentem observata pietas sanet, ne in opinionem noxiæ falsitatis temeritas inordinata præcipitet. Nec pigebit autem me, sicubi hæsito, quærere; nec pudebit, sicubi erro, discere.

CAPUT III.

5. PROINDE quisquis hæc legit, ubi pariter certus est, pergat mecum; ubi pariter hæsitat, A quærat mecum: ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est, *Quærite faciem ejus semper.* Et hoc placitum pium atque tutum coram Domino Deo nostro cum omnibus [a] inierim, qui ea quæ scribo legunt, & in omnibus scriptis meis, maximéque in his ubi quæritur unitas Trinitatis, [b] Patris & Filii & Spiritus-sancti; quia nec periculosiùs alicubi erratur, nec laboriosiùs aliquid B quæritur, nec fructuosiùs aliquid invenitur. Quisquis ergo cùm legit dicit, Hoc non bene dictum est, quoniam non intelligo; locutionem meam [c] reprehendit, non fidem: & fortè verè potuit dici planiùs; verumtamen nullus hominum ita locutus est, ut in omnibus ab omnibus intelligeretur. Videat ergo cui hoc in sermone meo displicet, utrùm alios in talibus rebus quæstionibusque versatos intelligat, cùm me non intelligit: & si ita est, ponat librum meum, vel C etiam, si hoc videtur, abjiciat; & eis potiùs quos intelligit, operam & tempus impendat. Non tamen propterea putet me tacere debuisse, quia non tam expeditè ac dilucidè quàm illi quos intelligit, eloqui potui. Neque enim omnia quæ ab omnibus conscribuntur, in omnium manus veniunt: & fieri potest, ut nonnulli qui etiam hæc nostra intelligere valent, illos planiores non inveniant libros, & in istos saltem incidant. Ideoque utile est, plures à pluribus fieri diverso stilo, D non diversa fide, etiam de quæstionibus eisdem, ut ad plurimos res ipsa perveniat; ad alios sic, ad alios autem sic. At si ille qui se ista non intellexisse conqueritur, nulla umquam de talibus rebus diligenter & acutè disputata intelligere potuit; secum agat votis & studiis ut proficiat, non mecum querelis & conviciis ut taceam. Qui verò hæc legens dicit, Intelligo quidem quid dictum sit, sed non verè dictum est: asserat [d] si placet sententiam suam, & redarguat meam, si po- E test. Quod si cum caritate & veritate fecerit, mihique etiam (si [e] in hac vita maneo) cognoscendum facere curaverit, uberrimum fructum laboris hujus mei cepero. Quod si mihi non potuerit, quibus id potuerit, me volente ac libente præstiterit: ego tamen in lege Domini meditor, si non die ac nocte, saltem quibus temporum particulis possum; & meditationes meas, ne oblivione fugiant, stilo alligo: sperans de misericordia Dei, quòd in omnibus veris quæ certa mihi F sunt, perseverantem me faciet; si quid autem aliter sapio, id quoque mihi ipse revelabit, sive per occultas inspirationes atque admonitiones, sive per manifesta eloquia sua, sive per fraternas sermocinationes. Hoc oro, & hoc depositum desideriumque meum penès ipsum habeo, qui mihi satis idoneus est & custodire quæ dedit, & reddere quæ promisit.

Quid à suis lectoribus exposcat Augustinus.

Psal. 104. 4.

Psal. 1.

6. Arbitror sanè nonnullos tardiores, in quibusdam locis librorum meorum opinaturos me G sensisse quod non sensi, aut non sensisse quod sensi. Quorum errorem mihi tribui non debere quis nesciat, si velut me sequentes neque apprehendentes deviaverint in aliquam falsitatem, dum cogor per quædam densa & opaca viam carpere;

Lectorum tardiorum errores auctori non tribuendi.

[a] Lov. *interim.* Alii codices, *inierim.*

[b] Sic MSS. supra viginti. At editi habent, *Pater & Filius & Spiritus-sanctus.*

[c] In excusis, *reprehendat.* Sed meliùs in MSS. *reprehendit.*

[d] Sexdecim MSS. *asserat ut placet.*

[e] Editi, *si dum.* Abest *dum* à MSS.

quando

quando quidem nec ipsis sanctis divinorum librorum [a] auctoritatibus (A) ullo modo quisquam rectè tribuerit tam multos & varios errores hæreticorum; cùm omnes ex eisdem Scripturis falsas atque fallaces opiniones suas conentur defendere? Admonet me planè ac mihi jubet suavissimo imperio lex Christi, hoc est caritas, ut cùm aliquid falsi in libris meis me sensisse homines putant quod ego non sensi, atque idipsum falsum alteri displicet, alteri placet, malim me reprehendi à reprehensore falsitatis, quàm ab ejus laudatore laudari. (B) Ab illo enim quamvis ego non rectè, qui hoc non senserim, error tamen ipse rectè vituperatur: ab hoc autem nec ego rectè laudor à quo existimor id sensisse quod vituperat veritas, nec ipsa sententia quam vituperat veritas. Ergo in nomine Domini susceptum opus aggrediamur.

Cap. IV. Quæ sit doctrina fidei catholicæ de Trinitate.

7. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt de Trinitate, quæ Deus est, divinorum librorum veterum & novorum catholici tractatores, (C) hoc intenderunt secundùm Scripturas docere, quòd Pater & Filius & Spiritus-sanctus, unius ejusdemque substantiæ inseparabili æqualitate divinam insinuent unitatem; ideoque non sint tres dii, sed unus Deus: quamvis Pater Filium genuerit, & ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque à Patre sit genitus, & ideo Pater non sit qui Filius est; Spiritusque sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantùm Patris & Filii Spiritus, Patri & Filio etiam ipse coæqualis, & ad Trinitatis pertinens unitatem. (D) Non tamen eamdem Trinitatem natam de virgine Maria, & sub Pontio Pilato crucifixam & sepultam, tertio die resurrexisse, & in cælum adscendisse, sed tantummodo Filium. Nec eamdem Trinitatem descendisse in specie columbæ super Jesum baptizatum; (Matth. 3. 16.) aut die Pentecostes post adscensionem Domini, (Act. 2. 2.) sonitu facto de cælo quasi ferretur flatus vehemens, & linguis divisis velut ignis sedisse super unumquemque eorum, sed tantummodo Spiritum-sanctum. (E) Nec eamdem Trinitatem dixisse de cælo, *Tu es Filius meus*, sive cùm baptizatus est à Johanne, (Marc. 1. 11. Matth. 17. 5.) sive in monte quando cum illo erant tres discipuli; aut quando sonuit vox, dicens, *Et clarificavi & iterum clarificabo:* (Johan. 12. 28.) sed tantummodo Patris vocem fuisse ad Filium factam; quamvis Pater & Filius & Spiritus-sanctus, sicut inseparabiles sunt, ita inseparabiliter operentur. Hæc & mea fides est, quando hæc est catholica fides.

Cap. V. Difficultates de Trinitate, quomodo tres unus Deus, & inseparabiliter operantes præstent quædam sine invicem.

8. Sed in ea nonnulli perturbantur, (F) cùm audiunt Deum Patrem, & Deum Filium, & Deum Spiritum-sanctum, & tamen hanc Trinitatem non tres Deos, sed unum Deum; & quemadmodum id intelligant quærunt: præsertim cùm dicitur, inseparabiliter operari Trinitatem in omni re quam Deus operatur, & tamen quamdam vocem Patris sonuisse, quæ vox Filii non sit; in carne autem natum, & passum, & resurrexisse, & in cælum adscendisse nonnisi Filium; in columbæ autem specie venisse nonnisi Spiritum-sanctum: (G) intelligere volunt, quomodo & illam vocem, quæ nonnisi Patris fuit, Trinitas fecerit; & illam carnem, in qua nonnisi Filius de Virgine natus est, eadem Trinitas creaverit; & illam columbæ speciem, in qua nonnisi Spiritus-sanctus apparuit, illa ipsa Trinitas operata sit. Alioquin non inseparabiliter Trinitas operatur, sed alia Pater facit, alia Filius, alia Spiritus-sanctus: aut si quædam simul faciunt, quædam sine invicem, jam non inseparabilis est Trinitas. Movet etiam quomodo Spiritus-sanctus in Trinitate sit, quem nec Pater, nec Filius, nec ambo genuerint, cùm sit Spiritus & Patris & Filii. Quia ergo quærunt ista homines, & tædio nobis sunt; si quid hinc ex dono Dei sapit infirmitas nostra, edisseramus eis ut possumus, neque cum invidia tabescente iter habeamus. (Sap. 6. 25.) Si dicimus nihil nos de talibus rebus cogitare solere, mentimur: si autem fatemur [b] habitare ista in cogitationibus nostris, quoniam rapimur amore indagandæ veritatis, flagitant jure caritatis ut eis indicemus quid hinc excogitare potuerimus: non quia jam acceperim, aut perfectus sim; (nam si Paulus apostolus, (Philip. 3. 12.) quanto magis ego longè infra illius pedes jacens non me arbitror apprehendisse?) sed pro modulo meo, si ea quæ retrò sunt obliviscor, & in anteriora me extendo, & secundùm intentionem sequor ad palmam supernæ vocationis, quantum ejusdem viæ peregerim, & quò pervenerim, unde mihi in finem reliquus cursus est, ut aperiam desideratur à me, illis desiderantibus quibus me servire cogit libera caritas. Oportet autem, & donabit Deus, ut eis ministrando quæ legant, ipse quoque proficiam, & eis cupiens respondere quærentibus, ipse quoque inveniam quod quærebam. Ergo suscepi hæc, jubente atque adjuvante Domino Deo nostro, non tam cognita cum auctoritate disserere, quàm ea cum pietate disserendo cognoscere.

Caput VI. Filium esse verum Deum ejusdem cum Patre substantiæ.

9. Qui dixerunt Dominum nostrum Jesum Christum non esse Deum, aut non esse verum Deum, aut non cum Patre unum & solum Deum, aut non verè immortalem, quia mutabilem, manifestissima divinorum testimoniorum & consona voce convicti sunt; unde sunt illa: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* (Johan. 1. 1.) Manifestum est enim quòd Verbum Dei, Filium Dei unicum accipimus, de quo pòst dicit, *Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*, propter nativitatem incarnationis ejus, quæ facta est in tempore ex Virgine. In eo autem declarat, non tantùm Deum esse, sed etiam ejusdem cum Patre substantiæ, quia cùm dixisset, *Et Deus erat Verbum; Hoc erat*, inquit, *in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Neque enim dicit *omnia*, nisi quæ facta sunt, id est omnem creaturam. Unde liquidò apparet ipsum factum non esse per quem facta sunt omnia. Et si factus non est, creatura non est: si autem creatura non est, ejusdem cum Patre substantiæ est. Omnis enim substantia quæ Deus non est, creatura est; & quæ creatura non est, Deus est. Et si non est Filius ejusdem substantiæ cujus Pater; ergo facta substantia est: si facta substantia est, non omnia per ipsum facta sunt: at omnia per ipsum facta sunt: unius igitur ejusdemque cum Patre substantiæ est. Et ideo non tantùm Deus, sed & verus Deus. Quod idem Johannes apertissimè in epistola sua dicit, *Scimus quòd Filius Dei venerit & dederit nobis intellectum ut cognoscamus verum Deum, & simus in vero Filio ejus Iesu Christo. Hic est verus Deus, & vita æterna.* (1. Johan. 5. 20.)

[a] MSS. tres è Vat. *auctoribus*.

[b] Vaticanus codex, *habere*. Alius Vatic. *haberi*.

Non solus Pater, sed Trinitas dicta immortalis.

10. Hinc etiam consequenter intelligitur non tantummodo de Patre dixisse apostolum Paulum, *Qui solus habet immortalitatem*; sed de uno & solo Deo quod est ipsa Trinitas. Neque enim ipsa vita æterna mortalis est secundùm aliquam mutabilitatem: ac per hoc Filius Dei, quia vita æterna est, cum Patre etiam ipse intelligitur, ubi dictum est, *Qui solus habet immortalitatem*. Ejus enim vitæ æternæ & nos participes facti, pro modulo nostro immortales efficimur. Sed aliud est ipsa cujus participes efficimur, vita æterna, aliud nos qui ejus participatione vivemus in æternum. Si enim dixisset, Quem temporibus propriis ostendet Pater beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem; nec sic inde separatum Filium oporteret intelligi. Neque enim quia ipse Filius alibi loquens voce Sapientiæ,) ipse est enim Dei Sapientia,) ait, *Gyrum cæli circuivi sola*, separavit à se Patrem: quanto magis ergo non est necesse ut tantummodo de Patre præter Filium intelligatur, quod dictum est, *Qui solus habet immortalitatem*, cùm ita dictum sit: *Ut serves*, inquit, *mandatum sine macula, irreprehensibile usque in adventum Domini nostri Iesu Christi: quem temporibus propriis ostendet beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem; quem nemo hominum vidit, nec videre potest; cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, amen.* In quibus verbis, nec Pater propriè nominatus est, nec Filius, nec Spiritus-sanctus; sed *beatus & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium*, quod est unus & solus & verus Deus ipsa Trinitas.

1. Tim. 6. 16.
1. Iohan. 5. 20.
1. Tim. 6. 15.
Eccli. 24. 8.
1. Tim. 6. 14.

11. Nisi fortè quæ sequuntur, perturbabunt hunc intellectum, quia dixit, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest*: cùm hoc etiam ad Christum pertinere secundùm ejus divinitatem accipiatur, quam non viderunt Judæi, qui tamen carnem viderunt & crucifixerunt. Videri autem [a] divinitas humano visu nullo modo potest: sed eo visu videtur, quo jam qui vident, non homines sed ultra homines sunt. Rectè ergo ipse Deus Trinitas intelligitur beatus & solus potens, ostendens adventum Domini nostri Jesu Christi temporibus propriis. Sic enim dictum est, *Solus habet immortalitatem*; quomodo dictum est, *Qui facit mirabilia solus.* Quod velim scire de quo dictum accipiant: si de Patre tantùm, quomodo ergo verum est, quod ipse Filius dicit, *Quæcumque enim Pater facit, hæc eadem & Filius facit similiter?* An quidquam est inter mirabilia mirabilius quàm resuscitare & vivificare mortuos? Dicit autem idem Filius, *Sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat.* Quomodo ergo solus Pater facit mirabilia, cùm hæc verba nec Patrem tantùm, nec Filium tantùm permittant intelligi, sed utique Deum unum verum solum, id est, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum.

Psal. 71. 18.
Johan. 5. 19.
Ibidem 21.

Non ex solo Patre omnia, sed etiam ex Filio.

12. Item cùm dicit idem Apostolus, *Nobis unus Deus Pater, ex quo omnia & nos in ipso; & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia & nos per ipsum*; quis dubitet eum omnia quæ creata sunt dicere, sicut Johannes, *Omnia per ipsum facta sunt?* Quæro itaque de quo dicat alio loco, *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso* A *sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum, amen.* Si enim de Patre & Filio & Spiritu-sancto, ut singulis personis singula tribuantur; *Ex ipso*, ex Patre; *per ipsum*, per Filium; *in ipso*, in Spiritu-sancto: manifestum quòd Pater & Filius & Spiritus-sanctus unus Deus est, quando singulariter intulit, *Ipsi gloria in sæcula sæculorum.* Unde enim cœpit hunc sensum, non ait, *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ* Patris, aut Filii, aut Spiritus-sancti, sed *sapientiæ & scientiæ Dei!* B *Quàm inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit mentem Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum, amen.* Si autem hoc de Patre tantummodo intelligi volunt, quomodo ergo omnia per Patrem sunt, sicut hîc dicitur; & omnia per Filium, sicut ad Corinthios ubi ait, *Et unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia*; & C sicut in Evangelio Johannis, *Omnia per ipsum facta sunt?* Si enim alia per Patrem, alia per Filium, jam non omnia per Patrem, nec omnia per Filium. Si autem omnia per Patrem, & omnia per Filium; eadem per Patrem, quæ per Filium. Æqualis est ergo Patri Filius, & inseparabilis operatio est Patris & Filii. Quia si vel Filium fecit Pater quem non fecit ipse Filius, non omnia per Filium facta sunt: at omnia per Filium facta sunt: ipse igitur factus non est ut cum Patre faceret omnia quæ facta sunt. D Quamquam nec ab ipso verbo tacuerit Apostolus, & apertissimè omnino dixerit, *Qui cùm in Dei forma esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo*: hîc Deum propriè Patrem appellans, sicut alibi, *Caput autem Christi Deus.*

1. Cor. 8. 6.
Iohan. 1. 3.
Rom. 11. 36.
1. Cor. 8. 6.
Johan. 1. 3.
Phil. 2. 6.
1. Cor. 11. 3.

Spiritus-sanctus se verum Deum Patri & Filio æqualem.

13. Similiter & de Spiritu-sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos qui hæc disputaverunt abundantiùs usi sunt, quia & ipse Deus, & non creatura. Quòd si non creatura, non E tantùm Deus; (nam & homines dicti sunt dii:) sed etiam verus Deus. Ergo Patri & Filio prorsus æqualis, & in Trinitatis unitate consubstantialis & coæternus. Maximè verò illo loco satis claret, quòd Spiritus-sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ, sed Creatori: non eo modo quo jubemur per caritatem servire invicem, quod est græcè δουλεύειν; sed eo modo quo tantùm Deo servitur, quod est græcè λατρεύειν. Unde idololatræ dicuntur qui simulacris eam servitutem exhibent quæ debetur Deo. F Secundùm hanc enim servitutem dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Nam & hoc distinctius in græca Scriptura invenitur; λατρεύσεις enim habet. Porrò si tali servitute creaturæ servire prohibemur, quando quidem dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*; unde & Apostolus detestatur eos qui coluerunt, & servierunt creaturæ, potiùs quàm Creatori: non est utique creatura Spiritus- G sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur dicente Apostolo, *Nos enim sumus circumcisio, Spiritui Dei servientes*, quod est in græco, λατρεύοντες. Plures enim codices etiam latini sic habent, *qui Spiritui Dei servimus*: græci autem omnes, aut penè omnes. In nonnullis autem exemplaribus latinis invenimus non *Spiritui Dei*

Psal. 81. 6.
Rom. 1. 25.
Gal. 5. 13.
Deut. 6. 13.
Matth. 4. 10.
Rom. 1. 25.
Philipp. 3. 3.

[a] Sic in MSS. At in editis loco *divinitas*, habetur *Trinitas*.

servimus, sed [a] *spiritu Deo servimus.* Sed qui in hoc errant, & auctoritati graviori cedere detrectant, numquid & illud varium in codicibus reperiunt, *Nescitis quia corpora vestra templum* [b] *in vobis est Spiritus-sancti, quem habetis à Deo?* Quid autem insanius magisque sacrilegum est, quàm ut quisquàm dicere audeat membra Christi templum esse creaturæ minoris secundùm ipsos, quàm Christus est? Alio enim loco dicit, *Corpora vestra membra sunt Christi.* Si autem quæ membra sunt Christi, templum est Spiritus-sancti, non est creatura Spiritus-sanctus: quia cui corpus nostrum templum exhibemus, necesse est ut huic eam servitutem debeamus, qua nonnisi Deo serviendum est, quæ græcè appellatur λατρεία. Unde consequenter dicit, *Glorificate ergo* [c] *Deum in corpore vestro.*

1. Cor. 6, 19. Ibidem 15. Ibidem 20.

CAPUT VII. Filius quomodo minor Patre ac se ipso.

14. HIS & talibus divinarum Scripturarum testimoniis, quibus, ut dixi, priores nostri copiosiùs usi, expugnaverunt hæreticorum tales calumnias vel errores, insinuatur fidei nostræ unitas & æqualitas Trinitatis. Sed quia multa in sanctis libris propter incarnationem Verbi Dei, quæ pro salute nostra reparanda facta est, ut mediator Dei & hominum esset homo Christus Jesus, ita dicuntur, ut majorem Filio Patrem significent, vel etiam apertissimè ostendant; erraverunt homines minùs diligenter scrutantes vel intuentes universam seriem Scripturarum, & ea quæ de Christo Jesu secundùm hominem dicta sunt, ad ejus substantiam quæ ante incarnationem sempiterna erat, & sempiterna est, transferre conati sunt. Et illi quidem dicunt minorem Filium esse quàm Pater est, quia scriptum est ipso Domino dicente, *Pater major me est.* Veritas autem ostendit secundùm istum modum etiam se ipso minorem Filium. Quomodo enim non etiam se ipso minor factus est, qui semetipsum exinanivit formam servi accipiens? Neque enim sic accepit formam servi, ut amitteret formam Dei, in qua erat æqualis Patri. Si ergo ita accepta est forma servi, ut non amitteretur forma Dei, cùm & in forma servi & in forma Dei idem ipse sit Filius unigenitus Dei Patris, in forma Dei æqualis Patri, in forma servi mediator Dei & hominum homo Christus Jesus; quis non intelligat quòd in forma Dei etiam ipse se ipso major est, in forma autem servi etiam se ipso minor est? Non itaque immeritò Scriptura utrumque dicit, & æqualem Patri Filium, & Patrem majorem Filio. Illud enim propter formam Dei, hoc autem propter formam servi, sine ulla confusione intelligitur. Et hæc nobis regula per omnes sacras Scripturas dissolvendæ hujus quæstionis, ex uno capitulo epistolæ Pauli apostoli promitur, ubi manifestiùs ista distinctio commendatur. Ait enim, *Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo; sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo.* Est ergo Dei Filius Deo Patri naturâ æqualis, habitu minor. In forma enim servi quam accepit, minor est Patre: in forma autem Dei in qua erat etiam ante quàm hanc accepisset, æqualis est Patri. In forma Dei, Verbum per quod facta sunt omnia: in forma autem servi, factus ex muliere, factus sub Lege, ut eos qui sub Lege erant, redimeret. Proinde in forma Dei fecit hominem; in forma servi factus est homo. Nam si Pater tantùm sine Filio fecisset hominem, non scriptum esset, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Ergo quia forma Dei accepit formam servi, utrumque Deus & utrumque homo: sed utrumque Deus propter accipientem Deum, utrumque autem homo propter acceptum hominem. Neque enim illa susceptione alterum eorum in alterum conversum atque mutatum est: nec divinitas quippe in creaturam mutata est, ut desisteret esse divinitas; nec creatura in divinitatem, ut desisteret esse creatura.

1. Tim. 2. 5. Johan. 14. 28. Phil. 2. 7. 1. Tim. 2. 5. Phil. 2. 6. Iohan. 1. 3. Gal. 4. 4. Gen. 1. 26.

CAPUT VIII. Scripturas de subjectione Filii sub Patre perperam intellectas explicat.

15. ILLUD autem quod dicit Apostolus, *Cùm autem ei omnia subjecta fuerint, tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia*, aut ideo dictum est, ne quisquam putaret habitum Christi, qui ex humana creatura susceptus est, conversum iri postea in ipsam divinitatem, vel ut certiùs expresserim, deitatem, quæ non est creatura, sed est unitas Trinitatis incorporea & incommutabilis & sibimet consubstantialis & coæterna natura. Aut si quisquam contendit, ut aliqui senserunt, ita dictum, *Et ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia*, ut ipsam subjectionem, commutationem & conversionem credat futuram creaturæ in ipsam substantiam vel essentiam Creatoris, id est ut quæ fuerat substantia Creaturæ, fiat substantia Creatoris; certè vel hoc concedit, quod non habet ullam dubitationem, nondum hoc fuisse factum cùm Dominus diceret, *Pater major me est.* Dixit enim hoc non solùm ante quàm adscendisset in cælum, verùm etiam ante quàm passus resurrexisset à mortuis. Illi autem qui putant humanam in eo naturam in deitatis substantiam mutari atque converti, & ita dictum, *Tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui illi subjecit omnia*, ac si diceretur, Tunc & ipse Filius hominis & à Verbo Dei suscepta humana natura commutabitur in ejus naturam, qui ei subjecit omnia, tunc futurum putant, cùm post diem judicii tradiderit regnum Deo & Patri. Ac per hoc etiam secundùm istam opinionem adhuc Pater major est, quàm quæ de virgine servi forma accepta est. Quòd si aliqui & hoc affirmant, quòd jam fuerit in Dei substantiam mutatus homo Christus Jesus; illud certè negare non possunt, quòd adhuc natura hominis manebat, quando ante passionem dicebat, *Quoniam Pater major me est:* unde nulla cunctatio est secundùm hoc dictum esse, quòd formâ servi major est Pater, cui in forma Dei æqualis est Filius. Nec quisquam cùm audierit quod ait Apostolus, *Cùm autem dixerit, quia omnia subjecta sunt ei, manifestum quia præter eum qui illi subjecit omnia*, ita existimet de Patre intelligendum, quòd subjecerit omnia Filio, ut ipsum Filium sibi omnia subjecisse non putet. Quod Apostolus ad Philippenses ostendit dicens, *Nostra autem conversatio in cælis est; unde & Salvatorem exspectamus Dominum Iesum Christum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ conforme ut*

1. Cor. 15. 28. Iohan. 14. 28. 1. Cor. 15. 28. Iohan. 14. 28. 1. Cor. 15. 27. Phil. 3. 20.

[a] Triplicem hujusce loci lectionem affert rursum Augustinus in libro ad Bonifacium tertio, cap. 7. Ipsum eumdem locum in Latinis codicibus falsatorum perfidiâ mutatum fuisse, monet Ambrosius in lib. 2. de Spiritu-sancto cap. 6.

[b] Editi, *templum est qui in vobis est.* At MSS. *templum in vobis est.* Atque ita profert constanter Augustinus in superioribus libris contra Arianorum sermonem & contra Maximinum.

[c] Editi addunt, *& portate:* quod à MSS. & à Græco textu Apostoli abest.

fiat corpori gloriæ suæ, secundùm operationem suam qua possit etiam sibi subjicere omnia. Inseparabilis enim operatio est Patris & Filii. Alioquin nec ipse Pater sibi subjecit omnia, sed Filius ei subjecit, qui ei regnum tradit, & evacuat omnem principatum & omnem potestatem & virtutem.

1. Cor. 15. 24.

De Filio quippe ista dicta sunt; *Cùm tradiderit,* inquit, *regnum Deo & Patri, cùm evacuaverit omnem principatum & omnem potestatem & virtutem.* Ipse enim subjicit, qui evacuat.

Regnum Patri non sic tradet Christus, ut adimat sibi.

16. Nec sic arbitremur Christum traditurum regnum Deo & Patri, ut adimat sibi. Nam & hoc quidam vaniloqui crediderunt. Cùm enim dicitur, *tradiderit regnum Deo & Patri*, non separatur ipse; quia simul cum Patre unus Deus est. Sed divinarum Scripturarum [a] incuriosos & contentionum studiosos fallit verbum quod positum est, *donec.*

Psal. 109. 1. 1. Cor. 15. 25.

Ita namque sequitur, *Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis*: tamquam cùm posuerit, non sit regnaturus. Nec intelligunt ita dictum, sicuti est illud,

Psal. 111. 8.

Confirmatum est cor ejus, non commovebitur, donec videat super inimicos suos. non enim cùm viderit, jam commovebitur.

1. Cor. 15. 24.

Quid ergo est, *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri?* quasi modò non habeat regnum Deus & Pater? Sed quia omnes justos, in quibus nunc regnat ex fide viventibus

1. Tim. 2. 5.

mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, perducturus est ad speciem, quam visionem dicit idem Apostolus,

1. Cor. 13. 12.

facie ad faciem; ita dictum est, *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri*, ac si diceretur, Cùm perduxerit credentes ad contemplationem Dei & Patris.

Matth. 11. 27.

Sic enim dicit, *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo, & nemo novit Filium nisi Pater, & nemo novit Patrem nisi Filius & cui voluerit Filius revelare.* Tunc revelabitur à Filio Pater,

1. Cor. 15. 24.

cùm evacuaverit omnem principatum & omnem potestatem & virtutem, id est, ut necessaria non sit dispensatio similitudinum per angelicos principatus & potestates & virtutes. Ex quarum persona non inconvenienter intelligitur dici in Cantico canticorum ad sponsam,

Cant. 1. 11. sec. LXX.

Similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoad usque rex in recubitu suo est, id est, quoad usque Christus in secreto suo est: quia

Col. 3. 4.

vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum ipso apparebitis in gloria. Quod ante quàm fiat,

1. Cor. 13. 12.

videmus nunc per speculum in ænigmate, hoc est in similitudinibus, *tunc autem facie ad faciem.*

Contemplatio promissa finis omnium actionum.

17. Hæc enim nobis contemplatio promittitur actionum omnium finis atque æterna perfectio gaudiorum.

1. Iohan. 3. 2.

Filii enim Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus: scimus quia cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.

Exodi 3. 14.

Quod enim dixit famulo suo Moysi, *Ego sum qui sum: hæc dices filiis Israël, Qui est misit me ad vos*: hoc contemplabimur cùm vivemus in æternum.

Iohan. 17. 3.

Ita quippe ait, *Hæc autem est vita æterna, ut cognoscant te unum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* Hoc fiet cùm venerit Dominus,

1. Cor. 4. 5.

& illuminaverit occulta tenebrarum, cùm tenebræ mortalitatis hujus corruptionisque transierint. Tunc erit manè nostrum, de quo in Psalmo dicitur,

Psal. 5. 5.

Manè adstabo tibi, & contemplabor. De hac contemplatione intelligo dictum,

1. Cor. 15. 24.

Cùm tradiderit regnum Deo & Patri: id est, cùm perduxerit justos, in quibus nunc ex fide viventibus regnat

1. Tim. 2. 5.

mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, ad contemplationem Dei & Patris. Si desipio hìc, corrigat me qui meliùs sapit: mihi aliud non videtur. Neque enim quæremus aliud, cùm ad illius contemplationem pervenerimus, quæ nunc non est, quamdiu gaudium nostrum in spe est.

Rom. 8. 24.

Spes autem quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus, quoad usque rex in recubitu suo est.

Psal. 15. 11.

Tunc erit quod scriptum est, *Adimplebis me lætitiâ cum vultu tuo.* Illâ lætitiâ nihil amplius requiretur: quia nec erit quod amplius requiratur. Ostendetur enim nobis Pater, & sufficiet nobis. Quod bene intellexerat Philippus, ut diceret Domino,

Iohan. 14. 8.

Ostende nobis Patrem, & sufficit nobis: sed nondum intellexerat, eo quoque modo idipsum se potuisse dicere, Domine ostende nobis te, & sufficit nobis. Ut enim hoc intelligeret, responsum ei à Domino est, *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me. Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem.* Sed quia volebat eum ex fide vivere ante quàm illud posset videre, secutus est, & ait, *Non credis, quia ego in Patre & Pater in me est?*

2. Cor. 5. 6.

Quamdiu enim *sumus in corpore, peregrinamur à Domino. Per fidem enim ambulamus, non per speciem.* Contemplatio quippe merces est fidei, cui mercedi per fidem corda mundantur; sicut scriptum est,

Act. 15. 9.

Mundans fide corda eorum. Probatur autem quòd illi contemplationi corda mundentur, illâ maximè sententiâ,

Matth. 5. 8.

Beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt. Et quia hæc est vita æterna, dicit Deus in Psalmo,

Psal. 90. 16.

Longitudine dierum replebo eum, & ostendam illi salutare meum. Sive ergo audiamus, Ostende nobis Filium; sive audiamus, *Ostende nobis Patrem*: tantumdem valet; quia neuter sine altero potest ostendi. Unum quippe sunt, sicut & ipse ait,

Iohan. 10. 30.

Ego & Pater unum sumus. Denique propter ipsam inseparabilitatem, sufficienter aliquando nominatur, vel Pater solus, vel Filius solus adimpleturus nos lætitiâ cum vultu suo.

Spiritus-sanctus ad beatitudinem nostram sufficit pariter ac Pater.

18. Nec inde separatur utriusque Spiritus, id est Patris & Filii Spiritus. Qui Spiritus-sanctus propriè dicitur

Iohan. 14. 17.

Spiritus veritatis, quem hic mundus accipere non potest. Hoc est enim plenum gaudium nostrum, quo amplius non est, frui Trinitate Deo ad cujus imaginem facti sumus. Propter hoc aliquando ita loquitur de Spiritu-sancto tamquam solus ipse sufficiat ad beatitudinem nostram: & ideo solus sufficit, quia separari à Patre & Filio non potest; sicut Pater solus sufficit, quia separari à Filio & Spiritu-sancto non potest; & Filius ideo sufficit solus, quia separari à Patre & Spiritu-sancto non potest. Quid enim sibi vult quod ait?

Iohan. 14. 15.

Si diligitis me, mandata mea servate, & ego rogabo Patrem, & alium advocatum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus accipere non potest, id est dilectores mundi.

1. Cor. 2. 14.

Animalis enim *homo non percipit ea quæ sunt Spiritûs Dei.* Sed adhuc potest videri ideo dictum, *Et ego rogabo Patrem & alium advocatum dabit vobis*, quasi non solus Filius sufficiat. Illo autem loco ita de illo dictum est tamquam solus omnino sufficiat,

Iohan. 16. 13.

Cùm venerit ille Spiritus veri-

[a] Sic MSS. Editi autem, *curiosos.*

tatis, docebit vos omnem veritatem. Numquid ergo separatur hinc Filius, tamquam ipſe non doceat omnem veritatem, aut quaſi hoc impleat Spiritus-ſanctus quod minùs potuit docere Filius? Dicant ergo, ſi placet, majorem eſſe Filio Spiritum-ſanctum, quem minorem illo ſolent dicere. An quia non dictum eſt, Ipſe ſolus, aut, Nemo niſi ipſe vos docebit omnem veritatem, ideo permittunt ut cum illo docere credatur & Filius? Apoſtolus ergo Filium ſeparavit ab ſciendis iis quæ Dei ſunt, ubi ait, *Sic & quæ Dei ſunt nemo ſcit, niſi Spiritus Dei*: ut jam iſti perverſi poſſint ex hoc dicere, quòd & Filium non doceat quæ Dei ſunt niſi Spiritus-ſanctus, tamquam major minorem; cui Filius ipſe tantum tribuit, ut diceret, *Quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia implevit cor veſtrum: ſed ego veritatem dico, expedit vobis ut ego eam; nam ſi non abiero, advocatus non veniet ad vos.* * Hoc autem dixit, non propter inæqualitatem Verbi Dei & Spiritus-ſancti, ſed tamquam impedimento eſſet præſentia filii hominis apud eos, quo minùs veniret ille qui minor non eſſet, quia ſemetipſum non exinanivit formam ſervi accipiens ſicut Filius. Oportebat ergo ut auferretur ab oculis eorum forma ſervi, quam intuentes, hoc ſolum eſſe Chriſtum putabant quod videbant. Inde eſt & illud quod ait, *Si diligeretis me, gauderetis utique, quoniam eo ad Patrem, quia Pater major me eſt*: id eſt, propterea me oportet ire ad Patrem, quia dum me ita videtis, ex hoc quod videtis, æſtimatis quia minor ſum Patre, atque ita circa creaturam ſuſceptumque habitum occupati, æqualitatem quam cum Patre habeo non intelligitis. Inde eſt & illud, *Noli me tangere, nondum enim adſcendi ad Patrem.* Tactus enim tamquam finem facit notionis. Ideoque nolebat in eo eſſe finem intenti cordis in ſe, ut hoc quod videbatur tantummodo putaretur. Adſcenſio autem ad Patrem erat ita videri, ſicut æqualis eſt Patri, ut ibi eſſet finis viſionis, quæ ſufficit nobis. Aliquando item de Filio ſolo dicitur, quòd ipſe ſufficiat, & in ejus viſione merces tota promittitur [a] dilectionis & deſiderii noſtri. Sic enim ait, *Qui habet mandata mea & cuſtodit ea, ille eſt qui diligit me. Qui autem me diligit, diligetur à Patre meo, & ego diligam eum, & oſtendam me ipſum illi.* Numquid hîc, quia non dixit, oſtendam illi & Patrem, ideo ſeparavit Patrem? Sed quia verum eſt, *Ego & Pater unum ſumus*; cùm Pater oſtenditur, & Filius oſtenditur qui in illo eſt; & cùm Filius oſtenditur, etiam Pater oſtenditur qui in illo eſt. Sicut ergo cùm ait, *Et oſtendam me ipſum illi*, intelligitur quia oſtendit & Patrem; ita & in eo quod dicitur, *Cùm tradiderit regnum Deo & Patri*, intelligitur quia non adimit ſibi. Quoniam cùm perducet credentes ad contemplationem Dei & Patris, profectò perducet ad contemplationem ſuam, qui dixit, *Et oſtendam illi me ipſum.* Et ideo conſequenter cùm dixiſſet illi Judas, *Domine, quid factum eſt, quia oſtenſurus es te nobis, & non huic mundo?* Reſpondit Jeſus, & dixit illi, *Si quis diligit me, ſermonem meum ſervabit, & Pater meus diliget illum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.* Ecce quia non ſolum ſe ipſum oſtendit ei à quo diligitur, quia ſimul cum Patre venit ad eum, & manſionem facit apud eum.

Margin notes: 1. Cor. 2. 11. — Johan. 16. 7. — * Cap. IX. In una persona interdum intelliguntur omnes. — Philip. 2. 7. — Johan. 14. 28. — Johan. 20. 17. — Johan. 14. 21. — Johan. 10. 30. — 1. Cor. 15. 24. — Johan. 14. 22.

[a] Editi, *delectationis*. Meliùs MSS. *dilectionis*.

19. An fortè putabitur manſionem in dilectore ſuo facientibus Patre & Filio excluſus eſſe ab hac manſione Spiritus-ſanctus? Quid eſt ergo quòd ſuperiùs ait de Spiritu-ſancto, *Quem hic mundus accipere non poteſt, quoniam non videt illum: noſtis illum vos, quia vobiſcum manet, & in vobis eſt.* Non itaque ab hac manſione ſeparatus eſt, de quo dictum eſt, *vobiſcum manet, & in vobis eſt.* Niſi fortè quiſquam ſic abſurdus eſt, ut arbitretur, cùm Pater & Filius venerint ut manſionem apud dilectorem ſuum faciant, diſceſſurum inde Spiritum-ſanctum, & tamquam locum daturum eſſe majoribus. Sed huic carnali cogitationi occurrit Scriptura: paulò quippe ſuperiùs ait, *Et ego rogabo Patrem, & alium advocatum dabit vobis, ut vobiſcum ſit in æternum.* Non ergo diſcedet Patre & Filio venientibus, ſed in eadem manſione cum ipſis erit in æternum; quia nec ille ſine ipſis venit, nec illi ſine ipſo. Sed propter inſinuationem Trinitatis, perſonis etiam ſingulis nominatis dicuntur quædam [b] ſeparatim; non tamen aliis ſeparatis intelliguntur, propter ejuſdem Trinitatis unitatem unamque ſubſtantiam atque deitatem Patris & Filii & Spiritus-ſancti.

Margin note: Ibid. 17.

Caput X. Quomodo Christus tradet regnum Deo & Patri.

20. Tradet itaque regnum Deo & Patri Dominus noſter Jeſus Chriſtus, non ſe inde ſeparato, nec Spiritu-ſancto, quando perducet credentes ad contemplationem Dei, ubi eſt finis omnium bonarum actionum, & requies ſempiterna, & gaudium quod numquam auferetur à nobis. Hoc enim ſignat in eo quod ait, *Iterum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo auferet à vobis?* Hujus gaudii ſimilitudinem præſignabat Maria ſedens ad pedes Domini, & intenta in verbum ejus, quieta ſcilicet ab omni actione, & intenta in veritatem ſecundùm quemdam modum, cujus capax eſt iſta vita, quo tamen præfiguraret illud, quod futurum eſt in æternum. Martha quippe ſorore ſua in neceſſitatis actione converſante, quamvis bona & utili, tamen cùm requies ſucceſſerit tranſiturâ, ipſa requieſcebat in verbo Domini. Et ideo Dominus conquerenti Marthæ quòd eam ſoror non adjuvaret, reſpondit, *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* Non partem malam dixit quod agebat Martha; ſed iſtam optimam quæ non auferetur. Illa enim quæ in miniſterio indigentiæ eſt, cùm indigentia ipſa tranſierit, auferetur. Boni quippe operis tranſituri merces eſt requies permanſura. In illa igitur contemplatione Deus erit omnia in omnibus; quia nihil ab illo aliud requiretur, ſed ſolo ipſo illuſtrari perfruique ſufficiet. Ideoque ille in quo Spiritus interpellat gemitibus inenarrabilibus, *Unam, inquit, petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ, ut contempler delectationem Domini.* Contemplabimur enim Deum Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum, cùm mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus tradiderit regnum Deo & Patri, ut jam non interpellet pro nobis mediator & ſacerdos noſter, Filius Dei & Filius hominis; ſed & ipſe in quantum ſacerdos eſt aſſumtâ propter nos ſervi formâ, ſubjectus ſit ei qui illi ſubjecit omnia, & cui ſubjecit omnia; ut in quantum Deus eſt cum illo nos ſubjectos habeat,

Margin notes: 1. Cor. 15. 24. — Iohan. 16. 22. — Luc. 10. 39. — 1. Cor. 15. 28. — Rom. 8. 26. — Pſal. 26. 4. — 1. Tim. 2. 5. — 1. Cor. 15. 24. — Heb. 7. 25.

[b] Abeſt ſeparatim à MSS.

in quantum sacerdos nobiscum illi subjectus sit. A
a Quapropter cùm Filius sit & Deus & homo, [a] alia substantia homo potiùs in Filio quàm Filius in Patre: sicut caro animæ meæ, alia substantia est ad animam meam, quamvis in uno homine, quàm anima alterius hominis ad animam meam.

Tradito regno Deo & Patri Christus jam non interpellabit pro nobis.

21. Cùm ergo tradiderit regnum Deo & Patri, id est, cùm credentes & viventes ex fide, pro quibus nunc mediator interpellat, perduxerit ad contemplationem, cui percipiendæ suspiramus & gemimus, & cùm transierit labor & gemitus, B jam non interpellabit pro nobis tradito regno Deo & Patri. Hoc significans ait, *Hæc* [b] *vobiscum locutus sum in similitudinibus: veniet hora, quando jam non in similitudinibus loquar vobis, sed manifestè de Patre nuntiabo vobis*; id est, jam non erunt similitudines, cùm visio fuerit facie ad faciem. Hoc est enim quod ait, *sed manifestè de Patre nuntiabo vobis*; ac si diceret, manifestè Patrem ostendam vobis. *Nuntiabo* quippe ait, quia Verbum ejus est. Sequitur enim & dicit, *Illa die* C *in nomine meo petetis, & non dico vobis, quia ego rogabo Patrem. Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia à Deo exivi. Exivi à Patre, & veni in hunc mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.* Quid est, *A Patre exivi*, nisi non in ea forma qua æqualis sum Patri, sed aliter, id est, in assumta creatura minor apparui? Et quid est, *Veni in hunc mundum*, nisi formam servi, quam me exinaniens accepi, etiam peccatorum qui mundum istum diligunt, oculis demonstravi? Et quid est, *Iterum* D *relinquo mundum*, nisi ab adspectu dilectorum mundi aufero quod viderunt? Et quid est, *Vado ad Patrem*, nisi doceo me sic intelligendum à fidelibus meis, quomodo æqualis sum Patri? Hoc qui credunt, digni habebuntur perduci à fide ad speciem, id est ad ipsam visionem, quò perducens dictus est tradere regnum Deo & Patri. Fideles quippe ejus quos redemit sanguine suo, dicti sunt regnum ejus, pro quibus nunc interpellat: tunc autem illic eos sibi faciens inhærere, E ubi æqualis est Patri, non jam rogabit Patrem pro eis. *Ipse enim*, inquit, *Pater amat vos.* Ex hoc enim rogat, quo minor est Patre: quo verò æqualis est, exaudit cum Patre. Unde se ab eo quod dixit, *Ipse enim Pater amat vos*, utique ipse non separat; sed secundùm ea facit intelligi quæ suprà commemoravi, satisque insinuavi, plerumque ita nominari unamquamque in Trinitate personam, ut & aliæ illic intelligantur. F Sic itaque dictum est, *Ipse enim Pater amat vos*, ut consequenter intelligatur & Filius & Spiritus-sanctus: non quia modò nos non amat, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum; sed tales nos amat Deus, quales futuri sumus, non quales sumus. Quales enim amat, tales in æternum conservat: quod tunc erit cùm tradiderit regnum Deo & Patri, qui nunc interpellat pro nobis, ut jam non roget Patrem, quia ipse Pater amat nos. Quo autem me- G rito, nisi fidei, qua credimus antè quàm illud quod promittitur videamus? Per hanc enim perveniemus ad speciem, ut tales amet, quales amat ut simus, non quales odit [c] quia sumus, & hortatur ac præstat ne tales esse semper velimus.

Iohan. 16. 25. — b

Rom. 8. 32.

1. Cor. 15. 24.

c

CAPUT XI.

22. QUAPROPTER cognitâ istâ regulâ intelligendarum Scripturarum de Filio Dei, ut distinguamus quid in eis sonet secundùm formam Dei, in qua æqualis est Patri, & quid secundùm formam servi quam accepit, in qua minor est Patre, non conturbabimur tamquam contrariis ac repugnantibus inter se sanctorum librorum sententiis. Nam secundùm formam Dei æqualis est Patri & Filius & Spiritus-sanctus, quia neuter eorum creatura est, sicut jam ostendimus: secundùm autem formam servi, minor est Patre, quia ipse dixit, *Pater major me est*: minor est se ipso, quia de illo dictum est, *Semetipsum exinanivit*: minor est Spiritu-sancto, quia ipse ait, *Qui dixerit blasphemiam in Filium hominis, remittetur ei, qui autem dixerit in Spiritum-sanctum, non remittetur ei.* Et in ipso virtutes operatus est, dicens, *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, certè supervenit super vos regnum Dei.* Et apud Isaiam dicit, quam lectionem ipse in Synagoga recitavit, & de se completam sine scrupulo dubitationis ostendit: *Spiritus*, inquit, *Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem*, & cetera: ad quæ facienda ideo dicit se missum, quia Spiritus Domini est super eum. Secundùm formam Dei, omnia per ipsum facta sunt: secundùm formam servi, ipse factus est ex muliere, factus sub Lege. Secundùm formam Dei, ipse & Pater unum sunt: secundùm formam servi, non venit facere voluntatem suam, sed voluntatem ejus qui eum misit. Secundùm formam Dei, sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso: secundùm formam servi, tristis est anima ejus usque ad mortem; & *Pater*, inquit, *si fieri potest transeat à me calix iste.* Secundùm formam Dei, ipse est verus Deus & vita æterna: secundùm formam servi, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.

23. Secundùm formam Dei, omnia quæ habet Pater, ipsius sunt: & *Omnia mea tua sunt*, inquit, *& mea tua.* Secundùm formam servi, non est doctrina ipsius, sed illius qui eum misit. * Et, *De die & hora nemo scit, neque Angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater.* Hoc enim nescit, quod nescientes facit, id est, quod non ita sciebat ut tunc discipulis indicaret: sicut dictum est ad Abraham, *Nunc cognovi quòd timeas Deum*, id est, nunc feci ut cognosceres; quia & ipse sibi in illa tentatione probatus innotuit. Nam & illud utique dicturus erat discipulis tempore opportuno, de quo futuro tamquam præterito loquens, ait, *Iam non dicam vos servos, sed amicos. Servus enim nescit voluntatem domini sui: vos autem dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi à Patre meo, nota vobis feci*: quod nondum fecerat, sed quia certò facturus erat, quasi jam fecisset locutus est. Ipsis enim ait, *Multa vobis habeo dicere, sed non potestis illa portare modò.* Inter quæ intelligitur & *De die & hora.* Nam & Apostolus, *Neque enim judicavi me*, inquit, *scire aliquid in vobis nisi Christum Iesum, & hunc crucifixum.* Eis enim loquebatur, qui capere altiora de Christi deitate non poterant. Quibus etiam paulò pòst dicit, *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus*,

* CAPUT XII.

[a] Sic meliores MSS. At editi. *alia substantia Deus, alia homo, homo potiùs in Filio* &c.

[b] Sex MSS, *Hæc vobis locutus sum.*

[c] Editi, *quia mali sumus.* Abest *mali* à MSS.

sed quasi carnalibus. Hoc ergo inter illos nesciebat, quod per illum scire non poterant. Et hoc solum se scire dicebat, quod eos per illum scire oportebat. Denique sciebat inter perfectos, quod inter parvulos nesciebat: ibi quippe ait, *Sapientiam loquimur inter perfectos.* Eo namque genere locutionis nescire quisque dicitur quod occultat, quo dicitur fossa cæca quæ occulta est. Neque enim aliquo genere loquuntur Scripturæ, quod in consuetudine humana non inveniatur; quia utique hominibus loquuntur.

24. Secundùm formam Dei dictum est, *Ante omnes colles genuit me*, id est, ante omnes altitudines creaturarum; &, *Ante Luciferum genui te*, id est ante omnia tempora & temporalia: secundùm formam autem servi dictum est, *Dominus creavit me in principio viarum suarum.* Quia secundùm formam Dei dixit, *Ego sum veritas*; & secundùm formam servi, *Ego sum via.* Quia enim ipse primogenitus à mortuis iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum Dei ad vitam æternam, cui caput est ad immortalitatem etiam corporis, ideo creatus est in principio viarum Dei in opera ejus. Secundùm formam enim Dei, Principium est quod & loquitur nobis; in quo principio fecit Deus cælum & terram: secundùm autem formam servi, Sponsus procedens de thalamo suo. Secundùm formam Dei, Primogenitus omnis creaturæ, & ipse ante omnes est, & omnia in illo constant: secundùm formam servi, Ipse est caput corporis Ecclesiæ. Secundùm formam Dei, Dominus est gloriæ. Unde manifestum est, quòd ipse glorificet sanctos suos. *Quos enim prædestinavit, ipsos & vocavit; & quos vocavit, ipsos & justificavit; quos autem justificavit, ipsos & glorificavit.* De illo quippe dictum est, quòd justificet impium: de illo dictum est, quòd sit justus & justificans. Si ergo quos justificavit, ipsos & glorificavit, qui justificat ipse & glorificat, qui est, ut dixi, Dominus gloriæ. Secundùm formam tamen servi satagentibus discipulis de glorificatione sua, respondit, *Sedere ad dexteram vel ad sinistram meam non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.*

25. Quod autem paratum est à Patre ejus, & ab ipso Filio paratum est: quia ipse & Pater unum sunt. Jam enim ostendimus in hac Trinitate per multos divinarum locutionum modos etiam de singulis dici quod omnium est, propter inseparabilem operationem unius ejusdemque substantiæ. Sicut & de Spiritu-sancto dicit, *Cùm ego iero, mittam illum ad vos.* Non dixit, mittemus; sed ita quasi tantùm Filius eum missurus esset, & non Pater; cùm alio loco dicat, *Hæc locutus sum vobis apud vos manens; advocatus autem Spiritus-sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vobis declarabit omnia.* Hîc rursus ita dictum est, quasi non eum missurus esset & Filius, sed tantùm Pater. Sicut ergo ista, ita & illud quod ait, *sed quibus paratum est à Patre meo*: cum Patre se intelligi voluit parare sedes gloriæ quibus vellet. Sed dicit aliquis: Illic cùm de Spiritu-sancto loqueretur, ita se missurum ait, ut non negaret Patrem missurum; & alio loco ita Patrem, ut non negaret se missurum: hîc verò apertè ait, *Non est meum dare*; atque ita secutus, à Patre dixit ista præparata. Sed hoc est quod [a] præstruximus secundùm formam servi dictum: ut ita intelligeremus, *Non est meum dare*, ac si diceretur, Non est humanæ potestatis hoc dare: ut per illud intelligatur hoc dare, per quod Deus æqualis est Patri. *Non est meum*, inquit, *dare*, id est, non humana potestate ista do, *sed quibus paratum est à Patre meo*: sed jam tu intellige, quia si omnia quæ habet Pater mea sunt, & hoc utique meum est, & cum Patre ista paravi.

26. Nam & illud quæro, quomodo dictum sit, *Si quis non audit verba mea, ego non judicabo illum.* Fortassis enim ita hîc dixit, *Ego non judicabo illum*, quemadmodum ibi, *Non est meum dare.* Sed quid hîc sequitur? *Non enim veni*, inquit, *ut judicem mundum, sed ut salvum faciam mundum*: deinde adjungit, & dicit, *Qui me spernit & non accipit verba mea, habet qui se judicet.* Hîc jam intelligeremus Patrem, nisi adjungeret & diceret, *Verbum quod locutus sum, ipsum judicabit illum in novissimo die.* Quid igitur, jam nec Filius judicabit, quia dixit, *Ego non judicabo illum?* nec Pater, sed verbum quod locutus est Filius? Immo audi adhuc quod sequitur, *Quia ego*, inquit, *non ex me locutus sum, sed qui me misit Pater, ille mandatum mihi dedit quid dicam, & quid loquar; & scio quia mandatum ejus vita æterna est. Quæ ergo ego loquor, ita ut dixit mihi Pater, sic loquor.* Si ergo non judicat Filius, sed verbum quod locutus est Filius; ideo autem judicat verbum quod locutus est Filius, quia non ex se locutus est Filius, sed qui misit eum Pater mandatum dedit ei quid dicat, & quid loquatur: Pater utique judicat, cujus verbum est quod locutus est Filius, atque ipsum Verbum Patris idem ipse est Filius. Non enim aliud est mandatum Patris, aliud Verbum Patris: nam & verbum hoc appellavit, & mandatum. Videamus ergo ne fortè quod ait, *Ego non ex me locutus sum*, hoc intelligi voluerit, Ego non ex me natus sum. Si enim Verbum Patris loquitur, se ipsum loquitur, quia ipse est Verbum Patris. Plerumque enim dicit, *Dedit mihi Pater*: in quo vult intelligi quòd eum genuerit Pater: non ut tamquam jam exsistenti & non habenti dederit aliquid; sed ipsum dedisse ut haberet, genuisse est ut esset. Non enim sicut creatura, ita Dei Filius ante incarnationem & ante assumtam creaturam, unigenitus per quem facta sunt omnia, aliud est, & aliud habet: sed hoc ipsum est, quod est id quod habet. Quod illo loco manifestiùs dicitur, si quis ad capiendum sit idoneus, ubi ait, *Sicut habet Pater vitam in semetipso, ita dedit Filio vitam habere in semetipso.* Neque enim jam exsistenti & vitam non habenti dedit ut haberet vitam in semetipso, cùm eo ipso quod est, vita [b] sit. Hoc est ergo, *dedit Filio vitam habere in semetipso*, genuit Filium [c] esse incommutabilem vitam, quod est vita æterna. Cùm ergo Verbum Dei sit Filius Dei, & Filius Dei sit verus Deus & vita æterna, sicut in Epistola sua dicit Johannes; etiam hîc quid aliud agnoscimus, cùm dicit Dominus, *Verbum quod locutus sum, ipsum judicabit eum in novissimo die*: & ipsum verbum, Patris verbum esse dicit & mandatum Patris, ipsumque mandatum vitam æternam? *Et scio*, in-

[a] Ita in MSS. At in editis, *præstrinximus.*
[b] Veteres aliqui codices, *vita æterna sit.*
[c] Am. & Er. omittunt *esse*: cujus loco unus è Vaticanis MSS. habet *ex se.*

quit, *quia mandatum ejus vita æterna eſt.*

27. Quæro itaque quomodo intelligamus, *Ego non judicabo; ſed verbum quod locutus ſum judicabit:* quod ex conſequentibus apparet ita dictum, ac ſi diceret, Ego non judicabo, ſed verbum Patris, judicabit. Verbum autem Patris eſt ipſe Filius Dei. Siccine intelligendum eſt, Ego non judicabo, ſed ego judicabo? Quomodo poteſt iſtud eſſe verum, niſi ita: Ego ſcilicet non judicabo ex poteſtate humana, quia Filius hominis ſum; ſed ego judicabo ex poteſtate Verbi, quoniam Filius Dei ſum. Aut ſi contraria & repugnantia videntur, Ego non judicabo, ſed ego judicabo: quid illic dicemus, ubi ait, *Mea doctrina non eſt mea?* (Johan. 7. 16.) Quomodo mea, quomodo non mea? Non enim dixit, Iſta doctrina non eſt mea: ſed, *Mea doctrina non eſt mea:* quam dixit ſuam, eamdem dixit non ſuam. Quomodo iſtud verum eſt, niſi ſecundùm aliud ſuam dixerit, ſecundùm aliud non ſuam; ſecundùm formam Dei ſuam, ſecundùm formam ſervi non ſuam? Cùm enim dicit, *non eſt mea, ſed ejus qui me miſit*, ad ipſum Verbum nos facit recurrere. Doctrina enim Patris eſt Verbum Patris, qui eſt unicus Filius. Quid ſibi & illud vult, *Qui in me credit, non in me credit?* (Johan. 12. 44.) Quomodo in ipſum, quomodo non in ipſum? Quomodo tam contrarium ſibique adverſum poteſt intelligi? *Qui in me credit*, inquit, *non in me credit, ſed in eum qui me miſit:* niſi ita intelligas, Qui in me credit, non in hoc quod videt credit, ne ſit ſpes noſtra in creatura; ſed in illo qui ſuſcepit creaturam, in qua humanis oculis appareret, ac ſic ad ſe æqualem Patri contemplandum per fidem corda mundaret? Ideoque ad Patrem referens intentionem credentium, & dicens, *Non in me credit, ſed in eum qui me miſit*, non utique ſe à Patre, id eſt ab illo qui eum miſit, voluit ſeparari: ſed ut ſic in eum crederetur, quomodo in Patrem cui eſt æqualis. Quod apertè alio loco dicit, [a] *Credite in Deum, & in me credite:* (Johan. 14. 1.) id eſt, Sicut creditis in Deum, ſic & in me; quia ego & Pater unus Deus. Sicuti ergo hìc, tamquam abſtulit à ſe fidem hominum, & in Patrem tranſtulit, dicendo, *Non in me credit, ſed in eum qui me miſit*, à quo tamen ſe utique non ſeparavit: ſic etiam quod ait, *Non eſt meum dare, ſed quibus paratum eſt à Patre meo*, (Matth. 20. 23.) puto clarere ſecundùm quid utrumque accipiendum ſit. Tale eſt enim & illud, *Ego non judicabo;* (Johan. 12. 47.) cùm ipſe judicaturus ſit vivos & mortuos: (2. Tim. 4. 1.) ſed quia non ex poteſtate humana, propterea recurrens ad deitatem, ſurſum erigit corda hominum, propter quæ ſublevanda deſcendit.

CAPUT XIII. De eodem Chriſto diverſa prædicantur, ob diverſas naturas hypoſtaſeos.

28. NISI tamen ipſe idem eſſet Filius hominis propter formam ſervi quam accepit, qui eſt Filius Dei propter Dei formam in qua eſt, non diceret Paulus apoſtolus de principibus hujus ſæculi, *Si enim cognoviſſent, numquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.* (1. Cor. 2. 8.) Ex forma enim ſervi crucifixus eſt, & tamen Dominus gloriæ crucifixus eſt. Talis enim erat illa ſuſceptio, quæ Deum hominem faceret, & hominem Deum. Quid tamen propter quid, & quid ſecundùm quid dicatur, adjuvante Domino prudens & diligens & pius lector intelligit. Nam ecce diximus quia ſecundùm id quòd Deus eſt, glorificat ſuos, ſecundùm hoc utique quod Dominus gloriæ eſt; & tamen Dominus gloriæ crucifixus eſt, quia rectè dicitur & Deus crucifixus, non ex virtute divinitatis, ſed ex infirmitate carnis: ſicut dicimus, quia ſecundùm id quod Deus eſt judicat, hoc eſt ex poteſtate divina, non ex humana; & tamen ipſe homo judicaturus eſt, ſicut Dominus gloriæ crucifixus eſt: ita enim apertè dicit, *Cùm venerit filius hominis in gloria ſua, & omnes angeli cum eo, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes:* (Matth. 25. 31.) & cetera quæ de futuro judicio uſque ad ultimam ſententiam in eo loco prædicantur. Et Judæi, quippe qui in malitia perſeverantes, in illo judicio puniendi ſunt, ſicuti alibi ſcriptum eſt, *videbunt in quem pupugerunt.* (Zach. 12. 10. Johan. 19. 37.) Cùm enim & boni & mali viſuri ſint judicem vivorum & mortuorum, procul dubio eum videre mali non poterunt, niſi ſecundùm formam qua filius hominis eſt; ſed tamen in claritate in qua judicabit, non in humilitate in qua judicatus eſt. Ceterùm illam Dei formam in qua æqualis eſt Patri, procul dubio impii non videbunt. Non enim ſunt mundicordes: *Beati enim mundicordes; quoniam ipſi Deum videbunt.* (Matth. 5. 8.) Et ipſa viſio eſt facie ad faciem, (1. Cor. 13. 12.) [b] quæ ſummum præmium promittitur juſtis; & ipſa fiet, cùm tradet regnum Deo & Patri; (1. Cor. 15. 24.) in quo & ſuæ formæ viſionem vult intelligi, ſubjectâ Deo universâ creaturâ, & ipsâ in qua Filius Dei filius hominis factus eſt. Quia ſecundùm hanc & ipſe Filius tunc ſubjectus illi erit, qui ei ſubjecit omnia, ut ſit Deus omnia in omnibus. Alioquin ſi Filius Dei judex in forma qua æqualis eſt Patri, etiam impiis cùm judicaturus eſt apparebit, quid eſt quod pro magno dilecto ri ſuo pollicetur dicens, *Et ego diligam eum, & oſtendam me ipſum illi?* (Johan. 14. 21.) Quapropter filius hominis judicaturus eſt, nec tamen ex humana poteſtate, ſed ex ea qua Filius Dei eſt: & rurſus Filius Dei judicaturus eſt, nec tamen in ea forma apparens, in qua Deus eſt æqualis Patri, ſed in ea qua filius hominis eſt.

29. Itaque utrumque dici poteſt, & filius hominis judicabit, & non filius hominis judicabit: quia filius hominis judicabit, ut verum ſit quod ait, *Cùm venerit filius hominis, tunc congregabuntur ante eum omnes gentes;* (Matth. 25. 31.) & non filius hominis judicabit, ut verum ſit quod ait, *Ego non judicabo;* (Johan. 12. 47.) &, *Ego non quæro gloriam meam, eſt qui quærat & judicet.* (Johan. 8. 50.) Nam ſecundùm id quòd in judicio non forma Dei, ſed forma filii hominis apparebit, nec ipſe Pater judicabit. Secundùm hoc enim dictum eſt, *Pater non judicat quemquam, ſed omne judicium dedit Filio.* (Johan. 5. 22.) Quod utrùm ex illa locutione dictum ſit, quam ſuprà commemoravimus, ubi ait, *Sic dedit Filio habere vitam in ſemetipſo*, ut ſignificaret quia ſic genuit Filium: an ex illa [c] de qua loquitur Apoſtolus dicens, *Propter quod cum [d] ſuſcitavit, & donavit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen.* (Phil. 2. 9.) Hoc enim de filio hominis dictum eſt, ſecundùm quem Dei Filius excitatus eſt à mortuis. Ille quippe in forma Dei æqualis Patri, [e] ex quo ſe exinanivit formam ſervi accipiens, in ipſa forma ſervi & agit, & patitur, & accipit, quæ

[a] Editi, *Creditis.* At MSS. conſtanter, *Credite in Deum.*
[b] Editio Er. & quidam MS. *quâ.*
[c] MSS. *an ex illa qua loquitur:* omiſſo *de.*

[d] Paulò pòſt ut in vulgata, *exaltavit:* juxta Græc. ὑπερύψωσε.
[e] Editi, *ex qua.* Concinniùs quidam MSS. *ex quo.*

conſequenter

consequenter contexit Apostolus, *Humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus illum exaltavit, & donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris.* Utrùm ergo secundùm illam, an secundùm istam locutionem dictum sit, *omne judicium dedit Filio*, (Iohan. 5. 22.) satis hinc apparet, quia si secundùm illud diceretur secundùm quod dictum est, *Dedit Filio habere vitam in semetipso*; non utique diceretur, *Pater non judicat quemquam*. Secundùm hoc enim quòd æqualem Pater genuit Filium, judicat cum illo. Secundùm hoc ergo dictum est, quòd in judicio, non forma Dei, sed forma filii hominis apparebit. Non quia non judicabit qui dedit omne judicium Filio, cùm de illo dicat Filius, *Est qui quærat & judicet*: (Iohan. 8. 50.) sed ita est dictum, *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*; (Iohan. 5. 22.) ac si diceretur, Patrem nemo videbit in judicio vivorum & mortuorum, sed omnes Filium: quia & filius hominis est, ut possit & ab impiis videri, cùm & illi videbunt in quem pupugerunt. (Zach. 12. 10.)

Cur Pater dicitur non judicaturus, sed judicium dedisse Filio.

30. Quod ne conjicere potiùs quàm apertè demonstrare videamur, proferamus ejusdem Domini certam manifestamque sententiam, qua ostendamus ipsam fuisse caussam ut diceret, *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*, (Iohan. 5. 22.) quia judex in forma filii hominis apparebit, quæ forma non est Patris, sed Filii; nec ea Filii in qua æqualis est Patri, sed in qua minor est Patre; ut sit in judicio conspicuus & bonis & malis. Paulò enim pòst dicit, *Amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in judicium non veniet, sed transiet à morte in vitam.* (Ibid. 24.) Hæc vita æterna est illa visio, quæ non pertinet ad malos. Deinde sequitur, *Amen, amen dico vobis, quia* [a] *veniet hora, & nunc est, cùm mortui audient vocem Filii Dei, & qui audierint vivent.* (Ibid. 25.) Et hoc proprium est piorum qui sic audiunt de incarnatione ejus, ut credant, quia Filius Dei est; id est sic eum propter se factum accipiunt minorem Patre in forma servi, ut credant quia æqualis est Patri in forma Dei. Et ideo sequitur, & hoc ipsum commendans dicit, *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit & Filio vitam habere in semetipso.* Deinde venit ad visionem suæ claritatis, in qua venturus est ad judicium, quæ visio communis erit & impiis & justis. Sequitur enim & dicit, *Et potestatem dedit ei* [b] *& judicium facere, quoniam filius hominis est.* Puto nihil esse manifestius. Nam quia Filius Dei est æqualis Patri, non accipit hanc potestatem judicii faciendi, sed habet illam cum Patre in occulto: accipit autem illam, ut boni & mali eum videant judicantem, quia filius hominis est. Visio quippe filii hominis exhibebitur & malis: nam visio formæ Dei nonnisi mundis corde, (Matth. 5. 8.) quia ipsi Deum videbunt, id est, solis piis quorum dilectioni hoc ipsum promittit, quia se ipsum ostendet illis. Et ideo vide quid sequatur: *Nolite mirari hoc*, inquit. Quid nos prohibet mirari, nisi illud quod re vera miratur omnis qui non intelligit, ut ideo diceret Patrem dedisse ei potestatem & judicium facere, quia filius hominis est; cùm magis quasi hoc exspectaretur ut diceret, quoniam Filius Dei est? Sed quia Filium Dei secundùm id quòd in forma Dei æqualis est Patri videre iniqui non possunt; oportet autem ut judicem vivorum & mortuorum, cùm coràm judicabuntur, & justi videant & iniqui: *Nolite*, inquit, *hoc mirari, quoniam veniet hora in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem ejus: & prodient qui bona gesserunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala gesserunt, in resurrectionem judicii.* (Iohan. 5. 28.) Ad hoc ergo oportebat ut ideo acciperet illam potestatem, quia filius hominis est, ut resurgentes omnes viderent eum in forma, in qua videri ab omnibus potest; sed alii ad damnationem, alii ad vitam æternam. Quæ est autem vita æterna nisi illa visio, quæ non conceditur impiis? *Ut cognoscant te*, inquit, *unum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* (Iohan. 17. 3.) Quomodo & ipsum Jesum Christum, nisi quemadmodum unum verum Deum, qui ostendet se ipsum illis; non quomodo se ostendet etiam puniendis in forma filii hominis?

31. Secundùm illam visionem bonus est, secundùm quam visionem Deus apparet mundis corde: quoniam *quàm bonus Deus Israël rectis corde.* (Psal. 72. 1.) Quando autem judicem videbunt mali, non eis videbitur bonus; quia non ad eum gaudebunt corde, sed tunc se plangent omnes tribus terræ, (Apoc. 1. 7.) in numero utique malorum omnium & infidelium. Propter hoc etiam illi qui eum dixerat magistrum bonum, quærenti ab eo consilium consequendæ vitæ æternæ, respondit, *Quid me interrogas de bono? Nemo bonus nisi unus Deus.* (Matth. 19. 17.) Cùm & hominem alio loco dicat bonum ipse Dominus: *Bonus homo*, inquit, *de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala.* (Matth. 12. 35.) Sed quia ille vitam æternam quærebat, vita autem æterna est in illa contemplatione, qua non ad pœnam videtur Deus, sed ad gaudium sempiternum; & non intelligebat cum quo loquebatur, qui tantummodo eum filium hominis arbitrabatur: *Quid me interrogas*, inquit, *de bono?* id est, Istam formam quam vides, quid interrogas de bono, & vocas me secundùm quod vides magistrum bonum? Hæc forma filii hominis est, hæc forma accepta est, hæc forma apparebit in judicio, non tantùm justis, sed & impiis, & hujus formæ visio non erit in bonum eis qui malè agunt. Est autem visio formæ meæ, in qua cùm essem, non rapinam arbitratus sum esse æqualis Deo, (Philip. 2. 6.) sed ut hanc acciperem me ipsum exinanivi. Ille ergo unus Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus, qui non apparebit nisi ad gaudium quod non auferetur à justis; cui gaudio futuro suspirat qui dicit, *Unam petii à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ, ut contempler delectationem Domini*: (Psal. 26. 4.) unus ergo Deus ipse est solus bonus, [c] ob hoc, quia nemo eum videt (Matth. 19. 17.) ad luctum & planctum, sed tantùm ad salutem & lætitiam veram. Secundùm illam formam si me intelligis, bonus sum: si autem secundùm hanc solam, quid me interrogas de bono? si inter illos [d] es qui videbunt in quem pupugerunt; (Zach. 12. 10.)

[a] Plures MSS. *venit.*
[b] Editi omittunt copulantem particulam *&*: quæ hìc in MSS. & in Græco reperitur.

[c] In MSS. *ad hoc.*
[d] Omnes propè MSS. *eris.*

& ipsa visio malum eis erit, quia pœnalis erit. Ex A ista sententia dixisse Dominum, *Quid me interrogas de bono? Nemo bonus nisi unus Deus*, his documentis quæ commemoravi probabile est, quia visio illa Dei qua contemplabimur incommutabilem atque humanis oculis invisibilem Dei substantiam, quæ solis sanctis promittitur, quam dicit apostolus Paulus, *facie ad faciem*: & de qua dicit apostolus Johannes, *Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*: & de qua dicitur, *Vnam petii à Domino, ut contempler delectationem Domini*: & de qua dicit ipse Dominus, *Et ego diligam eum, & ostendam me ipsum illi*: & propter quam solam fide corda mundamus, ut simus beati mundicordes, quoniam ipsi Deum videbunt; & si qua alia de ista visione dicta sunt, quæ copiosissimè sparsa per omnes Scripturas invenit quisquis ad eam quærendam oculum amoris intendit: sola est summum bonum nostrum, cujus adipiscendi causâ præcipimur agere quidquid rectè agimus. Visio verò illa filii hominis C quæ prænuntiata est, cùm congregabuntur ante eum omnes gentes, & dicent ei, *Domine quando te vidimus esurientem & sitientem*, & cetera, nec bonum erit impiis qui mittentur in ignem æternum, nec summum bonum erit justis. Adhuc enim vocat eos ad regnum, quod eis paratum est ab initio mundi. Sicut enim illis dicet,

1. Cor. 13. 12.
1. Iohan. 3. 2.
Psal. 26. 4.
Iohan. 14. 21.
Matth. 5. 8.
Matth. 25. 37.

A *Ite in ignem æternum*; ita istis, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*. Et sicut ibunt illi in ambustionem æternam, sic justi in vitam æternam. Quid est autem vita æterna, nisi *ut cognoscant te*, inquit, *unum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum?* Sed jam in ea claritate de qua dicit Patri, *quam habui apud te priùs quàm mundus fieret*. Tunc enim tradet regnum Deo & Patri, ut intret servus bonus in gaudium Domini sui, & abscondat eos quos possidet Deus B in abscondito vultûs sui à conturbatione hominum, eorum scilicet qui tunc conturbabuntur audientes illam sententiam: à quo auditu malo justus non timebit, si modò protegatur in tabernaculo, id est in fide recta catholicæ Ecclesiæ, à contradictione linguarum, id est à calumniis hæreticorum. Si verò est alius intellectus verborum Domini quibus ait, *Quid me interrogas de bono? Nemo bonus nisi unus Deus*; dum tamen non ideo credatur majoris bonitatis esse Patris quàm C Filii substantia, secundùm quam Verbum est per quod facta sunt omnia, nihilque abhorret à sana doctrina: securi utamur, non uno tantùm, sed quotquot reperiri potuerint. Tanto enim fortiùs convincuntur hæretici, quanto plures exitus patent ad eorum laqueos evitandos. Sed ea quæ adhuc consideranda sunt, ab alio jam petamus exordio.

Ibidem 34.
Iohan. 17. 3.
1. Cor. 15. 24.
Psal. 30. 21.
Psal. 111. 7.
Psal. 30. 21.
Matth. 19. 17.

LIBER SECUNDUS.

Rursum defendit Augustinus æqualitatem Trinitatis, & de Filii missione ac Spiritus-sancti agens, variisque Dei apparitionibus, demonstrat non ideo minorem esse mittente qui missus est, quia ille misit, hic missus est: sed Trinitatem per omnia æqualem, pariter in sua natura immutabilem & invisibilem, & ubique præsentem, in missione seu apparitione qualibet inseparabiliter operari.

Procœmiū.

CUM homines Deum quærunt, & ad in- D telligentiam Trinitatis pro captu infirmitatis humanæ animum intendunt, experti difficultates laboriosas, sive in ipsa acie mentis conantis intueri inaccessibilem lucem, sive in ipsa multiplici & multimoda locutione litterarum sacrarum, ubi mihi non videtur nisi [a] adteri animam, ut Christi gratia glorificata [b] dulcescat: cùm ad aliquid certum discussa omni ambiguitate pervenerint, facillimè debent ignoscere errantibus in tanti pervestigatione secreti. Sed duo E sunt quæ in errore hominum difficillimè tolerantur, præsumtio priùs quàm veritas pateat, & cùm jam patuerit præsumtæ defensio falsitatis. A quibus duobus vitiis nimis inimicis inventioni veritatis, & tractationi divinorum sanctorumque librorum, si me, ut precor & spero, Deus defenderit atque munierit scuto bonæ voluntatis suæ & gratiâ misericordiæ suæ, non ero segnis ad inquirendam substantiam Dei, sive per Scripturam ejus, sive per creaturam. Quæ utraque F nobis ad hoc proponitur intuenda, ut ipse quæratur, ipse [c] diligatur, qui & illam inspiravit, & istam creavit. Nec trepidus ero ad proferendam sententiam meam, in qua magis amabo inspici à

a
b
Psal. 5. 13.
c

D rectis, quàm timebo morderi à perversis. Gratanter enim suscipit [d] oculum columbinum pulcherrima & modestissima caritas: dentem autem caninum vel evitat cautissima humilitas, vel retundit solidissima veritas: magisque optabo à quolibet reprehendi, quàm sive ab errante, sive ab adulante laudari. Nullus enim reprehensor formidandus est amatori veritatis. Etenim aut inimicus reprehensurus est, aut amicus: si ergo inimicus insultat, ferendus est: amicus autem E si errat, docendus; si docet, audiendus. Laudator verò & errans confirmat errorem, & adulans illicit in errorem. *Emendabit* ergo *me justus in misericordia & arguet me, oleum autem peccatoris non impinguabit caput meum.*

Psal. 140. 5.

2. QUAMOBREM quamquam firmissimè teneamus de Domino nostro Jesu Christo, & per Scripturas disseminatam, & à doctis catholicis earumdem Scripturarum tractatoribus demonstratam tamquam canonicam regulam, quomodo in- F telligatur Dei Filius & æqualis Patri secundùm Dei formam in qua est, & minor Patre secundùm servi formam quam accepit; in qua forma non solùm Patre, sed etiam Spiritu-sancto, neque hoc tantùm, sed etiam se ipso minor inventus est, non

Caput I. Regula duplex ad intelligendas Scripturarum locutiones de Filio Dei. Philip. 2. 7.

[a] Aliquot MSS. *ad'eri Adam.*
[b] Plures codices, *dilucescat.*

[c] Michaëlinus codex, *intelligatur.*
[d] Plerique MSS. *osculum.*

se ipso qui fuit, sed se ipso qui est; quia formâ servi acceptâ, formam Dei non amisit, sicut Scripturarum, quæ in superiore libro commemoravimus, testimonia docuerunt: sunt tamen quædam in divinis eloquiis ita posita, ut ambiguum sit ad quam potiùs regulam referantur, utrùm ad eam qua intelligimus minorem Filium in assumta creatura, an ad eam qua intelligimus, non quidem minorem esse Filium, sed æqualem Patri, tamen ab illo hunc esse Deum de Deo, lumen de lumine. Filium quippe dicimus Deum de Deo: Patrem autem Deum tantùm, non de Deo. Unde manifestum est quòd Filius habeat alium de quo sit, & cui Filius sit; Pater autem non Filium de quo sit habeat, sed tantùm cui Pater sit. Omnis enim filius de patre est quod est, & patri filius est: nullus autem pater de filio est quod est, sed filio pater est.

Locutiones triplicis generis. Iohan. 10. 30. Phil. 2. 6.

3. Quædam itaque ita ponuntur in Scripturis de Patre & Filio, ut indicent unitatem æqualitatemque substantiæ, sicuti est, *Ego & Pater unum sumus*: &, *Cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo*: & quæcumque talia sunt. Quædam verò ita, ut minorem ostendant Filium propter formam servi, id est propter assumtam creaturam mutabilis humanæque substantiæ, sicuti est quod ait, *Quoniam Pater major me est*: &, *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*. Nam paulò pòst consequenter ait, *& potestatem dedit ei & judicium facere, quoniam filius hominis est*. Quædam porrò ita, ut nec minor nec æqualis tunc ostendatur, sed tantùm quòd de Patre sit intimetur, ut est illud, *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso*: & illud, *Neque enim potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Quod si propterea dictum acceperimus, quia in forma accepta ex creatura minor est Filius, consequens erit ut prior Pater super aquas ambulaverit, aut alicujus alterius cæci nati de sputo & luto oculos aperuerit, & cetera quæ Filius in carne apparens inter homines fecit, ut posset ea facere qui dixit, non posse Filium à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quis autem vel delirus ita sentiat? Restat ergo ut hæc ideo dicta sint, quia incommutabilis est vita Filii sicut Patris, & tamen de Patre est; & inseparabilis est operatio Patris & Filii, sed tamen ita operari Filio de illo est, de quo ipse est, id est de Patre; & ita videt Filius Patrem, ut quo eum videt hoc ipso sit Filius. Non enim aliud illi est esse de Patre, id est nasci de Patre, quàm videre Patrem; aut aliud videre operantem, quàm pariter operari: sed ideo non à se, quia non est à se. Et ideo quæ viderit Patrem facientem, hæc eadem facit & Filius similiter, quia de Patre est. Neque enim alia similiter, sicut pictor alias tabulas pingit, quemadmodum alias ab alio pictas videt; nec eadem dissimiliter, sicut corpus easdem litteras exprimit, quas animus cogitavit: sed *quæcumque*, inquit, *Pater facit, hæc eadem & facit Filius similiter*. Et *hæc eadem* dixit, & *similiter*: ac per hoc inseparabilis & par est operatio Patri & Filio, sed à Patre est Filio. Ideo non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Ex hac ergo regula, qua ita loquuntur Scripturæ, ut non alium alio minorem, sed tantùm velint ostendere quis de quo sit, nonnulli eum sensum conceperunt, tamquam minor Filius diceretur. Quidam autem nostri indoctiores, & in his minimè eruditi, dum hæc secundùm formam servi conantur accipere, & eos rectus intellectus non sequitur, perturbantur. Quod ne accidat, tenenda est hæc regula, qua non minor est Filius, sed quòd de Patre sit intimatur: quibus verbis non inæqualitas, sed nativitas ejus ostenditur.

Iohan. 14. 28. Iohan. 5. 22. Ibidem 27. Ibidem. 26. Ibidem. 19. Matth. 14. 26. Iohan. 9. 6. Iohan. 5. 19.

Cap. II. Ex utralibet regula intelligi quasdam locutiones de Filio.

4. Sunt ergo quædam in sanctis libris, ut dicere cœperam, ita posita, ut ambiguum sit quonam referenda sint, utrùm ad illud quòd propter assumtam creaturam minor est Filius; an ad illud, quòd quamvis æqualis, tamen quia de Patre sit indicatur. Et mihi quidem videtur, si eo modo ambiguum est, ut explicari discernique non possit, ex utralibet regula sine periculo posse intelligi, sicut est quod ait, *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*. Nam & ex forma servi potest accipi, sicut jam in libro superiore tractavimus; & ex forma Dei, in qua sic æqualis est Patri, ut tamen de Patre sit. In Dei quippe forma, sicut non est aliud Filius, aliud vita ejus, sed ipsa vita Filius est; ita non est aliud Filius, aliud doctrina ejus, sed ipsa doctrina Filius est. Ac per hoc sicut id quod dictum est, *dedit Filio vitam*, non aliud intelligitur quàm genuit Filium qui est vita; sic etiam cùm dicitur, Dedit Filio doctrinam, bene intelligitur genuit Filium qui est doctrina: ut quod dictum est, *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*, sic intelligatur, ac si dictum sit, Ego non sum à me ipso, sed ab illo qui me misit.

Iohan. 7. 16. Suprà lib. 1. cap. 12. Iohan. 5. 26. Iohan 7. 16.

Caput III. De Spiritu-sancto quædam ex altera tantùm regula intelliguntur. Iohan. 16. 13.

5. Nam & de Spiritu-sancto, de quo non dictum est, Semetipsum exinanivit formam servi accipiens; ait tamen ipse Dominus, *Cùm autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur à semetipso, sed quæcumque audiet loquetur, & quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit; quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis*. Post hæc verba, nisi continuò secutus dixisset, *Omnia quæcumque habet Pater mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis*: crederetur fortasse ita natus de Christo Spiritus-sanctus, quemadmodum ille de Patre. De se quippe dixerat, *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*: de Spiritu autem sancto, *Non enim loquetur à semetipso, sed quæcumque audiet loquetur*: &, *quia de meo accipiet & annuntiabit vobis*. Sed quia reddidit caussam cur dixerit, *de meo accipiet*; ait enim, *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet*: restat ut intelligatur etiam Spiritus-sanctus de [a] Patris habere, sicut & Filius. Quomodo? nisi secundùm id quod suprà diximus, *Cùm autem venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me*. Procedendo itaque à Patre, dicitur non loqui à semetipso: & sicut non ex eo fit ut minor sit Filius quia dixit, *Non potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*: (Non enim hoc ex forma servi dixit, sed ex forma Dei, sicut jam ostendimus: hæc autem verba non in-

Iohan. 7. 16. Iohan. 16. 13. Iohan. 15. 26. Iohan. 5. 19.

[a] Editi, *de Patre*. At MSS. *de Patris*. Sic exprimere solet Augustinus, id est, *de Patris*, aut *de ipsius*: ubi citat illud Filii, *De meo accipiet*.

dicant quòd minor sit, sed quòd de Patre sit:) ita non hinc efficitur ut minor sit Spiritus-sanctus, quia dictum est de illo, *Non enim loquetur à semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur*: secundùm hoc enim dictum est quòd de Patre procedit. Cùm verò & Filius de Patre sit, & Spiritus-sanctus à Patre procedat, cur non ambo Filii dicantur, nec ambo geniti, sed ille unus Filius unigenitus, hic autem Spiritus-sanctus nec filius nec genitus, quia si genitus utique Filius, * alio loco si Deus donaverit & quantum donaverit disseremus.

Iohan. 16. 13.

* *Infrà lib. 15. cap. 25.*

CAP. IV. Glorificatio Filii à Patre non arguit inæqualitatē.

6. VERUMTAMEN hîc evigilent, si possunt, qui hoc etiam sibi suffragari putaverunt, quasi ad demonstrandum Patrem Filio majorem, quia dixit Filius, *Pater clarifica me.* Ecce & Spiritus-sanctus clarificat eum: numquidnam & ipse major est illo? Porrò autem si propterea Spiritus-sanctus clarificat Filium quia de Filii accipiet, & ideo de ejus accipiet quia omnia quæ habet Pater ipsius sunt; manifestum est, quia cùm Spiritus-sanctus glorificat Filium, Pater glorificat Filium. Unde cognoscitur, quòd omnia quæ habet Pater non tantùm Filii, sed etiam Spiritus-sancti sunt, quia potens est Spiritus-sanctus glorificare Filium, quem glorificat Pater. Quòd si ille qui glorificat, eo quem glorificat major est; sinant ut æquales sint qui se invicem glorificant. Scriptum est autem quòd & Filius glorificet Patrem: *Ego te*, inquit, *glorificavi super terram.* Sanè caveant ne putetur Spiritus-sanctus major ambobus, quia glorificat Filium quem glorificat Pater, ipsum autem nec à Patre nec à Filio scriptum est glorificari.

Iohan. 17. 1. *Iohan. 16. 14.* *Iohan. 17. 4.*

CAP. V. Filius & Spiritus-sanctus non ideo minor quia missus.

7. SED in his convicti, ad illud se convertunt ut dicant, Major est qui mittit, quàm qui mittitur: proinde major est Pater Filio, quia Filius à Patre se missum assiduè commemorat: major est & Spiritu-sancto, quia de illo dixit Jesus, *Quem mittet Pater in nomine meo.* Et Spiritus-sanctus utroque minor est; quia & Pater eum mittit, sicut commemoravimus, & Filius cùm dicit, *Si autem abiero, mittam eum ad vos.* Qua in quæstione primùm quæro, unde & [a] quò missus sit Filius. *Ego*, inquit, *à Patre exii, & veni in hunc mundum.* Ergo à Patre exire, & venire in hunc mundum, hoc est mitti. Quid igitur est quod de illo idem ipse Evangelista dicit, *In hoc mundo erat, & mundus per eum factus est, & mundus eum non cognovit?* deinde conjungit, *in sua propria venit.* Illuc utique missus est, quo venit: at si in hunc mundum missus est, quia exiit à Patre, & venit in hunc mundum, & in hoc mundo erat; illuc ergo missus est ubi erat. Nam & illud quod scriptum est in Propheta Deum dicere, *Cælum & terram ego impleo*; si de Filio dictum est, (ipsum enim nonnulli volunt intelligi vel Prophetis vel in Prophetis locutum,) quò missus est, nisi illuc ubi erat? Ubique enim erat qui ait, *Cælum & terram ego impleo.* Si autem de Patre dictum est, ubi esse potuit sine Verbo suo & sine Sapientia sua, quæ *pertendit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter.* Sed neque sine Spiritu suo usquam esse potuit. Itaque si ubique est Deus, ubique est etiam Spiritus ejus. Illuc ergo & Spiritus-sanctus missus est ubi erat. Nam & ille qui non invenit locum quò eat à facie Dei & dicit, *Si adscendero in cælum, tu ibi es; si descen-*

Iohan. 14. 26. *Iohan. 16. 7.* *Ibid. 28.* *Iohan. 1. 10.* *Ierem. 23. 24.* *Sap. 8. 1.* *Psal. 138. 8.*

[a] Editi, *& quomodo.* Castigantur ex MSS.

A *dero in infernum, ades*: ubique volens intelligi præsentem Deum, priùs nominavit Spiritum ejus. Nam sic ait, *Quò abibo ab Spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam?* Ibid.

8. Quocirca si & Filius & Spiritus-sanctus illuc mittitur ubi erat, quærendum est quomodo intelligatur ista missio, sive Filii, sive Spiritus-sancti. Pater enim solus nusquam legitur missus. Et de Filio quidem ita scribit Apostolus, *Cùm autem* Galat.
B *venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub Lege, ut eos qui sub Lege erant redimeret. Misit*, inquit, *Filium suum factum ex muliere.* Quo nomine quis catholicus nesciat, non eum privationem virginitatis, sed differentiam sexûs hebræo loquendi more significare voluisse? Cùm itaque ait, *Misit Deus Filium suum factum ex muliere*, satis ostendit eo ipso missum Filium quo factus est ex muliere. Quòd ergo de Deo natus est, in hoc mundo erat: quòd
C autem de Maria natus est, in hunc mundum missus advenit. Proinde mitti à Patre sine Spiritu-sancto non potuit; non solùm quia intelligitur Pater cùm eum misit, id est fecit ex femina, non utique sine Spiritu suo fecisse; verùm etiam quòd manifestissimè atque apertissimè in Evangelio dicitur virgini Mariæ quærenti ab Angelo, *Quomodo fiet istud? Spiritus-sanctus superveniet in* Lucæ 1.
te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Et Matthæus dicit, *Inventa est in utero habens de Spiritu-* Matth. 1. 18.
D *sancto.* Quamquam & apud Isaiam prophetam ipse Christus intelligitur de adventu suo futuro dicere, *Et nunc Dominus misit me & Spiritus* Isai. 48. 16.
ejus.

9. Fortasse aliquis cogat, ut dicamus etiam à se ipso missum esse Filium; quia ille Mariæ conceptus & partus operatio Trinitatis est, qua creante omnia creantur. Et quomodo jam, inquit, Pater eum misit, si ipse se misit? Cui primùm respondeo, quærens ut dicat, si potest,
E quomodo Pater eum sanctificavit, si se ipse sanctificavit? Utrumque enim idem Dominus ait: *Quem Pater*, inquit, *sanctificavit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemas, quoniam dixi, Filius Dei sum.* Alio autem loco ait, *Et pro eis sanctifico me ipsum.* Item quæro quomodo eum Pater tradidit, si se ipse tradidit? Utrumque enim dicit apostolus Paulus, *Qui filio*, inquit, *proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* Alibi autem de ipso Salvatore ait, *Qui me dilexit,*
F *& tradidit se ipsum pro me.* Credo respondebit, si hæc probè sapit, quia una voluntas est Patris & Filii, & inseparabilis operatio. Sic ergo intelligat illam incarnationem & ex virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, unâ eademque operatione Patris & Filii inseparabiliter esse factam, non utique inde separato Spiritu-sancto, de quo apertè dicitur, *Inventa est in utero habens de Spiritu-sancto.* Nam etiam si ita quæramus, enodatiùs fortassis quod dicimus apparebit, Quo-
G modo misit Deus Filium suum? Jussit ut veniret atque ille jubenti obtemperans venit, an rogavit, an tantummodo admonuit? Sed quodlibet horum sit, verbo utique factum est, Dei autem Verbum ipse est Dei Filius. Quapropter cùm eum Pater verbo misit, à Patre & Verbo ejus factum est ut mitteretur. Ergo à Patre & Filio missus est idem Filius, quia Verbum Patris est ipse

Filius à se ipso missus. Iohan. 10. 36. Iohan. 17. 19. Rom. 8. 32. Galat. 2. 20. Matth. 1. 18.

Filius. Quis enim se tam sacrilega induat opinione, ut putet temporale verbum à Patre factum esse, ut æternus Filius mitteretur & in carne appareret ex tempore? Sed utique in ipso Dei Verbo [*Iohan. 1. 2.*] quod erat in principio apud Deum & Deus erat, in ipsa scilicet Sapientia Dei, sine tempore erat, quo tempore illam in carne apparere oporteret. Itaque cùm sine ullo initio temporis in principio esset Verbum, & Verbum esset apud Deum, & Deus esset Verbum; sine ullo tempore in ipso Verbo erat, quo tempore Verbum caro fieret, & habitaret in nobis. [*Gal. 4. 4.*] Quæ plenitudo temporis cùm venisset, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, id est factum in tempore, ut incarnatum Verbum hominibus appareret; quod in ipso Verbo sine tempore erat, in quo tempore fieret. Ordo quippe temporum in æterna Dei Sapientia sine tempore est. Cùm itaque hoc à Patre & Filio factum esset, ut in carne Filius appareret, congruenter dictus est missus ille qui in ea carne apparuit; misisse autem ille qui in ea non apparuit. Quoniam illa quæ coram corporeis oculis foris geruntur, ab interiore apparatu naturæ spiritalis exsistunt, & propterea convenienter missa dicuntur. Forma porrò illa suscepti hominis, Filii persona est, non etiam Patris. Quapropter Pater invisibilis unà cum Filio secum invisibili, eumdem Filium visibilem faciendo misisse eum dictus est: qui si eo modo visibilis fieret, ut cum Patre invisibilis esse desisteret, id est, si substantia invisibilis Verbi in creaturam visibilem mutata & transiens verteretur, ita missus à Patre intelligeretur Filius, ut tantùm missus, non etiam cum Patre mittens inveniretur. Cùm verò sic accepta est forma servi, ut maneret incommutabilis forma Dei, manifestum est, quòd à Patre & Filio non apparentibus factum sit quod appareret in Filio, id est, ut ab invisibili Patre cum invisibili Filio, idem ipse Filius visibilis mitteretur. [*Iohan. 8. 42.*] Cur ergo ait, *Et à me ipso non veni?* [*Ibid. 15.*] Jam hoc secundùm formam servi dictum est, secundùm quam dictum est, *Ego non judico quemquam.*

[*De missione Spiritus-sancti.*]

10. Si ergo missus dicitur in quantum apparuit foris in creatura corporali, qui intus in natura spiritali oculis mortalium semper occultus est, jam in promtu est intelligere etiam de Spiritu-sancto cur missus & ipse dicatur. Facta est enim quædam creaturæ species ex tempore in qua visibiliter ostenderetur Spiritus-sanctus, [*Matth. 3. 16.*] sive cùm in ipsum Dominum corporali specie velut columba descendit, [*Act. 2. 2.*] sive cùm decem diebus peractis post ejus adscensionem, die Pentecostes factus est subitò de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & visæ sunt illis linguæ divisæ tamquam ignis, qui & insedit super unumquemque eorum. Hæc operatio visibiliter expressa, & oculis oblata mortalibus missio Spiritus-sancti dicta est; non ut appareret ejus ipsa substantia, qua & ipse invisibilis & incommutabilis est, sicut Pater & Filius: sed ut exterioribus visis hominum corda commota, à temporali manifestatione venientis ad occultam æternitatem semper præsentis converterentur.

[*CAPUT VI. Non sic assumta creatura à Spiritu-sancto, ut carò à Verbo.*]

11. IDEO autem nusquam scriptum est, quòd Deus Pater major sit Spiritu-sancto, vel Spiritus-sanctus minor Deo Patre, quia non sic est assumta creatura, in qua appareret Spiritus-sanctus, sicut assumtus est filius hominis, in qua forma ipsius Verbi Dei persona præsentaretur: non ut haberet Verbum Dei, sicut alii sancti sapientes, sed præ participibus suis; [*Hebr. 1. 9.*] non utique quòd ampliùs habebat Verbum, ut esset quàm ceteri excellentiore sapientiâ, sed quòd ipsum Verbum erat. Aliud est enim Verbum in carne, aliud Verbum caro, id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. Caro enim pro homine posita est in eo quod ait, *Verbum caro factum est*: [*Iohan. 1. 14.*] sicut & illud, *Et videbit omnis caro pariter salutare Dei.* [*Luca 3. 6.*] Non enim sine anima vel sine mente: sed ita omnis caro, ac si diceretur, omnis homo. Non ergo sic est assumta creatura, in qua appareret Spiritus-sanctus, sicut assumta est caro illa & humana illa forma ex virgine Maria. Neque enim columbam beatificavit Spiritus, vel illum flatum, vel illum ignem, sibique & personæ suæ in unitatem habitumque conjunxit in æternum: aut verò mutabilis & convertibilis est natura Spiritus-sancti, ut non hæc ex creatura fierent, sed ipse in illud atque illud mutabiliter verteretur, sicut aqua in glaciem. Sed apparuerunt ista, sicut opportunè apparere debuerunt, creaturâ serviente Creatori, & ad nutum ejus incommutabiliter in se ipso permanentis, ad eum significandum & demonstrandum, sicut significari & demonstrari mortalibus oportebat, mutatâ atque conversâ. Proinde quamquam illa columba Spiritus dicta sit, [*Matth. 3. 16.*] & de illo igne cùm diceretur, *Visæ sunt illis*, inquit, *linguæ divisæ velut ignis, qui & insedit super unumquemque eorum, & cœperunt linguis loqui, quemadmodum Spiritus dabat eis pronuntiare*, [*Act. 2. 3.*] ut ostenderet per illum ignem Spiritum demonstratum, sicut per columbam: non tamen ita possumus dicere, [a] Spiritum-sanctum & Deum & columbam, aut & Deum & ignem, sicut dicimus Filium & Deum & hominem: nec sicut dicimus Filium agnum Dei, non solùm Johanne Baptista dicente, *Ecce agnus Dei*; [*Ioh-n. 1. 29.*] sed etiam Johanne Evangelista vidente agnum occisum in Apocalypsi. [*Apoc. 5. 6.*] Illa quippe visio prophetica non est exhibita oculis corporeis per formas corporeas, sed in spiritu per spiritales imagines corporum. Columbam verò illam & ignem oculis viderunt, quicumque viderunt. Quamquam de igne disceptari potest, utrùm oculis, an spiritu visus sit, propter verba sic posita. Non enim ait, Viderunt linguas divisas velut ignem; sed, *Visæ sunt eis.* [*Act. 2. 3.*] Non autem sub eadem significatione solemus dicere, Visum est mihi, qua dicimus, Vidi. Et in illis quidem spiritalibus visis imaginum corporalium solet dici, & Visum est mihi, & Vidi: in istis verò quæ per expressam corporalem speciem oculis demonstrantur, non solet dici, Visum est mihi; sed, Vidi. De illo ergo igne potest esse quæstio, quomodo visus sit, utrùm intus in spiritu tamquam foris, an verè foris coram oculis carnis. De illa verò columba quæ dicta est corporali specie descendisse, nullus umquam dubitavit, quòd oculis visa sit. Nec sicut dicimus Filium petram, (scriptum est enim, *Petra autem erat Christus*,) [*1. Cor. 10. 4.*] ita possumus dicere Spiritum columbam vel ignem. Illa enim petra jam erat in creatura, & per actionis modum nuncupata est nomine Christi quem

[a] Plures MSS. *unam personam Spiritum-sanctum & Deum & columbam.*

significabat; sicut lapis ille, quem Jacob [a] positum ad caput etiam unctione ad significandum Dominum assumsit; sicut Isaac Christus erat, cùm ad se immolandum ligna portabat. Accessit istis actio quædam significativa jam exsistentibus: non autem, sicut illa columba & ignis, ad hæc tantummodo significanda repentè exstiterunt. Magis ista similia mihi videntur flammæ illi quæ in rubo apparuit Moysi, & illi columnæ quam populus in eremo sequebatur, & fulguribus & tonitruis quæ fiebant cùm Lex daretur in monte. Ad hoc enim illarum rerum corporalis exstitit species, ut aliquid significaret atque præteriret.

[Gen. 28. 18. a — Gen. 22. 6. — Exodi 3. 2. — Exodi 13. 21. — Exodi 19. 16.]

CAPUT VII. Dubitatio de apparitionibus divinis.

12. PROPTER has ergo corporales formas, quæ ad eum significandum, & sicut humanis sensibus oportebat demonstrandum temporaliter exstiterunt, missus dicitur etiam Spiritus-sanctus: non tamen minor Patre dictus est, sicut Filius propter formam servi; quia illa forma servi inhæsit ad unitatem personæ, illæ verò species corporales ad demonstrandum quod opus fuit ad tempus apparuerunt, & esse postea destiterunt. Cur ergo non & Pater dicitur missus per illas species corporales, ignem rubi, & columnam nubis vel ignis, & fulgura in monte, & si qua talia tunc apparuerunt, cùm eum coram locutum Patribus, teste Scripturâ didicimus, si per illos creaturæ modos & formas corporaliter expressas & humanis adspectibus præsentatas ipse demonstrabatur? Si autem Filius per ea demonstrabatur, cur tanto pòst dicitur missus, cùm ex femina factus est, sicut Apostolus dicit, *Cùm autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere*: quando quidem & antea mittebatur, cùm per illas creaturæ mutabiles formas Patribus apparebat? Aut si non rectè posset dici missus, nisi cùm Verbum caro factum est, cur missus dicitur Spiritus-sanctus, cujus nulla talis incorporatio facta est? Si verò per illa visibilia quæ in Lege & Prophetis commendantur, nec Pater, nec Filius, [b] sed Spiritus-sanctus ostendebatur, cur etiam ipse nunc dicitur missus, cùm illis modis & antea mitteretur?

[Gal. 4. 4. — Iohan. 1. 14. — b]

13. In hujus perplexitate quæstionis, adjuvante Domino primùm quærendum est, utrùm Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus; an aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus-sanctus; an sine ulla distinctione personarum, sicut dicitur Deus unus & solus, id est ipsa Trinitas per illas creaturæ formas Patribus apparuerit. Deinde quodlibet horum inventum visumve fuerit, utrùm ad hoc opus tantummodo creatura formata sit, in qua Deus sicut tunc opportuisse judicavit, humanis ostenderetur adspectibus; an Angeli qui jam erant ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea, in usum ministerii sui, sicut cuique opus esset; aut ipsum corpus suum cui non subduntur, sed subditum regunt, in species quas vellent accommodatas atque aptas actionibus suis mutantes atque vertentes secundùm adtributam sibi à Creatore potentiam. Postremò videbimus id quod quærere instituueramus utrùm Filius & Spiritus-sanctus & antea mittebantur: & si mittebantur, quid inter illam missionem, & eam quam in Evangelio legimus, distet: an missus non sit aliquis eorum, nisi cùm vel Filius factus esset ex Maria virgine, vel cùm Spiritus-sanctus visibili specie sive in columba, sive in igneis linguis apparuit.

[Infrà lib. 3 cap. 1.]

CAPUT VIII. Tota Trinitas invisibilis.

14. OMITTAMUS igitur eos, qui nimis carnaliter naturam Verbi Dei atque Sapientiam, quæ in se ipsa manens innovat omnia, quem unicum Dei Filium dicimus, non solùm mutabilem, verùm etiam visibilem esse putaverunt. Hi enim multùm crassum cor divinis rebus inquirendis audaciùs quàm religiosiùs adtulerunt. Anima quippe cùm sit substantia spiritalis, cúmque etiam ipsa facta sit, nec per alium fieri potuerit, nisi per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, quamvis sit mutabilis, non est tamen visibilis: quod illi de Verbo ipso atque ipsa Dei Sapientia, per quam facta est anima, crediderunt; cùm sit illa non invisibilis tantùm quod & anima est, sed etiam incommutabilis quod anima non est. Eadem quippe incommutabilitas ejus commemorata est ut diceretur, *In se ipsa manens innovat omnia*. Et isti quidem ruinam erroris sui divinarum Scripturarum testimoniis quasi fulcire conantes, adhibent Pauli apostoli sententiam; & quod dictum est de uno solo Deo, in quo ipsa Trinitas intelligitur, tantùm de Patre, non & de Filio & de Spiritu-sancto dictum accipiunt, *Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum*: & illud alterum, *Beatus & solus potens, Rex regum, & Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem & lucem habitat inaccessibilem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest.* Hæc quemadmodum intelligenda sint, jam satis nos disseruisse arbitror.

[Sap. 7. 27. — Iohan. 1. 3. — Sap. 7. 27. — 1. Tim. 1. 17. — 1. Tim. 6. 15.]

CAPUT IX. Contra eos qui credebant solum Patrem immortalem & invisibilem.

15. VERUM illi qui ista non de Filio nec de Spiritu-sancto, sed tantùm de Patre accipi volunt, dicunt visibilem Filium, non per carnem de virgine assumtam, sed etiam antea per se ipsum. Nam ipse, inquiunt, apparuit oculis Patrum. Quibus si dixeris, Quomodo ergo visibilis per se ipsum Filius, ita & mortalis per se ipsum, ut constet vobis quod tantummodo de Patre vultis intelligi, quod dictum est, *Qui solus habet immortalitatem*. Nam si propter carnem susceptam mortalis est Filius, propter hanc sinite ut sit & visibilis. Respondent, nec propter hanc se mortalem Filium dicere; sed sicut & antè visibilem, ita & antè mortalem. Nam si propter carnem Filium dicunt esse mortalem, jam non Pater sine Filio solus habet immortalitatem; quia & Verbum ejus, per quod facta sunt omnia, habet immortalitatem. Neque enim quia carnem assumsit mortalem, ideo amisit immortalitatem suam: quando quidem nec animæ humanæ hoc accidere potuit, ut cum corpore moreretur, dicente ipso Domino, *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*: aut verò etiam Spiritus-sanctus carnem assumsit, de quo utique sine dubio turbabuntur, si propter carnem mortalis est Filius, quomodo accipiant Patrem tantummodo sine Filio & sine Spiritu-sancto habere immortalitatem; quando quidem Spiritus-sanctus non assumsit carnem: qui si non habet immortalitatem, non ergo propter carnem mortalis est Filius: si autem habet Spiritus-sanctus immortalitatem, non de Patre tantummodo dictum est, *Qui solus habet immortalitatem.*

[1. Tim. 6. 16. — Matth. 10. 28.]

[a] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *posuit ad caput, etiam unctionem.*

[b] Sola ferè editio Lov. *nec Spiritus-sanctus.*

Quocirca ita se arbitrantur & ante incarnationem per se ipsum mortalem Filium posse convincere, quia ipsa mutabilitas non inconvenienter mortalitas dicitur, secundùm quam & anima dicitur mori: non quia in corpus vel in aliquam alteram substantiam mutatur & vertitur; sed in ipsa sua substantia quidquid alio modo nunc est ac fuit, secundùm id quod destitit esse quod erat, mortale deprehenditur. Quia itaque, inquiunt, ante quàm natus esset Filius Dei de virgine Maria, ipse apparuit Patribus nostris, non in una eademque specie, sed multiformiter, aliter atque aliter, & visibilis est per se ipsum, quia nondum carne assumtâ, substantia ejus conspicua mortalibus oculis fuit; & mortalis, in quantum mutabilis: ita & Spiritus-sanctus, qui aliâs columba, aliâs ignis apparuit. Unde non Trinitati, aiunt, sed singulariter & propriè Patri tantummodo convenit quod dictum est, *Immortali, invisibili, soli Deo*: &, *Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest.*

16. Omissis ergo istis, qui nec animæ substantiam invisibilem nosse potuerunt, unde longè remotùm ab eis erat ut nossent unius & solius Dei, id est, Patris & Filii & Spiritus-sancti, non solùm invisibilem, verùm & incommutabilem permanere substantiam, ac per hoc in vera & sincera immortalitate consistere: nos qui numquam apparuisse corporeis oculis Deum nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum-sanctum dicimus, nisi per subjectam suæ potestati corpoream creaturam, in pace catholica pacifico studio requiramus, parati corrigi, si fraternè ac rectè reprehendimur; parati etiam si ab inimico, vera tamen dicente, mordemur; utrùm indiscretè Deus apparuerit Patribus nostris ante quàm Christus veniret in carne, an aliqua ex Trinitate persona; an singillatim quasi per vices.

Pacifico studio quærenda veritas.

CAP. X. An indiscretè Deus Trinitas Patribus apparuerit, an aliqua ex Trinitate persona.

17. Ac primùm in eo quod in Genesi scriptum est, locutum Deum cum homine quem de limo finxerat, si excepta figurata significatione, ut rei gestæ fides etiam ad litteram teneatur, ista tractamus, in specie hominis videtur Deus cum homine tunc locutus. Non quidem expresse hoc in libro positum est, sed circumstantia lectionis id resonat, maximè illo quod scriptum est, vocem Dei audivisse Adam deambulantis in paradiso ad vesperam, & abscondisse se in medio ligni quod erat in paradiso, Deoque dicenti, *Adam ubi es*, respondisse, *Audivi vocem tuam, & abscondi me à facie tua, quoniam nudus sum.* Quomodo enim possit ad litteram intelligi talis Dei deambulatio & collocutio, nisi in specie humana, non video. Neque enim dici potest vocem solam factam ubi deambulasse dictus est Deus, aut eum qui deambulabat in loco non fuisse visibilem, cùm & Adam dicat quòd se absconderit à facie Dei. Quis erat ergo ille, utrùm Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus? An omnino Deus indiscretè ipsa Trinitas, in forma hominis homini loquebatur? Contextio quidem ipsa Scripturæ nusquam transire sentitur à persona ad personam: sed ille videtur loqui ad primum hominem qui dicebat, *Fiat lux*, & *Fiat firmamentum*, & cetera per illos singulos dies; quem Deum Patrem solemus accipere, dicentem ut fiat quidquid facere voluit. Omnia enim per Verbum suum fecit, quod Verbum ejus unicum Filium ejus secundùm rectam fidei regulam novimus. Si ergo Deus Pater locutus est ad primum hominem, & ipse deambulabat in paradiso ad vesperam, & ab ejus facie se in medio ligni paradisi peccator absconderat: cur jam non ipse intelligatur apparuisse Abrahæ & Moysi, & quibus voluit, & quemadmodum voluit, per subjectam sibi commutabilem atque visibilem creaturam, cùm ipse in ipso atque in substantia sua qua est incommutabilis atque invisibilis maneat? Sed fieri potuit, ut à persona ad personam occultè Scriptura transiret, & cùm Patrem dixisse narrasset, *Fiat lux*, & cetera quæ per Verbum fecisse commemoratur, jam [a] Filium indicaret loqui ad primum hominem, non apertè hoc explicans, sed eis qui possent intelligendum intimans.

Gen. 3. 8.

Apparitio Dei Adamo.

Gen. 1. 3.

18. Qui ergo habet vires, quibus hoc secretum possit mentis acie penetrare, ut ei liquidò appareat vel posse etiam Patrem, vel non posse nisi Filium, & Spiritum-sanctum, per creaturam visibilem humanis oculis apparere, pergat in hæc scrutanda, si potest etiam verbis enuntianda atque tractanda: res tamen, quantum ad hoc Scripturæ testimonium adtinet, ubi Deus cum homine locutus est, quantum existimo occulta est: quia etiam utrùm soleret Adam corporeis oculis Deum videre, non evidenter apparet; cùm præsertim magna sit quæstio, cujusmodi oculi eis aperti fuerint, quando vetitum cibum gustaverunt: hi enim ante quàm gustassent, clausi erant. Illud [b] tamen non temere dixerim, si paradisum corporalem quemdam locum illa Scriptura insinuat, deambulare ibi Deum nisi in aliqua corporea forma nullo modo potuisse. Nam & solas voces factas quas audiret homo, nec aliquam formam videret, dici potest: nec quia scriptum est, *Abscondit se Adam à facie Dei*; continuò sequitur ut soleret faciem ejus videre. Quid si enim non quidem videre ipse poterat, sed videri ipse metuebat ab eo cujus vocem audierat, & deambulantis præsentiam senserat? Nam & Cain dixit Deo, *A facie tua abscondam me*: nec ideo fateri cogimur, eum solere cernere faciem Dei corporeis oculis, in qualibet forma visibili, quamvis de facinore suo vocem interrogantis secumque loquentis audisset. Cujusmodi autem loquelâ tunc Deus exterioribus hominum auribus insonaret, maximè ad primum hominem loquens, & invenire difficile est, & non hoc isto sermone suscepimus. Verumtamen si solæ voces & sonitus fiebant, quibus quædam sensibilis præsentia Dei primis illis hominibus præberetur, cur ibi personam Dei Patris non intelligam nescio: quando quidem persona ejus ostenditur & in ea voce, cùm Jesus in monte coram tribus discipulis præfulgens apparuit; & in illa, quando super baptizatum columba descendit; & in illa ubi ad Patrem de sua clarificatione clamavit, eique responsum est, *Et clarificavi, & iterum clarificabo.* Non quia fieri potuit vox sine opere Filii & Spiritus-sancti, (Trinitas quippe inseparabiliter operatur;) sed quia ea vox facta est, quæ solius personam Patris ostenderet: sicut humanam illam formam ex virgine Maria Trinitas operata est, sed solius Filii persona est; visibilem namque Filii solius perso-

De eadem apparitione.

Gen. 3. 8.

Gen. 4. 14.

Gen. 3. 9.

Matth. 17. 5.

Matth. 3. 17.

Iohan. 12. 28.

[a] Sic plerique MSS. At editi, *per Filium indicat.*

[b] Plures MSS. *Illud tantùm.*

nam, invisibilis Trinitas operata est. Nec nos A aliquid prohibet, illas voces factas ad Adam, non solùm à Trinitate factas intelligere, sed etiam personam demonstrantes ejusdem Trinitatis accipere. Ibi enim cogimur, nonnisi Patris accipere, ubi dictum est, *Hic est Filius meus dilectus.* (Matth. 3. 17.) Neque enim Jesus etiam Spiritus-sancti filius, aut etiam suus filius credi aut intelligi potest. Et ubi sonuit, *Et clarificavi, & iterum clarificabo*, (Iohan. 12. 28.) nonnisi Patris personam fatemur. Responsio quippe est ad illam Domini vocem qua dixerat, *Pater* B *clarifica Filium tuum*: quod non potuit dicere nisi Deo Patri tantùm, non & Spiritui-sancto, cujus non erat filius. Hìc autem ubi scriptum est, *Et dixit Dominus Deus ad Adam*, (Gen. 3. 9.) cur non ipsa Trinitas intelligatur, nihil dici potest.

Gen. 12. 1. Visio Abrahæ.

19. Similiter etiam quod scriptum est, *Et dixit Dominus ad Abraham, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui*, non est apertum, utrùm sola vox facta sit ad aures Abrahæ, an & aliquid oculis ejus apparuerit. Paulò pòst C autem aliquanto apertiùs dictum est, *Et visus est Dominus Abrahæ, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc.* (Ibidem 7.) Sed nec ibi expressum est, in qua specie visus sit ei Dominus, aut utrùm Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus ei visus sit. Nisi fortè ideo putant Filium visum esse Abrahæ, quia non scriptum est, Visus est ei Deus, sed, *Visus est ei Dominus.* Tamquam enim propriè videtur Filius Dominus vocari, dicente Apostolo, *Nam & si sunt qui dicuntur dii sive in cælo sive in terra, sicuti sunt dii multi & domini multi, nobis tamen unus Deus Pater ex quo omnia & nos in ipso, & unus Dominus Iesus Christus per quem omnia & nos per ipsum.* (1. Cor. 8. 5.) D Sed cùm & Deus Pater multis locis inveniatur dictus Dominus, sicuti est illud, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te*: (Psal. 2. 7.) & illud, *Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam*: (Psal. 109. 1.) cùm etiam Spiritus-sanctus Dominus dictus inveniatur, ubi Apostolus ait, *Dominus autem Spiritus est*: (2. Cor. 3. 17.) & ne quisquam E arbitraretur Filium significatum, & ideo dictum spiritum propter incorpoream substantiam, secutus contexuit, *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas*: Spiritum autem Domini Spiritum-sanctum esse nemo dubitaverit. Neque hìc ergo evidenter apparet, utrùm aliqua ex Trinitate persona, an Deus ipse Trinitas, de quo uno Deo dictum est, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*, (Deut. 6. 13.) visus fuerit Abrahæ. Sub ilice autem Mambre tres viros vidit, quibus & invitatis hospi- F tioque susceptis & epulantibus ministravit. Sic tamen Scriptura illam rem gestam narrare cœpit, ut non dicat, Visi sunt ei tres viri; sed, *Visus est ei Dominus.* Atque inde consequenter exponens, quomodo ei visus sit Dominus, adtexit narrationem de tribus viris, quos Abraham per pluralem numerum invitat, ut hospitio suscipiat; & postea singulariter sicut unum alloquitur; & sicut unus ei de Sara filium pollicetur, quem Dominum dicit Scriptura, sicut in ejusdem narra- G tionis exordio, *Visus est*, inquit, *Dominus Abrahæ.* (Gen. 18. 1.) Invitat ergo, & pedes lavat, & deducit abeuntes tamquam homines: loquitur autem tamquam cum Domino Deo, sive cùm ei promittitur filius, sive cùm ei Sodomis imminens interitus indicatur.

CAPUT XI. De eadem visione.

20. NON parvam neque transitoriam considerationem postulat iste Scripturæ locus. Si enim vir unus visus fuisset, jam illi qui dicunt & priùs quàm de virgine nasceretur per suam substantiam visibilem Filium, quid aliud quàm ipsum esse clamarent? Quoniam de Patre, inquiunt, dictum est, *Invisibili soli Deo.* (1. Tim. 1. 17.) Et tamen possem adhuc quærere, quomodo ante susceptam carnem, habitu est inventus ut homo; quando quidem ei pedes loti sunt, & humanis epulis epulatus est? Quomodo istud fieri poterat, cùm adhuc in forma Dei esset, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo? (Phil. 2. 6.) Numquid enim jam semetipsum exinanierat, formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, & habitu inventus ut homo? cùm hoc quando fecerit per partum virginis noverimus. Quomodo igitur ante quàm hoc fecisset, ut vir unus apparuit Abrahæ? An illa forma vera non erat? Possem ista quærere, si vir unus apparuisset Abrahæ, idemque Dei Filius crederetur. Cùm verò tres viri visi sunt, nec (Gen. 18. 2.) quisquam in eis vel formâ, vel ætate, vel potestate major ceteris dictus est, cur non hìc accipiamus visibiliter insinuatam per creaturam visibilem Trinitatis æqualitatem, atque in tribus personis unam eamdemque substantiam?

21. Nam ne quisquam putaret sic intimatum unum in tribus fuisse majorem, & eum Dominum Dei Filium intelligendum, duos autem alios Angelos ejus, quia cùm tres visi sint, uni Domino illic loquitur Abraham; sancta Scriptura futuris talibus cogitationibus atque opinionibus contradicendo non prætermisit occurrere, quando paulò pòst duos Angelos dicit venisse ad Loth, (Gen. 19. 1.) in quibus & ille vir justus qui de Sodomorum incendio meruit liberari, ad unum Dominum loquitur. Sic enim sequitur Scriptura dicens, *Abiit autem Dominus post quàm cessavit loquens ad Abraham, & Abraham reversus est ad locum suum.* (Gen. 18. 33.) * *Venerunt autem duo Angeli in Sodomis vespere.* (*CAPUT XII. Visio Loth excutitur. Gen. 19. 1.) Hìc adtentiùs considerandum est, quod ostendere institui. Cum tribus certè loquebatur Abraham, & eum Dominum singulariter appellavit. Fortè inquit aliquis, Unum ex tribus agnoscebat Dominum, alios autem duos Angelos ejus. Quid sibi ergo vult, quod consequenter dicit Scriptura, *Abiit autem Dominus post quàm cessavit loquens ad Abraham, & Abraham reversus est ad locum suum: venerunt autem duo Angeli in Sodomis vespere?* (Gen. 18. 33.) An fortè ille unus abscesserat, qui Dominus agnoscebatur in tribus, & duos Angelos qui cum illo erant ad consumenda miserat Sodoma? Ergo sequentia videamus. *Venerunt*, inquit, *duo Angeli in Sodomis vespere. Loth autem sedebat ad portam Sodomorum. Et cùm vidisset eos Loth, surrexit in obviàm illis, & adoravit in faciem super terram, & dixit, Ecce, Domini divertite in domum pueri vestri.* Hìc manifestum est, & duos Angelos fuisse, & in hospitium pluraliter invitatos, & honorificè appellatos Dominos, cùm fortasse homines putarentur.

22. Sed rursum movet, quia nisi Angeli Dei cognoscerentur, non adoraret Loth in faciem super terram. Cur ergo tamquam tali humanitate indigentibus, & hospitium præbetur & victus? Sed quodlibet hìc lateat, illud nunc quod suscepimus exsequamur. Duo apparent, Angeli [a] ambo

[a] Unus è Vaticanis MSS. *Duo apparent Angeli, ambo dicuntur Domini.*

bo dicuntur, pluraliter invitantur, tamquam cum duobus pluraliter loquitur, donec exeatur à Sodomis. Deinde sequitur Scriptura & dicit, *Et factum est post quàm eduxerunt eos foras, dixerunt, Salvans salva animam tuam, ne respexeris retrò, neque stes in hac universa regione: in montem vade, & ibi salvaberis, ne fortè comprehendaris. Dixit autem Loth ad eos, Rogo, domine, quoniam invenit puer tuus ante te misericordiam*, &c. Quid est hoc quod dixit ad eos, *Rogo, domine*, si jam ille discesserat qui dominus erat, & Angelos miserat? cur dicitur, *Rogo, domine*; & non, Rogo, domini? Aut si unum ex eis voluit appellare, cur ait Scriptura, *Dixit autem Loth ad eos, Rogo, domine, quoniam invenit puer tuus ante te misericordiam?* An & hîc intelligimus in plurali numero duas personas? cùm autem iidem duo tamquam unus compellantur, unius substantiæ unum Dominum Deum? Sed quas duas personas hîc intelligimus? Patris & Filii, an Patris & Spiritus-sancti, an Filii & Spiritus-sancti? Hoc fortè congruentius quod ultimum dixi. Missos enim se dixerunt, quod de Filio & de Spiritu-sancto dicimus. Nam Patrem missum nusquam Scripturarum nobis occurrit.

Gen. 19. 17.

CAPUT XIII. Visio in rubo. Exodi 3. 1.

23. MOYSES autem quando ad populum Israël ex Ægypto educendum missus est, sic ei Dominum apparuisse scriptum est: *Pascebat*, inquit, *oves Iethro soceri sui sacerdotis Madiam, & egit oves in desertum, & venit in montem Dei Choreb. Apparuit autem illi Angelus Domini in flamma ignis de rubo. Et vidit quia in rubo arderet ignis, rubus verò non comburebatur: & ait Moyses, Ibo, & videbo visum istud, quod tam magnum vidi, quoniam non comburitur rubus. Cùm ergo vidit Dominus, quia venit videre, clamavit* [a] *eum Dominus de rubo dicens, Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob.* Et hic primò Angelus Domini dictus est, deinde Deus. Numquid ergo Angelus est Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Jacob? Potest ergo rectè intelligi ipse Salvator, de quo dicit Apostolus, *Quorum Patres, & ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula.* Qui ergo super omnia est Deus benedictus in sæcula, non absurdè etiam hîc ipse intelligitur Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob. Sed cur priùs Angelus Domini dictus est, cùm de rubo in flamma ignis apparuit; utrùm quia unus ex multis Angelis erat, sed per dispensationem personam Domini sui gerebat? an assumtum erat aliquid creaturæ, quod ad præsens negotium visibiliter appareret, & unde voces sensibiliter ederentur, quibus præsentia Domini per subjectam creaturam corporeis etiam sensibus hominis sicut oportebat exhiberetur? Si enim unus ex Angelis erat, quis facilè affirmare possit, utrùm ei Filii persona nuntianda imposita fuerit, an Spiritus-sancti, an Dei Patris, an ipsius omnino Trinitatis, qui est unus & solus Deus, ut diceret, *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?* Neque enim possumus dicere Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Jacob, Filium Dei esse, & Patrem non esse; aut Spiritum-sanctum, aut ipsam Trinitatem, quam credimus & intelligimus unum Deum, audebit aliquis negare Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Jacob. Ille enim non est illorum Patrum Deus, qui non est Deus. Porrò si non solùm Pater Deus est, sicut omnes etiam hæretici concedunt; sed etiam Filius, quod velint nolint coguntur fateri, dicente Apostolo, *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula*; & Spiritus-sanctus, dicente ipso Apostolo, *Clarificate ergo Deum in corpore vestro*; cùm suprà diceret, *Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus-sancti, quem habetis à Deo*; & hi tres unus Deus, sicut catholica sanitas credit: non satis elucet quam in Trinitate personam, & utrùm aliquam, an ipsius Trinitatis gerebat ille Angelus, si unus ex ceteris Angelis erat. Si autem in usum rei præsentis assumta creatura est, quæ & humanis oculis appareret, & auribus insonaret, & appellaretur Angelus Domini, & Dominus, & Deus: non potest hic Deus intelligi Pater, sed aut Filius, aut Spiritus-sanctus. Quamquam Spiritum-sanctum alicubi Angelum dictum non recolam, sed ex opere possit intelligi: dictum enim de illo est, *Quæ ventura sunt annuntiabit vobis*: & utique Angelus græcè, latinè nuntius interpretatur: de Domino autem Jesu Christo evidentissimè legimus apud Prophetam, quòd *magni consilii Angelus* dictus sit: cùm & Spiritus-sanctus, & Dei Filius, sit Deus & Dominus Angelorum.

a · Rom. 9. 5. · Exodi 3. 6. · Rom. 9. 5. · 1. Cor. 6. 20. · Ibidem. 19. · Iohan. 16. 13. · Isai 9. 6.

CAPUT XIV. De visione in columna nubis & ignis. Exodi 13. 21.

24. ITEM in exitu filiorum Israël de Ægypto scriptum est, *Deus autem præibat illos, die quidem in columna nubis, & ostendebat illis viam; nocte autem in columna ignis: & non deficiebat columna nubis die & columna ignis nocte ante populum.* Quis & hîc dubitet per subjectam creaturam eamdemque corpoream, non per suam substantiam, Deum oculis apparuisse mortalium: sed utrùm Patrem, an Filium, an Spiritum-sanctum, an ipsam Trinitatem unum Deum, similiter non apparet. Nec ibi hoc distinguitur, quantum existimo, ubi scriptum est, *Et majestas Domini apparuit in nube, & locutus est Dominus ad Moysen dicens, Exaudivi murmur filiorum Israël*, &c.

Exodi 16. 10.

CAP. XV. De visione in Sina. Exodi 19. 18.

25. JAM verò de nubibus & vocibus & fulguribus & tuba & fumo in monte Sina, cùm diceretur, *Sina autem mons fumabat totus, propterea quòd descendisset Deus in eum in igne, & adscendebat fumus tamquam fumus fornacis, & mente confusus est omnis populus vehementer, fiebant autem voces tubæ prodeuntes fortiter valde: Moyses loquebatur, & Deus respondebat ei voce.* Et paulò pòst data Lege in decem præceptis, consequenter dicitur, *Et omnis populus videbat voces & lampadas & voces tubæ & montem fumantem.* Et paulò pòst, *Et stabat*, inquit, *omnis populus à longè, Moyses autem intravit in nebulam ubi erat Deus, & dixit Dominus ad Moysen*, &c. Quid hinc dicam, nisi quòd nemo tam vecors est, qui credat fumum, ignem, nubes, & nebulam, & si qua hujusmodi, Verbi & Sapientiæ Dei quod est Christus, vel Spiritus-sancti esse substantiam? Nam de Patre Deo, nec Ariani hoc umquam ausi sunt dicere. Ergo creaturâ serviente Creatori facta sunt illa omnia, & humanis sensibus pro dispensatione congrua præsentata: nisi fortè, quia dictum est, *Moyses autem intravit in nebulam ubi erat Deus*, hoc arbitrabitur carnalis cogitatio, à populo quidem nebulam visam, intra nebulam verò Moysen oculis carneis vidisse Fi-

Exodi 20. 18. · Ibidem 21.

a Editi, *clamavit ad eum*. Particula *ad* abest à MSS. & à Græco LXX.

lium Dei, quem delirantes hæretici in sua substantia [a] visum volunt. Sanè viderit eum Moyses oculis carneis, si oculis carneis potest videri, non modò Sapientia Dei quod est Christus, sed vel ipsa cujuslibet hominis & qualiscumque sapientis: aut quia scriptum est de senioribus Israël, [Exodi 24. 10.] quia *viderunt locum ubi steterat Deus Israël*, & quia *sub pedibus ejus tamquam opus lapidis saphiri, & tamquam adspectus firmamenti cæli*, propterea credendum est Verbum & Sapientiam Dei per suam substantiam in spatio loci terreni stetisse, [Sap. 8. 1.] quæ pertendit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter; & ita esse mutabile Verbum Dei, [Johan. 1. 3.] per quod facta sunt omnia, ut modò se contrahat, modò distendat: (mundet Dominus à talibus cogitationibus corda fidelium suorum;) sed per subjectam, ut sæpe diximus, creaturam exhibentur hæc omnia visibilia & sensibilia, ad significandum invisibilem atque intelligibilem Deum, non solùm Patrem, [Rom. 11. 36.] sed & Filium & Spiritum-sanctum, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: quamvis [Rom. 1. 20.] invisibilia Dei à creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur, sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas.

An Trinitas, an aliqua propriè persona in ea visione loquebatur.

26. Sed quod adtinet ad id quod nunc suscepimus, nec in monte Sina video quemadmodum appareat per illa omnia quæ mortalium sensibus terribiliter ostendebantur, utrùm Deus Trinitas, an Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus propriè loquebatur. Verumtamen si quid hinc sine affirmandi temeritate modestè atque cunctanter conjectare conceditur, si una ex Trinitate persona potest intelligi, cur non Spiritum-sanctum potiùs intelligimus, quando & tabulis lapideis Lex [Exodi 31. 18.] ipsa quæ ibi data est, digito Dei scripta dicitur, [Lucæ 11. 20.] quo nomine Spiritum-sanctum in Evangelio significari novimus. Et quinquaginta dies numerantur ab occisione agni & celebratione Paschæ usque ad diem quo hæc fieri cœpta sunt in monte Sina, sicut post Domini passionem ab ejus resurrectione quinquaginta dies numerantur, & venit promissus à Filio Dei Spiritus-sanctus. Et [Act. 2. 3.] in ipso ejus adventu, quem in Apostolorum Actibus legimus, per divisionem linguarum ignis apparuit, qui & insedit super unumquemque eorum: quod Exodo congruit, ubi scriptum est, [Exodi 19. 18.] *Sina autem mons fumabat totus, propterea quòd descendit in eum Deus in igne*: & aliquantò pòst, *Adspectus*, inquit, *majestatis Domini tamquam ignis ardens super verticem montis coram filiis Israël.* Aut si hæc ideo facta sunt, quia nec Pater, nec Filius illic eo modo præsentari poterant sine Spiritu sancto, quo ipsam Legem scribi oportebat: Deum quidem, non per substantiam suam quæ invisibilis & incommutabilis manet, sed per illam speciem creaturæ illic apparuisse cognoscimus; sed aliquam ex Trinitate personam signo quodam proprio, quantum ad mei sensus capacitatem pertinet, non videmus.

CAPUT XVI. Moyses quomodo viderit Deum.

27. Est etiam quo moveri plerique solent, [Exodi 33. 11.] quia scriptum est, *Et locutus est Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum*: cùm paulò pòst dicat idem Moyses, [Ibid. 13.] *Si ergo inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum manifestè, ut videam te, ut sim inveniens gratiam ante te, & ut sciam quia populus tuus est gens hæc.* Et paulò pòst iterum dixit Moyses ad Dominum, *Ostende mihi majestatem tuam.* [Ibidem 18.] Quid est hoc, quòd in omnibus quæ suprà fiebant, Deus videri per suam substantiam putabatur, unde à miseris creditus est, non per creaturam, sed per se ipsum visibilis Filius Dei; & quòd intraverat in nebulam Moyses, [Exodi 20. 21.] ad hoc intrasse videbatur, ut oculis quidem populi ostenderetur caligo nebulosa, ille autem intus verba Dei tamquam ejus faciem contemplatus audiret; & quomodo dictum est, *Locutus est Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum*: & ecce idem dicit, *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum manifestè?* [Exodi 33. 13.] Noverat utique quod corporaliter videbat, & veram visionem Dei spiritaliter requirebat. Locutio quippe illa quæ fiebat in vocibus, sic modificabatur, tamquam esset amici loquentis ad amicum. Sed Deum Patrem quis corporeis oculis videt? Et quod in principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, [Johan. 1. 1.] & Deus erat Verbum, per quod facta sunt omnia, quis corporeis oculis videt? Et Spiritum sapientiæ quis corporeis oculis videt? Quid est autem, *Ostende mihi temetipsum manifestè ut videam te*, nisi, ostende mihi substantiam tuam? Hoc autem si non dixisset Moyses, utcumque ferendi essent stulti, qui putant per ea quæ suprà dicta vel gesta sunt, substantiam Dei oculis ejus fuisse conspicuam: cùm verò hîc apertissimè demonstretur, nec desideranti hoc fuisse concessum, quis audeat dicere per similes formas, quæ huic quoque visibiliter apparuerant, non creaturam Deo servientem, sed hoc ipsum quod Deus est cujusquam oculis apparuisse mortalium?

28. Et id quidem quod postea Dominus dicit ad Moysen, [Exodi 33. 20. 11.] *Non poteris videre faciem meam, & vivere. Non enim videbit homo faciem meam & vivet. Et ait Dominus, Ecce locus penes me est, & stabis super petram, statim ut transiet mea majestas, & ponam te in [b] specula petræ; & tegam manu mea super te, donec transeam, & auferam manum meam, & tùnc videbis posteriora mea; nam facies mea non apparebit tibi*: * non incongruenter ex persona Domini nostri Jesu Christi præfiguratum solet intelligi, ut posteriora ejus accipiantur caro ejus, in qua de virgine natus est, & mortuus, & resurrexit; sive propter [c] posterioritatem mortalitatis posteriora dicta sint, sive quòd eam propè in fine sæculi, hoc est, posteriùs suscipere dignatus est: facies autem ejus illa Dei [Phil. 2. 6.] forma, in qua non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo Patri, quam nemo utique potest videre & vivere; [Exodi 33. 20.] sive quia post hanc vitam, in qua [2. Cor. 5. 6.] peregrinamur à Domino, & ubi corpus quod [Sap. 9. 15.] corrumpitur aggravat animam, videbimus *facie ad faciem*, [1. Cor. 13. 12.] sicut dicit Apostolus: (De hac enim vita in Psalmis dicitur, [Psal. 38. 6.] *Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens*: & iterum, [Psal. 142. 2.] *Quoniam non justificabitur coram te omnis vivens.* In qua vita etiam, secundùm Johannem, [1. Johan. 3. 2.] *nondum apparuit quod erimus. Scimus autem*, inquit, *quia cùm apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est.* Quod utique post hanc vitam intelligi voluit, cùm mortis debitum solverimus, & resurrectionis promissum receperimus:) sive quòd etiam

[* CAPUT XVII. Posteriora Dei quomodo visa. Exodi 33. 23.]

[a] Unus è Vaticanis MSS. *visibilem*

[b] Editi hoc loco, *in spelunca*. Sed aliis inferiùs locis, sicut ubique veteres plerique codices, *in specula*.

[c] Plerique MSS. *postremitatem*.

nunc in quantum Dei sapientiam per quam facta A sunt omnia, spiritaliter intelligimus, in tantum carnalibus affectibus morimur, ut mortuum nobis hunc mundum deputantes, nos quoque ipsi huic mundo moriamur, & dicamus quod ait Apostolus, *Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.* De hac enim morte item dixit, *Si autem mortui estis cum Christo, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis?* Non ergo immeritò nemo poterit faciem, id est, ipsam manifestationem sapientiæ Dei videre & vivere. Ipsa est B enim species, cui contemplandæ suspirat omnis qui affectat Deum diligere ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente: ad quam contemplandam etiam proximum quantum potest ædificat, qui diligit & proximum sicut se ipsum: in quibus duobus præceptis tota Lex pendet & Prophetæ. Quod significatur etiam in ipso Moyse. Nam cùm dixisset, propter dilectionem Dei qua præcipuè flagrabat, *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum manifestè, ut* C *sim inveniens gratiam ante te;* continuò propter dilectionem etiam proximi subjecit atque ait, *& ut sciam quia populus tuus est gens hæc.* Illa est ergo species quæ rapit omnem animam rationalem desiderio sui, tanto ardentiorem quanto mundiorem, & tanto mundiorem quanto ad spiritalia resurgentem: tanto autem ad spiritalia resurgentem, quantò à carnalibus morientem. Sed dum peregrinamur à Domino, & per fidem ambulamus, non per speciem, posteriora Christi, D hoc est carnem, per ipsam fidem videre debemus, id est in solido fidei fundamento stantes, quod significat petra; & eam de tali tutissima specula intuentes, in catholica scilicet Ecclesia, de qua dictum est, *Et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Tanto enim certiùs diligimus, quam videre desideramus faciem Christi, quanto in posterioribus ejus agnoscimus quantum nos prior dilexerit Christus.

29. Sed in ipsa carne fides resurrectionis ejus E salvos facit, atque justificat. *Si enim credideris,* inquit, *in corde tuo, quia Deus illum suscitavit à mortuis, salvus eris.* Et iterum, *Qui traditus est,* inquit, *propter delicta nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.* Ideoque meritum fidei nostræ resurrectio corporis Domini est. Nam mortuam esse illam carnem in cruce passionis, etiam inimici ejus credunt, sed resurrexisse non credunt. Quod firmissimè nos credentes, tamquam de petræ soliditate contuemur: unde certa spe F adoptionem exspectamus redemtionem corporis nostri: quia hoc in membris Christi speramus, quæ nos ipsi sumus, quod perfectum esse in ipso tamquam in capite nostro fidei sanitate cognoscimus. Inde non vult nisi cùm transierit videri posteriora sua, ut in ejus resurrectionem credatur. Pascha enim Hebræum verbum dicitur, quod transitus interpretatur. Unde & Johannes Evangelista dicit, *Ante diem festum Paschæ, sciens Iesus quia venit ejus hora, ut transeat* G *de hoc mundo ad Patrem.*

30. Hoc autem qui credunt, nec tamen in Catholica, sed in schismate aliquo aut in hæresi credunt, non de loco qui est penes eum vident posteriora Domini. Quid enim sibi vult quod ait Dominus, *Ecce locus est penes me, & stabis super petram?* Quis locus terrenus est penes Dominum, nisi hoc est penes eum quod eum spiritaliter adtingit? Nam quis locus non est penes Dominum, qui adtingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter; & cujus dictum est cælum sedes, & terra scabellum pedum ejus, & qui dixit, *Quam domum ædificabitis mihi, aut quis locus quietis meæ? nonne manus mea fecit hæc omnia?* Sed videlicet intelligitur locus penes eum in quo statur super petram, ipsa Ecclesia catholica, ubi salubriter videt pascha Domini, id est transitum Domini, & posteriora ejus, id est corpus ejus, qui credit in resurrectionem ejus. *Et stabis,* inquit, *super petram, statim ut transiet mea majestas.* Re vera enim statim ut transiit majestas Domini in clarificatione Domini qua resurgens adscendit ad Patrem, solidati sumus super petram. Et ipse Petrus tunc solidatus est, ut cum fiducia prædicaret, quem priùs quàm esset solidatus ter timore negaverat, jam quidem prædestinatione positus in specula petræ, sed adhuc manu Domini sibi superpositâ ne videret. Posteriora enim ejus visurus erat, & nondum ille transierat, utique à morte ad vitam, nondum resurrectione clarificatus erat.

31. Nam & quod sequitur in Exodo, & dicit, *Tegam manu mea super te, donec transeam; & auferam manum meam, & tunc videbis posteriora mea:* multi Israëlitæ quorum tunc figura erat Moyses, post resurrectionem Domini crediderunt in eum, tamquam jam videntes posteriora ejus, remota manu ejus ab oculis suis. Unde & Isaiæ talem prophetiam Evangelista commemorat: *Incrassa cor populi hujus, & aures eorum opila, & oculos eorum grava.* Denique in Psalmo non absurdè intelligitur ex eorum persona dici, *Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua. Die* fortasse, cùm manifesta miracula faceret, nec ab eis agnosceretur: *nocte* autem, cùm in passione moreretur, quando certiùs putaverunt, sicut quemlibet hominem, peremtum & exstinctum. Sed quoniam cùm transisset ut ejus posteriora viderentur, prædicante sibi apostolo Petro, quia oportebat Christum pati & resurgere, compuncti sunt dolore pænitentiæ, ut fieret in baptizatis quod in capite ejus Psalmi dicitur, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates & quorum tecta sunt peccata:* propterea cùm dictum esset, *Gravata est super me manus tua,* tamquam Domino transeunte, ut jam removeret manum, & viderentur posteriora ejus, sequitur vox dolentis & confitentis, & ex fide resurrectionis Domini peccatorum remissionem accipientis; *Conversus sum,* inquit, *in ærumna mea, cùm infigeretur mihi spina. Peccatum meum cognovi, & injustitiam meam non operui. Dixi, pronuntiabo adversùm me injustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem cordis mei.* Neque enim tanto carnis nubilo debemus involvi, ut putemus faciem quidem Domini esse invisibilem, dorsum verò visibile: quando quidem in forma servi utrumque visibiliter apparuit; in forma autem Dei absit ut tale aliquid cogitetur: absit ut Verbum Dei & Sapientia Dei ex una parte habeat faciem, & ex alia dorsum, sicut corpus humanum, aut omnino ulla specie vel motione sive loco sive tempore commutetur.

32. Quapropter si in illis vocibus quæ fiebant in Exodo, & illis omnibus corporalibus demon-

Margin notes (left): Gal. 6. 14. — Col. 2. 20. — Deut. 6. 5. — Matth. 22. 37. — Exodi 33. 13. — 1. Cor. 15. 46. — Matth. 16. 18. — Resurrectionis Christi fides salvos facit. — Rom. 10. 9. — Rom. 4. 25. — Rom. 8. 23. — Exodi 33. — Johan. 13. 1. — Catholica Ecclesia locus ... — Exod. 33. 21.

Margin notes (right): Sap. 8. 1. — Isai 66. 1. — Ibidem. — Exod. 33. 21. — Matth. 26. 70. — Exodi 33. 22. — Posteriora Dei ab Israëlitis visa. — Isai. 6. 10. Matth. 13. 15. — Psal. 31. 4. — Act. 2. 37. — Psal. 31. 1. — Ibid. 4. — Philip. 2. 7. — Deum Patrem solum numquam

Patribus visum existimare, temeraria opinio est.

strationibus Dominus Jesus Christus ostendebatur; aut aliàs Christus, sicut loci hujus consideratio persuadet; aliàs Spiritus-sanctus, sicut ea quæ suprà diximus admonent: non hoc efficitur, ut Deus Pater numquam tali aliqua specie Patribus visus sit. Multa enim talia visa facta sunt illis temporibus, non evidenter nominato & designato in eis vel Patre, vel Filio, vel Spiritu-sancto; sed tamen per quasdam valde probabiles significationes nonnullis indiciis exsistentibus, ut nimis temerarium sit dicere, Deum Patrem numquam Patribus aut Prophetis per aliquas visibiles formas apparuisse. Hanc enim opinionem illi pepererunt, qui non potuerunt in unitate Trinitatis intelligere quod dictum est, *Regi autem sæculorum immortali, invisibili soli Deo*: & , *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest.* Quod de ipsa substantia summa summéque divina & incommutabili, ubi & Pater & Filius & Spiritus-sanctus unus & solus Deus est, per sanam fidem intelligitur. Visiones autem illæ per creaturam commutabilem Deo incommutabili subditam factæ sunt, non propriè sicuti est, sed significativè sicut pro rerum caussis & temporibus oportuit, ostendentes Deum.

1. Tim. 1. 17.
1. Tim. 6. 16.

CAPUT XVIII. Visio Danielis.

33. QUAMQUAM nescio quemadmodum isti intelligant quòd Danieli apparuerit Antiquus dierum, à quo filius hominis, quod propter nos esse dignatus est, accepisse intelligitur regnum, ab illo scilicet qui ei dicit in Psalmis, *Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam*: & qui omnia subjecit sub pedibus ejus. Si ergo Danieli & Pater dans regnum, & Filius accipiens, apparuerunt in specie corporali; quomodo isti dicunt, Patrem numquam visum esse Prophetis, & ideo solum debere intelligi invisibilem quem nemo hominum vidit nec videre potest? Ita enim narravit Daniel: *Adspiciebam*, inquit, *donec throni positi sunt, & Vetustus dierum sedebat, & indumentum ejus quasi nix album, & capillus capitis ejus quasi lana munda; thronus ejus flamma ignis, rotæ ejus ignis flagrans, & flumen ignis* [a] *trahebat in conspectu ejus. Et mille millia deserviebant ei, & dena millia denùm millium assistebant ei. Et judicium collocavit, & libri aperti sunt*, &c. Et paulò pòst, *Adspiciebam*, inquit, *in visione noctis, & ecce cum cæli nubibus, quasi filius hominis veniens erat, & usque ad Veterem dierum pervenit, & oblatus est ei. Et ipsi datus est principatus & honor, & regnum, & omnes populi, tribus, & linguæ ipsi servient. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteribit, & regnum ejus* [b] *non corrumpetur.* Ecce Pater dans, & Filius accipiens regnum sempiternum, & sunt ambo in conspectu prophetantis visibili specie. Non ergo inconvenienter creditur etiam Pater Deus eo modo solere apparere mortalibus.

Psal. 2. 7.
Psal. 8. 8.
Dan. 7. 9.
Ibid. 13.

34. Nisi fortè aliquis dicet, ideo non esse visibilem Patrem, quia in conspectu somniantis apparuit; ideo autem Filium visibilem & Spiritum-sanctum, quia Moyses illa omnia vigilans vidit. Quasi verò Verbum & Sapientiam Dei viderit Moyses carnalibus oculis, aut videri spiritus vel humanus possit qui carnem istam vivificat, vel ipse corporeus qui ventus dicitur; quanto minùs ille Spiritus Dei qui omnium hominum & Angelorum mentes ineffabili excellentiâ divinæ substantiæ, supergreditur: aut quisquam tali præcipitetur errore, ut audeat dicere Filium & Spiritum-sanctum etiam vigilantibus hominibus esse visibilem, Patrem autem nonnisi somniantibus. Quomodo ergo de Patre solo accipiunt, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest?* An cùm dormiunt homines, tunc non sunt homines? Aut qui formare similitudinem corporis potest ad se significandum per visa somniantium, non potest formare ipsam corpoream creaturam ad se significandum oculis vigilantium? cùm ejus ipsa substantia qua est ipse quod est, nulla corporis similitudine dormienti, nulla corporea specie vigilanti possit ostendi: [c] sed non solùm Patris, verùm etiam Filii & Spiritus-sancti. Et certè qui vigilantium visis moventur, ut non Patrem, sed tantùm Filium vel Spiritum-sanctum credant corporalibus hominum apparuisse conspectibus, ut omittam tantam latitudinem sanctarum paginarum, & tam multiplicem earum intelligentiam, unde nemo sani capitis affirmare debet, nusquam personam Patris per aliquam speciem corporalem vigilantium oculis demonstratam: sed ut hoc, ut dixi, omittam; quid dicunt de patre nostro Abraham, cui certè vigilanti & ministranti, cùm Scriptura præmisisset dicens, *Visus est Dominus Abrahæ*, non unus aut duo, sed tres apparuerunt viri, quorum nullus excelsiùs aliis eminuisse dictus est, nullus honoratiùs effulsisse, nullus imperiosiùs egisse?

1. Tim. 6. 16.
Gen. 18. 1.

35. Quapropter quoniam in illa tripartita nostra distributione primùm quærere instituimus, utrùm Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus; an aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus-sanctus; an sine ulla distinctione personarum, sicut dicitur, Deus unus & solus, id est Trinitas ipsa, per illas creaturæ formas Patribus apparuerit, interrogatis [d] quæ potuimus quantum sufficere visum est, sanctarum Scripturarum locis, nihil aliud, quantum existimo, divinorum sacramentorum modesta & cauta consideratio persuadet, nisi ut temere non dicamus quænam ex Trinitate persona cuilibet Patrum vel Prophetarum in aliquo corpore vel similitudine corporis apparuerit, nisi cùm continentia lectionis aliqua probabilia circumponit indicia. Ipsa enim natura, vel substantia, vel essentia, vel quolibet alio nomine appellandum est idipsum quod Deus est, quidquid illud est, corporaliter videri non potest: per subjectam verò creaturam, non solùm Filium, vel Spiritum-sanctum, sed etiam Patrem corporali specie sive similitudine mortalibus sensibus significationem sui dare potuisse credendum est. Quæ cùm ita sint, ne immoderatiùs progrediatur, secundi hujus voluminis longitudo, ea quæ restant, in consequentibus videamus.

Supra 7.

[a] Editi, *transibat*. MSS. propè omnes, *trahebat*: juxta LXX. εἷλκεν.

[b] Editi, *quod non corrumpetur*. Abest *quod* à MSS. & à versione LXX.

[c] Tres MSS. *& non solùm*.

[d] MSS. duodecim, *interrogatisque prout potuimus*.

LIBER TERTIUS,

In quo quæritur, an in illis de quibus ſuperiore libro dictum eſt, Dei apparitionibus, per corporeas ſpecies factis, tantummodo creatura formata ſit, in qua Deus ſicut tunc oportuiſſe judicavit, humanis oſtenderetur adſpectibus; an angeli qui jam antea erant ita mittebantur, ut ex perſona Dei loquerentur, aſſumentes corporalem ſpeciem de creatura corporea, aut ipſum corpus ſuum in ſpecies quas vellent accommodatas actionibus ſuis vertentes ſecundùm adtributam ſibi à Creatore potentiam: ipſa autem Dei eſſentia numquam per ſe ipſam viſa fuerit.

Procemiũ. Cur de Trinitate ſcribat.

CREDANT, qui volunt, malle me legendo quàm legenda dictando laborare. Qui autem hoc nolunt credere, experiri autem & poſſunt & volunt, [a] dent quæ legendo vel meis inquiſitionibus reſpondeantur vel interrogationibus aliorum, quas pro mea perſona quam in ſervitio Chriſti gero, & pro ſtudio quo fidem noſtram adversùm errorem carnalium & animalium hominum [b] muniri inardeſco, neceſſe eſt me pati: & videant quàm facilè ab iſto labore me temperem, & quanto etiam gaudio ſtilum poſſim habere feriatum. Quòd ſi ea quæ legimus de his rebus, ſufficienter edita in Latino ſermone aut non ſunt, aut non inveniuntur, aut certè difficilè à nobis inveniri queunt, Græcæ autem linguæ non ſit nobis tantus habitus, ut talium rerum libris legendis & intelligendis ullo modo reperiamur idonei, quo genere litterarum ex iis quæ nobis pauca interpretata ſunt, non dubito cuncta quæ utiliter quærere poſſumus contineri; fratribus autem non valeam reſiſtere, jure quo eis ſervus factus ſum flagitantibus, ut eorum in Chriſto laudabilibus ſtudiis linguâ ac ſtilo meo, quas bigas in me caritas agitat, maximè ſerviam; egoque ipſe multa quæ neſciebam, ſcribendo me didiciſſe confitear: non debet hic labor meus cuiquam pigro, aut multùm docto videri ſuperfluus, cùm multis impigris multiſque indoctis, inter quos etiam mihi, non parva ex parte ſit neceſſarius. Ex his igitur quæ ab aliis de hac re ſcripta jam legimus, plurimùm adminiculati & adjuti, ea quæ de Trinitate, uno ſummo ſumméque bono Deo, piè quæri & diſſeri poſſe arbitror, ipſo exhortante quærenda atque adjuvante diſſerenda ſuſcepi: ut ſi alia non ſunt hujuſmodi ſcripta, ſit quod habeant & legant qui voluerint & valuerint; ſi autem jam ſunt, tanto faciliùs aliqua inveniantur, quanto talia plura eſſe potuerint.

Quid à lectoribus deſideret.

2. Sanè cùm in omnibus litteris meis, non ſolùm pium lectorem, ſed etiam liberum correctorem deſiderem, multo maximè in his, ubi ipſa magnitudo quæſtionis utinam tam multos inventores habere poſſet, quàm multos contradictores habet. Verumtamen ſicut lectorem meum nolo mihi eſſe [c] deditum, ita correctorem nolo ſibi. Ille me non amet ampliùs quàm catholicam fidem, iſte ſe non amet ampliùs quàm catholicam veritatem. Sicut illi dico, Noli meis litteris quaſi Scripturis canonicis inſervire, ſed in illis & quod non credebas cùm inveneris incunctanter crede, in iſtis autem quod certum non habebas, niſi certum intellexeris, noli firmiter retinere: ita illi dico, Noli meas litteras ex tua opinione vel contentione, ſed ex divina lectione vel inconcuſſa ratione corrigere. Si quid in eis veri comprehenderis, exſiſtendo non eſt meum, at intelligendo & amando & tuum ſit & meum: ſi quid autem falſi conviceris, errando fuerit meum, ſed jam cavendo nec tuum ſit nec meum.

Quid dictum ſit in ſuperiore libro.

3. Hinc itaque tertius hic liber ſumat exordium, quò uſque ſecundus pervenerat. Cùm enim ad id ventum eſſet, ut vellemus oſtendere, non ideo minorem Patre Filium, quia ille miſit, hic miſſus eſt, nec ideo minorem utroque Spiritum-ſanctum, quia & ab illo & ab illo miſſus in Evangelio legitur: ſuſcepimus hoc quærere, cùm illuc miſſus ſit Filius, ubi erat, quia in hunc mundum venit, & *in hoc mundo erat*; cùm illuc etiam Spiritus-ſanctus, ubi & ipſe erat, quoniam *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia ſcientiam habet vocis*: utrùm propterea miſſus ſit Dominus, quia ex occulto in carne natus eſt, & de ſinu Patris ad oculos hominum in forma ſervi tamquam egreſſus apparuit; ideo etiam Spiritus-ſanctus, quia & ipſe corporali ſpecie quaſi columba viſus eſt, & linguis diviſis velut ignis: ut hoc eis fuerit mitti, ad adſpectum mortalium in aliqua forma corporea de ſpiritali ſecreto procedere; quod Pater quoniam non fecit, tantummodo miſiſſe, non etiam miſſus eſſe dictus ſit. Deinde quæſitum eſt cur & Pater non aliquando dictus ſit miſſus, ſi per illas ſpecies corporales quæ oculis antiquorum apparuerunt ipſe demonſtrabatur. Si autem Filius tunc demonſtrabatur, cur tanto pòſt miſſus diceretur, cùm plenitudo temporis venit, ut ex femina naſceretur; quando quidem & antea mittebatur, cùm in illis formis corporaliter apparebat. Aut ſi non rectè miſſus diceretur, niſi cùm Verbum caro factum eſt; cur Spiritus-ſanctus miſſus legatur, cujus incarnatio talis non facta eſt. Si verò per illas antiquas demonſtrationes, nec Pater, nec Filius, ſed Spiritus-ſanctus oſtendebatur, cur etiam ipſe nunc diceretur miſſus, cùm illis modis & antea mitteretur? Deinde ſubdiviſimus, ut hæc diligentiſſimè tractarentur, & tripartitam fecimus quæſtionem, cujus una pars in ſecundo libro explicata eſt, duæ ſunt reliquæ, de quibus deinceps diſſerere aggrediar. Jam enim quæſitum atque tractatum eſt, in illis antiquis corporalibus formis & viſis, non tantummodo Patrem, nec tantummodo Filium, nec tantum-

Iohan. 1. 10. *Sap. 1. 7.* *Matth. 3. 16.* *Act. 2. 3.* *Gal. 4. 4.* *Iohan. 1. 14*

[a] Editi, *denque*. Emendantur ex MSS.
[b] Lov. *munire*.
[c] Sola ferè editio Lov. *debitum*.

modo Spiritum-sanctum apparuisse, sed aut indifferenter Dominum Deum qui Trinitas ipsa intelligitur, aut quamlibet ex Trinitate personam, quam lectionis textus indiciis circumstantibus significaret.

CAPUT I. Quid deinceps dicendum. *Suprà lib. 2. cap. 7.*

4. NUNC ergo primùm quæramus quod sequitur. Nam secundo loco in illa distributione positum est, utrùm ad hoc opus tantummodo creatura formata sit, in qua Deus, sicut tunc oportuisse judicavit, humanis ostenderetur adspectibus: an angeli qui jam erant, ita mittebantur, ut ex persona Dei loquerentur, assumentes corporalem speciem de creatura corporea in usum ministerii sui; aut ipsum corpus suum, cui non subduntur, sed subditum [a] regunt, mutantes atque vertentes in species quas vellent, accommodatas atque aptas actionibus suis, secundùm adtributam sibi à Creatore potentiam. Qua quæstionis parte, quantum Dominus dederit, pertractatâ, postremò videndum erit id quod institueramus inquirere, utrùm Filius & Spiritus-sanctus & antea mittebantur: & si ita est, quid inter illam missionem & eam quam in Evangelio legimus distet, an missus non sit aliquis eorum, nisi cùm vel Filius factus est ex Maria virgine, vel cùm Spiritus-sanctus visibili specie, sive in columba, sive in igneis linguis apparuit.

5. Sed fateor excedere vires intentionis meæ, utrùm angeli manente spiritali sui corporis qualitate per hanc occultiùs operantes, assumant ex inferioribus elementis corpulentioribus, quod sibi coaptatum, quasi aliquam vestem mutent & vertant in quaslibet species corporales, etiam ipsas veras, sicut aqua vera in verum vinum conversa est à Domino: an ipsa propria corpora sua transforment in quod voluerint [b] accommodatè ad id quod agunt. Sed quodlibet horum sit, ad præsentem quæstionem non pertinet. Et quamvis hæc, quoniam homo sum, nullo experimento possim comprehendere, sicut angeli qui hæc agunt, & magis ea norunt quàm ego novi, quatenus mutetur corpus meum in [c] affectu voluntatis meæ, sive quod in me, sive quod ex aliis expertus sum: quid horum tamen ex divinarum Scripturarum auctoritatibus credam, nunc non opus est dicere, ne cogar probare, & fiat sermo longior de re qua non indiget præsens quæstio.

Iohan. 2. 9.

6. Illud nunc videndum est, utrùm angeli tunc agebant, & illas corporum species apparentes oculis hominum, & illas voces insonantes auribus, cùm ipsa sensibilis creatura ad nutum serviens Conditori, in quod opus erat pro tempore vertebatur, sicut in libro Sapientiæ scriptum est, *Creatura enim tibi factori deserviens extenditur in tormentum adversùm injustos, & lenior fit ad bene faciendum iis qui in te confidunt. Propter hoc & tunc in omnia se transfigurans, omnium nutrici gratiæ tuæ deserviebat ad voluntatem horum qui te desiderabant.* Pervenit enim [d] potentia voluntatis Dei per creaturam spiritalem usque ad effectus visibiles atque sensibiles creaturæ corporalis. Ubi enim non operatur quod vult Dei omnipotentis sapientia, quæ pertendit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter?

Sap. 16. 24.

Sap. 8. 1.

CAP. II. Voluntas Dei caussa superior omnis corporeæ mutationis.

7. SED alius est ordo naturalis in conversione & mutabilitate corporum, qui quamvis etiam ipse ad nutum Dei serviat, perseverantiâ tamen consuetudinis amisit admirationem: sicuti sunt quæ vel brevissimis, vel certè non longis intervallis temporum cælo, terrâ, marique mutantur, sive nascentibus, sive occidentibus rebus, sive aliàs aliter atque aliter apparentibus: alia verò quamvis ex ipso ordine venientia, tamen propter longiora intervalla temporum minùs usitata. Quæ licèt multi stupeant, ab inquisitoribus hujus sæculi comprehensa sunt, & progressu generationum quo sæpius repetita & à pluribus cognita, eo minùs mira sunt. Sicuti sunt defectus luminarium, & rarò exsistentes quædam species siderum, & terræ motus, & monstruosi partus animantium, & quæcumque similia, quorum nihil fit nisi voluntate Dei, sed plerisque non apparet. Itaque licuit vanitati Philosophorum, etiam caussis aliis ea tribuere, vel veris, sed proximis, cùm omnino videre non possent superiorem ceteris omnibus caussam, id est voluntatem Dei; vel falsis, & ne ab ipsa quidem pervestigatione corporalium rerum atque motionum, sed à sua suspicione & errore prolatis.

Exemplo id demonstratur.

8. Dicam si potero quiddam, exempli gratiâ, quo hæc apertiora sint. Est certè in corpore humano quædam moles carnis, & formæ species, & ordo distinctioque membrorum, & temperatio valetudinis: hoc corpus inspirata anima regit, eademque rationalis; & ideo quamvis mutabilis, tamen quæ possit illius incommutabilis sapientiæ particeps esse, ut sit participatio ejus in idipsum, sicut in Psalmo scriptum est de omnibus sanctis, ex quibus tamquam lapidibus vivis ædificatur illa Jerusalem mater nostra æterna in cælis. Ita enim canitur: *Jerusalem quæ ædificatur ut civitas, cujus participatio ejus in idipsum. Idipsum* quippe hoc loco illud summum & incommutabile bonum intelligitur, quod Deus est, atque sapientia voluntasque ipsius. Cui cantatur alio loco, *Mutabis ea, & mutabuntur, tu verò idem ipse es.* * Constituamus ergo animo talem sapientem, cujus anima rationalis jam sit particeps incommutabilis æternæque veritatis, quam de omnibus suis actionibus consulat, nec aliquid omnino faciat, quod non in ea cognoverit esse faciendum, ut ei subditus eique obtemperans rectè faciat. Iste si consulta summa ratione divinæ justitiæ, quam in secreto audiret aure cordis sui, eaque sibi jubente, in aliquo officio misericordiæ corpus labore fatigaret, ægritudinemque contraheret, consultisque medicis ab alio diceretur caussam morbi esse corporis siccitatem, ab alio autem humoris immoderationem: unus eorum veram caussam diceret, alter erraret, uterque tamen de proximis caussis, id est, corporalibus pronuntiaret. At si illius siccitatis caussa quæreretur, & inveniretur voluntarius labor; jam ventum esset ad superiorem caussam, quæ ab anima proficisceretur ad afficiendum corpus quod regit: sed nec ipsa prima esset; illa enim procul dubio superior erat in ipsa incommutabili Sapientia, cui hominis sapientis anima in caritate serviens, & ineffabiliter jubenti obediens, voluntarium laborem susceperat: ita non nisi Dei voluntas caussa prima illius ægritudinis veracissimè reperiretur. Jam verò si in labore officioso & pio adhibuisset

Psal. 121. 3.

Psal. 101. 27.

* CAP. III.

[a] Editi, *gerunt.* Plerique MSS. *regunt.*
[b] Ita MSS. At editi, *accommodata.*

[c] Decem MSS *in affectum.*
[d] Sic MSS. magno consensu. At editi, *sapientia voluntatis Dei.*

ille sapiens ministros collaborantes secum in opere bono, nec tamen eadem voluntate Deo servientes, sed ad carnalium [a] cupiditatum suarum mercedem pervenire cupientes, vel incommoda carnalia devitantes; adhibuisset etiam jumenta, si hoc exigeret illius operis implendi procuratio, quæ utique jumenta irrationalia essent animantia, nec ideo moverent membra sub sarcinis, quòd aliquid de illo bono opere cogitarent, sed naturali appetitu suæ voluptatis & devitatione molestiæ; postremò adhibuisset etiam ipsa corpora omni sensu carentia, quæ illi operi essent necessaria, frumentum scilicet, & vinum, & oleum, vestem, nummum, codicem, & si qua hujusmodi; in his certè omnibus in illo opere versantibus corporibus, sive animatis sive inanimatis, quæcumque moverentur, adtererentur, repararentur, exterminarentur, reformarentur, alio atque alio modo locis & temporibus affecta mutarentur, num alia esset istorum omnium visibilium & mutabilium factorum caussa, nisi illa invisibilis & incommutabilis voluntas Dei per animam justam, sicut sedem Sapientiæ, cunctis utens, & malis & irrationalibus animis, & postremò corporibus, sive quæ illis inspirarentur & animarentur, sive omni sensu carentibus, cùm primitus uteretur ipsâ bonâ animâ & sanctâ, quam sibi ad pium & religiosum obsequium subdidisset?

9. Quod ergo de uno sapiente, quamvis adhuc mortale corpus gestante, quamvis ex parte vidente, posuimus exempli gratiâ, hoc de aliqua domo, ubi aliquorum talium societas est, hoc de civitate vel etiam de orbe terrarum licet cogitare, si penes sapientes sanctéque ac perfectè Deo subditos sit principatus, & regimen rerum humanarum.

[CAPUT IV.] [b Deus omnibus creaturis utitur ut vult, & visibilia facit ad se ipsum demonstrandum.] * Sed hoc [b] quia nondum est: (oportet enim nos in hac peregrinatione priùs mortaliter exerceri, & per vires mansuetudinis & patientiæ in flagellis erudiri:) illam ipsam supernam atque cælestem, unde peregrinamur, patriam cogitemus. Illic enim Dei voluntas, qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem flagrantem, [Psal. 103. 4.] in spiritibus summa pace atque amicitia copulatis, & in unam voluntatem quodam spiritali caritatis igne conflatis, tamquam in excelsa & sancta & secreta sede præsidens, velut in domo sua & in templo suo, inde se, quibusdam ordinatissimis creaturæ motibus, primò spiritalibus, deinde corporalibus, per cuncta diffundit, & utitur omnibus ad incommutabile arbitrium sententiæ suæ, sive incorporeis sive corporeis rebus, sive rationalibus sive irrationalibus spiritibus, sive bonis per ejus gratiam sive malis per propriam voluntatem. Sed quemadmodum corpora crassiora & inferiora per subtiliora & potentiora quodam ordine reguntur: ita omnia corpora per spiritum vitæ, & spiritus vitæ irrationalis per spiritum vitæ rationalem, & spiritus vitæ rationalis desertor atque peccator per spiritum vitæ rationalem pium & justum, & ille per ipsum Deum, ac sic universa creatura per Creatorem suum, ex quo & per quem & in quo etiam condita atque instituta est: [Col. 1. 16.] ac per hoc voluntas Dei est prima & summa caussa omnium corporalium specierum atque motionum. Nihil enim fit visibiliter & sensibiliter, quod non de interiore invisibili atque intelligibili aula summi Imperatoris, aut jubeatur, aut permittatur, secundùm ineffabilem justitiam præmiorum atque pœnarum, gratiarum & retributionum, in ista totius creaturæ amplissima quadam immensaque republica.

10. Si ergo apostolus Paulus, quamvis adhuc portaret sarcinam corporis, quod corrumpitur & aggravat animam, [Sap. 9. 15.] quamvis adhuc ex parte atque in ænigmate videret, [1. Cor. 13. 12.] optans dissolvi & esse cum Christo, [Phil. 1. 23.] & in semetipso ingemiscens, adoptionem exspectans redemtionem corporis sui, [Rom. 8, 23.] potuit tamen significando prædicare Dominum Jesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per epistolam, aliter per sacramentum corporis & sanguinis ejus: (nec linguam quippe ejus, nec membranas, nec atramentum, nec significantes sonos linguâ editos, nec signa litterarum conscripta pelliculis, corpus Christi & sanguinem dicimus; sed illud tantùm quod ex fructibus terræ acceptum & prece mystica consecratum ritè sumimus ad salutem spiritalem in memoriam pro nobis Dominicæ passionis: quod cùm per manus hominum ad illam visibilem speciem perducatur, non sanctificatur ut sit tam magnum sacramentum, nisi operante invisibiliter Spiritu Dei, cùm hæc omnia quæ per corporales motus in illo opere fiunt, Deus operetur, movens primitus invisibilia ministrorum, sive animas hominum, sive occultorum spirituum sibi subditas servitutes:) quid mirum si etiam in creatura cæli & terræ, maris & aëris, facit Deus quæ vult sensibilia atque visibilia, ad se ipsum in eis sicut oportere ipse novit significandum & demonstrandum, non ipsâ suâ qua est apparente substantiâ, quæ omnino incommutabilis est, omnibusque spiritibus, quos creavit, interiùs secretiúsque sublimior?

[CAP. V. Miracula cur non consueta opera.]

11. Vi enim divina totam spiritalem corporalemque administrante creaturam, omnium annorum certis diebus advocantur aquæ maris, & effunduntur super faciem terræ. Sed cùm hoc orante sancto Elia factum est, [3. Reg. 18, 45.] quia præcesserat tam continua & tam longa serenitas, ut deficerent fame homines, nec eâ horâ qua ille Dei servus oravit, aër ipse aliqua humida facie mox futuræ pluviæ signa prætulerat, consecutis tantis & tam velociter imbribus apparuit vis divina, quibus illud dabatur dispensabaturque miraculum. Ita Deus operatur sollemnia fulgura atque tonitrua: sed quia in monte Sina inusitato modo fiebant, [Exodi 19, 16.] vocesque illæ non strepitu confuso edebantur, sed eis quædam signa dari certissimis indiciis apparebat, miracula erant. Quis adtrahit humorem per radicem vitis ad botrum, & vinum facit, nisi Deus, qui & homine plantante & rigante incrementum dat? [1. Cor. 3. 7.] Sed cùm ad nutum Domini aqua in vinum inusitata celeritate conversa est, [Iohan. 2. 9.] etiam stultis fatentibus vis divina declarata est. Quis arbusta fronde ac flore vestit sollemniter, nisi Deus? Verùm cùm floruit virga sacerdotis Aaron, [Num. 17. 8.] collocuta est quodam modo cum dubitante humanitate divinitas. Et lignis certè omnibus & omnium animalium carnibus gignendis atque formandis communis est terrena materies: & quis ea facit, nisi qui dixit ut hæc terra produceret, [Gen. 1, 24.] & in eodem verbo suo quæ

[a] Plures MSS. *carnalium voluntatum*. Duo, *voluptatum*.

[b] Editio Lov. *Sed hoc quidem nondum est*: ac post verbum *erudiri*, additâ particulâ, *ut*, sic connectit sequentia, *ut illam ipsam* &c. Castigatur ex MSS.

A creavit, regit atque agit? Sed cùm eamdem materiam ex virga Moysi in carnem serpentis proximè ac velociter vertit, miraculum fuit, rei quidem mutabilis, sed tamen inusitata mutatio. Quis autem animat quæque viva nascentia, nisi qui & illum serpentem ad horam, sicut opus fuerat, animavit? * Et quis reddidit cadaveribus animas suas, cùm resurgerent mortui, nisi qui animat carnes in uteris matrum, ut oriantur morituri? [a] Sed cùm fiunt illa continuato quasi quodam fluvio labentium manantiumque rerum, & ex occulto in promtum, atque ex promto in occultum, usitato itinere transeuntium, naturalia dicuntur: cùm verò admonendis hominibus inusitata mutabilitate ingeruntur, magnalia nominantur.

Exodi 4. 3.

CAPUT VI. Sola varietas facit miraculũ. *Ezech. 37. 8.*

CAPUT VII. Miracula magna per magicas artes. *Exodi 7. 12.* *Exodi 8. 18.*

12. HIC video quid infirmæ cogitationi possit occurrere, cur scilicet ista miracula etiam magicis artibus fiant: nam & magi Pharaonis similiter serpentes fecerunt, & alia similia. Sed illud ampliùs est admirandum, quomodo magorum illa potentia, quæ serpentes facere potuit, ubi ad muscas minutissimas ventum est, omnino defecit. Scyniphes enim musculæ sunt brevissimæ, qua tertiâ plagâ superbus populus Ægyptiorum cædebatur. Ibi certè deficientes magi dixerunt, *Digitus Dei est* [b] *hoc.* Unde intelligi datur, ne ipsos quidem transgressores angelos & aëreas potestates, in imam istam caliginem, tamquam in sui generis carcerem, ab illius sublimis æthereæ puritatis habitatione detrusas, per quas magicæ artes possunt quidquid possunt, valere aliquid, nisi data de super potestate. Datur autem vel ad fallendos fallaces, sicut in Ægyptios, & in ipsos etiam magos data est, ut in eorum spirituum seductione viderentur admirandi à quibus fiebant, à Dei veritate damnandi; vel ad admonendos fideles, ne tale aliquid facere pro magno desiderent, propter quod etiam nobis Scripturæ auctoritate sunt prodita; vel ad exercendam, probandam, manifestandamque justorum patientiam. Neque enim parvâ visibilium miraculorum potentiâ, Job cuncta quæ habebat amisit, & filios, & ipsam corporis sanitatem.

Job 2.

CAPUT VIII. Solus Deus creat etiam illa quæ magicis artibus trãsformantur.

13. NEC ideo putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potiùs, à quo hæc potestas datur, quantum in sublimi & spiritali sede incommutabilis judicat. Nam & damnatis iniquis etiam in metallo servit aqua, & ignis & terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur. Nec sanè creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo Dei ranas & serpentes fecerunt: non enim ipsi eas creaverunt. Omnium quippe rerum quæ corporaliter visibiliterque nascuntur, occulta quædam semina in istis corporeis mundi hujus elementis latent. Alia sunt enim hæc jam conspicua oculis nostris ex fructibus & animantibus, alia verò illa occulta istorum seminum semina, unde jubente Creatore produxit aqua prima natatilia & volatilia, terra autem prima [c] sui generis germina, & prima sui generis animalia. Neque enim

Exodi 8. 7. & 7. 12. *Gen. 1. 20.*

tunc [d] in hujuscemodi fetus ita producta sunt, ut in eis quæ producta sunt vis illa consumta sit: sed plerumque desunt congruæ temperamentorum occasiones, quibus erumpant, & species suas peragant. Ecce enim brevissimus surculus semen est, nam convenienter mandatus terræ arborem facit. Hujus autem surculi subtilius semen aliquod ejusdem generis granum est, & [e] huc usque nobis visibile. Jam verò hujus etiam grani semen quamvis oculis videre nequeamus, ratione tamen

B conjicere possumus: quia nisi talis aliqua vis esset in istis elementis, non plerumque nascerentur ex terra quæ ibi seminata non essent; nec animalia tam multa, nullâ marium feminarumque commixtione præcedente, sive in terra, sive in aqua, quæ tamen crescunt & coeundo alia pariunt, cùm illa nullis coeuntibus parentibus orta sint. Et certè apes semina filiorum non coeundo concipiunt, sed tamquam sparsa per terras ore colligunt. Invisibilium enim seminum creator,

C ipse creator est omnium rerum: quoniam quæcumque nascendo ad oculos nostros exeunt, ex occultis seminibus accipiunt progrediendi primordia, & incrementa debitæ magnitudinis distinctionesque formarum ab originalibus tamquam regulis sumunt. Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolas creatores frugum, quamvis eorum extrinsecùs adhibitis motibus ista creanda Dei virtus interiùs operetur: ita non solùm malos, sed nec bonos an-

D gelos fas est putare creatores, si pro subtilitate sui sensûs & corporis, semina rerum istarum nobis occultiora noverunt, & ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita gignendarum rerum & accelerandorum incrementorum præbent occasiones. Sed nec boni hæc, nisi quantum Deus jubet, nec mali hæc injustè faciunt, nisi quantum justè ipse permittit. Nam iniqui malitia voluntatem [f] suam habet injustam, potestatem autem non nisi justè accipit, sive ad

E pœnam suam, sive ad aliorum, vel pœnam malorum, vel laudem bonorum.

14. Itaque apostolus Paulus discernens interiùs Deum creantem atque formantem, ab operibus creaturæ quæ admoventur extrinsecùs, & de agricultura similitudinem assumens ait, *Ego plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit.* Sicut ergo in ipsa vita nostram mentem justificando formare non potest nisi Deus, prædicare autem Evangelium extrinsecùs & homines possunt, non

1. Cor. 3. 6.

F solùm boni per veritatem, sed etiam mali per occasionem: ita creationem rerum visibilium Deus interiùs operatur, exteriores autem operationes sive bonorum sive malorum, vel angelorum vel hominum, sive etiam quorumcumque animalium, secundùm imperium suum & à se impertitas distributiones potestatum & appetitiones commoditatum, ita rerum naturæ adhibet in qua creat omnia, quemadmodum terræ agriculturam. Quapropter ita non possum dicere

Phil. 1. 18.

G angelos malos magicis artibus evocatos, creatores fuisse ranarum atque serpentium, sicut non possum dicere homines malos creatores esse

Exodi 7. 12. Ibid. 8. 7.

[a] Hîc editi addunt, *Similiter & de communi materia, quæ in caussis mundialibus consistit, subitò ad tempus prodire arietem & columbam constituit, quibus unus vigor carneus & in tempore & ex tempore accessionis & recessionis, non dispar, sed inusitatus apparuit.* Abest ab omnibus propè MSS.

[b] Editi, *est hic.* At MSS. *est hoc*: juxta Græc. LXX.

[c] Quidam MSS. hoc priore loco prætereunt, *sui generis.*

[d] Editi, *tunc hujuscemodi fetus ita producti sunt.* At MSS. *tunc in hujuscemodi fetus* (id est, ad gignendos fetus sui generis) *ita producta sunt.*

[e] In multis MSS. *& hoc usque.*

[f] Sic plerique ac meliores MSS. Editi verò, *voluntatem habent injustam, potestatem autem nonnisi justè accipiunt.*

segetis,

segetis, quam per eorum operam videro exortam. (Gen. 30. 41.)

15. Sicut nec Jacob creator colorum in pecoribus fuit, quia bibentibus in conceptu matribus variatas virgas quas intuerentur apposuit. Sed nec ipsæ pecudes creatrices fuerunt varietatis prolis suæ, quia inhæserat animæ illarum discolor phantasia ex contuitu variarum virgarum per oculos impressa, quæ non potuit nisi corpus quod sic affecto spiritu animabatur, ex compassione commixtionis afficere, unde teneris fetuum primordiis [a] colore tenus adspergeretur. Ut enim sic ex semetipsis afficiantur, vel anima ex corpore vel corpus ex anima, [b] congruæ rationes id faciunt, quæ incommutabiliter vivunt in ipsa summa Dei sapientia, quam nulla spatia locorum capiunt, & cùm ipsa sit incommutabilis, nihil eorum quæ vel commutabiliter sunt deserit, quia nihil eorum nisi per ipsam creatum est. Ut enim de pecoribus non virgæ, sed pecora nascerentur, fecit hoc incommutabilis & invisibilis ratio sapientiæ Dei, per quam creata sunt omnia: ut autem de varietate virgarum, pecorum conceptorum color aliquid duceret, fecit hoc anima gravidæ pecudis per oculos affecta forinsecùs, & interiùs secum pro suo modulo formandi regulam trahens, quam de intima potentia sui Creatoris accepit. Sed quanta sit vis animæ ad afficiendam atque mutandam materiam corporalem, (cùm tamen creatrix corporis dici non possit, quia omnis caussa mutabilis sensibilisque substantiæ, omnisque modus & numerus & pondus ejus unde efficitur ut & sit, & natura ita vel ita sit, ab intelligibili & incommutabili vita, quæ super omnia est, exsistit, & pervenit usque ad extrema atque terrena,) multus sermo est, neque nunc necessarius. Verùm propterea factum Jacob de pecoribus commemorandum arbitratus sum, ut intelligeretur, si homo qui virgas illas sic posuit, dici non potest creator colorum in agnis & hœdis; nec ipsæ matrum animæ, quæ conceptam per oculos corporis phantasiam varietatis, seminibus carne conceptis, quantum natura passa est, adsperserunt, multo minùs dici posse ranarum serpentiumque creatores angelos malos, per quos magi Pharaonis tunc illa fecerunt.

(De hoc vide infrà lib. 11. cap. 2. & lib. De civitate Dei 11. cap. 25. & lib. 18. cap. 5.)

(Gen. 30. 42.)

(Cap. IX. Caussa originalis omnium à Deo.)

16. Aliud est enim ex intimo ac summo caussarum cardine condere atque administrare creaturam, quod qui facit, solus creator est Deus: aliud autem pro distributis ab illo viribus & facultatibus aliquam operationem forinsecùs admovere, ut tunc vel tunc, sic vel sic exeat quod creatur. Ista quippe originaliter ac primordialiter in quadam textura elementorum cuncta jam creata sunt; sed acceptis opportunitatibus prodeunt. Nam sicut matres gravidæ sunt fetibus, sic ipse mundus gravidus est caussis nascentium: quæ in illo non creantur, nisi ab illa summa essentia, ubi nec oritur, nec moritur aliquid, nec incipit esse, nec desinit. Adhibere autem forinsecùs [c] accedentes caussas, quæ tametsi non sunt naturales, tamen secundùm naturam adhibentur, ut ea quæ secreto naturæ sinu abdita continentur, erumpant & foris creentur quodam modo explicando mensuras & numeros & pondera sua quæ in occulto acceperunt ab illo, qui omnia in mensura & numero & pondere dispo- (Sap. 11. 21.)

[a] Duo tantùm MSS. *color exteriùs adspergeretur.*
[b] Plerique MSS. *congruentia rationis.*

A fuit, non solùm mali angeli, sed etiam mali homines possunt, sicut exemplo agriculturæ suprà docui.

17. Sed ne de animalibus quasi diversa ratio moveat, quòd habent spiritum vitæ cum sensu appetendi quæ secundùm naturam sunt, vitandique contraria; etiam hoc est videre quàm multi homines noverunt, ex quibus herbis, aut carnibus, aut quarumcumque rerum quibuslibet succis aut humoribus, vel ita positis, vel ita obrutis,
B vel ita contritis, vel ita commixtis, quæ animalia nasci soleant: quorum se quis tam demens audeat dicere creatorem? Quid ergo mirum, si quemadmodum potest nosse quilibet nequissimus homo, unde illi vel illi vermes muscæque nascantur; ita mali angeli pro subtilitate sui sensûs in occultioribus elementorum seminibus norunt, unde ranæ serpentesque nascantur, & hæc per certas & notas temperationum opportunitates occultis motibus adhibendo faciunt creari, non
C creant? Sed illa homines quæ solent ab hominibus fieri, non mirantur. Quòd si quisquam celeritates incrementorum fortè miratur, quòd illa animantia tam citò facta sunt: adtendat, quemadmodum & ista pro modulo facultatis humanæ ab hominibus procurentur. Unde enim fit ut eadem corpora citiùs vermescant æstate quàm hieme, citiùs in calidioribus quàm in frigidioribus locis? Sed hæc ab hominibus tanto difficiliùs adhibentur, quanto desunt sensuum subti-
D litates, & corporum mobilitates in membris terrenis & pigris. Unde qualibuscumque angelis vicinas caussas ab elementis contrahere, quanto facilius est, tanto mirabiliores in hujusmodi operibus eorum exsistunt celeritates.

18. Sed non est creator, nisi qui principaliter ista format. Nec quisquam hoc potest, nisi ille penes quem primitus sunt omnium quæ sunt mensuræ, numeri, & pondera: & ipse est unus crea-
E tor Deus, ex cujus ineffabili potentatu fit etiam ut quod possent hi angeli si permitterentur, ideo non possint quia non permittuntur. Neque enim occurrit alia ratio, cur non potuerint facere minutissimas muscas, qui ranas serpentesque fecerunt, nisi quia major aderat dominatio [d] prohibentis Dei per Spiritum-sanctum, quod etiam ipsi magi confessi sunt, dicentes, *Digitus Dei est hoc.* Quid autem possint per naturam, nec possint per prohibitionem, & quid per ipsius natu-
F ræ suæ conditionem facere non sinantur, homini explorare difficile est, immo verò impossibile, nisi per illud donum Dei, quod Apostolus commemorat dicens, *Alii dijudicatio spirituum.* Novimus enim hominem posse ambulare, & neque hoc posse si non permittatur, volare autem non posse etiamsi permittatur. Sic & illi angeli quædam possunt facere, si permittantur ab angelis potentioribus ex imperio Dei: quædam verò non possunt, nec si ab eis permittantur; quia ille non
G permittit, à quo illis est talis naturæ modus, qui etiam per angelos suos & illa plerumque non permittit, quæ concessit ut possint.

(Exodi 8. 18. & 7. 12.)

(Exodi 8. 19.)

(1. Cor. 12. 10.)

19. Exceptis igitur illis, quæ usitatissimo transcursu temporum in rerum naturæ ordine corporaliter fiunt, sicuti sunt ortus occasusque siderum, generationes & mortes animalium, semi-

[c] Sic MSS. At editi, *accidentes.*
[d] Sic MSS. At editi, *prohibendi:* omisso, *Dei.*

num & germinum innumerabiles diversitates, nebulæ & nubes, nives & pluviæ, fulgura & tonitrua, fulmina & grandines, venti & ignes, frigus & æstus, & omnia talia: exceptis etiam illis quæ in eodem ordine rara sunt, sicut defectus luminum, & species inusitatæ siderum, & monstra, & terræ motus, & similia: exceptis ergo istis omnibus, quorum quidem prima & summa caussa non est nisi voluntas Dei: unde & in Psalmo, cùm quædam hujus generis essent commemorata, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*; ne quis ea vel fortuitu, vel caussis tantummodo corporalibus, vel etiam spiritalibus, tamen præter voluntatem Dei exsistentibus agi crederet, continuò subjecit, *Quæ faciunt verbum ejus.* (Psal. 148. 8.)

(* Cap. X. Quot modis creatura assumitur ad significandum.)

* Sed his, ut dicere cœperam, exceptis, alia sunt illa quæ quamvis ex eadem materia corporali, ad aliquid tamen divinitus annuntiandum nostris sensibus admoventur, quæ propriè miracula & signa dicuntur, nec in omnibus quæ nobis à Domino Deo annuntiantur, ipsius Dei persona suscipitur. Cùm autem suscipitur, aliquando in angelo demonstratur, aliquando in ea specie quæ non est quod angelus, quamvis per angelum disposita ministretur: rursus cùm in ea specie suscipitur quæ non est quod angelus, aliquando jam erat ipsum corpus, & ad hoc demonstrandum in aliquam mutationem assumitur; aliquando ad hoc exoritur, & re peracta rursus absumitur. Sicut etiam cùm homines annuntiant, aliquando ex sua persona verba Dei loquuntur, sicuti cùm præmittitur, *Dixit Dominus*; aut, *Hæc dicit Dominus*; aut tale aliquid: aliquando autem nihil tale præmittentes, ipsam Dei personam in se suscipiunt, sicuti est, *Intellectum tibi dabo, & constituam te in via qua ingredieris.* Sic non solùm in dictis, verùm etiam in factis, Dei persona significanda imponitur Prophetæ, ut eam gerat in ministerio prophetiæ; sicut ejus personam gerebat qui vestimentum suum divisit in duodecim partes, & ex eis decem servo regis Salomonis dedit, regi futuro Israël: aliquando etiam res quæ non erat quod Propheta, & erat jam in terrenis rebus, in hujusmodi significationem assumta est; sicut somnio viso Jacob evigilans fecit de lapide, quem dormiens habebat ad caput: aliquando ad hoc fit eadem species, vel aliquantulùm mansura, sicut potuit serpens ille æneus exaltatus in eremo, sicut possunt & litteræ; vel peracto ministerio transitura, sicut panis ad hoc factus in accipiendo sacramento consumitur. (Ierem. 31. 1. — Psal. 31. 8. — 3. Reg. 11. 31. — Gen. 28. 18. — Num. 21. 9. — Eucharistia.)

20. Sed quia hæc hominibus nota sunt, quia per homines fiunt, honorem tamquam religiosa possunt habere, stuporem tamquam mira non possunt. Itaque illa quæ per angelos fiunt, quo difficiliora & ignotiora, eo mirabiliora sunt nobis: illis autem tamquam suæ actiones notæ atque faciles. Loquitur ex persona Dei angelus homini, dicens, *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob*; cùm Scriptura prædixisset, *Visus est ei angelus Domini*: loquitur & homo ex persona Domini, dicens, *Audi populus meus, & loquar tibi, Israël, & testificabor tibi; Deus Deus tuus ego sum.* Assumta est virga ad significationem, & in serpentem angelicâ facultate mutata est: quæ facultas cùm desit homini, assumtus est tamen & ab homine lapis ad talem aliquam significationem. Inter factum angeli & (Exodi 3. 6. — Psal. 80. 9. — Exodi 7. 10. — Gen. 28. 18.)

A factum hominis plurimum distat: illud & mirandum & intelligendum est, hoc autem tantummodo intelligendum. Quod ex utroque intelligitur, fortassis unum est; at illa ex quibus intelligitur, diversa sunt: tamquam si nomen Domini & auro & atramento scribatur; illud est pretiosius, illud vilius; quod tamen in utroque significatur, idipsum est. Et quamvis idem significaverit ex virga Moysi serpens, quod lapis Jacob: melius tamen aliquid lapis Jacob, quàm

B serpentes magorum. Nam sicut unctio lapidis Christum in carne, in qua unctus est oleo exsultationis præ participibus suis; ita virga Moysi conversa in serpentem, ipsum Christum factum obedientem usque ad mortem crucis. Unde ait, *Sicut exaltavit Moyses serpentem in eremo, sic oportet exaltari Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam*: sicut intuentes illum serpentem exaltatum in eremo, serpentum morsibus non peribant. *Ve-*

C *tus enim homo noster confixus est cruci cum illo, ut evacuaretur corpus peccati.* Per serpentem enim intelligitur mors, quæ facta est à serpente in paradiso, modo locutionis per efficientem id quod efficitur demonstrante. Ergo virga in serpentem, Christus in mortem: & serpens rursus in virgam, Christùs in resurrectionem totus cum corpore suo, quod est Ecclesia, quod in fine temporis erit, quem serpentis cauda significat, quam Moyses tenuit, ut rediret in virgam. Serpentes

D autem magorum tamquam mortui sæculi, nisi credentes in Christum tamquam devorati in corpus ejus intraverint, resurgere in illo non poterunt. Lapis ergo Jacob, ut dixi, melius aliquid significavit quàm serpentes magorum: at enim factum magorum multo mirabilius. Verùm hæc ita non præjudicant rebus intelligendis, tamquam si hominis nomen scribatur auro, & Dei atramento.

E 21. Illas etiam nubes & ignes quomodo fecerint vel assumserint angeli ad significandum quod annuntiabant, etiam si Dominus vel Spiritussanctus illis corporalibus formis ostendebatur, quis novit hominum? sicut infantes non noverunt quod in altari ponitur & peracta pietatis celebratione consumitur, unde vel quomodo conficiatur, unde in usum religionis assumatur. Et si numquam discant experimento vel suo vel aliorum, & numquam illam speciem rerum videant, nisi inter celebrationes sacramentorum cùm of-

F fertur & datur, dicaturque illis auctoritate gravissima, cujus corpus & sanguis sit, nihil aliud credent, nisi omnino in illa specie Dominum oculis apparuisse mortalium, & de latere tali percusso, liquorem illum omnino fluxisse. Mihi autem omnino utile est, ut meminerim virium mearum, fratresque meos admoneam ut & ipsi meminerint suarum, ne ultra quàm tutum est humana progrediatur infirmitas. Quemadmodum enim hæc faciant angeli, vel potiùs Deus quem-

G admodum hæc faciat per angelos suos, & quantum fieri velit etiam per angelos malos, sive sinendo, sive jubendo, sive cogendo, ex occulta sede altissimi imperii sui, nec oculorum acie penetrare, nec fiduciâ rationis enucleare, nec provectu mentis comprehendere valeo, ut tam certus hinc loquar ad omnia quæ requiri de his rebus possunt, quàm si essem angelus, aut pro-

Sap. 9. 14. pheta, aut apostolus, *Cogitationes enim mortalium timidæ & incertæ providentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Et difficilè æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in perspectu sunt, invenimus cum labore: quæ in cælis sunt autem, quis investigabit?* Sed quia

Ibid. 17. sequitur & dicit, *Sensum autem tuum quis sciit, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum-sanctum tuum de altissimis:* quæ in cælis sunt quidem, non investigamus, quo rerum genere & corpora angelica secundùm propriam dignitatem, & eorum quædam corporalis actio continetur; secundùm spiritum tamen Dei missum nobis de altissimis & impartitam ejus gratiam mentibus nostris, audeo fiducialiter dicere, nec Deum Patrem, nec Verbum ejus, nec Spiritum ejus, quod Deus unus est, per id quod est, atque idipsum est, ullo modo esse mutabilem, ac per hoc multo minùs esse visibilem. Quoniam sunt quædam quamvis mutabilia, non tamen visibilia, sicut nostræ cogitationes, & memoriæ, & voluntates, & omnis incorporea creatura: visibile autem quidquam non est, quod non sit mutabile.

Caput XI. Essentia Dei numquam per se apparuit.

* Quapropter substantia, vel si meliùs dicitur, essentia Dei, ubi pro modulo nostro ex quantulacumque particula intelligimus Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quando quidem nullo modo mutabilis est, nullo modo potest ipsa per semetipsam esse visibilis.

Angelorum ministerio factæ divinæ Patribus apparitiones.

22. Proinde illa omnia quæ Patribus visa sunt, cùm Deus illis secundùm suam dispensationem temporibus congruam præsentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris angelis fecerit, per angelos tamen esse facta, non ex nostro sensu dicimus,

Rom. 12. 3. ne cuiquam videamur plus sapere, sed sapimus ad temperantiam, sicut Deus nobis partitus est mensuram fidei, & credimus, propter quod & loquimur. Exstat enim auctoritas divinarum Scripturarum, unde mens nostra deviare non debet, nec relicto solidamento divini eloquii per suspicionum suarum abrupta præcipitari, ubi nec sensus corporis regit, nec perspicua ratio veritatis elucet. Apertissimè quippe scriptum est in epistola ad Hebræos, cùm dispensatio novi Testamenti à dispensatione veteris Testamenti secundùm congruentiam sæculorum ac temporum distingueretur, non tantùm illa visibilia, sed ipsum etiam sermonem per angelos factum. Sic enim

Hebr. 1. 13. dicit: *Ad quem autem angelorùm dixit aliquando, Sede ad dexteram meam, quo usque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt ministri spiritus, ad ministrationem missi, propter eos qui futuri sunt hereditate possidere salutem?* Hinc ostendit illa omnia non solùm per angelos facta, sed etiam propter nos facta, id est, propter populum Dei, cui promittitur hereditas vitæ æternæ. Sicut ad Corinthios etiam scriptum

1. Cor. 10. 11. est: *Omnia hæc in figura contingebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis sæculorum obvenit.* Deinde quia tunc per an-

Hebr. 2. 1. gelos, nunc autem per Filium sermo factus est, consequenter apertéque demonstrans: *Propterea,* inquit, *abundantiùs oportet adtendere nos ea quæ audivimus, ne fortè defluamus: si enim qui per angelos dictus est, sermo factus est firmus, & omnis prævaricatio & inobedientia justam accepit mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutem?* Et quasi quæreres quam salutem, ut ostenderet se de novo Testamento jam dicere, id est, sermone qui non per angelos, sed per Dominum factus est: *Quæ cùm initium accepisset,* inquit, *ut enarraretur per Dominum, ab iis qui audierunt in nos confirmata est, contestante Deo signis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus-sancti divisionibus secundùm suam voluntatem.*

Objectio ex loquendi modo ducta diluitur.

23. Sed ait aliquis, cur ergo scriptum est, *Dixit Dominus ad Moysen:* & non potiùs, Dixit angelus ad Moysen? Quia cùm verba judicis præco pronuntiat, non scribitur in Gestis, Ille præco dixit; sed, Ille judex: sic etiam loquente Propheta sancto, etsi dicamus, Propheta dixit, nihil aliud quàm Dominum dixisse intelligi volumus. Et si dicamus, Dominus dixit, Prophetam non subtrahimus, sed quis per eum dixerit admonemus. Et illa quidem Scriptura sæpe aperit angelum esse [a] Dominum, quo loquente idemtidem dicitur, Dominus dixit, sicut jam demonstravimus. Sed propter eos, qui cùm Scriptura illic angelum nominat, ipsum per se ipsum Filium Dei volunt intelligi, quia propter annuntiationem paternæ ac suæ voluntatis à propheta dictus est angelus: propterea volui ex hac epistola manifestius testimonium dare, ubi non dictum est, per angelum; sed, *per angelos.*

24. Nam & Stephanus in Actibus Apostolorum eo more narrat hæc, quo etiam in libris veteribus conscripta sunt, *Viri fratres & patres audite,* inquit: *Deus gloriæ apparuit Abrahæ patri nostro, cùm esset in Mesopotamia.* Ne quis autem arbitraretur tunc Deum gloriæ, per id quod in se ipso est, cujusquam oculis apparuisse mortalium, in consequentibus dicit, quòd Moysi angelus apparuerit. *Fugit,* inquit, *Moyses in verbo isto, & factus est inquilinus in terra Madiam, ubi genuit filios duos. Et completis illic quadraginta annis apparuit illi in deserto montis Sina angelus Domini in flamma ignis in rubo. Moyses autem videns, mirabatur visum. Qui cùm accederet considerare, facta est vox Domini dicens, Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses, non audebat considerare. Dixitque illi Dominus, Solve calciamentum pedum tuorum* &c. Hîc certè & angelum & Dominum dicit, eumdemque Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Jacob, sicut in Genesi scriptum est. Act. 7. 2. Gen. 12. 1. Exodi 2. 15. Exodi 3. 2.

Apparitionem Dei ipsi Abrahæ perinde ac Moysi, per angelos factã esse.

25. An fortè quisquam dicturus est, quòd Moysi per angelum apparuit Dominus, Abrahæ verò per se ipsum? At hoc à Stephano non quæramus: ipsum librum unde Stephanus ista narravit, interrogemus. Numquid enim quia scriptum est, *Et dixit Dominus Deus ad Abraham:* & paulò pòst, *Et visus est Dominus Deus Abrahæ:* propterea ista non per angelos facta sunt? Cùm alio loco similiter dicat, *Visus est autem ei Deus ad ilicem Mambre, sedenti ad ostium tabernaculi sui meridie:* & tamen consequenter adjungat, *Respiciens autem oculis suis vidit, & ecce tres viri stabant* [b] *super eum;* de quibus jam diximus. Quo- Gen. 12. 1. Gen. 17. 1. Gen. 18. 1.

[a] Plerique MSS. *Domini.*
[b] Er. & Lov. hoc loco habent, *propter eum.* Sed constanter MSS. ut supra lib. 2. contra Maximinum cap 26. n. 5. *super eum.* Græcè apud LXX. ἐπάνω αὐτοῦ.

modo enim poterunt isti, qui vel à verbis ad intellectum nolunt assurgere, vel facilè se ab intellectu in verba præcipitant, quomodo poterunt explicare visum esse Deum in viris tribus, nisi eos, sicut etiam consequentia docent, angelos fuisse fateantur? An quia non dictum est, Angelus ei loquutus est vel apparuit; propterea dicere audebunt, Moysi quidem illam visionem ac vocem per angelum factam, quia ita scriptum est; Abrahæ autem, quia commemoratio angeli non est facta, per substantiam suam Deum apparuisse atque sonuisse? Quid quòd nec apud Abraham de angelo tacitum est? Nam ita legitur, cùm immolandus filius ejus [a] præciperetur: *Et factum est post hæc verba, tentavit Deus Abraham, & dixit ad eum, Abraham, Abraham. Et ille dixit, Ecce ego. Et dixit ei, Accipe filium tuum dilectum, quem diligis, Isaac, & vade in terram excelsam, & offer eum ibi in holocaustum super unum montium quem tibi dixero.* Certè hìc Deus, non angelus, commemoratus est: paulò pòst verò ita se habet Scriptura, *Extendens autem Abraham manum suam, sumsit gladium, [b] occidere filium suum: & vocavit eum angelus Domini de cælo, & dixit ei, Abraham, Abraham. Et dixit, Ecce ego. Et dixit, Ne injicias manum tuam super puerum, neque facias ei quidquam.* Quid ad hoc respondetur? an dicturi sunt Deum jussisse ut occideretur Isaac, & angelum prohibuisse; porrò ipsum patrem adversùm Dei præceptum, qui jusserat ut occideret, obtemperasse angelo ut parceret? Ridendus & abjiciendus hic sensus est. Sed neque huic tam [c] crasso & abjecto ullum locum Scriptura esse permittit, continuò subjungens, *Nunc enim cognovi quia times Deum tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me.* Quid est, *propter me*; nisi propter eum qui occidi jusserat? Idem igitur Deus Abrahæ qui angelus, an potiùs per angelum Deus? Accipe sequentia: certè jam hìc angelus manifestissimè expressus est; adtende tamen quid contexatur: *Respiciens Abraham oculis suis vidit, & ecce aries unus tenebatur in arbore sabech cornibus, & abiit Abraham, & accepit arietem, & obtulit eum holocaustum pro Isaac filio suo. Et cognominavit Abraham nomen loci illius, Dominus vidit, ut dicant hodie quòd in monte Dominus visus est:* sicut paulò antè quod dixit Deus per angelum, *Nunc enim cognovi quia times Deum*; non quia tunc Deus cognovisse intelligendus est, sed egisse ut per Deum ipse Abraham cognosceret quantas haberet vires cordis ad obediendum Deo usque ad immolationem unici filii: illo modo locutionis quo significatur per efficientem id quod efficitur, sicut dicitur frigus pigrum, quod pigros facit; ut ideo cognovisse diceretur, quia ipsum Abraham cognoscere fecerat, quem poterat latere fidei suæ firmitas, nisi tali experimento probaretur. Ita & hìc cognominavit Abraham nomen loci illius, *Dominus vidit:* id est, quòd videri se fecit. Nam continuò secutus ait, *Ut dicant hodie quòd in monte Dominus visus est.* Ecce idem angelus Dominus dicitur: quare, nisi quia per angelum Dominus? Jam verò in eo quod sequitur, prophetice omnino loquitur angelus, & prorsus aperit quòd per angelum Deus loquatur. *Et vocavit*, inquit, *angelus Domini Abraham iterum de cælo, dicens, Per me juravi, dicit Dominus, pro eo quòd fecisti hoc verbum, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me*, &c. Hæc certè verba ut dicat ille per quem loquitur Dominus, *Hæc dicit Dominus*, etiam Prophetæ solent habere. An Filius Dei de Patre ait, *Dicit Dominus*, & ipse est ille angelus Patris? Quid ergo, de illis tribus viris nonne respiciunt quomodo urgeantur, qui visi sunt Abrahæ, cùm prædictum esset, *Visus est ei Dominus.* An quia viri dicti sunt, non erant angeli? Danielem legant dicentem, *Ecce vir Gabriel.*

Gen. 22. 1. — Ibid. 10. — Gen. 22. 15. — Gen. 18. 1. — Dan. 9. 21.

26. Sed quid ultra differimus ora eorum evidentissimo atque gravissimo alio documento oppilare, ubi non angelus singulariter, nec viri pluraliter, sed omnino angeli dicuntur, per quos sermo non quilibet factus, sed lex ipsa data manifestissimè ostenditur, quam certè nullus fidelium dubitat Deum dedisse Moysi ad subjugandum populum Israël, sed tamen per angelos datam. Ita Stephanus loquitur: *Dura cervice*, inquit, *& non circumcisi corde & auribus, vos semper Spiritui-sancto restitistis, sicut & patres vestri. Quem Prophetarum non persecuti sunt patres vestri? Et occiderunt eos qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus nunc vos proditores & interfectores fuistis, qui accepistis legem in edictis angelorum, nec custodistis.* Quid hoc evidentius, quid tanta auctoritate robustius? In edictis quidem angelorum lex illi populo data est: sed Domini Jesu Christi per eam disponebatur & prænuntiabatur adventus; & ipse tamquam Verbum Dei miro & ineffabili modo erat in angelis, in quorum edictis lex ipsa dabatur. Unde dicit in Evangelio, *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi, de me enim ille scripsit.* Per angelos ergo tunc Dominus loquebatur, per angelos Filius Dei, mediator Dei & hominum futurus ex semine Abrahæ suum disponebat adventum, ut inveniret à quibus reciperetur, confitentes se reos, quos lex non impleta fecerat transgressores. Unde & Apostolus ad Galatas dicit, *Quid ergo lex? Transgressionis gratiâ* [d] *posita est, donec veniret semen cui promissum est*, [e] *dispositum per angelos in manu mediatoris:* hoc est, dispositum per angelos in manu sua. Non enim natus est per conditionem, sed per potestatem. Quod autem non aliquem ex angelis dicit mediatorem, sed ipsum Dominum Jesum Christum, in quantum homo fieri dignatus est, habes alio loco: *Unus*, inquit, *Deus, & unus mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus.* Hinc illud Pascha in interfectione agni: hinc illa omnia quæ de Christo venturo in carne atque passuro, sed & resurrecturo in lege figurantur, quæ data est in edictis angelorum, in quibus angelis erat utique & Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus; & aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus-sanctus, aliquando sine ulla distinctione personæ Deus per illos figurabatur, etsi visibilibus & sensibilibus formis apparens, per creaturam tamen suam, non per substantiam, cui videndæ corda mundantur per hæc omnia quæ oculis videntur, & auribus audiuntur.

Idem probatur ex lege data Moysi per angelos. — Act. 7. 51. — Johan. 5. 46. — 1. Tim. 2. — Gal. 3. 19. — 1. Tim. 2. 5. — Exod. 12. — Act. 7. 53. — Gal. 3. 19.

27. Sed jam satis, quantum existimo, pro captu

[a] Plerique MSS. peteretur.
[b] Editi, *volens occidere*. Abest *volens* à MSS. & à Græco LXX.
[c] In MSS. *tam grosso*.
[d] Plures MSS. *proposita est*. Græcè est προσετέθη.
[e] Editi, *disposita*. At plerique MSS. *dispositum*: referendo ad semen.

ctum in hoc libro, quid dicendum in sequente.

nostro disputatum & demonstratum est, quod in hoc libro susceperamus ostendere: constititque & probabilitate rationis quantum homo vel potiùs quantum ego potui, & firmitate auctoritatis quantum de Scripturis sanctis divina eloquia patuerunt, quod antiquis patribus nostris ante incarnationem Salvatoris, cùm Deus apparere dicebatur, voces illæ ac species corporales per angelos factæ sunt; sive ipsis loquentibus vel agentibus aliquid ex persona Dei, sicut etiam Prophetas solere ostendimus; sive assumentibus ex creatura quod ipsi non essent, ubi Deus figuratè demonstraretur hominibus, quod genus significationum nec Prophetas omisisse, multis exemplis docet Scriptura. Superest igitur jam ut videamus, cùm & nato per virginem Domino, & corporali specie sicut columba descendente Spiritu-sancto, visisque igneis linguis sonitu facto de cælo die Pentecostes post adscensionem Domini, non ipsum Dei Verbum per substantiam suam qua Patri æquale atque coæternum est, nec Spiritus Patris & Filii per suam substantiam qua & ipse utrisque æqualis atque coæternus est, sed utique [a] creatura quæ illis modis formari & exsistere potuit corporeis atque mortalibus sensibus apparuerit, quid inter illas demonstrationes & has proprietates Filii Dei & Spiritus-sancti, quamvis per creaturam visibilem factas, intersit: quod ab alio volumine commodiùs ordiemur.

Matth. 3. 16. Act. 2. 3.

[a] Ita MSS. Editi verò, *sed utique per creaturam.*

LIBER QUARTUS.

Explicat ad quid missus sit Filius Dei: Christo videlicet pro peccatoribus moriente persuadendum nobis fuisse in primis & quantum nos dilexerit Deus, & quales dilexerit. Opportunè etiam ut ad contemplandum Deum & cohærendum Deo mundaremur, Verbum in carne venisse. Ipsius morte una & simplici duplicem nostram solutam esse; ubi edisserit quemadmodum simplum Salvatoris nostri duplo nostro concinat ad salutem, & de perfectione numeri senarii, in quem numerum ipsa simpli ad duplum ratio deducitur, fusiùs agit. Docet colligi omnes ex multis in unum per unum mediatorem vitæ Christum, per quem solum vera fit animæ purgatio. Ceterùm Filium Dei, quamquam missione factus sit minor propter formam servi quam suscepit, non tamen ideo minorem Patre secundùm formam Dei quia ab ipso missus est: eamdemque de Spiritus-sancti missione rationem esse demonstrat.

Proœmiũ. Scientia Dei à Deo petenda.

SCIENTIAM terrestrium cælestiumque rerum magni æstimare solet genus humanum: in quo profectò meliores sunt qui huic scientiæ præponunt nosse semetipsos; laudabiliorque est animus, cui nota est vel infirmitas sua, quàm qui eâ non respectâ, vias siderum scrutatur etiam cogniturus, aut qui jam cognitas tenet, ignorans ipse qua ingrediatur ad salutem ac firmitatem suam. Qui verò jam evigilavit in Deum, Spiritus-sancti calore excitatus, atque in ejus amore coram se viluit, ad eumque intrare volens nec valens, eoque sibi lucente adtendit in se, invenitque se, suamque ægritudinem illius munditiæ contemperari non posse cognovit; flere dulce habet, eumque deprecari, ut etiam atque etiam misereatur, donec exuat totam miseriam, & precari cum fiducia, jam accepto gratuito pignore salutis, per ejus unicum Salvatorem hominis & illuminatorem: hunc ita [b] agentem & dolentem scientia non inflat, quia caritas ædificat: præposuit enim scientiam scientiæ, præposuit scire infirmitatem suam, magis quàm scire mundi mœnia, fundamenta terrarum, & fastigia cælorum: & hanc apponendo scientiam, apposuit dolorem; dolorem peregrinationis suæ ex desiderio patriæ suæ, & conditoris ejus beati Dei sui. In hoc genere hominum, in familia Christi tui, Domine Deus meus, si inter pauperes tuos gemo, da mihi de pane tuo respondere hominibus, qui non esuriunt & sitiunt justitiam, sed satiati sunt & abundant. Satiavit autem illos phantasma eorum, non veritas tua, quam repellendo resiliunt, & in suam vanitatem cadunt. Ego certè sentio quàm multa figmenta pariat cor humanum: & quid est cor meum, nisi cor humanum? Sed hoc oro Deum cordis mei, ut nihil ex eis figmentis pro solido vero eructuem in has litteras, sed inde veniat in eas quidquid per me venire potuerit, unde mihi, quamvis projecto à facie oculorum suorum, & de longinquo redire conanti, per viam quam stravit [c] humanitate divinitas Unigeniti sui, aura veritatis ejus adspergitur. Quam in tantum licèt mutabilis haurio, in quantum in ea nihil mutabile video, nec locis & temporibus, sicut corpora; nec solis temporibus & quasi locis, sicut spirituum nostrorum cogitationes; nec solis temporibus, & nulla vel imagine locorum, sicut quædam nostrarum mentium ratiocinationes. Omnino enim Dei essentia, qua est, nihil mutabile habet, nec in æternitate, nec in veritate, nec in voluntate: quia æterna ibi est veritas, æterna caritas; & vera ibi est caritas, vera æternitas; & cara ibi est æternitas, cara veritas.

1 Cor. 8. 1. Eccli. 1. 18. Matth. 5. 6. Psal. 30. 23.

CAPUT I. Per agnitionem infirmitatis nostræ perficimur.

2. SED quoniam exsulavimus ab incommutabili gaudio, nec tamen inde præcisi atque abrupti sumus, ut non etiam in istis mutabilibus & temporalibus æternitatem, veritatem, beatitudinem quæreremus: (nec mori enim, nec falli, nec perturbari volumus:) missa sunt nobis divinitus visa congrua peregrinationi nostræ, quibus ad-

[b] Omnes propè MSS. *ita egentem.*

[c] Editi, *humanitati.* Meliùs MSS. *humanitate.*

A moneremur, non hîc esse quod quærimus, sed illuc [a] ab ista esse redeundum, unde nisi penderemus, hîc ea non quæreremus. Ac primùm nobis persuadendum fuit, quantum nos diligeret Deus, ne desperatione non auderemus erigi in eum. Quales autem dilexerit, ostendi oportebat, ne tamquam de meritis nostris superbientes, magis ab eo resiliremus & in nostra fortitudine magis deficeremus: ac per hoc egit nobiscum, ut per ejus fortitudinem potiùs proficeremus, atque ita in infirmitate humilitatis perfi- B ceretur virtus caritatis. Hoc significat in Psalmo, ubi ait, *Pluviam voluntariam segregans Deus hereditati tuæ, & infirmata est, tu verò perfecisti eam.* Pluviam quippe voluntariam non nisi gratiam vult intelligi, non meritis redditam, sed gratìs datam, unde & gratia nominatur: dedit enim eam, non quia digni eramus, sed quia voluit. Hoc cognoscentes, non fidentes in nobis erimus, & hoc est infirmari. Ipse verò perficit nos, qui etiam Paulo apostolo dixit, C *Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur.* Persuadendum ergo erat homini quantum nos dilexerit Deus, & quales dilexerit: quantum, ne desperaremus; quales, ne superbiremus. Hunc locum Apostolus pernecessarium sic explicat: *Commendat autem*, inquit, *suam caritatem Deus in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multò magis justificati nunc in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis recon-* D *ciliati salvi erimus in vita ipsius.* Item alio loco: *Quid ergo*, inquit, *dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum: quomodo non & cum illo nobis omnia donavit?* Quod autem factum nobis annuntiatur, hoc futurum ostendebatur & antiquis justis, ut per eamdem fidem etiam ipsi humiliati infirmarentur, & infirmati perficerentur.

Psal. 67. 10.

2. Cor. 12. 9.

Rom. 5. 8.

Rom. 8. 31.

Verbum incarnatū tenebras nostras pellit.

3. Quia igitur unum Verbum Dei est, per quod E facta sunt omnia, quod est incommutabilis veritas, [b] ibi principaliter atque incommutabiliter sunt omnia simul, non solùm quæ nunc sunt in hac universa creatura, verùm etiam quæ fuerunt & quæ futura sunt. Ibi autem nec fuerunt, nec futura sunt, sed tantummodo sunt, & omnia vita sunt, & omnia unum sunt, & magis unum est & una vita est. Sic enim omnia per ipsum facta sunt, ut quidquid factum est in his, in illo vita sit, & facta non sit: quia in principio F non factum est Verbum, sed erat Verbum apud Deum, & Deus erat Verbum, & omnia per ipsum facta sunt: nec per ipsum omnia facta essent, nisi ipsum esset ante omnia, factumque non esset. In iis autem quæ per ipsum facta sunt, etiam corpus quod vita non est, per ipsum non fieret, nisi in illo ante quàm fieret vita esset. Quod enim factum est, jam in illo vita erat, & non qualiscumque vita: nam & anima vita est corporis, sed & hæc facta est, quia mutabilis est; & per quid G facta est, nisi per Dei Verbum incommutabile? *Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Quod ergo *factum est*, jam *in illo vita erat*, & non qualiscumque vita, sed *vita erat lux hominum*: lux utique rationalium mentium, per quas homines à pecoribus differunt, & ideo sunt homines. Non ergo lux corporea, quæ lux est carnium, sive de cælo fulgeat, sive terrenis ignibus accendatur, nec humanarum tantùm carnium, sed etiam belluinarum & usque ad minutissimos quosque vermiculos. Omnia enim hæc vident istam lucem: at illa vita lux hominum erat; nec longè posita ab unoquoque nostrûm: in illa enim vivimus & movemur & sumus.

Johan. 1. 1.

Act. 17. 27.

CAPUT II. Quomodo per Verbū incarnatū reddimur habiles percipiendæ veritati. Johan. 1. 14.

4. SED *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Tenebræ autem sunt stultæ mentes hominum, prava cupiditate atque infidelitate cæcatæ. Has ut curaret atque sanaret Verbum, per quod facta sunt omnia, caro factum est, & habitavit in nobis. Illuminatio quippe nostra participatio Verbi est, illius scilicet vitæ quæ lux est hominum. Huic autem participationi prorsus inhabiles, & minùs idonei eramus, propter immunditiam peccatorum. Mundandi ergo eramus. Porrò iniquorum & superborum una mundatio est sanguis justi, & humilitas Dei: ut ad contemplandum Deum quod naturâ non sumus, per eum mundaremur factum quod naturâ sumus, & quod peccato non sumus. Deus enim naturâ non sumus: homines naturâ sumus, justi peccato non sumus. Deus itaque factus homo justus, intercessit Deo pro homine peccatore. Non enim congruit peccator justo, sed congruit homini homo. Adjungens ergo nobis similitudinem humanitatis suæ, abstulit [c] dissimilitudinem iniquitatis nostræ: & factus particeps mortalitatis nostræ, fecit nos participes divinitatis suæ. Meritò quippe mors peccatoris veniens ex damnationis necessitate, soluta est per mortem justi venientem ex misericordiæ voluntate, dum simplum ejus congruit duplo nostro. Hæc enim congruentia, sive convenientia, vel concinentia, vel consonantia, vel si quid commodiùs dicitur, quod unum est ad duo, in omni compaginatione, vel si meliùs dicitur, coaptatione creaturæ, valet plurimum. Hanc enim coaptationem, sicut mihi nunc occurrit, dicere volui, quam Græci ἁρμονίαν vocant. Neque nunc locus est, ut ostendam quantum valeat consonantia simpli ad duplum, quæ maxima [d] in nobis reperitur, & sic nobis insita naturaliter: (à quo utique, nisi ab eo qui nos creavit?) ut nec imperiti possint eam non sentire, sive ipsi cantantes, sive alios audientes: per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant, ita ut quisquis ab ea dissonuerit, non scientiam, cujus expertes sunt plurimi, sed ipsum sensum auditûs nostri vehementer offendat. Sed hoc ut demonstretur, longo sermone opus est: ipsis autem auribus exhiberi potest ab eo qui novit in regulari monochordo.

CAPUT III. Una mors & resurrectio corporis Christi, duplici nostræ morti ac resurrectioni corporis & animæ concinit ad salutem.

5. VERUM quod instat in præsentia, quantum donat Deus, edisserendum est, quemadmodum simplum Domini & Salvatoris nostri Jesu Christi duplo nostro congruat, & quodam modo concinat ad salutem. Nos certè, quod nemo Christianus ambigit, & animâ & corpore mortui sumus, animâ propter peccatum, corpore propter pœnam peccati, ac per hoc & corpore

[a] Editi, *ad ipsa*. At MSS. *ab ista*, scilicet peregrinatione.
[b] Sic MSS. plerique. At editi, *ubi principaliter*: & rursum paulò pòst, *Ubi autem*; pro *Ibi autem*.

[c] Sic MSS. At editi, *similitudinem iniquitatis nostræ*.
[d] Hîc aliquot MSS. omittunt, *in nobis*. Post, *reperitur*, editi ferebant, *ut sit nobis*: corruptè.

propter peccatum. Utrique autem rei nostræ, A
id est, & animæ & corpori, medicinâ [a] & re-
surrectione opus erat, ut in melius renovaretur,
quod erat in deterius commutatum. Mors au-
tem animæ impietas est, & mors corporis cor-
ruptibilitas, per quam fit & animæ à corpore
abscessus. Sicut enim anima Deo deserente, sic
corpus animâ deserente moritur: unde illa fit
insipiens, hoc exanime. Resuscitatur enim anima
per pænitentiam, & in corpore adhuc mortali (Rom. 4. 5.)
renovatio vitæ inchoatur à fide, qua creditur in B
eum qui justificat impium, bonisque moribus au- (2. Cor. 4. 16.)
getur & roboratur de die in diem, cùm magis
magisque renovatur interior homo. Corpus verò
tamquam homo exterior, quanto est hæc vita
diuturnior, tanto magis magisque corrumpitur,
vel ætate, vel morbo, vel variis afflictionibus,
donec veniat ad ultimam * quæ ab omnibus mors
vocatur. Ejus autem resurrectio differtur in fi- (1. Iohan. 3. 2.)
nem; cùm & ipsa justificatio nostra perficietur
ineffabiliter. Tunc enim similes ei erimus, quo- C
niam videbimus eum sicuti est. Nunc verò quam- (Sap. 9. 15.)
diu corpus quod corrumpitur aggravat animam, (Job 7. 1.)
& vita humana super terram tota tentatio est, (Psal. 142. 2.)
non justificabitur in conspectu ejus omnis vivens,
in comparatione justitiæ qua æquabimur angelis,
& gloriæ quæ revelabitur in nobis. De morte
autem animæ à morte corporis distinguenda, quid
plura documenta commemorem, cùm Dominus
in una sententia Evangelica utramque mortem (Matth. 8. 22.)
cuivis facilè discernendam posuerit, ubi ait, *Sine* D
mortuos sepelire mortuos suos. Sepeliendum quippe
corpus mortuum erat: sepultores autem ejus per
[b] infidelitatis impietatem in anima mortuos in-
telligi voluit, quales excitantur cùm dicitur, (Ephes. 5. 14.)
Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illumina-
bit te Christus. Detestatur autem quamdam mor- (1. Tim. 5. 6.)
tem Apostolus, dicens de vidua, *Quæ autem in*
deliciis agit, vivens mortua est. Anima igitur jam
pia, quæ fuit impia, propter justitiam fidei dici-
tur ex morte revixisse atque vivere. Corpus au- E
tem non tantùm moriturum propter animæ ab-
scessum qui futurus est, sed propter tantam infir-
mitatem carnis & sanguinis, quodam in loco in
Scripturis etiam mortuum dicitur, loquente Apo- (Rom. 8. 10.)
stolo: *Corpus quidem*, inquit, *mortuum est propter*
peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam. (Ibid. 1. 17. Abac. 2. 4.)
Hæc vita ex fide facta est; quoniam *justus ex fide* (Rom. 8. 11.)
vivit. Sed quid sequitur? *Si autem Spiritus ejus,*
qui suscitavit Iesum à mortuis, habitat in vobis, qui
suscitavit Christum Iesum à mortuis, vivificabit & F
mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum
ejus in vobis.

6. Huic ergo duplæ morti nostræ Salvator
noster impendit simplam suam: & ad faciendam
utramque resuscitationem nostram, in sacramento
& exemplo præposuit & proposuit unam suam.
Neque enim fuit peccator aut impius, ut ei tam-
quam spiritu mortuo in interiore homine reno-
vari opus esset, & tamquam resipiscendo ad vi-
tam justitiæ revocari: sed indutus carne mortali, G
& solâ moriens, solâ resurgens, eâ solâ nobis ad
utrumque concinuit, cùm in ea fieret interioris
hominis sacramentum, exterioris exemplum. In-
terioris enim hominis nostri sacramento data est
illa vox, pertinens ad mortem animæ nostræ si-
gnificandam, non solùm in Psalmo, verùm etiam
in cruce: *Deus meus Deus meus, ut quid me dere-* (Psal. 21. 1. Matth. 27. 46.)
liquisti? Cui voci congruit Apostolus dicens,
Scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut (Rom. 6. 6.)
evacuetur corpus peccati, ut ultrà non serviamus
peccato. Crucifixio quippe interioris hominis pæ-
nitentiæ dolores intelliguntur, & continentiæ
quidam salubris cruciatus, per quam mortem
mors impietatis perimitur, in qua nos [c] reliquit
Deus. Et ideo per talem crucem evacuatur cor-
pus peccati, ut jam non exhibeamus membra no- (Rom. 6. 13.)
stra arma iniquitatis peccato. Quia & interior
homo si utique renovatur de die in diem, profe- (2. Cor. 4. 16.)
ctò vetus est ante quàm renovetur. Intus nam-
que agitur quod idem Apostolus dicit: *Exuite vos* (Ephes. 4. 22.)
veterem hominem, & induite novum. Quod ita con-
sequenter exponit: *Quapropter deponentes menda-*
cium, loquimini veritatem. Ubi autem deponitur
mendacium, nisi intus, ut inhabitet in monte
sancto Dei qui loquitur veritatem in corde suo? (Psal. 14. 1.)
Resurrectio verò corporis Domini ad sacramen-
tum interioris resurrectionis nostræ pertinere
ostenditur, ubi post quàm resurrexit, ait mulieri,
Noli me tangere, nondum enim adscendi ad Patrem (Iohan. 20. 17.)
meum. Cui mysterio congruit Apostolus dicens,
Si autem consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt (Col. 3. 1.)
quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens,
quæ sursum sunt sapite. Hoc est enim Chri-
stum non tangere, nisi cùm adscenderit ad Pa-
trem, non de Christo sapere carnaliter. Jam verò
ad exemplum mortis exterioris hominis nostri
Dominicæ carnis mors pertinet, quia per talem
passionem maximè hortatus est servos suos, ut
non timeant eos qui corpus occidunt, animam (Matth. 10. 28.)
autem non possunt occidere. Propter quod di-
cit Apostolus: *Ut suppleam quæ desunt pressurarum* (Col. 1. 24.)
Christi in carne mea. Et ad exemplum resurrectio-
nis exterioris hominis nostri pertinere invenitur
resurrectio corporis Domini, quia discipulis ait,
Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non (Luca 24. 39.)
habet, sicut me videtis habere. Et unus ex discipu-
lis etiam cicatrices ejus contrectans, exclamavit
dicens, *Dominus meus & Deus meus.* Et cùm il- (Iohan. 20. 28.)
lius carnis tota integritas appareret, demonstra-
tum est in ea quod suos exhortans dixerat: *Capil-* (Luca 21. 18.)
lus capitis vestri non peribit. Unde enim primò,
Noli me tangere, nondum enim adscendi ad Patrem (Iohan. 20. 17.)
meum: & unde ante quàm adscendat ad Patrem
à discipulis tangitur, nisi quia illic insinuabatur
interioris hominis sacramentum, hîc præbebatur
exterioris exemplum? An fortè quisquam ita est
absurdus atque aversus à vero, ut audeat dicere
à viris eum tactum ante quàm adscenderet, à
mulieribus autem cùm adscendisset? Propter hoc
exemplum futuræ nostræ resurrectionis in corpo-
re, quod præcessit in Domino, dicit Apostolus,
Initium Christus, deinde qui sunt Christi. De cor- (1. Cor. 15. 23.)
poris enim resurrectione illo loco agebatur, pro-
pter quam etiam dicit, [d] *Transfiguravit corpus hu-* (Phil. 3. 21.)
militatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Una
ergo mors nostri Salvatoris duabus mortibus no-
stris saluti fuit. Et una ejus resurrectio duas no-

[a] Plures MSS. *medicina ex resurrectione.*
[b] Am. & omnes ferè MSS. *per infidelitatem impietatis.*
[c] Editi, *in qua nos non dereliquit Deus.* At melioris notæ MSS. *in qua nos reliquit* (sive *relinquit*) *Deus*: id est in morte & crucifixione interioris hominis nostri, doloribus videlicet pænitentiæ ac continentiæ cruciatu.
[d] Aliquot MSS. *Transfigurabit.*

bis resurrectiones præstitit, cùm corpus ejus in A utraque re, id est, & in morte & in resurrectione, & sacramento interioris hominis nostri, & exemplo exterioris, medicinali quadam convenientiâ ministratum est.

CAPUT IV. Ratio simpli ad duplum ex perfectione senarii numeri.

7. HÆC autem ratio simpli ad duplum oritur quidem à ternario numero; unum quippe ad duo, tria sunt: sed hoc totum quod dixi, ad senarium pervenit; unum enim & duo & tria sex fiunt. Qui numerus propterea perfectus dicitur, quia partibus suis completur: habet enim illas B tres, sextam, tertiam, dimidiam; nec ulla pars alia, quæ dici possit quota sit, invenitur in eo. Sexta ergo ejus unum est, tertia duo, dimidia tria. Unum autem & duo & tria consummant eumdem senarium. Cujus perfectionem nobis sancta Scriptura commendat, in eo maximè quòd Deus sex diebus perfecit opera sua, & sexto die factus est homo ad imaginem Dei. Et sextâ ætate generis humani, Filius Dei venit & factus est filius hominis, ut nos reformaret ad imaginem Dei. Ea C quippe nunc ætas agitur, sive milleni anni singulis distribuantur ætatibus, sive in divinis litteris memorabiles atque insignes quasi articulos temporum vestigemus, ut prima ætas inveniatur ab Adam usque ad Noe, inde secunda usque ad Abraham: & deinceps sicut Matthæus Evangelista distinxit, ab Abraham usque ad David, à David usque ad transmigrationem in Babyloniam, atque inde usque ad virginis partum. Quæ tres ætates conjunctæ illis duabus, quin- D que faciunt. Proinde sextam inchoavit nativitas Domini, quæ nunc agitur usque ad occultum temporis finem. Hunc senarium numerum quamdam temporis gerere figuram, etiam in illa ratione tripartitæ distributionis agnoscimus, qua unum tempus computamus ante legem, alterum sub lege, tertium sub gratia. In quo tempore sacramentum renovationis accepimus: ut in fine temporis etiam resurrectione carnis omni ex parte renovati, ab universa, non solùm animæ, ve- E rùm etiam corporis infirmitate sanemur. Unde intelligitur illa mulier in typo Ecclesiæ à Domino sanata & erecta, quam curvaverat infirmitas alligante satanâ. De talibus enim occultis hostibus plangit illa vox Psalmi: *Curvaverunt animam meam.* Hæc autem mulier decem & octo annos habebat in infirmitate, quod est ter seni. Menses autem annorum decem & octo inveniuntur in numero solidi quadrati senarii, quod est sexies seni, & hoc sexies. Juxta quippe est in eodem Evan- F gelii loco, arbor quoque illa ficulnea, cujus miseram sterilitatem etiam tertius annus arguebat. Sed ita pro illa intercessum est, ut dimitteretur illo anno, ut si fructum ferret, bene; sin aliter, excideretur. Nam & tres anni ad eamdem tripartitam distributionem pertinent, & menses trium annorum quadratum senarium faciunt, quod est sexies seni.

Senarii perfectio in Scripturis commendata. *Gen.* 1. 27.

Lucæ 13. 11.

Psal. 56. 7.

Luc. 13. 6.

Annus senario numero pollet.

8. Annus etiam unus, si duodecim menses integri considerentur, quos triceni dies complent, G (talem quippe mensem veteres observaverunt, quem circuitus lunaris ostendit,) senario numero pollet. Quod enim valent sex in primo ordine numerorum, qui constat ex unis ut perveniatur ad decem; hoc valent sexaginta in secundo ordine, qui constat ex denis ut perveniatur ad centum. Sexagenarius ergo numerus dierum, sexta pars anni est. Proinde per senarium primi versus [a] multiplicatur, tamquam senarius secundi versûs, & fiunt sexies sexageni, trecenti & sexaginta dies, qui sunt integri duodecim menses. Sed quoniam sicut mensem circuitus lunæ ostendit hominibus, sic annus circuitu solis animadversus est; restant autem quinque dies & quadrans diei, ut sol impleat cursum suum annumque concludat: quatuor enim quadrantes faciunt unum diem, quem necesse est intercalari excurso quadriennio, quod bissextum vocant, ne temporum ordo turbetur: etiam ipsos dies quinque & quadrantem si consideremus, senarius numerus in eis plurimum valet. Primùm, quia sicut fieri solet ut à parte totum computetur, non sunt jam dies quinque, sed potiùs sex, ut quadrans ille accipiatur pro die. Deinde quia in ipsis quinque diebus sexta pars mensis est: ipse autem quadrans sex horas habet. Totus enim dies, id est, cum sua nocte, viginti-quatuor horæ sunt, quarum pars quarta, quæ est quadrans diei, sex horæ inveniuntur: ita in anni cursu senarius numerus plurimum valet.

CAP. V. Senarius item in ædificatione corporis Christi ac templi Jerosolymitani commendatus. *Johan.* 2. 17.

9. NEC immeritò in ædificatione corporis Dominici, in cujus figura templum à Judæis destructum triduo se resuscitaturum esse dicebat, numerus ipse senarius pro anno positus intelligitur. Dixerunt enim, *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum.* Et quadragies sexies seni, fiunt ducenti-septuaginta-sex. Qui numerus dierum complet novem menses & sex dies, qui tamquam decem menses parientibus feminis imputantur: non quia omnes ad sextum diem post nonum mensem perveniunt, sed quia ipsa perfectio corporis Domini tot diebus ad partum perducta comperitur, sicut à majoribus traditum suscipiens Ecclesiæ custodit auctoritas. Octavo enim Kalendas Aprilis conceptus creditur, quo & passus: ita monumento novo, quo sepultus est, ubi nullus erat mortuorum positus, nec antè, nec postea, congruit uterus virginis quo conceptus est, ubi nullus seminatus est mortalium. Natus autem traditur octavo Kalendas Januarias. Ab illo ergo die usque ad istum computati, ducenti-septuaginta & sex reperiuntur dies, qui senarium numerum quadragies sexies habent. Quo numero annorum templum ædificatum est, quia eo numero senariorum corpus Domini perfectum est, quod mortis passione destructum, triduo resuscitavit. Dicebat enim hoc de templo corporis sui, sicut evidentissimo & robustissimo Evangelii testimonio declaratur, quo ait, *Sicut fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

Johan. 19. 41.

Johan. 2. 21. *Matth.* 12. 40.

CAPUT VI. Triduum resurrectionis, in quo etiam apparet ratio simpli ad duplum.

10. IPSUM autem triduum non totum & plenum fuisse, Scriptura testis est: sed primus dies à parte extrema totus annumeratus est; dies verò tertius à parte prima, & ipse totus; medius autem inter eos, id est, secundus dies absolutè totus viginti-quatuor horis suis, duodecim nocturnis & duodecim diurnis. Crucifixus est enim primò Judæorum vocibus horâ tertiâ, cùm esset dies sexta sabbati. Deinde in ipsa cruce suspensus est horâ sextâ, & spiritum tradidit horâ nonâ. Sepultus est autem cùm jam serò factum esset, sicut sese habent verba Evangelii, quod intelligitur

Johan. 19. 14. *Matth.* 27. 50. *Marci* 15. 42.

[a] Editi, *multiplicantur.* Meliùs MSS. *multiplicatur:* numerus videlicet senarius.

gitur in fine diei. Unde libet ergo incipias, etiam si alia ratio reddi potest, quomodo non sit contra Evangelium Johannis, ut horâ tertiâ ligno suspensus intelligatur: [a] totum diem primum non comprehendis. Ergo à parte extrema totus computabitur, sicut tertius à parte prima. Nox enim usque ad diluculum, quo Domini resurrectio declarata est, ad tertium diem pertinet: quia Deus qui dixit de tenebris lucem clarescere, ut per gratiam novi Testamenti & participationem resurrectionis Christi audiremus, *Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*: insinuat nobis quodam modo quòd à nocte dies sumat initium. Sicut enim primi dies propter futurum hominis lapsum à luce in noctem; ita isti propter hominis reparationem à tenebris ad lucem computantur. Ab hora ergo mortis usque ad diluculum resurrectionis horæ sunt quadraginta, ut etiam ipsa hora nona connumeretur. Cui numero congruit etiam vita ejus super terram post resurrectionem in quadraginta diebus. Et est iste numerus frequentissimus in Scripturis ad insinuandum mysterium perfectionis in quadripartito [b] mundo. Habent enim quamdam perfectionem decem, & ea quater multiplicata faciunt quadraginta. A vespere autem sepulturæ usque ad diluculum resurrectionis triginta-sex horæ sunt, qui est quadratus senarius. Refertur autem ad illam rationem simpli ad duplum, ubi est coaptationis maxima consonantia. Duodecim enim ad viginti-quatuor simplo ad duplum conveniunt, & fiunt triginta-sex: nox tota cum die toto & nocte tota, neque hoc sine illo sacramento quod suprà memoravi. Non absurdè quippe spiritum diei comparamus, corpus autem nocti. Dominicum enim corpus in morte ac resurrectione, & spiritûs nostri figuram, & corporis gerebat exemplum. Etiam sic ergo apparet illa ratio simpli ad duplum in horis triginta-sex, cùm duodecim conferuntur ad viginti-quatuor. Et horum quidem numerorum caussas, cur in Scripturis sanctis [c] positi sint, potest alius alias indagare, vel quibus istæ quas ego reddidi, præponendæ sint, vel æquè probabiles, vel istis etiam probabiliores: frustra tamen eos esse in Scripturis positos, & nullas caussas esse mysticas, cur illic isti numeri commemorentur, nemo tam stultus ineptusque contenderit. Ego autem quas reddidi, vel ex Ecclesiæ auctoritate à majoribus [d] traditas, vel ex divinarum testimonio Scripturarum, vel ex ratione numerorum similitudinumque collegi. Contra rationem nemo sobrius, contra Scripturas nemo Christianus, contra Ecclesiam nemo pacificus senserit.

2 Cor. 4. 6.
Ephes. 5. 8.
Gen. 1.

Caput VII. Quomodo per unum Mediatorem ex multis colligamur in unum.

11. Hoc sacramentum, hoc sacrificium, hic sacerdos, hic Deus, ante quàm missus veniret, factus ex femina, omnia quæ sacratè atque mysticè patribus nostris per angelica miracula apparuerunt, sive quæ per ipsos facta sunt, similitudines hujus fuerunt, ut omnis creatura factis quodam modo loqueretur unum futurum in quo esset salus universorum à morte reparandorum. Quia enim ab uno vero Deo & summo per impie-

A tatis iniquitatem resilientes & dissonantes defluxeramus, & evanueramus in multa, discissi per multa & inhærentes in multis: oportebat nutu & imperio Dei miserantis, ut ipsa multa venturum conclamarent unum, & à multis conclamatus veniret unus, & multa contestarentur venisse unum; & à multis exonerati veniremus ad unum; & multis peccatis in anima mortui, & propter peccatum in carne morituri, amaremus B sine peccato mortuum in carne pro nobis unum: & in resuscitatum credentes, & cum illo per fidem spiritu resurgentes, justificaremur in uno justo facti unum: nec in ipsa carne nos resurrecturos desperaremus, cùm multa membra intueremur præcessisse nos caput unum: in quo nunc per fidem mundati, & tunc per speciem redintegrati, & per Mediatorem Deo reconciliati hæreamus uni, fruamur uno, permaneamus unum.

Caput VIII. Quomodo Christus vult omnes in se unum esse.

12. Sic ipse Filius Dei, Verbum Dei, & idem C ipse mediator Dei & hominum filius hominis, æqualis Patri per divinitatis unitatem, & particeps [e] noster per humanitatis susceptionem, Patrem interpellans pro nobis per id quod homo erat, nec tamen tacens quod Deus cum Patre unum erat, inter cetera ita loquitur: *Non pro his autem rogo*, inquit, *tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint, ut mundus credat, quia* D *tu me misisti. Et ego claritatem, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut & nos unum sumus.* * Non dixit, Ego & ipsi unum; quamvis per id quod Ecclesiæ caput est & corpus ejus Ecclesia, posset dicere, ego & ipsi, non unum, sed unus, quia caput & corpus unus est Christus: sed divinitatem suam consubstantialem Patri ostendens, [f] (propter quod & alio loco dicit, *Ego & Pater unum sumus*,) in suo genere, hoc est, in ejusdem naturæ consubstantiali parilitate, E vult esse suos unum, sed in ipso; quia in se ipsis non possent, dissociati ab invicem per diversas [g] voluptates & cupiditates & immunditias peccatorum: unde mundantur per Mediatorem, ut sint in illo unum; non tantùm per eamdem naturam qua [h] omnes ex hominibus mortalibus æquales angelis fiunt, sed etiam per eamdem [i] in eamdem beatitudinem conspirantem concordissimam voluntatem, in unum spiritum quodam modo igne caritatis [k] conflatam. Ad hoc enim F valet quod ait, *Ut sint unum, sicut & nos unum sumus*: ut quemadmodum Pater & Filius, non tantùm æqualitate substantiæ, sed etiam voluntate unum sunt; ita & ii inter quos & Deum mediator est Filius, non tantùm per id quòd ejusdem naturæ sunt, sed etiam per eamdem dilectionis societatem unum sint. Deinde idipsum quod Mediator est, per quem reconciliamur Deo, sic indicat, *Ego*, inquit, *in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum.*

1. Tim. 2. 5.
Rom. 8. 34.
Johan. 17. 20.
* Caput IX.
Eph. 1. 22.
Johan. 10. 30.
Johan. 17. 2.
1. Tim. 2. 5.
Johan. 17. 23.

Caput X. Ut Christus mediator vitæ, ita diabolus mediator mortis.

G 13. Hæc est vera pax, & cum Creatore nostro nobis firma connexio, purgatis & reconciliatis per Mediatorem vitæ, sicut maculati & alienati ab eo recesseramus per mediatorem mortis.

[a] Lov. *si totum diem*. Abest *si* ab aliis libris, & abesse debet.
[b] Editi, *in quadripartito modo*: mendosè.
[c] Sic MSS. At editi, *posita sint*.
[d] Plures MSS. *tradita*.
[e] Sic Am. & plerique MSS. At Er. & Lov. *particeps nostri*.
[f] Editi, *ostendens hoc ait*. Abest *hoc ait* à MSS.

[g] Plures MSS. *voluntates*.
[h] Editi, *homines ex hominibus*: minùs bene.
[i] Sic MSS. Editi autem, *per eamdem caritatem in eamdem beatitudinem conspirantes concordissima voluntate*.
[k] Quidam MSS. *conflati*.

Sicut enim diabolus superbus hominem superbientem perduxit ad mortem; ita Christus humilis hominem obedientem reduxit ad vitam: quia sicut ille elatus cecidit, & dejecit consentientem; sic iste humiliatus surrexit, & erexit credentem. Quia enim non pervenerat diabolus quò ipse perduxerat, (mortem quippe spiritûs in impietate gestabat, sed mortem carnis non subierat, quia nec indumentum susceperat,) magnus homini videbatur princeps in legionibus dæmonum, per quos fallaciarum regnum exercet, sic hominem per elationis typhum, potentiæ quàm justitiæ cupidiorem, aut per falsam philosophiam magis inflans; aut per sacra sacrilega irretiens, in quibus etiam magicæ fallaciæ, curiosiores superbioresque animas deceptas illusasque [a] præcipitans, subditum tenet; pollicens etiam purgationem animæ, per eas quas τελετὰς appellant, transfigurando se in angelum lucis per multiformem machinationem in signis & prodigiis mendacii.

CAPUT XI. Miracula quæ à dæmonibus fiunt spernenda.

14. Facile est enim spiritibus nequissimis per aërea corpora facere multa, quæ mirentur animæ terrenis corporibus aggravatæ, etiam melioris affectûs. Si enim corpora ipsa terrena nonnullis artibus & exercitationibus modificata, in spectaculis theatricis tanta miracula hominibus exhibent, ut ii qui numquam viderunt talia narrata, vix credant: quid magnum est diabolo & angelis ejus, de corporeis elementis per aërea corpora facere quæ caro miretur; aut etiam occultis inspirationibus ad illudendos humanos sensus phantasmata imaginum machinari, quibus vigilantes dormientesve decipiat, vel furentes exagitet? Sed sicut fieri potest ut homo vitâ ac moribus melior, spectet nequissimos homines, vel in fune ambulantes, vel multimodis motibus corporum multa incredibilia facientes, nec ullo modo facere talia concupiscat, nec eos propterea sibi præponendos existimet: sic anima fidelis & pia, non solùm si videat, verùm etiam si propter fragilitatem carnis exhorreat miracula dæmonum, non ideo tamen aut non se posse talia dolebit, aut ob hoc illos meliores esse judicabit; cùm [b] sit præsertim in societate sanctorum, qui per virtutem Dei cui cuncta subjecta sunt, & minimè fallacia, & multo majora fecerunt, sive homines, sive angeli boni.

CAPUT XII. Diabolus mortis, Christus vitæ mediator.

15. Nequaquam igitur per sacrilegas similitudines & impias curiositates & magicas consecrationes animæ purgantur & reconciliantur Deo: quia falsus mediator non trajicit ad superiora, sed potiùs obsidens intercludit viam per affectus, quos tanto maligniores, quanto superbiores suæ [c] societati inspirat: qui non possunt ad evolandum pennas nutrire virtutum, sed potiùs ad demergendum pondera exaggerare vitiorum, tanto graviùs animâ ruiturâ, quanto sibi videtur evecta sublimius. Proinde sicut Magi fecerunt divinitus moniti, quos ad humilitatem Domini adorandam stella perduxit (Matth. 2. 12.): ita & nos, non quà venimus, sed per aliam viam in patriam redire debemus, quam rex humilis docuit, & quam rex superbus humili regi adversarius obsidere non possit. Et nobis enim, ut adoremus humilem Christum, cæli enarraverunt gloriam Dei (Psal. 18. 5.), cùm in

A omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Via nobis fuit ad mortem per peccatum in Adam. *Per unum quippe hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors; & ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5. 12.). Hujus viæ mediator diabolus fuit, persuasor peccati, & præcipitator in mortem. Nam & ipse ad operandam duplam mortem nostram, simplam adtulit suam. Per impietatem namque mortuus est in spiritu, carne B utique mortuus non est: nobis autem & impietatem persuasit, & [d] per hanc ut in mortem carnis venire mereremur effecit. Unum ergo appetivimus iniqua suasione, alterum nos secutum est justa damnatione: propterea quippe scriptum est, *Deus mortem non fecit* (Sap. 1. 13.), quia caussa mortis ipse non fuit: sed tamen per ejus retributionem [e] justissimam mors irrogata est peccatori. Sicut supplicium judex irrogat reo, caussa tamen supplicii non est justitia judicis, sed meritum criminis. C Quò ergo nos mediator mortis transmisit, & ipse non venit, id est, ad mortem carnis; ibi nobis Dominus Deus noster medicinam emendationis inseruit, quam ille non meruit, occulta & nimis arcana ordinatione divinæ altæque justitiæ. Ut ergo sicut per unum hominem mors, ita & per unum hominem fieret resurrectio mortuorum (Rom. 5. 18.), quia magis vitabant homines quod evitare non poterant, mortem carnis, quàm mortem spiritûs, id est, magis pœnam quàm meritum pœ- D næ: (nam non peccare, aut non curatur, aut parum curatur; non mori autem quamvis non obtineatur, vehementer satagitur:) vitæ Mediator ostendens, quàm non sit mors timenda, quæ per humanam conditionem jam evadi non potest, sed potiùs impietas, quæ per fidem caveri potest, occurrit nobis ad finem quò venimus, sed non quà venimus. Nos enim ad mortem per peccatum venimus, ille per justitiam: & ideo cùm sit mors nostra pœna peccati, mors illius fa- E cta est hostia pro peccato.

CAPUT XIII. Mors Christi spontanea.

16. Quapropter cùm spiritus corpori præponatur, morsque sit spiritûs à Deo deseri, mors autem corporis à spiritu deseri; eaque sit pœna in morte corporis, ut spiritus quia volens deseruit Deum, deserat corpus invitus; ut cùm spiritus Deum deseruerit quia voluit, deserat corpus etiam si noluerit; nec deserat cùm voluerit, nisi aliquam sibi vim, qua ipsum corpus perimatur, intulerit: demonstravit spiritus Media- F toris, quàm nullâ pœnâ peccati usque ad mortem carnis accesserit, quia non eam deseruit invitus, sed quia voluit, quando voluit, quomodo voluit. Quippe Dei Verbo ad unitatem commixtus [f] hinc ait, *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à me, & iterum sumo eam* (Johan. 10. 18.). Et hoc maximè mirati sunt, sicut Evangelium loquitur, qui præsentes erant, cùm post illam vocem, in qua figuram G peccati nostri edidit, continuò tradidit spiritum. Longa enim morte cruciabantur ligno suspensi. Unde latronibus, ut jam morerentur, & de ligno ante sabbatum deponerentur, crura confracta sunt (Johan. 19. 32.). Ille autem quia mortuus inventus est,

[a] Sic plures MSS. Alii verò cum Am. *præcipitant, subditum tenens.* Er. & Lov. *præcipitat, subditum tenens.*
[b] Editi, *cùm sint.* At MSS. *cùm sit*: anima scilicet pia.
[c] Er. & plerique MSS. *societatis.*

[d] Omnes propè MSS. *& propter hanc.*
[e] Sic plerique MSS. Editi verò *justissima mors.*
[f] Sic MSS. Editi verò, *commixtus est homo. Hinc ait.* malè.

Marci 15. 44.

miraculo fuit. Hoc etiam Pilatum legimus fuisse miratum, cùm ab ipso sepeliendum corpus Domini peteretur.

Quomodo vitæ Mediator mediatorem mortis expugnavit.

17. Ille itaque deceptor, qui fuit homini mediator ad mortem, falsóque se opponit ad vitam nomine purgationis per sacra & sacrificia sacrilega, quibus superbi seducuntur, quia nec participationem mortis nostræ habere potuit, nec resurrectionem suæ, simplam quidem suam mortem ad duplam nostram potuit adferre: simplam verò resurrectionem, in qua & sacramentum esset B renovationis nostræ, & ejus quæ in fine futura est evigilationis exemplum, non utique potuit. Ille proinde qui spiritu vivus carnem suam mortuam resuscitavit, verus vitæ Mediator, illum spiritu mortuum & mortis mediatorem à spiritibus in se credentium foras misit, ut non regnaret intrinsecùs, sed forinsecùs oppugnaret, nec tamen expugnaret. Cui se ipse quoque tentandum præbuit, ut ad superandas etiam tentationes ejus mediator esset, non solùm per adjutorium, C verùm etiam per exemplum. At ille primitus ubi per omnes aditus ad interiora moliens irrepere, expulsus est, post baptisma in eremo completa omni tentatione illecebrosa, quia vivum spiritu spiritu mortuus non invasit, quoquo modo avidus mortis humanæ convertit se ad faciendam mortem quam potuit, & permissus est in illud quod ex nobis mortale [a] vivus Mediator acceperat. Et ubi potuit aliquid facere, ibi ex omni parte devictus est; & unde accepit exteriùs potestatem D Dominicæ carnis occidendæ, inde interior ejus potestas qua nos tenebat occisa est. Factum est enim ut vincula peccatorum multorum in multis mortibus, per unius unam mortem quam peccatum nullum præcesserat, solverentur. Quam propterea Dominus pro nobis indebitam reddidit, ut nobis debita non noceret. Neque enim jure cujusquam potestatis exutus est carne, sed ipse se exuit. Nam qui posset non mori si nollet, procul dubio quia voluit mortuus est: & ideo E principatus & potestates exemplavit, fiducialiter triumphans eas in semetipso. Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus & potestates ad luenda supplicia jure detinebant, purgavit, abolevit, exstinxit; & sua resurrectione in novam vitam nos prædestinatos vocavit, vocatos justificavit, justificatos glorificavit. Ita diabolus hominem, quem per consensionem seductum, tamquam jure integro possidebat, & ipse F nulla corruptione carnis & sanguinis septus, per istam corporis mortalis fragilitatem, nimis egeno & infirmo, tanto superbior, quanto velut ditior & fortior, quasi pannoso & ærumnoso dominabatur, in ipsa morte carnis amisit. Quò enim cadentem non secutus impulit peccatorem, illuc descendentem persecutus compulit Redemtorem. Sic in mortis consortio Filius Dei nobis fieri dignatus est amicus, quò non perveniendo meliorem G se nobis atque majorem putabat inimicus. Dicit enim Redemtor noster, *Majorem dilectionem nemo habet, quàm ut animam suam ponat pro amicis suis.* Quocirca etiam ipso Domino se credebat diabolus superiorem, in quantum illi Do-

Matth. 4. 1. — Col. 2. 15. — Rom. 8. 30. — Johan. 15. 13.

A minus in passionibus cessit; quia & de ipso intellectum est quod in Psalmo legitur, *Minuisti eum paulò minùs ab angelis*: ut ab iniquo velut æquo jure adversùm nos agente, ipse occisus innocens eum jure æquissimo superaret, atque ita captivitatem propter peccatum factam captivaret, nosque liberaret à captivitate propter peccatum justa, suo [b] justo sanguine injustè fuso mortis chirographum delens, & justificandos redimens peccatores.

Psal. 8. 6. — Ephes. 4. 8.

Quomodo diabolus suos inducat in contemtum mortis Christi.

18. Hinc etiam diabolus adhuc suos illudit, quibus se per sua sacra velut purgandis, & potiùs implicandis atque mergendis, falsus mediator opponit, quòd superbis facillimè persuadet irridere atque contemnere mortem Christi, à qua ipse quanto est alienior, tanto ab eis creditur sanctior atque divinior. Qui tamen apud eum paucissimi remanserunt, agnoscentibus gentibus & pia humilitate bibentibus pretium suum, ejusque fiduciâ deserentibus hostem suum, & concurrentibus ad redemtorem suum. Nescit enim diabolus quomodo illo & insidiante & furente utatur ad salutem fidelium suorum excellentissima sapientia Dei, à fine superiore, quod est initium spiritalis creaturæ, usque ad finem inferiorem, quod est mors corporis, pertendens fortiter & disponens omnia suaviter. Adtingit enim ubique propter suam munditiam, & nihil inquinatum in eam incurrit. A morte autem carnis alieno diabolo, unde nimiùm superbus incedit, mors alterius generis præparatur in æterno igne tartari, quo non solùm cum terrenis, sed etiam cum aëreis corporibus excruciari spiritus possint. Superbi autem homines, quibus Christus, quia mortuus est, viluit, ubi nos tam magno emit, & istam mortem reddunt cum hominibus conditioni ærumnosæ naturæ, quæ trahitur à primo peccato, & in illam cum illo præcipitabuntur. Quem propterea Christo præposuerunt, quia eos in istam dejecit, quò per distantem naturam ipse non cecidit, & quò propter eos per ingentem misericordiam ille descendit: & tamen se dæmonibus esse meliores non dubitant credere, eosque maledictis omnibus insectari detestarique non cessant, quos certè alienos ab hujus mortis passione noverunt, propter quam Christum contemnunt. Nec sic volunt considerare, quàm fieri potuerit, ut in se manens, nec per se ipsum ex ulla parte mutabile Dei Verbum, per inferioris tamen naturæ susceptionem aliquid inferius pati posset, quod immundus dæmon, quia terrenum corpus non habet, pati non possit. Sic cùm sint ipsi dæmonibus meliores, tamen quia carnem portant, mori sic possunt, quemadmodum mori dæmones, qui non eam portant, non utique possunt. Et cùm de [c] mortibus sacrificiorum suorum multùm præsumant, quæ se fallacibus superbisque spiritibus immolare non sentiunt; aut si [d] jam sentiunt, aliquid sibi prodesse arbitrantur perfidorum & invidorum amicitiam, quorum intentionis nullum negotium est, nisi impeditio reditus nostri.

Sap. 8. 1. — Sap. 7. 24. — 1. Cor. 6. 20.

19. Non intelligunt, ne ipsos quidem superbissimos spiritus honoribus sacrificiorum gaudere potuisse, nisi uni vero Deo pro quo coli volunt,

[a] Unus è Vaticanis MSS. *vita Mediator.*

[b] Sic MSS. At editi, *suo proprio sanguine . . . . . justificando redimens peccatores.*

[c] Editi, *& de ritibus sacrificiorum suorum.*

[d] In MSS. *aut si etiam.*

verum sacrificium deberetur : * neque id posse ritè offerri, nisi per sacerdotem sanctum & justum; nec nisi ab eis accipiatur quod offertur, pro quibus offertur, atque id sine vitio sit, ut pro vitiosis mundandis possit offerri. Hoc certè omnes cupiunt, qui pro se offerri sacrificium Deo volunt. Quis ergo tam justus & sanctus sacerdos, quàm unicus Filius Dei, qui non opus haberet per sacrificium sua purgare peccata, nec originalia, nec ex humana vita quæ adduntur? Et quid tam congruenter ab hominibus sumeretur quod pro eis offerretur, quàm humana caro? Et quid tam aptum huic immolationi, quàm caro mortalis? Et quid tam mundum pro mundandis vitiis mortalium, quàm sine ulla contagione carnalis concupiscentiæ caro nata in utero & ex utero virginali? Et quid tam gratè offerri & suscipi posset, quàm caro sacrificii nostri, corpus effectum sacerdotis nostri? Ut quoniam quatuor considerantur in omni sacrificio, cui offeratur, à quo offeratur, quid offeratur, pro quibus offeratur, idem ipse unus verusque Mediator, per sacrificium pacis reconcilians nos Deo, unum cum illo maneret cui offerebat, unum in se faceret pro quibus offerebat, unus ipse esset qui offerebat, & quod offerebat.

Caput XIV. Christus perfectissima victima pro mundandis vitiis nostris.

Hebr. 7. 27.

In omni sacrificio quatuor consideranda.

CAPUT XV. Superbi putantes se propria virtute posse purgari ad videndum Deum.

20. SUNT autem quidam qui se putant ad contemplandum Deum & inhærendum Deo virtute propria posse purgari: quos ipsa superbia maximè maculat. Nullum enim vitium est, cui magis divina lege resistatur, & in quod [a] majus accipiat dominandi jus ille superbissimus spiritus, ad ima mediator, ad summa interclusor: nisi occultè insidians aliâ viâ devitetur; aut per populum deficientem, quod interpretatur Amalec, apertè sæviens, & ad terram promissionis repugnando transitum negans, per crucem Domini quæ Moysi manibus extensis est præfigurata, superetur. Hinc enim purgationem sibi isti virtute propria pollicentur, quia nonnulli eorum potuerunt aciem mentis ultra omnem creaturam transmittere, & lucem incommutabilis veritatis quantulacumque ex parte contingere: quod Christianos multos ex fide interim sola viventes, nondum potuisse derident. Sed quid prodest superbienti, & ob hoc erubescenti lignum conscendere, de longinquo prospicere patriam transmarinam? Aut quid obest humili de tanto intervallo non eam videre, in illo ligno ad eam venienti, quo dedignatur ille portari?

Exodi 17. 8.

CAPUT XVI. Philosophi veteres de resurrectione ac rebus futuris non consulendi.

Rom. 1. 20.

21. HI etiam resurrectionem carnis nos credere reprehendunt, sibique potiùs etiam de his rebus credi volunt. Quasi verò quia præcelsam incommutabilemque substantiam per illa quæ facta sunt intelligere potuerunt, propterea de conversione rerum mutabilium, aut de contexto sæculorum ordine consulendi sunt. Numquid enim quia verissimè disputant, & documentis certissimis persuadent, æternis rationibus omnia temporalia fieri, propterea potuerunt in ipsis rationibus perspicere, vel ex ipsis colligere quot sint animalium genera, quæ semina singulorum in exordiis, qui modus in incrementis, qui numeri per conceptus, per ortus, per ætates, per occasus, qui motus in appetendis quæ secundùm naturam sunt, fugiendisque contrariis? Nonne ista omnia, non per illam incommutabilem sapientiam, sed per locorum ac temporum historiam quæsierunt, & ab aliis experta atque conscripta crediderunt? Quo minùs mirandum est, nullo modo eos potuisse prolixiorum sæculorum seriem vestigare, & quamdam metam hujus excursûs, quo tamquam fluvio genus decurrit humanum, atque inde conversionem ad suum cuique debitum terminum. Ista enim nec historici scribere potuerunt longè futura & à nullo experta atque narrata. Nec isti philosophi ceteris meliores in illis summis æternisque rationibus intellectu talia contemplati sunt: alioquin non ejusdem generis præterita quæ potuerunt [b] historici inquirerent, sed potiùs & futura prænoscerent: quod qui potuerunt, ab eis vates, à nostris prophetæ appellati sunt.

Caput XVII. Futura quot modis præsciantur.

22. QUAMQUAM & prophetarum nomen non omnino alienum est à litteris eorum: sed plurimum interest, utrùm experimento præteritorum futura conjiciantur; sicut medici multa prævidendo, etiam litteris mandaverunt, quæ ipsi experta notaverunt; sicut denique agricolæ vel etiam nautæ multa prænuntiant; (talia enim si ex longis intervallis temporum fiant, divinationes putantur:) an verò jam ventura [c] processerint, & longè visa venientia nuntientur pro acuto sensu videntium, quod cùm faciunt aëreæ potestates divinare creduntur; tamquam si quisquam de montis vertice aliquem longè videat venientem, & proximè in campo habitantibus antè nuntiet: an ab Angelis sanctis, quibus ea Deus per Verbum Sapientiamque suam indicat, ubi & futura & præterita stant, vel quibusdam prænuntientur hominibus, vel ab eis audita rursus ad alios homines transmittantur: an ipsorum hominum quorumdam mentes in tantum evehantur Spiritu-sancto, ut non per Angelos, sed per se ipsas futurorum [d] stantes caussas in ipsa summa rerum arce conspiciant. Audiunt enim ista & aëreæ potestates, sive Angelis ea nuntiantibus, sive hominibus: & tantum audiunt, quantum opus esse ille judicat, cui subjecta sunt omnia. Multa etiam prædicuntur instinctu quodam & [e] impulso spiritu nescientium: sicut Caiphas nescivit quid dixit, sed cùm esset Pontifex prophetavit.

Johan. 11. 51.

Philosophi nec illi qui inter antiquos excelluerunt, consulendi sunt de resurrectione mortuorum.

Act. 17. 28.

Rom. 1. 21.

23. Ergo de successionibus sæculorum & de resurrectione mortuorum philosophos nec illos consulere debemus, qui Creatoris æternitatem, in quo vivimus, movemur & sumus, quantum potuerunt intellexerunt. Quia per ea quæ facta sunt cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Et cùm idonei non essent, in æternitatem spiritalis incommutabilisque naturæ aciem mentis tam constanter infigere, ut in ipsa sapientia Creatoris atque Rectoris universitatis viderent volumina sæculorum, quæ ibi jam essent & semper essent, hîc autem futura essent ut non essent; atque ut ibi viderent conversiones in melius, non solùm animorum, sed etiam corporum humanorum usque ad sui

[a] In editis, *magis accipiat.*
[b] Editi, *historicè.* Meliùs MSS. *historici.*
[c] Sola ferè editio Lov. *præsenserint, & longè visa venientia nuntient:* minùs bene.
[d] Editi, *instantes caussas.* Meliùs MSS. *stantes caussas.* Ex his Vaticanus quidam postea habet, *in ipsa summa rerum arte conspiciant.*
[e] Plures MSS. *impulsu spiritûs.*

modi perfectionem: cùm ergo ad hæc ibi videnda nullo modo essent idonei, ne ad illud quidem digni habiti sunt, ut eis ista per sanctos Angelos nuntiarentur; sive forinsecùs per sensus corporis, sive interioribus revelationibus in spiritu expressis: sicut patribus nostris vera pietate præditis hæc demonstrata sunt, qui ea prædicentes, vel de præsentibus signis vel de proximis rebus, ita ut prædixerant, factis fidem facientes, auctoritatem cui de longè futuris usque in sæculi finem crederetur, habere meruerunt. Potestates autem aëreæ B superbæ atque fallaces, etiam si quædam de societate & civitate sanctorum & de vero Mediatore à sanctis Prophetis vel Angelis audita per suos vates dixisse reperiuntur, id egerunt, ut per hæc aliena vera etiam fideles Dei, si possent, ad sua falsa traducerent. Deus autem per nescientes id egit, ut veritas undique resonaret, fidelibus in adjutorium, impiis in testimonium.

Caput XVIII. Filius Dei incarnatus est, ut per fidem mundati evehamur ad incommutabilem veritatem.

24. Quia igitur ad æterna capessenda idonei non eramus, sordesque peccatorum nos præ- C gravabant temporalium rerum amore contractæ, & de propagine mortalitatis tamquam naturaliter inolitæ, purgandi eramus. Purgari autem ut contemperaremur æternis, non nisi per temporalia possemus, qualibus jam contemperati tenebamur. Sanitas enim à morbo plurimum distat: sed [a] media curatio, nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem. Inutilia temporalia decipiunt ægrotos, utilia temporalia suscipiunt sanandos, & trajiciunt ad æterna sanatos. Mens au- D tem rationalis sicut purgata contemplationem debet rebus æternis, sic purganda temporalibus fidem. Dixit quidam & illorum qui quondam apud Græcos sapientes habiti sunt: Quantum ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Et profectò est vera sententia. Quod enim nos temporale dicimus, hoc ille quod ortum est appellavit. Ex quo genere etiam nos sumus, non tantùm secundùm corpus, sed etiam secundùm animi mutabilitatem. Non enim pro- E priè vocatur æternum, quod aliqua ex parte mutatur. In quantum igitur mutabiles sumus, in tantum ab æternitate distamus. Promittitur autem nobis vita æterna per veritatem, à cujus perspicuitate rursus tantum distat fides nostra, quantum ab æternitate mortalitas. Nunc ergo adhibemus fidem rebus temporaliter gestis propter nos, & per ipsam mundamur, ut cùm ad speciem venerimus, quemdamodum succedit fidei veritas, ita mortalitati succedat æternitas. Qua- F propter quoniam fides nostra fiet veritas, cùm ad id quod nobis credentibus promittitur pervenerimus: promittitur autem nobis vita æterna; & dixit Veritas, non quæ fiet sicut futura est fides nostra, sed quæ semper est Veritas, quia ibi est æternitas; dixit ergo Veritas, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te unum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum*: cùm fides nostra videndo fiet veritas, tunc mortalitatem nostram commutatam tenebit æternitas. Quod donec fiat, G & ut fiat, quia rebus ortis accommodamus fidem credulitatis, sicut in æternis speramus veritatem contemplationis, ne fides mortalis vitæ dissonaret à veritate æternæ vitæ, ipsa Veritas Patri co-

Iohan. 17. 3.

æterna de terra orta est, cùm Filius Dei sic venit ut fieret filius hominis, & ipse in se exciperet fidem nostram, qua nos perduceret ad veritatem suam, qui sic suscepit mortalitatem nostram, ut non amitteret æternitatem suam. Quantum enim ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Ita ergo nos purgari oportebat, ut ille nobis fieret ortus qui maneret æternus, [b] ne alter nobis esset in fide, alter in veritate. Nec ab eo quod orti sumus ad æterna transire possemus, nisi æterno per ortum nostrum nobis sociato ad æternitatem ipsius trajiceremur. Nunc itaque illuc quodam modo secuta est fides nostra, quò adscendit in quem credidimus, ortus, mortuus, resuscitatus, assumtus. Horum quatuor, duo priora noveramus in nobis; scimus enim homines & oriri & mori: duo autem reliqua, id est resuscitari & assumi, justè in nobis futura speramus, quia in illo facta credidimus. Itaque in illo quia & id quod ortum erat transiit ad æternitatem, transiturum est & nostrum, cùm fides pervenerit ad veritatem. Jam enim credentibus, ut in verbo fidei manerent, & inde ad veritatem, ac per hoc ad æternitatem perducti à morte liberarentur, ita loquitur: *Si manseritis in verbo meo, verè discipuli mei* [c] *eritis*. Et quasi quærerent, Quo fructu? secutus ait, *Et cognoscetis veritatem*. Et rursus quasi dicerent, Quid prodest mortalibus veritas? *Et veritas*, inquit, *liberabit vos*. Unde, nisi à morte, à corruptione, à mutabilitate? Veritas quippe immortalis, incorrupta, incommutabilis permanet. Vera autem immortalitas, vera incorruptibilitas, vera incommutabilitas, ipsa est æternitas.

Psal. 84. 12.

Iohan. 8. 31.

Caput XIX. Filius quomodo missus & prænuntiatus.

25. Ecce ad quod missus est Filius Dei, immo verò ecce quid est missum esse Filium Dei? Quæcumque propter faciendam fidem, qua mundaremur ad contemplandam veritatem, in rebus ortis ab æternitate prolatis & ad æternitatem relatis temporaliter gesta sunt, aut testimonia missionis hujus fuerunt, aut ipsa missio Filii Dei. Sed testimonia quædam venturum prænuntiaverunt, quædam venisse testata sunt. Factum quippe creaturam per quem facta est omnis creatura, omnem creaturam testem habere oportebat. Nisi enim multis missis prædicaretur unus, non multis dimissis teneretur unus. Et nisi talia essent testimonia quæ parvis magna esse viderentur, non crederetur, [d] ut magnos faceret magnus, qui ad parvos missus est parvus. Incomparabiliter enim majora Filii Dei facta sunt cælum & terra & omnia quæ in eis sunt, quia omnia per ipsum facta sunt, quàm signa & portenta quæ in ejus testimonium proruperunt. Sed tamen homines ut hæc magna per eum facta parvi crederent, illa parva tamquam magna tremuerunt.

Quomodo missione nativitatis in carne factus minor sine detrimento æqualitatis cum Patre.

26. Cùm ergo venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege; usque adeo parvum, ut factum; eo itaque missum, quo factum. Si ergo major mittit minorem, fatemur & nos factum minorem, & in tantum minorem in quantum factum, & in tantum factum in quantum missum. Misit enim Filium suum factum ex muliere, per quem tamen quia facta sunt omnia, non solùm priùs quàm factus mitteretur,

Gal. 4. 4.

[a] Editi, *medici curatio*. Castigantur ex MSS.
[b] Lov. *nec alter*.
[c] In MSS. *estis*.

[d] Post, *non crederetur*, editi addunt *ille ita magnus*: quod meritò abest à MSS.

sed priùs quàm essent omnia, eumdem mitteti confitemur æqualem, quem dicimus missum minorem. Quomodo ergo ante istam plenitudinem temporis, qua eum mitti oportebat, priùs quàm missus esset videri à Patribus potuit, cùm eis angelica quædam visa demonstrarentur, quando nec jam missus sicut æqualis est Patri videbatur? Unde enim dicit Philippo, à quo utique sicut à ceteris, & ab ipsis à quibus crucifixus est in carne videbatur, [Iohan. 14. 9.] *Tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me; Philippe, qui me vidit, vidit & Patrem:* nisi quia videbatur, & non videbatur? Videbatur sicut missus factus fuerat, non videbatur sicut per eum omnia facta erant. [Iohan. 1. 3.] Aut unde etiam illud dicit, [Iohan. 14. 21.] *Qui habet mandata mea & servat ea, ipse est qui diligit me; & qui diligit me, diligetur à Patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei me ipsum;* cùm esset manifestus ante oculos hominum: nisi quia carnem, quod Verbum in plenitudine temporis factum erat, [a] suscipiendam nostræ fidei porrigebat; ipsum autem Verbum per quod omnia facta erant, [Iohan. 1. 18.] purgatæ per fidem menti contemplandum in æternitate servabat?

CAPUT XX. Mittens & missus æqualis.

27. Si autem secundùm hoc missus à Patre Filius dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut credamus æqualem Patri esse Filium & consubstantialem & coæternum, & tamen à Patre missum Filium. Non quia ille major est, ille minor: sed quia ille Pater, ille Filius; ille genitor, ille genitus; ille à quo est qui mittitur, ille qui est ab eo qui mittit. Filius enim à Patre est, non Pater à Filio. Secundùm hoc jam potest intelligi, non tantùm ideo dici missus Filius quia Verbum caro factum est, [Iohan. 1. 14.] sed ideo missus ut Verbum caro fieret, & per præsentiam corporalem illa quæ scripta sunt operaretur; id est, ut non tantùm homo missus intelligatur quod Verbum [b] factum est, sed & Verbum missum ut homo fieret: quia non secundùm imparem potestatem vel substantiam vel aliquid quod in eo Patri non sit æquale missus est; sed secundùm id quod Filius à Patre est, non Pater à Filio. Verbum enim Patris est Filius, quod & Sapientia ejus dicitur. Quid ergo mirum si mittitur, non quia inæqualis est Patri, sed quia est *manatio quædam claritatis omnipotentis Dei* [c] *sincera?* Ibi autem quod manat & de quo manat unius ejusdemque substantiæ est. Neque enim sicut aqua de foramine terræ aut lapidis manat; sed sicut lux de luce. [Sap. 7. 26.] Nam quod dictum est, *Candor est enim lucis æternæ:* quid aliud dictum est, quàm lux est lucis æternæ? Candor quippe lucis, quid nisi lux est? Et ideo coæterna luci, de qua lux est. Maluit autem dicere, *candor lucis*, quàm lux lucis; ne obscurior putaretur ista quæ manat quàm illa de qua manat. Cùm enim auditur candor ejus esse ista, facilius est ut per hanc lucere illa, quàm hæc minùs lucere credatur. Sed quia cavendum non erat, ne minor lux illa putaretur quæ istam genuit: (hoc enim nullus umquam hæreticus ausus est dicere, nec credendum est aliquem ausurum:) illi cogitationi occurrit Scriptura, qua posset videri obscurior lux ista quæ manat, quàm illa de qua manat: quam suspicionem tulit, cùm ait, *Candor est illius*, id est, lucis æternæ; atque ita ostendit æqualem. Si enim hæc minor est, obscuritas illius est, non candor illius. Si autem major est, non ex ea manat: non enim vinceret de qua genita est. Quia ergo ex illa manat, non est major quàm illa: quia verò non obscuritas illius, sed candor illius est, non est minor; æqualis est ergo. Neque hoc movere debet, quia dicta est *manatio quædam claritatis omnipotentis Dei sinceræ:* tamquam ipsa non sit omnipotens, sed omnipotentis manatio. Mox enim de illa dicitur, [Sap. 7. 27.] *Et cùm sit una, omnia potest.* Quis est autem omnipotens, nisi qui omnia potest? Ab illo itaque mittitur, à quo emanat. Sic enim [d] expetitur ab illo, qui amabat eam & desiderabat. *Emitte*, inquit, [Sap. 9. 10.] *illam de sanctis cælis tuis, & mitte illam à sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit, & mecum laboret*, id est, doceat me laborare, ne laborem. Labores enim ejus, virtutes sunt [e]. Sed aliter mittitur ut sit cum homine, aliter missa est ut ipsa sit homo. In animas enim sanctas se transfert, atque amicos Dei & Prophetas constituit, sicut etiam implet sanctos Angelos, & omnia talibus ministeriis congrua per eos operatur. Cùm autem venit plenitudo temporis, [Galat. 4. 4.] missa est, non ut impleret Angelos, nec ut esset Angelus, nisi in quantum consilium Patris annuntiabat, quod & ipsius erat; nec ut esset cum hominibus aut in hominibus, hoc enim & antea in Patribus & Prophetis: sed ut ipsum Verbum caro fieret, id est, homo fieret: [Iohan. 1. 14.] in quo futuro revelato sacramento, etiam eorum sapientium atque sanctorum salus esset, qui priùs quàm ipse de virgine nasceretur, de mulieribus nati sunt, & in quo facto atque prædicato salus sit omnium credentium, sperantium, diligentium. Hoc enim *magnum pietatis est sacramentum, quod* [1. Tim. 3. 16.] *manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumtum est in gloria.*

28. Ab illo ergo mittitur Dei Verbum, cujus est Verbum; [Filius cur dicitur missus à Patre.] ab illo mittitur de quo natum est: mittit qui genuit, mittitur quod genitum est. Et tunc unicuique mittitur, cùm à quoquam cognoscitur atque percipitur, quantum cognosci & percipi potest pro captu vel proficientis in Deum, vel perfectæ in Deo animæ rationalis. Non ergo eo ipso quo de Patre natus est, missus dicitur Filius: sed vel eo quòd apparuit huic mundo Verbum caro factum; unde dicit, [Iohan. 16. 28.] *Exivi à Patre, & veni in hunc mundum:* vel eo quòd ex tempore cujusquam mente percipitur, sicut dictum est, *Mitte illam, ut mecum sit, & mecum laboret.* Quod ergo natum est ab æterno, æternum est: [Sap. 7. 26.] *Candor est enim lucis æternæ.* Quod autem mittitur ex tempore, à quoquam cognoscitur. Sed cùm in carne manifestatus est Filius Dei, [1. Tim. 3. 16.] in hunc mundum missus est, in plenitudine temporis, [Gal. 4. 4.] factus ex femina. Quia enim in sapientia Dei non [1. Cor. 1. 21.] poterat mundus cognoscere per sapientiam Deum; quoniam lux lucet in tenebris, [Iohan. 1. 5.] & tenebræ eam non comprehenderunt: placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; ut Verbum caro fieret, & habitaret in nobis. Cùm autem ex tempore cujusque profectus mente percipitur, mitti quidem dicitur, sed non in hunc

[a] In MSS. *suscipienda*.
[b] Er. & Lov. *caro factum est*. Abest *caro* ab aliis libris.
[c] MSS. hîc & infrà constanter habent, *sinceris*.
[d] Am. & MSS. *Sic enim & petitur*.
[e] Hîc apud Lov. additur, *de quibus jam dictum est*.

mundum: neque enim sensibiliter apparet, id est, corporeis sensibus præstò est. Quia & nos secundùm quod mente aliquid æternum quantum possumus capimus, non in hoc mundo sumus: & omnium justorum spiritus, etiam adhuc in hac carne viventium, in quantum divina sapiunt, non sunt in hoc mundo. Sed Pater cùm ex tempore à quoquam cognoscitur, non dicitur missus: non enim habet de quo [a] sit, aut ex quo procedat. Sapientia quippe dicit, *Ego ex ore Altissimi prodivi.* Et de Spiritu-sancto dicitur, *à Patre procedit:* Pater verò à nullo. [Eccli. 24. 5. Iohan. 15. 26.]

[De missione Spiritus-sancti; quomodo & à quo missus sit. Iohan. 10. 30.]

29. Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est: ita Pater misit, Filius missus est. Sed quemadmodum qui genuit & qui genitus est, ita & qui misit & qui missus est unum sunt; quia Pater & Filius unum sunt. Ita etiam Spiritus-sanctus unum cum eis est; quia hæc tria unum sunt. Sicut enim natum esse est Filio, à Patre esse; ita mitti est Filio, cognosci quòd ab illo sit. Et sicut Spiritui-sancto donum Dei esse, est à Patre procedere; ita mitti, est cognosci quia ab illo procedat. Nec possumus dicere quòd Spiritus-sanctus & à Filio non procedat: neque enim frustra idem Spiritus & Patris & Filii Spiritus dicitur. Nec video quid aliud significare voluerit, cùm sufflans [b] in faciem discipulorum ait, *Accipite Spiritum-sanctum.* [Iohan. 20. 22.] Neque enim flatus ille corporeus, cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore, substantia Spiritus-sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantùm à Patre, sed & à Filio procedere Spiritum-sanctum. Quis enim dementissimus dixerit, alium fuisse Spiritum quem sufflans dedit, & alium quem post adscensionem suam misit? [Act. 2. 2.] Unus enim est Spiritus Dei, Spiritus Patris & Filii, Spiritus-sanctus, qui operatur omnia in omnibus. [1 Cor. 12. 6.] Sed quòd bis datus est, dispensatio certè significationis fuit, de qua suo loco quantum Dominus dederit disseremus. Quod ergo ait Dominus, *Quem ego mittam vobis à Patre:* [Iohan. 15. 26.] ostendit Spiritum & Patris & Filii. Quia etiam cùm dixisset, *Quem mittet Pater*, addidit, *in nomine meo;* non tamen dixit, Quem mittet Pater à me: quemadmodum dixit, *Quem ego mittam vobis à Patre:* videlicet ostendens quòd totius divinitatis, vel si meliùs dicitur, deitatis, principium Pater est. [Pater totius deitatis principium.] Qui ergo à Patre procedit & Filio, ad eum refertur à quo natus est Filius. Et quod dicit Evangelista, *Spiritus nondum erat datus, quia Iesus nondum erat glorificatus:* [Iohan. 7. 39.] quomodo intelligitur, nisi quia certa illa Spiritus-sancti datio vel missio post clarificationem Christi futura erat, qualis numquam antea fuerat. Neque enim antea nulla erat, sed talis non fuerat. Si enim antea Spiritus-sanctus non dabatur, quo impleti Prophetæ locuti sunt? cùm apertè Scriptura dicat, & multis locis ostendat, Spiritu-sancto eos locutos fuisse: cùm & de Johanne Baptista dictum sit, *Spiritu-sancto replebitur jam inde ab utero matris suæ:* [Luca 1. 15. Ibidem 67.] & Spiritu-sancto repletus Zacharias invenitur pater ejus, ut de illo talia diceret; & Spiritu-sancto Maria, ut talia de Domino quem gestabat utero prædicaret; [Luca 1. 46.] Spiritu-sancto Simeon & Anna, ut magnitudinem Christi parvuli agnoscerent: [Luca 2. 25.] quomodo ergo Spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum erat clarificatus, nisi quia illa datio, vel donatio, vel missio Spiritus-sancti habitura erat quamdam proprietatem suam in ipso adventu, qualis antea numquam fuit? Nusquam enim legimus, linguis quas non noverant homines locutos, veniente in se Spiritu-sancto, sicut tunc factum est, cùm oporteret ejus adventum signis sensibilibus demonstrari, [Act. 2. 4.] ut ostenderetur totum orbem terrarum atque omnes gentes in linguis variis constitutas, credituras in Christum per donum Spiritus-sancti; ut impleretur quod in Psalmo canitur, *Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum, in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* [Psal. 18. 4.]

30. Verbo itaque Dei ad unitatem personæ copulatus, & quodam modo commixtus est homo, cùm veniente plenitudine temporis missus est in hunc mundum factus ex femina Filius Dei, [Galat. 4. 4.] ut esset & filius hominis propter filios hominum. Hanc personam angelica natura figurare antea potuit, ut prænuntiaret; non expropriare, ut ipsa esset. * De sensibili autem demonstratione Spiritus-sancti, sive per columbæ speciem, sive per linguas igneas, cùm ejus substantiam Patri & Filio coæternam pariterque incommutabilem subdita & serviens creatura temporalibus motibus & formis ostenderet, cùm ad ejus personæ unitatem, sicut caro quod Verbum factum est, non copularetur, non audeo dicere nihil tale factum esse antea. [Matth. 3. 16. Act. 2. 3. Iohan. 1. 14.]

[* Caput XXI. De sensibili demonstratione sancti Spiritus, & de coæternitate Trinitatis]

Sed planè fidenter dixerim, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum unius ejusdemque substantiæ, Deum creatorem, Trinitatem omnipotentem inseparabiliter operari: sed ita non posse per longè imparem maximéque corpoream creaturam inseparabiliter demonstrari, sicut per voces nostras, quæ utique corporaliter sonant, non possunt Pater & Filius & Spiritus-sanctus, nisi suis & propriis intervallis temporum certa separatione distinctis, quæ suæ cujusque vocabuli syllabæ occupant, nominari. In sua quippe substantia qua sunt, tria unum sunt, Pater & Filius & Spiritus-sanctus, nullo temporali motu super omnem creaturam idipsum sine ullis intervallis temporum vel locorum, & simul unum atque idem ab æternitate in æternitatem, tamquam ipsa æternitas quæ sine veritate & caritate non est: in meis autem vocibus separati sunt Pater & Filius & Spiritus-sanctus, nec simul dici potuerunt, & in litteris visibilibus sua separatim locorum spatia tenuerunt. Et quemadmodum cùm memoriam meam & intellectum & voluntatem nomino, singula quidem nomina ad res singulas referuntur, sed tamen ab omnibus tribus singula facta sunt; nullum enim horum trium nominum est, quod non & memoria & intellectus & voluntas mea simul operata sint: ita Trinitas simul operata est & vocem Patris, & carnem Filii, & columbam Spiritus-sancti, [Matth. 3. 16.] cùm ad personas singulas singula hæc referantur. Qua similitudine utcumque cognoscitur inseparabilem in se ipsa Trinitatem per visibilis creaturæ speciem separabiliter demonstrari, & inseparabilem Trinitatis operationem etiam in singulis esse rebus, quæ vel ad Patrem, vel ad Filium, vel ad Spiritum-sanctum demonstrandum propriè pertinere dicuntur.

31. Si ergo à me quæritur, quomodo factæ sint vel voces vel sensibiles formæ atque species

[a] Editi, *de quo missus sit.* Abest *missus* à MSS.

[b] MSS. non habent, *in faciem discipulorum.*

ante incarnationem Verbi Dei, quæ hoc futurum præfigurarent: per Angelos ea Deum operatum esse respondeo; quod etiam Scripturarum sanctarum testimoniis, quantum existimo, satis ostendi. Si autem quæritur, ipsa incarnatio quomodo facta sit: ipsum Verbum Dei dico carnem factum, id est, hominem factum, non tamen in hoc quod factum est conversum atque mutatum; ita sanè factum, ut ibi sit non tantùm Verbum Dei & hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima, atque hoc totum & Deus dicatur propter Deum & homo propter hominem. Quod si difficilè intelligitur, mens fide purgetur, magis magisque abstinendo à peccatis, & bene operando, & orando cum gemitu desideriorum sanctorum, ut per divinum adjutorium proficiendo, & intelligat, & amet. Si autem quæritur, post incarnationem Verbi, quomodo facta sit vel vox Patris, vel species corporalis qua Spiritus-sanctus demonstratus est: per creaturam quidem facta ista non dubito; sed utrùm tantummodo corporalem atque sensibilem, an adhibito spiritu etiam rationali vel intellectuali, (hoc enim quibusdam placuit appellare, quod Græci dicunt νοερὸν:) non quidem ad unitatem personæ, (quis enim hoc dixerit, ut quidquid illud est creaturæ per quod sonuit vox Patris, ita sit Deus Pater, aut quidquid illud est creaturæ in quo per columbæ speciem vel per igneas linguas Spiritus-sanctus demonstratus est, ita sit Spiritus-sanctus, sicut est Dei Filius homo ille qui ex virgine factus est?) sed tantummodo ad ministerium peragendæ significationis, sicut oportuisse Deus judicavit: an aliquid aliud intelligendum sit, invenire difficile est, & temere affirmare non expedit. Quomodo tamen ista sine rationali vel intellectuali creatura potuerint fieri, non video. Neque adhuc locus est explicare cur ita sentiam, quantum vires Dominus dederit. Priùs enim sunt discutienda & refellenda hæreticorum argumenta, quæ non ex divinis libris, sed ex rationibus suis proferunt, quibus se vehementer cogere arbitrantur, testimonia Scripturarum quæ de Patre & Filio & Spiritu-sancto sunt, ita esse intelligenda ut ipsi volunt.

Johan. 1. 14.

Quid dictum sit & quid dicendum restet.

32. Nunc autem non ideo minorem Filium quia missus est à Patre, nec ideo minorem Spiritum-sanctum quia & Pater eum misit & Filius, sufficienter quantum arbitror demonstratum est. Sive enim propter visibilem creaturam, sive potiùs propter principii commendationem, non propter inæqualitatem vel imparilitatem vel dissimilitudinem substantiæ in Scripturis hæc posita intelliguntur: quia etiam si voluisset Deus Pater per subjectam creaturam visibiliter apparere, absurdissimè tamen aut à Filio quem genuit, aut à Spiritu-sancto qui de illo procedit, missus diceretur. Iste igitur sit hujus voluminis modus: deinceps in ceteris adjuvante Domino, illa hæreticorum versutissima argumenta qualia sint, & quemadmodum redarguantur videbimus.

LIBER QUINTUS.

Venit ad hæreticorum argumenta illa quæ non ex divinis libris, sed ex rationibus suis proferunt: & eos refellit, quibus ideo videtur non eamdem Patris ac Filii esse substantiam, quia omne quod de Deo dicitur, secundùm substantiam dici putant; & propterea & gignere & gigni, vel genitum esse & ingenitum, quoniam diversa sunt, contendunt substantias esse diversas; demonstrans, non omne quod de Deo dicitur secundùm substantiam dici, sicut secundùm substantiam dicitur bonus & magnus, & si quid aliud ad se dicitur; sed dici etiam relativè, id est non ad se, sed ad aliquid quod ipse non est, sicut Pater ad Filium dicitur, vel Dominus ad creaturam sibi servientem: ubi si quid relativè, id est ad aliquid quod ipse non est, etiam ex tempore dicitur, sicuti est, Domine refugium factus es nobis; *nihil ei accidere quo mutetur, sed omnino ipsum in natura vel essentia sua immutabilem permanere.*

Caput I. Quid à Deo, quid à lectore auctor exposcat.

HINC jam exordiens ea dicere, quæ dici ut cogitantur vel ab homine aliquo, vel certè à nobis non omni modo possunt: quamvis & ipsa nostra cogitatio, cùm de Deo Trinitate cogitamus, longè se illi de quo cogitat, imparem sentiat, neque ut est eum capiat, sed ut scriptum est, etiam à tantis quantus Paulus apostolus hìc erat, per speculum & in ænigmate videatur: primùm ab ipso Domino Deo nostro, de quo semper cogitare debemus, & de quo dignè cogitare non possumus, cui laudando reddenda est omni tempore benedictio, & cui enuntiando nulla competit dictio, & adjutorium ad intelligenda atque explicanda quæ intendo, & veniam precor sicubi offendo. Memor sum enim, non solùm voluntatis, verùm etiam infirmitatis meæ. Ab his etiam qui ista lecturi sunt, ut ignoscant peto, ubi me magis voluisse quàm potuisse dicere adverterint, quod vel ipsi meliùs intelligunt, vel propter mei eloquii difficultatem non intelligunt: sicut ego eis ignosco, ubi propter suam tarditatem intelligere non possunt.

1. Cor. 13. 12.

Psal. 33. 1.

In Deo nihil mutabile & corporei cogitandum.

2. Faciliùs autem nobis invicem ignoscimus, si noverimus, aut certè credendo firmum tenuerimus, ea quæ de natura incommutabili & invisibili summéque vivente ac sibi sufficiente dicuntur, non ex consuetudine visibilium atque mutabilium & mortalium vel egenarum rerum esse metienda. Sed cùm in his etiam quæ nostris corporalibus adjacent sensibus, vel quod nos ipsi in interiore homine sumus, scientiâ comprehendendis laboremus, nec sufficiamus: non tamen impudenter

impudenter in illa quæ supra sunt divina & ineffabilia, pietas fidelis ardescit; non quam suarum virium inflat arrogantia, sed quam gratia ipsius Creatoris & Salvatoris inflammat. Nam quo intellectu Deum capit homo, qui ipsum intellectum suum quo eum vult capere nondum capit? Si autem hunc jam capit, adtendat diligenter nihil eo esse in sua natura melius, & videat utrùm ibi videat ulla lineamenta formarum, nitores colorum, spatiosam granditatem, partium distantiam, molis distentionem, aliquas per locorum intervalla motiones, vel quid ejusmodi. Nihil certè istorum invenimus in eo, quo in natura nostra nihil melius invenimus, id est, in nostro intellectu, quo sapientiam capimus quantum capaces sumus. Quod ergo non invenimus in meliore nostro, non debemus in illo quærere, quod longè melius est meliore nostro: ut sic intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ [a] præsidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit; piè tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit.

Cap. II. Deus sola incommutabilis essentia.

3. Est tamen sine dubitatione substantia, vel si meliùs hoc appellatur, essentia, quam Græci οὐσίαν vocant. Sicut enim ab eo quod est sapere dicta est sapientia, & ab eo quod est scire dicta est scientia, ita ab eo quod est esse dicta est essentia. Et quis magis est, quàm ille qui dixit famulo suo Moysi, *Ego sum qui sum: & dices filiis Israël, Qui est misit me ad vos?* (Exodi 3. 14.) Sed aliæ quæ dicuntur essentiæ sive substantiæ, capiunt accidentia, quibus in eis fiat vel magna vel quantacumque mutatio: Deo autem aliquid ejusmodi accidere non potest; & ideo sola est incommutabilis substantia vel essentia, qui Deus est, cui profectò ipsum esse, unde essentia nominata est, maximè ac verissimè competit. Quod enim mutatur, non servat ipsum esse; & quod mutari potest, etiam si non mutetur, potest quod fuerat non esse: ac per hoc illud solum quod non tantùm non mutatur, verùm etiam mutari omnino non potest, sine scrupulo occurrit quod verissimè dicatur esse.

Caput III. Arianorum argumentum ex vocabulis geniti & ingeniti desumptum diluitur.

4. Quamobrem ut jam etiam de iis quæ nec dicuntur ut cogitantur, nec cogitantur ut sunt, respondere incipiamus fidei nostræ adversariis: inter multa quæ Ariani adversùs catholicam fidem solent disputare, hoc sibi maximè callidissimum machinamentum proponere videntur, cùm dicunt: Quidquid de Deo dicitur vel intelligitur, non secundùm accidens, sed secundùm substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundùm substantiam est, & genitum esse Filio secundùm substantiam est. Diversum est autem ingenitum esse, & genitum esse: diversa est ergo substantia Patris & Filii. Quibus respondemus: Si quidquid de Deo dicitur, secundùm substantiam dicitur; ergo quod dictum est, *Ego & Pater unum sumus*, (Joan. 10. 30.) secundùm substantiam dictum est. Una est igitur substantia Patris & Filii. Aut si hoc non secundùm substantiam dictum est, dicitur ergo aliquid de Deo non secundùm substantiam; & ideo jam non cogimur secundùm substantiam intelligere ingenitum & genitum. Item dictum est de Filio, *Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo:* (Phil. 2. 6.) quærimus secundùm quid æqualis? Si enim non secundùm substantiam dicitur æqualis, admittunt ut dicatur aliquid de Deo, non secundùm substantiam: admittant ergo non secundùm substantiam dici ingenitum & genitum. Quod si propterea non admittunt, quia omnia de Deo secundùm substantiam dici volunt, secundùm substantiam Filius æqualis est Patri.

Caput IV. Accidens arguit semper aliquam rei mutationem.

5. Accidens autem non solet dici, nisi quod aliqua mutatione ejus rei cui accidit amitti potest. Nam etsi quædam dicuntur accidentia inseparabilia, quæ Græcè appellantur ἀχώριστα, sicut est plumæ corvi color niger: amittit eum tamen, non quidem quamdiu pluma est, sed quia non semper est pluma. Quapropter ipsa materies mutabilis est, & ex eo quòd desinit esse illud animal vel illa pluma totumque illud corpus in terram mutatur & vertitur, amittit utique etiam illum colorem. Quamvis & accidens quod separabile dicitur, non separatione, sed mutatione amittatur; sicuti est capillis hominum nigritudo, quoniam dum capilli sunt possunt albescere, separabile accidens dicitur: sed diligenter intuentibus satis apparet, non separatione quasi emigrare aliquid à capite dum canescit, ut nigritudo inde candore succedente discedat & aliquò eat, sed illam qualitatem coloris ibi verti atque mutari. Nihil itaque accidens in Deo, quia nihil mutabile aut amissibile. Quòd si & illud dici accidens placet, quod licèt non amittatur, minuitur tamen vel augetur, sicuti est animæ vita: nam & quamdiu anima est, tamdiu vivit, & quia semper anima est, semper vivit; sed quia magis vivit cùm sapit, minúsque cùm desipit, fit etiam hîc aliqua mutatio, non ut desit vita, sicuti deest insipienti sapientia, sed ut minùs sit: nec tale aliquid in Deo fit, quia omnino incommutabilis manet.

In Deo nihil secundùm accidens dicitur, sed secundùm substantiam, aut secundùm relationem.

6. Quamobrem nihil in eo secundùm accidens dicitur, quia nihil ei accidit; nec tamen omne quod dicitur, secundùm substantiam dicitur. In rebus enim creatis atque mutabilibus quod non secundùm substantiam dicitur, restat ut secundùm accidens dicatur: omnia enim accidunt eis, quæ vel amitti possunt vel minui, & magnitudines & qualitates, & quod dicitur ad aliquid, sicut amicitiæ, propinquitates, servitutes, similitudines, æqualitates, & si qua hujusmodi, & situs & habitus, & loca & tempora, & opera atque passiones. * In Deo autem nihil quidem secundùm accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod dicitur, secundùm substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium, & Filius ad Patrem, quod non est accidens: quia & ille semper Pater, & ille semper Filius; & non ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quòd numquam desinat esse Filius, Pater non desinat esse Pater; sed ex eo quòd semper natus est Filius, nec cœpit umquam esse Filius. Quòd si aliquando esse cœpisset, aut aliquando esse desineret Filius, secundùm accidens diceretur. Si verò quod dicitur Pater, ad se ipsum diceretur, non ad Filium; &

* Cap. V.

[a] Sic MSS. At editi, *præsentem*.

quod dicitur Filius, ad se ipsum diceretur, non ad Patrem; secundùm substantiam diceretur & ille Pater, & ille Filius: sed quia & Pater non dicitur Pater nisi ex eo quod est ei Filius, & Filius non dicitur nisi ex eo quod habet Patrem, non secundùm substantiam hæc dicuntur; quia non quisque eorum ad se ipsum, sed ad invicem atque ad alterutrum ista dicuntur: neque secundùm accidens, quia & quod dicitur Pater, & quod dicitur Filius, æternum atque incommutabile est eis. Quamobrem quamvis diversum sit Patrem esse & Filium esse, non est tamen diversa substantia: quia [a] hoc non secundùm substantiam dicuntur, sed secundùm relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.

Caput VI. Occurrit hæreticorum cavillationibus in eadem voce geniti & ingeniti.

7. Si autem huic sic putant resistendum esse sermoni, quòd Pater quidem ad Filium dicitur & Filius ad Patrem, ingenitus tamen & genitus ad se ipsos dicuntur, non ad alterutrum: non enim hoc est dicere ingenitum, quod est Patrem dicere; quia & si Filium non genuisset, nihil prohiberet eum dicere ingenitum: & si gignat quisque filium, non ex eo ipse ingenitus est; quia geniti homines ex aliis hominibus, gignunt & ipsi alios. Inquiunt ergo: Pater ad Filium dicitur, & Filius ad Patrem, ingenitus autem ad se ipsum, & genitus ad se ipsum dicitur. Et ideo si quidquid ad se ipsum dicitur, secundùm substantiam dicitur, diversum est autem ingenitum esse & genitum esse: diversa igitur substantia est. Hoc si dicunt, non intelligunt de ingenito quidem aliquid se dicere, quod diligentiùs pertractandum sit, quia nec ideo quisque pater quia ingenitus, nec ingenitus ideo quia pater, & propterea non ad aliquid, sed ad se dici putatur ingenitus: genitum verò mira cæcitate non advertunt dici non posse, nisi ad aliquid. Ideo quippe filius quia genitus, & quia filius utique genitus. Sicut autem filius ad patrem, sic genitus ad genitorem refertur; & sicut pater ad filium, ita genitor ad genitum. Ideoque alia notio est qua intelligitur genitor, alia qua ingenitus. Nam quamvis de Patre Deo utrumque dicatur, illud tamen ad genitum, id est, ad Filium dicitur; quod nec illi negant: hoc autem quod ingenitus dicitur, ad se ipsum dici perhibent. Dicunt ergo: Si aliquid ad se ipsum dicitur Pater, quod ad se ipsum dici non potest Filius, & quidquid ad se ipsum dicitur, secundùm substantiam dicitur, & ad se ipsum dicitur ingenitus, quod dici non potest Filius; ergo secundùm substantiam dicitur ingenitus, quod Filius quia dici non potest, non ejusdem est substantiæ. Cui versutiæ respondetur ita, ut ipsi cogantur dicere secundùm quid sit æqualis Patri Filius, utrùm secundùm id quod ad se dicitur, an secundùm id quod ad Patrem dicitur. Non enim secundùm id quod ad Patrem dicitur, quoniam ad patrem filius dicitur, ille autem non filius, sed pater est. Quia non sic ad se dicuntur pater & filius, quomodo amici aut vicini. Relativè quippe amicus dicitur ad amicum; & si æqualiter se diligunt, eadem in utroque amicitia est: & relativè vicinus dicitur ad vicinum; & quia æqualiter sibi vicini sunt, (quantum enim iste illi, tantum & ille huic vicinatur,) eadem in vtroque vicinitas. Quia verò Filius non ad Filium relativè dicitur, sed ad Patrem; non secundùm hoc quod ad Patrem dicitur, æqualis est Filius Patri: restat ut secundùm id æqualis sit, quod ad se dicitur. Quidquid autem ad se dicitur, secundùm substantiam dicitur: restat ergo ut secundùm substantiam sit æqualis. Eadem est igitur utriusque substantia. Cùm verò ingenitus dicitur Pater, non quid sit, sed quid non sit dicitur. Cùm autem relativum negatur, non secundùm substantiam negatur, quia ipsum relativum non secundùm substantiam dicitur.

Caput VII. Negatio addita non mutat prædicamentum.

8. Hoc exemplis planum faciendum est. Ac primùm videndum est hoc significari cùm dicitur genitus, quod significatur cùm dicitur filius. Ideo enim filius, quia genitus; & quia filius, utique genitus. Quod ergo dicitur ingenitus, hoc ostenditur, quòd non sit filius: sed genitus & ingenitus commodè dicuntur; filius autem Latinè dicitur, sed infilius ut dicatur non admittit loquendi consuetudo. Nihil tamen intellectui demitur, si dicatur non filius; quemadmodum etiam si dicatur non genitus, pro eo quod dicitur ingenitus, nihil aliud dicitur. Sic enim & vicinus & amicus relativè dicuntur, nec tamen potest invicinus dici quomodo dicitur inimicus. Quamobrem non est in rebus considerandum quid vel sinat vel non sinat dici usus sermonis nostri, sed quis rerum ipsarum intellectus eluceat. Non ergo jam dicamus ingenitum, quamvis dici Latinè possit; sed pro eo dicamus non genitum, quod tantum valet. Num ergo aliud dicimus quàm non filium? Negativa porrò ista particula non id efficit, ut quod sine illa relativè dicitur, eâdem præpositâ substantialiter dicatur; sed id tantùm negatur, quod sine illa aiebatur, sicut in ceteris prædicamentis. Velut cùm dicimus, Homo est, substantiam designamus. Qui ergo dicit, Non homo est, non aliud genus prædicamenti enuntiat, sed tantùm illud negat. Sicut ergo secundùm substantiam aio, Homo est: sic secundùm substantiam nego, cùm dico, Non homo est. Et cùm quæritur, quantus sit; & aio, Quadrupedalis est, id est, quatuor pedum, secundùm quantitatem aio: qui dicit, Non quadrupedalis est, secundùm quantitatem negat. Candidus est, secundùm qualitatem aio: Non candidus est, secundùm qualitatem nego. Propinquus est, secundùm relativum aio: Non propinquus est, secundùm relativum nego. Secundùm situm aio, cùm dico, Jacet: secundùm situm nego, cùm dico, Non jacet. Secundùm habitum aio, cùm dico, Armatus est: secundùm habitum nego, cùm dico, Non armatus est. Tantumdem autem valet si dicam, Inermis est. Secundùm tempus aio, cùm dico, Hesternus est: secundùm tempus nego, cùm dico, Non hesternus est. Et cùm dico, Romæ est, secundùm locum aio: & secundùm locum nego, cùm dico, Non Romæ est. Secundùm id quod est facere aio, cùm dico, Cædit: si autem dicam, Non cædit, secundùm id quod est facere nego, ut ostendam non hoc facere. Et cùm dico, Vapulat, secundùm prædicamentum aio quod pati vocatur: & secundùm id nego, cùm dico, Non vapulat. Et omnino nullum prædicamenti genus est, secundùm quod aliquid aiere volumus, nisi ut secundùm idipsum prædicamentum negare convincamur, si

[a] Editi, *hæc*. At MSS. *hoc*.

præponere negativam particulam voluerimus. A Quæ cùm ita sint, si substantialiter aierem, dicendo, Filius; substantialiter negarem, dicendo, Non filius. Quia verò relativè aio, cùm dico, Filius est; ad patrem enim refero: relativè nego, si dicam, Non filius est; ad parentem enim eamdem negationem refero, volens ostendere quòd ei parens non sit. At si quantum valet quod dicitur filius, tantumdem valet quod dicitur genitus, sicut prælocuti sumus; tantumdem ergo valet quod dicitur non genitus, quantum valet quod B dicitur non filius. Relativè autem negamus dicendo, non filius: relativè igitur negamus dicendo, non genitus. Ingenitus porrò quid est nisi non genitus? Non ergo receditur à relativo prædicamento, cùm ingenitus dicitur. Sicut enim genitus non ad se ipsum dicitur, sed quòd ex genitore sit: ita cùm dicitur ingenitus, non ad se ipsum dicitur, sed quòd ex genitore non sit ostenditur. In eodem tamen prædicamento, quod Relativum vocatur, utraque significatio vertitur: C quod autem relativè pronuntiatur, non indicat substantiam: ita quamvis diversum sit genitus & ingenitus, non indicat diversam substantiam: quia sicut filius ad patrem, & non filius ad non patrem refertur; ita genitus ad genitorem, & non genitus ad non genitorem referatur necesse est.

CAPUT VIII. Quidquid substantialiter de Deo dicitur, de singulis personis singulariter & simul de ipsa Trinitate dicitur.

9. QUAPROPTER illud præcipuè teneamus, quidquid ad se dicitur præstantissima illa & divina sublimitas, substantialiter dici; quod D autem ad aliquid, non substantialiter, sed relativè: tantamque vim esse ejusdem substantiæ in Patre & Filio & Spiritu-sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa, sed singulariter accipiatur. Quemadmodum enim Pater Deus est, & Filius Deus est, & Spiritus-sanctus Deus est, quod secundùm substantiam dici nemo dubitat: non tamen tres Deos, sed unum Deum dicimus eam ipsam præstantissimam Trinitatem. Ita magnus Pater, magnus E Filius, magnus Spiritus-sanctus: non tamen tres magni, sed unus magnus. Non enim de Patre solo, sicut illi perversè sentiunt; sed de Patre & Filio & Spiritu-sancto scriptum est, *Tu es Deus solus magnus.* (Psal. 85. 10.) Et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus-sanctus: nec tres boni, sed unus est bonus, de quo dictum est, *Nemo bonus nisi unus Deus.* (Lucæ 18. 19.) Etenim Dominus Jesus, ne ab illo qui dixerat, *Magister bone*, tamquam hominem compellans, secundùm hominem tantummodo intel- F ligeretur, ideo non ait, Nemo bonus nisi solus Pater; sed, *Nemo bonus nisi unus Deus.* In Patris enim nomine, ipse per se Pater pronuntiatur: in Dei verò & ipse & Filius & Spiritus-sanctus, quia Trinitas unus Deus. Situs verò, & habitus, & loca, & tempora, non propriè, sed translatè ac per similitudines dicuntur in Deo. Nam & sedere super Cherubim dicitur (Psal. 79. 2.); quod ad situm dicitur: & abyssum tamquam vestimentum amictus (Psal. 103. 6.); quod ad habitum: &, *Anni tui non deficient* (Psal. 101. 28.); quod ad G tempus: &, *Si adscendero in cælum, tu ibi es* (Psal. 138. 8.); quod ad locum. Quod autem ad faciendum adtinet, fortassis de solo Deo verissimè dicatur: solus enim Deus facit & ipse non fit, neque patitur quantum ad ejus substantiam pertinet qua Deus est. Itaque omnipotens Pater, omnipotens A Filius, omnipotens Spiritus-sanctus: nec tamen tres omnipotentes, sed unus omnipotens, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria.* (Rom. 11. 36.) Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, & de singulis personis [a] singulariter dicitur, id est, de Patre, & Filio, & Spiritu-sancto; & simul de ipsa Trinitate, non pluraliter, sed singulariter dicitur. Quoniam quippe non aliud est Deo esse, & aliud magnum esse, sed hoc idem illi est esse quod magnum esse: propterea sicut non B dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines, sed unam essentiam & unam magnitudinem. Essentiam dico, quæ οὐσία Græcè dicitur, quam usitatiùs substantiam vocamus.

In Deo una essentia, tres Græcis hypostases, Latinis tres personæ.

10. Dicunt quidem & illi hypostasim; sed nescio quid volunt interesse inter usiam & hypostasim: ita ut plerique nostri qui hæc Græco tractant eloquio, dicere consueverint, μίαν οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις, quod est Latinè, unam essentiam, tres substantias. * Sed quia nostra loquendi C consuetudo jam obtinuit, ut hoc intelligatur cùm dicimus essentiam, quod intelligitur cùm dicimus substantiam: non audemus dicere unam essentiam, tres substantias; sed unam essentiam vel substantiam, tres autem personas, quemadmodum multi Latini ista tractantes & digni auctoritate dixerunt, cùm alium modum aptiorem non invenirent, quo enuntiarent verbis quod sine verbis intelligebant. Re vera enim cùm Pater non sit Filius, & Filius non sit Pater, & Spi- D ritus-sanctus ille qui etiam donum Dei vocatur, nec Pater sit nec Filius, tres utique sunt. Ideoque pluraliter dictum est, *Ego & Pater unum sumus.* (Johan. 10. 30.) Non enim dixit, unum est, quod Sabelliani dicunt; sed, *unum sumus.* Tamen cùm quæritur quid tres, magnâ prorsus inopiâ humanum laborat eloquium. Dictum est tamen tres personæ, non ut illud diceretur, sed ne taceretur.

*CAPUT IX.

Personæ tres non propriè dictæ.

CAP. X. Quæ Deo absolutè conveniunt ut essentia, de Trinitate singulariter dicuntur, non pluraliter.

11. SICUT ergo non dicimus tres essentias; ita non dicimus tres magnitudines, neque tres E magnos. In rebus enim quæ participatione magnitudinis magnæ sunt, quibus est aliud esse magnas esse, sicut magna domus, & magnus mons, & magnus animus; in his ergo rebus aliud est magnitudo, aliud quod ab ea magnitudine magnum est, & prorsus non hoc est magnitudo quod est magna domus. Sed illa est vera magnitudo, qua non solùm magna est domus quæ magna est, & qua magnus est mons quisquis magnus est; sed etiam qua magnum F est quidquid aliud magnum dicitur: ut aliud sit ipsa magnitudo, aliud ea quæ ab illâ magna dicuntur. Quæ magnitudo utique primitus magna est, multoque excellentiùs quàm ea quæ participatione ejus magna sunt. Deus autem quia non eâ magnitudine magnus est quæ non est quod est ipse, ut quasi particeps ejus sit Deus cùm magnus est; alioquin illa erit major magnitudo quàm Deus, Deo autem non est aliquid majus: eâ igitur magnitudine magnus est G qua ipse est eadem magnitudo. Et ideo sicut non dicimus tres essentias, sic nec tres magnitudines: hoc est enim Deo esse, quod est magnum esse. Eâdem caussâ nec magnos tres dicimus, sed unum magnum: quia non participatione magnitudinis Deus magnus est, sed se ipso magno magnus est; quia ipse sua est magnitudo. Hoc & de bonita-

[a] Plures MSS. *similiter dicitur.* Nonnulli, *ter dicitur.*

re, & de æternitate, & de omnipotentia Dei dictum sit, omnibusque omnino prædicamentis quæ de Deo possunt pronuntiari, quod ad se ipsum dicitur, non translatè ac per similitudinem, sed propriè: si tamen de illo propriè aliquid dici ore hominis potest.

Caput XI. Quid in Trinitate relativè dicatur.

12. [a] Quòd autem propriè singula in eadem Trinitate dicuntur, nullo modo ad se ipsa, sed ad invicem, aut ad creaturam dicuntur; & ideo relativè, non substantialiter ea dici manifestum est. Sicut enim Trinitas unus Deus dicitur, magnus, bonus, æternus, omnipotens, idemque ipse sua sic dici potest deitas, ipse sua magnitudo, ipse sua bonitas, ipse sua æternitas, ipse sua omnipotentia: non sic potest dici Trinitas Pater, nisi fortè translatè ad creaturam propter adoptionem filiorum. Quod enim scriptum est, *Audi Israël, Dominus Deus tuus, Dominus unus est*, (Deut. 6. 4. Marci 12. 29.) non utique excepto Filio, aut excepto Spiritu-sancto oportet intelligi, quem unum Dominum Deum nostrum rectè dicimus etiam patrem nostrum per gratiam suam nos regenerantem. Trinitas autem Filius nullo modo dici potest. Spiritus verò sanctus secundùm id quod scriptum est, *Quoniam Deus spiritus est*, (Johan. 4. 24.) potest quidem universaliter dici, quia & Pater spiritus & Filius spiritus, & Pater sanctus & Filius sanctus. Itaque Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus, quoniam unus Deus, & utique Deus sanctus est, & Deus spiritus est, potest appellari Trinitas & Spiritus-sanctus. Sed tamen ille Spiritus-sanctus qui non Trinitas, sed in Trinitate intelligitur, in eo quod propriè dicitur Spiritus-sanctus, relativè dicitur, cùm & ad Patrem & ad Filium refertur, quia Spiritus-sanctus & Patris & Filii spiritus est. Sed ipsa relatio non apparet in hoc nomine; apparet autem cùm dicitur donum Dei: donum enim est Patris & Filii, quia & à Patre procedit, sicut Dominus dicit; (Act. 8. 20. Johan. 15. 26.) & quod Apostolus ait, *Qui Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*, (Rom. 8. 9.) de ipso utique sancto Spiritu ait. Donum ergo donatoris, & donator doni, cùm dicimus, relativè utrumque ad invicem dicimus. Ergo Spiritus-sanctus ineffabilis est quædam Patris Filiique communio; & ideo fortasse sic appellatur, quia Patri & Filio potest eadem appellatio convenire. Nam hoc ipse propriè dicitur, quod illi communiter: quia & Pater spiritus & Filius spiritus; & Pater sanctus & Filius sanctus. Ut ergo ex nomine quod utrique convenit, utriusque communio significetur, vocatur donum amborum Spiritus-sanctus. Et hæc Trinitas unus Deus, solus, bonus, magnus, æternus, omnipotens: ipse sibi unitas, deitas, magnitudo, bonitas, æternitas, omnipotentia.

Caput XII. In relativis mutuis interdum desunt vocabula.

13. Nec movere debet, quoniam diximus relativè dici Spiritum-sanctum, non ipsam Trinitatem, sed eum qui est in Trinitate, quia non ei videtur vicissim respondere vocabulum ejus ad quem refertur. Non enim, sicut dicimus servum domini & dominum servi, filium patris & patrem filii, quoniam ista relativè dicuntur, ita etiam hîc possumus dicere. Dicimus enim Spiritum-sanctum Patris, sed non vicissim dicimus Patrem Spiritus-sancti, ne filius ejus intelligatur Spiritus-sanctus. Item dicimus Spiritum-sanctum Filii, sed non dicimus Filium Spiritus-sancti, ne pater ejus intelligatur Spiritus-sanctus. In multis enim relativis hoc contingit, ut non inveniatur vocabulum, quo sibi vicissim respondeant quæ ad se referuntur. Quid enim tam manifestè relativè dicitur quàm pignus? (2. Cor. 5. 5. Ephes. 1. 14.) Ad id quippe refertur cujus est pignus, & semper pignus alicujus rei pignus est. Num ergo cùm dicimus pignus Patris & Filii, possumus vicissim dicere Patrem pignoris aut Filium pignoris? At verò cùm dicimus donum Patris & Filii, non quidem dicere possumus Patrem doni, aut Filium doni; sed ut hæc sibi vicissim respondeant, dicimus donum donatoris, & donatorem doni: quia hîc potuit inveniri usitatum vocabulum, illic non potuit.

Caput XIII. Principium quomodo in Trinitate relativè dicatur.

14. Dicitur ergo relativè Pater, idemque relativè dicitur principium, & si quid fortè aliud: sed Pater ad Filium dicitur, principium verò ad omnia quæ ab ipso sunt. Item dicitur relativè Filius, relativè dicitur & Verbum & Imago; & in omnibus his vocabulis ad Patrem refertur: nihil autem horum Pater dicitur. Et principium dicitur Filius: cùm enim diceretur ei, *Tu quis es?* respondit, *Principium quod & loquor vobis.* (Johan. 8. 25.) Sed numquid Patris principium? Creatorem se quippe ostendere voluit, cùm se dixit esse principium; sicut & Pater principium est creaturæ, eo quòd ab ipso sunt omnia. Nam & creator relativè dicitur ad creaturam, sicut dominus ad servum. Et ideo cùm dicimus, & Patrem principium, & Filium principium, non duo principia creaturæ dicimus; quia & Pater & Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus. Si autem quidquid in se manet & gignit aliquid vel operatur, principium est ei rei quam gignit, vel ei quam operatur, non possumus negare etiam Spiritum-sanctum rectè dici principium; quia non eum separamus ab appellatione creatoris: & scriptum est de illo quòd operetur, (Johan. 5. 16.) & in se utique manens operatur; non enim in aliquid eorum quæ operatur, ipse mutatur & vertitur. Et quæ operatur, vide: *Unicuique autem*, inquit, *datur manifestatio Spiritûs ad utilitatem. Alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum, alteri autem fides in eodem Spiritu, alii donatio curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii dijudicatio spirituum, alii genera linguarum. Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult*, (1. Cor. 12. 7.) utique sicut Deus. Quis enim tanta illa potest operari nisi Deus? *Idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus.* (Ibidem 6.) Nam & sigillatim si interrogemur de Spiritu-sancto, verissimè respondemus, quòd Deus sit; & cum Patre & Filio simul unus Deus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia.

Caput XIV. Pater & Filius unum principium Spiritus sancti.

15. Ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia [b] gignit eum. Utrùm autem & ad Spiritum-sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est, *De Patre procedit*, non parva quæstio est. Quia si ita est, non jam principium ei tantùm rei erit quam gignit aut facit, sed etiam ei quam dat. Ubi & illud elucescit, ut potest, quod solet multos movere, cur non filius sit etiam Spiritus-sanctus, cùm & ipse à Patre exeat, sicut in Evangelio legitur. (Johan. 15. 26.) Exiit enim, non quomodo natus, sed quomodo datus;

[a] Sola ferè editio Lov. *Qua.*

[b] In MSS. *quia genuit eum.*

& ideo non dicitur filius, quia neque natus est sicut Unigenitus, neque factus ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur, sicuti nos. Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur cùm dicitur Filius, & ideo Filius Patris, non & noster: quod autem datum est, & ad eum qui dedit refertur, & ad eos quibus dedit; itaque Spiritus-sanctus, non tantùm Patris & Filii qui dederunt, sed etiam noster dicitur qui accepimus: sicut dicitur, Domini salus qui dat salutem, eadem etiam nostra salus est qui accepimus. Spiritus ergo & Dei est qui dedit, & noster qui accepimus. Non ille spiritus noster quo sumus, quia ipse spiritus est hominis qui in ipso est: sed alio modo iste noster est, quo dicimus &, *Panem nostrum da nobis.* Quamquam & illum spiritum qui hominis dicitur, utique accepimus. *Quid enim habes,* inquit *quod non accepisti?* Sed aliud est quod accepimus ut essemus, aliud quod accepimus ut sancti essemus. Unde scriptum est & de Johanne, quòd in spiritu & virtute Eliæ veniret: dictus est Eliæ spiritus, scilicet Spiritus-sanctus quem accepit Elias. Hoc & de Moyse intelligendum est, cùm ait ei Dominus, *Tollam de spiritu tuo, & dabo eis:* hoc est, dabo illis de Spiritu-sancto, quem jam tibi dedi. Si ergo & quod datur, principium habet eum à quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit; fatendum est Patrem & Filium principium esse Spiritus-sancti, non duo principia: sed sicut Pater & Filius unus Deus, & ad creaturam relativè unus creator & unus Dominus, sic relativè ad Spiritum-sanctum unum principium: ad creaturam verò Pater & Filius & Spiritus-sanctus unum principium, sicut unus creator & unus Dominus.

Psal. 3. 9. — *Matth. 6. 11.* — *1. Cor. 4. 7.* — *Luc. 1. 17.* — *Num. 11. 17.*

Cap. XV. [a] An Spiritus-sanctus esset donum & ante quàm daretur.

16. [a] ULTERIUS autem quæritur, utrùm quemadmodum Filius non hoc tantùm habeat nascendo ut Filius sit, sed omnino ut sit; sic & Spiritus-sanctus eo quo datur habet, non tantùm ut donum sit, sed omnino ut sit: utrùm ergo erat ante quàm daretur, sed nondum erat donum; an eo ipso quo daturus erat eum Deus, jam donum erat & ante quàm daretur. Sed si non procedit nisi cùm datur, nec procederet utique priùs quàm esset cui daretur; quomodo jam erat ipsa substantia, si non est nisi quia datur: sicut Filius non tantùm ut sit Filius, quod relativè dicitur, sed omnino ut sit [b] ipsam substantiam nascendo habet? An semper procedit Spiritus-sanctus & non ex tempore, sed ab æternitate procedit; sed quia sic procedebat ut esset donabile, jam donum erat, & ante quàm esset cui daretur? Aliter enim intelligitur cùm dicitur donum, aliter cùm dicitur donatum. Nam donum potest esse & ante quàm detur; donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest.

Caput XVI. Quod de Deo ex tempore dicitur, relativè dicitur non accidentaliter.

17. NEC moveat quòd Spiritus-sanctus cùm sit coæternus Patri & Filio, dicitur tamen aliquid ex tempore, veluti hoc ipsum quod donatum diximus. Nam sempiternè Spiritus donum, temporaliter autem donatum. Nam & si dominus non dicitur, nisi cùm habere incipit servum, etiam ista appellatio relativa ex tempore est Deo: non enim sempiterna creatura est, cujus est ille dominus. Quomodo ergo obtinebimus nec ipsa relativa esse accidentia, quoniam nihil accidit Deo temporaliter, quia non est mutabilis, sicut in exordio hujus disputationis tractavimus. Ecce Dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam sempiternam creaturam dicere, quia ille sempiternè non dominaretur, nisi etiam ista sempiternè famularetur. Sicut autem non potest esse servus qui non habet dominum, sic nec dominus qui non habet servum. Et quisquis exstiterit qui æternum quidem Deum solum dicat, tempora autem non esse æterna propter varietatem & mutabilitatem, sed tempora tamen non in tempore esse cœpisse; (non enim erat tempus ante quàm inciperent tempora, & ideo non in tempore accidit Deo ut Dominus esset, quia ipsorum temporum Dominus erat, quæ utique non in tempore esse cœperunt:) quid respondebit de homine, qui in tempore factus est, cujus utique Dominus non erat ante quàm esset cui esset? Certè vel ut Dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo: & ut omnis auferri videatur controversia, certè ut tuus Dominus esset, aut meus, qui modò esse cœpimus, ex tempore accidit Deo. Aut si & hoc propter obscuram quæstionem animæ videtur incertum, quid ut esset Dominus populi Israël? Quia etsi jam erat animæ natura, quam ille populus habebat, quod modò non quærimus; tamen ille populus nondum erat, & quando esse cœpit apparet. Postremò ut Dominus esset hujus arboris & hujus segetis, ex tempore accidit, quæ modò esse cœperunt. Quia etsi materies ipsa jam erat, aliud est tamen dominum esse materiæ, aliud esse dominum jam factæ naturæ. Alio enim tempore est etiam homo dominus ligni, & alio tempore dominus est arcæ, quamvis ex ipso ligno fabricatæ, quod utique non erat, cùm ligni dominus jam esset. Quomodo igitur obtinebimus nihil secundùm accidens dici Deum, nisi quia ipsius naturæ nihil accidit quo mutetur, ut ea sint accidentia relativa, quæ cum aliqua mutatione rerum de quibus dicuntur, accidunt. Sicut amicus relativè dicitur; neque enim esse incipit, nisi cùm amare cœperit: fit ergo aliqua mutatio voluntatis, ut amicus dicatur. Nummus autem cùm dicitur pretium, relativè dicitur, nec tamen mutatus est cùm esse cœpit pretium: neque cùm dicitur pignus, & si qua sunt similia. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione totiens dici relativè, ut neque cùm incipit dici, neque cùm desinit, aliquid in ejus natura vel forma qua nummus est mutationis fiat; quanto faciliùs de illa incommutabili Dei substantia debemus accipere, ut ita dicatur relativè aliquid ad creaturam, ut quamvis temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiæ Dei accidisse aliquid intelligatur, sed illi creaturæ ad quam dicitur. *Domine,* inquit, *refugium factus es nobis.* Refugium ergo nostrum Deus relativè dicitur, ad nos enim refertur, & tunc refugium nostrum fit, cùm ad eum refugimus: numquid tunc fit aliquid in ejus natura, quod ante quàm ad eum refugeremus non erat? In nobis ergo fit aliqua mutatio: deteriores enim fuimus ante quàm ad eum refugeremus, & efficimur ad eum refugiendo meliores: in illo autem nulla. Sic & pater noster esse incipit, cùm per ejus gratiam regeneramur, quoniam dedit nobis potestatem filios Dei fieri. Substantia itaque nostra mutatur in melius, cùm filii ejus efficimur: simul & ille

Psal. 89. 1. — *Johan. 1. 12.*

[a] Am. & plures MSS. *Interius.* Tres alii MSS. *Interim.*

[b] Plerique MSS. *ipsa substantia.*

pater noster esse incipit, sed nulla commutatione suæ substantiæ. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relativè dici: non tamen secundùm accidens Dei quòd ei aliquid acciderit, sed planè secundùm accidens ejus ad quod dici aliquid Deus incipit relativè. Et quòd amicus Dei justus esse incipit, ipse mutatur: Deus autem absit ut temporaliter [a] aliquem diligat, quasi nova dilectione quæ in illo antè non erat, apud quem nec A præterita transierunt, & futura jam facta sunt. Itaque omnes sanctos suos ante mundi constitutionem dilexit, sicut prædestinavit: sed cùm convertuntur & inveniunt illum, tunc incipere ab eo diligi dicuntur, ut eo modo dicatur quo potest humano affectu capi quod dicitur. Sic etiam cùm iratus malis dicitur, & placidus bonis, illi mutantur, non ipse: sicut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis est; ipsorum scilicet mutatione, non suâ.

Ephes. 1. 4.

[a] Sic MSS. Editi autem, *aliquando diligat.*

LIBER SEXTUS,

In quo proposita quæstione, quomodo dictus sit Christus ore Apostolico, Dei virtus & Dei sapientia, *disputatur utrùm Pater non sit ipse sapientia, sed tantùm sapientiæ Pater, an sapientia sapientiam genuerit: & dilatâ paulisper solutione, probatur unitas & æqualitas Patris & Filii ac Spiritus-sancti: & non Deum triplicem, sed Trinitatem credi oportere. Illud postremo loco explicatur Hilarii dictum:* Æternitas in Patre, species in Imagine, usus in Munere.

CAPUT I. Filius secundùm Apostolum virtus & sapientia Dei Patris. *1. Cor. 1. 24.*

ÆQUALITATEM Patris & Filii & Spiritus-sancti putant nonnulli ex hoc impediri quo minùs intelligatur, quia scriptum est, *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam*: ut ideo non videatur æqualitas, quia non est Pater ipse virtus & sapientia, sed genitor virtutis & sapientiæ. Et re vera non mediocri intentione quæri solet, quomodo dicatur Deus virtutis & sapientiæ Pater. Ait enim Apostolus *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.* Et hinc nonnulli nostri adversùm Arianos hoc modo ratiocinati sunt, eos dumtaxat qui priùs se adversùm catholicam fidem extulerunt. Nam ipse Arius dixisse fertur, Si filius est, natus est; si natus est, erat tempus quando non erat filius: non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse, ut sit coæternus Patri Filius, sicut splendor qui gignitur ab igne atque diffunditur, coævus est illi, & esset coæternus, si esset ignis æternus. Unde quidam posteriores Ariani abjecerunt istam sententiam, fassique sunt, non ex tempore cœpisse Filium Dei. Sed inter disputationes quas habebant nostri adversùm eos, qui dicebant, Erat tempus quando non erat Filius, hanc etiam nonnulli ratiocinationem inserebant: Si Dei Filius virtus & sapientia Dei est, nec umquam Deus sine virtute & sapientia fuit, coæternus est Deo Patri Filius: dicit autem Apostolus *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam*, & Deum aliquando non habuisse virtutem aut sapientiam, dementis est dicere: non igitur erat tempus quando non erat Filius.

Hinc ratiocinatio Catholicorum contra priores Arianos.

Difficultas an Pater non sit ipse sapientia, sed tantùm sapientiæ Pater.

2. Quæ ratiocinatio ad id cogit, ut dicamus Deum Patrem non esse sapientem, nisi habendo sapientiam quam genuit, non exsistendo per se Pater [b] ipsa sapientia. Deinde si ita est, Filius quoque ipse sicut dicitur Deus de Deo, lumen de lumine, videndum est utrùm possit sapientia de sapientia dici, si non est Deus Pater ipsa sa- B pientia, sed tantùm genitor sapientiæ. Quod si tenemus, cur non & magnitudinis suæ, & bonitatis, & æternitatis, & omnipotentiæ suæ genitor sit, ut non ipse sit sua magnitudo, & sua bonitas, & sua æternitas, & sua omnipotentia, sed eâ magnitudine magnus sit quam genuit, & eâ bonitate bonus, & eâ æternitate æternus, & eâ omnipotentiâ omnipotens quæ de illo nata est, sicut non [c] ipse sua sapientia est, sed eâ sapientiâ sapiens est quæ de illo nata est. Nam illud non C est formidandum, ne cogamur multos filios Dei dicere, præter adoptionem creaturæ, coæternos Patri, si magnitudinis suæ genitor est, & bonitatis, & æternitatis, & omnipotentiæ. Huic enim calumniæ facilè respondetur, sic non effici, quia multa nominata sunt, ut ille multorum filiorum coæternorum sit pater; quemadmodum non efficitur, ut duorum sit, cùm dicitur Christus Dei virtus & Dei sapientia. Eadem quippe virtus quæ sapientia, & eadem sapientia quæ vir- D tus est: [d] ita igitur etiam de ceteris, ut eadem sit magnitudo quæ virtus, & si qua alia, quæ vel suprà commemorata sunt, vel commemorari adhuc possunt.

1. Cor. 1. 24.

CAP. II. Quæ de Patre & Filio simul dicuntur, quæ non.

3. SED si non dicitur in se ipso nisi quod ad Filium dicitur, id est, pater, vel genitor, vel principium ejus; si etiam gignens ei quod de se gignit, consequenter principium est; quidquid [e] autem aliud dicitur, cum Filio dicitur, vel potiùs in Filio, sive magnus eâ magnitudine quam E genuit, sive justus eâ justitiâ quam genuit, sive bonus eâ bonitate quam genuit, sive potens eâ potentiâ vel virtute quam genuit, sive sapiens eâ sapientiâ quam genuit: magnitudo autem ipsa non dicitur Pater, sed magnitudinis generator: Filius verò sicut in se ipso dicitur Filius, quod non cum Patre dicitur, sed ad Patrem, non sic & in se ipso magnus, sed cum Patre cujus ipse magnitudo est: sic & sapiens cum Patre dicitur, cu-

[b] Plures MSS. *ipse.*
[c] Aliquot MSS. *sicut non ipse ipsa sua sapientia est.*
[d] Editi, *Itáne igitur.* Castigantur ex MSS.

[e] Huc revocamus particulam *autem*, quæ in antè editis temere expuncta fuerat.

jus ipse sapientia est; sicut ille sapiens cum Filio, quia eâ sapientiâ sapiens est quam genuit: quidquid ergo ad se dicuntur, non dicitur alter sine altero, id est, quidquid dicuntur quod substantiam eorum ostendat, ambo simul dicuntur. Si hæc ita sunt, jam ergo nec Deus est Pater sine Filio, nec Filius Deus sine Patre, sed ambo simul Deus. Et quod dictum est, *In principio erat Verbum*; in Patre erat Verbum, intelligitur: aut si *in principio* sic dictum est, ac si diceretur, ante omnia; quod sequitur, *Et Verbum erat apud Deum*, Verbum quidem solus Filius accipitur, non simul Pater & Filius, tamquam ambo unum Verbum: (Sic enim verbum quomodo imago, non autem Pater & Filius simul ambo imago, sed Filius solus imago Patris, quemadmodum & Filius; non enim ambo simul filius.) quod verò adjungitur, *Et Verbum erat apud Deum*; multum est ut sic intelligatur, Verbum, quod solus est Filius, erat apud Deum, quod non solus est Pater, sed Pater & Filius simul Deus. Sed quid mirum, si in duabus quibusdam rebus longè inter se diversis potest hoc dici? Quid enim tam diversum, quàm animus & corpus? Potest tamen dici, Animus erat apud hominem, id est, in homine: cùm animus non sit corpus, homo autem animus simul & corpus sit. Ut etiam quod consequenter scriptum est, *Et Deus erat Verbum*, sic intelligatur: Verbum quod non est Pater, Deus erat simul cum Patre. Itáne ergo dicimus, ut Pater sit generator magnitudinis, hoc est generator virtutis, vel generator sapientiæ suæ: Filius autem magnitudo, virtus, & sapientia: Deus verò magnus, omnipotens, sapiens ambo simul? Quomodo ergo Deus de Deo, lumen de lumine? Non enim simul ambo Deus de Deo, sed solus Filius de Deo, scilicet Patre: nec ambo simul lumen de lumine, sed solus Filius de lumine Patre. Nisi fortè ad insinuandum & brevissimè inculcandum quòd coæternus est Patri Filius, ita dictum est, Deus de Deo & lumen de lumine, & si quid hoc modo dicitur, ac si diceretur, Hoc quod non est Filius sine Patre, de hoc quod non est Pater sine Filio, id est, hoc lumen quod lumen non est sine Patre, de hoc lumine Patre quod lumen non est sine Filio: ut cùm dicitur, Deus quod non est Filius sine Patre, & de Deo quod non est Pater sine Filio, perfectè intelligatur quòd non præcessit genitor illud quod genuit. Quod si ita est, hoc solum de eis dici non potest, illud de illo, quod simul ambo non sunt. Sicut Verbum de verbo dici non potest, quia non simul ambo verbum, sed solus Filius: nec imago de imagine, quia non simul ambo imago: nec Filius de filio, quia non simul ambo filius, secundùm quod dicitur, *Ego & Pater unum sumus*. *Unum sumus* enim dictum est, Quod ille, hoc & ego secundùm essentiam, non secundùm relativum.

Joan. 1. 1.

Johan. 10. 30.

Cap. III.

4. Et nescio utrùm inveniatur in Scripturis dictum, *unum sunt*, quorum est diversa natura. Si autem aliqua plura ejusdem naturæ sint, & diversa sentiant, non sunt unum in quantum diversa sentiunt. Nam si jam unum essent ex eo quod homines erant, non diceret, *Ut sint unum, sicut nos unum*, cùm suos discipulos Patri commendaret. At verò Paulus & Apollo, quia & ambo homines, & idem sentiebant: *Qui plantat*, inquit, *& qui rigat unum sunt*. Cùm ergo sic dicitur unum, ut non addatur quid unum, & plura unum dicantur, eadem natura atque essentia, non dissidens nec dissentiens significatur. Cùm verò additur quid unum, potest aliquid significari ex pluribus unum factum, quamvis diversis naturâ. Sicut anima & corpus non sunt utique unum; quid enim tam diversum? nisi addatur aut subintelligatur quid unum, id est, unus homo, aut unum animal. Inde Apostolus: *Qui adhæret meretrici*, inquit, *unum corpus est*: non dixit, unum sunt, aut unum est; sed addidit, *corpus*, tamquam ex duobus diversis masculino & feminino unum corpus adjunctione compositum. Et, *Qui adhæret Domino*, inquit, *unus spiritus est*: non dixit, Qui adhæret Domino, unus est, aut unum sunt; sed addidit, *spiritus*. Diversi sunt enim naturâ, spiritus hominis, & spiritus [a] Dei; sed inhærendo fit unus spiritus ex diversis duobus, ita ut sine humano spiritu beatus sit Dei spiritus atque perfectus, beatus autem hominis spiritus non nisi cum Deo. Nec frustra, ut existimo, cùm tanta in Evangelio secundùm Johannem & totiens diceret Dominus de ipsa unitate, vel sua cum Patre, vel nostra invicem nobiscum; nusquam dixit, Ut nos & ipsi unum: sed, *Ut unum sint, sicut & nos unum sumus*. Pater ergo & Filius unum sunt, utique secundùm unitatem substantiæ, & unus Deus est, & unus magnus, & unus sapiens, sicut tractatum est.

Johan. 17. 11. — 1. Cor. 3. 8. — 1. Cor. 6. 16. — Ibidem 17. — Iohan. 17. 20.

Filius & in sapientia & in ceteris æqualis Patri.

5. Unde ergo major Pater? Si enim major, magnitudine major: cùm autem magnitudo Filius ejus sit, nec ille utique major est eo qui se genuit, nec ille major est ea magnitudine qua magnus est: ergo æqualis. Nam unde æqualis, si non eo quo est, cui non est aliud esse, & aliud magnum esse? Aut si æternitate Pater major est, non est æqualis Filius quacumque re. Unde enim æqualis? Si magnitudine dixeris, non est par magnitudo, quæ minùs æterna est, atque ita cetera. An fortè in virtute æqualis est, in sapientia verò non est æqualis? Sed quomodo est æqualis virtus quæ minùs sapit? An in sapientia æqualis est, in virtute autem non est æqualis? Sed quomodo æqualis est sapientia, quæ minùs potens est. Restat ergo ut si in ulla re æqualis non est, in omnibus non sit æqualis. At Scriptura clamat, *Non rapinam arbitratus est esse æqualis Deo*. Cogitur ergo quivis adversarius veritatis, qui [b] modò tenetur Apostolica auctoritate, in qualibet vel una re æqualem Deo Filium confiteri. Eligat quam voluerit: hinc ei ostendetur in omnibus esse æqualem, quæ de substantia ejus dicuntur.

Philip. 2. 6.

Cap. IV.

6. Sic enim virtutes quæ sunt in animo humano, quamvis alio atque alio modo singulæ intelligantur, nullo modo tamen separantur ab invicem, ut quicumque fuerint æquales, verbi gratiâ, in fortitudine, æquales sint & prudentiâ, & temperantiâ, & justitiâ. Si enim dixeris æquales esse istos fortitudine, sed illum præstare prudentiâ; sequitur ut hujus fortitudo minùs prudens sit, ac per hoc nec fortitudine æquales sunt, quando est illius fortitudo prudentior. Atque ita de ceteris virtutibus invenies, si omnes eadem consideratione percurras. Non enim de viribus corporis agitur, sed de animi fortitudine. Quanto ergo magis in illa incommutabili æternaque

[a] Plures MSS. *& Spiritus Dei.*

[b] Editi, *qui aliquo modo*. At MSS. *qui modò*, id est saltem.

ſubſtantia incomparabiliter ſimpliciore quàm eſt animus humanus, hæc ita ſe habent? Humano quippe animo non hoc eſt eſſe quod eſt fortem eſſe, aut prudentem, aut juſtum, aut temperantem: poteſt enim eſſe animus, & nullam iſtarum habere virtutem. Deo autem hoc eſt eſſe quod eſt fortem eſſe, aut juſtum eſſe, aut ſapientem eſſe, & ſi quid de illa ſimplici multiplicitate, vel multiplici ſimplicitate dixeris, quo ſubſtantia ejus ſignificetur. Quamobrem ſive ita dicatur Deus de Deo, ut & ſingulis hoc nomen conveniat, non tamen ut ambo ſimul duo dii, ſed unus Deus ſit. Ita enim ſibi cohærent, [a] quemadmodum & in diſtantibus diverſiſque ſubſtantiis fieri Apoſtolus teſtis eſt. Nam & ſolus Dominus ſpiritus eſt, & ſolus hominis ſpiritus utique ſpiritus eſt, tamen ſi hæreat Domino unus ſpiritus eſt: quanto magis ibi, ubi eſt omnino inſeparabilis atque æterna connexio, ne abſurdè dici videatur quaſi filius amborum, cùm dicitur Filius Dei, ſi id quod dicitur Deus, non niſi de ambobus dicitur ſimul: ſive quidquid de Deo dicitur quod ſubſtantiam ejus indicet, non niſi de ambobus ſimul, immo de ipſa ſimul Trinitate dicitur. Sive ergo hoc, ſive illud ſit, quod diligentiùs diſcutiendum eſt, nunc unde agitur ſatis eſt videre, nullo modo Filium æqualem eſſe Patri, ſi in aliquo ſcilicet quod pertineat ad ſignificandam ejus ſubſtantiam inæqualis invenitur, ſicut jam oſtendimus. Apoſtolus autem dixit æqualem. In omnibus ergo æqualis eſt Patri Filius, & eſt unius ejuſdemque ſubſtantiæ.

1. Cor. 6. 17.

Phil. 2. 6.

CAP. V. Spiritus-ſanctus & Filio æqualis in omnibus. [etiam Patri]

7. QUAPROPTER etiam Spiritus-ſanctus in eadem unitate ſubſtantiæ & æqualitate conſiſtit. Sive enim ſit unitas amborum, ſive ſanctitas, ſive caritas, ſive ideo unitas quia caritas, & ideo caritas quia ſanctitas, manifeſtum eſt quòd non aliquis duorum eſt quo uterque conjungitur, quo genitus à gignente diligatur, generatoremque ſuum diligat, ſintque non participatione, ſed eſſentiâ ſuâ, neque dono ſuperioris alicujus, ſed ſuo proprio ſervantes unitatem ſpiritûs in vinculo pacis. Quod imitari per gratiam, & ad Deum, & ad nos ipſos jubemur. In quibus duobus præceptis tota Lex pendet & Prophetæ. Ita ſunt illa tria, Deus unus, ſolus, magnus, ſapiens, ſanctus, beatus. Nos autem ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo beati; quia ipſius munere inter nos unum, cum illo autem unus ſpiritus, quia adglutinatur anima noſtra poſt eum. Et nobis hærere Deo bonum eſt, quia perdet omnem qui fornicatur ab eo. Spiritus ergo ſanctus commune aliquid eſt Patris & Filii, quidquid illud eſt. At ipſa communio, conſubſtantialis & coæterna: quæ ſi amicitia convenienter dici poteſt, dicatur; ſed aptiùs dicitur caritas. Et hæc quoque ſubſtantia, quia Deus ſubſtantia, & *Deus caritas*, ſicut ſcriptum eſt. Sicut autem ſubſtantia ſimul cum Patre & Filio, ita ſimul magna, & ſimul bona, & ſimul ſancta, & quidquid aliud ad ſe dicitur: quoniam non aliud eſt Deo eſſe, & aliud magnum eſſe vel bonum eſſe, & cetera, ſicut ſuprà oſtendimus. Si enim minùs magna eſt ibi caritas quàm ſapientia, minùs quàm eſt diligitur ſapientia: æqualis eſt igitur, ut quanta eſt ſapientia tantum diligatur: eſt autem ſapientia æqualis Patri, ſicut ſuprà diſputavimus: æqualis eſt igitur etiam Spiri-

Epheſ. 4. 3.

Matth. 22. 40.

Pſal. 72. 28.

1. Iohan. 4. 16.

[a] Plerique MSS. *quod etiam in diſtantibus*.

A tus-ſanctus; & ſi æqualis, in omnibus æqualis propter ſummam ſimplicitatem quæ in illa ſubſtantia eſt. Et ideo non amplius quàm tria ſunt, unus diligens eum qui de illo eſt, & unus diligens eum de quo eſt, & ipſa dilectio. Quæ ſi nihil eſt, quomodo *Deus dilectio eſt?* Si non eſt ſubſtantia, quomodo Deus ſubſtantia eſt?

1. Iohan. 4. 16.

CAPUT VI. Quomodo Dei ſubſtantia ſimplex & multiplex.

8. SI autem quæritur quomodo ſimplex & multiplex ſit illa ſubſtantia: animadvertenda eſt primò creatura quare ſit multiplex, nullo autem B modo verè ſimplex. Et priùs corpus univerſum utique partibus conſtat; ita ut ſit ibi alia pars major, alia minor, & majus ſit univerſum quàm pars quælibet aut quantalibet. Nam & cælum & terra partes ſunt univerſæ mundanæ molis: & ſola terra, & ſolum cælum innumerabilibus partibus conſtat, & in tertia ſui parte minor eſt quàm in cetera, & in dimidia minor quàm in tota; & totum mundi corpus quod duabus plerumque partibus appellari ſolet, id eſt, cælum & terra, utique C majus eſt quàm ſolum cælum aut ſola terra. Et in unoquoque corpore aliud eſt magnitudo, aliud color, aliud figura. Poteſt enim & diminuta magnitudine manere idem color & eadem figura, & colore mutato manere eadem figura & eadem magnitudo, & figurâ eâdem non manente tam magnum eſſe & eodem modo coloratum: & quæcumque alia ſimul dicuntur de corpore, poſſunt & ſimul & plura ſine ceteris commutari. Ac per hoc multiplex eſſe convincitur D natura corporis, ſimplex autem nullo modo. Creatura quoque ſpiritalis, ſicut eſt anima, eſt quidem in corporis comparatione ſimplicior: ſine comparatione autem corporis multiplex eſt, etiam ipſa non ſimplex. Nam ideo ſimplicior eſt corpore, quia non mole diffunditur per ſpatium loci, ſed in unoquoque corpore, & in toto tota eſt, & in qualibet ejus parte tota eſt; & ideo cùm fit aliquid in quavis exigua particula corporis quod ſentiat anima, quamvis non fiat in toto corE pore, illa tamen tota ſentit, quia totam non latet: ſed tamen etiam in anima cùm aliud ſit artificioſum eſſe, aliud inertem, aliud acutum, aliud memorem, aliud cupiditas, aliud timor, aliud lætitia, aliud triſtitia, poſſintque & alia ſine aliis, & alia magis, alia minùs, innumerabilia & innumerabiliter in animæ natura inveniri; manifeſtum eſt non ſimplicem, ſed multiplicem eſſe naturam. Nihil enim ſimplex mutabile eſt, omnis autem creatura mutabilis. * Deus verò multipliciter quiF dem dicitur magnus, bonus, ſapiens, beatus, verus, & quidquid aliud non indignè dici videtur: ſed eadem magnitudo ejus eſt, quæ ſapientia; non enim mole magnus eſt, ſed virtute: & eadem bonitas quæ ſapientia & magnitudo, & eadem veritas quæ illa omnia: & non eſt ibi aliud beatum eſſe, & aliud magnum, aut ſapientem, aut verum, aut bonum eſſe, aut omnino ipſum eſſe.

*CAPUT VII.

Deus Trinitas, ſed non triplex.

9. Nec quoniam Trinitas eſt, ideo triplex puG tandus eſt: alioquin minor erit Pater ſolus, aut Filius ſolus, quàm ſimul Pater & Filius. Quamquam non inveniatur quomodo dici poſſit, aut Pater ſolus, aut Filius ſolus; cùm ſemper atque inſeparabiliter & ille cum Filio ſit, & ille cum Patre: non ut ambo ſint Pater, aut ambo Filius; ſed quia ſemper in invicem, neuter ſolus. Quia

verò

verò dicimus & Deum solum ipsam Trinitatem, quamvis semper sit cum spiritibus & animabus sanctis; sed solum dicimus quòd Deus est, quia non & illi cum illo Deus sunt: ita solum Patrem dicimus Patrem, non quia separatur à Filio, sed quia non simul ambo Pater sunt. * Cùm itaque tantus est solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus-sanctus, quantus est simul Pater & Filius & Spiritus-sanctus, nullo modo triplex dicendus est. Corpora quippe adjunctione sua crescunt. Quamvis enim qui adhæret uxori suæ, unum corpus fit: majus tamen corpus fit, quàm si solius viri esset, aut solius uxoris. In rebus autem spiritalibus, cùm minor majori adhærescit, sicut creatura Creatori, illa fit major quàm erat, non ille. In iis enim quæ non mole magna sunt, hoc est majus esse quod est melius esse. Melior autem fit spiritus alicujus creaturæ, cùm adhæret Creatori, quàm si non adhæreat; & ideo etiam major quia melior. *Qui* ergo *adhæret Domino, unus spiritus est*: sed tamen Dominus non ideo fit major, quamvis fiat ille qui adhæret Domino. In ipso igitur Deo cùm adhæret æquali Patri Filius æqualis, aut Spiritus-sanctus Patri & Filio æqualis, non fit major Deus quàm singuli eorum; quia non est quo crescat illa perfectio. Perfectus autem sive Pater, sive Filius, sive Spiritus-sanctus, & perfectus Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus: & ideo Trinitas potiùs quàm triplex.

Caput VIII.

1. Cor. 6. 17.

Cap. IX. An una vel tres simul Personæ dicantur solus Deus.

10. Et quoniam ostendimus quomodo possit dici solus Pater, quia non nisi ipse ibi Pater; considerandа est illa sententia qua dicitur, Deum verum solum non esse Patrem solum, sed Patrem & Filium & Spiritum-sanctum. Si quis enim interroget, Pater solus utrùm sit Deus: quomodo respondebitur non esse, nisi fortè ita dicamus, esse quidem Patrem Deum, sed non eum esse solum Deum; esse autem solum Deum, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum? Sed quid agimus de illo testimonio Domini? Patri enim dicebat, & Patrem nominaverat ad quem loquebatur, cùm ait, *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te unum verum Deum.* Quod quidem Ariani sic solent accipere, quasi non sit Filius verus Deus. Quibus exclusis, videndum est an intelligere cogamur, cùm dictum est Patri, *Ut cognoscant te unum verum Deum*; tamquam hoc insinuare voluerit, quia & solus Pater Deus verus est, ne non intelligeremus Deum, nisi ipsa tria simul, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum. Num ergo ex Domini testimonio, & Patrem unum verum Deum dicimus, & Filium unum verum Deum, & Spiritum-sanctum unum verum Deum, & simul Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, id est, simul ipsam Trinitatem, non tres veros Deos, sed unum verum Deum? An quoniam addidit, *Et quem misisti Iesum Christum*; subaudiendum est, unum verum Deum; & ordo verborum est, *Ut te & quem misisti Iesum Christum, cognoscant unum verum Deum?* Cur ergo tacuit de Spiritu-sancto? An quoniam consequens est, ut ubicumque nominatur unum tanta pace uni adhærens, ut per hanc utrumque unum sit, jam ex hoc intelligatur etiam ipsa pax, quamvis non commemoretur? Nam & illo loco Apostolus videtur quasi prætermittere Spiritum-sanctum, & tamen etiam ibi intelligitur, ubi ait, *Omnia sunt vestra, vos autem Christi, Christus autem Dei.* Et iterum: *Caput mulieris vir, caput viri Christus, caput autem Christi Deus.* Sed rursus si Deus non nisi omnia simul tria, quomodo caput Christi Deus, id est, caput Christi Trinitas, cùm in Trinitate sit Christus ut sit Trinitas? An quod est Pater cum Filio, caput est ei quod est solus Filius? Cum Filio enim Pater Deus, solus autem Filius Christus est: maximè quia jam Verbum caro factum loquitur, secundùm quam [a] humilitatem ejus etiam major est Pater, sicut dicit, *Quoniam Pater major me est*: ut hoc ipsum Deum esse, quod illi cum Patre unum est, caput sit hominis Mediatoris, quod ipse solus est. Si enim mentem rectè dicimus principale hominis, id est, tamquam caput humanæ substantiæ, cùm ipse homo cum mente sit homo, cur non multo congruentiùs, multoque magis Verbum cum Patre quod simul Deus est, caput est Christi, quamvis Christus homo nisi cum Verbo quod caro factum est, intelligi non possit? Sed hoc, ut jam diximus, aliquanto diligentiùs postea considerabimus. Nunc autem æqualitas Trinitatis & una eademque substantia, quantum breviter potuimus, demonstrata est, ut quoquo modo se habet ista quæstio, quam discutiendam acriore intentione distulimus, nihil impediat quo minùs fateamur summam æqualitatem Patris & Filii & Spiritus-sancti.

Iohan. 17. 3.

Græcè est ...

1. Cor. 3. 22.

1. Cor. 11. 3.

Iohan. 14. 28.

1. Tim. 2. 5.

Cap. X. Attributa per Hilarium singulis personis, in lib. 2. de Trinit.

11. Quidam cùm vellet brevissimè singularum in Trinitate personarum insinuare propria, *Æternitas*, inquit, *in Patre, species in Imagine, usus in Munere.* Et quia non mediocris auctoritatis in tractatione Scripturarum, & assertione fidei vir exstitit, Hilarius enim hoc in libris suis posuit, horum verborum, id est, Patris, & Imaginis, & Muneris, æternitatis, & speciei, & usûs, abditam scrutatus intelligentiam quantum valeo, non eum secutum arbitror in æternitatis vocabulo, nisi quòd Pater non habet Patrem de quo sit, Filius autem de Patre est ut sit, atque ut illi coæternus sit. Imago enim si perfectè implet illud cujus imago est, ipsa coæquatur ei, non illud imagini suæ. In qua imagine speciem nominavit, credo, propter pulcritudinem, ubi jam est tanta congruentia, & prima æqualitas, & prima similitudo, nulla in re dissidens, & nullo modo inæqualis, & nulla ex parte dissimilis, sed ad idemtidem respondens ei cujus imago est. Ubi est prima & summa vita, cui non est aliud vivere & aliud esse, sed idem est esse & vivere: & primus ac summus intellectus, cui non est aliud vivere & aliud intelligere, sed id quod est intelligere, hoc vivere, hoc esse est, unum omnia: tamquam Verbum perfectum, cui non desit aliquid, & ars quædam omnipotentis atque sapientis Dei, plena omnium rationum viventium [b] incommutabilium; & omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno, cum quo unum. Ibi novit omnia Deus quæ fecit per ipsam, & ideo cùm decedant & succedant tempora, non decedit aliquid vel succedit scientiæ Dei. Non enim hæc quæ creata sunt, ideo sciuntur à Deo, quia facta sunt: ac non potiùs ideo facta sunt vel mutabilia, quia immutabiliter ab eo sciuntur. Ille igitur ineffabilis quidam complexus Patris & imaginis non est sine [c] perfruitione, sine caritate, sine gaudio. Illa ergo dile-

[a] Ita plerique MSS. At editi, *humanitatem.*
[b] Plures MSS. *& incommutabilium.*

[c] In MSS. *perfectione*, vel *perfunctione.*

ctio, delectatio, felicitas vel beatitudo, si tamen aliqua humana voce dignè dicitur, usus ab illo appellatus est breviter, & est in Trinitate Spiritus-sanctus, non genitus, sed genitoris, genitique suavitas, ingenti largitate atque ubertate perfundens omnes creaturas pro captu earum, ut ordinem suum teneant & locis suis adquiescant.

Trinitas in rebus factis repræsentatur.

12. Hæc igitur omnia, quæ arte divina facta sunt, & unitatem quamdam in se ostendunt, & speciem, & ordinem. Quidquid enim horum est, & unum aliquid est, sicut naturæ corporum, B & ingenia animarum; & aliqua specie formatur, sicut sunt figuræ vel qualitates corporum, ac doctrinæ vel artes animarum; & ordinem aliquem petit aut tenet, sicut sunt pondera vel collocationes corporum, atque amores aut delectationes animarum. Oportet igitur ut Creatorem per ea quæ facta sunt intellectum conspicientes, Trinitatem intelligamus, cujus in creatura quomodo dignum est apparet vestigium. In illa enim

A Trinitate summa origo est rerum omnium & perfectissima pulcritudo, & beatissima delectatio. Itaque illa tria, & [a] ad se invicem determinari videntur, & in se infinita sunt. Sed hîc in rebus corporeis, non tantum est res una quantum tres simul, & plus aliquid sunt duæ quàm una res: ceterùm in illa summa Trinitate tantum est una quantum tres simul, nec plus aliquid sunt duæ quàm una. Et in se infinita sunt. Ita & singula sunt in singulis, & omnia in singulis, & singula in omnibus, & omnia in omnibus, & unum omnia. Qui videt hoc vel ex parte, vel per speculum & in ænigmate, gaudeat cognoscens Deum, & sicut Deum honoret, & gratias agat: qui autem non videt, tendat per pietatem ad videndum, non per cæcitatem ad calumniandum. Quoniam unus est Deus, sed tamen Trinitas. Nec confusè accipiendum est, *Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia*: nec diis multis, sed *ipsi gloria in sæcula sæculorum, Amen.*

1. Cor. 13. 12.

Rom. 11. 36.

[a] MSS. *à se invicem.*

LIBER SEPTIMUS,

In quo superioris libri quæstio, quæ dilata fuerat, explicatur, quòd videlicet Deus Pater qui genuit Filium virtutem & sapientiam, non solùm sit virtutis & sapientiæ Pater, sed etiam ipse virtus & sapientia: similiter & Spiritus-sanctus. Nec tamen tres esse virtutes aut tres sapientias, sed unam virtutem & unam sapientiam, sicut unum Deum & unam essentiam, ostenditur. Deinde quæritur quomodo dicatur in Deo, à Latinis una essentia, tres personæ, *à Græcis* una essentia, tres substantiæ vel hypostases: *& utrumque elocutionis necessitate dici monstratur, ut ne omnino taceremus interrogati quid tres sint, quos tres esse veraciter confitemur, Patrem scilicet, & Filium, & Spiritum-sanctum.*

Caput I. Redit ad quæstionē, an quælibet Trinitatis persona per se sit sapientia.

JAM nunc quæramus diligentiùs, quantum dat Deus, quod paulò antè distulimus, Utrùm & singula quæque in Trinitate persona possit & per se ipsam non cum ceteris duabus dici Deus, aut magnus, aut sapiens, aut verus, aut omnipotens, aut justus, & si quid aliud dici de Deo potest, non relativè, sed ad se ipsum; an verò non dicantur ista, nisi cùm Trinitas intelligitur. Hoc enim quæstionem facit, quia scriptum est, *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam*: utrùm ita sit pater sapientiæ atque virtu- D tis suæ, ut hac sapientiâ sapiens sit quam genuit, & hac virtute potens quam genuit: & quia semper potens & sapiens, semper genuit virtutem & sapientiam. Dixeramus enim si ita est, cur non & magnitudinis suæ pater sit qua magnus est, & bonitatis quà bonus, & justitiæ qua justus, & alia si qua sunt. Aut si hæc omnia pluribus vocabulis in eadem sapientia & virtute intelliguntur, ut ea sit magnitudo quæ virtus, ea bonitas quæ sapientia, & ea rursus sapientia quæ virtus, sicut jam tra- E ctavimus, meminerimus, cùm aliquid horum nomino, sic accipiendum esse, ac si omnia commemorem. Quæritur ergo an Pater etiam singulus sit sapiens, atque ipsa sibi ipse sapientia; an ita sit sapiens quomodo dicens. Verbo enim quod genuit dicens est; non verbo quod profertur, & sonat, & transit; sed Verbo quod erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & omnia per ipsum facta sunt: Verbo æquali sibi quo semper atque incommutabiliter dicit se ipsum. Non est enim ipse ver-

1. Cor. 1. 24.

Iohan. 1. 1.

C bum, sicut nec filius, nec imago. Dicens autem, exceptis illis temporalibus vocibus Dei, quæ in creatura fiunt; nam sonant, & transeunt: dicens ergo illo coæterno Verbo, non singulus intelligitur, sed cum ipso Verbo, sine quo non est utique dicens. Itáne & sapiens sicut dicens, ut ita sit sapientia, sicut Verbum, & hoc sit Verbum esse quod est esse sapientiam; hoc etiam esse virtutem, ut virtus & sapientia & Verbum idem sit, & relativè dicatur, sicut Filius & imago: atque ille non singulus potens, vel sapiens, sed cum ipsa virtute & sapientia quam genuit; sicut non singulus dicens, sed eo Verbo, & cum eo Verbo quod genuit; atque ita magnus eâ & cum ea magnitudine quam genuit? Et si non alio magnus, alio Deus, sed eo magnus quo Deus, quia non aliud illi est magnum esse, aliud Deum esse: consequens est, ut nec Deus singulus, sed eâ & cum ea deitate quam genuit, ut sic sit Filius deitas Patris, sicut sapientia & virtus Patris, & sicuti est Verbum & imago Patris. Et quia non aliud illi est esse, aliud Deum esse, ita sit etiam essentia Patris Filius, sicuti est Verbum & imago ejus. Ac per hoc etiam excepto eo quod Pater est, non sit aliquid Pater, nisi quia est ei Filius: ut non tantùm id quod dicitur Pater, quod manifestum est eum non ad se ipsum, sed ad Filium relativè dici, & ideo Patrem quia est ei Filius; sed omnino ut sit quod ad se ipsum est, ideo sit quia genuit essentiam suam. Sicut enim magnus est, non nisi eâ quam genuit magnitudine: ita & est

non nisi eâ quam genuit essentiâ; quia non est A aliud illi esse, aliud magnum esse. Itáne igitur pater est essentiæ suæ, sicut pater est magnitudinis suæ, sicut pater est virtutis ac sapientiæ suæ? Eadem quippe ejus magnitudo quæ virtus, & eadem essentia quæ magnitudo.

Quàm difficilè, quave ratione solvatur quæstio proposita. 1. Cor. 1. 24.

2. Hæc disputatio nata est ex eò quod scriptum est, *Christum esse Dei virtutem & Dei sapientiam*. Quapropter in eas angustias sermo coartatur, cùm ineffabilia fari cupimus, ut aut dicamus Christum non esse Dei virtutem & Dei B sapientiam, atque ita impudenter & impiè resistamus Apostolo: aut Christum quidem Dei virtutem & Dei sapientiam esse fateamur, sed ejus Patrem non esse patrem virtutis & sapientiæ suæ, quod non minùs impium est; sic enim nec Christi erit pater, quia Christus Dei virtus & Dei sapientia est: aut non esse Patrem virtute sua potentem, neque sapientiâ suâ sapientem, quod quis audeat dicere? aut aliud in Patre intelligi esse, aliud sapientem esse, ut non hoc ipso sit quo C sapiens est, quod de anima intelligi solet, quæ aliàs insipiens, aliàs sapiens est, velut natura mutabilis, & non summè perfectéque simplex: aut Patrem non esse aliquid ad se ipsum, & non solùm quod Pater est, sed omnino quod est, ad Filium relativè dici. Quomodo ergo ejusdem essentiæ Filius cujus Pater, quando quidem ad se ipsum nec essentia est, nec omnino est ad se ipsum, sed etiam esse ad Filium illi est? At enim multo magis unius ejusdemque essentiæ, quia una eademque essentia Pater & Filius; quando quidem Pa- D tri non ad se ipsum est ipsum esse, sed ad Filium, [a] quam essentiam genuit, & qua essentiâ est quidquid est. Neuter ergo ad se est, & uterque ad invicem relativè dicitur: an Pater solus non solùm quod Pater dicitur, sed omnino quidquid dicitur, relativè ad Filium dicitur; ille autem dicitur [b] & ad se? & si ita est, quid dicitur ad se? an ipsa essentia? Sed Patris essentia est Filius, sicut Patris virtus & sapientia, sicut Verbum Patris & imago Patris: aut si essentia dicitur ad se E Filius, Pater autem non est essentia, sed genitor essentiæ, non est autem ad se ipsum, sed hac ipsâ essentiâ quam genuit, sicut hac ipsâ magnitudine magnus quam genuit; ergo & magnitudo dicitur ad se Filius, ergo & virtus, & sapientia, & Verbum, & imago. Quid autem absurdius, quàm imaginem ad se dici? Aut si non idipsum est imago & Verbum, quod est virtus & sapientia, sed illa relativè dicuntur, hæc autem ad se, non ad aliud; incipit non eâ sapientiâ F quam genuit, sapiens esse Pater, quia non potest ipse ad eam relativè dici, & illa ad eum relativè non dici. Omnia enim quæ relativè dicuntur, ad invicem dicuntur. Restat itaque ut etiam essentia Filius relativè dicatur ad Patrem. Ex quo conficitur inopinatissimus sensus, ut ipsa essentia non sit essentia; vel certè cùm dicitur essentia, non essentia, sed relativum indicetur. Quomodo cùm dicitur dominus, non essentia indicatur, sed relativum quod G refertur ad servum; cùm autem homo dicitur, vel aliquid tale, quod ad se, non ad aliud dicitur, tunc indicatur essentia. Homo ergo cùm dominus dicitur, ipse homo essentia est, dominus verò relativè dicitur: homo enim ad se dicitur, dominus ad servum; hoc autem unde agimus, si essentia ipsa relativè dicitur, essentia ipsa non est essentia. Huc accedit, quia omnis essentia quæ relativè dicitur, est etiam aliquid excepto relativo: sicut homo dominus & homo servus, & equus jumentum, & nummus arra; homo & equus & nummus ad se dicuntur, & substantiæ sunt vel essentiæ; dominus verò & servus & jumentum & arra, ad aliquid relativè dicuntur. Sed si non esset homo, id est aliqua substantia, non esset qui relativè dominus diceretur: & si non esset equus quædam essentia, non esset quod jumentum relativè diceretur: ita si nummus non esset aliqua substantia, nec arra posset relativè dici. Quapropter si & Pater non est aliquid ad se ipsum, non est omnino qui relativè dicatur ad aliquid. Non enim sicut ad aliquid coloratum refertur color ejus, nec omnino ad se dicitur color, sed semper alicujus colorati est; illud autem cujus color est, etiam si eo quod coloratum dicitur ad colorem refertur, tamen id quod corpus dicitur, ad se dicitur: ullo modo ita putandum est Patrem non dici aliquid ad se ipsum, sed quidquid dicitur ad Filium dici; eumdem verò Filium [c] & ad se ipsum dici, & ad Patrem, cùm dicitur magnitudo magna & virtus potens, utique ad se ipsum, & magnitudo atque virtus magni & potentis Patris, qua Pater magnus & potens est. Non ergo ita, sed utrumque substantia, & utrumque una substantia. Sicut autem absurdum est dicere, candidum non esse candorem; sic absurdum est dicere, sapientem non esse sapientiam: & sicut candor ad se ipsum candidus dicitur, ita & sapientia ad se ipsam dicitur sapiens. Sed candor corporis non est essentia; quoniam ipsum corpus essentia est, & illa ejus qualitas: unde & ab ea dicitur candidum corpus, cui non hoc est esse quod candidum esse. Aliud enim ibi forma, & aliud color; & utrumque non in se ipso, sed in aliqua mole, quæ moles nec forma, nec color est, sed formata & colorata. Sapientia verò & sapiens est, & se ipsâ sapiens est. Et quoniam quæcumque anima participatione sapientiæ fit sapiens, si rursus desipiat, manet tamen in se sapientia, nec cùm anima fuerit in * stultitiam commutata, illa mutatur: non ita est in eo qui ex ea fit sapiens, quemadmodum candor in corpore quod ex illo candidum est. Cùm enim corpus in alium colorem fuerit mutatum, non manebit candor ille, sed omnino esse desinet. Quòd si & Pater qui genuit sapientiam, ex ea fit sapiens, neque hoc est illi esse quod sapere, qualitas ejus est Filius, non proles ejus, & non ibi erit jam summa simplicitas. Sed absit ut ita sit: quia verè ibi est summè simplex essentia: hoc ergo est ibi esse quod sapere. Quòd si hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam quam genuit sapiens est Pater; alioquin non ipse illam, sed illa eum genuit. Quid enim aliud dicimus, cùm dicimus, hoc illi est esse quod sapere, nisi eo est quo sapiens est? Quapropter quæ caussa illi est ut sapiens sit, ipsa illi caussa est ut sit: proinde si sapientia quam genuit, caussa illi

* f. in stultam.

[a] Duo MSS. *quem*.
[b] Editi, *ad Patrem & ad se? & si ita est, quid dicitur in Filio ad se?* At MSS. carent verbis, *ad Patrem*, & *in Filio*.

[c] Apud Er. & Lov. corrumpitur sensus additâ particulâ *ergo*, & prava inducta vocum interpunctione in hunc modum: *& ad se ipsum dici, & ad Patrem. Cùm ergo dicitur magnitudo magna.*

est ut sapiens sit, etiam ut sit ipsa illi caussa est. Quod fieri non potest, nisi gignendo eum aut faciendo. Sed neque genitricem, neque conditricem Patris ullo modo quisquam dixerit sapientiam. Quid enim insanius? Ergo & Pater [a] ipse sapientia est: & ita dicitur Filius sapientia Patris, quomodo dicitur lumen Patris; id est, ut quemadmodum lumen de lumine, & utrumque unum lumen; sic intelligatur sapientia de sapientia, & utrumque una sapientia: ergo & una essentia; quia hoc est ibi esse quod sapere. Quod enim est sapientiæ sapere, & potentiæ posse, & æternitati æternam esse, justitiæ justam esse, magnitudini magnam esse, hoc est essentiæ ipsum esse. Et quia in illa simplicitate non est aliud sapere quàm esse, eadem ibi sapientia est quæ essentia.

CAPUT II. Pater & Filius simul una sapientia, sicut una essentia, tametsi nō simul unū Verbum.

3. PATER igitur & Filius simul una essentia, & una magnitudo, & una veritas, & una sapientia. Sed non Pater & Filius simul ambo unum Verbum, quia non simul ambo unus Filius. Sicut enim Filius ad Patrem refertur, non ad se ipsum dicitur; ita & Verbum ad eum cujus Verbum est refertur, cùm dicitur Verbum. Eo quippe Filius quo Verbum, & eo Verbum quo Filius. Quoniam igitur Pater & Filius simul non utique unus Filius, consequens est ut Pater & Filius simul non amborum unum Verbum. Et propterea non eo Verbum quo sapientia; quia Verbum non ad se dicitur, sed tantùm relativè ad eum cujus Verbum est, sicut Filius ad Patrem: sapientia verò eo quo essentia. Et ideo quia una essentia, una sapientia. Quoniam verò & Verbum [b] sapientia est, sed non eo Verbum quo sapientia; Verbum enim relativè, sapientia essentialiter intelligitur: id dici accipiamus cùm dicitur Verbum, ac si dicatur, nata sapientia, ut sit & Filius & imago. Et hæc duo cùm dicuntur, id est, *nata sapientia*, in uno eorum eo quòd est *nata*, & Verbum, & imago, & Filius intelligatur, & in his omnibus nominibus non ostendatur essentia, quia relativè dicuntur: at in altero quod est *sapientia*, quoniam & ad se dicitur, se ipsâ enim sapiens est, etiam essentia demonstretur, & hoc ejus esse quod sapere. Unde Pater & Filius simul una sapientia, quia una essentia, & singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia. Quapropter, non quia Pater non est Filius, & Filius non est Pater, aut ille ingenitus, ille autem genitus, ideo non una essentia: quia his nominibus relativa eorum ostenduntur. Uterque autem simul una sapientia, & una essentia, ubi hoc est esse quod sapere: non autem simul uterque Verbum aut Filius, quia non hoc est esse quod Verbum aut Filium esse: sicut jam satis ostendimus ista relativè dici.

CAPUT III. Sapientiæ nomine cur Filius potissimùm insinuetur in Scripturis, cùm & Pater & Spiritus-sanctus sit sapientia.

4. CUR ergo in Scripturis numquam ferè de sapientia quidquam dicitur, nisi ut ostendatur à Deo genita vel creata? genita scilicet, per quam facta sunt omnia: creata verò vel facta, sicut in hominibus, cùm ad eam quæ non creata & facta, sed genita est, convertuntur & illustrantur; in ipsis enim fit aliquid quod vocetur eorum sapientia: vel illud Scripturis prænuntiantibus aut narrantibus, quod *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*; (Johan. 1. 14.) hoc modo enim Christus facta sapientia est, quia factus est homo. An propterea non loquitur in illis libris sapientia, vel de illa dicitur aliquid, nisi quòd eam de Deo natam ostendat, aut factam, quamvis sit & Pater [c] ipse sapientia, quia illa nobis sapientia commendanda erat & imitanda, cujus imitatione formamur. Pater enim eam dicit, ut Verbum ejus sit; non quomodo profertur ex ore verbum sonans, aut ante pronuntiationem cogitatur; spatiis enim temporum hoc completur, illud autem æternum est, & illuminando dicit nobis & de se & de Patre, quod dicendum est hominibus. Ideoque ait, *Nemo novit Filium nisi Pater, & nemo novit Patrem nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare*: (Matth. 11. 27.) quia per Filium revelat Pater, id est, per Verbum suum. Si enim hoc verbum quod nos proferimus temporale & transitorium, & se ipsum ostendit, & illud de quo loquimur: quanto magis Verbum Dei, per quod facta sunt omnia? Quod ita ostendit Patrem sicuti est Pater: quia & ipsum ita est, & hoc est quod Pater, secundùm quod sapientia est & essentia. Nam secundùm quod Verbum, non hoc est quod Pater: quia Verbum non est Pater, & Verbum relativè dicitur, sicut Filius, quod utique non est Pater. Et ideo Christus virtus & sapientia Dei, (1. Cor. 1. 24.) quia de Patre virtute & sapientia etiam ipse virtus & sapientia est, sicut lumen [d] de Patre lumine, & fons vitæ apud Deum Patrem, utique fontem vitæ. *Quoniam apud te*, inquit, *est fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen*: (Psal. 35. 10.) quia *sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso*: (Johan. 5. 26.) & *erat lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, (Johan. 1. 9.) & lumen hoc *Verbum erat apud Deum*, sed & *Deus erat Verbum. Deus autem lumen est, & tenebræ in eo non sunt ullæ*: (1. Johan. 1. 5.) lumen verò non corporale, sed spiritale: neque ita spiritale, ut illuminatione factum sit, quemadmodum dictum est Apostolis, *Vos estis lumen mundi*; (Matth. 5. 14.) sed lumen quod illuminat omnem hominem, ea ipsa & summa sapientia Deus, unde nunc agimus. Sapientia ergo Filius de sapientia Patre, sicut lumen de lumine, & Deus de Deo, ut & singulus Pater lumen, & singulus Filius lumen; & singulus Pater Deus, & singulus Filius Deus: ergo & singulus Pater sapientia, & singulus Filius sapientia. Et sicut utrumque simul unum lumen, & unus Deus, sic utrumque una sapientia. Sed Filius *factus est nobis sapientia à Deo, & justitia & sanctificatio*, (1 Cor. 1. 30.) quia temporaliter nos ad eum convertimus, id est, ex aliquo tempore, ut cum illo maneamus in æternum. Et ipse ex quodam tempore *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis.* (Johan. 1. 14.)

5. Propterea igitur cùm pronuntiatur in Scripturis, aut enarratur aliquid de sapientia, sive dicente ipsâ, sive cùm de illa dicitur, Filius nobis potissimùm insinuatur. Cujus imaginis exemplo & nos non discedamus à Deo, quia & nos imago Dei sumus: non quidem æqualis, facta quippe à Patre per Filium, non nata de Patre sicut illa. Et nos [e] quia illuminamur lumine, illa verò quia lumen illuminans: & ideo illa sine exemplo nobis exemplum est. Neque enim imi-

[a] Sic bene multi MSS. At editi, *ipsa*.
[b] Hic apud Lov. additum, *&*.
[c] Sola ferè editio Lov. *ipsa*.

[d] Lov. *lumen Dei*. Abest *Dei* ab aliis libris.
[e] Unus è Vaticanis MSS. *Et nos lumen, quia*.

tatur præcedentem aliquem ad Patrem à quo numquam est omnino separabilis, quia idipsum est quod ille de quo est. Nos autem nitentes imitamur manentem, & sequimur stantem, & in ipso ambulantes tendimus ad ipsum: quia factus est nobis via temporalis per [a] humilitatem, quæ mansio nobis æterna est per divinitatem. Quoniam quippe spiritibus mundis intellectualibus, qui superbiâ non lapsi sunt, in forma Dei & Deo æqualis & Deus præbet exemplum: ut se idem exemplum redeundi etiam lapso præberet homini, qui propter immunditiam peccatorum pœnamque mortalitatis Deum videre non poterat, semetipsum exinanivit, non mutando divinitatem suam, sed nostram mutabilitatem assumendo; & formam servi accipiens, venit ad nos in hunc mundum, qui in hoc mundo erat, quia mundus per eum factus est; ut exemplum sursum videntibus Deum, exemplum deorsum mirantibus hominem, exemplum sanis ad permanendum, exemplum infirmis ad convalescendum, exemplum morituris ad non timendum, exemplum mortuis ad resurgendum esset, in omnibus ipse primatum tenens. Quia enim homo ad beatitudinem sequi non debebat nisi Deum, & sentire non poterat Deum; sequendo Deum hominem factum sequeretur simul, & quem sentire poterat, & quem sequi debebat. Amemus ergo eum & inhæreamus illi, caritate diffusa in cordibus nostris per Spiritum-sanctum, qui datus est nobis. Non igitur mirum, si propter exemplum quod nobis ut reformemur ad imaginem Dei præbet imago æqualis Patri, cùm de sapientia Scriptura loquitur, de Filio loquitur, quem sequimur vivendo sapienter: quamvis & Pater sit sapientia, sicut lumen & Deus.

Philip. 2. 7. 1. Tim. 1. 15. Johan. 1. 10. Col. 1. 18. Rom. 5. 5.

Spiritum-sanctum simul cum Patre & Filio unam sapientiam esse.

6. Spiritus quoque sanctus sive sit summa caritas utrumque conjungens nosque subjungens, quod ideo non indignè dicitur quia scriptum est, *Deus caritas est*, quomodo non est etiam ipse sapientia; cùm sit lumen, quoniam *Deus lumen est?* sive alio modo essentia Spiritus-sancti singillatim ac propriè nominanda est; quoniam Deus est, utique lumen est: & quoniam lumen est, utique sapientia est: Deum autem esse Spiritum-sanctum, Scriptura clamat apud Apostolum qui dicit, *Nescitis quia templum Dei estis?* Statimque subjicit, Et *Spiritus Dei habitat in vobis.* Deus enim habitat in templo suo. Non enim tamquam minister habitat Spiritus Dei in templo Dei, cùm alio loco evidentiùs dicat, *Nescitis quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus-sancti, quem habetis à Deo, & non estis vestri? Emti enim estis pretio magno: glorificate ergo Deum in corpore vestro.* Quid est autem sapientia, nisi lumen spiritale & incommutabile? Est enim & sol iste lumen, sed corporale est; & spiritalis creatura lumen, sed non incommutabile. Lumen ergo Pater, lumen Filius, lumen Spiritus-sanctus: simul autem non tria lumina, sed unum lumen. Et ideo sapientia Pater, sapientia Filius, sapientia Spiritus-sanctus; & simul non tres sapientiæ, sed una sapientia: & quia hoc est ibi esse quod sapere, una essentia Pater & Filius & Spiritus-sanctus. Nec aliud est ibi esse quàm Deum esse: unus ergo Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus.

1. Johan. 4. 8. 1. Johan. 1. 5. 1. Cor. 3. 16. 1. Cor. 6. 19.

Cap. IV.

7. Itaque loquendi caussâ de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est à nostris Græcis una essentia, tres substantiæ: à Latinis autem una essentia vel substantia, tres personæ; quia sicut jam * diximus non aliter in sermone nostro, id est, Latino, essentia quàm substantia solet intelligi. Et dum intelligatur saltem in ænigmate quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid cùm quæreretur quid tria sint, quæ tria esse fides vera pronuntiat, cùm & Patrem non dicit esse Filium, & Spiritum-sanctum quod est donum Dei nec Patrem dicit esse nec Filium. Cùm ergo quæritur quid tria, vel quid tres, conferimus nos ad inveniendum aliquod speciale vel generale nomen, quo complectamur hæc tria, neque occurrit animo, quia excedit supereminentia divinitatis usitati eloquii facultatem. Veriùs enim cogitatur Deus quàm dicitur, & veriùs est quàm cogitatur. Cùm enim dicimus non eumdem esse Jacob qui est Abraham, Isaac autem nec Abraham esse nec Jacob, tres esse utique fatemur, Abraham, Isaac & Jacob. Sed cùm quæritur quid tres, respondemus tres homines, nomine speciali eos pluraliter appellantes; generali autem, si dicamus tria animalia: homo enim, sicut veteres definierunt, animal est rationale, mortale: aut sicut Scripturæ nostræ loqui solent, tres animas, cùm à parte meliore totum appellari placet, id est, ab anima, (& corpus & animam, quod est totus homo.) Ita quippe dictum est in Ægyptum descendisse cum Jacob animas septuaginta-quinque, pro tot hominibus. Item cùm dicimus equum tuum non eum esse qui meus est, & tertium alicujus alterius nec meum esse nec tuum, fatemur tres esse: & interroganti quid tres, respondemus tres equos nomine speciali, generali autem tria animalia. Item cùm dicimus bovem non esse equum, canem verò nec bovem esse nec equum, tria quædam dicimus: & percontantibus quid tria, non jam speciali nomine dicimus tres equos, aut tres boves, aut tres canes, quia non eadem specie continentur: sed generali tria animalia, sive superiore genere tres substantias, vel tres creaturas, vel tres naturas. Quæcumque autem plurali numero enuntiantur specialiter uno nomine, etiam generaliter enuntiari possunt uno nomine. Non autem omnia quæ generaliter nomine uno appellantur, etiam specialiter appellare uno nomine possumus. Nam tres equos, quod est nomen speciale, etiam animalia tria dicimus: equum verò & bovem & canem, animalia tria tantùm dicimus vel substantias, quæ sunt generalia nomina, & si quid aliud de his generaliter dici potest; tres verò equos, aut boves, aut canes, quæ specialia vocabula sunt, non ea possumus dicere. Ea quippe uno nomine quamvis pluraliter enuntiamus quæ communiter habent illud quod eo nomine significatur. Abraham quippe & Isaac & Jacob commune habent id quod est homo; itaque dicuntur tres homines: equus quoque & bos & canis, commune habent id quod est animal; dicuntur ergo tria animalia. Ita tres aliquas lauros, etiam tres arbores dicimus; laurum verò & myrtum & oleam, tantùm tres arbores vel tres substantias, aut tres naturas: atque ita tres lapides, etiam tria corpora; lapidem verò & lignum & ferrum,

cessitate Græci tres hypostases dixerint, Latini tres personas.

* Lib. 5. cap. 2. & 8.

Gen. 46. 27. Deut. 10. 22.

[a] Lov. ad marginem, al. humanitatem.

tantùm tria corpora, vel si quo etiam superiore A generali nomine dici possunt. Pater ergo & Filius & Spiritus-sanctus, quoniam tres sunt, quæramus quid tres sint, & quid commune habeant. Non enim commune illis est id quod Pater est, ut invicem sibi sint patres; sicut amici, cùm relativè ad alterutrum dicantur, possunt dici tres amici, quod invicem sibi sunt. Non autem hoc ibi, quia tantùm Pater ibi pater; nec duorum pater, sed unici Filii. Nec tres filii, cùm Pater ibi non sit filius, nec Spiritus-sanctus. Nec tres B Spiritus-sancti, quia & Spiritus-sanctus propria significatione qua etiam donum Dei dicitur, nec Pater nec Filius. Quid igitur tres? Si enim tres personæ, commune est eis id quod persona est: ergo speciale hoc aut generale nomen est eis, si consuetudinem loquendi respicimus. Sed ubi est naturæ nulla diversitas, ita generaliter enuntiantur aliqua plura, ut etiam specialiter enuntiari possint. Naturæ enim differentia facit, ut laurus & myrtus & olea, aut equus & bos & canis, non C dicantur speciali nomine, istæ tres lauri, aut illi tres boves; sed generali, & istæ tres arbores, & illa tria animalia. Hîc verò ubi nulla est essentiæ diversitas, oportet ut speciale nomen habeant hæc tria, quod tamen non invenitur. Nam persona generale nomen est, in tantum ut etiam homo possit hoc dici, cùm tantum intersit inter hominem & Deum.

8. Deinde in ipso generali vocabulo, si propterea dicimus tres personas, quia commune est D eis id quod persona est: (alioquin nullo modo possunt ita dici, quemadmodum non dicuntur tres filii, quia non commune est eis id quod est filius:) cur non etiam tres deos dicimus? Certè enim quia Pater persona, & Filius persona, & Spiritus-sanctus persona, ideo tres personæ: quia ergo Pater Deus, & Filius Deus, & Spiritus-sanctus Deus, cur non tres dii? Aut quoniam propter ineffabilem conjunctionem hæc tria simul unus Deus; cur non etiam una persona, ut ita non E possimus dicere tres personas, quamvis singulam quamque appellemus personam, quemadmodum non possumus dicere tres deos, quamvis quemque singulum appellemus Deum, sive Patrem, sive Filium, sive Spiritum-sanctum? An quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicubi Scripturam commemorare invenimus. An quia nec tres, nec unam personam Scriptura dicit hæc tria, (legimus enim personam Domini, non personam Dominum,) propterea licuit F loquendi & disputandi necessitate tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit? Si autem diceremus tres deos, contradiceret Scriptura dicens, *Audi Israël, Dominus Deus tuus Deus unus est.* Cur ergo & tres essentias non licet dicere, quod similiter Scriptura, sicut non dicit, ita nec contradicit? Nam essentia si speciale nomen est commune tribus, cur non dicantur tres essentiæ, sicut Abraham, Isaac, & Jacob, tres homines, quia homo G speciale nomen est commune omnibus hominibus? Si autem speciale nomen non est essentia, sed generale, quia homo, & pecus, & arbor, & sidus, & angelus essentia dicitur; cur non dicuntur istæ tres essentiæ, sicut tres equi dicuntur tria animalia, & tres lauri dicuntur tres arbores,

Scriptura nullibi dicit tres personas in Deo.

Deut. 6. 4.

& tres lapides tria corpora? Aut si propter unitatem Trinitatis non dicuntur tres essentiæ, sed una essentia; cur non propter eamdem unitatem Trinitatis non dicuntur tres substantiæ vel tres personæ, sed una substantia & una persona? Quàm enim est illis commune nomen essentiæ, ita ut singulus quisque dicatur essentia, tam illis commune est vel substantiæ vel personæ vocabulum. Quod enim de personis secundùm nostram, hoc de substantiis secundùm Græcorum consuetudinem, ea quæ diximus, oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam.

9. Quid igitur restat, nisi ut fateamur loquendi necessitate [a] parta hæc vocabula, cùm opus esset copiosa disputatione adversùm insidias vel errores hæreticorum? Cùm enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis pro captu tenet de Domino Deo creatore suo, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam, non poterat dicere, quod Sabellius quia dixit, in hæresim lapsus est. Certissimè quippe de Scripturis cognoscitur quod piè credendum est, & [b] adspectu mentis indubitata perceptione perstringitur, & Patrem esse, & Filium & Spiritum-sanctum, nec Filium esse eumdem qui Pater est, nec Spiritum-sanctum eumdem esse vel Patrem vel Filium. Quæsivit quid tria diceret: & dixit substantias sive personas, quibus nominibus non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit; ut non solùm ibi unitas intelligatur ex eo quòd dicitur una essentia, sed & trinitas ex eo quòd dicuntur tres substantiæ vel personæ. Nam si hoc est Deo esse quod subsistere, ita non erant dicendæ tres substantiæ, ut non dicuntur tres essentiæ: quemadmodum quia hoc est Deo esse quod sapere, sicut non tres essentias, ita nec tres sapientias dicimus. Sic enim quia hoc illi est Deum esse quod est esse, tam tres essentias quàm tres deos dici fas non est. Si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere, sicut aliud Deo esse, aliud Patrem esse vel Dominum esse; quod enim est, ad se dicitur, Pater autem ad Filium & Dominus ad servientem creaturam dicitur: relativè ergo subsistit, sicut relativè gignit & relativè dominatur. Ita jam substantia non erit substantia, quia relativum erit. Sicut enim ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus. Absurdum est autem, ut substantia relativè dicatur: omnis enim res ad se ipsam subsistit; quanto magis Deus?

10. Si tamen dignum est ut Deus dicatur subsistere: de his enim rebus rectè intelligitur, in quibus subjectis sunt ea quæ in aliquo subjecto esse dicuntur, sicut color aut forma in corpore. Corpus enim subsistit, & ideo substantia est: illa verò in subsistente atque subjecto corpore, quæ non substantiæ sunt, sed in substantia; & ideo si esse desinat, vel ille color, vel illa forma, non adimunt corpori esse corpus, quia non hoc ei est esse, quod illam vel illam formam coloremve retinere. Res ergo mutabiles neque simplices,

CAP. V. In Deo substantia abusivè dicitur, essentia propriè.

[a] Aliquot MSS. *partita.*

[b] Sic MSS. Editi autem, *& adspectus mentis.*

propriè dicuntur ſubſtantiæ. Deus autem ſi ſubſiſtit ut ſubſtantia propriè dici poſſit, ineſt in eo aliquid tamquam in ſubjecto, & non eſt ſimplex, cui hoc ſit eſſe quod illi eſt [a] quidquid aliud de illo ad illum dicitur, ſicut magnus, omnipotens, bonus, & ſi quid hujuſmodi de Deo non incongruè dicitur: nefas eſt autem dicere ut ſubſiſtat & ſubſit Deus bonitati ſuæ, atque illa bonitas non ſubſtantia ſit vel potiùs eſſentia, neque ipſe Deus ſit bonitas ſua, ſed in illo ſit tamquam in ſubjecto: unde manifeſtum eſt Deum abuſivè ſubſtantiam vocari, ut nomine uſitatiore intelligatur eſſentia, quod verè ac propriè dicitur; ita ut fortaſſe ſolum Deum dici oporteat eſſentiam. Eſt enim verè ſolus, quia incommutabilis eſt, idque nomen ſuum famulo ſuo Moyſi enuntiavit, cùm ait, *Ego ſum qui ſum: & dices ad eos, Qui eſt miſit me ad vos.* (Exod. 3. 14.) Sed tamen ſive eſſentia dicatur quod propriè dicitur, ſive ſubſtantia quod abuſivè, utrumque ad ſe dicitur, non relativè ad aliquid. Unde hoc eſt Deo eſſe quod ſubſiſtere; & ideo ſi una eſſentia Trinitas, una etiam ſubſtantia. Fortaſſis igitur commodiùs dicuntur tres perſonæ, quàm tres ſubſtantiæ.

CAPUT VI. Cur in Trinitate non dicatur una perſona, & tres eſſentiæ.

11. SED ne nobis [b] videar ſuffragari, hoc quoque requiramus. Quamquam & illi, ſi vellent, ſicut dicunt tres ſubſtantias, tres hypoſtaſes, poſſent dicere tres perſonas, tria proſopa. Illud autem maluerunt, quod fortè ſecundùm linguæ ſuæ conſuetudinem aptiùs diceretur. Nam & in perſonis eadem ratio eſt: non enim aliud eſt Deo eſſe, aliud perſonam eſſe, ſed omnino idem. Nam ſi eſſe ad ſe dicitur, perſona verò relativè; ſic dicamus tres perſonas, Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici, aut tres propinqui, aut tres vicini, quòd ſint ad invicem, non quòd unuſquiſque eorum ſit ad ſe ipſum. Quapropter quilibet ex eis amicus eſt duorum ceterorum, aut propinquus aut vicinus, quia hæc nomina relativam ſignificationem habent. Quid ergo? num placet ut dicamus Patrem perſonam eſſe Filii & Spiritus-ſancti, aut Filium perſonam eſſe Patris & Spiritus-ſancti, aut Spiritum-ſanctum perſonam eſſe Patris & Filii? Sed neque perſona ita dici alicubi ſolet, neque in hac Trinitate cùm dicimus perſonam Patris, aliud dicimus quàm ſubſtantiam Patris. Quo circa ut ſubſtantia Patris ipſe Pater eſt, non quo Pater eſt, ſed quo eſt; ita & perſona Patris, non aliud quàm ipſe Pater eſt: ad ſe quippe dicitur perſona, non ad Filium vel Spiritum-ſanctum; ſicut ad ſe dicitur Deus & magnus, & bonus, & juſtus, & ſi quid aliud hujuſmodi. Et quemadmodum hoc illi eſt eſſe quod Deum eſſe, quod magnum, quod bonum eſſe; ita hoc illi eſt eſſe, quod perſonam eſſe. Cur ergo non hæc tria ſimul unam perſonam dicimus, ſicut unam eſſentiam & unum Deum, ſed tres dicimus perſonas, cùm tres deos aut tres eſſentias non dicamus, niſi quia volumus vel unum aliquod vocabulum [c] ſervire huic ſignificationi qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus interrogati, quid tres, cùm tres eſſe fateremur? Nam ſi genus eſt eſſentia, ſpecies autem ſubſtantia ſive perſona, ut nonnulli ſentiunt, omitto illud quod jam dixi, oportere appellari tres eſſentias, A ut appellantur tres ſubſtantiæ vel perſonæ, ſicut appellantur tres equi, eademque animalia tria, cùm ſit ſpecies equus, animal genus. Neque enim ſpecies ibi pluraliter dicta eſt, & genus ſingulariter, tamquam diceretur tres equi unum animal: ſed ſicut tres equi ſpeciali nomine, ita tria animalia generali nomine. Quòd ſi dicunt ſubſtantiæ vel perſonæ nomine non ſpeciem ſignificari, ſed aliquid ſingulare atque individuum; ut ſubſtantia vel perſona non ita dicatur ſicut dicitur B homo, quod commune eſt omnibus hominibus, ſed quomodo dicitur hic homo, velut Abraham, velut Iſaac, velut Jacob, vel ſi quis alius qui etiam digito præſens demonſtrari poſſit: ſic quoque illos eadem ratio conſequetur. Sicut enim dicuntur Abraham, Iſaac & Jacob tria individua, ita tres homines, & tres animæ. Cur ergo & Pater & Filius & Spiritus-ſanctus, ſi ſecundùm genus & ſpeciem & individuum etiam iſta diſſerimus, non ita dicuntur tres eſſentiæ, C ut tres ſubſtantiæ ſeu perſonæ? Sed hoc, ut dixi, omitto: illud dico, ſi eſſentia genus eſt, una eſſentia jam non habet ſpecies; ſicut quia genus eſt animal, unum animal jam non habet ſpecies. Non ſunt ergo tres ſpecies unius eſſentiæ, Pater & Filius & Spiritus-ſanctus. Si autem ſpecies eſt eſſentia, ſicut ſpecies eſt homo, tres verò illæ quas appellamus ſubſtantias ſive perſonas, ſic eamdem ſpeciem communiter habent, quemadmodum Abraham, Iſaac & Jacob ſpeciem quæ D homo dicitur, communiter habent, non ſicut homo ſubdividitur in Abraham, Iſaac & Jacob, ita unus homo & in aliquos ſingulos homines ſubdividi poteſt; omnino enim non poteſt, quia unus homo jam ſingulus homo eſt. Cur ergo una eſſentia in tres ſubſtantias, vel perſonas ſubdividitur. Nam ſi eſſentia ſpecies eſt ſicut homo, ſic eſt una eſſentia ſicut unus homo: an ſicut dicimus aliquos tres homines ejuſdem ſexus, ejuſdem temperationis corpo- E ris, ejuſdemque animi, unam eſſe naturam; tres enim ſunt homines, ſed una natura: ſic etiam ibi dicimus tres ſubſtantias unam eſſentiam, aut tres perſonas unam ſubſtantiam vel eſſentiam? Hoc verò utcumque ſimile eſt, quia & veteres qui Latinè locuti ſunt, ante quàm haberent iſta nomina, quæ non diu eſt ut in uſum venerunt, id eſt eſſentiam vel ſubſtantiam, pro his naturam dicebant. Non itaque ſecundùm genus & ſpecies iſta dicimus; ſed quaſi ſecundùm communem F eamdemque materiam. Sicut ex eodem auro ſi fierent tres ſtatuæ, diceremus tres ſtatuas unum aurum, nec tamen diceremus genus aurum, ſpecies autem ſtatuas; nec aurum ſpeciem, ſtatuas verò individua. Nulla quippe ſpecies individua ſua tranſgreditur, ut aliquid extra comprehendat. Cùm enim definiero quid ſit homo, quod eſt nomen ſpeciale, ſinguli quique homines qui ſunt individua eadem definitione continentur, nec aliquid ad eam pertinet quod homo non ſit. Cùm G verò aurum definiero non ſolæ ſtatuæ, ſi aureæ fuerint, ſed & annuli, & ſi quid aliud de auro fuerit, ad aurum pertinebit, & ſi nihil inde fiat, aurum dicitur, quia etiam ſi non ſint aureæ, non ideo non erunt ſtatuæ. Item nulla ſpecies excedit definitionem generis ſui. Cùm enim definie-

[a] Editi, *& quidquid aliud*. Abeſt *&* à MSS.
[b] Sic Am. Er. & aliquot MSS. At Lov. *videat*. Nonnulli MSS. *videatur*.
[c] Plures MSS. *ſervare*.

ro animal, quoniam generis hujus species est A equus, omnis equus animal est, non autem statua omnis aurum est. Ideo quamvis in tribus statuis aureis, rectè dicamus tres statuas unum aurum; non tamen ita dicimus, ut genus aurum, species verò statuas intelligamus. Nec sic ergo Trinitatem dicimus tres personas vel substantias, unam essentiam & unum Deum, tamquam ex una materia tria quædam subsistant, etiam si quidquid illud est, in his tribus explicatum sit. Non enim aliquid aliud ejus essentiæ est præter istam B Trinitatem: tamen tres personas ejusdem essentiæ, vel tres personas unam essentiam dicimus: tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona; sicut tres statuas ex eodem auro possumus dicere; aliud enim illic est esse aurum, aliud esse statuas. Et cùm dicuntur tres homines una natura, vel tres homines ejusdem naturæ, possunt etiam dici tres homines ex eadem natura, quia ex eadem natura & alii tres tales homines C possunt exsistere: in illa verò essentia Trinitatis, nullo modo alia quælibet persona ex eadem essentia potest exsistere. Deinde in his rebus non tantum est unus homo, quantum tres homines simul; & plus sunt aliquid homines duo, quàm unus homo: & in statuis æqualibus plus auri est tres simul quàm singulæ, & minus auri est una quàm duæ. At in Deo non ita est: non enim major essentia est Pater & Filius & Spiritus-sanctus simul, quàm solus Pater aut solus Filius; sed D tres simul illæ substantiæ sive personæ, si ita dicendæ sunt, æquales sunt singulis: quod animalis homo non percipit. Non enim potest cogitare nisi moles & spatia, vel minuta vel grandia, volitantibus in animo ejus phantasmatibus tamquam imaginibus corporum.

De Trinitate quid credere debet qui suprà dicta non capit.

12. Ex qua immunditia donec purgetur, credat in Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, unum Deum, solum, magnum, omnipotentem, bonum, justum, misericordem, omnium visibilium E & invisibilium conditorem, & quidquid de illo pro humana facultate dignè verèque dici potest. Neque cùm audierit Patrem solum Deum, separet inde Filium, aut Spiritum-sanctum; cum eo quippe solus Deus, cum quo & unus Deus est; quia & Filium cùm audimus solum Deum, sine ulla separatione Patris aut Spiritus-sancti oportet accipere. Atque ita dicat unam essentiam, ut non existimet aliud alio, vel majus, [a] vel melius, vel aliqua ex parte diversum. Non tamen ut Pa- F ter ipse sit & Filius & Spiritus-sanctus, & quidquid aliud ad alterutrum singula dicuntur; sicut Verbum quod non dicitur nisi Filius, aut Donum quod non dicitur nisi Spiritus-sanctus: propter quod etiam pluralem numerum admittunt, sicut in Evangelio scriptum est: *Ego & Pater unum sumus*. Et *unum dixit*, & *sumus*: *unum*, secundùm essentiam, quòd idem Deus; *sumus*, secundùm relativum, quòd ille Pater, hic Filius. Aliquando & tacetur unitas essentiæ, & sola pluraliter relativa commemorantur. *Veniemus ad eum ego & Pater, & habitabimus apud eum. Veniemus & habitabimus*, pluralis numerus est, quia prædictum est, *Ego & Pater*, id est Filius & Pater, quæ relativè ad invicem dicuntur. Aliquando latenter omnino, sicut in Genesi: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. Et *faciamus*, & *nostram*, pluraliter dictum est, & nisi ex relativis accipi non [b] oportet. Non enim ut facerent dii, aut ad imaginem & similitudinem deorum; sed ut facerent Pater & Filius & Spiritus-sanctus, ad imaginem Patris & Filii & Spiritus-sancti, ut subsisteret homo imago Dei. Deus autem Trinitas. Sed quia non omnino æqualis fiebat illa imago Dei, tamquam non ab illo nata, sed ab eo creata, hujus rei significandæ caussâ, ita imago est ut ad imaginem sit: id est, non æquatur parilitate, sed quadam similitudine accedit. Non enim locorum intervallis, sed similitudine acceditur ad Deum, & dissimilitudine receditur ab eo. Sunt enim qui ita distinguunt, ut imaginem velint esse Filium: hominem verò non imaginem, sed ad imaginem. Refellit autem eos Apostolus dicens, *Vir quidem non debet velare caput, cùm sit imago & gloria Dei*: Non dixit, ad imaginem; sed, *imago*. Quæ tamen imago, cùm alibi dicitur, *Ad imaginem*, non quasi ad Filium dicitur, quæ imago æqualis est Patri, alioquin non diceret *ad imaginem nostram*. Quomodo enim *nostram*, cùm Filius solius Patris imago sit? Sed propter imparem, ut diximus, similitudinem dictus est homo *ad imaginem*: & ideo *nostram*, ut imago Trinitatis esset homo; non Trinitati æqualis sicut Filius Patri; sed accedens, ut dictum est, quadam similitudine; sicut in distantibus significatur quædam vicinitas, non loci, sed cujusdam imitationis. Ad hoc enim & dicitur, *Reformamini in novitate mentis vestræ*. Quibus item dicit, *Estote itaque imitatores Dei, sicut filii carissimi*. Novo enim homini dicitur, *Qui renovatur in agnitionem Dei, secundùm imaginem ejus qui creavit eum*. Aut si jam placet propter disputandi necessitatem, etiam exceptis nominibus relativis, pluralem numerum admittere, ut uno nomine respondeatur, cùm quæritur, quid tria, & dicere tres substantias sive tres personas, nullæ moles aut intervalla cogitentur, nulla distantia quantulæcumque dissimilitudinis, [c] ut ibi intelligatur aliud alio vel paulò minus, quocumque modo minus esse aliud alio potest, ut neque personarum sit confusio, nec talis distinctio qua sit impar aliquid. Quod si intellectu capi non potest, fide teneatur, donec illucescat in cordibus ille qui ait per Prophetam, *Nisi credideritis, non intelligetis*.

Johan. 10. 30.

Johan. 14. 23.

Gen. 1. 26.

Homo & ad imaginem & imago Dei.

1. Cor. 11. 7.

Gen. 1. 26.

Rom. 12. 2.

Ephes. 5. 1.

Col. 3. 10.

Isai. 7. 9.

[a] Quidam MSS. loco, *vel melius*; substituunt, *vel minus*. Plures verò utrumque habent, *vel minus*, *vel melius*.

[b] Sic MSS. Editi verò, *non potest*.

[c] Plures MSS. *aut ibi*: & quidam, *aut ubi*.

LIBER

LIBER OCTAVUS,

In quo ratione reddita monstrat, non solùm Patrem Filio non esse majorem, sed nec ambos simul aliquid majus esse quàm Spiritum-sanctum, nec quoslibet simul in eadem Trinitate majus esse aliquid quàm unum, nec omnes simul tres majus aliquid esse quàm singulos. Deinde agit ut & ex veritatis intellectione, & ex notitia summi boni, & ex insito amore justitiæ propter quam diligitur animus justus ab animo etiam nondum justo, intelligatur ipsa natura Dei: maximè verò admonet ut Dei cognitio quæratur per caritatem, quæ in Scripturis Deus dicitur: qua in caritate etiam Trinitatis vestigium quoddam inesse observat.

Prooemiū. Epilogus superius dictorum.

DIXIMUS alibi, ea dici propriè in illa Trinitate distinctè ad singulas personas pertinentia, quæ relativè dicuntur ad invicem, sicut Pater & Filius, & utriusque Donum Spiritus-sanctus: non enim Pater Trinitas, aut Filius Trinitas, aut Trinitas Donum. Quod verò ad se dicuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed [a] unum ipsam Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus-sanctus; & bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus-sanctus; & omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus-sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes; sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; & quidquid aliud non ad invicem relativè, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundùm essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse, & quidquid aliud ad se unaquæque ibi persona, vel ipsa Trinitas dicitur. Ideoque dici tres personas, vel tres substantias, non ut aliqua intelligatur diversitas essentiæ, sed ut vel uno aliquo vocabulo responderi possit, cùm dicitur quid tres, vel quid tria; tantamque esse æqualitatem in ea Trinitate, ut non solùm Pater non sit major quàm Filius, quod adtinet ad divinitatem, sed nec Pater & Filius simul majus aliquid sint quàm Spiritus-sanctus, aut singula quæque persona quælibet trium minus aliquid sit quàm ipsa Trinitas. Dicta sunt hæc, & si sæpius versando repetantur, familiariùs quidem innotescunt: sed & modus aliquis adhibendus est, Deoque supplicandum devotissima pietate, ut intellectum aperiat, & studium contentionis absumat, quò possit mente cerni essentia veritatis, sine ulla mole, sine ulla [b] mobilitate. Nunc itaque, in quantum ipse adjuvat Creator mirè misericors, adtendamus hæc, quæ [c] modo interiore quàm superiora tractabimus, cùm sint eadem: servatâ illâ regulâ, ut quod intellectui nostro nondum eluxerit, à firmitate fidei non dimittatur.

Regula in difficilioribus fidei quæstionibus servanda.

Caput I. In Deo nō esse majus aliquid tres quàm unam personam, ratione mōstratur.

2. DICIMUS enim non esse in hac Trinitate majus aliquid duas aut tres personas quàm unam earum, quod non capit consuetudo carnalis, non ob aliud, nisi quia vera quæ creata sunt sentit ut potest; veritatem autem ipsam qua creata sunt non potest intueri: nam si posset, nullo modo esset lux ista corporea manifestior quàm hoc quod diximus. In substantia quippe veritatis, quoniam sola verè est, non est major aliqua, nisi quæ [d] veriùs est. Quidquid autem intelligibile atque incommutabile est, non aliud alio verius est, quia æquè incommutabiliter æternum est: nec quod ibi magnum dicitur, aliunde magnum est, quàm eo [e] quo verè est. Quapropter ubi magnitudo ipsa veritas est, quidquid plus habet magnitudinis, necesse est ut plus habeat veritatis: quidquid ergo plus veritatis non habet, non habet plus etiam magnitudinis. Porrò quidquid plus habet veritatis, profectò verius est, sicut majus est quod plus habet magnitudinis: hoc ergo ibi est majus quod verius. Non autem verius est Pater & Filius simul, quàm singulus Pater, aut singulus Filius. Non igitur majus aliquid utrumque simul, quàm singulum eorum. Et quoniam æquè verè est etiam Spiritus-sanctus, nec Pater & Filius simul majus aliquid est quàm ipse, quia nec verius est. Pater quoque & Spiritus-sanctus simul, quoniam veritate non superant Filium, non enim veriùs sunt; nec magnitudine superant. Atque ita Filius & Spiritus-sanctus simul tam magnum aliquid sunt quàm Pater solus, quia tam verè sunt. Sic & ipsa Trinitas tam magnum est, quàm unaquæque ibi persona. Non enim ibi major est, quæ verior non est, ubi est ipsa veritas magnitudo. Quia in essentia veritatis, hoc est verum esse quod est esse; & hoc est esse quod est magnum esse, hoc est ergo magnum esse, quod verum esse. Quod igitur ibi æquè verum est, etiam æquè magnum sit necesse est.

3. IN corporibus autem fieri potest, ut æquè verum sit hoc aurum atque illud, sed majus hoc sit quàm illud, quia non eadem ibi est magnitudo quæ veritas; aliudque illi est aurum esse, aliud magnum esse. Sic & in animi natura, secundùm quod dicitur magnus animus, non secundùm hoc dicitur verus animus. Animum enim verum habet etiam qui non est magnanimus: quando quidem corporis & animi essentia, non est ipsius veritatis essentia, sicut est Trinitas Deus unus, solus, magnus, verus, verax, veritas. Quem si co-

Caput II. Respuenda omnis corporalis cogitatio, ut Deus capiatur quomodo Deus est veritas.

[a] Sic plerique MSS. At editi, *sed unam ipsam Trinitatem.*
[b] In MSS. *mutabilitate.*
[c] Editi, *quæ modò tam interiora.* At MSS. *quæ modo interiore;* id est, ratione magis intima, atque subtiliore. Remensis codex habet, *quæ modo interiore quàm superiore.*
[d] Quatuor MSS. *verior est.*
[e] Plerique MSS. *quod verè est.*

gitare conamur, quantum sinit & donat, nullus A cogitetur per locorum spatia contactus aut complexus, quasi trium corporum; nulla compago juncturæ, sicut tricorporem Geryonem fabulæ ferunt: sed quidquid animo tale occurrerit, ut majus sit in tribus quàm in singulis, minusque in uno quàm in duobus, sine ulla dubitatione respuatur: ita enim respuitur omne corporeum. In spiritalibus autem omne mutabile quod occurrerit, non putetur Deus. Non enim parvæ notitiæ pars est, cùm de profundo isto in illam summitatem respiramus, si ante quàm scire possimus quid sit Deus, possumus jam scire quid non sit. Non est enim certè, nec terra, nec cælum, nec quasi terra & cælum, nec tale aliquid quale videmus in cælo, nec [a] quidquid tale non videmus & est fortassis in cælo. Nec si augeas imaginatione cogitationis lucem solis, quantum potes, sive quò sit major, sive quò sit clarior, millies tantùm, aut innumerabiliter, neque hoc est Deus. Nec * sicut cogitantur Angeli mundi spiritus cælestia corpora inspirantes, atque ad arbitrium quo serviunt Deo mutantes atque versantes, nec si omnes, cùm sint millia millium, in unum collati unus fiant, nec tale aliquid Deus est. Nec si eosdem spiritus sine corporibus cogites, quod quidem carnali cogitationi difficillimum est. Ecce vide, si potes, ô anima prægravata corpore quod corrumpitur, & onusta terrenis cogitationibus multis & variis; ecce vide, si potes: Deus veritas est. Hoc enim scriptum est: *Quoniam Deus lux est*: non quomodo isti oculi vident, sed quomodo videt cor, [b] cùm audis, Veritas est. Noli quærere quid sit veritas, statim enim se opponent caligines imaginum corporalium & nubila phantasmatum, & perturbabunt serenitatem, quæ primo ictu diluxit tibi, cùm dicerem Veritas. Ecce in ipso primo ictu quo velut coruscatione perstringeris, cùm dicitur Veritas, mane si potes: sed non potes; relaberis in ista solita atque terrena. Quo tandem pondere, quæso, relaberis, nisi sordium contractarum cupiditatis visco & peregrinationis erroribus?

(Marginal notes: a — * f. si cogitentur. — Apoc. 5. 11. — Sap. 9. 15. — 1. Iohan. 1. 5. — b)

Caput III. Quomodo cognoscatur Deum esse summum bonum.

4. Ecce iterum vide, si potes. Non amas certè nisi bonum, quia bona est terra altitudine montium & temperamento collium & planitie camporum, & bonum prædium amœnum ac fertile, & bona domus paribus membris disposita & ampla & lucida, & bona animalia animata corpora, & bonus aër modestus & salubris, & bonus cibus suavis atque aptus valetudini, & bona valetudo sine doloribus & lassitudine, & bona facies hominis dimensa pariliter & affecta hilariter & luculenter colorata, & bonus animus amici consensionis dulcedine & amoris fide, & bonus vir justus, & bonæ divitiæ, quia facilè expediunt, & bonum cælum cum sole & luna & stellis suis, & boni angeli sanctâ obedientiâ, & bona locutio suaviter docens & congruenter [c] monens audientem, & bonum carmen canorum numeris & sententiis grave. Quid plura & plura? Bonum hoc & bonum illud: tolle hoc & illud, & vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis, non alio bono bonum, sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis, vel quæ commemoravi, vel quæ alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius cùm verè judicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundùm quod & probaremus aliquid, & aliud alii præponeremus. Sic amandus est Deus, non hoc & illud bonum; sed ipsum bonum. Quærendum enim bonum animæ, non cui supervolitet judicando, sed cui hæreat amando: & quid hoc nisi Deus? Non bonus animus, aut bonus angelus, aut bonum cælum; sed bonum bonum. Sic enim B fortè faciliùs advertitur quid velim dicere. Cùm enim audio, verbi gratiâ, quod dicitur animus bonus, sicut duo verba sunt, ita ex eis verbis duo quædam intelligo: aliud quo animus est, aliud quo bonus. Et quidem ut animus esset, non egit ipse aliquid; non enim jam erat quod ageret ut esset: ut autem sit bonus animus, video agendum esse voluntate; non quia idipsum quo animus est, non est aliquid boni; nam unde jam dicitur, & verissimè dicitur corpore C melior? sed ideo nondum dicitur bonus animus, quoniam restat ei actio voluntatis, quâ sit præstantior; quam si neglexerit, jure culpatur, rectéque dicitur non bonus animus. Distat enim ab eo qui hoc agit: & quia ille laudabilis, profectò iste qui hoc non agit, vituperabilis est. Cùm verò agit hoc studio, & fit bonus animus, nisi se ad aliquid convertat quod ipse non est, non potest hoc assequi. Quò se autem convertat ut fiat bonus animus, nisi ad bonum, cùm hoc amat & D appetit & adipiscitur? Unde se si rursus avertat, fiatque non bonus, hoc ipso quo se avertit à bono, nisi maneat in se illud bonum unde se avertit, non est quò se iterum, si voluerit emendare, convertat.

(Marginal note: Animus non nisi conversione ad Deum fit bonus.)

5. Quapropter nulla essent mutabilia bona, nisi esset incommutabile bonum. Cùm itaque audis bonum hoc & bonum illud, quæ possunt aliàs dici etiam non bona, si potueris sine illis quæ participatione boni bona sunt, perspicere ipsum E bonum cujus participatione bona sunt; simul enim & ipsum intelligis, cùm audis hoc aut illud bonum: si ergo potueris illis detractis per se ipsum perspicere bonum, perspexeris Deum. Et si amore inhæseris, continuò beatificaberis. Pudeat autem, cùm alia non amentur nisi quia bona sunt, eis inhærendo non amare bonum ipsum unde bona sunt. Illud etiam, quòd animus, tantùm quia est animus, etiam nondum eo modo bonus quo se convertit ad incommutabile bo-F num, sed ut dixi, tantùm animus, cùm ita nobis placet ut eum omni etiam luci corporeæ cùm benè intelligimus præferamus, non in se ipso nobis placet, sed in illa arte qua factus est. Inde enim approbatur factus, ubi videtur fuisse faciendus. Hæc est veritas, & simplex bonum: non enim est aliud aliquid quàm ipsum bonum, ac per hoc etiam summum bonum. Non enim minui vel augeri bonum potest, nisi quod ex alio bono bonum est. Ad hoc se igitur animus convertit ut bo-G nus sit, à quo habet ut animus sit. Tunc ergo voluntas naturæ congruit ut perficiatur in bono animus, cùm [d] illud bonum diligitur conversione voluntatis, unde est & illud quod non amittitur nec aversione voluntatis. Avertendo enim se à

[a] Sic Am. & MSS. At Et. & Lov. *nec tale aliquid quidquid non videmus.*

[b] Editi, *cùm audit.* At MSS. *cùm audis.* Germanensis cod. *Cùm enim audis.*

[c] Plures MSS. *movens.*

[d] Aliquot MSS. *ad illud bonum dirigitur.*

summo bono, amittit animus ut sit bonus animus; non autem amittit ut sit animus, cùm & hoc jam bonum sit corpore melius: hoc ergo amittit voluntas, quod voluntas adipiscitur. Jam enim erat animus, qui converti ad id vellet à quo erat: qui autem vellet esse ante quàm esset nondum erat. Et hoc est bonum nostrum, ubi videmus utrùm esse debuerit aut debeat, quidquid esse debuisse aut debere comprehendimus; & ubi videmus esse non potuisse nisi esse debuisset, quidquid etiam quomodo esse debuerit [a] non comprehendimus. Hoc ergo bonum non longè positum est ab unoquoque nostrûm: in illo enim vivimus, & movemur, & sumus.

[Act. 17, 27.]

[Caput IV.]

6. Sed dilectione standum est ad illud & inhærendum illi, ut præsente perfruamur à quo sumus, quo absente nec esse possemus. Cùm enim *per fidem adhuc ambulamus, non per speciem*, nondum utique videmus Deum, sicut idem ait, *facie ad faciem*: quem tamen nisi nunc jam diligamus, numquam videbimus. Sed quis diligit quod ignorat? Sciri enim aliquid & non diligi potest: diligi autem quod nescitur, quæro utrùm possit; quia si non potest, nemo diligit Deum ante quàm sciat. Et quid est Deum scire, nisi eum mente conspicere, firméque percipere? Non enim corpus est, ut carneis oculis inquiratur. Sed & priùs quàm valeamus conspicere atque percipere Deum, sicut conspici & percipi potest, quod mundicordibus licet; *Beati enim mundicordes, quia ipsi Deum videbunt*: nisi per fidem diligatur, non poterit cor mundari, quò ad eum videndum sit aptum & idoneum. Ubi sunt enim illa tria, propter quæ in animo ædificanda omnium divinorum librorum machinamenta consurgunt, fides, spes, caritas, nisi in animo credente quod nondum videt, & sperante atque amante quod credit? Amatur ergo & qui ignoratur; sed tamen creditur. Nimirum autem cavendum est, ne credens animus id quod non videt, fingat sibi aliquid quod non est, & speret diligatque quod falsum est. Quod si fit, non erit caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta, quæ finis præcepti est, sicut idem Apostolus dicit.

[2 Cor. 5, 7. — 1 Cor. 13, 12. — Matth. 5, 8. — 1 Cor. 13, 13. — 1 Tim. 1, 5.]

7. Necesse est autem, cùm aliqua corporalia lecta vel audita quæ non vidimus, credimus, fingat sibi aliquid animus in lineamentis formisque corporum, sicut occurrerit cogitanti, quod aut verum non sit, aut etiam si verum est, quod rarissimè potest accidere: non hoc tamen fide ut teneamus quidquam prodest, sed ad aliud aliquid utile, quod per hoc insinuatur. Quis enim legentium vel audientium quæ scripsit apostolus Paulus, vel quæ de illo scripta sunt, non fingat animo & ipsius Apostoli faciem, & omnium quorum ibi nomina commemorantur? Et cùm in tanta hominum multitudine quibus illæ litteræ notæ sunt, alius aliter lineamenta figuramque illorum corporum cogitet, quis propinquiùs & similiùs cogitet, utique incertum est. Neque ibi occupatur fides nostra, qua facie corporis fuerint illi homines; sed tantùm quia per Dei gratiam ita vixerunt, & ea gesserunt, quæ Scriptura illa testatur: hoc & utile est credere, & non desperandum, & appetendum. Nam & ipsius Dominicæ facies carnis, innumerabilium cogitationum diversitate variatur & fingitur; quæ tamen una erat, quæcumque erat. Neque in fide nostra quam de Domino Jesu Christo habemus, illud salubre est quod sibi animus fingit, longè fortasse aliter quàm res se habet, sed illud quod secundùm speciem de homine cogitamus: habemus enim quasi regulariter infixam humanæ naturæ notitiam, secundùm quam quidquid tale adspicimus, statim hominem esse cognoscimus vel hominis formam. * Secundùm hanc notitiam cogitatio nostra informatur, cùm credimus pro nobis Deum hominem factum, ad humilitatis exemplum, & ad demonstrandam erga nos dilectionem Dei. Hoc enim nobis prodest credere, & firmum atque inconcussum corde retinere, humilitatem qua natus est Deus ex femina & à mortalibus per tantas contumelias perductus ad mortem, summum esse medicamentum quo superbiæ nostræ sanaretur tumor, & altum sacramentum quo peccati vinculum solveretur. Sic & virtutem miraculorum ipsius & resurrectionis ejus, quoniam novimus quid sit omnipotentia, de omnipotente Deo credimus, & secundùm species & genera rerum vel naturâ insita vel experientiâ collecta, de factis hujuscemodi cogitamus, ut non ficta sit fides nostra. Neque enim novimus faciem virginis Mariæ, ex qua ille à viro intacta neque in ipso partu corrupta mirabiliter natus est. Nec quibus membrorum lineamentis fuerit Lazarus, nec Bethaniam, nec sepulcrum lapidemque illum quem removeri jussit cùm eum resuscitaret vidimus, nec monumentum novum excisum in petra unde ipse resurrexit, nec montem Oliveti unde adscendit in cælum: neque omnino scimus, quicumque ista non vidimus, an ita sint ut ea cogitamus; immo verò probabiliùs existimamus non esse ita. Namque cùm alicujus facies vel loci vel hominis vel cujuslibet corporis eadem occurrerit oculis nostris, quæ occurrebat animo, cùm eam priùs quàm videremus cogitabamus, non parvo miraculo movemur; ita raró & pene numquam accidit: & tamen ea firmissimè credimus, quia secundùm specialem generalemque notitiam quæ certa nobis est, cogitamus. Credimus enim Dominum Jesum Christum natum de virgine quæ Maria vocabatur. Quid sit autem virgo, & quid sit nasci, & quid sit nomen proprium non credimus, sed prorsus novimus. Utrùm autem illa facies Mariæ fuerit quæ occurrerit animo cùm ista loquimur aut recordamur, nec novimus omnino, nec credimus. Itaque hîc salva fide licet dicere, fortè talem habebat faciem, fortè non talem: fortè autem de virgine natus est Christus, nemo salva fide Christiana dixerit.

[* Caput V.] [Lucæ 2, 7.]

8. Quamobrem quoniam Trinitatis æternitatem, & æqualitatem, & unitatem, quantum datur, intelligere cupimus, priùs autem quàm intelligamus credere debemus, vigilandumque nobis est, ne ficta sit fides nostra: eadem quippe Trinitate fruendum est, ut beatè vivamus; si autem falsum de illa crediderimus, inanis erit spes, & non casta caritas: quomodo igitur eam Trinitatem quam non novimus, credendo diligimus? An secundùm specialem generalemve notitiam, secundùm quam diligimus apostolum Paulum? Qui etiam si non ea facie fuit quæ nobis occurrit

[Quomodo Trinitas diligatur incognita.]

[a] Editi, *non comprehendimus*: omissâ particulâ negante, quæ reperitur in MSS.

de illo cogitantibus, & hoc penitus ignoramus, novimus tamen quid sit homo. Ut enim longè non eamus, hoc sumus: & illum hoc fuisse, & animam ejus corpori copulatam mortaliter vixisse manifestum est. Hoc ergo de illo credimus, quod invenimus in nobis, juxta speciem vel genus, quo humana omnis natura pariter continetur. Quid igitur de illa excellentia Trinitatis sive specialiter sive generaliter novimus, quasi multæ sint tales trinitates, quarum aliquas experti sumus, ut per regulam similitudinis impressam vel specialem vel generalem notitiam, illam quoque talem esse credamus; atque ita rem quam credimus & nondum novimus, ex parilitate rei quam novimus diligamus? Quod utique non ita est. An quemadmodum diligimus in Domino Jesu Christo, quòd resurrexit à mortuis, quamvis inde neminem umquam resurrexisse viderimus, ita Trinitatem quam non videmus, & qualem nullam umquam vidimus, possumus credendo diligere? Sed quid sit mori, & quid sit vivere, utique scimus: quia & vivimus & mortuos ac morientes aliquando vidimus & experti sumus. Quid est autem aliud resurgere, nisi reviviscere, id est, ex morte ad vitam redire? Cùm ergo dicimus & credimus esse Trinitatem, novimus quid sit Trinitas, quia novimus quid sint tria; sed non hoc diligimus. Nam id ubi volumus, facilè habemus, ut alia omittam, vel micando digitis tribus. An verò diligimus, non quod omnis trinitas, sed quod Trinitas Deus? Hoc ergo diligimus in Trinitate, quod Deus est: sed Deum nullum alium vidimus, aut novimus; quia unus est Deus, ille solus quem nondum vidimus, & credendo diligimus. Sed ex qua rerum notarum similitudine vel comparatione credamus, quo etiam nondum notum Deum diligamus, hoc quæritur.

Micare digitis.

Caput VI. Quomodo nondum justus justum cognoscat quem diligit.

9. Redi ergo mecum, & consideremus cur diligamus Apostolum. Numquid-nam propter humanam speciem, quam notissimam habemus, eo quòd credimus eum hominem fuisse? Non utique: alioquin nunc non est quem diligamus, quando quidem homo ille jam non est; anima enim ejus à corpore separata est. Sed id quod in illo amamus, etiam nunc vivere credimus: amamus enim animum justum. Ex qua ergo generali aut speciali regula, nisi quia scimus, & quid sit animus, & quid sit justus. Et animus quidem quid sit, non incongruè nos dicimus ideo nosse, quia & nos habemus animum. Neque enim umquam oculis vidimus, & ex similitudine visorum plurium notionem generalem specialemve percepimus; sed potiùs, ut dixi, quia & nos habemus. Quid enim tam intimè scitur, seque ipsum esse sentit, quàm id quo etiam cetera sentiuntur, id est, ipse animus? Nam & motus corporum, quibus præter nos alios vivere sentimus, ex nostra similitudine agnoscimus: quia & nos ita movemus corpus vivendo, sicut illa corpora moveri advertimus. Neque enim cùm corpus vivum movetur, aperitur ulla via oculis nostris ad videndum animum, rem quæ oculis videri non potest: sed illi moli aliquid inesse sentimus, quale nobis inest ad movendum similiter molem nostram, quod est vita & anima. Neque quasi humanæ prudentiæ rationisque proprium est. Et bestiæ quippe sentiunt vivere, non tantùm se ipsas, sed etiam se invicem atque alterutrum, & nos ipsos.

A Nec animas nostras vident, sed ex motibus corporis, idque statim & facillimè quadam conspiratione naturali. Animum igitur cujuslibet & ex nostro novimus, & ex nostro credimus quem non novimus. Non enim tantùm sentimus animum, sed etiam scire possumus quid sit animus consideratione nostri: habemus enim animum. Sed quid sit justus, unde novimus? Dixeramus enim nos Apostolum non aliâ causâ diligere, nisi quòd sit justus animus. Novimus ergo & quid sit justus,
B sicut & quid sit animus. Sed quid sit animus, ut dictum est, novimus ex nobis: inest enim animus nobis. Quid autem sit justus unde novimus, si justi non sumus? Quòd si nemo novit quid sit justus nisi qui justus est, nemo diligit justum nisi justus: non enim potest diligere quem justum esse credit, ob hoc ipsum quia justum esse credit, si quid sit justus ignorat; secundùm quod superiùs demonstravimus, neminem diligere quod credit & non videt, nisi ex aliqua regula notitiæ
C generalis sive specialis. Ac per hoc si non diligit justum nisi justus, quomodo volet quisque justus esse qui nondum est? Non enim vult quisquam esse quod non diligit. Ut autem sit justus qui nondum est, volet utique justus esse: ut autem velit, diligit justum. Diligit ergo justum & qui nondum justus est. Diligere autem justum non potest, qui quid sit justus, ignorat. Proinde novit quid sit justus, etiam qui nondum est: ubi ergo novit? num oculis vidit? An ullum corpus ju-
D stum, velut album, aut nigrum, aut quadrum, aut rotundum? quis hoc dixerit? At oculis non vidit nisi corpora. Justus autem in homine non est, nisi animus: & cùm homo justus dicitur, ex animo dicitur, non ex corpore. Est enim quædam pulcritudo animi justitia, qua pulcri sunt homines, plerique etiam qui corpore distorti atque deformes sunt. Sicut autem animus non videtur oculis, ita nec pulcritudo ejus. Ubi ergo novit quid sit justus,
E qui nondum est, atque ut sit diligit justum? An signa quædam per motum corporis emicant, quibus ille aut ille homo esse justus apparet? Sed unde novit illa signa esse animi justi, nesciens quid omnino sit justus? Novit ergo. Sed ubi novimus quid sit justus, etiam cùm justi nondum sumus? Si extra nos novimus, in corpore aliquo novimus. Sed non est ista res corporis. In nobis igitur novimus quid sit justus. Non enim alibi hoc invenio, cùm quæro ut hoc eloquar, nisi
F apud me ipsum: & si interrogem alium quid sit justus, apud se ipsum quærit quid respondeat; & quisquis hinc verum respondere potuit, apud se ipsum quid responderet invenit. Et Carthaginem quidem cùm eloqui volo, apud me ipsum quæro ut eloquar, & apud me ipsum invenio phantasiam Carthaginis: sed eam per corpus accepi, id est per corporis sensum, quoniam præsens in ea corpore fui, & eam vidi atque sensi, memoriâque retinui, ut apud me invenirem de
G illa verbum, cùm eam vellem dicere. Ipsa enim phantasia ejus in memoria mea verbum ejus, non sonus iste trisyllabus cùm Carthago nominatur, vel etiam tacitè nomen ipsum per spatia temporum cogitatur; sed illud quod in animo meo cerno, cùm hoc trisyllabum voce profero, vel antequàm proferam. Sic & Alexandriam cùm eloqui volo quam numquam vidi, præstò est apud me

phantasma ejus. Cùm enim à multis audissem & credidissem magnam esse illam urbem, sicut mihi narrari potuit, finxi animo meo imaginem ejus quam potui: & hoc est apud me verbum ejus, cùm eam volo dicere, ante quàm voce quinque syllabas proferam, quod nomen ejus ferè omnibus notum est. Quam tamen imaginem si ex animo meo proferre possem ad oculos hominum qui Alexandriam noverunt, profectò aut omnes dicerent, non est ipsa; aut si dicerent, ipsa est, multùm mirarer, atque intuens in animo meo ipsam, id est imaginem quasi picturam ejus, ipsam tamen esse nescirem, sed eis crederem qui visam tenerent. Non autem ita quæro quid sit justus, nec ita invenio, nec ita intueor, cùm id eloquor; nec ita probor, cùm audior; nec ita probo, cùm audio; quasi tale aliquid oculis viderim, aut ullo corporis sensu didicerim, aut ab eis qui ita didicissent audierim. Cùm enim dico & sciens dico, Justus est animus qui scientiâ atque ratione in vita ac moribus sua cuique distribuit, non aliquam rem absentem cogito, sicut Carthaginem, aut fingo ut possum, sicut Alexandriam, sive ita sit, sive non ita: sed præsens quiddam cerno, & cerno apud me, etsi non sum ipse quod cerno, & multi si audiant approbabunt. Et quisquis me audit atque scienter approbat, apud se & ipse hoc idem cernit, etiam si non sit & ipse quod cernit. Justus verò cùm id dicit, id quod ipse est cernit & dicit. Et ubi etiam ipse cernit, nisi apud se ipsum? Sed hoc mirum non est: ubi enim se cerneret, nisi apud se ipsum? Illud mirabile est, ut apud se animus videat quod alibi nusquam vidit, & verum videat, & ipsum verum justum animum videat, & sit ipse animus & non sit justus animus, quem apud se ipsum videt. Num est alius animus justus in animo nondum justo? Aut si non est, quem ibi videt, cùm videt & dicit quid sit animus justus, nec alibi quàm in se ipso videt, cùm ipse non sit animus justus? An illud quod videt, veritas est interior præsens animo qui eam valet intueri? Neque omnes valent: & qui intueri valent, hoc etiam quod intuentur non omnes sunt, hoc est, non sunt etiam ipsi justi animi, sicut possunt videre ac dicere, quid sit justus animus. Quod unde esse [a] poterunt, nisi inhærendo eidem ipsi formæ quam intuentur, ut inde formentur & sint justi animi, non tantùm cernentes & dicentes justum esse animum qui scientiâ atque ratione in vita ac moribus sua cuique distribuit, sed etiam ut ipsi justè vivant justéque morati sint, sua cuique distribuendo, ut nemini quidquam debeant, nisi ut invicem diligant. *Rom. 13. 8.* Et unde inhæretur illi formæ, nisi amando? Cur ergo alium diligimus quem credimus justum, & non diligimus ipsam formam ubi videmus quid sit justus animus, ut & nos justi esse possimus? An verò nisi & istam diligeremus, nullo modo eum diligeremus quem diligimus ex ista, sed dum justi non sumus, minùs eam diligimus quàm ut justi esse valeamus? Homo ergo qui creditur justus, ex ea forma & veritate diligitur, quam cernit & intelligit apud se ille qui diligit: ipsa verò forma & veritas non est quomodo aliunde diligatur. Neque enim invenimus aliquid tale præter ipsam, ut eam cùm incognita est credendo diligamus, ex eo quòd jam tale aliquid novimus. Quidquid enim tale adspexeris, ipsa est: & non est quidquam tale, quoniam sola ipsa talis est, qualis ipsa est. Qui ergo amat homines, aut quia justi sunt, aut ut justi sint, amare debet. Sic enim & semetipsum amare debet, aut quia justus est, aut ut justus sit: sic enim diligit proximum tamquam se ipsum sine ullo periculo. Qui enim aliter se diligit, injustè se diligit, quoniam se ad hoc diligit ut sit injustus: ad hoc ergo ut sit malus, ac per hoc jam non se diligit. *Qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam.* *Psal. 10. 6.*

CAPUT VII. *De vera dilectione, per quam ad Trinitatis cognitionem pervenitur.*

10. QUAPROPTER non est præcipuè videndum in hac quæstione, quæ de Trinitate nobis est, & de cognoscendo Deo, nisi quid sit vera dilectio, immo verò quid sit dilectio. Ea quippe dilectio dicenda est, quæ vera est; alioquin cupiditas est: atque ita cupidi abusivé dicuntur diligere, quemadmodum cupere abusivè dicuntur qui diligunt. Hæc est autem vera dilectio, ut inhærentes veritati justè vivamus: & ideo contemnamus omnia [b] mortalia præ amore hominum, quo eos volumus justè vivere. Ita enim & mori pro fratribus utiliter parati esse poterimus, quod nos Dominus Jesus Christus exemplo suo docuit. Cùm enim duo præcepta sint in quibus tota Lex pendet & Prophetæ, dilectio Dei & dilectio proximi; *Matth. 22. 40.* non immeritò plerumque Scriptura pro utroque unum ponit: sive tantùm Dei, sicuti est illud, *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum:* *Rom. 8. 28.* & iterum, *Quisquis autem diligit Deum, hic cognitus est ab illo:* *1. Cor. 8. 3.* & illud, *Quoniam caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis:* *Rom. 5. 5.* & alia multa; quia & qui diligit Deum, consequens est ut faciat quod præcepit Deus, & in tantum diligit in quantum facit: consequens ergo est ut & proximum diligat, quia hoc præcepit Deus: sive tantùm proximi dilectionem Scriptura commemorat, sicut est illud, *Invicem onera vestra portate, & sic adimplebitis legem Christi:* *Gal. 6. 2.* & illud, *Omnis enim lex in uno sermone impletur, in eo quod scriptum est, Diliges proximum tuum tamquam te ipsum:* *Gal. 5. 14.* & in Evangelio, *Omnia quæcumque vultis ut faciant vobis homines, ita & vos facite illis; hæc enim est Lex & Prophetæ.* *Matth. 7. 12.* Et pleraque alia reperimus in litteris sanctis, in quibus sola dilectio proximi ad perfectionem præcipi videtur, & taceri de dilectione Dei; cùm in utroque præcepto Lex pendeat & Prophetæ. Sed & hoc ideo, quia & qui proximum diligit, consequens est ut & ipsam precipuè dilectionem diligat. *Deus autem dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet.* *1. Johan. 4. 16.* Consequens ergo est ut præcipuè Deum diligat.

Quærendus Deus, non exteriùs, appetendo mira facere cum angelis; sed interiùs, imitando bonorum angelorum pietatem.

11. Quapropter qui quærunt Deum per istas Potestates, quæ mundo præsunt vel partibus mundi, auferuntur ab eo longéque jactantur; non intervallis locorum, sed diversitate affectuum: exteriùs enim conantur ire, & interiora sua deserunt, quibus interior est Deus. Itaque etiam si aliquam sanctam cælestem Potestatem vel audierint, vel utcumque cogitaverint, facta magis ejus appetunt quæ humana miratur infirmitas, non imitantur pietatem qua divina requies comparatur. Malunt enim superbè hoc posse quod angelus, quàm devotè hoc esse quod angelus. Non enim sanctus quisquam potestate sua gaudet, sed

[a] Editi, *potuerunt*. Meliùs MSS. *poterunt*.

[b] In MSS. *temporalia*.

ejus à quo habet posse quidquid congruenter potest: & novit potentius esse conjungi Omnipotenti pia voluntate, quàm propria [a] potestate & voluntate posse, quod contremiscant qui talia non possunt. Itaque ipse Dominus Jesus Christus talia faciens, ut mirantes doceret ampliora, & temporalibus insolitis intentos atque suspensos ad æterna atque interiora converteret, *Venite*, inquit, *ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & reficiam vos; tollite jugum meum super vos.* Et non ait, Discite à me quia quatriduanos mortuos suscito: sed ait, *Discite à me quia mitis sum & humilis corde.* Potentior est enim & tutior solidissima humilitas, quàm ventosissima celsitudo. Et ideo sequitur, dicens, *Et invenietis requiem animabus vestris. Dilectio* enim *non inflatur:* & *Deus dilectio est:* & *fideles in dilectione adquiescent illi*, revocati à strepitu qui foris est ad [b] gaudia silentia. Ecce *Deus dilectio est:* ut quid imus & currimus in sublimia cælorum & ima terrarum, quærentes eum qui est apud nos, si nos velimus esse apud eum?

Matth. 11. 28.
1. Cor. 13. 4.
1. Iohan. 4. 8.
Sap. 3. 9.

CAPUT VIII. Quòd qui fratrem diligit, Deum diligat, quia amat ipsam dilectionem quæ ex Deo est, & Deus est.

12. NEMO dicat, Non novi quid diligam. Diligat fratrem, & diliget eamdem dilectionem. Magis enim novit dilectionem qua diligit, quàm fratrem quem diligit. Ecce jam potest notiorem Deum habere quàm fratrem: planè notiorem, quia præsentiorem; notiorem, quia interiorem; notiorem, quia certiorem. Amplectere dilectionem Deum, & dilectione amplectere Deum. Ipsa est dilectio quæ omnes bonos angelos, & omnes Dei servos consociat vinculo sanctitatis, nosque & illos conjungit invicem nobis, & subjungit sibi. Quanto igitur saniores sumus à tumore superbiæ, tanto sumus dilectione pleniores: & quo, nisi Deo plenus est, qui plenus est dilectione? At enim caritatem video, & quantum possum eam mente conspicio, & credo Scripturæ dicenti, quoniam *Deus caritas est, & qui manet in caritate, in Deo manet:* sed cùm illam video, non in ea video Trinitatem. Immo verò vides Trinitatem, si caritatem vides. Sed commonebo, si potero, ut videre te videas: adsit tantùm ipsa, ut moveamur caritate ad aliquod bonum. Quia cùm diligimus caritatem, aliquid diligentem diligimus, propter hoc ipsum quia diligit aliquid. Ergo quid diligit caritas, ut possit etiam ipsa caritas diligi? Caritas enim non est, quæ nihil diligit. Si autem se ipsam diligit, diligat aliquid oportet, ut [c] caritatem se diligat. Sicut enim verbum indicat aliquid, indicat etiam se ipsum, sed non se verbum indicat, nisi se aliquid indicare indicet: sic & caritas diligit quidem se, sed nisi se aliquid diligentem diligat, non caritatem se diligit. Quid ergo diligit caritas, nisi quod caritate diligimus? Id autem, ut à proximo provehamur, frater est. Dilectionem autem fraternam quantum commendet Johannes apostolus, adtendamus: *Qui diligit*, inquit, *fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est.* Manifestum est quòd justitiæ perfectionem in fratris dilectione posuerit: nam in quo scandalum non est, utique perfectus est. Et tamen videtur dilectionem Dei tacuisse: quod numquam faceret, nisi quia in ipsa fraterna dilectione vult intelligi Deum. Apertissimè enim in eadem epistola paulò pòst ita dicit: *Dilectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum. Qui non diligit, non cognovit Deum, quia Deus dilectio est.* Ista contextio satis apertéque declarat, eamdem ipsam fraternam dilectionem, (nam fraterna dilectio est, qua diligimus invicem,) non solùm ex Deo, sed etiam Deum esse [d] tanta auctoritate prædicari. Cùm ergo de dilectione diligimus fratrem, de Deo diligimus fratrem: nec fieri potest ut eamdem dilectionem non præcipuè diligamus, qua fratrem diligimus. Unde colligitur, duo illa præcepta non posse esse sine invicem. Quoniam quippe *Deus dilectio est;* Deum certè diligit, qui diligit dilectionem: dilectionem autem necesse est ut diligat, qui diligit fratrem. Et ideo paulò pòst ait, *Non potest Deum diligere quem non videt, qui fratrem quem videt non diligit:* quia hæc illi caussa est non videndi Deum, quòd non diligit fratrem. Qui enim non diligit fratrem, non est in dilectione: & qui non est in dilectione, non est in Deo, quia Deus dilectio est. Porro qui non est in Deo, non est in lumine: quia *Deus lumen est, & tenebræ in eo non sunt ullæ.* Qui ergo non est in lumine, quid mirum si non videt lumen, id est, non videt Deum, quia in tenebris est? Fratrem autem videt humano visu, quo videri Deus non potest. Sed si eum quem videt humano visu, spiritali caritate diligeret, videret Deum qui est ipsa caritas visu interiore quo videri potest. Itaque qui fratrem quem videt non diligit, Deum, quem propterea non videt, quia Deus dilectio est, qua caret qui fratrem non diligit, quomodo potest diligere? Nec illa jam quæstio moveat, quantum fratri caritatis debeamus impendere, quantum Deo: incomparabiliter plus quàm nobis Deo, fratri autem quantum nobis ipsis: nos autem ipsos tanto magis diligimus, quanto magis diligimus Deum. Ex una igitur eademque caritate Deum proximumque diligimus: sed Deum propter Deum, nos autem & proximum propter Deum.

1. Iohan. 2. 10.
1. Iohan. 4. 7.
1. Iohan. 4. 20.
1. Iohan. 1. 5.

CAPUT IX. In dilectionem justorum accendimur ex ipsa dilectione incommutabilis formæ justitiæ.

13. QUID enim est, quæso, quòd exardescimus, cùm audimus & legimus, *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis: nullam in quoquam dantes offensionem, ut non reprehendatur ministerium nostrum; sed in omnibus commendantes nosmetipsos ut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu-sancto, in caritate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei: per arma justitiæ, à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut seductores, & veraces; ut qui ignoramur, & cognoscimur; quasi morientes, & ecce vivimus; ut coërciti, & non mortificati; ut tristes, semper autem gaudentes; sicut egeni, multos autem ditantes; tamquam nihil habentes, & omnia possidentes?* Quid est quòd accendimur in dilectionem Pauli apostoli, cùm ista legimus, nisi quòd credimus eum ita vixisse? Vivendum tamen sic esse Dei ministris, non de aliquibus auditum credimus, sed intus apud nos,

2. Cor. 6. 2.

[a] In antè editis omissum erat, *potestate &*.
[b] Editi, *ad gaudia silentii.* At MSS. plures, *ad gaudia silentia.* Alii, *ad gaudii silentia.*
[c] Sola ferè editio Lov. *ut caritate.*
[d] Editi post *Deum esse*, inserunt, *quam videmus.* Sed hæ voces à MSS. absunt.

vel potiùs supra nos in ipsa veritate conspicimus. Illum ergo quem sic vixisse credimus, ex hoc quod videmus diligimus. Et nisi hanc formam, quam semper stabilem atque incommutabilem cernimus, præcipuè diligeremus, non ideo diligeremus illum, quia ejus vitam, cùm in carne viveret, huic formæ coaptatam & congruentem fuisse, fide retinemus. Sed nescio quomodo amplius & in ipsius formæ caritatem excitamur, per fidem qua credimus vixisse sic aliquem; & spem, qua nos quoque ita posse vivere, qui homines B sumus, ex eo quòd aliqui homines ita vixerunt, minimè desperamus, ut hoc & desideremus ardentiùs, & fidentiùs precemur. Ita & ipsorum vitam facit à nobis diligi formæ illius dilectio, secundùm quam vixisse creduntur, & illorum vita credita in eamdem formam flagrantiorem excitat caritatem: ut quanto flagrantiùs diligimus Deum, tanto certiùs sereniúsque videamus: quia in Deo conspicimus incommutabilem formam justitiæ, secundùm quam hominem vivere oportere judicamus. Valet ergo fides ad C cognitionem & ad dilectionem Dei, non tamquam omnino incogniti, aut omnino non dilecti; A sed quò cognoscatur manifestiùs, & quo firmiùs diligatur.

CAPUT X. Tria quædam in caritate, velut vestigium Trinitatis.

14. QUID est autem dilectio vel caritas, quam tantopere Scriptura divina laudat & prædicat, nisi amor boni? Amor autem alicujus amantis est, & amore aliquid amatur. Ecce tria sunt, amans, & quod amatur, & amor. Quid est ergo amor, nisi quædam vita duo aliqua copulans, vel copulare appetens, amantem scilicet, & quod amatur? Et hoc etiam in [a] externis carnalibusque amoribus ita est: sed ut aliquid purius & liquidius hauriamus, calcata carne adscendamus ad animum. Quid amat animus in amico, nisi animum? Et illic igitur tria sunt, amans, & quod amatur, & amor. Restat etiam hinc adscendere, & superiùs ista quærere, quantum homini datur. Sed hîc paululùm requiescat intentio, non ut se jam existimet invenisse quod quærit, sed sicut solet inveniri locus, ubi quærendum est aliquid, nondum illud inventum est, sed jam inventum est ubi quæratur: ita hoc dixisse suffecerit, ut tamquam ab articulo alicujus exordii cetera contexamus.

[a] Am. Er. & MSS. in extremis.

LIBER NONUS.

Trinitatem in homine, qui imago Dei est, quamdam inesse, mentem scilicet, & notitiam qua se novit, & amorem quo se notitiamque suam diligit: atque hæc tria æqualia inter se, & unius ostenduntur esse essentiæ.

CAPUT I. De Trinitate quomodo quærendū.

TRINITATEM certè quærimus, non D quamlibet, sed illam Trinitatem, quæ Deus est, verusque ac summus & solus Deus. Exspecta ergo quisquis hæc audis: adhuc enim quærimus, & talia quærentem nemo justè reprehendit; si tamen in fide firmissimus quærat, quod aut nosse aut eloqui difficillimum est. Affirmantem verò citò justéque reprehendit, quisquis meliùs vel videt vel docet. *Quærite*, inquit, *Deum, & vivet anima vestra*. (Psal. 68. 33.) Et ne quisquam se tamquam apprehendisse temere gaudeat: *Quærite*, inquit, *faciem ejus semper*. (Psal. 104. 4.) Et Apostolus: *Si quis se*, inquit, *putat aliquid scire, nondum scit quemadmodum scire oporteat. Quisquis autem diligit Deum, hic cognitus est ab illo*. (1. Cor. 8. 2.) E Nec sic quidem dixit, cognovit illum; quæ periculosa præsumtio est: sed, *cognitus est ab illo*. Sic & alibi cùm dixisset, *Nunc autem cognoscentes Deum*; statim corrigens, *immo cogniti*, inquit, *à Deo*: (Galat. 4. 9.) maximéque illo loco, *Fratres*, inquit, *ego me ipsum non arbitror apprehendisse: unum autem, quæ retrò oblitus, in ea quæ antè sunt extentus, secundùm intentionem sequor ad palmam supernæ vocationis Dei in Christo Iesu*. (Phil. 3. 13.) F *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus*. Perfectionem in hac vita dicit, non aliud quàm ea quæ retrò sunt oblivisci, & in ea quæ antè sunt extendi secundùm intentionem. Tutissima est enim quærentis intentio, donec apprehendatur illud quò tendimus & quò extendimur. Sed ea recta intentio est, quæ proficiscitur à fide. Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem: G cognitio verò certa non perficietur, nisi post hanc vitam, cùm videbimus facie ad faciem. (1. Cor. 13. 12.) Hoc ergo sapiamus, ut noverimus tutiorem esse affectum vera quærendi, quàm incognita pro cognitis præsumendi. Sic ergo quæramus tamquam inventuri: & sic inveniamus, tamquam quæsituri. *Cùm enim consummaverit homo, tunc incipit*. (Eccli. 18. 6.) De credendis nulla infidelitate dubitemus, de intelligendis nulla temeritate affirmemus: in illis auctoritas tenenda est, in his veritas exquirenda. Quod ergo ad istam quæstionem adtinet, credamus Patrem & Filium & Spiritum-sanctum esse unum Deum, universæ creaturæ conditorem atque rectorem: nec Patrem esse Filium, nec Spiritum-sanctum vel Patrem esse vel Filium: sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum, & unitatem æqualis essentiæ. Hoc autem quæramus intelligere, ab eo ipso, quem intelligere volumus, auxilium precantes, & quantum tribuit quod intelligimus explicare tantâ curâ & sollicitudine pietatis cupientes, ut etiam si aliquid aliud pro alio dicimus, nihil tamen indignum dicamus. Ut si quid, verbi gratiâ, de Patre dicimus, quod Patri propriè non conveniat, aut Filio conveniat, aut Spiritui-sancto, aut ipsi Trinitati: & si quid de Filio, quod Filio propriè non congruat, saltem congruat Patri, aut Spiritui-sancto, aut Trinitati: item si quid de Spiritu-sancto, quod proprietatem Spiritus-sancti non deceat, non tamen alienum sit à Patre aut à Filio, aut ab uno Deo ipsa Trinitate. Veluti nunc cu-

pimus videre utrùm illa excellentissima caritas A
propriè Spiritus-sanctus sit: quòd si non est, aut
Pater est caritas, aut Filius, aut ipsa Trinitas;
quoniam resistere non possumus certissimæ fidei,
1. *Johan.* 4. 16. & validissimæ auctoritati Scripturæ dicentis, *Deus
caritas est*: non tamen debemus deviare sacrilego
errore, ut aliquid de Trinitate dicamus quod
non Creatori, sed creaturæ potiùs conveniat, aut
inani cogitatione fingatur.

CAP. II. Consideranda tria illa quæ reperiuntur in caritate.

2. Quæ cùm ita sint, adtendamus ista tria, quæ
invenisse nobis videmur. Nondum de supernis B
loquimur, nondum de Deo Patre & Filio & Spiritu-sancto;
sed de hac impari imagine, attamen
imagine, id est homine: familiariùs enim eam &
faciliùs fortassis intuetur mentis nostræ infirmitas.
Ecce ego qui hoc quæro, cùm aliquid amo
tria sunt, ego, & quod amo, & ipse amor. Non
enim amo amorem, nisi amantem amem: nam
non est amor, ubi nihil amatur. Tria ergo sunt,
amans, & quod amatur, & amor. Quid si non
amem nisi me ipsum, nonne duo erunt, quod amo, C
& amor? Amans enim & quod amatur, hoc idem
est, quando se ipse amat: sicut amare & amari,
eodem modo idipsum est, cùm se quisque amat.
Eadem quippe res bis dicitur, cùm dicitur, amat
se, & amatur à se. Tunc enim non est aliud atque
aliud, amare & amari; sicut non est alius atque
alius, amans & amatus. At verò amor, & quod
amatur, etiam sic duo sunt. Non enim cùm quisque
se amat amor est, nisi cùm amatur ipse amor.
Aliud est autem amare se, aliud est amare amo- D
rem suum. Non enim amatur amor, nisi jam aliquid
amans: quia ubi nihil amatur, nullus est
amor. Duo ergo sunt, cùm se quisque amat,
amor & quod amatur. Tunc enim amans & quod
amatur unum est. Unde videtur non esse consequens,
ut ubicumque amor fuerit, jam tria intelligantur.
Auferamus enim ab hac consideratione
cetera quæ multa sunt, quibus homo constat:
atque ut hæc quæ nunc requirimus, quantum
in his rebus possumus, liquidò reperiamus, de so- E
la mente tractemus. Mens igitur cùm amat se ipsam,
duo quædam ostendit, mentem & amorem.
Quid est autem amare se, nisi sibi præstò esse
velle ad fruendum se? Et cùm tantum se vult esse,
quantum est, par menti voluntas est, & amanti
amor æqualis. Et si aliqua substantia est amor,
non est utique corpus, sed spiritus: nec mens
corpus, sed spiritus est. Neque tamen amor &
mens duo spiritus, sed unus spiritus; nec essentiæ
duæ, sed una: & tamen duo quædam unum sunt, F
amans & amor; sive sic dicas, quod amatur &
amor. Et hæc quidem duo relativè ad invicem dicuntur.
Amans quippe ad amorem refertur, &
amor ad amantem. Amans enim aliquo amore
amat, & amor alicujus amantis est. Mens verò
& spiritus non relativè dicuntur, sed essentiam
a demonstrant. Non enim quia mens & spiritus
alicujus hominis est, ideo mens & spiritus * est.
Retracto enim eo quod homo est, quod adjuncto
corpore dicitur; retracto ergo corpore, mens
& spiritus manet: retracto autem amante, nullus G
est amor; & retracto amore, nullus est amans.
Ideoque quantum ad invicem referuntur, duo
sunt: quòd autem ad se ipsa dicuntur, & singula
spiritus, & simul utrumque unus spiritus; &
singula mens, & simul utrumque una mens. Ubi

* Sic MSS. At editi, *& spiritus manet*.

ergo trinitas? Adtendamus quantum possumus,
& invocemus lucem sempiternam, ut illuminet
tenebras nostras, & videamus in nobis quantum
sinimur imaginem Dei.

CAPUT III. Trinitatis imago in mente hominis noscentis se & amantis.

3. MENS enim amare se ipsam non potest,
nisi etiam se noverit: nam quomodo amat quod
nescit? Aut si quisquam dicit ex notitia generali
vel speciali mentem credere se esse talem, quales
alias experta est, & ideo amare se ipsam, insipientissimè
loquitur. Unde enim mens aliquam
mentem novit, si se non novit? Neque enim ut
oculus corporis videt alios oculos, & se non videt;
ita mens novit alias mentes, & ignorat semetipsam.
Per oculos enim corporis corpora videmus,
quia radios qui per eos emicant & quidquid
cernimus tangunt, refringere ac retorquere
in ipsos non possumus, nisi cùm specula intuemur.
Quod subtilissimè obscurissiméque disseritur,
donec apertissimè demonstretur, vel ita se
rem habere, vel non ita. Sed quoquo modo se
habeat vis, qua per oculos cernimus; ipsam certè
vim, sive sint radii, sive aliud aliquid, oculis
cernere non valemus; sed mente quærimus, &
si fieri potest, etiam hoc mente comprehendimus.
Mens ergo ipsa sicut corporearum rerum
notitias per sensus corporis colligit, sic incorporearum
per semetipsam. Ergo & semetipsam per
se ipsam novit, quoniam est incorporea. Nam
si non se novit, non se amat.

Mens se ipsam per se ipsam novit.

CAPUT IV. Tria unum & æqualia, mens ipsa, & amor, & notitia ejus.

4. SICUT autem duo quædam sunt, mens
& amor ejus, cùm se amat: ita quædam duo sunt,
mens & notitia ejus, cùm se novit. Igitur ipsa
mens & amor & notitia ejus, tria quædam sunt,
& hæc tria unum sunt: & cùm perfecta sunt,
æqualia sunt. Si enim minùs se amat quàm est,
ut verbi gratiâ, tantum se amet hominis mens,
quantum amandum est corpus hominis, cùm plus
sit ipsa quàm corpus; peccat, & non est perfectus
amor ejus. Item si ampliùs se amat quàm est,
velut si tantum se amet, quantum amandus est
Deus, cùm incomparabiliter minùs sit ipsa quàm
Deus; etiam sic nimiùm peccat, & non perfectum
habet amorem sui. Majore autem perversitate &
iniquitate peccat, cùm corpus tantum amat,
quantum amandus est Deus. Item notitia si minor
est, quàm est illud quod noscitur, & plenè
nosci potest, perfecta non est. Si autem major
est, jam superior est natura quæ novit, quàm illa
quæ nota est: sicut major est notitia corporis,
quàm ipsum corpus quod eâ notitiâ notum est.
Illa enim vita quædam est in ratione cognoscentis:
corpus autem non est vita. Et vita quælibet
quolibet corpore major est, non mole, sed vi.
Mens verò cùm se ipsam cognoscit, non se superat
notitiâ suâ; quia ipsa cognoscit, ipsa cognoscitur.
Cùm ergo se totam cognoscit, neque
secum quidquam aliud, par illi est cognitio
sua: quia neque ex alia natura est ejus cognitio,
cùm se ipsam cognoscit. Et cùm se totam nihilque
amplius percipit, nec minor nec major est. Rectè
igitur diximus, hæc tria cùm perfecta sunt, esse
consequenter æqualia.

Tria eadem substantialiter esse, ac relativè dici.

5. Simul etiam admonemur, si utcumque videre
possumus, hæc in anima exsistere, & tamquam
involuta evolvi ut sentiantur & dinumerentur
substantialiter, vel, ut ita dicam, essentialiter,
non tamquam in subjecto, ut color, aut

figura

figura in corpore, aut ulla alia qualitas aut quantitas. Quidquid enim tale est, non excedit subjectum in quo est. Non enim color iste aut figura hujus corporis potest esse & alterius corporis. Mens autem amore quo se amat, potest amare & aliud præter se. Item non se solam cognoscit mens, sed & alia multa. Quamobrem non amor & cognitio tamquam in subjecto insunt menti; sed substantialiter etiam ista sunt, sicut ipsa mens: quia etsi relativè dicuntur ad invicem, in sua tamen sunt singula quæque substantia. Nec sicut color & coloratum relativè ita dicuntur ad invicem, ut color in subjecto colorato sit, non habens in se ipso propriam substantiam; quoniam coloratum corpus substantia est, ille autem in substantia: sed sicut duo amici etiam duo sunt homines, quæ sunt substantiæ; cùm homines non relativè dicantur, amici autem relativè.

6. Sed item quamvis substantia sit amans vel sciens, substantia sit scientia, substantia sit amor, sed amans & amor, aut sciens & scientia relativè ad se dicantur, sicut amici; mens verò aut spiritus non sint relativa, sicut nec homines relativa sunt: non tamen sicut amici homines possunt seorsum esse ab invicem, sic amans & amor, aut sciens & scientia. Quamquam & amici corpore videntur separari posse, non animo, in quantum amici sunt: verumtamen fieri potest, ut amicus amicum etiam odisse incipiat, & eo ipso amicus esse desinat, nesciente illo, & adhuc amante. Amor autem quo se mens amat, si esse desinat, simul & illa desinet esse amans. Item notitia qua se mens novit, si esse desinat, simul & illa nosse se desinet. Sicut caput capitati alicujus utique caput est, & relativè ad se dicuntur, quamvis etiam substantiæ sint: nam & caput corpus est, & capitatum; & si non sit [a] caput, nec capitatum erit. Sed hæc præcisione ab invicem separari possunt, illa non possunt.

7. Quòd si sunt aliqua corpora, quæ secari omnino & dividi nequeunt: tamen nisi partibus suis constarent, corpora non essent. Pars ergo ad totum relativè dicitur; quia omnis pars alicujus totius pars est, & totum omnibus partibus totum est. Sed quoniam & pars corpus est, & totum; non tantùm ista relativè dicuntur, sed etiam substantialiter sunt. Fortassis ergo mens totum est, & ejus quasi partes amor quo se amat, & scientia qua se novit, quibus duabus partibus illud totum constat? An tres sunt æquales partes, quibus totum unum completur? Sed nulla pars totum, cujus pars est, complectitur: mens verò cùm se totam novit, hoc est perfectè novit, per totum ejus est notitia ejus; & cùm se perfectè amat, totam se amat, & per totum ejus est amor ejus. Num ergo sicut ex vino & aqua & melle una fit potio, & singula per totum sunt, & tamen tria sunt: (nulla enim pars est potionis, quæ non habeat hæc tria; non enim juncta, velut si aqua & oleum essent, sed omnino commixta sunt; & substantiæ sunt omnes, & totus ille liquor una quædam est ex tribus confecta substantia:) tale aliquid arbitrandum est esse simul hæc tria, mentem, amorem, notitiam? Sed non unius substantiæ sunt, aqua, vinum, & mel, quamvis ex eorum commixtione fiat una substantia potionis. Quomodo autem illa tria non sint ejusdem substantiæ, non video; cùm mens ipsa se amet, atque ipsa se noverit; atque ita sint hæc tria, ut non alteri alicui rerum mens vel amata vel nota sit. Unius ergo ejusdemque essentiæ necesse est hæc tria sint: & ideo si tamquam commixtione confusa essent, nullo modo essent tria, nec referri ad invicem possent. Quemadmodum si ex uno eodemque auro tres anulos similes facias, quamvis connexos sibi, referuntur ad invicem, quòd similes sunt; omnis enim similis alicui similis est; & trinitas anulorum est, & unum aurum: at si misceantur sibi, & per totam singuli massam suam conspergantur, intercidet illa trinitas, & omnino non erit; ac non solùm unum aurum dicetur, sicut in illis tribus anulis dicebatur, sed jam nulla aurea tria.

Cap. V. Ea tria esse singula in se ipsis, & invicem tota in totis.

8. At in illis tribus, cùm se novit mens & amat se, manet trinitas, mens, amor, notitia; & nulla commixtione confunditur: quamvis & singula sint in semetipsis, & invicem tota in totis, sive singula in binis, sive bina in singulis. Itaque omnia in omnibus. Nam & mens est utique in se ipsa, quoniam ad se ipsam mens dicitur: quamvis noscens, vel nota, vel noscibilis ad suam notitiam relativè dicatur; amans quoque & amata vel amabilis ad amorem referatur, quo se amat. Et notitia quamvis referatur ad mentem cognoscentem vel cognitam, tamen & ad se ipsam nota & noscens dicitur: non enim sibi est incognita notitia, qua se mens ipsa cognoscit. Et amor quamvis referatur ad mentem amantem, cujus amor est, tamen & ad se ipsum est amor, ut sit etiam in se ipso: quia & amor amatur, nec alio nisi amore amari potest, id est se ipso. Ita sunt hæc singula in se ipsis. In alternis autem ita sunt, quia & mens amans in amore est, & amor in amantis notitia, & notitia in mente noscente. Singula in binis ita sunt, quia mens quæ se novit & amat, in amore & notitia sua est; & amor amantis mentis seseque scientis, in mente notitiaque ejus est; & notitia mentis se scientis & amantis in mente atque in amore ejus est, quia scientem se amat, & amantem se novit. Ac per hoc & bina in singulis, quia mens quæ se novit & amat, cum sua notitia est in amore, & cum suo amore in notitia: amor [b] quoque ipse & notitia simul sunt in mente, quæ se amat & novit. Tota verò in totis quemadmodum sint, jam suprà ostendimus, cùm se totam mens amat, & totam novit, & totum amorem suum novit, totamque amat notitiam suam, quando tria ista ad se ipsa perfecta sunt. Miro itaque modo tria ista inseparabilia sunt à semetipsis, & tamen eorum singulum quodque substantia est, & simul omnia una substantia vel essentia, cùm relativè dicantur ad invicem.

Caput VI. Alia notitia rei in ipsa re, alia in ipsa æterna veritate.

9. Sed cùm se ipsam novit humana mens, & amat se ipsam, non aliquid incommutabile novit & amat: aliterque unusquisque homo loquendo enuntiat mentem suam, quid in se ipso agatur attendens; aliter autem humanam mentem speciali aut generali cognitione definit. Itaque cùm mihi de sua propria loquitur, utrùm intelligat hoc aut illud, an non intelligat, & utrùm velit, an nolit hoc aut illud, credo: cùm verò de humana specialiter aut generaliter verum dicit, agnosco & approbo. Unde manifestum est, aliud unum

[a] Editi, *& si non sit corpus.* At MSS. *caput.*

[b] Editi, *amor quippe.* Concinniùs MSS. *amor quoque.*

quemque videre in se, quod sibi alius dicenti credat, non tamen videat: aliud autem in ipsa veritate, quod alius quoque possit intueri: quorum alterum mutari per tempora, alterum incommutabili æternitate consistere. Neque enim oculis corporeis multas mentes videndo, per similitudinem colligimus generalem vel specialem mentis humanæ notitiam: sed intuemur inviolabilem veritatem, ex qua perfectè, quantum possumus, definiamus, non qualis sit uniuscujusque hominis mens, sed qualis esse sempiternis rationibus debeat.

Quòd ex æternæ veritatis regulis judicium de rebus etiam corporeis fiat.

10. Unde etiam phantasias rerum corporalium per corporis sensum haustas, & quodam modo infusas memoriæ, ex quibus etiam ea quæ non visa sunt, ficto phantasmate cogitantur, sive aliter quàm sunt, sive fortuitu sicuti sunt, aliis omnino regulis supra mentem nostram incommutabiliter manentibus, vel approbare apud nosmetipsos, vel improbare convincimur, cùm rectè aliquid approbamus aut improbamus. Nam & cùm recolo Carthaginis mœnia quæ vidi, & cùm fingo Alexandriæ * quæ non vidi, easdemque imaginarias formas quasdam quibusdam præferens, rationabiliter præfero, viget & claret de super judicium veritatis, ac sui juris incorruptissimis regulis firmum est: & si corporalium imaginum quasi quodam nubilo subtexitur, non tamen involvitur atque confunditur.

** Subaudi, mœnia.*

11. Sed interest utrùm ego sub illa vel in illa caligine, tamquam à cælo perspicuo secludar; an sicut in altissimis montibus accidere solet, inter utrumque aëre libero fruens, & serenissimam lucem suprà, & densissimas nebulas subter adspiciam. Nam unde in me fraterni amoris inflammatur ardor, cùm audio virum aliquem pro fidei pulcritudine & firmitate acria tormenta tolerasse? Et si mihi digito ostendatur ipse homo, studeo mihi conjungere, notum facere, amicitiâ colligare. Itaque si facultas datur, accedo, alloquor, sermonem confero, affectum meum in illum quibus verbis possum exprimo, vicissimque in eo fieri quem in me habeat atque exprimi volo, spiritalemque complexum credendo molior, quia pervestigare tam citò & cernere penitus ejus interiora non possum. Amo itaque fidelem & fortem virum amore casto atque germano. Quòd si mihi inter nostras loquelas fateatur, aut [a] incautus aliquo modo sese indicet, quòd vel de Deo credat incongrua, atque in illo quoque carnale aliquid desideret, & pro tali errore illa pertulerit, vel speratæ pecuniæ cupiditate, vel inani aviditate laudis humanæ; statim amor ille, quo in eum ferebar, offensus, & quasi repercussus, atque ab indigno homine ablatus, [b] in ea forma permanet, ex qua eum talem credens amaveram. Nisi fortè ad hoc amo jam, ut talis sit, cùm talem non esse comperero. At in illo homine nihil mutatum est: mutari tamen potest, ut fiat quod eum jam esse credideram. In mente autem mea mutata est utique ipsa existimatio, quæ de illo aliter se habebat, & aliter habet: idemque amor ab intentione perfruendi ad intentionem consulendi, incommutabili de super justitia jubente deflexus est. Ipsa verò forma inconcussæ ac stabilis veritatis, & in qua fruerer homine bonum eum cre-A dens, & in qua consulo ut bonus sit, eadem luce incorruptibilis sincerissimæque rationis & meæ mentis adspectum, & illam phantasiæ nubem, quam de super cerno, cùm eumdem hominem quem videram cogito, imperturbabili [c] æternitate perfundit. Item cùm arcum pulcrè ac æquabiliter intortum, quem vidi, verbi gratiâ, Carthagine, animo revolvo, res quædam menti nuntiata per oculos, memoriæque transfusa, imaginarium B conspectum facit. Sed aliud mente conspicio, secundùm quod mihi opus illud placet; unde etiam, si displiceret, corrigerem. Itaque de istis secundùm illam * judicamus, & illam cernimus rationalis mentis intuitu. Ista verò aut præsentia sensu corporis tangimus, aut imagines absentium fixas in memoria recordamur, aut ex earum similitudine talia fingimus, qualia nos ipsi, si vellemus atque possemus, etiam opere moliremur: aliter figurantes animo imagines corporum, C aut per corpus corpora videntes; aliter autem rationes artemque ineffabiliter pulcram talium figurarum super aciem mentis simplici intelligentiâ capientes.

** Subaud. formam æternæ veritatis.*

Caput VII. Verbum intus ex rebus in æterna veritate conspectis concipimus & gignimus.

12. In illa igitur æterna veritate, ex qua temporalia facta sunt omnia, formam secundùm quam sumus, & secundùm quam vel in nobis vel in corporibus vera & recta ratione aliquid operamur, visu mentis adspicimus: atque inde conceptam rerum veracem notitiam, tamquam verD bum apud nos habemus, & dicendo intus gignimus: nec à nobis nascendo discedit. Cùm autem ad alios loquimur, verbo intus manenti ministerium vocis adhibemus, aut alicujus signi corporalis, ut per quamdam commemorationem sensibilem tale aliquid fiat etiam in animo audientis, quale de loquentis animo non recedit. Nihil itaque agimus per membra corporis in factis dictisque nostris, quibus vel approbantur vel improbantur mores hominum, quod non verbo E apud nos intus edito prævenimus. Nemo enim volens aliquid facit, quod non in corde suo priùs dixerit.

Verbum amore concipitur sive creaturæ sive Creatoris.

13. Quod verbum amore concipitur, sive creaturæ, sive Creatoris, id est, aut naturæ mutabilis, aut incommutabilis veritatis. * Ergo aut cupiditate, aut caritate: non quo non sit amanda creatura; sed si ad Creatorem refertur ille amor, non jam cupiditas, sed caritas erit. Tunc enim est cupiditas, cùm propter se amatur creaF tura. Tunc non utentem adjuvat, sed corrumpit fruentem. Cùm ergo aut par nobis, aut inferior creatura sit, inferiore utendum est ad Deum, pari autem fruendum, sed in Deo. Sicut enim te ipso, non in te ipso frui debes, sed in eo qui fecit te; sic etiam illo quem diligis tamquam te ipsum. Et nobis ergo & fratribus in Domino fruamur, & inde nos nec ad nosmetipsos remittere, & quasi relaxare deorsum versùs audeamus. Nascitur autem verbum, cùm excogitatum placet, G aut ad peccandum, aut ad rectè faciendum. Verbum ergo nostrum & mentem de qua gignitur, quasi medius amor conjungit, seque cum eis tertium complexu incorporeo, sine ulla confusione constringit.

** Caput VIII. Cupiditas & caritas quo different.*

Cap. IX. In amore spiritalium

14. Conceptum autem verbum & natum idipsum est, cùm voluntas in ipsa notitia con-

[a] Apud Lov. *incautiùs.*

[b] Editi, *non in ea forma permanet*, additâ contra mentem Augustini particulâ negante, qua nostri omnes carebant MSS.

[c] Sic Am. & MSS. magno cõsensu. At Er. & Lov. *æquitate perfudit.*

Verbum natum idē quod conceptum: secus in amore carnalium.

quiescit, quod fit in amore spiritalium. Qui enim, verbi gratiâ, perfectè novit, perfectéque amat justitiam, jam justus est, etiam si nulla exsistat secundùm eam forinsecus per membra corporis operandi necessitas. In amore autem carnalium temporaliumque rerum, sicut in ipsis animalium fetibus, alius est conceptus verbi, alius partus. Illic enim quod cupiendo concipitur, adipiscendo nascitur. Quoniam non sufficit avaritiæ nosse & amare aurum, nisi & habeat; neque nosse & amare vesci, aut concumbere, nisi etiam id agat; B neque nosse & amare honores & imperia, nisi proveniant. Quæ tamen omnia, nec adepta sufficiunt. *Qui enim biberit ex hac*, inquit, *aqua*, *sitiet iterum*. Ideoque & in Psalmo, *Concepit*, inquit, *dolorem*, *& peperit iniquitatem*. Dolorem vel laborem dicit concipi, cùm ea concipiuntur quæ nosse ac velle non sufficit, & inardescit atque ægrotat animus indigentiâ, donec ad ea perveniat, & quasi pariat ea. Unde eleganter in Latina lingua parta dicuntur & reperta atque comperta, quæ verba quasi à partu ducta resonant. C Quia *concupiscentia cùm conceperit*, *parit peccatum*. Unde Dominus clamat, *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis*. Et alio loco, *Væ prægnantibus & mammantibus in illis diebus*. Cùm itaque ad partum verbi referret omnia vel rectè facta vel peccata: *Ex ore*, inquit, *tuo justificaberis*, *& ex ore tuo condemnaberis*: os volens intelligi, non hoc visibile, sed interius invisibile cogitationis & cordis.

Joan. 4. 13.
Psal. 7. 15.
Jacobi 1. 15.
Matth. 11. 28.
Matth. 24. 19.
Matth. 12. 37.

Cap. X. An sola notitia amata sit verbum mentis.

15. Recte ergo quæritur, utrùm omnis notitia verbum, an tantùm amata notitia. Novimus D enim & ea quæ odimus: sed nec concepta, nec parta dicenda sunt animo, quæ nobis displicent. Non enim omnia quæ quoquo modo tangunt concipiuntur: [a] sed alia ut tantùm nota sint, non tamen verba dicantur; sicut ista de quibus nunc agimus. Aliter enim dicuntur verba quæ spatia temporum syllabis tenent, sive pronuntientur, sive cogitentur; aliter omne quod notum est, ver- E bum dicitur animo impressum, quamdiu de memoria proferri & definiri potest, quamvis res ipsa displiceat; aliter cùm placet quod mente concipitur. Secundùm quod genus verbi accipiendum est quod ait Apostolus, *Nemo dicit Dominus Jesus*, *nisi in Spiritu-sancto*: cùm secundùm aliam verbi notionem dicant hoc & illi, de quibus ipse Dominus ait, *Non omnis qui dicit mihi*, *Domine*, *Domine*, *intrabit in regnum cælorum*. Verum- F tamen cùm & illa, quæ odimus, rectè displicent, rectéque improbantur, approbatur eorum improbatio, & placet, & verbum est. Neque vitiorum notitia nobis displicet, sed ipsa vitia. Nam placet mihi quod novi & definio quid sit intemperantia; & hoc est verbum ejus. Sicuti sunt in arte nota vitia, & rectè approbatur eorum notitia, cùm discernit cognitor speciem privationemque virtutis, sicut aiere & negare, esse & non esse: attamen virtute privari atque in vitium deficere, damnabile est. Et definire intemperan- G tiam, verbumque ejus dicere, pertinet ad artem morum: esse autem intemperantem, ad id pertinet quod illâ arte culpatur. Sicut nosse ac definire quid sit solœcismus, pertinet ad artem loquendi: facere autem vitium, est quod eadem arte reprehenditur. Verbum est igitur, quod nunc

1 Cor. 12. 3.
Matth. 7. 21.

[a] In editis malè omissum erat, *sed alia*.

A discernere ac insinuare volumus, cùm amore notitia. Cùm itaque se mens novit & amat, jungitur ei amore verbum ejus. Et quoniam amat notitiam & novit amorem, & verbum in amore est, & amor in verbo, & utrumque in amante atque dicente.

16. Sed omnis secundùm speciem notitia, similis est ei rei quam novit. Est enim alia notitia secundùm privationem, quam cùm improbamus, loquimur. Et hæc privationis improbatio speciem laudat, ideoque approbatur. * Habet ergo animus nonnullam speciei notæ similitudinem, sive cùm ea placet, sive cùm ejus privatio displicet. Quocirca in quantum Deum novimus, similes sumus: sed non ad æqualitatem similes, quia nec tantum eum novimus, quantum ipse se. Et quemadmodum cùm per sensum corporis discimus corpora, fit eorum aliqua similitudo in animo nostro, quæ phantasia memoriæ est: non enim omnino ipsa corpora in animo sunt, cùm ea cogitamus; sed eorum similitudines: itaque cùm eas pro illis approbamus, erramus; error namque est pro alio alterius approbatio: melior est tamen imaginatio corporis in animo, quàm illa species corporis, in quantum hæc in meliore natura est, id est in substantia vitali, sicuti animus est: ita cùm Deum novimus, quamvis meliores efficiamur quàm eramus ante quàm nossemus, maximéque cùm eadem notitia etiam placita dignéque amata verbum est, fitque aliqua Dei similitudo illa notitia; tamen inferior est, quia in inferiore natura est; creatura quippe animus, Creator autem Deus. Ex quo colligitur, quia cùm se mens ipsa novit atque approbat, sic est eadem notitia verbum ejus, ut ei sit par omnino & æquale, atque idemtidem: quia neque inferioris essentiæ notitia est, sicut corporis; neque superioris, sicut Dei. Et cùm habeat notitia similitudinem ad eam rem quam novit, hoc est, cujus notitia est; hæc habet perfectam & æqualem, qua mens ipsa, quæ novit, est nota. Ideoque & imago & verbum est, quia de illa exprimitur, cùm cognoscendo eidem coæquatur, & est gignenti æquale quod genitum est.

Mentis se ipsam noscentis imaginem seu verbum genitum ipsi æquale esse.

* Caput XI.

17. Quid ergo amor? non erit imago? non verbum? non genitus? Cur enim mens notitiam suam gignit, cùm se novit; & amorem suum non gignit, cùm se amat? Nam si propterea est notionis suæ caussa, quia noscibilis est: amoris etiam sui caussa est, quia est amabilis. Cur utrumque itaque non genuerit, difficile est dicere. Hæc enim quæstio etiam de ipsa summa Trinitate, omnipotentissimo creatore Deo, ad cujus imaginem homo factus est, solet movere homines, quos veritas Dei per humanam locutionem invitat ad fidem, cur non Spiritus quoque sanctus à Patre Deo genitus vel creditur vel intelligitur, ut filius etiam ipse dicatur? Quod nunc in mente humana utcumque investigare conamur, ut ex inferiore imagine, in qua nobis familiariùs natura ipsa nostra, quasi interrogata, respondet, exercitatiorem mentis aciem ab illuminata creatura ad lumen incommutabile dirigamus: si tamen veritas ipsa persuaserit, sicut Dei Verbum Filium esse nullus Christianus dubitat, ita caritatem esse Spiritum-sanctum. Ergo ad imaginem illam, quæ creatura est, hoc est ad rationalem mentem diligen-

Caput XII. Cur sicut notitia mentis est proles, non etiam amor partus ejusdem sit.

tiùs de hac re interrogandam conſiderandamque redeamus, ubi temporaliter exſiſtens nonnullarum rerum notitia, quæ antea non erat, & aliquarum rerum amor, quæ antea non amabantur, diſtinctiùs nobis aperit quid dicamus: quia & ipſi locutioni temporaliter [a] dirigendæ, facilior eſt ad explicandum res, quæ in ordine temporum comprehenditur.

Solutio quæſtionis.

18. Primò itaque manifeſtum ſit, poſſe fieri, ut ſit aliquid ſcibile, id eſt, quod ſciri poſſit, & tamen neſciatur: illud autem fieri non poſſe, ut ſciatur quod ſcibile non fuerit. Unde liquidò tenendum eſt, quòd omnis res quamcumque cognoſcimus, congenerat in nobis notitiam ſui. Ab utroque enim notitia paritur, à cognoſcente & cognito. Itaque mens cùm ſe ipſam cognoſcit, ſola parens eſt notitiæ ſuæ: & cognitum enim & cognitor ipſa eſt. Erat autem ſibi ipſa noſcibilis, & ante quàm ſe noſſet: ſed notitia ſui non erat in ea, cùm ſe ipſa non noverat. Quòd ergo cognoſcit ſe, parem ſibi notitiam ſui gignit: quia non minùs ſe novit quàm eſt, nec alterius eſſentiæ eſt notitia ejus, non ſolùm quia ipſa novit, ſed etiam quia ſe ipſam, ſicut ſuprà diximus. Quid ergo de amore dicendum eſt, cur non etiam cùm ſe amat, ipſum quoque amorem ſui genuiſſe videatur? Erat enim amabilis ſibi, & ante quàm ſe amaret, quia poterat ſe amare: ſicut erat ſibi noſcibilis, & ante quàm ſe noſſet, quia poterat ſe noſſe. Nam ſi non ſibi eſſet noſcibilis, numquam ſe noſſe potuiſſet: ita ſi non ſibi eſſet amabilis, numquam ſe amare potuiſſet. Cur itaque amando ſe non genuiſſe dicatur amorem ſuum, ſicut cognoſcendo ſe genuit notitiam ſuam? [b] An eo quidem manifeſtè oſtenditur hoc amoris eſſe principium, unde procedit: ab ipſa quippe mente procedit, quæ ſibi eſt amabilis ante quàm ſe amet; atque ita principium eſt amoris ſui, quo ſe amat: ſed ideo non rectè dicitur genitus ab ea,

A ſicut notitia ſui qua ſe novit, quia notitiâ jam inventum eſt, quod partum vel repertum dicitur, quod ſæpe præcedit inquiſitio eo fine quietura? Nam inquiſitio eſt appetitus inveniendi, quod idem valet ſi dicas, reperiendi. Quæ autem reperiuntur, quaſi pariuntur: unde proli ſimilia ſunt, ubi niſi in ipſa notitia? Ibi enim quaſi expreſſa formantur. Nam etſi jam erant res quas quærendo invenimus, notitia tamen ipſa non erat, quam ſicut prolem naſcentem deputamus. Porrò appetitus ille, qui eſt in quærendo, procedit à quærente, & pendet quodam modo, neque requieſcit fine quo intenditur, niſi id quod quæritur inventum quærenti copuletur. Qui appetitus, id eſt, inquiſitio, quamvis amor eſſe non videatur, [c] quo id quod notum eſt, amatur; hoc enim adhuc ut cognoſcatur agitur: tamen ex eodem genere quiddam eſt. Nam voluntas jam dici poteſt, quia omnis qui quærit invenire vult; & ſi id quæritur quod ad notitiam pertineat, omnis qui quærit noſſe vult. Quod ſi ardenter atque inſtanter vult, ſtudere dicitur: quod maximè in aſſequendis atque adipiſcendis quibuſque doctrinis dici ſolet. Partum ergo mentis antecedit appetitus quidam, quo id quod noſſe volumus quærendo & inveniendo, naſcitur proles ipſa notitia: ac per hoc appetitus ille quo concipitur pariturque notitia, partus & proles rectè dici non poteſt, idemque appetitus quo inhiatur rei cognoſcendæ, fit amor cognitæ, dum tenet atque amplectitur placitam prolem, id eſt, notitiam, gignentique conjungit. Et eſt quædam imago Trinitatis, ipſa mens, & notitia ejus, quod eſt proles ejus ac de ſe ipſa verbum ejus, & amor tertius, & hæc tria unum atque una ſubſtantia. Nec minor proles, dum tantam ſe novit mens quanta eſt: nec minor amor dum tantum ſe diligit quantum novit & quanta eſt.

Trinitatis imago, mens cum ſua ipſius notitia & amore.

[a] Plerique MSS. *digerendæ.*
[b] Editi, *In eo quidem.* Emendantur ex MSS.
[c] Plures MSS. *quia quod notum eſt, amatur.*

LIBER DECIMUS,

In quo trinitatem aliam in hominis mente ineſſe oſtenditur, eamque longè evidentiorem apparere in memoria, intelligentia & voluntate.

Caput I. Amorem ſtudentis animi, id eſt, ſcire cupientis, non eſſe amorē ejus rei quam neſcit.

Nunc ad ea ipſa conſequenter enodatiùs explicanda limatior accedat intentio. Ac primùm quia rem prorſus ignotam amare omnino nullus poteſt, diligenter intuendum eſt cujuſmodi ſit amor ſtudentium, id eſt, non jam ſcientium, ſed adhuc ſcire cupientium quamque doctrinam. Et in his quippe rebus in quibus non uſitatè dicitur ſtudium, ſolent exſiſtere amores ex auditu, dum cujuſque pulcritudinis famâ ad videndum ac fruendum animus accenditur, quia generaliter novit corporum pulcritudines, ex eo quòd plurimas vidit, & ineſt intrinſecùs unde approbetur, cui forinſecus inhiatur. Quod cùm fit, non rei penitus incognitæ amor excitatur, cujus genus ita notum eſt. Cùm autem virum bonum amamus, cujus faciem non vidimus, ex notitia virtutum amamus, quas noE vimus in ipſa veritate. Ad doctrinas autem cognoſcendas, plerumque nos laudantium atque prædicantium accendit auctoritas: & tamen niſi breviter impreſſam cujuſque doctrinæ haberemus in animo notionem, nullo ad eam diſcendam ſtudio flagraremus. Quis enim ſciendæ, verbi gratiâ, Rhetoricæ ullam curam & operam impenderet, niſi antè ſciret eam dicendi eſſe ſcientiam? Aliquando etiam ipſarum doctrinarum fines auditos expertoſve miramur, & ex hoc inardeſcimus facultatem comparare diſcendo, qua ad eos pervenire poſſimus. Tamquam ſi litteras neſcienti dicatur quamdam eſſe doctrinam, qua quiſque valeat, quamvis longè abſenti, verba mittere manu facta in ſilentio, quæ rurſus ille cui mittuntur, non auribus, ſed oculis colligat, idque fieri videat; nonne, dum concupiſcit noſſe

quo id poſſit, omni ſtudio circa illum finem movetur, quem jam notum tenet? Sic accenduntur ſtudia diſcentium: nam quod quiſque prorſus ignorat, amare nullo pacto poteſt.

2. Ita etiam ſignum ſi quis audiat incognitum, veluti verbi alicujus ſonum, quo quid ſignificetur ignorat, cupit ſcire quidnam ſit, id eſt, ſonus ille cui rei commemorandæ inſtitutus ſit: veluti ſi audiat cùm dicitur temetum, & ignorans quid ſit requirat. Jam itaque oportet ut noverit ſignum eſſe, id eſt, non eſſe inanem illam vocem, ſed aliquid eâ ſignificari: alioquin jam notum eſt hoc triſyllabum, & articulatam ſpeciem ſuam impreſſit animo per ſenſum aurium: quid amplius in eo requiratur, [a] quo magis innoteſcat, cujus omnes litteræ omniaque ſoni ſpatia nota ſunt; niſi quia ſimul innotuit ſignum eſſe, movitque ſciendi cupiditatem, cujus rei ſignum ſit? Quo igitur ampliùs notum eſt, ſed non plenè notum eſt, eo cupit animus de illo noſſe quod reliquum eſt. Si enim tantummodo eſſe iſtam vocem noſſet, eamque alicujus rei ſignum eſſe non noſſet, nihil jam quæreret, ſenſibili re, quantum poterat, ſentiendo percepta. Quia verò non ſolùm eſſe vocem, ſed & ſignum eſſe jam novit, perfectè id noſſe vult. Neque ullum perfectè ſignum noſcitur, niſi cujus rei ſignum ſit cognoſcatur. Hoc ergo qui ardenti curâ quærit ut noverit, ſtudioque accenſus inſiſtit, num poteſt dici eſſe ſine amore? Quid igitur amat? Certè enim amari aliquid niſi notum non poteſt. Neque enim ille iſtas tres ſyllabas amat, quas jam notas habet. Quòd ſi hoc in eis amat, quia ſcit eas ſignificare aliquid; non inde nunc agitur, non enim hoc noſſe quærit: ſed in eo quod ſcire ſtudet, quid amet inquirimus, quod profectò nondum novit: & propterea miramur cur amet, quoniam firmiſſimè novimus amari niſi nota nòn poſſe. Quid ergo amat, niſi quia novit atque intuetur in rationibus rerum quæ ſit pulcritudo doctrinæ, qua continentur notitiæ ſignorum omnium; & quæ ſit utilitas in ea peritia, qua inter ſe humana ſocietas ſenſa communicat, ne ſibi hominum cœtus deteriores ſint quavis ſolitudine, ſi cogitationes ſuas colloquendo non miſceant. Hanc ergo ſpeciem decoram, & utilem cernit anima, & novit, & amat; eamque in ſe perfici ſtudet, quantum poteſt, quiſquis vocum [b] ſignificantium quæcumque ignorat, inquirit. Aliud eſt enim quod eam in veritatis luce conſpicit, aliud quod in ſua facultate concupiſcit. Conſpicit namque in luce veritatis quàm magnum & quàm bonum ſit omnes omnium gentium linguas intelligere ac loqui, nullamque ut [c] alienigena audire, & à nullo ita audiri. Cujus notitiæ decus cogitatione jam cernitur, amaturque res nota; quæ ita conſpicitur, atque inflammat ſtudia diſcentium, ut circa eam moveantur, eique inhient in omni opera, quam impendunt conſequendæ tali facultati, ut etiam uſu amplectantur quod ratione prænoſcunt: atque ita quiſque, cui facultati ſpe propinquat, ei ferventiùs amore inardeſcit. Eis doctrinis quippe ſtudetur vehementiùs, quæ capi poſſe non deſperantur. Nam cujus rei adipiſcendæ ſpem quiſque non gerit, aut tepidè amat, aut omnino non amat, quamvis quàm pulcra ſit videat. Quocirca quia omnium linguarum ſcientia ferè ab omnibus deſperatur, ſuæ gentis quiſque maximè ſtudet, ut noverit. Quòd ſi & illi ad perfectum percipiendæ ſe non ſufficere ſentit, nemo tamen tam deſidioſus eſt hujus notitiæ, qui non cùm audierit incognitum verbum, velit noſſe quid illud ſit, & ſi poteſt, quærat ac diſcat. Quod dum quærit, utique in ſtudio diſcendi eſt, & videtur amare rem incognitam, quod non ita eſt. Species namque illa tangit animum, quam novit & cogitat, in qua elucet decus conſociandorum animorum in vocibus notis audiendis atque reddendis: eaque accendit ſtudio quærentem quidem quod ignorat, ſed notam formam, quò id pertineat, intuentem & amantem. Itaque ſi quærenti verbi gratiâ, quid ſit temetum, (hoc enim exempli cauſsâ poſueram,) dicatur, Quid ad te pertinet? reſpondebit, Ne fortè audiam loquentem, & non intelligam, aut uſpiam fortè id legam, & quid ſcriptor ſenſerit, neſciam. Quis tandem huic dicat, Noli intelligere quod audis, noli noſſe quod legis? Omnibus enim ferè animis rationalibus in promtu eſt ad videndum hujus peritiæ pulcritudo, qua hominum inter ſe cogitata, ſignificantium vocum enuntiatione noſcuntur: propter hoc notum decus, & ob hoc amatum quia notum, ſtudioſè quæritur verbum illud ignotum. Itaque cùm audierit atque cognoverit temetum à veteribus vinum appellatum, ſed jam ex uſu loquendi quem nunc habemus, hoc vocabulum emortuum, propter nonnullos fortaſſe veterum libros ſibi neceſſarium deputabit. Si autem & illos ſupervacaneos habet, fortè jam nec dignum quod memoriæ commendet exiſtimat, quia videt ad illam ſpeciem doctrinæ quam notam mente intuetur atque amat, minimè pertinere.

3. Quamobrem omnis amor ſtudentis animi, hoc eſt volentis ſcire, quod neſcit, non eſt amor ejus rei quam neſcit, ſed ejus quam ſcit, propter quam vult ſcire quod neſcit. Aut ſi tam curioſus eſt, ut non propter cauſſam aliam notam, ſed ſolo amore rapiatur incognita ſciendi; diſcernendus quidem eſt ab ſtudioſi nomine iſte curioſus, ſed nec ipſe amat incognita, immo congruentiùs dicitur, odit incognita, quæ nulla eſſe vult, dum vult omnia cognita. Sed ne quiſquam nobis difficiliorem referat quæſtionem, aſſerens tam non poſſe quemquam odiſſe quod neſcit, quàm non poteſt amare quod neſcit, non reſiſtimus [d] veris: ſed intelligendum eſt, non hoc idem dici cùm dicitur, amat ſcire incognita, ac ſi diceretur, amat incognita. Illud enim fieri poteſt, ut amet quiſque ſcire incognita: ut autem amet incognita, non poteſt. Non enim fruſtra ibi eſt poſitum ſcire: quoniam qui ſcire amat incognita, non ipſa incognita, ſed ipſum ſcire amat. Quod niſi haberet cognitum, neque ſcire ſe quiſquam poſſet fidenter dicere, neque neſcire. Non ſolùm enim qui dicit ſcio, & verum dicit, neceſſe eſt ut quid ſit ſcire ſciat: ſed etiam qui dicit neſcio, idque fidenter & verum dicit, & ſcit verum ſe dicere, ſcit utique quid ſit ſcire: quia & diſcernit ab ſciente neſcientem, cùm veraciter ſe in-

[a] Aliquot MSS. *quod.*
[b] Sic Am. Er. & MSS. At Lov. *ſignificantiam quæcumque ignorat.*
[c] Ita Am. & MSS. At Er. & Lov. *ut alienigenam.* Fortè legendum, *nullumque ut alienigenam.*
[d] Sic plerique MSS. Editi verò, *non reſiſtimus verbis.*

tuens dicit nescio: & cùm id se scit verum dicere, unde sciret, si quid sit scire nesciret?

Cap. II. Nemo prorsus amat incognita.

4. Quilibet igitur studiosus, quilibet curiosus non amat incognita, etiam cùm ardentissimo appetitu instat scire quod nescit. Aut enim jam genere notum habet quod amat, idque nosse expetit, etiam in aliqua re singula, vel in singulis rebus, quæ illi nondum notæ fortè laudantur, fingitque animo imaginariam formam qua excitetur in amorem. Unde autem fingit, nisi ex iis quæ jam noverat? Cujus tamen formæ animo figuratæ atque in cogitatione notissimæ, si eam quæ laudabatur dissimilem invenerit, fortasse non amabit. Quòd si amaverit, ex illo amare incipiet ex quo didicit. Paulò antè quippe alia erat quæ amabatur, quam sibi animus formans exhibere consueverat. Si autem illi formæ similem invenerit quam fama prædicaverat, cui verè possit dicere, Jam te amabam, nec tunc utique amabat incognitam, quam in illa similitudine noverat. Aut in specie sempiternæ rationis videmus aliquid & ibi amamus, quod cùm expressum in aliqua rei temporalis effigie, illis qui experti sunt laudantibus & credimus, & amamus, non aliquid amamus incognitum, unde jam suprà satis disseruimus: aut aliquid notum amamus, propter quod ignotum aliquid quærimus: cujus ignoti amor nequaquam nos tenet, sed illius cogniti, quò pertinere novimus, ut illud etiam quod adhuc ignotum quærimus, noverimus: sicut de incognito verbo paulò antè locutus sum. Aut ipsum scire quisque amat, quod nulli scire aliquid cupienti esse incognitum potest. His caussis videntur amare incognita, qui scire aliquid volunt quod nesciunt, & propter ardentiorem quærendi appetitum sine amore esse dici non possunt. Sed quàm se res aliter habeat, neque omnino quidquam ametur incognitum, arbitror me persuasisse verum diligenter intuentibus. Sed quia exempla quæ dedimus, eorum sunt, qui aliquid quod ipsi non sunt nosse cupiunt; videndum est ne fortè aliquod novum genus appareat, cùm se ipsa mens nosse desiderat.

Caput III. Quòd mens amet se ipsam non incognitam sibi.

5. Quid ergo amat mens, cùm ardenter se ipsam quærit ut noverit, dum incognita sibi est? Ecce enim mens semetipsam quærit ut noverit, & inflammatur hoc studio. Amat igitur: sed quid amat? Se ipsam? Quomodo, cùm se nondum noverit, nec quisquam possit amare quod nescit? An ei fama prædicavit speciem suam, sicut de absentibus solemus audire? Fortè ergo se non amat, sed quod de se fingit, hoc amat, longè fortasse aliud quàm ipsa est: aut si se mens sui similem fingit, & ideo cùm hoc figmentum amat, se amat ante quàm noverit; quia id quod sui simile est intuetur: novit igitur alias mentes ex quibus se fingat, & genere ipso sibi nota est. Cur ergo cùm alias mentes novit, se non novit, cùm se ipsa nihil sibi possit esse præsentius? Quòd si ut oculis corporis magis alii oculi noti sunt, quàm ipsi sibi; non se ergo quærat numquam inventura. Numquam enim se oculi præter specula videbunt: nec ullo modo putandum est etiam rebus incorporeis contemplandis tale aliquid adhiberi, ut mens tamquam in speculo se noverit. An in ratione veritatis æternæ videt quàm speciosum sit nosse semetipsam, & hoc

A amat quod videt, studetque in se fieri? quia quamvis sibi nota non sit, notum tamen ei est quàm bonum sit, ut sibi nota sit. Et hoc quidem permirabile est, nondum se nosse, & quàm pulcrum sit se nosse, jam nosse. An aliquem finem optimum, id est securitatem & beatitudinem suam videt, per quamdam occultam memoriam, quæ in [a] longinqua eam progressam non deseruit, & credit ad eumdem finem, nisi se ipsam cognoverit, se pervenire non posse? Ita dum illud

B amat, hoc quærit: & notum amat illud, propter quod quærit ignotum. Sed cur memoria beatitudinis suæ potuit, & memoria sui cùm ea perdurare non potuit, ut tam se nosset quæ vult pervenire, quàm novit illud quò vult pervenire? An cùm se nosse amat, non se quam nondum novit, sed ipsum nosse amat; acerbiúsque tolerat se ipsam deesse scientiæ suæ, qua vult cuncta comprehendere? Novit autem quid sit nosse, & dum hoc amat quod novit, etiam se cupit nosse. Ubi

C ergo nosse suum novit, si se non novit? Nam novit quòd alia noverit, se autem non noverit: hinc enim novit & quid sit nosse. Quo pacto igitur se aliquid scientem scit, quæ se ipsam nescit? Neque enim alteram mentem scientem scit, sed se ipsam. Scit igitur se ipsam. Deinde cùm se quærit ut noverit, quærentem se jam novit. Jam se ergo novit. Quapropter non potest omnino nescire se, quæ dum se nescientem scit, se utique scit. Si autem se nescientem nesciat, non se quærit ut

D sciat. Quapropter eo ipso quo se quærit, magis se sibi notam quàm ignotam esse convincitur? Novit enim se quærentem atque nescientem, dum se quærit ut noverit.

Quomodo mens non ex parte, sed totam se cognoscat. [b]

6. Quid ergo dicemus? an quòd ex parte se novit, ex parte non novit? Sed absurdum est dicere, non eam totam scire quod scit. Non dico totum scit; sed quod scit, tota scit. Cùm itaque aliquid de se scit, quod nisi tota non potest, [b] totam se scit. Scit autem se aliquid scientem, nec potest quidquam scire nisi tota. Scit se igitur totam.

E Deinde quid ejus ei tam notum est, quàm se vivere? * Non potest autem & mens esse, & non vivere, quando habet etiam amplius ut intelligat: nam & animæ bestiarum vivunt, sed non intelligunt. Sicut ergo mens tota mens est, sic tota vivit. Novit autem vivere se. Totam se igitur novit. Postremò cùm se nosse mens quærit, mentem se esse jam novit: alioquin utrùm se quærat ignorat, & aliud pro alio forsitan quærat.

*Caput IV.

F Fieri enim potest ut ipsa non sit mens, atque ita dum mentem nosse quærit, non se ipsam quærat. Quapropter quoniam cùm quærit mens quid sit mens, novit quòd se quærat, profectò novit quòd ipsa sit mens. Porrò si hoc in se novit quòd mens est, & tota mens est, totam se novit. Sed ecce non se noverit esse mentem, cùm autem se quærit, hoc tantummodo noverit quòd se quærat. Potest enim etiam sic aliud pro alio quærere, si hoc nescit: ut autem non quærat aliud pro alio,

G procul dubio novit quid quærat. At si novit quid quærat, & se ipsam quærit, se ipsam utique novit. Quid ergo adhuc quærit? Quòd si ex parte se novit, ex parte autem adhuc quærit, non se ipsam, sed partem suam quærit. Cùm enim ea ipsa dicitur, tota dicitur. Deinde quia novit nondum se à se inventam totam, novit quanta sit tota

[a] Plerique MSS. *in longinquum.*

I I

[b] Nonnulli MSS. *tota se scit.*

A Atque ita quærit quod deest, quemadmodum solemus quærere, ut veniat in mentem quod excidit, nec tamen penitus excedit; quia potest recognosci, cùm venerit, hoc esse quod quærebatur. Sed quomodo mens veniat in mentem, quasi possit mens in mente non esse? Huc accedit, quia si parte inventa, non se totam quærit, tamen tota se quærit. Tota ergo sibi præstò est, & quid adhuc quæratur non est: hoc enim deest quod quæritur, non illa quæ quærit. Cùm itaque tota se quærit, nihil ejus deest. B Aut si non tota se quærit, sed pars quæ inventa est quærit partem quæ nondum inventa est; non se ergo mens quærit, cujus se nulla pars quærit. Pars enim quæ inventa est, non se quærit: pars autem quæ nondum inventa est, nec ipsa se quærit, quoniam ab ea quæ jam inventa est parte quæritur. Quocirca quia nec tota se mens quærit, nec pars ejus ulla se quærit, se mens omnino non quærit.

Cap. V. [...] cur præceptum [...] cognoscat.

7. Ut quid ergo ei præceptum est, ut se ipsam cognoscat? C Credo ut se ipsam cogitet, & secundùm naturam suam vivat, id est, ut secundùm naturam suam ordinari appetat, sub eo scilicet cui subdenda est, supra ea quibus præponenda est; sub illo à quo regi debet, supra ea quæ regere debet. Multa enim per cupiditatem pravam, tamquam sui sit oblita, sic agit. Videt enim quædam intrinsecùs pulcra, in præstantiore natura quæ Deus est: & cùm [a] stare debeat ut eis fruatur, volens ea sibi tribuere, & non ex illo similis illius, sed ex se ipsa esse quod ille est, D avertitur ab eo, moveturque & labitur in minus & minus, quod putat amplius & amplius: quia nec ipsa sibi, nec ei quidquam sufficit recedenti ab illo qui solus sufficit: ideoque per egestatem ac difficultatem fit nimis intenta in actiones suas & inquietas delectationes quas per eas colligit: atque ita cupiditate adquirendi notitias ex iis quæ foris sunt, quorum cognitum genus amat & sentit amitti posse, nisi impensâ curâ teneatur, perdit securitatem, tantoque se ipsam minùs cogitat, E quanto magis secura est quòd se non possit amittere. Ita cùm aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare: (neque enim multarum doctrinarum peritum, ignorare grammaticam dicimus, cùm eam non cogitat, quia de medicinæ arte tunc cogitat:) cùm ergo aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare, tanta vis est amoris, ut ea quæ cum amore diu cogitaverit, eisque curæ glutino inhæserit, adtrahat secum etiam cùm ad se cogitandam quodam modo redit. F Et quia illa corpora sunt, quæ foris per sensus carnis adamavit, eorumque diuturna quadam familiaritate implicata est, nec secum potest introrsum tamquam in regionem incorporeæ naturæ ipsa corpora inferre, imagines eorum convolvit, & rapit factas in semetipsa de semetipsa. Dat enim eis formandis quiddam substantiæ suæ: servat autem aliquid quo liberè de specie talium imaginum judicet, & hoc est magis mens, id est rationalis intelligentia, quæ servatur ut judicet. G Nam illas animæ partes quæ corporum similitudinibus informantur, etiam cum bestiis nos communes habere sentimus.

Caput VI.

8. Errat autem mens, cùm se istis imaginibus tanto amore conjungit, ut etiam se esse aliquid hujusmodi existimet. Ita enim conformatur eis quodam modo, non id exsistendo, sed putando: non quo se imaginem putet; sed omnino illud ipsum cujus imaginem secum habet. Viget quippe in ea judicium discernendi corpus quod foris relinquit, ab imagine quam de illo secum gerit: nisi cùm ita exprimuntur eædem imagines tamquam foris sentiantur, non intus cogitentur, sicut dormientibus, aut furentibus, aut in aliqua B ecstasi accidere solet.

Fallax mentis de se ipsa existimatio.

Caput VII. Philosophorum opiniones de animæ substantia. b

9. Cum itaque se tale aliquid putat, corpus esse se putat. Et quia sibi bene conscia est principatûs sui quo corpus regit; hinc factum est ut quidam quærerent quid corporis amplius valeret in corpore, & hoc esse mentem, vel omnino totam animam existimarent. [b] Itaque alii sanguinem, alii cerebrum, alii cor; non sicut Scriptura dicit, *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo:* &, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo:* C hoc enim abutendo vel transferendo vocabulum ducitur à corpore ad animam: sed ipsam omnino particulam corporis quam in visceribus dilaniatis videmus, eam esse putaverunt. Alii ex minutissimis individuisque corpusculis, quas atomos dicunt, concurrentibus in se atque cohærentibus, eam confici crediderunt. Alii aërem, alii ignem substantiam ejus esse dixerunt. Alii eam nullam esse substantiam, quia nisi corpus nullam substantiam poterant cogitare, & D eam corpus esse non inveniebant: sed ipsam temperationem corporis nostri vel compagem primordiorum, quibus ista caro tamquam connectitur, esse opinati sunt. Eoque hi omnes eam mortalem esse senserunt, quia sive corpus esset, sive aliqua compositio corporis, non posset utique immortaliter permanere. Qui verò ejus substantiam vitam quamdam nequaquam corpoream, quando quidem vitam omne vivum corpus animantem ac vivificantem esse repererunt; E consequenter & immortalem, quia vita carere vitâ non potest, ut quisque potuit, probare conati sunt. Nam de quinto illo nescio quo corpore, quod notissimis quatuor hujus mundi elementis quidam conjungentes, hinc animam esse dixerunt, hoc loco diu disserendum non puto. Aut enim hoc vocant corpus quod nos, cujus in loci spatio pars toto minor est, & in illis annumerandi sunt qui mentem corpoream esse crediderunt: aut si vel omnem substantiam, vel omnem mutabilem F substantiam corpus appellant, cùm sciant non omnem locorum spatiis aliqua longitudine & latitudine & altitudine contineri, non cum eis de vocabuli quæstione pugnandum est.

Psal. 9. & 110. & 137. Deut. 6. 5. Matth. 22. 37.

10. In his omnibus sententiis quisquis videt mentis naturam & esse substantiam, & non esse corpoream, id est, non minore sui parte minus occupare loci spatium, majusque majore: simul oportet videat eos qui opinantur esse corpoream, non ob hoc errare, quòd mens desit eorum notitiæ; G sed quòd adjungunt ea, sine quibus nullam possunt cogitare naturam. Sine phantasiis enim corporum quidquid [c] jussi fuerint cogitare, nihil omnino esse arbitrantur. Ideoque non se, tamquam sibi desit, mens requirat. Quid enim tam

Error opinantium animam esse corpoream, non venit ex eo quòd animæ eorum notitiæ desit, sed quòd alienum quiddam adjungant. c

[a] Editi, *instare debeat.* At MSS. *stare:* cui verbo mox illud infrà respondet, *& labitur in minus.*

[b] Hic editi addunt, *ut Empedocles & Eritates opinati sunt:* quod omnino abest à MSS.

[c] Editi, *ut si fuerint.* At MSS. *jussi fuerint.*

cognitioni adest, quàm id quod menti adest? aut quid tam menti adest, quàm ipsa mens? Unde & ipsa quæ appellatur inventio, si verbi originem retractemus, quid aliud resonat, nisi quia invenire est in id venire quod quæritur. Propterea quæ quasi ultro in mentem veniunt, non usitatè dicuntur inventa, quamvis cognita dici possint; quia non in ea quærendo tendebamus, ut in ea veniremus, hoc est, ea inveniremus. Quapropter sicut ea quæ oculis aut ullo alio corporis sensu requiruntur, ipsa mens quærit; (ipsa enim etiam sensum carnis intendit, tunc autem invenit, cùm in ea quæ requiruntur idem sensus venit:) sic alia quæ non corporeo sensu internuntio, sed per se ipsam nosse debet, cùm in ea venit, invenit; aut in superiore substantia, id est in Deo, aut in ceteris animæ partibus, sicut de ipsis imaginibus corporum cùm judicat; intus enim in anima eas invenit per corpus impressas.

Invenire quid.

CAPUT VIII. Quomodo se ipsam anima inquirat.

11. ERGO se ipsam quemadmodum quærat & inveniat, mirabilis quæstio est, quò tendat ut quærat, aut quò veniat ut inveniat. Quid enim tam in mente quàm mens est? Sed quia in iis est quæ cum amore cogitat, sensibilibus autem, id est corporalibus, cum amore assuefacta est, non valet sine imaginibus eorum esse in semetipsa. Hinc ei oboritur erroris dedecus, dum rerum sensarum imagines secernere à se non potest, ut se solam videat. Cohæserunt enim mirabiliter glutino amoris: & hæc est ejus immunditia, quoniam dum se solam nititur cogitare, hoc se putat esse sine quo se non potest cogitare. Cùm igitur ei præcipitur, ut se ipsam cognoscat, non se tamquam sibi detracta sit quærat; sed id quod sibi addidit detrahat. Interior est enim ipsa, non solùm quàm ista sensibilia quæ manifestè foris sunt, sed etiam quàm imagines eorum quæ in parte quadam sunt animæ, quam habent & bestiæ, quamvis intelligentiâ careant, quæ mentis est propria. Cùm ergo sit mens interior, quodam modo exit à semetipsa, cùm in hæc quasi vestigia multarum intentionum exserit amoris affectum. Quæ vestigia tamquam imprimuntur memoriæ, quando hæc quæ foris sunt corporalia sentiuntur, ut etiam cùm absunt ista, præstò sint tamen imagines eorum cogitantibus. Cognoscat ergo semetipsam, nec quasi absentem se quærat, sed intentionem voluntatis qua per alia vagabatur, statuat in [a] semetipsam, & se cogitet. Ita videbit quòd numquam se non amaverit, numquam nescierit: sed aliud secum amando cùm eo se confudit & concrevit quodam modo; atque ita dum sicut unum diversa complectitur, unum putavit esse quæ diversa sunt.

Error animæ de se ipsa unde.

CAPUT IX. Mens eo ipso se cognoscit, quo intelligit præceptum se cognoscendi.

12. NON itaque velut absentem se quærat cernere, sed præsentem se curet discernere. Nec se quasi non norit cognoscat, sed ab eo [b] quod alterum novit dignoscat. Ipsum enim quod audit, Cognosce te ipsam, quomodo agere curabit, si nescit, aut quid sit Cognosce, aut quid sit te ipsam? Si autem utrumque novit, novit & se ipsam: quia non ita dicitur menti, Cognosce te ipsam, sicut dicitur, Cognosce Cherubim & Seraphim: de absentibus enim illis credimus, secundùm quod cælestes quædam potestates esse prædicantur. Neque sicut dicitur, Cognosce voluntatem illius hominis: quæ nobis nec ad sentiendum ullo modo, nec ad intelligendum præstò est, nisi corporalibus signis editis; & hoc ita, ut magis credamus, quàm intelligamus. Neque ita ut dicitur homini, Vide faciem tuam: quod nisi in speculo fieri non potest. Nam & ipsa nostra facies absens ab adspectu nostro est, quia non ibi est quò ille dirigi potest. Sed cùm dicitur menti, Cognosce te ipsam, eo ictu quo intelligit quod dictum est, te ipsam, cognoscit se ipsam; nec ob aliud, quàm eo quòd sibi præsens est. Si autem quod dictum est non intelligit, non utique facit. Hoc igitur ei præcipitur ut faciat, quod cùm ipsum præceptum intelligit, facit.

Mens omnis tria de se ipsa certò scit, intelligere, esse, & vivere.

13. Non ergo adjungat aliud ad id quod se ipsam cognoscit, cùm audit ut se ipsam cognoscat. Certè enim novit sibi dici, sibi scilicet quæ est, & vivit, & intelligit. Sed est & cadaver, vivit & pecus: intelligit autem nec cadaver, nec pecus. Sic ergo se esse & vivere scit, quomodo est & vivit intelligentia. * Cùm ergo verbi gratiâ, mens aërem se putat, aërem intelligere putat, se tamen intelligere scit: aërem autem se esse non scit, sed putat. Secernat quod se putat, cernat quod scit: hoc ei remaneat, unde ne illi quidem dubitaverunt, qui aliud atque aliud corpus esse mentem putaverunt. Neque enim omnis mens aërem se esse existimat, sed aliæ ignem, aliæ cerebrum, aliæque aliud corpus, & aliud aliæ, sicut supra commemoravi: omnes tamen se intelligere noverunt, & esse, & vivere; sed intelligere ad id quod intelligunt referunt, esse autem & vivere ad se ipsas. Et nulli est dubium, nec quemquam intelligere qui non vivat, nec quemquam vivere qui non sit. Ergo consequenter & esse & vivere id quod intelligit, non sicuti est cadaver quod non vivit, nec sicuti vivit anima quæ non intelligit, sed proprio quodam eodemque præstantiore modo. Item velle se sciunt, neque hoc posse quemquam qui non sit & qui non vivat, pariter sciunt: itemque ipsam voluntatem referunt ad aliquid, quod ea voluntate volunt. Meminisse etiam se sciunt; simulque sciunt quod nemo meminisset, nisi esset ac viveret: sed & ipsam memoriam ad aliquid referimus, quod eâ meminimus. Duobus igitur horum trium memoriâ & intelligentiâ multarum rerum notitia atque scientia continentur: voluntas autem adest, per quam fruamur eis vel utamur. Fruimur enim cognitis, in quibus voluntas ipsis propter se ipsa delectata conquiescit: utimur verò eis quæ ad aliud referimus quo fruendum est. Nec est alia vita hominum vitiosa atque culpabilis, quàm malè utens & malè fruens. De qua re non est nunc disserendi locus.

** Cap. X.*

14. Sed quoniam de natura mentis agitur, removeamus à consideratione nostra omnes notitias quæ capiuntur extrinsecùs per sensus corporis, & ea quæ posuimus omnes mentes de se ipsis nosse certasque esse, diligentiùs adtendamus. Utrùm enim aëris sit vis vivendi, reminiscendi, intelligendi, volendi, cogitandi, sciendi, judicandi; an ignis, an cerebri, an sanguinis, an atomorum, an præter usitata quatuor elementa quinti nescio cujus corporis, an ipsius carnis nostræ compago vel temperamentum hæc efficere valeat, dubitaverunt homines: & alius hoc, alius aliud affirmare conatus est. Vivere se

[a] Plerique MSS. *in se ipsa.*

[b] Sic MSS. At editi, *eo quo.*

tamen & meminiſſe, & intelligere, & velle, & A cogitare, & ſcire, & judicare quis dubitet? Quando quidem etiam ſi dubitat, vivit: ſi dubitat unde dubitet, meminit; ſi dubitat, dubitare ſe intelligit; ſi dubitat, certus eſſe vult; ſi dubitat, cogitat; ſi dubitat, ſcit ſe neſcire; ſi dubitat, judicat non ſe temere conſentire oportere. Quiſquis igitur aliunde dubitat, de his omnibus dubitare non debet: quæ ſi non eſſent, de ulla re dubitare non poſſet.

15. Hæc omnia, qui vel corpus vel compoſi- B tionem ſeu temperationem corporis eſſe mentem putant, in ſubjecto eſſe volunt videri, ut ſubſtantia ſit aër, vel ignis, ſive aliquod aliud corpus, quod mentem putant; intelligentia verò ita inſit huic corpori, ſicut qualitas ejus: ut illud ſubjectum ſit, hæc in ſubjecto; ſubjectum ſcilicet mens quam corpus eſſe arbitrantur, in ſubjecto autem intelligentia, ſive quid aliud eorum quæ certa nobis eſſe commemoravimus. Juxtà opinantur etiam illi qui mentem ipſam negant eſſe C corpus, ſed compaginem aut temperationem corporis. Hoc enim intereſt, quod illi mentem ipſam dicunt eſſe ſubſtantiam, in quo ſubjecto ſit intelligentia: iſti autem ipſam mentem in ſubjecto eſſe dicunt, corpore ſcilicet cujus compoſitio vel temperatio eſt. Unde conſequenter etiam intelligentiam quid aliud quàm in eodem ſubjecto corpore exiſtimant?

16. Qui omnes non advertunt, mentem noſſe ſe etiam cùm quærit ſe, ſicut jam oſtendimus. D Nullo modo autem rectè dicitur ſciri aliqua res, dum ejus ignoratur ſubſtantia. Quapropter cùm ſe mens novit, ſubſtantiam ſuam novit; & cùm de ſe certa eſt, de ſubſtantia ſua certa eſt. Certa eſt autem de ſe, ſicut convincunt ea quæ ſuprà dicta ſunt. Nec omnino certa eſt, utrùm aër, an ignis ſit, an aliquod corpus, vel aliquid corporis. Non eſt igitur aliquid eorum: totumque illud quod ſe jubetur ut noverit, ad hoc pertinet ut certa ſit, non ſe eſſe aliquid eorum de E quibus incerta eſt, idque ſolum eſſe ſe certa ſit, quod ſolum eſſe ſe certa eſt. Sic enim cogitat ignem aut aërem, & quidquid aliud corporis cogitat. Neque ullo modo fieri poſſet, ut ita cogitaret id quod ipſa eſt, quemadmodum cogitat id quod ipſa non eſt. Per phantaſiam quippe imaginariam cogitat hæc omnia, ſive ignem, ſive aërem, ſive illud vel illud corpus, partemve illam, ſeu compaginem temperationemque corporis; nec utique iſta omnia, ſed aliquid horum eſſe dicitur. Si quid autem horum eſſet, aliter id quàm cetera cogitaret, non ſcilicet per F imaginale figmentum, ſicut cogitantur abſentia, quæ ſenſu corporis tacta ſunt, ſive omnino ipſa, ſive ejuſdem generis aliqua; ſed quadam interiore, non ſimulatâ, ſed verâ præſentiâ (: non enim quidquam illi eſt ſe ipsâ præſentius): ſicut cogitat vivere ſe & meminiſſe & intelligere & velle ſe. Novit enim hæc in ſe, nec imaginatur quaſi extra ſe illa ſenſu tetigerit, ſicut corpo- G ralia quæque tanguntur. Ex quorum cogitationibus ſi nihil ſibi affingat, ut tale aliquid eſſe ſe putet, quidquid ei de ſe remanet, hoc ſolum ipſa eſt.

Cap. XI. In memoria, intelligentia, & voluntate obſervatur ingenium, doctrina, & uſus.

17. Remotis igitur pauliſper ceteris, quorum mens de ſe ipſa certa eſt, tria hæc potiſſimùm conſiderata tractemus, memoriam, intelligentiam, voluntatem. In his enim tribus inſpici ſolent etiam ingenia parvulorum cujuſmodi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs & faciliùs puer meminit, quantóque acutiùs intelligit, & ſtudet ardentiùs, tanto eſt laudabilioris ingenii. Cùm verò de cujuſque doctrina quæritur, non quanta firmitate ac facilitate meminerit, vel quanto acumine intelligat; ſed quid meminerit, & quid intelligat quæritur. Et quia non tantùm quàm doctus ſit, conſideratur laudabilis animus, ſed etiam quàm bonus: non tantùm quid meminerit & quid intelligat, verùm etiam quid velit adtenditur: non quantâ flagrantiâ velit, ſed quid velit priùs, deinde quantum velit. Tunc enim laudandus eſt animus vehementer amans, cùm id quod amat vehementer amandum eſt. Cùm ergo dicuntur hæc tria, ingenium, doctrina, uſus, primum horum conſideratur in illis tribus, quid poſſit quiſque memoriâ, [a] intelligentiâ, & voluntate. Secundum eorum conſideratur, quid habeat quiſque in memoria, & intelligentia, quò ſtudioſa voluntate pervenerit. Jam verò uſus tertius in voluntate eſt, pertractante illa quæ in memoria & intelligentia continentur, ſive ad aliquid ea referat, ſive eorum fine delectata conquieſcat. Uti enim, eſt aſſumere aliquid in facultatem voluntatis: frui eſt autem, uti cum gaudio, non adhuc ſpei, ſed jam rei. Proinde omnis qui fruitur, utitur; aſſumit enim aliquid in facultatem voluntatis, cum fine delectationis: non autem omnis qui utitur, fruitur; [b] ſi id quod in facultatem voluntatis aſſumit, non propter illud ipſum, ſed propter aliud appetivit.

Memoria, intelligentia & voluntas unû ſunt eſſentialiter, & tria relativè.

18. Hæc igitur tria, memoria, intelligentia, voluntas, quoniam non ſunt tres vitæ, ſed una vita; nec tres mentes, ſed una mens: conſequenter utique nec tres ſubſtantiæ ſunt, ſed una ſubſtantia. Memoria quippe, quæ vita & mens & ſubſtantia dicitur, ad ſe ipſam dicitur: quod verò memoria dicitur, ad aliquid relativè dicitur. Hoc de intelligentia quoque & de voluntate dixerim: & intelligentia quippe & voluntas ad aliquid dicuntur. Vita eſt autem unaquæque ad ſe ipſam, & mens, & eſſentia. Quocirca tria hæc eo ſunt unum, quo una vita, una mens, una eſſentia: & quidquid aliud ad ſe ipſa ſingula dicuntur, etiam ſimul, non pluraliter, ſed ſingulariter dicuntur. Eo verò tria, quo ad ſe invicem referuntur: quæ ſi æqualia non eſſent, non ſolùm ſingula ſingulis, ſed etiam omnibus ſingula; non utique ſe invicem caperent. Neque enim tantùm à ſingulis ſingula, verùm etiam à ſingulis omnia capiuntur. Memini enim me habere memoriam, & intelligentiam, & voluntatem; & intelligo me intelligere, & velle, atque meminiſſe; & volo me velle, & meminiſſe, & intelligere; totamque meam memoriam, & intelligentiam, & voluntatem ſimul memini. Quod enim memoriæ meæ non memini, non eſt in memoria mea. Nihil autem tam in memoria, quàm ipſa memoria eſt. Totam igitur memini. Item quidquid intelligo, intelligere me ſcio, & ſcio me velle quidquid volo: quidquid autem ſcio memini. Totam igitur intelligentiam, totamque voluntatem meam memini. Similiter cùm hæc tria intelligo,

[a] Septem MSS. omittunt, *intelligentiâ & voluntate.*

[b] Sic MSS. At editi, *ſed id.*

tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibilium non intelligo, nisi quod ignoro. Quod autem ignoro, nec memini, nec volo. Quidquid itaque intelligibilium non intelligo, consequenter etiam nec memini, nec volo. Quidquid autem intelligibilium memini & volo, consequenter intelligo. Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam meam capit, dum toto utor quod intelligo & memini. Quapropter quando invicem à singulis & tota omnia capiuntur, æqualia sunt tota singula totis singulis, & tota singula simul omnibus totis, & hæc tria unum, una vita, una mens, una essentia.

Caput XII. Mens imago Trinitatis in sui ipsius memoria, intelligentia & voluntate.

19. Jam-ne igitur adscendendum est qualibuscumque intentionis viribus ad illam summam & altissimam essentiam, cujus impar imago est humana mens, sed tamen imago? an adhuc eadem tria distinctiùs declaranda sunt in anima, per illa quæ extrinsecùs sensu corporis capimus, ubi temporaliter imprimitur rerum corporearum notitia? Mentem quippe ipsam in memoria & intelligentia & voluntate suimetipsius talem reperiebamus, ut quoniam semper se nosse semperque se ipsam velle comprehendebatur, simul etiam semper sui meminisse, semperque se ipsam intelligere & amare comprehenderetur; quamvis non semper se cogitare discretam ab eis quæ non sunt, quod ipsa est: ac per hoc difficilè in ea dignoscitur memoria sui, & intelligentia sui. Quasi enim non sint hæc duo, sed unum duobus vocabulis appelletur, sic apparet in ea re ubi valde ista conjuncta sunt, & aliud alio nullo præceditur tempore: amorque ipse non ita sentitur esse, cùm eum non prodit indigentia, quoniam [a] semper præstò est quod amatur. Quapropter etiam tardioribus dilucescere hæc possunt, dum ea tractantur quæ ad animum tempore accedunt, & quæ illi temporaliter accidunt, cùm meminit quod antea non meminerat, & cùm videt quod antea non videbat, & cùm amat quod antea non amabat. Sed aliud hæc tractatio jam poscit exordium, propter hujus libelli modum.

[a] Editi, *non semper*. Delenda particula negans, quæ abest à MSS.

LIBER UNDECIMUS,

Trinitatis imago quædam monstratur etiam in exteriore homine: primò quidem in his quæ cernuntur extrinsecùs, ex corpore scilicet quod videtur, & forma quæ inde in acie cernentis imprimitur, & utrumque copulantis intentione voluntatis: tametsi hæc tria neque inter se æqualia sint, neque unius substantiæ. Deinde in ipso animo ab his quæ extrinsecùs sensa sunt, velut introducta observatur altera trinitas, seu tria quædam unius substantiæ, imaginatio corporis quæ in memoria est, & inde informatio cùm ad eam convertitur acies cogitantis, & utrumque conjungens intentio voluntatis: quæ nimirum altera trinitas ad exteriorem quoque hominem pertinere dicitur, quòd de corporibus illata sit quæ sentiuntur extrinsecùs.

Caput I. Vestigium Trinitatis etiam in exteriore homine.

Nemini dubium est, sicut interiorem hominem intelligentiâ, sic exteriorem sensu corporis præditum. Nitamur igitur, si possumus, in hoc quoque exteriore indagare qualecumque vestigium Trinitatis, non quia & ipse eodem modo sit imago Dei. Manifesta est quippe Apostolica sententia, quæ interiorem hominem renovari [b] in Dei agnitione declarat secundùm imaginem ejus qui creavit eum: cùm & alio loco dicat, *Et si exterior homo noster corrumpitur, tamen interior renovatur de die in diem.* In hoc ergo qui corrumpitur, quæramus, quemadmodum possumus, quamdam Trinitatis effigiem, & si non expressiorem, tamen fortassis ad dignoscendum faciliorem. Neque enim frustra & iste homo dicitur, nisi quia inest ei nonnulla interioris similitudo. Et illo ipso ordine conditionis nostræ, quo mortales atque carnales effecti sumus, faciliùs & quasi familiariùs visibilia quàm intelligibilia pertractamus: cùm ista sint exteriùs, illa interiùs, & ista sensu corporis sentiamus, illa mente intelligamus; nosque ipsi animi non sensibiles simus, id est, corpora, sed intelligibiles, quoniam vita sumus: tamen, ut dixi, tanta facta est in corporibus consuetudo, & ita in hæc miro modo relabens foras se nostra projecit intentio, ut cùm ab incerto corporum ablata fuerit, ut in [c] spiritum multo certiore ac stabiliore cognitione figatur, refugiat ad ista, & ibi appetat requiem unde traxit infirmitatem. Cujus ægritudini congruendum est: ut si quando interiora spiritalia accommodatiùs distinguere atque faciliùs insinuare conamur, de corporalibus exterioribus similitudinum documenta capiamus. Sensu igitur corporis exterior homo præditus sentit corpora: & iste sensus, quod facilè advertitur, quinquepertitus est, videndo, audiendo, olfaciendo, gustando, tangendo. Sed & multum est, & non necessarium, ut omnes hos quinque sensus id quod quærimus interrogemus. Quod enim nobis unus eorum renuntiat, etiam in ceteris valet. Itaque potissimùm testimonio utamur oculorum. Is enim sensus corporis maximè excellit, & est visioni mentis pro sui generis diversitate vicinior.

Col. 3. 10

2. Cor. 4. 16.

Caput II. Trinitas quædam in visione.

2. Cum igitur aliquod corpus videmus, hæc tria, quod facillimum est, consideranda sunt & dignoscenda. Primò ipsa res quam videmus, sive lapidem, sive aliquam flammam, sive quid aliud quod videri oculis potest; quod utique jam esse poterat, & ante quàm videretur: deinde visio quæ non erat, priùs quàm rem illam objectam sensui sentiremus: tertiò quod in ea re quæ vide-

[b] Nonnulli MSS. *in Dei agnitionem.*

[c] Plerique MSS. *ut in spiritu.*

Tria quæ in visione sunt, naturis suâ differre.

tur, quamdiu videtur, sensum detinet oculorum, id est, animi intentio. In his igitur tribus, non solùm est manifesta distinctio, sed etiam discreta natura. Primùm quippe illud corpus visibile longè alterius naturæ est, quàm sensus oculorum, quo sibimet incidente fit visio. Ipsaque visio quid aliud, quàm sensus ex ea re quæ sentitur informatus apparet? Quamvis re visibili detractâ nulla sit, nec ulla omnino esse possit talis visio, si corpus non sit quod videri queat: nullo modo tamen ejusdem substantiæ est corpus quo formatur sensus oculorum, cùm idem corpus videtur, & ipsa forma quæ ab eodem imprimitur sensui, quæ visio vocatur. Corpus enim [a] visum in sua natura separabile est: sensus autem qui jam erat in animante, etiam priùs quàm videret quod videre posset, cùm in aliquid visibile incurreret, vel visio quæ fit in sensu ex visibili corpore, cùm jam conjunctum est & videtur; sensus ergo vel visio, id est, sensus formatus extrinsecùs, ad animantis naturam pertinet, omnino aliam quàm est illud corpus quod videndo sentimus, quo sensus non ita formatur ut sensus sit, sed ut visio sit. Nam sensus & ante objectum rei sensibilis nisi esset in nobis, non distaremus à cæcis, dum nihil videmus, sive in tenebris, sive clausis luminibus. Hoc autem distamus, quod nobis inest & non videntibus, quo videre possimus, qui sensus vocatur: illis verò non inest; nec aliunde, nisi quòd eo carent, cæci appellantur. Itemque illa animi intentio, quæ in ea re quam videmus sensum tenet, atque utrumque conjungit, non tantùm ab ea re visibili naturâ differt; quando quidem iste animus, illud corpus est: sed ab ipso quoque sensu atque visione: quoniam solius animi est hæc intentio: sensus autem oculorum non ob aliud sensus corporis dicitur, nisi quia & ipsi oculi membra sunt corporis: & quamvis non sentiat corpus exanime; anima tamen commixta corpori per instrumentum sentit corporeum, & idem instrumentum sensus vocatur. Qui etiam passione corporis, cùm quisque excæcatur, interceptus exstinguitur, cùm idem maneat animus, & ejus intentio, luminibus amissis, non habeat quidem sensum corporis quem videndo extrinsecùs corpori adjungat atque in eo viso figat adspectum, nisu tamen ipso indicet se ademto corporis sensu, nec perire potuisse, nec minui. Manet enim quidam videndi appetitus integer, sive id possit fieri, sive non possit. Hæc igitur tria, corpus quod videtur, & ipsa visio, & quæ utrumque conjungit intentio, manifesta sunt ad dignoscendum, non solùm propter propria singulorum, verùm etiam propter differentiam naturarum.

Quomodo ex re visibili gignatur visio, seu imago ejus rei quæ videtur.

3. Atque in his cùm sensus non procedat ex corpore illo quod videtur, sed ex corpore sentientis animantis, cui anima suo quodam miro modo contemperatur: tamen ex corpore quod videtur gignitur visio, id est, sensus ipse formatur; ut jam non tantùm sensus qui etiam in tenebris esse integer potest, dum est incolumitas oculorum, sed etiam sensus informatus sit, quæ visio vocatur. Gignitur ergo ex re visibili visio, sed non ex sola, nisi adsit & videns. Quocirca ex visibili & vidente gignitur visio, ita sanè ut ex vidente sit sensus oculorum, & adspicientis atque intuentis intentio: illa tamen informatio sensûs, quæ visio dicitur, à solo imprimatur corpore quod videtur, id est à re aliqua visibili: qua detractâ[*], nulla remanet forma quæ inerat sensui, dùm adesset illud quod videbatur: sensus tamen ipse remanet, qui erat & priùs quàm aliquid sentiretur; velut in aqua vestigium tamdiu est, donec ipsum corpus quod imprimitur inest; quo ablato nullum erit, cùm remaneat aqua, quæ erat & ante quàm illam formam corporis caperet. Ideòque non possumus quidem dicere quòd sensum gignat res visibilis: gignit tamen formam velut similitudinem suam, quæ fit in sensu, cùm aliquid videndo sentimus. Sed formam corporis quod videmus, & formam quæ ab illa in sensu videntis fit, per eumdem sensum non discernimus; quoniam tanta conjunctio est, ut non pateat discernendi locus. Sed ratione colligimus nequaquam nos potuisse sentire, nisi fieret in sensu nostro aliqua similitudo conspecti corporis. Neque enim cùm anulus ceræ imprimitur, ideo nulla imago facta est, quia non discernitur, nisi cùm fuerit separata. Sed quoniam post ceram separatam manet quod factum est ut videri possit, propterea facilè persuadetur, quòd inerat jam ceræ forma impressa ex anulo & ante quàm ab illa separaretur. Si autem liquido humori adjungeretur anulus, eo detracto nihil imaginis appareret: nec ideo tamen discernere ratio non deberet, fuisse in illo humore, ante quàm detraheretur, anuli formam factam ex anulo, quæ distinguenda est ab ea forma quæ in anulo est, unde ista facta est quæ detracto anulo non erit, quamvis illa in anulo maneat unde ista facta est. Sic sensus oculorum non ideo non habet imaginem corporis quod videtur quamdiu videtur, quia eo detracto non remanet. Ac per hoc tardioribus ingeniis difficillimè persuaderi potest, formari in sensu nostro imaginem rei visibilis, cùm eam videmus, & eamdem formam esse visionem.

Exemplo clariùs res demonstratur.

4. Sed qui fortè adverterint quod commemorabo, non ita in hac inquisitione laborabunt. Plerumque cùm diuscule adtenderimus quæque luminaria, & deinde oculos clauserimus, quasi versantur in conspectu quidam lucidi colores variè sese commutantes, & minùs minúsque fulgentes, donec omnino desistant: quos intelligendum est reliquias esse formæ illius quæ facta erat in sensu, cùm corpus lucidum videretur, paulatimque & quodam modo gradatim deficiendo variari. Nam & insertarum fenestrarum cancelli, si eos fortè intuebamur, sæpe in illis apparuere coloribus: ut manifestum sit, hanc affectionem nostro sensui ex ea re quæ videbatur impressam. Erat ergo etiam cùm videremus, & illa erat clarior & expressior; sed multùm conjuncta cum specie rei ejus quæ cernebatur, ut discerni omnino non posset; & ipsa erat visio. Quin etiam cùm lucernæ flammula modo quodam divaricatis radiis oculorum quasi geminatur, duæ visiones fiunt, cùm sit res una quæ videtur. Singillatim quippe afficiuntur iidem radii de suo quisque oculo emicantes, dum non sinuntur in illud corpus intuendum pariter conjunctéque concurrere, ut unus fiat ex utroque contuitus. Et ideo si unum oculum clauserimus, non geminum ignem, sed sicuti est unum videbimus. Cur autem sinistro clauso illa species desinit videri quæ

[a] Codices aliquot, *à visu*.

ad dextrum erat, vicissimque dextro clauso illa intermoritur quæ ad sinistrum erat, & longum est & rei præsenti non necessarium modò quærere atque differere. Quod enim ad susceptam quæstionem satis est, nisi fieret in sensu nostro quædam imago simillima rei ejus quam cernimus, non secundùm oculorum numerum flammæ species geminaretur, cùm quidam cernendi modus adhibitus fuerit, qui possit concursum separare radiorum. Ex uno quippe oculo quolibet modo deducto, aut impresso, aut intorto, si alter clausus est, dupliciter videri aliquid quod sit unum nullo pacto potest.

Quomodo tria illa in unum coëunt.

5. Quæ cùm ita sint, tria hæc quamvis diversa naturâ, quemadmodum in quamdam unitatem contemperentur meminerimus, id est, species corporis quæ videtur, & impressa ejus imago sensui quod est visio sensusve formatus, & voluntas animi quæ rei sensibili sensum admovet, in eoque ipsam visionem tenet. Horum primum, id est, res ipsa visibilis non pertinet ad animantis naturam, nisi cùm corpus nostrum cernimus. Alterum autem ita pertinet, ut in corpore fiat, & per corpus in anima: fit enim in sensu, qui neque sine corpore est, neque sine anima. Tertium verò solius animæ est, quia voluntas est. Cùm igitur horum trium tam diversæ substantiæ sint, tamen in tantam coëunt unitatem, ut duo priora vix intercedente judice ratione discerni valeant; species videlicet corporis quod videtur, & imago ejus quæ fit in sensu, id est, visio. Voluntas autem tantam vim habet copulandi hæc duo, ut & sensum formandum admoveat ei rei quæ cernitur, & in ea formatum teneat. Et si tam violenta est, ut possit vocari amor, aut cupiditas, aut libido, etiam ceterum corpus animantis vehementer afficit: & ubi non resistit pigrior duriorque materies, in similem speciem coloremque commutat. Licet videre corpusculum chamæleontis ad colores quos videt facillima conversione variari. Aliorum autem animalium quia non est ad conversionem facilis corpulentia, fetus plerumque produnt libidines matrum, quid cum magna delectatione conspexerint. Quàm enim teneriora, atque ut ita dixerim, formabiliora sunt primordia seminum, tam efficaciter & capaciter sequuntur intentionem maternæ animæ, & quæ in ea facta est phantasiam per corpus quod cupidè adspexit. Sunt exempla quæ copiosè commemorari possint: sed unum sufficit de fidelissimis libris, quod fecit Jacob, ut oves & capræ varios coloribus parerent, supponendo eis variata virgulta in canalibus aquarum, quæ potantes intuerentur eo tempore quo conceperant.

Gen. 30. 39.

Triū unitas in cogitatione fit, memoriæ, internæ visionis, & voluntatis utrūque copulantis.

6. Sed anima rationalis deformiter vivit, cùm secundùm trinitatem exterioris hominis vivit, id est, cùm ad ea quæ forinsecus sensum corporis formant, non laudabilem voluntatem qua hæc ad utile aliquid referat, sed turpem cupiditatem qua his inhærescat, accommodat. * Quia etiam detracta specie corporis quæ corporaliter sentiebatur, remanet in memoria similitudo ejus, quò rursus voluntas convertat aciem, ut inde formetur intrinsecùs, sicut ex corpore objecto sensibili sensus extrinsecùs formabatur. Atque ita fit illa trinitas ex memoria, & interna visione, & quæ utrumque copulat voluntate. Quæ tria cùm in unum coguntur, ab ipso coactu cogitatio dicitur. Nec jam in his tribus diversa substantia est. Neque enim aut corpus illud sensibile ibi est, quod omnino discretum est ab animantis natura, aut sensus corporis ibi formatur ut fiat visio, aut ipsa voluntas id agit ut formandum sensum sensibili corpori admoveat, in eoque formatum detineat: sed pro illa specie corporis quæ sentiebatur extrinsecùs, succedit memoria retinens illam speciem quam per corporis sensum combibit anima; proque illa visione quæ foris erat cùm sensus ex corpore sensibili formaretur, succedit intus similis visio, cùm ex eo quod memoria tenet, formatur acies animi, & absentia corpora cogitantur: voluntasque ipsa quomodo foris corpori objecto formandum sensum admovebat, formatumque jungebat, sic aciem recordantis animi convertit ad memoriam, ut ex eo quod illa retinuit, ista formetur, & [a] sit in cogitatione similis visio. Sicut autem ratione discernebatur species visibilis qua sensus corporis formabatur, & ejus similitudo quæ fiebat in sensu formato ut esset visio; (alioquin ita erant conjunctæ, ut omnino una eademque putaretur:) sic illa phantasia, cùm animus cogitat speciem visi corporis, cùm constet ex corporis similitudine quam memoria tenet, & ex ea quæ inde formatur in acie recordantis animi; tamen sic una & singularis apparet, ut duo quædam esse non inveniantur nisi judicante ratione, qua intelligimus aliud esse illud quod in memoria manet, etiam cùm aliunde cogitamus, & aliud fieri cùm recordamur, id est, ad memoriam redimus, & illic invenimus eamdem speciem. Quæ si jam non ibi esset, ita oblitos nos esse diceremus, ut omnino recolere non possemus. Si autem acies recordantis non formaretur ex ea re quæ erat in memoria, nullo modo fieret visio cogitantis: sed utriusque conjunctio, id est, ejus quam memoria tenet, & ejus quæ inde exprimitur ut formetur acies recordantis, quia simillimæ sunt, veluti unam facit apparere. Cùm autem cogitantis acies aversa inde fuerit, atque id quod in memoria cernebatur destiterit intueri, nihil formæ quæ impressa erat in eadem acie remanebit: atque inde formabitur, quò rursus conversa fuerit ut alia cogitatio fiat. Manet tamen illud quod reliquit in memoria, quò rursus cùm id recordamur convertatur, & conversa formetur, atque unum cum eo fiat unde formatur.

CAPUT III.

7. VOLUNTAS verò illa quæ hac atque illac fert & refert aciem formandam, conjungitque formatam, si ad interiorem phantasiam tota confluxerit, atque à præsentia corporum quæ circumjacent sensibus, atque ab ipsis sensibus corporis, animi aciem omnino averterit, atque ad eam quæ intus cernitur imaginem penitus converterit, tanta [b] offenditur similitudo speciei corporalis expressa ex memoria, ut nec ipsa ratio discernere sinatur, utrùm foris corpus ipsum videatur, an intus tale aliquid cogitetur. Nam interdum homines nimia cogitatione rerum visibilium vel illecti, vel territi, etiam ejusmodi repentè voces ediderunt, quasi re vera in mediis talibus actionibus sive passionibus versarentur. Et memini me audisse à quodam, quòd tam expressam & quasi solidam speciem feminei corporis

[a] Plerique MSS. *& fit.*

[b] Plures MSS. *offunditur.* Et nonnulli, *confunditur.*

in cogitando cernere soleret, ut ei se quasi misce- A ri sentiens, etiam genitalibus flueret. Tantum habet virium anima in corpus suum, & tantum valet ad indumenti qualitatem vertendam atque mutandam, quomodo homo afficiatur indutus, qui cohæret indumento suo. Ex eodem genere affectionis etiam illud est, quòd in somnis per imagines ludimur. Sed plurimum differt, utrùm sopitis sensibus corporis, sicuti sunt dormientium, aut ab interiore compage turbatis, sicuti sunt furentium, aut alio quodam modo aliena- B tis, sicuti sunt divinantium vel prophetantium, animi intentio quadam necessitate incurrat in eas quæ occurrunt imagines, sive ex memoria, sive alia aliqua occulta vi, per quasdam spiritales mixturas similiter spiritalis substantiæ; an sicut sanis atque vigilantibus interdum contingit, ut cogitatione occupata voluntas se avertat à sensibus, atque ita formet animi aciem variis imaginibus sensibilium rerum, tamquam ipsa sensibilia sentiantur. Non tantùm autem cùm appetendo in C talia voluntas intenditur, fiunt istæ impressiones imaginum; sed etiam cùm devitandi & cavendi causâ rapitur animus in ea contuenda quæ fugiat. Unde non solùm cupiendo, sed etiam metuendo, infertur vel sensus ipsis sensibilibus, vel acies animi formanda imaginibus sensibilium. Itaque aut metus aut cupiditas quanto vehementior fuerit, tanto expressiùs formatur acies, sive sentientis ex corpore quod in loco adjacet, sive cogitantis ex imagine corporis quæ memoriâ continetur. Quod ergo est ad corporis sensum D aliquod corpus in loco, hoc est ad animi aciem similitudo corporis in memoria: & quod est adspicientis visio ad eam speciem corporis ex qua sensus formatur, hoc est visio cogitantis ad imaginem corporis in memoria constitutam ex qua formatur acies animi: & quod est intentio voluntatis ad corpus visum visionemque copulandam, ut fiat ibi quædam unitas trium, quamvis eorum sit diversa natura; hoc est eadem voluntatis intentio ad copulandam imaginem corporis quæ E est in memoria, & visionem cogitantis, id est, formam quam cepit acies animi rediens ad memoriam: ut fiat & hîc quædam unitas ex tribus, non jam naturæ diversitate discretis, sed unius ejusdemque substantiæ; quia hoc totum intus est, & totum unus animus.

Trinitas hominis exterioris, seu visionis externæ, non est imago Dei. *Cap. V.

8. Sicut autem cùm forma & species corporis interierit, non potest ad eam voluntas sensum revocare cernentis: ita cùm imago quam memoria gerit, oblivione deleta est, non erit quò aciem F animi formandam voluntas recordando retorqueat. * Sed quia prævalet animus, non solùm oblita, verùm etiam non sensa nec experta confingere, ea quæ non exciderunt augendo, minuendo, commutando, & pro arbitrio componendo, sæpe imaginatur quasi ita aliquid sit, quod aut scit non ita esse, aut nescit ita esse. In quo genere cavendum est, ne aut mentiatur ut decipiat, aut opinetur ut decipiatur. Quibus duobus malis evitatis, nihil ei obsunt imaginata phan- G tasmata: sicut nihil obsunt experta sensibilia & retenta memoriter, si neque cupidè appetantur si juvant, neque turpiter fugiantur si offendunt. Cùm autem in his voluntas relictis melioribus avida volutatur, immunda fit: atque ita & cùm adsunt perniciosè, & cùm absunt perniciosiùs cogitantur. Malè itaque vivitur & deformiter secundùm trinitatem hominis exterioris: quia & illam trinitatem, quæ licèt interiùs imaginetur, exteriora tamen imaginatur, sensibilium corporaliumque utendorum causâ peperit. Nullus enim eis uti posset etiam bene, nisi sensarum rerum imagines memoriâ tenerentur: & nisi pars maxima voluntatis in superioribus atque interioribus habitet, eaque ipsa quæ commodatur, sive foris corporibus, sive intus imaginibus eorum, nisi quidquid in eis capit ad meliorem verioremque vitam referat, atque in eo fine cujus intuitu hæc agenda judicat, adquiescat, quid aliud facimus, nisi quod nos Apostolus facere prohibet, dicens, *Nolite conformari huic sæculo?* Rom. 12. 2. Quapropter non est ista trinitas imago Dei: ex ultima quippe, id est corporea creatura, qua superior est anima, in ipsa anima fit per sensum corporis. Nec tamen est omninò dissimilis: quid enim non pro suo genere ac pro suo modulo habet similitudinem Dei, quando quidem Deus fecit omnia bona valde, non ob aliud nisi quia ipse Eccli. 39. 21. summè bonus est? In quantum ergo bonum est quidquid est, in tantum scilicet, quamvis longè distantem, habet tamen nonnullam similitudinem summi boni; & si naturalem, utique rectam & ordinatam; si autem vitiosam, utique turpem atque perversam. Nam & animæ in ipsis peccatis suis non nisi quamdam similitudinem Dei, superbâ & præposterâ, &, ut ita dicam, servili, libertate sectantur. Ita nec primis parentibus nostris persuaderi peccatum posset, nisi diceretur, *Eritis sicut dii.* Non sanè omne quod in creaturis aliquo modo simile est Deo, etiam ejus imago dicenda est: sed illa sola qua superior ipse solus est. Ea quippe de illo prorsus exprimitur, inter quam & ipsum nulla interjecta natura est.

Dei similitudo etiam in peccatis appetitur.

Gen. 3. 5.

In externa visione est quasi parens forma corporis; proles visio, ea verò conjungens voluntas insinuat Spiritum-sanctum. *2 Retract. cap. 15.

9. Visionis igitur illius, id est formæ quæ fit in sensu cernentis, quasi parens est forma corporis ex qua fit. Sed parens illa non vera; unde nec ista vera proles est: neque enim omnino inde gignitur, quoniam aliquid aliud adhibetur corpori, ut ex illo formetur; id est sensus videntis. * Quocirca id amare, alienari est. Itaque voluntas quæ utrumque conjungit quasi parentem & quasi prolem, magis spiritalis est quàm utrumlibet illorum. Nam corpus illud quod cernitur, omnino spiritale non est. Visio verò quæ fit in sensu, habet admixtum aliquid spiritale, quia sine anima fieri non potest. Sed non totum ita est: quoniam ille qui formatur, corporis sensus est. Voluntas ergo quæ utrumque conjungit, magis, ut dixi, spiritalis agnoscitur, & ideo tamquam personam Spiritûs insinuare incipit in illa trinitate. Sed magis pertinet ad sensum formatum, quàm ad illud corpus unde formatur. Sensus enim animantis & voluntas animæ est, non lapidis aut alicujus corporis quod videtur. Non ergo ab illo quasi parente procedit; sed nec ab ista quasi prole, hoc est, visione ac forma quæ in sensu est. Priùs enim quàm visio fieret, jam erat voluntas, quæ formandum sensum cernendo corpori admovit: sed nondum erat placitum. Quomodo enim placeret, quod nondum erat visum? Placitum autem quieta voluntas est. Ideoque nec quasi prolem visionis possumus dicere voluntatem, quia erat ante visionem; nec quasi parentem, quia non ex voluntate, sed ex viso corpore formata & expressa est.

Requies & finis voluntatis in visione qualis censeri debeat.

10. Finem fortasse voluntatis & requiem possumus rectè dicere visionem, ad hoc dumtaxat unum. [a] Neque enim propterea nihil aliud volet, quia videt aliquid quod volebat. * Non itaque omnino ipsa voluntas hominis, cujus finis non est nisi beatitudo, sed ad hoc unum interim [b] voluntas videndi finem non habet nisi visionem, sive id referat ad aliud, sive non referat. Si enim non refert ad aliud visionem, sed tantùm voluit ut videret: non est disputandum quomodo ostendatur finem voluntatis esse visionem; manifestum est enim. Si autem refert ad aliud, vult utique aliud, nec jam videndi voluntas erit: aut si videndi, non hoc videndi. Tamquam si velit quisque videre cicatricem, ut inde doceat vulnus fuisse; aut si velit videre fenestram, ut per fenestram videat transeuntes: omnes istæ atque aliæ tales voluntates, suos proprios fines habent, qui referuntur ad finem illius voluntatis qua volumus beatè vivere, & ad eam pervenire vitam quæ non referatur ad aliud, sed amanti per se ipsam sufficiat. Voluntas ergo videndi, finem habet visionem: & voluntas hanc rem videndi, finem habet hujus rei visionem. Voluntas itaque videndi cicatricem, finem suum expetit, hoc est visionem cicatricis, & ad eam ultrà non pertinet: voluntas enim probandi vulnus fuisse, alia voluntas est, quamvis ex illa religetur, cujus item finis est probatio vulneris. Et voluntas videndi fenestram, finem habet fenestræ visionem: altera est enim quæ ex ista nectitur voluntas, per fenestram videndi transeuntes, cujus item finis est visio transeuntium. [c] Rectæ autem sunt voluntates & omnes sibimet religatæ, si bona est illa quò cunctæ referuntur: si autem prava est, pravæ sunt omnes. Et ideo rectarum voluntatum connexio iter est quoddam adscendentium ad beatitudinem, quod certis velut passibus agitur: pravarum autem atque distortarum voluntatum implicatio, vinculum est quo alligabitur qui hoc agit, ut projiciatur in tenebras exteriores. (*Matth.* 22. 13.) Beati ergo qui factis & moribus cantant canticum graduum: & væ iis qui trahunt peccata, sicut restem longam. (*Isai.* 5. 18.) Sic est autem requies voluntatis quem dicimus finem, si adhuc refertur ad aliud, quemadmodum possumus dicere requiem pedis esse in ambulando, cùm ponitur unde alius innitatur [d] quò passibus pergitur. Si autem aliquid ita placet, ut in eo cum aliqua delectatione voluntas adquiescat; nondum est tamen illud quò tenditur, sed & hoc refertur ad aliud, ut deputetur non tamquam patria civis, sed tamquam refectio, vel etiam mansio viatoris.

CAPUT VII. Trinitas alia in memoria recogitantis de visione.

11. JAM verò in alia trinitate, interiore quidem quàm est ista in sensibilibus & sensibus, sed tamen quæ inde concepta est, cùm jam non ex corpore sensus corporis, sed ex memoria formatur acies animi, cùm in ipsa memoria species inhæserit corporis quod forinsecus sensimus, illam speciem quæ in memoria est, quasi parentem dicimus ejus quæ fit in phantasia cogitantis. Erat enim in memoria & priùs quàm cogitaretur à nobis, sicut erat corpus in loco & priùs quàm sentiretur, ut visio fieret. Sed cùm cogitatur, ex illa quam memoria tenet, exprimitur in acie cogitantis, & reminiscendo formatur ea species, quæ quasi proles est ejus quam memoria tenet. Sed neque illa vera parens, neque ista vera proles est. Acies quippe animi quæ formatur ex memoria cùm recordando aliquid cogitamus, non ex ea specie procedit quam meminimus visam; quando quidem [e] eorum meminisse non possemus, nisi vidissemus: acies autem animi quæ reminiscendo formatur, erat etiam priùs quàm corpus quod meminimus videremus, quanto magis priùs quàm id memoriæ mandaremus? Quamquam itaque forma quæ fit in acie recordantis, ex ea fiat quæ inest memoriæ; ipsa tamen acies non inde exsistit, sed erat ante [f] istam. Consequens est autem, ut si non est illa vera parens, nec ista vera sit proles. Sed & illa quasi parens, & ista quasi proles aliquid insinuant, unde interiora atque veriora exercitatiùs certiúsque videantur.

12. Difficiliùs jam planè discernitur, utrùm voluntas quæ memoriæ copulat visionem, non sit alicujus eorum sive parens sive proles: & hanc discretionis difficultatem facit ejusdem naturæ atque substantiæ parilitas & æqualitas. Neque enim sicut foris facilè discernebatur formatus sensus à sensibili corpore, & voluntas ab utroque, propter naturæ diversitatem quæ inest ab invicem omnibus tribus, de qua satis suprà diximus, ita & hîc potest. Quamvis enim hæc trinitas, de qua nunc quæritur, forinsecus invecta est animo; intus tamen agitur, & non est quidquam ejus præter ipsius animi naturam. Quo igitur pacto demonstrari potest, voluntatem nec quasi parentem, nec quasi prolem esse, sive corporeæ similitudinis quæ memoriâ continetur, sive ejus quæ inde cùm recordamur exprimitur, quando utrumque in cogitando ita copulat, ut tamquam unum singulariter appareat, & discerni nisi ratione non possit? Atque illud primùm videndum est, non esse posse voluntatem reminiscendi, nisi vel totum, vel aliquid rei ejus quam reminisci volumus, in penetralibus memoriæ teneamus. Quod enim omni modo & omni ex parte obliti fuerimus, nec reminiscendi voluntas exoritur: quoniam quidquid recordari volumus, recordati jam sumus in memoria nostra esse vel fuisse. Verbi gratiâ, Si recordari volo quid herì cœnaverim, aut recordatus jam sum cœnasse me, aut si & hoc nondum, certè circa ipsum tempus aliquid recordatus sum, si nihil aliud, ipsum saltem hesternum diem, & ejus eam partem qua cœnari solet, & quid sit cœnare. Nam si nihil tale recordatus essem, quid herì cœnaverim, recordari velle non possem. Unde intelligi potest, voluntatem reminiscendi ab iis quidem rebus quæ memoriâ continentur procedere, adjunctis simul eis quæ inde per recordationem cernendo exprimuntur, id est, ex copulatione rei cujusdam quam recordati sumus, & visionis quæ inde facta est in acie cogitantis cùm recordati sumus. Sed ipsa quæ utrumque copulat voluntas, requirit & aliud quod quasi vicinum est atque contiguum recordanti. Tot igitur hujus

[a] Hîc editi addunt, *scilicet videndum corpus.*
[b] Addunt editi, *scilicet subjectum*: quod à MSS. abest.
[c] Sic MSS. At editi, *Rectè autem sunt voluntates omnes sibimet religatæ.*
[d] In MSS. *cùm passibus pergitur.*
[e] Lov. *ejus.* At editi alii & MSS. *eorum*: id est, & corporis visi & speciei memoriæ commendatæ.
[f] Aliquot MSS. *ante ista.*

generis trinitates, quot recordationes, quia nulla est earum ubi non hæc tria sint, illud quod in memoria reconditum est etiam ante quàm cogitetur, & illud quod fit in cogitatione cùm cernitur, & voluntas utrumque conjungens, & ex utroque ac tertia se ipsa unum aliquid complens? An potiùs ita cognoscitur una quædam in hoc genere trinitas, ut unum aliquid generaliter dicamus quidquid corporalium specierum in memoria latet, & rursus unum aliquid generalem visionem animi talia recordantis atque cogitantis, quorum duorum copulationi tertia conjungitur copulatrix voluntas, ut sit hoc totum unum quiddam ex quibusdam tribus; * sed quoniam non potest acies animi simul omnia quæ memoria tenet, uno adspectu contueri, alternant vicissim cedendo ac succedendo trinitates cogitationum, atque ita fit ista innumerabiliter numerosissima trinitas: nec tamen infinita, si numerus in memoria reconditarum rerum non excedatur. Ex quo enim cœpit unusquisque sentire corpora quolibet corporis sensu, etiam si posset adjungere quorum oblitus est, certus ac determinatus profectò numerus foret, quamvis innumerabilis. Dicimus enim innumerabilia, non solùm infinita, sed etiam quæ ita finita sunt, ut facultatem numerantis excedant.

CAPUT VIII.

13. Sed hinc adverti aliquanto manifestiùs potest, aliud esse quod reconditum memoria tenet, & aliud quod inde in cogitatione recordantis exprimitur; quamvis cùm fit utriusque copulatio, unum idemque videatur: quia meminisse non possumus corporum species, nisi tot quot sensimus, & quantas sensimus, & sicut sensimus: ex corporis enim sensu eas in [a] memoriam combibit animus: visiones tamen illæ cogitantium ex iis quidem rebus quæ sunt in memoria, sed tamen innumerabiliter atque omnino infinitè multiplicantur atque variantur. Unum quippe solem memini, quia sicuti est, unum vidi: si voluero autem, duos cogito, vel tres, vel quotquot volo; sed ex eadem memoria qua unum memini formatur acies multos cogitantis. Et tantum memini, quantum vidi. Si enim majorem vel minorem memini, quàm vidi, jam non memini quod vidi, & ideo nec memini. Quia verò memini, tantum memini, quantum vidi, vel majorem tamen pro voluntate cogito, vel minorem: & ita memini, ut vidi; cogito autem sicut volo currentem, & ubi volo stantem, unde volo & quò volo venientem. Quadrum etiam mihi cogitare, in promtu est, cùm meminerim rotundum; & cujuslibet coloris, cùm solem viridem numquam viderim, & ideo nec meminerim: atque ut solem, ita cetera. Hæ autem rerum formæ, quoniam corporales atque sensibiles sunt, errat quidem animus, cùm eas opinatur eo modo foris esse, quomodo intus cogitat, vel cùm jam interierunt foris, & adhuc in memoria retinentur, vel cùm aliter etiam, quod meminimus, non recordandi fide, sed cogitandi varietate formatur.

14. Quamquam sæpissimè credamus etiam vera narrantibus, quæ ipsi sensibus perceperunt. Quæ cùm in ipso auditu quando narrantur cogitamus, non videtur ad memoriam retorqueri acies, ut fiant visiones cogitantium: neque enim A ea nobis recordantibus, sed alio narrante cogitamus: atque illa trinitas non hîc videtur expleri, quæ fit cùm species in memoria latens & visio recordantis tertia voluntate copulantur. Non enim quod latebat in memoria mea, sed quod audio, cogito, cùm aliquid mihi narratur. Non ipsas voces loquentis dico, ne quisquam putet in illam me exisse trinitatem, quæ foris in sensibilibus & in sensibus agitur: sed eas cogito corporum species, quas narrans verbis sonisque significat, B quas utique non reminiscens, sed audiens cogito. Sed si diligentiùs consideremus, nec tunc exceditur memoriæ modus. Neque enim vel intelligere possem narrantem, si ea quæ dicit, & si contexta tunc primùm audirem, non tamen generaliter singula meminissem. Qui enim mihi narrat, verbi gratiâ, aliquem montem silvâ exutum, & oleis indutum, ei narrat qui meminerim species & montium & silvarum & olearum; quas si oblitus essem, quid diceret omnino C nescirem, & ideo narrationem illam cogitare non possem. Ita fit, ut omnis qui corporalia cogitat, sive ipse aliquid confingat, sive audiat, aut legat, vel præterita narrantem, vel futura prænuntiantem, ad memoriam suam recurrat, & ibi reperiat modum atque mensuram omnium formarum quas cogitans intuetur. Nam neque colorem quem numquam vidit, neque figuram corporis, nec sonum quem numquam audivit, nec saporem quem numquam gustavit, nec odorem D quem numquam olfecit, nec ullam contrectationem corporis quam numquam sensit, potest quisquam omnino cogitare. At si propterea nemo aliquid corporale cogitat nisi quod sensit, quia nemo meminit corporale aliquid nisi quod sensit, sicut in corporibus sentiendi, sic in memoria est cogitandi modus. Sensus enim accipit speciem ab eo corpore quod sentimus, & à sensu memoria, à memoria verò acies cogitantis.

15. Voluntas porrò sicut adjungit sensum E corpori, sic memoriam sensui, sic cogitantis aciem memoriæ. Quæ autem conciliat ista atque conjungit, ipsa etiam disjungit ac separat, id est, voluntas. Sed à sentiendis corporibus motu corporis separat corporis sensus, ne aliquid sentiamus, aut ut sentire desinamus: veluti cùm oculos ab eo quod videre nolumus, avertimus, vel claudimus: sic aures à sonis, sic nares ab odoribus. Ita etiam vel os claudendo, vel aliquid ex ore respuendo à saporibus aversamur. In tactu quoque F vel subtrahimus corpus ne tangamus quod nolumus, vel si jam tangebamus, abjicimus aut repellimus. Ita motu corporis agit voluntas, ne sensus corporis rebus sensibilibus copuletur. Et agit hoc quantum potest: nam cùm in hac actione propter conditionem servilis mortalitatis difficultatem patitur, cruciatus est consequens, ut voluntati nihil reliqui fiat, nisi tolerantia. Memoriam verò à sensu voluntas avertit, cùm in aliud intenta non ei sinit inhærere præsentia. Quod G animadvertere facile est, cùm sæpe coràm loquentem nobis aliquem aliud cogitando non audisse nobis videmur. Falsum est autem: audivimus enim, sed non meminimus, subinde per aurium sensum labentibus vocibus alienato nutu voluntatis, per quem solent infigi memoriæ. Veriùs itaque dixerimus, cùm tale aliquid accidit,

[a] Nonnulli MSS. *in memoria.*

non meminimus, quàm non audivimus. Nam & nobis legentibus evenit, & mihi sæpissime, ut perlectâ paginâ vel epistolâ, nesciam quid legerim, & repetam. In aliud quippe intento nutu voluntatis, non sic est adhibita memoria sensui corporis, quomodo ipse sensus adhibitus est litteris. Ita & ambulantes intenta in aliud voluntate, nesciunt quà transierint: quod si non vidissent, non ambulassent, aut majore intentione palpando ambulassent, præsertim si per incognita pergerent: sed quia facilè ambulaverunt, utique viderunt: quia verò non sicut sensus oculorum locis quacumque pergebant, ita ipsi sensui memoria jungebatur, nullo modo id quod viderunt etiam recentissimum meminisse potuerunt. Jam porrò ab eo quod in memoria est, animi aciem velle avertere, nihil est aliud quàm non inde cogitare.

CAP. IX. Species à specie vicissim gignitur.

16. IN hac igitur distributione cùm incipimus à specie corporis, & pervenimus usque ad speciem quæ fit in contuitu cogitantis, quatuor species reperiuntur quasi gradatim natæ altera ex altera: secunda de prima, tertia de secunda, quarta de tertia. A specie quippe corporis quod cernitur, exoritur ea quæ fit in sensu cernentis, & ab hac ea quæ fit in memoria, & ab hac ea quæ fit in acie cogitantis. Quapropter voluntas quasi parentem cum prole ter copulat: primò speciem corporis cum ea quam gignit in corporis sensu; & ipsam rursus cum ea quæ fit ex illa in memoria; atque istam quoque tertiò cum ea quæ ex illa paritur in cogitantis intuitu. Sed media copula quæ secunda est, cùm sit vicinior, non tam similis est primæ quàm [a] tertia. Visiones enim duæ sunt, una sentientis, altera cogitantis: ut autem possit esse visio cogitantis, ideo fit in memoria de visione sentientis simile aliquid, quò se ita convertat in cogitando acies animi, sicut se in cernendo convertit ad corpus acies oculorum. Propterea duas in hoc genere trinitates volui commendare: unam cùm visio sentientis formatur ex corpore; aliam cùm visio cogitantis formatur ex memoria. Mediam vero nolui, quia ibi non solet visio dici, cùm memoriæ commendatur forma, quæ fit in sensu cernentis. Ubique tamen voluntas non apparet, nisi copulatrix quasi parentis & prolis. Et ideo undecumque procedat, nec parens nec proles dici potest.

CAP. X. Etiam non visis addit imaginatio quæ in aliis vidimus.

17. AT enim si non meminimus, nisi quod sensimus, neque cogitamus, nisi quod meminimus, cur plerumque falsa cogitamus, cùm ea quæ sensimus non utique falsò meminerimus: nisi quia voluntas illa quam conjunctricem ac separatricem hujuscemodi rerum jam quantum potui demonstrare curavi, formandam cogitantis aciem per abscondita memoriæ ducit ut libitum est, & ad cogitanda ea quæ non meminimus, ex eis quæ meminimus, aliud hinc, aliud inde, ut sumat impellit: quæ in unam visionem coëuntia faciunt aliquid quod ideo falsum dicatur, quia vel non est foris in rerum corporearum natura, vel non de memoria videtur expressum, cùm tale nihil nos sensisse meminimus? Quis enim vidit cygnum nigrum? & propterea nemo meminit: cogitare tamen quis non potest? Facile est enim illam figuram, quam videndo cognovimus, nigro colore perfundere, quem nihilo minùs in aliis corporibus vidimus: & quia utrumque sensimus, utrumque meminimus. Nec avem quadrupedem memini, quia non vidi: sed phantasiam talem facillimè intueor, dum alicui formæ volatili qualem vidi, adjungo alios duos pedes quales itidem vidi. Quapropter dum conjuncta cogitamus, quæ singillatim sensa meminimus, videmur non id quod meminimus cogitare; cùm id agamus moderante memoriâ, unde sumimus omnia quæ multipliciter ac variè pro nostra voluntate componimus. Nam neque ipsas magnitudines corporum, quas numquam vidimus, sine ope memoriæ cogitamus. Quantum enim spatii solet occupare per magnitudinem mundi noster obtutus, in tantum extendimus quaslibet corporum moles, cùm eas maximas cogitamus. Et ratio quidem pergit in ampliora, sed phantasia non sequitur. Quippe cùm infinitatem quoque numeri ratio renuntiet, quam nulla visio corporalia cogitantis apprehendit. Eadem ratio docet minutissima etiam corpuscula infinitè dividi, cùm tamen ad eas tenuitates vel minutias perventum fuerit, quas visas meminimus, exiliores minutioresque phantasias jam non possumus intueri, quamvis ratio non desinat persequi ac dividere. Ita nulla corporalia, nisi aut ea quæ meminimus, aut ex iis quæ meminimus, cogitamus.

CAP. XI. Numerus, pondus, mensura.

18. SED quia numerosè cogitari possunt quæ singillatim sunt impressa memoriæ, videtur ad memoriam mensura, ad visionem verò numerus pertinere. Quia licèt innumerabilis sit multiplicitas talium visionum, singulis tamen in memoria præscriptus est intransgressibilis modus. Mensura igitur in memoria, in visionibus numerus apparet: sicut in ipsis corporibus visibilibus mensura quædam est, cui numerosissimè coaptatur sensus [b] videntium, & ex uno visibili multorum cernentium formatur adspectus; ita ut etiam unus propter duorum oculorum numerum plerumque unam rem geminata specie videat, sicut suprà docuimus. In his ergo rebus unde visiones exprimuntur, quædam mensura est: in ipsis autem visionibus numerus. Voluntas verò quæ ista conjungit & ordinat, & quadam unitate copulat, nec sentiendi aut cogitandi appetitum nisi in his rebus unde visiones formantur, adquiescens collocat, ponderi similis est. Quapropter hæc tria, mensuram, numerum, pondus, etiam in ceteris omnibus rebus animadvertenda prælibaverim. Nunc interim voluntatem copulatricem rei visibilis atque visionis quasi parentis & prolis, sive in sentiendo, sive in cogitando, nec parentem nec prolem dici posse, quomodo valui & quibus valui demonstravi. Unde tempus admonet, hanc eamdem trinitatem in interiore homine requirere, atque ab isto de quo tamdiu locutus sum animali atque carnali, qui exterior dicitur, introrsus tendere. Ubi speramus invenire nos posse secundùm trinitatem imaginem Dei, conatus nostros illo ipso adjuvante, quem omnia, sicut res ipsæ indicant, ita etiam sancta Scriptura in mensura & numero & pondere disposuisse testatur. Sap. 11. 21.

a Plures MSS. *quàm tertia.*

b Plerique MSS. *sensu videndi.*

LIBER

LIBER DUODECIMUS,

In quo præmissa distinctione sapientiæ à scientia, in ea quæ propriè scientia nuncupatur, quæve inferior est, priùs quædam sui generis trinitas ostenditur: quæ licèt ad interiorem hominem jam pertineat, nondum tamen imago Dei vel appellanda vel putanda.

Caput I. Homo exterior & interior qualis.

AGE nunc videamus ubi sit quasi quod- A dam hominis exterioris interiorisque confinium. Quidquid enim habemus in animo commune cum pecore, rectè adhuc dicitur ad exteriorem hominem pertinere. Non enim solum corpus homo exterior deputabitur, sed adjuncta quadam vita sua, qua compages corporis & omnes sensus vigent, quibus instructus est ad exteriora sentienda: quorum sensorum imagines infixæ in memoria, cùm recordando revisuntur, res adhuc agitur ad exteriorem hominem pertinens. B Atque in his omnibus non distamus à pecore, nisi quòd figurâ corporis non proni, sed erecti sumus. Qua in re admonemur ab eo qui nos fecit, ne meliore nostri parte, id est, animo similes pecoribus simus, à quibus corporis erectione distamus. Non ut in ea quæ sublimia sunt in corporibus animum projiciamus; nam vel in talibus quietem voluntatis appetere, prosternere est animum. Sed sicut corpus ad ea quæ sunt excelsa corporum, id est, ad cælestia naturaliter erectum C est, sic animus qui substantia spiritalis est, ad ea quæ sunt in spiritalibus excelsa erigendus est, non elatione superbiæ, sed pietate justitiæ.

Cap. II. Æternas rationes incorporalibus homo solus animantium percipit.

2. POSSUNT autem & pecora & sentire per corporis sensus extrinsecùs corporalia, & ea memoriæ fixa reminisci, atque in eis appetere conducibilia, fugere incommoda: verùm ea notare, ac non solùm naturaliter rapta, sed etiam de industria memoriæ commendata retinere, & in oblivionem jamjamque labentia recordando at- D que cogitando rursus imprimere, ut quemadmodum ex eo quod gerit memoria cogitatio formatur, sic & hoc ipsum quod in memoria est cogitatione firmetur: fictas etiam visiones, hinc atque inde recordata quælibet sumendo & quasi assuendo, componere, inspicere, quemadmodum in hoc rerum genere quæ veri similia sunt, discernantur à veris, non spiritalibus, sed ipsis corporalibus: hæc atque hujusmodi quamvis in sensibilibus, atque in eis quæ inde animus per E sensum corporis traxit agantur atque versentur, non sunt tamen rationis expertia, nec hominibus pecoribusque communia. Sed sublimioris rationis est judicare de istis corporalibus secundùm rationes incorporales & sempiternas: quæ nisi supra mentem humanam essent, incommutabiles profectò non essent, atque [a] his nisi subjungeretur aliquid nostrum, non secundùm eas possemus judicare de corporalibus. Judicamus autem de corporalibus ex ratione dimensionum F atque figurarum, quam incommutabiliter manere mens novit.

Caput III.

3. ILLUD verò nostrum quod in actione corporalium atque temporalium tractandorum ita versatur, ut non sit nobis commune cum pecore, rationale quidem est, sed ex illa rationali nostræ mentis substantia, qua subhæremus intelligibili atque incommutabili veritati, tamquam ductum & inferioribus tractandis gubernandisque deputatum est. Sicut enim in omnibus pecoribus non inventum est viro adjutorium simile illi, nisi detractum de illo in conjugium formaretur: ita menti nostræ qua supernam & internam consulimus veritatem, nullum est ad usum rerum corporalium, quantum naturæ hominis satis est, simile adjutorium ex animæ partibus quas communes cum pecoribus habemus. Et ideo quiddam rationale nostrum, non ad unitatis divortium separatum, sed in auxilium societatis quasi derivatum, in sui operis dispertitur [b] officium. Et sicut una caro est duorum in masculo & femina, sic intellectum nostrum & actionem, vel consilium & exsecutionem, vel rationem & appetitum rationalem, vel si quo alio modo significantiùs dici possunt, una mentis natura complectitur: ut quemadmodum de illis dictum est, *Erunt duo in carne una*; sic de his dici possit, duo in mente una.

Ratio superior quæ ad contemplationem, & inferior quæ ad actionem pertinet, in mente una.

Gen. 2. 24.

CAPUT IV. Trinitas & imago Dei in ea sola parte mentis quæ pertinet ad contemplationem æternorum.

4. CUM igitur disserimus de natura mentis humanæ, de una quadam re disserimus, nec eam in hæc duo quæ commemoravi, nisi per officia geminamus. Itaque cùm in ea quærimus trinitatem, in tota quærimus, non separantes actionem rationalem in temporalibus à contemplatione æternorum, ut tertium aliquid jam quæramus quo trinitas impleatur. Sed in tota natura mentis ita trinitatem reperiri opus est, ut si desit actio temporalium, cui operi necessarium sit adjutorium, propter quod ad hæc inferiora administranda derivetur aliquid mentis, in una nusquam dispertita mente trinitas inveniatur: & facta jam ista distributione, in eo solo quod ad contemplationem pertinet æternorum, non solùm trinitas, sed etiam imago Dei; in hoc autem quod derivatum est in actione temporalium, etiam si trinitas possit, non tamen imago Dei possit inveniri.

CAPUT V. Opinio fingens imaginem Trinitatis in conjugio masculi & feminæ ac eorum prole.

5. PROINDE non mihi videntur probabilem afferre sententiam, qui sic arbitrantur trinitatem imaginis Dei in tribus personis, quod adtinet ad humanam naturam, posse reperiri, ut in conjugio masculi & feminæ atque in eorum prole compleatur: quod quasi vir ipse Patris personam intimet, Filii verò quod de illo ita processit ut nasceretur, atque ita [c] tertiam personam velut Spiritûs dicunt esse mulierem, quæ ita de viro processit, ut non ipsa esset filius aut filia,

Gen. 2. 3.

[a] Editi, *in his*. Abest *in* à plerisque MSS.
[b] Omnes propè MSS. *officio*. Quidam, *officia*.
[c] Editi, *ad tertiam*. At MSS. carent particulâ *ad*.

quamvis eâ concipiente proles nasceretur. Dixit enim Dominus de Spiritu-sancto, quòd à Patre procedat, & tamen Filius non est. (*Iohan. 15. 26.*) In hujus igitur opinionis errore, hoc solum probabiliter affertur, quod in origine factæ feminæ, secundùm sanctæ Scripturæ fidem satis ostenditur, non omne quod de aliqua persona ita exsistit, ut personam alteram faciat, filium posse dici; quando quidem de viri persona exstitit persona mulieris, nec tamen ejus filia dicta est. Cetera sanè ita sunt absurda, immo verò ita falsa, ut facillimè redarguantur. Omitto enim quale sit, Spiritum-sanctum matrem Filii Dei putare & conjugem Patris: fortassis quippe respondeatur hæc in carnalibus habere offensionem, dum corporei conceptus partusque cogitantur. Quamquam & hæc ipsa castissimè cogitent, quibus mundis omnia munda sunt: (*Tit. 1. 15.*) immundis autem & infidelibus, quorum polluta sunt & mens & conscientia, ita nihil est mundum, ut quosdam eorum etiam de virgine secundùm carnem natus Christus offendat. Sed tamen in spiritalibus illis summis, ubi non est aliquid violabile aut corruptibile, nec natum ex tempore, nec ex informi formatum, si qua dicuntur talia, ad quorum similitudinem etiam ista inferioris creaturæ genera, quamvis longè remotissimè facta sunt, non debent cujusquam sobriam perturbare prudentiam, ne cùm vanum devitat horrorem, in perniciosum incurrat errorem. Adsuescat in corporalibus ita spiritalium reperire vestigia, ut cùm inde sursum versùs duce ratione adscendere cœperit, ut ad ipsam incommutabilem veritatem per quam sunt facta ista perveniat, non secum ad summa pertrahat quod contemnit in infimis. Nec enim erubuit quidam, uxorem sibi eligere sapientiam, quia nomen uxoris in prole gignenda corruptibilem concubitum ingerit cogitanti: aut verò ipsa sapientia sexu [a] femina est, quia feminini generis vocabulo & in Græca & in Latina lingua enuntiatur.

CAPUT VI. Cur illa opinio respuenda.

6. NON ergo propterea respuimus istam sententiam, quia timemus sanctam & inviolabilem atque incommutabilem caritatem, tamquam conjugem Dei Patris, de illo exsistentem, sed non sicut prolem ad gignendum Verbum per quod facta sunt omnia cogitare: sed quia eam falsam divina Scriptura evidenter ostendit. Dixit enim Deus, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* (*Gen. 1. 26.*) Paulò pòst autem dictum est, *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei.* (*Ibidem 27.*) *Nostram* certè, quia pluralis est numerus, non rectè diceretur, si homo ad unius personæ imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus-sancti. Sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est, *ad imaginem nostram.* Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cùm sit eadem Trinitas unus Deus, *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei:* pro eo ac si diceret, ad imaginem suam.

7. Sunt enim tales usitatæ in litteris illis locutiones, quas nonnulli etiamsi catholicam fidem asserunt, non tamen diligenter advertunt, ut putent ita dictum, *Fecit Deus* [b] *ad imaginem Dei*; quasi diceretur, Fecit Pater ad imaginem Filii: sic volentes asserere in Scripturis sanctis Deum dictum etiam Filium, quasi desint alia verissima & manifestissima documenta, ubi non solùm Deus, sed etiam verus Deus dictus est Filius. In hoc enim testimonio dum aliud solvere intendunt, sic se implicant, ut expedire non possint. Si enim Pater fecit ad imaginem Filii, ita ut non sit homo imago Patris, sed Filii, dissimilis est Patri Filius. Si autem pia fides docet, sicuti docet, Filium esse ad æqualitatem essentiæ similem Patri, quod ad similitudinem Filii factum est, necesse est etiam ad similitudinem Patris factum sit. Deinde si hominem Pater non ad suam, sed ad Filii fecit imaginem, cur non ait, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem tuam*, sed ait, *nostram*; nisi quia Trinitatis imago fiebat in homine, ut hoc modo esset homo imago unius veri Dei, quia ipsa Trinitas unus verus Deus est? Locutiones autem sunt innumerabiles tales in Scripturis, sed has protulisse suffecerit. Est in Psalmis ita dictum: *Domini est salus, & super populum tuum benedictio tua:* (*Psal. 3. 9.*) quasi alteri dictum sit, non ei de quo dixerat, *Domini est salus.* Et iterum: *A te*, inquit, *eruar à tentatione, & in Deo meo* [c] *sperans transgrediar murum:* (*Psal. 17. 30.*) quasi alteri dixerit, *A te eruar à tentatione.* Et iterum: *Populi sub te cadent in* [d] *corde inimicorum regis:* (*Psal. 44. 6.*) ac si diceret, in corde inimicorum tuorum. Ei quippe regi dixerat, id est, Domino nostro Jesu Christo, *Populi sub te cadent:* quem regem intelligi voluit, cùm diceret, *in corde inimicorum regis.* Rariùs ista in novi Testamenti litteris inveniuntur. Sed tamen ad Romanos Apostolus, *De Filio suo*, inquit, *qui factus est ei ex semine David secundùm carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundùm Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri:* (*Rom. 1. 3.*) tamquam de alio suprà diceret. Quid est enim Filius Dei prædestinatus ex resurrectione mortuorum Jesu Christi, nisi ejusdem Jesu Christi qui prædestinatus est Filius Dei in virtute? Ergo quomodo hîc cùm audivimus, *Filius Dei in virtute Iesu Christi*, aut *Filius Dei secundùm Spiritum sanctificationis Iesu Christi*, aut *Filius Dei ex resurrectione mortuorum Iesu Christi*; cùm dici potuisset usitatè, in virtute sua, aut secundùm Spiritum sanctificationis suæ, aut ex resurrectione mortuorum ejus, vel mortuorum suorum; non cogimur intelligere aliam personam, sed unam eamdemque, scilicet Filii Dei Domini nostri Jesu Christi. Ita cùm audimus, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei*: (*Gen. 1. 27.*) quamvis posset usitatiùs dici, ad imaginem suam: non tamen cogimur aliam personam intelligere in Trinitate, sed ipsam unam eamdemque Trinitatem, qui est unus Deus, & ad cujus imaginem factus est homo.

8. Quæ cùm ita sint, si eamdem Trinitatis imaginem, non in uno, sed in tribus hominibus acceperimus, patre & matre & filio, non erat ergo ad imaginem Dei factus homo ante quàm uxor ei fieret, & ante quàm filium propagarent; quia nondum erat trinitas. An dicit aliquis, Jam trinitas erat, quia etsi nondum forma propria, jam tamen originali naturâ & mulier erat in latere viri, & filius in lumbis patris? Cur ergo cùm

[a] Editi, *feminea est.*
[b] Hîc editi addunt, *hominem.*
[c] Plures MSS. omittunt, *sperans.*
[d] Editi, *in corda.* At MSS. *in corde:* & sic Augustinus Enarrat. in eumdem Psal. 44.

[Gen. 1. 27.] Scriptura dixisset, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei*; contexuit dicens, *Fecit Deus eum, masculum & feminam fecit eos, & benedixit eos?* Vel si ita distinguendum est, *Et fecit Deus hominem*; ut deinde inferatur, *ad imaginem Dei fecit illum*; & tertia subjunctio sit, *masculum & feminam fecit eos.* Quidam enim timuerunt dicere, Fecit eum masculum & feminam, ne quasi monstruosum aliquid intelligeretur, sicuti sunt quos hermaphroditos vocant: cùm etiam sic non mendaciter possit intelligi utrumque in numero singulari, propter id quod dictum est, *Duo in carne una.* Cur ergo, ut dicere cœperam, in natura hominis ad imaginem Dei facta præter masculum & feminam non commemorat Scriptura? Ad implendam quippe imaginem Trinitatis debuit addere & filium, quamvis adhuc in lumbis patris constitutum, sicut mulier erat in latere. An fortè jam facta erat & mulier; & Scriptura brevi complexione constrinxerat, quod postea quemadmodum sit factum, diligentiùs explicaret; & propterea filius commemorari non potuit, quia nondum erat natus; quasi & hoc non poterat ea brevitate complecti Spiritus-sanctus, suo loco postea natum filium narraturus, sicut mulierem [Gen. 2. 22.] de viri latere assumtam suo postmodum loco narravit, & tamen hîc eam nominare non prætermisit?

CAPUT VII. *Homo imago Dei, quomodo.*

9. NON itaque ita debemus intelligere hominem factum ad imaginem summæ Trinitatis, hoc est ad imaginem Dei, ut eadem imago in tribus intelligatur hominibus: præsertim cùm Apostolus virum dicat esse imaginem Dei, & propterea velamentum ei capitis demat, quod [1. Cor. 11. 7.] mulieri adhibendum monet, ita loquens: *Vir quidem non debet velare caput, cùm sit imago & gloria Dei. Mulier autem gloria viri est.* Quid ergo dicemus ad hæc? Si pro sua persona mulier adimplet imaginem Trinitatis, cur eâ detractâ de latere viri adhuc ille imago dicitur? Aut si & una persona hominis ex tribus potest dici imago Dei, sicut in ipsa summa Trinitate, & unaquæque persona Deus est, cur & mulier [Ibidem 5.] non est imago Dei? Nam & propterea caput velare præcipitur, quod ille quia imago Dei est prohibetur.

An non & mulier imago Dei.

10. Sed videndum est quomodo non sit contrarium quod dicit Apostolus, non mulierem, sed virum esse imaginem Dei, huic quod scri- [Gen. 1. 27.] ptum est in Genesi, *Fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum, masculum & feminam fecit eos, & benedixit eos.* Ad imaginem Dei quippe naturam ipsam humanam factam dicit, quæ sexu utroque completur, nec ab intelligenda imagine Dei separat feminam. Dicto enim quòd fecit Deus hominem ad imaginem Dei, *Fecit eum*, inquit, *masculum & feminam*: vel certè alia distinctione, *masculum & feminam fecit eos.* Quo- [1. Cor. 11. 7.] modo ergo per Apostolum audivimus virum esse imaginem Dei, unde caput velare prohibetur, mulierem autem non, & ideo ipsa hoc facere jubetur? nisi, credo, illud quod jam dixi, cùm de natura humanæ mentis agerem, mulierem cum viro suo esse imaginem Dei, ut una imago sit tota illa substantia: cùm autem ad adjutorium distribuitur, quod ad eam ipsam solam adtinet, non est imago Dei; quod autem ad virum solum adtinet, imago Dei est,

Dictum Apostoli, quod vir imago Dei sit, mulier autem gloria viri, quomodo figuratè ac mysticè intelligendum.

tam plena atque integra, quàm in unum conjuncta muliere. Sicut de natura humanæ mentis diximus, quia & si tota contempletur veritatem, imago Dei est; & cùm ex ea distribuitur aliquid, & quadam intentione derivatur ad actionem rerum temporalium, nihilo minùs ex qua parte conspectam consulit veritatem, imago Dei est; ex qua verò intenditur in agenda inferiora, non est imago Dei. Et quoniam quantumcumque se extenderit in id quod æternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem Dei, & propterea non est cohibenda, ut se inde contineat ac temperet; ideo vir non debet velare caput. Quia verò illi rationali actioni quæ in rebus corporalibus temporalibusque versatur, periculosa est nimia in inferiora progressio; debet habere potestatem super caput, quod indicat velamentum quo significatur esse cohibenda. Grata est enim sanctis Angelis sacrata & pia significatio. Nam Deus non ad tempus videt, nec aliquid novi fit in ejus visione atque scientia, cùm aliquid temporaliter ac transitoriè geritur, sicut inde afficiuntur sensus vel carnales animalium & hominum, vel etiam cælestes Angelorum.

11. In isto quippe manifesto sexu masculi & feminæ apostolus Paulus occultioris cujusdam rei figurasse mysterium, vel hinc intelligi potest, quòd cùm alio loco dicat, veram viduam esse desolatam, sine filiis & nepotibus, & tamen eam sperare debere in Dominum, & persistere in oratio- [1. Tim. 5. 5.] nibus nocte & die: hîc indicat mulierem seductam in prævaricatione factam, salvam fieri per filiorum generationem. Et addidit, *Si permanserint* [1 Tim. 2. 15.] *in fide & dilectione & sanctificatione cum sobrietate.* Quasi verò possit obesse bonæ viduæ, si vel filios non habuerit, vel ii quos habuerit, in bonis operibus permanere noluerint. Sed quia ea quæ dicuntur opera bona, tamquam filii sunt vitæ nostræ, secundùm quam quæritur cujus vitæ sit quisque, id est, quomodo agat hæc temporalia, quam vitam Græci non ζωὴν, sed βίον vocant; & hæc opera bona maximè in officiis misericordiæ frequentari solent; opera verò misericordiæ nihil prosunt, sive Paganis, sive Judæis qui Christo non credunt, sive quibuscumque hæreticis vel schismaticis ubi fides & dilectio & sobria sanctificatio non invenitur: manifestum est quid Apostolus significare voluerit; ideo figuratè ac mysticè, quia de velando mulieris capite loquebatur, quod [1. Cor. 11. 7.] nisi ad aliquod secretum sacramenti referatur, inane remanebit.

12. Sicut enim non solùm veracissima ratio, sed etiam ipsius Apostoli declarat auctoritas, non secundùm formam corporis homo factus est ad imaginem Dei, sed secundùm rationalem mentem. Cogitatio quippe turpiter vana est, quæ opinatur Deum membrorum corporalium lineamentis circumscribi atque finiri. Porrò autem nonne idem beatus Apostolus dicit, *Renovamini* [Ephes. 4. 23.] *spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem* [Col. 3. 9.] *eum qui secundùm Deum creatus est?* Et alibi apertiùs: *Exuentes vos*, inquit, *veterem hominem cum actibus ejus, induite novum qui renovatur in agnitionem Dei secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Si ergo spiritu mentis nostræ renovamur, & ipse est novus homo qui renovatur in agnitionem Dei secundùm imaginem ejus qui creavit eum, nulli dubium est, non secundùm cor-

pus, neque ſecundùm quamlibet animi partem, ſed ſecundùm rationalem mentem, ubi poteſt eſſe agnitio Dei, hominem factum ad imaginem ejus qui creavit eum. Secundùm hanc [a] autem renovationem efficimur etiam filii Dei per baptiſmum Chriſti, & induentes novum hominem, Chriſtum utique induimus per fidem. Quis eſt ergo qui ab hoc conſortio feminas alienet, cùm ſint nobiſcum gratiæ coheredes; & alio loco idem Apoſtolus dicat, *Omnes enim filii Dei eſtis per fidem in Chriſto Ieſu. Quicumque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis. Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſervus neque liber, non eſt maſculus neque femina: omnes enim vos unum eſtis in Chriſto Ieſu.* (Gal. 3. 26.) Numquidnam igitur fideles feminæ ſexum corporis amiſerunt? Sed quia ibi renovantur ad imaginem Dei, ubi ſexus nullus eſt, ibi factus eſt homo ad imaginem Dei, ubi ſexus nullus eſt, hoc eſt in ſpiritu mentis ſuæ. Cur ergo vir propterea non debet caput velare, quia imago eſt & gloria Dei; mulier autem debet, quia gloria viri eſt, (1. Cor. 11. 7.) quaſi mulier non renovetur ſpiritu mentis ſuæ, qui renovatur in agnitionem Dei ſecundùm imaginem ejus qui creavit illum? Sed quia ſexu corporis diſtat à viro, rite potuit in ejus corporali velamento figurari pars illa rationis, quæ ad temporalia gubernanda deflectitur, ut non maneat imago Dei, niſi ex qua parte mens hominis æternis rationibus conſpiciendis vel conſulendis [b] adhæreſcit, quam non ſolùm maſculos, ſed etiam feminas habere manifeſtum eſt.

Deflexus ab imagine Dei.

13. Ergo in eorum mentibus communis natura cognoſcitur, in eorum verò corporibus ipſius unius mentis diſtributio figuratur. * (Caput VIII.) Adſcendentibus itaque introrſus quibuſdam gradibus conſiderationis per animæ partes, unde incipit aliquid occurrere, quod non ſit nobis commune cum beſtiis, inde incipit ratio, ubi homo interior jam poſſit agnoſci. Qui etiam ipſe ſi per illam rationem cui temporalium rerum adminiſtratio delegata eſt, immoderato progreſſu nimis in exteriora prolabitur, conſentiente ſibi capite ſuo, id eſt, non eam cohibente atque refrenante illa quæ in ſpecula conſilii præſidet quaſi virili portione, (Pſal. 6. 8.) inveteratur inter inimicos ſuos virtutis invidos dæmones cùm ſuo principe diabolo: æternorumque illa viſio ab ipſo etiam capite cum conjuge vetitum manducante ſubtrahitur, (Gen. 3. 6. Pſal. 37. 11.) ut lumen oculorum ejus non ſit cum illo: ac ſic ab illa illuſtratione veritatis ambo nudati, atque apertis oculis conſcientiæ ad videndum quàm inhoneſti atque indecori remanſerint, tamquam folia dulcium fructuum, ſed ſine ipſis fructibus, ita ſine fructu boni operis bona verba contexunt, ut malè viventes quaſi bene loquendo contegant turpitudinem ſuam.

CAPUT IX.

14. POTESTATEM quippe ſuam diligens anima, à communi univerſo ad privatam partem prolabitur: & apoſtatica illa ſuperbia, quod initium peccati dicitur, (Eccli. 10. 15.) cùm in univerſitate creaturæ Deum rectorem ſecuta, legibus ejus optimè gubernari potuiſſet, plus aliquid univerſo appetens, atque id ſua lege gubernare molita, quia nihil eſt amplius univerſitate, in curam partilem truditur, & ſic aliquid amplius concupiſcendo minuitur; unde & avaritia dicitur radix omnium malorum: (1. Tim. 6. 10.) totumque illud ubi aliquid proprium contra leges, quibus univerſitas adminiſtratur, agere nititur, per corpus proprium gerit, quod partiliter poſſidet: atque ita formis & motibus corporalibus delectata, quia intus ea ſecum non habet, cum eorum imaginibus, quas memoriæ fixit, involvitur, & phantaſtica fornicatione turpiter inquinatur, omnia officia ſua ad eos fines referens, quibus curioſè corporalia ac temporalia per corporis ſenſus quærit, aut tumido faſtu aliis animis corporeis ſenſibus deditis eſſe affectat excelſior, aut cœnoſo gurgite carnalis voluptatis immergitur.

CAPUT X.

15. CUM ergo bona voluntate ad interiora & ſuperiora percipienda, quæ non privatim, ſed communiter ab omnibus qui talia diligunt, ſine ulla anguſtia vel invidia caſto poſſidentur amplexu, vel ſibi vel aliis conſulit; etſi fallatur in aliquo per ignorantiam temporalium, quia & hoc temporaliter gerit, & modum agendi non teneat quem debebat, humana tentatio eſt. Et magnum eſt hanc vitam ſic degere, quam velut viam redeuntes carpimus, ut tentatio nos non apprehendat niſi humana. (1. Cor. 10. 13.) Hoc enim peccatum extra corpus eſt, nec fornicationi deputatur, (1. Cor. 6. 18. 2. Reg. 11. 3.) & propterea facillimè ignoſcitur. Cùm verò propter adipiſcenda ea quæ per corpus ſentiuntur, propter experiendi vel excellendi vel contrectandi cupiditatem, ut in his finem boni ſui ponat, aliquid agit, quidquid agit, turpiter agit; & fornicatur in corpus proprium peccans, & corporearum rerum fallacia ſimulacra introrſus rapiens, & vana meditatione componens, ut ei nec divinum aliquid [c] niſi tale, videatur, privatim avara fetatur erroribus, & privatim prodiga inanitur viribus. Nec ad tam turpem & miſerabilem fornicationem [d] ſimul ab exordio proſiliret: ſed ſicut ſcriptum eſt, *Qui modica ſpernit, paulatim decidet.* (Eccli. 19. 1.)

CAPUT XI. Imago ſeducis in hominibus.

16. QUOMODO enim coluber non apertis paſſibus, ſed ſquamarum minutiſſimis niſibus repit; ſic lubricus deficiendi motus negligentes minutatim occupat, & incipiens à perverſo appetitu ſimilitudinis Dei, pervenit ad ſimilitudinem pecorum. Inde eſt quòd nudati ſtolâ primâ, (Gen. 3. 21.) pelliceas tunicas mortalitate meruerunt. Honor enim hominis verus eſt imago & ſimilitudo Dei, quæ non cuſtoditur niſi [e] ad ipſum à quo imprimitur. Tanto magis itaque inhæretur Deo, quanto minùs diligitur proprium. Cupiditate verò experiendæ poteſtatis ſuæ, quodam nutu ſuo ad ſe ipſum tamquam ad medium proruit. Ita cùm vult eſſe ſicut ille ſub nullo, & ab ipſa ſui medietate pœnaliter ad ima propellitur, id eſt, ad ea quibus pecora lætantur: atque ita cùm ſit honor ejus ſimilitudo Dei, dedecus autem ejus ſimilitudo pecoris, *homo in honore poſitus non intellexit, comparatus eſt jumentis inſipientibus, & ſimilis factus eſt eis.* (Pſal. 48. 13.) Quà igitur tam longè tranſiret à ſummis ad infima, niſi per medium ſui? Cùm enim neglecta caritate ſapientiæ, quæ ſemper eodem

[a] Er. & Lov. *Secundùm hanc igitur.* At Am. & MSS. *autem*: concinniùs.
[b] Editio Lov. *adhæſerit.*
[c] Er. & Lov. *ut ei nec divinum aliquid placeat, niſi tale videatur.* Meliùs Am. & MSS. verbo *placeat* expuncto, *ut ei nec divinum aliquid, niſi tale,* (id eſt niſi quod ejus generis eſt de quo dicit,) *videatur.*
[d] Sic Am. & plures MSS. Alii verò cum Er. & Lov. *ſemel.*
[e] Aliquot MSS. *niſi ab ipſo.*

[1. Cor. 8. 1.] modo manet, concupiscitur scientia ex mutabilium temporaliumque experimento, inflat, non ædificat: ita prægravatus animus quasi pondere suo à beatitudine expellitur, & per illud suæ medietatis experimentum pœnâ suâ discit, quid intersit inter bonum desertum malumque commissum, nec redire potest effusis ac perditis viribus, nisi gratiâ Conditoris sui ad pænitentiam vocantis & peccata donantis. Quis enim infelicem animam liberabit à corpore mortis hujus, [Rom. 7. 24.] nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum? De qua gratia suo loco, [a] quantum ipse præstiterit, differemus.

CAPUT XII. *In interiore homine quoddam secretum conjugium.*

17. NUNC de illa parte rationis ad quam pertinet scientia, id est, cognitio rerum temporalium atque mutabilium navandis vitæ hujus actionibus necessaria, susceptam considerationem, quantum Dominus adjuvat, peragamus. Sicut enim in illo manifesto conjugio duorum hominum qui primi facti sunt, non manducavit serpens de arbore vetita, sed tantummodo manducandum persuasit: mulier autem non manducavit sola, sed viro suo dedit, & simul manducaverunt; [Gen. 3. 6.] quamvis cum serpente sola locuta, & ab eo sola seducta sit: ita & in hoc quod etiam in homine uno geritur & dignoscitur, occulto quodam secretoque conjugio carnalis, vel, ut ita dicam, qui in corporis sensus intenditur, sensualis animæ motus, qui nobis pecoribusque communis est, seclusus est à ratione sapientiæ. Sensu quippe corporis corporalia sentiuntur: æterna verò & incommutabilia spiritalia ratione sapientiæ intelliguntur. Rationi autem scientiæ appetitus vicinus est: quando quidem de ipsis corporalibus quæ sensu corporis sentiuntur, ratiocinatur ea quæ scientia dicitur actionis; si bene, ut eam notitiam referat ad finem summi boni; si autem malè, ut eis fruatur tamquam bonis talibus in quibus falsa beatitudine conquiescat. Cùm ergo huic intentioni mentis, quæ in rebus temporalibus & corporalibus propter actionis officium ratiocinandi vivacitate versatur, carnalis ille sensus vel animalis ingerit quamdam illecebram fruendi se, id est, tamquam bono quodam privato & proprio, non tamquam publico atque communi quod est incommutabile bonum, tunc velut serpens alloquitur feminam. Huic autem illecebræ consentire, de ligno prohibito manducare est. Sed iste consensus si sola cogitationis delectatione contentus est, superioris verò auctoritate consilii ita membra retinentur, ut non exhibeantur iniquitatis arma peccato: [Rom. 6. 13.] sic habendum existimo velut cibum vetitum mulier sola comederit. [Gen. 3. 6.] Si autem in [b] consensione malè utendi rebus quæ per sensum corporis sentiuntur, ita decernitur quodcumque peccatum, ut si potestas sit, etiam corpore compleatur: intelligenda est illa mulier dedisse viro suo secum simul edendum illicitum cibum. Neque enim potest peccatum non solùm cogitandum suaviter, verùm etiam efficaciter perpetrandum mente decerni, nisi & illa mentis intentio, penes quam summa potestas est membra in opus movendi, vel ab opere cohibendi, malæ actioni cedat & serviat.

[*Cogitatione delectationes illicitæ.*]

18. Nec sanè cùm sola cogitatione mens oblectatur illicitis, non quidem decernens esse facienda, tenens tamen & volvens libenter quæ statim ut adtigerunt animum respui debuerunt, negandum est esse peccatum, sed longè minus quàm si & opere statuatur implendum. Et ideo de talibus quoque cogitationibus venia petenda est, pectusque percutiendum, atque dicendum, *Dimitte nobis debita nostra*: faciendumque quod sequitur, atque in oratione jungendum, *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. [Matth. 6. 12.] Neque enim sicut in illis duobus primis hominibus personam suam quisque portabat, & ideo si sola mulier cibum edisset illicitum, sola utique mortis supplicio plecteretur, ita dici potest in homine uno, si delectationibus illicitis, à quibus se continuò deberet avertere cogitatio, libenter sola pascatur, nec facienda decernantur mala, sed tantùm suaviter in recordatione teneantur; quasi mulierem sine viro posse damnari: absit hoc credere. Hæc quippe una persona est, unus homo est, totusque damnabitur, nisi hæc quæ sine voluntate operandi, sed tamen cum voluntate animum talibus oblectandi, solius cogitationis sentiuntur esse peccata, per Mediatoris gratiam remittantur.

19. Hæc itaque disputatio qua in mente uniuscujusque hominis quæsivimus quoddam rationale conjugium contemplationis & actionis, officiis per quædam singula distributis, tamen in utroque mentis unitate servata, salvâ illius veritatis historiâ, quam de duobus primis hominibus viro scilicet ejusque muliere, de quibus propagatum est genus humanum, divina tradit auctoritas, [Gen. 3. 24.] ad hoc tantummodo audienda est, ut intelligatur Apostolus imaginem Dei viro tantùm tribuendo, non etiam feminæ, [1. Cor. 11. 7.] quamvis in diverso sexu duorum hominum, aliquid tamen significare voluisse quod in uno homine quæreretur.

CAPUT XIII. *Opinio eorum qui viro mentem, muliere sensu corporis significari senserunt.*

20. NEC me fugit, quosdam qui fuerunt ante nos egregii defensores catholicæ fidei & divini eloquii tractatores, cùm in homine uno, cujus universam animam bonam quemdam paradisum esse senserunt, duo ista requirerent, virum mentem, mulierem verò dixisse corporis sensum. Et secundùm hanc distributionem qua vir ponitur mens, sensus verò corporis mulier, videntur aptè omnia convenire, si considerata tractentur: nisi quòd in omnibus bestiis & volatilibus scriptum est non esse inventum viro adjutorium simile illi, [Gen. 2. 20.] & tunc est ei mulier facta de latere. Propter quod ego non putavi pro muliere sensum corporis esse ponendum, quem videmus nobis & bestiis esse communem; sed aliquid volui quod bestiæ non haberent: sensumque corporis magis pro serpente intelligendum existimavi, qui legitur sapientior omnibus pecoribus terræ. [Gen. 3. 1.] In eis quippe naturalibus bonis, quæ nobis & irrationabilibus animantibus videmus esse communia, vivacitate quadam sensus excellit: non ille de quo scriptum est in Epistola quæ est ad Hebræos, ubi legitur, *perfectorum esse solidum cibum, qui per habitum exercitatos habent sensus ad separandum bonum à malo*; [Hebr. 5. 14.] illi quippe sensus naturæ rationalis sunt ad intelligentiam pertinentes: sed iste sensus quinque-pertitus in corpore, per quem non solùm à nobis, verùm etiam à bestiis corporalis species motusque sentitur.

21. Sed sive isto, sive illo, sive aliquo alio mo-

[a] Plerique MSS. & editio Am. *quando*.

[b] Editio Lov. *in consensionem*.

do accipiendum sit, quod Apostolus virum dixit imaginem & gloriam Dei, mulierem autem gloriam viri: apparet tamen cùm secundùm Deum vivimus, mentem nostram in invisibilia ejus intentam, ex ejus æternitate, veritate, caritate, proficienter debere formari: quiddam verò rationalis intentionis nostræ, hoc est ejusdem mentis, in usum mutabilium corporaliumque rerum, sine quo hæc vita non agitur, dirigendum; non ut [a] conformemur huic sæculo, finem constituendo in bonis talibus, & in ea detorquendo beatitudinis appetitum; sed ut quidquid in usu temporalium rationabiliter facimus, æternorum adipiscendorum contemplatione faciamus, per ista transeuntes, illis inhærentes. * Habet enim & scientia modum suum bonum, si quod in ea inflat vel inflare adsolet, æternorum caritate vincatur, quæ non inflat, sed ut scimus ædificat. Sine scientia quippe nec virtutes ipsæ, quibus rectè vivitur, possunt haberi, per quas hæc vita misera sic gubernetur, ut ad illam quæ verè beata est, perveniatur æternam.

I. Cor. 11. 7.

Rom. 12. 2. a.

*Caput XIV.

Inter sapientiam & scientiam quid distet.

22. Distat tamen ab æternorum contemplatione actio qua bene utimur temporalibus rebus, & illa sapientiæ, hæc scientiæ deputatur. Quamvis enim & illa quæ sapientia est, possit scientia nuncupari, sicut & Apostolus loquitur, ubi dicit, *Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum*; quam scientiam profectò contemplationis Dei vult intelligi, quod sanctorum erit præmium summum: tamen ubi dicit, *Alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum*; hæc utique duo sine dubitatione distinguit, licèt non ibi explicet quid intersit, & unde possit utrumque dignosci. Verùm scripturarum sanctarum multiplicem copiam scrutatus, invenio scriptum esse in libro Job, eodem sancto viro loquente, *Ecce pietas est sapientia, abstinere autem à malis est scientia.* In hac differentia intelligendum est ad contemplationem sapientiam, ad actionem scientiam pertinere. Pietatem quippe hoc loco posuit Dei cultum, quæ Græcè dicitur θεοσέβεια. Nam hoc verbum habet ista sententia in codicibus Græcis. Et quid est in æternis excellentius quàm Deus, cujus solius immutabilis est natura? Et quis cultus ejus, nisi amor ejus, quo nunc desideramus eum videre, credimusque & speramus nos esse visuros; & quantum proficimus videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem in manifestatione? Hoc est enim quod ait apostolus Paulus, *facie ad faciem.* Hoc etiam quod Johannes, *Dilectissimi, nunc filii Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus; scimus quia cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* De his atque hujusmodi [b] sermo ipse mihi videtur esse sermo sapientiæ. Abstinere autem à malis, quam Job scientiam dixit esse, rerum procul dubio temporalium est. Quoniam secundùm tempus in malis sumus, à quibus abstinere debemus, ut ad illa bona æterna veniamus. Quamobrem quidquid prudenter, fortiter, temperanter & justè agimus, ad eam pertinet scientiam sive disciplinam, qua in evitandis malis bonisque appetendis actio nostra versatur; & quidquid propter exempla vel cavenda, vel imitanda, & propter quarumque rerum quæ nostris accommodata sunt usibus necessaria documenta, historica cognitione colligimus.

I. Cor. 13. 12.

I. Cor. 12. 8.

Iob 28. 28.

Cultus Dei, amor ejus.

I. Cor. 13. 12.

I. Iohan. 3. 2.

b

Iob 28. 28.

Quomodo per sapientiam fiat cognitio intellectualis rerum æternarum.

23. De his ergo sermo cùm fit, eum scientiæ sermonem puto, discernendum à sermone sapientiæ, ad quam pertinent ea quæ nec fuerunt, nec futura sunt, sed sunt, & propter eam æternitatem in qua sunt, & fuisse & esse & futura esse dicuntur, sine ulla mutabilitate temporum. Non enim sic fuerunt ut esse desinerent, aut sic futura sunt quasi nunc non sint: sed idipsum esse semper habuerunt, semper habitura sunt. Manent autem, non tamquam in spatiis locorum fixa veluti corpora: sed in natura incorporali sic intelligibilia præstò sunt mentis adspectibus, sicut ista in locis visibilia vel contrectabilia corporis sensibus. Non autem solùm rerum sensibilium in locis positarum sine spatiis localibus manent intelligibiles incorporalesque rationes, verùm etiam motionum in temporibus transeuntium sine temporali transitu stant etiam ipsæ utique intelligibiles, non sensibiles. Ad quas mentis acie pervenire paucorum est; & cùm pervenitur, quantum fieri potest, non in eis manet ipse perventor, sed veluti [c] acie ipsa reverberata repellitur, & fit rei non transitoriæ transitoria cogitatio. Quæ tamen cogitatio transiens per disciplinas quibus eruditur animus, memoriæ commendatur, ut sit quò redire possit, quæ cogitur inde transire: quamvis si ad memoriam cogitatio non rediret, atque quod commendaverat ibi inveniret, velut rudis ad hoc sicut ducta fuerat duceretur, idque inveniret ubi primùm invenerat, in illa scilicet incorporea veritate, unde rursus quasi descriptum in memoria figeretur. Neque enim sicut manet, verbi gratiâ, quadrati corporis incorporalis & incommutabilis ratio, sic in ea manet hominis cogitatio; si tamen ad eam sine phantasia spatii localis potuit pervenire. Aut si alicujus artificiosi & musici soni per moras temporis transeuntis numerositas comprehendatur, sine tempore stans in quodam secreto altoque silentio, tamdiu saltem cogitari potest quamdiu potest ille cantus audiri: tamen quod inde rapuerit etsi transiens mentis adspectus, & quasi glutiens in [d] ventrem ita in memoria reposuerit, poterit recordando quodam modo ruminare, & in disciplinam quod sic didicerit trajicere. Quòd si fuerit omnimoda oblivione deletum, rursus doctrinâ duce ad id venietur quod penitus exciderat, & sic invenietur ut erat.

Cap. XV. Contra reminiscentiam Platonis & Pythagoræ.

24. Unde Plato ille philosophus nobilis persuadere conatus est vixisse hîc animas hominum, & ante quàm ista corpora gererent: & hinc esse quòd ea quæ discuntur, reminiscuntur potiùs cognita, quàm cognoscuntur nova. Retulit enim, puerum quemdam nescio quæ de [e] geometrica interrogatum, sic respondisse, tamquam esset illius peritissimus disciplinæ. Gradatim quippe atque artificiosè interrogatus, videbat quod videndum erat, dicebatque quod viderat. Sed si recordatio hæc esset rerum antea cognitarum, non utique omnes vel penè omnes, cùm illo modo interrogarentur, hoc possent. Non enim omnes in priore vita geometræ fuerunt, cùm tam rari

a Plures MSS. *conformetur*.
b Codices quidam, *atque hujusmodi sermonibus ipse mihi* &c.
c Plures MSS. *acies*.
d MSS. *in ventre*.
e Sic MSS. Editi verò, *de geometria*.

sint in genere humano, ut vix possit aliquis inveniri: sed potiùs credendum est mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditore, subjuncta sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculus carnis videt quæ in hac corporea luce circumadjacent, cujus lucis capax eique congruens est creatus. Non enim & ipse ideo sine magistro alba & nigra discernit, quia ista jam noverat ante quàm in hac carne crearetur. Denique cur de solis rebus intelligibilibus id fieri potest, ut bene interrogatus quisque respondeat quod ad quamque pertinet disciplinam, etiamsi ejus ignarus est? Cur hoc facere de rebus sensibilibus nullus potest, nisi quas isto vidit in corpore constitutus, aut eis quæ noverant indicantibus credidit, seu litteris cujusque, seu verbis. Non enim adquiescendum est eis qui Samium Pythagoram ferunt recordatum fuisse talia nonnulla quæ [a] fuerat expertus, cùm hîc alio jam fuisset in corpore: & alios nonnullos narrant alii, ejusmodi aliquid in suis mentibus passos: quas falsas fuisse memorias, quales plerumque experimur in somnis, quando nobis videmur reminisci quasi egerimus aut viderimus, quod nec egimus omnino nec vidimus; & eo modo affectas esse illorum mentes etiam vigilantium, instinctu spirituum malignorum atque fallacium, quibus curæ est de revolutionibus animarum falsam opinionem ad decipiendos homines firmare vel serere, ex hoc conjici potest, quia si verè illa recordarentur quæ hîc in aliis antea positi corporibus viderant, multis ac penè omnibus id contingeret: quando quidem ut de vivis mortuos, ita de mortuis vivos, tamquam de vigilantibus dormientes, & de dormientibus vigilantes, sine cessatione fieri suspicantur.

Samius Pythagoras.

[a] Editi, *non fuerat*. Abest *non* à MSS.

25. Si ergo hæc est sapientiæ & scientiæ recta distinctio, ut ad sapientiam pertineat æternarum rerum cognitio intellectualis, ad scientiam verò temporalium rerum cognitio rationalis; quid cui præponendum sive postponendum sit, non est difficile judicare. Si autem alia est adhibenda discretio, qua dignoscantur hæc duo, quæ procul dubio distare Apostolus docet, dicens, *Alii datur quidem per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum*: tamen etiam istorum duorum quæ nos posuimus evidentissima differentia est, quòd alia sit intellectualis cognitio æternarum rerum, alia rationalis temporalium, & huic illam præponendam esse ambigit nemo. Relinquentibus itaque nobis ea quæ sunt exterioris hominis, & ab eis quæ communia cum pecoribus habemus introrsum adscendere cupientibus, ante quàm ad cognitionem rerum intelligibilium atque summarum quæ sempiternæ sunt veniremus, temporalium rerum cognitio rationalis occurrit. Etiam in hac igitur inveniamus, si possumus, aliquam trinitatem, sicut inveniebamus in sensibus corporis, & in iis quæ per eos in animam vel spiritum nostrum imaginaliter intraverunt; ut pro corporalibus rebus quas corporeo foris positas adtingimus sensu, intus corporum similitudines haberemus impressas memoriæ, ex quibus cogitatio formaretur, tertia voluntate utrumque jungente: sicut formabatur foris acies oculorum, quam voluntas ut visio fieret adhibebat rei visibili, & utrumque jungebat, etiam illic ipsa se admovens tertiam. Sed non est hoc coartandum in hunc librum, ut in eo qui sequitur, si Deus adjuverit, convenienter possit inquiri, & quod inventum fuerit explicari.

De differentia sapientiæ à scientia, & de quærenda trinitate in temporalium scientia.

1. Cor. 12. 8.

LIBER TERTIUS-DECIMUS.

Prosequitur de scientia, in qua videlicet, etiam ut à sapientia distinguitur, trinitatem quamdam inquirere libro superiore cœpit, qua occasione hîc fidem Christianam commendans, explicat quomodo credentium sit fides una & communis. Tum beatitudinem omnes velle, nec tamen omnium esse fidem qua ad beatitudinem pervenitur. Hanc autem fidem in Christo esse definitam qui in carne resurrexit à mortuis, nec nisi per illum liberari quemquam à diaboli dominatu per remissionem peccatorum: & fusè ostendit diabolum non potentiâ, sed justitiâ vinci à Christo debuisse. Tandem hujus verba fidei dum memoriæ mandantur, inesse quamdam in animo trinitatem, quia & in memoria sunt verborum soni, etiam quando homo inde non cogitat; & inde formatur acies recordationis ejus, quando de his cogitat; & demum voluntas recordantis atque cogitantis utrumque conjungit.

Caput I. Sapientiæ & scientiæ officia ex Scripturis discernere aggreditur.

IN Libro superiore hujus Operis duodecimo satis egimus discernere rationalis mentis officium in temporalibus rebus, ubi non sola cognitio, verùm & actio nostra versatur, ab excellentiore ejusdem mentis officio, quod contemplandis æternis rebus impenditur, ac sola cognitione finitur. Commodiùs autem fieri puto, ut de Scripturis sanctis aliquid interseram, quo faciliùs possit utrumque dignosci.

Ex Johan.

2. Evangelium suum Johannes Evangelista sic exorsus est: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: quod factum est in ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Iohannes: hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum. Non erat ille lux, sed ut testimonium*

nis exordii alia dicta ad sapientiam, alia ad scientiam pertinere.

Iohan. 1. 1.

perhiberet de lumine. Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre, plenum gratiæ & veritatis. Hoc totum quod ex Evangelio posui, in præcedentibus suis partibus habet quod immutabile ac sempiternum est, cujus contemplatio nos beatos facit: in consequentibus verò permixta cum temporalibus commemorantur æterna. Ac per hoc aliqua ibi ad scientiam pertinent, aliqua ad sapientiam, sicut in libro duodecimo nostra præcessit distinctio. Nam, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: quod factum est in ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt:* contemplativam vitam requirit, & intellectuali mente cernendum est. Qua in re quanto magis quisque profecerit, tanto fiet sine dubitatione sapientior. Sed propter id quod ait, *Lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt:* fide utique opus erat, qua crederetur quod non videretur. Tenebras quippe intelligi voluit, aversa ab hujusmodi luce eamque minùs idonea contueri corda mortalium: propter quod adjungit & dicit, *Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Iohannes; hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.* Hoc jam temporaliter gestum est, & ad scientiam pertinet, quæ cognitione historicâ continetur. Hominem autem Johannem in phantasia cogitamus, quæ de humanæ naturæ notitia impressa est nostræ memoriæ. Et hoc eodem modo cogitant, sive qui ista non credunt, sive qui credunt. Utrisque enim notum est quid sit homo, cujus exteriorem partem, id est, corpus per corporis lumina didicerunt: interiorem verò, id est, animam in se ipsis, quia & ipsi homines sunt, & per humanam conversationem cognitam tenent: ut possint cogitare quod dicitur, *Fuit homo cui nomen erat Iohannes:* quia & nomina sciunt loquendo & audiendo. Quod autem ibi est, *missus à Deo*; fide tenent qui tenent: & qui fide non tenent, aut dubitatione ambigunt, aut infidelitate derident. Utrique tamen, si non sunt ex numero nimis insipientium, qui dicunt in corde suo, *Non est Deus*, hæc audientes verba, utrumque cogitant, & quid sit Deus, & quid sit mitti à Deo, & si non sicut res se habent, at certè sicut valent.

Quædam ibi fidei tantùm auxilio cognita.

Psal. 13. 1.

3. Fidem porrò ipsam quam videt quisque in corde suo esse, si credit, vel non esse, si non credit, aliter novimus: non sicut corpora quæ videmus oculis corporeis, & per ipsorum imagines quas memoriâ tenemus, etiam absentia cogitamus: nec sicut ea quæ non vidimus, & ex iis quæ vidimus cogitatione utcumque formamus, & memoriæ commendamus, quò recurramus cùm voluerimus, ut illic ea, vel potiùs qualescumque imagines eorum quas ibi fiximus, similiter recordatione cernamus: nec sicut hominem vivum, cujus animam etiamsi non videmus, ex nostra conjicimus, & ex motibus corporalibus hominem vivum, sicut [a] videndo didicimus, intuemur etiam cogitando. Non sic videtur fides in corde in quo est ab eo cujus est: sed eam tenet certissima scientia, clamatque conscientia. Cùm itaque propterea credere jubeamur, quia id quod credere jubemur, videre non possumus; ipsam tamen fidem quando inest in nobis, videmus in nobis: quia & rerum absentium præsens est fides, & rerum quæ foris sunt intus est fides, & rerum quæ non videntur videtur fides, & ipsa tamen temporaliter fit in cordibus hominum: & si ex fidelibus, infideles fiunt, perit ab eis. Aliquando autem & rebus falsis accommodatur fides: loquimur enim sic, ut dicamus, Habita est ei fides, & decepit. Qualis fides, si tamen & ipsa dicenda est fides, non culpabiliter de cordibus perit, quando eam inventa veritas pellit. Optabiliter autem rerum verarum in easdem res fides transit. Non enim dicendum est, Perit, quando ea, quæ credebantur, videntur. Numquid enim adhuc fides dicenda est, cùm definita sit in epistola ad Hebræos fides, dictumque sit eam esse *convictionem rerum quæ non videntur?*

Quomodo fidem quæ in nobis est videmus.

Hebr. 11. 1.

4. Deinde quod sequitur, *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum*: actio, ut diximus, temporalis est. Temporaliter enim testimonium perhibetur etiam de re sempiterna, quod est intelligibile lumen. De quo ut testimonium perhiberet, venit Johannes: qui *non erat lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.* Adjungit enim, *Erat lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. In propria venit, & sui eum non receperunt.* Hæc verba omnia, qui Latinam linguam sciunt, ex rebus intelligunt quas noverunt. Quarum aliquæ nobis innotuerunt per corporis sensus, sicut homo, sicut ipse mundus, cujus tam evidentem magnitudinem cernimus, sicut eorumdem verborum soni; nam & auditus sensus est corporis: aliquæ autem per animi rationem, sicut id quod dictum est, *Et sui eum non receperunt*: intelligitur enim, non in eum crediderunt; quod quid sit, nullo corporis sensu, sed animi ratione cognovimus. Ipsorum etiam verborum, non [b] sonos, sed significationes, partim per corporis sensum, partim per animi rationem didicimus. Nec ea verba nunc primùm audivimus: sed quæ jam audieramus; & non solùm ipsa, verùm etiam quæ significarent, cognita memoriâ tenebamus, & hîc agnovimus. Hoc enim nomen dissyllabum cùm dicitur, *mundus*, quoniam sonus est, res utique corporalis per corpus innotuit, id est, per aurem: sed etiam quod significat per corpus innotuit, id est, per oculos carnis. Mundus quippe in quantum notus est, videntibus notus est. At hoc verbum quatuor syllabarum quod est, *crediderunt*, sono suo, quoniam corpus est, per aurem carnis illabitur: quod autem significat, nullo corporis sensu, sed animi ratione cognoscitur. Nisi enim quid sit, *crediderunt*, per animum nossemus, non intelligeremus quid non fecerint illi de

In eadem Johannis narratione, alia sunt corporis sensu, alia tantùm animi ratione cognita.

[a] Plures MSS. *vivendo.*

[b] Editi, *non solùm sonos.* Abest *solùm* à MSS.

de quibus dictum est, *Et sui eum non receperunt.* A Sonus ergo verbi forinsecus instrepit auribus corporis, & adtingit sensum qui vocatur auditus. Species quoque hominis & in nobis ipsis nobis nota est, & forinsecus in aliis adest corporis sensibus, oculis cùm videtur, auribus cùm auditur, tactui cùm tenetur & tangitur: habet etiam in memoria nostra imaginem suam, incorporalem quidem, sed corpori similem. Mundi denique ipsius mirabilis pulcritudo forinsecus præstò est, & adspectibus nostris, & ei sensui qui dicitur ta- B ctus, si quid ejus adtingimus: habet etiam ipse intus in memoria nostra imaginem suam, ad quam recurrimus, cùm eum vel septi parietibus, vel etiam in tenebris cogitamus. Sed de his imaginibus rerum corporalium, incorporalibus quidem, habentibus tamen similitudines corporum, & ad vitam exterioris hominis pertinentibus, jam satis in undecimo libro locuti sumus. Nunc autem agimus de homine interiore, & ejus scientia, ea quæ rerum est temporalium & mutabilium: C in cujus intentionem cùm assumitur aliquid, etiam de rebus ad exteriorem hominem pertinentibus, ad hoc assumendum est ut aliquid inde doceatur quod rationalem adjuvet scientiam: ac per hoc rerum quas communes cum animantibus irrationalibus habemus, rationalis usus ad interiorem hominem pertinet; nec rectè dici potest cum irrationalibus animantibus eum nobis esse communem.

Cap. II. Fides res cordis, non corporis, quomodo communis & una omnium credentium.

5. Fides verò de qua in hoc libro aliquanto diutiùs disputare certa dispositionis nostræ ratione compellimur, D quam qui habent, fideles vocantur, & qui non habent, infideles, sicut ii qui venientem in propria Dei Filium non receperunt, quamvis ex auditu in nobis facta sit, non tamen ad eum sensum corporis pertinet qui appellatur auditus, quoniam non est sonus; nec ad oculos hujus carnis, quoniam non est color aut corporis forma; nec ad eum qui dicitur tactus, quoniam corpulentiæ nihil habet; nec ad ullum omnino sensum corporis, quoniam cordis est res E ista, non corporis; nec foris est à nobis, sed in intimis [a] nobis; nec eam quisquam hominum videt in alio, sed unusquisque in semetipso. Denique potest & simulatione confingi, & putari esse in quo non est. Suam igitur quisque fidem apud se ipsum videt: in altero autem credit esse eam, non videt; & tanto firmiùs credit, quanto fructus ejus magis novit, quos operari solet fides per dilectionem. Quamobrem omnibus de quibus Evangelista subjungit & dicit, *Quotquot* F *autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*, fides ista communis est: non sicut aliqua corporis forma communis est ad videndum omnium oculis quibus præstò est; ex ipsa quippe una omnium cernentium quodam modo informatur adspectus: sed sicut dici potest omnibus hominibus esse facies humana communis; nam hoc ita dici- G tur, ut tamen singuli suas habeant. Ex una sanè doctrina impressam fidem credentium cordibus singulorum qui hoc idem credunt verissimè dicimus: sed aliud sunt ea quæ creduntur, aliud fides qua creduntur. Illa quippe in rebus sunt quæ vel esse vel fuisse vel futuræ esse dicuntur: hæc

Gal. 5. 6.

Johan. 1. 12.

[a] Sic MSS. At editi, *in intimis nostris.*

A autem in animo credentis est, ei tantùm conspicua cujus est; quamvis sit & in aliis, non ipsa, sed similis. Non enim numero est una, sed genere: propter similitudinem tamen & nullam diversitatem magis unam dicimus esse quàm multas. Nam & duos homines simillimos cùm videmus, unam faciem dicimus & miramur amborum. Faciliùs itaque dicitur multas animas fuisse singulas utique singulorum, de quibus legimus in Actibus Apostolorum, quòd eis fuerit anima una; B quàm ubi dixit Apostolus, *Una fides*, tot eas audet quisquam dicere quot fideles. Et tamen qui dicit, *O mulier, magna est fides tua:* & alteri, *Modicæ fidei, quare dubitasti?* suam cuique esse significat. Sed ita dicitur eadem credentium fides una, quemadmodum eadem volentium voluntas una: cùm & in ipsis qui hoc idem volunt, sua voluntas sit cuique conspicua, alterius autem lateat, quamvis idem velit; & si aliquibus signis sese indicet, creditur potiùs quàm videa- C tur. Unusquisque autem sui animi conscius non credit utique hanc esse suam, sed planè pervidet voluntatem.

Act. 4. 32. Ephes. 4. 5. Matth. 15. 28. Matth. 14. 31.

Fides credentium una non secus ac volentium voluntas una.

Caput III. Voluntates quædam eædem omnium singulis notæ.

6. Est quædam sanè ejusdem naturæ viventis & ratione utentis tanta conspiratio, ut cùm lateat alterum quid alter velit, nonnullæ tamen sint voluntates omnium etiam singulis notæ: & cùm quisque homo nesciat quid homo alius unus velit, in quibusdam rebus possit scire quid omnes velint. Unde illa cujusdam mimi facetissima prædicatur D urbanitas, qui cùm se promisisset in theatro quid in animo haberent, & quid vellent omnes, aliis ludis esse dicturum, atque ad diem constitutum ingenti exspectatione major multitudo conflueret, suspensis & silentibus omnibus, dixisse perhibetur: Vili vultis emere, & caro vendere. In quo dicto levissimi scenici, omnes tamen conscientias invenerunt suas, eique vera ante oculos omnium constituta, & tamen improvisa dicenti, admirabili favore plauserunt. Cur autem tam magna exspe- E ctatio facta est illo promittente omnium voluntatem se esse dicturum, nisi quia latent hominem aliorum hominum voluntates? Sed numquid ista latuit istum? Numquid quemquam latet? Qua tandem caussâ, nisi quia sunt quædam quæ non inconvenienter in aliis de se quisque conjiciat, compatiente vel conspirante vitio seu naturâ? Sed aliud est videre voluntatem suam, aliud, quamvis certissimâ conjecturâ, conjicere alienam. Nam conditam Romam tam certum habeo in F rebus humanis quàm Constantinopolim, cùm Romam viderim oculis meis, de illa vero nihil noverim, nisi quod aliis testibus credidi. Et mimus quidem ille vel se ipsum intuendo, vel alios quoque experiendo, vili velle emere, & caro vendere, omnibus id credidit esse commune. Sed quoniam re vera vitium est, potest quisque adipisci ejusmodi justitiam, vel alicujus alterius vitii quod huic contrarium est incurrere pestilentiam, qua huic resistat & vincat. Nam scio ipse G hominem, cùm venalis codex ei fuisset oblatus, pretiique ejus ignarum & ideo quiddam exiguum poscentem cerneret venditorem, justum pretium quod multo amplius erat, nec opinanti dedisse. Quid si etiam sit quisquam nequitiâ tantâ possessus, ut vili vendat quæ dimiserunt parentes, & caro emat quæ consumant libidines? Non est, ut

opinor, incredibilis ista luxuries: & si quærantur tales, reperiantur, aut etiam non quæsiti fortassis occurrant, qui nequitiâ majore quàm theatricâ, propositioni vel pronuntiationi theatricæ insultent, magno pretio stupra emendo, parvo autem rura vendendo. Largitionis etiam gratiâ novimus quosdam emisse frumenta cariùs, & viliùs vendidisse suis civibus. Illud etiam quod vetus poëta dixit Ennius, Omnes mortales sese laudarier optant: profectò & de se ipso & de iis quos expertus fuerat, conjecit in aliis, & videtur pronuntiasse hominum omnium voluntates. Denique si & mimus ille dixisset, Laudari omnes vultis, nemo vestrûm vult vituperari: similiter quod esset omnium voluntatis dixisse videretur. Sunt tamen qui vitia sua oderint, & in quibus sibi displicent ipsi, nec ab aliis se laudari velint, gratiasque agant objurgantium benevolentiæ, cùm ideo vituperantur ut corrigantur. At si dixisset, Omnes beati esse vultis, miseri esse non vultis, dixisset aliquid quod nullus in sua non agnosceret voluntate. Quidquid enim aliud quisquam latenter velit, ab hac voluntate quæ omnibus & in omnibus hominibus satis nota est, non recedit.

Ennius poëta.

CAPUT IV. Beatitudinis habendæ voluntas una omnium, sed de ipsa beatitudine varietas magna voluntatum.

7. MIRUM est autem cùm capessendæ atque retinendæ beatitudinis voluntas una sit omnium, unde tanta exsistat de ipsa beatitudine rursus varietas atque diversitas voluntatum: non quòd aliquis eam nolit, sed quòd non omnes eam norint. Si enim omnes eam nossent, non ab aliis putaretur esse in virtute animi, aliis in corporis voluptate, aliis in utraque, & aliis atque aliis alibi atque alibi. Ut enim eos quæque res maximè delectavit, ita in ea constituerunt vitam beatam. Quomodo igitur ferventissimè amant omnes, quod non omnes sciunt? Quis potest amare quod nescit? sicut jam de hac re in libris * superioribus disputavi. Cur ergo beatitudo amatur ab omnibus, nec tamen scitur ab omnibus? An fortè sciunt omnes ipsa quæ sit, sed non omnes sciunt ubi sit, & inde contentio est? Quasi verò de aliquo mundi hujus agatur loco, ubi debeat quisque velle vivere, qui vult beatè vivere, ac non ita quæratur ubi sit beatitudo, sicut quæritur quæ sit? Nam utique si in corporis voluptate est, ille beatus est qui fruitur corporis voluptate: si in virtute animi, ille qui hac fruitur: si in utraque, ille qui fruitur utraque. Cùm itaque alius dicit, beatè vivere est voluptate corporis frui; alius autem, beatè vivere est virtute animi frui: nonne aut ambo nesciunt quæ sit beata vita, aut non ambo sciunt? Quomodo ergo ambo amant eam, si nemo potest amare quod nescit? An fortè falsum est quod pro verissimo certissimoque posuimus, beatè vivere omnes homines velle? Si enim beatè vivere est, verbi gratiâ, secundùm animi virtutem vivere; quomodo beatè vivere vult, qui hoc non vult? Nonne verius dixerimus, Homo iste non vult beatè vivere, quia non vult secundùm virtutem vivere, quod solum est beatè vivere? Non igitur omnes beatè vivere volunt, immo pauci hoc volunt, si non est beatè vivere, nisi secundùm virtutem animi vivere, quod multi nolunt. Itane falsum erit, unde nec ipse, (cùm Academicis omnia dubia sint,) Academicus ille Cicero dubitavit, qui cùm vellet in Hortensio dialogo ab aliqua re certa, de qua nullus ambigeret, sumere suæ disputationis exordium, Beati certè, inquit, omnes esse volumus? Absit ut hoc falsum esse dicamus. Quid igitur? an dicendum est etiamsi nihil sit aliud beatè vivere, quàm secundùm virtutem animi vivere, tamen & qui hoc non vult, beatè vult vivere? Nimis quidem hoc videtur absurdum. Tale est enim ac si dicamus, Et qui non vult beatè vivere, beatè vult vivere. Istam repugnantiam quis audiat, quis ferat? Et tamen ad hanc contrudit necessitas, si & omnes beatè velle vivere verum est, & non omnes sic volunt vivere, quomodo solùm beatè vivitur.

* Lib. 8. c. 4. & seq & lib. 10. c. 1. &c.

Ciceronis Hortẽsius.

CAP. V. De eadem re.

8. AN fortè illud est quod nos ab his angustiis possit eruere, ut quoniam diximus ibi quosque posuisse beatam vitam quod eos maximè delectavit, ut voluptas Epicurum, virtus Zenonem, sic alium aliquid aliud, nihil dicamus esse beatè vivere, nisi vivere secundùm delectationem suam, & ideo falsum non esse quòd omnes beatè vivere velint, quia omnes ita volunt ut quemque delectat? Nam & hoc populo si pronuntiatum esset in theatro, omnes id in suis voluntatibus invenirent. Sed hoc quoque Cicero cùm sibi ex adverso proposuisset, ita redarguit, ut qui hoc sentiunt, erubescant. Ait enim: Ecce autem non Philosophi quidem, sed prompti tamen ad disputandum, omnes aiunt esse beatos, qui vivant ut ipsi velint: hoc est quod nos diximus, ut quosque delectat. Sed mox ille subjecit: Falsum id quidem. Velle enim quod non deceat, idipsum miserrimum est: nec tam miserum est non adipisci quod velis, quàm adipisci velle quod non oporteat. Præclarissimè omnino atque verissimè. Quis namque ita sit mente cæcus, & ab omni luce decoris alienus, ac tenebris dedecoris involutus, ut eum qui nequiter vivit ac turpiter, & nullo prohibente, nullo ulciscente, & nullo saltem reprehendere audente, insuper & laudantibus plurimis, quoniam sicut ait Scriptura divina, *Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & qui iniqua gerit, benedicitur*, implet omnes suas facinorosissimas & flagitiosissimas [a] voluntates, ideo beatum dicat, quia vivit ut vult: cùm profectò quamvis & sic miser esset, minùs tamen esset, si nihil eorum quæ perperam voluisset, habere potuisset? Etiam mala enim voluntate vel sola quisque miser efficitur: sed miserior potestate, qua desiderium malæ voluntatis impletur. Quapropter quoniam verum est, quòd omnes homines esse beati velint, idque unum ardentissimo amore appetant, & propter hoc cetera quæcumque appetunt; nec quisquam potest amare quod omnino quid vel quale sit nescit, nec potest nescire quid sit, quod velle se scit; sequitur ut omnes beatam vitam sciant. Omnes autem beati habent quod volunt, quamvis non omnes qui habent quod volunt continuò sint beati: continuò autem miseri, qui vel non habent quod volunt, vel id habent quod non rectè volunt. Beatus igitur non est, nisi qui & habet omnia quæ vult, & nihil vult malè.

Psal. 9, 3.

CAPUT VI. Cur cùm omnes velint beatitudinem, id eligatur potiùs, quo ab ea receditur.

9. CUM ergo ex his duobus beata vita constet, atque omnibus nota, omnibus cara sit, quid putamus esse caussæ, cur horum duorum, quando utrumque non possunt, magis eligant homines, ut omnia quæ volunt habeant, quàm ut omnia bene velint etiam si non habeant? An ipsa est pravitas generis humani, ut cùm eos non

[a] Sic Am. Er. & aliquot MSS. At editio Lov. *voluptates*.

lateat, nec illum beatum esse qui quod vult non habet, nec illum qui quod malè vult habet, sed illum qui & habet quæcumque vult bona, & nulla vult mala, ex his duobus quibus beata vita perficitur, quando utrumque non datur, id eligatur potiùs, unde magis à beata vita receditur; (longiùs quippe ab illa est quicumque adipiscitur malè concupita, quàm qui non adipiscitur concupita;) cùm potiùs eligi debuerit voluntas bona, atque præponi, etiam non adepta quæ appetit? Propinquat enim beato, qui bene vult quæcumque vult, & quæ adeptus cùm fuerit beatus erit. Et utique non mala, sed bona beatum faciunt, quando faciunt: quorum bonorum habet aliquid jam, idque non parvi æstimandum, eam ipsam scilicet voluntatem bonam, qui de bonis quorum capax est humana natura, non de ullius mali perpetratione vel adeptione gaudere desiderat, & bona, qualia & in hac misera vita esse possunt, prudenti, temperanti, forti, & justa mente sectatur, & quantum datur assequitur, ut etiam in malis sit bonus, & finitis malis omnibus atque impletis bonis omnibus sit beatus.

CAPUT VII. Fides necessaria, ut aliquando sit homo beatus, quod nonnisi in futura vita consequetur.

10. Ac per hoc in ista mortali vita erroribus ærumnisque plenissima, præcipuè fides est necessaria, qua in Deum creditur. Non enim quæcumque bona, maximéque illa quibus quisque fit bonus, & illa quibus fiet beatus, unde nisi à Deo in hominem veniant, & homini accedant, inveniri potest. Cùm autem ex hac vita ab eo qui in his miseriis fidelis & bonus est, ventum fuerit ad beatam, tunc erit verè quod nunc esse nullo modo potest, ut sic homo vivat quomodo vult. Non enim volet malè vivere in illa felicitate, aut volet aliquid quod deerit, aut deerit quod voluerit. Quidquid amabitur, aderit: nec desiderabitur quod non aderit. Omne quod ibi erit, bonum erit, & summus Deus summum bonum erit, atque ad fruendum amantibus præstò erit; & quod est omnino beatissimum, ita semper fore certum erit. Nunc verò fecerunt [a] quidem sibi Philosophi, sicut eorum cuique placuit, vitas beatas suas, ut quasi propria virtute possent, quod communi mortalium conditione non poterant, sic scilicet vivere ut vellent. Sentiebant enim aliter beatum esse neminem posse, nisi habendo quod vellet, & nihil patiendo quod nollet. Quis autem non qualemcumque vitam qua delectatur, & ideo beatam vocat, vellet sic esse in sua potestate, ut eam posset habere perpetuam? Et tamen quis ita est? Quis vult pati molestias quas fortiter toleret, quamvis eas velit possitque tolerare si patitur? Quis velit in tormentis vivere, etiam qui potest in eis per patientiam tenendo justitiam laudabiliter vivere? Transitura cogitaverunt hæc mala, qui ea pertulerunt, vel cupiendo habere, vel timendo amittere quod amabant, sive nequiter sive laudabiliter. Nam multi per transitoria mala, ad bona permansura fortiter tetenderunt. Qui profectò spe beati sunt, etiam cùm sunt in transitoriis malis, per quæ ad bona non transitura perveniunt. Sed qui spe beatus est, nondum beatus est: exspectat namque per patientiam beatitudinem quam nondum tenet. Qui verò sine ulla spe tali, sine ulla tali mercede cruciatur, quantamlibet adhibeat tolerantiam, non est beatus veraciter, sed miser fortiter. Neque enim propterea miser non est, quia miserior esset, si etiam impatienter miseriam sustineret. Porrò si ista non patitur, quæ nollet pati in suo corpore, nec tunc quidem beatus habendus est, quoniam non vivit ut vult. Ut enim alia omittam, quæ corpore illæso ad animi pertinent offensiones, sine quibus vivere vellemus, & sunt innumerabilia; vellet utique si posset ita salvum atque incolume habere corpus, & nullas ex eo pati molestias, ut id haberet in potestate, aut in ipsius incorruptione corporis: quod quia non habet, ac pendet [b] in incerto, profectò non vivit ut vult. Quamvis enim per fortitudinem sit paratus excipere, & æquo ferre animo quidquid adversitatis acciderit; mavult tamen ut non accidat, & si possit facit; atque ita paratus est in utrumque, ut quantum in ipso est alterum optet, alterum vitet, & si quod vitat, incurrerit, ideo volens ferat, quia fieri non potuit quod volebat. Ne opprimatur ergo sustinet: sed premi nollet. Quomodo ergo vivit ut vult? An quia volens fortis est ad ferenda quæ nollet illata? Ideo igitur id vult quod potest, quoniam quod vult non potest. Hæc est tota, utrùm ridenda, an potiùs miseranda, superborum beatitudo mortalium, gloriantium se vivere ut volunt, quia volentes patienter ferunt, quæ accidere sibi nolunt. Hoc est enim, ajunt, quod sapienter dixit Terentius, Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possis. (*In Andr. scen. 1. act. 2.*) Commodè hoc dictum esse, quis negat? Sed consilium est datum misero, ne esset miserior. Beato autem, quales se esse omnes volunt, non rectè nec verè dicitur, Non potest fieri quod vis. Si enim beatus est, quidquid vult fieri potest; quia non vult quod fieri non potest. Sed non est mortalitatis hujus hæc vita, nec erit nisi quando & immortalitas erit. Quæ si nullo modo dari homini posset, frustra etiam beatitudo quæreretur; quia sine immortalitate non potest esse.

Beatitudo sine immortalitate non potest esse. CAPUT VIII.

11. Cum ergo beati esse omnes homines velint, si [c] verè volunt, profectò & esse immortales volunt: aliter enim beati esse non possent. Denique & de immortalitate interrogati, sicut & de beatitudine, omnes eam se velle respondent. Sed qualiscumque beatitudo, quæ potiùs vocetur quàm sit, in hac vita quæritur, immo verò fingitur, dum immortalitas desperatur, sine qua vera beatitudo esse non potest. Ille quippe beatè vivit, quod jam superiùs diximus, & adstruendo satis fiximus, qui vivit ut vult, nec malè aliquid vult. Nemo autem malè vult immortalitatem, si ejus humana capax est Deo donante natura: cujus si non capax est, nec beatitudinis capax est. Ut enim homo beatè vivat, oportet ut vivat. Quem porrò morientem vita ipsa deserit, beata vita cum illo manere quî potest? Cùm autem deserit, aut nolentem deserit procul dubio, aut volentem, aut neutrum. Si nolentem, quomodo beata vita est, quæ ita est in voluntate, ut non sit in potestate? Cúmque beatus nemo sit aliquid volendo nec habendo, quanto minùs est beatus qui non honore, non possessione, non qualibet alia re, sed ipsâ beatâ vitâ nolens deseritur, quando ei nulla vita erit? Unde etsi nullus sensus re-

[a] Editi loco *quidem*, habebant *quidam*.
[b] MSS. *ac pendet in certo*: omissâ particulâ *in*.

[c] Am. & MSS. *si verum volunt*.

linquitur, quo sit misera, (propterea enim beata vita discedit, quoniam tota vita discedit:) miser est tamen, quamdiu sentit, quia scit se [a] nolente consumi propter quod cetera & quod præ ceteris diligit. Non igitur potest vita & beata esse, & [b] nolentem deserere: quia beatus nolens nemo fit; ac per hoc quanto magis nolentem deserendo miserum facit, quæ si nolenti præstò esset miserum faceret. Si autem volentem deserit, etiam sic quomodo beata vita erat, quam [c] perire voluit qui habebat? Restat ut dicant neutrum esse in animo beati, id est, eum deseri à beata vita, cùm per mortem deserit tota vita, nec nolle nec velle, ad utrumque enim parato & æquo corde consistere. Sed nec ista beata est vita, quæ talis est, ut quem beatum facit, amore ejus indigna sit. Quomodo enim est beata vita, quam non amat beatus? Aut quomodo amatur, quod utrùm vigeat, an pereat, indifferenter accipitur? Nisi fortè virtutes, quas propter solam beatitudinem sic amamus, persuadere nobis audent, ut ipsam beatitudinem non amemus. Quod si faciunt, etiam ipsas utique amare desistimus, quando illam propter quam solam istas amavimus, non amamus. Deinde quomodo erit vera tam illa [d] perspecta, tam examinata, tam eliquata, tam certa sententia, beatos esse omnes homines velle, si ipsi qui jam beati sunt, beati esse nec nolunt, nec volunt? Aut si volunt, ut veritas clamat, ut natura compellit, cui summè bonus & immutabiliter beatus Creator indidit hoc: si volunt, inquam, beati esse qui beati sunt, beati non esse utique nolunt. Si autem beati non esse nolunt, procul dubio nolunt consumi & perire quod beati sunt. Nec nisi viventes beati esse possunt: nolunt igitur perire quod vivunt. Immortales ergo esse volunt, quicumque verè beati vel sunt vel esse cupiunt. Non autem vivit beatè, cui non adest quod vult: nullo modo igitur esse poterit vita veraciter beata, nisi fuerit sempiterna.

Non humanis argumentationibus, sed fidei auxilio didicimus beatitudinem futuram esse verè sempiternam. * CAP. IX.

12. Hanc utrùm capiat humana natura, quam tamen desiderabilem confitetur, non parva quæstio est. Sed si fides adsit, quæ inest eis quibus dedit potestatem Jesus filios Dei fieri, nulla quæstio est. * Humanis quippe argumentationibus hæc invenire conantes, vix pauci magno prædìti ingenio, abundantes otio, doctrinisque subtilissimis eruditi, ad indagandam solius animæ immortalitatem pervenire potuerunt. Cui tamen animæ beatam vitam non invenerunt stabilem, id est veram: ad miserias eam quippe vitæ hujus etiam post beatitudinem redire dixerunt. Et qui eorum de hac erubuerunt sententia, & animam purgatam in [e] sempiterna beatitudine sine corpore collocandam putaverunt, talia de mundi retrorsus æternitate sentiunt, ut hanc de anima sententiam suam ipsi redarguant: quod hîc longum est demonstrare, sed in libro * duodecimo de civitate Dei, satis à nobis est, quantum arbitror, explicatum. Fides autem ista totum hominem immortalem futurum, qui utique constat ex anima & corpore, & ob hoc verè beatum, non argumentatione humana, sed divina aucto-

* Cap. 20.

A ritate promittit. Et ideo cùm dictum esset in Evangelio, quòd Jesus *dederit potestatem filios Dei fieri iis qui eum receperunt*; & quid sit recepisse eum, breviter fuisset expositum, dicendo, *credentibus in nomine ejus*; quóque modo filii Dei fierent, esset adjunctum, *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt*: ne ista hominum quam videmus & gestamus infirmitas tantam excellentiam desperaret, ilico annexum est, *Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*; ut à

Iohan. 1.12.

Ex Filii incarnatione credibilis fit immortalis beatitudinis.

B contrario suaderetur quod incredibile videbatur. Si enim naturâ Dei Filius propter filios hominum misericordiâ factus est hominis filius, hoc est enim, *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis* hominibus: quanto est credibilius, naturâ filios hominis gratiâ Dei filios Dei fieri, & habitare in Deo, in quo solo & de quo solo esse possunt beati participes immortalitatis ejus effecti; propter quod persuadendum Dei Filius

C particeps nostræ mortalitatis effectus est?

CAP. X. Incarnatione Verbi convenientior nullus fuit modus alius liberandi hominis à mortalitatis miseria.

13. Eos itaque qui dicunt, Itane defuit Deo modus alius, quo liberaret homines à miseria mortalitatis hujus ut unigenitum Filium Deum sibi coæternum, hominem fieri vellet, induendo humanam animam & carnem, mortalemque factum mortem perpeti? parum est sic refellere, ut istum modum quo nos per Mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum Deus liberare dignatur, asseramus bonum & divinæ congruum

D dignitati: verùm etiam ut ostendamus non alium modum possibilem Deo defuisse, cujus potestati cuncta æqualiter subjacent, sed sanandæ nostræ miseriæ convenientiorem modum alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim tam necessarium fuit ad erigendam spem nostram, mentesque mortalium conditione ipsius mortalitatis abjectas, ab immortalitatis desperatione liberandas, quàm ut demonstraretur nobis quanti nos penderet Deus, quantumque diligeret? Quid

E verò hujus rei tanto isto indicio manifestius atque præclarius, quàm ut Dei Filius immutabiliter bonus, in se manens quod erat, & à nobis pro nobis accipiens quod non erat, præter [f] suæ naturæ detrimentum, nostræ dignatus inire consortium, priùs sine ullo malo suo merito mala nostra perferret; ac sic jam credentibus quantum nos diligat Deus, & quod desperabamus jam sperantibus, dona in nos sua sine ullis bonis meritis nostris, immo præcedentibus & malis me-

F ritis nostris, indebita largitate conferret?

14. Quia & ea quæ dicuntur merita nostra, dona sunt ejus. Ut enim fides per dilectionem operetur, *caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis*. Tunc est autem datus, quando est Jesus resurrectione clarificatus. Tunc enim eum se missurum esse promisit & misit: quia tunc, sicut de illo scriptum est, & antè prædictum, *Adscendit in altum, captivavit captivitatem, dedit dona hominibus*. Hæc dona sunt

G merita nostra, quibus ad summum bonum [g] immortalis beatitudinis pervenimus. *Commendat autem*, inquit, *Apostolus, caritatem suam Deus in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Chri-*

Merita quæ dicuntur nostra, dona sunt ejus.

Gal. 5. 6.

Rom. 5. 5.

Iohan. 7. 39. & 15. 26.

Ephes. 4. 8.

Psal. 67. 19.

Rom. 5. 8.

[a] Sic MSS. At editi, *nolentem*: minùs rectè.
[b] Editio Lov. *volentem deserere*. Castigatur ex editis aliis & MSS.
[c] In MSS. *finire*.
[d] Editi, *perfecta*. Meliùs MSS. *perspecta*.

[e] Editi, *in sempiternam beatitudinem*.
[f] Er. & Lov. *præter animæ suæ naturæ* &c. Abest *animæ* à MSS. & editione Am.
[g] Sic MSS. Editi verò, *immortalitatis & beatitudinis*.

stus pro nobis mortuus est. Multo magis justificati nunc in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Adhuc addit, & dicit, *Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius.* Quos peccatores dixit priùs, hos posteriùs inimicos Dei; & quos priùs justificatos in sanguine Jesu Christi, eos posteriùs reconciliatos per mortem Filii Dei; & quos priùs salvos ab ira per ipsum, eos postea salvos in vita ipsius. Non ergo ante istam gratiam quoquo modo peccatores, sed in talibus peccatis fuimus, ut inimici essemus Dei. Superiùs autem idem Apostolus nos peccatores & inimicos Dei, duobus idemtidem nominibus appellavit, uno velut mitissimo, alio planè atrocissimo, dicens, *Si enim Christus cùm infirmi essemus adhuc juxta tempus pro impiis mortuus est.* Quos infirmos, eosdem impios nuncupavit. Leve aliquid videtur infirmitas; sed aliquando talis est, ut impietas nominetur. Nisi tamen infirmitas esset, medicum necessarium non haberet: qui est Hebraicè Jesus, Græcè σωτὴρ, nostra autem locutione Salvator. Quod verbum Latina lingua antea non habebat, sed habere poterat, sicut potuit quando voluit. Hæc autem Apostoli sententia præcedens, ubi ait, *Adhuc cùm infirmi essemus juxta tempus pro impiis mortuus est*, cohæret his duabus sequentibus, quarum in una dixit peccatores, in alia inimicos Dei, tamquam illis singulis reddiderit singula, peccatores ad infirmos, inimicos Dei referens ad impios.

Rom. 5. 10.

Rom. 5. 6.

Caput XI. Difficultas quomodo justificati sumus in sanguine Filii Dei.

15. Sed quid est, *justificati in sanguine ipsius?* Quæ vis est sanguinis hujus, obsecro, ut in eo justificentur credentes? Et quid est, *reconciliati per mortem Filii ejus?* Itane verò, cùm irasceretur nobis Deus Pater, vidit mortem Filii sui pro nobis, & placatus est nobis? Numquid ergo Filius ejus usque adeo nobis jam placatus erat, ut pro nobis etiam dignaretur mori: Pater verò usque adeo adhuc irascebatur, ut nisi Filius pro nobis moreretur, non placaretur? Et quid est quod alio loco idem ipse doctor gentium, *Quid*, inquit, *ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?* Numquid nisi jam placatus esset Pater, proprio Filio non parcens pro nobis eum traderet? Nonne videtur hæc illi velut adversa esse sententia? In illa moritur pro nobis Filius, & reconciliatur nobis Pater per mortem ejus: in hac autem tamquam prior nos dilexerit Pater, ipse propter nos Filio non parcit, ipse pro nobis eum tradit ad mortem. Sed video quòd & antea Pater dilexit nos, non solùm ante quàm pro nobis Filius moreretur, sed ante quàm conderet mundum, ipso teste Apostolo qui dicit, *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem.* Nec Filius Patre sibi non parcente pro nobis velut invitus est traditus, quia & de ipso dictum est, *Qui me dilexit, & tradidit semetipsum pro me.* Omnia ergo simul & Pater & Filius & amborum Spiritus pariter & concorditer operantur: tamen justificati sumus in Christi sanguine, & reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus: & quomodo id factum sit, ut potero, etiam hîc quantum satis videbitur explicabo.

Rom. 8. 31.

Ephes. 1. 4.

Gal. 2. 20.

Rom. 5. 9.

Caput XII.

16. Quadam justitiâ Dei in potestatem diaboli traditum est genus humanum, peccato

A primi hominis in omnes utriusque sexûs commixtione nascentes originaliter transeunte, & parentum primorum debito universos posteros obligante. Hæc traditio priùs in Genesi significata est, ubi cùm serpenti dictum esset, *Terram manducabis:* homini dictum est, *Terra es, & in terram ibis.* Eo quod dictum est, *in terram ibis;* mors corporis prænuntiata est, quia nec ipsam fuerat experturus, si permansisset ut factus est rectus: quod

Omnes propter Adæ peccatū traditi in potestatem diaboli.

Gen. 3. 14.

Ibidem 19.

B verò viventi ait, *Terra es;* ostendit totum hominem in deterius commutatum. Tale est enim, *Terra es:* quale istud, *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam caro sunt.* Tunc ergo demonstravit eum ei traditum, cui dictum fuerat, *Terram manducabis.* Apostolus autem apertiùs hoc prædicat, ubi dicit, *Et vos cùm essetis mortui delictis & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundùm sæculum mundi hujus, secundùm principem potestatis aëris spiritus hujus qui nunc*

Gen. 6. 3.

Ephes. 2. 1.

C *operatur in filiis diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes voluntates carnis & affectionum: & eramus naturâ filii iræ, sicut & ceteri.* Filii diffidentiæ sunt infideles, & quis hoc non est antè quàm fidelis fiat? Quocirca omnes homines ab origine sub principe sunt potestatis aëris, qui operatur in filiis diffidentiæ. Et quod dixi ab origine, hoc est quod dicit Apostolus, naturâ & se fuisse sicut ceteros: naturâ scilicet ut est depra-

D vata peccato, non ut recta creata est ab initio. Modus autem iste quo traditus est homo in diaboli potestatem, non ita debet intelligi, tamquam hoc Deus fecerit, aut fieri jusserit: sed quòd tantùm permiserit, justè tamen. Illo enim deserente peccantem, peccati auctor ilico invasit. Nec ita sanè Deus deseruit creaturam suam, ut non se illi exhiberet Deum creantem & vivificantem, & inter pœnalia mala etiam bona malis multa præstantem. Non enim

E continuit in ira sua miserationes suas. Nec hominem à lege suæ potestatis amisit, quando in diaboli potestate esse permisit: quia nec ipse diabolus à potestate omnipotentis alienus est, sicut neque à bonitate. Nam & maligni angeli unde qualicumque subsisterent vitâ, nisi per eum qui vivificat omnia? Si ergo commissio peccatorum per iram Dei justam hominem subdidit diabolo, profectò remissio peccatorum per reconciliationem Dei benignam eruit hominem à diabolo.

Psal. 76 10.

F 17. Non autem diabolus potentiâ Dei, sed justitiâ superandus fuit. Nam quid omnipotente potentius? Aut cujus creaturæ potestas potestati Creatoris comparari potest? Sed cùm diabolus vitio perversitatis suæ factus sit amator potentiæ, & desertor oppugnatorque justitiæ; sic enim & homines eum tanto magis imitantur, quanto magis neglectâ, vel etiam perosâ justitiâ, potentiæ student, ejusque vel adeptione lætantur, vel inflammantur cupiditate: placuit Deo,

Caput XIII. Non potentiâ, sed justitiâ eruendus homo fuit à diaboli potestate.

G ut propter eruendum hominem de diaboli potestate, non potentiâ diabolus, sed justitiâ vinceretur, atque ita & homines imitantes Christum, justitiâ quærerent diabolum vincere, non potentiâ. Non quòd potentia quasi mali aliquid fugienda sit: sed ordo servandus est, quo prior est justitia. Nam quanta potentia potest esse mortalium? Teneant ergo mortales justitiam, potentia immortalibus dabitur. Cui comparata quantalibet

eorum hominum, qui potentes vocantur in terra, A in ridicula infirmitas invenitur, & ibi foditur peccatori fovea, ubi videntur mali plurimum posse. Cantat autem justus & dicit, *Beatus homo quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum: ut mitiges ei à diebus malignis, donec fodiatur peccatori fovea. Quoniam non repellet Dominus plebem suam, & hereditatem suam non derelinquet: quoad usque justitia convertatur in judicium, & qui habent eam, omnes recto sunt corde.* Psal. 93. 12. Hoc ergo tempore quo differtur potentia populi Dei, non repellet Dominus plebem suam, B & hereditatem suam non derelinquet; quantalibet acerba & indigna ipsa humilis atque infirma patiatur, quoad usque justitia quam nunc habet infirmitas piorum, convertatur in judicium, hoc est, judicandi accipiat potestatem: quod justis in fine servatur, cùm praecedentem justitiam ordine suo fuerit potentia subsecuta. Potentia quippe adjuncta justitiae, vel justitia [a] accedens potentiae, judiciariam potestatem facit. Pertinet autem justitia ad voluntatem bonam: C unde dictum est ab Angelis nato Christo, *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Luca 2. 14. Potentia verò sequi debet justitiam, non praeire: ideo & in rebus secundis ponitur, id est prosperis: secundae autem à sequendo sunt dictae. Cùm enim beatum faciant, sicut superiùs disputavimus, duae res, bene velle, & posse quod velis, non debet esse illa perversitas, quae in eadem disputatione notata est, ut ex duabus rebus quae faciunt beatum, posse quod velit homo D eligat, & velle quod oportet negligat; cùm priùs debeat habere voluntatem bonam, magnam verò postea potestatem. Bona porrò voluntas purganda est à vitiis, à quibus si vincitur homo, ad hoc vincitur ut malè velit, & bona jam voluntas ejus quomodo erit? Optandum est itaque ut potestas nunc detur, sed contra vitia, propter quae vincenda potentes nolunt esse homines, & volunt propter vincendos homines: ut quid hoc, nisi ut verè victi falsò vincant, nec sint verita- E te, sed opinione victores? Velit homo prudens esse, velit fortis, velit temperans, velit justus, atque ut haec veraciter possit, potentiam planè optet, atque appetat ut potens sit in se ipso, & miro modo adversùs se ipsum pro se ipso. Cetera verò quae bene vult, & tamen non potest, sicut est immortalitas, & vera ac plena felicitas, desiderare non cesset, & patienter exspectet.

CAPUT XIV. Christi mors indebita, liberavit obnoxios morti.

18. QUAE est igitur justitia, qua victus est diabolus? F Quae, nisi justitia Jesu Christi? Et quomodo victus est? Quia cùm in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen. Et utique justum est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur, in eum credentes quem sine ullo debito occidit. Hoc est quòd justificari dicimur in Christi sanguine. Rom. 5. 9. Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens sanguis ille effusus est. Unde se dicit in Psalmis in mortuis liberum. Psal. 87. 6. Solus G enim à debito mortis liber est mortuus. Hinc & in alio Psalmo dicit, *Quae non rapui, tunc exsolvebam:* Psal. 68. 5. rapinam volens intelligi peccatum, quia usurpatum est contra licitum. Unde per os etiam carnis suae, sicut in Evangelio legitur, dicit, *Ecce venit princeps mundi hujus, & in me nihil invenit,* Johan. 14. 30. id est, nullum peccatum: *sed ut sciant omnes,* inquit, *quia voluntatem Patris mei facio, surgite eamus hinc.* Et pergit inde ad passionem, ut pro debitoribus nobis quod ipse non debebat exsolveret. Numquid isto jure aequissimo diabolus vinceretur, si potentiâ Christus cum illo agere, non justitiâ voluisset? Sed postposuit quod potuit, ut priùs ageret quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat, & hominem, & Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi: nisi Deus esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse quod voluit; nec ab eo justitiam potentiae praelatam fuisse, sed ei defuisse potentiam putaremus. Nunc verò humana pro nobis passus est, quia homo erat: sed si [b] noluisset, etiam hoc non pati potuisset, quia & Deus erat. Ideo gratior facta est in humilitate justitia, quia posset si noluisset humilitatem non perpeti tanta in divinitate potentia: ac sic à moriente tam potente, nobis mortalibus impotentibus, & commendata est justitia, & promissa potentia. Horum enim duorum unum fecit moriendo, alterum resurgendo. Quid enim justius, quàm usque ad mortem crucis pro justitia pervenire? Et quid potentius, quàm resurgere à mortuis, & in caelum cum ipsa carne in qua est occisus adscendere? Marci 16. 6 & 16. Et justitiâ ergo priùs, & potentiâ postea diabolum vicit: justitiâ scilicet, quia nullum peccatum habuit, & ab illo injustissimè est occisus; potentiâ verò, quia revixit mortuus, numquam postea moriturus. Rom. 6. 9. Sed potentiâ diabolum vicisset, etiam si ab illo non potuisset occidi: quamvis majoris sit potentiae etiam ipsam mortem vincere resurgendo, quàm vitare vivendo. Sed aliud est propter quod justificamur in Christi sanguine, cùm per remissionem peccatorum eruimur à diaboli potestate: hoc ad id pertinet, quòd à Christo justitiâ diabolus vincitur, non potentiâ. Ex infirmitate quippe quam suscepit in carne mortali, non ex immortali potentia crucifixus est Christus: de qua tamen infirmitate ait Apostolus, *Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.* 1. Cor. 1. 25.

CAPUT XV. De eodem.

19. NON est itaque difficile, videre diabolum victum, quando qui ab illo occisus est resurrexit. Illud est majus, & ad intelligendum profundius, videre diabolum victum, quando sibi vicisse videbatur, id est, quando Christus occisus est. Tunc enim sanguis ille, quoniam ejus erat qui nullum habuit omnino peccatum, ad remissionem nostrorum fusus est peccatorum, ut quia eos diabolus meritò tenebat, quos peccati reos conditione mortis obstrinxit, hos per eum meritò dimitteret, quem nullius peccati reum immeritò poenâ mortis affecit. Hac justitiâ victus, & hoc vinculo vinctus est fortis, ut vasa ejus eriperentur, Matt. 12. 29. quae apud eum cum ipso & angelis ejus fuerant vasa irae, & in vasa misericordiae verterentur. Rom. 9. 22. Haec quippe verba ipsius Domini nostri Jesu Christi de caelo ad se facta, cùm primùm vocatus est, narrat apostolus Paulus. Nam inter cetera quae audivit, etiam hoc sibi dictum sic loquitur: *Ad hoc enim tibi apparui, ut constituam te ministrum & testem eorum quae à me vides, quibus etiam praeeo tibi, liberans te de populo & de gentibus, in quas ego mitto te aperire oculos caeco-* Act. 26. 16.

[a] Am. & plerique MSS. *accedente potentia*. Et nonnulli, *accedente potentiâ*.

[b] Sic MSS. At editi, *voluisset*.

rum, ut avertantur à tenebris, & à potestate satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, & sortem quæ in sanctis, & fidem quæ in me est. Unde & exhortans idem Apostolus credentes ad gratiarum actionem Deo Patri: *Qui eruit nos*, inquit, *de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filii caritatis suæ, in quo habemus redemtionem in remissionem peccatorum.* (Col. 1. 13.) In hac redemtione tamquam pretium pro nobis datus est sanguis Christi, quo accepto diabolus non ditatus est, sed ligatus: ut nos ab ejus nexibus solveremur, nec quemquam secum eorum quos Christus ab omni debito liber indebitè fuso suo sanguine redemisset, peccatorum retibus involutum traheret ad secundæ ac sempiternæ mortis exitium: (Apoc. 21. 8.) sed hactenus morerentur ad Christi gratiam pertinentes, præcogniti & prædestinati & electi ante constitutionem mundi (1 Pet. 1. 20.), quatenus pro illis ipse mortuus est Christus, carnis tantùm morte, non spiritûs.

CAPUT XVI. Reliquiæ mortis & sæculi mala cedunt in bonum electis.

20. QUAMVIS enim & ipsa mors carnis de peccato primi hominis originaliter venerit, tamen bonus ejus usus gloriosissimos martyres fecit. Et ideo non solùm ipsa, sed omnia sæculi hujus mala, dolores laboresque hominum, quamquam de peccatorum, & maximè de peccati originalis meritis veniant, unde facta est & ipsa vita vinculo mortis obstricta, tamen & remissis peccatis remanere debuerunt, cum quibus homo pro veritate certaret, & unde exerceretur virtus fidelium: ut novus homo per testamentum novum, inter mala hujus sæculi novo sæculo prepararetur, miseriam quam meruit vita ista damnata sapienter tolerans, & quia finietur prudenter gratulans; beatitudinem verò quam liberata vita futura sine fine habitura est, fideliter & patienter exspectans. Diabolus enim à dominatu & à cordibus fidelium foras missus, in quorum damnatione atque infidelitate licèt damnatus etiam ipse regnabat, tantum pro conditione mortalitatis hujus adversari sinitur, quantum eis expedire novit, de quo sacræ litteræ personant per os Apostolicum: *Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari supra id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere.* (1 Cor. 10. 13.) Prosunt autem ista mala quæ fideles piè perferunt, vel ad emendanda peccata, vel ad exercendam probandamque justitiam, vel ad demonstrandam vitæ hujus miseriam, ut illa ubi erit beatitudo vera atque perpetua, & desideretur ardentiùs, & instantiùs inquiratur. Sed circa eos ista servantur, de quibus Apostolus dicit, *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundùm propositum vocati sunt sancti. Quoniam quos antè præscivit, & prædestinavit conformes* [a] *imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, illos & vocavit; & quos vocavit, illos & justificavit; quos autem justificavit, ipsos & glorificavit.* (Rom. 8. 28.) Horum prædestinatorum nemo cum diabolo peribit, nemo usque ad mortem sub diaboli potestate remanebit. Deinde sequitur quod jam * suprà commemoravi (* Cap. 11. Rom. 8. 31.): *Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non & cum illo omnia nobis donavit?*

Quàm convenienter electa mors Christi, ut justificaremur in sanguine ipsius.

21. Cur ergo non fieret mors Christi? Immo cur non prætermissis aliis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos uti posset omnipotens, ipsa potissimùm eligeretur ut fieret; ubi nec de divinitate ejus aliquid imminutum est aut mutatum, & de humanitate suscepta tantum beneficii collatum est hominibus, ut à Dei Filio sempiterno eodemque hominis filio mors temporalis indebita redderetur, qua eos à sempiterna morte debita liberaret? Peccata nostra diabolus tenebat, & per illa nos meritò figebat in morte. Dimisit ea ille qui sua non habebat, & ab illo immeritò est perductus ad mortem. Tanti valuit sanguis ille, ut neminem Christo indutum in æterna morte debita detinere debuerit, qui Christum morte indebita vel ad tempus occidit. *Commendat* ergo *caritatem suam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Multo magis justificati nunc in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum.* (Rom. 5. 8.) *Justificati*, inquit, *in sanguine ipsius*: justificati planè in eo quod à peccatis omnibus liberati: liberati autem à peccatis omnibus quoniam pro nobis est Dei Filius, qui nullum habebat, occisus. *Salvi* ergo *erimus ab ira per ipsum*: ab ira utique Dei, quæ nihil est aliud quàm justa vindicta. Non enim sicut hominis, animi perturbatio est ira Dei: sed illius ira est, cui dicit alio loco sancta Scriptura, *Tu autem Domine virtutum cum tranquillitate judicas.* (Ira Dei quæ sit. Sap. 12. 18.) Si ergo justa divina vindicta tale nomen accepit, etiam reconciliatio Dei quæ rectè [b] intelligitur, nisi cùm talis ira finitur? Nec inimici eramus Deo, nisi quemadmodum justitiæ sunt inimica peccata, quibus remissis tales inimicitiæ finiuntur, & reconciliantur [c] justo quos ipse justificat. Quos tamen etiam inimicos utique dilexit: quando quidem proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus, cùm adhuc inimici essemus, tradidit eum. (Rom. 8. 32.) Rectè ergo Apostolus secutus adjunxit, *Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus* (Rom. 5. 10.), per quam facta est illa remissio peccatorum; *multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius.* In vita salvi, qui per mortem reconciliati. Quis enim dubitet daturum amicis vitam suam, pro quibus inimicis dedit mortem suam? *Non solùm autem*, inquit, *sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Non solùm*, ait, salvi erimus, *sed & gloriamur*: nec in nobis, sed *in Deo*: nec per nos, sed *per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus*, secundùm ea quæ superiùs disputata sunt. Deinde subjungit Apostolus: *Propter hoc sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt*: & cetera, in quibus prolixiùs de duobus hominibus disputat, uno eodemque primo Adam, per cujus peccatum & mortem tamquam hereditariis malis posteri ejus obligati sumus; altero autem secundo Adam, qui non homo tantùm, sed etiam Deus est, quo pro nobis solvente quod non debebat, à debitis & paternis & propriis liberati sumus. Proinde

[a] Hic editi addunt, *fieri*: quod à MSS. & à Græco textu Apostoli abest.

[b] Editio Lov. *non intelligitur*: perperam additâ negante particulâ, qua editiones aliæ & MSS. carent.

[c] Sic MSS. At editi pro *justo*, habent *Deo*.

quoniam propter unum illum tenebat diabolus omnes per ejus vitiatam carnalem concupiscentiam generatos, justum est ut propter hunc unum dimittat omnes per ipsius immaculatam gratiam spiritalem regeneratos.

CAPUT XVII. Alia incarnationis commoda.

22. SUNT & alia multa quæ in Christi incarnatione, quæ superbis displicet, salubriter intuenda atque cogitanda sunt. Quorum est unum, quòd demonstratum est homini, quem locum haberet in rebus quas condidit Deus: quando quidem sic Deo conjungi potuit humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona, ac per hoc jam ex tribus, Deo, anima & carne: ut superbi illi maligni spiritus, qui se ad decipiendum quasi ad adjuvandum medios interponunt, non ideo se audeant homini præponere, quia non habent carnem: & maximè quia & mori in eadem carne dignatus est Filius Dei, ne ideo illi tamquam deos se coli persuadeant, quia videntur esse immortales. Deinde ut gratia Dei [a] nobis sine ullis præcedentibus meritis in homine Christo commendaretur: quia nec ipse ut tanta unitate Deo vero conjunctus una cum illo persona [b] Filius Dei fieret, ullis est præcedentibus meritis assecutus: sed ex quo homo esse cœpit, ex illo est & Deus: unde dictum est, *Verbum caro factum est.* (Johan. 1. 14.) Etiam illud est, ut superbia hominis quæ maximè impedimento est ne inhæreatur Deo, per tantam Dei humilitatem redargui posset atque sanari. Discit quoque homo quàm longè recesserit à Deo, & quid illi valeat ad medicinalem dolorem, quando per talem Mediatorem redit, qui hominibus & Deus divinitate subvenit, & homo infirmitate convenit. Quod autem majus obedientiæ nobis præberetur exemplum, qui per inobedientiam perieramus, quàm Deo Patri Deus Filius obediens usque ad mortem crucis? (Phil. 2. 8.) Quid, præmium ipsius obedientiæ ubi ostenderetur meliùs, quàm in carne tanti Mediatoris, quæ ad vitam resurrexit æternam? Pertinebat etiam ad justitiam bonitatemque Creatoris, ut per eamdem rationalem creaturam superaretur diabolus, quam se superasse gaudebat, & de ipso genere venientem, quod genus origine vitiata per unum tenebat universum.

CAPUT XVIII. Cur Filius Dei hominem suscepit de genere Adæ, & ex virgine.

23. POTERAT enim utique Deus hominem aliunde suscipere, in quo esset mediator Dei & hominum, (1. Tim. 2. 5.) non de genere illius Adam, qui peccato suo genus obligavit humanum; sicut ipsum quem primum creavit, non de genere creavit alicujus. Poterat ergo vel sic, vel alio quo vellet modo creare unum alium de quo vinceretur victor prioris: sed melius judicavit, & de ipso quod victum fuerat genere assumere hominem Deus, per quem generis humani vinceret inimicum; & tamen ex virgine, cujus conceptum spiritus, (Lucæ 1. 35.) non caro; fides, non libido prævenit. Nec interfuit carnis concupiscentia, per quam seminantur & concipiuntur ceteri, qui trahunt originale peccatum: sed eâ penitus remotissimâ, credendo, non concumbendo sancta est fecundata virginitas; ut illud quod nascebatur ex propagine primi hominis, tantummodo generis, non etiam criminis originem duceret. Nascebatur namque non transgressionis contagione vitiata natura, sed omnium talium vitiorum sola medicina. Nascebatur homo, inquam, nullum habens, nullum habiturus omnino peccatum, per quem renascerentur liberandi à peccato, qui nasci non possent sine peccato. Quamvis enim carnali concupiscentiâ, quæ inest genitalibus membris, bene utatur castitas conjugalis; habet tamen motus non voluntarios, quibus ostendit vel nullam se in paradiso ante peccatum esse potuisse, vel non talem fuisse si fuit, ut aliquando resisteret voluntati. Nunc autem illam talem esse sentimus, ut repugnans legi mentis, etiam si nulla est caussa generandi, stimulos ingerat coëundi: ubi si ei ceditur, peccando satietur; si non ceditur, dissentiendo frenetur: quæ duo aliena fuisse à paradiso ante peccatum, dubitare quis possit? Nam neque illa honestas faciebat aliquid indecorum, nec illa felicitas patiebatur aliquid impacatum. Oportebat itaque ut ista carnalis concupiscentia nulla ibi esset omnino, quando concipiebatur virginis partus, in quo nihil dignum morte fuerat inventurus, & eum tamen occisurus auctor mortis, auctoris vitæ morte vincendus: victor primi Adam & tenens genus humanum, victus à secundo Adam & amittens genus Christianum, liberatum ex humano genere ab humano crimine, per eum qui non erat in crimine, quamvis esset ex genere; ut deceptor ille ab eo vinceretur genere, quod vicerat crimine. Et hoc ita gestum est, ut homo non extollatur sed *qui gloriatur, in Domino glorietur.* (1. Cor. 1. 17.) Qui enim victus est, homo tantùm erat; & ideo victus est, quia superbè Deus esse cupiebat: qui autem vicit, & homo erat & Deus; & ideo sic vicit natus ex virgine, quia Deus humiliter, non quomodo alios sanctos, regebat illum hominem, sed gerebat. Hæc tanta Dei dona, & si qua alia sunt, quæ de hac re nobis & quærere nunc & disserere longum est, nisi Verbum caro fieret, nulla essent.

CAPUT XIX. Quid ad scientiam, quid ad sapientiam pertineat in Verbo incarnato.

24. HÆC autem omnia quæ pro nobis Verbum caro factum temporaliter & localiter fecit & pertulit, secundùm distinctionem quam demonstrare suscepimus, ad scientiam pertinent, non ad sapientiam. Quod autem Verbum est sine tempore & sine loco, est Patri coæternum & ubique totum, de quo si quisquam potest quantum potest veracem proferre sermonem, sermo ille erit sapientiæ: ac per hoc Verbum caro factum, quod est Christus Jesus, & sapientiæ thesauros habet & scientiæ. Nam scribens Apostolus ad Colossenses: *Volo enim vos scire*, inquit, *quantum certamen habeam pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiciæ, & quicumque non viderunt faciem meam in carne, ut consolentur corda eorum, copulati in caritate & in omnibus divitiis plenitudinis intellectûs ad cognoscendum mysterium Dei, quod est Christus Iesus, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.* (Coloss. 2. 1.) Quatenus noverat Apostolus thesauros istos, quantum eorum penetraverat, & in eis ad quanta pervenerat, quis potest nosse? Ego tamen secundùm id quod scriptum est, *Vnicuique autem nostrûm datur manifestatio Spiritûs ad utilitatem, alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum*, (1. Cor. 12. 7.) si ita inter se distant hæc duo, ut sapientia divinis, scientia humanis adtributa sit rebus, utrumque agnosco in Christo,

[a] Editi, *in nobis*. Emendantur ex MSS.

[b] Hîc editi addunt, *id est, ipse homo assumtus, mox ut homo etiam Deus*: quæ verba non sunt in MSS.

&

& mecum omnis ejus fidelis. Et cùm lego, *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*; in Verbo intelligo verum Dei Filium, in carne agnosco verum hominis filium, & utrumque simul in unam personam Dei & hominis ineffabili gratiæ largitate conjunctum. Propter quod sequitur & dicit, *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre, plenum gratiæ & veritatis.* (Johan. 1. 14.) Si gratiam referamus ad scientiam, veritatem ad sapientiam, puto nos ab illa duarum istarum rerum distinctione, quam commendavimus, non abhorrere. B In rebus enim per tempus ortis, illa summa gratia est, quòd homo in unitate personæ conjunctus est Deo: in rebus verò æternis summa veritas rectè tribuitur Dei Verbo. Quòd verò idem ipse est Unigenitus à Patre plenus gratiæ & veritatis, id actum est ut idem ipse sit in rebus pro nobis temporaliter gestis, cui per eamdem fidem mundamur, ut eum stabiliter contemplemur in rebus æternis. Illi autem præcipui gentium philosophi, qui invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspicere potuerunt, (Rom. 1. 20.) C tamen quia sine Mediatore, id est, sine homine Christo philosophati sunt, quem nec venturum Prophetis, nec venisse Apostolis crediderunt, veritatem detinuerunt, sicut de illis dictum est, in iniquitate. Non potuerunt enim in his [a] rerum infimis constituti, nisi quærere aliqua media per quæ ad illa quæ intellexerant sublimia pervenirent: atque ita in deceptores dæmones inciderunt, per quos factum est ut immutarent gloriam incorruptibilis Dei, D in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & serpentium. In talibus enim formis etiam idola instituerunt, sive coluerunt. Scientia ergo nostra Christus est, sapientia quoque nostra idem Christus est. Ipse nobis fidem de rebus temporalibus inserit, ipse de sempiternis exhibet veritatem. Per ipsum pergimus ad ipsum, tendimus per scientiam ad sapientiam: ab uno tamen eodemque Christo non recedimus, (Col. 2. 3.) E in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Sed nunc de scientia loquimur, pòst de sapientia, quantum ipse donaverit, locuturi. Nec ista duo sic accipiamus, quasi non liceat dicere, vel istam sapientiam quæ in rebus humanis est, vel illam scientiam quæ in divinis. Loquendi enim latiore consuetudine, utraque sapientia, utraque scientia dici potest. Nullo modo tamen scriptum esset apud Apostolum, *Alii datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ*: (1 Cor. 12. 8.) F nisi & propriè singulis nominibus hæc singula vocarentur, de quorum distinctione nunc agimus.

(Caput XX. Quid actum in hoc libro.)

25. JAM itaque videamus quid sermo iste prolixus effecerit, quid collegerit, quò pervenerit. Beatos esse se velle, omnium hominum est: nec tamen omnium est fides, qua cor mundante ad beatitudinem pervenitur. (Act. 15. 9.) Ita fit ut per istam quam non omnes volunt, ad illam tendendum sit quam nemo potest esse qui nolit. Beatos esse se velle, omnes in corde suo vident, G tantaque est in hac re naturæ humanæ conspiratio, ut non fallatur homo qui hoc ex animo suo de animo conjicit alieno: denique omnes id velle nos novimus. Multi verò immortales se esse posse desperant, cùm id quod omnes volunt, id est beatus nullus esse aliter possit: volunt tamen etiam immortales esse, si possent; sed non credendo quòd possint, non ita vivunt ut possint. A Necessaria ergo est fides, ut beatitudinem consequamur, omnibus humanæ naturæ bonis, id est, & animi & corporis. Hanc autem fidem in Christo esse definitam, qui in carne resurrexit à mortuis, non moriturus ulteriùs: (Rom. 6. 9.) nec nisi per illum quemquam liberari à diaboli dominatu, per remissionem peccatorum: in cujus diaboli partibus necesse est B miseram esse vitam, eamdemque perpetuam, quæ mors est potiùs dicenda quàm vita, eadem fides habet. De qua & in hoc libro, sicut potui, pro spatio temporis disputavi, cùm jam & in quarto libro hujus Operis * multa de hac re dixerim; (* Cap. 19. &c.) sed ibi propter aliud, hîc propter aliud: ibi scilicet ut ostenderem, cur & quomodo Christus in plenitudine temporis à Patre sit missus, (Gal. 4. 4.) propter eos qui dicunt, eum qui misit, & eum qui missus est, æquales naturâ esse non posse; C hîc autem ad distinguendam activam scientiam à contemplativa sapientia.

(Quomodo gradatim perventum est ad trinitatem quamdam quæ in scientia activa & vera fide reperitur.)

26. Placuit quippe velut gradatim adscendentibus in utraque requirere apud interiorem hominem quamdam sui cujusque generis trinitatem, sicut priùs apud exteriorem quæsivimus; ut ad illam Trinitatem quæ Deus est, pro nostro modulo, si tamen vel hoc possumus, saltem in ænigmate & per speculum contuendam exercitatiore in his inferioribus rebus mente veniamus. (1 Cor. 13. 12.) D Hujus igitur verba fidei quisquis in solis vocibus memoriæ commendaverit, nesciens quid significent; sicut solent qui Græcè nesciunt, Græca verba tenere memoriter, vel Latina similiter, vel cujusque alterius linguæ, qui ejus ignari sunt: nonne habet quamdam in suo animo trinitatem? quia & in memoria sunt illi verborum soni, etiam quando inde non cogitat; & inde formatur acies recordationis ejus, quando de his cogitat; & voluntas recordantis atque cogitantis utrumque E conjungit. Nullo modo tamen dixerimus istum, cùm hoc agit, secundùm trinitatem interioris hominis agere, sed potiùs exterioris: quia id solum meminit, & quando vult, [b] quantum vult intuetur, quod ad sensum corporis pertinet, qui vocatur auditus, nec aliud quàm corporalium rerum, id est sonorum, tali cogitatione imagines versat. Si autem quod verba illa significant, teneat & recolat; jam quidem aliquid interioris hominis agit: sed nondum dicendus vel putandus F est vivere secundùm interioris hominis trinitatem, si ea non diligat quæ ibi prædicantur, præcipiuntur, promittuntur. Potest enim etiam ad hoc tenere atque cogitare, ut falsa esse existimans, conetur etiam redarguere. Voluntas ergo illa, quæ ibi conjungit ea quæ memoriâ tenebantur, & ea quæ inde in acie cogitationis impressa sunt, implet quidem aliquam trinitatem, cùm ipsa sit tertia: sed non secundùm eam vivitur, quando illa quæ cogitantur velut falsa non G placent. Cùm autem vera esse creduntur, & quæ ibi diligenda sunt diliguntur, jam secundùm trinitatem interioris hominis vivitur: secundùm hoc enim vivit quisque quod diligit. Quomodo autem diligantur quæ nesciuntur, sed [c] tantùm creduntur? Jam quæstio ista tractata est in supe-

[a] Plures MSS. *rebus.*
[b] Lov. *& quantum vult.*
[c] Sic MSS. At Er. & Lov. *sed tamen.*

* Lib. 8. c. 8. & seq. lib. 13. c. 1. &c.

rioribus * libris, & inventum neminem diligere A quod penitus ignorat; ex iis autem quæ nota sunt diligi, quando diligi dicuntur ignota. Nunc librum istum ita claudimus, ut admoneamus, quòd

Abac. 2. 4. Rom. 1. 17. Gal. 5. 6.

justus ex fide vivit: quæ fides per dilectionem operatur, ita ut virtutes quoque ipsæ quibus prudenter, fortiter, temperanter, justéque vivitur, omnes ad eamdem referantur fidem: non enim aliter poterunt veræ esse virtutes. Quæ tamen in hac vita non valent tantum, ut aliquando non sit hîc necessaria qualiumcumque remissio peccatorum: quæ non fit nisi per eum, qui sanguine suo vicit principem peccatorum. Ex hac fide & tali vita quæcumque notiones sunt in animo fidelis hominis, cùm memoriâ continentur, & recordatione inspiciuntur, & voluntati placent, reddunt quamdam sui generis trinitatem. Sed imago Dei, de qua in ejus adjutorio pòst loquemur, nondùm in ipsa est: quod tunc meliùs apparebit, cùm demonstratum fuerit ubi sit; quod in futuro volumine lector exspectet.

LIBER DECIMUS-QUARTUS.

De sapientia hominis vera dicit, ostendens imaginem Dei, quod est homo secundùm mentem, non propriè in transeuntibus, veluti in memoria, intellectu, & amore, sive ipsius temporalis fidei, sive etiam mentis circa se ipsam versantis, sed in permanentibus rebus collocatam, ac eam tunc perfici, cùm mens renovatur in agnitione Dei secundùm imaginem ejus qui creavit hominem ad imaginem suam, & sic percipit sapientiam, ubi contemplatio est æternorum.

CAPUT I. Quæ sit sapientia de qua hîc agendum. Eccli. 24. 5.

NUNC de sapientia nobis est disserendum: non de illa Dei, quæ procul dubio Deus est; nam sapientia Dei Filius ejus unigenitus dicitur: sed loquemur de hominis sapientia, vera tamen quæ secundùm Deum est, & verus ac præcipuus cultus ejus est, quæ uno nomine θεοσέβεια Græcè appellatur. Quod nomen nostri, sicut jam commemoravimus, volentes & ipsi uno nomine interpretari, pietatem dixerunt, cùm pietas apud Græcos εὐσέβεια usitatiùs nuncupetur: θεοσέβεια verò quia uno verbo perfectè C non potest, meliùs duobus interpretatur, ut dicatur potiùs Dei cultus. Hanc esse hominis sapientiam quod & in duodecimo hujus Operis volumine jam posuimus, Scripturæ sanctæ auctoritate monstratur, in libro Dei servi Job, ubi legitur Dei sapientiam dixisse homini, *Ecce pietas est sapientia, abstinere autem à malis, scientia*; sive etiam, ut nonnulli de Græco ἐπιστήμην interpretati sunt, *disciplina*: quæ utique à discendo nomen accepit, unde & scientia dici potest. Ad D hoc enim quæque res discitur, ut sciatur. Quamvis alia notione, in iis quæ pro peccatis suis mala quisque patitur ut corrigatur, dici soleat disciplina. Unde illud est in epistola ad Hebræos, *Quis enim est filius, cui non det disciplinam pater ejus?* Et illud evidentius in eadem, *Omnis enim ad tempus disciplina non gaudii videtur esse, sed tristitiæ: postea verò fructum pacificum iis qui per eam certarunt, reddet justitiæ.* Deus ergo ipse summa sapientia, cultus autem Dei sapientia est E hominis, de qua nunc loquimur. Nam *sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum.* Secundùm hanc itaque sapientiam, quæ Dei cultus est, ait sancta Scriptura, *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum.*

Cap. 14. — Job. 28. 28. — Hebr. 12. 7. — Ibid. 11. — 1. Cor. 3 19. — Sap. 6. 26.

Philosophi nomen unde exortũ.

2. Sed si de sapientia disputare sapientium est, quid agemus? Numquidnam profiteri audebimus sapientiam, ne sit nostra de illa impudens disputatio? Nonne terrebimur exemplo Pythagoræ? qui cùm ausus non fuisset sapientem profiteri, Philosophum potiùs, id est amatorem sapientiæ se esse respondit: à quo id nomen exor- F B tum ita deinceps posteris placuit, ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrinâ quisque vel sibi vel aliis videretur excellere, non nisi Philosophus vocaretur. An ideo sapientem profiteri talium hominum nullus audebat, quia sine ullo peccato putabant esse sapientem? Hoc autem nostra Scriptura non dicit, quæ dicit, *Argue sapientem, & amabit te.* Profectò enim judicat habere peccatum, quem censet arguendum. Sed ego nec sic quidem sapientem me audeo profiteri: satis est mihi, quod etiam ipsi negare non possunt, esse etiam Philosophi, id est amatoris sapientiæ, de sapientia disputare. Non enim hoc illi facere destiterunt, qui se amatores sapientiæ potiùs quàm sapientes esse professi sunt.

Prov. 9. 8.

De scientiæ ac sapientiæ distinctione quid jam dictum. * Lib. 13. c. 1. & 19. — 1. Cor. 12. 8.

3. Disputantes autem de sapientia, definierunt eam dicentes, Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia. Unde ego quoque in libro * superiore utrarumque rerum cognitionem, id est divinarum atque humanarum, & sapientiam & scientiam dici posse non tacui. Verùm secundùm hanc distinctionem qua dixit Apostolus, *Alii datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ*; ista definitio dividenda est, ut rerum divinarum scientia propriè sapientia nuncupetur, humanarum autem propriè scientiæ nomen obtineat: de qua volumine tertio-decimo disputavi, non utique quidquid sciri ab homine potest in rebus humanis, ubi plurimum supervacaneæ vanitatis & noxiæ curiositatis est, huic scientiæ tribuens, sed illud tantummodo quo fides saluberrima, quæ ad veram beatitudinem ducit, gignitur, nutritur, defenditur, roboratur: qua scientiâ non pollent fideles plurimi, quamvis polleant ipsa fide plurimùm. Aliud est enim scire tantummodo quid homo credere debeat propter adipiscendam vitam beatam, quæ non nisi æterna est: aliud autem scire quemadmodum hoc ipsum & piis opituletur, & contra impios defendatur, quam proprio appellare vocabulo scientiam videtur Apostolus. De qua priùs cùm loquerer, ipsam præcipuè fidem commendare curavi, à temporalibus æterna breviter antè distinguens, atque ibi

de temporalibus differens: æterna verò in hunc librum differens, etiam de rebus æternis fidem temporalem quidem, & temporaliter in credentium cordibus habitare, necessariam tamen propter adipiscenda ipsa æterna esse monstravi. Fidem quoque de temporalibus rebus, quas pro nobis æternus fecit, & passus est in homine, quem temporaliter gessit, atque ad æterna provexit, ad eamdem æternorum adeptionem prodesse disserui: virtutesque ipsas, quibus in hac temporali mortalitate prudenter, fortiter, temperanter, & justè vivitur, nisi ad eamdem, licèt temporalem fidem, quæ tamen ad æterna perducit, referantur, veras non esse virtutes.

Lib. 13. c. 7. — Ibid. c. 10.

CAPUT II. In fidei temporalis retentione, contemplatione ac dilectione trinitas quædam, sed nondum propriè imago Dei. 2. Cor. 5. 6. Rom. 1. 17.

4. QUAPROPTER, quoniam sicut scriptum est, *Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur à Domino, per fidem enim ambulamus, non per speciem:* profectò quamdiu justus ex fide vivit, quamvis secundùm hominem interiorem vivat, licèt per eamdem temporalem fidem ad veritatem nitatur, & tendat ad æterna, tamen in ejusdem fidei temporalis retentione, contemplatione, dilectione, nondum talis est trinitas, ut Dei jam imago dicenda sit: ne in rebus temporalibus constituta videatur, quæ constituenda est in æternis. Mens quippe humana cùm fidem suam videt, qua credit quod non videt, non aliquid sempiternum videt. Non enim semper hoc erit, quod utique non erit, quando ista peregrinatione finita, qua peregrinamur à Domino, ut per fidem ambulare necesse sit, species illa succedet, per quam videbimus facie ad faciem: sicut modò non videntes, tamen quia credimus, videre merebimur, atque ad speciem nos per fidem perductos esse gaudebimus. Neque enim jam fides erit, qua credantur quæ non videntur; sed species, qua videantur quæ credebantur. Tunc ergo etsi vitæ hujus mortalis transactæ meminerimus, & credidisse nos aliquando quæ non videbamus, memoriter recoluerimus, in præteritis atque transactis deputabitur fides ista, non in præsentibus rebus semperque manentibus: ac per hoc etiam trinitas ista, quæ nunc in ejusdem fidei præsentis ac manentis memoria, contuitu, dilectione consistit, tunc transacta & præterita reperietur esse, non permanens. Ex quo colligitur, ut si jam imago Dei est ista trinitas, etiam ipsa non in eis quæ semper sunt, sed in rebus sit habenda transeuntibus. * Absit autem ut cùm animæ natura sit immortalis, nec ab initio quo creata est, umquam deinceps esse desistat, id quo nihil melius habet, non cum ejus immortalitate perduret. Quid verò melius in ejus natura creatum est, quàm quòd ad sui Creatoris imaginem facta est? Non igitur in fidei retentione, contemplatione, dilectione, quæ non erit semper, sed in eo quòd semper erit, invenienda est quam dici oporteat imaginem Dei.

1. Cor. 13. 12. — * CAPUT III. — Gen. 1. 27.

Difficultas contra id quod mox dictum est, diluitur.

5. An adhuc utrùm ita se res habeat, aliquanto diligentiùs atque abstrusiùs perscrutabimur? Dici enim potest, non perire istam trinitatem, etiam cùm fides ipsa transierit: quia sicut nunc eam & memoriâ tenemus, & cogitatione cernimus, & voluntate diligimus; ita etiam tunc cùm eam nos habuisse memoriâ tenebimus, & recolemus, & hoc utrumque tertia voluntate jungemus, eadem trinitas permanebit. Quoniam si nullum in nobis quasi vestigium transiens reliquerit, profectò nec in memoria nostra ejus aliquid habebimus quò recurramus eam præteritam recordantes, atque id utrumque intentione tertia copulantes, & quod erat scilicet in memoria, non inde cogitantibus nobis, & quod inde cogitatione formatur. Sed qui hoc dicit, non discernit aliam nunc esse trinitatem, quando præsentem fidem tenemus, videmus, amamus in nobis; aliam tunc futuram, quando non ipsam, sed ejus velut imaginarium vestigium in memoria reconditum, recordatione contuebimur, & duo hæc, id est, quod erat in memoria retinentis, & quod inde imprimitur in acie recordantis, tertia voluntate jungemus. Quod ut possit intelligi, sumamus exemplum de corporalibus rebus, de quibus in libro undecimo satis locuti sumus. Nempe ab inferioribus ad superiora adscendentes, vel ab exterioribus ad interiora ingredientes, primam reperimus trinitatem in corpore quod videtur, & acie videntis quæ cùm videt, inde formatur, & in voluntatis intentione quæ utrumque conjungit. Huic trinitati similem constituamus, cùm fides quæ nunc inest nobis, tamquam corpus illud in loco, ita in nostra memoria constituta est, de qua informatur cogitatio recordantis, sicut ex illo corpore acies intuentis: quibus duobus, ut trinitas impleatur, annumeratur tertia voluntas, quæ fidem in memoria constitutam & quamdam ejus effigiem in contuitu recordationis impressam connectit & conjungit; sicut in illa corporalis trinitate visionis, formam corporis quod videtur, & conformationem quæ fit in cernentis adspectu, conjungit intentio voluntatis. Faciamus ergo corpus illud quod cernebatur, interisse dilapsum, nec ejus remansisse aliquid in ullo loco, ad quod videndum recurrat adspectus: numquid quia imago rei corporalis jam transactæ atque præteritæ remanet in memoria, unde informetur [a] recordantis obtutus, atque id utrumque tertia voluntate jungatur, eadem trinitas esse dicenda est, quæ fuerat quando species in loco positi corporis videbatur? Non utique, sed prorsus alia: nam præter quòd illa erat extrinsecùs, hæc intrinsecùs: illam profectò faciebat species præsentis corporis, hanc imago præteriti. Sic & in hac re, de qua nunc agimus, & propter quam putavimus adhibendum illud exemplum, fides quæ nunc in animo nostro est, velut illud corpus in loco, dum tenetur, adspicitur, amatur, quamdam efficit trinitatem: sed non ipsa erit, quando fides hæc in animo, sicut corpus illud in loco, jam non erit. Quæ verò tunc erit, quando eam recordabimur in nobis fuisse, non esse, alia profectò erit. Hanc enim quæ nunc est, facit res ipsa præsens & animo credentis affixa: at illam quæ tunc erit, faciet rei præteritæ imaginatio in recordantis memoria derelicta.

Cap. 2. & seq.

In immortalitate animæ rationalis quærenda imago Dei.

6. Nec illa igitur trinitas, quæ nunc non est, imago Dei erit; nec ista imago Dei est, quæ tunc non erit: sed ea est invenienda in anima hominis, id est rationali, sive intellectuali, imago Creatoris, quæ immortaliter immortalitati ejus est insita. * Nam sicut ipsa immortalitas animæ secundùm quemdam modum dicitur; habet quippe & anima mortem suam, cùm vitâ beatâ caret, quæ vera animæ vita dicenda est; sed immortalis ideo

* CAPUT IV.

[a] MSS *cogitantis obtutus.*

nuncupatur, quoniam qualicumque vitâ, etiam cùm miserrima est, numquam desinit vivere: ita quamvis ratio vel intellectus nunc in ea sit sopitus, nunc parvus, nunc magnus appareat, numquam nisi rationalis & intellectualis est anima humana; ac per hoc si secundùm hoc facta est ad imaginem Dei quod uti ratione atque intellectu ad intelligendum & conspiciendum Deum potest, profectò ab initio quo esse cœpit ista tam magna & mira natura, sive ita obsoleta sit hæc imago, ut penè nulla sit, sive obscura atque deformis, sive clara & pulcra sit, semper est. Denique deformitatem dignitatis ejus miserans divina Scriptura, *Quamquam*, inquit, *in imagine* [a] *ambulat homo, tamen vanè conturbatur: thesaurizat, & nescit cui congregabit ea.* Non itaque vanitatem imagini Dei tribueret, nisi deformem cerneret factam. Nec tantum valere illam deformitatem, ut auferat quod imago est, satis ostendit dicendo, *Quamquam in imagine ambulat homo.* Quapropter ex utraque parte veraciter pronuntiari potest ista sententia, ut quemadmodum dictum est, *Quamquam in imagine ambulat homo, tamen vanè conturbatur*; ita dicatur, Quamquam vanè conturbatur homo, tamen in imagine ambulat. Quamquam enim magna natura sit, tamen vitiari potuit, quia summa non est: & quamquam vitiari potuerit, quia summa non est, tamen quia summæ naturæ capax est, & esse particeps potest, magna natura est. Quæramus igitur in hac imagine Dei quamdam sui generis trinitatem, adjuvante ipso qui nos fecit ad imaginem suam. Non enim aliter possumus hæc salubriter investigare, & secundùm sapientiam quæ ab illo est aliquid invenire: sed ea quæ in superioribus libris, & maximè in decimo, de anima humanâ vel mente diximus, si lectoris vel memoriâ teneantur atque recolantur, vel diligentiâ in eisdem locis in quibus conscripta sunt, recenseantur, non hîc desiderabit prolixiorem de rei tantæ inquisitione sermonem.

Psal. 38. 7.

Cap. 7. Trinitas in mente quomodo monstrata sit.

7. Inter cetera ergo in libro decimo diximus, hominis mentem nosse semetipsam. Nihil enim tam novit mens, quàm id quod sibi præstò est: nec menti magis quidquam præstò est, quàm ipsa sibi. Et alia, quantum satis visum est, adhibuimus documenta, quibus hoc certissimè probaretur. * Quid itaque dicendum est de infantis mente, ita adhuc parvuli & in tam magna demersi rerum ignorantia, ut illius mentis tenebras mens hominis quæ aliquid novit exhorreat? An etiam ipsa se nosse credenda est, sed intenta nimis in eas res, quas per corporis sensus tanto majore, quanto noviore cœpit delectatione sentire, non ignorare se potest, sed cogitare se non potest? Quanta porrò intentione in ista quæ foris sunt sensibilia feratur, vel hinc solùm conjici potest, quòd lucis hujus hauriendæ sic avida est, ut si quisquam minùs cautus aut nesciens quid inde possit accidere, nocturnum lumen posuerit ubi jacet infans, in ea parte ad quam jacentis oculi possint retorqueri, nec cervix possit inflecti, sic ejus inde non removeatur adspectus, ut nonnullos ex hoc etiam strabones fieri noverimus, eam formam tenentibus oculis, quam teneris & mollibus consuetudo quodam modo infixit. Ita & in alios corporis sensus, quantum sinit illa ætas, intentione se quasi coartant animæ parvulorum, ut quidquid per carnem offendit aut allicit, hoc solum abhorreant vehementer aut appetant: sua verò interiora non cogitent, nec possint admoneri ut hoc faciant; quia nondum admonentis signa noverunt, ubi præcipuum locum verba obtinent, quæ sicut alia prorsus nesciunt. Quòd autem aliud sit non se nosse, aliud non se cogitare, jam in eodem volumine * ostendimus.

* Cap. V. Infantium mens an se noverit.

* Lib. 10. c. 5.

In mente se ipsam cogitante trinitas quædam quomodo exsistat.

8. Sed hanc ætatem omittamus, quæ nec interrogari potest quid in se agatur, & nos ipsi ejus valde obliti sumus. Hinc tantùm certos nos esse suffecerit, quòd cùm homo de animi sui natura cogitare potuerit, atque invenire quod verum est, alibi non inveniet, quàm penes se ipsum. Inveniet autem, non quod nesciebat, sed unde non cogitabat. Quid enim scimus, si quod est in nostra mente nescimus; cùm omnia quæ scimus, non nisi mente scire possimus? * Tanta est tamen cogitationis vis, ut nec ipsa mens quodam modo se in conspectu suo ponat, nisi quando se cogitat: ac per hoc ita nihil in conspectu mentis est, nisi unde cogitatur, ut nec ipsa mens, qua cogitatur quidquid cogitatur, aliter possit esse in conspectu suo, nisi se ipsam cogitando. Quomodo autem quando se non cogitat in conspectu suo non sit, cùm sine se ipsa numquam esse possit, quasi aliud sit ipsa aliud conspectus ejus, invenire non possum. Hoc quippe de oculo corporis non absurdè dicitur: ipse quippe oculus loco suo fixus est in corpore, adspectus autem ejus in ea quæ extrà sunt tenditur, & usque in sidera extenditur. Nec est oculus in conspectu suo; quando quidem non conspicit se ipsum, nisi speculo objecto, unde jam locuti * sumus: quod non fit utique quando se mens in suo conspectu sui cogitatione constituit. Numquid ergo alia sua parte aliam partem suam videt, cùm se conspicit cogitando, sicut aliis membris nostris, qui sunt oculi, alia membra nostra conspicimus, quæ in nostro possunt esse conspectu? Quid dici absurdius vel sentiri potest? Unde igitur aufertur mens, nisi à se ipsa? & ubi ponitur in conspectu suo, nisi ante se ipsam? Non ergo ibi erit ubi erat, quando in conspectu suo non erat; quia hîc posita, inde sublata est. Sed si conspicienda migravit, conspectura ubi manebit? An quasi geminatur, ut & illic sit & hîc, id est, & ubi conspicere, & ubi conspici possit; ut in se sit conspiciens, ante se conspicua? Nihil horum nobis veritas consulta respondet: quoniam quando isto modo cogitamus, non nisi corporum fictas imagines cogitamus, quod mentem non esse paucis certissimum est mentibus, à quibus potest de hac re veritas consuli. Proinde restat, ut aliquid pertinens ad ejus naturam sit conspectus ejus, & in eam, quando se cogitat, non quasi per loci spatium, sed incorporea conversione revocetur: cùm verò non se cogitat, non sit quidem in conspectu suo, nec de illa suus formetur obtutus, sed tamen noverit se tamquam ipsa sit sibi memoria sui. Sicut multarum disciplinarum peritus ea quæ novit, ejus memoriâ continentur, nec est inde aliquid in conspectu mentis ejus, nisi unde cogitat; cetera in arcana quadam notitia sunt recondita, quæ memoria nuncupatur. Ideo trinitatem sic commendabamus, ut illud unde formatur cogitantis obtutus,

* Capvt VI.

* Lib. 10. c. 3.

[a] Editi, *in imagine Dei.* Abest *Dei* à MSS.

in memoria poneremus; ipsam verò conformationem, tamquam imaginem quæ inde imprimitur; & illud quo utrumque conjungitur, amorem seu voluntatem. Mens igitur quando cogitatione se conspicit, intelligit se & recognoscit: gignit ergo hunc intellectum, & cognitionem suam. Res quippe incorporea intellecta conspicitur, & intelligendo cognoscitur. Nec ita sanè gignit istam notitiam suam mens, quando cogitando intellectam se conspicit, tamquam sibi antè incognita fuerit: sed ita sibi nota erat, quemadmodum notæ sunt res quæ memoriâ continentur, etiam si non cogitentur: quoniam dicimus hominem nosse litteras, etiam cùm de aliis rebus, non de litteris cogitat. Hæc autem duo, gignens & genitum, dilectione tertiâ copulantur, quæ nihil est aliud quàm voluntas fruendum aliquid appetens vel tenens. Ideoque etiam illis tribus nominibus insinuandam mentis putavimus trinitatem, memoriâ, intelligentiâ, voluntate.

Quid in hac trinitate præster cogitatio.

9. Sed quoniam mentem semper sui meminisse, semperque se ipsam intelligere & amare, quamvis non semper se cogitare discretam ab eis quæ non sunt quod ipsa est, circa ejusdem libri decimi finem diximus: quærendum est quonam modo ad cogitationem pertineat intellectus; notitia verò cujusque rei, quæ inest menti, etiam quando non de ipsa cogitatur, ad solam dicatur memoriam pertinere. Si enim hoc ita est, non habebat hæc tria, ut & sui meminisset, & se intelligeret, & amaret: sed meminerat tantùm sui, & postea cùm cogitare se cœpit, tunc se intellexit atque dilexit. * Quapropter diligentiùs illud consideremus exemplum, quod adhibuimus, ubi ostenderetur aliud esse rem quamque non nosse, aliud non cogitare: fierique posse, ut noverit homo aliquid quod non cogitat, quando aliunde, non inde cogitat. Duarum ergo vel plurium disciplinarum peritus, quando unam cogitat, aliam vel alias etiam si non cogitat, novit tamen. Sed numquid rectè possumus dicere, Iste musicus novit quidem musicam, sed nunc eam non intelligit, quia eam non cogitat; intelligit autem nunc geometricam, hanc enim nunc cogitat? Absurda est, quantum apparet, ista sententia. Quid etiam illa, si dicamus, Iste musicus novit quidem musicam, sed nunc eam non amat, quando eam non cogitat; amat autem nunc geometricam, quoniam nunc ipsam cogitat: nonne similiter absurda est? Rectissimè verò dicimus, Iste quem perspicis de geometrica disputantem, etiam perfectus est musicus: nam & meminit disciplinæ ejus, & intelligit eam & diligit: sed quamvis eam noverit & amet, nunc illam non cogitat, quoniam geometricam de qua disputat, cogitat. Hinc admonemur esse nobis in abdito mentis quarumdam rerum quasdam notitias, & tunc quodam modo procedere in medium, atque in conspectu mentis velut apertiùs constitui, quando cogitantur: tunc enim se ipsa mens, & meminisse, & intelligere, & amare invenit, etiam unde non cogitabat, quando aliud cogitabat. Sed unde diu non cogitaverimus, & unde cogitare nisi commoniti non valemus, id nos nescio quo eodemque miro modo, si potest dici, scire nescimus. Denique rectè ab eo qui commemorat, ei quem commemorat dicitur, Scis hoc, sed scire

** Caput VII. Exemplo res declaratur.*

A te nescis: commemorabo, & invenies te scientem quod te nescire putaveras. Id agunt & litteræ, quæ de his rebus conscriptæ sunt, quas res duce ratione veras esse invenit lector: non quas veras esse credit ei qui scripsit, sicut legitur historia; sed quas veras esse etiam ipse invenit, sive apud se, sive in ipsa mentis luce veritate. Qui verò nec admonitus valet ista contueri, magna cæcitate cordis, tenebris ignorantiæ demersus est altiùs, & mirabiliore divina ope indiget, ut possit
B ad veram sapientiam pervenire.

10. Propter hoc itaque volui de cogitatione adhibere qualecumque documentum, quo posset ostendi quomodò ex iis quæ memoriâ continentur, recordantis acies informetur, & tale aliquid gignatur ubi homo cogitat, quale in illo erat ubi ante cogitationem meminerat: quia faciliùs dignoscitur, quod tempore accedit, & ubi parens prolem spatio temporis antecedit. Nam si nos referamus ad interiorem mentis memoriam qua
C sui meminit, & interiorem intelligentiam qua se intelligit, & interiorem voluntatem qua se diligit, ubi hæc tria simul semper sunt, & semper simul fuerunt ex quo esse cœperunt, sive cogitarentur, sive non cogitarentur; videbitur quidem imago illius trinitatis & ad solam memoriam pertinere: sed quia ibi verbum esse sine cogitatione non potest; (cogitamus enim omne quod dicimus, etiam illo interiore verbo quod ad nullius gentis pertinet linguam;) in tribus
D potiùs illis imago ista cognoscitur, memoriâ scilicet, intelligentiâ, voluntate. Hanc autem nunc dico intelligentiam, qua intelligimus cogitantes, id est, quando eis repertis quæ memoriæ præstò fuerant, sed non cogitabantur, cogitatio nostra formatur; & eam voluntatem, sive amorem, vel dilectionem, quæ istam prolem parentemque conjungit, & quodam modo utrisque communis est. Hinc factum est, ut etiam per exteriora sensibilia quæ per oculos carnis videntur, legentium duce-
E rem tarditatem, in undecimo scilicet libro; atque inde cum eis ingrederer ad hominis interioris eam potentiam qua ratiocinatur de temporalibus rebus, [a] differens illam principaliter dominantem qua contemplatur æternas: atque id duobus voluminibus egi, duodecimo utrumque discernens, quorum unum est superius, alterum inferius, quod superiori subditum esse debet; tertio decimo autem de munere inferioris, quo humanarum rerum scientia salubris continetur, ut
F in hac temporali vita id agamus quo consequamur æternam, quanta potui veritate ac brevitate disserui: quando quidem rem tam multiplicem atque copiosam, multorum atque magnorum disputationibus multis magnisque celebratam, uno strictim volumine inclusi, ostendens etiam in ipsa trinitatem, sed nondum quæ Dei sit imago dicenda.

Quomodò res ad juvandos lectores tractata sit.

11. Nunc verò ad eam jam pervenimus disputationem, ubi principale mentis humanæ, quo
G novit Deum vel potest nosse, considerandum suscepimus, ut in eo reperiamus imaginem Dei. Quamvis enim mens humana non sit ejus naturæ cujus est Deus: imago tamen naturæ ejus qua natura melior nulla est, ibi quærenda & invenienda est in nobis, quo etiam natura nostra nihil habet melius. Sed priùs mens in se ipsa

Caput VIII. Trinitas quæ imago Dei, jam quærenda in principali mentis parte.

[a] Editi, *differens*. Castigantur ex MSS.

consideranda est ante quàm sit particeps Dei, & in ea reperienda est imago ejus. Diximus enim eam etsi amissa Dei participatione obsoletam atque deformem, Dei tamen imaginem permanere. Eo quippe ipso imago ejus est, quo ejus capax est, ejusque particeps esse potest; quod tam magnum bonum, nisi per hoc quod imago ejus est, [a] non potest. Ecce ergo mens meminit sui, intelligit se, diligit se: hoc si cernimus, cernimus trinitatem, nondum quidem Deum, sed jam imaginem Dei. Non forinsecus accepit memoria quod teneret, nec foris invenit quod adspiceret intellectus, sicut corporis oculus: nec ista duo, velut formam corporis, & eam quæ inde facta est in acie contuentis, voluntas foris junxit: nec imaginem rei quæ foris visa est, quodam modo raptam & in memoria reconditam cogitatio cùm ad eam converteretur, invenit, & inde [b] formatus est recordantis obtutus, jungente utrumque tertia voluntate: sicut in eis ostendebamus trinitatibus fieri, quæ in rebus corporalibus reperiebantur, vel ex corporibus per sensum corporis introrsus quodam modo trahebantur; de quibus omnibus in libro undecimo disseruimus: nec sicut fiebat vel apparebat, quando de illa scientia disserebamus, jam in hominis interioris operibus constituta, quæ distinguenda fuit à sapientia; unde quæ sciuntur, velut adventitia sunt in animo, sive cognitione historicâ illata, ut sunt facta & dicta, quæ tempore peraguntur & transeunt, vel in natura rerum suis locis & regionibus constituta sunt, sive in ipso homine quæ non erant oriuntur, aut aliis docentibus aut cogitationibus propriis, sicut fides, quam plurimùm in libro tertio-decimo commendavimus; sicut virtutes, quibus, si veræ sunt, in hac mortalitate ideo bene vivitur, ut beatè in illa quæ divinitus promittitur immortalitate vivatur. Hæc atque hujusmodi habent in tempore ordinem suum, in quo nobis trinitas memoriæ visionis & amoris faciliùs apparebat. Nam quædam eorum præveniunt cognitionem discentium. Sunt enim cognoscibilia, & ante quàm cognoscantur, suique cognitionem in discentibus gignunt. Sunt autem vel in locis suis, vel quæ tempore præterierunt: quamvis quæ præterierunt, non ipsa sint, sed eorum quædam signa præteritorum, quibus visis vel auditis cognoscantur fuisse atque transisse. Quæ signa vel in locis sita sunt, sicut monumenta mortuorum, & quæcumque similia: vel in litteris fide dignis, sicut est omnis gravis & approbandæ auctoritatis historia: vel in animis eorum qui ea jam noverunt; eis quippe jam nota, & aliis utique sunt noscibilia, quorum scientiam prævenerunt, & qui ea nosse, illis quibus nota sunt docentibus, possunt. Quæ omnia, & quando discuntur, quamdam faciunt trinitatem, specie sua quæ noscibilis fuit etiam ante quàm nosceretur, eique adjuncta cognitione discentis quæ tunc esse incipit quando discitur, ac tertia voluntate quæ utrumque conjungit. Et cùm cognita fuerint, alia trinitas, dum recoluntur, fit jam interiùs in ipso animo, ex iis imaginibus quæ cùm discerentur sunt impressæ in memoria, & informatione cogitationis ad ea converso recordantis adspectu, & ex voluntate

Suprà c. 4.

Cap. 2. & seq.

A quæ tertia duo ista conjungit. Ea verò quæ oriuntur in animo ubi non fuerunt, sicut fides, & cetera hujusmodi, etsi adventitia videntur, cùm doctrinâ inseruntur; non tamen foris posita vel foris peracta sunt, sicut illa quæ creduntur; sed intus omnino in ipso animo esse cœperunt. Fides enim non est quod creditur, sed qua creditur: & illud creditur, illa conspicitur. Tamen quia esse cœpit in animo, qui jam erat animus ante quàm in illo ista esse cœpisset, adB ventitium quiddam videtur, & in præteritis habebitur, quando succedente specie jam esse destiterit: aliamque nunc trinitatem facit per suam præsentiam, retenta, conspecta, dilecta; aliam tunc faciet per quoddam sui vestigium, quod in memoria præteriens dereliquerit, sicut jam suprà dictum est.

Caput IX. An justitia & ceteræ virtutes desinant in futura vita.

12. Utrùm autem tunc etiam virtutes, quibus in hac mortalitate bene vivitur, quia & ipsæ incipiunt esse in animo, qui cùm sine illis C priùs esset, tamen animus erat, desinant esse cùm ad æterna perduxerint, nonnulla quæstio est. Quibusdam enim visum est desituras: & de tribus quidem, prudentia, fortitudine, temperantia, cùm hoc dicitur, non nihil dici videtur: justitia verò immortalis est, & magis tunc perficietur in nobis, quàm esse cessabit. De omnibus tamen quatuor magnus auctor eloquentiæ Tullius in Hortensio dialogo disputans: Si nobis, inquit, cùm ex hac vita emigraverimus, in beaD torum insulis immortale ævum, ut fabulæ ferunt, degere liceret, quid opus esset eloquentiâ, cùm judicia nulla fierent; aut ipsis etiam virtutibus? Nec enim fortitudine egeremus, nullo proposito aut labore aut periculo; nec justitiâ, cùm esset nihil quod appeteretur alieni; nec temperantiâ, quæ regeret eas quæ nullæ essent libidines; nec prudentiâ quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum & malorum. Unâ igitur essemus beati cognitione naturæ & scientiâ, qua solâ E etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse, unum hoc voluntatis. Ita ille tantus Orator, cùm philosophiam prædicaret, recolens ea quæ à philosophis acceperat, & præclarè ac suaviter explicans, in hac tantùm vita, quam videmus ærumnis & erroribus plenam, omnes quatuor necessarias dixit esse virtutes: nullam verò earum, cùm ex hac vita emigraverimus, si liceat ibi vivere ubi vivitur beatè; sed bonos animos solâ beatos esse F cognitione & scientiâ, hoc est contemplatione naturæ [c] qua nihil est melius & amabilius: ea est natura, quæ creavit omnes ceteras, instituitque naturas. Cui regenti esse subditum, si justitiæ est, immortalis est omnino justitia: nec in illa esse beatitudine desinet, sed talis ac tanta erit, ut perfectior & major esse non possit. Fortassis & aliæ tres virtutes, prudentia sine ullo jam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione G libidinum, erunt in illa felicitate: ut prudentiæ sit nullum bonum Deo præponere vel æquare, fortitudinis ei firmissimè cohærere, temperantiæ nullo defectu noxio delectari. Nunc autem quod agit justitia in subveniendo miseris, quod prudentia in præcavendis insidiis, quod fortitudo

Ex Ciceronis Hortensio.

[a] Editi, *intelligi non potest.* Abest *intelligi* à MSS.
[b] Plures MSS. *inde informatus est.*

[c] Plerique MSS. *in qua nihil est melius & amabilius eâ naturâ quæ creavit.* Quidam, *quia nihil est melius* &c.

in perferendis molestiis, quod temperantia in coërcendis delectationibus pravis, non ibi erit, ubi nihil omnino mali erit. Ac per hoc ista virtutum opera, quæ huic mortali vitæ sunt necessaria, sicut fides ad quam referenda sunt, in præteritis habebuntur: & aliam nunc faciunt trinitatem, cùm ea præsentia tenemus, adspicimus, amamus; aliam tunc factura sunt, cùm ea non esse, sed fuisse, per quædam eorum vestigia, quæ prætereundo in memoria derelinquent, reperiemus: quia & tunc trinitas erit, cùm illud qualecumque vestigium & memoriter retinebitur, & agnoscetur veraciter, & hoc utrumque tertia voluntate jungetur.

Cap. X. Quomodo mens sui recordante se ipsa intelligente & diligente trinitas fiat.

13. In omnium istarum, quas commemoravimus, temporalium rerum scientia, quædam cognoscibilia cognitionem interpositione temporis antecedunt; sicut sunt ea sensibilia, quæ jam erant in rebus, ante quàm cognoscerentur; vel ea omnia, quæ per historiam cognoscuntur: quædam verò simul esse incipiunt; velut si aliquid visibile, quod omnino non erat, ante nostros oculos oriatur, cognitionem nostram utique non præcedit; aut si aliquid sonet, ubi adest auditor, simul profectò incipiunt esse, simulque desinunt & sonus & ejus auditus. Verumtamen sive tempore præcedentia, sive simul esse incipientia cognoscibilia cognitionem gignunt, non cognitione gignuntur. Cognitione verò factâ, cùm ea quæ cognovimus, posita in memoria recordatione revisuntur, quis non videat priorem esse tempore in memoria retentionem, quàm in recordatione visionem, & hujus utriusque tertia voluntate junctionem? Porrò autem in mente non sic est: neque enim adventitia sibi ipsa est, quasi ad se ipsam quæ jam erat, venerit aliunde eadem ipsa quæ non erat; aut non aliunde venerit, sed in se ipsa quæ jam erat, nata sit ea ipsa quæ non erat; [a] sicut in mente quæ jam erat, oritur fides quæ non erat: aut post cognitionem sui recordando se ipsam velut in memoria sua constitutam videt, quasi non ibi fuerit ante quàm se ipsam cognosceret; cùm profectò ex quo esse cœpit, numquam sui meminisse, numquam se intelligere, numquam se amare destiterit, sicut jam ostendimus. Ac per hoc quando ad se ipsam cogitatione convertitur, fit trinitas, in qua jam & verbum possit intelligi: formatur quippe ex ipsa [b] cogitatione, voluntate utrumque jungente. Ibi ergo magis agnoscenda est imago quam quærimus.

Caput XI. An & præsentium sit memoria.

14. Sed dicet aliquis, Non est ista memoria, qua mens sui meminisse perhibetur, quæ sibi semper est præsens. Memoria enim præteritorum est, non præsentium: nam quidam cùm de virtutibus agerent, in quibus est etiam Tullius, in tria ista prudentiam diviserunt, memoriam, intelligentiam, providentiam: memoriam scilicet præteritis, intelligentiam præsentibus, providentiam rebus tribuentes futuris, quam non habent certam nisi præscii futurorum; quod non est munus hominum, nisi detur de super, ut prophetis. Unde Scriptura sapientiæ de hominibus [c] aiens: *Cogitationes*, inquit, *mortalium timidæ, & incertæ* (Sap. 9. 14.) *providentiæ nostræ.* Memoria verò de præteritis, & intelligentia de præsentibus certa est, sed præsentibus utique [d] incorporalibus rebus: nam corporales corporalium præsentes sunt adspectibus oculorum. Sed qui dicit memoriam non esse præsentium, adtendat quemadmodum dictum sit in ipsis sæcularibus litteris, ubi majoris fuit curæ verborum integritas quàm veritas rerum: Nec talia passus Ulysses oblitusve sui est Ithacus, discrimine tanto. (*Æneid.* 2.) Virgilius enim cùm sui non oblitum diceret Ulyssem, quid aliud intelligi voluit, nisi quòd meminerit sui? Cùm ergo sibi præsens esset, nullo modo sui meminisset, nisi ad res præsentes memoria pertineret. Quapropter sicut in rebus præteritis ea memoria dicitur, qua fit ut valeant recoli & recordari: sic in re præsenti quod sibi est mens, memoria sine absurditate dicenda est, qua sibi præstò est ut sua cogitatione possit intelligi, & utrumque sui [e] amore conjungi.

Caput XII. Trinitas in mente eo est imago Dei, quo meminit, intelligit & diligit Deū, quod est sapientia.

15. Hæc igitur trinitas mentis non propterea Dei est imago, quia sui meminit mens, & intelligit ac diligit se: sed quia potest etiam meminisse, & intelligere, & amare à quo facta est. Quod cùm facit, sapiens ipsa fit. Si autem non facit, etiam cùm sui meminit, seseque intelligit ac diligit, stulta est. Meminerit itaque Dei sui, ad cujus imaginem facta est, eumque intelligat atque diligat. Quod ut breviùs dicam, colat Deum non factum, cujus ab eo capax est facta, & cujus particeps esse potest, propter quod scriptum est, *Ecce Dei cultus est sapientia:* (Iob 28. 28.) & non sua luce, sed summæ illius lucis participatione sapiens erit, atque ubi æterna, ibi beata regnabit. Sic enim dicitur ista hominis sapientia, ut etiam Dei sit. Tunc enim vera est: nam si humana est, vana est. Verùm non ita Dei qua sapiens est Deus. Neque enim participatione sui sapiens est, sicut mens participatione Dei. Sed quemadmodum dicitur etiam justitia Dei, non solùm illa qua ipse justus est, sed quam dat homini cùm justificat impium, quam commendans Apostolus ait de quibusdam, *Ignorantes enim Dei justitiam, & suam justitiam volentes constituere, justitiæ Dei non sunt subjecti:* (Rom. 10. 3.) sic etiam dici potest de quibusdam, Ignorantes Dei sapientiam, & suam volentes constituere, sapientiæ Dei non sunt subjecti.

16. Est igitur natura non facta, quæ fecit omnes ceteras magnas parvasque naturas, eis quas fecit sine dubitatione præstantior; ac per hoc hac etiam de qua loquimur, rationali & intellectuali, quæ hominis mens est, ad ejus qui eam fecit imaginem facta. Illa autem ceteris natura præstantior Deus est. Et quidem *non longè positus ab unoquoque nostrûm*, (Act. 17. 27.) sicut Apostolus dicit, adjungens, *In illo enim vivimus, & movemur, & sumus.* Quod si secundùm corpus diceret, etiam de isto corporeo mundo posset intelligi. Nam & in illo secundùm corpus vivimus, movemur, & sumus. Unde secundùm mentem quæ facta est ad ejus imaginem, debet hoc accipi, excellentiore quodam, eodemque non visibili, sed intelligibili modo. Nam quid non est in ipso, de quo

a Hîc editi addunt, *sicut in ipso homine quæ non erant oriuntur, aut aliis docentibus, aut cogitationibus propriis, sicut fides, sicut virtutes.* Verba huc malè translata ex capite 8. suprà pag. 955. lin. 33.

b Sic plerique MSS. Editi verò, *ex ipsa cognitio.*

c Plures MSS. *agens.*

d Am. Er. & plerique MSS. *corporalibus.*

e Sola ferè editio Lov. *amori.*

Rom. 11. 36. divinè scriptum est, *Quoniam ex ipso & per ipsum & in ipso sunt omnia?* Proinde si in ipso sunt omnia, in quo tandem possunt vivere quæ vivunt, & moveri quæ moventur, nisi in quo sunt? Non tamen omnes cum illo sunt eo modo quo ei dictum est, Psal. 72. 23. *Ego semper tecum.* Nec ipse cum omnibus eo modo quo dicimus, Dominus vobiscum. Magna itaque hominis miseria est cum illo non esse, sine quo non potest esse. In quo enim est, procul dubio sine illo non est: & tamen si ejus non meminit, eumque non intelligit, nec diligit, cum illo non est. Quod autem quisque penitus obliviscitur, nec commoneri ejus utique potest.

CAPUT XIII. Quomodo Dei oblivisci & meminisse quis possit.

17. De visibilibus rebus ad hanc rem sumamus exemplum. Dicit tibi quispiam quem non recognoscis, Nosti me: & ut commoneat, dicit ubi, quando, quomodo tibi innotuerit: omnibusque adhibitis signis quibus in memoriam revoceris, si non recognoscis, ita jam oblitus es, ut omnis illa notitia penitus deleta sit animo; nihilque aliud restat, nisi ut credas ei qui tibi hoc dicit, quòd aliquando eum noveras; aut ne hoc quidem, si fide dignus tibi esse qui loquitur non videtur. Si autem reminisceris, profectò redis in memoriam tuam, & in ea invenis quod non fuerat penitus oblivione deletum. Redeamus ad illud propter quod adhibuimus humanæ conversationis exemplum. Psal. 9. 18. Inter cetera Psalmus IX. *Convertantur*, inquit, *peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Deum.* Porrò autem XXI. Psal. 21. 28. *Commemorabuntur*, inquit, *& convertentur ad Dominum universi fines terræ.* Non igitur sic erant oblitæ istæ gentes Deum, ut ejus nec commemoratæ recordarentur. Obliviscendo autem Deum, tamquam obliviscendo vitam suam, conversæ fuerant in mortem, hoc est, in infernum. Commemoratæ verò convertuntur ad Dominum, tamquam reviviscentes reminiscendo vitam suam, cujus eas habebat oblivio. Item legitur in XCIII. Psal. 93. 8. *Intelligite nunc qui insipientes estis in populo, & stulti aliquando sapite: Qui plantavit aurem non audiet?* & cetera. Eis enim dictum est, qui Deum non intelligendo, de illo vana dixerunt.

CAPUT XIV. Mens se rectè diligendo diligit Deum, quem si non diligat, se ipsam odisse dicenda est.

18. De dilectione autem Dei plura reperiuntur in divinis eloquiis testimonia. Ibi enim & illa duo consequenter intelliguntur, quia nemo diligit cujus non meminit, & quod penitus nescit. Unde illud est notissimum præcipuumque præceptum: Deut. 6. 5. *Diliges Dominum Deum tuum.* Sic itaque condita est mens humana, ut numquam sui non meminerit, numquam se non intelligat, numquam se non diligat. Sed quoniam qui odit aliquem, nocere illi studet; non immeritò & mens hominis, quando sibi nocet, odisse se dicitur. Nesciens enim sibi vult malè, dum non putat sibi obesse quod vult: sed tamen malè sibi vult, quando id vult quod obsit sibi; unde illud Psal. 10. 6. scriptum est, *Qui diligit iniquitatem, odit animam suam.* Qui ergo se diligere novit, Deum diligit: qui verò non diligit Deum, etiam si se diligit, quod ei naturaliter inditum est, tamen non inconvenienter odisse se dicitur, cùm id agit quod sibi adversatur; & se ipsum tamquam suus inimicus insequitur. Qui profectò est error horrendus, ut cùm sibi omnes prodesse velint, multi non faciant nisi quod eis perniciosissimum sit. Similem morbum mutorum animalium cùm Poëta describeret, Dii, inquit, meliora piis, erroremque hostibus illum. Discissos nudis laniabant dentibus artus. Virg. Georg. 3. Cùm morbus ille corporis fuerit, cur dixit errorem, nisi quia omne animal cùm sibi naturâ conciliatum sit, ut se custodiat quantum potest, talis ille erat morbus, ut ea quorum salutem appetebant, sua membra laniarent? Cùm autem Deum diligit mens, & sicut dictum est, consequenter ejus meminit, eumque intelligit, rectè illi de proximo suo præcipitur, ut eum sicut se diligat. Jam enim se non diligit perversè, sed rectè, cùm Deum diligit, cujus participatione imago illa non solùm est, verùm etiam ex vetustate renovatur, ex deformitate reformatur, ex infelicitate beatificatur. Quamvis enim se ita diligat, ut si alterutrum proponatur, malit omnia quæ infra se diligit perdere, quàm perire: tamen superiorem deserendo, ad quem solum posset custodire fortitudinem suam, eoque frui lumine suo, cui canitur in Psalmo, *Fortitudinem meam ad te custodiam*; Psal. 58. 10. & in alio, *Accedite ad eum, & illuminamini*: Psal. 33. 6. sic infirma & tenebrosa facta est, ut à se quoque ipsa, in ea quæ non sunt quod ipsa, & quibus superior est ipsa, infeliciùs laberetur per amores, quos non valet vincere, & errores à quibus non videt quà redire. Unde jam Deo miserante pænitens clamat in Psalmis: *Deseruit me fortitudo mea, & lumen oculorum meorum non est mecum.* Psal. 37. 11.

19. Non tamen in his tantis infirmitatis & erroris malis amittere potuit naturalem memoriam, intellectum, & amorem sui: propter quod meritò dici potuit quod suprà* commemoravi, *Quamquam in imagine ambulat homo, tamen vanè conturbatur. Thesaurizat, & nescit cui congregabit ea.* Mens etiam infirma & errans pollet semper memoria & intellectu & amore sui. * Cap. 4. Psal. 38. 7. Cur enim thesaurizat, nisi quia fortitudo ejus deseruit eum, per quam Deum habens, rei nullius indigeret? Et cur nescit cui congregabit ea, nisi quia lumen oculorum ejus non est cum eo? Et ideo non videt quod Veritas ait, *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt abs te, hæc quæ præparasti cujus erunt?* Luc. 12. 20. Verumtamen quia etiam talis in imagine ambulat homo, & habet memoriam, & intellectum, & amorem sui, hominis mens: si ei manifestaretur quòd utrumque habere non posset, & unum è duobus permitteretur eligere, alterum perditurus, aut thesauros quos congregavit, aut mentem; quis usque adeo non habet mentem, ut thesauros mallet habere quàm mentem? Thesauri enim mentem possunt plerumque subvertere: at mens quæ non thesauris subvertitur sine ullis thesauris faciliùs & expeditiùs potest vivere. Quis verò ullos thesauros, nisi per mentem poterit possidere? Si enim puer infans, quamvis ditissimus natus, cùm sit dominus omnium quæ jure sunt ejus, nihil possidet mente sopita; quonam tandem modo quisquam quidquam mente possidebit amissa? Sed de thesauris quid loquor, quòd eis quilibet hominum, si talis optio proponatur, mavult carere quàm mente; cùm eos nemo præponat, nemo comparet luminibus corporis, quibus non ut aurum rarus quisque homo, sed omnis homo possidet cælum: per lumina enim corporis quisque possidet quidquid libenter videt. Quis ergo si tenere utrumque non possit, & alterutrum cogatur amittere, non thesauros quàm oculos malit? Et tamen si ab eo simili conditione quæratur,

ne quæratur, utrùm oculos malit amittere, an mentem, quis mente non videat eum oculos malle quàm mentem? Mens quippe sine oculis carnis humana est, oculi autem carnis sine mente belluini sunt. Quis porrò non hominem se malit esse etiam carne cæcum, quàm belluam videntem?

Ad Deum convertatur, ut ipsius recordando, cùmque intelligendo & diligendo beata fit.

20. Hæc dixi, ut etiam tardiores, quamvis breviter, commonerentur à me, in quorum oculos vel aures hæ litteræ venerint, quantum mens diligat se ipsam etiam infirma & errans, malè diligendo atque sectando quæ sunt infra ipsam. Diligere porrò se ipsam non posset, si se omnino nesciret, id est, si sui non meminisset; nec se intelligeret: qua in se imagine Dei tam potens est, ut ei cujus imago est valeat inhærere. Sic enim ordinata est naturarum ordine, non locorum, ut supra illam non sit nisi ille. Denique cùm illi penitus adhæserit, unus erit spiritus: cui rei adtestatur Apostolus, dicens, *Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est*: (1. Cor. 6. 17.) accedente quidem ista ad participationem naturæ, veritatis, & beatitudinis illius, non tamen crescente illo in natura, veritate & beatitudine sua. In illa itaque natura, cùm feliciter adhæserit, [a] immutabiliter vivet, & immutabile videbit omne quod viderit. Tunc, sicut ei divina Scriptura promittit, satiabitur in bonis desiderium ejus, (Psal. 102. 5.) bonis immutabilibus, ipsa Trinitate Deo suo cujus imago est: & ne uspiam deinceps violetur, erit in abscondito vultûs ejus, tanta ubertate ejus impleta, ut eam numquam peccare delectet. Se ipsam verò nunc quando videt, non aliquid immutabile videt.

CAPUT XV. *Anima tametsi beatitudinem speret, non tamen reminiscitur beatitudinis amissæ, sed Domini reminiscitur & regularum justitiæ.*

21. QUOD ideo certè non dubitat, quoniam misera est, & beata esse desiderat: nec ob aliud fieri sperat hoc posse, nisi quia est mutabilis. Nam si mutabilis non esset; sicut ex beata [b] misera, sic ex misera beata esse non posset. Et quid eam fecisset miseram sub omnipotente & bono Domino, nisi peccatum suum & justitia Domini sui? Et quid eam faciet beatam, nisi meritum suum & præmium Domini sui? Sed & meritum ejus gratia est illius, cujus præmium erit beatitudo ejus. Justitiam quippe dare sibi non potest, quam perditam non habet. Hanc enim cùm homo conderetur, accepit; & peccando utique perdidit. Accipit ergo justitiam, propter quam beatitudinem accipere mereatur. Unde veraciter ei dicitur ab Apostolo, quasi de suo bono superbire incipienti, *Quid enim habes, quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* (1. Cor. 4. 7.) Quando autem bene recordatur Domini sui, Spiritu ejus accepto, sentit omnino, quia hoc discit intimo magisterio, nonnisi ejus gratuito affectu posse se surgere, nonnisi suo voluntario defectu cadere potuisse. Non sanè reminiscitur beatitudinis suæ: fuit quippe illa & non est, ejusque ista penitus oblita est; ideoque nec commemorari potest. Credit autem de illa fide dignis litteris Dei sui, per ejus Prophetam conscriptis, narrantibus de felicitate paradisi, atque illud primum & bonum hominis & malum historica traditione indicantibus. Domini autem Dei sui reminiscitur. Ille quippe semper est, nec fuit & non est, nec est & non fuit: sed sicut numquàm non erit, ita numquàm non erat. Et ubique totus est: propter quod ista in illo & vivit, & movetur, & est: (Act 17. 28.) & ideo reminisci ejus potest. Non quia hoc recordatur, quòd eum noverat in Adam, aut alibi alicubi ante hujus corporis vitam, aut cùm primùm facta est ut insereretur huic corpori: nihil enim horum omnino reminiscitur: quidquid horum est, oblivione deletum est. Sed commemoratur, ut convertatur ad Dominum, tamquam ad eam lucem qua etiam cùm ab illo averteretur quodam modo tangebatur. Nam hinc est quòd etiam impii cogitant æternitatem, & multa rectè reprehendunt rectéque laudant in hominum moribus. Quibus ea tandem regulis judicant, nisi in quibus vident quemadmodum quisque vivere debeat, etiamsi nec ipsi eodem modo vivant? Ubi eas vident? Neque enim in sua natura, cùm procul dubio mente ista videantur, eorumque mentes constet esse mutabiles, has verò regulas immutabiles videat, quisquis in eis & hoc videre potuerit; nec in habitu suæ mentis, cùm illæ regulæ sint justitiæ, mentes verò eorum constet esse injustas. Ubinam sunt istæ regulæ scriptæ, ubi quid sit justum & injustus agnoscit, ubi cernit habendum esse quod ipse non habet? Ubi ergo scriptæ sunt, nisi in libro lucis illius quæ veritas dicitur? unde omnis lex justa describitur, & in cor hominis qui operatur justitiam, non migrando, sed tamquam imprimendo transfertur; sicut imago ex anulo & in ceram transit, & anulum non relinquit. Qui verò non operatur, & tamen videt quid operandum sit, ipse est qui ab illa luce avertitur, à qua tamen tangitur. Qui autem nec videt quemadmodum sit vivendum, excusabiliùs quidem peccat, quia non est transgressor [c] cognitæ legis: sed etiam ipse splendore aliquotiens ubique præsentis veritatis adtingitur, quando admonitus confitetur.

Regulæ immutabiles bene vivendi, etiam impiis notæ.

CAPUT XVI. *Imago Dei quomodo reformatur in homine.*

22. QUI verò commemorati convertuntur ad Dominum ab ea deformitate, qua per cupiditates sæculares conformabantur huic sæculo, reformantur ex illo, audientes Apostolum dicentem, *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ*: (Rom. 12. 2.) ut incipiat illa imago ab illo reformari, à quo formata est. Non enim reformare se ipsam potest, sicut potuit deformare. Dicit etiam alibi, *Renovamini spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem, eum qui secundùm Deum creatus est in justitia & sanctitate veritatis.* (Ephes. 4. 23.) Quod ait, *secundùm Deum creatum*: hoc alio loco dicitur, *ad imaginem Dei*. Sed peccando justitiam & sanctitatem veritatis amisit; propter quod hæc imago deformis & decolor facta est: hanc recipit, cùm reformatur & renovatur. Quod autem ait, *spiritu mentis vestræ*; non ibi duas res intelligi voluit, quasi aliud sit mens, aliud spiritus mentis: sed quia omnis mens spiritus est, non autem omnis spiritus mens est. Est enim spiritus & Deus, qui renovari non potest, (Iohan. 4. 24.) quia nec veterascere potest. Dicitur etiam spiritus in homine, qui mens non sit, ad quem pertinent imaginationes similes corporum: de quo dicit ad Corinthios, ubi dicit, *Si autem oravero linguâ, spiritus meus orat, mens autem mea infructuosa est.* (1. Cor. 14. 14.) Hoc enim ait, quando id quod dicitur,

[a] MSS omittunt, *immutabiliter vivet*.
[b] In editis, *ex beata vita*. Abest *vita* à MSS.

[c] Sic Am. Er. & plures MSS. At Lov. *cognita legis*.

non intelligitur: quia nec dici potest, nisi corporalium vocum imagines sonum oris spiritûs cogitatione præveniant. Dicitur & hominis anima spiritus: unde est in Evangelio, *Et inclinato capite tradidit spiritum*; quo significata est mors corporis, animâ exeunte. Dicitur spiritus etiam pecoris, quod in Ecclesiaste libro Salomonis apertissimè scriptum est, ubi ait, *Quis scit spiritus filiorum hominum si adscendet ipse sursum, & spiritus pecoris si descendet ipse deorsum in terram?* Scriptum est etiam in Genesi, ubi dicit diluvio mortuam universam carnem, quæ *habebat in se spiritum vitæ*. Dicitur spiritus etiam ventus, res apertissimè corporalis: unde illud in Psalmis, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis.* Quia ergo tot modis dicitur spiritus, *spiritum mentis* dicere voluit eum spiritum, quæ mens vocatur. Sicut ait etiam idem Apostolus, *In exspoliatione corporis carnis.* Non duas utique res intelligi voluit, quasi aliud sit caro, aliud corpus carnis: sed quia corpus multarum rerum nomen est, quarum nulla caro est; (nam multa sunt exceptâ carne corpora cælestia, & corpora terrestria:) corpus carnis dixit, corpus quæ caro est. Sic itaque *spiritum mentis* eum spiritum quæ mens est. Alibi quoque apertiùs etiam imaginem nominavit, scilicet aliis verbis idipsum præcipiens: *Exspoliantes vos*, inquit, *veterem hominem cum actibus ejus, induite novum hominem, qui renovatur in agnitione Dei secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Quod ergo ibi legitur, *Induite novum hominem qui secundùm Deum creatus est:* hoc isto loco, *Induite novum hominem, qui renovatur secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Ibi autem ait, *secundùm Deum:* hîc verò, *secundùm imaginem ejus qui creavit eum.* Pro eo verò quod ibi posuit, *in justitia & sanctitate veritatis:* hoc posuit hîc, *in agnitione Dei.* Fit ergo ista renovatio reformatioque mentis secundùm Deum, vel secundùm imaginem Dei. Sed ideo dicitur *secundùm Deum*, ne secundùm aliam creaturam fieri putetur: ideo autem *secundùm imaginem Dei*, ut in ea re intelligatur fieri hæc renovatio, ubi est imago Dei, id est in mente. Quemadmodum dicimus, secundùm corpus mortuum, non secundùm spiritum, eum qui de corpore fidelis & justus abscedit. Quid enim dicimus secundùm corpus mortuum, nisi corpore vel in corpore, non animâ vel in anima mortuum? Aut si dicamus, secundùm corpus est pulcher, aut secundùm corpus fortis, non secundùm animum: quid est aliud, quàm corpore, non animo pulcher aut fortis est? Et innumerabiliter ita loquimur. Non itaque sic intelligamus, *secundùm imaginem ejus qui creavit eum*, quasi alia sit imago secundùm quam renovatur, non ipsa quæ renovatur.

Johan. 19. 30. — Eccle. 3. 21. — Gen. 7. 22. — Psal. 148. 8. — Col. 2. 11. — Col. 3. 9. — Ephes. 4. 24. — Colos. 3. 10. — Ibidem.

CAPUT XVII. Imago Dei in mente quomodo renovetur, donec perfecta fit in ea similitudo Dei in beatitudine.

23. SANE ista renovatio non momento uno fit ipsius conversionis, sicut momento uno fit illa in baptismo renovatio remissione omnium peccatorum: neque enim vel unum quantulumcumque remanet quod non remittatur. Sed quemadmodum aliud est carere febribus, aliud ab infirmitate, quæ febribus facta est, revalescere: itemque aliud est infixum telum de corpore demere, aliud vulnus quod eo factum est secunda curatione sanare: ita prima curatio est caussam removere languoris, quod per omnium fit indulgentiam peccatorum; secunda ipsum sanare languorem, quod fit paulatim proficiendo in renovatione hujus imaginis: quæ duo demonstrantur in Psalmo, ubi legitur, *Qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis*; quod fit in baptismo: deinde sequitur, *Qui sanat omnes languores tuos*; quod fit quotidianis accessibus, cùm hæc imago renovatur. De qua re Apostolus apertissimè locutus est, dicens, *Et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem.* Renovatur autem in agnitione Dei, hoc est, in justitia & sanctitate veritatis: sicut sese habent Apostolica testimonia quæ paulò antè commemoravi. In agnitione igitur Dei, justitiaque & sanctitate veritatis, qui de die in diem proficiendo renovatur, transfert amorem à temporalibus ad æterna, à visibilibus ad intelligibilia, à carnalibus ad spiritalia; atque ab istis cupiditatem frenare atque minuere, illisque se caritate alligare diligenter insistit. Tantum autem facit, quantum divinitus adjuvatur. Dei quippe sententia est: *Sine me nihil potestis facere.* In quo profectu & accessu tenentem Mediatoris fidem cùm dies vitæ hujus ultimus quemque compererit, perducendus ad Deum quem coluit, & ab eo perficiendus excipietur ab Angelis sanctis, incorruptibile corpus in fine sæculi non ad pœnam, sed ad gloriam recepturus. In hac quippe imagine tunc perfecta erit Dei similitudo, quando Dei perfecta erit visio. De qua dicit apostolus Paulus, *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* Item dicit, *Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam à Domini spiritu:* hoc est, quod fit de die in diem bene proficientibus.

Psal. 102. 3. — 2. Cor. 4. 16. — 1. Cor. 13. 12. — 2. Cor. 3. 18.

24. Apostolus autem Johannes, *Dilectissimi*, inquit, *nunc filii Dei sumus, & nondum apparuit, quid erimus: scimus autem quia cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Hinc apparet tunc in ista imagine Dei fieri ejus plenam similitudinem, quando ejus plenam perceperit visionem. * Quamquam possit hoc à Johanne Apostolo etiam de immortalitate corporis dictum videri. Et in hac quippe similes erimus Deo, sed tantummodo Filio, quia solus in Trinitate corpus accepit, in quo mortuus resurrexit, atque id ad superna pervexit. Nam dicitur etiam ista imago Filii Dei, in qua sicut ille immortale corpus habebimus, conformes facti in hac parte, non Patris imaginis aut Spiritus-sancti, sed tantummodo Filii, quia de hoc solo legitur, & fide [a] sanissima accipitur, *Verbum caro factum est.* Propter quod Apostolus, *Quos antè*, inquit, *præscivit & prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.* Primogenitus utique à mortuis secundùm eumdem Apostolum, qua morte seminata est caro ejus in contumelia, resurrexit in gloria. Secundùm hanc imaginem Filii, cui per immortalitatem conformamur in corpore, etiam illud agimus quod dicit idem Apostolus: *Sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem ejus qui de cælo est:* ut scilicet qui secundùm Adam mortales fuimus, secundùm Christum immortales nos futuros, fide vera & spe certa firmaque teneamus. Sic enim nunc eamdem imagi-

Sententia Joannis an intelligenda de futura nostra similitudine cum Filio Dei ipsa etiam immortalitate corporis. — 1. Joan. 3. 2. — * CAPUT XVIII. — Joan. 1. 14. — Rom. 8. 29. — Col. 1. 18. — 1. Cor. 15. 43. — 1. Cor. 15. 49.

[a] Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. *sanctissima.*

nem portare possumus, nondum in visione, sed in fide; nondum in re, sed in spe. De corporis quippe resurrectione tunc loquebatur Apostolus, cùm hæc diceret.

Caput XIX. Johannes per us intelligendus de perfecta nostra similitudine cum Trinitate in vita æterna.

25. At verò illa imago, de qua dictum est, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*; quia non dictum est, ad meam, vel ad tuam; ad imaginem Trinitatis factum hominem credimus, & quanta potuimus investigatione comprehendimus. Et ideo secundùm hanc potiùs & illud intelligendum est quod ait apostolus Johannes, *Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est*: quia & de illo dixit de quo dixerat, *Filii Dei sumus*. Et immortalitas carnis illo perficietur momento resurrectionis, de quo ait apostolus Paulus, *In ictu oculi, in novissima tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* In ipso namque ictu oculi ante judicium resurget in virtute, in incorruptione, in gloria corpus spiritale, quod nunc seminatur in infirmitate, corruptione, contumelia corpus animale. Imago verò quæ renovatur in spiritu mentis in agnitione Dei, non exteriùs, sed interiùs de die in diem, ipsa perficietur visione, quæ tunc erit post judicium facie ad faciem, nunc autem proficit per speculum in ænigmate. Propter cujus perfectionem dictum intelligendum est, *Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Hoc enim [a] donum tunc nobis dabitur, cùm dictum fuerit, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum.* Tunc quippe tolletur impius, ut non videat claritatem Domini, quando ibunt sinistri in supplicium æternum, euntibus dextris in vitam æternam. *Hæc est autem*, sicut ait Veritas, *vita æterna, ut cognoscant te*, inquit, *unum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.*

Gen. 1. 26. — 1 Johan. 3. 2. — 1 Cor. 15. 52. — 1 Cor. 13. 12. — 1 Johan. 3. 2. — Matth. 25. 34. — Isai. 26. 10. — Johan. 17. 3.

Sapientia perfecta in beatitudine.

26. Hanc contemplativam sapientiam, quam propriè puto in litteris sanctis à scientia distinctam sapientiam nuncupari, dumtaxat hominis, quæ quidem illi non est, nisi ab illo cujus participatione verè sapiens fieri mens rationalis & intellectualis potest, Cicero commendans in fine dialogi Hortensii; Quæ nobis, inquit, dies noctesque considerantibus acuentibusque intelligentiam, quæ est mentis acies, caventibusque ne quando illa hebescat, id est in philosophia viventibus magna spes est: aut si hoc quod sentimus & sapimus mortale & caducum est, jocundum nobis perfunctis muneribus humanis occasum, neque molestam exstinctionem, & quasi quietem vitæ fore: aut si, ut antiquis philosophis hisque maximis longéque clarissimis placuit, æternos animos ac divinos habemus, sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper in suo cursu, id est, in ratione & investigandi cupiditate, & quò minus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis & erroribus, hoc his faciliorem adscensum & reditum in cælum fore. Deinde addens hanc ipsam clausulam, [b] repetendoque sermonem finiens: Quapropter, inquit, ut aliquando terminetur oratio, si aut exstingui tranquillè volumus, cùm in his artibus vixerimus, aut si ex hac in aliam haud paulò meliorem domum sine mora demigrare, in his studiis nobis omnis opera & cura ponenda est. Hîc miror hominem tanti ingenii, perfunctis muneribus humanis, hominibus in philosophia viventibus, quæ contemplatione veritatis beatos facit, jocundum promittere occasum, si hoc quod sentimus & sapimus mortale & caducum est: quasi hoc moriatur & intercidat quod non diligebamus, vel potiùs quod atrociter oderamus, ut jocundus nobis sit ejus occasus. Verùm hoc non didicerat à philosophis, quos magnis laudibus prædicat: sed ex illa nova Academia, ubi ei dubitare etiam de rebus manifestissimis placuit, ista sententia redolebat. A philosophis autem, sicut ipse confitetur, maximis longéque clarissimis, æternos animos esse acceperat. Æterni quippe animi non inconvenienter hac exhortatione excitantur, ut in suo cursu reperiantur, cùm venerit vitæ hujus extremum, id est, in ratione & investigandi cupiditate, minúsque se admisceant atque implicent hominum vitiis & erroribus, ut eis facilior sit regressus ad Deum. Sed iste cursus qui constituitur in amore atque investigatione veritatis, non sufficit miseris, id est, omnibus cum ista sola ratione mortalibus sine fide Mediatoris: quod in libris superioribus hujus Operis, maximè in quarto & tertio-decimo quantum potui, demonstrare curavi.

[a] Nonnulli MSS. *bonum.*

[b] MSS. *repetendo, sermonemque finiens.*

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

Principio quid in singulis quatuordecim superioribus libris dictum sit, exponit breviter ac summatim, eóque demum pervenisse disputationem docet, ut Trinitas quæ Deus est jam in ipsis rebus æternis, incorporalibus & immutabilibus, in quarum perfecta contemplatione nobis beata vita promittitur, inquiratur. Hanc verò Trinitatem ostendit hîc videri à nobis tamquam per speculum & in ænigmate, dum videtur per imaginem Dei, quod nos sumus, ut in similitudine obscura & ad perspiciendum difficili. Sic & ex verbo mentis nostræ Verbi divini generationem, nonnisi difficulter, propter eam quæ inter utrumque verbum interesse observatur disparitas quàm maxima; & ex dilectione quæ à voluntate adjungitur, Spiritus-sancti processionem conjici utcumque & explicari posse demonstrat.

Caput I.

Volentes in rebus quæ factæ sunt ad cognoscendum eum à quo factæ sunt, exercere lectorem, jam pervenimus ad ejus imaginem, quod est homo, in eo quo ceteris animalibus antecellit, id est ratione vel intelligentiâ, & quidquid aliud de anima rationali vel intellectuali dici potest, quod pertineat ad eam rem quæ mens vocatur vel animus. Quo

nomine nonnulli auctores linguæ Latinæ, id quod excellit in homine, & non est in pecore, ab anima quæ inest & pecori, suo quodam loquendi more distinguunt. Supra hanc ergo naturam si quærimus aliquid, & verum quærimus, Deus est, natura scilicet non creata, sed creatrix. Quæ utrùm sit Trinitas, non solùm credentibus, divinæ Scripturæ auctoritate; verùm etiam intelligentibus, aliqua, si possumus, ratione jam demonstrare debemus. Cur autem si possumus dixerim, res ipsa cùm quæri disputando cœperit, meliùs indicabit.

CAPUT II. Deus incomprehensibilis sẽper quærendus.

2. DEUS quippe ipse quem quærimus adjuvabit, ut spero, ne sit infructuosus labor noster, & intelligamus quemadmodum dictum sit in Psalmo sacro, *Lætetur cor quærentium Dominum, quærite Dominum, & confirmamini, quærite faciem ejus semper.* (Psal. 104. 3.) Videtur enim, quod semper quæritur, numquam inveniri: & quomodo jam lætabitur, & non potiùs contristabitur cor quærentium, si non potuerint invenire quod quærunt? Non enim ait, Lætetur cor invenientium, sed *quærentium Dominum.* Et tamen Dominum Deum inveniri posse dum quæritur, testatur Isaias propheta, dum dicit, (Isai. 55. 6.) *Quærite Dominum, & mox ut inveneritis, invocate eum: & cùm appropinquaverit vobis, derelinquat impius vias suas, & vir iniquus cogitationes suas.* Si ergo quæsitus inveniri potest, cur dictum est, *Quærite faciem ejus semper?* An & inventus fortè quærendus est? Sic enim sunt incomprehensibilia requirenda, ne se existimet nihil invenisse, qui quàm sit incomprehensibile quod quærebat, potuerit invenire. Cur ergo sic quærit, si incomprehensibile comprehendit esse quod quærit, nisi quia cessandum non est, quamdiu in ipsa incomprehensibilium rerum inquisitione proficitur, & melior meliorque fit quærens tam magnum bonum, quod & inveniendum quæritur, & quærendum invenitur? Nam & quæritur ut inveniatur dulciùs, & invenitur ut quæratur avidiùs. Secundùm hoc accipi potest, quod dictum est in libro Ecclesiastico dicere sapientiam, (Eccli. 24 29.) *Qui me manducant, adhuc esurient; & qui bibunt me, adhuc sitient.* Manducant enim & bibunt, quia inveniunt; & quia esuriunt ac sitiunt, adhuc quærunt. Fides quærit, intellectus invenit: propter quod ait Propheta, (Isai 7. 9.) *Nisi credideritis, non intelligetis.* Et rursus intellectus eum quem invenit adhuc quærit: (Psal. 13. 2.) *Deus* enim *respexit super filios hominum*, sicut in Psalmo sacro canitur, *ut videret si est intelligens aut requirens Deum.* Ad hoc ergo debet homo esse intelligens, ut requirat Deum.

Trinitatis vestigia non frustra quæsita in creatura.

3. Satis itaque [a] remorati fuerimus in iis quæ Deus fecit, ut per ea cognosceretur ipse qui fecit: *Invisibilia* enim *ejus à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur.* (Rom. 1. 20.) Unde arguuntur in libro Sapientiæ, (Sap. 13. 1.) qui *de iis quæ videntur bona, non potuerunt scire eum qui est, neque operibus adtendentes agnoverunt artificem, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut violentiam aquarum, aut luminaria cæli, rectores orbis terrarum deos putaverunt: quorum quidem si specie delectati hæc deos putaverunt, sciant quanto Dominator eorum melior est. Speciei enim generator ea creavit. Aut si virtutem & operationem eorum mirati sunt, intelligant ab his quanto qui hæc constituit fortior est. A magnitudine enim speciei & creaturæ cognoscibiliter poterat horum Creator videri.* Hæc de libro Sapientiæ propterea posui, ne me fidelium quispiam frustra & inaniter existimet in creatura priùs per quasdam sui generis trinitates quodam modo gradatim, donec ad mentem hominis pervenirem, quæsisse indicia summæ illius Trinitatis, quam quærimus cùm Deum quærimus.

CAPUT III. Omnium superiorum librorum breviarium.

4. SED quoniam disserendi & ratiocinandi necessitas per quatuordecim libros multa nos dicere compulit, quæ cuncta simul adspicere non valemus, ut ad id quod apprehendere volumus, ea celeri cogitatione referamus: faciam quantum Domino adjuvante potuero, ut quidquid in singulis voluminibus ad cognitionem disputatione perduxi, remota disputatione breviter congeram, & tamquam sub uno mentis adspectu, non quemadmodum res quæque persuasit, sed ipsa quæ persuasa sunt ponam: ne tam longè sint à præcedentibus consequentia, ut oblivionem præcedentium faciat inspectio consequentium; aut certè si fecerit, citò possit quod exciderit relegendo recolligi.

5. In PRIMO LIBRO secundùm Scripturas sacras unitas & æqualitas summæ illius Trinitatis ostenditur. In SECUNDO & TERTIO & QUARTO eadem: sed de Filii missione & Spiritus-sancti diligenter quæstio pertractata, tres libros fecit; demonstratumque est non ideo minorem mittente qui missus est, quia ille misit, hic missus est, cùm Trinitas quæ per omnia æqualis est, pariter quoque in sua natura immutabilis & invisibilis & ubique præsens inseparabiliter operetur. In QUINTO propter eos quibus ideo videtur non eamdem Patris & Filii esse substantiam, quia omne quod de Deo dicitur, secundùm substantiam dici putant, & propterea gignere & gigni, vel genitum esse & ingenitum, quoniam diversa sunt, contendunt substantias esse diversas, demonstratur non omne quod de Deo dicitur secundùm substantiam dici, sicut secundùm substantiam dicitur bonus & magnus, & si quid aliud ad se dicitur; sed dici etiam relativè, id est non ad se, sed ad aliquid quod ipse non est; sicut Pater ad Filium dicitur, vel Dominus ad creaturam sibi servientem: ubi si quid relativè, id est, ad aliquid quod ipse non est, etiam ex tempore dicitur, sicuti est, (Psal. 89. 1.) *Domine refugium factus es nobis*, nihil ei accidere quo mutetur, sed omnino ipsum in natura vel essentia sua immutabilem permanere. In SEXTO quomodo dictus sit Christus ore Apostolico, (1 Cor. 1. 24.) *Dei virtus & Dei sapientia*, sic disputatur, ut differatur eadem quæstio diligentiùs retractanda: utrùm à quo est genitus Christus, [b] non sit ipse sapientia, sed tantùm sapientiæ suæ pater, an sapientia sapientiam genuerit. Sed quodlibet horum esset, etiam in hoc libro apparuit Trinitatis æqualitas, & non Deus triplex, sed Trinitas: nec quasi aliquid duplum esse Patrem & Filium ad simplum Spiritum-sanctum; ubi nec tria plus aliquid sunt quàm unum horum. Disputatum est etiam quomodo possit intelligi quod ait Hilarius episcopus [c], *Æternitas in Patre, species in*

[a] Ita MSS. Editi verò, *rememorati fuimus.*
[b] Quidam codex, *eadem non sit ipse sapientia.*

[c] Sola editio Lov. *episcopus sanctus.*

Imagine, usus in Munere. In SEPTIMO quæstio quæ dilata fuerat, explicatur, ita ut Deus qui genuit Filium, non solùm sit Pater virtutis & sapientiæ suæ, sed etiam ipse virtus atque sapientia: sic & Spiritus-sanctus: nec tamen simul tres sint virtutes aut tres sapientiæ, sed una virtus & una sapientia, sicut unus Deus & una essentia. Deinde quæsitum est, quomodo dicantur una essentia, tres personæ, [a] vel à quibusdam Græcis una essentia, tres substantiæ: & inventum est elocutionis necessitate dici, ut aliquo uno nomine enuntiarentur, cùm quæritur, quid tres sint, quos tres esse veraciter confitemur, Patrem scilicet, & Filium, & Spiritum-sanctum. In OCTAVO ratione etiam reddita intelligentibus clarum est in substantia veritatis, non solùm Patrem Filio non esse majorem, sed nec ambos simul aliquid majus esse quàm solum Spiritum-sanctum, aut quoslibet duos in eadem Trinitate majus esse aliquid quàm unum, aut omnes simul tres majus aliquid esse quàm singulos. Deinde per veritatem quæ intellecta conspicitur, & per bonum summum à quo est omne bonum, & per justitiam propter quam diligitur animus justus ab animo etiam nondum justo, ut natura non solùm incorporalis, verùm etiam incommutabilis quod est Deus, quantum fieri potest, intelligeretur admonui: & per caritatem, quæ in Scripturis sanctis Deus dicta est, per quam cœpit utcumque etiam Trinitas intelligentibus apparere, sicut sunt amans, & quod amatur, & amor. In NONO ad imaginem Dei, quod est homo secundùm mentem, pervenit disputatio: & in ea quædam trinitas invenitur, id est mens, & notitia qua se novit, & amor quo se notitiamque suam diligit; & hæc tria æqualia inter se, & unius ostenduntur esse essentiæ. In DECIMO hoc idem diligentiùs subtiliúsque tractatum est, atque ad id perductum, ut inveniretur in mente evidentior trinitas ejus, in memoria scilicet & intelligentia & voluntate. Sed quoniam & hoc compertum est, quòd mens numquam esse ita potuerit, ut non sui meminisset, non se intelligeret, & diligeret, quamvis non semper se cogitaret, cùm autem cogitaret, non se à corporalibus rebus eadem cogitatione discerneret; dilata est de Trinitate, cujus hæc imago est, disputatio, ut in ipsis etiam corporalibus visis inveniretur trinitas, & distinctiùs in ea lectoris exerceretur intentio. In UNDECIMO ergo electus est sensus oculorum, in quo id quod inventum esset, etiam in ceteris quatuor sensibus corporis & non dictum posset agnosci: atque ita exterioris hominis trinitas, primò in iis quæ cernuntur extrinsecùs, ex corpore scilicet quod videtur, & forma quæ inde in acie cernentis imprimitur, & utrumque copulantis intentione voluntatis, apparuit. Sed hæc tria non inter se æqualia, nec unius esse substantiæ claruerunt. Deinde in ipso animo, ab iis quæ extrinsecùs sensa sunt velut introducta inventa est altera trinitas, ubi apparerent eadem tria unius esse substantiæ, imaginatio corporis quæ in memoria est, & inde informatio cùm ad eam convertitur acies cogitantis, & utrumque conjungens intentio voluntatis. Sed ideo ista trinitas ad exteriorem hominem reperta est pertinere, quia de corporibus illata est quæ sentiuntur extrinsecùs. In DUODECIMO discernenda visa est sapientia ab scientia, & in ea quæ propriè scientia nuncupatur, quia inferior est, priùs quædam sui generis trinitas inquirenda: quæ licèt ad interiorem hominem jam pertineat, nondum tamen imago Dei vel appellanda sit vel putanda. Et hoc agitur in TERTIO-DECIMO libro per commendationem fidei Christianæ. In QUARTO-DECIMO autem de sapientia hominis vera, id est [b] Dei munere in ejus ipsius Dei participatione donata, quæ ab scientia distincta est, disputatur: & eò pervenit disputatio, ut trinitas appareat in imagine Dei, quod est homo secundùm mentem, quæ renovatur in agnitione Dei secundùm imaginem ejus qui creavit hominem ad imaginem suam, & sic percipit sapientiam ubi contemplatio est æternorum.

1. Johan. 4. 16.

Col. 3. 10. Gen. 1. 27.

CAP. IV. Quid universa natura nos de Deo doceat.

6. JAM ergo in ipsis rebus æternis, incorporalibus & incommutabilibus, in quarum perfecta contemplatione nobis beata, quæ nonnisi æterna est, vita promittitur, Trinitatem quæ Deus est inquiramus. Neque enim divinorum librorum tantummodo auctoritas esse Deum prædicat, sed omnis quæ nos circumstat, ad quam nos etiam pertinemus, universa ipsa rerum natura proclamat, habere se præstantissimum Conditorem, qui nobis mentem rationemque naturalem dedit, qua viventia non viventibus, sensu prædita non sentientibus, intelligentia non intelligentibus, immortalia mortalibus, impotentibus potentia, injustis justa, speciosa deformibus, bona malis, incorruptibilia corruptibilibus, immutabilia mutabilibus, invisibilia visibilibus, incorporalia corporalibus, beata miseris præferenda videamus. Ac per hoc quoniam rebus creatis Creatorem sine dubitatione præponimus, oportet ut eum & summè vivere, & cuncta sentire atque intelligere, & mori, corrumpi, mutarique non posse, nec corpus esse, sed spiritum omnium potentissimum, justissimum, speciosissimum, optimum, beatissimum fateamur.

CAP. V. Quàm difficilè demonstrare ratione naturali Trinitatē.

7. SED hæc omnia quæ dixi, & quæcumque alia simili more locutionis humanæ dignè de Deo dici videntur, & universæ Trinitati quæ est unus Deus, & personis singulis in eadem Trinitate conveniunt. Quis enim vel unum Deum, quod est ipsa Trinitas, vel Patrem, vel Filium, vel Spiritum-sanctum, audeat dicere, aut non viventem, aut nihil sentientem vel intelligentem, aut in ea natura qua inter se prædicantur æquales, quemquam esse eorum mortalem sive corruptibilem, sive mutabilem, sive corporeum; aut quisquam ibi neget aliquem potentissimum, justissimum, speciosissimum, optimum, beatissimum? Si ergo hæc atque hujusmodi omnia, & ipsa Trinitas, & in ea singuli dici possunt, ubi aut quomodo Trinitas apparebit? Redigamus itaque priùs hæc plurima ad aliquam paucitatem. Quæ vita enim dicitur in Deo, ipsa est essentia ejus atque natura. Non itaque Deus vivit nisi vitâ quod ipse sibi est. Hæc autem vita non talis est qualis inest arbori, ubi nullus est intellectus, nullus est sensus. Nec talis qualis inest pecori: habet enim vita pecoris sensum quinque-pertitum, sed intellectum habet nullum: at illa vita quæ

[a] In MSS. *vel ut à quibusdam.*

[b] Sic MSS. At Er. & Lov. *id est de munere ejus in ipsius* &c. Am. *id est de munere in ejus ipsius* &c.

Deus est, sentit atque intelligit omnia; & sentit mente, non corpore, quia spiritus est Deus. Non autem sicut animalia quæ habent corpora, per corpus sentit Deus: non enim ex anima constat & corpore: ac per hoc simplex illa natura sicut intelligit sentit, sicut sentit intelligit; idemque sensus qui intellectus est illi. Nec ita ut aliquando esse desistat aut cœperit: immortalis est enim. Nec frustra de illo dictum est, quòd solus habeat immortalitatem: nam immortalitas ejus verè immortalitas est, in cujus natura nulla est commutatio. Ipsa est etiam vera æternitas qua est immutabilis Deus, sine initio, sine fine; consequenter & incorruptibilis. Una ergo eademque res dicitur, sive dicatur æternus Deus, sive immortalis, sive incorruptibilis, sive immutabilis: itemque cùm dicitur, vivens, & intelligens, quod est utique sapiens, hoc idem dicitur. Non enim percepit sapientiam qua esset sapiens, sed ipse sapientia est. Et hæc vita, eademque virtus sive potentia, eademque species, qua potens, atque speciosus dicitur. Quid enim potentius & speciosius sapientiâ, quæ adtingit à fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter? Bonitas etiam, atque justitia, numquid inter se in natura Dei, sicut in ejus operibus distant, tamquam duæ diversæ sint qualitates Dei, una bonitas, alia justitia? Non utique: sed quæ justitia ipsa bonitas, & quæ bonitas ipsa beatitudo. Incorporalis autem vel incorporeus ideo dicitur Deus, ut spiritus credatur vel intelligatur esse, non corpus.

Johan. 4. 24. — *1. Tim. 6. 16.* — *Sap. 8. 1.*

8. Proinde si dicamus, æternus, immortalis, incorruptibilis, immutabilis, vivus, sapiens, potens, speciosus, justus, bonus, beatus, spiritus, horum omnium novissimum quod posui quasi tantummodo videtur significare substantiam, cetera verò hujus substantiæ qualitates: sed non ita est in illa ineffabili simplicique natura. Quidquid enim secundùm qualitates illic dici videtur, secundùm substantiam vel essentiam est intelligendum. Absit enim ut spiritus secundùm substantiam dicatur Deus, & bonus secundùm qualitatem: sed utrumque secundùm substantiam. Sic omnia cetera quæ commemoravimus, unde in superioribus libris multa jam diximus. De quatuor igitur primis quæ modò à nobis enumerata atque digesta sunt, id est, æternus, immortalis, incorruptibilis, immutabilis, unum aliquid eligamus; quia unum quatuor ista significant, sicut jam disserui; ne per multa distendatur intentio, & illud potiùs quod positum est priùs, id est, æternus. Hoc faciamus & de quatuor secundis, quæ sunt, vivus, sapiens, potens, speciosus. Et quoniam vita qualiscumque inest & pecori, cui sapientia non inest; duo verò ista, sapientia scilicet atque potentia, ita sunt inter se in homine comparata, ut sancta Scriptura diceret, *Melior est sapiens quàm fortis*; speciosa porrò etiam corpora dici solent: unum ex his quatuor* quod eligimus, sapiens eligatur: quamvis hæc quatuor in Deo non [a] inæqualia dicenda sint; nomina enim quatuor, res autem una est. De tertiis verò ultimis quatuor, quamvis in Deo idem sit justum esse quod bonum, quod beatum, idemque spiritum esse quod justum & bonum & beatum esse: tamen quia in hominibus potest esse spiritus non beatus, potest & justus & bonus nondum beatus; qui verò beatus est, profectò & justus & bonus & spiritus est: hoc potiùs eligamus quod nec in hominibus esse sine illis tribus potest, quod est beatus.

Sap. 6. 1. — *forte, æqualibus.

Caput VI. Quomodo in ipsa simplicitate Dei sit Trinitas.

9. [b] Num igitur cùm dicimus, æternus, sapiens, beatus, hæc tria sunt Trinitas, quæ appellatur Deus? Redigimus quidem illa duodecim in istam paucitatem trium: sed eo modo forsitan possumus & hæc tria in unum aliquod horum. Nam si una eademque res in Dei natura potest esse sapientia & potentia, aut vita & sapientia; cur non una eademque res esse possit in Dei natura æternitas & sapientia, aut beatitudo & sapientia? Ac per hoc sicut nihil intererat utrùm illa duodecim, an ista tria diceremus, quando illa multa in istam redegimus paucitatem: ita nihil interest utrùm tria ista dicamus, an illud unum in cujus singularitatem duo cetera similiter redigi posse monstravimus. Quis itaque disputandi modus, quænam tandem vis intelligendi atque potentia, quæ vivacitas rationis, quæ acies cogitationis ostendet, ut alia jam taceam, hoc unum quod sapientia dicitur Deus, quomodo sit Trinitas? Neque enim sicut nos de illo percipimus sapientiam, ita Deus de aliquo: sed sua est ipse sapientia; quia non est aliud sapientia ejus, aliud essentia, cui hoc est esse quod sapientem esse. Dicitur quidem in Scripturis sanctis Christus Dei virtus, & Dei sapientia: sed quemadmodum sit intelligendum, ne Patrem Filius videatur facere sapientem, in libro septimo disputatum est; & ad hoc ratio pervenit, ut sic sit Filius sapientia de sapientia, quemadmodum lumen de lumine, Deus de Deo. Nec aliud potuimus invenire Spiritum-sanctum, nisi & ipsum esse sapientiam, & simul omnes unam sapientiam, sicut unum Deum, unam essentiam. Hanc ergo sapientiam quod est Deus, quomodo intelligimus esse Trinitatem? Non dixi, quomodo credimus; nam hoc inter fideles non debet habere quæstionem: sed si aliquo modo per intelligentiam possumus videre quod credimus, quis iste erit modus?

1. Cor. 1. 24. — *Cap. 1. 2. 3.*

An & quomodo ex monstratis trinitatibus in homine ostendatur Trinitas Dei.

10. Si enim recolamus ubi nostro intellectui cœperit in his libris Trinitas apparere, octavus occurrit. Ibi quippe, ut potuimus, disputando erigere tentavimus mentis intentionem ad intelligendam illam præstantissimam immutabilemque naturam; quod nostra mens non est. Quam tamen sic intuebamur, ut nec longè à nobis esset, & supra nos esset, non loco, sed ipsa sui venerabili mirabilique præstantiâ, ita ut apud nos esse suo præsenti lumine videretur. In qua tamen nobis adhuc nulla Trinitas apparebat, quia non ad eam quærendam in fulgore illo firmam mentis aciem [c] tenebamus: tantùm quia non erat aliqua moles, ubi credi oporteret magnitudinem duorum vel trium plus esse quàm unius, cernebamus utcumque. Sed ubi ventum est ad caritatem, quæ in sancta Scriptura Deus dicta est, eluxit paululùm Trinitas, id est, amans, & quod amatur, & amor. Sed quia lux illa ineffabilis nostrum reverberabat obtutum, & ei nondum posse contemperari nostræ mentis quodam modo convincebatur infirmitas, ad ipsius

1. Johan. 4. 16.

[a] Plures MSS. *non æqualia*. Meliùs, si tamen suprà pro *quod eligimus*, legendum sit *æqualibus*.

[b] Ita MSS. At editi, *Nunc igitur*.
[c] Aliquot MSS. *tendebamus*.

Gen. 1. 27. noſtræ mentis, ſecundùm quam factus eſt homo ad imaginem Dei, velut familiariorem conſiderationem, reficiendæ laborantis intentionis cauſâ, iter cœptum diſpoſitumque refleximus: & inde in creatura, quod nos ſumus, ut inviſibilia Rom. 1. 20. Dei per ea quæ facta ſunt conſpicere intellecta poſſemus, immorati ſumus à nono uſque ad quartum-decimum librum. Et ecce jam quantum neceſſe fuerat, aut fortè plus quàm neceſſe fuerat, exercitatâ in inferioribus intelligentiâ, ad ſummam Trinitatem quæ Deus eſt, conſpiciendam nos erigere volumus, nec valemus. Num enim ſicut certiſſimas videmus trinitates, ſive quæ forinſecus de rebus corporalibus fiunt, ſive cùm ea ipſa quæ forinſecus ſenſa ſunt cogitantur, ſive cùm illa quæ oriuntur in animo, nec pertinent ad corporis ſenſus, ſicut fides, ſicut virtutes quæ ſunt artes agendæ vitæ, manifeſta ratione cernuntur & ſcientiâ continentur, ſive cùm mens ipſa qua novimus quidquid noſſe nos veraciter dicimus, ſibi cognita eſt, vel ſe cogitat, ſive cùm aliquid quod ipſa non eſt, æternum atque incommutabile conſpicit; num ergo ſicut in his omnibus certiſſimas videmus trinitates, quia in nobis fiunt vel in nobis ſunt, cùm iſta meminimus, adſpicimus, volumus, ita videmus etiam Trinitatem Deum, quia & illic intelligendo conſpicimus tamquam dicentem, & verbum ejus, id eſt, Patrem & Filium, atque inde procedentem caritatem utrique communem, ſcilicet Spiritum-ſanctum? An trinitates iſtas ad ſenſus noſtros vel ad animum pertinentes videmus potiùs quàm credimus, Deum verò eſſe Trinitatem credimus potiùs quàm videmus? Quod ſi ita eſt, profectò aut inviſibilia ejus per ea quæ facta ſunt nulla intellecta conſpicimus; aut ſi ulla conſpicimus, non in eis conſpicimus Trinitatem, & eſt illic quod conſpiciamus, eſt quod etiam non conſpectum credere debeamus. Conſpicere autem nos immutabile bonum, quod nos non ſumus, liber octavus oſtendit, & quartus-decimus cùm de ſapientia quæ homini ex Deo eſt loqueremur admonuit. Cur itaque ibi non agnoſcimus Trinitatem? An hæc ſapientia quæ Deus dicitur, non ſe intelligit, non ſe diligit? Quis hoc dixerit? aut quis eſt qui non videat, ubi nulla ſcientia eſt, nullo modo eſſe ſapientiam? Aut verò putandum eſt, ſapientiam quæ Deus eſt, ſcire alia & neſcire ſe ipſam, vel diligere alia nec diligere ſe ipſam? Quæ ſi dici ſive credi ſtultum & impium eſt; ecce ergo Trinitas, ſapientia ſcilicet, & notitia ſui, & dilectio ſui. Sic enim & in homine invenimus trinitatem, id eſt mentem, & notitiam qua ſe novit, & dilectionem qua ſe diligit.

Caput VII. Haud facile poſſe ex dictis trinitatibus deprehendi Trinitatem Deum.

11. Sed hæc tria ita ſunt in homine, ut non ipſa ſint homo. Homo eſt enim, ſicut veteres definierunt, animal rationale mortale. Illa ergo excellunt in homine, non ipſa ſunt homo. Et una perſona, id eſt ſingulus quiſque homo, habet illa tria in mente [a]. Quòd ſi etiam ſic definiamus hominem, ut dicamus, Homo eſt ſubſtantia rationalis conſtans ex anima & corpore; non eſt dubium hominem habere animam quæ non eſt corpus, habere corpus quod non eſt anima. Ac per hoc illa tria non homo ſunt, ſed hominis ſunt, vel in homine ſunt. Detracto etiam corpore, ſi A ſola anima cogitetur, aliquid ejus eſt mens, tamquam caput ejus, vel oculus, vel facies: ſed non hæc ut corpora cogitanda ſunt. Non igitur anima, ſed quod excellit in anima mens vocatur. Numquid autem poſſumus dicere Trinitatem ſic eſſe in Deo, ut aliquid Dei ſit, nec ipſa ſit Deus? Quapropter ſingulus quiſque homo, qui non ſecundùm omnia quæ ad naturam pertinent ejus, ſed ſecundùm ſolam mentem imago Dei dicitur, una perſona eſt, & imago eſt Trinitatis in mente. B Trinitas verò illa cujus imago eſt, nihil aliud eſt tota quàm Deus, nihil eſt aliud tota quàm Trinitas. Nec aliquid ad naturam Dei pertinet, quod ad illam non pertineat Trinitatem: & tres perſonæ ſunt unius eſſentiæ, non ſicut ſingulus quiſque homo una perſona.

12. Itemque in hoc magna diſtantia eſt, quòd ſive mentem dicamus in homine, ejuſque notitiam, & dilectionem, ſive memoriam, intelligentiam, voluntatem, nihil mentis meminimus niſi C per memoriam, nec intelligimus niſi per intelligentiam, nec amamus niſi per voluntatem. At verò in illa Trinitate quis audeat dicere Patrem, nec ſe ipſum, nec Filium, nec Spiritum-ſanctum intelligere niſi per Filium, vel diligere niſi per Spiritum-ſanctum, per ſe autem meminiſſe tantummodo vel ſui vel Filii vel Spiritus-ſancti; eodemque modo Filium nec ſui nec Patris meminiſſe niſi per Patrem, nec diligere niſi per Spiritum-ſanctum, per ſe autem non niſi intelligere D & Patrem & ſe ipſum & Spiritum-ſanctum; ſimiliter & Spiritum-ſanctum per Patrem meminiſſe & Patris & Filii & ſui, & per Filium intelligere & Patrem & Filium & ſe ipſum, per ſe autem non niſi diligere & ſe & Patrem & Filium: tamquam memoria ſit Pater & ſua & Filii & Spiritus-ſancti, Filius autem intelligentia & ſua & Patris & Spiritus-ſancti, Spiritus verò ſanctus caritas & ſua & Patris & Filii: quis hæc in illa Trinitate opinari vel affirmare præſumat? Si E enim ſolus ibi Filius intelligit, [b] & ſibi & Patri & Spiritui-ſancto, ad illam reditur abſurditatem, ut Pater non ſit ſapiens de ſe ipſo, ſed de Filio; nec ſapientia ſapientiam genuerit, ſed eâ ſapientiâ Pater dicatur ſapiens eſſe quam genuit. Ubi enim non eſt intelligentia, nec ſapientia poteſt eſſe: ac per hoc ſi Pater non intelligit ipſe ſibi, ſed Filius intelligit Patri, profectò Filius Patrem ſapientem facit. Et ſi hoc eſt Deo eſſe quod ſapere, & ea illi eſſentia eſt quæ ſapientia, non Fi- F lius à Patre, quod verum eſt; ſed à Filio potiùs habet Pater eſſentiam, quod abſurdiſſimum atque falſiſſimum eſt. Hanc abſurditatem nos in libro ſeptimo diſcuſſiſſe, conviciſſe, abjeciſſe certiſſimum eſt. Cap. 1. 2. 3. Eſt ergo Deus Pater ſapiens, eâ qua ipſe ſua eſt ſapientia, & Filius ſapientia Patris de ſapientia quod eſt Pater, de quo genitus eſt Filius. Quocirca conſequenter eſt & intelligens Pater eâ qua ipſe ſua eſt intelligentia; neque enim eſſet ſapiens qui non eſſet intelligens: Filius G autem intelligentia Patris de intelligentia genitus quod eſt Pater. Hoc & de memoria non inconvenienter dici poteſt. Quomodo eſt enim ſapiens qui nihil meminit, vel ſui non meminit? Proinde quia ſapientia Pater, ſapientia Filius, ſicut [c] ſui meminit Pater, ita & Filius: & ſicut ſui & Filii

[a] In MSS. additur, *vel mentem.*
[b] Hîc editi addunt, *ut intelligentia ſit:* quod abeſt à MSS.

[c] Sic MSS. At editi, *ſibi meminit.*

meminit Pater, memoriâ non Filii, sed suâ; ita sui & Patris meminit Filius, memoriâ non Patris, sed suâ. Dilectio quoque ubi nulla est, quis ullam dicat esse sapientiam? Ex quo colligitur ita esse Patrem dilectionem suam, ut intelligentiam & memoriam suam. Ecce ergo tria illa, id est, memoria, intelligentia, dilectio sive voluntas in illa summa & immutabili essentia quod est Deus, non Pater & Filius & Spiritus-sanctus sunt, sed Pater solus. Et quia Filius quoque sapientia est genita de sapientia, sicut nec Pater ei, nec Spiritus-sanctus ei intelligit, sed ipse sibi; ita nec Pater ei meminit, nec Spiritus-sanctus ei diligit, sed ipse sibi: sua enim est & ipse memoria, sua intelligentia, sua dilectio; sed ita se habere, de Patre illi est, de quo natus est. Spiritus etiam sanctus quia sapientia est procedens de sapientia, non Patrem habet memoriam, & Filium intelligentiam, & se dilectionem; neque enim sapientia esset, si alius ei meminisset, eique alius intelligeret, ac tantummodo sibi ipse diligeret: sed ipse habet hæc tria, & ea sic habet, ut hæc ipsa ipse sit. Verumtamen ut ita sit, inde illi est unde procedit.

13. Quis ergo hominum potest istam sapientiam qua novit Deus omnia, ita ut nec ea quæ dicuntur præterita, ibi prætereant, nec ea quæ dicuntur futura, quasi desint exspectentur ut veniant, sed & præterita & futura cum præsentibus sint cuncta præsentia; nec singula cogitentur, & ab aliis ad alia cogitando transeatur, sed in uno conspectu simul præstò sint universa: quis, inquam, hominum comprehendit istam sapientiam, eamdemque prudentiam, eamdemque scientiam; quando quidem à nobis nec nostra [a] comprehenditur? Ea quippe quæ vel sensibus vel intelligentiæ nostræ adsunt, possumus utcumque conspicere: ea verò quæ absunt, & tamen adfuerunt, per memoriam novimus, quæ obliti non sumus. Nec ex futuris præterita, sed futura ex præteritis, non tamen firma cognitione conjicimus. Nam quasdam cogitationes nostras, quas futuras velut manifestiùs atque certiùs proximas [b] quasi prospicimus, memoriâ faciente id agimus, cùm agere valemus quantum valemus, quæ videtur non ad ea quæ futura sunt, sed ad præterita pertinere. Quod licet experiri in eis dictis vel canticis, quorum seriem memoriter reddimus. Nisi enim præviderremus cogitatione quod sequitur, non utique diceremus. Et tamen ut prævideamus, non providentia nos instruit, sed memoria. Nam donec finiatur omne quod dicimus, sive canimus, nihil est quod non provisum prospectumque proferatur. Et tamen cùm id agimus, non dicimur providenter, sed memoriter canere vel dicere; & qui hoc in multis ita proferendis valent plurimum, non solet eorum providentia, sed memoria prædicari. Fieri ista in animo vel ab animo nostro novimus, & certissimi sumus: quomodo autem fiant, quanto adtentiùs voluerimus advertere, tanto magis noster & sermo succumbit, & ipsa non perdurat intentio, ut ad liquidum aliquid nostra intelligentia, & si non lingua, perveniat. Et putamus nos, utrùm Dei providentia eadem sit quæ memoria & intelligentia, qui non singula cogitando adspicit, sed unâ, æternâ & immutabili atque ineffabili visione complectitur cuncta quæ novit, tanta mentis infirmitate posse comprehendere? In hac igitur difficultate & angustiis libet exclamare ad Deum vivum, *Mirificata est scientia tua ex me; invaluit, & non potero ad illam.* (Psal. 138. 6.) Ex me quippe intelligo quàm sit mirabilis & incomprehensibilis scientia tua, qua me fecisti; quando nec me ipsum comprehendere valeo quem fecisti: & tamen in meditatione mea exardescit ignis, ut quæram faciem tuam semper. (Psal. 38. 4. & 104. 4.)

CAPUT VIII. Deum nunc videri à nobis per speculum, quomodo dicat Apostolus.

14. INCORPORALEM substantiam scio esse sapientiam, & lumen esse in quo videntur quæ oculis carnalibus non videntur: & tamen vir tantus tamque spiritalis, *Videmus nunc, inquit, per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* (1. Cor. 13. 12.) Quale sit & quod sit hoc speculum si quæramus, profectò illud occurrit, quòd in speculo nisi imago non cernitur. Hoc ergo facere conati sumus, ut per imaginem hanc quod nos sumus, videremus utcumque à quo facti sumus, tamquam per speculum. Hoc significat etiam illud quód ait idem Apostolus: *Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tamquam à Domini spiritu.* (2. Cor. 3. 18.) *Speculantes* dixit, per speculum videntes, non de specula prospicientes. Quod in Græca lingua non est ambiguum, unde in Latinam translatæ sunt Apostolicæ litteræ. Ibi quippe speculum ubi apparent imagines rerum, à specula de cujus altitudine longiùs aliquid intuemur, etiam sono verbi distat omnino, satisque apparet Apostolum à speculo, non à specula dixisse, *gloriam Domini speculantes.* Quod verò ait, *In eamdem imaginem transformamur:* utique imaginem Dei vult intelligi, eamdem dicens, istam ipsam scilicet, id est, quam speculamur; quia eadem imago est & gloria Dei, sicut alibi dicit: *Vir quidem non debet velare caput suum, cùm sit imago & gloria Dei:* (1. Cor. 11. 7.) de quibus verbis jam in libro duodecimo disseruimus. *Transformamur* ergo dicit, de forma in formam mutamur, atque transimus de forma obscura in formam lucidam; quia & ipsa obscura, imago Dei est; & si imago, profectò etiam gloria, in qua homines creati sumus, præstantes ceteris animalibus. De ipsa quippe natura humana dictum est, *Vir quidem non debet velare caput, cùm sit imago & gloria Dei.* Quæ natura in rebus creatis excellentissima, cùm à suo Creatore ab impietate justificatur, à deformi forma formosam transfertur in formam. Est quippe & in ipsa impietate, quanto magis damnabile vitium, tanto certiùs natura laudabilis. Et propter hoc addidit, *de gloria in gloriam:* (2. Cor. 3. 18.) de gloria creationis in gloriam justificationis. Quamvis possit hoc & aliis modis intelligi, quod dictum est, *de gloria in gloriam:* de gloria fidei in gloriam speciei; de gloria qua filii Dei sumus, in gloriam qua similes ei erimus, (1. Johan. 3. 2.) quoniam videbimus eum sicuti est. Quod verò adjunxit, *tamquam à Domini spiritu:* ostendit gratiâ Dei nobis conferri tam optabilis transformationis bonum.

CAPUT IX. De ænigmate & tropicis locutionibus.

15. HÆC dicta sunt propter quod ait Apostolus, nunc *per speculum* nos videre. Quia verò addidit, *in ænigmate:* multis hoc incognitum est qui eas litteras nesciunt, in quibus est doctrina quædam de locutionum modis, quos Græci tropos

[a] Editi, *comprehenduntur.* Meliùs MSS. *comprehenditur.*

[b] Am. *proximas quasdam.* Nonnulli MSS. *proximas quasque.*

tropos vocant, eoque Græco vocabulo etiam nos utimur pro Latino. Sicut enim schemata usitatiùs dicimus quàm figuras, ita usitatiùs dicimus tropos quàm modos. Singulorum autem modorum sive troporum nomina, ut singula singulis referantur, difficillimum est & insolentissimum Latinè enuntiare. Unde quidam interpretes nostri, quod ait Apostolus, *quæ sunt in allegoria*, (Gal. 4. 24.) nolentes Græcum vocabulum ponere, circum loquendo interpretati sunt dicentes, *quæ sunt aliud ex alio significantia*. Hujus autem tropi, id B est allegoriæ, plures sunt species, in quibus est etiam quod dicitur ænigma. Definitio autem ipsius nominis generalis, omnes etiam species complectatur necesse est. Ac per hoc sicut omnis equus animal est, non omne animal equus est: ita omne ænigma allegoria est, non omnis allegoria ænigma est. Quid ergo est allegoria, nisi tropus ubi ex alio aliud intelligitur, quale illud est ad Thessalonicenses: (1. Thess. 5. 6.) *Itaque non dormiamus sicut & ceteri: sed vigilemus, & sobrii simus. Nam* C *qui dormiunt nocte dormiunt, & qui inebriantur nocte ebrii sunt: nos autem qui diei sumus, sobrii simus.* Sed hæc allegoria non est ænigma. Nam nisi multùm tardis iste sensus in promtu est. Ænigma est autem, ut breviter explicem, obscura allegoria, sicuti est: (Prov. 30. 15.) Sanguisugæ erant [a] tres filiæ: & quæcumque similia. Sed ubi allegoriam nominavit Apostolus, (Gal. 4. 24.) non in verbis eam reperit, sed in facto, cùm è duobus filiis Abrahæ, uno de ancilla, altero de libera, quod non dictum, D sed etiam factum fuit, duo Testamenta intelligenda monstravit; quod ante quàm exponeret, obscurum fuit: proinde allegoria talis, quod est generale nomen, posset specialiter ænigma nominari.

16. Sed quia non soli qui eas litteras nesciunt, quibus discuntur tropi, quærunt quid dixerit Apostolus, nunc in ænigmate nos videre, verùm etiam qui sciunt, tamen quod sit illud ænigma ubi nunc videmus, nosse desiderant; ex utroque E invenienda una est sententia, & ex illo scilicet, (1. Cor. 13. 12.) quod ait, *Videmus nunc per speculum*; & ex isto quod addidit, *in ænigmate*. Una est enim cùm tota sic dicitur, *Videmus nunc per speculum in ænigmate*. Proinde, quantum mihi videtur, sicut nomine speculi imaginem voluit intelligi; ita nomine ænigmatis quamvis similitudinem, tamen obscuram, & ad perspiciendum difficilem. Cùm igitur speculi & ænigmatis nomine quæcumque similitudines ab Apostolo significatæ intelligi pos- F sint, quæ accommodatæ sunt ad intelligendum Deum, eo modo quo potest; nihil tamen est accommodatius quàm id quod imago ejus non frustra dicitur. Nemo itaque miretur etiam in isto modo videndi qui concessus est huic vitæ, per speculum scilicet in ænigmate, laborare nos ut quomodocumque videamus. Nomen quippe hîc non sonaret ænigmatis, si esset facilitas visionis. Et hoc est grandius ænigma, ut non videamus quod non videre non possumus. Quis enim non G videt cogitationem suam? & quis videt cogitationem suam, non oculis carnalibus dico, sed ipso interiore conspectu? Quis non eam videt, & quis eam videt? Quando quidem cogitatio visio est animi quædam, sive adsint ea quæ oculis quoque corporalibus videantur, vel A ceteris sentiantur sensibus, sive non adsint, & eorum similitudines cogitatione cernantur; sive nihil eorum, sed ea cogitentur quæ nec corporalia sunt, nec corporalium similitudines, sicut virtutes & vitia, sicut ipsa denique cogitatio cogitatur; sive illa quæ per disciplinas traduntur liberalesque doctrinas; sive istorum omnium caussæ superiores atque rationes in natura immutabili cogitentur; sive etiam mala & vana, ac falsa cogitemus, vel non consentiente B sensu, vel errante consensu?

Caput X. De verbo mentis, in quo tamquam speculo & ænigmate videmus Verbum Dei.

17. Sed nunc de iis loquamur quæ nota cogitamus, & habemus in notitia etiam si non cogitemus, sive ad contemplativam scientiam pertineant, quam propriè sapientiam [b], sive ad activam, quam propriè scientiam nuncupandam esse disserui. Simul enim utrumque mentis est unius, & imago Dei una. Cùm verò de inferiore distinctiùs & seorsum agitur, tunc non est vocanda imago Dei, quamvis & tunc in ea nonnulla C reperiatur similitudo illius Trinitatis, quod in tertio-decimo volumine ostendimus. (Cap. 1. & 20.) Nunc ergo simul de universa scientia hominis loquimur, in qua nobis nota sunt quæcumque sunt nota: quæ utique vera sunt, alioquin nota non essent. Nemo enim falsa novit, nisi cùm falsa esse novit: quod si novit, verum novit: verum est enim quòd illa falsa sint. De his ergo nunc disserimus quæ nota cogitamus & nota sunt nobis etiam si non cogitentur à nobis. Sed certè si ea dicere veliD mus, nisi cogitata non possumus. Nam etsi verba non sonent, in corde suo dicit utique qui cogitat. Unde illud est in libro Sapientiæ: *Dixerunt apud se cogitantes non rectè.* (Sap. 2. 1.) Exposuit enim quid sit, *Dixerunt apud se*, cùm addidit, *cogitantes*. Huic simile est in Evangelio, quod quidam Scribæ cùm audissent à Domino dictum paralytico, *Confide fili, remittuntur tibi peccata tua: dixerunt intra se, Hic blasphemat.* (Matth. 9. 2.) Quid est enim, *dixerunt intra se*, nisi cogitando? Denique sequi- E tur, *Et cùm vidisset Iesus cogitationes eorum dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Sic Matthæus. Lucas autem hoc idem ita narrat: *Cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus? Vt cognovit autem cogitationes eorum Iesus, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?* (Lucæ 5. 21.) Quale est in libro Sapientiæ, *Dixerunt cogitantes*: tale hîc est, (Sap. 2. 1.) *Cogitaverunt dicentes.* Et illic enim & hîc osten- F ditur, intra se atque in corde suo dicere, id est cogitando dicere. Dixerunt quippe intra se, & dictum est eis, *Quid cogitatis?* Et de illo divite cujus uberes fructus ager adtulit, ait ipse Dominus, *Et cogitabat intra se, dicens.* (Luc. 12. 17.)

18. Quædam ergo cogitationes locutiones sunt cordis, ubi & os esse Dominus ostendit, cùm ait, *Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.* (Matth. 15. 11.) Unâ sententiâ duo quædam hominis ora complexus G est, unum corporis, alterum cordis. Nam utique unde illi hominem putaverant inquinari, in os intrat corporis: unde autem Dominus dixit inquinari hominem, de cordis ore procedit. Ita quippe exposuit ipse quod dixerat. Nam paulò pòst de hac re discipulis suis, *Adhuc & vos*, inquit, *sine intellectu estis? Non intelligitis*,

[a] Quidam codices, *duæ filiæ*.

[c] In excusis additum hîc erat, *dicimus*.

quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur? Hîc certè apertissimè demonstravit os corporis. At in eo quod sequitur os cordis ostendens, *Quæ autem*, inquit, *procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malæ* &c. Quid hac expositione lucidius? Nec tamen quia dicimus locutiones cordis esse cogitationes, ideo non sunt etiam visiones exortæ de notitiæ visionibus, quando veræ sunt. Foris enim cùm per corpus hæc fiunt, aliud est locutio, aliud visio: intus autem cùm cogitamus, utrumque unum est. Sicut auditio & visio duo quædam sunt inter se distantia in sensibus corporis, in animo autem non est aliud atque aliud videre & audire: ac per hoc cùm locutio foris non videatur, sed potiùs audiatur, locutiones tamen interiores, hoc est cogitationes visas dixit à Domino sanctum Evangelium, non auditas: *Dixerunt*, inquit, *intra se,*
Matth. 9. 3. *Hic blasphemat.* Deinde subjunxit, *Et cùm vidisset Iesus cogitationes eorum.* Vidit ergo quæ dixerunt. Vidit enim cogitatione sua cogitationes eorum, quas illi soli se putabant videre.

19. Quisquis igitur potest intelligere verbum, non solùm ante quàm sonet, verùm etiam ante quàm sonorum ejus imagines cogitatione volvantur; hoc enim est quod ad nullam pertinet linguam, earum scilicet quæ linguæ appellantur gentium, quarum nostra Latina est: quisquis, inquam, hoc intelligere potest, jam potest videre per hoc speculum atque in hoc ænigmate aliquam Verbi illius similitudinem, de quo dictum
Iohan. 1. 1. est, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* Necesse est enim cùm verum loquimur, id est, quod scimus loquimur, ex ipsa scientia quam memoriâ tenemus, nascatur verbum quod ejusmodi sit omnino, cujusmodi est illa scientia de qua nascitur. Formata quippe cogitatio ab ea re quam scimus, verbum est quod in corde dicimus: quod nec Græcum est, nec Latinum, nec linguæ alicujus alterius; sed cùm id opus est in eorum quibus loquimur perferre notitiam, aliquod signum quo significetur assumitur. Et plerumque sonus, aliquando etiam nutus, ille auribus, ille oculis exhibetur, ut per signa corporalia etiam corporis sensibus verbum quod mente gerimus innotescat. Nam & innuere quid est, nisi quodam modo visibiliter dicere? Est in Scripturis sanctis hujus sententiæ testimonium; nam in Evangelio se-
Iohan. 13. 21. cundùm Johannem ita legitur: *Amen, amen dico vobis, quia unus ex vobis tradet me. Adspiciebant ergo ad invicem discipuli, hæsitantes de quo diceret. Erat ergo unus ex discipulis ejus recumbens in sinu Iesu, quem diligebat Iesus: innuit ergo huic Simon Petrus, & dicit ei; Quis est de quo dicit?* Ecce innuendo dixit, quod sonando dicere non audebat. Sed hæc atque hujusmodi signa corporalia sive auribus sive oculis præsentibus quibus loquimur exhibemus: inventæ sunt autem litteræ, per quas possemus & cum absentibus colloqui: sed ista signa sunt vocum, cùm ipsæ voces in sermone nostro earum quas cogitamus signa sint rerum.

CAP. XI. Verbi divini similitudo qualiscumque in verbo nostro non exteriore ac sensibili, sed in interiore ac mentali quærenda.

20. PROINDE verbum quod foris sonat, signum est verbi quod intus lucet, cui magis verbi competit nomen. Nam illud quod profertur carnis ore, vox verbi est: verbumque & ipsum dicitur, propter illud à quo ut foris appareret assumtum est. Ita enim verbum nostrum vox quodam modo corporis fit, assumendo eam in qua manifestetur sensibus hominum; sicut Verbum Dei caro factum est, assumendo eam in qua & ipsum manifestaretur sensibus hominum. Et sicut verbum nostrum fit vox, nec mutatur in vocem: ita Verbum Dei caro quidem factum est, Iohan. 1. 14.
sed absit ut mutaretur in carnem. Assumendo quippe illam, non in eam se consumendo, & hoc nostrum vox fit, & illud caro factum est. Quapropter quicumque cupit ad qualemcumque similitudinem Verbi Dei, quamvis per multa dissimilem, pervenire, non intueatur verbum nostrum quod sonat in auribus, nec quando voce profertur, nec quando silentio cogitatur. Omnium namque sonantium verba linguarum etiam in silentio cogitantur, & carmina percurruntur animo, tacente ore corporis: nec solùm numeri syllabarum, verùm etiam modi cantilenarum, cùm sint corporales, & ad eum, qui vocatur auditus, sensum corporis pertinentes, per incorporeas quasdam imagines suas præstò sunt cogitantibus, & tacitè cuncta ista volventibus. Sed transeunda sunt hæc, ut ad illud perveniatur hominis verbum, per cujus qualemcumque similitudinem sicut in ænigmate videatur utcumque Dei Verbum: non illud quod factum est ad illum vel illum Prophetam, & de quo dictum est, *Verbum* Act. 6. 7.
autem Dei crescebat & multiplicabatur: & de quo iterum dictum est, *Igitur fides ex auditu, auditus* Rom. 10. 17.
autem per verbum Christi: & iterum, *Cùm accepissetis à nobis verbum auditûs Dei, accepistis non ut* 1. Thess. 2. 13.
verbum hominum, sed sicuti est verè verbum Dei. Et innumerabilia similiter in Scripturis dicuntur de Dei verbo, quod in sonis multarum diversarumque linguarum per corda & ora disseminatur humana. Ideo autem verbum Dei dicitur, quia doctrina divina traditur, non humana. Sed illud Verbum Dei quærimus qualitercumque per hanc similitudinem nunc videre, de quo dictum est, *Deus erat Verbum*: de quo dictum est, *Omnia* Iohan. 1.
per ipsum facta sunt: de quo dictum est, *Verbum caro factum est*: de quo dictum est, *Fons sapientiæ Verbum Dei in excelsis.* Eccli. 1. 5.
Perveniendum est ergo ad illud verbum hominis, ad verbum rationalis animantis, ad verbum non de Deo natæ, sed à Deo factæ imaginis Dei, quod neque prolativum est in sono, neque cogitativum in similitudine soni, quod alicujus linguæ esse necesse sit, sed quod omnia quibus significatur signa præcedit, & gignitur de scientia quæ manet in animo, quando eadem scientia intus dicitur, sicuti est. Simillima est enim visio cogitationis, visioni scientiæ. Nam quando per sonum dicitur, vel per aliquod corporale signum, non dicitur sicuti est, sed sicut potest videri audirive per corpus. Quando ergo quod in notitia est, hoc est in verbo, tunc est verum verbum, & veritas, qualis exspectatur ab homine, ut quod est in ista, hoc sit & in illo; quod non est in ista, non sit & in illo: hic agnoscitur, *Est est, Non non.* Matth. 5. 37.
Sic accedit, quantum potest, ista similitudo imaginis factæ ad illam similitudinem imaginis natæ, qua Deus Filius Patri per omnia substantialiter similis prædicatur. Animadvertenda est in hoc ænigmate etiam ista Verbi Dei similitudo, quod sicut de illo Verbo dictum est, *Omnia per ipsum facta* Iohan. 1. 3.

sunt, ubi Deus per unigenitum Verbum suum prædicatur universa fecisse; ita hominis opera nulla sunt, quæ non priùs dicantur in corde: unde scriptum est, *Initium omnis operis verbum.* (Eccli. 37. 20) Sed etiam hîc cùm verum verbum est, tunc est initium boni operis. Verum autem verbum est, cùm de scientia bene operandi gignitur, ut etiam ibi servetur, *Est est, Non non*: ut si est in ea scientia qua vivendum est, sit & in verbo per quod operandum est; si non, non: alioquin mendacium erit verbum tale, non veritas; & inde peccatum, non opus rectum. Est & hæc in ista similitudine verbi nostri similitudo Verbi Dei, quia potest esse verbum nostrum quod non sequatur opus; opus autem esse non potest, nisi præcedat verbum: sicut Verbum Dei potuit esse nulla exsistente creaturâ; creatura verò nulla esse posset, nisi per ipsum per quod facta sunt omnia. Ideoque non Deus Pater, non Spiritus-sanctus, non ipsa Trinitas, sed solus Filius, quod est Verbum Dei, caro factum est; (Joan. 1. 14.) quamvis Trinitate faciente: ut sequente atque imitante verbo nostro ejus exemplum, rectè viveremus, hoc est, nullum habentes in verbi nostri vel contemplatione vel operatione mendacium. Verùm hæc hujus imaginis est quandoque futura perfectio. Ad hanc consequendam nos erudit magister bonus fide Christiana pietatisque doctrinâ, ut revelata facie à Legis velamine quod est umbra futurorum, gloriam Domini speculantes, (2. Cor. 3. 18.) per speculum scilicet intuentes, in eamdem imaginem transformemur de gloria in gloriam tamquam à Domini spiritu, secundùm superiorem de his verbis disputationem.

(Dissimilitudo quàm maxima inter verbum ac scientiam nostram & Verbum scientiamque divinam.)

21. Cùm ergo hac transformatione ad perfectum fuerit hæc imago renovata, similes Deo erimus, quoniam videbimus eum, (1 Joan. 3. 2.) non per speculum, sed sicuti est: quod dicit apostolus Paulus, *facie ad faciem.* (1. Cor. 13. 12.) Nunc verò in hoc speculo, in hoc ænigmate, in hac qualicumque similitudine, quanta sit etiam dissimilitudo, quis potest explicare? Adtingam tamen aliqua, ut valeo, quibus id possit adverti. (* CAPUT XII.) * Primò ipsa scientia, de qua veraciter cogitatio nostra formatur, quando quæ scimus loquimur, qualis aut quanta potest homini provenire, quamlibet peritissimo atque doctissimo? Exceptis enim quæ in animum veniunt à sensibus corporis, in quibus tam multa aliter sunt quàm videntur, ut eorum veri similitudine nimiùm constipatus, sanus sibi esse videatur qui insanit; (Academica Philosophia.) unde Academica philosophia sic invaluit, ut de omnibus dubitans multo miseriùs insaniret: his ergo exceptis quæ à corporis sensibus in animum veniunt, quantum rerum remanet quod ita sciamus, sicut nos vivere scimus? in quo prorsus non metuimus, ne aliqua veri similitudine fortè fallamur, quoniam certum est etiam eum qui fallitur vivere; nec in eis visis[a] hoc habetur, quæ objiciuntur extrinsecùs, ut in eo sic fallatur oculus, quemadmodum fallitur cùm in aqua remus videtur infractus, & navigantibus turres moveri, & alia sexcenta quæ aliter sunt quàm videntur; quia nec per oculum carnis hoc cernitur. Intima scientia est qua nos vivere scimus, ubi ne illud quidem Academicus dicere potest, Fortasse dormis, & nescis, & in somnis vides. Visa quippe somniantium simillima esse visis vigilantium quis ignorat? Sed qui certus est de vitæ suæ scientia, non in ea dicit, Scio me vigilare; sed, Scio me vivere: sive ergo dormiat, sive vigilet, vivit. Nec in ea scientia per somnia falli potest; quia & dormire & in somnis videre, viventis est. Nec illud potest Academicus adversùs istam scientiam dicere, Furis fortassis & nescis; quia sanorum visis simillima sunt etiam visa furentium: sed qui furit vivit. Nec contra Academicos dicit, Scio me non furere; sed, Scio me vivere. Numquam ergo falli nec mentiri potest, qui se vivere dixerit scire. Mille itaque fallacium visorum genera objiciantur ei qui dicit, Scio me vivere: nihil horum timebit, quando & qui fallitur vivit. Sed si talia sola pertinent ad humanam scientiam, perpauca sunt; nisi quia in unoquoque genere ita multiplicantur, ut non solùm pauca non sint, verùm etiam reperiantur per infinitum numerum tendere. Qui enim dicit, Scio me vivere, unum aliquid scire se dicit: proinde si dicat, Scio me scire me vivere; duo sunt jam, hoc verò quod scit hæc duo, tertium scire est: sic potest addere & quartum, & quintum, & innumerabilia, si sufficiat. Sed quia innumerabilem numerum vel comprehendere singula addendo, vel dicere innumerabiliter non potest, hoc ipsum certissimè comprehendit ac dicit, & verum hoc esse, & tam innumerabile, ut verè ejus infinitum numerum non possit comprehendere ac dicere. Hoc & in voluntate certa similiter adverti potest. Quis est enim cui non impudenter respondeatur, Fortè falleris, dicenti Volo beatus esse? Et si dicat, Scio me hoc velle & hoc me scire scio; jam his duobus & tertium potest addere, quòd hæc duo sciat; & quartum, quòd hæc duo scire se sciat, & similiter in infinitum numerum pergere. Item si quispiam dicat, Errare nolo; nonne sive erret sive non erret, errare tamen eum nolle verum erit? Quis est qui huic non impudentissimè dicat, Forsitan falleris? cùm profectò ubicumque fallatur, falli se tamen nolle non fallitur. Et si hoc scire se dicat; addit quantum vult rerum numerum cognitarum, & numerum esse perspicit infinitum. Qui enim dicit, Nolo me falli, & hoc me nolle scio, & hoc me scire scio, jam etsi non commoda elocutione, potest hinc infinitum numerum ostendere: & alia reperiuntur, quæ adversùs Academicos valeant, qui nihil ab homine sciri posse contendunt. Sed modus adhibendus est, præsertim quia in Opere isto non hoc suscepimus. Sunt inde libri tres nostri, primo nostræ conversionis tempore conscripti, quos qui potuerit & voluerit legere, lectosque intellexerit, nihil eum profectò quæ ab eis contra perceptionem veritatis argumenta multa inventa sunt, permovebunt. (*Libri tres contra Academicos Tom. 1.*) Cùm enim duo sint genera rerum quæ sciuntur, unum earum quæ per sensus corporis percipit animus, alterum earum quæ per se ipsum: multa illi Philosophi garrierunt contra corporis sensus; animi autem quasdam firmissimas per se ipsum perceptiones rerum verarum, quale illud est quod dixi, Scio me vivere, nequaquam in dubium vocare potuerunt. Sed absit à nobis ut ea quæ per sensus corporis didicimus, vera esse dubitemus: per eos quippe didicimus cælum & terram, & ea quæ in eis nota

[a] Ita MSS. At editi, *hæc habentur*: malè.

sunt nobis, quantum ille qui & nos & ipsa condidit, innotescere nobis voluit. Absit etiam ut scire nos negemus, quæ testimonio didicimus aliorum: alioquin esse nescimus Oceanum; nescimus esse terras atque urbes, quas celeberrima fama commendat; nescimus fuisse homines & opera eorum, quæ historica lectione didicimus; nescimus quæ quotidie undecumque nuntiantur, & indiciis consonis [a] contestantibusque firmantur; postremò nescimus in quibus locis, vel ex quibus hominibus fuerimus exorti; quia hæc omnia testimoniis credidimus aliorum. Quod si absurdissimum est dicere; non solùm nostrorum, verùm etiam & alienorum corporum sensus plurimum addidisse nostræ scientiæ confitendum est.

Item de differentia scientiæ ac verbi mentis nostræ à scientia & Verbo Dei.

22. Hæc igitur omnia, & quæ per se ipsum, & quæ per sensus sui corporis, & quæ testimoniis aliorum percepta scit animus humanus, thesauro memoriæ condita tenet, ex quibus gignitur verbum verum, quando quod scimus loquimur; sed verbum ante omnem sonum, ante omnem cogitationem soni. Tunc enim est verbum simillimum rei notæ, de qua gignitur & imago ejus, quoniam de visione scientiæ visio cogitationis exoritur, quod est verbum linguæ nullius, verbum verum de re vera, nihil de suo habens, sed totum de illa scientia de qua nascitur. Nec interest quando id didicerit, qui quod scit loquitur, aliquando enim statim ut discit, hoc dicit, dum tamen verbum sit verum, id est, de notis rebus exortum. *Sed numquid Deus Pater, de quo natum est Verbum de Deo Deus; numquid ergo Deus Pater in illa sapientia quod est ipse sibi, alia didicit per sensum corporis sui, alia per se ipsum? Quis hoc dicat, qui non animal rationale, sed supra animam rationalem Deum cogitat, quantum ab eis cogitari potest, qui eum omnibus animalibus & omnibus animis præferunt, quamvis per speculum & in ænigmate conjiciendo videant, nondum facie ad faciem sicuti est? Numquid Deus Pater ea ipsa, quæ non per corpus, quod est ei nullum, sed per se ipsum scit, aliunde ab aliquo didicit, aut nuntiis vel testibus, ut ea sciret, indiguit? Non utique: ad omnia quippe scienda quæ scit, sufficit sibi illa perfectio. Habet quidem nuntios, id est angelos, non tamen qui ei quæ nescit annuntient; non enim sunt ulla quæ nesciat: sed bonum eorum est de operibus suis ejus consulere veritatem; & hoc est quòd ei dicuntur nonnulla nuntiare, non ut ipse ab eis discat, sed ut ab illo ipsi per Verbum ejus sine corporali sono. Nuntiant etiam quod voluerit, ab eo missi ad quos voluerit, totum ab illo per illud Verbum ejus audientes, id est, in ejus veritate invenientes quid sibi faciendum, quid, quibus, & quando nuntiandum sit. Nam & nos oramus eum, nec tamen necessitates nostras docemus eum. *Novit enim*, ait Verbum ejus, *Pater vester quid vobis necessarium sit, priùs quàm petatis ab eo.* Nec ista ex aliquo tempore cognovit, ut nosset: sed futura omnia temporalia, atque in eis etiam quid & quando ab illo petituri fueramus, & quos & de quibus rebus vel exauditurus vel non exauditurus esset, sine initio antè præscivit. Universas autem creaturas suas, & spiritales & corporales, non quia sunt ideo novit; sed ideo sunt quia novit. Non enim nescivit quæ fuerat creaturus. Quia ergo scivit, creavit; non quia creavit, scivit. Nec aliter ea scivit creata, quàm creanda: non enim ejus sapientiæ aliquid accessit ex eis; sed illis exsistentibus sicut oportebat, & quando oportebat, illa mansit ut erat. Ita & scriptum est in libro Ecclesiastico: *Ante quàm crearentur, omnia nota sunt illi; sic & post quàm consummata sunt. Sic*, inquit, non aliter, & *ante quàm crearentur, & post quàm consummata sunt, sic ei nota sunt.* Longè est ergo huic scientiæ scientia nostra dissimilis. Quæ autem scientia Dei est, ipsa & sapientia; & quæ sapientia, ipsa essentia sive substantia. Quia in illius naturæ simplicitate mirabili, non est aliud sapere, aliud esse; sed quod est sapere, hoc est & esse, sicut & in superioribus libris sæpe jam diximus. Nostra verò scientia in rebus plurimis propterea & amissibilis est & receptibilis, quia non hoc est nobis esse quod scire vel sapere: quoniam esse possumus, etiam si nesciamus, neque sapiamus ea quæ aliunde didicimus. Propter hoc sicut nostra scientia illi scientiæ Dei, sic & nostrum verbum quod nascitur de nostra scientia, dissimile est illi Verbo Dei quod natum est de Patris essentia. Tale est autem ac si dicerem, de Patris scientia, de Patris sapientia, vel quod est expressius, de Patre scientia, de Patre sapientia.

*CAPUT XIII.

Matth. 6. 8.

Eccli. 23. 29.

CAPUT XIV. Verbum Dei per omnia æquale Patri de quo est.

23. VERBUM ergo Dei Patris unigenitus Filius, per omnia Patri similis & æqualis, Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; est hoc omnino quod Pater, non tamen Pater; quia iste Filius, ille Pater. Ac per hoc novit omnia quæ novit Pater: sed ei nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim & esse [b] ibi unum est. Et ideo Patri sicut esse non est à Filio, ita nec nosse. Proinde tamquam se ipsum dicens Pater genuit Verbum sibi æquale per omnia. Non enim se ipsum integrè perfectéque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in ejus Verbo quàm in ipso. Ibi summè illud agnoscitur, *Est est, Non non.* Et ideo Verbum hoc verè veritas est: quoniam quidquid est in ea scientia de qua genitum est, & in ipso est; quod autem in ea non est, nec in ipso est. Et falsum habere aliquid hoc Verbum numquam potest: quia immutabiliter sic se habet, ut se habet de quo est. *Non* enim *potest Filius à se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem.* Potenter hoc non potest, nec est infirmitas ista, sed firmitas, qua falsa esse non potest veritas. Novit itaque omnia Deus Pater in se ipso, novit in Filio: sed in se ipso tamquam se ipsum, in Filio tamquam Verbum suum, quod est de his omnibus quæ sunt in se ipso. Omnia similiter novit & Filius, in se scilicet, tamquam ea quæ nata sunt de iis quæ Pater novit in se ipso: in Patre autem, tamquam ea de quibus nata sunt, quæ ipse Filius novit in se ipso. Sciunt ergo invicem Pater & Filius: sed ille gignendo, iste nascendo. Et omnia quæ sunt in eorum scientia, in eorum sapientia, in eorum essentia, unusquisque eorum simul videt; non particulatim aut singillatim, velut alternante conspectu hinc illuc, & inde huc, & rursus inde vel inde in aliud atque aliud, ut aliqua videre non possit nisi non videns alia: sed, ut dixi, simul omnia videt, quorum nullum est quod non semper videt.

2. Cor. 1. 19.

Johan. 5. 19.

24. Verbum autem nostrum illud quod non

Quanta si

[a] Plerique MSS. *constantibusque.*

[b] Ita MSS. At editi, *illi unum est.*

dissimilitudo verbi nostri & Verbi divini.

habet sonum neque cogitationem soni, sed ejus A rei [a] quam videndo intus dicimus, & ideo nullius linguæ est; atque inde utcumque simile est in hoc ænigmate illi Verbo Dei, quod etiam Deus est, quoniam sic & hoc de nostra nascitur, quemadmodum & illud de scientia Patris natum est: nostrum ergo tale verbum, quod invenimus esse utcumque illi simile, quantum sit etiam dissimile sicut à nobis dici potuerit, non pigeat intueri.

*CAPUT XV.

* Numquid verbum nostrum de sola scientia nostra nascitur? Nonne multa dicimus etiam B quæ nescimus? Nec dubitantes ea dicimus, sed vera esse arbitrantes: quæ fortè si vera sunt, in ipsis rebus de quibus loquimur, non in verbo nostro vera sunt; quia verbum verum non est, nisi quod de re quæ scitur, gignitur. Falsum est ergo isto modo verbum nostrum, non cùm mentimur, sed cùm fallimur. Cùm autem dubitamus, nondum est verbum de re de qua dubitamus, sed de ipsa dubitatione verbum est. Quamvis enim non noverimus an verum sit unde dubi- C tamus, tamen dubitare nos novimus: ac per hoc cùm hoc dicimus, verum verbum est; quoniam quod novimus dicimus. Quid quod etiam mentiri possumus? Quod cùm facimus, utique volentes & scientes falsum verbum habemus: ubi verum verbum est mentiri nos; hoc enim scimus. Et cùm mentitos nos esse confitemur, verum dicimus; quod scimus enim dicimus; scimus namque nos esse mentitos. Verbum autem illud quod est Deus & potentius est nobis, hoc non potest. D

Iohan. 5. 19.

Non enim potest facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem: & non à se ipso loquitur, sed à Patre illi est omne quod loquitur, cùm ipsum Pater unicè loquitur: & magna illius Verbi potentia est, non posse mentiri; quia non potest esse illic *Est & non*, sed *Est est, Non non.*

1. Cor. 1. 19.

At enim nec verbum dicendum est, quod verum non est. Sit ita, libens assentior. Quid, cùm verum est verbum nostrum, & ideo rectè verbum vocatur, numquid sicut dici potest vel visio E de visione, vel scientia de scientia, ita dici potest essentia de essentia, sicut illud Dei Verbum maximè dicitur maximéque dicendum est? Quid ita? quia non hoc est nobis esse, quod est nosse. Multa quippe novimus quæ per memoriam quodam modo vivunt, ita & oblivione quodam modo moriuntur: atque ideo cùm illa jam non sint in notitia nostra, nos tamen sumus; & cùm scientia nostra animo lapsa perierit à nobis, nos tamen vivimus. F

Verbum nostrum sempiternum esse aut dici nō potest.

25. Illa etiam quæ ita sciuntur, ut numquam excidere possint, quoniam præsentia sunt, & ad ipsius animi naturam pertinent, ut est illud quod nos vivere scimus: (manet enim hoc quamdiu animus manet, & quia semper manet animus, & hoc semper manet:) id ergo & si qua reperiuntur similia, in quibus imago Dei potiùs intuenda est, etiamsi semper sciuntur, tamen quia non semper etiam cogitantur, quomodo de his dicatur verbum sempiternum, cùm verbum nostrum G nostra cogitatione dicatur, invenire difficile est. Sempiternum est enim animo vivere, sempiternum est scire quod vivit: nec tamen sempiternum est cogitare vitam suam, vel cogitare scientiam vitæ suæ: quoniam cùm aliud atque aliud cœperit, hoc desinet cogitare, quamvis non desinat scire. Ex quo fit, ut si potest esse in animo aliqua scientia sempiterna, & sempiterna esse non potest ejusdem scientiæ cogitatio, & verbum verum nostrum intimum nisi nostra cogitatione non dicitur, solus Deus intelligatur habere Verbum sempiternum sibique coæternum. Nisi fortè dicendum est, ipsam possibilitatem cogitationis, quoniam id quod scitur, etiam quando non cogitatur, potest tamen veraciter cogitari, verbum esse tam perpetuum, quàm scientia ipsa perpetua est. Sed quomodo est verbum, quod nondum in cogitationis visione formatum est? Quomodo erit simile scientiæ de qua nascitur, si ejus non habet formam, & ideo jam vocatur verbum quia potest habere? Tale est enim ac si dicatur, ideo jam vocandum esse verbum quia potest esse verbum. Sed quid est quod potest esse verbum, & ideo jam dignum est verbi nomine? Quid est, inquam, hoc formabile nondumque formatum, nisi quiddam mentis nostræ, quod hàc atque hàc volubili quadam motione jactamus, cùm à nobis nunc hoc, nunc illud, sicut inventum fuerit vel occurrerit, cogitatur? Et tunc fit verum verbum, quando illud quod nos dixi volubili motione jactare, ad id quod scimus [b] pervenit, atque inde formatur, ejus omnimodam similitudinem capiens, ut quomodo res quæque scitur, sic etiam cogitetur, id est, sine voce, sine vocis cogitatione, quæ profectò alicujus linguæ est, [c] sic in corde dicatur. Ac per hoc etiam si concedamus, ne de controversia vocabuli laborare videamur, jam vocandum esse verbum quiddam illud mentis nostræ quod de nostra scientia formari potest, etiam priùs quàm formatum sit, quia jam, ut ita dicam, formabile est; quis non videat, quanta hîc sit dissimilitudo ab illo Dei Verbo, quod in forma Dei sic est, ut non antea fuerit formabile priùs quàm formatum, nec aliquando esse possit informe, sed sit forma simplex & simpliciter æqualis ei de quo est, & cui mirabiliter coæterna est?

*CAPUT XVI.

* Quapropter ita dicitur illud Dei Verbum, ut Dei cogitatio non dicatur, ne aliquid esse quasi volubile credatur in Deo, quod nunc accipiat, nunc recipiat formam, ut verbum sit, eamque possit amittere, atque informiter quodam modo volutari. Bene quippe noverat verba, & vim cogitationis inspexerat locutor egregius, qui dixit in carmine, Secumque volutat eventus belli varios: id est, cogitat. Non ergo ille Dei Filius cogitatio Dei, sed Verbum Dei dicitur. Cogitatio quippe nostra perveniens ad id quod scimus, atque inde formata, verbum nostrum verum est. Et ideo Verbum Dei sine cogitatione Dei debet intelligi, ut forma ipsa simplex intelligatur, non habens aliquid formabile quod esse etiam possit informe. Dicuntur quidem etiam in Scripturis sanctis cogitationes Dei, sed eo locutionis modo, quo ibi & oblivio Dei dicitur, quæ utique ad proprietatem in Deo nulla est.

Æneid. 10.

Verbum nostrum etiam cùm similes Deo erimus numquam Verbo divino coæquandum

26. Quamobrem cùm tanta sit nunc in isto ænigmate dissimilitudo Dei & Verbi Dei, in qua tamen nonnulla similitudo comperta est: illud quoque fatendum est, quòd etiam cùm similes ei erimus, quando videbimus eum sicuti est, (quod utique qui dixit, hanc procul dubio quæ

1. Iohā. 3. 2.

[a] Hîc MSS. addunt, *quod intus lucet, cui magis verbi competit nomen.* Sumtum est ex initio capitis 11.

[b] Editi, *pervenerit* Concinniùs MSS. *pervenit.*

[c] Ita MSS. At editi, *si.*

nunc est dissimilitudinem adtendit,) nec tunc naturâ illi erimus æquales. Semper enim natura minor est faciente quæ facta est. Et tunc quidem verbum nostrum non erit falsum, quia neque mentiemur, neque fallemur: fortassis etiam volubiles non erunt nostræ cogitationes ab aliis in alia euntes atque redeuntes, sed omnem scientiam nostram uno simul conspectu videbimus: tamen cùm & hoc fuerit, si & hoc fuerit, formata erit creatura quæ formabilis fuit, ut nihil jam desit ejus formæ, ad quam pervenire deberet: sed tamen coæquanda non erit illi simplicitati, ubi non formabile aliquid formatum vel reformatum est, sed forma; neque informis, neque formata, ipsa ibi æterna est immutabilisque substantia.

CAPUT XVII. Quomodo Spiritus-sanctus dicatur caritas, & an solus.

27. SATIS de Patre & Filio, quantum per hoc speculum atque in hoc ænigmate videre potuimus, locuti sumus. Nunc de Spiritu-sancto, quantum Deo donante videre conceditur, disserendum est. Qui Spiritus-sanctus secundùm Scripturas sanctas, nec Patris solius est, nec Filii solius, sed amborum: & ideo communem, qua invicem se diligunt Pater & Filius, nobis insinuat caritatem. Ut autem nos exerceret sermo divinus, non res in promtu sitas, sed in abdito scrutandas & ex abdito eruendas, majore studio fecit inquiri. Non itaque dixit Scriptura, Spiritus-sanctus caritas est; quod si dixisset, non parvam partem quæstionis istius abstulisset: sed dixit, *Deus caritas est*; [1. Iohan. 4. 16.] ut incertum sit, & ideo requirendum, utrùm Deus Pater sit caritas, an Deus Filius, an Deus Spiritus-sanctus, an Deus ipsa Trinitas. Neque enim dicturi sumus, non propterea Deum dictam esse caritatem, quòd ipsa caritas [a] sit ulla substantia, quæ Dei digna sit nomine; sed quod donum sit Dei, sicut dictum est Deo, *Quoniam tu es patientia mea*: [Psal. 70 5.] neque enim propterea dictum est, quia Dei substantia est nostra patientia; sed quòd ab ipso nobis est, sicut alibi legitur, *Quoniam ab ipso est patientia mea.* [Psal. 61. 6.] Hunc quippe sensum facilè refellit Scripturarum ipsa locutio. Tale est enim, *Tu es patientia mea*; quale est, *Tu es Domine spes mea*; [Psal. 90 9.] & *Deus meus misericordia mea*; [Psal. 58. 18.] & multa similia. Non est autem dictum, Domine caritas mea; aut, Tu es caritas mea; aut, Deus caritas mea: sed ita dictum est, *Deus caritas est*; [1. Iohan. 4. 16.] sicut dictum est, *Deus spiritus est.* [Iohan. 4. 24.] Hoc qui non discernit, intellectum à Domino, non expositionem quærat à nobis: non enim apertius quidquam possumus dicere.

28. *Deus* ergo *caritas est*: utrùm autem Pater, an Filius, an Spiritus-sanctus, an ipsa Trinitas, quia & ipsa non tres dii, sed unus est Deus, hoc quæritur. Sed jam in hoc libro superiùs disputavi, non sic accipiendam esse Trinitatem quæ Deus est, ex illis tribus quæ in trinitate nostræ mentis ostendimus, ut tamquam memoria sit omnium trium Pater, & intelligentia omnium trium Filius, & caritas omnium trium Spiritus-sanctus, quasi Pater nec intelligat sibi nec diligat, sed ei Filius intelligat, & Spiritus-sanctus ei diligat, ipse autem sibi & illis tantùm meminerit; & Filius nec meminerit nec diligat sibi, sed meminerit ei Pater, & diligat ei Spiritus-sanctus, ipse autem & sibi & illis tantummodo intelligat; itemque Spiritus-sanctus nec meminerit nec intelligat sibi, sed meminerit ei Pater, & intelligat ei Filius, ipse autem & sibi & illis non nisi diligat: sed sic potiùs, ut omnia tria & omnes & singuli habeant in sua quisque natura. Nec distent in eis ista, sicut in nobis aliud est memoria, aliud est intelligentia, aliud dilectio sive caritas: sed unum aliquid sit quod omnia valeat, sicut ipsa sapientia; & sic habeatur in uniuscujusque natura, ut qui habet, hoc sit quod habet, sicut immutabilis simplexque substantia. Si ergo hæc intellecta sunt, & quantum nobis in rebus tantis videre vel conjectare concessum est, vera esse claruerunt, nescio cur non sicut sapientia & Pater dicitur & Filius & Spiritus-sanctus, & simul omnes non tres, sed una sapientia; ita & caritas & Pater dicatur & Filius & Spiritus-sanctus, & simul omnes una caritas. Sic enim & Pater Deus, & Filius Deus, & Spiritus-sanctus Deus, & simul omnes unus Deus.

29. Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi Spiritus-sanctus, nec de quo genitum est Verbum & de quo procedit principaliter Spiritus-sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem addidi, principaliter, quia & de Filio Spiritus-sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non jam exsistenti & nondum habenti: sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, & Spiritus-sanctus spiritus esset amborum. Non est igitur accipienda transeunter, sed diligenter intuenda inseparabilis Trinitatis ista distinctio. Hinc enim factum est, ut propriè Dei Verbum etiam Dei sapientia diceretur, cùm sit sapientia & Pater & Spiritus-sanctus. Si ergo propriè aliquid horum trium caritas nuncupanda est, quid aptius quàm ut hoc sit Spiritus-sanctus? Ut scilicet in illa [b] simplici summaque natura, non sit aliud substantia, & aliud caritas; sed substantia ipsa sit caritas, & caritas ipsa sit substantia, sive in Patre, sive in Filio, sive in Spiritu-sancto, & tamen propriè Spiritus-sanctus caritas nuncupetur.

30. Sicut Legis nomine aliquando simul omnia veteris Instrumenti sanctarum scripturarum significantur eloquia. Nam ex propheta Isaia testimonium ponens Apostolus, ubi ait, *In aliis linguis & in aliis labiis loquar populo huic*: [Isai 28. 11. 1. Cor. 14. 21.] præmisit tamen, *In Lege scriptum est.* Et ipse Dominus, *In Lege*, inquit, *eorum scriptum est, quia oderunt me gratis*: [Iohan. 15. 25. Psal. 34. 19.] cùm hoc legatur in Psalmo. Aliquando autem propriè vocatur Lex, quæ data est per Moysen, secundùm quod dictum est, *Lex & Prophetæ usque ad Iohannem.* [Matth. 11. 13.] Et, *In his duobus præceptis tota Lex pendet & Prophetæ.* [Matth. 22. 40.] Hîc utique propriè Lex appellata est, de monte Sina. Prophetarum autem nomine etiam Psalmi significati sunt: & tamen alio loco ipse Salvator, *Oportebat*, inquit, *impleri omnia quæ scripta sunt in Lege & Prophetis & Psalmis de me.* [Luca 24. 44.] Hîc rursus Prophetarum nomen, exceptis Psalmis, intelligi voluit. Dicitur ergo Lex universaliter cum Prophetis & Psalmis, dicitur & propriè quæ per Moysen data est. Item dicuntur communiter prophetæ simul cum Psalmis, dicuntur & propriè præter Psalmos. Et multis aliis exemplis doceri potest, multa rerum vocabula, & universaliter poni, & propriè quibusdam rebus adhiberi, nisi

[a] Editi, *quòd ipsa caritas nulla substantia.* Castigantur ex MSS.

[b] Editi, *in illa Trinitatis.* Vox *Trinitatis* abest à MSS.

in re aperta vitanda sit longitudo sermonis. Hoc A ideo dixi, ne quisquam propterea nos inconvenienter existimet caritatem appellare Spiritum-sanctum, quia & Deus Pater & Deus Filius potest caritas nuncupari.

Spiritum-sanctum in Scripturis propriè nuncupari esse vocabulo Caritatis.

31. Sicut ergo unicum Dei Verbum propriè vocamus nomine sapientiæ, cùm sit universaliter & Spiritus-sanctus & Pater ipse sapientia: ita Spiritus-sanctus propriè nuncupatur vocabulo caritatis, cùm sit universaliter caritas & Pater & Filius. Sed Dei Verbum, id est, unigenitus Dei B Filius apertè dictus est Dei sapientia, ore Apostolico, ubi ait, *Christum Dei virtutem & Dei sapientiam:* Spiritus autem sanctus ubi sit dictus caritas invenimus, si diligenter Johannis apostoli scrutemur eloquium; qui cùm dixisset, *Dilectissimi, diligamus invicem, quia dilectio ex Deo est:* secutus adjunxit, *Et omnis qui diligit, ex Deo natus est: qui non diligit, non cognovit Deum, quia Deus dilectio est.* Hîc manifestavit eam se dixisse dilectionem Deum, quam dixit ex Deo. Deus ergo ex Deo est dilectio. Sed quia & Filius ex Deo Patre natus est, & Spiritus-sanctus ex Deo Patre procedit, quem potiùs eorum hîc debeamus accipere dictum esse dilectionem Deum, meritò quæritur. Pater enim solus ita Deus est, ut non sit ex Deo: ac per hoc dilectio quæ ita Deus est, ut ex Deo sit, aut Filius est, aut Spiritus-sanctus. Sed in consequentibus cùm Dei dilectionem commemorasset, non qua nos eum, sed qua *Ipse dilexit nos, & misit Filium suum* [a] *litatorem pro peccatis nostris*, & hinc exhortatus esset ut & nos invicem diligamus, atque ita Deus in nobis maneat, quia utique dilectionem Deum dixerat, statim volens de hac re apertius aliquid eloqui, *In hoc*, inquit, *cognoscimus quia in ipso manemus, & ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis.* Spiritus itaque sanctus de quo dedit nobis, facit nos in Deo manere, & ipsum in nobis: hoc autem facit dilectio. Ipse est igitur Deus dilectio. Denique paulò pòst cùm hoc ipsum repetiisset atque dixisset, *Deus dilectio est:* continuò subjecit, *Et qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus manet in eo.* Unde suprà dixerat, *In hoc cognoscimus quia in ipso manemus, & ipse in nobis, quia de Spiritu suo dedit nobis.* Ipse ergo significatur ubi legitur, *Deus dilectio est.* Deus igitur Spiritus-sanctus qui procedit ex Deo, cùm datus fuerit homini, accendit eum in dilectionem Dei & proximi, & ipse dilectio est. Non enim habet homo unde Deum diligat, nisi ex Deo. F Propter quod paulò pòst dicit, *Nos diligamus eum, quia ipse prior dilexit nos.* Apostolus quoque Paulus, *Dilectio*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum qui datus est nobis.*

1 Cor. 1. 24.
1 Johan. 4. 7.
Ibidem 13.
Ibid. 19.
Rom. 5. 5.

CAPUT XVIII. Nullum Dei donum caritate excellentius.

32. Nullum est isto Dei dono excellentius. Solum est quod dividit inter filios regni æterni & filios perditionis æternæ. Dantur & alia per Spiritum-sanctum munera, sed sine caritate nihil prosunt. Nisi ergo tantum impertiatur cuique Spiritus-sanctus, ut eum Dei & proximi faciat amatorem, à sinistra non transfertur ad dexteram. Nec Spiritus propriè dicitur Donum, nisi propter dilectionem: quam qui non habuerit, si linguis hominum loquatur & angelorum, sonans æramentum est & cymbalum tinniens: & si

1 Cor. 13. 1.

habuerit prophetiam, & scierit omnia sacramenta, & omnem scientiam, & si habuerit omnem fidem, ita ut montes transferat, nihil est: & si distribuerit omnem substantiam suam, & si tradiderit corpus suum ut ardeat, nihil ei prodest. Quantum ergo bonum est, sine quo ad æternam vitam neminem bona tanta perducunt? Ipsa verò dilectio sive caritas, (nam unius rei est utrumque nomen,) si habeat eam qui non loquitur linguis, nec habet prophetiam, nec omnia scit sacramenta omnemque scientiam, nec distribuit omnia sua pauperibus, vel non habendo quod distribuat, vel aliqua necessitate prohibitus, nec tradit corpus suum ut ardeat, si talis passionis nulla tentatio est, perducit ad regnum, ita ut ipsam fidem non faciat utilem nisi caritas. Sine caritate quippe fides potest quidem esse, sed non & prodesse. Propter quod & apostolus Paulus, *In* Gal. 5. 6. *Christo*, inquit, *Iesu neque circumcisio, neque præputium aliquid valet, sed fides quæ per dilectionem* C *operatur:* sic eam discernens ab ea fide, qua & dæmones credunt & contremiscunt. Dilectio igitur quæ ex Deo est & Deus est, propriè Spiritus-sanctus est, per quem diffunditur in cordibus Rom. 5. 5. nostris Dei caritas, per quam nos tota inhabitat Trinitas. Quocirca rectissimè Spiritus-sanctus, cùm sit Deus, vocatur etiam Donum Dei. Quod Act. 8. 20. Donum propriè quid nisi caritas intelligenda est, quæ perducit ad Deum, & sine qua quodlibet aliud donum Dei non perducit ad Deum?

CAPUT XIX. Spiritus-sanctus dictus Dei donum in Scripturis.

D 33. An & hoc probandum est, Dei Donum dictum esse in sacris litteris Spiritum-sanctum? Si & hoc exspectatur, habemus in Evangelio secundùm Johannem Domini Jesu Christi verba dicentis, *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Porrò Evangelista secutus adjunxit, *Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Unde dicit etiam Paulus apostolus, *Et omnes unum Spiritum potavimus.* Utrùm autem donum Dei sit appellata aqua ista, quod est Spiritus-sanctus, hoc quæritur. Sed sicut hîc invenimus hanc aquam Spiritum-sanctum esse, ita invenimus alibi in ipso Evangelio hanc aquam donum Dei appellatam. Nam Dominus idem quando cum muliere Samaritana ad puteum loquebatur, cui dixerat, *Da mihi bibere*; cùm illa respondisset, quòd Judæi non coüterentur Samaritanis; respondit Jesus, & dixit ei, *Si scires Donum Dei, & quis est qui dicit* F *tibi, Da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam. Dicit ei mulier, Domine neque in quo haurias habes, & puteus altus est, unde ergo habes aquam vivam?* & cetera. *Respondit Iesus, & dixit ei, Omnis qui biberit ex hac aqua, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum, sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Quia ergo hæc aqua viva, sicut Evangelista exposuit, Spiritus est sanctus, procul dubio Spiritus Donum Dei est, de quo hîc Dominus ait, *Si scires Donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere, tu forsitan petisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam.* Nam quod ibi ait, *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ:* hoc isto loco, *Fiet in eo*, inquit, *fons aquæ salientis in vitam æternam.*

Johan. 7. 37.
1. Cor. 12. 4.
Johan. 4. 7. &c.
Johan. 7. 38.
Johan. 4. 14.

[a] Editi, *liberatorem*. At MSS. *litatorem*: Græcè 1. Johan. 4. 10. ἱλασμόν.

Ephes. 4. 7. 34. Paulus quoque apostolus, *Vnicuique*, inquit, *nostrùm datur gratia secundùm mensuram donationis Christi.* Atque ut donationem Christi Spiritum-sanctum ostenderet, secutus adjunxit,
Ibidem. 8. *Propter quod dicit, Adscendit in altum, captivavit captivitatem, dedit dona hominibus.* Notissimum est autem, Dominum Jesum, cùm post resurrectionem à mortuis adscendisset in cælum, dedisse Spiritum-sanctum, quo impleti qui crediderant, linguis omnium gentium loquebantur. Nec moveat quod ait, *dona*, non donum: id enim testimonium de Psalmo posuit. Hoc au-
Psal. 67. 19. tem in Psalmo ita legitur, *Adscendisti in altum, captivasti captivitatem, accepisti dona in hominibus.* Sic enim plures codices habent, & maximè Græci, & ex Hebræo sic interpretatum habemus. *Dona* itaque dixit Apostolus, quemadmodum Propheta, non donum. Sed cùm Propheta dixerit, *accepisti dona in hominibus:* Apostolus maluit dicere, *dedit dona hominibus:* ut ex utroque scilicet verbo, uno Prophetico, Apostolico altero, quia in utroque est divini sermonis auctoritas, sensus plenissimus redderetur. Utrumque enim verum est, & quia dedit hominibus, & quia accepit in hominibus. Dedit hominibus, tamquam caput membris suis: accepit in hominibus idem ipse utique in membris suis, propter
Act. 9. 4. quæ membra sua clamavit de cælo, *Saule, Saule, quid me persequeris?* & de quibus membris
Matth. 25. 40. suis ait, *Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Ipse ergo Christus, & dedit de cælo, & accepit in terra. Porrò autem dona ob hoc ambo dixerunt, & Propheta & Apostolus, quia per donum, quod est Spiritus-sanctus, in commune omnibus membris Christi multa dona, quæ sunt quibusque propria, dividuntur. Non enim singuli quique habent omnia, sed hi illa, alii alia: quamvis ipsum donum à quo cuique propria dividuntur omnes habeant, id est, Spiritum-sanctum. Nam & alibi cùm multa dona commemorasset, *Omnia*, inquit, *hæc operatur unus at-*
1. Cor. 12. 11. *que idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult.* Quod verbum & in Epistola quæ ad He-
Heb. 2. 4. bræos est invenitur, ubi scriptum est, *Adtestante Deo signis & ostentis & variis virtutibus, & Spiritus-sancti distributionibus.* Et hîc cùm dixisset,
Ephes. 4. 8. *Adscendit in altum, captivavit captivitatem, dedit dona hominibus. Quòd autem adscendit*, ait, *quid est, nisi quia & descendit in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui adscendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, quosdam verò Evangelistas, quosdam autem pastores & doctores.* Ecce quare dicta sunt do-
1. Cor. 12. 29. na: quia, sicut alibi dicit, *Numquid omnes Apostoli? numquid omnes Prophetæ*, & cetera. Hîc au-
Ephes. 4. 12. tem adjunxit, *Ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi.*
Psal. 126. 1. Hæc est domus, quæ, sicut Psalmus canit, ædificatur post captivitatem: quoniam qui sunt à diabolo eruti, à quo captivi tenebantur, de his ædificatur [a] domus Christi, quæ domus appellatur Ecclesia. Hanc autem captivitatem ipse captivavit, qui diabolum vicit. Et ne illa quæ futura erant sancti capitis membra in æternum supplicium secum traheret, eum justitiæ priùs, deinde potentiæ vinculis alligavit. Ipse itaque

A diabolus est appellata captivitas, quam captivavit qui adscendit in altum, & dedit dona hominibus, vel accepit in hominibus.

35. Petrus autem apostolus, sicut in eo libro Canonico legitur, ubi scripti sunt Actus Apostolorum, loquens de Christo, commotis corde Judæis, & dicentibus, *Quid ergo faciemus, fratres,* Act. 2. 37.
monstrate nobis: dixit ad eos, *Agite pænitentiam, & baptizetur unusquisque vestrùm in nomine Domini Iesu Christi, in remissionem peccatorum, &*
B *accipietis donum Spiritus-sancti.* Itemque in eodem libro legitur, Simonem magum Apostolis dare voluisse pecuniam, ut ab eis acciperet potestatem, qua per impositionem manûs ejus daretur Spiritus-sanctus. Cui Petrus idem, *Pecunia,* Act. 8. 20.
inquit, *tua tecum sit in perditionem, quia donum Dei æstimasti te per pecunias possidere.* Et alio ejusdem libri loco, cùm Petrus Cornelio & eis qui cum eo fuerant loqueretur, annuntians & prædicans Christum, ait Scriptura, *Adhuc loquente* Act. 10. 44.
C *Petro verba hæc, cecidit Spiritus-sanctus super omnes qui audiebant verbum, & obstupuerunt qui ex circumcisione fideles simul cum Petro venerant, quia & in nationes donum Spiritus-sancti effusum est. Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum.* De quo facto suo quòd incircumcisos baptizaverat, quia priùs quàm baptizarentur, ut nodum quæstionis hujus auferret, in eos venerat Spiritus-sanctus, cùm Petrus postea redderet rationem fratribus qui erant Jerosolymis,
D & hac re audita movebantur, ait post cetera: Act. 11. 15.
Cùm cœpissem autem loqui ad illos, cecidit Spiritus-sanctus in illos, sicut & in nos in initio. Memoratusque sum verbi Domini, sicut dicebat, quia Iohannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu-sancto. Si igitur æquale donum dedit illis, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Iesum Christum: ego quis eram qui possem prohibere Deum non dare illis Spiritum-sanctum? Et multa alia sunt testimonia Scripturarum, quæ con-
E corditer adtestantur Donum Dei esse Spiritum-sanctum, in quantum datur eis, qui per eum diligunt Deum. Sed nimis longum est cuncta colligere. Et quid eis satis est, quibus hæc quæ diximus satis non sunt?

36. Sanè admonendi sunt, quando quidem Donum Dei jam vident dictum Spiritum-sanctum, ut cùm audiunt *Donum Spiritus-sancti*, illud genus locutionis agnoscant, quod dictum est, *in exspoliatione corporis carnis.* Sicut enim cor- Donum Spiritus-sancti dictum pro Dono quod Spiritus-sanctus. Col. 2. 11.
F pus carnis nihil est aliud quàm caro: sic Donum Spiritus-sancti nihil est aliud quàm Spiritus-sanctus. In tantum ergo Donum Dei est, in quantum datur eis quibus datur. Apud se autem Deus est, etsi nemini detur, quia Deus erat Patri & Filio coæternus ante quàm cuiquam daretur. Nec quia illi dant, ipse datur, ideo minor est illis. Ita enim datur sicut Donum Dei, ut etiam se ipsum det sicut Deus. Non enim dici potest non esse suæ potestatis, de quo dictum est, *Spiritus ubi* Iohan. 3. 8.
G *vult spirat.* Et apud Apostolum quod jam suprà commemoravi, *Omnia hæc operatur unus atque* 1. Cor. 12. 11.
idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult. Non est illic conditio dati & dominatio dantium, sed concordia dati & dantium.

37. Quapropter [b] si sancta Scriptura proclamat, *Deus caritas est;* illaque ex Deo est, & in

[a] MSS. *ædificatur corpus Christi.*

[b] In MSS. *sicut* fortè pro, *si ut.*

[b] Spiritus-sanctus

nobis

Propriè caritas dicitur, quamvis non solus in Trinitate caritas sit.

1. Johan. 4. 16.

nobis id agit ut in Deo maneamus, & ipse in nobis, & hoc inde cognoscimus, quia de Spiritu suo dedit nobis, ipse Spiritus est Deus caritas. Deinde si in donis Dei nihil majus est caritate, & nullum est majus donum Dei quàm Spiritus-sanctus, quid consequentius quàm ut ipse sit caritas, qui dicitur & Deus & ex Deo? Et si caritas qua Pater diligit Filium & Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum, quid convenientius quàm ut ille dicatur caritas propriè, qui Spiritus est communis ambobus? Hoc enim sanius creditur vel intelligitur, ut non solus Spiritus-sanctus caritas sit in illa Trinitate, sed non frustra propriè caritas nuncupetur, propter illa quæ dicta sunt. Sicut non solus est in illa Trinitate, vel spiritus vel sanctus, quia & Pater spiritus, & Filius spiritus, & Pater sanctus, & Filius sanctus, quod non ambigit pietas: & tamen iste non frustra propriè dicitur Spiritus-sanctus. Quia enim est communis ambobus, id vocatur ipse propriè quod ambo communiter. Alioquin si in illa Trinitate solus Spiritus-sanctus est caritas, profectò & Filius non solius Patris, verùm etiam Spiritus-sancti Filius invenitur. Ita enim locis innumerabilibus dicitur & legitur Filius unigenitus Dei Patris, ut tamen & illud verum sit quod Apostolus ait de Deo Patre, *Qui eruit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filii caritatis suæ.* Non dixit, Filii sui; quod si diceret, verissimè diceret, quemadmodum quia sæpe dixit, verissimè dixit: sed ait, *Filii caritatis suæ.* Filius ergo est etiam Spiritus-sancti, si non est in illa Trinitate caritas Dei nisi Spiritus-sanctus. Quod si absurdissimum est, restat ut non solus ibi sit caritas Spiritus-sanctus, sed propter illa, de quibus satis disserui, propriè sic vocetur: quod autem dictum est, *Filii caritatis suæ*, nihil aliud intelligatur, quàm Filii sui dilecti, quàm Filii postremò substantiæ suæ. Caritas quippe Patris quæ in natura ejus est ineffabiliter simplici, nihil est aliud quàm ejus ipsa natura atque substantia, ut sæpe jam diximus, & sæpe iterare non piget. Ac per hoc Filius [a] caritatis ejus nullus est alius, quàm qui de substantia ejus est genitus.

Col. 1. 13.

Caput XX. Contra Eunomium dicentem Filium Dei non naturæ, sed voluntatis esse Filium.

38. Quocirca ridenda est dialectica Eunomii, à quo Eunomiani hæretici exorti sunt: qui cùm non potuisset intelligere, nec credere voluisset, unigenitum Dei Verbum, per quod facta sunt omnia, Filium Dei esse naturâ, hoc est, de substantia Patris genitum: non naturæ vel substantiæ suæ sive essentiæ dixit esse filium, sed filium voluntatis Dei, accidentem scilicet Deo volens asserere voluntatem qua gigneret Filium: videlicet ideo quia nos aliquid aliquando volumus, quod antea non volebamus; quasi non propter ista mutabilis intelligatur nostra natura, quod absit ut in Deo esse credamus. Neque enim ob aliud scriptum est, *Multæ cogitationes in corde viri, consilium autem Domini manet in æternum*: nisi ut intelligamus sive credamus, sicut æternum Deum, ita æternum ejus esse consilium, ac per hoc immutabile, sicut ipse est. Quod autem de cogitationibus, hoc etiam de voluntatibus verissimè dici potest: Multæ voluntates in corde viri, voluntas autem Domini manet in æternum. Quidam ne Filium consilii vel voluntatis Dei dicerent unigenitum Verbum, ipsum consilium seu voluntatem Patris idem Verbum esse dixerunt. Sed meliùs, quantum existimo, dicitur consilium de consilio, & voluntas de voluntate, sicut substantia de substantia, sapientia de sapientia: ne absurditate illa quam jam refellimus, Filius dicatur Patrem facere sapientem vel volentem, si non habet Pater in substantia sua consilium vel voluntatem. Acutè sanè quidam respondit hæretico versutissimè interroganti, utrùm Deus Filium volens an nolens genuerit: ut si diceret nolens, absurdissima Dei miseria sequeretur; si autem volens, continuò quod intendebat velut invicta ratione concluderet, non naturæ esse filium, sed voluntatis. At ille vigilantissimè vicissim quæsivit ab eo, utrùm Deus Pater volens an nolens sit Deus: ut si responderet, nolens, sequeretur illa miseria quam de Deo credere magna insania est; si autem diceret, volens, responderetur ei, Ergo & ipse Deus est sua voluntate, non naturâ. Quid ergo restabat, nisi ut obmutesceret, & sua interrogatione obligatum insolubili vinculo se videret. Sed voluntas Dei si & propriè dicenda est aliqua in Trinitate persona, magis hoc nomen Spiritui-sancto competit, sicut caritas. Nam quid est aliud caritas, quàm voluntas?

Johan. 1. 3.

Prov. 19. 21.

39. Video me de Spiritu-sancto in isto libro secundùm Scripturas sanctas hoc disputasse, quod fidelibus sufficit scientibus jam Deum esse Spiritum-sanctum, nec alterius substantiæ, nec minorem quàm est Pater & Filius, quod in superioribus libris secundùm easdem Scripturas verum esse docuimus. De creatura etiam quam fecit Deus, quantum valuimus, admonuimus eos qui rationem de rebus talibus poscunt, ut invisibilia ejus per ea quæ facta sunt, sicut possent, intellecta conspicerent, & maximè per rationalem vel intellectualem creaturam, quæ facta est ad imaginem Dei, per quod velut speculum, quantum possent, si possent, cernerent Trinitatem Deum, in nostra memoria, intelligentia, voluntate. Quæ tria in sua mente naturaliter divinitus instituta quisquis vivaciter perspicit, & quàm magnum sit in ea, unde potest etiam sempiterna immutabilisque natura recoli, conspici, [b] concupisci, reminiscitur per memoriam, intuetur per intelligentiam, amplectitur per dilectionem, profectò reperit illius summæ Trinitatis imaginem. Ad quam summam Trinitatem reminiscendam, videndam, diligendam, ut eam recordetur, eam contempletur, eâ delectetur, totum debet referre quòd vivit. Verùm ne hanc imaginem ab eadem Trinitate factam, & suo vitio in deterius commutatam, ita eidem comparet Trinitati, ut omni modo existimet similem; sed potiùs in qualicumque ista similitudine magnam quoque dissimilitudinem cernat, quantum esse satis videbatur admonui.

Epilogus suprà dictorum.

Rom. 1. 20.

Caput XXI. De proposita similitudine Patris & Filii in memoria & intelligentia nostra.

40. Sane Deum Patrem, & Deum Filium, id est, Deum genitorem qui omnia quæ substantialiter habet, in coæterno sibi Verbo suo dixit quodam modo, & ipsum Verbum ejus Deum, qui nec plus nec minus aliquid habet etiam ipse substantialiter, quàm quod est in illo qui Verbum non mendaciter sed veraciter genuit, quemadmodum potui, non ut illud jam facie ad faciem,

1. Cor. 13. 12.

[a] Apud Lov. *Filius caritate ejus.*

[b] Editi addunt hic verbum, *amplecti.*

sed per hanc similitudinem in ænigmate quantulumcumque conjiciendo videretur in memoria & intelligentia mentis nostræ, significare curavi: memoriæ tribuens omne quod scimus, etiam si non inde cogitemus, intelligentiæ verò proprio modo [a] quodam cogitationis informationem. Cogitando enim quod verum invenerimus, hoc maximè intelligere dicimur, & hoc quidem in memoria rursus relinquimus. Sed illa est abstrusior profunditas nostræ memoriæ, ubi hoc etiam primum cùm cogitaremus invenimus, & gignitur intimum verbum, quod nullius linguæ sit, tamquam scientia de scientia, & visio de visione, & intelligentia quæ apparet in cogitatione, de intelligentia quæ in memoria jam fuerat, sed latebat: quamquam & ipsa cogitatio quamdam suam memoriam nisi haberet, non reverteretur ad ea quæ in memoria reliquerat, cùm alia cogitaret.

De similitudine Spiritus-sancti in voluntate seu amore nostro.

41. De Spiritu autem sancto nihil in hoc ænigmate quod ei simile videretur ostendi, nisi voluntatem nostram, vel amorem seu dilectionem quæ valentior est voluntas: quoniam voluntas nostra quæ nobis naturaliter inest, sicut ei res adjacuerint vel occurrerint, quibus allicimur aut offendimur, ita varias affectiones habet. Quid ergo, est? numquid dicturi sumus voluntatem nostram, quando recta est, nescire quid appetat, quid evitet? Porrò si scit, profectò inest ei sua quædam scientia, quæ sine memoria & intelligentia esse non possit. An verò audiendus est quispiam dicens, caritatem nescire quid agat, quæ non agit perperam? (1. Cor. 13. 4.) Sicut ergo inest intelligentia, inest dilectio illi memoriæ principali, in qua invenimus paratum & reconditum ad quod cogitando possumus pervenire; quia & duo ista invenimus ibi, quando nos cogitando invenimus & intelligere aliquid & amare, quæ ibi erant & quando inde non cogitabamus: & sicut inest memoria, inest dilectio huic intelligentiæ quæ cogitatione formatur; quod verbum verum sine ullius gentis lingua intus dicimus, quando quod novimus dicimus; nam nisi reminiscendo non redit ad aliquid, & nisi amando redire non curat nostræ cogitationis intuitus: ita dilectio quæ visionem in memoria constitutam, & visionem cogitationis inde formatam quasi parentem prolemque conjungit, nisi haberet appetendi scientiam, quæ sine memoria & intelligentia non potest esse, quid rectè diligeret ignoraret.

CAPUT XXII. Quanta dissimilitudo inter repertam in nobis imaginem Trinitatis & ipsam Trinitatem.

42. VERUM hæc quando in una sunt persona, sicut est homo, potest nobis quispiam dicere, Tria ista, memoria, intellectus, & amor, mea sunt, non sua; nec sibi, sed mihi agunt quod agunt, immo ego per illa. Ego enim memini per memoriam, intelligo per intelligentiam, amo per amorem: & quando [b] ad memoriam meam aciem cogitationis adverto, ac sic in corde meo dico quod scio, verbumque verum de scientia mea gignitur, utrumque meum est, & scientia utique & verbum. Ego enim scio, ego dico in meo corde quod scio. Et quando in memoria mea cogitando invenio jam me intelligere jam me amare aliquid, qui intellectus & amor ibi erant & ante quàm inde cogitarem, intellectum meum & amorem meum invenio in memoria mea, quo ego intelligo, ego amo, non ipsa. Item quando cogitatio memor est, & vult redire ad ea quæ in memoria reliquerat, eaque intellecta conspicere atque intus dicere, meâ memoriâ memor est, & meâ vult voluntate, non suâ. Ipse quoque amor meus cùm meminit atque intelligit quid appetere debeat, quid vitare, per meam, non per suam memoriam meminit; & per intelligentiam meam, non per suam, quidquid intelligenter amat, intelligit. Quod breviter dici potest, Ego per omnia illa tria memini, ego intelligo, ego diligo, qui nec memoria sum, nec intelligentia, nec dilectio, sed hæc habeo. Ista ergo dici possunt ab una persona, quæ habet hæc tria, non ipsa est hæc tria. In illius verò summæ simplicitate naturæ quæ Deus est, quamvis unus sit Deus, tres tamen personæ sunt, Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus.

Profe[illegible] trinitatis quæ in homine est a Trinitate quæ Deus est.

43. Aliud est itaque trinitas res ipsa, aliud imago trinitatis in re alia, propter quam imaginem simul & illud in quo sunt hæc tria, imago dicitur; sicut imago dicitur simul & tabula, & quod in ea pictum est; sed propter picturam quæ in ea est, simul & tabula nomine imaginis appellatur. * Verùm in illa summa Trinitate, quæ incomparabiliter rebus omnibus antecellit, tanta est inseparabilitas, ut cùm trinitas hominum non possit dici unus homo; in illa unus Deus & dicatur & sit, nec in uno Deo sit illa Trinitas, sed unus Deus. Nec rursus quemadmodum ista imago quod est homo habens illa tria una persona est, ita est illa Trinitas: sed tres personæ sunt, Pater Filii, & Filius Patris, & Spiritus Patris & Filii. Quamvis enim memoria hominis, & maximè illa quam pecora non habent, id est, qua res intelligibiles ita continentur, ut non in eam per sensus corporis venerint, habeat pro modulo suo in hac imagine Trinitatis incomparabiliter quidem imparem, sed tamen qualemcumque similitudinem Patris; itemque intelligentia hominis, quæ per intentionem cogitationis inde formatur, quando quod scitur dicitur, & nullius linguæ cordis verbum est, habeat in sua magna disparilitate nonnullam similitudinem Filii; & amor hominis de scientia procedens, & memoriam intelligentiamque conjungens, tamquam parenti prolique communis, unde nec parens intelligitur esse, nec proles, habeat in hac imagine aliquam, licèt valde imparem, similitudinem Spiritus-sancti: non tamen, sicut in ista imagine Trinitatis non hæc tria unus homo, sed unius hominis sunt, ita in ipsa summa Trinitate cujus hæc imago est, [c] unius Dei sunt illa tria, sed unus Deus est, & tres sunt illæ, non una persona. Quod sanè mirabiliter ineffabile est, vel ineffabiliter mirabile, cùm sit una persona hæc imago Trinitatis, ipsa verò summa Trinitas tres personæ sint, inseparabilior est illa Trinitas personarum trium, quàm hæc unius. Illa quippe in natura divinitatis, sive id meliùs dicatur deitatis, quod est, hoc est, atque incommutabiliter inter se ac semper æqualis est: nec aliquando non fuit, aut aliter fuit; nec aliquando non erit, aut aliter erit. Ista verò tria quæ sunt in impari imagine, etsi non locis quoniam non sunt corpora, tamen inter se nunc in ista vita magnitudinibus separan-

* CAPUT XXIII.

[a] Editio Lov. *quamdam.*
[b] Sola editio Lov. *per memoriam meam.*

[c] MSS. *non unius Dei*: cum negante particula, quæ meritò omissa videtur in MSS.

tur. Neque enim quia moles nullæ ibi sunt, ideo non videmus in alio majorem esse memoriam quàm intelligentiam, in alio contrà: in alio duo hæc amoris magnitudine superari, sive sint ipsa duo inter se æqualia, sive non sint. Atque ita à singulis bina, & à binis singula, & à singulis singula, à majoribus minora vincuntur. Et quando inter se æqualia fuerint ab omni languore sanata, nec tunc æquabitur rei naturâ immutabili ea res quæ per gratiam non mutabitur: quia non æquatur creatura Creatori, & quando ab omni languore sanabitur, [a] mutabitur.

Trinitas per speculum nunc videtur auxilio fidei, ut postea clariùs videri possit in promissa visione facie ad faciem. 1. Cor. 13. 12.

44. Sed hanc non solùm incorporalem, verùm etiam summè inseparabilem veréque immutabilem Trinitatem, cùm venerit visio quæ facie ad faciem repromittitur nobis, multo clariùs certiúsque videbimus, quàm nunc ejus imaginem quod nos sumus: per quod tamen speculum & in quo ænigmate qui vident, sicut in hac vita videre concessum est, non illi sunt qui ea quæ digessimus & commendavimus in sua mente conspiciunt; sed illi qui eam tamquam imaginem vident, ut possint ad eum cujus imago est, quomodocumque referre quod vident, & per imaginem quam conspiciendo vident, etiam illud videre conjiciendo, quoniam nondum possunt facie ad faciem. Non enim ait Apostolus, Videmus nunc speculum: sed, *Videmus nunc per speculum.* * Qui ergo vident suam mentem, quomodo videri potest, & in ea trinitatem istam de qua multis modis ut potui disputavi, nec tamen eam credunt vel intelligunt esse imaginem Dei: speculum quidem vident, sed usque adeo non vident per speculum qui est per speculum nunc videndus, ut nec ipsum speculum quod vident sciant esse speculum, id est, imaginem. Quod si scirent, fortassis & eum cujus est hoc speculum, per hoc quærendum & per hoc utcumque interim videndum esse sentirent, fide non fictâ corda mundante, ut facie ad faciem possit videri, qui per speculum nunc videtur. Qua fide cordium mundatrice contemta, quid agunt intelligendo quæ de natura mentis humanæ subtilissimè disputantur, nisi ut ipsâ quoque intelligentiâ suâ teste damnentur? In qua utique non laborarent, & vix ad certum aliquid pervenirent, nisi pœnalibus tenebris involuti & onerati corpore corruptibili quod aggravat animam. Quo tandem merito inflicto malo isto nisi peccati? Unde tanti mali magnitudine admoniti, sequi deberent Agnum qui tollit peccatum mundi. * Ad eum namque pertinentes etiam longè istis ingenio tardiores, quando fine hujus vitæ resolvuntur à corpore, jus in eis retinendis non habent invidæ potestates. Quas ille Agnus sine ullo ab eis peccati debito occisus, non potentiâ potestatis priùs quàm justitiâ sanguinis vicit. Proinde liberi à diaboli potestate, suscipiuntur ab Angelis sanctis, à malis omnibus liberati per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum: quoniam consonantibus divinis Scripturis, & veteribus & novis, & per quas prænuntiatus & per quas annuntiatus est Christus, non est aliud nomen sub cælo, in quo oportet homines salvos fieri. Constituuntur autem purgati ab omni [b] contagione corruptionis in placidis sedibus, donec recipiant corpora sua, sed jam incorruptibilia, quæ ornent, non onerent. Hoc enim

Ibidem. * Caput XXIV. — 1. Tim. 1. 5. — Sap. 9. 15. — Johan. 1. 29. — * Caput XXV. — 1. Tim. 2. 5. — Act. 4. 12.

A placuit optimo & sapientissimo Creatori, ut spiritus hominis Deo piè subditus, habeat feliciter subditum corpus, & sine fine permaneat ista felicitas.

In beatitudine tantùm intelligetur quæstio cur Spiritus-sanctus nõ sit genitus & quomodo de Patre ac Filio procedat.

45. Ibi veritatem sine ulla difficultate videbimus, eâque clarissimâ & certissimâ perfruemur. Nec aliquid quæremus mente ratiocinante, sed contemplante cernemus, quare non sit Filius Spiritus-sanctus, cùm de Patre procedat. In illa luce nulla erit quæstio: hîc verò ipsâ experien-
B tiâ tam mihi apparuit esse difficilis, quod & illis qui hæc diligenter atque intelligenter legent, procul-dubio similiter apparebit, ut cùm me in secundo hujus Operis libro alio loco inde dicturum esse promiserim, quotienscumque in ea creatura quæ nos sumus, aliquid illi rei simile ostendere volui, qualemcumque intellectum meum sufficiens elocutio mea secuta non fuerit: quamvis & in ipso intellectu conatum me senserim magis habuisse quàm effectum. Et in una quidem
C persona quod est homo invenisse imaginem summæ illius Trinitatis, & in re mutabili tria illa ut faciliùs intelligi possint, etiam per temporalia intervalla maximè in libro nono monstrare voluisse. Sed tria unius personæ, non sicut humana poscit intentio, tribus illis personis convenire potuerunt, sicut in hoc libro quinto-decimo demonstravimus. * Deinde in illa summa Trinitate quæ Deus est, intervalla temporum nulla sunt, per quæ possit ostendi aut saltem requiri, utrùm priùs de
D Patre natus sit Filius, & postea de ambobus processerit Spiritus-sanctus. Quoniam Scriptura sancta Spiritum eum dicit amborum. Ipse est enim de quo dicit Apostolus, *Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra.* Et ipse est de quo dicit idem Filius: *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.* Et multis aliis divinorum eloquiorum testimoniis comprobatur Patris & Filii esse Spiritum, qui propriè dicitur in Trinitate Spiritus-
E sanctus: de quo item dicit ipse Filius, *Quem ego mittam vobis à Patre:* & alio loco, *Quem mittet Pater in nomine meo.* De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait, *De Patre procedit.* Et cùm resurrexisset à mortuis & apparuisset discipulis suis, insufflavit & ait, *Accipite Spiritum-sanctum*, ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipsa est *virtus* quæ *de illo exibat*, sicut legitur in Evangelio, *& sanabat omnes.*

Cap. 5. — * Caput XXVI. — Gal. 4. 6. — Matth. 10. 20. — Iohan. 15. 26. — Iohan. 14. 26. — Iohan. 20. 22. — Luca 6. 19.

Spiritus-sanctus à Christo bis datus.

46. Quid verò fuerit caussæ, ut post resurre-
F ctionem suam, & in terra priùs daret, & de cælo postea mitteret Spiritum-sanctum, hoc ego existimo, quia per ipsum donum diffunditur caritas in cordibus nostris, qua diligimus Deum & proximum, secundùm duo illa præcepta in quibus tota Lex pendet & Prophetæ. Hoc significans Dominus Jesus, bis dedit Spiritum-sanctum, semel in terra propter dilectionem proximi, & iterum de cælo propter dilectionem Dei. Et si fortè alia ratio reddatur de Spiritu-
G sancto bis dato, eumdem tamen Spiritum-sanctum datum, cùm insufflasset Jesus, de quo mox ait, *Ite baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti*, ubi maximè commendatur hæc Trinitas, ambigere non debemus. Ipse est igitur qui de cælo etiam datus est die Pentecostes, id est, post dies decem quàm Dominus

Iohan. 20. 22. — Act. 2. 4. — Rom. 5. 5. — Matth. 22. 40. — Matth. 28. 19. — Act. 2. 4.

[a] In excusis omissum fuerat, *mutabitur*.

[b] Sic Am. & MSS. At Er. & Lov. *cogitatione corruptionis*.

adſcendit in cælum. Quomodo ergo Deus non eſt qui dat Spiritum-ſanctum? Immo quantus Deus eſt qui dat Deum? Neque enim aliquis diſcipulorum ejus dedit Spiritum-ſanctum. Orabant quippe ut veniret in eos quibus manum imponebant, non ipſi eum dabant. Quem morem in
Act. 8. 19. ſuis præpoſitis etiam nunc ſervat Eccleſia. Denique & Simon magus offerens Apoſtolis pecuniam, non ait, Date & mihi hanc poteſtatem, ut dem Spiritum-ſanctum: *ſed cuicumque*, inquit, *impoſuero manus, accipiat Spiritum-ſanctum.* Quia B neque Scriptura ſuperiùs dixerat, Videns autem Simon quòd Apoſtoli darent Spiritum-ſanctum:
Ibid. 18. ſed dixerat, *Videns autem Simon quòd per impoſitionem manuum Apoſtolorum daretur Spiritus-ſanctus.* Propter hoc & Dominus ipſe Jeſus Spiritum-ſanctum non ſolùm dedit ut Deus, ſed etiam
Iohan. 1. 14. accepit ut homo; propterea dictus eſt plenus gratiâ & Spiritu-ſancto. Et manifeſtiùs de illo ſcri-
Act. 10. 38. ptum eſt in Actibus Apoſtolorum: *Quoniam unxit eum Deus Spiritu-ſancto.* Non utique oleo viC ſibili, ſed dono gratiæ, quod viſibili ſignificatur unguento, quo baptizatos unguit Eccleſia. Nec ſanè tunc unctus eſt Chriſtus Spiritu-ſancto,
Matth. 3. 16. quando ſuper eum baptizatum velut columba deſcendit: tunc enim corpus ſuum, id eſt, Eccleſiam ſuam præfigurare dignatus eſt, in qua præcipuè baptizati accipiunt Spiritum-ſanctum: ſed iſta myſtica & inviſibili unctione tunc intelligen-
Iohan. 1. 14. dus eſt unctus, quando Verbum Dei caro factum eſt, id eſt, quando humana natura ſine ullis præD
[a] cedentibus bonorum operum meritis [a] Deo Verbo eſt in utero virginis copulata, ita ut cum illo fieret una perſona. Ob hoc eum confitemur natum de Spiritu-ſancto & virgine Maria. Abſurdiſſimum eſt enim, ut credamus eum cùm jam
Luca 3. 21. triginta eſſet annorum, (ejus enim ætatis à Johanne baptizatus eſt,) accepiſſe Spiritum-ſanctum: ſed veniſſe illum ad baptiſma, ſicut ſine ullo omnino peccato, ita non ſine Spiritu-ſancto. Si enim de famulo ejus & præcurſore ipſo Johanne E
Luca 1. 15. ſcriptum eſt, *Spiritu-ſancto replebitur jam inde ab utero matris ſuæ*, quoniam quamvis ſeminatus à patre, tamen Spiritum-ſanctum in utero formatus accepit: quid de homine Chriſto intelligendum eſt vel credendum, cujus carnis ipſa conceptio non carnalis, ſed ſpiritalis fuit? In eo etiam quod de illo ſcriptum eſt, quòd acceperit à Pa-
Act. 2. 33. tre promiſſionem Spiritus-ſancti & effuderit, utraque natura monſtrata eſt, & humana ſcilicet & divina: accepit quippe ut homo, effudit F ut Deus. Nos autem accipere quidem hoc donum poſſumus pro modulo noſtro, effundere autem ſuper alios non utique poſſumus; ſed ut hoc fiat, Deum ſuper eos à quo hoc efficitur invocamus.

Proceſſio Spiritus-ſancti à Patre & à Filio eſt ſine tempore, nec amborum filius dici poteſt.

47. Numquid ergo poſſumus quærere utrùm jam proceſſerat de Patre Spiritus-ſanctus quando natus eſt Filius, an nondum proceſſerat, & illo nato de utroque proceſſit, ubi nulla ſunt tempora; ſicut potuimus quærere ubi invenimus temG pora, voluntatem priùs de humana mente procedere, ut quæratur quod inventum proles vocetur; qua jam partâ ſeu genitâ, voluntas illa perficitur, eo fine requieſcens, ut qui fuerat appetitus quærentis, ſit amor fruentis, qui jam de utroque, id eſt, de gignente mente & de geniA ta notione tamquam de parente ac prole procedat? Non poſſunt prorſus iſta ibi quæri, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut conſequenti perficiatur in tempore. Quapropter qui poteſt intelligere ſine tempore generationem Filii de Patre, intelligat ſine tempore proceſſionem Spiritus-ſancti de utroque. Et qui poteſt intelligere in eo quod ait Filius, *Sicut habet Pater vitam in ſemetipſo, ſic dedit Filio vitam habere in ſemetipſo*; non ſine *Iohan.* 5. 26.
vita exſiſtenti jam Filio vitam Patrem dediſſe, B ſed ita eum ſine tempore genuiſſe, ut vita quam Pater Filio gignendo dedit, coæterna ſit vitæ Patris qui dedit: intelligat ſicut habet Pater in ſemetipſo ut de illo procedat Spiritus-ſanctus, ſic dediſſe Filio ut de illo procedat idem Spiritus-ſanctus, & utrumque ſine tempore; atque ita dictum Spiritum-ſanctum de Patre procedere, ut intelligatur, quòd etiam procedit de Filio, de Patre eſſe [b] Filio. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; de Patre habet utique ut & C de illo procedat Spiritus-ſanctus. Sed nulla ibi tempora cogitentur, quæ habent prius & poſterius: quia omnino nulla ibi ſunt. Quomodo ergo non abſurdiſſimè Filius diceretur amborum, cùm ſicut Filio præſtat eſſentiam ſine initio temporis, ſine ulla mutabilitate naturæ de Patre generatio, ita Spiritui-ſancto præſtet eſſentiam ſine ullo initio temporis, ſine ulla mutabilitate naturæ de utroque proceſſio? Ideo enim cùm Spiritum-ſanctum genitum non dicamus, dicere tamen D non audemus ingenitum, ne in hoc vocabulo vel duos Patres in illa Trinitate, vel duos qui non ſunt de alio quiſpiam ſuſpicetur. Pater enim ſolus non eſt de alio, ideo ſolus appellatur ingenitus, non quidem in Scripturis, ſed in conſuetudine diſputantium, & de re tanta ſermonem qualem valuerint proferentium. Filius autem de Patre natus eſt: & Spiritus-ſanctus de Patre principaliter, & ipſo ſine ullo temporis intervallo dante, communiter de utroque procedit. DiceE retur autem Filius Patris & Filii, ſi, quod abhorret ab omnium ſanorum ſenſibus, eum ambo genuiſſent. Non igitur ab utroque eſt genitus, ſed procedit ab utroque amborum Spiritus.

Capit XXVII. Quid hîc ſufficiat ad ſolutionem quæſtionis, cur Spiritus non dicatur genitus, & cur ſolus Pater ingenitus.

48. Verum quia in illa coæterna, & æquali & incorporali & ineffabiliter immutabili atque inſeparabili Trinitate difficillimum eſt generationem à proceſſione diſtinguere, ſufficiat interim eis qui extendi non valent ampliùs, id quod de hac re in Sermone quodam proferendo ad F aures populi Chriſtiani diximus, dictumque conſcripſimus. Inter cetera enim cùm per Scripturarum ſanctarum teſtimonia docuiſſem de utroque procedere Spiritum-ſanctum: Si ergo, inquam, & de Patre & de Filio procedit Spiritus-ſanctus, cur Filius dixit, *De Patre procedit?* cur putas, niſi quemadmodum ſolet ad eum referre & quod ipſius eſt, de quo & ipſe eſt? Unde & illud eſt quod ait, *Mea doctrina non eſt mea, ſed ejus qui me miſit.* Si igitur hîc intelligitur ejus G doctrina, quam tamen dixit non ſuam, ſed Patris; quanto magis illic intelligendus eſt & de ipſo procedere Spiritus-ſanctus, ubi ſic ait, *De Patre procedit*, ut non diceret, De me non procedit? A quo autem habet Filius ut ſit Deus, (eſt enim de Deo Deus,) ab illo habet utique ut de illo etiam procedat Spiritus-ſanctus: ac per hoc

Ex Tractatu 99. *in Johan. Tom.* 3.

Johan. 7. 16.

[a] Sic MSS. At editi, *Dei Verbo.*

[b] Editi, *eſſe & Filio.* Expunximus & auctoritate MSS.

Spiritus-

Spiritus-sanctus, ut etiam de Filio procedat sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Hîc utcumque etiam illud intelligitur, quantum à talibus quales nos sumus intelligi potest, cur non dicatur natus esse, sed potiùs procedere Spiritus-sanctus; quoniam si & ipse Filius diceretur, amborum utique filius diceretur: quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum, nisi patris & matris. Absit autem ut inter Deum Patrem, & Deum Filium aliquid tale suspicemur. Quia nec filius hominum simul & ex B patre & ex matre procedit: sed cùm in matrem procedit ex patre, non tunc procedit ex matre; & cùm in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, & de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit: quamvis hoc Pater Filio dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. Neque enim possumus dicere quòd non sit vita Spiritus-sanctus, cùm vita Pa- C ter, vita sit Filius: ac per hoc sicut Pater cùm habeat vitam in semetipso, dedit & Filio vitam habere in semetipso, sic ei dedit vitam procedere de illo, sicut & procedit de ipso. Hæc de illo Sermone in hunc librum transtuli, sed fidelibus, non infidelibus loquens.

Johan. 5. 26.

Quid agendum iis qui hæc non intelligunt.

49. Verùm si ad hanc imaginem contuendam, & ad videnda ista quàm vera sint, quæ in eorum mente sunt, nec tria sic sunt ut tres personæ sint, sed omnia tria hominis sunt quæ D una persona est, minùs idonei sunt: cur non illa summa Trinitate, quæ Deus est, credunt potiùs quod in sacris litteris invenitur, quàm poscunt liquidissimam reddi sibi rationem, quæ ab humana mente tarda scilicet infirmaque non capitur? Et certè cùm inconcussè crediderint Scripturis sanctis tamquam veracissimis testibus, agant orando & quærendo & bene vivendo ut intelligant, id est, ut quantum videri potest, videatur mente quod tenetur fide. Quis hoc pro- E hibeat, immo verò ad hoc quis non hortetur? Si autem propterea negandum putant ista esse, quia ea non valent cæcis mentibus cernere; debent & illi qui ex nativitate sua cæci sunt, esse solem negare. Lux ergo lucet in tenebris: quòd si eam tenebræ non comprehendunt, illuminentur Dei dono priùs ut sint fideles, & incipiant esse lux in comparatione infidelium: atque hoc præmisso fundamento ædificentur ad videnda quæ credunt, ut aliquando possint videre. Sunt F enim quæ ita creduntur, ut videri jam omnino non possint. Non enim Christus iterum in cruce videndus est: sed nisi hoc credatur quod ita factum atque visum est, ut futurum ac videndum jam non speretur, non pervenitur ad Christum, qualis sine fine videndus est. Quantum verò adtinet ad illam summam, ineffabilem, incorporalem, immutabilemque naturam per intelligentiam utcumque cernendam, nusquam se G meliùs, regente dumtaxat fidei regulâ, acies humanæ mentis exercet, quàm in eo quod ipse homo in sua natura melius ceteris animalibus, melius etiam ceteris animæ suæ partibus habet, quod est ipsa mens: cui quidam rerum invisibi-

Johan. 1. 5.

A lium tributus est visus, & cui tamquam in loco superiore atque interiore honorabiliter præsidenti, judicanda omnia nuntiant etiam corporis sensus; & qua non est superior cui subdita regenda est, nisi Deus.

50. Verùm inter hæc quæ multa jam dixi, & nihil illius summæ Trinitatis ineffabilitate dignum me dixisse audeo profiteri, sed confiteri potiùs mirificatam scientiam ejus ex me invaluisse, nec posse me ad illam, ô tu anima mea ubi te B esse sentis, ubi jaces, ubi [a] stas, donec ab eo qui propitius factus est omnibus iniquitatibus tuis, sanentur omnes languores tui? Agnoscis te certè in illo esse stabulo, quò Samaritanus ille perduxit eum quem reperit [b] multis à latronibus inflictis vulneribus semivivum. Et tamen multa vera vidisti, non his oculis quibus videntur corpora colorata, sed eis pro quibus orabat qui dicebat, *Oculi mei videant æquitatem*. Nempe ergo multa vera vidisti, eaque discrevisti ab illa luce qua C tibi lucente vidisti: adtolle oculos in ipsam lucem, & eos in eam fige, si potes. Sic enim videbis quid distet nativitas Verbi Dei à processione Doni Dei, propter quod Filius unigenitus non de Patre genitum, alioqui frater ejus esset, sed procedere dixit Spiritum-sanctum. Unde cùm sit communio quædam consubstantialis Patris & Filii amborum Spiritus, non amborum, quod absit, dictus est filius. Sed ad hoc dilucidè perspicuéque cernendum, non potes ibi aciem figere; D scio, non potes. Verum dico, mihi dico, quid non possim scio: ipsa tamen tibi ostendit in te tria illa, in quibus tu summæ ipsius, quam fixis oculis contemplari nondum vales, imaginem Trinitatis agnosceres. Ipsa ostendit tibi verbum verum esse in te, quando de scientia tua gignitur, id est, quando quod scimus dicimus; quamvis nullius gentis linguâ significantem vocem vel proferamus vel cogitemus, sed ex illo quod novimus cogitatio nostra formetur; sitque in acie E cogitantis imago simillima [c] cogitationis ejus quam memoria continebat, ista duo scilicet velut parentem ac prolem tertia voluntate sive dilectione jungente. Quam quidem voluntatem de cogitatione procedere, nemo enim vult quod omnino quid vel quale sit nescit, non tamen esse cogitationis imaginem, & ideo quamdam in hac re intelligibili nativitatis & processionis insinuari distantiam, quoniam non hoc est cogitatione conspicere quod appetere, vel etiam per- F frui voluntate, cernit discernitque qui potest. Potuisti & tu, quamvis non potueris neque possis explicare sufficienti eloquio, quod inter nubila similitudinum corporalium, quæ cogitationibus humanis occursare non desinunt, vix vidisti. Sed illa lux quæ non est quod tu, & hoc tibi ostendit, aliud esse illas incorporeas similitudines corporum, & aliud esse verum, quod eis reprobatis intelligentiâ contuemur: hæc & alia si- G militer certa oculis tuis interioribus lux illa monstravit. Quæ igitur caussa est, cur acie fixa ipsam videre non possis, nisi utique infirmitas? [d] Et quid tibi eam fecit, nisi iniquitas? Quis ergo sanat omnes languores tuos, nisi qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis? Librum itaque istum

Psal. 138. 6.

Psal. 102. 3.

Lucæ 10. 33.

Psal. 16. 2.

Psal. 102. 3.

[a] MSS. quidam, *ubi jaces, ubi habitas, aut ubi stas donec* &c. Alii plerique, *ubi jaces, ubi habitas, donec* &c.

[b] Sic plures MSS. At editi, *à multis latronibus*.

[c] Omnes propè MSS. *cognitionis ejus*. Et infrà, *cognitione procedere*. Ac paulò pòst, *cognitionis imaginem*.

[d] Plerique MSS. *Et quis tibi eam fecit, nisi utique iniquitas?*

jam tandem aliquando precatione meliùs quàm disputatione concludam.

Caput XXVIII. Conclusio libri, cum precatione & excusatione de multiloquio

51. Domine Deus noster, credimus in te Patrem, & Filium, & Spiritum-sanctum. Neque enim diceret Veritas, *Ite baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti*, (*Matth.* 28. 20.) nisi Trinitas esses. Nec baptizari nos juberes Domine Deus, in ejus nomine, qui non est Dominus Deus. Neque diceretur voce divina, *Audi Israël, Dominus Deus tuus unus est*: (*Deut.* 6. 4.) nisi Trinitas ita esses, ut unus Dominus Deus esses. Et si tu Deus Pater ipse esses, & Filius verbum tuum Jesus Christus ipse esses, & donum vestrum Spiritus-sanctus, non legeremus in litteris veritatis, *Misit Deus Filium suum.* (*Gal.* 4. 4.) Nec tu, ô Unigenite, diceres de Spiritu-sancto: *Quem mittet Pater in nomine meo*, (*Iohan.* 14. 26.) & *Quem ego mittam vobis à Patre.* (*Iohan.* 15. 26.) Ad hanc regulam fidei dirigens intentionem meam, quantum potui, quantum me posse fecisti, quæsivi te, & desideravi intellectu videre quod credidi, & multùm disputavi, & laboravi. Domine Deus meus, una spes mea, exaudi me, ne fatigatus nolim te quærere, sed quæram faciem tuam semper ardenter. (*Psal.* 104. 4.) Tu da quærendi vires, qui [a] invenire te fecisti, & magis magisque inveniendi te spem dedisti. Coram te est firmitas & infirmitas mea: illam serva, istam sana. Coram te est scientia & ignorantia mea: ubi mihi aperuisti, suscipe intrantem; ubi clausisti, aperi pulsanti. Meminerim tui, intelligam te, diligam te. Auge in me ista, donec me reformes ad integrum. Scio scriptum esse: *In multiloquio non effugies peccatum.* (*Prov.* 10. 19.) Sed utinam prædicando verbum tuum, & laudando te tantummodo loquerer: non solùm fugerem peccatum, sed meritum bonum adquirerem, quamlibet multum sic loquerer. Neque enim homo de te beatus, peccatum præciperet germano in fide filio suo, cui scripsit dicens, *Prædica verbum, insta opportunè, importunè.* (1. *Tim.* 4. 2.) Numquid dicendum est istum non multum locutum, qui non solùm opportunè, verùm etiam importunè verbum tuum, Domine, non tacebat? Sed ideo non erat multùm, quia tantum erat necessarium. Libera me Deus à multiloquio, quod patior intus in anima mea misera in conspectu tuo, & [b] confugiente ad misericordiam tuam. Non enim cogitationibus taceo, etiam tacens vocibus. Et si quidem non cogitarem nisi quod placeret tibi, non utique rogarem ut me ab hoc multiloquio liberares. Sed multæ sunt cogitationes meæ, tales quales nosti, cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt. (*Psal.* 93. 11.) Dona mihi non eis consentire, & si quando me delectant, eas nihilo minùs improbare, nec in eis velut dormitando immorari. Nec in tantum valeat apud me, ut aliquid in opera mea procedat ex illis, sed ab eis mea saltem sit tuta sententia, tuta conscientia, te tuente. Sapiens quidam cùm de te loqueretur in libro suo, qui Ecclesiasticus proprio nomine jam vocatur, *Multa*, inquit, *dicimus, & non pervenimus, & consummatio sermonum universa est ipse.* (*Eccli.* 43. 29.) Cùm ergo pervenerimus ad te, cessabunt *multa* ista quæ *dicimus, & non pervenimus*; & manebis unus omnia in omnibus: (1. *Cor.* 15. 28.) & sine fine dicemus unum laudantes te in unum, & in te facti etiam nos unum. Domine Deus une, Deus Trinitas, quæcumque dixi in his libris de tuo, agnoscant & tui: si qua de meo, & tu ignosce, & tui. Amen.

[a] In MSS. *inveniri te fecisti.*
[b] Editi, *& confugientem.* Plures verò MSS. *confugiente*: omissâ particulâ, *&*.

FINIS.

ERRATA IN TEXTU.

Pag. 822. *lin.* 55. *Sectio n.* 19. *incipiat ab illis verbis*: Et cùm de mortibus.

838. *lin.* 43. aliud esse magnas esse, *leg.* aliud esse, aliud magnas esse.

ERRATA IN NOTIS.

Pag. 109. *not. a.* proprio nomine, *leg. prænomine.*

338. *not. b. adde*, A verbo καταστέλλω, fit καταστολή, *amictus*; & *catastolium*, quod idem est ac *coopertorium*, ut vocatur in lib. de hæresibus h. XLVI. atque ultimi globi (juxta Manichæos) *texterium* ex animabus naturâ bonis quæ non potuerint à naturæ malæ contagione mundari, quo tectorio post sæculi finem tamquam carcere sempiterno inclusa erit substantia mali.

SYLLABUS CODICUM
AD QUOS RECOGNITA SUNT OCTAVI TOMI OPUSCULA:
Necnon variantes lectiones inter omissas selectæ.

*Quæ asteriscum * habent, videntur referendæ in textum.*

LIBER DE HÆRESIBUS AD QUODVULTDEUM.

Recognitus est denuo ad codices MSS. Vaticanos quinque, & ad Gallicanos duodecim, scilicet Regios duos, quatuor Colbertinos, Dominicanorum majoris conventus Parisiensis unum, ad Victorinum, Becheronensem, Beccensem, Floriacensem, Michaëlinum, ad varias lectiones Belgicorum septem quibus Lovanienses usi sunt, postremò ad præcipuas editiones Johannis Amerbachii, Desiderii Erasmi, ac Theologorum Lovaniensium.

Pag. 3. c. Editi: *fieri non* expeto. At MSS. *exspecto.*

Ibid. e. Am. Er. & MSS. *quid* sentiret *aperuit.*

4. b. Plerique MSS. *perduxerit* dispositionem *meam.*

8. f. post, *perierunt*; editi addebant, *Chore, Dathan & Abiron.* Id non habent MSS.

9. c. Editi: *à quo* Marcionistæ *appellati sunt.*

10. d. MSS. *quod* Cataphrygas *facere.*

13. a. Soli editi: *repulisse mortuorum*: sed *qui ejus plura legerunt*, contradicunt. *Sunt & alia hujus Origenis.*

18. d. Lov. *dicunt* Patrem & *Filium.*

19. In MSS. *carnem* solam *sine anima.*

20. e. In MSS. *morte* sibimet *illata.*

21. c. In MSS. deest, *vel ad Josue.*

Ibid. Am. Er. & plerique MSS. omittunt, *Inde ergo hæresis est, quia non propter corporis afflictionem sic ambulant, sed quia testimonia divina taliter intelligunt.*

25. g. In plerisque MSS. deest, *cùm si hoc verum esset, frustra Dominus dixisse videretur, Sine me nihil potestis facere.*

26. b. In MSS. *non autem ad hoc * ut per donum Spiritus sui, quæ didicerimus* &c.

Ibid. f. Lov. *neque mortuum merito culpæ*: omisso, *ita.*

TRACTATUS ADVERSÙS JUDÆOS.

Emendatus est ad MSS. exemplaria Vaticana tria, Cisterciensia duo, Victorinum unum, & ad editiones Am. Er. ac Lov.

LIBER DE UTILITATE CREDENDI.

Ad emendandum hunc librum usi sumus codicibus MSS. Vaticanis quinque, Gallicanis septem, Victorino, Germanensi, Corbeiensi, Michaëlino, Cisterciensi, Laudunensi majoris Ecclesiæ, & exemplari Domini de Maran Tholosatis, variis etiam lectionibus trium Belgicorum per Lovanienses vulgatis, ac tandem editionibus antiquis ac præcipuis.

Pag. 50. b. MSS. *de spiritali* prosequente *eos petra.*

Ibid. Editi: beneplacuit *Deo.* At MSS. *complacuit.*

55. a. Sola editio Lov. *si nulla est*: mendosè.

58. e. Editi: *atque percipiat, omnino sive*: omisso *&*, quod restituitur ex MSS.

60. c. Editi: *vitæ actione* perpurgetur. At. MSS. *perpurget.*

70. a. Lov. *multis, & eis potissimùm*: omisso, *sanis*: pro quo Er. *satis*; corruptè.

LIBER DE DUABUS ANIMABUS.

Hujus libri editiones collatæ sunt ad MSS. codices, Arnulphensem, Michaëlinum, Victorinos duos, duos Vaticanos, & ad trium Belgicorum varias lectiones apud Lov.

Pag. 75. b. Quidam MSS. *propriasque* distribuerunt.

77. c. Vaticani & Gallic. MSS. * quàm *nihil esset in homine*. fortè meliùs.

78. e. Vatic. MSS. Ac *istum laudo.*

84. c. Plures MSS. *se plus etiam, ne expergisceretur*: omisso, *potius.*

LIBER CONTRA FORTUNATUM,

Castigatus est juvante codice Vaticano, Arnulphensi, & Victorinis duobus, præter Belgicorum trium varias lectiones olim à Lovaniensibus datas; perlectis etiam antiquis editionibus.

Pag. 93. b. post *audire cupio*, Vaticanus codex addit, *Fortunatus dixit, Certa errorem exponere. Augustinus dixit. In primis* &c.

Ibid. c. Vatic. cod. *regnis suis*, ut *aliquid* &c.

94. e. Idem MS. *animas* exelegisse *sanctæ suæ voluntati.* Et infrà: *ipso * ducatore hinc iterum.*

LIBER CONTRA ADIMANTUM.

Hoc opus recognovimus ad Sorbonicos MSS. duos, Victorinos duos, totidem Vaticanos, ad Corbeiensem, Germanensem, Michaëlinum, Casalinum, ad variantes lectiones Belgicorum quatuor, necnon ad editiones Am. Er. & Lov.

Pag. 136. a. Vetus Corb. cod. *in isto* gaudia *liberorum.*

137. e. Idem MS. *Et* ideo *in vetere scriptura.*

LIBER CONTRA EPISTOLAM MANICHÆI.

Contulimus superiores editiones cum antiquissimo Corbeiensi codice, cum Gemmeticensi, Casalino, Colbertino, Sorbonico, Victorinis duobus, & duobus Vaticanis, cumque variis lectionibus quinque Belgicorum.

Pag. 153. b. In Corb. codice deest, *aucta, vetustate.*

155. e. Editi: *necesse est* ut nobis *concedat.* MSS. *necesse est vobis concedat.*

158. b. Editi: *aut* vestros *libros omnes.* Abest *vestros* à MSS.

Ibid. g. Corb. cod. *ab omni* incursione *maligna.*

161. c. Editi: *in qua* habitant. At MSS. *habitabant.*

162. d. Editi: *&* cubicula *sua.* Castigantur ex MSS.

176. a. Editi: *me quoque* improbaturum. At MSS. *improbare.*

CONTRA FAUSTUM LIBRI XXXIII.

Recogniti sunt denuo ad MSS. exemplaria sex Vaticana, & octodecim Gallicana, Remigianum, Corbeiense, Audoënense, Michaëlinum, Pratellense, Lyrense, Sagiense, Vindocinense, Floriacense, Benignianum, Casalinum, Cisterciense, Bigotianum, Victorinum, Dominicanorum Parisiensium viâ Jacobæâ duo, collegii Bernardinorum Parif. unum, Abbatiæ S. Petri Carnotensis unum; ad editiones Am. Er. & Lov. nec non ad lectiones varias Belgicorum sex MSS. apud Lov.

Pag. 190. f. Aliquot MSS. *usitatissimum atque* frequentatissimum *est.*

230. f. MSS. *ut pace novi Testamenti*: omisso *in.* fortè meliùs.

234. f. Am. & Er. *ardorem*, in *magna* fortitudine *ad tenendam* &c.

265. f. Er. & plerique MSS. *peccatum* appellatum fit. *Illud.*

284. a. Lov. & Belgici tantùm MSS. omittunt, *reparaberis.*

290. f. Editi: *totum* illud *de Christo.* At MSS. *ille.*

296. d. Editi: *pro merito* superbiæ *impietatis.* MSS. *superbæ.*

298. f. Am. Er. & Cisterc. cod. *morte* moriatur.

306. e. Lov. ex Belgicis aliquot MSS. *ne adimpletione* tua *quidem.*

Ibid. f. Quidam MSS. *O* miserabilem *insaniam.*

317. a. Editi: Quæ *lex enim*: Plures MSS. *Quia.*

362. e. Am. & Er. *in* semetipsam *non sæviat.* fortè meliùs.

Ibid. f. Am. & octo MSS. *ut* separata *Hyle.*

386. c. Lov. quia *utique in eis.*

387. b. Aliquot MSS. *Mirabili sanè* imprudentiâ.

391. e. Lov. *tamquam nix* dealbabuntur.

394. b. Am. Er. & nostri MSS. *cum sorore* cubitare *permitti.*

404. d. Aliquot MSS. *non ei* venerit *in mentem.*

415. d. Er. & MSS. quem *qui habuerit.* Refertur ad *fontem.*

434. a. Lov. & quidam MSS. *huic quæstioni non* commiseritis.

455. e. Am. Er. & MSS. *quod* indidem *nasceretur.*

ACTA CUM FELICE,

Emendavimus ad MSS. Victorinum, Floriacensem, Casalensem, ad varias lectiones trium Belgicorum, & ad editiones Am. Er & Lov.

LIBER DE NATURA BONI,

Recognitus est ad veteres codices quatuor Vaticanos, Gallicanos novem, Victorinum, Sorbonicum, Corbeiensem, Fossatensem, Cisterciensem, Casalensem, Bigotianum,

Laudunensem majoris Ecclesiæ, ad unum Augustinensium majoris conventus Parisiensis, ad variantes lectiones ex Belgicis codicibus descriptas per Lovanienses, & ad editiones Am. Er. & Lov.

LIBER CONTRA SECUNDINUM.

In Belgicis codicibus olim frustra quæsitus Lovaniensium curâ: nunc à nobis repertus in Gallicano MS. optimæ notæ, qui in Abbatia S. Petri in valle Carnotensi asservatur, ejusque ope multis mendis purgatus est.

Pag. 529. e. Vet. cod. *occasus*, illasve *conversiones*.

532. a. Editi: qui *ad amorem*. At MSS. *quæ*.

CONTRA ADVERSARIUM LEGIS ET PROPHETARUM.

Opus istud recognovimus ad Gallicanos MSS. undecim, Germanensem, Corbeiensem, Remigianum, Michaëlinum, Fiscannensem, Pratellensem, Cisterciensem, Casalensem, Sorbonicum, Colbertinum, Regium, & ad unum Vaticanum, ad superiores etiam editiones, & ad variantes lectiones codicum Belgicorum apud Lov.

Pag. 552. g. Editi: *Sed fides* veracissimè. MSS. *veracissima*.

554. a. Plures MSS. *nisi placuit ei:* omisso, *quia*.

Ibid. b. In MSS. Aut *vero alius eam*.

Ibid. e. Lov. *ipse* qui *fecerit Deus*. Abest *qui* à nostris MSS. & ab Am. Er.

556. d. post *vel splendor lucis*, additum apud Lov. *æternæ:* sed superfluò.

561. b. MSS. quo *velut acutè*.

562. a. *nec futurorum* Deus nescius *dicitur*.

Ibid. e. Editi: *valde vili æstimabit*. MSS. *viliter*.

563. a. MSS. *post corporis* mortem transitoriam.

Ibid. d. Præcipui MSS. *cui* religionis *pietas profuisset*.

572. g. MSS. *unxisse Saül in* regnum.

581. b. Editi: propter *traditionem vestram*. MSS. *per*.

584. a. Editi: *ut* alios *ex aliis*. MSS. *alias*, supple *personas*.

587. b. MSS. *post Christi adventum* venerunt.

592. c. MSS. *sed quia* hunc significabat.

LIBER AD OROSIUM CONTRA PRISCILLIANISTAS.

Ex Vaticanis duobus MSS. ex quinque Gallicanis, Colbertino, Sorbonico, Sigiramnensi, Victorinis duobus, & ex antiquioribus editionibus correctus est.

Pag. 609. a. Sigir. MS. *hæc* beatissima *edocebant*.

613. b. MSS. *quod ex nihilo factum* * est.

616. b. Ex Sigiramnensi MS. sic redintegrandus locus: *non tamen facta esse cœperunt* * quæ ut fierent sciebantur, nisi pòst fierent, *quæ ut rectè fierent sciebantur ante quàm fierent*.

617. f. g. MSS. *Quamvis* ergo *adversùm Job nihil verum* dixerint.

618. c. Legend. cum MSS. *Apostoli* * *præ ceteris electi & Domini lateribus cohærentes*.

CONTRA SERMONEM ARIANORUM.

Vidimus hujus opusculi Gallicanos MSS. codices octo, Sorbonicum, Germanensem, Corbeiensem, Pratellensem, Michaëlinum, Sagiensem, Remensis Ecclesiæ unum, & Domini de Maran Tholosatis unum, præter quatuor Vaticanos: consuluimus etiam varias lectiones Belgicorum trium, & editiones Am. Er. & Lov.

CONTRA MAXIMINUM

COLLATIO CUM MAXIMINO,

& libri contra ipsum duo.

Hoc opus castigatum est juvantibus MSS. duobus Vaticanis, & undecim Gallicanis, Sorbonico, Fossatensi, Arnulphensi, Michaëlino, Cisterciensi, Remigiano, Corbeiensi, Laudunensi majoris Ecclesiæ, Parisiensi S. Martini de campis, altero Parisiensi collegii Bernardinorum, & Tholosano Domini de Maran.

Pag. 708. g. MSS. *quanta* ipsius *est* Patris.

732. a. Quidam MSS. *tantum* unico *dedit*.

740. f. MSS. *quando* videntes *& ipse & Loth*.

DE TRINITATE LIBRI XV.

Recogniti diligenter & correcti sunt ad Gallicanos triginta MSS. Turonensem Ecclesiæ S. Gatiani, Carnotenses abbatiæ S. Petri duos, Andegavensem abbatiæ S. Albini, Laudunenses duos, majoris Ecclesiæ scilicet ac Vincentianæ, Remenses tres, unum cathedralis, alios duos Remigianæ Ecclesiæ, ad Theodericensem, Benignianum, Floriacensem, Vindocinensem, Michaëlinum, Pratellensem, Beccensem, Lyrensem, Germanensem, Cisterciensem, Bigotianum, Collegii Navarræi tres, Sorbonici quinque, Dominicanorum majoris conventûs Parisiensis unum, Augustinensium majoris conventûs unum; ad undecim Vaticanos; ad varias lectiones Belgicorum quinque apud Lov. tandem ad editiones Amerbachii, Erasmi, & Lovaniensium.

Pag. 771. a. Editi: *Ex ista sententia* cognoscas *dixisse*. Abest *cognoscas* à MSS.

775. g. Editi: *neque sine Spiritu* sancto. MSS. *suo*.

781. e. Editi: *sed circumstantia* locutionis. MSS. *lectionis*.

784. c. Plerique MSS. *duos autem* illos *Angelos ejus*.

789. g. Editi post *in Catholica*, addunt *fide*, quidam MS. *pace:* quo loco veriùs subintelligitur, *Ecclesia*.

795. f. Editi: *ad nutum serviens* Conditoris. MSS. *Conditori*.

797. b. Editi: *etiam ipsa* corporea. MSS. *corpora*.

Ibid. c. Editi: *& malis* rationalibus, *& irrationalibus*. Apud MSS. vox *rationalibus* subintelligenda relinquitur.

806. d. Am. & quidam MSS. *in Mesopotamia* Syriæ.

810. c. Remensis vetustissimus cod. *& de longinquo conanti:* omisso, *redire*.

812. f. Am. & plures MSS. *quod instat* impræsentiarum.

813. a. Plures MSS. *Resuscitatur ergo* anima.

Ibid. e. Editi: *propter infirmitatem* tantùm. At MSS. *tantam*.

824. f. Aliquot MSS. *in* æternitate *spiritalis*.

826. f. Am. Er. & propè omnes MSS. *facta parvi* crederentur.

829. d. Plerique MSS. *alium fuisse Spiritum*-sanctum *quem*.

840. g. Editi: *ut* pote *quod solet*. MSS. *ut potest*.

853. g. Editi: *sed relativum* quo *refertur*. MSS. *quod*.

857. d. Lov. *Sive* ergo hoc modo, sive *alio modo essentia*.

Ibid. f. post *glorificate*, editi addunt *& portate*. Abest à MSS.

872. e. Plerique MSS. *Si extra* quàm *nos novimus*.

878. f. Verbum *cupientes* addidimus ex sexdecim MSS.

884. e. Lov. *non* quòd *non sit*.

886. d. Lov. *æqualem*, quia *mens ipsa*. malè.

898. a. MSS. *quantòque* acriùs *intelligit*.

935. b. Editi: *& æquo* animo *consistere*. MSS. *corde*.

941. f. MSS. *nemo cum diabolo* perit.

945. a. Editi: *in* una persona *Dei*. MSS. *in unam personam Dei*.

947. f. Editi: *sapientiam* profiteri. MSS. *sapientem*.

952. e. Editi: *conspicienda* migrabit. Aptiùs MSS. *migravit*.

953. e. Editi loco *geometricam*, habebant *geometriam*.

Ibid. g. Editi: *ei* cui *commemorat*. MSS. *quem*.

959. d. post *cujus eas habebat oblivio*, in excusis additum erat, *id est cujus oblitæ fuerant*.

963. a. Editi: in *spiritus cogitatione*. Abest *in* à MSS.

Ibid. Editi rursum post *animâ exeunte*, addebant *de corpore*.

971. b. Editi: percipit *sapientiam*, *qua* fit (vel *qua* fit) *sapiens*. MSS. *percepit* ..... *esset*.

972. b. Plures MSS. *redigi posse* memoravimus.

987. a. Editi: *in alias euntes*. Meliùs MSS. *in alia*.

991. e. Plerique MSS. *& Spiritus-sancti* divisionibus.

996. f. MSS. *sive* ut *meliùs* dicitur, *deitatis*.

997. a. MSS. *quæ per gratiam non* mutatur.

1000. e. Editi: *valent in amplius*. Abest *in* à MSS.

FINIS.

APPENDIX
TOMI OCTAVI
OPERUM S. AUGUSTINI,
IN QUO SUBDITITIA ISTHÆC OPUSCULA EXHIBENTUR.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM SERMONEM.

TRactatum adversùs quinque hæreses, *quem Erasmus hominis eruditi quidem, & arguti & facundi esse censuerat, non tamen Augustini*, nisi fortè, *ait*, juvenis scripsit, *Augustino sine cunctatione adjudicant Lovanienses & Bellarminus, aliique auctoritate Bedæ, qui ex capite ejusdem Tractatûs quarto & quinto citat quædam in caput primum epistolæ Pauli ad Romanos. Ea de facto verba nomine Augustini citata reperiuntur non solùm in vulgata Bedæ collectione illa auctiore, quæ veriùs est Flori Lugdunensis, sed etiam in altera certa Bedæ, quæ penes nos est brevior in Paulum collectio, nondum typis edita. Verùm sermo iste dictus eo tempore deprehenditur, quo Africa tenebatur Arianorum dominatu, quando jam orthodoxis pastoribus, aliis exsilio seu fugâ, aliis morte sublatis, hæretici Catholicos & concertationibus sollicitabant, & largitionibus pecuniâve corrumpere tentabant. In capite 6.* Ubi estis, *inquit*, fontes lacrymarum? Quibus agricolis loquor? Alii sunt mortui, alii fugati. *Et cap. 7.* Adversatur, (Arianus) clamat, litigat, pugnat, turbas congregat, contra Christum dimicat. Ille sanguinem fudit, ut redimat: iste pecuniam spargit, ut perimat. *Similia leguntur in Sermone 2. ad Catechumenos, n. 24. & Sermone de tempore barbarico, n. 10. quæ Tomo 6. in tempus Vandalicæ persecutionis post Augustini mortem excitatæ convenire observavimus. Præterea dictio nec satis accurata, nec tam seria est, quàm solet esse Augustini. Exempli gratiâ in cap. 3. Deo Patri ad gignendum Filium conjugis vice fuisse bonam voluntatem docet. Ad hæc quod Augustinus in Donatistas scripsit, id auctor in Arianos torquet cap. 6.* Quare litigamus? Si una nobis est hereditas, simul possideamus, fratres sumus *&c. Credimus itaque Bedam hîc, quemadmodum & in subdititia Collatione cum Pascentio, quam in secundi Tomi Appendicem rejecimus, deceptum esse errore veterum codicum qui hunc Tractatum Augustino adsignant. In Indice Possidii notatum dicit Bellarminus, in eo videlicet, quem interpolatum edidit Johannes Vlimmerius: nusquam verò in ceteris, tum editis, tum scriptis, quæ videre nobis licuit, Possidiani Indicis exemplaribus invenitur. Recognovimus Tractatum & emendavimus ad codices Vaticanos decem, ad Germanensem unum, ad Michaëlinum, ad Remigianum, ad Ebrulphensem, ad Arnulphensem, ad Cisterciensem, ad Fossatensem, ad Colbertinum, ad codicem V. C. Domini de Maran Tholosani, ad Turonensem S. Gatiani, & ad alium Ecclesiæ Lugdunensis codicem, in quibus inscribitur* Libellus adversùs quinque hæreses, *sive* contra quinque hostium genera: *quia nempe est contra Paganos, Judæos, Manichæos, Sabellianos & Arianos.*

ADVERSUS QUINQUE HÆRESES,
SEU CONTRA QUINQUE HOSTIUM GENERA
TRACTATUS.

CAPUT I.

DEBITOR sum, fateor, non necessitate cogente, sed, quod est vehementius, caritate [a]. Non tam ad compellendum potest esse molestus exactor, quàm ad reddendum devotus est debitor. Sed ut impleam quod promisi, adjuvate me sanctis orationibus vestris, ut Deus omnipotens det gratiam sermonibus meis, & satisfaciam piis mentibus & auribus vestris. Si meminisse dignamini qui in tempore adfuistis, quinque hostium genera esse diximus: contra quæ expugnanda inducias postulavimus, ut necessaria arma præparare possemus. Promissus dies illuxit, nos quoque impigrè ad certamen Domino adjuvante processimus. Adjutorium nostrum à Domino, qui fecit cælum & terram. (*Psal. 123. 8.*) Donabit certanti victoriam, qui certandi dedit audaciam. Non nos hostium turba, non nos bellantium revocet forma, non quasi [b] vitrea, fulgentia terreant arma. Goliam magnum, robustum, armis terribilibus, ingentique

[a] al. Ad compellendum non potest esse molestus exactor, quando ad reddendum &c.

[b] Plures MSS. quasi fulgens vitrea terreat armatura.

c MSS. formâ munitum.
1. Reg. 17. 49.

c turbâ munitum, David ſolus, puer parvus, atque inermis, uno lapidis ictu proſtravit, totaque Allophylorum caſtra turbavit atque fugavit. Quid autem aliud petra contra Goliam manu David miſſa, niſi Chriſtum contra diabolum ex ſemine David venturum ſignificavit?

Aggrediamur jam, & errorum quæ diximus quinque genera proponamus. PAGANI dicunt, Quid eſt quod nos exhorretis atque abjicitis tamquam multos colentes deos? Ecce & vos Deum, quem prædicatis colendum, filium habere dicitis, eumque ſine alterius commixtione ſexûs natum eſſe confingitis. JUDÆI dicunt, Quomodo unum colitis Deum, quando & hominem quem patres noſtri crucifixerunt a Dominum dicentes, hominibus extorquetis ut tamquam Filium Dei vobiſcum venerentur & colant? MANICHÆI dicunt, phantaſma eſſe, quod dicitur Dominum Chriſtum femineo potuiſſe naſci ex utero. Non enim dignum eſt, inquiunt, B ut tanta majeſtas per ſordes & ſqualores feminæ tranſiſſe credatur. SABELLIANI, iidem Patripaſſiani, dicunt, Unus eſt Deus Pater & Filius; quoniam qui Pater, ipſe eſt & Filius. Nam ſi aliter dixerimus, dicemur multicolæ. ARIANI dicunt, Alius eſt Pater, alius eſt Filius, ſed minor eſt Filius. Quomodo enim fieri poteſt, ut genitori genitus exſiſtat æqualis?

a Plures MSS. Deum.

CAPUT II. Fiducia adverſus hæreticos.
Eph. 6.

ECCE ſunt errorum propoſitæ quæſtiones, quaſi hoſtium compoſitæ acies. Contra iſtas acies peſtiferas, ſanctiſſimi fratres, aſſumite arma Dei, ut poſſitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare. Accingimini lumbos in veritate: nemo trepidet, nemo formidet. Eſt lorica juſtitiæ, eſt ſcutum fidei, in quo ſagittæ malignorum ignitæ excipiantur & exſtinguantur. Eſt galea ſalutis, eſt gladius ſpiritûs, quod eſt verbum Dei. Quiſquis fidelium Chriſti militum his fuerit armis munitus, non cujuſquam formidabit perſonam, non C terrore temporis à certamine revocabitur. Eia Fratres, certamen in promtu eſt, fervet opus, urget adverſarius, ſpicula parat, jacere tentat, nemo expaveſcat. Fratres, plures ſunt nobiſcum quàm cum illis. Nobiſcum eſt Moyſes ille magnus amicus Dei, qui ut hoſtem vinceret prœliantem, manus ad cælum extendit, jam tunc figuram crucis Chriſti oſtendens: ipſe divino imperio, tumentis ponti b volventes flexuoſis ſinibus undas, uno virgæ percuſſu trajiciendo populo aridos vertit in campos. Nobiſcum eſt Jeſus poſt Moyſen populi dux Iſraëlitici, fortiſſimus prœliator, cujus etiam nomen indicat Salvatorem: ipſe potentiâ ſuâ & divinâ fiduciâ, diem, ſui curſûs metas ne perageret, ſtatuit; & nocti ne accederet imperavit. Ipſe gentium reges, non ſingillatim, ſed congregatim ſuperavit, captivavit, humiliavit, occidit. Nobiſcum eſt David manu fortis: quid dicam? ſervus Dei, electus Dei, amicus Dei, parens Dei: D noverat & bene noverat, non ſolùm *parcere ſubjectis & debellare ſuperbos*, verùm etiam virtutes oſtendere & patientiam cuſtodire. Ipſe c inimicos ſuos cùm perſequeretur, non pernicioſus, & cùm vinceret, non exſtitit impius. Nobiſcum ſunt alii atque alii ſancti viri, qui omnia futura præviderunt & prædixerunt. Non eſt ergo quod terreat vos: & tantùm exſpectate, audite & orate, intentior & d auctior circa me veſtra ſit oratio. Non diutiùs immoremur, jam quæ propoſuimus proſequamur.

b Antiquiores MSS. voluentis fluctuoſiſſimas undas.
Æneid. 6.
c Turonenſis MS. inimicis ſuis, dum perſequeretur ab eis.
d Aliquot MSS. acutior. Quidam alii, altior.

CAPUT III. Ex Hermete & Sibylla.

QUID dicis Pagane? Deus, inquis, ſi delectatus eſt filio, indiguit conjugio: ſi horruit conjugium, ſolus eſt ſine filio. Quid enim poterat inveniri ſimile Deo, quod conjungeretur Deo, & pareret filium Deo? Deinde ſi, ut dicitis, habet Deus filium, jam non unum colitis Deum. Quid agimus? Ab Allophylo telum miſſum excepimus, quid remittemus? Quodlibet miſerimus E telum, licèt perveniat ad illum, nihil prodeſt. Quare? Quia durus eſt. Quantum durus eſt? Lapideus eſt: idola colit; & ſcriptum eſt, *Similes illis fiant omnes qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.* Sanctas Scripturas non accipit. Quæramus ergo lapidem quo percutiatur, ut percuſſus quaſſetur, quaſſatus comminuatur, comminutus in pulverem convertatur, converſus in pulverem compluatur, complutus ſeratur, ſatus faciat fructum, non qui igne conſumatur, ſed qui in horreo recondatur. Hermes, qui Latinè Mercurius dicitur, ſcripſit librum qui λόγος τέλειος appellatur, id eſt, Verbum perfectum: magnum nomen libri hujus, quia magnus eſt de quo ſcriptus eſt. Quid enim perfectius Verbo, qui ſolus eſt inter mortuos liber? Audiamus quid loquatur Mercurius de Verbo perfecto: Dominus, inquit, & omnium factor deorum, ſecundum fecit Dominum. Et poſt pauca, ut oſtenderet quid dixerit, F repetiit & dixit: Quoniam ergo hunc fecit primum, & ſolum & e unum: bonus autem ei viſus eſt & pleniſſimus omnium bonorum. Quantum pleniſſimus Johannes evangeliſta dicat, *De plenitudine ejus nos omnes accepimus, gratiam pro gratia.* Bonus autem ei viſus eſt, & pleniſſimus omnium bonorum. Et ſequitur: Lætatus eſt. Cui, vel cum quo lætatus eſt? Dicat ipſa Sapientia Dei, Filius Dei: *Ego eram cui adgaudebat.* Ergo, Lætatus eſt, & valde dilexit tamquam unigenitum ſuum. Quem primò factum dixit, poſtea unigenitum appellavit. Item alio loco ſic dixit: Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis, cujus nomen non poteſt humano ore narrari. Quærebas Pagane conjugem Dei? Audi Mercurium: para frontem, & excipe lapis lapidem: cade, ut erigaris; frangere, ut confirmeris; deſtruere, ut ædificeris: ictus lapidis non cutem dividat frontis, non venam rumpat ſanguinis, non aperiat foveam vulneris; ſed ſignum faciat crucis. Conjugem Dei G quæris? Abjiciatur ex corde tuo, rogo, impura pravitas. Conjunx Dei bona voluntas eſt. Quomodo autem Pater ſit Deus, & Filius Deus, nec tamen duo dii, ſed unus ſit Deus, tecum diſputare non debeo; quia niſi credideris, intelligere nullatenus poteris. Et tamen Filium Dei f Deum fatetur Mercurius. Hoc lapide percuſſus, lapideus deſinat eſſe ſacrilegus. Audiamus quid etiam Sibylla vates eorum de eodem dicat: Alium, inquit, dedit Deus g filiis hominum colendum. Quantum apparet, in his ſententiis Mercurii & Sibyllæ, Sabellius etiam judicatur. Mercurius & Patrem Deum dicit & Filium: & Sibylla dicit Deum

Pſal. 113. 8.
Pſal. 87. 5.
e Quidam MSS. & veverum. Aliqui, & bonum.
Johan. 1. 16.
Prov. 8.
f MSS. Dominum.
g Aliquot MSS. fidelibus hominibus.

A alium. Sabellius dicit non alium, quia eumdem Patrem aſſerit eſſe quem Filium. Optimum valde eſt, ſi modò non unum tantùm, ſed etiam ad quantoſcumque miſſus pervenire potuerit adverſarios, uno ictu percutiamus. Item Sibylla dicit: Ipſum tuum cognoſce h Dominum Dei filium eſſe. Verſus iſte & Paganum increpat & Judæum. Alio loco Filium Dei σύμβουλον appellat, id eſt, conſilium, vel conſiliarium. Et Propheta dicit, *Vocabitur nomen ejus, Admirabilis, Conſiliarius, Deus fortis & potens.* Hîc Arianus arguitur, qui cùm dicit minorem Dei Filium, dicit aliquando Deum non habuiſſe filium. Et ſi fuit ſine filio, fuit ſine conſilio. Ecce ad quanta pericula provocamur. Sed quia Deus numquam fuit ſine conſilio, etiam contradicente Ariano, numquam Pater potuit eſſe ſine filio. Quid agis Pagane? Aperi aures, noli eſſe ſicut aſpis ſurda, quæ obturat aurem ne audiat vocem in- B cantantis. Non tibi meos auctores profero, tuus eſt Mercurius, cui inter deos tantus honor cultuſque à vobis delatus eſt, ut ejus nomine diem vocaretis. Ipſum audi, ipſe te convincat, ipſe expugnet, ut cùm te vicerit, illi cedas, & mihi credas. Mercurius dixit: Dilexit Deus Unigenitum ſuum. Ipſe dixit: Filius benedicti Dei atque bonæ voluntatis. Et ne de ejus nomine tædium interrogationis ſuſtineret, ſecutus adjunxit: Cujus nomen non poteſt humano ore narrari. Quid tu Mercuri, ab hominibus dicis nomen Dei Filii narrari non poſſe? A te narretur, qui non homo, ſed deus ab hominibus æſtimaris. Loquitur autem ad Filium ſuum dicens: Eſt autem. Quis? Filii inenarrabilis ſermo ſapientiæ i Sanctus ſanctus. Nonne hoc eſt, *In principio erat Verbum?* Dic Hermes, ſermo iſte ſapientiæ habet matrem? Sequitur: De ſolo Deo Domino eſt, omnibus dominante Deo mortalibus. Et quia ab hominibus indagari non poteſt, addit & dicit: C Super homines eſt. Ergo quia ſuper homines eſt, nomen Filii Dei narrare non poſſum, quia deus non ſum: dicant homines quaſi homines quod non ſum, ego agnoſco quod ſum. Sermo ſapientiæ de ſolo Deo eſt. Non ergo ibi Pagane humanum ſuſpiceris aut fingas fuiſſe conjugium: de ſolo Deo eſt, & ſuper homines eſt. Increpat te Sibylla dicens, Ipſum tuum cognoſce Dominum Dei Filium eſſe Deum: ipſum; non alium, non Martem, non Jovem, non Mercurium; ſed quem confitetur Mercurius. Quid miraris Chriſtiane, quòd talia iſti de Patre & Filio dicant? *Et dæmones credunt, & contremiſcunt.* Nempe in Evangelio tranſeunte Domino dicunt, *Novimus qui ſis, Filius Dei, veniſti ante tempus torquere nos.* Utinam quomodo dæmones judicem, ſic homines agnoſcerent ſalvatorem.

h al. Deum.
Iſai. 9.
Pſal. 57.
i al. Spiritus ſanctus.
Johan. 1. 1.
Jac. 2. 19.
Marc 1. 24.

CAPUT IV. Ex veteri Teſtamento.

QUID dicit Judæus? Unus eſt nobis Deus, præter ipſum non alium novimus. Illum verò quem dicitis Chriſtum, patres noſtri D non Deum, ſed hominem occiderunt. Nempe hoc eſt quod dixi: Utinam quomodo dæmones judicem, ſic homines agnoſcerent ſalvatorem. Ecce dæmones viderunt, & tremuerunt: homines viderunt, & occiderunt. Dæmones confeſſi ſunt: homines perſecuti ſunt. Quæ infelicitas eſt & quanta miſeria, imparem etiam dæmonibus inveniri? Item homines credunt, dæmones pereunt: homines ſalvantur, dæmones puniuntur. Sed hæc immutatio gratia eſt dexteræ excelſi, non præſumtio hominis de ſuis viribus confidentis. Contra iſtum verò Judæum non laboro: pugnant contra illum codices ſui, pugnant Lex & Prophetæ: & aut victus & humiliatus ſalvabitur, aut ſuperbus & pertinax punietur. Dixit Dominus ad Moyſen, *Ecce ego mitto angelum meum qui præcedat te, & cuſtodiat in via, & introducat in locum quem paravi. Obſerva eum, & audi vocem ejus, nec contemnendum putes.* E Audiſti angelum, agnoſce Dominum: nec contemnendum eſſe putes. Audi adhuc quod metuas: *ne*, inquit, *contemnendum putes*, Quare? *Quia non dimittet cùm peccaveris, & eſt nomen meum in illo.* Quis eſt ille tam magnus, cui Deus & poteſtatem ſuam dedit & nomen? *Dominus virtutum ipſe eſt rex gloriæ.* Et unde probamus, quòd cùm dicitur angelus, debeat intelligi Deus? Habes in libro qui appellatur Geneſis: *Venerunt*, inquit, *duo angeli Sodomam veſpere, ſedente Loth pro foribus civitatis: quos cùm vidiſſet, ſurrexit, & ivit obviàm eis.* Quid plura? Suſcepit, & obſecutus eſt eis tamquam peregrinis. Conſuetudine hoſpitalitatis liberatus à periculo civitatis, & temporale evaſit incendium, & æternum conſecutus eſt præmium. Diſcite Chriſtiani, ſine diſcretione exhibere hoſpitalitatem, ne fortè cui domum clauſeritis, cui humanitatem negaveritis, ipſe ſit Chriſtus. Non ampliùs evage- F mur à propoſita actione. Angeli venerunt ad Loth, & dixerunt. Videte & advertite, quia angeli loqui dicuntur. Quid dixerunt angeli? *Salva animam tuam, noli reſpicere poſt tergum.* Quia *nemo ponens manum ſuper aratrum, & retrò reſpiciens, aptus eſt regno Dei.* * *Neque ſtes in omni circa regione*; terrenis non inhæreas voluptatibus: *ſed in monte ſalvum te fac*; ſpes tua Deus ſit, ne & tu ſimul pereas cum Sodomitis. Dixitque Loth ad eos. Videte hominem videntem, non cæcum, ſicut Judæi & Sabelliani; non lippientem, ſicut Ariani: ſed oculos ſanos habentem, ſicut catholici Chriſtiani. Angelos vidit, & Dominum intellexit. Quid dixit angelis? *Dixitque Loth ad eos, Domine mi, quia invenit ſervus tuus gratiam ante te, & magnificaſti miſericordiam tuam, quam feciſti mecum, ut ſalvares animam meam.* Magna res, cùm volo Judæum ferire ſic, Moyſes fortiſſimus vir haſtam verbi ſui vibravit, & miſit, ut per Judæum ad G Sabellianum tranſiret, Arianumque percuteret. Quid agis Loth ſancte? Angelos vides, & non unum, ſed duos, & dicis, *Domine mi.* Ad unum verba facis, unum precaris, & non metuis ne alteri injuriam facere videaris? Abſit, inquit. Recedite Judæi, recedite Sabelliani, quia non videtis: recedite Ariani, quia parum videtis. Ego video, & quod video, quia video, nec contemno, nec erro. Duos video, æquales video. Unum rogo, nulli injuriam facio: quia Patrem à Filio non divido. Nam ut intelligatis me non falli, cùm duos tamquam unum deprecor, videte utrùm duo, an unus meis reſpondeat precibus. Petiit ut in modica civitate & proxima refugium haberet & viveret. Reſpondetur ei. Videamus quot ſunt

Pſal. 76. 11.
Exod. 23. 20.
Pſal. 23. 10.
Gen. 19. 1.
Gen. 19. 17.
Luc. 9. 62.
* Gen. 19. 17.
Gen. 19. 18.

[Gen. 19. 21.] qui respondent. Verba libri subsequuntur, *Dixitque ad eum*: quasi responsio singularis est. Adhuc sequere, videamus. *Ecce etiam in hoc suscepi preces tuas, ut non subvertam urbem, pro qua locutus es. Festina, & salvare ibi: quia non potero facere quidquam, donec ingrediaris illuc.* Vides Judæe, & dici angelum, & esse Deum? Audis Ariane duos, Patrem & Filium, dicentem: nec tamen eumdem Patrem quem Filium, propter Sabellianos; sed Patrem & Filium? Audis quid dictum est? *Suscepi preces tuas.* Audis quid dicit? *Non subvertam urbem.* Audis, *Non potero facere quidquam?* Judæus legat angelum, intelligat Deum; Sabellianus legat duos venisse; Arianus legat unum respondisse: & non contemnant, sed errorem fugiant, ne ad ignem perveniant. Sed ut pleniùs ostendamus dictum angelum debere intelligi Deum, hujus [Gen. 19. 24.] lectionis sequentia recitemus. *Igitur*, inquit, *Dominus pluit super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem à Domino de cælo.* Quid est, [Psal. 109. 1.] *Dominus à Domino*, nisi Filius à Patre? Sicut & alio loco: *Dixit Dominus Domino meo*, id est, Pater Filio suo, *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Item in Exodo, [Exod. 3. 2.] *Apparuit*, inquit, *Moysi angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus ardebat igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses*, [a al. Vadam.] *Transeo, & videbo hoc grande visum, cur utique non crematur rubus. Cùm vidisset autem Dominus, quia accedit videre, vocavit eum Dominus de rubo.* Ecce ipse angelus ipse Dominus. Et sequitur dicens, *Moyses, Moyses. Et ille dixit*, [b al. Quid.] *Quis es Domine? Ait illi Dominus. Ne accesseris huc, nisi solveris calceamenta de pedibus tuis: locus enim in quo stas, terra sancta est.* Adhuc audi quid dixerit ei: *Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* Et ideo Judæus sic audiat angelum, ut intelligat Dominum, & timeat Deum: Sabellianus sic confiteatur Patrem, ut non neget Filium: Arianus sic confiteatur Patrem & Filium, ut non minuat Filium. Jesus etiam Nave, sicut liber dicit, qui ejus scriptus est nomine, cùm adversùs hostes dimicaret, in ipso constitutus procinctu, vidit virum stantem [Jos. 5. 13.] contra se, & evaginatum tenentem gladium: perrexitque ad eum, & ait, *Noster es, an adversariorum?* Qui respondit, *Nequaquam, sed sum princeps exercitûs Domini, & nunc adveni.* Cecidit autem Jesus pronus in terram, & adoravit. Et nunc sequere Judæe ducem tuum. Videt, interrogat, & adorat. Visio communionem habet: videtur enim & quod agnoscitur, & quod non cognoscitur. Ergo visio communionem habet, interrogatio ignorationem, adoratio fidem. Quem videt? Hominem. Quis est homo iste? Ipse est cujus contra inimicas [c Id abest à MSS.] gentes prænuntiabatur, desiderabatur, exspectabatur adventus. [*Et homo est*, inquit, *& quis cognoscet eum?*] Quis est princeps exercitûs Domini? Nonne ipse est, qui in Evangelio interrogatus quis esset, [Johan. 8. 25.] respondit, *Principium, qui & loquor vobis?* Quid turbaris Jesu? [Psal. 2. 1.] *Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania adversùs Dominum & adversùs Christum ejus?* [Matth. 15. 24.] Vides armatum, noli metuere: non contra te venio, sed pro te: quia *non sum missus nisi ad oves perditas domûs Israël.* Quid est Jesu quod vides, interrogas, & adoras? Audi: [Rom. 10. 17.] Hominem video; interrogo quem video; audio quem non video; adoro, non quod video, sed quod credo: quia *fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Quid ergo quæris? Adverte, & sequere: Hominem video, sed præ filiis hominum est quod intelligo. Nescio quid mihi coruscat, & tamquam de latebris fulgidum aliquid splendet. Vado ad eum, quia venit ad me: perscrutabor quod video hoc tam grande visum. Quem video, & homo est, & non est homo. Immo, & homo est, propter Manichæum; & plus quàm homo est, propter Judæum. Perge Jesus meus, dux meus, perge. Quare, nisi quia cùm tu me inquiris, me adquiris? Ecce venio, hominem invenio: intus [Exod. 34. 33.] nescio quid intelligo; obscurum est, nondum video: tecta est facies Moysi, velamen impedit aciem, latet veritas. Non agnosco quid sit, opus est interrogatione. Dic tu homo, *Noster es, an adversariorum?* Si [Johan. 1. 30.] adversariorum est, & homo est, & inimicus est: si noster est, & homo est, & Salvator est. *Post me venit, sed ante me factus est.* Si Jesus est, & Salvator est. Interroget Jesus Jesum, interroget prior posteriorem, sed tamen minor majorem; interroget deficiens crescentem: figura interroget veritatem; immo figura intelligat veritatem: [Luc. 24. 39.] ut lucescat dies, & removeantur tenebræ temporales. Ecce venio, scio, *quia spiritus carnem & ossa non habet*; palpo carnem: quæro, intueor armatum. Adhuc latet mysterium. Interrogo virum, audio [1. Cor. 2. 8.] verbum, removeo velum, adoro Deum. In eo quòd Jesus vidit, nec cognovit, furiosam gentem Judæorum significabat, quæ si videns [Psal. 17. 45.] cognovisset, numquam Dominum gloriæ crucifixisset: in eo autem quòd audiendo credidit & adoravit, istum significabat populum, de [Isa. 66. 9.] quo scriptum est, *Populus quem non cognovi, servivit mihi, in auditu auris obaudivit mihi.* Audi adhuc qui negas Deum genuisse Filium, audi quid dicit Pater per Isaiam prophetam: *Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam, dicit Dominus?* Ego qui generationes ce- [Psal. 2. 7.] teris tribuo, sterilis remanebo, dicit Dominus Deus tuus? Cui dictum est, *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quid me stimulas Ariane, & irrides cùm audis, *hodie?* Apud Deum numquam crastinus, numquam hesternus dies est, sed semper hodie: non mensium circulis volvitur annus, non succedentibus ac decedentibus transigitur mensis diebus, non horæ mutantur, non variantur tempora vel momenta, ubi dies nec [Isa. 45. 22.] termino concluditur, nec initio inchoatur. Audiat adhuc Judæus quid per prophetam dicat Dominus, audiat Arianus: audiant & omnes qui Filium Dei aut non esse, aut esse minorem dicunt. *Ego, inquit, Deus, & non est alius.* Et quid de Filio, Domine, si tu solus es Deus? Audi adhuc, quid festinas? *In memetipso juravi.* Ubi est juratio, nulla est dubitatio. *In memetipso juravi, Egredietur de ore meo justitiæ verbum.* Ecce habes Filium: *Egredietur de ore meo justitiæ verbum, & non revertetur.* Quid est, *non revertetur?* Ne Sabellianus dicat quia ipse est Filius qui Pater, egressum verbum non revertetur: quia Pater, Pater est; Filius, Filius est. Sileat aliquantulùm hæreti- [Isai. 45. 23.] corum loquacitas, nullam habens verecundiam: impleat Dominus [Ibid. 25.] sententiam: & Filio Dei aut nullus adversabitur, aut qui adversarius exstiterit, confundetur. *Egredietur*, inquit, *de ore meo justitiæ verbum & non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, & confitebitur omnis lingua.* Et Filius quid? Audi ergo in Domino dici: *Mea sunt summa justitia & imperium.* Age ergo, & quid postea? *Ad eum veA nient, & confundentur omnes qui repugnant ei.* Ite nunc omnes Pagani, Hæretici, Judæi, adversamini, & repugnate Filio Dei: ad eum venietis, & confundemini omnes qui repugnatis ei.

NON parum de Filio Dei secundùm divinitatem locuti sumus, & [Contra Manichæos.] resistentibus in quantum potuimus adversariis non pepercimus: nunc volo ad ejus incarnationem accedere, & Manichæus obsistit impurus. Quare? Quia Dei Filium non vult dici etiam hominis filium. Et ubi est quod scriptum est, [Ibid. 8.] *Rorate cæli de super, & nubes pluant justum; aperiatur terra, & germinet Salvatorem; & justitia oriatur simul, ego Dominus creavi eum?* Item: [Isai. 9. 6.] *Ecce parvulus natus est nobis; & filius datus est nobis: & factus est principatus super humerum ejus & vocabitur nomen ejus, Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, Princeps pacis.* Item: [Isai. 7. 14. Matth. 1. 23.] *Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Dicit aliquis, Cum Mani- B chæo certare disposueras, non cum Judæo. Contra Manichæum nova tela sunt necessaria, non antiqua. Quare? Quia novum, non vetus accipit Testamentum. Sed mihi, qui contra utrosque suscepi certamen, undique arma sunt necessaria: maximè, quia ista nova ex veteribus fabricata sunt: ergo nec illa abjicienda, & ista portanda sunt. Diversis enim telis diversi concidunt adversarii. * Ordo itaque iste servandus est, ut loquens de Evangelio, non sileam de Prophetis. [* Beda in Rom. 1.]

[* CAPUT V.] * Sed ego, inquit Manichæus, nec Moysen accipio, nec Prophetas. [d] Quid ais de Paulo apostolo, qui in exordio Epistolæ suæ ad Romanos scripsit, [d MSS. & Beda, Et quid agis.] *Paulus servus Jesu Christi vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundùm carnem?* [Rom. 1. 1.] Audis quia Evangelium [e] per Apostolos non exhiberetur, nisi per Prophetas antè promitteretur? [e Beda & antiquiores MSS omittunt, per Apostolos.] Audis quia Filius Dei secundùm divinitatem, factus est Filius hominis ex semine David secun- C dùm carnem? Quid est enim, in quo Prophetæ contrarii sunt Evangelio? Dixit Propheta, [Isai. 45. 8.] *Rorate cæli de super & nubes pluant justum*: veniat angelus, prædicet verbum. *Aperiatur terra*; audiat Maria: *& germinet Salvatorem*; pariat Jesum. Propheta dixit, [Isai. 7. 14.] *Ecce virgo in utero concipiet, & pariet filium; & vocabitur nomen ejus Emmanuel.* Hoc etiam Evangelista cùm diceret, secutus est, & exposuit dicens, [Matth. 1. 23.] *Nobiscum Deus.* Frustra Manichæe conaris adversari Prophetis. Ecce Apostolus dicit, [Rom. 1. 3.] *De Filio suo qui factus est ei de semine David secundùm carnem.* Quod Prophetæ præviderunt & prædixerunt, hoc Apostoli viderunt & prædicaverunt. Qui erat, factus est. Quid erat? quid factus est? Verbum erat, caro factus est: Deus erat, homo factus est: Filius Dei erat, Filius hominis factus est. Suscepit humanitatem, non amisit divinitatem: factus humilis, mansit sublimis: natus est homo, non destitit esse Deus: natus est parvulus, latens ma- D gnus: qui libenter amplectitur Deum natum, non [f] horreat virginis partum. [f MSS. non abhorret.] Dicit tibi Deus creator hominis, filius hominis, Quid est quod te permovet in mea nativitate? Non sum libidinis conceptus cupiditate. Ego matrem, de qua nascerer, feci: ego viam meo itineri præparavi atque mundavi. Hanc quam despicis Manichæe, mater est mea, sed manu fabricata est meâ. Si potui * inquinari cùm eam facerem, potui inquinari cùm ex ea nascerer. [* Colbertinus cod. fatigari.] Sicut transitu meo illius non est corrupta virginitas, sic mea ibi non est maculata majestas. Si solis radius cloacarum sordes desiccare novit, eis inquinari non novit: quanto magis splendor lucis æternæ, in quo nihil inquinamenti incurrit, quocumque radiaverit, mundare potest, ipse pollui non potest? Stulte, unde sordes in virgine matre, ubi non est concubitus cum homine patre? Unde sordes in ea, quæ nec concipiendo libidinem, nec pariendo est passa dolorem? Unde sordes in domo, E ad quam habitator nullus accessit? Solus ad eam fabricator & dominus ejus venit, vestem quam non habebat, induit; eamque sicut invenit, clausam reliquit. Sicut ille natus est solus inter mortuos liber: [Psal. 87. 6.] sic istius, ex qua natus est, matris pudor solus est integer. Eva inobediens meruit pœnam, Maria obediendo consecuta est gratiam: illa gustando prohibitum maledicta, hæc credendo angelo est benedicta: illa nobis mortem contulit, hæc vitam nobis peperit. Quid agis Manichæe? Christianum premis, non Christum defendis. Taceat immunda vanitas, quia [g] munda nata est veritas. [g Quidam MSS. mundo.]

[CAPUT VI. Contra Arianos.] Vellem adhuc Manichæum persequi, sed infestum patior Arianum, qui confidit in virtute sua, & gloriatur in potentia sua. Jam quidem cùm aliis responderemus, nec ipsi tacuimus: sed etiam nunc servato ipsius ordine, videamus quæ spicula jaciat. Nullius terreat persona potentis: [Psal. 48. 7. Isai. 40. 6.] *Omnis caro fœnum.* Vides quotidie fœnum crescere, vides florere, quid expavescis? Tales fructus deserta germinat ter- F ra. Agricolas non accuso, sed quæro. Ubi [h] modò estis ô boni agricolæ? [h MSS. Ubi mihi estis.] Quid agitis? quare vacatis? Videtis quot malis ista plena sit terra: hinc spinæ, hinc tribuli, hinc fœnum surgit. Spinas incendite, tribulos eradicate, fœnum secate, bona semina spargite, non vos terreat hyems: & si abundat iniquitas, tamen vestra ferveat caritas. Serite hyeme, quod metatis æstate. Sed quibus dico? Ubi estis fontes lacrymarum? Quibus agricolis loquor? Alii sunt mortui, alii fugati: terra tradita est in manu impii, tribulatio & necessitas invenerunt nos. [Job 9. 24. Psal. 59.] Domine da nobis auxilium de tribulatione, ut salus hominis non sit vana, sed vera. Quid dicis Ariane? Interroganti quæso respondeas. Nolo despicias parvulum, non te grandis forma juvat, non magna protegunt arma, unius lapidis ictus frontem penetrat galeatam. [1. Reg. 17. 49.] Dic mihi ergo quod te interrogo: Credis in Deum Patrem omnipotentem? Credo, inquit. Credis in Jesum Christum G Filium ejus Dominum nostrum? Credo, inquit. Credis Deum & hominem Jesum Christum natum de Spiritu-sancto ex virgine Maria? Credo, inquit. Bene facis. Adhuc interrogo: Sicut Pater Deus est, ita & Filius Deus est? Ita. Alius est Pater, alius Filius? Et maximè. Æqualis est Patri Filius? Æqualis, inquit. Quid restat? Ecce ad omnia quæ interrogavi, respondit. In eo quòd credere se dicit Deum Patrem & Deum Filium, contrarius est mecum Pagano. In eo quòd credit Christum Deum & hominem natum de Spiritu-sancto ex virgine Maria, mecum est contra Judæum & Manichæum. In eo quòd credit alium esse Patrem, alium Filium, mecum est contra Sabellianum. Age, si mecum es in omnibus, * quare litigamus? Si una nobis est hereditas, simul possideamus, fratres sumus: *Ecce quàm* [* Vide Aug. Enar. 2. in Psal. 21. n. 30. Et ser. 358. n. 2.]

Psal. 123. 1. *bonum & jocundum habitare fratres in unum*, Quare est nova fabrica ante murum? Simul ad custodiam nostræ hereditatis invigilemus.
Psal. 15. 6. Hereditas nostra præclara est nobis. Habemus invidos, habemus inimicos: & ipsi possidere volunt, non nobiscum, sed contra nos. Nemo sibi usurpet aliquid: hereditas ista sic est nobis dimissa, ut indivisa possideatur, non partibus dissipetur. Simul fructum colligamus, ne dividendo perdamus. Paupertas sollicitum me facit, ro-
Lucæ. 11. 23. go te noli foras præter me colligere, ne incipias spargere. *Qui enim mecum non colligit, spargit.* Quasi oblitus sum, cum quo agebam: sed non sum oblitus, interrogo Arianum, quem desidero esse catholicum. Dicit aliquis, Ad omnia quæ voluisti respondit, in responsionibus illius nihil invenitur adversum: quid amplius quæris? Exspecta frater, noli facilè judicare, habeo adhuc quod interrogem: noli cito te illi committere, responsio claret, virus latet. Quid dixisti frater? Æqualis est Patri Filius? Æqualis, inquis. Eia modò vigila, modò manifestabitur quod latebat. Quomodo dicis æqualem Patri Filium? operatione, an origine? potestate, an æternitate? an fortè in utroque? Absit, inquis. Operatione & potestate æqualis est, non æternitate: quomodo enim fieri potest, ut genitus sit æqualis ingenito? En adest ille qui mecum quasi coheres ambulabat, dolus apparuit qui latebat. Mecum possidere putabatur, vult dividere: sed non permitto; prorsus resisto. Leges habent ut testatoris voluntati in omnibus pareatur: si quis contra voluntatem testatoris facere voluerit, careat hereditate. Sed * silent leges inter arma? Non prorsus: ad hoc laboratur, ad hoc pugnatur, ut legibus serviatur. Testamentum profero, verba testatoris recito: si est quod dividatur, ibi invenio: si non est quod dividatur, de ipso testamento tibi re-
Johan. 14. 27. sisto. Audi quid habet testamentum: *Pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis.* Hæc est hereditas. Et quis est ipse testator? Lege testamentum, & invenies. Cùm Propheta de Domino lo-
Mich. 5. 4. queretur, ait, *Magnificabitur usque ad terminos orbis terræ, & erit*
Luc. 2, 14. *ipse pax. Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus*, non divisoribus sanctæ unitatis, sed *hominibus bonæ voluntatis.* Ipse est hereditas, ipse est testator, ipsum quæris dividere. Quid partiris unum? Si unum diviseris, integrum nihil habebis. O Ariana hæresis, cru-
3. Reg. 3. 26. delis & impia meretrix, erubesce judicante Salomone. Meretrix, ne unum vivum, ne undecumque conceptum, jamque partum perderet, non permisit dividi filium suum, & tu dividis Dominum Deum tuum? Illa etsi meretrix, tamen pia, quia mater: tu & meretrix & impia, quia non mater; quod paris præfocas, quod non paris congregas. Quomodo alienum lactas, quæ tuum necas? Viscera tua duruerunt, illius tremuerunt. Quid dixit? *Date illi puerum, & nolite dividere eum:* Filius meus est; sed melius apud illam integrum gaudeo vivum, quàm divisum lugeam mortuum. Filius meus est, inquit; sed quid prodero mater puero, si vitam quàm non confero, aufero: volo illius crudelis a parvulo repellere ubera, sed magis cogor judicis timere machæram. Date illi filium meum: meus est natus; sed migret ad illam totus, apud me maneat affectus. Date illi puerum totum, non auferatur vita membrorum: non dividatur integritas, mihi non eripitur pietas. Quid dixit, *Date illi puerum, & nolite dividere eum?* Ecce & ego dico, totum posside, & noli dividere Deum. Non, inquit: sed si vis habere pacem sine præjudicio, divide hereditatem. Et quomodo habeo dividere? Pater major est, Filius minor? O partes, ô justitia, ô [a] æqualitas! Una pars major est, alia minor. Non consentio, non facio partem; quia non divido pacem. Si enim fracta fuerit pax, jam non erit pax. Sed quomodo apud te pax illibata esse potest, apud quem fides integra non est? Unde quia mecum non vis possidere, & pacem vis dividere, hereditatem non potes obtinere. Postremò si more tuo non paci, sed perfidiæ studes, vade interpella judicem, videamus quid tibi dicturus est. Habes judicem ordinarium; nolo mihi adducas ex diversis partibus alias atque alias potestates. Non mihi armiger, sed legifer necessarius est. Et ubi, inquis, istum invenio? Ubi autem eum non
Isai. 33. 22. invenies? Audi Prophetam dicentem: *Dominus judex noster, Dominus legifer noster.* Nec contemnendum judicem putes; audi quid sequitur: *Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos.* Ecce habes judicem. Si parum est, & rex noster ante te est. Sic est in cælo,
Jerem. 23. ut non deserat terram. *Cælum*, inquit, *& terram ego impleo. Vobis-*
Matth. 28. *cum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Et nobiscum est, & cum Patre est: quia nec Patrem dimisit, cùm ad nos descendit; nec nos deseruit, cùm ad Patrem adscendit. Ipsum inter-
Lucæ 12. 13. pella, ipsi dic: *Domine, dic fratri meo ut dividat mecum hereditatem.* Audi responsum divinum, audi judicem justum; audi pacem, fugientem litem: quid ait? *Amice, quis me constituit judicem aut divisorem inter vos?* Vis dividere pacem: & quæris habere judicem pacem? Judex tuus nolo esse, ego pax sum, litigare non novi: consentientibus assideo, litigantes fugio. Si tu cùm esses inimicus Patri meo, reconciliavi te per me, quomodo ergo à Patre meo separabis me? Ego cùm esses longè, veni ut reducerem te: cùm inter montes & silvas errares, quæsivi te: inter lapides & ligna inveni te: in lapidibus offendebas, ipsis adhærebas, quia ligna & lapides adorabas. Et ne luporum ferarumque avido ore laniareris, collegi te, humeris meis portavi te, patri meo reddidi te, laboravi, sudavi, caput meum spinis supposui, manus meas clavis objeci, lancea latus meum aperuit: tot non dicam injuriis, sed & asperitatibus laceratus sum: sanguinem meum fudi, animam meam posui, ut mihi conjungerem te,
Johan. 14. 8. & tu dividis me? Audi quid respondeatur discipulo, qui Filium noverat, & Patrem quærebat. Ait Philippus Domino, *Domine ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.* Numquid non & ipse Filium separabat à Patre? Jam te, inquit, novimus, sed Patrem tuum non novimus. Et quid vis? *Ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.* Et Dominus ad eum. Si vis Ariane audire, errasti cum Apostolo, redi cum Apostolo: sit illius objurgatio etiam tua curatio. Quid ait Dominus?
Johan. 24. 9. *Tanto tempore*, inquit, *vobiscum sum, & non cognovistis me? Philippe:* ego veni Patri meo te applicare, tu noli me separare: quid quæris quasi alterum præter me? *Qui me vidit, vidit & Patrem.* Tanta in nobis est unitas, tanta similitudo, tanta caritas, ut ego in Patre sim, & Pater in me. Sentio Sabelliane quid mussitas, aut in

A Ariano me concludere, aut ab Ariano avocare festinas. Sed in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti; non trium, sed unius Dei; cùm illi respondeo, te non prætereo. Quid dixit Dominus? *Qui me vidit, vidit & Patrem.* Numquid dixit, Qui vidit me, vidit Patrem: aut, Ego sum Filius simul & Pater? Sed dixit, *Ego in Patre, & Pater in me: & Qui me vidit, vidit & Patrem.* Interpositio unius syllabæ, quæ dicitur *&*, discernit & Patrem, discernit & Filium; teque demonstrat nec Patrem habere, nec Filium. Dic mihi Ariane. Patrem dicis Deum? Et maximè. Quid Filium? Ipsum quoque Deum confiteor. Unde agnoscis? Quia cùm prænuntiaretur in carne ventu- Isai. 35. 4.
rus, de ipso Propheta dixit, *Dicite, Pusillanimes confortamini: nolite timere, ecce Deus noster ultionem adducet retributionis; Deus ipse veniet, & salvabit nos.* Agnosce, in eo quod te agnoscere dicis, si Prophetæ non adversaris. Quid ergo dicis de Patre? Deus est. Quid
B Filius? Deus est. Coæternus est Patri Filius? Non. Ergo erat tempus, quando non erat Filius, secundùm te. *Si erat tempus quando non erat Filius, ergo fuit tempus quod non fecit Filius. Si fuit tempus quod non fecit Filius, non omnia per ipsum facta sunt: jam enim erat tempus, quando non erat Filius. Si erat tempus, quando non erat Filius, Johannes evangelista non debuerat dicere, *In principio erat Verbum:* sed, In principio erat tempus. Johannes dicit, Johan. 1. 1.
Omnia per ipsum facta sunt: sed Arianus contradicit. Dic Ariane, Unde scis quia erat tempus, quando non erat Filius? An forte dicturus es, Et Johannes unde scit, quia in principio erat Verbum? Quia super pectus Domini discumbebat, & inde hauriebat quod in convivio Christi bibebat, quia in principio erat Verbum. Tamen dic mi- Johan. 1. 1.
hi, Quando in principio erat Verbum, vel quando Johannes super Johan. 13. 23.
pectus Domini recumbebat, & à Verbo Domini discebat, quia Ver-
C bum erat in principio, & Verbum Deus erat: Arius ubi erat? Nescio, si audes dicere ibi erat. Notum est enim & legitur quo tempore natus est, meritóque sit damnatus. Notum est etiam quomodo vixerit, quomodo mortuus fuerit: & ideo non audes dicere de Ario, sicut de Verbo, Et fuit, & est: quia nec tunc fuit Arius, nec modò est. Sed ut in omnibus excludatur Arianus, audi quid per Salomo- Prov. 8. 26. 27.
nem dicatur: *Dominus fecit regiones & fines inhabitabiles sub cælo. Cùm pararet cælum, aderam illi.* Et post pauca: *Eram ego apud il-* Ibidem. 30.
lum cuncta disponens: ego eram quando faciebat fortia fundamenta terræ: ego eram cui adgaudebat. Sed dicis, de tempore agitur; utrùm fuerit Filius ante quàm esset tempus. Audi ipsum per Prophe- Isai. 48. 16.
tam dicentem. *Ex tempore*, inquit. Quid est, *Ex tempore?* Numquid ex quo tempus esse cœpit? Non sic, impie Ariane; non sic: sed, *Ex tempore, ante quàm fieret, ibi eram.* Ecce ante quàm fieret tempus, ibi erat. Quære jam quando non erat, qui ante tempora erat.
D *In principio erat Verbum.* Meliùs Græci dicunt λόγος. Λόγος quippe verbum significat & rationem. Vides ergo quia semper erat, de quo tu audes dicere, non erat. Aut si dicis Deum aliquando sine verbo, aut sine ratione fuisse, jam non Filio tantùm, sed & Patri ad- Eccli. 24. 5.
versarius eris. *Ego*, inquit, *ex ore Altissimi prodii.* Quis dicit? Verbum. Et Verbum hoc quid est? Johannes dicat: *Deus erat Verbum.* Et Verbum ergo, & cujus erat Verbum, non duo, sed unum sunt. Non, inquis: quia verbum posterius est eo cujus est verbum: unde apparet Filium Patre esse minorem. Negas itaque Filium Dei esse Deum. Non nego, inquis: & Patrem Deum dico, & Filium Deum; sed Patrem majorem, Filium minorem. Quamdiu Pater major, Filius minor? Dic mihi, quia video te calculari velle æternitatem: quot annis præcedit Deus Pater Filium suum? Ubi diem nativitatis Filii Dei legisti? Filii Dei dico, non dico Filii Dei & hominis. Ubi ergo
E diem nativitatis ipsius legisti? Cum quo mathematico creatoris siderum constellationem quæsisti, atque tractasti? Quæ tempora, quas horas, quæ momenta, quos numeros, quas [b] minutas momentorum b Plures MSS. minutias.
nativitatis illius, qui omnia condidit, collegisti? Conquiescat rogo, conquiescat hæretica tua, non religio, sed superstitio: de Christi initio deficit calculatio. Quia cùm auditur sine initio æternitas, nulla ibi quæritur ætas. Si Pater Deus, & Filius Deus, Pater major, Filius minor: jam non unus Deus, sed duo Dii. Si duo Dii sunt, Isai. 43. 10.
quid est ergo quod dicit Dominus per Prophetam, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit?* Quid dicis Ariane? Cui istas deputas voces? Si Patris sunt, dicendo, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit:* aut ipse Pater non erit, aut Filius Deus non erit. Si enim hoc tantùm diceret, *Ante me non est formatus Deus:* nec adderet, *& post me non erit:* liberum tibi erat hæc verba Pa-
F tri tantummodo applicare. Cùm autem sequitur & dicit, *post me non erit:* secundùm te, ut dixi, & se Patrem & Filium negat Deum. Item si Filii sunt hæc verba, Patrem suum & Deum negat & Patrem. Si enim non diceret, *Ante me non est formatus Deus;* sed tantùm diceret, *post me non erit:* posset forsitan dici Filium illud fuisse locutum. Modò autem cùm dicit, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit:* Patrem suum nec Deum dicit esse, nec Patrem. Item si Patris sunt hæc verba: quis dicit, cui dicit, *Filius* Psal. 2. 7.
meus es tu, ego hodie genui te? An fortè, quod absit, mendacii arguendus est Deus? Sed si Filii verba sunt, quis dicit, de quo dicit, Johan. 5. 17.
Pater meus usque modò operatur? An fortè & injuriosus Patri ju- Psal. 2. 8.
dicandus est, & ingratus? Sed numquid ingrato diceretur, *Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ?* An fortè Propheta aut quid diceret nescivit, aut fallere voluit; aut ut mitius aliquid de Propheta dicamus, finxisse credendus est sibi duos confabulantes, id est, Patrem & Filium; & Pa-
G tre dicente, *Ante me non est formatus Deus*, adjunxit & Filius dicendo, *Et post me non erit?* Mimica sunt [c] & jocularia quæ agi- c MSS. omittunt, & jocularia.
mus, an divina? O scelus! proh dolor! parce, parce hæretica impietas. Cùm tu Deum non capias, nos quoque ad blasphemiam provocas. Non hoc docet sancta Ecclesia. Pater, Pater est; Filius, Filius est: & ille numquam non fuit Pater, & iste numquam non fuit Filius: ambo æterni, nec cœperunt esse, nec desistunt. Quod Pater loquitur, Filius loquitur, quia Verbum Patris est: & quod Filius loquitur, Pater loquitur, quia Pater Verbi est. Ipsum Verbum di- Johan. 14. 10.
cit, *Verba quæ ego loquor, à me ipso non loquor.* Concedite quæso Creatori quod ipse præstitit creaturæ, & in creatura si potestis capite Creatorem.

*Cicer. pro Mil.

a Plures MSS. o æquita.

Creatorem. Ecce ignis & ſplendor duo ſunt, alter ex altero eſt, nec ſine altero alter eſt: ignis pater, ſplendor filius. Ipſe, ſi poſſet, diceret, Quod luceo, non à me ipſo luceo, ſed qui me miſit, ipſe mihi dedit ut luceam. Ignis enim ſplendorem mittit. Et ſicut Filius de Deo Patre dicit, *Pater mecum eſt:* ita & ſplendor dicere poſſet, Ignis mecum eſt. Exſtingue ignem, ſplendor nuſquam parebit. Si ergo ignis & ſplendor, pater & filius, unus ſine conjuge pater, alius ſine matre filius eſt; nec dividi alter ab altero poteſt; & cùm ſit alter ex altero, initium tamen alterius eſſe non poteſt ſine altero; hoc autem poſſe, à Creatore tributum eſt creaturæ: quid poteſt ipſe Creator? Accedat Paganus, accedat Sabellianus, accedat Arianus: contemplentur lucernam, in ipſa videant quod in Deo videre non poſſunt. Non facio injuriam, ſi aliqua ex parte tanti Creatoris cupiens oſtendere poteſtatem, ignis ſive lucernæ afferam tantillam ſimilitudinem. Scriptum eſt enim, *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, & lumen ſemitis meis.* Et de Deo dictum eſt, *Ignis conſumens.* Accedite ergo, & lucernam diligenter conſiderate, veſtraſque fatuas tenebras removete. Paganus intueatur, & illic ſine conjugio eſſe Patrem diſcat & Filium, & quomodo natus eſt Filius: & ſi cæcus non es, ibi vide; inter ignem & ſplendorem quære medium. Si nullum eſt medium, nullum eſt conjugium. Noli velle perſcrutari medium, ne magnum patiaris incendium. Accedat Sabellianus, videat duos in unum, ignem & ſplendorem. Numquid non rectè dicere poteſt ſplendor, Ego in igne, & ignis in me: *ſicut* & Filius dicit, *Ego in Patre, & Pater in me?* Accedat & Arianus, videat & ipſe alterum ex altero, nec tamen naſci poſſe alterum ſine altero: nemo eorum prior, nemo poſterior; coævi ſunt pater & filius, ſplendor & ignis: nec ignis ſine ſplendore, nec ſplendor ſine igne eſſe poteſt. Aut certè, ſi placet, mitte manum, divide alterum ab altero: oſtende mihi ignem ſine ſplendore, vel ſplendorem ſine igne. Abſit, abſit: ardere tantummodo poteris, ſeparare alterum ab altero non poteris. Sicut enim ignis & ſplendor alter ex altero eſt, nec tamen eſſe alter ſine altero poteſt: ita Pater Deus & Filius Deus alter ex altero eſt, nec tamen eſſe alter ſine altero poteſt. Non illis ortus qui non eſt, ſed æternitas atque ſubſtantia una eſt. Ignis & ſplendor temporales ſunt: Pater autem & Filius Deus æterni ſunt. *Sunt* dico, quia Pater & Filius: *Deus* dico, quia unum ſunt. Dualitas in prole, unitas in deitate. Alterum facit unius nativitas, ſed unum oſtendit eſſe divinitas. Cùm dico, *Filius*, alter eſt: cùm dico, *Deus*, unus eſt. Alius eſt, quia Filius eſt: aliud non eſt, quia Deus eſt. Erubeſcite Ariani. Tunicam hominis jam judicati in cruce pendentis carnifices Pilati non ſunt auſi conſcindere: & vos conamini caritatem Dei in cælo ſedentis, immo ipſam caritatem Deum dividere? Sed conamini; quantum poteſtis, conamini, vos jam in infernum ruiſtis: nam illam tunicam numquam rumpetis. Item per Prophetam Dominus dicit, *Non eſt Deus abſque me: Deus juſtus & ſalvans non eſt præter me.*

Johan. 16. 32. — Pſal. 118. 105. — Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. — Johan. 14. 10. — Johan. 19. 24. — Iſai. 45. 21.

CAPUT VII. Contra Sabellium.

Hic Sabellianus exſultat. Ut enim unum eumdemque Patrem oſtendat & Filium, talibus ſe teſtimoniis credit muniri. Contrà Ariani, ut probent alium eſſe Patrem, alium Filium, alia proferunt teſtimonia, & dicunt, In tantum alius eſt Pater, alius Filius, & alius major, alius minor; ut Pater dicat Filio, *Dedi te in lucem gentium;* & Filius dicat, *Pater miſit me.* Quantum intelligo, lux iſta gentium tam clara eſt atque perſpicua, ut hæretici eam comprehendere non valentes atque perſpicere, unde cæcati, non in eam poſſint ambulare, ſed potiùs oberrare. Arianus aliud, Sabellianus aliud. Quale bellum? Quid ad hæc Catholicus? Arma, inquit, quæ portant, mea ſunt: mihi militant; ambo contra ſe pugnant, ſed pro me: utinam ambo deficiant, & non alter ad alterum tranſeat, ſed ad me. Proferam & ego aliquid, unde utrique percutiantur. Tu Ariane dicis, majorem eſſe qui mittit, minorem qui mittitur: interrogo te & ego, Quis eſt major, qui præcedit, an qui præceditur? Item quis eſt major, cui præparatur aliquid venienti, an qui præparat: cui exhibetur officium, an qui exhibet? Utique ſi hominum genus interroges, reſpondebit illum eſſe majorem, qui præceditur, cui præparatur, vel cui officium exhibetur. Tu inde vis probare minorem Filium, quia miſſus eſt: ego oſtendo eum qui miſit, præcedere illum quem miſit; nec alterum eorum dico majorem, quia non audeo dicere vel minorem. Iſaias propheta dicit, *Hæc dicit Dominus Chriſto meo Domino, cujus apprehendi dexteram, ut ſubjiciam ante faciem ejus gentes.* Ecce jam Filio miſſo comes eſt Pater. Adhuc ſequere: *Et dorſa regum vertam, & aperiam ante eum januas, & portæ non claudentur.* Ecce ille qui miſerat, præcurſor factus eſt. Quis enim major aut ſuperior, ante minorem januas aperit? vel quomodo id faciat, niſi paululùm quoque præceſſerit? Audi adhuc, *Et portæ,* inquit, *non claudentur.* Quomodo? *Ego ante te ibo.* Vides quia qui miſerat, & comitatur, & præcedit: mittit, & non diſcedit. Parum eſt quia non diſcedit, inſuper & præcedit. Jam tu diſcerne qui ſit major, qui potior: ego enim nullam diſcretionem video, ſed potiùs æqualitatem conſpicio. Filius dicit de Patre, *Miſit me.* Pater Filio dicit, *Ego ante te ibo.* Recedat de medio diſcordioſa calamitas: æqualitas hoc exhibet, non diſparilitas. Adhuc ſequere, ut clariùs appareat quis cui dicat: *Ego ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo.* Hic eſto & tu Pagane. Audi quid dicat Propheta. Non mihi ego quod volui ſcripſi: codex, in quo hæc ſcripta leguntur, in armario Judæi habetur. Inimicus meus teſtis eſt meus; ab ipſo quære: aperi, lege, & crede. *Dorſa,* inquit, *regum vertam, & glorioſos terræ humiliabo.* Nonne reges terræ vides, qui ante perſequebantur Chriſtianos, nunc eſſe Chriſtianos? Nonne vides eos qui humiliabant Eccleſiam, humiles intrare in Eccleſiam? Nonne nunc vides ipſos habere defenſores, quos antè habebat perſecutores? *Ego,* inquit, *ante te ibo, & glorioſos terræ humiliabo. Portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi theſauros abſconditos, & arcana ſecretorum, ut ſcias quia ego ſum Deus, qui voco nomen tuum, Deus Iſraël.* Audiat Sabellianus, Deus dicit, Deo dicit. Ergo duo ſunt, qui dicit, & cui dicit. Audiat & Arianus: *Ego Deus, & non eſt alius extra me.* Diu eſt ex quo contra iſtas duas hæreſes certando laboro, & penè ſum fatigatus. Veni Domine meus Jeſu præliator fortiſſime, Princeps exercitûs Domini, qui diabolum viciſti & ſæculum. *Apprehende arma & ſcutum, & exſurge in adjutorium mi-*

Iſa. 49. 6. Johan. 8. 19. — Iſai. 45. 1. — Ibid. 2. — Johan. 8. 19. — Iſa. 45. 2. — Ibidem 3. — Pſal. 34. 2.

hi. Proceſſurus ad prœlium, & victurus in mundo mundum, oravit; non tamquam virtutis impotens, cùm eſſet omnipotens; ſed ut nobis, propter quod venerat, humilitatis magiſterium exhiberet. Et quid dixit? *Pater clarifica Filium tuum.* Modò Arianus maledictus dicit, Vides quia minor eſt, & claritatem non haberet, niſi Patrem petiſſet? Exſpecta homo, quid feſtinas? Tu hominem vides, in qua forma non ſolùm Patre, ſed & angelis minor eſt: homo paret, Deus latet. Tu mihi oſtendis hominem humilem: aperi oculos, & vide Deum ſublimem, non angelis minorem, ſed Patri æqualem. *Pater,* inquit, *Filium tuum clarifica:* ecce minorem. Adhuc ſequere, *Ut & Filius tuus clarificet te:* ecce æqualem. Invenimus Filium agnoſcentem Patrem, atque orantem, eique conjunctum, non ut putabatur ingratum. Videamus quid de Filio dicat & Pater. *Aſſumſit Jeſus Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem ejus,* (Evangelii verba ſunt,) *& duxit illos in montem excelſum ſeorſum, & transfiguratus eſt ante eos. Et reſplenduit facies ejus ſicut ſol, veſtimenta autem ejus facta ſunt alba ſicut nix. Et ecce apparuit illis Moyſes & Elias cum eo loquentes.* Moyſes & Elias, Lex & Prophetæ: loquebantur cum illo, quia locuti erant de illo; oſtendebant quem prædixerant, manifeſtabant quem prophetaverant. Loquebantur: putas, quid loquebantur? Ut Judæi convincerentur, Pagani converterentur, Manichæi confunderentur, Hæretici comprimerentur, Catholici confirmarentur. Loquebatur lex & gratia, aſperitas & lenitas, terror & manſuetudo, præceptum & adjutorium, ferramentum & medicus, umbra & lux, præco & judex, ſententia & miſericordia. Et quid poſt hæc? *Reſpondens autem Petrus dixit ad Ieſum, Domine, bonum eſt nobis hic eſſe, ſi vis faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, Moyſi unum, & Eliæ unum.* Quid dicis ſanctè Petre? Mundus [a] parturit, & tu ſecretum petis? Vides ergo tot gentes in [b] unum conveniſſe, & tu requiem quæris? Vides tenebras mundi, & tu lumen abſcondis? *Nemo accendit lucernam: & ponit eam ſub modio, ſed ſuper candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo ſunt.* Iſta domus totus eſt mundus: lucernæ accenſio, Verbi eſt incarnatio: candelabrum autem, crucis eſt lignum: lucerna in candelabro lucens, Chriſtus in cruce pendens. *Nemo accendit lucernam, & ponit eam ſub modio, ſed ſuper candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo ſunt.* Vidiſti tu, videamus & nos. Tenebræ ſunt, non offendamus in Paganis, non erremus in hæreticis: luceat nobis lucerna, doceat nos Verbum in carne. Videamus quid dicit Evangeliſta, videamus ſi admiſſum eſt conſilium Petri: *Adhuc,* inquit, *eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos. Et ecce vox de nube dicens.* Omnes audiamus, nemo aures claudat. Audiant Pagani irriſores, audiant Judæi perſecutores, audiant Manichæi phantaſmatum ſomniatores, audiant hæretici erronei litigatores; audiant, & maximè audiant etiam Catholici, fideles Dei cultores. Iſti audiant ut inſtruantur, illi ut corrigantur: aut iſti audiant ne ſeducantur, illi ut puniantur. Quid dicit vox de nube? *Hic eſt Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui.* Ubi eſtis qui adverſamini Filio Dei? Pater dicit, *Hic eſt Filius meus:* & tu dicis, Non habet Filium Deus. Tu Pagane, quid ſtas foris & murmuras? Intra huc in ſcholam Dei, aperi aures cordis tui, audi vocem Domini, & diſce Filium Dei. Quid agetis Judæi, qui occidiſtis Filium Dei? Quò fugietis, ubi vos abſcondetis? Qui montes, quæ petræ ſuper vos caſuræ ſunt? *Et ſi in cavernis petrarum vos abſconderitis, inde extraham vos, dicit Dominus.* Sed & vos venite, intrate, conſilium meum audite, deſperare nolite: *quoniam ſunt reliquiæ homini pacifico.* Sæviſtis, occidiſtis, ſanguinem Chriſti fudiſtis, in periculo eſtis, Filio Dei increduli fuiſtis. Quid ergo facere nunc habetis, niſi ut credentes baptizemini, & bibatis ſanguinem quem fudiſtis? Non eſt quòd horreatis: fuſus eſt ſanguis medici, & factus eſt medicamentum phrenetici. Quid dubitatis? *Guſtate, & videte, quoniam ſuavis eſt Dominus.* Quid tu Manichæe, quamdiu phantaſmata ſomniabis? Evigila, & vide, [c] nubila tonant. Quid tonant? *Hic eſt Filius meus dilectus.* Vide in terra hominem verum, audi de cælo Deum verum: vide in terra hominis Filium, audi de cælo Dei eſſe Filium. Utrumque verum eſſe cognoſce, id eſt, Deum & hominem, Filium Dei & Filium hominis unum eumdemque eſſe Deum & hominem. Agnoſce hominem, & placabis Deum. Cave ne offendas in petra, & mortis patiaris ruinam: quia quod tu ſomnias, vanitas eſt; quod Deus tonat, veritas eſt. Audi tu Sabelliane, audi de cælo Patrem, vide in terra Filium, & noli dicere, Idem eſt Pater qui Filius. Audi & tu Ariane, & in Patre & in Filio noli errare, ſed [d] ſequere unitatem, & vide divinitatem. Domine, audiamus quid dicis de Filio tuo: *Hic eſt,* inquit, *Filius meus.* Vide in terra hominis Filium, audi de cœlo Dei eſſe Filium. *Meus dilectus in quo mihi bene complacui.* Et quid? *Ipſum audite.* Deo gratias. Intonuit præceptum Dei, & remotum eſt conſilium Petri. Gratias tibi Deus, gratias tibi vera & una Trinitas, una & trina veritas, trina & una unitas, gratias tibi Deus Pater, qui & Filium tuum oſtendiſti, & mihi [e] doctorem dediſti. Recedat Sabellianus, recedat Arianus, recedant ceteræ peſtes, recedat omnis iniqua doctrina. Doceat Deus, non Arius: doceat Dei Filius, non Filii adverſarius. Dic Domine meus Jeſu, doce, diſcam quod doceam. Sabellianus dicit, Ipſe eſt Pater qui Filius. Arianus dicit, Alius eſt Pater, alius Filius; Pater major, Filius minor. Adverſatur, clamat, litigat, pugnat, turbas congregat, contra Chriſtum dimicat. Ille ſanguinem fudit, ut redimat: iſte pecuniam ſpargit, ut perimat. [f] Speluncam fabricat, illic catholicum præfocat, Chriſtianum vocat [g] Paganum, baptizato ingerit baptiſmum, contra id quod ſcriptum eſt, *Qui ſemel lotus eſt, non indiget denuo lavari.* Clamat homo, Chriſtianus ſum, quid me dicis eſſe quod non ſum? Clamat, Fidelis ſum: & ille dicit, Accipe à me pecuniam. Clamat, Redemtus ſum: & ille dicit, Accipe à me aurum. Quid das, aut quid aufers? Das pecuniam, ut auferas gratiam: das pecuniam, ut auferas vitam: das pretium, ut auferas quod emtus ſum. Quid emis ab emto? Pretium meum, non aurum, ſed ſanguis Chriſti eſt: non me ſeducis, non me decipis; quantumcumque mihi conferas, non mihi tollis pretium meum. * Pecunia tua tecum ſit in perditionem: nam pretium meum non habet pretium. Clamat homo, Fidelis ſum, & tu exſufflas. Clamat, In nomine Patris & Filii & Spiritus-ſancti baptizatus ſum, & exſufflas. Quid ergo Chriſtiano re-

Johan. 17. 1. — Pſal. 8. 6. — Matth. 17. 1. — Ibidem 4. — Matth. 5. 15. — Matth. 3. 17. & 17. 5. — Ierem. 49. 16. — Pſal. 36. 37. — Pſal. 33. 9. — Matth. 3. 17. Idem cap. 17. 5. — Iohan. 13. 10. — * Act. 8. 20.

[a] Quatuor MSS. perit.

[b] Quidam MSS. in malum.

[c] Plures MSS. nubecula tonat.

[d] Quidam MSS. ſed quære, & vide divinitatem. Sequere Domine.

[e] Plures MSS. ducem.

[f] Spelunca hæc intelligenda Arianorum Eccleſia, ut in ſequenti Sermone cap. 22.

[g] Quia baptizandus interrogatus an eſſet Chriſtianus, reſpondebat ſe non eſſe. Hinc Aug. contra Donatiſtas Enar. in Pſal. 39. n. 1. & in Pſ. 145. n. 16.

servas, in quo Patrem & Filium & Spiritum-sanctum exsufflas? A An fortè novam fidem, novum baptisma, novum Deum de transmarinis partibus advexisti? Dic meus doctor sancte Paule, doce divini juris perite, sponsi amice, homo iste modò venit, mundum subvertit, & fidei unitatem scindit, Trinitatem dividit, non sibi consentientem rebaptizare contendit, quid facio? In ipso Jesu per Evan-
1. Cor. 4. 15. gelium tu me genuisti, in Christo baptizatus sum. An forte est aliud
Ephes. 4. 5. baptisma aut alia fides? Absit, inquis. *Una fides, unum baptisma, unus Deus & Pater omnium.* Si ergo una fides est, immo quia & una est fides, unum baptisma, unus Deus & Pater omnium: jam credidi, jam baptizatus sum, jam Deum habeo Patrem: quare homicidam patior Arianum? Subveni Domine meus Jesu, & accinge-
Psal. 44. 4. re gladium tuum circa femur potentissime. Omnium potentissime egredere, occide eos in se, ut vivant in te, desinant persequi me. Sabelliani te subtrahunt, Ariani te minuunt: tu quid dicis de te? Pater B dixit ut te audiamus: cùm te audimus, ipsum audimus: uno ictu utrosque percute adversarios. Pereant, inquit, vaniloqui, & men-
Johan. 10. 30. tis seductores, Arianus & Sabellianus: nam *Ego & Pater unum sumus.* Non dixit, ego & Pater unum sum: sed, *Ego & Pater unum sumus.* Quod dico, *unum*, audiat Arianus: quod dico, *sumus*, au-
Johan. 17. 11. diat Sabellianus. Non dividat Arianus, *unum*: non deleat Sabellianus, *sumus*: sed ambo veniant, & sint etiam ipsi in nobis unum, sicuti ego & Pater unum sumus. Ergo si Pater & Filius unum sunt, immo quia indubitanter unum sunt, non duo dii, sed unus Deus: non a mimicum aliquid Propheta scripsit, sed verum dixit, Domino dicente, *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit.* Docuit veritas veritatem, & gladio bis acuto omnem peremit errorem. Si adhuc hæretici reluctantur, audiant Catholici definitivam sententiam, quam sequantur.

a Editi, iniquum. Melius MSS. mimicum. Vide supra pag. 8. n. 8. Isai. 43. 10.

Caput VIII. Conclusio. Gal. 1. 8.

Audistis Patrem quid dixerit de Filio, audistis Filium quid de Patre dixerit vel de se. *Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit.* Diximus de Patre & Filio quod potuimus, & quantum potuimus, si tamen aliquid dignè potuimus. De Spiritu-sancto tacuimus, sed non eum separavimus: quidquid enim de Patre & Filio diximus, etiam de Spiritu-sancto diximus. Est enim in illis & cum illis æqualis & unus, non minor, aut tertius Deus. Quid aliud B dicam fatigatis fatigatus? Qui Spiritum-sanctum à Patre & Filio æternitate & substantiâ vel communione separat, & qui negat Spiritum-sanctum non esse Patris & Filii, plenus est spiritu immundo, *1. Johan. 4. 8.* vacuus Spiritu sancto. Ideo enim Deus dicitur caritas, quia non partibus dividit unitatem, sed ineffabiliter coagulat Trinitatem. *Psal. 60. 4.* Ipsa est enim Trinitas unus Deus, turris fortitudinis à facie inimici, qui in se credentes custodit in sæcula sæculorum. Amen.

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM SERMONEM.

I*Ste quoque Sermo sub Arianorum dominatu habitus est, eo tempore quo hæreticis illis disputantibus, & catholicos, alios pollicitatione ac præmio, alios vi potentiaque deducere à fide nitentibus obsistere nullus audebat.* Magnus tibi videris, *ait Concionator, cap. 7.* quia disputas nullo tecum altercante, nullo judice præsidente. Et dum suffragatur tempus errori tuo, existimas te aliquid esse, cùm nihil sis: & seductus multos seducere concupiscis, aliquos pecuniâ, aliquos potentiâ. *Id confer cum superiore Sermone cap. 7. pag. 10. quo etiam loco Arianorum Ecclesiam* speluncam *dictam, ut hic cap. 22. observabis. De implenda professione renuntiationis baptizati admonentur cap. 3. & 4. non secus atque in subdititiis Sermonibus de Symbolo ad Catechumenos Tom. 6. Alia loca illis, vel superiori Sermoni similia præterimus. Multa porrò sunt delibata ex Augustino: illud cap. 18.* Numquid si magicis artibus fecit ut coleretur mortuus, magus erat ante quàm natus? *est libri 1. de Consensu Evang. cap. 11. Item illud cap 13.* Quid est, In medio duûm animalium cognosceris, nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysi & Eliæ cum eo in monte sermocinantium? *ductum est ex lib. 18. de Civitate Dei cap. 32. Inde etiam translati huc Sibyllini versus. Cum Gregorio in Evangel. homil. 33. id usurpat Concionator in Sermonis exordio,* Cùm potiùs expediat flere magis quàm aliquid dicere. *Itemque alia quædam cap. 17. habet cum ejusdem homil. 10. in Evang. convenientia. In cap. 15. dicit Virgilium poëtam versu illo,* Jam nova progenies cælo demittitur alto, *testimonium Christo perhibuisse: quod Augustinus in Epistola 104. ad Nectarium n. 11. longè veriùs appellat* carmen adulatorium, dictum viro nobili, *scilicet Pollioni. Dictionis barbariem monstrat Bernardus Vindingus in Critico Augustiniano, & nonnulla velut inepta reprehendit, sed quæ Editionum erant vitia, correcta hic ex Remigiano annorum octingentorum codice, in quo inscribitur* Sermo sancti Augustini de Symbolo: *ex Vaticanis tribus, ex uno Bellovacensi abbatiæ S. Quintini, ex Corbeiensi &c.*

CONTRA JUDÆOS, PAGANOS, ET ARIANOS,
SERMO DE SYMBOLO.

Caput I. Christianæ vigiliæ.

INTER pressuras atque angustias præsentis temporis & nostræ officia servitutis cogimur, Dilectissimi, non tacere, quum potiùs expediat flere magis quàm aliquid dicere: verumtamen ne quid minus lucri arcæ Dominicæ accedens, dicatur
Matth. 25. 26. nobis, *Serve nequam & piger, tu erogares pecuniam meam, & ego veniens cum usuris exigerem eam:* peto Caritatem vestram, ut quæ ipse pater-familias per nos vobis mi-
Rom. 13. 12. nistraverit, libenter accipere dignemini. Apostoli verba sunt: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit: deponentes ergo opera tenebrarum induite vos arma lucis.* Expulsa itaque noctis caligine, effugatisque tenebris peccatorum, radius veri luminis fulgeat in corbibus nostris. Exigit enim à nobis ratio hujus tantæ congregationis, & noctis transactæ vobis reddere rationem, & istius diei de tanto sacramento percepto veram sempiternamque demonstrare salutem. Si enim D
b Sic MSS. At Lov. de opere transactæ noctis consideremus. [b] opera transactæ noctis consideremus, & quid egerimus, Domino donante, explicare valuerimus, inveniemus nos in nocte, non opera noctis, sed diei peregisse. Neque enim delectatione somni sopitos sensus nostros agnovimus, nec phantasmatibus animas nostras illusas, nec ipsa corpora stramentorum calore depressa in alto sopore requies inclinavit: sed vigilando, orando, psallendo, contra adversarium diabolum dimicando, & magnam lucem infusam cordibus nostris sensimus, & in nocte opera diei peregimus. Quid enim egimus in hac nocte? Diabolum fugavimus, Christum introduximus. Quid egimus in hac nocte? Captivatorem captivavimus. Quid egimus in hac nocte? Tenebras diabolicas de cordibus vestris exclusimus, lumen verum hauriendum esse demonstravimus. Quid actum est in
Matth. 12. hac nocte? Veniens vera fortitudo alligavit fortem, & vasa domûs E ejus diripuit. Quid actum est in hac nocte? Exstirpata est superbia, C introducta est humilitas. Quid actum est in hac nocte? Princeps omnium vitiorum expulsus est, fons omnium bonorum susceptus est. Videtis dilectissimi, quæ bona habeatis præparata, & ex quo onere, vel ex quibus sarcinis peccatorum relevamini, ab isto qui vos vocat ut suscipiatis jugum ejus lene, & sarcinam *Matth. 11. 29.* ejus levem: *Deponentes itaque opera tenebrarum, induite vos arma* *Rom. 13. 12.* *lucis.* Quid sit hoc, ex verbis Symboli quod modò accepistis, vobis expositum esse cognoscite. Quid est, *Deponite opera tenebrarum*: nisi, Renuntiate diabolo, pompis, & angelis ejus? Et quid est, *Induite vos arma lucis*: nisi, *Credite in Deum Patrem omnipotentem?*

Caput II. Diabolus qui sit.

PRIUS tamen, Dilectissimi, discutiamus, qui sit, vel quid sit diabolus, & quæ sint pompæ ejus, quibus renuntiantes, opera deponimus tenebrarum: tunc demum de Deo Patre omnipotente, qui est vera lux, quantum ipse donaverit, Caritati vestræ dicemus. Quid est D diabolus? Angelus per superbiam separatus à Deo, qui non stetit in veritate, auctor mendacii, & à semetipso deceptus, qui alterum decipere concupivit. Iste adversarius effectus humani generis, inventor mortis, superbiæ institutor, radix malitiæ, scelerum caput, princeps omnium vitiorum, persuasor etiam turpium [c] voluptatum. Hic *c Sic MSS. At editi, cogitationum.* dum illum primum, Adam scilicet, patrem omnium nostrûm intueretur, videretque hominem ex limo terræ ad imaginem Dei factum, pudicitiâ ornatum, temperantiâ compositum, caritate circumdatum, immortalitate vestitum, æmulus atque invidus hæc hominem terrenum accepisse, quod ipse dum esset angelus per superbiam cognoscitur amisisse, invidit statim insatiabilis homicida, eosque nostros primos parentes illis donis ac tantis bonis exspoliavit, insuper & peremit. Namque, Dilectissimi, cùm tanta bona homini diabolus E abstulisset, pudicitiam, continentiam, caritatem, immortalitatem, eumque nudatum ac turpem reddidisset, obsitum suis pannis deri-

dens eum, ſuo dominio obſtrinxit, atque ex illo vinculo omnem prolem ejus ſibimet obligavit. Turpes enim pannos ſuſcepit Adam, quando à diabolo exſpoliatus pudicitiâ, accinctus eſt impudicitiâ; amiſsâ temperantiâ, intemperans effectus eſt; perdita caritate, malus inventus eſt; exſpoliatus immortalitate, morti propinatus eſt. Heu quid perdidit, & quid accepit? [a] Ad hos etiam turpiſſimos pannos ſuos poſteros obligavit.

[a] Editi aliàs, Ad hoc enim per turpiſſimos pannos.

CAPUT III. Renuntiare ſatanæ, quid.

RENUNTIEMUS huic damnoſæ hereditati: pupilli effecti ſumus. Ante quàm exactor veniat, tam peſſimæ hereditati, in qua ſunt panni diaboli, pompæ ſcilicet & angelis ejus ſi quis renuntiare neglexerit; cùm judex venerit, ſicut Evangelium loquitur, tradetur debitor exactori, exactor autem debitorem in carcerem trudet. *Amen dico tibi*, ait Dominus, *non exies inde donec reddas noviſſimum quadrantem.* Omne itaque genus humanum tamquam pauperem & pupillum commendat Scriptura divina, dicens Deo, *Tibi derelictus eſt pauper, pupillo tu eris adjutor.* Ejuſque adverſarium diabolum demonſtrans, ſecutus adjunxit, *Contere brachium peccatoris & maligni.* Adſit itaque aliquis homo pius, & aliquam miſericordiam huic pupillo & pauperi exhibeat. Ferocem enim atque callidum adverſarium patitur, & hic pupillus in cauſſa ſua deficit; quoniam eum ſuus adverſarius pravis actibus obligavit. Adhibeamus huic pupillo idoneos defenſores, & Apoſtolorum [b] tamquam juri-peritorum cæleſtium ei patrocinium ſubrogemus. Quid eſt agendum apud tales pro tali? Apud vos itaque Petre, Paule, Johannes, ceterique ſancti conſiliarii veri judicis, amici ſummæ poteſtatis, cauſſam exponimus, quam optimè noſtis, nullus pauperis & pupilli, generis ſcilicet humani, qui ex paterno chirographo debitor inventus reus, atque conſtrictus ab adverſario detinetur: non eſt aliud, quemadmodum huic ſubveniatur, niſi ex veſtro conſilio. Quid itaque in hoc negotio veſtræ ſerenitati videatur pro hujus miſeri libertate, ex communi tractatu [c] unitam pro eo dignamini proferre ſententiam. Et vos enim adſtrinxerat hæc obligatio, niſi vobis gratia ſubveniret. Liberati [d] liberate: conſilium quod à vero judice accepiſtis, promite, ut hoc ſequatur qui captivus detinetur, atque ex mala ſervitute per veſtram defenſionem ad [e] veram perveniat libertatem. Et hæc eſt vox omnium: Quod fecimus faciat. Quid obſecro facturus eſt? Renuntiet diabolo, pompis & angelis ejus: hæc eſt illa damnoſa hereditas, cui renuntiare compellimur. Videtis Dilectiſſimi qualem ſententiam protulerunt noſtri defenſores.

Matth. 5. 26.
Pſal. 9. 14.

[b] MSS. & Apoſtolorum chorum, tamquam juris peritorum cæleſtium, & adjutorium eorum & patrocinium ſubrogemus.
[c] Aliàs editi, utinam pro eo dignemini.
[d] Sic MSS. At editi, libertate.
[e] MSS. ad veſtram.

CAPUT IV. Relapſus à baptiſmo.

VIGILET itaque unuſquiſque, ne non ex toto renuntians poſt profeſſionem, apud eum diabolus ſuos pannos recognoſcat: & incipiat reus ſemper detineri, quem Chriſtus voluit ſuâ gratiâ liberare. Nec ſibi blandiantur, qui poſt gratiam acceptam corrigi nolunt, atque rurſus ad illas ſuas priſtinas redeunt voluptates. Exſpectatur enim dies judicii, aderit ille æquiſſimus judex, qui nullius potentis perſonam accipiet, cujus palatium auro argentove nemo corrumpet. Adſtabunt omnes animæ, ut referat unaquæque ſecundùm ea quæ per corpus geſſit, ſive bonum, ſive malum. Præſtò enim erit & adverſarius diabolus: recitabuntur verba profeſſionis noſtræ. Et ſi talis inventus fuerit quiſque, ut debitor ex hac vita migret; exſultabit ille adverſarius in conſpectu [f] ſeveriſſimi judicis, ſuperiorem ſe eſſe clamans, agens talem cauſſam apud talem judicem: Æquiſſime, inquit, judex, juſtè judica: *Juſtitia & judicium præparatio ſedis tuæ.* Judica meum eſſe, qui tuus eſſe noluit: meus eſt, mecum damnandus eſt. Poſt renuntiationem ut quid invaſit pannos meos? Quid apud eum impudicitia faciebat, cui ipſe renuntiaverat? Quid intemperantia, quid avaritia, quid ira, quid ſuperbia, quid cetera mea? Poſtremò, Æquiſſime, fugientem à me, confugientem ad te, poſtea cum meis quibus renuntiaverat apprehendi, invaſorem detinui: in ipſa quodam modo mea poſſeſſione à me apprehenſus eſt. Quid enim in circo faciebat, atque ibi [g] furias, lites, inſanas voces, inaneſque victorias, tum jam à ſe alienas ſibimet dividebat? Quid in theatro faciebat renuntiator turpium voluptatum? Quid in amphiteatro crudelitates ſuis oculis intuendo? Theſaurizavit ſibi iram in die iræ. Hæc omnia mea poſt renuntiationem invaſit, meus eſſe voluit, & mea concupivit. Judica, judica, Æquiſſime: quoniam quem tu dignatus es tanto pretio liberare, ipſe mihi ſe poſtmodum voluit obligare. Poterit, Dilectiſſimi, os aperire is qui poſt profeſſionem ſuam talis invenitur, ut juſtè diabolo addicatur? Videte quid agatis filii mei, fratres mei, videte quid agatis, quomodo hanc profeſſionem veſtram cuſtodiatis. Conteſtamur vos per ipſum judicem omneſque poteſtates cæleſtes, quæ & nos audiunt admonentes, & vos excipiunt profitentes, ne in vacuum gratiam Dei accipiatis, ſed corde integro, tota virtute, perfecta fide renuntiantes atque ſpernentes tam damnoſam diabolicam hereditatem, ne pupilli vel pauperes remaneatis.

2. Cor. 5. 10.
[f] Aliàs editi, ſeveriſſimi.
Pſal. 88. 15.
[g] Colbertienſis MS. cantuſias litis.
Rom. 2. 5.
2. Cor. 6. 1.

CAPUT V. Trinitas uni.

CREDITE *in Deum Patrem omnipotentem.* Mutantes Patrem, mutate hereditatem. Quis eſt iſte Pater omnipotens? Patrem quidem Deum, qui credimus, noſtrûm atque totius mundi cognoſcimus eſſe per gratiam: ſed & proprium ejus Filium quærimus per ſubſtantiam: quoniam & ante quàm ab illo mundus formaretur, Pater erat. Si Pater erat, cujus Pater erat? Erat ei utique Filius ex ipſo cum ipſo, hoc quod ipſe, ſed non ipſe; quoniam ille Pater, hic Filius: quoniam omnipotens Pater omnipotentem Filium genuit de ſe, ita æqualem ſibi, ut totus maneret in ſe, & eſſet Pater Filii, & Filius Patris, Deus ex Deo, dies ex die, lumen ex lumine: nec tamen duo dii, aut duo dies, aut duo luminaria; ſed unus Deus, unus dies, unum lumen. Non capis videndo, intellige credendo: munda oculos cordis; immo potiùs ipſa lux quam deſideras videre, mundet cor tuum, ut ſit à peccatorum tenebris mundatum: *Beati enim, mundo corde, quia ipſi Deum videbunt.* Ecce extende aciem oculi cordis & vide, & aurem cordis accommoda & audi. Pater enim & Filius duo ſonant, ſed cùm ipſe Filius dicit, *Ego in Patre, & Pater in me eſt.* Verbum enim Patris eſt Filius: Pater autem numquam fuit ſine Verbo: quoniam *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum.* Hoc Verbum Filius cùm eſt in Patre, & Pater in Filio ſuo Verbo ſuo: non ergo duo dii, ſed unus eſt Deus. Dies ex die, duos videntur ſignificare dies: ſed cùm ipſe Filius in Evangelio dicit Judæis, *Abraham pater veſter cupivit videre diem*

Matth. 5. 8.
Johan. 14. 10.
Johan. 1. 1.
Johan. 8. 56.

A *meum, & vidit, & lætatus eſt.* Abraham autem tres videns viros ſub quercu Mambre, non tres appellavit dominos, ſed unum in omnibus appellavit Dominum, tamquam tres diem unum. Unde ipſe Dominus in Evangelio, unum volens intelligi [h] diem Patrem & Filium, Philippo requirenti Patrem tamquam alterum [i] diem, quoniam jam Filium videbat [k] diem, oſtendens quo oculo quærere deberet videre Dei unitatem, quia oculum carnis fixerat in humanitatem: *Philippe*, inquit, *qui me vidit, vidit & Patrem.* Ego enim & Pater, non duo [l] dies, ſed unus. Si potes capere, cape ſempiternum [m] diem.

[h] Al. Deum.
[i] Al. Deum.
[k] Al. Deum.
[l] Al. dii.
[m] Al. Deum.

CAPUT VI. Trinitas incomprehenſibilis.

LUMEN de lumine duo ſonare videntur luminaria: ſed abſit à nobis, ne nos error Manichæorum comprehendat, qui iſtum ſolem æſtimant eſſe Chriſtum: ſed nos ſolem juſtitiæ credimus Verbum Patris, inſeparabilem, æqualem, cum Patre manentem, & omnia B cum illo diſponentem: Patrem per Filium omnia facientem, fabricam mundi per Verbum ſuum conſtruentem; Filium ad nos venientem, nec Patrem deſerentem, ſemper cum illo, nuſquam ſine illo; illuminantem, & de ſe & de illo ſplendentem, radiantem, coruſcantem: non duo luminaria, ſed unum lumen. *Ego enim*, ait, *& Pater unum ſumus.* De ipſo Verbo unigenito ait propheta David: *Semel locutus eſt Deus, duo hæc audivi.* Quomodo ſemel locutus eſt Deus, & ſecundò ſonuit, niſi quia Verbum intranſgreſſibile procedens de corde Patris, ſuſcepit carnem, ut eſſet homo, ex utero matris? Venit, & manſit: ad nos venit, & à Patre non receſſit. Ecce per hoc quod ſemel locutus eſt Deus, ſurrexit omnis fabrica noſtra: per hoc quod ſecundò ſonuit, factus eſt pax noſtra, ut ſolveret inimicitias in carne. Hoc Verbum, hoc lumen non reſpiciens Arianus, audet dicere Filium minorem, quem nos confitemur æqualem: inſana contumaciâ vult de Verbo in corde Patris manente diſputare, cùm C ſemetipſum non valeat intelligere. Inſane Hæretice priùs redi ad te, conſidera te totum, ſi potes comprehendere te: & tunc diſputa de illo qui fecit & me & te. Vide quàm non altum ſapiebat, ſed in ſimplicitate cordis Deum noſſe quærebat ille humilis, qui in uno lapide ſuperbam frontem dejecit Goliæ. Vide quàm non altum ſapiebat: conſideravit enim quid in ſe ipſo ageretur; conſideravit animam, ſuam, inſpexit ſuam fabricam, diſcuſſit ſe intus quid eſſet, & ex qua parte molem tam pulcram gubernaret, atque in vaſculo luteo quæ habitaret domina anima, plena tantis theſauris ſapientiæ, ſcientiæ, prudentiæ: ubi illic eſſent tanta, tam pretioſa, tam grandia: quæ loca anima obtineret, in qua nullus eſt locus: atque ex uno fonte quomodo procederent ſingulæ virtutes ſine diminutione & exeuntis & profundentis. Vidit hæc, conſideravit hæc, voluit nec valuit comprehendere, [n] exclamavit Deo di- D cens, *Mirificata eſt ſcientia tua ex me; invaluit, & non potero ad illam.* Hoc fuit dicere, Quando te poſſum comprehendere tam magnum, qui me ipſum non valeo explicare extremum & parvum? Videte & alium humilem requirentem modulum ſuæ infirmitatis, & non excedentem, ſed ad humilia inclinantem: *Arenam* inquit, *maris, & pluviæ guttas, & dies ſæculi quis dinumeravit? Altitudinem cæli, & latitudinem terræ, & profundum abyſſi quis menſus eſt? Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inveſtigavit?* Ecce Propheta dicit, immo ipſe Dominus qui loquebatur per Prophetam, quòd ſapientiam Dei nullus inveſtigavit. Chriſtus eſt enim Dei virtus & Dei ſapientia. Nullus ſecundùm divinitatem potuit inveſtigare Dei ſapientiam: quia ſecundùm id quod Filius natus eſt de Patre ſine matre, *nativitatem ejus quis enarrabit?*

Iohan. 10. 30.
Pſal. 61. 12.
Eph. 2. 14.
1. Reg. 17. 49.
[n] Sic MSS. At editi, comprehendere ſe, & exclamavit.
Pſal. 138. 6.
Eccli. 1. 2.
1. Cor. 1. 24.
Iſai. 53. 8.

CAPUT VII. Contra Arianos.

DIC mihi Hæretice, qui audes dicere quòd minor ſit Dei ſapien- E tia: dic mihi, altitudo cæli quanta ſit, latitudo terræ, profundum abyſſi? Numera ſi potes pluviæ guttas, arenam maris, & dies ſæculi: tuorum etiam numerum capillorum, (quoniam *omnes capilli capitis veſtri numerati ſunt*,) demonſtra mihi; atque explica parva iſta inferiora, & tunc tibi credam poſſe te inveſtigare ſuperiora. Sed non potes, non vales. Spiritus Dei te convincit, qui vos hæreticos antè prævidit. Qui enim iſta quæ ſuperiùs diximus, conſcripſerunt atque ſenſerunt, ſpiritu agebantur veritatis, non erroris. Tu autem hæretice, cùm hæc non vales explicare, audes de ipſa quæ inveſtigari non poteſt, Dei ſapientia diſputare: & magnus tibi videris, quia diſputas nullo altercante tecum, nullo judice præſidente. Et dum ſuffragatur tempus errori tuo, exiſtimas te aliquid eſſe, cùm nihil ſis: & ſeductus multos ſeducere concupiſcis, aliquos pecuniâ, aliquos potentiâ: tales tibi congregas, quos plurimos tecum perdas. F Non eſt hic tibi labor utilis ad ſalutem, ſed potiùs ad perniciem. Talia enim docendo, immo non docendo, ſed potiùs blaſphemando, non cuilibet potenti, ſed ipſi Deo Patri in ejus Filio facere demonſtraris injurias. Major eſt Pater, minor eſt Filius: melior eſt Pater, inferior Filius. Has contumelias nec homo quilibet ſapiens libenter accipiat, qui filium meliorem ſe ipſo, aut parem habere contendit. Unde eſt etiam illud dictum Propheticum: *Lætatus eſt pater in filio ſapiente, in vita ſua vidit, & in obitu ejus non eſt contriſtatus. Mortuus enim eſt pater, & tamquam non eſt mortuus: ſimilem enim reliquit poſt ſe.* Ecce Propheta dicit, ſapientem filium hominis eſſe ſimilem patri, & tu hæretice audes dicere ipſam ſapientiam, id eſt Dei Filium Patri eſſe diſſimilem? Propheta dicit, mortuum hominem patrem in eo quòd filium ſimilem reliquit, vivere in filio: & tu audes ipſam ſempiternam vitam, quòd eſt Dei Filius, ſeparare ab illo qui numquam moritur Patre?

Matth. 10. 30.
Eccli. 30. 4.

CAPUT VIII. Æqualitas perſonarum.

G ET quid, inquis, facturus ſum? Ipſe dixit, *Pater major me eſt.* Quia non intelligis, ideo tibi malè ſonat quod bene dixit. Nam ipſe dixit; immo & confirmavit. Prorſus ipſe dixit, *Pater major me eſt:* ipſe Filius dixit. Sed vide quando hoc dixit: in ſuſceptione humanæ naturæ poſitus hoc dixit. Tunc dixit, *Pater major me eſt:* quando dixit, *Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem.* Tunc dixit, *Pater major me eſt:* quando flevit, quando laſſatus eſt, quando eſurivit, quando ſitivit. Tunc dixit, *Pater major me eſt:* quando eum dicit Scriptura minoratum paulo minùs ab angelis. Numquid enim etiam hîc inſana ſuperbia ita irreverens progreditur veſtra, ut Verbum Dei manens apud Patrem, audeat in ipſa illa divinitate dicere angelis eſſe minorem? Si non audes hæretice hoc dicere, ſerva hos gradus, & periet error tuus: Filius apud Patrem, & cum Patre æquans, quoniam ſempiternus cum ſempiterno, ſemper manens cum ſemper

Iohan. 14. 28.
Matth. 26. 38.
Pſal. 8. 6.

manente : æqualis missus, [a] & veniens : in susceptione hominis minor, non solùm Patre, verùm etiam angelis : æqualis in forma Dei, minor in forma servi : æqualis cum Patre creans angelos ; minor Patre homines faciens angelos : [b] æqualis cum Patre novum construens mundum ; minor Patre perditum reparans mundum : æqualis cum Patre, vitam largiens æternam ; minor Patre, mortem suscipiens nostram.

a MSS. & veniens in susceptione.

b Quidam MSS. minor Patre novum construens mundum.

CAPUT IX. Christi nativitas.

Rom. 1. 3. 1. *Tim.* 2. 5.

HUNC itaque Filium credimus Dei in susceptione hominis minorem, in divinitate Patri æqualem, factum, sicut Apostolus dicit, ex semine David secundùm carnem. Ex semine enim David virgo Maria, quâ de Spiritu-sancto concipiente, & in cujus utero Verbum carne suscepta, nobis factus est mediator homo totus & Deus, Verbum, & anima, & caro unus Christus. Hoc quippe nobis etiam ordo hujus sacramenti declarat, quòd postea quàm credimus in Deum Patrem omnipotentem, *credimus & in Filium ejus Jesum Christum*, [c] *de Spiritu-sancto natum ex virgine Maria.* Et hæc nativitas perturbat omnem cogitationem humanam ; quoniam virtus est eam operata divina. Nam quando admittit ratio nostræ generationis, ut virgo concipiens, virgo post partum permanens, Filius videatur, & integritas inviolata servetur ? Hoc non potest implere quilibet homo natus : ille autem potuit, quia non erat solus homo, sed Deus & homo ; qui propterea voluit nasci homo, quia perierat omnis homo. Primum itaque miraculum magnum hujus mediatoris ac singulare fuit, quòd sic natus est : ut ille qui veniebat multos docere facere miracula, quæ ipse per se & per illos faciebat, haberet tamen aliquid proprium qui nihil usurpaverat alienum. Solus enim de virgine natus est, quia solus sine amplexu maris & feminæ de Spiritu-sancto conceptus est : solus sine corruptione implevit uterum matris, quia solus pro nobis super cælos adscendit, ut sederet ad dexteram Patris. Acceperunt ab illo discipuli ut facerent multa & magna miracula, & fecerunt : nec tamen quispiam prædicatur aut creditur de virgine natus, aut de Spiritu-sancto conceptus, nisi ille unus qui creator temporum inventus in tempore est etiam ipse creatus, suscipiens quam integram formaverat humanam naturam, ut per ipsam quodam modo [d] redemtor nostram repararet ruinam. Et hic Dei Filius, & hominis Filius ; Dei Filius in corde Patris, hominis Filius in utero matris : idem ipse unus Christus, qui processit ex utero virginali tamquam sponsus de thalamo suo. In quo utero spiritales nuptiæ sunt celebratæ, Deusque conjunctus est carni, & caro cohæsit Deo, ut esset unus Christus Deus & homo.

c Editi addūt, conceptum. *quod abest à MSS.*

d MSS. omittunt, redemtor.

Psal. 18. 6.

CAPUT X. Crudelitas Herodis.

HINC ergo procedens velut sponsus de thalamo suo, ad cujus nuptias commota universa exsultare visa est creatura. Namque angelorum chorus ex his nuptiis pacem designat hominibus bonæ voluntatis : quia qui erat Dei Filius, factus est & hominis Filius ; suscipiens quod non erat, non amittens quod erat. His nuptiis cæli novam stellam, novum atque splendidum lumen illo ipso sponso in se operante producunt ; ut lumen verum sedentibus in umbra mortis nuntiarent natum, & veluti linguâ suâ laudarent hunc sponsum procedentem, quem sciebant ad hoc suscepisse hominem mortalem, ut faceret immortalem. Ad hunc sponsum Magi ab extremo terræ veniunt, commoniti requirunt, vocati munera offerunt, infantem natum necdum quidem videntes, sed stellâ indice regem [e] adorare cupientes. Ex his nuptiis regis nati turbatus Herodes, perturbati & Judæi regem totius creaturæ non intelligentes. Quærit Herodes quem audit regem natum infantem perdere, ne illo crescente posset regnum amittere : Judæi nolentes habere Dei Filium regem, ubi Christus nasceretur Herodi produnt, atque de unius infantis nece utrorumque voluntas adstringitur. Post quàm Herodes Judæis narrantibus didicit, ubi Christus occidendus posset inveniri, vocans ad se Magos, tempus ab eis inquisivit stellæ, missisque in Bethleem ait, *Ite, diligenter inquirite de puero, ut & ego veniens adorem eum.* O labia dolosa ! ut quid in corde & corde loqueris mala ? Aliud enim habet tua lingua, aliud clamat conscientia. Te ipsum decipis talia cogitando, erras, fallis & falleris. Frustra in malo [f] vigilat falsitas : non à te, sicut decet, inquiritur veritas. Ecce audiunt te Magi, aliud quidem foris dicentem, sed nesciunt te intus aliud cogitantem, & pergunt ita ut ad te ampliùs non revertantur. Ille enim eos admonebat, qui insipientiam tuam deridens, hoc Magos facere præcepit quod rex jusserat verus, non quod subdolè persuaserat falsus. *Per aliam*, inquit Evangelista, *viam regressi sunt in regionem suam.* Verùm cùm à Magis te delusum sensisses, Herodes, voluisti omnes infantes terræ illius perdere, ut unum quem quærebas posses occidere. Sed ille sponsus noster, qui processit de thalamo suo, ut ex ore infantium & lactentium perficeret laudem, sivit te implere voluntatem tuam, ut ætas quæ linguâ propriâ Christum non poterat confiteri, [g] testimonio mortis suæ confiteretur, & crudelitas immanis demonstraretur tua, & ad nuptias cælestis sponsi infantium congregaretur turba. Dic Herodes, si te Christus ideo offendit, quia ejus Magis annuntiantibus audisti regnum, quid te offenderunt hi qui tecum adversùs Christum sentiebant principes Judæorum, quorum filios interficiens ipsos magis atrocissimâ pœnâ in suis filiis afflixisti ? Nam Christum minimè invenire potuisti. Sed quid tecum diutiùs agam ? Ipsos, ipsos conveniam Judæos, qui dum infantem Christum noluerunt agnoscere, filios suos [h] cum illo compulsi sunt amittere : quos quidem occidit mortique propinavit Herodes vester amicus ; sed his mortalitatem æternamque vitam donavit Christus, quem vestrum etiam nunc dicitis inimicum.

e MSS. videre.

Matth. 2. 8.

f Corb. MS. vigilas.

Psal. 18. 6.

g Quidam MSS. testimonium mortis suæ, (*vel* morte sua) præberet, & incredulitas immanis *&c.*

h Editi, pro illo.

CAPUT XI. Contra Judæos.

VOS, inquam, convenio, ô Judæi, qui usque in hodiernum diem negatis Filium Dei. Nonne vox vestra illa est, quando eum videbatis miracula facientem, atque tentantes dicebatis, *Quò usque animas nostras suspendis ? Si tu es Christus, dic nobis palàm.* Ille autem ad considerationem miraculorum vos mittebat dicens, *Opera quæ ego facio, ipsa testimonium de me perhibent :* ut Christo testimonium dicerent, non verba, sed facta. Vos autem non agnoscentes Salvatorem, qui operabatur salutem in medio terræ vestræ, adjicientes in malo aistis, *Tu de te ipso testimonium dicis, testimonium tuum non est verum.* Sed ad hæc ille quid vobis responderit, advertere noluistis. *Nonne scriptum est*, inquit, *in Lege vestra, quòd duorum hominum verum sit testimonium ?* Prævaricatores Legis, intendite Legem. Testimonium quæritis de Christo : in Lege vestra scriptum est, quòd duorum hominum testimonium verum sit ; procedant de Lege vestra, non tantùm duo, sed etiam plures testes Christi, & convincant auditores Legis, nec factores. Dic Isaia testimonium Christo. *Ecce*, inquit, *virgo in utero concipiet & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus.* Accedat & alius testis : dic & tu Jeremia testimonium Christo ? *Hic est*, inquit, *Deus noster, & non æstimabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam scientiæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israël dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* Ecce duo testes idonei ex Lege vestra, ex quorum testimonio non sunt compuncta corda vestra.

Iohan. 10. 24.

Psal. 73. 12.

Iohan. 8. 13.

Ibid. 17.

Isai. 7. 14.

Baruch. 3. 36.

CAPUT XII. Ex Daniele.

SED alii atque alii ex Lege Christi testes introducantur, ut frontes durissimæ inimicorum conterantur. Veniat & ille Daniel sanctus, juvenis quidem ætate, senior verò scientiâ ac mansuetudine, convincat omnes falsos testes : sicut convicit seniores impudicos, ita suo testimonio Christi conterat inimicos. Dic sancte Daniel, dic de Christo quod nosti. *Cùm venerit*, inquit, *Sanctus sanctorum, cessabit unctio.* Quare illo præsente cui insultantes dicebatis, *Tu de te ipso testimonium dicis, testimonium tuum non est verum*, cessavit unctio vestra, nisi quia ipse est qui venerat Sanctus sanctorum ? Si, ut vos dicitis, nondum venit, sed exspectatur ut veniat Sanctus sanctorum, demonstrate unctionem : si autem, quod verum est, cessavit unctio vestra, agnoscite venisse sanctum Sanctorum. Ipse est enim & lapis ille abscissus de monte sine manibus concidentium, id est, Christus natus de virgine sine manibus complectentium : qui tantum crevit, ut mons magnus fieret, & impleret universam faciem terræ. De quo monte dicit Propheta, *Venite, adscendamus in montem Domini.* Et de quo David dicit, *Mons Dei, mons uber, ut quid suspicamini montes incaseatos, montem in quo placuit Deo habitare in ipso ?* Cùm enim ipse Dominus Christus discipulos suos interrogaret, quem eum dicerent esse homines Filium hominis ? Responderunt, *Alii Eliam, alii Ieremiam, alii Iohannem Baptistam, aut unum ex Prophetis.* Et ille : *Ut quid suspicamini montes incaseatos, montem in quo placuit Deo habitare in ipso ?* Hunc agnovit Petrus dicens, *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Agnovit montem, & adscendit in montem : testimonium dixit veritati, & dilectus est à veritate. Supra petram fundatus est Petrus, ut mortem susciperet illum amando, quem ter negaverat timendo.

Dan. 13. 47.

Dan. 9. 24.

Iohan. 8. 13.

Dan. 2. 34.

Isai. 2. 2.

Psal. 67. 16.

Matth. 16. 14.

Ibid. 17.

CAPUT XIII. Testimonia ex Lege & Prophetis.

DIC & tu Moyses legislator, dux populi Israël, testimonium Christo. *Prophetam vobis excitabit Deus de fratribus vestris. Omnis anima quæ non audierit prophetam illum, exterminabitur de populo suo.* Prophetam autem dictum Christum, ipsum audi in Evangelio Christum : *Non est*, inquit, *propheta sine honore, nisi in patria sua.* Accedat etiam David sanctus, testis fidelis, ex cujus semine processit ille, cui Lex & Prophetæ testimonium dicunt : dicat & ipse de Christo. *Adorabunt*, inquit, *eum omnes reges terræ, omnes gentes servient illi.* Cui servient ? Dic, cui servient ? Vis audire cui ? *Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Et expressiùs atque nominatim : *Quare*, inquit, *tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania ? Adstiterunt reges terræ, & principes convenerunt in unum adversùs Dominum & adversùs Christum ejus.* Accedat & alius testis : dic & tu Abacuc propheta testimonium Christo. *Domine*, inquit, *audivi auditum tuum, & timui ; consideravi opera tua Deus, & expavi.* Quæ opera Dei iste miratus expavit ? Numquid fabricam mundi iste miratus expavit ? Absit : sed audi ad quid expavit : *In medio*, inquit, *duûm animalium cognosceris. Opera tua Deus. Verbum caro factum est. In medio duûm animalium cognosceris.* Quis, quò usque descendisti ? Expavescere me fecisti ; quia Verbum per quod facta sunt omnia, in præsepio jacuisti. *Agnovit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui. In medio duûm animalium cognosceris.* Quid est, *In medio duûm animalium cognosceris* : nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysi & Eliæ cum eo in monte sermocinantium ? *Ambulavit*, inquit, *verbum, & exivit in campos. Verbum caro factum est, & habitavit in nobis.* Hoc & Jeremias ait : *Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est*, Ecce quomodo conveniunt sibi testes veritatis : ecce quommodo convincunt filios falsitatis. Sufficiunt vobis ista, ô Judæi, an adhuc ad vestram confusionem ex Lege & ex gente vestra alios introducemus testes, ut illi testimonium perhibeant, cui perdita mente insultantes dicebatis, *Tu de te ipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum ?* Quòd si velim ex Lege & ex Prophetis omnia quæ de Christo dicta sunt colligere, faciliùs me tempus quàm copia deserit.

Deut. 18. *Matth.* 13. 57.

Psal. 71. 11. *Psal.* 109. 1.

Psal. 2. 1.

Abacuc. 3. 2.

Iohan. 1. 14.

Isai. 1. 3.

Abac. 3. 2.

Baruch. 3. 38.

Iohan. 8. 13.

CAPUT XIV. Simeonis & Zachariæ testimonium.

VERUMTAMEN senem illum ex gente vestra natum, sed in errore vestro non relictum, Simeonem sanctum in medium introducam : qui meruit decrepitus teneri in hac luce quo usque videret veram lucem. Quem quidem jam ætas compellebat ire : sed exspectabat suscipere, quem sciebat venire. Cùm iste senex admonitus esset à sancto Spiritu, quòd non ante moreretur quàm videret Christum Dei, natumque cognoscens, perrexit ad templum. Ubi verò eum portari matris manibus vidit, & divinam infantiam pia senectus agnovit, tulit infantem in manibus suis. Ille quidem Christum infantem ferebat, sed senem Christus regebat. Regebat qui portabatur, ne ille ante promissum à corpore solveretur. Quid tamen dixerit, quem confessus fuerit, advertite inimici, non Christi, sed vestri. Benedicens Deum exclamavit senex ille, & dixit, *Nunc dimittis Domine servum tuum secundùm verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum.* Illi etiam parentes Johannis, Zacharias & Elisabeth, juvenes steriles, in senecta fecundi, dicant etiam ipsi testimonium Christo. Dicant de Christo quid sentiant, & testem idoneum Christo nutriant. Aiunt enim suo parvulo nato, *Tu puer propheta Altissimi vocaberis : præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus.* Ipsique matri & virgini Elisabeth ait, *Unde mihi hoc, ut veniat mater Domini mei ad me ? Ecce enim ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo.* Intelligens enim Johannes matrem Domini sui venisse ad suam matrem, inter ipsas angustias uteri adhuc positus, motu salutavit, quem voce non poterat. Quid postea ipse Johannes præcursor & amicus, humilis & fidelissimus servus, testis idoneus effectus, tanto major in natis mulierum

Luc. 2. 26.

Luc. 2. 29.

Luca 1. 76.

Luca 1. 43.

Act. 13. 25. Marc. 1. 7. Luca 3. 16.

mulierum; quanto existimabatur esse quod non erat? Christum enim eum esse Judæi credebant: sed ille non se esse clamabat, dicens, *Quem me suspicamini esse, non sum ego, sed ecce venit post me, de cujus pedibus non sum ego dignus solvere corrigiam calceamenti ejus.* O fidelis testis, & amice veri sponsi, quantum te humiliavisses si ad corrigiam calceamenti ejus solvendam dignum te esse dixisses? Sed dum ad hoc non te dignum dicis, Judæis falsis testibus contradicis. Et hæc à te dicta sunt ante quàm Christum videres: qui cùm ad te ipse venit excelsus humilis implendæ dispensationis suæ gratiâ, ut à te baptizaretur qui nullum habebat omnino peccatum, quid respon-

Johan. 1. 29. & ibid. 36. Matth. 3. 14.

deris, quem cognoveris, quale testimonium protuleris, audiant inimici qui audire nolunt: *Ecce*, inquit, *agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Et adjecit, *Tu ad me venis baptizari: ego à te debeo baptizari.* Agnovit servus Dominum: agnovit peccati originalis vinculis obligatus ab omni nexu peccati liberum: agnovit præco judicem, agnovit creatura creatorem, agnovit paranymphus sponsum.

Johan. 3. 29.

Nam & hæc vox Johannis est: *Qui habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi.*

CAPUT XV. Ex libris Ethnicorum.

SUFFICIUNT vobis ista ô Judæi, sufficiunt vobis tanti testes, testimonia ex Lege vestra, ex gente vestra? An adhuc [a] impudenti animo audebitis dicere, quòd alterius gentis vel nationis homines Christo deberent testimonium perhibere? Sed si hoc dicitis, respondet quidem ille vobis, *Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domûs Israël.* Sed sicut vos in Actibus Apostolorum increpat Paulus, *Vobis primùm oportuerat annuntiari verbum Dei, sed quia repulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ judicastis; ecce*, inquit, *convertimur ad gentes*: demonstremus etiam nos ex gentibus testimonium Christo fuisse prolatum; quoniam veritas non tacuit clamando etiam per linguas inimicorum suorum. Nonne quando poëta ille facundissimus inter sua carmina, *Jam nova progenies cælo demittitur alto*, dicebat: Christo testimonium perhibebat? In dubium hoc veniat, nisi alios ex gentibus idoneos testes pluraque dicentes in medium introducam. Illum regem qui vestram superbiam captivando perdomuit, Nabuchodonosor, regem scilicet Babylonis non prætermittam. Dic Nabuchodonosor quid in fornace, quò tres viros justos injustè immiseras, vidisti; dic, dic quid tibi fuerit revelatum. *Nonne*, inquit, *tres viros misimus in fornacem ligatos? Et aiunt ei: Verè rex. Ecce, inquit, ego video quatuor viros solutos deambulantes in medio ignis, & corruptio nulla est in eis, & adspectus quarti similis est Filio Dei.* O alienigena, unde tibi hoc? Quis tibi annuntiavit Filium Dei? quæ Lex, quis Propheta? Nondum quidem mundo nascitur, & similitudo nascentis à te cognoscitur. Unde tibi hoc? Quis tibi istud annuntiavit, nisi quia sic te divinus ignis intus illuminavit, ut cùm illic apud te captivi tenerentur inimici Judæi, sic diceres testimonium Filio Dei?

a MSS. impudentiâ nimia. — Matth. 15. 24. — Act. 13. 46. — Virgilius Eclog. 4. — Dan. 3. 91.

CAPUT XVI. De Sibyllinis vaticiniis. — Deut. 17. 6. Johan. 8. 17.

SED quia in ore duorum vel trium testium stat omne verbum, sicut ipse Dominus confutans vestram contumaciam, *In lege*, inquit, *vestra scriptum est, quòd duorum hominum testimonium verum sit*: etiam ex gentibus tertius testis introducatur, ut testimonium veritatis omni ex parte roboretur. Quid Sibylla vaticinando etiam de Christo clamaverit, in medium proferamus, ut ex uno lapide utrorumque frontes percutiantur, Judæorum scilicet atque Paganorum, atque suo gladio, sicut Golias, Christi omnes percutiantur inimici: audite quid dixerit:

1 Reg. 17. 49. & 51. — Vaticinium Sibyllæ. Vide lib. 18. de Civit. Dei cap. 23.

Ι *Judicii signum, tellus sudore madescet.*
Η *E cælo rex adveniet per sæcla futurus.*
Σ *Scilicet in carne præsens ut judicet orbem.*
Ο *Unde Deum cernent, incredulus atque fidelis*
Υ *Celsum cum sanctis, ævi jam termino in ipso.*
Σ *Sic animæ cum carne aderunt, quas judicat ipse.*
Χ *Cùm jacet incultus densis in vepribus orbis.*
Ρ *Rejicient simulacra viri, cunctam quoque gazam.*
Ε *Exuret terras ignis, pontumque, polumque*
Ι *Inquirens, tetri portas effringet averni.*
Σ *Sanctorum sed enim cuncta lux libera carni*
Τ *Tradetur, sontes æternaque flamma cremabit.*
Ο *Occultos actus retegens, tunc quisque loquetur*
Σ *Secreta atque Deus reserabit pectora luci.*
Θ *Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes.*
Ε *Eripitur solis jubar, & chorus interit astris.*
Ο *Volvetur cælum, lunaris splendor obibit.*
Υ *Dejiciet colles, valles extollet ab imo.*
Υ *Non erit in rebus hominum sublime vel altum.*
Ι *Jam æquantur campis montes & cerula ponti.*
Ο *Omnia cessabunt, tellus confracta peribit.*
Σ *Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni.*
Σ *Sed tuba tunc sonitum tristem demittet ab alto*
Ω *Orbe gemens facinus miserum variosque labores,*
Τ *Tartareumque chaos monstrabit terra dehiscens.*
Η *Et coram hic Domino reges sistentur ad unum.*
Ρ. *Recidet è cælis ignisque & sulphuris amnis.*

Hæc de Christi nativitate, passione & resurrectione, atque secundo ejus adventu ita dicta sunt, ut si quis in Græco capita horum versuum discernere voluerit, inveniat ἰησοῦς χρειστὸς [b] θεοῦ υἱὸς σωτήρ: id est, *Jesus Christus Dei Filius salvator.* Quod & in Latinum translatis eisdem versibus apparet, præter quàm quòd Græcarum litterarum proprietas non adeo potuit observari.

b Editi, υἱὸς θεοῦ. Emendantur ex MSS.

Alios versus Sibyllinos Christi passionem apertiùs demonstrantes, intentissimè audite. *In manus* [c], inquit, *iniquas infidelium postea veniet. Dabunt autem Deo alapas manibus incestis. Et impurato ore expuent venenatos sputus. Dabit verò ad verbera simpliciter sanctum dorsum. Et colaphos accipiens tacebit, nè quis agnoscat, Quod verbum, vel unde venit, ut inferis loquatur. Et coronâ spineâ coronatur. Ad cibum autem fel, & ad sitim acetum dederunt. Inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam. Ipsa enim insipiens tuum Deum non intellexisti, Ludentem mortalium* [d] *mentibus, sed spinis Coronasti, & horridum fel miscuisti. Templi verò velum scindetur, & die Medio nox erit tenebrosa nimis tribus horis. Et morte morietur, tribusque diebus somno suscepto, Et tunc* [e] *à mortuis regressus ad lucem veniet. Primus resurrectionis* [f] *initium revocatus ostendet.*

c Ut in superioribus ita in his versibus sequimur veteres codices, a quibus longè recedebant editi. d MSS. sensibus. e MSS. ab inferis. f MSS. principio revocatus ostendens.

CAPUT XVII.

CREDO jam vos, ô inimici Judæi, tantis testibus ita obrutos confutatosque, ut nihil ultrà quærere debeatis: qui ipsi veritati nimiâ insipientiâ vel potiùs amentiâ, cùm omnia nossetis quæ de Christo essent dicta atque conscripta, inverecunda fronte dicebatis, *Tu de te ipso testimonium dicis, testimonium tuum non est verum.* Verumtamen ut divinæ majestatis veritas lucescat, supra tot testium præclaras voces, suo Creatori universa creatura testimonium se dixisse proclamet. Nonne cælum testimonium dixit, quando novum sidus in nova hominis progenie, velut linguâ & digito, quo potuit, natum Deum hominem gentibus demonstravit? Nonne mare testimonium dixit, quando oblitus quodam modo naturæ suæ liquidus humor, soliditate suscepta, sui Domini portavit impressa vestigia: ut impleretur illud quod dictum est, *In mari est via tua & semita tua in aquis multis.* Quod elementum servum Christi supra se ambulare cupientem, ut demonstraret quantum interesset inter creaturam & creatorem, labili undâ Petrum absorbuisset, nisi Dominus rerum, mergenti Petro manum porrexisset. Nonne terra testimonium dixit, quando ejus conspersa salivâ, ex ea cæci nati oculos inunguens, lumen non videnti [h] restituit: & fabrica quod minùs habuit, ex limo terræ artifex reparavit, qui totum hominem de terra antè formavit? Nonne inferna Christo testimonium perhibuerunt, quando jure suo perdito, Lazarum quem dissolvendum acceperant, integrum per quatriduum reservarunt, ut incolumem redderent, cùm vocem Domini sui jubentis audirent? Quid in ipsa ejus passione, nonne contra vestram impudentiam ferocemque amentiam ipsam quodam modo publicam lucem testem citabo? Sicut putabatis, homo tantùm à vobis interficiebatur Christus: quod & si tantùm esset, vobis parcere debuistis, ut manus vestras alienas redderetis à sanguine innocentis. Quæ cæcitas infusa est cordibus vestris, ut nec illa vos tanta deterreret medio die solis obscuritas, & inter ejus radios claros amputata lux? Nox [i] recondita in diem: immo nox usurpavit diem, nec cursum sui ordinis natura servavit; sed obtenebratur cælum, luget terra, velum templi conscinditur, petræ scinduntur, inferna reserantur, omnis penè creatura expavescit mortem Christi. Nec tamen in his tantis aperti sunt oculi cordis vestri? O Judæi, dæmones qui vestra corda possederunt, dixerunt, *Scimus qui sis, quid venisti ante tempus perdere nos?* Et vos, *Tu de te ipso testimonium dicis, testimonium tuum non est verum.*

Johan. 8. 13. — Psal. 76. 20. — Matth. 14. 31. — Johan. 9. 7. — h Quidam MSS. exhibuit. — Gen. 2. 8. — Iohan. 11. 43. — i MSS. respondit. — Matth. 27. 45. — Mar. 1. 24. — Iohan. 8. 13.

CAPUT XVIII. Ex eventis.

SED non intelligentes actiones vestras, egistis caussas nostras Denique nostræ saluti militavit vestra malitia: ille enim qui ad hoc venerat ut pro nobis moreretur, insanas voces, *Crucifige, crucifige* clamantium, ut homo non expavit, quia ut Deus eas antè prævidit. Quantum laborastis, ut discipulum Judam pecuniâ corrumperetis, & à malo venditore mali emtores Christum non possidendum compararetis, nundinas malas agentes animæ vestræ, quando fundebatis pretium salutis nostræ? Quantum laborastis, ut judicem à vestro scelere manus lavantem, calumniis, Cæsaris nomine opposito, opprimeretis, ut id impleret quod fieri volebatis? Quantum laborastis, ut Christus occideretur, & latro dimitteretur? Quantum laborastis, ut Christus contumelias pateretur, spinis coronaretur; in ligno suspenderetur, lanceâ perfoderetur? Quantum clamastis, quantum sudastis, quantum laborastis? Sed omnis iste labor vester fructus est noster. Denique à vobis Christus occiditur, nobis resurgit: à vobis in ligno suspenditur, clavisque confixus in cruce detinetur, & à ducibus nostris discipulis suis in medio eorum clausis januis invenitur. Pecuniâ milites corrumpendo Christi resurrectionem opprimere voluistis, & ecce ejus resurrectio toto mundo jam celebratur, & quod dedistis, totum perdidistis. Implere non potuistis quod voluistis: audite jam quod audire non vultis. *Die tertio à mortuis resurgens, assumtus in cælum, sedet ad dexteram Patris*: dispersit vos per universas terras, ut ubique prophetias de ejus nativitate, passione, resurrectione, adscensione, quæcumque dicta sunt, vos perferatis, atque lucernam Legis, tamquam lignea candelabra sensu carentia, gentibus ministretis. Quod propterea factum esse cognoscite, ne gentes hæc omnia quæ aguntur, dum prædicantur, à nobis dicerent fuisse conficta. Hanc etiam ipsam vestram dispersionem fuisse prædictam, David propheta declarat dicens, *Ne occideris eos, ne quando obliviscantur legis tuæ, sed disperge eos in virtute tua.* Dispersio ergo hæc vestra testimonium perhibet Christo, cui dixistis, *Tu de te ipso testimonium dicis, testimonium tuum non est verum*: ut ex vestro testimonio inimicorum, alii inimici confundantur, qui Christum magicis artibus fecisse dicunt quæcumque fecit miracula. Nam & hoc quòd mortuus colitur, magicæ potentiæ deputandum esse contendunt. Proferte codices propheticos, O Judæi Christi inimici, ut ex ipsis alii Pagani convincantur inimici. Prophetas longè ante quàm nasceretur ante se præmisit, qui omnia quæ superiùs diximus, prædixerunt. Hinc jam judicate qui recta sapitis: Numquid si magicis artibus fecit ut coleretur & mortuus, [i] magus erat ante quàm natus? Confundimini, corrigimini qui talia de Christo vel sentitis, vel creditis, vel dicitis. Confundimini & vos Judæi, qui lucernam Legis in manibus habentes, aliis lumen præbetis, & vos in eam intendere non curatis, sed exspectatis quidem & vos ut veniat qui venturus est. Et veniet: sed non sicut vultis veniet; veniet excelsus ille qui à vobis interfectus est, nullius criminis reus: manifestus veniet Deus, & videbitis judicantem, quem contemsistis miracula facientem. Qualis erit tunc vestra conscientia, cùm vobis ille nullam jam exhibebit patientiam, quia vos invenit in anima mortuos, qui *venturus est judicare vivos & mortuos.*

Luce 23. 21. — Matth. 26. 15. — Matth. 27. 24. — Ibid. 20. — Mar. 15. 17. — Iohan. 19. 34. — Iohan. 20. 19. — Matth. 28. 12. 13. — Mar. 16. 19. — Luce 24. 51. — Psal. 58. 12. — Iohan. 8. 13. — i Sic MSS. juxta Aug. lib. 1. de consensu Evang. c. 11. At editi, magos miserat.

CAPUT XIX. Contra Arianos.

CREDIMUS *in Spiritum-sanctum*, quem nos credimus Deum, æqualem Patri & Filio, manentem in Patre & Filio, inseparabilem à Patre & Filio, regnantem cum Patre & Filio. Trinitas una, & tertia in unitate persona Spiritus-sanctus, qui operatur omnia in omnibus. Hunc & Ariani blasphemantes, Patre Filioque volunt esse minorem. Nec eorum errorem ille Evangelicus revocat timor dicens, *Si quis dixerit verbum in Filium hominis, remittetur illi: si quis autem dixerit verbum in Spiritum-sanctum, non remittetur illi, nec hic, nec in futuro sæculo.* Quid est Ariane; sentisne quò progressa fuerit immanitas tua? Dicis verbum in Filium hominis, quia secundùm divinitatem Filium Dei asseris esse minorem. Dicis verbum in Spiritum-sanctum, in ipsa illa individua unitate etiam Filio esse minorem. Dicendo tale

Matth. 12. 32.

A verbum de Verbo, tale verbum de Spiritu-sancto, non remittuntur nec hîc nec in futuro sæculo peccata tua, & tu rebaptizando polliceris dimittere aliena? Nos donum Spiritus-sancti agnoscimus esse remissionem omnium peccatorum, suffragante nobis ipsa veritate,
Johan. 20. 23.
quæ post resurrectionem suam ait discipulis suis, *Accipite Spiritum-sanctum, si cui remiseritis peccata, remittuntur illi.* Vos autem sacrilego ausu, quibus jam Christus dono Spiritus-sancti per baptismum & originalia & propria cuncta dimisit omnino peccata, in jam baptizatis exsufflatis Christum, respuitis Spiritum-sanctum; & renatum non abluere, sed sordidare; non liberare, sed obligare; non vivificare, sed mortificare contenditis. Nec mirum si has ruinas quotidie fabricatis, qui petram integram Christum in fundamento habere noluistis. A vestro errore separat veritas filios suos, quos sic fovet ut nutriat, non sicut tu blandiendo decipit ut occidat.

CAPUT XX. Resurrectio.

B APUD *Catholicam*, Dilectissimi, noveritis tantùm esse veram fidem, germanam pacem, perpetuam salutem. Non enim in angulo est, sed ubique tota est. Si quis ab eâ discesserit atque hæreticorum se errori tradiderit, ut fugitivus servus judicabitur, non ut filius adoptivus: nec ad *vitam æternam* resurget, sed potiùs ad damnationem.
1. Cor. 15. 51.
Quoniam bonis malisque promittitur resurrectio: *Omnes quidem resurgemus*, ait Apostolus, *sed non omnes immutabimur.* Et quid prodest, Fratres mei, resurgere, & non immutari? Qui enim in illa vita non fuerit immutatus, à justo judice invenitur esse damnatus. Damnatus autem æternam non consequitur vitam, qui de adversario diabolo victricem [a] noluit accipere palmam. Quid enim prodest, Dilectissimi, quòd non illis vinculis in idolorum cultu quempiam diabolus tenet, & visco hæreticorum captum detentumque possidet? Qui vult ad æternam vitam pervenire, contra omnes diaboli laqueos debet fortiter invigilare. Non enim qualis est ista vita, ita invenietur & illa.

a Am. Er. & quidam MSS. non valuit.

CAPUT XXI. Differentia temporalis vitæ & æternæ.

C QUANTUM autem distat inter hanc & illam, debet nosse Caritas vestra. Hîc falsitas, ibi veritas: hîc perturbatio, illic fida possessio: hîc pessima amaritudo, illic sempiterna dulcedo: hîc periculosa elatio, illic secura exsultatio: hîc timetur ne qui erat amicus, efficiatur subitò inimicus; illic semper manet amicus, quia nullus illuc admittitur inimicus: hîc quidquid est bonum, timetur ne pereat; illic quidquid acceperis, ab illo servabitur qui facit ut nec tu transeas, & quod acceperis non amittas: hîc mors, ibi vita: hîc luctus, ibi gaudium: hîc omnia quæ creavit Deus, illic ipse pro omnibus & in omnibus Deus: & quæ digna dicuntur, si tamen aliqua dicuntur. Non enim sufficit humana lingua laudare, quod sensus mortalium non
1. Cor. 2. 9.
valet comprehendere. Veniemus illuc, Fratres mei, & ibi videbimus quod oculus hîc non vidit: ibi audiemus quod auris hîc non audivit: ibi intelligemus quod cor humanum comprehendere hîc non
1. Pet. 1. 8.
valuit, videntes fruentesque exsultabimus inenarrabili gaudio. Et
D quale gaudium erit, ubi nullus timor erit? Quale gaudium erit, cùm te videris socium esse angelorum, participem regni cælorum, regnare cum rege, nihil concupiscendo omnia possidere, sine avaritia divitem, sine pecunia administrantem, sine successore judicantem, sine metu Barbarorum regnantem, sine morte in æternâ vitâ viventem?

CAPUT XXII. De via ad patriam.

SED ut ad ista veniamus, viam tutissimam quæ illuc perducit non dimittamus. Quæ est hæc via? Christus ex toto se, ex capite & ex corpore. Ex capite, æqualis Filius, in manente manens: ex corpore minor, viam istam ut gigas velociter transiens.
Psal. 18.
Caput & corpus, Christus & Ecclesia. Nec ab illo separemur, aliquid aliud de illo, sicut hæretici, credendo; nec ab ista, pravis nostris moribus declinando. Hæc est mater vera, pia mater & casta, intrinsecùs sui viri dignitate ornata, non forinsecùs mendacio fallente turpiter colorata. Non vos ab ista matre nomen confictum seducat alienum, non vos ecclesiæ species aliena decipiat. Sponsa Christi non est quæ virum suum non cognoscit: turpis est quæ tanti viri speciem suis sermonibus fuscare contendit: frustra [b] sibi ecclesiæ nomen imponit. Video equidem te, ô spelunca subdola, decipiens, quia decepta: video quidem quòd aptes formam tuam sub specie aliena. Quid te componis? quid tantum te exornas? quid fimbrias tuas expandis? quid te contra veram sponsam æquare contendis? Non te recipit sponsus, quia non es sponsa. Sed pulcram te esse dicis, & de auro atque ornamentis plurimis gloriaris. Respondet tibi sponsus, respondet tibi speciosus formâ præ filiis hominum: *Species fornicariæ facta est tibi, irreverens facta es in omnibus.* Quòd si dixeris, quare? Respondet, quia sub specie sponsæ componis te, & mentiris sponsum tuum esse me. *Species fornicariæ facta est tibi, irreverens facta es in omnibus.* Non sicut Patrem appellasti me: *Ego enim & Pater unum sumus.* Non sicut *Patrem* appellasti me, & *principem virginitatis tuæ.* Verba sunt Christi per Prophetam. Si enim ego essem princeps virginitatis tuæ, servarem integritatem tuam, sicut integram servavi matrem meam. Quia ergo nec principem virginitatis tuæ, nec Patri me agnoscis æqualem, nec ego te agnosco virginem. Noli te ampliùs jactare esse quod non es: agnosce turpitudinem tuam: Arius abstulit integritatem tuam. Non es igitur sponsa, quia non es integra. Frustra enim illum sponsum vocas, qui non est tuus: turpem enim viduam non accipit Christus. Redi, redi repudiata, redi confusa, redi serpentinis fraudibus violata; redi, non in divinitate cælesti composita, sed humanis assertionibus circumventa, redi: fallere temetipsam potes, fallere sponsum non potes. Novit enim ille quam quærat, agnoscit ille quam vocat. Semper vivit mater: noverca, quid te supponis? Non potes, non potes excludere pulcram dominam, cùm sis ipsa turpis ancilla. *Species fornicariæ facta est tibi.* Non enim servasti uni viro fidem, quæ catholicam non tenes unitatem. Ille enim sponsus matrem quærit veram, quæ piè suos filios nutriat; non turpem, quæ alienos fraudulenter occidat. Vide quæ est hæc mater vera, quæ adhuc te tolerat suos filios præfocantem, suo viro injurias irrogantem. Tolerat, quia patientiam exhibet sui sponsi, & exspectat auras libertatis, ut vindicetur ab eo ejus humilitas, quoniam eam viri sui obtinet caritas. Ipse est enim qui vivit & regnat cum Deo Patre & cum Spiritu-sancto in sæcula sæculorum. Amen.

DE ALTERCATIONE ECCLESIÆ ET SYNAGOGÆ DIALOGUS.

Nihil habet phraseos Augustinianæ. Auctor videtur aulicus aut Jureconsultus quispiam fuisse.

DUARUM matronarum vobis censoribus caussam videor suscepisse, utraque negotia magnis lateribus panditurus, ut quidquid ex judicio vestro veritas expostulata diremerit, id una de duabus observet. Idcirco in hoc cœtu vestro jus recito, tabulas offero. Lege agatur, quia de possessione contentio est; & revolvere imperiali sanctione sententias non morabor, ut quidquid veritatis ordo perspexerit, juxta legem divinitus datam consessûs vestri sententia promulgetur. Una quibusdam temporibus adulterio deprehensa possessionis nostræ præcoqua pervasione jura temeraverat: alia merito castitatis per sententiam donatoris, possidentem illam quæ auribus vestris videtur exacta, nonnulla apud sæculum priùs clandestina fraude privaverat: redhibitione compellitur quotidie reddere; & adhuc quantum reddiderat debet. Totum enim, quidquid possessioni defenderat, abjuramus. Ergo si caussæ faciem, si frontem parabolæ vultis audire: Gentes hereditatem nostram, possessionem, & terminos terræ nobis augustali jure concessam, potens quondam, dives auro mulier Synagoga pervasit. Mox supplicavimus, preces retinemus in manibus, introductio protinus fundi, habita possessio in nostro jure consistit. Resolvi nolumus tamen, quidquid ornamentorum mulier inquieta pervasit. Quæ cùm postularetur ut redderet, lentiùs quàm deberet exsolvit. Nunc ergo ad hanc matrem-familiâs & viduam, nostra mater-familiâs, hoc est ad Synagogam, ECCLESIA dixit: Recita quid merueris, & ego quid meruero, recitabo. SYNAGOGA respondit: *Prophetæ ad me omnes venerunt, quod tu diffiteri non poteris.* ECCL. dixit: Certum est quòd Prophetæ, dum ad te veniunt, remorandi pro tempore velut ad hospitam cucurrerunt: nam probo eosdem sponsi mei juvenes metatores, scilicet Christi gerulos litterarum, mandatorum etiam portitores, invidiæ causâ à te fuisse interfectos. Numquid si ad te venissent, à te quispiam eorum potuisset occidi? Sed quia ad me veniebant, causâ zeli homines meos recipi cùm non sustineres, gladio & fustibus affecisti. SYNAG. respondit: *Etiamsi istud quod asseris feci, rectè & honestè peccavi: quia ego regem noveram, cujus litteras frequenter acceperam: & tu silvicola quærebaris, quæ Barbarorum ritu, rure, collibus, intra invia vel secreta agresti quondam tugurio commanebas. Nam quid te aliquando rusticius fuit? Tu cum gentibus, cum quibus ego sæpe pugnavi, pastorali more balantia credo pecora sequebaris: ego sceptro & legionibus fulta, apud Jerosolymam purpureo amictu regna-*
E *bam; ego Romanum possidebam imperium; ego reges, milites, & alienigenarum gentium duces occidi; mihi Persa & Indus aurum, gemmas, ebur, argentum & sericum, totasque opes advexit: tu montana, rustica, apta pecoribus; tu pressis in vallibus tantùm diversabare sollicita; tu ex vasta * rupe condensior, cui rimosus lapis timidum quondam præstabat hospitium, lac de caseo, vaccinia cum glande mandebas: ego Pharaonem in suis curribus, ego Ægyptios, ego Chananæos, Jebusæos, & Cethæos, & Pheresæos reges occidi.* ECCL. dixit: Recognosco quæ loqueris, & laudes tuas diffiteri non possum. Scio quia urbis tuæ & ambitiosa fora & Capitolia celsa vidisti: armorum tuorum impressio, & fulgentia clypeorum signa, spicula, enses, jacula missorum telorum, expressus equestrium exercituum gemitus, magnos ornatus duces & tyrannos stravit. Scio potentiam tuam, quam Jerosolyma illa pompatili fastu ructuabat. Scio enim quia tibi quondam Romanus orbis intremuit, & terra gentium palpitavit. Sed memor esse debes quid
F propter unam mulierem Dinam feceris in Sichem: imbelles homines, & innocentiæ suæ honore fulgentes, latronum ritu vastasti. SYNAG. respondit: *Potestas regni permissæ libertatis accepit audaciam. Numquid in eo peccasse me credis, si sub imperio meo maculavi quos volui, aut meos forsitan rebelles occidi? Qui potestatem regnandi dederat, faciendi utique quidquid vellem indulserat dignitati. Aut dic mihi: si legem non habet qui proprio regnat imperio, & qui possidet totum, necesse est ut regni potentiam quocumque volet extendat.* ECCL. dixit: In eo gaudeo me sublimatam, quòd celsis celsior sum facta, & regna regnantium dejeci: & ecce sub pedibus meis purpurata quondam regina versaris. Ille est enim rex regum, qui eidem imperare cœperit, quæ se viderit aliquando regnasse. Regnasti, fateor: Romana tibi terra subjacuit, reges & principes ceciderunt; & si quando conflixeras, captivus hostis succubuit. Noli irasci, si tu quæ fueras domina, mihi facta
G videaris ancilla. SYNAG. respondit: *Quia te tanto præconio declarasti, proba ancillam, & dominam recognosco.* ECCL. dixit: Habeo tabulas, recito testamentum, quod scriba quondam tuus vates scripsit, & Aaron magistratu præsente signavit. SYNAG. respondit: *Scio testamentum sub regno meo conscriptum; sed volo discere ubi me dictator voluminis servire mandavit.* ECCL. dixit: Lege quid Rebeccæ sit dictum, cùm pareret: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Certè majorem te paulò antè dixisti regnasse, triumphasse, sceptrum tenuisse, purpuram possedisse; me

minusculam vallibus delituisse quondam, vel in collibus habitasse saxorum, te auro, ornamento, bysso, serico, gemmis claruisse nobilibus, me minorem pecorum lacte vixisse. Ego oves & pecora, tu militem possidebas. Inde est quòd ego minor atque pauperior, tu major & dives subjugata mihi, eligas populo servitura minori. SYNAG. respondit: *Recognosco titulum testamenti, video litteras quas ipsa in thesauro meo & in bibliotheca servavi. Sed dicito mihi, quomodo tibi servio, quæ adhuc filios meos liberos esse recognosco. Vacant negotiis, navigandi potestas est libera, compedes nesciunt, nullus vineam laboriosæ necessitatis fossura discerpit, nescio an tibi sim servitute subjecta.* ECCL. dixit: Testamentum recolis, apices recognoscis, & adhuc non recipis servitutem. SYNAG. respondit: *Dic tu mihi quod asseris. Recognosco Moysen, audio, & refugere non possum: sed qualiter tibi serviam scire non possum.* ECCL. dixit: Mutare te non potes semper negas & fallis, semper de falsitate contendis. Certè regnasse te antè dixisti, cùm populus Israël a locum tenuisset imperii. Si adhuc regnas, liberam te esse cognosco, & necdum mihi servitute subjectam. Alioquin si rectè populo Israël Christianus populus regnat, constat te ancillam esse, non liberam, quam video servituti subjectam. Respice in legionibus signa, nomen salvatoris intende, Christicolas imperatores adverte, & considera te de regno esse discussam: & nobis juxta Testamenti fidem quod servas, confitere: tributum mihi solvis, ad imperium non accedis, habere non potes præfecturam. Judæum esse Comitem non licet; senatum tibi introire prohibetur; præfecturam nescis; ad militiam non admitteris; mensas divitum non adtingis; charismatis ordinem perdidisti: totum tibi non licet; cui etiam ad manducandum, ut vel malè viveres, paucula condonamus. Ergo si iis quæ summa, quæ prima sunt, caruisti, lege quid Rebeccæ sit dictum, cùm geminos pareret: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori. SYNAG. respondit: *Quid tamen feceram, ut me divinitas de regno discuteret, & privaret imperio?* ECCL. dixit: Si tu ut graviter peccasti, tam gravis pœna sit servitutis sub interitu mortis debitæ, nec ancilla potes esse, nec libera. Nam cùm primum Moyses in monte Sina charaxatas decalogo duplices tabulas accepisset, vos contra Deum idola poposcistis, dicentes ad Aaron, Fac nobis deos qui nos antecedant. SYNAG. respondit: *Hîc me miseram errasse cognosco: sed mox eos qui idola poposcerunt, usque ad ultimam mortem damnationis pervasit interitus. Quid ergo posteri fecerunt, si mox illi seniores qui istud admiserant, pœnæ suæ merita susceperunt?* ECCL. dixit: Certum habeo quòd legisti: sed quæ legeris retinere non poteris, & ipsum agnosco. Sed recole scriptum, Et annuntient filii filiorum suorum, quoniam peccata parentum eorum in filiis creverunt, & non laxabo illis, dicit Dominus. Et alibi ait, Parentes uvas acerbas manducaverunt, & filiis dentes stupuerunt. SYNAG. respondit: *In quo tibi plaudis, sub cujus regno imperium tenes, priùs ad me, vel in populo meo Christus advenit.* ECCL. dixit: Sic erat dignum, ut totum quidquid fuerat adstruendum, divina sapientia præveniret. Si enim ad me Christus principaliter advenisset, & te sub adventu ipso primæ nativitatis repudiare voluisset, hodie diceres, Non venit ad me, nescivi quid colerem; nam si & in populo meo dignatus fuisset accedere, quem Prophetæ Deum dixerant, confiterer. Ad te venit, mortuos tuos virtutum imperio suscitavit, loquaces præstitit mutos, gressibus reddidit claudos, cæcos oculavit, paralyticos absolutis artubus expedivit, leprosos sanitati restituit: & non esse Deum, quem Deum legeras, profana mente dixisti. Idcirco, quia dixisti Salvatorem & Dominum priùs ad te venisse recolo, & elogio tuo rursus contendo. Lege quid tibi Esdras ex persona Salvatoris scripsit: Ad meos veni, & me mei non receperunt. Quid tibi faciam Jacob? Noluit me audire Juda, transferam me ad alteram gentem. Unde vides te non debere gloriari quòd videris Christum. Major enim caussa criminis est videre cui servias, & contemnere cui debeas servitutem. Defenderes forsitan te, si diceres, Non novi Dominum, nescivi Prophetas fuisse mentitos. Attamen & Prophetæ dixerunt, & ipsum Dominum quem Prophetæ cecinerant, cùm suis mirabilibus agnovisses, & miserabili refutatiuncula blasphemasses: vides te sub tanti criminis reatu excusare non posse. SYNAG. respondit: *Dixerant quidem Prophetæ esse venturum, sed unctum Dei, sed puerum sanctum de virgine. Unde an ipse Dominus venire velit, penitus ignorabam.* ECCL. dixit: Rectè ergo Isaias ait, Vade & dic populo isti, Aure audietis, & non intelligetis; & videntes videbitis, & non cognoscetis. Incrassavit enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos clauserunt, ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & revertantur, & curem illos. Nam & Jeremias ait, Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, effoderunt sibi lacus detritos, & non potuerunt aquam portare. Et quid adjecit idem Propheta? Milvus cognovit tempus suum, turtur & hirundo, grues, passeres custodierunt tempora introitûs sui: populus autem meus me non cognovit. Nam & in Salomone credo quòd legeris, qui ait, Quærunt me mali, & non inveniunt: odio enim habuerunt sapientiam, sermonem autem Domini non receperunt. Vides ergo te Deum Dei Filium blasphemis oculis & profano pectore rejecisse. Ergo si legis Isaiam, legis Prophetas, Deum Christum frequenter audisti: sic enim ait, ut tibi & de virgine, & de filio, sicuti ipsa dixisti, respondeam: Pariet virgo filium, & vocabitur nomen ejus Emanuel, quod interpretatur, nobiscum Deus. Et David ait: Propterea unxit te Deus, Deus tuus. Et in Genesi sic ait: Et fecit Deus hominem ad imaginem suam. SYNAG. respondit: *Nolo te in tanto plausu efferant lectiones: sed ad illud convertere, quod mihi arbitror profuturum. Respice te nec legem accepisse, nec circumcisionem meruisse, in quo signo gentilitas segregatur. Inde est quòd & signum meum habeo, & legem quam Moyses protulit, non amitto.* ECCL. dixit: Legem te accepisse testaris, sed legem veteris Testamenti: ego autem Evangeliorum novam legem accepi. Et ut scias veterem novitate compressam, lege Isaiam qui tibi ait, Illa vetera transierunt, ecce facta sunt nova, nunc orientur. Nam quod dicis te in salutem populi, circumcisionis signaculum accepisse, hodie probo stultitiam tuam fuisse deceptam. Si ergo per circumcisionem æternitas donabatur, vides te caput accepisse, non pedes, & uno oculo vel una manu fuisse truncatam; mediam vixisse, & mediam fuisse emortuam. Nam si dicis populum tuum in signo tuæ passionis esse salvandum, quid facient virgines tuæ, quid facient viduæ, quid matres etiam Synagogæ, si circumcisionis signum populo ad æternam vitam profecisse testaris? Ergo Judæas feminas habere non decet, viri enim circumciduntur, mulieres autem præputium non admittunt: ergo salvæ esse non possunt, si circumcisione salvamini. Vides ergo te viros, hoc est circumcisos habere posse Judæos, mulieres autem, quæ circumcidi non possunt, nec Judæas, nec Christianas, sed Paganas esse profiteor. Audi, doceo te clarissimè circumcisionis insignia, quam circumcisionem si accipere potuisses, numquam prodigium de regno perpeti cecidisses. Respice quod Jeremias ait: Hæc dicit Dominus *Ierem. 4. 3.* viris Judæis qui habitatis in Jerusalem, Renovamini inter vos novitate, & ne seminaveritis in spinis: circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri. Quod & ipse Moyses ait, *Deut. 30. 6.* quem tu similiter sequebaris, licèt mihi mandata portaret: Erit, inquit, in novissimis diebus, circumcidet Deus cor tuum, & cor seminis tui ad Dominum Deum tuum amandum. Et apostolus Paulus *Colos. 2. 11.* ait, Circumcisi estis circumcisione non manu facta, non in exspoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. Quid ad hæc dicimus Synagoga? Ecce non carnis, sed cordis circumcisio mandabatur, scilicet ut vitia cordis incideres, ut libidinem desecares, ut idololatriæ caput auferres, ut tunicam fornicationis scinderes. Quia ait Propheta, *Ier. 3. 9.* In lapide mœchata es & in ligno. Vides ergo te non accepisse in signum salutis circumcisionem, sed in signum potiùs pudoris & turpitudinis. Nam putas signum esse quod vestitu tegitur, quod præ verecundia non profertur, quod uxori tantummodo debitum esse cognoscitur; quia officina & mulieres tuas depilato capite ac decalvato in asinis sæpe vidi damnatas. Utique si signum salutis est illud quòd adulteram stupravit, quòd virginem vitiando compressit, mulier quæ de circumcisionis salute sibi turpiter lusit, damnari non debet; nec ille puniri, qui adulteram de salutifero circumcisionis signo compressam vel in mortem rejecit. Nescio an illic signum salutis esse potuisset, unde facinoris admissa damnantur. Populus autem meus signum salutis in fronte gestando, totum hominem, viros ac mulieres, de alto signaculi, casta de sublimibus & publica libertate defendit. SYNAG. respondit: *Vellem addiscere ubi signum frontis acceperis, vel quis propheta signum istud quod dicis, hoc est signum frontis, signaculo sanctificationis inciderit.* ECCL. dixit: Habes Ezechielem prophetam, qui ex præsentia majestatis exclamat, Ite & cædite, & *Ezec. 9. 5.* nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioribus juvenes, virgines, parvulos & mulieres interficite usque ad interneeionem: omnem autem super quem signum scriptum est in fronte, ne tetigeritis. Idem quoque ipse Propheta sic ait: Vade per mediam Jerusalem, & nota- *Ibidem. 4.* bis signum super frontem virorum, qui ingemiscunt & mærent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum. Item in Apocalypsi: Vidi agnum stantem in monte Sion, & cùm eo centum quadraginta qua- *Apoc. 14. 1.* tuor millia, & habebant nomen ejus, & nomen patris ejus scriptum in frontibus suis. Vides ergo signum mihi datum, & insigne crucis, quam, dimissa te atque derelicta, passio Salvatoris ornavit. SYNAG. respondit: *De signo frontis interrogata, crucis signaculum proposuisti, quasi verò ante quàm Salvator venerit, vates antiquissimi insignia prædicaverint. Et ideo dicite mihi, si legisti quòd Christus passurus esset, & in cruce penderet.* ECCL. dixit: Audi Synagoga, & non ut docearis, sed ut puniaris, adverte legem, & invenies ubi Salvator manibus extensis crucem figuraliter prophetavit. Et sic enim Isaias ex persona Salvatoris ait: Ex- *Isai. 65. 2.* pandi manus meas tota die ad plebem contumacem & contradicentem mihi, quæ ambulavit vias non bonas, sed post peccata sua. Nam & Jeremias ait, Venite mittamus lignum in panem ejus. *Ier. 11. 19.* Et in Deuteronomio, quia Pentateucho utebaris: Et erit, inquit, vita tua pen- *Deut. 28. 66.* dens ante oculos tuos die & nocte. Sic & Psalmidicus refert: Exclamavi ad te Domine, tota die expandi ad te manus meas. *Psal. 87. 10.* Nam in Numeris, hoc est, in lege tua, quam tu prior acceperas, quòd Christus suspensus esset & in cruce penderet, sic ait: Non quasi homo Deus *Num. 3. 19.* suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. Et alibi Propheta ait: Dominus regnavit à ligno. *Psal. 95. 10.* Ecce miracula passionis, ecce speculum lucis, ecce populi tui iniqua commenta, ut Deum Dei Filium in crucem suspenderent. SYNAG. respondit: *Facta recolo, & dicta similiter recognosco, sed quæ tu es quæ me increpare videaris. Tu rustica, tu aliquando montana, tu Dei legibus aliena, quæ gentilico more vivebas: ego in lege versabar, ad me Prophetæ venerunt, mihique jussa & præcepta portabant.* ECCL. dixit: Audi Synagoga, audi vidua, audi derelicta: ego sum quod tu esse non potuisti, ego sum regina quæ te de regno deposui, ego sum sponsa quæ derelictis idolis de silva & de monte descendi: ut ait Patriarcha tuus, Ecce odor filii mei sicut odor *Gen. 27. 27.* agri pleni quem benedixit Dominus. Unde venis virgo cum lacte, cum floribus intemerata juvencula, opaco de nemore, civis simplex, læta, pallio nivali composita? Sponsus meus speciosus præ filiis hominum, rex regum, qui caput meum mitrâ composuit, ac me protinus purpuravit, venientem excepit. SYNAG. respondit. *Qualiter istud poteris comprobare, quòd & tu sponsa sis, & Christus in lege videatur sponsus.* ECCL. dixit: Si ad me principaliter Prophetæ cucurrissent, hodie diceres ignorasse legem, non habuisse Prophetas, nescire te quid esset scriptum. De tuis igitur Prophetis revincendam te recognosce. Audi ergo quid Prophetæ de sponso & sponsa mandaverint. Nam sic Joël propheta ait: Canite tuba in Sion, sanctificate jeju- *Ioël. 2. 15.* nium, & indicite orationem, aggregate populum, sanctificate Ecsiam, excipite majores natu, colligite parvulos & lactentes: procedat sponsus de cubiculo suo, & sponsa de thalamo suo. Nam certum habeo quòd tu illa es Jerusalem, de qua & sponsus & sponsa, ut ait *Psal. 18. 6.* David, Et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit ut gigas ad currendam viam, à summo cælo egressio ejus: & occursus ejus usque ad summum ejus, nec est qui se abscondat à calore ejus. Et in Apocalypsi Johannes ait, Veni, ostendam tibi no- *Apoc. 21. 10.* vam nuptam, sponsam agni. Et eduxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi civitatem sanctam Jerusalem descendentem de cælo, habentem claritatem Dei. Sic etiam ipse Johannes ait: Regnabit Dominus Deus omnipotens, exsultemus & lætemur, demus ei claritatem: quoniam venerunt agni nuptiæ, & uxor ejus se præparavit. Vides ergo & sponsam & uxorem dictam fuisse per legem: sponsam, quòd spondeo fidem me reddituram Domino salvato-

A ri; uxorem, quòd per conceptum baptiſmi ſpiritu maritante, filios uteri mei lavacro turgente producam. In quo puerperio generationis gratioris, ſpiritus & anima nuptiali ſocietate junguntur. SYNAG. reſpondit: *Illud ſcire deſidero, ne fortè putes me oblitam fuiſſe quod dixeris, totum ut videar ſcrutari, quid eſt quod Prophetam dixiſſe contendis,* Deut. 28. 66. *quid eſt quod ait in Deuteronomio, Et erit pendens vita tua ante oculos tuos die & nocte.* ECCL. dixit: Non quod te doceam, eloqui vel effari contendo: ſed ne taciturnitas dubitationis lineam ducat: ac per hoc de tuo te Teſtamento convinco. Salvator enim die & nocte pependit in cruce, hoc eſt, ſextâ feriâ per diem, & hujus diei per noctem uſque ad ſabbatum, quo dixiſti juxta legem hominem in ligno non licere pendere. Hæc tibi interim; ut feciſti, dicta eſſe videantur: nam ad cauſſam veritatis, & ad dogmatis nodum illud contemplare quod dicimus: Et erit, inquit, vita tua pendens ante oculos tuos die ac nocte. In una enim die fuit dies & nox. Lucem diei ſubito tenebrarum horrore

B Matth. 27. 45. nocturna caligo diſtinxit: ſicut Salvator cùm ſuſpenderetur in ligno, ab hora diei ſexta uſque ad horam nonam tenebræ factæ ſunt, nox lumen abſtulit, & totam diem feralis & luctuoſa caligo cæcavit. Vides ergo in una die & diem fuiſſe, & noctem. Meritò propter hanc idem paſſionem in Deuteronomio ait, Et erit vita tua pendens ante oculos tuos die & nocte. SYNAG. reſpondit: *Ergo ſi in cruce ſuſpenſus eſt, ſi pependit, ſi occiſus eſt, quomodo reſurrexit? Quomodo tu illum aſſeris vivere, reſurrexiſſe, & in cælis in dextera Patris reſidere? Doce ergo me, ſi mortem vicit, ſi reſurrexit, qui videtur occiſus: ita tamen ut mihi quæ dicis, de Prophetis aſſignes.* ECCL. dixit: Audi miſera, audi infeliciſſima, audi mulier parricida, quæ adhuc de Chriſti morte, de reſurrectione ſubdubitas. Lege quid dixerit ex perſona Salvatoris David in Pſalmo quinto-decimo: Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem. Quis eſt ſanctus, niſi Chriſtus? Quis eſt incorruptus, niſi Filius Dei? Sicut ait in

C Pſalmo vigeſimo nono, Domine deduxiſti ab inferis animam meam. Item in Pſalmo tertio, Ego dormivi, & ſomnum cepi, & exurrexi, quoniam Dominus ſuſcepit me. Et idem rurſus David ex perſona Patris ad Filium ait, Exſurge gloria mea, exſurge: exſurgam diluculo. Pſal. 56. 9. Nam *diluculo*, quod ait, hoc eſt poſt diem tertiam, calcata morte inferiſque damnatis, reciduat vivus ex mortuis venturus, ut ait Pro- Pſal. 29. 6. pheta: Ad veſperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia. SYNAG. reſpondit: *Aliud interrogaveram, & aliud immiſiſti: de reſurrectione cognovi, & quòd inferos ſuperavit addidici: ſed quoniam dixiſti die tertia reſurrexiſſe Dominum ſalvatorem, quod an fuerit factum, ignoro.* ECCL. dixit: Scio quia memor es: ſed pænitentiæ cauſâ non vis confiteri quod noſti. Error macerat conſcientiam, & crimen memoriam tollit. Audi ergo Chriſtum ab inferis, ut nos vivificaret, die ter- Oſee 6. 3. tia reſurrexiſſe. Lege Oſeam prophetam, qui ait, Vivificavit nos die

D Exod. 19. 10. tertia. Et in Deuteronomio ſic ait: Dixit Dominus ad Moyſen, Deſcende, & ſanctifica populum meum, ſanctifica illos hodie & cras, & lavent veſtem ſuam, & ſint parati in perendinum diem, id eſt, in diem ultra craſtinum. Die enim tertia deſcendit Dominus in monte Matth. 12. 39. Sina. Et in Evangelio ſic ait: Progenies nequam & adultera ſignum Luc. 11. 23. petit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Jonæ prophetæ. Quomodo enim Jonas fuit in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis tribus diebus & tribus noctibus in corde terræ. SYNAG. reſpondit: *Recognoſco, vera ſunt quæ mihi teſte prophetia narrantur. Nunc ſcire deſidero ubi ſit, ubi lateat Chriſtus, qui de terra reſurrexit: volo enim videre, ſi poſtea per Prophetas aliquid poſt paſſionem vel poſt reſurrectionem habeat poteſtatis. Legi enim, ad ſalvandum populum venturum eſſe Eliam unctum Dei.* ECCL. dixit: Ergo miſera, quod negare non potes, confitere; & audi omnia quæ veritas celare non po-

E Dan. 7. 13. teſt: tota ſe uſque ad cælos claritatis libertas extendit. Lege Danielem qui ait, Videbam in viſione noctis, & ecce in nubibus cæli quaſi filius hominis veniens venit uſque ad veterem dierum, & ſtetit in conſpectu ejus, & qui aſſiſtebant obtulerunt eum. Et data eſt ei poteſtas regia, & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas ſerviens ei: & poteſtas ejus æterna, quæ non auferetur; & regnum ejus æternum, quod non corrumpetur. SYNAG. reſpondit: *Gloriam habere unctum Dei, hoc eſt Chriſtum, negare non poſſum: ſed hoc mihi dicito, ſi poſtea quàm paſſus eſt, & reſurrexit, gloriam iſtam adipiſci potuit & tenere.* Iſai. 33. 10. ECCL. dixit: Lege Iſaiam prophetam, qui ex perſona Salvatoris ait, Nunc exſurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor & exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini, vana erit fortitudo Pſal. 109. 1. ſpiritûs veſtri, ignis vos conſumet. Sed & David ait, Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis: donec ponam inimicos tuos, ſca-

F bellum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, & dominaberis in medio inimicorum tuorum. SYNAG. reſpondit: *Ergo & Deus & Filius Dei.* ECCL. dixit: Utique ſtulta. Qui de homine gignitur, homo eſt: ita & qui de Deo oritur, Deus profectò

A ſignatur. SYNAG. reſpondit: *Non aſſertionibus credo, ſed lege revinci deſidero. Non enim te, ſed Prophetas audire contendo.* ECCL. dixit: Reſpice quod Pſalmidicus ait, & ſcies Dominum Deum eſſe Salvatorem. Exſurgat, inquit, Deus, & diſſipentur inimici ejus, & effu- Pſal. 67. 2. giant qui oderunt eum à facie ejus. Sicut deficit fumus deficiant, & ſicut tabeſcit cera à facie ignis, ſic pereant peccatores à facie Dei. Cantate Deo, pſallite nomini ejus, viam facite ei qui adſcendit ſuper occaſum, Dominus nomen eſt illi. Qui producit vinctos in fortitudine, Pſal. 67. 7. qui habitant in monumentis. Et rurſus idem David: Exſurge Do- Pſal. 49. 1. mine & judica terram, quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus. Matth. 1. 23. Et alibi: Deus deorum Dominus locutus eſt. Et Pariet virgo filium, Pſal. 44. 8. & vocabitur nomen ejus Emmanuël, quod eſt interpretatum, nobiſcum Deus. Et propterea unxit te Deus, Deus tuus. Habes ergo & Deum, & Dominum, & Regem. SYNAG. reſpondit: *Et Deum &*

B *Dominum recognoſco, ſed Regem mihi probari deſidero.* ECCL. dixit: Stultiſſima mulierum, ſi Deum confiteris, Regem fateri non debes? aut numquid Deus poteſt eſſe, niſi regnaverit? Omne regnum ſub pedibus Dei jacet; & quidquid regna tenent, majeſtas poſſidet Dei. Ergo Regem dubitas, quem Deum profectò cognoſcis? SYNAG. reſpondit: *Non quidem dubito, ſed volo mihi Iſraël veritate ſignari.* ECCL. dixit: Lege David, & invenies in Pſalmo ſeptuageſimo primo, Deus judicium tuum regi da, & juſtitiam tuam filio Regis. Et in Pſalmo ſeptuageſimo-ſecundo ait, Deus autem Rex noſter ante ſæcula, operatus eſt ſalutem in medio terræ. Et in Pſalmo ſecundo, Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum ejus, annun- Malac. 1. 14. tians imperium ejus. Et apud Malachiam ſic ait: Rex magnus ſum ego, dicit Dominus, & nomen meum illuſtrabò apud gentes. Et in Pſalmo nonageſimo-ſexto, Dominus regnavit, exſultet terra, læten- Pſal. 44. 2. tur inſulæ multæ. Et alibi: Eructuavit cor meum verbum bonum, dico

C ego opera mea regi. SYNAG. reſpondit: *Prævenisti me, reſpondere nihil poſſum: non aſſertione verborum, ſed Lege videor eſſe damnata.* ECCL. dixit: Interroga quæcumque volueris, & ego te de tuo Teſtamento revincam. SYNAG. reſpondit: *Certè dicis te diffiteri non poſſe, quod Chriſtus Deus ſit Abrahæ, Deus Iſaac, & Deus Jacob. Utique Abraham Judæus fuit, quomodo ergo me dicis damnandam?* ECCL. dixit: Bene, quòd jam cœpiſti reciprocare ſermones, & de obliquitate verborum per flexuras parabolarum membra palpare. Nam & Petrus & Paulus prædicatores mei, Judæi fuerunt, ſed derelicta te, ad fontem vitæ æternamque gratiam convenerunt. Nam Abraham, quem nominaſti, cùm paganus eſſet, & idola confringeret, ſic ad divinæ majeſtatis amicitias convolavit, inde incolumis jam Dei amicus, ad te rurſus acceſſit: ſed & poſtmodum à te ad gentes, hoc eſt ad nos, ite- Gen. 12. 1. rum redire mandavit. Sic enim in Geneſi ait: Dixit, inquit,

D Dominus Deus Abrahæ, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram, quam tibi oſtendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum. Vides ergo Abrahæ præceptum, ut exiret de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui; & veniret ad terram gentium, & princeps fieret ſuper gentes, & magnum nomen acciperet. Gen. 27. 29. Nam & in figura Salvatoris benedixit Iſaac Jacob: Servient tibi, inquit, gentes, & adorabunt te principes, & eris dominus fratribus tuis, & adorabunt te filii matris tuæ. SYNAG. reſpondit: *Ergo omnes ad te venerunt, & ego, quæ tot & tantos filios habui, & filiorum multitudine gloriata ſum, ut derelicta deſpicior, quæ fui mater populis: aut ſi tibi ut plures filios habeas in Lege mandatum eſt, probare debes ex Lege.* ECCL. Iſai. 54. 2. dixit: Nunc flecteris, nunc te antiquus rigor extollit, mox & ad malitiam replicaris. Dicit enim Dominus, Dilata locum tabernaculi

E tui, & aulæorum tuorum longas fac menſuras, & palos tuos confirma: adhuc in dextram tuam, & in ſiniſtram extende: & ſemen tuum gentes poſſidebit, & civitates deſertas inhabitabis. Noli timere, quia devicta es; neque verearis, quia maledicta es: quoniam confuſionem æternam oblivisceris. Fui utique maledicta, cùm idola ſequerer; fui confuſa, cùm divinitatis mandata neſcirem; fui ſterilis, quia baptiſmum non habebam, quo imperio majeſtatis filios enutrirem: nunc 1. Reg. 2. 5. exaltata ſum in filios, & per Dominum Chriſtum æterna regna ſuſ- Apoc. 1. 11. cepi. Meritò & in Βασιλειῶν id eſt, regnorum, ait, Sterilis peperit ſe- Gen. 29. 23. ptem, & quæ plurimos filios habebat, infirmata eſt. Et Apoſtolus ad Ibidem 18. ſeptem eccleſias epiſtolas mittit. Et Jacob accepit uxores duas, majorem Liam, oculis infirmioribus, typum Synagogæ; & minorem ſpe- Gen. 25. 23. cioſam Rachel, typum Eccleſiæ: quæ & ſterilis diu manſit, & poſtea peperit, & benedicta eſt. Meritò ait in Geneſi, Et dixit Dominus ad

F Rebeccam, Duæ gentes in utero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo dividentur; & populus populum ſuperabit, & major ſerviet minori. Oſee. 2. 24. Item apud Oſee prophetam: Vocabo, inquit, non populum meum, populum meum, & non dilectam, dilectam &c.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

AUguſtino in antè editis tribuitur, ſed falsò, uti probant Bellarminus, Vindingus, & alii. Non enim recenſetur inter illius opuſcula, nec in Retractationibus, nec in Poſſidii indice. Stilus quoque ab Auguſtiniano diverſus eſt, ac debilior diſputandi ratio. Sed Auguſtinum tamen imitari auctor ſtuduit, ejuſque non modò ſenſus, ſed ipſa interdum verba ex eo præſertim libro qui de natura boni contra Manichæos ſcriptus eſt, expreſſit. In antiquis codicibus reperitur proximo loco poſt Auguſtini Tractatum de fide & Symbolo, interjecta adnotatione, quæ in Foſſatenſi annorum octingentorum codice ſic habet: Explicit in Chriſto Jeſu Filio Dei. Tractatus Aureli Auguſtini epiſcopi de fide Catholica. Incipit adversùs Manichæos. *ubi ſpectata vocum interpunctione haud facilè definias an ille* de fide Catholica *Tractatus appelletur qui* Explicit, *an qui* Incipit. *Atque inde factum putamus ut liber ſubſequens tribueretur Auguſtino, &* de fide *inſcriberetur. Verùm iſthæc inſcriptio præcedenti libro bene conveniebat, non ſubſequenti, & eam ad præcedentem pertinere indicant alii MSS. codices, in quibus eſt accuratior interpunctio; maximè verò vetuſtiſſimus Corbeienſis, cujus auctoritate hunc librum Evodii Uzalenſis epiſcopi eſſe Sirmondus in hiſtoria Prædeſtinatiana cap. 1. dicit. Quippe ab illa quæ præcedenti libro apponitur clauſula,* Explicit in Domino Chriſto Filio Dei Tractatus Aurelii Auguſtini de fide Catholica, *relicto ſeptem circiter verſuum ſpatio vacuo, exhibetur ſeorſim in alterius folii capite titulus ſubſequentis libri, hunc in modum:* Incipit ejuſdem contra Manichæos. Utrùm ejuſdem, utrùm ſancti Euvodii ignoratur. *Corbeienſi codici conſentit Colbertinus, aliique nonnulli MSS. eamdem de auctore Auguſtino & Evodio dubitationem præferentes.*

DE

DE FIDE
CONTRA MANICHÆOS,
LIBER UNUS, EVODIO TRIBUTUS.

Cap. I. UNus Deus Pater & Filius, & Spiritus- A sanctus, invisibilis, incomprehensibilis, 1. Tim. 6. 16. inenarrabilis, inviolabilis, incoinquinabilis, qui solus habet immortalitatem & lucem habitat inaccessibilem, ipse lumen verum, vita & veritas, bonus, summus, & quæcumque de illo humanus sermo poterit enuntiare; Col. 1. 16. quæ tamen ab illo dantur, ut aliquo modo dici possint: ex quo omnia, per quem omnia, sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates; & omnia per ipsum & in ipso creata sunt, sicut in utroque Testamento humilibus & piè quærentibus manifestatur: ipsi gloria & honor & potestas in sæcula sæculorum, Amen.

Cap. II. B HUIC Manichæus adversarium esse dicit nescio quem gentis principem tenebrarum, quem etiam asserit ingenitum, nec habere auctorem à quo creatus sit. Et utique si ingenitus & non creatus est, per se ipsum est immortalis: & si per se immortalis est, non erit Deus qui habeat solus 1. Tim. 6. 16. immortalitatem; & erit jam mendax Apostolus qui dicit de Deo, quòd solus habeat immortalitatem. Sed quia Apostolus mendax non est, Deus solus habet immortalitatem. Et ideo solus potest & animis & quibus vult *Caput III. corporibus præstare immortalitatem. * Falsum est ergo quod Manichæus asserit, nescio quam mali naturam cum C principe suo non habere auctorem, sed esse ingenitam. Deinde si ingenitus Deus, ingenita etiam nunc gens tenebrarum, non erit contrarium ingenitum & ingenitum, videns & videns, regnans & regnans, vivens & vivens, æternum & æternum. Et si contrarium est bono malum, ex aliqua ergo parte discordabit bonum à malo: ex multa verò conjunctum & concordans erit, & jam non erit merum malum, habendo tanta communia bona cum Deo. Si verò dicunt, Ingenitum est in suo; nihil dicunt. Nam ingenitum & ingenitum, æternum & æternum, in quantum ingenita & æterna sunt, numquam erunt contraria. Num enim quia imperator in sua potestate magnus est, & mediastinus in D operatione sua contemtibilis est, ideo mediastinus non erit homo, quia homo est imperator?

Cap. IV. 1. Tim. 6. 10. SED si quisquam quærit quid sit malum, audiat Apostolum dicentem, *Radix omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes à fide aberraverunt, & inseruerunt se* *Cap. V. *doloribus multis.* * Cupiditas autem in unoquoque homine est, non naturalis, sed voluntaria: ideoque dixit, *quam quidam appetentes*. Quod enim appetendo habetur, si non Matth. 12. 33. appeteretur, non haberetur. Nam & Dominus ostendens quòd in hominis potestate sit, ait, *Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum.* In Actibus etiam conscriptis à E [a] Leucio, quos ipsi accipiunt, sic scriptum est: *Etenim speciosa figmenta & ostentatio simulata & coactio visibilium, ne quidem ex propria natura procedit, sed ex eo homine qui per se ipsum deterior effectus est per seductionem.* Ipse etiam Manichæus non potuit nisi fateri animas, etiam quas dicit ad Dei substantiam pertinere, propria voluntate peccare. Nam sic in secundo Thesauri libro dixit: *Hi verò qui negligentiâ suâ à labe prædictorum spirituum purgari se minimè permiserint, mandatisque divinis ex integro parum obtemperaverint, legemque sibi à suo liberatore datam servare plenius noluerint, neque ut decebat sese gubernaverint*, &c. Item in F epistola Fundamenti sic dicit de illis animabus, *quæ mundi amore errare se à priore lucida sua natura passæ sunt, atque inimicæ lumini sancto exstiterunt, apertèque in perniciem sanctorum elementorum se armarunt, & igneo spiritui obsecutæ sunt, infesta etiam persecutione sua sanctam Ecclesiam atque electos in eadem constitutos cælestium præceptorum observatores afflixerunt, à beatitudine & gloria terræ sanctæ arcentur. Et quia à malo se superari passæ sunt, in eadem mali stirpe perseverabunt, pacificâ illâ terrâ & regionibus immortalibus sibimet interdictis. Quod ideo illis eveniet, quia ita iniquis operibus se obstrinxerunt, ut à vita & libertate sanctæ lucis alienarentur. Non igitur poterunt recipi in regna illa pacifica, sed configentur in prædicto horribili globo, cui etiam necesse est custodiam adhiberi. Unde adhærebunt his rebus animæ eædem quas dilexerunt, [b] relictæ in eodem tenebrarum globo, suis meritis id sibi conquirentes. Neque enim futura hæc cognoscere studuerunt, atque ab iisdem, cùm tempus dabatur, se segregaverunt.* * Rogo vos, ubi audiuntur hæc verba, dubitatis *Caput VI. adhuc Manichæum adactum esse confiteri, esse peccatum propriæ voluntatis? Non enim unum verbum inde dixit, sed tam multa, ut [c] quemvis gravi somno mersum excitaret. Dixit, *negligentiâ suâ*: dixit, *minimè permiserint*: dixit, *parum obtemperaverint*: dixit: *servare noluerint*. Item dixit, *obsecutæ sunt*: dixit, *se superari passæ sunt*: dixit, *se obstrinxerunt*: dixit, *suis meritis id sibi conquirentes*: dixit, *Neque enim futura hæc cognoscere studuerunt, atque ab iisdem, cùm tempus dabatur, se segregaverunt*: & vos dubitatis dicere propria voluntate peccari?

ITERUM ipse dicit in eadem epistola, *Lucis autem suc-* Caput VII. *cisivam partem, hoc est, animas peccatrices*: & vos non dicitis peccare nisi gentem tenebrarum? Sed quid de isto loquar, qui quamvis erraret, tamen evidentissima veritate hoc coactus est dicere; cùm ipsum Dominum nostrum Jesum Christum nolitis intelligere dicentem, ignem præparatum esse peccatoribus, diabolo & angelis ejus, quos Matth. 25. 41. omnes voluit intelligi peccatores? Non enim injustitia est apud Deum, ut damnet eos qui omnino nihil peccaverunt. * Peccare enim quid aliud est, nisi in veritatis præceptis *Caput VIII. vel in ipsa non stare veritate? Quod si non voluntate faciunt peccatores, injustè judicantur. Pertinere autem & angelos ad judicium, Apostolus ostendit dicens: *Nescitis* 1. Cor. 6. 3. *quoniam angelos judicabimus?* Non autem pertinerent ad judicium quo judicantur, si non pertinerent ad peccatum quo rei fiunt, nec possent meritò judicari. Non enim homines justi de justis angelis judicaturi sunt, quibus similes erunt, sed utique de peccatoribus. Malefacti sui ergo per cupiditatem quisque auctor est. * Est ergo in potestate *Caput IX. ut sit cupiditas: & ideo etiam malum in potestate est. In potestate ergo est, quod in voluntate esse non debet: malum enim non potest esse natura, nec substantia, nec vita; quia hæc bona sunt, in quantum sunt. Sed & si aliquos naturaliter dicimus malos, propter originem veteris peccati dicimus, in quo jam nostra mortalitas nascitur. Totum itaque quod vocatur malum in hominibus, peccatum est & pœna. Peccatum fit ab anima rationali, cui liberum voluntatis arbitrium est: & pœna infligitur justitiâ Dei, quæ nihil facit injustè. Adversùs hæc solitâ cæcitate Manichæi latrant, & cùm convincuntur naturam non esse malum, sed in potestate esse hominis facere bene aut malè, dicunt non esse animæ liberam voluntatem, & non vident cæcitatem suam. * Quis enim non clamet stultum esse, *Caput X. præcepta dare ei, cui liberum non est quod præcipitur fa-

[a] In excusis, *à Lecnti*. In Vaticano codice, *à Locutio*. In Corbeiensi, Cisterciensi & aliis quibusdam MSS. *à Leucio*. Confer lib. 2. de Actis cum Felice cap. 6.

[b] Vaticanus MS. *relicta luce*.

[c] In MSS. *ut quamvis*.

cere; & iniquum esse, eum damnare cui non fuit potestas jussa complere? Et has injustitias & iniquitates miseri non intelligunt Deo se adscribere. Sed quid verum est, nisi & Dominum dare præcepta, & animas liberæ esse voluntatis, & malum naturam non esse, sed esse aversionem à Dei præceptis, & esse justum judicium Dei quo damnet peccantes?

Caput XI.

Interea cùm dicat idem Manichæus, *Deum omnibus bonis abundantem; nullo in regnis ejus insignibus indigente aut infirmo constituto, ita* etiam *fundata ejusdem splendidissima sæcula, ut à nullo umquam concuti vel moveri possint:* in alio loco paulò pòst subjungit, & dicit, *Lucis verò beatissimæ Pater sciens labem magnam ac vastitatem quæ ex tenebris surgeret, adversùs sua sancta impendere sæcula, nisi aliquod eximium ac præclarum & virtute potens numen opponat, quo superet simul ac destruat stirpem tenebrarum, qua exstinctâ quies lucis incolis pararetur.*

*Caput XII.

* Certè ergo à nullo umquam concuti vel moveri potuerunt regna Dei Manichæi. Si enim potuerunt, mentitus est dicendo, non posse regna illa ab aliquo concuti. Et si concussa sunt necessitate, aut timore, non erit Deus, qui sic concuti potuit. Nam videmus Deum Manichæi secundùm eumdum Manichæum malo necessitatis pressum, cùm labes ac vastitas adversùs sæcula ejus impenderet, aliudque quod faceret non haberet, partem suam ad pugnam dedisse ut vel hoc modo quietem lucis incolis compararet. Ipsa verò pars ejus, hoc est, de lumine lumen, de bono bonum, de sancto sanctum, de æterno æternum, de Deo Deus, de omnipotente omnipotens, corrupta sit, mortificata sit, commixta sit per omnia mundi corpora à summo usque ad imum, à cælo usque ad stercora, ut & meretrices in theatris & in locis turpioribus turpiores haberent in se oppressum Deum, qui liberari fortè non possit. Dicit enim in fine ipsius epistolæ, unde unum capitulum jam posuimus, ipsam Dei partem quæ commixta est, non totam posse revocari ad pristinam libertatem.

*Caput XIII.

* Ecce victoria, ecce triumphus, qualem fecit Manichæi Deus. Nam post amissam partem suam in luctu est, sicut Manichæus idem dicit: velum contra se habet, quod dolorem ejus temperet, ne corruptionem partis suæ videat. Hodie enim divina quam commemorat substantia, subjacet genti tenebrarum, ut lutum figulo. Hoc in primo libro Thesauri eorum scriptum est.

Caput XIV.

Qualis interea turpitudo, quam in eodem Thesauro inter cetera turpia in septimo libro scripsit, sic dicens: *Tunc beatus ille Pater, qui lucidas naves habet diversoria & habitacula* [a] *secundùm magnitudines, pro insita sibi clementia fert opem, qua exuitur & liberatur ab impiis retinaculis & angustiis atque angoribus suæ vitalis substantiæ. Itaque invisibili suo nutu illas suas virtutes, quæ in clarissima hac navi habentur, transfigurat, easque parere facit adversis potestatibus, quæ in singulis cælorum tractibus ordinatæ sunt. Quæ quoniam ex utroque sexu masculorum ac feminarum consistunt, ideo prædictas virtutes partim specie puerorum* [b] *investium parère jubet generi adverso feminarum, partim virginum lucidarum formâ generi contrario masculorum: sciens eas omnes hostiles potestates, propter ingenitam sibi lethalem & spurcissimam concupiscentiam facillimè capi, atque iisdem speciebus pulcherrimis quæ apparent mancipari, hocque modo dissolvi. Sciatis autem hunc eumdem nostrum beatum Patrem hoc idem esse, quod etiam suæ virtutes, quas ob necessariam caussam transformat in puerorum & virginum intemeratam similitudinem. Utitur autem his tamquam propriis armis, atque per eas suam complet voluntatem.*

*Caput XV.

** Harum verò virtutum divinarum, quæ ad instar conjugii contra inferna genera statuuntur, quæque alacritate ac facilitate id quod cogitaverint, momento eodem efficiunt, plenæ sunt lucidæ naves. Itaque cùm ratio poposcerit ut masculis appareant eædem sanctæ virtutes, illico etiam suam effigiem virginum pulcherrimarum habitu demonstrant. Rursum cùm ad feminas ventum fuerit, postponentes speciem virginum, puerorum investium speciem ostendunt. Hoc autem visu decoro illarum ardor & concupiscentia crescit, atque hoc modo vinculum pessimarum cogitationum earum solvitur, vivaque anima quæ eorumdem membris tenebatur, hac occasione laxata evadit, & suo purissimo aëri miscetur: ubi penitus ablutæ animæ adscendunt ad lucidas naves, quæ sibi ad evectionem atque ad suæ patriæ transfretationem sunt præparatæ.*

*Caput XVI.

** Id verò quod adhuc adversi generis maculas portat, per æstum atque calores particulatim descendit, atque arboribus ceterisque plantationibus ac satis omnibus miscetur, & coloribus diversis inficitur. Et quo pacto ex ista magna & clarissima navi figuræ puerorum & virginum parent contrariis potestatibus quæ in cælis degunt, quæque igneam habent naturam, atque ex isto adspectu decoro, vitæ pars quæ in earumdem membris habetur, laxata deducitur per calores in terram: eodem modo etiam illa altissima virtus quæ in navi vitalium aquarum habitat, similitudine puerorum ac virginum sanctarum per suos angelos apparet his potestatibus, quarum natura frigida est atque humida, quæque in cælis ordinatæ sunt. Et quidem his quæ feminæ sunt, in ipsis forma puerorum apparet, masculis verò virginum. Hac verò mutatione & diversitate personarum divinarum ac pulcherrimarum, humidæ frigidæque stirpis principes masculi seu feminæ solvuntur, atque id quod in ipsis est vitale, fugit: quod verò resederit, laxatum deducitur ad terram per frigora, & cunctis terræ generibus admiscetur.*

Caput XVII.

Quis non rideat, vel potiùs doleat & detestetur istum hominem, tam horrenda & exsecrabilia de divina substantia dicentem? Ergo substantiæ lucis æternæ, parti Dei, in captivitate, in calamitatibus, in ærumnis, in pressuris, in sordibus atque immunditia, secundùm vestrum errorem, vestram constitutionem, non poterat aliter quotidie subveniri, nisi beatus Pater, qui naves lucidas habet diversoria, quem tertium legatum appellatis, & virtus altissima virtutes suas in diversi sexûs naturam commutet: quas quidem intemeratas dicitis, sed tamen ut meretricum more pulcritudine sua principum tenebrarum lethalem & spurcissimam concupiscentiam confusæ [c] invicem accendant. Non enim invenistis verum, quo tantam pulcritudinem aliquando honestiùs diceretis. Et qua caussâ hoc faciunt? Ut eis in libidinem concitatis, occasionem liberationis reperiat substantia divina. Quid aliud sonat, nisi ut etiam per genitalia dæmonum vias evadendi inveniat divina majestas?

Caput XVIII.

* Deus magne, subveni animis ista turpia credentibus, ista nefanda sectantibus. Quis hæc non exhorreat, rogo vos? quis tam cæcus est ut ista credat, rogo vos?

Sed certè respondeatur mihi ab iis qui ipsum Manichæum sequuntur: Si Deus incorruptibilis est, vel omnis natura summi boni inviolabilis, immaculabilis, inadibilis, incoinquinabilis, incomprehensibilis, quid poterat facere mali natura huic tantæ naturæ, si nollet cum illa pugnare, ne ad tantum dedecus deduceretur? Hoc dixi, Quid factura erat Deo gens tenebrarum, si nollet cum illa pugnare? Si mihi dicitur, Nihil: quæro cur hodie ejus pars, hoc est, Dei, in calamitatibus, in pressuris, in captivitate, in subjectione sit constituta, ut tam turpiter etiam liberetur, & nec sic liberari tota possit; vel ipse Pater, ut luctum habeat memoratæ partis suæ caussâ, quem luctum Manichæus in suis libris apertissimè prædicat?

Caput XIX.

Ait quidam, *Nihil ei fieri poterat, sed ut ostenderet præscientiam se habere cogitationum principum tenebrarum, & ut monstraret nihil se timere, propterea pugnavit.* Cui ego dixi, Qui potuit cogitationes principum tenebrarum videre, ac neminem timere, quare non vidit luctum sibi imminentem de partis suæ infelicitate, quam hodie patitur? Quam partem suam numquam recipiet integram, quia remanet inde aliquid, sicut ipse dicit, quod purgari non poterit, & in globo tenebrarum in æternum damnabitur. Magna præscientia, vel potiùs inscientia, & misera infirmitas, hoc est totum quòd neminem timebat. Certè si se tueri aliquo modo non poterat, rogaret ut sibi parceretur, ne ad tantum dedecus integritas illa & decus omnium ornamentorum perduceretur.

Caput XX.

Item dictum est à quodam, *Nihil ei poterat facere gens tenebrarum, sed ipse noluit pati rem malam circa fines suos, & misit qui eam debellaret.* Cui ego dixi, Si ita est ut dicis, ipse potiùs invenitur malus, qui rem vicinam nihil ei nocentem delere voluit. Et sicut malus in illam, sic crudelis in suam, aut ignarus futuræ calamitatis ejus. Cùm enim putat rem bonam se posse perficere, ut in regno mali,

[a] Laudunensis Ecclesiæ codex, *secum magnitudinis*. Corbeiensis cum editione Am. *secum magnitudines*. In libro de natua boni cap. 44. legitur, *seu magnitudines*.

[b] Corbeiensis cod. à secunda manu, *puerorum in vestitu*.

[c] Sic Vaticanus MS. Cisterciensis verò & Corb. *confudit, invicem accendant*. Er. & Lov. *confusæ & invitæ accendant*.

quod ei non nocebat, regionem suam extenderet, priùs non prævidit infelicitatem, quæ memoratam partem ejus quotidie premat; deinde quòd eam totam numquam in pristinam libertatem recipere poterit.

CAPUT XXI.

SED cùm huic objectioni responderi minimè possit, solitam imperitiam opponunt: Quid facturi erant Judæi Christo, si nollet ab eis pati? O utinam videre possent, quod facilè viderent, nisi per nebulas contentionis excæcarentur, quid sit imminentis mali premi necessitate, quam Deum suum passum asseverant; & quid sit misericordiæ benignissimum officium, quam sapientia & virtus Dei Dominus Jesus Christus voluntate & ineffabili potestate, per hominem quem suscepit ex virgine, generi humano exhibere dignatus est, ut hominibus per hominem patientiæ demonstraret exemplum. Oportebat enim, & hoc justum erat, ut homines per patientiam humilitatis vincerent difficultatem infirmitatis carnis suæ: quia in eam per elationem superbiæ ceciderant, sicut in Adam primo homine nostra Scriptura indicat. Numquid & vos potestis dicere, quia erant aliqui homines quos Deus volebat docere patientiam, propterea voluit à gente tenebrarum tanta mala pati, quemadmodum Dominus à Judæis? Aut numquid potestis dicere, quia suscepit aliquam naturam passibilem Deus, in qua pateretur à gente tenebrarum quidquid ei facere potuit, ut tamen ipse in sua substantia nulla ex parte mutaretur; sicut Verbum Dei, qui est Filius Dei, etiam ipse sicut Pater incommutabilis, suscepit hominem mortalem, ut integra & inviolata deitate, in carne mortali doceret mortales per patientiam mortem vincere, & ipsius infirmæ carnis futuram in melius commutationem resurrectione monstraret.

CAPUT XXII.

Luc. 1. Gal. 4. 4.

CUM ergo esset per seipsum invisibilis, visibilis in homine apparuit, quem de femina suscipere dignatus est, ut in Evangelio legimus. Dicit & Apostolus, *factum de muliere*. Et isti dicunt, Quare non ait ex virgine? non intelligentes quòd consuetè dictum sit secundùm proprietatem linguæ Scripturarum, sicut de Eva dictum est, *Formavit eam in mulierem*, ante quàm vel ostenderetur viro. Quamvis Maria non incongruè propter partum dicitur mulier: virgo verò, quòd virilem nescierit conventionem, neque pariendo virginitas ejus corrupta sit. Quòd autem angelus & Elisabeth dixerunt Mariæ, *Benedicta tu inter mulieres*: nulla quæstio est, quia re vera benedicta est virgo inter mulieres. Sed ne dicatis, Sicut Angeli apparuerunt, sic haberet corpus, ne de femina nasceretur. Quid si vobis dicatur, Ubi legistis Christum in carne venisse? Nonne dicturi estis, In Evangelio? Respondetur ergo vobis, Ibi scriptum est, Christum natum de virgine. Sed solita fœditate dicetis scripturam ipsam falsam esse. Nec videtis aliquem similem vobis cæcum hoc posse facere, ut ea quæ vos dixeritis vera, ille falsa esse dicat; & quæ dicitis falsa, ille vera esse dicat: ac sic aperiatis januas omni hominum errori vel sceleri, ut unusquisque prout voluerit vel delectatus fuerit ipsas divinas Scripturas accipiat, respuat verò quæ non intelligens & offensus putaverit mala, & non jam inveniatur hac regulâ erroris vestri, unde tales corrigantur.

Gen. 2. 22.

Luc. 1. 42.

CAPUT XXIII.

* Accipite integrè canonicas Scripturas, si integri esse desideratis. Si enim intelligeretis vel crederetis certè quod Apostolus dixit, per feminam genus nostrum fuisse deceptum; ait enim, *Timeo ne sicut serpens Evam seduxit astutiâ suâ, sic & vestræ mentes corrumpantur*: possètis intelligere per feminam nostrum genus oportuisse liberari; ut quoniam per feminam mors facta est, per feminam vita recuperaretur: atque ita demonstraretur non ipsam creaturam femineam esse culpandam, cujus est Deus conditor; sed voluntatem, qua Eva peccavit.

2. Cor. 11. 3.

SED timent Majestatis illam incoinquinabilem & ineffabilem potentiam in virginis utero credere fuisse, ne sanguine ejus pollueretur: cùm & in Apostolis & multis dignis feminis & habitaverit, & nunc habitet, qui utique corpora habent, & sanguinem habent. Si enim in Maria coinquinari potuit, & in omnibus potuit: si autem non potuit in illis, utique nec in Maria potuit, in cujus visceribus susceptionem corporis operata est Dei sapientia.

CAPUT XXIV.

* Certè ipsum Manichæum de patre atque de matre natum fuisse non negabunt, cujus animam secundùm suum errorem Deum esse omnipotentem similiter non negabunt: qui se mirâ superbiâ assumtum à genio suo, hoc est, à Spiritu-sancto esse gloriatur. Et utique si genius est Spiritus-sancti, & ipse sanctus Spiritus est, & ipse Deus omnipotens, ut Spiritus-sanctus: qui tamen Manichæus carnem habuit, in qua si coinquinatus est Spiritus-sanctus aut ejus anima genia Spiritus-sancti, coinquinabilem Deum colunt. Si verò nusquam Deus coinquinatur; cùm etiam lux corporum cælestium usque ad terras perveniat, & non coinquinetur, cùm manifestum sit solem istum, cui genu flectunt, in omnibus stercoribus & putoribus radios suos expandere, & eis nusquam coinquinari: desinant blasphemare, & rogent Deum ut ab errore liberentur. Incoinquinabilis enim substantia non ideo non coinquinatur, quia nihil adtingit; sed quia permanet in sua munditia, qualecumque sit quidquid adtigerit. Sicut corpus invulnerabile aut impenetrabile numquid illud dicimus quod non percutitur ferro? sed potiùs quod etiam cùm percutitur non penetratur. Et ideo magis probatur Filius Dei non posse de sanguine feminæ coinquinari, quia per feminam natus est, quàm si non per feminam nasceretur & membra illa devitasset: videretur enim judicasse, posse se inde pollui, & minùs à nobis fidenter incoinquinabilis diceretur. Consecravit autem virginitatem, quia de virgine nasci voluit: & sola illi mater in terris eligenda erat ad suscipiendum hominem, qui jam patrem habebat in cælis.

CAPUT XXV.

SED dicunt, Quare ergo negavit matrem suam, quando ei dixit, *Quid mihi & tibi est, mulier?* Et quando, cùm ei nuntiatum esset, quòd eum vellet videre, respondit, *Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei*, ac eos potiùs in hunc affectum computavit, qui facerent voluntatem Patris ejus? Quia exemplo suo jam docebat negandos esse terrenos parentes propter Deum. Opera enim divina facienti terrenus affectus obstrepere non debebat. Nam si propterea non habebat matrem, quia negavit matrem; nec Petrus & ceteri Apostoli habebant patres, quia monuit eos, dicens, *Et patrem ne vocaveritis vobis super terram; unus est enim Pater vester qui in cælis est*. Quod ergo eos monuit de patre terreno, hoc de matre prior fecit. Hoc ergo dicimus, Sapientiam Dei suscipiendo hominem non esse coinquinatam, sed misericorditer ob hominum salutem hominem suscepisse, ut fieret, sicut Apostolus dicit, *Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus*. Non enim dubitanti discipulo suo mentiri potuit, qui dicit, *Ego sum veritas*, quando cicatrices vulnerum suorum, ut etiam manu tangeret, præbuit. Quomodo enim huic in aliquo securi fidem haberemus, si discipulo suo sic mentitus esset? Absit talis blasphemia: nec eos ipsos in sempiternum reos teneat, qui hoc audent asserere aut credere; sed evigilent aliquando, & intelligant quàm nefaria perversitate ista credantur.

Johan. 2. 4. Matth. 12. 48.

Matth. 23. 9.

1. Tim. 2. 5.

Johan. 14. 6. Johan. 20. 27.

CAPUT XXVI.

NOS autem Dominum verum hominem suscepisse credimus, & in ipso visibiliter invisibilem hominibus apparuisse, in ipso inter homines conversatum fuisse, in ipso ab hominibus humana pertulisse, in ipso homines docuisse à quibus esset recedendum, quid esset perferendum, quò esset tendendum. Totum autem hoc nulla fecit necessitate. Unde ipse dicit: *Propter hoc me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à me ipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Non ergo mali necessitate amisit eam. Voluit enim, ut illa quæ in passione ejus facta sunt, omnia fierent ad humanam naturam docendam, non ad suam tuendam. Sicut enim nos qui ex anima & corpore constamus, cùm simus invisibiles secundùm animam, visibiles autem secundùm corpus, omnia quæ visibiliter sive honoris & beneficiorum accipimus, sive contumeliæ vel injuriæ patimur, ad animam quæ invisibilis est, tamquam ad principem necesse est ut referamus, quia ipsa corpori principatur; nam & cùm simus secundùm animam immortales, cùm mortui corpori fuerimus, nos mortui dicimur: ita & Dominus secundùm carnem & formam servi quam suscipere dignatus est, & contumelias passus, & vincula, & flagella, & mortuus esse manifestatur; ut omnia veridicè Veritas, & nihil falsò fecisse credatur: quia potestate ac voluntate Verbum caro factum est, & natus, & passus, & mortuus, & resurrexit, nulla sua necessitate, sed voluntate & potestate: cujus nulla pars aliquando deprædata, nulla nunc usque captiva est, non solùm divinæ, sed nec ipsius mortalis quam suscepit: sed nec umquam capi poterit, nisi ab eis qui ei per fidem voluerint mundo corde conjungi. Non sicut deus Manichæi, qui ne-

Johan. 10. 17.

cessitatis malo pressus, hodie hîc ex parte, quod negare non possunt, in miseriis & calamitatibus volutatur.

Caput XXVII.

Intelligite sanè, si potestis, etiam inter ipsos homines quantum distet inter necessitatem & voluntatem. Si quis, verbi gratiâ, merito peccati sui in carcerem jubente justitiâ mittatur, alius adsit vir sanctus, qui eumdem carcerem ingrediatur propter illius consolationem aut liberationem, numquid ambo in carcere ex una caussa constituti sunt? Ille missus est, ille ingressus: ille pœnam patitur, ille misericordiam facit. Ille ingressus est cùm voluit, egressus est quando voluit: ille nisi interveniente indulgentiâ nullo jure poterit liberari. Et hoc homines facere possunt, & præstant liberè beneficium, cùm aliquando sibi nihil cupiant præstari.

*Caput XXVIII.

* Cogitate ergo jam si Deus potest pati aliquam necessitatem, cùm possint homines bene facere voluntate, nulla mercede conducti, nulla necessitate compulsi. Nullam ergo necessitatem patitur Deus, neque necessitate facit quæ facit, sed summa & ineffabili voluntate ac potestate.

Et tamen vos maximè secundùm errorem vestrum non debuistis opponere istam contradictionem, qua dicitis, Quid facturi erant Judæi Christo, si nollet ab eis pati? quia secundùm ejusdem Manichæi blasphemias, Christus carnem non habuit, nec aliquid à Judæis passus est. Sic enim in epistola Fundamenti dicit: *Inimicus quippe, qui eumdem Salvatorem justorum patrem crucifixisse se speravit, ipse est crucifixus, quo tempore aliud actum est, atque aliud ostensum.* Princeps itaque tenebrarum affixus est cruci, idemque spineam coronam portavit cum suis sociis, & vestem coccineam habuit; acetum etiam & fel bibit, quod quidam Dominum potasse arbitrati sunt: atque omnia quæ hic sustinere visus est, tenebrarum ducibus irrogata sunt, qui clavis etiam & lanceâ vulnerati sunt.

*Caput XXIX.

* Ut quid ergo opponitis, dicentes, Quid facturi erant Judæi Christo, si nollet ab eis pati? cùm de passione ipsius ita sentiatis, ut non ipsum Deum passum aliquid in corpore suo, sed principem tenebrarum illa omnia passum putetis? Contra fidem autem nostram quomodo ista opponitis?

*Caput XXX.

* Nos enim credimus, ut in Evangelio scriptum est, quia Christus voluit pati, & quando voluit passus est. Non enim quando voluerunt Judæi, passionem ipsam fecerunt. Volebant quidem tenere & occidere, & secundùm voluntatem suam jam perfecerant scelus, quod conabantur, & jam rei erant immanissimi peccati, quia volebant, etiam si nihil fecissent: tamen ille qui potestatem habuit ponendi animam suam, quando voluit eos facere permisit; qui legionibus Angelorum potuit jubere, ut Judæi perirent, vel uno verbo suo omnes interimere.

Iohan. 10. 17. Matth. 26. 53.

Caput XXXI.

Dominus ergo Christus secundùm hominem quem suscepit, passus est: & nullum membrum ejus hodie tenetur à Judæis vel mortalis corporis quod susceperat, sicut suprà diximus. Nam deus vester, ô Manichæi, labe ac vastitate impendente pressus est, non libera voluntate processit ad pugnam, sed necessitate compulsus est: nec præstare aliquid voluit, sed resistere conabatur. Qui etiam in sua substantia, non in suscepto mortali corpore, devoratus atque commixtus est: qui ex parte hodie tenetur, ex parte in globo semper tenebitur. Et tamen quis ferat tam incredibiles blasphemias, quas isti de ipsa passione Domini proferre non dubitant?

*Caput XXXII.

* Omnes Apostoli, omnes linguæ rationales Dominum Christum passum esse clamant; omnis sana fides Christum pro nobis passum confitetur: & Manichæus iniquus dæmones illas passiones asserit pertulisse. Non enim propterea dicit eos passos, quia de ipsis Dominus triumphavit, & de ipsis nos per patientiam triumphare docuit: sed quia Dominum Christum negant habuisse carnem mortalem. Quibus dicimus, Si non habebat carnem mortalem, quid erat quod tenuerunt Judæi? quid erat quod in cruce pendebat? quid confixum erat clavis in ligno? quid est percussum lanceâ, unde sanguis & aqua profluxit? Si enim visa sunt tantùm fieri & facta non sunt, phantasmata erant: quod nefas est credere.

*Caput XXXIII.

* Si autem verè facta sunt, non tamen in carne mortali, sed in ipsa divina substantia facta esse dicitis, mutabilem esse dicitis divinam substantiam, & visibilem carneis oculis, & palpabilem carneis manibus, & vulnerabilem ferro: quæ rursus nefas est credere. Et ideo dum timet dicere Manichæus, quia ista facta non sunt; & iterum timet dicere, quia in divina substantia facta sunt; & non vult confiteri, quia nec intelligere potuit, quomodo Filius Dei per quem facta sunt omnia, sine aliqua mutatione vel coinquinatione divinæ substantiæ suæ, hominem cum carne susceperit: coactus est dicere, quia non Christus, sed princeps tenebrarum cum suis sociis illa omnia passus est. Miseri non timetis ne dicatur vobis in judicio: Ego eos liberavi, pro quibus passus sum; ite, ille vos liberet, cui meas adscribitis passiones?

Caput XXXIV.

Dicitis magno errore, sed tamen dicitis, Christum quotidie nasci, quotidie pati, quotidie mori. Numquid fortè in iis qui credunt, & pro nomine ipsius tribulationes mortemque patiuntur? Non, inquiunt, sed in cucurbitis, & in porris, & in portulaca, & in ceteris hujusmodi rebus. Magna ridicula, magna cæcitas: superiùs passionibus dæmonum, hîc passionibus olerum homines liberantur à peccatis.

Caput XXXV.

Item cùm eis dicimus: Quid factura erat Deo gens tenebrarum, si nollet cum illa pugnare? Dicunt, Nihil fieri potuit Deo incorruptibili. Non enim si quis, verbi gratiâ, sphæram vitream solidam unguibus lacerare voluerit, aliquid ei umquam faciet sævitiâ unguium suorum. Sed si vel talem substantiam divinam isti esse fingerent, ut omnis sævitia gentis tenebrarum talis ad illam esset, quales sunt ungues lacerantis ad sphæram vitream, non deus Manichæi hodie luctum pateretur de partis suæ abscissione vel amissione: quam partem dicunt, cùm in fructibus vel in herbis fuerit, id est, in melone, vel beta, vel talibus rebus, & principium suum & medietatem & finem nosse;

*Caput XXXVI.

* cùm autem ad carnem venerit, omnem intelligentiam amittere: ut propterea magister hominibus missus sit, quia stulta in illis facta est pars Dei; & propterea non sit missus melonibus, quia sapientem habent animam. Quis ista credat vel ab hominibus aliquando, vel inter homines posse dici? Sed tamen quomodo nihil mali patitur substantia dei vestri, cùm & in pomis ligatur, & in carne excæcatur, vel cùm volens redire dejicitur ad terras à gente tenebrarum? Sed si nihil ei mali contigit vel contingit, falsa omnia sunt quæ Manichæus dixit in epistola Fundamenti, quæ caput est omnium vanarum fabularum; vel in Thesauro, qui thesaurus est omnium turpitudinum & blasphemiarum, vel in ceteris omnibus libris, in quibus tanta loquacitate nihil aliud quàm infelicitatem substantiæ Dei, quam commixtam dicit principibus tenebrarum, & in divinis virtutibus tristitiam, propter illam magnam sollicitudinem ut liberetur, affirmat. Nam re vera nihil mali, aut potuit, aut poterit pati substantia Dei; nec aliquem habet inimicum, qui ejus partem ingenitam corrumpat: sed homines sunt Deo vel potiùs sibi inimici, non obtemperando præceptis Dei, & cupiditatibus se potiùs corrumpendo, non Deum.

Caput XXXVII.

Duorum verò Testamentorum concordiam simplici oculo intendere si velletis, ô Manichæi, facillimè videretis. Rabidè enim ferimini in id quod scriptum est, *Spiritus Dei ferebatur super aquam.* Et, *Vidit Deus quia bonum est.* Et, *Adam ubi es?* Et, *Deus Zelans; & ignis edax; & gladius meus:* & cetera talia: non considerantes, quia si alius ita cæcus sit, ut reprehendere velit illud Domini quod in Evangelio dictum est, *Non jurabis per cælum, quoniam sedes est Dei; neque per terram, quoniam scabellum est pedum ejus;* & hoc dicat quod vos mirâ dementiâ dicere soletis, Ubi erat Deus ante quàm esset cælum & terra? Aut quod scriptum est, *Et miratus est Iesus:* cùm mirari nemo soleat, nisi de re quæ illi erat incognita: videre autem quia bonum est, non sit ignorantis, sed quia placuit ei quod fecit. Aut illud quod scriptum est dicente Domino, *Quis me tetigit?* Et de Lazaro, *Ubi posuistis eum?* Et, *Ego veni non pacem mittere super terram, sed gladium.* Et, *Ignem veni mittere in mundum.* Et, *Veni ut qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.* Et, *Vendite res vestras, & emitte vobis gladios.* Et Apostolus, *Zelo Dei vos zelo.* Et, *Revelabitur ira Dei de cælo super omnem impietatem:* & cetera innumerabilia ab ipso Domino, vel ab Apostolis dicta vel facta, quæ insanissimè poterunt homines accusare non intelligentes. Nam & avari vel flagitiosi possunt aliter accipere quod Dominus ait, ut si quis dimiserit quæ habet, septuplum, aut etiam centuplum in hoc sæculo accipiat; aut si aliquis uxorem, ancillam, vel etiam meretrices dimittere propter Dominum velit, spe illius multiplicationis faciat, non amore justitiæ. Possunt etiam horrere, malè intelligentes quod ait, *Si quis non manducaverit carnem meam, & biberit sanguinem meum, non habebit in se vitam.*

Gen. 1. 2. Gen. 1. 10. Gen. 3. 9. Exodi 20. 5. Deut. 4. 24. Deut. 32. 42. Matth. 5. 35. Luca 7. 9. Luca 8. 45. Iohan. 11. 34. Matth. 10. 34. Luca 12. 49. Iohan. 9. 39. Luca 22. 36. 2. Cor. 11. 2. Rom. 1. 18. Matth. 19. 29. Iohan. 6. 54.

Matth. 5. 22.
Luc. 8. 32.
Marc. 11. 13.

tam. Nam quod ait, *Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis:* si dicant stulti, Ecce pro convicio gehennam minatur, quem dicitis misericordem ignoscere peccata: nonne ignorant ubi caput habeant, & tamen aliquid sibi videntur dicere? Aut quomodo tam multas animas necandas dæmonibus in porcis tradidit, cùm tales animas dicatis esse porcorum quales sunt hominum? Aut quomodo arborem, in qua fructus, quia non erat tempus, non invenit, verbo aridam fecit, quam animam intelligentem dicitis habere?

CAPUT XXXVIII.

ECCE quanta iniquissimi & cæci homines de divinis eloquiis possunt dicere, sicut vos in ea quæ mysticè facta sunt vel dicta in veteribus libris ignorantes ferimini, ut temere accusetis quod non intelligitis. Hæc autem cùm de novo Testamento vobis objecta fuerint, dicitis divina & spiritalia significare: veteris autem Testamenti sanctas litteras figuratè posse accipi negatis, cùm & ipse Dominus figuratè inde quædam dixerit, & apostolus Paulus omnia illi populo in figura contigisse scribat. (1 Cor. 10. 11.) Nam & ipse regulam monstrans, multa inde exposuit. Sed fortè dicitis, solita vanitate & obtuso corde contra Deum vel Apostoli auctoritatem loquentes, veteris Testamenti dicta exponi prorsus non posse, solum autem novum in talibus exponi posse. Et non consideratis non vos habere quid dicere, si ab aliis impiis vobis dicatur, vetus potiùs exponi posse, novum non posse. Mens autem sana utrumque Testamentum considerans, quæcumque in uno invenerit expositionem admittere, sine dubio in altero declarabit. Multùm apparet imperitia vestra, vel potiùs malitia. Adtendite in actibus Leucii, quos sub nomine Apostolorum scribit, qualia sint quæ accipitis de Maximilla uxore Egetis: quæ cùm nollet marito debitum reddere, cùm Apostolus dixerit, *Uxori vir debitum reddat, similiter & uxor viro:* (1 Cor. 7. 3.) illa supposuerit marito suo ancillam suam Eucliam nomine, exornans eam, sicut ibi scriptum est, adversariis lenociniis & fucationibus, & eam nocte pro se vicariam supponens, ut ille nesciens, cum ea tamquam cum uxore concumberet. Ibi etiam scriptum est, quòd cùm eadem Maximilla & Iphidamia simul issent ad audiendum apostolum Andream, puerulus quidam speciosus, quem vult Leucius vel Deum, vel certè Angelum intelligi, commendaverit eas Andreæ apostolo: & perrexerit ad prætorium Egetis, & ingressus cubiculum eorum, finxerit vocem muliebrem, quasi Maximillæ murmurantis de doloribus sexûs feminei, & Iphidamiæ respondentis. Quæ colloquia cùm audisset Egetes, credens eas ibi esse, discesserit. Quid ad hoc dicitis, rogo vos? Quare non timuit Maximilla per turpissimum lenocinium ancillæ suæ ligare animas in carne? Cùm autem illum puerulum tam turpiter credatis esse mentitum, quis vobis credat loquentibus, quando si mentiamini, Dominum vos dicitis imitari?

Sed vos temeritate pleni adhuc irruite in veteres libros, ut quæ nescitis, potiùs accusare quàm discere laboretis. Considerate quæ ibi miracula sint. Si miraculis novi Testamenti delectamini, ibi mortui primò suscitati, ibi leprosi primò mundati, & alia multa quæ diligenter & piè quærentibus ad ædificandam fidem innotescunt. Si autem bonis præceptis delectamini, ibi primitus scripta sunt illa duo præcepta, quæ sublimiter Dominus laudat de diligendo Deo & proximo: (Matth. 22. 37.) ibi dimittenda domus, parentes, filii, & cetera propter Dominum: (Matth. 19. 29.) ibi non reddendum malum pro malo, (Rom. 12. 17.) ibi orandum pro inimicis, ibi inimico ignoscendum, (Matth. 5. 44.) ibi tradenda maxilla ad accipiendam alapam: (Luc. 6. 27. Matth. 5. 39.) & quæcumque in novo Testamento præcepta sunt, non solùm ibi mandata, sed etiam à sanctis viris omni vigilantiâ completa.

*CAPUT XXXIX.

* Numquid & hoc poterit dicere malitia vestra, quæcumque bona & magnifica ibi scripta sunt, falsa esse & apposita, illa verò quæ non intelligentes putatis mala, ea tantummodo vera esse? Debetis enim advertere, aliquos similiter impios ita de novo Testamento facere posse, ut quæcumque ibi sunt quæ non intelligentes putaverint mala, ea reprehendant, & dicant ipsa ibi esse sola vera; illa autem omnia quæ ibi apertè magnificata sunt, dicant esse falsa, atque ab amatoribus Domini apposita, ne omnia viderentur fugienda: ut & vos & illi tali cæcitate percussi, jam judicati & damnati fugiamini. Tandem vigilate, & a blasphemiis conquiescite, atque omnium sanctarum canonicarum Scripturarum, si Christiani esse cogitatis, auctoritatem recipite; & quæ non intelligitis, accusare nolite, sed potiùs eorum intellectum desiderate.

CAPUT XL.

NAM quale est etiam illud, quòd resurrectionem carnis negatis? Paulus apostolus clamat, *Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione; seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* (1. Cor. 15. 42.) Et vos contrà reclamatis, carnem hominis non posse resurgere, & eam tenebrarum principem habere auctorem: cùm eamdem Apostolus membra Christi & templum Spiritus-sancti esse dicat: *Nescitis*, inquit, *quia corpora vestra membra sunt Christi?* (1. Cor. 6. 15.) Quod non utique secundùm infirmitatem præsentis corruptionis, quæ de peccati originalis pœna descendit, sed secundùm adoptionem futuræ resurrectionis dicit: sicut alibi ait, *Et ipsi in nobis ingemiscimus, adoptionem exspectantes, resurrectionem corporis nostri.* (Rom. 8. 23.) Alibi etiam eamdem carnem Ecclesiæ comparavit, cùm de conjugio loqueretur, dicens, *Nemo enim umquam carnem suam odio habet; sed nutrit & fovet eam, sicut Christus Ecclesiam.* (Ephes. 5. 29.) Quod ergo alio loco dicit, *Caro concupiscit adversùs spiritum, spiritus autem adversùs carnem;* (Gal. 5. 17.) non carnem damnat, ut eam tamquam inimicam existimemus: sed admonet potiùs, ut subjugemus nobis eam ad bona opera concipienda, & parienda, ut velut conjunx spiritui serviat: quod dicit non posse fieri, nisi gratiâ Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Non enim natura carnis, sed pœna ejus nobis reluctatur; quia peccato meruimus esse mortales. Nam iterum dicit, *Corpus vestrum templum est in vobis Spiritus-sancti.* (1. Cor 6 19.) Et tamen cùm ipsa caro propter præsentem infirmitatem fœnum appelletur; (Isai. 40. 6.) creditis Johannem de fœno aurum fecisse, & non creditis Deum omnipotentem de corpore animali spiritale corpus facere posse? Nam propter ipsam commutationem carnis, quæ futura est, quoniam de ista carne cæleste corpus Deus facturus est, quando erimus æquales Angelis Dei, (Matth. 22. 30.) propterea verissimè dicit idem Apostolus, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* (1. Cor. 15. 50.)

Sed non mirum quòd ita cæci estis, ut non posse ab omnipotente Deo ista fieri putetis: cùm etiam dicatis mundum, vel omnia quæ facta sunt, non potuisse aliter facere Deum, nisi magna & miserabili necessitate, & nisi esset materia quæ illum ad operationem mundi adjuvaret, ut inde posset partem suam liberare.

*CAPUT XLI.

* Eligite ergo nunc quid sequi velitis, Deum minùs potentem & infirmum, qui necessitate partis suæ in miseria constitutæ, à materia quam ipse non fecerat, ut mundum faceret adjutus est: an Deum omnipotentem qui nulla necessitate, sed propria voluntate & summa potestate, *dixit & facta sunt, mandavit & creata sunt, Qui vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt.* (Psal 32 9. & Gen. 1. 3. Rom. 4. 17.)

CAPUT XLII.

VOS ergo homines, qui ista impietate Manichæi estis decepti, fugite, festinate dum licet, ne damnationem æternam ab illo justo judice mereamini. Pæniteat vos peccatorum vestrorum, si cupitis liberari; & nolite audire Manichæos dicentes, Non peccamus nos, hoc est, animæ lucis, sed peccat gens tenebrarum. Si enim ita est, quare nos terrent, ut eis credamus? Non enim possunt dicere, quia infidelitas non est peccatum: cùm scriptum sit, *Qui non credit, jam judicatus est.* (Iohan. 3. 18.)

*CAPUT XLIII.

* Si ergo infidelitas peccatum est, & non peccat nisi gens tenebrarum, restat ut ab omni peccato pars lucis immunis inveniatur. Omnes ergo ad regnum redeunt, quia ipsi non peccant: & nihil timendum est alicui animæ, quia nihil peccat: & falsa sunt quæ Manichæus dicit, succisivam lucis partem, hoc est, animas peccatrices damnari ad custodiam globi, ut aliqua securitas divinis regnis in periculo constitutis tandem aliquando comparetur. Necesse est ergo ut aut pars lucis peccet, aut pars tenebrarum. Sed si pars lucis peccat, Deus peccat, quod nefas est dicere: si autem pars tenebrarum peccat, ipsa vocatur ad regnum per eum qui dixit, *Non veni vocare justos, sed peccatores; quia non est opus sanis medicus, sed malè habentibus.* (Matth. 9. 13.) Illa autem divinitas de divinitate, & lux de lumine, tenebrarum generi degenerans in æternum sociatur.

*CAPUT XLIV.

* O detestandum mentis errorem talia credentium! Vellem tamen ut adtenderetis, & videre velletis, eum quem naturaliter summum malum esse dicitis, non posse fieri ut malus sit. Quoniam si quidquid facit, sic facit ut à natura sua recedere & aliter facere non possit, prorsus nihil peccat: si autem nihil peccat, nihil mali facit: & ideo si nihil mali facit, non est utique malus. Restat itaque ut pars Dei, quæ Deus intelligitur, quam animam dicitis, sola sit rea omnium peccatorum, & omnia illa quæ accusanda in-

ſaniſſimè putatis, in deum veſtrum refundatis. Sed quid veritas clamat? Corpus cùm exanime eſt peccare non poſſe, ſed per ipſum poſſe peccari: animam verò, irrationalem quidem peccare non poſſe, quia nec præcepta rationis poteſt accipere, neque ad beatitudinem pervenire, ſed in ſuo gradu ſervare ordinem naturæ quem acceperit: rationalem autem, quia poteſt rectè factorum rationabilia præcepta percipere, & rectè factis ad æternam beatitudinem pervenire, ſi hoc peccando noluerit, juſtè ad inferiora damnari; quia inter ipſam & Deum non ſeparat niſi voluntas prava.* Legite Manichæi, & omni vigilantiâ iſta diſcutite, & magis magiſque legite atque diſcutite, ſed animo æquo, non animo inimico. Legite illud attendentes, quia erit vobis in futuro judicio iſta ſcriptura teſtis, ſi agnoſcentes vera eſſe quæ dicta ſunt, ad ſinum matris Eccleſiæ catholicæ, quæ ſola veritatem docet, omni curſu non feſtinaveritis.

*CAPUT XLV.

CAPUT XLVI.

JUDICATE tandem aut eligite Manichæi, quem ſequi vultis, Patrem ingenitum, Filium unigenitum, Spiritum ſanctum in Patris & Filii unitate communem, unum Deum omnipotentem, incorruptibilem, inadibilem, incommutabilem, verum, bonum, ſanctum, clementem, juſtum, qui non habet partes, quia unus eſt; neque ejus particula ſeparari ab eo poteſt, quia inſeparabilis eſt; neque aliquid ejus immutari poteſt, quia totus incommutabilis eſt; neque vel leviter quodlibet ejus ſubſtantiæ corrumpi poteſt, quia totus incorruptibilis eſt: qui voluit, & facta ſunt omnia quæcumque ſunt, quæcumque vivunt, quæcumque intelligunt; ipſe enim ſumma ſubſtantia, ſumma vita, ſumma veritas eſt: qui præcepit, & ordinata ſunt omnia ſuis locis & temporibus bona; qui rationalem creaturam omni ceteræ creaturæ præficere dignatus eſt; qui ei per ſuperbiam à ſuis legibus voluntate lapſæ & viſibilia ſequenti, miſericorditer per ſuos miniſtros ac per ſe ipſum ſignis quibuſdam viſibiliter & exemplis & præceptis demonſtratis quibus conſurgere valeret, atque ad æternam vitam renovaretur, loqui dignatus eſt: quem prædicat Catholica fides: *an illum Deum qui falsò dicitur incorruptus, quia poſtea invenitur malo neceſſitatis oppreſſus; timidum, quia imminente labe ac vaſtitate compulſus ad bellum eſt; ignorantiæ plenum, ſi ſuæ parti quid contingere poſſet, videre non potuit; crudelem, ſi prævidens miſeriam futuram partis ſuæ, & qui cum ea ſecurus poſſet quieſcere, tamen eam miſit ad miſerabilem pugnam; malum, ſi cùm ſibi fieri à mali natura nihil poſſet, tamen conatus eſt eam ipſe delere; temerarium, qui auſus eſt congredi cum ea, à qua ejus pars & captiva teneretur, & in ſempiternum macularetur; commutabilem, quia jam ex parte mutatus eſt: corruptibilem, quia jam ex parte meretricantem, ex parte mentientem, ex parte blaſphemantem, ſcelera omnia ex parte facientem, quia his omnibus ex parte commixtus eſt; lugentem, velo luctuoſo tectum; ſubjacentem dæmoniis ut lutum figulo, & uſque ad turpem perſonam neceſſitate perductum, ut in pueros & virgines transfiguratus dæmonum libidinem accenderet, quem prædicat Manichæus. Aut certè, ſi poteſt, neget conſcientia veſtra, teſte vobis vero Deo æterno, qui omnes judicaturus eſt, unum iſtorum vobis ipſis negate.

*CAPUT XLVII.

CAPUT XLVIII.

SI autem vera ſunt quæ dicimus, tandem reſpicite, tandem videte, in qua eſtis morte conſtituti. Humiles eſtote, ſi optatis liberari, & nolite ſuperbè & impiè dicere, vos ipſos eſſe Deum omnipotentem. Hoc enim dicitis, cùm animas veſtras partes ejus eſſe aſſeveratis: non enim Deus in parte major, in parte minor eſt. Sed potiùs dicite vobis, Deus incommutabilis eſt, nos commutabiles ſumus: Deus

A incorruptibilis eſt, nos cupiditatibus noſtris corrumpimur: Deus incoinquinabilis eſt, nos peccatis noſtris coinquinamur: Deus ipſa ſapientia eſt, nos ſtulti ad ſapientiam pervenire conamur: Deus ipſa æterna & beata vita eſt, nos peccatis noſtris miſeri ſumus, & optamus fieri beati: non ergo ſumus pars ſubſtantiæ ejus. Si enim partes ejus eſtis, & hæc tanta patimini, reſtat ut & ipſe jam ex parte hæc omnia patiatur, & ampliùs pati potuerit, quod ejus contingit parti, niſi per veſtram miſeriam ſibi provideret. Videte vos ergo quid eſtis: ſi partes ejus, Deus eſtis; ſi geniti ab illo eſtis, ſimiliter Deus eſtis: quid tanta peccatorum corruptione turpamini? Si autem facti ab illo eſtis, hoc confi-B temini, & non jam eritis Manichæi.

CAPUT XLIX.

MANICHÆUS enim duas dicit eſſe naturas, unam bonam & alteram malam: bonam quæ fecit mundum, malam de qua factus eſt mundus. Si autem vos Deus fecit, non invenit Manichæus unde vos Deus fecerit. Si enim de ſe ipſo vos fecit, hoc eſtis quod ipſe. Non ergo debuiſtis tanta peccatorum corruptione turpari, ſicut jam dictum eſt. Si autem de alieno vos fecit, non ad illum pertinetis; quia ſic vos fecit quomodo mundum. Si autem nec de ſe ipſo, nec de alieno vos fecit, ſed tantùm omnipotentiâ ſuâ voluit, & facti eſtis: hoc dicite Manichæo, & renuntiate ejus errori.
C Sic decet enim omnipotentem facere quæ voluerit, ſicut Catholica dicit: *Ipſe dixit, & facta ſunt; ipſe mandavit, & creata ſunt.* Dicite vobis, Non ſumus partes ejus, ſed ſumus opera ejus. Dicite vobis, Si Deus neceſſitate paſſus eſt, & evadere aliter non potuit, niſi partis ſuæ pateretur detrimentum; quis aliquando poterit de talibus neceſſitatibus liberari, aut quis erit qui protegatur à Deo non valente ſe ipſum protegere? Aut quando me de hac neceſſitate captivitatis poterit liberare, qui me in integris regnis cuſtodire non potuit. Non enim peccantem me inde dimiſit, ſed ad peccata [a] ipſa me miſit. Aut quando mihi in alienis miſerabiliter conſtituto prodeſſe poterit, qui ut ſibi
D prodeſſet, me ad tantam perniciem dedit, ne pugnaret. Si incorruptibilis eſt ipſe Deus, quid ei factura erat illa mali natura, ſi nollet cum illa pugnare, ne nunc ego ſic cruciarer? Aut quæ iſta injuſtitia, ut ad globum damner, cùm ille ut modò aliquantulùm ſecurus ſit, ego hæc tanta ſuſtineam? Certè quoniam & ego ſum quod ipſe, quoniam pars ejus ſum, nullo in regnis ejus inſignibus indigente aut infirmo conſtituto, vicibus iſtam miſeriam patiamur, ut & ego aliquantulùm requieſcam, & regna illa ſine periculo poſſint eſſe pacata. Quamquam timendum ſit ne iſta natura mali nec in globo ipſo incluſa cuſtodiri poſſit. Si enim in-
E corrupta regna corrupit, & inviolatam Dei ſubſtantiam violavit; quomodo pars illa lucis, hoc eſt, animæ peccatrices, quæ vitiatæ globo cuſtodiendo infiguntur infirmæ ac debiles, quomodo non abſorbentur ab ea, ut iterum regna illa divina nullo jam valente obſiſtere tota conturbet? Quis enim jam audeat procedere ad bellum, quando cum illa parte quæ proceſſerat tam iniquè actum eſt, ut [b] pro ejus requie ſui cives ad ſempiternam globi cuſtodiam damnarentur? Aut ſi non poteſt perrumpere globum, ut ad lucidum illud tectorium damnatarum animarum perveniat, quid opus eam eſt contegi divinorum damnatione membro-
F rum? Si autem poteſt perrumpere globum, quis ei reſiſtet ſaucius, qui integros ſauciavit? Abſit tam gravis & tam abominanda blaſphemia. Nolite iſtam iniquitatem ad aures veſtras admittere: nolite tali negotio mortifero vos implicare. Fugite Manichæum, & ad veritatis Catholicæ ubera toto deſiderio convolate.

Pſal. 32. 9.

[a] Ciſtercienſis MS. *ipſe.*
[b] Idem codex, *ut ejus requie ſuccines ad ſempiternam &c.* Alii MSS. *ut ejus requie nulli ſui cives.*

ADMONITIO
IN COMMONITORIUM SUBSEQUENS.

SUb Auguſtini nomine vulgatum eſt in Appendice ad X. *Tomum operum S. Auguſtini editionis perfectæ anno 1586. Circa idem tempus fuit etiam procurante Baronio in Tomi* V. *Annalium Eccleſiaſticorum Appendice publicatum ex vetere codice Gervaſiani collegii Pariſienſis Nunc demum prodit recognitum diligentiùs ad exemplar quod in bibliotheca Reginæ Chriſtinæ aſſervatur, nec non ad Proſperi cujuſdam ex Manichæis converſi Anathematiſmos, quos edidit Sirmondus in Tom. I. Conciliorum Galliæ.*

COMMONITORIUM

(*vulgò* S. AUGUSTINI EPISCOPI Ecclesiæ Catholicæ,) quomodo sit agendum cum Manichæis qui convertuntur.

CUM Manichæi, qui convertuntur, & quos pænitet hujus nefandissimi erroris, anathemaverint eamdem hæresim secundùm formam infra-scriptam, libellumque dederit unusquisque eorum confessionis & pænitentiæ suæ atque anathematis eorum, petens in Ecclesia vel Catechumeni, vel Pænitentis locum, si libellus ejus Episcopo placuerit, eumque susceperit, det ei epistolam cum die & consule, ut neque de superiore tempore aliquam molestiam, vel publicis legibus, vel disciplinâ ecclesiasticâ patiatur. Et post ipsum diem, si aliquibus indiciis Manichæus apparuerit, sentiat justitiæ severitatem, quæ talibus adhibenda est: id est, ut ab ejus consortio, vel amicitia, vel quacumque societate Christiani se abstineant, secundùm apostolicam * disciplinam. Commendentur autem, qui epistolas ab Episcopo acceperint, religiosis Catholicis vicinis, vel cohabitatoribus suis, sive clericis, sive laicis, per quorum erga se * curam frequentent ad audientiam sermonis Dei, & quorum testimonio possint innotescere: nec facilè admittantur ad baptismum, si Catechumeni sunt, nec ad reconciliationem, si pænitentiæ locum acceperunt, nisi periculo mortis urgente, vel si eos aliquanto tempore probatos esse cognoverit Episcopus, per eorum testimonium, quibus fuerint commendati.

Tit. 3. 10. * al. auctoritatem. * al. erga se securam frequenter audientiam sermonis Dei &c.

Forma ergo secundùm quam debent hanc hæresim, qui corriguntur, anathemare, ista est.

I. QUI credit duas esse naturas, diversis principiis existentes, unam bonam quod est Deus, alteram malam quam non creavit Deus, habentem principes suos & mala sua quæ non creavit Deus, anathema sit.

II. QUI credit duas naturas bellum inter se gessisse, & partem naturæ Dei in eodem bello principibus tenebrarum & omnibus gentibus ad malam naturam pertinentibus fuisse permixtam, & ab eis * teneri colligatam, oppressam, inquinatam, quod & credi facit naturam Dei esse mutabilem & coinquinabilem, anathema sit.

* al. terebris.

III. QUI credit partem Dei ligatam & inquinatam teneri in dæmonibus, & in omnibus animalibus, * fruticumque generibus, & per escas Manichæorum Electorum solvi atque purgari, ut credatur pars Dei polluta teneri in cucumeribus, & melonibus, & radiculis, & porris, & quibusque vilissimis herbulis, & ei subveniri cùm ab Electis Manichæorum ista comeduntur, anathema sit.

* al. fruticumque.

IV. QUI credit hominem primum, qui est appellatus Adam, non à Deo factum, sed à principibus tenebrarum genitum, ut pars Dei, quæ in eorum membris captiva tenebatur, copiosiùs & abundantiùs in terra teneretur, & isto modo creatum, cùm masculi & feminæ principes tenebrarum concubuissent, & fetus suos majori principi tenebrarum dedissent, & ille omnes comedisset, & cum sua conjuge concubuisset, atque ita ex illa Adam generasset, ligans in illo magnam partem Dei, quæ ligata fuerat in omnibus fetibus principum tenebrarum, quos ei manducandos dederunt, anathema sit.

Gen. 2.

V. QUI credit principes tenebrarum ligatos esse in cœlo habentes in se colligatam in angustiis atque angoribus vitalem substantiam, hoc est partem Dei, & eo modo liberari de membris eorum, cùm beatus Pater, qui lucidas naves habet diversoria & habitacula, id est solem & lunam, virtutes suas transfigurat in feminas pulcras quas opponit concupiscendas masculis principibus tenebrarum, & in masculos pulcros quos opponit concupiscendos feminis principibus tenebrarum, ut per ipsam concupiscentiam solvatur ex eis vitalis substantia, id est pars Dei, & ex eorum membris liberata purgetur, anathema sit.

VI. QUI credit partem Dei, quæ de commixtione gentis tenebrarum non potuerit liberari atque purgari, damnari & in æternum affigi horribili globo, ubi includitur gens tenebrarum, anathema sit.

VII. QUI credit legem, quæ data est per Moysen, non esse à * bono & vero Deo datam, nec Spiritu Dei boni & veri locutos Prophetas, qui fuerunt in populo Israel, & in canone Scripturarum divinarum habentur apud catholicam Ecclesiam, anathema sit.

* al. ab uno.

VIII. QUI credit non habuisse veram carnem Filium Dei Dominum Jesum Christum, neque natum esse de virgine Maria, neque veram mortem fuisse perpessum, & à mortuis * resurrexisse, sed tantummodo spiritum fuisse sine carne, sic autem apparere voluisse, ut caro putaretur, quæ non erat, atque hoc modo contradicit Evangelio, ubi legitur Domino ipso dicente, *Videte manus meas & pedes meos, palpate, & videte quia spiritus ossa & carnem non habet, sicut me videtis habere*: qui ergo sic confitetur Christum Deum, ut verum & integrum etiam hominem neget, anathema sit.

* al. revixisse. Lucæ 24. 39.

IX. QUI credit Manem sive Manichæum, qui supra-scripta omnia, quæ anathemate & damnatione sunt digna, prædicavit & docuit, Spiritum-sanctum habuisse paracletum, cùm ea omnia docere non potuerit Spiritus veritatis, sed spiritus falsitatis, anathema sit.

ET præcipuè ipse Manes sive Manichæus, qui omnes * supra-scriptas impietates & alias sacrilegas damnabilesque fabulas docuit & conscripsit, & credendas miseris persuasit, intendens spiritibus seductoribus & doctrinis dæmoniorum mendaciloquorum, anathema sit.

* al. spiritus impietatis.

Item forma Epistolæ, quam dat Episcopus conversis, ista est.

QUONIAM te Manichæorum Auditorem pænitet fuisse, sicut ipse confessus es, anathema dicens blasphemiis & impiissimæ atque immundissimæ hæresi eorum, ex qua te non nisi fides Catholica salvum facit: habebis hanc Epistolam adversùs eos, qui tibi temporis præteriti errorem, quantum ad istam nefariam pertinet sectam, objiciendum putaverint, quæ scripta est die illo & consule illo.

Electis verò eorum, qui se converti dicunt ad Catholicam fidem, etiamsi & ipsi secundùm superiorem formam eamdem hæresim anathemaverint, non facilè dandæ sunt litteræ: sed cum Dei servis esse debebunt, sive clericis, sive laicis in monasterio vel xenodochio, donec appareant penitus ipsâ superstitione caruisse; & tunc vel baptizentur, si non fuerint baptizati, vel reconcilientur, si pænitentiæ locum acceperint: nec acceptis citò litteris, loca in quibus fuerant commendati, deserant.

ADMONITIO IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

Pronuntiavit olim Erasmus, non esse probabile hunc dialogum esse Augustini, cujus non meminit in libris Retractationum. Nam & Actis ecclesiasticis, inquit, solet addi locus, interdum etiam quid fecerit qui proponit, aut qui respondet. Ad hæc, non solent Ariani tam facilè concedere in disputando, quàm hîc facit Felicianus. Præterea densior est Augustinus in citandis Scripturis, quàm hic est. Notat postremò Erasmus phraseos dissonantiam, & concludit eruditum aliquem exercendi ingenii gratiâ finxisse dialogum: quod factum & ab Hieronymo videmus. Dissimulatâ verò hac Erasmi censurâ Lovanienses librum hunc excudi curarunt inter genuina opera & cum nomine Augustini, quia videlicet ipsius esse agnoscit Beda vulgatus in Paulum ad 1. *Cor.* 1. *& Lanfrancus in opere contra Berengarium: quibus adjungi potest Alcuinus lib.* 1. *contra Elip. & Petrus Lomb. in* 3. *sent. dist.* 21. *cap.* Sicut. *& dist.* 22. *cap.* Et utique. *Sed quod ad Bedam, certè Bedæ veri collectio in Paulum, quam in bibliotheca Germanensi habemus nondum vulgatam, caret prorsus eo loco libri hujus qui in collectione vulgata, cujus auctorem esse Florum sæpe notavimus, citatur tamquam Augustini. Nihil autem mirum quòd Augustini creditus est liber, ejus re vera nomine in vetustissimis codicibus prænotatus, & fortè ipsi à vero illius auctore certis de caussis suppositus. Id scilicet à Vigilio Tapsensi factitatum observavimus admonitione in Altercationem cum Pascentio, in Appendice Tomi* 2. *Hunc eumdem Vigilium subsequentis cum Feliciano Altercationis auctorem detexit demonstravitque Petrus Franciscus Chiffletius, non solùm ob similitudinem stili cum indubitatis Vigilii contra Eutychem libris, sed etiam quia in Divionensis Abbatiæ codice antiquo (quem quidem ante annos circiter octingentos scriptum putamus) Vigilii nomen præfert. Vigilius ipse in præfatione librorum contra Varimadum, digestos à se in unum corpus* de unitate Trinitatis *libellos memorat, ubi adversarii propositionibus, non testimoniorum auctoritate, sed* rustico, *ut ait,* sermone, *id est, quasi sacrarum litterarum rudis respondebat. Ceterùm Optati nomen, cui directus liber notatur in editis, abest à Divionensi codice & ab aliis melioris notæ. In quibusdam tamen MSS. & titulus habet* De unitate Trinitatis ad Optatum, *& præfatio* Extorsisti mihi, dilectissime fili Optate.

CONTRA FELICIANUM ARIANUM, DE UNITATE TRINITATIS,

LIBER UNUS, VIGILIO RESTITUTUS.

CAPUT I. EXTORSISTI mihi, dilectissime fili, ut de A unitate Trinitatis, quæ perfectus Deus semper ac summus est, officii non immemor sacerdotalis, aliquid scriberem; idque à me, cùm propriæ infirmitatis conscius sæpius excusarem, multis modis exegisti; asserens communis fidei rationem, & religiosos accipere, & sacerdotes debere fidelibus non negare; ne aut illi dum non accipiunt, incipiant ab infidelibus facilè decipi, aut ab his cùm desiderata non tribuunt, cælestis thesaurus Christi membris non expendi, sed in terra quodam modo sterilis peritiæ videatur abscondi. Itaque victum me fateor probabilibus caussis, ne inermes tradere videar obsistentibus malis, dum adversùs infideles non instruuntur munimine veritatis. Verùm quia in hujusmodi quæstionibus quædam obscuritas continuâ oratione frequenter incurritur, B idcirco id mihi visum est, ut eum sermonem qui inter me & Felicianum nuper est habitus, prænotatis propter personarum discretionem principalibus nominum litteris, præsentis libelli brevitate complecterer.

CAPUT II. NAM cùm ante hos dies pariter sederemus, tum ille: *Inter alia*, inquit, *quæ me in vestris disputationibus frequenter offendunt, nihil deterius puto, quàm quòd sic præcepta fidei rudibus traditis, ut non de intelligendarum rerum ratione, sed potiùs de quadam testimoniorum ostentatione colloquentibus præscribatis. Quod ut non dicam vafrum, interim quàm rusticum sit, nullus ignorat. Primùm quòd si is qui edocetur libris jam credidit, obtemperat iste, non repugnat: alioquin non magis tibi quàm iisdem testimoniis quæ pro affirmato ingeruntur, necesse est contradicat. Et ideo melior mihi ad docendum videtur hæc via, qua primùm fidei ratio sine testimoniis redditur: pòst ratione convicto, iter illud Scripturis respondentibus expo*C*litur. Et non immeritò: si enim testimonia hæc eo probantur, quòd ratione non careant, potest per se illa sufficere, quæ etiam hæc non nisi per se ipsam videtur adstruere. Sin contrà: quis potest irrationabilibus testimoniis, licèt illa divina fingantur, rationabilis fidei colla submittere? Et illam quidem disputandi viam, fateor, in aliis tolerarem, quos imperitiæ necessitas, quia per se stare non queunt, cogit ad aliena confugere: in te verò idcirco nullo modò prorsus ista perpetior, quia eloquentiam pariter cum scientia fidei tibi video non deesse.*

Tum ego, Non usque adeo, inquam, me duci putes laudibus meis, ut injuriam faciam præcedentibus sanctis. Nec præsumam
1. Cor. 1. 17. umquam in sapientia verbi, ne evacuetur crux Christi: sed Scri-
Beda vulga- pturarum auctoritate contentus, simplicitati obedire potiùs studeo D quàm tumori. Sed meliùs, inquis, ratione quis quàm testimoniis tus ibidem.
edocetur. Quid ergo? quam rationem afferre potes, si partum prædicas virginis, si redditos oculos non negas cæcis, si sepultos redisse ostendis à mortuis? Si ergo horum & incomprehensibilis ratio, & veritas promta est; faciliùs in negotiis fidei testimoniis creditur, quàm ratio vestigatur. Verùm quia non nimis inconsequenter duo ista discernis, cùm ratione præmissa etiam testimonia non omittis: idcirco in hac disputatione id me fateor secuturum, quod ipse probaveris.

CAPUT III. FEL. *Ergo*, inquit, *quoniam otiosi sumus, ad homousii vestri quæstionem, de quo non inter nos tantùm, sed etiam inter majores nostros plerumque tractatum est, veniamus. Et ne longiùs evagetur oratio, ipse jam, ut soles, personam proponentis assume, & à nobis rationem nostræ fidei, quærentibus vicissim redditurus, inquire.*

B Tum ego, Dic mihi, inquam, verum-ne sit quod te audio dicere, Patri homousion non esse penitus Filium?

FEL. *Verum est, nec persuaderi mihi potest id ingenitum esse quod genitum, ne eumdem Patrem videar prædicare quem Filium.*

AUG. Non ita est: nam ne mihi quidem istud in animo est, eumdem ingenitum esse quem genitum; sed id potiùs ingenitum esse quod genitum.

FEL. *Et quomodo non eumdem ingenitum dicis esse quem genitum, si utrumque unum putas esse, non alterum?*

AUG. Animadverto vim te penitus non adtendisse verborum: nam dum utrumque unum dico, substantiam veri Patris ac veri Filii ex toto non separo: & da[illegible] non eumdem Patrem quem Filium prædico, utriusque personam servata uniuscujusque proprietate discerno. Itaque si substantiam quæris, ipsa Trinitas unus est C Deus: si personam, alter est Filius.

FEL. *Et quomodo & idem esse dicis, & alterum Filium.*

AUG. Idem, inquam, communione substantiæ, alterum proprietate personæ.

FEL. *Nescio quo pacto una creditur esse substantia, cùm non una dicatur esse persona.*

AUG. Non est, inquam, una persona, quia una genuisse, & altera dicitur genita: & est tamen nati & gignentis non diversa substantia, quia non dissimilis generanti docetur exorta.

FEL. *Velim quæso exemplo mihi faciliore dicta dilucides.*

AUG. In rebus quidem incomprehensibilibus exempla non suppetunt disputanti: tamen in quantum fieri potest, etiam in hac parte non deero. Ecce igitur homo pater habet hominem filium: D est quidem commune utriusque quòd homo est, uni tamen quòd

filius

filius, alteri proprium videtur esse quod pater est; nam in utroque sic persona discernitur, ut communis humanitas non negetur, dum unus gignit, alius gignitur; æquè autem homo & qui genuit dicitur, & ille qui gignitur.

CAPUT IV.

FEL. *Illud certè dicas velim, genitus ab ingenito utrùm initio separetur, an non?*

AUG. Ne id quidem spiritalis intelligentiæ veritate recipitur, ut Pater à Filio interventu, non dico temporis, quod diebus constat ac noctibus, sed cujuslibet ævi vel [a] ætatis spatio separetur.

FEL. *Hoc si ita est, duo fateris ingenita. Et quomodo altera Patris, altera Filii putatur esse persona, cùm per significationem communis ingeniti utraque videatur esse confusa?*

AUG. In hoc quidem à majoribus vestris non mediocris calumniæ sophisma contexitur, tamen per auxilium ipsius Trinitatis catholica necesse est simplicitate solvatur. Patrem namque ingenitum, Filium genitum dico, nec ideo tamen genitum ingenito coæternum esse non prædico, eo tantùm docens ingenitum Patrem, quia non processit ex altero; eo genitum Filium, quia non exstitit ex se ipso. Non est commune utrique nasci, non est commune, non gigni: & commune tamen est alterum ab altero interventu medii temporis non divelli. Itaque si proprium Patris quæris, sufficit quia solus non habet patrem; si Filii, satis est quòd non habet prolem: unam autem & coæternam Patris & Filii dicimus deitatem.

FEL. *Quantum ad me adtinet, non video quid ista nunc colligas. Nam quamvis Aristotelica mecum subtilitate contendas, fieri tamen non potest, ut eum qui genitus est, ab eo qui genuit nulla ævi intercedentis antiquitate discernas.*

AUG. Scio equidem, ut ille ait, quàm in difficili loco versetur oratio: tamen verendum nobis nihil est, qui per adjutorium sancti Spiritus, testimonium dicimus Deo. Quid ergo dicemus? Est-ne aliquid in Patre quod negetur ingenitum, an non? Si est, non in toto, sed in parte potiùs dicatur ingenitus; alioquin non ex tempore cœpit esse Filius. Nam si paternitas non cœpit Patris, initium inveniri non potest prolis. Si initium dicitur prolis, non æterna paternitas docebitur Patris. Et quomodo stabit, quia totum in Patre docetis ingenitum, qui ipsius paternitatis nomen habere putatis initium, cùm cœpisse ex tempore dicitis Filium, quo nondum exstante Patrem dici non potest vocitatum?

FEL. *Non sum tam stultus ut tempus præferam Filio, sed initium dari certum est genito.*

AUG. Quid ergo, inter Patrem & Filium dicis medium nihil fuisse?

FEL. *Ita prorsus.*

AUG. Quomodo igitur negas Patri Filium coæternum, qui inter Patrem & Filium fateris esse nihil medium, ne idipsum non medium tam constet esse quàm tertium?

CAPUT V.

FEL. *Quoniam me disputandi arte concludis, id quod à majoribus nostris dictum est, breviter explicabo. Aiunt enim, quotiens de initio Filii & Patris æternitate tractatur: Erat quando non erat, & ante quàm nasceretur non erat.*

AUG. Quantum adverto, manente malæ credulitatis errore sola verba mutata sunt. Dixisti namque, *Erat quando non erat.* *Erat* istud ad ævum pertinere vultis, an ad Filium? Si ad ævum, id est, velut quoddam ante Filii nativitatem æternitatis spatium; ecce ad superiorem blasphemiam necessitate delaberis, cùm inter Patrem & Filium, tertium quoddam tempus immittis, dicisque, quia erat ante Filium Pater & tempus, post hæc duo Filius, post tria ista Spiritus. Quod si admittimus, ut sine tempore gigni non potuerit Filius; vide quàm latè pateant ista quæ dicimus. Nam si non sine tempore est Filius, certè nec nisi in loco dicendus est genitus. Hoc admisso, ante Filium & Spiritum-sanctum coævus quodam modo Patri dicatur & locus. Quòd si ita est, quòd sine loco & tempore nasci non potuerit Filius, in quo loco, aut in quo tempore factum locum dicis & tempus? Si in nullo, ecce sine tempore & loco fieri potuit tempus & locus. Si in aliquo, idipsum videtur tempus & locus, in cujus origine similiter & locus requiritur & tempus. Quòd si usque adeo sine tempore & loco fieri aliquid potuit, ut nec in loco locum, nec in tempore factum doceas tempus; nescio qua temeritate contendas, quòd nasci [b] sine his non potuerit Filius, qui quantum ad sanam fidem, & locum docetur fecisse & tempus. Sed de hoc satis; nunc quod à majoribus vestris dictum prædicas, repetamus. *Erat*, inquis, *quando non erat.* Si *Erat* istud, ad tempus referas, ecce ante Filium tempus: si ad Filium, numquam non erat Filius; erat enim jam [c] quando non erat Filius, à quo factum dicitur tempus. Sed *ante quàm nasceretur*, inquis, *non fuit.* Quis quæso non fuit ante quàm nasceretur? Si Filius, ecce ipso intellectu ante Filium fuisse dicitur tempus. Si autem ante quàm nasceretur Filius, non erat tempus, sequitur ut dicatur Patri Filius coæternus, inter quem & Patrem nullum fuisse dicitur tempus; maximè cùm inter cetera Evangelistis adtestantibus, etiam tempus fecisse dicatur Filius. Sed fortè de Patre dictum aliquis putet, *Erat quando non erat Filius.* Cui sententiæ secuta non concinunt, quibus dicitur, *& ante quàm nasceretur non erat*: nam per se Pater semper exsistens etiam à vobis dici non potest natus, qui non ab initio docetur exortus; & in Patrem cadere non potest, *Erat quando non erat genitus.*

FEL. *Quoniam me verbis, ut mea fert opinio, inopinata subtilitate certantibus non mediocriter defatigas, idcirco quæso, ut si fieri potest, exemplo cujuslibet rei, possibile id esse quod docere conaris, ostendas. Neque enim aliter credere possum, licet vi [d] orationis oppressus, coæternum esse genitum Patri, nisi aut utrumque genitum, aut utrumque Patrem dixeris sibi.*

AUG. Quoniam me ad incomparabilium rerum exempla compellis, idcirco quæ sit ignis potentia videamus, ex quo semper splendor, semper est vapor. Utrumque de eo nascitur, nec ideo tamen ignis sine horum quolibet aliquatenus invenitur. Hæc tria non se invicem gignunt, quia non de splendore ignis & vapor, aut de vapore ignis & splendor, sed de igne splendor & vapor semper est genitus. Quæ cùm ita sint, vides-ne etiam in creaturis posse aliquid nasci, nec ostendi tamen tempus, quo id de quo natum est sine genito potuerit inveniri? Si ergo visibilibus exemplis ista perspicimus, cur non de Patre Filio & Spiritu-sancto, quantum ad communem dumtaxat atque indifferentem æternitatem, similia prædicemus? Neque enim ideo necesse est Patrem & Filium & Spiritum-sanctum æquè dicamus ingenitum, quia nullum ab altero ævo interveniente dicimus separatum: cùm etiam ex aliis rebus quædam genita, nec ideo tamen aut æquè gignentia, aut sine invicem docentur exstantia. Sed quid prodest horum multa colligere, cùm paucorum testimoniis etiam cetera liceat æstimare.

CAPUT VI.

FEL. *Quoniam sententiam meam, præcedentium patrum auctoritate fundatam, nova disputandi arte conturbas: idcirco velim mihi dicas de natura Filii Dei, id est, de substantia ipsa quid sentias. Si enim ut dicere vos soletis, homousion est Patri, ipse quodam modo Pater est sibi, alioquin consubstantialis esse non potest genitori. Nam quidam nostrûm homousii opinionem ridere sic solebat, dicens, Si non extrinsecùs, sed ex eodem ipso prolatus est Filius, in duos quodam modo divisus est unus, quando quidem non aliud gignens dicitur esse quàm genitus.*

AUG. Dum nos Aristotelica dicis arte contendere, ipse ad dialecticorum videris laqueos confugisse. Sed nos fidei veritate confisos nequaquam possunt ista terrere. Quid igitur? dicis ex substantia credo Patris nasci Filium nequivisse, ne ingenitum Patrem Filii videamur generatione dividere. Quòd si ita est, malè creditur Filius, qui non ex Patre, id est, non ex eodem ipso genitus, sed extrinsecùs factus inter alia prædicatur. Quod ut sit intellectu facilius, id ipsum pro posse explicabo. Filiorum namque adoptivi alii, naturales alii sunt. Ii qui geniti, ab initio filii semper ac proprii: illi primò alieni, pòst filii, cùm per adoptionem in familiam videntur adsciscí. Quibus ergo comparandus est Filius Dei? Si adoptivis, erit apud Patrem similis nobis: si propriis, ex substantia substitisse dicendus est genitoris. Sed in duo, inquis, substantia paterna dividitur, si ex solo Patre substantialiter Filius generatur. Hoc quàm stultum sit, etiam visibilia ipsa nos docent. Quis enim umquam vel carnalium patrum gignendo divisus est? Quòd si nec in conditionem corporis cadit ipsa divisio, nemo enim sic genuit filium, ut se perderet medium, & salva integritate Patris non potuisse nasci dicitis Filium? Sed quid plura? Nativitatem Filii Dei ortumque rimantibus, hæc, ni fallor, occurrunt, id est, ut aut ex Patre sit, aut ex nihilo, aut ex altero, aut ex se ipso. Horum quæso consequentiam videamus. Si ex se ipso; non rectè filius dicitur, qui non natus, sed ingenitus prædicatur: si ex nihilo; creatura cum ceteris, non creaturæ auctor ostenditur: si ex altero; non ejus cui credimus, sed nescio cujus incogniti patris filius prædicatur. Quòd si præter quatuor hæc non inveniri potest quintum, nec de his propter evidentem blasphemiam tria prædicari penitus possunt: restat ut substantialiter de Patre sit genitus; quia, ut diximus, nec inveniri quintus, nec præter primum de his doceri potest aliquis modus: ut pote cùm nec creatura, nec alterius patris filius, nec ut Pater dicatur ingenitus.

Alcuinus lib. 1. contra Elipantum.

FEL. *Quasi verò ego aut præter hæc quintum, aut de his tribus aliquid prædicarim: qui sic non ex substantia Patris exstitisse Filium dico, ut tamen ex ejus voluntate non negem genitum.*

AUG. In unum de supradictis consequentiâ ipsâ detruderis. Cùm enim de Filii substantia requirimus, quem tu ex Patre substantialiter genitum non fateris, sine dubio inter alia ex nihilo factum esse contendis: quando quidem nec corruptibiles creaturas dicimus substitisse, nisi ut has Deum & voluisse per ineffabilem dispensationem, & potuisse per singularem potentiam dicamus efficere; dum & voluntatem fuisse novimus qua placuit Deo, & potestatem qua posse subjacet Domino.

FEL. *Ergo ad exstantiam Filii potestas paterna non sufficit?*

AUG. Quasi ego de potestate Patris, & non de ipsa paternitatis veritate contendam. An ei se dici maluit Patrem, quem non sibi, sed creaturis voluit esse consimilem? Et ideo fatendum tibi est, ex substantia Patris exstitisse Filium, si & natus & Deus est; aut Filium pariter & Deum negare, si non ex paterna substantia, sed ex nulla, operante tantùm, sicut etiam in aliis creaturis, Patris voluntate & potestate creatus est.

CAPUT VII.

FEL. *Quoniam me ad ejusmodi confessionem necessitate compellis, id quod à majoribus nostris dici assolet, non tacebo. Aiunt enim, creaturam esse Filium, sed perfectam, & quæ dominari possit omnibus creaturis.*

AUG. Gaudeo quidem quòd [e] irreligiosæ prædicationis intimum virus manifesta confessione prodideris: nihil tamen quod credulitate dignum videatur, opponis. Creatura namque est, ex eo quod adhuc non est, aut aliquando non fuit, rei cujuslibet corruptibilis, quantum in se est, per omnipotentis Dei voluntatem facta substantia. Hæc definitio utrùm in Dei cadat Filium videamus. Nam Filius in eo quod est, indifferentis naturæ veritate prolatus est; qui ex eo qui est, id est ex gignente, non dissimilis natus est: & ideo inter Filium & creaturam primùm, ni fallor, ista discretio est, quia ille ex Patre substantialiter gignitur, creatura non ex substantia facientis, sed ex sola voluntate ac potestate perficitur. Ista corruptibilis per naturam, nisi fuerit servata per gratiam: ille incorruptibilis, qui nascendo incorruptibilem ex incorruptibili Patre videtur habere substantiam. Filius per omnia similis Patri: dissimilis creatura factori. Ille non ex eo quod non est, in id quod est; & propterea numquam in id quod non est, ex eo quod est: illa ex eo quod non est, in id quod est; & propterea quantum ad se adtinet, ex eo quod est, in id quod non est, sui ortûs conditione revertitur.

[e] MSS. quod prædicationis initio intimum virus.

Fel. *Non video quid arcano hujus obscuritatis involveris: & ideo rectè facies, si id quod à te, ut mea fert opinio, incomprehensibiliter dictum est, intelligibiliùs explicaveris.*

Aug. Dixi, inquam, de Filio, cùm eum à creaturæ definitione discernerem, quoniam is non ex eo quod non est, in id quod est: quod tale est ac si dicerem, non ex nihilo factus est. Et propterea numquam in id quod non est, ex eo quod est; id est, numquam in nihilum, ex eo ipso quod est, naturæ suæ proprietate solvendus est. Creatura verò, ex eo quod non est, in id quod est: quo ostenditur, quia ex nihilo prolata est. Et propterea quantum ad se adtinet, ex eo quod est, in id quod non est; id est, in nihilum, nisi * perpetua gratia fecerit, naturæ suæ qualitate vertenda est. Ergo numquam non erit Filius, qui substantialiter docetur esse perpetuus; & hoc ut pote proprio, à conditione omnium creaturarum, quæ per ipsum factæ sunt, non injuriâ noscitur separandus.

* *f. perpetuam.*

Caput VIII.

Fel. *Licèt intelligentiam meam nova rerum subtilitate perstringas: nescio tamen quo pacto dicas, quòd coæternus Patri sit Filius: cùm & communi loquendi modo & naturæ lege prior gignens videatur esse quàm genitus.*

Aug. Si naturæ auctorem creaturarum legibus æstimamus, dum anteriorem esse Patrem Filio prædicamus: cur non eadem naturæ lege, fortiorem Patre Filium per accessum temporis dicimus; dum nec huic desunt crementa nascenti, & imbecillitatis injuriam senectus ingerit Patri? Quòd si hoc ratio ipsa non recipit, omittamus in Deo corporalis intelligentiæ legem, ne operibus suis similem dicamus esse factorem: maximè cùm ex eo quod apud nos evidens est, etiam id quod in occulto est possimus ostendere. Sicut enim sine exemplo mater genuit auctorem suum: sic ineffabiliter Pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est qui antè jam fuit: de Patre qui aliquando non defuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat: ne aut non inventum putet incredibile, aut repertum non credat singulare. Ecce enim de matre natus est Christus, nec ideo est per contactum viri matris pudor imminutus. Virgo peperit, quia virgo concepit: & non servato rerum ordine, ex integro matris corpore integrum corpus Christus assumsit. Si ergo novo more, nullo exemplo, secundùm carnem natus docetur ex corpore: quid mirum si non secundùm consuetudinem humani partûs processit ex Patre? Non minuit substantiam matris, ex sola genitus Filius; & sine damno corporis parientis, natum filii novimus corpus: & minuisse incorporalem Patris substantiam creditur, cùm ex eodem ipso substantialiter atque incorporaliter prolatus, dicitur genitus? Ergo si naturam rerum intelligentiâ duce perpendimus; demus initium, si non negamus occasum. Alioquin ideo Filium non habere dicamus initium, quia non per gratiam, sed per naturam fatemur esse perpetuum. Ad summam, major & minor tribus modis dici potest; id est, ætate, formâ, potentiâ: ætate, senior puero; formâ, longior parvo; potentiâ, fortior imbecillo. Videamus utrùm aliquid horum accidat Filio: nam nec ætate minor est, quem de principio Patre constat exstitisse principium; nec formâ, quem non aliud fas est prædicare quàm Deum; nec potentiâ, à quo totum novimus esse perfectum.

Caput IX.

Fel. *Scire cupio quo pacto & ad Filium transiit dignitas Patris, & ad Patrem non recurrit humilitas prolis.*

Aug. Non secundùm naturam ista nunc dici, quotidianarum rerum exempla nos docent. Ecce enim putemus aliquem regem ac regis filium depositis regiæ majestatis insignibus, subjecti militis indumenta suscipere, & propter certam patris dispensationem ac sociorum salutem, rebellium contumelias sustinere: numquid quia ad hunc participium regiæ potestatis, certum est nativitate decurrere, idcirco ad eum qui genuit, injuriam filii non compatiendi affectu, sed ipsa passionis proprietate certum est pervenire? Non ita est, quia non ex Filio patrem, sed ex patre Filium certum est natum esse. Et propterea totum inter eos simile dicimus quod pertinet ad communionem naturæ: illud proprium quod per accidens uni noscitur evenisse personæ. Habet ergo nascendo totum Filius cum Patre quod Pater est; sed non cum Filio Pater quidquid specialiter ipse perpessus est. Non utrisque commune est, quòd ex homine natus est homo, sed accidens speciale, quod plerumque sine præjudicio communis naturæ neuter habere docetur in altero. Una est patris substantia, una persona. Hæc cùm genuit, ex hac sine dubio non diversa noscitur exstitisse, sed altera; quæ non aliud docetur esse quàm prima, dum & communis docetur & propria: communis, inquam, unitate substantiæ; propria, discretione personæ. Cùm ergo in se exstet illa quæ nata est, non quidquid huic acciderit ad gignentem necessariò transit, sicut ad nascentem quidquid proprium ac substantiale gignentis constat esse, pervenit. Non enim sicut Filio ipsa generatione collata est divinitas Patris, sic ad Patrem refertur cura, ægritudo, paupertas, mors, humilitas prolis. Quod ideo non fit, quia quamvis de una, id est, Patris substantia fuerit similis genita: tamen quia jam in se ipsa exstat, quæcumque huic extrinsecùs ingeruntur, non communia dicuntur esse, sed propria. Si ergo humani generis ista conditio est, ut non usque adeo filii ab eo qui genuit in aliud umquam mutata substantia est, ut non eadem possit esse, sed altera; dum extrinsecùs filio accidentibus multis, manet nihilo minùs natura communis: quid nos de Deo atque ejus Filio dignum est credere, quid decet prædicare? quorum quamvis secundùm indivisæ majestatis simplicem gloriam non sit natura dissimilis, specialiter tamen à Filio corpus assumtum est; ut humiliaretur in infirmitate carnis nostræ, qui pati nihil poterat in communis divinitate substantiæ. Non assumit homo hominis filius alteram naturam, & cùm in eadem quæ cum patre communis est patiatur, ad patrem tamen non transmittit injuriam: & humiliatus in Filio Deus Pater passibiliter creditur, cùm non in eadem ipsa quæ utrisque communis est, sed in nostra potiùs, quam solus ipse suscepit, Judæorum creditur pertulisse perfidiam. Ad summam, quid precor est quod pendebat in cruce? Quid est quod lancea dicitur vulnerasse? Caro passibilis, an substantia deitatis? Si majestatem profanus incorporei prædicator assumseris, corruptibilem Deum videris credere: si passibilem carnem, non est communis ista cum Patre, ut per hanc eum possit crux illa contingere.

Caput X.

Fel. *Dum torrentis modo omnia quæ à nobis sunt dicta præcipitas, duos admodum Christos, non unum prædicas. Et non immeritò, nam si in eo nihil penitus divinitas pertulit, secundùm hominem Christus alius fuit: alioquin per affectum communis deitatis, etiam ad Patrem passio ipsa pervenit.*

Aug. Non ita est, ego enim Salvatorem nostrum non confundo, non divido: non confundo, ne aut incorpoream & imaginariam carnem, aut carnalem & mortalem prædicem deitatem: non separo, ne Dei Patris unam secundùm carnem, & alteram secundùm majestatem introducere videar prolem: quia idem Dei Filius & sine initio processit ex Patre, & secundùm tempus nasci est dignatus ex virgine. Impassibilis in suo, passus in nostro, dum incomprehensibilem majestatem velut quodam indumento carnis vestire est dignatus * ex utero. Una Mediatoris persona, non una substantia: una, inquam, persona, ne sit non unus Christus; non una substantia, ne Mediatoris dispensatione submotâ, aut Dei tantùm dicatur, aut hominis filius. Non ergo in Christo susceptam carnem perpetuitate divinæ generationis extendo; nec immensam deitatem corporei ortûs ætate concludo: quia idem in divinitate auctor est rerum, qui in carne redemtor est hominum: idem impassibilis in se, qui passus in corpore; dum sic utriusque naturæ proprietatem verè ex utraque gignenti similis natus expressit, ut & veram carnem suscepisse eum constet ex matre, & indifferentem deitatem habere constet ex Patre. Quibus in unam personam incomprehensibili Mediatoris dispensatione conjunctis, servavit singulis propria, sed conjunxit propriis aliena: servavit propria, dum non amisit immensitatem deitatis, & infirmitatem non respuit carnis: conjunxit propriis aliena, dum idem atque inseparabilis Christus, & proprio carnis occiditur, & proprio deitatis apud inferos non tenetur: proprio carnis gustavit vita mortem, proprio deitatis perpetuam reddidit carnem. Non ergo rectè dicitur, In Filio Pater est passus: quoniam in carne quæ ei non est cum Patre communis, passus est Filius. Itaque glorificata est caro majestate, dum majestas humiliata docetur in carne. Sed utrumque, non de duobus Christis, sicut putas, sed de uno atque eodem ipso, quem post partum virginis Deum & hominem novimus, nos certum est prædicare.

* *Christus dignatus est. Et utique una sit.*

Caput XI.

Fel. *Si ergo ex virgine natus est Christus, quomodo Deo Patri dicitur coæternus?*

Aug. De hoc quidem nobis etiam adversùs alios diversa contentio est; & ideo ne difficilior sit explanatio veritatis, caussam primùm proponemus erroris. Nam ab uno malæ credulitatis orsi principio, in duo quodam modo intelligentiæ dissimilis deliramenta [a] finduntur. Est namque utrisque commune, unam Christi nativitatem, non duas prædicare. Sed alii illam principalem, qua ante omnia ex Deo natus est Deus; alii hanc tantùm, qua ex virgine processit hic Dominus, proprii dogmatis definitione recipiunt; qui per consequentiam malè jacti seminis, in similis blasphemiæ barathrum ceciderunt. Ecce enim qui ex virgine non credunt natum, omnem Evangeliorum fidem, omnem baptismatis utilitatem, omnem Apostolorum prædicationem, & ad summam omnem novi Testamenti auctoritatem, velut quadam Judaicæ incredulitatis cæcitate subvertunt. Et ideo ne ipsam majestatem quidem Dei Filii cognovisse putandi sunt; quia sacramentum Mediatoris, quo eum innotescere Pater gentibus voluit, abjecerunt. At verò hi qui non ex Patre ante omne initium, sed ex tempore virginis partu natum esse contendunt, non eum Creatorem omnium, non Dominum omnipotentiâ Patri ac majestate consimilem didicerunt. Quomodo enim fecisse putabitur cuncta, ante cujus ortum fuisse certum est universa? Aut quomodo ejus divinitas est [b] profitenda, quo necdum nato facta sunt singula? Vel quomodo ejus divinitas creditur esse perpetua, cùm non semper ut Patris, sed ex tempore prædicatur effecta? Negant igitur etiam hi quodam modo Mediatoris consequentium rerum necessitate mysterium; [c] quia non Deum & hominem, non ex æternitate & tempore, non ex virtute & ex infirmitate, non ex Patre ante omnia Patri similem Filium & ex matre inter omnia verum, non imaginarium, hominis filium, in manifesto, non per veri similitudinem, natum prædicant Christum. Quo fit, ut nec in carne quidem nosse putandi sint Deum, quem ante assumtionem carnis de Patre non putant genitum. Vides igitur quo pacto inter hos, licèt discrepantibus mediis, idem tamen initium, idem exitus docetur erroris. Nos contrà sic nativitatem utramque defendimus, ut neutram alterius affirmatione tollamus: nam nec temporalem primæ illius perpetuitate damnamus, nec æternam hujus temporalis brevitate concludimus; scientes veri Dei inseparabilem prolem, & hujus veræ prolis postea verissimam carnem; non tunc fatentes Christi divinitatem cœpisse cùm virgo concepit; nec tunc cœpisse carnem, cùm ineffabili quodam partu monas illa, sine intercapedine medii temporis, in nullo differentem monadem, nisi quod monas docetur esse, genuit. Non infirmitatem voluntariam Christi omnipotens ejus majestas exhorruit, non omnipotentiam infirmitas corporalis exstinxit. Scio ad inferos divinitatem Filii Dei descendisse proprietate carnis, scio ad cælum adscendisse carnem merito deitatis. Non est Dei proprium, quòd famem sensit: sed Dei proprium est, quòd paucis panibus tot millia hominum [d] satiavit. Non est proprium carnis, quòd super frementes undas siccis pedibus ambulavit: sed carnis est proprium, quòd sputa, palmas, flagella sustinuit. Unus tamen atque idem Christus est, qui & injurias totiens pertulit, & actus

[a] *Sic aliquot MSS. At editi, dividuntur.*
[b] *Quidam MSS. probanda.*
[c] *Hic Am. Er. & Lov. habent non ex æternitate & tempore, non ex virtute & ex infirmitate, non ex Patre ante omnia Patri similem Filium, sed ex matre inter omnia verum, non imaginarium.*
Matth. 4. 2. *Matth. 14. 21.*
[d] *In MSS. Saginavit.*

in profundo non mersit. Ex hoc pacto in Mediatore Dei & hominum, injuriâ assumti corporis affectam [a] fatemur deitatem, sicut majestate deitatis glorificatam novimus carnem. Ergo Christus mortuus est, qui & resurrexit: nec ideo tamen utrumque ex uno, sed ex singulis singula, in utroque tamen perfectus ipse complevit, dum unus atque inseparabilis tam diversa complevit: uno mortem gustavit, altero mortuos suscitavit: sicque se Deum & hominem utriusque verus Mediator, nec geminatâ personâ, nec substantiâ confusâ monstravit. Ingressus est virginis uterum Dei Filius, ut iterum nasceretur antè jam genitus: suscepit totum hominem, qui jam habebat à Patre plenissimam deitatem. Non dissimilis genitori, cùm nasceretur ex æterno perpetuus: non dissimilis homini, cùm ex matre nascitur moriturus. Idem tamen & æternus in suo, & moriturus in nostro; dum utrumque continet ex se ipso, & neutrum perdit ex altero. Sicque ex Deo & homine non [b] imperfectus, sed in diversa proprietate plenissimus natus est Christus, sicut ex anima & corpore unusquisque hominum docetur esse perfectus. Non alius homo corpus, alius animus: quamvis aliud animus, aliud corpus, unus tamen atque idem homo & corpus docetur & animus. Rursum non unum atque idipsum corpus & animus, quia ex utroque homo factus est unus. Non enim hæc aut substantiam confundunt in unitate personæ, aut personam geminant diversitate substantiæ, quando quidem unus ex his homo noscitur exstitisse. Non perdunt propria: sed quia in unum atque inseparabile convenerunt, ex propriis videntur facta communia. Afficitur in corpore mens doloribus corporis, fatigatur corpus cogitationibus mentis: & unum tamen horum proprium est corpris, alterum mentis; quod dum uni homini acciderit, & corporis commune videtur, & mentis. Sic post partum virginis, non alius Dei, & alius hominis, sed idem Christus Dei & hominis filius fuit. Et sicut in uno homine aliud animus, aliud corpus: sic in Mediatore Dei & hominum, aliud Dei Filius, aliud hominis fuit; unus tamen ex utroque Christus Dominus fuit. Aliud, inquam, pro discretione substantiæ: non [c] alius, pro unitate personæ.

Caput XII.

Fel. *In superioribus quidem me ad credendam Christi ex matre nativitatem salva perpetuitate compuleras: sed quia contra rationem vi orationis extorta non in nobis possunt esse continua; idcirco cùm ad propositionem meam sollicita intentione respicio, necdum mihi videor in his quæ à te dicta sunt invenisse quod quæro. Nescio enim quomodo natum doceatis ex tempore, quem coæternum Patri dicitis jam fuisse. Nasci enim est velut quidam motus rei non exstantis ante quàm nascatur, id agens beneficio nativitatis ut sit. Quo colligitur, Christum qui erat, nasci non potuisse: si nasci potuit, non fuisse.*

Aug. Ad inquisitionem nos incomprehensibilium rerum nova interrogandi curiositate compellis: & ideo non nisi quibusdam exemplorum lineamentis poterit explicari quod quæris. Patere igitur me pro affirmato afferre rem alterius quæstionis: qui cùm eam non pro fide sui, sed pro alterius ostensione nunc profero, non in ea me conjicias explicare quod credo; sed ita me credere ad præsens puta, ut intelligere faciliùs possis ista quæ dixero. Fingamus ergo, sicut plerique volunt, esse in mundo animam generalem, quæ sic ineffabili motu semina cuncta vivificet, ut non sit concreta cum genitis, sed vitam præstet ipsa gignendis. Nempe cùm hæc in uterum passibilem, materiam [d] ad usus suos formatura pervenerit, unam secum facit esse personam ejus rei, quam non eamdem constat habere substantiam: & fit operante animâ & patiente materiâ, ex duabus substantiis unus homo; cùm aliud anima doceatur, aliud caro: sicque animam nasci fatemur ex utero, quam ad uterum venientem vitam dicimus contulisse concepto. Nasci, inquam, ex matre dicitur, quia ex hac sibi corpus aptavit, in quo nasci posset: non quia ante quàm nasceretur, quantum ad se adtinet, ipsa penitus non fuisset. Et hîc si verborum vim, quotidiani sermonis contemplator adtendas, contraria proponimus, [e] oppugnantia prædicamus: & in his tamen verum constat esse quod dicimus. Ex matris utero cum corpore scimus animam nasci: sed etiam matre priorem videmus animam prædicari. In filio mater animam gignit: sed tamen etiam in ipsa matre non nisi animus vivit, sine quo ne ipsa quidem potest esse quæ genuit. Itaque si originem animantis potentiæ requiramus, prior est matre, & ex hac rursus nata videtur esse cum sobole: prior, inquam, anima, per quam mater est animata; prior mater, per quam in filio nata videtur & anima: sed non mater in carnem animam vertit, nec carnem in animam commutavit; sed animatam carnem de utero matris, idem carnis & animæ & totius hominis Creator exhibuit: qui per dispensationem analogiæ diversa jungentis in uno atque eodem homine, & utrumque insolubili unitate conjunxit, & neutrum ex alterius participatione confudit. Sic ergo, immo multo incomprehensibiliùs atque sublimiùs natus est susceptione perfecti hominis de matre Filius Dei, qui est per omnipotentiam singularem genitis omnibus, non facultas tantùm, sed & caussa nascendi: secundùm hominem, inquam, de virgine natus est Deus; eo pacto quo cum corpore nasci docetur & animus: non quia utriusque est una substantia, sed quia ex utroque fit una persona: non alius homo corpus, & alius animus; sed unus homo corpus & animus. Sic post partum virginis, non alius Dei filius & alius hominis; sed idem Christus Dei & hominis filius. Et sicut in uno homine aliud corpus, aliud animus: sic in uno Mediatore aliud Dei, aliud hominis filius; sed idem tamen & non alius Dei quàm hominis filius, quamvis propter aliud Dei, & propter aliud hominis filius. Non ab initio carnis cœpisse dicimus Filium Dei, ne temporalem credat aliquis deitatem: non ab æterno Filii Dei novimus carnem, ne non veritatem humani corporis, sed quamdam eum suscepisse putemus imaginem. Neque enim consumit majestatem Filii Dei, veritas carnis; aut veritatem carnis, immensitas deitatis; dum

A unum radiat virtutibus suis, aliud doceatur infirmitatibus nostris. Unus autem atque inseparabilis Christus & humiliatur in assumtis, & glorificatur in propriis; cùm & affici non dedignatur injuriis, & æqualitatem custodit genitoris. Genuit ergo Maria & non genuit Filium Dei: genuit, quando ex ipsa secundùm carnem natus est Christus; non genuit, quando de Patre sine initio exstitit Filius: genuit, quando ex hac Verbum caro processit, ut habitaret in nobis; non genuit quando in principio erat Deus Verbum, quod originem præstitit universis. Nolite ergo partu virginis determinare originem Dei Verbi: nolite de virgine genitum corpus coæternum dicere deitati; quia Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus prima nativitate coæternus est Patri, secundâ particeps temporis nostri; in illa auctor temporis, in ista particeps est ætatis. Joan. 1. 14. 1. Tim. 2. 5.

B Fel. *Quoniam de mysterio Mediatoris perspicua ratione, & ad credendum cuivis sufficienter tractasti: idcirco quæso ut mihi quid etiam de anima Christi sentiendum sit, jubeas explicari. Ita enim à majoribus nostris semper est traditum, quod Christi corpus ad vicem animæ communis, ipsius Filii Dei habitus animarit; nec accessione vitalis spiritûs indigens fuerit, cui inhabitans fons vitæ potuit conferre quod vixit.* Caput XIII.

Aug. Possumus quidem id quod in hac quæstione catholicæ auctoritatis definitione præscribitur, divinorum voluminum testimoniis edocere: sed quia nunc non librorum [f] indicio, sed sola ratione placuit cuncta discutere, idcirco in aliud tempus Scripturarum monumenta reservantes, sicut superiùs factum est, sic etiam de animæ inquisitione tractabimus. Quod ut fieri faciliùs possit, quæ Salvatori nostro suscipiendi hominis caussa fuerit, una tantùm Apostoli lectione subjecta breviter inquiramus: qua inventâ, sine aliqua difficultate etiam ad hæc, quæ hujus præcedentis sunt consequentia, transibimus. Ab initio igitur ex corpore &
C anima Deus hominem fecit: qui legis præcepta transgressus, post usurpationem interdictæ arboris, sententiam quodam modo pœnæ capitalis excepit. Hic ad eum statum à quo lapsus est, non nisi auctoris sui gratiâ reformatus, postliminii quodam modo jure potuit remeare: sicut qui se de excelso in præceps voluntate demiserit, in sua quidem habuit potestate quod fecit, sed jam suo arbitrio certum est non subjacere quòd [g] cadit. Surgit itaque beneficio alieno, qui cecidit vitio proprio. Nec ideo non suo dicendus est cecidisse, quia alieno noscitur surgere; nec propterea suo surrexisse, quia non alieno certum est cecidisse. Sed de hoc aliâs, nunc ad propositum redeamus. Dicit ergo venerabilis Paulus, quoniam idcirco secundùm carnem natus est Christus; ut *sicut per unum*
D *hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt.* Et paulò pòst, *Sed non sicut delictum, ita & gratia. Si enim unius delicto multi mortui sunt, multò magis gratia Dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundavit. Et non sicut per unum peccatum, ita & donatio. Nam judicium ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multò magis abundantiam gratiæ & donum justitiæ accipientes in vita regnabimus per unum Iesum Christum. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem; sic & per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obauditionem justi constituuntur multi.* Venit ergo Christus salvum facere
E quod perierat. Priùs ergo videamus, quid illud est, quod protoplasti transgressione perierit, & ex hoc facilè scire poterimus, quid Dominus veniendo salvare potuerit. Requirendum igitur nobis est, quisnam legem Creatoris acceperit: ille enim sine dubio peccavit, qui præcepta contemsit; ille præcepta contemsit, qui quod prohibebatur admisit. Dicit autem Scriptura, *Præcepit Dominus Adæ, dicens, Ab omni ligno quod est in paradiso manducabitis, de ligno autem scientiæ boni & mali, non manducabitis de eo: qua die autem manducaveritis, morte moriemini.* Quæramus ergo nunc, utrùm hanc legem totus homo acceperit? Si enim, ut in libro Geneseos continetur, ex corpore & anima jam perfectus accepit, totus transgrediendo peccavit; & si totus transgrediendo peccavit, totus peccati sui vitio tunc periit. Si autem totus periit, totus beneficio Salvatoris indiguit: & si totus beneficio Salvato-
F ris indiguit, totum Christus veniendo salvavit: & si totum veniendo salvavit, non corpus absque anima; sed corpus & animam, quibus constat totus homo, & quibus peccasse antea videtur assumsit. Nam si toto homine peccante, solam ejus carnem Christus assumsit, anima pœnæ primæ illius transgressionis sine aliqua spe etiam nunc addicta permansit. Quod si ita est, nescio quid nobis Mediatoris persona contulerit, quæ melius nostrum ex toto non redimens, brutam per se carnem, & quæ sine anima ne beneficium quidem ejus posset sentire, suscepit. Vellem tamen ab hujusmodi prædicatoribus quærere, cur accepta carne animam dispensatio Mediatoris omiserit: nisi fortè aut innoxiam sciens medicinæ indigentem esse non crediderit, aut à se alienam putans, redemtionis beneficio non donarit, aut ex toto insanabilem judicans, curare nequiverit, aut ut vilem & quæ nullis usibus apta videretur, abjecerit. Horum duo in ipsum totius hominis Creatorem blasphe-
G mi spiritus incredulitate desipiunt. Nam primò impotentem, secundò non omnium Deum crediderunt. Quomodo enim docetur Omnipotens, si curare non potuit desperatam? aut quomodo omnium Deus, si non ipse fecit animam nostram? Duobus verò aliis, uno animæ caussa nescitur, altero meritum non [h] meritur. Aut intelligere caussam putandus est animæ, qui eam ad accipiendam legem, habitu insitæ rationis instructam, à peccato voluntariæ transgressionis nititur separare? Aut quomodo ejus generositatem novit, qui ignobilitatis vitio dicit esse despectam, prælata carne, quam non flatu Dei sicut animam, sed de limo terræ constat esse plasmatam? Si autem nihil horum de anima rectè senti-

Rom. 5. 12. Lucæ 19. 10. Gen. 2. 16.

f Quidam MSS. judicio.

g Am. Er. & Lov. quod surgat.

h Clissteriensis & quidam MSS. non videtur.

tur, credamus quia suscepit Redemtor noster hominem totum, ne intercidere quodammodo animæ nostræ videamur beneficium sempiternum. Proh dolor, carnem, inquit, solam Christus assumsit, animam non quæsivit. Hîc si originem utriusque gnarus rerum contemplator adtendas, pretiosior est animæ substantia: si transgressionis culpam, propter intelligentiam, pejor est caussa. Ego autem Christum & perfectum sapientiâ scio, & piissimum esse non dubito, quorum primo meliorem & prudentiæ capacem non despexit, secundo eam quæ magis fuerat vulnerata suscepit. Neque enim aut sapientiæ convenit, de duobus æquè suis insipientissimam plus amare; aut perfectæ pietati, magis indigentem non juvisse.

CAPUT XIV.

FEL. *Omnia quidem quæ à te non rationabiliter tantùm, sed etiam veraciter dicta sunt, & intellexisse me in præcedentibus fateor, & probasse non nego: Christi autem divinitas quo pacto mortem sensisse dicatur, ignoro. De quo utrùm tu obscurè aliquid dixeris, an ego sufficienter dicta ingenii tarditate assequi non potuerim, nescio, Neque enim credere ausim, quòd fons ille vitæ, à quo habent universa quòd vivunt, per triduum quo in sepulcro corpus jacuit, usque eò à naturæ suæ proprietate deciderit, ut si dici fas est, sepultis sensibus omnem substantiæ vitalis* [a] *motum amitteret, & propter redemtionem humani generis non Patrem tantum, sed & omnia spiritalis gloriæ ornamenta desereret.*

AUG. * Absit, absit à fidelibus ista suspicio, ut sic Christus senserit mortem nostram, ut quantum in se est, vita perderet vitam. Nam si hoc ita esset, quomodo illo triduo potuisse dicimus aliquid vivere, si vitæ fontem credimus aruisse? Sensit igitur mortem divinitas Christi, participatione humani affectus quem sponte sua susceperat, non naturæ suæ potentiam perdidit, per quam cuncta vivificat. Sic in sepulcro carnem suam commoriendo non deseruit, sicut in utero virginis connascendo formavit: & sic in utroque & nasci & mori, non coactus ab altero, sed sponte Dominus voluit, ut hoc eum constet pertulisse quod fecit: nec ideo non patientem, quia ipse faciebat; nec ideo non facientem quia non alius tolerabat. Nam si Dominicæ incarnationis mysterium salva individuæ Trinitatis cooperatione consideres, idem sibi in hac humilitate auctor & opus est: idem auctor, quia sponte nascitur, sponte patitur; idem opus, quia utrumque licèt non alio cogente, solus tamen ipse perpetitur. Fecit carnem in utero matris; habes auctorem operis: ipse in hac nasci dignatus est; habes opus auctoris: una tamen persona est, salva utriusque proprietate substantiæ, & auctoris & operis. Sic ergo mortuus est non discedente vita, sicut passus est non pereunte potentiâ. *Nemo aufert animam ejus ab eo*; quia *potestatem habet ponendi, & potestatem assumendi eam*; habes etiam hîc auctorem operis: *ponit animam pro amicis suis*, habes opus auctoris. Quòd ut generali definitione concludam: quotiens in carne Christus aliquid patitur, opus auctoris est: sed quia idipsum sua potestate, non alio cogente perpetitur, ipse auctor est operis. Non ergo ad Mariam locali motu divinitas venit, sed ineffabili potentiæ suæ manifestatione & uterum matris gignendus implevit: & quod totum est substantiæ suæ plenitudine non privavit. Non dimisit patrem cùm venit ad virginem, ubique totus, ubique perfectus, quia nec divisionem incorporei simplicitas recipit, & partis nomen plenitudo non novit. Erat ergo uno atque eodem tempore ipse totus etiam in inferno, totus in cælo: Illic patiens injuriam carnis, hîc non relinquens gloriam deitatis. Erat apud inferos resurrectio mortuorum, erat super cælos vita viventium. Verè mortuus, verè vivus: in quo & mortem susceptio mortalitatis excepit, & vitam divinitas servata non perdidit. Quotiescumque ergo hæc quæ à Christo humiliter sunt tolerata, consideras, ipsum auctorem voluntariæ passionis agnoscas. Ita fiet, ut dum humilitas patienti, facienti virtus adscribitur; idem Christus uno atque eodem tempore cùm patitur infirmus, cùm facit omnipotens doceatur. Sed ne adhuc in morte Filii Dei aliquam insensibilitatem nos credatis accipere, importunum non est quæ de morte sensa sint investigare: in qua sine dubio [b] destituit corpus vita nostra non periit; dum discedens anima non vim suam perdit, sed quod vivificaverat hoc dimittit; & quantum in se est, alterius mortem facit, ipsa non recipit. Facit, inquam, non vivificando quòd deserit, non amittendo quod vivit. Itaque hominis mors nihil aliud quàm carnis occasus est: à qua cùm vis potentiæ vivificantis abscesserit, in terram de qua sumta est, amissis quos non per se ipsam habuit sensibus redit. Atqui contraria, inquis, vitæ mors est. Fateor: sed non ex eo genere contrariorum, quæ exsistentis substantiæ oppositione se perimunt; sed ex eorum potiùs quæ dum cuilibet accidunt, simul quidem esse non possunt, sed unius tantùm substantiæ habitu ac privatione gignuntur. Sicut, verbi gratiâ, noctem docemus ac diem: nam & hæc ejusdem generis docentur esse contraria, cùm non utriusque, sed unius tantùm videatur esse substantia. Ecce enim diem dicimus esse, cùm sol est super terram: solem autem constat esse substantiam. Hic cùm, peracto diurni temporis cursu, ab humani visus contemplatione discesserit, noctem discedendo mox facit. Facit, inquam, subtrahendo copiam luminis, non in se recipiendo substantiam noctis. Itaque una lucis substantia & noctem facere videtur & diem, sed non uno modo. Nam diem cùm venit, noctem efficit, cùm recedit. Unde & Manichæorum non irreligiosam tantùm verùm etiam stultam divisionem, qua bona à malis æquè exstantibus nituntur separare substantiis, plerumque confundimus; ostendentes eis luminare majus, quo fieri novimus diem; & cogentes ut & ipsi similiter nos docerent, quod esset, si dictu fas est, tenebrare majus, quo substantialiter fieri crederemus & noctem. Sed de his aliàs, qui per stultitiam blasphemi dogmatis, aut pro exstantibus non exstantia, aut pro principalibus consecuta, aut pro contrariis videntur affirmare communia. Quæ si quis fidei oculis non privatus excusserit, omnes eorum machinas facili ratione confundit. Ergo, ut dicere cœperamus, anima non aliter quàm sol vitam tribuit carni cùm venerit, mortem efficit cùm recedit. Quam ne quis putet corporis morte consumi, audiat quid de hoc Dominus in Evangeliis generali auctoritate definiat: *Nolite*, inquit, *timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere; sed timete eum potiùs qui animam & corpus potest occidere in gehenna ignis.* Ergo superstite animâ corpus constat occidi, & propterea consequens necessariò non est, animas corporum internecione consumi: hoc si ita est, etiam post mortem corporis nihilo minùs mentibus vivitur. Quod si de unoquoque nostrûm rectè sentitur, quomodo fons vitæ propter participationem humanæ mortis vivificandi potentiam perdidisse jactatur? Sed potest, inquis, anima & corpus occidi in gehenna ignis. Quod adversùm nos primùm idcirco non facit, quia mors ista non conditionis videtur esse, sed criminis. Nam remotâ culpâ jubemur homines non timere, qui cùm possint corpus, animam tamen negantur occidere. De hinc, quoniam hoc Deo tantùm esse dicitur possibile, de quo Filium suum unigenitum & communione naturæ & æqualitate potentiæ non hoc credimus meruisse. Suscepit ergo Salvator conditionem mortis nostræ, sed non ita ut deteriorem faceret, cùm præter consuetudinem dominari eam permittebat animæ; sed potiùs ut nihil hanc obesse animæ pariter justorum omnium probasset & vitæ.

SED fingamus, licèt Evangeliis reclamantibus, animas interire: nonne in Salvatore nostro, licèt in his mortem non repellente, tertium tamen atque speciale majestas est, quam non potuit mors humana contingere? Ad summam videamus, in cruce positus quid promisit? *Hodie*, inquit, *mecum eris in paradiso.* *Hodie*, inquit, non post triduum, cùm carnem meam de sepulcri requie suscitavero; non cùm in me primitias futuræ resurrectionis ostendero. Cujus putamus hæc vox est majestatis, mentis, an corporis? Corpus autem in [c] sepulcro fuisse, nullus ignorat: restat ut divinitati vel menti vox ista conveniat. Sed dicit aliquis: Divinitatis hanc, non animæ Christi credimus vocem. Et quid in eo cui promittebatur accipimus? *Hodie*, inquit latroni, *mecum eris in paradiso*: cujus corpus usque ad futuram resurrectionem mors communis inclusit. Anima igitur est, cui Dominus hoc promisit & præstitit. Si igitur mortuo corpore ad paradisum anima mox vocatur, quemquam-ne adhuc tam impium credimus, qui dicere audeat, quoniam anima Salvatoris nostri triduo illo corporeæ mortis apud inferos custodiæ manciperetur? Et quis, inquis, est alius qui instante passione sicut Christus ingemuit, dicens, *Tristis est anima mea usque ad mortem*; Tristis usque ad mortem, propter affectum susceptæ carnis; non post mortem, cùm beatitudinem spondet societas deitatis. Non initium mæroris mors ista, sed finis est: nec incipiunt post hanc justorum flagella, sed desinunt; cùm & impedimenta materiæ fluctuantis [d] exponunt, & auctorem suum plenioris intelligentiæ contemplatione jam capiunt.

ERGO, inquis, mortem Dei Filius & in anima non pertulit, & in majestate non sensit? quid ergo dicebas esse quod pertulit? Sensit prorsus & pertulit; sed participatione morbi alieni, non proprietate vulneris sui. Sensit sicut omnes sentiunt, qui moriente carne mentibus vivunt: non sicut impii, qui in utraque, sicut idem ait, gehennæ ignibus occiduntur. Quidam sanè communem mortem etiam hoc pacto definiunt, dicentes, nihil aliud hanc esse, quàm cùm diversarum rerum consensu vitam facientium, velut per discidium quoddam ab invicem fuerit facta dissensio. Hæc si hominis mors est quæ non consumit juncta, sed dividit, dum origini suæ utrumque restituit, quid de Salvatoris anima nunc dicemus, quæ ut non dicam propter inhabitantem divinitatem, & propter justitiam singularem, certè propter communem moriendi sortem corpus illo triduo sic potuit deserere, ut ipsa non posset penitus interire?

NON ergo, inquis, apud inferos Christi anima, non divinitas fuit? Fuit inquam: neque aliter eum video potuisse resuscitare carnem suam, si apud inferos prædicem velut absentis Dei non fuisse potentiam. Nec tamen ideo localem nos Dei credat aliquis præsentiam prædicare, de quo ista propter manifestationem certi operis dicimus, quia alicubi fuit qui ubique non defuit. Jacebat quantum ad carnem mortuus in sepulcro, mortuos resuscitans in inferno, vitam tribuens universis in cælo: non mundum dimittens ad cælos adscendit, nec cælum deserens ad terram venit, sed uno atque eodem tempore totum totus implevit, qui alicubi manifestatione operum plus parens, agnitionem præsentiæ suæ indignis negavit, non immensæ deitatis absentiam procuravit.

VIS nosse de hac Mediatoris morte quid sentiam: Omnium quæ à me in superioribus incidentium quæstionum necessitate dispersa sunt, prorsus ista sententia est, qua credo mortuum esse Filium Dei, non secundùm pœnam injustitiæ quam ex toto non habuit, sed secundùm legem naturæ quam pro humani generis redemtione suscepit: illa morte de qua dicitur, *Quis est homo qui vivet, & non videbit mortem?* non illâ de qua Isaias dicit, *Mortui autem vitam non videbunt.* Illâ quæ secundùm naturam generalis est cunctis, non illâ quæ specialis est malis. Putemus ergo in hoc esse quodam modo vim ac potentiam seminis, qua & animâ animas reparet; & carne omnium nostrûm carnem judicio imminente resuscitet: dum per operationem propriæ deitatis cuncta vivificans, ex uno suscepti hominis grano, innumerabilem Patri redditurus est messem. Tunc separaturus est à zizaniis segetem, cùm justis cœperit reddere mercedem.

QUÆSTIUNCULÆ

Margin notes:

[a] Ita Chifflet. & MSS. At Lov. motum amitteret. Am. & Er. naturam.

* 3. Sent. dist. 21. cap. Sicut.

Johan. 10. 18.

3. Sent. dist. 22. cap. Et utique.

[b] Ita Chiffletius & MSS. At Am. Er. & Lov. destitutum corpus vita animam nostram non perimit.

Matth. 10. 28.

Psal. 88. 49.

QUÆSTIONES DE TRINITATE, ET DE GENESI,

Ex Alcuino descriptæ.

Alcuini de Trinitate quæstiones 28 ad Fredegisum.

I. A QUOMODO Deus verè sit unitas & verè trinitas. RESPONSIO: Unitas in substantia, trinitas in personis.

II. INTERROGAT. Quid sit proprium uniuscujusque personæ in sancta Trinitate. RESP. Proprium est Patris quod solus est Pater, & quod ab alio non est nisi à se. Proprium est Filii, quod à Patre genitus est solus à solo, coæternus & consubstantialis genitori. Proprium est Spiritus-sancti, quod nec ingenitus nec genitus est, sed à Patre & Filio æqualiter procedens.

III. INT. Quare Spiritus-sanctus non debet ingenitus vel genitus dici? RESP. Quia si ingenitus diceretur sicut Pater, duo Patres: si genitus, duo Filii æstimari possent in sancta Trinitate.

IV. B INT. Utrùm solus Pater, aut solus Filius, aut Spiritus-sanctus per se plenus Deus & perfectus dici debeat? RESP. Utique Pater per se est plenus Deus, similiter & Filius plenus Deus, & Spiritus-sanctus plenus Deus creditur.

V. INT. Si unaquæque persona per se plenus Deus dici potest, quare non tres deos dicimus Patrem & Filium & Spiritum-sanctum? RESP. Quia una substantia est Pater & Filius & Spiritus-sanctus, & non tres substantiæ. Proinde unitas substantiæ tres deos prohibet dicere vel credere.

VI. INT. Dum tres personas dicimus, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quare non tres deos, nec tres omnipotentes, nec tres bonos, nec tres magnos dicere fas est? RESP. Quia Deus, & omnipotens, & magnus, & bonus, & æternus, substantialia nomina sunt, & ad se dicuntur: ideo non licet ea plurali numero dicere, sed singulari: & omne nomen quod substantiam Dei vel essentiam significat, semper singulari numero proferendum est. Pater autem, & Filius, & Spiritus-sanctus, relativa sunt nomina; & ideo tres personæ rectè dicuntur.

VII. INT. Quomodo relativa? RESP. Secundùm dialecticam relativa nomina sunt, quæ ad aliud aliquid referuntur; sicut dominus ad servum, & servus ad dominum; pater ad filium, filius ad patrem. Prorsus cùm dico patrem, filium significo, quia non est pater, nisi filius sit cui sit pater: item non est filius, nisi pater sit cui sit filius.

VIII. INT. Utrùm Spiritus-sanctus relativè vel substantialiter dicatur? RESP. Utique relativè, quia spiritus alicujus spiritus est: sed non sicut in Patre & Filio relationis regula tenetur in eo.

IX. D INT. Quare æqualem non habet relationis regulam Spiritus-sanctus, sicut Pater & Filius? RESP. Quia circumferri potest Patris & Filii nomen ad invicem, ut si dicamus Pater Filii Pater, & Filius Patris Filius: non ita duplicem relationis circumversio in nomine sancti Spiritus inveniri potest.

X. INT. Qua necessitate accidit, ut ita non circumferri possit Spiritus-sancti relatio? RESP. Quia rectè dicere possumus Spiritum-sanctum Patris & Filii Spiritum; sed converso ordine non possumus dicere, Patrem Spiritus-sancti, sicut dicimus Patrem Filii, ne duo Filii in sancta Trinitate æstimarentur. Item non possumus dicere, Filium Spiritus-sancti, sicut dicimus Filium Patris, ne duo Patres in sancta Trinitate intelligantur. Dicimus itaque Spiritum-sanctum Patris & Filii, sine reciprocatione conversionis nominum relativorum.

XI. E INT. Utrùm inseparabilia sint opera sanctæ Trinitatis? RESP. Utique quidquid operatur Trinitas sancta, inseparabiliter hæc eadem operatur; quia una est Trinitatis operatio, sicut una est substantia, essentia, & voluntas.

XII. INT. Utrùm sancta Trinitas in personis separabilis sive inseparabilis dicenda est, dum alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus-sanctus? RESP. Verè alius est Pater quàm Filius in persona, sicut Filius alius est in persona quàm Pater, & Spiritus-sanctus alius est in persona quàm Pater & Filius: non tamen aliud ille vel ille in natura, vel in deitate, aut in essentia. Nec enim Patrem potes dicere, nisi Filium intelligas: nec Spiritum-sanctum, nisi intelligas cujus Spiritus sit. Quocirca omni modo inseparabilis est sancta Trinitas, sicut in operibus, sic etiam in personis dicenda.

XIII. Psal. 71. 18. 1. Tim. 6. 16. F INT. Si ad solam Patris personam pertineat quod dicitur, *Qui facit mirabilia magna solus?* Et Apostolus, *Qui solus habet immortalitatem?* RESP. Nullatenus ad solam Patris personam pertinet, dum dicitur solus Deus, sive in novo, sive in veteri Testamento, A & quòd Deus solus sive hoc sive illud habeat vel faciat: sed ad totam Trinitatem sanctam, quæ est unus Deus omnipotens, omnia faciens quæ in cælo & in terra.

XIV. Johan. 1. 18. Matth. 5. 8. 1. Tim. 1. 17. INT. Quomodo beatus Johannes Evangelista dicit, *Deum nemo vidit umquam?* Et ipse Dominus in alio loco, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt?* Et Apostolus *invisibilem Deum* dicit? RESP. Videri enim potest Deus, id est, intelligi secundùm suæ donum gratiæ, sive ab Angelis, sive ab animabus sanctorum: plenam verò divinitatis naturam nec Angelus quilibet, nec Sanctorum aliquis perfectè intelligere poterit: ideo incomprehensibilis dicitur Deus.

XV. INT. Quod sanctis summum promittitur præmium æterna Dei visio, an æqualiter videbunt vel intelligent? RESP. Nullatenus æqualiter omnes vel Angeli vel animæ sanctorum Deum vel nunc B vident, vel post resurrectionem videbunt: sed secundùm donatoris dispensationem & meritorum qualitatem. Unusquisque tamen sufficientem in ejus visione suis meritis habebit beatitudinem, nec plus quæret quàm habebit, nec se minus habere quàm volet dolebit.

XVI. INT. An aliquid distet in Deo, esse, vivere, intelligere, posse? RESP. Nullatenus aliud est in Deo esse, aliud vivere, vel aliud intelligere, vel aliud posse: quià Deus eo ipso quo est, vivit; & eo quo vivit, intelligit; & eo quo intelligit, potest; & eo quo potest, est: quia simplex deitatis natura unum habet esse, vivere, intelligere, & omnia potest. Sed non est ita in nobis, dum aliud est in natura nostra vivere, aliud intelligere, aliud posse. In Deo verò hæc omnia unum atque idem sunt.

XVII. INT. Utrùm de Filio sicut dicitur, Lumen de lumine, Deus C de Deo, potest dici omnipotens de omnipotente, bonus de bono, magnus de magno, & cetera talia? RESP. Regulariter utique tenere debemus, quòd omnia naturæ nomina æqualiter de Filio dici possunt sicut de Patre: id est, sicut dicitur Deus de Deo, lumen de lumine; ita dicendum est, omnipotens de omnipotente, bonus de bono, magnus de magno: sed non ita in relativis.

XVIII. 2. Cor. 4. 4. Coloss. 1. 15. 19. INT. Sed quomodo in relativis nominibus dicendum est? RESP. Non possumus dicere Verbum de Verbo, quia relativum nomen est Verbum, quod solus est Filius; sicut dicimus Deum de Deo, quod non est solus Filius: nec Imaginem de Imagine, quia solus est Filius Imago; sicut dicimus Lumen de Lumine, quod non est solus Filius, quia substantiale nomen est lumen.

XIX. INT. Numquid aliud lumen est Pater, & aliud Filius? RESP. Nequaquam aliud, sed unum lumen est Pater & Filius, sicut D una substantia. Ideo rectè dicitur lumen de lumine, sicut Deus de Deo. Sicut enim unus est Deus Pater & Filius, ita unum lumen.

XX. 1. Cor. 1. 24. INT. Legimus Apostolo dicente, Christum Dei esse virtutem & Dei sapientiam, numquid Pater non habet in se sapientiam, vel virtutem, nisi in Filio, quem Apostolus sapientiam Dei & virtutem nominavit? RESP. Plurimi ita Arianam destruunt impietatem, dicentes impium esse credere umquam Deum Patrem esse sine sua sapientia, aut sine sua virtute. Sed melius est intelligere Patrem esse sapientiam & virtutem; immo & Spiritum-sanctum sapientiam & virtutem: non tamen tres virtutes, nec tres sapientias; quia sapientia substantiale nomen est, sicut virtus. Nec aliud est in Deo esse, aliud sapere, aliud posse: sed unum est Deo esse, sapere, posse.

XXI. 1. Johan. 4. 16. INT. Utrùm ad solam sancti Spiritus personam pertineat caritas, dum Apostolus dicit, *Deus caritas est*, qui dilectio Patris E & Filii esse legitur? RESP. Nullatenus ita Spiritus-sanctus caritas intelligitur, quasi non sit Pater & Filius caritas. Sicut Spiritus-sanctus est caritas, ita & Pater est caritas, & Filius est caritas: non tamen tres caritates, sed una caritas. Sed quia Spiritus-sanctus donum Dei propriè dicitur, & nullum Dei donum caritate maius est, immo sine eo nullum donum ad perpetuam hominem deducere poterit beatitudinem, proinde Spiritus-sanctus propriè dicitur caritas. Act. 2. 38. & 8. 20. Rom. 5. 5.

XXII. Johan. 1. 9. Act. 17. 28. INT. Numquid impii dona Dei habent. RESP. Habent utique per eum, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In eo enim sumus, movemur, & vivimus. Bona sunt enim dona Dei eis qui bene utuntur illis. Ideo caritas singulare est in sanctis donum, in qua Filii Dei discernuntur à filiis impietatis.

XXIII. F INT. Quare si Deus totus ubique est, in cælo dicitur magis habitare quàm in terra? RESP. Quia major est cognitio in sanctis Angelis animabusque Sanctorum divinitatis; cùm sint apud

Deum in cælis, quàm in terris: ſicut enim in hoc mortali corpore quidam magis intelligunt divinam ſubſtantiam, quidam minùs: ita & in cælo magis dicitur Deus eſſe quàm in terra, quia pleniùs ejuſdem ſubſtantia intelligitur ab inhabitatoribus cæli quàm terræ incolis.

XXIV. INT. Si una ſubſtantia eſt Pater & Filius & Spiritus-ſanctus, quare ſolus Filius incarnatus dicitur? RESP. Quia alia eſt perſona Filii, alia Patris, alia Spiritus-ſancti. Et ſola quidem perſona Filii incarnata eſt, operante tamen eamdem incarnationem tota ſancta Trinitate, cujus opera ſunt inſeparabilia.

XXV. INT. Dum in Symbolo catholico cantari ſolet Dei Filium de Spiritu-ſancto & Maria virgine incarnatum: quare non dicitur Filius Spiritus-ſancti, ſicut dicitur beatæ Virginis? RESP. Non utique ſic de illo ſicut de illa natus eſt Filius Dei. De illa ſiquidem, id eſt, ſancta Virgine natus eſt Filius Dei ſicut de matre: non de illo, id eſt, Spiritu-ſancto, ſicut de patre, ne duo patres dicerentur in ſancta Trinitate.

XXVI. INT. Si una natura eſt Patris & Filii, & Filius incarnatus plenus eſt Deus & perfectus, quomodo non Pater incarnatus eſt? RESP. Filius plenus eſt Deus & perfectus, qui ſolus incarnatus eſt, & homo factus eſt. Nam ignis una ſubſtantia eſt, ſed aliud in igne facit calor, aliud lux. Lux illuminat, calor calefacit: una tamen ignis natura utrumque facit & calorem & lucem.

XXVII. INT. Utrùm divinitas cum carne concepta & nata & paſſa eſt, & cetera quæ humanitatis propria eſſe noſcuntur? RESP. Utique divinitas ſuæ carnis conceptione concepta eſt, & nativitate nata, ſenſitque participatione humani affectus mortem, quam ſponte ſuſceperat, non naturæ ſuæ potentiam perdens, per quam cuncta vivificat. Et ipſe auctor qui ſponte natus eſt, ſponte paſſus eſt. Et idem opus, quia utrumque unus, licèt non alio cogente, ſolus tamen ipſe perpetitur, ſalva divinitatis impaſſibilitate.

INT. Ex qua natura dicit, *Poteſtatem habeo ponendi animam meam*? RESP. Omnium quæ in Chriſto ſunt operum auctoritas ex divinitate eſt: tamen carni convenit dicere, *Poteſtatem habeo ponendi animam meam*, non divinitati. Divinitas enim non dimiſit animam poſtquam aſſumſit eam in utero virginis, caro dimiſit dum emiſit ſpiritum in cruce Chriſtus. XXVIII.

Johan. 10. 18.

* INT. Quomodo convenit quod in Geneſi legitur, *Requievit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis*: & in Evangelio, *Pater meus uſque modò operatur, & ego operor*? RESP. Requievit à novarum conditione creaturarum, non à conditarum gubernatione. Et ideo Deus tunc creator in ſex dierum creatione putandus eſt, nunc verò gubernator in totius mundi naturis. XXIX.

** Reliqua ſunt ejuſ. ex commentariis in Geneſim.*
Gen. 2. 2.
Johan. 5. 17.

INT. Quot creaturas rationales condidit Deus? RESP. Duas, angelicam & humanam, & cælum angelis, & terram hominibus habitationem. XXX.

INT. Quare angelicum peccatum ſilentio in Geneſi abſconditum eſt, & hominis patefactum eſt? RESP. Quia angelicum vulnus Deus non prædeſtinavit curare, hominis verò ſanare prædeſtinavit. XXXI.

INT. Cur ſummi angeli peccatum inſanabile fuit, & hominis ſanabile? RESP. Quia angelus ſui ſceleris inventor fuit, homo verò alterius fraude ſeductus. Item quanto ſublimior angelus in gloria, tanto major in ruina. Homo verò quanto fragilior in natura, tanto facilior ad veniam. XXXII.

INT. Cur homo ſuæ poteſtatis creatus auctor eſt? RESP. Ut ipſe ſibi auctor eſſet ad vitam, ſive ad mortem. Si verò neceſſitati eſſet ſubjectus, tunc nec boni operis haberet gloriam, nec mali pœnam, ſed eſſet quaſi unus ex pecoribus. XXXIII.

DE INCARNATIONE VERBI AD JANUARIUM LIBRI DUO,

Collecti ex Origenis opere Peri archon, juxta verſionem Ruffini.

LIBER PRIMUS.

** Ex Proœmio lib. 1. Peri archon.*

CAPUT I.

a Hîc addimus, verò, ex MSS. Vaticano, & Victorino: quod etiam apud Origenem legitur.

b Vict. MS. hoc.

* SPECIES [a] verò eorum quæ per prædicationem Apoſtolicam manifeſtè traduntur, iſtæ ſunt. Primò quod unus eſt Deus qui omnia creavit atque compoſuit, quique cùm nihil eſſent, eſſe fecit univerſa. Deus à prima creatura & conditione mundi omnium juſtorum, Deus Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Noë, Sem, Abraham, Iſaac, Jacob, duodecim Patriarcharum, Moyſi & Prophetarum. Et quòd [b] hic Deus in noviſſimis diebus, ſicut per Prophetas ſuos antè promiſerat, miſit Dominum Jeſum Chriſtum, primò quidem vocaturum Iſraël, ſecundò verò etiam gentes poſt perfidiam populi Iſraël. Hic Deus juſtus & bonus pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, Legem & Prophetas & Evangelia ipſe dedit, qui & Apoſtolorum Deus eſt, & veteris ac novi Teſtamenti. Tum deinde quia Jeſus Chriſtus qui venit ante omnem creaturam, natus ex Patre eſt: qui cùm in omni conditione Patri miniſtraſſet, (*per ipſum* namque *omnia facta ſunt*,) noviſſimis temporibus ſe ipſum exinaniens homo factus eſt, incarnatus eſt cùm Deus eſſet, & homo factus manſit quod erat Deus. Corpus aſſumſit noſtro corpori ſimile, eo ſolo differens, quòd natum ex virgine & Spiritu-ſancto eſt. Et quoniam hic Deus Jeſus Chriſtus natus & [c] paſſus eſt in veritate, non per phantaſiam, communem hanc mortem verè mortuus eſt. Verè enim & à mortuis reſurrexit, & poſt reſurrectionem converſatus cum diſcipulis ſuis aſſumtus eſt. Tum demum naturâ, honore ac dignitate [d] Patri ac filio ſociatum tradidit Spiritum ſanctum. Sanè quòd iſte Spiritus-ſanctus unumquemque ſanctorum vel Prophetarum vel Apoſtolorum inſpiraverit, & non alius ſpiritus in veteribus, alius verò in his qui in adventu Chriſti inſpirati ſunt, fuerit, manifeſtiſſimè in Eccleſia prædicatur.

Johan. 1. 3.

c MS. Vict. paſſus in veritate, & non per phantaſiam communicavit hanc mortem verè mortuus. Verè enim.

d MSS. omittunt, Patri ac Filio.

CAPUT II. Animæ liberum arbitrium & origo.

1. Cor. 15. 42.

e Victorinus cod. volumus.

POST hæc anima quòd jam ſubſtantiam vitamque habens propriam, cùm ex hoc diſceſſerit mundo, pro ſuis meritis diſpenſabitur, ſive vitæ æternæ ac beatitudinis hereditate potitura, ſi hoc ei ſua geſta præſtiterint: ſive æterno ſupplicio mancipanda, ſi in hoc eamdem ſcelerum culpa detorſerit. Sed & erit tempus reſurrectionis mortuorum, cùm corpus hoc *quod nunc in corruptione ſeminatur, ſurget in incorruptione, & quod ſeminatur in ignominia, ſurget in gloria.* Eſt & illud definitum in Eccleſiaſtica prædicatione, omnem animam eſſe rationalem, liberi arbitrii & voluntatis: eſſe quoque ei certamen adversùs diabolum & angelos ejus contrariaſque virtutes, ex eo quòd peccatis eam illi onerare contendant, nos verò ſi rectè conſultéque vivamus, ab hujuſcemodi labe nos exuere conemur. Unde & conſequens eſt intelligere, non nos neceſſitati eſſe ſubjectos, ut omnino etiam ſi [e] nolimus, vel bona vel mala agere cogamur. Si enim noſtri arbitrii ſumus, impugnare nos fortaſſe poſſunt aliquæ virtutes ad peccatum, & aliæ juvare ad ſalutem: non tamen neceſſitate cogimur, vel rectè agere vel malè; quod fieri arbitrantur hi qui ſtellarum curſum & motus, cauſſam dicunt humanorum eſſe geſtorum, non ſolùm eorum quæ extra arbitrii accidunt libertatem, ſed eorum quæ in noſtra poſita ſunt poteſtate. De anima verò utrùm ex ſeminis traduce ducatur, ita ut ratio ipſius, vel ſubſtantia inſerta ipſis corporalibus ſeminibus habeatur: an verò aliud habeat initium: & hoc ipſum initium ſi eſt genitum, aut non genitum: vel certè ſi extrinſecùs corpori inditur, nec ne, non ſatis manifeſta prædicatione diſtinguitur.

CAPUT III. De diaboli ſtatu.

DE diabolo quoque & angelis ejus contrariiſque virtutibus Eccleſiaſtica prædicatio docuit, quoniam ſint quidem hæc: quæ autem ſint, aut quomodo ſint, non ſatis clarè expoſuit. Apud plurimos tamen iſta habetur opinio, quòd angelus fuerit iſte diabolus, & apoſtata effectus quàm plurimos angelorum ſecum declinare perſuaſerit, qui & nunc uſque angeli ipſius nuncupantur.

CAPUT IV. Mundi principium & finis.

EST & præterea illud in Eccleſiaſtica prædicatione, quòd mundus iſte factus ſit, & à certo tempore cœperit, & ſit pro ipſa ſui corruptione ſolvendus. Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid poſtmodum erit, non jam pro manifeſto multis innotuit. Non enim evidens de his in Eccleſiaſtica prædicatione ſermo profertur.

CAPUT V. Scripturæ ſenſus arcanus.

TUM demum quòd per Spiritum Dei Scripturæ conſcriptæ ſint, & ſenſum habeant, non eum ſolùm qui in manifeſto eſt, ſed & alium quemdam latentem quàm plurimos. Formæ enim ſunt hæ quæ deſcribuntur ſacramentorum quorumdam, & divinarum rerum imagines: de quo totius Eccleſiæ una ſententia eſt, eſſe quidem omnem Legem ſpiritalem; non tamen ea quæ ſpirat Lex eſſe hominibus nota, niſi iis ſolùm quibus gratia Spiritus-ſancti in verbo ſapientiæ ac ſcientiæ condonatur. *

** Hîc nonnulla Origenis prætermiſi.*

CAPUT VI. Boni angeli.

EST etiam illud in Eccleſiaſtica prædicatione, eſſe angelos Dei quoſdam & virtutes bonas, quæ ei miniſtrant ad ſalutem hominum conſummandam: ſed quando iſti creati ſint, vel quales aut quomodo ſint, non ſatis in manifeſto diſtinguitur.

CAPUT VII. Quomodo indaganda veritas.

OPORTET igitur velut elementis ac fundamentis hujuſmodi uti ſecundùm mandatum, quod dicit, *Illuminate vobis lumen ſcientiæ*: omnis qui cupit ſeriem quamdam, & corpus ex horum omnium ratione perficere, ut manifeſtis & neceſſariis aſſertionibus de ſingulis quibuſque quid ſit in vero rimetur, & unum, ut diximus, corpus efficiat, exemplis & affirmationibus, vel iis quas in ſanctis Scripturis invenerit, vel quas conſequenter ipſius indagine ac recti tenore repererit.

CAPUT VIII.

* Nos semper Deum Patrem novimus unigeniti Filii sui, ex ipso quidem nati, & quod est ab ipso trahentis, sine ullo tamen initio: non solùm eo quod aliquibus temporum spatiis distingui potest, sed ne illo quidem, quod sola apud semetipsam mens intueri solet, & nudo, ut ita dixerim, intellectu atque animo conspicari. Extra omne ergo quod vel dici vel intelligi potest initium, generatam esse Sapientiam credendum est. In hac ipsa ergo sapientiæ subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futuræ inerat creaturæ, vel eorum quæ principaliter exsistunt, vel eorum quæ accidunt consequenter virtute præscientiæ præformata atque disposita: pro iis ipsis quæ in ipsa sapientia velut descripta ac præfigurata fuerant creaturis, se ipsa per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semetipsa universæ creaturæ vel initia, vel rationes, vel species. Quali autem modo intelleximus Sapientiam initium viarum Dei esse, & quomodo creata esse dicitur, species scilicet in se & rationes totius præformans & continens creaturæ, hoc modo etiam Verbum Dei eam esse intelligendum est: per hoc quod ipsa ceteris omnibus, id est, universæ creaturæ, mysteriorum & arcanorum rationem, quæ utique intra Dei Sapientiam continetur, aperiat: & per hoc Verbum dicitur, quòd sit tamquam arcanorum mentis interpres. Johannes in initio Evangelii sui propria definitione Deum esse definiens Verbum, dicit, *Et Deus erat Verbum, & hoc erat in initio apud Deum.* Qui autem dat initium Verbo Dei vel Sapientiæ Dei, intuere ne magis in ipsum ingenitum Patrem impietatem suam jactet, cùm eum neget semper Patrem fuisse, & genuisse Verbum, & habuisse Sapientiam in omnibus anterioribus vel temporibus vel sæculis, vel si quid illud est quod nominari potest.

Prov. 8. 22.

Johan. 1. 1.

CAPUT IX.

Hic ergo Filius, etiam omnium quæ sunt, veritas est, & vita, & via. Et rectè. Nam quomodo viverent quæ facta sunt, nisi ex vita? Vel quomodo veritate constarent ea quæ sunt, nisi ex veritate descenderent? Vel quomodo rationales esse possent substantiæ, nisi verbum vel ratio præcederet? Vel quomodo possent esse sapientes, nisi esset sapientia? Via factum est Verbum Dei & Sapientia, quæ via idcirco dicitur, quòd ad Patrem ducit eos qui incedunt per eam. Quæcumque ergo diximus de Sapientia Dei, hæc etiam convenienter aptabuntur, & intelligentur pro eo quòd Filius Dei vita est, & pro eo quòd verbum est, & pro eo quòd veritas est, & pro eo quòd via est, & pro eo quòd resurrectio est: quia hæ omnes appellationes ex operibus ejus ac virtutibus nominatæ sunt; & in nulla harum vel levi opinione intelligi corporale aliquid potest, vel quod magnitudinem designare videatur, vel habitum, vel colorem.

CAPUT X.

Verum quoniam ii qui apud nos filii hominum videntur vel ceterorum animalium, semini eorum à quibus seminati sunt, respondent, vel etiam earum in quarum utero formantur ac nutriuntur, habentes ex his quidquid illud est quod in lucem hanc assumunt ac deferunt processuri: infandum est & illicitum, Deum Patrem in generatione unigeniti Filii sui, atque in substantia ejus exæquare alicui vel hominum vel aliorum animantium generanti. Sed necesse est exceptum aliquid esse & Deo dignum, cujus nulla prorsus comparatio, non in rebus solùm, sed ne in cogitatione quidem vel sensu inveniri potest, ut humana cogitatio possit apprehendere, quomodo ingenitus Deus Pater efficitur unigeniti Filii. Est ita namque æterna ac sempiterna generatio, sicut splendor generatur ex luce. Non enim per adoptionem spiritûs, Filius fit extrinsecùs: sed naturâ Filius est. Videamus tamen quomodo hæc quæ dicimus etiam divinæ Scripturæ auctoritate muniantur. Ait apostolus Paulus, unigenitum Filium *imaginem esse invisibilis Dei, & primogenitum* eum esse *totius creaturæ.* Ad Hebræos verò scribens de eo dicit, quòd sit *splendor gloriæ, & figura expressa substantiæ ejus.* Invenimus etiam nihilo minùs in sapientia, quæ dicitur Salomonis, descriptionem quamdam de Dei Sapientia, hoc modo scriptam: *Vapor est enim*, inquit, *virtutis Dei, & ἀπόῤῥοια*, id est, *emanatio gloriæ omnipotentis purissima.* Ideo ergo nihil commaculatum in eam incidere potest. *Splendor est enim lucis æternæ, & speculum immaculatum inoperationis Dei, & imago bonitatis ejus.* Sapientiam verò Dei dicimus, sicut superiùs diximus, subsistentiam habentem non alibi nisi in eo qui est initium omnium, ex quo nata est. Quæ sapientia, quia ipse est qui est solus naturâ filius, idcirco & unigenitus dicitur.

Coloss. 1. 15.

Hebr. 1. 3.

Sap. 7. 25.

Ibidem. 26.

CAPUT XI.

Videamus sanè quid intelligi debeat etiam de hoc, quòd imago invisibilis Dei dicitur, ut per hoc advertamus quomodo Deus rectè Pater dicitur Filii sui. Et consideremus primò ex iis quæ consuetudine hominum imagines appellari solent. Imago interdum dicitur ea quæ in materia aliqua, id est, ligni vel lapidis depingi vel sculpi solet. Interdum imago dicitur ejus qui genuit is qui natus est, cùm [a] in illo similitudinem lineamenta ejus qui genuit in eo qui natus est mentiuntur. Puto ergo posse priori quidem exemplo aptari eum qui ad imaginem & similitudinem Dei primus factus est hominum, de quo diligentiùs, Deo favente, cùm locum ipsum in Genesi exponere cœperimus, videbimus. Secundæ verò comparationi imago Filii Dei, de quo nunc sermo est, comparari potest, etiam secundùm hoc quod invisibilis Dei invisibilis imago est. Sicut secundùm historiam dicimus imaginem Adæ esse filium ejus Seth. Ita enim scriptum est, *Et genuit Adam Seth secundùm imaginem suam, & secundùm speciem suam.* Quæ imago etiam naturæ ac substantiæ Patris ac Filii continet unitatem. Si enim omnia quæ fecit Pater, hæc & Filius similiter facit; in eo quod ita fecit omnia Filius sicut Pater, imago Patris deformatur in Filio, qui utique natus ex eo est velut quædam voluntas [b] ex mente procedens Et ideo ego arbitror, quòd sufficere debeat voluntas Patris ad subsistendum hoc quod vult Pater. Volens enim non aliâ viâ utitur, nisi quæ consilio voluntatis profertur. Ita ergo & Filii ab eo subsistentia generatur,

Gen. 5. 3.

Johan. 5. 19.

A quod necesse est in primis suscipi ab his qui nihil ingenitum, id est, innatum præter solum Deum fatentur Patrem. Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, & Deum Patrem, quantum in se est, dividant: cùm hoc de incorporea natura vel leviter suspicari non solùm extremæ impietatis sit, verùm etiam ultimæ insipientiæ, nec omnino vel intelligentiam consequens, ut incorporeæ naturæ substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit ex mente, & neque partem mentis aliquam secat, neque ab ea separatur aut dividitur, tali quidem specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam: ut sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, & ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. B Sapientia est, & in sapientia nihil corporeum suspicandum est. *Lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum:* sed nihil habet commune ad solis hujus lumen * Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster: quantum ad ipsum quidem Patrem veritas, quantum autem ad nos quibus revelat Patrem, imago est per quam cognoscimus Patrem, *quem nemo alius novit nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare.* Revelat autem per hoc quod ipse intelligitur. A quo enim ipse fuerit intellectus, consequenter intelligitur & Pater, secundùm hoc quod ipse dixit, *Qui vidit me, vidit & Patrem.*

Johan. 1. 9.

* Hæc verba aliter translata à Hieron. epist. 59. ad Avit. c. 1. & August. de hæres. 43.

Matth. 11. 27.

Johan. 14. 9.

CAPUT XII. Christus figura substantiæ paternæ.

Sed quoniam sermonem Pauli inseruimus de Christo dicentis, in eo quod ait, *quia splendor est gloriæ Dei, & figura expressa substantiæ ejus:* quid de hoc sentiendum sit, videamus. *Deus lux est*, secundùm Johannem. Splendor ergo lucis est unigenitus Filius, C ex ipso inseparabiliter, velut splendor ex luce procedens, & illuminans universam creaturam. Secundùm hoc namque superiùs exposuimus, quomodo via sit & ducat ad Patrem: & quomodo Verbum sit, arcana sapientiæ & scientiæ mysteria interpretans, ac proferens rationabili creaturæ: quomodo etiam veritas, vel vita est, vel [c] resurrectio est. Consequenter intelligere debemus etiam splendoris opus. Per splendorem namque quid sit lux ipsa cognoscitur & sentitur. Qui splendor fragilibus se & infirmis mortalium oculis placidiùs ac leniùs offerens, & paulatim velut edocens & assuescens claritatem luminis pati, cùm ab eis dimoverit omne quod visum obducit & impedit, secundùm quod dixit Dominus, *Ejice trabem de oculo tuo*, capaces eos efficit ad suscipiendam gloriam lucis, etiam in hoc velut quidam mediator hominum ac lucis effectus. Verùm quoniam non solùm splendor gloriæ esse dicitur ab Apostolo, sed & *figura expressa substantiæ* vel *subsistentiæ ejus*; non mihi videtur otiosi esse D intellectûs, advertere quomodo alia præter ipsam Dei substantiam vel subsistentiam, quæcumque illa substantia vel subsistentia dicitur, figura substantiæ ejus esse dicatur. Et vide ne fortè quoniam Filius Dei, qui & Verbum ejus & Sapientia dicitur, qui & solus novit Patrem, & revelat quibus vult; id est, qui capaces verbi ipsius & sapientiæ atque fuerint, secundùm hoc ipsum quod intelligi atque cognosci Deum facit, figuram substantiæ vel subsistentiæ ejus dicatur exprimere: id est, cùm in semetipsa primùm describit Sapientia quæ revelare vult ceteris, ex quibus ab illis cognoscitur & intelligitur Deus: & hæc dicatur figura expressa substantiæ Dei. Ut autem pleniùs adhuc intelligatur quomodo Salvator figura est substantiæ vel subsistentiæ Dei, utamur etiam exemplo, quod quamvis rem non plenè nec propriè significet de qua agimus, tamen ad hoc solùm videatur assumtum, quòd exinaniens se Filius qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studuit nobis divinitatis plenitudinem demonstrare. E Verbi gratiâ: Si facta esset aliqua statua talis quæ magnitudine sui universum orbem terræ teneret, & pro sui immensitate considerari à nullo posset, fieret autem alia statua membrorum habitu ac vultûs lineamentis, specie ac materiâ per omnia similis absque magnitudinis immensitate, pro eo ut qui illam immensam considerare atque intueri non possent, hanc videntes illam se vidisse considerent, pro eo quod omnia, id est membrorum vel vultûs lineamenta, vel ipsam speciem materiamque similitudine prorsus indiscreta servaret. Tali quadam similitudine exinaniens se Filius Dei de æqualitate Patris, & viam nobis cognitionis ejus ostendens figura expressa substantiæ ejus efficitur: ut qui in magnitudine [d] claritatis suæ positam gloriam meræ lucis non poteramus adspicere, per hoc quod splendor nobis efficitur, intuendæ divinæ lucis viam, per splendoris capiamus adspectum. F Comparatio sanè de statuis quasi in rebus [e] corporalibus posita, ad nihil aliud recipiatur quàm ad hoc, quod Filius Dei brevissimè insertus humani corporis formæ, ex operum virtutisque similitudine, Dei Patris in se immensam atque invisibilem magnitudinem designabat, per hoc quod dicebat ad discipulos suos, quia *Qui vidit me, vidit & Patrem.* Et, *Ego & Pater unum sumus.* Quibus & illud simile intelligendum est quod ait, quia *Pater in me, & ego in eo.*

Matth. 7. 5.

Hebr. 1. 3.

Matth. 11. 27.

Philip. 2. 6.

c MSS. oratio. f. pro, ratio.

d MSS. divinitatis suæ.

e MSS. materialibus.

Johan. 14. 9.

Johan. 10. 30.

Johan 14. 10.

CAPUT XIII. Filius vapor virtutis divinæ.

Videamus nunc etiam illud qualiter sentiendum est, quod in Sapientia Salomonis scriptum legimus, qui ita ait de Sapientia, quia *Vapor est quidam virtutis Dei, & ἀπόῤῥοια*, id est, *emanatio omnipotentis gloriæ purissima, & splendor lucis æternæ, & speculum immaculatum inoperationis* sive *virtutis Dei, & imago bonitatis* G *ejus.* Quinque igitur hæc de Deo definiens, ex singulis quibusque certa quædam inesse sapientiæ Dei designat. Virtutem namque Dei nominat, & gloriam, & lucem æternam, & inoperationem, & bonitatem. Ait autem sapientiam vaporem esse, non gloriæ omnipotentis, neque æternæ lucis, nec inoperationis Patris, nec bonitatis ejus; neque enim conveniens erat alicui horum adscribi vaporem: sed cum omni proprietate ait virtutis Dei vaporem esse sapientiam. Intelligenda est ergo virtus Dei, qua viget, qua omnia visibilia & invisibilia vel instituit, vel continet, vel gubernat; quia ad omnia sufficiens est quorum providentiam gerit, [f] quia velut unita omnibus adest. Hujus ergo totius virtutis tantæ & tam immensæ vapor, &, ut ita dixerim, vigor ipse in

Sap. 7. 25.

f MSS. quibus.

propria subsistentia effectus, quamvis ex ipsa virtute velut voluntas ex mente procedat; tamen & ipsa voluntas Dei nihilo minùs Dei virtus efficitur. Efficitur ergo virtus altera in sua proprietate subsistens, ut ait sermo Scripturæ, vapor quidam primæ & ingenitæ virtutis Dei: hoc quidem quod est, inde trahens. Non est autem quando non fuerit. Si enim quis dicere voluerit quasi priùs non exstiterit, sed postea ad subsistentiam venerit: dicat caussam quare, qui eam subsistere fecit Pater, hoc antè non fecerit. Quòd si aliquod initium semel dederit, quo initio vapor iste ex virtute Dei processerit; iterum interrogabimus, quare non & ante illud quod dixit initium? Et ita semper de anterioribus inquirentes, & verbo interrogationis adscendentes, perveniemus in illum intellectum, ut quoniam & poterat Deus semper & volebat, numquam vel decuerit, vel caussa aliqua exsistere potuerit, ut non hoc quod bonum volebat semper habuerit. Ex quo ostenditur semper fuisse vaporem istum virtutis Dei, nullum habentem initium nisi ipsum Deum. Non enim decebat aliud esse initium, nisi ipsum unde est & nascitur, Deum. Secundùm Apostolum verò dicentem,

1. Cor. 1. 24.

quia *Christus Dei virtus est*: jam non solùm vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est. * Ne autem videatur alicui anterior esse in Deo omnipotentis appellatio nativitate sapientiæ, per quam Pater vocatur, quoniam dicta est aporrhœa omnipotentis gloriæ purissima esse sapientia, qui est Filius Dei: audiat qui hæc ita vult suspicari, quod manifestè pronuntiat Scriptura divina, dicens, quia *Omnia in sapientia fecisti*. Et Evangelium docet, quia *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil*. Et intelliget ex hoc, quia non potest antiquior esse in Deo appellatio omnipotentis quàm Patris. Per Filium etenim omnipotens est Pater. Sed quoniam gloriam dixit esse omnipotentis, cujus gloriæ aporrhœa est sapientia, hoc intelligi datur, quod etiam in omnipotentiæ gloria societatem habeat sapientia, per quam Deus omnipotens dicitur. Per sapientiam quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solùm dominantis auctoritate, verùm etiam subjectorum spontaneo famulatu. Ut autem unam eamdemque omnipotentiam Patris ac Filii esse cognoscas, sicut unus atque idem est cum Patre Deus & Dominus; audi hoc modo Johannem in Apocalypsi dicentem, *Hæc dicit Dominus Deus, qui est, qui erat, & qui venturus est omnipotens*. Qui enim venturus est, quis est alius nisi Christus? Et sicut nemo debet offendi cùm Deus sit Pater, quòd etiam Salvator Deus est: ita & cùm omnipotens dicitur Pater, nullus debet offendi quòd etiam Filius Dei omnipotens dicitur. Hoc namque modo verum erit illud quod ipse dicit ad Patrem, quia *Omnia mea tua sunt, & tua mea, & glorificatus sum in eis*. Si ergo omnia quæ Patris sunt Christi sunt, inter omnia verò quæ est Pater, est etiam omnipotens, sine dubio etiam unigenitus Dei Filius esse debet omnipotens, ut omnia quæ habet Pater, etiam Filius habeat. *Et glorificatus sum*, inquit, *in eis: In nomine enim Jesu omne genu flectetur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confitebitur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris*. Igitur aporrhœa gloriæ Dei, secundùm hoc quod omnipotens est, pura ac limpida ipsa sapientia est Dei glorificata tamquam aporrhœa omnipotentiæ vel gloriæ. Ut autem manifestiùs intelligatur quæ sit gloria omnipotentiæ, etiam hæc addimus. Deus Pater omnipotens est, eo quòd potentatum omnium teneat id est, cæli & terræ, maris & omnium quæ in eis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum: quoniam in nomine Jesu omne genu flectitur, cælestium, terrestrium, & infernorum. Si omne genu flectitur Jesu, sine dubio Jesus est [a] omnipotens, cui subjecta sunt omnia: & ipse est qui potentatum agit in omnibus, & per quem subjecta Patri sunt omnia. Per sapientiam namque, id est, verbo & ratione, non vi & necessitate subjecta sunt. Et ideo in eo ipso quod obtinet omnia, gloria sua est: & hæc est omnipotentiæ purissima ac limpidissima gloria, cùm ratione ac sapientiâ, non vi aut necessitate, cuncta subjecta sunt.

* Hîc nonnulla Origenis verba relicta.

Psal. 103. 24.

Johan. 1. 3.

Apoc. 1. 8.

Johan. 17. 10.

Philip. 2, 10.

a MSS. omitt. omnipotens.

CAPUT XIV.

Gloria & splendor & ἐνέργεια.

PURISSIMA verò ac limpidissima gloria sapientiæ satis convenienter dictum est, ad distinctionem ejus gloriæ quæ non pura nec sincera gloria dicitur. Omnis enim natura quæ convertibilis & commutabilis est, etiamsi glorificetur in operibus justitiæ vel sapientiæ, per hoc ipsum quod accidentem habet justitiam vel sapientiam, & quod accidit etiam discedere potest, gloria ejus sincera ac limpida dici non potest. Sapientia verò Dei, qui est unigenitus Filius, quoniam in omnibus inconvertibilis est & incommutabilis, & substantiale in eo omne bonum est, quod utique mutari ac converti numquam potest, idcirco pura ejus ac sincera gloria ejus prædicatur. * Sempiternum vel æternum propriè dicitur quod neque initium ut esset habuit, nec cessare umquam potest esse quod est. Hoc autem designatur apud Johannem cùm dicit, quia *Deus lux est*. Splendor autem lucis ejus, sapientia sua est, non solùm secundùm id quod sempiterna lux est, ita ut æternus & æternitatis splendor sit sapientia sua. Quod si integrè intelligatur, manifestè declarat, quia substantia Filii ab ipso Patre descendit, sed non temporaliter, neque ab ullo alio initio, nisi, ut diximus, ab ipso Deo. Sed & speculum immaculatum [b] paternæ inoperationis Dei esse sapientia nominatur. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, priùs intelligenda est, quæ est vigor quidam, ut ita dixerim, per quem inoperatur Pater, vel cùm creat, vel cùm providet, vel cùm judicat, vel cùm singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut enim in speculo omnibus motibus atque omnibus actibus, quibus is qui speculum intuetur movetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago quæ per speculum deformatur actibus vel motibus commovetur, vel agit, in nullo prorsus declinans; ita etiam sapientia de se vult intelligi, cùm speculum immaculatum paternæ virtutis inoperationis Dei nominatur: sicut & Dominus Jesus Christus, qui sapientia Dei est, de semetipso pronuntiat, dicens, quia *Opera quæ facit Pater, hæc etiam & Filius facit similiter*. Et iterum dicit, quoniam *Non potest Filius à semetipso facere quidquam, nisi quod videat Patrem facientem*. Quoniam ergo in nullo prorsus Filius à Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filii quàm Patris, sed unus atque idem, ut ita dicam, etiam motus in omnibus est: idcirco eum speculum immaculatum nominavit; ut per hoc nulla dissimilitudo Filii intelligatur à Patre, cùm in Evangelio Filius non dicatur similia facere, sed eadem similiter facere.

Sempiternum quod dicatur.

* Ex eodem Origenis loco, versibus aliquot prætermissis.

1. Johan. 1. 5.

b MSS. virtutis inoperationis.

Inoperatio Dei quid sit.

Johan. 5. 19.

Ibidem.

SUPEREST, quid sit imago bonitatis ejus inquirere: in quo eadem, ut opinor, intelligi convenit, quæ superiùs de imagine ea quæ per speculum formatur expressimus. Principalis namque bonitas sine dubio Pater est, ex qua Filius natus, qui per omnia imago dicitur. Non enim alia aliqua secunda bonitas exsistit in Filio, præter eam quæ est in Patre. Unde & rectè ipse Salvator in Evangelio dicit, quia *Nemo bonus, nisi unus Deus*. Quo scilicet per hoc intelligatur Filius non esse alterius bonitatis, sed illius solius quæ in Patre est: cujus rectè imago appellatur; quia neque aliunde est nisi ex ipsa principali bonitate, nec altera bonitas quàm ea quæ in Patre est, videtur in Filio; neque aliqua dissimilitudo aut distantia bonitatis in Filio est. Propter quod non debet velut blasphemiæ aliquod genus putari in eo quod dictum est, quia *Nemo bonus nisi unus Deus*: ut propterea putetur, vel Christus vel Spiritus-sanctus negari quòd bonus sit: sed, ut superiùs diximus, principalis bonitas in Deo Patre sentienda est, ex quo vel Filius natus, vel Spiritus-sanctus procedens, sine dubio bonitatis naturam in se fert, quæ in eo fonte de quo vel natus est Filius, vel procedens est Spiritus-sanctus. Jam verò si qua alia bona in Scripturis dicuntur, vel angelus, vel homo, vel servus, vel thesaurus, vel cor hominum, vel arbor bona: hæc omnia abusivè dicuntur, accidentem, non substantialem in se continentia bonitatem.

CAPUT XV.

Filius imago bonitatis divinæ.

Matt. 19.

MULTUM autem est, & alterius vel operis vel temporis, congregare omnes Filii Dei appellationes: verbi caussâ, quomodo vel lumen verum est, vel ostium, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemtio, & alia innumerata; & quibus ex caussis, vel virtutibus, vel affectibus unumquodque horum nominetur, exponere. Sed contenti his de quibus superiùs disseruimus, consequenter etiam reliqua perquiramus. * Consequens est igitur nunc de Spiritu-sancto, quàm possumus breviter, requiramus. Et omnes quidem, qui quoquo modo providentiam esse sentiunt, Deum esse ingenitum qui universa creavit atque disposuit, confitentur, eumque parentem universitatis intelligunt: huic tamen esse Filium, non nos soli pronuntiamus: quamvis satis hoc & mirum & incredulum videatur his qui apud Græcos vel Barbaros philosophari videntur; tamen à nonnullis etiam ipsorum habita videtur ejus opinio, cùm verbo Dei vel ratione creata esse omnia confitentur. Nos verò secundùm fidem doctrinæ ejus quam divinitus inspiratam pro certo habemus, eminentiorem diviniorem que rationem de Filio Dei nullius alterius possibilitatis esse credimus exponere, atque in hominum cognitionem proferre, nisi ejus Scripturæ solius quæ à Spiritu-sancto inspirata est, id est, Apostolicæ atque Evangelicæ, nec non Legis & Prophetarum, sicut ipse Christus asseruit. De substantia verò Spiritus-sancti nec suspicionem ullam habere quis potuit, præter eos qui in Lege & Prophetis versati sunt, vel eos qui se in Christo credere profitentur. Nam de Deo quidem Patre quamvis dignè proloqui nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex occasione visibilium creaturarum; & ex his quæ humana mens naturaliter sentit, insuper etiam de Scripturis sanctis confirmari possibile est. Sed & de Filio Dei, quamvis nemo noverit Filium nisi Pater, tamen ex divinis Scripturis etiam de ipso qualiter sentiri debeat, mens humana formatur, non solùm ex novo, sed etiam ex vetere Testamento, per ea quæ à sanctis gesta figuraliter ad Christum referuntur, ex quibus adverti vel divina natura ejus, vel humana quæ ab eo est assumta, potest. De Spiritu verò sancto, quòd sit, multæ nos Scripturæ docuerunt: sicut David in quinquagesimo Psalmo dicit, *Et Spiritum-sanctum tuum ne auferas à me*. Et in Daniele dicitur, *Spiritus-sanctus qui in te est*. In novo verò Testamento abundantibus testimoniis edocemur, cùm Spiritus-sanctus super eum descendisse scribitur; & cùm ipse Dominus insufflavit in Apostolos post resurrectionem, dicens, *Accipite Spiritum-sanctum*. Et ad Mariam dicitur ab Angelo, *Spiritus-sanctus superveniet in te*. Paulus verò docet, quia *Nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu-sancto*. Et in Actibus Apostolorum per impositionem manuum Apostolicarum Spiritus-sanctus dabatur in baptismo. Ex quibus omnibus didicimus tantæ esse auctoritatis & dignitatis Spiritus-sancti substantiam, ut salutare baptisma non aliter nisi excellentissimæ [c] omnium Trinitatis auctoritate, id est, Patris & Filii & Spiritus-sancti cognominatione compleatur, & ingenito Deo Patri & unigenito ejus Filio nomen quoque Spiritus-sancti copuletur. Quis ergo non stupescat quanta majestas sit Spiritus-sancti, cùm qui dixerit Verbum in Filium hominis, audeat sperare posse veniam, eum verò qui in Spiritum-sanctum blasphemaverit, veniam non habere, neque in præsenti sæculo, neque in futuro.

CAPUT XVI.

Spiritus-sancti dignitas.

* Ipsius cap. 3. lib. 1. Peri archôn.

Matth. 11. 27.

Psal. 50. 13.

Dan. 4. 5. 6. 15. & 5. 11. 14.

Matt. 3. 16.

Johan. 20. 22.

Luc. 1. 35.

1. Cor. 12. 3.

Act. 8. 17.

c Orig. Omnitrinitatis.

* VERUMTAMEN usque ad præsens, nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus-sanctus factura esse vel creatura diceretur, ne in eo quidem modo quo de sapientia referre Salomonem suprà edocuimus, vel [d] quæ de vita vel verbo aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus. Spiritus igitur Dei qui super aquas ferebatur, sicut scriptum est, in principio facturæ mundi, puto quòd non sit alius quàm Spiritus-sanctus, secundùm quod ego intelligere possum: sicut & cùm ipsa loca exponeremus, ostendimus, non tamen secundùm historiam, sed secundùm intelligentiam spiritalem. Quidam sanè ex prædecessoribus nostris in novo Testamento observaverunt, quòd sicubi spiritus nominatur sine adjectione ea quæ designet qualis sit spiritus, de Spiritu-sancto debere intelligi: ut puta,

CAPUT XVII.

Spiritûs vocabulum in Scripturis.

* Versus 15. hîc omissi.

d MSS. q...

Gen. 1. 2.

Fructus

Fructus autem spiritûs est, caritas, gaudium, pax, &c. Item & ibi, *Cùm cœperitis spiritu, carne consummamini.* Nos verò etiam in vetere Testamento putamus distinctionem istam posse servari : sicut cùm dicit, *Qui dat spiritum populo qui est super terram, & spiritum his qui calcant eam.* Sine dubio enim omnis qui calcat terram, id est, terrena & corporalia, particeps est Spiritus-sancti, à Deo eum accipiens. a Sicut enim de Filio dicitur, quia *Nemo novit Patrem, nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare:* hæc eadem etiam de Spiritu-sancto docet Apostolus, cùm ait, *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei.* Sed & rursus in Evangelio de divinis ac profundioribus doctrinis commemorans Salvator, quæ nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad Apostolos : *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa* b *portare modò : cùm autem venerit consolator Spiritus-sanctus, qui à Patre procedit, ille vos docebit omnia, & commonebit omnia quæ dixi vobis.*

B

Et ita c sciendum est, quòd sicut Filius qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult; ita & Spiritus-sanctus, qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat Deum cui vult. *Spiritus* enim *ubi vult spirat.* Neque enim putandum est, quòd etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim Filio revelante cognoscit Patrem Spiritus-sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit : quod utique & impium pariter & stultum est, Spiritum-sanctum confiteri, & ignorantiam ei adscribere. Non enim cùm aliquid aliud esset ante quàm Spiritus-sanctus, per profectum venit in hoc ut Spiritus-sanctus esset : ut quis audeat dicere, quia tunc quidem cùm nondum esset Spiritus-sanctus, ignorabat Patrem, postea verò quàm recepit scientiam, etiam Spiritus-sanctus effectus est. Quòd si esset, numquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris d inconvertibilis, & Filii ejus, etiam Spiritus-sanctus haberetur, nisi quia & ipse semper erat Spiritus-sanctus.

C

Hoc sanè quod dicimus, vel *semper*, vel *erat*, vel si quod aliud tale temporalis significationis nomen adsciscimus, simpliciter & cum venia accipiendum est : quoniam nominum quidem horum significationes temporales sunt; ecce autem de quibus loquimur, tractatu quidem sermonis temporaliter nominantur, naturâ autem sui omnem intelligentiam sensûs temporalis excedunt. * Deus Pater omnibus præstat ut sint : participatio verò Christi secundùm id quod verbum vel ratio est, facit ea esse rationabilia. Ex quo consequens est, ea vel laude digna esse, vel culpâ, quia & virtutis & malitiæ sunt capacia. Propter hoc consequenter adest etiam gratia Spiritus-sancti, ut ea quæ substantialiter sancta non sunt, participatione ipsius sancta efficiantur. Cùm ergo primò ut sint habeant ex Deo Patre; secundò, ut rationabilia sint habeant ex Verbo; tertiò ut sancta sint, habeant ex Spiritu-sancto : rursum Christi secundùm hoc quod justitia Dei est, capacia efficiuntur ea quæ jam sanctificata antè fuerint per Spiritum-sanctum. Et qui in hunc gradum profecere per sanctificationem Spiritus-sancti, consequuntur nihilo minùs donum sapientiæ secundùm virtutem inoperationis Spiritûs Dei. Et hoc puto Paulum dicere, cùm ait, *quibusdam dari sermonem sapientiæ, aliis sermonem scientiæ secundùm eumdem Spiritum.* Et designans unamquamque discretionem donorum, refert omnia ad universitatis fontem, & dicit, *Divisiones enim inoperationum sunt, sed unus Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Unde & inoperatio Patris, quæ esse præstat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur : cùm unusquisque per participationem Christi, secundùm id quod sapientia est, & secundùm id quod scientia est & sanctificatio est, proficit, & in altiores profectuum gradus venit : & per hoc quod participatione Spiritus-sancti sanctificatus est quis, purior ac sincerior effectus, digniùs recipit sapientiam ac scientiæ gratiam; ut depulsis omnibus expurgatisque pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectum sinceritatis ac puritatis accipiat, ut hoc quod accepit à Deo ut esset, tale sit quale Deo dignum est, qui ut esset utique purè præstitit ac perfectè, ut tam dignum sit id quod est, quàm est ille qui id esse fecit. Ita namque & virtutem semper esse, atque in æternum manere percipiet à Deo is qui talis est, qualem eum voluit esse ille qui fecit. Quod ut accidat, & ut indesinenter atque inseparabiliter assistant ei qui est, ea quæ ab ipso facta sunt sapientiæ, id opus est instruere atque erudire ea & ad perfectionem adducere Spiritus-sancti confirmatione atque indesinenti sanctificatione, per quam solùm capere possunt. Ita ergo indesinenti erga nos operâ Patris & Filii & Spiritûs-sancti per singulos quosque profectuum gradus e instaurata, vix fortè aliquando intueri possumus sanctam & beatam vitam. In quam cùm post multos agones pervenire potuerimus, ita perdurare debemus, ut nulla umquam nos boni illius satietas capiat, sed quanto magis de illa beatitudine

A percipiemus, tanto magis in nobis vel dilatetur desiderium ejus, vel augeatur, dum semper ardentiùs ac capaciùs Patrem & Filium & Spiritum-sanctum vel capimus, vel tenemus. Si autem satietas aliquando cœperit aliquem ex his, qui in summo perfectoque constiterint gradu, non arbitror quòd ad subitum quis evacuetur atque decidat; sed paulatim & per partes defluere eum necesse est : ita ut fieri possit interdum, ut si brevis lapsus aliquis acciderit, & citò resipiscat, atque in se revertatur, non penitus ruere, sed revocare pedem, & redire ad statum suum, ac rursum statuere posse id quod per negligentiam fuerat elapsum. * Nam unigenitus Filius Dei qui erat Verbum & Sapientia Patris, cùm esset in ea gloria apud Patrem, quam habuit ante quàm mundus esset, exinanivit semetipsum, & formam servi accipiens efficitur obediens usque ad mortem : ut obedientiam doceret eos qui non aliter, nisi per obedientiam, salutem consequi poterant, in semetipso priùs complens, quod ab aliis volebat impleri. Idcirco non solùm usque ad mortem crucis Patri obediens factus est, verùm etiam in consummationem sæculi, in semetipso complectens omnes quos subjicit Patri, & qui per eum veniunt ad salutem; cùm & ipsi & in ipsis ipse quoque subjectus dicitur Patri : dum omnia in ipso constant, & ipse est caput omnium, & ipse est salutem consequentium plenitudo. Hoc ergo est quod de eo dicit Apostolus : *Cùm autem ei omnia subjecta fuerint, tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.*

* Deinceps ex cap. 5. lib. 3. Peri arch. Philip. 2. 6.

1. Cor. 15. 28.

Verùm nescio quo pacto hæretici non intelligentes Apostoli sensum, qui in his verbis continetur, subjectionis in Filio nomen infament : cujus appellationis proprietas si requiratur, ex contrariis facilè poterit inveniri. Nam si subjectum esse, non est bonum; C restat ut illud quod contrarium est, bonum sit, id est, non esse subjectum. Sermo namque Apostoli, secundùm quod isti volunt, hoc videtur ostendere, dum dicit, *Cùm autem subjecta fuerint ei omnia, tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui sibi subdidit omnia :* ut quasi is qui nunc Patri subjectus non sit, tunc subjectus futurus sit, cùm priùs ei Pater universa subjecerit. Sed miror quomodo hoc intelligi possit, ut qui nondum subjectis sibi omnibus non est ipse subjectus, tunc cùm subjecta sibi fuerint omnia, cùm rex omnium fuerit, & potestatem tenuerit universorum, tunc eum subjiciendum putent, cùm subjectus antè non fuerit : non intelligentes quòd sujectio Christi ad Patrem beatitudinem nostræ perfectionis ostendit, & suscepti ab eo operis palmam declarat; cùm non solùm regendi atque regnandi summam, quam in universa emendaverat creatura, verùm etiam obedientiæ & subjectionis correcta reparataque humani generis Patri offerat instituta. Si D ergo bona & salutaris accipitur ista subjectio, qua subjectus esse dicitur Filius Patri; valde consequens & cohærens est, ut & inimicorum, quæ dicitur Filio Dei esse subjectio, salutaris quædam intelligatur esse & utilis : ut sicut cùm dicitur Filius Patri subjectus, perfecta universæ creaturæ restauratio declaratur; ita cùm Filio Dei inimici dicuntur esse subjecti, subjectorum salus in eo intelligatur & reparatio perditorum. Verùm certis quibusque & modis & disciplinis & temporibus subjectio ista complebitur, id est, non necessitate aliqua ad subjectionem cogente, nec per vim subditus fiet omnis mundus Deo, sed verbo, ratione, doctrinâ, provocatione meliorum, institutis optimis, comminationibus quoque dignis & competentibus, quæ justè immineant his qui salutis & utilitatis suæ curam sanitatemque contemnunt. Denique etiam nos homines, vel cùm servos vel filios erudimus, dum adhuc E per ætatem rationis incapaces sunt, minis eos & metu coërcemus : cùm verò boni & utilis & honesti intelligentiam ceperint, tunc jam cessante verborum metu, verbo atque ratione suasi, ad omnia quæ bona sunt, adquiescunt. Quomodo autem servata omnibus rationabilibus creaturis arbitrii libertate, unusquisque debeat dispensari, id est, quos velut jam paratos & capaces sermo Dei & inveniat & instruat, quos autem interim differat, à quibus verò penitus occultetur, & longè eorum à se fieri dispenset auditum; quò usque rursum contemnentes indicatum sibi & prædicatum verbum Dei correptionibus quibusdam & castigationibus illatis perurgeat ad salutem, conversionemque eorum quodam modo exigat & extorqueat; quibus verò etiam occasiones quasdam præstet salutis, ita ut interdum etiam ex responsione sola fide prolata indubitatam quis ceperit salutem : quibus hæc ex caussis, vel F quibus occasionibus fiant; quid vel introspiciens divina sapientia, vel quos motus propositi eorum videns hæc universa dispenset, soli Deo cognitum est, & Unigenito ejus per quem creata ac reparata sunt universa, & Spiritui-sancto per quem cuncta sanctificantur, qui ab ipso Patre f & Filio procedit, cui est gloria in æterna sæcula.

f MSS. non habent & filio : nec Origenes.

LIBER SECUNDUS,

Ex Origenis itidem libris decerptus.

Ubique & in omnibus dicimus esse Deum, pro eo quod nihil potest esse vacuum Deo : non tamen ita esse dicimus, ut omnia sit nunc in quibus est. Unde diligentiùs intuendum est, quale est hoc quod perfectionem beatitudinis rerumque finem significat, quod non solùm in omnibus Deus esse dicitur, sed etiam omnia esse dicitur Deus. Quæ sunt ergo ista G omnia, quæ Deus futurus sit in omnibus, inquiramus. Et ego quidem arbitror, quia hoc quod in omnibus omnia esse dicitur Deus, significet etiam in singulis eum omnia esse. Per singulos autem omnia erit hoc modo, ut quidquid rationabilis mens expurgata omnium vitiorum fece, atque omni penitus extersa nube malitiæ, vel sentire, vel intelligere, vel cogitare potest, om-

nia Deus sit; nec ultrà jam aliud aliquid nisi Deum sentiat, Deum cogitet, Deum videat, Deum teneat, omnis motus suus Deus sit: non enim jam ultrà mali bonique discretio; quia nusquam malum: omnia enim ei Deus est, cui jam non adjacet malum: nec ultrà ex arbore sciendi bonum & malum edere concupiscet, qui semper in bono est, & cui omnia Deus est. Sic ergo finis ad principium reparatus, & rerum exitus collatus initiis, restituet illum statum quem tunc habuit natura rationalis, cùm de ligno sciendi bonum & malum edere non egebat: & amoto omni malitiæ sensu & ad sincerum purumque deterso, solus Deus qui est unus bonus, hic ei fiet omnia, & non in paucis aliquibus vel pluribus, sed ut in omnibus ipse sit omnia: & cùm jam nusquam mors, nusquam aculeus mortis, nusquam omnino malum, tunc verè Deus omnia in omnibus erit.

QUÆST. XIX. Quomodo filius patri subjiciendus.
* Initium Anacephaleos. Origenis ad lib. 1. Periarch.
a MSS. invisibilis.

* TEMPUS est jam decursis his prout potuimus, quæ suprà dicta sunt, nunc commemorationis gratiâ eorum quæ sparsim diximus, recapitulare singula: & primò omnium de Patre & Filio & Spiritu-sancto repetere. Deus Pater cùm & [a] indivisibilis sit, & inseparabilis à Filio, non per prolationem ab eo, ut quidam putant, generatus est Filius. Si enim prolatio est Filius Patris, prolatio verò dicitur quæ talem significat generationem, qualis animalium vel hominum solet esse progenies; necessariò corpus est, & is qui protulit, & is qui prolatus est. Non enim dicimus, sicut hæretici putant, partem aliquam substantiæ Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium creatum à Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit: sed abscisso omni sensu corporeo, ex invisibili & incorporeo Deo Verbum & Sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat è mente. Nec absurdum videbitur cùm dicatur Filius caritatis, si hoc modo etiam voluntatis putetur. Sed & Johannes indicat, quia *Deus lux est:* & Paulus designat; quia *Filius splendor lucis æternæ sit.* [1. Johan. 1. 5. Heb. 1. 3.] Sicut ergo numquam lux sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest; qui & figura expressa substantiæ ejus, & verbum, & sapientia dicitur. Quomodo ergo potest dici, quia fuit aliquando, quando non erat vel fuerat Filius? Nihil enim aliud est dicere, nisi quia fuit aliquando, quando veritas non erat, quando sapientia non erat, quando vita non erat: cùm in his omnibus perfectè Dei Patris substantia censeatur. Non enim ab eo dirimi hæc, vel ab ejus possunt umquam substantia separari. Quæ quidem quamvis intellectu multa esse dicantur: re tamen & substantiâ unum sunt, in quibus est plenitudo divinitatis. Hoc autem ipsum quod dicimus, quia numquam fuit quando non fuit, cum venia accipiendum est, ne & hæc ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerant, id est, *quando*, vel *numquam:* supra omne autem tempus, & supra omnia sæcula, & supra omnem æternitatem intelligenda sunt ea quæ de Patre & Filio & Spiritu-sancto dicuntur. Hæc enim sola Trinitas est, quæ omnem sensum intelligentiæ, non solùm temporalis, verùm etiam æternalis excedit: cetera verò quæ sunt extra Trinitatem, in sæculis & in temporibus metienda sunt. Hunc igitur Filium Dei secundùm hoc quod Verbum est Deus, qui erat in principio apud Deum, [Johan. 1. 1.] nemo consequenter putet in loco aliquo contineri, neque secundùm quod sapientia est, neque secundùm quod vita est, vel justitia, vel sanctificatio, vel redemtio: hæc enim omnia non indigent loco, ut agere quid vel operari possint, sed pro his qui virtutis ejus inoperationisque participant, hæc singula intelligenda sunt. Si verò quis dicat, per eos qui participes sunt Verbi Dei, vel sapientiæ ejus, vel veritatis, vel vitæ, etiam ipsum Verbum & sapientiam videri in [b] loco esse: Respondendum est ei, quia dubium non est, quòd Christus secundùm quod verbum & sapientia est, & cetera omnia, erat in Paulo. Propter quod dicebat, *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus?* Et iterum: *Vivo autem jam non ego, vivit verò in me Christus.* [2. Cor. 13. 3. Gal. 2. 20.] Tunc ergo cùm esset in Paulo, quis dubitabit quòd similiter erat in Petro, & in Johanne, & in singulis quibusque sanctorum, & non solùm in his qui in terris sunt, verùm etiam & in his qui in cælis sunt? Absurdum namque est dicere, quia in Petro quidem & in Paulo erat Christus, in Michaële verò archangelo & in Gabriele non erat. Ex quo manifestè deprehenditur, quia divinitas filii Dei non in loco aliquo concludebatur; alioquin in ipso tantùm fuisset, & in altero non fuisset: sed secundùm incorporeæ naturæ majestatem, cùm in nullo loco concludatur, in nullo rursum deesse intelligitur. Verùm illa sola intelligenda est differentia quòd etiam si sit in diversis, sicut diximus in Petro, vel in Paulo, vel Michaële, vel Gabriele, non tamen in universis similiter est. Pleniùs enim & clariùs, & ut ita dixerim, apertiùs in Archangelis est, quàm in aliis sanctis viris. Quod ex eo manifestum est, quia cùm ad summam perfectionem pervenerint sancti quique, dicuntur Angelis similes effici vel æquales, secundùm Evangelicam sententiam. [Matth. 22. 30.] Unde constat, in singulis quibusque tantum effici Christum, quantum ratio indulserit meritorum. His igitur nobis de Trinitatis fide breviter repetitis, consequens est etiam illud pariter admonere, quòd per Filium creata dicuntur omnia, *quæ in cælis sunt, & quæ in terra, visibilia & invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates, omnia per ipsum & in ipso creata sunt: & ipse est ante omnes, & omnia illi constant qui est caput.* Quibus consona etiam Johannes in Evangelio dicit, quia *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* [Johan. 1. 3.] David verò totius Trinitatis mysterium in universorum conditione significans, ait, *Verbo Domini cæli firmati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* [Psal. 32. 6.] Post hæc verò competenter admonebimus de adventu corporali & incarnatione unigeniti Filii Dei: in quo non ita sentiendum est, quòd omnis deitatis ejus majestas intra brevissimi corporis claustra conclusa sit, ita ut omne Verbum Dei & sapientia ejus, ac substantialis veritas & vita, vel à Patre divulsa

A sit, vel intra corporis illius coërcita & circumscripta brevitatem, nec usquam præterea putetur operata. Sed inter utrumque tanta pietatis debet esse confessio, ut neque aliquid deitatis in Christo defuisse credatur, & nulla penitus à paterna substantia, quæ ubique est, facta putetur divisio. Tale namque aliquid etiam Baptista Johannes indicat, cùm corporaliter absente Jesu dicebat ad turbas, *Medius vestrûm stat quem vos nescitis, qui post me venit, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum.* [Johan. 1. 26.] Quod utique dici non poterat, de eo qui absens erat, quantum ad præsentiam corporalem pertinet, quòd medius staret eorum inter quos corporaliter non aderat. Unde ostenditur, quia & in corpore totus, & ubique totus aderat Filius Dei. Ne quis tamen nos existimet per hoc illud affirmare, quòd pars aliqua deitatis Filii Dei fuerit in Christo, reliqua pars alibi vel ubique: quod illi sentire possunt, B qui naturam substantiæ incorporeæ atque invisibilis ignorant. Impossibile namque est de incorporeo divisionem aliquam fieri. Sed in omnibus & per omnia & super omnia est, eo modo quo superiùs diximus: id est, quo vel sapientia, vel verbum, vel vita, vel veritas intelligatur, per quem intellectum omnis sine dubio conclusio localis excluditur. Volens igitur Filius Dei Deus pro salute generis humani apparere hominibus, & inter homines conversari, suscepit non solum corpus humanum, ut quidam putant, sed & animam, nostrarum quidem animarum similem per naturam, proposito verò & virtute similem sibi, & talem quali omnes voluntates & dispensationes verbi & sapientiæ indeclinabiliter posset implere. Quòd autem habuerit animam, manifestissimè in Evangelio designat ipse Salvator, dicens, *Nemo tollit à me animam meam, sed ego pono eam à me.* [Johan. 10. 18.] Et iterum, *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Et C rursum, *Tristis est anima mea usque ad mortem.* [Matth. 26. 38.] Et iterum, *Nunc anima mea turbata est.* [Johan. 12. 27.] Neque enim tristis & turbata anima, Verbum Dei intelligendum est, quod ex auctoritate deitatis dicit, *Potestatem habeo ponendi animam meam.* Nec tamen ita dicimus fuisse Filium Dei in illa anima, sicut fuit in anima Petri vel Pauli ceterorumque sanctorum, in quibus Christus similiter ut in Paulo loqui creditur. Sed de illis omnibus illud sentiendum est quod Scriptura dicit, quia *Nemo mundus à sorde, nec si unius diei fuerit vita ejus.* [Job. 14. 4. Isa. 7. 15.] Hæc verò anima quæ in Christo fuit, priùs quàm sciret malum, elegit bonum: & quia dilexit justitiam, & odio habuit iniquitatem, propterea unxit eam Deus oleo lætitiæ præ participibus suis. [Psal. 44. 8.] Oleo ergo lætitiæ unguitur, cùm Verbo Dei immaculata fœderatione conjuncta est: & per hoc sola omnium animarum peccati incapax fuit, quia Filii Dei bene & plenè capax D fuit: ideoque & unum cum ipso est, atque ejus vocabulis nuncupatur, & Jesus Christus appellatur, per quem omnia facta esse dicuntur. [Johan. 1. 3.] De qua anima, quoniam totam in se sapientiam Dei & veritatem vitamque receperat, etiam illud arbitror dixisse Apostolum, quod ait, quoniam *Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.* [Coloss. 3. 3.] Quis enim alius hìc intelligendus est Christus, qui in Deo absconditus dicitur, & postea apparitiurus, nisi ille qui oleo lætitiæ unctus, refertus, id est, substantialiter Deo repletus est, in quo nunc absconditus dicitur? Propterea enim & omnibus credentibus ad exemplum Christus exponitur: quia sicut ille semper, & ante quàm sciret omnino malum, elegit bonum, & dilexit justitiam, & odio habuit iniquitatem, & propterea unxit eum Deus oleo lætitiæ: ita & unusquisque vel post lapsum vel post errorem expurget E se à maculis, exemplo proposito, & habens itineris ducem, arduam viam virtutis incedat: ut si fortè per hoc in quantum fieri potest, per imitationem ejus particeps efficiatur divinæ naturæ, sicut scriptum est, quia *Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit & ipse ambulare.* [1. Johan. 2. 6.] Hoc ergo Verbum & hæc sapientia, per cujus imitationem, vel sapientes, vel rationabiles dicimur, omnibus fit omnia, ut omnes lucrifaciat, & fit infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciat. Et quia infirmus efficitur, propter hoc dicitur de eo, *Etiam si crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei.* [2. Cor. 13. 4. 1. Cor. 2. 2.] De quo Corinthiis qui infirmi erant, Paulus nihil se scire indicat inter ipsos, nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum. Quidam autem volunt de ipsa anima dictum videri, cùm primùm de Maria corpus assumsit, etiam illud quod Apostolus dicit: *Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse* F *se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens:* [Philipp. 2. 6.] quo eam sine dubio in formam Dei melioribus exemplis & institutionibus repararet, atque in eam plenitudinem unde se exinaniverat, revocaret. Sicut autem participatione Filii Dei quis in filium adoptatur, & participatione sapientiæ in Deo sapiens efficitur: ita & participatione Spiritus-sancti, sanctus & spiritalis efficitur. Unum enim atque idem est Spiritus-sancti participium sumere, quod est Patris & Filii; quippe cùm una & incorporea natura sit Trinitatis. * Igitur unigenitus Filius Dei, per quem omnia facta esse visibilia & invisibilia, in superioribus sermo disputationis edocuit, [* Deinceps ex cap. 6. lib. 2. Periarch.] secundùm Scripturæ sententiam, & fecit omnia, & quæ fecit diligit. Nam cùm invisibilis Dei ipse sit imago invisibilis, participationem sui universis rationabilibus creaturis invisibiliter præbuit, ita ut tantum ex eo unusquisque participii sumeret, quanto erga G eum dilectionis inhæsisset affectu. Verum cùm pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore & exiliore erga suum auctorem amore teneretur: illa anima, de qua dixit Jesus, quia *Nemo aufert à me animam meam,* [Johan. 10. 18.] inseparabiliter atque indissociabiliter inhærens, ut pote Verbo & sapientiæ Dei & veritati ac luci veræ, & tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus. Sicut & Apostolus his, qui eam imitari deberent, promittit, quia, *Qui se jungit Domino, unus spiritus est.* [1. Cor. 6. 17.] Hac ergo substantiâ animæ inter Deum carnemque mediante (non enim possibile erat

Dei naturam corpori sine mediatore misceri) nascitur, ut diximus, Deus homo, illa substantiâ mediâ exsistente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursum anima illa, ut pote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere, in quem, ut superiùs diximus, velut verbum & sapientiam & veritatem tota jam cesserat: unde & meritò pro eo quòd vel tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa, cum ea quam assumserat carne, Dei Filius, & Dei virtus, & Dei sapientia appellatur. Et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Jesus Christus & filius hominis nominatur: nam & Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quæ mortem utique recipere poterat: & filius hominis appellatur, qui venturus in gloria Dei Patris cum sanctis Angelis prædicatur. Et hac de caussa per omnem Scripturam, tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quàm humana natura nuncupationis divinæ insignibus decoratur. Magis enim de hoc, quàm de ullo alio dici potest, quod scriptum est, quia *Erunt ambo in carne una, & jam non sunt duo; sed una caro.* Magis verbum Dei cum anima in carne una esse, quàm vir cum uxore putandus est: sed & unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit, quàm huic animæ, quæ se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus meritò dicatur, Propheta dicente, *Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis.* Dilectionis ergo merito unguitur oleo lætitiæ, id est, anima cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungui namque oleo lætitiæ, non aliud intelligitur quàm Spiritu-sancto repleri. Quòd autem præ participibus dixit, indicat, quia non gratia Spiritûs, sicut Prophetis, ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut & Apostolus dixit, *In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Denique propter hoc, non solùm dixit, *Dilexisti justitiam:* sed addidit, *& odisti iniquitatem.* Odisse enim iniquitatem, illud est quod Scriptura dicit de eo, *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.* Et quod ait, *Tentatum per omnia pro similitudine absque peccato.* Et iterum ipse dicit de se, *Ecce venit princeps mundi hujus & in me non invenit quidquam.* Quæ omnia nullum in eo peccati sensum indicant exstitisse. Quod ut Propheta evidentiùs designaret, quia numquam in eum iniquitatis sensus intrasset, ait, *Priùs quàm sciret puer vocare patrem aut matrem, avertit se ab iniquitate.* Quod si alicui difficile videbitur, pro eo quòd rationabilem animam esse in Christo suprà ostendimus, cùm utique naturam animarum boni malique capacem per omnes disputationes nostras frequenter ostendimus, hoc modo hujus rei explanabitur difficultas. Arbitror sanè etiam Jeremiam prophetam intelligentem quæ sit in eo natura Dei sapientiæ, quæ etiam hæc quam pro salute mundi susceperat, dixisse, *Spiritus vultûs nostri Christus Dominus, cui diximus, quòd in umbra ejus vivemus in gentibus.* Pro eo enim quòd sicut umbra corporis nostri inseparabilis est à corpore, & indeclinabiliter motus ac gestus corporis suscipit ac gerit, puto eum animæ Christi opus ac motum qui ei inseparabiliter inhærebat, & a pro nutu ejus ac voluntate cuncta perpetrabat, ostendere volentem, umbram Christi Domini hanc vocasse, in qua umbra nos viveremus in gentibus. In hujus namque assumtionis sacramento gentes vivunt, quæ imitantes eam per fidem veniunt ad salutem. Sed & David dicens, *Memor esto opprobrii mei Domine, quo exprobraverunt me in commutationem Christi tui:* similia mihi videtur ostendere. Et Paulus quid aliud sentit, cùm dicit, *Vita nostra abscondita est cum Christo in Deo?* Et quid enim in alio loco dicit, *An* b *experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus?* Et nunc Christum in Deo dicit absconditum: cujus rei intellectus est difficilis, nisi talis aliquis judicetur, qualem per umbram Christi à Propheta significatum esse, suprà diximus. Fortassis etiam hoc sensum humanæ mentis excedit. Quin immo, quod verius est, massam, sicut in fornacibus sæpe neri oculis deprehendimus, totam ignem effectam dicimus; quia nec aliud in ea nisi ignis cernitur: sed & si quis contingere atque contrectare

A adtentaverit, non ferri, sed ignis vim sentiet. Hoc ergo modo etiam illa anima, quæ quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est: omne quod agit, quod sentit, quod intelligit Deus est. Et ideo nec convertibilis, nec mutabilis dici potest, quæ inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possidebit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse: in hac autem anima ignis ipse divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad ceteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit, quia *Unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis:* ostendit quòd ista anima aliter oleo lætitiæ, id est, Verbo Dei & sapientiâ unguitur, & aliter participes ejus, id est, sancti Prophetæ & Apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur: ista verò anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus B fragrantia participantes digni quique Prophetæ fiebant & Apostoli. Sicut ergo alius est unguenti odor & alia unguenti substantia, ita aliud est Christus & aliud participes sui. Et sicut vas ipsum quod substantiam continet unguenti, nullo genere potest aliquid recipere fœtoris, hi verò qui ex odore ejus participant, si se paulò longiùs à fragrantia ejus removerint, possibile est ut incidentem recipiant fœtorem: ita anima Christi velut vas in quo inerat substantia unguenti, impossibile fuit ut contrarium reciperet odorem; participes verò ejus quàm proximi fuerint vasculo, tam odoris erunt participes & capaces. Hoc modo hujus rei explanabitur difficultas. Naturam quidem animæ illius hanc fuisse, quæ est omnium animarum, non potest dubitari: alioquin nec dici anima potuit, si verè non fuit anima. Verùm quoniam boni malique eligendi facultas omnibus præstò est, hæc anima quæ Christi est, ita elegit diligere justitiam, ut C pro immensitate dilectionis ei inconvertibiliter atque inseparabiliter adhæreret: ita ut propositi firmitas, & affectus immensitas, & dilectionis inexstinguibilis calor omnem sensum conversionis abscinderet: ut quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum sit in naturam. Ita & fuisse quidem in Christo humana & rationabilis anima credenda est, & nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati. Ad pleniorem tamen rei explanationem non videtur absurdum, si etiam similitudine aliqua utamur: licèt in re tam ardua tamque difficili, ne exemplis quidem uti commodis copia est, tamen ut absque aliquo præjudicio dicamus: Ferri metallum capax est, & frigoris & caloris. Si ergo massa aliqua ferri semper in igne sit posita, omnibus suis poris omnibusque venis ignem recipiens, & tota ignis effecta, si neque ab ea ignis cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur, numquid dicemus hanc quæ naturâ quidem ferri D massa est, in igne positam & indesinenter ardentem posse aliquando frigus recipere? Sed * & quàm plurima alia in Scripturis divinis de umbræ significantia videmus inserta: ut illud in Evangelio secundùm Lucam, cùm dicit Gabriel ad Mariam, *Spiritus Domini veniet super te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Et Apostolus de lege dicit; quia similitudini & umbræ deserviunt cælestium, hi qui carnalem habent circumcisionem. Et alibi dicitur: *Nonne vita nostra umbra est super terram?* Si ergo & lex quæ super terram est, umbra est, & vita omnis nostra quæ est super terram, umbra est, & in umbra Christi vivemus inter gentes: videndum est ne omnium harum veritas umbrarum in illa revelatione noscatur, cùm jam non per speculum, & in ænigmate, sed facie ad faciem, sancti quique, & gloriam Dei, & rerum caussas ac veritatem speculari merebuntur; cujus veritatis accepto jam pignore per Spiritum-sanctum, dicebat Apostolus: *Et si cognovimus* E *Christum secundùm carnem aliquando, sed nunc jam non novimus.* Hæc interim nobis ad præsens de rebus tam difficilibus disputantibus, id est, de incarnatione & deitate Christi, occurrere potuerunt. Si quis sanè melius aliquid potuerit invenire, & evidentioribus de Scripturis sanctis assertionibus confirmare quæ dicit, illa potiùs quàm hæc recipiantur.

Psal. 44. 8. — *Cant. 1. 3.* — ** Postrema verba cap. 6. l. 2. Peri arch.* — *Lucæ. 1. 35.* — *Hebr. 8. 5.* — *Job. 8. 9.* — *1. Cor. 13. 12.* — *2. Cor. 5. 16.*

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

Distributus olim fuit in tredecim Capita, quorum posteriora novem contractum interpolatumque omnem ferè librum Augustini contra sermonem Arianorum, dictis eorumdem hæreticorum sine distinctione positis, continebant. Capita autem priora quæstiones aliquot Dialogi Orosii qui in 6. Tomi Appendice est, decurtatas & depravatas referunt, ut veri similius sit hunc librum ex Dialogo, quàm ex hoc libro Dialogum locupletatum fuisse. In ea porrò Dialogi parte quæ huc translata est, verba Augustini nonnulla reperies: illud exempli gratiâ quod hîc legitur in cap. 3. & in quæstione Dialogi 9. Si Spiritus filius diceretur, amborum filius diceretur: nullus autem filius est duorum, nisi *&c. descriptum est ex Tractatu 99. in Iohan. & ex lib. 15. de Trinitate. Altera parte capitis ejusdem tertii exhibentur breviora quædam excerpta ex libro 2. de Trinitate. Tandem caput quartum sumtum est ex libro quæstionum de novo Testamento, q. 93. qui quæstionum liber in Appendice primæ partis Tomi 3. exstat.*

DE TRINITATE ET UNITATE DEI, LIBER UNUS.

Caput I.

a Ex quæstione 1. dialogi inter Orosium & Aug. *Gen. 1. 1.* *Johan. 8. 25.* *Johan. 1. 3.* *Psal. 109. 3.*

PERSONAM geniti Filii [a] principium Geneseos evidenter ostendit : ait enim, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Quem alium principium intelligendum putamus, nisi Filium? Ipse enim de se interrogantibus Judæis quis esset, respondit, *Principium qui & loquor vobis.* Ergo principium Filius. Per Filium fecit Deus cælum & terram, sicut Johannes Evangelista narrat : *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.* Filius Dei naturâ est Filius, non adoptione, sicut scriptum est : *Ante luciferum genui te.* Deus Pater uterum non habet sicut nos, aut corporeus esse credendus est : sed per uterum substantiam intelligi voluit, de qua natus est Filius. Quod est Pater, hoc genuit : Deus Deum, lux lucem; sicut homo hominem gignit, & canis canem. Numquam visum est ut homo gigneret canem. Ac per hoc Pater non de nihilo, neque de aliqua alia substantia, sed de se ipso genuit Filium.

b Ex q. 2. dialogi Oros. *Johan. 15. 26.* *Johan. 20. 22.* *Math. 10. 20.* *Rom. 8. 9.*

[b] Spiritum-sanctum neque ingenitum, neque genitum fides recta declarat : quia si dixerimus ingenitum, duos Patres affirmare videbimur; si autem genitum, duos Filios credere culpamur. Sed quod certa fides tenet, nec ingenitus est, nec genitus, sed ab utroque procedens, id est, à Patre & à Filio. Et ut hoc testimoniis approbemus, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum ad Discipulos audi dicentem : *Cùm venerit*, inquit, *Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* Et rursum ipse Dominus Jesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet à se procedere Spiritum-sanctum, sicut & à Patre, insufflans in Discipulos suos, ait, *Accipite Spiritum-sanctum.* Unus est ergo Spiritus Patris & Filii, unus amborum Spiritus. Igitur quòd Patris sit Spiritus, ipse Dominus & Salvator noster Discipulis suis ait, *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Et quòd idem & Filii sit Spiritus, Paulus apostolus testis est : *Si quis autem*, inquit, *Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.*

Caput II.

c Ex q. 1. dialogi Oros. *Gen. 1. 1.* *Math. 28. 19.* *Math. 3. 17.*

[c] PROCUL dubio in nomine Dei, Pater; in nomine principii, Filius intelligendus est. Profectò cùm dixisset, *In principio fecit Deus cælum & terram* : & subsecutus adjunxit, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas* : qui est tertia in Trinitate persona. Igitur si non esset trina persona, numquam Dominus noster Jesus Christus diceret Discipulis suis, *Ite baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti.* Nec baptizato Domino à Johanne in Jordane fieret vox de cælo, dicens, *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* : nec Spiritus-sanctus in specie columbæ descendisse super eum, & mansisse diceretur. Ideo tres personas secundùm Scripturas sanctas intelligimus, id est, alium esse Patrem, alium Filium, qui genitus est à Patre, alium Spiritum-sanctum : non aliud, quia substantiâ unum sunt. Personas distinguimus, non deitatem separamus.

d Ex q. 3. dialogi Oros. *Rom. 9. 5.* *Johan. 17. 3.* *1. Johan. 5. 20.* *Johan. 10. 30.* *Johan. 5. 18.* *Philip. 2. 6.* *Act. 5. 3.* *Johan. 4. 24.* *1. Cor. 6. 19.* *Ibidem. 20.* *Deut. 6. 4.*

[d] Quòd autem Pater & Filius & Spiritus-sanctus de una substantia sit, beatus Paulus apostolus de Filio ad Romanos scribens demonstrat, *Quorum Patres*, inquit, *& ex quibus Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula.* Et iterum in Evangelio secundùm Johannem, *Ut cognoscant te solum verum unum Deum, & quem misisti Iesum Christum* : id est, te, & quem misisti Jesum Christum, verum unum Deum. Et rursus Scriptura dicit, *Ut simus in vero Filio ejus Iesu Christo, ipse est verus Deus & vita æterna.* Et ut æqualitatem suam ostenderet, ait ipse Dominus, *Ego & Pater unum sumus*; scilicet naturâ, non personâ. Et iterum inquit, *Propterea quærebant Iudæi interficere Iesum, quia non solùm solvebat sabbatum, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Et rursus Paulus inquit, *Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo.* Non poterat esse rapina, ubi æqualis erat natura; non erat usurpata, sed nata; non rapuit, quia verè habuit. Spiritum verò sanctum Deum, Acta Apostolorum apertissimè docent : *Anania*, inquit Petrus, *cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui-sancto?* Et infrà, *Non hominibus mentitus es, sed Deo.* Et in Evangelio inquit secundùm Johannem : *Dominus Spiritus est.* Paulus ad Corinthios scribens, ait : *Nescitis quia corpora vestra templum sunt Spiritus-sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?* Idem Paulus, *Emti enim estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro.* Pater, inquam, Deus, Filius Deus, Spiritus-sanctus Deus : non tres dii, sed unus est Deus, ut Moyses dicit : *Audi Israël, Dominus Deus tuus, unus est Deus.* Ac per hoc sicut dicimus, non tres deos, non tres essentias; ita nec tres sapientias, nec tres spiritus. Nam interrogati de singulis personis, si sit Pater sapientia, vel Filius, vel Spiritus-sanctus : respondemus, Pater est sapientia, Filius est sapientia, Spiritus-sanctus est sapientia : non tres sapientiæ, nec tres spiritus; sed una sapientia, & unus spiritus; sicut una substantia, & una essentia : quia hoc illi Patri est esse, quod Filio sapientiæ & Spiritui sancto est esse.

[e] Et cùm æquales sint Pater & Filius & Spiritus-sanctus, Filius tamen dicit, *Pater major me est.* Et, *Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui me misit.* Et, *Pater, si possibile est, transeat à me calix iste.* Et, *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit.* Ista omnia, & alia quæ dicit Filius, secundùm formam servi quam assumsit, intelligenda & dicta sunt. Igitur cùm primus homo conditus esset à Deo, & libero arbitrio muneraretur, præceptumque ei positum esset, ut si custodisset quæ ei Deus præceperat, morte non corporis, nec animæ moreretur : sed ille inobediens mandato Dei, atque elatus superbiâ, suasioni serpentis obediens, mandata contemsit. Et hæc caussa exstitit ut mortis periculum incurreret; & ab illo uno homine omnis humana natura vitiata, atque peccato obnoxia, mortalis exsisteret. Unde apostolus Paulus inquit; *Per unum hominem peccatum introivit in mundum, & per peccatum mors : & ita in omnes homines mors pertransivit, in quo omnes homines peccaverunt. Quia sicut per unum hominem omnes homines in condemnationem ceciderunt, ita & per unius justitiam omnes homines in justitiam vitæ surrexerunt.* Et iterum, *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis.* Cælestem itaque dico, quia non ex humano conceptus semine, sed de Maria virgine, pro nostra salute, assumtus à Filio Dei, sicut Johannes testatur : *Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis.* Verbum caro factum est, non in carnem mutatum, ut desisteret esse quod erat, sed cœpit esse quod non erat : sumsit enim carnem, non convertit in carnem. Carnem istam à parte totum hominem intelligimus, id est, carnem & animam rationalem : ut primus homo & carne & animâ mortuus fuerat, ita etiam oportuit ut per Mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum & carne & animâ vivificaretur. Ergo, ut suprà diximus, secundùm assumtionis formam carnis dictum est, *Pater major me est.* [f] Non est credendum posse Filium Dei & Filium hominis duos filios esse : quia non sunt duo filii, sed unus. Nam ille qui erat Filius Dei, factus est Filius hominis in unitate personæ. Ut anima & caro unus est homo, ita verbum & homo unus est Christus. Duas substantias accipimus in uno Filio Dei, unam deitatis, aliam humanitatis, non duas personas. Et si diximus duas personas, introducemus etiam duos Filios Dei : & jam tunc non erit Trinitas, sed quaternitas, quod absit. Profectò enim per id quod est Deus, & æqualis Patri, & ubique præsens est, & in cælo est totus, & in terra totus, & in nullo continetur loco : per id quod homo, & passus & mortuus, & resurrexit & adscendit in cælum, sedetque ad dexteram Patris, & sic veniet ad judicandum vivos & mortuos, quemadmodum est ire visus in cælum, in eadem forma carnis atque substantia; cui profectò immortalitatem dedit, naturam non abstulit. [g] Licèt una substantia sit, neque persona Patris, neque Spiritus-sancti, sed sola Filii suscepit carnem Et ut hoc intelligamus, comparationibus utar. Certè (ut ex creatura intelligas Creatorem) sic in anima est ratio : & cùm sint unum, aliud anima agit, aliud ratio : animâ vivimus, ratione sapimus : ita Pater & Filius & Spiritus-sanctus cùm sint una substantia, tota Trinitas operata est hominem, quem non tota Trinitas assumsit, sed sola Filii persona. [h] Nec voluntate, nec necessitate genuit Pater Filium. Non necessitate, quia necessitas in Deo non est : non voluntate, quia voluntas præire sapientiam non potest, quæ est Filius. Igitur prius est rationabiliter sapere, quàm rationabiliter velle. Unde nec voluntate nec necessitate, sed naturaliter solâ sapientiâ Pater genuit Filium. [i] *Sicut Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso.* Scimus Filium Dei à semetipso non esse, sed à Patre genitum esse : Patrem verò à nullo genitum esse, à nullo vitam accepisse. Dedit Pater Filio vitam, gignendo vitam quam Pater habuit in se. Non quòd priùs fuerit Filius sine vita, & postea acceperit vitam; sicut nos qui per peccatum amisimus vitam, & per gratiam Salvatoris recepimus vitam. Ideo de eo dicitur, Filius à Patre accepit vitam, quia non à se ipso est genitus : non exsistenti dedit, sed gignendo.

Caput III.

[k] QUONIAM & oratione & testimoniis persuasimus de subjectione Filii, quia non secundùm substantiam minor, sed secundùm formam servi quam assumsit : sed ut missus esse dicatur, aliquid dicere volumus. Scimus sicut Filius non secundùm substantiam dicitur missus, seu minor : ita nec Spiritus-sanctus propter columbam vel ignem missus dicitur : scilicet quia non in ea substantia

stantia, qua æqualis est Patri, apparuit, sed, ut dictum est, per subjectam creaturam. Non enim sicut Filius hominem assumsit, ut in æternum permaneat, sic Spiritus-sanctus columbam vel ignem: sed illæ factæ visiones de creatura inferiore ad manifestandum Spiritum, esse postea destiterunt. Numquam enim illa incomprehensibilis immutabilisque divinitas, quæ est Trinitas Deus, ab oculis carnalibus videri potest, nisi, ut dictum est, per subjectam creaturam. Inter genitum Filium & processionem Spiritus-sancti hoc distat, quòd Filius Dei sic est de Patre, quomodo natus, non quomodo datus: Spiritus verò sanctus sic est de Patre & Filio, non quomodo natus, sed quomodo datus. Filius natus solius est Patris, non Spiritus-sancti. Amborum est spiritus, id est, Patris & Filii: quia * si Spiritus Filius diceretur, amborum Filius diceretur. Nullus autem Filius est duorum nisi patris & matris: quod absit ut inter Deum Patrem & Filium quis suspicetur, quia nec filius hominis simul & ex patre & matre procedit: sed cùm procedit ex patre, non tunc procedit ex matre; & cùm procedit ex matre in hanc lucem, non tunc procedit & ex patre. Spiritus verò sanctus non de Patre procedit in filium, & de filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit.

[a] De eo quod à Johanne dicitur, quòd Spiritus-sanctus *non loquitur à semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur*: non loquitur à semetipso, quia non est à se ipso: Pater enim à nullo est natus, Filius à Patre est genitus, Spiritus-sanctus à Patre & Filio procedens: ideo non loquitur à se ipso: sed quæcumque audiet, loquetur. Audire illi esse est, à se non est, sed à Patre: ideo quæcumque audiet, loquetur. [b] Quid sit quòd Spiritus-sanctus pro nobis interpellare dicitur, quod dicit Paulus ad Romanos scribens, *Nam quid oremus sicut oportet, nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quia secundùm Deum postulat pro sanctis.* Modus iste locutionis, qui frequenter in Scripturis sanctis invenitur, est sicut Deus dicit ad Abraham, *Nunc cognovi, quoniam timeas Deum*, hoc est, cognoscere te feci: sicut dicit Apostolus, *Nunc cognoscentes Deum, immò cogniti à Deo.* Nempe omnia in præsentia Dei sunt ante quàm fiant; præsentia sunt futura, quasi jam facta sint: quomodo dicit, *cogniti à Deo*, nisi faciente Deo ut cognoscamus Deum: sic & hîc scribitur Spiritus-sanctus gemere pro nobis, id est, gementes nos facere, infundendo nobis caritatem in Deum & proximum: sicut legitur, Lætus dies, quia lætos homines faciat. [c] Pater solus nusquam legitur missus: sed missionem Filii ita scribit Apostolus, *Cùm autem venerit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum natum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret.* Quòd Filius Dei natus de Maria virgine, venit in mundum, testatur Evangelista, dicens, *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est.* Et ipse ait, *Ego à Patre exivi, & veni in hunc mundum.* Item Evangelista dicit, *Et mundus eum non cognovit.* Deinde subjungit, *In sua propria venit.* Illuc utique missus est, quò venit: sed in hunc mundum est missus, ubi erat: quæ missio tamen esse opus sanctæ Trinitatis, nulli sit catholico dubitandum. [d] Nusquam scriptum est, quòd Deus Pater major sit Spiritu-sancto, vel Spiritus-sanctus minor Deo Patre, quia non ita est. Quia persona divinitatis suæ assumta est à Filio Dei ex virgine Maria, in personam suæ humanitatis, unitatem habitumque conjunxit in æternum. Quamvis Spiritus-sanctus apparuisset in specie columbæ vel ignis, non possumus tamen dicere Spiritum-sanctum Deum & columbam, aut Deum & ignem, sicut dicimus Filium Deum & hominem. [e] Propter has igitur corporales formas, in quibus apparuit Spiritus-sanctus, missus dicitur: non propter has minor Patre dici potest; sicut Filius propter formam servi, quæ inhæsit illi ad unitatem personæ perpetualiter. Illæ verò species corporales, ut est columbæ vel ignis, ad demonstrandum quod opus fuit, ad tempus apparuerunt, & esse postea destiterunt. Nonne [f] apparere debuerunt creaturæ sicut oportuit, servientes Creatori ad nutum ejus, qui incommutabiliter in se ipso permanet, ad eum significandum & demonstrandum, sicut significari & demonstrari mortalibus oportebat, mutatæ atque conversæ?

* A quibusdam dubitari solet, an Spiritum-sanctum habuerunt Apostoli illo tempore, quo fuerunt cum Christo Domino, secundùm quod Evangelista dicit, *Spiritus nondum erat datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.* Et in alio loco ait, *Si diligitis me, præcepta mea servate: & ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis; quem mundus non potest accipere; quia non videt eum, neque cognoscit eum. Vos autem videtis eum, & cognoscitis eum; quia apud vos manet, & vobiscum est.* Et etiam post resurrectionem suam legitur insufflasse & dixisse discipulis, *Accipite Spiritum-sanctum.* In Pentecoste verò legitur Spiritus-sanctus in Apostolos descendisse. Ad hæc dicendum, quia unus Spiritus est, sed dona habet multa. Non est dubium, quin Spiritus-sanctus erat cum eis: quia ubi Christus est, Spiritus-sanctus est. Et quia venturum Spiritum-sanctum à Patre promiserat Christus, non defuit in hoc indifferens ejus divinitas. Trium officiorum formæ doni Spiritus-sancti in Apostolis sunt ostensæ: quarum prima est, quæ ad jus ecclesiasticum pertinet, in regenerandis. Ecclesiastica potestas intelligitur esse in officiis Episcoporum & sacerdotum, qui omnia in traditione Dominica per Spiritum-sanctum agere debent. Unde illis dicit Jesus, *Quorum tenueritis peccata, tenebuntur; & quorum remiseritis, remittentur eis.* Secunda est, quæ in Pentecoste data est, quæ generalis est; non solùm enim in Apostolos, verùm etiam in omnes credentes decidit Spiritus-sanctus. Tertia forma est, quæ solùm Apostolis vel ordinatis in initio concessa est, in signis ac virtutibus faciendis, usque dum fidei semina jacerent ad crementum. Semina enim fidei sunt virtutes per Apostolos factæ: ipsi enim Apostoli antistites positi sunt hujusmodi veritatis, qui per signa & prodigia rationabilem esse fidem nostram testantur. Igitur Spiritus-sanctus datur omnibus generaliter credentibus, sed si manet in eis: in signis verò & prodigiis Filii Dei esse probantur. Etiam Spiritus-sanctus non manet quandoque in homine, sed vocatus advenit, ut suggerat necessaria, & recedat. Similiter & in traditione vel ordinatione, de foris gratiam & tuitionem præstat devotis fidei, ut commendatiores habeantur per inspirationem ejus.

q. 93. in Append. 1. parte Tom. 3.
Johan. 20. 22.
Act. 2. 1.
Johan. 20. 23

CAPUT V.

[g] PATER, filius, & Spiritus-sanctus unus est verus Deus, secundùm illud quod scriptum est, *Audi Israël, Dominus Deus tuus unus est.* Et in Evangelio scriptum est, *Ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.* Et de Christo dicitur à Johanne apostolo, *Ipse est verus Deus, & vita æterna.* Ante omnia tempora Filius erat, ut intelligendum in hoc est, *In principio erat Verbum:* &, *Omnia per ipsum facta sunt.* Quia & tempus sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse. Et ideo per Filium facta confitemur & tempora, per quæ facta sunt omnia: ideo procul dubio æqualis genitus, & coæternus est Patri Filius. Dicitur [Filius Dei [h] ex voluntate & præcepto Patris, cælestia, terrestria, visibilia & invisibilia, corpora & spiritus ex nullis exstantibus, id est, ex nihilo ut essent, sua virtute fecisse:] cùm ipse ex nullis exstantibus, hoc est, ex nihilo non factus sit, sed ex Deo Patre Deus: quæ res indicat unam & eamdem Patris Filiique naturam. Filius per se ipsum non potuit, tamquam non esset ante quàm fieret, ut esset ipse per quem fieret idem ipse. Porrò si per aliquem alium à Patre factus est Filius: quis est ipse alius, cùm omnia per ipsum facta sunt, hoc est, per Verbum ejus? [Ante [i] quàm faceret universa, omnium futurorum Deus & Dominus, rex & creator erat constitutus, & omnium futurorum in natura habens præscientiam, & in faciendo in omnibus exspectans Patris jussionem. Ipse voluntate Patris descendit de cælo, & venit in mundum, sicut ipse ait: *Non enim à me ipso veni, sed ille me misit.*] Una quippe ipsa Trinitas est, quoniam *ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Dicimus jubente Patre Filium creasse omnia, non esse nisi Verbum, per quod facta sunt omnia. Quòd autem Pater miserit Filium, qui cùm ipso venit, ipse testatur qui ait, *Non sum solus, quoniam Pater mecum est.* Numquam ideo diversa natura est, quia Pater mittit, & mittitur Filius. Potest homo pater mittere hominem filium, non unius ejusdemque substantiæ, cùm homo missus ab homine mittente separetur: quod non potest Deus. Sed ignis mittit splendorem suum, nec potest splendor separari ab igne mittente. Cùm enim splendorem mittit ignis, longiùs pervenit inde splendor, quò ignis non pervenit. Unde splendor ab igne qui est in lucerna missus, [k] utique verè possit dici in pariete, quò sine lucernæ igne pervenit ignis. Super hoc Filius dicit, *Qui me misit, mecum est:* quòd verè potuit Filius dicere, *Pater mecum est.* Cùm igitur hæc à Patre missio Filii prorsus ineffabilis sit, nec capi ullius cogitatione possit, hoc etiam hîc potest intelligi, ut à Patre missus esse dicatur, quòd Filius hominibus apparuit in carne, non Pater. Quò enim mittitur Filius, ubi non est? Ubi autem non est sapientia Dei, &c.

Deut. 6. 4.
Johan. 17. 3.
1. Johan. 5. 20.
[g] *Deinceps ex Aug. libro contra Sermonem Arianorum cap. 1. 2. &c.*
[h] *Arianorum verba.*
[i] *Item verba Arianorum.*
Johan. 8. 42.
Ibid. 16.
Ibid. 29.

[k] *Augustinus in libro contra sermonem Arianorum scripsit*, non utique posset verum dicere in pariete, quò sine luce pervenit, Ignis qui me misit mecum est: potuit autem missus à Patre Filius dicere, Pater mecum est. *Sententiam turpiter deformat exscriptor: nec aliquid deinceps adjunxit … excerpta ex eodem Augustini libro contra sermonem Arianorum, malè compacta & fœdè truncatis aut interpolatis sententiis inepta lectuque indigna.*

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

NOn uni Augustino, sed aliis multis auctoribus æquè falsò tributus fuit, Ambrosio, Hieronymo, Anselmo, Bonaventuræ. Quamquam apud Hieronymum non totus exstat, sed tantùm usque ad verba pag. 71. Hæc omnia quæ prædicta sunt *&c. apudque ipsum inscribitur*, De his quæ Deo in Scripturis adtribuuntur. *Apud Anselmum*, De vestimentis & membris & actibus Deo tributis. *Apud Bonaventuram*, De essentia & invisibilitate & immensitate Dei. *In MSS. Vaticano & Victorino sub Augustini nomine titulum habet*, De essentia divinitatis & de invisibilitate atque incommutabilitate Dei. *Prima & maxima pars libri ex Eucherii Lugdunensis opere de formulis spiritalis intelligentiæ sumta continet totum caput ejusdem operis primum, quod est* de divinis nominibus.

DE ESSENTIA DIVINITATIS,

LIBER UNUS.

A OMNIPOTENS Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus, unus atque trinus: unus videlicet in natura, trinus verò exstat in personis: solus invisibilis, solus immensus atque incomprehensibilis, solus incircumscriptus, solus immutabilis, incorporeus & immortalis, ubique præsens, sed latens: ubique totus, sed immensus.

Invisibilis Deus. 1. Tim. 6. 16. Johan. 1. 18.

Invisibilis est, quia in essentia sua videri non potest, Apostolo testante, qui ait, *Quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest.* Et in Evangelio, *Deum nemo vidit umquam.*

Incorporeus Deus. Johan. 4. 24.

Incorporeus est, quia nullis membrorum lineamentis compositus, sive compactus existit, sicut Veritas in Evangelio ait, *Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare.*

Immensus Deus. 3. Reg. 8. 27.

Immensus est, quia quantitas ejus vel qualitas à nullo ex creaturis metiri potest: cui Salomon in oratione sua supplicans ait, *Si cælum & cæli cælorum te non capiunt,* B *quanto magis domus ista quam ædificavi?*

Incircumscriptus & illocalis Deus. a MS. Vatic. continetur. Isa. 66. 1. Jer. 23. 24.

Incircumscriptus est, quoniam circumscribi non potest. Illocalis est, quoniam de loco ad locum nequaquam transit, sed neque in loco quolibet [a] retinetur, ipso de semetipso per Isaiam prophetam testimonium perhibente atque dicente, *Cælum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum.* Et per Jeremiam, *Nonne cælum & terram ego impleo, dicit Dominus?*

Psal. 138. 8. Job. 11. 8.

Cujus immensitate Propheta in Psalmo confitens ad ipsum Deum ait, *Si adscendero in cælum, tu illic es, & si descendero ad infernum, ades.* De cujus immensitate adhuc in libro beati Job scriptum est, *Excelsior cælo est, & quid facies? Profundior inferno, & unde cognosces?* Longior terrâ mensura ejus, & latior mari. Qui enim cælum & terram implet, procul dubio nullus est locus ab ejus præsentia absens. Super omnem quippe creaturam præsidet regendo atque imperando: subtus omnia C est sustinendo atque portando, non laboris pondere, sed infatigabili virtute: quoniam nulla creatura ab eo condita per se subsistere valet, nisi ab ipso sustentetur qui illam creavit. Extra omnia est, sed non exclusus: intra omnia est, sed non inclusus.

Immutabilis Deus. Malac. 3. 6.

Immutabilis est, quia ab eo quod est mutari omnino non potest, ipso dicente per Malachiam prophetam, *Ego Dominus & non mutor.* Ideo autem Deus immutabilis dicitur, quia in natura ejus, ira, furor, pænitentia, oblivio, recordatio, & alia his similia, nullo modo accidunt. Simplex enim natura est, & immutabilis atque imperturbata; neque aliud est ipse, & aliud quod habet; sed ipsum est quod habet & quod est.

Immortalis Deus. 1. Tim. 6. 16.

Immortalis est, quia mori nullo modo potest, Apostolo hoc adtestante atque dicente, *Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest.*

Ubicumque autem sacra Scriptura sparsim per divinos libros, in Deo motus animæ seu D humana membra describit, id est, caput, capillos, oculos, palpebras, aures, nares, os, labia, linguam, cor, imaginem, uterum, manus, dexteram, sinistram, digitos seu digitum, brachium, alas, scapulas, posteriora, pedes: item motus animæ, iram, furorem, oblivionem, recordationem, pænitentiam, & alia his similia, non carnaliter juxta historiam à rectè intelligentibus [b] sentienda sunt, sicut à Judæis & à plerisque hæreticis carnaliter sapientibus, qui Deum corporeum atque localem opinantur; sed spiritaliter omnia de eo intelligenda & confitenda sunt. Si quis autem in Deo humana membra, seu motus animæ more humano inesse credit, procul dubio in corde suo idola fabricat.

b Apud Hieron. sumenda.

Caput Dei.

Igitur ut dictum est, figuraliter in Deo caput cùm legimus, ipsam essentiam divinitatis ejus, quæ omnia præcedit, & cui universa subjecta sunt, intelligere debemus.

Capilli Dei. Dan. 7. 9.

Capillos verò E capitis ejus, sanctos Angelos seu universos electos typicè accipi oportet. De quo sacramento in libro Danielis prophetæ scriptum est, *Adspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit: vestimentum ejus quasi nix candida, & capilli capitis ejus quasi lana munda.* Hoc enim significat per vestimentum ejus candidum, quod & per capillos capitis ejus, sanctos videlicet Angelos & multitudinem sanctorum dealbatorum. Vel certè ideo capilli ejus lanæ mundæ comparantur, ut per hoc antiquus dierum esse credatur.

Oculi Dei. Hebr. 4. 13. Psal. 33. 16. Psal. 18. 9.

Oculos habere dicitur Deus, pro eo quòd omnia videt, & nihil ei latet, in cujus conspectu, ut ait Apostolus, nulla creatura invisibilis est. Omnia enim nuda & aperta sunt oculis ejus. Aliter verò oculi Domini respectus gratiæ ejus intelliguntur, ut est illud in Psalmo; *Oculi Domini super justos.* Item aliter oculi Domini, præcepta ejus per quæ nobis lumen scientiæ subministratur, mysticè accipiuntur, ut est illud in Psalmo, F *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos.*

Palpebræ Dei.

Palpebræ Domini, occulta atque incomprehensibilia judicia ejus, sive spiritalis in divinis libris locutio ejus innuitur: de quibus occultis atque incomprehensibilibus sacramentis atque judiciis in Psalmo scriptum est, *Palpebræ ejus interrogant filios hominum,* id est, probant.

Aures Dei. Sap. 1. 10.

Aures habere dicitur Deus propter quod omnia audit, & nihil illi sub silentio latet: de quo in libro Sapientiæ scriptum est, *Auris zeli audit omnia, & tumultus murmurationum non abscondetur.*

Nares Dei.

Nares Dei, inspiratio ejus in corda fidelium, ut est illud in libro Regum, *Adscendit fumus de naribus ejus,* id est, lacrymosa compunctio pænitentiæ [c] per inspirationem illius.

Facies Dei.

Facies Dei, cognitio divinitatis ejus ad homines, de qua cognitione in Psalmo scriptum est, *Ostende nobis Domine faciem tuam, & salvi erimus:* hoc est, da nobis cognitionem tuam: quæ cognitio per filium hominibus innotuit, ipso dicente in Evangelio, *Nemo novit Patrem nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare.* Aliter vero facies Dei significat invisibilem essentiam divinitatis Filii Dei: de qua ipse Dominus ad Moysen per Angelum respondens ait, *Posteriora mea videbis, faciem autem meam videre non poteris:* ac si diceret, Incarnationem meam videbis in novissimis diebus, divinitatem autem meam videre non poteris.

Os Dei.

Os Dei, Filius Dei Patris, id est, Christus Dominus: de quo Isaias propheta ex persona Judæorum effatus ait, *Quia os ejus ad iracundiam provocavimus.* Aliter vero os Domini, sermo ejus sive jussio accipitur: de quo sermone Domini prædictus propheta ait, *Os Domini locutum est,* hoc est, Verbum Dei, Patris filius, per quod omnia facta sunt: de quo in Psalmo, *Verbo Domini cæli firmati sunt.* Et alibi, *Misit verbum suum, & sanavit eos.* Et in Evangelio, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.*

Lingua Dei.

Lingua Dei mysticè significat Spiritum-sanctum, per quem Deus Pater secretum suum hominibus manifestavit: unde in Psalmo, *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Labia Domini, utriusque Testamenti consonantia intelliguntur: de quibus duobus Testamentis in Proverbiis scriptum est, *Divinatio in labiis ejus, in judicio non erravit os ejus.*

Brachium Dei.

Brachia Dei Patris, Filius ejus & Spiritus-sanctus intelliguntur: sicut est illud in Isaia propheta, *Et brachia mea populos judicabunt.* Brachium Dei Patris singulariter, Filius ejus accipitur: de quo Jeremias propheta ad ipsum ait, *Et nunc Domine Deus, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti in manu forti & brachio extento.* Idcirco autem Filius Dei Patris, brachium ejus dicitur, quia omnis creatura electa ab ipso continetur.

Dextera Dei.

Dextera Dei Patris, idem, unigenitus Filius accipitur: de quo in Psalmo ex persona hominis assumti, *Dextera,* inquit, *Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me.* Aliter autem dextera Domini gloriam Patris significat, id est, æternam beatitudinem: de qua in Psalmo ex persona Patris ad Filium, *Sede à dextris meis.* Dicitur autem & dextera Dei omnis electa creatura in cælo & in terra, sicut & per sinistram ejus intelligitur reproba creatura, id est, dæmones & omnes impii qui ad lævam positi æterna supplicia sustinebunt.

Manus Dei.

Manus Dei Patris, Filius Dei accipitur, pro eo quod per ipsum omnia facta sunt: sicut est illud in Isaia propheta, *Omnia hæc manus mea fecit,* & facta sunt omnia. Aliter vero manus Dei potestas ejus intelligitur: de qua potestate in libro Jeremiæ scriptum est, *Sicut lutum in manu figuli, ita vos in manu mea, domus Israël.* Item manus Dei flagellum accipitur: de cujus percussione in Sophonia propheta scriptum est, *Extendam manum meam super Iudam & super habitantes Ierusalem, & disperdam de loco hoc reliquias Baal,* &c. Pro qua Domini percussione beatus Job de semetipso ait, *Manus Domini tetigit me.*

Digitus Dei.

Digitus Dei singulariter, Spiritus-sanctus accipitur, à quo Spiritu-sancto Ipsa lex in duabus tabulis lapideis in monte Sina scripta narratur. Ipse enim scripsit qui scribenda dictavit, id est, Spiritus-sanctus, de quo Spiritu-sancto Dominus in Evangelio, *Si ego,* inquit, *in digito Dei ejicio dæmonia.* Quod alius Evangelista apertè declarans ait, *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia.* Sicut enim digitus cum manu vel brachio, manus verò vel brachium cum corpore unum sunt in natura, ita Pater & Filius & Spiritus-sanctus tres quidem sunt personæ, una autem substantia divinitatis.

Digiti pluraliter.

Digiti Dei pluraliter sancti intelliguntur Prophetæ, per quos Spiritus-sanctus libros Legis ac Prophetarum sua inspiratione descripsit: de quibus in Psalmo scriptum est, *Videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum.* Per cælos enim, libros Legis & Prophetarum; per digitos verò, sanctos, ut dictum est, Prophetas mysticè insinuavit.

Imago Dei. Coloss. 1. 15.

Imago Dei Patris invisibilis, unigenitus est Filius ejus, de quo Apostolus ait, *Qui est imago Dei invisibilis.* Aliter namque est imago Dei Patris in Fi-

lio suo, quem non aliunde, sed de semetipso, hoc est, de substantia sua per omnia sibi similem genuit & æqualem: aliter verò in anima hominis, quam non ex se, id est, de substantia sua, sicut plerique hæretici opinati sunt, genuit, sed ex nihilo creavit. Sicut aliter est imago cujuslibet regis in filio ejus quem ex semetipso sibi similem genuit, id est, homo hominem; aliter verò in anulo ejus, sive in cera imago illius impressa, quæ non est hoc quod ipse, sicut filius qui naturaliter, hoc est quod & pater. Cor Dei Patris, arcanum sapientiæ ejus mysticè innuit, ex quo Verbum, id est, Filium suum impassibiliter sine initio genuit, ipso dicente per Prophetam, *Eructavit cor meum verbum bonum.* Alas habere legitur Deus, pro eo quòd more avis electos suos tamquam pullos sub se colligit, fovet, & ab insidiis diaboli & malorum hominum protegit: de cujus protectione Propheta in Psalmo ad ipsum ait, *Sub umbra alarum tuarum protege me.* Scapulas habere dicitur Deus, quia infirma membra Ecclesiæ patienter quasi in scapulis portat, & portando protegit: de quo in Psalmo viro justo dicitur, *Scapulis suis obumbrabit tibi, & sub pennis ejus sperabis.* Venter Dei Patris, secreta origo substantiæ ejus accipitur, ex qua origine ineffabiliter ante omnem creaturam Filium suum genuit: ipso testimonium perhibente per Prophetam ac dicente, id est, patre ad filium, *Ex utero ante luciferum genui te.* Aliter uterus Dei incomprehensibilia & occulta judicia ejus, quæ rimari nequeunt, mysticè insinuat: de quibus occultis judiciis ejus in Job scriptum est, *De cujus utero egressa est glacies, & gelu de cælo quis genuit?* Posteriora Filii Dei, incarnatio ejus accipitur, quæ extremo tempore ad redemtionem humani generis facta est: de qua posteriori parte Filius Dei in monte Sinai ad Moysen per angelum loquens ait, *Posteriora mea videbis, faciem autem meam videre non poteris:* Ac si ei diceret, Incarnationem meam videbis, deitatem meam videre non poteris. Pedes Dei, stabilimentum virtutis ac potentiæ ejus sunt, eo quòd ubique præsens sit, & universa illi sint subjecta, ipso dicente per Isaiam Prophetam, *Cælum mihi sedes est: terra autem scabellum pedum meorum.* Aliter verò pedes Filii Dei, incarnatio ejus intelligitur, quæ divinitati subjecta est, tamquam capiti pedes, sive pro eo quòd circa finem mundi ipsa incarnatio facta est. Sicut enim per caput, ut dictum est, divinitas; ita per pedes figuraliter humanitas ejus exprimitur: de qua humanitate in Exodo scriptum est, *Viderunt Deum Israël*, hoc est, Moyses & Aaron & Nadab & Abiu & septuaginta de senioribus populi: *& sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, & quasi cælum cum serenum est.* Sicut autem per lapidem sapphirinum cælestes creaturas, id est, sanctos Angelos; ita per cælum serenum sanctam electorum Ecclesiam ex hominibus assumtam figuraliter demonstrare voluit. Super quas duas creaturas homo assumtus à Filio Dei in perpetuum regnat. De quo in Psalmo, *Omnia*, inquit, *sub pedibus ejus.* Aliter per pedes Domini, id est, Jesu Christi, significati sunt sancti prædicatores, de quibus in Deuteronomio scriptum est, *Qui appropinquant pedibus ejus, accipient de doctrina ejus.* Vestimentum filii Dei aliquando caro ejus, quæ à divinitate assumta est, in divinis libris figuraliter accipitur: de quo indumento carnis ejus Isaias propheta vaticinans ait, *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?* Rursum vestimenta ejusdem Domini, sancta accipitur Ecclesia, quæ per fidem & dilectionem ei conjuncta est. De qua in Psalmo scriptum est, *Dominus regnavit, decorem indutus est.* Et in alio Psalmo ad ipsum Dominum, *Confessionem & decorem induisti, amictus lumine sicut vestimento.* Pallium Christi, jam dicta ejus Ecclesia rectè intelligitur, de qua in libro Genesis scriptum est, *Lavabit in vino stolam suam*, hoc est, in sanguine passionis carnem suam: *& in sanguine uvæ pallium suum*, id est, Ecclesiam suam. Calceamenta Domini nostri Jesu Christi mysticè significant incarnationem ejus, quam ex mortalitate generis humani assumere dignatus est: de qua incarnatione sua ipse per Prophetam in Psalmo ait, *In Idumæam extendam calciamentum meum:* id est, plebi Gentilium manifestabo incarnationem meam. Gressus Dei, adventus Filii Dei in mundum, & regressio ejus ad Patrem: de quibus gressibus Psalmista canit, *Visi sunt gressus tui Deus, ingressus Dei mei regis qui est in sancto.* De cælo enim venit in uterum virginis, de utero verò nascendo, positus est in præsepio. Post quàm autem omnia implevit, pro quibus à Patre missus venerat, appensus est in ligno crucis: de cruce autem depositus, secundùm carnem sepultus est, secundùm animam verò ad inferna descendit: tertia autem die per potentiam divinitatis suæ carnem suam de sepulcro suscitavit: & post dies resurrectionis suæ, quadragesimo scilicet die, videntibus Apostolis adscendit in cælum, & sedet ad dexteram Patris, id est, in gloria ejus. Hi sunt enim gressus Filii Dei, iste descensus & adscensus ejus qui frequenter in sacris Scripturis legitur. Adscendere Deus dicitur, cùm Filius Dei carnem de nobis assumtam in cælum velut captivam duxit: sicut est illud in Psalmo, *Adscendit in altum, captivam duxit captivitatem.* Quia naturam humani generis, quæ à diabolo captiva in mundo retinebatur, assumens, secum in cælum ubi numquam antea fuerat, tamquam captivam deportavit. Abscondere faciem suam Deus legitur, cùm quibusdam reprobis eorum exigentibus culpis cognitionem suam abscondit: sicut in populo Judæorum nunc impletum videmus, qui negantes Filium Dei scientiam veri Dei perdiderunt, ut similes fierent gentibus quæ Deum non noverunt. Ostendere faciem suam dicitur Deus, cùm respectu gratiæ suæ quibus vult, electis scilicet suis, se ipsum in corda eorum occulta inspiratione insinuat, & ad diligendum se amorem suum infundit. Sedere dicitur Deus, non corporaliter humano more, sed potentialiter super omnem creaturam [a] rationalem præsidere, ut est illud in Psalmo, *Regnavit Dominus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam.* Sedere etiam dicitur Deus super Cherubim, quod interpretatur scientiæ plenitudo, sive multitudo, per quod significantur sancti Angeli, sive mentes spiritualium virorum in quibus Deus invisibiliter præsidet & regnat. In illis enim sedet, qui scientiâ ejus & dilectione pleni sunt. In proverbiis quippe Salomonis scriptum est, *Anima justi sedes est sapientiæ.* Sapientia verò Dei Patris Christus est, qui in animas justorum sedere dicitur. Descendere in mundum Deus legitur, quando aliquid novum quod antea non fuerat in creatura humana operatur: sicut Filius Dei Patris descendisse narratur, quando veram carnem ex Maria virgine propter redemtionem nostram suscepit, & verus homo fieri dignatus est, non amittendo quod erat, sed assumendo quod non erat: de cujus descensione, hoc est, incarnatione in Psalmo scriptum est, *Inclinavit cælos, & descendit, & caligo sub pedibus ejus.* Cælos inclinavit, quia ante adventum suum prænuntios Angelos sive Prophetas misit, qui ejus adventum hominibus nuntiarent. Caligo sub pedibus ejus fuit, quia impii homines à sua malitia cæcati, ejus incarnationem agnoscere non potuerunt: sed neque nunc possunt. Stare Deus dicitur, cùm nos infirmos, id est, creaturam suam ad pænitentiam & conversionem vitæ patienter sustinet, ut est illud in Abacuc propheta, *Stetit, & mensus est terram, & dissolvit gentes:* id est, stetit ad subveniendum, & dissolvit credentes in se à vinculis peccatorum. Transire dicitur Deus, cùm à cordibus quorumdam hominum, in quibus antè per fidem inhabitare credebatur, postea subrepente perfidiâ vel quolibet delicto ab his recedit, & ad alios transit. Quemadmodum de Judæis ad gentes, & de hæreticis ad catholicos, seu de quibuslibet irreligiosis & negligentibus pro vitio suo recedere dicitur Deus, & ad alios transire, quod non localiter aut visibiliter, sed invisibiliter occulto justoque judicio facere consuevit. Ambulare dicitur Deus, non de loco ad locum transeundo, quod impium est ita credere: sed deambulatio ejus est in cordibus sanctorum delectari, sicut scriptum est, *Et inhabitabo in eis, & inambulabo, & ero illorum Deus.* Vel certè ambulare Dei est, in sanctis prædicatoribus suis de loco ad locum transire. Loqui Dei est, invisibiliter sine sono vocis vel quolibet strepitu [b] occultè in mentibus sanctorum voluntatem suam atque rectum intellectum inspirare, seu futura sicut sanctis Prophetis revelare. Quæ locutio Dei, ut quidam volunt, tribus modis accipitur. Primo namque modo per subjectam creaturam, sicut ad Moysen, in rubo & igne apparuit, vel sicut ad Abraham, & Jacob, sive jam dictum Moysen & ceteros sanctos, quibus voluit, in Angelis apparere dignatus est. Secundo modo in somnis, sicut ad Jacob & ad Zachariam prophetam, & ad Joseph sponsum Mariæ, & ad alios sanctos quibus voluit secreta revelare. Tertio autem modo, neque per creaturam visibilem, neque per somnium, sed occulta tantùm inspiratione invisibiliter corda sanctorum [c] tangendo loquentes efficit, quemadmodum in libris Prophetarum legitur, cùm ipsi Prophetæ divino subito afflati spiritu exclamabant, dicentes, *Hæc dicit Dominus.* Videre Dei, est acta bona approbare: sicut illud est in Genesi, *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona:* id est, intelligentibus bona esse demonstravit. Aliter videre Dei, est mala hominum sciendo reprobare, sicut est illud in Isaia propheta, *Et vidit Dominus, & apparuit malum in oculis ejus.* Item aliter videre Dei est, nos videntes, id est, scientes facere, ut est illud in Psalmo, *Proba me Domine, & scito cor meum, interroga me, & cognosce semitas meas: & vide si via iniquitatis in me est*, &c. Modus iste locutionis & in libro beati Job similiter reperitur, ubi de sapientia Dei Patris, post quàm plurima & insignia locutus est de Deo Patre, adjecit, *Tunc vidit illam, & narravit & investigavit & præparavit*, id est, videntes fecit atque prædicantes & investigantes atque aliis nuntiantes. Cognoscere Dei, est cognoscentes facere sicut ait ipse ad Abraham, *Nunc cognovi quòd timeas Deum.* Neque enim ille ex tempore novit, qui scit omnia ante quàm fiant: sed cognoscere dicitur Deus cognoscentes facere, ut qui priùs de se quales essent incogniti erant, per ejus interrogationem, id est, probationem sibimetipsis manifesti fierent. Tale est & illud in Lege Moysi de populo Israëlitico, *Ut tentem*, inquit, *eos, utrùm custodiant mandata mea, an non.* Nescire Dei, est quosdam reprobos reprobare, sicut est illud in Evangelio, *Nescio vos unde sitis, recedite à me omnes qui operamini iniquitatem.* Zelare dicitur Deus, cùm creaturam suam quam non vult perire, sæpe castigat, corripit atque flagellat, & flagellando ad se reducit. Vel certè zelare Deus dicitur, cùm nullum peccatum impunitum vult relinquere. Justus enim est, & ideo omnis injustitia exsecrabilis est illi, quam, ut dictum est, impunitam nullo modo patitur. Irasci dicitur Deus, non animi motu vel qualibet perturbatione, quæ illi omnino accidere non potest: sed creaturæ delinquenti, id est, hominibus impiis & peccatoribus justam inferre dicitur ultionem, hoc est, illis reddere quod merentur: & hæc ultio divina & ira vel furor ejus dicitur. Pænitere Deus dicitur, non quòd more hominum pro transactis operibus suis pæniteat; qui enim omnia novit ante quàm fiant, pro præteritis factis suis pænitere non potest: sed pænitentia Dei est statuta mutare, & quod priùs aliter inchoatum fuerat, in aliud mutare, id est, aut de bono exigentibus culpis in malum, sicut de Saule legitur pænituisse Deum, quòd constituisset eum regem; vel sicut nunc videmus in populo Judæorum factum, qui cùm esset populus Dei, ob impietatem suam facti sunt synagoga satanæ: de malo verò in bonum, sicut accidit in populo gentium, qui antè non populus Dei, nunc autem per gratiam Christi populus Dei effectus est. Hoc quippe modo occulto Dei judicio Judas proditor de apostolatûs gradu lapsus in inferni barathrum demersus est, latro verò post crimen rapacitatis de cruce ad paradisum translatus est. Hanc quoque immutationem de bono ad malum, ut dictum est, sive de malo ad bonum, quæ occulto justoque judicio Dei, seu per severitatem justitiæ, seu per misericordiam ejus fiat, pænitentiam Dei dicimus. Quod expressiùs in libro Jeremiæ prophetæ scriptum est. Non pænitere Dei, est statuta nullo modo mutare: ut est illud in Psalmo, *Juravit Domi-*

Descendere Dei.
Psal. 17. 10.
Stare Dei.
Abacuc. 3. 6.
Transire Dei.
Ambulare Dei.
Loqui Dei.
[b] *al.* occultam.
[c] *Apud Hieron.* tangendo afficit.
Videre Dei.
Isai. 59. 15.
Psal. 138. 23.
Job. 28. 27.
Cognoscere Dei quid sit.
Gen. 22, 12.
Deut. 13. 3.
Nescire Dei quid sit.
Luc. 13. 27.
Psal. 6. 9.
Zelare Dei quid sit.
Irasci Dei quid sit.
Pænitere Dei quid sit.
1. *Reg.* 15. 11.
Non pænitere Dei quid sit.
Psal. 109. 4.

nus, & non pœnitebit eum: id est Pater ad Filium, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Sacerdos Patris dictus est Filius Dei, non secundùm divinitatem, sed secundùm humanitatem, in qua se pro nobis per passionem & mortem suam acceptabile sacrificium Deo Patri obtulit, ut ipse esset sacerdos qui & sacrificium. Oblivisci dicitur Deus, cùm quibusdam impiis & peccatoribus non miseretur, quod utique non facit per crudelitatem quæ in Deo non est, sed per occultum justumque judicium suum. Indurare dicitur Deus quorumdam malorum corda, sicut de Pharaone rege Ægypti scriptum est: non quòd omnipotens Deus per potentiam suam corda eorum induret, quod est impium ita credere; sed exigentibus eorum culpis, cùm duritiam cordis quam ipsi sibi mala perpetrando nutriunt, non aufert, quasi ipse illos indurat, quia justo judicio indurari sinit. Dormire Dei est, cùm unigenitus Filius patris in assumta carne pro nobis mori dignatus est: cujus mors rectè dulcis somnus prædicatus est, ipso dicente per Jeremiam prophetam, *Ideo quasi de somno suscitatus sum, & vidi, & somnus meus dulcis est mihi.* Aliter dormire dicitur Deus, cùm fides ejus inter prospera hujus mundi in quorumdam fidelium corde non vigilat, sed dormit. Hanc dormitionem Salvator noster in se significavit, cùm in navi inter fluctus maris dormivit. Vel certè dormire Dei est, electis suis in tribulationibus hujus mundi positis tardiùs subvenire, sicut est illud in Psalmo, *Exsurge, quare obdormis Domine?* Vigilare Dei est, in defensionem electorum suorum, & ultionem inimicorum suorum se manifestum demonstrare. [a]

Oblivisci Dei quid sit. — *Indurare Dei quid sit.* — *Dormire Dei quid sit.* — *Jerem. 31. 26.* — *Matth. 8. 24.* — *Psal. 43. 23.* — *Vigilare Dei.* — *a Hic desinit liber iste in MS. Sorb. n. & apud Hieronymum.*

Hæc omnia quæ prædicta sunt, & alia his similia, quæ de Deo sacra Scriptura juxta historiam narrat, non secundùm litteram, ut dictum est, sed significativa locutione accipienda sunt: quia omnipotens Deus in essentia divinitatis suæ spiritus est, non caro; invisibilis atque incorporeus, nullisque humanis membris compositus: & idcirco non de oculis carnis, sed de oculis cordis contemplandus est. Deus sapientia est, veritas est, charitas est, justitia est; & ideo eisdem oculis videndus est quibus hæc omnia contemplantur: & idcirco non corporeis, ut dictum est, obtutibus, sed ex corde mundo à fidelibus intuendus est. Scriptum quippe est in Evangelio, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Hoc est enim præmium sanctorum, non in hac tantùm vita, sed potiùs in futura repromissum, dicente beato Johanne apostolo, *Charissimi, filii Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus enim quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Hæc promissio, ut dictum est, post resurrectionem carnis & judicium Dei, est in sæculo futuro sanctis reposita. In præsenti verò vita nullus tam sanctus, nemo ita perfectus ex electis Dei, qui ipsum Dominum in essentia divinitatis suæ, sicuti est, vidit umquam, aut videre poterit, ipso testante ad Moysen, *Non enim videbit me homo, & vivet:* ac si diceret, Nemo quàm diu mortaliter vivit, Deum ut est videre poterit. Vident enim sancti in præsenti vita Deum, non ita ut est in substantia sua, sed per speculum & in ænigmate, postea autem facie ad faciem: Vident in hac vita credendo, non corporeis oculis cernendo. Videre enim Deum, est rectè illum credere, & ex corde diligere. Hoc quippe significat nomen Israël, quod interpretatur, vir videns Deum. Sed quia Filius Dei qui in substantia divinitatis cum Patre unum est, ob reparationem humani generis, quod in Adam lapsum fuerat, prope finem mundi in uterum Mariæ virginis illapsus, veram carnem ex ejus substantia creavit, atque in singularitate personæ suæ ita univit, ut Deus pariter esset & homo; simplici verò personâ, ut dictum est, geminâ verò substantiâ ex eadem virgine incorrupto pudore nasceretur; ut qui erat & est in divinitate verus Deus ex vero Patre genitus invisibilis, incorporeus atque incomprehensibilis sicut & Pater, ipse esset & verus homo visibilis, corporeus, & circumscriptus; atque idem ipse, non alius Deus & alius homo, sed Deus & homo, unus Christus Dei Filius, passus pro salute nostra, in sola carne mortuus & sepultus, in eadem carne in qua etiam die tertio per virtutem divinitatis suæ de sepulcro resurgens, adscendit in cælum, & sedet ad dexteram Patris: quem inde venturum ad judicandum vivos & mortuos in eadem carne in qua adscendit, sed glorificata, universalis exspectat Ecclesia, quemadmodum in Symbolo universi decantant fideles. Idcirco eumdem Dei Filium secundùm substantiam divinitatis suæ invisibilem & incorporeum & immortalem atque incircumscriptum, sicut & Patrem & Spiritum-sanctum credere & confiteri oportet: juxta humanitatem verò visibilem, corporeum, localem atque omnia membra humana veraciter habentem credere convenit & confiteri. Quoniam sicut eumdem Dei Filium & redemtorem nostrum secundùm divinitatem invisibilem & incorporeum, sicut & Patrem & Spiritum-sanctum non credere impium est: ita eumdem Dei Filium in homine assumto, visibilem & corporeum atque localem post resurrectionem non credere & profiteri, profanum est. Illud autem quod in Genesi scriptum est, dicente Deo Patre ad Filium, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram:* non ita accipiendum est quasi Deus corporeus sit, & membrorum lineamentis compositus, ad quam compositionem corpoream exteriorem hominem nostrum, humanum videlicet corpus, veluti ad similitudinem suam fecerit; sicut Judæi & ceteri infideles plerique opinati sunt, quod ita credere impium est. Deus autem, ut sæpe dictum, spiritus est, non caro: [b] sapientia est, non corpus. Ad imaginem quippe suam Deus hominem fecit, non in corpore, sed in anima; non in corpore, sed in sensu; non in exteriore homine, sed in ratione. Animaque hominis, ut dictum est, ideo ad imaginem Dei facta esse perhibetur, quia spiritalis creatura est invisibilis & incorporea atque immortalis: non de substantia Dei originem trahens, sicut Manichæi & Priscillianistæ hæretici falsè opinati sunt; sed ex nihilo à Deo creata. Quæ initium habet, finem verò habere nescit. Quæ humana anima, ob hoc quòd à Deo rationalis, quòd intellectualis facta est, imago Dei esse dicitur. Inest enim illi per naturam rationalis sensus, per quem intelligit, sapit, atque inter bonum malumque discernit. Inest illi memoria, per quam transacta recordatur: inest voluntas per quam quæ vult eligit: inest sensus, per quem & sentit: inest ratio, per quam & occulta & invisibilia contemplatur, per quam Deum creatorem suum intelligit, per quam vera à falsis discernit, per quam invisibia [c] & Deum oculis cordis contemplatur seu speculatur. In his omnibus anima hominis ad imaginem Dei facta esse narratur: hæc omnia communia habet cum angelis, corpus verò cum animalibus brutis quæ intellectu carent. Hujus animæ origo occulta est, & soli Deo cognita. Ipsa quoque anima hominis pro eo quòd spiritalis creatura est, in sacra Scriptura aliquando spiritus dicitur, [d] aliquando verò natura, aliquando etiam vita, nonnumquam verò cor esse dicitur: & cùm sit una in natura sua, propter [e] varios effectus, diversa vocabula sortita est. Similitudo verò Dei in homine refertur ad opus justitiæ, dicente Domino in lege, *Sancti estote, quia ego sanctus sum Deus vester.* De qua sanctitate beatus Paulus apostolus informans nos ait, *Renovamini spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem qui secundùm Deum creatus est in justitia & sanctitate veritatis.* Et iterum ipse, *Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Et beatus Johannes exhortans ait, *Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit & ille ambulare.* Et veritas in Evangelio, *Estote misericordes, sicut & Pater vester cœlestis misericors est.* Sicut enim imago Dei ad naturam pertinet animæ, ita & similitudo refertur ad opus justitiæ.

Matth. 5. 8. — *1. Johan. 3. 2.* — *Exod. 33. 20.* — *1. Cor. 13. 12.* — *Gen. 1. 26.* — *b Sic MS. Vict. at Ed. substantia.* — *c MS. Vict. & Par. oculis cordis speculatur.* — *d MS. Vict. & Par. aliquando anima.* — *e MS. Vict. diversos effectus.* — *Levit. 11.* — *Ephes. 4. 23.* — *1. Cor. 11. 1.* — *1. Joan. 2. 6.* — *Luc. 6. 36.*

LIBELLUS *seu* DIALOGUS

DE UNITATE SANCTÆ TRINITATIS.

Ignoti auctoris, sed antiquissimi. Nam exstat in codicibus annorum octingentorum, duobus videlicet Remigianis, quorum alter titulum sine Augustini nomine hunc ipsum præmittit, Incipit libellus seu Dialogus de unitate sanctæ Trinitatis: *alter autem Dialogum Augustino tribuit hacce inscriptione,* Incipit Tractatus sancti Augustini episcopi à semetipso ad semetipsum: *falsò quidem, uti satis ex dicendi ratione liquet, tametsi iste ipse codex ante annos circiter octingentos scriptus putetur, & ad antiquius aliud exemplar exaratus, quemadmodum ostendit scriptura hæc in Dialogi fine calamo prorsus eodem facta, scilicet post verbum* nanciscantur, *continuò in ipsa linea sequitur,* Contuli, ut potui, cum omni sollertia: qui legis, ora pro me.

Cum me pervigil fidei cura fecisset exsomnem, his me interrogationibus percontavi, & tali studio scholæ nostræ lumen accendi. Judicet verò lector, an utile sibi hoc sit: mihi tamen, si neglexerit, nihil subtrahit. INTERROGATIO. Pater inquiunt, Deus est? RESPONSIO. Nec prophanus ignorat. INT. Filius Deus est? RESP. Apostolus testis est. INT. Quid enim ait? RESP. *Quorum patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnes Deus benedictus in sæcula.* INT. Quid de Spiritu-sancto autumaris? RESP. Magna mihi brevitas docendi quòd Deus sit, suffragatur. INT. Quæ illa sit, aveo scire. RESP. Quòd ex Patre procedat: probem solum, quòd & peccata dimittat. INT. Ubi istud legis? RESP. In Johanne, cùm insufflavit Dominus in faciem discipulorum, & ait, *Accipite Spiritum-sanctum, quorum remiseritis peccata remissa erunt, & quorum detinueritis detenta sunt.* INT. Nihil fortius. RESP. Alia multa nescis? INT. Quæ? RESP. Quòd Christum creat in viscere, quòd super Christum venit in flumine, quòd vivificat omnia, quòd baptismum consecrat, quòd Christum dirigit, quòd replet orbem, quòd Trinitati contaxatur, quòd novit, capit, & regit omnia, nec solùm terrestria, sed & cælestia, quòd apostolos eligit ac destinat, quòd dona sua & prophetias quibus velit impertiat: & plura quæ in Scripturis sanctis posita, ad momentum non occurrunt

Rom. 9. — *Johan. 20.* — *Luc. 3.* — *Matth. 28.*

occurrunt. Et si istis non tangeris, mihi tamen solùm quod de Patre est, ad documentum deitatis ipsius suffecisset. Sunt & sententiæ singulares, hujus scilicet veritatis adstipulatrices, ut illæ Pauli: *Divisiones ministeriorum sunt, idem ipse Dominus; & divisiones operationum sunt, ipse autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Et inter cetera Petri: *In veritate*, inquit, *scio, quia non est Deus personarum acceptor.* Cùm cogitanti & hæsitanti de visu Spiritus-sanctus dixerit, *Surge, & vade cum illis nihil dubitans, ego misi illos ad te.* Nam David sæpenumero eum nuncupat *spiritum rectum* in quinquagesimo Psalmo. Dominum Deum appellat in nonagesimo primo: *Quoniam rectus est*, inquit, *Dominus Deus noster, & non est iniquitas in eo;* Et, *Dominus super aquas multas*, in Psal. vigesimo-octavo prodit, quibus in exordio suo Genesis Spiritum Dei superferri depromit. Licèt illud manifestè noverim, numquam adnumerari Spiritum-sanctum Patri, vel etiam Filio potuisse, cùm dictum sit, *Ite, baptizate gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus-sancti:* nisi socia deitate regnaret. INT. Quid ergo, tres Dei sunt? RESP. Absit: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* INT. An duo sunt? RESP. Nequaquam: quia *nemo potest duobus dominis servire.* INT. Unusne probari licet? RESP. Nullus Deus nisi unus. INT. Istud lego: sed qualiter id de tota Trinitate verum sit, nosse volo. RESP. Scies, si mentem dictis infigas, Pater enim est nomen appellativum, Filius est nomen appellativum: ita quoque Spiritus-sanctus appellativum & naturale nomen est. Licèt Pater ad Filium & Filius ad Patrem dicatur, relativa hæc nomina nuncupentur. Deus autem nomen est proprium Patri & Filio & Spiritui-sancto. Sicut scribitur in Psalmo, *Secundùm nomen tuum Deus, ita & laus tua in fines terræ.* Ergo appellativa nomina Pater & Filius, & Spiritus-sanctus: proprium verò, Deus, Deus, Deus. INT. Ergo tres dii sunt? RESP. Rogo, recole denuo aliud: *Audi Israël, Dominus Deus tuus, Dominus unus est.* Videsne, quæso, in hoc dicto [a] regalem quamdam alitudinem sensûs? INT. Expone breviter, audiam. RESP. *Dominus*, inquit, *Deus tuus, Dominus unus est.* Ni fallor, hîc trinam taxationem Dei univit, *Dominus*, inquit, & *Deus tuus*, & *Dominus*. Habes quid Pater, quid Filius, quid Spiritus-sanctus sit. Et mox intulit, *Unus est.* O lumen unitatis clarum. INT. Ubi est ego Trinitas? RESP. In gignente, genito, & procedente, id est, in Patre, & Filio, & Spiritu-sancto, in appellativis videlicet vel relativis nominibus. INT. Quid, in propriis nominibus, id est Deus & Deus & Deus, triplicatio non admittitur? RESP. Non. INT. Quare? RESP. Quia unus est, propria vocabula non triplicantur. INT. Ergo in relativis nominibus Trinitas accipitur. RESP. Ita est. INT. In quibus? RESP. In personarum videlicet & nominum discretione, Patris, & Filii, & Spiritus-sancti. Denique ipse Christus non ait, *Ite, baptizate gentes* in nomine deorum, sed, *in nomine Patris, & Filii, & Spiritus-sancti*, ut Trinitatem doceret in relativis personarum nominibus, Dei autem nomen, quod non triplicatur, in singularitate monstraret. INT. Non ergo discurrunt propria cum appellativis? RESP. Discurrunt. INT. Ergo & connumerantur? RESP. Absit: quia si triplicaverimus, deorum inducimus pluralitatem. INT. Ergo non est Pater Deus? RESP. Deus est planè. INT. Ergo Filius non est Deus? RESP. Deus est omnino. INT. Ergo Spiritus-sanctus non est Deus? RESP. Deus est absque ambiguo. INT. Vides ergo tres, audes dicere Deos? Sed ut video in relativis creditur vocabulis Trinitas. RESP. Et in naturalibus planè & personis, & nominibus relativis. INT. Quare Deus, & Deus, & Deus? RESP. Naturalia nomina sunt. Naturale est singulis Deus, sed proprium nomen. Non enim possumus dicere tres deos, sed dicimus Trinitatem in relativis naturæ vocabulis, & personis, id est, in Patre & Filio, & Spiritu-sancto. Dicimus autem unitatem in Deo & Deo & Deo. INT. Non ergo dicitis tres personas? RESP. Dicimus. INT. Et in singulis personis Deum, & Deum, & Deum esse creditis. RESP. Hoc sine palpatione credere manifestum est. INT. Ergo sicut dicitis tres personas, dicitis & tres Deos? RESP. Absit. INT. Quare? RESP. Quia in personis est distinctio, in deitate autem non est. INT. Quæ est ista distinctio? RESP. Quia Pater Pater est, Filius Filius est, Spiritus-sanctus Spiritus-sanctus est. INT. Per diversitatem te asseris colere Trinitatem? RESP. Personarum & nominum, non naturæ, quia una est. INT. Certè jam dudum & hæc nomina naturalia esse dixisti, & appellativa, & quæ sunt propria [b] repete? RESP. Deus, & Deus, & Deus, hæc ergo triplicata distantiam [c] non faciunt. INT. Cum appellativis ergo naturalibus, propria non triplicantur. RESP. Nullo modo. INT. Non ergo sibi conjunguntur, Pater & Deus, aut Filius & Deus, aut Spiritus-sanctus & Deus. RESP. Conjunguntur planè; & idem Pater Deus est, & idem Filius Deus est, & idem Spiritus-sanctus deitati suæ absque dubio copulatur. INT. Triplicabitur deitas. RESP. Sacrilegii [d] noxa est: quia sub Deo est numerus, non inter Deum. INT. Ergo nec Pater appellatur Deus, nec Filius, nec Spiritus-sanctus. RESP. Et sic docemur, & ita credimus, ut nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum-sanctum sua deitate privemus. INT. Quasi verò non id facis, cùm dicis, Pater Deus, & Filius Deus, & Spiritus-sanctus Deus, quos simul alter Deos esse concludit. RESP. Ita ne hoc humanæ aures audiant, ac non sputis omnes inlinient? Verumtamen in vocabulis appellativis, id est in personis Trinitatem accipio, deitatem autem nullo modo triplicari posse [e] confido; quia varietatem & discretionem in natura non invenio. INT. Quot ergo nomina credis? RESP. Relativa in personis tria. INT. Propria quot? RESP. Jam te sæpius sustinui, pluraliter de proprio nomine conquirentem, sed proprium deitatis unum est nomen. INT. Abstulisti grandem [f] macheriam, sed aveo dicas, hoc nomen naturale est? RESP. Utique. INT. Et relativa quæ appellativa taxas, naturalia sunt? RESP. Etiam, sed per efficientiam generationis & processionis, non per proprietatem indivisæ deitatis. INT. Ergo Filius nisi Filius Dei esset Deus, esse non posset? RESP. Quid dubitas? INT. Quia ergo Dei Filius, ideo Deus. RESP. Assentio. INT. Et nisi esset efficientiâ generationis quæ conferret nomen appellativum in Filium, nec haberet nomen proprium deitatis, & non esset Deus. RESP. Utique ex generatione Filius & verè Filii Dei proprium nomen Deus: quod non postea ubi non erat antea, sed cùm generaretur ab intemporali intemporaliter sumsit. INT. Quid Spiritus sanctus? RESP. Ipse quoque nisi de Patre procederet & substantiam ejus haberet, Deus non esset. INT. Ergo processio ei contulit deitatem? RESP. In Spiritu-sancto & nomen est & natura, sed quia de Patre processit, ideo nomen proprium deitatis obtinuit. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quàm quod ipse est, nec tamen aut effetatus est, aut divisus. Vocabulum ergo appellativum naturale & personale Spiritus-sanctus, proprium verò, Deus. INT. Nomen istud quod dicis proprium, quam continet rationem, ut in tribus personis currat unum idemque, nec tamen triplicetur? Sicut verbo tenus plures taxare possumus, Statius, aut Salustius, aut Horatius. RESP. Enubilem ratione quam valeo, si intentus adsis. INT. Adsum. RESP. Paulum legimus de Christo dicentem, quòd *ipse sit pax nostra; qui fecit utraque unum.* [Ephes. 2, 14.] Sed hoc invictissimæ caussæ nostræ suffragium ad id valeat, quò faciliùs credatur, ideo Christum sub nomine pacis esse taxatum, quia nec disscindi, nec distrahi potest, nec ullo modo duplicari. Jam verò qui fecit utraque unum, multò magis ipse cum Patre & Spiritu-sancto unum est, non est autem unum, si sit divisus. Ergo & unum cum Patre & Spiritu-sancto est, & unus: quia alios conjungit, divisionem penitus non admittit. INT. Accipio istud firmissimum contra rebelles telum; sed quò ista propositio excurrat, nosse desidero. RESP. *Pax* sit Deus, ut volumus, & nos pro pero cursu ducat. INT. Ita est, nunc perge. RESP. Hæc igitur ipsa *Pax* quia litteris scribitur tribus, recipitne pluralem numerum? INT. Non. RESP. Æstima ergo *P* patrem dici, *A* Filium nuncupari, & hoc sine ratione subtilissima ne dictum putes. *A* enim principium litterarum est, nec ante se ullum habere cognoscitur elementum, ut probatum habeas ante Filium nihil esse. Neque verè id absque divini testimonii, documento relinquam: ipse enim se principium esse Judæis interrogantibus indicavit. [Iohan, 8. 25.] Hanc ergo litteram nulla alia præcedit: & quia omnis littera habet tempus; ergo & tempus defuit. Verumtamen ipsa hæc syllaba & longa est, & prima est: sed quòd longa est, æternitatem Filii Dei, non temporalitatem, insinuat. Quòd syllaba, quia Pater in Filio & Filius in Patre est, & hoc unum est. Quòd verò prima est, quia Filius secundus non est. Namque & in Apocalypsi Johannes propriè ipsam litteram ponens ait, *Ego sum α & ω, primus & novissimus, initium & finis.* [Apoc. 1. 8.] Sed ideo novissimum accipe, quia dignatus est in fine temporum humiliter nasci & mori, & judicium novissimum ipse suscipere. *X* autem tertia est in fine littera, ubi intelligas Spiritum-sanctum non ad finem tendere, sed in superna semper majestate procedere. Ideoque & Paulus Apostolus, *quæ sursum sunt sapite*, ait: ut sursum corda habeamus ad Deum; [Coloss. 3. 2.] & utique *Dominus Spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.* [2. Cor. 3. 17.] Non itaque dubito, quòd in hujus excellentissimam gloriam Apostolus invitans ita loqueretur: *Unum autem quæ retrò sunt oblitus, in ea quæ antè sunt extentus, sequor secundùm intentionem ad palmam supernæ vocationis Dei.* Ut fiat igitur *Pax* ad *P* conjungitur *A*, vocalis scilicet littera, ne *P* muta remaneat: quia Deus Pater voci & verbo suo semper adnectitur. Sed ut *pax* sit, additur *X* quæ duplex ponitur pro consonantibus littera, ut & hîc consonantiam atque participium Spiritus-sancti cum Patre & Filio videas, [g] collegiumque ejus in superna & perfecta Trinitate cognoscas. [g MSS. colligiumque.] Discrepant à se hæ litteræ appellationibus & personis, quia illud P, hoc A, istud *X* nuncupatur & scribitur: sed tamen ut sit *Pax*, sibi eæ litteræ invicem connectuntur. *P* autem littera est substantialiter, & *A* littera est substantialiter, & *X* littera est substantialiter, sicut & Pater Deus est naturaliter, & Filius Deus est naturaliter, & Spiritus-sanctus Deus est naturaliter. Illa autem discrepatio characterum, discrepationem facit appellationum & personarum, non naturæ, quia totum littera est. Sicut in his tribus litteris diversis appellationibus vocitatis *Pax* scribitur, quæ plurali numero non tenetur: ita quoque appellatio Patris & Filii & Spiritus-sancti documentum est Trinitatis; sed quemadmodum *Pax*, ita Deus singularem obtinet numerum deitatis. In hac igitur copulatione litterarum trium divisio non admittitur, ut *Pax* impleatur. Si enim vel unam subtraxeris, nec Trinitas, nec *Pax* erit. INT. Repete quæso ista lucidiùs. RESP. Adverte animum. Et *P*. inquam, littera est, & *A* littera est, & *X* littera est, sicut & Pater Deus, & Filius Deus, & Spiritus-sanctus Deus: sed diversæ sunt appellationes & personæ, licèt incorporalis Patris & Filii & Spiritus-sancti. Verumtamen quid est, *P* & *A* & *X*? *Pax* scilicet, quæ pluralem in se numerum non admittit. O stultitia incredulorum, quæ ante oculos suos posita non adtendit. Nam ideo, ut existimo, hæc impius minimè intelligit, quia in simplicitate cordis Deum non quærit. INT. Verum est, verum est omnino quod dicis. Nam quid isto exemplo propinquius? Quid ista ratione clarius invenitur? RESP. Sed repeto ista tibi, & verò libentiùs demonstrabo. Igitur ut tribus personis, & vocabulis diversis harum litterarum fit *Pax*; sed hoc ad concordiam & societatem personarum accipe: ostendit quoque ut & illa littera, & hæc littera, & ista littera sit, sed *Pax* singularis sit. Hîc ergo in Deo & Deo & Deo unum Deum demonstratum adspice. Quamvis enim aliud nomen, & aliam personam habeat *P*, aliud nomen & aliam personam habeat *A*, aliud nomen & aliam personam habeat *X*; sicut aliud nomen & aliam personam habet Pater, & aliud nomen & aliam personam habet Filius, & aliud nomen & aliam personam habet Spiritus-sanctus: tamen & ista littera, & hæc littera, & illa littera dicitur; sicut & iste Deus, & hic Deus, & ille Deus absque ambiguo creditur, sed unus Deus agnoscitur, quia *Pax* plurali numero non tenetur. Nisi si quid habes ad hæc. INT. Ego ne quidem alios hinc hæsitare vellem, ita mihi hujus manifestationis lumen effulsit. Sed magis est, ut intelligo, ista [h] deliciosiùs credere, neque hinc ullo modo palpitare, ut quod homines carnalibus cæcati curis videre non possunt, saltem fidei compendio nanciscantur. [h MSS. delicatiùs.]

ADMONITIO
IN SUBSEQUENTEM LIBRUM.

L*Iquet non esse Augustini, tametsi in codicibus bene multis ipsi adscribatur, & ipsius nomine citetur à Magistro sententiarum lib. 2. dist. 35. c.* Quocirca. *& lib. 3. dist. 1. c.* Diligenter. *& lib. 4. dist. 12. c.* Institutum. *Trithemius Alcuino adsignat in lib. de Scriptorib. Eccles. & in lib. 2. de viris illustr. ord. S. B. cap. 26 Eidem Johannes Baleus Centuriâ 2. Scriptorum Britanniæ. Patero episcopo Gratianus de consecrat. dist. 2. c. 13. Gennadio Algerus lib. 1. de corpore & sanguine Domini cap. 22. & S. Thomas quodlib. 12. art. 11. & in Catena ad 1. caput Mathæi: ipse quoque Magister Sent. in lib. 2. dist. 8. editionis Lovaniensis; & alii plures, quibus manuscripti quidam suffragantur: inter eos unus è Colbertinis optimæ notæ in fronte libri habet,* Incipit liber Ecclesiasticorum dogmatum Gennadii. *Et in fine,* Explicit definitio Ecclesiasticorum dogmatum Gennadii. *Ratramnus Corbeiensis Monachus in lib. 3. contra opposita Græcorum, cap. 5.* Gennadius, *ait*, Constantinopolitanus episcopus vir multa lectione antiquorum peritus, in libro Ecclesiasticorum dogmatum de Spiritus-sancti processione sic loquitur. *Græcum sanè scriporem redolent verba nonnulla, exempli gratiâ, quæ cap. 14. leguntur,* & aliqui Latinorum præsumtores affirmant. *Attamen Gennadii Massiliensis nomine ab aliis laudatur, scilicet à Platina in Symmacho, ubi episcopum eum perperam appellat: à Valafrido Strabone in lib. de rebus Ecclesiasticis cap. 20. in hæc verba,* Gennadius Massiliensis presbyter in dogmate Ecclesiastico &c. *Fausto tribuit codex Padolironensis hacce inscriptione:* Incipiunt definitiones dogmatum Ecclesiasticorum Fausti episcopi Ecclesiæ Maxiliensis: *ex Itinere Italico litterario ad 24. Maii 1686. pag. 208. In antiquissimo omnium codice Colbertino ante annos ferè nongentos scripto exstat sine auctoris nomine sub hocce titulo:* Incipit dogma sanctorum Patrum trecentorum & octo episcoporum congregatis (*f.* congregatorum) apud Niceam. *Tum capiti primo hæc præfiguntur:* In Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu-sancto unitas æqualitasque substantiæ, & hæc tria unum propter Patrem, æqualia propter Filium, connexa propter Spiritum-sanctum. Credimus unum esse Deum Patrem, *& cetera deinceps, ut in aliis MSS. nisi quòd in eo & melior est capitulorum ordo, collocatis continenter omnibus quæ spectant ad Baptisma, ad Eucharistiam & Pœnitentiam; & auctior est liber, addito ibidem capitulo de Baptismate & capitulo de Pœnitentia, præter alia quædam de aliis rebus in libri fine. Porrò post caput 21. ea quæ in editis sequebantur usque ad cap. de Baptismate nunc 22. absunt ab omnibus MSS. fuerantque contra superiorum capitulorum errores quosdam huc translata ex Cælestini epistola ad Galliæ episcopos, ex Concilio Carthaginensi contra Pelagianos, & ex Arausicano 2. quæ omnia sinceriora in fine Tomi X. habes. Hæc itaque capitula numero triginta, necnon alia tria ante caput nunc 30. contra manuscriptorum fidem interjecta sustulimus. Sed veteres codices non omnes ad caput nostrum 55. desinunt, adduntur que alia & alia in diversis codicibus capitula.*

JUVAT hîc demum annectere Lovaniensium Theologorum Censuram. LIBER hic, *inquiunt*, non est catholici scriptoris, sed Gennadii Massiliensis in Gallia presbyteri......... de factione Gallorum, contra quam scribunt Prosper & Hilarius Augustino, & contra quam congregatum fuit concilium Arausicanum secundum. Porrò ut sæpius in catalogo virorum illustrium graves habet errores: sic & in his dogmatibus Ecclesiasticis quædam habet à lectore cavenda. Sanè hic auctor nusquam in hoc libro meminit peccati originalis, aut baptismatis infantium in remissionem peccatorum: cúmque multos nominet hæreticos, nusquam meminit Pelagii aut catholici dogmatis contra eum prolati; sed contrà diligenter inculcat animas non esse ex traduce, eo quòd sciret Pelagium inde suum dogma statuere.

DE ECCLESIASTICIS DOGMATIBUS,
LIBER GENNADIO TRIBUTUS.

CAPUT I.

CREDIMUS unum esse Deum Patrem & Filium & Spiritum-sanctum. Patrem, eo quòd Filium habeat: Filium, eo quòd Patrem habeat: Spiritum-sanctum, eo quòd sit ex Patre & Filio. [a] Pater ergo principium deitatis: qui sicut numquam fuit non Deus, ita numquam fuit non Pater: à quo Filius natus: à quo Spiritus-sanctus non natus, quia non est Filius; neque ingenitus, quia non est Pater; neque factus, quia non est ex nihilo, sed ex Deo Patre & Deo Filio Deus procedens. Pater æternus, eo quòd æternum habeat Filium, cujus æternus sit pater: Filius æternus, eo quòd sit Patri coæternus: Spiritus-sanctus æternus, eo quòd sit Patri & Filio coæternus. Non confusa in una persona Trinitas, ut Sabellius dicit: neque separata aut [b] divisa in natura divinitas, ut Arius blasphemat: sed alter in persona Pater, alter in persona Filius, alter in persona Spiritus-sanctus; unus [c] naturâ in sancta Trinitate Deus Pater & Filius & Spiritus-sanctus.

a *Editi addunt*, procedens, Patri & Filio coæternus. *quod abest à MSS.*

b *Aliquot MSS.* aut diversa.

c *MSS.* in natura.

CAPUT II.

NON Pater carnem assumsit, neque Spiritus-sanctus, sed Filius tantùm: ut qui erat in divinitate Dei [d] Filius, ipse fieret in homine hominis filius: ne filii nomen ad alterum transiret, qui non esset [e] nativitate Filius Dei. Ergo Dei Filius hominis factus est filius, natus secundùm veritatem naturæ ex Deo Dei Filius, & secundùm veritatem naturæ ex homine hominis filius: ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, & esset verus Deus & verus homo unus Filius. Non ergo duos Christos, neque duos Filios [f], sed Deum & hominem unum Filium; quem propterea & unigenitum dicimus, manentem in duabus substantiis, sicut ei naturæ veritas contulit, non confusis naturis, neque immixtis, sicut Timotheani volunt, sed societate unitis. Deus ergo hominem assumsit, homo in Deum transivit; non naturæ versibilitate, sicut Apollinaristæ dicunt, sed Dei dignatione: ut nec Deus mutaretur in humanam substantiam assumendo hominem, nec homo in divinam glorificatus in Deum: quia mutatio vel versibilitas naturæ & diminutionem & abolitionem substantiæ facit. [g] Natus est ergo Dei Filius ex homine, non per hominem, id est, non ex viri coitu, sicut Hebion dicit: sed carnem ex Virginis corpore trahens, & non de cælo secum afferens, sicut Marcion, Origenes, & [h] Eutyches affirmant. Neque in phantasia, id est, absque carne, sicut Valentinus: neque * δοκήσει, id est, neque putativè imaginatum; sed corpus verum. Non tantùm carnem ex carne, sicut Marcianus; sed verus Deus ex divinitate, & verus homo ex carne, unus Filius: in divinitate Verbum Patris & Deus, in homine anima & caro. Anima non absque sensu & ratione, ut Apollinaris; neque caro absque anima, ut Eunomius: sed anima cum ratione sua, & caro cum sensibus suis, per quos sensus veros in passione & ante passionem suæ carnis dolores sustinuit.

d *Editi addunt*, matris.

e *Editi*, æterna nativitate Filius: *omisso*, Dei.

f *Editi addunt*, fatemur.

g *Hic editi inserunt*, Creditur à nobis sine confusione conjuncta sancta Trinitas, sine separatione distincta. *Abest à MSS.*

h *Plures MSS. omittunt* & Eutyches: *ac ejus loco habent*, eorumque sectatores.

* *V. Cyril. catech.* 4.

CAP. III.

NEQUE sic est natus ex Virgine, ut & deitatis initium homo nascendo acceperit, quasi ante quàm nasceretur ex Virgine Deus non fuerit, sicut Artemon & Berillus & Marcellus docuerunt: sed æternus Deus, & homo ex Virgine natus est.

CAPUT IV.

NIHIL * creatum aut serviens in Trinitate credendum, ut vult Dionysius fons Arii: nihil inæquale, ut Eunomius: nihil [i] æquale gratiâ, ut vult Aetius: nihil anterius posteriusve aut minus, ut Arius: nihil extraneum aut officiale alteri, ut Macedonius: nihil [k] pervasione aut surreptione insertum, ut Manichæus: nihil corporeum, ut Melito & Tertullianus: nihil corporaliter effigiatum, ut [l] Anthropomorphus & Vadianus: nihil sibi invisibile [m] ut Origenes: nihil creaturis visibile, ut Fortunatus: nihil moribus vel voluntate diversum, ut Marcion: nihil ex Trinitatis essentia ad creaturarum naturam deductum, ut Plato & Tertullianus: nihil officio singulare nec alteri communicabile, ut Origenes: nihil confusum, ut Sabellius: sed totum perfectum; quia totum ex uno & unum [n]: non tamen solitarium, ut præsumunt Praxeas & Sylvanus, Pentapolitana damnabilis illa doctrina.

CAPUT V.

HOMOUSIOS ergo, id est, coessentialis in divinitate Patri Filius, homousios Patri & Filio Spiritus-sanctus, homousios Deo & homini unus Filius, manens Deus in homine suo in gloria Patris, desiderabilis videri ab Angelis: sicut Pater & Spiritus-sanctus adoratur ab Angelis & ab omni creatura: [o] non homo præter Deum, vel Christus cum Deo, sicut blasphemat Nestorius; sed homo in Deo, & Deus in homine.

CAP. VI.

ERIT resurrectio mortuorum omnium, sed una & insimul & semel: non prima justorum, & secunda peccatorum, ut fabula [p] est somniatorum; sed una omnium. Et si id resurgere dicitur quod cadit, caro ergo nostra in veritate resurget, sicut in veritate cadit. Et non secundùm Origenem immutatio corporum erit, id est, aliud novum corpus pro carne: sed eadem caro corruptibilis quæ cadit, tam justorum quàm injustorum, incorruptibilis resurget, quæ vel pœnam sufferre possit pro peccatis, vel in gloria æterna manere pro meritis.

CAPUT VII.

OMNIUM hominum erit resurrectio: si omnium erit, ergo om-

nes moriuntur, ut mors ab Adam ducta omnibus filiis ejus dominetur, & maneat illud privilegium in Domino, quod de eo specialiter dicitur: *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Ejus enim caro non vidit corruptionem. Hanc rationem maximâ Patrum turbâ tradente suscepimus. Verùm quia sunt & alii æquè catholici & eruditi viri, qui credunt, animâ in corpore manente mutandos ad incorruptionem & immortalitatem eos, qui in adventu Domini vivi inveniendi sunt, & hoc eis reputari pro resurrectione ex mortuis, quòd mortalitatem [a] immutatione deponant, non morte: quolibet quis adquiescat modo, non est hæreticus, nisi ex contentione hæreticus fiat. Sufficit enim in Ecclesiæ lege carnis resurrectionem credere futuram de morte.

Psal. 15. 10.

CAPUT VIII.

QUOD autem dicimus in Symbolo, in adventu Domini vivos ac mortuos judicandos, non solùm justos & peccatores significari, sicut Diodorus putat, sed & vivos eos qui in carne inveniendi sunt credimus, qui adhuc morituri creduntur; vel immutandi sunt, ut alii volunt, ut suscitati continuò vel reformati cum antè mortuis judicentur.

CAPUT IX.

POST resurrectionem & judicium non credamus restitutionem futuram, quam Origenes delirat; ut dæmones vel impii homines post tormenta quasi suppliciis expurgati, vel illi in Angelicam qua creati sunt, redeant dignitatem, vel [b] isti justorum societate donentur; eo quòd hoc divinæ conveniat pietati, ne quid ex rationalibus pereat creaturis, sed quolibet modo salvetur. Sed nos credamus ipsi judici omnium & retributori justo, qui dixit, *Ibunt impii in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam*, ut percipiant fructum operum suorum.

Matth. 25. 46.

CAPUT X.

IN principio creavit Deus cælum & terram & aquam ex nihilo. Et cùm adhuc tenebræ ipsam aquam occultarent, & aquam terra absconderet, facti sunt Angeli & omnes cælestes virtutes, ut non esset otiosa Dei bonitas, sed haberet in quibus per multa antè spatia bonitatem suam ostenderet: & ita hic visibilis mundus ex his quæ creata fuerant factus est & ornatus.

CAPUT XI.

NIHIL incorporeum & invisibile naturâ credendum, nisi solum Deum, id est, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum. Qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est, & omnia implet atque constringit; & ideo invisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est.

CAP. XII.

CREATURA omnis corporea est: Angeli & omnes cælestes virtutes [c] corporeæ, licèt non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas, quòd localitate circumscribuntur; sicut & anima humana quæ carne clauditur, & dæmones qui per substantiam angelicæ naturæ sunt.

CAPUT XIII.

IMMORTALES esse credimus intellectuales naturas, quia carne carent, nec habent quò cadant ut resurrectione egeant post ruinam.

CAP. XIV.

ANIMAS hominum non esse ab initio inter ceteras intellectuales naturas, nec simul creatas, sicut Origenes fingit: neque cum corporibus per coitum seminatas, sicut Luciferiani, & Cyrillus, & aliqui Latinorum præsumtores affirmant, quasi naturæ [d] consequentiam servantes. Sed dicimus creationem animæ solum Creatorem omnium nosse, & corpus tantùm per conjugii copulam seminari, Dei verò judicio coagulari in vulva & compingi atque formari, ac formato jam corpore animam creari & infundi, ut vivat in utero homo ex anima constans & corpore, & egrediatur vivus ex utero plenus humanâ substantiâ.

CAP. XV.

NEQUE duas animas esse dicimus in uno homine, sicut Jacobus & alii Syrorum scribunt, unam animalem qua animetur corpus & immixta sit sanguini, & alteram spiritalem quæ rationem ministret: sed dicimus unam esse eamdemque animam in homine, quæ & corpus sua societate vivificet, & semetipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii, ut [e] in suæ substantiæ eligat cogitatione quod vult.

CAP. XVI.

SOLUM hominem credimus habere animam substantivam, quæ exuta corpore vivit, & sensus suos atque ingenia vivaciter tenet. Neque cum corpore moritur, sicut [f] Aratus asserit: neque post modicum intervallum, sicut Zenon dicit; quia substantialiter vivit.

CAP. XVII.

ANIMALIUM verò animæ non sunt [g] substantivæ, sed cum carne ipsa carnis vivacitate nascuntur, & cum carnis morte finiuntur: & ideò nec ratione reguntur, sicut Plato & Alexander putant, sed ad omnia naturæ incitamento ducuntur.

CAP. XVIII.

ANIMA humana non cum carne moritur, quia non cum carne, ut superiùs diximus, seminatur; sed formato in ventre matris corpore, Dei judicio creatur & infunditur, ut vivat homo intus in utero, & sic procedat nativitate in mundum.

CAPUT XIX.

DUABUS substantiis tantùm constat homo, animâ & carne; animâ cum ratione sua, & carne cum sensibus suis. Quos tamen sensus absque animæ societate non movet caro. Anima verò & sine carne rationale suum tenet.

CAPUT XX.

NON est tertius in substantia hominis spiritus, sicut Didymus contendit: sed spiritus ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quòd spiret in corpore spiritus appellatus. Anima verò ex eo vocatur, quòd ad vivendum vel ad vivificandum animet corpus. Tertium verò qui ab Apostolo cum anima & corpore inducitur, spiritum gratiam sancti Spiritus esse intelligamus, quam orat Apostolus ut integra perseveret in nobis, ne nostro vitio aut minuatur aut fugetur à nobis; quia *Spiritus-sanctus effugiet fictum.*

1. Thessal. 5.

Sap. 1. 5.

CAPUT XXI.

LIBERTATI arbitrii sui commissus est homo statim in prima conditione, ut solâ vigilantiâ mentis adnitente, etiam in præcepti custodia perseveraret, si vellet in eo quod creatus fuerat permanere. Post quàm verò seductione serpentis per Evam cecidit, naturæ bonum perdidit, pariter & vigorem arbitrii: non tamen electionem, ne non esset suum quod [h] emendaret peccatum, nec merito indulgeretur quod non arbitrio diluisset. Manet itaque ad quærendam salutem arbitrii libertas, [i] id est rationalis voluntas, sed admonente priùs Deo & invitante ad salutem, ut vel eligat, vel sequatur, vel agat occasione salutis, hoc est inspiratione Dei. Ut autem consequatur quod eligit, vel quod sequitur, vel quod occasione agit, Dei esse liberè confitemur. Initium ergo salutis nostræ Deo miserante habemus; ut adquiescamus salutiferæ inspirationi, nostræ potestatis est, ut adipiscamur quod adquiescendo admonitioni cupimus, divini est muneris: ut non labamur ab indepto salutis munere, sollicitudinis nostræ est & cælestis pariter adjutorii; ut labamur, potestatis nostræ est & ignaviæ.

CAPUT XXII. alias 52.

BAPTISMA unum est, sed in Ecclesia, ubi una fides est, ubi in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti datur. Et ideo si qui apud illos hæreticos baptizati sunt qui in sanctæ Trinitatis confessione baptizant, & veniunt ad nos; recipiantur quidem quasi baptizati, ne sanctæ Trinitatis invocatio vel confessio annulletur: sed doceantur antè & instruantur, quo sensu sanctæ Trinitatis mysterium in Ecclesia teneatur: & si consentiunt credere, vel adquiescunt confiteri, purgati jam fidei integritate confirmentur manûs impositione. Si verò parvuli sunt vel hebetes qui doctrinam non capiant, respondeant pro illis qui eos offerunt juxta morem baptizandi: & sic manûs impositione & chrismate communiti, Eucharistiæ mysteriis admittantur. Illos autem qui non in sanctæ Trinitatis invocatione apud hæreticos baptizati sunt, & veniunt ad nos, baptizari debere pronuntiamus, non rebaptizari. Neque enim credendum est eos fuisse baptizatos, qui non in nomine Patris & Filii & Spiritus-sancti juxta regulam à Domino positam tincti sunt: ut sunt [k] Paulianistæ, Procliani, Borboritæ, Siphori, qui nunc vocantur Bonosiani, Photiniani, Montanitæ & Manichæi, varia impietatis germina: vel ceteræ istorum originis sive ordinis pestes, quæ duo principia sibi ignota introducunt, ut Cerdon & Marcion; vel contraria, ut Manichæus; vel tria & barbara, ut Setianus & [l] Theodosius; vel multa, ut Valentinus; vel Christum hominem fuisse absque Deo, ut Cerinthus, Hebion, Artemon & Photinus. Ex istis, inquam, si qui ad nos venerint, non requirendum ab eis utrùm baptizati sint, an non: sed hoc tantùm, si credant in Ecclesiæ fidem, & baptizentur Ecclesiastico baptismate.

k Sic MSS. At editi, Paulini.

l MSS. Theodotus, vel Theudotus.

CAPUT XXIII. alias 53.

QUOTIDIE Eucharistiæ communionem percipere nec laudo nec vitupero. Omnibus tamen dominicis diebus communicandum suadeo & hortor, si tamen mens [m] in affectu peccandi non sit. Nam habentem adhuc voluntatem peccandi, gravari magis dico Eucharistiæ perceptione quàm purificari. Et ideo quamvis quis peccato mordeatur, peccandi non habeat de cetero voluntatem, & communicaturus satisfaciat lacrymis & orationibus, & confidens de Domini miseratione, qui peccata piæ confessioni donare consuevit, accedat ad Eucharistiam intrepidus & securus. Sed hoc de illo dico quem capitalia & mortalia peccata non gravant: nam quem mortalia crimina post baptismum commissa premunt, hortor priùs publicâ pænitentiâ satisfacere, & ita sacerdotis judicio reconciliatum communioni sociari, si vult non ad judicium & condemnationem sui Eucharistiam percipere. Sed & secreta satisfactione solvi mortalia crimina non negamus; sed mutato priùs sæculari habitu, & confesso religionis studio per vitæ correctionem, & jugi, immo perpetuo luctu miserante Deo, ita dumtaxat, ut contraria pro iis quæ pænitet agat, & Eucharistiam omnibus Dominicis diebus supplex & submissus usque ad mortem percipiat.

m Sic MSS. At editi, sine affectu peccandi sit.

CAP. XXIV. alias 54.

PÆNITENTIA vera est, pænitenda non admittere, & admissa deflere. Satisfactio pænitentiæ est caussas peccatorum excidere, nec earum suggestionibus aditum indulgere.

CAP. XXV. alias 55.

IN divinis repromissionibus nihil terrenum vel transitorium exspectemus, sicut Meletiani sperant. Non nuptiarum copulam, sicut Cerinthus & Marcion [n] delirant. Non quod ad cibum vel ad potum pertinet, sicut * Papia auctore, Irenæus, Tertullianus & Lactantius adquiescunt. Neque per mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra futurum, & sanctos cum illo in deliciis regnaturos speremus, sicut Nepos docuit, primam justorum resurrectionem, & secundam impiorum: & inter has duas mortuorum resurrectiones, gentes ignorantes Deum in angulis terrarum in carne reservandas: quæ post mille annos regni in terra justorum, instigante diabolo, movendæ sint ad pugnam contra justos regnantes; & Domino pro justis pugnante imbre igneo compescendas: atque ita mortuas, cum ceteris in impietate antè mortuis ad æterna supplicia in incorruptibili carne resuscitandas.

n MSS. delectantur.

* Vide Hieronym. lib. de Scriptoribus Ecclesi-st.

CAP. XXVI. alias 56.

NULLUM credimus ad salutem nisi Deo invitante venire. Nullum invitatum salutem suam nisi Deo auxiliante operari. Nullum nisi orantem auxilium promereri. Nullum Dei voluntate perire, sed permissu, per electione arbitrii, ne ingenuitas potestatis semel hominibus attributa ad servilem cogatur necessitatem.

CAPUT XXVII. alias 57.

MALUM vel malitiam non esse à Deo creatam, sed à diabolo inventam: qui & ipse bonus à Deo creatus est. Sed quia libero arbitrio, ut pote rationalis creatura, commissus est, & cogitandi acceperat facultatem, scientiam boni vertit ad malum: & multa cogitando factus est inventor mali: & quod in se perdiderat, invidit in aliis, nec contentus solus perire, suasit aliis, ut qui esset suæ malitiæ inventor, fieret & aliorum auctor: & ex eo malum vel malitia percurrit in ceteras rationales creaturas.

CAPUT XXVIII. alias 58.

UNDE cognoscimus nihil esse naturâ immutabile, nisi solum Deum, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, qui mutari non potest à bono, quia naturâ possidet bonum, nec potest aliud quid esse quàm bonum.

CAPUT XXIX. alias 59.

ANGELI verò qui in illa qua creati sunt beatitudine perseverant, non naturâ possident bonum, ut non mutarentur cum ceteris, sed arbitrii servantes bonam voluntatem, & bonum conditionis, & fidem suo Domino servaverunt. Unde & meritò ab ipso Domino sancti Angeli vocantur, quod tenuerint arbitrii sanctitatem, nec sociorum exemplo deviaverint à bono. [o]

o In antè editis ista istha capitula quæ à MSS. absunt, adjecta fuerant:

Fides vera, quæ est catholica, omnium creaturarum sive spiritualium sive corporalium bonam confitetur substantiam, & mali nullam esse naturam; quia Deus, qui universitatis est conditor, nihil non bonum fecit. Unde & diabolus bonus esset, si in eo quod factus est permaneret. Sed quia naturali excellentiâ malè usus est, & in veritate non stetit, non in contrariam substantiam transiit, sed à summo bono cui debuit adhærere discessit.

a Edit. MSS. sed ... (illegible margin note)

b Plures MSS. isti soli.

h Sic MSS. At editi, emendaret.

i [illegible] ... ad obtinendam sine illo qui quærentes facit invenire, qui pulsantibus aperit, qui petentibus donat. Sicut ergo initium Deo miserante & inspirante habere nos credimus, ita arbitrium naturæ nostræ sequax esse divinæ inspirationis, liberè confitemur. Igitur ut non labamur &c. In vero ab homine catholico insertum putant propter latentem illic Pelagianorum errorem.

Virtutes angelicæ quæ in divino amore fixæ perstiterunt lapsis superbientibus angelis, hoc munere retributionis acceperunt, ut nulla jam rubigine subripientis culpæ mordeantur: ut & in contemplatione conditoris sine felicitatis fine permaneant, & in hoc sic conditæ æterna stabilitate subsistant.

Tales creati sunt angeli, ut si vellent, in beatitudinis luce persisterent: si autem vellent etiam labi potuissent. Unde & Satan cum sequentibus legionibus cecidit. Sed post ejus lapsum ita confirmati sunt angeli qui perstiterunt, ut cadere omnino non possent; quia ne omnino jam caderent, virtutem incommutabilitatis acceperunt.

Cap. XXX. alias 63. a Quidam MS. non concupiscentiæ & fornicationis obtentu.

BONÆ sunt nuptiæ, sed caussâ filiorum [a] & compescendæ fornicationis obtentu.

MELIOR est continentia; sed non sibi sufficit ad beatitudinem, si pro solo amore pudicitiæ retenetur, sed si & hoc cum affectu caussâ vacandi Domino eligatur: alioquin divortium magis conjugii videbitur esse, quàm castitas.

Cap. XXXI. alias 64.

VIRGINITAS utroque bono præcelsior est, quia & naturam vincit & pugnam: naturam, corporis integritate; pugnam, pace castimoniæ.

Caput XXXII. alias 65.

BONUM est in cibum cum gratiarum actione sumere quidquid Deus edendum præcepit. Abstinere autem ab aliquibus, non quasi malis, sed quasi non necessariis, non est malum. Moderari verò [b] eorum usum pro necessitate & tempore, propriè Christianorum est.

Caput XXXIII. alias 66. b MSS. carnium usum.

Caput XXXIV. alias 67. c Editi, malitias causare. d Editi, Hierachitarum.

MALAS dicere nuptias, vel fornicationi comparandas aut stupro; cibos verò credere malos, vel [c] mali caussam percipientibus, non est Christianorum, sed propriè [d] Encratitarum & Manichæorum.

Caput XXXV. alias 68.

SACRATÆ Deo virginitati nuptias coæquare, aut pro amore castigandi corporis abstinentibus à vino vel carnibus nihil credere meriti accrescere, nec hoc Christiani, sed Joviniani est.

Caput XXXVI. alias 69.

INTEGRA fide credendum est, beatam Mariam Dei Christi matrem & virginem concepisse, & virginem genuisse, & post partum virginem permansisse. Nec est blasphemiæ Helvidii adquiescendum, qui dixit, Virgo ante partum, non virgo post partum.

Caput XXXVII. alias 70.

ELEMENTA, id est, cælum & terram non credimus abolenda per ignem, sed in melius commutanda: figuram quoque mundi, id est, imaginem, non substantiam transituram.

Caput XXXVIII. alias 71. e Editi, insimul.

BONUM est facultates cum dispensatione pauperibus erogare. Melius est pro intentione sequendi Dominum [e] semel donare, & absolutum sollicitudine cum Christo egere.

Caput XXXIX. alias 72. f Colbertinus MS. injustove judicio.

MARITUM duarum post baptismum matronarum Clericum non ordinandum. Neque eum qui unam quidem, sed concubinam, non matronam habuit. Nec illum qui viduam, aut repudiatam, vel meretricem in matrimonio sumsit. Neque eum qui semetipsum quolibet corporis sui membro indignatione aliqua vel justo injustove [f] timore superatus truncaverit. Neque illum qui usuras accepisse convincitur, aut in scena lusisse dignoscitur. Neque eum qui publicâ pænitentiâ mortalia crimina deflet. Neque illum qui aliquando in furiam versus insanivit, vel afflatione diaboli vexatus est. Neque eum qui per ambitionem ad imitationem Simonis Magi pecuniam offert.

Caput XL. alias 73. g Abest, credimus, à MSS.

SANCTORUM corpora, & præcipuè beatorum Martyrum reliquias, ac si Christi membra sincerissimè honoranda, & basilicas eorum nominibus appellatas, velut loca divino cultui mancipata, affectu piissimo & devotione fidelissima adeundas [g] credimus. Si quis contra hanc sententiam venit, non Christianus, sed Eunomianus & Vigilantianus creditur.

Caput XLI. alias 74. h MSS. intinguitur. i Sic MSS. editi, habiculum.

BAPTIZATIS tantum iter esse salutis credimus. Nullum Catechumenum, quamvis in bonis operibus defunctum, vitam æternam habere credamus, excepto martyrio, ubi tota baptismi sacramenta complentur. Baptizandus confitetur fidem suam coram sacerdote, & interrogatus respondet: hoc & Martyr coram persecutore facit, qui & confitetur fidem suam, & interrogatus respondet. Ille post confessionem, vel adspergitur aquâ, vel intinguitur: & hic vel adspergitur sanguine, vel [h] contingitur igne. Ille manûs impositione pontificis accipit Spiritum-sanctum: hic [i] locutorium efficitur Spiritus-sancti, dum non est ipse qui loquitur, sed Spiritus Patris qui loquitur in illo. Ille communicat Eucharistiæ in commemoratione mortis Domini: hic ipsi Christo commoritur. Ille confitetur se mundi actibus renuntiaturum: hic ipsi renuntiat vitæ. Illi peccata omnia dimittuntur: in isto exstinguuntur.

Caput XLII. alias 75.

IN Eucharistia non debet pura aqua offerri, ut quidam sobrietatis falluntur imagine; sed vinum cum aqua mixtum: quia & vinum fuit in redemtionis nostræ mysterio, cùm dixit, *Non bibam à modò de hoc genimine vitis*; & aquâ mixtum, quod post cœnam dabatur. Sed & de latere ejus, quod lanceâ perfossum est, aqua cum sanguine egressa, vinum de vera ejus carnis vite cum aqua expressum ostendit. *Matth. 26. 29.*

Cap. XLIII. alias 76. k MSS. Ophianus. l Sic MSS. At editi, Florianus. m Aliquot MSS. excusatione commercii. Alii, excusatione commercii.

BONA est caro nostra & valde bona, ut pote à bono & à solo Deo condita; & non est mala, ut volunt Sethianus & [k] Ophianus & Patricianus: nec mali caussa, ut docuit [l] Florinus: nec ex malo & bono compacta, ut Manichæus blasphemat. Sed cùm sit creatione bona, arbitrio animæ efficitur nobis vel bona vel mala, non mutatione substantiæ, sed [m] exsecutionis mercede. Ipsa enim est quæ stabit ante tribunal Christi, in qua referat anima propria corporis prout gessit, sive bonum sive malum.

Cap. XLIV. alias 77.

IN resurrectione ex mortuis sexûs forma non mutabitur: sed vir mortuus resurget in forma viri, & femina in forma feminæ, carens sexus tamen hujus vitæ tantùm conditione, non specie naturali; ne non sit vera resurrectio, si non id resurget quod cadit.

Cap. XLV. alias 78.

ANTE passionem Domini omnes animæ Sanctorum in inferno sub debito prævaricationis Adæ tenebantur, donec auctoritate Domini per indebitam ejus mortem de servili conditione liberarentur.

Caput XLVI. alias 79. n Quidam MSS. & perfectam. o MSS. cruciantur.

POST adscensionem Domini ad cælos, omnium Sanctorum animæ cum Christo sunt, & exeuntes de corpore ad Christum vadunt, exspectantes resurrectionem corporis sui, ut ad integram & [n] perpetuam beatitudinem cum ipso pariter immutentur: sicut & peccatorum animæ in inferno sub timore positæ exspectant resurrectionem sui corporis, ut cum ipso ad pœnam [o] detrudantur æternam.

Caput XLVII. alias 80. p Aliquot MSS. sive publica. Ezech. 18. 23. & 33. 11.

PÆNITENTIA aboleri peccata indubitanter credimus, etiam si in ultimo vitæ spiritu admissorum pæniteat, & publica lamentatione peccata prodantur: quia propositum Dei, quo decrevit salvare quod perierat, stat immobile: & ideo quia voluntas ejus non mutatur, sive emendatione vitæ, si tempus conceditur, sive [p] supplici confessione, si continuò vitâ exceditur, venia peccatorum fideliter præsumatur ab illo, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur à perditione pænitendo, & salvatus miseratione Domini vivat. Si quis aliter de justissima Dei pietate sentit, non Christianus, sed Novatianus est.

Caput XLVIII. alias 81. 3. Reg. 8. 39.

INTERNAS animæ cogitationes diabolum non videre, certi sumus: sed motibus eas corporis ab illo & affectionum indiciis colligi, experimento didicimus. Secreta autem cordis solus ille novit ad quem dicitur, *Tu solus nosti corda filiorum hominum.*

Caput XLIX. alias 82.

NON omnes malæ cogitationes nostræ semper diaboli instinctu excitantur, sed aliquotiens ex nostri arbitrii motu emergunt. Bonæ autem cogitationes semper à Deo sunt.

Caput L. alias 83. q MSS. per energiam, operationem, operationem.

DÆMONES per [q] energicam operationem non credimus substantialiter illabi animæ, sed applicatione & oppressione uniri. Illabi autem menti illi soli possibile est qui creavit, qui naturâ subsistens incorporeus, capabilis est suæ facturæ.

Caput LI. alias 84.

SIGNA & prodigia & sanitates etiam peccatores in nomine Domini facere ab ipso Deo didicimus: & cùm alios hac præsumtione juvent, sibi per ambitionem humanæ gloriæ nocent; quia gloriantur in dato falso, id est non meritis debito.

Caput LII. alias 85.

SIGNIS & prodigiis clarum posse fieri Christianum, non tamen sanctum, si intemperatis & asperis motibus agat: temperatis autem & placidis motibus, etiam absque signorum efficacia, & sanctum & perfectum & Dei hominem fieri rectè credimus.

Caput LIII. alias 86.

NULLUS sanctus & justus caret peccato: nec tamen ex hoc desinit esse justus & sanctus, cùm affectu teneat sanctitatem. Non enim naturæ viribus, sed propositi adjumento per Dei gratiam adquirimus sanctitatem. Et ideo veraciter se omnes sancti pronuntiant peccatores, quia in veritate habent quod plangant, & si non reprehensione conscientiæ, certè mobilitate prævaricatricis naturæ.

Cap. LIV. alias 87. r MSS. & quintæ-decimæ, vel quartæ-decimæ lunæ.

PASCHA, id est, Dominicæ resurrectionis sollemnitas, ante transgressum vernalis æquinoctii & [r] quartæ-decimæ lunæ perfectionem non potest celebrari, eodem tamen mense natæ.

Cap. LV. alias 88.

PROPTER novellos legislatores, qui ideo animam tantùm ad imaginem Dei creatam dicunt, ut quia Deus incorporeus rectè creditur, etiam incorporea anima esse credatur, liberè confitemur, imaginem in æternitate, similitudinem in moribus inveniri.

Appendicis Tomi VIII. Finis.

INDEX
IN OCTAVUM TOMUM
OPERUM S. AUGUSTINI.

IN OCTAVUM TOMUM.

INDEX

D

G

H

L

M

ORPHEI

IN OCTAVUM TOMUM.

IN OCTAVUM TOMUM.

V

*****

SCRIPTURÆ LOCA

QUÆ EXPLICANTUR.

IN OCTAVUM TOMUM.

INDEX IN OCTAVUM TOMUM.

INDICIS FINIS.